

प्रथमावृत्तिः १९४९

४००० प्रतय.

सर्वस्वाम्यसंकलिता

THE CARAKA SAMHITĀ

EXPOUNDED BY THE WORSHIPFUL ĀTRĒYA PUNARVASU
COMPILED BY THE GREAT SAGE AGNIVĒSA
AND REDACTED BY CARAKA & DRIDHABALA

VOLUME III

EDITED AND PUBLISHED

IN

SIX VOLUMES

WITH TRANSLATIONS IN HINDI, GUJARATI AND ENGLISH

BY

SHREE GULABKUNVERBA AYURVEDIC SOCIETY

JAMNAGAR

INDIA

POPULAR EDITION

1949.

RUPEES 7/-

First Impression 1949

4000 Copies

Copyright Reserved

Printed in India
At The Ayurveda Mudranalaya, JAMNAGAR,
By Gunvantra Acharya

चरकसंहिताया विषयानुक्रमणिका ।

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
४ शारीरस्थानम् ।			
१ कतिधापुरुषीयं शारीरम्			
१-२ कतिधापुरीषीयाध्यायोपक्रम	९७१	७७ स्वतन्त्रस्यापि पुरुषस्यानिष्टयोनिषु जन्मग्रहणे हेतुः	९८८
३-१५ पुरुषादीनधिकृत्याग्निवेशस्य कतिपये प्रश्नाः	९७१-९७४	७८ वशिनोऽपि पुरुषस्यासुखैर्भावैराक्रमणे कारणम्	९८८
१६-१७ धातुभेदेन पुरुषस्य भेदः	९७४-९७५	७९ सर्वगतस्यापि पुरुषस्य सर्ववेदनाज्ञाना- भावे हेतुः	९८९
१८ मनस्य लक्षणम्	९७५	८०-८१ विमोक्षप्यात्मनः शैलादितिरस्कृतस्याज्ञाने हेतुः	९८९
१९ ,, द्वौ गुणौ	९७५	८२ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोः किं पूर्वमिति प्रश्नस्योत्तरम्	९८९
२० ,, अर्धा	९७५	८३ आत्मनः साक्षिभूतत्वसाधनम्	९८९-९९०
२१ ,, कर्म	९७५	८४-८५ राशिपुरुषस्यैव वेदनाविशेष इति निरूपणम्	९९०
२२-२३ बुद्धेर्लक्षणम्	९७६	८६-९७ कथं भिषक् त्रिकाला वेदना चिकित्सति ९९०-९९२	
२४-२६ दग्नेन्द्रियाणि	९७६	९८ दुःखहेतवः	९९३
२७-२८ पञ्चमहाभूतानि तेषां गुणाश्च	९७७	९९ बुद्धिभिन्नशस्य वर्णनम्	९९३
२९-३१ भूतानामसाधारण लक्षणम्	९७७	१०० धृतिभिन्नशस्य ,,	९९३
३२-३४ बुद्धेर्विवरणम्	९७८	१०१ स्मृतिभिन्नशस्य ,	९९३
३५-३८ चतुर्विधतितत्त्वात्मकस्य राशिपुरुषस्य लक्षणम्	९७९	१०२-१०९ प्रज्ञापराधस्य ,,	९९३-९९५
३९-५२ पुरुषस्य धारणत्वम्	९८० ९८३	११०-११६ व्याधिहेतोः कालस्य वर्णनम्	९९५-९९६
५३ ,, प्रभव	९८३	११७ ,, कर्मणो ,,	९९६
५४-५८ ,, ज्ञत्वाज्ञत्वविचारः	९८३ ९८४	११८-१२९ असात्म्येन्द्रियार्थसयोगस्य ,,	९९६-९९९
५९ ,, नित्यत्वानित्यत्वविचार	९८४	१३०-१३१ चतुर्विधयोगस्यैव सुखदुःखहेतुत्वम्	९९९-१०००
६०-६२ व्यक्ताव्यक्तगोनिर्देशः	९८४	१३२-१३५ सुखदुःखहेतवः	१०००-१००१
६३ अष्टप्रकृतयः	९८५	१३६ वेदानानामधिष्ठानम्	१००१
६४ षोडशविकाराः	९८५	१३७ वेदानानां सर्वथानिष्ठितरूपाय	१००१
६५ क्षेत्रक्षेत्रज्ञभिभाग	९८६	१३८-१३९ योगस्य लक्षणम्	१००१
६६-६८ अव्यक्तान्नहृदाद्युत्पत्तिक्रम	९८६	१४०-१४१ योगिनामष्टविधमैश्वर्यम्	१००२
६९ उदयप्रलयौ केषां भवत	९८६	१४२ मोक्षस्य लक्षणम्	१००२
७०-७४ परमात्मनो लिङ्गानि	९८७	१४३-१४६ ,, उपायाः	१००२-१००३
७५-७६ निष्क्रियस्य पुरुषस्य क्रियानिर्देशः	९८८	१४७ १४९ नन्वस्मृतेर्हेतवः	१००३-१००४

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१५०-१५४ तत्त्वस्मृतेर्भोक्षणाधनत्वम्	१००४-१००५	३ गर्भो हि मातृजः पितृज आत्मजो रसजः	
१५५ मुक्तात्प्रनो लक्षणम्	१००५	सात्म्यजश्च परलोकादेत्य सत्त्वं गर्भमव-	
१५६ अध्यायोक्तविषया.	१००५	कामनीति आत्रेयकृता प्रतिज्ञा	१०२१-१०२२
२ अतुल्यगोश्रीयं शारीरम् ।		४ भरद्वाजकृतं तत्र दूषणम्	१०२२-१०२६
१-२ अतुल्यगोश्रीयाध्यायोपक्रमः	१००६	५ आत्रेयेण कृतं तत्समाधानम्	१०२६
३-४ गर्भस्य कारणम्	१००६	६ गर्भस्य मातृजत्वप्रतिपादनं	
५-६ यो गर्भः सपूर्णदेहः समये सुखं च		मातृजा भावाश्च	१०२६-१०२७
जायते तस्य कारणम्	१००७	७ ,, पितृजत्वप्रतिपादनं	
७ अवन्त्याया अपि चिराद्गर्भप्रहणे हेतुः	१००७	पितृजा भावाश्च	१०२७
८-१० जातस्य गर्भस्य विनाशो हेतुः	१००८	८-१० ,, आत्मजत्वप्रतिपादनं	
११-१४ कन्या-पुत्र-यम-चक्षुसतानोत्पत्तौ		आत्मजा भावाश्च	१०२८-१०३२
कारणम्	१००८-१०१०	११ ,, सात्म्यजत्वप्रतिपादनं सात्मजा	
१५ सुचिराद्गर्भप्रसवे हेतुः	१०१०	भावाश्च	१०३२-१०३३
१६ यमे एकस्याभिवृद्धौ कारणम्	१०१०	१२ ,, रसजत्वप्रतिपादनं	
१७-२१ क्लीवभेदाः, तेषामुत्पत्तौ हेतुश्च	१०१०-१०१२	रसजा भावाश्च	१०३३-१०३४
२२-२३ सद्योगृहीतगर्भाया लिङ्गम्	१०१२-१०१३	१३ सत्त्वस्य (मनसः) औपपादुक्तत्व-	
२४-२५ पुगर्भाया स्त्रीगर्भाया नपुंसकगर्भायाश्च		प्रतिपादनं सत्त्वजाश्च भावाः	१०३४-१०३६
लक्षणानि	१०१३	१४ गर्भस्य समुदायप्रभवत्वसाधनो-	
२६-२७ गर्भस्य पित्रोः सदृशत्वे कारणम्	१०१३-१०१४	पसहारः	१०३६
२८-३० गर्भस्य संस्थानवर्णनैर्विधेयैकृतानां हेतुः	१०१४-१०१५	१५ आत्रेयकृते सिद्धान्ते भरद्वाजस्य	
३१-३६ आत्मा कथं देहादेहान्तरं यातीति		दोषारोप	१०३७-१०३९
निरूपणम्	१०१५-१०१७	१६-२५ आत्रेयकृतं तत्सण्डनम्	१०३९-१०४३
३७-३८ आत्मनोऽनुबन्धा	१०१७	२६-२७ अध्यायोक्तविषया.	१०४३-१०४४
३९-४० रोगाणां हेतुः जमनं च	१०१७-१०१८	४ महतीगर्भावक्रान्तिशारीरम्	
४१ हर्षस्य शोकस्य च निमित्तम्	१०१८	१-२ महतीगर्भावक्रान्तिशारीरोपक्रमः	१०४४
४२-४४ प्रशान्तानां विकाराणामपुनरा-		३-४ अस्मिन्नध्याये व्याख्यास्यमाना	
गमनोपायः	१०१८-१०१९	विषयाः	१०४४
४५ ऋतुजा विकाराः कथं न भवन्ति	१०१९	५ शुक्रशोणितजीवसंयोगस्य	
४६-४७ नरः कथमरोगो भवति	१०२०	गर्भसंज्ञत्वम्	१०४५
४८ अध्यायोक्तविषयाः	१०२०	६ गर्भस्य पञ्चभूतविकारचेतनाधिष्ठान-	
३ खुड्दिकागर्भावक्रान्तिशारीरम्		भूतत्वसाधनम्	१०४५
१-२ खुड्दिकागर्भावक्रान्तिशारीरोपक्रमः	१०२१	७ कुक्षौ गर्भोत्पत्तिप्रकारः	१०४६-१०४७
३ गर्भस्याभिनिर्वृत्तेरभिवृद्धेः सुखप्रसवस्य च		८ गर्भे भूतप्रहणक्रमः	१०४७-१०४८
कारणम्	१०२१	९ प्रथमे मासि गर्भस्य स्वरूपम्	१०४८

विषय.	पृष्ठाङ्क.	विषय	पृष्ठाङ्कः
१० द्वितीये मासि गर्भस्य स्वरूपम्	१०४८-१०४९	३७ (२) आर्षसत्त्वस्य लक्षणम्	१०६२
११ तृतीये , , ,	१०४९	३७-(३) ऐन्द्रसत्त्वस्य ,	१०६२-१०६४
१२ गर्भस्य महाभूतप्रभवा भावा	१०४९-१०५०	३७ (४) याम्यसत्त्वस्य ,	१०६४
१३ लोकपुरुषयोस्तुल्यत्वदर्शनम्	१०५०	३७ (५) वाक्पुंसत्त्वस्य ,	१०६४
१४ गर्भस्येन्द्रियाण्यङ्गावयवाश्च		३७-(६) तौवेरसत्त्वस्य ,	१०६५
यौगपद्येनोत्पद्यन्ते	१०५०	३७-(७) गान्धर्वसत्त्वस्य ,	१०६५
१४ जातस्योत्तरकालजा भावा :	१०५०	३७ शुद्धसत्त्वाना मध्ये ब्राह्मस्यात्यन्त-	
१४ स्त्रीपुरुषयोर्वैशेषिका भावा :	१०५१ १०५२	शुद्धत्वम्	१०६६
१५ इन्द्रियोत्पत्तिसमकालमेव गर्भस्य		३८-(१) आसुरसत्त्वस्य लक्षणम्	१०६६
चेतसि वेदनानिबन्धः	१०५२	३८-(२) राक्षससत्त्वस्य ,	१०६६
१५ तृतीये षासि गर्भे द्रुहदय्योत्पत्तिः	१०५२	३८-(३) पैशाचसत्त्वस्य ,	१०६६
१५ तद्विमानने दोषा .	१०५३	३८-(४) सार्पसत्त्वस्य ,	१०६६
१६ गर्भिण्या लिङ्गानि	१०५३-१०५४	३८-(५) प्रेतसत्त्वस्य ,	१०६७
१७ गर्भोपघातकरान् भावान् विहाय		३८-(६) शाकुनसत्त्वस्य ,	१०६७
गर्भिणी यदिच्छेत् तत् तस्यै दद्यात्	१०५४	३८ एषा षड्विधाना राजसत्त्वम्	१०६७
१८ गर्भोपघातकरा भावा.	१०५४-१०५५	३९-(१) पाशवसत्त्वस्य लक्षणम्	१०६७
१९ गर्भिण्यास्तीव्रप्रार्थनायामहितमपि		३९-(२) मातस्यसत्त्वस्य ,	१०६८
हितोपसहितं दद्यात्	१०५५	३९-(३) वानस्पत्यसत्त्वस्य ,	१०६८
१९ प्रार्थनासधारणे दोषाः	१०५५	३९ एषा त्रिविधाना राजसत्त्वम्	१०६८
२० चतुर्थे मासि गर्भस्य स्वरूपम्	१०५५	४०-४१ सत्त्वभेदोपसहार	१०६८-१०६९
२१ पञ्चमे , , ,	१०५६	४२-४५ अध्यायोक्तविषया .	१०६९-१०७१
२२ षष्ठे , , ,	१०५६		
२३ सप्तमे , , ,	१०५६		
२४ अष्टमे मातृगर्भयो परस्परमोजो-			
ग्रहणम्	१०५६-१०५७		
२५ प्रसवकाल	१०५७	५ पुरुषविचयशारीरम्	
२६ प्रकरणोपसहार :	१०५८	१-२ पुरुषविचयशारीरोपक्रमः	१०७१
२७ कुक्षौ गर्भस्य वृद्धेहेतु .	१०५८	३ पुरुषस्य लोकसंमितत्वम्	१०७१
२८ गर्भस्याजन्मनि हेतुः	१०५८	४५ उक्तथार्थस्य विस्तरेण व्याख्यानम्	१०७२-७४
२९ गर्भस्य व्यापत्तेहेतु .	१०५८	६-८ लोकपुरुषयो. सामान्योपदेशस्य	
३० ३२ गर्भस्य वीजदोषादिप्रभवा विकृतयः	१०५८-१०६१	प्रयोजनम्	१०७४-७६
३३ आत्मनो निर्विकारत्वनिर्देशः	१०६१	९-१० प्रवृत्तेर्मूलम्	१०७६-७९
३४ शारीरा मानसाश्च दोषा :	१०६१-१०६२	११ निवृत्ते. स्वरूपम्	१०७९
३५ शरीरभेदा .	१०६२	१२ मोक्षोपायाः	१०७९ ८२
३६ सत्त्वभेदा	१०६२	१३-१५ शुद्धसत्त्वस्य लक्षणम्	१०८२-८३
३७-(१) ब्राह्मसत्त्वस्य लक्षणम्	१०६२	१६-२१ शुद्धाया बुद्धे. फलम्	१०८४
		२२ मुक्तस्य लक्षणम्	१०८४
		२३-२४ मुक्ते. पर्याया.	१०८४-८५

विषयः	पृष्ठाङ्कः
२५-२६ अध्यायोक्तविषया	१०८५

६ शरीरविचयशारीरम्	
१-२ शरीरविचयशारीरोपक्रम	१०८५
३ शरीरविचयप्रयोजनम्	१०८६
४ शरीरलक्षणम्	१०८६
४ शरीरधातूना वैषम्यस्य फल लक्षणं च	१०८६
५-६ धातूनां यौगपद्येन वृद्धिहासौ भवत	१०८७
७-८ धातूनां साम्यार्थं कर्तव्यम्	१०८७-१०८८
९-११ शरीरधातवो हि समानवर्धन्ते	१०८८-१०९१
१२ कारस्त्र्येन शरीरवृद्धिः क्वा भावा	१०९१
१३ बलवृद्धिकरा भावा.	१०९१
१४-१६ आहारपरिणामकरा भावाः	१०९१-१०९२
१७ शरीरधातूना मलप्रसादमेदेन द्वैविध्यम् मलप्रसादयो वार्थं च	१०९३-१०९४
१८ वातपित्तकफा एव सर्वधातुदुष्का	१०९४-१०९५
१८ वातादयः प्रकृतिभूता आरोग्यकरा	१०९५
१९ शरीरज्ञानफलम्	१०९५
२० गर्भस्याङ्गाभिनिर्वृत्त्यादिविषये अग्निवेशस्य कतिपये प्रश्ना	१०९५-१०९६
२१ किमङ्ग गर्भस्य कुक्षौ प्रथममुत्पद्यते इत्यत्र महर्षीणा मतानि	१०९६-१०९८
२२ कुक्षौ यथा गर्भस्तिष्ठति	१०९८
२३ ,, ,, गर्भोऽभिवर्धते	१०९८-११००
२४-२५ गर्भ. कथं प्रसूयते	११००
२५-२६ जात. कथमभिवर्धते सद्यो हन्यते च	११००
२७ गर्भस्य देवादिप्रकोपनिमित्तविकारो- पलब्धौ प्रमाणम्	११००-११०१
२८ कालाहालमृत्त्वोर्निर्णय	११०१-११०२
२९ अस्मिन्काले आयुष प्रमाणम्	११०३
३० सपूर्णायुषो निमित्तम्	११०४
३१-३४ अध्यायोक्तविषया	११०४-११०५

विषयः	पृष्ठाङ्कः
७ शरीरसंख्याशारीरम् ।	
१-२ शरीरसंख्याशारीरोपक्रमः	११०५
३ शरीरावयवसंख्याविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्नः	११०५
४ षण्णा त्वचा विवरणम्	११०५-११०७
५ शरीरस्याङ्गविभागः	११०७
६ अस्थना विवरणम्	११०७-११०८
७ पञ्चेन्द्रियाधिष्ठानानि	११०९
७ पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि	११०९
७ ,, कर्मेन्द्रियाणि	११०९
८ एकं हृदयम्	११०९
९ दश प्राणायतनानि	११०९
१० पञ्चदश कोष्ठाङ्गानि	११०९-१११०
११ षट्पञ्चाशत् पत्यङ्गानि	१११०-११११
१२-१३ नवद्वाराणि	११११
१४ स्नायु-सिरा-धमनी-पेशी-मर्म-सन्धि- केश-श्मश्रु-लोम्नां संख्याकथनम्	११११-१११२
१५ शरीरेऽङ्गत्या परिमेयानि द्रव्याणि	१११२-१११३
१६ पार्थिव्यादिभेदेन शरीराङ्गविभागः	१११४
१७ परमाणुभेदेन शरीरावयवानामसंख्ये- यत्वम्	१११५
१८-२० शरीरावयवसंख्याज्ञानफलम्	१११५-१११६

८ जातिसूत्रीयं शारीरम् ।

१-२ जातिसूत्रीयशारीरोपक्रम	१११६
३-४ स्त्रीपुरुषयोरभीष्टप्रजानिर्वृत्तिकर- कर्मोपदेशः	१११७
५ ऋतुकाले स्त्रिया. कर्तव्यम्	१११७-१११८
५ युग्मेषु दिनेषु पुत्रकान्मौ, अयुग्मेषु दुहितृकामौ संवसेताम्	१११८
६ न्युञ्जपार्श्वगतस्त्रीसेवननिषेधः	१११८-१११९
६ गर्भग्रहणविधिः	१११९
६ मैथुने अयोऽया स्त्री पुरुषश्च	११२०
७ कथंभूतौ स्त्रीपुरुषौ मैथुनमुपेयाताम्	११२०

विषयः	पृष्ठाङ्कः
८ तत्र मन्त्रः	११२०-११२१
९-१४ यादृशस्य पुत्रस्येच्छा तादृशः पुत्रीयोविधिः	११२१-११२७
११ शरीरस्य शुद्धादिवर्णवैशेष्ये हेत्वन्तरम्	११२७
१६ सत्त्वविशेषोत्पत्तौ हेतुः	११२७
१७ यथोक्तविद्विनोपचरतोरवर्थं गर्भोत्पत्तिः	११२८
१८ गर्भस्थ स्त्रीपुरुषत्वे हेतुः	११२८-११२९
१९ वेदोक्तः पुंसवनो विधिः	११२९-११३१
२० गर्भास्थापनानि	११३१-११३२
२१ गर्भोपघातकरा भावाः	११३२-११३५
२२ गर्भिण्याः समासेनोपचारविधिः	११३६
२३ द्वितीयतृतीयमासयोः पुण्यदर्शने गर्भस्रावसंभवः	११३६
२४-२५ चतुष्प्रभृतिपु पुण्यदर्शने चिकित्सा	११३७-११४०
२६ उपविष्टकनागोदरयोर् लक्षणम्	११४०
२७ तयोश्चिकित्सितम्	११४१
२८ गर्भास्पन्दने चिकित्सा	११४१-११४२
२९ गर्भिण्या उदावर्तविवन्धे सति तच्चिकित्सा	११४२-११४३
३० कुक्षौ गर्भमरणे हेतुः	११४३
३० मृतगर्भाया लक्षणानि	११४३-११४४
३१ मृतगर्भाहरणविधिः	११४४-११४५
३१ व्यपगतगर्भसत्याया स्त्रिया उपचार	११४५-११४६
३२ निर्विकारमाप्यायमानस्य गर्भस्य मासे मासे कर्म	११४६-११५०
३३ सूतिकागारनिर्माणविधिः	११५०-११५१
३४ तत्रोपहरणीयाः संभाराः	११५१-११५२
३५ गर्भिण्या सूतिकागारवेशविधिः	११५२-५३
३६ आसन्नप्रसवाया लिङ्गानि	११५३-११५४
३७-४० धावीप्रादुर्भावे कर्तव्यो विधिः	११५४-११५८
४१ प्रजाताया अपराऽपतने उपचाराः	११५८-११६१
४२-४३ जातमात्रस्य कुमारस्य कार्याणि कर्माणि	११६१-६२
४४ बालस्य नाडीकल्पनविधिः	११६२-६३

विषय	पृष्ठाङ्कः
४५ नाड्या असम्यकच्छेदे दोषास्तः चिकित्सा च	११६३-११६४
४६ कुमारस्य जातकर्मविधिः	११६४
४७ " रक्षाविधिः	११६४-११६६
४८-४९ सूतिकाया दशदिवसावधुपचारः	११६६-११६८
५० कुमारस्य नामकरणसंस्कार	११६८-११७०
५१ आयुधमता कुमाराणा रक्षणानि	११७०-११७३
५२ धात्रीपरीक्षा	११७३-११७४
५३ धात्र्या स्तनसपत्	११७४
५४ " स्तन्यसपत्	११७४
५५ व्यापकस्तन्यस्य लिङ्गानि	११७४-११७५
५६ " चिकित्सा	११७५-११७६
५७ क्षीरजननानि	११७७
५८ स्तनपानविधिः	११७७
५९ कुमारागारविधिः	११७८
६० कुमारस्य शयनादीनि कीदृजानि स्युः	११७९
६१ " वस्त्रादीना धूपनानि	११७९
६२ " धारणीया मणिमन्त्रौ- षयय	११७९-११८०
६३ " क्रीडनकानि	११८०
६४ " विनासन न कार्यम्	११८०
६५-६७ रोगपादुर्भावे उपचारा	११८०-११८२
६८ अव्यायोक्तविषयोऽपहंसार	११८२
६९ शरीरस्थाननिदानं	११८२-११८३

इति शारीरस्थानस्य विषयानुक्रमणिका

५ इन्द्रियस्थानम्

विषय	पृष्ठाङ्कः
१ वर्णस्वरीयमिन्द्रियम्	
१-२ वर्णस्वरीयेन्द्रियोपक्रम	११८४
३ आयुषः प्रमाणविशेषज्ञानार्थं परीक्षया आतुरगता वर्णस्वरादयो भावा	११८४-११८५
४ परीक्षयाणा द्विविधो भेदः, तयोः परीक्षणोपायश्च	११८६
५ प्रकृतेर्भेदाः	११८६

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
६ विकृतेर्भेदाः	११८६	७ अध्यायोक्तविषया	१२०७
७-(१) लक्षणनिमित्ता विकृतिः	११८७		
७-(२) लक्ष्यनिमित्ता " "	११८७		
७ निमित्तानुरूपा " "	११८७-११८८	४ इन्द्रियानीकसिन्द्रियम्	
८ वर्णाधिकारः	११८८		
९-१३ शरीरस्य प्राकृता वैकृताश्च वर्णाः	११८९-११९०	१-२ इन्द्रियानीकेन्द्रियोपक्रमः	१२०५
१३ रिष्टरूपा वर्णविकृतयः	११९०-११९१	३-४ इन्द्रियाणां परीक्षणोपाय	१२०६
१४ प्राकृताः स्वरः	११९१	५-६ आतुरस्यानिमित्त इन्द्रियज्ञानत्रिपर्यायो	
१४ वैकृताः " "	११९१	मरणलक्षणम्	१२०६
१५-१६ रिष्टरूपाः स्वरविकृतयः	११९२	७-१८ अरिष्टभूता दर्शनेन्द्रियविकृतयः	१२०६-१२०७
१७-२१ रिष्टरूपवर्णस्वरविकृतीनां		१९-२० " श्रोत्रेन्द्रियविकृतयः	१२०९-१२१०
श्लोकैः पुनः कथनम्	११९२-९४	२१ " घ्राणेन्द्रियविकृतयः	१२१०
२६ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	११९८	२२ " रसनेन्द्रियविकृतयः	१२१०
		२३ " स्पर्शनेन्द्रियविकृतयः	१२१०
		२४-२६ " सर्वेन्द्रियविकृतयः	१२१०-१२११
		२७ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	१२११
२ पुष्पितकसिन्द्रियम्			
१-२ पुष्पितकेन्द्रियोपक्रमः	११९५		
३-५ यथा फलात् पूर्वं पुष्पोत्पत्तिः		५ पूर्वरूपीयसिन्द्रियम्	
एवं मरणात् प्रागरिष्टोत्पत्तिः	११९५	१-२ पूर्वरूपीयेन्द्रियोपक्रमः	१२१२
६ प्रज्ञापराधादुत्पन्नरयाप्यरिष्टस्या-		३-५ ज्वराणामन्येषां च व्याधीनामरिष्टभूत-	
ज्ञानम्	११९५-११९६	पूर्वरूपाणि	१२१२
७-१६ अरिष्टभूतं गन्धविज्ञानम्	११९६-११९८	६-८ राजशमनः अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि	१२१३
१७-२० " रसविज्ञानम्	११९८	९ ज्वरस्य " "	१२१३
२०-२२ आतुरशरीरगतसस्यानुमानेन		१०-११ रक्तपित्तस्य " "	१२१३-१२१४
ज्ञानम्	११९८-११९९	१२-१३ शुल्मस्य " "	१२१४
२३ अध्यायोक्तविषयाः	११९९	१४-१५ कुष्ठस्य " "	१२१४-१२१५
		१६-१७ प्रमेहस्य " "	१२१५
		१८-२१ उन्मादस्य " "	१२१५-१२१६
३ परिमर्शनीयसिन्द्रियम्		२२-२३ अपस्मारस्य " "	१२१६
१-३ परिमर्शनीयेन्द्रियोपक्रमः	१२००	२४ वहिरायामस्य " "	१२१७
४ परिमर्शनविधिः	१२००	२५ छर्देः " "	१२१७
४-५ स्पर्शविज्ञेया आतुरशरीरगता		२६ पूर्वरूपारिष्टज्ञानफलम्	१२१७
विकृतयः	१२००-१२०२	२७-४० अरिष्टभूता स्वप्नाः	१२१७-१२२०
६ उच्छ्वासं गन्धां दन्तपक्ष्म-च्छुः केश-लोमोदर-		४१-८२ स्वप्नदर्शनं कथं भवति	१२२०-१२२१
नखाङ्गुल्याभ्रितं रिष्टम्	१२०२-१२०५	४३ स्वप्नभेदाः	१२२१

विपद.	पृष्ठः	विषयः	पृष्ठाः
४४ ४६	अल्पफला महाफलाश्च स्वप्नाः	१२२१-२२	
४७	अध्यायोक्तविषयाः	१२२२	

६	कतमानिशरीरीयमिन्द्रियम्		
१-२	कतमानिशरीरिन्द्रियोपक्रम	१२२२	
३-२४	यानि व्याधिर्नन्ति शरीराणि वैद्यैरसाध्य- त्वात् परिहर्तव्यानि	१२२३-१२२८	
२५	अत्रायार्थसंग्रह	१२२८	
७	पञ्जरूपीयमिन्द्रियम्		
१-२	पञ्जरूपीयेन्द्रियोपक्रमः	१२२८	
३-७	अरिष्टभृता. प्रतिच्छाया.	१२२८-१२२९	
८-९	” छाया	१२२९-१२३०	
१० १३	खादीना पञ्चभूलाना विविध- लक्षणाच्छाया.	१२३०-१२३१	
१४ १५	प्रभाश्रित शुभाशुभत्वम्	१२३१	
१६-१७	छायाप्रभयोर्विशेष	१२३१-१२३२	
१८-३१	सुमूर्ध्ना कानिचिद्विज्ञानानि जानन्	१२३२-१२३५	
३२	पूर्वोक्तान्यरिष्टलिङ्गानि जानन् आयुर्वेदविदित्याख्या लभते	१२३५	

८	अवाक्शिरसीयमिन्द्रियम्		
१-२	अवाक्शिरसीयेन्द्रियोपक्रमः	१२३६	
३	प्रतिच्छायाश्रयनरिष्टम्	१२३६	
४-५	पञ्चवर्त्मश्रयनरिष्टम्	१२३६	
६-९	केशाश्रयनरिष्टम्	१२३६	
१० ११	नासिकाश्रयनरिष्टम्	१२३७-१२३८	
१२	ओष्ठाश्रयनरिष्टम्	१२३८	
१३	दन्ताश्रयनरिष्टम्	१२३८	
१४	जिह्वाश्रयनरिष्टम्	१२३८	
१५	श्लासाश्रयनरिष्टम्	१२३९	
१६-२६	अपराणि कानिचिन्सुमूर्ध्ना- लक्षणानि	१२३९-१२४१	
२७	पूर्वोक्तलिङ्गज्ञानफलम्	१२४१-१२४२	

विषयः	पृष्ठाः	
९	यस्यश्यावनिमिचीयमिन्द्रियम्	
१-२	यस्यश्यावनिमित्तेन्द्रियोपक्रम.	१२४२
३-५	कतिपयान्यरिष्टानि	१२४२-१२४३
६-७	राजयक्षिमणोऽरिष्टानि	१२४३
८-९	बलमासक्षये येऽन्विकित्स्या	१२४३-१२४४
१०	आनाहिनोऽरिष्टम्	१२४४
११	य पेः पालु न गक्नोति स म्रियते	१२४४
१२-१७	अपराण्यरिष्टलक्षणानि	१२४४-१२४५
१८-१९	यस्य निष्ठयूत-पुरीष-रेतासि अम्भसि सज्जन्ति स न जीवति	१२४५-१२४६
२०	गङ्गकशिरोरोगखिरात्रादन्ति	१२४६
२१-२२	अपराण्यरिष्टानि	१२४६
२३-२४	अरिष्टज्ञाने सर्वथा यत्नो विधेयः	१२४६-१२४७

१०	सद्योमरणीयमिन्द्रियम्	
१-३	सद्योमरणीयेन्द्रियोपक्रम	१२४७-१२४८
४-२०	सद्योसुमूर्ध्ना लक्षणानि	१२४८-१२५१
२१	एतद्विज्ञानफलम्	१२५१-१२५२

११	अणुज्योतीयमिन्द्रियम्	
१-२	अणुज्योतीयेन्द्रियोपक्रम.	१२५२
३-६	सर्वस्वरेण भरिष्यतो लिङ्गानि	१२५२-१२५३
७-९	षड्भिर्मासैः ” ”	१२५३-१२५४
१०-१२	मासात् ” ”	१२५४
१३-२६	कतिपयान्यरिष्टानि	१२५४-१२५७
२७	गताशुपो गुणवच्चतुष्पादेऽपि न गुणोदयः	१२५७-१२५८
२८	आयुःपरीक्षाया प्रशंसा	१२५८
२९	अरिष्टस्य लक्षणम्	१२५८

१२	गोमयचूर्णीयमिन्द्रियम्	
१-२	गोमयचूर्णीयेन्द्रियोपक्रमः	१२५९

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः		
३ १	मासान्मरिष्यतो लिङ्गानि	१२५९	२९-३४	हरीतकीगुणा	१२८१-१२८५
५	अर्धमासात् ,, ,,	१२५९	३५	हरीतकीसेवनानर्हा.	१२८५
६ ८	औषधाहारविषयकमरिष्टम्	१२६०	३६-३७	आमलकगुणा	१२८६
९-२४	मुसूर्षतामातुराणा दूता :	१२६०-१२६४	३८-४०	मेपजप्रहणविधि	१२८६-१२८७
२५-३९	आतुरगृहं गच्छतो वैद्यस्य यात्राया-मशुभानि निमित्तानि	१२६४-१२६५	४१-५७	प्राणरसायनं प्रथमम्	१२८७-१२९०
३२-३९	मुसूर्षतामातुराणा गृहावस्था	१२६५-१२६६	५८-६९	,, द्वितीयम्	१२९०-१२९३
४० ६१	द्वादशाध्यायोक्तानामरिष्टलक्षणानां सक्षेपत पर्यायेण कथनम्	१२६७-१२७१	६२-७४	च्यवनप्राशः	१२९३-१२९५
६२-६६	जानताऽपि वैद्येनातुरस्य मरणं कुत्र न वक्तव्यम्	१२७१-१२७१	७५	आमलकरसायनम्	१२९५-१२९७
६७-७०	प्रशस्तदूतलक्षणम्	१२७२-१२७३	७६	हरीतक्यादियोगः	१२९७-१२९८
७१-७९	प्रशस्तानि शकुनानि प्रशस्ता आतुरगृहावस्था	१२७३-१२७४	७७	,, अपरः	१२९८-१२९९
८७-८८	आरोग्यलक्षणम्	१२७६	७८-८०	रसायनसेवनगुणा	१२९९-१३००
८९-९०	अध्यायोक्तविषया.	१२७७	८१	प्रथम रसायनपादोक्तविषयाः	१३००
इतीन्द्रियस्थानस्य विषयानुक्रमणिका					
६ चिकित्सास्थानम्					
प्रथमो रसायनाध्यायः					
१ रसायनपाद					
१-२	अभयामलकीयरसायनपादोपक्रमः	१२७८	२	प्राणकामीयरसायनपादोपक्रमः	१३०१
३	मेपजस्य पर्यायाः	१२७८	३	रसायनविधानस्य फलम्	१३०१-१३०२
४	मेपजभेदाः	१२७९	३	शरीरदोषनिमित्तानि परिहरन् रसायनमुपयुञ्जीत	१३०२-१३०४
५	अभेपजभेदाः	१२७९	४ ६	आमलकघृतम्	१३०४-१३०६
५-६	द्विविधमेपजलक्षणम्	१२७९	७	आमलकभावलेह	१३०६-१३०७
७ ८	रसायनसेवनगुण	१२७९	८	जामलकचूर्णम्	१३०७-१३०८
९-१२	वाजीकरणस्य लक्षण गुणाश्च	१२८०-१२८१	९	विषण्णावलेह	१३०८-१३०९
१३ १४	चिकित्सार्थः	१२८१	१०	अपर आमलकभावलेह	१३०९-१३१०
१५	अभेपजलक्षणम्	१२८१	११	नागधलारसायनम्	१३१०-१३१२
१६	द्विविधो रसायनप्रयोगः	१२८१-१२८२	१२	बलादिरसायनानि	१३१२
१७-२४	कुटीपावेनिकस्य विधिः	१२८२-१२८३	१३	भल्लातकक्षीरम्	१३१३-१३१४
२५-२८	रसायनप्रयोगात् पूर्वं कोष्ठशोधनविधि	१२८३-१२८४	१४	भल्लातकक्षौद्रम्	१३१४-१३१५
			१५	भल्लातकतैलम्	१३१५
			१६	भल्लातकविधानम्	१३१५-१३१६
			१७-१९	भल्लातकगुणाः	१३१६
			२०-२२	रसायनसेवाफलम्	१३१७
			२३	द्वितीयरसायनपादोक्तविषया	१३१७-१३१८
			३	करप्रचितीयो रसायनपादः	
			१ २	करप्रचितीयरसायनपादोपक्रम	१३१८

विषय.	पृष्ठाङ्कः
३-८ आमलकीयरसायनम्	१३१८-२१
९-१४ केवलामलकरसायनम्	१३२१-२२
१५-२३ लोहरसायनम्	१३२२-२४
२४-२९ ऐन्द्र रसायनम्	१३२४-२६
३०-३१ मेध्यरसायनानि	१३२६
३२-३४ पिप्पलीरसायनम्	१३२६-२७
३६-४० पिप्पलीवर्धमानं रसायनम्	१३२७-२९
४१-४२ त्रिफलारसायनं प्रथमम्	१३२९
४३-४४ ,, द्वितीयम्	१३२९-३०
४५ ,, तृतीयम्	१३३०
४६-४७ ,, चतुर्थम्	१३३०-३१
४८-६५ शिलाजतुरसायनम्	१३३१-३५
६६ तृतीयरसायनपादोक्तविषया	१३३५

४ आयुर्वेदसमुत्थानीयो रसायनपादः

१-२ आयुर्वेदसमुत्थानीयरसायनपादोपक्रमः	१३३५
३ रसायनज्ञानार्थमृषीगामिन्द्रसमीपे गमनम्	१३३६-३७
४-५ तान्प्रतीन्द्रस्योपदेश	१३३७-३९
६ इन्द्रोक्त रसायनम्	१३३९-४०
७-१२ द्रोणीगवेजिरसायनम्	१३४०-४३
१३-२६ अपरमिन्द्रोक्त रसायनम्	१३४३-४५
२७-२८ केपा कुटीप्रावेशिकः	
केपा च वातातपिकोविधिर्हितः	१३४५-४६
२९ रसायनविधिभ्रंशे कर्तव्यम्	१३४६
३०-३५ आचारसायनम्	१३४६-४७
३६-३८ मन गरीरशुद्धानामेव रसायननिर्दिभवति	१३४७-४८
३९-५० मर्त्यै भिगजोऽवश्य पूजनया	१३४८-५०
५१-५४ प्राणाचार्यप्रशसा	१३५१
५५ भिपज प्रत्यातुस्य कर्तव्यम्	१३५१
५६ वैद्य स्वसुतानिवातुरान चिकित्सेत्	१३५२
५७-५९ आयुर्वेदपदेशो महर्षीणा धर्मार्थमेव	१३५२

विषय.	पृष्ठाङ्कः
६०-६२ जीवितदातुर्भिपजः प्रशसा	१३५३
६३-६४ चतुर्थपादोक्तविषया	१३५३-५४

द्वितीयो वाजीकरणाध्यायः

१ सप्रयोगशरमूलीयो वाजीकरणपादः	
१-२ सप्रयोगशरमूलीयवाजीकरणपादोपक्रमः	१३५४
३-४ वाजीकरणस्यावश्यकर्तव्यता	१३५४-५५
४-७ वाजीकरणेषु स्त्रियाः श्रेष्ठत्वं तत्र हेतुषु	१३५५-५६
८-१६ गमनार्हा स्त्री	१३५६-५७
१६-१९ निरपत्यस्य निन्दा	१३५७-५८
१९-२३ बहुप्रजस्य प्रशसा	१३५८-५९
२४-३३ वृंहणी गुटिका	१३५९-६१
३३-३८ वाजीकरणघृतम्	१३६१-६२
३८-४१ वाजीकरणः पिण्डरमः	१३६२
४२-४३ वृष्यो माद्विपरस	१३६३
४४-४५ वृष्यरसाः	१३६३
४६ वृष्यो मांसरस	१३६४
४७ ,, माषयोग	१३६४
४८ वृष्यः कुक्कुटमासप्रयोगः	१३६४
४९ वृष्या धण्डरसा	१३६५
५०-५१ पूर्वं मशोवित एव शरीरे वृष्ययोगा उपयोक्तव्याः	१३६५-६६
५२-५३ प्रथमपादोक्तविषया	१३६६

२ आसिक्तक्षीरीयो वाजीकरणपादः

१-२ आसिक्तक्षीरीयवाजीकरणपादोपक्रम	१३६६
३-९ अपत्यकरा षष्टिकादिगुटिका	१३६७-६८
१०-१३ वृष्या भक्ष्ययोगाः	१३६८-६९
१४-१७ अपत्यकरो रसः	१३६९-७०
१८-२० वृष्य क्षीरम्	१३७०
२१-२३ वृष्यघृतम्	१३७०-७१
२४-२६ वृष्यो दधिभ्रयोग	१३७१
२७ वृष्यः षष्टिकौदनयोगः	१२७२

विषय	पृष्ठाङ्क.
२८-२९ वृष्याः पूषलिका	१३७२
३० पूर्वोक्ताष्टयोगाना फलम्	१३७२-७३
३१ वृष्योविहारः	१३७३
३२ द्वितीयपादोक्तविषयाः	१३७३

३ माषपर्णभृतीयो वाजीकरणपादः

१-२ माषपर्णभृतीयवाजीकरणपादोपक्रम.	१३७४
३-५ गोक्रीरवाजीकरणम्	१३७४
६-७ क्षीरयोग पथम	१३७५
८-१० ,, द्वितीयः	१३७५
११ ,, तृतीय	१३७५-७६
१२-१३ वृष्यः पिप्पलीयोग.	१३७६
१४ ,, पायसयोग	१३७६
१५-१७ वृष्या. पूषलिका	१३७७
१८ वृष्य शतावरीभृतम्	१३७७
१९ वृष्यो मधुकुचोगः	१३७७-७८
२०-३० वाजीकरा. छेचन भावाः	१३७८-८०
३१ तृतीयपादोक्तविषया.	१३८०

४ पुमाजातवलादिको वाजीकरणपादः

१२ पुमाजातवलादिकवाजीकरणपादोपक्रम	१३८१
३-९ स्त्रीषु निषये न सर्वेऽपि समबलाः, अतः सर्वोपयोगिना वाजीकरणयोगानामुपदेश आवश्यकः	१३८१-८३
१० वृष्या वस्तयः	१३८३
११-१४ वृष्या मासगुटिका	१३८३-८४
१५-१६ वृष्यो माहिपरसः	१३८४
१७ ,, सरस्ययोगः	१३८४
१८ ,, रोहितमत्स्ययोग.	१३८५
१९-२२ वृष्यो पूषलिकायोगो	१३८५-८६
२३-२४ वृष्या माषादिपूषलिका	१३८६
२५-२७ वृष्ययोगः	१३८६-८७
२८-२९ अपत्यकरं घृतम्	१३८७

विषय.	पृष्ठाङ्क
३०-३२ वृष्यगुटिका	१३८७-८८
३३-३५ वृष्योत्कारिका	१३८८
३६-३८ अनुक्तवृष्यसंग्रह.	१३८८-८९
३९ शुक्रविच्छासे दृष्टांतः	१३८९
४०-४२ अतिवालवृद्धयोर्मैथुननिषेधः	१३८९-९०
४३-४५ शुक्रक्षयहेतु.	१३९०
४६-४९ स्त्रीसंग्रयोगे शुक्रं कथं प्रवर्तते	१३९१
५० विशुद्धशुक्रलक्षणम्	१३९१-९२
५१ वाजीकरणशब्दनिर्वाह	१३९२
५२-५३ चतुर्थपादोक्तविषया.	१३९२-९३

३ ज्वरचिकित्सितम्

१-२ ज्वरचिकित्सितोपक्रम	१३९३
३-९ पुनर्वसुसमीपेऽग्निवेशस्य ज्वरविषये प्रश्नाः	
१० आत्रेयस्योपरम्	१३९३-९४
११ ज्वरपर्याया	१३९५
१२-१३ ज्वरस्य प्रकृति	१३९५
१४-२५ ,, प्रवृत्ति	१३९५-९८
२६ ,, प्रभाव.	१३९८
२७ ,, कारणानि	१३९८
२८-२९ ,, पूर्वरूपम्	१३९९
३० ,, अधिष्ठानम्	१३९९
३१ ,, पर्यायिभेदं लक्षणम्	१३९९
३२-३५ ,, भेदाः	१३९९-१४००
३६-३७ मनोःहसतापलक्षणम्	१४००
३७-३९ ज्वरस्य सौम्याग्नेयभेदयो- विवरणम्	१४००-०१
३९-४० अन्तर्भेगज्वरलक्षणम्	१४०१
४१ वह्निर्भेगज्वरलक्षणम्	१४०१
४२-४९ प्राकृतवैकृतज्वरयोर्लक्षणम्	१४०१-०३
५०-५३ ज्वरस्य साध्यासाध्यलक्षणम्	१४०३-०४
५३-६१ सततज्वरलक्षणम्	१४०४-०६
६१-६२ सततज्वरलक्षणम्	१४०६
६३ अन्येषु ज्वरस्य लक्षणम्	१४०६
६४-७२ तृतीयकचतुर्थकज्वरयोर्लक्षणम्	१४०७-०९
७३ चतुर्थकविषयलक्षणम्	१४०९

विषय	पृष्ठाङ्क	विषय.	पृष्ठाङ्क	
७४	विषमज्वरणा सन्निपातज्वरत्वम्	१४०९	१५६ जीर्णतर्पणस्य नरस्य भोजनविधानम्	१४२८
७५	ऋत्वादिबलाबलाज्वरकालस्यान्यथात्वम्	१४०९	१५७-१५९ अन्नकाले ज्वरिताय दन्तधावनम्	१४२८-२९
७६-८३	रक्षादिसप्तधातुगतज्वराणा लक्षणानि	१४०९ ११	१६० ज्वरे कृपायविधानम्	१४२९
८४	द्वन्द्वज्वरलक्षणम्	१४१२	१६१-१६२ तरुणज्वरे कृषायरसनपिषेध	१४२९-३०
१०२	त्रयोदशत्रिवसन्निपातज्वराणा लक्षणम्	१४१३-१४१६	१६३ ज्वरे यूषविधानम्	१४३०
१०३ १०८	सन्निपातज्वरलक्षणम्	१४१६	१६४-१६५ ,, सर्षिर्विधानम्	१४३०
१०९-११०	सन्निपातज्वरस्य साध्यासाध्यलक्षणम्	१४१७	१६६ ,, सासरसप्रयोग.	१४३०-३१
११० १११	संसर्गसन्निपातज्वराणाः मतिदेशेन लक्षणकथनम्	१४१७-१८	१६७ ,, पय प्रयोग.	१४३१
१११	आगन्तुज्वरभेदाः	१४१८	१६८ ,, विरेचनम्	१४३१
११२ ११४	अभिघातज्वरलक्षणम्	१४१८	१६९ १७१ ,, निरूहवस्तिप्रयोगः	१४३१-३२
११४-११७	अभिपन्नज्वरलक्षणम्	१४१८-१९	१७२ ,, अनुवासनप्रयोग.	१४३२
११८ १२१	अभिचाराभिशापजयोर्लक्षणम्	१४१९-२०	१७३ ,, जिरोविरेचनप्रयोगः	१४३२
१२२-१२४	काम-शोक-मय क्रोध-भूतावेश-विषमज्वरणा लक्षणम्	१४२०-२१	१७४-१७६ जीर्णज्वरे अभ्यङ्गादिविधानम्	१४३३
१२५	आगन्तुज्वरलक्षणानामन्येष्वगन्तु-रोगेष्वतिदेशः	१४२१	१७७ १७८ ज्वरिताना यवाग्वाद्ये प्रशस्तानि वान्यानि	१४३३
१२६ १२८	आगन्तुज्वरेषु दोषाद्विचारः.	१४२१-२२	१७९-१८७ ज्वरे यवागृयोगाः	१४३४-३६
१२९	आगन्तोर्निजादुभेदो वर्म	१४२२	१८८ ज्वरिताना यूषार्थे हितान्यन्नानि	१४३६
१२९ १३१	ज्वरसंप्राप्ति	१४२२	१८९ ज्वरिताना हितानि शाकानि	१४३६
१३२	ज्वरे श्वेदाप्रवृत्तिहेतु	१४२३	१९०-१९३ ,, ,, मासानि	१४३६-३७
१३३ १३६	आज्वरलक्षणम्	१४२३	१९४ ज्वरे हितं पानम्	१८३७
१३६-१३७	पच्यमानज्वरलक्षणम्	१४२३	१९५ १९६ नवज्वरे अपथ्यानि	१४३७
१३७	निरापज्वरलक्षणम्	१४२४	१९७-१९९ ज्वरघना कृषायाः	१८३८
१३८	नवज्वरे निपिष्टानि	१४२४	२००-२०३ पन्नसु विषमज्वरेषु हिताः पञ्च कृषाया	१४३८ ३९
१३९-१४१	ज्वरे लङ्घनविचारः	१४२४	२०४-२०५ ज्वरे वत्सकादिकृषायः	१४३९
१४२	अविषकाना दोषाणा तरुणज्वरे पाचनानि	१४२५	२०६ ज्वरे मधूमादिहिमः	१४३९
१४३	कर्मिन् ज्वरे उष्ण जल देयम्	१४२५	२०७ ,, अनुलोमना कृषाययोगाः	१८४०
१४४	,, श्रुतगीत ,, ,	१४२७	२०८ २०९ ,, त्रिफलादिकृषाय	१८४०
१४५	पिपासाज्वरान्तये पङ्कजानीयम्	१४२५	२१० सन्निपातज्वरे बृहत्यादियोगः	१४४०
१४६	ज्वरे वननं कृदादेयम्	१४२६	२११-२१२ ,, राट्यादिगण.	१४४०-४१
१४७-१४८	अनुपस्थितदोषाणा वपनदाने दोषा	१४२६	२१३ २१४ ,, बृहत्यादिगण	१४४१
१४९ १५०	ज्वरे यवागृप्रयोगः	१४२६-२७	२१५ विणसाज्वरनाशनकृषाययवागृना-मतिदेशः	१४४१
१५१ १५३	यवागृगुणाः	१४२७	२१६-२१८ जीर्णज्वरे घृतयोगे युक्ति.	१८४१-४२
१५४	येषा यवागूर्न हिता	१४२८	२१९-२२१ ,, पिप्पल्यादिघृतम्	१८४३
१५५	तर्पणार्हा नरा.	१४२८	२२२-२२३ ,, वासादिघृतम्	१८४३
			२२४-२२६ ,, बलादिघृतम्	१८४३

विषय.	पृष्ठाङ्क.
२०७ ,, ज्वरे संशोषनयोग्या अवस्था	१४४४
२२८-२२९ ,, वमनयोगा	१४४४
२३०-२३२ ,, विरेचनयोगाः	१४४४-४५
२३४-२३६ ,, क्षीरयोगाः	१४४५
२३६ ,, त्रिकण्टकाद्य पयः	१४४६
२३७ ,, नागराद्य पयः	१४४६
२३८-२३९ ,, क्षीरप्रयोगे गुणाः	१४४६
२४० ,, निरूहानुवासनप्रयोगाः	१४४७
२४१-२४४ ,, पटोलदिबस्ति	१४४७
२४५-२४६ ,, आरग्वधादिबस्ति	१४४७-४८
२४७-२४९ ,, गुडूच्यादिनिरूह	१४४८
२५०-२५१ ,, जीवन्त्याद्यनुवासनम्	१४४८-४९
२५२ ,, पटोलाद्यनुवासनम्	१४४९
२५३ ,, चन्दनाद्यनुवासनम्	१४४९
२५४-२५५ ,, गिरोविरेचनधूमवर्त्यातदेश	१४४९-५०
२५६-२५७ ,, अभ्यङ्ग-प्रदेह-परिपेकाः	१४५०
२५८ ,, चन्दनाद्यं तैलम्	१४५०-५२
२५९-२६६ ,, दाहप्रगमना उपचाराः	१४५२-५४
२६७ ,, अगुर्गादि तैलम्	१४५४-५७
२६८-२७१ ,, शीतप्रगमना उपचारा	१४५७-५८
२७२ येषां ज्वरे लङ्घनं न हितम्	१४५८
२७३-२७६ ज्वरे लङ्घनादिकनकरणे युक्ति	१४५८-५९
२७६-२७७ ज्वरस्याष्टमेऽहनि निरामत्वे हेतु	१४५९
२७७-२७८ ज्वरे गुरुभोजनस्य निषेध	१४५९
२७९-२८० वातजे ज्वरे आदावप्य- भ्यङ्गादयः कार्याः	१४५९-६०
२८१-२८२ सप्तहेनापि परिपाकमप्राप्ते ज्वरे चिकित्सा	१४६०
२८३-२८६ ज्वरेषु दोषापेक्षिणी चिकित्सा	१४६०-६१
२८७-२८८ कर्णमूलशोथचिकित्सा	१४६१-६२
२८९ ज्वरे रक्षावसेकादस्या	१४६२
२९० विमर्षाभिवातविश्वोटकज्वराणां चिकित्सा	१४६२
२९१ जीर्णज्वरे चिकित्साविशेष	१४६१
२९२ तृतीयकच्चतुर्थकज्वरयोर्विशेषः	१४६२-६३
२९३-२९५ विषमज्वरे चिकित्साक्रमः	१४६३
२९६-३०९ विषमज्वरनाशना योगाः	१४६३-६५

विषयः	पृष्ठाङ्क
३१०-३१४ ज्वरे दैवव्यपाश्रय कर्म	१४६७
३१५-११६ रमादिधातुगतज्वराणां चिकित्सा	१४६८
३१७-३२३ अभिघात-काम-क्रोध-शोक-भयज्वराणां चिकित्सा	१४६८-७०
३२४-३२८ ज्वरप्रभोक्षे लक्षणानि	१४७०-७१
३२९ मुक्तज्वरलक्षणानि	१४७१
३३०-३३२ ज्वरे वर्जनीयानि	१४७१-७२
३३३-३३८ ज्वरस्य पुनरावर्तने हेतुः	१४७२-७३
३३९-३४२ पुनरावृत्ते ज्वरे चिकित्सा	१४७३-७४
३४३ ,, ,, किराततिकादिकाय.	१४७४
३४४ चक्षानुक्तचिकित्सापरिमहः	१४७४
३४५ भिषक् ज्वरप्रशमने विशेषतो यतेत	१४७४
३४६ अध्यायोक्तविषया	१४७४-७५

४ रक्तपित्तचिकित्सितम्

१० रक्तपित्तचिकित्सितोपक्रम.	१४७५
३४ रक्तपित्तविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्ना	१४७५
५ रक्तपित्तस्य शीघ्रप्रतिहार्यत्वम्	१४७६
६ ,, हेतु	१४७६
७.८ ,, संप्राप्ति	१४७६
९ रक्तपित्तसंज्ञानिमित्तम्	१४७६-७७
१० रक्तपित्तस्य स्थानम्	१४७७
११-१२ ,, दोषाधिक्यवशात्लक्षणानि	१४७७
१३-१४ ,, साध्यासाध्यलक्षणानि	१४७७-७८
१५-१७ ,, द्विविधा गति	१४७८
१८-२१ ,, असाध्यलक्षणानि	१४७९
२२ साध्यरक्तपित्तलक्षणानि	१४७९
२३ रक्तपित्तस्य हेतु	१४८०
२४ रक्तपित्ते दोषाधिक्यवशात्सर्गानु- बन्धविशेष	१४८०
२५-२८ रक्तपित्ते आदौ स्तम्भनिषेध	१४८०-८१
२९-३० ,, मार्गादीनवेक्ष्य लङ्घनं तर्पणं वा विधेयम्	१४८१
३१ ,, पिपासायां हीवेरादिजलम्	१४८२
३२ रक्तपित्ते तर्पणपेयायोग्याऽदस्या	१४८२
३२-३५ ,, तर्पणयोगा.	१४८२-८३

विषय.	पृष्ठाङ्क
३६-३७ रक्तपित्ते द्वितान्द्वजानि	१४८३
३८-४० ,, हितं शाकम्	१४८३-८४
४१-४२ ,, हित मासम्	१४८४
४३-४८ ,, यवागूयोगः	१४८४-८५
४९-५० ,, मासरसयोगः	१४८५-८६
५१-५२ ,, हित पानम्	१४८६
५३ ,, निदानपरिवर्जनम्	१४८६-८७
५४-५८ ,, सगोधनम्	१४८७-८८
५९-६१ ,, वसनयोगः	१४८८
६२-६४ ,, सगमनी चिकित्सा	१४८८-८९
६५-६६ ,, आटरूपकक्राथ.	१४८९
६७-७१ ,, अन्ये योगाः	१४८९-९०
७२-८४ ग्रथितरक्तचिकित्सा	१४९०-९४
८५ मूत्रमार्गमृत्तस्य रक्तपित्तस्य चिकित्सा	१४९४
८६-८७ विट्पथप्रवृत्तस्य ,, ,,	१४९४-९५
८८ वासाघृतम्	१४९५
८९-९० घृतयोगः	१४९५-९६
९१-९२ पित्तज्वरचिकित्साया रक्तपित्तेऽतिदेशः	१४९६
९३-९४ ग्रथिते रक्तपित्ते चिकित्सा	१४९६-९७
९५-९६ रक्तपित्ते शतावरीदिघृतम्	१४९७
९७-१०१ प्राणप्रवृत्ते रक्तपित्ते चिकित्सा	१४९८-९९
१०२-१०५ रक्तपित्ते प्रपेयोगः	१४९९-१५००
१०६-१०९ ,, क्षीतोपचारा	१५००-०१
११०-१११ अर्धयायोकार्थसंप्रह	१५०१-१५०२

५ गुल्मचिकित्सितम्

१-२ गुल्मचि करिमतोपक्रमः	१५०२
३-६ गुल्मस्य निदान संपाप्तिश्च	१५०२-०३
७ ,, स'मान्यं लक्षणम्	१५०३-०४
८ ,, श्यानानि	१५०४
९-११ वातगुल्मस्य निदान लक्षणं च	१५०४-०५
१२-१३ पित्तगुल्मस्य ,, ,,	१५०५
१४-१५ कफगुल्मस्य ,, ,,	१५०६
१६ द्विदोषजगुल्महेतुलक्षणतिदेश	१५०६

विषय.	पृष्ठाङ्कः
१७ सन्निपातगुल्मस्य निदानलक्षणे	१५०६-०७
१८-१९ रक्तगुल्मस्य ,,	१५०७
२०-२२ वातगुल्मे स्नेहस्वेदविधानम्	१५०८
२३ स्वेदगुणाः	१५०८
२४ ३१ वातगुल्मे चिकित्साक्रम	१५०८-१०
३२ रक्तावसेचनम्	१५१०
३३-३५ पित्तगुल्मे चिकित्साक्रमः	१५१०-११
३६-३८ ,, रक्तावसेचनम्	१५११-१२
३९ पक्कगुल्मे शस्त्रक्रियोपदेश	१५१२
४० ४४ गुल्मस्यामपच्यमानपक्कलक्षणानि	१५१२-१३
४५ अन्तर्गतस्य पच्यज्ञानगुल्मस्य लक्षणानि	१५१३
४६-४७ पक्कगुल्मस्य चिकित्सा	१५१३-१४
४८ कफगुल्मे चिकित्साक्रम	१५१४
४९ ६३ वमनार्ह. गुल्मी	१५१४-१५
६४ संसर्गसन्निपातजगुल्मचिकित्सा	१५१८
६५ वातगुल्मे त्र्यूषणादिघृतम्	१५१८
६६ ,, ,, अपरम्	१५१८
६७-६८ ,, अन्ये घृतयोगाः	१५१९
६९-७० ,, हिङ्गुसौवर्चलाद्य घृतम्	१५१९
७१ ७३ ,, हृषीकेश्य घृतम्	१५२०
७४-७५ ,, पिप्पल्याद्यं घृतम्	१५२०-२१
७६-७८ पूर्वोक्तघृतयोगेभ्य एव चूर्णानि गुटिकाश्च कल्पनीया	१५२१
७९ ८४ वातगुल्मे शिवादिचूर्णम्	१५२१-२३
८५-९० ,, शक्यादिचूर्णम्	१५२३-२४
९१ ,, नागरादियोग	१५२४
९२-९३ ,, एरण्डतेलप्रयोग.	१५२८
९४-९५ ,, लशुनक्षीरम्	१५२४-२५
९६ ,, तैलपञ्चकम्	१५२५
९७ ,, शिलाजतुप्रयोग.	१५२५
९८ ,, वाट्यय गः	१५२५-२६
९९ ,, स्वेदनम्	१५२६
१००-१०४ ,, वस्तिर्कर्म	१५२६-२७
१०५-१०९ ,, नीलिन्याद्यं घृतम्	१५२७-२८
११०-११३ ,, भोजनम्	१५२८-२९
११४ पित्तगुल्मे घृतयोगा.	१५२९

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः		
११४-११७	पित्तगुल्मे रोहिण्यादिघृतम्	१५२९	१३-१४	प्रमेहाणा पूर्वरूपाणि	१५४९-५०
११८-१२१	,, त्रायमाणाय घृतम्	१५३०	१५-१८	,, चिकित्साक्रमः	१५५०-५१
१२२	,, आमलकाद्यं घृतम्	१५३०	१९-२४	प्रमेहिणासन्नपानम्	१५५१-५३
१२३-१२५	,, द्राक्षाद्यं घृतम्	१५३१	२५-२९	कफमेहेषु कृत्तिपययोगः	१५५३-५५
१२६-१२७	,, वासाघृतम्	१५३१-३२	३०-३३	पित्तमेहेषु ,,	१५५५-५६
१२८-१३०	,, विरेचनयोगः	१५३२	३४	वातमेहचिकित्सा	१५५६
१३१	,, अभ्यङ्गा.	१५३३	३५-३७	द्वन्द्वजसाक्षिपातिक्रमेहचिकित्सा	१५५६
१३२	,, वस्तय	१५३३	३८-३९	त्रिकण्टकाद्य तैलं घृतं यमकरं च	१५५७-५८
१३३-१३४	,, अन्नपानानि	१५३३	४०	फलत्रिकादिकाश्चः	१५५८
१३५-१३६	गुल्मे अग्निमलुक्षणविधानम्	१५३३-३४	४१-४५	लोध्रासवः	१५५९-६०
१३७	कफगुल्मे वजनम्	१५३४	४६	प्रमेहिणामनुपानानि	१५६०
१३८-१४१	,, सेदनविवि	१५३४-३५	४७-५०	सन्तर्पणोत्थप्रमेहचिकित्सा	१५६०-६१
१४२	,, स्नेहयोगः	१५३५	५१	प्रमेहेऽपतर्पणम्	१५६१-६२
१४३-१४६	,, भल्लातकाद्य घृतम्	१५३५-३६	५२	वातोलगणमेहचिकित्सा	१५६२
१४७-१४८	,, क्षीरपट्टपलक घृतम्	१५३६-३७	५३	प्रमेहनिदानसेवननिषेध	१५६२
१४९-१५१	,, मिश्रकस्नेहः	१५३७	५४	प्रमेहरक्तवित्तयोर्विशेषनिर्णय	१५६२-६३
१५२-१५३	,, विरेचनयोगः	१५३७-३८	५५	मधुमेहस्य विशेषनिर्णय.	१५६३
१५४-१६०	,, दन्तीहरीतकी	१५३८-३९	५६	प्रमेहाणा साध्यासाध्यविचारः	१५६३
१६१-१६३	,, आतिदंष्ट्रिकी चिकित्सा	१५३९-४०	५७	कुलजप्रमेहस्यासाध्यत्वम्	१५६३-६४
१६४-१६८	,, अधपानम्	१५४०-४१	५८	प्रमेहपिडकाचिकित्सा	१५६४
१६९-१७१	गुरुमस्यासाध्यलक्षणम्	१५४१	५९-६०	अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	१५६४-६५
१७२-१८२	रक्तगुल्मे चिकित्साक्रमः	१५४२-४४			
१८३-१८८	अध्यायोक्तविषया	१५४४-४५			

६ प्रमेहचिकित्सितम्

१३	प्रमेहचिकित्सितोपक्रमः	१५४६
४	प्रमेहस्य निदानम्	१५४६
५-६	,, सप्राप्ति	१५४६-४७
७	प्रमेहाणा साध्यासाध्यविभागः	१५४७
८	,, देशदृष्यमपह	१५४८
९	कफप्रमेहाणा लक्षणानि	१५४८
१०	पित्तप्रमेहाणा ,,	१५४८
११	वातप्रमेहाणा ,,	१५४९
१२	संक्षेपेण कफजादिप्रमेहलक्षणम्	१५४९

७ कुष्ठचिकित्सितम्

१-३	कुष्ठचिकित्सितोपक्रमः	१५६५
४-१०	कुष्ठाना निदानम्	१५६६-६७
११-१२	,, पूर्वरूपम्	१५६७
१३	अष्टादशकुष्ठनामानि	१५६७-६८
१४	कपालकुष्ठस्य लक्षणम्	१५६८
१५	सदुस्वरस्य ,,	१५६८
१६	मण्डलस्य ,,	१५६८
१७	ऋष्यजिह्वस्य ,,	१५६९
१८	पुण्डरीकस्य ,,	१५६९
१९	सिध्मस्य ,,	१५६९
२०	काकणस्य ,,	१५६९

दिश्य	पृष्ठाङ्क.	दिश्य	पृष्ठाङ्क.
२१	एककुष्ठस्य लक्षणम्	१५७०	८२-८३ कुष्ठे पच्यमन्नपानञ्च
२१	चर्मकुष्ठस्य ,	१५७०	८४ , लेपयोगः
२२	किटिमस्य ,	१५७०	८५-८६ , चित्रकादिनेप.
२३	विपादिकाया ,	१५७०	८७ , मास्यादिलेप.
२३	थलसकस्य ,	१५७०	८८ , त्रप्वादिलेप
२३	दद्रो ,	१५७०	८९ ९० , कढल्यादिमेदकपान
२४	चर्मदलय ,	१५७१	त्रिण्वलेपश्च
२५	पामाया ,	१-७१	९१-९९ , अन्ये लेपा
२५	विस्फोटज्ञाना ,	१५७१	१००-१०५ , तैलयोगाः
२६	शतारुष ,	१५७१	१०६-१०७ , क्षेत्करवीरपल्लवाद्यं तैलञ्च
२६	विचर्चिकाया ,	१५७१	१०८ ११० , तिस्रेक्षत्राश्तैलञ्च
२७ ३०	दोषाग्निन्यदगात् कुष्ठविशेषोत्पत्तिः	१५७१-७२	१११ ११६ , कनकक्षीरीतैलञ्च
३१-३२	दोषाधिक्रमवेक्ष्य कुष्ठचिकित्सा कार्या	१५७२-७३	११७ ११८ सिध्मकुष्ठे लेपयोगा
३३	दोषकुष्ठयो. परस्परबोधकत्वम्	१५७३	११९ कुष्ठेष्वन्नपानसावनार्थं हितानि
३४-३६	कुष्ठेषु दोषलिङ्गानि	१५७३-७४	तैलानि
३७-३८	कुष्ठानां साध्यासाध्यविचारः	१५७४	१२० १२१ विपादिकादौ लेपयोगा
३९-४२	कुष्ठेषु चिकित्साक्रमः	१५७४-७५	१२२-१२३ मण्डलकुष्ठे लपौ
४३	, वसनयोगाः	१५७५-७६	१२४-१२५ कुष्ठे लेपा
४४-४५	, दिरेचनयोगाः	१५७६	१२६ , एडगजादिनेप
४६	, आरुधापनम्	१५७६	१२७ , उद्वर्तनयोग
४७	, अनुनासनम्	१५७७	१२८-१३० , ज्ञानपानद्रव्याणि
४८	, नस्यम्	१५७७	१३१ पित्तकुष्ठे प्रलेपनम्
४९	, धूमपानम्	१५७७	१३२-१३५ , स्नानम्
५०-५३	कुष्ठेषु रक्तमोक्ष	१५७७ ७८	१३६-१३९ कुष्ठे त्रिफलायोग
५४	, क्षार.	१५७८	१४०-१४३ , तिक्तपटूपलकघृतञ्च
५५	, विपप्रलेप.	१५७९	१४४-१५० , सहातिककघृतम्
५६-५७	, लेपात् पूर्व घर्षणविधानम्	१५७९	१५१ , अननुवर्तनञ्च
५८-५९	, दोषत्रिभोगे चिकित्सा	१५७९-८०	१५२ १५६ , महाखदिरघृतम्
६०-६१	कुष्ठहरयोगा	१५८०	१५७ १५९ , योगा
६२-६४	कुष्ठहर पत्रोलमूलादिकाश्च	१५८० ८१	१६०-१६१ , कुष्ठोदाहनयोगौ
६५ ६७	कुष्ठे सुस्तादिचूर्णम्	१५८१ ८२	१६२-१७२ श्वित्रचिकित्सा
६८-६९	, त्रिफलादिचूर्णम्	१५८२	१७३-१७४ श्वित्रस्य नामानि मेदाश्च
७०-७२	, गन्धक-सुवर्ण माक्षिक-पारदाना		१७५-१७६ , साध्यासाध्यलक्षणञ्च
	प्रयोगाः	१५८३	१७७ , निदानम्
७३-८१	, आसवयोगाः	१५८३-८५	१७८-१८० अध्यायोक्तार्थसप्रह

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
८ राजयक्ष्मचिकित्सितम्		७८-८१ राजयक्ष्मणि शिरःपार्श्वसङ्गेषु प्रदेहयोगाः	
१-२ राजयक्ष्मचिकित्तेतोपक्रम.	१६०९	नावनादीनि च	१६१४-२५
३-१२ राजयक्ष्मण आयुत्पत्ति.	१६१०-११	८२-८६ ,, शिरःशूलादिषु अन्य-	
१३ ,, कारणचतुष्टयम्	१६१२	कर्माणि	१६२५-२६
१४-१९ साहसप्रभवस्य राजयक्ष्मणो		८७-८८ ,, मृदुसंशोधनम्	१६२६-२७
निदानसंप्राप्तिलक्षणानि	१६१२-१३	८९-९६ ,, सिद्धयोगा	१६२७-२९
२०-२३ वेगसंवारणजस्य राजयक्ष्मणो निदान-		९७-९८ ,, दशसूत्रायं घृतम्	१६२९
संप्राप्तिलक्षणानि	१६१३ १८	९९-१०२ ,, सिद्धघृतयोगाः	१६२९-३०
२४-२७ धातुक्षयजस्य राजयक्ष्मणो निदान-		१०३-१०४ ,, सितोपलादिचूर्णम्	१६३०
संप्राप्तिलक्षणानि	१६१४	१०५ ,, हस्तपादाङ्गदाहचिकित्सा	१६३०
२८-३२ विपमाहारजस्य राजयक्ष्मणो निदान-		१०६-११० ,, दुरालभादिघृतम्	१६३१
संप्राप्तिलक्षणानि	१६१४-१५	१११-११३ ,, जीवन्त्यादिघृतम्	१६३१-३२
३३-३७ राजयक्ष्मणः पूर्वरूपाणि	१६१५ १६	११४-११५ ,, वलादिघृतं क्षीरं च	१६३२
३८-४० राजयक्ष्मा कथं प्रवर्तते	१६१६-१७	११६ ,, भक्षम्	१६३२
४१-४२ राजयक्ष्मणो विट्मूलं हि वलम्	१६१७	११७ ,, शमनीयो विधि	१६३२
४३-४६ एकादशान्याधीना संघातो हि		११८-१२१ ,, कफप्रसेकचिकित्सा	१६३३-३४
राजयक्ष्मा	१६१७ १८	१२२ ,, छर्दे चिकित्सा	१६३४
४७ राजयक्ष्मणः साध्यासाध्यत्वविचारः	१६१८	१२२-१२६ ,, अतिसारचिकित्सा	१६३४-३५
४८-५० प्रतिश्यायाद्राजयक्ष्मा कथं प्रवर्तते	१६१८ १९	१२७ ,, जम्बवादिचूर्णम्	१६३५
५१ कासरूपं राजयक्ष्मलक्षणम्	१६१९	१२८-१३२ ,, खड्यूपयोगा	१६३५-३६
५२ राजयक्ष्मणस्त्रीणि रूपाणि	१६१९	१३३ ,, अनुपानयोगा	१६३६
५३-५५ राजयक्ष्मणः स्वरमेदलक्षणम्	१६१९-२०	१३४-१४० ,, भरोचकचिकित्सा	१६३६ ३८
५६ ,, पार्श्वशूललक्षणम्	१६२०	१४०-१४४ ,, यमानीपाण्डुचूर्णम्	१६३८-३९
५६ ,, शिरःशूललक्षणम्	१६२०	१४५-१४८ ,, तालीषाय चूर्ण	
५७-५८ ,, कण्ठात्सरक्तकफप्रवृत्तौ हेतु	१६२०	गुटिमा च	१६३९
५९ ,, ध्यासरक्षणं अतिसार-		१४९-१६३ क्षीणमासस्य शोषिण प्रशस्तानि मासानि	१६४३
लक्षणम् च	१६२१	१६४-१६६ राजयक्ष्मणि प्रशस्तानि मद्यानि	१६४३
६०-६१ ,, अरुचिलक्षणम्	१६२१	१६७-१६८ ,, बृहणयोगा	१६४३
६२ ,, छर्देलक्षणम्	१६२१	१६९ ,, पञ्चकोलादिघृतम्	१६४४
६३ राजयक्ष्मणस्त्रिदोषजत्वम्	१६२१-२२	१७० ,, रात्रादिघृतम्	१६४४
६३-६४ राजयक्ष्मणि भावस्थिकी चिकित्सा कार्या	१६२२	१७१-१७२ ,, बृहणयोगा	१६४५
६५-७० ,, पीनसचिकित्सा	१६२२-२३	१७३-१७४ ,, अवगाहनम्	१६४५
७१-७६ ,, शिरःपार्श्वसङ्गेषु		१७५-१७८ ,, उत्सादनं स्नानं च	१६४५-४६
स्वेदत्रिवि	१६२३ २४	१७९-१८३ ,, अन्नपानम्	१६४६-४७
७७ ,, लेपादि	१६२४	१८४ १८८ ,, प्रशस्तो विहारः	१६४७-४८

विषय.	पृष्ठाङ्क.	विषय.	पृष्ठाङ्क.
१८९	राज्यरक्षणि वैदिकी इष्टि.	५७-५८	उन्मादे शिवादिघृतम्
१९०-१९१	अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	५९-६३	पुराणघृतम्
		६३	नस्याजनयोगा.
		६४	शिरीषादिनस्य अजनम् च
		६५	व्योषादि ,, ,, ,,
१-३	उन्मादचिकित्सितोपक्रम.	६६-६७	अपामार्गादिवर्ति
४	उन्मादस्य सामान्यनिदानम्	६८	मरिचयोगः
५	,, सप्राप्ति.	६९-७४	मिद्धार्थकादिशगदः
६-७	,, सामान्यलक्षणम्	७६-७७	पैत्तिकोन्मादचिकित्सा
८	उन्मादव्युत्पत्ति	७८	उन्मादे बृहणम्
९-१०	वातेन्मादस्य निदानलक्षणे	७९-८५	,, त्रासनादि
११-१२	पित्तोन्मादस्य ,,	८६	कामादिजोन्मादचिकित्सा
१३-१४	कफोन्मादस्य ,,	८७-९६	भूतोन्मादचिकित्सा
१५	त्रिदोषजोन्मादस्य ,,	९७	मुक्तोन्मादलक्षणम्
१६	आगन्तून्मादस्य निदानम्	९८	अध्यायोक्तार्थसंग्रह
१७	भूतोन्मादस्य सामान्यलिङ्गम्		
१८-१९	देवादयो यथा पुरुषस्य देहं विगन्ति	१६५४-५५	१० अपस्मारचिकित्सितम्
२०	देवोन्मत्तस्य लक्षणम्	१६५५	१२ अपस्मारचिकित्सितोपक्रम.
२०	गुर्वाद्युन्मत्तस्य ,,	१६५६	३ अपस्मारनिरुक्ति
२०	पितृभिरुन्मत्तस्य ,,	१६५५	४-५ अपस्मारस्य सप्राप्ति
२०	गन्धर्वोन्मत्तस्य ,,	१६५६	६-८ ,, सामान्यरूपम्
२०	वृक्षोन्मत्तस्य ,,	१६५६	८ ,, भेदा
२०	गक्षोन्मत्तस्य ,,	१६५७	९-११ ,, वातजाश्लेभेदेन लक्षणानि
२०	ब्रह्मगक्षोन्मत्तस्य ,,	१६५७	१२ ,, असाध्यलक्षणम्
२०	पिगाद्योन्मत्तस्य ,,	१६५७-५८	१३ ,, वेगकाल
२१	यादृशं गर्भिणश्च काले देवादयः अभिधर्षयन्ति	१६५८-६०	१४-१६ अपस्मारे चिकित्साक्रमः
२२	उन्मादस्यासाध्यलक्षणानि	१६६०-६१	१७ ,, पञ्चगव्य घृतम्
२३-२३	उन्मादस्य चिकित्साक्रमः	१६६१-६४	१८-२४ ,, महापञ्चगव्य घृतम्
३३-३४	शिवादिघृतम्	१६६४	२५-२६ ,, कतिपयसिद्ध घृतानि
३५-४२	उन्मादे कल्याणकं घृतम्	१६६४-६६	२७ ,, वचाद्यं घृतम्
४२-४४	,, महाकल्याणकं घृतम्	१६६६	२८ ,, जीवनीययसकम्
४५-४८	,, महापैशाचिक घृतम्	१६६६-६७	२९-३१ ,, अन्ये घृतयोगा
४९-५१	,, लशुनाद्यं घृतम्	१६६७	३२ ,, अभ्यङ्गार्थं मिद्धतैलानि
५२-५६	,, ,, अपरम्	१६६८	३४-३६ ,, परलक्ष्णपाथ तैलम्

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः		
३७-३८	अपस्मारनाशकाः प्रदेहधूपाः	१६८७	८५-८७	उर क्षते सेन्धवादिचूर्णम्	१७१३-१४
३९-४०	अपस्मारे उत्सादनम्	१६८७	८८-९०	,, पाडव	१७१८
४१-४५	,, नस्यानि	१६८८-८९	९१-९२	,, नागमलाड्योगा	१७१४-१५
४६-४७	,, अक्षानि	१६८९	९३-९४	,, पच्यम्	१७१५
४८-४९	,, मुक्ताद्या कर्तितः	१६८९	९५	उरक्षतस्य शीघ्रप्रतिकर्तव्यता	१७१६
५०-५२	, श्वपिप्पाजनधूपनयोग च	१६९०	९६-९७	अध्ययोक्तविषया	१७१५-१६
५३	,, आगन्तवनुबन्धचिकित्सा	१६९०			
५४-६३	अतत्त्वाभिनिवेशस्य निदानलिङ्ग- चिकित्सा	१६९१-९३			
६४-६५	अपस्मारे रसायनयोगा	१६९३			
६६	येभ्यो अपस्मारो रक्ष्य	१६९३			
६७-६८	अध्यायकार्यसप्रद.	१६९४			

११ उरक्षतश्चिकित्सितम्				१२ श्वयथुचिकित्सितम्	
१३	अतक्षीगच्चिकित्सितोपक्रम	१६९४-९५	१-४	श्वयथुचिकित्सितोपक्रम	१७१६-१७
४-८	क्षतक्षीगस्य निदानम्	१६९५-९६	५-६	निजस्य श्वयथोर्निदानम्	१७१७-१८
९-११	,, लक्षणम्	१६९६	७	आगन्तुजस्य ,, ,,	१७१८
१२	,, पूर्वरूपम्	१६९७	८-९	श्वयथौ संप्रप्तिः	१७१८-१९
१३	,, विशेषलक्षणम्	१६९७	१०	,, पूर्वरूपम्	१७१९
१४	, साध्यासाध्यविचारः	१६९७	११	, सामान्यलक्षणम्	१७१९-२०
१५-१७	उर क्षते लाक्षादिप्रयोगा	१६९७-९८	१२	वातजस्य श्वयथोर्लिङ्गम्	१७२०
१८-१९	, इक्ष्वाल्दिखादिक्षीरम्	१६९८	१३	पित्तजस्य ,,	१७२०
२०	मधुनादियोग	१६९९	१४	कफजस्य ,,	१७२०-२१
२१-२४	एवादिगुटिका	१६९९-१७००	१४-१६	श्वयथो साध्यासाध्यलक्षणम्	१७२१
२५-२६	उरक्षते रक्षा तैसारप्रतौ कृत्तिययोगा	१७००	१६-१९	,, चिकित्साक्रमः	१७२२
२७	मूढवाते योग	१७००	२०	श्वयथौ वर्जनीयानि	१७२३
२८-३२	उर क्षते कृत्तिययोगा	१७००-०१	२१	, कृत्तिययोगाः	१७२३
३३	,, यक्ष्मादिघृतम्	१७०२	२२	, हरीतम्यत्रियो	१७२३-२४
३४	,, कलादिघृतम्	१७०२	२३	,, वातजे शोथे योगाः	१७२४
३५-४३	,, अमृतप्राराघृतम्	१७०२-०४	२४	,, दन्त्यादिद्वीरम्	१७२४
४४-६७	,, श्वद्वारादिघृतम्	१७०४-०५	२५-२८	, अन्ययोगा	१७२४-२६
४८-४९	,, मधुनादिघृतम्	१७०५	२९-३१	,, गण्डीराद्यरिष्ट	१७२६
५०-७७	,, सर्पिर्गुडयोगा	१७०५-११	३२-३३	,, अष्टशतोऽरिष्ट	१७२७
७८-८०	,, आवस्विक्की चिकित्सा	१७११-१२	३४-३८	,, पुनर्नवाद्यरिष्ट	१७२७-२९
८१-८४	क्षीणे अन्नपानम्	१७१२-१३	३९-४०	,, फलत्रिकाद्यरिष्टः	१७२९-३०
			४१-४२	,, कर्त्तिययोगा	१७३०
			४३-४६	,, क्षारगुटिका	१७३०-३१
			४७-४८	,, गुडाईकप्रयोगः	१७३१-३२
			४९	,, शिलाजतुप्रयोगः	१७३३

विषय	पृष्ठाङ्कः	विषय.	पृष्ठाङ्कः	
५०-५२	श्वयथौ कनहरीतरी	१७३२-३३	१०२	अभिघातजे विपजे च शोथे
५३-५४	,, पटोलमूलादिकाश्च	१७३३-३४		चिकित्सा
५५-५९	,, चित्रकादिष्टनम्	१७३४-३५	१०३	अव्यायोक्तविषयसंग्रह
६०-६३	,, अन्नपानम्	१७३५-३६		
६४	,, हिता अन्यत्रप्रवेदादयः	१७३७		
६५-६७	,, शैल्येयादिनेलम्	१७३७-३८		
६८	पैत्तिकजोथे चिकित्सा	१७३८	१२	उदरचिक्रिसतोपकलः
६९	,, स्नानानुपेने	१७३८	३-८	उदरविषयेऽग्निवेशस्याग्नेय प्रति प्रश्ना
७०	श्लैष्मिकजोथे प्रलेपपरिषेकानु- लेपनानि	१७३९	९-११	उदराणा संप्राप्तिः
७१-७३	,, सामान्ययोगा	१७३९	१२-१५	,, निदानम्
७४-७५	शिरःशोथलक्षणम्	१७४०	१६-१९	,, पूर्वरूपम्
७६	शाल्कलक्षणम्	१७४०	२०-२२	दोषजानामुदराणा सारान्य संप्राप्ति
७७	विडालिकाया लक्षणम्	१७४०-४१	२३-२५	वातोदरस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि
७८	तालुविमर्दे	१७४१	२६-२८	पित्तोदरस्य
७९	उपजिह्विहाया	१७४१	२९-३१	कफोदरस्य
८०	अधिजिह्विकायाः	१७४१	३२-३४	सन्निपातोदरस्य
८१	उपपुरास्य	१७४१	३५-३८	श्लीहोदरस्य
८२	दन्तविमर्दे	१७४१	३९-४१	बन्धगुदोदरस्य
८३	गलगण्डमण्डसांशो	१७४२	४२-४४	छिद्रोदरस्य
८४	पूर्वोक्तरोमाणा सन्निपातचिकित्सा	१७४२	४५-४९	जलोदरस्य
८५-८६	अन्धीना निदान चिकित्सा च	१७४२-४४	५०-५४	उदराणा साध्यासाध्यवेत्तार
८७	अर्बुदाच्चिकित्सान्दि	१७४४	५५-५८	अजानोदकलक्षणम्
८८	अलज्या लक्षणम्	१७४५	५९-६७	वातोदरं चिकित्साविधिः
८९	अक्षतरु	१७४५	६८-७१	पित्तोदरे
९०-९१	विदारिकाया	१७४५	७२-७३	कफोदरे
९२	विस्फोटकाया	१७४५-४६	७४	सन्निपातोदरे
९३	कक्षाया	१७४६	७५-७८	श्लीहोदरे
९४	रोमान्तिकाया	१७४६	७९	,, पिप्पल्यादिचूर्णम्
९५	सस्त्रिकाया	१७४६	८०	,, विडङ्गादिक्षार.
९६-९७	ब्रध्नस्य लक्षणचिकित्सा	१७४७	८१-८२	,, रोहितकलतासन्धानम्
९८	भगन्दरस्य	१७४७-४८	८३-८६	,, रोहितकघृतम्
९९	श्लीपदस्य	१७४८	८७	पैत्तिके श्लीहोदरे चिकित्सा
१००-१०१	जाठगर्भस्य	१७४९	८८	यकृद्वालुदुग्ने चिकित्सा
१०२	अनुक्तशोथसंग्रह.	१७४९	८९-९०	बद्धगुदोदर चिकित्साविधि.
			९१-९२	छिद्रोदरे

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
०३-९४	त्रिकिष्माविधि जलोदरे	१७७६	१४ अर्शधिकित्तिस्तम्
९५-९९	उदरेषु अक्षपानम्	१७७७	१-२ अर्शधिकित्तिसतोपक्रम
९९-१००	,, वर्जनीयानि	१७७७-७८	३-४ अर्शोविषये आत्रेय प्रत्याभिवेशस्य
१०१-१०६	,, तक्रविधानम्	१७७८-७९	प्रश्ना
१०७-१०८	,, क्षीरविधानम्	१७७९-८०	५ अर्शमा द्विविधो भेद
१०८-११०	,, प्रदेहपरिषेकादि	१७८०	६ सहजानामर्शमा निमित्तम्
१११	,, घृतयोगा	१७८०	६ अर्शसामुत्पत्तिज्ञेयम्
११२-११४	,, पञ्चकोलघृतम्	१७८१	६ अर्शसामधिष्ठानभूता धाना
११५	,, नागरघृतम्	१७८१	७-८ सहजानामर्शसा रूपाणि
११६	,, चित्रकघृतम्	१७८१	९ अर्शसा सामान्यो हेतुः
११७	,, यवाद्य घृतम्	१७८१	१० अर्शसामाकृतय
११८	,, विरेचनम्	१७८१	११ वातोल्बणानामर्शसा रूपाणि
११९-१२३	,, पटोलाद्यं चूर्णम्	१७८२-८३	१२-१३ , हेतु
१२४-१३२	,, नारायणचूर्णम्	१७८३-८५	१४ पित्तोल्बणानामर्शसा रूपाणि
१३३-१३६	,, हृषीकाद्यं चूर्णम्	१७८५-८६	१५-१६ , हेतुः
१३७	,, नीलिन्याद्यं चूर्णम्	१७८६	१७ श्लेष्मोल्बणानामर्शसा रूपाणि
१३८-१४५	,, कृत्तिपयघृतयोगा	१७८६-८८	१८-१९ , हेतुः
१४६-१५०	,, कृत्तिपययोगा.	१७८८-८९	२० द्वन्द्वजाना निदोपजाना चार्शसा
१५१-१५३	,, अमयौष्ट्रच्छागक्षीर हरीतकी-		हेतुर्लक्षण च
	शिलाजलु गुग्गुलु-शृङ्गवेराणा		
	प्रयोगा.	१७८९-९०	२१-२२ अर्शसा पूर्वरूपाणि
१५४-१५६	वातोदरे नैलान्ति	१७९०	२३-२५ , सर्वदोषजत्वम्
१५७	कफोदरे अरिष्टयोगा	१७९०	२६-३१ , साध्याषाध्यविचार.
१५८-१६४	,, क्षारयोगा	१७९१-९२	३२ , उपेक्षणे वद्वगुदोदरसंभव
१६५-१६६	उदरे यवागुयोगा	१७९२	३३ , चतुर्विधकित्तिस्तम्
१६७-१६८	,, गाकम्	१७९२-९३	३४-३७ अस्त्रक्षारान्निर्माणो विभ्रमे
१६९-१७१	,, क्षारतैलम्	१७९३	वहवोऽनर्शा
१७२	,, एरण्डतैलम्	१७९४	३८ शुष्कप्रस्राविभेदेनार्शसा द्विविधो
१७३-१७४	,, वस्तय.	१७९४	भेदः
१७५-१८३	,, विषप्रयोगः	१७९४-९६	३९-४४ शुष्कार्शःसु स्नेहाभ्यङ्गपूर्वक-
१८४-१८८	सहस्रक्षतान्त्रयो शस्त्रकर्म	१७९६-९७	स्वेदनम्
१८९-१९२	जलोदरे ,	१७९७-९९	
१९३-१९४	उदरे क्षीरस्य प्रशस्तत्वम्	१७९९	४५-४७ , अवगाहविधानम्
१९५-१९६	अव्यायोक्तार्थसंग्रह.	१७९९-१८००	४८ , धूपनम्
			४९ , नृकेगादिधूपनम्
			५०-५१ , तुम्बुर्गादिधूपनम्
			५२-५३ , प्रलेपनयोगा

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः		
५४-५६	शुष्कार्शंसु पिप्पल्यादिप्रलेपः	१८२०	१९५	रक्तार्शंसि पाठाद्य चूर्णम्	१८४९
५७-५८	„ अर्कलीरादिप्रलेपः	१८२०	१९६	„ दाव्यादिचूर्णम्	१८५०
५९-६१	„ रक्तस्रावणम्	१८२१	१९६	रक्तातिप्रवृत्तौ घृतविधानम्	१८५०
६२-६४	„ त्र्यूषणादिचूर्णम्	१८२१-२२	१९७	„ कुटजफलाद्य घृतम्	१८५०
६५-७०	„ कतिपययागाः	१८२२-२३	१९८	„ अन्यौ घृतयोगो	१८५०
७१-७५	„ तक्रारिष्टः	१८२३-२४	१९९-२०३	„ पेयायोगाः	१८५०-५१
७६-८८	„ तक्रप्रयोगविधानम्	१८२४-२७	२०३	„ पलाण्डुप्रयोगः	१८५१
८९-९५	शुष्कार्शंसामन्नपानविधानम्	१८२७-२९	२०४-२११	„ प्रशमना औषधयोगाः	१८५२-५३
९६-१०२	गाढगुरुतामर्शसा चिकित्साक्रमः	१८२९-३०	२१२-२१३	„ बाह्योपचाराः	१८५३-५४
१०३	„ मलवातानुलोमना मोगाः	१८३०	२१४	„ परिषेचनयोगाः	१८५४
१०४-१०६	„ पिप्पल्यादिघृतम्	१८३०-३१	२१५-२२३	„ अवगाहनयोगाः	१८५४-५६
१०७-११०	„ चव्यादिघृतम्	१८३१-३२	२२४-२२९	रक्तार्शंसि पिच्छावस्ति	१८५६-५७
११०-११२	„ नागरादिघृतम्	१८३२	२३०-२३३	„ ह्रीवेरादिघृतम्	१८५७-५८
११३-११८	„ पिप्पल्यादिघृतमपरम्	१८३२-३३	२३४-२४२	„ सुनिषण्णकवाङ्गेरीघृतम्	१८५८-६०
११९-१२०	„ हरीतकीयोगः	१८३३-३४	२४३-२४८	अर्शसु सामान्यचिकित्सा	१८६०-६१
१२१-१२९	गाढशक्तस्वर्गसु अन्नपानविधिः	१८३४-३५	२४९-२५५	अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	१८६१-६३
१३०-१३४	शुष्कार्शंसु अनुवामनानि	१८३५-३६			
१३५-१३६	„ प्रलेपनम्	१८३६-३७			
१३७	„ निरूहवस्तिः	१८३७			
१३८-१४३	„ अभयारिष्टः	१८३७-३८			
१४४-१४७	„ दन्त्यरिष्टः	१८३८-३९			
१४८-१५२	„ फलारिष्टः	१८३९-४०			
१५३-१५७	„ द्वितीयः फलारिष्टः	१८४०-४१			
१५८-१६८	„ कनहारिष्टः	१८४१-४३			
१६९	„ शुदशौचम्	१८४३			
१७०-१७७	रक्तार्शंसि वातानुबन्धलक्षणानि	१८४४			
१७३-१७४	„ कफानुबन्धलक्षणानि	१८४४			
१७५-१७८	„ दोषानुबन्धविशेषाच्चिकित्सा विशेषः	१८४५			
१७७-१७९	अग्दी दुष्टरक्तनिग्रहे दोषाः	१८४५-४६			
१८०-१८४	रक्तार्शंसि चिकित्साक्रमः	१८४६-४७			
१८५	रक्तार्शंसि प्रशमना औषधयोगा	१८४७			
१८६	रक्तार्शंसि चन्दनादिकायाः	१८४७			
१८६	„ दाव्यादिक्वाथ	१८४७			
१८७	„ अतिविपादिचूर्णम्	१८४७			
१८८-१९०	„ कुटजादिरसक्रिया	१८४८			
१९१-१९४	„ अन्ये योगाः	१८४८-४९			
				१५ ग्रहणीचिकित्सतम्	
			१-२	ग्रहणीचिकित्सतोपक्रमः	१८६३
			३-५	अविकृतस्य जाठराग्नेः कर्म	१८६३
			६-११	अन्नपरिपाकक्रमः	१८६४-६५
			१२	अन्नस्येन्द्रियपोषकत्वम्	१८६५
			१३-१५	भौतिकधात्वग्रीना कर्म	१८६५-६६
			१६-१७	रसादुत्तरोत्तरं रक्तादिधातुपोषणक्रमः	१८६६-६७
			१८-१९	सप्तधातूनां क्रिद्धानि	१८६७
			२०-२१	वृष्यादीनामाशुबलपोषकत्वम्	१८६७-६८
			२२-२६	रक्तादिधातूत्पत्तिविषये अभिवेशस्य कतिपये प्रश्नाः	१८६८-६९
			२७-३५	तत्रान्नेयस्य समाधानम्	१८६९-७१
			३६	रसस्य सर्वदेहव्यापकत्वम्	१८७१
			३७	शरीररक्तदेशे रोगोत्पत्तौ हेतु	१८७१
			३८-४१	जाठराग्नेः श्रेष्ठत्वं तत्पालनोपदेशश्च	१८७१-७२
			४२-४४	जाठराग्नेर्दुष्टिहेतवः	१८७२-७३
			४५-४६	अन्नविषस्य लिङ्गानि	१८७३

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः		
४७-४९	पित्तादिदोषसंश्लेषस्य तस्य लिङ्गानि	१८७३-७४	१३७-१४०	पित्तग्रहण्या किराताद्यं चूर्णम्	१८९४
५०	त्रिषम तीक्ष्णान्नयो कर्म	१८७४	१४१	श्लेष्मग्रहण्याश्चिकित्साक्रमः	१८९४
५१	समाग्नेः दुर्बलाग्नेश्च कर्म	१८७४	१४२-१४३	कफग्रहण्यां पलाशादिपानीयम्	१८९५
५२-५४	ग्रहणीगदस्य सामान्यलक्षणम्	१८७५	१४४-१४५	” अन्नपानम्	१८९५
५५	” पूर्वरूपम्	१८७५	१४६-१४९	” मधूकासवः	१८९५-९६
५६ ५७	ग्रहण्याः स्थानं कर्म च	१८७५-७६	१५०-१५१	” मधूकपुष्पासवः	१८९६-९७
५८	ग्रहणीरोगस्य भेदाः	१८७६	१५२-१५५	” दुरालभासवः	१८९७-९८
५९-६४	वातग्रहणीगदस्य निदानलक्षणे	१८७६-७७	१५६-१५९	” मूलासवः	१८९८
६५-६६	पित्तग्रहणीगदस्य ”	१८७७-७८	१६०-१६२	” पिप्पलासवः	१८९९
६७ ७०	कफजग्रहणीगदस्य ”	१८७८-७९	१६३-१६७	” मध्वरिष्टः	१८९९-१९००
७१	विषमाम्नायादीनां ग्रहणीरोगेऽन्तर्भावः	१८७९	१६८-१७०	” पिप्पल्याद्यं चूर्णम्	१९००-०१
७२	साञ्जिपातिकग्रहणीगदस्य निदान- लक्षणे	१८७९	१७१-१७२	” क्षारघृतम्	१९०१
७३-७६	आमग्रहण्याश्चिकित्सा	१८७९-८०	१७३-१७६	” कतिपये क्षारयोगः	१९०२
७७-८१	वातग्रहण्याश्चिकित्सा	१८८०-८१	१७७-१७८	” भयतत्रादिकारः	१९०२-०३
८२-८६	वातग्रहण्या दशमूलाद्यं घृतम्	१८८१-८२	१७९-१८०	” दुरालभादिकारः	१९०३
८७	” त्र्युबणाद्यं ”	१८८२	१८१	” भूनिम्बादिकारः	१९०३
८८-९३	” एक्षमूलाद्यं ”	१८८३-८४	१८२	” हरिद्रादिकारः	१९०३
९३-९४	आमपक्वयोर्भलयोर्लक्षणम्	१८८४	१८३-१८५	” क्षारगुटिका	१९०४
९५-९७	वातग्रहण्या चित्रकादिगुटिका	१८८४-८५	१८६-१८७	” वत्सकादियोगः	१९०४-०५
९८-१००	” कतिपययोगः	१८८५-८६	१८८-१९३	” त्रिफलादिकारः	१९०५-०६
१०१-१०२	” कलिङ्गादिचूर्णम्	१८८६	१९४-१९५	साञ्जिपातिकग्रहण्याश्चिकित्साक्रमः	१९०६
१०२	” पथ्यादिचूर्णम्	१८८६	१९६-१९७	ग्रहणीदोषभेदजस्य सकलशय कथनम्	१९०७
१०३ १०४	” अभयादिकाशः चूर्णं च	१८८६-८७	१९८-२०५	ग्रहण्यामात्रस्थिष्वकी चिकित्सा	१९०७-०९
१०५ १०७	” पिप्पल्याद्यं चूर्णम्	१८८७	२०६-२११	हेतुविशेषान्मन्देश्चौ चिकित्सा	१९०९-१०
१०८-११०	” सरिचाद्यं ”	१८८७-८८	२१२-२१६	अन्नस्य सम्यग्योगस्याग्निजनकत्वम्	१९१०-११
१११-११२	” पाडव	१८८८	२१७-२३३	अत्यमेः निदानं लिङ्गं चिकित्सा च	१९१२-१५
११२-११४	” यवागू	१८८८-८९	२३४	समाभेर्युगा.	१९१५
११५-११६	” मात्सरसः	१८८९	२३५-२३६	समविषमाध्यशनानां लक्षणम्	१९१५-१६
११७-१२१	” तक्रविधानम्	१८८९-९०	२३७-२४०	प्रातराशोऽजीर्णोऽपि सायमाणस्य न दृषणत्वम्	१९१६-१७
१२२-१२४	पित्तग्रहण्याश्चिकित्साक्रमः	१८९०-९१	२४१-२४३	नैशे आहारेऽजीर्णे प्रातर्भोजन- निषेधः	१९१७
१२५-१२८	पित्तग्रहण्या चन्दनाद्यं घृतम्	१८९१-९२	२४४-२४९	अध्यायोकार्यसंग्रहः	१९१७-१९
१२९-१३१	” नागराद्यं चूर्णम्	१८९२			
१३२-१३३	” भूनिम्बाद्यं ”	१८९२			
१३४-१३६	” वचाद्यं ”	१८९३			

1

1

1

1

1

1

श्रीः
चरकसंहिता
शारीरस्थानम्।

श्री
चरकसंहिता
शारीरस्थान

श्री
चरकसंहिता
शारीरस्थान

The
Carakasamhita
SARIRASTHANA
(The Section on the
Human Embodiment.)

प्रथमोऽध्यायः ।

पहेदो अध्याय अध्याय प्रथम
Chapter I

कतिधापुरुषीयाध्यायोपक्रमः —

अथातः कतिधापुरुषीयं शारीरं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुवे अर्द्धीथी अब आगे, 'कतिधापुरुषीयम् शारीरम्' 'कतिधापुरुषीयशारीर' नामना अध्यायतु 'कतिधापुरुषीयशारीर' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम. व्याख्यान करुं ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीचे प्रमाणे ७ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म डहेधुं छे कहा है ॥२॥

1 We shall now expound the chapter on the Human Embodiment entitled "Into how many categories is man divided?"

2. Thus declared the worshipful Atreya.

पुरुषादीनधिकृत्याग्निवेशस्य प्रश्ना —

कतिधा पुरुषो धीमन् ! धातुभेदेन भिद्यते ।
पुरुषः कारणं कस्मात्, प्रभवः पुरुषस्य कः ॥३॥

धीमन् हे बुद्धिमान हे बुद्धिमान, धातुभेदेन धातुना भेदथी धातुके भेदसे, पुरुष पुरुष पुरुष, कतिधा डेटे भेदारे कितने प्रकारसे, भिद्यते भिन्न थाय छे? भिन्न होता है?, कस्मात् क्या डेतुथी किस हेतुसे, पुरुष पुरुषने पुरुषको, कारणम् डारणु डहेनामां आवे छे? कारण कहा जाता है?, पुरुषस्य पुरुषनु पुरुषका, प्रभव उत्पत्तिडारणु उत्पत्तिकारण, क. डेणु छे कौन है? ॥३॥

3 (Agnivesa asked the wise sage—)
"O, wise one! into how many categories is man divided in view of the diversity of the elements (that compose him)? Wherefore is he said to be the cause? What is his origin?"

किमज्ञो ज्ञः, स नित्यः किं किमनित्यो निर्दिशितः ।
प्रकृतिः का, विकाराः के, किं लिङ्गं पुरुषस्य च ॥४॥

स. ते पुरुष वह पुरुष, किम् शु क्या, अज्ञ ज्ञान-
रहित छे ज्ञानरहित है, ज्ञ. के ज्ञानी छे? अथवा ज्ञानी
है?, किम् ते शु वह क्या, नित्यः नित्य छे नित्य है,
किम् अनित्य के शु तेने अनित्य अथवा वह क्या अनित्य,
निदर्शित. अतावतामा आये छे? बताया गया है?,
पुरुषस्य पुरुषनी पुरुषकी, प्रकृतिः का प्रकृति शी छे?
प्रकृति क्या है?, विकारा. के विकारे उथा उथा छे?
विकार कौनसे है?, लिङ्गम् च अने पुरुषतु दक्षिण और
पुरुषका लक्षण, किम् शु छे? क्या है? ॥ ४ ॥

4. Is he ignorant or endowed with
knowledge? Is he shown to be eternal
or non-eternal? What is Prakriti (the
primal matter)? What are the modifi-
cations? What is the mark of Purusha
(the man)?

निष्क्रियं च स्वतन्त्रं च वशिनं सर्वगं विभुम् ।
वदन्त्यात्मानमात्मज्ञाः क्षेत्रज्ञं साक्षिणं तथा ॥५॥

आत्मज्ञाः आत्मज्ञानी लोक, आत्मानम् आत्माने आत्माको, निष्क्रियम् च क्रियारहित
निष्क्रिय, स्वतन्त्रम् च स्वतन्त्र स्वतन्त्र, वशिनम् वश
राजानर वशी, सर्वगम् सर्वगत सर्वगत, विभुम् व्यापक
व्यापक, क्षेत्रज्ञम् क्षेत्रज्ञ क्षेत्रज्ञ, तथा तथा तथा,
साक्षिणम् साक्षी साक्षी, वदन्ति डले छे कहते हैं ॥५॥

5. The knowers of the self declare
the spirit to be non-active, free, en-
dowed with lordship, all-pervading,
infinite, the knower of the field and
the witness likewise.

निष्क्रियस्य क्रिया तस्य भगवन् ! विद्यते कथम् ।
स्वतन्त्रश्चेदनिष्टासु कथं योनिषु जायते ॥ ६ ॥

भगवन् छे भगवान हे भगवन्, तस्य ते उस,
निष्क्रियस्य निष्क्रिय आत्मानी निष्क्रिय आत्माकी, क्रिया
क्रिया क्रिया, कथम् केवी रीते किस प्रकार, विद्यते

होय छे? होती है?, स्वतन्त्र चेत् अने ते स्वतन्त्र होय
ते। यदि वह स्वतन्त्र है तो, अनिष्टासु अनिष्ट अप्रिय,
योनिषु योनिओमा योनियोंमें, कथम् शा भाटे क्यों,
जायते उत्पन्न थाय छे? उत्पन्न होता है? ॥ ६ ॥

6. O, worshipful one! if the spirit
is thus non-active, how, then, is acti-
vity predicated of him? And if it
is free, how is it that it is born of
undesirable wombs?

वशी यद्यसुखैः कस्माद्भावैराक्रम्यते बलात् ।
सर्वाः सर्वगतत्वाच्च वेदनाः किं न वेत्ति सः ॥७॥

यदि अने यदि, वशी ते स्वतन्त्र होय तो। वह स्व-
तन्त्र है तो, कस्मात् केम क्यों, असुखैः दुःखदुःख दुःख-
कर, भावैः भावोथी भावोंसे, बलात् अलात्कारे बलात्,
आक्रम्यते आक्रान्त थाय छे? आक्रान्त होता है?, स
च अने ते और वह, सर्वगतत्वात् सर्वगत होय
छता पणु सर्वगत है तो भी, सर्वाः सर्वा सब, वेदनाः
वेदनाओने वेदनाओंको, किम् न केम नथी क्यों नहीं,
वेत्ति अणुते? जानता? ॥ ७ ॥

7 If it is endowed with lordship,
wherefore is it drawn perforce into
suffering? And if it be all-pervading,
why does it not experience the tota-
lity of sensations at once?

न पश्यति विभुः कस्माच्छैलकुड्यतिरस्कृतम् ।
क्षेत्रज्ञः क्षेत्रमथवा किं पूर्वमिति संशयः ॥८॥

विभु. अने आत्मा व्यापक होय तो। यदि आत्मा
विभु है तो, कस्मात् केम क्यों, शैल-कुड्य-पर्वत तथा
दीवालथी पर्वत तथा दिवारसे, तिरस्कृतम् छूपायेदी
पर्वतने छिपी हुई वस्तुको, न नथी नहीं, पश्यति
देभते? दखता?, किम् अने आत्मा क्षेत्रज्ञ होय तो। शु
यदि आत्मा क्षेत्रज्ञ है तो क्यों, क्षेत्रज्ञ. क्षेत्रज्ञ क्षेत्रज्ञ,
पूर्वम् पहले छे पहले है, अथवा के अथवा, क्षेत्रम् क्षेत्र
पहले छे? क्षेत्र पहले है?, इति अने ऐसा, संशयः
संशय थाय छे संशय होता है ॥ ८ ॥

8 And wherefore does the infinite one not perceive what is hidden behind a hill or a wall? There is also the doubt as to which is prior, the knower of the field or the field itself?

ज्ञेयं क्षेत्रं विना पूर्वं क्षेत्रज्ञो हि न युज्यते ।
क्षेत्रं च यदि पूर्वं स्यात् क्षेत्रज्ञः स्यादशाश्वतः ॥ ९ ॥

हि ३२९७के क्योंकि, ज्ञेयम् ज्ञेय ज्ञेय, क्षेत्रम् विना क्षेत्र विना क्षेत्रके विना, क्षेत्रज्ञः क्षेत्रज्ञ क्षेत्रज्ञ, पूर्वम् पहले, न युज्यते स भली शके नहि नही हो सकता, यदि च अने ने और यदि, क्षेत्रम् क्षेत्र क्षेत्र, पूर्वम् पहले, स्यात् होय तो हो तो, क्षेत्रज्ञः क्षेत्रज्ञ क्षेत्रज्ञ, अशाश्वतः अनित्य अनित्य, स्यात् थर्भ अथ हो जाय ॥ ९ ॥

9 On the one hand there can be no knower of the field unless the field as the object of knowledge is already there On the other hand if the field is the prior of the two, then the knower of the field cannot be said to be eternal.

साक्षिभूतश्च कस्यायं कर्ता ह्यन्यो न विद्यते ।
स्यात् कथं चाविकारस्य विशेषो वेदनाकृतः ॥ १० ॥

अयम् च आ आत्मा यह आत्मा, कस्य केने किसका, साक्षिभूतः साक्षिभूत छे? साक्षिभूत है?, हि ३२९७के क्योंकि, अन्य. तेना सिवाय थीने केरु उसके सिवाय दूसरा कोई, कर्ता कर्ता कर्ता, न विद्यते नथी नही है, अविकारस्य च अने निर्विकार आत्माने और विकाररहित आत्माको, वेदनाकृत बुद्ध बुद्ध जानथी थयेथी भिन्न भिन्न ज्ञानसे जन्य, विशेष उर्षादि भाव हर्षादि भाव, कथम् केवी रीते कैसे, स्यात् होर्भ शके? हो सकता है? ॥ १० ॥

९ ज्ञेयं क्षेत्र विना पूर्वं क्षेत्रज्ञो हि न युज्यते—तेषा क्षेत्राद्भिना
पूर्वं क्षेत्रज्ञो हि न विद्यते (५)

10 And of whose activity is the spirit the witness, since there is no agent other than itself? And how can there be in the immutable (Spirit) the changes wrought by sensations?

अथ चार्तस्य भगवंस्तिष्ठणां कां चिकित्सति ।
अतीतां वेदनां वैद्यो वर्तमानां भविष्यतीम् ॥ ११ ॥

अथ च भगवन् अने हे भगवान और हे भगवन्, वैद्यः वैद्य वैद्य, तिसृणाम् त्रणु प्रकारनी वेदनाओ (रोगो) भांथी तीन प्रकारकी वेदनाओमेंसे, चार्तस्य रोगीनी रोगीकी. अतीताम् भूत भूत, वर्तमानाम् वर्तमान वर्तमान, भविष्यतीम् अथवा भविष्यती अथवा भविष्यत्, काम् उर्भ किम्, वेदनाम् वेदनानी वेदनाकी, चिकित्सति चिकित्सा करे छे? चिकित्सा करता है? ॥ ११ ॥

11. And, O, worshipful one! which of the three types of ailments of the patient does the physician treat—the past ailment, the present one or the future one?

भविष्यन्त्या असंप्राप्तिरतीताया अनागमः ।
सांप्रतिक्या अपि स्थानं नास्त्यर्तः संशयो ह्यतः ॥ १२ ॥

भविष्यन्त्या अर्तः भविष्यती वेदनानी भविष्यत् वेदनाकी, असंप्राप्ति. अप्राप्ति छे अप्राप्ति है, अतीतायाः भूतकालीन वेदनानी भूत वेदनाकी, अनागम पाछी प्राप्ति नथी पुनः प्राप्ति नही है, सांप्रतिक्याः अने वर्तमान वेदनानी और वर्तमान वेदनाकी, स्थानम् स्थिरता स्थिरता, अपि पणु भी, न अस्ति नथी नही है, अतः आथी इस लिए, संशय हि उपर्युक्त सशय थाय छे सगय होता है ॥ १२ ॥

12 As for the future ailment, it has not yet arrived, the past, too, having gone does not return, and even of what is said to be the present one, there is no abiding place since

the present is never the same from one moment to another. Hence arises the doubt.

कारणं वेदनानां किं, किमधिष्ठानमुच्यते ।
क चैता वेदनाः सर्वा निवृत्तिं यान्त्यशेषतः ॥१३॥

वेदनानाम् वेदनाओ (नुं) वेदनाओंका, कारणम् किम् ३२१ शु छे? कारण क्या है?, अधिष्ठानम् आश्रय अधिष्ठान, किम् उच्यते शु ३३६वाय छे? क्या कहा जाता है?, एता च अने आ और ये, सर्वा. सर्वा सब, वेदना वेदनाओ वेदनाये, क कथां कहा, अशेषतः संपूर्णताथी सपूर्णतासे, निवृत्तिम् यान्ति निवृत्त थाय छे निवृत्त होती है? ॥ १३ ॥

13. What is the cause of sensations? What is their resort? Where do all sensations cease completely?

सर्ववित् सर्वसंन्यासी सर्वसंयोगनिःसृतः ।
एकः प्रशान्तो भूतात्मा कैलिङ्गेरुपलभ्यते ॥१४॥

सर्ववित् सर्वज्ञ सर्वज्ञ, सर्वसंन्यासी सर्वत्यागी सर्वत्यागी, सर्वसंयोग- सर्व संयोगीथी सब संयोगोंसे, निःसृत मुक्त मुक्त, एक एक अकेला, प्रशान्त तथा प्रशान्त तथा प्रशान्त, भूतात्मा भूतात्मा भूतात्मा, कै कथां किन, लिङ्गे लक्षणोथी लक्षणोंसे, उपलभ्यते अर्था शक्य छे? जाना जाता है? ॥ १४ ॥

14. And by what marks is that Universal Spirit known, which is omniscient, which transcends everything, which is freed from all attachments, which is the one and which is tranquil?"

इत्यग्निवेशस्य वचः श्रुत्वा मतिमतां वरः ।
सर्वं यथावत् प्रोवाच प्रशान्तात्मा पुनर्वसु ॥१५॥

१३. निवृत्तिं यान्त्यशेषतः—निवृत्तिं यान्त्यनेकश (प)

१५. इत्यग्निवेशस्य वच—वचस्तदग्निवेशस्य (ध)

,, प्रशान्तात्मा—प्रसन्नात्मा (द.)

अग्निवेशस्य अग्निवेशनुं अग्निवेशके, इति आ इस, वचः वचन वचनको, श्रुत्वा सांभूषीने सुन कर, मति-मताम् बुद्धिमान् मनुष्योर्मां बुद्धिमान् मनुष्योंसे, वर. श्रेष्ठ श्रेष्ठ, प्रशान्तात्मा शान्त चित्तवाला शांत चित्तसे युक्त, पुनर्वसुः पुनर्वसुओ पुनर्वसुने, सर्वम् अथु सब, यथावत् यथावत् यथावत्, प्रोवाच उच्ये कहा ॥१५॥

15. Having heard these words of Agnivesa, Punarvasu, the foremost of the wise, and the self-composed, explained everything in its true light

धातुभेदेन पुरुषस्य भेदः—

खादयश्चेतनाषष्ठा धातवः पुरुषः स्मृतः ।
चेतनाधातुरप्येकः स्मृतः पुरुषसंज्ञकः ॥१६॥

चेतना- चेतना चेतना, षष्ठा षेर्मां छठी छे जिनमें छठी है, खादयः ते आकाशादि वे आकाशादि, धातव धातुओ धातु, पुरुष. पुरुष पुरुष, स्मृत. उच्येवाय छे उच्ये जाते है, एकः एकैका अकेली, चेतनाधातुः चेतनाधातुने चेतनाधातुको, अपि अथु भी, पुरुष-पुरुष पुरुष, संज्ञक. ओ संज्ञावाणे। इस नामसे युक्त, स्मृतः उच्ये छे कहा है ॥ १६ ॥

16. Man is said to be the sum of the six elements namely ether and the four other proto-elements, the sixth being the element of consciousness. By some the conscious element alone is said to constitute Man.

पुनश्च धातुभेदेन चतुर्विंशतिकः स्मृतः ।
मनो दशेन्द्रियाण्यर्थाः प्रकृतिश्चाष्टधातुकी ॥१७॥

पुन च अने वणी और फिर, धातुभेदेन पुरुषने धातुना भेदथी पुरुषको धातुके भेदसे, चतुर्विंशतिक. चोवीस तत्त्वोना राशिश्च चोवीस तत्त्वोंकी राशिरूप, स्मृत उच्ये छे कहा है, मन अने मन और मन,

१६ खादयश्चेतनाषष्ठा धातव—खादयश्चेतनाषष्ठास्तु (ध)

,, ,, —खादयश्चेतनावन्तो धातव (प)

दश दश दस, इन्द्रियाणि धन्द्रियो इन्द्रियाँ, अर्थाः
तेभ्य पांच विषयो एवं पांच विषय, अष्ट- ओ आठ
ये आठ, धातुकी धातुवाणी धातुओसे युक्त प्रकृतिः च
प्रकृति ओ योवीस तत्त्वे छे प्रकृति ये चौबीस तत्त्व
है ॥ १७ ॥

17 Again, in consequence of the
elemental modifications, man is said
to be composed of twenty-four ele-
ments, viz., the mind, the ten organs,
(five cognitive and the five conative)
the five sense-objects, and the eight-
fold prakriti or evolutes of nature.

मनसः लक्षणम्, मनसः द्वौ गुणौ—

लक्षणं मनसो ज्ञानस्याभावो भाव एव च ।
सति ह्यात्मेन्द्रियार्थानां सन्निकर्षे न वर्तते ॥१८॥
वैवृत्त्यान्मनसो ज्ञानं सान्निध्यात्तच्च वर्तते ।
अणुत्वमथ चैकत्वं द्वौ गुणौ मनसः स्मृतौ ॥१९॥

ज्ञानस्य ज्ञानेनो ज्ञानका, अभाव अभाव अभाव,
भाव. च एव तथा भाव ओ तथा भाव यह, मनस
मनसु मनका, लक्षणम् लक्षण छे लक्षण है, हि धारणुके
क्योंकि, आत्म- आत्मा आत्मा, इन्द्रिय धन्द्रिय इन्द्रिय,
अर्थानाम् अने विषयोने। और विषयोका, सन्निकर्षे
स योग संयोग, सति थर्ता होने पर, मनस मनसुं
मनका, वैवृत्त्यात् सान्निध्य न होवाथी सान्निध्य न होनेसे,
ज्ञानम् ज्ञान ज्ञान, न नथी नही, वर्तते थतु होता,
सान्निध्यात् च अने सान्निध्य होवाथी और सान्निध्य
होनेसे, तत् ते ज्ञान वह ज्ञान, वर्तते थाय छे होता है,
अणुत्वम् अणुत्व अणुत्व, अथ च अने और, एकत्वम्
एकत्व, द्वौ ओ ओ ये दो, मनस मनना मनके,
गुणौ शुभो गुण, स्मृतौ उह्य छे कहे है ॥ १८-१९ ॥

18-19 The presence of cognition
as well as the absence of cognition
constitute an indication of the mind
Thus if the spirit, the senses and
sense-objects are apposite but the mind
is elsewhere there is no cognition,

but with the mind present there is
cognition The mind is said to have
two properties—atomic dimension and
indivisible unity

मनस अर्थाः—

चिन्त्यं विचार्यमूह्यं च ध्येयं संकल्प्यमेव च ।
यत्किञ्चिन्मनसो ज्ञेयं तत् सर्वं ह्यर्थसंज्ञकम् ॥२०॥

चिन्त्यम् चिन्त्य चिन्त्य, विचार्यम् विचार्य विचार्य,
ऊह्यम् च उह्य ऊह्य, ध्येयम् ध्येय ध्येय, संकल्प्यम्
स कल्प्य सकल्प्य, मनस. अने मनथी और मनसे,
यत् किञ्चित् ओ उर्ध जो ऊह्य, ज्ञेयम् च एव ज्ञेय होय
छे ज्ञेय होता है, तत् ते वह, सर्वम् सधणु सब, अर्थ-
संज्ञकम् हि मनने। विषय उह्येवाय छे मनका विषय
कहा जाता है ॥ २० ॥

20. Whatever admits of being
thought about, considered, speculated
about, meditated upon, imagined—in
fact whatever can be known by the
mind—all that goes by the name of
the ' Object '

मनस. कर्म—

इन्द्रियाभिग्रहः कर्म मनसः स्वस्य निग्रहः ।
ऊहो विचारश्च, ततः परं बुद्धिः प्रवर्तते ॥२१॥

इन्द्रिय- धन्द्रियोना इन्द्रियोका, अभिग्रह अधिष्ठाता
थयुं अधिष्ठाता होना, स्वस्य पोताने। अपना, निग्रहः
निग्रह निग्रह, ऊह आलोचना आलोचना, विचार च
अने विचार ओ और विचार ये, मनसः मनना मनके,
कर्म उर्ध छे कर्म है, तत् परम् उह्य तथा विचार
पथी ऊह तथा विचारके बाद, बुद्धिः बुद्धि बुद्धि, प्रवर्तते
प्रवृत्त थाय छे प्रवृत्त होती है ॥ २१ ॥

21. The functions of the mind are—
direction of the senses, control of it-
self, reasoning and deliberations Be-
yond this is the field of the intellect

बुद्धेर्लक्षणम्—

इन्द्रियेणेन्द्रियार्थो हि समनस्केन गृह्यते ।
कल्प्यते मनसा तूर्ध्वं गुणतो दोषतोऽथवा ॥२२॥
जायते विषये तत्र या बुद्धिर्निश्चयात्मिका ।
व्यवस्यति तथा वक्तुं वा बुद्धिपूर्वकम् ॥२३॥

हि उरक्षुके क्योंकि, समनस्केन मनसहित मन-
सहित, इन्द्रियेण इन्द्रियार्थी इन्द्रियसे, इन्द्रियार्थ-
इन्द्रियना विषयनु इन्द्रियके विषयका, गृह्यते निर्विकल्प
ज्ञान थाय छे निर्विकल्प ज्ञान होता है, उर्ध्वम् तु
पछी उसके बाद, मनसा मनर्थी मनसे, गुणत. विषयना
उपादेय (अक्षु करवा योग्य) पक्षार्थी विषयके उपादेय
होनेका, अथवा अथवा अथवा, दोषत हेय (त्याग करवा
योग्य)पक्षार्थी हेय होनेका, कल्प्यते विचार करवाभा
आवे छे विचार किया जाता है, तत्र ते उस, विषये
विषयभा विषयमें, या ने जो, निश्चयात्मिका निश्चया-
त्मक निश्चयात्मक, बुद्धिः शुद्धि बुद्धि, जायते थाय छे
उत्पन्न होती है, तथा ते वडे उससे, बुद्धिपूर्वकम्
मनुष्य शुद्धिपूर्वक मनुष्य बुद्धिपूर्वक, वक्तुम् शीलवा
कहने, कर्तुम् वा के कर्म करवा भाटे अथवा कर्म करनेके
लिए, व्यवस्यति प्रवृत्त थाय छे प्रवृत्त होता है ॥ २२-२३ ॥

22-23. The sense-object is cognised
by the sense which is in contact with
the mind. Thereafter, it (sense-object)
is interpreted or understood by the
mind with reference to its merits and
de-merits. Guided by whatever conclu-
sive judgement thus formed regarding
the matter in hand, one endeavours
to speak or act fully aware of the
nature of one's action.

दशेन्द्रियाणि—

एकैकाधिकयुक्तानि खादीनामिन्द्रियाणि तु ।
पञ्च कर्मानुमेयानि येभ्यो बुद्धिः प्रवर्तते ॥२४॥

२२. मनसा तूर्ध्वम्—मनसाऽव्यूर्ध्वम् (त)

येभ्य. नेशो द्वात्रिं जिन द्वारा, बुद्धिः शुद्धि बुद्धि,
प्रवर्तते प्रवर्ते छे प्रवृत्त होती है, (तानि ते वे),
कर्मानुमेयानि कर्मांथी अक्षुत्ती कर्मसे जानी जाती, पञ्च
पांच पांच, इन्द्रियाणि तु इन्द्रिये। इन्द्रिया, खादीनाम्
आकाशादि पांच भूतोभांथी आकाशादि पांच भूतोमेंसे,
एकैक-अधिकयुक्तानि येत येताना ओके ओके भूतनी
प्रधानतावाणी हेय छे अपने अपने एक एक भूतकी
प्रधानतावाली है ॥ २४ ॥

24. The five cognitive senses, each
succeeding one of which has one more
of the elements beginning with ether,
are to be inferred from their respect-
ive functions from which proceeds
understanding.

हस्तौ पादौ गुदोपस्थं वागिन्द्रियमथापि च ।
कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव पादौ गमनकर्मणि ॥२५॥

पायूपस्थं विसर्गार्थं हस्तौ ग्रहणधारणे ।
जिह्वा वागिन्द्रियं वाक् च सत्या ज्योतिस्तमोऽनृताऽऽ

हस्तौ थे हाथ दो हाथ, पादौ थे पग दो पैर, गुदा
गुदा गुदा, उपस्थम् उपस्थ उपस्थ, अथ अपि वागिन्द्रि-
यम् च अने (जिह्वा और जिह्वा, पञ्च पांच पांच, एव
ए ही, कर्मेन्द्रियाणि कर्मेन्द्रिये। छे कर्मेन्द्रिया है, पादौ
पग पैर, गमनकर्मणि आलवाभा चलनेमें, पायूपस्थम्
गुदा तथा उपस्थ गुदा और उपस्थ, विसर्गार्थम् मल-
भूतना त्याग भाटे मलमूत्रके त्यागके लिए, हस्तौ अने
हाथ दो हाथ, ग्रहण- पकडवाभा पकडने, धारणे
अने धारण करवाभा वपराय छे और धारण करनेमें,
जिह्वा जिह्वा जिह्वा, वागिन्द्रियम् वागिन्द्रिय छे वाक्
इन्द्रिय है, सत्या सत्य सत्य, वाक् वाणी वाणी, ज्योतिः
ज्योतिरूप, अनृता च अने अनृत
वाणी और असत्य वाणी, तसः अंधकाररूप है ॥ २५-२६ ॥

२६. हस्तौ पादौ-हस्तपाद (ष.)

,, गुदोपस्थं-गुदोपस्थे (ष)

,, वागिन्द्रियम्-जिह्वेन्द्रियम् (क ष छ त द)

,, वागिन्द्रियमथापि च-जिह्वेन्द्रियमथापि च (फ)

25-26. The conative organs are five—the two hands, the two feet, the anus, the genitals, and the organ of speech. The feet are employed in locomotion, the anus and genitals in excretion, the hands in seizing and holding, the organ of speech—the tongue, in speaking. Now speech which is true is illuminating and speech which is false is obscuring

पञ्चमहाभूतानि तेषां गुणाश्च—

महाभूतानि खं वायुरग्निरापः क्षितिस्तथा ।
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ॥२७॥

खम् आकाश आकाश, वायु वायु वायु, अग्निः अग्नि अग्नि, आप. जल, तथा अने और, क्षिति पृथ्वी पृथ्वी, महाभूतानि ये पांच महाभूतों हैं, शब्द शब्द शब्द, स्पर्शः च स्पर्श स्पर्श, रूपम् च रूप रूप, रस. च रस रस, गन्ध च अने गंध और गन्ध, तद्गुणाः ये तेषां गुणो ये इनके गुण हैं ॥ २७ ॥

27. The five proto-elements are the ether, air, fire, water and earth Sound, touch, color, taste and smell respectively are the characteristics of the five proto-elements

तेषामेकगुणः पूर्वो गुणवृद्धिः परे परे ।
पूर्वः पूर्वगुणश्चैव क्रमशो गुणिषु स्मृतः ॥२८॥

तेषाम् तेषां इनमें, पूर्व पहले आकाश पहला आकाश, एकगुणः एक गुणवाला है, परे परे अने पछी पछीना क्रमशे भूतों में पौतपौताना गुणो उपरान्त पौताथी पहलेवा पहलेवा भूतना गुणो आवता और पिछले पिछले प्रत्येक भूतमें अपनेसे पूर्व

२७. गन्धश्च—गन्धाश्च (घ)

२८ तेषामेकगुण पूर्वो—तेषामेकगुण पूर्व (घ)

„ पूर्वगुणश्चैव—पूर्वो गुणश्चैव (घ.)

पूर्व भूतके गुणोंके प्रवेशसे, गुणवृद्धिः गुणवृद्धिः गुणवृद्धि यती अथ ये गुणोंकी वृद्धि बनी रहती है, गुणिषु भूतोंमें, क्रमशः क्रमशः क्रमसे, पूर्व पूर्ववर्ती भूतोंमें पूर्ववर्ती भूतका, पूर्वगुण च एव तथा तेना गुणो प्रवेश थाय ये तथा उनके गुणका प्रवेश होता है, स्मृत अथ शास्त्रकारो कथं ये एसा शास्त्रकारोंने कहा है ॥ २८ ॥

28 Of these elements, the first has only one quality; while in each succeeding one there is a corresponding increase of qualities Thus in each succeeding element there are found the preceding elements and their qualities too

भूतानामसाधारणं लक्षणम्—

खरद्रवचलोष्णत्वं भूजलानिलतेजसाम् ।
आकाशस्याप्रतीघातो दृष्टं लिङ्गं यथाक्रमम् ॥२९॥

भू-जल-अनिल-तेजसाम् पृथ्वी, जल, वायु अने अग्निमां पृथ्वी, जल, वायु और अग्निके, यथाक्रमम् क्रमशः क्रमशः, खर- अरपणुं खर, द्रव- द्रवपणुं द्रव, चल- अलपणुं चल, उष्णत्वम् अने उष्णपणुं और उष्ण होना, आकाशस्य तेभ्य आकाशस्य एवं आकाशका, अप्रतीघातः स्पर्शथी रहितपणुं स्पर्शसे रहित होना, लिङ्गम् अक्षय्य यह लक्षण, दृष्टम् अक्षय्य ये देखा गया है ॥ २९ ॥

29. Hardness, fluidity, motion and heat are respectively the attributes of earth, water, air and fire. The characteristic of ether is non-resistance.

लक्षणं सर्वमेवैतत् स्पर्शनेन्द्रियगोचरम् ।
स्पर्शनेन्द्रियविज्ञेयः स्पर्शो हि सविपर्ययः ॥३०॥

एतत् आ ये, सर्वम् सर्व सब, एव ही, लक्षणम् अक्षय्य लक्षण, स्पर्शनेन्द्रिय- स्पर्शनेन्द्रियने स्पर्श इन्द्रियके, गोचरम् विषय ये विषय हैं, सविपर्ययः स्पर्शाभावनी साथे स्पर्शाभावके साथ, स्पर्शो हि स्पर्श

पशु स्पर्श मी, स्पर्शनेन्द्रिय- स्पर्शनेन्द्रियथी न स्पर्शनेन्द्रियद्वारा, विज्ञेयः अणु शक्य छे जाना जाता है ॥३०॥

30. All these characteristics are perceived by the tactile sense, for the tangible, together with its opposite, is apprehended by the sense of touch.

गुणाः शरीरे गुणिनां निर्दिष्टाश्चिह्नमेव च ।

अर्थाः शब्दादयो ज्ञेया गोचरा विषया गुणाः ॥३१॥

शरीरे शरीरमा शरीरमें, गुणिनाम् पृथ्वी आदि भूताना पृथ्वी आदि भूतोंके, गुणा गुणोंने गुणोंको, चिह्नम् च एव चिह्नरूप चिह्नरूप, निर्दिष्टा कृष्ण छे कहे है, शब्दादयः शब्द आदि शब्दादि, गुणा गुणोंने गुणोंको, अर्थाः अर्थ अर्थ, गोचरा गोचर गोचर, विषयाः तथा विषय तथा विषय, ज्ञेया अणुना अणुमें जानना चाहिए ॥ ३१ ॥

31. The existence of properties in the body is regarded as the indication of the existence of substances possessing those properties. The sense-objects such as sound etc, are to be known as perceptions, sense-data and properties.

बुद्धेर्विवरणम्—

या यदिन्द्रियमाश्रित्य जन्तोर्बुद्धिः प्रवर्तते ।

याति सा तेन निर्देशं मनसा च मनोभवा ॥३२॥

जन्तो. प्राणीनु प्राणीका, या बुद्धिः जे ज्ञान जो ज्ञान, यत् इन्द्रियम् जे इन्द्रियने। जिस इन्द्रियका, आश्रित्य आश्रय धरने आश्रय करके, प्रवर्तते प्रवर्तते छे प्रवृत्त होता है, सा ते ज्ञान वह ज्ञान, तेन ते इन्द्रिय-द्वारा उस इन्द्रियद्वारा, निर्देशम् याति निर्देश पाभे छे कहा जाता है, मनोभवा च अने मनथी उत्पन्न थयेलु ज्ञान और मनसे उत्पन्न हुआ ज्ञान, मनसा मनद्वारा निर्देश पाभे छे मनद्वारा कहा जाता है ॥ ३२ ॥

32. A person's perception is qualified by the name of that particular

sense organ through whose agency that perception is born And a perception born of the mind is styled a mental conception

सेदात् कार्येन्द्रियार्थानां बहवो वै बुद्धयः स्मृताः ।
आत्मेन्द्रियमनोर्थानामेकैका सन्निकर्षजा ॥ ३३ ॥

कार्य- कार्ये, इन्द्रिय- इन्द्रिय, अर्थानाम् तथा विषयना तथा विषयोंके, सेदात् सेदथी सेदसे, बुद्धयः वै ज्ञाने। ज्ञान, बहवः धन्य प्रकारनां बहुत प्रकारके, स्मृताः कृष्ण छे कहे है, एकैका प्रत्येक ज्ञान प्रत्येक ज्ञान आत्म- आत्मा आत्मा, इन्द्रिय इन्द्रिय, मन मन मन, अर्थानाम् तथा विषयना और विषयके, सन्निकर्षजा सन्निकर्षथी उत्पन्न थाय छे सन्निकर्षसे उत्पन्न होता है ॥ ३३ ॥

33. The perceptions are said to be many in consequence of the diversity of the results, senses and the sense-objects

अङ्गुल्यङ्गुष्ठतलजस्तन्त्रीवीणानखोद्भवः ।

दृष्टः शब्दो यथा बुद्धिर्दृष्टा संयोगजा तथा ॥३४॥

यथा जेसे, शब्द ओक प्रकारने। शब्द एक प्रकारका शब्द, अङ्गुलि- अङ्गुली अङ्गुली, अङ्गुष्ठ- अङ्गुष्ठ अङ्गुष्ठ, तलज अने हाथना तलाना संयोगथी उत्पन्न थती और हाथकी तलीके संयोगसे उत्पन्न होता, तन्त्री तथा तन्त्री प्रकारने। शब्द तार तथा दूसरे प्रकारका शब्द तार, वीणा- वीणा वीणा, नख उद्भव. तथा नखना संयोगथी उत्पन्न थती तथा नखके संयोगसे उत्पन्न होता, दृष्ट. अणुनामां आवे छे देखा जाता है, तथा तेम उस प्रकार, बुद्धिः विविध प्रकारतु ज्ञान विविध प्रकारका ज्ञान, संयोगजा आत्मा मन, इन्द्रिय अने विषयना संयोगथी उत्पन्न थती आत्मा, मन, इन्द्रिय तथा विषयके संयोगसे उत्पन्न होता, दृष्ट अणु-नामां आवे छे देखा जाता है ॥ ३४ ॥

34. Each perception arises from the fusion of the spirit, sense, mind

३३ अर्थानामेकैका सन्निकर्षजा—अर्थानामेकैकसन्निकर्षजा (द घ)

and sense-object with each other, just as sound is born of friction, as for instance, when a finger and the base of the thumb are snapped together, or the strings of a lute are struck with the nails, in the same manner perception is born of conjunction.

चतुर्विंशतितत्त्वात्मकस्य राशिपुरुषस्य लक्षणम्—

बुद्धीन्द्रियमनोर्थानां विद्याद्योगधरं परम् ।

चतुर्विंशतिको ह्येष राशिः पुरुषसंज्ञकः ॥३५॥

बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, इन्द्रिय- इन्द्रियो इन्द्रियो, मन - मन मन, अर्थानाम् अने विषयेना और विषयोके, योगधरम् स योगने धारणु करनारने सयोगको धारण करनेवालेको, परम् आत्मा आत्मा, विद्यात् आणुवे जानना चाहिए, एष आ यह, चतुर्विंशतिक. शैवीस धातुने चौबीस धातुओंका, राशि. राशि राशि, पुरुष-संज्ञक हि 'पुरुष' ओ नामथी कहेवाय छे 'पुरुष' इस नामसे कहा जाता है ॥ ३५ ॥

35. That is to be known as transcendental element which upholds this union of the understanding, senses, mind and the sense-objects This conglomeration of the twenty-four primary elements is known by the sign of Purusha (the embodied one)

रजस्तमोभ्यां युक्तस्य संयोगोऽयमनन्तवान् ।

ताभ्यां निराकृताभ्यां तु सत्त्ववृद्ध्या निवर्तते ॥३६॥

रजः- रजोगुणु रजोगुण, तमोभ्याम् अने तमोगुणुथी और तमोगुणसे, युक्तस्य युक्त पुरुषने। युक्त पुरुषका, अयम् आ यह, संयोग. शैवीस तत्त्वना राशिश्च स योग

३५ विद्याद्योगधर परम्—विद्याद्योगान्तर परम् (प)

” ” —विद्याद्योग परस्परम् प)

” ” —विद्याद्योग ध्रुव परम् (प)

३६ अनन्तवान्—अनन्तरात् (प.)

” सत्त्ववृद्ध्या—सत्त्वबुद्ध्या (व ध.)

चौबीस तत्त्वोंकी राशिरूप संयोग, अनन्तवान् अनन्तता-वाणो छे अनन्ततायुक्त है, सत्त्ववृद्ध्या सत्त्व गुणुनी वृद्धिथी सत्त्वकी वृद्धिसे, ताभ्याम् निराकृताभ्याम् तु ते अने अभिसूत थता उन दोनोंके अभिभूत होने पर, निवर्तते उपर कहेवा संयोग निवृत्त थाय छे उपर्युक्त संयोग निवृत्त होता है ॥ ३६ ॥

36. This conglomeration goes on occurring endlessly in the case of one who is linked to passion and delusion; when, however, these two have been subjugated by the increase of the sat-tva quality of mind, the conglomeration ceases

अत्र कर्म फलं चात्र ज्ञानं चात्र प्रतिष्ठितम् ।

अत्र मोहः सुखं दुःखं जीवितं मरणं स्वता ॥३७॥

एवं यो वेद तत्त्वेन स वेद प्रलयोदयौ ।

पारंपर्यं चिकित्सां च ज्ञातव्यं यच्च किंचन ॥३८॥

अत्र आ राशिपुरुषमां इस राशिपुरुषमें, कर्म कर्म कर्म फलम् च अने कर्मफल और कर्मफल, अत्र ज्ञानम् च अने अेमां ज्ञान तथा इसीमें ज्ञान, प्रतिष्ठितम् रहेल छे प्रतिष्ठित है, अत्र वणी अेमां और इसीमें, मोहः मोह मोह, सुखम् सुख सुख, दुःखम् दुःख दुःख, जीवितम् जीवन जीवन, मरणम् मरण मरण, स्वता तथा ममता रहेलां छे एवं ममता प्रतिष्ठित है, य एवम् अे आ प्रमाणु जो ऐसा, तत्त्वेन यथार्थ तत्त्वसे, वेद आणु छे जानता है, स ते वह, प्रलयोदयौ प्रलय तेमज सृष्टि प्रलय और सृष्टि, पारंपर्यम् शरीरने। पर पराभाव शरीरकी परंपरा, चिकित्सां च चिकित्सा चिकित्सा, यत् अने अे और जो, किंचन कर्ष पणु कुछ भी, ज्ञातव्यम् च आणुवा योग्य छे जानने योग्य है, वेद ते सर्वने आणु छे उसी सबको जानता है ॥ ३७-३८ ॥

३७ प्रतिष्ठितम्—प्रकाशितम् (प)

३८ एव यो—एतद्यो (च ध)

” ज्ञातव्यं यच्च किंचन—वेद्यं यच्चात्र किंचन (च. ध.)

37-38 In Purusha is established action and the fruit of action, in him, also, is knowledge established, in him likewise are delusion, pleasure, pain, life, death and self-love established. He who understands him thus truly, indeed knows dissolution and creation, continuity of life-process and its cure and whatever else there is to be known

पुरुषस्य कारणत्वम्—

भास्तमः सत्यमनृतं वेदाः कर्म शुभाशुभम् ।
न स्युः कर्ता च बोद्धा च पुरुषो न भवेद्यदि ॥३९॥

यदि ज्ञे यदि, पुरुषः पुरुष पुरुष, न भवेत् न ज्ञेय
ते न हो तो, मा. प्रकाश प्रकाश, तमः अंधकार
अन्धकार, सत्यम् सत्य सत्य, अनृतम् असत्य झूठ,
वेदाः वेदे वेद, शुभाशुभम् शुभ तथा अशुभ शुभ
तथा अशुभ, कर्म कर्म कर्म, कर्ता च कर्ता, कर्ता,
बोद्धा च अने ज्ञाता और ज्ञाता, न स्यु न ज्ञेय
न हों ॥ ३९ ॥

39 If there were no Purusha, there would be neither light nor darkness, neither truth nor falsehood, no vedas, neither good nor evil action, neither a doer nor a knower.

नाश्रयो न सुखं नार्तिर्न गतिर्नागतिर्न वाक् ।
न विज्ञानं न शास्त्राणि न जन्म मरणं न च ॥४०॥
न बन्धो न च मोक्षः स्यात् पुरुषो न भवेद्यदि ।
कारणं पुरुषस्तस्मात् कारणज्ञैरुदाहृतः ॥४१॥

यदि ज्ञे यदि, पुरुषः पुरुष पुरुष, न भवेत् न
ज्ञेय ते न हो तो, आश्रय. न शरीर न ज्ञेय शरीर न हो,
सुखम् न सुख न ज्ञेय सुख न हो, अर्ति न दुःख न

३९ वेदा - वेद. (च)

,, न स्यु कर्ता च बोद्धा - न स्यात्कर्ता वेदिता (व. क. त. ध)

,, च बोद्धा च - च बोद्धा च (प. फ.)

ज्ञेय दुःख न हो, गतिः न परलोकर्मा गति न ज्ञेय
परलोकमें गति न हो, आगति न संसारर्मा आनन्द
न ज्ञेय संसारमें आना न हो, वाक् न वाणी न ज्ञेय
वाणी न हो, विज्ञानम् न विज्ञान न ज्ञेय विज्ञान न हो,
शास्त्राणि न शास्त्रो न ज्ञेय शास्त्रों न हों, जन्म न
जन्म न ज्ञेय जन्म न हो, मरणम् च न मरण न ज्ञेय
मरण न हो, बन्धः न बन्ध न ज्ञेय बन्ध न हो, मोक्ष.
च न स्यात् अने मोक्ष न ज्ञेय और मोक्ष न हो,
तस्मात् भाटे इस लिए, कारणज्ञैः कारणज्ञे
कारणको जाननेवालोंने, पुरुषः पुरुष पुरुषको,
कारणम् कारण, उदाहृत. उद्धो छे कहा है
॥ ४०-४१ ॥

40-41. If there were no Purusha, there would be no embodiment, no pleasure and pain, no coming and going, no speech, no sciences, no scripture, no birth and death, no bondage and no liberation. Therefore the knowers of causation have declared the Purusha to be the cause

न चेत् कारणमात्मा स्याद्भादयः स्युरहेतुकाः ।
न चैषु संभवेज् ज्ञानं न च तैः स्यात् प्रयोजनम् ॥४२॥

आत्मा ज्ञे आत्मा यदि आत्मा, कारणम् कारण
कारण, न स्यात् चेत् न ज्ञेय ते न हो तो, भादयः
प्रकाश वजरे प्रकाश आदि, अहेतुकाः कारणसे
रहित, स्युः थर् अथ हो जायें, एषु च आ ज्ञे
पदार्थोंर्मा इन जड़ोंमें, ज्ञानम् ज्ञान ज्ञान, न संभवेत्
संभवे नहि संभवे नहीं, तै. च अने ते वडे और
इनसे, प्रयोजनम् कोर्ध प्रयोजन कोई प्रयोजन, न स्यात्
न थाय न हो ॥ ४२ ॥

42 For if the Spirit is not the cause, then light etc., would become causeless, nor can any knowledge of these things arise nor will they serve any purpose

४२ भादय. - भादय (व. क. त. ध)

कृतं मृदण्डचक्रैश्च कुम्भकारादृते घटम् ।
कृतं मृत्तृणकाष्ठैश्च गृहकाराद्विना गृहम् ॥४३॥
यो वदेत् स वदेदेहं संभूय करणैः कृतम् ।
विना कर्तारमज्ञानाद्युक्त्यागमबहिष्कृतः ॥४४॥

य जे जो, कुम्भकारात् कुम्भार कुम्हारके, कृते विना विना, मृत्- डेवण भाटी केवल मिट्टी, दण्ड- ६३ दण्ड, चकैः च तथा आड्डांशे तथा चक्रने, घटम् घडे घटको, कृतम् कृत्यो छे बनाया है, गृहकारात् अने धर भनावनार और घर बनानेवाले शिल्पीके, विना विना विना, मृत्- भाटी मिट्टी, तृण- तृण, काष्ठे च अने काष्ठेओ और काष्ठोने, गृहम् धर घरको, कृतम् कृत्यो छे बनाया है, वदेत् ओम् छे ऐसा कहता है, स. ते वह, युक्ति-आगम- युक्ति तथा आगम युक्ति एव शास्त्रसे. बहिष्कृतः विनानो पुरुष रहित पुरुष, कर्तारम् कर्ता कर्ताके, विना विना विना, करणै डेवण ७३ उपकरणोओ केवल उपकरणोने, संभूय साथे भयीने इकट्ठे मिलकर, देहम् शरीर शरीरको, कृतम् कृत्यो छे बनाया है, अज्ञानात् ओम् अज्ञानथी ऐसा अज्ञानसे, वदेत् कही शके छे कह सकता है ॥ ४३-४४ ॥

43-44 'The pitcher is fashioned by means of clay, turning rod and wheel, even in the absence of the potter The wigwam is built by clay, straw and wood without even a house-builder' Let one who is prepared to make such a statement declare equally foolishly, bereft of both reason and revelation, that the embodiment is brought about by the concourse of the elements, without the intervention of an agent

कारणं पुरुषः सर्वैः प्रमाणैरुपलभ्यते ।
येभ्यः प्रमेयं सर्वेभ्य आगमेभ्यः प्रमीयते ॥४५॥
येभ्य जे जिन, सर्वेभ्य. अधां सब, आगमेभ्य. प्रमाणैथी शास्त्रोसे, प्रमेयम् प्रमेय पदार्थो प्रमेय पदार्थ,
४५ प्रमीयते-प्रतीयते (ड)

प्रमीयते अणुवामा आवे छे जाने जाते है, सर्वे ते सर्व उन सब, प्रमाणैः प्रमाणैथी प्रमाणोसे, पुरुष. पुरुष पुरुष, कारणम् डारणु छे कारण है, उपलभ्यते ओम् अणुवामा आवे छे ऐसा जाना जाता है ॥ ४५ ॥

45 However, Purusha, the self is seen to be the cause according to all forms of testimony, including scripture, whereby the knowable is tested and recognised

न ते तत्सदृशास्त्वन्ये पारंपर्यसमुत्थिताः ।
सारूप्याद्ये त एवेति निर्दिश्यन्ते नवा नवाः ॥४६॥
भाषास्तेषां समुदयो निरीशः सत्त्वसंज्ञकः ।
कर्ता भोक्ता न स पुमानिति केचिद्व्यवस्थिताः ॥४७॥

ते न आ शरीरमां पृथ्वी वगेरे पदार्थो तेना ते न अर्थात् पूर्वे अनुभवैला रहेता नथी इस शरीरमें पृथ्वी आदि भावो वे ही अर्थात् पूर्व अनुभूत नहीं रहते, पारंपर्य- समुत्थिताः अन्ये तु परतु सादृश्यना प्रवादथी उत्पन्न थयेला भीन परन्तु सादृश्यके प्रवाहसे उत्पन्न हुए दूसरे, तत्सदृशा तेना जेवा न उनके समान ही, नवा. नवा नवा नवा नये नये, भावाः पदार्थो उत्पन्न थाय छे भाव उत्पन्न होते है, ये जेओने जिनको, सारूप्यात् सादृश्यथी सादृश्यसे, ते एव इति ते न छे ओम् वे ही है, इति ओम् ऐसा, निर्दिश्यन्ते कडेवामा आवे छे कहा जाता है, निरीश स्थायी आत्माथी रहित स्थायी आत्मासे रहित, सत्त्वसंज्ञक अने 'प्राणी' ओम् कडेवाते। और 'प्राणी' ऐसा कहा जाता, तेषाम् समुदयः तेओने। समुदय उनका समुदाय, कर्ता कर्ता कर्ता, भोक्ता तथा भोक्ता छे तथा भोक्ता है, स पुमान् परतु ते पुरुष परन्तु वह पुरुष, न कर्ता तथा भोक्ता नथी कर्ता तथा भोक्ता नहीं है, केचित् व्यवस्थिता ओम् डेटलाओड माने छे ऐसा कई एक मानते है ॥ ४६-४७ ॥

४६ नवा नवा - नरात्ररा (ड. द.)
" " - न मानवा (प)
" " - नवा नरा. (प)
४७ कर्ता भोक्ता न स पुमानिति-कर्ता भोक्ता च स पुमानिति (ड.)
" भोक्ता न स-बोद्धा च स (प)

46-47 Phenomena are never the same but are continually in a state of flux; whenever they are of a similar nature they are said to be the same, although, in fact, they are produced anew. The soul-less conglomeration of phenomena is, by some, said to constitute the organism. They do not believe in a self who is the doer and the enjoyer.

तेषामन्यैः कृतस्यान्ये भावा भावैर्नवाः फलम् ।
भुञ्जते सदृशाः प्राप्तं यैरात्मा नोपदिश्यते ॥४८॥

यै. जे दोड़ोथी जिन लोगसे, आत्मा आत्मानो आत्माका, न उपदिश्यते उपदेश नहीं करता। उपदेश नहीं किया जाता, तेषाम् तेषोना भूतमा उनके मतमें, अन्यैः भीज दूसरे, भावैः पदार्थोश्च भावोंसे, कृतस्य करेला कार्यनुं किए हुए कार्यका, प्राप्तम् प्राप्त उपस्थित, फलम् फलको, अन्ये सदृशा तेना जेवा भीज उनके समान दूसरे, नवा भावा नवा पदार्थो नये भाव, भुञ्जते भोगवे छे भोगते हैं ॥ ४८ ॥

48. Those who do not accept the existence of the self, preach in effect, that the effects of the actions of one are enjoyed by a new another who is similar.

करणान्यान्यता दृष्टा कर्तुः कर्ता स एव तु ।
कर्ता हि करणैर्युक्तः कारणं सर्वकर्मणाम् ॥४९॥

कर्तुः कर्तानां कर्ताके, करण- करणोनी साधनोंकी, अन्यान्यता विविधता मित्रता, दृष्टा देखाय छे देखी जाती है, कर्ता तु यत्तु कर्ता तो किंतु कर्ता, स. एव ते ज रहते छे वह ही रहता है, करणैः करणोथी साधनोंसे, युक्तः युक्त युक्त, कर्ता कर्ता कर्ता, सर्व- कर्मणाम् सर्व कर्मोंका, कारणम् हि कारण छे कारण है ॥ ४९ ॥

49. The instruments of the doer are many and varied but the agent is always the same. The agent with his instruments is the cause of all activity.

निमेषकालाद्भावानां कालः शीघ्रतरोऽत्यये ।
भग्नानां न पुनर्भावः कृतं नान्यमुपैति च ॥५०॥
मृतं तत्त्वविदामेतद्यस्मात्तस्मात् स कारणम् ।
क्रियोपभोगे भूतानां नित्यः पुरुषसंज्ञकः ॥५१॥

भावानाम् पदार्थोना भावोंके, अत्यये नाशमा विनाशमें, निमेषकालात् निमेष क्षणो पक्ष निमेष कालसे भी, शीघ्रतरः धृष्टो शोभो शीघ्रतर, काल क्षण दागे छे काल लगता है, भग्नानाम् अने नाश पायेला पदार्थोनी नष्ट हुए भावोंकी, पुनर्भवी फिरसे, भाव न उत्पत्ति थती नहीं उत्पत्ति नहीं होती, कृतम् च अने अष्टे करेले और एकका किया, अन्यम् भीजने दूसरेको, न उपैति प्राप्त थतुं नहीं प्राप्त नहीं होता, यस्मात् जेथी जिस लिए, एतत् आ यह, तत्त्वविदाम् तत्त्वज्ञानो तत्त्ववेत्ताओंका, मृतम् मृत छे मत है, तस्मात् तेथी इस लिए, भूतानाम् प्राणोश्चोना प्राणियोंके, क्रियोपभोगे कर्म अने तेना फलना उपभोगमा कर्मों और उनके फलके उपभोगमें, सः ते वह, नित्यः नित्य नित्य, पुरुषसंज्ञक तथा 'पुरुष' नामने आत्मा तथा 'पुरुष' नामका आत्मा, कारणम् कारण छे कारण है ॥ ५०-५१ ॥

50-51. Phenomena are destroyed in a shorter time than the winking of the eye. These that are destroyed can never recur and the action of one cannot cling to another. This is the opinion of the knowers of truth, what is known as the eternal self is the cause both of action and its enjoyment in all creatures.

४८. भावा भावैः—भावैर्भावा (घ)

४९. करणान्यान्यता दृष्टा—करणान्यता दृष्टा (घ)

५०. भग्नाना न-भग्नाना च (घ.)

५१. यस्मात्तस्मात् स-यस्मात् कर्ता स (ङ)

अहङ्कारः फलं कर्म देहान्तरगतिः स्मृतिः ।
विद्यते सति भूतानां कारणे देहमन्तरा ॥५२॥

भूतानाम् प्राणीभ्योनां प्राणियोंके, देहम् शरीरथी शरीरसे, अन्तरा विन्न भिन्न, कारणे सति आत्मा होता आत्माके होने पर, अहङ्कार. अहङ्कार अहकार, फलम् कर्म फल, कर्म कर्म कर्म, देहान्तरगति थीअ शरीरमां अथु शरीरान्तरमें जाना, स्मृति अने स्मरणे अ और स्मरण ये, विद्यते थाय छे होते है ॥ ५२ ॥

52 The ego or the sense of self-hood, fruit of action, action, reincarnation and memory exist in the absence of physical body, because of the existence of the self in creatures.

पुरुषस्य प्रभवः—

प्रभवो न ह्यनादित्वाद्विद्यते परमात्मनः ।
पुरुषो राशिसंज्ञस्तु मोहेच्छाद्वेषकर्मजः ॥५३॥

अनादित्वात् अनादि होनाथी अनादि होनेसे, परमात्मन परमात्मान्नी परमात्माकी, प्रभव उत्पत्तितु उत्पत्तिका कारण, न हि विद्यते नथी नहीं है, राशिसंज्ञ राशिसंज्ञक राशिसंज्ञक, पुरुष पुरुष पुरुष, तु ते तो, मोह- मोह मोह, इच्छा- इच्छा इच्छा, द्वेष- द्वेष द्वेष, कर्मजः अने कर्मथी उत्पन्न थाय छे और कर्मसे उत्पन्न होता है ॥ ५३ ॥

53. The transcendental self, being beginningless, has no birth, while the embodied being is the product of the fruit of actions performed through delusion, desire and aversion

पुरुषस्य ज्ञत्वाज्ञत्वविचारः—

आत्मा ज्ञः करणैर्योगाज् ज्ञानं त्वस्य प्रवर्तते ।
करणानामवैमल्यादयोगाद्वा न वर्तते ॥५४॥

५३ प्रभवो न ह्यनादित्वाद्विद्यते परमात्मन - अनादिमत्वा-
प्रभवो विद्यते नान्तरात्मन. (प)

आत्मा आत्मा आत्मा, ज्ञः ज्ञानस्वभाव छे ज्ञानी है, करणै. करणै आथे इन्द्रियोंके, योगात् तु योग थाथी संबन्धसे, अद्य ज्ञानम् अना ज्ञानन्नी इसके ज्ञानकी, प्रवर्तते प्रवृत्ति थाय छे प्रवृत्ति होती है, करणानाम् करणैन्नी इन्द्रियोंकी, अवैमल्यात् अशुद्धताथी मलिनतासे, अयोगात् वा छे तेअना अयोगथी अथवा उनके अयोगसे, न वर्तते ज्ञानन्नी प्रवृत्ति थती नथी ज्ञानकी प्रवृत्ति नहीं होती ॥ ५४ ॥

54. The self is the knower. Its knowledge proceeds from its contact with the instruments of knowledge, viz, the senses, mind and understanding. But in the absence of the contact of organs, or in case they are defective, there is no cognition.

पश्यतोऽपि यथाऽऽदर्शं संक्लिष्टे नास्ति दर्शनम् ।
तत्त्वं जले वा कलुषे चैतस्युपहते तथा ॥५५॥

यथा जेअ जित प्रकार, संक्लिष्ट मलिन मलिन, आदर्शं दर्पणमां दर्पणमें, कलुषे वा छे भेदा अथवा मलिन, जले जलमां जलमें, पश्यत. जेनारतुं देखनेवालेका, अपि पणु भी, तत्त्वम् दर्शनम् स्पष्ट प्रतिभिअ स्पष्ट प्रतिबिम्ब, न अस्ति जेनामां आवतु नथी दिखाई नहीं देता, तथा तेअ उसी प्रकार, चेतसि उपहते चित्त उपधात पाभती तत्त्वज्ञान थतु नथी चित्तका उपघात होनेपर तत्त्वज्ञान नहीं होता ॥ ५५ ॥

55 Just as one cannot catch a clear reflection in a mirror or water, if either is clouded, so is the case if the mind is obscure

करणानि मनो बुद्धिर्बुद्धिकर्मेन्द्रियाणि च ।
कर्तुः संयोगजं कर्म वेदना बुद्धिरेव च ॥५६॥

मन. मन मन, बुद्धि बुद्धि बुद्धि, बुद्धि-कर्म-इन्द्रियाणि च ज्ञानेन्द्रिय अने बुद्धेन्द्रिय ज्ञानेन्द्रिय और

५५ संक्लिष्टे-सकृप्ते थ ।
,, तत्त्व जले-यद्द्वजले (क च)
,, तत्त्व जले वा-तद्द्वजले वा (क्ष थ)

कर्मेन्द्रिय, करणानि ओ करणो छे करण है, कर्तुः कर्ताना कर्ताके, संयोगजम् संयोगथी संयोगसे, कर्म कर्म कर्म, वेदना वेदना वेदना, बुद्धि एव च तथा ज्ञान थाय छे तथा ज्ञान होते है ॥ ५६ ॥

56 The instruments are the mind, the understanding, the five cognitive and the five conative organs When these associate with the doer or the self, then action, sensation and understanding result

नैकः प्रवर्तते कर्तुं भूतात्मा नाश्रुते फलम् ।
संयोगाद्वर्तते सर्वं तद्भूते नास्ति किञ्चन ॥५७॥

भूतात्मा (भूतात्मा भूतात्मा, एकः ओकेला अकेला, कर्तुम् कर्तुं काम करवा कोई कार्य करनेको, न प्रवर्तते प्रवृत्त थते। नथी प्रवृत्त नही होता, फलम् अने इण और फल, न अश्रुते भोगवते। नथी नही भोगता, सर्वम् सर्वं सब, संयोगात् संयोगथी संयोगसे, वर्तते थाय छे होता ह, तम् ऋते ते संयोग वगर उस संयोगके विना, किञ्चन कर्तुं कुछ, न अस्ति थतु नथी नही होता ॥ ५७ ॥

57 By itself the self can neither act nor enjoy the fruits of action Everything proceeds from the union of the several factors, in its absence there is nothing whatever.

न ह्येको वर्तते भावो वर्तते नाप्यहेतुकः ।

शीघ्रगत्वात्स्वभावात्स्वभावो न व्यतिवर्तते ॥५८॥

भावः अभाव भाव, एक ओकेला अकेला, न वर्तते हेतो। नथी नही होता, अहेतुकः वणी हेतुरहित और हेतुरहित, अपि पणु भी, न वर्तते हेतो। नथी नही

होता, शीघ्रगत्वात् शीघ्रगामीपणुरूप शीघ्रगामी, स्वभावात् तु स्वभावने दीधे स्वभावके कारण, अभावः अभाव अभाव, न व्यतिवर्तते पीताना आ स्वभावने त्याग करते। नथी अपने इस स्वभावको नहीं छोडता ॥ ५८ ॥

58 Nothing can exist singly or unrelated to a cause Being transient by nature it cannot escape destruction.

पुरुषस्य नित्यत्वानित्यत्वविचारः —

अनादिः पुरुषो नित्यो विपरीतस्तु हेतुजः ।
सदकारणवन्नित्यं दृष्टं हेतुजमन्यथा ॥५९॥

अनादि. अरणु वगरने। कारणसे रहित, पुरुष. पुरुष पुरुष, नित्यः नित्य छे नित्य है, हेतुजः अने हेतुथी उत्पन्न थयेवे। शशिपुरुष और हेतुसे उत्पन्न हुआ राशिपुरुष, तु वणी तो, विपरीतः अनित्य छे अनित्य है, अकारणवत् अरणुरहित कारणरहित, सद सत्त्वरूप भाव सत्त्वरूप भाव, नित्यम् नित्य नित्य, हेतुजम् अने हेतुथी उत्पन्न थयेवे। भाव और हेतुसे उत्पन्न हुए भाव, अन्यथा अनित्य अनित्य, दृष्टम् अणुनामा आवे छे जाने जाते है ॥ ५९ ॥

59. That self which has no beginning in time is eternal, the contrary is the case with the self who is caused. An entity that has no beginning is regarded as eternal, while a thing that has a beginning is regarded otherwise.

व्यक्ताव्यक्तयोर्निर्देशः —

तदेव भावादग्राह्यं नित्यत्वं न कुतश्चन ।

भावाज्ज्ञेयं तदव्यक्तमचिन्त्यं व्यक्तमन्यथा ॥६०॥

तत् एव ते नित्य छे वह नित्य है, भावात् उत्पत्तिधर्मवाणा पदार्थथी उत्पत्तिधर्मवाले पदार्थसे,

६० भावादग्राह्यम्-भावादज्ञेय (प)

,, ,, -भाववद् ग्राह्यं (प)

,, नित्यत्वं-नित्यत्वात् (च. ध.)

५८ शीघ्रगत्वात्स्वभावात्स्वभावो-शीघ्रगत्वात्स्वभावात् भावो (ध)

,, स्वभावात्स्वभावो-स्वभावात् भावो (स ध)

,, स्वभावात्स्वभावो न व्यतिवर्तते-स्वभाव हि भावो न व्यतिवर्तते (प)

,, अभावो-तु भावो (द.)

अग्राह्यम् अग्राह्यं अग्राह्यं है, नित्यत्वम् तेन नित्यत्व
इसका नित्यत्व, कुतश्चन केरु पणु किसी भी, भावात्
उत्पत्तिधर्मवाणा लावथी उत्पत्तिधर्मवाले भावसे, न
थतु नथी नदी होता, तत् ते नित्य पुरुषने उस नित्य
पुरुषको, अचिन्त्यम् अचिन्त्यं अणु अचिन्त्यं ऐत, अ
व्यक्तम् अव्यक्तं अव्यक्त, अन्यथा अने अनाथी
विपरीतने इससे विपरीतको, व्यक्तम् व्यक्तं व्यक्त,
ज्ञेयम् ज्ञेयु जानना चाहिए ॥ ६० ॥

60. That higher self does not come under the category of anything, being eternal it cannot be grasped It is unmanifest and unthinkable The manifest is otherwise.

अव्यक्तमात्मा क्षेत्रज्ञः शाश्वतो विभुरव्ययः ।
तस्माद्यदन्यराद्यक्तं, वक्ष्यते चापरं द्वयम् ॥६१॥

अव्यक्तम् ते अव्यक्तं वह अव्यक्त, आत्मा आत्मा
आत्मा, क्षेत्रज्ञ क्षेत्रज्ञ क्षेत्रज्ञ, शाश्वत शाश्वत शाश्वत,
विभुः व्यापक विभु, अव्यय. अने अविनाशी है और
अव्यय है, तस्मात् तेथी. इससे, यत् अन्यत् नो भिन्नं है
जो भिन्न है, तत् ते वह, व्यक्तम् व्यक्तं है व्यक्त है,
अपरम् थीला दूसरे, द्वयम् च व्यक्तं अने अव्यक्त
अने व्यक्त और अव्यक्त दोनो, वक्ष्यते उडेवाभां
आवशे कहे जायेंगे ॥ ६१ ॥

61 The unmanifest is the self, the knower of the field, ever-lasting, all-pervading and unchanging. Other than such is the manifest Now this duality will be explained in another way.

व्यक्तमैन्द्रियकं चैव गृह्यते तद्यदिन्द्रियैः ।
अतोऽन्यत् पुनरव्यक्तं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥६२॥

यत् नोणु जिसका, इन्द्रियैः इन्द्रियोथी इन्द्रियोसे,
गृह्यते अणुणु थाय है ग्रहण होता है, तत् ते वह,
व्यक्तम् व्यक्तं व्यक्त, ऐन्द्रियकम् च एव अने ऐन्द्रियक
उडेवाय है और ऐन्द्रियक कहा जाता है, अत पुन.

६२ व्यक्तमैन्द्रियक—व्यक्त चैन्द्रियक (घ)

अनाथी इससे. अन्यत् नुणु भिन्न, अतीन्द्रियम् अतीन्द्रिय
अतीन्द्रिय, लिङ्गग्राह्यम् अने नित्य अनुमेय होय
है और नित्य अनुमेय होता है, अव्यक्तम् ते अव्यक्त
उडेवाय है वह अव्यक्त कहा जाता है ॥ ६२ ॥

62. Whatever is perceptible, being apprehendable by the senses, is the manifest, but what is imperceptible and is beyond the senses and can be known only by inference is the unmanifest

अष्ट प्रकृतय , षोडश विकारा.—

खादीनि बुद्धिरव्यक्तमहङ्कारस्तथाऽष्टमः ।

भूतप्रकृतिरुद्दिष्टा विकाराश्चैव षोडश ॥६३॥

बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैव पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ।

समनस्काश्च पञ्चार्था विकारा इति सञ्ज्ञिताः ॥६४॥

खादीनि आकाशादि सूक्ष्म पांथ भूतो (तन्मात्रा)
आकाशादि सूक्ष्म पंचभूत (तन्मात्रा), बुद्धि. बुद्धि बुद्धि,
अव्यक्तम् अव्यक्तं अव्यक्त, तथा तथा तथा, अष्टमः
आठमो आठवाँ, महङ्कार. अहङ्कार अहंकार, भूतप्रकृति.
अे आठ भूतप्रकृति ये आठ भूतप्रकृति, उद्दिष्टा
उडेवा है कही हैं, षोडश अने सोण और सोलह, विकारा.
च एव विकारो है विकार है, पञ्च एव पांथ पाच,
बुद्धीन्द्रियाणि ज्ञानेन्द्रियो ज्ञानेन्द्रियो, पञ्च पांथ पाच,
कर्मेन्द्रियाणि च कर्मेन्द्रियो कर्मेन्द्रियो, समनस्काः अने
अनसहित और मनसहित, पञ्च पांथ पाच, अर्था. विषयो
विषय, विकारा इति 'विकार' अे नामथी 'विकार' इस
नामसे, सञ्ज्ञिता उडेवाय है कहे जाते हैं ॥ ६३-६४ ॥

63-64 The five elements beginning with ether, as also the understanding, the unmanifest self, and ego the eighth, constitute the eightfold nature of all beings. The modifications are sixteen. The five cognitive organs, the five conative organs and the five sense-objects, together with the mind, are styled the modifications.

क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभाग —

इति क्षेत्रं समुद्दिष्टं सर्वमव्यक्तवर्जितम् ।

अव्यक्तप्रस्य क्षेत्रस्य क्षेत्रज्ञमृषयो विदुः ॥६५॥

इति आभ इस तरह अव्यक्त-अव्यक्त अव्यक्त, वर्जितम् सिवायना रहित, सर्वम् सर्वाने सबको, क्षेत्रम् क्षेत्र क्षेत्र, समुद्दिष्टम् उल्लु छे कहा है, ऋषयो ऋषिओ ऋषिलोग, अस्य आ इस दोत्रस्य क्षेत्रना क्षेत्रके, क्षेत्र-ज्ञम् क्षेत्रज्ञने क्षेत्रज्ञको, अव्यक्तम् अव्यक्त अव्यक्त, विदुः अणु छे जानते हैं ॥ ६५ ॥

65 All this, with the exception of the unmanifest, is spoken of as the field, while the unmanifest is regarded by the seers as the knower of the field

अव्यक्तान्महदाद्युत्पत्ति —

जायते बुद्धिरव्यक्ताद्बुद्ध्याऽहमिति मन्यते ।

परं खादीन्यहङ्कारादुत्पद्यन्ते यथाक्रमम् ॥ ६६ ॥

ततः संपूर्णसर्वाङ्गो जातोऽभ्युदित उच्यते ।

पुरुषः प्रलये चैष्टैः पुनर्भावैर्वियुज्यते ॥ ६७ ॥

अव्यक्तात् अव्यक्तमांथी अव्यक्तसे, बुद्धि महत्तरम् महत्त्व, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, बुद्ध्या महत्तरमथी उत्पन्न थयेदा अहङ्कारथी महत्त्वसे उत्पन्न हुए अहंकारसे, अहम् मनुष्य 'हुं धु' मनुष्य 'मैं हूँ', इति ओम ऐसा, मन्यते माने छे मानता है, परम् त्पार पछी पश्चात्, यथाक्रमम् क्रमशः क्रमशः, अहङ्कारात् अहङ्कारथी अहंकारसे, खादीनि आकाशादि पांच भूते। आकाशादि पांच भूत, उत्पद्यन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं, ततः त्पार पछी उसके बाद, संपूर्ण-सर्वाङ्गः संपूर्ण सर्व अव्यक्तो थर्ध संपूर्ण सब अगवाला हो कर, अभ्युदित प्रकट थयेदो। पुरुष प्रकट हुआ पुरुष, जात-उत्पन्न थयो उत्पन्न हुआ, उच्यते उल्लेख्य छे कहा जाता है, पुरुष च अने ते पुरुष और वह पुरुष, प्रलये प्रलयमां प्रलयमें, इष्टैः बुद्धि आदि धष्ट बुद्धि

आदि इष्ट, भावै भावेथी भावोंसे, पुनः वणी फिर, वियुज्यते वियुक्त अने छे वियुक्त होता है ॥ ६६-६७ ॥

66 67 From the unmanifest is born the intellect, from the intellect arises the ego. Thereafter from the ego are evolved ether etc., in orderly succession Then the whole man possessed of all the faculties, springs into view and is said to be born. Then, again, in the final dissolution, he gets disjoined from these desired associations

अव्यक्ताद्यक्ततां याति व्यक्तादव्यक्ततां पुनः ।
रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवत् परिवर्तते ॥ ६८ ॥

अव्यक्तात् अव्यक्तमांथी अव्यक्त अवस्थासे, व्यक्तताम् व्यक्त अवस्थाने व्यक्त अवस्थाको, व्यक्तात् अने व्यक्त अव्यक्तमांथी और व्यक्त अवस्थासे, पुनः पाछे। फिर, अव्यक्तताम् अव्यक्त अवस्थाने अव्यक्त अवस्थाको, याति आप्त थाय छे प्राप्त होता है, रजस्तमोभ्याम् आभ रजोगुणु अने तमोगुणुथी इस तरह रज और तमसे, आविष्ट युक्त ते पुरुष युक्त वह पुरुष, चक्रवत् चकनी पेठे चक्रके समान, परिवर्तते परिभ्रमणु करे छे घूमता रहता है ॥ ६८ ॥

68 Out of the unmanifest, man rises to the manifest stage and again sinks into the unmanifest. Passion and delusion having taken possession of him, man revolves from birth to death like a wheel.

उदयप्रलया केषा भवत ?—

येषां द्वन्द्वे परा सक्तिरहङ्कारपराश्च ये ।

उदयप्रलयौ तेषां न तेषां ये त्वतोऽन्यथा ॥६९॥

येषाम् जेओने जिनका, द्वन्द्वे द्वंद्वोमां द्वंद्वोंमें, परा अति अत्यन्त, सक्ति राग होय छे राग होता है, ये च अने जेओ और जो, अहङ्कारपरा अहङ्कारपरायणु

६६. खादीन्यहङ्कारादुत्पद्यन्ते—खादीन्यहङ्कार उपादत्ते (च ड घ)

६७. सर्वाङ्गो-सर्वशो (प)

होय छे अहंकारपरायण होते हैं, तेषाम् तेओनां उनके, उदयप्रलयौ जन्म मरण थाय छे जन्म और मरण होते हैं, ये तु पशु जेओ फिन्तु जो, अत ओओथी इनसे, अन्यथा विपरीत होय छे विपरीत होते हैं, तेषाम् तेओनां उनके, न जन्ममरण नथी जन्ममरण नहीं होते ॥ ६९ ॥

69. Those who are attached to the pairs of opposites and to egoism, are subject to creation and dissolution; but not those who are not so attached.

परमात्मनो लिङ्गानि—

प्राणापानौ निमेषाद्या जीवन्तं मनसो गतिः ।
इन्द्रियान्तरसंचारः प्रेरणं धारणं च यत् ॥ ७० ॥
देशान्तरगतिः स्वप्ने पञ्चत्वग्रहणं तथा ।
दृष्टस्य दक्षिणेनाक्षणा स्वय्येनावगमस्तथा ॥ ७१ ॥
इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं प्रयत्नश्चेतना धृतिः ।
बुद्धिः स्मृतिरहङ्कारो लिङ्गानि परमात्मनः ॥ ७२ ॥
यस्मात् समुपलभ्यन्ते लिङ्गान्येतानि जीवन्त ।
न मृतस्यात्मलिङ्गानि तस्मादाहुर्महर्षयः ॥ ७३ ॥

प्राणापानौ प्राण- अपान प्राण- अपान, निमेषाद्याः निमेष वगेरे निमेष आदि, जीवन्तं जीवनम् जीवन, मनसः मननी मनका, गतिः गति जाना, इन्द्रियान्तर- लुटी लुटी इन्द्रियोभां एक इन्द्रियसे दूसरी इन्द्रियमें, संचारः स थार जाना, प्रेरणम् मनने प्रेरण मनको प्रेरण करेना, यत् च अने जे और जो, धारणम् मननु धारणु करेनु मनको वारण करना, स्वप्ने स्वप्नना स्वप्नमें, देशान्तर गती देशभां दूसरे देशमें, गतिः मननी गति मनका जाना, तथा पञ्चत्वग्रहणम् मरण पाभनु ते पञ्चत्वको प्राप्त होना, तथा दक्षिणेन जम्भुती दाहिनी, अक्षणा आंभथी आखसे, दृष्टस्य जेयेदांनु देखे हुए विषयका, स्वय्येन अपी आंभथी वाई आखस, अवगमः ज्ञान ज्ञान, इच्छा इच्छा, द्वेष द्वेष, सुखम् सुख सुख, दुःखम् दुःख दुःख, प्रयत्नः प्रयत्न प्रयत्न, चेतना चेतना चेतना, धृतिः धृति, बुद्धिः बुद्धि, बुद्धि बुद्धि, स्मृति स्मृति स्मृति, अहङ्कार अने अहङ्कार और

अहकार, परमात्मन ओ सूक्ष्म आत्मानां ये सूक्ष्म आत्माके, लिङ्गानि लक्षणो छे लक्षण है, यस्मात् नथी जिससे, एतानि आ ये, लिङ्गानि लक्षणो लक्षण, जीवन्तः जीवन्तः भाष्यसभां जे जीवन्त पुरुषमें, समुपलभ्यन्ते जेनाभां आवे छे मालूम होते हैं, मृतस्य मरेदाभां मरे हुएमें, न जेनाभां नथी आवन्तः मालूम नहीं होते, तस्मात् तेषी इससे, महर्षयः महर्षिओ महर्षि, आत्मलिङ्गानि ओओने आत्मानां लक्षणो इनको आत्माके लक्षण, आहु उहे छे कहते हैं ॥ ७०-७३ ॥

70-73 The signs of the self are— respiration, winking etc, animation, mental activity, inter-communication of sense-perceptions, impelling, upholding, travelling to far countries in dreams, likewise experience of death in dreams, recognition by the left eye of what is seen by the right eye, desire, hate, pleasure, pain, effort, awareness, resolution, understanding, recollection and the sense of ego Since these signs are observed in the living organism alone and not in the dead, therefore the great sages have declared them to be indicative of the Self

शरीरं हि गते तस्मिन् शून्यागारमचेतनम् ।
पञ्चभूतावशेषत्वात् पञ्चत्वं गतमुच्यते ॥ ७४ ॥

हि कारणु छे क्योकि, तस्मिन् ते आत्मा उस आत्माके, गते जेतो रहेता चले जाने पर, शून्यागारम् शून्य घर जेवु शून्य गृह जैसा, अचेतनम् अचेतन अचेतन, शरीरम् शरीर शरीर, पञ्चभूत- पांच भूतो जे पंचभूतोंके, अवशेषत्वात् भाडी रहेनाथी अवशिष्ट रहनेसे, पञ्चत्वम् पंचत्व पंचत्वको, गतम् पाभनु प्राप्त हुआ, उच्यते उहेवाय छे कहा जाता है ॥ ७४ ॥

74 The Self having left the lifeless body, like an untenanted house,

man is said to be reduced to a pentad because of the five residual elements

निष्क्रियस्य पुरुषस्य क्रियानिर्देशः —

अचेतनं क्रियावच्च मनश्चेतयिता परः ।

युक्तस्य मनसा तस्य निर्दिश्यन्ते विभोः क्रियाः ॥७५॥

मनः मन मन, अचेतनम् अचेतन जब, क्रियावत् च अने क्रियायुक्त छे और क्रियावाला है, पर. आत्मा आत्मा, चेतयिता चेतनदाता छे चेतन देनेवाला है, मनसा मन साथे मनसे, तस्य विभोः ते व्यापक आत्मने। उस व्यापक आत्माका, युक्तस्य स योग यत्ता संयोग होने पर, क्रियाः आत्मानी क्रियाओ आत्माकी क्रियायें, निर्दिश्यन्ते उहेवाभा आवे छे कहलाती हैं ॥ ७५ ॥

75. The mind is unconscious but active. The impeller, however, is the self, of which, when yoked to the mind, all activity is predicated.

चेतनावान् यतश्चात्मा ततः कर्ता निरुच्यते ।

अचेतनत्वाच्च मनः क्रियावदपि नोच्यते ॥७६॥

यत्. च न्थी जिससे, आत्मा आत्मा आत्मा, चेतनावान् चेतनावाणो छे चेतनायुक्त है, ततः तेथी इससे, कर्ता कर्ता कर्ता, निरुच्यते उहेवाय छे कहा जाता है, मनः च अने मन और मन, क्रियावत् क्रियायुक्त क्रियायुक्त, अपि होवा छतां पणु होने पर भी, अचेतनत्वात् अचेतन होवाथी चेतनारहित होनेसे, न उच्यते कर्ता उहेवाणुं नथी कर्ता नहीं कहा जाता।

76. Because the self is the conscious element, therefore it is called the agent or doer; while the mind, though actually performing, is not called the doer, because it is devoid of consciousness.

स्वतन्त्रस्यापि पुरुषस्यानिष्टयोनिषु जन्मग्रहणे हेतुः —

यथास्वेनात्मनाऽऽत्मानं सर्वः सर्वासु योनिषु ।

प्राणैस्तन्त्रयते प्राणी नह्यन्योऽस्त्यस्य तन्त्रकः ॥७७॥

सर्वः सर्वं सव, प्राणी प्राणी प्राणी, यथास्वेन पोतपोताना उर्भं दार। अपने अपने कर्म अनुसार, आत्मना पोते स्वयं, आत्मानम् पोताने अपने आपको, सर्वासु सर्वं सव, योनिषु योनिओभां योनियोमें, प्राणैः प्राणैथी प्राणोंके साथ, तन्त्रयते थोणे छे युक्त करते हैं, हि उरथुके क्योंकि, अन्य भीने उर्धं पुरुष अन्य कोई पुरुष, अस्य ओने। इसका, तन्त्रकः प्रेरक प्रेरक, न अस्ति नथी नहीं है ॥ ७७ ॥

77. In as much as all living beings cause themselves to be linked to all kinds of bodies by their own free will, there is no question of another and external administrator.

वशिनोऽपि पुरुषस्यासुखैर्भवैराक्रमणे कारणम्—

वशी तत् कुरुते कर्म यत् कृत्वा फलमश्नुते ।
वशी चेतः समाधत्ते वशी सर्वं निरस्यति ॥७८॥

वशी स्वेच्छाधीन प्रवृत्तिवाणो आत्मा वशी आत्मा, तत् ते उन, कर्म उर्भं कर्मको, कुरुते उरे छे करता है, यत् न्ने जिन्हें, कृत्वा उरीने करके, फलम् इत्त फल, अश्नुते भोगवे छे भोगता है, वशी स्वेच्छाधीन प्रवृत्तिवाणो वशीआत्मा, चेतः चित्तवृत्तिओने। चित्तका, समाधत्ते निरोध उरे छे निरोध करता है, वशी अने ते स्वेच्छाधीन प्रवृत्तिवाणो आत्मा वह वशी आत्मा, सर्वम् सर्वं उर्भने। सब कर्मका, निरस्यति त्याग पणु उरे छे त्याग भी कर देता है ॥ ७८ ॥

78 Being its own master, the self performs those actions, whereof it subsequently enjoys the fruits; of its own accord, too, the self composes the mind; of its own accord, also, it withdraws from everything.

सर्वगतस्यापि पुरुषस्य सर्ववेदनाज्ञानाभावे हेतुः —

देही सर्वगतोऽप्यात्मा स्वे स्वे संस्पर्शनेन्द्रिये ।

७९. देही सर्वगतोऽप्यात्मा—सर्वदेहगतश्चात्मा (द)

“ “ “—देहे सर्वगतश्चात्मा (घ)

“ “ “—सर्वगतोऽप्यात्मा—सर्वगतो ह्यात्मा (ङ)

सर्वाः सर्वाश्रयस्थास्तु नात्माऽतो वेत्ति वेदनाः॥७९॥

सर्वगतः सर्वव्यापी सर्वगत, अपि होना छतां पशु होने पर भी, आत्मा आत्मा आत्मा, देही देहधारी यतां देहधारी होता हुआ, स्वे स्वे पौतपौताना अपने अपने, संस्पर्शनेन्द्रिये स्पर्शनेन्द्रियथी युक्त शरीरमां स्पर्शनेन्द्रियसे युक्त शरीरमें, वेदनाः वेदनाश्री वेदनाको, वेत्ति अशु छे जानता है, अत तेथी इससे, आत्मा आत्मा आत्मा, सर्वाश्रयस्थाः सधनां शरीरमां रहेली सब शरीरमें स्थित, सर्वाः अधी वेदना सब वेदनाओंको, तु तेा तो, न अशुतेा नथी नही जानता ॥ ७९ ॥

79. The self, although omnipresent, is localized in its organs of sense, when embodied, and so cannot apprehend all sensations occurring in all bodies.

विभोरप्यात्मनः शैलादितिरस्कृतस्याज्ञाने हेतु. —

विभुत्वमत एवास्य यस्मात् सर्वगतो महान् ।

मनसश्च समाधानात् पश्यत्यात्मा तिरस्कृतम् ॥८०॥

यस्मात् अथी जिससे, सर्वगतः श्री सर्वगत यह सर्वगत, महान् अने महान छे और महान है, अतः एव अथी अ इसी लिए, अस्य अने इसका, विभुत्वम् विभुपशुं छे विभुत्व है, मनस मननी मनकी, समाधानात् च समाधिथी समाधिसे, आत्मा आत्मा आत्मा, तिरस्कृतम् तिरस्कृत वस्तुने छिपी वस्तुको, पश्यति अशु छे देखता है ॥ ८० ॥

80. The self is infinite for the very reason that it is omnipresent and supreme. By concentrating the mind, the self is able to perceive even the hidden.

नित्यानुबन्धं मनसा देहकर्मानुपातिना ।

सर्वयोनिगतं विद्यादेकयोनावपि स्थितम् ॥८१॥

सर्वयोनिगतम् अपि सर्व योनिगत आत्माने पशु सर्व योनिगत आत्माको भी, देहकर्म- देहनां कर्मने देहके कर्मके, अनुपातिना अनुसरनारा अनुसारी, मनसा

८१. नित्यानुबन्ध-नित्यानुबद्ध (प)

मन साथे मनसे, नित्यानुबन्धम् नित्य संबन्धयुक्त होवाथी नित्य संबन्धवाला होनेसे, एक- ओर एक, योनौ योनिमां योनिमें, स्थितम् रहेली स्थित, विद्यात् अशुवेा अशुअे जानना चाहिए ॥ ८१ ॥

81. Yoked to the mind which cleaves to it by virtue of the acts performed through the instrumentality of the body, the self though present in all bodies is for all practical purposes to be regarded as localized in one particular body.

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोः किं पूर्वमिति प्रश्नस्योत्तरम्—

आदिर्नास्त्यात्मनः क्षेत्रपारंपर्यमनादिकम् ।

अतस्तयोरनादित्वात् किं पूर्वमिति नोच्यते ॥८२॥

आत्मनः आत्माने आत्माका, आदि आदि आदि, न अस्ति नथी नही है, क्षेत्र- क्षेत्र क्षेत्रकी, पारंपर्यम् पर परा पशु परंपरा भी, अनादिकम् अनादि छे अनादि है, अतः आथी इसलिये, तयो तेअे अनेनेनु इन दोनोंके, अनादित्वात् अनादिपशुं होवाथी अनादि होनेसे, किम् पूर्वम् अशु पड़ेसु कौन पहला, इति अे यह, न उच्यते अड़ेवातु नथी नही कहा जाता ॥ ८२ ॥

82. The self has no beginning and likewise the succession of bodies is without a beginning. Both being thus beginningless, neither can be the antecedent to the other.

आत्मनः साक्षिभूतत्वसाधनम्—

ज्ञः साक्षीत्युच्यते नाज्ञः साक्षी त्वात्मा यतः स्मृतः ।
सर्वे भावा हि सर्वेषां भूतानामात्मसाक्षिकाः ॥८३॥

ज्ञः ज्ञानवान् ज्ञानवान, साक्षी साक्षी छे साक्षी है, इति अेम ऐमा, उच्यते अड़ेवाथ छे कहा जाता है, अज्ञ पशु अज्ञ किन्तु अज्ञ, न साक्षी अड़ेवातेा नथी

८२ आदिर्नास्त्यात्मनः क्षेत्रपारंपर्यमनादिकम् - अनादिरात्मा

क्षेत्रस्य पारम्पर्यमनादिकम् (प)

१. अतस्तयोरनादित्वात्-अनादित्वात्तयोरत्मात् (ज)

साक्षी नहीं कहा जाता, यतः वेधी जिससे, आत्मा तु आत्मामे आत्माको, साक्षी साक्षी साक्षी, स्मृत. ३६० छे कहा है, सर्वेषाम् हि आत्मी सर्व इससे सब, भूतानाम् भूताना भूतोंके, सर्वे भावा अधा भावे सब भाव, आत्मसाक्षिकाः आत्माना साक्षीपण्वाणा छे आत्माके साक्षित्वसे युक्त है ॥ ८३ ॥

83. It is the knower and not the non-knower that is called the witness. Hence the self is said to be the witness. The vicissitudes of all creatures have the self for their witness

राशिपुरुषस्यैव वेदनाविशेष इति निरूपणम्—

नैकः कदाचिद्भूतात्मा लक्षणैरुपलभ्यते ।
विशेषोऽनुपलभ्यस्य तस्य नैकस्य विद्यते ॥८४॥

एकः ओडक्षे अकेला, भूतात्मा भूतात्मा भूतात्मा, लक्षणैः लक्षणैः लक्षणोंसे, कदाचित् कदापि कभी, न नहीं नहीं, उपलभ्यते लक्ष्णी शकते। जाना जाता, तस्य ते उस, एकस्य ओडक्षे अकेले, अनुपलभ्यस्य अज्ञेयनी अज्ञेयकी, विशेषः डार्ध वेदनाजन्य क्षिन्नता कोई वेदनाजन्य भिन्नता, न विद्यते नहीं नहीं है ॥८४॥

84. The self, when by itself, is not inferrable by any indication, for the imperceptible and pure self has no attribute whatsoever.

संयोगपुरुषस्येष्टो विशेषो वेदनाकृतः ।

वेदना यत्र नियता विशेषस्तत्र तत्कृतः ॥ ८५ ॥

वेदनाकृतः वेदनाजन्य वेदनाजन्य, विशेष क्षिन्नता भिन्नता, संयोगपुरुषस्य संयोगपुरुषमा संयोगपुरुषमे, इष्टः छे इष्ट है, यत्र जहा, वेदना वेदना वेदना, नियता नियत छे नियत है तत्र त्यां वहा, तत्कृतः वेदनाजन्य वेदनाजन्य, विशेषः क्षिन्नता छे भिन्नता रहती है ॥ ८५ ॥

85. It is with reference to the embodied self that changes brought about by sensations are predicated,

for only that which is affected by sensations is modified.

कथं भिषक् त्रिकाला वेदना चिकित्सति—

चिकित्सति भिषक् सर्वास्त्रिकाला वेदना इति ।
यया युक्त्या वदन्त्येके सा युक्तिरुपधार्यताम् ॥८६॥

भिषक् वैद्य वैद्य, त्रिकालाः त्रिंशु डायनी तीनों कालकी, सर्वा अधी सब, वेदनाः वेदनाओंकी वेदनाओंकी, चिकित्सति चिकित्सा करे छे चिकित्सा करता है, इति ऐम ऐमा, यया वे जिय, युक्त्या युक्तिथी युक्तिसे, एके डेटलाड कई एक, वदन्ति डडे छे कहते हे, सा ते वह, युक्ति युक्ति युक्ति, उपधार्यताम् सांलणो सुनो ॥ ८६ ॥

86 Listen now to the argument advanced by those who assert that the physician treats all ailments, whether present, past or future.

पुनस्तच्छिरसः शूलं ज्वरः स पुनरागतः ।
पुन स कासो बलवांश्छर्दिः सा पुनरागता ॥८७॥
एभिः प्रसिद्धवचनैरतीतागमनं मतम् ।

पुनः इरीने फिर, शिरसः माथाने शिरका, तत् ते वही, शूलम् दुभावे आंथे दर्द आया, पुनः इरीने फिर, सः ते वह, ज्वर ताव ज्वर, आगतः आंथे आया, पुनः इरीने फिर, सः बलवान् ते भलवान वह बलवान, कास भांसी आवी खासी आ गई, पुनः अने इरीने और फिर, सा छर्दि ते उधटी वह वमन, आगता आवी आगया, एभिः ऐ इन, प्रसिद्धवचनैः प्रसिद्ध वचनोंथी प्रसिद्ध वचनोंसे, अतीत- अतीत वेदनाओंनु अतीत वेदनाओंका, आगमनम् आवपु आगमन, मतम् मनाथ छे माना जाता है ॥ ८७ ॥

87-87½ The headache has returned again, there is a relapse of fever, the violent cough has reappeared, there is recurrence of vomiting such common

८६. यया युक्त्या-यथा युक्त्या (क)

८७ ½ प्रसिद्धवचनै - प्रसन्नैर्वचनै (ड)

remarks show the recurrence of past diseases.

कालश्चायमतीतानामतीनां पुनरागतः ॥८८॥
तमर्तिकालमुद्दिश्य भेषजं यत् प्रयुज्यते ।
अतीतानां प्रशमनं वेदनानां तदुच्यते ॥८९॥

अतीतानाम् च अने भूतकालीनी और भूतकालीन, अतीतानाम् वेदनाओंके वेदनाओंका, अयम् काल आ काण यह समय, पुनः इरीने फिर, आगत आये आ गया, तम् ते उस, अर्तिकालम् पीडना काणने वेदनाके कालको, उद्दिश्य लक्ष्मां राभीने लक्ष्य करके, यत् जे जो, भेषजम् औषध औषध, प्रयुज्यते योअथ छे प्रयुक्त होती है, तत् ते वह, अतीतानाम् अतीत अतीत, वेदनानाम् वेदनाओंके वेदनाओंकी, प्रशमनम् प्रशमन करनेवाली, उच्यते उच्यते छे कहाती है ॥ ८८-८९ ॥

88-89 The time of relapse of these subjugated diseases has approached. Therefore treatment which is given keeping in view the period of relapse of a disease is to be understood as the therapeutics of past ailment.

आपस्ताः पुनरागुर्मा याभिः शस्यं पुरा हतम् ।
यथा प्रक्रियते सेतुः प्रतिकर्म तथाऽऽश्रये ॥९०॥

याभि जे पाण्डुकी जिस जलसे, पुरा पूर्वे पहिले, शस्यम् अनाजने पाके शस्य, हतम् नाश प.भ्यो हुते नष्ट हुआ था, तां ते वह, आप. पाण्डु जल, पुन इरीने फिर, मा आगु न आवे न आजाये, यथा ये भाटे जेवी रीते इसलिए जैसे, सेतुः पाण वाध, प्रक्रियते आधिनामा आवे छे वाध दिया जाता है, तथा तेवी रीते वैसे ही, आश्रये शरीरमां शरीरमें, प्रतिकर्म चिकित्सा करनेवाली आवे छे चिकित्सा की जाती है ॥९०॥

90. Just as a dam is raised so that the floods may not destroy the crops

as they did during a previous season so is treatment in the body.

पूर्वरूपं विकाराणां दृष्ट्वा प्रादुर्भविष्यताम् ।
या क्रिया क्रियते सा च वेदनां हन्त्यनागताम् ॥९१॥

प्रादुर्भविष्यताम् उत्पन्न थनारा उत्पन्न होनेवाली, विकाराणाम् व्याधियोंके व्याधियोंका, पूर्वरूपम् पूर्वरूप, दृष्ट्वा जेधने देख कर, या जे जो, क्रिया चिकित्सा चिकित्सा, क्रियते करनेवाली आवे छे की जाती है, सा च ते वह, अनागताम् आवी भविष्यत्, वेदनानाम् वेदनाओंके व्याधियों, हन्ति हन्ति छे नष्ट करती है ॥ ९१ ॥

91. Having in mind the past symptoms, prophylactic measures taken, in view of future symptoms, will avert disease.

पारंपर्यानुबन्धस्तु दुःखानां विनिवर्तते ।
सुखहेतूपचारेण सुखं चापि प्रवर्तते ॥९२॥

सुख- सुखपर मुगके, हेतु- हेतुना कारणोंके, उपचारेण सेवनथी सेवन्ते, दुःखानाम् दुःखोंके, दुःखोंका, पारपर्यं प्रवाहरेपे प्रवाहरूपसे, अनुबन्धः अनुबन्ध, अनुबन्ध, तु ते तो, विनिवर्तते अटकी अथ छे निवृत्त होता है, सुखं च अपि अने सुखनी और सुखकी, प्रवर्तते प्रवृत्ति थथ छे प्रवृत्ति होती है ॥ ९२ ॥

92 The use of whatsoever promotes well-being, stops the causal chain of suffering, and induces happiness

न समा यान्ति वैषम्यं विषमाः समतां न च ।
हेतुभिः सदृशा नित्यं जायन्ते देहघातवः ॥९३॥

समा सम धातुओं समान धातुएं, वैषम्यम् विषमताने विषमताको, न पाभता नथी प्राप्त नहीं होती, विषमा च अने विषम धातुओं और विषम धातुएं, समताम् समताने समताको, न यान्ति पाभता नथी प्राप्त नहीं होती, देहघातव देहना धातुओं देहकी धातुएं, नित्यम् हमेशां सदा, हेतुभि हेतुओंकी

कारणोंके, सद्व्याः क्षमान समान, जायन्ते उत्पन्न थय
छे उत्पन्न होती हैं ॥ ९३ ॥

93. No discord can ensue from harmonious elements, nor any concord from discordant elements; from like causes, like effects are always produced in the body-element.

युक्तिमेतां पुरस्कृत्य त्रिकालां वेदनां भिषक् ।
हन्तीत्युक्तं चिकित्सा तु नैष्ठिकी या विनोपधाम् ॥९४॥

पुताम् आ इस, युक्तिम् युक्तिने युक्तिको, पुर-
स्कृत्य अनुसरीने भागे करके, भिषक् वैद्य वैद्य,
त्रिकालाम् त्रिषु डाणनी तीनों कालकी, वेदनाम् वेदनाने
वेदनाको, हन्ति छे नष्ट करता है, इति औभ ऐसा,
उक्तम् उक्तुं छे कहा है, उपधाम् तृष्णा तृष्णासे, विना
विनानी रहित, या चिकित्सा नै चिकित्सा थय छे ते
जो चिकित्सा होती है वह, तु तो तो, नैष्ठिकी भेक्ष
आपनारी छे मोक्ष देनेवाली है ॥ ९४ ॥

94 It is for such reasons as set forth above, that the physician is said to remove all disease, whether past, present or future. That is the supreme therapeutics which is devoid of passions.

उपधा हि परो हेतुर्दुःखदुःखाश्रयप्रदः ।
त्यागः सर्वोपधानां च सर्वदुःखव्यपोहकः ॥९५॥

हि हेमके क्योकि, उपधा तृष्णा तृष्णा, दुःख- दुःख
दुःख, दुःखाश्रयप्रदः अने दुःखना आश्रयस्थ शरीर
आपनार और दुःखके आश्रयरूप शरीरको देनेवाला, परः
प्रधान मूल, हेतुः कारण छे कारण है, सर्व- अने सर्व
और सब, उपधानाम् च तृष्णाओने तृष्णाओंका,
त्यागः त्याग त्याग, सर्वदुःख- अर्था दुःखने सब दुःखोंका,
व्यपोहकः नाशक छे नाशक है ॥ ९५ ॥

95. For, the passions are the cause of suffering and are the producers of

pain and its resort, the body. The renunciation of all passions is the means of removing all miseries.

कोषकारो यथा ह्यंशुनुपादत्ते वधप्रदान् ।
उपादत्ते तथाऽर्थेभ्यस्तृष्णामङ्गः सदाऽऽतुरः ॥९६॥

यथा हि नेवी रीते जैसे, कोषकारः रेशमने डीडे
रेशमका कौडा, वधप्रदान् पोताने मृत्युप्रद अपने मृत्यु-
कारक, अंशुन् रेशाओने रेशोंको, उपादत्ते उत्पन्न
करे छे उत्पन्न करता है, तथा तेवी रीते वैसे ही, अङ्गः
अज्ञानी भाषुस अज्ञानी मनुष्य, अर्थेभ्यः विषयभी
विषयोंसे, तृष्णाम् तृष्णाने तृष्णाको, उपादत्ते उत्पन्न
करे छे उत्पन्न कर लेता है, सदा अने तेभी सदाथ
और इससे सदा, आतुर. दुःभी रहे छे दुःखी रहता है
॥ ९६ ॥

96. Just as the silk-worm builds its own tomb, the cocoon, similarly the ignorant wordling clings to the thirst for sense-objects and is ever miserable.

यस्त्वग्निक्लपानर्थाञ्ज्ञो ज्ञात्वा तेभ्यो निवर्तते ।
अनारम्भादसंयोगात्तं दुःखं नोपतिष्ठते ॥९७॥

य. ने जो, ज्ञः ज्ञानी मनुष्य ज्ञानी मनुष्य, तु तो तो,
अर्थान् विषयाने विषयोंको, अग्निक्लपान् अग्निक्लप
समान, ज्ञात्वा आशीने जान कर, तेभ्यः तेओथी उनसे,
निवर्तते निवृत्त थय छे निवृत्त होता है, तम् तेने उसको,
अनारम्भात् अर्था नहि करवाथी कर्मोंके न करनेसे, असं-
योगात् अने तेथी न शरीरने संयोग न थवाने दीधे
और इससे ही शरीरका संयोग न होनेके कारण, दुःखम्
दुःख दुःख, न उपतिष्ठते प्राप्त थतुं न नहीं प्राप्त
नहीं होता ॥ ९७ ॥

97. The wise one, who, viewing sense-objects like fire, withdraws from them, is not touched by pain, by reason of abstention from action and attachment.

दुःखहेतवः—

धीधृतिस्मृतिविभ्रंशः संप्राप्तिः कालकर्मणाम् ।
असात्म्यार्थागमश्चेति ज्ञातव्या दुःखहेतवः ॥९८॥

धी- बुद्धि बुद्धि, धृति- धैर्य धृति, स्मृति- अने स्मृतिने। और स्मृतिका, विभ्रंश नाश विभ्रंश, काल- काल- काल, कर्मणाम् अने कर्मनी और कर्मोंकी, संप्राप्ति संप्राप्ति, असात्म्य- तथा असात्म्य और असात्म्य, अर्थ- धन्द्रियार्थने। इन्द्रियार्थका, आगम- च संयोग संयोग, इति ऐशेने इनको, दुःखहेतव- दुःखना हेतुओं। दु खके कारण, ज्ञातव्याः अर्था जानना चाहिए ॥९८॥

98 The derangement of the understanding, will and memory, the onset of adverse season and effect of past-action, and contact with unwholesome sense-objects—these should be known as the causes of suffering.

बुद्धिविभ्रंशस्य वर्णनम्—

विषमाभिनिवेशो यो नित्यानित्ये हिताहिते ।
ज्ञेयः स बुद्धिविभ्रंशः समं बुद्धिर्हि पश्यति ॥९९॥

नित्यानित्ये नित्य अने अनित्यमां नित्य- अनित्यमें, हिताहिते हित अने अहितमां और हित- अहितमें, यः ने जो, विषम- विषम विषम, अभिनिवेशः निश्चय निश्चय, सः तेने उसे, बुद्धिविभ्रंश- बुद्धिने। विभ्रंश बुद्धिका विभ्रंश, ज्ञेय अर्था जानना चाहिए, हि कारण के क्योंकि, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, समम् यथार्थं यथार्थं, पश्यति अर्था छे देखती है ॥ ९९ ॥

99 That is called derangement of understanding whereby the eternal and the non-eternal, good and evil, are mistaken one for the other, for, true understanding always perceives rightly.

धृतिविभ्रंशस्य वर्णनम्—

विषयप्रवणं सत्त्वं धृतिभ्रंशान्न शक्यते ।

१९ सम बुद्धिर्हि पश्यति-स शत्रुर्हि विपश्चित् (प)

१००. प्रवण-प्रवण (द)

,, सत्त्वं-चित्त (क. घ. ङ)

नियन्तुमहितादर्थान्धृतिर्हि नियमात्मिका ॥१००॥

धृतिभ्रंशात् धृतिना भ्रंशने लभने धृतिके भ्रंशसे, विषय- विषयों तर्क विषयोंकी ओर, प्रवणम् अर्था छुकाव-वाला, सत्त्वम् मन चित्त, अहितात् अहित अहित, अर्थात् अर्थोंमांथी विषयोंसे, नियन्तुम् रोकी रोका, न शक्यते शक्यते नहीं जा सकता, हि कारणके क्योंकि, धृतिः धृति धृति, नियमात्मिका नियमन करनेवाली छे नियन्त्रण करनेवाली है ॥ १०० ॥

100. In the event of the derangement of the will, the mind which is always reaching out for its objects, is incapable of being restrained from undesirable objects, for the will is the controller.

स्मृतिविभ्रंशस्य वर्णनम्—

तत्त्वज्ञाने स्मृतिर्यस्य रजोमोहावृतात्मनः ।
अश्यते स स्मृतिभ्रंशः स्मृतौ स्थितम् १०१

रज- मोह- रजेशु अने मोहथी रजोगुण और मोहसे, आवृतात्मन- आवृत चित्तवाला आवृत चित्तवाले, यस्य ने पुरुषनी जिस पुरुषकी, स्मृति- स्मृति स्मृति, तत्त्वज्ञाने तत्त्वज्ञानथी तत्त्वज्ञानसे, अश्यते अश्यता छे अश्य होती है, स- तेने ते उसका वह, स्मृतिभ्रंशः स्मृति- भ्रंश उल्टेवाय छे स्मृतिभ्रंश कहाता है, हि कारणके क्योंकि, स्मृतौ स्मृतिभ्रंश करवा योग्य वस्तु स्मरण करने योग्य वस्तु, स्मृतौ स्मृतिमां स्मृतिमें, स्थितम् रक्षे छे आश्रित होती है ॥ १०१ ॥

101. When on account of the mind being clouded with passion and delusion, the retention of true knowledge is destroyed that is called the derangement of memory; for, indeed the memorable abides in the memory.

प्रज्ञापराधस्य वर्णनम्—

धीधृतिस्मृतिविभ्रंशः कर्म यत् कुरुतेऽशुभम् ।

१०१. तत्त्वज्ञाने-तत्त्वज्ञानात् (छ)

,, स्मृतौ स्थितम्-स्मृतौ हितम् (प.)

प्रज्ञापराधं तं विद्यात् सर्वदोषप्रकोपणम् ॥१०२॥

धी- बुद्धि बुद्धि, धृति- धैर्य धृति, स्मृति- अने स्मृतिथी और स्मृतिसं, विभ्रष्ट- भ्रष्ट थयेल भाषुस भ्रष्ट हुआ पुरुष, यत् ने जो, अशुभम् अशुभ अशुभ, कर्म उर्भ कर्म, कुस्ते डरे छे करता है, तम् तेने उसे, सर्वदोष- सर्व दोषने। सब दोषका, प्रकोपणम् प्रकोप डरनार प्रकोप करनेवाला, प्रज्ञापराधम् अज्ञापराध प्रज्ञापराध, विद्यात् अशुषे। जानना चाहिए ॥ १०२ ॥

102. Whatever act is done by one who is deranged of understanding, will or memory, is to be regarded as volitional transgression. It is the inducer of all pathological conditions.

उदीरणं गतिमतामुदीर्णानां च निग्रहः ।
सेवनं साहसानां च नारीणां चातिसेवनम् ॥१०३॥
कर्मकालातिपातश्च मिथ्यारम्भश्च कर्मणाम् ।
विनयाचारलोपश्च पूज्यानां चाभिधर्षणम् ॥१०४॥
ज्ञातानां स्वयमर्थानामहितानां निषेवणम् ।
परमौन्मादिकानां च प्रत्ययानां निषेवणम् ॥१०५॥
अकालादेशसंचारौ मैत्री संक्लिष्टकर्मभि ।
इन्द्रियोपक्रमोक्तस्य सद्रुत्तस्य च वर्जनम् ॥१०६॥
ईर्ष्यामानभयक्रोधलोभमोहमदभ्रमाः ।
तज्जं वा कर्म यत् क्लिष्टं क्लिष्टं यद्देहकर्म च ॥१०७॥
यच्चान्यदीदृशं कर्म रजोमोहसमुत्थितम् ।
प्रज्ञापराधं तं शिष्टां ब्रुवते व्याधिकारणम् ॥१०८॥
गतिमताम् गतिमान् मलमूत्रादि भावोने गतिमान् मलमूत्रादि भावोको, उदीरणम् अणथी भ्रष्टत डरवा वलसे प्रवृत्त करना, उदीर्णानाम् उपस्थित वेगोने उपस्थित वेगोको, निग्रहः च रोडना रोकना, साहसानाम् साहसे।नुं साहसोका, सेवनम् च सेवन सेवन, नारीणाम्

स्त्रीओ।ने। स्त्रियोंका, अतिसेवनम् च अत्यंत सग अति सेवन, कर्मकाल- उर्भना। डालने क्रियाकालका, अतिपातः च अतो डरवे। अतिवर्तन, कर्मणाम् उर्भोने। कर्मोका, मिथ्या- मिथ्या मिथ्या एणों, आरम्भः च आरंभ आरंभ, विनय- विनय विनय, आचार- अने शिष्टाचारने। और शिष्टाचारका, लोप- च दो।प लोप, पूज्यानाम् पूज्यै।नुं पूज्योका, अभिधर्षणम् च अपमान अपमान, स्वयम् पोते स्वयं, ज्ञातानाम् अशुषे। जानते हुए भी, अहितानाम् अहित अहित, अर्थानाम् विधये।नुं विधयोका, निषेवणम् सेवन सेवन, औन्मादिकानाम् उन्मादका।रु उन्माद- कारक, प्रत्ययानाम् डारणे।नुं हेतुओका, परम् अति अत्यंत, निषेवणम् च सेवन सेवन, अकाल- निषिद्ध समयमां निषिद्ध समयमें, अदेश- अने निषिद्ध देशमां और निषिद्ध देशमें, संचारौ डरवु घूमना, संक्लिष्टकर्मभि पापीओ। साथे निन्दित कर्म करनेवालोंके साथ, मैत्री मित्राथ री मैत्री, इन्द्रियोपक्रम- इन्द्रियो- पक्रमणीय अध्यायमां इन्द्रियोपक्रमणीय अ-यायमें, उक्तस्य डरेला कहे हुए, सद्रुत्तस्य सद्रुत्तारने। सद्रुत्तोका, वर्जनम् च त्याग त्याग, ईर्ष्या ईर्ष्या ईर्ष्या, मान- अलिमान् अभिमान, भय- भय भय, क्रोध- क्रोध क्रोध, लोभ- दो।भ लोभ, मोह- मोह मोह, मद- मद मद, अमा अम भ्रम, तज्ज् अथवा तेओ।मांथी उत्पन्न थवु अथवा इनसे उत्पन्न, यत् ने जो, क्लिष्टम् निन्दित निन्दित, कर्म वा उर्भ कर्म, यत् ने जो, क्लिष्टम् निन्दित निन्दित, देहकर्म च शारीरिक उर्भ शारीरिक कर्म, रज- अने रजोशुभु और रज, मोह- तथा मोहथी तथा मोहसे, समुत्थितम् उत्पन्न थथे।नुं उत्पन्न, यत् अन्यत् ने थलीनु अन्य जो, ईदृशम् अ।वी अतनुं ऐमा, कर्म च उर्भ हे।य कर्म हो, तम् तेने उसे, शिष्टाः शिष्ट दो।के शिष्ट पुरुष, व्याधिकारणम् व्याधिना डारणे- र्थ रोगोका कारणरूप, प्रज्ञापराधम् अज्ञापराध प्रज्ञापराध, ब्रुवते डरे छे कहते हैं ॥ १०३-१०८ ॥

103-108 Premature expulsion of excreta or the suppression of natural urges, indulgence in rash acts, over-indulgence in women, procrastination of treatment, wrongful undertaking

१०५. परमौन्मादिकानां-परमौन्मादिकानां (थ)

१०७. भयक्रोध-मदक्रोध (ध.)

,, क्लिष्ट यद्देहकर्म च-यद्देहकर्म च (ध.)

१०८ व्याधिकारणम्-व्याधिकारिणम् (न. ध.)

of actions, disregard of modesty and custom, disrespect towards the venerable, indulgence in things which one knows to be harmful or highly intoxicating, moving at improper times and in improper places, friendship with evil doers, the abandoning of the good habits inculcated in the chapter on the regimentation of the senses, envy, pride, fear, anger, greed, folly, arrogance, delusion, or injurious acts emanating from these, or any act that is harmful to the body, or any similar act arising out of passion and delusion—all these are said by the sages to be volitional transgressions causative of disease

बुद्ध्या विषयविज्ञानं विषयं च प्रवर्तनम् ।
प्रज्ञापराध जानीयान्मनसो गोचरं हि तत् ॥ १०९ ॥

बुद्ध्या बुद्धिः बुद्धसे, विषय- अनुचित विषय, विज्ञानम् विज्ञान विज्ञान, विषयम् च अने अनुचित और अनुचन. प्रवर्तनम् प्रवृत्तिने प्रवृत्तिको, प्रज्ञापराधम् प्रज्ञापराध पज्ञपराध, जानीयान् ज्ञाने जाने, हि इत्येके क्योक्ति, तत् ते विषयज्ञान अने विषय प्रवृत्ति ये विषयज्ञान और विषय प्रवृत्ति, मनस मनसा मनके गोचरम् विषय अने विषय है ॥ १०९ ॥

109 Misconception by the intellect, and misconduct are to be understood as volitional transgression because they come under the ken of the mind.

व्याधिहेता कालस्य वर्णनम्—

निर्दिष्टा कालसंप्राप्तिर्व्याधीनां व्याधिसंग्रहे ।
चयप्रकोपप्रशमाः पित्तादीनां यथा पुरा ॥११०॥

यथा वेदी रीते जैसे, पुरा पूर्वे पहिले, व्याधिसंग्रहे क्रियन्त शिरसीय अध्यायमां क्रियन्त. शिरसीय अध्यायमें, पित्तादीनाम् पित्तादिदिना पित्तादि दोषोके, चय- सचय सचय, प्रकोप- प्रकोप प्रकोप, प्रशमा तथा प्रशम इत्येते और प्रशम कहे है, व्याधीनाम् तेवी रीते रोगोनी उसी प्रकार रोगोकी, कालसंप्राप्ति इत्यस्य प्राप्ति कालसंप्राप्ति, निर्दिष्टा इत्येते कहे दी है ॥ ११० ॥

110. In the chapter on the Compendium of diseases, we have already laid down the periodicity and incidence of disease and also the accumulation, irritation and subsidence of pitta and other humors, in due order.

मिथ्यातिहीनलिङ्गाश्च वर्षान्ता रोगहेतवः ।
जीर्णभुक्तप्रजीर्णान्नकालाकालस्थितिश्च या ॥१११॥

पूर्वमध्यापराह्णाश्च रात्र्या यामास्त्रयश्च ये ।
एषु कालेषु नियता ये रोगास्ते च कालजाः ॥११२॥

रोगहेतव रोगना हेतुऽप रोगके हेतुरूप, मिथ्या- मिथ्या मिथ्या, अति- अति अति, हीन- अने हीन और हीन, लिङ्गाः लक्षणवाणी लक्षणयुक्त, वर्षान्ता च शरदथी वर्षा सुधीनी अने छ ऋतुओ शरदसे वर्षापर्यन्त जो छ ऋतु, जीर्ण- शुभ्र जीर्ण, भुक्त- शुभ्र भुक्त, प्रजीर्ण- अने प्रशुभ्र और पच्यमान, अन्न- अन्न अन्नके, काल- इत्येते काल, अकाल- अने अकाल और अकालका, या स्थितिः च अने नियम जो नियम, पूर्वमध्यापराह्णा च पूर्वार्द्ध, मध्याह्न अने अपराह्ण अने द्वित्रसना अने त्रय भाग पूर्वार्द्ध, मध्याह्न और अपराह्न ये दिनके जो तीन भागों रात्र्याः तथा पूर्वरात्र, मध्यरात्र अने अपररात्र अने रात्रिना तथा पूर्वरात्र मध्यरात्र और अपररात्र ये रात्रिके, ये अने जो, त्रयः त्रय तीन, यामा च भाग भाग, एषु अने इन, कालेषु इत्येते कालोमें, ये अने जो, रोगा रोगो रोग, नियताः नियत अने नियत हैं, ते च तेओ वे, कालजा. इत्येते कालजन्य है ॥ १११-११२ ॥

111-112. Also the causes of diseases coming under the categories of unusual, extreme and subnormal seasonal variations; the right and wrong time for food to be taken, digested or assimilated; the forenoon, midday, and afternoon and the three periods of the night; and the diseases which occur at these stated times—all these are periodical diseases.

अन्येषुष्को ब्रह्मग्राही तृतीयकचतुर्थकौ ।
स्वे स्व काले प्रवर्तन्ते काले ह्येषां बलागमः ॥११३॥

अन्येषुष्क अन्येषुष्क अन्येषुष्क, ब्रह्मग्राही ६५६-
अ'ही ब्रह्मग्राही, तृतीयक-चतुर्थकौ तृतीयक अने चतुर्थक
तृतीयक और चतुर्थक, स्वे स्वे पेटपेटाना अपने
अपने, काले काणे कालमें, प्रवर्तन्ते प्रवर्ते छे प्रवृत्त
होते है, काले हि पेटपेटाने काणे' अपने अपने
कालमेंही, एषाम् एषाम् इन्को, बलागम अशनी
प्राप्ति थय छे बलकी प्राप्ति होती है ॥ ११३ ॥

113 The fevers that recur on alternate days or the third and fourth days, are all periodical, for at stated intervals they become active.

एते चान्ये च ये केचित् कालजा विविधा गदाः ।
अनागते चिकित्स्यास्ते बलकालौ विज्ञानता ॥११४॥

एते च आ ये, अन्ये च अने भी' और अन्य,
ये केचित् छे इ'का' जो कोई कालजा: का'अन्य
कालजन्य, विविधा: विविध विविध, गदा: रोगो छे
रोग हैं, ते ते वे, बलकालौ अल तथा का' बल तथा
का'को, विज्ञानता अशुना' वै'थी जानने'काले वै'को,
अनागते उपस्थित थया पहले' आगमनसे पूर्व,
चिकित्स्या. थि'क'का' कर'वा योग्य छे चिकित्सा करने
योग्य है ॥ ११४ ॥

114. These and other maladies of various kinds, which are periodic in

their occurrence, are to be treated by the physician who is conversant with their intensity and periodicity, before they actually manifest themselves.

कालस्य परिणामेन जरामृत्युनिमित्तजाः ।
रोगाः स्वाभाविका दृष्टाः स्वभावो निष्प्रतिक्रियः ११५

कालस्य का'ना कालके, परिणामेन परिणामथी
परिणामसे, जरा- उ'अ'स्था जरा, मृत्यु- अने मृत्युना
और मृत्युके, निमित्तजा निमित्तथी उत्पन्न थये'का
का'णमं उत्पन्न, रोगा रोगो रोग, स्वाभाविका:
स्वाभाविक स्वाभाविक, दृष्टा अ'ना छे देखे है स्वभाव
स्वाभावनी और स्वभावका, निष्प्रतिक्रिय प्रतिक्रिया थ'र
शकती नथी प्रतिकार नहीं हो सकना ॥ ११५ ॥

115. Those infirmities which come about in the natural course of time, as the result of senility and completion of the life-span, are to be regarded as natural or terminal conditions and are irremediable.

निर्दिष्टं देवशब्देन कर्म यत् पौर्वदेहिकम् ।
हेतुस्तदपि कालेन रोगणामुपलभ्यते ॥११६॥

पौर्वदेहिकम् पूर्व'देह'नु पूर्व'देहमें किया हुआ,
कर्म कर्म कर्म, यत् अे जो, देवशब्देन देव श'थी
देव शब्दसे निर्दिष्टम् कहे'वा छे कहा जाता है, तद्
ते वह, अपि अ' भी, कालेन का'ने करीने कालसे,
रोगणाम् रोगो'ने रोगोंका, हेतु: हेतु हेतु, उपलभ्यते
अ'वाय छे देखा जाता है ॥ ११६ ॥

116. The influence of actions done in the past birth, known as destiny, is also seen in the fulness of time to be a causative factor of disease

व्याधिहेतोः कर्मणो वर्णनम्—

न हि कर्म महत् किञ्चित् फलं यस्य न भुज्यते ।
क्रियाम्नाः कर्मजा रोगाः प्रशमं यान्ति तत्क्षयात् ११७

किञ्चित् श्रेयुः कौर्ष ऐमा कोई, महत् श्रेयुः महान्, कर्म कर्म कर्म, न हि नथी नही, यस्य श्रेयुः जिसका, फलम् श्रेयुः फल, न न नही, भुज्यते भोगवाय भोगा जाता हा, कर्मजा कर्मजन्य कर्मज, रोगाः रोगे रोग, क्रियाज्ञा क्रियेत्साने क्षुण्णारा छे क्रियाके नाशक है, तत्क्षयात् अने ते कर्मना क्षयथी और उस कर्मके क्षयसे, प्रशमम् यान्ति शान्त थाय छे शान्त होते हैं ॥ ११७ ॥

117. There is no action, worth the name, which does not produce a result, the diseases brought on by past actions, counteract the treatment and end only when the force of those actions is spent out

असात्म्येन्द्रियार्थमयोगस्य वर्णनम्—

अत्युग्रशब्दश्रवणाच्छ्रवणात् सर्वशो न च ।
शब्दानां चातिहीनानां भवन्ति श्रवणाज्जडाः ॥११८॥

अत्युग्र- अतिशय उग्र अति उग्र, शब्द- शब्द शब्दका, श्रवणात् सांभणवाथी सुननेसे, सर्वशः सर्वथा, न न न, श्रवणात् च सांभणवाथी सुननेसे, अतिहीनानाम् अने अति धीमा और अति धीमे, शब्दानाम् शब्दोंने शब्दोंको, श्रवणात् च सांभणवाथी सुननेसे, जडाः झोका अहेश मनुष्य बहरे, भवन्ति थाय छे हो जाते हैं ॥ ११८ ॥

118 By the hearing of very loud sounds or by the total avoidance of all sounds or by straining the ear to catch very low sounds, the sense of audition becomes impaired

परुषोद्गीषणाशस्ताप्रियव्यसनसूचकैः ।
शब्दः श्रवणसंयोगो मिथ्यासंयोग उच्यते ॥११९॥

परुष- कठोर कठोर, उद्गीषण- अथ कर भयकर, अशस्त- अशुभ अशुभ, अप्रिय- अप्रिय अप्रिय, व्यसन- अने विपत्तये और विपत्तिके, सूचकै सूचकानारा सूचक,

११९ मिथ्यासंयोग-मिथ्यायोग स (ज.)

शब्द- शब्दोंके साथ, श्रवणसंयोग. कानने। संयोग कानका संयोग, मिथ्यासंयोग. मिथ्यायोग मिथ्यायोग, उच्यते कहेवाय छे कहा जाता है ॥ ११९ ॥

119. To lend the ear to sounds which are harsh, alarming, vile, unpleasing or mournful is said to be the abuse of the auditory sense

असंस्पर्शोऽतिसंस्पर्शो हीनसंस्पर्श एव च ।
स्पृश्यानां संग्रहेणोक्तः स्पर्शनेन्द्रियबाधकः ॥१२०॥

स्पृश्यानाम् स्पृश्य भावोंने। स्पृश्योंका, असंस्पर्शः सर्वथा स्पर्श न करवे। सर्वथा अस्पर्श, अतिसंस्पर्श. अतिशय स्पर्श करवे। अतिस्पर्श, हीनसंस्पर्श च एव अने अल्प स्पर्श करवे। अने और अल्प स्पर्श, स्पर्शनेन्द्रिय-स्पर्शनेन्द्रियने। स्पर्शनेन्द्रियका, बाधक बाध करनार छे बाधक है, संग्रहेण अने संक्षेपमां ऐमा संक्षेपमें, उक्त. कहे छे कहा है ॥ १२० ॥

120 Absence, excess and insufficiency of contact with those objects that are to be contacted are, in short, said to be the abuse of the sense of touch.

यो भूतविषवातानामकालेनागतश्च यः ।
स्नेहशीतोष्णसंस्पर्शो मिथ्यायोग. स उच्यते ॥१२१॥

भूत- भूत भूत, विषवातानाम् तथा विषवातने। तथा विषवायुका, य जे स्पर्श जो स्पर्श, अकालेन अने अकाले और अकालमें, आगत थयेके। प्राप्त, य. च जे जो, स्नेह- स्नेह स्नेह, शीत- शीत शीत, उष्ण- तथा उष्णने। एवं उष्णका, संस्पर्शः स्पर्श स्पर्श, स. ते वह, मिथ्यायोगः मिथ्यायोग मिथ्यायोग, उच्यते कहेवाय छे कहा जाता है ॥ १२१ ॥

121. Contact with evil spirits and poisonous winds or untimely damp, heat and cold, is said to be the abuse of touch.

रूपाणां भास्वतां दृष्टिर्विनश्यत्यतिदर्शनात् ।
दर्शनाच्चातिसूक्ष्माणां सर्वशश्चाप्यदर्शनात् ॥१२२॥
द्विष्टभेरववीभत्समदूरानिच्छिष्टदर्शनात् ।
तामसानां च रूपाणां मिथ्यासंयोग उच्यते ॥१२३॥

भास्वताम् तेजस्वी चमकीले, रूपाणाम् रूपेणे
रूपोंके, अतिदर्शनात् अतिशय ज्येष्ठी अतिशय दर्शनसे
अतिसूक्ष्माणाम् अति सूक्ष्म रूपेणे अति सूक्ष्म रूपोंके,
दर्शनात् च ज्येष्ठी दर्शनसे, सर्वशः सर्वथा सर्वथा,
अदर्शनात् च अपि तेजस्वी अने अति सूक्ष्म रूप
न ज्येष्ठी चमकीला और अति सूक्ष्म रूप न देखनेसे,
दृष्टिः दृष्टि दृष्टि, विनश्यति नाश पाये छे नष्ट होती है,
द्विष्ट- अप्रिय अप्रिय, भेरव- भय डर डरावने, वीभत्स-
धृष्टान्तक घृणाजनक, दूर- दूरनां अति दूरके, अतिच्छिष्ट-
अने अति समीपनां और अति समीपके, दर्शनात् रूपेणा
दर्शनथी रूपोंको देखनेसे, तामसानाम् तेजस्य तामस
एवं तामस, रूपाणाम् च रूपेणा दर्शनथी दृष्टि नाश
पाये छे रूपोंको देखनेसे दृष्टि नष्ट होती है, मिथ्यासंयोग
द्विष्ट वजरे रूपेण तथा अति सूक्ष्म रूपेण दर्शन
मिथ्यासंयोग द्विष्ट आदि रूपोंको तथा अति सूक्ष्म रूपको
देखना मिथ्यासंयोग, उच्यते कहेनाय छे कहा जाता है
॥१२२-१२३॥

122-123 By the excessive gazing
at glaring objects, or by looking for
very minute objects, or by never seeing
them at all, the sense of vision is des-
troyed. The seeing of hateful, terri-
fying, disgusting, distant or too close
or obscure objects is said to be abuse
of the visual organ.

अत्यादानमनादानमोकसात्म्यादिमिश्च यत् ।
रसानां विषमादानमल्पादानं च दूषणम् ॥१२४॥

रसानाम् रसेणु रसोंका, अत्यादानम् अति अत्य
अत्यु अति अधिक लेना, अनादानम् सर्वथा न अत्य
अत्यु सर्वथा न लेना, ओकसात्म्यादिसि च अने

१२३. अतिच्छिष्टदर्शनात्-अतिच्छिष्टदर्शनात् (च.)

ओकसात्म्यादिथी और ओकसात्म्यादिसे, यत् जे जो,
विषमादानम् विरुद्ध रसेणु अत्यु अत्यु विरुद्ध रसोंका
ग्रहण करना, अल्पादानम् च तथा अत्यु अत्यु प्रमा
प्रमाणां अत्यु अत्यु तथा अति अत्यु प्रहण करना,
दूषणम् अत्यु छे यह दूषण है ॥ १२४ ॥

124 Epicurean indulgence, ascetic
abstention and indulgence in tastes
that are disagreeable to one's system
although they are made homologatory
by constant use etc., or very sparing
indulgence in taste, are said to be abuse
of the organ of taste.

अतिमृद्वितितीक्ष्णानां गन्धानामुपसेवनम् ।
असेवनं सर्वशश्च घ्राणेन्द्रियविनाशनम् ॥१२५॥
पूतिभूतविषद्विष्टा गन्धा ये चाप्यनार्तवाः ।
तैर्गन्धघ्राणसंयोगो मिथ्यासंयोगः स उच्यते ॥१२६॥
इत्यसात्म्यार्थसंयोगस्त्रिविधो दोषकोपनः ।

अतिमृदु- अतिमृदु अतिमृदु, अतितीक्ष्णानाम् अने
अतितीक्ष्ण और अतितीक्ष्ण, गन्धानाम् गन्धानां गन्धोंका,
उपसेवनम् सेवन सेवन करना, सर्वशः तथा सर्वथा
तथा सर्वथा, असेवनम् च असेवन सेवन न करना,
घ्राणेन्द्रिय- अत्यु अत्यु घ्राणेन्द्रियम्, विनाशनम्
नाश करे छे नाशक है, पूति- भूत- भूत- भूत- भूत- भूत-
स अत्यु भूत सम्बन्धी, विष- विष स अत्यु विषसम्बन्धी,
द्विष्टाः अने अप्रिय और अप्रिय, गन्धाः गन्ध गन्ध,
ये च अपि तथा जे एवं जो, अनार्तवाः अकारणीय
गन्धा अकारणीय गन्ध, तैः ते उन, गन्धैः गन्धा साथे
गन्धोंसे, घ्राणसंयोगः जे अत्यु अत्यु संयोग जो
नास्तिहाका संयोग, सः ते वह, मिथ्यासंयोग. मिथ्यासंयोग
मिथ्यासंयोग, उच्यते कहेनाय छे कहा जाता है, इति आ
यह, त्रिविधः त्रयु प्रकारने। तीन प्रकारका, असात्म्य-
अर्थ-संयोग असात्म्य विषयने। संयोग असात्म्य
विषयका संयोग, दोषकोपन दोषोंको अत्यु अत्यु
छे दोषोंको प्रकुपित करनेवाला है ॥ १२५ १२६॥

125-126½. The smelling of odors
that are either too pungent or too

delicate, or the total avoidance of all smell, is said to be harmful to the organ of smell. The inhaling of smells that are putrid, polluted by evil spirits, poisons, gases or are unseasonal, is said to be abuse of the olfactory sense. Thus the non-homologous contact of the sense and the sense-object is to be regarded as threefold and provocative of all morbid conditions.

असात्म्यमिति तद्विद्याद्यन्न याति सहात्मताम् ॥१२७॥

यन् ने जो, सह- शरीरनी साथे शरीरके साथ, आत्मताम् अेक रूप एक रूप, न याति नथी थतुं नहीं होता, तत् ते वह, असात्म्यम् असात्म्य छे असात्म्य है, इति अेभ ऐमा, विद्यान् अणुतु जानना चाहिए ॥ १२७ ॥

127. That is improper co-ordination which does not agree with one's system

मिथ्यातिहीनयोगेभ्यो यो व्याधिरुपजायते ।

शब्दादीनां स विज्ञेयो व्याधिरैन्द्रियको बुधे ॥१२८॥

शब्दादीनाम् शब्दादिना शब्दादिक विषयोंके, मिथ्या- मिथ्या मिथ्या, अति- अति अति, हीन- अने हीन और हीन, योगेभ्यः योगेभ्यो योगोंसे, य. ने जो व्याधि रोग व्याधि, उपजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, सः ते वह, व्याधि. रोग व्याधि, बुधेः अणु भाणुसोअे विद्वानोंको, ऐन्द्रियक ऐन्द्रियस अथी इन्द्रियसम्बन्धी, विज्ञेयः अणुवे जाननी चाहिए ॥१२८॥

128. Whatever disease of the ear etc, arises as the result of excessive, inadequate or non-contact of the sense and its object is said to be the disease of the sense-organ.

वेदनानामशान्तानामित्येते हेतव स्मृताः ।

सुखहेतुः समस्त्वैकः समयोगः सुदुर्लभः ॥१२९॥

इति आभ इस तरह, अशान्तानाम् दुःखरूप दुःखरूप, वेदनानाम् वेदनाओंना वेदनाओंके, एते आ ये, हेतव. हेतुओ हेतु, स्मृता उहेला छे कहे हैं, एकः अेक एक. समः उल, शुद्धि तथा विषयना समयोग काल, बुद्धि और विषयका समयोग, सुख-हेतुः आरोग्यने छे आरोग्यका हेतु है, समयोगः समयोग समयोग, सुदुर्लभ. अति दुःख छे अति दुर्लभ है ॥ १२९ ॥

129 These are described to be the causative factors of painful sensations; the causative factor of pleasurable sensation is proper sense contact Such proper contact of the sense and its object is indeed difficult to achieve.

चतुर्विधयोगस्यैव सुखदुःखहेतुत्वम्—

नेन्द्रियाणि न चैवार्था सुखदुःखस्य हेतवः ।

हेतुस्तु सुखदुःखस्य योगो दृष्टश्चतुर्विधः ॥१३०॥

सुखदुःखस्य सुखदुःखनां सुखदुःखके, हेतव. कारण, इन्द्रियाणि ऐन्द्रियो इन्द्रियों, न नथी नहीं है, अर्था च अने विषयो पणु और विषय भी, न एव नथी नहीं है, सुखदुःखस्य सुखदुःखनु सुखदुःखका, हेतु कारण, त्ते तो, चतुर्विध. आर प्रकरणे चार प्रकारका. योगः योग योग, दृष्ट. मनायो छे देखा गया है ॥ १३० ॥

130. It is neither the senses nor their objects that are the causes of pleasure and pain. The real cause of pleasure and pain is seen to be the four kinds of contact

सन्तीन्द्रियाणि सन्त्यर्थायोगो न च न चास्ति रुक् ।

१२९. वेदनानामशान्ताना-वेदनानामसात्म्याना क व. च. ज.-

द न थ थ प)

१३१. न च-नारित (ष)

न सुखं, कारणं तस्माद्योग एव चतुर्विधः ॥१३१॥

इन्द्रियाणि धन्दिथे। इन्द्रियाँ, सन्ति छे हँ अर्थाः
अने निधथे। पशु और विषय भी, सन्ति छे हँ, योगः
पशु ने तेओने। योग परन्तु यदि उनका योग, न च
न होय नहीं हो, रूक् च ते। दुःख तो दुःख, न अस्ति
नथी नहीं है, सुखम् न अने सुभ पशु नथी सुख भी
नहीं है, तस्मात् माटे इसलिए, चतुर्विध चतुर्विध
चार प्रकारका, योगः योग योग, एव न ही, कारणम्
सुभदुःखनु कारण छे सुखदुःखका कारण है ॥ १३१ ॥

131 Granting that there are the
senses and the sense objects, if there
is no co-ordination, there is neither
pain nor pleasure, therefore the cause
is the fourfold contact alone.

सुखदुःखहेतव —

नास्मेन्द्रियं मनो बुद्धिं गोचरं कर्म वा विना ।
सुखदुःख, यथा यच्च बोद्धव्यं तत्तथोच्यते ॥१३२॥

आत्मा आत्मा आत्मा, इन्द्रियम् धन्दिथ इन्द्रिय,
मन मन मन, बुद्धिश्च बुद्धि बुद्धि, गोचरम् धन्दिथार्थ
विषय, कर्म वा के कर्म या कर्मके, विना विना विना,
सुखदुःखम् सुभ तथा दुःख सुख तथा दुःख, न तथा
नथी नहीं होते, यत् च ने जो, यथा ने प्रकारे जिस
प्रकारसे, बोद्धव्यम् अणुवामा आवे से जाना जाता है,
तत् ते उसे, तथा ते प्रकारे उसी प्रकार उच्यते उच्यते उच्यते
आवे छे कहा जाता है ॥ १३२ ॥

132 Without the self, the senses,
the mind, the intellect, the object and
the action, there can be no pleasure
or pain. Each of these is defined in
the manner in which it has to be
understood

स्पर्शनेन्द्रियसंस्पर्शः स्पर्शो मानस एव च ।
द्विविधः सुखदुःखानां वेदनानां प्रवर्तकः ॥१३३॥

१३२. नास्मेन्द्रियं मनो बुद्धिं गोचरं—नास्मेन्द्रियमनोबुद्धिगोचरं(ध.)

सुखदुःखानाम् सुभदुःखरूप सुखदुःखरूप, वेदना
नाम् वेदनानां वेदनाओंका, प्रवर्तक प्रवर्तक प्रवर्तक,
द्विविध. ये नतना दो प्रकारका, स्पर्शः स्पर्श छे
स्पर्श है, स्पर्शनेन्द्रिय- अथ स्पर्शनेन्द्रियने। एक स्पर्श-
नेन्द्रियका, संस्पर्श स्पर्श स्पर्श, मानसः एव च अने
भीने मानस और दूसरा मानस, स्पर्शः स्पर्श स्पर्श
॥ १३३ ॥

133. The sense of touch in the skin
and also the corresponding faculty
in the mind are the dual cause
which yields pleasurable and painful
sensations

इच्छाद्वेषात्मिका तृष्णा सुखदुःखात् प्रवर्तते ।
तृष्णा च सुखदुःखानां कारणं पुनरुच्यते ॥१३४॥

सुखदुःखात् सुभ अने दुःखथी सुख और दुःखसे,
इच्छा-द्वेषात्मिका धन्दिथ अने द्वेषश्च इच्छा तथा द्वेष-
रूप, तृष्णा तृष्णा तृष्णा, प्रवर्तते प्रवृत्त थाय छे प्रवृत्त
होती है, तृष्णा च पुन अने तृष्णा और तृष्णा,
सुखदुःखानाम् सुभदुःखनु सुखदुःखका, कारणम् कारण
कारण, उच्यते उच्यते छे कही जाती है ॥ १३४ ॥

134. Passion which is of the nature
both of desire and hate, proceeds from
pleasure and pain; again, passion is
said to be the originator of pleasure
and pain.

उपादत्ते हि सा भावान् वेदनाश्रयसज्ञकान् ।
स्पृश्यते नानुपादाने नास्पृष्टो वेत्ति वेदनाः ॥१३५॥

हि कारणके क्योंकि, सा ते तृष्णा यह तृष्णा,
वेदनाश्रयसज्ञकान् वेदनानां आश्रयश्च वेदनाओंके
आश्रयरूप, भावान् भावने भावोंको, उपादत्ते अणु
करे छे ग्रहण काती है अनुपादाने अणु नगर ग्रहणके
विना, न स्पृश्यते स्पर्श थते। नथी स्पर्श नहीं होता,
अस्पृष्टः अने स्पर्श न थाथी और स्पर्श न होनेसे,
वेदनाः अनुभूय वेदनाने अनुभूय वेदनाको, न नथी नहीं,
वेत्ति अणुते। जानता ॥ १३५ ॥

135. Desire it is, that acquires the apparatus of sensation; if there is no apparatus, there is no contact; and if unaffected by contact, one does not experience sensations.

वेदनानामधिष्ठानम्—

वेदनानामधिष्ठान मनो देहश्च सेन्द्रियः ।
केशलोमनखाग्रान्नमलद्रवगुणैर्विना ॥ १३६ ॥

केश- ३१ केश लोम- दोम लोम, नखाग्र- नभाग्र
नखाग्र, अन्न- अन्न अन्न, मल- भृश मल, द्रव- द्रव द्रव,
गुणं अने गुणैः और गुणोंको, विना विना छोड़ कर,
मन मन मन, सेन्द्रिय अने इन्द्रिययुक्त और इन्द्रिय
सहित, देह च शरीर शरीर, वेदनानाम् वेदनाओंनु
वेदनाओंका, अधिष्ठानम् आश्रयस्थान छे आश्रय-
स्थान है ॥ १३६ ॥

136 The apparatus of sensation is the mind and the body together with the sense-organs, with the exclusion of hair of the head and the body, the tips of the nails, the ingested food, feces, excretory fluids and the sense-objects.

वेदनाना सर्वथा निवृत्तेरुपाय —

योगे मोक्षे च सर्वाणां वेदनानामवर्तनम् ।
मोक्षे निवृत्तिर्निःशेषा योगो मोक्षप्रवर्तकः ॥ १३७ ॥

योगे योगिणां योगमें, मोक्षे च अने मोक्षिणां और
मोक्षमें, सर्वासाम् सर्व सब, वेदनानाम् वेदनाओंनी
वेदनाएँ, अवर्तनम् निवृत्ति थाय छे निवृत्त हो जाती है,
मोक्षे मोक्षिणां मोक्षमें निःशेषा निःशेष निःशेष, निवृत्ति
निवृत्ति थाय छे निवृत्त होती है, योग अने योग
और योग, मोक्ष- मोक्षिणां मोक्षका, प्रवर्तक प्रवर्तक छे
प्रवर्तक है ॥ १३७ ॥

137 Both in yoga (a state of meditation) and final liberation there is no existence of sensation; in final liberation there is absolute cessation, while yoga leads to that liberation

योगस्य लक्षणम्—

आत्मेन्द्रियमनोर्थानां सन्निकर्षात् प्रवर्तते ।
सुखदुःखमनारम्भादात्मस्थे मनसि स्थिरे ॥ १३८ ॥
निवर्तते तदुभयं वशित्वं चोपजायते ।
सशरीरस्य योगज्ञास्त योगमृषयो विदुः ॥ १३९ ॥

आत्मा- आत्मा आत्मा, इन्द्रिय- इन्द्रिय इन्द्रिय,
मन- मन मन अर्थानाम् अने विषयना और विषयोंके,
सन्निकर्षात् स योगिणी सन्निकर्षमे सुखदुःखं सुभृद्गुण
सुखदुःख प्रवर्तते प्रवर्तते छे प्रवृत्त होते हैं, मनसि मन
मन, स्थिरे स्थिर अर्थ स्थिर हो कर, आत्मस्थे आत्माभा
स्थिति करे तो आत्मामें स्थिति करे तो, अनारम्भात्
अर्थ अर्थना आरम्भ न थाय थी किसी कार्यका
आरम्भ न होनेसे, तत ते वे, उभयम् अने दोनों,
निवर्तते निवृत्त थाय छे निवृत्त होते हैं, सशरीरस्य च
अने शरीरनी स शरीर और शरी के साथ ही, वशित्वम्
भगुण्यने वशित्व पुरुषको वशित्व, उपजायते प्राप्त
थाय छे प्राप्त होता है योगज्ञा योग ज्ञानां योग
जाननेवाले, ऋषयः ऋषिओ ऋषिलोग तम् तेने उसे,
योगम् योग योग, विदुः ज्ञाने छे जानते हैं ॥ १३८-१३९ ॥

138-139. From the contact of the self, the senses the mind and the sense-objects arise pleasure and pain, these two cease to be, as the result of inaction of the mind which is firmly fixed in the self. Then while embodied, it acquires the psychic powers, and such a state, the Rishis who are conversant with yoga, know to be as yoga.

१३७ मोक्षे निवृत्तिर्निःशेषा योगो मोक्षप्रवर्तक - मोक्षे निवृत्त-
निःशेषा योगमोक्षो निवर्तकौ (प.)

१३८ स्थिरे-स्थिने । य

१३९ सशरीरस्य योगज्ञा - मन स्थित्व योगज्ञा (प.)

योगिनामष्टविधमैश्वर्यम्—

आवेशश्चेतसो ज्ञानमर्थानां छन्दतः क्रिया ।

दृष्टिः श्रोत्रं स्मृतिः कान्तिरिष्टनश्चाप्यदर्शनम् ॥१४०॥

इत्यष्टविधमाख्यातं योगिनां बलमैश्वरम् ।

शुद्धसत्त्वसमाधानात्तत् सर्वमुपजायते ॥ १४१ ॥

आवेशः परकायाप्रवेश परकायाप्रवेश, चेतसः जीवन्ना
चित्तनुं दूमेरेके चित्तज्ञानं ज्ञानम् ज्ञानं ज्ञान, छन्दतः
धृष्ट्या प्रभाषे इच्छानुसार, अर्थानाम् कामेनु कर्मोका,
क्रिया करतु कर्मा, दृष्टि दिव्य दृष्टि दिव्य दृष्टि, श्रोत्रम्
दिव्य श्रोत्र दिव्य श्रोत्र, स्मृतिः दिव्य स्मृति दिव्य स्मृति,
कान्तिः दिव्य कान्ति दिव्य कान्ति, इष्टतः अने
धृष्ट्यानुसार और चाहने पर, अदर्शनम् अपि च अदृश्य
थनानी पशु शक्ति अदृश्य होना, इति आ यह,
अष्टविधम् आठ प्रकारनुं आठ प्रकारका, योगिनाम्
योगीश्वरानु योगियोंका, ऐश्वर्यम् अश्वर्यकृत ऐश्वर्यकृत,
बलम् अथ बल, आख्यातम् कथुं छे कहा है, शुद्ध-
शुद्ध शुद्ध, सत्त्व मननी मनकी, समाधानात् आत्माभा
शेकाअता करवाथी आत्मामें एकाग्रता करनेसे, तत् ते
वह, सर्वम् अधुं सब, उपजायते उत्पन्न थाय छे
उत्पन्न होता है ॥ १४०-१४१ ॥

140-141. The entering into other
bodies, telepathy, the doing of things
according to one's own will, clairvo-
yance, clairaudience, omniscience,
effulgence, vanishing from sight at
will — these eight are said to be the
sovereign powers of the yogis. All this
accrues from the concentration of the
pure mind.

सोक्षस्य लक्षणम्—

सोक्षो रजस्तमोऽभावात् बलवत्कर्मसंक्षयात् ।

वियोगः सर्वसंयोगैरपुनर्भव उच्यते ॥ १४२ ॥

१४०. छन्दतः — कर्मतः. (ध.)

१४२ वियोगः सर्वसंयोगैः — वियोग. कर्मसंयोगैः.

रजस्तमोऽभावात् रजोगुण अने तमोगुणना अभा-
वथी रज और तमकी निवृत्ति होने पर, बलवत्कर्मसंक्षयात्
अलवान् कर्मोका क्षयथी बलवान् कर्मोके क्षयसे, सर्व-
संयोगैः सर्व अधुनेथी सर्व संयोगोसे, वियोग जे
वियोग थाय छे जो वियोग होता है, माक्षः ते मोक्ष
इसको मोक्ष अपुनर्भव. ३ अपुनर्भव अथवा अपुनर्भव,
उच्यते कहेवाय छे कहते हैं ॥ १४२ ॥

142. The final liberation without a
return is said to be the dissolution of
all ties resulting from the cessation
of passion and delusion, and the wear-
ing away of the influence of powerful
past actions.

मोक्षस्य उपायाः—

सतामुपासन सम्यगसतां परिवर्जनम् ।

व्रतचर्योपवासौ च नियमाश्च पृथग्विधाः ॥१४३॥

धारणं धर्मशास्त्राणां विज्ञानं विजने रतिः ।

विषयेष्वरतिर्मोक्षे व्यवसायः परा धृतिः ॥१४४॥

कर्मणामसमारम्भः कृतानां च परिक्षयः ।

नैष्कर्म्यमनहङ्कारः संयोगे भयदर्शनम् ॥ १४५ ॥

मनोबुद्धिसमाधानमर्थतत्त्वपरीक्षणम् ।

तत्त्वस्मृतेरुपस्थानात् सर्वमेतत् प्रवर्तते ॥१४६॥

सताम् सत्पुरुषोनी सत्पुरुषोंका, सम्यक् सारी रीते
सम्यक्, उपासनम् उपासना सेवन, असताम् दुर्गुणोनी
दुर्गोका परिवर्जनम् त्याग परित्याग व्रतचर्या- व्रतचर्या
व्रतोका पालन, उपवासौ च अने उपवास और उपवास,
पृथग्विधा विविध प्रकारना नाना प्रकारके, नियमा च
नियमो नियम, धर्मशास्त्राणाम् धर्मशास्त्रोनी धर्मशास्त्रोंका,
धारणम् अभ्यास अभ्यास, विज्ञानम् आत्मज्ञान
आत्मज्ञान, विजने शेकान्तर्भा एकांतवाममें, रति
प्रीति प्रीति, विषयेषु विषयोभा विषयोंमें, अरति

१४३ व्रतचर्योपवासौ च—व्रतचर्योपवासश्च (क घ ङ)

„ „ —व्रतचर्योपवासौ च (च)

„ „ —व्रतचर्योपवासश्च (ङ)

१४५. नैष्कर्म्यम् नैष्कर्म्यम् (च. छ. ष.)

अनासक्ति प्रीति न होना, मोक्षे भोक्षप्रसिद्धिं मोक्षकी प्राप्तिमें, व्यवसाय व्यवसाय निश्चय, परा परम परम, धृति धैर्य धैर्य, कर्मणाम् अ धनकाङ्क्ष धर्मोने। बन्धनके हेतु कर्मोको, अममारम्भ अनादर न करना, कृतानाम् धरेलां धर्मोने। क्रिये हुए कर्मोका, परिक्षय क्षय क्षय, नैष्कर्म्यम् स सादरभांथी नीकुणी ज्वानी धृष्टा समा-रम निकल जानेकी इच्छा, अनहङ्कार अहङ्कारने। अभाव अहङ्कारका त्याग, संयोगे आत्मा मन तथा शरीरना स योगे। आत्मा, मन तथा शरीरके संयोगमें, भयदर्शनम् च अयदर्शने भयदर्शन, मन - मन मन, बुद्धि अने बुद्धिनी और बुद्धिकी, समाधानम् अेकाग्रता एकाग्रता, अर्थतत्त्व पद्यथेना तत्त्वोनु वस्तुओंके तत्त्वका, परीक्षणम् ज्ञान ज्ञान, एतत् आ ये, सर्वम् सर्वं सब, तत्त्वस्मृते यथार्थ स्मृतिनी यथार्थ स्मृतिकी, उपस्थानात् उपस्थितिथी उपस्थितिसे, प्रवर्तते प्रवृत्त थाय छे प्रवृत्त होते है ॥ १४३-१४६ ॥

143-146 From the accession of the pure understanding all these proceed, the right seeking of the company of the good, the total avoidance of the wicked, continence and abstinence and various austerities, the study of the sacred scriptures, meditation, love of solitude; aversion to sense-pleasures, perseverance in the path of liberation, supreme determination, the non-beginning of actions and the complete annihilation of those already done, the desire to quit the world, humility, dreading attachment, the fixing of the mind and understanding in the self and the investigation of the true nature of things—all this procures from the recollection of the true nature of the self.

तत्त्वस्मृतेर्हेतव —

स्मृतिः सत्सेवनाद्यैश्च धृत्यन्तैरुपजायते ।

१४७ धृत्यन्तैरुपजायते—धृत्यन्तैरुपलभ्यते (ब. च. थ.)

स्मृत्या स्वभाव भावानां स्मरणं दुःखात् प्रमुच्यते १४७

सत्सेवनाद्यै सत्पुरुषेणा सेवनथी मांडी सत्पुरुषोंके सेवनसे लेकर, धृत्यन्तै. च धृतिपर्यंत कहे गये उपायोंसे, स्मृतिः स्मृति स्मृति, उपजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, स्मृत्या स्मृतिथी स्मृतिद्वारा, भावानाम् भावोना न.वोंके, स्वभावम् स्वभावोनु स्वभावको, स्मरणं स्मरणं धरती पुरुष स्मरण करता हुआ पुरुष, दुःखात् दुःखथी दुःखसे, प्रमुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त होता है ॥ १४७ ॥

147. The true recollection comes from the acts beginning with the right seeking of the company of the good and ending with supreme determination Having recollected in mind the true nature of all things, man gets relieved from suffering.

वक्ष्यन्ते कारणान्यद्यै स्मृतिर्यैरुपजायते ।
निमित्तरूपग्रहणात् सादृश्यात् सविपर्ययात् ॥१४८॥
सत्त्वानुबन्धाद्भ्यासाज्ज्ञानयोगात् पुनः श्रुतात् ।

यै जेनाथी जिन कारणोंसे, स्मृति. स्मृति स्मृति, उपजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, अद्यै ते आठ उन आठ, कारणानि कारणो कारणोंको, वक्ष्यन्ते कहेनामां आवशे कहेंगे, निमित्त- कारण, रूप- तथा रूपना तथा रूपके, ग्रहणात् ज्ञानथी ज्ञानसे, सविपर्ययात् विभिन्नतासहित विभिन्नतामहित, सादृश्यात् सादृश्यथी सादृश्यसे, सत्त्वानुबन्धात् मनना प्रणिधानथी मनके प्रणिधानसे, अभ्यासात् अभ्यासथी अभ्याससे, ज्ञानयोगात् तत्त्वज्ञानथी तत्त्वज्ञानसे, पुन अने इरी और पुन., श्रुतात् श्रवणथी स्मृति उत्पन्न थाय छे श्रवणसे स्मृति उत्पन्न होती है ॥ १४८३ ॥

148-148½. The methods of inducing recollection are said to be rightly recalling the circumstances and the appearance by comparison and contrast, by concentration of the mind,

by practice, by the acquisition of knowledge and by re-hearing.

दृष्टश्रुतानुभूतानां स्मरणात् स्मृतिरुच्यते ॥१४९॥

दृष्ट- ज्ञेयवशादेव हेतु, श्रुत- सांख्यवेदादि सुने हेतु, अनुभूतानाम् अने अनुभववेदादि विषयहेतु और अनुभूत विषयोंका, स्मरणात् स्मरणे धरवाची स्मरण करनेसे, स्मृतिः स्मृति स्मृति, उच्यते कहेनाय छे कही जाती है ॥ १४९ ॥

149. Recollection is so called because by dwelling upon what was seen, heard or otherwise experienced, it collects again the fullness of past experience in the mind

तत्स्मृतेर्मोक्षसाधनत्वम्—

एतत्तदेकमयनं मुक्तैर्मोक्षस्य दर्शितम् ।

तत्त्वस्मृतिबलं, येन गता न पुनरागताः ॥१५०॥

अयनं पुनराख्यातमेतद्योगस्य योगिभिः ।

संख्यातधर्मैः सांख्यैश्च मुक्तैर्मोक्षस्य चायनम् ॥१५१॥

मुक्तैः श्रुत-मुक्त पुरुषोऽपि जीवन्मुक्त पुरुषोऽपि, मोक्षस्य मोक्षवेदा मोक्षका, तत् प्रसिद्ध प्रसिद्ध, एतत् आ यह, तत्त्व- तत्त्व-तत्त्वकी, स्मृति- स्मृतिरूप स्मृतिरूप, बलम् बलवाली बलवाला, एकम् एक एक, अयनम् मार्ग मार्ग, दर्शितम् अर्थात् अर्थ है, येन जे मार्ग जिसे मार्गसे, गता गयेला पुरुषो गये हेतु पुरुषो, पुनः इरीती फिर, न आगता आया नथी नही आये है, पुन वली फिर, योगिभिः योगी-ओऽपि योगियोंने, एतत् आ इसको, योगस्य योगने योगका, अयनम् मार्ग मार्ग, आख्यातम् कहे छे कहा है, संख्यातधर्मैः तेभ्यः ज्ञातधर्मा एव ज्ञात-धर्मा, सांख्यैः सांख्यवादीओऽपि सांख्यवादियोंने, मुक्तै च अने श्रुत-मुक्तोऽपि और जीवन्मुक्तोने, मोक्षस्य मोक्षवेदा मोक्षका, अयनम् मार्ग कहे छे मार्ग कहा है ॥ १५०-१५१ ॥

150-151. This is the only road, consisting of the power of true reco-

lection which has been indicated for final liberation by those who have attained liberation. Those who set out on this road do not return. This road has been described by the yogis as the path of yoga, and by the liberated seers who have had all the knowledge of philosophy, as the path of liberation.

सर्वं कारणवदुःखमस्वं चानित्यमेव च ।

न चात्मकृतकं तद्धि तत्र चोत्पद्यते स्वता ॥१५२॥

यावन्नोत्पद्यते सत्या बुद्धिर्नैतदहं यया ।

नैतन्ममेति विज्ञाय ज्ञः सर्वमतिवर्तते ॥१५३॥

सर्वम् अथु सब, कारणवत् कार्य कार्य, दुःखम् दुःखनु दुःखना हेतु, अस्वम् च अनात्मा अना-त्मा, अनित्यम् च एव अने अनित्य छे और अनित्य है, तत् च ते वह, आत्म-आत्माओ आत्माका, कृतकम् निपजवेदु किया हुआ, न हि नथी नहीं है, यया जेथी जिससे, एतत् आ यह, अहम् अहं मैं, न नथी नही हू, एतत् अने आ और यह, मम मारुं मेरा, न नथी नहीं है, इति ओम ऐमा, विज्ञाय ज्ञानीने जान कर, ज्ञ-ज्ञानी पुरुष ज्ञानी, सर्वम् सर्वने सबको, अतिवर्तते तत् छे त्याग कर देता है, सत्या ते सत्य वह सत्य, बुद्धि बुद्धि बुद्धि, यावत् अर्थात् सुधी जब तक, न उत्प-द्यते उत्पन्न थती नथी उत्पन्न नहीं होती, तत्र त्यां सुधी तेमां तब तक उसमें, स्वता च भमता ममता, उत्पद्यते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है ॥ १५२-१५३ ॥

152-153. All, that results from causes, is pain-giving, is other than the self and transitory. Such is not an offspring of the self, yet the self-sense obtains there, so long as the true understanding is not born, but the sage, knowing "I am not this and this is not mine", transcends everything.

१५३ नैतन्ममेति—नैतन्मम च (ब.)

तस्मिन्श्चरमसंन्यासे समूला. सर्ववेदनाः ।
ससंज्ञाज्ञानविज्ञाना निवृत्तिं यान्त्यशेषतः ॥१५४॥

तस्मिन् ते इस, चरम- अतिम अन्तिम, संन्यासे
संन्यासमां संन्यासमें, समूला डारणुसहित कारण-
सहित, स-संज्ञा-ज्ञान-विज्ञाना तथा सज्ञा, ज्ञान अने
विज्ञान सहित तथा सज्ञा, ज्ञान और विज्ञान सहित, सर्व-
सर्व मव, वेदना वेदनाओं वेदनायें, अशेषतः स पूर्युं
रीति सम्पूर्णतया, निवृत्तिम् निवृत्ति निवृत्तिको, यान्ति
पामे छे प्राप्त होती है ॥ १५४ ॥

154. In that final renunciation all
sensations together with their root,
cause, as also cogitation, contemplation
and resolution, come to an absolute
termination.

मुक्तात्मनो लक्षणम्—

अतः परं ब्रह्मभूतो भूतात्मा नोपलभ्यते ।
निःसृतः सर्वभावेभ्यश्चिह्नं यस्य न विद्यते ॥

ज्ञानं ब्रह्मविदां चात्र नाज्ञस्तज्ज्ञातुमर्हति ॥१५५॥

अतः ओ इसके, परम् पछी अनन्तर, सर्व- सर्व
सब, भावेभ्य भावोंकी भावोंसे, नि सृत मुक्त मुक्त,
ब्रह्मभूत ब्रह्मरूप थयेदो ब्रह्मस्वरूप, यस्य अने नेतु
और जियका, चिह्नम् चिह्न चिह्न, न विद्यते नहीं नहीं
है, भूतात्मा ते ज्ञातमा वह जीवात्मा, न उपलभ्यते
नपुतो नही नहीं जाना जाता, ब्रह्मविदाम् ब्रह्मवेत्ता-
ओंतु ब्रह्मवेत्ताओंको, अत्र अहाँ यहा ज्ञानम् ज्ञान थई
शडे ज्ञान हो सकता है, अज्ञ. अज्ञानी अज्ञानी तत्
ते उस, ज्ञातुम् ज्ञातुवाने जानने, न अर्हति योग्य नहीं
योग्य नहीं है ॥ १५५ ॥

155 Thereafter the individual self
having become one with the universal

१५४ मसंज्ञाज्ञानविज्ञाना—असंज्ञाज्ञानविज्ञाना (ख. घ. छ.)

” ” —समग्रवेद्यविज्ञानात् (च. घ.)

” ” —समज्ञाज्ञानविज्ञानात् (द. प.)

१५५ 'निःसृत. ..विद्यते' इत्यतोऽनन्तरम्—गतिर्ब्रह्मविदा ब्रह्म

तच्चाक्षरमलक्षणम् इत्यधिक पाठ (क. घ. च. छ. त.) पुस्तकेषु

,, ज्ञान- गतिः (ख. ड.)

self is no longer seen as particulari-
sed, being rid of all qualities. He has
no longer any distinguishing mark
The knowers of Brahma alone have
knowledge of this, the ignorant can-
not understand it

अध्यायोक्तविषया.—

तत्र श्लोकः—

प्रश्नाः पुरुषमाश्रित्य त्रयोविंशतिरुत्तमाः ।

कतिधापुरुषीयेऽस्मिन्निर्णीतास्तत्त्वदर्शिना ॥१५६॥

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोक ७५६ डारने।
श्लोक छे डे उपसहारका श्लोक है कि, अस्मिन् आ इस,
कतिधापुरुषीये कतिधापुरुषीय अध्यायमां कतिधा-
पुरुषीय अध्यायमें, तत्त्वदर्शिना तत्त्वदर्शी आत्रेयथी
तत्त्वदर्शी आत्रेयसे, पुरुषम् पुरुषने पुरुषको, आश्रित्य
आश्रय डरीने लक्ष्य कर, उत्तमा उत्तम उत्तम, त्रयो-
विंशति त्रेवीस तेईस, प्रश्ना प्रश्नों प्रश्न, निर्णीताः
निर्णय डराथे छे निर्णीत किये गये है ॥ १५६ ॥

Here is the recapitulatory verse—

156. Twenty-three foremost ques-
tions concerning the embodied self are
dealt with in this chapter on the divi-
sions of man by the knower of Truth

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते शारीरस्थाने
कतिधापुरुषीयं शारीरं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे श्येला अग्निवेशसे वनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुथी प्रतिसंस्कार पामेला आ शास्त्रमा
और चरकके द्वारा प्रतिसंस्कृत डग गात्रके, शारीरस्थाने
शारीरस्थान विषे शारीरस्थानमें, कतिधापुरुषीयं शारीरम्
'कतिधापुरुषीय शारीर' 'कतिधापुरुषीय शारीर', नाम
नामने। नामका, प्रथमः पहिले। प्रथम, अध्याय. अध्याय
स पूर्युं थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ १ ॥

1. Thus in the section on Human
Embodiment, in the treatise compiled

by Agnivesa and revised by Caraka, the first chapter entitled "Into how many categories is man divided" is completed.

द्वितीयोऽध्यायः ।

जीने अध्याय अध्याय दूसरा

Chapter II

अतुल्यगोत्रीयाध्यायोपक्रमः—

अथातोऽतुल्यगोत्रीयं शारीरं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अत एवे अर्हीथी अब आगे, अतुल्यगोत्रीयम् शारीरम् 'अतुल्यगोत्रीय शारीर' नामना अध्यायतुं 'अतुल्यगोत्रीय शारीर' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेणु व्याख्या करेणु ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयेने, इति ह आ विषयमां नीये प्रमाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्र डहेडु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The exogamous union' in the section on Human Embodiment.

2. Thus declared the worshipful Atreya

गर्भस्य कारणम् (प्रभवः)—

अतुल्यगोत्रस्य रजःक्षयान्ते

रहोविस्मृष्टं मिथुनीकृतस्य ।

किं स्याच्चतुष्पात्प्रभवं च षड्भ्यो

यत् स्त्रीषु गर्भत्वमुपैति पुंसः ॥ ३ ॥

रज क्षयान्ते अतुल्यगोत्रस्य रजःक्षयान्ते अतुल्यगोत्रस्य पुंस असमान गोत्र-वाणा पुरुषतु असमान गोत्रयुक्त पुरुषका, मिथुनीकृतस्य स्त्रीसग करतां स्त्रीमहवाम करते हुए, रहः- विस्मृष्टम्

३. चतुष्पात्प्रभवं च षड्भ्यो—चतुष्पादं षट्प्रभव किमस्य (ष.)

श्रेष्ठा-तमां त्याग करवाभां आवेडुं एकान्तमें त्याग किया हुआ, चतुष्पात् चार तत्त्ववाणुं चार तत्त्वोंवाला, षड्भ्यः प्रभवम् छ रसोथी उत्पन्न थनारु छ रसोंसे उत्पन्न होनेवाला, किं स्यात् शु छे? क्या है?, यत् ने जो, स्त्रीषु स्त्रीओंमां स्त्रियोंमें, गर्भत्वम् गर्भत्वपने गर्भरूपको, उपैति पाने छे प्राप्त होता है ॥ ३ ॥

3. What is the thing belonging to man, which brings about conception when deposited in the womb of a woman of an alien clan, during sexual union at the end of her menstrual period, and which is the product of the four proto-elements and the six categories of taste ?

शुक्रं तदस्य प्रवदन्ति धीरा

यद्धीयते गर्भसमुद्भवाय ।

वायवग्निभूम्यब्जगुणपादवत्तत्

षड्भ्यो रसेभ्यः प्रभवश्च तस्य ॥ ४ ॥

यत् नेतु जिसका, गर्भसमुद्भवाय गर्भनी उत्पत्ति माटे गर्भकी उत्पत्तिके लिए, धीयते आधान करवाभां आवे छे आधान किया जाता है, तत् तेने उसे, धीरा धीर नेने बुद्धिमान पुरुष, अस्य नेतु इसका, शुक्रम् शुक्र शुक्र, प्रवदन्ति डहे छे कहते हैं, तत् ते वह, वायु-वायु वायु, अग्नि-अग्नि अग्नि, भूमि-भूमि भूमि, अ-गुणपादवत् अने नए श्रेष्ठ गुणवाले चार पादोंसे युक्त है, तस्य च अने तेनी और इसकी, प्रभवः उत्पत्ति उत्पत्ति, षड्भ्यः छ छ., रसेभ्यः रसोथी थाय छे रसोंसे होती है ॥ ४ ॥

4 The wise call that "The sperm" which is the product of the four elements of air, fire, earth and water and the six categories of taste and which causes the fertilization and formation of the embryo

यो गर्भं सपूर्णदेह, समये सुखं च जायते तस्य कारणम्—

संपूर्णदेहः समये सुखं च

गर्भः कथं केन च जायते स्त्री ।

गर्भं चिराद्विन्दति सप्रजाऽपि

भूत्वाऽथवा नश्यति केन गर्भः ॥ ५ ॥

गर्भं गर्भं गर्भं, संपूर्णदेहः संपूर्णं देहवाणो संपूर्णं देहवाला, कथम् देवी रीते कैसे जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है? समये देवी रीते शैत्य समये उत्पन्न थाय छे? कैसे ठीक समयपर उत्पन्न होता है? सुखम् च देवी रीते सुभपूर्वकं उत्पन्न थाय छे? कैसे सुखपूर्वक उत्पन्न होता है? केन च शा हेतुथी किम हेतुसे, सप्रजाऽपि स्त्री अन्वन्ध्य पशु स्त्री अवन्ध्या मी स्त्री, गर्भम् गर्भं ने गर्भको, चिरात् दागे डागे देरसे, विन्दति प्राप्त करे छे? प्राप्त करती है? अथवा अने शा हेतुथी और किस हेतुसे, गर्भं गर्भं गर्भं, भूत्वा उत्पन्न थर्भने उत्पन्न हो कर, नश्यति नाश पासे छे? नष्ट हो जाता है? ॥ ५ ॥

5. How does the fetus develop into complete form? How is it delivered at the proper moment? How is happy delivery brought about? Why does a woman, though not sterile, conceive after long delay? And why does a fetus die having once been formed?

शुक्रासृगात्माशयकालसंपद्

यस्योपचारश्च हितैस्तथाऽन्नैः ।

गर्भश्च काले च सुखी सुखं च

संजायते संपरिपूर्णदेहः ॥ ६ ॥

यस्य जेनां जिसके, शुक्र-शुक्र शुक्र, असृक्-आर्तव आर्तव, आत्म आत्मा आत्मा, आशय-गर्भाशय गर्भाशय, काल-तेमज डाण एव काल, सपत् प्रशस्त गुण-शुद्ध होय प्रशस्त गुणयुक्त हों, तथा तथा तथा, हितै जेने हितकारक जिमका हितकारक, अन्नै अन्नवडे

६ हितैस्तथात्रै—हितैस्तथाऽर्थ (क घ. झ घ. प)

७ उपचारश्च—उपचाराश्च (घ)

अन्नोसे, उपचारः उपचार थर्भो होय उपचार हुआ हो स. ते वह, गर्भं च गर्भं गर्भं, सुखी नीरोग नीरोग, संपरिपूर्णदेहः च अने संपूर्ण देहवाणो थर्भ और संपूर्ण देहवाला हो कर, काले समये ठीक समयपर, सुखम् सुभपूर्वकं सुखपूर्वक, संजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है ॥ ६ ॥

6. If the quality of the sperm, plasm, soul, uterus and the time and the diet of the gravida are wholesome, the fetus will be well developed and healthy, and the full grown child will be born at the right time.

अवन्ध्याया अपि चिराद्गर्भग्रहणे हेतुः—

योनिप्रदोषान्मनसोऽभितापा-

च्छुक्रासृगाहारविहारदोषात् ।

अकालयोगाद्बलसंक्षयाच्च

गर्भं चिराद्विन्दति सप्रजाऽपि ॥ ७ ॥

योनिप्रदोषात् योनिदोषथी योनिदोषसे, मनसः मनना मनके, अभितापात् सतापथी संतापसे, शुक्र-वीर्यं वीर्यं, असृक्-आर्तव आर्तव, आहार-आहार आहार, विहार-तथा विहारना तथा विहारके, दोषात् दोषेथी दोषसे, अकालयोगात् अकाल मैथुनथी अकाल मैथुनसे, बलसंक्षयात् च अने अणना क्षयथी और बलके क्षयसे, सप्रजा अपि अवन्ध्या स्त्री पशु अवन्ध्या मी भी, गर्भम् गर्भं गर्भको, चिरात् दागे डागे देरसे, विन्दति धारण करे छे धारण करती है ॥ ७ ॥

7. Even a fertile woman conceives after long delay owing to the defects of her uterine condition, mental worries, the defect of the sperm or plasm or of diet and behaviour, coitus at the wrong time and the decrease in her strength

७ अकालयोगात्—अकालदोषात् (प.)

जातस्य गर्भस्य विनाशे हेतुः—

असृङ्निरुद्धं पवनेन नार्या
गर्भं व्यवस्यन्त्यबुधाः कदाचित् ।
गर्भस्य रूपं हि करोति तस्या-
स्तदसृग्गन्धावि विवर्धमानम् ॥ ८ ॥
तदग्निस्सूर्यश्रमशोकरोगै-
रुष्णान्नपानैरथवा प्रवृत्तम् ।
दृष्ट्वाऽसृगेकं न च गर्भसंज्ञं

केचिन्नरा भूतहतं वदन्ति ॥ ९ ॥

अबुधा अज्ञानीश्री अज्ञानी लोग, कदाचित् डेढ वधन कमी, पवनेन वायुथी वायुसे, निरुद्धम् रेडायेला रुके हुए, नार्या श्रीना स्त्रीके, असृक्-आर्तवने आर्तवको, गर्भम् गर्भं गर्भ, व्यवस्यन्ति भानी भेसे छे मान लेते है, हि डेभडे क्योकि, तस्या तेनु उसका, तत् ते वह, अस्त्रावि न श्वपु वाहिर न निकलता हुआ, असृक्-आर्तव आर्तव, विवर्धमानम् वधीने बढकर, गर्भस्य गर्भंनु गर्भके, रूपम् लक्ष्णु लक्षणको, करोति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, अग्नि-अग्नि अग्नि, सूर्य-सूर्य सूर्य, श्रम-श्रम श्रम, शोक-शोक शोक, रोगै. अने रोगने लीधे और रोगके कारण, अथवा अथवा अथवा, उष्ण-गरम गरम, अन्नपाने भानपानथी खानपानसे, प्रवृत्तम् प्रवृत्त थयेला प्रवृत्त हुए, एकम् डेवण केवल, असृक् डोडीने रक्तको, दृष्ट्वा भेधने देखकर, गर्भसंज्ञम् च परतु गाई वगेरेना आडारवाणा गर्भने परन्तु ग्रन्थि आदिके आकारवाडे गर्भको, न न भेधने न देख कर, तत् तेने उये, केचित् डेटलायेड कितने एक, भूतहतम् भूतो डरी गया भूत ले गये, वदन्ति येभ डडे छे ऐसा कहते हैं ॥ ८-९ ॥

8-9 The menstrual blood which is obstructed by the provoked vata is

८ निरुद्ध-विवर्द्धम् (घ)

९ ओकरोगै-रौषशोकै (द. घ.)

„ रोगै-रौषै (च छ थ)

„ एवं-एके (घ. न)

„ „-एवं (च. घ.)

„ गर्भसंज्ञं-गर्भमज्ञाः (घ. घ. छ. ज. ड. त.)

sometimes mistaken for conception by some ignorant men. That menstrual blood which increases in quality, consequent upon its not flowing out, has all the superficial characteristics of conception. When that obstructed menstrual blood begins to flow out, when she is affected by the heat of fire, the sun or by exertion, sorrow or disease or by the indulgence in hot eats and drinks and no signs of the fetus are seen with the blood, some say that evil spirits have stolen away the fetus.

ओजोशनानां रजनीचराणा-

माहारहेतोर्न शरीरमिष्टम् ।

गर्भं हरेयुर्यदि ते न मातु-

र्लब्धावकाशा न हरेयुरोजः ॥ १० ॥

ओजोशनानाम् ओजने भानाश ओजको खानेवाले, रजनीचराणाम् भूतोना भूतोंके, आहारहेतो आहार भाटे आहारके लिए, शरीरम् शरीर शरीर, न इष्टम् इष्ट नहीं इष्ट नहीं है, यदि भे यदि, ते तेथे। वे, गर्भम् गर्भने गर्भको, हरेयु डरे हरे, लब्धावकाशाः तो अवकाशने लब्ध तो अवकाश पा कर, मातु माताना माताके, ओजः ओजने ओजको, न हरेयु न डरे न हरे, (इति) न येभ अने नहि ऐसा न हो सके ॥ १० ॥

10 If these night-wandering evil spirits given to eating the vital essence do not relish people's bodies and steal the fetus, why then do they not, having found access into the mother's womb, eat away her vital essence ?

कन्या-पुत्र-यम-बहुसंतानोत्पत्तौ कारणम्—

कन्या सुतं वा सहितौ पृथग्वा

सुतौ सुते वा तनयान् बहून् वा ।

कस्मात् प्रसूते सुचिरेण गर्भ-

मेकोऽभिवृद्धिं च यमेऽभ्युपैति ॥ ११ ॥

कन्याम् कन्याने कन्याको, सुतम् वा अथवा छोडराने अथवा पुत्रको, सहितौ अथ साथे कन्या अने पुत्रनी भेडीने एक साथमे कन्या और पुत्रकी जोड़ीको, प्रथक् वा अथवा लुदां लुदां अथवा अलग अलग, सुतौ भे छोडराने दो लडकोंको, सुते वा अथवा भे छोडरीअने अथवा दो लडकियोंको, बहून् वा अथवा धाशा अथवा बहुतसे, तनयान् छोडराने लडकोंको, कस्मात् कथा डारण्थी किम कारणसे, प्रसूते माता न-भ आपे छे ? माता जन्म देती है ? (कस्मात्) शा डारण्थी किस कारणसे, गर्भम् गर्भने गर्भको, सुचिरेण दाभे डारणे देरसे, (प्रसूते) न-भ आपे छे ? जन्म देती है ? यमे च अने भेडडामां और जोडीमें, एक अथ एक, कस्मात्) शा भाटे क्यों, अभिवृद्धिम् अधिष्ठ वृद्धिने अतिक वृद्धिको, अभ्युपैति पामे छे ? प्राप्त करता है ? ॥ ११ ॥

11 Why and how does a woman give birth to a girl, or boy, or twin of a girl and a boy, or boy-twin or girl-twin or multiple children ? Why does a woman give birth after an unduly prolonged duration and why does among twins one child happen to be more developed than the other ?

रक्तेन कन्यामधिकेन पुत्रं

शुक्रेण तेन द्विविधीकृतेन ।

बीजेन कन्यां च सुतं च सूते

यथास्वबीजान्यतराधिकेन ॥ १२ ॥

अधिकेन अधिष्ठ अधिक, रक्तेन आर्तवथी आर्त वसे, कन्याम् कन्याने कन्याको, (अधिकेन) अधिष्ठ अधिक, शुक्रेण शुक्रथी शुक्रसे, पुत्रम् पुत्रने पुत्रको, यथास्वबीज-अन्यतराधिकेन अने भीजमां पेटपेटाना अथ भागनी अधिकतावाण और बीजमें अपने अपने एक भागकी अधिकतावाले, द्विविधीकृतेन भे भागमां विभक्त

१२ तेन द्विविधीकृतेन-तेनैव द्विधागतेन (ध)

थयेल्ला दो भागोंमें विभक्त हुए, तेन बीजेन ते भीजमां उस बीजसे, कन्याम् च कन्या लडकी, सुतम् च अने पुत्रने और लडकेको, सूते न-भ दे छे जन्म देती है ॥ १२ ॥

12 If the proportion of plasm is greater, a girl child is born and if of the sperm is greater, a boy child. Where sperm-plasm is divided in between, a twin will be born. A boy will be formed from the part where sperm is predominant, and the girl from the part where the plasm is predominant

शुक्राधिकं द्वैधमुपैति बीजं

यस्याः सुतौ सा सहितौ प्रसूते ।

रक्ताधिकं वा यदि मेदमेति

द्विधा सुते सा सहिते प्रसूते ॥ १३ ॥

यस्या. नेनु जिसका, बीजम् भीज बीज, शुक्राधिकम् शुक्राधिक थर्ध शुक्राधिक हो कर, द्वैधम् भे भागने दो भागोंको, उपैति प्राप्त थाय छे प्राप्त होता है, सा ते स्त्री वह स्त्री, सहितौ भेडिया एक साथ, सुतौ भे पुत्रोने दो पुत्रोंको, प्रसूते न-भ आपे छे जन्म देती है, यदि वा अने भे और यदि, रक्ताधिकम् रक्ताधिक थर्ध रक्ताधिक हो कर, द्विधा भे भागमां दो भागोंमें, मेदम् एति वडेथार्ध न्य छे बट जाता है, सा तो ते स्त्री तो वह स्त्री, सहिते अथ साथ एक साथमें, सुते भे छोडरीअने दो लडकियोंको, प्रसूते न-भ आपे छे जन्म देती है ॥ १३ ॥

13. The boy twin is born where there is preponderance of sperm and when the sperm-plasm gets divided into two. The girl twin is born if there is preponderance of plasm and it gets divided into two

मिनन्ति यावद्द्विधा प्रपन्नः

शुक्रार्तवं वायुरतिप्रवृद्धः ।

तावन्त्यपत्यानि यथाविभागं

कर्मात्मकान्यस्ववशात् प्रसूते ॥ १४ ॥

यावत् ज्यारे जब, अतिप्रवृद्ध अत्यंत वृद्धि पाभेदे। अत्यंत वडा हुआ, वायु वायु वायु, शुक्रार्त-वम् भीजने बीजको, प्रपन्न प्राप्त थर्धने प्राप्त हो कर, बहुधा तेना अधिक उसके अधिक, भिनत्ति विभागा करे छे विभाग करता है, यथाविभागम् त्यारे स्त्री भीजना विभागा प्रभाणे तव स्त्रीबीजके विभागके अनुसार, कर्मात्मकानि पेटपेटानां कर्मने आधीन अपने अपने कर्मके अधीन, तावन्ति तेदां उत्तनी, अपत्यानि छेकरने सन्तानोंको, अस्ववशात् दैववश थर्ध दैववश हो कर, प्रसूते जन्म आपे छे जन्म देती है ॥ १४ ॥

14 There will be as many children born at a time as the divisions into which the sperm-plasm gets divided consequent upon severe provocation of vata and the inevitable result of past actions

सुचिराद्गर्भप्रसवे हेतु —

आहारमाप्नोति यदा न गर्भः

शोषं समाप्नोति परिच्छृतिं वा ।

तं स्त्री प्रसूते सुचिरेण गर्भं

पुष्टो यदा वर्षगणैरपि स्यात् ॥ १५ ॥

यदा ज्यारे जब, गर्भं गर्भं गर्भं, आहारम् आहार आहारको, न आप्नोति पाभेते नथी नही पाता, परिच्छृतिम् अने परिस्त्राव और परिस्त्राव शोषम् वा अथवा शोषने अथवा शोषको, समाप्नोति पाभे छे प्राप्त होता है, तम् गर्भम् त्यारे ते गर्भने तव इस गर्भको, स्त्री स्त्री स्त्री, सुचिरेण दांभे दांभे बहुत देरसे, वर्षगणै अपि धर्षा वर्षों पछी पछी बहुत वर्षोंके बाद भी, यदा ज्यारे जब, पुष्ट स्यात् पुष्ट थाय छे त्यारे पुष्ट होता है तब, प्रसूते जन्म आपे छे जन्म देती है ॥ १५ ॥

१४. कर्मात्मकानि—कर्माधिकानि (प)

१५. परिच्छृतिं—परिस्त्रावणं (च.)

15. When the fetus does not receive sufficient nourishment or there is discharge from the womb, it gets emaciated. A woman will deliver it after prolonged gestation which may take even several years to happen

यमे एकस्याभिद्वौ कारणम्—

कर्मात्मकत्वाद्विपमांशमेदा-

च्छुक्रासृजोर्वृद्धिमुपैति कुक्षौ ।

एकोऽधिको न्यूनतरो द्वितीय

एवं यमेऽप्यभ्यधिको विशेषः ॥ १६ ॥

कर्मात्मकत्वात् कर्मने दीधे कर्मके कारण, कुक्षौ कुक्षिमां कुक्षिमें, शुक्रासृजोः शुक्र अने आर्तवना शुक्र और आर्तवके, विपमांशमेदात् विषम अंशमां विभागा थवाथी त्वपमाशमें विभाग होनेके कारण, एक अधिक. अेध वधारे एक अधिक, द्वितीयः न्यूनतर अने भीजे ओछे और दूसरा कम, वृद्धिम् वृद्धिने वृद्धिको, उपैति पाभे छे प्राप्त करता है, एवम् अ प्रभाणे इस प्रकार, यमे अपि नेऽङ्गमां पक्ष जोड़ेमें भी, अभ्यधिकः नांन भेदांनो छोटे बड़ेका, विशेष भेद थाय छे भेद होता है ॥ १६ ॥

16 As a result of past actions, the sperm-plasm gets unequally divided Hence among the twins, one happens to be more developed and the other less developed This is the cause of the unequal growth in the case of twins

स्त्रीवभेदा, तेषामुत्पत्तौ हेतुश्च—

कस्माद् द्विरेताः पवनेन्द्रियो वा

संस्कारवाही नरनारिषण्डौ ।

१६. कर्मात्मकत्वात्—कर्माधिकत्वात् (प.)

, एव यमेऽप्यभ्यधिको विशेष — यमेऽधिकेऽप्येष भवेद् विशेष

(क. च. ष.)

वक्त्री तथेर्ष्याभिरतिः कथं वा

संजायते वातिक्रवण्डको वा ॥ १७ ॥

कस्मात् शा. डारणुथी. किस कारणसे द्विरेता द्विरेता द्विरेता, पवनेन्द्रियः पवनेन्द्रिय पवनेन्द्रिय, संस्कारवाही संस्कारवाही संस्कारवाही, नरनारिवण्डौ नरष. ६, नारिष. ६ नरष. ६, नारिष. ६, बक्त्री वक्त्री वक्त्री, तथा ईर्ष्याभिरति ईर्ष्याभिरति ईर्ष्याभिरति, वातिक्रवण्डक वा अने वाति- ३५६ और वातिक्रवण्ड, कथम् वा ३५६ डारणुथी किम कारणसे, संजायते अने छे ? पंदा होता है ? ॥ १७ ॥

17. Why are people born affected with sexual abnormalities such as hermaphroditism or aspermia, anaphrodisia and impotency? Why are they affected with conditions of hypospadias and mixoscopia and eviration? (Eunuch)

बीजात् समांशादुपतप्तबीजात्

स्त्रीपुंसलिङ्गी भवति द्विरेताः ।

शुक्राशयं गर्भगतस्य हत्वा

करोति वायुः पवनेन्द्रियत्वम् ॥ १८ ॥

समाशात् समान अशनाणा समान अशनाणे बीजात् भीष्थी बीजने, उषतप्तबीजात् अथवा दुष्ट- भीष्थी अथवा दुष्ट बीजसे, स्त्रीपुंसलिङ्गी स्त्री-पुरुषना लक्षणोवाणो स्त्रीपुरुषके लक्षणोवाला, द्विरेता द्विरेता द्विरेता, भवति थाय ५ होता है, वायु वायु वायु, गर्भगतस्य गर्भस्थित आण्डना गर्भस्थित बालकके, शुक्राशयम् शुक्राशयने शुक्राशयको, हत्वा नाश करीने नष्ट करके, पवनेन्द्रियत्वम् पवनेन्द्रियताने पवनेन्द्रियताको, करोति करे छे करता है ॥ १८ ॥

18. Owing to the equal proportions of the sperm and the plasm, or the impaired quality of the sperm-plasm, the hermaphrodite, who is of bisexual nature, is born. If the provoked

vata enters and lodges in the seat of the sperm during the fetal life of a person, he becomes later a victim to aspermia

शुक्राशयद्वारविघट्टनेन

संस्कारवाहं कुरुतेऽनिलश्च ।

मन्दालपवीजाववलावहर्षौ

क्लीबौ च हेतुर्विकृतिद्वयस्य ॥ १९ ॥

अनिल वायु वायु, शुक्राशय- शुक्राशयने शुक्राशयके, द्वारविघट्टनेन करने दूषित करीने द्वारको दूषित करके, संस्कारवाहम् संस्कारवाहीको, कुरुते करे छे करता है, मन्दालपवीजौ मन्द अने अल्प भीष्वाणा मन्द और अल्प बीजवाले, अवलौ निर्णो निर्बल, अहर्षौ ध्वजहर्षरहित अथवा अल्पशरीर ध्वजहर्षरहित, अथवा अल्पकामी, क्लीबौ नपुंसके नपुंसक, विकृतिद्वयस्य ये प्रकारना विकारना अर्थात् नरष. ३ अने नारिष. ३नु दो प्रकारके विकारका अर्थात् नरष. ३ और नारिष. ३का, हेतुः डारणु छे कारण है ॥ १९ ॥

19 Where the vata has obstructed the seminal passage, the person is afflicted with anaphrodisia. Where the sperm and the plasm are weak and meagre and the sexual urge either weak or absent, the offspring of such a union is an impotent man or woman.

मातुर्व्यवायप्रतिघेन वक्त्री

स्याद्बीजदौर्वल्यतया पितुश्च ।

ईर्ष्याभिभूतावपि मन्दहर्षा-

वीर्ष्यारतेरेव वदन्ति हेतुम् ॥ २० ॥

मातु माताना माताके, व्यवाय- मैथुन समये मैथुनके समय, प्रतिघेन विपम अगन्यासधी विपम अगन्याससे, पितुः च अने पिताना और पिताके,

१७. षण्डको-षण्डको (ग)

१८ हत्वा-गत्वा (घ)

१९ कुरुतेऽनिलश्च-हि करोति वायु (घ. त थ घ)

२०. वीर्ष्यारतेरेव-वीर्ष्याहर्षस्यैव (घ)

बीजदौर्बल्यतया भीष्मनी दुर्भाणताथी बीजकी दुर्बलतासे, बन्नी वन्नी वकी, स्यात् थाय छे होता है, ईर्ष्याभिभूतौ धर्ष्याथी अस्त ईर्ष्यासे प्रस्त, मन्दहर्षौ अपि अने मन्द हर्षवाणा मातापिताने और मन्द हर्षवाते मातापिताको, ईर्ष्यारतेः धर्ष्यारतिना ईर्ष्यारतिके, हेतुम् हेतु कारण, बदन्ति उहे छे कहते हैं ॥ २० ॥

20. Where during the sexual act the normal position of the father and mother is reversed, owing to the sexual weakness of the father, the offspring is afflicted with hypospadias. Those that require the stimulus for sexual urge from the sight of another's sexual act, are known to be subject to mixosopia.

वाय्वग्निदोषावृषणौ तु यस्य
नाशं गतौ वातिकषण्डकः सः ।

इत्येवमष्टौ विकृतिप्रकाराः
कर्मात्मकानामुपलक्षणीयाः ॥ २१ ॥

वायु- वायु वायु, अग्निदोषात् अने अग्निना दोषथी और अग्निके दोषसे, यस्य नेना जिसके, वृषणौ वृषणु वृषण, नाशम् गतौ नाश पाय्या डेय नष्ट हुए हों, सः ते वह, वातिकषण्डक वातिकषण्ड उहेवाय छे वातिकषण्ड कहाता है, इति एवम् अे प्रमाणे इस प्रकार, कर्मात्मकानाम् कर्माधीन गलेोना कर्मात्मक गर्भोके, अष्टौ आठ आठ, विकृतिप्रकाराः विकृतिना अकारे विकृतिके प्रकार, उपलक्षणीया. अथुवा ओध् अे जानने चाहिएं ॥ २१ ॥

21. Those whose testes have been destroyed in the fetal life by the effects of provoked vata and pitta, become victim to eviration (eunuch). Thus these are the characteristics of the eight kinds of sexual abnormalities which are the results of the

actions in the previous lives of the persons concerned.

सद्योगृहीतगर्भाया लिङ्गम्—

गर्भस्य सद्योऽनुगतस्य कुक्षौ
स्त्रीपुंनपुंसामुदरस्थितानाम् ।

किं लक्षणं? कारणमिष्यते किं
सरूपतां येन च यात्यपत्यम् ॥ २२ ॥

कुक्षौ गर्भाशयभां गर्भाशयमें, सद्यः ततत् तत्काल, अनुगतस्य रडेदा रहे हुए, गर्भस्य गर्भानुं गर्भका, उदरस्थितानाम् अने उदरस्थित और उदरस्थित, स्त्री-पुंनपुंसाम् स्त्री, पुरुष अने नपुंसकेनुं स्त्री, पुरुष और नपुंसकोका, किम् थु क्या, लक्षणम् लक्षणु छे? लक्षण है? येन च तथा नेथी तथा जिससे, अपत्यम् संतान संतान, सरूपताम् सदृशताने समानरूपताको, याति प्राप्त करे छे प्राप्त होती है, किं कारणम् तेभां थुं कारणु उसमें क्या कारण, इष्यते मानवामा आवे छे? माना जाता है? ॥ २२ ॥

22. What are the indications of conception which has just taken place and what are the signs that denote whether the fetus in the womb is a girl or a boy or a eunuch? What are the reasons that determine the resemblance of the child to either of the parents?

निष्ठीविका गौरवमङ्गसाद-
स्तन्द्राग्रहणौ हृदये व्यथा च ।

तृप्तिश्च बीजग्रहणं च योन्यां
गर्भस्य सद्योऽनुगतस्य लिङ्गम् ॥ २३ ॥

निष्ठीविका थूठनुं आवपु लालासाव, गौरवम् गुरुता गुरुता, अङ्गसादः गात्रोनी शिथिलता गात्रोमे शिथिलता, स्तन्द्रा-तन्द्रा तन्द्रा, ग्रहणौ रोमहर्ष रोमहर्ष, हृदये व्यथा च लक्ष्यमा पीडा हृदयमें पीडा, तृप्तिः च सतीथ

२३ हृदये व्यथा च—हृदयव्यथा च (ध.)

„ योन्या—योन्या (क.)

सतोष, योन्याम् च अने ऐनिर्भूतौ और योनिमे, वीजग्रहणम् वीर्यतुं ग्रहण्ये ये वीर्यका ठहरना ये, सद्य तस्त तत्काल, अनुगतस्य रहेला रहे हुए, गर्भस्य गर्भनां गर्भके, लिङ्गम् लक्षण्ये लक्षण है ॥ २३ ॥

23. Salivation, heaviness, body-aches, torpor, indifference (seediness), cardiac distress, sense of satiety and the fertilization of the ovum in the womb are the signs of recent conception

पुर्गर्भाया स्त्रीगर्भाया नपुंसकगर्भायाश्च लक्षणानि—

सव्याङ्गचेष्टा पुरुषार्थिनी स्त्री
स्त्रीस्वप्नपानाशनशीलचेष्टा ।

सव्यात्तगर्भा न च वृत्तगर्भा
सव्यप्रदुग्धा स्त्रियमेव सूते ॥ २४ ॥

सव्याङ्ग- चेष्टा प्रायः अथा अगर्भी ऐष्टा इरनारी प्रायः वायें अङ्गसे चेष्टा करनेवाली, पुरुषार्थिनी पुरुषनी डामनावाणी पुरुषको चाहनेवाली, स्त्री- स्वप्न- स्त्री विंगवाणी पदार्थोनां स्वप्न स्त्रीलिङ्ग पदार्थोंके स्वप्न, पान- पीण्यं पेय पदार्थ, अक्षन- तथा भोजनवाणी तथा भोजनवाली, शील- अने स्त्रीसमान शील स्त्रीके समान शील, चेष्टा तेभ्य ऐष्टावाणी एव चेष्टावाली, सव्यात्त- गर्भा वाम पार्श्वर्भा गर्भवाणी वाम भागमें गर्भवाली, न च वृत्तगर्भा अने नेना गर्भं जेण न होय ऐवी और जिसका गर्भ गोल न हो ऐसी, सव्यप्रदुग्धा पक्षेला अथा स्तनर्भा दूधवाणी प्रथम वाये स्तनमें दुग्धवाली, स्त्री स्त्री स्त्री, स्त्रियम् एव पुत्रीने न पुत्रीको ही सूते न-म आपे छे जन्म देती है ॥ २४ ॥

24. Constant use of the left limbs, desire for man's society, dreams, and eats and drinks and behaviour befitting women, the fetus being lodged in the left part of the uterus, the uterus

२४ पुरुषार्थिनी स्त्री-सुसुखार्थिनी या (ध)

„ पानाशन-यानासन (प)

„ सव्यात्तगर्भा-सव्याङ्गगर्भा (ड, ध, द, ध)

not being rounded in shape and the appearance of milk in the left breast first, are the indications in a woman who has conceived a female child.

पुत्रं त्वतो लिङ्गविपर्ययेण
व्यासिश्चलिङ्गा प्रकृतिं तृतीयाम् ।

गर्भोपपत्तौ तु मनः स्त्रिया यं
जन्तुं व्रजेत्तत्सदृशं प्रसूते ॥ २५ ॥

अत ऐथी इससे, लिङ्गविपर्ययेण तु विपरीत लक्षण्ये तो विपरीत लक्षणसे तो, पुत्रम् पुत्रने पुत्रको, व्यासिश्चलिङ्गा अने मिश्र लक्षण्यवाणी और मिश्र लक्षण्यवाली, तृतीयाम् प्रकृतिम् नपुंसकने न-म आपे छे नपुंसकको जन्म देती है, गर्भोपपत्तौ तु अने गर्भग्रहणने समय और गर्भग्रहणके समय, स्त्रियाः मनः स्त्रीतुं मन स्त्रीका मन, यम् जन्तुम् जे प्राणीर्भा जिस प्राणीमें, व्रजेत् अथ जाये, तत्-सदृशम् तेना जेवा भाण्डने उसके समान बालकको, प्रसूते न-म आपे छे जन्म देती है ॥ २५ ॥

25. A woman, having the contrary indications, has conceived a male child. A woman showing combined traits has conceived a child with bisexual nature (eunuch). A woman gives birth to a child resembling that person of whom she thinks at the time of conception.

गर्भस्य चित्रो. सदृशत्वे कारणम्—

गर्भस्य चत्वारि चतुर्विधानि
भूतानि मातापितृसंभवानि ।

आहारजान्यात्मकृतानि चैव
सर्वस्य सर्वाणि भवन्ति देहे ॥ २६ ॥

मातापितृसंभवानि- मातृ- (पितृ- मातृ- पितृ-), आहारजानि आहारज, आत्मकृतानि च एव तथा आत्मकर्मज तथा आत्मकर्मज, चतुर्विधानि ये चार प्रकारके, सर्वाणि सधर्मा स्त्र, चत्वारि भूतानि चार भूत, सर्वस्य गर्भस्य

सधना गर्भना सब रभके, देहे देहभां देहमें, भवन्ति होय छे होते हैं ॥ २६ ॥

26. The fetus is composed of the four proto-elements derived from four sources viz , the father and the mother, the food taken by the mother during the fetal life and one's own past actions. All these exist in every one's body.

तेषां विशेषाद्भवन्ति यानि
भवन्ति मातापितृकर्मजानि ।

तानि व्यवस्येत् सदृशत्वहेतुं
सत्त्वं यथानूकमपि व्यवस्येत् ॥२७॥

तेषाम् तेओभांथी उनसेसे, यानि जे जो, याता-पितृकर्मजानि मातृज, पितृज अने उर्भज मातृज, पितृज और कर्मज, विशेषात् विशेष अविज बलवन्ति भूयवान् बलवान्, भवन्ति होय छे होते है, तानि तेओने उर्हे, सदृशत्व- सादृश्यभां सादृश्यमें, हेतुम् डारणु कारण, व्यवस्येत् भूयुवां जेधथे जानना चाहिए, सत्त्वं मनने मनको, यथानूकम् पूर्वज-म अनुसार पूर्वजन्मके अनुसार, अपि पणु भी, व्यवस्येत् भूयुपु जेधथे जानना चाहिए ॥ २७ ॥

27 Of these four kinds of proto-elemental combinations born of father, mother and past actions, whichever is most powerful is to be regarded as the determining factor of resemblance while the nature of the past actions alone, determines the psychic composition of the child

गर्भस्य सस्थानवर्णेन्द्रियवैकृताना हेतु. —

कस्मात् प्रजां स्त्री विकृतां प्रसूते
हीनाधिकाङ्गी विकलेन्द्रियां वा ।

देहात् कथं देहमुपैति वान्य-

आत्मा सदा कौतुबध्यते च ॥ २८ ॥

स्त्री स्त्री 'त्री, कस्मात् कथा डारणुथी किस कारणसे, विकृताम् विकृत विकृत, हीन- हीन हीन, अधिक- तथा अधिष्ठ तथा अधिक, अङ्गीम् अगवाणी अगवाली, विकलेन्द्रियाम् वा अथवा विकृता धन्द्रियोवाणी अथवा विकृता इन्द्रियोवाली, प्रजाम् प्रजाने प्रजाको, प्रसूते जन्म आये छे ? जन्म देती है ? आत्मा आत्मा आत्मा, देहात् ओऽ देहभांथी एक देहसे, अन्यम् देहम् भील देहभां दूसरे देहमें, कथम् क्वी रीते कैसे, उपैति अय छे ? जाता है ? यदा च अने दभेशां और सदा, कै डानी साथे किकके साथ, अनुबध्यते जेधथेदेा गहे छे ? लगा रहता है ? ॥ २८ ॥

28. Why does a woman give birth to a deformed child having limbs and senses either deficient, or extra or defective ? How does the soul migrate from body to body ? and by what is it always associated ?

वीजात्मकगर्भाशयकालदोषै-

संतुस्तथाऽऽहारविहारदोषैः ।

कुर्वन्ति दोषा विविधानि दुष्टाः

संस्थानवर्णेन्द्रियवैकृतानि ॥ २९ ॥

वीज- भीज वीज, आत्म- आत्मा आत्मा, कर्म- कर्म, आशय- गर्भाशय गर्भाशय, कालदोषैः तेभज डणना दोषथी एव कालके दोषसे, तथा तथा तथा, यातु माताना माताके, आहारविहार- आहार- विहारना आहारविहारके, दोषै. दोषेथी दोषसे, दुष्टा दुष्ट थथेदा दुष्ट हुए, दोषा. दोष दोष, विविधानि विविध प्रकारनी नाना प्रकारकी, संस्थान- आकृति आकृति, वर्ण- वर्ण वर्ण इन्द्रिय- अने धन्द्रियोनी और इन्द्रियोकी, वैकृतानि विकृतिथेने विकृतियोंको, कुर्वन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते है ॥ २९ ॥

29 The malformations of shape, color and the senses are caused by the morbid humors that are provoked

by the defects of the spermoplasm by actions in the previous life, the condition of the uterus and season as well as the defects of the mother's diet and behaviour during gestation

वर्षासु काष्ठाश्मघनास्त्रुवेगा-

त्तरोः सरित्स्त्रोतसि संस्थितस्य ।

यथैव कुर्युर्विकृतिं तथैव

गर्भस्य कुक्षौ नियतस्य दोषाः ॥३०॥

यथा जे प्रभाणु जैसे, वर्षासु वर्षाकाणमां वर्षा ऋतुमें, काष्ठ- डाण्ड काष्ठ अश्मघन- पाषाणुभाउ पाषाण- खण्ड, अस्त्रुवेगा. अने जेणे ओओना वेग और जल इनके वेग, सरित् नदीना नदीसे, स्त्रोतसि प्रवाहमां प्रवाहमें, संस्थितस्य लक्षेदा खडे हुए तरो आउनी वृक्षकी, विकृतिम् विकृति विकृति, कुर्युं करे छे करते है, तथा एव ते जे प्रभाणु उची प्रकार, दोषा दोषो दोष, कुक्षौ कुक्षिमां कुक्षिमे, नियतस्य रहेदा रहे हुए गर्भस्य गर्भनी विकृति करे छे गर्भकी विकृति करते है ॥ ३० ॥

30. As in the rainy season, the pieces of wood and stone that rush down a current of water bend and deform a tree growing in its way, similarly do the provoked humors deform the fetus established in the uterus.

आत्मा कथं देहाद्देहान्तरं यातीति निरूपणम्—

भूतैश्चतुर्भिः सहितः सुसूक्ष्मै-

र्मनोजवो देहमुपैति देहात् ।

कर्मात्मकत्वाच्च तु तस्य दृश्यं

दिव्यं विना दर्शनमस्ति रूपम् ॥३१॥

सुसूक्ष्मे अत्यन्त सूक्ष्म अत्यन्त सूक्ष्म, चतुर्भिः चार चार, भूतैः भूतैः भूतोंके सहित सहित साथ, मनोजव मनो गमन करते. आत्मा मनसे गमन करता हुआ आत्मा, कर्मात्मकत्वाच्च कर्माधीनताथी कर्मकी अधीनतासे, देहात् ओछे देहमात् एऊ देहसे, देहम्

भीम देहने दूसरे देहको, उपैति प्राप्त आय छे प्राप्त होता है, दिव्यम् दर्शनम् विना दिव्य दृष्टि सिवाय दिव्य दृष्टिके विना, तस्य तु तेषु उसका, रूपम् रूप रूप, दृश्यम् दृश्य दृश्य, न अस्ति नहीं नहीं है ॥ ३१ ॥

31 The soul which moves along with the mind, flits from one body to another enveloped by the subtle forms of the four proto-elements. As it is of the subtle nature of the tendencies of action, its form cannot be visible except to the mystic vision of the Yogis.

स सर्वगः सर्वशरीरभृच्च

स विश्वकर्मा स च विश्वरूपः ।

स चेतनाधातुरतीन्द्रियश्च

स नित्ययुक् सानुशयः स एव ॥३२॥

स ते वह, सर्वग सर्वाव्यापी सर्वव्यापी, सर्वशरीरभृत् च अने अथां शरीरने धारण करनेवाला छे और सर्व शरीरको धारण करनेवाला है, सः ते वह, विश्वकर्मा सधर्मा कर्मा करनेवाला छे सब कर्मको करनेवाला है, स च ते वह, विश्वरूप विश्वरूप छे विश्वरूप है, स. ते वह, चेतनाधातु चेतनाधातु चेतनाधातु, अतीन्द्रियः च अने अतीन्द्रियातीत छे और इन्द्रियातीत है, सः ते वह, नित्ययुक् बुद्धि आदि भावोथी नित्य जेदायेके छे बुद्धि आदि भावोंसे नित्य जुडा हुआ है, सानुशय तेमजे रागादिथी युक्त पणु एवं रागादिसे युक्त भी, स एव ते जे छे वही है ॥ ३२ ॥

32 It is all-pervasive and can take all bodily forms. It can do all actions and appear in all shapes. It is the element of consciousness and transcends sense-perceptions. It is always in conjunction with the mind, intellect etc., and is associated with the emotions of like and dislike.

रसात्ममातापितृसंभवानि

भूतानि विद्याद्दश षट् च देहे ।

चत्वारि तत्रात्मनि संश्रितानि

स्थितस्तथाऽऽत्मा च चतुर्षु तेषु ॥ ३३ ॥

देहे देहमां देहमें, रस- रसथी रससे, आत्म-
आत्माथी आत्मासे, माता- माताथी मातासे, पितृ- अने
पिताथी और पितासे, संभवानि उत्पन्न थनारं उत्पन्न
होनेवाले, भूतानि भूते। भूत, दश षट् च सोऽथ सोरुह,
विद्यात् अणुनां जाने, तत्र तेमां उनमें, चत्वारि आर
चार, आत्मनि आत्मां आत्मामें, संश्रितानि आश्रित
छे आश्रित है, तथा च अने तेनी श्रिते और उसी
तरह, तेषु चतुर्षु अे आरमां उन चारोंमें, आत्मा आत्मा
आत्मा, स्थितः रहेवे छे रहा हुआ है ॥ ३३ ॥

33. The proto-elemental combina-
tions born of the tastes of the mother's
diet, of one's own past actions, and
of the father and mother make sixteen
altogether. Of them only the four
that are the result of the self's past
actions alone, adhere to the self, and
so does the self reside in them four.

भूतानि मातापितृसंभवानि

रजश्च शुक्रं च वदन्ति गर्भे ।

आप्याय्यते शुक्रमसृक् च भूतै-

यैस्तानि भूतानि रसोद्भवानि ॥ ३४ ॥

गर्भे गर्भमां गर्भमें, रज च रज आर्तव, शुक्रम
च अने शुक्रने और शुक्रको, माता-पितृ- माता अने
पिताथी माता और पितासे, संभवानि उत्पन्न थनारं
उत्पन्न होनेवाले, भूतानि भूते। भूत, वदन्ति उहे छे
कहते है, ये भूतै अे भूते। दारं जिन भूतोंसे, शुक्रम
शुक्रं शुक्र, आर्तवम् च अने आर्तव और आर्तव,
आप्याय्यते पुष्ट थाय छे पुष्ट होता है, तानि भूतानि ते
भूते। वे भूत, रसोद्भवानि रसथी उत्पन्न थनारं छे
रससे उत्पन्न होनेवाले है ॥ ३४ ॥

३४. गर्भे-गर्भम् (घ)

,, भूतानि रसोद्भवानि-देहे रसजन्मि विद्यार (घ)

34. The proto-elements derived
from the mother and father are known
as the plasm and the sperm. Those
proto-elements with which spermo-
plasm is nourished are derived from
the six tastes of the mother's diet
during gestation.

भूतानि चत्वारि तु कर्मजानि

यान्यात्मलीनानि विद्वन्ति गर्भम् ।

स वीजधर्मा ह्यपरापराणि

देहान्तराण्यात्मनि याति याति ॥ ३५ ॥

कर्मजानि तु अने उर्भण्य और कर्मजन्य,
चत्वारि आर चार, भूतानि भूते। भूत, यानि अे जो,
आत्मलीनानि आत्मां लीन यर्भने आत्मामें लीन
होकर, गर्भम् गर्भमां गर्भमें, विद्वन्ति अविष्ट थाय छे
प्रविष्ट होते है, स. ते वह, वीजधर्मा अणुधर्मा वीज-
धर्मा, आत्मनि अथारे आत्मा जव आत्मा, अपरापराणि
अणु अणु दूसरे दूसरे, देहान्तराणि देहान्तरोमां
देहान्तरोंमें, याति अथ छे अथारे जाता है तय, याति
तेनी साथे अथ छे उनके साथ जाता है ॥ ३५ ॥

35. Those four proto elements that
are derived from the self's past actions
enter the fetus, being latent in the
self. That product of the past action
being latent like a seed in the self,
leads the self from incarnation to in-
carnation of either a lower or a higher
order.

रूपाद्धि रूपप्रभवः प्रसिद्धः

कर्मात्मकानां मनसो मनस्तः ।

भवन्ति ये त्वाकृतिषुद्धिभेदा

रजस्तमस्तात्र च कर्म हेतुः ॥ ३६ ॥

कर्मात्मकानाम् उर्भण्य आणुधर्मा कर्मजन्य
प्राणियोंके, रूपप्रभव. रूपनी उत्पत्ति रूपकी उत्पत्ति,
रूपात् हि रूपथी रूपसे, मनसः तथा मननी उत्पत्ति

तथा ममकी उत्पत्ति, अनस्तः मनथी थाय छे मनसे होती है, ये तु अने जे और जो, ब्रह्मकृति- आकार आकार, बुद्धिभेदा तेमज् बुद्धिना भेदे एव बुद्धिके भेद, भवन्ति थाय छे होते हैं, तत्र तेभां उवमे, रज रजोगुण रजोगुण, तम तमोगुण तमोगुण. कर्म च अने कर्म और कर्म, हेतु हेतु छे हेतु है ॥३६॥

36. It is well known that form is born of form and the mind is born of mind, which is the result of past actions. Whatever changes may occur in the forms and the minds are caused by the influence of Rajas and Tamas, i. e. passion and ignorance, and the past actions of the self.

आत्मनोऽनुबन्धा—

अतीन्द्रियैस्त्वैरतिसूक्ष्मरूपै-

रात्मा कदाचित्त्र वियुक्तरूपः ।

न कर्मणा नैव मनोमतिभ्यां

न चाप्यहङ्कारविकारदोषैः ॥ ३७ ॥

अतीन्द्रियै अतीन्द्रिय इन्द्रियातीत, अतिसूक्ष्मरूपै तथा अति सूक्ष्म रूपवाला तथा अति सूक्ष्म रूपवाले, तैः जे भूतोथी उन मूर्तोसे, आत्मा आत्मा आत्मा, कदाचित् कही, वियुक्तरूप न जुड़े थते। नथी अलग नहीं होता, न कर्मणा कर्मथी जुड़े थते। नथी कर्मसे अलग नहीं होता, न एव मनोमतिभ्याम् मन अने बुद्धिथी पशु जुड़े थते। नथी मन और बुद्धिसे भी अलग नहीं होता, न अपि च अहंकारविकारदोषै तेमज् अहंकारना विकाररूप दोषोथी पशु जुड़े थते। नथी एवं अहंकारके विकाररूप दोषोसे भी वियुक्त नहीं होना ॥ ३७ ॥

37. The self is never dissociated from the very subtle and super-sensual elements or from its tendencies of past actions or from the mind and the

intellect, or from the principles of ego and the disorders of passion and ignorance

रजस्तमोभ्यां हि मनोऽनुबन्धं

ज्ञानं विना तत्र हि सर्वदोषाः ।

गतिप्रवृत्त्योस्तु निमित्तमुक्तं

मनः स्रदोषं बलवच्च कर्म ॥ ३८ ॥

मन मन मन, रज - रजोगुण रजोगुण, तमोभ्याम् अने तमोगुण साथे और तमोगुणके साथ, अनुबन्धम् अने साथे छे जुड़ा हुआ है, ज्ञानम् विना ज्ञान सिवाय ज्ञानके विना, तत्र तेभां उसमें, सर्वदोषा. सधना दोषो रहे छे तत्र दोष रहते है, स्रदोषम् दोषयुक्त दोषयुक्त, मन मन मन, बलवत् च अने अणवान और बलवान, कर्म कर्म कर्म, गति- देहान्तरगमन देहान्तरगमन, प्रवृत्त्योः तु अने धर्माधर्मप्रवृत्तिनां और धर्माधर्म-प्रवृत्तिके, निमित्तम् कारण. उक्तम् उक्ता छे कहे हैं ॥ ३८ ॥

38 The mind indeed is bound by passion and ignorance and in the absence of knowledge, all disorders are brought about by them. This mind along with its disorders and the force of past actions are the causes of transmigration of the self from life to life as well as for righteous or unrighteous conduct

रोगाणां हेतु शमन च—

रोगाः कुतः संशमनं किमेपां

हर्षस्य शोकस्य च किं निमित्तम् ।

शरीरसत्त्वप्रभवा विकाराः

कथं न शान्ताः पुनरापतेयुः ॥ ३९ ॥

रोगा रोगो रोग, कुतः शान्ती थाय छे? किससे होते हैं?, एषाम् ओशोतु इनका, संशमनम् संशमन संशमन, किम् तु छे? क्या है?, हर्षस्य हर्षतु हर्षका

शोकस्य च अने शोकेतु और शोकका, निमित्तम् किम्
कारणं भूत्तु ? कारणं कया है ? ज्ञान्ताः शान्तं अथेदा
शान्तं हुए, शरीरसत्त्वप्रभवाः शारीरिक अने मानसिक
शारीरिक और मानसिक, विकाराः रोगे गेग, पुन इरीथी
फिर, कथम् केवी रीते किस तरह, न आपतेयु न
आवी पडे न हो जायें ॥ ३९ ॥

39. How are the diseases born ?
What are their remedies ? What is
the cause of joy and what of sorrow ?
How do psycho-somatic disorders, once
quieted, not recur ?

प्रज्ञापराधो विषमास्तथाऽर्था

हेतुस्तृतीयः परिणामकालः ।

सर्वामयामां त्रिविधा च ज्ञान्ति-

ज्ञानार्थकालाः समयोगयुक्ताः ॥ ४० ॥

प्रज्ञापराध. प्रज्ञापराध प्रज्ञापराध, विषमा. अर्थाः
विषम विषये विषम विषय, तथा तथा तथा, तृतीयः
तीजे तीसरा, परिणाम-कालः परिणाम काल का
परिणाम, हेतुः अने रोगोनां रोगोके, हेतु कारणं छे
कारण है, समयोग-सम्यग्-योगथी सम्यग्-योगसे,
युक्ता. युक्त युक्त, ज्ञानार्थकाला ज्ञान, अर्थ अने काल
अने ज्ञान, अर्थ और काल ये, सर्वामयामां च त्रिविधा
ज्ञान्तिः सर्व रोगोकी शान्ति भाटे त्रयु प्रकारना
कारण छे सब रोगोकी शान्तिके लिए तीन प्रकारके कारण
है ॥ ४० ॥

40. Volitional transgression, un-
wholesome sense-contacts and thirdly
seasonal variation are the causes of
disease Right knowledge, wholesome
sense-contacts and normality of season
are the remedies

हर्षस्य शोकस्य च निमित्तम्—

धर्म्याः क्रिया हर्षनिमित्तमुक्ता-

स्ततोऽन्यथा शोकवशं नयन्ति ।

शरीरसत्त्वप्रभवास्तु रोगा-

स्तयोरवृत्त्या न भवन्ति भूयः ॥ ४१ ॥

धर्म्या क्रिया धार्मिक क्रियाओने धार्मिक क्रिया-
ओको. हर्षनिमित्तम् हर्षं कारण, उक्ता.
उक्त छे कहा गया है, तत् अन्यथा अनाथी उदरी
क्रियाओ. इससे विपरीत क्रियाएं, शोकवशम् शोकवश
शोकवश, नयन्ति करे छे करनी है, शरीरसत्त्वप्रभवा.
तु अने शारीरिक तथा मानसिक और शारीरिक तथा
मानसिक, रोगा रोगे रोग, तयो शरीर तथा मन
अने अने शरीर तथा मन उन दोनोंकी, अवृत्त्या निवृत्ति
थता निवृत्ति होने पर, भूय. इरीथी फिरसे, न भवन्ति
थता नथी नही होते ॥ ४१ ॥

4. Righteous acts are responsible
for joy and similarly unrighteous acts
lead to sorrow, by the avoidance of
such activity, psycho-somatic diseases
do not recur after their subsidence

प्रज्ञान्ताना विकाराणामपुनरानमनोपाय —

रूपस्य सत्त्वस्य च सन्ततिर्या

नोक्तस्तदादिर्नहि सोऽस्ति कश्चित् ।

तयोरवृत्ति क्रियते पराभ्यां

धृतिस्मृतिभ्यां परया धिया च ॥ ४२ ॥

रूपस्य शरीरने शरीरका, सत्त्वस्य च अने सत्त्वने।
आर सत्त्वका, यः जो, सत्तति प्रवाह छे प्रवाह है,
तदादिः तेषु कारण उसका आदि, न उक्त उद्धृता
आव्यु नथी नही कहा गया, हि कारणके क्योंकि, स-
ते वह, कश्चित् कर्ष पणु कृष् भी, न अस्ति नथी नही
है, पराभ्याम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, धृति-धीरवृत्ति, स्मृतिभ्याम्
अने स्मृतिद्वारा और स्मृतिद्वारा, परया च तथा उत्तम
और उत्तम, धिया बुद्धि द्वारा बुद्धि द्वारा, तयो. अने अनेनी
उन दोनोंकी, अवृत्ति निवृत्ति निवृत्ति क्रियते करवाभा
आवे छे की जाती है ॥ ४२ ॥

42. This body-mind continuum is
said to have no beginning nor has it

४१. रोग-दोषा (छ)

indeed any. Its cessation can be brought about by meditation, remembering the scriptures and transcendental understanding.

सत्याश्रये वा द्विविधे यथोक्ते

पूर्वं गदेभ्यः प्रतिकर्मनित्यम् ।

जितेन्द्रियं नानुपतन्ति रोगा-

स्तत्कालयुक्तं यदि नास्ति दैवम् ॥४३॥

यथोक्ते वा अथवा यथोक्त अथवा यथोक्त, द्विविधे ज्ञे प्रकृतिना दो प्रकारके आश्रये सति आश्रये होना अर्थात् आश्रय होने पर भी, यदि ज्ञे यदि, तत्काल- ते समये उस समयमें, युक्तम् रोगोत्पादक रोगोत्पादक, दैवम् दैव दैव, नास्ति न होय तो न होवे तो, गदेभ्य पूर्वम् रोग यथा पहले रोग उत्पन्न होनेसे पूर्व, प्रतिकर्म-नित्यम् उपचारपरतपर उपचारपरायण, जितेन्द्रियम् अने सयमीने और मयमीको, रोगा रोगो रोग, न अनुपतन्ति वायु पडाती नहीं नहीं होते ॥४३॥

43. Diseases do not attack the man that always practises prophylactic measures against disorders which have been already described to have two resorts-body and mind, and who has controlled his senses, unless of course, he is temporarily overpowered by the effects of his past actions.

दैवं पुरा यत् कृतमुच्यते तत्

तत् पौरुषं यत्त्विह कर्म दृष्टम् ।

प्रवृत्तिहेतुर्विषमः स दृष्टो

निवृत्तिहेतुर्हि समः स एव ॥४४॥

पुरा पूर्वजन्ममां पूर्वजन्ममें, यत् कृतम् जे करेणु छे जो किया हुआ है, तत् ते उसे, दैवम् दैव दैव, उच्यते उच्यते छे कहते हैं, इह तु अने आ जन्ममां और इस जन्ममें, यत् कर्म जे कर्म करेणुमां आवे छे जो कर्म किया जाता है, तत् ते उसे, पौरुषम् पुरुषार्थ

४३ नानुपतन्ति-नानुपतन्ति (स ज थ)

४४. तत् पौरुष-उन्मानुषं (ध)

पुरुषार्थ, दृष्टम् उच्यते छे कहते हैं, विषम स. विषम ते विषम वह, प्रवृत्तिहेतु प्रवृत्तिनु कारण, दृष्ट मानेला छे माना गया है, सम अने समयोगयुक्त और समानयोगयुक्त, सः एव ते जे पुरुषार्थ वही पुरुषार्थ, निवृत्तिहेतु हि निवृत्तिनु कारण मानेला छे निवृत्तिका कारण माना गया है ॥ ४४ ॥

44 What is done in the previous life is called past action and what is being done now is present action When they are unequal they cause the emergence of disease and when they are equal they cause the alleviation of disease

ऋतुजा विकाराः कथं न भवन्ति—

हैमन्तिकं दोषचयं वसन्ते

प्रवाहयन् त्रैष्मिकमभ्रकाले ।

घनात्यये वार्षिकमाशु सम्यक्

प्राप्नोति रोगान्ऋतुजान्न जातु ॥४५॥

वसन्ते वसन्तमां वसन्तमें, हैमन्तिकम् हैमन्तना हैमन्तके, अभ्रकाले वर्षांमां वर्षांमां, त्रैष्मिकम् त्रैष्मिकम् त्रैष्मिकके, घनात्यये अने शरदमां और शरदमें, वार्षिकम् वर्षांमां वर्षांमां, दोषचयम् दोषचय अने दोषसंग्रहको, आशु जल्दी शीघ्र, सम्यक् सारी रीते भली प्रकार, प्रवाहयन् डाढी नाभनार मनुष्य निकाल देनेवाला मनुष्य, जातु उद्यत् कभी, ऋतुजान् रोगान् ऋतुजन्य रोगोने ऋतुकृत रोगोको, न प्राप्नोति प्राप्त यतो नहीं प्राप्त नहीं होता ॥ ४५ ॥

45. He who purges away thoroughly the morbid humors accumulated in the body during winter, at the beginning of the spring and of the summer, before the rains begin, and of the rainy season at the beginning of the autumn every year, is never afflicted with seasonal disorders.

४५ जातु-जन्तु (ध.)

नरः कथमरोगो भवति—

नरो हिताहारविहारसेवी
समीक्ष्यकारी विषयेष्वसक्तः ।

दाता सम सत्यपरः क्षमावा-
नासोपसेवी च भवत्यरोगः ॥४६॥

हित- हितकारक हितकर, आहार- आहार आहार, विहार- अने विहारतु और विहारका, सेवी सेवन करनेवाला, समीक्ष्य- जेष्ठ विचारी सोच समझ कर, कारी काम करनेवाला, विषयेषु विषयोंमें, असक्त अनासक्त अलोलुप, दाता दान देनेवाला, समः समदर्शी समदर्शी, सत्यपरः सत्यपरायण सत्यपरायण, क्षमावान् क्षमावाणी क्षमाशील, आसोपसेवी च अने आप्तोत्तु सेवन करनेवाला और आसोपसेवी सेवन करनेवाला, नर मनुष्य मनुष्य, अरोग नीरोग नीरोग, भवति थाय छे होता है ॥ ४६ ॥

46. He who is given to wholesome food and conduct, who has discernment and detachment from sense pleasures, who is charitable, impartial, truthful and forgiving and who follows the precepts of the sages, lives free from disease.

मतिर्वचः कर्म सुखानुबन्धं
सत्त्वं विधेयं विशदा च बुद्धिः ।

ज्ञानं तपस्तत्परता च योगे
यस्यास्ति तं नानुपतन्ति रोगाः ॥४७॥

मतिः मति मति, सुखानुबन्धम् परिष्णामे सतत सुख देनेवाले, वचः वाणी वाणी, कर्म तथा कर्म तथा कर्म, विधेयम् स्वाधीन स्वाधीन, सत्त्वम् मन मन, विशदा च निर्मल निर्मल, बुद्धिः बुद्धि बुद्धि, ज्ञानम् ज्ञान ज्ञान, तपः तप तप, योगे च अने योगोंमें और योगमें, तत्परता तत्परता

४७ सुखानुबन्ध-सुखानुबन्धि (ष त)
, नानुपतन्ति-नानुपतन्ति (ख, न घ)

तत्परता, यस्य अस्ति जेने छे जिसे है, तम् तेने उसे, रोगाः रोगों रोग, न नानुपतन्ति लागु थता नहीं नहीं होते ॥ ४७ ॥

47 Diseases do not befall a man in whom thought, word and deed are happily blended, the mind is controlled and the understanding is clear and who is possessed of knowledge, austerity and the absorption in Yoga.

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकः ।

इहान्निवेशस्य महार्थयुक्तं

षट्त्रिंशकं प्रश्नगणं महर्षिः ।

अतुल्यगोत्रे भगवान् यथाव-

निर्णीतवान् ज्ञानविवर्धनार्थम् ॥४८॥

तत्र आ विषयमां इस विषयमें, श्लोक. उपसहारने श्लोक छे के उपसहारका श्लोक है कि, इह अतुल्यगोत्रे आ अतुल्यगोत्रीय शारीर अध्यायमां इस अतुल्यगोत्रीय शारीर अध्यायमें, भगवान् भगवान् भगवान्, महर्षिः आत्रेय महर्षिः आत्रेय महर्षिने, ज्ञानविवर्धनार्थम् ज्ञानवृद्धिने माटे ज्ञानकी वृद्धिके लिए, अन्निवेशस्य अन्निवेशना अन्निवेशके, महार्थयुक्तम् अर्थगौरवयुक्त अर्थगौरवयुक्त, षट्त्रिंशकम् छत्रीस छत्रीस, प्रश्नगणम् प्रश्नोना समूहने प्रश्नोंका, यथावत् सारी रीते सम्यक् प्रकार, निर्णीतवान् निर्णय किया है ॥४८॥

Here is the recapitulatory verse

48. In the chapter on the exogamous union, the great worshipful sage has cleared all the thirty six questions so full of import, put by Agnivesa, in order to enhance the wisdom of humanity.

इहान्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिलिखिते शारीर-
स्थानेऽतुल्यगोत्रीयं शारीरं नाम
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने थरुधयी प्रतिसंस्कृत पाभेला आ शास्त्रभां और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, शारीरस्थाने शारीर-
स्थानभां शारीरस्थानमें, अतुल्यगोत्रीयम् शारीरम्
'अतुल्यगोत्रीय शारीर' 'अतुल्यगोत्रीय शारीर' नाम
नामने नामका, द्वितीय पीले दूसरा, अध्याय अध्याय
स पूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ २ ॥

2 Thus in the section on the em-
bodiment of man, in the treatise com-
piled by Agnivesa and revised by
Caraka, the second chapter entitled
"The exogamous union" is completed.

तृतीयोऽध्यायः ।

तीले अध्याय अध्याय तीसरा

Chapter III

खुडिकागर्भावक्रान्तिशारीरोपक्रमम्. —

अथातः खुडिकां गर्भावक्रान्ति शारीरं व्या-
ख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ इवे अहीथी अब आगे, खुडिकाम् गर्भाव-
क्रान्तिम् शारीरम् 'खुडिकागर्भावक्रान्तिशारीर' नामना
अध्यायनु 'खुडिकागर्भावक्रान्तिशारीर' नामके अध्यायका,
व्याख्यास्याम व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये
आत्रेयने इति ह आ विषयभां नीचे प्रभाषे न उर
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, स्माह स्माह इहेलु हे रहा
है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the
minor chapter on the formation of the
foetus in the section on the Human
Embodiment.

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

गर्भस्याग्निवृत्ते, अभिवृद्धेः, सुखप्रभवस्य च कारणम्, गर्भो
हि मातृज पितृज, आत्मजो रसज सात्म्यजश्च, परलोका-
देत्य सत्त्वं गर्भमवकाशतीति आत्रेयकृता प्रतिज्ञा—

पुरुषस्यानुपहतरेतसः स्त्रियाश्चाप्रदुष्टयोनिशो-
णितगर्भाशयाया यदा भवति संसर्गः ऋतुकाले,
यदा चानयोस्तथायुक्ते संसर्गे शुक्रशोणितसं-
सर्गमन्तर्गर्भाशयगतं जीवोऽवकाशति सत्त्वसंप्रयो-
गात्तदा गर्भोऽग्निनिर्वर्तते,

अनुपहत- दूषणरहित दोषरहित, रेतसः शुक्रवाण
शुक्रवाले, पुरुषस्य पुरुषने पुरुषका, अप्रदुष्ट- दोषरहित
दोषरहित, योनि- शोणित योनि- आर्तव योनि- आर्तव,
गर्भाशयाया स्त्रिया च अने गर्भाशयवाणी स्त्रीने
और गर्भाशयवाली स्त्रीका, ऋतुकाले ऋतुकाले ऋतु-
कालमें, यदा न्यारे जब, संसर्गः स योग सयोग, भवति
थाय छे होता है, यदा च अने न्यारे और जब, जनयोः
अग्निने इन दोनों स्त्री पुरुषके, तथा युक्ते तेवा प्रका-
रने उसी प्रकारका, संसर्गे स सर्ग यथा संसर्ग होनेपर,
सत्त्व संप्रयोगात् मननी गतिथी मनके योगसे, जीव-
आत्मा जीवात्मा, अन्तः- गर्भाशयगतम् गर्भाशयनी अ दर
थयेला गर्भाशयके अन्दर हुए, शुक्रशोणित- संसर्गम् शुक्र
अने शोणितना स संसर्गभां शुक्र शोणितके सयोगमें,
अवकाशति अवकाशले करे छे प्रवेश करता है, तदा न्यारे
तब, गर्भ- गर्भ- गर्भ, अग्निनिर्वर्तते निष्पन्न थाय छे
उत्पन्न होता है,

3-(1) When between a man of
unvitiated semen and a woman of
unvitiated vagina, ovum and uterus,
mating takes place during the night
time, and when, moreover, the spirit
descends, by the agency of the mind,
into the union of the ovum fertilized by
spermoplasm formed inside the womb,

३ चानयोस्तथायुक्ते-तयोस्तथायुक्ते तयोः (५)

, चानयोस्तथायुक्ते-चानयोस्तथायुक्ते तयोः (५)

as the result of the above-mentioned coming together of these two (man and woman), then the embryo is formed.

स सात्म्यरसोपयोगादरोगोऽभिवर्धते सम्यग्
गुपचारैश्चोपचर्यमाणः, ततः प्राप्तकालः सर्वेन्द्रि-
योपपन्नः परिपूर्णशरीरो बलवर्णसत्त्वसंहननसंप-
दुपेत सुखेन जायते समुदयान्नां भावानां—
मातृजश्चायं गर्भः पितृजश्चात्मजश्च सात्म्यजश्च
रसजश्च, अस्ति च खलु सत्त्वमौपपादुकमिति
होवाच भगवानात्रेयः ॥ ३ ॥

सात्म्य- सात्म्य अनुकूल, रस- रसना रसोंके, उप-
योगात् उपयोगशी उपयोगसे, सम्यक्-उपचारै च अने
सारा उपचाराशी और अच्छे उपचारोंसे, उपचर्यमाण
चिकित्सा पाभते। चिकित्साको पाता हुआ, स ते वह,
अरोगः नीरोग रहने नीरोग हो कर, अभिवर्धते वृद्धि
पाभे छे वृद्धि पाता है, तत पछी फिर, प्राप्तकाल-
पूरे दिनसे प्रसवकालको पाकर, सर्वेन्द्रिय- सर्वेन्द्रिय
सब इन्द्रियोंसे, उपपन्न युक्त युक्त परिपूर्णशरीरः स पूर्ण
शरीरवाणै सपूर्ण शरीरवाला, बलवर्ण-सत्त्व- अण-वर्ण-
भन बल-वर्ण-मन, सहनन-सपत् अने आधानी सपत्तिशी
और संगठनकी संपत्तिसे, उपेतः युक्त अनीने युक्त हो
कर, एषाम् अे शुद्ध शोषित वजरे पूर्वोक्त उन शुद्ध
शोषित आदि पूर्वोक्त, भावानाम् आवेना भावोंके, समु-
दयात् समुदायशी मेलसे, सुखेन सुखपूर्वक सुखपूर्वक,
जायते जन्मे छे उत्पन्न होता है, अयम् आ यह, गर्भः
गर्भ गर्भ, मातृज च मातृज मातृज, पितृज च पितृज
पितृज, आत्मजः च आत्मज आत्मज, सात्म्यज
सात्म्यज सात्म्यज, रसज च अने रसज छे और
रसज है, सत्त्वम् खलु मन मन, औपपादुकम् भीम
शरीरनी साथे आत्माना सध धनु उपपादन करनेवाला,
अस्ति च छे है, इति ह अेभ इस प्रकार, भगवान्

भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, उवाच
कथु कथा ॥ ३ ॥

3. That embryo grows without disease by being well tended with care. Then, when the right time has come, it is born with ease, as the result of the sum of all these factors, possessed of all the body organs fully developed and endowed with strength, complexion, intelligence and compactness. Therefore the infant is said to be born of the mother, born of the father, born of the spirit, born of concordance and born of nourishment. There is also, to be sure, the connecting agent, the mind. So spoke Atreya.

भद्राजकृतं तत्र दूषणम्—

नेति भद्राजः, किं कारणं—न हि माता न
पिता नात्मा न सात्म्यं न पानाशनभक्ष्यलेहो-
पयोगा गर्भं जनयन्ति, न च परलोकादेत्य गर्भं
सत्त्वमवक्रामति ॥ (१) ॥

भद्राजः अरदाजे कथु अरजदाजने कहा, न इति
'अेभ नथी' 'ऐसा नहीं,' किम् कारणम् तेनुं अरथ
शु ? इसका कारण क्या ?, हि तेनुं आ अरथु छे के
इसका यह कारण है कि, गर्भम् गर्भने गर्भको, माता न
माता उत्पन्न अरती नथी माता उत्पन्न नहीं करती,
पिता न पिता उत्पन्न अरते। नथी पिता उत्पन्न नहीं
करता, आत्मा न आत्मा उत्पन्न अरते। नथी आत्मा
उत्पन्न नहीं करता, सात्म्यम् न सात्म्य उत्पन्न अरतुं
नथी सात्म्य उत्पन्न नहीं करता, पान- अशन- भक्ष्य-
लेह- उपयोगाः अने पान, अशन, भक्ष्य तथा लेहना
उपयोगो पान-अशन- भक्ष्य एवं लेहके उपयोग, न जनयन्ति
उत्पन्न अरते। नथी उत्पन्न नहीं करते, परलोकात् अने
परलोकशी और परलोकसे, एत्य आत्मीने आ कर, सत्त्वम्
मन मन, गर्भम् गर्भमां गर्भमें, न च नथी नहीं,
अवक्रामति अतरतु उतरता ॥ (१) ॥

३. अभिवर्धते—अभिसंवर्धते (ध च)

,, खलु सत्त्वमौपपादुकमिति—सत्त्वसंश्रमुपपादुकम् (च)

4-(1) "No!" said Bharadwaja to this. For what reason did he say so? Because neither mother, nor father, neither the spirit, nor concordance, nor yet the use of drinks, or foods that are eaten, masticated or licked up, in fact, bring about the conception. Nor does a mind, coming from another world, enter into the embryo

यदि हि मातापितरौ गर्भं जनयेतां, भूयस्यः स्त्रियः पुमांसश्च भूयांसः पुत्रकामाः, ते सर्वे पुत्रजन्माभिसन्धाय मैथुनधर्ममापद्यमानाः पुत्रानेव जनयेयुर्दुहितृर्वा दुहितृकामाः, न तु काश्चित् स्त्रियः केचिद्वा पुरुषा निरपत्याः स्युरपत्यकामा वा परिदेवेरन् ॥ (२) ॥

यदि हि जे यदि, मातापितरौ मातापिता माता-पिता, गर्भम् गर्भने गर्भको, जनयेताम् उत्पन्न करतां होय तो उत्पन्न करते हों तो, भूयस्य धर्माधि बहुतसी, स्त्रिय स्त्रीओ स्त्रिया, भूयांस अने धर्माधि और बहुतसे, पुमांसः च पुरुषो पुरुष, पुत्रकामा पुत्रनी कामना-वाणा होय जे पुत्रकी कामनावाले होते हैं, ते सर्वे ते सर्व वे सब, पुत्रजन्म-पुत्रप्राप्तिने पुत्रोत्पत्तिको, अभिसन्धाय लक्ष्मीं राभीने लक्ष्य कर, मैथुनधर्मम् अभ्य-धर्मानुं मैथुनक्रियाको, आपद्यमाना सेवन करता सेवन करते हुए, पुत्रान् एव पुत्रोनेव पुत्रोंको ही, दुहितृकामा वा अथवा दीडरीनी धर्मावाणा और कन्याको चाहने-वाले, दुहितृ दीडरीओने पुत्रियोंको जनयेयुः उत्पन्न करे उत्पन्न करें, काश्चित् क्वी क्वीपणु और कोई भी, स्त्रिय स्त्रीओ स्त्री केचित् वा क्वी क्वीपणु अथवा कोई भी पुरुषा पुरुषो पुरुष, निरपत्याः निरसतान निरसतान, न तु स्यु न रहे न रहे, अपत्यकामा अथवा सताननी कामनावाणाओ अथवा सतानकी कामनावाले, (न) परिदेवेरन् विद्याप न करे न रोवें ॥ (२) ॥

4-(2). If the mother and father could bring about the conception, then

seeing that most men and women desire sons, all of them, with a view to begetting sons, would, by resorting to cohabitation, procreate sons alone. Or those desirous of daughters would procreate daughters alone. Neither would there be any childless men or women, nor would persons desiring progeny go about disconsolate.

न चात्माऽऽत्मानं जनयति । यदि ह्यात्माऽऽत्मानं जनयेज्जातो वा जनयेदात्मानमजातो वा, तच्चोभयथाऽप्ययुक्तम् । न हि जातो जनयति सत्त्वात्, न चाजातो जनयत्यसत्त्वात्, तस्माद्दु-भयथाऽप्यनुपपत्तिः ।

आत्मा च आत्मा आत्मा, आत्मानम् आत्माने आत्माको (अपनेको), न जनयति उत्पन्न करता नथी उत्पन्न नहीं करता, यदि हि जे यदि, आत्मा आत्मा आत्मा, आत्मानम् आत्माने आत्माको, जनयेत् उत्पन्न करे जे तो उत्पन्न करता है तो, जातः वा उत्पन्न थयेतो आत्मा उत्पन्न हुआ आत्मा, आत्मानम् आत्माने आत्माको (अपनेको), जनयेत् उत्पन्न करे जे उत्पन्न करता है, अजातः वा अथवा न उत्पन्न थयेतो आत्मा आत्माने उत्पन्न करे जे? अथवा न उत्पन्न हुआ आत्मा आत्माको उत्पन्न करता है?, तत् च ते वह, उभयथा अने रीते दोनों तरहमें, अपि पणु भी, अयुक्तम् युक्ति-संगत नथी ठीक नहीं है, हि कारणके क्योकि, सत्त्वात् विद्यमान होवाथी विद्यमान होनेसे, जात उत्पन्न थयेतो आत्मा उत्पन्न हुआ आत्मा, न जनयति पैताने उत्पन्न करता नथी अपनेको नहीं उत्पन्न करता, असत्त्वात् च अने अविद्यमान होवाथी और विद्यमान न होनेसे, अजात नहि उत्पन्न थयेतो आत्मा नहीं उत्पन्न हुआ आत्मा, न जनयति पैताने उत्पन्न करता नथी अपनेको नहीं उत्पन्न करता, तस्मात् तेथी इम लिए, उभयथा अपि अने रीते पणु दोनों तरहमें भी, अनुपपत्ति घटतु नथी युक्ति नहीं बैठती.

४-(२). स्युरपत्यकामा वा परिदेवेरन्-स्यु न चापत्यकामाः परिदेवेरन् (ध.)

४ (३) 'व्ययुक्तम्' 'व्यनुपपन्नम्' फ. " तस्माद्दुभयथा-तस्माद्दोभयथा (द.)

4-(3), Nor again does the spirit beget itself. If, indeed, the spirit engenders itself, it must do so, being already born, or in the alternative being yet unborn. Both alternatives are untenable. Nothing that is already created can be said to engender itself for the reason that it already exists nor, again, can an unborn thing be said to engender itself, for the reason that it does not exist. Either way the position is untenable.

तिष्ठतु तावदेतत् । यद्ययमात्माऽऽत्मानं शक्तो जनयितुं स्यात्, न त्वेनमिष्टास्त्रेव कथं योनियु जनयेद्वशिनमप्रतिहतगतिं कामरूपिणं तेजोबलजववर्णसत्त्वसंहननसमुदितमजरमरुजममरम् ; एवंविधं ह्यात्माऽऽत्मानमिच्छत्यतो वा भूयः ॥(३)॥

एतत् अे इतीद इसे भी, तावत् तिष्ठतु रहेवा ६४ अे रहने दो, यदि ओ यदि, अयम् आत्मा आ आत्मा यह आत्मा, आत्मानम् आत्माने (पेटाने) आत्माको (अपनेको), जनयितुम् उत्पन्न करवा उत्पन्न करनेके लिए, शक्त स्यात् समर्थ होय तो शक्तिमान हो तो, एनम् अने इसे, इष्टासु ६४ इष्ट, योनियु एव योनिशोभा ७ योनियोमें ही, वशिनम् वशी वशी, अप्रतिहतगतिम् अनियन्त्रित गतिवालो अरुद्ध गतिवाला, कामरूपिणम् यथेच्छ रूपवाला, तेज तेज तेज, बल-अण बल, जव-वेग वेग, वर्ण-वर्ण वर्ण, सत्त्व-मन मन, संहनन-अने आंधाथी और गठनसे समुदितम् युक्त युक्त, अजरम् अजर अजर, अरुजम् नीरेग नीरोग, अमरम् तेमज अमर एवं मृत्युरहित, कथम् केम क्यों न न न, जनयेत् उत्पन्न करे? पैदा करे?, हि कारण्युके क्योंकि, आत्मा आत्मा आत्मा, आत्मानम् पेटाने अपनेको, एवंविधम् अेवा इम तरहका, वा अथवा अथवा, कतः भूय अेथी पक्ष अधिक गुणोथी युक्त इससे भी अधिक गुणोंमें युक्त, इच्छति आहें अे चाहता है ॥ (३) ॥

४-(३) न त्वेनम्-न त्वेवम् (५.)

4-(4) Let us leave it at that. But even if the spirit is capable of engendering itself, why does it not reproduce itself exclusively in desirable wombs, possessed of lordship, unrestrained movement, protean power, and compounded of splendour, strength, speed, complexiou, intelligence and compactness of limbs and exemption from decay, disease and death? For thus the spirit would wish itself or indeed better than thus.

असात्म्यजश्चायं गर्भः । यदि हि सात्म्यजः स्यात्, तर्हि सात्म्यसेविनामेवैकान्तेन प्रजा स्यात्, असात्म्यसेविनश्च निखिलेनानपत्याः स्युः, तच्चोभयमुभयत्रैव दृश्यते ॥ (४) ॥

अयम् च आ यह, गर्भः गर्भ गर्भ, असात्म्यजः सात्म्यथी पक्ष उत्पन्न थतो नथी सात्म्यज भी नहीं, हि कारण्युके क्योंकि, यदि ओ यदि, सात्म्यजः स्यात् अे सात्म्यथी उत्पन्न थतो होय वह सात्म्यसे उत्पन्न होता हो, तर्हि तो तो, सात्म्यसेविनाम् सात्म्य सेवनाराशोने सात्म्य सेवन करने वालोंको, एव शक्त ही, एकान्तेन अवस्थ अवश्य, प्रजा प्रज सतान, स्यात् थाय होवे, असात्म्यसेविन च अने असात्म्य सेवनारा और असात्म्य सेवन करनेवाले, निखिलेन सर्वथा सर्वथा, अनपत्याः सतानरहित नि सतान, स्युः होय हों, तत् च परतु ते प्रजसहितपक्षुं तथा प्रजरहितपक्षु परन्तु वे सप्रज होना तथा अप्रज होना, उभयम् अने दोनों, उभयत्र एव अनेय सात्म्य सेवीर्मा तथा असात्म्य सेवीर्मा दोनों ही सात्म्यसेवीमे तथा असात्म्यसेवीमें, दृश्यते ओवाभा आवे अे देखे जाते है ॥ (४) ॥

4-(5) Nor is the conception born of concordance. If indeed it be born of concordance, then to those exclusively who observe this concordance of diet and behaviour, there should be

offspring and those whose lives are not so regulated should all be without issue As a matter of fact both these conditions i e fertility and sterility are seen alike in both classes

अरसजश्चायं गर्भः। यदि हि रसजः स्यात्, न केचित् स्त्रीपुरुषेष्वनपत्याः स्युः, न हि कश्चिदस्त्येषां यो रसान्नोपयुक्ते, श्रेष्ठरसोपयोगिनां चेद्गर्भा जायन्त इत्यभिप्रेतमिति, एवं सत्याजौर-भ्रमार्गमायूरगोक्षीरदधिघृतमधुतैलसैन्धवेशुरस-मुद्गशालिभृतानामेवैकान्तेन प्रजा स्यात्, श्यामा कवरकोदालककोरदूषककन्दमूलभक्षाश्च निखिले नानपत्याः स्युः, तच्चोभयमुभयत्र दृश्यते ॥ (५) ॥

अथ च आ यह, गर्भः गर्भः, अरसज रसजन्य पणु नथी रसज भी नहीं, हि डारण्डे क्योंकि, यदि ओ यदि, रसज स्यात् ते रसजन्य होय तो। रसज हो तो, स्त्रीपुरुषेषु स्त्रीपुरुषां स्त्रीपुरुषोंमें, केचित् डार्ड कोई, अनपत्या नि सन्तान सन्तानरहित, न स्यु न होय न हो, हि डारण्डे क्योंकि, एषाम् ओओमां इनमेंसे, कश्चित् डार्ड कोई भी, न अस्ति ओवो नथी ऐसा नहीं है, य ओ जो, रसान् रसेने। रसोका, न उपयुक्ते उपयोग न करतो होय उपयोग न करता हो, श्रेष्ठरस-उपयोगिनाम् श्रेष्ठरसने। उपयोग करनारनेन श्रेष्ठरसोका उपयोग करनेवालोंके, गर्भा। गर्भः गर्भः, जायन्ते उत्पन्न थाय ओ उत्पन्न होते हैं, इति ओवो ऐसा, अभिप्रेतम् अभिप्राय अभिप्राय, इति चेत् होय तो। हो तो, एवम् सति ओ स्थितिमां ऐसी स्थितिमें, क्षाज-अकरा बकरे, औरअ-भेडा भेडा, मार्ग-मायूर-भृगु अने भोरना भांसने। रस मृग और मयूरके मासका रस, गो-गायनां गौके, क्षीर-दधि-घृत-दूध दही अने घी दूध दही तथा घी, मधु-तैल-सैन्धव-मधु-तेल-सैन्धव शहद-तैल-सैन्धव,

इक्षुरस-शेरडीने। रस इक्षुरस, मुद्ग-शालि भृतानाम् भृगु अने शालना योओ ओओथी पोपणु पाभेला मनु-धेने मूंग और शालि चावल इनसे पोषणको प्राप्त हुए मनुष्योंके, एव न ही, एकान्तेन अवस्थ अवश्य, प्रजा प्रज संतान, स्यात् थाय हो, श्यामाक-तेभन साभे। एव श्यामाक, वरक-वग्ध वरक, उदालक-उदालक उदालक, कोरदूषक के रस कोदव, कन्द मूल कन्द अने भूण कन्द और मूल, भक्षा च आनारा मनुष्यो खाने-वाले मनुष्य, निखिलेन सर्वथा संपूर्णतया, अनपत्याः नि-सन्तान नि-सन्तान, स्युः रहे रहें, तत् च परतु ते प्रजसहितपणु तथा प्रजरहितपणु परन्तु वे सप्रज होना तथा अप्रज होना. उभयत्र अने श्रेष्ठरससेवीमां तथा अश्रेष्ठरससेवीमां दोनों श्रेष्ठरससेवीमें तथा अश्रेष्ठरससेवीमें, दृश्यते ओवामां आवे ओ देखे जाते हैं ॥ (५) ॥

4-(5) Nor is the conception born of nourishment If it is indeed born of nourishment, then none among men and women should be childless, for there is no such among them who does not imbibe some kind of nourishment If you say that what is meant is that to those alone who avail themselves of the best kind of nourishment children are born, even so, only those who are nourished on the meat of goats, sheep, deer, peafowl and on cow's milk, curds, ghee, honey, til oil, rock-salt juice of the sugar-cane, green gram and sali rice, should have children, while those who eat millet, varaka, wild millet, common millet, bulbs and roots, should all of them be childless. Both conditions, again, are seen in both classes

४ - ५) अरसजश्चायं-न रसजश्चायं (द.)

१, श्यामाकवरकोदालक-श्यामाककोदवकोदालक (ख)

२, मायूर-मायूररस (घ च छ)

३, कन्दमूल-कन्दमूलफल (च)

४, कन्दमूलभक्षा. - कन्दमूलफलभक्षा (छ.)

न खल्वपि परलोकादेत्य सर्वं गर्भमवक्रामति;

यदि ह्येनमवक्रामेत्. नास्य किञ्चित् पौर्वदेहिकं
स्यादविदितमश्रुतमदृष्टं वा, स च तच्च न किञ्चि
दपि स्मरति ॥ (६) ॥

सत्त्वम् मन मन, परलोकात् परलोकभांथी. परलो-
कसे, एस्य आवीने आ कर, गर्भम् गर्भभां गर्भमें,
न खलु अपि अवक्रामति उत्तरतु नथी नहीं उतरता,
यदि हि मे यदि, एनम् ते ये गर्भभां वह इस गर्भमें,
अवक्रामेत् उत्तरे तो। उतरता हो तो, अस्य येने इस गर्भको,
पौर्वदेहिकम् पूर्व देहकुं पूर्व देहका, किञ्चित् कर्त्तव्यं कुछ भी
अविदितम् अज्ञात, अश्रुतम् अश्रुत अश्रुत, वा के
अथवा, अदृष्टम् अदृष्ट अदृष्ट, न स्यात् न होय न हो,
सः च पक्षु तेने किन्तु उसको, तत् च ते वह, किञ्चित्
अपि कर्त्तव्यं कुछ भी, न स्मरति याद आवतु नथी
स्मरणमें नहीं आता ॥ (६) ॥

4-(6). Nor, in fact, does a mind.
coming from another world, enter into
the embryo. For, if the mind thus
enters into the embryo, there should
be nothing unknown, unheard or
unseen pertaining to its previous incar-
nation. As a matter of fact one does
not recollect anything of that kind

तस्मादेतद् ब्रूमहे-अमातृजश्चायं गर्भोऽपितृज-
श्चाज्ञात्मजश्चासात्म्यजश्चारसजश्च, न चास्ति
सत्त्वमौपपादुकमिति (होवाच भरद्वाजः) ॥ (४) ॥

तस्मात् तेथी इस लिए, एतद् ब्रूमहे अमे आ
परतु कहीये थीये के हम इस बातको कहते हैं कि,
अयम् आ यह, गर्भः गर्भं गर्भं, अमातृज. च मातृज
नथी मातृज नही, अपितृज. च पितृज नथी पितृज
नही, अज्ञात्मजः च आत्मज नथी आत्मज नही,
असात्म्यजः च सात्म्यज नथी सात्म्यज नही, अरसज.
च अने रसज पक्षु नथी और रसज भी नहीं, सत्त्वम्

४ (१) ह्येनमवक्रामेत्, -ह्येनमवक्रामेत् (क.)

.. किञ्चित्-किञ्चिदेव (छ.)

४ तस्मादेतद् ब्रूमहे-तस्मादेतद्वो ॥म (फ.)

च पणी मन और मन, औपपादुकम् इति णीण
शरीरथी संयुध करनारु दूमेरी गरीरसे मबन्ध करने-
वाला, न अस्ति नथी नहीं, (भरद्वाज भरद्वाजे भरद्वा-
जने, उवाच अमे कलु ऐसा कहा ॥ ४ ॥

4. Therefore do we assert this;
The embryo is not born of the mother,
nor of the father, nor of the spirit,
nor of the concordance nor of the
nourishment. Nor is there a mind
which is the connecting agent Thus
declared Bharadwaja

आत्रेयेण कृतं तत्समाधानम्—

नेति भगवानात्रेयः, सर्वेभ्य एभ्यो भावेभ्यः
समुदितेभ्यो गर्भोऽभिनिर्वर्तते ॥ ५ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेये आत्रेये कलु
आत्रेयेने कहा, न इति अमे नथी ऐसा नहीं, एभ्यः
आ इन, सर्वेभ्यः सर्व सब, समुदितेभ्यः अकहा थयेका
मिलित. भावेभ्य. भावेथी भावोंमें, गर्भः गर्भं गर्भं,
अभिनिर्वर्तते उत्पन्न थाय छे बनता है ॥ ५ ॥

5 The sage Atreya replied; "No.
for the embryo arises from all these
factors acting together."

गर्भस्य मातृजत्वप्रतिपादन, मातृजा भावाश्च—

मातृजश्चायं गर्भः । न हि मातुर्विना गर्भोत्पत्तिः
स्यात्, न च जन्म जरायुजानाम् । यानि खल्वस्य
गर्भस्य मातृजानि, यानि चास्य मातृतः संभवतः
संभवन्ति, तान्यनुव्याख्यास्यामः;

अयम् आ यह, गर्भं च गर्भं गर्भं, मातृज.
मातृज छे मातृज है, हि करणके क्योंकि, मातुः विना
माता विना माताके विना, गर्भोत्पत्ति गर्भनी उत्पत्ति
गर्भकी उत्पत्ति, न स्यात् न थाय न हो सके, जरा-
युजानाम् च तथा जरायुज प्राणीओने और जरायुज
प्राणियोंका, जन्म न जन्म पक्षु न थाय जन्म भी न
हो सके, अस्य आ इस, गर्भस्य खलु गर्भना गर्भके,
यानि ये मातृज भावा छे जो मातृज भाव हैं; संभवत-

अर्थात् उत्पन्न थला अर्थात् उत्पन्न होते हुए, अस्य आ गर्भना इस गर्भके, यानि जे भावो जो भावो, मातृतः च माताना भीजथी माताके बीजसे, संभवन्ति उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते है, तानि तेभ्योतु उनका, अनुन्याख्यास्यामः व्याख्यान करशु व्याख्यान करेगे,

6-(1). In one sense, the embryo is born of the mother For, surely, there is no conception in the absence of the mother nor without her is the birth possible of the viviparous class of creatures. We shall now enumerate the mother-engendered parts of the embryo, that is, those which pass to the embryo during its formation from the mother.

तद्यथा—त्वक् च लोहितं च मांसं च मेदश्च नाभिश्च हृदयं च क्लोम च यकृच्च प्लीहा च वृक्कौ च वस्तिश्च पुरीषाधानं चामाशयश्च पक्वाशयश्चोत्तरगुदं चाधरगुदं च क्षुद्रान्त्रं च स्थूलान्त्रं च वपा च वपावहनं चेति (मातृजानि) ॥ ६ ॥

तत् यथा जेभडे जैसे कि, त्वक् च त्वया त्वचा, लोहितम् च रक्त रक्त, मांसम् च मांस मांस, मेदः च मेद मेद, नाभिः च नाभि नाभि, हृदयम् च हृदय हृदय, क्लोम च क्लोम क्लोम, यकृत् च यकृत् यकृत्, प्लीहा च प्लीहा प्लीहा, वृक्कौ च जे वृक्के दोनो वृक्क, वस्तिः च अस्ति वस्ति (मूत्रागय), पुरीषाधानम् च पुरीषाधान पुरीषाधान, चामाशय च आमाशय आमाशय, पक्वाशय च पक्वाशय पक्वाशय, उत्तरगुदम् उत्तरगुद उत्तरगुद, अधरगुदम् च अधरगुद अधरगुद, क्षुद्रान्त्रम् च नाना आंतरां क्षुद्रान्त्र, स्थूलान्त्रम् च मोटा आंतरां स्थूलान्त्र, वपा च वपा वपा, वपावहनम् च इति अने वपावहन और वपावहन, मातृजानि मातृज छे मातृज है) ॥ ६ ॥

६. उत्तरगुदं—उत्तरगुदश्च (य.)

,, अधरगुदं—अधरगुदश्च (य.)

6. These are—the blood, flesh, and fat, the umbilicus, the heart, the kloman, the liver, the spleen, kidneys, bladder, pelvic colon and stomach, the colon, the rectum and the anus, the small intestine, the large intestine, the omentum and mesentery.

गर्भस्य पितृजत्वप्रतिपादन, पितृजा भावाश्च—

पितृजश्चायं गर्भः । नहि पितृर्नृते गर्भोत्पत्तिः स्यात्, न च जन्म जरायुजानाम् । यानि खल्वस्य गर्भस्य पितृजानि, यानि चास्य पितृतः संभवतः संभवन्ति, तान्यनुन्याख्यास्यामः;

अयम् आ यह, गर्भ गर्भ गर्भ, पितृज च पितृज पितृज छे पितृज भी है, हि डारण्डे क्योंकि, पितृ ऋते पिता पिता पिताके बिना, गर्भोत्पत्ति गर्भोत्पत्ति उत्पत्ति गर्भोत्पत्ति, न स्यात् न थाय न हो सके, जरायुजानाम् च अने जरायुजेनो और जरायुजोका, जन्म न जन्म पितृ न थाय जन्म भी न हो सके, अस्य आ इस, गर्भस्य खलु गर्भना गर्भके, यानि जे जो, पितृजानि पितृज भावो छे पितृज भाव है, संभवतः अर्थात् उत्पन्न थला अर्थात् उत्पन्न होते हुए, अस्य आ गर्भना इस गर्भके, यानि जे भावो जो भावो, पितृतः च पिताना शुक्रथी पिताके शुक्रसे, संभवन्ति उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते है, तानि तेभ्योतु उनका, अनुन्याख्यास्याम व्याख्यान करशु व्याख्यान करेगे,

7-(1) In one sense the embryo is born of the father, also For in the absence of the father, there is no conception too, nor without him is the birth possible of the viviparous class of creatures We shall now enumerate the father-engendered parts of the embryo, that is, those that pass to the embryo during its formation, from the father.

तद्यथा—केशश्मश्रुतखलोगदन्तास्थिसिरास्त्रायुधमन्यः शुक्रं चेति (पितृजानि) ॥ ७ ॥

तत् यथा नेत्रे जैसे कि, केश- केश केश, श्मश्रु- दाढ़ी-भूछ दाढ़ी मूछ, नख- नख नख, लोम- ३ वाडों लोम, दन्त- दांत दान्त, अस्थि- हड्डियां हड्डिया, सिरा- सिरा सिराए, स्नायु- स्नायु स्नायु, धमन्यः धमनी धमनिया, शुक्रम् च इति अने शुक्र और वीर्य, (पितृ- जानि पितृज छे पितृज है) ॥ ७ ॥

7-(2). These are the hair of the head and beard, nails, hair of the body, teeth, bones, veins, sinews, arteries and semen.

गर्भस्यात्मजत्वप्रतिपादनम्, आत्मजा भावाश्च—

आत्मजश्चायं गर्भः । गर्भात्मा ह्यन्तरात्मा यः, तं 'जीव' इत्याचक्षते शाश्वतमहजमजरममरमक्षयमभेद्यमच्छेद्यमलोढ्यं विश्वरूपं विश्वकर्माणमव्यक्तमनादिमनिधनमक्षरमपि ।

अयम् आ यह, गर्भं गर्भं गर्भ, आत्मज आत्मज आत्मज, च पण्य छे भी है, हि डारण्डे क्योकि, यं ने जो, अन्तरात्मा अन्तरात्मा डडेवाय छे अतरात्मा कहाता है, गर्भात्मा ते गर्भात्मा छे वह गर्भात्मा है, शाश्वतम् नित्य नित्य, अहजम् वेदनारहित नीरोग, अजरम् अजर अजर, अमरम् अमर अमर, अक्षयम् अक्षय अक्षय, अभेद्यम् अभेद्य अभेद्य, अच्छेद्यम् अच्छेद्य अच्छेद्य, अलोढ्यम् अलोढ्य अलोढ्य, विश्वरूपम् विश्वरूप विश्वरूप, विश्वकर्माणम् विश्वकर्मा विश्वकर्मा, अव्यक्तम् अव्यक्त अव्यक्त, अनादि अनादि अनादि, अनिधनम् अतिरहित अतिरहित, अक्षरम् अपि अने अक्षर और अक्षर, तस्मिन् ते गर्भात्माने उस गर्भात्माको, 'जीव' 'जीव' 'जीव', इति अथ ऐसा, आचक्षते डडे छे कहते हैं;

8-(1). In one sense, the embryo is born of the spirit also. The embryonic spirit is the same as the indwelling

spirit. It is called the embodied soul, eternal, discaseless, ageless, deathless, undecaying, indivisible, unsunderable, immovable, omniform, omnifunctional, invisible, beginningless, endless and immutable

स गर्भाशयसनुप्रविश्य शुक्रशोणिताभ्यां संयोगसेत्य गर्भत्वेन जनयत्यात्मनाऽऽत्मानम्, आत्मसंज्ञा हि गर्भे । तस्य पुनरात्मनो जन्मानादित्वात्प्रपद्यते, तस्मान्न जात एवायमजातं गर्भं जनयति, अजातो ह्ययमजातं गर्भं जनयति; स चव गर्भः कालान्तरेण वालयुवस्यविरभावान् प्राप्नोति, स यस्यां यस्यामवस्थायां वर्तते तस्यां तस्यां जातो भवति, या त्वस्य पुरस्कृता तस्यां जनिष्यमाणश्च, तस्मात् स एव जातश्चाजातश्च युगपद्भवति; यस्मिंश्चैतद्गुभयं संभवति जातत्वं जनिष्यमाणत्वं च स जातो जन्यते, स चैवानागतेष्ववस्थान्तरेष्वजातो जनयत्यात्मनाऽऽत्मानम् ।

स. ते अथ वह जीव, गर्भाशयम् गर्भाशयमां गर्भाशयमे, अनुप्रविश्य प्रवेश करीने प्रविष्ट हो कर, शुक्रशोणिताभ्याम् शुक्र अने शोणित साथे शुक्रशोणितसे, संयोगम् एत्य स शोण पाणीने मिल कर, आत्मानम् पीताने अपनेको, आत्मना पीताथी अपनेसे, गर्भत्वेन गर्भरूपमां गर्भरूपमे, जनयति उत्पन्न करे छे पैदा करता है, हि डारण्डे क्योकि, गर्भे आधीन गर्भमां इस लिए गर्भमे, आत्मसंज्ञा 'आत्मा' अथे नाम छे

८. जन्मानादित्वात्-जन्मादिसत्त्वात् (द त)
- ११ तस्मान्नजात एवायमजात गर्भं जनयति, अजातो ह्ययमजात गर्भं जनयति,—तस्मादजात एवायमजात गर्भं जनयति, जातोऽप्यजातं च गर्भं जनयति; (घ.)
- १२ न जात-अजात (च.)
- १३ अजातो ह्ययमजात-जातोऽप्यजात (द.)
- १४ प्राप्नोति-आप्नोति (त)
- १५ ,, -अवाप्नोति (घ)
- १६ यस्मिन्-तस्मिन् (छ.)
- १७ रभयं-रभयं युगपत् (च.)

‘आत्मा’ यह संज्ञा है, तस्य ते इति, आत्मन पुन आत्मानो आत्माका, अनादित्वात् अनादिपक्षात् अनादि होनेसे, जन्म जन्म जन्म, न उत्पन्नसे उत्पन्न शक्ये नहि नहीं हो सकता, तस्मात् तैथी इति, एत एव जन्मेति उत्पन्न हुआ, अपश्चात् आत्मा यह आत्मा, अजातम् न जन्मेति अजात, गर्भम् गर्भने गर्भको, न जनयति उत्पन्न नहीं करती उत्पन्न नहीं करता, अजातः हि पक्षे न जन्मेति परंतु अजात, अयम् आत्मा यह आत्मा, अजातम् न जन्मेति अजात, गर्भम् गर्भने गर्भको, जनयति उत्पन्न करे उत्पन्न करता है, स च एव अने ते ज और वही, गर्भं गर्भं, कालान्तरेण कालान्तरे कालान्तरे, बाल- बाल बाल, युव- युवान युवा, स्वविर- अथै वृद्ध और वृद्ध, भावान् अवस्थाओंके अवस्थाओंको, प्राप्नोति प्राप्ति करे उत्पन्न करता है, स ते वह, यस्याम् यस्याम् जे जे जिस जिस, अवस्थायाम् अवस्थायां अवस्थाओं, वर्तते होय उत्पन्न रहता है, तस्याम् तस्याम् ते ते अवस्थायां उस उस अवस्थाओं, जात उत्पन्न उत्पन्न, भवति थाय उत्पन्न उत्पन्न हुआ है ऐसा कहा जाता है, अस्य तेनी इसकी, या तु पुरस्कृता जे अविध्यन्ती अवस्था उत्पन्न उत्पन्न है, तस्याम् तस्याम् तेनी उसमें, जनिष्यमाणः च जन्मानो उत्पन्न उत्पन्न उत्पन्न होनेवाला है ऐसा कहा जाता है, तस्मात् तैथी इति, एत एव ते वही, जातः च जन्मेति उत्पन्न, अजातः च अने न जन्मेति और अमुष्पन्म, युगपत् ऐडी साथे एकसाथ, भवति अने उत्पन्न होता है, यस्मिन् च अने जेनी और जिसमें, जातत्वम् जन्मेति होवानु जातत्व, जनिष्यमाणत्वम् च अने जन्मानु और जनिष्यमाणत्व, एतत् उभयम् अने अने दोनों, संभवति संभविते संभवित है, स ते वह, जातः जन्मेति उत्पन्न हुआ, जन्मते उत्पन्न थाय उत्पन्न होता है, स च एव अने ते ज और वही, अनागतेषु अविध्यन्ती अनागत, अवस्थान्तरेषु अविध्यन्ती अवस्थान्तरेषु, अजातः अजात आत्मा अनुत्पन्न आत्मा, आत्मना पीताथी अपनेसे, आत्मानम् पीताने अपनेको जनयति उत्पन्न करे उत्पन्न करता है;

8-(2). The spirit, entering the womb

and linking itself to the ovum fertilized by the sperm manifests itself as the embryo, for the appellation of the spirit in the embryo To that spirit however, being beginningless, there cannot be any birth in the true sense. Therefore, it is not true to say that, being itself first born, it engenders the unborn embryo, but verily being itself unborn, it engenders the unborn embryo The selfsame embryo, by the passage of time, reaches in turn, the condition of childhood, youth and old age, and in whichever condition it happens at the time to be, with reference to that condition it is said to-be-born, but with reference to that condition which is yet ahead, it is said to be-born. Therefore the selfsame spirit is said to be born and unborn at the same time. In which thing both these predications are possible, namely having been and having yet to be born, that thing, when born, is said to be engendered, and that very thing, again, with regard to its future vicissitudes, being “unborn”, engenders itself

सतो ह्यवस्थान्तरगमनभात्रमेव हि जन्म चोच्यते तत्र तत्र ववसि तस्यां तस्यामवस्थायां; यथा-सतामेव शुक्रशोणित्जीवानां प्राक् संयोगाद्भवत्वं न भवति, तच्च संयोगाद्भवति, यथा-सतस्तस्यैव पुरुषस्य प्रागपत्यात् पितृत्वं न भवति, तस्यापरयाद्भवति, तथा सतस्तस्यैव गर्भस्य तस्यां तस्यामवस्थायां जातत्वमजातत्वं चोच्यते ॥८॥

हि जन्मेति कथंकि, तत्र तत्र ते ते उस उस, वयसि पथमा उम्रमें, तस्याम् तस्याम् ते ते उस उस, अवस्थायाम्

अवस्थाभा अवस्थामें, सत विद्यमान विद्यमानकी, अवस्थान्तरगमनमात्रम् अवस्थान्तर-प्राप्ति अवस्थान्तरमें भी गमनमात्र, एव हि न ही, जन्म न-म जन्म, उच्यते च उद्देवाय छे कहलाता है, यथा न्मेभ्ये जैसे, जीवानाम् न जीवके, सताद् एव विद्यमान होवा छता विद्यमान ही, शुक्र-शोणित- शुक्र-शोणित शुक्र शोणित, संयोगात् संयोगाथी संयोगसे, प्राक् पहले, गर्भत्वम् गर्भत्व गर्भत्व, न भवति नथी नहीं, तद् च अने ते वह, संयोगात् संयोगाथी संयोगसे, भवति थाय छे होता है, यथा न्मेभ्ये जैसे, तस्य एव ते न उसी, पुरुषस्य पुरुष पुरुषके, सत विद्यमान होवा छता विद्यमान होने पर भी, अपत्यात् प्राक् सतान् यथा पहले अपत्य होनेसे पहले, पितृत्वम् तेने पितृत्व उसको पितृत्व, न भवति प्राप्ति यतु नथी नहीं प्राप्त होता, तद् च अने ते पितृत्व ओर वह पितृत्व, अपत्यात् सतान् यथाथी अपत्य होनेसे, भवति प्राप्ति थाय छे प्राप्त होता है, तथा ते भ्रमाणे इस प्रकार, तस्य एव ते न उसी, सत. विद्यमान विद्यमान, गर्भस्य गर्भान्तुं गर्भका, तस्याम् तस्याम् ते ते उस उस, अवस्थायाम् अवस्थाभा अवस्थामें, जातत्वम् न-मेदा-पक्षु जातत्व, अजातत्वम् च अने न न-मेदापक्षु और अजातत्व, उच्यते उद्देवाभा आवे छे कहा जाता है॥८॥

8-(3). The mere transition of an existent thing into another state is styled "birth" with reference to that new state or that new condition Thus for instance, prior to their union, spermatazoa, ovum and the spirit, though existing all the time, do not attain the status of the embryo, but acquire it only after their union. Thus also, prior to the birth of a child, a man though existing all the time, has no claim to paternity, but it comes to him after the birth of the child In the same manner, it is of the embryo, existing all the time, that the condi-

tions of "having been born" and "having yet to be born" are predicated, with reference to a given situation

न खलु गर्भस्य गातुर्न पितुर्न चात्मनः सर्वभावेषु यथेष्टकारित्वमस्ति, ते किञ्चित् स्ववशात् कुर्वन्ति, किञ्चित् कर्मवशात्, क्वचिच्चैवां करणशक्तिर्भवति, क्वचिन्न भवति ।

गर्भस्य खलु गर्भाना गर्भके, सर्वभावेषु सर्व भावोंमें, न मातु नथी माताने नहीं माताको, न पितु नथी पिताने नहीं पिताको, न चात्मन नथी आत्माने और नहीं आत्माको, यथेष्ट-कारित्वम् स्वेच्छाकारित्व यथेष्टकारिता, अस्ति होवा होती है, ते तेभ्यो वे, किञ्चित् थोडु कुछ, स्ववशात् योतानी छ्छाथी अपनी इच्छासे, किञ्चित् अने थोडुं ओर कुछ, कर्मवशात् कर्माधीन यथने कर्मवश हो कर, कुर्वन्ति करे छे करने है, क्वचित् च अने क्यारेक और कहीं, एषाम् ओभ्योने इनको, करणशक्तिः मन, बुद्धि, ध्रियार्थि करणोनी शक्ति मन, बुद्धि, इन्द्रियादिक करणोंकी शक्ति, भवति होय छे होती है, क्वचित् अने क्यारेक और कहीं, न भवति नथी होती नहीं होती,

9-(1) However, neither the mother, nor the father, nor yet the spirit is in the total sense, an autonomous agent in the formation of the embryo. They (the mother etc) act to some extent by themselves and to some extent under the compulsion of actions done in a former life, again sometimes they are equipped with the means and sometimes they are not

यत्र सत्त्वादिकरणसंपत्तत्र यथावलमेव यथेष्टकारित्वम्, अतोऽन्यथा विपर्ययः । न च करण-

९. न खलु-न तु खलु (ध.)

, स्ववशात्-स्ववशा (ध.)

दोषादकारणमात्मा संभवति गर्भजनने, दृष्टं चेष्टा योनिरैश्वर्यं मोक्षश्चात्मविद्धिरात्मायत्नम् ।

यत्र न्यां जहा, सत्त्वादिकरण-सत्त्वाद्धिकरणात् सत्त्वादिकरणोंकी, संपत् संपत्ति होय छे सम्पन्नता होती है, तत्र त्यां वहा, यथाबलम् एव करणना अण प्रभाण्णु न करणबलके अनुसार ही, यथेष्टकारित्वम् यथेष्टकारित्व होय छे यथेष्टकारिता होती है, अतः अथी इससे, अन्यथा उद्वृत्ती स्थितिमा अन्यथा, द्विपर्यय विपरीतता होय छे विपरीतता होती है, करणदोषात् अने करणना दोषने लीधे करणदोषसे, गर्भजनने गर्भोत्पत्तिमा गर्भोत्पत्तिमें, आत्मा आत्मा आत्मा, अकारणम् अकारण अकारण, न संभवति च नथी नहीं होता, आत्मविद्धिः आत्मज्ञानीओओ आत्मज्ञानियोंने, इष्टा योनि धृष्ट योनि इष्ट योनि, ऐश्वर्यम् च ऐश्वर्यं ऐश्वर्य, मोक्ष- च अने मोक्षने और मोक्षणे, आत्मायत्नम् आत्माधीन अपने अधीन, दृष्टम् मान्या छे देखा है;

9-(2). Where there is the conjunction of means such as the mind etc., there the autonomy of the agent is limited only by the scope of the instruments; where no such scope is afforded, there is no autonomy But on this score it cannot be contended that the spirit is incapable of engendering the embryo, because it happens that the instruments are defective Moreover, the entering into the desired womb, the sovereign powers and the final liberation are regarded, by the theologians, to be applicable only to the spirit.

नहान्यः सुखदुःखयोः कर्ता । न चान्यतो गर्भो जायते जायमानः. नाङ्कुरोत्पत्तिरबीजात् ॥ ९ ॥

हि करणके कर्षाणि, सुखदुःखयो सुख दुःखने सुख दुःखका, कर्ता कर्ता कर्ता, अन्यः न भीजे कर्ष

नथी अन्य कोई नहीं है, जायमान. उत्पन्न यतो और उत्पन्नमान, गर्भ च गर्भ गर्भ, अन्यत. आत्मा सिवाय भीअथी आत्माके सिवाय अन्यसे, न जायते उत्पन्न यतो नथी उत्पन्न नहीं होता, अबीजात् भीअ विना बीजके विना, अङ्कुरोत्पत्ति. न अङ्कुरनी उत्पत्ति यती नथी अङ्कुरकी उत्पत्ति नहीं होती ॥ ९ ॥

9(3) For there is none else who is the subject of pleasure and pain. Nor from any source other than the self, does the springing embryo take its rise, there is no rise of the seedling without the seed.

यानि तु खल्वस्य गर्भस्यात्मजानि, यानि चास्वात्मतः संभवतः संभवन्ति, तान्यनुव्याख्यास्यामः;

अस्य गर्भस्य तु खलु आ गर्भना इस गर्भके, यानि ओ जो आत्मजानि आत्मनो भावे छे आत्मज भाव है, संभवत अर्थात् उत्पन्न यतो अर्थात् उत्पन्न होते हुए, अस्य आ गर्भना इस गर्भके, यानि ओ भावे जो भाव, आत्मत च आत्माथी आत्मासे, संभवन्ति उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं, तानि तेओतु उनका, अनुव्याख्यास्याम व्याख्यान करशुं व्याख्यान करेंगे,

10-(1) We shall now enumerate the spirit-engendered parts of the embryo, that is, those that pass from the spirit to the embryo during its formation

तद्यथा—तासु तासु योनिपूत्पत्तिरायुरात्मज्ञानं मन इन्द्रियाणि प्राणापानौ प्रेरणं धारणमाकृतिस्वरवर्णविशेषाः सुखदुःखे इच्छाद्वेषौ चेतना धृतिर्वुद्धिः स्मृतिरहङ्कारः प्रयत्नश्चेति (आत्मजानि) ॥ १० ॥

तत् यथा नेभके जैसे, तासु तासु ते ते उन उन, योनिपु योनिओमां योनियोमें, उत्पत्तिः उत्पत्ति जन्म, आयु. आयुष्य आयुष्य, आत्मज्ञानम् आत्मज्ञान आत्मज्ञान, मनः मन मन, इन्द्रियाणि इन्द्रियो इन्द्रिय, प्राणा-

पानौ प्राण- अपान- प्राण- अपान, प्रेरणम् प्रेरणम्
प्रेरणा, धारणम् देहस्य धारणम् देहका धारण, आकृति-
स्वर-वर्ण-विशेषा. अकृति, स्वर अने वारुणा लेखि
आकृति, स्वर और वर्णके मेद, सुखदुःखे सुखदुःख
सुखदुःख, इच्छाद्वेषौ इच्छा-द्वेष इच्छा-द्वेष, चेतना चेतना
चेतना, धृति- धृति धृति, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, स्मृतिः
स्मृति स्मृति, अहङ्कार अहङ्कार अहङ्कार, प्रवृत्तः च
वृत्ति अने प्रयत्न और प्रयत्न, (आत्मजानि अने आत्मज
छे ये आत्मज है) ॥ १० ॥

10. These are—the birth in
such and such womb; the life span;
self-awareness; the mind; the senses;
respiration, excretory urge, the direct-
ing and sustaining powers of the
various parts, distinctive shape, voice
and color; pleasure and pain, desire
and aversion, consciousness, resolution;
understanding, recollection, egoism
and effort. (These are born of the spirit.)

गर्भस्य सात्म्यजत्वप्रतिपादनम्, आत्मजा भावाश्च—

सात्म्यजश्चायं गर्भः । नह्यसात्म्यसेवित्व-
मन्तरेण स्त्रीपुरुषयोर्वन्ध्यत्वमस्ति, गर्भेषु वाऽप्य-
निष्टो भावः । यावत् स्वत्वसात्म्यसेविनां स्त्रीपुरु-
षाणां त्रयो दोषाः प्रकुपिताः शरीरमुपसर्पन्तो
न शुक्रशोणितगर्भाशयोपघातायोपपद्यन्ते, तावत्
समर्था गर्भजननाय भवन्ति ।

अथम् आ यह, गर्भ. गर्भ गर्भ, सात्म्यज च
सात्म्यज पक्षे छे सात्म्यज भी है. हि कारणके क्योंकि,
असात्म्यसेवित्वम् असात्म्यसेवन असात्म्यसेवनके,
अन्तरेण विना विना, स्त्रीपुरुषयोः स्त्रीपुरुषो स्त्री-
पुरुषको, वन्ध्यत्वम् वाऽप्यनिष्ट वन्ध्यत्व, गर्भेषु अथवा
गर्भभा पक्षे अथवा गर्भमें भी, अनिष्टः भावः वा अनिष्ट
भाव अनिष्ट भाव, न अस्ति यतो नथी नहीं होता,
असात्म्यसेविनाम् असात्म्य सेवन करनार असात्म्य-
सेवी, स्त्रीपुरुषाणाम् स्त्रीपुरुषोनां स्त्रीपुरुषोके, शरीरम्
शरीरभा शरीरमें, उपसर्पन्तः प्रसरता फैलते हुए, त्रयः

दोषा. त्रयो दोषो तीनों दोष, प्रकुपिताः प्रकुपित गर्भमें
प्रकुपित हो कर, यावत् खलु न्यां सुधी जब तक, शुक्र-
शोणित- शुक्र- शोणित शुक्र- आर्तव, गर्भस्य- अने
गर्भाशयनी और गर्भाशयकी, उपवासाय हानि माटे
हानिके लिए, न उपपद्यन्ते यता नथी वही होते, तावत्
त्यां सुधी तब तक, गर्भजननाय तेओ गर्भ उत्पन्न करवाभा
वे गर्भ जननके लिए, समर्थाः समर्थ समर्थ, भवन्ति
थाय छे होते हैं;

11-(1) In one sense the embryo is
born of concordance, too. For, without
his or her being given to discordant
diet or behaviour, there is no true steri-
lity either in man or woman or any
defective condition in the embryo.
However as long as the three humors
being irritated, overrun the bodies of
those of ill-regulated habits but do
not penetrate deep enough to impair
the semen in men, and the ovum and
womb in women, so long these men
and women are capable of procreation.

सात्म्यसेविनां पुनः स्त्रीपुरुषाणामनुपहत-
शुक्रशोणितगर्भाशयानामृतुकाले सन्निपतितानां
जीवस्यानवक्रमणाद्गर्भा न प्रादुर्भवन्ति । नहि केवलं
सात्म्यज एवायं गर्भः, समुदयोऽत्र कारणमुच्यते ।

अनुपहत- दोषरहित दोषरहित, शुक्र-शोणित-गर्भा-
शयानाम् शुक्र- शोणित तथा गर्भाशयवाणां शुक्र-
शोणित तथा गर्भाशयवाले, सात्म्यसेविनाम् सात्म्यसेवी
सात्म्यसेवी, स्त्रीपुरुषाणाम् पुन स्त्रीपुरुषो स्त्रीपुरुषोको,
अनुकाले अनुकाले क्रतुकालमें, सन्निपतितानाम् संयुक्त
थथा छता मैथुन करनेसे भी, जीवस्य जीवन जीवके,
अनवक्रमणात् प्रवेश न थवाथी अप्रवेशसे, गर्भाः गर्भ
गर्भ, न प्रादुर्भवन्ति उत्पन्न यता नथी उत्पन्न नहीं
होते, अथम् गर्भ आ गर्भ यह गर्भ, केवलम् केवल
केवल, सात्म्यजः एव सात्म्यज सात्म्यज ही, न हि

नथी न नही, अत्र परतु अली इसमें, समुदाय शुक्र आर्तव ७५ वगेरेने समुदाय शुक्र आर्तव जीव आदिका समुदाय, कारणम् डारणु कारण उच्यते उडेवाय छे कहा जाता है,

11-(2) On the other hand, even of those who are of well-regulated habits and possessed of defectless semen, ovum and uterus, and who mate during the prescribed season, there is no resulting conception, because of the non-descent of the spirit. The reason is that conception does not result from the factor of concordance alone, but the agency here is the complex of factors.

यानि खल्वस्य गर्भस्य सात्म्यजानि, यानि चास्य सात्म्यतः संभवतः संभवन्ति, तान्यनु-व्याख्यास्यामः;

अस्य गर्भस्य खलु आ गर्भना इस गर्भके, यानि ने जो, सात्म्यजानि सात्म्यज भावे छे सात्म्यज भाव है, संभवतः अर्थात् उत्पन्न थता अर्थात् उत्पन्न होते हुए, अस्य आ गर्भना इस गर्भके, यानि ने भावे जो भाव, सात्म्यतः च सात्म्यसेवनथी सात्म्यसेवनसे, संभवन्ति उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते है, तानि तेओतु उनका, अनुव्याख्यास्यामः व्याख्यान करेगे,

11-(3). We shall enumerate the concordance-engendered parts of the embryo i. e., those that pass from the factors of concordance to the embryo at formation.

तद्यथा—आरोग्यमनालस्यमलोलुपत्वसिद्धि-यप्रसादः स्वरवर्णबीजसंपत् प्रहर्षभूयस्त्वं चेति (सात्म्यजानि) ॥ ११ ॥

तत् यथा नेभके जसे, आरोग्यम् आरोग्य, अनालस्यम् आणसने अभाव स्फूर्ति, अलोलुपत्वम्

दोलुपताने अभाव अलोलुपता, इन्द्रियप्रसादः इन्द्रियेनी प्रसन्नता इन्द्रियोंकी प्रसन्नता, स्वरवर्णबीजसंपत् स्वर, वर्ण तथा बीजकी संपत्ति स्वर, वर्ण तथा बीजकी सम्पन्नता, प्रहर्षभूयस्त्वम् च इति अने हर्षनी अधि-कता और हर्षकी अधिकता, (सात्म्यजानि ओ सात्म्यज छे ये सात्म्यज है) ॥ ११ ॥

11. These are health, freedom from sluggishness, absence of excessive or depraved appetites, clearness of the senses, excellence of voice, complexion, virility and sex-vigor.

गर्भस्य रसजत्वप्रतिपादन, रसजा भावाश्च—

रसजश्चायं गर्भः । न हि रसादृते मातुः प्राणयात्राऽपि स्यात्, किं पुनर्गर्भजन्म । न चैवा-सम्यगुपयुज्यमाना रसा गर्भमभिनिर्वर्तयन्ति, न च केवलं सम्यगुपयोगादेव रसानां गर्भाभिनि-र्वृत्तिर्भवति, समुदायोऽप्यत्र कारणमुच्यते ।

अयम् आ यह, गर्भ गर्भ गर्भ, रसज च रसज पणु छे रसज भी है, हि डारणुके क्योंकि, रसात् ऋते रस विना रसके बिना, मातुः मातानी माताकी, प्राण-यात्रा अपि प्राणस्थिति पणु प्राणयात्रा भी, न स्यात् संभवती नथी नही हो सकती, किन् पुन ते पछी तो फिर, गर्भजन्म गर्भने न्म कथाथी थाय ? गर्भजन्म कहासे हो सके ?, असम्यक् यथाविधि नहि अविधिपूर्वक, उपयुज्यमाना थे।अथेला सेवन किये, रसा रसे। रस, गर्भम् गर्भने गर्भको, न च एव अभिनिर्वर्तयन्ति नथी न उत्पन्न डरता नही उत्पन्न कस्ते है, रसानाम् अने रसे।ना और रसके, केवलम् केवण केवल, सम्यक् सम्यक् सम्यक्, उपयोगात् उपयोगथी उपयोगसे, एव न ही, गर्भाभिनिर्वृत्ति गर्भनी उत्पत्ति गर्भकी उत्पत्ति, न च नथी नही, भवति थती होती, अत्र अही यहा, समु-दाय. शुक्र, शोणित आदि भावेने समुदाय शुक्रशोणित

१२ न चैवासम्यगुपयुज्यमाना—न चैवास्मा असम्यगुपयुज्य-माना (च. ५)

„ समुदायोऽप्यत्र—समुदायोऽत्र (५.)

„ „ —समुदायोऽप्यत्र (६.)

आदि भावोंका समुदाय, अपि पशु भी, कारणम्
 ३२शु कारण, उच्यते कहेयाय छे कहा जाता है;

12-(1). In one sense, the embryo is born of nourishment, too. For without nourishment the mother cannot even live, let alone bring forth her young. Nevertheless nourishment, improperly imbibed, does not conduce to conception; nor, to be sure, does conception result solely from the proper use of nourishment; here, too, it is the complex of factors that is said to be the cause.

यानि तु खल्वस्य गर्भस्य रसजानि, यानि चास्य रसतः संभवतः संभवन्ति, तान्यनुव्याख्यास्यामः;

अस्य गर्भस्य खलु आ गर्भना इस गर्भके, यानि तु ने जो, रसजानि रसके लावे छे रसन भाव है, संभवत अर्थात् उत्पन्न थता अर्थात् उत्पन्न होते हुए, अस्य आ गर्भना इस गर्भके, यानि ने लावे जो भाव, रसतः रससेवनथी रससेवनसे, संभवन्ति संभाव छे उत्पन्न होते हैं, तानि तेथेनु उनका, अनुव्याख्यास्याम व्याख्यान करेगे,

12-(2). We shall enumerate the nourishment-born parts of the embryo i. e. those that pass from nourishment to the embryo during formation.

तद्यथा—शरीरस्याभिनिर्वृत्तिरभिवृद्धिः प्राणानुबन्धस्तृप्तिः पुष्टिरुत्साहश्चेति (रसजानि) ॥१२॥

तत् यथा नेभके जैसे, शरीरस्य शरीरनी शरीरकी अभिनिर्वृत्ति उत्पत्ति उत्पत्ति, अभिवृद्धिः वधपु बढ़ना, प्राणानुबन्ध प्राणानुभ ध प्राणका बना रहना, तृप्ति. तृप्ति. पुष्टिः पुष्टता पुष्टि, उत्साहः च इति अने उत्साह और उत्साह, (रसजानि थे रसके छे ये रसजन्य है) ॥१२॥

12. These are—the differentiation of limbs and their proper development, invigoration, satisfaction, plumpness and enthusiasm

सत्त्वस्य (मनस.) औपपादुकत्वप्रतिपादनं, सत्त्वजा भावाश्च—

अस्ति खलु सत्त्वमौपपादुकं; यज्जीवं स्पृक्शरीरेणाभिसंवध्नाति, यस्मिन्नपगमनपुरस्कृते शीलमस्य व्यावर्तते, भक्तिर्विपर्यस्यते, सर्वेन्द्रियाण्युपतप्यन्ते, बलं हीयते, व्याधय आप्याय्यन्ते, यस्माद्धीनः प्राणाञ्जहाति, यदिन्द्रियाणामभिग्राहकं च 'मन' इत्यभिधीयते; तत् त्रिविधमाख्यायते—शुद्धं, राजसं, तामसमिति ।

सत्त्वम् खलु मन मन, औपपादुकम् भील शरीर साथे आत्माने। सभ ध करनार दूसरे शरीरके साथ आत्माका संवन्ध करनेवाला, अस्ति छे है, यत् ने जो, जीवम् अवात्माने जीवको, स्पृक्शरीरेण स्पर्शवाणा शरीर साथे स्पर्शयुक्त शरीरसे, अभिसंवध्नाति भेडे छे जोड़ता है, यस्मिन् ने जिसके अपगमन- देहान्तरभां ७वा देहान्तरमें जानेको, पुरस्कृते तैथार थाय छे त्यारे तत्पर होने पर, अस्य अने। इसका, शीलम् स्वभाव स्वभाव, व्यावर्तते अद्वैत अर्थ छे बदल जाता है, भक्तिः रुचि रुचि, विपर्यस्यते विपरीत थर्ध अर्थ छे विपरीत हो जाती है, सर्वेन्द्रियाणि सर्वे ध्न्द्रियो सब इन्द्रिया, उपतप्यन्ते सताप पामे छे संतप्त होती है, बलम् अण बल, हीयते धटे छे घटता है, व्याधयः व्याधियो रोग, आप्याय्यन्ते वृद्धि पामे छे बढ़ते हैं, यस्मात् नेथी जिससे, हीन रहित अनी रहित हो कर, प्राणान् पुरुष प्राणाने पुरुष प्राणोंको, जहाति तथे छे छोड़ देता है, इन्द्रियाणाम् अने ध्न्द्रियोनु और इन्द्रियोंका, अभिग्राहकम् न्यामके अभिग्राहक (विषयोंमें प्रेरक), यत् च ने जो, मनः मन मन, इति अे नामथी इस संज्ञासे, अभिधीयते कहेयाय छे कहा जाता है, तत् ते वह, शुद्धम् सात्त्विक सात्त्विक, राजसम् राजस राजस,

१३ अरित खलु सत्त्वमौपपादुकम्—अस्ति खल्वपि सत्त्वमुपपादुकम् (क. ख. छ थ.)

,, जीव स्पृक्शरीरेण—जीवस्पृक्शरीरेण (ध.)

तामसम् च अने तामस और तामस, इति ये इत, त्रिविधम् तेषु प्रकृतनु तीन प्रकारका, आख्यायते कहेनाथ छे कहाता है;

13-(1). There is also the connecting agent which is the mind. That which yokes the spirit with the sentient organism, that on the imminence of whose departure virtue leaves the body, the inclinations change, all the sense-organs are distraught, strength wanes, diseases get aggravated, and finally on whose departure the organism is bereft of life and which holds the senses together—this is called the mind. It is said to be of three types—pure, passionate and inert.

येनास्य खलु मनो भूयिष्ठं, तेन द्वितीयायामाजातौ संप्रयोगो भवति; यदा तु तेनैव शुद्धेन संयुज्यते, तदा जातेरतिक्रान्ताया अपि स्मरति। सार्वं हि ज्ञानमात्मनस्तस्यैव मनसोऽनुबन्धादनुवर्तते, यस्यानुवृत्तिं पुरस्कृत्य पुरुषो 'जातिस्मर' इत्युच्यते।

येन जे शुद्धी जिस गुणसे, अस्य आनु इसका, मनः मन मन, भूयिष्ठम् अधिक युक्त होय छे अधिक युक्त होता है, तेन ते शुद्धी उस गुणसे, द्वितीयायाम् पीछे दूसरे, आजातौ जन्ममें, संप्रयोग. ये। ग. योग, भवति थाय छे होता है, यदा तु ज्यारे जब, तेन एव ते ज उसी, शुद्धेन शुद्ध मनथी शुद्ध सत्त्वके साथ, संयुज्यते स युक्त थाय छे संयुक्त होता है, तदा ज्यारे तब, अतिक्रान्ताया व्यतीत पूर्वके, जाते जन्मनु जन्मका, अपि पणु भी, स्मरति स्मरण करे छे स्मरण करता है, हि कहेनाथ के क्योंकि, आत्मन. आत्मानु आत्माका, सार्वम् स्मृतिरूप स्मृतिरूप, ज्ञानम् ज्ञान

ज्ञान, तस्य एव ते ज उसी, मनस मनना मनके, अनुबन्धात् अनुबन्धथी अनुबन्धसे, अनुवर्तते अनुवर्तने करे छे रहता है, यस्य जेना जिसकी, अनुवृत्तिम् अनुवर्तनेने अनुवृत्तिको, पुरस्कृत्य कहेने ले कर, पुरुष पुरुष पुरुष, जातिस्मर. अतिस्मर जातिस्मर, इति अथ एमा, उच्यते कहेनाथ छे कहा जाता है।

13-(2) Now, of whatever dominant type a man's mind is in this life, he gets linked to that very type in the next birth. Thus, for instance, when he is linked to that very pure type of mind that he possessed in the previous existence, then he can recall the past incarnation as well. Hence memory follows the spirit because it remains linked to the same mind; it is in consequence of this that a particular person is said to be a "Jatismara" (one who remembers his past birth).

यानि खल्वस्य गर्भस्य सत्त्वजानि, यान्यस्य सत्त्वतः संभवतः संभवन्ति, तान्यनुव्याख्यास्यामः;

अस्य आ इस, गर्भस्य खलु गर्भना गर्भके, यानि जे जो, सत्त्वजानि सत्त्व जे भाव छे सत्त्वज भाव हैं, संभवतः अर्थात् उत्पन्न यथा अर्थात् उत्पन्न होते, अस्य आ गर्भना इस गर्भके, यानि जे भाव जो भाव, सत्त्वतः मनथी मनसे, संभवन्ति उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते है, तानि तेओनु उनका, अनुव्याख्यास्यामः व्याख्यान करेथु व्याख्यान करेंगे;

13-(3) We shall now enumerate the mind-born parts of the embryo, i. e. those that pass to the embryo during formation, from the mind.

तद्यथा—भक्तिः शीलं शौर्यं द्वेषः स्मृतिर्मोहस्वप्नागोः सात्सर्वं शौर्यं भयं क्रोधस्तन्द्रोत्साह-

१३ द्वितीयामाजातौ—द्वितीयाया जातौ (क च ध)

” ” द्वितीयामाजाति (फ)

” जातेरतिक्रान्ताया अपि—जातिमतिक्रान्तायपि (फ.)

स्तैक्षण्यं मार्दवं गाम्भीर्यमनवस्थितत्त्वमित्येवमाद-
यश्चान्ये, ते सत्त्वविकारा यानुत्तरकालं सत्त्वभेद-
मधिकृत्योपदेक्ष्यामः। नानाविधानि खलु सत्त्वानि,
तानि सर्वाण्येकपुरुषे भवन्ति, न च भवन्त्येक-
कालम्, एकं तु प्रायोवृत्त्याऽऽह ॥ १३ ॥

तत् यथा नेमके जैसे, भक्ति लक्षित भक्ति, शीलम्
शील शील, शौचम् पवित्रता पवित्रता, द्वेषः द्वेष द्वेष,
स्मृतिः स्मृति स्मृति, मोहः मोह, त्यागः त्याग
त्याग, मात्सर्यम् मात्सर्य मात्सर्य, शौर्यम् शौर्य शौर्य,
भयम् भय भय, क्रोधः क्रोध क्रोध, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा,
उत्साह उत्साह उत्साह, तैक्षण्यम् तीक्ष्णता तीक्ष्णता,
मार्दवम् मार्दवं मृदुता, गाम्भीर्यम् गभीरता गभीरता,
अनवस्थितत्वम् अचलता चंचलता, इति ये ये, एव-
मादयः च अने अने और ऐसे, अन्ये च भील दूसरे,
ते ते वे, सत्त्वविकाराः सत्त्वना विकारो छे सत्त्वके
विकार हैं, यान् नेने जिनको, सत्त्वभेदम् सत्त्वभेदने
सत्त्वभेदके, अधिकृत्य उद्देशीने अनुसार, उत्तरकालम्
पछी आगे, उपदेक्ष्यामः उपदेश करुं कहेगे, सत्त्वानि
खलु सत्त्व सत्त्व, नानाविधानि विविध प्रकारनां छे
नानाप्रकारके है, तानि ते वे, सर्वाणि सर्वां सब,
एकपुरुषे अेक पुरुषमां एक पुरुषमें, भवन्ति होय छे
होते हैं, एककालम् च परंतु अेकज समये परन्तु एक
कालमें, न भवन्ति होतां नथी नही होते, एकम् तु
भतुष्य अेक गुणवाणे तो मनुष्यको एक गुणवाला
तो, प्रायोवृत्त्या गुणुन्दी अधिक वृत्तिथी गुणकी अधिक
वृत्तिसे, आह उडेनाय छे कहते हैं ॥ १३ ॥

13. These are—inclination, cha-
racter, purity, hate, recollection, infa-
tuation, liberality, envy, valour, fear,
anger, torpor, enthusiasm, keenness,
softness, profundity, fickleness, and
such others, as also the conditions of

the mind, which we shall later des-
cribe in connection with the analysis
of mind. The mind is indeed of diverse
dispositions, all these, obtain in the
same man but not at the same time.
When a man is said to be of a parti-
cular disposition, he is said to be so
by reason of its preponderance.

गर्भस्य समुदायप्रभवत्वसाधनोपसंहार —

एवमयं नानाविधानामेषां गर्भकराणां भावानां
समुदायादभिनिर्वर्तते गर्भः; यथा—कूटामारं नाना-
द्रव्यसमुदायात्, यथा वा—रथो नानारथाङ्गसमु-
दायात्; तस्मादेतदवोचाम—मातृजश्चायं गर्भः,
पितृजश्च, आत्मजश्च, सात्म्यजश्च, रसजश्च,
अस्ति च सत्त्वमौपपादुकमिति (होवाच भग-
वानात्रेयः) ॥ १४ ॥

यथा नेम जिस प्रकार, कूटामारम् तंशु तम्बू,
नानाद्रव्यसमुदायात् विविध द्रव्यना समूहथी अने छे
नाना द्रव्योंके मेलसे होता है, यथा वा अथवा नेम
अथवा जैसे, रथः रथ रथ, नाना-रथाङ्ग-रथना विविध
अंगोना नाना अंगोंके, समुदायात् समुदायथी अने छे
समुदायसे बनता है, एवम् अेभ इस प्रकार, एवाम् आ
इन, नानाविधानाम् विविध प्रकारना नाना प्रकारके,
गर्भकराणाम् गर्भकर गर्भोत्पादक, भावानाम् भावोना
भावोंके, समुदायात् समुदायथी समुदायसे, अयम् आ
यह, गर्भः गर्भ गर्भ, अभिनिर्वर्तते उत्पन्न थाय छे
उत्पन्न होता है, तस्मात् तैथी इस लिए, एतत् आ यह,
अवोचाम अने उछु छे के हमने कहा है कि, अयम्
आ यह, गर्भः गर्भ गर्भ, मातृजः च मातृज मातृज,
पितृजः च पितृज पितृज, आत्मजः च आत्मज आत्म-
ज, सात्म्यजः च सात्म्यज सात्म्यज, रसजः च अने
रसज छे और रसज है, सत्त्वम् च तथा मन तथा
मन, औपपादुकम् आत्मानु भील शरीर साथे घटक
आत्माका अन्य शरीरके साथ घटक, अस्ति इति छे है,
(भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
उवाच ह अेभ उछुं ऐमा कहा) ॥ १४ ॥

१४. औपपादुकम्—उपपादुकम् (ख.च)

१३ विकारा.—विषया (प)

सत्त्वविकाराः—सत्त्वजा विकाराः (च.छ)

तानि सर्वाण्येकपुरुषे भवन्ति—तान्येकपुरुषे भवन्ति (ख)

प्रायोवृत्त्याऽऽह—प्रायोऽनुवृत्त्याऽऽह (ध.घ.)

14 In this manner, this embryo comes into existence from the coming together of these various procreative factors just as a tent from the assemblage of various materials, or as a chariot from the combination of various parts of the chariot. Therefore did we assert this that the embryo is mother-born, father-born, spirit-born, concordance-born and nourishment-born. There is over and above the connecting agent, the mind" (Thus declared the sage Atreya)

आत्रेयकृते सिद्धान्ते भरद्वाजस्य श्लोपारोप. —

भरद्वाज उवाच—यद्ययमेषां नानाविधानां गर्भकराणां भावानां समुदायादमिनिर्वर्तते गर्भः कथमयं सन्धीयते, यदि चापि सन्धीयते कस्मात् समुदायप्रभवः सन् गर्भो मनुष्यविग्रहेण जायते, मनुष्यश्च मनुष्यप्रभव उच्यते; तत्र चेदिष्टमेतद्यस्मान्मनुष्यो मनुष्यप्रभवस्तस्मादेव मनुष्यविग्रहेण जायते, यथा-गौर्गोप्रभवः, यथा-चाश्वोऽश्वप्रभव इति; एवं सति यदुक्तमग्रे समुदायात्मक इति तदयुक्तम् । यदि च मनुष्यो मनुष्यप्रभवः, कस्माज्जडान्धकुब्जमूकवामनमिन्मिनव्यङ्गोन्मत्तकुष्ठिकिलासिभ्यो जाताः पितृसदृशरूपा न भवन्ति । अथात्रापि बुद्धिरेवं स्यात्—स्वेनैवायमात्मा चक्षुषा रूपाणि वेत्ति, श्रोत्रेण शब्दान्, घ्राणेन गन्धान्, रसनेन रसान्, स्पर्शनेन स्पर्शान्, बुद्ध्या बोद्धव्यमित्यनेन हेतुना न जडादिभ्यो जाताः पितृसदृशा भवन्ति । अत्रापि प्रतिज्ञाहानिदोषः स्यात्, एवमुक्ते ह्यात्मा सतिस्विन्द्रियेषु ज्ञः स्यादस्तस्वज्ञः; यत्र चैतदुभयं संभवति ज्ञत्वमज्ञत्वं च, सविकारश्चात्मा । यदि च दर्शनादिभिरात्मा विषयान् वेत्ति, निरि-

न्द्रियो दर्शनादिविरहादज्ञः स्यात्, अज्ञत्वादकारणम्, अकारणत्वाच्च नात्मेति वाग्वस्तुमात्रमेतद्वचनपनर्थं स्यादिति (होवाच भरद्वाजः) ॥ १५ ॥

भरद्वाज. ७२६।७ भरद्वाजने, उवाच भोत्या कहा, यदि भे यदि, एषाम् आ इनु, नानानिधानाम् विप्रिध भकारना नाना प्रकारके, गर्भकराणाम् गर्भकर गर्भकर, भावानान् भावैना भावोंके, समुदायात् समुदायथी समुदायसे, अयम् आ यह, गर्भः गर्भः गर्भ, अभिनिर्वर्तते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, अयम् तो पृथी अे तो फिर यह, कथम् केवी रीते कैसे, सन्धीयते भेदाय छे जुड़ जाता है, यदि च अने भे और यदि, सन्धीयते अपि भेदाय पायु छे जुड़ जाता है, गर्भ. तो गर्भ तो गर्भ, समुदाय-प्रभव. समुदायथी उत्पन्न भेता समुदायसे उत्पन्न, सन् होना छता हो कर, कस्मात् शार्थी किस कारणसे, मनुष्य- विग्रहेण मनुष्यशरीरे मनुष्यशरीरसे, जायते अने छे उत्पन्न होता है, मनुष्यः च अने मनुष्य और मनुष्य, मनुष्यप्रभव. मनुष्यथी अनेदे। मनुष्यसे उत्पन्न, उच्यते उहेवाय छे कहा जाता है, तत्र त्यां यहा, यस्मात् अथी जिस कारणसे, मनुष्यः भाणुस मनुष्य, मनुष्यप्रभव. भाणुसथी उत्पन्न थाय छे मनुष्यसे उत्पन्न होता है, तस्मात् तेथी उस कारणसे, एव अ ही, मनुष्य-विग्रहेण ते मनुष्यस्वरूपे वह मनुष्यशरीरसे, जायते अने छे उत्पन्न होता है, यथा अेके जैसे, गौं अण्ड वैल, गोप्रभवः अण्डथी अने छे वैलसे उत्पन्न होता है, यथा अने अेके और जैसे, अश्व च घोडे घोडा, अश्वप्रभव. इति घोडाथी अने छे घोडेसे उत्पन्न होता है, एतत् अे यह, इष्टम् वेत् आपने छेय ते। आपको इष्ट हो तो, एवम् सति अेवे। स्वीकार करता। ऐसा स्वीकार करने पर, समुदायात्मक गर्भ समुदायात्मक छे गर्भ समुदायात्मक है, इति अेभ ऐसा, यत् अग्रे अे अगाउ जो आगे, उक्तम् उल्लु छे कहा है, तत् ते वह, अयुक्तम् अस गत थशे अयुक्त ठहरेगा, यदि च अने भे और यदि, मनुष्यः भाणुस मनुष्य, मनुष्यप्रभव भाणुसथी उत्पन्न थाय छे तो मनुष्यसे उत्पन्न होता है तो, जड- अण्ड मूक, अन्ध- अन्ध अन्ध, कुब्ज- कुब्ज कुनडे, मूक भूजे। मूगे, वामन ठीगल्लो ठिगले, मिन्मिन- गूगल्लो गूगे, व्यङ्ग- व्यङ्ग व्यङ्ग, उन्मत्त- उन्मत्त उन्मत्त (मगल), कुष्ठ- कुष्ठरेपी कुष्ठी,

१५. पितृसदृशरूपा-पितृमदृशा (ध)

,, अत्रापि प्रतिज्ञाहानिदोषः स्यात्-अत्रापि प्रतिज्ञादोषः स्यात् (ख)

,, सविकारश्चात्मा-सविकारप्रकृतिकश्चात्मा (व ध.)

किल्बसिभ्यः अने किल्बसरोगीभी और किल्बसरोगीसे, जाताः उत्पन्न थयेला उत्पन्न हुए, पितृसदृश- पिता जेना पिताके सदृश, रूपाः रूपवाणा रूपवाले, न भवन्ति नथी भता नहीं होते, अथ अत्र अपि अर्द्धीं पशु यहा भी, एवं बुद्धिः आपनी येनी भान्यता आपकी ऐसी समझ, स्यात् थशे के होगी कि, अयम् आत्मा आ आत्मा यह आत्मा, स्वेन एव पोतानां जे अपने ही, चक्षुषा रूपाणि यक्षुथी रूपाने चक्षुसे रूपोंको, श्रोत्रेण शब्दान् जानथी शब्दाने श्रोत्रसे शब्दोंको, घ्राणेन गन्धान् घ्राणथी गंधने घ्राणसे गन्धको, रसनेन रसान् रसनेन्द्रियथी रसने रसनासे रसोंको, स्पर्शनेन स्पर्शेन्द्रियथी स्पर्शेन्द्रियसे, स्पर्शान् स्पर्शने स्पर्शोंको, बुद्ध्या अने बुद्धिथी और बुद्धिसे, बोद्धव्यम् ज्ञातव्य वस्तुने ज्ञातव्यको, वेत्ति ज्ञे ज्ञे जानता है, इति अनेन आ इस, हेतुना हेतुथी हेतुसे, जडादिभ्य. जडादिथी जड आदिसे, जाता. उत्पन्न थयेला मताने उत्पन्न हुई सन्तान, पितृसदृशः पिता जेना पिताके सदृश, न भवन्ति हेतां नथी नहीं होती, अत्र अपि अर्द्धीं पशु इसमें भी, प्रतिज्ञाहानि- प्रतिज्ञाहानिरूप प्रतिज्ञाहानिरूप, दोषः दोष दोष, स्यात् थाय छे होता है, हि कार्शुके क्योंकि, एवम् उक्ते अभे उहेतां ऐसा कहने पर, आत्मा आत्मा आत्मा, इन्द्रियेषु इन्द्रियो इन्द्रियोंके, ससु हेतां होने पर, ज्ञः ज्ञानवान् ज्ञानी, स्यात् थशे होगा, अससु अने नहि हेतां और न होने पर, अज्ञः अज्ञानी थशे अज्ञानी होगा, यत्र च वणी न्यां फिर जिसमें, ज्ञत्वम् ज्ञत्व ज्ञानका होना, अज्ञत्वम् च अने अज्ञत्व और अज्ञानका होना, एतत् उभयम् ये अने इन दोनोंका, संभवति संभवे ते सम्भव हो तो, आत्मा ते आत्मा वह आत्मा, सविकारः च विकारवान् थशे विकारवान् होगा, यदि च अने जे और यदि, दर्शनादिभि. यक्षु आदिदारा चक्षु आदि इन्द्रियोंसे, आत्मा आत्मा आत्मा, विषयान् विषयाने विषयोंको, वेत्ति ज्ञे ज्ञे जानता है, निरिन्द्रिय. ते निरिन्द्रिय आत्मा तो इन्द्रियरहित आत्मा, दर्शनादि- यक्षुरादिना चक्षु आदिके, विरहात् अभावथी अभावसे, अज्ञः स्यात् अज्ञ थशे अज्ञ होगा, अज्ञत्वात् अने अज्ञ हेवाथी और अज्ञ होनेसे, अकारणम् ते कार्शु थनी शकते नथी

वह कारण नहीं बन सकता, अकारणत्वात् च अने कार्शु न हेवाथी और अकारण होनेसे, आत्मा न ते आत्मा नथी वह आत्मा नहीं है, इति जेवु ऐसा, वाग्वरतुमात्रम् केवल वाणीमार्ग परतुथ वक्त्रादमात्र, एतत् आ यह, वचनम् वचन वचन, अनर्थम् निरर्थक निरर्थक, स्यात् इति छे है, (भरद्वाजः भरद्वाजे उवाच ह अभे जेला ऐसा कहा) ॥ १५ ॥

15. At this stage, Bharadwaja said, ' If the the embryo thus arises from the assemblage of various procreative factors, how is it integrated? And granted that the integration is effected somehow why does the embryo springing as it does, from a complex, emerge in the shape of man? Now man is said to be the offspring of man If, then, it is said that in as much as man is sprung of man, he emerges with a man's form, as for instance an ox is the offspring of an ox, or as a horse is the offspring of a horse, if this is the position then what has been said before—that man is of the nature of a conglomeration, becomes untenable. If, moreover, man is man's offspring, then why are those, sprung of the idiotic, blind, hunch-backed, mute, dwarfish, lipping, deformed, insane, those suffering from dermatosis or leprous lesions, unlike the parents? If, in order to explain away this difficulty the assumption is that the spirit perceives forms by its own vision, sounds by its own audition, odors by its own sense of smell, tastes by its own sense of tastes, the tangible objects by its own sense of

feeling, and ideas by its own understanding; and on account of this, the offspring of the idiotic etc., are not like their parents. Even so, you are open to the charge of going back on your thesis, for from what you now say it follows that the spirit is aware when the senses are present, and when they are absent, it is not aware and when both conditions obtain then the spirit is aware in respect of those senses that are present and unaware in respect of those senses that are absent. It follows also that the spirit is mutable. If, then, by means of vision etc., the spirit perceives objects, then in the absence of sense-organs deprived of vision etc., it is reduced to inertness. Since it is inert, it is no agent, and since it is not an agent, by the same token it is not the spirit. Thus the whole argument is meaningless, with only words as its content." (Thus said Bharadwaja).

आत्रेयकृत तत्त्वण्डनम्—

आत्रेय उवाच—पुरस्तादेतत् प्रतिज्ञातं—सत्त्वं जीवं स्पृक्शरीरेणाभिसंबन्धातीति। यस्माच्च समुदायप्रभवः सन् स गर्भो मनुष्यविग्रहेण जायते, मनुष्यो मनुष्यप्रभव इत्युच्यते, तद्वक्ष्यामः—भूतानां चतुर्विधा योनिर्भवति—जरावण्डस्वेदोद्भिदः।

आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, उवाच कर्तुं कर्ता, पुरस्तात् पहले, पुरतः अत्र, प्रतिज्ञातम् प्रतिज्ञा की है कि, सत्त्वम् मन मन, जीवम् अने जीवको, स्पृक्- शरीरेण स्पर्शवाणा शरीर साथे

स्पर्शवाले शरीरके साथ, अभिसंबन्धातीति इति अने से जोड़ता है, यस्माच्च तु वण्णि ने उदरस्थी और जिस कारणसे, समुदाय- समुदायथी समुदायसे, प्रभवः सन् उत्पन्न थोता उत्पन्न हो कर, सः गर्भ ते गर्भ वह गर्भ, मनुष्य- मनुष्यना मनुष्यके, विग्रहेण शरीरे शरीरसे, जायते उत्पन्न थाय से उत्पन्न होता है, मनुष्य अने मनुष्य और मनुष्य, मनुष्यप्रभवः मनुष्यथी उत्पन्न थाय से मनुष्यसे उत्पन्न होता है, इति अत्र ऐस, उच्यते उच्यते से कहा जाता है, तत् ते उसे, वक्ष्यामः उच्यते कहेंगे, भूतानाम् प्राण्णीओनी प्राणियोंकी, चतुर्विधा चार प्रकारनी चार प्रकारकी, योनि योनि योनि, भवति से है, जरायु- जरायु जरायु, अण्ड- अण्ड अण्ड, स्वेद- स्वेद स्वेद, उद्भिद. अने उद्भिद और उद्भिद।

16 (1) Atreya replied, " From the outset this has been our contention, viz, that the mind links the spirit with the sentient organism. We shall now explain why, although springing from a complex, the human embryo emerges in the shape of man and also why man is spoken of as the offspring of man. There are four methods of propagation for living beings; from the womb, from the egg, from the sweat, and from the seed.

तासां खलु चतसृणामपि योनीनामेकैका योनिरपरिसंख्येयभेदा भवति, भूतानामाकृतिविशेषापरिसंख्येयत्वात्।

भूतानाम् प्राण्णीओनी प्राणियोंकी, आकृति- आकृति- आकृतिना आकृतिके, विशेष- भेदः भेद, अपरिसंख्येयत्वात् असंख्य होवाने एषीसे असंख्य होनेसे, तासाम् चतसृणाम् ते चार उन चार, योनीनाम् अपि योनिओनां पञ्च योनियों में भी, एकैका प्रत्येक प्रत्येक, योनिः योनि योनि, अपरिसंख्येयभेदा अखण्डित भेदवाणी असंख्य भेदवाली, भवति थाय से होती है।

३६-(२). Among these four kinds of breeds, each single breed is of countless varieties by reason of the diversities of the shapes of creatures being countless.

तत्र जरायुजानाम् अण्डजाणां च प्राणिनामेते गर्भकरा भवा यां यां योनिमापद्यन्ते, तस्यां तस्यां योनौ तथातथारूपा भवन्ति; यथा—कनकरजतताम्रत्रपुसीसकान्यासिच्यमानानि तेषु तेषु मधूच्छिष्टविग्रहेषु, तानि यदा मनुष्यविम्बमापद्यन्ते तदा मनुष्यविग्रहेण जायन्ते, तस्मात् समुदायप्रभवः सन् गर्भो मनुष्यविग्रहेण जायते; मनुष्यश्च मनुष्यप्रभव उच्यते, तद्योनित्वात् ॥ १६ ॥

तत्र तेभ्योर्भा उभयै, जरायुजानाम् जरायुज, अण्डजानाम् च तथा अण्डज और अण्डज, प्राणिनाम् प्राणियोंना प्राणियोंके, होते ये ये, गर्भकराः गर्भोत्पादक गर्भोत्पादक, भावाः भावाः भाव, वाम् वाम् ने ने जिस जिस, योनिम् योनिने योनिको, आपद्यन्ते प्राप्त थाय थे प्राप्त होते हैं, तस्याम् तस्याम् ते ते उस उस, योनौ योनिभां योनिमें, तथातथा- तेना तेना वैसे वैसे, रूपा रूपा रूपा रूपा, भवन्ति थाय थे होते हैं, यथा नेवी रीते जैसे, कनक- सोन सुवर्ण, ह्यस्त- मांटी चाक्री, ताम्र- तांभा ताम्र त्रपु- डलई कलई, सीसकानि अने सीसाने और सीसेको, तेषु तेषु ते ते उभ उभ, मधूच्छिष्ट- मीशुथी अनावेला मोमसे बनाये हुए, विग्रहेषु माटीनां जीर्णानां मिट्टीके साचोंमें, आसिच्यमानानि पीगाणी रेडवानां आवतां तेभ्यो विक्ला कर डालनेसे वे, (तथा- तथा- तेनां तेनां वैसे वैसे, रूपाणि रूपवाणां रूपवाले, भवन्ति थाय थे हो जाते हैं), तानि यदा तेभ्यो न्यारे वे जब, मनुष्यविम्बम् मनुष्यना जीर्णाने मनुष्यके साचोंमें, आपद्यन्ते प्राप्त थाय थे पहुँचते हैं, तदा तदा तब, मनुष्यविग्रहेण मनुष्यशरीरे मनुष्यशरीरसे, जायन्ते उत्पन्न थाय थे उत्पन्न होते हैं,

१६ यथा—तद्यथा (अ)

॥ सीसकानि—सीसकानि (ब)

॥ मधूच्छिष्टविग्रहेषु—मधूच्छिष्टविग्रहेषु (क)

तस्यात् तेषु। इस लिए, समुदाय- समुदायथी समुदायसे, प्रभवः सन् उत्पन्न होवा छता उत्पन्न होने पर भी, गर्भः गर्भ गर्भ, मनुष्यविग्रहेण मनुष्यशरीरे मनुष्य- शरीरसे, जायते जन्मे छे उत्पन्न होता है, तत् योनि- त्वात् च अने मनुष्य मनुष्यने। विशेषे डरी धरखु होवाथी और मनुष्य मनुष्यका विशेष कर कारण होनेसे, मनुष्य मनुष्य मनुष्य, मनुष्य- मनुष्यथी मनुष्यसे, प्रभव. उत्पन्न थयेसे। उत्पन्न हुआ, उच्यते उहवाय छे कहा जाता है ॥ १६ ॥

16. Among these four main classes the embryo-forming elements, the viviparous and the oviparous creatures assume the shape of such wombs as those they get into, like gold, silver, copper, tin, or lead that is poured into different moulds fashioned of bee's-wax. When they (the embryo forming elements) find themselves in the human mould, so to speak, they emerge in the human form Thus the embryo, though springing from a complex of causative factors, emerges in the shape of man. This is why also man is said to be the offspring of man, since such is his source

यच्चोक्तं—यदि च मनुष्यो मनुष्यप्रभवः, कस्मात् जडादिभ्यो जाताः पितृसदृशरूपा भवन्तीति; तत्रोच्यते—यस्य यस्य ह्यङ्गावयवस्य बीजे बीज- भाग उपतप्तो भवति, तस्य तस्वाङ्गावयवस्य विकृतिरुपजायते, नोपजायते चाहुपतापत्; तस्माद्- दुभयोपपत्तिरप्यत्र ।

यत् च वणी ने और जो, उक्तम् उक्तुं छे के कहा है कि, यदि च ने यदि, मनुष्यः मनुष्य मनुष्य,

१७. ह्यङ्गावयवस्य—अङ्गावयवस्य (ख)

॥ तस्वाङ्गावयवस्य—तस्वाङ्गावयवस्य (घ)

मनुष्य-मनुष्यी मनुष्यसे, प्रभव उत्पन्न थाय तो उत्पन्न हो तो, जडादिभ्य ऋषि आदिथी जड आदिसै, जाता उत्पन्न थयेला मनुष्यो उत्पन्न हुए मनुष्य, कस्मात् डेम क्यो, पितृसदृश-पिताना जेना पिताके समान, रूपा रुपवाला रूपवाले, न भवन्ति इति नथी थता ? नहीं होते?, तत्र ते भाषतर्मा उस विषयमें, उच्यते ढडेवाभा आवे छे कहा जाता है, बीजे भीजभा बीजमें, यस्य यस्य हि जे जे जिस जिस, अद्वावयवस्य शरीरना अवयवने। शरीरके अवयवका, बीजभाग भीज-भाष बीजभाग, उपत्सः दुष्ट दुष्ट, भवति थाय छे होता है, तस्य तस्य ते ते उस उस, अद्वावयवस्य शरीर-वयवनी शरीरावयवकी, विकृतिः विकृति विकृति, उप-जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, अनुपतापात् अने दुष्ट न होवाथी और दूषित न होनेसे, न उपजायते विकृति थती नथी विकृति नहीं होती, तस्मात् तेथी इस लिए, अत्र अर्हा यहा, उभयोपपत्ति अपि अनेय भाषत संगत छे दोनों बाते संगत होती है,

17-(1). Now as regards the objection, why if man is man's offspring, those sprung of the idiotic etc, are not like the parents, we reply Only that limb or organ of the body becomes defective, whose original representative part in the spermo-plasm has been rendered defective, if there is no potential defect there is no manifest deformity either. Therefore the position admits of both possibilities

सर्वस्य चात्मजानीन्द्रियाणि, तेषां भावाभाव-हेतुर्देवं; तस्मान्नैकान्ततो जडादिभ्यो जाताः पितृसदृशरूपा भवन्ति ॥ १७ ॥

सर्वस्य अधानी क्वकी, इन्द्रियाणि इन्द्रियो इन्द्रि, आत्मजानि आत्मज छे आत्मज है, तेषाम् तेषोना इनके, भावाभाव-भाव अने अभावनु भाव और अभावन, हेतुः कारण, देवम् देव छे देव है, तस्मात् तेथी इस लिए, जडादिभ्य ऋषि आदिथी जडादिने,

जाताः उत्पन्न थयेला उत्पन्न हुए, एकान्ततः अवश्य पितृसदृशरूपा. मातापिता जेना मातापिताके समान रूपवाले, न भवन्ति थता नथी नहीं होते ॥ १७ ॥

17. In every case the sense-faculties are derived from the spirit; the presence or absence of these faculties is determined, however, by destiny. Thus it is that the offsprings of the idiotic etc., are not of necessity like their parents

न चात्मा सत्स्विन्द्रियेषु ज्ञः, असत्सु वा भवत्यज्ञः; न ह्यसत्त्वः कदाचिदात्मा, सत्त्वविशेषा-च्चोपलभ्यते ज्ञानविशेष इति ॥ १८ ॥

इन्द्रियेषु सत्सु इन्द्रियो होय तो इन्द्रियोंके होने पर, आत्मा आत्मा आत्मा, ज्ञानी थाय छे ज्ञानी होता है, असत्सु वा अथवा न होय तो अथवा न होने पर, अज्ञानी अज्ञानी, भवति थाय छे होता है, न च ऐम पशु नथी ऐसा भी नहीं है, हि ऊरुषुके क्योंकि, आत्मा आत्मा आत्मा, कदाचित् ढडी पशु कभी भी, असत्त्व न मनरहित होतो नथी मनरहित नहीं होता, सत्त्वविशेषात् च अने सत्त्वविशेषथी और सत्त्वविशेषसे, ज्ञानविशेष ज्ञानविशेष ज्ञानविशेष, उप-लभ्यते इति प्राप्त थाय छे प्राप्त होता है ॥ १८ ॥

18. It is not that the self is aware when the senses are present, and unaware in their absence The truth is that the self is never without the mind, and because it is possessed of the mind it is also seen to be possessed of knowledge.

भवन्ति चात्र—

न कर्तुरिन्द्रियाभावात् कार्यज्ञानं प्रवर्तते ।
या क्रिया वर्तते भावैः सा चिना तैर्न वर्तते ॥१९॥
जानन्नपि मृदोऽभावात् कुम्भकृन्न प्रवर्तते ।

१९. सा क्रिया वर्तते-वै. क्रिया वर्तते (क-त द.)

, य क्रिया वर्तते भावैः-वै, क्रिया वर्तते त्या तु (व.च अ ध.)

अत्र च आ विषयमा इय विषयमें, भवन्ति श्लोके
 छे के श्लोक है कि, कर्तुः कर्ताने कर्ताको, इन्द्रियाभावात्
 धन्द्रियोना अभावथी इन्द्रियोंके अभावसे, कार्यज्ञानस्य
 कार्यनु ज्ञान कार्यका ज्ञान, न प्रवर्तते यत् नथी नही
 होता, या क्रिया ने किया जो क्रिया, ये भावैः ने
 भावोवडे जिन भावोंसे, वर्तते थाय छे होती है, सा ते
 वह, तै विना तेथो सिवाय उनके विना, न वर्तते
 थती नथी नहीं होती, कुम्भकृत् कुम्भार कुम्हार, जानन्
 अपि धडाने अनावधानु अज्ञानतां अज्ञान पक्षे ज्ञे वनाना
 जानते हुए भी, मृदः माटीना मिट्टीके, अभावान्
 अभावने दीधे अभावके कारण, न प्रवर्तते अवृत्त थती
 नथी प्रवृत्त नहीं होता ॥ १९३ ॥

Here are verses again—

19-19 $\frac{1}{2}$. In the absence of the senses,
 the agent cannot manifest any activity.
 Whatever operation proceeds from
 certain factors, in the absence of those
 factors, it cannot take place. In the
 absence of clay, the potter, though
 skilful, cannot function.

श्रूयतां चेदमध्यात्ममात्मज्ञानबलं महत् ॥२०॥
 इन्द्रियाणि च संक्षिप्य मन संक्षिप्य चञ्चलम् ।
 प्रविश्याध्यात्ममात्मज्ञः स्वे ज्ञाने पर्यवस्थितः ॥२१॥
 सर्वत्रावहितज्ञानः सर्वभावान् परीक्षते ।

इदम् आ यह, अध्यात्मम् च अध्यात्मज्ञान
 अध्यात्मज्ञान, श्रूयताम् सांभणो सुनो, आत्मज्ञानबलम्
 आत्मज्ञाननु अण आत्मज्ञानका बल, महत् मोटु छे
 महान है, इन्द्रियाणि धन्द्रियोने इन्द्रियोंको, संक्षिप्य
 विषयोमांथी पाछी वाणी विषयोंमें रोक कर, चञ्चलम्
 अने च चण और चचल, मनः च मनने पक्षे मनको भी,
 संक्षिप्य आत्मा सिवायना विषयथी पाछु वाणी
 आत्मासे अतिरिक्त विषयसे रोक कर, अध्यात्मम् आत्म-

तत्तर्मा आत्मतत्त्वमें, प्रविश्य प्रवेश करी प्रवेश काके,
 स्वे ज्ञाने आत्मज्ञानमा आत्मज्ञानमें, पर्यवस्थितः
 स पूर्णपक्षे स्थित थयेथो संपूर्णतया स्थित हुआ,
 आत्मज्ञ आत्मज्ञानी आत्मज्ञानी, सर्वत्र सधणामां सर्वत्र,
 अवहितज्ञान. समाहित ज्ञानवाणे। थर्म समाहित ज्ञानी
 हो कर, सर्वभावान् सधणो भावोने सब भावोंको, परी-
 क्षते अणुी ले छे जान लेता है ॥ २०-२१ $\frac{1}{2}$ ॥

20-21 $\frac{1}{2}$. Now listen to the sovereign
 power of the knowledge of the self—
 the spiritual knowledge. The knower
 of the self, having stilled the senses
 and the fickle mind, and having come
 into his own and being established in
 his own awareness, his vision exten-
 ding everywhere, contemplates all
 existences.

गृहीष्व चे(वे)दमपरं भरद्वाज विनिर्णयम् ॥२२॥
 निवृत्तेन्द्रियवाक्चेष्ट. सुप्तः स्वप्नगतो यदा ।
 विषयान् सुखदुःखे च वेत्ति नाज्ञोऽप्यतः स्मृतः ॥२३॥

भरद्वाज हे भरद्वाज, इदम् अपरम् आ
 णीने इस दूसरे, विनिर्णयम् च निर्णय पक्षे निर्णय को
 भी, गृहीष्व अक्षु करी ग्रहण करी, निवृत्त-इन्द्रिय-वाक्-
 चेष्ट. धन्द्रियो-वाणी अने येषारहित इन्द्रियों-वाणी और
 चेष्टारहित, सुप्तः निद्राधीन मनुष्य सोया हुआ मनुष्य,
 यदा अथारे जब, स्वप्नगत स्वप्न अवस्थाभां होय छे
 स्वप्नावस्थामें होता है, विषयान् तयारे विषयोंने तब
 विषयोंको, सुखदुःखे च तथा सुखदुःखे तया सुखदुःखको,
 वेत्ति अणु छे जानता है, अतः अटला भाटे इसी लिए,
 अपि पक्षे भी, अज्ञः आत्माने अज्ञानी आत्माको
 अज्ञानी, न स्मृत उद्यो नथी नही कहा है ॥ २२-२३ ॥

22-23. O Bharadwaja, accept also
 this fresh conclusion. Having with-
 drawn from the activities of the sense-
 organs and speech, the sleeping man
 who has passed into the dream-state,

२०. चेदम्-वेदम् (च)

२१. संक्षिप्य-संगृह्य (घ. ज. त.)

” ” -सयम्य (ध.)

२३. सर्वत्रावहितज्ञानः-सर्वत्र विहितज्ञानः (द.)

२३. स्वप्नगतो-स्वप्नगतान् (घ. ज. ध.)

cognises the objects and pleasure and pain, therefore the self is said never to exist without awareness

नात्मज्ञानादृते चेकं ज्ञानं किञ्चित् प्रवर्तते ।
न ह्येको वर्तते भावो वर्तते नाप्यहेतुकः ॥ २४ ॥

आत्मज्ञानात् आत्मज्ञान आत्मज्ञानके, ऋते सिवाय विना, किञ्चित् च डार्डपणु कोई भी, ज्ञानम् ज्ञान ज्ञान, एकम् ध्रियादि डरलुरूप सहाय विना इन्द्रियादि करणरूप सहायके विना, न प्रवर्तते प्रवर्ततु नथी प्रवृत्त नहीं होता, हि डेभडे कर्वाकि, भाव. उत्पन्न होनार पदार्थ उत्पन्न होनेवाला पदार्थ, एक. डारलुरहित थर्ध ओडके। कारणरहित हो कर अकेला, न वर्तते उत्पन्न थते। नथी-उत्पन्न नहीं होता, अहेतुक. अपि अने डर्ता वगर पणु और कर्ताके विना भी न वर्तते उत्पन्न थते। नथी उत्पन्न नहीं होता ॥ २४ ॥

24. There is no cognition of any kind without self awareness, no consequent can exist independently or without a cause.

तस्माज्ज्ञः प्रकृतिश्चात्मा द्रष्टा कारणमेव च ।
सर्वमेतद्भरद्वाज निर्णीतं जहि संशयम् ॥ २५ ॥

तस्मात् तेथी इसी लिए, आत्मा आत्मा आत्मा, ज्ञ ज्ञानी ज्ञानवान, प्रकृति. च विकाररहित विकाररहित, द्रष्टा द्रष्टा द्रष्टा, कारणम् एव च अने डारलुरस्वरूप छे और कारण है, भरद्वाज छे (१२६।७) ! हे भरद्वाज !, एतत् सर्वम् ये सधणु यह सब, निर्णीतम् नडकी डरेलु छे निर्णीत हुआ है, संशयम् संशयने संशयको, जहि छोडे छोड़ दो ॥ २५ ॥

25 Therefore the self is the knower, the archetype, the seer and the final cause. O Bharadwaja! all this has been definitely established, hence abandon all doubt

२४ नात्मज्ञानादृते चैकं ज्ञानं किञ्चित् प्रवर्तते-आत्मज्ञानादृते चैकं ज्ञानं किञ्चित् वर्तते (ख. घ. त.)

अध्यायोक्तविषया—

तत्र श्लोकौ—

हेतुर्गर्भस्य निर्वृत्तौ वृद्धौ जन्मनि चैव यः ।
पुनर्वसुमतिर्या च भरद्वाजमतिश्च या ॥ २६ ॥
प्रतिज्ञाप्रतिषेधश्च विशदश्चात्मनिर्णयः ।
गर्भावकान्तिसुद्दिश्य खुड्डीकां तत्प्रकाशितम् ॥ २७ ॥

तत्र ते निषयभा उस विषयमें, श्लोकौ उपस डारना ये श्ले।डा छे डे उपसहारके दो श्लोक हैं कि, गर्भस्य गर्भानी गर्भकी, निर्वृत्तौ उत्पत्तिभा उत्पत्तिमें, वृद्धौ वृद्धिभा वृद्धिमें, जन्मनि च एव अने जन्मभा और जन्ममें, य हेतु. जे डारलु छे जो कारण है, या च जे जो, पुनर्वसुमति. पुनर्वसुने भत छे पुनर्वसुका मत है, या च तथा जे तथा जो, भरद्वाजमतिः (१२६।७)ने भत छे ते भरद्वाजका मत है वह, प्रतिज्ञाप्रतिषेध. च प्रतिज्ञाने। प्रतिषेध प्रतिज्ञाका प्रतिषेध, विशदः आत्मनिर्णय च अने आत्माने। २५४ निर्णय और आत्माका स्पष्ट निर्णय, तत् ते सधणु वह सब, खुड्डीकां गर्भावकान्तिसु पुडुडीकागर्भावकान्तिसु खुड्डीका गर्भावकान्तिको, सुद्दिश्य उद्देशीने लक्ष्य करके, प्रकाशितम् प्रकाशित ड्युं छे प्रकाशित किना है ॥ २६-२७ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

26-27. The cause of the manifestation, development and birth of the fetus, what the opinion of Atreya is concerning this subject, and what the opinion is of Bharadwaja; the objection to the proposition, the final conclusion concerning the self—all this has been set forth in this minor chapter relating to the formation of the fetus.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते शारीर-
स्थाने खुड्डीकागर्भावकान्तिसारीरं नाम
तृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

२७. तत्प्रकाशितम्-तत्प्रकाशितम् (च घ)

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे श्येला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रभा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, शारीरस्थाने शारीर-
स्थानभा शारीरस्थानभा, 'खुड्डीकागर्भावक्रान्तिशारीरम्'
'प्रुड्डीकागर्भावक्रान्तिशारीर' 'खुड्डीकागर्भावक्रान्तिशारीर',
नाम नाभने नामका, कृतीय नीजे तीसरा, अध्याय.
अध्याय स पूर्युं थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ ३ ॥

3. Thus in the section on Human
Embodiment in the treatise compiled
by Agnivesa and revised by Caraka,
the third chapter entitled "The Minor
chapter on the formation of the fet-
us" is completed.

चतुर्थोऽध्यायः ।

चौथे अध्याय अध्याय चौथा Chapter IV

महतीगर्भावक्रान्तिशारीरोपक्रमः—

अथातो महतीं गर्भावक्रान्तिं शारीरं व्या-
ख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवन्नात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुवे अर्हथी अब आगे, 'महतीम्
गर्भावक्रान्तिम् शारीरम्' 'महतीगर्भावक्रान्तिशारीर'
नामना अध्यायतु 'महतीगर्भावक्रान्तिशारीर' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करथुं व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयभा नीचे प्रभाषे न इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्माह उहेलु छे कहा
है ॥ २ ॥

1. We shall now expound "The
major chapter on the formation of the
fetus in the section on the Human
Embodiment."

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

अस्मिन् अध्याये व्याख्यास्यामाना विषयाः—

यतश्च गर्भः संभवति, यस्मिंश्च गर्भसंज्ञा,
यद्विकारश्च गर्भः, यथा चानुपूर्व्याऽभिनिर्वर्तते कुक्षौ,
यश्चास्य वृद्धिहेतुः, यतश्चास्याजन्म भवति, यतश्च
जायमानः कुक्षौ विनाशं प्राप्नोति, यतश्च कात्स्न्ये-
नाविनश्यन् विकृतिमापद्यते, तदनुव्याख्या-
स्यामः ॥ ३ ॥

गर्भं गर्भं गर्भं, यतः च ने डारलुथी जिन कार-
णसे, संभवति उत्पन्न थाय छे बनता है, यस्मिन् च
नेनी जिसकी, गर्भसंज्ञा गर्भसंज्ञा थाय छे गर्भ-
संज्ञा होती है, गर्भं गर्भं गर्भं, यद्- विकारः च नेने
विकार छे निचका विकार है, यथा ने और जिस, चानु-
पूर्व्यां क्रम प्रभाषे परिपाटीसे, कुक्षौ उदरभा कुक्षिमें,
अभिनिर्वर्तते निष्पन्न थाय छे निष्पन्न होता है, य च
अस्य ने ऐनी जो इसकी, वृद्धिहेतुः वृद्धितु डारलु छे
वृद्धिका हेतु है, यतः च नेनाथी जिस कारणसे,
अस्य ऐनी इसकी, अजन्म अनुत्पत्ति अनुत्पत्ति, भक्ति
थाय छे होती है, यत च ने डारलुथी जिस कारणसे,
जायमान गर्भं जन्म पाभते। गर्भ उत्पन्न होता हुआ,
कुक्षौ उदरभा कुक्षिमें, विनाशन् नाश नष्ट, प्राप्नोति
पाभे छे होता है, यत च अने ने डारलुथी और
जिस कारणसे, कात्स्न्येन गर्भं स पूर्युं गर्भं सपूर्ण,
अविनश्यन् नाश न पाभतां विनष्ट न हो कर, विकृतिम्
विकृतिने विकृतिको, आपद्यते पाभे छे प्राप्त होता है,
तत् तेनु उसका, अनुव्याख्यास्यामः व्याख्यान करथुं
व्याख्यान करेंगे ॥ ३ ॥

3. Whence the conception arises, to
which the name of 'embryo' is given,
whose modification the embryo is, in
what order the various stages of the
embryo develop in the womb, what
makes the embryo wax, by what
agency it is prevented from forming

३. अजन्म भवति—अवृद्धिर्भवति (स)

in the womb, and by what agency, having formed, it perishes in the womb, and why again while not completely destroyed it gets deformed— all this we shall explain in due order.

मातृतः पितृत आत्मतः सात्म्यतो रसत सत्त्वत इत्येतेभ्यो भावेभ्यः समुदितेभ्यो गर्भः संभवति । तस्य ये येऽवयवा यतो यतः संभवतः संभवन्ति तान् विभज्य मातृजादीन्वयवान् पृथक् पृथक्पुक्तमग्रे ॥ ४ ॥

मातृत. माता माता, पितृतः पिता पिता, आत्मत आत्मा आत्मा, सात्म्यत सात्म्य सात्म्य, रसत रस रस, सत्त्वत. अने मन और मन, इति ऐभ इस प्रकार, एतेभ्य ऐ इन, समुदितेभ्य स मि-दित समिलित, भावेभ्य. भावेथी भावोंसे, गर्भ गर्भ गर्भ, संभवति उत्पन्न थाय छे बनता है, संभवतः तस्य उत्पन्न यता ते गर्भना उत्पन्न होते हुए उस गर्भके, ये ये ने ने जो जो, अवयवा अवयवो अवयव, यतः यतः ने ने भावथी जिस जिस भावसे, संभवन्ति उत्पन्न थाय छे बनते हैं, तान् ते ते उन उन, मातृ-जादीन् मातृज वगेरे मातृजादि, अवयवान् अवयवोंने अवयवोंको, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक् अलग अलग, विभज्य विभाज पाडीने विभाज करके, अग्रे उक्तम् आभवा अध्यायमां कृत्वा छे अगले अध्यायमें कह दिये हैं ॥ ४ ॥

4. The conception arises from the sum of causative factors emanating from the mother the father, the spirit, the concordance, the nourishment and the mind. As to which of embryonic parts are derived from which of these six coefficient causes at the time of conception and thereafter, we have already described them having classified them under different heads.

शुक्रशोणितजीवसंयोगस्य गर्भसंज्ञत्वम्—

शुक्रशोणितजीवसंयोगे तु खलु कुक्षिगते गर्भसंज्ञा भवति ॥ ५ ॥

कुक्षिगते तु गर्भाशयमां थयेवा कुक्षिगत, शुक्र-शोणित- शुक्र-शोणित शुक्र शोणित, जीव-संयोगे खलु अने शुक्रना स योगतु और जीवके संयोगकी, गर्भसंज्ञा 'गर्भ' ओ नाम 'गर्भ यह संज्ञा', भवति थाय छे होती है ॥ ५ ॥

5 The appellation of conception is given to that union of semen, ovum and the spirit, which takes place in the womb

गर्भस्य पञ्चभूतविकारचेतनाधिष्ठानभूतत्वसाधनम्—

गर्भस्तु खल्वन्तरिक्षवाय्वग्नितीयभूमिविकार-श्चेतनाधिष्ठानभूतः ।

गर्भ तु गर्भ तो गर्भ तो, खलु अरेअर सचमुच, अन्तरिक्ष- आकाश आकाश, वायु- वायु वायु, अग्नि- अग्नि अग्नि, तीय- जल, भूमि- अने भूमिने और भूमिका, विकार विकार छे विकार है, चेतनाधिष्ठानभूत अने आत्मानु बोधायतन छे और आत्माका बोधायतन है ।

6-(1) The embryo is a compound product of the ether, air, fire, water and earth and is the dwelling place of the spirit

एवमनया युक्त्या पञ्चमहाभूतविकारसमुदा-यात्मको गर्भश्चेतनाधिष्ठानभूतः; स ह्यस्य पट्टो धातुरुक्तः ॥ ६ ॥

एवम् आ प्रभाषे इस तरह, अनया युक्त्या आ शोणना अनुसार इस युक्तिके अनुसार, पञ्चमहाभूत-पांथ महाभूतना पञ्चमहाभूतोंके, विकार- विकारना विकारोंका, समुदायात्मक समुदायस्वरूप समुदायस्वरूप,

६. गर्भश्चेतनाधिष्ठानभूतः — गर्भश्चेतनाधात्वधिष्ठानभूतः

(छ. व.)

,, एवमनया-एवमनयैव (घ)

गर्मः गर्भं गर्भ, चेतना-अधिष्ठानभूत आत्मानु बोधा-
यतनं छे चेतनाका भोगायतनं है, स हि ते आत्मानेन
वह आत्मा ही, अथ आ गर्भेनो इत्य गर्भकी, पट्ट-
छद्मे छद्मी, धातुः धातु धातु, उक्तः छद्मे छे कही
गई है ॥ ६ ॥

6. Looked at from this stand-
point the embryo is the sum of the
modifications occasioned in the proto-
elements and is the resort of the
spirit; thus the spirit has been said to
be the sixth element of the embryo.

कुक्षौ गर्भोत्पत्तिप्रकारः—

यथा चानुपूर्व्याऽभिनिर्वर्तते कुक्षौ तां व्या-
ख्यास्यामः—

यथा च जे जिस आनुपूर्व्यां कर्मात्सु क्रमसे,
कुक्षौ गर्भं गर्भाशयभां गर्भं कुक्षिमें, अभिनिर्वर्तते निष्पन्न
भाय छे निष्पन्न होता है, तदा तेन ससका, अनुच्या-
ख्यास्याम व्याख्यान करुं व्याख्यान करेगे,

7-(1). Now we shall explain by
what stages the embryo develops in
the womb.

गते पुराणे रजसि नवे चावस्थिते शुद्धस्नातां
स्त्रियमव्यापन्नयोनिशोणितगर्भाशयाभ्युत्पत्तिमाश्र-
क्ष्महे। तथा सह तथाभूतया यदा पुमानव्यापन्न-
बीजो मिश्रीभावं गच्छति, तदा तस्य हर्षोदीरितः
परः शरीरधात्वात्मा शुक्रभूतोऽङ्गादङ्गात् संभवति।

पुराणे रजसि नूनु २०४ पुराणे रजके, गते नीकणी अथ
निकल जानेपर, नवे च अने नूनु २०४ और नये रजके, अवस्थिते
स्थित थाय त्पारे स्थित होने पर अव्यापन्न- विचाररहित
अविकृत, योनि-शोणित-नेना योनि-शोणित योनि-आर्तव,
गर्भाशयान् अने गर्भाशय छे अवी और गर्भाशयवाली,

७ यथा—यथा (ष)

, ता व्याख्यास्यामः—तदमुखाख्यास्यामः (ष ज)

, शुद्धस्नाताम्—पुनःशुद्धस्नाताम् (ष)

, तदा तस्य—तस्य (ष)

शुद्धस्नाताम् शुद्ध अने नाहेदी शुद्ध और नहाई हुई,
स्त्रियम् स्त्रीये स्त्रीको, ऋतुमतीम् ऋतुमती ऋतुमती,
आश्रक्ष्महे छद्मीये छीये कहते हैं, तथाभूतया तेषी
आत्मी इत्य प्रकारकी, तथा सह ते स्त्रीनी साथे उस
स्त्रीके साथ, यदा न्यारे जब, अव्यापन्नबीजः अविकृत
अविकृत बीजवाला, पुमान् पुरुष पुरुष,
मिश्रीभावं स योअने मैथुन, गच्छति पामे छे करता है,
तदा तस्य त्पारे ते पुरुषने तब उस पुरुषके, हर्ष-उदीरितः
हर्षप्रेरित हर्षसे प्रेरित, पर उत्कृष्ट श्रेष्ठ, शरीरधात्वात्मा
शरीरना धातुओने सार शरीरकी धातुओंका सार,
शुक्रभूत वीर्यरूपे शुक्ररूपसे, अङ्गात् अङ्गात् अगे
अगर्भाधी अगप्रत्यगोसे, संभवति उत्पन्न थाय छे
निकलता है;

7-(2) Now we have in mind the
woman of child-bearing stage whose
generative organs, ova and uterus
are normal and who has gone through
the purificatory bath on the completion
of the last menstrual period with the
fresh blood having replaced the lost
blood. When with a woman of this
description, a man of unvitiated sperm
unites in the sex-union, then impelled
by orgasm there flows from every
cell and tissue that quintessence of
bodily secretions, the semen

स तथा हर्षभूतेनात्मनोदीरितश्चाधिष्ठितश्च
बीजरूपो धातुः पुरुषशरीरादभिनिष्पत्योच्चितेन
पथा गर्भाशयानुप्रविश्यात्वेनाभिसंसर्गमेति ॥७॥

तथा तेषी रीते उसी प्रकार, हर्षभूतेन हर्षपूर्व
हर्षमय, आत्मना आत्माधी आत्मासे, उदीरितः प्रेरित
प्रेरित, अधिष्ठित च अने अधिष्ठित और अधिष्ठित, स-
ते वह, बीजरूपः अवीरूप बीजरूप, धातुः धातु धातु,

७ अधिष्ठितश्च बीजरूपो धातुः—अधिष्ठितबीजधातुः (क, घ)

, उच्चितेन—उदितेन (ङ.)

पुरुषस्त्रीरात् पुरुषना शरीरभांशी पुरुषके शरीरसे, अस्मिन्निष्पद्य भक्षार नीउधरीने बाहर निकल कर, उचितेन पथा उचित मार्गद्वारा उचित मार्गसे, नर्भास्यस्त्रु मलोशयभां नर्भास्यमें, अनुप्रविश्य प्रवेशीने प्रविष्ट हो करके, आर्तवेन आर्तव साथे आर्तवके साथ, अस्मिन्सर्गम् अयोगने सयोगको, एति पात्रे छे प्राप्त होता है ॥ ७ ॥

7. That semen having thus been set into motion by the ecstatic self and informed by it, emerging from the man's body mixes with the secretion of the woman after entering the womb through the proper channel.

गर्भे भूतग्रहणक्रमः—

तत्र पूर्व चेतनाधातुः सत्त्वकरणो गुणग्रहणाय प्रवर्तते; स हि हेतुः कारणं निमित्तमक्षरं कर्ता मन्ता वेदिता बोद्धा द्रष्टा धाता ब्रह्मा विश्वकर्मा विश्वरूपः पुरुषः प्रभवोऽव्ययो नित्यो गुणी ग्रहणं प्रधानमव्यक्तं जीवो ज्ञः पुद्गलश्चेतनावान् विभुर्भूतात्मा चेन्द्रियात्मा अन्तरात्मा चेति ।

तत्र पूर्वम् तेषां प्रथमं उत्तमं प्रथमं, सत्त्वकरणं मनरूपं इत्युक्ती युक्तं मनरूपं करणवाला, चेतनाधातुः आत्मा आत्मा, गुणग्रहणाय भूतानां अक्षु माटे भूतोंके ग्रहणके लिए, प्रवर्तते प्रवृत्त थाय छे प्रवृत्त होता है, सः हि ते आत्मा वही आत्मा, हेतु हेतु हेतु, कारणम् इत्युक्ती कारणं, निमित्तम् निमित्तं निमित्त, अक्षरम् अक्षर अक्षर, कर्ता कर्ता कर्ता, मन्त्र मननशीलं मनन करनेवाला, वेदिता ज्ञाता ज्ञाता, बोद्धा बोद्धा बोद्धा, द्रष्टा द्रष्टा द्रष्टा, धाता धाता धाता, ब्रह्मा ब्रह्मा ब्रह्मा विश्वकर्मा विश्वकर्मा विश्वकर्मा, विश्वरूपं विश्वरूपं विश्वरूप, पुरुष पुरुष पुरुष, प्रभव प्रभव प्रभव

८ चेतनाधातु सत्त्वकरण—चेतनाधातु सत्त्वोपादान (प)

११ सत्त्वकरण.—सत्त्वोपादान (ध)

१२ प्रवर्तते—वर्तते (भ)

१३ वेदिता—बोधयिता (घ)

१४ विभुर्भूतात्मा—प्रभु. भूतात्मा (व)

अव्यय अव्यय अव्यय, नित्यः नित्य नित्य, गुणी गुणी गुणी गुणवाला, ग्रहणम् अक्षु (अक्षु इत्यनेन) ग्रहण (ग्रहण करनेवाला), प्रधानम् प्रधान प्रवास, अव्यक्तम् अव्यक्त अव्यक्त, जीवः जीव जीव, ज्ञः ज्ञ ज्ञ (ज्ञानी), पुद्गल. पुद्गल पुद्गल, चेतनावान् चेतनावान् चेतनावान्, विभु विभु विभु, भूतात्मा च भूतात्मा भूतात्मा, इन्द्रियात्मा च इन्द्रियात्मा इन्द्रियात्मा, अन्तरात्मा च इति अने अन्तरात्मा इत्येव छे और अन्तरात्मा कहाता है,

8-(1) There in the womb, the conscious element (the spirit) which has the mind for the instrument, proceeds first of all to gravitate to itself the needed ingredients. This conscious element is, accordingly, said to be variously the cause, the region, the instrument, the imperishable, the agent, the thinking one, the knower, the understanding one, the seer, the dispenser, the great one, the universal architect, the omniform, the supreme person, the creative source, the unchanging, the eternal, the substratum of qualities, the seizer, the chief, the unmanifest, the individual soul, the knower, the ego, the conscious one, the infinite, the soul of creatures, the soul of the senses and the inner soul

स गुणोपादानकालेऽन्तरिक्षं पूर्वतरमन्येभ्यो गुणेभ्य उपादत्ते, यथा—प्रलयात्यये सिद्धुर्भूतान्वक्षरभूत आत्मा सत्त्वोपादानः पूर्वतरमाकाशं सृजति, ततः क्रमेण व्यक्ततरगुणान् धातून वाय्वादिकांश्चतुरः; तथा देहग्रहणेऽपि प्रवर्तमानः पूर्वतरमाकाशोपादत्ते, ततः क्रमेण व्यक्ततर-

८ सत्त्वोपादान—सत्त्वोपादान (द)

११ व्यक्ततर—व्यक्तभव (प)

१२ वाय्वादिकांश्चतुर—वाय्वादींश्चतुर. (घ)

गुणान् धातून् वाय्वादिर्काश्चतुर । सर्वमपि तु
खल्वेतद्गुणोपादानमगुना कालेन भवति ॥ ८ ॥

स. ते वह, गुणोपादान-भूतानुं अहलु डरवाने भूतोका प्रहण करते, काले समये समय, अन्वेभ्यः षीअ अन्य, गुणेभ्य भूतोभांशी भूतोसे, पूर्वतरन् प्रथम पहले, अन्तरिक्षम् आकाशनुं आकाशको, उपादत्ते अहलु डरे छे प्रहण करता है, यथा नेम जैसे, प्रलय-अन्वये प्रलयने अ ते प्रलयके अन्तमे, भूतानि भूतोने महाभूतोकी, तिसृषु-सरन्वानी धृञ्वाणो सृष्टिकी इच्छावाला, अक्षरभूत-अविनाशी अविनाशी, आत्मा आत्मा आत्मा, सत्त्वोपादानः अनुरूप डरलुथी युक्त थर्धने सत्त्वरूप करणवाला हो कर, पूर्वतरन् प्रथम प्रथम, आकाशम् आकाशने आकाशको, सृजति सरने छे बनाता है, तत्-त्यार पछी क्रि, क्रमेण क्रमशः क्रमसे, व्यक्ततर-अधिक २५४ अधिक स्पष्ट, गुणान् गुणवाले गुणवाले, वाय्वादिकान् वायु आदि वायु आदि, चतुर. अर चार, धातून् भूतोने रये छे धातुओंको रचता है, तथा तेवीर रीते वैसे ही, देहग्रहणे अपि शरीरनुं अहलु डरवानां देहके ग्रहणमें भी, प्रवर्तमानः प्रवृत्त यतो आत्मा प्रवृत्त होता आत्मा, पूर्वतरन् प्रथम प्रथम, आकाशम् एव आकाशनुं आकाशकोही, उपादत्ते अहलु डरे छे ग्रहण करता है, तत्-त्यार पछी उसके बाद, व्यक्ततरगुणान् २५४ गुणवाले स्पष्ट गुणवाले, वाय्वादिकान् वायु आदि वायु आदि, चतुर. अर चार, धातून् भूतोने भूतोको, क्रमेण क्रमशः क्रमशः, उपादत्ते अहलु डरे छे ग्रहण करता है, सर्वम् खलु अपि सर्वं समी, एतत् आ यह, गुणोपादानम् तु भूतोनुं अहलु भूतोका ग्रहण, अगुना-कालेन अति अल्प कालमां बहुत थोड़े समयमें, भवति थाय छे हो जाता है ॥ ८ ॥

8. This one, at the time of gravitating the elements to itself, draws the ether before the other elements Just as at the close of the period of dissolution, the creative self desirous of creating the world anew having the mind for his base, first creates the

ether, then in due order, the remaining four elements namely the air, and the other proto-elements of more and more pronounced characteristics, even so, in procuring together to itself an individual body, it (the self) first takes the ether alone, then in due order the other elements, having more and more pronounced characteristics, beginning with air. All this gravitating of elements takes place in an infinitesimal fraction of time.

प्रथमे मासि गर्भस्य स्वरूपम्—

स सर्वगुणवान् गर्भत्वमापन्नः प्रथमे मासि संमूर्च्छितः सर्वधातुकलुपीकृतः खेटभूतो भवत्यव्यक्तविग्रहः सदसद्भूताङ्गावयवः ॥ ९ ॥

सः ते वह, सर्वगुणवान् सर्वं भूतोथी युक्त सव भूतोसे युक्त, गर्भत्वम् गर्भत्वम् गर्भरूपको, आपन्नः पाप्नी प्राप्त हो कर, प्रथमे प्रथम प्रथम, मासि मासमां मासमें, संमूर्च्छितः सारी रीते मिश्रित सुमिश्रित, सर्व-धातु-तथा सर्वं धातुओंथी तथा सव धातुओंसे, कलु-पीकृत. कलुपित अनर्ता कलुपित बनता हुआ, खेटभूतः श्लेष्म नेवां श्लेष्मसदृश, अव्यक्तविग्रहः अस्पष्ट शरीरवाणो अव्यक्त शरीरवाला, सदसद्भूत-अर्थात् विद्यमान तथा अविद्यमान अर्थात् सत् और असत्, अङ्गावयव. अग अने प्रत्यगवाणो अग और प्रत्यगवाला, भवति थाय छे होता है ॥ ९ ॥

9. The spirit having now become the embryo, in the first month after conception being - well compounded and tinged with all the elements, appears as a jelly-like mass of no particular shape, and with limbs emergent and latent.

द्वितीये मासि गर्भस्य स्वरूपम्—

द्वितीये मासि घनः संपद्यते पिण्डः पेश्यर्बुदं

वा । तत्र घनः पुरुषः, पेशी स्त्री, अर्बुदं नपुंस-
कम् ॥ १० ॥

द्वितीये मासि षोडशे मासे गर्भं दूसरे मासमें गर्भ,
घन पिण्डः गांडना आकारर्भा घन ग्रन्थिके रूपमें घन,
पेशी पेशी, अर्बुदश्च वा के अर्बुद या अर्बुद,
सपद्यते श्राय छे होता है, तत्र तेर्भा उनमें, घन घन
होय तो घन होने पर, पुरुष पुरुष पुरुष, पेशी पेशी
होय तो पेशी होने पर, स्त्री स्त्री स्त्री, अर्बुदम् अने
अर्बुद होय तो और अर्बुद होने पर, नपुंसकश्च नपुंसक
श्राय छे नपुंसक होता है ॥ १० ॥

10. In the second month this mass
hardens into the form either of a
knot or a tendon or an egg Of these
the knot-shaped is male, the tendon-
shaped female, the egg-shaped eunuch.

तृतीये मासि गर्भस्य स्वरूपम्—

तृतीये मासि सर्वेन्द्रियाणि सर्वाङ्गावयवाश्च
यौगपद्येनाभिनिर्वर्तन्ते ॥ ११ ॥

तृतीये मासि त्रीण्ये भङ्गिने तीसरे मासमें, यौगपद्येन
श्रेडीसाथे एक साथ, सर्वेन्द्रियाणि सर्वे इन्द्रिया सब
इन्द्रियाँ, सर्वाङ्गावयवा च अने सर्वे अंग तथा तेना
अवयवो और सब अंग तथा उनके अवयव, अभिनिर्वर्त-
न्ते उत्पन्न श्राय छे बनते हैं ॥ ११ ॥

11 In the third month all the
sense-organs and all the limbs emerge
together.

गर्भस्य महाभूतप्रभवो भावा —

तत्रास्य केचिद्ङ्गावयवा मातृजादीनवयवान्
विभज्य पूर्वमुक्ता यथावत् । महाभूतविकारप्रवि-
भागेन त्विदानीमस्य तांश्चैवाङ्गावयवान् कांश्चित्
पर्यायान्तरेणापरांश्चानुव्याख्यास्यामः ।

तत्र त्यां वहा, मातृजादीन् मातृजादि, मातृजादि,
अवयवान् अवयवोऽने। अवयवोंको, यथावत् सारी रीते
सम्यक् प्रकार, विभज्य विभाग करीने विभक्त करके,
अस्य आ गर्भना इस गर्भके, केचित् डेटलाड कइ,

महावयवाः अंग अने तेना अवयवो अंग और उनके
अवयव, पूर्वम् पूर्वं अध्यायर्भा पूर्व अध्यायमें, उक्तः
कहा छे कहे है, इदानीम् तु पक्ष द्वे परन्तु अब, अस्य
अने। इस गर्भके, तान् च एव तेर्भांना उन्हींमेंसे, काश्चित्
डेटलाड कइ, अङ्गावयवान् अंग अने अवयवोऽनु अंग
और अवयवोंको, पर्यायान्तरेण नामान्तरथी नामान्तरसे,
अपराच् च अने षोडश अवयवोऽनु पक्ष और दूसरे
अवयवोंका भी, महाभूतविकार- पक्ष महाभूतना विभा-
रना पंचमहाभूतके विकारके, प्रविभागेन विभाग अनुसार
विभाग अनुसार, अनुव्याख्यास्यामः व्याख्यान करेगो,

12 Some of the body-parts of the
fetus have already been enumerated
under various heads, such as those
derived from the mother etc. Now we
shall enumerate under different names
with reference to the modifications of
the five elements, the self-same body-
parts as also some additional ones

मातृजादयोऽप्यस्य महाभूतविकारा एव ।
तत्रास्याकाशात्मकं शब्दः श्रोत्रं लाघवं सौक्ष्म्यं
विवेकश्च, वाय्वात्मकं स्पर्शः स्पर्शनं रौक्ष्यं प्रेरणं
घातुः पृथुहं चेष्टाश्च शारीर्यः, अग्नात्मकं रूपं
दर्शनं प्रकाशः पक्तिरौष्ण्यं च, अवात्मकं रसो
रसनं शैत्यं मार्दवं ज्ञेहः क्लेशश्च, पृथिव्यात्मकं
गन्धो घ्राणं गौरवं स्थैर्यं मूर्तिश्चेति ॥ १२ ॥

अस्य आ गर्भना इस गर्भके, मातृजादयः मातृजादि
भावो मातृजादि भाव, अपि पक्ष सी, महाभूतविकारा
महाभूतना विभक्त पंचमहाभूतके विकार, एव न छे ही
है, तत्र तेर्भा उनमें, शब्द शब्द, श्रोत्रम् श्रोत्र
श्रोत्र, लाघवम् लघुता लघुता, सौक्ष्म्यम् सूक्ष्मता
सूक्ष्मता, विवेक च अने विवेक (शारीर भावोऽनु पर-
स्पर पृथक्पक्ष) और विवेक (शारीर भावोंका परस्पर
पृथक्त्व), अस्य अने आना ये इसके, आकाशात्मकम्
आकाशना विभक्ते छे आकाशके विकार है, स्पर्श स्पर्श
स्पर्श, स्पर्शनम् स्पर्शनेन्द्रिय स्पर्शनेन्द्रिय, रौक्ष्यम् रूक्षता

रुक्षता, प्रेरणम् प्रेरणा, धातुव्यूहनम् धातुरथना धातुरचना, शारीर्यं. अने शरीरनी और शरीरकी, घेष्टाः च येषाम् चेष्टायें, वाय्वात्मकम् ओ वायुना विकार छे ये वायुके विकार है, रूपम् रूपा रूप, दर्शनम् दर्शन दर्शनेन्द्रिय, प्रकाशः दीप्ति दीप्ति, पक्तिः परिपाक परिपाक, औष्ण्यम् च अने उष्णता और उष्णता, अग्न्यात्मकम् ओ अग्निना विकार छे ये अग्निके विकार है, रस रस रस, स्वनम् रसना रसना, शैत्यम् शीतता शीतता, मार्दवम् मृदुता मृदुता, स्नेह. स्नेह स्नेह, क्लेद. च अने क्लेद और क्लेद, अवात्मकम् ओ जलना विकार छे ये जलके विकार हैं, गन्ध अन्ध गन्ध, प्राणम् प्राण प्राणेन्द्रिय, गौरवम् गौरव गुस्ता, स्थैर्यम् स्थिरता स्थिरता, मूर्ति च अने अठितता और कठिनता, पृथिव्यात्मकम् ओ पृथ्वीना विकार छे ये पृथ्वीके विकार हैं ॥ १२ ॥

12. Even those parts derived from the mother etc., are in fact only modifications of their five basic elements. In the fetus the constituents of the ether are—sound, audition, lightness, fineness and space; those belonging to air are tangibility, sense of touch, roughness, impulsion, the marshalling and maintaining of the humors of the body and its movements, those belonging to light are form, vision, brightness, digestion and heat, those belonging to water are taste, the sense of taste, coldness, softness, unctuousness and wetness, those belonging to earth are odour, the sense of smell, weight, steadfastness and hardness.

लोकपुरुषयोस्तुल्यत्वदर्शनम्—

एवमयं लोकसंमितः पुरुषः। यावन्तो हि लोके मूर्तिमन्तो भावविशेषास्तावन्तः पुरुषे, यावन्तः

पुरुषे तावन्तो लोके इति, बुधास्त्वैवं द्रष्टुमिच्छन्ति ॥ १३ ॥

एवम् आ अभाणे इस प्रकार, अयम् आ यह, पुरुष. पुरुष पुरुष, लोकसंमित लोकसंमित छे लोकतुल्य है, हि हेमके क्योंकि, लोके लोकमें लोकमें, यावन्त. नेटला जितने, मूर्तिमन्त मूर्तिमान मूर्तिमान, भावविशेषा भावविशेषा छे भावविशेष है, तावन्त तेटला उतने, पुरुषे पुरुषमां छे पुरुषमें है, यावन्त अने नेटला और जितने, पुरुषे पुरुषमां छे पुरुषमें है, तावन्त. तेटला उतने, लोके इति लोकमें है, बुधा तु बुद्धिमान पुरुषो बुद्धिमान तो, एवम् अयम् ऐसा, द्रष्टुम् अनेने देखना, इच्छन्ति छे चाहते हैं ॥ १३ ॥

13 Thus the individual man is an epitome of the universe As much diversity of substance and quality as is found in the world outside even so much exists in man, and as much in man, so much in the world outside Thus the wise like to regard the nature of existence

गर्भस्येन्द्रियाण्यङ्गावयवाश्च यौगपद्येनोत्पद्यन्ते, जातस्योत्तरकालजा भावाः—

एवमस्येन्द्रियाण्यङ्गावयवाश्च यौगपद्येनाभिनिर्वर्तन्तेऽन्यत्र तेभ्यो भावेभ्यो येऽस्य जातस्योत्तरकालं जायन्ते; तद्यथा—दन्ता व्यञ्जनानि व्यक्तीभावस्तथायुक्तानि चापराणि। एषा प्रकृतिः, विकृतिः पुनरतोऽन्यथा।

एवम् आम् इस तरह, ये ने भावो जो भाव, अस्य अनेना इसके, जातस्य अनेना जन्मके, उत्तरकालम् पछी बाद, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं, तेभ्य ते उन, भावेभ्यः भावो भावोंको, अन्यत्र सिवाय छोड़ कर, अस्य आ गर्भनी इस गर्भकी, इन्द्रियाणि अन्द्रियो इन्द्रियो, अङ्गावयवा च अने अंग तथा अवयवो और अंग तथा अवयव, यौगपद्येन ओके साथे एक साथ, अभिनिर्वर्तन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं,

१४. व्यक्तीभाव - शुक्ररजोव्यक्तीभाव (ध.)

तन् यथा नेभके जैसे कि, दन्ताः दांत दात, व्यञ्जनानि दाढी, भूछ, स्तन वगेरे दाढी, मूँछ, स्तन आदि, व्यक्तीभाव शुक्र तथा शोणितनुं प्रकट यत्तु शुक्र तथा शोणितका प्रकट होना, तथायुक्तानि अने तेना नेवा और एमे, अपराणि च भीष्म शुद्ध्यादि भावे नन्म्या पछी उत्पन्न थाय छे अन्य बुद्ध्यादिभाव जन्मके बाद उत्पन्न होते है, एषा आ यह, प्रकृतिः प्रकृति छे प्रकृति है, अतः अने अनाथी इससे, अन्यथा पुन विपरीत विपरीत, विकृतिः विकृति छे विकृति है।

14-(1) Thus the sense-organs and the limbs of the fetus manifest themselves simultaneously Apart from these phenomena there are some which appear after the birth of the infant, these are the teeth, secondary sexual signs, and signs of puberty and such other traits This is the natural order, contrary to this is unnatural

स्त्रीपुंसकाना वैशेषिका भावा —

सन्ति खल्वस्मिन् गर्भे केचिन्नित्या भावाः, सन्ति चानित्या केचित् । तस्य य एवाङ्गावयवाः सन्तिष्ठन्ते, त एव स्त्रीलिङ्गं पुरुषलिङ्गं नपुंसकलिङ्गं वा विभ्रति । तत्र स्त्रीपुरुषयोर्ये वैशेषिका भावाः प्रधानसंश्रया गुणसंश्रयाश्च, तेषां यतो भूयस्त्वं ततोऽन्यतरभावः ।

अस्मिन् आ इस, गर्भे खलु गर्भमां गर्भमें, केचित् डेटलाड कई, नित्या नित्य नित्य, भावाः भावे भाव, सन्ति छे है, केचित् अने डेटलाड और कई एक, अनित्या च अनित्य भावे अनित्य भाव, सन्ति छे है, तस्य तेना इसके, ये एव ने ने जो ही, अङ्गावयवा अंग अने अवयवो अंग और अवयव, सन्तिष्ठन्ते स्थायी रहे छे स्थायी रहते है, ते एव तेओन वे ही, स्त्रीलिङ्गम् स्त्रीलिङ्ग स्त्रीलिङ्ग, पुरुषलिङ्गम् पुरुषलिङ्ग पुरुषलिङ्ग, नपुंसकलिङ्गम् वा डे नपुंसकलिङ्ग अथवा नपुंसकलिङ्गके, विभ्रति धारण करे छे धारण करते है, तत्र

१४. तत्र-तत. (५)

तेमां उनमें, स्त्रीपुरुषयो. स्त्रीपुरुषना स्त्री और पुरुषके, प्रधानसंश्रया आत्माश्रित आत्माश्रित, गुणसंश्रयाः च अने लूताश्रित और भूताश्रित, ये ने जो, वैशेषिका भास खास, मात्रा भावे छे भाव होते है, तेषाम् तेमांथी उनमेंसे, यतः ने भावनी जिम भावकी, भूयस्त्वम् अधिकता होय छे अधिकता होती है, तत तेने अनुसरी उसीके अनुसार, अन्यतरभाव अनेथी अेड थाय छे दोनोंमें से किसी एककी उत्पत्ति होती है,

14-(2). Now in the fetus there are some characteristics which are permanent and some which are temporary. Those parts alone of the fetus which persist throughout life are called the primary signs of sex, whether male, female or neuter. Those distinctive (mutually exclusive) characteristics of man and woman are partly dependant on the self and partly on the material element, the sex differentiation is due to the preponderance of one or the other of these factors.

तद्यथा—क्लैव्यं भीरुत्वमवैशारद्यं मोहोऽनवस्थानमधोगुरुत्वमसहनं शैथिल्यं मार्दवं गर्भाशय-बीजभागस्तथायुक्तानि चापराणि स्त्रीकराणि, अतो विपरीतानि पुरुषकराणि, उभयभागावयवा नपुंसककराणि भवन्ति ॥ १४ ॥

तत् यथा नेभके जैसे कि, क्लैव्यम् डलैभ्य क्लीवता, भीरुत्वम् भीरुता भीरुता, अवैशारद्यम् अदौशय अचातुर्य, मोह मोह मोह, अनवस्थानम् स्थित्याथय चलचित्तता, अधोगुरुत्वम् नीथेना लागनी गुरुता

१४ मोहोऽनवस्थानमधोगुरुत्वम्—मोहोऽनवस्थानमधोगुरुत्वम्

(ड य. द प)

, मार्दवं गर्भाशयबीजभागस्तथायुक्तानि—मार्दवं तथा युक्तानि(ष)

, बीजभाग.—बीजभावा (प)

, उभयभागावयवा—'उभयभागभावानि' इति 'उभयभावा'

इति च पाठ (५.)

निम्न भागका भारीपन, असहनम् असहिष्णुता असहिष्णुता, शैथिल्यम् शिथिलता शिथिलता, मार्दवम् मृदुता मृदुता, गर्भाशय- गर्भाशयने गर्भाशयका, बीजभाग. पीन्यभाग बीजभाग, तथायुक्तानि अने अने अने और ऐसे अपराणि च पीन्य भावे अन्य भाव, स्त्रीकराणि स्त्री- कर थाय छे स्त्रीजनक होते हैं, अतः आथी इनसे, विपरीतानि विपरीत भावे विपरीत भाव, पुरुषकराणि पुरुषकर थाय छे पुरुषजनक होते हैं, उभयभागावयवा- अने प्रकारना अवयवोवाणा भावे दोनों प्रकारके अवयवोवाले भाव, नपुंसकराणि नपुंसकर नपुंसक- जनक, भवन्ति थाय छे होते हैं ॥ १४ ॥

14 Thus weakness, timidity, artlessness, confusion, fickleness, heaviness of the nether limbs, want of forbearance, frailty, softness, the uterine part of the seed and such other feminine traits determine the female sex, traits opposite to these determine the male sex. When there is an equal distribution of both traits there is the neuter sex

इन्द्रियोत्पत्तिसमकालमेव गर्भस्य चेतसि वेदनानिर्वन्ध, तृतीये मासि गर्भे द्वैहृदय्योत्पत्ति —

तस्य यत्कालमेवेन्द्रियाणि संतिष्ठन्ते, तत्काल- मेव चेतसि वेदना निर्वन्धं प्राप्नोति, तस्मात्तदा- प्रभृति गर्भः स्पन्दते, प्रार्थयते च जन्मान्तरानुभूतं यत् किञ्चित्, तद् द्वैहृदय्यमाचक्षते वृद्धाः ।

तस्य तेने उस गर्भकी, यत्कालम् एव ते सभये जिस समय ही, इन्द्रियाणि इन्द्रिये इन्द्रिया, संतिष्ठन्ते उत्पन्न थाय छे बन जाती है, तत्कालम् एव ते सभये उसी समय, चेतसि चित्तमा मनमें, वेदना सुभङ्ग अनुभूत सुखदुःखका ज्ञान, निर्वन्धम् प्रादुर्भाव व्यक्त, प्राप्नोति पाये छे होता है, तस्मात् तेथी इस लिए, तदाप्रभृति त्पारथी भांडीने उस समयसे लेकर, गर्भं गर्भा गर्भ, स्पन्दते इरुधवा लागे छे फड़कने लगता है, यत् किञ्चित्

१५ तत्कालमेव चेतसि-तत्कालमेवास्म चेतसि (क. च.)

अने ते इच्छ और जो कुछ, जन्मान्तर- पूर्वजन्ममें, अनुभूतम् च अनुभवेतु होय छे ते अनुभूत होता है उसको, प्रार्थयते आहो छे चाहता है, वृद्धा वृद्धी वृद्ध, तत् तेने उसे, द्वैहृदय्यम् दोहद दोहद, आचक्षते इच्छे छे कहते हैं।

15-(1) When the sense-organs appear in the fetus at that very time sentience lays hold of its mind Consequently from that time the embryo is seen to throb and yearn for this or that thing, experienced in the past existence; this condition is called the bicardiac state by the experienced.

मातृजं चास्य हृदयं मातृहृदयेनाभिसंबद्धं भवति रसवाहिनीभिः संवाहिनीभिः; तस्मात्तयो- स्ताभिर्भक्तिः संस्पन्दते । तच्चैव कारणमवेक्षमाणा न द्वैहृदय्यस्य विमानितं गर्भमिच्छन्ति कर्तुम् ।

अस्य च अेतुं इस गर्भका, मातृजम् मातृजन्य मातामे उत्पन्न. हृदयम् हृदय हृदय, रसवाहिनीभिः रसवाही रसवाहिनी, संवाहिनीभिः नाडीयो दाग नाडियोंके द्वारा, मातृहृदयेन मातृना हृदय साथे माताके हृदयसे, अभिसंबद्धम् अंधाथेलु बन्धा हुआ, भवति रहे छे रहता है, तस्मात् तेथी इससे, तयो. भक्तिः ते अनेनी भक्ति उन दोनोंकी इच्छा, ताभि. ते नाडीयो दाग इन नाडियोंके द्वारा, संस्पन्दते आवागमन करे छे गमनागमन करती है, तत् एव च अने ते और उसी, कारणम् इरुधने कारणको, अवेक्षमाणा च लक्षमां राभता देखते हुए. गर्भम् गर्भने गर्भको, द्वैहृदय्यस्य विमानितम् अप्राप्त दोहदवाला, कर्तुम् इरवाने करना, न इच्छन्ति इच्छता नहीं नहीं चाहते ।

१५. रसवाहिनीभिः — रसवाहिणीभिः (ब.)

” ताभिर्भक्ति — ताभिर्भुक्ति (प.)

” संस्पन्दते—सपद्यते (घ. ब.)

” न द्वैहृदय्यस्य विमानितं—द्वैहृदयाविमानितम् (क. ख.)

15-(2). The heart of the fetus, taking its rise from the mother, is connected with the mother's own heart by the channels that carry nourishment, incidentally inclinations are also conveyed by these channels. Having this fact in view, the wise do not wish to see the fetus balked of its desires originating either in its own heart or in that of the mother.

द्वैहृदयविमानने दोषा —

विमानने ह्यस्य दृश्यते विनाशो विकृतिर्वा ।
समानयोगक्षेमा हि तदा भवति गर्भेण केषुचि-
दर्थेषु माता । तस्मान् प्रियहिताभ्यां गर्भिणीं
विशेषेणोपचरन्ति कुशलाः ॥ १५ ॥

हि ३२६के क्योंकि अस्य ऐनी इमकी, विमानने
६२७१ पूरी न यत्ता इच्छा पूरी न होने पर, विनाश
ऐनेो विनाश इमका विनाश, विकृतिः वा अथवा
विकृति अथवा विकृति, दृश्यते जेवामा आवे छे देखी
जाती है, तदा त्तारे उस समय, माता माता माता,
केषुचित् ३२६का कुछ, अर्थेषु विषयेमा भावोंमें,
गर्भेण गर्भनी साथे गर्भके साथ, समानयोगक्षेमा हि
समान योगक्षेमवाणी समान योगक्षेमवाली, भवति होय
छे होती है, तस्मात् तेथी इमसे, कुशलाः कुशल
मनुष्ये कुशल मनुष्य, प्रियहिताभ्याम् प्रिय अने
हितकर आहारविहारोथी प्रिय और हितकर आहार-
विहारोंसे, गर्भिणीम् गर्भिणीना गर्भिणीका, विशेषेण
भास करीने विशेष रूपसे, उपचरन्ति उपचार करे छे
उपचार करते हैं ॥ १५ ॥

15. For, from such thwartings, it is seen that the fetus is either destroyed or deformed. At this time the mother's well-being in some respects is identical with that of the fetus; because of this the skilled physicians minister exceedingly to the pregnant

women with endearing and wholesome things

गर्भिण्या लिङ्गानि—

तस्या गर्भापत्तेर्द्वैहृदयस्य च विज्ञानार्थं
लिङ्गानि समासेनोपदेक्ष्यामः । उपचारसाधन ह्यस्य
ज्ञाने, ज्ञानं च लिङ्गतः, तस्मादिष्टो लिङ्गोपदेशः ।

तस्याः ते गर्भिणीने उस गर्भिणीके गर्भापत्तेः
गर्भनी प्राप्तिना गर्भप्राप्तिके, द्वैहृदयस्य च अने
दोहदना और दोहदके, विज्ञानार्थम् ज्ञान भाटे ज्ञानके
लिए, समासेन सक्षेपथी सक्षेपसे, लिङ्गानि लक्षणोने।
लक्षणोंको, उपदेक्ष्यामः उपदेश करथु करेंगे, हि ३२६के
क्योंकि, अस्य ऐनु इसके, ज्ञाने ज्ञान यत्ता जानने पर,
उपचारसाधनम् उपचार यर्था शके छे उपचार हो सकता
है, ज्ञानम् च अने ज्ञान और ज्ञान, लिङ्गतः लक्षणोथी
थाय छे लक्षणसे होता है, तस्मात् तेथी इम लिए,
लिङ्गोपदेश लक्षणोने। उपदेश लक्षणोंका उपदेश, इष्टः
आवश्यक छे इष्ट है।

16 (1). Now with a view to ascer-
taining pregnancy and the bicardiac
condition, we shall describe the symp-
toms in brief. Knowledge is essential
for treatment; and knowledge comes
from a study of the symptoms; there-
fore the exposition of the symptoms
is a desideratum.

तद्यथा—आर्तवादर्शनमास्यसंस्त्रवणमनन्नाभि-
लापच्छर्दिरोचकोऽम्लकामता च विशेषेण श्रद्धा-
प्रणयनमुच्चावचेषु भावेषु गुरुगात्रत्वं चक्षुषोर्गानिः
स्तनयोः स्तन्यमोष्ठयोः स्तनमण्डलयोश्च काण्ण्यम-
त्यर्थं श्वयथुः पादयोरीपल्लोमराज्युद्गमो योन्याश्चा-
टालत्वमिति गर्भे पर्यागते रूपाणि भवन्ति ॥१६॥

१६ गर्भापत्ते — गर्भोत्पत्ते. (५)

,, उपचारसाधनम्—उपचारसाधनम् द. ५)

,, अस्य ज्ञाने—अस्वाज्ञाने दोष १५.

,, ज्ञान—दोषज्ञान च द. १)

तत् यथा नेभके जैसे कि, आर्तव-अदर्शनम् आर्तव
न देभावु आर्तवका न दीबना, आस्य-संस्त्रवणम् भेदाभांती
दाण सरवी मुखसे लार गिरना, अनन्नाभिलाष. अजनी
अनिच्छा अन्नकी अनिच्छा, छर्दिः उलटी वमन, अरो-
चकः अरुचि अरुचि, विशेषेण विशेषे करीने विशेष कर,
अम्लकामता च भाटा पदार्थोनी छच्छा खट्टे पदार्थोकी
इच्छा, उच्चावचेषु उंचानीथा ऊचनीच, भावेषु भावोभां
भावोमें, श्रद्धा-प्रणयनम् छच्छा थवी इच्छाका होना,
गुरुगात्रत्वम् अगोनु भारेपणुं शरीरका भागीपन,
चक्षुषोः आंभोभां नेत्रोंमें, ग्लानि. ग्लानि ग्लानि,
स्तनयोः स्तनोभां स्तनोंमें, स्तन्यम् दूधनु प्रकट थवु
दूधका प्रकट होना, ओष्ठयो. डेड होठ, स्तनमण्डलयो च
अने स्तनमण्डली और स्तनमण्डलका, अत्यर्थम्
विशेष प्रभाणुभां अत्यन्त, काष्ण्यम् डाणाश काला पदना,
पादयोः पगे पैरोंमें, ईषत् श्वयथुः थोडे सोजे कुछ
सूजन, लोमराजि- र्वाडा रोमराजिका, उद्गमं उभां
थवा खड़ा होना, योन्याः अने योनिनु और योनिना,
चाटालत्वम् विस्तृतपणु चौड़ा होना, इति ये ये, गर्भे
गर्भनी गर्भकी, पर्यागते प्राप्ति थतां प्राप्ति होने
पर, रूपाणि दक्षिणे लक्षण, भवन्ति थाय छे होते हैं
॥१६॥

16. These symptoms are—the stoppage of menstruation, excessive salivation, dislike for food, vomiting, anorexia, excessive hankering for sour things, the exhibition of relish for all sorts of things, heaviness of the limbs, lack-lustre eyes, lactation, deep pigmentation of the lips and breasts, slight edema of the feet, growth of down on the abdomen, extension of the vagina—these are the indications of a growing conception.

गर्भोपघातकराभावान् विहाय गर्भिणी यदिच्छेत्तत्तस्यै दद्यात्—

सा यद्यदिच्छेत्तत्तस्यै दद्यादन्यत्र गर्भोप-
घातकरेभ्यो भावेभ्यः ॥ १७ ॥

सा गर्भिणी गर्भिणी, यत् यत् ने ने जो जो,
इच्छेत् छच्छे चाहे, तत् तत् ते ते वह वह, गर्भोपघा-
तकरेभ्यः गर्भने हानिकारक गर्भके लिए हानिकारक,
भावेभ्य भावो भावोंके. अन्यत्र सिवाय छोड़ कर, अस्यै
तेने उसे, दद्यात् देवु नेछे देना चाहिए ॥ १७ ॥

17 The pregnant woman should be given whatever she desires with the exception of such things as would injure the fetus.

गर्भोपघातकरा भावा —

गर्भोपघातकरास्त्वमे भावा भवन्ति, तद्यथा-
सर्वमतिगुरूष्णतीक्ष्णं दारुणाश्च चेष्टाः;

इमे भावा तु आ भावो ये भाव, गर्भोपघात-
कराः गर्भने हानि करनारु गर्भको हानि पहुचानेवाले,
भवन्ति थाय छे होते है, तत् यथा नेभके जैसे, सर्वम्
सधणु सब, अतिगुरु- अति गुरु अति गुरु, उष्ण- अति
उष्ण अति उष्ण, तीक्ष्णम् अने अति तीक्ष्ण अन्नपान
और अति तीक्ष्ण अन्नपान, दारुणा. च अने दारुण
और दारुण, चेष्टा. चेष्टाओ चेष्टावें;

18-(1) These things will tend to injure the fetus, namely, all those that are very heavy, heat-producing or pungent, and all violent movements.

इमांश्चान्यानुपदिशन्ति वृद्धाः—देवतारक्षोऽनु-
चरपरिरक्षणार्थं न रक्तानि वासांसि बिभृयान्न
मदकराणि मद्यान्यभ्यवहरेन्न यानमधिरोहेन्न
मांसमश्नीयात् सर्वेन्द्रियप्रतिकूलांश्च भावान्
दूरतः परिवर्जयेत्, यच्चान्यदपि किञ्चित् स्त्रियो
विद्युः ॥ १८ ॥

वृद्धा वृद्धी वृद्धलोग, इमान् आ इन, अन्यान् च
भीज भावोने। पणु अन्य भावोंका भी, उपदिशन्ति
उपदेश करे छे उपदेश करते हैं, देवता- देवताओना
देवता, रक्षः- तथा रक्षोना तथा राक्षसोंके, अनुचर-

१८. न मदकराणि मद्यान्यभ्यवहरेत्—न मदकराणि च दान्यभ्य-
वहरेत् (ख घ-)

अनुचरोथी अनुचरोसे, परिरक्षणार्थम् रक्षसु डरवा भाटे वचनेके लिए, रक्तानि राता लाल, वासांसि वस्त्र वस्त्र, न त्रिभृयात् धारसु न डरवा धारण न करे, मदक राणि भद्वारी मदकारी, मद्यानि भद्योनु मद्योको, न अभ्यवहरेत् सेवन न डरवु न पीवे, यानम् वाहन पर वाहन पर, न अधिरोहेत् स्वारी न डरवी न चढे, मासम् मास मास, न अक्षीयात् भापुं नहि न खाये, सर्वेन्द्रिय- सर्वेन्द्रियेने सब इन्द्रियोके, प्रतिकूलान् प्रतिदूण प्रतिकूल, भावान् च भावोने भावोको, स्त्रिय- अने वृद्ध स्त्रीयो और वृद्ध स्त्रिया, यत् अन्वत् जे पीनुं जो दूमरा, अपि क्विञ्चित् ड ड पशु कुल भी, विद्यु अशुती होय जानती हों, तत् तेने उसका दूरतः दूरथी दूरसे, परिवर्जयेत् त्याग डरवे त्याग करे ॥१८॥

18. The elderly people prescribe these other measures too, in order to shield the fetus from angelic and demoniac powers and their followers, the expectant mother should not wear red habiliments nor indulge in intoxicating wines, nor ascend nor travel in a carriage, nor eat meat; in short, she should never come near anything that might injure her senses. She should also keep away from whatever else that experienced women declare as harmful.

प्रार्थनासंधारणे दोषा —

तीव्रायां तु खलु प्रार्थनायां काममहितमप्य-
स्यै हितेनोपहितं दद्यात् प्रार्थनाविनयनार्थम् ।
प्रार्थनासंधारणाद्धि वायुः प्रकुपितोऽन्तःशरीर-
मनुचरन् गर्भस्यापद्यमानस्य विनाशं वैरूप्यं वा
कुर्यात् ॥ १९ ॥

प्रार्थनायाम् खलु धृष्टा इच्छाके, तीव्रायाम् तु तीव्र
होय ते तीव्र होने पर, प्रार्थनाविनयनार्थम् धृष्टानी

१९ प्रकुपितो-कुपितो (म ज य)

१, प्रार्थनाविनयनार्थम्-प्रार्थनादिलयार्थम् (द.)

निवृत्ति डरवा भाटे इच्छाकी निवृत्तिके लिए, अस्यै आने
इस सगर्भाको, कामम् अहितम् शुशीथी अहित वस्तु
भले अहित वस्तु, अपि पशु मी, हितेन हितडर वस्तुनी
साथे हितकर वस्तुके साथ, उपहितम् भेणवीने मिला कर,
दद्यात् देवी देवे, हि डारसुडे क्योकि, प्रार्थनासंधारणात्
धृष्टा रोडवाथी इच्छाके रोकनेसे, प्रकुपित. अष्टाप
पाभेदी प्रकुपित हुआ, वायुः वायु वायु, अन्त - शरीरम्
शरीरनी अन्तर शरीरके भीतर, अनुचरन् स थार
डरते। घूमता हुआ, आपद्यमानस्य उत्पन्न यता बनते
हुए, गर्भस्य गर्भने गर्भका, विनाशम् नाश विनाश,
वैरूप्यम् वा डे विकृति या विरूपता, कुर्यात् डरे छे
करता है ॥ १९ ॥

19. But if the longing becomes intolerable it is better to give the pregnant woman the desired object, be it injurious, having neutralized it to whatever extent possible by the addition of a wholesome ingredient, so that the longing is removed. For if the longing is completely repressed, the irritated vata moving inside the body will either destroy or deform the fetus.

चतुर्थे मासि गर्भस्य स्वरूपम्—

चतुर्थे मासि स्थिरत्वमापद्यते गर्भः, तस्मात्तदा
गर्भिणी गुरुगात्रत्वमधिकमापद्यते विशेषेण ॥२०॥

चतुर्थे मासि योथे भडिने चौथे मासमें, गर्भ गर्भ
गर्भ, स्थिरत्वम् स्थिरता स्थिरताको, आपद्यते प्राप्त
डरे छे प्राप्त करता है, तस्मात् रोथी इस लिए, तदा
त्यारे उस समय, गर्भिणी गर्भिणी गर्भिणी, विशेषेण
विशेषे डरीने विशेषतः, अधिकम् अधिक अधिक, गुरु-
गात्रत्वम् भारी शरीरवाथी भारी शरीरवात्रा, आपद्यते
अने छे होती है ॥ २० ॥

20. In the fourth month the fetus becomes stabilised; consequently the

pregnant woman shows a pronounced increase in the body-weight.

पञ्चमे मासि गर्भस्य स्वरूपम्—

पञ्चमे मासि गर्भस्य मांसशोणितोपचयो भवत्यधिकमन्येभ्यो मासेभ्यः, तस्मात्तदा गर्भिणी कार्श्यमापद्यते विशेषेण ॥ २१ ॥

पञ्चमे मासि पाचमे महिने पांचवें मासमें, अन्येभ्यः मासेभ्यः षोडश महिनाओं कइतं अन्य मासोंकी अपेक्षा, गर्भस्य गर्भना गर्भके, मांस-शोणित- मांस अने शोणितनी मांस और शोणितकी उपचय. वृद्धि वृद्धि, अधिकम् अधिक अधिक, भवति थाय छे होती है, तस्मात् तेथी इस लिए, तदा त्पारे उस समय, गर्भिणी गर्भिणी, विशेषेण विशेष प्रमाणां विशेष रूपसे, कार्श्यम् कृशताने कृशताको, आपद्यते पांचे छे पाती है ॥ २१ ॥

21. In the fifth month there is a greater increase, to the fetus, in the accession of flesh and blood than during other months. Therefore at this time, the pregnant woman becomes exceedingly emaciated.

षष्ठे मासि गर्भस्य स्वरूपम्—

षष्ठे मासि गर्भस्य बलवर्णोपचयो भवत्यधिकमन्येभ्यो मासेभ्यः, तस्मात्तदा गर्भिणी बलवर्णहानिमापद्यते विशेषेण ॥ २२ ॥

षष्ठे मासि छठे महिने छठे मासमें, अन्येभ्यः मासेभ्यः षोडश महिनाओं कइतं अन्य मासोंकी अपेक्षा, गर्भस्य गर्भना गर्भके, बल-वर्ण- उपचयः अल अने वलुनी पुष्टि बल तथा वर्णकी पुष्टि, अधिकम् अधिक अधिक, भवति थाय छे होती है, तस्मात् तदा तेथी त्पारे इस लिए इस समय, गर्भिणी गर्भिणी, विशेषेण विशेषे कइतीने विशेष रूपसे, बल-वर्ण-हानिम् अल अने वलुनी हानिने बल और वर्णकी हानिको, आपद्यते पांचे छे पाती है ॥ २२ ॥

२२. बलवर्णोपचयो-मांसशोणितोपचयो (ब)

22. In the sixth month there is a greater increase in the accession of strength and pigmentation to the fetus than during the other months; consequently at this time the pregnant woman loses strength and color exceedingly.

सप्तमे मासि गर्भस्य स्वरूपम्—

सप्तमे मासि गर्भः सर्वैर्भावैराप्याय्यते, तस्मात्तदा गर्भिणी सर्वाकारैः क्लान्ततमा भवति ॥ २३ ॥

सप्तमे मासि सातमे महिने सातवें मासमें, गर्भः गर्भः, सर्वैः भावैः सर्व भावैथी सब भावोंसे, आप्याय्यते वृद्धि पांचे छे वृद्धि पाता है, तस्मात् तदा तेथी त्पारे इस लिए उस समय, गर्भिणी गर्भिणी, सर्वाकारैः सर्वाकारैः सब रूपसे, क्लान्ततमा अत्यंत थकी गयेली अधिक क्लान्त, भवति थाय छे हो जाती है ॥ २३ ॥

23. In the seventh month the fetus develops in all ways; therefore, at this time, the pregnant woman becomes exceedingly restless (tired)

अष्टमे मातृगर्भस्यो. परस्परमोजोग्रहणम्—

अष्टमे मासि गर्भश्च मातृतो गर्भतश्च माता रसहारिणीभिः संवाहिनीभिर्मुहुर्मुहुरोजः परस्परत आददाते गर्भस्यासंपूर्णत्वात् ।

अष्टमे मासि आठमे महिने आठवें मासमें, गर्भस्य गर्भनी गर्भके, असंपूर्णत्वात् संपूर्णता न होवाथी असंपूर्ण होनेसे, रसवाहिनीभिः रसवाहिनी, संवाहिनीभिः शिराओं द्वारा नादियों द्वारा, गर्भः च मातृतः गर्भ माताभाथी गर्भ मातासे, माता च गर्भतः अने माता गर्भभाथी और माता गर्भसे, मुहुः मुहुः पांचे-

२३. सर्वभावैः—सर्वभावैः (ब.)

„ „ —सर्वभावैः सह (ब.)

२४. रसहारिणीभिः—रसवाहिनीभिः (ब. प.)

„ गर्भस्यासंपूर्णत्वात्—गर्भस्य संपूर्णत्वात् (क.च.स.ब.प.)

वार वारवार, परस्परत परस्पर, ओजः औजस ओजका, आददाते अक्षु डरे छे ग्रहण करते रहते है,

24-(1) In the eighth month, on account of the yet incomplete formation of the fetus, there is a cotinuous transmission of vitality from the mother to the fetus and vice versa by means of the channels that carry the body-nutrient fluid

तस्मात्तदा गर्भिणी मुहुर्मुहुर्मुदा युक्ता भवति मुहुर्मुहुश्च म्लाना, तथा गर्भः ; तस्मात्तदा गर्भस्य जन्म व्यापत्तिमद्भवत्योजसोऽनवस्थितत्वात् । तत्रैवार्थमभिसमीक्ष्याष्टमं मासमगण्यमित्याचक्षते कुशलाः ॥ २४ ॥

तस्मात् तेथी इस हेतुसे, तदा त्पारे उस समय, गर्भिणी गर्भिणी, मुहु मुहु. वार वार वारवार, मुदा युक्ता आन द्युक्त हर्षयुक्त, मुहु. मुहुः अने वार-वार और वारवार, म्लाना च उर्ध्वरहित म्लानियुक्त, भवति थाय छे हो जाती है, गर्भः गर्भः पक्ष गर्भ मी, तथा ते प्रमाणे थाय छे वैसा ही होता है, तस्मात् तेथी अत, तदा त्पारे उस समय, गर्भस्य जन्म गर्भने। जन्म गर्भका जन्म, ओजसः औजसनी ओजकी, अनवस्थितत्वात् अस्थिरताने लक्ष अस्थिरताके कारण, व्यापत्तिमत् उपद्रवयुक्त उपद्रवयुक्त, भवति थाय छे होता है, कुशला कुशल वैद्य कुशल वैद्य, तम् च एव ते उस, अर्थम् आभतने अर्थको, अभिसमीक्ष्य लक्षभां लक्षने ध्यानमें रखकर, अष्टमम् मासम् आष्टमे महिने अष्टम मास, अगण्यम् गर्भिणी पास गणवा योग्य नथी गर्भिणीके पास गिनने योग्य नहीं है, इति ऐभ ऐसा, आचक्षते उहे छे कहते है ॥ २४ ॥

24 Therefore at this time the pregnant woman becomes momentarily joyful and momentarily distressed; in

२४ म्लाना-म्लाना (घ)

,, भवति-भवत्यधिकं (घ.)

the same manner, also the fetus. Hence at this time the birth of the fetus is attended with risk because of the instability of the vital essence. It is on account of this consideration that the learned say that the eighth month is not to be reckoned upon

प्रसवकालः —

तस्मिन्नेकदिवसातिक्रान्तेऽपि नवमं मासमुपादाय प्रसवकालमित्याहुरादशमान्मासात् । एतावान् प्रसवकालः, वैकारिकमतः परं कुशावस्थान गर्भस्य ॥ २५ ॥

तस्मिन् ते आष्टमा महिने उस अष्टम मासके, एक-दिवस-अतिक्रान्ते वीत्ये ऐक दिवस थया छतां बाद एक दिन वीतने पर, अपि पक्ष मी, नवमम् मामम् नवमा मासने नवम मासको, उपादाय लक्षने ले कर, आदशमात् दशमा दशम, मासात् मासपर्यन्त मासपर्यन्त, प्रसवकालम् प्रसवकाल छे प्रसवकाल है, इति ऐभ ऐमा, आहु उहे छे कहते है, एतावान् आटले इतना, प्रसवकाल प्रसूति थवाने काण छे प्रसवकाल है अत. परम् ऐ पछीथी इसके बाद, गर्भस्य गर्भनु गर्भका, कुक्षौ गर्भाशयभां कुक्षिमें, अवस्थानम् रहेतु निवास, वैकारिकम् विकारवाणुं छे विकारयुक्त है ॥२५॥

25. If the eighth month is passed even by a day, the ninth month having come in, thence till the tenth month is the period of delivery. This is the normal period of delivery. If the fetus stays longer in the womb, it is abnormal

२५ नवम मासमुपादाय प्रसवकालम्-नवमं मासमुपादाय कालम् (१)

,, आदशमान्मासात्-आदशमान्मासात् (२)

,, दशमान्मासात्-दशमान्मासात् (३)

,, अत. पर कुशावस्थानम्-अत उर्ध्वनवरधानम् (४)

प्रकरणोपसंहारः—

एवमनयाऽऽनुपूर्व्याऽभिनिर्वर्तते कुक्षौ ॥ २६ ॥

एवम् आभ इस तरह, अनया आ इस, आनु-
पूर्व्या क्रमानुसार क्रमसे, कुक्षौ गर्भ उदरमा गर्भ
कुक्षिमें, अभिनिर्वर्तते निष्पन्न थाय छे निष्पन्न होता है
॥ २६ ॥

26 Thus by these stages the fetus develops in the womb.

कुक्षौ गर्भस्य वृद्धेहेतुः—

मात्रादीनां खलु गर्भकराणां भावानां संपद-
स्तथा वृत्तस्य सौष्ठवान्मातृतश्चैवोपस्नेहोपस्वे-
दाभ्यां कालपरिणामात् स्वभावसंसिद्धेश्च कुक्षौ
वृद्धिं प्राप्नोति ॥ २७ ॥

मात्रादीनाम् खलु माता आदि माता आदि, गर्भ-
कराणाम् गर्भकर गर्भोत्पादक, भावानाम् भावोनी
भावोंकी, संपदः संपत्तिथी संपन्नतासे, तथा वृत्तस्य
माताना आचरन्तुनी गर्भिणीके आचारके, सौष्ठवात्
उत्तमताथी सम्यक् पालनसे, मातृत. एव माताथीज
भयता माताहीसे प्राप्त, उपस्नेह-उपस्नेहन उपस्नेहन,
उपस्वेदाभ्याम् च तथा उपस्वेदनथी एवं उपस्वेदनसे,
कालपरिणामात् कालक्रमे परिपाक पाभवाथी कालद्वारा
परिपाक होनेसे, स्वभावसंसिद्धेः च अने स्वाभाविक वृद्धि-
थवाथी और वृद्धस्वभाववाला होनेसे, कुक्षौ गर्भ उदरमा
गर्भ उदरमें, वृद्धिम् वृद्धि वृद्धि, प्राप्नोति पासे छे
पाता है ॥ २७ ॥

27. The fetus waxes in the womb by the excellence of the parts derived from the various embryo-forming elements like the mother etc, as also from the excellence of the expectant mother's regimen and the Upasweda and Upa sneha procedures, the passage of time, and finally from the course of nature.

गर्भस्याजन्मनि हेतुः—

मात्रादीनामेव तु खलु गर्भकराणां भावानां
व्यापत्तिनिमित्तमस्याजन्म भवति ॥ २८ ॥

मात्रादीनाम् खलु माता आदि माता आदि, गर्भ-
कराणाम् गर्भकर गर्भोत्पादक, भावानाम् भावोनी
भावोंका, व्यापत्तिनिमित्तम् दूषितताने कारणे दूषितताके
कारण, एव तु ज ही, अस्य अनी इसका, अजन्म
अनुत्पत्ति अजन्म, भवति थाय छे होता है ॥ २८ ॥

28. It is exclusively on account of some defects in the embryo-forming elements like the mother etc., that the fetus fails to get born.

गर्भस्य व्यापत्तेहेतुः—

ये ह्यस्य कुक्षौ वृद्धिहेतुसमाख्याता भावास्तेषां
विपर्ययादुदरे विनाशमापद्यते, अथवाऽप्यचिर-
जातः स्यात् ॥ २९ ॥

ये हि वृणी जे और जो, भावा भावो भाव, कुक्षौ
अस्य उदरमा अनी उदरमें इसकी, वृद्धिहेतु-वृद्धिना
हेतु वृद्धिके कारण, समाख्याता. कक्षा छे कहे है, तेषाम्
तेषोनी उनके, विपर्ययात् विपरीतताथी वैगुण्यसे,
उदरे अ उदरमा यह उदरमें, विनाशम् आपद्यते
विनाश पासे छे विनाश पाता है, अथवा अपि अथवा
या, अचिरजातः स्यात् तत्तमांज तेना प्रसव थर्भ
विनाश थाय छे शीघ्र ही उसका प्रसव हो कर विनाश
होता है ॥ २९ ॥

39 It is on account of the retar-
dation of the processes which we have
described as helping the growth of
the fetus in the womb that the fetus
gets destroyed or in the alternative
is prematurely delivered.

गर्भस्य वीजदोषादिप्रभवा विकृतय —

यतस्तु कात्स्न्येनाविनश्यन् विकृतिमापद्यते,
तदनुन्याख्यास्यामः—

२८ मात्रादीनामेव तु—मात्रादीना तु (ब)

यतः तु नो कारणे वशी और जिससे, कात्स्न्येन गर्भं स पूर्युपेणु गर्भं संपूर्णतया, अविनश्यन् नाश न पाभर्ता नष्ट न हो कर, विकृतिम् विकृतिने विकृतिको, आपद्यते पाभे छे प्राप्त होता है, तस् तेनु उसका, अनुव्याख्यास्यामः व्याख्यान करशु व्याख्यान करेंगे—

30-(1). We shall now explain how the fetus not being wholly destroyed, is, however, deformed.

यदा स्त्रिया दोषप्रकोपणोक्तान्यासेवमानाया दोषाः प्रकुपिताः शरीरमुपसर्पन्तः शोणितगर्भाशयावुपपद्यन्ते, न च कात्स्न्येन शोणितगर्भाशयौ दूषयन्ति, तदेयं गर्भं लभते स्त्री; तदा तस्य गर्भस्य मातृजानामवयवानामन्यतमोऽवयवो विकृतिमापद्यत एकोऽथवाऽनेके, यस्य यस्य ह्यवयवस्य वीजे वीजभागे वा दोषाः प्रकोपमापद्यन्ते, तं तमवयवं विकृतिराविशति ।

दोष-प्रकोपण-उक्तानि दोषाने प्रकुपित करनारपणु-थी कहेला पक्षशैलुं दोष-प्रकोपणत्वसे कही हुई वस्तुओंका, आसेवमानाया. विशेष सेवन करनार विशेष सेवन करनेवाली, स्त्रिया. स्त्रीना स्त्रीके, दोषा. दोषे. दोष, यदा न्यारे जब, प्रकुपिता. प्रकोप पाभर्तने प्रकुपित हो कर, शरीरम् शरीरमां शरीरमें, उपसर्पन्त इक्षता इक्षता फैलते हुए, शोणित-शोणित आर्तव, गर्भाशयौ अने गर्भाशयमां और गर्भाशयमें, उपपद्यन्ते पहुँचे छे पहुँचते है, शोणितगर्भाशयौ तथा शोणित अने गर्भाशयने और आर्तव एवं गर्भाशयको, कात्स्न्येन पूर्युपेणु संपूर्णतया, न दूषयन्ति च दूषित करता नहीं दूषित करते, तदा न्यारे तब, इयम् ऐ यह, स्त्री स्त्री स्त्री, गर्भम् गर्भने गर्भको, लभते धारणु करे छे धारण करती है, तदा न्यारे तब, तस्य ते उस, गर्भस्य गर्भना

३० शोणितगर्भाशयावुपपद्यन्ते—शोणितगर्भाशयोपमातायोपपद्यन्ते

(द व)

„ तदेयम्—तदा य (घ)

„ एकोऽथवाऽनेके—एकोऽथवाऽनेके (घ. च)

„ यस्य यस्य—अस्य यस्य (ङ)

„ तदा तस्य गर्भस्य—तदा गर्भस्य (घ)

गर्भके, मातृजानाम् मातृज मातृज, अवयवानाम् अवयवोभाने। अवयवोभेसे, अन्यतम. के। कोई, एकः अवयवः अेक अवयव एक अवयव, विकृतिम् विकार विकृतिको, आपद्यते पाभे छे प्राप्त होता है, अथवा अथवा, अनेके अनेक अवयवो विकार पाभे छे अनेक अवयव विकृतिको प्राप्त होते है, हि कारणुके क्योकि, यस्य यस्य नो नो जिस जिस, अवयवस्य अवयवना अवयवके, वीजे वीजमां वीजमें, वीजभागे वा के वीजभागमां या वीजभागमें, दोषा दोषे। दोष, प्रकोपम् प्रकोप प्रकोपको, आपद्यन्ते पाभे छे प्राप्त होते हैं, तस् ते उस, तस् ते उस, अवयवम् अवयवमां अवयवमें, विकृति विकृति विकृति, आविशति ऐसे छे आती है।

30-(2). If a woman who is habituated to things that are apt to irritate the three humors, which being thus irritated, spread through the body and reach the generative organs, without, however, completely vitiating them, if such a woman conceives, then of that conception one or more of the parts deriving from the mother will be rendered defective, the defect being limited to those limbs whose parent parts in the spermoplasm are vitiated by reason of the irritated humors.

यदा ह्यस्याः शोणिते गर्भाशयवीजभागः प्रदोषमापद्यते, तदा वन्ध्यां जनयति; यदा पुनरस्याः शोणिते गर्भाशयवीजभागावयवः प्रदोषमापद्यते, तदा पूतिप्रजां जनयति, यदा त्वस्याः शोणिते गर्भाशयवीजभागावयवः स्त्रीकराणां च शरीरवीजभागानामेकदेशः प्रदोषमापद्यते, तदा ह्याकृतिभूयिष्ठामस्त्रियं वार्ता नाम जनयति, तां स्त्रीन्यापदमाचक्षते ॥ ३० ॥

३० यदा—तदा (घ.)

„ वार्ता—रान्ता (ज घ)

यदा हि न्यारे जब, अस्याः ऐना स्त्रीना इस स्त्रीके, शोणिते आर्तवर्मा आर्तवर्मे, गर्भाशय-बीजभागः गर्भाशयने उत्पन्न करने पर भी न्यारे गर्भाशयजनक बीजभाग, प्रदोषम् दोष दुष्ट, आपद्यते पासे छे होता है, तदा न्यारे तब, वन्ध्याम् ते वन्ध्याने वह वन्ध्याको, जनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, यदा पुनः वणी न्यारे और जब, अस्याः ऐना इसके, शोणिते आर्तवर्मा आर्तवर्मे, गर्भाशय-बीजभाग-अवयवः गर्भाशयने उत्पन्न करने पर भी न्यारे अंश गर्भाशयजनक बीजभागका अंश, प्रदोषम् दोष दुष्ट, आपद्यते पासे छे होता है, तदा न्यारे तब, पूतिप्रजाम् ते पूतिप्रजाने वह पूतिप्रजाको, जनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, यदा तु वणी न्यारे और जब, अस्याः ऐना इसके, शोणिते आर्तवर्मा आर्तवर्मे, गर्भाशयबीजभागावयवः गर्भाशयने उत्पन्न करने पर भी न्यारे अंश गर्भाशयजनक बीजभागका अंश, स्त्रीकरणाम् च अने स्त्रीपक्षाने करने पर और स्त्रीत्वजनक, शरीरबीजभागानाम् शरीरोत्पादक भी न्यारे शरीरोत्पादक बीजभागोंका, एकदेशः अंश अंश एक अंश, प्रदोषम् दोष दुष्ट, आपद्यते पासे छे होता है, तदा न्यारे तब, स्त्र्याकृतिभूयिष्ठाम् स्त्रीने धृष्टी भणती आकृतिवाणी स्त्रीसे बहुत मिलने जुलने आकारवाली, अस्त्रियम् स्त्रीत्वापरहित स्त्रीभावरहित, वार्ताम् वार्ता वार्ता, नाम नामनी विकृतिने नामकी विकृतिको, जनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करती है, ताम् तेने उसको, स्त्रीव्यापदम् स्त्रीव्यापत् स्त्रीव्यापत्, आचक्षते डहे छे कहते हैं ॥ ३० ॥

30 Thus for instance, if the uterine part of the spermoplasm is vitiated, then the mother gives birth to a barren female. If again only a part of the spermoplasm is vitiated, then she gives birth to a Putipraja. If again the uterine part of the fertilized ovum and that part of the fertilized ovum which is responsible for the differentiation of female characteristics get partially vitiated, then she gives

birth to a non-female having however abundance of female characteristics, and named 'Varta'. Such a person is spoken of as a female deformity.

एवमेव पुरुषस्य यदा बीजे बीजभागः प्रदोषमापद्यते, तदा वन्ध्यं जनयति; यदा पुनरस्य बीजे बीजभागावयवः प्रदोषमापद्यते, तदा पूतिप्रजं जनयति; यदा त्वस्य बीजे बीजभागावयवः पुरुषकराणां च शरीरबीजभागानामेकदेशः प्रदोषमापद्यते, तदा पुरुषाकृतिभूयिष्ठमपुरुषं तृणपुत्रिकं नाम जनयति; तां पुरुषव्यापदमाचक्षते ॥ ३१ ॥

एवम् एव ऐ न्यारे इसी तरह, यदा न्यारे जब, पुरुषस्य पुरुषना पुरुषके, बीजे भी न्यारे बीजमें, बीजभागः भी न्यारे बीजभाग, प्रदोषम् दोष दूषित, आपद्यते पासे छे होता है, तदा न्यारे तब, वन्ध्यम् ते वन्ध्य पुरुषने वह वन्ध्य पुरुषको, जनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, यदा पुनः न्यारे वणी और जब, अस्य बीजे ऐना भी न्यारे बीजमें, बीजभाग-अवयव भी न्यारे अंश बीजभागका अंश, प्रदोषम् दोष दुष्ट, आपद्यते पासे छे होता है, तदा न्यारे तब, पूतिप्रजम् ते पूतिप्रजाने वह पूतिप्रजावालेको, जनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, यदा तु वणी न्यारे और जब, अस्य बीजे ऐना भी न्यारे इसके बीजमें, बीजभाग-अवयवः भी न्यारे अंश बीजभागका अंश, पुरुषकराणाम् च तथा पुरुषपक्षाने करने पर और पुरुषत्वजनक, शरीर-बीजभागानाम् शरीरोत्पादक भी न्यारे शरीरोत्पादक बीजभागोंका, एकदेशः अंश अंश एक अंश, प्रदोषम् दोष दुष्ट, आपद्यते पासे छे होता है, तदा न्यारे तब, पुरुषाकृतिभूयिष्ठम् पुरुषने धृष्टी भणती आकृतिवाणी पुरुषसे बहुत मिलने जुलने आकारवाले, अपुरुषम् पुरुष नहि ऐनी पुरुषत्वरहित, तृणपुत्रिकम् तृणपुत्रिकं तृणपुत्रिक, नाम

३१ एवमेव पुरुषस्य यदा बीजे बीजभागः प्रदोषमापद्यते, तदा वन्ध्यं जनयति, यदा पुनरस्य बीजे बीजभागावयवः प्रदोषमापद्यते—एवमेव पुरुषस्य बीजदोषे पितृजावयवविकृति विधात् यदा हि अस्य बीजे बीजभागावयवः प्रदोषमापद्यते (४) , तृणपुत्रिकम्—तृणपुत्रिकम् (क. घ. त. द. घ.)

नामनी विकृतिने नामकी विकृतिको, जनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, ताम् तेने उसको, पुरुषव्यापदम् पुरुष-व्यापत् पुरुषव्यापत्, आचक्षते कहे छे कहते हैं ॥३१॥

31. Similarly if the male procreating part of the semen is vitiated then the man begets a sterile male; if again the male procreating part of the semen of a man is partially vitiated, then he begets a male called 'Putipraja'; if the male procreating part of the semen and those parts of the semen which give rise to the differentiation of the male characteristics are partially vitiated, then he begets a man having a number of male characteristics, and named 'Trinaputrika'. He is spoken of as a male deformity

एतेन मातृजानां पितृजानां चावयवानां विकृतिव्याख्यानेन सात्म्यजानां रसजानां सत्त्वजानां चावयवानां विकृतिव्याख्याता भवति ॥ ३२ ॥

एतेन आथी इससे, मातृजानाम् मातृज, मातृज, पितृजानाम् अने पितृज और पितृज, अवयवानाम् अवयवोकी, विकृतिव्याख्यानेन विकृतिना व्याख्यानथी विकृतिके व्याख्यानसे, सात्म्यजानाम् सात्म्यज, रसजानाम् रसज, सत्त्वजानाम् च अने सत्त्वज और सत्त्वज, अवयवानाम् अवयवोकी, विकृति विकृतिनु पक्ष विकृतिका सी, व्याख्याता भवति व्याख्यान थई अथ छे व्याख्यान हो जाना है ॥ ३२ ॥

32. Thus the conditions we have shown, concerning the defects originating from either the father or the mother, are also to be applied in the case of defects originating from the other factors such as concord, nutrition as also the psychic factor.

आत्मनो निर्विकारत्वनिर्देश —

निर्विकारः परस्त्वात्मा सर्वभूतानां निर्विशेषः; सत्त्वशरीरयोस्तु विशेषाद्विशेषोपलब्धिः ॥ ३३ ॥

परः आत्मा तु परमात्मा ते। परमात्मा तो, निर्विकार निर्विकार छे विकाररहित है, सर्वभूतानाम् अने सर्वप्राणीओमां और सब प्राणियोंमें, निर्विशेषः तुल्यपक्षे रहेवे छे तुल्य है, सत्त्वशरीरयो तु परतु मन अने शरीरनी परन्तु मन और शरीरके, विशेषात् भिन्नताने शर्भ मेदसे, विशेषोपलब्धि ते भिन्न हेय तेम प्रतीत थाय छे उसमें भिन्नता प्रतीत होती है ॥ ३३ ॥

33. The supreme spirit is ever defectless and is the same in all living beings; but on account of the difference in mind and body, it appears to be different.

शारीर मानसाश्च दोषा.—

तत्र त्रयः शरीरदोषा वातपित्तश्लेष्माणः, ते शरीरं दूषयन्ति, द्वौ पुनः सत्त्वदोषौ रजस्तमश्च, तौ सत्त्वं दूषयतः। ताभ्यां च सत्त्वशरीराभ्यां दुष्टाभ्यां विकृतिरुपजायते, नोपजायते चाप्रदुष्टाभ्याम् ॥ ३४ ॥

तत्र तेमां इनमें, वात-पित्त-श्लेष्माण वात, पित्त अने श्लेष्म वात, पित्त और कफ, त्रयः ओ त्रयु ये तीन, शरीरदोषाः शरीरना दोषो छे शरीरके दोष हैं, ते तेओ वे, शरीरम् शरीरने शरीरको, दूषयन्ति दूषित करे छे दूषित करते हैं, रजः रजोगुणु रज, तम च अने तमोगुणु और तम, द्वौ पुनः ओ ओ ये दो, सत्त्वदोषौ मनना दोषो छे मनके दोष हैं, तौ ते वे, सत्त्वम् मनने मनको, दूषयत. दूषित करे छे दूषित करते हैं, ताभ्याम् ते इन, दुष्टाभ्याम् दूषित थयेवा दूषित, सत्त्वशरीराभ्याम् च मन अने शरीरथी मन और शरीरसे, विकृति विकृति विकार, उपजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, अप्रदुष्टाभ्याम् च अने मन

३४. त्रयः—त्रयस्तु (घ.)

,, शरीरदोषा—शरीरदोषा. (च)

तथा शरीर दूषित न तथा होय तो और मन तथा शरीर दूषित न हो तो, न उपजायते विकृति यती नथी विकार उत्पन्न नहीं होता ॥ ३४ ॥

34. Now there are three vitiating elements in the body namely, vata, pitta and kapha; these vitiate the body. As regards the mind there are two vitiating elements namely passion and ignorance. Disease takes its rise as the result of the vitiation of the two—the body and the mind; it cannot manifest if they remain unvitiating

शरीरभेदाः —

तत्र शरीरं योनिविशेषाच्चतुर्विधमुक्तमग्रे ॥ ३५ ॥

तत्र त्वां वहा, शरीरम् शरीर शरीर, योनिविशेषात् योनिना वेदथी योनिके भेदसे, चतुर्विधम् चार प्रकारका है, अग्रे अग्रे पहले, उक्तम् कहेलुं छे कहा है ॥ ३५ ॥

35. Of these two, the body is of four kinds on account of the manner of propagation as shown previously

सत्त्वभेदाः —

त्रिविधं खलु सत्त्वं-शुद्धं, राजसं, तामस-मिति। तत्र शुद्धमदोषमाख्यातं कल्याणांशत्वात्, राजसं सदोषमाख्यातं रोषांशत्वात्, तामसमपि सदोषमाख्यातं मोहांशत्वात् ।

सत्त्वम् खलु मन मन, त्रिविधम् त्रय प्रकारका है, शुद्धम् शुद्ध शुद्ध, राजसम् राजस, तामसम् इति अने तामस और तामस, तत्र तेभां उनमें, शुद्धम् शुद्ध मनने शुद्ध मनको, कल्याणांशत्वात् कल्याणभागवाणुं होवाने दीधे कल्याण भागवाला होनेसे, सदोषम् दोषरहित दोषरहित, आख्यातम् कहेलुं छे कहा है, राजसम् राजस मनने राजस मनको, रोषांशत्वात् रोषभागवाणुं होवाने दीधे रोषभागवाला होनेसे, सदोषम् दोषयुक्त दोषयुक्त, आख्यातम् कहेलुं छे कहा है, तामसम् अपि तथा तामस मनने

तथा तामस मनको, मोहांशत्वात् मोहभागवाणुं होवाने दीधे मोह भागवाला होनेसे, सदोषम् दोषयुक्त दोषयुक्त, आख्यातम् कहेलुं छे कहा है।

36-(1). The mind is of three kinds —pure, passionate and ignorant. The pure mind is considered to be without any taint as it represents the beneficent aspect of the intelligence, the passionate mind is tainted as it represents the violent aspect, the ignorant mind is also tainted on account of its representing the deluded aspect.

तेषां तु त्रयाणामपि सत्त्वानामेकैकस्य भेदा-ग्रमपरिसङ्ख्येयं तरतमयोगाच्छरीरयोनिविशेषेभ्य-श्चान्योन्यानुविधानत्वाच्च । शरीरं ह्यपि सत्त्वमनु विधीयते, सत्त्वं च शरीरम् । तस्मात् कति-चित्सत्त्वभेदाननूकामिनिर्देशेन निर्देशनार्थमनुव्या-ख्यास्यामः ॥ ३६ ॥

तरतमयोगात् तर अने तमना योगथी तरतमके योगसे, शरीरयोनि-शरीर अने योनिओना शरीर और योनिके, विशेषेभ्य. च वेदथी भेदसे, अन्योन्य-अने शरीर तथा सत्त्वतु परस्परनी साथे और शरीर एवं सत्त्वके परस्पर साथ, अनुविधानत्वात् च अनुविधानसे, होवाथी अनुरूपता होनेसे, तेषाम् ते इन, त्रयाणाम् अपि त्रयेय तीनों, सत्त्वानाम् मनमाना सत्त्वोंमेंसे, एकै-कस्य प्रत्येकना प्रत्येकके, भेदाग्रम् वेदना प्रकार भेदके प्रकार, अपरिसंख्येयम् असंख्येय थाय छे असंख्य होते है, हि प्रकारके क्योंकि, शरीरम् अपि शरीर शरीर, सत्त्वम् मनने मनके, सत्त्वम् च अने मन एवं मन, शरीरम् शरीरने शरीरके, अनुविधीयते अनुविधीय थाय छे अनुरूप होता है, तस्मात् तेथी इस लिए, निर्देशनार्थम् निर्देशनके भाटे उदाहरणके तौर पर, कतिचित् कतिचित् कतिपय, सत्त्वभेदान् मनना वेदितु मनके भेदोंका, अनूक-सादृश्यने सादृश्यका, अभिनिर्देशेन निर्देश करी निर्देश कर, अनुव्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्या-ख्यान करेंगे ॥ ३६ ॥

36. Each of these three types of mind reveals an infinite number of variations on account of the differentiating factors of degree, origin and body, and the mutual concomitance of body and mind. Thus a particular type of body goes with a particular type of mind; and conversely a particular type of mind with a particular type of body. In order to illustrate this, we shall now enumerate, by way of examples, several different intellectual types.

ब्राह्मसत्त्वस्य लक्षणम्—

तद्यथा—शुचिं सत्याभिसन्धं जितात्मानं संविभागिनं ज्ञानविज्ञानवचनप्रतिवचनसंपन्नं स्मृतिमन्तं कामक्रोधलोभमानमोहेर्ष्याहर्षामर्षापितं समं सर्वभूतेषु ब्राह्मं विद्यात् ॥ (१) ॥

तत् यथा जेभेके जैसे कि, शुचिम् पवित्र पवित्र, सत्याभिसन्धम् सत्य प्रतिज्ञावाणी सत्य प्रतिज्ञावाले, जितात्मानम् जिते द्विय जितेन्द्रिय, संविभागिनम् स पति वगेरेभे उचित विभाग करेवाले, ज्ञानविज्ञान-ज्ञान-विज्ञान ज्ञान-विज्ञान, वचन-प्रतिवचन-वचन अने प्रतिवचननी वचन और प्रतिवचनकी, संपन्नम् स पतिवाणी संपत्तिसे युक्त, स्मृतिमन्तम् स्मृतिमान स्मृतिमान काम-क्रोध-डाम-क्रोध काम-क्रोध, लोभ-मान-लोभ-मान लोभ-मान, मोह-ईर्ष्या-भेद-ईर्ष्या मोह-ईर्ष्या, हर्ष-अमर्ष-हर्ष अने अमर्षी हर्ष और अमर्षसे, अपेतम् रहित रहित, सर्वभूतेषु तथा सर्व प्राणी पर और सब प्राणियोंमें, समम् समदृष्टिवाणी पुरुषने समदृष्टिवाले पुरुषको, ब्राह्मम् ब्राह्मसत्त्व (ब्राह्मसत्त्ववाला), विद्यात् अक्षुवे जानना चाहिए ॥ (१) ॥

37-(1) One who is pure, devoted to truth, self-controlled, of right discrimination, endowed with knowledge,

understanding and power of exposition and reply, possessed of memory, free from desire, anger, greed, conceit, infatuation, envy, dejection and intolerance and equally well disposed to all creatures is to be known as being of the Brahmic type

आर्षसत्त्वस्य लक्षणम्—

इज्याध्ययनव्रतहोमब्रह्मचर्यपरमतिथिव्रतमुपशान्तमदमानरागद्वेषमोहलोभरोषं प्रतिभावचनविज्ञानोपधारणशक्तिसंपन्नमर्षं विद्यात् ॥ (२) ॥

इज्या- यज्ञ यज्ञ, अध्ययन-अध्ययन स्वाध्याय, व्रत-व्रत व्रत, होम-होम होम, ब्रह्मचर्यपरम् अने ब्रह्मचर्यर्थां तत्पर और ब्रह्मचर्यपरायण, अतिथिव्रतम् अतिथिपूजक अतिथिपूजक, उपशान्तमद-शांत भेद शांत मद, मान-मान मान, राग-राग राग, द्वेष-द्वेष द्वेष, मोह-मोह मोह, लोभ-लोभ लोभ, रोषम् तथा रोषवाणी तथा रोषवाले, प्रतिभा-वचन-तेभ्य प्रतिभा-युक्त वचन एवं प्रतिभायुक्त वचन, विज्ञान-विज्ञान विज्ञान, उपधारणशक्ति-अने धारणाशक्तिथी और धारणाशक्तिसे, संपन्नम् स पन्न पुरुषने सन्न पुरुषको, आर्षम् आर्षसत्त्व आर्षसत्त्व, विद्यात् अक्षुवे जानना चाहिए, (२) ॥

37-(2) One who is devoted to sacrifice, study, vows, burnt-offerings, celibacy, is hospitable, devoid of pride, conceit, attachment, hate, infatuation, greed and anger, endowed with genius, eloquence, understanding, and retentive power is to be known as being of the Rishi type.

ऐन्द्रसत्त्वस्य लक्षणम्—

ऐश्वर्यवन्तमादेयवाक्यं यज्वानं शूरमोजस्विनं

३७.(२) अतिथिव्रतम्—अतिथिपूजकम् (च)

,, प्रतिभावचनं—प्रतिवचनं (ख)

३७ (३) ऐश्वर्यवन्तमादेयवाक्यं—ऐश्वर्यवन्तमौपधिक (प.)

तेजसोपेतमक्लिष्टकर्माणं दीर्घदर्शिनं धर्मार्थकामा-
भिरतमैन्द्रं विद्यात् ॥ (३) ॥

ऐश्वर्यवन्तम् ऐश्वर्ययुक्त ऐश्वर्यशाली, आदेयवाक्यम्
अहंशु करवा शैलग्य वचनवाणी मानने योग्य वचनवाले,
यज्वानम् यज्ञ करनार ब्रह्मशील, शूरम् शर शूर, भोज-
स्विनम् भोजस्वी भोजस्वी, तेजसा-उपेतम् तेजस्वी
तेजयुक्त, अक्लिष्टकर्माणम् निन्दित कर्म नहि करनार
निन्दित कर्म न करनेवाले, दीर्घदर्शिनम् दीर्घदर्शी दूरदर्शी,
धर्मार्थकाम-भिरतम् तथा धर्म-अर्थ अने काममें परायण
पुरुषको, ऐन्द्रम् ऐन्द्रसत्त्व ऐन्द्रसत्त्व, विद्यात् अहंशु
जानना चाहिए ॥ (३) ॥

37-(3). One who is endowed with
lordship, is of authoritative speech,
given to the performance of sacrifices,
brave, energetic, endowed with splen-
dour, given to blameless actions, pos-
sessed of foresight and devoted to
the pursuits of virtue, wealth and
sense-pleasures, is to be known as
belonging to the Indra type

याम्यसत्त्वस्य लक्षणम् —

लेखास्थवृत्तं प्राप्तकारिणमसंप्रहार्यमुत्थानवन्तं
स्मृतिमन्तमैश्वर्यलम्बिनं व्यपगतरागेर्ष्याद्वेषमोहं
याम्यं विद्यात् ॥ (४) ॥

लेखास्थवृत्तम् कर्तव्याकर्तव्यनी मर्यादाभां रहेखा
आचरशुवाणी कर्तव्याकर्तव्यकी मर्यादामें स्थित आचार-
वाले, प्राप्तकारिणम् युक्त कर्म करनार प्राप्तकारी,
असंप्रहार्यम् जेना पर आक्रमण न भई शके जेवा
जिस पर प्रहार न हो सके ऐसा, उत्थानवन्तम् उद्योगी
उद्यमी, स्मृतिमन्तम् स्मृतिमान स्मृतिमान, ऐश्वर्यलम्बिनम्

ऐश्वर्य प्राप्त करनार ऐश्वर्यशाली, व्यपगतराग- अने
राग राग, ईर्ष्या- धर्ष्या इर्ष्या, द्वेष- द्वेष द्वेष, मोहम्
तथा मोहरहित पुरुषने तथा मोहरहित पुरुषको,
याम्यम् याम्यसत्त्व याम्यसत्त्व, विद्यात् अहंशु
जाने ॥ (४) ॥

37-(4). One whose conduct is go-
verned by considerations of propriety,
who does the right thing, is unassail-
able, who is constantly up and about,
who is endowed with good memory,
who sets store by authority and power,
and who is free from the passions of
attachment, envy, hate and infatuation
is to be known as belonging to the
Yama type.

वारुणसत्त्वस्य लक्षणम्—

शूरं धीरं शुचिमशुचिद्वेषिणं यज्वानमम्भोवि-
हाररतिमक्लिष्टकर्माणं स्थानकोपप्रसादं वारुणं
विद्यात् ॥ (५) ॥

शूरम् शरवीर शूर, धीरम् धीर धीर, शुचिम्
पवित्र पवित्र, अशुचि-द्वेषिणम् अपवित्रतासे द्वेष करनार
अपवित्रतासे द्वेष करनेवाले, यज्वानम् यज्ञ करनार
यागशील, अम्भोविहाररतिम् अलविहारभां प्रीतिवाणी
जलक्रीडाप्रेमी, अक्लिष्टकर्माणम् निन्द कर्म नहि करनार
निन्द्य कर्म न करनेवाला, स्थानकोपप्रसादम् अने शैलग्य
स्थाने कोप तथा प्रसन्नता करनार पुरुषने और समय
पर कोप तथा प्रसाद करनेवाले पुरुषको, वारुणम् वारुण-
सत्त्व वारुणसत्त्व, विद्यात् अहंशु
जाने ॥ (५) ॥

37-(5). One who is valiant, coura-
geous, clean, intolerant of uncleanli-
ness, devoted to the performance of
sacrifices, fond of aquatic sports and
given to pursuits which are not blame-
worthy, whose anger and favour
are well-placed, is to be known as
belonging to the Varuna type.

३७-४) लेखास्थवृत्तं—लेखास्थवृत्त (प)

„ ऐश्वर्यलम्बिनम्—ऐश्वर्यालम्बिनम् (घ)

„ ऐश्वर्यलम्बिनम्—ऐश्वर्यलम्बिन (घ.)

„ व्यपगतरागेर्ष्याद्वेषं—व्यपगतरागद्वेषं (ख.)

कौबेरसत्त्वस्य लक्षणम्—

स्थानमानोपभोगपरिवारसंपन्नं धर्मार्थकाम-
नित्यं शुचिं सुखविहारं व्यक्तकोपप्रसादं कौबेरं
विधात् ॥ (६) ॥

स्थान- स्थान स्थान, मान- मान मान, उपभोग-
उपभोग उपभोग, परिवारसंपन्नम् तथा परिवारधी
स प-न एवं परिवारसे युक्त, धर्मार्थकाम-नित्यम् धर्म,
अर्थ तथा कामनां तत्पर धर्म, अर्थ तथा कामने
परायण, शुचिम् पवित्र पवित्र, सुखविहारम् सुभुपूर्वक
विहार करनार सुखविहारी व्यक्त-कोप-प्रसादम् अने २५४
कूप तथा प्रसन्नतावाणा पुरुषने और जिसके कोप
एवं प्रसन्नता प्रकट है ऐसे पुरुषको, कौबेरम् कौबेरसत्त्व
कौबेरसत्त्व, विधात् अक्षुवे जाने ॥ (६) ॥

37-(6) One who commands status,
honour, luxuries and attendants, who is
devoted to the constant pursuit of
virtue, wealth and pleasure, is clean, is
given to the pleasures of recreation,
whose modes of anger and favour are
patent, is to be known as belonging
to the Kubera type.

गान्धर्वसत्त्वस्य लक्षणम्—

प्रियनृत्यगीतवादित्रोल्लापकश्लोकाख्यायिकेति-
हासपुराणेषु कुशलं गन्धमाल्यानुलेपनवसनस्त्री-
विहारकामनित्यमनसूयकं गान्धर्वं विधात् ॥ (७) ॥

प्रिय-नृत्य प्रिय दागे अर्वा नृत्य प्रिय नृत्य, गीत-
गीत गीत, वादित्र- वादित्र वाद्य, उल्लापक- स्तोत्र स्तोत्र,
श्लोक श्लोक श्लोक, आख्यायिका- आख्यायिका कहानिया,
इतिहास धतिहास इतिहास, पुराणेषु तथा पुराणेषु
एव पुराणमें, कुशलम् कुशली कुशल, गन्ध- गन्ध गन्ध,

माल्य- भाणा माल्य, अनुलेपन- अनुलेपन अनुलेपन,
वसन- वसन वसन, स्त्रीविहार- तथा स्त्रीविहा-
रनी तथा स्त्रीविहारकी, कामनित्यम् कामनां तत्पर
कामनामें तत्पर, अनसूयकम् अने असूयारहित पुरुषने
और असूयारहित पुरुषको, गान्धर्वम् गान्धर्वसत्त्व गान्धर्व-
सत्त्व, विधात् अक्षुवे जाने ॥ (७) ॥

37 (7) One who is fond of dancing,
song, music, praise, and is well-versed
in poetry, anecdotes history and
legends, is constantly addicted to the
pleasures of fragrant unguents, gar-
lands, ointments, fine raiment, women
and recreation and is free from envy,
is to be known as belonging to the
Gandharva type.

शुद्धसत्त्वाना मध्ये ब्राह्मस्यात्मन्तशुद्धत्वम्—

इत्येवं शुद्धस्य सत्त्वस्य सप्तविधं भेदांशं विधात्
कल्याणांशत्वात्; तत्संयोगात् ब्राह्ममत्यन्तशुद्धं
व्यवस्येत् ॥ ३७ ॥

इति एवम् आ प्रभाषे इस प्रकार, कल्याणांशत्वात्
कल्याण भागशी युक्त होवाने लीधे कल्याण भागसे
युक्त होनेके कारण, शुद्धस्य शुद्ध शुद्ध, सत्त्वस्य मनना
सत्त्वके, सप्तविधम् सात प्रकारना सात प्रकारके, भेदां-
शम् भेद भेद, विधात् अक्षुवे जाने, तत्-संयोगात् ते
कल्याण भागना सम्यग्योगशी उस कल्याणभागके सम्य-
ग्योगसे, तु वणी तो, ब्राह्मम् ब्राह्मसत्त्वने ब्राह्मसत्त्वको,
अत्यन्तशुद्धम् अत्यन्त शुद्ध अत्यन्त शुद्ध, व्यवस्येत्
अक्षुषु समझना चाहिए ॥ ३७ ॥

37 Thus the Sattvic type is of
seven varieties, they are all of the
beneficent kind The first variety—the
Brahmic, is to be considered the purest
for the beneficent aspect of the mind
is perfectly represented in it.

३७-(६) परिवारसंपन्न-परिवारोपसंपन्न (ज.)

„ व्यक्तकोपप्रसाद-व्यक्तकोपप्रसाद (ध.)

३७-(७) वादित्रोल्लापकश्लोका-वादित्रोल्लापक श्लोका (घ)

„ विहारकामनित्यम्-विहारनित्यम् (व)

३७. तत्संयोगात्-संयोगात् (घ.)

आसुरसत्त्वस्य लक्षणम्—

शूरं चण्डमसूयकमैश्वर्यवन्तमौपधिकं रौद्रमन-
नुक्रोशमात्मपूजकमासुरं विद्यात् ॥ (१) ॥

शूरम् शूरीर शूर, चण्डम् तीव्र क्रोधावाणो तीव्र
कोपवाला, असूयकम् दोष ज्ञेयान् दोषदर्शी, ऐश्वर्यवन्तम्
औश्वर्ययुक्त ऐश्वर्यवान्, औपधिकम् अणुपणुयुक्त
कपटचारी, रौद्रम् रौद्र नित्यक्रोधी, मननुक्रोशम् निर्दय
निर्दय, आत्मपूजकम् अने आत्मश्लाधी पुरुषने
आत्मश्लाधी पुरुषको, आसुरम् आसुरसत्त्व आसुरसत्त्व,
विद्यात् अणुवे जाने ॥ (१) ॥

38-(1). One who is valiant, despo-
tic, of an envious disposition, possessed
of authority, given to poses, terrifying,
pitiless, and fond of self-adulation is
to be known as representing the Asura
type.

राक्षससत्त्वस्य लक्षणम्—

अमर्षिणमनुबन्धकोपं छिद्रप्रहारिणं क्रूरमाहा-
रातिमात्ररुचिमामिषप्रियतमं स्वप्नायासबहुलमीर्ष्युं
राक्षसं विद्यात् ॥ (२) ॥

अमर्षिणम् असहिष्णु असहिष्णु, अनुबन्धकोपम्
दीर्घक्रोधी सदाक्रोधी, छिद्रप्रहारिणम् छिद्रप्रहारी छिद्र-
प्रहारी, क्रूरम् क्रूर क्रूर, आहार-आहारमां भोजनमें,
अतिमात्ररुचिम् अति रुचिवाणो अतिक रुचिवाले,
आमिषप्रियतमम् मांस जेने सौथी प्रिय छे जेवा
मासका अति प्रेमी, स्वप्न-आयासबहुलम् अणु निद्रा अने
परिश्रम करनार अति निद्रा और अति प्रयत्नशील,
ईर्ष्युम् तथा ईर्ष्याभार पुरुषने तथा ईर्ष्यालु पुरुषको,
राक्षसम् राक्षससत्त्व राक्षससत्त्व, विद्यात् अणुवे
जाने ॥ (२) ॥

38-(2). One who is intolerant, of
implacable hate, bides his time and
then strikes, is cruel, gluttonous, inor-
dinately fond of flesh-foods, of an

excessively somnolent and indolent dis-
position and envious, should be known
as representing the Rakshasa type.

पैशाचसत्त्वस्य लक्षणम्—

महाशनं खैणं स्त्रीरहस्काममशुचिं शुचिद्वेषिणं
भीरुं भीषयितारं विकृतविहाराहारशीलं पैशाचं
विद्यात् ॥ (३) ॥

महाशनम् अणु भानार बहुभोजी, खैणम् स्त्री-
वश स्त्रीके वशवर्ती, स्त्रीरहस्कामम् स्त्री साथे अक्रान्तमां
रहेवान्नी धृच्छानाणो स्त्रीके साथ एकान्त चाहनेवाला,
अशुचिम् अपवित्र अपवित्र, शुचिद्वेषिणम् पवित्रद्वेषी
पवित्रद्वेषी, भीरुम् भीरु डरनेवाला, भीषयितारम्
भीषयितार डरानेवाला, विकृत- अने विकृत विकृत,
विहाराहारशीलम् विहारआहारना अभ्यासी पुरुषने
विहारआहारसेवीको, पैशाचम् पैशाचसत्त्व पैशाचसत्त्व,
विद्यात् अणुवे जाने ॥ (३) ॥

38-(3) One who is a great eater,
uxorious, fond of keeping company
of women in secret, unclean, a hater
of cleanliness, a coward, a bully, given
to abnormal recreations and diet is
to be known as the Pishacha type.

सार्पसत्त्वस्य लक्षणम्—

क्रुद्धशूरमक्रुद्धभीरुं तीक्ष्णमायासबहुलं संव्रस्त-
गोचरमाहारविहारपरं सर्पं विद्यात् ॥ (४) ॥

क्रुद्ध-गुरसे थाय त्यारे क्रुद्धावस्थामें, शूरम् शूरीर
शूरीर, अक्रुद्धभीरुम् गुरसे न थाय त्यारे डरपोक अक्रुद्ध
अवस्थामें डरपोक, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तेज मिजाजवाला,
आयासबहुलम् अणु परिश्रम करनार परिश्रमप्रिय, संव्र-
स्तगोचरम् भीतां भीतां विषय सेवन करनार डरते हुए

३८-(३) महाशन-महालस (क व च ङ ड त द. ध.)

,, अशुचि शुचिद्वेषिणं-अशुचि शुद्धिद्वेषिणम् (ख.)

,, विकृतविहाराहारशील-विहारशील (च)

३८-(४). अक्रुद्ध-अक्रूर (त.)

,, संव्रस्तगोचरम्-मन्त्रगुचरम् (च. ङ. द. ध.)

विषयसेवी, आहारविहारपरम् अने आहारविहारभां भक्ष रहेनार पुरुषने और आहारविहारमें आसक्त पुरुषको, सर्पम् सार्पसत्त्वं सर्पसत्त्व, विद्यात् आशुवे। जाने ॥ (४) ॥

38-(4). One who is brave when excited, touchy, of an indolent disposition, who arouses fear in the beholder and is devoted to food and the pleasures of recreation is to be known as representing the Sarpa (serpent) type.

प्रेतसत्त्वस्य लक्षणम्—

आहारकाममतिदुःखशीलाचारोपचारमसूयक-
मसंविभागिनमतिलोलुपमकर्मशीलं प्रैतं विद्यात् (५)

आहारकामम् आहारनी कामनावाणा आहारकामी, अतिदुःखशील-आचार-उपचारम् अतिदुःखदयक छे शील आचार अने उपचार नेनां येना जिसके शील आचार तथा उपचार अति दुःखद हों ऐसे, असूयकम् असूयक दोष-दर्शी, असंविभागिनम् समान विभाग न करनार समान विभाग न करनेवाला, अतिलोलुपम् अतिशय दोलुपता-वाणा अतिलोलुप, अकर्मशीलम् अने अकर्मशील पुरुषने आलसी पुरुषको, प्रैतम् प्रैतसत्त्वं प्रैतसत्त्व, विद्यात् आशुवे। जाने ॥ (५) ॥

38-(5) One who is fond of food, whose character, conduct and pastimes are of a very painful description, who is envious, who is without discrimination, who is very covetous and who is disinclined to work should be known as representing the Preta (ghost) type

शाकुनसत्त्वस्य लक्षणम्—

अनुषक्तकाममजन्ममाहारविहारपरमन्नवस्थित-
ममर्षणमसंचयं शाकुनं विद्यात् ॥ (६) ॥

अनुषक्तकामम् सततकामी निरन्तर कामनायुक्त,
अजस्रम् निरन्तर निरन्तर, आहारविहारपरम् आहार-

विहारभां भक्ष आहारविहारपरायण, अनवस्थितम् अस्थिर मतिवाणा अस्थिर मतिवाले, अमर्षणम् असहिष्णु अस-
हिष्णु, असंचयम् अने स यथ न करनार पुरुषने और असग्रही पुरुषको, शाकुनम् शाकुनसत्त्वं शाकुनसत्त्व, विद्यात् आशुवे। जाने ॥ (६) ॥

38-(6) One who is of strong attachments, who is constantly devoted to the delights of eating and recreation, is fickle, intolerant, and unacquisitive is to be known as representing the Sakuna (bird) type.

एषा षड्विधाना राजसत्त्वम्—

इत्येवं खलु राजसस्य सत्त्वस्य षड्विधं मेदांशं
विद्यात्, रोषांशत्वात् ॥ ३८ ॥

इति एवम् आ प्रमाणे इस प्रकार, रोषांशत्वात् रोषभागधी युक्त होवाने लीधे रोषभागसे युक्त होनेके कारण, राजसस्य राजस राजस, सत्त्वस्य खलु मनना सत्त्वके, षड्विधम् छ प्रकारना छ प्रकारके, मेदांशम् वेद मेद, विद्यात् आशुवे। जाने ॥ ३८ ॥

38 Thus the Rajasa type is to be known as comprising six varieties, they are all tinged with passion.

पाशवसत्त्वस्य लक्षणम्—

निराकरिष्णुममेधसं जुगुप्सिताचाराहारं
मैथुनपरं स्वप्नशीलं पाशवं विद्यात् ॥ (१) ॥

निराकरिष्णुम् अनादर करनार अनादर करनेवाले, अमेधसम् मेधारहित मेधारहित, जुगुप्सित-निन्दित निन्दित, आचाराहारम् आचार तथा आहारवाणा आचार तथा आहारवाले, मैथुनपरम् मैथुनपरायण मैथुन-
परायण स्वप्नशीलम् अने निद्राशील पुरुषने और

३८ इत्येव खलु षड्विधं मेदांशं—इत्येव... षड्विधं मेदं विद्यात्
(३.)

३९-(१) निराकरिष्णुम्—निरलङ्घरिष्णुम् (घ.)

,, अमेधस—अधमवेश (घ. ङ. ट)

३८-(५) अकर्मशील—कर्मशील (द)

३८-(६) अमर्षणमसंचय—अमर्षणमसंचय (घ.)

निद्रापरायण पुरुषको, पाशवम् पाशवसत्त्वं पाशवसत्त्वं, विद्यात् अशुभे जाने ॥ (१) ॥

39-(1) One who is of a forbidding disposition, unintellectual, disgusting in his behaviour and dietetic habits, abandoned to sex pleasures, and given to somnolent habits is to be known as belonging to the animal type.

मात्स्यसत्त्वस्य लक्षणम्—

भीरुमबुधमाहारलुब्धमनवस्थितमनुषक्तकाम-
क्रोधं सरणशीलं तोयकामं मात्स्यं विद्यात् ॥ (२) ॥

भीरुम् भीरु डरपोक, अबुधम् अशुध अज्ञान, आहारलुब्धम् आहारक्षोभी आहारलोभी, अनवस्थितम् अस्थिर भतिवाणा अस्थिर भतिवाले, अनुषक्त-
सतत निरतर, कामक्रोधम् काम तथा क्रोधवाणा काम तथा क्रोधसे युक्त, सरणशीलम् गमनशील गमनशील, तोयकामम् अने जलनी कामनावाणा पुरुषने और जलप्रिय पुरुषको, मात्स्यम् मात्स्यसत्त्वं मात्स्यसत्त्वं, विद्यात् अशुभे जाने ॥ (२) ॥

39-(2). One who is pusilanamous, uninteligent, greedy for food, unable, of persistent likes and dislikes, of itinerant habits and fond of water is to be known as belonging to the fish type.

वानस्पत्यसत्त्वस्य लक्षणम्—

अलसं केवलमभিনিविष्टमाहारे सर्वबुद्धयङ्ग-
हीनं वानस्पत्यं विद्यात् ॥ (३) ॥

अलसम् आणसु आलसी, केवलम् केवण केवल, आहारे आहारभा आहारमें, अभिनिविष्टम् आसक्त आसक्त, सर्वबुद्धयङ्गहीनम् अने सर्व ज्ञानरहित पुरुषने और सब प्रकारकी बुद्धिसे रहित पुरुषको, वानस्पत्यम् वान-
स्पत्य सत्त्वं वानस्पत्यसत्त्वं, विद्यात् अशुभे जाने ॥ (३) ॥

39-(3). One who is lazy, exclusively devoted to the business of eating and devoid of mental faculties is to be known as belonging to the vegetable type.

एषा त्रिविधाना तामसत्वम्—

इत्येवं तामसस्य सत्त्वस्य त्रिविधं भेदांशं
विद्यान्मोहांशत्वात् ॥ ३९ ॥

इति एवम् आ प्रमाणे इस प्रकार, मोहांशत्वात् मोहभागशी युक्त होवाने लीधे मोहभागसे युक्त होनेके कारण, तामसस्य तामस तामस, सत्त्वस्य मनना मनके, त्रिविधम् त्रिषु प्रकारना तीन प्रकारके, भेदांशम् भेद भेद, विद्यात् अशुभे जाने ॥ ३९ ॥

39. Thus the Tamasa type should be known to comprise three varieties; they represent the inert aspect of the mind.

सत्त्वभेदोपसंहारः—

इत्यपरिसंख्येयभेदानां त्रयाणामपि सत्त्वानां
भेदैकदेशो व्याख्यातः; शुद्धस्य सत्त्वस्य सप्तविधो
ब्रह्मर्षिशक्रयमवरुणकुबेरगन्धर्वसत्त्वानुकारेण, रा-
जसस्य षड्विधो दैत्यपिशाचराक्षससर्पप्रेतशकु-
निसत्त्वानुकारेण, तामसस्य त्रिविधः पशुमत्स्यव-
नस्पतिसत्त्वानुकारेण, कथं च यथासत्त्वमुपचारः
स्यादिति ॥ ४० ॥

इति आम् इस प्रकार, कथम् च केनी रीते कैसे, यथा- सत्त्वम् मन प्रमाणे मनके अनुसार, उपचारः उपचार उपचार, स्यात् थाय हो, इति ऐ हेतुथी इस हेतुसे, अपरिसंख्येय- अगणित असंख्य, भेदानाम् भेदवाणा भेदवाले, त्रयाणाम् अपि त्रिषु तीनो ही, सत्त्वानाम् मनना सत्त्वोके, भेदैकदेश भेदना ओके भागनु भेदोके एक भागका, ब्रह्म- ऋषि इन्द्र, यम- यम यम, ऋषि- ऋषि ऋषि, शक्र- धन् इन्द्र, यम- यम यम, वरुण- वरुण वरुण, कुबेर- कुबेर कुबेर, गन्धर्व-

तथा गन्धर्वना तथा गन्धर्वके, सत्त्वानुकारेण भनने अनुसरी मनके अनुसार, शुद्धस्य शुद्ध शुद्ध, सत्त्वस्य भनना सत्त्वके, सप्तविधः सात प्रकारना लेदुनु सात प्रकारके भेदका, दैत्य- दैत्य दैत्य, पिशाच- पिशाच पिशाच, राक्षस- राक्षस राक्षस, सर्प- सर्प सर्प, प्रेत- प्रेत प्रेत, शकुनि- तथा शकुनिना तथा शकुनिके, सत्त्वानुकारेण भनने अनुसरी मनके अनुसार, राजसस्य राजस भनना राजस मनके, षड्विध छ प्रकारना लेदुनु छ प्रकारके भेदका, पशु- अने पशु और पशु, मत्स्य- मत्स्य मत्स्य, वनस्पति- तथा वनस्पतिना तथा वनस्पतिके, सत्त्वानुकारेण भनने अनुसरी मनके अनुसार, तामसस्य तामस भनना तामस मनके, त्रिविध त्रय प्रकारना लेदुनु तीन प्रकारके भेदका, व्याख्यानः व्याख्यान कथुं छ व्याख्यान किया है ॥ ४० ॥

40. In this manner we have described a few of the innumerable varieties to be met with in the three types of mind with a view to indicating the general nature of the treatment to be given in each type. Thus we have classified the Sattvic type under seven heads according as they correspond to the psychic types of Brahma, Rishi, Indra, Yama, Varuna, Kubera and Gandharva; the Rajasic type under six heads according as they correspond to the psychic types of Daitya, Pisacha, Rakshasa, Sarpa, Preta and Sakuni, and finally the Tamasic type under three heads according as they correspond to the psychic types of animal, fish and vegetable life.

केवलश्चायमुद्देशो यथोद्देशसमिर्दिष्टो भवति गर्भावक्रान्तिसंप्रयुक्तः; तस्य चार्थस्य विज्ञाने

४१ गर्भावक्रान्तिसंप्रयुक्त, तस्य चार्थस्य—गर्भावक्रान्तिमप्रयुक्त-

स्वार्थस्य (व. य. घ)

सामर्थ्य गर्भकराणां च भावानामनुसमाधिः, विघातश्च विघातकराणां भावानामिति ॥ ४१ ॥

गर्भावक्रान्ति- गर्भावक्रान्तिर्भा गर्भावक्रान्तिर्मे, संप्रयुक्तः उपयोगी उपयोगी, अयम् आं यह, केवलः आशो समग्र, उद्देशः च विषय विषय, यथोद्देशम् उद्देश कृमानुसार उद्देशकमानुसार, समिर्दिष्ट अतावेदो वतला दिया, भवति छ है, तस्य ते उस, अर्थस्य विषयनुं विषयके, विज्ञाने ज्ञान यथा ज्ञानके होनेका, सामर्थ्यम् आ प्रयोग्य छ छे यह प्रयोजन है कि, गर्भकराणाम् गर्भकर गर्भकर, भावानाम् च लावेनु भावोंका, अनुसमाधि अनुष्ठान अनुष्ठान, विघातकराणाम् तथा विनाशक तथा विनाशक, भावानाम् लावेनो भावोंका, विघात च हति परित्याग यथा शक्ये परित्याग हो सके ॥ ४१ ॥

41. Thus the intention with which this topic of the formation of the fetus was begun has been achieved in full and agreeably to the purpose set out. By understanding what has been laid down here, one is enabled to promote those influences which are conducive to the rise and growth of conception and to inhibit those which are inhibitive of conception and its subsequent development.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

निमित्तमात्मा प्रकृतिवृद्धिः कुक्षौ क्रमेण च ।
वृद्धिहेतुश्च गर्भस्य पञ्चार्थाः शुभसंज्ञिताः ॥४२॥

तत्र ते विषयर्भा उस विषयमें, श्लोका. उपस हारना श्लोका छे छे उपसंहारके श्लोक है कि, गर्भस्य गर्भानु गर्भका, निमित्तम् निमित्त निमित्त, आत्मा गर्भरूप आत्मा गर्भरूप आत्मा, प्रकृति. गर्भनी प्रकृति गर्भकी प्रकृति, कुक्षौ उदरर्भा कुक्षिमें, क्रमेण च कृमशः क्रमसे, वृद्धि. गर्भनी वृद्धि गर्भका वदना, वृद्धिहेतुः च

४२ पञ्चार्था—पञ्च स्युः (प)

अने गर्भनी वृद्धिने हेतु और गर्भके बढ़नेका कारण, पञ्च अर्था. ये पांच भाव ये पांच अर्थ, शुभसंज्ञिताः शुभ उद्देवाय छे शुभ कहे गये है ॥ ४२ ॥

Here are the recapitulatory verses—

42 The instrumental cause, the embryonic self, the material cause, the gradual development in the womb and the factors promoting the growth; these five in relation to the fetus are declared to be the auspicious topics in embryology

अजन्मनि च यो हेतुर्विनाशे विकृतावपि ।

इमांस्त्रीनशुभान् भावानाहुर्गर्भविघातकान् ॥४३॥

अजन्मनि गर्भनी अतुत्पत्तिर्मा गर्भके अजन्ममें, विनाशे गर्भना विनाशर्मा गर्भके विनाशमें विकृतौ अपि च अने गर्भनी विकृतिर्मा और गर्भकी विकृतिमें, यो हेतुः ने हेतु छे जो हेतु है, इमान् त्रीन् ये त्रयु इन तीन, गर्भविघातकान् गर्भनाशक गर्भनाशक, भावान् भावो भाव, तान् च अपि तेभ्योने पशु उनको भी, ज्ञातुम् अक्षुवा भाटे जाननेके लिए, स. उदारधी. ते उत्तम बुद्धिवाणो वह उत्तम बुद्धिवाला, अर्हति योग्य छे योग्य है ॥ ४३ ॥

43. The factors which tend to inhibit conception or to destroy it once it has taken place or to render it defective—these three factors inimical to the formation and growth of the fetus are said to be the inauspicious topics

शुभाशुभसमाख्यातानष्टौ भावानिमान् मिषक् ।

सर्वथा वेद यः सर्वान् स राज्ञः कर्तुमर्हति ॥४४॥

य मिषक् ने वैद्य जो वैद्य, शुभाशुभ- शुभ अने अशुभ शुभ और अशुभ, समाख्यातान् उद्देवायेला कहे हुए, इमान् आ इन, सर्वान् अध्याय सब, अष्टौ भावान् आठ भावोने आठ भावोको, सर्वथा सर्वथा सब प्रकारसे, वेद अष्टौ छे जानता है, स. ते वह, राज्ञः

राजनी राजाकी, कर्तुम् चिद्वित्सा करवाने चिकित्सा करनेके लिए, अर्हति योग्य छे योग्य है ॥ ४४ ॥

44 The physician who is fully conversant with all these eight topics divided into the auspicious and the inauspicious is entitled to wait on royalty.

अवाप्त्युपायान् गर्भस्य स एवं ज्ञातुमर्हति ।

ये च गर्भविघातोक्ता भावास्तांश्चाप्युदारधीः ॥४५॥

एवम् आ प्रमाणे इस प्रकार, गर्भस्य गर्भनी गर्भकी, अवाप्ति- आप्तित्ना प्राप्तिके, उपायान् उपायोने उपायोको, गर्भविघातोक्ता. तथा गर्भनाशकपक्षुधी उद्देवा तथा गर्भविघातकारकरूपमें कहे हुए, ये च ने जो, भावाः भावो भाव, तान् च अपि तेभ्योने पशु उनको भी, ज्ञातुम् अक्षुवा भाटे जाननेके लिए, स. उदारधी. ते उत्तम बुद्धिवाणो वह उत्तम बुद्धिवाला, अर्हति योग्य छे योग्य है ॥ ४५ ॥

45 The physician of large understanding requires to know both these sets of factors, viz, those which are helpful in the formation and development of the fetus and those which are inhibitive of such formation and growth

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते शारीर-
स्थाने महतीगर्भावक्रान्तिशारीरं नाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रर्मा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, शारीरस्थाने शारीर-
स्थान विषे शारीरस्थानमें, 'महतीगर्भावक्रान्तिशारीरम्'
'महतीगर्भावक्रान्तिशारीर' 'महतीगर्भावक्रान्तिशारीर',
नाम नामने नामका, चतुर्थ. योथो चौथा, अध्यायः
अध्याय स पूर्णु थथो अध्याय समाप्त हुआ ॥ ४ ॥

4 Thus in the section on Human Embodiment in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the fourth chapter entitled "The major chapter on the formation of the fetus" is completed.

पञ्चमोऽध्यायः ।

पांचमो अध्याय अध्याय पांचवाँ Chapter V

पुरुषविचयशारीरोपक्रमः—

अथातः पुरुषविचयं शारीरं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवान्नात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अर्हीथी अब आगे, 'पुरुषविचयम् शारीरम्' 'पुरुषविचयशारीर' नामना अध्यायतु 'पुरुषविचयशारीर' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय. आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्र उहेतु छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound "The analysis of man" in the section on the Human Embodiment "

2. Thus declared the worshipful Atreya.

पुरुषस्य लोकसमितत्वम्—

'पुरुषोऽयं लोकसंमितः' इत्युवाच भगवान् पुनर्वसुरात्रेयः। यावन्तो हि लोके (मूर्तिमन्तो) भावविशेषास्तावन्तः पुरुषे, यावन्तः पुरुषे तावन्तो लोके;

अयम् पुरुषः आ पुरुष यह पुरुष, लोक- संमित. दोउ (भगत) तुल्य छे लोकके सदृश है, इति औभ

ऐसा, भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः पुनर्वसुः आत्रेय पुनर्वसुं आत्रेय पुनर्वसुने, उवाच उहेतु कहा, हि उरुषुके क्योकि, यावन्तः नेटला जितने, (मूर्तिमन्तः मूर्तिमान् मूर्तिमान्), भावविशेषा. बिन्न बिन्न भावो भावविशेष, लोके आ दोउमा छे इस लोकमें है, तावन्तः तेटला उतने, पुरुषे पुरुषमा छे पुरुषमें है, यावन्त अने नेटला और जितने, पुरुषे पुरुषमा छे पुरुषमें है, तावन्त. तेटला उतने, लोके आ दोउमा छे इस लोकमें है;

3-(I) Man is the epitome of the universe (microcosm) There is in man as much diversity as in the world outside, and there is in the world as much diversity as in man

इत्येवंवादिनं भगवन्तमात्रेयमग्निवेश उवाच—
नैतावता वाक्येनोक्तं वाक्यार्थमवगाहामहे,
भगवता बुद्ध्या भूयस्तरमतोऽनुव्याख्यायमानं
शुश्रूषामह इति ॥ ३ ॥

इति आभ इस प्रकार, एवंवादिनम् अे प्रभाणे भेदता ऐसा कहनेवाले, भगवन्तम् भगवान् भगवान्, आत्रेयम् आत्रेयने आत्रेयको, अग्निवेशः अशिवेशे अग्निवेशने, उवाच उहेतु कहा, एतावता आटला इतने, वाक्येन वाक्यार्थी वचनसे, उक्तम् उहेला कहे गये, वाक्यार्थम् वाक्यार्थने वाक्यार्थको, न अवगाहामहे असे समञ्ज शकता नहीं हम नही समझ सकतें, अत अेथी इस लिए, भगवता आपथी आपसे, बुद्ध्या सूक्ष्म बुद्धिसे, भूयस्तरम् वधारे विस्तारसे अधिक विस्तारसे, अनुव्याख्यायमानम् तेलुं व्याख्यान भुतु इसके व्याख्यानको, शुश्रूषामहे सांभगवानी असे धृष्टा राभीअे छीअे सुनना चाहते है ॥ ३ ॥

3 To the worshipful Atreya propounding this doctrine, Agnivesa made the request 'We fail to understand the full import of this cryptic utterance

३. भूयस्तरमतो—भूयस्तरमतो (द)

„ भूयस्तरमतोऽनु—भूयस्तरमतुं (व)

Therefore we desire to hear a further clarification of this by your reverence.'

उक्तस्यार्थस्य विस्तरेण व्याख्यानम्—

तमुवाच भगवानात्रेयः—अपरिसंख्येया लोकावयवविशेषाः, पुरुषावयवविशेषा अप्यपरिसंख्येयाः; तेषां यथास्थूलं कतिचिद्भावान् सामान्यमग्निप्रेत्योदाहरिष्यामः, तानेकमना निबोध सम्यगुपवर्ण्यमानानग्निवेश ! ।

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, तम् उवाच तेने उक्त्वा उसे कहा, लोकावयव-विशेषा. लोकावयवविशेषा अप्यपरिसंख्येयाः—अपरिसंख्येया लोकावयवविशेषा (ख) तेषां यथास्थूलं कतिचिद्भावान्—यथा यथा प्रधान च तेषां यथास्थूलं पुरुषावयवविशेषा कतिचित् तेषाम् (द) तेषां यथास्थूलं कतिचिद्भावान्—यथा यथा प्रधान यथास्थूलं कतिचित् (प.) कतिचिद्भावान्—भावान् (क घ. च.)

4-(1). To him replied the worshipful Atreya, 'The different members composing the universe are too many to count and so are the different members composing man; of them, therefore we shall instance a few outstanding

४ अपरिसंख्येया लोकावयवविशेषा, पुरुषावयवविशेषा अप्यपरिसंख्येयाः—अपरिसंख्येया लोकावयवविशेषा (ख)

५ तेषां यथास्थूलं कतिचिद्भावान्—यथा यथा प्रधान च तेषां यथास्थूलं पुरुषावयवविशेषा कतिचित् तेषाम् (द)

६ तेषां यथास्थूलं कतिचिद्भावान्—यथा यथा प्रधान यथास्थूलं कतिचित् (प.)

७ कतिचिद्भावान्—भावान् (क घ. च.)

examples with a view to showing their mutual unity. O, Agnivesa! follow attentively the examples which shall be cited with exactitude

षड्धातवः समुदिताः 'पुरुष' इति शब्दं लभन्ते, तद्यथा—पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाशं ब्रह्म चाव्यक्तमिति, एत एव च षड्धातवः समुदिताः 'पुरुष' इति शब्दं लभन्ते ॥ ४ ॥

षड्धातवः ७ धातुओ ७ धातुए, समुदिता. भेजा थर्ध सम्मिलित हो कर, पुरुष. इति 'पुरुष' शब्दो 'पुरुष' ऐसी, शब्दम् नाम संज्ञाको, लभन्ते भेजावे ऐ प्राप्त करते हैं, तत् यथा गेभेके जैसे, पृथिवी पृथिवी पृथिवी, आपः जल, तेज तेज तेज, वायुः वायु वायु, आकाशम् आकाश आकाश, अव्यक्तम् ब्रह्म च इति अने अव्यक्त ब्रह्म और अव्यक्त ब्रह्म, एते एव आ ७ ये ही, षड्धातवः च ७ धातुओ ७ धातु, समुदिताः भेजा भेजा मिलकर, पुरुषः इति 'पुरुष' शब्दो 'पुरुष' ऐसी, शब्दम् नाम संज्ञाको, लभन्ते भेजावे ऐ प्राप्त करते हैं ॥ ४ ॥

4. The assemblage of the six elements that go to make man receive the appellation of man, these elements are the earth, water, light, air, ether and the immaterial self These six elements considered together receive the name of 'man'

तस्य पुरुषस्य पृथिवी मूर्तिः, आपः क्लेदः, तेजोऽभिसन्तापः, वायुः प्राणः, वियत् सुषिराणि, ब्रह्म अन्तरात्मा। यथा खलु ब्राह्मी विभूतिर्लोके तथा पुरुषेऽप्यान्तरात्मिकी विभूतिः, ब्रह्मणो विभूतिर्लोके प्रजापतिरन्तरात्मनो विभूतिः पुरुषे सत्त्वं, यस्त्वन्द्रो लोके स पुरुषेऽहङ्कारः, आदित्यस्त्वादानं, रुद्रो रोषः, सोमः प्रसादः, वसवः

४. 'पुरुष'—'लोक' (क घ. च. ड)

५. वियत् सुषिराणि—वियच्छिद्राणि (क. च. छ. झ. ङ. त. द.)

६. आदित्यस्त्वादानं—आदित्यास्त्वादानं (क. च.)

सुखम्, अश्विनौ कान्तिः, मरुदुत्साहः, विश्वेदेवाः सर्वेन्द्रियाणि सर्वेन्द्रियार्थाश्च, तमो मोहः, ज्योतिर्ज्ञानं, यथा लोकस्य सर्गादिस्तथा पुरुषस्य गर्भाधानं, यथा कृतयुगमेवं बाल्यं, यथा त्रेता तथा यौवनं, यथा द्वापरस्तथा स्थाविर्यं, यथा कलिरेवमातुर्यं, यथा युगान्तस्तथा मरणमिति । एवमेतेनानुमानेनानुक्तानामपि लोकपुरुषयोरवयवविशेषाणामग्निवेश ! स्वामान्यं विद्यादिति ॥५॥

तस्य पुरुषस्य ते पुरुषनी उस पुरुषकी, मूर्ति. कठिनता कठिनता, पृथिवी पृथिवी छे पृथिवी है, क्लेद क्लिप्तता क्लेद, आप जल छे जल है, अभिसन्तापः शरीर-नी गरभी शारीरिक उष्णता, तेजः अग्नि छे अग्नि है, प्राण प्राण प्राण, वायु वायु छे वायु है, सुषिराणि छिद्रो छिद्र, वियत् आकाश छे आकाश है, अन्तरात्मा अने अन्तरात्मा और अन्तरात्मा, ब्रह्म अक्ष छे ब्रह्म है, यथा खलु जेवी रीते भरेभर जैसे ही, लोके दोडभां लोकमें, ब्राह्मी अक्षनी ब्रह्मकी, विभूतिः विभूति छे विभूति है, तथा तेवी रीते जैसे ही, पुरुषे अपि पुरुषभां पणु पुरुषमें सी, आन्तरात्मिकी अन्तरात्मान्नी अन्तरात्माकी, विभूति विभूति छे विभूति है, लोके दोडभां लोकमें, प्रजापति-दक्ष प्रजापति दक्ष प्रजापति, ब्रह्मणः अक्षनी ब्रह्मकी, विभूति. विभूति छे विभूति है, पुरुषे पुरुषभां पुरुषमें, सत्वम् मन मन, अन्तरात्मनः अन्तरात्मान्नी अन्तरात्माकी, विभूति विभूति छे विभूति है, य. तु जे और जो, लोके दोडभां लोकमें, इन्द्र छन्द छे इन्द्र है, स. पुरुषे ते पुरुषभां वह पुरुषमें, अहङ्कार अहङ्कार छे अहङ्कार है, आदित्य. तु जे दोडभां सूर्य छे जो लोकमें सूर्य है, आदानम् ते पुरुषभां रसग्रहण शक्ति छे वह पुरुषमें रसग्रहण शक्ति है, रुद्रः जे दोडभां रुद्र छे जो लोकमें रुद्र है, रोष ते पुरुषभां रोष छे वह पुरुषमें रोष है, सोम जे दोडभां यद्र छे जो लोकमें चन्द्र है, प्रसाद. ते पुरुषभां प्रसन्नता छे वह पुरुषमें प्रसन्नता है, वसवः जे दोडभां वसुथो छे जो लोकमें वसु है, सुखम् ते पुरुषभां सुख छे वह पुरुषमें सुख है, अश्विनौ जे दोडभां अश्विनीकुमारो छे जो लोकमें अश्विनीकुमारो

है, कान्तिः ते पुरुषभां कान्ति छे वह पुरुषमें कान्ति है, मरुदुत्साह जे दोडभां मरुदुत्साह छे जो लोकमें मरुदुत्साह है, विश्वेदेवाः जे दोडभां विश्वेदेव छे जो लोकमें विश्वेदेव है, सर्वेन्द्रियाणि ते पुरुषभां सर्वे इन्द्रियो वे पुरुषमें सब इन्द्रियाँ, सर्वेन्द्रियार्थाश्च तथा सर्वे इन्द्रियोना विषयो छे और सब इन्द्रियोंके विषयो हैं, तम जे दोडभां अध-कार छे जो लोकमें अन्धकार है, मोह ते पुरुषभां मोह छे वह पुरुषमें मोह है, ज्योति. जे दोडभां प्रकाश छे जो लोकमें प्रकाश है, ज्ञानम् ते पुरुषभां ज्ञान छे वह पुरुषमें ज्ञान है, यथा जेम जैसे, लोकस्य दोडनी लोककी, सर्गादिः सृष्टिना प्रारंभ काण छे सृष्टिका प्रारंभ काल है, तथा तेम जैसे, पुरुषस्य पुरुषनु पुरुषका, गर्भाधानम् गर्भाधान छे गर्भाधान है, यथा जेम जैसा, कृतयुगम् दोडभां सत्ययुग छे लोकमें सत्य युग है, एवम् तेम जैसे, बाल्यम् पुरुषभां बाल्यपणु छे पुरुषमें बाल्यावस्था है, यथा जेम जैसे, त्रेता दोडभां त्रेतायुग छे लोकमें त्रेतायुग है, तथा तेम जैसे, यौवनम् पुरुषभां यौवन छे पुरुषमें यौवन है, यथा जेम जैसे, द्वापर. दोडभां द्वापर-युग छे लोकमें द्वापरयुग है, तथा तेम जैसे, स्थाविर्यम् पुरुषभां स्थाविर्य छे पुरुषमें बुढ़ापा है, यथा जेम जैसे, कलिः दोडभां कलियुग छे लोकमें कलियुग है, एवम् तेम जैसे, आतुर्यम् पुरुषभां आतुरावस्था छे पुरुषमें रुग्णावस्था है, यथा अने जेम और जैसे, युगान्तः दोडभां प्रलय छे लोकमें प्रलय है, तथा तेम जैसे, मरणम् इति पुरुषभां मरण छे पुरुषमें मरण है, एवम् आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, एतेन आ इस, अनुमानेन अनुमानेन अनुमानसे, अनुक्तानाम् न कला होय जेवा अनुक्त, अपि पणु सी, लोकपुरुषयो. दोड अने पुरुषना लोक और पुरुषके, अवयवविशेषाणाम् विन विन अव-यवोनी भिन्न भिन्न अवयवोंकी, सामान्यम् समानताने समानताको, विद्यात् इति अणुवी. जान लेना चाहिए ॥५॥

5 The earth is represented in man by hardness, water by moisture, fire by heat, air by the vital breath, the ether by the interstices and the self by the indwelling spirit. Similar to the office

५ स्थाविर्यं-स्थाविरम् (च)

५, एवमेतेनानुमानेन-एवमनुमानेन (ष)

of God in the world is the might of the individual soul in man. God's greatness in the universe is seen as creator; in the body the soul's greatness is seen as the mind. What Indra is in the universe the ego is in man, the Sun corresponds to the power of seizing, Rudra to anger, the Moon to beneficence, the Vasus to pleasures, the two Aswins to lustre, the Maruts (winds) to enthusiasm, the Vishvedeva (universal Gods) to the sense-organs and the sense objects, darkness to delusion, light to knowledge, just as there is the act of creation in the universe, so also in man there is fertilization or the act of impregnation. Corresponding to Kritayuga is the period of childhood; corresponding to Treta is youth, corresponding to Dwapara is old age, corresponding to Kali is infirmity and corresponding to the end of a word-cycle is death in man. In this manner by pursuing this analogy, O, Agnivesa! you are to understand the unity of all those different members in the world and in man which we have left unmentioned here'

लोकपुरुषयोः सामान्योपदेशस्य प्रयोजनम्—

एवंवादिनं भगवन्तमात्रेयमग्निवेश उवाच—
एवमेतत् सर्वमनपवादं यथोक्तं भगवता लोक-
पुरुषयोः सामान्यम् । किञ्चस्य सामान्योपदेशस्य
प्रयोजनमिति ॥ ६ ॥

एवंवादिनम् अभि उहेत। ऐसा कहनेवाले, भगवन्तम्
भगवान् भगवान्, मात्रेयम् मात्रेयने मात्रेयको, अग्नि-
वेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, उवाच उहेतु कहा, लोक-

१. किञ्चस्व—किन्त्वस्व (त.)

पुरुषयोः लोक और पुरुषकी, सामान्यम् समानता समानता, यथा ये प्रभाशु जैसे, भगवता आपने आपने, उक्तम् उहेतु छे कही है, एवम् ते प्रभाशु वैसे ही, एतत् सर्वम् ये सधणी यह सब, अनपवादम् अपवादरहित छे अपवादरहित है, अस्व पशु आ परन्तु इस, सामान्योपदेशस्य समानतान्ता उपदेशनु समानताके उपदेशका, किम् नु शु क्या? प्रयोजनम् इति प्रयोजन छे? प्रयोजन है? ॥ ६ ॥

6. To the worshipful Atreya, propounding this argument, Agnivesa said, 'All this that your reverence has observed concerning the unity of man and the universe is unexceptionable. But the question remains—what actually is the utility of this doctrine of unity in Ayurveda?'

भगवानुवाच—शृण्वग्निवेश! सर्वलोकमात्म-
न्यात्मानं च सर्वलोके सममनुपश्यतः सत्या बुद्धिः
समुत्पद्यते । सर्वलोकं ह्यात्मनि पश्यतो भवत्यात्मैव
सुखदुःखयोः कर्ता नान्य इति । कर्मात्मकत्वाच्च
हेत्वादिभिर्युक्तः सर्वलोकोऽहमिति विदित्वा ज्ञानं
पूर्वमुत्थाप्यतेऽपवर्गयिति । तत्र संयोगापेक्षी
लोकशब्दः । षड्धातुसमुदायो हि सामान्यतः
सर्वलोकः ॥ ७ ॥

भगवान् भगवान् मात्रेये भगवान् मात्रेयने, उवाच
उहेतु कहा, शृणु सांभणो सुनो, अग्निवेश! हे अग्नि-
वेश! हे अग्निवेश!, सर्वलोकम् सधणा दोउने अखिल
जगतको, आत्मनि पोताभा अपनेमें, आत्मानम् च अने
पोताने और अपनेको, सर्वलोके सधणा दोउभा सपूर्ण
जगतमें, समम् समानताथी एक रूपसे, अनुपश्यतः
नेनारने देखनेवालेको, सत्या सत्य सत्य, बुद्धिः बुद्धि

७ भगवानुवाच—शृण्वग्निवेश।—भगवानुवाच—कथमग्निवेश (ख प)

१. सममनुपश्यत—समनुपश्यता (घ.)

२. सत्या बुद्धि—तस्यात्मबुद्धि (घ फ)

३. बुद्धि समुत्पद्यते—बुद्धिरुत्पद्यत इति (घ)

४. हेत्वादिभिर्युक्त—हेत्वादिभिर्युक्त. (द प)

५. " " —देहादिभिर्युक्त. (प)

६. उत्थाप्यते—उत्थाप्यते (ख प)

बुद्धि, समुत्पद्यते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, सर्वलोकम् हि सर्वं द्वादिने सब लोकको, आत्मनि पोताभा अपनेमें, पश्यत जेनारने देखनेवालेको, आत्मा एव आत्मान् आत्मा ही, सुखदुःखयो सुभदुःखयो सुखदुःखका, कर्ता कर्ता कर्ता, भवति छे है, न अन्य. इति भीजे डार्थ नथी ऐषु ज्ञान थाय छे दूसरा कोई नहीं है ऐसा ज्ञान होता है, कर्मात्मकत्वात् च अने कर्माधीन-पणुने दार्थ और कर्माधीन होनेके कारण, हेत्वादिभि हेतु आदिथी हेतु आदिसे, युक्त युक्त युक्त, सर्वलोक सर्वं द्वादि सपूर्ण लोक, अहम् हुं धुं मै हू, इति विदिस्वा ऐभ आशीने ऐसा जान कर, अपवर्गाय भेक्षने भाटे मोक्षके लिए, ज्ञानम् ज्ञान ज्ञान, पूर्वम् पछेदा पथम, उत्थाप्यते इति उत्पन्न करवाभा आवे छे जगाया जाता है, तत्र तेभां उसमें, लोकशब्द 'पुरुष' ऐ शब्द 'पुरुष' यह शब्द, संयोगपेक्षी संयोगनी अपेक्षा राभे छे संयोगकी अपेक्षा करनेवाला है, हि कारणके क्योंकि, सामान्यतः सामान्यपणु सामान्यतः, षड्धातुसमुदाय छे धातुओने समुदाय ऐ छे धातुओंका समुदाय यह, सर्वलोक सर्वद्वेदि छे सपूर्ण लोक है ॥ ७ ॥

7 The worshipful Atreya replied, "Listen O, Agnivesa ! to one who contemplates the whole world as being in himself and himself in the whole world, with equanimity, there is born the true understanding. In as much as he regards the world as being in himself, he realises that the self, and none else, is the agent of pleasure and pain, and in as much as he realises the whole world, being of the nature of activity and yoked to motivating factors etc , is as his own self, he awakens the primary knowledge leading to final emancipation. The word 'world' always implies aggregation for speaking in general, everything in the world is made up of the six elements.

तस्य हेतुः, उत्पत्तिः, वृद्धिः, उपप्लवः, वियोगश्च । तत्र हेतुस्तत्पत्तिकारणं, उत्पत्तिर्जन्म, वृद्धिराप्यायनम्, उपप्लवो दुःखागमः, षड्धातु-विभागो वियोगः स जीवापगमः स प्राणनिरोधः स भङ्गः स लोकस्वभावः । तस्य मूलं सर्वोपप्लव-वानां च प्रवृत्तिः, निवृत्तिरुपरमः । प्रवृत्तिर्दुःखं, निवृत्तिः सुखमिति यज्ज्ञानसमुत्पद्यते तत् सत्यम् । तस्य हेतुः सर्वलोकसामान्यज्ञानम् । एतत्प्रयोजनं सामान्योपदेशस्येति ॥ ८ ॥

तस्य हेतु ते पुरुषना हेतु उस पुरुषके हेतु, उत्पत्ति. उत्पत्ति उत्पत्ति, वृद्धि वृद्धि वृद्धि उपप्लव. उपप्लव उपप्लव, वियोग च अने वियोग छे और वियोग हैं, तत्र हेतु तेभां हेतु ऐद्वे उसमें हेतुका अर्थ, उत्पत्तिकारणम् उत्पत्तिनु कारण छे उत्पत्तिका कारण है, उत्पत्ति जन्म उत्पत्तिने अर्थ जन्म छे उत्पत्तिका अर्थ जन्म है, वृद्धि आप्यायनम् वृद्धिने अर्थ वृद्धि छे वृद्धिका अर्थ आप्यायन है, उपप्लवः दुःखागम उपप्लवने अर्थ दुःखनु आवणु छे उपप्लव-का अर्थ दुःखागम है, वियोग. अने वियोगने अर्थ और वियोगका अर्थ, षड्धातुविभाग छे धातुओने विभाग छे छे धातुओंका अलग होना है, सः ते वह, जीवापगम जीवापगम छे जीवापगम है, स ते वह, प्राणनिरोधः प्राणनिरोध (मृत्यु) छे प्राणनिरोध है. सः भङ्ग ते भग छे वह भङ्ग है, स लोकस्वभाव ते द्वादिस्वभाव छे वह लोकस्वभाव है, तस्य ते जीवापगम (मरण) तु उस जीवापगम (मरण) का, सर्वोपप्लवानाम् च तथा सर्वं दुःखेणु और सब दुःखोंका, मूलम् मूल मूल, प्रवृत्ति प्रवृत्ति छे प्रवृत्ति है, उपरम जीवापगम तथा सर्वं दुःखेणु उपराम ऐ जीवापगम और सब दुःखोंका उपराम यह, निवृत्ति. निवृत्ति छे अर्थात् निवृत्तिनां कार्य छे निवृत्ति है अर्थात् निवृत्तिके कार्य हे, प्रवृत्ति. प्रवृत्ति प्रवृत्ति, दुःखम् दुःख छे दुःखरूप है, निवृत्ति अने निवृत्ति और निवृत्ति, सुखम् सुभ छे सुख है, इति चत् ऐभ जे ऐसा जो, ज्ञानम् ज्ञान ज्ञान, उत्पद्यते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, तत् सत्यम् ते सत्यज्ञान छे वह सत्य ज्ञान है, सर्वलोकसामान्यज्ञानम् सर्वं द्वादि तथा पुरुषणु

सामान्य ज्ञान (सर्वं लोके तथा पुरुषनी समानतानुं ज्ञान) ओ सब लोक और पुरुषका सामान्यज्ञान (सब लोक और पुरुषकी समानताका ज्ञान) यह, तस्य हेतुः ते सत्यं ज्ञानं तु कारुण्ये उच्यते सत्यज्ञानका हेतु है, सामान्योप-
देशस्य समानताना उपदेशतु और समानताके उपदेशका,
एतत् आ समानतानु ज्ञानं यह समानताका ज्ञान,
प्रयोजनम् इति प्रयोजनं उच्यते प्रयोजन है ॥ ८ ॥

8. Now the world has causation, birth, growth, affliction and disruption. In other words, causation is that which brings about, birth is germination, growth is increase, affliction is the influx of pain, and the dispersal of the six basic elements is disruption. This last is called variously the departure of the spirit, the cessation of life, the dissolution and the way of all flesh. The source of the world and of all affliction is action, while quietus comes from inaction. True understanding is that which arises from the judgement that action is pain and inaction is happiness. The causation of this understanding is the knowledge of the unity of the whole world. This indeed is the utility of this teaching of unity."

प्रवृत्तेर्मूलम्—

अथाग्निवेश उवाच—किंमूला भगवन्! प्रवृत्तिः,
निवृत्तौ च क उपाय इति ॥ ९ ॥

अथ त्पार पक्षी उसके बाद, अग्निवेशः अग्निवेश
अग्निवेशने, उवाच भगवन्! कहा, भगवन्! हे भगवन्!
हे भगवन्!, प्रवृत्ति प्रवृत्तितु प्रवृत्ति, किंमूला भूण
(कारुण्ये) शुं उच्यते? किस कारणसे होती है?, निवृत्तौ च
अने निवृत्तिमां और निवृत्तिमे, कः उपाय इति शो
उपाय उच्यते? क्या उपाय है? ॥ ९ ॥

9. Here Agnivesa said, "O, revered Sir! what are the springs of action and what is the means towards inaction?"

भगवानुवाच—मोहेच्छाद्वेषकर्ममूला प्रवृत्तिः।
तज्जा ह्यहङ्कारसङ्गसंशयाभिसंप्लवाभ्यवपातविप्र-
त्ययाविशेषानुपायास्तत्तुणमिव द्रुममतिविपुलशा-
खास्तरवोऽभिभूय पुरुषमत्रतयैवोत्तिष्ठन्ते, यैर-
भिभूतो न सतामतिवर्तते ।

भगवान् भगवान् आत्रेये भगवान् आत्रेयेने, उवाच
उच्यते कहा, प्रवृत्ति प्रवृत्ति प्रवृत्ति, मोह- मोह, मोह,
इच्छा- इच्छा इच्छा, द्वेष- अने द्वेषी थयेला और
द्वेषजन्य, कर्ममूला कर्मरूप भूणवाणी उच्यते कर्मरूप
मूलवाली है, अति- विपुल- शाखाः अति विशाल शाखा-
वाणी अति विशाल शाखाओंवाले, तरव- वृक्षो वृक्ष,
तरुणम् द्रुमम् तरुण तरुने तरुण वृक्षको, इव जेभ
जैसे, अभिभूय पराभव पराधीने (दबावीने) दबाकर,
उत्तिष्ठन्ते उच्यते आवे उच्यते बढ़ते हैं, तज्जा हि तेभ
ते प्रवृत्तिमांथी उत्पन्न थयेला उसी तरह प्रवृत्ति-
जन्य, अहङ्कार- अहङ्कार अहङ्कार, सङ्ग- सङ्ग सङ्ग,
संशय- संशय संशय, अभिसंप्लव- अभिसंप्लव
(अनात्म पदार्थमां आत्मबुद्धि) अभिसंप्लव (अनात्म
पदार्थमां आत्मबुद्धि), अभ्यवपात- अभ्यवपात (अनात्म
पदार्थमां ममता) अभ्यवपात (अनात्म पदार्थमां ममता),
विप्रत्यय- विप्रत्यय (विपरीत ज्ञान) विप्रत्यय (विपरीत
ज्ञान), अविशेष- अविशेष (समानतानु ज्ञान) अविशेष
(समानताका ज्ञान), अनुपाया तथा अनुपाय (मोक्षना
अनुपाय) तथा अनुपाय (मोक्षके अनुपाय), पुरुषम्
पुरुषमां पुरुषको, अवतत्य एव व्यापी जेभने दबाकर,
उत्तिष्ठन्ते वृद्धि पासे उच्यते बढ़ते हैं, यै जेनाथी जिनसे,
अभिभूत दबायेला पुरुष दबा हुआ पुरुष, सत्तान्
सांसारिक स्थितिने सांसारिक स्थितिको, न अतिवर्तते
उत्तिष्ठन्ते शकते नथी नही लाघ पाता,

१० अहङ्कारसङ्गसंशयाभिसंप्लवाभ्यवपातविप्रत्ययाविशेषानुपायास्तत्तुणमिव द्रुममतिविपुलशाखास्तरवोऽभिभूय पुरुषमत्रतयैवोत्तिष्ठन्ते (ध.)

,, मत्तामतिवर्तते—सतामतिवर्तते (प)

10-(1). The worshipful one said, "Action springs from behaviour impelled by delusion, desire and hate. Born of it are egoism, attachment, doubt, vain-glory, wrong identification, wrong judgement, absence of discrimination and the wrong means. As trees with wide sweeping branches smother a tender sapling, so these raise themselves at the expense of man who being overpowered by them, is unable to transcend action

तत्रैवंजातिरूपवित्तवृत्तबुद्धिशीलविद्याभिजन-
वयोवीर्यप्रभावसंपन्नोऽहमित्यहङ्कारः, यन्मनोवा-
क्कायकर्म नापवर्गाय स सङ्गः, कर्मफलमोक्षपुरुष-
प्रेत्यभावादयः सन्ति वा नेति संशयः, सर्वा-
वस्थाखनन्योऽहमहं स्वच्छा स्वभावसंखिद्धोऽहमहं
शरीरेन्द्रियबुद्धिस्मृतिविशेषराशिरिति ग्रहणमभि-
संल्लवः, मम मातृपितृभ्रातृदारापत्यवन्धुमित्र-
भृत्यगणो गणस्य त्राहमित्यभ्यवपातः, कार्याकार्य-
हिताहितशुभाशुभेषु विपरीताभित्तिवेशो विप्रत्ययः,
ज्ञानयोः प्रकृतिविकारयोः प्रवृत्तिनिवृत्त्योश्च
सामान्यदर्शनमविशेषः, प्रोक्षणान्नानाशिहोत्रनि-
पवणाभ्युक्षणावाहनयाजनयजनयाचनसलिलहु -
ताशनप्रवेशादय समारम्भा प्रोच्यन्ते ह्यनुपायाः ।

तत्र तेषां इन्में, अहम् हूँ मैं, एवम् आर्वां ऐसे,
जाति-भक्ति जाति, रूप- रूप रूप, वित्त- धन धन, वृत्त-
आचार आचरण, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, शील- शील

- १० सर्वावस्थासु-सर्वास्ववस्थासु (च झ)
,, ,, -सर्वावस्थोऽहम् (प)
,, बुद्धिस्मृतिविशेषराशिरिति-बुद्धिविशेषराशिरिति (ख)
,, सामान्यदर्शनम्-असामान्यदर्शनम् (द.)
,, दर्शनमविशेषः-दर्शनविशेष (झ. त प.)
,, अभ्युक्षणावाहनयाजनयजनयाचन-अभ्युक्षणावाहनायाचन(ख)
,, अनुपायाः-अनुपाय (व)

स्वभाव, विद्या- विद्या विद्या, अभिजन- अभिजन कुल,
वय - वय वय, वीर्य- वीर्य शक्ति, प्रभाव- अपने
प्रभावशी और प्रभावस, सम्पन्न युक्त छुं युक्त हूँ,
इति आ यह, अहङ्कार. अहङ्कार छे अहकार है, यत्
ने जो, मन - मन मन, वाक्- वाणी वाणी, काय कर्म-
अने कृत्यानु कर्म और शरीरका कर्म, अपवर्गाय न
भोक्ष भाटे न होय मोक्षके लिए न हो, स ते वह,
सङ्ग सङ्ग छे सङ्ग है, कर्म- कर्म कर्म, फल- फल फल,
मोक्ष- भोक्ष मोक्ष, पुरुष- पुरुष पुरुष, प्रेत्यभावादय.
अने पुनर्जन्म वगेरे और पुनर्जन्म आदि, सन्ति वा
न छे के नहि है या नही, इति संशय ये संशय छे
यह संशय है, सर्वावस्थासु शरीरनी सर्वा अवस्थाओंमां
शरीरकी सब अवस्थाओंमें, अहम् छे धातुना समुदायश्च
हूँ छे वातुओंका समुदायरूप मैं, अनन्य अने छु एक
हूँ, अहम् हूँ मैं, स्वभावमसिद्ध स्वभावसिद्ध छु
अपने आप बना हूँ, अहम् हूँ मैं, शरीर- शरीर शरीर,
इन्द्रिय- इन्द्रिय इन्द्रिय, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, स्मृतिविशेष-
तथा विद्या विद्या स्मृतिश्रीना और भिन्न भिन्न स्मृतिका,
राशि समुदायश्च छु समुदायरूप हूँ, इति ऐवु ऐसा,
ग्रहणम् ज्ञान ज्ञान, अभिसङ्गवः अभिसङ्ग छे अभि-
संल्लव है, मातृ- माता माता, पितृ- पिता पिता, भ्रातृ-
भ्राता, दार- स्त्री स्त्री, अपत्य- सतान संतान,
वन्धु- वधु वन्धु, मित्र- मित्र मित्र, भृत्यगण अने
सेवकानो समूह और भृत्यगण, मम भारो छे मेरे हे,
अहम् च अने हूँ और मैं, गणस्य ये समूहोना छु इन
समूहका हूँ, इति ये यह, अभ्यवपात अभ्यवपात छे
अभ्यवपात है, कार्य-कार्य-कार्य-अकार्य कार्य-अकार्य, हित-
अहित हित अहित हित-अहित, शुभ-अशुभेषु अने शुभ
तथा अशुभमां और शुभ एवं अशुभमें, विपरीत- विपरीत
विपरीत, अभिनिवेश ज्ञान यत् ज्ञान होना, विप्रत्यय
ये विप्रत्यय यह विप्रत्यय है, ज्ञानयो न अने अजमां
ज्ञ और अजमें, प्रकृतिविकारयो प्रकृति अने विद्यामां
प्रकृति और विकृतिमें, प्रवृत्तिनिवृत्त्यो च तथा प्रवृत्ति
अने निवृत्तिमां तथा प्रवृत्ति और निवृत्तिमें, सामान्य-
समानता समानता, दर्शनम् देवती देवता, अविशेषः
ये अविशेष यह अविशेष है, प्रोक्षण- तेभ्य प्रोक्षण
एवं प्रोक्षण, अनशन- अनशन (न पावु) अनशन,

अग्निहोत्र- अशिखेत्र अग्निहोत्र, त्रिषवण- त्रिकाक्षरानां
त्रिकालस्नान, अभ्युक्षण- सेचन सेचन, आवाहन- आवाहन
देवताओंका आवाहन, याजन- यज्ञ इरावने यज्ञ कराना,
याचन- याचना मागना, सलिल-हुताशन-प्रवेशादय.
जलप्रवेश अग्निप्रवेश आदि जलप्रवेश-अग्निप्रवेश आदि,
समारम्भा इत्थेने कर्म, अनुपायाः अनुपाय अनुपाय,
प्रोच्यन्ते हि इत्थेनाम् आने छे कहलाते हैं,

10-(2) Now, I am endowed with such race, looks, wealth, conduct, intelligence, character, learning, lineage, period of life, vigour and capability—this notion is egoism. Whatever action mental, vocal or bodily, is not conducive to final emancipation, is called attachment; questioning such facts as the results of action, liberation and human survival after death is called doubt. The notion, I am a unitary personality through all vicissitudes, I am the creator, I am perfect by nature, I am the unique conglomeration of the body, the senses, intelligence and recollection—this is vain glory. The mother, father, brother, wife, child, kinsman, friend, servant etc, are mine and I am theirs—this is wrong identification. Erroneous conception of what is enjoined and prohibited, the beneficial and the harmful, and the good and the evil, is wrong judgement. The confounding of the knower and the non-knower, the original and the modification, action and inaction, is absence of discrimination. And lastly, the wrong means are said to be such undertakings

as the ceremonial sprinkling of water etc., in sacrifices, fasting, the keeping of the sacred fire, the three diurnal baths, ceremonial spraying, invocation, officiating at another's sacrifice, sacrificing for oneself, mendicancy and entering the waters or fire etc

एवमयमधीधृतिस्मृतिरहङ्काराभिनिविष्टः सक्तः
ससंशयोऽभिसंप्लुतबुद्धिरभ्यवपतितोऽन्यथादृष्टि-
विशेषग्राही विमार्गगतिर्निवासवृक्षः सत्त्वशरीरदो-
षमूलानां सर्वदुःखानां भवति । एवमहङ्कारादि-
भिर्दोषैर्भ्राम्यमाणो नातिवर्तते प्रवृत्तिं, सा च
मूलमघस्य ॥ १० ॥

एवम् आ प्रमाणे इम प्रकार, अ-धी धृति स्मृति
बुद्धि-धृति तथा स्मृतिथी रक्षित बुद्धि-धृति तथा स्मृतिसे
हीन, अहङ्काराभिनिविष्ट अहङ्कारना अलिनिवेशवाणे
अहङ्काराविष्ट, सक्त संशयः आसक्त, शक्युक्त
आसक्त, संशययुक्त, अभिसंप्लुत- बुद्धिः अलिनिवेश-
वाणी बुद्धिथी युक्त अभिसंप्लुत बुद्धिवाला, अभ्यवपतित
भ्रमतायुक्त ममतायुक्त, अन्यथादृष्टि. विपरीत दृष्टि-
वाणे। अन्यथादर्शी, अविशेषग्राही लेफने नहि अलुनार
भेदको न समझनेवाला, विमार्गगति अने विमार्गगामी
और विमार्गगामी, अयम् आ पुरुष यह पुरुष, सत्त्व-
शरीर-दोष मूलानाम् मन तथा शरीरना दोषरूप भूषण
मन और शरीरके दोषरूप मूलवाला, सर्वदुःखानाम् सर्व
दुःखानुं सब दुःखोंका, निवासवृक्षः निवासवृक्ष निवासवृक्ष,
भवति थाय छे बन जाता है, एवम् आ प्रमाणे इस
प्रकार, अहङ्कारादिभि अहङ्कारादि अहङ्कारादि, दोषै-
दोषैथी दोषोंसे, भ्राम्यमाण. भ्राम्यमाणे पुरुष चक्रमें
पड़ा हुआ मनुष्य, प्रवृत्तिम् प्रवृत्तिने प्रवृत्तिको, न अति-
वर्तते उल्लेखी शकते नथी नहीं छोड़ पाता. सा च
अने ते प्रवृत्ति और वह प्रवृत्ति, अघस्य मूलम् पुण्य
तथा पापनु भूषण छे पुण्य और पापका मूल है ॥१०॥

१०. अविशेषग्राही-विशेषग्राही (द)

,, सर्वदुःखानाम्-मूल सर्वदुःखानाम् (ब. छ.)

10. Thus man, dispossessed of right understanding, resolution and recollection and taken possession of by the ego and attached to action and given to doubt, his understanding clouded with conceit, and merging himself in his environment, with distorted vision, lacking discrimination and going astray, becomes the dwelling tree of all afflictions which have for their root-cause defects of the body and the mind. In this manner, being borne about hither and thither by the evil forces of egoism etc, man is unable to transcend the vicious chain of causation, which indeed is the main-spring of all evil

निवृत्ते स्वरूपम्—

निवृत्तिरपवर्गः; तत् परं प्रशान्तं तत्तदक्षरं
तद्ब्रह्म स मोक्षः ॥ ११ ॥

निवृत्तिः निवृत्ति निवृत्ति, अपवर्ग मोक्ष छे अपवर्ग है, तत् परम् ते परम् छे वह सर्वोत्कृष्ट है, तत् प्रशान्तम् ते प्रशान्त छे वह प्रशान्त है, तत् अक्षरम् ते अक्षर छे वह अक्षर है, तत् ब्रह्म ते ब्रह्म छे वह ब्रह्म है, सः मोक्ष. अने ते मोक्ष छे और वह मोक्ष है ॥ ११ ॥

11. In action which breaks the chain of causation, is the ultimate dissolution. That is the highest, the final peace; that is the indestructible, that is Brahma, and that is liberation मोक्षोपाया.—

तत्र मुमुक्षूणामुदयनानि व्याख्यास्यामः । तत्र

- ११ प्रशान्तम्—तत् प्रशान्तम् (व.)
 ,, तत्तदक्षरम्—तदक्षरम् (घ.)
 १२ उदयनानि—सर्वाणि उदयनानि (छ.)
 ,, उदयनानि व्याख्यास्यामः—उदयनानि (ध.)
 ,, ,, ,, —उदयनानि सर्वाणि अनुव्याख्यास्याम (व.)

लोकदोषदर्शिनो मुमुक्षूरादित एवाचार्याभिगमनं, तस्योपदेशानुष्ठानम्, अश्रेयोपचर्या, धर्मशास्त्रानुगमनं, तदर्थवबोधः, तेनावष्टम्भः, तत्र यथोक्ताः क्रियाः, सतामुपासनम्, असतां परिवर्जनम्, असङ्गतिर्दुर्जनेन, स्वयं सर्वभूतहितमपरुपमनतिकाले परीक्ष्य वचनं, सर्वप्राणिषु चात्मनीवादेश्वा, सर्वास्मात्स्मरणमसङ्कल्पनमप्रार्थनमनभिभाषणं च स्त्रीणां, सर्वपरिग्रहत्यागः, कौपीनं प्रच्छादनार्थं, घातुरागनिवसन, कन्थासीवनहेतोः सूचीपिप्पलकं, शौचाधानहेतोर्जलकुण्डिका, दण्डधारणं, भैक्षचर्यार्थं पात्रं, प्राणधारणार्थमेककालमत्राम्यो यथोपपन्नोऽभ्यवहारः, श्रमापनयनार्थं शीर्षंशुष्कपर्णतृणास्तरणोपधानं, ध्यानहेतोः कायनिबन्धनं, वनेष्वनिकेतवासः, तन्द्रानिद्रालस्यादिकर्मवर्जनम्, इन्द्रियाथेष्वनुरागोपतापनिग्रहः, सुप्तस्थितगतप्रेक्षिताहारविहारप्रत्यङ्गचेष्टादिकेष्वारम्भेषु स्मृतिपूर्विका प्रवृत्तिः, सत्कारस्तुतिगर्हावमानक्षमत्वं, क्षुत्पिपासायासश्रमशीतोष्णवातवर्षासुखदुःखसंस्पर्शसहत्वं, शोकदैन्यमानोद्वेगमदलोभरागेर्ष्याभयक्रोधादिभिरसंचलनम्, अहङ्कारादिपूपसर्गसंज्ञा, लोकपुरुषयोः सर्गादिसामान्यावेक्षणं, कार्यकालात्ययभयं, योगारम्भे सततमनिर्वेदः, सत्त्वोत्साहः, अपवर्गाय धीधृतिस्मृतिवलाघानं, नियमनमिन्द्रियाणां चेतसि, चेतस आत्मनि, आत्मनश्च, धातुभेदेन शरीरावयवसंख्यानमभीक्षणं, सर्वं कारणवद्दुःखमस्वमनित्यमित्यभ्युपगमः, सर्वप्रवृत्तिष्वधसंज्ञा,

- १२ असङ्गतिः—न सङ्गति (च.)
 ,, यथोपपन्न—यथोपपन्न एव (च.)
 ,, यथोपपन्नोऽभ्यवहार—यथापन्न एवाभ्यवहार (घ.)
 ,, इन्द्रियाथेषु—सर्वेष्विन्द्रियाथेषु (क च छ.)
 ,, आहारविहार°—आहार° (घ.)
 ,, °क्षमत्वम्—°क्षमित्वम् (ज)
 ,, क्षुत्पिपासायासश्रम°—क्षुत्पिपासाया° (त.)
 ,, क्रोधादिभिरसंचलनम्—क्रोधादिभि असवसनम् (ध.)
 ,, असंचलनम्—अवलनम् (च)
 ,, ,, —अनवलनम् (प)
 ,, सर्वं कारणवद्दुःखमस्वमनित्य—सर्वं मरणदुःखमनित्य (क)
 ,, अवमशा—दुःखमशा (घ. च. झ. ञ. त. थ.)

सर्वसंन्यासे सुखमित्यभिनिवेशः; एष मार्गोऽपवर्गाय, अतोऽन्यथा बध्यते; इत्युदयनानि व्याख्यातानि ॥ १२ ॥

तत्र आ विषयमां इस विषयमें, सुमुक्षूणात् मोक्षनी ५२७वाणाश्रीना सुमुक्षुओंके लिए, उदयनानि मोक्षना उपार्थानु मोक्षके उपार्थोंका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुथु व्याख्यान करेंगे, तत्र श्रीश्रीमां इनमें, लोकदोष-दर्शिन. दोषमां दोषदृष्टि करुना२ लोकमें दोषदर्शी, सुमुक्षो. सुमुक्षुनुं सुमुक्षुको, आदित एव सौ पहलेवां प्रथमसे ही, आचार्याभिमनम् आचार्य पासे जेवु आचार्यके पास जाना, तस्य तेना उसके, उपदेशानुष्ठानम् उपदेशने आचार्यमां भूकेवो उपदेशका पालन, अग्ने एव अग्निनी अग्निकी, उपचर्या उपचर्या सेवा, धर्म-शास्त्र-धर्मशास्त्रोनु धर्मशास्त्रोंका, अनुगमनम् अध्ययन अध्ययन, तदर्थविवोधः तेना अर्थ जेवुने उसके अर्थको समझना, तेन अवष्टम् ते वडे दंडता उससे दंडता, तत्र यथोक्ता शास्त्रमां जे प्रमाणे उड़ी होय ते प्रमाणे शास्त्रमें कहे अनुसार, क्रियाः क्रियाश्री करना, सत्ताम् उपासनम् सत्पुरुषोनी उपासना सत्पुरुषोंकी उपासना, असत्ताम् परिवर्जनम् असत् पुरुषोना त्याग असत् पुरुषोंका त्याग, दुर्जनेन असत्तति. दुर्जन साथे सगति न राभवती दुर्जनोंका असग, सत्यम् सत्य सत्य, सर्वभूतहितम् सर्व प्राणीश्रीने हितकर सब भूतोंके लिए हितकर, अपरुषम् डेभूण कोमल, अनतिकाले अने समयपर समय पर, परीक्ष्य परीक्षा करीने सोच विचार कर, वचनम् शोषण बोलना, सर्वप्राणिषु च सर्व प्राणीश्री तरेक और सब प्राणियोंमें, आत्मनि इव योता तरेक होय श्री अपनी ही तरह, अवस्था नजरे देखना, सर्वासां स्त्रीणां स्त्रीमात्रना स्त्रीमात्रके, अस्वरणम् स्मरणोना त्याग स्मरणका त्याग, असकल्पनम् स कल्पने असाव सकल्पका अभाव, अप्रार्थनम् प्रार्थनाने त्याग प्रार्थनाका त्याग, अनभिभाषणम् च तथा सभाषणोना असाव और सभाषणका अभाव, सर्वपरिग्रहत्याग. सर्व परिग्रहोना त्याग सब परिग्रहोंका त्याग, प्रच्छादनार्थम् नग्नता ढांकवा भाटे नग्नता ढापनेके लिए, कौपीनम् कौपीन कौपीन, धातुरागनिवसनम् जेरुथी २ गेलां वस्त्र पहरेवां गेरुए वस्त्रका पहिरना, कन्थासीवन-

हेतोः क-था स्त्रीवपाना हेतुथी गुदही सीनेके लिए, सूचीपिप्पलकम् सोय राभवानु पात्र सुई रखनेका पात्र, शौचाधानहेतोः नहावा धोवाना हेतुथी नहाने धोनेके लिए, जलकुण्डिका जलपात्र जलपात्र, दण्डधारणम् दंडु धारण दण्डका धारण, भैक्षचर्यार्थम् भिक्षा भागवा भाटे भिक्षाके लिए, पात्रम् पात्र पात्र, प्राणधारणार्थम् प्राण टकाववा भाटे प्राण धारणके लिए, एककालम् अेक वमत एक समय, अग्राम्य. वन्य कंदमूण वगेरे वन्य कदमूल आदि, यथोपपन्न भूणी आवे तेषु यदच्छाप्राप्त, अभ्यवहार बोज्जन आहार, श्रम-अपनय नार्थम् थाके हर करवा भाटे श्रमनिवारणार्थ, शीर्षं शुष्क-पर्ण-भरी पडेलां सूखं पांदां गिरे हुए सूखे पत्ते, तृणास्तरणोपधानम् तथा घासनु गिछानु अने श्रीश्रीके तथा घासका विछौना और तकिया, ध्यानहेतो. ध्यानने भाटे ध्यानके लिए, कायनिबन्धनम् पवनपावडी योगपट्ट (पावडी), वनेषु वनमां वनमें, अनिकेतवास धर वगरनु वसपुं विना घरके वसना, तन्द्रा-निद्रा-तन्द्रा निद्रा तन्द्रा-निद्रा, आलस्यादिकर्म-अने आणस वगेरे कर्मोना और आलस्यादि कर्मोंका, वर्जनम् त्याग त्याग, इन्द्रियाणेषु इन्द्रियोना विषयमां इन्द्रियोंके विषयमें, अनुराग-प्रीति प्रीति, उपताप- तथा अप्रीतिने तथा द्वेषको, निग्रह निग्रह गोकना, सुप्त-स्थित-सूवा-शेषवा सोना-चैठना गत-प्रेक्षित-आलवा-जोना चलना-देखना, आहार-विहार-आहार-विहार आहार-विहार, प्रत्यङ्गचेष्टादिकेषु अने प्रत्येक अगनी चेष्टा आदि और प्रत्येक अगकी चेष्टा आदि, आरम्भेषु कार्यमां आरभोंमें, स्मृतिपूर्विका स्मृतिपूर्वक स्मृतिपूर्वक, प्रवृत्ति प्रवृत्ति प्रवृत्त होना, सत्कार-सत्कार आदर, स्तुति-स्तुति प्रशंसा, गर्हा-निन्दा निन्दा, अवमान-अने अपमान अपमानको, क्षमत्वम् सहन करवाना शक्ति सहनेकी शक्ति, क्षुत्-पिपासा-भूष तरेस भूख-प्यास, आयास-श्रम-परिश्रम-थाके परिश्रम-थकावट, शीत-उष्ण-टाठ तडडे शीत-उष्ण, वात-वर्षा-वात-वर्षा वायु-वर्षा, सुख-दुःख-सुख अने दुःखना सुख एवं दुःखके, संस्पर्शसहत्वम् स्पर्शने सहन करवो स्पर्शको सहना, शोक-दैन्य-शोक-दीनता शोक-दीनता, मान-उद्वेग-मान-उद्वेग मान-उद्वेग, मद-लोभ-मद-लोभ

मद लोभ, राग-ईर्ष्या- शग-धृष्ट्या राग-ईर्ष्या, भय- लय भय, क्रोधादिभिः अने क्रोधादिभ्यो और क्रोधादिसे, असंचलनम् विचलित न भुवुं विचलित न होना, अहङ्कारादिषु अहङ्कारादिभिः अहङ्कारादिमें, उपसर्ग-संज्ञा अनर्थना हेतुपक्षानी भावना अनर्थके हेतुकी भावना, लोक-पुरुषयो दोष अने पुरुषभा लोक और पुरुषमें, सर्गादिसामान्य- सर्गादिनी समानता सर्गादिकी समानताको, ज्येक्षणम् ज्येदी देखना, कार्यकालात्यय- कार्यके कामे, काण पसार थर्ष्यवानो कार्यकालके चीत जानेसे, भयम् भय डरना, योगारम्भे योगारंभभा योगारभमें, सततम् सतत निरंतर, अनिर्वेद अभिन्नता अवैराग्य, सत्त्वोत्साह मनभा उत्साह मनमें उत्साह, अपवर्गाय भोक्षणे भाटे मोक्षके लिए, धी- बुद्धि बुद्धि, धृति- धृति धृति, स्मृति- स्मृति स्मृति, बल- तथा बलनु और बलको, आधानम् धारण करण करना, इन्द्रियाणाम् धर्माद्योऽनु इन्द्रियोंको, चेतसि- चित्तभा मनमें, चेतस अने चित्तनु और मनको, आत्मनः च तथा आत्मानुं तथा आत्माको, आत्मनि आत्माभा परमात्माना ज्ञान भाटे आत्मामें परमात्माके ज्ञानके लिए, नियमनम् नियमन नियमन करना, धातुभेदेन धातुभेद प्रमाणे धातुभेदमें, अभीक्षणम् वारवार वारवार, शरीरावयव- शरीरना अवयवानी शरीरके अवयवोंकी, संख्यानम् विचारणा विचारणा, कारणवत् कारणवाणु (उत्पत्ति- धर्मावाणु कारणयुक्त, सर्वम् सर्वं सब, दुःखम् दुःखनु कारण है, अस्वम् आपणु नथी अनात्मिय है, अनित्यम् अने अनित्य है और अनित्य है, इति ऐवे ऐसा, अभ्युपगमः स्वीकार मानना, सर्व- प्रवृत्तिषु सर्वं प्रवृत्तियोंभा सर्वं प्रवृत्तियोंमें, अघसंज्ञा पाप ज्येदी पाप देखना, सर्वसंन्यासे अने सर्वसंन्यासभा और सर्वत्यागमें, सुखम् इति सुख है ऐवे। सुख है ऐसा, अभिनिवेश. निश्चय निश्चय करना, एष मार्ग. आ मार्ग यह मार्ग, अपवर्गाय भोक्षणे भाटे मोक्षके लिए है, अतः अन्यथा आथी (नपरीतपणु इससे विपरीत दशामें, वध्यते पुरुष अध्याय है पुरुष वद्ध होता है, इति आ प्रमाणे इस तरह, उदयनानि भोक्षणा उपाधेऽनु मोक्षके उपाधोंका, व्याख्यातानि व्याख्यान कथुं है व्याख्यान किया है ॥ १२ ॥

12. We shall now describe the upward-leading path of those who seek liberation. The seeker after final emancipation, who has seen the vanity of the world, should first make his approach to a teacher whose teaching he should then put into practice. Thus he should tend the ceremonial fire, study the sacred law-books, understand their meaning and taking them for his guide should mould his conduct thereby. He should seek the good and avoid the evil, he should eschew the company of the wicked, he should speak only that which is true, conducive to the good of all creatures, gentle, seasonable and well-considered. He should regard all creatures as himself. He should avoid all reminiscence, desire, questing and discourse with women and renounce all possessions retaining only the following appurtenance; a loin-cloth for cover and an ochre-coloured garment, and for mending it a case of sewing needles. For the sake of cleanliness he may carry a water-pot and as a mark of his order a mendicant's staff, and a bowl for collecting alms. He may substitute alms by such natural food as is easily available in the woods and just enough to maintain life. If he is fatigued, he may take his rest on a bed improvised with dry fallen leaves and weeds, but he should not do this habitually. He may keep an arm-rest as an aid in meditation. He should dwell in the woods and

have no roof over his head, avoiding drowsiness, sleep, laziness etc He should check desire and aversion to sense-objects. He should exercise circumspection in sleeping, staying, moving, seeing, eating, recreation and in fact in the movement of every individual limb. He should be indulgent alike to honorable treatment, adulation, contempt and humiliation, and should be able to put up with hunger, thirst, fatigue, strain, cold, heat, wind, rain, pleasure and pain. He should be unmoved by grief, depression, self conceit, affliction, arrogance, greed, attachment, envy, fear anger etc. He should look on egoism etc., as causative of suffering, and on the macrocosm and microcosm in the matter of creation etc as being identical. He should dread procrastination and should never feel disinclined to practise yoga. He should be of an enthusiastic frame of mind. He should bend all his powers of understanding, resolution and recollection towards final emancipation, he should restrain the senses by means of the mind, and the mind by means of the Spirit and the Spirit by itself. He should constantly revolve in mind the categories giving rise to the body and its members and should resolve that every thing that has causation is not the self, is fraught with pain and is transient. He should regard all activity as tainted with evil, and hold

the conviction that in the renunciation of all things is true happiness. This is the path leading to final emancipation; straying from this, one is bound. Thus have we described the upward steps

शुद्धमत्त्वस्य लक्षणम्—

भवन्ति चात्र—

एतैरविमलं सत्त्वं शुद्ध्युपायैर्विशुध्यति ।
मृज्यमान इवादर्शस्तैलचेलकचादिभिः ॥ १३ ॥

अत्र च आ विषयभां इस विषयमें, भवन्ति श्लोके
छे ३ श्लोक हैं कि, तैल-चेल-कचादिभिः तैल, वस्त्र,
वाण वगैरेथी तैल, वस्त्र, बाल आदिसे, मृज्यमान.
दूषिता साफ किये जाते, आदर्शः इव अरीसानी पैठे
आदर्शकी तरह, एतै आ इन, शुद्धि-उपायै. शुद्धिना
उपायोथी शुद्धिके उपायोसे, अविमलम् भेदु मलिन,
सत्त्वम् भन मन, विशुध्यति विशुद्ध थाय छे विशुद्ध हो
जाता है ॥ १३ ॥

Here are verses again—

13. By these purifying means, the impure mind is cleansed, just as a looking-glass is cleansed by being rubbed with such things as oil, cloth and brush.

ग्रहाम्बुदरजोधूमनीहारैरसमावृतम् ।
यथाऽर्कमण्डलं भाति भाति सत्त्वं तथाऽमलम् ॥ १४ ॥

ग्रह- राहु राहु, अम्बुद- मेघ मेघ, रज - रज रज,
धूम- धूम धूम, नीहारैः अने धुमसथी और कुहरसे,
असमावृतम् अनाच्छादित अनाच्छन्न, अर्कमण्डलम्
सूर्यमण्डल, यथा भाति जेभ प्रकाशे छे जैसे
प्रकाशित होता है, तथा तेभ वैसे, अमलम् निर्मल
निर्मल, सत्त्वम् भन मन, भाति प्रकाशे छे प्रकाशित
होता है ॥ १४ ॥

14. The purified mind, thereafter, shines like the sun's orb that has

come out of an eclipse, water-vapour, dust-cloud, smoke-cloud or fog.

ज्वलत्यात्मनि संरुद्धं तत् सत्त्वं संवृतायने ।
शुद्ध स्थिरः प्रसन्नार्चिर्दीपो दीपाशये यथा ॥१५॥

शुद्ध शुद्ध शुद्ध, स्थिर स्थिर स्थिर, प्रसन्नार्चि-
अने अन्वय प्रभायुक्त उज्ज्वल शिखावाला, दीप दीपो
दीप (संवृतायने) अथ वन्द, दीपाशये ज्ञानसभा फानुसमें,
यथा (ज्वलति) जेवी रीते प्रकाशे छे जैसा चमकता
है, (तथा) तेवी रीते उसी तरह, संवृतायने रुद्ध भाग-
वाणी रुद्ध इन्द्रिय-द्वारवाले, आत्मनि शरीरभां देहमें,
संरुद्धम् ३ धायेषु संरुद्ध, तत् सत्त्वम् ते मन वह मन,
ज्वलति प्रकाशे छे प्रकाशित होता है ॥ १५ ॥

15. That mind, stabilized in the self, shines like the pure, steady and luminous flame of a lamp kept in a closed lantern

शुद्धा बुद्धिः—

शुद्धसत्त्वस्य या शुद्धा सत्या बुद्धिः प्रवर्तते ।
यया भिनत्त्यतिवलं महामोहमयं तमः ॥१६॥
सर्वभावस्वभावज्ञो यया भवति निःस्पृहः ।
योगं यया साधयते सांख्यः संपद्यते यया ॥१७॥
यया नोष्यत्यहङ्कारं लोपास्ते कारणं यया ।
यया नालम्बते किञ्चिद् सर्वं संन्यस्यते यया ॥१८॥
याति ब्रह्म यया नित्यमजरं शान्तमव्ययम् ।
विद्या सिद्धिर्मतिर्मेधा प्रज्ञा ज्ञानं च सा मता ॥१९॥

शुद्धसत्त्वस्य शुद्ध मनवाणी पुरुषनी शुद्ध मनवाले
पुरुषनी, या शुद्धा जे शुद्ध जो शुद्ध, सत्या सत्य सत्य,
बुद्धि प्रज्ञा बुद्धि, प्रवर्तते प्रवर्ते छे प्रवृत्त होती है,
यया जेनाथी पुरुष जिसके द्वारा पुरुष, अतिवलम्ब
अति अणवान अति बलवान, महामोहमयम् महाभोह-
मय महामोहमय, तम. अज्ञानने अकारको, भिनत्ति

लेटे छे भिन्न कर देता है, यया जेनाथी जिससे, सर्व-
भाव-सर्व भावोना सब भावोंके, स्वभावज्ञ स्वभावने
जाननेवाला पुरुष, निःस्पृह-
निःस्पृह निःस्पृह, सवति थाय छे हो जाता है,
यया जेनाथी जिससे, योगम् योगने योगकी, साधयते
साधे छे साधना करता है, यया जेनाथी जिसके द्वारा,
साख्य तत्त्वज्ञानी तत्त्वज्ञानी, सपद्यते थाय छे होता है,
यया जेनाथी जिससे, अहङ्कारम् अहङ्कारने अहङ्कारको, न
उपैति पाभते नथी प्राप्त नहीं होता, यया जेनाथी
जिससे, कारणम् सुभद्रु अना डारणुं सुखदुःखके
कारणका, न उपास्ते सेवन डरते नथी सेवन नहीं करता,
यया जेनाथी जिससे, किञ्चित् कशानु किसीका, न
आलम्बते अलम्बन डरते नथी अवलम्बन नहीं करता,
यया जेनाथी जिससे, सर्वम् सर्वना सब कुछ, संन्य-
स्यते त्याग डरनाभां आवे छे त्याग दिया जाता है,
यया अने जेनाथी और जिससे, नित्यम् नित्य नित्य,
अजरम् अजर अजर, शान्तम् शान्त शान्त, अव्ययम्
अने अव्यय और अविनाशी, ब्रह्म ब्रह्मने परब्रह्मको,
याति पाभे छे प्राप्त होता है, सा तेने नही, विद्या
विद्या, सिद्धि सिद्धि सिद्धि, मति मति मति,
मेधा मेधा मेधा, प्रज्ञा प्रज्ञा प्रज्ञा, ज्ञानम् च अने
ज्ञान और ज्ञान, मता मानेव छे माना गया है
॥ १६-१९ ॥

16-19 That pure, true understand-
ing, which accrues to the man of puri-
fied intellect, is variously understood
as learning, achievement, judgement,
genius, comprehension and knowledge
By this, he breaks open the exceedin-
gly strong citadel of the darkness of
the great illusion By this, realizing
the true nature of all things, he be-
comes desireless, by this he masters
yoga, by this he attains the know-
ledge of the categories, by this he
stands clear of egoism, by this he
does not come under the power

१९ अजर शान्तमव्ययम्—अजर शान्तमक्षरम् (य घ प.)

,, अव्ययम्—अक्षरम् (घ च ड झ.)

of causation; by this he gives up taking refuge in anything; by this he renounces all; by this he finally attains Brahma, the eternal, the undecaying, the unagitated and the imperishable. That is regarded as the true science, attainment, psychic state, intelligence, knowledge and wisdom.

तस्या फलम्—

लोके विततमात्मानं लोकं चात्मनि पश्यतः ।

परावरदशः शान्तिर्ज्ञानमूला न नश्यति ॥२०॥

आत्मानम् पेटाने अपनेको, लोके देखना लोकमें, लोकम् च अने देखने और लोकको, आत्मनि पेटाने अपनेमें, विततम् व्यापी रहने व्याप्त, पश्यत जेना देखनेवाले, परावरदशः परमात्मा अने प्रवृत्ति वगेरेने जेना पुरुषनी परमात्मा और प्रवृत्ति आदिको देखनेवाले पुरुषकी, ज्ञानमूला शान्ति. ज्ञानरूप भूषणवाणी शान्ति ज्ञानमूलक शान्ति, न नश्यति नाश पावती नहीं नष्ट नहीं होती ॥२०॥

20. He who sees himself as extended in all the world and all the world in himself, the peace of that surveyor of this (i e Spirit and matter) and the yonder, being rooted in knowledge, does not perish.

पश्यतः सर्वभावान् हि सर्वाविस्थासु सर्वदा ।

ब्रह्मभूतस्य संयोगो न शुद्धस्योपपद्यते ॥२१॥

हि धारणके क्योंकि सर्वभावान् सर्व भावोंने सब भावोंको, सर्वदा सर्वदा सर्वदा, सर्वाविस्थासु सर्व अवस्थाओंमें, पश्यतः जेना देखनेवाले, शुद्धस्य अने शुद्ध सत्त्ववाणा और शुद्ध सत्त्ववाले, ब्रह्मभूतस्य अनुभूत पुरुषने। जीवनमुक्त पुरुषका, संयोग. धर्मादिक साथे संयोग शरीरजनक धर्मअधर्मके साथ संयोग, न उपपद्यते स भवती नहीं युक्त नहीं होता ॥२१॥

21. Witnessing all existences in all their conditions and at all times, he

२१. सर्वभावान् हि—सर्वभूतानि (च. झ त)

who has become Brahma, the pure one, cannot come into contact with anything.

मुक्तस्य लक्षणम्—

नात्मनः करणाभावाद्द्विङ्गमप्युपलभ्यते ।

स सर्वकरणायोगान्मुक्त इत्यभिधीयते ॥२२॥

करणाभावात् धरणना अभावे करणके अभावे, आत्मन. आत्मानुं मुक्त आत्माका, द्विङ्गम् अपि लक्षण पक्ष लक्षण मी, न उपलभ्यते जशी शकतु नहीं मिलता, सर्वकरण- सर्व धरणा सत्र करणके, अयोगात् विशेषधी अयोगसे, स ते वह, मुक्त इति मुक्त अथ मुक्त ऐना, अभिधीयते उहेवाय छे कहलाता है ॥२२॥

22. In the absence of the cognising instruments, no characteristics can be observed in the self. Hence by the disjunction of all instruments, he is said to be liberated.

मुक्तेः पर्याया —

विपापं विरजः शान्तं परमक्षरमव्ययम् ।

अमृतं ब्रह्म निर्वाणं पर्यायैः शान्तिरुच्यते ॥२३॥

विपापम् विपाप (पाप रहित) विपाप (पापरहित), विरज विरज (रजेशुद्धरहित) विरज (रजोगुणरहित), शान्तम् शान्त शान्त, परम् पर पर, अक्षरम् अक्षर अक्षर, अव्ययम् अक्षर रहित अव्यय, अमृतम् अमृत अमृत ब्रह्म अक्षर ब्रह्म, निर्वाणम् अने निर्वाण और निर्वाण, इति अथ इन, पर्यायैः पर्यायधी पर्यायोंसे, शान्तिः मुक्तिने मुक्ति, उच्यते उहेवाभा आवे छे कही जाती है ॥२३॥

23 The peace of the liberated is spoken of by such synonyms as sinlessness, passionlessness, tranquillity, the supreme, the imperishable, the changeless, immortality, the Brahma and the final rest

२२ करणाभावात्—कारणाभावात् (ह)

,, सर्वकरणायोगात्—सर्वकरणत्यागात् (क घ च झ त. थ द.)

एतत्तत् सौम्य ! विज्ञानं यज्ज्ञात्वा मुक्तसंशयाः ।
मुनयः प्रशमं जग्मुर्वीतमोहरजःस्पृहाः ॥ २४ ॥

सौम्य हे सौम्य ! हे सौम्य !, एतत् तत् आ ते यह वह, विज्ञानम् विशान छे विज्ञान है, यत् ज्ञात्वा ज्ञेने ज्ञानीने जिसे जान कर, मुक्तसंशया सशयमुक्त सशयग्रहित, मुनय. मुनिओ मुनिलोगोंने वीत-मोहरज-स्पृहा मोह-रजोशुष्क अने स्पृहा जतां रहेवाथी मोहरज तथा स्पृहासे रहिन होकर, प्रशमम् परम शान्तिने परम शान्ति, जग्मु पाभ्या छे प्राप्त की है ॥ २४ ॥

24 O, gentle one! this is that unique knowledge, having known which, the sages, freed from doubt, entered the great peace, having cast off delusion, passion and desire.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकौ—

सप्रयोजनमुद्दिष्टं लोकस्य पुरुषस्य च ।
सामान्यं मूलमुत्पत्तौ निवृत्तौ मार्ग एव च ॥२५॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमा उपसंहारना छे श्लोका छे के इन विषयमें उपसंहारके दो श्लोक है कि, लोकस्य लोककी, पुरुषस्य च अने पुरुषकी और पुरुषकी, सप्रयोजनम् प्रयोजनसहित प्रयोजनसहित, सामान्यम् सामान्यता समानता, उद्दिष्टम् अतावी छे बताई है, उत्पत्तौ तेमज उत्पत्तिमा एवं उत्पत्तिमें, मूलम् कारण कारण निवृत्तौ अने निवृत्तिने और निवृत्तिका, मार्गः एव च मार्ग अतावेद छे मार्ग बताया है ॥ २५ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

25 The unity of man and the universe, together with the utility of such knowledge, the origin of the soul's bondage and the means for release therefrom have been described

शुद्धसत्त्वसमाधानं सत्या बुद्धिश्च नैष्टिकी ।
विचये पुरुषस्योक्ता निष्ठा च परमर्षिणा ॥२६॥

२५ विज्ञान-दुर्ज्ञान (य)

शुद्धसत्त्व- शुद्ध सत्त्वनु शुद्ध यत्त्वका, समाधानम् समाधान समाधान, नैष्टिकी मोक्षसाधक मोक्षसाधक, सत्या सत्य सत्य, बुद्धि च बुद्धि बुद्धि, निष्ठा च अने मोक्ष और मोक्ष, पुरुषस्य विचये पुरुषविचय शारीर अध्यायमा पुरुषविचय शारीर अध्यायमें, उक्ता अतावी छे कहे है ॥ २६ ॥

26 The concentration of the pure mind, the true and absolute understanding, and the goal—all this has been taught by the great sage in this chapter on the "Analysis of Man"

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते शारीरस्थाने पुरुषविचयशारीरं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

इति आ अभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रयेदा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पाभेदा आ शास्त्रमा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, शारीरस्थाने शारीरस्थान विषे शारीरस्थानमें, पुरुषविचयशारीरम् 'पुरुषविचयशारीर' 'पुरुषविचयशारीर', नाम नामने नामका, पञ्चमः पांचमो पाचवाँ, अध्याय अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ ५ ॥

5. Thus in the section on Human Embodiment in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the fifth chapter entitled "The Analysis of Man" is completed.

षष्ठोऽध्यायः ।

छठो अध्याय अध्याय छट्टा

Chapter VI

शरीरविचयशारीरोपक्रमः—

अथातः शरीरविचयं शारीरं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अर्हाथी अब आगे, 'शरीरविचयम् शारीरम्' 'शरीरविचय शारीर' नामना अध्यायनु

‘शरीरविचयशरीर’ नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यानं कुरुषु व्याख्यानं करौंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे ७ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्र कहेषु छे कहा
है ॥ २ ॥

1 We shall now expound “The
analysis of the body” in the section on
Human Embodiment

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

शरीरविचयप्रयोजनम्—

शरीरविचयः शरीरोपकारार्थमिष्यते। ज्ञात्वा हि
शरीरतत्त्वं शरीरोपकारकरेषु भावेषु ज्ञानमुत्पद्यते।
तस्माच्छरीरविचयं प्रशंसन्ति कुशलाः ॥ ३ ॥

शरीरोपकारार्थम् शरीरना उपकार भाटे शरीरके
उपकारके लिए, शरीरविचयः शरीरनु विशेष ज्ञान
शरीरका विशेष ज्ञान, इष्यते आवश्यक छे इष्ट है, हि
केमके क्योंकि, शरीरतत्त्वम् शरीरना तत्त्वने शरीरके
तत्त्वको, ज्ञात्वा आशुने जान कर, शरीरोपकारकरेषु
शरीरने। उपकार कर्नारा शरीरके उपकार करनेवाले,
भावेषु भावेषु भावोंमें, ज्ञानम् ज्ञान ज्ञान, उत्पद्यते
उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, तस्मात् तेथी इस लिए,
कुशलाः कुशल वैद्यो कुशल चिकित्सक, शरीरविचयम्
शरीरना विशेष ज्ञाननी शरीरके विशेष ज्ञानकी, प्रशंसन्ति
प्रशंसा करे छे प्रशंसा करते हैं ॥ ३ ॥

3. The knowledge of the analysis
of the body subserves the purpose of
helping the maintenance of the health
of the body. For it is only in conse-
quence of the knowledge of the nature
of the body that knowledge of the
factors that contribute to the good of
the body arises. Hence do the experts

extol the knowledge of the analysis
of the body.

शरीरलक्षणम्, शरीरधातूना वैषम्यस्य फल लक्षणं च—

तत्र शरीरं नाम चेतनाधिष्ठानभूतं पञ्चमहा-
भूतविकारसमुदायात्मकं समयोगवाहि। यदा
ह्यस्मिन् शरीरे धातवो वैषम्यमापद्यन्ते तदा क्लेशं
विनाशं वा प्राप्नोति। वैषम्यगमनं हि पुनर्धातूनां
वृद्धिहासगमनमकार्त्तयेन प्रकृत्या च ॥ ४ ॥

तत्र शरीरम् नाम शरीर शरीर, चेतना चेतनाना
चेतनाका, अधिष्ठानभूतम् अ.श्रयउप आश्रयरूप,
पञ्चमहाभूत- पञ्चमहाभूताना पञ्चमहाभूतोंके, विकार-
विकाराना विकारोंके, समुदायात्मकम् समुदायरूप
समुदायरूप, समयोगवाहि अने योग्य प्रमाणमा
धातुओंना भेदापथी सारी रीते नीगेगपथी
रहेनारुं छे और योग्य प्रमाणमें धातुओंके मिलनेसे
सम्पक् नीरोगतासे रहनेवाला है, हि केमके क्योंकि,
यदा अथारे जब, अस्मिन् शरीरे आ शरीरमा इस
शरीरमें, धातव धातुओ धातु, वैषम्यम् विषमताने
विषमताको, आपद्यन्ते पाभे छे प्राप्त होती है, तदा
त्यारे तब, क्लेशम् ते क्लेश वह क्लेश, विनाशम् वा
अथवा विनाशने अथवा विनाशको, प्राप्नोति प्राप्त
करे छे प्राप्त होता है, अकार्त्तयेन अस पूर्णपथे
असपूर्णतया, प्रकृत्या च पुन अथवा समग्र रूपथी अथवा
समग्र रूपसे, धातूनाम् धातुओतु धातुओंके, वृद्धिहास-
गमनम् वृद्धि के हासने प्राप्त थयु अे वृद्धि या हासको
प्राप्त होना यह, वैषम्यगमनम् हि वैषम्यगमन छे
वैषम्यगमन है ॥ ४ ॥

4 The body here means the ‘vehi-
cle of equilibrium’, being the dwelling
place of consciousness, and comprising
the sum of modifications of the five

४. पञ्चमहाभूत-पञ्चभूत (ष)

” समयोगवाहि। यदा-समयोगवाहिनो यदा (च झ ष)

” तदा-तदेद (च)

” पुनर्धातूना वृद्धिहासगमनम्-पुनर्धातूना विशेषकृत वृद्धिहास
गमनम् (प्र)

great elements. When, therefore, the elements in the body become discordant, the organism suffers affliction or death. Now, the discordant tendency of the elements is brought about by their tendency to hypertrophy or atrophy., whether partial or complete

धातूना यौगपद्येन वृद्धिहासौ भवत —

यौगपद्येन तु विरोधिनां धातूनां वृद्धिहासौ भवतः। यद्धि यस्य धातोर्वृद्धिकरं तत्ततो विपरीतगुणस्य धातोः प्रत्यवायकरं संपद्यते ॥ ५ ॥

विरोधिनाम् विरोधी विरोधी, धातूनाम् तु धातु-ओर्नां तो वातुओंके तो, यौगपद्येन ओङ्साथे एकसाथ, वृद्धिहासौ वृद्धि तथा हास वृद्धि तथा हास, भवतः थाय छे होते हैं, हि डेभडे क्योंकि, यस्य धातोः ने धातुनु जिस वातुका, यत् ने जो, वृद्धिकरम् वृद्धि डरनाडु होय छे वृद्धिकारक होता है, तत् ते वह, तत् तेनाथी उससे, विपरीतगुणस्य विपरीत गुणवाला विपरीत गुणवाली, धातो धातुनु धातुका, प्रत्यवायकरम् हास डरनाडु हामकारक, संपद्यते अने छे होता है ॥ ५ ॥

5. The hypertrophy and atrophy of conflicting elements take place simultaneously For whatever factor serves to increase one element tends to decrease another element having the opposite disposition

तदेव तस्माद्भेदजं सम्यगवचार्यमाणं युगप-न्यूनातिरिक्तानां धातूनां साम्यकरं भवति, अधिकमपकर्षति न्यूनमाप्याययति ॥ ६ ॥

तस्मात् तेथी इम लिए, सम्यक् सारी रीते भली प्रकारसे, अवचार्यमाणम् प्रथीभयेषु प्रयुक्त हुई, तत् एव ते न वही, भेदजम् औषध औषध, युगपत् ओङ्साथे

६. सम्यगवचार्यमाणं—सम्यगुपचर्यमाण (ख)

,, युगपन्न्यूनातिरिक्तानां—युगपद्न्यूनातिरिक्ताना थ.)

एकसाथ, न्यूनातिरिक्तानाम् न्यूनाधिक न्यूनाधिक, धातूनाम् धातुओर्नां धातुओंकी, साम्यकरम् समता डरनाडुं समता करनेवाली, भवति थाय छे होती है, अधिकम् अर्थात् अधिकने अर्थात् अधिकको, अपकर्षति घटाडे छे घटाती है, न्यूनम् अने न्यूनने और न्यूनको, आप्याययति वधारे छे बढ़ाती है ॥ ६ ॥

6 Therefore the medicine is that, which, being well administered, becomes an equalizer of increased and diminished elements at the same time It brings down the excessive element and augments the deficient one

धातूना साम्यार्थं कर्तव्यम्—

एतावदेव हि भैषज्यप्रयोगे फलसिद्धं स्वस्थ-वृत्तानुष्ठाने च यावद्धातूनां साम्यं स्यात्। स्वस्था ह्यपि धातूनां साम्यानुग्रहार्थमेव कुशला रसगुणानाहारविकारांश्च पर्यायेणेच्छन्त्युपयोक्तुं सात्म्य-समाज्ञातान्, एकप्रकारभूयिष्ठांश्चोपयुञ्जानास्तद्विपरीतकरसमाज्ञातया चेष्टया समसिच्छन्ति कर्तुम् ॥ ७ ॥

भैषज्यप्रयोगे औषधाना उपचारभां औषधके प्रयोगमें, स्वस्थवृत्त-अने स्वस्थवृत्ताना और स्वस्थवृत्तके, अनुष्ठाने च अनुष्ठानभां अनुष्ठानमें, एतावत् एव हि ओष्ठुं इतना ही, फलम् इण फल, इष्टम् इष्ट छे इष्ट है, यावत् डे कि, धातूनाम् धातुओर्नां वातुओंकी, साम्यम् समता समता, स्यात् थाय हो, धातूनाम् धातुओर्नां धातुओंकी, साम्यानुग्रहार्थम् समता नणवी राभवा भाटे समता बनाये रखनेके लिए एव न ही, कुशला कुशला कुशला, स्वस्थाः हि अपि स्वस्थ पुरुषे पशु स्वस्थ पुरुष भी, सात्म्य-सात्म्य तरीके सात्म्यरूपसे, समाज्ञातान् मानेला माने हुए, रसगुणान् रस-गुण, आहारविकारान् च अने आहारना पदार्थाने और

७ एकप्रकारं—अनेकप्रकारं (च)

,, विपरीतकरं—विपरीतकरणलक्षणं (झ. ङ. ष.)

,, समाज्ञातया चेष्टया—समाख्यातया चेष्टया (ड)

भोज्य पदार्थोंको, पर्यायेण शैत्यकृत्ने योग्य क्रमसे, उपयोक्तम्
 उपयोग करनेवाले उपयोगमें लाना, इच्छन्ति धृच्छे छे
 चाहते है, एक-प्रकार-भूयिष्ठान् ऐक्य प्रकारना रस
 आदिने अहु प्रभाषुर्भा एक ही प्रकारके रस आदिको
 अधिक प्रमाणमें, उपयुक्ताना उपयोग करनेवाले
 करनेवाले, तत्-तेऽथैथी उनसे, विपरीतकर-विपरीतकारी
 विपरीतकारी, समाजातया मानेदी मानी हुई, चेष्टया
 श्रेष्ठादरा चेष्टासे, समम् धातुने समान धातुको समान,
 कर्तुम् करनेवाले करनेको, इच्छन्ति धृच्छे छे चाहते है ॥ ७ ॥

7. Indeed this alone is the end sought in the employment of medicine as also in the observance of wholesome habits, that the equilibrium of the elements may be achieved or maintained as the case may be. For it is only with a view to help to maintain the balance of the elements that the intelligent, while being healthy, would make use, by rotation, of a dietary of tastes and properties which have been ascertained to be agreeable and balanced; while those who are given to the excessive use of one particular variety of food endeavour to balance it by recourse to exertion that is known to be counter-active

देशकालात्मगुणविपरीतानां हि कर्मणामाहार-
 विकाराणां च क्रियोपयोगः सम्यक्, सर्वातियोग-
 सन्धारणम्, असन्धारणमुदीर्णानां च गतिमतां,
 साहसानां च वर्जनं, स्वस्थवृत्तमेतावद्धातूनां
 साम्यानुग्रहार्थमुपदिश्यते ॥ ८ ॥

हि धारण्युके क्यौकि, देश- देश देग, काल- धाण
 काल, आत्मगुण- तथा शरीरना गुण्युथी तथा शरीरके
 गुणोंसे, विपरीतानाम् विपरीत विपरीत, कर्मणाम् कर्म
 कर्म, आहारविकाराणाम् तेभ्यो भोऽथैथ पदार्थानां एवं

८ क्रियोपयोगः—क्रमेणोपयोग (घ. च. ध.)

भोज्य पदार्थोंके, सम्यक् सम्यक् सम्यक्, क्रिया क्रिया
 क्रिया, उपयोगः च तथा उपयोग तथा उपयोग,
 सर्वातियोग- सधणा अतियोगोने सत्र अतियोगोंका,
 सन्धारणम् निरोध निरोध, उदीर्णानाम् उदीर्ण उदीर्ण,
 गतिमताम् च अने गतिमान वंगोने और गतिमान
 वेगोंको, असन्धारणम् न रोक्ता न रोक्ता, साहसानाम्
 च अने साहसोने और साहसोंका, वर्जनम् च परि-
 त्याग परित्याग, एतावत् आटलु इतना, स्वस्थवृत्तम्
 स्वस्थवृत्त स्वस्थवृत्त, धातूनाम् धातुओंकी धातुओंकी,
 साम्य- समता समता, अनुग्रहार्थम् लक्षणवा भाटे
 बनाये रखनेके लिए, उपदिश्यते उद्देश्यता आवे छे
 कहा जाता है ॥ ८ ॥

8. Right performance or use of acts, or dietary modes, that are counteractive to local, seasonal and bodily idiosyncrasies, the suppression of all extravagant tendencies, the non-suppression of the excretory impulses that are tending to go out and the avoidance of violent activities, wholesome living, comprising these, is taught to bring about the concordance of the body-elements.

धातवः पुनः शारीराः समानगुणैः समानगु-
 णभूयिष्ठैर्वाऽप्याहारविकारैरभ्यस्यमानैर्वृद्धिं प्राप्नु-
 वन्ति, हासं तु विपरीतगुणैर्विपरीतगुणभूयिष्ठैर्वाऽ-
 प्याहारैरभ्यस्यमानैः ॥ ९ ॥

शारीरा. शरीरना शरीरकी, धातवः पुन धातुओं
 धातुएँ. समान- गुणैः समान गुणवाला समान गुणवाले,
 समानगुणभूयिष्ठै वा अथवा भोटा प्रभाषुर्भा समान
 गुणवाला अथवा समानगुणबहुल, अभ्यस्यमानै. निरन्तर
 सेवाता निरन्तर सेवन किये जानेवाले, आहारविकारै. भोऽथैथ
 पदार्थोंकी भोज्य पदार्थोंसे, वृद्धिम् वृद्धि वृद्धिको, प्राप्नुवन्ति
 पाभे छे प्राप्त होती है, विपरीतगुणै. तु अने विपरीत
 गुणवाला और विपरीत गुणवाले, विपरीतगुणभूयिष्ठै वा

९ आहारविकारै.—आहारविकारै (घ. ङ.)

अथवा भोटा प्रमाणमा विपरीत गुणवाणा अथवा विपरीतगुणबहुल, अभ्यस्यमानैः सतत सेवाता सतत सेवन किये जाते, आहारै आहारोथी आहारोसे, ह्रासम् ह्रास पाभे छे ह्रासको प्राप्त होते है ॥ ९ ॥

9. Now the body-elements attain increase by the repeated use of dietary modes that either wholly consist of, or preponderate in, like qualities; while they suffer diminution by the repeated use of foods that either wholly consist of, or preponderate in unlike qualities

नन्नेमे शरीरधातुगुणाः संख्यासामर्थ्यकराः; तद्यथा — गुरुलघुशीतोष्णस्निग्धरूक्षमन्दतीक्ष्ण - स्थिरसरमृदुकठिनविशदपिच्छिलश्लक्ष्णखरसूक्ष्म-स्थूलसान्द्रद्रवाः ।

तत्र हमे आ ये, शरीरधातुगुणाः शरीरना धातु-ओना गुणो शरीरकी धातुओंके गुण, संख्या- ज्ञानरूप ज्ञानरूप, सामर्थ्यकराः शक्तिने करनेवाले है, तद् यथा जेभे के जैसे कि, गुरु- गुरु, लघु- लघु, लघु- लघु, शीत- शीत, उष्ण- उष्ण, स्निग्ध- स्निग्ध, स्निग्ध- स्निग्ध, रूक्ष- रूक्ष, मन्द- मन्द, तीक्ष्ण तीक्ष्ण, स्थिर- स्थिर, सर- सर, मृदु- मृदु, कठिन- कठिन, विशद- विशद, पिच्छिल- पिच्छिल, श्लक्ष्ण- श्लक्ष्ण, खर- खर, सूक्ष्म- सूक्ष्म, स्थूल- स्थूल, सान्द्र- सान्द्र, द्रवा अने द्रव और द्रव ।

10-(1) Here these properties of the body-elements indicate the effective modes of the dietary etc. They are— heavy, light, cold, hot, unctuous, dry, dull, keen, stable, moving, soft, hard, clear, turbid, smooth, rough, subtle, gross, viscid and aqueous

तेषु ये गुरुवस्ते गुरुभिराहारविकारगुणैर-भ्यस्यमानैराप्याय्यन्ते, लघवश्च हसन्ति; लघ-

वस्तु लघुभिराप्याय्यन्ते, गुरुवश्च हसन्ति । एव-मेव सर्वधातुगुणानां सामान्ययोगाद् वृद्धिः, विपर्ययाद्वासः ।

तेषु तेओमां उनमें, वे जे जो, गुरुवः गुरु छे गुरु है, ते तेओ वे, अभ्यस्यमानैः सतत सेवाता सतत सेवन किये जाते, गुरुभिः गुरु गुरु, आहारविकारगुणैः आहारपदार्थोना गुणोथी आहारपदार्थोके गुणोसे, आप्याय्यन्ते वृद्धि पाभे छे वृद्धि पाते है, लघवः च अने लघु गुरु और लघुगुण, हसन्ति ह्रास पाभे छे ह्रासको प्राप्त होते हैं, लघव तु अने लघुगुरु और लघुगुण, लघुभिः लघु आहारोथी लघु आहारोसे आप्याय्यन्ते वृद्धि पाभे छे वृद्धि पाते है, गुरुवः च अने गुरु गुरु और गुरु गुण, हसन्ति ह्रास पाभे छे ह्रास पाते है, एवम् एव ओ प्रमाणे इसी प्रकार, सर्वधातुगुणानाम् सधना धातुओना गुणोनी सब धातुओंके गुणोंकी, सामान्ययोगात् आहार विहार विहार वगेरेना सामान्य योगथी आहार विहार आदिके सामान्य योगसे, वृद्धि वृद्धि थाय छे वृद्धि होती है, विपर्ययात् अने आहार विहार वगेरेना विपर्ययथी और आहार विहार आदिके विपर्ययसे, ह्रास तेओना ह्रास थाय छे उनका ह्रास होता है ।

10-(2). Of these, those body-elements which are heavy, grow more by the repeated use of such dietary modes as are heavy in quality, while the light ones grow less. The light ones again grow more by the light foods; while the heavy ones grow less. In this very manner, there is increase of the tendencies of the body-elements by the accession of like factors, and decrease by the accession of unlike factors.

नस्मान्मांसमाप्याय्यते मांसेन भूयस्तरमन्ये-भ्यः शरीरधातुभ्यः, तथा लोहितं लोहितेन, मेदो मेदसा, वसा वसया, अस्थि तरुणाश्ना, मज्जा मज्जा, शुक्रं शुक्रेण, गर्भस्त्वामगर्भेण ॥ १० ॥

तस्मात् तेथी इसी कारणसे, मासेन मांसथी माससे, अन्येभ्यः भीन अन्य, शरीरधातुभ्यः शरीरना धातुओ

उरतीं शरीरकी धातुओंसे, मांसम् मांस मास, भ्रूयस्तरम् अधिकतर अधिकतर, क्षाप्याय्यते वृद्धि पासे छे वृद्धि पाता है, तथा तेवी रीते उसी प्रकार, लोहितेन रक्तथी रक्तसे, लोहितम् रक्त रक्त, मेदसा मेदथी, मेदसे, मेद-मेद मेद, वसया वसाथी, वसासे, वसा वसा वसा, तरुणास्या तरुणु अस्थिथी तरुणास्थिसे, अस्थि अस्थि अस्थि, मज्जा मज्जाथी मज्जासे, मज्जा मज्जा मज्जा, शुक्रेण शुक्रथी शुक्रसे, शुक्रम् शुक्र शुक्र, आमगर्भेण अने आमगर्भ (ऊर्चा छडा वगेरे)थी ओर आमगर्भ (कच्चे अण्डे आदि)से, गर्भ गर्भ अधिकतर वृद्धि पासे छे गर्भ अधिकतर वृद्धि पाता है ॥ १० ॥

10 Consequently, the flesh-element grows more by the intake of flesh, relatively to the rest of the body-elements; similarly the blood-element increases by the intake of blood; the fat-element by fat; the flesh-marrow by flesh-marrow; the bones by cartilage; the bone-marrow by the bone-marrow; the semen by semen and the fetus by embryo.

यत्र त्वेवंलक्षणेन सामान्येन सामान्यवतामाहारविकाराणामसान्निध्यं स्यात्, सन्निहितानां वाऽप्ययुक्तत्वान्नोपयोगो घृणित्वादन्यस्माद्वा कारणात्, स च धातुरभिवर्धयितव्यः स्यात्, तस्य ये समानगुणाः स्युराहारविकारा असेव्याश्च, तत्र समानगुणभूयिष्ठानामन्यप्रकृतीनामप्याहारविकाराणामुपयोगः स्यात् ।

यत्र तु वृणी न्यां और जहा, एवं- लक्षणेन आर्वां लक्षणाणां इस प्रकारके लक्षणवाले, सामान्येन सामान्यथी सामान्यसे, सामान्यवताम् समानतावाणां समानतावाले, आहारविकाराणाम् आहारना पदार्थोनी आहारके पदार्थोंकी, असान्निध्यम् स्यात् प्राप्ति न थाय प्राप्ति न हो, सन्निहितानाम् अपि वा अथवा प्राप्ति होवा छतां अथवा प्राप्ति होने पर भी, अयुक्तत्वात् अयुक्त होवाथी अयुक्त होनेसे, घृणित्वात् घृणाजनक होवाथी घृणाजनक

होनेसे, अन्यस्मात् वा अथवा भीष्म अथवा अन्य, कारणात् कारणीय कारणसे, न उपयोग उपयोग न थर्ध शके उपयोग न हो सके, स च अने ते और वह, धातु धातुने धातु, अभिवर्धयितव्य वधारवा बढ़ानी, स्यात् होय तो हो तो, तस्य तेना उसके, समानगुणा. समान गुणवाणा समान गुणवाले, वे आहारविकारा. ये लोभनना पदार्थो जो भोजनके पदार्थ, असेव्या च स्युः सेववा योग्य न होय सेवनयोग्य न हों, तत्र त्यां वहा, समानगुणभूयिष्ठान् भोटे लागे समान गुणवाणा समानगुणवहुल, अन्यप्रकृतीनाम् विन्तीय प्रकृतिवाणा विजातीय प्रकृतिके, आहारविकाराणाम् लोभनना पदार्थोनी भोजनके पदार्थका, अपि पशु भी, उपयोगः स्यात् उपयोग थर्ध शके उपयोग हो सकता है;

11-(1). Now in places where dietary articles of absolutely like nature, in conformity to this rule of similarity, are not available, or even if available, the dietary articles cannot be used either because they are unsuitable or because they are disgusting or because of some other reason, and nevertheless it becomes necessary to increase that particular body-element whose perfectly corresponding type of dietary article cannot be made use of, then, recourse must be had to other types of dietary articles which abound in like properties to those of the body-element whose increase is sought

तद्यथा—शुक्रक्षये क्षीरसर्पिषोरुपयोगो मधुरस्निग्धशीतसमाख्यातानां चापरेषां द्रव्याणां, सूत्रक्षये पुनरिक्षुरसवारुणीमण्डद्रवमधुराम्ललवणोपक्लेदिनां, पुरीषक्षये कुलमापमाषकुण्डाजमध्ययवशाकधान्याम्लानां, वातक्षये कटुकतिककषायरूक्षलघुशीतानां, पित्तक्षयेऽम्ललवणकटुक-

क्षारोष्णतीक्ष्णानां, श्लेष्मक्षये स्निग्धगुरुमधुर-
सान्द्रपिच्छिलानां द्रव्याणाम्। कर्माणि यद्यस्य
घातोवृद्धिकर तत्तदासेव्यम्। एवमन्येषामपि
शरीरधातूनां सामान्यविपर्ययाभ्यां वृद्धिहासौ
यथाकालं कार्यौ। इति सर्वधातूनामेकैकशोऽतिदे-
शतश्च वृद्धिहासकराणि व्याख्यातानि भवन्ति॥११॥

तद् यथा नेमके जैसेकि, शुक्रक्षये शुक्रक्षयभां शुक्र
क्षयमें, क्षीरसर्पिषो दूध अने घीने। दूध और घीका,
मधुरस्निग्ध- मधुर, स्निग्ध मधुर, स्निग्ध, शीतसमाख्याता-
नाम् च अने शीत कहेलां और शीत कहे हुए,
अपरेषाम् पीमा अन्य, द्रव्याणाम् द्रव्योने। द्रव्योका,
उपयोग उपयोग, मूत्रक्षये पुन मूत्रक्षयभां
मूत्रक्षयमें, इक्षुरस- धक्षुरस इक्षुरस, वारुणीमण्ड- वारुणी-
मऽ वारुणीमण्ड, द्रव- द्रव (प्रवाही) द्रव, मधुर-
मधुर मधुर, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवण- लवण लवण,
उपक्रेदिनाम् तथा उपक्रेदी द्रव्योने। उपयोग तथा
उपक्रेदी द्रव्योका उपयोग, पुरीषक्षये पुरीषक्षयभां
पुरीषक्षयमें, कुल्माष- कुल्माष कुल्माष, माष- अऽ
उडद, कुक्कुण्ड- कुक्कुण्ड कुक्कुण्ड, अजमध्य- अजमने।
मध्य देह बकरेका मध्यदेह, यव- यव जौ, शाक- शाक
शाक, धान्याम्लानाम् अने धान्याम्लने। उपयोग और
धान्याम्लका उपयोग, वातक्षये वातक्षयभां वातक्षयमें,
कटुक- कटुक कटुक, तिक्त- तिक्त तिक्त, कषाय- कषाय
कषाय, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, लघु- लघु लघु, शीतानाम् अने
शीत द्रव्योने। उपयोग और शीत द्रव्योका उपयोग,
पित्तक्षये पित्तना क्षयभां पित्तके क्षयमें, अम्ल- अम्ल
अम्ल, लवण- लवण लवण, कटुक- कटुक कटुक, क्षार- क्षार
क्षार, उष्ण- उष्ण उष्ण, तीक्ष्णानाम् अने तीक्ष्ण
द्रव्योने। उपयोग और तीक्ष्ण द्रव्योका उपयोग, श्लेष्मक्षये
श्लेष्मक्षयभां श्लेष्मक्षयमें, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध,
गुरु गुरु गुरु, मधुर- मधुर मधुर, सान्द्र- सान्द्र सान्द्र,
पिच्छिलानाम् अने पिच्छिल और पिच्छिल द्रव्याणाम्
द्रव्योने। उपयोग करवे। नेमके द्रव्योका उपयोग
करना चाहिए। कर्म अपि कर्म पक्ष कर्म भी यत्
ने जो, यस्य घातोः ने धातुनु जिस धातुका,
वृद्धिकरम् वृद्धि करनारु होय वृद्धि करनेवाला हो,
तत् तत् ते ते उसे उसे, आसेव्यम् निरंतर सेवन
११ तदासेव्यम्—तदनुसेव्यम् (च. त)

उक्तु नेमके निरंतर सेवन करना चाहिए, एवम् अने
प्रमाणे इस प्रकार, अन्येषाम् पीमा अन्य, अपि पक्षु मी,
शरीरधातूनाम् शरीरना धातुनेना शरीरकी धातुओका,
वृद्धिहासौ वृद्धि तथा हास वृद्धि तथा हास, सामान्य-
सामान्य सामान्य, विपर्ययाभ्याम् अने विपरीत द्रव्योने।
और विपरीत द्रव्यद्वारा, यथाकालम् यथाकालम् यथासमय,
कार्यौ करवा नेमके करना चाहिए, इति अने प्रमाणे
इसी प्रकार, सर्वधातूनाम् सर्व धातुनेना सब धातुओके,
वृद्धिहासकराणि वृद्धिहास करनारा भावे वृद्धिहास
करनेवाले भाव, एकैकशः अने अने अने एक एक करके,
अतिदेशत च तथा अतिदेशद्वारा और अतिदेशसे, व्या-
ख्यातानि भवन्ति कहेलां व्याख्या छे कह दिये है ॥११॥

11. Thus for instance, in dimi-
nution of semen, use may be made
of milk and clarified butter, as also
of other articles listed as sweet, unct-
uous and cooling, in diminution of
urine, use may be made of the juice
of sugar-cane, Varuni wine and of
ingredients having aqueous, sweet, acid,
salt and moisture-producing properties;
in diminution of fecal matter, use
may be made of horse-gram, black-
gram, mushroom, the viscera of goats,
barley, vegetables, and the sour gruel
of grains, in diminution of vata, use
may be made of bitter, astringent,
dry, light and cooling articles, in
diminution of pitta, use may be made
of sour, salt, pungent, alkaline, hot
and acute articles, in diminution of
kapha use may be made of unctuous,
heavy sweet, viscid and turbid articles
Exertion, too, which is of the
kind that stimulates the growth
of a particular body-element whose
growth is sought, should be

indulged in. In this manner, by the use of like and unlike food and exertion, the increase and diminution of the rest of the body-elements are to be brought about opportunely. Thus we have explained, specifically and by indication, the methods of bringing about the increase and decrease of all the body-elements.

कात्स्न्येन शरीरवृद्धिकरा भावाः—

कात्स्न्येन शरीरवृद्धिकरास्त्वमे भावा भवन्ति; तद्यथा—कालयोग, स्वभावसंसिद्धिः, आहार-सौष्टवम्, अविघातश्चेति ॥ १२ ॥

कात्स्न्येन स पूरुषे संपूर्णतया, शरीरवृद्धिकराः तु शरीरनी वृद्धि करनारा तो शरीरकी वृद्धि करनेवाले तो, हमे सावा आ भावे ये भाव, भवन्ति छे है, तद् यथा न्भेके जैसे कि, कालयोग, कालयोग, स्वभावसंसिद्धिः अदृष्टनी श्रेष्ठता स्वभावसंसिद्धि, आहार-सौष्टवम् आहारनी श्रेष्ठता आहारकी श्रेष्ठता, अविघात च इति अने विघातकर भावेने। अभाव और विघातक भावोंका अभाव ॥ १२ ॥

12. These factors promote the growth of the body in every way. They are—opportunity, favourable natural endowment, excellence of diet, and freedom from retardation.

बलवृद्धिकरा भावाः—

बलवृद्धिकरास्त्वमे भावा भवन्ति । तद्यथा—बलवत्पुरुषे देशे जन्म बलवत्पुरुषे काले च, सुखश्च कालयोगः, बीजक्षेत्रगुणसंपन्न, आहारसंपन्न, शरीरसंपन्न, सात्म्यसंपन्न, सत्त्वसंपन्न, स्वभावसंसिद्धिश्च, यौवनं च, कर्म च, संहर्षश्चेति ॥ १३ ॥

हमे भावा तु अने आ भावे और ये भाव, बलवृद्धिकरा अणीनी वृद्धि करनारा बलकी वृद्धि

करनेवाले, भवन्ति छे हैं, तद् यथा न्भेके जैसे कि, बलवत्- अणवान बलवान, पुरुषे पुरुषेवाणा पुरुषोंवाले, देशे देशमा देशमें, बलवत्- पुरुषे अणवान पुरुषेवाणा बलवान पुरुषोंवाले, काले च कालमा कालमें, जन्म न्भेके जन्म, सुखः च कालयोग. सुखकारक कालयोग, बीजक्षेत्र- अणव अने क्षेत्रना बीज और क्षेत्रके, गुणसत्त्व च गुणोनी संपत्ति गुणोंकी सम्पत्ति, आहारसंपत्त्व च आहारनी संपत्ति आहारकी सम्पत्ति, शरीरसंपत्त्व च शरीरनी संपत्ति शरीरकी सम्पत्ति, सात्म्यसत्त्व च सात्म्यनी संपत्ति सात्म्यकी सम्पत्ति, सत्त्वसंपत्त्व च मननी संपत्ति मनकी सम्पत्ति, स्वभाव संसिद्धिः च स्वभावसंसिद्धि स्वभावसंसिद्धि, यौवनम् च अणवानी युवावस्था, कर्म च कर्मा कर्म, संहर्षः च इति अने श्रितनी प्रसन्नता और वित्तकी प्रसन्नता ॥ १३ ॥

13. These factors promote the increase of strength. They are—birth in a country of strong people, or at a time when people are strong, favourable opportunity, excellence of paternal and maternal endowment, excellence of nourishment, excellence of bodily constitution, excellence of regimen, excellence of the mind, excellence of natural endowment, youth, exercise and good cheer.

आहारपरिणामकरा भावाः—

आहारपरिणामकरास्त्वमे भावा भवन्ति । तद्यथा—ऊष्मा, वायुः, क्लेशः, स्नेहः, कालः, समययोगश्चेति ॥ १४ ॥

हमे भावाः तु अने आ भावे और ये भाव, आहार- आहारने आहारको, परिणामकराः पचानेवाले, भवन्ति छे है, तद् यथा न्भेके जैसे कि, ऊष्मा अणवमा ऊष्मा, वायुः वायु वायु, क्लेश क्लेश क्लेश, स्नेह स्नेह स्नेह, कालः काल काल, समययोग च इति अने समययोग और समययोग ॥ १४ ॥

१२. कात्स्न्येन शरीरवृद्धिकराः—कात्स्न्येनशरीरवृद्धिकराः (स. ५.)

१४. समययोगश्चेति—संयोगश्चेति (स. ५.)

14. These are the factors that promote the transformation of intaken food into the body-elements. They are—heat, vayu, moisture, unctuousness, time and their appropriate combination

तत्र तु खल्वेषामूष्मादीनामाहारपरिणामकराणां भावानामिमे कर्मविशेषा भवन्ति ।

तत्र तु खलु त्यां यहा, आहार- आहारने आहारको, परिणामकराणाम् पचावनारा पचानेवाले, एषाम् ऊष्मादीनाम् ये ङष्मा आदि उन ऊष्मा आदि, भावानाम् भावोना भावोके, इमे आ ये, कर्मविशेषाः शुद्धं शुद्धं कर्म भिन्न भिन्न कर्म, भवन्ति छे है ।

15-(1). Now of these food-transforming agents, these are the various functions

तद्यथा—ऊष्मा पचति, वायुरपकर्षति, क्लेदः शैथिल्यमापादयति, स्नेहो मार्दवं जनयति, कालः पर्याप्तिमभिनिर्वर्तयति, समयोगस्त्वेषां परिणाम-धातुसाम्यकरः संपद्यते ॥ १५ ॥

तद् यथा नेभके जैसे कि, ऊष्मा ङष्मा ऊष्मा, पचति पाचन करे छे पाचन करती है, वायुः वायु वायु, अपकर्षति डोषभां लक्ष्णं अथ छे कोष्ठमें ले जाती है, क्लेदः क्लेदः क्लेदः, शैथिल्यम् शिथिलता शिथिलताको, आपादयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, स्नेहः स्नेहः स्नेहः, मार्दवम् मृदुताने मृदुताको, जनयति उपपन्न छे उत्पन्न करता है, कालः अने डाल और काल, पर्याप्तिम् सुपक्ष्यताने सुपक्ष्यताको, अभिनिर्वर्तयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, एषाम् एषोना इनका, समयोग तु समयोग तो, परिणाम-धातु- पाचन अने धातुओंकी, पाचन और धातुओंकी, साम्यकरः समताने करनारे समताको करनेवाला, सपद्यते अने छे होता है ॥ १५ ॥

15 Thus heat cooks, vayu lowers the food into its place, moisture

१५. समयोग. —सयोगः (त.)

,, समयोगस्त्वेषा—समयोग एषा (प.)

renders it loose, unctuousness makes it soft, time completes the process, and the equilibrium of all these promotes metabolism and the concordance of the body-elements.

परिणमतस्त्वाहारस्य गुणाः शरीरगुणभावमापद्यन्ते यथास्वमविरुद्धाः; विरुद्धाश्च विहन्युर्विहताश्च विरोधिभिः शरीरम् ॥ १६ ॥

परिणमतः तु अने पाचन थता और पचते हुए, आहारस्य आहारना आहारके, अविरुद्धा समान समान, गुणाः गुणो गुण, यथास्वम् पोताने पोताने अनुसरी अपने अपने अनुसार, शरीरगुणभावम् शरीरना गुणरूप शरीरके गुणरूप, आपद्यन्ते यथं अथ छे हो जाते है, विरुद्धाः च तथा शरीरना गुणो विपरीत आहारगुणो तथा शरीरके गुणोंसे विपरीत आहारगुणों, विहन्यु शरीरना गुणोना लक्ष्णं करे छे शरीरके गुणोंका ह्रास करते है, विरोधिभिः विपरीत आहारगुणोथी विपरीत आहारगुणोंसे, विहताः च लक्ष्णं पाभेक्ष शरीरना गुणो ह्रासको प्राप्त हुए शरीरके गुणों, शरीरम् शरीरने शरीरको, विहन्युः क्षीण करे छे क्षीण करते है ॥ १६ ॥

16 The several properties of the food, undergoing transformation into nourishment, convert themselves into the nature of such body-elements as are not inimical to their own, while they inhibit the opposing elements. These, thus inhibited by the hostile food-elements, in turn retard the organism.

शरीरधातूना मलप्रसादमेदेन द्वैविध्यं, मलप्रसादयो कार्यं च—

शरीरगुणाः पुनर्द्विविधाः संग्रहेण—मलभूताः, प्रसादभूताश्च । तत्र मलभूतास्ते ये शरीरस्या-

१६ परिणमत —परिणामत (च थ द ध.)

१७ शरीरगुणा —शरीरधातव (च द. प ध.)

,, शरीरस्वाभावकरा —शरीरस्व भावकरा (च द.)

बाधकराः स्युः । तद्यथा—शरीरच्छिद्रेषूपदेहाः
पृथग्जन्मानो बहिर्मुखाः, परिपक्वाश्च घातवः,
प्रकुपिताश्च वातपित्तश्लेष्माणः, ये चान्येऽपि
केचिच्छरीरे तिष्ठन्तो भावाः शरीरस्योपघातायो-
पपद्यन्ते, सर्वास्तान्मले संचक्ष्महे; इतरांस्तु प्रसादे,
गुर्वादींश्च द्रवान्तान् गुणभेदेन, रसादींश्च शुक्रा-
न्तान् द्रव्यभेदेन ॥ १७ ॥

शरीरगुणाः पुनः शरीरना शुभो तो शरीरके
गुण तो, सम्रहेण संक्षेपमां संक्षेपमं, द्विविधा थे
प्रकारना थे दो तरहके है, मलभूता मण३५ मलरूप,
प्रसादभूता च अने प्रसाद३५ और प्रसादरूप, तत्र
तेमां इनमें, वे जेथो जो, शरीरस्य शरीरने शरीरको,
बाधाधकरा पीडा करनारा पीडाकर, स्यु. थे है, ते
तेथो वे, मलभूताः मण३५ थे मलरूप हैं, तद् यथा
जेभके जैसे कि, शरीरच्छिद्रेषु शरीरना छिद्रोमां
शरीरके छिद्रोंमें, पृथग्जन्मान. विविध ३५वाणा विविध
रूपवाले, बहिर्मुखाः अहार नीकणनार बाहिर निकलने-
वाले, उपदेहाः मण मल, परिपक्वा. च पाडी
गयेला पकी हुई, घातव धातुओ धातुएँ, प्रकुपिता
च अने प्रकुपित थयेला और प्रकुपित हुए, वात पित्त-
श्लेष्माणः वायु पित्त अने कक्ष वायु, पित्त और कफ,
अन्ये अपि भीम पक्ष अन्य भी, शरीरे शरीरमां
शरीरमें, तिष्ठन्तः रहेला रहे हुए, ये केचित् जे कछ
जो कोई. भावाः आवे। भाव, शरीरस्य शरीरना
शरीरके, उपघाताय उपघात भाटे बिनाशके लिए, उप-
पद्यन्ते थाय थे होते है, तान् सर्वान् ते अधाने उन
सबको, मले मणमां मलमें, संचक्ष्महे गण्ठीओ छीओ गिनते
है, गुणभेदेन अने शुभोना लेदधी और गुणोंके भेदसे,
गुर्वादीन् गुरुथी माडी गुरुसे ले कर, द्रवान्तान् द्रव
सुधीना द्रवपर्यन्त, द्रव्यभेदेन तथा द्रव्यभेदधी तथा द्रव्य-
भेदसे रसादीन् रसथी माडी रससे ले कर, शुक्रान्तान् शुक्र
सुधीना शुक्रपर्यन्त, इतरान् तु भीम आवेने तो अन्य
भावोंको तो, प्रसादे प्रसादमां गण्ठीओ छीओ प्रसादमें
गिनते है ॥ १७ ॥

१७ मले-मलान् (क प.)

„ „-मलाख्यान् (घ)

„ सचक्ष्महे-सप्रचक्ष्महे (च)

„ प्रसादे-प्रसादाख्यान् (च घ.)

17. The body-elements, again, are
briefly of two kinds—impure and pure.
Of these, they are the impure which
are hurtful to the body. These are—
excreta issuing outwards from the
orifices of the body in various forms,
putrescent humors, irritated vata,
pitta and kapha; also such other ten-
dencies residing in the body as tend
to injure the body; all these we regard
as impurities and the rest as pure. All
these again are listed, beginning with
“heavy” and ending with “aqueous”,
according to difference in property,
and beginning with “body nutrient
fluid”, and ending with “semen”, acco-
rding to difference in substance.

वातपित्तकफा एव सर्वधातुद्रूपकाः, वातादयः प्रकृतिभूता
आरोग्यकराः—

तेषां सर्वेषामेव वातपित्तश्लेष्माणो दुष्टा
द्रूपयितारो भवन्ति, दोषस्वभावात् । वातादीनां
पुनर्धात्वन्तरे कालान्तरे प्रदुष्टानां विविधाशित-
पीतीयेऽध्याये विज्ञानान्युक्तानि । एतावत्येव दुष्ट-
दोषगतिर्यावत् संस्पर्शनाच्छरीरधातूनाम् । प्रकृ-
तिभूतानां तु खलु वातादीनां फलमारोग्यम् ।
तस्मादेषां प्रकृतिभावे प्रयतितव्यं बुद्धिमद्भिरिति।१८

दुष्टा. दुष्ट थयेला दुष्ट हुए, वातपित्तश्लेष्माण. वायु,
पित्त अने कक्ष वायु, पित्त और कफ, दोषस्वभावात्
दोषना स्वभावने दीधे दोषके स्वभावके कारण, तेषाम्
सर्वेषाम् एव ते अधाना य उन सबको ही दूषयितार
दूषित करनारा दूषित करनेवाले, भवन्ति थाय थे होते है,
धात्वन्तरे बिना बिना धातुओमां धातुविशेषमें, काला-
न्तरे कालान्तरमां कालान्तरमें, प्रदुष्टानाम् दूषित थयेला
दुष्ट हुए, वातादीनाम् पुन वातादीना वातादिके,

१८ दोषस्वभावत्वात्-दोषत्वान् (घ च त)

„ संस्पर्शनात्-स्पर्शहीनात् (ख)

विज्ञानानि दक्षिणे लक्षण, विविधाशितपीतीये विविधा-
शितपीतीय विविधाशितपीतीय, अध्याये अध्यायमा
अध्यायमें, उक्तानि उल्लेखं छे कहे है, दुष्टदोषगति.
दुष्ट दोषनी गति दुष्ट दोषोंकी गति, एतावती एव
अष्टदी ७ इतनी ही, शरीरघातनाम् अर्थात् शरीरना
घातुओने दूषित करवाभा अर्थात् शरीरके घातुओंको
दूषित करनेमें, संस्पर्शनात् यावत् स्पर्शनेन्द्रिय पर्यन्त ७
छे स्पर्शनेन्द्रिय पर्यन्त ही है, प्रकृतिभूतानाम् प्रकृतिभूत
प्रकृतिभूत, वातादीनाम् तु वातादि दोषानु वातादि
दोषोंका, फलम् तु इण तो फल तो, आरोग्यम् आरोग्य
छे आरोग्य है, तस्मात् तेथी इस लिए, बुद्धिमद्भिः
शुद्धिमानोऽथे बुद्धिमान, एषाम् ओओने इनको, प्रकृति-
भावे प्रकृतिभा राभवाने प्रकृतिभावमें रखनेका, प्रयतित-
न्यम् इति प्रयत्न करवे ओओने यत्न करें ॥ १८ ॥

18. Of all these elements, it is vata,
pitta and kapha alone that become
the vitiators, being themselves first
vitiating; for they are by nature viti-
ating. We have outlined the diagnostics
of vata etc, (the triad of faults) when
they are vitiating in the rest of the
body-elements and by reference to
seasonal variation, in the chapter on
"The various foods and drinks". To
the extent that there is contact with
the body-elements, to that extent alone
is the spread of corruption by corrup-
ting influences. The result of vata
etc., when in natural state, is of
course, health The intelligent should
therefore strive for the natural state
of these three humors

शरीरज्ञानफलम्—

भवति चात्र—

शरीरं सर्वथा सर्वं सर्वदा वेद यो भिषक् ।
आयुर्वेदं स कात्स्न्येन वेद लोकसुखप्रदम् ॥१९॥

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवति श्लोक
छे ३ श्लोक है कि, यः ७ जो, भिषक् वैद्य वैद्य, सर्वदा
हमेशां सर्वदा, सर्वत्र शरीरम् संपूर्ण शरीरने समग्र
शरीरको, सर्वथा सर्व प्रकारे सब प्रकारसे, वेद ओओ
छे जानता है, सः ते वह, लोकसुखप्रदम् दोषाने सुख
आपनारा लोगोंको सुख देनेवाले, आयुर्वेदम् आयुर्वेदने
आयुर्वेदको, कात्स्न्येन संपूर्णपणे सम्पूर्णतया, वेद
ओओ छे जानता है ॥ १९ ॥

Here is a verse again—

19. That physician who understands
the body in every respect and in
entirety and at all times, knows in its
fullness, the science of life, that is
joy-giving to the world

गर्भस्याङ्गाभिनिर्वृत्यादिविषये अग्निवेशस्य कतिपये प्रश्नाः—

एवंवादिनं भगवन्तमात्रेयमग्निवेश उवाच—
श्रुतमेतद्यदुक्तं भगवता शरीराधिकारे वचः । किञ्च
खलु गर्भस्याङ्गं पूर्वमभिनिर्वर्तते कुक्षौ, कुतो-
मुखः कथं चान्तर्गतस्तिष्ठति, किमाहारश्च वर्त-
यति, कथंभूतश्च निष्कामति, कैश्चायमाहारोपचा-
रैर्जातः सद्यो हन्यते, कैरव्याधिरभिवर्धते, किं
चास्य देवादिप्रकोपनिमित्ता विकाराः संभवन्ति
आहोस्विन्न, किंचास्य कालाकालमृत्यवोर्भावाभा-
वयोर्भगवानध्यवस्यति, किंचास्य परमायुः, कानि
चास्य परमायुषो निमित्तानीति ॥ २० ॥

एवं- आ प्रभाणे इस प्रकार, वादिनम् भोलता
कहते हुए, भगवन्तम् भगवान् भगवान्, मात्रेयम्
आत्रेयने आत्रेयको, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने,
उवाच उल्लेखं कहा, शरीराधिकारे शरीराधिकारमां
शरीराधिकारमें, भगवता भगवाने भगवानने, यत् वच-
७ वचन जो वचन, उक्तम् उल्लेखं कहा, एतत् श्रुतम्
ओ संपूर्णपणे वह सुना, कुक्षौ कुक्षिमां कुक्षिमें, गर्भस्य
गर्भानु गर्भका, किम् तु खलु उच्यते नैनसा, खलुम् अग
अङ्ग, पूर्वम् प्रथम प्रथम, अभिनिर्वर्तते उत्पन्न थाय छे?
उत्पन्न होता है?, कुतोमुख गर्भ उर्ध्वं मुखवाणे।

२० एवंवादिन - तमेवमुक्तवन्त (च त. ५)

गर्भं किस ओर मुखवाला, कथम् च अने जेवी रीते और कैसे, अन्तर्गतः तिष्ठति अर्धर रहे छे? अन्दर रहता है? किमाहारः च शु भाँने क्या खा कर, वर्तयति भवे छे? जीता है? कथं-मृतः क्था इपभां किस रूपसे, निष्क्रामति अहार नीङ्गे छे? बाहिर निकलता है? जातः च अने जन्मेला और उत्पन्न हुआ, अयम् आ आण्ड यह बालक, कै क्था किन, आहारोपचारैः आहार तथा उपचारोथी आहारों और उपचारोंसे, सद्यः तरत शीघ्र, हन्यते नाश पाभे छे? नष्ट होता है? कैः क्था आहार तथा उपचारोथी किन आहार तथा उपचारोंसे, अन्याधि नीरेण रही नीरोग रहकर, अभिवर्धते वधे छे? बढ़ता है? किम् च शु क्था, देवादिप्रकोप-निमित्ता देवादिप्रकोपजन्य देवादिप्रकोपजन्य, विकाराः विकारो विकार, अस्य अने इसे, संभवन्ति थाय छे होते है, आहोस्विन् न के नथी यत्ता? अथवा नहीं होते?, अस्य च अने। इसके, काल-अकाल-मृत्योः काल तथा अकालमृत्युना काल और अकालमृत्युके, भावाभावयोः तेभ्यो भाव तथा अभावभां एवं भाव और अभावमें, भगवान् आप आपका, किं अध्यवस्यति शे। निश्चय करो छे। क्या निश्चय है? अस्य च अने। इसकी, परम् पूरं पूर्ण, आयुः आयुष्य आयु, किम् केतु छे? कितनी है? अस्य च अने अने। और इसके, परमायुषः पूर्ण आयुष्यनां पूर्ण आयुके, कानि क्था क्या, निमित्तानि इति हेतुभ्यो छे? हेतुओं है? ॥ २० ॥

20 Unto the sage Atreya, thus discoursing, Agnivesa said; "We have listened to this, that your reverence has spoken, on the subject of the body. Now we desire to know this. Which member of the embryo first develops in the the womb? In which direction does it face? What position does it assume inside the womb? What food sustains it? In what condition does it come out? Being born, by what wrong foods and ministrations does it get killed

instantly? Again by what right foods and ministrations does it grow without disease? Are there infantile disorders which result from the displeasure of the super-natural being or are there indeed no such? What does your reverence opine in the matter of the variety or otherwise of timely and untimely death of this man? What is his optimum longevity? And finally what are the means for such optimum longevity?"

किमङ्गं गर्भस्य कुक्षौ प्रथममुत्पद्यते इत्यत्र महर्षीणा मतानि—

तमेवमुक्तवन्तमग्निवेशं भगवान् पुनर्वसुरात्रेय उवाच—पूर्वमुक्तमेतद्गर्भावक्रान्तौ यथाऽयमग्निर्वर्तते कुक्षौ, यच्चास्य यदा संतिष्ठतेऽङ्गजातम्। विप्रतिवादास्त्वत्र बहुविधाः सूत्रकृतामृषीणां सन्ति सर्वेषां; तानपि निबोधोच्यमानान्—

एवम् आ प्रभाषे इस प्रकार, उक्तवन्तम् कही रहेला पूछते हुए, तम् अग्निवेशम् ते अग्निवेशने उस अग्निवेशको, भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेय आत्रेय, पुनर्वसु. पुनर्वसुने पुनर्वसुने, उवाच कहे कहे, कुक्षौ कुक्षिभां कुक्षिमें, अयम् आ गर्भ यह गर्भ, यथा जेवी रीते जिस प्रकार, अभिनिर्वर्तते अने छे बनता है, अस्य च अने अने। और इसका, यत् जे जो, अङ्गजातम् अङ्गसमूह अङ्गसमूह, यदा जेव जेव, संतिष्ठते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, एतत् अने यह, पूर्वम् पहलेवां प्रथम, गर्भावक्रान्तौ गर्भावक्रान्ति-शारीरभां गर्भावक्रान्तिशारीरमें, उक्तम् कही दीधु छे कहा गया है, अत्र तु आ विषयभां तो इस विषयमें तो, सर्वेषाम् सधणा सभी, सूत्रकृताम् सूत्रकर्ता सूत्र-निर्माता, ऋषीणाम् ऋषिभ्योना ऋषियोंके, बहुविधाः बहु प्रकारके, विप्रतिवादाः मतमतान्तरै मतमतान्तर, सन्ति छे हैं, उच्यमानान् उच्यमानां आवता कहे जाते, तान् अपि अने मताने पछु इन मतोंको भी, निबोध संभोगे। सुनो।

21-(1) Unto Agnivesa who had thus questioned, the sage Punarvasu Atreya said, "As to how this fetus develops in the womb, what and when organic differentiation takes place, we have already explained in the chapter on the descent of the fetus. On this subject there are various conflicting theories of all the sage-aphorists. Listen to them being recounted—

शिरः पूर्वमभिनिर्वर्तते कुक्षाविति कुमारशिरा भरद्वाजः पश्यति, सर्वेन्द्रियाणां तदधिष्ठानमिति कृत्वा; हृदयमिति काङ्कायनो बाह्लीकभिषक्, चेतनाधिष्ठानत्वात्; नाभिरिति भद्रकाप्यः, आहारागम इति कृत्वा; पक्वाशयगुदमिति भद्रशौनकः, मारुताधिष्ठानत्वात्; हस्तपादमिति बडिशः, तत्करणत्वात् पुरुषस्य; इन्द्रियाणीति जनको वैदेहः, तान्यस्य बुद्धयधिष्ठानानीति कृत्वा; परोक्षत्वादचिन्त्यमिति मारीचिः कश्यपः; सर्वाङ्गाभिनिर्वृत्तिर्युगपदिति धन्वन्तरिः; तदुपपन्नं, सर्वाङ्गानां तुल्यकालाभिनिर्वृत्तत्वाद्द्वयप्रभृतीनाम्। सर्वाङ्गानां ह्यस्य हृदयं मूलमधिष्ठानं च केषाञ्चिद्भावानाम्, नच तस्मात् पूर्वाभिनिर्वृत्तिरेषां; तस्माद्द्वयप्रभृतीनां सर्वाङ्गानां तुल्यकालाभिनिर्वृत्तिः, सर्वे भावा ह्यन्योन्यप्रतिबद्धाः; तस्माद्यथा-भूतदर्शनं साधु ॥ २१ ॥

सर्वेन्द्रियाणाम् सधर्णी धर्षिणोऽनुं सब इन्द्रियोका, तत् ते (माथुं) वह (शिर), अधिष्ठानम् आश्रयस्थानं च आश्रय है, इति कृत्वा ओ हेतुथी इस हेतुसे, कुक्षौ कुक्षिभां कुक्षिमं, शिर. माथुं शिर, पूर्वम् पहलेवां प्रथम, अभिनिर्वर्तते उत्पन्न थायं च उत्पन्न होता है, इति आ

प्रमाणे इस प्रकार, कुमारशिराः कुमारशिरा कुमारशिरा, भरद्वाज. भरद्वाज भरद्वाज, पश्यति माने च मानता है, चेतना- चेतनानु चेतनाका, अधिष्ठानत्वात् अधिष्ठानं होवाथी अधिष्ठान होनेसे, हृदयम् हृदय प्रथम उत्पन्न थायं च हृदय प्रथम उत्पन्न होता है, इति ओम ऐसा, बाह्लीक- भिषक् बाह्लीक देशना वैद्य माने च बाह्लीक देशका वैद्य मानता है, आहारागमः आहारने मार्गं च आहारका मार्ग है, इति कृत्वा ओ हेतुथी इस हेतुसे, नाभि नाभि प्रथम उत्पन्न थायं च नाभि प्रथम उत्पन्न होती है, इति ओम ऐसा, भद्रकाप्यः भद्रकाप्य माने च भद्रकाप्य मानता है, मारुत- वायुनु वायुका, अधिष्ठानत्वात् अधिष्ठानं होवाथी अधिष्ठान होनेसे, पक्वाशय-गुदम् पक्वाशय अने गुद प्रथम उत्पन्न थायं च पक्वाशय और गुदा प्रथम उत्पन्न होते हैं, इति ओम ऐसा, भद्रशौनकः भद्रशौनक माने च भद्रशौनक मानता है, पुरुषस्य पुरुषनां पुरुषके, तत्करणत्वात् ते (हस्तपाद) साधन होवाथी वे (हाथपैर) साधन होनेसे, हस्तपादम् हस्तपाद पहलेवां उत्पन्न थायं च हाथ-पैर प्रथम उत्पन्न होते हैं, इति ओम ऐसा, बडिश अडिश माने च बडिश मानता है, तानि ते (इन्द्रिया) वे (इन्द्रिया), अस्य आनी इसकी, बुद्धि-भुद्धिनां बुद्धिके, अधिष्ठानानि अधिष्ठानं च अधिष्ठान है, इति कृत्वा ओ हेतुथी इस हेतुसे, इन्द्रियाणि इन्द्रिया प्रथम उत्पन्न थायं च इन्द्रियां प्रथम उत्पन्न होती है, इति ओम ऐसा, वैदेह. वैदेह वैदेह, जनक जनक माने च जनक मानता है, परोक्षत्वात् प्रथम उत्पत्तिनी बात परोक्ष होवाथी प्रथम उत्पत्तिकी बात परोक्ष होनेसे, अचिन्त्यम् अचिन्त्यं च अचिन्त्य है, इति ओम ऐसा, मारीचिः मारीचि मारीचि, कश्यप कश्यप माने च कश्यप मानता है, सर्वाङ्ग- अर्धां अगोनी सब अर्द्धांकी, अभिनिर्वृत्ति उत्पत्ति उत्पत्ति युगपत् ओंके साथे थायं च एक साथ होती है, इति ओम ऐसा, धन्वन्तरिः धन्वन्तरि माने च धन्वन्तरि मानता है, हृदय- हृदय हृदय, प्रभृतीनाम् वगैरे आदि, सर्वाङ्गानाम् अर्धां अगोनी सब अर्द्धांकी, तुल्यकाल- ओंके समये एक कालमें, अभिनिर्वृत्तत्वात् उत्पत्ति यती होवाथी उत्पत्ति होनेके कारण, तत् ते वह, उपपन्नम् युक्तं च ठीक है, हिं ३२७ के क्योंकि, हृदयम् हृदय हृदय,

२१ सज्जकताम्-तन्त्रकारिणाम् (व प.)

,, परोक्षत्वात्-बुद्धिपरोक्षत्वात् (च. त)

,, सर्वाङ्गाभिनिर्वृत्ति - सर्वाङ्गभिनिर्वृत्तिः (क ध.)

,, हृदयप्रभृतीनाम्-हृदयपूर्वाणाम् (क च. ध)

अस्य औना इसके, सर्वे- अर्धां सब, अङ्गानाम् अङ्गोनु अङ्गोका, मूलम् मूलं छे मूल है, केषांचित् अने ष्टदाड और कतिपय, भावानाम् भावोनु भावोका, अधिष्ठानम् च अधिष्ठान पक्षु छे अधिष्ठान भी है, तस्मात् च अने तेथी और इस लिए, एषाम् आ अङ्गोनी इन अङ्गोकी, पूर्व- प्रथम प्रथम, अभिनिर्वृत्तिः उत्पत्ति उत्पत्ति, न न डेर्षशके नहीं हो सक्ती, तस्मात् तेथी इससे हृदय-प्रभृतीनाम् हृदय आदि हृदय आदि, सर्वाङ्गानाम् सधणां अङ्गोनी सब अङ्गोकी, तुल्यकाल- अेक कालमां एक कालमें, अभिनिर्वृत्तिः उत्पत्ति थाय छे उत्पत्ति होती है, हि कारणु के क्योंकि, सर्वे भावाः सधणा भावो सब भाव, अन्योन्य- परस्पर परस्पर, प्रतिबद्धाः प्रतिबद्ध छे बंधे हुए हैं. तस्मात् तेथी इस लिए, यथाभूतदर्शनम् धन्वन्तरिणे यथार्थं मत धन्वन्तरिका यथार्थं मत, साधु श्रेय्य छे योग्य है ॥ २१ ॥

21 'It is the head that first develops in the womb, seeing that it is the seat of all the senses,' thus views Kumarasira Bharadwaja "It is the heart, because that is the seat of animation", thus the doctor Kankayana of Bahlika. "The navel, because it is the inlet for nourishment", thus Bhadrakapya "The abdominal rectum, because it is the seat of motor activity", thus Bhadrasaunaka. "The hands and feet, because they are the primary instruments of man", thus Badisa. "The sense-organs, because they are the seat of perception in him (man)", thus Janaka Vaideha "Because the embryo is hidden from the eye, it is uninferable", thus Marichi Kasyapa. "All the members develop simultaneously," thus Dhanvantari. This last is acceptable; for all the members, headed by the heart, take the same time for

development. Since the heart is as it were the main stem for all the bodily members, they being grouped round it and it is also the seat of several activities, therefore there is no question of the prior manifestation of these others. Hence there is simultaneous manifestation of all the body-members, including the heart. Indeed all organic functions are interdependent. Therefore the objective view is the right view.

कुक्षौ यथा गर्भस्तिष्ठति तथा वर्णनम्—

गर्भस्तु खलु मातुः पृष्ठाभिमुख ऊर्ध्वशिराः सङ्कुच्यङ्गान्यास्तेऽन्तःकुक्षौ ॥ २२ ॥

गर्भं तु खलु गर्भं तो गर्भं तो, मातुः मातानी माताकी, अन्तः कुक्षौ कुक्षिमां कुक्षिमें, पृष्ठाभिमुख पृष्ठ तरङ्गं मुष्ठा राभीने पीठकी और मुँह करके, ऊर्ध्व-शिरा. मातु उच्युं राभी शिर ऊंचा रख कर, अङ्गानि अङ्गोने अङ्गोको, सङ्कुच्य सङ्कुचीने सिकुच कर, आस्ते रहेथे। होय छे रहता है ॥ २२ ॥

22. The fetus stays inside the womb with its face towards the back of the mother, its head above, and its limbs folded

कुक्षौ यथा गर्भोऽभिवर्धते तथा वर्णनम्

व्यपगतपिपासांबुभुक्षस्तु खलु गर्भः परतन्त्र-वृत्तिर्मातरमाश्रित्य वर्तयत्युपस्नेहोपस्वेदाभ्यां गर्भाशये सदसद्भूताङ्गावयवः, तदनन्तरं ह्यस्य कश्चिल्लोमकूपायनैरुपस्नेहः कश्चिन्नाभिनाड्ययनैः । नाभ्यां ह्यस्य नाडी प्रसक्ता, नाड्यां चापरा, अपरा चास्य मातुः प्रसक्ता हृदये, मातृहृदयं ह्यस्य

२२. अन्तःकुक्षौ-जरायुवृतः कुक्षौ ष च ढ ष)

२३ गर्भाशये-गर्भस्तु (ष त)

,, अपरा-अमरा (द क)

तामपरात्मभिसंलुवते सिराभिः स्यन्दमानाभिः; स तस्य रसो बलवर्णकरः संपद्यते, स च सर्वरसवानाहारः ।

व्यपगत-पिपासा-बुभुक्षः भूभतरसरहितं शुष्का-पिपासारहितं, परतन्त्रवृत्तिः पराधीन वृत्तिवाणो पराधीन वृत्तिवाला, सत्- असद्भूत- व्यक्त तथा अव्यक्त व्यक्त और अव्यक्त, अज्ञावयव अणो अने अवयवोवाणो अणों और अवयवोंवाला, गर्भं तु खलु गर्भं ते। गर्भं तो, मातरम् भातानो माताको, आश्रित्य आश्रय करीने आश्रय करके, उपस्नेह- उपस्नेह- निस्स्यन्द, उपस्वेदाभ्याम् तथा उपस्वेदनद्वारा और ऊष्मासे, गर्भाशये गर्भाशयभां गर्भाशयमें, वर्तयति अवे छे जीता है, तदनन्तरम् हित्यार पछी उसके बाद, अस्य अनेने इसका, कश्चित् कर्षं कुछ, उपस्नेहः उपस्नेह उपस्नेह, लोमकूप-अयनै दोम-दूपना भागो द्वारा लोमकूपके मार्गोंसे, कश्चित् अने कर्षं और कुछ, नाभि-नाडी अयनै नाभिनाडीना भागो द्वारा थाय छे नाभिनाडीमार्गोंद्वारा होता है, हि क्षरत्कुके क्योकि, तस्य तेनी उसकी, नाभ्याम् नाभिभां नाभिमें, नाडी नाडी नाडी (नाल), प्रसक्ता दागेदी होय छे लगी होती है, नाड्याम् च अने नाडीभां और नाडीमें, अपरा अपरा दागेदी होय छे अपरा लगी होती है, अस्य अने अनेनी और इसकी, अपरा च अपरा अपरा, मातु भाताना माताके, हृदये हृदयभां हृदयमें, प्रसक्ता दागेदी होय छे लगी होती है, मातृ-हृदयम् गर्भनी मातानु हृदय गर्भकी माताका हृदय, स्यन्दमानाभि वहन करती, सिराभिः सिराभो द्वारा सिराभो द्वारा, ताम् अपराम् ते अपराने उस अपराको, अभिसंलुवते रसथी भरपूर करतु रहे छे रससे भरपूर किये रहता है, स रसः ते रस वह रस, तस्य तेनी उसके, बलवर्णकर अण तथा वरुणैने करनारो बल एव वर्णको करनेवाला, संपद्यते थाय छे होता है, स च आहार. अने ते आहार और वह आहार, सर्वरसवान् सधण रसोवाणो होय छे सब रसोंवाला होता है,

23-(1). Free from thirst and hunger, and its movements controlled by

२३ स्यन्दमानाभि - संस्पन्दमानाभि (ध प.)

another than itself, the embryo grows in the womb with dependence on the mother by means of Upasneha and Upasveda, its limbs being but imperfectly differentiated. Thereafter, the fetus is nourished partly by way of the pores in the hair-follicles and partly by way of the umbilical chord. To the navel of the fetus is attached the umbilical chord, to the umbilical chord is attached the placenta and the placenta is in turn attached to the heart of the mother, and it is indeed the mother's heart that floods the placenta by means of the pulsating arteries, the fluid thus transmitted is generative of strength and color, for it is indeed food containing all nutritive elements.

स्त्रिया ह्यापन्नगर्भायास्त्रिधा रसः प्रतिपद्यते- स्वशरीरपुष्टये, स्तन्याय, गर्भवृद्धये च । स तेनाहारेणोपपद्यः (परतन्त्रवृत्तिर्मातरमाश्रित्य) वर्तयत्यन्तर्गतः ॥ २३ ॥

आपन्नगर्भाया. सगर्भा सगर्भा, स्त्रिया स्त्रीने स्त्रीका, रस-रस रस, त्रिधा त्रिधु भागे तीन भागोंमें, प्रतिपद्यते विभक्त थाय छे बंट जाता है, स्वशरीरपुष्टये पोताना शरीरनी पुष्टि भाटे अपने शरीरकी पुष्टिके लिए, स्तन्याय धावत्तु भाटे स्तन्यके लिए, गर्भवृद्धये च अने गर्भनी वृद्धि भाटे और गर्भकी वृद्धिके लिए, तेन ते उस, आहारेण आहारवडे आहारसे, उपपद्यते टकेटके टिका हुआ, स ते गर्भ वह गर्भ, (मातरम् भातानो माताके, आश्रित्य आश्रय करीने सहारे, परतन्त्रवृत्ति पराधीन वृत्तिवाणो थर्ष पराधीन वृत्तिवाला हो कर), अन्तर्गत कुक्षिभां रडीने कुक्षिमें रहा हुआ, वर्तयति अवे छे जीता है ॥ २३ ॥

23 For in a pregnant woman the nutritional juice is distributed in

in three ways—for her own nourishment, for lactation and for the growth of the fetus, which being sustained by this nourishment, flourishes inside the womb.

गर्भ- कथं प्रसूयते ?—

स चोपस्थितकाले जन्मनि प्रसूतिमारुतयोगात् परिवृत्त्यावाक्शिरा निष्क्रामत्यपत्यपथेन, एषा प्रकृतिः, विकृतिः पुनरतोऽन्यथा। परं त्वतः स्वतन्त्रवृत्तिर्भवति ॥ २४ ॥

जन्मनि उपस्थितकाले जन्मने। समय प्राप्त यत्। प्रसवका समय उपस्थित होने पर, प्रसूतिमारुत- प्रसूति-वायुना प्रसूतिवायुके, योगात् शैलगर्भी योगसे, स च ते गर्भं वह गर्भ, परिवृत्त्य स्थितिने अदलावी स्थितिको बदलकर, अवाक्शिराः नीचा भागवाणे। यर्ष नीचे तिर किया हुआ, अपत्यपथेन शैनिभागर्भी योनिमार्गसे, निष्क्रामति अहार नीकणे छे बाहिर निकलता है, एषा आ यह, प्रकृति। प्रकृति छे प्रकृति है, अत एनाथी इससे, अन्यथा पुन विपरीत विपरीत, विकृतिः विकृति छे वायु छे विकृति कहाती है, अत पर तु ये पछी इसके बाद, स्वतन्त्रवृत्तिः स्वतन्त्र वृत्तिवाणे। स्वतन्त्र वृत्ति-वाला, भवति थाय छे होता है ॥ २४ ॥

24. When the time for birth arrives the child is delivered, his head foremost, being turned over by the force of the birth-wind (uterine contractions), by way of the birth-path (vagina). This is the norm; other than this is abnormality. After this the child becomes independent of the mother in his movements.

जात कथमभिवर्धते सद्यो हन्यते च ?—

तस्याहारोपचारौ जातिसूत्रीयोपदिष्टाविकारकरौ चाभिवृद्धिकरौ भवतः ॥ २५ ॥

२४. अवाक्शिरा—अर्वाक्शिरा (घ.)

,, पर त्वतः—पर ततः (घ.)

जातिसूत्रीय- अतिसूत्रीय अध्यायभा। जातिसूत्रीय अध्यायमें, उपदिष्टौ छे अहार कहे हुए, आहार-उपचारौ आहार अने उपचार आहार और उपचार, तस्य तेने भाटे उसके लिए, अतिकारकरौ विकार न करेना। विकार न करनेवाले, अभिवृद्धिकरौ च तथा अभिवृद्धि करेना। और अभिवृद्धि करनेवाले, भवतः थाय छे होते है ॥ २५ ॥

25. The prenatal nourishment and care taught in the "Jatisutreeya" chapter help to prevent disease-conditions and promote proper growth

ताभ्यामेव च विषमसेविताभ्यां जातः सद्य उपहन्यते तरुरिवाचिरव्यपरोपितो वातातपाभ्यामप्रतिष्ठितमूलः ॥ २६ ॥

अचिर- तरतुं ताजा, व्यपरोपितः वायुं रोपण किया हुआ, अप्रतिष्ठित- जन्मा वगैरना अदृढ, मूल- भूणवाणु मूलवाला, तरुः जाड वृक्ष, वात-आतपाभ्याम् इव वायु अने तापथी जेम नाश पाभे छे वायु और धूपसे जैसे नष्ट होता है, जातः तेवी रीते जन्मेला आण्ड वैसे जन्मा हुआ बालक, विषमसेविताभ्याम् विषम पक्षे सेवन करायेला विषमरूपसे सेवन किये गये, ताभ्याम् ते आहार तथा उपचारथी उन आहार तथा उपचारसे, सद्य एव तरतज्ज तुरन्त ही, उपहन्यते नाश पाभे छे नष्ट होता है ॥ २६ ॥

26. By these very two (nourishment and care) improperly given, the child is killed as soon as born, just as a recently-planted tree is undermined by the wind and the sun.

गर्भस्य देवादिप्रकोपनिमित्तविकारोपलब्धौ प्रमाणम्—

आप्तोपदेशादद्भुतरूपदर्शनात् समुत्थानलिङ्ग-चिकित्सितविशेषाच्चादोषप्रकोपानुरूपा देवादि-

२६ विषमसेविताभ्याम्—विषमाभ्याम् (ख घ)

,, ,, —सेविताभ्याम् (च.)

,, उपहन्यते—हन्यते (च.)

प्रकोपनिमित्ता विकाराः समुपलभ्यन्ते ॥ २७ ॥

आप्त-आप्तोना आप्तोके, उपदेशात् उपदेशथी उपदेशसे, अद्भुतरूप-अद्भुत रूपोनां अद्भुत रूपोके, दर्शनात् दर्शनथी दर्शनसे, समुत्थान-निदान निदान, लिङ्ग-लक्षण लक्षण, चिकित्सित-अने चिकित्साना और चिकित्साके, विशेषात् च भेदथी भेदसे, अदोषप्रकोपानुरूपा. दोषप्रकोपजन्य रोगोथी भिन्न दोषप्रकोपजन्य रोगोंसे भिन्न, देवादिप्रकोपनिमित्ता. देवादिप्रकोपजन्य देवादिप्रकोपजन्य, विकाराः रोगो रोग, समुपलभ्यन्ते ज्ञेयार्था आवे छे पाये जाते हैं ॥ २७ ॥

27. The disorders wrought in children by means of the displeasure of super-natural beings, not conforming to diseases born of irritated humors, may be known by authoritative instruction, by marking extra-ordinary signs in the young patient, and by the unusual nature of the etiology, symptoms and reaction to treatment

कालाकालमृत्यवोर्निर्णय —

कालाकालमृत्यवोस्तु खलु भावाभावयोरिदमध्यवसितं नः—“य. कश्चिन् म्रियते स काल एव म्रियते, न हि कालच्छिद्रमस्ति” इत्येके भाषन्ते । तच्चासम्यक् । न ह्यच्छिद्रता सच्छिद्रता वा कालस्योपपद्यते, कालखलक्षणस्वभावात् ।

काल-अकालमृत्यवो. तु खलु काल अने अकाल मृत्युना काल और अकाल मृत्युके, भाव-अभावयो भाव अने अभावनी भावतर्मा होने या न होनेके बारेमें, नः अभावे हमारा, इदम् आ यह, अध्यवसितम् निर्णय छे के निर्णय है कि, यः कश्चित् जे काल जो कोई, म्रियते भरे छे मरता है, स ते वह, काले एव कालमां जे काल ही में, म्रियते भरे छे मरता है, हि केमके क्योंकि, कालच्छिद्रम् कालमां छिद्र (अवकाश) कालमें छिद्र (अवकाश), न अस्ति नथी नहीं है, इति अथ ऐसा, एके देखाके कई, भाषन्ते कहे छे कहते हैं, तत् च ते वह, असम्यक् ठीक नथी ठीक नहीं है, हि

केमके क्योंकि, काल- कालना कालके, स्वलक्षण-पोताना लक्षणना अपने लक्षणके, स्वभावात् स्वभावथी स्वभावसे, कालस्य कालमां कालमें, अच्छिद्रता अच्छिद्रता अच्छिद्रता, सच्छिद्रता वा अथवा सच्छिद्रता अथवा सच्छिद्रता, न उपपद्यते भनी शकती नथी नहीं बन सकती ।

28-(1) This is our conviction in the matter of the truth or otherwise of timely and untimely death “Whoever dies, dies in good time, for there is no such thing as a gap in time (that is when there is no time),” thus some people argue. But this is improper. For there is no question of time having ‘gaps’ or ‘no gaps’ Time is what it is, its own unique self.

तत्राहुरपरे—यो यदा म्रियते स तस्य नियतो मृत्युकालः; स सर्वभूतानां सत्यः, समक्रियत्वादिति । एतदपि चान्यथाऽर्थग्रहणम् । न हि कश्चिन् म्रियत इति समक्रियः । कालो ह्यायुषः प्रमाणमधिकृत्योच्यते । यस्य चेष्टं यो यदा म्रियते स तस्य मृत्युकाल इति, तस्य सर्वे भावा यथास्वं नियतकाला भविष्यन्ति, तच्च नोपपद्यते, प्रत्यक्षं ह्यकालाहारवचनकर्मणां फलमनिष्टं, विपर्यये चेष्टं; प्रत्यक्षतश्चोपलभ्यते खलु कालाकालव्यक्तिस्तासु तास्ववस्थासु तं तमर्थमभिसमीक्ष्य, तद्यथा—कालोऽयमस्य व्याधेराहारस्यौषधस्य प्रतिकर्मणो विसर्गस्य, अकालो वेति ।

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, अपरे भीम दूमेरे, आहु कहे छे के कहते हैं कि, य जे जो, यदा म्रियते जब, म्रियते भरे छे मर जाता है, स ते वह, तस्य तेने भाटे उसके लिए, नियत नियत नियत, मृत्युकाल-मृत्युने काल छे मृत्युका काल है, समक्रियत्वात् समान क्रियावाला होनेसे, सर्वभूतानाम् सधर्मां प्राणीयो तर्क मव प्राणियोंकी ओर, स

२८. मृत्युकाल —नियतो मृत्युकाल (च. श. व.)

ते वह, सत्य. रागद्वेषधी रहित छे रागद्वेषसे रहित है, कश्चित् कोई, न म्रियते नथी भरते। नहीं मरता, (इति) न हि ओम नथी ऐसा नहीं है, इति ओटवा भाटे इसी लिए, समक्रियः ते समक्रिय छे वह समक्रिय है, एतत् आ यह, अर्थग्रहणम् च अपि अर्थानु ग्रहणु पणु अर्थका ग्रहण भी, अन्यथा विपरीत रीते छे विपरीत रीतिसे है, हि डारणु के क्योंकि, आयुषः आयुना आयुके, प्रमाणम् प्रमाणुने प्रमाणको, अधिकृत्य अनु-दक्षीने ले कर, काल डाल काल, उच्यते कहेवाय छे कहा जाता है, यः ने जो, यदा न्यारे जब, म्रियते मरे छे मरता है, सः ते वह, तस्य तेना उसका, मृत्यु-काल. मृत्युडाल छे मृत्युकाल है, इति ओ यह, यस्य नेने जिसको, इष्टम् छष्ट छे इष्ट है, तस्य तेना उसके, सर्वे भावा सधणा आवे। सब भाव, यथास्वम् पेत पेटाने अपने अपने, नियतकालाः नियत डाले थनार। नियत कालसे होनेवाले, भविष्यन्ति थशे होंगे, तत् च परतु ते पणु परन्तु वह भी, न उपपद्यते युक्तियुक्त नथी युक्तियुक्त नहीं है, हि डारणु के क्योंकि, अकाल-अडाले डरेखा अकालमें किये, आहार- आहार आहार, वचन- वचन वचन, कर्मणाम् तथा डर्भतुं तथा कर्मका, फलम् डण फल, अनिष्टम् अनिष्ट थाय छे अनिष्ट होता है, विपर्यये च अने विपरीत स्थितिभा और विपरीत स्थितिमें, इष्टम् छष्ट थाय छे इष्ट होता है, प्रत्यक्षम् ओ प्रत्यक्ष छे यह प्रत्यक्ष है, तासु तासु ते ते उन उन, अवस्थासु अवस्थाओभा अवस्थाओंमें, तम् तम् ते ते उस उस, अर्थम् विषयने विषयको, अभिसमीक्ष्य दृष्टिभा राणीने देख कर, काल-अकाल- डाल अने अडालनी काल और अकालकी, व्यक्तिः स्पष्टता स्पष्टता, खलु भरेभर सचमुच, प्रत्यक्षतः प्रत्यक्षधी पणु प्रत्यक्षसे भी, उपलभ्यते नेवामा आवे छे देखी जाती है, तत् यथा नेभेके जैसे कि, अस्य आ इस, व्याधे रोगने। रोगका, आहारस्य आ आहारने। इस आहारका, औषधस्य आ औषधने। इस औषधका, प्रतिकर्मणः आ चिकित्साने। इस चिकित्साका, विसर्गस्य अने आ व्याधिना मोक्षने। और इस व्याधिके मोक्षका, अयम् आ यह, कालः डाल छे काल है, अकाल. वा इति अथवा अडाल छे अथवा अकाल है।

28-(2) Here others declare—
'Whenever a man dies, that is the appointed time of death for him; for time is the arbiter of all creatures and acts impartially'. This is also taking hold of the matter by the wrong end. Time's impartiality is not established by the mere fact that there is none who does not die. For we speak of time in relation to the period of life. To one who would have it that 'whenever a man dies, that is his appointed time of death', all other happenings too, whenever occurring, must seem to occur at the appointed time. Such a view is certainly unacceptable. Evident to our eyes are the undesirable consequences of untimely eating, speaking and performance, as also the desirable consequences of contrary behaviour. With our eyes we see too, the distinction of timeliness and untimeliness regarding this or that thing in this or that condition. Thus for instance, we doctors say, this is the time or this is not the time for this disease, this diet, this medicine, this counter-action, or this relief.

लोकेऽप्येतद्भवति—काले देवो वर्षत्यकाले देवो वर्षति, काले शीतमकाले शीतं, काले तपत्यकाले तपति, काले पुष्पफलमकाले च पुष्पफलमिति । तस्मादुभयमस्ति—काले मृत्युरकाले च; नैकान्तिकमत्र ।

लोके अपि दोडभा पणु लोकमें भी, एतत् आ यह, भवति नेवामा आवे छे के देखा जाता है कि,

काले डाणे कालमें, देव. वरसाए बरसात, वर्षति वरसे
छे बरसती है, अकाले अडाणे अकालमें, देव वरसाए
बरसात, वर्षति वरसे छे बरसती है, काले डाणमां
कालमें, शीतम् ढडी छे शीत है, अकाले अडाणे
अकालमें, शीतम् ढडी छे शीत है, काले डाणमां
कालमें, तपति ताप पडे छे तपता है, अकाले अडाणे
अकालमें, तपति ताप पडे छे तपता है, काले अने
डाणे और कालमें, पुष्पफलम् फूल तथा फूल छे फूल
तथा फल है, अकाले तेमज् अडाणमां एवं अकालमें,
पुष्पफलम् इति फूल तथा फूल छे फूल तथा फल है,
तस्मात् तेथी इस लिए, उभयम् अस्ति अ-नेय छे दोनों
है, काले डाणमां पणु कालमें भी, मृत्युः मृत्यु छे
मृत्यु है, अकाले च अने अडाणमां पणु मृत्यु छे और
अकालमें भी मृत्यु है, अत्र आ विषयमां इस विषयमें,
ऐकान्तिकम् न कोई ओकज् पक्ष नथी कोई एक ही
पक्ष नहीं है।

28-(3). In the world at large too, there is this usage: it rains in time, it also rains out of time. The cold is timely, the cold is not timely. The heat is timely, the heat is not timely. The efflorescence and fritage are timely; the efflorescence and fritage are not timely. Therefore there is both, timely death and untimely death. There is nothing exclusively acceptable here.

यदि अकाले मृत्युर्न स्यान्नियतकालप्रमाणमायुः सर्वं स्यात्; एवं गते हिताहितज्ञानमकारणं स्यात्, प्रत्यक्षानुमानोपदेशाश्चाप्रमाणानि स्युर्ये प्रमाण-भूताः सर्वतन्त्रेषु, यैरायुष्याण्यनायुष्याणि चोप-लभ्यन्ते। वाग्वस्तुमात्रमेतद्वादमृषयो मन्यन्ते—नाकाले मृत्युरस्तीति ॥ २८ ॥

२८. अप्रमाणानि—अप्रमाणं (थ)

„ एतद्वादम्—एतद् (च)

„ „ —एतद् वादम् (फ)

हि डेमडे क्योंकि, यदि ओ यदि, अकाले अडाणे अकालमें, मृत्यु मृत्यु मृत्यु, न स्यात् न होय तो न हो तो, सर्वम् सधणानु सबकी, आयुः आयुष्य आयु, नियतकालप्रमाणम् डाणना नियत प्रमाणवाणु कालका नियत प्रमाणवाली, स्यात् थाय होनी चाहिए, एवं गते ओम होय तो ऐसा हो तो, हित-अहित-ज्ञानम् हित तथा अहितानु ज्ञान हित एवं अहितका ज्ञान, अकारणम् निःप्रयोजन निःप्रयोजन, स्यात् थशे होगा, सर्वतन्त्रेषु सर्वशास्त्रोमां सर्वशास्त्रोंमें, ये जे जो, प्रमाणभूता. प्रमाणरूप छे प्रमाणभूत हैं, यैः जेनाथी जिनमें, आयु-ष्याणि आयुष्यकर आयुवर्धक, अनायुष्याणि च अने आयु-ष्यनाशक और आयुनाशक, उपलभ्यन्ते उपाय अणुवामां आवे छे उपाय जाने जाते हैं, (ते) ते वे, प्रत्यक्ष-प्रत्यक्ष प्रत्यक्ष, अनुमान-अनुमान अनुमान, उपदेशा च अने उपदेश और उपदेश, अप्रमाणानि स्यु अप्रमाण थशे अप्रमाण होंगे, अकाले आथी अडाणे अत. अकालमें, मृत्यु मृत्यु मृत्यु, न अस्ति नथी नहीं है, इति ओवा ऐसे, एतद्-वादम् आ वादने इस वादको, ऋषयः ऋषिओ ऋषि लोग, वाग्वस्तुमात्रम् वाणीने विलासमात्र वाणीका विलासमात्र, मन्यन्ते माने छे मानते हैं ॥ २८ ॥

28 If there were no untimely death, then all life should be of the appointed time-measure. Under such circumstances, the knowledge of the wholesome and the unwholesome would be purposeless, and all observation, inference and instruction, which are regarded as being valid in all sciences and by which we know what promotes and what curtails longevity, would be invalidated. For these reasons, the sages consider this argument—that there is no untimely death, as merely a verbal display.

अस्मिन्काले आयुष. प्रमाणम्—

वर्षशतं खल्वायुष प्रमाणमस्मिन् काले ॥२९॥

अस्मिन् आ इस, काले युगर्भा युगमें, आयुषः आयुष्यन्तु आयुका, प्रमाणम् प्रमाणे प्रमाण, खलु अरेअर सचमुच, वर्षशतम् सौ वरसन्तु छे सौ वर्षका है ॥ २९ ॥

29. During this age the full measure of a man's life is a hundred years

सपूर्णायुषो निमित्तम्—

तस्य निमित्तं प्रकृतिगुणात्मसंपत् सात्म्योप-
सेवनं चेति ॥ ३० ॥

प्रकृति-गुण-आत्मसंपत् प्रकृतिसंपत्-युषुस पत्-
आत्मसंपत् प्रकृतिसंपत्- गुणसंपत्- आत्मसंपत्, सात्म्य-
उपसेवनम् च अने सात्म्यन्तुं सेवन और सात्म्य वस्तु-
ओंका सेवन, इति ये ये, तस्य तेना उसके, निमित्तम्
हेतु छे हेतु है ॥ ३० ॥

30. To this end are the excellence
of physical and spiritual endowments
and the observance of right living
needed

अध्यायोक्तविषया. —

तत्र श्लोकाः—

शरीरं यद्यथा तच्च वर्तते क्लिष्टमामयैः ।
यथा क्लेशं विनाशं च याति ये चास्य धातवः ॥३१॥
वृद्धिहासौ यथा तेषां क्षीणानामौषधं च यत् ।
देहवृद्धिकरा भावा बलवृद्धिकराश्च ये ॥ ३२ ॥
परिणामकरा भावा या च तेषां पृथक् क्रिया ।
मलाख्याः संप्रसादाख्या धातवः प्रश्न एव च ॥३३॥
नवको निर्णयश्चास्य विधिवत् संप्रकाशितः ।
तथ्यः शरीरविचये शरीरे परमर्षिणा ॥ ३४ ॥

तत्र ते विषयर्भा उक्त विषयमें, श्लोका उपसंहारना
श्लोकाः छे उपसंहारके श्लोक है कि, शरीरम् शरीर शरीर,
यत् ने छे जो है, यथा च नेवी रीते जैसे, तत् ते

वह, आमयैः रोगोथी रोगोंसे, क्लिष्टम् पीडा पामेलुं
पीडित, वर्तते थाय छे होता है, यथा नेवी रीते जैसे,
क्लेशम् उदेश क्लेश, विनाशम् च अने विनाशने और
विनाशको, याति प्राप्त थाय छे प्राप्त होता है, ये च
ने जो, अस्य अनेनी इसकी, धातवः धातुओ छे धातुएँ हैं,
तेषाम् तेओना उनके, यथा ने प्रकृते जिस प्रकार,
वृद्धिहासौ वृद्धि तथा हास थाय छे वृद्धि तथा हास होते
हैं, क्षीणानाम् च अने क्षीणु यथेव तेओनु और क्षीण
हुई उनकी, यत् ने जो, औषधम् औषध छे औषध है,
ये ने जो, भावा भावो भाव, देहवृद्धिकरा देहनी
वृद्धि करनारा छे देहकी वृद्धि करनेवाले है, बलवृद्धिकरा
च तथा भगनी वृद्धि करनारा छे तथा बलकी वृद्धि
करनेवाले हैं, भावाः तेभ्यो ने भावो एवं जो भावो,
परिणामकरा. पाचन करनारा छे पाचन करनेवाले है,
या च ने जो, तेषाम् तेओनी उनकी, पृथक् क्रिया
लुटी लुटी क्रियाओ छे भिन्न भिन्न क्रियाएँ है, मलाख्याः
मल नामना मल नामके, संप्रसादाख्याः तथा संप्रसाद
नामना तथा संप्रसाद नामके, धातवः धातुओ धातुएँ,
नवक. नव नव, प्रश्नः प्रश्नो प्रश्न, अस्य च अने
अनेओने और उनका, तथ्यः सत्य यथार्थ, निर्णयः
निर्णय ते सध्या विषयने निर्णय उन सब विषयोंको,
शरीरविचये शरीरे शरीरविचय-शरीरर्भा शरीरविचय-
शरीरमें, महर्षिणा महर्षिओ महर्षिने, विधिवत् विधि
प्रमाणे विधिके अनुसार, संप्रकाशितः प्रकाशित कर्मा छे
प्रकाशित कर दिया है ॥ ३१-३४ ॥

Here are the recapitulatory verses—

31-34. What the body is, how it
functions, how it is afflicted by diseases,
how it suffers pain and death, what
are its elements, how they increase
and decrease, how the deficient humors
should be augmented, what factors
promote the growth of the body and
what that increase strength, what
metabolic factors there are and what
their individual function is; what
body-elements are known by the

३१ यथा तच्च—यथावच्च (घ.)

३३. संप्रसादाख्या—संप्रसादाख्या (घ)

३४ नवक — दशक (घ)

,, तथ्यः—तथा (झ)

name of impurities and what by the name of purities; the ninefold question and the answer thereto—all this has been presented truthfully and in due order by the great sage in this chapter on the analysis of the body in the section on "Human Embodiment".

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते शारीरस्थाने
शारीरविचयशारीरं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रभा
और चरकके द्वारा प्रतिसंस्कृत इस शास्त्रके, शारीरस्थाने
शारीरस्थान विषे शारीरस्थानमें, शारीरविचयशारीरम्
'शारीरविचयशारीर' 'शारीरविचयशारीर', नाम नामने
नामका, षष्ठ छठे छट्टा, अध्यायः अध्याय स पूर्युं थये
अध्याय समाप्त हुआ ॥ ६ ॥

6. Thus in the section on Human Embodiment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the sixth chapter entitled "The analysis of the body" is completed

सप्तमोऽध्यायः ।

सातमे अध्याय अध्याय सातवाँ

Chapter VII

शारीरसंख्याशारीरपक्रमः—

अथातः शारीरसंख्याशारीरं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुवे अर्हथी अब आगे, शारीरसंख्या-
शारीरम् 'शारीरसंख्याशारीर' नामना अध्यायतु
'शारीरसंख्याशारीर' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्याना करुं ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयभा नीये प्रभाषे ७ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्व उहेकु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled, 'The enumeration of the parts of the body' in the section on Human Embodiment.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

शारीरविचयसंख्याविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्न —

शारीरसंख्यामवयवशः कृत्वा शरीरं प्रविभज्य
सर्वशारीरसंख्यानप्रमाणज्ञानहेतोर्भगवन्तमात्रेयम-
ग्निवेशः पप्रच्छ ॥ ३ ॥

कृत्वा आ आथ सपूर्ण, शारीरम् शरीरना शरीरको,
अवयवशः अवयव प्रभाषे अवयवोंमें, प्रविभज्य विभाज
करीने विभक्त कर, सर्वशारीर- स पूर्युं शरीरना सारे
शारीरके, संख्यान- संख्या संख्या, प्रमाणज्ञान- अने
प्रभाषे अणुवाना और प्रमाणके ज्ञानके, हेतोः हेतुथी
लिए, अग्निवेश अग्निवेशे अग्निवेशने, भगवन्तम् भगवान्
भगवान्, आत्रेयम् आत्रेयने आत्रेयसे, शारीरसंख्याम्
शरीरनी स पूर्युं शरीरकी संख्याको, पप्रच्छ पूछी पूछा ॥ ३ ॥

3. With the object of learning the enumeration and measurement of the whole body divided according to the various constituents of the body, Agnivesa questioned the teacher concerning anatomy. To him the worshipful Atreya replied:—

षण्णा त्वचा विवरणम्—

तमुवाच भगवानात्रेयः—शृणु मत्तोऽग्निवेश !
सर्वशारीरमाचक्षणस्य यथाप्रश्नमेकमना यथावत् ।

४. सर्वशारीरमाचक्षणस्य—सर्वशारीरमभिसचक्षणत् (क च ५)

," आचक्षणस्य—अभिसचक्षणत् (घ त)

," ,," —अभिसचक्षणस्य (थ.)

१ शरीरमरूपाशारीर—शारीरसंख्या नाम शारीर (घ)

तम् तेने जसे, भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, उवाच कथुं कथा, अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, यथाप्रश्नम् प्रश्न अनुसार प्रश्नानुसार, सर्वशरीरम् संपूर्ण शरीरने सपूर्ण शरीरको, यथावत् यथास्वरूप यथास्वरूप, आचक्षणस्य कहेता येवा भारा मतने कहते हुए मेरे मतको, मत्त. भारी पासेथी मुझसे, एकमनाः अेक भने एकाप्रचित्त हो कर, शृणु सभणो श्रवण करो ।

4-(1) Learn from me with one-mindedness, O, Agnivesa! as I describe accurately, the entire anatomy of the human body.

शरीरे षट् त्वचः; तद्यथा—उदकधरा त्वग्वाह्या, द्वितीया त्वसृग्धरा, तृतीया सिध्मकिलाससंभवाधिष्ठाना, चतुर्थी दद्रूकुष्ठसंभवाधिष्ठाना, पञ्चमी त्वलजीविद्रधिसंभवाधिष्ठाना, षष्ठी तु यस्यां छिन्नायां ताम्यत्यन्ध इव च तमः प्रविशति यां चाप्यधिष्ठायारूपि जायन्ते पर्वसु कृष्णरक्तानि स्थूलमूलानि दुश्चिकित्स्यतमानि च; इति षट् त्वचः । एताः षडङ्गं शरीरमवतत्य तिष्ठन्ति ॥४॥

शरीरे शरीरभां शरीरमें, षट् छ छ., त्वचः त्वचा छे त्वचाएँ है, तद् यथा नेभडे जैसे, बाह्या पहेदी अक्षरन्दी पहली बाहिरकी, त्वक् त्वचा त्वचा. उदकधरा अथ धारणु करनारी छे उदकधरा है, द्वितीया तु अथ दूसरी, असृग्धरा रक्त धारणु करनारी छे असृग्धरा है, तृतीया त्रीण तीसरी, सिध्म-सिध्म सिध्म, किलास-अने किलासन्दी और किलासकी, संभव-अधिष्ठाना उत्पत्तिने आश्रय छे उत्पत्तिका अविष्ठानभूत है, चतुर्थी अथ चौथी, दद्रू-कुष्ठ-द्वार अने कुष्ठन्दी दद्रू और

कुष्ठकी, संभव-अधिष्ठाना उत्पत्तिने आश्रय छे उत्पत्तिका आश्रय है, पञ्चमी तु पांचमी पाचवीं, अलजी-अथ अलजी, विद्रधि-अने विद्रधिनी और विद्रधिनी, संभव-अधिष्ठाना उत्पत्तिने आश्रय छे उत्पत्तिका आश्रयरूप है, षष्ठी तु अने छठी और छठी, सा ते छे वह है, यस्याम् अे जिसके, छिन्नयाम् छेदावधी कट जाने पर, ताम्यति मनुष्य अधकारयुक्त अने छे मनुष्य अन्धकारसे युक्त होता है, अन्धः च इव तथा अधिष्ठाना पीठे तथा अन्धेकी तरह, तम अधकारभां अधकारमें, प्रविशति प्रवेश करे छे प्रविष्ट होता है, याम् च अपि तेभ्य अनेना एवं जिसको, अधिष्ठाय आश्रय करीने आश्रय करके, पर्वसु अवयवसंघिओ उपर अवयवकी सन्धियोंमें, कृष्णरक्तानि क्षाणां तथा दाह काले तथा लाल, स्थूलमूलानि स्थूल मूलवाणां स्थूल मूलवाले, दुश्चिकित्स्यतमानि च अने अत्यंत कष्टमय चिकित्सावाणां अतिदुश्चिकित्स्य, अरुंधि प्रणेा फोड़ेफुन्सी, जायन्ते उत्पन्न यथ छे उत्पन्न होते हैं, इति आभ इस तरह, षट् छ छः, त्वच. त्वचा छे त्वचाएँ है, एताः आ ये, षडङ्गम् छ अ गवाणां छ अगवाले, शरीरम् शरीरने शरीरको, अवतत्य व्याप्त करी व्याप्त किये, तिष्ठन्ति रहे छे रहती है ॥ ४ ॥

4 There are six layers of skin in the body. These are as follows—the first is the external one or epidermis. The second is the Asrigdhara which holds the capillary vessels. The third is the layer which is the seat of Sidhma dermatosis and leprous lesions. The fourth is the seat of ringworm and other similar types of dermatosis. The fifth is the seat of dry gangrene and abscesses. The sixth is that layer of skin which on being excised, one suffers violent shock and falls into a swoon and which is the seat of boils extending to the joints, dark-red in color, thick-rooted and most difficult

४ दद्रूकुष्ठ°-कुष्ठ° (च प फ)

५ पञ्चमी त्वलजी-पञ्चग्यलजी (घ)

६ तु-सा (च)

७ संभवाधिष्ठाना-संभवाधिष्ठानानी (थ)

८ पर्वसु-पर्वसन्धिषु (झ प)

९ कृष्णरक्तानि-सुकृष्णरक्तानि (द.)

१० षट् त्वच । एताः - षट् त्वच (ध.)

of treatment. These are the six layers of skin that cover the entire body comprising its six parts.

शरीरस्याङ्गविभाग —

तत्रायं शरीरस्याङ्गविभागः, तद्यथा—द्वौ बाहू, द्वे सक्थिनी, शिरोश्रीवम्, अन्तराधिः, इति षडङ्गमङ्गम् ॥ ५ ॥

तत्र त्वां यहा, अयम् आ यद्, शरीरस्य शरीरानां शरीरके, अङ्गविभाग अ गोनो विभाग छ अगोका विभाग है, तद् यथा नेभेके जैसे, द्वौ भे दो, बाहू आहु बाहु, द्वे भे दो, सक्थिनी साथण टागें शिरो-श्रीवम् शिर अने श्रीवा शिर और श्रीवा, अन्तराधि तथा मध्यदेह तथा मध्यदेह, इति आभ इस प्रकार, षडङ्गम् छ अ गवाणुं छ. अगोवाला, अङ्गम् शरीर छे शरीर है ॥ ५ ॥

5. The body consists of the following parts—the two arms, the two legs, the head and neck, and the trunk. These make up the hexa-partite body.

अस्थना विवरणम्—

त्रीणि सषष्टीनि शतान्यस्थां सह दन्तोलूखलनखेन । तद्यथा—द्वात्रिंशदन्ताः, द्वात्रिंशदन्तोलूखलानि, विंशतिर्नखाः, षष्टिः पाणिपादाङ्गुल्यस्थीनि, विंशतिः पाणिपादशलाकाः, चत्वारि पाणिपादशलाकाधिष्ठानानि, द्वे पाण्योरस्थिनी, चत्वारः पादयोर्गुल्फाः, द्वौ मणिकौ हस्तयोः,

५ तत्रायम्—अथ (घ.)

६ सषष्टीनि—षष्टयधिकानि (घ त.)

७ दन्तोलूखलनखेन—दन्तोलूखलनखै (घ)

८ चत्वारि पाणिपादशलाकाधिष्ठानानि—चत्वार्यधिष्ठानान्यासाम् (ख घ च ष)

९ द्वौ मणिकौ हस्तयो — चत्वारः पाण्यो मणिका (च. ष)

१० मणिकौ—मणिवन्धकौ (ष.)

चत्वार्यरङ्गयोरस्थीनि, चत्वारि जङ्घयोः, द्वे जानुनी, द्वे जानुकपालिके, द्वावूरुनलकौ, द्वौ बाहुनलकौ, द्वावंसौ, द्वे असफलके, द्वावक्षकौ, एकं जत्रु, द्वे तालुके, द्वे श्रोणिफलके, एकं भगास्थि, पञ्चचत्वारिंशत् पृष्ठगतान्यस्थीनि, पञ्चदश ग्रीवायां, चतुर्दशोरसि, द्वयोः पार्श्वयोश्चतुर्विंशतिः पर्शुकाः, तावन्ति स्थालकानि, तावन्ति चैव स्थालकार्बुदानि, एकं हन्वस्थि, द्वे हनुमूलवन्धने, एकास्थि नासिकागण्डकूटललाटं, द्वौ शङ्खौ, चत्वारि शिरःकपालानीति, एवं त्रीणि सषष्टीनि शतान्यस्थां सह दन्तोलूखलनखेनेति ॥ ६ ॥

दन्तोलूखल- दांत, दांतना गोलका दात, दन्तोलूखल, नखेन अने नख और नखोंके, सह सहित साथ, अस्थनाम् सषष्टीनि त्रीणि शतानि त्रयुसे साह षडङ्गं छे तीनसौ साठ हड्डिया हैं, तद् यथा नेभेके जैसे, द्वात्रिंशत्

६ द्वे जानुनी—द्वे जानुनो कपालके (च.)

७ —ताजुनी (छ)

८ एक भगास्थि—एक भगास्थि पुंमा मेढास्थि (झ.)

९ पर्शुका —पार्श्वयो (ख.)

१० एकास्थि नासिकागण्डकूटललाटं . नखेनेति—गण्डयोर्द्वे कर्णयोर्द्वे। त्रीणि नासिकायाम् द्वौ शङ्खौ। षट् शिर कपालानि । इति त्रीणि सषष्टीनि शतान्यस्थनामिति (च.)

११ षष्टि. पाणिपादाङ्गुल्यस्थीनि....दन्तोलूखलनखेनेति—विंशति पाणिपादशलाका चत्वार्यधिष्ठानान्यासा, चत्वारि पाणिपादपृष्ठानि षष्टिरङ्गुल्यस्थीनि, द्वे पाण्योर्द्वे कूर्वांध चत्वारः पाण्योर्भणिका चत्वार पादयोर्गुल्फा चत्वार्यरङ्गयोरस्थीनि चत्वारि जङ्घयो द्वे जानुनो. द्वे कूर्परयो द्वे ऊर्वो दाहो सासयोर्द्वे, द्वावक्षकौ, द्वे तालुनी, द्वे श्रोणिफलके, एक भगास्थि पुमा मेढास्थि, एकं त्रिकमभितमेक गुदास्थि पृष्ठगतानि पञ्चत्रिंशत् पञ्चदशास्थीनि ग्रीवाया द्वे जत्रुणी, एक हन्वस्थि, द्वे हनुमूलवन्धने, द्वे ललाटे द्वे अङ्गो. गण्डयोर्द्वे। नासिकाया त्रीणि धोणाख्यानि, द्वयो पार्श्वयो तु विंशतिश्चतुर्विंशति. पञ्जरास्थीनि च पार्श्वकानि तावन्ति चैषा स्थालिकान्यर्बुदाकाराणि तानि द्विसप्तति द्वौ शङ्खको चत्वारि शिर कपालानि, वक्षसि सप्तदश, इति त्रीणि षष्टयधिकानि शतान्यस्थनामिति (ष)

अत्रिस बत्तीस, दन्ता. दंत दांत, द्वात्रिंशत् अत्रिस बत्तीस, दन्तोल्खलानि दंतना गोभला दान्तके उल्खल, विंशतिः वीस बीस, नखा. नभ नख, षष्टिः साठ साठ, पाणि-पाद- हाथ-पग हाथ-पैर, अङ्गुलि- अने आंगणीओनां अङ्गुलीकी, अस्थीनि हाडकां हड्डियाँ, विंशति वीस त्रीस, पाणि- हाथ हाथ, पाद- तथा पगनी पैरोंकी, शलाकाः शलाकाओ शलाकायें, चत्वारि चार चार, पाणि-पाद- हाथ-पगनी हाथपैरोंकी, शलाका- अधिष्ठानानि शलाकाना आश्रय शलाकाओंके अधिष्ठान, द्वे भे दो, पाण्यो पानीनां पाणियोंकी, अस्थिनी हाडकां अस्थियाँ, चत्वार चार चार, पादयो पगनी पाँवोंके, गुल्फा घूटीओ गुल्फ, द्वौ हस्तयोः भे हाथना दो हाथके, मणिकौ मणिअन्धनां हाडकां मणिबन्धकी अस्थियाँ, चत्वारि चार चार, अरत्नयो. अरत्निनां अरत्नीकी, अस्थीनि हाडकां हड्डियाँ, चत्वारि चार चार, जङ्घयोः अन्धानां हाडकां जंघाकी हड्डियाँ, द्वे जानुनी भे घूँटु दो घूँटी, द्वे भे दो, जानुकपालिके अनुकपालिका जानुकपालिकायें, द्वौ भे दो, ऊरुनलकौ उरुनलक ऊरुके नलक, द्वौ भे दो, बाहुनलकौ बाहुनलक बाहुके नलक, द्वौ भे दो, अंसौ भला कचे, द्वे भे दो, अंसफलके अंसफलक असफलक, द्वौ भे दो, अक्षकौ हांसडी अक्षक, एकम् ऐक एक, जत्रु अत्रु जत्रु, द्वे भे दो, तालुके तालवानां अस्थि तालुकी अस्थियाँ, द्वे भे दो, श्रोणिफलके थापानां हाडकां श्रोणिके फलक, एकम् ऐक एक, भगास्थि अगनु हाडकुं भगास्थि, पञ्चचत्वारिंशत् पिरस्तालीस पैतालीस, पृष्ठगतानि पीठनां पीठकी, अस्थीनि हाडकां हड्डियाँ, पञ्चदश पंद्रह पंद्रह, ग्रीवायाम् गरदनमां ग्रीवामें, चतुर्दश चौदह, उरसि छातीमां उरःस्थलमें, चतुर्विंशतिः चोवीस चौबीस, पर्शुकाः पसुणीओ पर्शुकाएँ, द्वयो. भे दोनों, पार्श्वयोः पसुमां पार्श्वोंमें, तावन्ति तेटलां उतने ही, स्थालकानि थाणां स्थालक, तावन्ति च एव अने तेटलां और उतने ही, स्थालकार्जुदानि थाणानां अर्जुदा स्थालकके अर्जुद, एकम् ऐक एक, हन्वस्थि अडभानुं हाडकुं हन्वस्थि, द्वे भे दो, हनुमूलबन्धने अडभाना मूणनां अन्धने। हनुमूलके बन्धन, एकास्थि ऐक हाडकुं एक हड्डी, नासिकागण्डकूट- नाड- गंडकूट नासिका- गंडकूट,

ललाटम् अने धलाटनुं और ललाटकी, द्वौ भे दो, शङ्खौ अमभुनां शंखास्थि, चत्वारि चार चार, शिरः- कपालानि इति ओपरीनां शिरके कपाल, एवम् आ प्रमाणे इस तरह, दन्तोल्खलनखेन दंत, दंतना गोभला अने नभ दन्त, दन्तके उल्खल और नखोंके, सह सहित साथ, अस्थ्याम् सषष्टीनि त्रीणि शतानि इति त्रयुसो साठ हाडकां छे तीन सौ साठ हड्डियाँ हैं ॥ ६ ॥

6. Inclusive of the teeth and nails, it has three hundred and sixty bones. These are— (1) Thirty-two teeth, (2) thirty-two sockets of the teeth, (3) twenty nails, (4) sixty phalanges in the hands and feet, (5) twenty long bones of the hands and feet, (6) four bases of the long bones, (7) two heels, (8) four ankle-bones of the two feet, (9) two wrist-bones of the two hands, (10) four bones of the two fore-arms, (11) four bones of the two legs, (12) two knees, (13) two knee-caps, (14) two hollow bones of the two thighs, (15) two hollow bones of the two arms, (16a) two shoulders, (16b) two shoulder blades, (17) two collar-bones, (18) one wind-pipe, (19) two palatal cavities, (20) two hip blades, (21) one pubic bone, (22) forty-five back-bones, (23) fifteen bones of the neck, (24) fourteen bones of the breast, (25a) twenty-four ribs in the two sides, (25b) twenty-four sockets of the ribs, (25c) twenty-four tubercles fitting into the sockets, (26) one (lower) jaw-bone of the chin, (27) two basal-tie bones of the (lower) jaw, (28) one bone constituting the nose, prominences of the cheeks and brows, (29) two temples, (30) four

cranial pan-shaped bones These are the three hundred and sixty bones inclusive of the teeth, sockets of teeth and nails.

पञ्चेन्द्रियाधिष्ठानानि, पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि, पञ्च कर्मेन्द्रियाणि—

पञ्चेन्द्रियाधिष्ठानानि; तद्यथा—त्वग्, जिह्वा, नासिका, अक्षिणी, कर्णौ च। पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि; तद्यथा—स्पर्शनं, रसनं, घ्राणं, दर्शनं, श्रोत्रमिति। पञ्च कर्मेन्द्रियाणि; तद्यथा—हस्तौ, पादौ, पायुः, उपस्थः, जिह्वा चेति ॥ ७ ॥

पञ्च पांच पाच, इन्द्रिय-अधिष्ठानानि चन्द्रियानां अधिष्ठानं छे इन्द्रियोंके अधिष्ठान है, तत् यथा जेभडे जैसे, त्वग् त्वथा त्वचा, जिह्वा जिह्वा जिह्वा, नासिका नासिका, अक्षिणी आंभ नेत्र, कर्णौ च अने डान और कान, पञ्च पांच पांच, बुद्धीन्द्रियाणि ज्ञानेन्द्रिया छे ज्ञानेन्द्रियां है, तत् यथा जेभडे जैसे, स्पर्शनम् स्पर्शन स्पर्शन, रसनम् रसन रसन, घ्राणम् घ्राणु घ्राण, दर्शनम् दर्शन दर्शन, श्रोत्रम् इति श्रोत्र श्रोत्र, पञ्च पांच पाच, कर्मेन्द्रियाणि कर्मेन्द्रियां छे कर्मेन्द्रियां है, तत् यथा जेभडे जैसे, हस्तौ हाथ दो हाथ, पादौ पाद दो पाँव, पायुः गुदा गुदा, उपस्थः जननेन्द्रिय उपस्थ, जिह्वा च इति अने लुभ और जिह्वा ॥ ७ ॥

7. There are five seats of the sense-organs. They are skin, the tongue, the nose, eyes and ears. There are five cognitive senses. They are the faculties of touch, taste, smell, sight and hearing. There are five conative senses. They are the two hands, the feet, the rectum, sex-organ and the tongue

एक हृदयम्—

हृदयं चेतनाधिष्ठानमेकम् ॥ ८ ॥

चेतना- चेतनानु चेतनाका, अधिष्ठानम् अधिष्ठान अधिष्ठान, हृदयम् हृदय हृदय, एकम् एक छे एक है ॥ ८ ॥

8. The seat of consciousness is single — the heart

दश प्राणायतनानि—

दश प्राणायतनानि; तद्यथा—मूर्धा, कण्ठः, हृदयं, नाभिः, गुदं, वस्तिः, ओजः, शुक्रं, शोणितं, मांसमिति। तेषु षट् पूर्वाणि मर्मसंख्यातानि ॥ ९ ॥

दश दश दस, प्राण-आयतनानि प्राणानां स्थान छे प्राणके स्थान हैं, तत् यथा जेभडे जैसे, मूर्धा मूर्धा मूर्धा, कण्ठः कंठ कठ, हृदयम् हृदय हृदय, नाभिः नाभि नाभि, गुदम् गुदा गुदा, वस्तिः अस्ति वस्ति, ओज ओज ओज, शुक्रम् शुक्र शुक्र, शोणितम् शोणित रक्त, मांसम् इति अने मांस और मांस, तेषु तेभानां उनमें पूर्वाणि पहलेवां पहिले, षट् छे छ, मर्म- मर्म मर्म, संख्यातानि मान्यां छे कहे है ॥ ९ ॥

9. The resorts of life are ten. They are the head, throat, heart, umbilicus, rectum, bladder, vital essence, semen, blood and flesh. Of these ten, the first six are considered to be vital organs

पञ्चदश कोष्ठाङ्गानि—

पञ्चदश कोष्ठाङ्गानि; तद्यथा—नाभिश्च, हृदयं च, क्लोम च, यकृच्च, प्लीहा च, वृक्कौ च, वस्तिश्च, पुरीषाधारश्च, आमाशयश्च, पक्वाशयश्च, उत्तर-गुदं च, अधरगुदं च, श्लुदान्त्रं च, स्थूलान्त्रं च, वपावहनं चेति ॥ १० ॥

पञ्चदश पंद्दर पंद्दह, कोष्ठाङ्गानि कोष्ठानां अंग छे कोष्ठांग है, तत् यथा जेभडे जैसे, नाभि च नाभि नाभि, हृदयम् च हृदय हृदय, क्लोम च क्लोम क्लोम, यकृत् च यकृत् यकृत्, प्लीहा च प्लीहा प्लीहा, वृक्कौ च जे वृक्क दो वृक्क, वस्तिः च अस्ति वस्ति, पुरीषाधार च पुरीषाधार पुरीषाधार, आमाशय च आमाशय

१० कोष्ठाङ्गानि—कोष्ठस्थानानि (प)

,, वृक्कौ-वृक्कौ (च.)

,, आमाशयश्च—आमाशयश्चेति (च)

आमाशय, पक्काशय च पक्ष्वाशय पक्काशय, उत्तरगुदम् च उत्तरगुद उत्तरगुद, अधरगुदम् च अधरगुद अधरगुद, क्षुद्रान्त्रम् च क्षुद्रान्त्र क्षुद्रान्त्र, स्थूलान्त्रम् च स्थूलान्त्र स्थूलान्त्र, वपावहनम् च इति अने वपावहन और वपावहन ॥ १० ॥

10. The parts of the alimentary tract are fifteen They are the umbilicus, the heart, the Kloman, the liver, the spleen the two kidneys, the bladder, the pelvic colon, the stomach, the colon, the rectum, the anus, the small intestine, the large intestine and the omentum.

षट्पञ्चाशत्प्रत्यङ्गानि—

षट्पञ्चाशत् प्रत्यङ्गानि षट्स्वङ्गेषूपनिबद्धानि, यान्यपरिसंख्यातानि पूर्वमङ्गेषु परिसंख्यायमानेषु, तान्यन्यैः पर्यायैरिह प्रकाश्यानि भवन्ति ।

षट्सु अङ्गेषु ७ अंगोभां छ अंगोंमें, उपनिबद्धानि परस्पर भेदाथेक्षां परस्पर जुड़े हुए, षट्-पञ्चाशत् ७५पन छप्पन, प्रत्यङ्गानि प्रत्यंगो छे प्रत्यंग है, पूर्वम् अङ्गेषु पूर्वे अंगोनी प्रथम अंगोके, परिसंख्यायमानेषु गणना करवाभां आवतां गिने जाते समय, यानि ७ जो, अपरिसंख्यातानि गणनाभां आव्यां न हतां नहीं गिने गये, तानि तेओनी वह, इह अर्थां यहा, अन्यैः पर्यायै अन्य पर्यायोवडे अन्य पर्यायोसे, प्रकाश्यानि भवन्ति प्रकाशित करवाभां आव्या छे वतलाये गये हैं;

11-(1). There are fifty-six subsidiary members attached to the six main members of the body. These have not been enumerated in the foregoing description of limbs. They will be described according to a different method of classification.

तद्यथा—द्वे जङ्घापिण्डिके, द्वे ऊरुपिण्डिके, द्वौ स्फिचौ, द्वौ वृषणौ, एकं शोफः, द्वे उखे, द्वौ वङ्गणौ, द्वौ कुकुन्दरौ, एकं वस्तिशीर्षम्, एकमुदरं, द्वौ स्तनौ, द्वौ श्लेष्मभुवौ, द्वे वाहुपिण्डिके, चिबुकमेकं, द्वावोष्ठौ, द्वे सूक्ण्यौ, द्वौ दन्तवेष्टकौ, एकं तालु, एका गलशुण्डिका, द्वे उपजिह्विके, एका गोजिह्विका, द्वौ गण्डौ, द्वे कर्णशकुलिके, द्वौ कर्णपुत्रकौ, द्वे अक्षिकूटे, चत्वार्यक्षिवर्तमानि, द्वे अक्षिकवीनिके, द्वे भ्रुवौ, एकाऽवटुः, चत्वारि पाणिपादद्वयानि ॥ ११ ॥

तत् यथा ७६के जैसे, द्वे भे दो, जङ्घापिण्डिके ७६धानी पिंडीओ जंघाकी पिण्डलियाँ, द्वे भे दो, ऊरुपिण्डिके साथानी पिंडीओ ऊरुकी पिण्डलियाँ, द्वौ भे दो, स्फिचौ नितभ नितम्ब, द्वौ भे दो, वृषणौ वृषण, एकम् ओ३ एक, शोफः शिश शिश्र, द्वे भे दो, उखे भगल बगल, द्वौ भे दो, वङ्गणौ वक्ष्य वक्षण, द्वौ भे दो, कुकुन्दरौ कुकुन्दर कुकुन्दर, एकम् ओ३ एक, वस्तिशीर्षम् पेडु वस्तिशीर्ष, एकम् ओ३ एक, उदरम् पे२ उदर, द्वौ भे दो, स्तनौ स्तन स्तन, द्वौ भे दो, श्लेष्मभुवौ छातीना उरत भाग छातीके उन्नत भाग, द्वे भे दो, वाहुपिण्डिके भाहुनी पिंडीओ वाहुकी पिण्डलियाँ, एकम् ओ३ एक, चिबुकम् हडपथी चिबुक, द्वौ भे दो, ओष्ठौ हो३ होठ, द्वे भे दो, सूक्ण्यौ सक्किणी सक्किणी, द्वौ भे दो, दन्तवेष्टकौ पे३ दन्तवेष्टक, एकम् ओ३ एक, तालु ता३तु तालु, एका ओ३ एक, गलशुण्डिका प३७७ गलशुण्डी, द्वे भे दो, उपजिह्विके थो३थो उपजिह्विकाएँ, एका ओ३ एक, गोजिह्विका प्रधानजिह्वा प्रधान जिह्वा, द्वौ गण्डौ भे गाल दो गण्ड, द्वे भे दो, कर्णशकुलिके डानसील कर्णशकुलियाँ, द्वौ भे दो, कर्णपुत्रकौ कर्णपुत्रक कर्णपुत्रक, द्वे भे दो, अक्षिकूटे अक्षिकूट अक्षिकूट, चत्वारि थार चार,

११ द्वे जङ्घापिण्डिके—द्वे जङ्घे द्वे पिण्डिके (प)

„ पिण्डिके—पिण्डिके (ज)

„ कुकुन्दरौ—कुन्दरुको (प.)

„ श्लेष्मभुवौ—भ्रुवौ (च व. द. ध.)

„ एकाऽवटुः—एकमवटु (अ.)

११. प्रकाश्यानि—प्रकाश्य व्याख्यातानि (च. त. ध. प.)

अक्षिवर्तमानि येषाम् अक्षिवर्तमान, द्वे ये दो, अक्षिकनी-
निके अभनी डीडीओ अक्षिकनीनिका, द्वे ये दो,
श्रुवौ भ्रमर भौए, एका औके एक, अवटुः अवटु अवटु,
चत्वारि चार चार, पाणिपादहृदयानि हाथपगना तणियां
हाथपाँवके तल ॥ ११ ॥

11 They are—two calves, two
thigh musculatures, two buttocks,
two testes, one phallus, two axilla, two
groins, two flanks, one pelvis, one
belly, two breasts, two shoulders, two
arm musculatures, one chin, two lips,
two corners of the mouth, two gums,
one palate, one uvula, two tonsils,
one tongue, two cheeks, two pinnae
of the ears (hollow part of the exte-
rnal ear), two ears, two orbits of the
eye, tragus and anti-tragus, four eye-
lids, two pupils of the eye, two
eye-brows, one nape, two palms and
two soles

नव द्वाराणि—

नव महान्ति छिद्राणि—सप्त शिरसि, द्वे चाधः १२

नव नव नौ, महान्ति भोटां बड़े, छिद्राणि छिद्रो
छे छिद्र है, सप्त सात सात, शिरसि शिरसां छे शिरमें
है, द्वे च अने ओ और दो, अध नीचे छे नीचे
है ॥ १२ ॥

12. Nine major orifices:—seven in
the head and two in the lower part
of the trunk.

एतावद्दृश्यं शक्यमपि निर्देष्टुम् ॥ १३ ॥

एतावत् आटखुं इतना, दृश्यम् प्रत्यक्ष छे प्रत्यक्ष है,
निर्देष्टुम् आधी तेओने निर्देश करवै अतः उसका
निर्देश, अपि पखु सी, शक्यम् शक्य छे हो सकता
है ॥ १३ ॥

13. So much is perceptible and
easy of description.

स्नायु सिरा-धमनी-पेशी-मर्म-सन्धि-केश-श्मश्रु-लोम्ना सख्या-
कथनम्—

अनिर्देश्यमतः परं तर्क्यमेव । तद्यथा—नव
स्नायुशतानि, सप्त सिराशतानि, द्वे धमनीशते,
चत्वारि पेशीशतानि, सप्तोत्तरं मर्मशतं, द्वे सन्धि-
शते, एकोनत्रिंशत्सहस्राणि नव च शतानि षट्प-
ञ्चाशत्कानि सिराधमनीनामणुशः प्रविभज्यमा-
नानां मुख्याप्रपरिमाणं, तावन्ति चैव केशश्मश्रु-
लोमानीति । एतद्यथावत्संख्यातं त्वक्प्रभृति दृश्यं,
तर्क्यमतः परम् । एतदुभयमपि न विकल्पते,
प्रकृतिभावाच्छरीरस्य ॥ १४ ॥

अत परम् ७वे पछी डेहेवाना पदाथी इससे आगे
कहे जानेवाले भाव, अनिर्देश्यम् निर्देश करी शक्य
ओवा नथी निर्देश हो सके ऐसे नहीं है, तर्क्यम् एव
आधी तेओ अनुमानगम्य छे अत. वे अनुमानगम्य
ही है, तत् यथा जेभेके जैसे नव स्नायुशतानि नवसे
स्नायुओ नौ सो स्नायु, सप्त सिराशतानि सातसे
शिराओ सातसो सिराएँ, द्वे धमनीशते ओसे धमनीओ
दोसौ धमनियाँ, चत्वारि पेशीशतानि चारसे भासपे-
शीओ चारसौ मासपेशियाँ, सप्तोत्तरम् मर्मशतम् ओकेसे
सात भर्म एकसौ सात मर्म, द्वे सन्धिशते ओसे
सन्धिओ दोसौ सन्धियाँ, अणुशः अति सूक्ष्म रीते
अति सूक्ष्म, प्रविभज्यमानानाम् विलक्षत यती भागोंमें
विभक्त, सिराधमनीनाम् सिराओ अने धमनीओना

१४ चत्वारि पेशीशतानि—पञ्च पेशीशतानि (च त द ध)

,, द्वे सन्धिशते—द्वे पुन सन्धिशते (ध)

,, एकोनत्रिंशत्सहस्राणि—एकोनत्रिंशत्सहस्राणि (ध.)

,, षट्पञ्चाशत्कानि—षट्पञ्चाशत्सहस्राणि (द)

,, एतद—एतावद् (च.)

,, एतदुभयमपि न विकल्पते प्रकृतिभावाच्छरीरस्य—एके नदु-
भयमपि न विकल्पयन्ते प्रकृतिभावाच्छरीरस्य (च. ध.)

,, एतदुभयमपि न विकल्पते प्रकृतिभावाच्छरीरस्य—त्वक्प्रभृति
दृश्यं तर्क्यमेवेत्येके तदुभयमपि न विकल्पते प्रकृतिभावा-
च्छरीरस्य (ध)

सिरा और घमनियोंके, सुखाप्रपरिमाणम् भुभाअनी स'प्या सुखामोकी संख्या, एकोनत्रिंशत् औगलुनीस उनतीस, सहस्राणि ६०१२ हजार, नव च शतानि नवसो नवसौ, षट्पञ्चाशत्कानि ७५५५५ छे छप्पन है, तावन्ति च एव अने ते०६०५५ और उतने ही, केशश्मश्रुलोमानि केश, दाढीभूछना नाण अने इ'वाडा छे केश, दाढी-मूँछके बाल और लोम है, इति आभ इस तरह, त्वक्प्र-भृति त्वया आदि त्वचादि, दृश्यम् दृश्य छे दृश्य है, अत परम् अने अे सिवाय कडेवाभा आवेला पदार्थों और इसके अतिरिक्त कहे गये भाव. तर्क्यम् तर्क्य छे अनुमानगम्य हैं, एतत् आ यह, यथावत् यथावत् ठीक ठीक, संख्यातम् गलुना करी छे गिना दिया है, शरीरस्य शरीर शरीरके, प्रकृतिभावात् नीरोग रक्षा सुधी नीरोग रहने तक, एतत् उभयम् अपि अे अ-नेभा पलु यह दोनों भी, न विकल्पते उर्ध्व ईश्वर यतो नथी नहीं बदलते ॥ १४ ॥

14. Beyond this what is not demonstrated here is to be inferred. Thus for instance, there are 900 sinews in the body, 700 vessels, 200 arteries, 400 muscles, 107 vital parts, 200 joints, 29956 terminal ramifications of the arteries and capillaries; and the same number (29956) of hairs of the head, beard and body. Thus the body-parts which have been described here correctly are visible as far as the skin, parts interior to the skin are to be only inferred. Both classes of body-parts (those which are visible and those which are established by inference) do not reveal individual variation so long as the body remains normal.

शरीरे अञ्जल्या परिमेयानि द्रव्याणि—

यत्त्वञ्जलिसंख्येयं तदुपदेक्ष्यामः; तत् परं प्रमाणमभिज्ञेयं, तच्च वृद्धिहासयोगि, तर्क्यमेव ।

तद्यथा—दशोदकस्याञ्जलयः शरीरे स्वेनाञ्जलिप्र-माणेन, यत्तु प्रच्यवमानं पुरीषमनुबध्नात्यतियोगेन तथा मूत्रं रुधिरमन्यांश्च शरीरधातून्, यत्तु सर्व-शरीरचरं बाह्या त्वग्विभर्ति, यत्तु त्वगन्तरे व्रणगतं लसीकाशब्दं लभते, यच्चोष्मणाऽनुबद्धं लोमकूपेभ्यो निष्पतत् स्वेदशब्दमवाप्नोति, तदुदकं दशाञ्जलिप्रमाणं; नवाञ्जलयः पूर्वस्याहारपरिणाम-धातोः, यं 'रस' इत्याचक्षते; अष्टौ शोणितस्य, सप्त पुरीषस्य, षट् श्लेष्मणः, पञ्च पित्तस्य, चत्वारो मूत्रस्य, प्रयो वसायाः, द्वौ मेदसः, एको मज्जायाः, मस्तिष्कस्यार्धाञ्जलिः, शुक्रस्य तावदेव प्रमाणं, तावदेव श्लैष्मिकस्यौजस इति । एतच्छरीरतत्त्वमुक्तम् ॥ १५ ॥

यत् तु जे जो, अञ्जलिसंख्येयम् अञ्जलिना भापथी अक्षी शक्या छे अञ्जलिसे जाने जाते है, तत् तेने उसे, उपदेक्ष्याम उपदेश करु कहेगे, तत् तेने उनका, परम् परम् उच्छेद, प्रमाणम् प्रमापु प्रमाण, अभिज्ञेयम् अलुपु भेध अे समझना चाहिए, तत् च ते वह, वृद्धिहासयोगि वधारे औधुं पलु भाय छे घटता बढ़ता भी रहता है, तर्क्यम् एव अने अनुमानगम्य छे और अनुमानगम्य है, तत् यथा जेभके जैसे, स्वेन योतानी अपनी, अञ्जलिप्रमाणेन अञ्जलिना प्रमापुथी अञ्जलिके प्रमाणसे, शरीरे शरीरभा शरीरमें, उदकस्य अञ्जली जलकी, दश दश दस, अञ्जलयः अञ्जलि छे अञ्जलियाँ है, यत् तु जे जो, अतियोगेन अतियोगथी अतियोगसे, प्रच्य-वमानम् पहर नीकणता बाहिर निकलनेवाले, पुरीषम् भुणनी साथे पुरीषके साथ, अनुबध्नाति ओडायेलु रहे छे अर्थात् पहर नीकणे छे लगा रहता है अर्थात् बाहिर निकलता है, तथा तथा तथा, मूत्रम् जे अतियोगथी मूत्र जो अतियोगसे मूत्र, रुधिरम् रक्त रक्त, अन्याम्

१५ लोमकूपेभ्यो—लोमभ्यो (य.)

य 'रस'—य त रस (घ)

द्वौ मेदस. — एको मेदस (घ)

एको मज्जायाः—एको मज्जा (क. घ च)

तावदेव श्लैष्मिकस्यौजस इति—तावदेव चौजस. स्त्रीणामार्त-वस्य चत्वारोऽञ्जलय (घ प क)

श्लैष्मिकस्यौजसः—श्लेष्मणस्यौजसः (घ.)

अने भीम और अन्य, शरीरधातु च शरीरना धातुओंकी साथे अहार नीकने छे शरीरकी धातुओंके साथ बाहिर निकलता है, सर्वशरीरचरम् सर्व शरीरभां इतरा सारे शरीरमें विचरनेवाले, यत् तु नेने जिसको, बाह्य त्वक् आद्य त्वया बाह्य त्वचा, विभक्ति धारणु करी राणे छे धारण करती है, त्वगन्तरे आमडीनी अ हर त्वचाके अन्दर, व्रणगतम् प्रभुभां व्रणमें, यत् तु ने जो, लसीकाशब्दम् 'लसीका' शब्दने 'लसीका' शब्दको, लभते प्राप्त करे छे प्राप्त करता है, ऊष्मणा विष्मणा ऊष्माके, अनुबन्धम् योगे योगसे, यत् च नेने जो, लोमकूपेभ्यः रोमकूपभांथी रोमकूपसे, निष्पत्तु अहार नीकणतां बाहिर निकलकर, स्वेदशब्दम् 'स्वेद' शब्दने स्वेदनामसे, अवाप्नोति प्राप्त थाय छे कहा जाता है, तत् उदकम् ते अथ वह जल, दन्नाञ्जलि- दश अ अ- दिना दस अंजलिके, प्रमाणम् प्रमाणुभां छे प्रमाणमें है यम् रसः नेने 'रस' जिसे 'रस', इति आचक्षते अम कहे छे ऐसा कहते है, पूर्वस्य आहारपरिणाम- धातोः ते, आहार पथी अतां विपन्न अता पडेया धातुनी उस, आहारके पचनेपर उत्पन्न होती पहली धातुकी, नव अञ्जलयः नव अ अदिओ छे नौ अंजलियाँ है, शोणितस्य रक्तानी रक्तकी, अष्टौ आठ आठ, पुरीषस्य मणनी पुरीषकी, सप्त सात सात, श्लेष्मणः षट् कइनी छे कफकी छे, पित्तस्य पञ्च पित्तानी पांच पित्तकी पाच, मूत्रस्य चत्वारः मूत्रनी चार मूत्रकी चार, वसाया वसानी वसाकी, त्रयः त्रयः त्रयः तीन, मेदसः द्वौ मेदनी अे मेदकी दो, मज्जाया एक मज्जानी अेक मज्जाकी एक, मस्तिष्कस्य मस्तिष्कनी मस्तिष्ककी, अर्धाञ्जलिः अर्धी अ अदि आधी अजलि, शुक्रस्य वीर्यं शुक्रका, तावत् एव तेऽक्षुं अ उतना ही, प्रमाणम् प्रमाणु छे प्रमाण है श्लेष्मिकस्य अने श्लेष्मजन्य और कफजन्य, ओजसः ओजसनु पक्षु ओजका भी, तावत् एव इति तेऽक्षुं अ प्रमाणु छे उतना ही प्रमाण है, एतत् आ यह, शरीरतत्त्वम् शरीरनु तत्त्व शरीरतत्त्व, उक्तम् कहुं छे कहा गया है ॥ १५ ॥

15. We shall now describe those substances in the body which are mea-

sured in "anjalis" (a measure formed by joining both hands in the manner of a cup). The measures here laid down relate to the ideal standard. These measures accordingly admit of increase and decrease; these, too, are to be only inferred. Thus the measure of the aqueous element in the body is ten anjalis measured with one's own hands. This aqueous element is distributed in various ways; thus firstly it is found in association with fecal matter that is being excessively eliminated, as also with urine, blood and other elements of the body, secondly, it is found all over the surface of the body, its seat being the external skin; thirdly, it is found below the skin as in an abscess, when it is given the name of lymph; and fourthly, it is found exuding from the hair-follicles driven by the body-heat, when it takes on the name of 'perspiration'; all these kinds of the aqueous element are of the measures of ten anjalis. There are nine anjalis of the first product of metabolised food, which is spoken of as 'the body-nutrient fluid', There are eight anjalis of the blood; seven of fecal matter, six of mucus-secretion; five of bile, four of urine; three of flesh-marrow; two of fat, one of bone-marrow, half an anjali of cerebro-spinal fluid, the same measure of spinal fluid and the same measure also of colloidal vital essence. Thus we have set forth the basic factors concerning the body.

पार्थिवादिभेदेन शरीराङ्गविभागः—

तत्र यद्विशेषतः स्थूलं स्थिर मूर्तिमद्रुख-
रकठिनमङ्गं नखास्थिदन्तमांसचर्मवर्चःकेशश्मश्रु-
लोमकण्डरादि तत् पार्थिवं गन्धो घ्राणं च; यद्
द्रवसरमन्दस्निग्धमृदुपिच्छिलं रसरुधिरवसाकफ-
पित्तमूत्रस्वेदादि तदाप्यं रसो रसनं च; यत्
पित्तमूत्रा च यो या च भाः शरीरे तत् सर्व-
माश्रेयं रूपं दर्शनं च; यदुच्छ्वासप्रश्वासोन्मेष-
निमेषाङ्कुञ्चनप्रसारणगमनप्रेरणधारणादि तद्वाय-
वीयं स्पर्शः स्पर्शनं च; यद्विविकं यदुच्यते
महान्ति चाणूनि स्रोतांसि तदान्तरीक्षं शब्दः
श्रोत्रं च, यत् प्रयोक्तृ तत् प्रधानं बुद्धिर्मनश्च ।
इति शरीरावयवसंख्या यथास्थूलभेदेनावयवानां
निर्दिष्टा ॥ १६ ॥

तत्र यत् तेभां ने वहा जो, विशेषत. विशेषे
करीने विशेष करके, स्थूलम् स्थूल स्थूल, स्थिरम् स्थिर
स्थिर, मूर्तिमत्-गुरु-खर- मूर्तिमान-गुरु-भर मूर्तिमान-गुरु-
खर, कठिनम् अङ्गम् अने कठिन अंग और कठिन अंग,
नख अस्थि-दन्त- तथा नख- डाडडा- दात और नख-अस्थि-
दन्त, मांस-चर्म-वर्चः- भूस-थर्म-भण मांस-चर्म-पुरीष,
केश-श्मश्रु- केश- दाढीमूछ केश- श्मश्रु, लोम-कण्डरादि
३ वाडां- कडा वगेरे लोम- कण्डरा आदि, तत् ते वे,
गन्ध तथा गंध तथा गन्ध, घ्राणम् च अने घ्राण
और घ्राण, पार्थिवम् पार्थिव छे पार्थिव है, यत् ने
जो, द्रव-सर-मन्द-स्निग्ध- द्रव-सर-मन्द-रिन्ध द्रव- सर
मन्द-स्निग्ध, मृदु-पिच्छिलम् मृदु-पिच्छिल मृदु- पिच्छिल,
रस-रुधिर-वसा- रस-रुधिर-वसा रस रुधिर वसा, कफ-
पित्त-मूत्र- कफ-पित्त-मूत्र कफ-पित्त- मूत्र, स्वेदादि स्वेद
वगेरे स्वेद आदि, तत् ते वे, रसः तथा रस तथा रस,
रसनम् च अने रसनेन्द्रिय और रसना, आप्यम् आप्य
छे आप्य हैं, यत् पित्तम् ने पित्त जो पित्त, य ऊष्मा
ने उष्मा जो ऊष्मा, या च शरीरे भा अने शरीरभां ने
कान्ति और शरीरमें जो कान्ति है, तत् सर्वम् ते सर्व वे

सव, रूपम् तथा रूप तथा रूप, दर्शनम् च अने दर्शनेन्द्रिय
और दर्शनेन्द्रिय, आग्नेयम् आग्नेय छे आग्नेय है, यत् ने
जो, उच्छ्वास-प्रश्वास- उच्छ्वास-प्रश्वास उच्छ्वास-प्रश्वास,
उन्मेष-निमेष उन्मेष-निमेष उन्मेष-निमेष, आकुञ्चन
प्रसारण- आकुञ्चन-प्रसारण आकुञ्चन प्रसारण, गमन-
प्रेरण- गमन-प्रेरण गमन-प्रेरण, धारणादि अने धारण
वगेरे और धारणादि, तत् ते वे, स्पर्श स्पर्शनम् च तथा
स्पर्श अने स्पर्शनेन्द्रिय तथा स्पर्श और स्पर्शनेन्द्रिय, वाय-
वीयम् वायवीय छे वायवीय हैं, यत् विविक्तम् ने विविक्त छे
जो विभक्त है, यत् उच्यते ने उच्यते छे जो कहा
जाता है, महान्ति अणूनि च अने ने मोटा तथा नाना
और बड़े तथा छोटे, स्रोतांसि स्रोता स्रोतां, तत् ते वे,
शब्दः तथा शब्द तथा शब्द, श्रोत्रम् च अने श्रोत्रेन्द्रिय
और श्रोत्र, आन्तरीक्षम् आन्तरीक्ष छे आन्तरीक्ष है, यत्
प्रयोक्तृ ने प्रेरक (आत्मा) छे जो प्रयोक्ता (आत्मा) है,
तत् ते वह, प्रधानम् प्रधान छे वह प्रधान है, बुद्धि-
मनः च बुद्धि अने मन पक्ष प्रधान छे बुद्धि और
मन भी प्रधान है, इति आम् इस तरह, अवयवानाम्
अवयवानां अवयवोंके, यथास्थूलभेदेन स्थूल भेद
प्रभाषे मोटे मोटे भेद द्वारा, शरीर अवयव- शरीरना
अवयवोंकी शरीरके अवयवोंकी, संख्या संख्या संख्या,
निर्दिष्टा अतावी छे बतलाई गई है ॥ १६ ॥

16 Whatever in the body is predo-
minantly made up of the following is
referable to the proto-element earth—
parts that are gross, firm, solid,
heavy, rough and hard; e. g. nails, bones,
teeth, flesh, skin, feces, hairs of the
head, face and body, tendons as well
as odour and the sense of smell
Whatever in the body is predominantly
made up of the following is referable
to the proto-element water. Parts
that are fluid, mobile, slow, unctuous,
soft and viscid, e. g. body-nutrient
fluid, blood, fat, mucus, bile, urine
and sweat etc; likewise taste and the

१६. °माम-°वेष्ट (ख.)

.. °श्मश्रुलोम-°श्मश्रुनखलोम (घ.)

.. यद्विभक्त यदुच्यते-यद्विविक्तमुच्यते (घ.)

sense of taste Whatever in the body is of the nature of pitta, heat and radiating lustre as well as color and appearance, is referable to the proto-element fire Whatever in the body is of the nature of inhalation and exhalation, opening and closing the eyes, contraction and extension, movement, impelling, holding etc., as well as touch and the sense of touch, are referable to the proto-element air. Whatever in the body is of the nature of porosity, utterance and the channels that are gross and minute, as well as sound and the sense of hearing, are referable to the proto-element ether The conscious principle, as also the mind and understanding, are referable to the primordial element—Pradhana Thus have been indicated the broad divisions of the body-parts as well as their number

परमाणुभेदेन शरीरावयवानामसंख्येयत्वम्—

शरीरावयवास्तु परमाणुभेदेनापरिसंख्येया भवन्ति, अतिबहुत्वात्तिसौक्ष्म्यादतीन्द्रियत्वाच्च । तेषां संयोगविभागे परमाणूनां कारणं वायुः कर्मस्वभावश्च ॥ १७ ॥

परमाणुभेदेन परमाणुना लेश्चि परमाणुके भेदेन, अतिबहुत्वात् अति अधिकताथी अति अधिक होनेसे, अतिसौक्ष्म्यात् अतिशय सूक्ष्मताथी अति सूक्ष्म होनेसे, अतीन्द्रियत्वात् च तथा इन्द्रियगम्य न होनाथी तथा अतीन्द्रिय होनेसे, शरीरावयवा. शरीरान्ता अवयवो शरीरके अवयव, अपरिसंख्येया असंख्य अमंख्य, भवन्ति छे है, तेषाम् ते जन, परमाणूनाम् परमाणुओना परमाणुओंके, संयोगविभागे संयोगमां अने विभागमां संयोग और विभागमें, वायु वायु वायु, कर्मस्वभाव च अने कर्म-

स्वभाव और कर्मस्वभाव. कारणम् कारणम् छे कारण है ॥ १७ ॥

17 The constituent parts of the body, if further divided into the atoms, are sure to become innumerable, since such cells or atoms are exceedingly numerous, very minute and ultra-sensory. In the conjunction and disjunction of cells, the activating factors are vata and the nature of action.

शरीरावयवसंख्याज्ञानफलम्—

तदेतच्छरीरं संख्यातमनेकावयवं दृष्टमेकत्वेन सङ्गः, पृथक्त्वेनापवर्गः । तत्र प्रधानमसक्तं सर्व-सत्तानिवृत्तौ निवर्तते इति ॥ १८ ॥

तत् एतत् ते आ वह यह, शरीरम् शरीरने शरीर अनेकावयवम् अनेक अवयवथी युक्त अनेक अवयववाला, संख्यातम् कथ्यु छे कहा गया है, एकत्वेन ओक रूपमां एक रूपमें, दृष्टम् जेनाथी देखनेसे, सङ्गः सङ्गनु कारण आसक्तिका हेतु है, पृथक्त्वेन अने अलग अलग देखने पर, अपवर्गः मोक्षनु कारण छे मोक्षका हेतु है, तत्र प्रधानम् तेमां आत्मा उसमें आत्मा, असक्तम् आसक्तिरहित छे आसक्तिरहित है, सर्व-सत्ता-निवृत्तौ सर्व पदार्थोंमां आस्थानी निवृत्ति थतां सब भावोंमें आस्थाकी निवृत्ति होने पर, निवर्तते इति स सा २ टणी अथ छे संवारकी निवृत्ति होती है ॥ १८ ॥

18 This embodiment which has thus been described and consists of many parts, when viewed as an individuality, gives rise to bondage; when contemplated with the analytical outlook it leads to salvation The primordial element of the Spirit is

१८ सङ्ग—मङ्गमख्यात (ष द थ)

,, सर्वसत्तानिवृत्तौ—सर्वसत्ताननिवृत्तौ (च व)

not attached to this conglomeration. When all the motivating factors (good and ill) have ceased to operate, the process of samsara (the cycle of birth and death) comes to an end

तत्र श्लोकौ—

शरीरसंख्यां यो वेद सर्वावयवशो भिषक् ।
तदज्ञाननिमित्तेन स मोहेन न युज्यते ॥ १९ ॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमां उपसंहरना ये श्लोका छे छे उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, य. ७ जो, भिषक् वैद्य वैद्य, सर्वावयवशः सर्व अनयवोथी संपूर्ण अवयवोंसे, शरीरसंख्याम् शरीरना ज्ञानने शरीरके तत्त्वको, वेद अथु छे जानता है, स ते वैद्य वह, तदज्ञाननिमित्तेन तेना अज्ञानथी उत्पन्न थता उसके अज्ञानजन्य, मोहेन मोहथी मोहसे, न नथी नहीं, युज्यते युक्त थता युक्त होता ॥ १९ ॥

Here are two recapitulatory verses—

19. The physician who knows the anatomical enumeration of the body together with a description of all its different members, is never a victim to the confusion arising from the ignorance thereof.

अमूढो मोहमूलैश्च न दोषैरभिभूयते ।

निर्दोषो निःस्पृहः शान्तः प्रशाम्यत्यपुनर्भवः ॥२०॥

अमूढ. मोह न पाभेथी मोहरहित, मोहमूलै. मोहउप भूगवाणा मोहजन्य, दोषै. च दोषोथी रागद्वेषादि दोषोंसे, न अभिभूयते पराभव पाभते। नथी पराभूत नहीं होता, निर्दोषः अने निर्दोष और दोषहीन, निःस्पृह निःस्पृह निःस्पृह, शान्त तथा सर्व क्रियाथी उपरांत थर् एवं सब क्रियासे उपरत हो कर, प्रशाम्यति न-भ भरथु लोगववाभा विश्रान्ति ले छे जन्म मरण भोगनेमें विश्रान्ति लेता है, (ततः तेथी इससे), अपुनर्भवः ते पुनर्भव-भरहित अने छे वह पुनर्जन्मरहित होता है ॥ २० ॥

20. The wise man does not come under the sway of the vitiating influences which give rise to delusion. Thus, freed of vitiating tendencies, devoid of desire, and established in tranquility, he attains peace and has no future birth

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते शरीरस्थाने
शरीरसंख्याशारीरं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

इति आ. प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरकथी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रभां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, शरीरस्थाने शरीरस्थान विषे शरीरस्थानमें, शरीरसंख्याशारीरम् 'शरीरसंख्याशारीर' 'शरीरसंख्याशारीर', नाम नामने नामका, सप्तम. सातमो सातवाँ, अध्याय अध्याय स पूर्ण थथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ ७ ॥

7. Thus in the section on Human Embodiment in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the seventh chapter entitled "The enumeration of the parts of the body" is completed.

अष्टमोऽध्यायः ।

आठमो अध्याय अध्याय आठवाँ

Chapter VIII

जातिसूत्रीयशारीरपक्रमः—

अथातो जातिसूत्रीयं शारीरं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अत. हवे अर्हाथी अब आगे, 'जातिसूत्रीयम् शारीरम्' 'जातिसूत्रीय शारीर' नामना अध्यायतु 'जातिसूत्रीयशारीर' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेथु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेय
आत्रेयने, इति ह आ विषयर्मा नीचे प्रभाणे ७ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स उद्धेष्टे कदा
हे ॥ २ ॥

1 We shall now expound the chapter entitled, "The continuation of one's lineage" in the section on Human Embodiment.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

स्त्रीपुरुषयोरमीष्टप्रजानिर्वृत्तिकरकर्मोपदेशः —

स्त्रीपुंसयोरव्यापन्नशुक्रशोणितगर्भाशययोः श्रे-
यसीं प्रजामिच्छतोस्तदर्थाभिनिर्वृत्तिकरं कर्मोपदे-
क्ष्यामः ॥ ३ ॥

अव्यापन्न- अविप्लव, शुक्रशोणित- वीर्य-
आर्तव शुक्र आर्तव, गर्भाशययो. अने गर्भाशयवाणां
और गर्भाशयवाले, श्रेयसीम् प्रजाम् श्रेष्ठ प्रभने उत्तम
सतानको, इच्छतो- इच्छतां चाहते हुए, स्त्रीपुंसयोः
स्त्रीपुरुषना स्त्रीपुरुषोके लिए, तदर्थ- ते श्रेष्ठ प्रभने
प्रयोजनना उस श्रेष्ठ प्रजारूप प्रयोजनके, अभिनिर्वृत्ति-
करम् साधक साधक, कर्म कर्मना कर्मका, उपदेक्ष्याम.
उपदेश करथु उपदेश करेंगे ॥ ३ ॥

3 We shall prescribe the regimen that will enable men and women of impaired semen, blood and uterus, who desire excellent progeny, to secure their objective.

अथाप्येतौ स्त्रीपुंसौ स्नेहस्वेदाभ्यामुपपाद्य, वम-
नविरेचनाभ्यां संशोध्य, क्रमेण प्रकृतिमापादयेत् ।
संशुद्धौ चास्थापनानुवासनाभ्यामुपाचरेत्; उपा-

३ स्त्रीपुंसयो — स्त्रीपुरुषयो. (क व)

,, 'गर्भाशययो' — 'योनिगर्भाशययो: (प)

,, तदर्थभिनिर्वृत्तिकर-तन्निर्वृत्तिकर (घ.)

४. स्त्रीपुंसौ-स्त्रीपुरुषौ (व)

चरेच्च मधुरौषधसस्कृताभ्यां घृतक्षीराभ्यां पुरुषं,
स्त्रियं तु तैलमाषाभ्याम् ॥ ४ ॥

अथ अपि एतौ आ इन, स्त्रीपुंसौ स्त्रीपुरुषने स्त्री-
पुरुषको, स्नेहस्वेदाभ्याम् स्नेहन अने स्वेदन स्नेहन और
स्वेदन, उपपाद्य करानीने दे कर, वमनविरेचनाभ्याम्
वमन अने विरेचनथी वमनविरेचनसे, संशोध्य स शो-
धन करानीने संशुद्ध करके, क्रमेण पेया आदिना कर्मथी
पेया आदिके क्रमसे, प्रकृतिन् स्वाभाविक बोधन पर
स्वाभाविक भोजन पर, मापादयेत् लावर्वा ले आवे, संशुद्धौ
च अने संशुद्धित थयेल तेथेने शुद्ध हुए इनको,
आस्थापन- आस्थापन आस्थापन, अनुवासनाभ्याम् अने
अनुवासन और अनुवासन, उपाचरेत् करानीने देवे,
मधुरौषध- तेभ्य मधुर औषधथी एव मधुरगणकी
औषधसे, सस्कृताभ्याम् सस्कृत करेला संस्कृत, घृतक्षी-
राभ्याम् घी अने दूधनु घी और दूधसे, पुरुषम् पुरुषने
पुरुषको, तैल- अने तेल और तैल, माषाभ्याम् तथा
अउद्धु एवं उद्धसे, स्त्रियम् च तु स्त्रीने स्त्रीको, उपा-
चरेत् सेवन करानीने उपचार करे ॥ ४ ॥

4. The man and woman should first be administered the oleation and sudation procedures, then cleansed by means of emetics and purgatives and thus gradually brought to a state of humoral concord. Purified thus, the couple should further be given the corrective and unctuous enemata. This should be followed, in the case of the man, by the administration of ghee and milk which have been prepared with the drugs of the sweet group and in the case of the woman, with the administration of oil and black-gram.

ऋतुकाले स्त्रिया पुरुषस्य च कर्तव्यम्—

ततः पुष्पात् प्रभृति त्रिरात्रमासीत् ब्रह्मचारि-

४ तैलमाषाभ्याम्-तैलमाषाभ्याम् (घ)

पयधःशायिनी, पाणिभ्यामन्नमज्जर्जरापात्राद्भुजाना,
न च काञ्चिन्मृजामापद्येत ।

ततः ५४। इसके बाद, पुष्पात् प्रभृति रत्नेदर्शनथी
भांडी श्रीं रजोदर्शनसे लेकर स्त्री, त्रिरात्रम् त्र्यु-
रात्रि सुधीं तीन रात्रि तक, ब्रह्मचारिणी श्रद्धार्थं तु
पालन करनेपर ब्रह्मचारिणी, अधःशायिनी धरती पर
सूनारी नीचे सोनेवाली, अज्जर्जरापात्रात् तथा कूटेल न
होय ऐवा पात्रभाथी और न टूटे पात्रसे, अन्नम्
अन्नं अन्नको, पाणिभ्याम् हाथवडे हाथोंसे, भुजानाम्
भोजन करनेपर भोजन करती हुई, आसीत यत्न रहे,
काञ्चिद् अने कर्धं पशु और किसी प्रकारके, मृजाम् च
अंगसंस्कार अंग संस्कारको, न आपद्येत करना नहि
न करे।

5-(1) Thereafter for three nights,
commencing with the onset of mens-
truation, the woman should abstain
from sexual congress, should sleep on
the floor, and eat her meals with her
hands from an unbroken platter and
avoid toilet.

ततश्चतुर्थेऽहन्येनामुत्साद्य सशिरस्कं स्नापयि-
त्वा शुक्लानि वासांस्याच्छादयेत् पुरुषं च ।

ततः ५४। इसके बाद, चतुर्थे अहनि योथे त्रिवसे
चौथे दिन, उत्साद्य उद्गतं न करानीने उत्सादन कराके,
सशिरस्कम् माथाभोगे शिरसहित, स्नापयित्वा नवरात्रीने
नहला कर, शुक्लानि श्वेत सफेद, वांसासि वस्त्रो वर्त्तको,
आच्छादयेत् पहरेरावर्वा पहिनावे, पुरुषम् च अने
पुरुषने पशु संदेह वस्त्र पहरेरावर्वा और पुरुषको
भी सफेद वस्त्र पहिनावे।

5-(2). On the fourth day she should
be massaged, bathed and shampooed
and attired in white raiment. So also
the man.

युग्मेषु दिनेषु पुत्रकामौ, अयुग्मेषु दुहितृकामौ संवसेताम्—

ततः शुक्लवाससौ स्रग्विणौ सुमनसावन्यो-
न्यमभिकामौ संवसेयातां स्नानात् प्रभृति युग्मे-
ष्वहःसु पुत्रकामौ, अयुग्मेषु दुहितृकामौ ॥५॥

ततः ५४। तदनन्तर, शुक्लवाससौ श्वेत वस्त्र-
वाणा सफेद वस्त्र पहिने हुए, स्रग्विणौ भालाधारी
पुष्पमालाधारी, सुमनसौ प्रसन्न मनवाणा प्रसन्नचित्त,
अन्योन्यम् तथा अन्योन्यनी तथा एक दूसरेको, अभि-
कामौ कामनावाणा श्री तथा पुरुष अनेसे चाहनेवाले
स्त्री और पुरुष दोनों, पुत्रकामौ ने पुत्रीकी धृष्ट्या होय
ते। यदि पुत्रीकी इच्छा हो तो, स्नानात् प्रभृति स्नानथी
भांडी स्नानसे लेकर, युग्मेषु ऐधीना सम, अहं सु
दिवसोभां दिनोंमें, दुहितृकामौ अने ने पुत्रीकी धृष्ट्या
होय तो और यदि पुत्रीकी इच्छा हो तो, अयुग्मेषु
ऐधीना दिवसोभां विषम दिनोंमें, संवसेयाताम् समागम
करवे समागम करें ॥ ५ ॥

5. Thereafter, the two, thus
attired in white, wearing garlands,
pleasant of disposition, desirous of each
other, should co-habit, coming to-
gether on the even days, counting from
the day of the purificatory bath, if
they seek a son, and on the odd days
if they seek a daughter.

न्युब्जपार्श्वगतस्त्रीसेवननिषेधः—

न च न्युब्जां पार्श्वगतां वा संसेवत।
न्युब्जाया वातो बलवान् स योनिं पीडयति,
पार्श्वगताया दक्षिणे पार्श्वे श्लेष्मा स च्युतः
पिदधाति गर्भाशयं, वामे पार्श्वे पित्तं तदस्याः

५. संवसेयाताम्—संवसेनाम् इति ब्रूयात् (ख घ त थ द)

६. स च्युत पिदधाति—सच्युतोऽपिदधाति (घ त.)

, , —स संवृतोऽपिदधाति (प.)

, , —प्रच्युतोऽपिदधाति (प)

, , तदस्याः—तस्याः (घ. थ)

पीडितं विदहति रक्तं शुक्रं च, तस्मादुत्ताना वीजं
गृह्णीयात्; तथाहि यथास्थानमवतिष्ठन्ते दोषाः ।
पर्याप्तिं चैनां शीतोदकेन परिपिञ्चेत् ।

न्युब्जाम् अधोभुभी अधोमुखी, पार्श्वगताम् वा
३ पञ्चाक्षर स्त्री साथे करवटसे लेटी हुई स्त्रीको, न च
ससेवेत सभागम न करवै सेवन न करे, न्युब्जाया
कारणके अधोभुभी स्त्रीने अधोमुखी स्त्रीका, वात. वायु
वायु, बलवान् भणवान् होय छे बलवान् होता है स-
ते वह, योनिम् योनिने योनिको, पीडयति पीडे छे
पीडित करता है, पार्श्वगतायाः पञ्चाक्षर स्त्रीने
पार्श्वमें लेटी हुईके, दक्षिणे पार्श्वे नभ्या पञ्चामां दक्षिण
पार्श्वमें, श्लेष्मा उक्ष होय छे कफ होता है, स च्युत.
ते छूटे पडीने वह अपने स्थानसे च्युत हो कर,
गर्भाशयम् गर्भाशयने गर्भाशयको, विदधाति अध करी
दे छे आच्छादित करता है, अस्या अने अनेना और
इसके, वामे पार्श्वे उभा पञ्चामां वाये पार्श्वमें, पित्तम्
पित्त होय छे पित्त रहता है, तद् पीडितम् ते एवावाथी
वह पीडित हुआ, रक्तम् रक्त आर्तव, शुक्रम् च अने
शुक्रने और शुक्रको, दहति विदग्ध करे छे विदग्ध करता
है, तस्माद् तथी इससे, उत्ताना स्त्रीथे यती रडीने
स्त्री चिती लेट कर, वीजम भीज वीजको, गृह्णीयात्
अङ्गु करवु ओष्ठथे ग्रहण करे, तथा हि कारणके ते
स्थितिमां ऐसा करनेसे, दोषा दोषो वातादि दोष,
यथान्थानम् स्वरथाने अपने स्थानमें, अवतिष्ठन्ते रहे छे
रहते हैं, पर्याप्ते च सभागम समाप्त यतां मैथुनके
समाप्त होने पर, एताम् अनु उसका, शीतोदकेन
शीतल न्द वडे शीतल जलसे, परिपिञ्चेत् परिषेथन
करवु परिषेचन करे ।

6-(1). During the sexual act the
woman should not assume a prone po-
sture, or lie on her side, for the peris-
taltic process becoming very powerful,
presses on the womb. If the woman
lying sideways, happens to be on her

६. रक्त शुक्र च-रक्तशुक्र (ष थ)

॥ तथा हि-तस्या. हि (स)

right side, then the phlegm, being
displaced, obstructs the entrance to the
womb, if on her left side, then the
pitta in her, being constrained, will burn
up both her own ovum and the semen
received from the man. Therefore the
woman should receive the seed, while
lying on her back For in that posture
the humors retain their respective
positions. After the consummation, the
woman should take a douche with cold
water

गर्भग्रहणविधि —

तत्रात्यशिता क्षुधिता पिपासिता भीता विमनाः
शोकार्ता क्रुद्धाऽन्यं च पुमांसमिच्छन्ती मैथुने
चातिकामा वा न गर्भं धत्ते, विगुणां वा प्रजां
जनयति ।

तत्र अत्यशिता अत्यंत खाई हुई,
क्षुधिता भूभी भूखी, पिपासिता तरसी प्यासी, भीता
भीधेदी भयग्रस्ता, विमना भिन्न उद्विग्नचित्त, शोकार्ता
शोकातुर शोकपीडित, क्रुद्धा क्रुद्ध क्रुद्ध, अन्यम् पुमांसम्
अन्य पुरुषने अन्य पुरुषको, इच्छन्ती च छच्छती चाहने-
वाली, मैथुने च अथवा मैथुनमां अथवा मैथुनमें,
अतिकामा वा अति कामनावाणी स्त्री अति कामना-
वाली स्त्री, गर्भम् गर्भने गर्भको, न धत्ते धारण
करती नहीं प्रहण नहीं करती, विगुणाम् वा अथवा
विगुण या तो विकृत, प्रजाम् प्रजने प्रजाको, जनयति
न-म आये छे उत्पन्न करती है।

6-(2). It should be remarked here
that if the woman has previously
overeaten or is famished or is
thirsty, or is frightened, or is de-
jected, or is affected with grief, or is
enraged, or loves another man, or is

६. चातिकामा वा-चातिकामा वा नारी (क ष झ.)

॥ ॥ -न चातिकामा वा. (प.)

over-passionate, then she will either fail to conceive or will give birth to defective offspring.

मैथुनेऽयोग्या स्त्री पुरुषश्च—

अतिबालामतिवृद्धां दीर्घरोगिणीमन्येन वा विकारेणोपसृष्टां वर्जयेत् । पुरुषेऽप्येत एव दोषाः । अतः सर्वदोषवर्जितौ स्त्रीपुरुषौ संसृज्येयाताम् ॥६॥

अतिबालाम् अतिबालिका अत्यन्त छोटी उम्रवाली, अतिवृद्धाम् अतिवृद्ध अधिक बूढी, दीर्घरोगिणीम् दीर्घ-रोगिणी चिररोगिणी, मन्येन क्रेभीन् या अन्य, विकारेण वा रोगथी कुष्ठादि विकारसे, उपसृष्टाम् युक्त स्त्रीने। युक्त स्त्रीका, वर्जयेत् त्याग करवे। परित्याग करे, पुरुषे अपि पुरुषमां यत् पुरुषमें भी, एते एव ये ही, दोषा दोषा छे दोष जाने, अतः तेथी इस लिए, सर्वदोषवर्जितौ भधा दोषरहित सब दोषोंसे रहित, स्त्रीपुरुषौ स्त्रीपुरुषोश्च स्त्रीपुरुषोंको, संसृज्येयाताम् समागम करवे। भेष्टे समागम करना चाहिए ॥ ६ ॥

6. A very young girl or very old woman, or a woman who is a chronic invalid, or one who is tainted with any other abnormality, should be eschewed as a partner. In the case of the man, too, these same are regarded as faults. Hence a man and a woman who are free from all defects should alone unite for procreation

कथभृतौ स्त्रीपुरुषौ मैथुनमुपेयाताम्—

संजातहर्षौ मैथुने चानुकूलाविष्टगन्धं स्वास्तीर्णं सुखं शयनमुपकल्प्य मनोज्ञं हितमशनमशित्वा नात्यशितौ दक्षिणपादेन पुमानारोहेत् वामपादेन स्त्री ॥ ७ ॥

इष्टगन्धम् गमती सुगन्धवाणु इष्ट गन्धवाली, स्वास्तीर्णम् सारी रीति भिन्नवेधु अच्छी तरहसे विछाई हुई, सुखम् अने सुभक्ष्य और सुखप्रद, शयनम् शयन सेज, उपकल्प्य तैयार करीने तैयार कर, मनोज्ञम् मनोगमत् मनोज्ञ, हितम् तथा हितकारक तथा हित, अशनम् अशित्वा भोजन करीने भोजन करके, न अत्यशितौ परतु भद्र भाधा वगर परन्तु अत्यन्त न खाये हुए, सजातहर्षौ हर्षयुक्त हर्षयुक्त, मैथुने च अने मैथुन भाटे और मैथुनमें, अनुकूलौ अनुकूल यथ अनुकूल हो कर, पुमान् पुरुषे पुरुष, दक्षिणपादेन वामपादेन दाहिने पैरसे, स्त्री अने स्त्रीसे और स्त्री, वामपादेन वामपादेन बायें पैरसे, आरोहेत् आरोहण करवु भेष्टे चढे ॥ ७ ॥

7 The couple, who are ardent and mutually attractive in the sexual act, having caused a pleasant-smelling, well-spread and comfortable bed to be made, should after partaking lightly of a cordial and wholesome repast, ascend the couch, the man placing the right foot first and the woman the left.

तत्र मन्त्रः—

तत्र मन्त्रं प्रयुञ्जीत—“अहिरसि आयुरसि सर्वतः प्रतिष्ठाऽसि घाता त्वा ददतु विघाता त्वा दघातु ब्रह्मवर्चसा भव” इति ।

“ब्रह्मा बृहस्पतिर्विष्णुः सोमः सूर्यस्तथाऽश्विनौ । भगोऽथ मित्रावरुणौ वीरं ददतु मे सुतम्” इत्युक्त्वा संवसेयाताम् ॥ ८ ॥

तत्र त्यां वहा, मन्त्रम् मन्त्र मन्त्रको, प्रयुञ्जीत भक्षणवे। पढ़ें, अहिः असि तु सूर्य छे तू सूर्य है, आयुः असि तु आयुष्य छे तू आयु है, सर्वतः प्रतिष्ठा असि तुं

८. भव इति—भवेदिति (घ.)

“ वीर ददतु मे सुतम्—पुत्र वीर दधातु मे (घ. ज्ञ. थ. द. ष.)

“ ददतु—दधातु (क. घ. ङ.)

“ संवसेयाताम्—सवसेताम् (थ.)

७ चानुकूलाविष्टगन्धम्—चानुकूलमवाधमिष्टगन्धम् (प)

८ वामपादेन—वामेन (थ)

सर्वं तरङ्गं आश्रय छे तू सब ओरसे आश्रय है, धाता त्वा धाता तने धाता तुझे, ददतु अर्पाणु करो अर्पण करे, विधाता त्वा विधाता तने विधाता तेरा, दधातु पोषा पोषण करे, ब्रह्मवर्चसा ब्रह्मतेज्यो युक्त ब्रह्म-तेजवाला, भव इति था हो, ब्रह्मा ब्रह्मा ब्रह्मा, बृहस्पति बृहस्पति बृहस्पति, विष्णुः विष्णु विष्णु, सोम. चन्द्र, सूर्यः सूर्य सूर्य, तथा अश्विनौ तथा अश्विनी-कुमार तथा अश्विनीकुमार, भग भग भग, अथ मित्रा-वरुणौ तेभ्य मित्र तथा वरुण और मित्र एव वरुण, मे भने मुझे, वीरम् सुतम् वीर पुत्र वीर पुत्र, ददतु आपो प्रदान करे, इति उक्तवा ओम् ओम् इति ऐसा कह कर, सवसेयाताम् समागम इत्ये समागम करें ॥ ८ ॥

8 Then the following charm should be uttered apostrophizing the child that is to be:— "Thou art the day; thou art the life, thou art well established from all sides May the supporter endow thee, may the dispenser dis- pense to thee, be thou born with the Brahmic splendour." "May Brahma, Brihaspati, Vishnu, Soma, Surya and the two Aswins as also Bhaga, Mitra and Varuna, bless me with a hero son" Having uttered this, the two should unite

यादृशस्य पुत्रस्येच्छा तादृशः पुत्रीयो विधिः —

सा चेदेवमाशासीत्—बृहन्तमवदातं हर्य-क्षमोजस्विनं शुचिं सत्त्वसंपन्नं पुत्रमिच्छेयमिति, शुद्धज्ञानात् प्रभृत्यस्यै मन्थमवदातयवानां मधु-सर्पिभ्यां संसृज्य श्वेताया गोः सरूपवत्सायाः पयसाऽऽलोड्य राजते कांस्ये वा पात्रे काले काले सप्ताहं सततं प्रयच्छेत् पानाय ।

बृहन्तम् भडाडाय वहे गरीरवाले, अवदातम् गौरा वरुणाणो गौरवर्ण, हर्यक्षम सि ढसमान पराङ्गी सिंह जैसा पराकमी, ओजस्विनम् ओम्रवी

ओजस्वी, शुचिम् पवित्र पवित्र, सत्त्वसंपन्नम् अने सत्त्वस पन्न मनोवलसपन्न, पुत्रम् पुत्र पुत्र, इच्छेयम् इति भने भणे मुझे प्राप्त हो, एवम् ओम् ऐसा, सा आशासीत् चेत् ओ ते श्री छे तो जो वह स्त्री चाहे तो, शुद्धज्ञानात् शुद्ध ज्ञानधी शुद्ध ज्ञानके दिनसे, प्रभृति भांडीने ले कर, अवदातयवानाम् श्वेत ज्वना शुभ्र जौके, मन्थम् मन्थने मन्थको, मधुसर्पिभ्याम् मधु अने धी साथे मधु और धीके साथ, संसृज्य मिश्रित करीने मिश्रित कर, सरूपवत्साया पोताना जेवा जे इपथी युक्त वाछडावाणी अपने समान रूपसे युक्त वत्सवाली, श्वेतायाः श्वेत सफेद, गोः पयसा गायना दूध साथे गायके दूधके साथ, आलोड्य भेजवीने मिलाकर, राजते इपाना चादीके, कांस्ये वा के डांसाना वा कासीके, पात्रे पात्रमां पात्रमें, सप्ताहम् सात दिवस सुधी सात दिन तक, सततम् सतत निरंतर, काले काले समये समये समय समय पर, अस्यै अने इसको, पानाय पीया भाटे पीनेके लिए, प्रयच्छेत् आपने दे ।

9-(1). If the woman desires a son, saying, 'May I obtain a son, large of limb, white, with eyes like those of a lion, full of vigour, pure and endowed with genius', then beginning with the purificatory bath, viz, the post-menstrual bath, she should be given to drink a light porridge of white barley grain which has been well cleansed, sweetened with honey and ghee and diluted in the milk of a white cow having a white calf, out of a silver or bronze vessel, regularly morning and evening for a week.

प्रातश्च शालियवान्नविकारान् दधिमधुसर्पिभिः पयोभिर्वा संसृज्य भुञ्जीत, तथा सायमवदात-शरणशयनासनपानवसनभूषणा च स्यात् । सायं

१. भूषणा—भूषणवेशा (क त)

२. पानवसनभूषणा—यानवसनभूषणा (घ)

१. राजते—रौन्मे राजते (घ.)

प्रातश्च शश्वच्छ्वेतं महान्तं वृषभमाजानेयं वा हरिचन्दनाङ्गदं पश्येत् । सौम्याभिश्चैनां कथाभिर्मनोनुकूलाभिरुपासीत । सौम्याकृतिवचनोपचार-चेष्टांश्च स्त्रीपुरुषानितरानपि चेन्द्रियार्थान्वदातान् पश्येत् ।

प्रातः च पशुी सवारभां और प्रातः, शालियवाक-शालि तथा ज्वना शालि तथा जौके वने, विकारान् बोध्य पदार्थो भोज्य पदार्थोको, दक्षिमधुसर्पिभिः पयोभिः वा दही, मधु, घी तथा दूधनी साथे दही, मधु, घृत तथा दूधके साथ, संसृज्य भेणवीने मिला कर, भुञ्जीत भावा जेष्ठे भोजन करे, तथा सायम् तथा सांने और शामको, अवदात-श्वेत वरुणा श्वेत वर्णके, शरण-धर गृह, शयन-शयन शयन, आसन-आसन आसन, पान-वसन-पान-वस्त्र पान-वस्त्र, भूषणा च अने भूषणवाणा और भूषणवाला, स्यात् यथु जेष्ठे होवे, शश्वत् ह्रमेशां प्रतिदिन, सायम् प्रातः च सवारे अने सांने शाम और प्रात, श्वेतम् श्वेत वरुणा श्वेत वर्णके, महान्तम् महान वड़े शरीरवाले, वृषभम् वृषभनु वृषभको, आजानेयम् कुलीन अश्वनु कुलीन घोड़ेको, हरिचन्दनाङ्गदम् वा के सङ्केद यदनना अगरागनु अथवा श्वेत-चन्दनके अङ्गरागको, पश्येत् दर्शन करु देखे, सौम्याभि सुंदर सौम्य, मनोऽनुकूलाभि. च अने मनगमती और मनोरजन, कथाभिः कथाशैथी कहानियोंसे, एनाम् अने उसे, उपासीत रात्र राभवी बहलाया करे, सौम्य-सुंदर सौम्य, आकृति-वचन-आकृत-वचन आकार-वचन, उपचार-चेष्टान् च उपचार अने श्रेष्ठावाणा उपचार और चेष्टावाले, स्त्रीपुरुषान् स्त्रीपुरुषोने स्त्रीपुरुषोंको, इतरान् अपि तथा भीअ पशु और दूसरे भी, अवदातान् शुक्ल वरुणा श्वेतवर्ण, इन्द्रियार्थान् च इन्द्रियार्थोने चक्षुम्राद्य विषयोंको, पश्येत् जेवा दर्शन करे।

9-(2) In the forenoon, she should eat a dish prepared out of sali rice and barley mixed with curds, honey and ghee or with milk, similarly in the evening Her apartments, bed, seats, drinks, habiliment and ornaments should all be of the white color At

evening and morning time without fail, she should gaze on a white majestic bull or stallion or white sandal paste She should also be entertained with pleasant tales agreeable to her mood. She should feed her eyes on sights of men and women of gentle looks, speech, address and manners, as well as on sights of other objects that are white.

सहचर्यश्चैनां प्रियहिताभ्यां सततमुपचरेयु-स्तथा भर्ता । न च मिश्रीभावमापद्येयातामिति । अनेन विधिना सप्तरात्रं स्थित्वाऽष्टमेऽह्न्यापु-त्याङ्घ्रिः सशिरस्कं सह भर्त्रा अहतानि वस्त्राण्या-च्छादयेदवदातानि, अवदाताश्च स्रजो भूषणानि च विभृयात् ॥ ९ ॥

सहचर्यं च सहचरीशैशे सहेलिया, तथा भर्ता तथा पतिशै और पति भी, एनाम् अनी इसका, प्रियहिता-भ्याम् प्रिय अने हितकर आभतेथी प्रिय और हित व्यवहारोंसे, सततम् सतत निरंतर, उपचरेयु सेवा करवी उपचार करें, मिश्रीभावम् च परंतु अनेसे समागम किन्तु दोनों समागम, न आपद्येयाताम् इति न करवे न करें, अनेन विधिना आ विधिथी इस विधिसे, सप्तरात्रम् सात रात सुधी सात दिन तक, स्थित्वा रहने उपचार करके, अष्टमे अहनि आठमे दिवस आठवें दिन, भर्त्रा सह पति साथे पतिके साथ, सशिरस्कम् भरतकसाहित सर्व अगे शिरसहित, आङ्घ्रि-पाणीथी जलसे, आण्डुत्य नाडीने नहा कर, अहतानि नयां नये, अवदातानि च श्वेत सफेद, वस्त्राणि वस्त्रो वस्त्रोंको, आच्छादयेत् पडे-रवां धारण करे, अवदाता स्रजः च तथा श्वेत भाणाशै और श्वेत पुष्पमालाओं, भूषणानि च अने आभूषणो और आभूषणोंको, विभृयात् धारण करु करवां धारण करें ॥ ९ ॥

9. Her companions too, shall constantly regale her with pleasurable and wholesome things So, too, shall

the husband. The couple, shall, however, avoid sexual congress. Having in this manner passed the week, on the eighth day, she shall lave her person, including the head, with waters, in company with her husband, and shall put on new raiment that is white and shall wear white garlands and ornaments

तत ऋत्विक् प्रागुत्तरस्यां दिश्यगारस्य प्राक्प्रवणमुदक्प्रवणं वा प्रदेशमभिसमीक्ष्य, गोमयोदकाभ्यां स्थण्डिलमुपलिप्य, प्रोक्ष्य चोदकेन, वेदीमस्मिन् स्थापयेत् ।

ततः ऋत्विक् त्थार पथी ऋत्विगे इचके वाद ऋत्विक्, अगारस्य धरन्ती गृहके, प्रागुत्तरस्याम् धशान ईशान, दिशि दिशाभा दिशामे, प्राक्प्रवणम् पूर्व तरक्ष ढगता पूर्वकी ओर ढाल, उदक् प्रवणम् वा के उतर तरक्ष ढगता या उत्तरकी ओर ढाल, प्रदेशम् पृथ्वीना भागने भूभागको, अभिसमीक्ष्य ढेर्धने देख कर, गोमयोदकाभ्याम् गायना छालु तथा ढलथी गोमय और उदकसे, स्थण्डिलम् स्थण्डिलने पूजास्थानको, उपलिप्य ढी पीने लीप कर, उदकेन ढलथी जलसे, प्रोक्ष्य च प्रोक्षालु डरीने छोट कर, अस्मिन् ऐ ढेडाणे इममे, वेदीम् वेदीनी वेदीको, स्थापयेत् स्थापना डरन्ती स्थापन करे ।

10-(1). Thereafter the priest having selected a spot to the north-east of the dwelling place, with a downward slope towards the east or the north, shall, after smearing the ground with cow-dung and water, and sprinkling it with water, fix the altar

तां पश्चिमेनाहतवस्त्रसंचये श्वेतार्पणे चाप्यजिन उपविशेद् ब्राह्मणप्रयुक्तः, राजन्यप्रयुक्तस्तु वैयाघ्रे चर्मण्यानडुहे वा, वैश्यप्रयुक्तस्तु रौरवे वास्ते वा ।

१० उपलिप्य-उपसलिप्य (घ.)

ताम् पश्चिमेन तेनी पश्चिम तरक्ष उसकी पश्चिम ओर, ब्राह्मण- ब्राह्मणथी ब्राह्मणसे, प्रयुक्तः योऽभ्येदा ऋत्विगे नियुक्त हुए ऋत्विजको, अहत- नर्वा नवीन, वस्त्र- डपडाना कपडोंके, संचये समूह उपर संचय पर, श्वेत-सार्पणे वा अथवा सङ्के ढगढना अथवा श्वेत वृषभके, अजिने यर्भ उपर चर्म ऊपर, ऊमपि पथु भी, उपविशेत् ढेसपु ढेर्धने बैठना चाहिए, राजन्य- क्षत्रियथी क्षत्रियसे, प्रयुक्त योऽभ्येदा ऋत्विगे नियुक्त हुए ऋत्विक्को, वैयाघ्रे व्याघ्रयर्भ उपर व्याघ्रचर्म पर, आनडुहे वा चर्मणि अथवा सांढना यर्भ उपर अथवा साढके चर्म पर, वैश्य- अने वैश्यथी और वैश्यसे, प्रयुक्त तु योऽभ्येदा ऋत्विगे नियुक्त ऋत्विजको, रौरवे रुडुना रुकके, वास्ते वा अथवा ढडराना यर्भ उपर ढेसपु ढेर्धने अथवा वकरके चर्म पर बैठना चाहिए ।

10-(2) West of it (altar), the priest shall take his seat either on new piled cloth or on the skin of a white bull, if he is officiating at the behest of a Brahmana patron, if at the behest of a Kshatriya, on the skin of a tiger or a bull; if at the behest of a Vaisya, on the skin of a deer or a he-goat.

तत्रोपविष्टः पालाशीभिरैडुदीभिरौडुम्बरीभिर्माधुकीभिर्वा समिद्धिरग्निमुपसमाधाय, कुशैः परिस्तीर्य, परिधिभिश्च परिधाय, लाजैः शुक्लाभिश्च गन्धवतीभिः सुमनोभिरुपकिरेत् । तत्र प्रणीयोदपात्रं पवित्रपूतमुपसंस्कृत्य सर्पिराज्यार्थं यथोक्तवर्णानाजानेयादीन् समन्ततः स्थापयेत् ॥१०॥

तत्र त्यां वहा, उपविष्ट ढेसीने ऋत्विगे बैठ कर ऋत्विज, पालाशीभिः भाभरानी ढाककी, ऐडुदीभिः डगोरिथानी हिंगोटकी, औडुम्बरीभिः उभरानी गूलरकी, माधुकीभिः अथवा मडुडानी अथवा महुएकी, समिद्धिः समिधथी समिधाओंसे, अग्निम् अग्नि अग्निकी, उपसमाधाय स्थापन डरीने स्थापना करके, कुशैः ढर्भ कुशायें, परिस्तीर्य पाथरीने बिछा कर, परिधिभिः च अने थाः ढेडेने

और चार दण्डको, परिधाय अग्निनी चारै आलुओ
 उभा करीने अग्निकी चारों ओर खड़े करके, लाजैः
 दाज्यो लाजाओ, शुक्लामिः च तथा सङ्घे तथा श्वेत,
 गन्धवतीमि सुगन्धी सुगन्धी, सुमनोभिः पुष्पे पुष्प,
 उपकिरेत् येभेर वेरे चारों ओर बिखेरदे, तत्र त्यां
 वहा, पवित्रपूतम् २१२७ अने मन्त्रपूत स्वच्छ और
 मन्त्रपूत, उदपात्रम् जलपात्र जलपात्र, प्रणीय तैथार करी
 तैथार करके, आज्यार्थम् मन्त्रपूत करवा भाटे मन्त्रपूत
 करनेके लिए, सर्पिं धी घृनको, उपसंस्कृत्य संस्कारमन्त्रेथी
 संस्कार करीने संस्कारमन्त्रोंसे संस्कृत करके, यथोक्तवर्णानाम्
 उद्देश्ये वर्णानां कहे हुए वर्णवाले, आजानेयादीन् कुटीन्
 अग्निदीपानि कुलीन अग्निदीपोंको, समन्तत चारै आलु
 चारों ओर, स्थापयेत् स्थापन करवा स्थापन करे ॥१०॥

10. Thus seated, he shall, having kindled the sacrificial fire with the twigs either of palas, zacham oil plant, gular fig tree, or mohwah, spread the small sacrificial grass round about, and fix the stakes to enclose the fire, bestrew the alter-place with fried rice and with white and sweet smelling flowers. Then fetching a water-pot, clean and sanctified, and rendering the ghee fit for offering, he should cause the horse etc., of the described color, to be placed at the four corners.

ततः पुत्रकामा पश्चिमतोऽग्निं दक्षिणतो
 ब्राह्मणमुपविश्यानुलमेत सह भर्त्रा यथेष्टं पुत्र-
 माशासाना। ततस्तस्या आशासानाया ऋत्विक्
 प्रजापतिमभिनिर्दिश्य योनौ तस्याः कामपरिपू-
 रणार्थं काम्यामिष्टिं निर्वर्तयेद् 'विष्णुर्योनिं कल्प-
 यतु' इत्यनयर्चा। ततश्चैवाज्येन स्थालीपाकमभि-

घार्यं त्रिजुहुयाद्यथाज्ञायम्। मन्त्रोपमन्त्रितमुदपात्रं
 तस्यै दद्यात् सर्वोदकार्यान् कुरुष्वेति।

तत त्थार पछी उसके बाद, पुत्रकामा पुत्रनी
 कामनावाणी श्री पुत्रकी कामनावाली स्त्री, भर्त्रा सह
 पतिनी साथे पतिके साथ, पश्चिम अग्निनी अग्निके,
 पश्चिमत पश्चिम आलुओ पश्चिमकी ओर, ब्राह्मणम्
 अने ब्राह्मणुनी और ब्राह्मणके, दक्षिणतः दक्षिण
 आलुओ दक्षिणकी ओर, उपविश्य येसीने बैठ कर,
 यथेष्टम् यथेष्ट यथेष्ट, पुत्रम् पुत्रनी पुत्रकी, आशासाना
 आशा राखती आशा रखती हुई, अनुलमेत ऋत्विज्
 उद्देश्ये करे ऋत्विजके कथनानुसार करे, तत
 त्थार पछी उसके बाद, आशासानायाः पुत्रनी कामनावाणी
 पुत्रकी इच्छावाली, तस्या. ते श्रीनी उस स्त्रीकी, योनौ
 योनिमां योनिमें, तस्या. तेनी उसकी, काम- कामना
 कामना, परिपूरणार्थम् पूरी करवा भाटे पूर्ण करनेके
 लिए, ऋत्विक् ऋत्विजे ऋत्विज, प्रजापतिम् अभिपतितु
 प्रजापतिको, अभिनिर्दिश्य अग्निमन्त्रेण करीने अभिमन्त्रित
 करके. 'विष्णुर्योनिं कल्पयतु' इति अनया ऋचा
 'विष्णुर्योनिं प्रकल्पयतु' ओ ऋचा वरे 'विष्णुर्योनिं
 प्रकल्पयतु' इस ऋचासे, काम्याम् काम्य काम्य, इष्टिम् याग
 यागको, निर्वर्तयेत् करवे करे, तत च अने त्थार पछी
 और इसके बाद, स्थालीपाकम् यजुने चरुको, आज्येन
 धीनी साथे धीके साथ, अभिघार्यं येणवीने मिलाकर,
 यथाज्ञायम् देह अनुसार वेदानुसार, त्रिः त्रिजुहुवार तीन
 बार, जुहुयात् होम करवे हवन करे, सर्वोदकार्यान् उद्देश्ये
 उद्देश्ये सब जलकार्य, कुरुष्व आनाथी करवे इससे
 करो, इति ओम उद्देश्ये ऐसा कह कर, तस्यै तेने उसको,
 मन्त्रोपमन्त्रितम् मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रसे अभिमन्त्रित,
 उदपात्रम् जलपात्र जलपात्र, दद्यात् आप्तु देवे।

11-(1) Thereafter the woman wanting a son shall sit down to the west of the fire and to the south of the priest and together with her husband shall offer the oblation, expressing her longing for the son of her heart.

११. उपविश्यानुलमेत—उपवेश्यानुलमेत (त)

” ” —उपवेश्यानुलमेत (व.)

११. मन्त्रोपमन्त्रितम्—उपमन्त्रितम् (व. घ.)

” अभिघार्यं—अभिसत्तार्यं (घ.)

Unto her, thus expressing her wish, the priest addressing the God of procreation for the fructification of her desire in her womb, shall perform the boon-conferring sacrifice, by chanting the hymn, "May Vishnu fecundate the womb" etc Then mixing the oblation with the holy ghee, he should offer it thrice to the fire, reciting the appropriate vedic hymns. He should then give the sanctified pot of water to the woman saying, 'Do thou use this whenever thou art in need of water "

ततः समाप्ते कर्मणि पूर्व दक्षिणपादमभिहरन्ती प्रदक्षिणमग्निमनुपरिक्रामेत् सह भर्त्रा । ततो ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयित्वाऽऽज्यशेषं प्राश्नीयात् पूर्वं पुमान्, पश्चात् स्त्री; न चोच्छिष्टमवशेषयेत् । ततस्तौ सह संवसेयातामष्टरात्रं, तथाविधपरिच्छदावेव च स्यातां, तथेष्टपुत्रं जनयेताम् ॥११॥

ततः कर्मणि समाप्ते कर्म समाप्तं तथा पत्नी कर्म होनेके बाद, पूर्वम् प्रथम प्रथम, दक्षिणपादम् अभ्युपगमे दाहिने पैरको, अभिहरन्ती उपाडीने उठाती हुई, भर्त्रा सह पतिनी साथे पतिके साथ, अग्निम् अग्निने अग्निको, प्रदक्षिणम् अभ्युपगमे राशीने दाहिनी ओर रख कर, अनुपरिक्रामेत् स्त्री प्रदक्षिणा करे, ततः ते पत्नी उसके बाद, ब्राह्मणान् ब्राह्मणोंको पास, स्वस्ति वाचयित्वा स्वस्ति-वाचन करानीने स्वस्तिवाचन करा करके, आज्यशेषम् उपाडी रहेला धीने वचे हुए आज्यको, पूर्वम् प्रथम प्रथम, पुमान् पुरुष पुरुष, पश्चात् अने पत्नी और पीछे, स्त्री

११ अनुपरिक्रामेत् सह भर्त्रा—अनुपरिक्रामेत् (ख ष)

,, ततो ब्राह्मणान्—ततोऽनुपरिक्रम्य (घ.)

,, वाचयित्वा—वाचयित्वा सह भर्त्रा (ष ष)

,, पश्चात् स्त्री—ब्रवन्त्य स्त्री (घ.)

,, संवसेयाताम्—संवसेताम् (घ.)

स्त्री स्त्री, प्राश्नीयात् प्राशन करे प्राशन करे, उच्छिष्टम् च अने उच्छिष्ट और उच्छिष्ट, न अवशेषयेत् शेष न राभे शेष न रख छोड़े, ततः त्पारपत्नी उसके बाद, तौ ते दंपती वे दोनों, अष्टरात्रम् आठ रात्रि सुधी आठ दिन तक, सह संवसेयाताम् सहवास करे सहवास करे, तथाविध- अने उद्यां मुज्ज और कहे अनुसार, परिच्छदा एव च पहेरेशआदिवाणी श्वेत वस्त्रादिवाले, स्याताम् थाय होवे, तथा ते प्रभाणे करवाथी उस प्रकारके आचरणसे, इष्टपुत्रम् इष्ट पुत्रने इष्ट पुत्रको, जनयेताम् उत्पन्न करी शके छे उत्पन्न कर सकते है ॥ ११ ॥

11 On the completion of the rite, she should, placing her right foot first, walk round the fire keeping it to her right, accompanied by her husband Then, having obtained the blessing of the Brahmanas, the couple should partake of the remains of the sacrificial ghee, first the husband and afterwards the wife, taking care to leave no part uneaten After this the two shall co-habit for a period of eight nights, wearing the dress etc, as prescribed above. In this manner they will be able to procreate the longed-for son.

या तु स्त्री श्यामं लोहिताक्षं व्यूढोरस्कं महाबाहुं च पुत्रमाशासीत, या वा कृष्णं कृष्ण-मृदुदीर्घकेशं शुक्लाक्षं शुक्लदन्तं तेजस्विनमात्म-वन्तम्, एष एवानयोरपि होमविधिः । किन्तु परिवर्हो वर्षवर्जं स्यात् । पुत्रवर्णानुरूपस्तु यथा-शीरेव तयोः परिवर्होऽन्यः कार्यः स्यात् ॥१२॥

या तु अने जे स्त्री और जो स्त्री, श्यामम् श्याम श्यामवर्ण, लोहिताक्षम् लाल आंभवाणा लाल आंखोंवाले, व्यूढोरस्कम् विशाल छातीवाणा विशाल छातीवाले, महाबाहुम् च अने महाबाहु और महाबाहु, पुत्रम् पुत्रनी

१२ यथाशीरेव तयोः—यथाशीः (ख ष.)

पुत्रको, आशासीत आशा राभती होय चाहती हो, या वा अथवा ने अथवा जो, कृष्णम् डाणा काले, कृष्ण- अने डाणा और काले, मृदु- डाभण कोमल, दीर्घकेशम् दांभा डेश वाया लम्बे केशवाले, शुक्लाक्षम् सङ्घे आभोवाणा सफेद आखोंवाले, शुक्लदन्तम् सङ्घे दांतवाला सफेद दातवाले, तेजस्विनम् तेजस्वी तेजस्वी, आत्मवन्तम् अने जिते द्विय और जितेन्द्रिय, (पुत्रम् पुत्रनी पुत्रको, आशासीत धृच्छा राभती होय चाहती हो), अनयो अपि ये भन्ने माटे इन दोनोंके लिए, एषः एव आ न यही, होमविधिः होमविधि छे होमविधि है, किंतु परतु परतु, परिवर्ह उपरुपर परिच्छद, वर्णवर्जं स्यात् पूर्वोक्तवर्णवर्ण सिवायने होने भेधे पूर्वोक्तवर्णरहित होना चाहिए, यथाशी एव डाभना प्रभाषेण पुत्रेच्छाके अनुसार ही, पुत्रवर्णा- नुरूप तु पुत्रना वर्णने अनुपु पुत्रके वर्णके अनुरूप, तयो. ते भेने उन दोनोंके लिए, परिवर्ह. उपरुपर परिच्छद, अन्यः भीने अन्य ही, कार्यं स्यात् करवे भेधे करना चाहिए ॥ १२ ॥

12 As regards the woman who wishes for a son, dark-hued, red-eyed, broad-chested and mighty-armed, or as regards a woman who seeks a son, black of hue, with black, soft and long tresses, gleaming of eye and teeth, radiant and high-souled; for both these, too, the sacrificial procedure is the same as described above. The paraphernalia, however, will not be of the same color but it shall be made, in either case, to match the color of the sought-for son, agreeably to the prospective mother's desire.

शूद्रा तु नमस्कारमेव कुर्यात् (देवाग्निद्विज- गुरुतपस्विसिद्धेभ्यः) ॥ १३ ॥

शूद्रा तु शूद्राये ते शूद्रा तो, (देव- देव देव, अग्नि- अग्नि, द्विज- ब्राह्मण, गुरु- गुरु, गुरु,

तपस्वि- तपस्वी तपस्वी, सिद्धेभ्य अने सिद्धोने और सिद्धोंको), नमस्कारम् एवम् नमस्कार नमस्कार ही, कुर्यात् करवा करे ॥ १३ ॥

13. As regards the Sudra woman, the mere act of salutation to the gods, the sacred fire, the twice-born, the guardians, the saints and the adepts will suffice.

या या च यथाविधं पुत्रमाशासीत तस्यास्त- स्यास्तां तां पुत्राशिपमनुनिशम्य तांस्ताञ्जनपदा- न्मनसाऽनुपरिक्रामयेत् ।

या या च अने ने ने श्री और जो जो स्त्री, यथाविधम् नेवी जितना जिस प्रकारका, पुत्रम् पुत्रनी पुत्र, आशासीत धृच्छा राभती होय चाहती हो, तस्या. तस्याः तेनी तेनी उस उसकी, ताम ताम ते ते उस उस, पुत्राशिषम् पुत्रडाभना पुत्रकामनाके, अनुनिशम्य सांभणी श्रवण करके, तान् तान् ते ते उन उन, जनपदान् देशेभ्यः देशोभ्यः, मनसा मनसा मनसे, अनुपरिक्रामयेत् नवानु ध्यान करावपु भेधे जानेका ध्यान करवाना चाहिए ।

14-(1). On acquainting himself with the wish of a woman concerning the kind of son she would like to have, the physician, in attendance, should make her go over in her mind the countries of the appropriate description.

ततो या या येषां येषां जनपदानां मनुष्याणा- मनुरूपं पुत्रमाशासीत सा सा तेषां तेषां जनपदानां मनुष्याणामाहारविहारोपचारपरिच्छदाननुविध- त्स्वेति वाच्या स्यात् । इत्येतत् सर्वं पुत्राशिषां समृद्धिकरं कर्म व्याख्यातं भवति ॥ १४ ॥

तत त्पार पछी उसके बाद, या या ने ने जो जो, येषाम् येषाम् ने ने जिन जिन, जनपदानाम् देशेभ्यः देशोके, मनुष्याणाम् मनुष्योंके, अनुरूपम्

येषा सदश, पुत्रम् पुत्रनी पुत्रको, आशासीत धृष्टी
 होय चाहती हो, सा सा ते ते अीने उस उस लीको,
 तेषाम् तेषाम् ते ते उन उन, जनपदानाम् देशीनां
 देशीके, मनुष्याणाम् मनुष्यीना मनुष्यीके, आहार-आहार
 आहार, विहार-विहार विहार, उपचार-उपचार उपचार,
 परिच्छदान् अने उपरुपरु और वेशभूषाका, अनु-
 विधत्स्व अनुकरु करु अनुकरण किया करो, इति ऐ
 प्रभाशु इस प्रकार, वाच्या स्यात् कहेषु नेधे कहेना
 चाहिए, इति एतत् सर्वम् आ सधु यह सब, पुत्रा-
 शिषाम् पुत्रनी कामनाशेने पुत्रकामनाशेको, समृद्धि-
 करम् सिद्ध करुना सु सिद्ध करनेवाला, कर्म कर्म कर्म,
 व्याख्यातम् भवति कहेषु आ अयु छे कह दिया
 है ॥ १४ ॥

14. Then coming to the people of the country whose racial type corresponds to the lineaments the woman has wished for, the physician should direct her, saying, "Thou shalt imitate such and such people in the matter of diet, recreation, care and paraphernalia". Thus we have explained the whole procedure concerning the fulfilment of desire for sons.

शरीरस्य शुक्लादिवर्णवैशेष्ये हेत्वन्तरम्—

न खलु केवलमेतदेव कर्म वर्णवैशेष्यकरं भवति। अपि तु तेजोधातुरप्युदकान्तरिक्षधातु-
 प्रायोऽवदातवर्णकरो भवति, पृथिवीवायुधातुप्रायः
 कृष्णवर्णकरः समसर्वधातुप्रायः श्यामवर्णकरः ॥ १५ ॥

न खलु नहि के न तो, केवलम् केवल मात्र,
 एतत् एव आ न यही, कर्म कर्म कर्म, वर्णवैशेष्यकरम्
 वर्णना अमुक नेदने करुना सु वर्णके मेदविशेषको
 करनेवाला, भवति होय छे होता है, अपि तु परंतु
 किन्तु, उदक-अन्तरिक्ष- नय अने आकाश जल और
 आकाश, धातुप्राय ऐ धातुशेनी प्रधानतावाणे इन

धातुओंकी प्रधानतावाला, तेजोधातुः अग्निधातु अग्निधातु,
 अपि पृथु भी, अवदात-गौर गौर, वर्णकरः वर्ण करुना सु
 वर्णकर करनेवाला, भवति थाय छे होता है, पृथिवी-वायु-
 पृथ्वी अने वायु पृथ्वी और वायु, धातुप्राय. ऐ धातुशे-
 नी प्रधानतावाणे अग्निधातु इन धातुओंकी प्रधानता-
 वाला अग्निधातु, कृष्णवर्णकर कृष्ण वर्ण करुना सु
 कृष्ण वर्ण करनेवाला होता है, सम-सर्व-धातुप्राय. अने
 सर्व धातुशेनी साम्यनी प्रधानतावाणे अग्निधातु
 और सब धातुओंके साम्यकी प्रधानतावाला अग्निधातु,
 श्याम-वर्णकर श्याम वर्ण करुना सु श्याम वर्ण
 करनेवाला होता है ॥ १५ ॥

15. Nevertheless, the procedure we have laid down is not the only factor in the determination of complexion. There is also the light element, which when compounded mainly with the water and other elements, gives rise to the white color, when compounded mainly with the earth and the air elements, it gives rise to the black color; when compounded equally with the other four elements, it gives rise to the dark color.

सत्त्वविशेषोत्पत्तौ हेतु —

सत्त्ववैशेष्यकराणि पुनस्तेषां तेषां प्राणिनां
 मातापितृसत्त्वान्यन्तर्वत्न्याः श्रुतयश्चाभीक्षणं स्वो-
 च्चितं च कर्म सत्त्वविशेषाभ्यासश्चेति ॥ १६ ॥

पुन. वशी फिर, तेषाम् तेषाम् ते ते उन उन,
 प्राणिनाम् प्राणीशेनी प्राणियोंके, मातापितृ-मातापितृनां
 मातापिताके, सत्त्वानि मन मन, अन्तर्वत्न्या गर्भिणीनां
 गर्भिणीके, अभीक्षणम् वार वारनां वारवार, श्रुतय अथशु
 श्रवणों, स्वोचितम् कर्म च गर्भे पोते उपार्जन करुना सु
 कर्म गर्भका अपना उपार्जित अदृष्ट, सत्त्वविशेष-अभ्यास
 च अने न-मान्तराभा अत करुना साम्य आदि

सावविशेषोना अभ्यास और जन्मान्तरोंमें अन्तःकरणके सात्त्विक आदि भावविशेषोंका अभ्यास, इति औ ये, सत्त्व-भनना मनके, वैशेष्यकराणि अभुञ्ज प्रक्षारना लेदने डरनारं छे मेदविशेषको करनेवाले है ॥ १६ ॥

16. The factors that determine the different psychological endowments of children are the various mental traits of the parents, the impressions received by the pregnant woman, the influence of one's own past actions and special mental habits in the previous life.

यथोक्तविधिनोपचरतोरवश्य गर्भोत्पत्तिः—

यथोक्तेन विधिनोपसंस्कृतशरीरयोः स्त्रीपुरुषयोर्मिश्रीभावमापन्नयोः शुक्रं शोणितेन सह संयोगं समेत्याव्यापन्नमव्यापन्नेन योनावनुपहतायामप्रदुष्टे गर्भाशये गर्भमभिनिर्वर्तयत्येकान्तेन ।

यथोक्तेन विधिना कहेला विधि मुञ्ज पूर्वोक्त विधिसे, उपसंस्कृत-संस्कार पाभेला उपसंस्कृत, शरीरयोः शरीरवाणी शरीरवाले, मिश्रीभावम् मैथुनधर्मभां मैथुनधर्ममें, आपन्नयोः प्रवृत्त थयेला स्त्रीपुरुषोनु प्रवृत्त हुए स्त्रीपुरुषोंका, अव्यापन्नम् अविदृत अविदृत, शुक्रम् वीर्यं शुक्र, अव्यापन्नेन अविदृत अविदृत, शोणितेन रजके, सह साथे साथ, संयोगम् समेत्य संयोग पाभीने मिल कर, अनुपहतायाम् अविदृत शुद्ध, योनौ शोणितं योनिमें, अमदुष्टे तथा दोषरहित तथा दोषरहित, गर्भाशये गर्भाशयभां गर्भाशयमें, एकान्तेन अवश्य अवश्य, गर्भम् गर्भं गर्भको, अभिनिर्वर्तयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है।

17-(1). Of the man and woman whose bodies have been treated in the manner described above and who have paired together, the unvitiated sperm, coming into contact with the unvitiated

plasm in the unimpaired uterus through the unobstructed vaginal passage, gives rise of a certainty to conception.

यथा—निर्मले वाससि सुपरिकल्पिते रज्जनं समुदितगुणमुपनिपातादेव रागमभिनिर्वर्तयति, तद्वत्; यथा वा क्षीरं दध्नाऽभिपुनमभिषवणाद्दिहाय स्वभावमापद्यते दधिभावं, शुक्रं तद्वत् ॥ १७ ॥

यथा लेवी रीते जैसे, सुपरिकल्पिते सारी रीते धोई तैयार करेला अच्छी प्रकार धो कर तैयार किये, निर्मले वाससि निर्मल वस्त्रभां निर्मल वस्त्रमें, समुदितगुणम् स पूर्युं शुभयुक्त समग्र गुणयुक्त, रज्जनम् रज्जन द्रव्य रज्जन द्रव्य उपनिपातात् एव संयोग यथा लगते ही, रागम् रंग रंग, अभिनिर्वर्तयति प्रकट करे छे उत्पन्न कर देता है, तद्वत् तेवी रीते उसी प्रकार, यथा वा अथवा तो लेवी रीते अथवा तो जिस प्रकार, दध्ना दहीथी दहीसे, अभिपुनम् जभावेषु जमाया हुआ, क्षीरम् दूध, दूध, अभिषवणात् भेषुथी जामनसे, स्वभावम् स्वभावमें स्वभावको, विहाय छोडीने छोड़ कर, दधिभावम् दहीपशुने दधिभावको, आपद्यते पाभे छे प्राप्त होता है, तद्वत् तेवी रीते उसी प्रकार, शुक्रम् शुक्र आर्तवना भणवाथी गर्भश्चे परिक्षुत थाय छे शुक्र आर्तवसे मिल कर गर्भरूपमें परिणत होता है ॥ १७ ॥

17 Just as on a clean piece of cloth rendered fit, a dye, compounded of coloring properties, by its very contact brings about pigmentation, so is it in this case; or just as milk, mixed with a few drops of curds, leaves by virtue of the mixture its own nature and takes on the nature of the curds, so does the sperm

गर्भस्य स्त्रीपुरुषत्वे हेतुः—

एवमभिनिर्वर्तमानस्य गर्भस्य स्त्रीपुरुषत्वे हेतुः पूर्वमुक्तः ।

एवम् अे प्रभाषे इस प्रकार, अभिनिर्वर्तमानस्य निष्पन्न तथा वनते हुए, गर्भस्य गर्भना गर्भके, स्त्रीपुरुषत्वे स्त्रीत्व अने पुरुषत्वमां स्त्रीत्वमे और पुरुषत्वमे, हेतु कारण कारण, पूर्वम् पहेलां पहले, उक्त कथुं छे कह दिया है।

18-(1). As for the factors determining the sex of the embryo that is thus brought into existence, these have already been mentioned

यथा हि बीजमनुपतप्तमुतं स्वां स्वां प्रकृतिमनुविधीयते त्रीहिवा त्रीहित्वं यवो वा यवत्वं तथा स्त्रीपुरुषावपि यथोक्तं हेतुविभागमनुविधीयेते ॥१८॥

यथा हि जेभके जैसे, उसम् पावेखुं बोया हुआ, अनुपतप्तम् दोपरहित अद्वेषित, बीजम् भीज बीज, स्वाम् स्वाम् पोतपोतानी अपनी अपनी, प्रकृतिम् प्रकृतिने प्रकृतिको, अनुविधीयते अनुसरे छे अनुसरता है, त्रीहि. वा अर्थात् त्रीहि अर्थात् त्रीहि, त्रीहित्वम् त्रीहित्वने त्रीहित्वको, यवः वा अथवा जव अथवा जौ, यवत्वम् जवत्वाने अनुसरे छे यवत्वको अनुसरता है, तथा तेवी रीते वैसे ही, स्त्रीपुरुषौ अपि स्त्रीपुरुष पक्षे स्त्रीपुरुषभी, यथोक्तम् कहेला कहे हुए, हेतुविभागम् पोताने उत्पन्न करने हेतुना विभागने स्वोत्पादक हेतुके विभागको, अनुविधीयते अनुसरे छे अनुसरते है ॥ १८ ॥

18. Just as an unvitiated seed, when sown, reproduces its kind—the paddy-seed reproducing paddy and the barley-seed barley, in the same manner, men and women, too, reproduce the causative divergences.

वेदोक्तं पुंसवनो विधि. —

तयोः कर्मणां वेदोक्तेन विवर्तनमुपदिश्यते प्राग्व्यक्तीभावात् प्रयुक्तेन सम्यक्। कर्मणां हि

१९. विवर्तनम्—विवर्तनम् (घ. थ)

” ” —व्यावर्तनम् (ड.)

देशकालसंपदुपेतानां नियतमिष्टफलत्वं, तथेतरेषामितरत्वम्। तस्मादापन्नगर्भा स्त्रियमभिसमीक्ष्य प्राग्व्यक्तीभावाद्गर्भस्य पुंसवनमस्यै दद्यात्।

न्यक्तीभावात् व्यक्त तथा व्यक्त होनेसे, प्राक् पहेलां पूर्व, सम्यक् सारी रीते भली प्रकार, प्रयुक्तेन प्रयोजेला प्रयुक्त हुए, वेदोक्तेन कर्मणा आयुर्वेदोक्त कर्मणा आयुर्वेदोक्त कर्मसे, तयो. ते अनेनु उन दोनोंका, विवर्तनम् परिवर्तन बदलना, उपदिश्यते कहेलांमां आवे छे बतलाया जाता है, देश-काल-संपद- देश अने कालनी संपदही देश और कालकी संपदसे, उपेतानाम् युक्त युक्त, कर्मणाम् कर्मोनु कर्मोका, इष्टफलत्वम् इष्टफलवालापक्षे इष्टफलसे युक्त होना, नियतम् निश्चित होय छे निश्चित होता है, तथा तेवी रीते उसी प्रकार, इतरेषाम् संपदरहित कर्मोका, इतरत्वम् विपरीत इष्टफलवालापक्षे होय छे फल विपरीत होता है, तस्मात् भाटे इस लिए, स्त्रियम् स्त्रीने स्त्रीको, आपन्नगर्भाम् सगर्भा सगर्भा, अभिसमीक्ष्य ज्ञानी जान कर, गर्भस्य गर्भना गर्भके, व्यक्तीभावात् प्रकट तथा प्रकट होनेसे, प्राक् पहेलां पूर्व, अस्य अने इसको, पुंसवनम् पुंसवन पुंसवन, दद्यात् हेतु जेधे देना चाहिए।

19-(1). We shall now teach the reversal of sex before its manifestation by means of the correct application of the procedure laid down in the medical scriptures For observances that are well favoured, as regards place and time, bear the desired fruit invariably, and contrary observances, contrary results. Therefore, inspecting a woman who has newly conceived, the physician should, before the signs of gestation become apparent, administer to her the rite of "Pumsavana"

गोष्ठे जातस्य न्यग्रोधस्य प्रागुत्तराभ्यां शाखाभ्यां शुक्ले अनुपहते आदाय द्वाभ्यां धान्यमापाभ्यां

१९. पुंसवनम्—पुंसवनमोषधम् (च)

संपट्टपेताभ्यां गौरसर्षपाभ्यां वा सह दधि प्रक्षिप्य पुष्येण पिबेत् ,

गोष्ठे गाथेना वाऽऽमां गोष्ठमें, जातस्य उत्पन्न थयेक्षा उत्पन्न हुए, न्यग्रोधस्य वऽनी वटवृक्षकी, प्रागुत्तराभ्याम् पूर्व अने उत्तर आलुनी पूर्व और उत्तरकी ओरकी, शाखाभ्याम् शाखाओंमाथी शाखाओंसे, अनुपहते गन्ध-वर्णु तथा रसथी युक्त अचिकित्त, शुद्धे ये अक्षुर दो अक्षुर, आदाय लक्ष्मिने लेकर, सपत्-उपेताभ्याम् गुणयुक्त गुणयुक्त, धान्यमाषाभ्यान् ये अऽदना दाला दो उदकके दानों, गौरसर्षपाभ्यां वा अथवा ये धेणो सरसत्रना दाला अथवा दो श्वेत सरसोंके दानोंके, सह साथे साथ, दधि प्रक्षिप्य दहीमां नाभीने दहीमें डाल कर, पुष्येण पुष्य नक्षत्रमां पुष्य नक्षत्रमें, पिबेत् पीवा पीवे,

19-(2). Having culled two fresh sprouts, one each from easterly and westerly branches of a Banyan tree growing in a cow-pen and dropping them together with two unbroken grains of black-gram or of white mustard-seed in curds, the woman should be made to drink it during the conjunction of the Pushya asterism with the moon.

तथैवापराक्षीवकर्षभकापामार्गसहचरकल्कांश्च युगपदेकैकशो यथेष्टं वाऽप्युपसंस्कृत्य पयसा, कुड्यकीटकं मत्स्यकं वोदकाञ्जलौ प्रक्षिप्य पुष्येण पिबेत् ,

तथा एव तेऽनी रीते उसी तरह ही, अपरान् पीण अन्य, जीवक- श्रुतं जीवक, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, अपामार्ग- अपामार्ग अपामार्ग, सहचर- तथा सहचरना एवं सहचरके, कल्कान् च उदकेने कल्कोंको, युगपत् औक्षसाथे एकसाथ, एकैकश औक्ष औक्ष उरीने प्रत्येक अलग अलग, यथेष्टम् वा अथवा धन्धानुसार अथवा इच्छानुसार, पयसा दूधनी साथे दूधके साथ, उपसंस्कृत्य भेजनीने मिला कर, कुड्यकीटकम् अथवा कुड्यकीटक

अथवा कुड्यकीटक, मत्स्यम् वा अथवा क्षुद्र मत्स्यने अथवा क्षुद्र मत्स्यको, जलाञ्जलौ औक्ष अञ्जलि जलमां एक अञ्जलि जलमें, प्रक्षिप्य नाभीने डाल कर, पुष्येण पुष्य नक्षत्रमां पुष्य नक्षत्रमें, पिबेत् पीये पान करे,

19-(3). In the same manner the paste of such drugs such as Jeevaka, Rishabhaka, rough chaff tree and crested purple nail-dye, which have been treated either all together or separately, as desired, in milk, or else such insects as the (Kudyakeetaka or Matsyaka) wall-insects should be swallowed by the pregnant woman having placed them in the water cupped by joining both hands, in the Pushya conjunction.

तथा कनकमयान् राजतानायसांश्च पुरुषकान्निवर्णानिणुप्रमाणान् दधि पयस्युदकाञ्जलौ वा प्रक्षिप्य पिबेदनवशेषतः पुष्येण,

तथा तथा तथा, कनकमयान् सोनाना सुवर्णमय, राजतान् रूपाना रजतमय, आयसान् च अने दोहाना और लोहेके, अणुप्रमाणान् धर्णा नाना बहुत छोटे, अग्निवर्णान् अग्निवर्णानां अग्निवर्णके, पुरुषकान् पुरुषाक्षरनां पूतलाने पुरुषाक्षतिके पूतलोंको, दधि दहीमां दहीमें, पयसि दूधमां दूधमें, उदकाञ्जलौ वा अथवा औक्ष अञ्जलि जलमां या एक अञ्जलि जलमें, प्रक्षिप्य नाभीने डाल कर, पुष्येण पुष्य नक्षत्रमां पुष्य नक्षत्रमें, अन्नशेषतः संपूर्णपण्णे पूर्णतया, पिबेत् पी अथ पी जावे,

19-(4). Likewise, in the Pushya conjunction she should swallow without leaving any part images of men made of gold, silver and iron, flame-colored and minute in size, having placed them in a handful of curds, milk or water.

पुण्येणैव च शालिपिष्टस्य पच्यमानस्योष्माण-
मुपात्राय तस्यैव च पिष्टस्योदकसंसृष्टस्य रसं
देहल्यामुपनिधाय दक्षिणे नासापुटे स्वयमासिञ्चेत्
पिचुना । यच्चान्यदपि ब्राह्मणा ब्रूयुराप्ता वा स्त्रियः ।
पुंसवनमिष्टं तच्चानुष्ठेयम् । इति पुंसवनानि ॥१९॥

पच्यमानस्य पकावधिं आवत्ता पक्ते हुए, शालि-
पिष्टस्य शोभाणा दोहनी शालिपिष्टकी, ऊष्माणम् ७७भाणे
भाफको, उपात्राय सूधीने सूष कर, उदकसंसृष्टस्य अने
पाणीमां भेजवेत् और जलससृष्ट, तस्य एव च ते ७
उसी, पिष्टस्य दोहनी पिष्टके, रसम् रसने रसको,
देहल्याम् ७७भाणे पर देहली पर, उपनिधाय माथु राभीने
शिर रख कर, पुण्येण एव पुष्यनक्षत्रमां ७ पुष्य नक्षत्रमें
ही, पिचुना रूना पुमडा वडे रुईके फायेसे, स्वयम् पोते
स्वय, दक्षिणे ७भाणु दाहिने, नासापुटे नसकेरामा
नथुनेमें, आसिञ्चेत् नाभवे सिञ्चन करे, यत् च वणी ७
और जो, ब्राह्मणा आदिषु ब्राह्मण, आसा. आप्त
पुरुषो आप्त पुरुष, स्त्रिय वा अथवा डेशीओ या
वृद्ध स्त्रियो, इष्टम् ४४ इष्ट, पुंसवनम् पुसवन पुसवन,
ब्रूयु डडे बतलावे, तत् च ते पणु उसे भी, अनुष्ठेयम्
करवु ओधओ अनुष्ठान करे, इति ओ ये, पुंसवनानि
पुसवने छे पुंसवन है ॥ १९ ॥

19 Moreover, having inhaled
the heat emanating from the flour
of sali rice while it is being roasted
and placing the extracted juice of
that very flour of sali rice previ-
ously soaked in water, on the thresh-
hold, the pregnant woman should
herself drop the juice into her right
nostril by means of cotton-wool
Moreover, whatever else that the
Brahmanas or well-meaning woman
may declare as desiderata in the rite
of 'Pumsavana', all that shall the
expectant mother do. Thus we have

dealt with the 'Pumsavana' obser-
vances.

गर्भस्थापनानि—

अत ऊर्ध्वं गर्भस्थापनानि व्याख्यास्यामः—
ऐन्द्री ब्राह्मी शतवीर्या सहस्रवीर्याऽमोघाऽव्यथा
शिवाऽरिष्टा वाट्यपुष्पी विष्वक्सेनकान्ता चेत्या-
सामोषधीनां शिरसा दक्षिणेन वा पाणिना धारणं,
एताभिश्चैव सिद्धस्य पयसः सर्पिषो वा पानम्,
एताभिश्चैव पुष्ये पुष्ये स्नानं, सदा च ताः
समालभेत ।

अत ऊर्ध्वम् ७वे पछी इसके आगे, गर्भस्थापनानि
गर्भस्थापन प्रयोगेने गर्भ आस्थापन द्रव्योंको, व्याख्या-
स्याम डडेथु कहेंगे, ऐन्द्री औन्द्री ऐन्द्री, ब्राह्मी आली
ब्राह्मी, शतवीर्या शतवीर्या शतवीर्या, सहस्र-
वीर्या सहस्रवीर्या, आमोघा वीरणाणो खस, अव्यथा
गणो गिलोय, शिवा आल डरेडे शिवा, अरिष्टा डडु
कुटुकी, वाट्यपुष्पी डंसडी कन्धी, विष्वक्सेनकान्ता च
अने धडला और प्रियङ्गु, इति ओ प्रभाणु इस प्रकार,
आसाम् आ इन, आमोषधीनाम् ओपधिओने ओषधियो-
को, शिरसा माथा पर शिर पर, दक्षिणेन वा अथवा
७भाणु अथवा दाहिने, पाणिना हाथ पर हाथ पर, धारणम्
धारणु करवी धारण करे, एताभि. च एव अने
ओ ७ ओपधिओथी और इन्हीं ओषधियोसे, सिद्धस्य
सिद्ध करेला सिद्ध किये हुए, पयस. दूधतु दूधका,
सर्पिषः वा अथवा धीतुं अथवा घृतका, पानम् पान
करवु पान करे, पुष्ये पुष्ये डरेडे पुष्यनक्षत्रमां प्रत्येक
पुष्य नक्षत्रमें, एताभि च एव ओ ७ ओपधिओथी इन्हीं
ओषधियोसे, स्नानम् स्नानु करवु स्नान करे, सदा च
अने डभेशी और सदा, ता ओभने इनका, समालभेत
स्पर्श करवे स्पर्श करे।

20-(1) We shall hereafter indicate
the measures that preserve a concep-
tion These are:— the wearing of

२०. सहस्रवीर्या—बला (प)

„ शिवा—शिवा बला (ष छ ट)

„ सदा च ता.—सदा चैताभि. (ष)

the herbs, andri, brahmi, satavirya, sahasravirya, emblic myrobalan, guduch, chebulic myrobalan, neem, evening mallow and perfumed cherry by the pregnant woman in her head or on her right hand, the drinking of milk or ghee treated by these very herbs, or bathing, in every Pushya conjunction in water that has been treated by these very herbs, and regular massage with these herbs.

तथा सर्वासां जीवनीयोक्तानामोषधीनां सदोपयोगस्तैस्तैरुपयोगविधिभिः । इति गर्भस्थापनानि व्याख्यातानि भवन्ति ॥ २० ॥

तथा तथा तथा, जीवनीय-उक्तानाम् औषधीय गणुर्मां दुहेदी जीवनीय गणमें कही हुई, सर्वासाम् अधी सव, औषधीनाम् औषधियोक्ता ओषधियोक्ता, तै तै ते ते उन उन, उपयोगविधिभिः उपयोगना विधिधी उपयोगके विधियोसे, सदा हमेशा सदा, उपयोग. उपयोग करनेवा उपयोग करना चाहिए, इति ओ प्रमाणे इस प्रकार, गर्भस्थापनानि गर्भस्थापन औषधियोक्ता औषधियोक्ता, व्याख्यातानि भवन्ति व्याख्यान थयु छे व्याख्यान हो गया है ॥ २० ॥

20. Similarly, the regular use of all the drugs included in the life-promoter group in the prescribed manner. Thus we have set out the measures that preserve a conception.

गर्भोपघातकरा भावाः—

गर्भोपघातकरास्त्वमे भावा भवन्ति; तथा—उत्कटविषमकठिनासनसेविन्या वातमूत्रपुरीषवेगानुपरुन्धत्या दारुणानुचितव्यायामसेविन्यास्तीक्ष्णोष्णातिमात्रसेविन्याः प्रमिताशनसेविन्या

गर्भो म्रियतेऽन्तः कुक्षेः, अकाले वा संसते शोषी वा भवति;

इमे भावाः तु अने आ लावे तो और ये भाव तो, गर्भोपघातकरा गर्भोपघातकरा नाश करनेवा गर्भनाशक, मवन्ति छे है, तत् यथा नैवा के जैसे, उत्कट- उष्ण उष्ण, विषम- विषम विषम, कठिन- अने दुःख और कठिन. आसनसेविन्याः आसन सेवनारी आसन सेवन करनेवाली, वातमूत्र- वायु-मूत्र वायु-मूत्र, पुरीषवेगान् अने भणना वेगने और मलके वेगोको, उपरुन्धत्या रोडनारी रोकनेवाली, दारुण- दुःख दारुण, अनुचित- अनुचित अनभ्यस्त, व्यायाम- व्यायामने व्यायामको, सेविन्याः सेवन करनेवाली सेवन करनेवाली, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्ण- तथा उष्ण पदार्थोक्त तथा उष्ण पदार्थोका, अतिमात्र- अत्यन्त अत्यन्त, सेविन्याः सेवन करनेवाली सेवन करनेवाली, प्रमित- अने अत्यन्त मित और अत्यन्त मित, अशन- भोजननु भोजनका, सेविन्या सेवन करनेवाली सेवन करनेवाली स्त्रीका, गर्भः गर्भ गर्भ, कुक्षे कुक्षिनी कुक्षिके, अन्तः अन्तः भीतर, म्रियते मरी मर्य छे मर जाता है, अकाले वा अथवा अकालमें अथवा अकालमें, संसते संसते सूखी मर्य छे गिर जाता है, शोषी वा मवति अथवा तो सूखा मर्य छे अथवा सूख जाता है,

21-(1) The following factors tend to destroy or impair a conception that has taken place. Thus of a woman who is given to sitting on awkward, uneven and hard seats, or inclined to suppress the urges for flatus, urine and feces, or accustomed to indulge in violent and extravagant forms of exercise, or addicted to pungent and hot things in an excessive measure, or used to eating very sparingly, the fetus dries up in the womb, or is delivered prematurely, or becomes atrophied.

तथाऽभिघातप्रपीडनैः श्वभ्रकूपप्रपातदेशावलोकनैर्वाऽभीक्षण मातुः प्रपतत्यकाले गर्भः, तथाऽतिमात्रसंक्षोभिभिर्यानैयनिन, अप्रियातिमात्रश्रवणैर्वा ।

तथा तेभ्य तथा, अभिघात-आघात चोट, प्रपीडनैः अने दृष्ट्वाथी और दबावसे, अभीक्षणम् अथवा बारबार अथवा बारवार, श्वभ्र-भाई गढे, कूप-डूबे। कूप, प्रपात-अने घाघवाणा और प्रपातयुक्त, देशावलोकनै स्थानेने जेवाथी स्थानेको देखनेसे, तथा तथा, अतिमात्र-अतिशय अत्यन्त, संक्षोभिभिर्यानै. हड्डोलावाणां वाहने। वडे झटके देनेवाली सवारीसे, अप्रिय-अथवा अप्रिय शब्दोने अथवा अप्रिय शब्दोंके, अतिमात्र-अतिमात्र अत्यत, श्रवणै वा सांभणवाथी सुननेसे, मातु माताने। माताका, गर्भः गर्भं गर्भं, अकाले अकाले अकालमें, प्रपतति पडी अथ छे गिर जाता है ।

21-(2) Similarly by suffering trauma or compression or by looking down into abysses, deep wells or steep falls frequently, the expectant mother is liable to miscarry at once; similarly she is liable to miscarry by travelling in very jerky carriages, or by listening to unendearing and very loud sounds.

प्रततोत्तानशायिन्याः पुनर्गर्भस्य नाभ्याश्रया नाडी कण्ठमनुवेष्टयति, विवृतशायिनी नक्तं चारिणी चोन्मत्तं जनयति, अपस्मारिणं पुनः कलिकलहशीला, व्यवायशीला दुर्वपुषमहीकं स्त्रैणं वा, शोकनित्या भीतमपचितमल्पायुषं वा, अभिध्यात्री परोपतापिनमीर्ष्युं स्त्रैणं वा, स्तेना त्वायासबहुलमतिद्रोहिणमकर्मशीलं वा, अमर्षिणी चण्डमौपधिकमसूयकं वा, स्वप्ननित्या तन्द्रालुमबुधम-

२१. कलिकलहशीला—कलिकलहाचारशीला (अ.)

२२. अभिध्यात्री—अभिध्यायिनी (च अ.)

स्पाग्निं वा, मद्यनित्या पिपासालुमल्पस्मृतिमनवस्थितचित्तं वा, गोधामांसप्राया शार्करिणमश्मरिणं शनैर्मेहिणं वा, वराहमांसप्राया रक्ताक्षं क्रयनभतिपरुषरोमाणं वा, मत्स्यमांसनित्या चिरनिमेषं स्तब्धाक्षं वा, मधुरनित्या प्रमेहिणं मूकमतिस्थूलं वा, अश्लनित्या रक्तपित्तिनं त्वगक्षिरोगिणं वा, लवणनित्या शीघ्रवलीपलितं खालित्यरोगिणं वा, कटुकनित्या दुर्बलमल्पशुक्रमनपत्यं वा, तिक्तनित्या शोषिणमवलमनुपचितं वा, कषायनित्या श्यावमानाहिनमुदावर्तिनं वा, यद्यच्च यस्य यस्य व्याधेर्निदानमुक्तं तत्तदासेवमानाऽन्तर्वेत्नी तन्निमित्तविकारबहुलमपत्यं जनयति । पितृजास्तु शुक्रदोषा मातृजैरपचारैर्व्याख्याताः । इति गर्भोपघातकरा भावा भवन्त्युक्ताः ।

प्रतत- निरन्तर निरन्तर, उत्तान- थती चीत, शायिन्या. सूनारी स्त्रीना सोनेवाली स्त्रीके, गर्भस्य गर्भनी गर्भकी, नाभ्याश्रया नाभि साथे लागेदी नाभिमें लगी हुई, नाडी नाडी नाडी, कण्ठम् कंठने गलेमें, अनुवेष्टयति वीटणाई वणे छे लिपट जाती है, विवृतशायिनी खुददी जगामां सूनार खुली जगह पर सोनेवाली, नक्त- चारिणी च तथा रात्रे भटकनारी स्त्री तथा रात्रिमें घूमनेवाली स्त्री, उन्मत्तम् उन्मत्त सतानने उन्मत्त सन्तानको, जनयति जन्म आये छे जन्म देती है, कलिकलहशीला पुन. भाराभारी तथा कठोर्यो डरनारी स्त्री लडाकी तथा झगडाऊ स्त्री, अपस्मारिणम् अपस्मार-रेण्णी अपस्माररोगी, व्यवायशीला व्यवायशील स्त्री मैथुनशील स्त्री, दुर्वपुषम् विकृतिथी युक्त देहवाणा विकृत देहवाली, अहीकम् निर्लज्ज निर्लज्ज, स्त्रैणम् वा अथवा स्त्रीवश अथवा स्त्रीवश, शोकनित्या निरन्तर

२२ पिपासालुमल्पस्मृतिमनवस्थित वा—पिपासालुमल्पस्मृतिमनवस्थित वा (प)

२३ प्राया—प्रिया (क अ श त)

२४ निदानम्—निमित्तम् (द)

२५ तन्निमित्तविकार—तद्विकार (घ अ.)

२६ विकारबहुलम्—विकारमनलम् (फ)

२७ भवन्त्युक्ता—भवास्वाता (ग अ. अ)

शोऽऽ डरनार स्त्री निरन्तर शोक करनेवाली स्त्री, भीतम् भीडण्ड डरपोक, अपचितम् कृश कृश, अल्पायुषम् वा अथवा अल्पायु अथवा अल्पायु, असिध्यात्री भनधी अन्यने। द्रोडडरनारी स्त्री मनसे अन्यका द्रोह करनेवाली स्त्री, परोपतापिनम् अन्यने सतापनार दूसरोंको पीडा पहुँचानेवाली, ईर्ष्युम् धर्ष्याणु ईर्ष्यालु, स्रैणम् वा अथवा स्रैणु या स्रैण, स्तेना तु थोरटी स्त्री चोरी करनेवाली स्त्री, आयासबहुलम् षडु श्रम डरनार बहु परिश्रमी, अतिद्रोहिणम् अतिद्रोडी अतिद्रोही, अकर्मशीलम् वा अथवा अकर्मशील अथवा अकर्मण्य, अमर्षिणी क्रोधी स्त्री क्रोध करनेवाली स्त्री, चण्डम् क्रोधी उग्र धौपधिकम् षण्डपटी उलयुक्त, असूयकम् वा अथवा दोषदर्शी या दोषदर्शी, स्वप्नित्या निद्राशील स्त्री निद्राशील स्त्री, तन्द्रालुम् तन्द्रावाणा तन्द्रालु, अशुभम् अशुभ मूर्ख, अल्पाग्निम् वा अथवा अल्पाग्नि अथवा अल्पाग्निवाली, मद्यनित्या नित्य मद्य पीनार स्त्री नित्य मद्यका सेवन करनेवाली स्त्री, पिपासालुम् षडु तरसवाणा पिपासु, अल्पस्मृतिम् अल्प स्मृतिवाणा अल्पस्मृतिवाली, अनचस्थितचित्तम् वा अथवा अस्थिर चित्तवाणा अथवा अस्थिर चित्तवाली, गोधामासप्राया गोधानुं मांस षडु भानार स्त्री गोहके मांसको अधिक खानेवाली स्त्री, शार्करिणम् शर्कराभेदवाणा शर्करामेदी, अश्मरिणम् पथरीवाणा पथरीवाली, शनैर्मेहिणम् वा अथवा शनैर्मेही अथवा शनैर्मेही, वराहमांसप्राया भूवरनु मांस अधिक भानारी स्त्री सूअरका मांस अधिक खानेवाली स्त्री, रक्ताक्षम् दाद आंभेवाणा लाल आँखोंवाली, क्रथनम् भूअवाणा मुखसे श्वास लेनेवाली, अतिपरुषरोमाणम् वा अथवा अति डठोर ३ वाडावाणा अथवा अन्यन्त कठोर रोमवाली, मत्स्यमांसनित्या नित्य माछलानुं मांस भानारी स्त्री नित्य मछलीके मांसको खानेवाली स्त्री, चिरनिषेधम् अजेवधते भटकुं भानार देरसे नेत्रको झपकानेवाली, स्त्वधाक्षम् वा अथवा निश्चल आंभवाणा अथवा निश्चल नेत्रवाली, सधुरनित्या नित्य मधुर भानारी स्त्री नित्य मीठा खानेवाली स्त्री, प्रमेहिणम् प्रमेही प्रमेही, सूकम् भूगा मूक, अतिस्थूलम् वा अथवा अतिस्थूल अथवा अतिस्थूल, अम्लनित्या नित्य आटा पदार्थों भानारी स्त्री नित्य खट्टे पदार्थोंको खानेवाली स्त्री, रक्तपित्तनम् रक्त-

पित्ती रक्तपित्तरोगी, त्वगक्षिरोगिणम् वा अथवा त्वचा के आंभना रोगी अथवा त्वचा या आखकी रोगी, लवणनित्या नित्य लवणरसनु सेवन डरनारी स्त्री नित्य लवणरसका सेवन करनेवाली स्त्री, शीघ्रवलीपलितम् शीघ्र वलीपलितवाणा शीघ्र वलीपलितवाली, खालित्यरोगिणम् वा अथवा खालित्यरोगी अथवा खालित्यरोगी, कटुकनित्या नित्य कटुरसनु सेवन डरनारी स्त्री नित्य कटुरस सेवन करनेवाली स्त्री, दुर्बलम् दुर्भाण दुर्बल, अल्पशुक्रम् अल्पवीर्यावाणा अल्प वीर्यावाली, अनपत्यम् वा अथवा वाजिया अथवा वन्ध्य, तिक्तनित्या नित्य तिक्ततरसनु सेवन डरनारी स्त्री नित्य तिक्ततरसका सेवन करनेवाली स्त्री, शोपिणम् शोषरोगी शोषरोगी, अवलम् निर्भाण निर्बल, अनुपचितम् वा अथवा कृश अथवा कृश, कषायनित्या अने नित्य कषायरसनु सेवन डरनारी स्त्री और नित्य कषायरसका सेवन करनेवाली स्त्री, श्याववर्णना श्याववर्ण, आनाहिनम् आनाहवाणा आनाहवाली, उदावर्तिनम् वा अथवा उदावर्तवाणा सतानने जन्म आपे छे अथवा उदावर्तवाली सतानको जन्म देती है, यस्य यस्य ने ने जिस जिस, व्याधेः रोगनु रोगका, यत् यत् च ने ने जो जो, निदानम् निदान निदान, उक्तम् कथुं छे दतलाया है, तत् तत् ते ते उम उसका, भासेवमाना सेवन डरनारी सेवन करनेवाली, अन्तर्वन्ती गर्भिणी गर्भिणी, तन्निमित्त-ते ते डारण्णैधी थता उन उन कारणोंसे होनेवाले, विकारबहुलम् विकारोनी अधिकतावाणा विकारोंकी अधिकतावाली, अपत्यम् सन्तानने सन्तानको, जनयति जन्म आपे छे उत्पन्न करती है, पितृजाः तु अने पितृजन्य और पितृजन्य, शुक्रदोषा. शुक्रदोषानु शुक्रदोषोंका, मातृजे मातृज मातृज, अपचारै. अपचारोधी अपचारोंसे, व्याख्यान-व्याख्यान थर्ध अथ छे व्याख्यान हो जाता है, इति अथे प्रमाणे इस प्रकार, गर्भोपघातकरा गर्भने डानि डरनारी गर्भको हानिकारक, भावा भावे भाव, उक्ता-भवन्ति कहेवामां आव्या छे कह दिये है।

21-(3). Again of her who is constantly addicted to sleeping on her back, the umbilical chord attached to the navel of the fetus winds itself

round the throat of the fetus, thus tending to strangulate it. The woman who sleeps in the open air or is addicted to night-walking, will give birth to congenitally insane offspring, a shrew or virago to an epileptic; a nymphomaniac to ill-formed or shameless or effeminate offspring, a hypochondriac to pussilanimous, emaciated, or short-lived offspring; a scheming woman to anti-social, envious or effeminate offspring; a thievish woman to a drudge, a great traitor or an evil doer, an intolerant woman to a fierce, deceitful and envious offspring, one addicted to sleep to a sluggard, a dullard or a dyspeptic; one addicted to wine, to a hydromaniac, forgetful or fickle-minded offspring, a woman who is given to eating iguana's flesh, to children suffering from urinary gravel calculus or dribbling micturition, a woman who is addicted to hog's flesh, to offspring suffering from bloodshot eyes, sudden apnea or coarse hair, a woman who is fond of the meat of fish, to a slow-winking or unwinking offspring, a woman constantly given to eating sweets, to an offspring subject to urinary anomaly or a mute or obese offspring, a woman who is fond of sour things, to offspring suffering from hemothermia or diseases of the skin and eyes, a woman who is fond of saline things, to offspring that quickly go grey and wrinkled or bald-headed, a woman who is fond of pungent things, to a weakling or to

one who is deficient of semen, or sterile; a woman who is addicted to bitter things to consumptive, weak or emaciated offspring; a woman who is addicted to astringent things, to one who is muddy of complexion, constipated or suffering from misperistalsis. In short a pregnant woman who is addicted to whatever has been laid down as causative of disorders will give birth to issue, tainted for the most part, with diseases corresponding to those factors. What we have said concerning the mal-practices of the expectant mother applies equally till the time of conception to the father who transmits his defects through the semen. Thus we have declared the abortofacient factors.

तस्मादहितान्नाहारविहारान् प्रजासंपदमिच्छन्ती स्त्री विशेषेण वर्जयेत् । साध्वाचारा चात्मानमुपचरेद्धिताभ्यामाहारविहाराभ्यामिति ॥ २१ ॥

तस्मात् तेथी इस लिए, प्रजासंपदम् प्रवृत्तौ स परि सन्तानका सौष्ठव, इच्छन्ती स्त्री भ्रष्टा स्त्रीये चारुनेवाली स्त्री, विशेषेण आस करीने खास तौरसे, अहितान् अहित, आहारविहारान् आहारविहारोन्ने आहारविहारोको, वर्जयेत् परित्याग करेने लेधये छोद देना चाहिए, साध्वाचारा च अने सद्यचारिणी अनी और सदाचारिणी हो कर, आत्मानम् पेटानी अपनी, हिताभ्याम् हितकर हितकारक, आहारविहाराभ्याम् आहारविहारोथी आहारविहारोसे, उपचरेत् इति उपचर्या करनी चाहिए ॥ २१ ॥

21 Accordingly a woman who desires the blessings of children should in particular eschew unwholesome diet and activity, and conducting

herself well, should avail herself of wholesome diet and activity.

गर्भिण्या समासेनोपचारविधिः—

व्याधींश्चास्या मृदुमधुरशिशिरसुखसुकुमार-
प्रायैरौषधाहारोपचारैरुपचरेत्, न चास्या वमन-
विरेचनशिरोविरेचनानि प्रयोजयेत्, न रक्तमव-
सेचयेत्, सर्वकालं च नास्थापनमनुवासनं वा
कुर्यादन्यत्रात्ययिकाद्याधेः ।

मृदु- मृदु मृदु, मधुर- मधुर मधुर, शिशिर- शीतल
शीतल, सुख- सुखप्रद सुखप्रद, सुकुमारप्रायै अने
सुकुमारप्राय और सुकुमारप्राय, औषध- औषध औषध,
आहार आहार आहार, उपचारैः अने उपचारैथी और
उपचारोंसे, अस्या अने इसकी, व्याधीन् च व्याधौने
व्याधियोंकी, उपचरेत् उपचार करे चिकित्सा करे, अस्याः
च तेने अने और उसे, वमन- वमन वमन, विरेचन-
विरेचन विरेचन, शिरोविरेचनानि च अने शिरोविरेचने
और शिरोविरेचन, न प्रयोजयेत् न प्रयोगवां ओषधे नहीं
प्रयुक्त करने चाहिए, रक्तम् रक्तम् रक्तम्, न अवसेच-
येत् मोक्षण करवानुं न ओषधे मोक्षण न कराना चाहिए,
आत्ययिकात् आत्ययिक मारक, व्याधेः अन्यत्र रोग
सिवाय रोगके बिना, सर्वकालम् च सर्व काले सब
कालमें, नास्थापनम् नास्थापन आस्थापन, अनुवासनम्
वा अथवा अनुवासन अथवा अनुवासन, न कुर्यात्
करवुं न ओषधे करना नहीं चाहिए ।

22-(1). The disorders of a pregnant woman should be treated by means of medicaments and diet that are mainly soft, palatable, cooling, pleasant and delicate, nor should she be administered emetics, purgatives, or errhines; nor should her blood be let, nor at any time, should she be administered the corrective and unctuous enemata excepting in very serious emergencies.

अष्टमं मासमुपादाय वमनादिसाध्येषु पुन-
र्विकारेष्वात्ययिकेषु मृदुभिर्वमनादिभिस्तदर्थकारि-
भिर्वोपचारः स्यात् । पूर्णमिव तैलपात्रमसंक्षोभ-
यताऽन्तर्वन्ती भवत्युपचर्या ॥ २२ ॥

अष्टमम् आठमा अष्टम, मासम् महिनाथी माससे,
उपादाय भांडीने ले कर, वमनादि- वमन आदिथी
वमनादिसे, साध्येषु साध्य साध्य, आत्ययिकेषु आत्ययिक
मारक, विकारेषु विकारोभा रोगोंमें, मृदुभिः वमनादिभिः
मृदु वमनादिथी मृदु वमनआदिकसे, तदर्थकारिभिः वा
अथवा तेओने अर्थ सारनार औषधैथी या उनके
प्रयोजनोंको सिद्ध करनेवाले औषधोंसे, उपचार. स्यात्
उपचार करवे ओषधे उपचार करना चाहिए, पूर्णम्
भरेला भरे हुए, तैलपात्रम् इव तैलना पात्रनी चेडे
तैलपात्रकी तरह, असंक्षोभयता क्षोभ पभाउथा सिवाय
बिना क्षोभित किए, अन्तर्वन्ती गर्भिणीने गर्भिणीका,
उपचर्या भवति उपचार करवे ओषधे उपचार करना
चाहिए ॥ २२ ॥

22 From the eighth month onward, in urgent disorders which yield only to emesis etc., the patient should be treated by means of gentle emetics etc., or by substitutes. Like a pot brimful of oil should a pregnant woman be handled, without being upset in any way.

द्वितीयतृतीयमासयोः पुष्पदर्शने गर्भस्रावसंभवः—

सा चेदपचाराद् द्वयोस्त्रिषु वा मासेषु पुष्पं
पश्येन्नास्या गर्भः स्थास्यतीति विद्यात्; अजातसारो
हि तस्मिन् काले भवति गर्भः ॥ २३ ॥

सा तेने उसे, अपचाराद् अपचारथी अपचारसे,
द्वयोः अ दो, त्रिषु वा त्रेषु या तीन, मासेषु मासभा
मासोंमें, पुष्पम् पश्येत् चेत् ओ रजोदर्शन थाय तो
यदि रजोदर्शन हो जाय तो, अस्याः गर्भः अने गर्भ

२२. असंक्षोभयताऽन्तर्वन्ती—असंक्षोभान्तर्वन्ती (५)

२३. अजातसारो हि तस्मिन् काले भवति गर्भः—अजातसारो हि तस्मिन् काले गर्भाः (५)

इसका गर्भ, न स्थास्यति स्थिर रहेशे नहीं ठहरेगा, इति श्रेय एषा, विद्यात् अक्षुप्तुं जानना चाहिए, हि डेभके क्योंकि, तस्मिन् काले ते समये उस समय, गर्भः गर्भं गर्भ, अजातसार साररहित साररहित, भवति होय छे होता है ॥ २३ ॥

23 If, as the result of wrongful behaviour, menstruation occurs in a pregnant woman either in the second or third month, one should conclude that the conception will not stand, for the embryo, during this period, is still immature.

चतुष्प्रभृतिषु पुष्पदर्शने चिकित्सा—

सा चेच्चतुष्प्रभृतिषु मासेषु क्रोधशोकास्येष्याभयत्रासव्यवायव्यायामसंक्षोभसंधारणविषमाश-नशयनस्थानक्षुत्पिपासातियोगात् कदाहारद्वा पुष्पं पश्येत्, तस्या गर्भस्थापनविधिसुपदेक्ष्यामः।

सा ते स्त्रीने उस स्त्रीको, चतुष्प्रभृतिषु मासेषु श्रेया भक्षिनाथी भाडी आडीना भक्षिनाथोभा चौथे महीनेसे ले कर अगले मासोंमें, क्रोध- क्रोध क्रोध, शोक- शोके शोक, असूया- असूया असूया, ईर्ष्या- ईर्ष्या ईर्ष्या, भय- भय भय, त्रास- त्रास त्रास, व्यवाय- व्यवाय व्यवाय, न्यायाम- व्यायाम व्यायाम, संक्षोभ- संक्षोभ संक्षोभ, संधारण- वेगसंधारण वेगसंधारण, विषम- विषम विषम, अज्ञान- अज्ञान भोजन, शयन- शयन शयन, स्थान- स्थान स्थान, क्षुत्- भूख भूख, पिपासा- अने तरसना और प्यासके, अतियोगात् अतियोगात् अतियोगसे, कदाहारात् वा अथवा दुष्ट आहारथी अथवा कृत्स्न आहारसे, पुष्पम् पश्येत् चेत् अत्रोदर्शनं थाय ते। यदि रजोदर्शन हो तो, तस्या तेना उसकी, गर्भस्थापन- विधिम् गर्भस्थापनना विधानने। गर्भस्थापनके विधानको, उपदेक्ष्यामः उपदेश करुं उपदेश करेंगे।

24-(I). As regards the menstruation that occurs in the fourth month or after, in consequence of an excessive measure of anger, grief, intolerance,

envy, fear, sex-act, exercise, agitation, suppression of body-urges, faulty eating, lying down and standing, excessive hunger and thirst or as the result of mal-nutrition, we shall declare the method of safe-guarding the conception against mishap.

पुष्पदर्शनादेवैनां ब्रूयात्—शयनं तावन्मृदुसुखशिशिरास्तरणसंस्तीर्णमीषदवनतशिरस्कं प्रतिपद्यस्वेति। ततो यष्टीमधुकसर्पिभ्यां परमशिशिरवारिणि संस्थिताभ्यां पिचुमाप्लाव्योपस्थसमीपे स्थापयेत्तस्याः, तथा शतघौतसहस्रघौताभ्यां सर्पिभ्यामधोनामेः सर्वतः प्रदिह्यात्, सर्वतश्च गव्येन चैनां पयसा सुशीतेन मधुकाम्बुना वा न्यग्रोधादिकषायेण वा परिषेचयेद्घो नामेः उदकं वा सुशीतमवगाहयेत्, क्षीरिणां कषायद्रुमाणां च खरसपरिपीतानि चेलानि ग्राहयेत्, न्यग्रोधादिशुक्लासिद्धयोर्वा क्षीरसर्पिषोः पिचुं ग्राहयेत्, अतश्चैवाक्षमात्रं प्राशयेत्, प्राशयेद्वा केवलं क्षीरसर्पिः, पद्मोत्पलकुसुदकिञ्जल्कांश्चास्यै समधुशर्करान् लेहार्थं दद्यात्, शृङ्गाटकपुष्करबीजकशेरुकान् भक्षणार्थं, गन्धप्रियङ्ग्वसितोत्पलशालूकोदुम्बरशालादुन्यग्रोधशुक्लानि वा पाययेदेनामाजेन पयसा, पयसा चैनां बलातिबलाशालिषष्टिकेश्मूलकाकोलीशृतेन समधुशर्करं रक्तशालीनामोदनं मृदुसुरमिशीतलं भोजयेत्, लावकपिञ्जलकुरङ्गशम्बरशशहरिणैकालपुच्छकरसेन वा घृतसुसंस्कृतेन सुखशिशिरोपवातदेशस्थां भोजयेत्, क्रोधशोकायासव्यवायव्यायामेभ्यश्चाभिरक्षेत्, सौम्यामिश्चैनां कथाभिर्मनोनुकूलाभिरुपासीत; तथाऽस्या गर्भस्तिष्ठति ॥ २४ ॥

२४. प्रतिपद्यस्व—प्रपद्यस्व (च.)

„ चेलानि—तैलानि (घ.)

„ न्यग्रोधादिशुक्लासिद्धयोर्वा—न्यग्रोधादिसिद्धयोर्वा (घ ङ)

„ सुरमिशीतलम्—सुरमिशीतलम् (च.)

„ घृतसुसंस्कृतेन—घृतसल्लिसिद्धेन (ज. त. फ)

„ व्यायामेभ्यः—व्यायामतः (घ.)

पुष्पदर्शनात् एव रजोदर्शनं यत्तत्र रजोदर्शनं होते ही, एनाम् येने उसे, म्रूयात् कहेवु जेईये के कहना चाहिए कि, मृदु- मृदु मृदु, सुख- सुभक्षर सुखकर, शिशिर- शीतल शीतल, आस्तरण- भिछानु विछौना, संस्तीर्णम् जेना पर पाथयुं होय येना जिस पर विछा हो ऐसे, ईषत् अवनतशिररकम् नरा नीत्या ओशीक्री- षाणा कुछ नीचे सिरहानेवाले, जयनम् शयन पर पलंग पर, तावत् प्रथम पहिले, प्रतिपद्यस्व इति सूक्ष्म लेट जा, तत ते पछी उसके बाद, परम- अत्यन्त अत्यन्त, शिशिर- ठंडा ठंडे, वारिणि पाणीनां जलमें, संस्थिता- भ्याम् राभेद रक्खे हुए, यष्टीमधुकसर्पिर्भ्याम् जेठीमधना यूर्णुं अने धीमां यष्टीमधुका चूर्ण और घीमें, पिचुम् इना पोताने पिचुको, आप्लाव्य लींजवीने भिगो कर, तस्या तेना उसकी, उपस्थसमीपे योनिद्वारमां योनि- द्वारमें, स्थापयेत् राभुवु रख देना चाहिए, तथा तथा तथा, शतधौत- सो वार धोयेला शतधौत, सदन्नधौ- साभ्याम् अथवा हुनर वार धोयेला या हजार वार धोये हुए, सर्पिर्भ्याम् धीधी वीसे, नामेः अघः नाभिनी नीथे नाभिके नीचे, सर्वतः अधीं जग्याये सव जगह, प्रादिह्यात् धेप करेवा लेप करे, गन्धेन पयसा च अने गायना दूध वडे और गायके दूधसे, सुशीतेन मधुका- स्तुना वा अथवा सुशीतल जेठीमधना डाढाथी सुशी- तल यष्टीमधुके क्वाथसे, न्यग्रोधादि- अथवा न्यग्रोधादिना अथवा न्यग्रोधादिके, कषायेण वा जनायथी क्वाथसे, एनाम् येने इसे, नामेः अघः नाभिनी नीथे नाभिके नीचे, सर्वतः सधणे सव जगह, परिपेचयेत् परिपेच करेवा परिपेक करना चाहिए, सुशीतम् उदकम् वा अथवा जलु ठंडा जलमां अथवा अति शीतल जलमें, अवगाहयेत् अन्वगाहन कराना चाहिए, क्षीरिणाञ् क्षीरीवृक्षे क्षीरी वृक्ष, कषायद्रुमाणाम् च अने कषाय वृक्षेनां और कषाय वृक्षोंके, स्वरल- स्वरसमां स्वरसमें, परिपीतानि तरभोण करेलां भिगोये हुए, चेलात्ति पोतां वत्त्रके खण्डोंको, ग्राहयेत् योनिमां रभापवां योनिमें धारण करवाने चाहिए, न्यग्रोधादिशुद्ध-आसिद्धयो वटादिना शुभोथी सिद्ध करेला वटादिके शुद्धोंसे सिद्ध किये हुए, क्षीरसर्पिषोः वा दूध अथवा धीना दूध अथवा घीके, पिचुम् पोताने पिचुको, ग्राहयेत् योनिमां रभापवु

योनिमें धारण करवाने, अतः च एव अने येमथी नर और इसीमेंसे, अक्षमात्रम् कर्षप्रमाणे कर्षप्रमाण, प्राशयेत् प्राशन कराववु प्राशन करावे, केवलम् वा अथवा तो केवल अथवा केवल, क्षीरसर्पि क्षीरसिद्धयत घृत क्षीरोत्थ घृत, प्राशयेत् यथाऽवु खिलावे, पद्म- कम्पल, उत्पल- नील कम्पल नीलोफर, कुमुद- अने कुमुदनां और कुमुदके, किञ्जल्कान् च केसरी केमरोंको, समधुशर्करान् मधु अने साकर सहित गृह्य और शर्कराके साथ, अस्यै येने इसे, लेहार्थम् याटवा भाटे चाटनेको, दद्यात् आपवां देवे, शृंगाटक- शीर्गोडां सिंहादे, पुष्करवीज- पण्डी कमलगट्टे, कशेरुकान् अने कसेलां और कशेरुकोंको, भक्षणार्थम् भावा भाटे आपवां खानेके लिए देवे, गन्धप्रियङ्गु- अथवा धडिला अथवा प्रियंगु, असित-उत्पल- डाणुं कम्पल नील कमल. बालक- कम्पलकन्द, उदुम्बर- उदुम्बरनां उदुम्बरके, शलाह- डाया इण कच्चे फल, न्यग्रोधशुद्धानि वा अने वडना अ कुरी और वटके अंकुरको, आजेन पयसा भक्षरीना दूध साथे बकरीके दूधके साथ, एनाम् येने इसे, पाययेत् पीवराववां पिलावे, बला- भला बला, अतिबला- डांसडी कंधी, शालि- शाण शालि, षष्टिक- साठी साठी, इक्षु- अने शेरडीनां और गन्नेके, मूल- भूण मूल, काकोली- अने डाकादीथी और काकोलीसे, शृतेन पकावेला सिद्ध किये हुए, पयसा च दूध साथे दूधसे, समधुशर्करम् मधु अने साकर साथे मधु और शर्कराके साथ, मृदु नरम मृदु, सुरभि- सुगंधी सुगन्धी, शीतलम् शीतल एवं शीतल, रक्तशालीनाम् लाव शाणने लाल शालिका, ओदनम् भात भात, एनाम् येने इसे, भोजयेत् भव- डाववा खिलावे, घृतसंस्कृतेन अथवा धीथी वधारेला अथवा घृतसंस्कृत, लाव- लाव लाव, कपिञ्जल- डांप जल कपिजल, कुरङ्ग- कुरंग कुरङ्ग, शम्बर- शम्बर शम्बर, शश- ससला खरगोश, हरिण हरिणु हरिण, एण- येणु एण, कालपुच्छक- अने डाएपुच्छकनां और कालपुच्छकके, रस्तेन वा मांसरस साथे मांसरसके साथ, सुख- सुभद सुखप्रद, शिशिर- अने ठंडा एवं शीत, उपवात- पवनना स याटवाणा हवादार, देशस्थाम् स्थानमां भेसाडीने स्थानमें बिठला कर, भोजयेत् ते भात भवडाववा उस भातको खिलावे, क्रोध- क्रोध क्रोध, शोक- शोक शोक,

आयास-श्रम श्रम, व्यवाय-मैथुन मैथुन, व्यायामेभ्यः
अने व्यायामथी वौर व्यायामसे, अभिरक्षेत ऐने वारवी
इसको वचाता रहे, सौम्याभि अने सुंदर और सुन्दर,
मनोनुकूलामि तथा मनपसंद मनोनुकूल, कथाभि
कथाओं द्वारा, एनाम् च ऐने इसे, उपासीत-
राश राभवी वहलावे, तथा ऐम इरवाथी ऐसा करनेसे,
अत्या ऐने। इसका, गर्भे गर्भे गर्भे, तिष्ठति टडी रहे
छे उहर जाता है ॥ २४ ॥

24 As soon as the menstrual discharge is noticed, the patient should be instructed thus—'Lie down on a soft easy, cool and well-made couch with the head slightly lower than the neck and the body' The physician should then place near the vagina of the patient a pad of cotton dipped in ghee mixed with liquorice and kept in ice-cold water Thereafter he should smear her entire region below the navel with hundred times washed ghee or the thousand times washed ghee He should then sprinkle her body below the navel with cow's milk or very cold decoction of liquorice with the infusion of the banyan bark, or in the alternative, lave her with very cold water. He should then insert pieces of cloth which have been soaked in juices of milk-yielding and astringent plants, or in the alternative he should insert cotton wool dipped in the milk or ghee treated with the sprouts of the banyan etc. He should then make her drink two tolas weight of ghee extracted from milk. He should then give her as a linctus the pollen of the day-lotus, the black-

lotus and the night-lotus, mixed with honey and sugar, and for eating the roots of indian water-chestnut, seeds of lotus and rushnut or he should cause her to drink with goat's milk roxburg's tree of beauty, blue-lotus bulbs, unripe fruits of gular fig and catkins of banyan. He should then cause her to eat soft boiled, fragrant and cooling rice of red paddy together with milk cooked with heart leaved sida, evening mallow, shashtika rice and sugar-cane roots and kakoli, sweetened with sugar and honey, or else he should cause her while seated in a place fanned by a gentle and cool breeze, to eat a dish of boiled rice of red paddy together with the meat-juice of common quail, grey partridge, roe deer, sambur, rabbit, red deer, antelope and black-tailed deer, and seasoned with ghee He should protect her from anger, grief, fatigue, sexual congress and exercise. He should see that she is entertained with talk that is gentle and pleasing to her mind. In this way her conception gets protected from abortion

यस्याः पुनरामान्वयात् पुष्पदर्शनं स्यात्,
प्रायस्तस्यास्तद्गर्भोपघातकरं भवति, विरुद्धोपक्रम-
त्वात्तयोः ॥ २५ ॥

यस्याः पुन वधी जेने और जिसे, आमामान्वयात्
आमना अनुभंधथी आमके अनुबन्धसे, पुष्पदर्शनम्
पुष्पदर्शनं पुष्पदर्शन, स्यात् थाय हो, तत् ते वह,
तयो गर्भोपघात तथा आम ऐमनेनी गर्भोपघात तथा

आम उन दोनोंकी, विरुद्धोपक्रमत्वात् परस्पर विरुद्ध चिकित्सा होनाथी परस्पर विरुद्ध चिकित्सा होनेसे, प्रायः अक्षुब्ध बहुधा, तस्याः तेना उसके, गर्भोपघातकरम् गर्भने अनिष्टकर गर्भको हानिकारक, भवति थाय छे होता है ॥ २५ ॥

25. If menstruation occurs as the result of indigestion, then very often an abortion of the fetus cannot be averted because the two disorders (abnormal menstrual disorder and indigestion) call for mutually opposed treatments

उपविष्टकस्य लक्षणम्—

यस्याः पुनरुष्णतीक्ष्णोपयोगाद्गर्भिण्या महति संजातसारे गर्भे पुष्पदर्शनं स्यादन्यो वा योनिस्त्रावस्तस्या गर्भो वृद्धिं न प्राप्नोति निःस्रुतत्वात्ः स कालमवतिष्ठतेऽतिमात्रं, तस्युपविष्टकमित्याचक्षते केचित् ।

यस्या. ७ जिम, गर्भिण्याः गर्भिणीने गर्भिणीको, महति संजातसारे गर्भे गर्भे मोटा अने सारवाणे। अने त्तारे गर्भ वडा और गारयुक्त होनेपर, उष्ण-उष्ण उष्ण, तीक्ष्ण- तथा तीक्ष्ण पदार्थोना एव तीक्ष्ण पदार्थोके, उप-योगात् उपयोगी उपयोगसे, पुष्पदर्शनम् स्यात् पुष्प-दर्शनं थाय पुष्पदर्शनं होवे, अन्य वा अथवा थीने अथवा अन्य, योनिस्त्राव. काष्ठ योनिस्त्राव कोई योनिसे छाव, स्यात् थाय होने लगे, निःस्रुतत्वात् तो स्रावने लीधे तो छावके कारण, तस्याः तेना उसके, गर्भे गर्भे गर्भे, वृद्धिम् वृद्धिने वृद्धिको, न प्राप्नोति प्राप्त नही होता, स ते वह, अतिमात्रम् लाभा बहुत, कालम् काण सुधी काल तक, अवतिष्ठते अक्षर रहे छे भीतर रहता है, केचित् डेडलाड कई, तम् तेने

- ०६ संजातसारे—जातसारे (ध)
 , योनिस्त्राव.—योनिस्त्राव. (घ)
 ,, प्राप्नोति—प्राप्नोति (च)
 ,, कालम्—कालान्तरम् (क च. त ध.)

उसे, उपविष्टकम् इति 'उपविष्ट' अथ 'उपविष्टक' ऐसा, आचक्षते छे छे कहते है ।

26-(1) If menstruation or other uterine discharge occurs as the result of indulgence in hot and pungent articles of diet, in a woman with large and well-nigh completely formed fetus, the fetus will cease growing, being displaced Such a fetus will stay overlong in the mother's womb, this condition is referred to as "Upavishtaka" or prolonged gestation

नागोदरस्य लक्षणम्—

उपवासव्रतकर्मपरायाः पुनः कदाहारायाः स्नेहद्वेषिण्या वातप्रकोपणोक्तान्यासेवमानाया गर्भो वृद्धिं न प्राप्नोति परिशुष्कत्वात्, स चापि कालमवतिष्ठतेऽतिमात्रम्, अस्पन्दनश्च भवति, तं तु नागोदरमित्याचक्षते ॥ २६ ॥

उपवास- उपवास उपवास, व्रतकर्मपरायाः प्रत वगेरे धर्मपरायण व्रत आदि कर्म करनेवाली, पुन अने और, कदाहाराया अक्षर आहार करनेवाली, स्नेहद्वेषिण्या स्नेहने दोष करनेवाली, वातप्रकोपण उक्तानि अने उक्तानि वातप्रकोपण द्रव्योको, आसेवमानाया. सेवन करनेवाली स्त्रीने सेवन करनेवाली स्त्रीका, गर्भे. गर्भे गर्भे, परिशुष्कत्वात् सूक्ष्म अथवा थी परिशुष्क हो जानेसे वृद्धिम् वृद्धिने वृद्धिको, न प्राप्नोति प्राप्त नहीं होता, स च अपि ते पशु वह भी, अतिमात्रम् कालम् लाभा बहुत सुधी चिर-काल तक, अवतिष्ठते गर्भशय्यां रहे छे गर्भशय्याने रहता है, अस्पन्दन च अने स्पन्दनरहित और स्पन्दन-रहित, भवति थाय छे होता है, तम् तु तेने तो उमे तो, नागोदरम् नागोदर नागोदर, इति अथ अथवा ऐसा, आचक्षते छे छे कहते है ॥ २६ ॥

- २६ कालम्—कालान्तरम् (क. च. त ध)
 ,, अस्पन्दनम्—अतिस्पन्दनम् (घ.)

26 Similarly the fetus of a woman who is given to observances of fasts and austerities, to mal-nutrition, to avoidance of unctuous articles and to indulgences that have been mentioned as provocative of vata, will not develop, being denied nourishment. Such a fetus will tarry overlong and will not quicken. To this is given the name "Nagodara" (elephantine gestation)

तज्जैश्चिकित्सितम्—

नार्योरतयोरुभयोरपि चिकित्सितविशेषमुपदे-
क्ष्यामः—भौतिकर्जावनीयवृंहणीयमधुरवातहरसि-
द्धाना सर्पिषां पयसामामगर्भाणां चोपयोगो
गर्भवृद्धिकरः, तथा संभोजनमेतैरेव सिद्धैश्च
घृतादिभिः सुभिक्षायाः, अभीक्षणं यान्वाहनाप-
मार्जनावजृम्भणैरुपपादनमिति ॥ २७ ॥

तयो उभयोः अपि ते भन्नेय उन दोनों, नार्यो
स्त्रीभोनी त्रियोकी, चिकित्सितविशेषम् विशिष्ट चिकि-
त्साने विविष्ट चिकित्साया, उपदेक्ष्यामः उपदेशे उरथु
उपदेशे करेगे, भौतिक- भौतिक भौतिक, जीवनीय-
जीवनीय जीवनीय, वृंहणीय- वृंहणीय, मधुर-
मधुर मधुर, वातहर- अने वातहर द्रव्येथी गेर वातहर
द्रव्येसे, सिद्धानाम् सिद्ध उरेल सिद्ध किये हुए, सर्पिषां
धीमे धी, पयसाम् दूधने दूध, आमगर्भाणाम् च तथा
आम गर्भने और आम गर्भोका, उपयोग उपयोग
उपयोग, गर्भवृद्धिकर गर्भनी वृद्धि उरवार छे गर्भकी
वृद्धि करनेवाला है, तथा तथा तथा, सुभिक्षाया सारी
पेटे भूभी थतां खूब भूख लगने पर उधे, एतै एव
अने द्रव्येथी इन्ही द्रव्येसे, सिद्धैः सिद्ध उरेला सिद्ध
किये हुए, घृतादिभि घृत वगेरेथी घृत आदिसे, संभो-

- २७ सर्पिषा पयसामामगर्भाणां चोपयोगो गर्भवृद्धिकर - सर्पिषा-
मुपयोग, नागोदरे तु योनिव्यापत्रिर्द्विष्ट पयसामामगर्भाणां
गर्भवृद्धिकरणा च (घ ङ थ)
,, सुभिक्षाया - सुबुभिक्षायाम् (घ थ)
,, अपमार्जना - अपमार्जना (घ छ)

जनम् भोजन उरवपु भोजन कराना चाहिए, अभीक्षणम्
वार वार बारवार, यान- यान यान, वाहन- वाहन वाहन,
अपमार्जन- रनान् अभ्यगादि अपमार्जन, अवजृम्भणै. अने
शरीरने पसारवा वगेरेतु और शरीरके प्रसारण आदिका,
उपपादनम् इति सेवन उरवपु सेवन कराना चाहिए ॥२७॥

27 We shall here prescribe the line of treatment to be followed in the case of both these abnormalities. As regards the first, the use of ghees, milks and embryonic foods such as eggs, which have been medicated with life-promoting, roborant, sweet and vata-curative drugs will stimulate the growth of the fetus, similarly the sumptuous use of dishes cooked in the ghees, etc, prepared in this manner, will ensure adequate nourishment. This should be supplemented by walking and carriage exercise, by a rub-down and by the inducing of pendulation.

गर्भस्पन्दने चिकित्सा—

यस्याः पुनर्गर्भः प्रसृतो न स्पन्दते तां श्ये-
नमत्स्यगवयशिखिताम्रचूडतिचिरीणामन्यतमस्य
सर्पिषपता रलेन ताषयूषेण वा प्रसूतसर्पिषा
सूलकयूषेण वा रक्तशालीनामोदन मृदुमधुर-
शीतलं भोजयेत् । तैलाभ्यङ्गेन चास्या अभीक्ष्णम्
दरवस्तिवंक्षणोसकटीपार्श्वपृष्ठप्रदेशानीषदुष्णेनो -
पचरेत् ॥ २८ ॥

- २८ गर्भ प्रसृतो-गर्भो (च)
,, गवयशिखिताम्रचूडतिचिरीणाम् - गवयतिचिरीताम्रचूडशिखि-
नाम (घ)
,, ओदन मृदुमधुशीरतल-ओदन (थ)
उदरवस्ति°-उदर° (घ,
,, उष्णेन-उष्णेनकेन (घ)
,, उपचरेत्-उपाचरेत् (क, त)

यस्याः पुनः अने जेने। और जिसका, प्रसुप्त भुक्त प्रसुप्त, गर्भः गर्भा गर्भ, न स्पन्दते इरुते। नथी स्पन्दन नहीं करता, ताम् तेने उसे, श्येन-भाज्य-पक्षी श्येन, मत्स्य-भाज्या मछली, गवय-नीलगाय नीलगाय, शिल्पि-भार मोर, ताम्रचूड-कूड्डा मूर्गा, तित्तिरीणाम् अने तेतरमांसा और तित्तिरीमेंसे, अन्यतमस्य कूर्म ऐकना किसी एकके, सर्पिण्यता रसेन धीयुक्त मांसरसनी साथे घृतयुक्त मांसरसके साथ, माषयूपेण वा अथवा अड्डना यूप साथे अथवा उड्डके यूपके साथ, प्रभूतसर्पिणा अथवा पुण्ड्रण धीवाणा अथवा प्रचुर घृतयुक्त, मूलक-यूपेण वा भूणाना यूप साथे मूलीके यूपके साथ, मृदु-भृदु मृदु, मधुर-मधुर मधुर, शीतलम् अने शीतल और शीतल, रक्तशालीनाम् राती शालीने लाल शालिके, ओदनम् भात भातका, भोजयेत् भवडाववे भोजन करावे, ईषत् उष्णेन नवशेका कुछ गरम, तैलाभ्यङ्गेन च तैलनी आदिसवडे तैलकी मालीमसे, अस्या अने इसके, उदर-पेट पेट, वस्ति-वस्ति वस्ति, वक्षणा वक्षणा वक्षणा, ऊरु-साथण ऊरु, कटी-कटी कटी, पार्श्व-पार्श्व पार्श्व, पृष्ठप्रदेशान् अने पीठना सागोने और पृष्ठप्रदेशोंको, अभीक्ष्णम् बारबार बारबार, उपचरेत् आदिस करवा मलना चाहिए ॥ २८ ॥

28 As regards the patient whose fetus being dormant, does not quicken, she should be put on a diet of red sali-rice in conjunction with the meat juice, mixed with ghee, of one or the other of the following:—the hawk, fish, gayal, peacock, cock and partridge or with gruel of black gram or with the decoction of radish generously mixed with ghee She should also be treated regularly with warm applications of til oil to the stomach, kidneys, pelvis, thighs, waist, sides and the back.

गर्भिण्या उदावर्तविवन्धे सति तच्चिकित्सा—

यस्याः पुनरुदावर्तविवन्धः स्यादष्टमे मासे न

चानुवासनसाध्यं मन्येत ततस्तस्यास्तद्विकारप्र-
शमनमुपकल्पयेन्निरूहम् । उदावर्तो ह्युपेक्षितः
सहसा सगर्भा गर्भिणीं गर्भमथवाऽतिपातयेत् ।

यस्याः पुनः जेने जिसको, अष्टमे मासे आठमा महिनामा आठवें मासमें, उदावर्त-उदावर्तने कीधे उदावर्तके कारण, विवन्ध-विवन्ध विवन्ध, स्यात् थाय होवे, अनुवामनसाध्यम् च अने अनुवासनसाध्य और अनुवासनसाध्य, न मन्येत न नशुथ न जान पड़े, तत ते। तो, तस्या तेना उसके लिए, तद्विकारप्रशमनम् ते विकारनी शान्ति करना उस विकारको शान्त करनेवाला, निरूहम् निरूहनी निरूह, उपकल्पयेत् कल्पना करवी तय्यार करे, हि कारणके क्योंकि, उपेक्षित. उपेक्षा करवामा आवेदी उपेक्षा किया गया, उदावर्तः उदावर्त उदावर्त, सहसा अेकाअेक अचानक, सगर्भम् गर्भसहित गर्भसहित, गर्भिणीम् गर्भिणीने गर्भिणीको, अथवा अथवा अथवा, गर्भम् गर्भको, अतिपातयेत् नाश करे छे नष्ट कर देता है ।

29-(1) As regards the woman who develops acute constipation due to misperistalsis in the eighth month of her pregnancy, if the physician thinks that it will not yield to treatment by the unctuous enema, he should improvise evacuative enema which will allay the trouble. If the disorder of misperistalsis is neglected, it will spell the sudden end of both the mother and the child.

तत्र वीरणशालिषष्टिककुशकाशेक्षुवालिकावे-
तसपरिव्याधमूलानां भूतीकानन्ताकाश्मर्यपरुष-
कमधुकमृद्धीकानां च पयसाऽर्धोदकेनोद्गमय्य
रसं प्रियालविभीतकमज्जतिलकल्कसंप्रयुक्तमीषल-
क्षणमनत्युष्णं च निरूहं दद्यात् । व्यपगतविवन्धां
चैनां सुखसलिलपरिषिकाङ्गीं स्थैर्यकरमविदाहि-
नमाहारं भुक्तवर्तीं स्यायं मधुरकसिद्धेन तैलेना-

२९. अतिपातयेत्-निपातयेत् (च ५)

नुवासयेत् । न्युब्जां त्वेनामास्थापनानुवासनाभ्या-
मुपचरेत् ॥ २९ ॥

तत्र तेमां उस अवस्थामे, वीरण- वीरक्षु वीरण,
शालि- शाण शालि, पष्टिक- साठी षष्टिक, कुमा- नाने।
दुश छोटा कुश, काश- डाश काश, इक्षुवालिका- औभरे।
तालमखाना, वेतस- वेतस वेतस, परिव्याध- तथा न्ण-
वेतसनां तथा जलवेतसके, मूलानाम् भूण मूल, मूतीक-
भूतीक अजवायन, अनन्ता- सांरिवा अनन्तमूल, काश्मर्य-
शीवक्षु गम्भारी, परुषक- क्षालसां फालसा, मधुक-
नेठीमध यष्टीमधु, मृद्वीकानाम् च अने द्राक्ष औओने।
और द्राख इनका, अर्धोदकेन पयसा अर्धा न्णयुक्त दूध
साथे अर्ध जलमिश्रित दूधके साथ, रसम् उद्गमय
अथ अनापी क्वाथ बना कर, प्रियाल- यारेणी विरौजी,
विभीतक- अने अडेडांणी और वहेडेकी, मज्ज- गोटदीने।
गर्भ गुठलीको मींगी, तिलकल्क- अने तदन। इष्टथी
और तिलकल्कसे, संप्रयुक्तम् युक्त युक्त, ईषत् लवणम्
शेडा लवणथी मिश्रित बोदे लवणसे मिश्रित, अनन्तु-
णम् च अने नवशेडी और सुखोष्ण, निरुहम् निरुह-
अरित निरुहवस्ति, दद्यात् देवी देवी चाहिए, व्यपगत-
विवन्धाश् च अने विअन्धरहित यत्त और विवन्ध-
रहित होने पर, सुख- नवशेडी सुखोष्ण, सलिल- न्ण-
जलका, परिपिक्ताङ्गीम् शरीर पर सिचन करी शरीर
पर सिचन करके, स्वैर्यकरम् गर्भानी स्थिरताकारक
गर्भकी स्थिरता करनेवाले, अविदाहिनम् अविदाही
अविदाही, आहारम् आहारने भोजनको, मुक्तवतीम्
अवरावीने खिला कर, एनाम् अने इसे, सायम् साणे
सायं, मधुरकसिद्धेन मधुरक्षथी सिद्ध मधुरकसे सिद्ध,
तैलेन तैल द्वारा तैल द्वारा, अनुवासयेत् अनुवासन अरित
देवी अनुवासन बस्ति देवे, न्युब्जाम् तु अने अंधी
अवरावीने औधी सुला कर, एनाम् अने उसका,
आस्थापन- आस्थापन आस्थापन, अनुवासनाभ्याम् तथा
अनुवासन द्वारा तथा अनुवासन द्वारा, उपचरेत् उप-
चार करवा उपचार करे ॥ २९ ॥

29 She should be given an enema
consisting of the decoction of the
roots of cuscus grass, sali, shashtika,
small sacrificial grass, thatch grass,

ikshuvalika, vetasa and country-willow
and the decoction of bishop's weed,
indian sarsaparilla, white teak,
sweet falsah, liquorice and grapes
boiled in milk and diluted with an
equal quantity of water, should be
mixed with a paste, slightly saline
and warm, made of the kernel of
Buchanan's mango, beleric myrobalans
and til. This should be administered
as enema. After she has been eased
of her constipation and affused
with pleasantly cold water and has
eaten of a meal that gives firmness and
is non-irritant, she should be admini-
stered in the evening an oily enema
medicated with the sweet group of
drugs. She should be treated with the
corrective and unctuous enemata while
in a prone posture.

कुक्षौ गर्भमरणे हेतुः, मृतगर्भाया लक्षणानि—

यस्याः पुनरतिमात्रदोषोपचयाद्वा तीक्ष्णोष्णा-
तिमात्रसेवनाद्वा वातसूत्रपुरीषवेगविधारणैर्वा
विषमाश(स)नशयनस्थानसंपीडनाभिघातैर्वा क्रो-
धशोकेर्ष्याभयत्रासादिभिर्वा साहसैर्वाऽपरैः कर्म-
भिरन्तःकुक्षेर्गर्भो म्रियते, तस्याः स्तिमितं स्तब्ध-
मुदरमाततं शीतमश्मान्तर्गतमिव भवत्यस्पन्दनो
गर्भः, शूलमधिकमुपजायते, न चाव्यः प्रादुर्भवन्ति,
योनिर्न प्रस्रवति, अक्षिणी चास्याः स्रस्ते भवतः,
ताम्यति, व्यथते, अमते, श्वसिति, अरतिबहुला
च भवति, न चास्या वेगप्रादुर्भावो यथावदुप-
लभ्यते; इत्येवंलक्षणां स्त्रियं मृतगर्भेयमिति
विद्यात् ॥ ३० ॥

३०. ईर्ष्या—ईर्ष्यासूया (घ. छ ड)

,, अन्तः कुक्षे — अन्त कुक्षौ (घ.)

,, अरतिबहुला—अतिविकला (घ)

यस्याः पुनः अने अने। और जिसका, गर्भः गर्भा गर्भ, अतिमात्र- अत्यन्त अत्यन्त, दोषोपचयात् वा दोषोपास अथवा दोषोंके संवयसे, तीक्ष्ण- अथवा तीक्ष्ण अथवा तीक्ष्ण, उष्ण- अने उष्ण पदार्थना और उष्ण पदार्थके, कृतिमात्र- अत्यन्त अतिमात्रमें, सेवनात् वा सेवनथी सेवनरो, वात-मूत्र- अथवा वायु-मूत्र अथवा वायु-मूत्र, पुरीषवेग- अने मणना वेगोने और मलके वेगोंके, विधारणैः वा रोडवाथी रोकनेसे, विषम- अथवा विषम अथवा विषम, अज्ञान- ज्ञान भोजन- शयन- सूया शयन, स्थान- तथा अथवा तथा तथा बैठनेसे, संपीडन- अति दबाव पडवाथी अति दबाव पडनेसे, अभिघातै वा अने आघातथी और चोटसे, क्रोध- अथवा क्रोध अथवा क्रोध, शोक- शोक शोक, ईर्ष्या- ईर्ष्या ईर्ष्या, भय- भय भय, त्रासादिभि वा अने त्रास वजरेथी और त्रास आदिसे, साहसै अथवा साहसोथी अथवा साहसोंसे, अपरै कर्मभिः अथवा अपरै कर्मोंथी अथवा अन्य कर्मोंसे, कुक्षे. अन्तः दुक्षिन्नी अन्तः कुक्षिके भीतर, क्रियते भरी अथ छे मर जाता है, तस्याः ते स्त्रीनु उस स्त्रीका, उदरम् उदर उदर, स्तिमितम् स्थिर स्थिति, स्वप्नम् स्वप्न स्वप्न, आततम् विस्तृत तना हुआ, शीतम् शीतल शीतल, अश्मान्त- गर्भमिव अथ अन्तः पथर पडथे होय अथ जैसे अन्दर पथर पडा हो ऐना, भवति थर अथ छे हो जाता है, गर्भः गर्भः गर्भ, अरपन्दन स्पन्दनरहित थाय छे स्पन्दनहीन होता है, शूलम् शूल शूल, अक्षिकम् अत्यन्त अत्यन्त, उपजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, आव्यः वीक्षण प्रसववेदनाएँ, न प्रादुर्भवन्ति आवती नहीं उत्पन्न होती, योनिः योनि- मथी योनिसे, न प्रसवति श्राव अतो नहीं श्राव नहीं होता, अस्या अनी इसनी, अक्षिणी आगे आखें, स्वस्ते भवतः शिथिल थाय छे शिथिल होती है, ताम्यति तेने अ धारा आवे छे उसको अन्वेषी आती है, व्यथिते ते व्यथित थाय छे वह व्यथित होती है, अमते तेने अक्षर आवे छे उसको चक्कर आता है, असिति ते अक्षि छे वह हाफती है, अरतिवहुला च भवति अत्यन्त अने छे अत्यन्त वेचैन हो जाती है, अस्या च अने अने और इसके, वेगप्रादुर्भाव वेगनी उत्पत्ति वेगोंकी उत्पत्ति, यथावत् यथावत् यथावत्, न उपलभ्यते अथवा शक्यती

नथी नहीं जान सकते, इति अे प्रधारे इस प्रकार, एवम्- लक्षणम् अथवा लक्षणवाथी ऐसे लक्षणोंवाली, स्त्रियम् स्त्रीने स्त्रीको, इयम् अथ यह, मृतगर्भा मृतगर्भा मृतगर्भा है, इति अेम ऐसा, निद्यात् आशु जाने ॥३०॥

30 As regards her whose child dies in the womb as the result of either the over-increase of the humors or the over-indulgence in pungent and hot things or the suppression of urges for flatus, urine and feces or faulty eating, faulty sitting, lying down and standing or compression and injuries, or passion, grief, envy, alarm, fear etc., or other rash acts, the stomach is seen to be still, rigid, extended and as if there were a stone inside and the fetus had no quickening. There is severe pain in the stomach but the labour pains do not set in, there is non-discharge, her eyes droop, she feels faint, agonized, becomes giddy, breathes stertorously, and is full of weariness of life Besides, she does not evince the proper manifestation of body-urges. A woman who exhibits such symptoms is to be known as one in whose womb the fetus is dead.

मृतगर्भाहरणविधिः—

तस्य गर्भशल्यस्य जरायुप्रपातनं कर्म संश- मनमित्याहुरेके, मन्त्रातिकमथर्ववेदविहितमित्येके, परिदृष्टकर्मणा शल्यहर्त्ताऽऽहरणमित्येके ।

जरायुप्रपातनम् औरने पाडवी अे जरायुको निकाल देना यह, कर्म कर्म कर्म, तस्य गर्भशल्यस्य ते गर्भश- ल्यनु उस गर्भरूप शल्यका, संशमनम् संशमन छे संशमन है, इति अे प्रभाषे ऐसा, एके डेटलाड कई,

आहु उहे छे कहते है, अथर्ववेदविहितम् अथर्ववेदमा उहेदां अथर्ववेदमें वताये हुए, मन्त्रादिकम् मन्त्रादिक संशमन छे मन्त्र आदिक संशमन है, इति ऐम ऐसा, एके डेटलाड उहे छे कई कहते हैं, परिट्टकर्मणा आवा डामे लेखे भूय लेयां लेय तेवा दृष्टकर्मा, बाल्यहर्त्रा शस्त्रवैद्यद्वारा शस्त्रवैद्यद्वारा, आहरणम् अहार जेथी उहावपु जे संशमन छे बाहिर खींच कर निकालना यह संशमन है, एति ऐम ऐसा, एके डेटलाड उहे छे कई कहते हैं ।

31-(1). The treatment in the case of such dead fetus is said to consist by some in the expulsion of the placenta by medicaments; by others in the use of charms laid down in the Atharva Veda and by yet others in extraction by an experienced surgeon.

व्यपगतगर्भजलयाया स्त्रिया उपचार —

व्यपगतगर्भजलयां लु स्त्रियमामगर्भा सुरासीध्व-
रिष्टाग्धुमदिरासवानामन्यतमगत्रे सामर्थ्यतः पाय-
येद्गर्भकोष्ठशुद्धयर्थमर्तिविस्सरणार्थं प्रहर्षणार्थं च,
अनः पर संप्रीणनैर्वलानुरक्षिभिरस्नेहसंप्रयुक्तैर्य-
वाग्वादिभिर्वा तत्कालयोगिभिराहारैरुपचरेद्दोष-
धातुक्लेदविशोषणमात्रं कालम् ।

आमगर्भाम् डाय गार्भवाणी आमगर्भवाली, स्त्रियम् स्त्रीतुं स्त्रीका, व्यपगत-गर्भजलयाम् गर्भस्थ शल्य दूर थती गर्भरूप जल्य दूर होने पर, तु ते। तो, गर्भकोष्ठ-

३१ मदिरा°—मधुरा° (प)

५ पाययेद्गर्भकोष्ठ°—पाययेत कोष्ठ° (प)

६ शुद्धयर्थम्—विशुद्धयर्थम् (प)

७ अर्ति—आर्ति° (स.)

८ संप्रीणनैः—बृहणै (ष ड घ)

९ अस्नेहसंप्रयुक्तैर्यवाग्वादिभिर्वा—स्नेहसंप्रयुक्तैर्यवाग्वादि-
भिर्विलेप्यादभिर्वा (प)

१० उपचरेद्—उपाचरेद् (च.)

गर्भाशयनी गर्भाशयकी, शुद्धयर्थम् शुद्धि भाटे शुद्धिके लिए, अर्तिविस्सरणार्थम् पीडा लुप्तपवा भाटे पीडाको मुलानेके लिए, प्रहर्षणार्थम् च तथा प्रसन्नता उत्पन्न करवा भाटे तथा प्रसन्नताको उत्पन्न करनेके लिए, अथे अथम सबसे पहले, सुरा- सुरा सुरा, सीधु- सीधु सीधु, अरिष्ट- अरिष्ट अरिष्ट, मधु- मधु मधु, मदिरा- मदिरा मदिरा, आसवानाम् तथा आसवभांथी तथा आसवमेंसे, अन्यतमम् डार्ड अथे किसी एकको, सामर्थ्यत शक्ति अनुसार शक्ति अनुसार, पाययेत् पिबरावपु पिलात्रे, अत परम् त्थार पछी इसके बाद, दोष-धातु- दोष अने धातुना दोष और धातुओंके, क्लेदविशोषणमात्रम् क्लेदनु शोधणु थाय तेटला क्लेदका विशोषण हो जाय इतने, कालम् समय सुधी समय तक, संप्रीणनैः तृप्ति- डारक तृप्तिकारक, बलानुरक्षिभि अणनी रक्षा डरनारी बलसरक्षक, अस्नेहसंप्रयुक्तै स्नेहसहित स्नेहहीन, यवाग्वा- दिभि यवागू वगेरेथी यवागू आदिसे, तत्कालयोगिभि. अथवा जे समयने उपयोगी अथवा उस समयके लिए योग्य, आहारै वा आहारोथी आहारोंसे, उपचरेत् उपचार डरवा उपचार करना चाहिए।

31-(2) After the dead fetus has been removed, while it is immature, the patient should be made to drink, at the outset, in accordance with her capacity, one or the other of the cordial wines—Sura and Sidhu, medicated wine, Madhu, Madira and Asava, with a view to cleansing the cavity of the womb and as a sedative for the pain and as an exhilarative After this she should be put on a diet, suitable for the convalescent period, consisting of articles of diet that help to build up and nurse the strength, and of gruels unmixed with unctuous articles, keeping up this regimen only so long as the watery secretions of the vitiated humors have not dried up.

अतः परं स्नेहपानैर्वस्तिभिराहारविधिभिश्च दीपनीयजीवनीयवृंहणीयमधुरवातहरसमाख्यातै-
रुपचरेत् । परिपक्वगर्भशल्यायाः पुनर्विमुक्तगर्भ-
शल्यायास्तदहरेव स्नेहोपचारः स्यात् ॥ ३१ ॥

अतः परम् आ ५४। इसके बाद, स्नेहपानैः स्नेह-
पानेन स्नेहपानसे, वस्तिभिः अस्तिथी वस्तिसे, दीप-
नीय-दीपनीय दीपनीय, जीवनीय-जीवनीय जीवनीय,
वृंहणीय-वृंहणीय वृंहणीय, मधुर-मधुर मधुर, वातहर-
तथा वातहर तथा वातहर, समाख्यातैः मानवाभा आवेला
मानी हुई, आहारविधिभिः आहारविधिभ्योऽथी आहार-
विधियोसे, उपचरेत् उपचार उपचरे उपचर्या करे, परिपक्व-
परिपक्व परिपक्व, गर्भशल्यायाः मृत गर्भशल्यायाणी
मृत गर्भशल्यायाणी, पुनः अने ५४। और पीछे, विमुक्त-
गर्भशल्यायाः गर्भशल्यायाणी मुक्त अथेव स्त्रीने।
गर्भशल्यायाः गर्भशल्यायाणी मुक्त अथेव स्त्रीने।
गर्भशल्यायाः गर्भशल्यायाणी मुक्त अथेव स्त्रीने।
गर्भशल्यायाः गर्भशल्यायाणी मुक्त अथेव स्त्रीने।
उसी दिन, स्नेहोपचारः स्नेहोपचारः स्नेहोपचारः, स्यात्
थेव लेधे होना चाहिए ॥ ३१ ॥

31. Thereafter she should be given unctuous potions, unctuous enemata, and dietary articles which are considered to be stimulative of digestion, promotive of life, helpful to growth, and are sweet and curative of vata. The patient whose dead fetus is mature and has been extracted should be treated that very day with unctuous administrations.

निर्विकारमाप्यायमानस्य गर्भस्य मासे मासे कर्म—

परमतो निर्विकारमाप्यायमानस्य गर्भस्य मासे
मासे कर्मोपदेक्ष्यामः ।

अतः परम् आ ५४। इसके बाद, निर्विकारम् विकार
वृद्धि विकाररहित, आप्यायमानस्य वृद्धि पाभता बढ़ते
हुए, गर्भस्य गर्भनी गर्भकी, मासे मासे दरेक भासभा।

प्रत्येक मासमें, कर्म थिडित्साने चिकित्साका, उपदेक्ष्याम.
उपदेश उपदेश उपदेश करेंगे।

32-(i) From here onwards we shall lay down the measures to be adopted month by month in the case of the conception that develops steadily without any disorder.

प्रथमे मासे शङ्किता चेद्गर्भमापन्ना क्षीरमनु-
पस्कृतं मात्रावच्छीतं काले काले पिबेत्, सात्म्य-
मेव च भोजनं सायं प्रातश्च भुञ्जीत; द्वितीये
मासे क्षीरमेव च मधुरौषधसिद्धं; तृतीये मासे
क्षीरं मधुसर्पिर्भ्यामुपसंसृज्य; चतुर्थे मासे क्षीर-
नवनीतमक्षमात्रमश्नीयात्; पञ्चमे मासे क्षीरसर्पिः;
षष्ठे मासे क्षीरसर्पिर्मधुरौषधसिद्धं; तदेव सप्तमे
मासे । तत्र गर्भस्य केशा जायमाना मातुर्विदाहं
जनयन्तीति स्त्रियो भाषन्ते; तन्नेति भगवानात्रेयः,
किन्तु गर्भोत्पीडनाद्वातपित्तश्लेष्माण उरः प्राप्य
विदाहं जनयन्ति, ततः कण्डूरुपजायते, कण्डूमूला
च किक्किसावाप्तिर्भवति । तत्र कोलोदकेन नव-
नीतस्य मधुरौषधसिद्धस्य पाणितलमात्रं काले
कालेऽस्यै पानार्थं दद्यात्, चन्दनमृणालकल्कै-
श्चास्याः स्तनोदरं विमृष्टीयात्, शिरीषघातकीसर्ष-
पमधुकचूर्णैर्वा, कुटजार्जकवीजमुस्तहरिद्राकल्कैर्वा,
निम्बकोलसुरसमञ्जिष्ठाकल्कैर्वा, पृषतहरिणशश-
रुधिरयुतया त्रिफलाया वा, करवीरपत्रसिद्धेन
तैलेनाभ्यङ्गः, परिपेकः पुनर्मालतीमधुकसिद्धेना-
म्भसा; जातकण्डूश्च कण्डूयनं वर्जयेत्स्वर्गभेदवैरूप्य-
परिहारार्थम्, अखहायां तु कण्डूमुन्मर्दनोद्धर्षणा-
भ्यां परिहारः स्यात्, मधुरमाहारजातं वातहर-
मल्पमस्नेहलवणमल्पोदकानुपानं च भुञ्जीत ।
अष्टमे तु मासे क्षीरयवागूं सर्पिष्मतीं काले काले
पिबेत्; तन्नेति भद्रकाप्यः, पैङ्गल्यावाधो ह्यस्या
गर्भमागच्छेदिति; अस्त्वत्र पैङ्गल्यावाध इत्याह

३२ शङ्किता चेद्गर्भमापन्ना—शङ्केत् गर्भमापन्ना (थ)

विदाहं जनयन्ति—विडहन्ति (ब)

अस्यै पानार्थं—अस्यै (ख, ब, थ)

३१. स्नेहपानैर्वस्तिभिः—त्रिभिः (प)

उपचरेत्—उपचारः (थ)

भगवान् पुनर्वसुरात्रेयः, न त्वेवैतन्न कार्यम्; एवं कुर्वती ह्यरोगाऽऽरोग्यबलवर्णस्वरसंहननसंपदुपेतं ज्ञातीनामपि श्रेष्ठमपत्यं जनयति। नवमे तु खल्वेनां मासे मधुरौषधसिद्धेन तैलेनानुवासयेत्। अतश्चै-
वास्यास्तैलात् पित्तं योनौ प्रणयेद्गर्भस्थानमार्ग-
स्नेहनार्थम्।

प्रथमे पड़ेला प्रथम, मासे मासमां मासमें, शक्तिता चेत् शका थाय के शक्ता हो कि, गर्भम् आपजा गर्भ रक्षो छे तो गर्भकी प्राप्ति हो गई है तो, काले काले समये समये प्रत्येक कालमें, अनुपस्कृतम् औषधिओथी सस्कृत नहि डरेलु औषधियोंसे संस्कृत न किया हुआ, शीतम् क्षीरम् ठंडु दूध ठंडा दूधका, मात्रावत् मात्रानुसार मात्रानुसार, पिवेत् श्रीओ पीवुं स्त्री पान करे, सायम् सांने सायं, प्रात च अने सवारे और सुबह, सात्म्यम् एव च सात्म्य न सात्म्य ही, सुजीत भोजन डरेवु भोजन करे, द्वितीये भीन दूसरे, मासे मासमां मासमे, मधुरौषध- मधुर औषधीथी मधुर औषधोंसे, सिद्धम् सिद्ध डरेलुं सिद्ध किया हुआ, क्षीरम् च एव दूध पीवु दूध पीवे, तृतीये त्रीन तीसरे, मासे मासमां मासमें, क्षीरम् दूध दूध, मधु- मधु शहद, सर्पिभ्याम् अने धी साथे और धीके साथ, उपसंस्ज्य भेगवीने पीवुं मिला कर पीवे, चतुर्थे मासे येथा मडिनामां चौथे मासमें, क्षीरनवनीतम् दूधमांथी डाढेलु माअणु क्षीरोत्थ नवनीतको, अक्षमात्रम् अेड डर्प पग्माणुमां एक कर्ष परिमाणमें, अश्रीयात् भावु खावे, पञ्चमे मासे पांचमां मासमां पाचवें मासमें, क्षीरसर्पि दूधमांथी डाढेलु धी भावु क्षीरोत्थ घृत पीवे, षष्ठे मासे छठ्ठा मासमां छठ्ठे मासमें, मधुरौषध- मधुर औषधीथी मधुर औषधसे, सिद्धम् सिद्ध डरेलु सिद्ध किया हुआ, क्षीरसर्पि दूधमांथी डाढेलु धी भावु दूधसे निकाला हुआ घी खावे, तत् एव ते न धी वही घृत, सप्तमे मासे सातमां मासमां पणु भावु सातवे मासमें सी खावे, तत्र ओ मडिनामां सातवें मासमें, जायमानाः उत्पन्न थता उत्पन्न होते हुए, गर्भस्य केशा गर्भना डेशे। गर्भके केश, मातु माताने माताको, विदाहम् विदाह विदाह, जनयन्ति उत्पन्न

डरे छे पैदा करते हैं, इति ओम ऐसा, स्त्रियः श्रीओ स्त्रियाँ, भाषन्ते डडे छे कहती हैं, तत् न ओम नथी ऐसा नहीं होता, इति ओम ऐसा, भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये डलु आत्रेयने कहा, परन्तु परन्तु परन्तु, गर्भ-उत्पीडनात् गर्भना दण्डाणुथी गर्भके दबावसे, वात- वायु वायु, पित्त- पित्त पित्त, श्लेष्माण अने डक्ष और कफ, उरः प्राप्य छातीमां पडेथीने छातीमें पहुँच कर, विदाहम् विदाह विदाह, जनयन्ति उत्पन्न डरे छे उत्पन्न करते हैं, तत् तेथी उससे, कण्डू पुण्डी खुजली, उपजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, कण्डूमूला च अने पुण्डीने लर्धने और खुजलीके कारण, किक्किस- डिकिकिसनी किक्किसकी, अवासि प्राप्ति प्राप्ति, भवति थाय छे होती है, तत्र तेमां उसमें, मधुर- मधुरगणुनां मधुरगणके, औषध- औषधीथी औषधोंसे, सिद्धस्य सिद्ध डरेल सिद्ध किये हुए, नवनी- तस्य माअणु मकखनका, पाणितलमात्रम् अेड तोला एक तोला, कोलोदकेन भेगना उनाथ साथे बेरके काथसे, काले काले प्रत्येक डणमां प्रत्येक कालमें, अस्यै अने इसे, पानार्थम् पीवा भाटे पीनेके लिए, दद्यात् देवुं देवे, अस्याः अनेनां इसके, स्तनोदरम् स्तन अने डदरेवु स्तन और उदरको, चन्दन- चन्दन चन्दन, मृणाल- अने मृणालना और मृणालके, कल्कैः च डडेथी कल्कोंसे, शिरीष- अथवा सरसडे। अथवा शिरीष, घातकी- धावडीनां डूल धायके फूल, सर्वप- सरसप सरसों, मधुक- अने लेडीमधनां और मुलहठीके, चूर्णे वा यूणीथी चूर्णोंसे, कुटज- अथवा डडाछाल कुडेकी छाल अर्जकबीज- तुणसीनां भीन तुलसीके बीज, मुस्त- मोथ मोथा, हरिद्रा- अने डणदरेना और हल्दीके, कल्कै वा डडेथी कल्कोंसे, निम्ब- अथवा लीभडे। अथवा नीम, कोल- भेग बेर, सुरस- तुणसी तुलसी, मज्जिष्ठा- अने मण्डना और मजीठके, कल्कै वा डडेथी कल्कोंसे, पृषत- स्थितथ डरिणु चित्तल हरिण, हरिण- डरेणु हरिण, अक्ष- अने ससलाना और खरगोशके, रुधिरयुक्तया रुधिरयुक्त रुधिरयुक्त, त्रिफलया वा त्रिणुथी त्रिफलासे, विमृदीयात् मर्दन डरेवु मर्दन करे, करवीरपत्र- डरेणुनां पानथी कनेरके पत्तोंसे, सिद्धेन सिद्ध डरेला सिद्ध किये हुए, तैलेन तेलथी तैलसे, अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग डरेवो अभ्यङ्ग करे, मालती- तथा मालती तथा चमेली, मधुक- अने

नेडीमधुथी और मुलहठीसे, सिद्धेन सिद्ध करेला सिद्ध किये हुए, अम्मसा न्णवडे जलसे, परिषेकः पुनः परिषेक करे, जातकण्डूः च अने पुण्वली आवे तो और खुजली होने पर, त्वग्मेद-त्वचा श्वाथी श्वाती त्वचा फटनेसे होनेवाली, वैरूप्यम् विरूपता विरूपतासे, परिहारार्थम् न आवे ते भाटे बचनेके लिए, कण्डूयनम् अन्नेणवातुं खुजलाना, वर्जयेत् छोड़ी देवु छोड़ दे, कण्डूम् पुण्वली खुजलीके, असहायाम् तु असह्य होय तो असह्य होने पर, उन्मर्दन-भसणवा उन्मर्दन, उद्धर्षणाभ्याम् अने वस्त्र वजरे धसवाथी और उद्धर्षणसे, परिहारः स्यात् तेने परिहार करे उसका परिहार करे, मधुरम् मधुर मधुर, वातहरम् अने वातहर और वातहर, आहारजातम् आहारसमुदायने आहारसमुदायको, अल्पम् थोडा थोडा, अज्ज्वलवणम् रनेहलवणुडीन बिना स्नेहलवणके, अल्पोदक-अनुपानम् च अने थोडा न्णना अनुपानथी और थोडे जलके अनुपानसे, भुञ्जीत आवे लावे, अष्टमे तु मासे अने आठमा मासमा और आठवें मासमें, सर्पिष्मतीम् धी-वाणी घृतयुक्त, क्षीरयवागूम् दूधनी यवागूने दूधकी यवागूको, काले काले प्रत्येक काले प्रत्येक कालमें, पिवेत् पीवी पीवे, भद्रकाप्य अद्रकाप्ये क्खुं के भद्रकाप्यने कहा कि, तत् न इति तेभ न करवु वैमा नहीं करना चाहिए, हि कारुके क्योकि, अस्याः अने इसके, गर्भम् गर्भने गर्भको, पैङ्गल्याबाध पिण्णतानो दोष पिण्णताका दोष, आगच्छेत् इति आवी पडे आ जाय, भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेय आत्रेय, पुनर्वसु पुनर्वसु अने पुनर्वसुने, आह क्खुं कहा, अत्र अने इसमें, पैङ्गल्याबाध पिण्णतानो दोष पिण्णताका दोष, अस्तु अस्ते आवे भले आवे, एतत् तु परतु अने परन्तु यह, न कार्यम् न करवु नहीं करना, (इति) न एव अने एसा नहीं, हि केभके क्योकि, एवम् अने अभाणे इस प्रकार, कुर्वती आचरनारी श्री आचरण करनेवाली स्त्री, अरोगा नीरोग रही नीरोग रह कर, आरोग्य-आरोग्य आरोग्य, बल अण बल, वर्ण-वर्ण वर्ण, स्वर-स्वर स्वर, संहनन-अने आधानी और शरीरके गठनकी, संपत्-उपेतम् स पत्तिथी युक्त सम्पन्नतावाले, ज्ञातीनाम् अपि तेभञ्ज् ज्ञातिओमां पणु एवं ज्ञातियोमें भी, श्रेष्ठम्

श्रेष्ठ श्रेष्ठ, अपत्यम् अपत्यने अपत्यको, जनयति न-भ आवे अने जन्म देती है, नवमे तु अने नवमा और नवें, मासे खलु मासमा मासमें, एनाम् अने इसको, मधुरौषध-मधुर औषधोथी मधुर औषधसे, सिद्धेन सिद्ध करेला सिद्ध किये हुए, तैलेन तेलथी तैलसे, अनुवासयेत् अनुवासन देवु ओष्ठ अने अनुवासन देना चाहिए, गर्भ-स्थान-गर्भस्थान गर्भस्थान, मार्गस्नेहनार्थम् तथा तेना मार्गना स्नेहन भाटे और उसका मार्गके स्नेहनके लिए, अत एव अने इसी, तैलात् तेलमाथी तैलसे, पित्तम् इतु पित्तुं र्हैके फायेको, अस्याः अने इसकी, योनौ योनिमां योनिमें, प्रणयेत् राधुं रक्खे।

32-(2). During the first month when pregnancy is suspected, milk that has not been prepared with any drug and which is cold must be drunk in proper measure regularly, and whatever food is agreeable must be taken morning and evening. During the second month, milk prepared with the drugs of the sweet group must be taken. During the third month milk mixed with honey and ghee must be taken. During the fourth month butter extracted directly from milk should be taken in the dose of one tola. During the fifth month ghee extracted directly from milk should be taken. During the sixth month ghee extracted directly from milk and prepared with the drugs of the sweet group should be taken. The same is to be continued during the seventh month. Women say that during that month, the mother suffers burning sensation inside as the fetus develops the hair then. But the worshipful Atreya says, it is not

so. But owing to the fetal pushing forward, the vata, pitta and kapha reach the stomach-region and cause the burning sensation. When there is cracking of the skin owing to itching, the woman should be made regularly to drink one tola of butter, prepared with the drugs of the sweet group in conjunction with the decoction of jujube. Her breast and stomach regions must be painted with the paste of sandal and lotus stalk or with the powder of sirish, fulsee flower, rape-seed and liquorice, or with the paste of the seeds of kurchi and shrubby basil, nut-grass and turmeric or with the paste of neem, jujube, holy basil and indian maddar, or with the paste of the three myrobalans in the blood of hog, deer, red deer and hare. She should be anointed with oil medicated with the juice of the leaves of oleander. The bath should consist of water treated with arabian jasmine and liquorice. When she feels itchy she should not scratch for fear of lacerating the skin or disfiguring it. If the urge of itching is intolerable, it may be quieted by means of kneading and friction massage. She should live on a meagre diet consisting of sweet and carminative articles and containing little unctuous substances and salt, followed by sparing draughts of water. In the eighth month she should take thin milk-gruel mixed with ghee from time to time. "This should not be done" intervued Bhadra-Kapya, "for

it may induce yellow coloration of the eyes of the fetus" "Let us grant that this produces the yellow coloration of the eyes", replied the worshipful teacher Atreya Punarvasu, "but that in itself is not sufficient reason for not resorting to it, for by means of this, the expectant mother, preserving her own health, will give birth to a child endowed with excellence of health, strength, complexion, voice and build, and pre-eminent in the whole clan. In the ninth month the pregnant woman should be administered enemata with oil medicated with the drugs of the sweet group. Cotton swabs dipped in this oil should be inserted in the vagina in order to lubricate the uterus and the passage through which the fetus is to be delivered.

यदिदं कर्म प्रथमं मासं समुपादायोपदिष्ट-
मानवमानमासात्तेन गर्भिण्या गर्भसमये गर्भधा-
रिणीकुक्षिकटीपार्श्वपृष्ठं मृदूभवति, वातश्चानुलोमः
संपद्यते, मूत्रपुरीषे च प्रकृतिभूते सुखेन मार्ग-
मनुपद्येते, चर्मनखानि च मार्दवमुपयान्ति, बलवर्णौ
चोपचीयेते, पुत्रं चेष्टं संपदुपेतं सुखिनं सुखेनैषा
काले प्रजायत इति ॥ ३२ ॥

प्रथमम् मासम् पहले माससे,
समुपादाय मांड़ीने लेकर, धानवसात् नवमा नवाँ,
मासात् मास पर्यन्त मास पर्यन्त, यद् गे जो, इदम्
आ यह, कर्म चिडित्सा चिकित्सा, उपदिष्टन् डडी छे
कही है, तेन तेनाथी उससे, गर्भसमये गर्भना सभयमा

३२ मास समुपादाय—मासमुपादाय (व)

, गर्भधारिणी—गर्भधारणे (व)

, मार्गमनुपद्येते—मार्गानुपद्येते (व य)

गर्भसमयमें, गर्भिण्या गर्भिणीनां गर्भिणीके, गर्भधारिणी-
 और अपरा, कुक्षि- कुक्षि कुक्षि, कटी- कटी, पार्श्व-
 पार्श्व, पृष्ठम् तथा पृष्ठ तथा पृष्ठ, मृदूभवति मृदु
 थाय छे मृदु रहते है, वात. च अने वायु और वायु,
 अनुलोमः अनुलोम अनुलोम, नंपद्यते थाय छे होता है,
 मूत्रपुरीषे च मूत्र अने पुरीष मूत्र और मल, प्रकृतिभूते
 स्वाभाविक स्थितिमां स्वाभाविक स्थितिमें सुखेन
 सुखपूर्वक सुखसे, मार्गम् पेटाने मार्गो अपने मार्गसे,
 अनुपद्यते अक्षर नीकणे छे बाहिर निकलते है, चर्मनखानि
 च आमडी अने नख चर्म और नख, मार्दवम् मृदुताने
 मृदुताको, उपयान्ति पात्रे छे प्राप्त करते है, बलवर्णौ
 च भण अने वर्ण बल और वर्ण, उपचीयेते वधे छे
 बढ़ते है, एषा अने ऐ स्त्री और वह स्त्री, काले
 योग्य क्षणमां योग्य समय पर, इष्टम् छष्ट इष्ट, नंपत्-
 उपेतम् शुशुभ्रत गुणयुक्त, सुखिनम् च अने सुभी और
 सुखी, पुत्रम् पुत्रने पुत्रको, प्रजायते हति नम आये
 छे जन्म देती है ॥ ३२ ॥

32. By recourse to the procedure here set out commencing with the first month and ending with the ninth month during the period of her gestation, the pregnant woman will secure the following benefits—softness of the placenta, womb, waist, sides and back, the proper functioning of the peristaltic movement; the easy excretion of normally constituted feces and urine; softness of the skin and nails; and the enhancement of strength and complexion She will be able to deliver with ease and at the right time the longed-for child, possessed of health and all excellences

सूतिकागारनिर्माणविधिः—

प्राक् चैवास्या नवमान्मासात् सूतिकागारं
 कारयेदपहतास्थिशर्कराकपाले देशे प्रशस्तरूप-

रसगन्धायाम् भूमौ प्राग्द्वारमुद्गद्वारं वा वैत्वानां
 काष्ठानां तैन्दुकैर्द्वादकानां भास्त्रातकानां वार(र)-
 णानां खादिराणां वा; यानि चान्यान्यपि ब्राह्मणाः
 शंसेयुरथर्ववेदविदस्तेषां; वसनालेपनाच्छादना-
 पिधानसपटुपेतं वास्तुविद्याहृदययोगान्निसलिलो-
 दूखलवर्चःस्थानस्नानभूमिमहानसमृतसुखं च ॥ ३३ ॥

अस्या. अनेना इसके, नवमात् नवमा नवें, मासात्
 प्राक् भदिना पहलेमा माससे पूर्व, एव च न ही,
 अपहता- दूर करकेछे छे दूर किये गये है, अस्थि- हाडकीं
 हड्डियां, शर्करा- ड्राइंग ककड़, कपाले हीडग नेमांथी
 अने मिट्टीके कपाल जिससे ऐमे, देशे देशमां देशमें, प्रशस्त-
 प्रशस्त प्रशस्त, रूप- रूप रूप, रस- रस रस, गन्धायाम्
 अने गन्धवाणी और गन्धवाली, भूमौ पृथ्वीमां पृथ्वीमें,
 प्राक्-द्वारम् पूर्व तरङ्क द्वारवाणुं पूर्वकी ओर द्वारवाला,
 उदक्-द्वारम् वा अथवा तो उत्तर तरङ्क द्वारवाणु अथवा
 उत्तरकी ओर द्वारवाला, वैत्वानाम् पीली बिल्व, तैन्दुक-
 ति-दुकनां तिन्दुक, ऐद्वादकानाम् छंगुदीनां इयुरी, भास्त्रा-
 तकानाम् अक्षतकनां भिलवे, वारणानाम् वायवरणानां
 वरुण, खादिराणाम् वा अथवा भेरनां अथवा खैरकी, काष्ठा-
 नाम् हाडकीं लकडियोंका, अथर्ववेदविद तथा अथर्व-
 वेदने अथर्ववेदको जाननेवाले, ब्राह्मणा
 ब्राह्मण, यानि च नै जो, अन्यानि अपि
 भीन पक्ष अन्य भी, शंसेयु. श्रेष्ठ डहे श्रेष्ठ बतलावे,
 तेषाम् च तेषाम् उनका, वसन-वस्त्र वस्त्र, आलेपन-
 दांपक्ष आलेपन, आच्छादन-छत छत, अपिधान-तेभन
 पारीपारखुंनी एवं किंवाइ खिदकियोंकी, सपत्-उपेतम्
 स पतिथी युक्त सम्पत्तिसे युक्त, वास्तुविद्या-वास्तुविद्याना
 वास्तुविद्याके, हृदय-सिद्धान्त सिद्धान्तको, योग-अनुसारे
 अनुसार, अग्नि-अग्नि अग्नि, सलिल- नल जल, उदूखल-
 भाडखिया ऊखल, वर्चःस्थान- नन पायखाना, स्नान-
 भूमि स्नानस्थान स्नानघर, महानसम् अने रसोडावाणु
 और रसोडैघरसे युक्त, ऋतुसुखम् च सर्व ऋतुमां
 सुखकर सब ऋतुओंमें सुखप्रद, सूतिकागारम् सूतिका-
 गृह सूतिकागार, कारयेत् करायवु नेछे अने बनवाना
 चाहिए ॥ ३३ ॥

33. Before the commencement of the ninth month, the physician should get erected a lying-in room on a site free from bones, sands and broken bits of earthen vessels, in a soil which is excellent with regard to color, taste and savour, facing east or north with the wood of bael, false mango-steen, putramjiva, marking nut, three leaved caper and catechu or with any other wood which the brahmanas who are knowers of the Atharvaveda recommend. This should be well-built, well-plastered, and well-furnished with doors and windows and in accordance with the principles of architecture; there should be arrangements for a fire-place, water-storage, pounding, lavatory, bath room and kitchen, and it should be comfortable in that particular season.

तत्रोपहरणीयाः सभारा —

तत्र सर्पिस्तैलमधुसैन्धवसौवर्चलकालविड्ढल-
वणविड्ढकुष्ठकिलिमनागरपिप्पलीपिप्पलीमूलह-
स्तिपिप्पलीमण्डकपर्णिलालाङ्गलीवचाचव्यचित्र-
कचिरविल्वहिङ्गुसर्षपलशुनकतककणकणिकानीपा-
तसीवल्जभूर्जकुलत्थमैरेयसुरासवाः सन्निहिता
स्युः, तथाऽश्मानौ द्वौ, द्वे कु(च)ण्डसुसले, द्वे उदू-
खले, खरवृषभश्च, द्वौ च तीक्ष्णौ सूचीपिप्पलकौ
सौवर्णराजतौ, शस्त्राणि च तीक्ष्णायसानि, द्वौ च
विल्वभयौ पर्यङ्कौ, तैन्दुकैद्भुदानि च काष्ठान्यग्नि-

सन्धुक्षणानि, स्त्रियश्च बह्वथो बहुशः प्रजाताः
सौहार्दयुक्ताः सततमनुरक्ताः प्रदक्षिणाचाराः
प्रतिपत्तिकुशलाः प्रकृतिवत्सलास्त्यक्तविषादाः
क्लेशसहिन्वोऽभिभताः, ब्राह्मणाश्चाथर्ववेदविदः,
यच्चान्यदपि तत्र स्वर्थे मन्येत, यच्चान्यच्च ब्राह्मणा
ब्रूयुः स्त्रियश्च वृद्धास्तात् कार्यम् ॥ ३४ ॥

तत्र तेषां उसमें, सर्पिः- धी घी, तैल-तेल तैल,
मधु-मधु शहद, सैन्धव-सिन्धव सैन्धव, सोवर्चल-
सुखल सौवर्चल, काल- डालु लवणु काललवण, विड्ढ-
वण- भिडनभड विडनमक, विड्ढ- वावडिग वायविडंग,
कुष्ठ- डड कूठ, किलिम- देवदार देवदार, नागर- सुठ सोंठ,
पिप्पली- पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूल- पीपरीभूण
पिप्पलीमूल, इस्तिपिप्पली- गणपीपर गजपिप्पली, मण्डू-
कपर्णी- म डूडपणी मण्डूकपर्णी, एला- ऐलथी इलायची,
लाङ्गली- डलडारी लागली, वचा- वज वचा, चव्य-
चव्य चव्य, चित्रक- चित्रक चित्रक, चिरविल्व- चिर-
विल्व चिरविल्व, हिङ्गु- डिग हींग, सर्षप- सरसप सरसो,
लशुन- लसणु लहसुन, कतक- निर्भणी कतक, कण- डणु
कण, कणिका- डणिका कणिका, नीप- डड कदम्ब,
अतसी- अतसी अतसी, बल्ज- बल्ज बल्ज, भूर्ज-
भूर्जभयौ भूर्जभयौ, कुलत्थ- कुलथी कुलथी, मैरेय- मैरेय
मैरेय, सुरा- सुरा सुरा, आसवाः अने आसवा और
आसव, सन्निहिता स्यु पासे राखवा ठेके में पास रखने
चाहिए, तथा तथा तथा, द्वौ थे दो, अश्मानौ पाणु
पत्थर, द्वे थे दो, कुण्डसुसले नानां मुसल कूडी सोटे,
द्वे थे दो, उदूखले आडणिया ऊखल, खरवृषभः च
उथ्र भण्ड प्रचण्ड बैल, द्वौ च अने थे और दो
सौवर्ण-राजतौ सोना अने चांदीना सोने और चांदीके,
तीक्ष्णौ तीक्ष्णु तीक्ष्ण, सूचीपिप्पलकौ सोईना आडारना
शस्त्रे सूचीके आकारके शस्त्रों, तीक्ष्णायसानि पोलादके
शस्त्राणि च शस्त्रे शस्त्र, द्वौ अने थे और
दो, विल्वभयौ पीपीना वाडडाना वेलकी लकडीके.
पर्यङ्कौ च पल गे। पलङ्ग, तैन्दुक- तैन्दुकनां तैन्दुककी,
ऐद्भुदानि च अने इगुदीनां और इगुदीकी, अग्निसवुक्ष-
णानि अग्नि जलानेके लिए, काष्ठानि
वाडड लकडियां, बहुश प्रजाताः धणु। वधत येने

३४ कालविड्ढलवण-काललवण (त.)

,, विड्ढलवण-विड् (ख.)

,, कतककणकणिका-कनकणिका (थ)

,, द्वे कुण्डसुसले-द्वे च चण्डसुसलोलूखले (ध.)

,, खरवृषभश्च-खरो वृषभश्च (छ ग. घ.)

३४. मन्येत-मन्यते (घ.)

प्रसव भयो होय औषधी बहुत बार जिन्हें प्रसव हो चुका हों ऐसी, सौहार्दयुक्ताः सौहार्दयुक्त मैत्रीभाव रखनेवाली, सततम् निरंतर निरन्तर, अनुरक्ता प्रीतियुक्त अनुराग रखनेवाली, प्रदक्षिण-भाचारा अनुकूल आचरण करनारी अनुकूल आचरण करनेवाली, प्रतिपत्तिकुशला समयानुकूल कार्यमां कुशल समयोचित कार्यमें कुशल, प्रकृतिवत्सला स्वाभाविक वहाल राभनारी स्वभावसे वात्सल्य रखनेवाली, त्यक्तविपादाः विषादरहित विपादरहित, क्लेशसहिन्त्य अने श्लेश सहन करनारी और क्लेशोंको सहन करनेवाली, बह्वयः धृष्टी बहुतसी, स्त्रियः च स्त्रीओंने स्त्रियोंको, अथर्ववेदविदः च तथा अथर्ववेदने ऋषुनारी और अथर्ववेदको जाननेवाले, ब्राह्मणाः प्राज्ञेषु-ने ब्राह्मणोंको, अभिमता हानर राभवा छु छे उपस्थित रखना इष्ट है, यत् च जे जो, अन्यत् अपि भीषु पशु दूसरा भी, तत्र ते भाभतर्मा उस विषयमें, समर्थम् उपयोगी उपयुक्त, मन्येत माने जाने, ब्राह्मणा-अने प्राज्ञेषु और ब्राह्मण, वृद्धाः स्त्रियः च तथा वृद्ध स्त्रीओं एवं वृद्धी स्त्रियाँ, यत् च अन्यत् भीषु जे छ'छ' दूसरा जो कुछ, ब्रूयुः कहे कहें, तत् ते सधु उस सबको, कार्यम् करवु लेछ'छे करना चाहिए ॥ ३४ ॥

34. The following articles should be kept there ready to hand:—ghee, honey, rock-salt, sanchal, black and bid salts, embelia, costus, deodar, ginger, long pepper, the roots of long pepper, elephant pepper, indian penny wort, cardamoms, glory lily, sweet flag, piper chaba, white-flowered leadwort, asafeteda, rape seed, garlic, clearing nut, kana, kanika, cadamba, linseed, balvaja, birch, black gram and maireya and sura wines Similarly, two grinding stones, two heavy pestles, two wooden mortars, an untanned bull, two gold or silver cases for keeping sharp needles, sharp metallic instruments, two bed-steads made of bael

wood and faggots of false mangosteens and zachum oil plants, for kindling fire. The female attendants should be numerous, being mothers of many children, sympathetic, constantly affectionate, of agreeable behaviour, resourceful, naturally kind-hearted, cheerful and tolerant of hardships There should also be present brahmanas who are knowers of the Atharvaveda Whatever else is thought to be necessary should be kept; also, whatever else the brahmanas and old dames advise, should be carried out.

गर्मिण्याः सूतिकागारप्रवेशविधिः —

ततः प्रवृत्ते नवमे मासे पुण्येऽहनि प्रशस्तनक्षत्रयोगमुपगते प्रशस्ते भगवति शशिनि कल्याणे कल्याणे च करणे मैत्रे सुहृते शान्ति हुत्वा गोब्राह्मणमग्निमुदकं चादौ प्रवेश्य गोभ्यस्तृणोदकं मधुलाजांश्च प्रदाय ब्राह्मणेभ्योऽक्षतान् सुमनसो नान्दीमुखानि च फलानीष्टानि दत्त्वोदकपूर्वमासनस्थेभ्योऽभिवाद्य पुनराचम्य स्वस्ति वाचयेत् ।

ततः ते पक्षी उसके बाद, नवमे मासे नवमे मास नवाँ मास, प्रवृत्ते प्रवर्ततां आने पर, प्रशस्ते प्रशस्त प्रशस्त, कल्याणे कल्याणकारक, भगवति भगवान्, शशिनि शंभुमा चन्द्रमा, प्रशस्तनक्षत्र-प्रशस्त नक्षत्रने। प्रशस्त नक्षत्रके, योगम् उपगते योग पाभ्या होय त्यारे योगयुक्त होने पर, पुण्ये शुभ शुभ, अहनि दिवसमां दिनमें, कल्याणे अने कल्याणकारक और कल्याणप्रद, करणे करणुमां करणमें, मैत्रे मैत्र मैत्र, सुहृते सुहृत्मां सुहृत्में, शान्तिम् हुत्वा शान्तिहुत्वन करी शान्तिहोम करके, गो- गाय गाय, ब्राह्मणम् प्राज्ञेषु ब्राह्मण, अग्निम् अग्नि अग्नि, उदकम् च अने ऋषिने और जलको, आदौ प्रथम प्रथम, प्रवेश्य प्रवेश करानीने प्रवेश कराके, गोभ्यः गायोने गायोंको, तृण- धास घास,

उदकम् पाणी जल, मधु- मधु शहद, लाजान् च अने शाण्णी धाणी और लाजा, प्रदाय दधि दे कर, आसन-स्येभ्य आसनपर भेठेला आसन पर बैठे हुए, ब्राह्मणेभ्य ब्राह्मणोंने ब्राह्मणोंको, उदकपूर्वम् प्रथम ७७ प्रथम जल, अक्षतान् पक्षी योभा पीछे चावल, सुमनस. दूध पुष्प, नान्दीमुखानि अने नान्दी वगेरे श्राद्धमां उपयोगी और नान्दी आदि श्राद्धमें उपयुक्त, इष्टानि फलानि च ४७ इष्ट फल, दत्त्वा आपीने दे कर, अभिवाद्य अभिवादन करी नमन करके, पुनः पक्षी फिर, आचम्य आचमन करी आचमन करके, स्वस्ति स्वस्ति स्वस्ति, वाचयेत् वाचन करी वाचन कराना चाहिए ।

35-(1). When the ninth month is running, on an auspicious day, when the sacred moon is propitious and favourable and is in conjunction with a favourable asterism as also the Karana is favourable and the Muhurta is friendly, having brought the cows, the brahmanas, the fire and the water into the house at first, and having given grass, water and fried rice mixed with honey to the cows, and to the brahmanas, who have been presented water and seated, having offered colored rice, flowers and pleasant fruits indicative of good fortune, having bowed to them and having sipped water once again, she should seek their blessings

ततः पुण्याहशब्देन गोब्राह्मणं समनुवर्तमाना प्रदक्षिणं प्रविशेत् सूतिकागारम् । तत्रस्था च प्रसवकालं प्रतीक्षेत ॥ ३५ ॥

३५. नमनुवर्तमाना-अनुवर्तमाना (ब)

,, ,, -अन्वावर्तमाना (च ध)

,, गोब्राह्मणं समनुवर्तमाना प्रदक्षिणं प्रविशेत् सूतिकागारम्-गो-ब्राह्मणेभ्यो नत्वा प्रदक्षिणं चरणमभिचरन्ती प्रविशेत् सूतिकागारम् (फ.)

ततः ते पक्षी उसके बाद, पुण्याहशब्देन पुण्याह शब्दधी पुण्याह शब्दसे, गोब्राह्मणम् गाय अने प्राधाण्णी गाय और ब्राह्मणको, प्रदक्षिणम् ७७ मधु तत्र ३ राभी दाहिनी ओर रखकर, समनुवर्तमाना यावतां तेषु चलती हुई वह, सूतिकागारम् सूतिकागारमां सूतिकागृहमें, प्रविशेत् प्रवेश करवे प्रवेश करे, तत्रस्था च अने त्यां रहती और वहां रह कर, प्रसवकालम् प्रसवकालणी प्रसवकालकी, प्रतीक्षेत प्रतीक्षा करवी प्रतीक्षा करे ॥ ३५ ॥

35. Then, keeping the cows and the brahmanas to her right and following them to the accompaniment of the benedictory cry, 'this is a good day', the expectant mother should enter the lying-in room. Dwelling therein she should await the time of delivery.

आसनप्रसवाया लिङ्गानि—

तस्यास्तु खल्विमानि लिङ्गानि प्रजननकालमभितो भवन्ति; तद्यथा—क्लमो गात्राणां, ग्लानिराननस्य, अक्षणोः शैथिल्यं, विमुक्तबन्धनत्वमिव वक्षसः, कुक्षेरवसंलनम्, अधोगुरुत्वं, वंक्षणवस्तिकटीकुक्षिपार्श्वपृष्ठनिस्तोदः, योनेः प्रस्रवणम्, अन्नमभिलाषश्चेति; ततोऽनन्तरमावीनां प्रादुर्भावः, प्रसेकश्च गर्भोदकस्य ॥ ३६ ॥

प्रजननकालम् प्रसवकालणी प्रसवकालके, अभितः ७७३ आवतां पास आने पर, तस्याः तु तेने इसके, इमानि खलु आ ये, लिङ्गानि लक्षणो लक्षण, भवन्ति थाय छे होते है, तत्र यथा ७७३ जैसे, गात्राणाम् अगोभां अङ्गोंमें, क्लमः ग्लानि ग्लानि, आननस्य मुभन्ती सुखकी, ग्लानि ग्लानि अप्रसन्नता, अक्षणो आंभोनी आखोंकी, शैथिल्यम् शिथिलता शिथिलता, वक्षसः छातीनु छातीका, विमुक्तबन्धनत्वम् इव अ धनरहित प्रतीत होवु बन्धनरहित सा प्रतीत होना, कुक्षेः कुक्षिनु कुक्षिका, अवससनम्

३६. अक्षणोः शैथिल्यं, विमुक्तबन्धनत्वमिव वक्षसः—अक्षणोः विमुक्तबन्धनत्वमनिमिपत्व (प)

,, विमुक्तबन्धनत्वमिव—अक्षणोर्विमुक्तबन्धनत्वमिव (ध)

नीचे सरबु नीचेकी ओर सरकना, अधोगुरुत्वम् नीचेना भाग्यु भारेपार्शु अधोगुरुता, वक्षण- वक्ष्यु वक्षण, वस्ति- भरित बह्ति, कटी- उभर कटी, कुक्षि- कुक्षि कुक्षि, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, पृष्ठ- तथा पृष्ठमां तथा पृष्ठमें, निस्तोद. पीडा पीडा, योने. येनिने। योनिका, प्रस्रवणम् स्त्राव स्त्राव, अनन्नाभिलाष. च इति अने अ-ननी ध्रुधाने। अभाव और अजकी इच्छाका अभाव, ततः अनन्तरम् ते पछी उसके बाद, आवीनाम् वीशे।नी प्रस्रवेदनाओंकी, प्रादुर्भावः उत्पत्ति उत्पत्ति, गर्भोदकस्य च अने गर्भोदकने। और गर्भोदकका, प्रस्रक प्रस्रक वहन ॥ ३६ ॥

36. These are the premonitory symptoms of approaching delivery. They are—lassitude of the limbs, pallor of the face, heaviness of the eyes, freedom from oppression in the thorax, falling down of the fundus of the uterus, prominence of the lower abdomen, false pains or dolores presagientes in the region of the groin, hypogastrum, pelvis, upper abdomen, the loins and the back, the onset of the "show" and inappetence. After that, is the beginning of the true labour-pains and formation of 'bag of waters'.

आवीप्रादुर्भावे कर्तव्यो विधिः—

आवीप्रादुर्भावे तु भूमौ शयनं विदध्यान्मृद्धा-
स्तरणोपपन्नम् । तदध्यासीत सा ।

आवी- वीशे। प्रस्रवेदनाओंकी, प्रादुर्भावे उत्पन्न थती उत्पत्ति होने पर, तु ते। तो, भूमौ भूमि उपर भूमि पर, मृदु-आस्तरण-उपपन्नम् कैमण भिछानाथी युक्त मृदु आच्छादनसे युक्त, शयनम् शय्या शय्या, विदध्यात् भिछापनी ढेधेधे विछानी चाहिए, सा ते

श्रीशे वह स्त्री, तत् तेना उपर उसके ऊपर, अध्या-
सीत येसबुं बैठे ।

37-(1). When labour-pain has started, the bed should be prepared of soft materials spread on the ground. The parturient woman should sit on it

तां ततः समन्ततः परिवार्य यथोक्तगुणाः
स्त्रियः पर्युपासीरन्नाश्वासयन्त्यो वाग्भिर्ग्राहिणी-
याभिः सान्त्वनीयाभिश्च ॥ ३७ ॥

ततः ते पछी इसके बाद, ग्राहणीयाभिः हृद्यने
प्रिय हृदयप्रिय, सान्त्वनीयाभिः च अने सान्त्वन थाप
नारी और सान्त्वना देनेवाली, वाग्मि वाष्पी वडे वाणी-
से, आश्वासयन्त्यः आश्वासन देती आश्वासन देती हुई,
यथोक्त-गुणाः उपर उहेवाभां आवेदा गुणवाणी
कहे गये गुणोंसे युक्त, स्त्रियः श्रीशे।शे स्त्रियोंके,
ताम् तेनी इसकी, समन्तत. थारे थालु चारों ओरसे,
परिवार्य वी टण।धने घेर कर, पर्युपासीरन् परिचर्या
करनी ढेधेधे परिचर्या करनी चाहिए ॥ ३७ ॥

37. Then the female attendants of the above-mentioned qualities should, surrounding her on all sides, wait on her, encouraging her, by comforting words and touch.

सा चेदावीभिः संक्लिश्यमाना न प्रजायेताथैनां
ब्रूयात्—उत्तिष्ठ, सुसलमन्यतरं गृह्णीष्व, अनेनैत-
दुलूखलं धान्यपूर्णं मुहुर्मुहुरभिजहि मुहुर्मुहुरव-
जृम्भस्व चङ्कुमस्व चान्तराऽन्तरेति; एवमुपदिश-
न्त्येके ।

आवीभिः वीशे। द्वारा आवियोंसे, संक्लिश्यमाना
उष्टाती छती कष्टाती हुई भी, सा ते श्रीने वह स्त्री,
न प्रजायेत चेत् ढे अस्य न थाय ते। यदि प्रस्रव

३७ ता ततः—सा ता

॥ सान्त्वनीयाभिश्च—उपदिष्टवदार्थाभिधायिनीभिः (च घ.)

३८. सा चेदावीभिः संक्लिश्यमाना—सा चेद् वेदनाभिः क्लिश्यमाना(प.)

॥ सा—सा तत्र (ज)

न करे तो, अथ एनाम् अने इसे, ब्रूयात् कहेषु
लोभ्ये के कहना चाहिए कि, उत्तिष्ठ ७४ खड़ी हो,
अन्यतरम् भेमाथी अेक दोमें से एक, सुसलम् सुसलने
सुसलको, गृहीष्व अहणु कर ग्रहण कर, अनेन अेनाथी
इससे, धान्यपूर्णम् धान्यथी अरेदा धान्यपूर्ण, एतत्
आ इस, उल्लखलम् आंश्रियाभां ऊखलमें, सुहु सुहु
वारवार वारवार, अभिजहि धान्यने ओभणु धान्यको
कूट, सुहु सुहु वारवार वारवार, अचजृम्भस्व अ गेने
विस्तार कर अङ्गोका विस्तार कर, अन्तरा अन्तरा अने
वन्थे वन्थे और बीच बीच में, चङ्गमस्व च इति आभ
तेभ इर इधर उवर टहल एवम् अेभ इस प्रकार, एके
केटलाक कई एक, उपदिशन्ति कहे छे कहते हैं ।

38-(1) If in spite of having severe
labour-pains she is not able to deliver,
she must be instructed as follows —
Get up! take either of the pounding
clubs and strike repeatedly in the
wooden mortar which is brimful of
corn and pendiculate repeatedly and
circumambulate in the intervals This
is the advice given by some

तन्नेत्याह भगवानात्रेयः । दारुणव्यायामवर्जनं
हि गर्भिण्याः सततमुपदिश्यते, विशेषतश्च प्रज-
ननकाले प्रचलितसर्वधातुदोषायाः सुकुमार्या
नार्या सुसलव्यायामसमीरितो वायुरन्तर लब्ध्वा
प्राणान् हिंस्यात्, दुष्प्रतीकारतमा हि तस्मिन्
काले विशेषेण भवति गर्भिणी, तस्मान्मुसलग्रहणं
परिहार्यमृषयो मन्यन्ते, जृम्भणं चङ्गमणं च
पुनरनुष्ठेयमिति ।

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने,
आह कहे के कहा कि, तत् न इति ते करवु नहि उसे
नहीं करना चाहिए, हि केभके क्योंकि, गर्भिण्या
गर्भिणीने गर्भिणीको, दारुण दारुण दारुण, व्यायाम-
व्यायामना व्यायामके, वर्जनम् परित्यागने परित्यागका,
सततम् निरन्तर निरन्तर, उपदिश्यते उपदेश करवाभां
आने छे उपदेश किया जाता है, प्रजननकाले च अने

प्रसवकालमां तो ओर प्रसकालमें तो, विशेषतः आस
करीने उपदेश करवाभां आने छे खास तौर पर उपदेश
किया जाता है, प्रचलित-यथायमान चलित, सर्वधातु-
दोषाया सर्वधातु अने दोषवाणी सब वातु और
दोषसे युक्त, सुकुमार्याः सुकुमार सुकुमार, नार्या श्रीने
नीका, सुसलव्यायाम- मुसलना व्यायामथी मुसलके
व्यायामसे, समीरित अकुपित थयेदा प्रकुपित हुआ,
वायु वायु वायु, अन्तरम् अचकाश अवकाश, लब्ध्वा
भेणवीने पा कर, प्राणान् प्राणोने प्राणोका, हिंस्यात्
नाश करे नाश करे, हि केभके क्योंकि, तस्मिन् काले ते
समयमां उस समयमें, गर्भिणी गर्भिणी, विशेषेण
विशेषे करीने खास करके, दुष्प्रतीकारतमा
अत्यंत दुश्चिन्तित्थ अत्यंत दुश्चिन्तित्थ, भवति होय छे
होती है, तस्मात् तेथी इसीसे, ऋषयः ऋषियो ऋषिलोग,
मुसलग्रहणम् मुसलग्रहणने मुसलग्रहणको, परिहार्यम्
वन्थं त्याज्य, जृम्भणम् अने अगे प्रसारवाने और
अङ्ग प्रसारनेको, चङ्गमणम् च तथा हरवाहरवाने एवं
टहलनेको, पुन ते तो, अनुष्ठेयम् इति आचरवा योग्य
आचरणके योग्य, मन्यन्ते आने छे मानते हैं ।

38-(2). 'But that is not right', says
the worshipful Atreya; 'for the preg-
nant woman is always advised to
avoid violent exercise and particularly
at parturition when in the delicate
bodies of women all the body-elements
and humors are in a state of
commotion, and the vata irritated by
the strain involved in the pounding,
finding an opportunity, may destroy
life Moreover the pregnant woman
at that time becomes a most difficult
subject for treatment Hence the sages
are of the opinion that the pounding
exercise should be avoided but that
pendiculation and circumambulation
should be resorted to

अथास्यै दद्यात् कुष्ठैलालाङ्गलिकीवचाचित्रक-
चिरविल्वचव्यचूर्णमुपघ्रातुं, सा तन्मुहुर्मुहुरूपजि-
घ्रेत्, तथा भूर्जपत्रधूमं शिशपासारधूमं वा ।
तस्याश्चान्तराऽन्तरा कटीपार्श्वपृष्ठसक्थिदेशानीष-
दुष्णेन तैलेनाभ्यज्यानुसुखमवमृद्नीयात् । अनेन
कर्मणा गर्भोऽवाक् प्रतिपद्यते ॥ ३८ ॥

अथ त्पारे पछी इसके बाद, अस्यै अने इसे, कुष्ठ-
४४ कूठ, प्ला- अेलथी इलायची, लाङ्गलिकी- ४लि-
हारी कलिहारी, वचा- १७ वच, चित्रक- (चित्रक
चित्रक, चिरविल्व- थिरैल चिरविल्व, चव्य- अने
थव्यनु और चव्यका, चूर्णम् यूर्णु चूर्ण, उपघ्रातुम्
सूधवाभाटे सूघनेको, दद्यात् आपु देवे, सा ते
स्त्रीये वह स्त्री, तत् तेने उसे, तथा तथा तथा,
भूर्जपत्रधूमम् भोजपत्रना धूमाऽने भोजपत्रके धूँको,
शिशपासारधूमं वा अथवा सीसभना सारना धूमाऽने
अथवा सीसमके सारके धूँको, सुहु. सुहुः १२१२ वारवार,
उपजिघ्रेत् सूधवां सूँघे, अन्तरा अन्तरा १२२ये १२२ये नीच-
नीचमें, तस्या च तेना उसके, कटी- ४भर कटी, पार्श्व-
पडभा पार्श्व, पृष्ठ- पीड पृष्ठ, सक्थिदेशान् अने साथणना
प्रदेशनु और सक्थिदेशको, ईषत्-उष्णेन नवशेकु सुखोष्ण,
तैलेन तेल तैल, अभ्यज्य लगावी लगाकर, अनुसुखम्
सहैवाथ तेषुं सुखानुकूल, अवमृद्नीयात् मर्दन ४२पु
मर्दन करे, अनेन कर्मणा आ क्रियाद्वारा इस क्रियासे,
गर्भः गर्भ गर्भ, अवाक् नीये नीचेकी ओर, प्रतिपद्यते
अथ छे जाता है ॥ ३८ ॥

38. She should be given to inhale
the powder of the following things:—
Costus, cardamoms, glory lily, sweet
flag, white-flowered leadwort, jungle
cork tree and piper chaba She
should inhale these repeatedly and
likewise the fumes of birch leaves or

३८ विल्वचव्यचूर्णम्—विल्वचूर्णम् (घ.)

॥ अनुसुखम्—अनुसुखम् (घ)

॥ अवमृद्नीयात्—अवमृद्नीयाद् योनौ चास्यै तैलम्ब शुक्तिमात्र
प्रणयेद् गर्भाशयस्नेहनार्थम् (घ.)

॥ गर्भोऽवाक्—अवाग्गर्भः (घ.)

of the pith of the bombay rose-wood
tree. During the intervals she should
be rubbed over with tepid oil on the
following parts—waist, sides, back and
thighs and comfortably massaged. By
this procedure the fetus comes
down.

स यदा जानीयाद्विमुच्य हृदयमुदरमस्या-
स्त्वाविशति, वस्तिशिरोऽवगृह्णाति, त्वरयन्त्येना-
माव्यः, परिवर्ततेऽधो गर्भ इति, अस्यामवस्थायां
पर्यङ्कमेनामारोप्य प्रवाहयितुमुपक्रमेत । कर्णे
चास्या मन्त्रमिममनुकूला स्त्री जपेत्—
'क्षितिर्जलं वियत्तेजो वायुर्विष्णुः प्रजापतिः ।
सगर्भा त्वां सदा पान्तु वैशल्यं च दिशन्तु ते ॥
प्रसूष्व त्वमविक्लिष्टमविक्लिष्टा शुभानने ! ।
कार्तिकेयद्युतिं पुत्रं कार्तिकेयाभिरक्षितम्' इति ॥ ३९ ॥

यदा त्पारे जब, स ते वैद्य वह वैद्य, जानीयात्
जाने के जान ले कि, अस्याः गर्भं अनेना गर्भ इसके,
हृदयम् हृदयने हृदयको, विमुच्य छोडी छोड कर, उदरम्
उदरभा उदरमें, आविशति आवी रहो छे आ रहा है,
वस्तिशिर. भरितना शिरने वस्तिके शिरको, अवगृह्णाति
अडधो छे छू रहा है, आव्य. वीशे। प्रसववेदनाएँ,
एनाम् अने इसे, त्वरयन्ति जलदी जलदी आवे छे
शीघ्र शीघ्र आ रही हैं, गर्भः अने गर्भ और गर्भ,
अधः नीये नीचेकी ओर, परिवर्तते इति इरी रहो छे
उलट जा रहा है, अस्याम् अवस्थायाम् त्पारे अर्थात्
आ अवस्थामां तब अर्थात् इस अवस्थामें, एनाम् अने
इसे, पर्यङ्कम् पल १ २ पल १ २, आरोप्य सुवरावीने
लिटा कर, प्रवाहयितुम् प्रवाहय करवाने। प्रवाहण कराना,
उपक्रमेत प्रारंभ करे प्रारम्भ करे, अनुकूला स्त्री अने
अनुकूल स्त्री और अनुकूल स्त्री, अस्याः अनेना इसके,
कर्णे च डानभां कानमें, इमम् आ इस, मन्त्रम् मन्त्रे

३९. अधोगर्भः—अवाग्गर्भः (घ.)

॥ उपक्रमेत—उपक्रामयेत् (घ)

॥ वायुर्विष्णुः—वायुरिन्द्र (द. घ)

॥ प्रसूष्व—प्रसुव (प त.)

मन्त्रको, जपेत् ७५वे जपे, 'क्षितिः पृथ्वी पृथ्वी, जलम् पाणी जल, वियत् आकाश आकाश, तेज तेज तेज, वायु वायु वायु, विष्णुः विष्णु विष्णु, प्रजापतिः अने प्रजापति और प्रजापति, सगर्भाम् गर्भसहित गर्भसहित, त्वाम् तारुं तेरी, सदा हर्षेशा सदा, पान्तु रक्षन्तु करो रक्षा करो, ते च अने तने और तुझे, वैशत्यम् गर्भसहित शल्यथी रहित गर्भशल्यसे मुक्त, दिशन्तु करो, शुभानने हे शुभ भुषवाणी! हे शुभ मुखवाली!, त्वम् तु तू, अविच्छिद्य कथेश पाभ्या सिवाय विना क्लेशके, कार्तिकेय-द्युतिम् कार्तिकेय ७५वी कार्तिकेय-वाणी कार्तिकेयके समान कार्तिकेयके, कार्तिकेय-कार्तिकेयथी कार्तिकेयसे, अमिरक्षितम् रक्षायैवा सुरक्षित, अविच्छिद्यम् अने नीरोग और नीरोग, पुत्रम् पुत्रने पुत्रको, प्रसूष्व इति ७५-म आप प्रसव कर ॥ ३९ ॥

39. When the fetus, leaving the upper part, has descended into the lower abdomen, the head has become fixed in the pelvis and her labour-pains have become more rapid, then the physician should know that the fetus has turned over and come down. At this stage she should be placed on the bedstead and the delivery treatment begun. In her ear the favourite lady attendant should utter the following mantra — "May the earth, the waters, the heavens, the light, the wind, Vishnu and Prajapati ever protect you and the child and may they direct the delivery. O, auspicious-faced one! bring forth without distress to yourself or to him, a son who will possess the lustre of Kartikeya and have the protection of Kartikeya."

ताश्चैनां यथोक्तगुणाः स्त्रियोऽनुशिष्युः—अनागतावीर्मा प्रवाहिष्ठाः; या ह्यनागतावीः प्रवाहते

४० या ह्यनागतावी — यद्यनागतावी (४)

व्यर्थमेवास्यास्तत् कर्म भवति, प्रजा चास्या विकृता विकृतिमापन्ना च, श्वासकासशोषप्लीहप्रसक्ता वा भवति ।

यथोक्तगुणा. च अने उपर उहेला गुणोवाणी और उपर्युक्त गुणोंसे युक्त, ता. स्त्रिय ते स्त्रीओओ वे स्त्रियाँ, एनाम् ओने इसे, अनुशिष्यु. शिष्याभ्यु आपनी शिक्षा दें, अनागत-आवी. वीष्णु आभ्या सिवाय आवीके न आने पर, मा प्रवाहिष्ठा. तु प्रवाहन्तु करीश ना तू प्रवाहण मत कर, हि कार्त्तिकेयके क्योंकि, अनागत-आवी. वीष्णु आभ्या सिवाय विना आवीके, या ७५ जो, प्रवाहते प्रवाहन्तु करे छे प्रवाहण करती है, अस्याः ओनु इसका, तत् कर्म ते कर्म वह कर्म, व्यर्थम् एव व्यर्थ ७ व्यर्थ ही, भवति नीवडे छे होता है, अस्याः प्रजा च अने ओनी प्रजा पणु और इसकी प्रजा मी, विकृता ओडेण वेडौल, विकृतिम् आपन्ना च अने रोगवाणी और रोगयुक्त, श्वास- श्वास श्वास, कास- उधरस खासी, शोष- शोष शोष, प्लीह-प्रसक्ता वा अथवा प्लीहायुक्त अथवा प्लीहासे युक्त, भवति भाय छे होती है।

40-(1). The attending women, possessed of the qualities described, shall instruct her as follows—"Don't strain when there is no labour-pain. For as regards a woman who strains in the absence of labour-pains, her efforts are useless, her offspring becomes deformed or diseased or suffers from dyspnea, cough, dehydration and splenic disorders

यथा हि क्ष्वथूद्धारवातमूत्रपुरीषवेगान् प्रयतमानोऽप्यप्राप्तकालान्न लभते कृच्छ्रेण वाऽप्यवाप्नोति, तथाऽनागतकालं गर्भमपि प्रवाहमाणा, यथा चैवामेव क्ष्वथ्वादीनां सन्धारणमुपघातायोपपद्यते, तथा प्राप्तकालस्य गर्भस्याप्रवाहणमिति । सा यथानिर्देशं कुरुष्वेति वक्तव्या स्यात् ।

४०. चास्या विकृता—चास्या (४)

,, वाऽप्यवाप्नोति—वा लभते (४)

यथा हि जेभके जैसे, प्रयतमानः अपि प्रयत्नं कर्त्ता
 छर्त्ता पशु मनुष्य प्रयत्न करता हुआ भी मनुष्य,
 अप्राप्तकालान् समय आल्या सिवाय बिना समयके,
 क्षवथु- छींक छीक, उद्गार- श्वासाद् उद्गार, वात- वायु
 वायु, मूत्र- मूत्र मूत्र, पुरीव- अने मणना और टट्टीके,
 वेगान् वेगोने वेगोको, न लभते प्राप्त करते। नथी
 प्राप्त नहीं होता, कृच्छ्रेण वा अपि अथवा तो मुश्किलीये
 अथवा तो कष्टसे, अवामोति प्राप्त करे छे प्राप्त
 होता है, तथा अनागत-कालम् तेवी न रीते समय
 आल्या सिवाय वैसे ही बिना समयके, गर्भम् गर्भनु
 गर्भका, प्रवाहमाणा अपि प्रवाहयु कर्त्ता छर्त्ता पशु
 प्रसवने पावती नथी, अथवा कष्टथी पावे छे
 प्रवाहण करने पर भी, प्रसवको नहीं पाती या कष्टसे
 पाती है, यथा च पणी जेवी रीते और जैसे, एषाम्
 एव जे न उन्हीं, क्षवथु-आदीनाम् छींक वगेरेनु छींक
 आदिको, संधारणम् रोधु रोकना, उपघाताय हानि
 भाटे हानिके लिए, उपपद्यते थाय छे होता है, तथा
 तेवी रीते उसी तरह, प्राप्तकालस्य उपस्थित कालवाण
 उपस्थित कालवाले, गर्भस्य गर्भनु गर्भका, अप्रवाहणम्
 इति अप्रवाहयु पशु हानि भाटे थाय छे अप्रवाहण
 भी हानिके लिए होता है, सा तेने उसे, यथानिर्देशम्
 आज्ञानुसार आज्ञानुसार, कुरुष्व कर्त्तव्य कर, इति
 जे प्रमाणे ऐसा, वक्तव्या स्यात् कहेषु जेथे कहना
 चाहिए ।

40-(2). As one, though straining
 to sneeze, eructate or expel flatus,
 urine or feces prematurely in the
 absence of a natural urge, does not
 succeed or succeeds only with difficulty,
 similarly with the woman who strains
 prematurely in the absence of the
 labour-pains, just as, again, the suppres-
 sion of sternutation etc, leads to
 injurious effects, so does the want of
 straining to deliver at the time of
 labour. She should be told to do as
 instructed.

तथा च कुर्वती शनैः पूर्वं प्रवाहेत, ततोऽन-
 न्तरं बलवत्तरम् । तस्यां च प्रवाहमाणायां स्त्रियः
 शब्दं कुर्युः—‘प्रजाता प्रजाता धन्यं धन्यं पुत्रम्’
 इति । तथाऽस्या हर्षेणाप्याप्यन्ते प्राणाः ॥ ४० ॥

तथा च अने ते प्रमाणे और तदनुसार, कुर्वती
 कर्त्ता तेले करती हुई वह, पूर्वम् पहले प्रथम, शनैः
 धीरे धीरे धीरे धीरे, प्रवाहेत प्रवाहयु कर्त्तु प्रवाहण
 करे, तस्याम् च प्रवाहमाणायाम् ते प्रवाहयु कर्त्ती
 होय त्यारे वह प्रवाहण करती हो उस समय, स्त्रियः
 स्त्रीश्रीश्री स्त्रियाँ, प्रजाता प्रसव थयो छे प्रसव हुआ है,
 प्रजाता प्रसव थयो छे प्रसव हुआ है, धन्यम् धन्य
 धन्य, धन्यम् धन्य धन्य, पुत्रम् पुत्रने जन्म आयो
 छे पुत्रको जन्म दिया है, इति जे प्रमाणे इस प्रकार,
 शब्दम् कुर्युः शब्द करवे शब्द करें, तथा जे प्रमाणे
 इस प्रकार, अस्या जेना इसके, प्राणा प्राणे प्राण,
 हर्षेण हर्षथी हर्षसे, आप्याप्यन्ते पुष्ट कर्त्तामा आवे छे
 पुष्ट किये जाते है ॥ ४० ॥

40. And acting accordingly, she
 must strain slowly in the beginning
 and gradually increase in force. To
 her who is straining to deliver, the
 attending women should cry thus
 “She has delivered—delivered—a fortu-
 nate, fortunate son” In this manner
 her spirits are exhilarated with joy.

प्रजाताया अपराऽपतने उपचारा—

यदा च प्रजाता स्यात्तदैवैनामवेक्षेत—काचि-
 दस्या अपरा प्रपन्ना न वेति । तस्याश्चेदपरा न
 प्रपन्ना स्यादथैनामन्यतमा स्त्री दक्षिणेन पाणिना
 नाभेरुपरिष्ठाद्बलवन्निपीड्य सव्येन पाणिना पृष्ठत
 उपसंगृह्य तां सुनिर्धूतं निर्धुनुयात् ।

यदा च अने ज्यारे और जब, प्रजाता स्यात्
 प्रसव थर्थ अथ प्रसव हो जाय, तदा एव त्यारे न

४१. निपीड्य—निष्पीड्य (ब.)

„ सव्येन पाणिना—सव्येन (ब.)

„ ता सुनिर्धूतं—सुनिर्धूता (ब.)

तव ही, काचित् डाई श्री कोई स्त्री, एनाम् अने इसे, अवेक्षेत नेती रहे देखती रहे, अस्याः अनेही इसकी, अपरा और अपरा, प्रपन्ना न वा इति पडी अथवा नडि गिर गई या नहीं, तस्या तेनी उसकी, अपरा और अपरा, न प्रपन्ना स्यात् चेत् न पडी होय तो न गिरी हो तो, अथ पछी फिर, अन्यतमा स्त्री डाई ओड श्री कोई एक स्त्री, एनाम् अने इसे, दक्षिणेन नभश्चा दाहिने, पाणिना हाथ वडे हाथसे, नामेः नाभिना नाभिके, उपरिष्ठात् उपरना भागमा ऊपरके भागमे, बलवत् भेरथी जोरसे, निपीडय दबावीने दबाकर, सन्धेन उभा वायें, पाणिना हाथ वडे हाथसे, पृष्ठतः पीठथी पृष्ठसे, उपसंगृह्य पकडीने पकड़ कर, ताम् तेने उसे, सुनिर्धूतम् भूष हाथे तेम अच्छी तरह हिले ऐसे, निर्धुनुयात् हलावे हिलावे।

41-(1) As soon as she has delivered, one of the attending women should make sure whether the placenta has come down or not. If the placenta has not come down, one of the attending women while firmly pressing down the patient's abdomen just above the navel with her right hand, should, taking hold of the patient's back by the left hand, shake her by the manipulation called "expression of placenta"

अथास्याः पाण्य्या श्रोणीमाकोटयेत् । अस्याः स्विचातुपसंगृह्य सुपीडितं पीडयेत् । अथास्या वालवेण्या कण्ठतालु परिमृशेत् । भूर्जपत्रकाचमणिसर्पनिर्मोकैश्चास्या योनिं धूपयेत् ।

अथ अने पछी और फिर, पाण्य्या पानीथी पाणिसे, अस्याः अनेही इसकी, श्रोणीम् श्रोणीने श्रोणीको, आकोटयेत् दबाववी दबावे, अस्याः अनेही इसके, स्विचौ

४१. पाण्य्या-पादपाण्य्या (ज. श. ५)

॥ अस्याः-तस्या. (घ.)

नित् अने नितंबोको, उपसंगृह्य पकडीने पकड़ कर, सुपीडितम् भूष हाथे तेम अच्छी तरह दवे ऐसे, पीडयेत् दबाववा दबावे, अथ पछी उसके बाद, वालवेण्या वालनी देखीथी बालोंकी वेणीसे, अस्या अनेही इसके, कण्ठतालु गणाल अने तालुवाणे। गले और तालुको, परिमृशेत् स्पर्श करवा स्पर्श करे, भूर्जपत्र- अने बोजपत्र और भोजपत्र, काचमणि- काच, सर्पनिर्मोकै. च अने सापनी कुंठली वडे और सापकी केंचुलीसे, अस्याः अनेही इसकी, योनिम् योनिने योनिको, धूपयेत् धूप देवे धूप देवे ।

41-(2). The patient's buttocks should be pressed by the heels and taking hold of her thighs, they should be compressed tightly. Her throat and palate should be tickled with her braid of hair Her vagina should be fumigated with the leaves of birch, quartz and the slough of a snake.

कुष्ठतालीसकल्कं बल्वजयूषे मैरेयसुरामण्डे तीक्ष्णे कौलथे वा यूषे मण्डूकपर्णीपिप्पलीसंपाके वा संप्लाव्य पाययेदेनाम् । तथा सूक्ष्मैलाकिलिमकुष्ठनागरविडङ्गपिप्पलीकालागुरुचव्यचित्रकोपकुञ्जिकाकल्कं खरवृषभस्य वा जीवतो दक्षिणं कर्णमुत्कृत्य दृग्दि जर्जरीकृत्य बल्वजकाथादीनामाप्लावनानामन्यतमे प्रक्षिप्याप्लाव्य मुहूर्तस्थितमुद्धृत्य तदाप्लावनं पाययेदेनाम् ।

४१ बल्वजयूषे-बल्वजकवाथे (च. घ)

॥ पिप्पलीसंपाके-पिप्पलीकवाथे (च. झ. प.)

॥ चव्यचित्रक-पिप्पलीस्वर्जिकाक्षारचित्रक (प)

॥ विडङ्गपिप्पली-विडङ्गकालविड् (चव्य)पिप्पली (ड)

॥ खरवृषभस्य वा जीवतो-खरस्य वृषभस्य वा जरतो (घ)

॥ जीवतो-जरतो (ड त प)

॥ बल्वजकाथादीनामाप्लावनानामन्यतमे-बल्वजयूषादी-

नामाप्लावनानामन्यतमस्मिन् (घ. फ.)

॥

॥ -बल्वजयूषादीनामन्यतमे (घ)

बल्वजयूषे अल्वजना यूषभा बल्वजके यूषमें, तीक्ष्णे तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मैरेय- मैरेय मैरेय, सुरामण्डे अने सुराना मंडभा और सुराके मण्डमें, कौलत्थे वा अथवा उणथीना अथवा कुलथीके, यूषे यूषभा यूषमें, मण्डू-कपर्णी- अथवा अश्राद्धी और खड़नाम्नी, पिप्पली-अने पीपरना और पिप्पलीके, संपाके वा अथवा क्वाथमें, कुष्ठ- उठ कूठ, तालीस- अने तालीसपत्रना और तालीसपत्रके, कल्कम् उल्लेखने कल्कको, संप्लाव्य धोणीने घोल कर, एनाम् अने उसे, पाययेत् पिव-राववे पिलावे, तथा तथा तथा, सूक्ष्म-पला- नाजी ओलथी छोटी इलायची, किलिम- देवदार देवदार, कुष्ठ- उठ कूठ, नागर- सुंठ सोंठ, विडङ्ग वाविडिङ्ग वायविडग, पिप्पली- पीपर पिप्पली, कालागुरु- डाणुं अंगर काला अंगर, चव्य- अथ चव्य, चित्रक- चित्रक चित्रक, उपकुष्ठिका- अने डाणीशरीना और कृष्णजीरकके, कल्कम् उल्लेखने कल्कको, जीवत वा अथवा श्वत्ता अथवा जीवित, खरवृषभस्य भातेषा मीढना मस्त साडके, दक्षिणम् अथवा दाहिने, कर्णम् डानने कर्णको, उरुकृत्य डापीने काट कर, इषदि पथर पर पथर पर, जर्जरीकृत्य पीपीने पीस कर, बल्वज-काथादीनाम् अल्वज अथवा आदि बल्वज क्वाथ आदि, आप्लावनानाम् द्रव्यमाना द्रव्यमेंसे, अन्यतमे डाई ओड द्रव्यमां किसी एक द्रव्यमें, प्रक्षिप्य नापीने डाल कर, आप्लाव्य धोणी मिला कर, सुहृत्स्थितम् सुहृत्स्थित २१धी सुहृत्स्थित रख कर, उद्धृत्य गाणीने छान कर, तत् आप्लावनम् ते धोण उस घोलको, एनाम् अने इसे, पाययेत् पिवराववे पिला देवे।

41-(3) The paste of costus and himalayan silver fir diluted with the decoction of balvaja or with the scum of maureya and sura wines, or with the strong decoction of horse-gram or with the decoction of indian pennywort and long pepper, should be administered to her orally. Similarly the paste of small cardamoms, deodar, costus, ginger, embelia, long pepper, black eagle wood,

piper chaba, white-flowered leadwort and black cumin or slicing off the right ear of a live fierce bull, and having mashed it up in a stone mortar and having soaked it for a while by placing it in any of the solutions of balvaja group of decoctives etc, it should be removed and the decanted solution administered orally.

शतपुष्पाकुष्ठमदनहिङ्गुसिद्धस्य चैनां तैलस्य पिचुं ग्राहयेत्। अतश्चैवानुवासयेत्। एतैरेव चाप्लावनैः फलजीमूतेक्ष्वाकुधामार्गवकुटजकृतवेधनहस्तिपिप्पल्युपहितैरास्थापयेत्। तदास्थापनमस्याः सह वातमूत्रपुरीषैर्निर्हरत्यपरामासकां वायोरेवाप्रतिलोमगत्वात्। अपरां हि वातमूत्रपुरीषाण्यन्यानि चान्तर्वहिर्मागानि सज्जन्ति ॥ ४१ ॥

शतपुष्पा- शतपुष्पा शतपुष्पा, कुष्ठ- उठ कूठ, मदन-मीढना मैनफल, हिङ्गु- अने हिङ्गुथी और हींगसे, सिद्धस्य सिद्ध उरेषा सिद्ध किये हुए, तैलस्य तैलतुं तैलका, पिचुम् पेटु पिचु, एनाम् अने इसे, ग्राहयेत् ग्राहयेत् उरुपुं प्रहण करावे, अतः च एव अने ओभाथी अ और इसीमेंसे, अनुवासयेत् अने अनुवासन आपु इसे अनुवासन देवे, एतैः एव च अने ओ अ और इन्हीं, आप्लावनैः द्रव्यैः द्रव्यैःसे, फल- मीढना मैनफल, जीमूत- कुडवेले वन्दाल, इक्ष्वाकु- उडवी तुंअडी कटु तुम्बी, धामार्गव- उडवा गलडां धामार्गव, कुटज- उडाछाल कुडा, कृतवेधन- उडवा तूरिया कडवी तोरई, हस्तिपिप्पली- अने गजपीपरथी और गजपिप्पलीसे, उपहितैः युक्त युक्त, एतैः एव ओ अ इन्हीं, आप्लावनैः द्रव्यैः द्रव्यैःसे, आस्थापयेत् आस्थापन देवे

४१ °जीमूत-°जीमूतक (त.)

, हस्तिपिप्पली-हस्तिपर्णी (त. प)

,, अप्रतिलोमगत्वात्-अनुलोमगत्वात् (च.)

,, वायोरेवाप्रतिलोमगत्वात्-वायोरनुलोमगमनात् (ष झ. घ.)

,, चान्तर्वहिर्मागानि-चान्तर्वहिर्गमनशीलानि (ष ज)

,, ,, -चान्तर्वहिर्मुखानि (घ. फ)

,, ,, चान्तर्वहिर्मागानि (फ.)

आस्थापन दे, तत् आस्थापनम् ते आस्थापन वह आस्थापन, वायो वायुने वायुको, अप्रतिलोमगत्वात् एव अनुलोम होवाथी न अर्थात् अनुलोम करते। न अनुलोम होनेसे अर्थात् अनुलोम करते ही, वातमूत्रपुरीषैः वायु, मूत्र अने पुरीष वायु, मूत्र और पुरीषके, सह साथे साथ, आसक्तम् थोड़ी रहेली लगी हुई, अपराम् अपराने अपराको, निर्हरति अहार डाढे छे बाहिर लाता है, हि डारखुके क्योंकि, वातमूत्रपुरीषाणि वायु-मूत्र-मूत्र-मल, अन्यानि च अने भीअ पशु और अन्य भी, बहिर्गामाणि अहार नीकणनारा बाहर निकलनेवाले, अपराम् अपराना अपराके, अन्तः अहरना भागमा अन्दरके भागमें, सज्जन्ति थोड़ेला होय छे लगे हुए रहते है ॥ ४१ ॥

41. A swab soaked in the oil prepared of dill, costus, emetic nut, and asafetida should be inserted in the vagina. This very oil should be used as an enema, too. A corrective enema prepared of the above solutions with emetic nut, bristly luffa, bottle gourd, sponge gourd, kurchi, bitter luffa and elephant pepper should be given. This enema by regulating the peristaltic movement of vata, will, while expelling flatus, urine and feces, effect the expulsion of the delayed after-birth. The flatus, urine, feces and other excreta which normally tend to go outwards stick to the placenta inside and obstruct it.

जातमात्रस्य कुमारस्य कार्याणि कर्माणि—

तस्यास्तु खल्वपरायाः प्रपतनार्थं कर्मणि क्रियमाणे जातमात्रस्यैव कुमारस्य कार्याण्येतानि कर्माणि भवन्ति;

तस्या तु खलु तेनी उसकी, अपराया. ओरने अपराको, प्रपतनार्थं पाडवा भाटे गिरानेके लिए, कर्मणि

क्रियमाणे क्रिया थालती होय ते समये क्रिया हो रही हो उसी समय, जातमात्रस्य एव तत्र न-भेदा तुरन्त जन्मे हुए, कुमारस्य कुमारने भाटे कुमारके लिए, एतानि आ ये, कर्माणि कर्म कर्म, कार्याणि भवन्ति करवानां होय छे करने योग्य होते है,

42-(1) On completing the procedure for the delivery of the after-birth, these are the measures to be carried out for the new-born child:

तद्यथा—अश्मनोः संघट्टनं कर्णयोर्मूले, शीतोदकेनोष्णोदकेन वा मुखपरिषेकः, तथा स क्लेशविहतान् प्राणान् पुनर्लमेत । कृष्णकपालिका-शूर्पेण चैनमभिनिष्पुणीयुर्यद्यचेष्टः स्याद् यावत् प्राणानां प्रत्यागमनम् (तत्तत् सर्वमेव कार्यम्) । ततः प्रत्यागतप्राणं प्रकृतिभूतमभिसमीक्ष्य स्नानोदकग्रहणाभ्यामुपपादयेत् ॥ ४२ ॥

तत् यथा नेभके जैसे, कर्णयो. अने डाननां दोनों कानके, मूले मूणभा मूलमें, अश्मनोः ये पथर दो पथरोंका, संघट्टनम् परस्पर अथडाववा आपसमें टकराना, शीतोदकेन शीतण नन वडे शीत जलसे, उष्णोदकेन वा अथवा गरम नन वडे अथवा गरम जलसे, मुखपरिषेकः मुख उपर सि यन डरपु मुँह पर छीटे देना, तथा अभ डरवाथी ऐसा करनेसे, सः ते वह, क्लेश-क्षेशथी क्लेशसे, विहतान् भूठित थयेला विकल हुए, प्राणान् प्राणोने प्राणोंको, पुनः इरीथी फिरसे, लमेत प्राप्त डरे छे प्राप्त करता है, यदि अभ डरता पशु ने ऐसा करने पर भी यदि, अचेष्टः स्यात् थोड़ा प्राप्त न डरे तो चेष्टा प्राप्त न हो तो, प्राणानाम् प्राणो प्राण, प्रत्यागमनम् यावत् पाछा आवे त्या सुधी फिरसे प्राप्त करे तब तक, एनम् अने इसको, कृष्णकपालिका-शूर्पेण सरभटनी सणीओना सूपडा वडे सरकण्डोंसे बने हुए शूर्पसे, अभिनिष्पुणीयु. पवन नाभतां रहेपु वायु

४२ मुखपरिषेक—मुखसे परिषेक. (व)

” ” —मुखपरिषेक (श. द. फ.)

” ” —मुखेन परिषेक (व.)

” अभिनिष्पुणीयुः—अभिनिष्पुणीयात् (त.)

करते रहना चाहिए, (तत् तत् ते ते वह वह), सर्वम् एव अथु न समी, कार्यम् इरवु नेधेये करना चाहिए, ततः ते पछी उसके बाद, प्रत्यागतप्राणम् येतनयुक्त थयेदा तेने चेतनाको प्राप्त हुए उसको, प्रकृतिभूतम् स्वरथ स्वस्थ, अभिसमीक्ष्य नेधेने देख कर, स्नान-स्नान स्नान, उदकग्रहणाभ्याम् अने मणमार्गनी शुद्धि और मलमार्गकी शुद्धि, उपपादयेत्, इरावर्ना नेधेये करवाना चाहिए ॥४२॥

42 They are —the striking of stones near the child's ear and the dashing of cold and warm water in the child's face. By these means the child regains the life-breath which was afflicted by the birth process. If it fails to revive by these methods, the child should be fanned with a winnowing basket made of reeds until respiration is established. All these measures should be carried out. Then finding the child fully revived, and naturally breathing, the toilet of the infant should be performed.

अथास्य ताल्वोष्ठकण्ठजिह्वाप्रमार्जनमारभेता-
ङ्गुल्या सुपरिलिखितनखया सुप्रक्षालितोपधानका-
र्पासपिचुमत्या । प्रथमं प्रमार्जितास्यस्य चास्य
शिरस्तालु कार्पासपिचुना स्नेहगर्भेण प्रतिसंछा-
दयेत् । ततोऽस्यानन्तरं सैन्धवोपहितेन सर्पिषा
कार्यं प्रच्छर्दनम् ॥ ४३ ॥

अथ ते पछी उसके बाद, सुपरिलिखित-नखया सारी
रीति धापेदा नभवाणी अच्छी तरह फाटे हुए नखवाली, सुप्र-
क्षालित-सारीपेठे धापेदा अच्छी तरह धुले हुए, उपधान-
कामणि आवरणवाणी कोमल आवरणसे युक्त, कार्पासपिचु-
मत्या अने ३ वींटाणैली और रुई लपेटी हुई, अङ्गुल्या

आगुणी वडे अगुलीसे, अस्य अनेना उसके, तालु-तालु
तालु, ओष्ठ-होठ ओष्ठ, कण्ठ-कंठ कण्ठ, जिह्वा-अने
शुभनी और जीभका, परिमार्जनम् साक्षुशी शोधन,
आरभेत शः इरवी नेधेये प्रारंभ करना चाहिए,
प्रथमम् प्रथम प्रथम, प्रमार्जित-आस्यस्य च मुअशुद्धि
धर्या भाद मुखशुद्धि करनेके बाद, अस्य अनेनु इसके,
शिरस्तालु अक्षर-अ ब्रह्मरन्ध्रको, स्नेहगर्भेण स्नेहपूरु
स्नेहपूर्ण, कार्पासपिचुना इना पोताथी रुईके फासेसे,
प्रतिसंछादयेत् ढांकवु नेधेये ढाप देना चाहिए, ततः
अनन्तरम् त्पार पछी उसके बाद, सैन्धव-उपहितेन
सिंधवमिश्रित सिंधवमिश्रित, सर्पिषा धीथी धीसे,
अस्य अनेने इसे, प्रच्छर्दनम् वमन वमन, कार्यम् इरा-
वर्नु नेधेये कराना चाहिए ॥ ४३ ॥

43 This must commence with removing the mucus from the palate, lips, throat and tongue by using the fore-finger, which has been previously well manicured, and wound round with a well-washed swab of cotton. Having thus first wiped off the mucus, the child's head and palate should be rubbed with a cotton swab containing unctuous substance. Thereafter the emesis of the infant should be effected by a dose of ghee mixed with rock-salt

वालस्य नाडीकल्पनविधि. —

ततः कल्पनं नाड्याः । अतस्तस्याः कल्पन-
विधिमुपदेक्ष्यामः—

तत. ते पछी उसके बाद, नाड्या नाणनु नालका,
कल्पनम् छेदन इरवु छेदन करना चाहिए, अतः आथी
इस कारणसे, तस्या तेनी उसकी, कल्पनविधिम् छेदन-
विधि छेदनविधिको, उपदेक्ष्याम. इहेथु कहेंगे,

44-(1). Thereafter should be done the ligature and clipping of the cord We shall now lay down the instructions concerning the ligature and clipping.

४३ °प्रमार्जन-°मार्जन (च.)

,, उपधान-उपधानया (छ.)

,, प्रतिसंछादयेत्-पतिसंछादयेत् (क. ष.)

नाभिवन्धनात् प्रभृत्यष्टाङ्गुलमभिज्ञानं कृत्वा छेदनावकाशस्य द्वयोरन्तरयोः शनैर्गृहीत्वा तीक्ष्णेन रौक्मराजतायसानां छेदनानामन्यतमेनार्धधारेण छेदयेत् । तामग्रे सूत्रेणोपनिबध्य कण्ठेऽस्य शिथिलमवसृजेत् ।

नाभिवन्धनात् नाभिधनथी नाभिवन्धनसे, प्रभृति भांडी ले कर, अष्टाङ्गुलम् आठ आंगुल पर आठ अंगुल पर छेदनावकाशस्य आपवानी स्थान पर काटनेके स्थान पर, अभिज्ञानम् निशानी चिह्न, कृत्वा डरी करके, द्वयो नाणने अने नालको दोनों, अन्तरयो छेदथी ओरसे, शनैः धीमेथी धीरेसे, गृहीत्वा पडडीने पकड़ कर, रौक्म- सुवर्णनां सुवर्णके, राजत- र्शानां चादीके, आयसानाम् अने दोढानां और लोहेके, छेदनानाम् शस्त्रोभांना शस्त्रोमेंसे, अन्यतमेन डार्ध अथेक किसी एक, तीक्ष्णेन तीक्ष्ण तीक्ष्ण, अर्धधारेण अर्धधार शस्त्र वडे अर्धधार शस्त्रसे, छेदयेत् आपवी काटना चाहिए, अग्रे अग्रभागमां अग्रभागमें, ताम् तेने उसे, सूत्रेण सूत्रथी सूत्रसे, उपनिबध्य मज्जभूत पांथी जोरसे बाध कर, अस्य कण्ठे अने गणामां इसके गलेमें, शिथिलम् ढीली रहे तेम शिथिल रख कर, अवसृजेत् लटकावी देवी लटका देना चाहिए ।

44-(2) Measure out a length of eight fingers on the cord beginning with the root of the navel and carefully taking hold of the cord on either side of the mark, sever it with a sharp knife called "Ardha-dhara" made either of gold or silver or steel. Then having quickly tied a string to the stump, throw it loosely round the neck of the child

तस्य चेन्नाभिः पच्येत, तां लोध्रमधुकप्रि-

यङ्गुसुरदारहरिद्राकल्कसिद्धेन तैलेनाभ्यज्यात्, एषामेव तैलौषधानां चूर्णेनावचूर्णयेत् । इति नाडीकल्पनविधिरुक्तः सम्यक् ॥ ४४ ॥

तस्य तेनी उसकी, नाभि नाभि नाभि, पच्येत चेत् पाडी आवे तो पक जाय तो, ताम् तेने उसको, लोध्र- दोध्र लोध्र, मधुक- गेठीमधु मुलहठी, प्रियङ्गु- प्रियगु प्रियगु, सुरदार देवदार देवदार हरिद्रा- अने हुण्डरना और हल्दीके, कल्क- डल्डीथी कल्कसे, सिद्धेन पडावेला पकाये हुए, तैलेन तेलवडे तैलसे, अभ्यज्यात् अभ्यग डरवे अभ्यंग करना चाहिए, एषाम् एव अने अे व और इन्ही, तैलौषधाना तेलनां औषधानु तैलके औषधोंको, चूर्णेन चूर्ण चूर्ण, अवचूर्णयेत् अवचूर्णयेत् लभरावपु छिड़क देवे, इति आ प्रमाणे इस प्रकार, नाडीकल्पनविधिः नाण छेदवाने विधि नाल काटनेकी विधि, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरह, उक्तः उक्ती दीधा छे कह दी है ॥ ४४ ॥

44. If the navel shows signs of suppuration, smear it with oil boiled with the paste of lodh, liquorice, perfumed cherry, turmeric and indian berberry. The navel should also be dusted with the powder of these herbs. Thus has been laid down the correct procedure with regard to the ligature and clipping of the umbilical cord

नाड्या असम्यक्छेदे दोषास्तच्चिकित्सा च—

असम्यक्कल्पने हि नाड्या आयामव्यायामोत्तु- पिडना-पिण्डलिका-विनामिका-विजृम्भिकावाधेभ्यो भयम् । तत्राविदाहिभिर्वात्पित्तप्रशमनैरभ्यङ्गो- त्सादनपरिषेकैः सर्पिर्भिश्चोपक्रमेत गुरुलाघवम- भिसमीक्ष्य ॥ ४५ ॥

४४ प्रभृत्यष्टाङ्गुलम्—हित्वाष्टाङ्गुलम् (फ.)

” ” —मित्वाष्टाङ्गुलम् (फ.)

” द्वयोरन्तरयोः शनैर्गृहीत्वा—द्वयोरन्तरयोः शनैर्ग्राहयित्वा (ड)

” अर्धधारेण—ऊर्ध्वधारेण (द घ.)

४४ सुरदार—देवदार (घ.)

” ” —दार (क च.)

” इति—एव (घ)

४५ अभिममीक्ष्य—अभिसमीक्ष्य कुमारस्य (च.)

नाड्याः नाणना नालके, असम्यक्-कल्पने हि विषम-
छेदनर्था विषमछेदनमें, आयाम- ल आर्ध आयाम, व्यायाम
पडेणाधियुक्त व्यायामसे युक्त, उत्तुण्डिता- उन्नी आवेद
उत्तुण्डिता, पिण्डलिका- पिण्डलिका पिण्डलिका, विनामिका-
विनामिका विनामिका, विजृम्भिका-अने विजृम्भिका और
विजृम्भिका, आबाधेभ्यः ये विकारेणो इन विकारोंका,
भयम् अथ छे भय है, तत्र ते आभतर्मा उम विषयमें,
गुरुलाघवम् गुरुता तथा लघुताने। गुरुता तथा लघुताका,
अभिसमीक्ष्य विचार करीने विचार करके, अविदाहिभिः
अविदाही अविदाही, वातपित्त-प्रशमनैः वातपित्तप्रशा-
मक वातपित्तप्रशामक, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, उत्सादन-
उत्सादन उत्सादन, परिषेकैः परिषेक परिषेक, सर्पिभिः च
अने धी वडे और घृतों द्वारा, उपक्रमेत् चिकित्सा
करनी जेधे चिकित्सा करनी चाहिए ॥४५॥

45 If the clipping of the cord has not been properly done, it may give rise to such affections as are extensive and elevated, Pinda-lika. Vinamika and Vijrimbhika In dealing with such disorders, the treatment should consist of oil-rubbing and spraying with medicaments and with medicated ghee that do not cause inflammation and that allay vata and pitta, having taken into consideration the gravity or lightness of the disorder.

कुमारस्य जातकर्मविधि —

अतोऽनन्तरं जातकर्म कुमारस्य कार्यम् ।
तद्यथा—मधुसर्पिणी मन्त्रोपमन्त्रिते यथाम्नायं
प्रथमं प्राशितुं दद्यात् । स्तनमत ऊर्ध्वमेतेनैव
विधिना दक्षिणं पातुं पुरस्तात् प्रयच्छेत् । अथातः
शीर्षतः स्थापयेदुदकुम्भ मन्त्रोपमन्त्रितम् ॥४६॥

अतः अनन्तरम् आ पछी इसके बाद, कुमारस्य
कुमारस्य कुमारका, जातकर्म जातकर्म जातकर्म, कार्यम्

४६ अतोऽनन्तरं—अतोऽनन्तर (५)

यथाम्नायं—यथाम्नाय (त)

अथातः—अथास्य (ध)

करवुं जेधे करनी चाहिए, तत् यथा जेभे जैसे,
प्रथमम् पडेला प्रथम, यथाम्नायम् शान्नायम् शास्त्रानुसार शास्त्रानु-
सार, मन्त्र-उपमन्त्रिते मन्त्रोपमन्त्रिते मन्त्रोपमन्त्रिते मन्त्रोपमन्त्रिते
अभिमन्त्रित, मधुसर्पिणी मधु तथा धी मधु तथा घृत,
प्राशितुम् प्राशन करवा भाटे प्राशन करनेके लिए, दद्यात्
आपवां देने चाहिए, अतः ऊर्ध्वम् ये पछी इसके बाद,
घृतेन एव ये ए इसी, विधिना विधि प्रमाणे विधि
अनुसार, पुरस्तात् प्रथम प्रथम, दक्षिणम् जेभे दाहिने,
स्तनम् स्तनने स्तनको, पातुं पीवा भाटे पीनेके लिए,
प्रयच्छेत् आपवु देवे, अथ अतः ये पछी इसके बाद,
मन्त्रोपमन्त्रितम् मन्त्रोपमन्त्रितम् मन्त्रोपमन्त्रितम् मन्त्रोपमन्त्रितम्
उदकुम्भम् जेभे उदकुम्भको शीर्षत येना माथा
आगण इसके मस्तककी ओर, स्थापयेत् स्थापन करवुं
स्थापन करे ॥ ४६ ॥

46. The-after the infant's birth-rites should be performed. This is the procedure The child should first of all be fed with honey and ghee that have been sanctified with the utterings of appropriate scriptural texts There after in the same manner, the child should be suckled at the right breast first After this a water-pot, sanctified with the uttering of scriptural texts, should be placed near the head of the infant

कुमारस्य रक्षाविधिः —

अथास्य रक्षां विदध्यात्—आदानीखदिरक-
र्कन्धुपीलुपरूषकशाखाभिरस्या गृहं समन्ततः
परिवारयेत् । सर्वतश्च सूतिकागारस्य सर्वपात-
सीतण्डुलकणकणिकाः प्रकिरेयुः । तथा तण्डुल-
वलिहोम सततमुभयकालं क्रियेतानामकर्मणः ।

४७. गृह-गृह भिषक् (ड त.)

प्रकिरेयुः—प्रकिरेत् (च.)

उभयकालं—उभयतः कालम् (ध, ध)

क्रियेतानामकर्मणः—क्रियेत प्राड नामकर्मण (च, ध.)

द्वारे च मुखलं देहलीमनु तिरश्चीनं न्यसेत् ।
वचाकुष्ठक्षौमकहिङ्गुसर्षपातसीलशुनकणकणिकानां
रक्षोघ्नसमाख्यातानां चौषधीनां पोष्टलिका वद्ध्वा
सूतिकागारस्योत्तरदेहल्यामवसृजेत्, तथा सूति-
काया कण्ठे सपुत्राया, स्थाल्युदककुम्भपर्यङ्के-
ष्वपि, तथैव च द्वयोर्द्वारपक्षयोः । कणककण्ट
केन्धनवान्निस्तिन्दुककाष्ठेन्धनश्चाग्निः सूतिका-
गारस्याभ्यन्तरतो नित्यं स्यात् ।

अथ पृथी इसके बाद, अस्य ओनी इसकी, रक्षाम्
रक्षाविधि रक्षाविधि विदध्यात् उन्नी करनी चाहिए,
आदानी- आदानी आदानी, खदिर- धेर खैर, कर्कन्धु-
भेरी वेर, पीलु- पीलु पीलु, परूषक- अने इक्षुसानी
और फालसेकी, शाखाभिः शाखाभ्यो वडे शाखाओंसे,
अस्या. ये सूतिकाना इस सूतिकाके, गृहम् धरने घरको,
समन्तत आरे आलुओथी चारों ओरसे, परिवारयेत्
धेरी देवु घेर लेवे, सूतिकागारस्य सूतिकागृहनी
सूतिकागृहके, सर्वत च अथी आलुओ चारों ओर, सर्वप-
सरसव सरसों, अतसी- अणसी अलसी, तण्डुल- अने
थोभा और चावल, कणकणिका. ओओना इक्षु अने
इक्षुथी इनके कण और कणिका, प्रकिरेयुः छटावां छिड़क
देवे, तथा तथा तथा, आनामकर्मण नामकर्म पर्यंत
नामकर्म पर्यन्त, सततम् दररोज लगातार, उभयका-
लम् अने वपत दोनों समय, तण्डुल-बलि- थोभाना
अणिने चावलकी बलिका, होम होम हवन, क्रियेत
करवे किया जाय, द्वारे च अने आरण्यामां और
दरवाजेमें, देहलीम् अनु उभरा पासे देहलीके पास,
मुखलम् मुखलने मुखलको, तिरश्चीनम् त्रांसु तिरछा,
न्यसेत् राधुवु रख देवे, वचा- वच वच, कुष्ठ- कठ कूठ,
क्षौमक- क्षौमक क्षौमक, हिङ्गु- हिं ग हीग, सर्षप- सरसव
सरसों, अतसी- अणसी अलसी, लशुन- अने लसण
और लहसुन, कणकणिकानाम् ओओना इक्षु तथा
इक्षुथीओनी इनके कण और कणिकाओकी, रक्षोघ्न-
समाख्यातानाम् च तेभ्य रक्षोघ्न तरीके कहेदी एव
रक्षोघ्न वर्गमें बताई हुई, ओषधीनाम् ओषधीओनी

ओषधियोंकी, पोष्टलिकाम् पोष्टली पोष्टली, बद्ध्वा आंधीने
बाध कर, सूतिकागारस्य सूतिकागृहनी सूतिकागृहकी,
उत्तरदेहल्याम् उभरानी उभरनी आलुओ देहलीमें
ऊपरकी ओर, अवसृजेत् लटकावनी लटका देवे,
तथा तथा तथा, सपुत्रायाः पुत्रसहित पुत्रसहित,
सूतिकाया सूतिकाया सूतिकाके, कण्ठे कण्ठमां कण्ठमें,
स्थाली- पात्र पात्र, उदकुम्भ- अणकुष जलकुम्भ, पर्य-
ङ्केषु अपि अने पक्षग पर पक्षु और पलंग पर भी,
तथा एव तेवी अ रीते उसी प्रकार, द्वयोः अने
दोनों, द्वारपक्षयोः च दरवाजानां पदमांओमां पोष्टली
लटकावनी किवाडोंमें पोष्टलीको लटका देवे, कणक- इक्षु
कणक, कण्टक- अने कंटानां और कांटोंके, इन्धनवान्
अणतलुवाणो इन्धनवाला, अग्निः अग्नि अग्नि, तिन्दुक-
अने तिन्दुकनी और तिन्दुकके, काष्ठेन्धन लाडुआं
अणतलुने काष्ठके इन्धनवाला, अग्नि च अग्नि अग्नि,
सूतिकागारस्य सूतिकागृहनी सूतिकागृहके, अभ्यन्तरत
अ दरना भागमां भीतरके भागमें, नित्यं स्यात् नित्य
होवे ओधओ नित्य रहना चाहिए ।

47-(1) Next the following protec-
tive measures should be taken Clipped
branches of bitter luffa, catechu, wild
jujube, trooth-brush tree and sweet
falsah should be placed all round the
dwelling house The lying in room
should be bestrewed all over with rape-
seed, linseed and whole and broken
grains of rice Likewise, the sacrifice
of rice-offerings should be performed
regularly twice a day till the day of
the naming ceremony At the entrance,
a pounding club should be laid
parallel to the threshold Sweet flag,
costus, angelica, asafetida, rape-seed,
linseed, garlic, kana and kanika and
drugs which are reputed to ward off
the evil spirits should be tied into
packets and suspended from the top

४७ न्यसेत्-न्यस्त कुर्यात् (ष ज)

,, अतसीलशुन-अनसी (अ)

the top beam of the door-frame of the lying-in room. Likewise, these packets should be hung round the neck of the new mother, as also round that of the son; packets should also be placed in the cooking vessels, the water-pots and the couch, as well as at both sides of the entrance. Moreover within the lying-in room there should always be a fire kept burning with the thorns of fragrant poon and the wood of the false mangosteen.

स्त्रियश्चैनां यथोक्तगुणाः सुहृदश्चानुजागृ-
युर्दशाहं द्वादशाहं वा । अनुपरतप्रदानमङ्गलाशीः-
स्तुतिगीतवादित्रमन्नपानविशदमनुरक्तप्रहृष्टजन-
संपूर्णं च तद्देशं कार्यम् । ब्राह्मणश्चाथर्ववेदवित्
सततमुभयकालं शान्तिं जुहुयात् स्वस्त्ययनार्थं
कुमारस्य तथा सूतिकायाः । इत्येतद्रक्षाविधान-
मुक्तम् ॥ ४७ ॥

यथोक्तगुणाः उद्धेध शुभेवाणी कहे हुए गुणोवाली,
स्त्रिय. च श्रीश्री स्त्रियाँ, सुहृदः च अने सुहृदजनोश्री
और सुहृदजनोको, दशाहम् दश दिवस दस दिन, द्वाद-
शाहम् वा अथवा बार दिवस अथवा बारह दिन,
अनुजागृयुः तेनी पासे अगता रहेतु ओधश्री उसके
पास जागते रहना चाहिए, अनुपरत- सतत लगातार,
प्रदान- दान दान, मङ्गल- मङ्गल मङ्गल, आशी- आशी-
र्वाद आशीर्वाद, स्तुति- स्तुति स्तुति, गीत- गीत गीत,
वादित्रम् वाद्य वाद्य, अन्नपान- तथा अन्नपानवाणुं
तथा अन्नपानसे युक्त, विशदम् पवित्र पवित्र, अनुरक्त-
अने प्रेमाणि और प्रेमी, प्रहृष्ट- तेमन् प्रसन्न एवं
प्रसन्न, जनसंपूर्णम् च अनुशोथी भरपूर जनोसे
परिपूर्ण, तत् वेदं ते धरने उस घरको, कार्यम् करतु
ओधश्री करना चाहिए, कुमारस्य कुमारना कुमारके, तथा
तथा तथा, सूतिकायाः सुवावडीना सूतिकाके, स्वस्त्यय-
नार्थम् उद्ध्यायु भाटे कल्याणार्थ, अथर्ववेदवित् अथर्व-
वेदने अशुनार अथर्ववेदको जाननेवाला, ब्राह्मणः ब्राह्मणे

ब्राह्मण, सततम् निरन्तर निरन्तर, उभयकालम् अने
वभत दोनों समय, शान्तिम् जुहुयात् शान्तिदोभ
उरवे शान्तिहवन करे, इति श्री प्रभाशे इस प्रकार,
एतत् आ यह, रक्षाविधानम् रक्षाविधान रक्षाविधान,
उक्तम् उक्तुं छे कहा है ॥ ४७ ॥

47. Also the women possessed of qualities mentioned earlier and who are well-wishers, should keep vigil by the lying-in woman for ten or twelve days. There should be incessant alms-giving, sounds of auspicious blessings, praise, song and of musical instruments in the house and it should be gay with feasting and drinking and filled with well-disposed and rejoicing crowds. A brahmana who is a knower of the Atharvaveda, should regularly offer peace-offerings to the fire, twice daily, for securing the welfare of both the child and the mother. Thus have been described the protective measures.

सूतिकाया दशदिवसावध्युपचारः —

सूतिकां तु खलु बुभुक्षितां विदित्वा स्नेहं
पाययेत् परमया शक्त्या सर्पिस्तैलं वसां मज्जानं
वा सात्स्मीभावमभिसमीक्ष्य पिप्पलीपिप्पलीमूल-
चव्यचित्रकभृङ्गवेरचूर्णसहितम् । स्नेहं पीतवत्याश्च
सर्पिस्तैलाभ्यामभ्यज्य वैष्टयेदुदरं महताऽच्छेन
वाससा; तथा तस्या न वायुरूदरे विकृतिमुत्पा-
दयत्यनवकाशत्वात् ।

सूतिकां तु खलु सूतिकाके सूतिकाको, बुभुक्षिताम्
भूथी भूथी, विदित्वा अशुनीने जान कर, सात्स्मीभावम्
सात्स्म्य थवानो सात्स्म्य होनेका, अभिसमीक्ष्य विशार
उरी विचार करके, पिप्पली- पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूल-
पीपरीमूल पिप्पलीमूल, चव्य- चव्य चव्य, चित्रक-

४८ पाययेत्-पाययेत् प्रथम (घ)

,, महताऽच्छेन-महता (ख. घ च)

त्रिप्रक चित्रक, शृङ्गवेर- अने सूडना और सोंठके, चूर्ण-
सहितम् यूर्णुं साथे चूर्णके साथ, सर्पि. धी घी, तैलम्
तेल तैल, वसाम् वसा वसा, मज्जारूप वा अथवा
मज्जा ३५ अथवा मज्जारूप, स्नेहम् स्नेहने स्नेहको,
परमया परम परम, शक्त्या शक्ति अनुसार शक्ति के
अनुसार, पाययेत् पिवरावदी पिलावे, स्नेहम् स्नेह स्नेह,
पीतवत्या च पीथा पछी पीनेके बाद, उदरम् उदर
पर उदर पर, सर्पिस्तैलाभ्याम् धी अने तेल घी और
तैल, अभ्यज्य दगावी लगा कर, महता मोटुं बड़े,
अच्छेन तथा निर्मल तथा निर्मल, वाससा वस
वससे, उदरम् पेट पर पेटको, वेष्टयेत् वीटाणुं लपे-
टना चाहिए, तथा श्रेयः करवाथी ऐसा करनेसे, अन-
वकाशत्वात् अवकाश न भगवाथी अवकाश न मिलनेसे,
वायु वायु वायु, तस्या तेना उसके, उदरे उदरमां
उदरमें, विकृतिम् विकार विकार, न उत्पादयति
उत्पन्न करती नहीं उत्पन्न नहीं करता ।

48-(1) Finding the new mother hungry, she should, if endowed with a strong constitution, be made to drink unctuous beverages consisting of ghee or til oil, flesh-marrow or bone-marrow, whichever is found to be suitable, mixed with the powder of long pepper, roots of long pepper, piper chaba, white-flowered leadwort and ginger. After she has drunk the oily potion, her abdomen should be anointed with ghee and til oil and wrapped round tightly with a large piece of white cloth, thereby the vata in her stomach will not be able to produce disorders, being given no room.

जीर्णं तु स्नेहे पिप्पल्यादिभिरेव सिद्धां यवागूं
सुस्निग्धां द्रवां मात्रशः पाययेत् । उभयतःकालं

४८ °काल-°कालमच्छेन (व त)

„ मात्रश - मात्राश. (ध)

„ „ - मात्रा (ध.)

चोष्णोदकेन च परिषेचयेत् प्राक् स्नेहयवागूपाना-
भ्याम् । एवं पञ्चरात्रं सप्तरात्रं वाऽनुपाल्य क्रमेण-
प्याययेत् । स्वस्थवृत्तमेतावत् सूतिकायाः ॥४८॥

स्नेहे जीर्णं तु अने स्नेह पछी गथा पछी और
स्नेह पच जाने पर, पिप्पल्यादिभिः एव पिप्पल्यादि
गन्धुथी पिप्पल्यादि गणसे, सिद्धाम् सिद्ध करेदी सिद्ध
की हुई, सुस्निग्धाम् अहु स्निग्ध बहुत स्नेहसे युक्त,
द्रवाम् पातणी पतली, यवागूं यवागूं यवागूं, मात्रशः
मात्रानुसार मात्रानुसार, पाययेत् पिवरावदी पिलावे,
स्नेह-यवागूं- स्नेह अने यवागूं स्नेह और यवागूं,
पानाभ्याम् प्राक् पीतां पड़ेदां पीनेसे पूर्व, उभयतः
कालम् च अने वमत दोनों समय, उष्णोदकेन तेने
गरम ७७ वडे उसे गरम जल द्वारा, परिषेचयेत् परि-
षेचन करेवु परिषेचन करना चाहिए, एवम् श्रे प्रमाणे
इस तरह, पञ्चरात्रम् पांच रात्रि पांच रात्रि, सप्तरात्रम्
वा अथवा सात रात्रि अथवा सात रात्रि तक, अनुपाल्य
याहु राभी जारी रख कर, क्रमेण क्रमथी क्रमसे, आप्या-
ययेत् प्रसूतानां शरीर तथा भगने पूर्णुं करवा
प्रसूतके शरीर तथा बलको पूर्ण करना चाहिए, एतावत्
आटु इतना, सूतिकायाः सूतिका माटे सूतिकाके लिए,
स्वस्थवृत्तम् स्वस्थवृत्त छे स्वस्थवृत्त है ॥ ४८ ॥

48. After the oily potion has been digested, she should be made to drink medicated gruel with long pepper etc, mentioned above and well-seasoned with unctuous substances and also rendered thin, according to the prescribed dose. At both the times, 1 e immediately before drinking the oily potion and the gruel, she should be sprinkled over with warm water. Having observed this regimen for five or seven nights, the mother should be gradually nourished Thus far has been described the regimen of the lying-in woman in health.

तस्यास्तु खलु यो व्याधिरुत्पद्यते स कृच्छ्र-
साध्यो भवत्यसाध्यो वा, गर्भवृद्धिक्षयितशिशिल-
सर्वधातुत्वात्, प्रवाहणवेदनाक्लेदनरक्तनिःसृति-
विशेषशून्यशरीरत्वाच्च; तस्मात्तां यथोक्तेन विधि-
नोपचरेत्; भौतिकजीवनीयवृंहणीयमधुरवातहर-
सिद्धैरभ्यङ्गोत्सादनपरिषेकावगाहनान्नपानविधि-
भिर्विशेषतश्चोपचरेत्; विशेषतो हि शून्यशरीराः
स्त्रियः प्रजाता भवन्ति ॥ ४९ ॥

तस्या तु खलु तेने उसे, य व्याधि. ७२ रोग जो
रोग, उत्पद्यते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, स ते
वह, गर्भवृद्धि- गर्भकी वृद्धि, क्षयित-
शिशिल-सर्वधातुत्वात् सर्व धातुओं की क्षीण तथा शिशिल
थवाथी सर्वधातुओंके क्षीण तथा शिशिल होनेसे, प्रवाहण-
अने प्रवाहण और प्रवाहण, वेदना-असववेदना प्रसववेदना,
क्लेदन- अक्षेदन क्लेदन, रक्तनिःसृतिविशेष- अने रक्ताना
अभुक्त प्रकारना स्त्रियथी रक्तके विविष्ट प्रकारके स्रावसे,
शून्य-शरीरत्वात् च शरीर आली थई अवाथी शरीर
खाली हो जानेसे, कृच्छ्रसाध्य. ४९साध्य कष्टसाध्य, असाध्यः
वा ३ असाध्य या असाध्य, भवति थाय छे होता है,
तस्मात् तेथी इस लिए, ताम् तेनी उसकी, यथोक्तेन
उपचरेत् कही हुई, विधिना विधि अनुसार विधिके अनु-
सार, उपचरेत् उपचर्या करनी चाहिए, भौतिक-
भौतिक भौतिक, जीवनीय- जीवनीय जीवनीय,
वृंहणीय- वृंहणीय वृंहणीय, मधुर- मधुर मधुर, वात-
हर- अने वातहर औषधोथी और वातहर औषधोंसे,
सिद्धैः सिद्ध करेला स्नेहादिथी सिद्ध किये हुए स्नेहादिसे,
अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, उत्सादन- उत्सादन, परिषेक-
परिषेक, अवगाहन- अवगाहन अवगाहन, अन्न-
पानविधिसि. अने अन्नपानविधिओथी और अन्नपान-
विधानोंसे, विशेषतः च विशेषे करके,
उपचरेत् उपचर्या करनी छे उपचर्या करनी चाहिए,
हि ४९छे ३ क्योंकि, प्रजाता. सुत्रावली प्रसूता, स्त्रिय.
स्त्रीओ स्त्रियाँ, विशेषतः विशेषे करके,
शून्यशरीरा आली शरीरवाणी शून्य शरीरवाली,
भवन्ति होय छे होती हैं ॥४९॥

४९. °धातुत्वात्-°शरीरधातुत्वात् (ज.)

„ °मधुरवातहरसिद्धै-°वातहरसिद्धै (प)

49 The disorders arising in a
lying-in woman are either difficult or
impossible of cure Since her entire
humoral economy has been depleted
and broken up by the demand made
on it for the growth of the fetus and
since the body is drained of vitality by
the delivery throes, the loss of fluids
and of blood, she should therefore be
tended in the prescribed manner, and
particular care should be taken to treat
her with inunction-massage, shower-
bath, immersion-bath and dietary modes
which have been medicated with arti-
cles of magical, life-promoting, roborant,
sweet and vata-destroying properties
For, women who have recently deli-
vered, become exceedingly empty in
their bodies.

कुमारस्य नामकरणसंस्कारः—

दशमे त्वहनि सपुत्रा स्त्री सर्वगन्धौषधैर्गौ-
रसर्षपलोध्रैश्च स्नाता लघ्वहतशुचिखलं परिधाय
पवित्रेष्टलघुविचित्रभूषणवती च संस्पृश्य मङ्गला-
न्युचितामर्चयित्वा च देवतां शिखिनः शुक्लवास-
सोऽव्यङ्गान्श्च ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयित्वा कुमार-
महतानां च वाससां संचये प्राक्शिरसमुदक्शि-
रसं वा संवेश्य देवतापूर्वं द्विजातिभ्यः प्रणमती-
त्युक्त्वा कुमारस्य पिता द्वे नामनी कारयेन्नाक्ष-
त्रिकं नामाग्निप्रायिकं च ।

दशमे अहनि तु अने दशमे दिनसे और दसवें
दिन, सर्वगन्धौषधै स पूर्ण गन्धद्रव्योथी सपूर्ण गन्ध-

५० दशमे त्वहनि-दशम्या निश्चयतीताया (४ ५)

„ गौरसर्षपलोध्रैश्च-गौरसर्षपैश्च (ख ४)

„ °शुचिखलं परिधाय-°वस्त्रपरिहिता (५)

„ कुमारमहतान् च वाससा संचये-कुमारमहतेन शुचिना-
ससाऽऽच्छादयेत् (५ ५)

„ कुमारमहतानां च-कुमारमहतेन शुचिना (च)

द्रव्योत्से, गौरसर्षप- तथा सईद सरसव तथा सफेद सरसों, लोधे च अने दोध्रथी और लोध्रसे, झाता नाडीने स्नान करके, लघु- हलकु हलका, अहत- नपुं नया, शुवि- तेमञ्ज पवित्र एवं पवित्र, वस्त्रम् वस्त्र वस्त्र, परिधाय पहेरीने पहन कर, पवित्र- तथा पवित्र तथा पवित्र, इष्ट- धृष्ट इष्ट, लघु- हणवां लघु, विचित्र- अने विचित्र और विचित्र, भूषणवती च आभूषणो धारणु करीने आभूषण धारण करके, सपुत्रा पुत्रसहित पुत्रसहित, स्त्री माता माता, मङ्गलानि मङ्गल प्रोथेने मंगल द्रव्योंको, संस्पृश्य स्पर्श करी स्पर्श करके, उचिताम् योऽथ योग्य, देवताम् च देवतातु देवताका, अर्चयित्वा अर्चन करीने अर्चन करके, शिखिन शिष्यायुक्त शिष्यायुक्त, शुक्लवासस श्वेत वस्त्रवाणा श्वेतवस्त्रवारी, अव्यङ्गान् च अने ओड रक्षित और विकृत अगसे रहित, ब्राह्मणान् ब्राह्मणो पासे ब्राह्मणोंसे, स्वस्ति वाचयित्वा स्वस्तिवाचन करीनी स्वस्ति- वाचन कराके, अहतानाम् नवीन नवीन, वाससाम् वस्त्रोना वस्त्रोंके, सचये च समूह पर समूह पर, प्राक्- शिरसम् पूर्वं तरक्ष माथु राभी पूर्वकी ओर शिर रख कर उदक्-शिरसम् वा अथवा उत्तर तरक्ष माथु राभी अथवा उत्तरकी ओर शिर रख कर, संवेद्य सुव- राभी लिटा कर, देवतापूर्वम् प्रथम देवताने प्रथम देवताने, द्विजातिभ्य अने पत्नी ब्राह्मणोने और फिर ब्राह्मणोंको, प्रणमति प्रणाम करे छे प्रणाम करता है, इति ये प्रमाणे ऐसा, उक्त्वा कडीने कह कर, कुमारस्य कुमारना कुमारका, पिता पिताये पिता, नाक्षत्रिकम् अथ नक्षत्र प्रमाणे एक नक्षत्रके अनुसार, आभिप्रायि- कम् च तथा श्रीणुं अलीष्ट तथा दूसरा अभीष्ट, नाम नाम नाम, द्वे नामनी अथ ये नामो ऐसे दो नाम, कारयेत् पाऽवां रक्खे।

50-(1) On the tenth day, the woman, together with the child, should bathe in water treated with all fragrant herbs and with white rape- seed and lodh, put on light, new and clean garments, deck herself with pure, coveted, light and variegated

ornaments, touch auspicious objects and worship the appropriate deity, receive the blessings of brahmanas with unshorn locks, white garments and whole-bodies, then having wrapped the child who should be placed with his head either towards the east or the north in the folds of a new garment Declaring that it (the child) salutes the twice-born headed by the gods, the father of the child should give it two names, one name denoting the constellation under which it was born and the other of intended meaning

तत्राभिप्रायिकं घोषवदाद्यन्तस्थान्तमूष्मान्तं वाऽवृद्धं त्रिपुरुषानूकमनवप्रतिष्ठितं, नाक्षत्रिकं तु नक्षत्रदेवतासमानाख्यं द्यक्षरं चतुरक्षरं वा ॥५०॥

तत्र तेर्मा इन्में, आभिप्रायिकम् अलीष्ट नाम अभीष्ट नाम, घोषवदादि- घोष शब्दथी शब्द थतुं घोष अक्षरसे शुरू होनेवाला, अन्तस्थान्तम् छेडे अन्त- स्थ अक्षरवाणु अन्तमें अन्तस्थ अक्षरसे युक्त, ऊष्मा- न्तम् वा अथवा छेडे ओष्माक्षरवाणु अथवा अन्तमें ऊष्माक्षरसे युक्त, अवृद्धम् वृद्धि अक्षरथी रक्षित वृद्धि- अक्षरोंसे रहित, त्रिपुरुषानूकम् त्रिषु पेढीना नामने मणुतु तीन पेढियोंके नामके अनुकूल, अनवप्रतिष्ठितम् अने प्रसिद्ध होय अथु नाम राभु और प्रसिद्ध हो ऐसा नाम रखे, नाक्षत्रिकम् तु अने नक्षत्र अनुसार नाम तो और नक्षत्रानुसार नाम तो, नक्षत्र- नक्षत्रेना नक्ष- त्रके, देवता- देवतानी देवताके, समानाख्यम् समान सजावाणु समान संज्ञावाला, द्यक्षरम् अने ये अक्षर- वाणु और दो अक्षरवाला, चतुरक्षरम् वा अथवा चार अक्षरवाणु पाऽवुं अथवा चार अक्षरवाला रक्खे ॥५०॥

50 Of these, the meaningful name should have a sonant for its first

५० वाऽवृद्धं त्रिपुरुषानूकमनवप्रतिष्ठितं-वृद्धत्रिपुरुषान्तर प्रति-
ष्ठित (व)
, नक्षत्रदेवतासमानाख्यं-नक्षत्रदेवतासयुक्त कृत (च त)

letter and for its last a semivowel or an ooshman (sibilants and the aspirate), should be free of diphthongs. remnant of one of the three ancestors (father, grand-father and great grand-father) and not new-fangled. The 'stellar' name shall be identical with that of the stellar deity and should be either disyllabic or tetrasyllabic

आयुष्मता कुमाराणां लक्षणानि—

वृत्ते च नामकर्मणि कुमारं परीक्षितुमुपक्रमे-
तायुगः प्रमाणज्ञानहेतोः । तत्रेमान्यायुष्मतां
कुमाराणां लक्षणानि भवन्ति ।

नामकर्मणि वृत्ते च नामकर्म पूरुं भर्त्ता नाम-
कर्म पूर्ण होनेपर, आयुषः आयुषः आयुके, प्रमाणज्ञान-
हेतोः प्रमाणा अथवा भाटे प्रमाणको जाननेके लिए,
कुमारम् कुमारनी कुमारकी, परीक्षितुम् परीक्षा करनेके
परीक्षा करनेका, उपक्रमेत आरंभ करने आरभ करना
चाहिए, तत्र अर्द्धी यहा, आयुष्मताम् आयुष्मान्
दीर्घायु, कुमाराणाम् कुमारानां कुमारोंके, इमानि आ-
ये, लक्षणानि लक्षणैः लक्षण, भवन्ति होय छे होते हैं ।

51-(1). The naming over, the infant should be examined with a view to learning the probable length of his life. Now the following are the signs of children that are going to be long-lived.

तद्यथा—एकैकजा मृदवोऽल्पाः स्निग्धाः
सुबद्धमूलाः कृष्णाः केशाः प्रशस्यन्ते, स्थिरा
बहला त्वक्, प्रकृत्याऽतिसंपन्नमीषत्प्रमाणाति-
वृत्तमनुरूपमातपत्रोपमं शिरः, व्यूढं दृढं समं

५१. वृत्ते-कृते (क घ, द, ध.)

” प्रकृत्याऽतिसंपन्नम्-प्रकृत्याकृतिसुसंपन्नम् (घ त)

” प्रमाणातिवृत्तम्-प्रमाणातिरिक्तम् (घ)

सुश्लिष्टशङ्खसन्ध्यूर्ध्वव्यञ्जनसंपन्नमुपचितं वलि-
भमर्धचन्द्राकृति ललाटं, बहलौ विपुलसमपीठौ
समौ नीचैर्वृद्धौ पृष्ठतोऽवनतौ सुश्लिष्टकर्णपुत्रकौ
महाच्छिद्रौ कर्णौ, ईषत्प्रलम्बिन्यावसंगते समे
संहते महत्यौ भ्रुवौ, समे समाहितदर्शने व्यक्त-
भागविभागे बलवती तेजसोपपन्ने स्वङ्गापाङ्गे चक्षुषी,
ऋज्वी महोच्छ्वासा वंशसंपन्नेषदवनताग्रा नासिका,
महद्वज्रुनिविष्टदन्तमास्यम्, आयामविस्तारोप-
पन्ना श्लक्षणा तन्वी प्रकृतिवर्णयुक्ता जिह्वा, श्लक्ष्णं
युक्तोपचयमूष्मोपपन्नं रक्तं तालु, महानदीनः
स्निग्धोऽनुनादी गम्भीरसमुत्थो धीरः स्वरः, नाति-
स्थूलौ नातिकृशौ विस्तारोपपन्नावास्यप्रच्छादनौ
रक्ताधोष्ठौ, महत्यौ हनू, वृत्ता नातिमहती ग्रीवा,
व्यूढमुपचितसुर, गूढं जत्रु पृष्ठवंशश्च, विप्रकृष्टा-
न्तरो स्तनौ, असंपातिनी स्थिरे पार्श्वे, वृत्तपरि-
पूर्णयतौ बाहू सक्थिनी अङ्गुलयश्च, महदुपचितं
पाणिपादं, स्थिरा वृत्ताः स्निग्धास्ताम्रास्तुङ्गाः
कूर्माकाराः करजाः, प्रदक्षिणावर्ता सोत्सङ्गा च
नाभिः, उरस्त्रिभागहीना समा समुपचितमांसा
कटी, वृत्तौ स्थिरोपचितमांसौ नात्युन्नतौ नात्य-
वनतौ स्फिचौ, अनुपूर्वं वृत्तावुपचययुक्तावूरु,
नात्युपचिते नात्यपचिते एणीपदे प्रगूढसिरास्थि-
सन्धी जङ्घे, नात्युपचितौ नात्यपचितौ गुल्फौ,
पूर्वोपदिष्टगुणौ पादौ कूर्माकारौ, प्रकृतियुक्तानि
वातमूत्रपुरीषगुह्यानि तथा स्वप्नजागरणायसस्मि-
तरुदितस्तनग्रहणानि, यच्च किञ्चिदन्यदप्यनुक-
मस्ति तदपि सर्वं प्रकृतिसंपन्नमिष्टं, विपरीतं पुन-
रनिष्टम् । इति दीर्घायुर्लक्षणानि ॥ ५१ ॥

तत् यथा जेभडे जैसे, एकैकजाः ओड ओड उगेला
अथोत् श्लिन्न श्लिन्न भूणवाणा एक एक निकले हुए

५१. प्रकृतिवर्णयुक्ता-प्रकृतियुक्ता पाटलवर्णा (ड. त घ)

” नातिकृशौ विस्तारोपपन्नौ-नातिकृशौ (ख घ)

” गूढं जत्रु-दृढं जत्रु (ड.)

” असंपातिनी-असंपातिनी (घ, ड.)

” -असानुपातिनी (द.)

” वातमूत्रपुरीषगुह्यानि-वातमूत्रपुरीषाणि (ख)

” प्रकृतिसंपन्नम्-प्रकृतियुक्तम् (क, घ)

अर्थात् भिन्न भिन्न मूलवाले, मृदव. शृङ्ग कोमल, अल्पा. अल्प अल्प, स्निग्धा स्निग्ध स्निग्ध, सुबद्धमूला मूलभूत मूलवाला सुबद्ध मूलसे युक्त, कृष्णा डाणा काले, केशाः केश बाल, प्रशस्यन्ते प्रशस्त गन्धाय छे प्रशस्त माने जाते है, स्थिरा स्थिर स्थिर, बहला अने स्थूण और मोटी, त्वक् त्वचा त्वचा, प्रकृत्या प्रकृतिथी प्रकृतिसे, अतिसंपन्नम् अतिशय संपन्न अतिशय संपन्न, ईषत्-प्रमाणातिवृत्तम् अति प्रमाणाथी भोऽतु थोडा प्रमाणसे बड़ा, अनुरूपम् शरीरने अनुसूप देहके अनुकूल, आतपत्रोपमम् अने छत्र जेपु और छत्राकार, शिर शिर शिर, व्यूढम् विपुल विशाल, दृढम् दृढ मजबूत, समम् समान समान, सुश्लिष्ट- सुश्लिष्ट सुबद्ध, शङ्ख- शङ्ख शङ्ख, सन्धि- सन्धि सन्धि, ऊर्ध्वव्यञ्जन- तथा ऊर्ध्वरेखाथी एव ऊर्ध्वरेखासे, संपन्नम् युक्त युक्त, उपचितम् पुष्ट पुष्ट, वलिभम् उर्यलीवाणु वलियोसे युक्त, अर्धचन्द्राकृति तथा अर्धचन्द्राकार एवं अर्धचन्द्राकार, ललाटम् ललाट ललाट, बहलौ स्थूण मोटे, विपुल- विशाल विशाल, समपीठौ समान पीठवाला समान पीठवाले, समौ समप्रमाण समप्रमाण, नीचैर्द्वौ नीचेना भाग तरङ्ग वधेला नीचेकी ओर बड़े हुए, पृष्ठत पाच्छाणा भागभां भेडेला पीछेकी ओर झुके हुए, सुश्लिष्ट- तथा सुसयुक्त एवं सुसयुक्त, कर्णपुत्रकौ कर्णपुत्रक (कानना छिद्रथी भेडार अरु नाना वधेला भाग) कर्णपुत्रक (कानके छिद्रसे बाहिर छोटेसे बृद्ध भाग), महाच्छिद्रौ अने भोऽतु छिद्रवाला और बड़े छिद्रयुक्त, कर्णौ भेडान दो कान, ईषत् अरु थोड़ी, प्रलम्बिन्यौ लम्बी लटकती हुई, असङ्गते परस्पर न भेटी परस्पर न मिली हुई, समे समान समान, सहते धाटी घनी, महत्यौ तथा भोऽती एव बड़ी, भ्रुवौ भ्रुकुटीयो भ्रुकुटीयो, समे समान समप्रमाण, समाहितदर्शने स्थिर दृष्टिवाणी स्थिर दृष्टिवाले, व्यक्तभागविभागे स्पष्ट भागविभागवाणी स्पष्टभाग विभागसे युक्त, बलवती अणवान बलवान, तेजसा उपपन्ने तेजथी युक्त तेजसे युक्त, स्वप्नापाङ्गे तथा सुदर अग अने अपाङ्गवाणी एवं सुंदर अंग अपाङ्गसे युक्त, चक्षुषी आंखें, ऋज्वी सरण सीधी, महोच्छ्वासा लांभा उच्छ्वास देनेवाले दीर्घ उच्छ्वास लेनेवाली, वशसम्पन्ना दांटीनी संपत्तिवाणु शुभ नामावशसे

युक्त, ईषत् अवनताग्रा अथ भागभां अरु नभेकुं अप्रभागमें थोड़ी झुकी हुई, नासिका नासिका नासिका, महत् भोऽतु बड़ा, ऋजु- सरण सरल, सुनिविष्ट- अने सारी रीते गोऽवाधेला और भली प्रकार बैठे हुए, दन्तम् दांतवाणु दांतवाला, आस्यद् भुभ मुख, आयाम- ललाट लम्बाई, विस्तार- तथा पछोणाथी एव चौड़ाईसे, उपपन्ना युक्त युक्त, श्लक्ष्णा दीप्ती चीकनी, तन्वी पातणी पतली, प्रकृतिवर्णयुक्ता स्वाभाविक वर्णवाणी स्वाभाविक वर्णयुक्त, जिह्वा लक्ष्मी जीभ, श्लक्ष्णम् दीप्ति चिकना, युक्तोपचयम् योग्य पुष्टिवाणु योग्य पुष्टतासे युक्त, ऊष्मोपपन्नम् उष्मायुक्त ऊष्मायुक्त, रक्तम् तथा लाल तथा लाल, तालु ताणवु तालु, महान् भोऽतु महान, अदीन दीनता- रहित दीनतारहित, स्निग्ध. स्निग्ध स्निग्ध, अनुनादी पञ्च दो पाऽनार प्रतिध्वनियुक्त, गम्भीरसमुत्थः गम्भीर गम्भीर, धीर. अने धीर और धीर, स्वर. स्वर स्वर, नातिस्थूलौ नहि अहु अहु न बहुत मोटे, नातिकृशौ नहि अहु पातणा न बहुत पतले, विस्तारोपपन्नौ विस्तारथी युक्त विस्तारसे युक्त, आस्य-प्रच्छादनौ भुभ दांङ्कनार मुखको ढकनेवाले, रक्तौ अने लाल और लाल, ओष्ठौ ओष्ठ ओष्ठ, महत्यौ भोऽतु बड़े, हनू अरु भां हनू, वृत्ता गोण गोल, नातिमहती नहि अहु भोऽती न बहुत बड़ी, प्रीवा ओङ्क प्रीवा, व्यूढम् विशाल विशाल, उपचितम् तथा भरवदार और भरी हुई, उर छाती छाती, गूढम् गूढ गूढ, जन्तु हांसदी जन्तु, पृष्ठवंश च अने पृष्ठवंश और पृष्ठवंश, विप्रकृष्ट-अन्तरौ परस्पर दूर अन्तरवाणां परस्पर दूरवर्ती अन्तरवाले, स्तनौ स्तन स्तन, असंपातिनी सुनिर्गत सुनिर्गत, स्थिरे तथा स्थिर एवं स्थिर, पार्श्वे पार्श्वे पार्श्वे, वृत्त- गोण गोल, परिपूर्ण- भरेला भरे हुए, आयतौ अने लांभा और लम्बे, बाहू आहु बाहु, सक्थिनी साथणो सक्थिया, अङ्गुलय च अने अङ्गुणियो और अङ्गुलियो, महत् भोऽतु बड़े, उपचितम् तथा पुष्ट और पुष्ट, पाणिपादम् हाथपग हाथपांव, स्थिरा. स्थिर स्थिर, वृत्ता गोण गोल स्निग्धा स्निग्ध स्निग्ध, ताम्रा ताम्र रंगना ताम्रवर्णके, तुङ्गा अंथा ऊंचे, कूर्माकारा अने कायथाना आकारना और कटुएकी पीठके समान, करजाः नभ नख, प्रदक्षिणावर्ता अमला

वर्णाङ्गवाणी दक्षिणावर्तयुक्त, सोत्सन्ना च अने गंभीरता-
युक्त और गम्भीरतायुक्त, नाभिः नाभि नाभि, उर-
स्त्रिभागहीना पडेणाधर्मा छातीथी तृतीयांश ओछी
चौदाईमें छातीसे तृतीयांश कम, समा समान समान,
समुपचितमांसा तथा पुष्ट मांसवाणी एव पुष्ट मांसवाली,
कटी धमर कमर, वृत्तौ गोण गोल, स्थिरोपचित-स्थिर
अने पुष्ट स्थिर और पुष्ट, मांसौ मांसवाणी सामवाले,
न-अति-उन्नतौ नहि अहुं उंचा न तो बहुत उठे हुए,
न-अति-अवनतौ तथा नहि अहुं ओढेला तथा न तो बहुत
दवे हुए, स्फिचौ नितंभ नितंब, अनुपूर्वम् कभशः क्रमशः,
वृत्तौ गोण गोल, उपचययुक्तौ पुष्टियुक्त पुष्टियुक्त, ऊरु
साथणौ ऊरु, न-अति-उपचिते नहि अहुं पुष्ट न तो
बहुत पुष्ट, न-अति-अपचिते तेभ नहि अहुं कृश और
न बहुत कृश, एणीपदे हरिणीना पग नेवी हरिणीके
पदके समान, प्रगूढ-सिरा-अस्थि-सन्धी नेनां सिरा तथा
अस्थिसन्धियाँ ढंकायेलां छे नेवी जिनकी सिरा तथा
अस्थिसन्धियाँ ढंकी हुई है ऐसी, जह्ने पि डीओ। जघाएँ,
न-अति-उपचितौ नहि अहुं पुष्ट न तो बहुत पुष्ट, न-
अति-अपचितौ तेभ नहि अहुं कृश और न तो बहुत कृश,
गुल्फौ धूटीओ। गुल्फ, पूर्वोपदिष्टगुणौ पडेलां डडेलां
शुण्णवाणी पूर्वकथित गुणयुक्त, कूर्माकारौ अने
डाचभाना आकारना और कछुएके आकारके, पादौ पग
पैर, प्रकृतियुक्तानि प्रकृतियुक्त प्रकृतियुक्त, वातमूत्र-
पुरीष-वायु-मूत्र-पुरीष वायु-मूत्र-पुरीष, गुह्यानि अने
गुह्य छिन्द्रियो और गुह्येन्द्रिया, तथा तथा तथा, स्वप्न-
निद्रा निद्रा, जागरण-अगारण जागरण, आयास-परिश्रम
परिश्रम, स्मित-स्मित हास्य, रुदित-रोषुं रोना, स्तन-
ग्रहणानि अने स्तनग्रहण और स्तनग्रहण, अन्यत् च
अने भीणुं और दूसरा, यत् किंचित् अपि ने कर्ष जो
कृच्छ, अनुक्तम् अस्ति कछु नथी नहीं कहा गया, तत्
सर्वम् अपि ते अधुंय वह सब ही, प्रकृतिसम्पन्नम् प्रकृति-
संपन्न प्रकृतिसंपन्न, इष्टम् छष्ट छे इष्ट है, विपरीतम्
पुनः अने विपरीत और विपरीत, अनिष्टम् अनिष्ट
छे अनिष्ट है, इति ओ ये, दीर्घायु - दीर्घायुनां दीर्घायुके,
लक्षणानि लक्षणो छे लक्षण है ॥ ५१ ॥

rooted, and black; skin that is taut
and thick-layered; head that is normal,
endowed more than usually with the
traits of excellence, a little in excess
of the normal measurements, propor-
tionate and resembling an umbrella
in shape; fore-head that is broad, firm,
even, well-knit in the skull, joints
showing vertical lines, plump, wrinkled
and shaped like the half-moon, ears
that are plump, broad and even in
the lobes, well-matched, pendulous,
depressed in the back, well jointed in
the concha and large-holed, eye-brows
that are slightly drooping at the ends
not joined together, well-matched,
thick-set and large, eyes that are
well-matched, straight-seeing, well-
defined in all parts, strong, endowed
with lustre, beautiful in them-selves
and in their corners; nose that is
straight, capable of deep-breathing,
well-bridged and slightly curved in
the tip (aquiline); mouth that is large,
straight and provided with well-set
teeth; tongue that is long, wide
smooth, slender and of a healthy
color; palate that is smooth, modera-
tely fleshy, warm and red; voice that
is mighty, not plaintive, endearing,
resonant, deep-toned and inspiring;
lips that are neither too thick nor
too thin, well extended so as to screen
the mouth and red jaws that are large;
neck that is rounded and not over-
large; chest that is wide and plump;
the collar-bone and the spine that are
inconspicuous; breasts that are wide-

51. Thus they commend hair of
the head that grows singly in separate
follicles, is soft, sparse, oily, firmly

spaced, sides that taper down and are firm, arms, thighs and fingers that are rounded, full and extended, hands and feet that are large and plump, nails that are firm, rounded, oily, pink, convex and shaped like a tortoise; navel that has a right whirl and is well depressed, waist that is two-thirds of the chest in circumference, straight and evenly fleshy, buttocks that are rounded, compact, plump, neither very elevated nor very depressed; thighs that taper down gradually and are plump; shanks that are neither too fleshy nor void of flesh in the ankles like those of the deer and have nerves, bones and joints well-covered, ankles that are neither very fleshy nor void of flesh, feet of the description given earlier and tortoise-shaped, and flatus, urine, stools, and anus as also sleep, waking, movements, crowing, crying and sucking that conform to the norm, whatever else has been left unmentioned here, if conforming to what is excellent in nature, should be regarded as desirable, what is contrary to this is to be considered undesirable Thus have been described the signs of longevity

घात्रीपरीक्षा—

अतो घात्रीपरीक्षासुपदेक्ष्यामः । अथ ब्रूयात्—
घात्रीमानय समानवर्णा यौवनस्थां निभृतामनातु-
रामव्यङ्गामव्यसनामविरूपामजुगुप्सितां देशजाती-
यामक्षुद्रामक्षुद्रकर्मिणीं कुले जातां वत्सलामरोगां

जी वद्वत्सां पुंवत्सां दोग्ध्रीमप्रमत्तामनुच्चारशायि-
नीमनन्त्यावसायिनीं कुशलोपचारां शुचिमशुचि-
द्वेषिणीं स्तनस्तन्यसंपदुपेतामिति ॥ ५२ ॥

अत. अर्द्धाथी यहासे, घात्री- धावनी घात्रीकी, परीक्षाम् परीक्षा परीक्षाको, उपदेक्ष्याम. कडेथु कहेंगे, अथ पछी फिर, समानवर्णाम् समान गतिनी समान वर्णकी, यौवनस्थाम् युवति युवति, निभृताम् विनयशील विनयशील, अनातुराम् रोगरहित नीरोग, अव्यङ्गाम् ओडभापणु विनानी न्यूनाधिक अगरहित, अविरूपाम् विरूप न होय ऐसी विरूप न हो ऐसी, अजुगुप्सिताम् अनिन्दित अनिन्दित, देशजातीयाम् पेटाना देशभां न-भेदी अपने देशमें उत्पन्न हुई, अक्षुद्राम् क्षुद्रतरहित क्षुद्रतरहित, अक्षुद्रकर्मिणीम् क्षुद्रकर्म न करनारी क्षुद्रकर्म न करनेवाली, कुले जाताम् उत्तम कुणभां न-भेदी उत्तम कुलमें उत्पन्न हुई, वत्सलाम् वहाल राभनारी प्रेम रखनेवाली, अरोगाम् रोगरहित रोगरहित, जीवद्वत्साम् श्रवित सतानवाणी जीवित सतानवाली, पुवत्साम् पुत्रवती पुत्रवती, दोग्ध्रीम् अहु दूधवाणी प्रचुरदुग्धयुक्त, अप्रमत्ताम् अप्रमादी प्रमादरहित, अनुच्चारशायिनीम् आणकना मणभूत्र पर नहि सनारी वच्चेके मलमूत्र पर नहीं सोनेवाली, अनन्त्यावसायिनीम् पतित न होय ऐसी पातित्यदोषरहित, कुशलोपचाराम् उपचारकुशल उपचारमें कुशल, शुचिम् पवित्र पवित्र, अशुचि- भदिनताने! मलिनताका द्वेषिणीम् द्वेष करनारी द्वेष करनेवाली, स्तन- स्तन स्तन, स्तन्य- अने दूधनी और दूधकी, सपत्- स पतिथी संपत्तिसे, उपेताम् युक्त युक्त, घात्रीम् धावने घात्रीको, आनय लर्ध आवे ले आओ, इति अे प्रमाणे उस प्रकार, ब्रूयात् कडेथु गेधअे कहना चाहिए ॥ ५२ ॥

52. We shall now teach how to carry out the examination of the wet-nurse The physician should say thus.—“Bring a wet-nurse who belongs to the same caste as the infant's

५२ अविरूपामजुगुप्सिता—अविजुगुप्सामजुगुप्सिता (ध)
, वत्सलामरोगा—वत्सला (ख. घ)

५२. अप्रमत्तामनुच्चारशायिनीम्—अप्रमत्तामशायिनीमनुच्चारशायि-
नीम् (घ झ)

mother, who is in her youth, submissive, free from disease, not deficient in any limb, not given to unwholesome pursuits, not ugly, not ill-disposed, native of the country, not mean minded, not given to mean acts, well-born, affectionate towards children, free from any disease, whose children have not died, who is a mother of male children, who has plenty of milk who is never heedless, not given to sleeping in beds soiled with excrement, not given to low company, skilful in attendance clean, averse to unclean ways and endowed with the excellence of breasts and milk.

धात्र्या स्तनसंपत्—

तत्रेयं स्तनसंपत्—नात्यूर्ध्वौ नातिलम्बावनतिकृशावनतिपीनौ युक्तपिप्पलकौ सुखप्रपानौ चेति (स्तनसंपत्) ॥ ५३ ॥

तत्र तेभां इसमें, हयम् आ यह, स्तनसंपत् स्तनोनी स पत्ति छे स्तनोंकी संपत्ति है, नात्यूर्ध्वौ स्तनो नहि अहुं उर्ध्वा न तो बहुत ऊपरको ऊठे हुए, नातिलम्बौ नहि अहुं लटकता न तो बहुत लटकते हुए, अनतिकृशौ नहि अहुं कृश न बहुत कृश, अनतिपीनौ नहि अहुं पुष्ट न बहुत मोटे, युक्तपिप्पलकौ प्रभाषुसर डींटीवाणां प्रमाणयुक्त चूचुक्वाले, सुखप्रपानौ च अने सुजेथी धात्री शक्यां शेवां होवां जेधंशे तथा सुखपूर्वक पानयोग्य होने चाहिए, इति आ यह, (स्तन-संपत्) स्तनस पत्ति छे स्तनसंपत्ति है ॥ ५३ ॥

53. Concerning the excellence of breasts.—They should be neither very high nor very loose hanging, neither very lean nor very plump, and they should have proportionate teats and be easy to suck This is the excellence of breasts

धात्र्याः स्तन्यसंपत्—

स्तन्यसंपत्तु प्रकृतिवर्णगन्धरसस्पर्शम्, उदपात्रे च दुह्यमानमुदकं व्येति प्रकृतिभूतत्वात्; तत् पुष्टिकरमारोग्यकरं चेति (स्तन्यसंपत्) ॥ ५४ ॥

स्तन्यसंपत् तु अने धावणुनी स पत्ति और दूधकी संपत्ति, प्रकृति- धावणु स्वाभाविक दूध स्वाभाविक, वर्ण- वर्ण, गन्ध- गन्ध गन्ध, रस- रस रस, स्पर्शम् अने स्पर्शवाणु और स्पर्शयुक्त, उदपात्रे च अने जलपात्रमा और जलपात्रमें, दुह्यमानम् देवाभां आवर्ता लेने पर, प्रकृतिभूतत्वात् विकारथी रहित होवाथी अविकृत होनेसे, उदकम् पाणुी साथे जलके साथ, व्येति भणुी नथ छे मिल जाता है, तत् ते वह, पुष्टिकरम् पुष्टिकारक पुष्टिकारक, आरोग्यकरम् च अने आरोग्यप्रद होय छे और आरोग्यप्रद होता है, इति आ यह, (स्तन्यसंपत्) धावणुनी स पत्ति छे दूधकी संपत्ति है ॥ ५४ ॥

54 Concerning the excellence of milk —It should have natural color, smell, taste and touch and when poured into a pot of water, it should mix at once and perfectly with the water, being of a natural kind Such milk is both strengthening and health-giving. This is the excellence of milk.

व्यापन्नस्तन्यस्य लिङ्गानि—

अतोऽन्यथा व्यापन्नं ज्ञेयम् । तस्य विशेषाः—
श्यावारुणवर्ण कषायानुरसं विशदमनालक्ष्यगन्धं
रूक्षं द्रवं फेनिलं लघ्वत्सिकरं कर्शनं वातविकाराणां कर्तृ वातोपसृष्टं क्षीरमभिज्ञेयं; कृष्णनीलपीतताम्रावभासं तिकांम्लकटुकानुरसं कुणपरुधिरगन्धि भृशोष्णं पित्तविकाराणां कर्तृ च पित्तोपसृष्टं क्षीरमभिज्ञेयम्, अत्यर्थशुक्लमतिमाधुर्योपपन्नं लव-

५४. दुह्यमानमुदकं व्येति—दुग्धमुदकमेति (प.)

—दुह्यमानमुदकीयते (प)

५५ अनालक्ष्यगन्धम्—अनतिलक्ष्यगन्धम् घ ड त

कर्शन—कर्षण (थ)

क्षीरमभिज्ञेय—क्षीरमिति ज्ञेय (ध)

तिकांम्लकटुकानुरसं—तिकांनुकटुकानुरस (प)

णानुरसं घृततैलवसामज्जगन्धि पिच्छिलं तन्तुमदु-
दकपात्रेऽवसीदच्छ्लेष्मविकाराणां कर्तृ श्लेष्मोपसृष्टं
क्षीरमभिज्ञेयम् ॥ ५५ ॥

अतः अन्यथा येनाथी विपरीत गुणवाणाने उससे
विपरीत गुणवालेको, व्यापन्नम् विकृत दुष्ट, ज्ञेयम् अशुभ
जानना चाहिए, तस्य तेना इसके, विशेषाः लेदे भेद,
श्याव-श्याव श्याव, अरुणवर्णम् तथा अशुभ वर्णं तु
और अरुण वर्णके, कषायानुरसम् कषाय अनुरसवाणु
कषाय अनुरसवाले, विशदम् विशद विशद, अनालक्ष्य-
गन्धम् गन्ध न अशुभ अशुभ गन्ध लक्षित न हो ऐसे,
रुक्षम् रुक्ष रुक्ष, द्रवम् पातणु पतले, केनिलम् क्रीलु-
वाणुं ज्ञागदार, लघु हलकुं हलके, अतृप्तिकरम् तृप्ति
न करनारु तृप्ति न करनेवाले, कर्षणम् कृशताकरक
कृशताकारक, वातविकाराणाम् अने वातरोगेने और
वातरोगोको, कर्तृ करनारु करनेवाले, क्षीरम् धावणुने
दूधको, वातोपसृष्टम् वायुथी दुष्ट थयेद वायुसे दुष्ट,
अभिज्ञेयम् अशुभ जानना चाहिए, कृष्ण-काले काले,
नील-नीलवर्णुं नीलवर्णके, पीत-पीणु पीले, ताम्रा-
वभासम् ताम्र रगनुं ताम्रवर्णके तिक्त-तिक्त तिक्त,
अम्ल-आटु खट्टा, कटुकानुरसम् कटु अनुरसवाणु
कटु अनुरसवाले, कुणप-रुधिर-गन्धि तथा शव अने
दोहीनी गंधवाणु एवं शव और रक्तकी गंधयुक्त,
भृशोष्णम् अशुभ गरम बहुत गरम, पित्तविकाराणाम् च
अने पित्तना विकारोने और पित्तके विकारोके, कर्तृ
करनारु करनेवाले, क्षीरम् धावणुने दूधको, पित्तोपसृ-
ष्टम् पित्तदुष्ट पित्तदुष्ट, अभिज्ञेयम् अशुभ जानना चाहिए,
अत्यर्थशुक्लम् अति श्वेत अत्यन्त श्वेत, अतिमाधुर्य-
अत्यन्त मधुरताथी अत्यन्त मधुरतासे, उपपन्नम् युक्त
युक्त, लवणानुरसम् धावणु अनुरसवाणु लवण अनुरसयुक्त,
घृत-धी घी, तैल-तेद तैल, वसा-वसा वसा, मज्ज-
गन्धि तथा मज्जानी गंधवाणु और मज्जाकी गंधवाले,
पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, तन्तुमत् तन्तुयुक्त तन्तु-
युक्त, उदकपात्रे अणुपात्रमां जलपात्रमें, अवसीदत् नीचे
भेसनारु नीचे बैठनेवाले, श्लेष्म-विकाराणाम् अने कर्ष-
रोगेने और कफरोगोको, कर्तृ करनारु करनेवाले, क्षीरम्
धावणुने दूधको, श्लेष्म-उपसृष्टम् कर्षदुष्ट कफदुष्ट, अशि-
ज्ञेयम् अशुभ जानना चाहिए ॥ ५५ ॥

55 Milk not conforming to the
above description is to be known as
vitiated. It is classified thus—Milk
that is of darkish or reddish color,
astringent in after-taste, clear, of no
marked smell, dry, watery, frothy,
light, not satisfying, inducing leanness
and generative of the disorders of vata,
should be known as being tainted by
vata Milk that looks blackish, blueish,
yellow, or coppery, has an after-taste
which is sour or pungent, which
smells like a corpse or like blood,
which is very warm and generative of
the disorders of pitta, should be known
as being tainted by pitta. Milk that
is very white, very sweet with a
saltish after-taste, that exhales the
smell of ghee, oil, flesh-marrow or
bone-marrow, that is viscid, fibrous and
sinks in water without mixing, and is
generative of the disorders of kapha,
should be known as tainted by kapha
व्यापन्नस्तन्यस्य चिकित्सा—

तेषां तु त्रयाणामपि क्षीरदोषाणां प्रतिविशेष-
मभिसमीक्ष्य यथास्वं यथादोषं च वसनविरेचना-
स्थापनानुवासनानि विभज्य कृतानि प्रशमनाय
भवन्ति । पानाशनविधिस्तु दुष्टक्षीराया यवगोधू-
मशालिषष्टिकमुद्गहरेणुककुलत्थसुरासौवीरकमैरे-
यमेदकलशुनकरज्जप्रायः स्यात् । क्षीरदोषविशेषां-
श्रावेक्ष्यावेक्ष्य तत्तद्विधानं कार्यं स्यात् ।

तेषाम् तु ते उच्यते, त्रयाणाम् अपि त्रैशुभ तीनों,
क्षीरदोषाणाम् क्षीरदोषानां क्षीरदोषोके, प्रतिविशेषम्
दरेक लेदेने। प्रत्येक भेदको, अभिसमीक्ष्य विचार करनी
समझ कर, यथास्वम् दोषने भाटे श्रेष्ठ दोषके लिए
योग्य, यथादोषम् च अने दोषना प्रमाण अनुरस
५६ सौवीरक—सौवीरकतुपोदक (घ. त)

और दोषके प्रमाणके अनुसार, विमज्ज विभाग करीने विभाग करके, कृत्तानि करेला किये हुए, वमन- वमन वमन, विरेचन- विरेचन विरेचन, आस्थापन- आस्थापन आस्थापन, अनुवासनानि अने अनुवासन और अनुवासन, प्रशमनाय प्रशमनने भाटे प्रशमनके लिए, मवन्ति थाय छे होते हैं, दुष्टक्षीराया. भगडेला धावणुवाणी श्री भाटे दुष्ट क्षीरवाली स्त्रीके लिए, पानाशनविधि. पानपानने। विधि खानपानकी विधिमें, तु ते। तो, यव- ज्व जी, गोधूम- धड' गेहू, शालि- शाण शालि, षष्टिक- साठी योभा षष्टिक चावल, सुद्ध- भग मूग, हरेणुक- पटाणु मटर, कुलत्थ- कुण्ठी कुलथी, सुरा- सुरा सुरा, सौवीरक- सौवीरक सौवीरक, मैरेय- मैरेय मैरेय, मेदक- मेदक मेदक, लशुन- लशुन लशुन, करञ्जप्राय स्यात् अने करजना अधिक प्रमाणाधी भवे। जेधे और करजका अधिक प्रमाणमें व्यवहार करे, क्षीरदोषविशेषान् च अने धावणुना दोषेना बेदोने और दूधके दोषोंके भेदोंको, अवेक्ष्य अवेक्ष्य जेधे विचारी सोच समझ कर, तत् तत् ते ते उस उस, विधानम् विधानने विधानको, कार्यम् स्यात् उरुवु जेधे करना चाहिए।

56-(1). Following a specific analysis of the faults of these three types of vitiated milk, emetics, purgatives and oily and dry enemata, if administered systematically with relation to the particular disorder, will serve to rectify the faults. As regards the dietetic rule with reference to a woman whose milk has become vitiated, it is as follows:— Her food and drink should consist mainly of barley, wheat, sah rice, shashti rice, green gram, pulse, peas, horse gram, sura, sauveeraka, maireya, and medaka wines, garlic and indian beech. The milk should be examined at frequent intervals for specific faults and the appropriate correctives administered.

पाठामहौषधसुरदारुमुस्तमूर्वागुडूचीवत्सक- फलकिराततिक्तककटुकरोहिणीसारिवाकषायाणां च पानं प्रशस्यते, तथाऽन्येषां तिक्तकषायकटुक- मधुराणां द्रव्याणां प्रयोगः क्षीरविकारविशेषान- भिसमीक्ष्य मात्रां कालं च। इति क्षीरविशोध- नानि ॥ ५६ ॥

क्षीरविकारविशेषान् धावणुना विदारोना बेदोने। दूधके विकारोंके भेदोंका, मात्राम् मात्राने। मात्राका, कालम् च तथा कालने। और कालका, अभिसमीक्ष्य विचार करी विचार करके, पाठा- पाठा पाठा, महौषध- सूड सोंठ, सुरदारु देवदार देवदार, मुस्त- मोथ मोथा, गुडूची- गुणै। गिलोय, वत्सकफल- ध'द्रज्व इन्द्रजौ, किराततिक्तक- करियातु विरायता, कटुकरोहिणी- कु कुटकी, सारिवा- अने सारिवाना और सारिवाके, कषायाणाम् कषायोऽनु कषायोंका, पानम् पान पान, तथा तथा तथा, अन्येषाम् भीज दूसरे, तिक्त- कुडवां तिक्त, कषाय- कषाय कषाय, कटुक- तीभां चरपरे, मधुराणाम् अने मधुर और मधुर, द्रव्याणाम् द्रव्योऽने। द्रव्योंका, प्रयोगः प्रयोग प्रयोग, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है, इति आ ये, क्षीर- दूधनां दूधके, विशोधनानि शोधन उरनारं छे शोधन करनेवाले हैं ॥ ५६ ॥

56 The infusions of patha, dry ginger, deodar, nut-grass, trilobed virgin's bower, guduch, fruits and seeds of kurchi, chiretta, kurroa and indian sarsaparilla are said to be generally beneficial. Similarly the administration of other ingredients that are bitter, astringent, pungent and sweet should be given, taking into consideration the particular fault of the milk as also the dosage and season. Thus have been described the corrective measures in galactic disorders.

क्षीरजननानि—

क्षीरजननानि तु मद्यानि सीधुवर्ज्यानि, ग्राम्यानूपौदकानि च शाकधान्यमांसानि, द्रवमधुराम्ललवणभूयिष्ठाश्चाहाराः, क्षीरिण्यश्चौषधयः, क्षीरपानमनायासश्च, वीरणषष्टिकशालीक्षुवालि-कादर्भकुशकाशगुन्द्रेत्कटमूलकषायाणां च पानमिति (क्षीरजननानि) ॥ ५७ ॥

क्षीरजननानि तु क्षीरजनक तो, सीधुवर्ज्यानि सीधु सिवायनां सीधुको छोड़ कर, मद्यानि भदो मद्य, ग्राम्य- आभ्य ग्राम्य, आनूप- आनूप आनूप, औदकानि च अने औदक और औदक, शाक-धान्य-मांसानि शाक, अनाज अने मांस शाक, अन्न और मास, द्रव- द्रव द्रव, मधुर- मधुर मधुर, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवणभूयिष्ठा च अने लवणुप्रधान और लवण-प्रधान, आहाराः आहार आहार, क्षीरिण्य च अने क्षीरवाणी और दूधवाली, औषधय- औषधियो औषधियो क्षीरपानम् दूधनु पान दुग्धपान, अनायासः च तथा परिश्रम न करवे तथा परिश्रम न करना, वीरण- अने वीरण तथा वीरण, षष्टिक- साठी साठी, शालि- शाण शालि, इक्षुवालिका- इक्षुवालिडा इक्षुवालिका, दर्भ- दर्भ दर्भ, कुश- कुश कुश, काश- काश काश, गुन्द्रा- गुन्द्रा गुन्द्रा, इत्कटमूल- अने इत्कटनां भूयिष्ठां और इत्कटके मूलके, कषायाणाम् च कषायाणुं कषायोका, पानम् च पान पान, इति ऐ ये, (क्षीरजननानि) धावणु उत्पन्न करनारां छे दूधको उत्पन्न करनेवाले है ॥५७॥

57. The following are promotives of lactation:—All wines with the exception of seedhu, vegetables, cereals and meat which come under the heads of domestic, wet-land and aquatic; food-stuffs that abound in sweet, sour or salt liquids; herbs containing milky juices; the regular drinking of cow's milk, avoidance of laborious tasks;

५७. °मधुराम्ललवण-°मधुराम्ल (च)

„ क्षीरजननानि-क्षीरजननान्युक्तानि (व.)

and the drinking of the infusions of cuscus grass, shashtika and sali rice, ikshuvalika, sacrificial grass, small sacrificial grass, thatch grass, elephant grass and roots of prickly sesban. Such are the lactiferous agents.

स्तनपानविधिः—

धात्री तु यदा स्वादुबहुलशुद्धदुग्धा स्यात्तदा स्नातानुलिप्ता शुक्लवस्त्रं परिधायैन्द्रीं ब्राह्मीं शतवीर्यां सहस्रवीर्याममोघामव्यथां शिवामरिष्टां वा त्र्यपुरणीं विष्वक्सेनकान्तां वा विभ्रत्योषधिं कुमारं प्राङ्मुखं प्रथमं दक्षिणं स्तनं पाययेत् । इति धात्रीकर्म ॥ ५८ ॥

धात्री तु अने धावण और धात्री, यदा न्यारे जव, स्वादु- मधुर मधुर, बहुल- धन्य अधिक, शुद्ध- अने शुद्ध और शुद्ध, दुग्धा दूधवाणी दूधवाली, स्यात् थाय होवे, तदा न्यारे तव, स्नाता तेणु स्नान करी वह स्नान कर, अनुलिप्ता तथा अंदन आदिने लेप करी तथा चंदन आदिका लेप करके, शुक्लवस्त्रम् श्वेत वस्त्र श्वेत वस्त्रको, परिधाय पहरेरी पहन कर, ऐन्द्रीम् ऐन्द्री ऐन्द्री, ब्राह्मीम् ब्राह्मी ब्राह्मी, शतवीर्याम् शतवीर्यां शतवीर्यां, सहस्रवीर्याम् सहस्रवीर्यां सहस्रवीर्यां, अमोघाम् अमोघां आवले, अव्यथाम् गणैः गिलोय, शिवाम् हरडे हरीतकी, अरिष्टाम् कुटु कुटकी, वाक्त्रपुष्पीम् कुसुमी कधी, विष्वक्सेनकान्ताम् वा अथवा धडिदाने अथवा प्रियंगु, औषधिम् ऐ औषधिने इस औषधिको, विभ्रती धारणु करीने धारण करके, प्राङ्मुखम् पूर्व तरङ्ग मुख करानीने पूर्वकी ओर मुँह कराके, कुमारम् आण्डने बच्चेको, प्रथमम् प्रथम प्रथम, दक्षिणम् अमण्य दाहिने, स्तनम् स्तनने स्तनको, पाययेत् धवरावपु पिलावे, इति ऐ यह, धात्रीकर्म धावणु काम छे धात्रीका कर्म है ॥ ५८ ॥

58 When, in this manner, the wet-nurse has become endowed with

५८. परिधाय-परिहिता (य)

„ विष्वक्सेनकान्ता वा-विष्वक्सेनकान्तामिति (व.)

sweet, copious and pure milk, then having bathed and anointed herself with unguents, put on white garments and wearing any one of the following drugs, aindri, brahmi, satavirya, sahasravirya, emblic myrobalan, guduch, chebulic myrobalan, kurroa, evening mallow and perfumed cherry, she should seating herself with her face towards the east, suckle the child with her right breast. Thus have been described the duties of a wet-nurse.

कुमारागारविधिः—

अतोऽनन्तरं कुमारागारविधिमनुष्याख्यास्यामः—वास्तुविद्याकुशलः प्रशस्तं रम्यमतमस्कं निवातं प्रवातैकदेशं दृढमपगतश्चापदपशुदंष्ट्रिमूषिकपतङ्गं सुविभक्तसलिलोलूखलमूत्रवर्चःस्थानस्नानभूमिमहानसमृतसुखं यथर्तुशयनासनास्तरणसंपन्नं कुर्यात्; तथा सुविहितरक्षाविधानवलिमङ्गल-होमप्रायश्चित्तं शुचिवृद्धवैद्यानुरक्तजनसंपूर्णम् । इति कुमारागारविधिः ॥ ५९ ॥

अत अनन्तरम् आ ५९ी इसके बाद, कुमारागार-
अस्या भाटेना धरनी बच्चेके लिए गृहके, विधिम विधिने
विधानको, अनुष्याख्यास्याम उडेशु कहेंगे, प्रशस्तम्
प्रशस्त प्रशस्त, रम्यम् रमणीय रमणीय, अतमस्कम्
अधकाररहित अंधकाररहित, निवातम् पवनरहित
पवनरहित, प्रवात-एकदेशम् ओक आनुओथी हवादार
एक ओरसे हवादार, दृढम् मजबूत मजबूत, अपगत-
श्चापद-पशु-दंष्ट्रि-मूषिक-पतङ्गम् डिंसक प्राणी-पशु-
दंष्ट्रणां प्राणी-उडेशु अने पत गियां न आवी शके
ओषु हिंसकप्राणी-पशु-दाढवाले प्राणी-चूहे और पतंग न आ
सके ऐसा, सुविभक्त- सारीपेठे लुहा पाडेवां छे अच्छी
तरहसे अलग अलग बनाये हुए हैं, सलिल- जल,
उलूखल- आडिथी उखल, सूत्र- मूत्र सूत्र, वर्च स्थान-

५९ अपगतश्चापदपशु°—अपगतपशु° (ख)

॥ मूत्रवर्चःस्थान°—वर्च स्थान (ध)

अने भगत्यागनां स्थान और मलत्यागके स्थान, स्नानभूमि-
नडावानी जगा स्नानभूमि, महानसम् अने रसोडुं
नेमां ओषुं और रसोईका स्थान जिसमें ऐसा, ऋतुसुखम्
सर्वं ऋतुओमां सुअप्रद सब ऋतुओमें सुखप्रद,
यथाऋतु-ऋतु अनुसार ऋतुके अनुकूल, शयन- भिधानां
शयन, आसन- आसन आसन, आस्तरण- अने ओषाडनी
और आच्छादनकी, संपन्नम् संपत्तिवाणुं सपत्तिसे युक्त,
तथा तथा तथा, सुविहित- सारी रीते डरवाभां
आव्यां छे मली प्रकार किये गये हैं, रक्षाविधान- रक्षा-
विधि रक्षाविधि, वलि- अलिदान वलिदान, मङ्गल-
मंगल मंगल, होम- हवन हवन, प्रायश्चित्तम् अने
प्रायश्चित्त नेमां ओषु और प्रायश्चित्त जिसमें ऐसा,
शुचि- पवित्र पवित्र, वृद्ध- वृद्ध वृद्ध, वैद्य- वैद्य वैद्य,
अनुरक्त- तथा प्रेमाण तथा प्रेमी, जनसंपूर्णम् जनोथी
संपूर्ण, अत्रा भाटे धर जनोसे परिपूर्ण, बच्चेके लिए
गृह, वास्तुविद्याकुशलः वास्तुविधानिपुषु शिल्पीओ
वास्तुविद्याकुशल शिल्पी, कुर्यात् डरखुं बनावे, इति
आ यह, कुमारागारविधिः कुमारागारनी विधि छे यह
कुमारागारका विधान है ॥ ५९ ॥

59. We shall now describe the procedure with regard to the construction of the nursery. A skilful architect should build and furnish the nursery. It should be excellent, beautiful, well-lighted, sheltered from draught, admitting of air from only one direction, strong, free from such pests as marauding beasts, animals, fanged creatures, mice and moths, well-planned as regards the places of water-storage, grinding, lavatory, bath and cooking, comfortable during all seasons, and provided with beds, seats and spreads suited to each season. Moreover the rites connected with protecting the house from the influence of evil spirits as also those with propitiatory,

auspicious, sacrificial and penitential offerings should be performed and the house should be filled with clean and experienced physicians and with those attached to the family. Thus has been described the procedure with regard to the construction of the nursery.

कुमारस्य शयनादीनि कीदृशानि स्युः ?—

शयनासनास्तरणप्रावरणानि कुमारस्य मृदुल-
घुशुचिसुगन्धीनि स्युः; स्वेदमलजन्तुमन्ति मूत्र-
पुरीषोपसृष्टानि च वर्ज्यानि स्युः, असति संभवेऽ-
न्येषां तान्येव च सुप्रक्षालितोपधानानि सुधूपि-
तानि शुद्धशुष्काण्युपयोगं गच्छेयुः ॥ ६० ॥

कुमारस्य आण्डनां वच्चेके, शयन सूवानां सोनेके,
आसन- भेसवानां बैठनेके, आस्तरण- पाथरवानां बिछानेके,
प्रावरणानि तथा ओढवानां वस्त्र तथा ओढनेके वस्त्र,
मृदु- डोभण कोमल, लघु- हणवां हल्के, शुचि- स्वच्छ
स्वच्छ, सुगन्धीनि तथा सुगन्धी तथा सुगन्धी, स्युः
होवां ओढने होने चाहिए, स्वेद- परसेवा पसीना, मल-
भेद मल, जन्तुमन्ति अने शत्रुतावाणां और जन्तुयुक्त,
मूत्र तथा मूत्र तथा मूत्र, पुरीष-अने विष्टाथी और विष्टासे,
उपसृष्टानि च युक्त युक्त, वर्ज्यानि स्युः तन्वां ओढने
छोड़ देने चाहिए, अन्येषाम् भीमने दूसरोंके, संभवे
असति संभव न होय तो संभव न होने पर, सुप्र-
क्षालितोपधानानि ओढाने सारी रीति धोने आच्छा-
दनोंको अच्छी तरह धोकर, शुद्धशुष्काणि शुद्ध करी
सुधूपी शुद्ध कर सुखा करके, सुधूपितानि तथा सारी
घेठे धूप देने तथा भली भाँति धूप दे करके, तानि एव
तेनां ते वही, उपयोगम् उपयोगमा उपयोगमें,
गच्छेयु देवां लिये जायें ॥ ६० ॥

60 The bed, seats, spreads and covers meant for the child should be soft, light, clean and fragrant. Sweat-stained, soiled and germ-laden articles should be at once removed; so also

६० सुप्रक्षालितोपधानानि सुधूपितानि—सुप्रक्षालितोपधूपितानि (घ)

those that are soiled with feces or urine. If fresh ones are not available the same may be used again after they have been washed well and fumigated well and rendered perfectly clean and dry.

कुमारस्य वस्त्रादीना धूपनानि—

धूपनानि पुनर्वाससां शयनास्तरणप्रावरणानां
च यवसर्षपातसीहिङ्गुगुग्गुलुवचाचोरकवयस्था-
गोलोमीजटिलापलङ्कषाशोकरोहिणीसर्पनिर्मोकाणि
घृतयुक्तानि स्युः ॥ ६१ ॥

घृतयुक्तानि धीथी युक्त घृतसे युक्त, यव- ७४ जौ,
सर्षप- सरसव सरसों, अतसी- अणसी अलसी, हिङ्गु-
दिंग हींग, गुग्गुलु- गूगुण गुग्गुलु, वचा- १७ वच,
चोरक- योरक चोरक, वय-स्था- ब्राह्मी ब्राह्मी, गोलोमी-
दूर्वा दूर्वा, जटिला- ७८भांसी जटामासी, पलङ्कषा-
गूगुण गुग्गुलु, अशोकरोहिणी- अशीकरोहिणी अशोक-
रोहिणी, सर्पनिर्मोकाणि पुन. अने सापनी कांथणी ओओ
और सापकी कँचुली वे, शयन- शयन शयन, आस्तरण-
ओओओ विछाने, प्रावरणानाम् च अने ओढवानां और
ओढनेके, वाससाम् वस्त्रोने वस्त्रोंको, धूपनानि धूप
देवानां दोधे धूप देनेके द्रव्य, स्यु छे है ॥ ६१ ॥

61. For fumigating the garments as also the beds, spreads and covers the following articles smeared with ghee may be used—barley, rape-seed, linseed, asafetida, gum-guggul, sweet flag, angelica, brahmi, bhutakesi, nardus, palankasha, kuroa and the sloughs of snakes

कुमारस्य धारणीया मणिमन्त्रौषधयः—

मणयश्च धारणीया. कुमारस्य खड्गरुहगवय-
वृषभाणां जीवतामेव दक्षिणेभ्यो विषाणेभ्योऽग्राणि
गृहीतानि स्युः; ऐन्द्रयाद्याश्रौषधयो जीवकर्षभकौ
च, यानि चान्यान्यपि ब्राह्मणाः प्रशंसेयुरथर्व-
वेदविदः ॥ ६२ ॥

६१. घृतयुक्तानि—घृतसिक्तानि (ज)

कुमारस्य आण्डने बच्चेको, मणय च मल्लिओ मणियाँका, धारणीयाः धारण्यु कराववा ओष्ठये धारण कराना चाहिए, जीवताम् तथा श्रुता तथा जीवित, खड्ग-गेडा गेंडे, रुह-रुह रुह, गवय-नीलगाय नीलगाय, घृषमाणाम् अने साढनाँ और वैलके, दक्षिणेभ्यः जमालुं दाहिने, त्रिपाणेभ्यः शीगडामाँथी सीगोंसे, सग्राणि अश्रभाग अग्रमान गृहीतानि स्यु अडल्यु करवा ओष्ठये ग्रहण करना चाहिए, ऐन्द्रयाद्याः च ऐन्द्री आदि ऐन्द्री आदि, क्षोषधयः औषधियोँ औषधियाँ, जीवक-श्रुत जीवक, ऋषभकौ च तथा ऋषभक तथा ऋषभक, यानि च अन्यानि अपि च अने ने पीओ पशु और जो अन्य भी, अथर्ववेदविद् अथर्ववेदने जालुनार अथर्ववेदको जाननेवाले, ब्राह्मणा ब्राह्मणो ब्राह्मण, प्रशसेयु श्रुत अतावे ते पशु धारण्यु कराववाँ ओष्ठये श्रुत वतलावे उनका भी धारण कराना चाहिए ॥ ६२ ॥

62. The following articles should be worn as talismans by the child:— Gems, tips of the right horns of a live rhinoceros, deer, gayal and bull; herbs like the aindri etc; the herbs jeevaka and rishabhaka, as also all such articles as the brahmanas learned in the Atharvaveda may recommend.

कुमारस्य क्रीडनकानि—

क्रीडनकानि खलु कुमारस्य विचित्राणि घोषवन्त्यभिरामाणि चागुरुणि चातीक्ष्णाघ्राणि चानास्यप्रवेशीनि चाप्राणहराणि चावित्रासनानि स्युः ॥ ६३ ॥

कुमारस्य खलु आण्ड भाटेनाँ बच्चेके लिए, क्रीडनकानि रमकडाँ खिलौने, विचित्राणि रगभेरंगी चित्र-विचित्र, घोषवन्ति मधुर अवाजवालाँ मधुर बजनेवाले, अभिरामाणि च मनोरम मनोरम, अगुरुणि च डणवाँ हल्के, अतीक्ष्णाघ्राणि च तीक्ष्ण अण्णी बगरनाँ तीक्ष्ण नोकसे रहित, अनास्यप्रवेशीनि च मोढामाँ न पेशी अथ ओवाँ मुँहमें न घुस जायँ ऐसे, अप्राणहराणि च

प्राणुडर न होय ओवाँ प्राणहर न हों ऐसे, अवित्रासनानि च अने त्रासजनक न होय ओवाँ और त्रासजनक न हों ऐसे, स्यु होवाँ ओष्ठये होने चाहिए ॥ ६३ ॥

63. The toys of the child should be variegated, sounding, attractive, light, without sharp edges, incapable of being swallowed, fraught with no danger to life and unfrighting

कुमारस्य वित्रासनं न कार्यम्—

न ह्यस्य वित्रासनं साधु। तस्मात्तस्मिन् रुदत्यभुज्जाने वाऽन्यत्र विधेयतामगच्छति राक्षस-पिशाचपूतनाद्यानां नामान्याह्वयता कुमारस्य वित्रासनार्थं नामग्रहणं न कार्यं स्यात् ॥ ६४ ॥

हि डेभडे क्योँकि, अस्य ओने उसे, वित्रासनम् पीवरावपु डराना, न साधु साधु नथी अच्छा नहीं है, तस्मात् तेथी इस लिए, तस्मिन् रुदति ते रोतु होय वह रोता हो, अमुज्जाने आतु न होय भोजन न करता हो, अन्यत्र वा अथवा पीओ आणतर्मा अथवा अन्य विषयमें, विधेयताम् अगच्छति डल्यु न मानतुँ होय त्तारे कहना न मानता हो तब, कुमारस्य आण्डने बच्चेको, वित्रासनार्थम् पीवराववा भाटे डराने के लिए, राक्षस-राक्षस राक्षस, पिशाच-पिशाच पिशाच, पूतनाद्यानाम् पूतना आदिनाँ पूतना आदिके, नामानि नामाने नामोको, आह्वयता पोडारीने पुकार कर, नाम-ग्रहणम् तेओनाँ नामतु अडल्यु उनके नामका ग्रहण, न कार्यम् स्यात् डरतु न ओष्ठये नहीं करना चाहिए ॥ ६४ ॥

64 It is never good to frighten the child. Accordingly if he is found weeping, refusing to eat his meals, or in any other way proving recalcitrant, it is not right to take the name of goblin, ghost or harpy with a view to frightening him into obedience.

रोगप्रादुर्भाव उपचाराः—

यदि त्वातुर्यं किञ्चित् कुमारमागच्छेत् तव

प्रकृतिनिमित्तपूर्वरूपलिङ्गोपशयविशेषैस्तत्त्वतोऽनु-
बुध्य सर्वविशेषानातुरौषधदेशकालाश्रयानवेक्ष-
माणश्चिकित्सितुमारभेतैनं मधुरमृदुलघुसुरभिशी-
तशङ्करं कर्म प्रवर्तयन् ।

यदि तु भे यदि, कुमारने आण्डने वच्चेको,
किञ्चिद् डोई, आतुर्यम् रोग रोग, आगच्छेत्
यर्ध आवे तो हो जाय तो, तत् तेने उसे, प्रकृति-
प्रकृति, निमित्त- हेतु हेतु, पूर्वरूप- पूर्वरूप
पूर्वरूप, लिङ्ग- लक्षण, उपशयविशेषै अने उप-
शयना विशेषाथी और उपशयके विशेषोंसे, तत्त्व- तत्त्व-
पूर्वक तत्त्वरूपमें, अनुबुध्य अण्डने समझ कर, आतुर-
रोगी रोगी, औषध- औषध औषध, देश- देश देश, काल-
अने कालमा और कालमें, आश्रयान् रहैया रहे हुए,
सर्वविशेषान् सर्व भेदने सब भेदोंको, अवेक्षमाण अण्डने
जान कर, मधुर- मधुर मधुर, मृदु- मृदु मृदु, लघु- लघु
हल्के, सुरभि- सुरभि सुमन्धित, शीत- शीत शीतल,
शङ्करम् अने उल्थाण्ड करनारुं और कल्याणकारक, कर्म
कर्म कर्म, प्रवर्तयन् प्रवृत्त करीने प्रवृत्त करके, एनम्
ऐनी इसकी, चिकित्सितुम् चिकित्साने चिकित्साका,
आरभेत आरभ करवे भेद अे आरंभ करना चाहिए ।

65-(1) If some disorder overtakes the
child, the physician should rightly
understand the child from the view-
points of habitus, etiological factors,
premonitory symptoms, signs and sy-
mptoms and homologatory signs, and
constantly keeping in view all the
factors concerned in the tetrad of
patient, medicine, time and place,
should proceed to treat him by medi-
cation that is sweet, soft, light, sweet
smelling, cold and pleasant

एवंसात्म्या हि कुमारा भवन्ति । तथा ते
शर्म लभन्ते चिराय । अरोगे त्वरोगवृत्तमातिष्ठे-

६५. शङ्कर-सङ्कर (त)

,, ते शर्म लभन्ते-स शर्म लभते (य)

इशकालात्मगुणविपर्ययेण वर्तमानः, क्रमेणासा-
त्म्यानि परिवर्त्योपयुञ्जानः सर्वाण्यहितानि वर्जयेत् ।
तथा बलवर्णशरीरायुषां संपदमवाप्नोतीति ॥६५॥

हि डारखु के क्योंकि, कुमाराः आण्डा बालक,
एवम्- सात्म्या ऐवी अतना सात्म्यवाणा इस प्रकारके
सात्म्यवाले, भवन्ति होय छे होते है, तथा ऐम डरवाथी
ऐसा करनेसे, ते तेओ वे, चिराय दाया वभत सुधी
चिरकाल तक, शर्म आरोग्य आरोग्य, लभन्ते भेजवे छे
प्राप्त करते है, अरोगे तु स्वस्थ होय त्पारे स्वस्थ होने
पर, देश- देश देश, काल- काल काल, आत्मगुण- अने
पैताना शरीरना युष्ठी और अपने शरीरके गुणकी,
विपर्ययेण विपरीतपक्षे विपरीततासे, वर्तमानः रहने रह
कर, अरोगवृत्तम् स्वस्थवृत्तानु स्वस्थवृत्तका, आतिष्ठेत् पालन
डरवुं भेद अे पालन करना चाहिए, असात्म्यानि असा-
त्म्यने अहले असात्म्यकी जगह, क्रमेण क्रमपूर्वक क्रमशः,
परिवर्त्य उपयुञ्जान. सात्म्यनु सेवन करी सात्म्यका सेवन
करके, सर्वाणि सधणी सब प्रकारकी, अहितानि अहित
वस्तुओंने अहित वस्तुओंको, वर्जयेत् छोडी देवी छोड़
दे, तथा ते प्रमाणे डरवाथी इस प्रकार करनेसे, बल-
आण्ड अण बालक बल, वर्ण- वर्ण वर्ण, शरीर- शरीर
शरीर, आयुषाम् तथा आयुष्यनी तथा आयुष्यकी,
संपदम् स पत्तिने सम्पत्तिको, अवाप्नोति प्राप्त करे छे
प्राप्त करता है ॥ ६५ ॥

65. Such measures prove homolo-
gous to children It is thus only that
they can achieve lasting well-being.
As regards the child in health, the
regimen to be followed is that relating
to hygienic living which consists of
recourse to factors which are opposite
in quality to those of the place,
time and bodily constitution, and the
giving up of all unwholesome things
by a gradual change over to the use
of non-homologatory factors Thus the
child attains the plenitude of strength,

६५. परिवर्त्योपयुञ्जानः- परिवर्त्य (य)

healthy complexion, bodily growth and longevity.

एवमेतं कुमारमायौवनप्राप्तेर्धर्मार्थकौशलागमनाच्चानुपालयेत् ॥ ६६ ॥

एवम् आ प्रभाषे इस प्रकार, एनम् अये इस, कुमारम् आण्डने बालकको, यौवनप्राप्ते युवावस्था प्राप्त थाय युवावस्था प्राप्त हो, धर्म-अर्थ- तेभ्य धर्म तथा अर्थमा एवं धर्म तथा अर्थमें, कौशलागमनात् च कुशलता प्राप्त थाय कुशलता प्राप्त हो, आ त्यां मुधी तव तक अनुपालयेत् पालन करवुं जेष्ठे पालन करना चाहिए ॥ ६६ ॥

66. In this manner the child should be reared through boyhood to youth till he has acquired sound knowledge, both religious and secular

इति पुत्राशिषां समृद्धिकरं कर्म व्याख्यातम् । तदाचरन् यथौकैर्विधिभिः पूजां यथेष्टं लभतेऽनसूयक इति ॥ ६७ ॥

इति आ प्रभाषे इस तरह, पुत्र-आशिषाम् पुत्रनी धर्म्यानी पुत्रकी कामनाकी, समृद्धिकरम् समृद्धि करनीसु समृद्धि करनेवाला कर्म धर्म कर्म, व्याख्यातम् कथुं कहा, अनसूयक. असूयारहित यथेने असूयारहित हो कर, यथौकैः विधिभिः कहेल विधि अनुसार कही हुई विधिके अनुसार, तद् आचरन् तेनुं आचरन् करनीर उसका आचरण करनेवाला, यथेष्टम् यथेष्ट यथेच्छ, पूजाम् सत्कार मानमर्यादाको, लभते इति प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ ६७ ॥

67. Thus have been described the measures promotive of the fulfilment of the desire for children. By recourse to these measures in the manner laid down, one who is free from envy, attains regard and honour according to his desire.

अध्यायोक्तविषयोपसंहारः—

तत्र श्लोकौ—

पुत्राशिषां कर्म समृद्धिकारकं
यदुक्तमेतन्महदर्थसंहितम् ।

तदाचरन् शो विधिभिर्यथातथं

पूजां यथेष्टं लभतेऽनसूयकः ॥ ६८ ॥

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकौ उपसंहारना जे श्लोका छे छे उपमहारके दो श्लोक है कि, पुत्राशिषाम् पुत्रनी धर्म्यानी पुत्रकी इच्छाकी, समृद्धिकारकम् समृद्धि करनीसु समृद्धि करनेवाला, अर्थसंहितम् प्रयोगनयुक्त प्रयोजनयुक्त, यत् एतत् जे आ जो यह, महत् कर्म महान् कर्म महान् कर्म, उक्तम् कथुं छे कहा है, तत् तेने उसे, यथातथम् अशापर यथावत्, विधिभिः विधिपूर्वक विधिपूर्वक, आचरते। करते हुए, अनसूयकः असूयारहित असूयारहित, ज्ञः ज्ञानी पुरुष ज्ञानी पुरुष, यथेष्टम् यथेष्ट यथेच्छ, पूजाम् पूजने पूजाको, लभते प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ ६८ ॥

68. Here are the two recapitulatory verses:—By following the precepts laid down here which are full of high import, and ensure the fulfilment of the desire for offspring, the wise man, free from envy, secures for himself regard and honour according to his desire.

शरीरस्थानानरुक्तिः—

शरीरं चिन्त्यते सर्वे दैवमानुषसंपदा ।

सर्वभावैर्यतस्तस्माच्छरीरं स्थानमुच्यते ॥ ६९ ॥

यतः जे करलुथी आमां जिस कारणसे इसमें, दैवमानुषसंपदा दैवी अने मानुष सम्पत्तिथी दैवी और मानुष सम्पत्तिसे, सर्वभावैः अथा भावो द्वारा सब भावों द्वारा, सर्वम् सथला सब, शरीरम् शरीरने शरीरका, चिन्त्यते विचार करवामां आवे छे विचार किया जाता है, तस्मात् ते करलुथी उस कारणसे,

शारीरम् स्थानम् आ शारीरस्थानं यह शारीरस्थान, उच्यते उद्देशाय छे कहा जाता है ॥ ६९ ॥

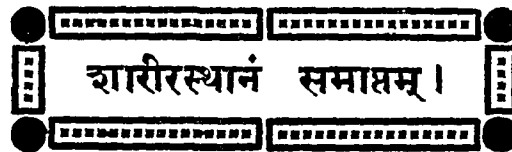
69 The section on the human embodiment is so called because it treats of the embodiment in all its aspects, both those relating to the divine and those which are purely human in man.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते शारीर-
स्थाने जातिसूत्रीयं शारीरं नामाष्टमोऽध्यायः॥८॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेक्षा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे

अने अरुद्धी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, शारीरस्थाने शारीर-
स्थान विषे शारीरस्थानमें, जातिसूत्रीयम् शारीरम् 'अति-
सूत्रीय शारीर' 'जातिसूत्रीय शारीर', नाम नामने नामका,
अष्टम आठमो आठवाँ, अध्याय अध्याय स पूर्ण
थये अध्याय समाप्त हुआ ॥८॥

8. Thus in the section on Human Embodiment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the eighth chapter entitled "The continuation of one's lineage" is completed.

शारीरस्थानं समाप्तम् ।

श्रीः
चरकसंहिता
इन्द्रियस्थानम्

श्री
चरकसंहिता
इन्द्रियस्थान

श्री
चरकसंहिता
इन्द्रियस्थान

The
Carakasamhita
INDRIYASTHANA
(The Section on the
Sensorial Prognosis.)

प्रथमोऽध्यायः ।

पहेलो अध्याय अस्याय प्रथम
Chapter I

वर्णस्वरीयेन्द्रियोपक्रमः—

अथातो वर्णस्वरीयमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथः अतः ७वे अष्टीथी अब आगे, वर्णस्वरीयम् इन्द्रियम् 'वर्णस्वरीय इन्द्रिय' नामना अध्यायनु 'वर्णस्वरीय इन्द्रिय' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयेने, इति ह आ विषयमां नीये प्रमाणे ७ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेल छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled, "The sensorial prognosis by indications of complexion and voice."

2. Thus declared the worshipful Atreya.

आयुषः प्रमाणविशेषज्ञानार्थं परीक्ष्या आतुरगता वर्णस्वरादयो भावाः—

इह खलु वर्णश्च स्वरश्च गन्धश्च रसश्च स्पर्शश्च चक्षुश्च श्रोत्रं च घ्राणं च रसनं च स्पर्शनं च सत्त्वं च भक्तिश्च शौचं च गीलं चाचारश्च स्मृतिश्चाकृतिश्च प्रकृतिश्च विकृतिश्च बलं च ग्लानिश्च मैघा च हर्षश्च रौक्ष्यं च स्नेहश्च तन्द्रा चारम्भश्च गौरवं च लाघवं च गुणाश्चाहारश्च विहारश्चाहारपरिणामश्चोपायश्चापायश्च व्याधिश्च व्याधिपूर्वरूपं च वेदनाश्चोपद्रवाश्चच्छाया च प्रतिच्छाया च स्वप्नदर्शनं च दूताधिकारश्च पथि चौत्पातिकं चातुरकुले भावावस्थान्तराणि च भेषजसंवृत्तिश्च भेषज-

३. चाचारश्च-चारम्भश्च (प)

॥ आकृतिश्च प्रकृतिश्च, विकृतिश्च बलं च-आकृतिश्च बलं च।ख.)

॥ गुणाश्चाहारश्चविहारश्च-आहारगुणाश्चाहारपरिणामश्च (त.)

॥ पथि चौत्पातिकं चातुरकुलभावावस्थान्तराणि च-पथि चौत्पा-
तिश्चातुरकुले भावावस्था च (ख ष थ.)

॥ भावावस्थान्तराणि-भावावस्था च भेषजं च (प.)

विकारयुक्तिश्चेति परीक्ष्याणि प्रत्यक्षानुमानोपदेशै-
रायुषः प्रमाणावशेषं जिज्ञासमानेन भिषजा ॥३॥

इह खलु आ स्थानम्। इस स्थानमें, वर्ण. च पृथुं
वर्ण, स्वर च स्वर स्वर, गन्ध च गन्ध गन्ध, रस. च
रस रस, स्पर्श च स्पर्श स्पर्श, चक्षु च चक्षु चक्षु,
श्रोत्रम् च श्रोत्र श्रोत्र, घ्राणम् च घ्राणम् घ्राण,
रसनम् च रसना रसना, स्पर्शनम् च स्पर्शन स्पर्शन,
सत्त्वम् च मन मन, भक्तिः च धृष्ट इच्छा, शौचम्
च शौच शौच, शीलम् च शील शील, आचार. च
आचार आचार, स्मृति च स्मृति स्मृति, आकृतिः च
आकृति आकृति, प्रकृति च प्रकृति प्रकृति, विकृतिः च
विकृति विकृति, बलम् च बल बल, ग्लानि. च ग्लानि
ग्लानि, मेघा च मेघा मेघा, हर्ष च हर्ष हर्ष, रौक्ष्यम्
च रक्षता रक्षता, स्नेहः च स्नेह स्नेह, तन्द्रा च तन्द्रा
तन्द्रा, आरम्भ च आरम्भ आरम्भ, गौरवम् च गौरव
गुस्ता, लाघवम् च लाघव लाघव, गुणा. च गुणा गुण,
आहारः च आहार आहार, विहार च विहार विहार,
आहारपरिणामः च आहार परिणाम आहारका परिणाम,
उपाय च उपाय उपाय, रोगोका होना, अपाय च
रोगोका नाश, व्याधिः च व्याधि व्याधि,
व्याधि- पूर्वरूपम् च व्याधितु पूर्वरूप व्याधिका पूर्-
रूप, वेदना. च वेदना वेदना, उपद्रवा. च उपद्रवा
उपद्रव, छाया च छाया छाया, प्रतिच्छाया च प्रति-
च्छाया प्रतिच्छाया, स्वप्न-दर्शनम् च स्वप्नदर्शन
स्वप्नदर्शन, दूताधिकार च दूताधिकार दूताधिकार,
पथि मार्गम्। मार्गम्, औत्पातिकम् च उत्पात स अर्थी
भाव उत्पातसम्बन्धी भाव, आतुरकुले रोगीना कुलम्।
रोगीके कुलम्, भावावस्थान्तराणि च शुभाशुभसूचक भावोकी
विविध अवस्था, भेषजसंज्ञिति च औषधनी अस-

औषधी सफलता, भेषजविकारयुक्तिः च अने औष-
धनी विकारने अनुकूल येना और औषधोकी विकारके
साथ युक्ति, इति औषधोकी इन भावोकी, आयुषः
आयुषना आयुके, प्रमाणावशेषम् अथवा अथवा अथवा
प्रमाणके अवशेषको, जिज्ञासमानेन भिषजांनी धृष्टान्
जाननेकी इच्छावाले, भिषजा वैद्य वैद्यको, प्रत्यक्ष- प्रत्यक्ष
प्रत्यक्ष, अनुमान- अनुमान अनुमान, उपदेशैः अने
उपदेशद्वारा और उपदेशद्वारा परीक्ष्याणि परीक्षा
करनी औषधोकी परीक्षा करनी चाहिए ॥ ३ ॥

3. The physician desirous of ascer-
taining the period of life left to the
patient should by means of direct
observation, inference and authori-
tative instruction, take note of the
following viz, complexion, voice, smell,
taste and touch of the patient; his
powers of sight, hearing, smell, taste
and touch; his psychic make-up, procli-
vities, state of cleanliness, character,
conduct, memory, general appearance
and habitus; the nature of his morbi-
dity, vitality, depression, intellect,
exhilaration; the dryness or unctuous-
ness of his body; the measure of his
torpor and effort, heaviness, and
lightness, the general characteristics
of his body; his diet, recreation,
digestive power, the mode of onset
and disappearance of the disease; the
nature of the disease; the premonitory
symptoms; the type of pain; the
complications; the lustre and reflexion
of the patient's body; his dreams; the
behaviour of his messenger; the omens
met on the way to the patient's house;
peculiar circumstances and conditions
in the patient's house; the preparation

- ३. भेषजसंज्ञितिश्च भेषजविकारयुक्तिश्चेति-भेषज च भेषजसंज्ञिति-
श्च भेषजाधिकारे युक्तिश्च (५)
- ” ” ” -भेषज च भेषजसंज्ञितिश्च (५)
- ” भेषजसंज्ञितिश्च-भेषजसंज्ञितिश्च (५)
- ” परीक्ष्याणि-परीक्ष्याणि भवन्ति (च)
- ” प्रमाणावशेषम्-प्रमाणविशेषम् (क. घ. ज. त.)

of the medication and the application of the therapeutic measures in a given case

परीक्षायाम् द्विविधो भेदः, तयोः परीक्षणोपायश्च—

नत्र तु खल्वेषां परीक्षायाम् कानिचित् पुरुष-मनाश्रितानि, कानिचिच्च पुरुषसंश्रयाणि । तत्र यानि पुरुषमनाश्रितानि तान्युपदेशतो युक्ति-तश्च परीक्षेत, पुरुषसंश्रयाणि पुनः प्रकृतितो विकृतितश्च ॥४॥

तत्र तु खलु एवम् आ इन, परीक्षायाम् परीक्षा करवा लायक आभतोभाथी परीक्ष्य विषयोभेदे, कानि-चित् डेटलीक कई एक, पुरुषम् पुरुषने पुरुषके, अनाश्रितानि आश्रये नथी आश्रित नहीं होते, कानि-चित् च अने डेटलीक और कई एक, पुरुषसंश्रयाणि पुरुषने आश्रये छे पुरुषके आश्रित होते हैं, तत्र यानि तेभां ने उनमें जो, पुरुषम् पुरुषने पुरुषके, अनाश्रि-तानि आश्रये नथी आश्रित नहीं हैं, तानि तेओनी उनकी, उपदेशतः उपदेशद्वारा, युक्तिः च तथा युक्ति द्वारा और युक्तिसे, परीक्षेत परीक्षा करवी भेदछे परीक्षा करनी चाहिए, पुरुष-संश्रयाणि पुन अने ने पुरुषने आश्रये छे तेओनी और जो पुरुषमें आश्रित होते हैं उनकी, प्रकृतितः प्रकृतितद्वारा प्रकृतिद्वारा, विकृतित च अने विकृतितद्वारा परीक्षा करवी भेदछे विकृतिद्वारा परीक्षा करनी चाहिए ॥ ४ ॥

4. Among the various things thus requiring to be taken note of, there are some which do not pertain to the patient's body. Those which do not pertain to the patient's body are to be studied in the light of authoritative instruction concerning such matters and inference. Those which pertain to his body are to be judged from both the view-points of the normal condition

and the morbid condition of the human body.

प्रकृतेर्भेदा.—

तत्र प्रकृतिर्जातिप्रसक्ता च, कुलप्रसक्ता च, देशानुपातिनी च, कालानुपातिनी च, वयोऽनुपा-तिनी च, प्रत्यात्मनियता चेति । जातिकुलदेशकालवयःप्रत्यात्मनियता हि तेषां तेषां पुरुषाणां ते ते भावविशेषा भवन्ति ॥५॥

तत्र तेभां उनमें, प्रकृतिः प्रकृति प्रकृति, जाति-प्रसक्ता च अतिगत जातिप्रसक्त, कुलप्रसक्ता च कुलगत कुलप्रसक्त, देशानुपातिनी च देश अनुसारनी देशानुपातिनी, कालानुपातिनी च काल अनुसारनी कालानुपातिनी, वयोऽनुपातिनी च वय अनुसारनी वयानुपातिनी, प्रत्यात्मनियता च इति तथा प्रत्येक व्यक्ति पर नियत होय छे तथा प्रत्येक व्यक्ति पर नियत होती है, हि डारखु के क्योंकि, तेषाम् तेषाम् ते ते उन उन, पुरुषाणाम् पुरुषेणा पुरुषोंके, ते ते ते ते वे वे, भावविशेषा भावविशेष भावविशेष, जाति- अति जाति, कुल- कुल कुल, देश- देश देश, काल काल काल, वय- वय वय, प्रत्यात्म- अने प्रत्येक व्यक्ति पर और प्रत्येक व्यक्तिके, नियता. निर्भर आश्रित, भवन्ति अने छे होते हैं ॥ ५ ॥

5 Now the normal condition is determined by heredity, family, climate, season, age and idiosyncrasy It is the sum of these hereditary, family, climatic, seasonal, periodic and idiosyncratic tendencies that makes the individual variation among persons

विकृतेर्भेदा —

विकृतिः पुनर्लक्षणनिमित्ता च, लक्ष्यनिमित्ता च, निमित्तानुरूपा च ॥६॥

विकृतिः विकृति विकृति, पुनः वशी फिर, लक्षण-निमित्ता च लक्षणनिमित्त लक्षणनिमित्त, लक्ष्यनिमित्ता च लक्ष्यनिमित्त लक्ष्यनिमित्त, निमित्तानुरूपा च अने

निमित्तानुरूपं होय छे निमित्तानुरूप होती है ॥ ६ ॥

6 As regards the morbid condition, it falls under three heads—(1) the morbid condition referable to congenital body marks, (2) the morbid condition referable to etiological factors, (3) the morbid condition referable to factors which appear to behave as etiological factors

लक्षणनिमित्तः विकृति —

तत्र लक्षणनिमित्तं नाम सा यस्याः शरीरे लक्षणान्येव हेतुभूतानि भवन्ति देवात्, लक्षणानि हि कानिचिच्छरीरोपनिबद्धानि भवन्ति, यानि हि तस्मिन्स्मिन् काले तत्राधिष्ठानमासाद्य तां तां विकृतिमुत्पादयन्ति ॥ (१) ॥

तत्र तेषां उनमे, सा लक्षणनिमित्तं नाम ते विकृति-लक्षणनिमित्तं उद्देवाय छे वह विकृति लक्षणनिमित्तं कही जाती है, यस्या नेनां जिसके, देवात् देवने लक्ष-देवके कारण, शरीरे शरीरमां उत्पन्न थयेला शरीरमें उत्पन्न हुए, लक्षणानि एव लक्षणेषु न लक्षण ही, हेतुभूतानि हेतुरूप हेतुरूप, भवन्ति भवे छे होते है, हि उरान् के क्योंकि, कानिचित् क्रेतुं कुछ, लक्षणानि लक्षणेषु लक्षण शरीरोपनिबद्धानि शरीर साथे लेला-थेला शरीरसे सम्बद्ध, भवन्ति होय छे होते हैं, यानि हि लेला जो, तस्मिन् तस्मिन् ते ते उस उस, काले क्षणे समय पर, तत्र अधिष्ठानम् तेषां स्थान वहाँ आश्रय, आसाद्य भेषणीने पा कर, ताम् ताम् ते ते उस उस, विकृतिम् विकृतिने विकृतिको, उत्पादयन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते हैं ॥ (१) ॥

7-(i) The morbid condition referable to congenital body marks is that

- ७-(१). उपनिबद्धानि भवन्ति—उपनिबद्धानि (घ.)
- ” यानि हि—यानि (घ.)
- ” हेतुभूतानि. उत्पादयन्ति—हेतुभूतानि विवक्षितानि कानि-चिद्देवाच्छरीरोपनिबद्धानि यानि तस्मिन्स्मिन् काले ता ता विकृतिमुत्पादयन्ति (फ.)

whose causative factors are predetermined by destiny in the form of physiognomic signs. Some of these signs may be latent in the body, and, emerging into view at particular times in particular regions of the body, give rise to particular morbid conditions

लक्ष्यनिमित्तः विकृति. —

लक्ष्यनिमित्तं तु सा यस्या उपलभ्यते निमित्तं यथोक्तं निदानेषु ॥ (२) ॥

सा तु लक्ष्यनिमित्तं ते विकृति लक्ष्यनिमित्तं उद्देवाय छे वह विकृति लक्ष्यनिमित्तं कही जाती है, यस्या. निमित्तम् नेपुं निमित्तं जिसका निमित्त, निदानेषु निदानस्थानमां निदानस्थानमें, यथा उक्तम् नेपुं उद्देवाय छे तेपुं जैसा कहा है वैसा, उपलभ्यते प्राप्त थय छे पाया जाता है ॥(२)॥

7-(2) The morbid condition referable to etiological factors is that whose causation is seen as laid down in the chapters on pathology

निमित्तानुरूपः विकृतिः —

निमित्तानुरूपं तु निमित्तार्थानुकारिणी या, तामनिमित्तानि निमित्तमायुषः प्रमाणज्ञानस्येच्छन्ति भिषजो भूयश्चायुषः श्रयनिमित्तानि प्रतलिङ्गानुरूपानि, यामायुषोऽन्तर्गतस्य ज्ञानार्थमुपदिशन्ति धीराः । यां चाधिकृत्य पुरुषसंश्रयाणि सुसूर्षतां लक्षणान्युपदेक्ष्यामः । उत्पुद्देशः । तं विस्तरेणानुव्याख्यास्यामः ॥ ७ ॥

निमित्तानुरूपं तु ते निमित्तानुरूपं विकृति उद्देवाय छे वह निमित्तानुरूप विकृति कही जाती है, या निमित्त-

- ७-(२). यथोक्तम्—यथोक्तेषु (क घ)
- ७. निमित्तार्थानुकारिणी—निमित्तार्थकारिणी (घ)
- ” या ताम्—याम् (च)
- ” या चाधिकृत्य—यामधिकृत्य (घ.)
- ” अनुव्याख्यास्याम—उपदिशन्ती भूय परमतो व्याख्यास्याम (च)

अर्थानुकारिणी ने निमित्तना प्रयोजननु अनुकरणु करे छे जो निमित्तके प्रयोजनका अनुकरण करती है, अनिमित्ताम् ते न समये लक्षुवाभा आवता निमित्तथी रहित उसी समय जाने जाते निमित्तसे रहित, ताम् तेने उसको, भिषज वैद्यो वैद्यलोग, आयुषः आयुष्यनु आयुष्यके, प्रमाणज्ञानस्य प्रमाणा लक्षुवानु प्रमाण जाननेका, निमित्तम् निमित्त निमित्त, इच्छन्ति माने छे मानते है, भूयः च अने वर्णी और फिर, आयुषः आयुष्यना आयुके, क्षयनिमित्ताम् क्षयथी उत्पन्न थयेसी क्षयसे उत्पन्न, प्रेतलिङ्गानुरूपाम् प्रेतना लक्षणो नेवी मृत पुरुषके लक्षणोंके सदृश, याम् नेने। जिसको, अन्त-र्गतस्य अन्तर्गत अन्तर्गत, आयुषः आयुष्यना आयुके, ज्ञानार्थम् ज्ञान भाटे ज्ञानके लिए, धीराः धीर पुरुषो विद्वान् लोग, उपदिशन्ति उपदेश करे छे कहते हैं, याम् च अने नेने और जिसका, अधिकृत्य अवलम्बिने अवलम्बन करके, मुर्मूर्धताम् भरवा पडेल मनुष्यानां मुमुर्षु पुरुषके, पुरुषसंश्रयाणि पुरुषाश्रित पुरुषाश्रित, लक्षणानि लक्षणोने। लक्षणोंका, उपदेक्ष्याम उपदेश करथुं उपदेश करेंगे, इति आ यह, उद्देश उद्देश छे उद्देश है, तम् तेनु उसको, विस्तरेण विस्तारपूर्वक विस्तारसे, अनुव्याख्यास्यामः व्याख्यान करथुं व्याख्यान करेंगे ॥ ७ ॥

7 The morbid condition referable to factors which appear to behave like the etiological factors is that which resembles the condition brought about by etiological factors It is this undetermined condition of morbidity which the physicians regard as the determination in the ascertainment of the remaining life-span It is, moreover, this morbid condition, resulting from the exhaustion of the life measure and recalling a corpse-like appearance that the wise delineate for the purpose of ascertaining the remaining portion of the life-span. It is with reference

to this condition that we shall set out the signs and symptoms observed in the body of the patient who is fated to die This is the gist. We shall explain this at greater length.

वर्णाधिकारः—

तत्रादित एव वर्णाधिकारः। तद्यथा—कृष्णः, श्यामः, श्यामावदातः, अवदातश्चेति प्रकृतिवर्णाः शरीरस्य भवन्ति; यांश्चापरानुपेक्षमाणो विद्याद-
नूक्तोऽन्यथा चाऽपि निर्दिश्यमानांस्तज्ज्ञैः ॥ ८ ॥

तत्र आदितः एव सौथी प्रथम सबसे प्रथम, वर्णा-
धिकारः वर्णाधिकार छे वर्णाधिकार है, तत् यथा नेभेके जैसे कि, कृष्णः काणो कृष्ण, श्यामः श्यामो श्याम, श्यामावदातः थडेले श्यामावदात, अवदातः च अने गौर और गौर, इति ऐटला ये, शरीरस्य शरीरना शरीरके, प्रकृतिवर्णाः स्वाभाविक वर्णा स्वाभाविक वर्ण, भवन्ति छे है, यान् अने ने और जिन, अपरान् थीन वर्णोने अन्य वर्णोंको, उपेक्षमाण लुथे तेओने देखे उनका, तज्ज्ञैः सिद्ध भिन्न वर्णोंना नाम लक्षुनास द्वाः भिन्न भिन्न वर्णोंके नाम जाननेवालों द्वारा, अनूक्तः सरभामुलीथी सादृश्यसे, अन्यथा वा अपि अथवा नामान्तरथी अथवा नामान्तरसे, निर्दिश्यमानान् निर्देश थता निर्देश होने पर, विद्यात् तेओने पक्ष प्रकृति-
वर्णुं लक्षुवा उनको भी प्रकृतिवर्ण जाने ॥ ८ ॥

8 At the very outset, we shall consider the subject of skin-color. It is thus. Black, dark, darkish white, and bright white are the normal shades of skin-color. As regards other shades of skin-color, the student should know them by close observation, such shades being represented by the specialists concerned by words of illustrative import or otherwise

८. श्यामः—कृष्णश्यामः (ज. ड. थ घ. प.)

९. उपेक्षमाणो—अवेक्षमाणानपि (द. घ.)

शरीरस्य प्राकृता वैकृताश्च वर्णा —

नीलश्यावताम्रहरितशुक्लाश्च वर्णाः शरीरस्य वैकारिका भवन्ति; यांश्चापरानुपेक्षमाणो विद्यात् प्राग्विकृतानभूत्वोत्पन्नान् । इति प्रकृतिविकृतिवर्णा भवन्त्युक्ताः शरीरस्य ॥ ९ ॥

नील- नीले। नील, श्याव- धटे।डी श्याव, ताम्र- राते। ताम्र, हरित- ली।ये। हरित, शुक्ला च अने श्वेत अे और शुक्र ये, शरीरस्य शरीरना शरीरके, वैकारिकाः वैकृत (विद्यारथी उत्पन्न थयेला) वैकृत (विकारसे उत्पन्न हुए), वर्णा वर्णो वर्ण, भवन्ति छे हैं, प्राक्-विकृतान् पूर्व वर्णना उरतां इरेक्षारवाणा पूर्व वर्णसे विकृत, अभूत्वा उत्पन्नान् अने नवा उत्पन्न थयेला और नये उत्पन्न हुए, यान् अपरान् च ने थील वर्णोने जो दूसरे वर्णोको, उपेक्षमाण. विवेचनथी लुअे विवेचनासे देखे, विद्यात् तेअोने पशु विकृतिवर्णो लुअेवा उनको भी विकृतिवर्ण जाने, इति आ प्रभाषे ये, शरीरस्य शरीरना शरीरके, प्रकृति-विकृति- प्राकृत अने वैकृत प्राकृत और वैकृत, वर्णा वर्णो वर्ण, उक्ता उहेवाभा आल्या कहे गये, भवन्ति छे है ॥ ९ ॥

9. Blue, dark-brown, coppery, green, and pale-white are the pathological discoloration of the body. As regards the other pathological discoloration or the formations of a fresh one, the student should learn to know them by close observation Thus have been explained the normal and the abnormal colorations of the body

तत्र प्रकृतिवर्णमर्धशरीरे विकृतिवर्णमर्धशरीरे, द्वावपि वर्णो मर्यादाविभक्तौ दृष्टा; यद्येवं सव्यदक्षिणविभागेन, यद्येवं पूर्वपश्चिमविभागेन, यद्युत्त-

९ °हरितशुक्लाश्च-°हारिद्रशुक्लाश्च (क)

॥ उपेक्षमाणो-अपेक्षमाणानपि (ध.)

॥ प्राग्विकृतान्-प्राग्विकृतात् (ब)

॥ अभूत्वोत्पन्नान्-अदूरोत्पन्नान् (थ द)

१० यद्येवम्-यद्येव (घ)

राधरविभागेन, यद्यन्तर्वहिविभागेन, आतुरस्यारिष्टमिति विद्यात्; एवमेव वर्णभेदो मुखेऽप्यन्यत्र वर्तमानो मरणाय भवति ॥ १० ॥

तत्र अर्धशरीरे अर्धा शरीरभा आधे शरीरमें, प्रकृतिवर्णम् प्रकृतिवर्णोने प्रकृतिवर्णको, अर्धशरीरे अने अर्धा शरीरभा और आधे शरीरमें, विकृतिवर्णम् विकृतिवर्णोने विकृतिवर्णको, द्वौ अपि वर्णौ तेभ्य ते अने वर्णोने पशु एवं उन दोनों वर्णोको भी, मर्यादा- विभक्तौ सीमाभा वहे थायेला सीमामें विभक्त, दृष्टा लेधने तेअो रोगीने भाटे अरिष्ट छे अेभ लुअेपु देख कर वे रोगीके लिए अरिष्ट है ऐसा जानना चाहिए, यदि एवम् वणी ले और यदि, सव्य-दक्षिण-विभागेन डाया तथा लभणा विभागथी वाम तथा दक्षिण विभागसे, यदि एवम् ले यदि, पूर्वपश्चिम-विभागेन आगण तथा पाछणना विभागथी संमुख तथा पृष्ठ विभागसे, यदि ले यदि, उत्तर-अधर-विभागेन उपर तथा नीचेना विभागथी ऊपर तथा नीचेके विभागसे, यदि अने ले और यदि, अन्त-बहिः-विभागेन अंदर तथा लुअरना विभागथी ते अने य वर्णोने वहे थायेला लुअे ते। तेअो अन्दर तथा बाहिरके विभागसे उन दोनों वर्णोको भी विभक्त देखे तो वे, आतुरस्य रोगीने भाटे रोगीके लिए, अरिष्टम् अरिष्ट छे अरिष्ट है, इति अेभ ऐसा, विद्यात् सभलवुं जानना चाहिए, एवम् एव अे ल प्रभाषे इसी प्रकार, मुखे मुखे उपर मुखमें, अन्यत्र अपि तथा थीने स्थाने पशु तथा अन्य स्थानमें भी, वर्तमान थते। हुआ, वर्णभेदः वर्णोने भेद वर्णका भेद, मरणाय मरणु भाटे मृत्युके लिए, भवति थाय छे होता है ॥ १० ॥

10. If the normal coloration is seen on one half of the body and abnormal coloration on the other

१० यद्युत्तराधरविभागेन यद्यन्तर्वहिविभागेन आतुरस्यारिष्टमिति विद्यात्-यद्युत्तराधरविभागेन यद्यन्तर्विभागेनातुरस्य रिष्टमिति विद्यात् (ख.)

॥ मुखेऽप्यन्यत्र-मुखेऽप्यन्यतो (घ)

॥ , -मुखस्यान्तर्गत (ब)

॥ मरणाय भवति-मरणाय (ध)

half, the two colors being set off by a line of demarcation, whether such demarcation is into left and right, fore and back, upper and lower, or external and internal, it should be known as constituting an unfavourable prognostic sign. In the same manner, if this demarcation of color is observed in the face or other parts of the body, it is prognostic of death.

वर्णभेदेन ग्लानिहर्षरौक्ष्यस्नेहा व्याख्याताः ॥११॥

वर्णभेदेन वर्णभेदोऽर्थात् वर्णभेदसे, ग्लानि- ग्लानि, हर्ष- हर्ष, रौक्ष्य- रूक्षता, स्नेहा- स्नेहा, अने सिन्धतातु पक्षु और क्लिग्धताका भी, व्याख्याताः व्याख्यान थई अथ छे व्याख्यान हो जाता है ॥ ११ ॥

11 The foregoing remarks concerning disparity in skin-color apply with equal force to condition of disparity represented by depression and animation or by unctuousness and dryness.

तथा पिपुन्यङ्गतिलकालकपिडकानामन्यतमस्यानने जन्मातुरस्यैवमेवाप्रशस्तं विद्यात् ॥१२॥

तथा ते न प्रभाशु उसी प्रकार, आतुरस्य रोगीना रोगीके, आनने भुभपर मुख पर, पिप्लु- पिप्लु पिप्लु, व्यङ्ग- व्यङ्ग, तिलकालक- तिलकालक, पिडकानाम् अने पिडकाओंमेंसे, अन्यतमस्य केई ओकेनी किसी एककी, जन्म उत्पत्तिने उत्पत्तिको, एवम् एव अे न प्रभाशु इसी प्रकार, अप्रशस्तम् अरिष्ट अरिष्ट, विद्यात् अशुवुं जानना चाहिए ॥ १२ ॥

12. Similarly the emergence of port-wine marks, freckles, moles, pimples and similar other eruptions is to

be regarded as constituting unfavourable prognosis.

नखनयनवदनमूत्रपुरीषहस्तपादौष्ठादिष्वपि च वैकारिकोक्तानां वर्णानामन्यतमस्य प्रादुर्भावो हीनवलवर्णेन्द्रियेषु लक्षणमायुषः क्षयस्य भवति ॥१३॥

हीन- क्षीण थथेय क्षीण हुए, बल वर्ण-इन्द्रियेषु भ्रम, वर्ण तथा इन्द्रियवाणा रोगीना बल, वर्ण और इन्द्रियवाले रोगीके, नख- नख नख, नयन- नेत्र नेत्र, वदन- मुख मुख, मूत्र- मूत्र मूत्र, पुरीष- मूत्र पुरीष, हस्त- हाथ हाथ, पाद- पैर पैर, औष्ठादिषु होई वगेरेमां होठ आदिमें, अपि च पक्षु मी, वैकारिकोक्तानाम् वैकारिक ग्लानिदेव वैकारिक कहे हुए, वर्णानाम् वर्णों- मीना वर्णोंमेंसे, अन्यतमस्य केई ओकेनी किसीका, प्रादुर्भावः उत्पत्ति प्रादुर्भाव, आयुषः आयुष्यना आयुके, क्षयस्य क्षयतुं क्षयका, लक्षणम् लक्षण लक्षण, भवति अने छे होता है ॥ १३ ॥

13 Similarly the appearance of any of the abnormal discolorations described in nails, eyes, face, urine, feces, hands, feet or lips etc, in a patient who has already suffered loss of strength, complexion and sense-power, is significant of the diminished life-span

रिष्टरूपा वर्णविकृतय —

यद्यन्यदपि किञ्चिद्वर्णवैकृतमभूतपूर्वं सहसोत्पद्येतानिमित्तमेष हीयमानस्यातुरस्य शश्वत्, तदरिष्टमिति विद्यात् । इति वर्णाधिकारः ॥ १४ ॥

शश्वत् हेशेन निरतर हीयमानस्य क्षीण थता नत्ता क्षीण होते हुए, आतुरस्य रोगीने रोगीके, अभूतपूर्वम् पूर्वं नहि थथेदी अभूतपूर्व, यत् च न्ने जो, अन्यद अपि भीछ दूसरी मी, किञ्चिद् केई कोई, वर्णवैकृतम् वर्णविकृति वर्णकी विकृति, सहसा अथिती सहसा,

१४. हीयमानस्यातुरस्य-हीयमानातुरस्य (ज)

११ शश्वत्, तद-तद च (च)

अनिमित्तम् धारण्यु वगर कारणके विना, एव न ही, उत्पद्येत उत्पन्न थाय उत्पन्न हो, तत् तेने उसे, अरिष्टम् इति अरिष्ट अरिष्ट, विद्यात् अणुषु जाने, इति वर्णाधिकारः आ वर्णाधिकार समाप्त थाय छे यह वर्णाधिकार समाप्त होता है ॥ १४ ॥

14 If any other discoloration that is undefined and unprecedented is born in the continually sinking patient, then that too, is to be recognised as unfavourable prognosis. Thus we have described the subject of coloration.

प्राकृताः स्वराः —

स्वराधिकारस्तु—हंसकौञ्चनेमिदुन्दुभिकलविङ्काककपोतजर्जरानुकाराः प्रकृतिस्वरा भवन्ति; यांश्चापरानुपेक्षमाणोऽपि विद्यादनुकतोऽन्यथा वाऽपि निर्दिश्यमानांस्तज्ज्ञैः ।

स्वराधिकार तु आ स्वराधिकार छे यह स्वराधिकार है, हंस- हंस हंस, कौञ्च- कौञ्च कौञ्च, नेमि- नेमि नेमि, दुन्दुभि- दु-दुभि दुन्दुभि, कलविङ्क- कलविङ्क कलविङ्क, काक- काक काक, कपोत- कपोत कपोत, जर्जर- अने नर्नरना और जर्जरके, अनुकारा. स्वर समान स्वरों के समान स्वरों, प्रकृतिस्वरा प्रकृतिस्वरों प्रकृतिस्वर, भवन्ति छे है, यान् च अने न्ने और जो, अपरान् भीअ स्वरोने अन्य स्वरोंको, अपेक्षमाण. अपि लुओ तेओने विवेचनासे देखे उनका, तज्ज्ञै. तज्ज्ञो धारा तद्विवोद्वारा, अनुकत. सरभामणुथी सादृश्यसे, अन्यथा वा के नामान्तरथी अथवा नामान्तरसे, निर्दिश्यमानान् निर्देश थता निर्देश होने पर, विद्यात् तेओने पणु प्रकृतिस्वर अणुषु उनको भी प्रकृतिवर्ण जाने।

15 (1) As regards the subject of voice, the voices resembling those of the swan, the crane, the felly of a wheel,

१५. उपेक्षमाणो—अवेक्ष्यमाणान् (द. ध.)

” ” —अवेक्ष्यमाणानपि (ध)

kettle-drum, kala-vinka, crow, pigeon and jarjara (a kind of musical instrument), are the normal voice-modes of man As regards other pathological changes in voice, the voice should be determined by close observation to such shades being represented by the specialists by words of illustrative import or otherwise

वैकृता स्वरा. —

एडककलयस्ताव्यक्तगद्गदक्षामदीनानुकीर्णास्त्वानुराणां स्वरा वैकारिका भवन्ति, यांश्चापरानुपेक्षमाणोऽपि विद्यात् प्राग्विकृतानभूत्वोत्पन्नान् । इति प्रकृतिविकृतिस्वरा व्याख्याता भवन्ति ॥ १५ ॥

एडक- मे. ल. ने. वे. मँडेके सदृश, कल- सूक्ष्म सूक्ष्म, अस्त- नहि नीडणते। नहीं निकलता, अव्यक्त अरुष्ट अस्फुट, गद्गद- गद्गद गद्गद, क्षाम- रक्ष रुक्ष, दीन- दीन दीन, अनुकीर्णा तु अने उपराउपर उन्धाराते। और अनुकीर्ण, आतुराणाम् आ रे. गी. ओ. ना ये रोगियोंके, स्वरा स्वरो स्वर, वैकारिका. वैकारिक वैकारिक भवन्ति छे है, प्राक्-विकृतान् पूर्व स्वरना करता ईरक्षारवाणा पूर्व स्वरसे विकृत, अभूत्वा-उत्पन्नान् अने नवा उत्पन्न थयेला और नये उत्पन्न हुए, यान् अपरान् च न्ने भीअ स्वरोने जो दूसरे स्वरोंको, उपेक्षमाण अपि विवेचनथी लुओ विवेचनासे देखे, विद्यात् तेओने पणु विकृतिस्वर अणुषु उनको भी विकृतिस्वर जाने, इति आ प्रभाणु इस प्रकार, प्रकृतिविकृतिस्वरा प्राकृत अने वैकृत स्वरोनु प्राकृत और विकृत स्वरोंका, व्याख्याताः भवन्ति व्याख्यान थाय छे व्याख्यान होता है ॥ १५ ॥

15 The pathological conditions of speech that are like the bleating of a sheep, or low-voiced, choked, indistinct, quivering, painful and like stammer are considered to be abnormal varieties of

१५. एडक-शुक (द.)

” एडककलयस्ताव्यक्तं—शुककलयस्ताव्यक्तं (ध.)

” प्राग्विकृतान्—प्राग्विकृतात् (च ध)

speech. As regards other pathological conditions of speech such as the recurrence of an original abnormality or the development of a fresh one, the student should learn to know by close observation. Such are the normal and abnormal varieties of speech.

रिष्टरूपा स्वरविकृतय —

तत्र प्रकृतिवैकारिकाणां स्वराणामाश्रयि-
निर्वृत्तिः स्वरानेकत्वमेकस्य चानेकत्वमप्रशस्तम् ।
इति स्वराधिकारः ॥ १६ ॥

तत्र तेभां उनमें, प्रकृतिवैकारिकाणाम् प्रकृतिथी
विपरीत प्रकृतिसे विपरीत, स्वराणाम् स्वरोन्नी स्वरोकी,
आशु शीघ्र शीघ्र, अभिनिर्वृत्ति उत्पत्ति उत्पत्ति,
स्वरानेकत्वम् अनेक अतना स्वरोन्नी उत्पत्ति अनेक
तरहके स्वरोकी उत्पत्ति, एकस्य च अने अेकस्वरोन्नी
और एक ही स्वरका, अनेकत्वम् अनेकपक्षुं प्रतीत थु
अनेक होना, अप्रशस्तम् प्रशस्त नथी अप्रशस्त है, इति
स्वराधिकार आ स्वराधिकार समाप्त थाय छे यह
स्वराधिकार समाप्त होता है ॥ १६ ॥

16. Now if the pathological condi-
tions of voice arise abruptly or change
from one to another or from one to
many, then they are inauspicious Thus
ends the subject of voice.

इति घर्णस्वराधिकारौ यथावदुक्तौ सुमूर्षतां
लक्षणज्ञानार्थमिति ॥ १७ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, सुमूर्षताम् भरवा
पडेका मतुष्येनां सुमूर्षुओंके, लक्षणज्ञानार्थम् लक्षण
आशुना भाटे लक्षण जाननेके लिए, वर्णस्वराधिकारौ
वर्णधिकार अने स्वराधिकार वर्णधिकार और स्वरा-
धिकार, यथावत् यथावत् ठीक प्रकार, उक्तौ इति उक्ता
छे कह दिये है ॥ १७ ॥

17 The subjects of complexion and
voice have been thus described fully
for the sake of the knowledge of the
signs of fatal prognosis

रिष्टरूपवर्णस्वरविकृतीनां श्लोकैः पुन कथनम्—

भवन्ति चात्र—

यस्य वैकारिको वर्णः शरीर उपपद्यते ।
अर्धे वा यदि वा कृत्स्ने निमित्तं न च नास्ति सः ॥१८॥

अत्र च आ विषयभां इस विषयमें, भवन्ति श्लोका
छे के श्लोक है कि, यस्य नेनां जिसके, अर्धे वा अर्धा
आधे, यदि वा के अथवा, कृत्स्ने शरीरे आभा शरी-
रभां समग्र शरीरमें, वैकारिक वैकारिक वैकारिक, वर्ण
वर्ण वर्ण, उपपद्यते उत्पन्न थाय उत्पन्न हो जाय,
निमित्तम् च अने तेनु निमित्त और उसका निमित्त,
न न होय न हो, सः तो ते तो वह, न अस्ति होतो नथी
मर जाता है ॥ १८ ॥

Here are verses again—

18. If abnormal discoloration occurs
either in half or in the entire body
without any reason, the patient will not
survive.

नीलं वा यदि वा श्यावं ताम्रं वा यदि वाऽरुणम् ।
सुखार्धमन्यथा वर्णो सुखार्धेऽरिष्टमुच्यते ॥ १९ ॥

सुखार्धम् अर्धुं मुभ सुखका आधा भाग, नीलम् वा
नीलु नीला, यदि वा श्यावम् धीटाडी २ गतुं श्याव, ताम्रम्
वा तांभा नेपु ताम्र, यदि वा अरुणम् के दादा होय
अथवा अरुण वर्णका हो, सुखार्धे अने प्रीम अर्धा
मुभ पर और सुखके दूसरे आधे भागमें, अन्यथा वर्णः
अन्यथा वर्णो अथवा वर्णो होय इससे भिन्न वर्ण हो, अरिष्टम्
तो ते अरिष्ट वह अरिष्ट, उच्यते उच्यते उच्यते उच्यते
जाता है ॥ १९ ॥

19. If a patient's face has acquired
on one half one and on another half
another of the following colors namely

१८. उपपद्यते—उपजायते (ब. ड. त.)

१६ स्वरानेकत्वम्—स्वराणामेकत्वम् (ब.)

१७. लक्षणज्ञानार्थमिति—ज्ञानार्थमिति (ब.)

blue, dark-brown, coppery and tawny, that is a sign of unfavourable prognosis

स्नेहो मुखार्धे सुव्यक्तो रौक्ष्यमर्धमुखे भृशम् ।
ग्लानिरर्धे तथा हर्षो मुखार्धे प्रेतलक्षणम् ॥२०॥

मुखार्धे अर्धा मुष् पर मुखके आधे भागमें, स्नेहः स्निग्धता स्निग्धता, सुव्यक्त सुस्पष्ट होय सुस्पष्ट हो, अर्धमुखे अर्धे अर्धा अर्धा मुष् पर और मुखके दूसरे आधे भागमें, रौक्ष्यम् रूक्षता होय रूक्षता हो, तथा तथा एवं, अर्धे अर्धा मुष्भा आधे भागमें, ग्लानिः ग्लानि ग्लानि, तथा अर्धे और, मुखार्धे अर्धा अर्धा मुष्भा मुखके दूसरे आधे भागमें, हर्षः हर्ष होय तो ते हर्ष हो तो वह, प्रेतलक्षणम् प्रेतनुं लक्षणम् छे सुसूक्ष्मा लक्षण है ॥२०॥

20. If half of the face is unctuous and the other half dry, half the face depressed and the other half animated, it is a sign of approaching death

तिलकाः पिप्प्लवो व्यङ्गा राजयश्च पृथग्विधाः ।
आतुरस्याशु जायन्ते मुखे प्राणान् सुमुक्षतः ॥२१॥

प्राणान् प्राणोंका, सुमुक्षत छेडवानी तैयारी-वाणा परित्याग करते हुए, आतुरस्य रोगीने रोगीके, मुखे मुष् पर मुख पर, तिलकाः तिल तिल, पिप्प्लव पिप्प्लव, व्यङ्गा व्यङ्ग व्यङ्ग, पृथग्विधाः अने शुद्धी शुद्धी अतनी और नाना प्रकारकी, राजयः च रेखाओ रेखायें, आशु अशु शीघ्र ही, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न हो जाती हैं ॥ २१ ॥

21. If moles, port-wine marks, freckles, and network of vessels of various kinds suddenly appear in the face of the patient, he is destined to die.

पुष्पाणि नखदन्तेषु पङ्को वा दन्तसंश्रितः ।

२० रौक्ष्यमर्धमुखे भृशम्-रौक्ष्यमर्धे तथा भृशम् (ध.)

,, तथा हर्षो-तथा हृदम् (ध.)

चूर्णको वाऽपि दन्तेषु लक्षणं मरणस्य तत् ॥२२॥

नखदन्तेषु नख अर्धे दांत उपर नख और दांत पर, पुष्पाणि सफ़ेद चिह्न थाय श्वेत चिह्न हों, दन्तसंश्रितः अथवा दांत उपर अथवा दांतों पर, पङ्क वा डाँव जेवी जेरी वणे कीचड़के समान क्लेद हो, दन्तेषु अथवा दांत पर अथवा दांतों पर, चूर्णक वा अपि चूर्ण जेवी श्वेत पदार्थ थाय चूर्णक हो, तत् ते ते तो वह, मरणस्य मरणस्य मृत्युका, लक्षणम् लक्षणम् छे लक्षण है ॥२२॥

22. Flower-like marks on the nails and the teeth, tartar on the teeth or powdery stuff on the teeth—these are the symptoms of approaching death

ओष्ठयोः पादयोः पाण्योरङ्गणोर्मूत्रपुरीषयोः ।
नखेष्वपि च वैवर्ण्यमेतत् क्षीणबलेऽन्तकृत् ॥२३॥

क्षीणबले निर्भण रोगीनां निर्बल रोगीके, ओष्ठयोः होठ होठ, पादयोः पद पैरों, पाण्योः हाथ हाथों, अङ्गणो आंभ नेत्रों, मूत्रपुरीषयोः मूत्र तेमज मज मूत्र एवं पुरीष, नखेषु अपि च अर्धे नखोंमाँ और नखोंमें, वैवर्ण्यम् विवर्णता थाय विवर्णता हो, एतत् अथ यह, अन्तकृत् अन्त करनार छे मृत्युजनक है ॥२३॥

23. The discoloration of lips, feet, hands, eyes, urine and feces, and also of the nails in a weakened patient, is a symptom of the approaching end.

यस्य नीलाबुभावोष्ठौ पक्वजाम्बवसन्निभौ ।
सुसूर्पूरिति तं विद्यान्नरो धीरो गतायुषम् ॥२४॥

यस्य जेना जिसके, उभौ ओष्ठौ अर्धे होठ दोनों होठ, पक्व-जाम्बव-सन्निभौ पाकेला अंशु जेना पके हुए जाम्बवके सदृश, नीलौ नील रंगना होय नील हो, तम् ते उस, गतायुषम् आयुष्यहीन पुरुषने गतायु पुरुषको, धीरः विद्वान् विद्वान्, नरः वैद्ये वैद्य, सुसूर्पुः इति मरी जवाने सुसूर्पु, विद्यात् आशुवे जाने ॥२४॥

24. The wise man must recognise that the man both of whose lips are

२२. मरणस्य तत्-तद् गतायुष (द ध.)

dark-blue like ripe jambul fruit, has come to the end of his life and is about to die

एको वा यदि वाऽनेको यस्य वैकारिकः स्वरः ।
सहस्रोत्पद्यते जन्तोर्हीयमानस्य नास्ति सः ॥२५॥

हीयमानस्य क्षीणं तथा क्षीण होते हुए, यस्य जन्तो ने प्राणीना जिस पुरुषके, एक वा अथवा एक, यदि वा अथवा या, अनेक अनेक अनेक, वैकारिक वैकारिक विकृत, स्वर स्वर स्वर, सहसा अचानक सहसा, उत्पद्यते उत्पन्न थाय उत्पन्न हो जायँ, स. ते वह, न अस्ति अथवा नहीं नहीं वचता ॥ २५ ॥

25 The sinking man in whom one or more of the pathological conditions of speech have suddenly appeared is sure to die.

यच्चान्यदपि किञ्चित् स्याद्वैकृतं स्वरवर्णयोः ।
बलमांसविहीनस्य तत् सर्वं मरणोदयम् ॥२६॥

बल-मांस- अण अने मांस बल और मांससे, विहीनस्य अणना शरीरना हीन रोगीके, स्वरवर्णयोः स्वर अने वर्णमां स्वर और वर्णमें, यत् च ने जो, अन्यत् अपि अथवा अन्य भी, किञ्चित् कुछ कुछ, वैकृतम् विकृति विकृत, स्यात् थाय हो, तत् सर्वम् ते सर्वं वह सब, मरणोदयम् मरणोत्पन्न उत्पन्न कारण है ॥ २६ ॥

26. Whatever other pathological conditions of complexion and voice are seen in a patient, wasted of strength and flesh—all of them, denote the dawn of death

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकः —

इति वर्णस्वरावुक्तौ लक्षणार्थं सुमूर्षताम् ।
यस्तौ सम्यग्बिजानाति नायुर्ज्ञानि स मुह्यति ॥२७॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारने श्लोक छे के उपसंहारका श्लोक है कि, इति आ प्रमाणे इस प्रकार, सुमूर्षताम् नष्ट मृत्युवाणा मनुष्येनां सुमूर्ष मनुष्योंके, लक्षणार्थम् लक्षणों भाटे लक्षणोंके लिए, वर्णस्वरौ वर्ण अने स्वर वर्ण और स्वर, उक्तौ उक्त छे कहे गये हैं, य. तौ ने तेअने जो उनको, सम्यक् अणअण सम्यक्, बिजानाति अण्णे छे जानता है, स. ते वह, आयुर्ज्ञानि आयुष्यना ज्ञानमा आयुके ज्ञानमें, न मुह्यति भ्रंशते नहीं मोहको प्राप्त नहीं होता ॥२७॥

Here is the recapitulatory verse—

27. Thus are declared the signs and symptoms of fatal prognosis in the subject of complexion and voice. He who knows these thoroughly well will not be confused in the art of prognosis.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रियस्थाने वर्णस्वरीयमिन्द्रियं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे अथवा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अथवा प्रतिसंस्कार पासेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने इन्द्रियस्थाने विषे इन्द्रियस्थानमें, वर्णस्वरीयम् इन्द्रियम् 'वर्णस्वरीय इन्द्रिय' 'वर्णस्वरीय इन्द्रिय', नाम नामने नामका, प्रथम पहिले प्रथम, अध्याय अध्याय सं पृष्ठं अथवा अध्याय समाप्त हुआ ॥१॥

1. Thus in the section on Sensorial Prognosis in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the first chapter entitled 'The sensorial prognosis by indications of complexion and voice' is completed.

द्वितीयोऽध्यायः ।

भीष्मे अध्याय अध्याय दूसरा

Chapter II

पुष्पितकेन्द्रियोपक्रम.—

अथातः पुष्पितकमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवान्नात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अत एव अहो'थी अब आगे, पुष्पितकम् इन्द्रियम् 'पुष्पितक इन्द्रिय' नामना अध्यायनु 'पुष्पितक इन्द्रिय' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम व्याख्यान करेगु व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेलु छे कहा है ॥२॥

1 We shall now expound the chapter entitled "The sensorial prognosis from the blossoming of symptoms"

2 Thus declared the worshipful Atreya

यथा फलात्पूर्वं पुष्पोत्पत्तिः, एव मरणात्प्रागरिष्टोत्पत्तिः—

पुष्पं यथा पूर्वरूपं फलस्येह भविष्यतः ।
तथा लिङ्गमरिष्टाख्यं पूर्वरूपं मरिष्यतः ॥ ३ ॥

यथा इह नेवी रीते जैसे, पुष्पम् पुष्प पुष्प, भविष्यत. भावी भावी, फलस्य इणने फलका, पूर्वरूपम् जलुवनारु पूर्वरूप छे ज्ञापक पूर्वरूप है, तथा तेवी रीते वैसे, अरिष्टाख्यम् 'अरिष्ट' नामनु 'अरिष्ट' नामका, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, मरिष्यत मरिष्टो-मुष्प मनुष्यने मरनेवाले पुरुषका, पूर्वरूपम् जलुवनारु पूर्वरूप छे ज्ञापक पूर्वरूप है ॥ ३ ॥

3 Just as blossom is the harbinger of the coming fruit, so is the evil symptom known as fatal prognosis, the harbinger of death to the patient.

अप्येवं तु भवेत् पुष्पं फलेनाननुबन्धि यत् ।
फलं चापि भवेत् किञ्चिद्यस्य पुष्पं न पूर्वजम् ॥४॥

अपि एवम् तु वणी एवु पलु ऐसा भी, पुष्पम् पुष्प पुष्प, भवेत् होय छे होता है, यत् नेनी पाछण जिसके पीछे, फलेन इण फल, अननुबन्धि उत्पन्न थतु नथी उत्पन्न नहीं होता, किञ्चित् अने एवु कर्म और ऐसा कोई, फलम् अपि च इण पलु फल भी, भवेत् थाय छे होता है, यस्य नेनी जिसके, पूर्वजम् पूर्वं पहले पुष्पम् न पुष्प होतु नथी पुष्प नहीं होता ॥४॥

4 As there are cases where the blossom is not followed by the fruit so there are cases where the fruit is not preceded by the blossom

न त्वरिष्टस्य जातस्य नाशोऽस्ति मरणादृते ।
मरणं चापि तन्नास्ति यन्नारिष्टपुरःसरम् ॥ ५ ॥

जातस्य पलु उत्पन्न थयेला किन्तु उत्पन्न हुए, अरिष्टस्य तु अरिष्टने। अरिष्टका, मरणात् ऋते मरलु सिवाय मरणके सिवा, नाशः नाश नाश, न अस्ति नथी नहीं है, तत् मरणम् अने ते मरलु और वह मृत्यु, अपि च पलु भी ऐसी, न अस्ति नथी नहीं है, यत् ने जो, अरिष्टपुरःसरम् न पूर्वं उत्पन्न थयेला अरिष्ट-वाणु न होय पूर्व अरिष्टवाली न हो ॥ ५ ॥

5 The appearance of fatal symptoms never ends except in death and there is no death which is not preceded by the appearance of fatal symptoms

प्रज्ञापराधादुत्पन्नस्याप्यरिष्टस्याज्ञानम्—

मिथ्यादृष्टमरिष्टाभमनरिष्टमज्ञानता ।

अरिष्टं चाऽप्यसंबुद्धमेतत् प्रज्ञापराधजम् ॥ ६ ॥

अज्ञानता अज्ञ वैद्यथी अज्ञ वैद्यमे, अरिष्टाभम् अरिष्ट नेवा अरिष्ट जैसा, अनरिष्टम् पलु वास्तविक रीते अरिष्ट न होय एवा पदार्थने परन्तु वस्तुतः अरिष्ट न हो ऐसा पदार्थ, मिथ्यादृष्टम् रिष्टपलुथी अलुवामा आवे रिष्टतासे जाना जाय, अरिष्टम् वा

१. पूर्वजम्—जायते (घ)

अपि अथवा अरिष्ट पदार्थने अथवा अरिष्ट पदार्थ, असंबुद्धम् समञ्जसम् न आवे तो न समझा जाय तो, एतत् औ यह, प्रज्ञापराधजम् प्रज्ञाना अपराधथी थथेलुं मिथ्याज्ञान छे प्रज्ञापराधसे उत्पन्न हुआ मिथ्या-ज्ञान है ॥ ६ ॥

6 The ignorant are deluded into mistaking for fatal symptoms what are not such, and the really fatal symptoms go unrecognised by them This is the result of delusive knowledge.

अरिष्टभूतं गन्धविज्ञानम्—

ज्ञानसंबोधनार्थं तु लिङ्गैर्मरणपूर्वजैः ।
पुष्पितानुपदेक्ष्यामो नरान् बहुविधैर्बहून् ॥ ७ ॥

ज्ञानसंबोधनार्थम् ज्ञान जगृत करवा भाटे ज्ञानको जगानेके लिए, तु तो तो, मरणपूर्वजै मरथु पूर्वे यता मृत्युसे पूर्व होनेवाले, बहुविधै अहु प्रकारना बहु प्रकारके, लिङ्गै. लक्षणोद्धार लक्षणोंद्वारा, पुष्पितान् अरिष्टगंधयुक्त अरिष्टगन्धयुक्त, बहून् थथु बहुत, नरान् पुरुषोने। पुरुषोंका, उपदेक्ष्याम. उपदेश करथु उपदेश करेगे ॥ ७ ॥

7 This chapter on blossoming of fatal symptoms of various kinds in various men is expounded in order to impart the right knowledge of prognosis by means of the fatal symptoms manifesting before death.

नानापुष्पोपमो गन्धो यस्य भाति दिवानिशम् ।
पुष्पितस्य वनस्येव नानाद्रुमलतावतः ॥ ८ ॥
तमाहुः पुष्पितं धीरा नरं मरणलक्षणैः ।
स ना संवत्सराद्देहं जहातीति विनिश्चयः ॥ ९ ॥

७. पूर्वजैः—पूर्वकै (ख ग ज थ)

११ बहुविधैर्बहून्—बहुविधान्बहून् (ठ ध)

८. भाति—वाति (घ ष)

९ स ना—स वै (ग थ ष)

नानाद्रुम- विविध प्रकारना वृक्ष नाना प्रकारके वृक्ष, लतावतः अने वेलडीओवाणा और लनाओंसे युक्त, पुष्पितस्य पुष्पित पुष्पयुक्त, वनस्य वननी वनकी, इव पेठे भाति, यस्य ने पुरुषना शरीरमाथी जिसके शरीरसे, दिवानिशम् अहोरात्र दिनरात, नानापुष्पोपमः विविध प्रकारना पुष्पो जेवी नाना प्रकारके पुष्पोंके समान, गन्धः सुगन्ध गन्ध, भाति नीकलाती जलुआ छे निकलती रहती प्रतीत होती है, तम् नरम् ते मनुष्यने उस मनुष्यको, धीरा धीर पुरुषो पण्डित लोग, मरण-लक्षणैः मरथुना लक्षणोंथी मृत्युके लक्षणोंसे, पुष्पितम् पुष्पित थथेओ पुष्पित, माहुः कहे छे कहते है, स ना ते पुरुष वह पुरुष, संवत्सरात् ओक वर्षमां एक वर्षमें, देहम् देह देहको, जहाति तथु दे छे त्याग कर देता है, इति औ ऐसा, विनिश्चयः दह निश्चय छे दह निश्चय है ॥ ८-९ ॥

8-9 That man is regarded by the wise to be manifesting fatal symptoms, who exudes day and night scents resembling those of various flowers in a forest abounding in various trees and creepers, bursting into bloom Such a man is certain to die before a year

एवमेकैकशः पुष्पैर्यस्य गन्धः समो भवेत् ।
इष्टैर्वा यदि वाऽनिष्टैः स च पुष्पित उच्यते ॥ १० ॥

एवम् औ प्रभाणे इसी प्रकार, यस्य जेनी जिसकी, गन्धः गन्ध गन्ध, इष्टै इष्ट इष्ट, यदि वा के या, अनिष्टैः अनिष्ट अनिष्ट, एकैकशः ओक ओक एक एक, पुष्पैः पुष्प पुष्पके, समः जेवी सदृश, भवेत् होय हो, सः च ते थथु वह भी, पुष्पित पुष्पित पुष्पित, उच्यते कहेवाय छे कहलाता है ॥ १० ॥

10. Similarly, that man is said to show fatal symptoms who exudes a smell resembling that of any flower, be it pleasant or unpleasant

समासेनाशुमान् गन्धानेकत्वेनाथवा पुनः ।

आजिघ्रस्य गात्रेषु तं विधात् पुष्पितं भिषक् ॥११॥

भिषक् वैद्य वैद्य, यस्य नेना जिसके, गात्रेषु गात्रोर्भां अङ्गोर्मे, अशुमान् अशुभ अशुभ, गन्धान् गंध गन्धको, समासेन लेणी मिश्रित, अथवा पुन. अथवा या, एकत्वेन ओक ओक पृथक् पृथक्, आजिघ्रत् सूधे सूधे, तम् तेने उसे, पुष्पितम् पुष्पित पुष्पित, विधात् आशुवा जाने ॥ ११ ॥

11 A man whose body exudes a mixture of unpleasant smells, or a single unpleasant smell, is to be regarded by the physician, as one showing fatal prognostic symptoms.

आप्लुतानाप्लुते काये यस्य गन्धाः शुभाशुभाः ।

व्यत्यासेनानिमित्ताः स्युः स च पुष्पित उच्यते ॥१२॥

यस्य नेना जिसके, आप्लुत- देपन करवाभां आवेदा लिप्त, अनाप्लुते अने देपन नहि करवाभां आवेदा और अलिप्त, काये शरीरमां शरीरमें, शुभ-अशुभा शुभ अने अशुभ शुभ और अशुभ, गन्धा गंधो गन्ध, अनिमित्ता कारणे विना, व्यत्यासेन विपरीतपक्षाधी विपरीत भावसे, स्यु थाय होती हैं, स च ते वह, पुष्पित पुष्पित पुष्पित, उच्यते उहवाथ छे कहलाता है ॥ १२ ॥

12. He whose body exudes unpleasant smell after smearing himself with fragrant articles or fragrant smell when he is not thus smeared, in an abnormal manner without any recognizable cause, is to be regarded as showing fatal prognostic symptoms.

तद्यथा-चन्दनं कुष्ठं तगरागुरुणी मधु ।

माल्यं मूत्रपुरीषे च मृतानि कुणपानि च ॥१३॥

११ पुनः-पुमान् (ह न)

१३ मृतानि-धृतानि (ध)

, कुणपानि च-कुणपानि वा (ध)

तत् यथा नेम के जैसे कि, चन्दनम् चन्दन चन्दन, कुष्ठम् कुष्ठ कूठ, तगर- तगर तगर, अगुरुणी अगुरु अगर, मधु मधु मधु, माल्यम् अने पुष्पमालानी गंध शुभ छे और पुष्पमालाकी गन्ध शुभ है, मूत्रपुरीषे च तथा मूत्र-मूत्र एवं मूत्र-पुरीष, मृतानि पशुनां मृतानि पशुओंके मृत शरीर, कुणपानि च अने मनुष्यनां शयनी गंध अशुभ छे और मनुष्योंके मृत देहकी गन्ध अशुभ है ॥ १३ ॥

13 These are.—sandal, costus, indian valerian, eagle-wood, honey and flower-garland, feces and urine, dead and putrified smells.

ये चान्ये विविधात्मानो गन्धा विविधयोनयः ।

तेऽप्यनेनानुमानेन विज्ञेया विकृतिं गताः ॥१४॥

विविधात्मानं विविध प्रकारनी विविध प्रकारकी, विविध-योनयः अने विविध कारणोंसे उत्पन्न हुई, ये च ने जो, अन्ये गन्धाः भीष्म गन्धो छे अन्य गन्ध है, ते अपि तेओने पक्ष उक्तको भी, अनेन आ इस, अनुमानेन अनुमानधी अनुमानसे, विकृतिम् विकृतिने विकृतिको, गताः प्राप्त प्राप्त, विज्ञेया आशुवा नेधेथे जाननी चाहिए ॥ १४ ॥

14. And many other odours derived from various sources should be recognised by the use of discretion in their abnormal or unnatural conditions.

इदं चाप्यतिदेशार्थं लक्षणं गन्धसंश्रयम् ।

वक्ष्यामो चदभिज्ञाय भिषङ्करणमादिशेत् ॥१५॥

अतिदेशार्थम् नहि उहवाभां आवेदाना ज्ञान भाटे नहीं कहे हुएके ज्ञानके लिए, गन्धसंश्रयम् गंधसंधी गन्धसंबंधी, इदम् च अपि आ इस, लक्षणम् लक्षण लक्षण, वक्ष्याम उहेशु कहेंगे, अत् अभिज्ञाय ने आशुवा जिसे जान कर, भिषक् वैद्य वैद्य, मरणम् मरणनी मरणकी, आदिशेत् सूचना आपी शके सूचना दे सकें ॥ १५ ॥

15. This we explain in order to cover the entire field by the symptoms

of smells, knowing which, the physician should recognise the fatal prognostic symptoms.

वियोनिर्विदुरो गन्धो यस्य गात्रेषु जायते ।
इष्टो वा यदि वाऽनिष्टो न स जीवति तां समाप् ॥१६॥
एतावद्गन्धविज्ञानं,

यस्य जेना जिमके, गात्रेषु अगेभां अगोमै, वियोनिः हेतु वगन्ती हेतुसे रहित, विदुरः अने स्थायी और स्थायी, इष्टः वा ४४ इष्ट, यदि वा ३ या, अनिष्टः अनिष्ट अनिष्ट, गन्धः गन्ध गन्ध, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न हो जाती है, सः ते वह, ताम् समाप् ते वर्ष पूरुं यता सुधी उस वर्ष तक, न जीवति अन्ते रहेता नथी जीवित नहीं रहता, एतावत् आऽतु इतना, गन्धविज्ञानम् गन्धनु विज्ञान छे गन्धका विज्ञान है ॥ १६ ॥

16. The man whose body exudes a pleasant or unpleasant smell constantly without any recognisable cause dies before a year. This much about the science of prognosis with reference to smell

अरिष्टभूत रसविज्ञानम्—

रसज्ञानमतः परम् ।

आतुराणां शरीरेषु वक्ष्यते विधिपूर्वकम् ॥१७॥

मतः परम् हवे पछी अब आगे, आतुराणाम् रोगीओना रोगियोंके, शरीरेषु शरीरेभां शरीरोंमें, रसज्ञानम् रसनं विज्ञान रसका विज्ञान, विधिपूर्वकम् विधिपूर्वकं विधिपूर्वक, वक्ष्यते उहेवाभां आऽशे कहा जायगा ॥ १७ ॥

१६. विदुरो गन्धो यस्य गात्रेषु—विदुरो गन्धो यस्य गात्रेषु

(घ. फ.)

॥ गात्रेषु-गात्रे तु (ख.)

, जायते-दृश्यते (क घ ङ)

१७. वक्ष्यते-वक्ष्याम (क. घ च छ त.)

17. Henceforth the science of prognosis with reference to the body-taste of patients is systematically expounded

यो रसः प्रकृतिस्थानां नराणां देहसंभवः ।
स एषां चरमे काले विकारं भजते द्वयम् ॥१८॥

प्रकृतिस्थानाश्च आरोग्यभां रहेवा प्रकृतिमें स्थित, नराणाम् पुरुषोना पुरुषोंके, देहसंभवः देहथी उत्पन्न थयेवा देहसे उत्पन्न हुआ, यः रस ते रस होय छे जो रस होता है, सः एषाम् ते ओओना वह इनके, चरमे अन्त अन्त, काले समये समयमें, द्वयम् छे प्रकारना दो प्रकारके, विकारम् विकारने विकारको, भजने पाभे छे प्राप्त होता है ॥ १८ ॥

18 That taste which is natural to men in their healthy condition undergoes two kinds of morbid change at the time of death.

कश्चिदेवास्य वैरस्यमत्यर्थमुपपद्यते ।

स्वादुत्वमपरश्चापि विपुलं भजते रसः ॥१९॥

अस्य आ मनुष्यने इस मनुष्यजा, कश्चित् एव अर्थ अथ कोई एक, रस रस रस, वैरस्यम् विरसताने विरसताको, अत्यर्थम् अत्यन्त, उपपद्यते पाभे छे प्राप्त होता है, अपर. च अने ७१ओ और दूसरा, अपि वणी भी, विपुलम् अत्यन्त अत्यन्त, स्वादुत्वम् मधुरताने मधुरताको, भजते प्राप्त करे छे प्राप्त होता है ॥ १९ ॥

19. In some it changes into a morbid taste in the mouth at death while in others it changes into an extremely sweet taste.

आतुरशरीरगत रसस्यानुमानेन ज्ञानम्—

तमनेनानुमानेन विद्याद्विकृतिमागतम् ।

मनुष्यो हि मनुष्यस्य कथं रसमवाप्नुयात् ॥२०॥

तम् ओने उसको, अनेन आ इस, अनुमानेन अनुमानथी अनुमानसे, विकृतिम् विकृति विकृतिको, आगतम् पाभेवा प्राप्त, विद्यात् अणुवा जानना चाहिए,

हि डेभडे क्यो कि, मनुष्यः मनुष्य मनुष्य, मनुष्यस्य मनुष्यना मनुष्यका, रसम् रसने रस, कयम् डेवी रीते कैसे, अवाप्नुयात् अष्ठी शडे? जान सकता है? ॥ २० ॥

20 Such a change has to be recognised only by inference For, how can a man ascertain the taste of another's body or his mouth?

मक्षिकाश्चैव यूकाश्च दंशाश्च मशकै सह ।
विरसादपसर्पन्ति जन्तोः कायान्मुमूर्षतः ॥ २१ ॥

मुमूर्षत. भरवा पडेला मरनेवाले, जन्तोः प्राणीना प्राणीके, विरसात् विरस विरस, कायात् शरीरथी शरीरसे, मक्षिका च एव भाभीओ मक्खियाँ, यूकाः च लूओ जूर, मशकै सह अने मच्छरसहित तथा मच्छरोंके साथ, दंशा च असे दंश, अपसर्पन्ति दूर असी अथ छे दूर हो जाते है ॥ २१ ॥

21. Flies, lice, wasps and mosquitoes get repelled and turn away from the bad taste of the body of the man about to die.

अत्यर्थरसिकं कायं कालपक्वस्य मक्षिकाः ।
अपि स्नातानुलिप्तस्य भृशमायान्ति सर्वशः ॥ २२ ॥

स्नातानुलिप्तस्य अपि नवरावी यदनथी अर्थेला परतु ज्ञान और अनुलेपन किये हुए परंतु, कालपक्वस्य डाणे डरी पाडी गयेला मनुष्यना कालपक्व मनुष्यके, अत्यर्थरसिकम् अतिशय रसवाणा अत्यन्त रसयुक्त, कायम् शरीर पर देह पर, मक्षिका भाभीओ मक्खियाँ, सर्वश आरे तरथी चारों ओरसे, भृशम् भूष अत्यन्त, आयान्ति आवे छे जाती हैं ॥ २२ ॥

22. While the bees etc , hover over a man about to die. who is full of a sweet taste though he may have bathed and painted himself with sandal paste

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकः—

सामान्येन मयोक्तानि लिङ्गानि रसगन्धयोः ।

२३ सामान्येन—यान्येतानि (क ग ष च त. द)

पुष्पितस्य नरस्यैतत्फलं मरणमादिशेत् ॥ २३ ॥

तत्र ते विषयभां उस विषयमें, श्लोकः उपस हारने। श्लो३ छे डे उपसहारका श्लोक है कि, पुष्पितस्य पुष्पित पुष्पित, नरस्य पुरुषना पुरुषके, रसगन्धयोः रस अने गंधनां रस और गन्धके, लिङ्गानि लक्षण लक्षण, मया मे मैंने, सामान्येन सामान्यपणे सामान्यतः, उक्तानि उक्तां छे कहे है, एतत्- वैले येओतु वैद्य इनका, फलम् इण फल, मरणम् मरथु मृत्यु, आदिशेत् डहेतुं कहे ॥ २३ ॥

Here is the recapitulatory verse —

23 The symptoms of taste and smell have been described by me in general with reference to the person in whom fatal prognostic symptoms have blossomed The result of these must be judged to be death

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रियस्थाने
पुष्पितकमिन्द्रियं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

इति आभ इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे वनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरकथी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रमां और चरककेद्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने इन्द्रिय-स्थान विषे इन्द्रियस्थानमें, पुष्पितकमिन्द्रियम् 'पुष्पितक इन्द्रिय' 'पुष्पितक इन्द्रिय', नाम नामने। नामका, द्वितीयः भीओ दूसरा, अध्यायः अध्याय स पूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ २ ॥

2 Thus in the section on Sensorial Prognosis, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the second chapter entitled "The sensorial prognosis from the blossoming of symptoms" is completed.

तृतीयोऽध्यायः ।

त्रीने अध्याय अध्याय तीसरा

Chapter III

परिमर्शनीयेन्द्रियोपक्रम —

अथातः परिमर्शनीयमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हुवे अर्हीथी भव आगे, परिमर्शनीयम् इन्द्रियम् 'परिमर्शनीय इन्द्रिय' नामना अध्यायतु 'परिमर्शनीय इन्द्रिय' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं ॥१॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेये आत्रेये, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे ७ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उद्धृतुं छे कहा है ॥२॥

1 We shall now expound the chapter entitled "The sensorial prognosis through examination by Palpation"

2 Thus declared the worshipful Atreya

वर्णं स्वरे च गन्धे च रसे चोक्तं पृथक् पृथक् ।
लिङ्गं सुमूर्षतां सम्यक् स्पर्शेष्वपि निबोधत ॥३॥

सुमूर्षतां भरवा पडेह मतुधना सुमूर्षाके, वर्णं वर्णं, स्वरे च स्वर, गन्धे च गन्ध, रसे च अने रसना और रसके, पृथक् पृथक् लुदा लुदा पृथक् पृथक्, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, उक्तम् उक्ता छे कहे है, स्पर्शेषु अपि हुवे स्पर्शना लक्षण पृथक् स्पर्शके लक्षण भी, सम्यक् सारी रीते सम्यक् प्रकारसे, निबोधत साभये। जान लो ॥३॥

3 The fatal signs manifesting in the color, voice and odor of the human body and the taste of body-fluids of those who are about to die have been described under separate heads Now listen and learn correctly

the nature of the fatal signs appearing in their touch as well.

परिमर्शनविधि —

स्पर्शप्राधान्येनैवातुरस्यायुषः प्रमाणावशेषं जिज्ञासुः प्रकृतिस्थेन पाणिना शरीरमस्य केवलं स्पृशेत्, परिमर्शयेद्वाऽन्येन ।

स्पर्शप्राधान्येन स्पर्शनी प्रधानताथी स्पर्शकी प्रधानतासे, एव ७ ही, आतुरस्य रोगीना रोगीकी, आयुष आयुधना आयुके, प्रमाणावशेषम् प्रमाणने अवशेषको, जिज्ञासु ज्ञानवाणी ध्यानवाणी वैद्वे जाननेकी इच्छावाला वैद्य, प्रकृतिस्थेन स्वस्थ स्वस्थ, पाणिना हाथथी हाथसे, अथ येना इसके, केवलम् आभा सारे, शरीरम् शरीरने शरीरको, स्पृशेत् स्पर्श करे, अन्येन वा अथवा तो भीन पासे अथवा तो दूसरेसे, परिमर्शयेत् स्पर्श करवे।

4-(1) The physician desirous of ascertaining, by the method of palpation, the measure of life left to the patient, should palpate the latter's entire body with his hand which must be in a normal condition. If it is not so, he should get the palpation done by some one else.

स्पर्शविज्ञेया आतुरशरीरगता विकृतयः —

परिमृशता तु खल्वतुरशरीरमिमे भावास्तत्र तत्रावबोद्धव्या भवन्ति ।

आतुरशरीरम् रोगीना शरीरने रोगीके शरीरको, परिमृशता तु खलु स्पर्श करती स्पर्श करते हुए, इमे भावा आ भावे ये भाव, तत्र तत्र त्यां त्यां वहा वहा, अवबोद्धव्या. ज्ञानवाणीय जानने योग्य, भवन्ति अने छे होते है ।

४. स्पर्शप्राधान्येन—स्पर्शप्रामाण्येन (ग च ध)

, प्रमाणावशेष—प्रमाणविशेष (क ख घ ङ थ द ध.)

, परिमर्शयेद्वाऽन्येन—विमर्शयेद्वाऽन्येन (ष त.)

, तत्र तत्रावबोद्धव्या भवन्ति—तत्र बोद्धव्या भवन्ति (ख.)

4-(2) While feeling the patient's body, the following are the abnormalities to be noted.

तद्यथा—सततं स्पन्दमानानां शरीरदेशानाम-
स्पन्दनं, नित्योष्मणां शीतीभावः, मृदूनां दारुणत्वं,
श्लक्ष्णानां खरत्वं, सतामसद्भावः, सन्धीनां
संसभ्रशच्यवनानि; मांसशोणितयोर्वीतीभावः,
दारुणत्वं, स्वेदानुबन्धः, स्तम्भो वा; यच्चान्यदपि
किञ्चिदीदृशं स्पर्शानां लक्षणं भृशविकृतमनिमित्तं
स्यात् । इति लक्षणं स्पृश्यानां भावानामुक्तं
समासेन ॥ ४ ॥

तत् यथा जेभके जैसे कि, सततम् सतत निरंतर,
स्पन्दमानानाम् इरुद्धता स्पंदन करनेवाले, शरीरदेशानाम्
शरीरना भागोनु शरीरके देशोंका, अस्पन्दनम् न इरु-
द्धतु स्पन्दन न होना, नित्योष्मणाम् नित्य गरम भागोनुं
नित्य गरम रहनेवाले भागोंका, शीतीभाव ठंडु पडी
जुधु ठंडा हो जाना, मृदूनाम् कोमल भागोनी मृदु
स्थानोंका, दारुणत्वम् इठोरता कठोर हो जाना, श्लक्ष्णा-
नाम् ढीसा भागोनुं श्लक्ष्ण अवयवोंका, खरत्वम् भर-
भयडापल्लु खर हो जाना, सताम् अस्तित्व धरावता
भागोनुं विद्यमानोंका, असद्भाव न होपुं लोप हो जाना,
सन्धीनाम् सांधाओनी सन्धियोंकी, संस- शिथिलता
शिथिलता, संस- तेओनुं भरती जपुं उनका भ्रश, च्यवनानि
छूटा पडपु उनकी च्युति, मांसशोणितयोः मांस अने
रुधिरनी मास और रुधिरकी, वीतीभाव क्षीणता क्षीणता,
दारुणत्वम् मांस वजरेनी इठिनता मास आदिकी कठिनता,
स्वेदानुबन्ध सतत परसेवे आवेवे अत्यन्त पसीना

४. अस्पन्दन-स्तम्भ. (ड. द)

५. सताम्-स्थूलाना वृषणादीनाम् (ख. घ त ध.)

६. च्यवनानि-धावनानि (ख ज.)

७. वीतीभावः-वीतभाव (च.)

८. किञ्चिदीदृशं स्पर्शानां लक्षणं मृशविकृतम्-किञ्चिदीदृशं मृश-
विकृतम् (क.)

९. लक्षणं भृशविकृतमनिमित्तं स्यात्-लक्षणनिमित्तं स्यात् (घ)

१०. लक्षणं स्पृश्यानां भावानामुक्तं समासेन-लक्षणानां समग्र-
स्पर्शानाम् (ख. घ त.)

आना, स्तम्भः वा अथवा भिलक्षुल न आवेवे अथवा
विलकुल न आना, यत् च अने जे और जो, अन्यत्
अपि ते सिवाय भीनुं पल्लु और भी, किञ्चित् इधं कुल,
ईदृशम् आवुं इस प्रकारका, स्पर्शानाम् स्पर्शोनुं स्पर्शोंका,
भृश-विकृतम् भूष विडारवाणु बहुत विकृत, अनिमि-
त्तम् अने इरुधु वगर उत्पन्न थयु होय और कारणके
विना उत्पन्न हुआ हो, लक्षणम् ते भरल्लुनुं लक्षल्लु वह
मृत्युका लक्षण, स्यात् थाय छे होता है, इति आ प्रभाषे
इस प्रकार, स्पृश्यानाम् स्पर्श इरवा लायड स्पर्शोंके,
भावानाम् भावोनुं भावोंका, समासेन संक्षेपमां संक्षेपमें,
लक्षणम् लक्षल्लु लक्षण, उक्तम् इल्लु छे कहा है ॥ ४ ॥

4. They are—the absence of throbbing in those members of the body which are always throbbing, coldness of those parts which are always warm, rigidity of those parts which are always soft, roughness in those parts which are always smooth; the disappearance of those parts which should normally exist; the looseness, sagging or dislocation of joints; the paucity of flesh or blood, hardness, excessive perspiration; and rigidity, also whatever else that is abnormal and unaccountable. Thus we have declared in brief, the unfavourable prognostic signs observed by palpation

तद्यासतोऽनुव्याख्यास्यामः—तस्य चेत् परि-
स्पृश्यमानं पृथक्त्वेन पादजङ्घोरुस्त्रिगुदरपार्श्वपृष्ठे-
षिकापाणिग्रीवाताल्वोष्ठललाटं स्विन्नं शीतं स्तब्धं
दारुणं वीतमांसशोणितं वा स्यात्, परासुरयं
पुरुषो न चिरात् कालं मरिष्यतीति विद्यात्।

तत् हवे तेनुं अब उसको, व्यासतः (वस्तुपूर्वक
विस्तारसे, अनुव्याख्यास्याम व्याख्यान इरुधु कहेंगे, तस्य
चेत् जे तेना यदि उस रोगीके, पाद- पग पैर, जङ्घा-
पिडी जघा ऊरु- साथण ऊरु स्त्रिक्- नित प स्त्रिक्,

५. स्तब्ध-प्रसुप्त (घ फ)

६. न चिरात् कालं मरिष्यति-न चिरात्कालं मरिष्यति (फ)

उदर- उदर उदर, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, पृष्ठेषिका- उदर
पीठकी हड्डी, पाणि- हाथ हाथ, ग्रीवा- डोढ़ गरदन, तालु-
तालु ताळ, ओष्ठ- होठ होठ, ललाटम् अने ललाटने
और ललाट, पृथक्त्वेन पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, परिमृश्य-
यानम् स्पर्श करती छूनेसे, स्विन्नम् ते पसीने आवेलां
वे पसीनासे युक्त, शीतम् शीतल शीतल, स्तब्धम् नर
स्तब्ध, दारुणम् कठोर कठिन, वीतमांस- के क्षीण मांस
या क्षीण मांस, शोणितम् तथा क्षीण रक्तवाणां और
क्षीण शोणितवाले, वा स्यात् हेतु तो जान पड़े तो,
परासुः आयुष्यहीन गतायु, अयम् पुरुषः आ पुरुष
यह पुरुष, न चिरात् कालम् शेडा वधतर्मा थोड़े ही
समयमें, मरिष्यति मरी नर मर जायगा, इति विद्यात्
अभ ज्ञेयु ऐसा जाने।

५-(1). The same, we shall now ex-
pound in extenso Thus, if the patient
on being felt with the hand separately
on the feet, calves, thighs, buttocks,
belly, sides, back-bone, hands, neck,
palate, lips and fore-head, is seen to
perspire or be cold or rigid or hard or
bereft of flesh and blood, then the phy-
sician should conclude that, that man
is fey and will die at no distant future

तस्य चेत् परिमृश्यमानानि पृथक्त्वेन गुल्फ-
जालुवङ्गणगुदवृषणमेढ्रनाभ्यंसस्तनमणिकपर्शुका-
हनुनासिकाकर्णाक्षिभ्रूशङ्खादीनि स्रस्तानि व्यस्तानि
च्युतानि स्थानेभ्यः स्कन्नानि वा स्युः, परासुरयं
पुरुषोऽचिरात् कालं मरिष्यतीति विद्यात् ॥५॥

तस्य चेत् जे तेनां यदि उसके, गुल्फ- धूटी गुल्फ,
जालु- धूटी घुटने, वङ्गण- वक्षण वक्षण, गुद- गुद
गुदा, वृषण- वृषण वृषण, मेढ्र- शिश मेढ्र, नाभि-
नाभि नाभि, अंस- भ्रू अंस, स्तन- स्तन स्तन, मणिक-
पर्शुका मणिक, पर्शुका- पांसणी पर्शुका, हनु- नर

हनु, नासिका- नाक नाक, कर्ण- कान कान, अक्षि- आंभ
नेत्र, भ्रू- भ्रू भ्रू, शंखादीनि अने शंभ आदिने
और शंख आदि, पृथक्त्वेन पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्,
परिमृश्यमानानि स्पर्श करती स्पर्श करने पर, स्रस्तानि
ते शिथिल अथगथेल वे शिथिल, व्यस्तानि छूटां पडेलां
अलग हुए, च्युतानि पसी गयेलां भ्रष्ट, स्थानेभ्य-
के स्थानेथी या अपने स्थानसे, स्कन्नानि वा पडी
गयेलां गिरे हुए, स्युः चेत् हेतु तो हो तो, परासुः
आयुष्यहीन गतायु, अयम् पुरुषः आ पुरुष यह पुरुष,
अचिरात् कालम् शेडा वधतर्मा शीघ्र, मरिष्यति मरशे
मृत्युको प्राप्त होगा, इति विद्यात् अभ ज्ञेयु ऐसा
जाने ॥५॥

5 If again, on being felt, each
separately, the ankles, knees,
groin, anus, testes, phallus, navel,
shoulders, breasts, wrists, ribs, jaws,
nose, ears, eyes, eye-brows, temples
etc, are seen to be loose, out of
position, displaced or sagging, then
the physician should know that, that
man is fey and will die in no distant
future.

उच्छ्वास-मन्या-दन्त-पक्ष-चक्षु-केश-लोमोदर-नखाङ्गल्याश्रितं
रिष्टम्—

तथाऽस्योच्छ्वासमन्यादन्तपक्षचक्षुःकेशलोमो-
दरनखाङ्गुलीरालक्षयेत् ।

तथा अस्य ते प्रमाणे जेनां उसी प्रकार इसके,
उच्छ्वास- उच्छ्वास उच्छ्वास, मन्या- मन्या मन्या, दन्त-
दांत दांत, पक्ष- पांसणी पक्ष, चक्षु- आंभ चक्षु,
केश- केश केश, लोम- लोम लोम, उदर- उदर उदर,
नख- नख नख, अङ्गुली अने आंगुलीजोने और
अङ्गुलियोंको आलक्षयेत् तथासर्वा जेथे देखे ।

५ स्कन्नानि वा स्युः, परासुरय-स्कन्नानि, परासुरय (ख)

५ काल मरिष्यतीति-काल मरिष्यतीति (ख ज थ ध फ.)

६ नखाङ्गुलीरालक्षयेत्-नखाङ्गुलिगणञ्च लक्षयेत् (क)

६ अङ्गुलीरालक्षयेत्-अङ्गुलिगणं च लक्षयेत् (घ, ज)

६ आलक्षयेत्-च लक्षयेत् (च)

6-(1). Similarly the physician should examine the patient's respiration, the two sides of the neck, the teeth, the eye-lashes, the eyes, the hair of the head, the hair on other parts of the body, the stomach, the nails and the fingers.

तस्य चेदुच्छ्वासोऽतिदीर्घोऽतिह्रस्वो वा स्यात्, परासुरिति विद्यात्। तस्य चेन्मन्थे परिस्पृश्य ने न स्पन्देयातां, परासुरिति विद्यात्। तस्य चेद्दन्ताः परिकीर्णाः श्वेता जातशर्कराः स्युः, परासुरिति विद्यात्। तस्य चेत् पक्ष्माणि जटावद्धानि स्युः, परासुरिति विद्यात्। तस्य चेच्चक्षुर्षी प्रकृतिहीने, विकृतियुक्तं—अत्युत्पिण्डिते, अतिप्रविष्टे, अतिजिह्वे, अतिविषमे, अतिसुक्तबन्धने, अतिप्रसृते, सततोन्मिषिते, सततनिमिषिते, निमिषोन्मेषादि-प्रवृत्ते, विभ्रान्तदृष्टिके, विपरीतदृष्टिके, हीनदृष्टिके, व्यस्तदृष्टिके, नकुलान्धे, कपोतान्धे, अलातवर्णे, कृष्णपीतनीलश्यावताम्रहरितहारिद्रशुक्लवैकारि-काणां वर्णानामन्यतमेनातिष्ठुने वा स्यानां, तदा परासुरिति विद्यात्। अथास्व केशलोमान्यायच्छेत्, तस्य चेत् केशलोमान्यायन्ममानानि प्रलुण्णेरन् न चेद्वेदेयुस्त परासुरिति विद्यात्। तस्य चेदुद्धे

स्त्रिदाः प्रकाशेरन् श्यावताम्रनीलहारिद्रशुक्ला वा स्युः, परासुरिति विद्यात्। तस्य चेन्नखा वीत-कांसशोणिताः पकजाम्बववर्णाः स्युः, परासुरिति विद्यात्। अथास्याङ्गुलीशायच्छेत्, तस्य चेद्दङ्गुलय आयस्वमाना न स्फुटेषुः, परासुरिति विद्यात् ॥६॥

तस्य चेत् ने तेने जो उसका, उच्छ्वास उच्छ्वास उच्छ्वास, अतिदीर्घ अहु धामि बहुत लम्बा, अतिह्रस्व. वा हे अहु टूंडा या बहुत छोटा, स्यात् चेत् होय तो हो तो, परासुः ते भरी नवाने छे वह गतायु है, इति श्रेभ ऐसा, विद्यात् अणुपु जाने, तस्य तेनी उसकी, मन्थे ध-ने मन्था दोनों मन्थाये, परिस्पृश्यमाने स्पर्श करतां स्पर्श करने पर, न स्पन्देयाताम् चेत् शर-कती न होय तो न फड़कती हों तो, परासु ते भरी नवाने छे वह गतायु है, इति विद्यात् श्रेभ अणुपुं ऐसा जाने, तस्य तेना उसके, दन्ताः दांत दात, परि-कीर्णा भेदथी क्षिप्त मैले, श्वेता श्वेत श्वेत, जात-शर्करा. श्ने (शर्करा) पतरीयुक्त और शर्करायुक्त, स्यु. चेत् थरोला होय तो हो तो, परासु. ते भरी नवाने छे वह गतायु है, इति विद्यात् श्रेभ अणुपुं ऐसा जाने, तस्य तेनी उसकी, पक्ष्माणि पापण्डे। पलकं, जटावद्धानि स्युः चेत् नटानी भाइक अधार्ध अथ तो जटाकी भांति पट्ट हों तो परासु ते भरणोन्मुष छे वह परासु है, इति विद्यात् श्रेभ अणुपुं ऐसा जाने, तस्य तेना उसकी, चक्षुषी अक्षुषी आवे, प्रकृतिहीने स्वाभाविक स्थिति पगरनां प्रकृतिसे रहित, विकृतियुक्ते विकृतियुक्त विकृत, अत्युत्पिण्डिते अहु अक्षर नीकणैलां बहुत बाहिर नीकली हुई, अतिप्रविष्टे अति डांडा अतरी गथेल बहुत भीतर घुसी हुई, अतिजिह्वे अति वांडा अत्यन्त टेढी, अतिविषमे अति निषम अति विषम, अतिसुक्त-बन्धने अति शिथिल अधनवाणां अति शिथिल बन्धनवाली, अतिप्रसृते अति सावयुक्त अति सावयुक्त, सततोन्मिषिते सतत निमेषरहित सतत निमेषरहित, सततनिमिषिते सतत अध सतत बन्द, निमिष-उन्मेष-अति-प्रवृत्ते सतत भटकां भारतां अत्यन्त निमेष और उन्मेषवाली, विभ्रान्तदृष्टिके अस्थिर दृष्टिवाणां विभ्रात दृष्टिवाली, विपरीत-दृष्टिके विपरीत दृष्टिवाणां

- ६. परिकीर्णा —परिकीर्णां (ग)
- ” ” —प्रकीर्णाः (च)
- ” ” —प्रतिकीर्णां (घ द)
- ” प्रकृतिहीने, विकृतियुक्ते—अत्युत्पिण्डिते— प्रकृतियुक्तेऽत्युत्पि-ण्डिते ष ।
- ” अतिसुक्तबन्धने—अतित्रिसुक्तबन्धने ष
- ” सततोन्मिषिते, सततनिमिषिते सततोन्मेषिते, सततनिमेषिते (न)
- ” हीनदृष्टिके, व्यस्तदृष्टिके, नकुलान्धे—हीनदृष्टिके, नकुलान्धे (ख)
- ” व्यस्तदृष्टिके—व्यस्तदृष्टिके, विस्तृतदृष्टिमण्डले (घ)
- ” अतिप्लुते—अतिमप्लुते (क ष च छ ड त)
- ” हरितहारिद्रशुक्लं—हरितशुक्लं (ख)
- ” तदा परासुरिति—परासुरिति (घ)
- ” चेद्वेदेयुस्तम्—च वेदेयु (घ)

६ प्रकाशेरन्—प्रहृष्येरन् (त.)

विपरीत दृष्टिसे युक्त, हीनदृष्टिके क्षीण दृष्टिवाणां क्षीण दृष्टिसे युक्त, न्यस्तदृष्टिके विक्षिप्त दृष्टिवाणां विक्षिप्त दृष्टिसे युक्त, नकुलान्धे दिवसे भुधु श्वेत देभनार नकुलान्ध, कपोतान्धे दिवसे भुधु धाणु देभनार कपोतान्ध, अला-तवर्णे अंगारा जेवा वधुवाणां अङ्गारेके समान वर्णवाली, कृष्ण-अथवा धाणा या काले, पीत-पीणा पीले, नील-नील नील, श्याव-श्याव श्याव, ताम्र-ताम्र ताम्र, हरित-दीला हरे, हारिद्र-हण्डरिया हल्दीके सदृश पीले, शुक्ल अने श्वेत और श्वेत, वैकारिकाणाम् ओ वैकारिके इन विकृत, वर्णानाम् वर्णानां वर्णमैसे, अन्यतमेन केष ओक्ष्ठी किसी एकसे, अतिप्लुते वा भूय चार्ध गथा अत्यत छाई हुई, स्याताम् चेत् होय तो हों तो, परासु-ते आस-नभरशु छे वह गतायु है, इति विद्यात् ऐभ अक्षुषुं ऐसा जाने, अथ अस्य वर्णी येना और इसके, केशलोमानि केश अने रुवासां केश और लोमको, आयच्छेत् जे यवां खींचे, तस्य तेना उसके, केश-लोमानि केश अने रुवासां केश तथा लोम, आयम्यमानानि जे यवांमां आवतां खींचने पर, प्रलुच्चेरन् चेत् जे उभडी अथ यदि उखड़ आयें, न वेदयेयुः अने वेदना न करे तथा वेदना प्रतीत न हो, चेत् ते तो, तम् ते वह, परासुः भरी जवाने छे गतायु है, इति विद्यात् ऐभ अक्षुषु ऐसा जाने, तस्य जे तेना यदि उसके, उदरे उदर पर उदर पर, सिरा-शिराओ सिरायें, प्रकाशेरन् स्पष्ट देभाती होय स्पष्ट देखती हों, श्याव अथवा धटोडी अथवा श्याव, ताम्र-ताम्र ताम्रवर्ण, नील-नील नीली, हारिद्र-हण्डरिया हल्दीके सदृश वर्णवाली, शुक्लाः वा के श्वेत वधुनी वा श्वेत, स्युः चेत् होय तो हों तो, परासु-ते आस-नभरशु छे वह सुमूर्धु है, इति विद्यात् ऐभ अक्षुषु ऐसा जाने, तस्य तेना उसके, नखाः नखे नख, वीतमांसशोणिताः क्षीण मांस अने क्षीण रक्तवाणा मासरकहीन, पक्कजाम्भववर्णा-तथा पाडेला अक्षुना जेवा वधुवाणा और पके जामु-नके सदृश वर्णवाले, स्युः चेत् होय तो हों तो, परासु-ते भरशु-भुधु छे वह गतायु है, इति विद्यात् ऐभ अक्षुषु ऐसा जाने, अथ वर्णी और, अस्य अङ्गुली-येनी आंगणीओने इसकी अंगुलियोंको, आयच्छेत् जे यवी खींचे, तस्य अङ्गुलय-तेनी आंगणीओना उसकी अंगुलियोंको,

आयम्यमाना जे यवां खींचने पर, न फुटेयु-चेत् ट्याडा थोड़े नहिं तो स्फोटनशब्द न हो तो, परासु-ते आस-नभरशु छे वह गतायु है, इति विद्यात् ऐभ अक्षुषु ऐसा जाने ॥ ६ ॥

6 If the patient's respirations are either too long or too short, it is to be concluded that he is nigh unto death. If the two sides of the neck, on being felt, are observed not to pulsate, is to be concluded that he is nigh unto death. If the patient's teeth are coated all over with tartar, are abnormally white or covered with sugar-like particles, it is to be concluded that he is nigh unto death. If the patient's eye-lashes are clotted, it is to be known that he is nigh unto death. If the patient's eyes are not normal but evince abnormal tendencies that is to say if they are too protuberant, too sunken, too oblique, too asymmetrical, too loosened in their structure, too watery, either perpetually open, perpetually closed, or excessively winking, restlessly wandering, with abnormal visions, with deficient vision, have lost their keenness of vision or are wanting in perspective, are color-blind, either too white or too black, or are red like hot embers, or if the vision is suffused over-much with an unhealthy tinge of any one of the colors—black, yellow, blue, dark-brown, coppery, green, turmeric, yellow and white, then it should be concluded that the patient is at death's door. Thereafter let the physician take hold of a few hairs of the head or of the

body and tug at them; if being thus pulled, they come out with the roots without causing pain, then it is to be known that the patient is soon to depart from life. If the veins in the abdominal region become conspicuous or if they appear dark brown, coppery, blue, yellow or whitish, it is to be understood that the patient is not going to survive. If the nails are drained of blood, and the flesh has receded from them and they look dark blue resembling the color of ripe fruits of the jambul tree, it is to be gathered that the patient's days are numbered. Lastly, the physician should test the fingers of the patient. If when jerked they do not crack, it should be known that it is all over with the patient.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकः—

एतान् स्पृश्यान् बहून् भावान् यः स्पृशन्नवबुध्यते ।
मातुरे न स संमोहमायुर्ज्ञानस्य गच्छति ॥७॥

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारने। श्लो३ छे ३ उपसंहारका श्लोक है कि, यः ७ वैद्य जो वैद्य, एतान् आ इन, स्पृश्यान् स्पर्श करवा लायक स्पर्श करने योग्य, बहून् अहु बहुतसे, भावान् आवेने। भावोंको, स्पृशन् स्पर्श करता स्पर्श करके, अवबुध्यते अरिष्ट लक्षणों। अणु छे अरिष्टके लक्षण जानता है, स ते वह, मातुरे रोगीके, आयुर्ज्ञानस्य आयुष्य अणुवामां आयुको जाननेमें, संमोहम् मोहने मोहको, न गच्छति पाभते। नहीं प्राप्त नहीं होता ॥७॥

Here is the recapitulatory verse—

7 The physician who, by palpation,

ascertains these various palpable signs, will never be confounded in the matter of prognostic knowledge of the life-span of a patient.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रियस्थाने परिमर्शनीयमिन्द्रियं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने इन्द्रियस्थान विषे इन्द्रियस्थानमें, परिमर्शनीयम् इन्द्रियम् 'परिमर्शनीय इन्द्रिय' 'परिमर्शनीय इन्द्रिय', नाम नामने। नामका, तृतीय त्रीणे तीसरा, अध्यायः अध्याय स पूर्ण थये। अन्त्या समाप्त हुआ ॥ ३ ॥

3 Thus in the section on Sensorial Prognosis in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the third chapter entitled "The sensorial prognosis through examination by palpation" is completed.

चतुर्थोऽध्यायः ।

चौथा अध्याय चौथा Chapter IV

इन्द्रियानीकेन्द्रियोपक्रमः—

अथात इन्द्रियानीकमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवान्नात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अत हवे अर्होथी अब आगे, इन्द्रियानीकम् इन्द्रियम् 'इन्द्रियानीक इन्द्रिय' नामना अध्यायतुं 'इन्द्रियानीक इन्द्रिय' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करशुं व्याख्यान करेंगे ॥१॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमां नीये प्रमाणे अ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स डहेलुं छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The sensorial prognosis through examination of the functions of all the senses"

2. Thus declared the worshipful Atreya.

इन्द्रियाणां परीक्षणोपायः—

इन्द्रियाणि यथा जन्तोः परीक्षेत विशेषवित् ।
शातुमिच्छन् भिषद्भ्रान्मायुषस्तन्निवोधत ॥ ३ ॥

आयुषः आयुष्यन्तु आयुके, मानस प्रमाणे प्रमाणको, ज्ञातुम् ज्ञानेवा जाननेकी, इच्छन् इच्छता इच्छावाले, विशेषवित् विशेषज्ञ विशेषज्ञ, भिषक् वैद्य वैद्यको, यथा जेवी रीते जिस प्रकार, जन्तो प्राणीनी प्राणीकी, इन्द्रियाणि इन्द्रियोनी इन्द्रियोकी, परीक्षेत परीक्षा करवी जेधजे परीक्षा करनी चाहिए, तत् ते वह, निवोधत सांभणो सुनो ॥ ३ ॥

3 Learn how the specialist who desires to ascertain the life-span, should examine all sense-faculties of the patient.

अनुमानात् परीक्षेत दर्शनादीनि तत्त्वतः ।
अद्वा हि विदितं ज्ञानमिन्द्रियाणामतीन्द्रियम् ॥ ४ ॥

दर्शनादीनि यक्षु आदि इन्द्रियोनी चक्षु आदि इन्द्रियोकी, अनुमानात् अनुमानद्वारा अनुमानद्वारा, तत्त्वतः तत्त्वपूर्वकं तत्त्वपूर्वक, परीक्षेत परीक्षा करवी जेधजे परीक्षा करनी चाहिए हि इन्द्रियोके क्योकि, इन्द्रियाणां इन्द्रियोनी इन्द्रियोकी, अतीन्द्रियम् अतीन्द्रिय अतीन्द्रिय, ज्ञानम् ज्ञाननी ज्ञानकी, विदितम् अनुमाननी ज परीक्षा अनुमानसे ही परीक्षा, अद्वा सत्य छे सत्य है ॥ ४ ॥

३. यथा—सदा (ग)

,, शातुमिच्छन् भिषद्भ्रान्मायुषस्तन्निवोधत—आयु-प्रमाण जिज्ञासु-भिषक् तन्मे निवोधत (ग. द. घ)

,, निवोधत—निवोध मे (घ. छ)

४. विदितं—वितथं (घ.)

4. The senses of sight etc, are to be tested as regards their soundness by means of inference for it is only by inference that we have a knowledge of the sense-faculties which are ultra-sensual.

आतुरस्यानिमित्त इन्द्रियज्ञाननिपर्याप्तौ मरणलक्षणम्—

स्वस्थेभ्यो विकृतं यस्य ज्ञानमिन्द्रियसंश्रयम् ।
आलक्ष्येतानिमित्तेन लक्षणं मरणस्य तत् ॥ ५ ॥

यस्य जे रोगीनु जिनका, इन्द्रियसंश्रयम् इन्द्रियोने आश्रित इन्द्रियजन्य, ज्ञानम् ज्ञान ज्ञान, स्वस्थेभ्यः स्वस्थ इन्द्रियोथी स्वस्थ इन्द्रियोसे, अनिमित्तेन अकारण अकारण, विकृतम् विकृत विकृत, आलक्ष्येत देखाय जान पड़े, तत् ते वह, मरणस्य मरणस्य मरणका, लक्षणम् लक्षण छे लक्षण है ॥ ५ ॥

5 When you find that a patient's sense-experiences are aberrant from normality without any accountable cause, they are to be recognised as symptoms of approaching death

इत्युक्तं लक्षणं सम्यगिन्द्रियेष्वशुभोदयम् ।
तदेव तु पुनर्भूयो विस्तरेण निवोधत ॥ ६ ॥

इति ॥ प्रमाणे इत प्रकार, इन्द्रियोषु इन्द्रियोनी इन्द्रियोसे, शुभोदयम् अशुभसूचकं अशुभसूचक, लक्षणम् लक्षण लक्षण, सम्यक् यथार्थ रीते सम्यक् प्रकारसे, उक्तं उक्त छे कह दिया है, तत् एव उवे ते जे उमीको, त पुन इरीथी फिर, भूयो विस्तरेण अधिक विस्तारथी अधिक विस्तारसे, निवोधत सांभणो सुनो ॥ ६ ॥

6 The signs occurring in the sense-faculties indicative of unfavourable prognosis have been thus stated correctly Now again listen to an elaborate account of the same.

अरिष्टभूता दर्शनेन्द्रियविकृतयः—

घनीभूतमिवाकाशमाकाशमिव मेदिनीम् ।

५. इन्द्रियसंश्रयम्—इन्द्रियसंश्रयम् (क. च. झ. त. द. ध)

विगीतमुभयं ह्येतत् पश्यन् मरणमृच्छति ॥७॥

आकाशम् आकाशने आकाशको, घनीभूतम् इव पृथ्वी नेवु घन पृथ्वीकी तरह घन, मेदिनीम् अने पृथ्वीने और पृथ्वीको आकाशम् इव आकाश नेवी शून्य आकाशकी तरह शून्य, एतत् उभयम् ऐभ आ अनेने इस प्रकार इन दोनोंको, विगीतम् विपरीतपक्षे विपरीततासे, पश्यन् नेते। मनुष्य देखता हुआ मनुष्य, मरणम् मरने मृत्युको, ऋच्छति हि पामे छे प्राप्त होता है ॥ ७ ॥

7. If a man sees space as if it were solid like the earth and the earth as if it were an emptiness like space, seeing either of these incongruous sights, he dies quickly.

यस्य दर्शनमायाति मारुतोऽस्वरगोचरः ।
अग्निर्नायाति चादीप्तस्तस्यायुःक्षयमादिशेत् ॥८॥

अम्बर- गोचर आकाशमा स अने। आकाशमे विचरता हुआ, मारुत वायु वायु, यस्य नेने जिसको, दर्शनम् दृष्टिगोचर दृष्टिगोचर, आयाति थाय छे होता है, आदीप्तः अने प्रज्वलित और प्रदीप्त, अग्नि च अग्नि अग्नि, दर्शनम् दृष्टिगोचर दृष्टिगोचर, न आयाति थने। नथी नहीं होती, तस्य तेनु उसकी, आयुःक्षयम् आयुष्य क्षीण् थयुं छे आयुका क्षय हुआ है, आदिशेत् ऐभ कहेवु ऐसा कहना चाहिए ॥८॥

8 If a person is able to visualize the invisible wind in the sky or is unable to see blazing fire, he should be known to have his days numbered.

जले सुविमले जालमजालावतते नरः ।
स्थिते गच्छति वा दृष्ट्वा जीवितात् परिसुच्यते ॥९॥

अजालावतते नेमां अण पाथरवामां नथी आवी जिसमें जाल नही फैलाया गया, सुविमले थेवा अत्यत

निर्मल ऐसे अत्यत निर्मल, स्थिते स्थिर स्थिर, गच्छति वा के वहेता या बहते हुए, जले जलमां जलमें, जालम् अणने जालको, दृष्ट्वा नेधे देख कर, नरः मनुष्य मनुष्य, जीवितात् अवतरथी आयुसे, परिसुच्यते भूकां अय छे हीन होता है ॥ ९ ॥

9 One who sees clear crystalline waters which are either standing or moving, as if they are covered over with a net where there is no such net, will soon depart from life.

जाग्रत् पश्यति यः प्रेतान् रक्षांसि विविधानि च ।
अन्यथाऽप्यद्भुतं किञ्चिन्न स जीवितुमर्हति ॥१०॥

जाग्रत् यः अगतां छतां ने जागता हुआ जो, प्रेतान् प्रेत। प्रेतोंको, विविधानि विविध प्रकारना विविध प्रकारके, रक्षांसि च राक्षसे। राक्षसोंको, अन्यत् अथना भीणु पणु या अन्य, किञ्चिन् डेटलु ड क्ल, अद्भुतम् अपि वा अद्भुत पणु अद्भुत भी, पश्यति लुभे छे खता है, स ते वह, जीवितुम् अवना जीने, न अर्हति थोअथ नथी योग्य नहीं है ॥ १० ॥

10 He who perceives, while waking, the shades and various kinds of demons or other strange things, cannot survive long.

योऽग्निं प्रकृतिवर्णस्थं नील पश्यति निष्प्रभम् ।
कृष्णं वा यदि वा शुक्लं निशां व्रजति लममीम् ॥११॥

य ने जो, प्रकृतिवर्णस्थम् रवाभाविक रक्षुवाणा खाभाविक वर्णवाले, अग्निम् अग्निने अग्निको, नीलम् नील रगने। नीला, निष्प्रभम् निस्तेज प्रभारहित, कृष्णम् वा ऋणे। काला, यदि वा के या, शुक्लम् थोणे। श्वेत, पश्यति दृष्टे देखता है, (सः ते वह), सप्तमीम् सातथी सातवी. निशाम रात सुधी रात तक, व्रजति अव छे जीता है ॥ ११ ॥

१० न स जीवितुमर्हति—जीवितात् परिसुच्यते (क फ)

” , —जीवितात्परिसुच्यते (द थ)

११ निशा व्रजति सप्तमीम्—सोऽमौ वसति सप्तमे (द थ)

” निशाम्—सोऽमौ (द)

९. नर—तथा (ख. घ)

” स्थिते—स्थिते (ग.)

11. One who sees a normally blazing fire either to be blue, lustreless, black or white, dies after the seventh night.

मरीचीनसतो मेघान्मेघान् वाऽप्यसतोऽम्बरे ।
विद्युतो वा विना मेघैः पश्यन् मरणमृच्छति ॥१२॥

जसतः मेघान् मेघ न होवा छता पक्षु तेभथी
उद्य पाभती मेघ नहीं होते हुए भी उससे उदयको
प्राप्त होती हुई, मरीचीन् मेघनथोति मेघज्योतिको, अम्बरे
अथवा आकाशमां अथवा आकाशमें, जसतः अपि नदि
होवा छता पक्षु नहीं होते हुए भी, मेघान् वा मेघाने
बादलोंको, मेघैः विना अथवा मेघ वगर अथवा बाद-
लोंके विना, विद्युतः वा वीज्योतिने वीजलियोंको,
पश्यन् भेते। मनुष्य देखता हुआ मनुष्य, मरणम्
मरण् मृत्युको, ऋच्छति पाभे छे प्राप्त होता है ॥१२॥

12. He who perceives the light of clouds when there are no clouds or perceives clouds when there are none in the sky, or perceives lightning without clouds, dies quickly

मृन्मयीमिव यः पार्श्वी कृष्णाम्बरसमावृताम् ।
आदित्यमीक्षते शुद्धं चन्द्रं वा न स जीवति ॥१३॥

यः जे जो, शुद्धम् अनावृत अनावृत, आदित्यम्
सूर्यं सूर्य, चन्द्रम् वा के चन्द्रने वा चन्द्रको, कृष्णाम्बर-
काणां वभथी कृष्ण वज्रके, समावृताम् आच्छादित
आच्छादित, मृन्मयीम् माटीनी मिट्टीकी, पार्श्वीम्
दृब भाणी नेवे। थाली जैसा, ईक्षते जुओ छे देखता
है, सः ते वह, न जीवति अवृते। नथी नहीं जीता
॥ १३ ॥

13. He who perceives the clear (unclouded) sun or moon as it were

१२. मेघैः—मेघाव (ख प. त.)

११. पश्यन् मरणमृच्छति—यः पश्यति स नश्यति (ख)

१३. पार्श्वी कृष्णाम्बरसमावृताम्—पार्श्वी कृष्णापोनागताम्रजां (प.)

an earthen pot covered with a black cloth, does not survive long.

अपर्वणि यदा पश्येत् सूर्याचन्द्रमसोर्ग्रहम् ।
अव्याधितो व्याधितो वा तदन्तं तस्य जीवितम् ॥१४॥

अव्याधितः नीरोगी नीरोग, व्याधितः वा के रोगी
वा रोगी, यदा जे यदि, अपर्वणि पर्व सिवायने दिवसे
पर्वसे अतिरिक्त कालमें, सूर्याचन्द्रमसो सूर्य के चन्द्र
सूर्य या चन्द्रमाका, ग्रहम् अक्षु ग्रहण, पश्येत् देखे तो
देखता है तो, तस्य तेनी उसका, जीवितम् जिवित
जीवन, तदन्तम् अक्षुने। अंत थाय त्या सुधी रहे छे
ग्रहणका अन्त हो वहीं तक रहता है ॥१४॥

14. If a person, whether diseased or healthy, sees the sun and the moon eclipsed when it is not the time for an eclipse, he dies with the ending of the illusion.

नक्तं सूर्यमहश्चन्द्रमनग्नौ धूमसुत्थितम् ।
अग्निं वा निष्प्रभं रात्रौ दृष्ट्वा मरणमृच्छति ॥१५॥

नक्तम् रात्रे रात्रिको, सूर्यम् सूर्यने सूर्यको, अहः
दिवसे दिनमें, चन्द्रम् चन्द्रने चन्द्रको, अनग्नौ अग्नि
न होवा छता अग्नि न होने पर भी, सुत्थितम् नीक्ष-
णता निकलते हुए, धूमम् धूमाडाने धूमको, रात्रौ
वा अथवा रात्रे या रात्रिमें, अग्निम् अग्निने अग्निको,
निष्प्रभम् निरतेज निष्प्रभ, दृष्ट्वा जेध भाषुस देख
कर मनुष्य, मरणम् मरण् मृत्युको, ऋच्छति पाभे छे
प्राप्त होता है ॥१५॥

15 If a person sees the sun by night and the (shining) moon by day, and smoke arising without fire, or fire void of brilliance at night, he is destined to die.

प्रभावतः प्रभाहीनाग्निष्प्रभांश्च प्रभावतः ।

१५. नक्तं सूर्यमहश्चन्द्रम्—नक्तं सूर्यसम चन्द्रम् (ठ)

१६. निष्प्रभाश्च—निष्प्रभान् वा (ख)

नरा विलिङ्गान् पश्यन्ति भावान् भावाञ्जिहासवः १६

भावाद् भाषु प्राणोको, जिहासवः छोऽधानी तैया-
रीवाणा तुरन्तमे त्वाग्नेवाले. नराः पुरुषो मनुष्य
प्रभावतः तेनस्वी पदार्थोने तेजस्वी चीजोको, प्रभाही-
नाद् तेनहीन तेजहीन, निष्पमान् च अने तेनहीन
पदार्थोने और तेजहीन चीजोको, प्रभावतः तेनस्वी
तेजस्वी. एवम् अेभ इव तरह. भावाद् पदार्थोने चीजोको,
विलिङ्गान् विपरीत लक्ष्यवाणा विपरीत लक्षणवाली,
पश्यन्ति अुये छे देखते हैं ॥१६॥

16. Those that are about to die
perceive dull and lustreless things as
bright and shining, and bright things
as dull, and all things in their contrary
characteristics.

व्याकृतीनि विवर्णानि विसंख्योपगतानि च ।

विनिमित्तानि पश्यन्ति रूपाण्यायुःक्षये नराः ॥१७॥

आयुःक्षये आयुष्यने क्षय यता आयुके क्षय
होने पर. नराः मनुष्यो मनुष्य. रूपानि श्पेने रूपोको,
विनिमित्तानि कारण वअर कारणके बिना, व्याकृतीनि
विपरीत आकृतिवागां विपरीत वाकृतिवाले, विवर्णानि
विपरीत वर्णवाणां विपरीत वर्णवाले विसंख्योपगतानि
अने विपरीत संख्यावाणां और विपरीत संख्यावाले,
पश्यन्ति अुये छे देखते हैं ॥१७॥

17. Those whose lives are coming
to their end see abnormal shapes,
abnormal colors, abnormal assemblage
of members, without any rhyme or
reason.

यश्च पश्यत्यदृश्यान् वै दृश्यान् यश्च न पश्यति ।
तावुभौ पश्यतः क्षिप्रं यमक्षयमसंशयम् ॥ १८ ॥

१६. भावाञ्जिहासवः—प्राणाञ्जिहासव (व च. स ड. त द. ध.)

१७. विनिमित्तानि—विनिर्मितानि (द.)

१८. तावुभौ पश्यतः क्षिप्रं यमक्षयमसंशयम्—इवाम्बेतौ यथा
प्रेतौ तथा ज्ञेयौ विज्ञानता (ध.)

११. यमक्षयम्—यमक्षयम् (क. घ. ङ. फ.)

यः च ने जो, अदृश्यान् वै अदृश्य पदार्थोने
अदृश्य वस्तुओको, पश्यति अुये छे देखता है, यः च
अने ने और जो, दृश्यान् दृश्य पदार्थोने दृश्य वस्तु-
ओको, न पश्यति अुयेते नही नहीं देखता, तौ उभौ
ते अने वे दोनो. असंशयम् योक्त्स अवश्य, यमक्षयम्
यमपुरीने यमपुरीको, क्षिप्रम् तरतर्भा क्षिप्र, पश्यतः
अुये छे देखते हैं ॥१८॥

18. One who sees invisible things
and one who fails to see perfectly
visible things, both these are sure
to proceed quickly to the abode of
death.

अरिष्टभूता. भोत्रेन्द्रियविकृतयः—

अशब्दस्य च यः श्रोता शब्दान् यश्च न बुध्यते ।
इवाम्बेतौ यथा प्रेतौ तथा ज्ञेयौ विज्ञानता ॥१९॥

यः च ने जो, अशब्दान् शब्द न होय तां
शब्दके न होने पर, श्रोता सांभजे छे बुजता है, यः च
अने ने और जो, शब्दान् शब्दने शब्दोको न बुध्यते
सांभजते नही नहीं बुजता, एतौ अे इन, इौ अपि
अनेअने दोनोको भी, विज्ञानता अक्षुकारे विज्ञ
वैयके. यथा प्रेतौ तथा जेवा प्रेत होय तेवा प्रेततुल्य,
ज्ञेयौ अक्षुवा जानना चाहिए ॥१९॥

19. He who hears voices where
none exist (acousma), and he who does
not hear what is said to him (acoust-
agnosis), both of them are to be
regarded as already dead by the
wise man.

संवृत्याकुलिभिः कर्णौ ज्वालाशब्दं य नातुरः ।
न शृणोति गतासुं तं बुद्धिमान् परिवर्जयेत् ॥२०॥

यः नातुरः ने श्रोत्री जो रोगी, अकुलिभिः सांभ-
णीश्रोथी अंगुलियोसे, कर्णौ अने कान दोनो कान,
संवृत्य अंध करीने बन्द कर, ज्वालाशब्दम् अवाणीना

१९. इवाम्बेतौ यथा प्रेतौ तथा ज्ञेयौ विज्ञानता—तावुभौ पश्यतः
क्षिप्रं यमक्षयमसंशयम् (ध.)

शुभ्र ज्ये शुभ्र ज्वालागन्ध जैमे शब्दको, न शृणोति
संभणते। नथी नदी मुनगा, तम् गतायुषं ते आयुष्य-
हीनने उस गतायुको, बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान्
वैद्य, परिवर्जयेत तत्र देवे छोह देवे ॥ २० ॥

20. If an ailing man, closing his
ears with the fingers does not hear
the internal (jwala) sound as that
of a burning fire, him should the wise
man give up as one from whom life
has fled.

अरिष्टभूता घ्राणेन्द्रियविकृतयः —

विपर्ययेण यो विद्याद्गन्धानां साध्वसाधुताम् ।
न वा तान् सर्वशो विद्यात्तं विद्याद्विगतायुषम् ॥२१॥

यः जे जो, गन्धानाम् गन्धान् गन्धोंकी, साधु-
साधुताम् शुभाशुभपणु साधुता और असाधुताको,
विपर्ययेण विपरीतपणु विपरीतनासे, विद्यात् अणु छ
जानता है, तान् वा अथवा तेओने अथवा उनको,
सर्वशः अिलकुल विलकुल, न विद्यात् अणुने। नथी
नहीं जानता, तम् तेने उसे, विगतायुषम् आयुष्यहीन
आयुहीन, विद्यात् अणुवे जाने ॥ २१ ॥

21. He who perceives odours in
contrary manner, knowing good as
bad and vice versa, or does not perceive
any odour at all, is to be regarded as
one whom life has left

अरिष्टभूता रसेनेन्द्रियविकृतयः —

यो रसान्न विजानाति न वा जानाति तत्त्वतः ।
मुखपाकादृते पकं तस्माद्दुः कुशला नरम् ॥२२॥

यः जे जो, मुखपाकात् मुखपाक वजेरे मुखना
रोगो मुखपाक आदि मुखरोगोंके, ऋते विना पणु
विना मी, रसान् रसेने रसोंको, न विजानाति पार-
भते। नथी नहीं पहिचानता, तत्त्वत अथवा अर
श्नश्नर्मा अथवा तत्त्वसे, न जानाति वा अणुते। नथी

नहीं जानता. तम् नरम् ते मनुष्यने उस मनुष्यको,
कुशला कुशल वैद्यो कुशल वैद्य, पक्कम् पाकी गथेदे।
कालपक्क, आहु कहे छे कहते है ॥ २२ ॥

22 He who does not perceive the
tastes at all or fails to perceive their
true nature, without having any disease
of the mouth, is to be regarded by
the wise as ripe for death

अरिष्टभूता स्पर्शनेन्द्रियविकृतयः —

उष्णाञ्छीतान् खराञ्छुष्णान्मृदूनपि च दारुणान् ।
स्पृश्यान् स्पृष्ट्वा नतोऽन्यत्वं समूर्षुस्तेषु मन्यते ॥२३॥

समूर्षु समूर्षु पुरुष समूर्षु पुरुष, उष्णान् उष्ण
उष्ण, शीतान् शीत शीत, खरान् कठोर खर, श्लक्ष्णान्
दीप्सा श्लक्ष्ण, मृदून कोमल मृदु, दारुणान् च अपि
अने दारुण और कठिन, स्पृश्यान् स्पृष्ट्वा स्पर्श
करवाना पदार्थोंको स्पर्श करीने स्पृश्योंको स्पर्श करके,
तेषु तेओमां उनमें, तत अन्यत्वं तेओनाथी
विपरीतता उनस विपरीतताको, मन्यते माने छे
अनुभव करता है ॥ २३ ॥

23 He who feels hot things to be
cold, rough things to be smooth and
soft things to be hard or having
touched things, feels them to be other
than what they are, is to be regarded
as approaching his death.

अरिष्टभूता सर्वेन्द्रियविकृतयः —

अन्तरेण तपस्तीव्रं योगं वा विधिपूर्वकम् ।
इन्द्रियैरधिकं पश्यन् पञ्चत्वमधिगच्छति ॥२४॥

तीव्रम् तीव्र तीव्र, तप. तप तप, विधिपूर्वकम्
के विधिपूर्वक या विधिपूर्वक, योगश्च वा योगे योगके,
अन्तरेण अन्तर विना, इन्द्रियै इन्द्रिये वडे इन्द्रियोंके,
अधिकम् अधिक अधिक, पश्यन् देखना देखनेवाला,
पञ्चत्वम् पञ्चत्व पञ्चत्वको, अधिगच्छति पाप्मे छे प्राप्त
होता है ॥ २४ ॥

24. If a man perceives subtle things that transcend the ordinary senses without having done either severe austerity or a systematic practice of yoga, he soon gives up the ghost

इन्द्रियाणामृते दृष्टेरिन्द्रियार्थानदोषजान् ।

नरः पश्यति यः कश्चिदिन्द्रियैर्न स जीवति ॥२५॥

अदोषजान् दोषधी उत्पन्न नदि थयेला दोषमे न उत्पन्न हुए, इन्द्रियार्थान् धन्द्रियोना विषयोने इन्द्रियोके विषयोको, इन्द्रियाणाम् धन्द्रियोनी इन्द्रियोनी, दृष्टे. कृते ज्ञानशक्ति विना ज्ञानशक्तिके विना, य. कश्चित् य. डोर्ध जो कोई, नरः मनुष्य पुरुष, इन्द्रियैर् धन्द्रियोधी इन्द्रियोसे, पश्यति लुओ छे देखता है स ते वह, न जीवति लुवतो नथी जीवित नहीं रहता ॥ २५ ॥

25 He who perceives the objects of sense-experience without his senses coming into actual contact with them and whose perceptions are like in one whose senses are not vitiated by morbidity, does not survive long.

स्वस्था प्रज्ञाविपर्यासैरिन्द्रियार्थेषु वैकृतम् ।

पश्यन्ति येऽसद्बहुशस्तेषां मरणमादिशेत् ॥२६॥

ये जे जो, स्वस्था स्वस्थ मनुष्यो स्वस्थ पुरुष, प्रज्ञाविपर्यासै प्रज्ञापराधने लर्ध प्रज्ञापराधसे, इन्द्रियार्थेषु धन्द्रियोना विषयोभा इन्द्रियोके विषयोमे, असत् असत् अवास्तविक, वैकृतम् विद्वृतिने विफागको, बहुशः धर्षीवार बहुशः, पश्यन्ति लुओ छे देखने है तेषाम् तेओनु उनका, मरणम् तुरन्त मरण थशे तुरन्त मरण होगा, आदिशेत् ओम डलेवु ऐसा कहना चाहिए ॥२६॥

२५ दृष्टेरिन्द्रियार्थानदोषजान्—दृष्टेरिन्द्रियार्थान् पश्यति (क घ)

, अदोषजान्—न पश्यति (क घ च ङ ढ ध)

, नर पश्यति यः कश्चिदिन्द्रियैर्न स जीवति—विषययेण यो विद्यान्त विद्यादिगताद्युपम (क. व. ध.)

२६. येऽसद्बहुशः—येसुबहुशस्तेषां (घ.)

26 Those who being in normal health perceive the sense-objects in distorted and unreal manner repeatedly owing to the impairment of their understanding, are to be regarded as approaching their end

अन्यायोक्तार्थसंग्रह —

तत्र श्लोक—

एतदिन्द्रियविज्ञानं यः पश्यति यथातथम् ।

मरणं जीवितं चैव स भिषक् ज्ञातुमर्हति ॥२७॥

तत्र ते विषयभां उस विषयमें, श्लोक. उपस हारने। श्लोक छे डे उपसहारका श्लोक है कि, यः जे जो, एतन् आ इस, इन्द्रियविज्ञानम् धन्द्रियविज्ञानने इन्द्रियविज्ञानको, यथातथम् सत्य स्वप्नभां सम्यक् रूपमे, पश्यति लुओ छे जानता है, स. ते वह, भिषक् वैद्य दैद्य, मरणम् मरण मृत्यु, जीवितम् च अने लुवनने और जीवनको, ज्ञातुम् लुखुवाने जाननेमें, अर्हति शक्तिमान छे समर्थ है ॥२७॥

Here is the recapitulatory verse—

27. The physician who perceives these foreboding symptoms of the sense faculties in their right nature knows the death or survival (of a patient)

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रियस्थाने
इन्द्रियानीकमिन्द्रियं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

इति आ प्रभाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे वनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रभां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने धन्द्रियस्थान विषे इन्द्रियस्थानमें, इन्द्रियानीकम् इन्द्रियम् 'धन्द्रियोनीक धन्द्रिय' 'इन्द्रियानीक इन्द्रिय', नाम नामने नामका, चतुर्थ थेशे चौथा, अध्याय. अध्याय स पूर्यु थयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ ४ ॥

Thus in the section on the Sensorial Prognosis of the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the fourth chapter entitled 'The sensorial prognosis through examination of the functions of all the senses' is completed.

पञ्चमोऽध्यायः ।

पांचमो अध्यायः अध्याय पांचवो

Chapter V

पूर्वरूपीयेन्द्रियोपक्रमः —

अथातः पूर्वरूपीयमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत एवे अङ्गीथी अब आगे, पूर्वरूपीयम् इन्द्रियम् पूर्वरेपीय छन्द्रिय नामना अध्यायतुं पूर्व-रूपीय इन्द्रिय नामके अध्यायका व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेथु व्याख्यान करेगे ॥१॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स्र डहेलु छे कहा हे ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The sensorial prognosis by the examination of premonitory symptoms."

2. Thus declared the worshipful Atreya.

ज्वराणामन्येषा च व्याधीनामरिष्टभूतपूर्वरूपाणि —

पूर्वरूपाण्यसाध्यानां विकाराणां पृथक् पृथक् ।
भिन्नाभिन्नानि वक्ष्यामो भिषजां ज्ञानवृद्धये ॥३॥

भिषजाम् वैधीना वैद्योके, ज्ञानवृद्धये ज्ञाननी वृद्धि माटे ज्ञानको बढ़ानेके लिए, असाध्यानाम् असाध्य

असाध्य, विकाराणाम् विकारोनां रोगोके, भिन्नाभिन्नानि ओड ओड अने समूहगत एक एक और समूहगत, पूर्वरूपाणि पूर्वरेपी पूर्वरूप, पृथक् पृथक् शुद्ध शुद्ध पृथक् पृथक्, वक्ष्यामः डहेथुं कहेंगे ॥३॥

3. We shall declare for the increase of the knowledge of the physicians, the premonitory symptoms, general and particular, of irremediable diseases, one by one.

पूर्वरूपाणि सर्वाणि ज्वरोक्तान्यतिमात्रया ।
य विशन्ति विशत्येनं मृत्युर्ज्वरपुरःसरः ॥४॥

ज्वरोक्तानि ज्वरनिदानमां डहेलां ज्वरनिदानमे कहे हुए सर्वाणि सर्व सब, पूर्वरूपाणि पूर्वरेपी पूर्वरूप, यम् नेनामां जिसमे, अतिमात्रया अति प्रमा-णुमां अति प्रबलतासे, विशन्ति प्रवेश करे छे आविष्ट होते है, एनम् तेनामां उस पुरुषमे, ज्वर-पुरःसरः ज्वरने पुरोगामी करी ज्वरको पुरोगामी करके, मृत्युः मृत्यु मृत्यु, विशति प्रवेश करे छे प्रविष्ट होती है ॥४॥

4 If all the premonitory symptoms of fever as have been already spoken of are seen in a man with excessive intensity, then surely death makes its entry into him preceded by fever.

अन्यस्यापि च रोगस्य पूर्वरूपाणि यं नरम् ।
विशन्त्यनेन कल्पेन तस्यापि मरणं ध्रुवम् ॥५॥

अन्यस्य भीष् अन्य, रोगस्य व्याधिनां रोगके, च अपि पणु भी, पूर्वरूपाणि पूर्वरेपी पूर्वरूप, अनेन कल्पेन आ नीते इस प्रकार, यम् नरम् ने पुरुषमां जिस पुरुषमे, विशन्ति प्रवेश करे छे प्रविष्ट होते है, तस्य अपि तेनु पणु उसका भी, मरणम् भरलु मरण, ध्रुवम् येडकस छे निश्चित है ॥५॥

5 If all the premonitory symptoms of any other disease find a place in a man, similarly with excessive intensity

death is certain to befall him consequent upon that particular disease

राजयक्ष्मण अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि—

पूर्वरूपैकदेशांस्तु वक्ष्यामोऽन्यान् सुदारुणान् ।
ये रोगाननुबध्नन्ति मृत्युर्यैरनुबध्यते ॥ ६ ॥

अन्यान् भीष्म अन्य सुदारुणान् सारी रीते
दाशु अत्यंत दारुण, पूर्वरूपैकदेशान् पूर्वरूपानां ओऽ
ओऽ भाग पूर्वरूपके एक एक भागको, तु वक्ष्याम
हवे कहेथु कहेंगे, ये रोगान् अनुबध्नन्ति ने परिशुभे
रोगने उत्पन्न करे छे जो पश्चात् भावी रोगको
उत्पन्न करते हैं, ये अने ने रोगोने। और जिन
रोगोंकी मृत्यु मृत्यु मृत्यु अनुबध्यते अनुभ प थाय छे
अनुबन्ध होती है ॥६॥

6. We shall now declare some of the most serious premonitory symptoms which are followed by diseases which in turn, are followed by death.

बलं च हीयते यस्य प्रतिश्यायश्च वर्धते ।
तस्य नारीप्रसक्तस्य शोषोऽन्तायोपजायते ॥ ७ ॥

यस्य नेतु जिसका, बलम् च अण बल, हीयते
क्षीणु थतु होय छे क्षीण हो रहा है, यस्य अने नेतु
और जिसका, प्रतिश्याय च सौम्य प्रतिश्याय, वर्धने
वधतु होय छे ढब रहा है, तस्य ते उम, नारीप्रसक्तस्य
स्त्रीमां आसक्त पुरुषने। स्त्रीप्रसक्त पुरुषका, शोष
क्षय रोग क्षय रोग, अन्ताय अन्त करनारे मृत्युके लिए,
उपजायते अने छे होता है ॥७॥

7. Consumption in a person whose strength is waning, whose catarrhal condition is aggravated and who passionately is addicted to women, will hasten him to his death.

श्वभिरुग्रैः खरैर्वाऽपि याति यो दक्षिणां दिशम् ।
स्वप्ने यक्ष्माणमासाद्य जीवितं स विमुञ्चति ॥ ८ ॥

स्वप्ने स्वप्नाभां स्वप्नमें, श्वभि. कुतरा कुतों,
उग्रै उग्र ऊटों, खरै वा अपि डेगधेडा पर भेसीने
या गदहो पर सवार हो कर, यः ने जो, दक्षिणाम्
दक्षिण, दिशाम् दिशा तरङ्ग दिशामें, याति अथ
छे जाता है स ते वह, यक्ष्माणम् यक्ष्मा रोग यक्ष्मा
रोगको, आसाद्य प्राप्त करके, जीवितम्
अन जीवनको, विमुञ्चति छोडे छे त्याग करता है ॥८॥

8. The person that in his dreams travels south mounted on dogs, camels, or asses, will depart from life soon, being afflicted with consumption.

ज्वरस्य अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि—

प्रेतैः सह पिवेन्मद्यं स्वप्ने यः कृष्यते शुना ।
सुघोरं ज्वरमासाद्य जीवितं स विमुञ्चति ॥ ९ ॥

यः ने जो, स्वप्ने स्वप्नाभां स्वप्नमें, प्रेतैः सह
प्रेते। साथे प्रेतोंके साथ, मद्यम् पिवेत् मद्य पीये छे
गराव पीता है, य अने ने और जो, शुना कुतराथी
कुत्ते द्वारा कृष्यते ढसेऽय छे घसीटा जाता है, सः ते
वह, सुघोरम् अतिशय अथ कर अति दारुण, ज्वरम्
ज्वर ज्वरको, आसाद्य प्राप्त करके, जीवितम् अन जीवन,
विमुञ्चति छोडे छे त्याग देता है ॥९॥

9 He who drinks intoxicating drinks in the company of shades or is dragged by dogs in his dreams, dies getting an attack of the most severe type of fever

रक्तपित्तस्य अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि—

लाक्षारक्ताम्बराभं यः पश्यत्यम्बरमन्तिकात् ।

८ स्वप्ने यक्ष्माणमासाद्य जीवितं स विमुञ्चति—स्वप्ने यक्ष्मा-
णमाविश्य न जीवन्नवसृज्यते ॥६॥

९. सुघोर—स घोर (द)

॥ जीवितं स विमुञ्चति—स जीवन्नवसृज्यते (ब.)

६. अनुबध्यते—एव बुध्यते (द)

॥ मृत्युर्यैरनुबध्यते—मृत्युर्यैरनुबध्यते (घ.)

७. उपजायते—उपपद्यते (ग)

स रक्तपित्तमासाद्य तेनैवान्ताय नीयते ॥१०॥

य जे जो, अन्तिकात् नशुक्रमां समीपसे, अम्बरम् आकाशने आकाशको. लाक्षारक्त- लाभना रगथी रगेल कासके रंगसे रंगे, अम्बराभय् वस्त्र जेवु वस्त्रके महेश, पश्यति ज्येष्ठे छे देखता है, स ते वह, रक्तपित्तम् रक्तपित्त रक्तपित्तको, आमाद्य प्राप्त करीने प्राप्त हो कर, तेन एव तेनाथी जे उसमे ही, अन्ताय मृत्यु मृत्युको, नीयते पाभे छे प्राप्त करता है ॥१०॥

10. He who sees the sky nearby like a lac-colored cloth, will suffer from hemothermia and die

रक्तस्रक्त्सर्वाङ्गो रक्तवासा सुहुर्हसन् ।

यः स्वप्ने हियते नार्या एव रक्त प्राप्य सीदति ॥११॥

स्वप्ने स्वप्नमां स्वप्नमें, रक्तस्रक् रक्ती भाषावाणो लाल माला धारण किये हुए, रक्तसर्वाङ्गः सर्वा रक्ता अभवाणो सब लाल थंगोंवाला, रक्तवासाः रक्तां वस्त्रवाणो लाल वस्त्र धारण किये हुए, सुहु हसन् अने बार-बार हसता और बार-बार हसता हुआ, य जे जो, नार्या श्रीथी खीके द्वारा, हियते जेथी जेवाथ छे खींचा जाता है, स ते वह, रक्तम् रक्त-पित्त रक्तपित्तको, प्राप्य प्राप्त करीने प्राप्त हो कर, सीदति भरषु पाभे छे मर जाता है ॥११॥

11. He who finds himself in his dreams wearing red garlands and his whole body tinted red and is clad in red garments and while in a fit of laughter, finds himself being dragged by a woman, dies afflicted with hemothermia.

गुल्मस्य अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि—

शूलाटोपान्त्रकूजाश्च दौर्बल्य चातिमात्रया ।

नखादिषु च वैवर्ण्यं गुल्मेनान्तकरो ग्रहः ॥१२॥

शूल- शूल शूल, आटोप आटोप आटोप, अन्त्र-कूजाः च आंतरांगने अवाज अन्त्रकूजन अतिमात्रया

११ हियते—नीयते (द घ.)

,, ,, -कीदते (प.)

अतिशय अत्यंत, दौर्बल्यम् च दुर्भणता दुर्बलता, नखा-दिषु अने नखादिषुमां और नखादियोंमें, वैवर्ण्यम् च विपणुता विवर्णता, ग्रह. जे लक्षण यह लक्षण, गुल्मेन गुल्मथी गुल्मसे, अन्तकरः मृत्यु करनार छे मृत्युकारक है ॥१२॥

12 Colicky pain, meteorism and intestinal gurgling, excessive debility and discoloration of the nails—these are the premonitory symptoms of gulma that terminates fatally

लता कण्टकिनी यस्य दारुणा हृदि जायते ।

स्वप्ने गुल्मस्तमन्ताय क्रूरो विशति मानवम् ॥१३॥

स्वप्ने स्वप्नमां स्वप्नमें, दारुणा दारुण दारुण, कण्टकिनी कंटकी काटोवाली, लता लता लता, यस्य हृदि जेना हृदयभाग पर जिसके हृदयदेश पर जायते उत्पन्न थाय उत्पन्न होती है, तम् ते उस, मानवम् मनुष्यमां पुरुषमें, क्रूर क्रूर क्रूर गुल्म गुल्म गुल्म, अन्ताय मृत्यु करनार भाटे मृत्युके लिए, विशति प्रवेश करे छे प्रवष्ट होता है ॥१३॥

13. He in whose dreams, a vicious thorny creeper is seen to spring from his cardiac region, dies affected by a severe type of gulma which ends fatally.

कुष्ठस्य अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि—

कायेऽल्पमपि संस्पृष्टं सुभृशं यस्य दीर्यते ।

क्षतानि च न रोहन्ति कुष्ठेर्मृत्युर्हिनस्ति तम् ॥१४॥

काये शरीरे शरीरमें, अल्पम् अपि जरा पशु थोडा भी, संस्पृष्टम् लागतां छूये जाने पर, यस्य जेनी आभडी जिसकी त्वचा, सुभृशम् सारी पेठे अत्यन्त, दीर्यते क्षटी जय छे फट जाती है, क्षतानि च अने धारणों और घाव, न रोहन्ति रुजतां नहीं भरते, मृत्यु ते। मृत्यु तो मृत्यु, तम् तेने उसको, कुष्ठैः कुष्ठथी कुष्ठोंद्वारा, हिनस्ति भारी नाभे छे मार डालती है ॥१४॥

14. The man on whose body even a small bruise breaks open into a big wound and in whose body cuts and scratches do not heal, him does death overtake preceded by dermatosis

नम्रस्याज्यावसिक्तस्य जुह्वतोऽग्निमन्त्रिषम् ।
पद्मान्युरसि जायन्ते स्वप्ने कुष्ठैर्मरिष्यतः ॥१५॥

स्वप्ने स्वप्नमा स्वप्नमें, नम्रस्य नम्र नगे, आज्या-
वसिक्तस्य धीथी विप्लव धी चुपड़े हुए, अन्त्रिषम् अने
ज्वालाकारित और ज्वालाकारहित, अग्निम् अग्निमा
अग्निमें, जुह्वत. होम करत। होम करते हुए, कुष्ठै मरि
ष्यत. कुष्ठ रोगथी भरवावाणा पुरुषनी कुष्ठोंद्वारा
मरनेवाले पुरुषकी, उरसि छाती पर छाती पर, पद्मानि
पद्मी पद्म, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते है ॥१५॥

15 He who sees himself in his dreams naked and besmeared over with ghee and pouring libation on a flame less fire, or who dreams of lotuses growing from his chest, dies affected with dermatosis.

प्रमेहस्य अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि—

स्नातानुलिप्तगान्त्रेऽपि यस्मिन् गृध्नन्ति मक्षिकाः ।
स प्रमेहेण संस्पर्शं प्राप्य तेनैव हन्यते ॥१६॥

स्नातानुलिप्तगान्त्रे अपि नाडीने गान्त्रो पर देपन
कथुं होय छती पशु स्नान करके लेपन कयेहुए
शरीरवाले भी, यस्मिन् अने पर जिस पर मक्षिका भाभी-
ओ मक्खियाँ, गृध्नन्ति क्षोषाधने आवे चिपट जाती
है, स ते वह, प्रमेहेण प्रमेहने प्रमेहसे, संस्पर्शम्
प्राप्य प्राप्त करीने आक्रान्त हो कर, तेन एव तेनाथी ज
उसीके द्वारा, हन्यते हलुथ छे मारा जाता है ॥ १६ ॥

16 He, on whose body flies swarm though he has bathed and painted his limbs with fragrant substances, will

be affected with urinary disorder and will perish of that very disease.

क्षेहं बहुविधं स्वप्ने चण्डालैः सह यः पिवेत् ।
बध्यते स प्रमेहेण स्पृश्यतेऽन्ताय मानवः ॥१७॥

स्वप्ने स्वप्नमा स्वप्नमें, चण्डालैः सह य उदी
साथे चण्डालोके साथ, य जे जो पुरुष, बहुविधम्
अहु अकारना बहुत प्रकारके, स्नेहम् स्नेहनु स्नेहको,
पिवेत् पान करे छे पीता है, स मानव ते मनुष्यने
वह मनुष्य, प्रमेहेण प्रमेहसे, बध्यते दाशु पडे छे
युक्त होता है, अन्ताय स्पृश्यते अने ते प्रमेहनुं दाशु
पडनुं तेना अत भाटे थाय छे और उस प्रमेहसे युक्त
होना उसके मरणके लिए होता है ॥१७॥

17. He, who in his dreams drinks various kinds of unctuous preparations in the company of chandalas (the un- touchable class of people) will be affected with urinary disorder which will lead to his end.

उन्मादस्य अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि—

ध्यानायासौ तथोद्वेगो मोहश्चास्थानसंभवः ।
अरतिर्वलहानिश्च मृत्युरुन्मादपूर्वकः ॥१८॥

ध्यानायासौ श्रिता-श्रम ध्यान-आयास, तथा तथा
तथा, उद्वेगः उद्वेग उद्वेग, अस्थान-संभव मोहः च अने
अस्थाने उत्पन्न थयेदी मोह और अकारण मोह, अरतिः
अथेनी अरति, बलहानिः च अने निर्गणता आ पूर्व-
रूपे अर्ता और बलहानि इन पूर्वरूपोंके होने पर, उन्माद-
पूर्वक. उन्माद उत्पन्न थर्धने उन्माद हो कर, मृत्युः
मृत्यु थाय छे मृत्यु होती है ॥ १८ ॥

18 Revere, weariness, inopportune excitement and delusion, indifference to things and loss of strength—these are the premonitory symptoms of insanity which is to end fatally.

१७ य पिवेत्-य पिवन् (ख थ)

,, बध्यते-बुध्यते (३)

१६. यस्मिन् गृध्नन्ति मक्षिका.—यस्मिन् गृध्नन्ति मक्षिका (ख)

आहारद्वेषिणं पश्यन् लुप्तचित्तमुद्वर्दितम् ।
विद्याद्धीरो मुमूर्षु तमुन्मादेनातिपातिना ॥ १९ ॥

आहारद्वेषिणम् आहारने। द्वेष करना। आहारके द्वेषी, लुप्तचित्तश्च नेनी विज्ञानशक्ति शेष पाभी होय औवा जिनकी विज्ञानशक्ति लुप्त हो गई हो ऐसे, उद्वर्दितम् अने उद्वर्दवाणा पुरुषने और उद्वर्दसे युक्त पुरुषको, पश्यन् लोभ देख कर, घीर धीर वैश्वे बुद्धिमान वैश्व, अतिपातिना भेरी आवी पडता विनाशक, उन्मादेन उन्मादधी उन्मादके द्वारा, तद् तेने उसको, मुमूर्षुम् मरणोन्मुख मरणोन्मुख, विद्यात् अक्षय्ये जाने ॥ १९ ॥

19. Seeing a man, who has detestation for food, who has lost his wits and is affected with urticaria, the wise physician should recognise him as destined to die by a violent attack of insanity.

क्रोधनं त्रासबहुल सकृत्प्रहसिताननम् ।
मूर्च्छापिपासाबहुलं हन्त्युन्मादः शरीरिणम् ॥ २० ॥

क्रोधनम् क्रोधी क्रोशील, त्रासबहुलम् अहु त्रास आपनार अति त्रासदायक, सकृत् सहसा सहसा, प्रहसिताननम् हसता मोहावाणा हंसमुखे, मूर्च्छापिपासा अने मूर्च्छा तथा तरसनी और मूर्च्छा तथा प्यासकी, बहुलम् अहुलतावाणा अतिशयतावाले, शरीरिणम् शरीर-धारीने मनुष्यको, उन्माद उन्माद उन्माद, हन्ति मारी नाणे छे मार डालता है ॥ २० ॥

20. The man who suffers from extreme irritability, great terror, sudden smiles and who often faints and feels great thirst, him does insanity seize and destroy

नृत्यन् रक्षोगणैः साकं यः स्वप्नेऽम्भसि सीदति ।
स प्राप्य भृशमुन्मादं याति लोकमग परम् ॥ २१ ॥

स्वप्ने स्वप्नभा स्वप्नमें, रक्षोगणै रक्षसोना सयुद्ध राक्षसों के गणोंके, साकम् साथे साथ, नृत्यन् नाचता

नृत्य करता हुआ, यं ने जो, अम्भसि जलमें सीदति डूभी अथ छे डूब जाता है, सः ते वह, भृशम् उन्मादम् भूष उन्माद पुष्कल उन्मादको, प्राप्य प्राप्त करीने प्राप्त हो कर, अतः अर्हीथी इस लोकसे, परम् लोकम् परलोकमें परलोकमें, याति अथ छे जाता है ॥ २१ ॥

21 He who, dancing in his dreams with crowds of demons gets drowned in water will be affected with violent insanity and dies

अपस्मारस्य अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि—

असत्तमः पश्यति यः शृणोत्यप्यसतः स्वनाम् ।
बहून् बहुविधान् जाग्रत् सोऽपस्मारेण वध्यते ॥ २२ ॥

जाग्रत् जगृत अवस्थाभा जाग्रत अवस्थामें, यं ने जो, असत् तम नहि होना अ धकारने सिध्या अन्धकार, पश्यति लुभे छे देखता है, असत् अपि अने न होवा छता पणु और नहीं होते हुए भी, बहुविधान् अहु अकारना नाना प्रकारके, बहून् अहु बहुतसे, स्वनाम् अवाले स्वर्गको, शृणोति सांभणे छे सुनता है, स ते वह, अपस्मारेण अपस्मारधी अपस्मारसे, वध्यते हत्या छे मारा जाता है ॥ २२ ॥

22. The man, who, when fully awake, perceives darkness which does not exist, and hears many and varied noises that are non-existent, dies afflicted with epilepsy

मत्तं नृत्यन्तमाविध्य प्रेतो हरति यं नरम् ।
स्वप्ने हरति तं मृत्युरपस्मारपुरःसरः ॥ २३ ॥

स्वप्ने स्वप्नभा स्वप्नमें, मत्तम् मत्त थर्धने मत्त हो कर, नृत्यन्तम् नाचता नाचते हुए, यम् नरम् ने पुरुषने जिस मनुष्यको, प्रेत. प्रेत प्रेत, आविध्य उधि भाथे करी उलटा उठा कर, हरति हरी अथ छे ले जाता है, तम् तेने उसको, अपस्मार-पुरःसरः अपस्मारपुरसर अपस्मारपूर्वक, मृत्यु मृत्यु मृत्यु, हरति हरी अथ छे ले जाती है ॥ २३ ॥

23 The man who dreams, that while he is intoxicated with drink and dancing, a shade turns him topsyturvy and carries him away, him does death carry away afflicting with epilepsy

बहिरायामस्य अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि—

स्तभ्येते प्रतिबुद्धस्य हनु मन्ये तथाऽक्षिणी ।
यस्य तं बहिरायामो गृहीत्वा हन्त्यसंशयम् ॥२३॥

प्रतिबुद्धस्य अज्ञेया जागृत हुए, यस्य ने पुरुषनां जिस पुरुषके, हनु भन्ने ७३भां दोनों हनु, मन्ये भन्ने भन्ना दोनों मन्यायें, तथा अक्षिणी अने भन्ने अज्ञेया और दोनों आखें, स्तभ्येते स्तब्ध थर्ध अथछे स्तब्ध हो जाती हैं, तम् तेने उसको, गृहीत्वा पकड़ीने पकड़ कर, बहिरायामः अहिरायाम बहिरायाम, असंशयम् शैऽऽस अवश्य, हन्ति भारी नाणे छे मार डालता है ॥ २४ ॥

24 If a man's jaws, sides of the neck and eyes get stiffened on awaking, him does tetanus seize and kill without doubt

छर्देः अरिष्टभूतानि पूर्वरूपाणि—

शङ्कुलीर्वाऽप्यपूपान् वा स्वप्ने खादति यो नरः ।
स चेत्तादृक् छर्दयति प्रतिबुद्धो न जीवति ॥२५॥

स्वप्ने स्वप्नभां स्वप्नमें, यो नर ने मनुष्य जो पुरुष; शङ्कुली शङ्कुली शङ्कुलियाँ, अपूपान् वा अथवा पूंछा या पूंछे, खादति भाय खाता हो, स च अने ते और वह प्रतिबुद्ध अगृत थर्ता जागने पर, तादृक् अथवा अतनी वैसा ही, छर्दयति उलटी डरे वमन कर देता हो, चेत् ते तो, न जीवति अथवा नथी जीवित नहीं रहता ॥ २५ ॥

२४ स्तभ्येते प्रतिबुद्धस्य हनु मन्ये—स्तभ्येते प्रतिबुद्धस्य उभे
मन्ये (१)

२५ शङ्कुलीर्वाऽप्यपूपान् वा—शङ्कुलीरप्यपूपान्ने (ख)

॥ स चेत्तादृक् छर्दयति—स चेत्प्रच्छर्दयतेतादृक् (घ)

25 The man who dreams that he has been eating sweet coils or sweet cakes and on waking vomits the stuff, does not survive.

पूर्वरूपाणिऽज्ञानफलम्—

एनानि पूर्वरूपाणि यः स्वस्यगवबुध्यते ।
स एषामनुबन्धं च फलं च ज्ञातुमर्हति ॥२६॥

य. ने वैद्य जो वैद्य, एतानि आ इन, पूर्वरूपाणि पूर्वरूपोंने पूर्वरूपोंको सम्यक् सारी रीते भली प्रकार, अनुबुध्यते अथ छे समझता है, स. ते वह, एषाम् अथवा उनके, अनुबन्धम् च अनुबन्ध अनुबन्ध, फलम् च अने इने और फलको, ज्ञातुम् अथवा जानने अर्हति योग्य थाय छे योग्य होता है ॥ २६ ॥

26. He who is well conversant with these premonitory symptoms, can forecast the consequent morbidity and its prognosis.

अरिष्टभूता स्वप्ना —

इमांश्चाप्यपरान् स्वप्नान् दाहणानुपलक्षयेत् ।
व्याधितानां विनाशाय क्लेशाय महतेऽपि वा ॥२७॥

इमान् आ इन, अपरान् भीम दूसरे, दाहणान् दाहणान् दाहण, स्वप्नान् स्वप्ने स्वप्नोंको, च अपि अथवा सी, व्याधितानाम् रोगीअना रोगियोंके, विनाशाय विनाशने भाटे विनाशके लिए, अपि वा अथवा या, महते भेदा सहान, क्लेशाय अथवा भाटे क्लेशके लिए, उपलक्षयेत् समझना जाने ॥२७॥

27. These and other such ominous dreams are to be taken note of as foreboding death to ailing men and great distress to the unailing.

यस्योत्तमाङ्गे जायन्ते वशगुल्मलतादयः ।
वयांसि च विलीयन्ते स्वप्ने मौण्ड्यमियाञ्च यः ॥२८॥

२७ इमांश्चाप्यपरान्—य इमांश्चाप्यपरान् (क)

॥ व्याधिताना—आतुराणां (क)

स्वप्ने स्वप्नभां स्वप्नमें, यस्य जेना जिसके, वृक्षमात्रे भू या उपर सिर पर, वंश-वास वास, गुल्म-गुल्म, लतादयः वेदाओ वगेरे लता आदि, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं, वयांसि च अने पक्षीओ और पक्षियों, विलीयन्ते अर्ध येसी अथ छे विलीन होते हैं, यः च तथा जेनु शिर तथा जिसका शिर मौण्डयम् इयात् भूडेलुं थाय छे मुण्डित होता है ॥२८॥

28. The man on whose head, in dreams grow bamboo and other shrubs, creepers and other similar herbage and in whose hair birds hide, or who has his head clean shaven,

गृध्रोल्कश्वकाकाद्यैः स्वप्ने यः परिचार्यते ।

रक्षःप्रेतपिशाचस्त्रीचण्डालद्रविडान्ध्रकैः ॥२९॥

स्वप्ने स्वप्नभां स्वप्नमें, य जे जो, गृध्र-ग्रीध्र गिद्ध, उल्क-ध्रुव उलू, श्व-कुतल कुत्ते, काकाद्यै अने डागडा वगेरेथी और कौए आदिसे, रक्ष-प्रेत-पिशाच- तथा राक्षस-प्रेत-पिशाच तथा राक्षस-प्रेत-पिशाच, स्त्री-स्त्री स्त्री, चण्डाल-थ डाल चाण्डाल, द्रविड-द्रविड, आन्ध्रकै छे अध्रवासीथी या आन्ध्रकोंसे, परिचार्यते घेराय छे घेरा लिया जाता है ॥ २९ ॥

29. or the man that is surrounded in dreams by vultures, owls, dogs, crows, and such other birds or by demons, shades, ghosts, women, untouchables, Dravidas and Andhrakas,

वंशवेप्रलतापाशतृणकण्टकसङ्कटे ।

संसज्जति हि यः स्वप्ने यो गच्छन् प्रपतत्यपि ॥३०॥

स्वप्ने स्वप्नभां स्वप्नमें, य जे जो, वंश-वेत्र-वास-वेत्र वास-वेत्र, लतापाश-लतापाश लताजाल, तृण-कण्टक-थासअने डाटावाणा तृण और काटोंवाले,

२९. द्रविडान्ध्रकै - द्रविडान्ध्रकै (क ख घ ज झ ङ त थ)

३०. संसज्जति-प्रसुद्धति (घ च ङ थ ध)

॥ गच्छन्-लगति (ङ थ ध)

॥ प्रपतति-प्रलगति (क.)

सङ्कटे गहन प्रदेशभां गहन प्रदेशमें, संसर्जति सपदाय छे फंस जाता है, गच्छन् अने आलतां आलतां और चलते हुए, प्रपतति अपि पडी अथ छे गिर पड़ता है ॥ ३० ॥

30. or the man that is caught in the meshes of bamboo, wild grass, creepers ropes, grass or thorns, or the man that in dreams while walking falls down;

भूमौ पांशूपधानायां चलीके वाऽथ भस्मनि ।
श्मशानायतने श्वश्रे स्वप्ने यः प्रपतत्यपि ॥३१॥

स्वप्ने स्वप्नभां स्वप्नमें, य जे जो, पांशूपधानायाम् धूणना ढगलावाणी धूलके ढेरसे युक्त, भूमौ भूमि उपर भूमिमें, चलीके राइडा उपर बत्मीकमें, भस्मनि राभभां भस्ममें, श्मशान-आयतने श्मशान-भूमिभां श्मशान भूमिमें, अथ वा छे या, श्वश्रे अपि आऽभां गढुमें, प्रपतति पडी अथ छे गिर पड़ता है ॥३१॥

31 or who in dreams falls on the ground or on a heap of dust or on an ant-hill or into ash or on a cremation ground or on a mound or into a pit;

कलुषेऽम्भसि पङ्के वा कूपे वा तमसाऽऽवृते ।
स्वप्ने मज्जति शीघ्रेण स्रोतसा हियते च यः ॥३२॥

स्वप्ने स्वप्नभां स्वप्नमें, यः जे जो, कलुषे डोभा मलिन, अम्भसि पाणीभां जलमें, पङ्के वा डाइवभां कीचड़में, तमसा अथवा अंधाराथी या अंधेरेसे, आवृते छवाथेला व्याप्त, कूपे कूपाभां कुएमें, य जे जो, मज्जति डूबी अथ छे डूब जाता है, शीघ्रेण अने अऽपथी पड़ेता और वेगसे बहनेवाले, स्रोतसा च भ्रवाऽथी स्रोतसे, हियते तथार्थ अथ छे बहा दिया जाता है ॥३२॥

32 or the man that in dreams dips in dirty waters, slush, or in a

३१. प्रपतत्यपि-प्रविशत्यपि (क घ, ज त थ.)

३२ हियते-नीबते (ध.)

dark well, or is carried away by a swift flowing stream;

स्नेहपानं तथाऽभङ्गः प्रच्छर्दनविरेचने ।
हिरण्यलाभः कलहः स्वप्ने बन्धपराजयौ ॥३३॥

स्वप्ने स्वप्नर्भा स्वप्नमें, स्नेहपानम् जेने स्नेह-
पान जिसको स्नेहपान, अभ्यङ्ग मादीस मालिश, प्रच्छ-
र्दन- उधटी वमन, विरेचने अने विरेचन थाय छे
विरेचन होते हैं, हिरण्यलाभ. तथा सुवर्णमे। लाभ
भाय छे एवं सुवर्णलाभ होता है, कलह. अने उल्लस
कलह, तथा बन्ध- पराजयौ अ धन तेमज पराजयन्ती
प्राप्ति भाय छे बन्ध एवं पराजयकी प्राप्ति होती है ॥३३॥

33. or the man, that in dreams
drinks unctuous substances or ununcts
himself or vomits or purges, finds gold,
quarrels or is bound or defeated;

उपानद्युगनाशश्च प्रपातः पादचर्मणोः ।
हर्षः स्वप्ने प्रकुपितैः पितृभिश्चावभर्त्सनम् ॥३४॥

स्वप्ने स्वप्नर्भा स्वप्नमा, उपानद्-युग जेना अ-ने
जेडाने। जिसके दोनों जूतोंका, नाश नाश थाय छे
नाश होता है, पादचर्मणो जेना अने पगन्ती यामडी
जिसके दोनों पैरोंकी चमडी, प्रपातः च उतरती अथ छे
उतर जाती है, हर्षः अने जेने हर्ष और जिसको हर्ष,
प्रकुपितैः तथा गुस्से थयेला और कुपित, पितृभि च
पितृओंकी पितरोंसे, अवभर्त्सनम् तिरस्कार तिरस्कार
प्राप्त होते हैं ॥३४॥

34. or the man, that loses his pair
of sandals or the skin of whose feet
falls off in dreams, or who feels delight
or sees his ancestor in enraged mood
threatening him,

- ३४ प्रपातः पादचर्मणो—प्रयातु पाद्युचर्मणो (थ)
,, पादचर्मणो—पाद्युचर्मणो (क. ख. घ. ङ)
,, पाद—पद (च.)
,, पाद—पाङ्ग (त. थ.)

दन्तचन्द्रार्कनक्षत्रदेवतादीपचक्षुषाम् ।
पतनं वा विनाशो वा स्वप्ने मेदो नगस्य वा ॥३५॥

स्वप्ने स्वप्नर्भा स्वप्नमें, दन्त- जे दात जो दात,
चन्द्र- चंद्र, अर्क- सूर्य, नक्षत्र- नक्षत्र नक्षत्र,
देवता- देवता देवता, दीप- दीप, चक्षुषाम् तथा
आंजोना तथा आंखोके, पतनम् पात पतन, विनाशः
के विनाशने या विनाशको, नगस्य अथवा पर्वतना
या पहाडके, मेदः वा क्षटवाने लुथे छे फट जानेको
देखता है ॥ ३५ ॥

35 or the man, who sees in his
dreams the fall of either his teeth, or
of the sun or the moon, stars, gods,
lamps, or his eyes, or their destruction
or the breaking of a mountain,

रक्तपुष्पं वनं भूमिं पापकर्मालयं चिताम् ।
गुहान्धकारसंवाधं स्वप्ने यः प्रविशत्यपि ॥३६॥

स्वप्ने स्वप्नर्भा स्वप्नमें, य अपि जे जो, रक्त-
पुष्पम् लाल फूलवाला लाल फूलोंवाले, वनम् वनर्भा
वनमें, भूमिम् पृथ्वीर्भा भूमिमें, पाप- कर्म- आलयम्
पाप कर्मवाला स्थानर्भा पाप कर्मके स्थानमें, चिताम्
चितार्भा चितामें, गुहान्धकारसंवाधम् गुहाना अ धकार
जेवा कष्टकारक स्थानर्भा गुफाके अन्धकार जैसे कष्टदायक
स्थानमें, प्रविशति प्रवेश करे छे प्रविष्ट होता है ॥३६॥

36. or the man, who dreams of
entering into a forest of red-flowers,
or the earth or a place of sin, or the
funeral pyre or a cave full of awful
darkness;

रक्तमाली हस्तबुधैर्दिग्वासा दक्षिणां दिशम् ।
दारुणामटवीं स्वप्ने कपियुक्तेन याति वा ॥३७॥

स्वप्ने स्वप्नर्भा स्वप्नमें, रक्तमाली लाल मालावाला,
दिग्वासा. नग्न नगा, उच्चै. अने

३५. दन्तचन्द्रार्कनक्षत्र—चन्द्रताराकनक्षत्र (घ. फ.)
,, देवतादीप—दीपदेवत (ग.)
३७. कपियुक्तेन याति—कपियुक्तःप्रवाति (घ.)

भोटेथी और जोरसे, हसन् हसता हसता हुआ, कपि-युक्तेन (यानेन) ने वानर जोड़े ल वाहनथी जो जोते हुए वानरवाले वाहनसे, दक्षिणाम् दक्षिणम् दक्षिण, दिशाम् दिशां दिशामे, दारुणाम् अटवीम् वा अथवा भयं-कर वनम् या भयंकर वनमें, याति अथ छे जाता है ॥३७॥

37. or the man, who in his dreams goes towards the south wearing garlands of red flowers, laughing loud and naked, or goes into a fearful forest in a carriage driven by a monkey;

काषायिणामसौम्यानां नशानां दण्डधारिणाम् ।
कृष्णानां रक्तनेत्राणां स्वप्ने नेच्छन्ति दर्शनम् ॥३८॥

स्वप्ने स्वप्नमां स्वप्नमें, काषायिणाम् जेरुआ वस्त्र धारण करनार कषायवस्त्रधारी, असौम्यानाम् असौम्य असौम्य, नशानाम् नशे नश, दण्डधारिणाम् दण्डधारी दण्डधारी, कृष्णानाम् कृष्ण वस्त्रना काले, रक्तनेत्राणाम् अने लाल नेत्रोवाणा पुरुषोतु और लाल नेत्रोवाले पुरुषोंका, दर्शनम् दर्शन दर्शन, न इच्छन्ति देखे छे छे मानता नथी परंतु ने तेओने लुओ छे लोग इष्ट नहीं मानते, परन्तु जो उनको देखता है ॥ ३८ ॥

38. Or the man, who sees in his dreams people wearing brown clothes or cruel looking men, naked men or those carrying staves, black men or men with blood-shot eyes, all of which are undesirable sights,

कृष्णा पापा निराचारा दीर्घकेशनखस्तनी ।
विरागमात्यवसना स्वप्ने कालनिशा मता ॥३९॥

(स्वप्ने अने स्वप्नमां और स्वप्नमे), कृष्णा कृष्ण देखवाणी काली, पापा पापी पापिनी, निराचारा आचार-हीन दुराचारिणी, दीर्घकेश- लंबा केश लंबे केश,

नख-स्तनी नख अने स्तनवाणी नख और स्तनों वाली, विराग-मात्य-वसना अतिशय लाल भाणा अने अतिशय लाल वस्त्रवाणी भी अस्यन्त लाल रंगकी माला और अत्यन्त लाल वस्त्र धारण की हुई थी, कालनिशा काल-रात्रि समान कालरात्रि समान, मता मानी छे तेने ने लुओ छे तेनु अनिष्ट भाय छे मानी गई है जसे जो देखता है उसका अनिष्ट होता है ॥३९॥

39. or the man, that sees in his dreams a woman who is black, sinful and unclean with long hair, nails, and breasts, wearing very red garlands and clothes and who is like the very night of destruction;

इत्येते दारुणाः स्वप्ना रोगी यैर्याति पञ्चताम् ।
अरोगः संशयं गत्वा कश्चिदेव प्रमुच्यते ॥४०॥

इति आभ इस प्रकार, एते आ वे, दारुणाः दारुण दारुण, स्वप्नाः स्वप्नो छे स्वप्न है, यैः नेनाथी जिनसे, रोगी रोगी रोगी, पञ्चताम् पञ्च मृत्युको, याति पाओ छे प्राप्त होता है, अरोगः अने नीरोगी और स्वस्थ, संशयम् संशयमां संशयको, गत्वा पडी प्राप्त हो कर, कश्चि एव कोई ही, प्रमुच्यते छुटी शके छे बचने पाता है ॥ ४० ॥

40. The man who percieves such fearful dreams, if he be ailing, will die. If he is in good health he will be afflicted with such diseases as from which only a few can escape.

स्वप्नदर्शनं कथं भवति—

मनोबहानां पूर्णत्वाद्दोषैरतिबलैस्त्रिभिः ।
स्रोतसां दारुणान् स्वप्नान् काले पश्यति दारुणे ॥४१॥

अतिबलै अतिशय अणवान अति बलवान, त्रिभिः त्रये तीनों, दोषैः दोषोथी दोषों द्वारा, मनोबहानाम् मनोबहु मनोबहु, स्रोतसाम् स्रोतोनी स्रोतोंके, पूर्ण-

३८. नेच्छन्ति-नेच्छति (त.)

३९. पापा निराचारा-पापाननाचारा (च. घ.)

४० प्रमुच्यते-विमुच्यते (घ त)

४१ काले पश्यति दारुणे-काले पश्यति दारुणात् (ख. त.)

त्वात् पूर्णताने लक्ष्मि पूर्ण होनेसे, दारुणे दारुण्य दारुण,
काले काले समयमें, दारुणान् रोगी लक्ष्मि रोगी
दारुण, स्वप्नान् स्वप्ने स्वप्नोको, पश्यति लुब्धे छे
देखता है ॥४१॥

41 As the channels of the mind
are filled with the highly vitiated
triad of humours, when the fatal time
approaches, the man sees these fearful
dreams.

नातिप्रसुप्तः पुरुषः सफलानफलांस्तथा ।
इन्द्रियेशेन मनसा स्वप्नान् पश्यत्यनेकधा ॥४२॥

न नातिप्रसुप्तः गाढ निद्रामां न होय शैवे। गाढ
निद्रामें न हो ऐसा, पुरुष पुरुष पुरुष, इन्द्रिय-ईशेन
इन्द्रियेशेना अधिष्ठाता इन्द्रियोके अधिष्ठाता, मनसा
मन पड़े मनके जुरिए, अनेकधा अनेक प्रकारे अनेक
प्रकारसे, सफलान् सफल, तथा अने और,
अफलान् निष्फल, स्वप्नान् स्वप्नो स्वप्नोको,
पश्यति लुब्धे छे देखता है ॥४२॥

42 When the man is not in pro-
found sleep, he perceives with the
mind which is the lord of senses,
many kinds of dreams, of which some
become fruitful and some not.

स्वप्नमेदाः—

दृष्टं श्रुतानुभूतं च प्रार्थितं कल्पितं तथा ।
भाविकं दोषजं चैव स्वप्नं सप्तविधं विदुः ॥४३॥

दृष्टम् अर्थे लुब्धे दृष्ट, श्रुत-सांभोगैश्च श्रुत, अनु-
भूतम् च अनुभूत अनुभूत, प्रार्थितम् प्रार्थित (आर्क्ष-
क्षित) प्रार्थित, तथा कल्पितम् (कल्पे लुब्धे) एव कल्पित,
भाविकम् भाविसूत्रक भाविक, दोषजम् च अने
दोषज और दोषज, एवम् सप्तविधम् अथ सात
प्रकारानुं इस प्रकार सात प्रकारके, स्वप्नम् स्वप्ने स्वप्न,
विदुः आचार्यो लुब्धे छे आचार्य मानते है ॥४३॥

४२. सफलानफलास्तथा—सफलानफलानपि (क) घ.)।

„ पुरुष सफलानफलास्तथा—पुरुषोऽफलानफलवतस्तथा (ग)

43 Dreams are known to be of
seven kinds:—those pertaining to things
that are seen, heard, experienced,
pictured from inner desires, created
by the fancy and things that presage
the coming good or evil, and lastly
dreams that are born of morbid
humours

अल्पफला महाफलाश्च स्वप्ना —

तत्र पञ्चविधं पूर्वमफलं भिषगादिशेत् ।
दिवास्वप्नमतिह्रस्वमतिदीर्घं च बुद्धिमान् ॥४४॥

तत्र तेभां उनमें, बुद्धिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्,
भिषक् वै वैद्य, पूर्वम् पहलेका प्रथम, पञ्चविधम् पांच
प्रकारना स्वप्नने पांच प्रकारके स्वप्नको, दिवास्वप्नम्
दिवसे आवेक्षा स्वप्नने दिनमें आये स्वप्नको, अति-
ह्रस्वम् तेभ्यः अल्प टूंडा बहुत छोटे, अति दीर्घम् च
अने अल्प लंबा स्वप्नने और बहुत बड़े स्वप्नको,
अफलम् इत्थं रहित अफल, आदिशेत् उल्लेखु कहे ॥४४॥

44. The wise physician should re-
gard the first five of them as fruitless
as also those born of day-sleep, and
those that are either too short or too
long

दृष्टः प्रथमरात्रे यः स्वप्नः सोऽल्पफलो भवेत् ।
न स्वपेद्यं पुनर्दृष्ट्वा स सद्यः स्यान्महाफलः ॥४५॥

प्रथमरात्रे रात्रिना प्रथम भागमां रात्रिके प्रथम
भागमें, यः जे जो, स्वप्नः स्वप्ने स्वप्न, दृष्ट अर्थे
होय देखा गया हो, सः ते वह, अल्पफलः अल्प
फलवाला अल्प फलवाला, भवेत् थाय छे होता है,
यम् दृष्ट्वा अने जे लोभने मनुष्य ले और जिसको
देख कर मनुष्य यदि, पुनः इरीथी फिर, न स्वपेद्यं सूध
न लय तो सो न जाय तो, सः ते वह, सद्यः तत्तत्
शीघ्र, महाफल. महाफल देनाई महाफलवाला, स्यात्
थाय छे होता है ॥४५॥

४४. च बुद्धिमान्—तथैव च (क. ख. घ त ध.)

४५. अल्पफल—अल्पफल (घ)

45. The dream that is dreamt in the first part of the night has only a small degree of fulfilment. But having dreamt, if a man does not sleep again, it gets immediately fulfilled with great consequences.

अकल्याणमपि स्वप्नं दृष्ट्वा तत्रैव यः पुनः ।
पश्येत् सौम्यं शुभाकारं तस्य विद्याच्छुभं फलम् ॥४६॥

यः जे जो अकल्याणम् अशुभ अशुभ, स्वप्नम् स्वप्न स्वप्नको, दृष्ट्वा अपि देखीने पण देख कर भी, तत्र एव ते जे रात्रिमे उसी समय, पुनः डरीथी फिर सौम्यम् सौम्य सौम्य, शुभाकारम् अने शुभ आकार-वाण स्वप्न शुभ आकारवाला स्वप्न, पश्येत् ज्ये छे देखता है, तस्य तेने उसको, शुभम् शुभ शुभ, फलम् फल प्राप्त थाय छे फल प्राप्त होता है, विद्यात् अथ अशुभुं ऐसा जानना चाहिए ॥४६॥

46. But if a man, having seen in dream inauspicious things, sees in it again good and auspicious things, its fruits are to be regarded as good

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकः—

पूर्वरूपाण्यथ स्वप्नान् य इमान् वेत्ति दारुणान् ।
न स मोहादसाध्येषु कर्माण्यारभते भिषक् ॥४७॥

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोक. उपसंहारने। श्लो३ छे उपसंहारका श्लोक है कि, यः भिषक् जे वैद्य जो वैद्य, पूर्वरूपाणि पूर्वरेपे। पूर्वरूपोंको, अथ अने और, इमान् आ इन, दारुणान् अथ कर भयंकर, स्वप्नान् स्वप्नाने स्वप्नोंको, वेत्ति अथ छे जानता है, सः ते वह, असाध्येषु असाध्य रोगोंमां असाध्य रोगोंमें, मोहात् भूल आर्ध मोहसे, कर्माणि चिकित्सा चिकित्साको, न आरभते शरु करते। नहीं आरंभ करता ॥ ४७ ॥

४६. सौम्यं—सौम (ड.)

Here is a recapitulatory verse:—

47. The physician who knows these premonitory symptoms and the science of oneirology, specially with reference to grave dreams, will never begin treatment of an incurable case by mistake.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रियस्थाने
पूर्वरूपीयमिन्द्रियं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रिय स्थाने इन्द्रियस्थान विषे इन्द्रिय स्थानमें, पूर्वरूपीयम् इन्द्रियम् पूर्वरेपीय इन्द्रिय पूर्वरूपीय इन्द्रिय, नाम नामने। नामका, पञ्चमः पांचमो पाचवॉ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥५॥

5. Thus in the section on the Sensorial Prognosis, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka the fifth chapter entitled 'The sensorial prognosis by the examination of premonitory symptoms' is completed.

षष्ठोऽध्यायः ।

छठो अध्याय अध्याय छट्टा Chapter VI

कतमानिशरीरेन्द्रियोपक्रमः—

अथातः कतमानिशरीरीयमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः १

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः इवे अली थी अब आगे, कतमानिशरीरीयम् इन्द्रियम् 'कतमानिशरीरीय इन्द्रिय' नामना

अध्यायुं 'कतमानिशरीरीय इन्द्रिय' नामके अध्यायका, व्याख्यास्वाम व्याख्यान करशु व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषेण इस विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स्व कहेलु छे कहा हे ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The sensorial prognosis with reference to Certain types of Patients'

2. Thus declared the worshipful Atreya

यानि व्याधिमन्ति शरीराणि वैद्यैरसाध्यत्वात् परिहर्तव्यानि—

कतमानि शरीराणि व्याधिमन्ति महामुने ।

यानि वैद्यः परिहरेद्येषु कर्म न सिद्ध्यति ॥ ३ ॥

महामुने हे महामुनि । हे महामुनि । येषु जेओमां जिनमें, कर्म चिकित्सा चिकित्सा, न सिद्ध्यति सिद्ध यती नथी सिद्ध नही होती, व्याधिमन्ति ओवा व्याधिवाणां ऐसे व्याधिवाले, कतमानि कथां कौनसे, शरीराणि शरीरां छे शरीर हैं, यानि जेओने। जिनको, वैद्य वैद्ये वैद्य, परिहरेत् त्याग करवे। ओछेओ त्याग करे ॥ ३ ॥

3. 'O, great sage' who are the ailing persons that a physician should not undertake to treat, seeing that no treatment is of any avail in such cases?"

इत्यात्रेयोऽग्निवेशेन प्रश्नं पृष्टः सुदुर्वचम् ।

आचक्षे यथा तस्मै भगवांस्तन्निबोधत ॥ ४ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार अग्निवेशेन अग्निवेशथी जगिनवेश द्वारा, सुदुर्वचम् सारी पेठे कठिन अतिकठिन,

४ इत्यात्रेयोऽग्निवेशेन प्रश्नं पृष्ट सुदुर्वचम्-इत्याग्निवेशेन गुरु प्रश्नं पृष्ट पुनर्वचुः (च द घ)

५ सुदुर्वचम्-पुनर्वचुः (क.)

६ निबोधत-निबोध मे (ख.)

प्रश्नम् प्रश्न प्रश्नके, पृष्टः पूछायेला पूछे जाने पर, भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, तस्मै यथा तेने जे प्रभाषे उसे जैसा, आचक्षे कहेली देभाष्यु उपदेश किया, तव ते वह, निबोधत ध्यानपूर्वक सांभलो ध्यानसे सुनिये, ॥४॥

4 On being asked this most difficult of questions by Agnivesa, what the worshipful Atreya declared to him, the same do you hear.

यस्य वै भाषमाणस्य रुजत्यूर्ध्वमुरो भृशम् ।
अन्नं च च्यवते भुक्तं स्थितं चापि न जीर्यति ॥५॥
बलं च हीयते शीघ्रं तृष्णा चातिप्रवर्धते ।
जायते हृदि शूलं च तं भिषक् परिवर्जयेत् ॥६॥

भाषमाणस्य वै भाषण करते हुए, यस्य जेने जिनकी, ऊर्ध्वम्-उरः छातीना उपला भागमा छातीके ऊर्ध्व भागमें, भृशम् भूष अत्यन्त, रुजति व्यथा थाय छे व्यथा होती है, भुक्तम् अने आधेनुं और खाया हुआ, अन्नम् च अन्न अन्न, च्यवते वमन थर्ध नीकणी अथ छे पमन हो कर निकल जाता है, स्थितम् अपि च अने उदरमा रही अथ तो पशु और जठरमें ठहरने पर भी, न जीर्यति पचतु नथी पचता नहीं बलम् च जेनु अण बल, शीघ्रम् जल्दीथी जल्दीसे, हीयते क्षीण थाय छे क्षीण होता है, तृष्णा च तरस प्यास, अतिप्रवर्धते अति वर्धी अथ छे अधिक बढ़ती है, हृदि अने जेना हृदयमा और जिसके हृदयमें, शूलम् च शूल शूल, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, तम् तेने उमको भिषक वैद्ये वैद्य, परिवर्जयेत् तच्छे वैद्ये ओछेओ छोड़ दे ॥५-६॥

5-6 That man who feels great pain in the upper region of his chest while speaking, who vomits the food eaten and whose ingested food is not dige-

५. भुक्त-अपक्वम् (द फ)
६. बलं च हीयते शीघ्रम्-बल च हीयते दम्य (ख. घ. ङ.)
७. चातिप्रवर्धते-चासिप्रवर्धते (घ. ङ.)

sted even if retained, whose strength wanes quickly, in whom thirst increases excessively and in whose cardiac region pain is born, him should the physician avoid.

हिक्का गम्भीरजा यस्य शोणितं चातिसार्यते ।
न तस्मै मेषजं दद्यात् स्मरन्नात्रेयशासनम् ॥७॥

बल नैनी जिसे, हिक्का होइती हिक्का, गम्भीरजा नाभिधी उत्पन्न थई होय छे नाभिसे आती है, बल नैने जिसको, शोणितम् च होइती रफके, अतिसार्यते आउआर्मा पडतुं होय छे रक्त दस्त आते हैं, तस्मै तेने उसे, आत्रेयशासनम् आत्रेयनी आत्रेयानुं आत्रेयके उपदेशका, स्मरन् स्मरन् कुरीने स्मरण करते हुए, मेषजम् औषध औषध, न दद्यात् आपवु न ओछे ओ नहीं देनी चाहिए ॥७॥

7. If a patient, who is affected with a deep hiccup, develops diarrhea with hemorrhage, him should the physician not treat, remembering the directions of Atreya.

आनाहश्चातिसारश्च यमेतौ दुर्बलं नरम् ।
व्याधितं विशतो रोगौ दुर्लभं तस्य जीवितम् ॥८॥

आनाह च आनाह आनाह, अतिसारः च अने अतिसार और अतिसार, एतौ ओ ओ ये दोनों, रोगौ शोओ रोग, यम् नै जिसे, दुर्बलम् दुर्बलम् दुर्बल, व्याधितम् तथा व्याधियुक्त तथा रोगी, नरम् पुरुषने मनुष्यको, विशतः थाय छे होते हैं, तस्य तेनु उसका, जीवितम् अथवा जीना, दुर्लभम् दुर्लभ छे कठिन है ॥८॥

8. If a debilitated patient develops abdominal distention and diarrhoea, his life is difficult to save

७. मेषजम्-औषधम् (ग.)

८. स्मरन्नात्रेयशासनम्-आत्रेयवचनं स्मरन् (ग.)

८. आनाहश्चातिसारश्च यमेतौ दुर्बलं नरम्-आनाहश्चातितृष्णा च कश्चित् वसुभौ वृशम् (च)

आनाहश्चातितृष्णा च यमेतौ दुर्बलं नरम् ।
विशतो विजहत्येनं प्राणा नातिचिरात्नरम् ॥९॥

आनाहः च आनाह आनाह, अतितृष्णा च अने अतितृष्णा और अतितृष्णा, एतौ ओ ओ ये दोनों, यम् दुर्बलम् नै दुर्बलम् जिस दुर्बल नरम् मनुष्यने मनुष्यको विशतः थाय छे होते हैं, एनम् नरम् ते मनुष्यने उस मनुष्यको, प्राणाः प्राणो प्राण, न अति चिरात् थोडा समयमां न जल्दी ही, विजहति तत्र दे छे छोड़ देते हैं ॥९॥

9. If constipation and excessive thirst make their entry into an already weakened man, life deserts him ere long.

ज्वरः पौर्वाह्निको यस्य शुष्ककासश्च दारुणः ।
बलमांसविहीनस्य यथा प्रेतस्तथैव सः ॥१०॥

बल- अथ बल, मांस- तथा मांस तथा मांससे, विहीनस्य क्षीण अथवा हीन, यस्य नैने, जिसको, पौर्वाह्निकः द्विपञ्चमा पूर्वा भागमा दिनके पूर्व भागमें, ज्वरः ताव आवे ज्वर हो, दारुण अने अत्यन्त और दारुण, शुष्ककासः च सूखी आंसी थाय शुष्क खासी हो, सः ते वह, यथा नैवे जैसा, प्रेतः प्रेत होय मृत है, तथा तेवे वैसा, एव न छे ही है ॥१०॥

10. If dry severe cough affects the man who suffers from fever in the forenoon and is devoid of strength and flesh, he is to be regarded as verily dead.

यस्य मूत्रं पुरीषं च प्रयितं संप्रवर्तते ।
निरुष्मणो जठरिणः श्वसनो न स जीवति ॥११॥

९ आनाहश्चातितृष्णा च यमेतौ दुर्बलं नरम् आनाह-अथ तृष्णा च कश्चित् वसुभौ वृशम् (च द)

१० ज्वरः पौर्वाह्निको यस्य शुष्ककासश्च दारुणः-ज्वरो बन्धा-परादे तु शुष्ककासश्च दारुणः (ग.)

, एतच्छ्लोकानन्तरम्-ज्वरो यस्वापरादे तु शुष्ककासश्च दारुणः। बलमांसविहीनस्य यथा प्रेतस्तथैव सः इत्यधिकः पाठः (ब. च. ड.) पुस्तकेषु ।

निरूप्यमाण मृदाश्लिवाणा ऊष्मारहित यस्य नो
जिस जठरिणः ७१२ रेग्रीनु उदररोगीका, सूत्रम् भूत्र
धाटु आदे छे सूत्र घट्ट आता है, पुरीषम् च अने
भण और पुरीष, ग्रथितम् गृह्यते गयेल ग्रन्थियुक्त,
सप्रवर्तते नीडुगे छे निकलता है, स ते वह, शसन-
श्वसरोगी यतां श्वासपीडित होने पर न जीवति भवते।
नभी जीवित नहीं रहता ॥१॥

11. If a patient with abdominal dis-
ease with subnormal temperature, who
passes condensed urine and hardened
stools, develops dyspnea, he does not
survive.

श्वयथुर्यस्य कुक्षिस्थो हस्तपादं विसर्पति ।
शक्तिसङ्घं स संक्लेश्य तेन रोगेण हन्यते ॥१२॥

यस्य नेना जिसका, कुक्षिस्थ. पेट परने। उदर पर
हुआ, श्वयथुः सोओ शोथ, हस्तपादम् हाथ पगभां हाथ
पैरमें, विसर्पति प्रसरे छे फैलने लगता है, सः ते वह,
शक्तिसङ्घं सगां वहालांओने बन्धुबाधवोको, संक्लेश्य
पीडा आपीने पीडा पहुंचा कर, तेन ते उसी, रोगेण
रोगी रोगसे, हन्यते मृत्यु पाये छे मारा जाता है ॥१२॥

12 The patient, whose abdominal
edema spreads to his feet and hands,
causes great anguish to his relations
and dies of the same disorder.

श्वयथुर्यस्य पादस्थस्तथा स्रस्ते च पिण्डके ।
सीदतश्चाप्युमे जङ्घे तं भिषक् परिवर्जयेत् ॥१३॥

यस्य नेना जिसे, पादस्थ. पग पर पैरों पर,
श्वयथु सोओ होय सूजन हो, तथा- पिण्डके पिंडीओ
पिण्डलियों स्रस्ते च शिथिल थर्ध गर्ध होय क्षियल हों,
उमे जङ्घे च अने अन्ने ७थाओभां और दोनों जघायें,
सीदत पीडा यती होय अवसज हों, तस्य तेने उसे,
भिषक् वैद्य वैद्य, परिवर्जयेत् तछ देवे। ओर्धओ छोड
दे ॥१३॥

13 If the man has edema in the
feet and his calves are flaccid and
there is pain in both the shanks, the
physician should avoid him

शूनहस्तं शूनपादं शूनगुह्योदरं नरम् ।
हीनवर्णबलाहारमौषधैर्नोपपादयेत् ॥१४॥

शूनहस्तम् नेना हाथपर सोओ होय हाथकी सूजन-
वाले, शूनपादम् नेना पगपर सोओ होय पैरकी सूजन-
वाले, शून- गुह्योदरम् नेना गुह्य तेमण उदरपर सोओ
होय गुह्य और उदरकी सूजनवाले, हीन तथा क्षीण
थयेल तथा हीन, वर्णबलाहारम् वधु, भल अने आहार-
वागे। होय वर्ण, बल और आहारवाले, नरम् ते रेग्रीने
मनुष्यको, औषधैः औषध औषध, न उपपादयेत्
आपवां न ओर्धओ नहीं देना चाहिए ॥१४॥

14 If the man of poor complexion,
vitality and digestive power, develops
swelling in the hands, feet, genitals
and the abdomen, he should not be
given treatment.

उरोयुक्तो बहुश्लेष्मा नीलः पीतः सलोहितः ।
सततं च्यवते यस्य दूरात्तं परिवर्जयेत् ॥१५॥

यस्य नेना जिसका, उरोयुक्तः छातीमां थोथेओ
छातीमें लगा हुआ, नीलः नीला, पीतः पीला, सलोहितः
धोहीभ्रहित रक्तयुक्त, पीतः तथा पीला तथा पीला,
बहु- श्लेष्मा धरो। ध्र वहुतसा कफ, सततम् सतत
निरन्तर, च्यवते नीडुगे छे निकलता रहता है, तस्य
तेने उसको, दूरात् दूरथी दूरसे ही, परिवर्जयेत् तओवे।
ओर्धओ त्याग दे ॥१५॥

15. One who constantly expectorates
from his chest copious quantities of
phlegm which is tinged blue or yellow
or with blood, should be avoided
from a distance.

दृष्टरोमा सान्द्रमूत्रः शूनः कासज्वरार्दितः ।
क्षीणमांसो नरो दूराद्दृश्यो वैद्येन जानता ॥१६॥

दृष्टरोमा उर्ध्वां थयेलां रुंवाडावाणो। रोमहर्षयुक्त,
सान्द्रमूत्र. धृष्ट मूत्रवाणो। घट्ट मूत्रवाला, शूनः शैथ-
युक्त शोधयुक्त, कासज्वरार्दित उधरस अने तावथी
पीडायेला कास और ज्वरसे पीडित, क्षीणमांस तथा
क्षीणमांस वाणो। क्षीणमांसवाला, नर पुरुष मनुष्य,
जानता अलुकार समझदार, वैद्येन वैद्ये वैद्यको, दूरात्
दूरथी दूरसे ही, वर्ज्यः तज्ज्वे जेष्ठये छोड़ देना
चाहिए ॥१६॥

16. The emaciated man who de-
velops horripilation, and thickened urine,
and is afflicted with cough and
fever, should be avoided from afar by
the wise physician

त्रयः प्रकुपिता यस्य दोषाः कष्टाभिलक्षिताः ।
कृशस्य बलहीनस्य नास्ति तस्य चिकित्सितम् ॥१७॥

यस्य जे जिस, कृशस्य कृश कृश, बलहीनस्य तथा
अजनी रहित पुरुषना तथा बलसे रहित पुरुषके, कष्ट-
अभिलक्षिता. कृशसाध्यपणुथी अणुला कृच्छ-
साध्यतासे ज्ञात हुए, त्रयः त्रय तीन, दोषा. दोषो
दोष, प्रकुपिता प्रकोप पाभ्या होय छे प्रकुपित हुए हैं,
तस्य तेनी उसकी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा,
न अस्ति नहीं है ॥ १७ ॥

17. If in an extremely emaciated and
weakened man, there arises tridiscor-
dance of humors of a formidable
character, there is no treatment for
him.

ज्वरातिसारौ शोफान्ते श्वयथुर्वा तयोः क्षये ।
दुर्बलस्य विशेषेण नरस्यान्ताय जायते ॥ १८ ॥

१६. शून शुष्क. (च. ध.)

१७. कष्टाभिलक्षिताः—कोष्ठेऽभिलक्षिता (घ. च. ड. व. ङ. क.)

” ” —कृशाभिलक्षिता. (घ.)

१८. जायते—कल्पते (ख. ग.)

शोफान्ते सोफाने अन्ते सूजन मिटने पर, ज्वरा-
तिसारौ ज्वर अने अतिसार ज्वर और अतिसार,
तयो. क्षये अथवा तेयो भटता अथवा उनके मिटने
पर, श्वयथु वा सोफे ये शोध हो तो वह, दुर्बलस्य
दुर्बला दुर्बल, नरस्य मनुष्यना मनुष्यके, विशेषेण
भास करीने विशेषतः, अन्ताय अन्त भाटे मृत्युके
लिए, जायते थाय छे होता है ॥१८॥

18. If in an extremely debilitated
patient there occur fever and diarrhoea
as sequela of edema or edema as
sequela of these two, he comes to
his end.

पाण्डुरश्च कृशोऽत्यर्थं तृष्णयाऽभिपरिप्लुतः ।
डम्बरी कुपितोच्छ्वासः प्रत्याख्येषो विजानता ॥१९॥

पाण्डुरः पांडुरेगी पाण्डु वर्णवाला, अस्यर्थम् अने
अतिशय अति, कृशः दुर्बलो कृश, तृष्णया तरसथी
तृष्णासे, अभिपरिप्लुतः अलु पीडायेला अधिक पीडित,
डम्बरी स्तम्भ आंणे जेना स्तम्भ दृष्टिवाला, कुपित-
उच्छ्वास च अने प्रकोप पाभेला उच्छ्वासवाणो।
मनुष्य और ऊर्ध्ववासपीडित मनुष्य, विजानता अलु-
कार वैद्यथी विज्ञ वैद्यको, प्रत्याख्येषः तज्ज्वे येअ
छे परित्याग करने योग्य है ॥१९॥

19. If an extremely emaciated man
suffering from anemia develops exces-
sive thirst, rigidity of sight and high-
tened respiration, he must not be
treated by the wise physician.

हनुमन्याग्रहस्तृष्णा बलहासोऽतिमात्रया ।
प्राणाश्चोरसि वर्तन्ते यस्य तं परिवर्जयेत् ॥ २० ॥

यस्य जेने जिसके, हनु-मन्या-ग्रहः हनुमह
मन्याग्रह हनुग्रह मन्याग्रह, तृष्णा तरस तृषा, अति-
मात्रया अने अति प्रमाणां और अतिशय, बलहासः

१९. पाण्डुरश्च—पाण्डुरः (ग. ड. ङ.)

” अभिपरिप्लुतः—अतिपरिप्लुतः (च.)

जलनी क्षीणता होय बलकी हानि हो, प्राणा च अने
नेना प्राणो और प्राण, उरसि छातीमां छातीमे,
वर्तन्ते होय हों, तम् तेने उसे, परिवर्जयेत् तं देवे।
छोड़ दे ॥ २० ॥

20. The man whose jaws and sides
of neck have become rigid, who is
greatly afflicted with thirst and debi-
lity, and in whom the vital breaths
are active only in the chest, should
be avoided.

ताम्यत्यायच्छते शर्म न किञ्चिदपि विन्दति ।
क्षीणमांसबलाहारो सुमूर्धुरचिरान्नरः ॥ २१ ॥

ताम्यति नेने श धारां आवे जो अधेरा देसता है,
आयच्छते ने आम तेम अगो नाजे जो अगोंको
तानता है, किञ्चित् अपि अने नेने अर पणु जिसको
कुछ मी, शर्म सुभ आराम, न विन्दति भणतुं नथी
प्राप्त नहीं होता, क्षीण- अने ने क्षीणु थयेक्ष और जो
क्षीण हुए, मांसबलाहार च मांस- जण अने आहार-
वाणो होय मांस- बल तथा आहारवाला है, नरः ते
पुरुष वह मनुष्य, अचिरात् थोडा वधतर्मा शीघ्र,
सुमूर्धुः भरवानो होय छे मरनेवाला है ॥ २१ ॥

21. If the man, whose flesh, stren-
gth and digestive fire have ebbed low,
who faints and jerks his limbs about
and finds no comfort whatever, he is
going to die before long.

विरुद्धयोनयो यस्य विरुद्धोपक्रमा भृशम् ।
वर्धन्ते दारुणा रोगाः शीघ्रं शीघ्रं स हन्यते ॥ २२ ॥

विरुद्ध-योनय विरुद्ध उत्पत्तिकारणवाणो विरुद्ध
कारणवाले, भृशम् अत्यन्त, विरुद्धोपक्रमा तथा
विरुद्ध उपक्रमावाणो तथा विरुद्ध विक्रिसावाले, दारुणाः

अथ दर दारुण, रोगा रोगो रोग, यस्य नेने जिसको,
शीघ्रम् अक्षदी शीघ्र, वर्धन्ते वधे छे बढ़ने लगते हैं,
स. ते वह, शीघ्रम् अक्षदी शीघ्र, हन्यते मृत्यु पाने
छे मारा जाता है ॥ २२ ॥

22 The patient in whom serious
diseases arising from mutually conflic-
ting etiological factors and requiring
antagonistic lines of treatment grow up
suddenly, succumbs to them very
very quickly.

बलं विज्ञानमारोग्यं ग्रहणी मांसशोणितम् ।
एतानि यस्य क्षीयन्ते क्षिप्रं क्षिप्रं स हन्यते ॥ २३ ॥

यस्य नेनां जिसके, बलम् जण बल, विज्ञानम्
विज्ञान विज्ञान, आरोग्यम् आरोग्य आरोग्य, ग्रहणी
अक्षणी ग्रहणी, मांसशोणितम् मांस अने शोणित
मांस और रक्त, एतानि ओओ ये, क्षिप्रम् अट शीघ्र,
क्षीयन्ते क्षीणु थाय छे क्षीण होते हैं, सः ते वह,
क्षिप्रम् अट शीघ्र, हन्यते मरी अथ छे मारा जाता
है ॥ २३ ॥

23. The man whose strength inte-
lligence, health, assimilation, flesh and
blood deteriorate suddenly, passes
away very soon.

आरोग्यं हीयते यस्य प्रकृतिः परिहीयते ।
सहसा सहसा तस्य मृत्युर्हरति जीवितम् ॥ २४ ॥

यस्य नेनु जिसका, आरोग्यम् आरोग्य स्वास्थ्य,
हीयते ओछुं थाय छे घटता जाता है, प्रकृति अने
स्वभाव और स्वभाव, सहसा ओकदम जवदी, परिहीयते
अक्षम अथ छे विकृत हो जाता है, तस्य तेना उमके,
जीवितम् अथने जीवितको, मृत्यु मृत्यु मृत्यु, सहसा
ओकदम शीघ्र ही, हरति हरे छे हर लेती है ॥ २४ ॥

२१. ताम्यत्यायच्छते शर्म न किञ्चिदपि विन्दति—व्यायच्छते
ताम्यति च शर्म किञ्चित् विन्दति (च द. घ)

२२. वर्धन्ते—जायन्ते (ग.)

२२. वर्धन्ते दारुणा रोगा—विकारा यस्य वर्धन्ते (घ.)

२३. मांसशोणितम्—मांससारिणी (द घ प.)

२३. क्षीयन्ते—हीयन्ते (ग च घ)

२३. हन्यते—हीयते (ग)

२४. आरोग्य हीयते यस्य—विकारा यस्य वर्धन्ते (ग घ च.
द. द. घ)

24. The man whose health ebbs away suddenly and whose natural dispositions deteriorate suddenly, him does death seize and carry away quickly.

अध्यायार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकः—

इत्येतानि शरीराणि व्याधिमन्ति विवर्जयेत् ।
न ह्येषु धीराः पश्यन्ति सिद्धिं काञ्चिदुपक्रमात् ॥२५॥

तत्र ते विषयभां उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारने। श्लो३ छे ३ उपसंहारका श्लोक है कि, इति आवां इस तरहके, एतानि आ इन, व्याधिमन्ति व्याधियुक्त रोगक्रान्त, शरीराणि शरीराने शरीरोंको, विवर्जयेत् तज्जवां भेधये त्याग दे, हि डारणु ३ क्योंकि, एषु येनी इनमें, उपक्रमात् चिकित्सा करवाथी चिकित्सासे, धीराः धीर पुरुषो धीर पुरुष, काञ्चित् कर्त्तव्यं पणु कुछ भी, सिद्धिम् सिद्धि सफलताको, न पश्यन्ति भेत्त नथी नहीं देखते ॥२५॥

Here is the recapitulatory verse.

25. Thus these are the diseased persons that are to be avoided; the wise never see any success of treatment in such cases.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रियस्थाने कतमानिशरीरीयमिन्द्रियं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेदा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रभां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने इन्द्रियस्थानभां इन्द्रिय स्थानमें, कतमानिशरीरीयमिन्द्रियम् 'कतमानिशरीरीय इन्द्रिय' नाम नामने। नामका, षष्ठ छठे छट्टा, अध्यायः अध्याय सपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥६॥

6 Thus in the section on Sensorial Prognosis, in the treatise compiled by

Agnivesa and revised by Caraka the sixth chapter entitled 'The sensorial prognosis with reference to certain types of patients' is completed.

सप्तमोऽध्यायः ।

सातमे। अध्याय अध्याय सातवाँ

Chapter VII

पन्नरूपीयेन्द्रियोपक्रमः—

अथातः पन्नरूपीयमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हुवे अलीथी अब आगे, पन्नरूपीयम् इन्द्रियम् 'पन्नरूपीयमिन्द्रिय' नामना अध्यायतुं 'पन्नरूपीयमिन्द्रिय' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करूंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयभां नीये प्रभाषे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म कहेलुं छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled the sensorial prognosis from the observation of the loss of the reflected image in the eye.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

अरिष्टभूताः प्रतिच्छायाः—

दृष्ट्यां यस्य विजानीयात् पन्नारूपां कुमारिकाम् ।
प्रतिच्छायामयीमक्ष्णोर्नैनमिच्छेच्चिकित्सितुम् ॥३॥

अक्ष्णोः आभभां पत्तां आखोंकी, प्रतिच्छायामयीम् प्रतिच्छायाप्रतिच्छायारूप, कुमारिकाम् पुतलीने पुतलीको, यस्य येनी जिसकी, दृष्ट्याम् आभभां दृष्टिमें, पन्नारूपां नष्टरूपवाली नष्टरूपवाली, विजानीयात् अणु

३. दृष्ट्याम्—दृष्ट्वा (व. थ. फ)

जाने, एनम् तेनी उसकी, चिकित्सितुम् चिकित्सा कर-
वान्नी चिकित्सा करनेकी, न इच्छेत् भ्रष्टा नहि करवी
इच्छा न करे ॥ ३ ॥

3. The physician should not under-
take to treat the patient in whose
eyes he is not able to see the reflected
image.

ज्योत्स्नायामातपे दीपे सलिलादर्शयोरपि ।
अङ्गेषु विकृता यस्यच्छाया प्रेतस्तथैव सः ॥ ४ ॥

ज्योत्स्नायाम् चंद्रना तेजर्भा चादनीमे, आतपे
तड्डाभां धूपमे, दीपे दीवाना तेजर्भा दीपकके प्रकाशमे,
सलिल-आदर्शयोः अपि अने जलर्भा तथा अरीसार्भा
और जल तथा दर्पणमे, यस्य जेनी जिसकी, छाया छाया
छाया, अङ्गेषु अङ्गोर्भा अङ्गोमे, विकृता विकारवाणी
होय विकृतिवाली हो, सः ते वह, प्रेतः जेवे भरखु
याभेदो मनुष्य छे जैसा मरा हुआ मनुष्य है, तथा एव
तेवे ज छे वैसा ही है ॥ ४ ॥

4. He, whose shadow cast by the
moon-light, sun-light or lamp-light or
seen in the water or the mirror,
appears distorted in the limbs, is indeed
a dead man.

छिन्ना भिन्नाऽऽकुला च्छाया हीना वाऽप्यधिकाऽपि
वा ।

नष्टा तन्वी द्विधाच्छिन्ना विकृता विशिरा च या ॥ ५ ॥
एताश्चान्याश्च याः काश्चित् प्रतिच्छाया विगर्हिताः ।
सर्वां मुमूर्षतां ज्ञेया न चेच्छक्यनिमित्तजाः ॥ ६ ॥

या छाया जे छाया जो छाया, छिन्ना छिन्न छिन्न,
भिन्ना भिन्न भिन्न, आकुला आकुल आकुल, हीना वा
हीन हीन, अधिका अपि वा के अधिक या अधिक,
नष्टा नष्ट रूपवाणी नष्ट रूपवाली, तन्वी सूक्ष्म सूक्ष्म,
द्विधाच्छिन्ना जे भागर्भा उपायेदी दो स्थानोंमें विभक्त,

विकृता विकृत विकृत, विशिरा च अने भरतक वगरनी
होय और शिररहित हो, एताः च जे ये, अन्या. च अने
भीर्भां और अन्य प्रकारकी भी, या. काश्चित् जे कोर्ष जो
कोई, विगर्हिता निन्दित निन्दित, प्रतिच्छायाः प्रतिभिर्भा
होय प्रतिबिम्बें हों, सर्वा. ते सर्वां वे सब, शक्य-
निमित्तजा. जेवार्भा आवता कारण्थी उत्पन्न दृश्य
कारणसे उत्पन्न, न चेत् न थयेद्य होय तो तेजोने
न हुई हों तो उनको, मुमूर्षताम् भरखो-मनुष्य मनुष्योने
मुमूर्षाओके, ज्ञेया सूचनवारों ज्ञान्थुवां ज्ञापक जाने ॥ ५-६ ॥

5-6. Shadows which are broken or
torn or wavering or truncated or over-
grown, or invisible or attenuated, or
cut into two, or deformed or beheaded,
these and such other shadows or reflec-
tions of the human body are to be
known as portentous of death, if they
are not the result of etiological factors.

संस्थानेन प्रमाणेन वर्णेन प्रभया तथा ।

छाया विवर्तते यस्य स्वस्थोऽपि प्रेत एव सः ॥ ७ ॥

यस्य छाया जेनी छाया जिसकी छाया, संस्थानेन
आकृति आकृति, प्रमाणेन प्रमाण प्रमाण, वर्णेन वर्ण
वर्ण, तथा प्रभया अने प्रभाभां और प्रभासे, विवर्तते
विपरीत थाय छे विपरीत हो जाती है, सः ते वह,
स्वस्थः अपि स्वस्थ होवा छतां स्वस्थ होने पर भी,
प्रेतः एव भरखो-मनुष्य ज छे मृततुल्य ही है ॥ ७ ॥

7. If a man's reflection (or aura) is
discrepant with regard to shape, pro-
portions, color or lustre, he is as good
as dead though he be in sound health.

अरिष्टभूताः छाया. —

संस्थानमाकृतिज्ञेया सुषमा विषमा च सा ।
मध्यमल्पं महच्चोक्तं प्रमाणं त्रिविधं नृणाम् ॥ ८ ॥

७ स्वस्थोऽपि—स्वप्ने ह्यपि (झ)

„ „ —स्वप्नेऽपि (थ)

८. सुषमा विषमा च सा—सुषम विषमं च सा (थ.)

„ सा—या (घ. च. झ.)

४ प्रेतस्तथैव स.—प्रेतस्तथाविध (घ.)

„ तथैव स.—तथाविध. (ग. च)

५. छिन्ना विकृता विशिरा—छाया विशिरा विस्तृता (ङ. त)

संस्थानम् सस्थानने सस्थानको, आकृतिः आकृति आकृति, ज्ञेया ज्ञेयधी जाने, सा ते वह, सुषमा सुंदर सुन्दर, विषमा च अने जेडोण छे और वेडोळ होती है, नृणाम् भाणुसोर्नु मनुष्योंका, प्रमाणम् प्रमाण प्रमाण, मध्यम् मध्यम मध्य, अल्पम् अल्प अल्प, सहव च अने महान और महान, त्रिविधम् त्रैम त्रैम प्रधारतु इस तरह तीन प्रकारका, उक्तम् उक्तु छे कहा गया है ॥ ८ ॥

8. The body-form is known as the shape It is symmetrical or asymmetrical, the size is stated to be of three kinds—medium, short and tall

प्रतिप्रमाणसंस्थाना जलादर्शादिषु ।

छाया या सा प्रतिच्छाया च्छाया वर्णप्रज्ञाश्रया ॥९॥

प्रति- प्रमाण देहनां प्रमाण देहके प्रमाण, संस्थाना अने आकृति अनुसार और आकृतिके अनुसार, जला दर्श जल-आदर्श जल दर्पण, ज्ञातपादिषु अने तड्डा वजरेभां और धूर आदिमें, या छाया जे छाया पडे छे जो छाया पड़ती है, सा ते वह, प्रतिच्छाया प्रति-च्छाया छे प्रतिच्छाया है, छाया अने छाया और छाया, वर्ण- प्रभा- वर्ण तथा प्रभावने वर्ण तथा प्रभाके, ज्ञाश्रया आश्रित छे आश्रित है ॥९॥

9 The shadow which is seen in the water or mirror or against the sun, and which is the exact replica of the original is the reflected shadow. The other shadow (the aura) is dependent on the body's color and radiance.

खादीनां पञ्चभूताना विविधलक्षणारुहाया —

खादीनां पञ्च पञ्चानां छाया विविधलक्षणाः ।

नाभसी निर्मला नीला सस्नेहा सप्रसेव च ॥१०॥

पञ्चानाम् पांच पाच, खादीनाम् आकाश वजरे मडाभूनेनी आकाशादि महाभूतोंके, विविधलक्षणा विविध लक्षणवाणी विविध लक्षणोंवाली, पञ्च पांच

पाच, छाया. छाया छे छाया है, नामसी आकाश-संभूती आकाशसम्बन्धी, निर्मला निर्मल निर्मल, नीला नील रंगनी नील वर्णकी, सस्नेहा स्निग्ध स्निग्ध, सप्रभा इव च अने ज्ञेय प्रभायुक्त होय जेवी होय छे और सानो प्रभायुक्त हो ऐसी होती है ॥ १० ॥

10 These aura pertaining to the five protoelements of ether and the rest are of corresponding distinctive characteristics. That which pertains to ether is pure, blue, glossy and lustrous

रूक्षा श्यावारुणा या तु वायवी सा हतप्रभा ।
विशुद्धरक्ता त्वाग्नेयी दीप्ताभा दर्शनप्रिया ॥११॥

या तु जे जो, वायवी वायुसंभूती छाया छे वायुसम्बन्धी छाया है, सा ते वह, रूक्षा रूक्ष रूक्ष, श्यावा श्याव श्याव, अरुणा अरुण अरुण, हतप्रभा अने प्रभाहीन होय छे और प्रभाहीन होती है, आग्नेयी तु अग्नि संभूती छाया अग्नि सम्बन्धी छाया, विशुद्धरक्ता विशुद्ध रक्त रंगनी विशुद्ध रक्त वर्णकी, दीप्ताभा देदीप्यमान प्रकाशवाणी चमकदार आभावाली, दर्शनप्रिया अने जेवी जे जे जेवी होय छे और देखनेमें प्रिय होती है ॥ ११ ॥

11. That which pertains to air is dry, darkish brown and red, and devoid of lustre. The one pertaining to fire is clear red, fiery and delightful to the eye.

शुद्धवैदूर्यविमला सुस्निग्धा चाम्भसी मता ।
स्थिरा स्निग्धा घना श्लक्ष्णा श्यामा श्वेता च पार्थिवी

चाम्भसी जलसंभूती छाया जलसम्बन्धी छाया, शुद्ध- वैदूर्य- शुद्ध वैदूर्य मणि जेवी शुद्ध वैदूर्यके समान, विमला विमल विमल, सुस्निग्धा च तथा सारी पेटे स्निग्ध तथा अत्यन्त स्निग्ध, मता मानेद छे मानी गई है, पार्थिवी अने पृथ्वीसंभूती छाया और पृथ्वीसम्बन्धी छाया, स्थिरा स्थिर स्थिर, स्निग्धा

१२. स्निग्धा घना-स्निग्धाऽऽयता (च. द. ५.)

रिनग्ध स्निग्ध, घना धन घनी, श्लक्ष्णा दीप्ती श्लक्ष्ण,
श्यामा श्याम श्याम, श्वेता च तथा श्वेत होय छे तथा
श्वेत वर्णकी होती है ॥१२॥

12. The one pertaining to water
is considered to be clear like pure
lapis lazuli and very glossy The one
pertaining to earth is stable, glossy,
dense, smooth, dark and white.

वायवी गर्हिता त्वासां चतस्रः स्युः सुखोदयाः ।
वायवी तु विनाशाय क्लेशाय महतेऽपि वा ॥१३॥

आसाम् आभा इनमें, वायवी तु वायुसभधी
छाया वायुसम्बन्धी छाया, गर्हिता निन्दित छे गर्हित है,
चतस्र. अने भीछ चार छाया और दूसरी चार
छाया, शुभोदया सुभोदय छे शुभ फल देनेवाली,
स्यु थाय छे होती है, वायवी तु वायुसभधी छाया
तो वायुसम्बन्धी छाया तो, विनाशाय विनाश भाटे
मृत्युके लिए, महते छे महान या महान, क्लेशाय अपि
वा अशेष भाटे थाय छे क्लेशके लिए होती है ॥१३॥

13. Of these the one pertaining
to air is inauspicious The other four
betoken happiness, but the one of air
is portentous of death or great suffering.

प्रभाश्रित शुभाशुभत्वम्—

स्यात्तैजसी प्रभा सर्वा सा तु सप्तविधा स्मृता ।
रक्ता पीता सिता श्यावा हरिता पाण्डुराऽसिता ॥१४॥
तासां याः स्युर्विकासिन्यः स्निग्धाश्च विपुलाश्च याः ।
ताः शुभा रूक्षमलिनाः संक्षिप्ताश्चाशुभोदयाः ॥१५॥

सर्वा प्रभा सर्वा प्रभा सब प्रभा, तैजसी तेजसी
उत्पन्न तेजसे उत्पन्न स्यात् थाय छे होती है, सा तु
ते प्रभा वह प्रभा, सप्तविधा सात प्रकारकी भावेद छे

सात प्रकारकी मानी है, रक्ता दाद लाल, पीता पीली
पीली, सिता धोली श्वेत, श्यावा छटोडी श्याव, हरिता
दीप्ती हरी, पाण्डुरा पाण्डुर पाण्डुर, असिता अने डाणी
और काली, तामाम् तेओभांथी उनमेंसे, या. जेओ
जो, विकासिन्य भीदेदी खिली हुई, स्निग्धा च
रिनग्ध स्निग्ध विपुला च तथा विपुल तथा विशाल,
स्यु होय छे है, ता शुभा तेओ शुभ होय छे वे
शुभ है, रूक्षमलिना. जेओ रूक्ष मदिन रूक्ष मैली,
संक्षिप्ता च अने टूंडी होय छे और छोटी है, अशु-
भोदया तेओ अशुभने उदय करनारी छे वे अशुभ
फलवाली होती है ॥१४-१५॥

14. The body-lustre originates from
the proto-element, fire. It is stated to
be of seven varieties viz-red, yellow,
white, dark-brown, green, pale-white
and black. Of them those that are
expansive, glossy and broad are auspi-
cious, while those that are dry, soiled
and contracted are inauspicious.

छायाप्रभयोर्विशेष —

वर्णमाकामतिच्छाया भास्तु वर्णप्रकाशिनी ।
आसन्ना लक्ष्यतेच्छाया भाः प्रकृष्टा प्रकाशते ॥१६॥

छाया छाया छाया, वर्णम् वर्णने वर्णको, आकामति
ढांडी दे छे ढाप लेती है, भा तु पणु प्रभा प्रभा
वर्ण-प्रकाशिनी वर्णनी प्रकाशक छे वर्णकी प्रकाशक
है, छाया छाया छाया, आसन्ना नछुंधी निकटसे,
लक्ष्यते देभाय छे दीरती है, भा. प्रभा प्रभा, प्रकृष्टा
दूथी दूरसे, प्रकाशते प्रकाशे छे प्रकाशित होती है ॥१६॥

16 The aura overshadows the
body-colour, whereas the lustre enhan-
ces the body-colour The aura is

१३. त्वामाम्-तासाम् (ग च)

१४. सुखोदया -शुभोदया (च ङ. ध)

१५. विपुला -विमला (ग.)

१६. संक्षिप्ता -संक्षिप्ता (च. द. घ. फ)

१६ भास्तु-प्रभा (घ.)

१७. आसन्ना-अप्रसन्ना (ग.)

१८. प्रकृष्टा-विकृष्टा (च.)

१९. भा पकृष्टा-विकृष्टा भा (घ फ.)

only sensed from close quarters, while the body-lustre shines from afar.

नाच्छायो नाप्रभः कश्चिद्विशेषाश्चिद्वयन्ति तु ।
नृणां शुभाशुभोत्पत्तिं काले छायाप्रभाश्रयाः ॥१७॥

कश्चिद् डोई कोई भी, अच्छायः छाया वगरने छायासे रहित, न नथी नहीं है, अप्रभः तेभ्य प्रभा वगरने एव प्रभासे रहित, न नथी नहीं है, छायाप्रभाश्रयाः छायाना अने प्रभाना छाया और प्रभाके आश्रित, विशेषा तु वेदे पशु भेद तो, नृणाम् मालुसेना मनुष्योंकी, शुभाशुभ शुभ तथा अशुभनी शुभ एवं अशुभकी, उत्पत्तिम् उत्पत्ति उत्पत्तिको, काले पाकडाणे समयपर, चिद्वयन्ति वक्षुदे छे बतला देते है ॥१७॥

17. There is no man without the aura and the lustre. The distinctive traits connected with these two, aura and lustre, however, reveal themselves only at the destined time, presaging good or evil.

सुमूर्खणा कानिचिद्वक्षणानि—

कामलाऽक्ष्णोर्मुखं पूर्णं शङ्खयोर्मुक्तमांसता ।
संत्रासश्चोष्णगात्रत्वं यस्य तं परिवर्जयेत् ॥१८॥

यस्य नेने जिसके, अक्ष्णोः आंभोमां दोनों नेत्रोंमें, कामला पीलाश कामला हो, मुखम् नेतु मुख जिसका मुख, पूर्णम् भरेलु भरा हुआ हो, शङ्खयो नेना श भोमां जिसके दोनो शखोंमें, मुक्तमांसता क्षीण मांसवाणापक्षुं होय मांसहीनता हो, संत्रासः तथा नेने संत्रास तथा जिसको त्रास, उष्णगात्रत्वम् च अने अगोनी उष्णता होय और गात्रकी उष्णता हो, तम् तेने उसको, परिवर्जयेत् तजवे नेधुंछे छोड़ दे ॥१८॥

१७. छायाप्रभाश्रया - छायाश्रिताः (घ. फ.)

१८. शङ्खयोर्मुक्तमांसता—गण्डयोर्मुक्तमांसता (ख. ग. घ. ङ. च. ट. ठ.)

„ संत्रासश्चोष्णगात्रत्वम्—संत्रासश्चोष्णता चाङ्गे (घ.)

„ उष्णगात्रत्वम्—उष्णगात्र च (ख. घ.)

„ „ —उष्णता चाङ्गे (ग. च.)

„ „ —उष्णता गात्रे (छ.)

18. The man whose eyes are jaundiced, whose face is swollen, whose temples are devoid of flesh, who is in a terrified condition, and whose body is hot, such a man should be avoided.

उत्थाप्यमानः शयनात् प्रमोहं याति यो नरः ।
सुदुर्मुहुर्न सप्ताहं न जीवति विकल्पनः ॥१९॥

शयनात् पथारीमांथी शय्यासे, उत्थाप्यमानं थैठा डरता उठावे जाने पर, यः नरः ने पुरुष जो मनुष्य, प्रमोहम् भूर्छा मूर्छित, याति पामे छे होता है, सुदुः सुदुः अने वार वार और बारबार, विकल्पन अउष्णता डरे छे बकवाद करता है, सः ते वह, सप्ताहम् सात दिवस सुधी एक सप्ताह, न जीवति अवते नथी जीवित नहीं रहता ॥१९॥

19 The boastful patient who faints every-time that he is raised in his bed, will not survive even for a week

संसृष्टा व्याधयो यस्य प्रतिलोमानुलोमगाः ।
व्यापन्ना ग्रहणी प्रायः सोऽर्धमासं न जीवति ॥२०॥

यस्य नेना जिसके, प्रतिलोम- उर्ध्वगाभी कर्ष- गामी, अनुलोमगाः अने अधोगामी और अधोगामी, व्याधयः व्याधियों रोग, संसृष्टा परस्पर भण्डेला होय परस्पर मिले हुए हों, ग्रहणी अने अक्षी और ग्रहणी, व्यापन्ना दोषयुक्त होय तो दोषयुक्त है तो, सः प्रायः ते धक्षुं करीने वह प्रायः, अर्धमासम् अर्ध महिने पशु आधा मास भी, न जीवति अवते नथी जीवित नहीं रहता ॥२०॥

20. The man whose diseases are born of the discordance of two hum-

१९. विकल्पनः—कथञ्चन (घ. च. ष.)

२०. व्यापन्ना ग्रहणी—व्यापन्नग्रहणी (घ. प.)

„ घतच्छूलोकानन्तरम्—

„ भृशं दाहमिभूत्स्व क्रोशतो भृशशीतलम् । यस्यागमुपलभ्येत
यथा प्रेतस्तथैव सः ॥ (ग. घ. प.)

ors and spread in opposite directions i e. in the upper and the lower regions of the body, and whose assimilative system is deranged, does not generally survive longer than half a month.

उपरुद्धस्य रोगेण कश्चितस्याल्पमश्नतः ।

बहु मूत्रपुरीषं स्याद्यस्य तं परिवर्जयेत् ॥ २१ ॥

रोगेण रोगी रोगसे, उपरुद्धस्य ३ धायेला पीडित, कश्चितस्य दुभला भर्ष गयेला कृश, अल्पम् अश्नतः अने अल्प आहार करनार कम खानेवाले, यस्य नेने जिसको, बहु मूत्र अधिक, मूत्रपुरीषम् मूत्र अने मूत्र तथा मल, स्यात् भाय हों, तम् तेने उसको, परिवर्जयेत् तत्तु देवे। भेर्षये छोड़ देना चाहिए ॥ २१ ॥

21. If a man, afflicted with disease, is emaciated, eats very little, but excretes large quantities of urine and feces, the physician should avoid him.

दुर्बलो बहु भुङ्क्ते यः प्राग्भुक्तादन्नमातुरः ।

अल्पमूत्रपुरीषश्च यथा प्रेतस्तथैव सः ॥ २२ ॥

दुर्बलः दुभलो होवा छर्ता दुर्बल होने पर भी, यः आतुरः ने रोगी जो रोगी, प्राग्भुक्तात् अगाडि भाते। होय तेथी पहिलेकी अपेक्षा, बहु वधारे अधिक, अन्नम् अन्न अन्न, भुङ्क्ते भाय खाता हो, अल्पमूत्र-पुरीषः च अने अल्प मूत्र तथा मूत्रवाणे। होय तो और अल्प मूत्र मलवाला हो तो, सः ते वह, यथा प्रेतः नेवे। प्रेत छे जैसा प्रेत है, तथा एव तेवे। न छे वैसा ही है ॥ २२ ॥

22. If a weak patient eats a greater quantity of food than he used to do and discharges very little urine and feces, he must be regarded as good as a dead man.

२१ उपरुद्धस्य रोगेण—उपरुद्धस्य योनेन (प.)

२२. प्राग्भुक्तादन्नमातुरः—प्राग्भुक्त्वाऽन्नमातुरः (प.)

इष्टं च गुणसंपन्नमन्नमश्नाति यो नरः ।

शश्वच्च बलवर्णाभ्यां हीयते न स जीवति ॥ २३ ॥

यः नरः ने पुरुष जो मनुष्य, इष्टम् इष्ट रसवाणं इष्ट रसवाला, गुणसंपन्नम् च अने शुलुस पन्न और गुणयुक्त, अन्नम् अन्न अन्न, अश्नाति भाय छे भोजन करता है, बलवर्णाभ्याम् च अने अन्न तथा वलुर्भा और बल तथा वर्णसे, शश्वत् ह्रेश निरन्तर, हीयते क्षीयु भते। अय छे हीन होता जाता है, स. ते वह, न जीवति श्रवते। नथी जीवित नहीं रहता ॥ २३ ॥

23. The man that eats delicious and most nutritive food, but continually deteriorates in strength and complexion, does not survive.

प्रकृजति प्रश्वसिति शिथिलं चातिसार्यते ।

बलहीनः पिपासार्तः शुष्कास्यो न स जीवति ॥ २४ ॥

'य' ने जो, प्रकृजति अरुष्ट अवाले भेदे छे कराहता है, प्रश्वसिति ने भूय हृई छे जो श्वास अधिक लेता है, शिथिलम् च नेने पातणे। जिसको पतला, अतिसार्यते मूत्र भाय छे दस्त होता है, बल-हीन. अने ने मूत्रहीन और जो बलहीन, पिपासार्तः तरसथी पीडायेवे। प्यासयुक्त, शुष्कास्यः तथा सूकाध गयेल भुभवाणे। एव शुष्क मुखवाला है, सः ते वह, न जीवति श्रवते। नथी जीवित नहीं रहता ॥ २४ ॥

24. The weak man that groans, is short of breath, has loose motions and is afflicted with thirst and parching of the mouth, does not survive.

ह्रस्वं च यः प्रश्वसिति व्याविद्धं स्पन्दते च यः ।

मृतमेव तमात्रेयो व्याचक्षे पुनर्वसुः ॥ २५ ॥

य ने जो, ह्रस्वम् च टूंडा छोटा, प्रश्वसिति श्वास छे श्वास लेता है, य. अने ने जो, व्याविद्धम् च वाडी थूडी वक्र, स्पन्दते येष्टा करे छे चेष्टाय करवा है, तम् तेने उसे, मात्रेयः आनेथ आनेथ, पुनर्वसुः

२५. इष्टं च गुणसंपन्नम्—वर्षिष्णुगुणसंपन्नम् (प. च. उ. त. द. ब.)

पुनर्वसुश्चे पुनर्वसुने, मृतम् एव भवेत् ॥ मृत ही, व्याचक्षे कथो छे कहा है ॥ २५ ॥

25. The man that is short of breath and makes all sorts of bodily contortions, him has Atreya Punarvasu declared to be indeed a dead man.

ऊर्ध्वं च यः प्रश्वसिति श्लेष्मणा चाभिभूयते ।
हीनवर्णबलाहारो यो नरो न स जीवति ॥ २६ ॥

य. च ने पुरुष जो पुरुष, ऊर्ध्वम् उंचे। ऊर्ध्व, प्रश्वसिति श्वास ले छे श्वास लेता है, श्लेष्मणा च अने कृद्धी और कफसे, अभिभूयते घेराध अथ छे पीडित होता है, यः नरः तथा ने पुरुष तथा जो पुरुष, हीन-वर्णबलाहार. क्षीणवर्ण अथ अने आहारवाणो होय छे हीन वर्ण बल और आहारवाला है, सः ते वह, न जीवति अत्रते। नथी जीवित नहीं रहता ॥ २६ ॥

26. If the man of poor complexion, strength and digestive fire, develops inspiratory dyspnea and is overwhelmed with phlegm, he does not survive.

ऊर्ध्वाग्ने नयने यस्य मन्ये चारतकम्पने ।
बलहीनः पिपासार्तः शुष्कास्यो न स जीवति ॥ २७ ॥

यस्य नेनी जिसकी, नयने आंखें, ऊर्ध्वाग्ने उपर थडी गध होय ऊपरको चढ गई हों, मन्ये च अने मन्याओ। और दोनों मन्यायें, चारतकम्पने सतत छपती होय निरन्तर कम्पनयुक्त हों, सः ते वह, बलहीनः अथहीन बलहीन, पिपासार्तं तृषापीडित तृषापीडित, शुष्कास्यः अने सूझाध गयेल भुभवाणो पुरुष और सूखे सुंहवाला पुरुष, न जीवति अत्रते। नथी नही जीता ॥ २७ ॥

27. If the weak man develops a rigid upward look in the eyes, and his sides of the neck are constantly

२७. मन्ये चारतकम्पने-यस्यानारतकम्पने (च. द. ५)

moving and he is afflicted with great thirst and dryness of the mouth, he does not survive.

यस्य गण्डानुपचितौ ज्वरकासौ च दारुणौ ।
शूली प्रद्वेष्टि चाप्यन्नं तस्मिन् कर्म न सिध्यति ॥ २८ ॥

यस्य नेना जिसके, गण्डो उपचितौ गाल बरेल होय गण्ड पुष्ट हों, ज्वर- कासौ च अने ताव तथा उपरस और ज्वर- और कास, दारुणौ अथ डर होय दारुण हों, शूली नेने शूल नीकणतु होय जो शूलयुक्त हो, अन्नम् च अपि अने ने अन्नने। और जो अन्नसे, प्रद्वेष्टि द्वेष डरते। होय द्वेष करता हो, तस्मिन् तेना उपर उसमें, कर्म चिकित्सा चिकित्सा, न सिध्यति सिद्ध अती नथी सफल नहीं होती ॥ २८ ॥

28. The man whose cheeks are swollen and who has severe fever and cough and suffers from colicky pain and detestation for food, him no treatment can cure.

व्यावृत्तमूर्धजिह्वास्यो भ्रुवौ यस्य च विच्युते ।
कण्टकैश्चाचिता जिह्वा यथा प्रेतस्तथैव सः ॥ २९ ॥

व्यावृत्त- ने डरी गयेल जो टेढे, मूर्ध- जिह्वास्यः भरतक अथ अने भुभवाणो होय सिर जिह्वा और मुखवाला हो, यस्य च तथा नेनी तथा जिसकी, भ्रुवौ अने लभरो दोनों भौंहे, विच्युते नथी गध होय नीचे आ गई हो, जिह्वा च अने अथ और जिह्वा, कण्टकै. डटाथी काटोसे, आचिता व्याप्त होय व्याप्त हो, सः ते वह, यथा प्रेत. नेवे। प्रेत छे जैसा प्रेत है, तथा एव तेवे। छे वैसा ही है ॥ २९ ॥

29. The man, whose head, tongue and face are distorted, whose brows droop low and whose tongue is covered with thorn-like fur, is verily like a dead man.

२८ यस्य गण्डानुपचितौ-यस्य गण्डौ च पचितौ (प)

२९ व्यावृत्तमूर्धजिह्वास्यो-व्यावृत्तमुखजिह्वास्यो (ध)

„ जिह्वास्यो-जिह्वास्यो (ध)

शेफश्चात्यर्थमुत्सिक्तं निःसृतौ वृषणौ भृशम् ।
अतश्चैव विपर्यासो विकृत्या प्रेतलक्षणम् ॥३०॥

विकृत्या ओ विकृतिने लक्ष यदि विकृतिसे, शेफ च
शिशू मूत्रेन्द्रिय अत्यर्थम् अतःशय अत्यत, उत्सिक्तम्
उडु उतरी गयु होय अन्दर घूम गई हो, वृषणौ अने
वृषणौ वृषण, भृशम् लक्ष अत्यत, निःसृतौ अन्तर
नीकणी आल्या होय गहर निकट आये हो, अत च एव
अथवा ओनाशी या इससे, विपर्यास विपरीत थाय तो
ओ विपरीत स्थिति हो तो वह, प्रेतलक्षणम् प्रेतनु लक्षण
छे मृतका लक्षण है ॥ ३० ॥

30 If the phallus is greatly shrunken and the testes hang very loose, or both vice versa, both these abnormal signs are suggestive of impending death.

निश्चितं यस्य मांसं स्यात्त्वगस्थिव्येव दृश्यते ।
क्षीणस्यानश्नतस्तस्य मासमायु पर भवेत् ॥३१॥

यस्य नेतु जिसका, मासम् मांस मास, निश्चितम्
क्षीणु थयु होय क्षीण हो, त्वक् अने नेनी आभडी
और जिसकी त्वचा, अस्थिपु एव लक्षणं उपर
हड्डियोंमें ही, दृश्यते देखाती होय दिखाई दे, तस्य ते
उस, अनश्नतः भोजन नहीं करता भोजन न करनेवा ,
क्षीणस्य अने क्षीणु थयु गयेला पुरुषनु और क्षीण
मनुष्यकी, परम् वधारेमां वधारे अधिकसे अधिक,
आयु आयुष्य आयु, मासम् भवेत् ओक महीने होय छे
एक मास होती है ॥ ३१ ॥

31. The man whose flesh is wasted and who is reduced to skin and bone, and who is fast fading and does not eat

३१ निश्चितम्-विकृतम् (प)

, मासं स्यात्त्वगस्थिव्येव-मासं तु त्वगस्थि च (प)

, स्यात्-तु (त्र)

, स्यात्त्वगस्थिव्येव-स्यात्त्वगस्थि चैव (घ)

, -तु त्वगस्थि चैव (व)

, अनश्नत -ग्रन्थुन (द)

any food, does not survive longer than a month.

पूर्वोक्तान्यरिष्टलिङ्गानि जानन् आयुर्वेदविदित्याख्यां लभते --

तत्र श्लोकः—

इदं लिङ्गपरिष्टाख्यमनेकमभिजज्ञिवान् ।

आयुर्वेदविदित्याख्यां लभते कुशलो जनः ॥३२॥

तत्र ते विषयमां उम विषयमें, श्लोक उपसहारका
ने श्लोक छे के उपसहारका श्लोक है कि, अरिष्टाख्यम्
अरिष्ट कहेवातां अरिष्ट नामके, इदम् आ इन अनेकम्
अनेके अनेक, लिङ्गम् लक्षणोंको, अभिजज्ञिवान्
जाननेवाला, कुशल जन. कुशली मनुष्य कुशल
पुरुष, आयुर्वेदविद आयुर्वेदविद आयुर्वेदवेत्ता, इति
ऐसा ऐसी, आख्याम् नामने संज्ञाको, लभते भेजने
छे प्राप्त होता है ॥३२॥

Here is the recapitulatory verse—

32. The man that knows these many symptoms which forebode the death of a person is a skilful physician that earns the title of the 'knower of the science of life'.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रियस्थाने
पञ्जरूपीयमिन्द्रियं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

इति आ आभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रचयेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने इन्द्रिय-
स्थान विषे इन्द्रियस्थानमें, पञ्जरूपीयम् इन्द्रियम् 'पञ्ज-
रूपीय इन्द्रिय' 'पञ्ज रूपीय इन्द्रिय', नाम नामने
नामका, सप्तम सातव्या सातवां, अध्यायः अध्याय
स पूर्युं थयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ ७ ॥

Thus in the section on Sensorial prognosis, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Charaka, the seventh chapter entitled the sen-

३२ तत्र श्लोक-अत्र श्लोक. (ज)

sensorial prognosis from the observation of the loss of the reflected image in the eye' is completed

अष्टमोऽध्यायः ।

आठमो अध्याय अध्याय आठवाँ

Chapter VIII

अवाक्शिरसीयेन्द्रियोपक्रम —

अथातोऽवाक्शिरसीयमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत एव अही थी अब आगे, अवाक्शिरसीयम् इन्द्रियम् 'अवाक्शिरसीय इन्द्रिय' नामना अध्यायतु 'अवाक्शिरसीय इन्द्रिय नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम व्याख्यान करुं व्याख्यान करुं ॥१॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेषु छे कता है ॥२॥

1 We shall now expound the chapter entitled "The sensorial prognosis from the observation of the inverted position of the reflection".

2. Thus declared the worshipful Atreya

प्रतिच्छायाश्रयमरिष्टम्—

अवाक्शिरा वा जिह्वा वा यस्य वा त्रिशिरा भवेत् ।
जन्तो रूपप्रतिच्छाया नैनमिच्छेच्चिकित्सितुम् ॥३॥

यस्य ने जिस जन्तोः मनुष्यना मनुष्यकी, रूप-प्रतिच्छाया शरीरनु प्रतिभिम्भ प्रतिच्छाया, अवाक्शिरा वा जिह्वा माथावाणु नीचेकी और शिरवाली, जिह्वा वा अथवा वातु युकु या देवी, त्रिशिरा वा अथवा मस्तक वनातु या शिरहीन, भवेत् होय हो,

एनम् अनी उसकी, चिकित्सितुम् चिकित्सा करवान्नी चिकित्साकी, न इच्छेत् छेच्छा करवी नहि इच्छा न करे ॥३॥

3 If the shadows cast by a patient be topsyturvy, distorted or without the head, the physician should not undertake to treat him.

पक्षमवर्तमाश्रयमरिष्टम्—

जटीभूतानि पक्ष्माणि दृष्टिभ्रापि निगृह्यते ।

यस्य जन्तोर्न तं धीरो भेषजेनोपपादयेत् ॥४॥

यस्य जन्तो ने मनुष्यनी जिस मनुष्यकी, पक्ष्माणि पां पक्ष्मा पलके, जटीभूतानि धुंयाध गध होय जटाकी सदृश बद्ध हों, दृष्टि अपि च अने दृष्टि और दृष्टि मी, निगृह्यते रोकाध गध होय रुद्ध हो गई हो, तम् तेने उसको, धीर धीर वैद्य बुद्धिमान वैद्य, भेषजेन औषध औषध, न उपपादयेत् आपवु नहि न दे ॥४॥

4. If a man's eyelashes get matted and his sight becomes fixed, the wise physician should not try to treat him.

यस्य शूलानि वर्तमानि न समायान्ति शुष्यतः ।
चक्षुषी चोपदिह्येते यथा प्रेतस्तथैव सः ॥५॥

शुष्यत शीघ्र पाभता सूखते हुए, यस्य ने मनुष्यना जिसके, शूलानि सूजेलां सूजे हुए, वर्तमानि पोपथा वर्तमान, न समायान्ति परस्पर मणतां न होय परस्पर न मिलते हों, चक्षुषी च अने अने आंभो और दोनों आंखें, उपदिह्येते थीपाथी दोपाथी अथ चिपक जायें, सः ते वह, यथा प्रेतः नेत्रो प्रेत छे जैसा प्रेत है, तथा तेने छे वैसा ही है ॥५॥

5. If the eyelids of a wasting patient are swollen and do not meet each other, and the eyes are smeared, he is to be regarded as a dead man.

४. निगृह्यते—न गृह्यते (द. घ. प. फ.)

५. चोपदिह्येते—चोपदिह्येते (घ. द. प.)

केशाश्रयमरिष्टम्—

भ्रुवोर्वा यदि वा मूर्ध्नि सीमन्तावर्तकान् बहून् ।
अपूर्वानकृतान् व्यक्तान् दृष्ट्वा मरणमादिशेत् ॥ ६ ॥

भ्रुवो. वा अन्ने अमरमां भौहों पर, यदि वा
के अथवा, मूर्ध्नि भरतकमां शिरपर, अपूर्वान् अगाडि
न थयेल अपूर्व, अकृतान् केशिओे कथीं न होय तेवा
बिना किये, व्यक्तान् अने स्पष्ट और स्पष्ट, बहून् धर्तुं
बहुत, सीमन्तावर्तकान् सेथा अने अमरीओे सीमन्त
और आवतोंको, दृष्ट्वा ओेधने देख कर, मरणम् भरलु
मरण, आदिशेत् आभवु ख्यापित करे ॥ ६ ॥

6. If either in a man's eyebrows
or in his hair there appear many
lines like parting of the hair or whirls,
which neither previously existed nor
were man-made, the physician should
prognosticate impending death.

त्र्यहमेतेन जीवन्ति लक्षणेनातुरा नराः ।
अरोगाणां पुनस्त्वेतत् षड्रात्रं परमुच्यते ॥ ७ ॥

एतेन आ इस, लक्षणेन लक्षणसे, आतुराः
रोगी रोगी, नरा पुरुषो मनुष्य, त्र्यहम् त्रलु दिवस
तीन दिन तक, जीवन्ति एवे ओे जीते हैं, अरोगाणाम्
पुनः अने नीरोगीओेतुं फिर नीरोगियोंका, एतत् आ
एतन यह जीवन, परम् वधारेमां वधारे अधिकसे
अधिक, षड्रात्रम् छ रात्रि सुधी छ रात तक, उच्यते
कहेवाय ओे कहा जाता है ॥ ७ ॥

7. With these aforesaid signs an
ailing man survives only three days,
while the un-ailing one survives six
nights at the most.

आयस्योत्पाटितान् केशान् यो नरो नावबुध्यते ।
अनातुरो वा रोगी वा षड्रात्रं नातिवर्तते ॥ ८ ॥

६. अपूर्वानकृतान्—असज्जानकृतान् (स.)

” ” —अपूर्वप्रकृतीन् व्यक्तान् (प.)

७ परमुच्यते—नातिवर्तते (च. घ.)

८. आयस्योत्पाटितान्—आयस्योत्पाटितान् (घ.)

अनातुरः वा नीरोगी नीरोग, रोगी वा के रोगी वा
निरोगी, यः नरः ओे पुरुषने जो मनुष्य, आयस्य अणपूर्वक
ओेथीने बलपूर्वक खींचके, उत्पाटितान् ओेओेओे उखाडे
गये, केशान् केशनी अपने बालोंको, न अवबुध्यते अवर
पडती नथी जानता नहीं, षड्रात्रम् ते छ रात वह छ
रात्रि, न अतिवर्तते वटावते नथी पूरी नहीं करता ॥ ८ ॥

8 The man who feels no sensation
when his hairs are tugged at and
pulled out by the roots will not sur-
vive longer than six nights, be he
healthy or ailing

यस्य केशा निरभ्यङ्गा दृश्यन्तेऽभ्यक्तमङ्गिभाः ।
उपरुद्धायुषं ज्ञात्वा तं धीरः परिवर्जयेत् ॥ ९ ॥

यस्य ओेना जिसके, निरभ्यङ्गा. तेलरहित तैल न
लगे हुए, केशा. केश, अभ्यक्तमङ्गिभाः तेल
नाभ्यु होय ओेवा तैल लगाये हुएसे, दृश्यन्ते देखाय
ओे दीखते हैं, तम् तेने उसको, उपरुद्धायुषम् क्षीण
आयुष्यवाणो गतायु, ज्ञात्वा अशीने जान कर, धीरः
धीर वैधे वीर पुरुष, परिवर्जयेत् तछ देवे ओेओे
छोड़ दे ॥ ९ ॥

9 The man whose hair shines as
if anointed though not anointed, him
should the wise man avoid knowing
him to have come to the end of his
life.

नासिकाश्रयमरिष्टम्—

ग्लायते नासिकावंशः पृथुत्वं यस्य गच्छति ।
अशूनः शूनसंकाशः प्रत्याख्येयः स जानता ॥ १० ॥

यस्य ओेनी जिसका, नासिकावंश नासिकी दाडी
नासिकावंश, ग्लायते क्षीण थाय ओे क्षीण हो जाता है,
पृथुत्वम् पडेणी चौडा, गच्छति थाय ओे हो जाता है,
अशून. अने न सुओेदी छतां सूजा हुआ न होने पर भी,
शूनसंकाश. सूओे ओेओे ओेओे ओे सूजा हुआसा
प्रतीत होता है, सः तेने वह, जानता अलुकार वैधे

१० ग्लायते—ग्लायतो (घ. घ.)

समप्रदार वैद्यसे, प्रत्याख्येयः तज्ज्वे। जेधुंछे छोड देने योग्य है ॥ १० ॥

10. The man whose nose-ridge has become depressed and broadened, and who looks as if swollen though actually not swollen, is not to be treated by the wise physician

अत्यर्थविवृता यस्य यस्य चात्यर्थसंवृता ।

जिह्वा वा परिशुष्का वा नासिका न स जीवति ॥११॥

वस्य जेनी जिसकी, नासिका नासिका नाक, अत्यर्थविवृता अतिशय पडोणी थथेदी होय अधिक खुली हुई हो, यस्य च अने जेनी और जिसकी, अत्यर्थ- संवृता अहु स प्रथथेदी होय अधिक संकुचित हुई हो, जिह्वा वा पांडी होय टेढ़ो हो, परिशुष्का वा सूखी होय या सूखी हुई हो, स ते वह, न जीवति अवते। नथी जीवित नहीं रहता ॥११॥

11 The man, whose nose is extremely expanded or extremely contracted or distorted or extremely dry, does not survive long.

ओष्ठाश्रयमरिष्टम्—

मुखं शब्दश्रवावोष्ठौ शुक्लश्यावालिलोहितौ ।

विकृत्या यस्य वा नीलौ न स रोगाद्विमुच्यते ॥१२॥

विकृत्या विकृतिने लध विकृतिके कारण, यस्य जेना जिसके, मुखम् मुख, शब्दश्रवौ अने कान दोनों कान, ओष्ठौ अने अने होठ और दोनों होंठ, शुक्ल-श्यावौ सडे- धटोडी श्वेत-श्याम, अति लोहितौ अति लाल अति रक्तवर्ण, नीलौ वा डे नील रगना होय या नील हों, स ते वह, रोगात् रोगथी रोगसे, न विमुच्यते छूटते। नथी मुक्त नही होता ॥१२॥

12. If a man's face, ears and lips develop an abnormal shade of pale,

११. जिह्वा वा परिशुष्का वा—जिह्वा चोपरिशुष्का वा (प)

१२. मुखं शब्दश्रवावोष्ठौ—मुखशब्दश्रवावोष्ठौ (ध.)

dark or very red or blue color, he can not be cured of the disease.

दन्ताश्रयमरिष्टम्—

अस्थिश्वेना द्विजा यस्य पुष्पिताः पङ्कसंवृताः ।

विकृत्या न न्य रोगं तं विहायारोग्यमश्नुते ॥१३॥

विकृत्या विकृतिने लध विकृतिके कारण, यस्य द्विजा- जेना दात जिसके दात, अस्थि- श्वेता. हाडका जेवा धोणा हड्डीके समान श्वेत, पुष्पिता पुष्पित (धोणा टपकावाण.) पुष्पयुक्त, पङ्कसंवृता अने सेलउप- डन्तथी टडायेका होय और कोंचइके सदृश मैलसे आच्छा- दित हों, स ते भाष्यस वह, तम् ते उस, रोगम् रोगने रोगसे, विहाय छोडीने मुक्त हो कर, आरोग्यम् आरोग्य आरोग्यलाभ, न अश्नुते भोगवते। नथी नही करता ॥१३॥

12 If a man's teeth become morbidly palewhite slime, or acquire blotc he will never get free of his disease and be restored to good health

जिह्वाश्रयमरिष्टम्—

स्तब्धा निश्चतना गुर्वी कण्टकोपचिता भृशम् ।

श्यावा शुष्काऽथवा शूना प्रेतजिह्वा विसर्पिणी ॥१४॥

स्तब्धा जे स्तब्ध जो जिह्वा स्तब्ध, निश्चतना येतना- रदित चेतनारहित, गुर्वी भारे भारी, भृशम् भूष अत्यत, कण्टकोपचिता डाटाथी व्याप्त काटोसे व्याप्त, श्यावा धटोडी रगनी श्याव, शुष्का सूखी शुष्क, शूना सूजेदी सूजी हुई, अथवा डे अयना, विसर्पिणी अक्षर नीकणी पडेदी होय बाहर निकलती हो (लपलपाती) प्रेतजिह्वा ते प्रेतनी अक्ष छे वह प्रेतकी ही जीभ है ॥ १४ ॥

14 The tongue that is either rigid, insensible, heavy, covered all over with thorn-like excessive fur, dark brown, either shrunken or swollen and projecting out is to be regarded as the tongue of a dead man

श्वासाश्रयमरिष्टम्—

दीर्घमुच्छ्वस्य यो ह्रस्वं नरो निःश्वस्य ताम्ब्यति ।
उपरुद्धायुषं ज्ञात्वा तं धीरः परिवर्जयेत् ॥ १५ ॥

य. नर ने पुरुषने जो पुरुष, दीर्घम् उच्छ्वस्य
लांशे श्वास काटीने दीर्घ श्वास छोड़ कर, ह्रस्वम् नि श्वस्य
टूँडा श्वास लीधा पछी ह्रस्व श्वास लेता हुआ, ताम्ब्यति
अ धारं आने छे मूर्च्छित हो जाता है, तम् तेने उसको,
उपरुद्धायुषम् क्षीण् आयुष्यनाणो गतायु, ज्ञात्वा
अण्णीने जान कर, धीरः धीर वैद्ये धीर वैद्य, परिवर्जयेत्
तच्छे देवे त्याग करे ॥ १५ ॥

15 The man that having breathed
out a long expiration followed by a
short inspiration faints, should be
avoided by the wise physician, know-
ing him to have come to the end
of his life

अपराणि कानिचिन्मुमूर्षोर्लक्षणानि—

हस्तौ पादौ च मन्थे च तालु चैवातिशीतलम् ।
भवत्यायुःक्षये क्रूरमथवाऽपि भवेन्मृदु ॥ १६ ॥

आयु - क्षये आयुष्यने क्षय थर्ता आयुके क्षय होने
पर, हस्तौ हाथ हाथ, पादौ च पग पैर, मन्थे च
मन्थी मन्थार्ये, तालु च एष अने तालु और तालु, अति-
शीतलम् अति शीतल अत्यंत शीतल, क्रूरम् कड़ु
कठोर, अथवा अपि के या, मृदु क्षेमणी कोमठ, भवेत्
थाय छे हो जाते है ॥ १६ ॥

16. If the hands, feet, the sides of
the neck and the palate become very
cold or very hard or very soft, it
denotes the fading away of life.

घट्टयज्जातुना जानु पादाबुचम्य पातयन् ।
योऽपास्यति मुहुर्वक्त्रमातुरो न स जीवति ॥ १७ ॥

जानुना घूटणु साथे घुटनेसे जानु घूटणु घुटना,
घट्टयन् अटकाते टकराता हुआ, पादौ अने अने पग
और दोनों पैरोंको, उचम्य उछाणीने ऊचा उठा कर,
पातयन् पाउते नीचे पटकता हुआ, य ने जो, आतुर

रोगी रोगी, वक्त्रम् मुभने मुखको, मुहुः बारवार
बारवार, अपास्यति आभतेभ डेरवे छे इधर उधर
घुमाता है, स ते वह, न जीवति अवते। नथी
जीवित नहीं रहता ॥ १७ ॥

17 The patient that strikes the
knees against each other and lifting
the feet throws them down violently
and turns his face constantly, will not
survive

दन्तैश्छिन्दन्नखाग्राणि नखैश्छिन्दन्ञ्छिरोरुहान् ।
काष्ठेन भूमिं विलिखन्न रोगात् परिमुच्यते ॥ १८ ॥

दन्तै दंतो वडे दातोंसे, नखाग्राणि नखना अग्र-
भाग नखके अग्रभागोंको, छिन्दन् कापते। काटता हुआ,
नखै नखो वडे नखसे, शिरोरुहान् केश बालोंको,
छिन्दन् तोउते। तोड़ता हुआ, काष्ठेन अने काष्ठी
लकड़ीसे, भूमिं भूमिने भूमिको, विलिखन् भेतरेते।
रेगी कुरेदता हुआ रोगी रोगात् रोगथी रोगसे, न
परिमुच्यते छूटते। नथी छूटने नहीं पाता ॥ १८ ॥

18 The man that bites the tips of
his nails with his teeth, or clips the
hair with his nails or scratches the
earth with a stick, will not recover
from his disease.

दन्तान् खादति यो जाग्रदसाम्ना विरुदन् हसन् ।
विजानाति न चेद्दुःखं न स रोगाद्विमुच्यते ॥ १९ ॥

य ने रोगी जो रोगी, जाग्रत् अगर्ता छर्ता पणु
जागने पर भी, असाम्ना भेटेथी जोरसे, विरुदन् रेतो।
रोते हुए, हसन् अने हसते। और हसते हुए, दन्तान्
खादति दंत कथडियां डरे छे दातोंको कटकटाता है, दुःखम्
परतु ने दुःखने परन्तु यदि दुःखको, न विजानाति
चेत् अणुते। नथी तो अनुभव नहीं करता तो, सः ते
वह, रोगात् रोगथी रोगसे, न विमुच्यते छूटते। नथी
नहीं छूटता ॥ १९ ॥

१८ काष्ठेन भूमिं विलिखन्न रोगात् परिमुच्यते—भूमिं काष्ठेन
विलिखन्नातुरो न स जीवति (प.)

19 The man that while awake gnashes his teeth and weeps and laughs widely and is not aware of pain, will not recover from disease.

मुहुर्हसन् मुहुः क्ष्वेडन् शय्यां पादेन हन्ति यः ।
उच्चैश्छिद्राणि विमृशन्नातुरो न स जीवति ॥२०॥

मुहुः बारबार बारबार, हसन् हसते। हंसते हुए, मुहु बारबार बारबार, क्ष्वेडन् अशाडा पाडते। चिद्राते हुए, उच्चै नाडे डानना कर्ष्व भागके, छिद्राणि छिद्रोने छिद्रोको, विमृशन् स्पर्श करते। छूते हुए, य. जे जो, आतुरः रोगी रोगी, शय्याम् शय्याने शय्याको, पादेन हन्ति दात भारे छे लात मारता है, स. ते वह, न जीवति अवते। नथी जीवित नहीं रहता ॥२०॥

20. The ailing man that repeatedly laughs and shouts and strikes the bed with feet while fingering his eyes, ears and nose, will not survive long.

यैर्विन्दति पुरा भावैः समेतैः परमां रतिम् ।
तैरेवारममाणस्य ग्लान्छोर्मरणमादिशेत् ॥२१॥

समेतैः प्राप्त थयेला प्राप्त हुए, यै. जे जिन भावै. भावोथी भावोसे, आतुर रोगी रोगी, पुरा पूर्वे पहले, परमाम् परम परम, रतिम् प्रीति प्रीतिको, विन्दति पामते। हते। प्राप्त होता था, तै. एव तेज भावोथी जून्हीं भावोसे, अरममाणस्य आनंद नहि पामनार अप्रीति रखनेवाले, ग्लान्छो. अने क्षीण यता जाता ते रोगीनु और क्षीण होते हुए उस रोगीकी, मरणम् मरण मृत्युको, आदिशेत् आशु ख्यापित करे ॥ २१ ॥

21 The debilitated patient who becomes averse to the very things in the possession of which he used formerly to find his greatest delight should be regarded to be on the verge of death.

२०. उच्चैश्छिद्राणि-मुहुश्छिद्राणि (५.)

न विभर्ति शिरो ग्रीवा न पृष्ठं भारमात्मनः ।
न हनू पिण्डमास्यस्थमातुरस्य सुमूर्षतः ॥ २२ ॥

सुमूर्षतः भरलो-भुभ मरनेवाले, आतुरस्य रोगीनी रोगीकी, ग्रीवा डोडे गरदन, शिरः भस्तकेने सिरको, न विभर्ति धारण करते। नथी धारण नहीं करती, पृष्ठम् पीठ पीठ, आत्मनः पोताना अपने, भारम् न भारने धारण करते। नथी भारको नहीं उठा सकती, हनू अने नशुभ। जवाड़े, आस्यस्थम् भुभभां रहेलां मुखमें डाले हुए, पिण्डम् न अन्नना डालीआने धारण करते। नथी अन्नके कवलको धारण नहीं करते ॥२२॥

22. The patient whose neck is unable to bear the weight of the head, whose back is unable to bear its own weight and whose jaws cannot retain the morsel of food put into the mouth, is about to die

सहसा ज्वरसंतापस्तृष्णा मूर्च्छा बलक्षयः ।
विश्लेषणं च सन्धीनां सुमूर्षोरुपजायते ॥ २३ ॥

सुमूर्षोः सुभूर्धु पुरुषने मरनेवाले पुरुषको, ज्वरसंताप. ज्वरसंताप ज्वरसताप, तृष्णा तृष प्यास, मूर्च्छा भूर्छा मूर्छा, बलक्षयः निर्भणता बलक्षय, सन्धीनाम् अने सांधीनी और सन्धियोंका, विश्लेषणम् शिथिलता विश्लेषण, सहसा अकस्म सहसा, उपजायते थाय छे हो जाता है ॥ २३ ॥

23. Sudden incidence of fever, thirst, fainting, loss of strength and looseness of the joints occurs in the man that is about to die.

गोसर्गे वदनाद्यस्य स्वेदः प्रच्यवते भृशम् ।
लेपज्वरोपतप्तस्य दुर्लभं तस्य जीवितम् ॥ २४ ॥

लेपज्वर- थोडी ठडीवाणा डेज्वरथी थोडी ठडीसे युक्त कफज्वरसे, उपतप्तस्य सताप पामेला पीडित, यस्य जे रोगीना जिसके, वदनाद्य वदनथी मुखसे, गोसर्गे प्रातः डालभां प्रातःसे, स्वेद परसेवे पसीना, भृशम् पुष्कण अत्यंत, प्रच्यवते छूटे छे बहता है,

तस्य तेन उसका, जीवितम् अतएव जीना, दुर्लभम्
दुर्लभं छे दुर्लभं है ॥ २४ ॥

24. If the man, that is suffering
form kapha-born fever, perspires
profusely in the face at dawn, it is
difficult for him to survive

नोपैति कण्ठमाहारो जिह्वा कण्ठमुपैति च ।
आयुष्यन्तं गते जन्तोर्वलं च परिहीयते ॥ २५ ॥

जन्तो. मनुष्यं मनुष्यकी, आयुषि आयुष्य आयु,
अन्तं गते क्षीणं यथा क्षीण होने पर, आहार आधेक्षा
आहार खाया हुआ आहार, कण्ठम् गणामां गलेमें,
न उपैति पक्ष्यात् नथी नही पहुंचता, जिह्वा अथ
जिह्वा, कण्ठम् गणामां गलेमें, उपैति च पेसी अथ
छे घुस जाती है, बलम् अने अण और बल, परिहीयते
च क्षीणं अथ छे क्षीण हो जाता है ॥ २५ ॥

25. When a man has come to the
end of his life, the food ingested
does not reach the throat and his
strength ebbs away.

शिरो विक्षिपते कृच्छ्रान्मुञ्चयित्वा प्रपाणिकौ ।
ललाटप्रसृतस्वेदो समूर्ध्वश्रुतबन्धनः ॥ २६ ॥

ललाट- प्रसृत- स्वेद. जेना ललाटथी सारी चेठे
परसेवे अरे छे ललाटसे बहते पसीनेवाला, च्युतबन्धन
अने जेनां अंधन छूटी अथां छे विधिल बन्धनवाला,
समूर्ध्व अथे आसन्नभरं मनुष्य समूर्ध्व मनुष्य,
प्रपाणिकौ उणाधेने हाथोंके अग्र भागको, कृच्छ्रात्
मांसमांस कष्टसे, मुञ्चयित्वा भेदीने खोल कर, शिरः
माथु शिरको, विक्षिपते आभ तेभ नाभी दे छे इधर
उधर फेंकता है ॥ २६ ॥

26. The man that is about to die
throws his head about and lets fall
his forearms loose with difficulty, his

२६. ललाटप्रसृतस्वेदो-ललाटप्रसृतस्वेदो (ख. ज)

,, च्युतबन्धन-छ्युतबन्धन. (ड. द. ब.)

forehead is covered with streaming
sweat and his joints become lax.

पूर्वोक्तलिङ्गज्ञानफलम्—

तत्र श्लोकः—

इमानि लिङ्गानि नरेषु बुद्धिमान्
विभावयेतावहितो समूर्ध्वेषु ।

क्षणेन भूत्वा ह्युपयान्ति कानिचि-

न्नचाफलं लिङ्गमिहास्ति किञ्चन ॥ २७ ॥

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारने।
श्लो० छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, बुद्धिमान् बुद्धि-
मान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य, समूर्ध्वेषु समूर्ध्वेषु पुत्रुषामां
समूर्ध्वेषु मनुष्योंमें, इमानि आ इन, लिङ्गानि लक्षणोंने
लक्षणोंको, अवहितः ध्यानपूर्वकं ध्यानसे, विभावयेत जेवां
जेधये देखा करे, हि उरुषुके क्योंकि, कानिचिद्
केटवांके लक्षणों कइं लक्षण, क्षणेन क्षणवारमां क्षणभर
ही, भूत्वा थधने हो कर, उपयान्ति आत्यां अथ छे
नष्ट हो जाते है, किञ्चन केठि पक्षु कोई भी, लिङ्गम्
च लक्षण लक्षण, इह अर्थां यहां, अफलम् अक्षण
फलरहित, न अस्ति नथी नही होता ॥ २७ ॥

Here is the recapitulatory verse:—

27. The wise man should diligently
observe these signs and symptoms
occurring in dying men, as some of
the symptoms emerge and manifest
themselves suddenly. There are none,
however, which do not bear fruit.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रिय-
स्थानेऽवाक्शिरसीयमिन्द्रियं नामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

इति आ प्रभाषे इष प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेक्षा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पासेला आ शास्त्रमां और

२७. समूर्ध्वेषु-समूर्ध्वेषु (ग. ब. द.)

,, विभावयेतावहितो-निशामयेतावहितो (ज.)

चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने धन्द्रिय-स्थान विषे इन्द्रियस्थानमें, अवाक्शिरसीयम् इन्द्रियम् 'अवाक्शिरसीय धन्द्रिय' 'अवाक्शिरसीय इन्द्रिय', नाम नामने नामका, अष्टमः आठमो आठवाँ, अध्याय अध्याय स पूर्य भयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ ८ ॥

8. Thus, in the section on Sensorial Prognosis, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the eighth chapter entitled 'The sensorial prognosis from the observation of the inverted position of the reflection' is completed.

नवमोऽध्यायः ।

नवमो अध्याय अध्याय नववाँ

Chapter IX

यस्यश्यावनिमित्तेन्द्रियोपक्रमः—

अथातो यस्यश्यावनिमित्तीयमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवान्नात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुवे अह्मीथी अब आगे, यस्यश्यावनिमित्तीयम् इन्द्रियम् 'यस्यश्यावनिमित्तीय धन्द्रिय' नामना अध्यायनु 'यस्यश्यावनिमित्तीय इन्द्रिय' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम व्याख्यान करुं उरुं व्याख्यान करुंगे ॥१॥

भगवान् भगवान् भगवान्, नात्रेयः आत्रेये आत्रेयने इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेलु छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The sensorial prognosis from the observation of the dark-brown color of the eye of a man'.

2 Thus declared the worshipful Atreya

कतिपयान्परिष्ठानि—

यस्य श्यावे परिध्वस्ते हरिते चापि दर्शने ।
आपन्नो व्याधिरन्ताय ज्ञेयस्तस्य विजानता ॥ ३ ॥

यस्य नेना जिसके, दर्शने नेत्रो नेत्र, श्यावे धंटेडी रंगना श्याव, परिध्वस्ते दृष्टिरहित दृष्टिसे रहित, हरिते च अपि अने लीलां होय और हरित वर्णके हों, तस्य तेने उसको, आपन्न थथेला प्राप्त हुए, व्याधि. रोगने रोगको, विजानता अणुकार वैद्ये विज्ञ वैद्य, अन्ताय तेना अन्तने माटे उसके अन्तके लिए, ज्ञेय. अणुवे जाने ॥ ३ ॥

3 The patient, whose eyes are dark-brown or have lost their vision or are green of hue, should be known by the wise physician to be affected with a disease that is about to terminate fatally.

निःसंज्ञः परिशुष्कास्यः समृद्धो व्याधिभिश्च यः ।
उपरुद्धायुषं ज्ञात्वा तं धीरः परिवर्जयेत् ॥ ४ ॥

य. ने जो, नि सज्ञ सज्ञारहित सज्ञारहित, परिशुष्कास्य सूक्ष्मा भेवाणो शुष्क मुखवाला, व्याधिभिः अने रोगोथी और व्याधियोंसे, समृद्ध च अरुपूर होय आक्रान्त हो, तम् तेने उसको, उपरुद्धायुषम् आयुष्महीन गतायु, ज्ञात्वा अणुने जान कर, धीरः अह्ला वैद्ये विद्वान वैद्य, परिवर्जयेत् तथे हेवे नेधये छोड़ दे ॥ ४ ॥

4. The wise physician should avoid a patient who is unconscious, completely parched in the mouth, and replete with various disorders knowing

३ दर्शने—लोचने (च)

४ समृद्धः—समिद्ध (ग)

५ " —सविद्धो (घ. च झ. ढ.)

६ " —सवृद्धो (द.)

१. यस्यश्यावनिमित्तीयम्—यस्यश्यावीवम् (घ.)

him to have come to the end of his life.

हरिताश्र सिरा यस्य लोमकूपःश्च संवृताः ।

सोऽम्लाभिलाषी पुरुषः पित्तान्मरणमश्नुते ॥५॥

यस्य नेनी जिसकी, सिरा सिराओ मिराये, हरिता व लीली थई गर्भ होय हरी हो गई हों, लोमकूपा च अने रोमछिद्रो और रोमकूप. मंदृता थई थई जया होय बढ हो गये हों. ल ते बढ, अम्लाभिलाषी आटा रसने धर्यते। अम्लरसकी इच्छा-वाला, पुरुष पुरुष पुरुष, पित्तात् पित्तरेगथी पित्त-रोगसे, मरणम् मरण् मृत्युका, अश्नुते पाभे छे प्राप्त होता है ॥५॥

5 The man, whose veins are greenish and whose hair follicles are closed and who craves for sour things, dies of pitta disorder

राजवक्षिमणोऽरिष्टानि—

शरीरान्ताश्च शोभन्ते शरीरं चोपशुष्यति ।

बलं च हीयते यस्य राजयक्ष्मा हिनस्ति तम् ॥६॥

एस्य नेना जिसके, शरीरान्ता च शरीरना अन्तभाग शरीरके अन्तभाग, शोभन्ते शोभावाणा होय सुदर दीखते हों, शरीरम् च शरीर शरीर, उप-शुष्यति सूझाई जतु होय सूख रहा हो, बलम् च तथा अण तथा बल, हीयते क्षीण् थतु जतु होय क्षीण होता जाता हो, तम् तेने उसको, राजयक्ष्मा राजयक्ष्मा राजयक्ष्मा, हिनस्ति भारी नाभे छे मार डालता है ॥ ६ ॥

6 Consumption will destroy the man whose body shines bright in its terminals and is getting emaciated and whose strength is waning.

अंसाभिलाषो हिक्का च छर्दनं शोणितस्य च ।

आनाहः पार्श्वशूलं च भवत्यन्ताय शोषिणः ॥७॥

अंसाभिलाष असाभे। सताप अतदेशमें सताप, हिक्का च छेडी हिक्का, शोणितस्य शोणितस्य खूनकी, छर्दनम् च छेडी वमन, आनाह आनाह आनाह, पार्श्वशूलम् च अने पार्श्वशूल तथा पार्श्वशूल, शोषिण शोषरेगिना शोषरेगिके, अन्ताय अत आटे अन्तके लिए, भवति थाय छे होता है ॥ ७ ॥

7. The sense of burning in the shoulder region, hiccup, vomiting of blood, distension of the stomach and pain in the sides, occurring in a consumptive patient, mark the end.

बलमासक्षये येऽचिकित्स्या —

वातव्याधिरपस्वारी कुष्ठी शोफी तथोदरी ।

गुल्मी च मधुमेही च राजयक्ष्मी च गो नरः ॥८॥

अचिकित्स्या भवन्त्येते बलमासक्षये सति ।

अन्येष्वपि विकारेषु तान् भिषक् परिवर्जयेत् ॥९॥

वातव्याधि वातव्याधिवानो वानरोगी, अपस्वारी अपस्वारी अपस्वारी, कुष्ठी कुष्ठी कुष्ठी, शोफी शोफरी शोफरी, तथोदरी उदर-रोगी उदररोगी गुल्मी च गुल्मरोगी गुल्मरोगी, मधुमेही च मधुमेही मधुमेही, राजयक्ष्मी च अने राजयक्ष्मानाणो और राजयक्ष्मावाला, य नर. ने पुरुष जो मनुष्य, एते तेओ वे, बलमासक्षये अल अने भांसने क्षय बल तथा मासके क्षय, सति थतं होनेपर, अचिकित्स्या भवन्ति अचिकित्साने अचिकित्सानी अचिकित्सय है, भिषक् वैद्य वैद्य, अन्येषु अन्या अन्य, विकारेषु अपि विकारोभां पण विकारोंमें भी, तान तेओने उनको, परिवर्जयेत् तजवा जेईओ छोड दे ॥ ८ ॥

8-9 Those that suffer from diseases of vata or epilepsy, or dermatosis,

७ शोणितस्य रुधिरस्य (ग.)

८ शोफी—रक्ती (घ)

९ अन्येष्वपि—अल्पेष्वपि (घ च छ)

” ” —मन्देश्वपि (ड. द)

५. हरिताश्र-हरिताभा (च घ.)

” अश्नुते—अच्छति (छ)

६ दिनस्ति तम्—निहन्ति तम् (च.)

or edema, abdominal disorders, gulma, diabetes or consumption, if they also suffer loss of strength and flesh, become incurable. Patients suffering from other diseases too, who are of this description—debilitated and emaciated, should be avoided by the physician.

आनाहिनोऽरिष्टम्—

विरेचनहतानाहो यस्तृष्णानुगतो नर ।
विरिक्तः पुनराध्माति यथा प्रेतस्तथैव सः ॥१०॥

विरेचनहत-आनाह विरेचनशी जेने आनाह
दूर करवाभा आये छे अवे विरेचनसे शान्त आनाह-
वाला, य जे जो, नर पुरुष मनुष्य, तृष्णानुगत
तरस्थे थाय तृष्णापीडित होता है, विरिक्त अने
विरेचन थई गया पछी और विरेचनके बाद, पुन-
आध्माति द्रवी जेनु पेठ वायुथी दूखे छे फिरसे जो आध्मान-
युक्त होता है, स ते वह, यथा प्रेत जेने प्रेत होय छे
जेमा प्रेत होता है, तथा एव तेने जे छे वैसा ही है ॥१०॥

10. If the man whose abdominal dis-
tension is relieved by purgation, deve-
lops thirst and distension of abdomen
again, inspite of being purged, that
man is as good as dead.

य पेयं पातु न शक्नोति च त्रियते—

पेयं पातुं न शक्नोति कण्ठस्य च मुखस्य च ।
उरसश्च विशुष्कत्वाद्यो नरो न स जीवति ॥११॥

कण्ठस्य च गणु गला, मुखस्य च मुख मुँह,
उरसः च अने छातीनी और छातीके, विशुष्कत्वात्
शुष्कताने लईने विशुष्क होनेके कारण, य जे जो,
नर. पुरुष मनुष्य, पेयम् पीवानु पेय पदार्थको,
पातुम् पीवाने पीनेमे, न शक्नोति शक्तिमान् थतो नथी

११. कण्ठस्य च मुखस्य च—शुष्कत्वादास्यकण्ठयोः (द. ध.)

„ विशुष्कत्वात्—विवद्धत्वात् (द. ध.)

शक्तिमान नहीं होता, स ते वह, न जीवति थतो
नथी जीवित नहीं रहता ॥११॥

11 The man that is unable to
drink a beverage on account of the
dryness of the throat, mouth and the
gullet, does not survive long.

अपराण्यरिष्टलक्षणानि—

स्वरस्य दुर्वलीभावं हानिं च बलवर्णयोः ।
रोगवृद्धिमयुक्त्या च दृष्ट्वा मरणमादिशेत् ॥१२॥

स्वरस्य स्वरनी स्वरी, दुर्वलीभावम् दुर्धर्गता
दुर्बलता, बलवर्णयो. अण तथा वलुनी बल तथा वर्णकी,
हानिम् च हानि हानि, अयुक्त्या अने अनुचित ३पथी
और अनुचित रूपसे, रोगवृद्धिम् च रोगनी वृद्धि रोग-
वृद्धिको, दृष्ट्वा जेठने देख कर, मरणम् मरथु मरण,
आदिशेत् आणवु सूचित करे ॥१२॥

12 The faint condition of the
voice, the loss of strength and body-
color, and the untoward development
of symptoms—seeing these, the physi-
cian should recognise the approach
of death.

ऊर्ध्वश्वासं गतोष्माणं शूलोपहतवङ्गणम् ।
शर्म चानभिगच्छन्तं बुद्धिमान् परिवर्जयेत् ॥१३॥

बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैद्य बुद्धिमान् वैद्य, ऊर्ध्वश्वासम्
ऊर्ध्वश्वासवाण ऊर्ध्वश्वातयुक्त, गतोष्माणम् उष्माडीन
ऊष्मारहित, शूलोपहत- शूलथी पीडाता शूलसे पीडित,
वङ्गणम् वक्षणाणा वक्षणवाले, शर्म च अने सुख
और सुखका, अनभिगच्छन्तम् न पासता रोगीने
अनुभव न करते हुए रोगीको, परिवर्जयेत् तज्ज देवे
छोड़ दे ॥१३॥

13 The man whose breathing has
been shallow, who has lost his body-
heat, who feels piercing pains in the
groins and experiences not a moment

१३. रोगवृद्धिमयुक्त्या च—रोगवृद्धिमयुक्तेन (ख.)

of comfort, should be given up by the wise physician as incurable

अपस्वरं भाषमाणं प्राप्तं मरणश्रावणः ।
श्रोतारं चाप्यशब्दस्य दूरतः परिवर्जयेत् ॥ १४ ॥

आत्मनः भारु मेरा, मरणम् भरथु मरण, प्राप्तम् आवी पक्षोऽप्यु छे प्राप्त हुआ है, इति श्लेष ऐसा, अपस्वरम् विकृत स्वरे विकृत स्वरसे, भाषणागम् श्रावणम् कहनेवालेको, अशब्दस्य च अपि तथा शब्द न होवा छता पथु और शब्द न होने पर भी, श्रोतारम् ते श्रावणनाम्ने उसे सुननेवालेको, दूरतः दूरथी दूरसे, परिवर्जयेत् तन्मे छोड देना चाहिए ॥ १४ ॥

14 The man that speaks in an unnatural voice about his approaching death, or who hears sounds that do not exist, should be avoided from a distance

यं नरं सहसा रोगो दुर्बलं परिसुञ्चति ।
संशयप्राप्तमात्रेणो जीवितं तस्य मन्यते ॥ १५ ॥

यस् न्ने जिस, दुर्बलम् दुभण्ण दुर्बल, नरम् पुरुषने मनुष्यको, रोग रोग सहसा अकस्मि सहसा, परिसुञ्चति छोडी दे छे छोड देता है, तस्य तेनु उसका, जीवितम् अथन जीना, संशय-प्राप्तम् श्लेषभर्मा आवेधु संशययुक्त, मात्रेण आत्रेय आत्रेय, मन्यते माने छे मानता है ॥ १५ ॥

15. If disease leaves the weakened patient all of a sudden, Atreya is of opinion that his life is in danger

अथ चेज्जातयस्तस्य चाचेरन् प्रणिपाततः ।
रसेनाद्यादिति न्यूनात्स्वै दद्याद्विशोधनम् ॥ १६ ॥

अथ तस्य श्लेषे तेनां यदि उसके, ज्ञातय सर्गा-
पक्षदां बन्धुवायव, प्रणिपातत अशुभपुर सर

१६. शब्द - ज्ञातय (ग.)

„ रसेनाद्यादिति न्यूनात्-रसायनादि तत्कुर्यात् (ध)

„ नास्मै दद्याद्विशोधनम्-नास्य कुर्याद्विशोधनम् (ख. घ)

पैरोपर पड कर, चाचेरन् चेत् प्रार्थना करे तो तेले याचना करे तो, रसेन भांसरस साथे मासरससे, अद्यात् आयु आहार करे, इति श्लेष ऐसा, न्यूनात् कहेधु कहे, तस्मै तेने उसे, विशोधनम् विशोधन विशोधन, न दद्यात् आयु नहि न दे ॥ १६ ॥

16 If the patient's kinsmen beseech the physician with great importunity for treatment, he should prescribe the diet of meat-juice; but no purificatory therapy should be administered.

मास्तेन श्लेषे दृश्येत विशेषस्तस्य शोभनः ।
रसेश्चान्यैर्बहुदिर्घैर्दुर्लभं तस्य जीवितम् ॥ १७ ॥

तस्य तेथी उसमे, अन्यै. अने पनीम और दूसरे, बहुविधै. अहु अतना नाना प्रकारके, रसे च पुष्टि आपनारा रसेथी पुष्टि देनेवाले रसोंसे, मासेन अकस्मि भासर्मा एक गालमे, शोभनः सारे अच्छा, विशेष श्लेषे लाभ. न न न, दृश्येत चेत् देभाय तो प्रतीत हो तो, तस्य तेनु उसका जीवितम् अथन जीना, दुर्लभम् दुर्लभ छे दुर्लभ है ॥ १७ ॥

17. And if at the end of a month there is no sign of improvement as the result of the diet of meat-juice and varied other nutritive agents, then the patient's survival is to be despaired of.

यस्य निष्ठयूत-पुरीष-रेतासि अम्भसि मज्जन्ति स न जीवति—
निष्ठयूतं च पुरीषं च रेतश्चास्मसि मज्जति ।
यस्य तरयायुषः प्रप्तमन्तप्राहुर्मनीषिणः ॥ १८ ॥

यस्य नेनां जिसका, निष्ठयूतम् च थूड थूक, पुरीषम् च शण पुरीष, रेत च अने वीर्य और शुक्र, अम्भसि पाणीमा जलमें, मज्जति डूधी मय डूव जाता है, तरय तेना उसकी, आयुष आयुषधने आयुका, कन्तम् अन्त अन्त, प्राप्तम् आयुधे छे प्राप्त हुआ है, मनीषिण श्लेष युद्धिमान पुरुषे ऐसा बुद्धिमान पुरुष, प्राहुः कहे छे कहते हैं ॥ १८ ॥

18 If a man's sputum, feces and semen sink if cast into water, the wise physicians say that he has come to the end of his life

निष्ठयूते यस्य दृश्यन्ते वर्णा बहुविधाः पृथक् ।
तत्र सीदत्वपः प्राप्य न स जीवितुमर्हति ॥१९॥

यस्य जेना जिसके, निष्ठयूते थूकभा थूकमें, बहुविधा भुडु प्रकारना नाना प्रकारके, वर्णाः वर्ण, वर्ण, पृथक् छूटा छूटा पृथक् पृथक्, दृश्यन्ते देखाय दिखाई दें, तत्र च अने ते और वह, अपः पाणीभा जलमें, प्राप्य पडता पडने पर, सीदति डूबी अथ डूब जाये, सः ते वह, जीवितुम् अथवा जीवित रहने, न अर्हति शैः नथी योग्य नहीं है ॥ १९ ॥

19. The man whose sputum displays streaks of various colors and which sinks when placed in water, cannot survive long.

शङ्खकृमिरोरोगधिरात्राद्दन्ति—

पित्तमूष्मानुगं यस्य शङ्खौ प्राप्य विमूर्च्छति ।
स रोगः शङ्खको नाम्ना त्रिरात्राद्दन्ति जीवितम् २०

यस्य जेनुं जिसका, ऊष्मानुगम् उष्माने अतुसर-
नार ऊष्मानुगामी, पित्तम् पित्त पित्त, शङ्खौ शंख-
प्रदेशभा शंख प्रदेशमें, प्राप्य पडेथी पहुच कर, विमूर्च्छति
धट् धट् अथ छे घना हो जाता है, सः ते उसे, शङ्खक-
'शंख' 'शंखक', नाम्ना नामने नामका, रोग रोग
रोग, त्रिरात्रात् त्रिण् रातभा तीन दिनमें, जीवितम्
अवितने जीवितका, हन्ति हथे छे नाश करता है ॥ २० ॥

20. The morbid condition in which the pitta, arising from heat, mounts up to the temples and accumulates there, is known by the name of

'Sankhāka' It kills its victim within three nights.

अपराण्यरिष्टानि —

स्फेनं रुधिरं यस्य सुहुरास्यात् प्रसिच्यते ।
शूलैश्च तुद्यते कुक्षिः प्रत्याख्येवस्तथाविधः ॥२१॥

यस्य जेना जिसके, आलात् भोटाभांथी मुखसे, सकेनम् पीण्युक्त फेनयुक्त, रुधिरम् देाडी रुधिर, सुहु
वारवार बारवार, प्रसिच्यते नीकणे छे निकलता है,
कुक्षिः च अने जेनु उदर और जिसकी कुक्षि, शूलैः
शूलथी शूलसे, तुद्यते पीडाय छे पीडित होती है,
तथाविधः तेवी अतने रोगी ऐसा रोगी, प्रत्याख्येयः
तथा शैः छे छोड़ देने योग्य है ॥ २१ ॥

21 The man from whose mouth issue blood and foam together repeatedly and who suffers from piercing pains in the stomach, should be refused treatment by the physician

बलमांसक्षयस्तीव्रो रोगवृद्धिररोचकः ।

यस्यातुरस्य लक्ष्यन्ते त्रीन् पक्षाञ्च स जीवति ॥२२॥

यस्य जे जिध, आतुरस्य रोगीभा रोगीमें, तीव-
तीव तीव, बलमांसक्षयः अण अने मांसने क्षय बल
तथा मांसका क्षय, रोगवृद्धि रोगनी वृद्धि रोगकी वृद्धि,
अरोचकः अने अरुचि और अरुचि, लक्ष्यन्ते देखाय
देखाई दे, स ते वह, त्रीन् पक्षाञ्च त्रिण् पञ्चवाडिया
तीन पक्ष, न जीवति अवते। नथी नहीं जीता ॥२२॥

22 The patient who suffers from rapid loss of strength and flesh, aggravation of disease-symptoms and anorexia, does not live to complete three fortnights

अरिष्टज्ञाने सर्वथा यत्नो विधेय —

तत्र श्लोकौ—

विज्ञानानि मनुष्याणां मरणे प्रत्युपस्थिते ।

२१. प्रसिच्यते—प्रमुच्यते (ख घ.)

२२. तथाविध—स तादृशः (घ.)

१९. सीपत्यप प्राप्य—सीदित पय प्राप्य (घ च.)

२०. जीवितुम्—जीवितम् (घ.)

२०. विमूर्च्छति—विशुष्यति (घ.)

२१. २१. —विशुष्यते (घ.)

भवन्त्येतानि संपश्येदन्यान्येवंविधानि च ॥ २३ ॥

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकौ उपसंहारना भे श्लो३ छे ३ उपसहारके दो श्लोक हैं कि, गरणे भरुथ सृष्ट्युके, प्रत्युपस्थिते आनी पड़ोयतां उपस्थित होने पर, मनुष्याणाम् मनुष्योंनां मनुष्योंके, एतानि आ ये, विज्ञानानि लक्षणो लक्षण, मवन्ति थाय छे होते है, एवम्- विधानि च अने औनी अतनां और इस प्रकारके, अन्यानि च भीअ पथु अन्योको भी, संपश्येत् अर-अर भेवां भेधये अच्छी तरह जाने ॥ २३ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

23. These are the signs and symptoms occurring in men that are about to die. These should be carefully observed, as also other symptoms of this kind

नानि सर्वाणि लक्ष्यन्ते न तु नर्वाणि मानवम् ।
विशन्ति विनशिष्यन्तं तस्माद्बोध्यानि सर्वतः ॥ २४ ॥

नानि ते वे, सर्वाणि अर्धां लक्षणो सब लक्षण, लक्ष्यन्ते देभाय छे देखे जाते हैं, सर्वाणि तु परतु अर्धाय परन्तु सभी, विनशिष्यन्तम् औकण मुभूधुं एक ही मरनेवाले, मानवम् मनुष्यमां मनुष्यमें, न विशन्ति हेतां नथी नहीं होने, तस्मात् तेथी इस लिए, सर्वत ते अर्धां स पूथुपथु सब प्रकारसे, बोध्यानि अणी देवां भेधये जानना चाहिए ॥ २४ ॥

24. All of these are known to occur in such men as are about to die though they do not all occur in the same dying patient Hence the need for the physician to be conversant with all the signs and symptoms, prognosticative of death.

२३ प्रत्युपस्थिते-समुपस्थिते (च)

२४. सर्वत-सर्वश (ध.)

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रिय-
स्थाने यस्यश्यावनिमित्तीयमिन्द्रियं
नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रयेका अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुडथी प्रतिसंस्कार पायेका आ शास्त्रमां
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने
धन्द्रियस्थान विषे इन्द्रियस्थानमें, यस्यश्यावनिमित्तीयम्
इन्द्रियम् 'यस्यश्यावनिमित्तीय धन्द्रिय' 'यस्यश्याव-
निमित्तीय इन्द्रिय', नाम नामने नामका, नवमः नवमे
नववां, अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त
हुआ ॥ ९ ॥

9. Thus in the section on Sensorial Prognosis, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the ninth chapter entitled 'The sensorial prognosis from the observation of the dark-brown color of the eye of a man' is completed

दशमोऽध्यायः ।

दशमो अध्याय अध्याय दसवां

Chapter X

सद्योमरणीयेन्द्रियोपक्रम —

अथातः सद्योमरणीयमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्वाह भगवानाग्नेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अर्धीथी अब आगे, सद्योमरणीयम्
इन्द्रियम् 'सद्योमरणीय धन्द्रिय' नामना अध्यायतुं
'सद्योमरणीय इन्द्रिय' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम-
व्याख्याना करेशु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् अगवान् भगवान्, आग्नेये आग्नेय-
ने, इति ह आ विषयमां नीये प्रभाषेइ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्व उडेथु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The sensorial prognosis from the observation of the symptoms of imminent death.'

2 Thus declared the worshipful Atreya.

सद्यस्तित्यक्षतः प्राणाँल्लक्षणानि पृथक् पृथक् ।
अग्निवेश ! प्रवक्ष्यामि संस्पृष्टो येन जीवति ॥३॥

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, सद्यः तत्-
तर्भां तुरन्त, प्राणान् आधु प्राण, तित्यक्षत छोडना
भनुष्यना त्याग करनेवाले मनुष्यके, पृथक् पृथक्
शुद्ध शुद्ध पृथक् पृथक्, लक्षणानि लक्षण, लक्षण,
प्रवक्ष्यामि हुं डलीश मैं कहूंगा, ये स्पृष्ट नेओथी
युक्त रोगी जिनसे युक्त हुआ रोगी, न जीवति अतः
नथी जीवित नही रहता ॥ ३ ॥

3 O, Agnivesa ! I shall describe one by one the symptoms which suddenly developing in a person, to whom life has become a burden to be endured due to disease, will hasten him to his end

सद्योमुमूर्षूणा लक्षणानि—

वाताघ्नीला सुसंवृद्धा तिष्ठन्ती दारुणा हृदि ।
तृष्णयाऽभिपरीतस्य सद्यो मुष्णाति जीवितम् ॥४॥

हृदि हृदयभां हृदयमें, तिष्ठन्ती रही रहकर, सुसंवृद्धा
सारी पेडे बधेली अत्यंत बढी हुई, दारुणा अय-
डर दारुण, वाताघ्नीला वाताघ्नीला वाताघ्नीला, तृष्णया
तरसथी तृषासे, अभिपरीतस्य घेरायेला रोगीनी पीडित
रोगीके, जीवितम् जिहगी जीवनको, सद्यः तत्त अ
तुरन्त ही, मुष्णाति हरी दे छे हर लेता है ॥ ४ ॥

4. If the patient, suffering from a full-grown malignant vata-tumour in the cardiac region, develops intense thirst, he will be robbed of his life at once

४. सुसंवृद्धा-सुसंवृद्धता (घ. द.)

पिण्डके शिथिलीकृत्य जिह्वीकृत्य च क्षारिकाम् ।
वायुः क्षरीरे विचरन् सद्यो मुष्णाति जीवितम् ॥५॥

क्षरीरे शरीरभां शरीरमें, विचरन् विचरते। विचरता
हुआ, वायु वायु वायु, पिण्डके पिण्डकेने पिण्डलि-
योको, शिथिलीकृत्य शिथिल करीने शिथिल करके,
नासिकात् तथा नासिकाने और नासिकाको, जिह्वीकृत्य
च वाडी करीने टेढी करके, जीवितम् अतः जीव-
नको, सद्यः तत्त तुरन्त, मुष्णाति हरी दे छे हर
लेता है ॥ ५ ॥

5 Rendering the calf-muscles flabby and the nose crooked, the morbid vata, moving about in the body in a provoked condition, robs the victim of his life immediately

श्रुवौ यस्य च्युते स्थानादन्तर्दाहश्च दारुणः ।
तस्य हिक्काकरो रोगः सद्यो मुष्णाति जीवितम् ॥६॥

यस्य नेनी जिह्वकी, श्रुवौ अमरे। भौहें, स्थानात्
स्थानथी अपने स्थानसे, च्युते असी गछ होय च्युत
हो गई हों, दारुण अने अय डर और दारुण, अन्त-
र्दाहः च अतदीह थाय तो अन्तर्दाह हो तो, तस्य
तेने। उसका, हिक्काकर होडी डरना। हिक्काकर, रोग
रोग रोग, जीवितम् अतः जीवितको, सद्यः तत्त
गीघ्र, मुष्णाति हरी दे छे हर लेता है ॥ ६ ॥

6 If a man, who is suffering from a disease where there are drooping of the eye-brows and severe internal burning pain, develops hiccup, it will rob him of his life immediately.

क्षीणशोणितमांसस्य वायुरूर्ध्वगतिश्चरन् ।
उभे मन्थे लभे यस्य सद्यो मुष्णाति जीवितम् ॥७॥

क्षीण-क्षीण थथेक्ष क्षीण हुए, शोणित-मांसस्य
शोणित अने मांसवाणा रक्त और मांसवाले, यस्य ने
रोगीनी जिस रोगीकी, उभे मन्थे अने अन्थे। दोनों
मन्थायें, सद्ये समान होय तो समान हो तो, ऊर्ध्वगतिः
उपरनी आलुओ अवावाणो ऊपरकी ओर जानेवाला,

वायुः वायु वायु, चरन् इरते। विचरता हुआ, जीवितम् तेना श्रुतरेने उसके जीवनको, सद्यः तरत शीघ्र, मुष्णाति डरी दे छे हर लेता है ॥ ७ ॥

7. The provoked vata, going astray
1 e. in an upward direction in the
body of the man who has suffered
loss of blood and flesh and whose both
the sides of the neck are distended,
will take away his life immediately

अन्तरेण गुदं गच्छन् नाभिं च सहसाऽनिलः ।
कृशस्य वक्ष्णौ गृह्णन् सद्यो मुष्णाति जीवितम् ॥८॥

गुदम् गुदा गुदा, नाभिम् च अने नाभिनी और
नाभिके, अन्तरेण अन्तरे वीचमें, सहसा गच्छन् अकडम
जते। सहसा विचरता हुआ, अनिल वायु वायु, कृशस्य
दुभया रोगीना दुर्बल रोगीके, वक्ष्णौ वक्ष्णौ वक्ष्णोको,
गृह्णन् पकडीने जकड़ कर, जीवितम् जि ह्यी जीवनको,
सद्य तरत शीघ्र, मुष्णाति डरी दे छे हर लेता है ॥८॥

8 If in an emaciated man, the
morbid vata, rushing between the
pelvic region and the umbilical region,
seizes the groins, it takes away his
life immediately.

वितत्य पशुकात्राणि गृहीत्वोरश्च मारुतः ।
स्तिमितस्यायताक्षस्य सद्यो मुष्णाति जीवितम् ॥९॥

स्तिमितस्य स्तब्ध, आयताक्षस्य अने द्वाटेक्ष
आंभोवाणा रोगीनी और फटी आखवाले रोगीकी, पशुका-
त्राणि पांसणीओना अअलागने पमलियोंके अप्रभागोंको,
वितत्य गे थीने खीच कर, डर च अने छातीने और
छातीको, गृहीत्वा पकडीने जकड़ कर, मारुत वायु वायु,
जीवितम् जि ह्यी जीवितको, सद्यः तरत तुरन्त,
मुष्णाति डरी दे छे हर लेता है ॥ ९ ॥

८ अन्तरेण गुदं गच्छन् नाभिं च-गुदं नाभिं चान्तरेण गृह्णाति

(घ.)

९ वक्ष्णौ-चरणौ (च.)

९. वितत्य पशुकात्राणि-पशुकात्र वितत्य च (घ.)

9 If in a man whose eyes are
rigid and dilated, the vata, forcibly
stretching out to the front-ends of
the ribs seizes the region of the chest,
it takes away his life immediately.

हृदयं च गुदं चोभे गृहीत्वा मारुतो वली ।
दुर्बलस्य विशेषेण सद्यो मुष्णाति जीवितम् ॥१०॥

हृदयम् च हृदय, गुदम् च अने गुदा और
गुदा, उभे अनेने दोनोंको, गृहीत्वा पकडीने पकड़ कर,
वली भलवान बलवान, मारुत वायु वायु, विशेषेण
विशेषे डरीने विशेष करके, दुर्बलस्य नभया रोगीनु
दुर्बल रोगीके, जीवितम् श्रुतरे जीवनको, सद्य तरत
शीघ्र, मुष्णाति डरी दे छे हर लेता है ॥ १० ॥

10. In a weakened man particularly,
if the highly provoked vata seizes both
the cardiac and pelvic regions, it takes
away his life immediately.

वक्ष्णं च गुदं चोभे गृहीत्वा मारुतो वली ।
श्वासं संजनयन्तोः सद्यो मुष्णाति जीवितम् ॥११॥

वक्ष्णम् च वक्ष्ण, वक्ष्ण, गुदम् च अने गुदा
और गुदा, उभे अनेने दोनोंको, गृहीत्वा पकडीने
पकड़ कर, जन्तोः मनुष्यना मनुष्यके, श्वासम् श्वासने
श्वासको, संजनयन् उत्पन्न डरते। उत्पन्न करता हुआ,
वली भलवान बलवान, मारुतः वायु वायु, जीवितम्
श्रुतरे जीवनको, सद्यः तरत शीघ्र, मुष्णाति डरी दे
छे हर लेता है ॥ ११ ॥

11. If the strongly provoked vata
seizing both the groins and the pelvic
region of a man, causes dyspnea, it
snatches away his life immediately.

नाभिं मूत्रं वस्तिशीर्षं पुरीषं चापि मारुतः ।

१०. गृहीत्वा-गृह्णाति (घ.)

१२. नाभिं मूत्रं वस्तिशीर्षम्-नाभिं वस्तिं शिरोमूत्रम् (ग.ड.त.)

१३. नाभिं वस्तिशिरो मूत्रम् (घ.)

प्रच्छिन्नं जनयञ्छूलं सद्यो मुष्णाति जीवितम् ॥१२॥

नाभिम् नाभि नाभि, सूत्रम् मूत्र मूत्र, वस्ति-
शीर्षम् अरितशीर्षं वस्तिके ऊर्ध्वभाग, पुरीषम् च क्षपि
अने भणमां और पुरीषमें, प्रच्छिन्नम् शूलम् वाढ
नेवी पीडावाधा शूलने छेदन जैसी व्यथावाले शूलको,
जनयन् उत्पन्न करेता उत्पन्न करता हुआ, मारुत
वायु वायु, जीवितम् जीवनने जीवनको, सद्यः ततः
शीघ्र, मुष्णाति हरी दे ह हर लेता है ॥ १२ ॥

12. The strongly provoked vata
breaking into the abdomen, urine, top
of the bladder, and feces, and giving
rise to piercing pains, carries away the
man's life immediately.

भिद्येते वंक्षणौ यस्य वातशूलैः समन्ततः ।
मिन्नं पुरीषं तृष्णा च सद्यः प्राणाञ्जहाति सः ॥१३॥

यस्य नेना जिसके, वंक्षणौ वक्षणां वंक्षण,
वातशूलैः वातशूलैः वातशूलसे, समन्तत आरेय भाग्यु
सभ ओरसे, भिद्येते शूट थाय फट जाते हैं, पुरीषम्
आडे मल, मिन्नम् पातणौ थाय पतला हो जाता है,
तृष्णा च अने तरस लागे और तृषा होती है, सः
ते वह, सद्यः ततः तुरन्त, प्राणान् प्राण्य प्राणोंका,
जहाति छोडे छे त्याग करता है ॥ १३ ॥

13. If a man's groins are affected
all over with piercing pains due to
morbid vata, his feces are loose
and he is also afflicted with thirst, he
gives up the ghost immediately.

आपुतं मारुतेनेह शरीरं यस्य केवलम् ।
मिन्नं पुरीषं तृष्णा च सद्यो जह्यात् स जीवितम् ॥१४॥

इह अही यहा, यस्य नेनुं जिसका, केवलम्
आपु संपूर्ण, शरीरम् शरीर शरीर, मारुतेन वायुथी

वायुसे, आपुतम् व्याप्त थाय छे व्याप्त हो जाता है,
तृष्णा च अने तरस लागे छे और तृषा होती है,
सः ते वह, सद्यः ततः तुरन्त, जीवितम् जीवन
जीवनका, जह्यात् तणे छे त्याग करता है ॥ १४ ॥

14. The man, whose entire body
is saturated with morbid vata, whose
feces is loose and who suffers from
thirst, gives up his life immediately.

शरीरं शोफितं यस्य वातशोफेन देहिनः ।
मिन्नं पुरीषं तृष्णा च सद्यो जह्यात् स जीवितम् ॥१५॥

यस्य ने जिस, देहिनः मनुष्यनु मनुष्यका, शरीरम्
शरीर शरीर, वातशोफेन वातशोफेनी वातशोफसे,
शोफितम् सूक्ष्म गयु होय छे सूजा होता है, पुरीषम्
भण मल, मिन्नम् पातणौ थाय होय छे पतला होता
है, तृष्णा च अने तृषा लागती होय छे और प्यास
होती है, स ते वह, सद्यः ततः तुरन्त, जीवितम्
प्राण्य जीवनको, जह्यात् तणे छे त्याग देता है ॥ १५ ॥

15 The man, whose body is swol-
len with the edematous condition due
to vata, whose feces is loose and who
is afflicted with thirst, gives up his
life immediately.

आमाशयसमुत्थाना यस्य स्यात् परिकर्तिका ।
मिन्नं पुरीषं तृष्णा च सद्यः प्राणाञ्जहाति सः ॥१६॥

यस्य नेने जिसको, आमाशयसमुत्थाना आमाश-
यथी ओडेदी था माशयसे उठी हुई, परिकर्तिका स्यात् वाढ
होय परिकर्तिका हो, पुरीषम् भण मल, मिन्नम् पातणौ
होय पतला हो, तृष्णा च अने तृषा होय और प्यास हो,
स ते वह, सद्यः ततः तुरन्त, प्राणान् प्राण्य जीवनका,
जहाति तणे छे त्याग करता है ॥ १६ ॥

16. The man whose epigastric
region is afflicted with shooting pain,

१२ प्रच्छिन्नम्—विबध्य (क घ. च झ. द. ध)

१४. यस्य केवलम्—यस्य देहिनः (प)

१५. सद्यो जह्यात्स जीवितम्—सद्यः प्राणान् जहाति सः (च. छ.)

१५ शोफितम्—ग्रथितम् (ग)

१५. ,, ,, -शियिलम् (प.)

१६. मिन्नं पुरीषं तृष्णा च—तृष्णा युद्ग्रहक्षोत्र (व ड)

१६. सद्यः प्राणाञ्जहाति सः—सद्यो जह्यात्स जीवितम् (व)

whose feces is loose and who is afflicted with thirst, gives up his life immediately.

पक्वाशयसमुत्थाना यस्य स्यात् परिकर्तिका ।

तृष्णा गुदग्रहश्चोत्रः सद्यो जह्यात् स जीवितम् ॥१७॥

यस्य नेने जिसके, पक्वाशय- समुत्थाना पक्वाशयथी उत्पन्न थयेदी पक्वाशयसे उत्पन्न हुई परिकर्तिका वाढ परिकर्तिका, स्यात् होय हो, तृष्णा तृषा होय प्यास हो, उत्र- अने तीव्र और तीव्र, गुदग्रह- च शुद्ध होय गुदग्रह हो, सः ते वह, सद्य- तत्त तुरन्त, जीवितम् प्राणु जीवनको, जह्यात् तने छे छोड़ देता है ॥ १७ ॥

17 The man whose gastric region is afflicted with shooting pain and who is afflicted with thirst and severe spasm of the anus, gives up his life immediately.

पक्वाशयमधिष्ठाय हत्वा संज्ञां च मारुतः ।

कण्ठे घुर्घुरकं कृत्वा सद्यो हरति जीवितम् ॥१८॥

पक्वाशयम् पक्वाशयथी पक्वाशयका, अधिष्ठाय आश्रय करी आश्रय करके, संज्ञाम् च संज्ञाने संज्ञाको, हत्वा नाश करी नष्ट कर, कण्ठे अने गणाम् और कण्ठमें, घुर्घुरकम् घुर्घुरे अवाञ् घुर्घुरक, कृत्वा उत्पन्न करके, मारुतः वायु वायु, सद्य- तत्त तुरन्त, जीवितम् जीवनने जीवनको, हरति हरे छे हर लेता है ॥ १८ ॥

18. The morbid vata, entrenching itself in the colon, destroys consciousness- and causing a stertorous sound in the throat, carries away the man's life immediately.

दन्ताः कर्दमदिग्धाभा मुखं चूर्णकसन्निभम् ।

१७. पक्वाशयसमुत्थाना-आमाशयसमुत्थाना (त)

१८. पक्वाशयमधिष्ठाय-आमाशयमधिष्ठाय (च. ध. प.)

" " " -स्रोतो महदधिष्ठाय (प.)

१९. कर्दमदिग्धाभा-कर्दमचूर्णाभा (श त)

" मुखं चूर्णकसन्निभम्-मुखं चूर्णकस्युतम् (प.)

सिप्रायन्ते च गात्राणि लिङ्गं सद्यो मरिष्यतः ॥१९॥

दन्ता दांत दात, कर्दम- डाद्वथी कीचइसे, दिग्धाभा दी पाया नेना होय लीपे हुके सदश हों, मुखम् मुख मुख, चूर्णकसन्निभम् थूना नेवु सक्षे चूनेकी तरह श्वेत हो, गात्राणि च अने अंगे और गात्र, सिप्रायन्ते परसेवाना रेखाथी ली अर्ता होय तो ये पसीनेसे भीग जाते हों तो वह, सद्य- तत्तर्भा शीघ्र, मरिष्यत मरी जन्तरु मरनेवालेका, लिङ्गम् धक्षणु छे लक्षण है ॥ १९ ॥

19. The teeth looking as if covered with slimy sordes, the face as if smeared with ashes, and all the limbs streaming with perspiration, these are the symptoms of one on the verge of death.

तृष्णाश्वासशिरोरोगमोहदौर्बल्यकूजनैः ।

स्पृष्टः प्राणाञ्जहात्याशु शकृद्भेदेन चातुर ॥२०॥

तृष्णा- तृषा तृषा, आस- श्वास श्वास शिरोरोग- शिरोरोग शिरोरोग, मोह- मूर्छा मोह, दौर्बल्य- दुर्बलता दुर्बलता, कूजनै- तथा कूजनथी (गणाम्थी अन्वक्त शकृदु न्दीकणवु) तथा कूजनसे, शकृत्-भेदेन च अने पातणा आधाथी और मलभेदसे, स्पृष्ट- युक्त युक्त, आतुर रोगी रोगी, आशु तत्तर्भा जल्दी, प्राणाञ् प्राणो प्राणोको, जहाति तने छे छोडता है ॥ २० ॥

20 The ailing man that is afflicted at once with thirst, dyspnea, headache, stupor, debility, groans and loose stools gives up his life quickly

एतच्छिज्ञानफलम्—

तत्र श्लोकः—

एतानि खलु लिङ्गानि यः सम्यगवबुध्यते ।

स जीवितं च भर्त्यानां मरणं चावबुध्यते ॥२१॥

१९ चूर्णकसन्निभम्-चूर्णकस्युतम् (व)

" सिप्रायन्ते-सिप्रायन्ते (घ)

तत्र श्लोकः ते विषयमां उस विषयमें, श्लोक ७५-स हारने श्लोक ७६ उपसहारका श्लोक है कि, यः नो जो, एतानि आ इन, लिङ्गानि खलु लक्षणानि लक्षणोंको, सम्यक् सारी रीति मली प्रकार, अवबुध्यते अणु छे जानता है, स ते वह, मर्यानाम् मनुष्याणां मनुष्योंके, जीवितम् अणुवित जीवन, मरणम् च अने मरणाने और मरणको, अवबुध्यते अणु छे जानता है ॥ २१ ॥

Here is the recapitulatory verse—

21. He who recognises correctly these characteristics, knows beforehand the survival or the death of men.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रियस्थाने सद्योमरणीयमिन्द्रियं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे रथेदा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पासेदा आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने इन्द्रिय-स्थान विषे इन्द्रियस्थानमें, सद्योमरणीयम् इन्द्रियम् 'सद्योमरणीय इन्द्रिय' 'सद्योमरणीय इन्द्रिय', नाम नामने नामका, दशमः दशमे दसवां, अध्याय. अध्याय संपूर्ण यथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ १० ॥

10. Thus, in the section on Sensorial Prognosis, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the tenth chapter entitled 'The sensorial prognosis from the observation of the symptoms of imminent death' is completed.

एकादशोऽध्यायः

अगियारमो अध्याय अध्याय ग्यारहवाँ

Chapter XI

अणुज्योतीयेन्द्रियोपक्रम. —

अथातोऽणुज्योतीयमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अर्हीथी अब आगे, अणुज्योतीयम् इन्द्रियम् 'आणुज्योतीय इन्द्रिय' नामना अध्यायानुं 'अणुज्योतीय इन्द्रिय' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करथुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् अणुवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमां नीये प्रमाणेण इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स उद्धृतं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The sensorial prognosis from the observation of the loss of the vital heat.'

2 Thus declared the worshipful Atreya.

संवत्सरेण मरिष्यतो लिङ्गानि—

अणुज्योतिरनेकाग्रो दुश्छायो दुर्मनाः सदा ।

रतिं न लभते याति परलोकं समान्तरम् ॥ ३ ॥

अणुज्योति स्वरूप अग्निवाणो अल्प अग्निवाला, अनेकाग्र ऐक्यप्रतारहित एकाग्रतारहित, दुश्छाय. विकृत छायावाणो विकृत छायावाला, सदा दुर्मनाः सदा दुःखपूर्ण मनवाणो सदा दुःखी मनवाला, रतिम् अने नने अर्थाय पशु येन और जो किसी भी अवस्थामें चैन, न लभते न पडे नहीं पाता, (सः ते वह), समान्तरम् ऐक्य वर्षनी अंदर एक वर्षके अन्दर, परलोकम् परलोकमां परलोकमें, याति प्रयासु करे छे प्रयाण करता है ॥ ३ ॥

3. The man, whose vital heat is reduced and is all but extinguished, whose mind is distracted, whose aura has become evil, who has become perpetually weak-minded and who finds no pleasure in life, goes to the regions of the dead within a year.

बलिं बलिभृतो यस्य प्रणीतं नोपभुङ्गते ।

लोकान्तरगतः पिण्डं भुङ्क्ते संवत्सरेण सः ॥ ४ ॥

३. याति-गन्ता (च. ष.)

॥ समान्तरम्-समान्तरे (य.)

यस्य जेतुं जिसकी, प्रणीतम् विधिपूर्वकं आपेक्षुं दी हुई, बलिम् अक्षि बलि, बलिभृतः डागडा वजरे कौए आदि, न उपभुञ्जते आता नथी नहीं खाते, स ते वह, संवत्सरेण वर्षनी अंदर एक वर्षमें, लोकान्तरगतः परलोकमां नर्धने परलोकमें जा कर, पिण्डम् पिंड पिंडको, मुद्गं भाय छे खाता है ॥ ४ ॥

4. The man whose offerings to the manes are not eaten by crows or other birds, goes to the other world within a year and eats the obsequial offerings made to him by his progeny.

सप्तर्षीणां समीपस्थां यो न पश्यत्यरुन्धतीम् ।
संवत्सरान्ते जन्तुः स संपश्यति महत्तमः ॥ ५ ॥

सप्तर्षीणाम् सप्तर्षीणां सप्तर्षीयोंके, समीपस्थाम् समीप रहेला पास स्थित, अरुन्धतीम् अरुन्धतीना ताराने अरुन्धतीको, य जे जो, न पश्यति देखते नथी नहीं देखता, स. जन्तुः ते मनुष्य वह मनुष्य, संवत्सरान्ते वर्षने अ ते वर्षके अन्तमें, महत्तमः भरतु ३५ अंधकारने यमलोकको, संपश्यति जुझे छे देखता है ॥ ५ ॥

5. The man who cannot see the star named Arundhati which is adjacent to the constellation called the seven sages, will see the darkness of death within a year.

विकृत्या विनिमित्तं यः शोभासुपचयं धनम् ।
प्राप्तोत्यतो वा विभ्रंशं समान्तं तस्य जीवितम् ॥ ६ ॥

विकृत्या देहीता डारतु वगर प्रसिद्ध कारणके बिना, य जे जो, शोभाम् शोभा शोभा, उपचयम् पुष्टि पुष्टि, धनम् अने धन और धनको, विनिमित्तम् सामुद्रिक धक्षतु वगर सामुद्रिक लक्षणोंके बिना, प्राप्नोति प्राप्त करे छे पाता है, अतः विभ्रंशम् वा अथवा अनाथी अष्टाने पासे छे अथवा उनके नाशको पाता है, तस्य

६. समान्तं तस्य जीवितम्—समान्तं न स जीवति (स्र. व. य.)

तेतुं उसका, जीवितम् जीवन जीवन, समान्तम् वर्षना अत सुधीन होय छे वर्ष पर्यन्त होता है ॥ ६ ॥

6. If a man acquires or loses his splendour, robustness and wealth without any knowable cause and in an abnormal manner, his life will terminate in a year.

पद्भिर्मसैः मरिष्यतो लिङ्गानि—

भक्तिः शीलं स्मृतिस्त्यागो बुद्धिर्वलमहेतुकम् ।
षडेतानि निवर्तन्ते षड्भिर्मसैर्मरिष्यतः ॥ ७ ॥

षड्भिः ष छः, मासैः भदिनामां मासमें, मरिष्यतः भरनारनां मरनेवालेके, भक्तिः धृच्छा इच्छा, शीलम् शील शील, स्मृति स्मृति स्मृति, त्यागः त्याग त्याग, बुद्धिः बुद्धि बुद्धि, बलम् अने बल और बल, एतानि षट् अने छे ये ये छे, अहेतुकम् अकारण, निवर्तन्ते नर्ता रहे छे चले जाते हैं ॥ ७ ॥

7. Inclinations, good conduct, memory, the spirit of sacrifice, judgment and strength, desert without any reason the man that is to die within six months.

धमनीनामपूर्वाणां जालमत्यर्थशोभनम् ।
ललाटे दृश्यते यस्य षण्मासान्न स जीवति ॥ ८ ॥

अपूर्वाणाम् जे पहलेवां न होय अथवा जो पहिले न हों ऐसी, धमनीनाम् धमनीनाम् धमनीयोंका, अत्यर्थ-शोभनम् अतिशय शोभायुक्त अत्यन्त सुंदर, जालम् अणु जाल, यस्य जेना जिसके, ललाटे धक्षतां ललाटमें, दृश्यते देखाय छे दिखाई देता है, स ते वह, षट्मासान् छे भदिना सुधी छे मास तक, न जीवति अथवा नथी नहीं जीता ॥ ८ ॥

8. The man on whose forehead is seen shining and prominent network of vessels which were not existing there before, dies within six months.

लेखाभिश्चन्द्रवक्राभिर्ललाटमुपचीयते ।
यस्य तस्यायुषः षड्भिर्मासैरन्तं समादिशेत् ॥९॥

यस्य नेत्रु जिसका, ललाटम् दलाट ललाट, चन्द्र-
वक्राभिः पीलना चंद्र नेत्री वांकी द्वितीयाके चंद्रमाके
सदृश देही, लेखाभिः रेखाओथी रेखाओसे, उपचीयते
दरार्ध अथ छे भर जाता है, तस्य तेना उसकी, आयुष
आयुष्यने। आयुका, अन्तम् अंत अन्त, षड्भिः छ छ,
मासैः महीने मासमें, समादिशेत् थशे ओभ डहेवु होग
ऐसा कहे ॥ ९ ॥

9. The life of the man on whose
forehead develop crescent-shaped fur-
rows, is to be judged as coming to a
close within six months

मासात् मरिष्यती लिङ्गानि—

शरीरकम्पः संमोहो गतिर्वचनमेव च ।
मत्तस्येवोपलभ्यन्ते यस्य मासं न जीवति ॥१०॥

यस्य नेत्रे जिसके मत्तस्य इव मत मनुष्यनी पेटे
मत्तकी भाति, शरीर- कम्पः शरीरे डप शरीरमें कम्प,
संमोह भ्रूँ मूर्च्छा, गति दालयाद गति, वचनम्
च एव अने वचन और वचन, उपलभ्यन्ते नेत्रामां
आवे छे दिखाई देते हैं, (सः ते वह), मासम् अेड
महीने। एक महीना, न जीवति अवते। नहीं नहीं
जीवा ॥ १० ॥

10. The man, who develops body-
tremors, stupor, gait and speech resem-
bling those of an intoxicated man,
dies before the end of a month.

रेतोमूत्रपुरीषाणि यस्य मज्जन्ति चाम्भसि ।
स मासात् स्वजनद्वेषा मृत्युवारिणि मज्जति ॥११॥

यस्य नेत्रां जिसके, रेत- वीर्य वीर्य, मूत्र- मूत्र
मूत्र, पुरीषाणि अने मण और मल, चाम्भसि पाणीमां
पानीमें, मज्जन्ति च डूणी अथ छे डूव जाते हैं, स ते
वह, स्वजनद्वेषा स्वजनने। द्वेषी थते। स्वजनद्वेषी होता

९. ललाटम्—ललाटम् (त.)

१०. उपलभ्यन्ते—उपलभ्यन्ते (च. छ.)

हुआ, मृत्युवारिणि मृत्युश्च पाणीमां मृत्युरूप जलमें,
मासात् अेड महीनामां एक मासमें, मज्जति डूणी अथ
छे डूव जाता है ॥ ११ ॥

11. The man whose semen, urine
and feces sink in water and who
hates his own kinsmen, will himself
sink into the waters of death within
a month.

हस्तपादं मुखं चोभे विशेषाद्यस्य शुष्यतः ।
शूयेते वा विना देहात् स च मासं न जीवति ॥१२॥

देहात् विना शरीरना मध्य भाग विना मध्य
शरीरको छोड़ कर, यस्य नेत्रां जिसके, हस्तपादम् हाथ-
पग हाथपाव, मुखम् च अने मुख और मुख, उभे
ओ सधणां इन सब, विशेषात् विशेषे डरीने विशेष
करके, शुष्यतः सूडार्ध अथ छे सूख जाते हैं, शूयेते वा
अथवा सूअ अथ छे अथवा सूज जाते हैं, स च ते
वह, मासम् अेड मास एक मास, न जीवति अवते।
नहीं नहीं जीता ॥ १२ ॥

12. The man whose hands, feet
and face are emaciated or edematous
in a greater degree than the rest of
the body, does not live even a month.

कतिपयान्यरिष्टानि—

ललाटे मूर्ध्नि वस्तौ वा नीला यस्य प्रकाशते ।
राजी बालेन्दुकुटिला न स्व जीवितुमर्हति ॥१३॥

यस्य नेत्रां जिसके, ललाटे दलाट ललाटे, मूर्ध्नि
भस्तौ मस्तक, वस्तौ वा डे भरित उपर या वस्ति पर,
बालेन्दु-कुटिला पीलना चंद्र नेत्री वांकी द्वितीयाके
चंद्रके समान वक्र, नीला राजी नील रगनी रेखा नील
रेखा, प्रकाशते प्रकाशती होथ प्रकट होती है, स. ते
वह, जीवितुम् अववा जीवित रहने, न अर्हति शैव्य
नहीं योग्य नहीं है ॥ १३ ॥

१२. मासं न जीवति—मासाद्विनश्यति (ध)

१३. मूर्ध्नि वस्तौ वा—वस्तिशीर्षे वा (च.)

13. The man, on whose forehead, head and hypogastric region appear dark-blue lines curved like the crescent, cannot survive.

प्रवालगुटिकाभासा यस्य गात्रे मसूरिकाः ।
उत्पद्याशु विनश्यन्ति न चिरात् स विनश्यति ॥१४॥

यस्य नेत्रा जिसके, गात्रे अग उपर अग पर, प्रवाल गुटिका-आभासा परवाणानी गोली नेवी प्रवालकी गोलियोंके सदृश, मसूरिका मसूरिकाओं मसूरिकायें, उत्पद्य उत्पद्य अर्धने उत्पद्य हो कर, आशु तत्रत तुरन्त, विनश्यन्ति नाश पाये छे नष्ट हो जाती है, स ते रोगी वह रोगी, न चिरात् थोडा नभतर्भा अल्प समयमें ही, विनश्यति विनाश पाये छे मर जाता है ॥ १४ ॥

14 The man on whose body appear and quickly disappear eruptions resembling coral beads, perishes before long

ग्रीवावमर्दो बलवाञ्छिह्वाश्वयथुरेव च ।
ब्रध्नास्यगलपाकश्च यस्य पक्वं तद्भादिजेत् ॥ १५ ॥

यस्य नेत्रे जिसको, बलवान् अक्षवान् बलवान्, ग्रीवावमर्दो गरदनर्भा मर्दन नेवी पीडा ग्रीवामें मर्दनके सदृश पीडा, जिह्वाश्वयथु. च एव अक्षने सोने और जीभकी सूजन, ब्रध्न आस्य-गलपाकः च अने अर्धन, मुख तथा गणाने पाक थाय और ब्रध्न, मुख तथा गलेका पाक हो तस् तेने उसको, पक्वं पाडी गयेले। (आसन्नभरणु) पका हुआ (मरणप्राप्त), आदिजेत् कहेवे। कहे ॥ १५ ॥

15. The man who suffers from acute squeezing pains in the neck, swelling of the tongue and extensive suppurations of the inguinal region,

the mouth and the throat, should be regarded as ripe for death

संभ्रमोऽतिप्रलापोऽतिभेदोऽस्थामतिदारुणः ।
कालपाशपरीतस्य त्रयमेतत् प्रवर्तते ॥ १६ ॥

संभ्रम अतिशय संभ्रम अति संभ्रम, अति- प्रलापः अतिशय अउअउट अतिप्रलाप, अति- दारुण अने अति भय डर और अतिदारुण, अस्थाम् हाडकाने। हड्डियोंमें, अतिभेद अत्यंत दुःख अत्यन्त भेद, एतत् त्रयम् अत्र ये तीन, कालपाशपरीतस्य काल-पाशपी घेरायेला रोगीने कालपाशसे व्याप्त रोगीको, प्रवर्तते थाय छे होते हैं ॥ १६ ॥

16 Extreme confusion of mind, excessive delirious talk and exceedingly breaking pains in the bones—these three afflict the man that is caught up in the noose of death.

प्रमुह्य लुञ्जयेत् केशान् परिगृह्णात्यतीव च ।
नरः स्वस्थवदाहारमवलः कालचोदितः ॥ १७ ॥

कालचोदित कालपीरित, अवलः निर्बल निर्वल, नर पुरुष पुरुष, प्रमुह्य भेभान् अर्धने मोहको प्राप्त हो कर, केशान् केश केशोंको, लुञ्जयेत् भेथी कटे छे उखाड़ता है, स्वस्थवद अने नीरोगीनी भाङ्क और स्वस्थकी भाति, अतीव अतिशय अत्यन्त, आहारम् च आहार नाहारको, परिगृह्णाति दे छे ग्रहण करता है ॥ १७ ॥

17. Goaded by the impending death, the dying man, losing his wits, will pull out his hair and consume excessive quantity of food as if he were in perfect health, though he is weak.

समीपे चक्षुषोः कृत्वा मृगयेताङ्गुलीकरम् ।

१६ भेदोऽस्थामतिदारुण —पर्वभेदश्च दारुण च द. ध)

१७ परिगृह्णात्यतीव च—परान् गृह्णात्यतीव च (ट. ध.)

.. मवल—वचन. (च द ध)

१८ अङ्गुलीकरम्—अङ्गुलीकरम् (ध. प)

१४. विनश्यन्ति—विलीयन्ते (च ध.)

१५ ग्रीवावमर्दो बलवान्—ग्रीवामर्दो हि बलवान् (प)

.. —यस्याङ्गमदो बलवान् (प.)

.. ब्रध्नास्यगलपाकश्च—जिह्वास्यागलपाकश्च (प)

स्वयतेऽपि च कालान्ध ऊर्ध्वगानिमिषेक्षणः ॥१८॥

ऊर्ध्वग- ऊर्ध्वगाम्नी ऊपरकी ओर, अनिमिष-
मटकांरहित खुले हुए, ईक्षणः आभवाणो नेत्रोंवाला,
कालान्ध. डालथी आंधणो थयेको रोगी कालसे अन्ध
हुआ रोगी, अङ्गुलीकरम् आंगुलीओ अने हाथने
अगुलियों और हाथको, चक्षुषोः आंभोनी आखोंके, समीपे
कृत्वा पासे राभीने पास रख कर, मृगयेत तेओने
शोधे छे उनको ढूढता है, स्वयते अपि च अने विस्मय
पासे छे और विस्मययुक्त भी होता है ॥ १८ ॥

18. The man that is blinded by
death holds his fingers in front of his
eyes and searches about for them; he
looks astonished and has a fixed
upward gaze

शयनादासनादङ्गात् काष्ठात् कुड्यादथापि वा ।
असन्मृगयते किञ्चित् स मुह्यन् कालचोदितः ॥१९॥

कालचोदित. डालप्रेरित कालप्रेरित, स ते वह,
मुह्यन् भेभान भन्ते मोहको प्राप्त होता हुआ, शय-
नात् पथारीमांथी शय्यासे, आसनात् आसनमांथी
आसनसे, अङ्गात् अंगमांथी अगसे, काष्ठात् लाडडा-
मांथी काष्ठसे, अथ वा कुड्यात् अथवा डीतमांथी
अथवा दीवारसे, अपि पशु मी, असत् न होय ओषु
न हो ऐसा, किञ्चित् कुछ, मृगयते शोधे छे
ढूढता है ॥ १९ ॥

19. The man gropes seeking ima-
ginary things on his bed or seat or on
his limbs, on sticks or on the wall,
becoming a victim to hallucination
caused by the approach of death.

अहास्यहासी संमुह्यन् प्रलेदि दशनच्छदौ ।
शीतपादकरोच्छ्वासो यो नरो न स जीवति ॥२०॥

१८. कालान्ध-कालान्ध (द)

१. ऊर्ध्वगानिमिषेक्षणः-ऊर्ध्वगानिमिषेक्षण (च ड घ)

१९ आसनात्-वसनात् (य.)

२०. अहास्यहासी संमुह्यन्-अहास्यहासो मुह्यन् (फ)

१. प्रलेदि-यो लेदि (भ)

संमुह्यन् भेभान भन्ते मोहको प्राप्त होता हुआ,
यः नरः ये पुरुष जो मनुष्य, अहास्यहासी डसवानुं
न होय छता डसे हंसीका विषय न होने पर भी हंसता हो,
दशनच्छदौ भन्ते होहने और दोनों होठोंको, प्रलेदि
याटे चाटता हो, शीत पाद-कर-उच्छ्वासः तथा नेना
पग, हाथ अने उच्छ्वास डडा पडी गया होय और
जिसके पैर हाथ तथा उच्छ्वास ठण्डे हुए हों, स ते
वह, न जीवति श्वते। नथी नहीं जीता ॥ २० ॥

20. The man that being deluded
laughs where there is no cause for
laughter, and smacks his lips, and
whose feet, hands and breath are
cold, does not survive.

आह्वयंस्तं समीपस्थं स्वजनं जनमेव वा ।
महामोहावृतमनाः पश्यन्नपि न पश्यति ॥२१॥

महामोह- महाभोडथी महामोहसे, आवृत- मना
आच्छादित मनवाणो रोगी आवृत मनवाला रोगी,
तम् ते उस, समीपस्थम् पासे उभेला पास खडे हुए,
स्वजनम् सगाने स्वजन, जनम् एव वा डेथीअ मनुष्यने
या अन्य मनुष्यको, आह्वयन् भोधावीने बुलाता हुआ,
तम् तेने उसको, पश्यन् अपि भेतां छतां पशु देखते
हुए भी, न पश्यति देखते। नथी नहीं देखता ॥ २१ ॥

21 The man whose mind is covered
with the great delusion of death and
who calls out for a person that is at
hand, whether a kinsman or another,
as though he were outside his vision's
range, cannot see though endowed
with sight.

अयोगमतियोगं वा शरीरे मतिमान् भिषक् ।
खादीनां युगपद्दृष्ट्वा भेषजं नावचारयेत् ॥२२॥

मतिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान् भिषक् वैद्य वैद्य,
शरीरे शरीरमां शरीरमें, खादीनाम् आडाशादि भूते।ने।
आकाशादि पच महाभूतोंके, अयोगम् अयोग (तेओना
योग्य विषयनु अग्रडथु) अयोग (उनके योग्य विषयके

२१. आह्वयस्तं-आह्वयन्तम् (ख घ. त.)

अग्रहण), अतियोगम् वा अतियोग (तेजोना अविद्यमान (वपथनु ग्रहण) या अतियोग (उनके अविद्यमान विषयके ग्रहणको), युगपत् औक्षसाथे एकसाथ, इष्टा जेष्ठने देख कर उसकी, मेषजम् औषध औषध, न अचचारयेत् आपु न जेष्ठने न करे ॥ २२ ॥

22. The wise physician, on observing that the patient's body exhibits, simultaneously both excessive and deficient response to sense-stimuli, such as sound etc., should abstain from treating him अतिप्रवृद्ध्या रोगाणां मनसश्च बलक्षयात् ।

वासमुत्सृजति क्षिप्रं शरीरी देहसंज्ञकम् ॥ २३ ॥

रोगाणाम् रोगोन्नी रोगोकी, अतिप्रवृद्ध्या अति- शय वृद्धिथी अतिवृद्धिसे, मनस च अने मनना और मनके, बलक्षयात् भणने क्षय थवाथी बलके क्षयसे, शरीरी आत्मा आत्मा, देहसंज्ञकम् देह नाभना देह नामके, वासम् धरने घरको, क्षिप्रम् जल्दी शीघ्र, उत्सृजति छोड़ी दे छे त्याग देता है ॥ २३ ॥

23. Owing to the extreme aggravation of disease and deterioration in the strength of the mind, the embodied spirit hurries out of the tabernacle of the body.

वर्णस्वरावग्निबलं वाग्निन्द्रियमनोबलम् ।

हीयतेऽसुक्षये निद्रा नित्या भवति वा न वा ॥ २४ ॥

असुक्षये प्राणो क्षीण थता प्राणोके क्षीण होने पर, वर्णस्वरौ वर्ण अने स्वर वर्ण और स्वर, अग्नि- बलम् अग्निनु भण अग्निका बल, वाक्-वाणी वाणी, इन्द्रिय- धन्द्रिय इन्द्रियों, मन - बलम् अने मननु भण और मनका बल, हीयते क्षीण थाय छे क्षीण होता है, निद्रा अने निद्रा और निद्रा, नित्या सतत निरन्तर, भवति वा रक्षा न करे छे होती है, न वा अथवा जिलकुल आवती नथी या बिलकुल नहीं आती ॥ २४ ॥

24. When life is ebbing away, there is general fading out of the complexion

२३. रोगाणा-दोषाणा (ग. च.)

and the voice, of the strength of the gastric fire and of the mind; and sleep either disappears altogether or claims the person for ever

मिषग्मेषजपानान्नगुरुमित्रद्विषश्च ये ।
वशागाः सर्व एवैते बोद्धव्याः समवर्तिनः ॥ २५ ॥

ये जेठो जो, मिषक्- वैद्य वैद्य, मेषज- औषध औषध, पान- पान पान, अन्न- अन्न अन्न, गुरु- गुरु मित्र- अने मित्रने और मित्रसे, द्विष च द्वेष डरनार छे द्वेष करनेवाले हैं, एते सर्व एव जे सर्वथने ये सब ही, समवर्तिन. यमराजने यमराजके, वशागा. वश थयेवा वशमे हुए, बोद्धव्या. ज्ञानवा जेष्ठने जानने चाहिए ॥ २५ ॥

25 Those, that hate physicians, medicine, food and drink, spiritual teachers and friends, are to be recognised as being already under the grip of that impartial god—Death.

एतेषु रोगः क्रमते मेषजं प्रतिहन्यते ।
नैषामन्नानि भुञ्जीत न चोदकमपि स्पृशेत् ॥ २६ ॥

एतेषु जे उपर्युक्त वैद्यादिद्वेषीजोभा इनमें, रोग. रोग रोग, क्रमते वधे छे वृद्धि पाता है, मेषजम् अने औषध औषध, प्रतिहन्यते निष्कृण नीवडे छे गुण नहीं देती, एषाम् जेठोना इनके, अन्नानि अन्न अन्न, न भुञ्जीत थावां नहि न खाये, उदकम् अपि च अने पाणीने पण और जलको भी, न स्पृशेत् स्पर्श करेवा नहि न छूए ॥ २६ ॥

26 In such people, the disease progresses unchecked while the effect of medicine is neutralised. Never should one eat the food offered by them nor even touch the water in their households.

गतायुषो गुणवच्चतुष्पादेऽपि न गुणोदय. —

पादाः समेताश्चत्वारः संपन्नाः साधकैर्गुणैः ।

व्यर्था गतायुषो द्रव्यं विना नास्ति गुणोदयः ॥२७॥

साधकैः साधक साधक, गुणैः शुभैः गुणोत्थैः गुणोत्थैः, संपन्ना. युक्त युक्त, समेताः श्रेष्ठैः भूषणैः एकत्रित हुए, चक्षुरः आरे चारों, पादाः पाद (लिप्यादि) पाद (भिषगादि), गतायुष क्षीण आयुष्यवाणा रोगीणां गतायुके लिए, व्यर्था व्यर्थ छ व्यर्थ है, द्रव्यम् विना कारुण्ये आयुष्यद्रव्यं (कारण) विना क्योंकि आयु-रूप द्रव्य (कारण) के विना, गुणोदयः आरोग्यद्रव्य शुभनी उत्पत्ति आरोग्यरूप गुणकी उत्पत्ति, न अस्ति यत्नी नहीं होती ॥ २७ ॥

27. The presence of all the four basic factors of treatment in all their plentitude of desirable characters, is of no avail with regard to the man who has come to the end of his life, even as in the absence of substance (namely life-span), there can be no emergence of quality (cure from disease)

आयुःपरीक्षायाम् प्रशंसा—

परीक्ष्यमायुर्भिषजा नीरुजस्यातुरस्य च ।

आयुर्ज्ञानफलं कृत्स्नमायुर्ज्ञे ह्यनुवर्तते ॥ २८ ॥

नीरुजस्य नीरोगी नीरोग, आतुरस्य अने रोगीणा और रोगीके, आयुः आयुष्यनी जीवनकी, भिषजा वैद्ये वैद्य, परीक्ष्यम् च परीक्षा करनी ओछी परीक्षा करे, हि कारुण्ये के क्योंकि, कृत्स्नम् अथु सम्पूर्ण, आयुर्ज्ञानफलम् आयुष्यना ज्ञाननु द्रव्य (विद्यमान आयुष्यवाणाने औषध देवु औ) आयुके ज्ञानका फल (विद्यमान आयुवालेको औषध देना यह), आयुर्ज्ञे आयुष्य अज्ञानरमा आयुके ज्ञातामें, अनुवर्तते रहेंछे छे रहता है ॥ २८ ॥

28 The physician should study the prognostic signs of life both in the healthy and in the ailing. For

२७ द्रव्य-द्रव्याद् (झ.)

२८. आयुर्ज्ञानफलम्-आयुर्वेदफलम् (ग घ. च छ. झ)

„ आयुर्ज्ञे-आयुर्ज्ञे (ख. घ. ङ. त.)

it is only to the man who knows the prognostic signs of life that the full fruits of the science of life accrue

अरिष्टस्य लक्षणम्—

तत्र श्लोकः—

क्रियापथमतिक्रान्ताः केवलं देहमाप्नुताः ।

चिह्नं कुर्वन्ति यद्दोषास्तदरिष्टं निरुच्यते ॥ २९ ॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोक उपस हारने। श्लोक छे के उपमहारका श्लोक है कि, क्रियापथम अतिक्रान्ता मार्गने चिकित्सापथके, अतिक्रान्ता पटापी गयेला बाहिर हुए, केवलम् देहम् अने आत्मा देहमा और संपूर्ण देहमें, आप्लुता व्यक्त अथेला व्याप्त हुए, दोषा. वातादिक दोषो दोष, यत् चिह्नम् के चिह्न जिस चिह्नको, कुर्वन्ति करे छे करते है, नत् अरिष्टम् ते अरिष्ट वह अरिष्ट, निरुच्यते कहेनाय छे कहा जाता है ॥ २९ ॥

Here is the recapitulatory verse—

29 The indication which the morbid humors give of their having transcended the stage of treatment and having pervaded throughout the entire body, is called the evil symptom (arishta) prognosticative of death.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रियस्थानेऽणुज्योतीयमिन्द्रियं नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

इति आ प्रमाणे इम प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पासेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने इन्द्रियस्थानमां इन्द्रियस्थानमें, अणुज्योतीयम् इन्द्रियम् 'अणुज्योतीय इन्द्रिय' 'अणुज्योतीय इन्द्रिय, नाम नामने। नामका, एकादश. अग्निवेशरमे। ग्यारहवां,

२९ चिह्नं कुर्वन्ति यद्दोषास्तदरिष्टं निरुच्यते—चिह्नं कुर्वन्ति तद्दोषा यदरिष्टं निरुच्यते (ख)

„ निरुच्यते—निगद्यते (च)

अध्याय अध्याय स पूर्युं यथै। अध्याय समाप्त
हुआ ॥११॥

11 Thus, in the section on Sensorial Prognosis, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the eleventh chapter entitled 'The sensorial prognosis from the observation of the loss of the vital heat' is completed.

द्वादशोऽध्यायः ।

आत्रेये अध्याय अध्याय बारहवाँ
Chapter XII

गोमयचूर्णीयेन्द्रियोपक्रमः —

अथातो गोमयचूर्णीयमिन्द्रियं व्याख्यास्यामः ॥१॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अलीथी अब जागे, गोमयचूर्णीयम्
इन्द्रियम् 'गोमयचूर्णीय इन्द्रिय' नामना अध्यायतुं
'गोमयचूर्णीय इन्द्रिय' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेये आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमां नीये प्रभाणे न इस
विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेलु छे कहा है ॥२॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'The sensorial prognosis through the observation of the powder resembling cowdung-powder.'

2 Thus declared the worshipful Atreya.

मासान्मरिष्यतो लिङ्गानि—

यस्य गोमयचूर्णाभं चूर्णं मूर्धनि जायते ।
सस्नेहं अश्यते चैव मासान्तं तस्य जीवितम् ॥३॥

यस्य जेना जिसके, मूर्धनि माथामां सिरपर,
गोमय-चूर्णाभम् छाशुना लुका जेवी गोमयके चूर्णके सदृश,
सस्नेहम् रिनग्ध स्निग्ध, चूर्णम् शैतरी चूर्ण, जायते
उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, तस्य तेनु उमका,
जीवितम् अवन जीवन, मासान्तम् शेक मास पर्यन्त
छे एक मास पर्यंत है ॥ ३ ॥

3. The man in whose scalp an unctuous powdery stuff that resembles cowdung powder is seen to form and stream down, will cease to live at the end of a month.

निकषन्निव यः पादौ च्युतांसः परिधावति ।
विकृत्या न स लोकेऽस्मिंश्चिरं वसति मानवः ॥४॥

य. जे जो, विकृत्या विकृतिने लक्ष विकृतिके कारण,
च्युतांसः ढीला भलावाणो थछ शिथिल अमवाला
होकर, पादौ पग पैरोंको, निकषन् इव धसेऽते। डोय
तेम घसीटना हुआ सा परिधावति डेडे छे दोड़ता है,
स मानव. ते मनुष्य वह मनुष्य, अस्मिन् आ इस,
लोके दोड़मां लोकमें, चिरम् लाभो वधत चिकाल
तक, न वसति वसते। नथी नहीं वसता ॥४॥

4 The man who walks with a quick shuffling gait and with shoulders drooped, both these actions not being normal, does not live long in this world

अर्धमासान्मरिष्यतो लिङ्गानि—

यस्य स्नातानुलिप्तस्य पूर्वं शुष्यत्युरो भृशम् ।
आर्द्रेषु सर्वगात्रेषु सोऽर्धमासं न जीवति ॥५॥

स्नातानुलिप्तस्य नाडीने डेपनथी युक्त थयेल स्नान
और अनुलेपन किये हुए, यस्य जे मनुष्यनां जिस
मनुष्यके, सर्वगात्रेषु अर्धां गात्रो सब अङ्गोंके आर्द्रेषु
लीनां रहेतां गीला रहते हुए, पूर्वं प्रथम प्रथम,
उरः छाती छाती, भृशम् शेकडम अधिक, शुष्यति
सूकई अथ सूखती है, स ते वह, अर्धमासम् अर्धे।

४. निकषन्निव-निर्बर्षन्निव (त्र ड द, ४)

भङ्गिने पशु आधा मास मी, न जीवति श्रुतेः नथी
नहीं जीता ॥ ५ ॥

5 The man whose chest-region dries up very soon after a bath and ritual painting of limbs while the rest of the body remains wet, does not survive longer than half a month

औषधाहारविषयकमरिष्टम्—

यमुद्दिश्यातुरं वैद्यः संवर्तयितुमौषधम् ।

यतमानो न शक्नोति दुर्लभं तस्य जीवितम् ॥ ६ ॥

यस्य जे जिस, आतुरस्य रोगीने रोगीके, उद्दिश्य उद्देशीने लिए, वैद्य वैद्य, यतमान अथि प्रयत्न करता करता श्रुता पशु प्रयत्न करता हुआ भी, औषधस्य औषधने औषधका, संवर्तयितुम् प्रयोग करवाने प्रयोग करनेमें, न शक्नोति शक्तिमान् अतो नथी समर्थ नहीं होता, तस्य तेनु उसका जीवितम् श्रुततर जीना, दुर्लभस्य दुर्लभं छे दुर्लभ है ॥ ६ ॥

6. The patient on whose behalf the physician, though trying his best, is unable to effect the application of the needed therapeutic agent or measure, will hardly survive his disease.

विज्ञातं बहुशः सिद्धं विधिबद्धावचारितम् ।

न सिध्यत्यौषधं यस्य नास्ति तस्य चिकित्सितम् ॥ ७ ॥

विज्ञातम् सारी रीते आशुलु सम्यक् जाना हुआ, बहुशः धशीवार बहुत दफे, सिद्धम् सिद्ध थयेलु सिद्ध हुआ, विधिवत् अने विधिपूर्वक और विधिवत्, अवचारितम् च प्रयोगेनु प्रयुक्त किया गया, औषधस्य औषध औषध, यस्य जेना उपर जिममें, न सिध्यति सङ्गं यतु नथी सफल नहीं होता, तस्य तेनी उमकी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, न नास्ति नथी नहीं है ॥ ७ ॥

7. The patient in whose case well-known and tried remedies fail, even

though they have been administered strictly according to rule, is obviously immedicable.

आहारमुपयुञ्जानो भिषजा सूषकल्पितम् ।

यः फलं तस्य न प्रोति दुर्लभं तस्य जीवितम् ॥ ८ ॥

भिषजा वैद्ये वद्य द्वारा, सूषकल्पितम् सारी रीते उद्देश्येला अच्छी तरह प्रस्तुत किये गये, आहारम् आहारने आहारका, उपयुञ्जानः उपयोग करता करता श्रुता पशु उपयोग करता हुआ भी, यः जे जो, तस्य फलम् तेनु इति उसके फलको, न आप्नोति पाभते। नथी नहीं प्राप्त करता, तस्य तेनु उसका, जीवितम् श्रुततर जीना, दुर्लभस्य दुर्लभं छे दुर्लभ है ॥ ८ ॥

8 The patient who fails to obtain any benefit from his observance of the dietetic regimen prescribed by the physician, will hardly survive his disease.

सुमूर्षतामातुराणा दूताः—

दूताधिकारे वक्ष्यामो लक्षणानि सुमूर्षताम् ।

यानि दृष्ट्वा भिषक् प्राज्ञः प्रत्याख्यायादसंयमम् ॥ ९ ॥

दूताधिकारे इवे इताधिकारमा दूताधिकारमें, सुमूर्षताम् सुमूर्षताम् सुमूर्षताम्, लक्षणानि लक्षण लक्षण, वक्ष्याम उद्देश्ये कहेंगे, यानि दृष्ट्वा जे जेने जिन्हे देख कर, प्राज्ञ अर्था बुद्धिमान, भिषक् वैद्य वैद्य, असंयमम् अयथाया वगर निःसंशय, प्रत्याख्यायात् चिकित्सानी ना पाडी शक्ये छे चिकित्साको छोड़ दे सकता है ॥ ९ ॥

9. We shall now describe the unfavourable prognostic signs in so far as they relate to the messenger. Observing these signs, the wise physician should unhesitatingly refuse treatment.

८. आहारमुपयुञ्जानो—आहारमपि मुञ्जान (घ.)

९. वक्ष्यामो—वक्ष्यसे (क. च. छ.)

६. संवर्तयितुम्—संपादयितुम् (न. य. घ.)

मुक्तकेशोऽथवा नञ्चे रुदस्यप्रयत्नेऽथवा ।
भिषगभ्यागतं दृष्ट्वा द्रुतं मरणमादिशेत् ॥ १० ॥

मुक्तकेशे न्यारे पीताना केश छूटा होय जब अपने केश खोले हुए हों, अथवा अथवा अथवा, नञ्चे पीते नञ्छ होय रवयं नग्न हो, रुदति अथवा रोता होय अथवा रोता हो, अथवा अथवा या, अप्रयत्ने अपवित्र होय त्यारे अपवित्र हो तब, अभ्यागतम् आवेला आये हुए, द्रुतम् द्रुतने द्रुतको, दृष्ट्वा देखीने देख कर, भिषक् वैद्ये वैद्य, मरणम् मरण् मरणको, आदिशेत् आथपु सूचित करे ॥ १० ॥

10. If the physician, while dishevelled, naked, weeping or not ceremonially clean, sees the messenger coming, he should conclude for himself that the patient is going to die

सुप्ते भिषजि ये दूताश्छिन्दत्यपि च भिन्दति ।
आगच्छन्ति भिषक् तेषां न भर्तारमनुव्रजेत् ॥ ११ ॥

भिषजि वैद्य पीते आपके, सुप्ते सुता होय सोते हुए, छिन्दति डापता होय काटते हुए, भिन्दति च अपि अथवा डाउता होय त्यारे या फाड़ते हुए समय, ये दूता न्ने दूत जो दूत, आगच्छन्ति आवे आते हैं, तेषाम् तेषाना उनके, भर्तारम् धरणीनी पासे स्वामीके पास, भिषक् वैद्ये वैद्य, न अनुव्रजेत् नपु न नेछीने न जाय ॥ ११ ॥

11. If messengers come to the physician while he is asleep or in the act of cutting or spliting something, the physician should not go to treat their master

जुह्वत्यग्निं तथा पिण्डान् पितृभ्यो निर्वपत्यपि ।
वैद्ये दूता य आयान्ति ते म्रन्ति प्रजिघांसवः ॥ १२ ॥

वैद्ये वैद्य वैद्यके, अग्निम् न्यारे अग्निमां जब अग्निमें, जुह्वति होय डरता होय होम करते समय, तथा तैमज तथा, पितृभ्यः पितृओने पितरोंको, पिण्डान् पिण्ड पिण्ड, निर्वपति अपि आपता होय त्यारे देते

समय, ये दूता न्ने दूता जो दूत, आगन्ति आवे छे आते हैं, ते तेषो वे, प्रजिघांसवः भृत्यसूयः अनी घातककी तरह, म्रन्ति रोणीने भारी नाणे छे रोगीको मार देते हैं ॥ १२ ॥

12 The messengers that approach the physician while he is in the act of tending the sacrificial fire, or offering food-balls to the manes, portend death and destroy their master's life

कथयत्यप्रशस्तानि चिन्तयत्यथवा पुनः ।
वैद्ये दूता मनुष्याणामागच्छन्ति सुमूर्षताम् ॥ १३ ॥

वैद्ये न्यारे वैद्य जब वैद्य, अप्रशस्तानि अशुभ वस्तुओ अप्रशस्त वस्तुओको, कथयति डहेता होय कहता हो अथवा पुनः अथवा तो या तो, चिन्तयति तेओने विचार डगता होय त्यारे उनकी चिन्ता करता हो तब सुमूर्षताम् सुमूर्षु सुमूर्षु, मनुष्याणाम् मनुष्यना मनुष्योंके, दूता दूता दूत, आगच्छन्ति आवे छे आते हैं ॥ १३ ॥

13. They are the messengers of doom to patients who approach the physician when he is talking or thinking of inauspicious things.

मृतदग्धविनष्टानि भजति व्याहरत्यपि ।
अप्रशस्तानि चान्यानि वैद्ये दूता सुमूर्षताम् ॥ १४ ॥

वैद्ये न्यारे वैद्य जब वैद्य, मृत-दग्ध-भरेला, अणेला मृत, दग्ध, विनष्टानि तथा विनाश पायेला पदाथीमां तथा विनष्ट पदार्थोंमें, अन्यानि च अने थीअ और अन्य, अप्रशस्तानि अशुभ विषयोमां अशुभ विषयोंमें, भजति लगेला होय लगा हो, व्याहरति अपि तथा ओधता होय त्यारे तथा कहता हो तब, सुमूर्षताम् सुमूर्षुओना सुमूर्षुओंके, दूता दूता दूत, आगच्छन्ति आवे छे आते हैं ॥ १४ ॥

14. If the messengers approach the physician while he is dealing with or talking about dead, burnt or

destroyed things or other inauspicious things, the patient is destined to die.

विकारसामान्यगुणे देशे कालेऽथवा भिषक् ।
दूतमभ्यागतं दृष्ट्वा नातुरं तमुपाचरेत् ॥ १५ ॥

विकारसामान्य- रोगना समान रोगके समान, गुणे शुभवाणा गुणवाले, देशे देशमां देशमें, अथवा अथवा या, काले समथे कालमें, दूतम् दूतने दूतको, अभ्यागतम् आवेले। आया हुआ, दृष्ट्वा ज्येष्ठ ने देख कर, भिषक् वैद्य वैद्य तम् आतुरम् ते रोगीनी उस रोगीकी, न उपाचरेत् चिकित्सा करवी नहि चिकित्सा न करे ॥१५॥

15. If the messenger approaches the physician in a place and at a time that have an affinity with the disease that affects the patient, the physician observing it, should abstain from treating the patient

दीनभीतद्रुतत्रस्तमलिनामसतीं स्त्रियम् ।

त्रीन्व्याकृतींश्च षण्डांश्च दूतान् विद्यान्सुमूर्षताम् १६

दीन-भीत- दीन, भीषेदी दीन, भयभीत, द्रुत-अस्त- देऽती त्रास पाभेदी दोड़ कर आती, त्रस्त, मलिनाम् म लन गैली, असनीम् अने पराभ वर्तनवाणी और अमनी स्त्रियम् स्त्री स्त्री, त्रीन् ओक साथे आवेला त्रलु मनुष्ये। एक साथ आये हुए तीन मनुष्य, व्याकृतीन् च तथा विश्व तथा विकृत आकृतिवाले, षण्डान् च अने नपुसक मनुष्ये.ने और नपुसक मनुष्यको, सुमूर्षताम् भुभूर्षुओना सुमूर्षाओके, दूतान् दूते। दूत, विद्यान् आशुवा जाने ॥ १६ ॥

16 If the messenger that comes to the physician happens to be a woman that is miserable, frightened, hurried, terrified, unclean or of bad character, or if the messengers be three in number, or if they be deformed or eunuchs,

१६. व्याकृतींश्च-व्याकृताश्च (घ)

„ षण्डाश्च-षण्डाश्च (घ अ. द.)

the physician should prognosticate the patient's death

अङ्गव्यसनिनं दूतं लिङ्गिनं व्याधितं तथा ।
संप्रेक्ष्य चोत्रकर्माणं न वैद्यो गन्तुमर्हति ॥१७॥

अङ्गव्यसनिनम् छिन अ गवाणा कटे हुए अगवाले, लिङ्गिनम् स न्यासना आह चिह्नवाणा सन्यासके बाह्य चिह्नवाले, तथा व्याधितम् रोगी रोगी, उत्रकर्माणम् च अने अय कर कृत्य करनार और भयकर कार्य करनेवाले, दूतम् दूतने दूतको संप्रेक्ष्य ज्येष्ठ देख कर, वैद्य. वैद्ये वचको, गन्तुम् रोगीनी पासे ज्येष्ठ रोगीके पास जाना, न अर्हति न ज्येष्ठ ज्ये योग्य नहीं है ॥ १७ ॥

17 If the messenger happens to be mutilated in any of his limbs, or if he is an ascetic or a diseased man, or one given to cruel deeds, seeing him the physician should not go to treat the patient.

आतुरार्थमनुप्राप्तं खरोपूरथवाहनम् ।

दूतं दृष्ट्वा भिषग्विद्यादातुरस्य पराभवम् ॥ १८ ॥

खर-उष्ट्र- गर्दभ के उटि ओडेला गधा या ऊंट जुते, रथवाहनम् रथमां ज्येष्ठिने रथमें बैठ कर, आतुरार्थम् रोगीने भाटे रोगीके लिए, अनुप्राप्तम् आवेला आये हुए, दूतम् दूतने दूतको, दृष्ट्वा देभी देख कर, भिषक् वैद्य वैद्य, आतुरस्य रोगीना रोगीके, पराभवम् भूत्युने। मृत्युका, विद्यात् निश्चय करवा निश्चय करे ॥ १८ ॥

18 Seeing the messenger that has come on behalf of the patient riding in a carriage drawn by a donkey or camel, the physician should foresee the patient's collapse

पलालबुलमांसास्थिकेशलोमनखद्विजान् ।

१९ पलालबुलमामास्थि-पलालबुलसीतास्थि (ख)

„ मांसास्थि-सीतास्थि (थ.)

मार्जनीं सुसलं शूर्पमुपानचर्म विच्युतम् ॥१९॥
 तृणकाष्ठतुषाङ्गार स्पृशन्तो लोष्टमश्म च ।
 तत्पूर्वदर्शने दूता व्याहरन्ति सुमूर्षताम् ॥ २० ॥

तत्- वैद्यना वैद्यके, पूर्वदर्शने प्रथम दर्शने प्रथम दर्शनमें, पलाल- पराण पलाल, दुस- भूस भूसा, मास- भास मास, अस्थि- हाडकु हड्डी, केस- केश केस, लोम- रुवाडा लोम, नख- नख नख, द्विजान् प्रांत दात मार्जनीम् सावरणी मार्जनी, सुसलग् सांभेक्षुं मूसल, सूर्पम् सूपु सूर्प, विच्युतम् उपानचर्म पगरभाथी छूट पडेयु थाभडु गिरा हुआ जूतेका चमड़ा. तृण- धास तृण, काष्ठ- लाडकु काष्ठ, तुष- झेतरीं तुष, अङ्गारम् अगारे अङ्गारा, लोष्टम् डेष्टुं मिट्टीका डेला, अश्म च अने पथर ऐशोने। और पथर इनको स्पृशन्त स्पर्श करता छूते हुए दूता हूते। दूत, सुमूर्षताम् रेगीना नख भरणे रोगीके भासन्न मरणको, व्याहरन्ति सूखे छे वलाते है ॥ १९-२० ॥

19-20 Straw, chaff, flesh, bones, hair, nails, teeth, broom pounding stick, winnowing basket loosened bits of leather from a shoe, straw, sticks, husk, cinders, clod of earth or stone— if the messengers be touching any of these when the physician first sees them, they forebode the patient's death

यस्मिंश्च दूते ब्रुवति वाक्यमातुरसंश्रयम् ।
 पश्येन्निमित्तमशुभ तं च नानुव्रजेद्भिषक् ॥२१॥
 तथा व्यसनिनं प्रेतं प्रेतालङ्कारमेव वा ।

यस्मिन् दूते च न्यारे हूत दूतके, आतुरसंश्रयम् रेगीस भधी आतुरसंबधी वाक्यम् वाक्य वाक्य, ब्रुवति कहेते। हेय त्यारे कहते समय भिषक् जे वैद्य यदि वैद्य, अशुभम् निमित्तम् अपशुद्धन अपशकुन,

तथा व्यसनिनम् दुःखी भाणुस दुखी मनुष्य, प्रेतश्च शय शय, प्रेतालङ्कारम् एव वा अथवा मरेलाना अलङ्कारने अथवा मृतके अलङ्कारको, पश्येत् ज्ञेते। देखे तो, तम् च तेणे तेनी पासे वह उसके पास, न अनुव्रजेत् ननु न जेधौ न जाय ॥ २१ ॥

21-21½ When the messenger is talking to the physician about the patient's condition, if the physician sees evil omens, he should not go to treat the patient Similarly on seeing a sorrowing man, a dead body, or the adornments suitable to a corpse the physician should not go to the patient.

भिन्नं दग्धं विनष्टं वा तद्वादीनि वचांसि वा ॥२२॥
 रसो वा कटुकस्त्रीवो गन्धो वा कौणपो महान् ।
 स्वर्शो वा विपुलः क्रूरो यद्वाऽन्यदशुभ भवेत् ॥२३॥
 तत्पूर्वपश्चितो वाक्य वाक्यकालेऽथवा पुनः ।
 दूतानां व्याहृतं श्रुत्वा धीरो ऽरणमादिगेत् ॥२४॥
 इति दूताधिकारोऽयमुक्तः कृत्स्नो सुमूर्षताम् ।

पूर्वम् दूतना वचनथी पहलेवा दूतके वचनके पहले, वाक्यम् अमितः दूतना वचननी पछी दूतके वचनके बाद, अथवा पुन अथवा अथवा, वाक्यकाले दूत कहेते। हेय त्यारे अथवा दूतके कहनेके समय, भिन्नम् कर्ष वस्तुने टूटी गयेदी कोई वस्तुको टूटी हुई, दग्धम् भधी गयेदी जली हुई, विनष्टम् वा अथवा भेवाध गयेदी जेध अथवा खोई हुई देख कर, तद्वादीनि अथवा ते न्यावनारां अथवा इनके वतानेवाले, वचांसि वा वचने। सांभणी वचनको सुन कर, तीव्र. अथवा तीव्र अथवा तीव्र, कटुकः तीजे कटु, रस वा रस थापी रसका स्वाद ले कर, कौणप. अथवा शयना गध गेवी अथवा शवकी गन्धके सदृश, महान् अत्यंत अत्यधिक, गन्ध. वा दुर्गंध सूंधी दुर्गन्धको सूघ कर, विपुल अथवा अत्यंत अथवा अत्यधिक, क्रूर- क्रूर क्रूर स्पर्श वा स्पर्श करी स्पर्श कर, यद् अथवा जे अथवा जो, अन्यत् कर्षभीणुं कुछ अन्य, अशुभम् वा

१९ मार्जनीं सुसलं शूर्पमुपानचर्म विच्युतम्—मार्जनीसर्पमुसला-
 न्युपानचर्मविच्युते (न श ड व)

अशुभ हो, तत् तेन अनुभवं उरी
उसका अनुभव कर, दूतानाम् दूतानां दूतोंके, व्याहृतम्
कहेला पथने कहे हुए वचनको, श्रुत्वा सांभल्या
पछी सूत करके, घोरः विद्वान् वैद्ये विद्वान् वैद्य, मरणम्
भरण् मरणको, आदिशेत् भाषयु वतलावे इति आ
प्रभाषे इस प्रकार, मुमूर्षताम् मुमूर्षतांने लगतुं मुमूर्ष-
ओंके विषयका, अयम् आ यह, कृत्स्न स पूर्यु सम्पूर्ण,
दूताधिकार. दूतुं प्रकृत्य दूतका प्रकरण, उक्त कहेला
छे कह दिया है ॥ २२-२४ ॥

22-24½ Likewise if he sees things
that are broken, burning or destroyed
or hears words denoting them, or tastes
pungent and acute tastes or smells rank
odours as of a corpse or touches objects
having an exceedingly harsh feel,
or in short, perceives about him any
such other inauspicious sensation, whe-
ther before or during the speech of
the messenger, the wise physician
should conclude the death of the
patient. Thus have been declared in full,
the signs of unfavourable prognosis as
they relate to the messenger.

आतुरगृहं गच्छतो वैद्यस्य यात्रायामशुभानि निमित्तानि—
पथ्यातुरकुलानां च वक्ष्याम्यौत्पातिकं पुनः ॥२५॥
अवक्षुतमथोत्क्रुष्टं स्वलनं पतनं तथा ।
आक्रोशः संप्रहारो वा प्रतिषेधो विगर्हणम् ॥२६॥
वस्त्रोष्णीषोत्तराङ्गच्छत्रोपानद्युगाश्रयम् ।
व्यसनं दर्शनं चापि मृतव्यसनिलां तथा ॥२७॥
चैत्यध्वजपताकानां पूर्णानां पतनानि च ।
हतानिष्टप्रवादाश्च दूषणं भस्मपांशुभिः ॥२८॥
पथच्छेदो विडालेन शुना सर्पेण वा पुनः ।

२७. व्यसन-पतन (द)

२९ पथच्छेदो-पथिच्छेदो (ज)

मृगद्विजानां क्रूराणां गिरो दीप्तां दिशं प्रति ॥२९॥
शयनासनयानानामुत्तानानां च दर्शनम् ।
इत्थैतान्यप्रशस्तानि सर्वाण्याहुर्मनीषिणः ॥ ३० ॥

पथि हवे मार्गमां अनारां वन मार्गमें, आतुर-
कुलानाम् च पुन तथा रोगीना कुलमां थनारां तथा रोगीके
गृह संवन्धी, औत्पातिकम् अरिष्टसूयक निमित्तो अरिष्ट-
सूचक लक्षण, वक्ष्यामि कहीश कहूंगा, अवक्षुतम् छी क
छीक, अथ उत्क्रुष्टम् त्रासथी २३वु त्राससे रोना,
स्वलनम् ठेस वागवी फिसलना, तथा पतनम् पडी ७वु
गिरना, आक्रोश जेरथी अवाज जोरकी आवाजे, संप्र-
हारः वा भारभारी चोट, प्रतिषेध. भनाई निषेध,
विगर्हणम् नि-दा निन्दा, वस्त्र- पत्र वस्त्र, उष्णीष-
पाधडी पगडी, उत्तर- सामङ्ग तथा पछेडीतु कंटा वगे-
रेमां भरार्थ ७वु तथा दुपट्टेका वाटे आदिमें फंसकर
रकना, छत्र- छत्री छत्र, उपानद्- युग- आश्रयम् अने
जे पगरभांतु और जूतोंकी जोडीका, व्यसनम् क्षटी
७वु वगेरे फटजाना आदि, तथा मृतव्यसनिनाम् च
अपि भरेलां तथा छिन अगवाणांतु मृत तथा अङ्ग-
हीनोंका, दर्शनम् दर्शन दर्शन, चैत्य- चैत्य चैत्य, ध्वज-
ध्वज, पताकानाम् पताका पताका, पूर्णानाम् च
तथा भरैला पात्रेनु और भरे हुए पात्रोंका, पतनानि
५३वु गिरना, हत-अनिष्ट- भरेलां तथा अनिष्टना मरे
हुएका तथा अनिष्टका, प्रवादाः सभाचार समाचार,
भस्मपांशुभिः राभ तथा धूलथी भस्म तथा धूलसे,
दूषणम् च भरडावु दूषित होना, विडालेन षिडाली
बिल्ली, शुना कुतरा कुत्ते, सर्पेण वा पुन क सर्प या
सापका, पथच्छेद आडा अतरे मार्ग काट कर जाना,
दीप्ताम् सूर्यं तर्क्षन्ती क दक्षिण सूर्यकी ओरकी या
दक्षिण, दिशाम् प्रति दिशा तर्क्ष दिशाकी ओर, क्रूराणाम्
कूर कूर, मृगद्विजानाम् पशुपक्षीयोना पशुपक्षियोंका,
गिरः अवाज शोर मचाना, उत्तानानाम् अंधा पडेला
उलटे हुए, शयन- पलंग शयन, आसन- गेडक आसन,
यानानाम् अने वाहनने और वाहनोंका, दर्शनम् च
देभवां दर्शन, इति एतानि सर्वाणि आ अध्याने इन

३० शयनासनयानानाम्-व्रजता दर्शनं चैवम् (द)

३१ च दर्शनम्-प्रदर्शनम् (घ त)

सवक्रो, मनीषिण बुद्धिमान् पुरुषो बुद्धिमान् लोभ, अप्रज्ञस्तानि अशुभ अशुभ, बाहुः डहे छे कहते हैं ॥ २५-३० ॥

25-30 Now I shall declare the inauspicious omens appearing on the way, or in the patient's home Sneezing, shrilling, stumbling, falling, shouting, blows, forbiddance, reviling, any untoward accident to the clothes, the turban, the upper garment, the umbrella or to the pair of sandals, getting the sight of a corpse or a mutilated person, or the falling of a totem-tree, flag-staff, flag or filled pots, reports of death and inauspicious things, pollution by ashes or dust, the crossing of the road by a cat, dog, or snake, cries of cruel beasts and birds as they go towards the south, the sight of over-turned beds, seats and carriages—all these are said to be inauspicious omens by the wise

एतानि पथि वैद्येन पश्यताऽऽतुरवेश्मनि ।
शृण्वता च न गन्तव्यं तदागारं विपश्चिता ॥३१॥
इत्यौत्पातिकमाख्यातं पथि वैद्यविगर्हितम् ।

पथि मार्गर्भा मार्गमे, आतुरवेश्मनि च अने रोगीना धरमां और रोगीके घरमें, एतानि पश्यता आ अधुं जेनार इन्हें देखता हुआ, शृण्वता च अने सांभलनार और सुनता हुआ विपश्चिता विद्वान् विद्वान्, वैद्येन वैद्ये वैद्य, तदागारम् ते रोगीने घर उसके घरमे, न गन्तव्यम् नवु न ओर्ध्मे न जावे, इति आ प्रभाषे इस प्रकार, वैद्यविगर्हितम् वैद्यथी तिरस्कार पायेल वैद्यों द्वारा निन्दित, पथि मार्गर्भाना मार्गमें, औत्पातिकम् उत्पात-सूत्रं निमित्तौ औत्पातिक भाव, आख्यातम् कर्त्ता छे कह दिये है ॥ ३१ ॥

31-31½. The wise physician, seeing such sights on his way or hearing such sounds in the patient's house, should not proceed to the patient's house. Thus have been described the portents considered as unfavourable when met with on the way of the patient's house by the physician.

सुमूर्षतामातुराणा गृहावस्था—

इमामपि च बुध्येत गृहावस्थां सुमूर्षताम् ॥३२॥
प्रवेशे पूर्णकुम्भाग्निमृद्धीजफलसर्पिषाम् ।
वृषब्राह्मणरत्नान्नदेवतानां च निर्गतिम् ॥ ३३ ॥
अग्निपूर्णानि पात्राणि भिन्नानि विशिखानि च ।
भिषङ् सुमूर्षतां वैश्व प्रविशन्नेव पश्यति ॥ ३४ ॥

प्रवेशे प्रवेशसमये प्रवेशके समय, सुमूर्षताम् सुमूर्षुओनी सुमूर्षुओकी, इमाम् आ इस, गृहावस्थाम् धरनी अन्तर्याने गृहकी दशाको, अपि च पथु भी, बुध्येत अक्षुवी जान ले, सिषक् वैद्य वैद्य, सुमूर्षताम् सुमूर्षुओना सुमूर्षुओके, वैश्व धरमां घरमें, प्रविशन् एव प्रवेश करतां प्रवेश करते समय ही, पूर्णकुम्भ- भरैला कुल पूर्णकुम्भ, अग्नि- अग्नि अग्नि मृत्- माटी मिट्टी, वीजफल- भीज, इल वीज, फल सर्पिषाम् धी वी, वृष- ब्राह्मण- अण्ड, आक्षिण्य वैल, ब्राह्मण, रत्न-अन्न- रत्न, अन्न रत्न, अन्न, देवतानाम् अने देवताओना और देवताओंके, निर्गतिम् च अक्षर नीकलनेके बाहिर निकलनेके, अग्निपूर्णानि तथा अग्निथी भरैला तथा अग्निसे, भरे हुए, पात्राणि पात्रे पात्रोंको, भिन्नानि भांगेला फटे हुए, विशिखानि च अने ज्वालारहित और ज्वालारहित, पश्यति लुभे छे देखता है ॥३२-३४॥

32-34. Learn now the ill omens to be met in the home of the patient doomed to death. Thus, immediately on entering the house of the doomed patient, the physician sees a pot full

of water, fire, earth, seeds, fruit, ghee, a bull, a brahmin, precious stones, cooked food or idols of gods coming out, or the sight of vessels containing fire to be either broken or with the fire extinguished

छिन्नभिन्नानि दग्धानि भग्नानि मृदितानि च ।
दुर्वलानि च सेवन्ते सुमूर्षोर्वैश्विका जनाः ॥३५॥

सुमूर्षोः सुमूर्षुणा सुमूर्षुके, वैश्विका. धरनां घरवाले, जना भाषुसे। मनुष्य, छिन्नभिन्नानि भागी तूटी गधेलां छिन्नमिन्न, दग्धानि भणैलां जले हुए, भग्नानि भङ्गित भग्न, मृदितानि च धसाध गधेलां मृदित, दुर्वलानि च अने पातणां पात्रो वगेरे और दुर्वल पात्र आदिको, सेवन्ते वापरतां होय छे काममें लाते हैं ॥ ३५ ॥

35. The people in the house of the patient who is destined to die will be found using things that are broken to bits, burnt, split, or crushed or frail.

शयनं वसनं यानं गमनं भोजनं रुतम् ।
श्रूयतेऽमङ्गलं यस्य नास्ति तस्य चिकित्सितम् ॥३६॥

यस्य जेनां जिसके, शयनम् शयना शय्या, वसनम् वस्त्र वस्त्र, यानम् वाहन वाहन, गमनम् यावपु गमन, भोजनम् भावु भोजन रुतम् अने अवाण और ध्वनि, अमङ्गलम् अमङ्गल अशुभ, श्रूयते स-भाय सुनाई दे, तस्य तेनी उसकी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा न अस्ति नथी नहीं है ॥ ३६ ॥

36 There is no remedy for the man whose bed, clothes, carriage, movement, food and voice are inauspicious in aspect

शयनं वसनं यानमन्यं वाऽपि परिच्छदम् ।
प्रेतवचस्य कुर्वन्ति सुहृदः प्रेत एव सः ॥३७॥

३५. छिन्नभिन्नानि दग्धानि-छिन्नभिन्नविदग्धानि (घ)

३७. यानमन्यं वाऽपि-यानमन्त्रावापि (क घ. च. छ. त)

सुहृद सर्गावहालां बन्धुजन, यस्य जेनां जिसके, शयनम् शय्या शयन, वसनम् वस्त्र वस्त्र, यानम् वाहन वाहन, अन्यम् वा अपि अने भीण पाणु और अन्य भी, परिच्छदम् उपस्करने उपस्करको, प्रेतवद् भूत मनुष्य जेनां मृत मनुष्यकी तरह कुर्वन्ति करे करते है, स ते वह, प्रेत एव प्रेत न छे मृत ही है ॥३७॥

37 The man whose relations arrange the bed, clothing, carriage or other accoutrement in the manner suited to a corpse, is indeed a corpse.

अन्नं व्यापद्यतेऽत्यर्थं ज्योतिश्चैवोपशाम्यति ।
निवाते सेन्धनं यस्य तस्य नास्ति चिकित्सितम् ३८

यस्य जेतु जिसका, अन्नम् अन्न अन्न, अत्यर्थम् अतिशय अत्यंत, व्यापद्यते विकृत धर्ष अथ छे विकृत हो जाता है, निवाते अने पवनरहित स्थानमां और निवात स्थानमे, सेन्धनम् जेनां अणतशुभुक्त जिसकी इन्धनयुक्त, ज्योति एव अग्नि अग्नि, उपशाम्यति ढरी अथ छे शांत हो जाती है, तस्य तेनी उसकी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, न अस्ति नथी नहीं है ॥ ३८ ॥

38 There is no remedy for the man whose food is exceedingly spoilt or whose fire in the hearth gets extinguished though there is no wind and there is plenty of fuel

आतुरस्य गृहे यस्य भिद्यन्ते वा पतन्ति वा ।
अतिमात्रमन्त्राणि दुर्लभं तस्य जीवितम् ॥३९॥

यस्य जे जिस, आतुरस्य रोगीना रोगीके, गृहे घरमां घरमें. अमन्त्राणि वासणो। बर्तन, अतिमात्रम् अतिशय अधिक, भिद्यन्ते वा भागे टूटते, पतन्ति वा डे पडे या गिरते हों, तस्य तेनु उसका, जीवितम् अणित जीना, दुर्लभम् दुर्लभ छे दुर्लभ है ॥ ३९ ॥

39 If the vessels in the patient's house fall or break very often, the life of that patient is difficult to save

द्वादशाध्यायोक्तानामरिष्टलक्षणानां संक्षेपतः पर्यायेण कथनम्—

भवन्ति चात्र—

यद् द्वादशभिरध्यायैर्व्यासतः परिकीर्तितम् ।
मुमूर्षतां मनुष्याणां लक्षणं जीवितान्तकृत् ॥४०॥
तत् समासेन वक्ष्यामः पर्यायान्तराश्रितम् ।
पर्यायवचनं ह्यर्थविज्ञानायोपपद्यते ॥४१॥

अत्र च भवन्ति आ विषयमां श्लोको छे के इस विषयमें श्लोक है कि, मुमूर्षताम् मुमूर्षुं मुमूर्षु, मनुष्याणां मनुष्याणां मनुष्योंके, जीवितान्तकृत् अवनने अन्तःकरणे जीवनके नाश करनेवाले, यत् लक्षणम् ये लक्षणं जो लक्षण, द्वादशभिः १२ बारह, अध्यायैः अध्यायमां अध्यायोंमें, व्यासतः विस्तारपूर्वकं विस्तारसे, परिकीर्तितम् उड़ी देखायां कहे गये है, तत् ते उनको, पर्यायान्तरम् भीम पर्यायाने दूसरे पर्यायोका, आश्रितम् आश्रय लक्ष आश्रयद्वारा, समासेन संक्षेपमां संक्षेपसे, वक्ष्यामः उड़ेथु कहेंगे, हि उरथुके क्योंकि, पर्यायवचनम् भीम शब्दोंमां उड़ेथु औ पर्यायसे कहना, अर्थविज्ञानाय उपपद्यते अर्थने विशेष समझनी शके छे अर्थको विशेष समझनेके लिए उपयोगी होता है ॥ ४०-४१ ॥

Here are verses again—

40-41. The signs portending death that have been described at length in the preceding twelve chapters, we shall describe again in brief and in different words. The re-exposition of a subject in different words makes for the elucidation of the meaning.

अत्यर्थं पुनरेवेयं विवक्षा नो विधीयते ।
तस्मिन्नेवाधिकरणे यत् पूर्वमभिशब्दितम् ॥४२॥

- ४१ वक्ष्यामः—वक्ष्यामि (ग च ढ.)
,, उपपद्यते—उपकल्पयते (च)
४२. अत्यर्थम्—इत्यर्थम् (क घ)
,, नो विधीयते—नोपपद्यते (च ढ द.)
,, पूर्वमभिशब्दितम्—पूर्वमभिदर्शितम् (क. घ. च. ढ. ड. त द.)
,, यद् पूर्वमभिशब्दितम्—पूर्वमेवाभिशब्दितम् (ज.)

तस्मिन् एव ते न उसी, अधिकरणे अधिकरणमां प्रकरणमें, यत् पूर्वम् ये अगाँ जो पहले, अभिशब्दितम् उड़ु छे तेने बतलाया है उसको, अत्यर्थम् निरर्थकं निरर्थक, पुनः एव इरी पणु फिर भी, इयम् विवक्षा उड़ेथानी आ उड़ु कहनेकी यह इच्छा, नो विधीयते उरथामां आवती नथी नहीं की जाती है ॥ ४२ ॥

42. We do not, however, intend here a very elaborate representation of the subject, since it has been fully set forth in the foregoing chapters

वसतां चरमं कालं शरीरेषु शरीरिणाम् ।
अभ्युत्थानां विनाशाय देहेभ्यः प्रविवत्सनाम् ॥४३॥
इष्टांस्तित्यक्षणां प्राणान् कान्तं वासं जिहासताम् ।
तन्त्रयन्त्रेषु भिन्नेषु तमोऽन्त्यं प्रविविक्षताम् ॥४४॥
विनाशायैह रूपाणि यान्यवस्थान्तराणि च ।
भवन्ति तानि वक्ष्यामि यथोद्देशं यथागमम् ॥४५॥

शरीरेषु शरीरोंमां शरीरोंमें, चरमम् छेवतने अन्तिम, कालम् समय समय, वसताम् उड़ेता रहत हुए, विनाशाय विनाश भाटे विनाशके लिए, अभ्युत्थानाम् तैथार थैला उद्यत, देहेभ्यः पड़ेला देहोंमांथी पूर्व देहोंसे, प्रविवत्सनाम् भीम देहोंमां नवा उड़ुता देहान्तरोंमें जानेकी इच्छावाले, इष्टान् प्रिय प्रिय, प्राणान् प्राणोंको, तित्यक्षताम् छोड़वाने उड़ुता छोड़नेकी इच्छावाले, कान्तम् गमता रमणीय, वासम् देहस्थ धरने देहभवनको, जिहासताम् छोड़ी देवा भागता छोड़नेकी इच्छावाले, तन्त्रयन्त्रेषु अने शरीरनां यन्त्रों शरीरके यन्त्रोंके, भिन्नेषु भांगी नवाथी टूट जाने पर, अन्त्यम् तमः भरथुस्थ अंधकारमां सत्यरूप अंधकारमें, प्रविविक्षताम् प्रवेश उरवा उड़ुता प्रविष्ट होनेकी इच्छावाले, शरीरिणाम् शरीरधारीओंना देहधारियोंके विनाशाय विनाश भाटे विनाशके लिए, इह अड़ी यहा, यानि रूपाणि ये लक्षणं, अवस्थान्तराणि च अने ये जुदी जुदी अवस्थाओं और भिन्न भिन्न अवस्थायें, भवन्ति थाथ छे होती है, तानि तेओंने उन्हें, यथोद्देशम् उद्देश प्रमाणे उद्देशकमसे, यथा-

४३ चरमं कालं—चरमे काले (घ. च.)

गमम् शास्त्रानुसारं शास्त्रानुसारं, वक्ष्यामि ऽहीश
कहूगा ॥ ४३-४५ ॥

43-45. I shall now describe as proposed and in keeping with the authority of scripture, the premonitory signs and symptoms of death and the changes that take place in those embodied ones who are in the last period of their lives and are about to meet their end, who are on the eve of departing to the other world, who are about to relinquish dear life and leave this beautiful habitation behind, and who on breaking up of the organic unity of the body, are precipitated into final darkness

प्राणाः समुपतप्यन्ते विज्ञानमुपरुध्यते ।
वमन्ति बलमङ्गानि चेष्टा व्युपरमन्ति च ॥४६॥

प्राणा. प्राणो प्राण, समुपतप्यन्ते सत्ताप पासे छे उपतप्त होते है, विज्ञानम् ओणम विज्ञान, उपरुध्यते अरुधी भय छे नष्ट हो जाता है, मङ्गानि अणो अङ्ग, बलम् अणो बलको, वमन्ति त्याग करे छे त्याग करते हैं, चेष्टाः अने हलनयसन और चेष्टायें, व्युपरमन्ति च अध पडे छे जात हो जाती हैं ॥ ४६ ॥

46 These are the changes that occur in them—the life breaths become afflicted; the understanding becomes clouded: the limbs are drained of vitality; the movements gradually cease

इन्द्रियाणि विनश्यन्ति खिलीभवति चेतना ।
औत्सुक्यं भजते सत्त्वं चेतो भीराविशत्यपि ॥४७॥

इन्द्रियम् इन्द्रिया इन्द्रिया, विनश्यन्ति विनाश पासे छे नष्ट हो जाती है, चेतना येतना चेतना, खिलीभवति सूनी अने छे कम हो जाती है, सत्त्वम् भन मन, औत्सुक्यम् उत्सुक उत्सुकतापूर्ण, भजते थाप छे होता है, सीः अने लय और भय, चेत चित्तमा चित्तमे, आविशति अपि पेसे छे प्रविष्ट होता है ॥ ४७ ॥

47. The senses are put out of action; consciousness gets blurred, the mind becomes restless and fear enters into it.

स्मृतिस्त्यजति मेधा च हीश्रियौ चापसर्पतः ।
उपप्लवन्ते पाप्मान ओजस्तेजश्च नश्यति ॥४८॥

स्मृति स्मृति स्मृति, मेधा च अने मेधा और मेधा, त्यजति तेओने तछ दे छे उनका त्याग करती है, हीश्रियौ लक्ष्मी अने लक्ष्मी लज्जा और लक्ष्मी, अपसर्पतः च दूर भय छे दूर हो जाती है, पाप्मानः पाप-जनित रोगो पापी रोग उनको, उपप्लवन्ते व्यापी रहे छे घेरते है, ओज ओजस ओज, तेजः च तथा तेज और तेज, नश्यति नाश पासे छे नष्ट हो जाता है ॥ ४८ ॥

48. Memory and intelligence depart, natural modesty and bloom slip away, diseases born of sinfulness afflict him, vitality and lustre vanish;

शीलं व्यावर्ततेऽत्यर्थं भक्तिश्च परिवर्तते ।
विक्रियन्ते प्रतिच्छायाश्छायाश्च विकृतिं प्रति ॥४९॥

शीलम् शील स्वभाव, अत्यर्थम् अतिशय अतिशय, व्यावर्तते अदलाई भय छे बदल जाता है, भक्तिः अने प्रयत्न और भक्ति, परिवर्तते च परिवर्तन पासे छे बदल जाती है, प्रतिच्छाया प्रतिच्छाया प्रतिच्छाया, विक्रियन्ते विकृत थाप छे विकृत हो जाती हैं, छाया

४८ ओज.—क्रोधः (घ)

४९ परिवर्तने—परिसर्पते (ङ. फ)

,, विकृति प्रति—प्रकृति प्रति (फ)

,, प्रति—गता (क च)

४६. समुपतप्यन्ते—समुपरुध्यन्ते (घ)

४७ खिलीभवति चेतना—स्वल्पीभवति चेतना (ध.)

,, चेतना—वेदना (च घ.)

अने छाया और छाया, विकृतिम् प्रति विकृति पाभे छे विकारको प्राप्त होती है ॥४९॥

49 Natural dispositions suffer a complete change and inclinations become perverted; the reflections become deformed, the aura, too, suffers distortion

शुक्रं प्रच्यवते स्थानादुन्मार्गं भजतेऽनिलः ।

क्षयं मांसानि गच्छन्ति गच्छत्यसृगपि क्षयम् ॥५०॥

शुक्रम् वीर्यं वीर्यं, स्थानात् पीताना स्थानधी अपने स्थानसे, प्रच्यवते भ्रष्ट थाय छे चुक हो जाना है अनिलः वायु वायु, उन्मार्गम् विपरीत मार्गे विपरीत मार्गका, भजते विचरे छे आश्रय करता है, मांसानि मांस मांस, क्षयम् क्षय क्षयको, गच्छन्ति पाभे छे प्राप्त होता है, असृक् अपि अने डोढी पण और रक्त भी, क्षयम् क्षीण क्षीण, गच्छति थर् अथ छे होता है ॥ ५० ॥

50 The semen is expelled from its place; the vata goes astray, the flesh wastes away, the blood, too, suffers diminution

ऊष्माणः प्रलयं यान्ति विश्लेषं यान्ति सन्धयः ।
गन्धा विकृतिमायान्ति भेदं वर्णस्वरौ तथा ॥५१॥

ऊष्माण. ७७भा गरमी. प्रलयम् नाश नष्ट, यान्ति पाभे छे होती है, सन्धय संधा सन्धया, विश्लेषम् छूटा शिथिल, यान्ति पडी अथ छे हो जाती हैं, गन्धाः गंध गन्ध, विकृतिम् विकृति विकृत, आयान्ति पाभे छे हो जाते हैं, तथा तथा और, वर्णस्वरौ वर्ण अने स्वरमां वर्ण तथा स्वर, भेदम् भेद पडी अथ छे भेदको प्राप्त होते हैं ॥ ५१ ॥

51. The various thermal processes go down; the joints become loose, the smells emanating from the body be-

come abnormal, complexion and voice likewise suffer alteration.

वैवर्ण्यं भजते कायः कायच्छिद्रं विशुष्यति ।

धूमः संजायते मूर्ध्नि दारुणाख्यश्च चूर्णकः ॥५२॥

कायः शरीर शरीर, वैवर्ण्यम् शिक्क विवर्णताको, भजते थाय छे प्राप्त हो जाता है, कायच्छिद्रम् शरीरना श्रोता शरीरके स्रोत, विशुष्यति सूकाई अथ छे सूख जाते हैं, मूर्ध्नि माथामां शिरमें, धूम धुंवाडे धूम, दारुणाख्य अने दारुण नामनी और दारुण नामका, चूर्णक च श्चेतरी चूर्णक, संजायते थाय छे हो जाता है ॥ ५२ ॥

52. The body undergoes discoloration, the body-channels become contracted, smoke springs from the head as also the powdery stuff recorded as a fatal prognostic sign

सततस्पन्दना देशाः शरीरे येऽभिलक्षिताः ।

ते स्तम्भानुगताः सर्वे न चलन्ति कथंचन ॥५३॥

शरीरे शरीरमां शरीरमें, ये जे जो, सततस्पन्दनाः सतत इरकनार निरन्तर स्पन्दन करनेवाले, देशा भागे स्थान, अभिलक्षिता. देखाय छे दिखाई देते हैं, ते सर्वे ते अथा वे सब, स्तम्भानुगता. स्तम्भ थर्ने स्तम्भ हो कर, कथंचन केमे कुरी किसी प्रकार, न चलन्ति आदता नहीं चलते ॥५३॥

53. The body parts which are seen constantly to pulsate, cease to move at all, all of them becoming rigid

गुणाः शरीरदेशानां शीतोष्णमृदुदारुणाः ।

विपर्यसेन वर्तन्ते स्थानेष्वन्येषु तद्विधाः ॥५४॥

शरीरदेशानाम् शरीरना भागेना शरीरके स्थानोंके, शीत- ठंडा शीत, उष्ण- ७७ना उष्ण, मृदु केमण मृदु, दारुणा. अने दारुण और कठिन, गुणाः गुण गुण, विपर्यसेन विपरीत विपरीत, वर्तन्ते थर् अथ छे हो जाते हैं, अन्येषु अने शरीर सिवाय भीअ और शरीरसे अन्य,

५०. गच्छत्यसृगपि क्षयम्-गच्छत्यसृगपि क्षयम् (घ)

५१ विकृतिमायान्ति-विकृतता यान्ति (घ त)

५२. वैवर्ण्यं-वैरूप्यम् (ग)

, , -वैरूप्यम् (ड. घ. प)

स्थानेषु स्थानेषु पञ्च स्थानेषु भी, तद्विधाः शीत आदि
गुणो तेनी अतना थाय छे उसी प्रकारके होते हैं ॥ ५४ ॥

54. The qualities of the various parts of the body such as cold, heat, softness and hardness are observed to be reversed and similar are the experiences with other things outside the body.

नखेषु जायते पुष्पं पङ्को दन्तेषु जायते ।
जटाः पक्ष्मसु जायन्ते सीमन्ताश्चापि मूर्धनि ॥५५॥

नखेषु नखेषु नखोमे पुष्पम् धोणु टपकुपुष्प,
जायते यय प्र उपपन्न हो जाता है दन्तेषु दांत उपर
दानोमे, पङ्क भेरी भैल, जायते आउं छे जम जाता
है, पक्ष्मसु जटा पापणोनी वाटे वणुधुअय छे पलकोमे
जटाए होती हैं, मूर्धनि अने माथामां थोर सिद्धे, सीमन्ता
च अपि मे थ सीमन्त जायन्ते उपपन्न थाय छे हो जाते
हैं ॥ ५५ ॥

55 Flower-like spots show in the nails and sordes appears on the teeth; the eye-lashes become clotted and parings appear in the hair of the head.

मेघजानि न सवृत्तिं प्राप्नुवन्ति यथारुचि ।
यानि चाप्युपपद्यन्ते तेषां वीर्यं न सिध्यति ॥५६॥

मेघजानि औषधो औषधिया, यथारुचि धुअ
प्रभाणु इच्छानुसार, संवृत्तिम् न प्राप्नुवन्ति भणी
आवतां नथी प्राप्त नहीं होती यानि च अपि अने
ने और जो, उपपद्यन्ते भणी आवे छे मिल भी जाती
हैं, तेषाम् तेनी उनका, वीर्यम् शक्ति वीर्य, न सिध्यति
सिद्ध यती नथी काम नहीं देता ॥५६॥

56. The physician fails to obtain the necessary drugs; such drugs as can be obtained fail to produce their proper action.

नानाप्रकृतयः क्रूरा विकारा विविधौषधाः ।

५६. वीर्यम्—कर्म (ग. च. द. ष.)

क्षिप्रं समभिवर्तन्ते प्रतिहत्य बलौजसी ॥५७॥

नानाप्रकृतयः लुटी लुटी प्रकृतिना भिन्न भिन्न
प्रकृतिवाले, विविधौषधाः अने विविध औषधोथी
साध्य और विविध औषधोसे साध्य, क्रूरा ऊर क्रूर,
विकारा. विकारो विकार, बलौजसी भुण अने औष-
सने। बल और ओजको, प्रतिहत्य नाश करीने नष्ट
करके, क्षिप्रम् अर्द्धम् शीघ्र, समभिवर्तन्ते आकृमणु
करे छे घेर लेते हैं ॥ ५७ ॥

57. Fell maladies of diverse description requiring various lines of treatment, crop up in no time, overpowering the patient's strength and vitality.

शब्दः स्पर्शो रसो रूपं गन्धश्चेष्टा विचिन्तितम् ।
उत्पद्यन्तेऽशुभान्येव प्रतिकर्मप्रवृत्तिषु ॥ ५८ ॥

प्रतिकर्म- शिक्तिरसा चिकित्सा, प्रवृत्तिषु कर्ता
करते समय, शब्दः शब्द शब्द, स्पर्शः स्पर्श स्पर्श,
रस रस रस, रूपम् रूप रूप, गन्धः गन्ध गन्ध,
चेष्टा हलनयलन चेष्टायें, विचिन्तितम् अने चिन्तन
और विचार, अशुभानि अशुभ अशुभ, एव ए ही,
उत्पद्यन्ते उपपन्न थाय छे होते हैं ॥ ५८ ॥

58 Only inauspicious sounds, touch, tastes, sights, smells, actions and thoughts assail the physician during the conduct of the treatment.

दृश्यन्ते दारुणाः स्वप्ना दौरात्म्यमुपजायते ।
प्रेष्याः प्रतीपतां यान्ति प्रेताकृतिरुदीर्यते ॥५९॥

दारुणाः लय कर दारुण, स्वप्नाः स्वप्ने। स्वप्न,
दृश्यन्ते देभाय छे दिखाई देते हैं, दौरात्म्यम् दुरात्मा-
पणुं दुरात्मापन, उपजायते थाय छे उपपन्न होता है,
प्रेष्याः भोडरो भृत्य, प्रतीपताम् यान्ति प्रतिकूल थाय
छे प्रतिकूल हो जाते हैं, प्रेताकृति. अने प्रेतनां लक्षणो

५८. विचिन्तितम् विवेदितम् (च. ष)

” ” —विचिन्तितम् (फ.)

और मृतके लक्षण, उदीर्यते अकट थाय छे प्रकट होते हैं ॥ ५९ ॥

59. Evil dreams are seen, the patient's dispositions become evil; the attendants turn hostile, death symptoms appear

प्रकृतिर्हीयतेऽत्यर्थं विकृतिश्चाभिवर्धते ।
कृत्स्नमौत्पातिकं घोरमरि(नि)ष्टमुपलक्ष्यते ॥६०॥

प्रकृतिः प्रकृतिः स्वास्थ्य, अत्यर्थम् अतिशय अत्यत, हीयते क्षीण थाय छे गिर जाता है, विकृतिः च अने विकृति और विकार, अभिवर्धते वधी अर्थ छे बढ़ता है, कृत्स्नम् तथा स पूर्ण तथा सपूर्ण, औत्पातिकम् उत्पात-स्युक्त औत्पातिक, घोरम् अथ कर घोर, अरिष्टम् अरिष्ट अरिष्ट, उपलक्ष्यते ज्ञेयम् आवे छे दिखाई देता है ॥ ६० ॥

60. The healthy signs dwindle down exceedingly and the morbid signs rapidly increase; in short, all the ominous and unfavourable prognostic signs are observed

इत्येतानि मनुष्याणां भवन्ति विनशिष्यताम् ।
लक्षणानि यथोद्देशं यान्युक्तानि यथागमम् ॥६१॥

इति आ प्रमाणे इम प्रकार विनशिष्यताम् अर्थ मरनेवाले, मनुष्याणाम् मनुष्याणां मनुष्योंके, एतानि आ ये, लक्षणानि अक्षणे लक्षण, भवन्ति थाय छे होते है, यानि जे जो, यथोद्देशम् उद्देश प्रमाणे उद्देशक्रमसे, यथागमम् शास्त्र अनुसार शास्त्रानुसार, उक्तानि उक्ते छे कह दिये है ॥ ६१ ॥

61. Such are the signs and symptoms of those who are about to die, which we have set forth according to our declaration and in conformity to traditional authority.

६०. उपलक्ष्यते-उपलभ्यते (न.)

जानताऽपि वैद्येनातुरस्य मरणं कुत्र न वक्तव्यम्—

मरणायेह रूपाणि पश्यताऽपि भिषग्विदा ।
अपृष्टेन न वक्तव्यं मरणं प्रत्युपस्थितम् ॥६२॥

इह रोगीभा रोगीमें, मरणाय मरणम् मृत्युके, रूपाणि चिह्न चिह्न, पश्यता अपि ज्ञेयतां ज्ञेयतां पश्य देखते हुए भी, भिषग्विदा विद्वान् वैद्ये विद्वान् वैद्यके, अष्टेन पूछ्या वगर बिना पूछे, प्रत्युपस्थितम् आवी पड़ेयेले उपस्थित, मरणम् मरणम् मृत्यु, न वक्तव्यम् उक्ते नहि नहीं कहना चाहिए ॥ ६२ ॥

62 The knower of the medical science should not declare the approach of death, if he is not questioned concerning it, although he clearly perceives the signs prognosticative of the end.

पृष्टेनापि न वक्तव्यं तत्र यत्रोपघातकम् ।
आतुरस्य भवेद्दृक्खत्वाऽन्यस्य कस्यचित् ॥६३॥

यत्र जथा जथा, आतुरस्य रोगीने रोगीको, अथवा अथवा या, अन्यस्य भीन अन्य, कस्यचित् किसीके, उपघातकम् आघातकारक आघातकारक, दुःखम् दुःख दुःख, अवेत् थाय पहुंचे, तत्र तत्र वहा, पृष्टेन अपि पूछ्या ज्ञेयतां पश्य पूछने पर भी, न वक्तव्यम् उक्ते नहि नहीं कहना चाहिए ॥ ६३ ॥

63 Even if he is questioned, the physician should not immediately pronounce the prognosis of death where such inconsiderate action on the part of the physician, may cause shock to the patient and distress to others.

अनुवन्मरणं तस्य नेनपिच्छेच्चिकित्सितुम् ।
यस्य पश्येद्दिनाशाय लिङ्गानि कुशलो भिषक् ॥६४॥

कुशल. कुशल कुशल, भिषक् वैद्य वैद्य यस्य ज्ञेयता जिसके, विनाशाय विनाशनां विनाशके, लिङ्गानि अक्षणे लक्षण, पश्येद् ज्ञेयतां देखे, तस्य तेन उसकी, मरणम्

६२. मरणायेह-मरणाख्येय° (ग.)

भरुणु मृत्युको, अन्नवन्न न उहेतां न कहता हुआ,
एनन्न तेनी उगको, चिकित्सितुम् चिद्विस्त्या करानी
चिकित्सा करनेकी न इच्छेत् ४२७ न राखी लेईये
इच्छा न करे ॥ ६४ ॥

64 While refraining from announcing the approach of the end, the experienced physician, should not, however, undertake treatment in a case where he finds that the prognostic signs of death are present

लिङ्गभ्यो मरणाख्येभ्यो विपरीतानि पश्यता ।
लिङ्गान्यारोग्यमागन्तुं प्रकथ्य भिषजा भुवम् ॥ ६५ ॥
दूतैरौत्पातिकैर्भावे पथ्यातुरकुलाश्रयैः ।
आतुराचारशीलेषु द्रव्यसंपत्तिलक्षणम् ॥ ६६ ॥

मरणाख्येभ्य भरुणुमूच्छ मरणख्यापक लिङ्गभ्यः
चिह्नोथी लक्षणोसे, निपरीतानि विपरीत विपरीत,
लिङ्गानि चिह्न लक्षणोको, पश्यता लेना२ देगनेवा२,
भिषजा वैने वेद्यको, दूतै दूतोथी दूतो द्वाग पथि
रस्ताना मार्गके, आतुर- तथा रोगीना तथा आतुरके
कुलाश्रयै धरना कुलमगधी, औत्पातिके उत्पातमूच्छ
औत्पातिक भावे भावोथी भावोद्वाग, आतुर- अने
रोगीना और रोगीके, आचार- आचार आचार, शील-
शील शील, इष्ट- तथा ४४ तथा उष्ट द्रव्य- द्रव्यनी
द्रव्यकी, संपत्तिलक्षणे संपत्तिनां लक्षणोथी संपत्तिके
लक्षणोद्वाग आगन्तु आवनार अनेवाप आरोग्यम्
आरोग्य आरोग्य, भुवन् ये छस अवश्य, वक्तव्यम्
बतला देना चाहिए ॥ ६५-६६ ॥

65-66. But if the physician observes signs which are of a contrary character to those laid down as prognosticative of death, he should certainly declare the approach of recovery as indicated by the auspicious nature of the signs relating to the messengers, the omens met on the way, the circumstances obtaining in the patient's

household, the behaviour and disposition of the patient and the happy circumstances of wealth and abundance of the required materials at his disposal.

प्रशस्तदूतलक्षणम्—

स्वाचारं हृष्टमव्यङ्गं यशस्यं शुक्लवाससम् ।
अमुण्डमजटं दूतं जातिवेशक्रियासमम् ॥ ६७ ॥
अनुष्टुप्तरयानस्थानजनध्यासखण्डेषु च ।
अदारुणेषु नक्षत्रेष्वनुप्रेषु भ्रुवेषु च ॥ ६८ ॥
विना चतुर्थीं नवमीं विना रिक्तां चतुर्दशीम् ।
मध्याह्नपर्धरात्रे च भूकम्प राहुदर्शनम् ॥ ६९ ॥
विना देशमशस्तं चाशस्त्रौत्पातिकलक्षणम् ।
दूत प्रशस्तव्यग्र निर्दिगेदागतं भिषक् ॥ ७० ॥

स्वाचारम् साग आचारवाण शुभ आचारवान,
हृष्टम् हर्षयुक्त हर्षयुक्त, अव्यङ्गम् ओ३भापल
विनाना विकृत अमरहित, यशस्यम् यशस्वी यशस्वी,
शुक्लवाससम् श्वेत पश्चवाण श्वेतवस्त्र पहिना हुआ,
अमुण्डम् मु३न न प्रगवेला अमुंडित, अजटम् अट
वगरना जटारहित, जाति-वेश- जाति वेश जाति वेग,
क्रिया-समम् अने क्रिमाभां समान और क्रियामें
समान, अनुष्टुप्- खरयानस्थम् अट तथा गर्दभना
वाहनमां नदि ओठेला अट तथा गर्दभके वाहनपर म
बैठा हुआ, जनध्यासु सन्ध्यासमय सिवाय सध्याका
समय छोड़ कर, अग्रहेषु च प्रहे अशुभ न होय त्तारे
अशुभ ग्रह न हों तब अदारुणेषु मारुणु न होय
ओवां दारुण न हों ऐसे, अनुप्रेषु अत्र न होय ओवां
उग्र न हों ऐसे, भ्रुवेषु च अने भ्रुव तथा भ्रुव, नक्षत्रेषु
नक्षत्रोभा नक्षत्रोमें, चतुर्थीम् योथ चतुर्थी, नवमीम्
तेभ्य नोभ एव नवमीको, विना विना छोड़ कर,
रिक्ताम् रिक्ता तशि रिक्ता तिवि, चतुर्दशीम् तथा यौदश
तथा चतुर्दशीको, विना विना छोड़ कर, मध्याह्नम्

६७ अमुण्डमजट-अमुण्डमजटिल म च)

६८ अदारुणेषु नक्षत्रेष्वनुप्रेषु भ्रुवेषु च-त्रीण्युत्तराणि तेभ्यो
दि रोहिण्यश्च भ्रुवाणि च (४)

६९. मध्याह्नमर्धरात्र च-मध्याह्न चार्धरात्र च (४)

मध्याह्न मध्याह्न, अर्धरात्रम् अर्धरात्र मध्यरात्रि,
भूकम्पस धृतीऽप वस्तीकम्प, राहुदर्शनम् च अक्षु
ग्रहण, जज्ञस्तद् अशुभ अशुभ, देशम् देश देग,
अज्ञस्त- अने अशुभ अशुभ, औत्पातिक- तथा डिपान-
सूत्र तथा उतनातसूत्रक लक्षणम् च अक्षु लक्षणोको
विना विना जेद कर, अव्यग्रद् अने व्याकुल तथा
वगर विना व्याकुल हुए, आगतम् आवेदा आये हुए,
दूतम् दूतने दूतने भिन्नक् वैधे वैय, प्रगस्तम् प्रगस्त
प्रगस्त, निर्दिशेत् अमन्वे जाने ॥ ६७-७० ॥

67-70 The physician should regard the messenger of the following description as auspicious, i e indicative of favourable prognosis for the patient One who is of good conduct, of pleasant demeanour, whole of body, of good report, clad in white garments, unshaven of his head, unmatted of his hair, of the same caste, style of dress and occupation as the patient, not seated in a vehicle driven by a camel or a donkey, arriving at times other than those marked by the two twilights, inauspicious conjunction of planets, constellations which are unstable and of a fierce or baleful aspect, the 'void' days of the fortnight comprising the fourth, ninth and fourteenth days, the mid-day and the mid-night, earthquake, eclipse, traversing over country which is not unholy and meeting with omens that are not untoward.

प्रशस्तानि शकुनानि—

दक्ष्यक्षतद्विजातीनां वृषभाणां नृपस्य च ।
रत्नानां पूर्णकुम्भानां सितस्य तुरगस्य च ॥७१॥

सुरध्वजपताकानां फलानां यावकस्य च ।
कन्यापुवर्धमानानां बद्धस्यैकपशोस्तथा ॥ ७२ ॥
पृथिव्या उद्धृतायाश्च वह्नेः प्रज्वलितस्य च ।
मोदकानां सुमनसां शुक्लानां चन्दनस्य च ॥७३॥
मनोज्ञस्यान्नपालस्य पूर्णस्य शकटस्य च ।
शुभिर्वेण्वा. सवत्साया वडवायाः स्त्रियास्तथा ॥७४॥
जीवजीवकसिद्धार्थसारसप्रियवादिनाम् ।
हंसानां शनपत्राणां चापाणा शिखिनां तथा ॥७५॥
मत्स्याजद्विजशङ्खानां प्रियङ्गुनां घृतस्य च ।
रुचकादर्शसिद्धार्थरोचनानां च दर्शनम् ॥ ७६ ॥
गन्ध सुरभिर्वर्णश्च सुशुक्लो मधुरो रसः ।
मृगपक्षिमनुष्याणां प्रशस्ताश्च गिर शुभाः ॥७७॥
सुरध्वजपताकानामुत्क्षेपणमभिपुतिः ।
सेरीमृदङ्गराङ्गानां शब्दा. पुण्याहनिस्वना. ॥७८॥
वेदाध्ययनशब्दाश्च सुखो वायुः प्रदक्षिण ।
पथि वेशप्रवेशे तु विद्यादारोग्यलक्षणम् ॥ ७९ ॥

दधि- दही दही, अक्षत- थोप्या अक्षत, द्विजातीनाम्
६७ द्विज, वृषभाणाम् वृषभ वैल, नृपस्य च राजा
राजा, रत्नानाम् रत्न रत्न, पूर्णकुम्भानाम् भरेदा कुम्भ
पूर्ण कुम्भ, सितस्य श्वेत श्वेत, तुरगस्य च अश्व घोडे,
सुरध्वज- सुरध्वज इन्द्रध्वज, पताकानाम् तथा
पताका और पताकाओं, फलानाम् फल फल, यावकस्य
आगत यावक, कन्यापुवर्धमानानाम् च भोणामां भेदेद
छोडरी- छोडरी मोदमें विठाये बालक-बालिकायें, तथा
बद्धस्य आधेदा वंधे हुए एकपशोः श्रेष्ठ पशु श्रेष्ठ पशु,
उद्धृताया भोदेदी जोती हुई, पृथिव्या च माटी
भूमि, प्रज्वलितस्य प्रज्वलित पज्वलित, वह्नेः च

७२. यावकस्य-यावकस्य (ग)

७५ चापाणा-वाससा (ग)

७६ प्रियङ्गुना-मसस्य (द. घ)

,, रुचकादर्शसिद्धार्थरोचनाना च-रोचिकादर्शसिद्धाना रोचना-
यास्य (ख. ग. द. त. फ.)

७७. सुरभिर्वर्णश्च-सुरभिर्वर्ण (क.)

,, , -सुगन्धो वर्णश्च (घ.)

७८. अभिपुति-अभिपुति (द.)

अग्नि अग्नि, मोदकानाम् दाडु लड्डुओं, शुक्लानाम् श्वेत
सफेद, सुमनसाम् पुष्पा फूलों, चन्दनस्य च चन्दन
चन्दन, मनोज्ञस्य मनोमर्ता मनके प्रिय, अन्नपानस्य
अन्नपान अन्नपान, नृभि मनुष्यैः मनुष्योंसे,
पूर्णस्य भरैल भरी हुई, त्रकटस्य गाडु गाडी, सवत्सवा
वात्सवसहित जीवित गच्छेवाली, घेन्वा. गाय गों,
वडवाया वडवासहित घोडी जीवित बच्चयुक्त घोडी,
तथा स्त्रिया अने आशुसहित स्त्री तथा
जीवित शिशुयुक्त स्त्री. जीवन्जीवक- जीवन्जीव जीव-
जीवक, सिद्धार्थ- सिद्धार्थ सिद्धार्थ, सारस- सारस
मारस, प्रियवादिनाम् आतका चातकों, हंसानाम् हंस
हंसों, शतपत्राणाम् शतपत्र शतपत्र चाषाणाम् आष
चाषों, तथा तथा आर, शिखिनाम् मोर मोर मत्स्य-
माछवां मछली, अज- अक्षरे अक्षरे, द्विज- द्विज
हाथीदात, शङ्खानाम् शंख शंख, प्रियङ्गुनाम् प्रियंगु
प्रियंगु, घृतस्य च घी घृत, रुचक- रुचक अश्वत्थस्य अश्वत्थभरण,
आदर्श- आदर्श दर्पण, सिद्धार्थ- घोणा सरसव श्वेत
सरसों, रोचनानाम् अने गोरोचन और गोरोचनका.
दर्शनम् च दर्शन दर्शन, सुरभि. तथा सुवासयुक्त
तथा मनोहर, गन्ध. गन्ध गन्ध, सुशुक्रः सारी रीते
श्वेत अति श्वेत, वर्णः वर्ण वर्ण, मधुर. मधुर मधुर,
रस. च रस रस, मृग- पशु मृग, पक्षि- पक्षी पक्षी,
मनुष्याणाम् अने मनुष्यैः और मनुष्योंकी, प्रज्ञस्ता
वभाषुवा वाक्य प्रशस्त, शुभा तथा शुभ तथा शुभ,
गिर च वाणी वाणियों, छत्र- छत्र छत्र, ध्वज- ध्वज
ध्वज, पताकानाम् अने पताकाओं और पताकाका
उरक्षेपणम् उरक्षेपण उरक्षेपण, अग्निष्टुति. स्तोत्रपाठ
स्तोत्रपाठ, मेरी- मेरी मेरी, मृदङ्ग- मृदङ्ग मृदङ्ग, शङ्खानाम्
अने शंखना या शंखोंके, शब्दाः शब्द शब्द, पुण्याह-
पुण्याहना पुण्याहकी, निस्वना. अवाज आवाज, वेदाध्ययन-
वेद अध्ययनकी, शब्दाः अवाज ध्वनि,
सुखः अने सुखदायक और सुखकर, प्रदक्षिण. अनुकूल
अनुकूल, वायुः च वायु अने वायु इनका, पथि मार्गमां
मार्गमें, वेदम- प्रवेशे तु के वेदोंना धर्ममां प्रवेशे कर-
वाने समय में वेदों या वेद-प्रवेशके समय होना, आरोग्य
लक्षणम् आरोग्यनु लक्षण आरोग्यका लक्षण, विद्यात्
अधुपुं जाने ॥ ७१-७९ ॥

71-79. The omens of the following descriptions met with on the way to the patient's house or when entering it are to be considered indicative of a good prognosis, viz, the sight of curds, ceremonial rice, a brahmana, a bull, a king, jewels, pots full of water a white horse, flags and banners set up in honour of Indra, fruits, lac-dye little boys and girls seated in the lap of elders, a single tethered animal, upturned earth, a blazing fire, sweetmeats, white colored flowers, sandal paste, attractive articles of food and drink, a carriage full of people, a cow with her young one or a mare with her colt or a woman with her child the common mynah siddhartha, saras crane, chataka, swan bird of paradise, blue jay and the peacock, fish goats, elephant's tusks, conch-shells or fragrant poon or ghee, or the sign of swastika, a mirror, white rape-seed, ox-bile, the smell of fragrant odours, the sight of perfectly white objects, the tasting of sweet tastes, good and auspicious sounds of beasts, birds or human beings; the sight of the hoisting of umbrellas flags and banners, the sounds of praise or kettle drums, drums and conches, of benedictory cries and of vedic recitation and the touch of pleasant and auspicious breeze.

प्रशस्तातुरगृहावस्था—

मङ्गलाचारसंपन्नः सातुरो वैशिमको जनः ।

अह्वानोऽनुकूलश्च प्रभूतद्रव्यसंग्रहः ॥ ८० ॥

८० सातुरो वैशिमको जनः—सातुरो वैशिमको नर (ख.)

घनैश्वर्यसुखावासिदिष्टलाभः सुखेन च ।
 द्रव्याणां तत्र योग्यानां योजना निन्देरेव च ॥८१॥
 गृहप्रासादशालानां नागानामृषभस्य च ।
 हयानां पुरुषाणां च स्वप्ने समधिरोहणम् ॥८२॥
 सोमाकीर्णद्विजातीनां गवां नृणां पयस्विनाम् ।
 अर्णवानां प्रतरणं वृद्धिः संवाधनिःसृतिः ॥८३॥
 स्वप्ने देवैः सपितृभिः प्रसन्नैश्चाभिभाषणम् ।
 दर्शनं शुक्लवस्त्राणां हृदस्य विनलस्य च ॥८४॥
 मांसमत्स्यविषामेध्यच्छत्रादर्शपरिग्रहः ।
 स्वप्ने सुमनसां चैव शुक्लानां दर्शनं शुभम् ॥८५॥
 अश्वगोरथयानं च यानं पूर्वोत्तरेण च ।
 रोदनं पतितोत्थानं द्विपतां चावमर्दनम् ॥८६॥
 सत्त्वलक्षणसंयोगो भक्तिर्वैद्यद्विजातिषु ।
 साध्यत्वं न च निर्वेदस्तदारोग्यस्य लक्षणम् ॥८७॥

सानुरः रोगीसादित रोगीमहित, नैरिक्त धरमां
 रहेनारां घरके, जन भाष्येतेतु लोगका, सङ्गलाचार-
 सपन्न भगव आचरन्ती युक्त मंगलाचारयुक्त
 श्रद्धवानः श्रद्धाथी युक्त श्रद्धायुक्त, 'जनुकूल च तथा अनु-
 कूल होतुं तथा अनुकूल होना, प्रभूतद्रव्यसंग्रह पुष्केण
 प्रथमेन स श्रद्धे पभूत द्रव्यका संग्रह, धन- धन धन.
 ऐश्वर्य- ऐश्वर्य ऐश्वर्य, सुख-सुखासि अने सुभन्ती
 प्राप्ति और सुखकी प्राप्ति, सुखेन सुभेथी अनागासत्,
 हृष्टलाभ च ४४ वस्तुकी प्राप्ति इष्ट वस्तुकी प्राप्ति,
 तत्र तेभां उक्त अवस्थामे, योग्यानाम् योग्य उचित,
 द्रव्याणां द्रव्योनी द्रव्योकी, योजना योग्यता योजना,
 सिद्धिः एव च अने सिद्धि अनी और सिद्धि होनी,
 स्वप्ने स्वप्नमां स्वप्नमें, गृह- घर गृह, प्रासाद-
 महेक्ष राजमहल, शैलानाम् पर्वत पर्वत, नागानाम्
 दाथी हाथी, वृषभस्य भण्ड बैल, हयानाम् च अने
 घोडापर और घोडापर, पुरुषाणाम् पुरुषोतेतु पुरुषोका,
 समधिरोहणम् च अने चढ़ना, सोम- अने यद्र और
 चंद्र, सर्क- सूर्य सूर्य जग्नि अग्नि अग्नि, द्विजातीनाम्
 द्विज द्विज, गवाम् गाय गौ पयस्विनाम् तथा इक्ष

वर्ध आवता तथा दृष्युक्त, नृणाम् मनुष्योतेतु दर्शन
 मनुष्योका दर्शन, स्वप्ने स्वप्नमां स्वप्नमें, अर्णवानाम्
 दण्डि समुद्रोको, प्रतरणम् तरी ७वा तैर जाना, वृद्धिः
 अभ्युदय अभ्युदय, संवाधनि सृति संकटमांथी
 नीक्षणी ७पु सकटसे निकल जाना, प्रसन्नैः प्रसन्न
 थयेला प्रसन्न हुए, पितृभिः पितृओसहित
 पितरोके साथ, देवैः देवताओ साथे देवताओसे,
 अभिभाषणम् च भाषण वार्तालाप, शुक्लवस्त्राणाम्
 श्वेत वस्त्रोतेतु श्वेत वस्त्रोका विसलस्य अने निर्मल
 और निर्मल हृदस्य च धराते तालाङ्का, दर्शनम् दर्शन
 दर्शन, मांस- मांस मांस, मत्स्य- भाण्डा मत्स्य,
 विष- अरे विष, अमेध्य- अपवित्र वस्तु अमेध्य पदार्थ,
 छत्र- छत्र छत्र, आदर्श- अने अरीसानी और दर्पणकी,
 परिग्रह प्राप्ति प्राप्ति, स्वप्ने अने स्वप्नमां और
 स्वप्नमें शुक्लानाम् धोणी सफेद सुमनसाम् इक्षोतेतु
 फूलोंका, दर्शनम् च एव दर्शन दर्शन, शुभम् शुभ छे
 शुभ है अश्व गोरथ यानम् घोडा-भण्ड अने रथथी
 ७पु घोडा बैल और रथथी सवारीसे जाना, पूर्वोत्तरेण
 पश्चिमे भूषु तर्क पूर्वोत्तर दिशामे, यानम् च ७पु
 जाना, रोदनम् रोतु रोना, पतितोत्थानम् पडीरे
 गिर कर स्वयं उठना, द्विपताम् शत्रुओतेतु
 और शत्रुओका, अवमर्दनम् मर्दन पराजय,
 सत्त्वलक्षण- सात्त्विक लक्षणोनी सात्त्विक लक्षणोका,
 संयोग संयोग संयोग, वैद्य- वैद्य वैद्य, द्विजातिषु अने
 द्विजे तर्क और ब्राह्मणोंमें, भक्तिः लक्षित भक्ति,
 साध्यत्वम् रोगते साध्यपणु रोगीकी साध्यता, निर्वेदः
 च न अने योग्यता अवज्ञाने अज्ञान और अपनी
 अवज्ञाका अभाव, तद् अने ये, आरोग्यस्य आरोग्यना
 आरोग्यके, लक्षणम् लक्षण छे लक्षण है ॥ ८०-८७ ॥

80-87. The following also are aus-
 picious and indicative of good
 prognosis. The people of the patient's
 household, together with the patient,
 being endowed with good conduct,
 faith, friendly disposition, abundant
 wealth and resources, happiness,
 accumulation of money and power by

८१ इष्टलाभ सुखेन च-इष्टलाभ सुखेन च (ख.)
 ८१. पयस्विनाम्-पयस्विनाम् (ख. क)

easy means, the acquisition of the desired things with ease, the availability of all the required drugs and their successful application, the patient's vision in dreams of mounting the top of houses, mansions and mountains, on the backs of elephants and bulls, of horses and of men; the sight in dreams of the moon, the sun, the fire and brahmanas, of cows, of men carrying milk or of the crossing of seas, of the attainment of rise and the release from calamity; discourse in dreams with the gods and ancestral shades wearing a propitious aspect, the sight in dreams of flesh, fish, poison, excrement, umbrella and mirror, the auspicious sight in dreams of white-colored flowers; riding in dreams on horses, bulls or in chariots, or travelling towards the north-east, weeping aloud in dreams or rising from a fall or the vanquishing of enemies.

आरोग्यलक्षणम्—

आरोग्याद्बलमायुश्च सुखं च लभते महत् ।
इष्टांश्चाप्यपरान् भावान् पुरुषः शुभलक्षणः ॥८८॥

शुभलक्षण पुरुषः शुभ लक्षणवाणो। पुरुष शुभ लक्षणयुक्त पुरुष, आरोग्यात् आरोग्यशी आरोग्यसे, महत् मोट्टं महान, बलम् बल, आयुः च आयुः आयुष्य वीर्षायु, सुखम् सुख, अपरान् च अने भीम और अन्य, इष्टान् इष्ट, भावान् भावी भावोको, लभते प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ ८८ ॥

88. The man endowed with auspicious characteristics obtains through the medium of good health, great

strength, longevity, happiness and many other such desirable things

अध्यायोक्तविषया.—

तत्र श्लोकौ—

उक्तं गोमयचूर्णयि मरणारोग्यलक्षणम् ।

दूतस्वप्नातुरोत्पातयुक्तिसिद्धिव्यपाश्रयम् ॥ ८९ ॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकौ उप-सहारना ये श्लोक छे उपसहारके दो श्लोक है कि, दूत- दूत दूत, स्वप्न- स्वप्न स्वप्न, आतुर- रोगी रोगी, उत्पात- उत्पात उत्पात, युक्ति- युक्ति युक्ति, सिद्धि- अने सिद्धिने और सिद्धिके, व्यपाश्रयम् आश्रय रहेल आश्रित, मरण- मरणना मरणके, आरोग्य- अने आरोग्यना और आरोग्यके, लक्षणम् लक्षण लक्षण, गोमयचूर्णयि आ गोमयचूर्णयि अध्यायमा इस गोमयचूर्णयि अध्यायमें, उक्तम् कही अताव्या छे कहे गये है ॥ ८९ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

89. In this chapter entitled "The appearance of powdery stuff resembling the cowdung-powder," the prognostic signs of death and of restoration to good health have been laid down with reference to the messengers, dreams, the patient, omens met on the way, application of therapeutic measures and success.

इतीदमुक्तं प्रकृतं यथातथं

तदन्ववेक्ष्यं सततं भिषग्विदा ।

तथा हि सिद्धिं च यशश्च शाश्वतं

स सिद्धकर्मा लभते धनाच्च च ॥९०॥

इति आ भ्रमाणे इस प्रकार, इदम् आ यह, प्रकृतम् प्रस्तुत विषय प्रस्तुत विषय, यथातथम् अथ

९०. प्रकृतं—निखिलम् (ग. च. द.)

,, यथातथं—यथा तथा (घ.)

स्वप्नमां सत्य स्वरूप में, उक्तम् उद्धी देभाऽथो छे कहा है, भिषग्विदा विद्वान वैद्ये विद्वान वैद्यको, तत् तेनुं इसपर, सततम् सतत निरतर, अन्ववेक्ष्यम् ध्यान राभवु भेष्टिं ध्यान देना चाहिए, तथा हि कारणु के तेम उरनाथी क्योंकि वैसा करनेसे, सिद्धकर्मा सिद्ध कर्मवाणी सिद्ध कर्मवाला, स ते वह, सिद्धम् च सिद्धि सिद्धि, शाश्वतम् अमर शाश्वत, यज्ञः च यश यज्ञ, धनानि च तथा धन तथा धन. लभते भेऽवे छे प्राप्त करता है ॥ ९० ॥

90. Thus we have propounded the subject under consideration correctly. The student of the medical science should pay constant heed to it Thus alone, will he become a successful practitioner, securing for himself success, enduring fame and riches

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते इन्द्रियस्थाने गोमयचूर्णीयमिन्द्रियं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेदा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुथी प्रतिसंस्कार पासेदा आ शास्त्रिमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, इन्द्रियस्थाने इन्द्रियस्थानमां इन्द्रियस्थानमें, गोमयचूर्णीयम् इन्द्रियम् 'गोमयचूर्णीय' इन्द्रिय 'गोमयचूर्णीय इन्द्रिय', नाम नाममां नामका द्वादश आरमां बारहवाँ, अध्याय. अध्याय स पूरुं थयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ १२ ॥

12. Thus, in the section on Sensorial Prognosis, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twelfth chapter entitled 'The sensorial prognosis through the observation of the powder resembling cowdung powder' is completed.

श्रीः
चरकसंहिता
चिकित्सास्थानम्

श्री
चरकसंहिता
चिकित्सास्थान

श्री
चरकसंहिता
चिकित्सास्थान

The
Carakasamhita
CHIKITSĀSTHĀNA
(The Section on
Therapeutics.)

प्रथमोऽध्यायः ।

प्रथम अध्याय अध्याय प्रथम
Chapter I

रसायनाध्याये प्रथमः पादः ।

रसायनाध्यायस्य प्रथम पाद रसायनाध्यायस्य प्रथम पाद
The first quarter of the chapter on
Vitalization

अभयामलकीयरसायनपादोपक्रम —

अथातोऽभयामलकीयरसायनपादं व्याख्यास्यामः १
इति ह स्माह भगवान्नात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः ७वे अङ्कीथी अव आगे अभयामलकीयर
'अभयामलकीय' नामना 'अभयामलकीय' नामके,
रसायनपादम् पठेत् २सायन पादनु प्रथम रसायन पादका
व्याख्यास्याम व्याख्यान करुं व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे ७ इस
विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स्म कहेतु छे कहा है ॥२॥

1 We shall now expound the first
quarter entitled "The virtues of

the chebulic and emblic myrobalans,"
of the chapter on vitalization.

2 Thus declared the worshipful
Atreya.

भेषजस्य पर्याया. —

चिकित्सितं व्याधिहरं पथ्यं साधनमौषधम् ।
प्रायश्चित्तं प्रशमनं प्रकृतिस्थापनं हितम् ॥ ३ ॥
विद्याङ्गजनामानि,

चिकित्सितम् चिकित्सित चिकित्सित, व्याधिहरम्
व्याधिहर व्याधिहर, पथ्यन् पथ्य पथ्य, साधनम्
साधन साधन, औषधम् औषध औषध, प्रायश्चित्तम्
प्रायश्चित्त प्रायश्चित्त, प्रशमनं प्रशमन प्रशमन, प्रकृति-
स्थापनं प्रकृतिस्थापन प्रकृतिस्थापन, हितम् अने
हित ये और हित इनको, सेवजनामानि औषधना नाम
औषधके नाम, विद्याङ्गजनामानि जानने चाहिए ॥ ३-३३ ॥

3. "Treatment," "Disease-remover,"
"Corrective," "Remedy," "Drug,"
"Redress," "Sedative" "Restorative,"
and "Wholesome agent"—all these, it
should be known, are different names
of medicine.

भेषजभेदा.—

भेषजं द्विविधं च तत् ।

स्वस्थस्योर्जस्करं किञ्चित् किञ्चिद्वार्तस्य रोगनुत् ४

तत् ते वह, भेषजम् च भेषज (औषध) भेषज (औषध), द्विविधम् ये प्रकारतु छे दो प्रकारका है, किञ्चित् कुछ भेषज कोई भेषज, स्वस्थस्य स्वस्थ पुरुषने स्वस्थ पुरुषके लिए, ऊर्जस्करम् ऊर्जस्कर होय छे ऊर्जस्कर होता है, किञ्चित् अने कुछ भेषज और कोई भेषज, वार्तस्य रोगी पुरुषना रोगी पुरुषके, रोग-नुत् रोगने उद्भवनार होय छे रोगको हटानेवाजा होता है ॥ ४ ॥

4 Now, medicine is of two kinds— one kind is promotive of vigour in the healthy; the other, destructive of disease in the ailing

अभेषजभेदा —

अभेषजं च द्विविधं वाधनं सानुवाधनम् ।

अभेषजम् च अभेषज (अनौषध) यत् अभेषज (अनौषध) भी, द्विविधम् ये प्रकारतु छे दो प्रकारका है, वाधनम् अथ तत्काल पीडा करनार होय छे एक तत्काल पीडा देनेवाला होता है, सानुवाधनम् च अने भीष्ण साधन सुधी पीडा आपनार होय छे और दूसरा चिरकालीन वाधाओंको करनेवाला होता है ।

5 The opposite of medicine is also of two kinds—one causing immediate disorders and the other causing remote ill effects

द्विविधभेषजलक्षणम्—

स्वस्थस्योर्जस्करं यत् तद्दृष्यं तद्रसायनम् ॥ ५ ॥

प्रायः, प्रायेण रोगाणां द्वितीयं प्रशमे गतम् ।

प्रायःशब्दो विशेषार्थो ह्युभयं ह्युभयार्थकत् ॥ ६ ॥

४. स्वस्थस्योर्जस्करं—स्वस्थस्योर्जस्कर (६ छ त.)

५ स्वस्थस्योर्जस्करं—स्वस्थस्योर्जस्कर (६ छ)

,, प्रशमे मतम्—प्रशमे हितम् (थ. प)

,, विशेषार्थो ह्युभय—विशेषार्थ उभयम् (थ.)

यत् तु ये औषध जो औषध, स्वस्थस्य स्वस्थ पुरुषने भाटे स्वस्थ पुरुषका, ऊर्जस्करम् ऊर्जस्कर होय छे ओज बढ़ानेवाली होती है, तत् प्रायः ते धत्तु अरु वह प्राय दृष्यम् वृष्य (वाञ्छकरत्) छे वृष्य (वाञ्छकरण) है तत् अने ते और वही, रसायनम् रसायन छे रसायन है, द्वितीयम् अने भीष्ण औषध और दूसरी औषध, प्रायेण धत्तु अरु प्राय, रोगाणाम् रोगोन्नी रोगोंको, प्रशमे शान्ति भाटे शान करनेवाली, मतम् मानेत्तु छे मानी गई है, प्राय. शब्द 'प्रायः' अे शब्द 'प्रायः' यह शब्द, विशेषार्थः हि आहुत्यने कहेनारे छे वाहुत्यको कहता है, उभयम् अने प्रकारतु औषध दोनों प्रकारकी औषध, उभयार्थकत् हि अने प्रकारतु काल करनार छे दोनों प्रकारके काम करनेवाली है ॥ ५-६ ॥

6. What has been described as promotive of vigour in the healthy is, in the main, virilific and promotive of vitality, the other is, in the main, regarded as alleviative of disease. The term 'in the main' means "in a special degree" For, either kind in fact performs the work of both in more or less degree.

रसायनसेवनशुणाः, रस यनःक्षणम् —

दीर्घमायुः स्मृतिं त्रेधाऽपारोग्यं तरुणं वयः ।

प्रभावर्णस्वरौदार्यं देहेन्द्रियबलं परम् ॥ ७ ॥

वाक्सिद्धिं प्रणतिं कान्तिं लभते ना रसायनात् ।

लाभोपायो हि शस्तानां रसादीनां रसायनम् ॥ ८ ॥

ना पुरुष पुरुष रसायनात् रसायनपी रसायन-सेवनसे, दीर्घम् दीर्घ दीर्घ आयु आयुष्य आयु, स्मृतिम् स्मृतिशक्ति स्मृति, मेवाम् मेधा मेधा, अपारोग्यम् अपारोग्य अपारोग्य, तरुणत वय युवावस्था जवानी, प्रभा-वर्ण-स्वर-रौदार्यम् प्रभा, वय्य अने

७ दीर्घमायु स्मृति—दी-मायु-स्मृति (प)

८ प्रणति—वृषता (ध प क)

,, ना रसायनात्—च रसायनात् (थ.)

स्वरनी श्रेष्ठता प्रभा, वर्ण और स्वरकी श्रेष्ठता, परम् उत्तम उत्तम, देहेन्द्रियबलम् देह अने धन्द्रियोतु अथ देह और इन्द्रियोका बल, वाक्सिद्धि वचनसिद्धि वाक्सिद्धि, प्रणतिम् द्योऽवन्तता लोकोमें वन्दनीयता, कान्तिम् तथा कान्तिने तथा कान्तिको, लभते प्राप्त करे छे प्राप्त करता है, शस्तानाम् प्रशस्त प्रशस्त, रसावीनाम् रस वगेरे रसादि धातुओंके, लाभोपाय हि भोगवचानो उपाय प्राप्तिका उपाय, रसायनम् रसायन छे रसायन है ॥७-८॥

7-8. Long life, heightened memory and intelligence, freedom from disease, youth, excellence of lustre, complexion and of voice, optimum strength of body and senses, utterance that always gets fulfilled, the reverence of people, body-glow—all these does a man obtain by the use of vitalizers. The vitalizers are so called because they help to replenish the vital fluids of the body.

वाजीकरणस्य लक्षण गुणाश्च—

अपत्यसंतानकरं यत् सद्यः संप्रहर्षणम् ।
वाजीधातिबलो येन यात्यप्रतिहतः स्त्रियः ॥ ९ ॥
भवत्यतिप्रियः स्त्रीणां येन सेनोपचीयते ।
जीर्यतोऽप्यक्षयं शुक्रं फलवद्येन दृश्यते ॥ १० ॥
प्रभूतशाखः शाखीव येन चैत्यो यथा महान् ।
भवत्यर्च्यो बहुमतः प्रजानां सुबहुप्रजः ॥ ११ ॥
संतानमूलं येनेह प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ।
यशः श्रियं बलं पुष्टिं वाजीकरणमेव तत् ॥ १२ ॥

यत् ने औषध जो औषध, अपत्यसंतानकरम् संततिनी परंपरा करनार सतानकी परपरा करनेवाली, सद्यः तथा शीघ्रताथी तथा तुरंत, संप्रहर्षणम् हर्ष करनार होय छे हर्ष करनेवाली होती है, येन नेनाथी मनुष्य जिसके सेवनसे मनुष्य, वाजी इव अश्वनी पेठे अश्वके समान, अतिबल अति अणवाणो अर्धने अत्यंत बलवान हो कर, अप्रतिहत. अटक्या विना लगातार वेगसे, स्त्रियः याति स्त्रीगमन करी शके छे स्त्रियोंको गमन करता है, येन नेनाथी जिसके सेवनसे,

स्त्रीणाम् स्त्रीयोने स्त्रियोंका, अतिप्रिय अतिप्रिय अत्यन्त प्रिय, सवति थाय छे होता है, येन च नेनाथी जिसके सेवनसे, उपचीयते पुष्टि पाये छे पुष्टिको प्राप्त करता है, येन च नेथी जिसके कारण, जीर्यत अपि वृक्षावस्था पामनार मनुष्यतुं पशु वृद्ध होते हुए मी, मनुष्यका, शुक्रम् शुक्र शुक्र, अक्षयम् अक्षय अक्षय, फलवत् तथा गर्भजनक तथा सतामरूप फलवाला, दृश्यते देहाय छे दिखाता है, येन नेनाथी जिसके सेवनसे, प्रभूतशाखः मनुष्य धृष्टी शाखावाणो मनुष्य बहु शाखाओंवाले, शाखी इव वृक्षनी पेठे वृक्षकी तरह, महान् अने मोटा और बड़े, चैत्य यथा देवालयनी पेठे देवालयकी तरह, सुबहुप्रजः अतुक्मे सारी तेमज अहु प्रजावाणो क्रमसे अच्छी एव बहुत प्रजावाला प्रजानाम् अने प्रजामां और प्रजामें अर्च्यः पूज्य पूज्य, बहुमत तथा अहु मान्य तथा बहुत मान्य, सवति थाय छे होता है, येन अने नेनाथी और जिससे, इह आ द्योऽर्धो इस लोकमें, प्रेत्य च तथा मृत्यु पछी तथा परलोकमें, संतानमूल्य सतान नेतुं मूल छे येवी संतानोत्पत्ति जिसका मूल है ऐसी, चानन्त्यम् अनन्तता अनन्तता, यशः यश यश, श्रियम् अक्षमी लक्ष्मी, बलम् अक्ष बल, पुष्टिम् तेमज पुष्टिने एव पुष्टिको, अश्नुते प्राप्त करे छे प्राप्त करता है, तत् एव ते न वही, वाजीकरणम् वाजीकरण छे वाजीकरण है ॥ ९-१२ ॥

9-12. Whatever ensures the perpetuation of one's lineage, causes immediate exhilaration of spirits, enables one to approach women in an unfrustrated manner endowing him with great strength like that of a stallion, makes one greatly endearing to women, increases one's proportions and strength, causes the seminal secretion even of the aging to remain undiminished and fertile, establishes a man by surrounding him with many and excellent offsprings, in the honour and respect of

people, like to a great tree with many and wide-sweeping branches, and like to a high monument secures for one after death the earthly immortality that rests on posterity, and finally confers fame, prosperity, strength, and robustness, that is designated (Vajeearana) virilific.

चिकित्सितार्थः—

स्वस्थस्योर्जस्करं त्वेतद् द्विविधं प्रोक्तमौषधम् ।
यद्याधिनिर्घातकरं वक्ष्यते तच्चिकित्सिते ॥ १२ ॥

एतत् तु आ यह, स्वस्थस्य स्वस्थ पुरुषने भाटे स्वस्थ पुरुषका, ऊर्जस्करम् ७७२३२ ओज बढ़ानेवाली, औषधम् औषध औषध, द्विविधम् आ प्रमाणे ये प्रकारतु इस प्रकार दो प्रकारकी, प्रोक्तम् उहेवाभा आ०यु छे कही गई है, यत् ७ जो, व्याधिनिर्घातकरम् व्याधि-ओने। नाश करनेवाली छे व्याधियोंको नष्ट करनेवाली है, तत् ते वह, चिकित्सिते चिकित्सास्थानम् चिकित्सा-स्थानमें, वक्ष्यते उहेवाभा आवेशे कही जायगी ॥१३॥

13 That medicine, which has thus been described to be of two kinds, is vitalizing and is indicated in the healthy. As regards the other kind, which destroys disease, we shall describe it in the Section on Therapeutics.

चिकित्सितार्थ एतावान् विकाराणां यदौषधम् ।
रसायनविधिश्चाग्ने वाजीकरणमेव च ॥ १४ ॥

विकाराणाम् विकारोंकी, यत् ७ जो, औषधम् औषध उरतु औषध करना, एतावान् ओट्टे। इतना, चिकित्सितार्थः चिकित्साके अर्थ छे चिकित्साका अर्थ है, रसायनविधिः च अग्ने रसायन विधि और

१३ स्वस्थस्योर्जस्करं—स्वस्थस्योर्जस्करं (घ. द प.)

,, वक्ष्यते तच्चिकित्सिते—वक्ष्यतेऽतच्चिकित्सिते (घ.)

१४. विधिश्चाग्ने—विधिश्चाग्ने (घ.)

रसायनविधि, वाजीकरणम् च एव तथा वा७३२३५ प७५ तथा वाजीकरण मी, अग्ने देवे पछी उहेवाभा आवेशे अब आगे कहा जायगा ॥ १४ ॥

14. By treatment we mean such therapeutic measures as are employed against diseases. We shall first describe the procedure of vitalization and that of virilification.

अभेषजलक्षणम्—

अभेषजमिति ज्ञेयं विपरीतं यदौषधात् ।
तदसेव्यं निषेव्यं तु प्रवक्ष्यामि यदौषधम् ॥१५॥

यत् ७ जो, औषधात् औषधथी औषधसे, विपरीतम् विपरीत होय ते विपरीत होता है वह, अभेषजम् इति अलेषज छे ओम् अभेषज है ऐसा, ज्ञेयम् समझने समझना चाहिए, तत् ते वह असेव्यम् सेवना योग्य नहीं सेवन योग्य नहीं है, यत् औषधम् तु परतु ७ औषध परन्तु जो औषध, निषेव्यम् सेवना योग्य छे ते सेवन करनी चाहिए उसको, प्रवक्ष्यामि हुं उहेवाभा मैं कहूंगा ॥ १५ ॥

15. That which is of a contrary character to medicine is to be known as "Contra-medicine." It is unfit for use. Accordingly we shall confine ourselves to describing that which alone is fit for use

द्विविधो रसायनप्रयोगः—

रसायनानां द्विविधं प्रयोगमृषयो विदुः ।
कुटीप्रावेशिकं चैव वातातपिकमेव च ॥ १६ ॥

ऋषयः ऋषियों ऋषि, रसायनाम् रसायनों रसायनोंका, द्विविधम् ये प्रकारने दो प्रकारका, प्रयोगम् प्रयोग, विदुः ज्ञेय छे जानते हैं, कुटीप्रावेशिकम्

१५. यदौषधात्—यदौषधम् (घ.)

,, तदसेव्यं निषेव्यं तु—तदसेव्यं निषेव्यं च-(घ.)

च एव कुटीप्रावेशिकं कुटीप्रावेशिकं, वातातपिकमेव च
अने वातातपिक और वातातपिक ॥ १६ ॥

16. The sages adumbrated two
modes of administering vitalization—
one by immurement in a retreat, the
other by recourse to air and sun-baths.

कुटीप्रावेशिकस्य विधि —

कुटीप्रावेशिकस्यादौ विधिः समुपदेक्ष्यते ।

नृपवैद्यद्विजातीनां साधूनां पुण्यकर्मणाम् ॥१८॥

निवासे निर्भये शस्त्रे प्राप्योपकरणे पुने ।

दिशि पूर्वोत्तरस्यां च सुभूमौ कारयेत् कुटीम् ॥१८॥

विस्तारोत्सेधसंपन्नां त्रिगर्भा सूक्ष्मलोचनाम् ।

घनभित्तिस्तुसुन्वां सुस्पष्टां जलसः प्रियाम् ॥१९॥

शब्दादीनामशस्तानामगम्यां स्त्रीविवर्जिताम् ।

इष्टोपकरणोपेतां सज्जवैद्यौषधद्विजाम् ॥ २० ॥

अथोदगयने शुक्ले तिथिनक्षत्रपूजिते ।

मुहूर्तकरणोपेते प्रशस्ते कृतवापनः ॥ २१ ॥

धृतिस्मृतिबलं कृत्वा श्रद्धधानः समाहितः ।

विधूय मानसान् दोषान् मैत्रीं भूतेषु चिन्तयन् ॥२२॥

देवताः पूजयित्वाऽग्रे द्विजातींश्च प्रदक्षिणाम् ।

देवगोब्राह्मणान् कृत्वा नतस्तां प्रविशेत् कुटीम् ॥२३॥

आदौ प्रथमं प्रथमं, कुटीप्रावेशिकस्य कुटीप्रावेशिकं
कुटीप्रावेशिकी, विधिः विधिः विधिः, समुपदेक्ष्यते
उडेवाभां आशु कही जायगी, साधूनाम् साधु साधु,
पुण्यकर्मणाम् तथा पुण्य कर्मणा तथा पुण्यवान्,
नृप-वैद्य-द्विजातीनाम् राज्ञ, वैद्यो अने आशुलोना
राजा, वैद्य और ब्राह्मणलोगोंके, निवासे निवास रूप निवास

१८ निवासे-निवासे (प.)

॥ व-वु (त.)

१९. घनभित्ति-दागभित्ति (ग.)

॥ सुस्पष्टां-सुस्पष्टाम् (घ. प.)

२०. सज्ज-सज्ज (घ.)

२१. धृतिस्मृतिबलं-कृत्वा-धृतिस्मृतिबलोपेत् (प.)

२३. प्रदक्षिणाम्-प्रदक्षिणाम् (घ.)

॥ ब्राह्मणान्-ब्राह्मणान् (घ.)

रूप, निर्भये वाथरहित निर्भय, शस्त्रे अशस्त्र प्रशस्त्र,
प्राप्योपकरणे अने सर्व साधने। भणी शके अने
और सब साधनोंसे युक्त, पुरे नगरभां नगरमें, पूर्वोत्तर-
स्याम् पूर्वं के उत्तर पूर्व अथवा उत्तर, दिशि दिशाभां
दिशमें, सुभूमौ च शुभ भूमि उपर अच्छी जमीन पर,
विस्तार-पक्षोत्सेध विस्तार, उत्सेध-संपन्नाम् अने
उत्सेध-संपन्नी ओर ऊंचाईवाली, त्रिगर्भाश्च त्राणु गर्भ
वाणी तीन गर्भवाली, सूक्ष्मलोचनाम् नाना पारी
पान्थान्वाणी। छोटी छोटी खड़कियोंवाली, घनभित्तिम्
भट्टी लीतवाणी चौड़ी दीवारवाली, ऋतुसुखाम् अने
सर्व ऋतुमा सुखकर सब ऋतुमें सुतदायक, सुस्पष्टाम्
प्रकाशपूर्ण, मनस प्रियाम् चित्तने
मानस आपनारी मनको प्रिय अशस्तानाम् अशस्त्र
अप्रशस्त्र, शब्दादीनाम् शब्दादिनां शब्द आदिसे,
जगम्याम् प्रवेश न चर्ष शके अने अगम्य, स्त्रीविव-
र्जिताम् स्त्रीरहित ता स्त्रियोंसे वर्जित, इष्ट-उपकरण-
ोपेता साधने। इष्ट उपकरणोंसे, उपेताम् युक्त युक्त,
सज्ज-वैद्य औषध-द्विजाम् जेभा वैद्य, औषध अने प्राह्मण्य
तैयार होय अने वैद्य, औषध और ब्राह्मणोंसे सुसज्जित,
कुटीम् कुटी कुटी कारयेत् कृतवाणी बनाये, अथ
पछी उसके बाद, उदगयने उत्तरायणुभां उत्तरा-
यणके, शुक्ले शुक्ल पक्षमां शुक्ल पक्षमें, तिथिनक्षत्र-
पूजिते शुभ तिथि अने नक्षत्रवाणी शुभ तिथि और
नक्षत्रवाल, मुहूर्तकरणोपेते शुभ मुहूर्त अने करण्यथी
युक्त शुभ मुहूर्त और करणसे युक्त, प्रशस्ते शुभ दिवसे
शुभ दिनमें, कृतवापनं मुञ्च उदवेद्या क्षौर कर्म कराये
हुए, धृति स्मृति-बलम् धैर्य अने स्मृतिना भणने।
धृति और स्मृतिके बलका, कृत्वा आश्रय कृतीने आश्रय
ले कर, श्रद्धवानः श्रद्धायुक्त श्रद्धासे युक्त, समाहित
तथा अेकाग्र मनवाणी मनुष्ये तथा एकाम मनवाला
मनुष्य, मानसान् मानसिक मानसिक, दोषान् दोषोंके
दोषोंको, विधूय हूर कृतीने निकाल करके, भूतेषु प्राण्यी
आत्र तदक्ष सब प्राणियोंमें, मैत्रीम् मैत्रीभावतु मित्र-
भावको चिन्तयेत् चिन्तन करवु सोचे, अग्रे प्रथम
प्रथम, देवताः देवता, द्विजातीन् च अने प्राह्म-
ण्योनी और ब्राह्मणोंकी, पूजयित्वा पूज कृतीने पूजा
करके, देवगोब्राह्मणान् च तथा देवा, शाश्वी अने

ब्राह्मणान् तथा देव, गौ और ब्राह्मणकी, प्रदक्षिणम्
प्रदक्षिणा प्रदक्षिणा, कृत्वा कुरीते करके, तत् त्वा
पत्नी उसके मद, ताम् ते उत, कुटीम् कुटीमा कुटीमे,
प्रविशेत् प्रवेश करे प्रवेश करे ॥ १७-२३ ॥

17-23. We shall set down the procedure regarding the immurement therapy In an area resided in by princes, physicians, the twice-born communities, saintly men and men of virtuous deeds, free from alarm, salubrious, close to a city, where the necessary appurtenances may be had, one should, having selected a good site, cause a retreat to be built with its face towards either the east or the north It should be of the following description - high roofed and commodious; built in three concentric courts, furnished with narrow ventilators, thick-walled, congenial in all weathers, well lighted; pleasing to the mind; proof against noises and other disturbing agents, untenanted by women, equipped with all the requisite appurtenances, and having physicians, medicines and brahmanas ready at call Thereafter, during the sun's northern course, in the bright half of the month, when the day (tithi) and the constellation are propitious and the Muhurta and Karana are favourable, the man seeking rejuvenation should, being shaved, enter the retreat, having fortified himself in his resolution and purpose, full of faith and single-mindedness, having cast off all sins of the heart, cherishing good

will for all creatures, having first worshipped the gods and then the twice-born, and having performed the circumambulation of the gods, the cows and the brahmanas.

तस्यां संशोधनैः शुद्धः सुखी जातबल. पुनः ।
रसायनं प्रयुञ्जीत तत्प्रवक्ष्यामि शोधनम् ॥ २४ ॥

तस्याम् ते कुटीमा इस कुटीमें, संशोधनैः स शोधन औषधैः सशोधन औषधोंसे, शुद्धः शुद्ध भव शुद्ध हो कर, पुनः कुरीते पुनः, सुखी नीरेगी नीरोग, जातबल. तथा शक्तिवाणो थाय त्वा रे ७ और शक्तिशाली होनेपर, रसायनम् रसायनने। रसायनका, प्रयुञ्जीत प्रयोग करे। जेष्ठे प्रयोग करना चाहिए, तत् तेथी इस लिये, शोधनम् स शोधन औषध संशोधन औषध, प्रवक्ष्यामि कहीश कहूंगा ॥ २४ ॥

24. Therein, being cleansed with the purificatory measures and on having regained his happiness and normal strength, he should undergo the vitalization procedure. We shall first describe the cleansing procedure.

रसायनप्रयोगात् पूर्वं कोष्ठशोधनविधिः—

हरीतकीनां चूर्णानि सैन्धवामलके गुडम् ।
वचां विडङ्गं रजनीं पिप्पलीं विश्वसेषजम् ॥२५॥

धिवेदुष्णाम्बुना जन्तुः स्नेहस्वेदोपपादितः ।
तेन शुद्धशरीराय कृतसंसर्जनाय च ॥ २६ ॥

त्रिरात्रं यावत् दद्यात् पञ्चाहं वाऽपि सर्पिषा ।
सप्ताहं वा पुराणस्य यावच्छुद्धेस्तु वर्चसः ॥२७॥

स्नेह- स्नेहन स्नेहन, स्वेद- अन्न स्वेदनक्रिया और स्वेदन, उपपादित करावेला किये हुए, जन्तु पुरुषने पुरुषको, हरीतकीनाम् ७२डेनु हरका, चूर्णानि चूर्ण, सैन्धवामलके सिंघावूषु, आभण, सैन्धवनमक,

२४ तस्या-नरमात् (प)

,, तत्प्रवक्ष्यामि-तत्ता वक्ष्यामि (प. घ ,

२७. यावच्छुद्धेस्तु-यावच्छुद्धेस्तु (प०)

आवला, गुड- गोण गुड, वचाश्च वज्र वच, विडङ्गश्च
वापलाङ्ग वायविङ्ग, रजनीम् ७७६२ हल्दी, पिप्पलीम्
पीपर पिप्पली, विश्वभेषजश्च अने सूठ अंशोने और
सोठ इन्हें, उष्णाम्बुना गरम पाणी साथे गरम पानीके
साथ, भिवेत् पीना पीना चाहिए तेन तेनायी इससे,
शुद्धशरीराय शुद्ध शरीरवाणी शुद्ध शरीर हुए, कृतसं-
सर्जनाय च अने जेणे पेया जेरेने। कम उयी छे
येवा तेने और पेया आदि संसर्जन क्रमका अनुष्ठान किये
हुए उसको, त्रिरात्रश्च त्रयु रात सुधी तीन रात्रि तक,
पञ्चाहम् वा अपि अथवा पांच दिनस सुधी या पांच
दिन तक, सप्ताहम् वा छे सात दिनस सुधी या सात
दिन तक, सर्पिषा धृतमाश्रित दृत्सिधत्त, यावकम्
यवनु भोजन यवाज, पुराणस्य द्वु वर्चसः कोषामां सरथेला
जुना भणी पुराना सब, यावत् शुद्धे ज्या सुधी
शुद्ध थाय त्या सुधी जहा तक साफ हो तब तक, दद्यात्
आपवु देवे ॥ २५-२७ ॥

25-27. A person desiring vitaliza-
tion should, after he has been
subjected to the sudation and oleation
procedures, drink in warm water, the
powder of chebulic myrobalans, rock-
salt, emblic myrobalans, gur, sweet
flag, embelia, turmeric, long pepper
and dry ginger, all in equal parts.
After his body has thus been
cleansed and he has been put on a
rehabilitatory diet, he should be given
to drink thin barley-gruel mixed with
ghee, for a period either of three
nights or five days or seven days,
until his intestines have been purged
of all fecal accumulations.

शुद्धकोष्ठं तु तं क्षात्वा रसायनमुपाचरेत् ।
वयःप्रकृतिसात्म्यज्ञो यौगिकं यस्य यद्भवेत् ॥२८॥

२८. उपाचरेत्-उपाहरेत् (ध.)

,, यौगिकं यस्य यद्भवेत्-यस्यस्यै यौगिकं भवेत् (ध.)

तम् तु तेने उसके, शुद्धकोष्ठम् शुद्ध कोषामाणे।
कोष्ठका शोधन हुआ, ज्ञात्वा ज्ञानीने जान कर, वयः-
वय वय, प्रकृति- प्रकृति प्रकृति, सात्म्यज्ञः तथा
सात्म्यने ज्ञानुनार वैधे तथा सात्म्यको जाननेवाला वैध,
यस्य यत् जेने जे जिसको जो, यौगिकम् यौग्य योग्य,
भवेत् होय हो, रसायनम् तेने माटे ते रसायनने।
उसके लिए उस रसायनका, उपाचरेत् प्रयोग करवे।
प्रयोग करे ॥ २८ ॥

28. On being satisfied that the
person's bowels have been properly
cleansed, the physician versed in the
knowledge of age, habitus and homo-
logation, should administer the proce-
dure of vitalization that may be found
suitable in a given case.

हरीतकीगुणा. —

हरीतकीं पञ्चरसामुष्णामलवणां शिवाम् ।
दोषानुलोमनीं लघ्नीं विद्याहीपनपाचनीम् ॥२९॥
आयुष्या पोष्टिकीं धन्यां वयसः स्थापनीं पराम् ।
सर्वरोगप्रशमनीं धुद्धीन्द्रियबलप्रदाम् ॥ ३० ॥
कुष्ठं शुल्ममुदावत शोषं पाण्डुामयं मदम् ।
अर्शासि ग्रहणीदोषं पुराणं विषमज्वरम् ॥ ३१ ॥
हृद्रोगं सशिरोरोगमतीक्षारमरोचकम् ।
कासं प्रभैहमानाहं स्त्रीहानमुदरं नवम् ॥ ३२ ॥
कफप्रक्षेपकं वैस्वर्यं वैवर्ष्यं कामलां क्रिमीन् ।
श्वयथुं तमकं रुर्वि क्लेश्यमक्नावसादनम् ॥ ३३ ॥
स्रोतोविषम्वान् विविधान् प्रलेपं हृदयोरसोः ।
सृष्टिबुद्धिप्रमोहं च जयेच्छीघ्रं हरीतकी ॥ ३४ ॥

हरीतकीम् ७२३ हरक, मलवणाम् लवणु रस
विनाली लवण रसके बिना, पञ्चरसाम् पांच रसवाणी
पांच रसवाली, उष्णाम् उष्णु नीर्यवाणी उष्णवीर्य,

२९ शिवाम्-शुभाम् (ध.)

३३. अवसादनम्-अवसादकम् (त.)

३५. अर्शितास्य ये-उर्दिनाश्च ये ।

क्षिवात् उत्थात् कर्नारी कल्याणकर, दोषानुलोमनीम् दोषोत् अनुलोमन कर्नारी दोषोका अनुलोमन करनेवाली, लघ्वीम् पथवाभां हृद्यी लघु, दीपनपाचनीम् दीपनपाचन दीपनपाचन, आयुष्यान् आयुष्यवर्ध्त् आयुष्य बढ़ानेवाली, पौष्टिकीम् पुष्टिने कर्नारी पौष्टिक, धन्याम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, पराम् उत्तम उत्तम, वयस. स्थापनीम् वयस्थापक वयःस्थापक, सर्वरोगप्रक्षयनीम् सर्वरोगोत् शंभन कर्नारी सब रोगोको शात करनेवाली, बुद्धीन्द्रिय-बलप्रदाम् तेभ्य बुद्धि तथा धन्द्रियने अल आपनारी एवं बुद्धि और इन्द्रियको बल देनेवाली, विद्यात् अज्ञानी जाननी चाहिए, हरीतकी हरडे हरड, कुष्ठम् कुष्ठ कुष्ठ, गुल्मम् शुद्ध गुल्म, उदावर्तम् उदावर्त उदावर्त, शोषम् शोषरोग शोष, पाण्ड्याम्यम् पाण्डुरोग पाण्डुरोग, मदम् मद् मद, अर्शासि अर्शा अर्शा, ग्रहणीदोषम् ग्रहणीदोष ग्रहणीदोष, पुराणम् विषमज्वरम् ज्वरे विषम ज्वर पुराना विषम ज्वर, हृद्रोगम् हृद्रोग हृद्रोग, सशिरोरोगम् शिरोरोगसहित शिरोरोगसहित, अतिसारम् अतिसार अतिसार, अरोचकम् अरोचक अरोचक, कासम् कास कास, प्रमेहम् प्रमेह प्रमेह, आनाहम् आनाह आनाह, प्लीहानम् प्लीहा प्लीहोरोग, नवम् उदरम् नवे उदररोग नवोत्पन्न उदर, कफप्रसेकम् उदरप्रसेक कफप्रसेक, वैस्वर्यम् स्वररोग वैस्वर्य, वैवर्ण्यम् विवर्णता वैवर्ण्य, कामलाम् कुम्भोग पीलिया, क्रिमीन् क्रिमी कुमिरोग, श्वयथुम् शोथे श्वयथु, तमकम् तमकश्वास तमकश्वास, छर्दिम् उदरी छर्दि, क्लैब्यम् नपु सक्तता नपुसकता, अङ्गावसादनम् अङ्गोनी शिथिलता अङ्गोनी थकावट, विविधान् अनेक प्रकारनी विविध प्रकारकी, स्रोतोविबन्धान् स्रोतोनी अटकायते स्रोतोकी रकावट, हृदय-उरसो हृदय अने छातीनुं हृदय और छातीका, प्रलेपम् उदरी दोषार्थे नपु कफसे निष्पन्न होना, स्मृति-बुद्धि- तेभ्य स्मृति अने बुद्धिने एवं स्मृति और बुद्धिका, प्रमेहम् च नाश शोथोने नाश इनको, शीघ्रम् शीघ्र तुरंत, जयेत् जते छे जीत लेती है ॥ २९-३४ ॥

hot, beneficial, corrective of the humors, light, stimulative of the gastric fire and digestive, promotive of life, roborant, auspicious, the best of vitalizers, a panacea, promotive of the intellect and sense-vigour The chebulic myrobalan is a quick subduer of the following disorders—dermatosis, gulma misperistalsis, consumption, anemia, intoxication, piles, the assimilation disorders, chronic irregular fever, cardiac disorders, diseases of the head, diarrhoea anorexia, cough, urinary anomalies, abdominal distention, splenic disorders, recent abdominal affections, discharge of mucus, hoarseness of voice, impairment of complexion, jaundice helminthiasis, edema, asthma, vomiting, impotence, lassitude of the limbs, various kinds of obstruction of body-channels, collection of fluids or fat about the lungs or the heart, and stupefaction of memory and understanding.

हरीतकीसेवनानर्हा.—

(अजीर्णिनो रुक्षभुजः स्त्रीमद्यविषकर्षिताः ।
स्वेवेरन्नाभयामेतैश्चुचृष्णोष्णादित्वाश्च ये ॥ ३५ ॥)

अजीर्णिन अज्ञानीवाणी अजीर्णवाले, रुक्षभुज. रुक्ष भोजन कर्नारी रुक्ष भोजन करनेवाले, स्त्री-मद्य-विष- तथा स्त्री, मद्य अने विषधी तथा स्त्रीसग, मद्यपान और विषमे, कर्षिता दुर्भाग थयेला कृश हुए, ये च अने जे अनुष्ये और जो मनुष्य, क्षुत्-चृष्णा- भूय, तरस भूख, प्यास, उष्णादित्वा तेभ्य गरमीथी पीडयेला होय एव गरमीसे पीडित हों, एते तेथोथे वे, अभयान् हरडेनुं हरडका, न स्वेवेरन् सेवन न हरडु सेवन न करे ॥ ३५ ॥

29-34 The chebulic myrobalan, it should be known, contains all the tastes except one, i e. salt taste, is

३५. अर्दिताश्च ये-छर्दिताश्च ये (य)

35. Dyspeptics, eaters of 'dry' foods, those who have been weakened by indulgence in women, drink and poisonous addictions, and those who are afflicted with hunger, thirst and heat, should not take the chebulic myrobalan; that is to say, it is contra-indicated in such conditions

आमलकगुणाः—

तान् गुणांस्तानि कर्माणि विद्यादामलक्रीष्वपि ।
यान्युक्तानि हरीतक्या वीर्यस्य तु विपर्ययः ॥३६॥

अतश्चामृतकल्पानि विद्यात् कर्मभिरीदृशैः ।

हरीतकीनां शस्यानि भिषगामलकस्य च ॥३७॥

हरीतक्या. हरडेना हरडके, यानि जे जो, उक्तानि गुणो तथा कर्मो कर्मां छे गुण तथा कर्म कहे है, तान् ते उन, गुणान् गुणो गुणों, तानि कर्माणि अने ते कर्मों और उन कर्मोंको, आमलकेषु आमलकानां आंनलेमें, अपि पशु भी विद्यात् आणुनां समझना चाहिए, वीर्यस्य तु परंतु वीर्यनी परंतु वीर्यकी, विपर्यय-विपरीतता छे विपरीतता है, अतः आथी इस लिए, भिषक् वैद्य वैद्य, इदृशैः आनां ऐसे कर्मभि कर्मोंने ही कर्मोंके कारण, हरीतकीनाम् हरडेनां हरडके, आमलकस्य च अने आमलकानां और आवलेके, शस्यानि क्षुण्णानि विनानां क्षुण्णाने बीजरहित फलोंको, अमृतकल्पानि अमृततुल्य अमृतके समान, विद्यात् आणुनां माने ॥ ३६-३७ ॥

36-37. It should be known that all these virtues spoken of in connection with the chebulic myrobalan are also found in the emblic myrobalan; the potency, however, is of the opposite type. In view of the above consideration the physician should esteem the

३६. तान् गुणान्-तान् रसान् (ध.)

,, आमलक्रीष्वपि-आमलककेष्वपि (ध.)

३७. भिषगामलकस्य च-भिषगामलकानि च (द)

pulp of both chebulic and emblic myrobalans as being equal in virtue to nectar the food of the gods itself.

भेषजग्रहणविधि—

ओषधीनां परा भूमिर्हिमवाञ् शैलसत्तमः ।

तस्मात्फलानि तज्जानि ग्राहयेत्कालजानि तु ॥३८॥

आपूर्णांरसवीर्याणि काले काले यथाविधि ।

आदित्यपवनच्छायासलिलप्रीणितानि च ॥ ३९ ॥

यान्यजग्धान्यपूतीनि निर्घणान्यगदानि च ।

तेषां प्रयोगं वक्ष्यामि फलानां कर्म चोत्तमम् ॥४०॥

शैलसत्तम. पर्वतोभां उतम पर्वतमें श्रेष्ठ, हिमवान् हिमालय हिमालय, ओषधीनाम् औषधिऔनां ओषधियोंकी, परा श्रेष्ठ उत्कृष्ट, भूमिः उत्पत्तिस्थान छे भूमि है, तस्मात् तु भाटे इस लिए, तज्जानि तेभां उत्पन्न थयेदां उसमें उत्पन्न हुए, यानि तु जे जो, कालजानि ऋतुभां उत्पन्न थयेदां योग्य कालमें उत्पन्न, आपूर्णांरसवीर्याणि स पूर्ण रस अने वीर्यवाणां रस और वीर्यसे भरे, आदित्य-सूर्य सूर्य, सलिल-जल पानी, छाया-छाया छाया, पवन अने पवनधी और वायुसे, प्रीणितानि पुष्ट थयेदां होय पुष्ट हों, अजग्धानि क्षीणौषधी नहि आधेदां होय कीडोंसे न खाये हों, अपूतीनि दुर्गंधिरहित होय सड़े न हों, निर्घणानि क्षत वगर्नां होय दागसे रहित हों, अगदानि च अने रोगरहित होय और रोगरहित हों, काले काले ते क्षुण्णानि पाकवाने क्षुण्णाने उन फलोंके पकनेके समय पर, यथाविधि विधि प्रमाणे यथाविधि, ग्राहयेत् लेवां लेवे, तेषाम् फलानाम् ते क्षुण्णानां उन फलोंके, उत्तमम् उत्तम प्रयोगम् प्रयोग प्रयोग, कर्म च अने कर्मों और कर्मोंको, वक्ष्यामि तु कहीश मैं कहूंगा ॥३८-४०॥

38-40 The best of habitats for medicinal plants is the Himalayas, the most majestic of mountains It is the fruits grown in the Himalayas that

३९ आदित्यपवनच्छाया-आदित्यसलिलच्छाया (क. द)

४० यान्यजग्धानि-यान्यजग्धानि (ष द ध प.)

,, निर्घणानि-प्रीणनानि (ध.)

are therefore to be properly culled every season, selecting such fruits as are in season, rich with juice and potency, mellowed by the sun, wind, shade and water, unspiced at by bird or beast, unspoiled, and unmarked with cuts or diseases We shall now describe the modes of administration and the excellent effects of these fruits

ब्राह्मणसायनं पथमम् -

पञ्चानां पञ्चमूलानां भागान् दशपलोन्मितान् ।
 हरीतकीसहस्रं च त्रिगुणामलकं नवम् ॥ ४१ ॥
 विदारिगन्धां बृहतीं पृश्निपर्णीं निदिग्धिकाम् ।
 विद्याद्विदारिगन्धाद्यं श्वदंष्ट्रापञ्चमं गणम् ॥ ४२ ॥
 विल्वान्नियन्थश्योनाकं काश्मर्यमथ पाटलाम् ।
 पुनर्नवां शूर्पपर्ण्यौ बलामेरण्डमेव च ॥ ४३ ॥
 जीवकर्पभकौ मेदां जीवन्तीं स्वशतावरीम् ।
 शरेशुदर्भकाशानां शालीनां मूलमेव च ॥ ४४ ॥
 इत्येषां पञ्चमूलानां पञ्चानामुपकल्पयेत् ।
 भागान् यथोक्तांस्तत्सर्वं साध्य दशगुणेऽभ्यसि ॥ ४५ ॥
 दशभागवशेषं तु पूत तं ग्राहयेद्रसम् ।
 हरीतकीश्च ताः सर्वाः सर्वाण्यमलकानि च ॥ ४६ ॥
 तानि सर्वाण्यनस्थीनि फलान्यापोष्य कूर्चनैः ।
 विनीय तस्मिन्नियूहे चूर्णानीमानि दापयेत् ॥ ४७ ॥

पञ्चानाम् पांच प्रकारना पाचों प्रकारके पञ्चमूलानाम् पांच भूणो प्रत्येक द्रव्य पंचमूलके प्रत्येक द्रव्य, दशपलोन्मितान् ४० तोला ४० तोला, भागाम् भाग प्रमाणमें, हरीतकी-सहस्रं नवम् नवीं हरडे नग १००० हरड़ ताजी १००० संख्यासे, त्रिगुण-आमलकम् च अने त्रय गणु (नग ३०००) आभणो देवा और आवे ३००० संख्यासे लेवे, विदारिगन्धा शालपर्णी, बृहती, ओडी, ओरीगणु, बडी कटेरी, पृश्निपर्णी, पृश्निपर्णी, निदिग्धिकाम् अने

ओडी, ओरीगणु और छोटी कटेरी, विदारिगन्धा-आमलकम् आम शालपर्णी नेमा प्रथम छे इस प्रकार शालपर्णी जिनमें पथम है, श्वदंष्ट्रा-पञ्चमम् अने गोभुजु नेमा पांचमां छे अवेनी आ ओषधियो और गोखरु जिनमें पांचवा है ऐसी इन ओषधियोंको, गणम् पांच भूणने पड़ेदे। गणु पञ्चमूलका प्रथम गण, विद्यात् अणुवे समझे, विल्व- भीदी बेल, अग्निमन्थ- अरणी भरणी, श्योनाकम् अरुसो श्योनाक, काश्मर्यम् शीशुवी गम्भारी, अथ पाटलाम् अने पाटला आ ओषधियोने पचभूणने। भीजे गणु अणुवे और पाटला इन ओषधियोंको पंच मूलका दूसरा गण समझे, पुनर्नवाम् साटोडी पुनर्नवा, शूर्पपर्ण्यौ भुद्रपर्णी- भाषपर्णी सुद्रपर्णी-मापपर्णी, बलाम् अला बला एरण्डम् च एव अने अरेडे आ ओषधियोने पचभूणने। तीजे गणु अणुवे और एरण्ड इन ओषधियोंको पचमूलका तीसरा गण समझे, जीवक- ७वक जीवक, ऋषभकौ ऋषभक ऋषभक, मेदाम् मेदा मेदा, सशतावरीम् अने शतावरीसहित और शतावरी-सहित, जीवन्तीम् अरभोडी आ ओषधियोने पचभूणने। येओ गणु अणुवे जीवन्ती इन ओषधियोंको पंचमूलका चौथा गण समझे, शर- अरु शर, इक्षु- शेरडी ईस, दर्भ- दर्भ दर्भ, काश- काश काश, शालीनाम् अने शाणना तथा शालिके, मूलम् च एव भूण आ ओषधियोने पच भूणने। पांचमे गणु अणुवे मूल इन ओषधियोंको पच मूलका पांचवा गण समझे, इति आ प्रभाषे इसप्रकार एषाम् आ इन, पञ्चानाम् पांचेय पाच, पञ्चमूलानाम् पचभूणोना पचमूलोंको, यथोक्तान् कला प्रभाषेना करे हुए, मागान् भागो प्रमाणमें, उपकल्पयेत् लेवा लेवे, तत् ते इन, सर्वम् अधुं सबको, दशगुणे दशगुणा दसगुने, अभ्यसि पाणुर्मा जलमें, साध्यम् पकावपु पकावे, तम् ते वह, रसम् रस ल्यारे रस जब, दशभाग- दशभा भागने। दसवा भाग, अवशेषम् आडी रहे ल्यारे तेने जेष रहे तव उसको, पूतम् वस्त्रथी गाणी वधसे जान कर, ग्राहयेत् लेवे लेवे, ता ते इन, सर्वाः सर्वां सब हरीतकी च हरडे हरड़, सर्वाणि अने अर्धा और राव, आमलकानि च आभणो आवले, तानि ते इन, सर्वाणि सर्वे सब, अनस्थीनि शृणिया वगरना गुठलिया निकाले हुए, फलानि शृणोने फलोंको, कूर्चनैः आडवाना साधनथी कूर्चनसे, आपोष्य

४३ विल्वान्नियन्थश्योनाकं काश्मर्यमथ पाटलाम्-विल्वान्नियन्थश्योनाकौ काश्मर्य पाटलस्त्रया (ग थ)
 ४५ इत्येषां पञ्चमूलानाम्-इत्यासा पञ्चमूलानाम् (ग थ)

भांडीने कूट कर, तस्मिन् ते उस, निर्यूहे अथाथभां
काथने, विनीय लेणवीने मिला कर, हमानि आ नीये
दधेदा इन निम्न लिखित, चूर्णानि यूर्णे चूर्णोको,
दापयेत् नाभवां डाले ॥ ४१-४७ ॥

41-47. Take forty tolas of each of the five groups of penta-radices, a thousand fruits of chebulic myrobalans and thrice that number of fresh emblic myrobalans. The five groups, each group consisting of five roots, are as follows— (a) Ticktrefoil, indian night shade, painted leaved uraria, yellow-berried night-shade, and small caltrops, constitute the first group called 'The ticktrefoil group.' (b) Bael tree, wind killer, indian calosanthes, white teak, wild snake gourd, constitute the second group called 'The bael group' (c) Hog's weed, the two surpa parnis viz., wild green gram, and wild black gram heart-leaved sida and castor oil plant constitute the third group called 'The castor oil plant group.' (d) Jivaka, rishabhaka, meda, cork swallow wort and climbing asparagus constitute the fourth group called 'The jivaka group.' (e) Small sacrificial grass, sugarcane, sacrificial grass, thatch grass and paddy roots constitute the fifth group called 'The grass group' Of each of these five groups of penta-radices, take as instructed above and mixing them, boil the whole in ten times the quantity of water; when the decoction has boiled down to a tenth of its quantity, it should be filtered and the fluid part kept. Take

now the fruits of the chebulic and emblic myrobalans and after de-seeding and crushing them in a mortar with a pestle, throw the pulp into the decoction mentioned above.

मण्डूकपर्ण्याः पिप्पल्याः शङ्खपुष्पाः प्लवस्य च ।
मुस्तानां सविडङ्गानां चन्दनागुरुणोस्तथा ॥ ४८ ॥
मधुकस्य हरिद्राया वचायाः कनकस्य च ।
भागांश्चतुष्पलान् कृत्वा सूक्ष्मैलायास्त्वचस्तथा ४९
सितोपलासहस्रं च चूर्णितं तुलयाऽधिकम् ।
तैलस्य द्वादशं तत्र दद्यात् त्रीणि च सर्पिषः ॥ ५० ॥
साध्यमौदुम्बरे पात्रे तत् सर्वं मृदुनाऽग्निना ।
ज्ञात्वा लेह्यमदग्धं च शीतं क्षौद्रेण संसृजेत् ॥ ५१ ॥
क्षौद्रप्रमाणं स्नेहार्थं तत् सर्वं घृतभाजने ।
तिष्ठेत्संस्फूर्जितं तरय मात्रां काले प्रयोजयेत् ॥ ५२ ॥
या नोपरुन्ध्यादाहारमेकं मात्रा जरां प्रति ।
षष्टिकं पयसा चात्र जीर्णं भोजनमिष्यते ॥ ५३ ॥

मण्डूकपर्ण्याः आक्षी ब्राह्मी, पिप्पल्याः पीपर
पिप्पली शङ्खपुष्पाः श भावणी शंखपुष्पी, प्लवस्य च
केवडीमेथ केवर्तमुस्ता, सविडङ्गानाम् वावडिगसहित
वायविडगसहित, मुस्तानाम् नागर मेथना मोथा, तथा
तथा तथा, चन्दनागुरुणो श्वेततय दन अने अगर् चन्दन
और अगर्, मधुकस्य नेडीमध मुलहठी, हरिद्रायाः ६७६२
हल्ली, वचाया ५७ वच, कनकस्य च अने नागकेसर और
नागकेसर, सूक्ष्मैलाया. नानी ऐलथी छोटी इलायची, तथा
त्वच तथा तज तथा दालचीनी, चतुष्पलान् प्रत्येकना
१६ तोलाना प्रत्येकके १६ तोलेके, मागान् भाग भाग,
कृत्वा दध ले कर, तत्र च तेभां इनमें. चूर्णितम् भांडेल
वारीक की, तुलया अधिकम् से। पलनी अधिकतावाली
सौ पलकी अधिकतावाली, सहस्रम् ऐड ६७२ पल
अर्थात् ऐड ६७२ ऐडसे। पल एक हजार पल अर्थात्
एक हजार एकसौ पल, सितोपला साडर चीनी, तैलस्य

४८ प्लवस्य—फलस्य (प)

५१ लेह्यमदग्ध—लेह्यमदग्ध (क. घ ज घ फ.)

५३ आहारमेक—आहारमेकं (घ प)

तदनु तैल तैल, ब्याढकम् ५१२ तोला ५१२ तोला, सर्पिषः अने धीना और घृतकं, त्रीणि च त्रयु आढक (७६८ तोला) ७६८ तोले, दद्यात् भेणवर्षा मिलावे, तत् ते इन, सर्वम् सर्वं सबको, औदुम्बरे तांभाना तांवेके, पात्रे पात्रमां पात्रमें, सृष्टुना म६ म६, अग्निना अग्निथी अँचसे, साध्यम् पडावपु पकावे, लेह्यम् तेने थाटवा नेवु लेह जैसा, अदग्धम् नाँह द्वाजेधुं न जला हुआ, शीतम् च तथा नीचे उतरतां षडु थथेद तथा नीचे उतरने पर ठंडा हुआ, ज्ञात्वा अक्षुिने जान कर, औद्रेण तेने मधनी साथे इससे मधु, ससृजेत् भेणवपु मिलावे, क्षौद्रप्रमाणम् मध भेणवपु प्रमाणु मधुका प्रमाण, चेहार्धम् तेलना प्रमाणुथी अर्धुं देवु तैलसे आधा ले, तत् आ यह, सर्वम् सर्वं सब, समूर्च्छितम् कुञ्जीथी भेणवीने मिला कर, घृतभाजने धीनाणा रीदा पात्रमां धी चुपडे हुए पात्रमें, तिष्ठेत् रडेवा देवु रक्खे, काले ष भेशा प्रातः कालमां प्रातिदिन प्रातः, तस्य ते रसायननी इस रसायनको, मात्राम् योग्य मात्रा मात्राके अनुसार, प्रयोजयेत् देवी उपयोग करे, या मात्रा ने मात्रा जो मात्रा, एकम् आहारम् कौर्ध अेक आहारने। किसी एक आहारकं, जराम् प्रति पथी न्वा माटे पाचनमें, न उपरुन्ध्यात् उपरोध करनारी न होवी नेध अे बाधक न होनी चाहिए, अत्र च आ रसायन मात्राना इस रसायनकी मात्रा, जीर्णे पथी गया पथी पच जानेपर, पयसा द्धनी साथे द्धके साथ, षट्क. साठी थोथा साठी चावलका, भोजनम् भोजन माटे देवा भोजन, इत्यते अ धृच्छवा योग्य छे करना योग्य है ॥ ४८-५३ ॥

and 768 tolas of ghee. Boil all this in a copper vessel on a low fire, taking care to see that the decoction has passed into a linctus but is not burnt. Take it down and after it has cooled, add to it honey. The measure of honey to be added is half that of the oil and ghee combined. The whole linctus should be kept well-mixed in an earthen jar which has been saturated with ghee. It may then be administered in proper dosage and at the proper time. The dose should be such as not to interfere with the taking of the patient's meals. When the medicine has been digested, the patient should be given to eat a dish of shashtika rice with cow's milk.

वैखानसा वालखिल्यास्तथा चान्ये तपोधनाः ।
 रसायनमिदं प्राश्य बभूवुरमितायुषः ॥ ५४ ॥
 मुक्त्वा जीर्णं वपुश्चाश्रयमवापुस्तरुणं वयः ।
 वीततन्द्राक्लमश्वासा निरातङ्गाः समाहिताः ॥ ५५ ॥
 मेघास्मृतिबलोपेताश्चिररात्रं तपोधनाः ।
 ब्राह्मं तपो ब्रह्मचर्यं चेश्चात्यन्तनिष्ठया ॥ ५६ ॥

वैखानसा. वानप्रस्थे वानप्रस्थ, वालखिल्याः वालखिल्य वालखिल्य, तथा च अन्वे अने धीन तथा अन्य, तपोधनाः तपस्वीथी तपस्वियोंने, इदम् उपर कुहेला इस, रसायनम् प्राक्ष रसायनने। ब्राह्म रसायनका, प्राश्य उपयोग करीने उपयोग करके, अमितायुषः अमित आयुष्यवाणा दीर्घायु, बभूवु थया हता हुए थे, जीर्णम् अर्धुं थर्ध गयेला जीर्ण हुए, वपुः शरीरने शरीरको, मुक्त्वा अहदीने त्याग कर, अयम् श्रेष्ठ नये, तरुणम् तरुण तरुण, वय वयने वयको, अवापु पाप्मा हता प्राप्त हुए थे, तपोधनाः ते तपोधने वे तपोधन, वीततन्द्राक्लमश्वासा. तन्द्रा, श्रम अने श्वासथी

48-53 Add to this the powder of the following, the measure of each ingredient being 16 tolas—Indian pennywort, long pepper, kidney leaved ipomea, rush-nut, nut grass, embelia, sandalwood, aloe wood, liquorice, turmeric, sweet flag, fragrant poon, the small cardamom and cinnamon. Add to this the powder of sugar-candy, measuring 4,400 tolas in weight, 512 tolas of oil

रहित तन्द्रा, यकान और श्वासरहित, निरातङ्काः
वीरोग रोगरहित, समाहिताः श्रेष्ठान् मनवाणा एकाग्र
मनवाले, मेधा- तथा धारणाशक्ति मेधा स्मृति-
स्मरणशक्ति स्मृति, बलोपेताः तथा अणशी युक्त थर्ध
तथा बलसे युक्त हो कर, अत्यन्तनिष्ठया अत्यन्त निष्ठा-
पूर्वक अत्यन्त निष्ठापूर्वक ब्राह्मण उन्नत ब्राह्म, तप
तप तप, ब्रह्मचर्यम् अने अर्थार्थ और ब्रह्मचर्यको,
शिररात्रम् दाया वपत सुधी दीर्घकाल तक, चेह
आथरता इति पालन करते थे ॥ ५४-५६ ॥

54-56 The hermits known as the
Vaikhanasas and the Valakhilyas and
likewise other celebrated ascetics att-
ained immense longevity from the use
of this 'Rasayana' Shuffling off their
decayed bodies, they secured for them-
selves fresh youth, freed themselves
from langour, weariness and dyspnea
and were unhampered by disease,
were single-minded, and endowed with
intelligence, memory and strength.
These mighty ascetics practised spiri-
tual austerities and celibacy for unen-
ding years with exceeding devotion

रसायनमिदं ब्राह्ममायुष्कामः प्रयोजयेत् ।
दीर्घमायुर्वयश्चाश्रयं कामांश्चेष्टान् समश्नुते ॥५७॥
(इति ब्राह्मरसायनम्)

आयुष्काम आयुष्य धारवानी धरवाणा पुरुषे
दीर्घ आयुकी इच्छावालेको, इदम् आ इस, ब्राह्मण
रसायनम् आश रसायनने ब्राह्म रसायनका, प्रयोजयेत्
प्रयोग करवे जोध ये प्रयोग करना चाहिए, दीर्घम् ऐधी
ते दीर्घ उसके कारण वह दीर्घ, आयु. आयुष्यने आयु,
अश्रयम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, वयः च अश्रयानी जवानी, इष्टान् अने
धृष्ट और असीष्ट, कामान् च अनेअशेने पशु कामना
कोकी सी, समश्नुते प्राप्त करे छे प्राप्त करता है, इति ब्राह्म-
रसायनम् आ आश रसायन छे यह ब्राह्म रसायन है ॥५७॥

५७. इति ब्राह्मरसायनम्-इति रसायनयोगः प्रथमः (ब.)

57 This divine Rasayana should
be made use of by one who desires
long life, by so doing he will attain
longevity, rejuvenation and all the
desires of his heart. Thus has been
described the Brahma Rasayana.

ब्राह्मरसायनं द्वितीयम्—

यथोक्तगुणानामामलकानां सहस्रं पिष्टस्वेदनवि-
धिना पयस ऊष्मणा सुस्विन्नमनातपशुष्कमनस्थि
चूर्णयेत् । तदामलकसहस्रस्वरसपरिपीत स्थिरा-
पुनर्नवाजीवन्तीनागवलाब्रह्मसुवर्चकामण्डूकपर्णी-
शतावरीशङ्खपुष्पीपिप्पलीवचाविडङ्गस्वयङ्कुताम्बु-
ताचन्दनागुरुमधुकर्मधूकपुष्पोत्पलपद्ममालतीयुव-
तीयूथिकाचूर्णाष्टभागसंयुक्तं पुनर्नागवलासहस्र-
पलस्वरसपरिपीतमनातपशुष्कं द्विगुणितसर्पिषा
शौद्रसर्पिषा वा शुद्रगुडाकृतिं कृत्वा शुचौ दहे
घृतभाविते कुम्भे भस्मराशेरघः स्थापयेदन्तर्भूमः
पशं कृतरक्षाविधानमथर्ववेदविदा, पक्षात्यये
चोद्धृत्य कनकरजतताम्रप्रवालकालायसचूर्णाष्ट-
भागसंयुक्तमर्धकर्ववृद्ध्या यथोक्तेन विधिना प्रातः
प्रातः प्रयुञ्जानोऽग्निबलमभिसमीक्ष्य, जीर्णे च
षष्टिकं पयसा ससर्पिष्कमुपसेदनानो यथोक्तान्
गुणान् समश्नुत इति ॥ ५८ ॥

यथोक्तगुणानाम् पूर्वोक्त गुणवाणा पूर्वोक्त गुणवाले,
आमलकानाम् आमलको आवलको, सहस्रम् १०००
नग १००० सख्यामें, पिष्टस्वेदन- पिष्टस्वेदननी पिष्ट-
स्वेदन विधिना विधिनी विधिसे. पयस. दूधनी दूधकी,
ऊष्मणा आश्री भाफले, सुस्विन्नम् सारी रीते आश्रीने
मली माति स्विन्न करके, अनातप- अथाभां छायामें,
शुष्कम् सूक्ष्मीने सुखा कर अनस्थि इणिया विनाना
करीने गुठली निकालकर, चूर्णयेत् यूर्णु करवु चूर्ण
करना चाहिए, तत् ते यूर्णुने इस चूर्णका, आमलक-

५८. मधुकर्मधूकपुष्प-मधूकपुष्प (प)

॥ द्विगुणितसर्पिषा-द्विगुणितमधुसर्पिषा (घ)

॥ मथर्ववेदविदा-मथर्ववेदविद (ग.)

॥ अर्धकर्ववृद्ध्या-अर्धकर्ववृद्धिगुणितसर्पिषा वृद्ध्या (घ)

सहस्र- अथै ६०२ आमर्णाणा एक हजार आवलेके, स्वरसपरिपीतम् स्वरसनी भावना आपीने स्वरससे भावना दे कर, स्थिरा- शाखपण्डी चालपर्णी, पुनर्नवा- पुनर्नवा पुनर्नवा, जीवन्ती- अरभोडी जीवन्ती, नागबला- नागबला नागबला, ब्रह्मसुवर्चला सुवर्चला ब्रह्मसुवर्चला, मण्डूकपर्णी- आक्षी मण्डूकपर्णी शतावरी- शतावरी शतावर, शङ्खपुष्पी- शंभुपुष्पी शंखपुष्पी, पिप्पली- पीपर पिप्पली, वचा- वच वच, विडङ्ग- वावडिग वायविडंग, स्वयङ्कुप्ता- डैया कौच, अमृता गणै गिलोय, चन्दन- श्वेतचन्दन चन्दन, अगुरु- अगुरु अगुरु, मधुक- जेठीमधु मुलहठी, मधुकपुष्प महुडाना मूल महुवेके फूल, उत्पल- नीलकमल नील कमल, पद्म- कमल पद्म, मालती- मालती चमेली, युवती- जूही, यूथिका- अने जूहीना भूना ओम्ना और यूथिका इनके, चूर्णाष्टभाग- आमर्णाणा यूथुना अष्टमांश जेटला यूथुमा आवलेके चूर्णसे अष्टमांश चूर्णमें, संयुक्तम् भेजवपु मिलाये, पुनः इरी तेने फिर उसको, नागबला- नागबलाना नागबलाके, सहस्रपल- ४००० तोला ४००० तोले, स्वरस- स्वरसनी स्वरससे, परिपीतम् भावना आपीने भावना देकर, अनातपञ्चकम् जामा सुकवीने छायामें सुखाकर, द्विगुणित- यूथुना प्रमाणे करतां जमला चूर्णके प्रमाणसे दुगुने, सर्पिषा गायना धीमा घी, क्षौद्रसर्पिषा वा अथवा यूथुना तोल प्रमाणे अेकत्र करेलां धी तथा मधुमा नाभी या चूर्णके बराबर एकत्रित किये घी तथा मधुमे डाल कर, क्षुद्रगुडाकृतम् राभना इपमां फाणितके आकारमें, कृत्वा जनावीने बनाकर, शुचौ पवित्र पवित्र, दहे मज्जित मजबूत, घृतभाविते तथा अदर धी जेपडेला अन्दर घृतसे लिप्त, कुम्भे थडामा घडेमें रख कर, भूमेः जमीनमां आडे जेडीने जमीनमें गर्त खोद कर, अन्तः तेमां इसमें, मस्तराशे. राभना जेला राखकी देरीके, अध. नीचे नीचे, अथर्ववेदविदा अथर्ववेदके मन्त्रे जेणुनारथी अथर्ववेदके जानने-वालेसे, कृतरक्षाविधानम् रक्षाविधान करावीने रक्षा कराके, पक्षम् अथै पञ्चवाडियु पन्द्रह दिन तक, स्थापयेत् राभपु रख देवे, पक्षात्यये पञ्चवाडियु पूरु थया पछी पन्द्रह दिनके बाद, उद्वृत्तम् च अहार डाडीने तेमां बाहिर निकाल कर उसमें, सुवर्ण- सुवर्ण सुवर्ण, रजत- रजत

चाही, ताम्र- ताम्र ताम्र प्रवाल- प्रवाल मूगा, कालायस- अने डादलोड और काललोह, चूर्णाष्टभाग- यूथुथी आठमे भाग चूर्णसे आठवां भाग, संयुक्तम् जेजवीने मिलाकर, अग्निबलम् जठराग्निनुं जण अग्निबलके, अभिसमीक्ष्य जेधने अनुसार, अर्धकर्ववृद्धया अर्धा अर्धा तोला वधारीने आधा आधा कर्ष बढ़ाते हुए, यथोक्तेन उपर दर्शाया प्रमाणे यथोक्त, विधिना विधिथी विधिते, प्रातः प्रातः ६मेशां सवारमां प्रतिदिन प्रात कालमे, प्रयुज्जानः उपयोग करते। उपयोग करता हुआ, जीर्णं च अने जूथुं थया पछी और जीर्ण हो जाने पर, पयसा दूध साथे दूधके साथ, ससर्पि- षकम् धीवाणा घीसे युक्त, षष्टिकम् साठी जेजवानु साठी चावलका, उपसेवमानः सेवन करते। मनुष्य सेवन करता हुआ मनुष्य, यथोक्तान् शास्त्रमां कृत्वा प्रमाणे शास्त्रमें कहे अनुसार, गुणान् रसायनना गुणाने रसायनके गुणोंको, समश्नुते इति प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ ५८ ॥

58. Take a thousand fruits of the emblic myrobalan, of the qualities described above. Soften them well by the steam-process by keeping over a kettle of boiling milk, and dry them in the shade and after de-seeding them, crush them to powder. This powder should then be macerated in the expressed juice of a thousand fresh fruits of the emblic myrobalan. Add to it the following, each, of the measure of an eighth part of the powder of the emblic myrobalan Tick-trefoil, hog's weed, cork swallow wort, gingo fruit, heliotrope, indian penny wort, climbing asparagus, kidney leaved ipomea, long pepper, sweet flag, embelia, cow-age, guduch, sandal-wood, eagle-wood, liquorice and flowers of mahwah, blue water lily, lotus, arabian jasmine, rose,

small jasmine, yellow jasmine. The compound should then be macerated in the expressed juice of 4,000 tolas of gingo fruit plant It should then be dried in the shade Ghee of twice the measure or ghee and honey of twice the measure should then be mixed with it The whole mass should be reduced to look like liquid gur and kept in a clean and strong earthen vessel that has been saturated with ghee. The vessel, having been sealed and made secure by one who is versed in the Atharveda, should be deposited underground below a heap of ashes for a fortnight When the prescribed period is over it should be unearthed and the contents mixed with the powder of gold, silver, copper, coral and iron, the measure of these being one eighth of the whole mass It should be taken each morning in a gradually increasing dose, beginning with half a tola, with due heed to one's strength of digestion. When the dose has been fully digested, a meal consisting of cooked shashtika rice and milk seasoned with ghee, should be eaten Taking this medicine in this manner one attains all the benefits described earlier in the case of the first Brahma Rasayana.

भवन्ति चात्र—

इदं रसायनं ब्राह्मं महर्षिगणसेवितम् ।
भवत्यरोगो दीर्घायुः प्रयुञ्जानो महाबलः ॥५९॥

५९ अरोग.—अरोगी (५)

कान्तः प्रजानां सिद्धार्थश्चन्द्रादित्यसमद्युतिः ।
श्रुतं धारयते सत्त्वमार्षं चास्य प्रवर्तते ॥ ६० ॥
धरणीधरसारश्च वायुना समविक्रमः ।
स भवत्यविषं चास्य गात्रे संपद्यते विषम् ॥ ६१ ॥

(इति द्वितीयं ब्राह्मरसायनम्।)

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लोकाः छे
के श्लोक है कि महर्षिगणसेवितम् महर्षिगणसेवितम् समुद्देशे
सेवेत्ता महर्षिसमूहसे सेवित, इदम् आ इस, ब्राह्मम्
प्राह्म ब्राह्म, रसायनम् रसायनने रसायनको, प्रयुञ्जान
प्रयोग करते। पुरुष सेवन करके मनुष्य, अरोग, रोग
विनाने चौरोग, दीर्घायु दीर्घ आयुष्यवाणे दीर्घायु,
महाबलः महान् बलवान् बहुत बलवान, प्रजानाम्
प्रजाओंमां प्रजाओंका, कान्त प्रिय प्रिय, सिद्धार्थ
सक भनोरथने सकल करनेसे सिद्धमनोरथवाला,
चन्द्रादित्य- तथा चन्द्र अने सूर्यनी तथा चंद्र और
सूर्यके, समद्युति समान प्रभाववाणे। समान कान्तिवाला,
भवति थाय छे होता है, श्रुतम् आ पुरुष शास्त्रा-
भासने यह पुरुष सुनते ही, धारयते धारण करी
शके छे धारण कर लेता है, अस्य च अने अने और
इसका, सत्त्वम् मन मन, मार्षम् ऋषियोंना अने
ऋषियोंके समान, प्रवर्तते यथं अथ छे हो जाता है,
स वशी ते फिर वह पुरुष, धरणीधरसारः च पर्वतना
नेवी दृढतावाणे। पर्वतके समान सारवाला, वायुना
अने वायुना और वायुके, समविक्रम समान पराक्रम-
वाणे। समान पौरुषवाला, भवति थाय छे होता है,
अस्य अने आना और इसके, गात्रे च गात्रमां शरीरमें,
विषम् च विष पशु विष भी, अविषम् अविष (प्रभाव-
रहित), अविष (प्रभावरहित), संपद्यते थाय छे होता
है ॥ ५९-६१ ॥ (इति आ यह, द्वितीयश्च पीठुं दूसरा,
ब्राह्मरसायनम् प्राह्म रसायन छे ब्राह्मरसायन है।)

Here are verses again—

59-61. The Brahma Rasayana des-
cribed above was made use of by the
great sages Using it, one becomes

६१. धरणीधर—पृथिवीधर (ग)

,, इति द्वितीय ब्राह्मरसायनम्—इति ब्राह्मरसायनद्वितीययोगः (६, ५.)

immune to disease, long-lived, endowed with great strength, attractive to people, fulfilled of desires and equal in lustre to the sun and the moon One will be able to retain in memory all that one has heard, and will possess the mental faculties of the seers One will, moreover, have a frame like adamant and strength like that of the wind In such a body even poison will be rendered innocuous Thus has been described the second Brahma Rasayana.

च्यवनप्राश —

विल्वोऽग्निमन्थ. श्योनाकः काश्मर्यः पाटलिर्वला ।
पर्णश्चतस्रः पिप्पलयः श्वदंष्ट्रा वृहतीद्वयम् ॥६२॥
शृङ्गी तामलकी द्राक्षा जीवन्ती पुष्कराणुरु ।
अभया चामृता ऋद्धिजीवकर्षभकौ शटी ॥६३॥
मुस्तं पुनर्नवा भेदा सैला चन्दनमुत्पलम् ।
विदारी वृषभूलानि काकोली काकनासिका ॥६४॥
एषां पलोन्मितात् भागाञ्छतान्यामलकस्य च ।
पञ्च दद्यात्तदैकध्यं जलद्रोणे विपाचयेत् ॥६५॥
ज्ञात्वा गतरसान्येतान्यौषधान्यथ तं रसम् ।
तच्चामलकमुद्धृत्य निष्कुलं तैलसर्पिषोः ॥६६॥
पलद्वादशके शृष्ट्वा दत्त्वा चार्धतुलां भिषक् ।
मत्स्यण्डिकायाः पूताया लेहवत्साधु साधयेत् ॥६७॥
षट्पलं मधुनश्चात्र सिद्धंजीते प्रदापयेत् ।
चतुष्पलं तुगाक्षीर्याः पिप्पलीद्विपलं तथा ॥६८॥
पलमेकं निदध्याच्च त्वगोलापत्रकेशरात् ।

- ६२ श्योनाक काश्मर्यः—श्योनाक काश्मरी (क)
६४ सैला—एला (घ.)
,, सैला चन्दनमुत्पलम्—सूक्ष्मैकोत्पलचन्दने (ग घ.)
६५. दद्यात्तदैकध्य—दद्यात्तदेकत्र (घ)
६६ निष्कुल तैलसर्पिषो—कुडव तैलसर्पिषो (घ)
६७ साधु साधयेत्—साधयेद्भिषक् (घ)
६८. प्रदापयेत्—समावपेत् (क, घ, च, छ.)

इत्ययं च्यवनप्राशः परसुको रसायनः ॥ ६९ ॥
काशश्वासहरश्चैव विशेषेणोपदिश्यते ।
क्षीणक्षतानां वृद्धानां बालानां चाङ्गवर्धनः ॥७०॥
खरक्षयसुरोरोगं हृद्रोग वातशोणितम् ।
विपासां सूत्रशुक्रस्थान् दोषांश्चाप्यपकर्षति ॥७१॥
अस्य ज्ञानां प्रशुञ्जीत योगरुन्ध्यान्न भोजनम् ।
अस्य प्रयोगाच्च्यवनः लुब्धोऽभूत् पुनर्युवा ॥७२॥

येषां स्मृतिं कान्तिमनामयत्व-
ज्जायुःप्रकषे बलमिन्द्रियाणाम् ।
स्त्रीषु प्रहर्ष परमश्चिबृद्धि
वर्णप्रसादं पवनाचुलोस्यम् ॥ ७३ ॥

रसायनस्यास्य नरः प्रयोगा-
लभेत जीर्णोऽपि कुटीप्रवेशात् ।
जराकृतं रूपमपास्य सर्व
विभक्तिं रूपं नवयौवनस्य ॥ ७४ ॥

(इति च्यवनप्राशः।)

विल्व- भीली विल्व, अग्निमन्थौ अरुणी अग्निमन्थ,
श्योनाक. अरुणु श्योनाक, काश्मर्य सीवालु गभमारी,
पाटलि पाडणभूण पाटला, बला भपाट बला, चतस्र
पर्ण्य आर पार्णि—शाखपार्णि, पृश्निपार्णि, मुद्गपार्णि अने
भपपार्णि चार पर्णिगा—शालपर्णी, पृश्निपर्णी, मुद्गपर्णी और
मापपर्णी, पिप्पलय. पीपर पिप्पली, श्वदंष्ट्रा गोभरु
गोखरु, वृहतीद्वयन ७७ली कोरी गणी, भेडी कोरी गणी
छोटी कटेरी, बड़ी कटेरी शृङ्गी डाकडाशी गी काकडाशृङ्गी,
तामलकी कोआमली मुई आवला, द्राक्षा डाणी द्राक्ष
द्राक्ष, जीवन्ती भरभोडी जीवन्ती, पुष्कर- पुष्करभूण
पुष्करमूल, मगुरु अगुरु अगुरु अभया हरडे हरड,
अमृता च गणै। गिलोय, ऋद्धि ऋद्धि ऋद्धि, जीवक-
७५६ जीवक, ऋषभकौ ऋषभक ऋषभक, शटी क्यूरो
कचूर, मुस्तह भेय मुस्ता, पुनर्नवा साठोडी पुनर्नवा,

६९. च्यवनप्राश—च्यवनप्राश (फ)
७३. स्त्रीषु प्रहर्ष—स्त्रीषु प्रहर्ष (घ)
,, वर्णप्रसाद—विवर्णसादं (घ)
७४ सर्व—पूर्व (घ)
,, नवयौवनस्य—नवयौवनानाम् (घ)
,, इति च्यवनप्राश—इति च्यवनप्राशरसायन तृतीययोग-(घ)

सैला औषधी साधे इलायचीके साथ, मेदा मेदा मेदा, चन्दनम् श्वेत चन्दन चन्दन, उत्पलम् काणुं कभण नीलोफर, विदारी विदारीकंद, वृषसूलानि अरसूसानां भूण अडूसेकी जड़, काकोली काकोली काकोली, काकनासिका काकनासिका काकनासिका, वृषाम् आ औषधीना इन औषधीके, पलोन्मितान् प्रत्येकना ४-४ तोला प्रत्येकके ४ ४ तोले, भागान् भाग भाग, कामलकस्य अने आमर्णा और आवले, पञ्चशतानि च ५०० नंग ५०० गिनतीमें, दद्यात् देवा लेवे, तत् आ सर्वने इन सबको, जलद्रोणे १०२४ तोला पाणीमां १०२४ तोले जलमे, ऐकध्वम् ऐकधां करीने एकसाथ, विपाचयेत् उकाणवां पकाये, घृतानि आ अर्धा इन सब, औषधानि औषधीना औषधियोंका, गतरसानि रस नीकणी गंधा छे रस निकल गया है, ज्ञात्वा औषधौ ऐसा समझ कर, तम् रसम् ते रसने उस रसको, कामलकम् अने आमर्णांने और आवलोंको, उद्धृत्य च अक्षरं काठीने निकाल कर, निष्कुलम् हुगिया विनानां करीने गुठलीसे रहित कर, तैलसर्पिषो भेणवेषां तैल अने घी मिलाये हुए तैल और घृत, पलद्वादशके ४८ तोलाभां वारह पलमें, शृष्टा शैडीने भूज कर, पूताया तेभां शुद्ध उनमे शुद्ध, मत्स्यण्डिकाया दाण्णादार भांड दानेदार खाड, अर्धतुलाम् च २०० तोला ५० पल, दद्यात् लेणवीने मिला कर, मिषक् वैद्ये वैद्य, लेहवत् अवलेहनी पेंठे अवलेहके समान, साधु धीमी धीमी आत्यथी मन्द मन्द आचसे, साधयेत् पकाववां पकाये, सिद्धशीते आ अवलेह नेवे पदार्थं यथं हृडो यथा पथी अवलेह जैसे सिद्ध हुए इस पदार्थके शीतल होने पर, अत्र और्भा इसमें, मधुन. मधु मधु, षट्पलम् २४ तोला २४ तोले, तुगाक्षीर्या व.शैथीयन वंशलोचन, चतुष्पलम् १६ तोला १६ तोले, तथा तथा तथा, पिप्पलीद्विपलम् पीपर ८ तोला पिप्पली ८ तोले, प्रदापयेत् नाभवां मिलाये, त्वक्-तञ्ज दालचीनी, प्ला- औषधी इलायची, पत्र- तमाक्ष पत्र तेजपत्र, केशरान् अने नागकेशर और नाग-केशर, एकम् ऐक ऐक एक एक, पलम् च पक्ष पल, निदध्यात् भेणवेषु मिलाये, इति आ प्रमाणे इस प्रकार. अबम् आ इस, च्यवनप्राशः च्यवनप्राशने च्यवन-प्राशको, परम् उत्तम श्रेष्ठ, रसायन. रसायन रसायन,

उक्त उहेल छे कहा है, विशेषेण अने ते भास करीने और वह विशेष कर, कास- कास कास, श्वासहरः च एव अने श्वासने हरनारो और श्वासनाशक, उपदि-श्यते उहेवामा आवे छे कहा जाता है, क्षीण- क्षीण थयेलाओने क्षीण, क्षतानाम् नेओने छातीमां क्षत थयेलु होय तेओने क्षत, वृद्धानाम् वृद्धोने वृद्ध, बाला-नाम् च तथा आण्डोने भाटे तथा बालकोंके लिए, अङ्गवर्धन अगोनी वृद्धि करनारो छे अगवर्धक है, स्वरक्षयम् स्वरक्षयने स्वरक्षय, उरोरोगम् छातीना रोगने छातीके रोग, हृद्रोगम् हृद्रोगने हृदयरोग, वातशो-णितम् वातरक्तने वातरक्त, पिपासाम् पिपासाने प्यास, मूत्र- शुक्रस्थान् अने मूत्रना तथा शुक्रना और मूत्र तथा शुक्रके, दोषान् च अपि दोषोने दोषको, अपकर्षति हटावे छे नष्ट करता है, अस्य आ च्यवनप्राश अवलेहनी इस च्यवनप्राशको, मात्राम् ते मात्रानो उस मात्रामें प्रयुक्तीत उपयोग करवा खाये, या ने जो, भोजनम् भोजन देवामां भोजन लेनेमें, न उपरु-न्ध्यात् हरकत न करे रुकावट न करे, अस्य आ रसायनना इस रसायनके, प्रयोगात् प्रयोगथी प्रयोगसे, सुबद्ध सारी रीति वृद्ध यथं गथा छर्ता पक्ष अति वृद्ध, च्यवनः च्यवन ऋषि च्यवन ऋषि, पुन इरीथी फिरसे, युवा नवयुवान युवा, अभूत तथा हता वन गये थे, नर पुुरुष पुरुष, जीर्ण शरीरे अर्धुं थयो होय जीर्ण होने पर, अपि छर्ता पक्ष मी, अस्य रसायनस्य आ च्यवनप्राश रसायनना इस च्यवनप्राश रसाय-यनको, कुटी-प्रवेशात् कुटी प्रावेशिक विधिथी कुटी-प्रवेशकी विधिके अनुसार, प्रयोगात् प्रयोग करे तो, मेधाम् धारणाशक्ति धारणाशक्ति, स्मृतिम् स्मृति स्मृति, कान्तिम् कान्ति कान्ति, अनाम-यत्वम् आरोग्य नीरोगता, आयु प्रकर्षम् दीर्घायु आयु-की वृद्धि, इन्द्रियाणाम् अने इन्द्रियोनु और इन्द्रियोंका, बलम् अक्ष बल, स्त्रीषु स्त्रीओना सेवनमां स्त्रियोंको भोगनेमें, परस् प्रहर्षम् अतिहर्ष अतिशय हर्ष, अमिबृद्धिम् अठराशिनी वृद्धि अमिबृद्धि, वर्णप्रसादम् शरीरना वलुंनी निर्मलता वर्णकी निर्मलता, पवन- अने वायुनी और वायुकी, आनुलोम्यम् अनुलोम गतिने अनुलोम गतिको, लभेत भास करे छे प्राप्त करता है, जराकृतम्

तेभ्यः वृद्धावस्थास्ये कुर्यात् एवं वृद्धावस्थास्ये प्राप्त, सर्वस्य
सर्वं भव. रूपम् रूपेण रूपको, अपास्य त्याग कुर्यात्
छोड़ कर, नवयौवनस्य नवयौवनना नूतन यौवनके
रूपम् रूपेण रूपको, विभक्ति धारण कुरे छे धारण
करता है ॥ ६२-७४ ॥ (इति आ यह, च्यवनप्राश.
न्यवनप्राश छे च्यवनप्राश है।)

62-74 Take 4 tolas of each of the following —Bael, wind killer, indian trumpet flower, white teak, trumpet flower, heart leaved sida, the four parnis, tick trefoil, painted leaved uraria, wild green gram and wild black gram, long pepper, small caltrops, the two Brihatīs, viz. indian night-shade and yellow-berried night shade, galls, tamalaki, grapes, cork swallow-wort, german iris, eagle-wood, chebulic myrobalans, heart-leaved moon-seed, riddhi, jiwaka, rishabhaka, zedoary, nut grass, hog's weed, meda, cardamom, sandal-wood, blue lily, white yam, vasaka root, kakoli, and small stinking swallow wort; to these add five hundred fruits of the emblic myrobalans Boil the whole in 1024 tolas of water. On ascertaining that the drugs have been thoroughly decocted, the brew together with emblic myrobalans, should be taken down The myrobalans should be removed and de-seeded They should then be fried in 48 tolas of ghee and oil The physician should then boil the fried substance in the decoction already obtained adding to it two hundred tolas of pure candied sugar He should keep stirring the whole with a clean iron ladle till it is

reduced to the proper consistency, when it should be taken down. After it has cooled, mix it with 24 tolas of honey, 16 tolas of bamboo manna, 8 tolas of long pepper, 4 tolas of cinnamon bark, cardamoms, the leaves of the cinnamon tree and of fragrant poon combined and all ground to powder This is that very Chyavana-prasa the elixir of the Rishi Chyavana, which is celebrated as the highest Rasayana It is specially recommended for the cure of cough and dyspnea and as a body-builder for the wasted, for those suffering from pectoral lesions, the old and for the children. It also subdues such disorders as loss of voice, diseases of the chest, diseases of the heart, thirst and disorders of the rheumatic condition It should be made use of in such doses as will not interfere with the ordinary eating of meals By its use, Chyavana, though grown very old, became young once again Intelligence, memory, lustre, immunity from disease, longevity, increased sense power, amative delights, heightened activity of the gastric fire, clearness of complexion, the regularity of the peristalsis—all this does a man obtain from the use of this Rasayana By retiring into a retreat and resorting to this medicine a man will shed his infirmities and emerge with fresh youth. Thus has been described the 'Chyavana-prasa linctus'

आमलकरसायनम्—

अथामलकहरीतकीनामामलकविभीतकानां हरी-

७५. अथ-अथ च (ध)

तकीविभीतकानामामलकहरीतकीविभीतकानां वा पलाशत्वगवनद्धानां मृदाऽवलितानां कुकूलस्वि-
ज्ञानामकुलकानां पलसहस्रमुल्लखले संपोथ्य
दधिघृतमधुपललतैलशर्करासंयुक्तं भक्षयेदनन्नभु-
ग्यथोक्तेन विधिना; तस्यान्ते यवाग्वादिभिः प्रत्य-
वस्थापनम्, अभ्यङ्गोत्सादन सर्पिषा यवचूर्णैश्च,
अयं च रसायनप्रयोगप्रकर्षो द्विस्तावदशिवलम-
भिसमीक्ष्य, प्रतिभोजनं यूषेण पयसा वा षष्टिकः
ससर्पिष्कः, अतः पां यथासुखविहारः कामभक्ष्यः
स्यात्। अनेन प्रयोगेणर्षयः पुनर्युवत्वमवापुर्वभू-
वुश्चानेकवर्षशतजीविनो निर्विकाराः परं शरीरबुद्धी-
न्द्रियबलसमुदिताश्चेरुश्चात्यन्तनिष्ठया तपः ॥७५॥
(इति चतुर्थामलकरसायनम्।)

अथ आमलक- आमर्णा आवले, हरीतकीनाम्
अने हरडे और हरड़ आमलक- अथवा आमर्णा या
आवले, विभीतकानाम् अने अहेडा और वहेडे, हरीतकी-
अथवा हरडे या हरड़, विभीतकानाम् अने अहेडा और
वहेडे, आमलक- अथवा आमर्णा या आवले, हरीतकी-
हरडे हरड़ विभीतकानाम् वा अने अहेडा अने
और वहेडे इनको पलाशत्वक्- आभरानी ता. ७ छालथी
ढाककी ताजी छालमें अवनद्धानाम् लपेटने लपेट कर,
मृदा तथा ते उपर थोड़ी भाटी इसके ऊपर चिकनी
मिट्टी, अवलितानाम् थोड़ीने लगा कर, कुकूलक-
अड्याना अग्निथी उपलोंकी अग्निसे, स्विज्ञानाम् आग्निने
स्वेदन कर, अकुलकानाम् ते सर्वना इणिया डाढीने
फिर इनकी गुठलियोंको निकाल कर, पलसहस्रम् ४०००
तेला प्रभाषुमां लधने एक हजार पलको, उल्लखले
आडिथिमां ऊखलमें, संपोथ्य आडिने कूट कर, दधि

दही, घृत- धी घृत, मधु- मध मधु, पलल-
तदने। ३६३ तिलकल्क, तैल तैल तैल, शर्करा- अने
साकर और शर्करा, संयुक्तम् मिश्रित करीने मिला कर,
अनन्नसुक् ३४ पणु अन्न आधा सिवाय विना कुछ
खाये, यथोक्तेन उपर उल्लेख कुटीप्रावेशिष्ठ यथोक्त, विधिना
विधिथी विधिसे, भक्षयेत् पाणु सेवन करे, तस्य अन्ते
ते पछी इसके बाद, यवाग्वादिभिः यवागू वगेरेना
कमथी यवागूभादिके कमसे, प्रत्यवस्थापनम् प्रयोग
करनेने अर्कृतिमां लानवे प्रयोग करनेवालेको प्रकृतिमें
ले आये, सर्पिषा धीधी घृतसे, यवचूर्णैः च अने यव-
चूर्णथी और यवचूर्णसे, अभ्यङ्गोत्सादनम् अभ्यंग अने
उत्सादन करतु अभ्यंग और उत्सादन करे, अयम् आ इस,
रसायन- रसायनने। रसायनका, प्रयोगप्रकर्ष च प्रयोग
वधारेमां वधारे प्रयोग अधिकसे अधिक, द्वि तावत्
द्विसमां छे वार दिनमें दो वार, अश्विबलम् अश्विबल
अने अग्निके बलको अमिसमीक्ष्य जोध करवे देख कर
करे, प्रतिभोजनम् अने भोजन समभे और भोजनके
समय, यूषेण यूपनी साथे यूषके साथ, पयसा वा
अथवा दूधनी साथे अथवा दूधके साथ, ससर्पिष्क-
धीनाणां घृतयुक्त, षष्टिक साठी थोआणु भोजन करे
साठीके मानको खाये, अतः परम् त्पार पछी तदनन्तर,
यथासुखविहार- शरीरने भाक्ष्य आवे तेवे निहार शरीरके
आरोग्यके अनुकूल विहार, कामभक्ष्य. च अने यथेच्छ
आहार करने और यथेच्छ आहार करनेवाला, स्यात् यथुं
बने, ऋषय ऋषियो ऋषिलोग, अनेन आ इस, प्रयोगेण
प्रयोगथी प्रयोगसे, पुनर्युवत्वम् नवी युवाणी पुनः युवा,
अवापु पाभ्या हुता हो गये थे, अनेक- अनेक अनेक,
वर्षशतजीविन. से ३५५ सुधी अवनारा लैकडो वर्ष
तक जीवित रहनेवाले, निर्विकाराः च अने न्दिरोग और
नीरोग, बभूवु तथा हुता हुए थे शरीर- तेभज
शरीर एव शरीर, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, इन्द्रिय- अने
इन्द्रियेना और इन्द्रियोंके, बलसमुदिता अथथी युक्त
थईने बरसे युक्त हो कर, अत्यन्तनिष्ठया अत्यन्त निष्ठा-
पूर्वक अत्यन्त निष्ठासे, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, तप तप
तपको, चेत् आचरता हुता करते रहे थे ॥ ७५ ॥
(इति आ यह चतुर्थ- थोथु चौथा, आमलकरसायनम्
आमलक रसायन छे आमलक रसायन है)

७. संपोथ्य-सपेथ्य (ड)

,, शर्करासंयुक्तम्-शर्करामसंयुक्तम् (थ)

,, यवाग्वादिभिः प्रत्यवस्थापनम्-यवाग्वादिभिः प्रकृत्यवस्थाप-
नम् (थ.)

,, पत्यवस्थापनम्-प्रकृत्यवस्थापनम् (ब घ)

,, अयं च-अपि च (ख)

,, अयं च रसायनप्रयोगप्रकर्षो-अपि चास्य रसायनप्रयोगस्य(क.)

,, यथासुखविहार-यथासुखस्विवार (थ)

,, अनेकवर्ष-अनेन वर्ष (घ)

,, निष्ठया तप-निष्ठया तप इति (त)

,, इति चतुर्थामलकरसायनम्-इति रसायनप्रयोगस्तुर्थः (थ.)

75 Take a quantity of chebulic and emblic myrobalans or of emblic and beleric myrobalans, or chebulic and beleric myrobalans, or of all the three-chebulic, emblic and beleric. Wrap them in the bark of the palasa tree and smearing the exterior of the bundle with clay, heat them over a cowdung fire Removing the stones take a quantity weighing 4,000 tolas Crush this in a stone-mortar Mixing the paste with an equal quantity of curds, ghee, honey, til paste, til oil and sugar, take according to the rules laid down earlier, abstaining from diet the while. Thereafter the return to the normal mode of diet should be gradually effected through the taking of gruel etc., and one should take inunction with ghee and massage with the powder of barley. This may be increased to a course of two doses a day according to the strength of digestion The transition to normal diet must be effected through a course of cooked sha-shtikarice, seasoned with ghee taken either with gruel or milk Thereafter, one may conduct oneself according to one's inclinations and eat whatever one desires By the use of this Rasayana the sages regained their youth, lived for hundreds of years free from disease Besides possessed of the strength of body, mind and senses, they were able to prosecute their austerities with the greatest devotion. Thus has been described the fourth variety of Emblic Myrobalan Vitalizer.

हरीतक्यादियोगः —

हरीतक्यामलकविभीतरूपञ्चपञ्चमूलनिर्यूहे पिप्पलीमधुकककाकोलीक्षीरकाकोल्यात्मगुप्ता-जीवकर्षभकक्षीरशुक्लाकल्कसप्रयुक्तेन विदारीस्व-सेन क्षीराष्टगुणसंप्रयुक्तेन च सर्पिषः कुम्भं साध-यित्वा प्रयुञ्जानोऽश्विबलसमां मात्रां जीर्णं च क्षीरसर्पिर्भ्यां शालिषष्टिकमुष्णोदकानुपानमञ्ज-राव्याधिपापाभिचारव्यपगतभयः शरीरेन्द्रियबु-द्धिबलमतुलमुपलभ्याप्रतिहतसर्वारम्भः परमायु-रवामुयात् ॥ ७६ ॥

(इति पञ्चमो हरीतकीयोगः।)

हरीतकी- ६२३ हरद, आमलक- आभण। आवला, विभीतक- भलेडां बहेवा, पञ्च-पञ्चमूल- अने पाये पथमूण और पाचों पचमूल, निर्यूहे तेओना क्वाथमां इनके काथमें, पिप्पली- पीपर पिप्पली, मधुक- ळेडीमध मुलहठी, मधूक- भहुडां महुवा, काकोली- डाडोली काकोली, क्षीरकाकोली- क्षीरडाडोली क्षीरका-कोली, आत्मगुप्ता- डौयां कौच, जीवक- ७वड जीवक, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, क्षीरशुक्ला- अने क्षीर-विदारी और क्षीरविदारी, कल्क- ओओना डडुथी इनके कल्कसे, सप्रयुक्तेन युक्त युक्त, क्षीर-अष्टगुण- आठ गण्ठा गायना दूधथी आठ गुने गौके दूधसे, सप्रयुक्तेन भेणवेद मिलाया, विदारी- विदारीड डने। विदारीकंदका, स्वसेन च स्वरस भेणवीने स्वरस मिलाकर, सर्पिषः गायतुं धी वी, कुम्भम् २०४८ तोला २०४८ तोले, साध-यित्वा घृतपाकनी रीतथी तैयार करीने घृतपाक विधिसे पका कर, अश्विबल- अश्विभणने अश्विबलके, समान् थोअथ समान, मात्राम् मात्राने। मात्रामे, प्रयुञ्जानः

- ७६ विभीतरूपञ्चपञ्चमूल^०-विभीतकपञ्चमूल^० (प)
 ,, निर्यूहे-निर्यूहेण (थ)
 ,, क्षीरशुक्लाकल्कसप्रयुक्तेन-क्षीरशुक्लामलककल्कसंप्रयुक्तेन (प.)
 ,, प्रयुञ्जानोऽश्विबलसमा मात्रा-प्रयुञ्जीताश्विबल समवेक्ष्य
 (च ध फ)
 ,, शरीरेन्द्रियबुद्धिबलम्-शरीरबुद्धीन्द्रियबलम् (थ)
 ,, इति पञ्चमो हरी-कीयोग -इति रसायनप्रयोगः पञ्चमः (थ)
 ,, , -इति पञ्चमामलकरसायनम् (ख.)

प्रयोग करते। प्रयोग करता हुआ, जीर्ण च अने ते पथी अथ त्यारे और जीर्ण हो जाने पर, क्षीरसर्पिर्भ्याम् दूध अने धीनी साथे दूध और घीके साथ, उष्णोदक- ७७७ गरम जलके, अनुपानम् अनुपानवाणी अनुपानसे युक्त, शालि- शालि शालि, षष्टिकम् अथवा साठी योभानु अथवा साठी चावलको, जश्नन् बेजान करते। पुरुष खाता हुआ पुरुष, जरा- वृद्धावस्था वृद्धा- वस्था, व्याधि- व्याधिभ्यो रोग, पाप- पाप पाप, अभिचार- अने अभिचार प्रयोगना तथा अभिचारके, अपगतभय अथथी रहित अनीने भयसे रहित हो कर, अतुलम् अतुल अतुल, शरीर- शरीर शरीर, इन्द्रिय- धा- इन्द्रिय, बुद्धिबलम् अने बुद्धिअनीने और बुद्धिबलको, उपलभ्य प्राप्त करीने प्राप्त करके, अप्रति- हत- प्रत्याधातरहित बिना रोकटोकके, सर्वारम्भ सर्व कामना आरंभवाणो यथै सब कार्योंको करते हुए, परम् उत्तम उत्तम, आयुः आयुष्यने आयुष्यको, अवाप्नुयात् प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥७६॥ (इति आ यह, पञ्चमः पाथ्यभो पाचर्वा, हरीतकीयोग हरीतकीने प्रयोग छे हरीतकीका प्रयोग है।)

76. Make a decoction of the chebulic, emblic and beleric myrobalans together with all the five groups of penta-radices. Add to it the paste of long pepper, liquorice, mahwah, kakoli, kshira-kakoli, cowage, jivaka, rishabhaka and milky yam. Add to it the infusion of white yam. Cook the whole thing in eight times the quantity of cow's milk and 2048 tolas of ghee. Taking this Rasayana in the dose determined by one's digestive strength, and following it, on its digestion, with a meal of sali or shashtika rice, with ghee and milk and the post-prandial potion of hot water, one becomes exempt from the consequences of old age, disease, sin and black magic and gaining

unrivalled strength of body, senses and intelligence, becomes a man of unthwarted enterprises and attains great longevity. Thus has been described the fifth Emblemic Myrobalan recipe.

हरीतक्यादियोग. अपर —

हरीतक्यामलकविभीतकहरिद्रास्थिराबलावि-
डङ्गामृतवल्लीविश्वमेघजमधुकपिप्पलीसोमवल्कसि-
द्धेन क्षीरसर्पिषा मधुशर्कराभ्यामपि च सन्नीयाम-
लकस्वरसशतपरिपीतमामलकचूर्णमयश्चूर्णचतुर्भा-
गसंप्रयुक्तं पाणितलमात्रं प्रातः प्रातः प्राश्य यथो-
क्तेन विधिना सायं सुद्वयूपेण पयसा वा सस-
र्पिष्कं शालिषष्टिकान्नमश्नीयात्, त्रिवर्षप्रयोगादस्य
वर्षशतमजरं वयस्तिष्ठति, श्रुतमवतिष्ठते, सर्वा-
मयाः प्रशाम्यन्ति, विषमविषं भवति गात्रे,
गात्रमश्मवत् स्थिरीभवति, अधृष्यो भूतानां
भवति ॥ ७७ ॥

हरीतकी- ७२३ हरड़, आमलक- आमलां आवला,
विभीतक- अलेडी वहेडा, हरिद्रा- ७७६२ हल्दी, स्थिरा-
शालपर्णी शालपर्णी, बला- अपाटनुं भूज बला, विडङ्ग-
वावण्डि विडङ्ग, अमृतवल्ली- गणै गिलोय, विश्वमेघज-
सूँठ सोंठ, मधुक- जेठीमधु मुलहठी, पिप्पली- पीपर
पिप्पली, सोमवल्क- अने गधीला भेरनी छालथी
और श्वेत स्वरसे, सिद्धेन सिद्ध करेद सिद्ध, क्षीरसर्पिषा
दूधमथी डाढेला धी साथे दूधसे निकाले घीके साथ,
मधुशर्कराभ्याम् च अपि अने मधु तथा साकर और
मधु तथा शर्करा, सन्नीय बेजानीने मिला कर, आमलक-

७७. बला-वचा (ग. घ. द. ध)

,, अमृतवल्लीविश्वमेघजमधुकपिप्पली-अमृतवल्लीमधुकपिप्पली(प)

,, सिद्धेन क्षीरसर्पिषा-सिद्धेन सर्पिषा (थ)

,, अपि च-इति च (थ.)

,, स्वरसशतपरिपीतम्-स्वरसपरिपीतम् (ध.)

,, परिपीतमामलकं-परिपीतशतफलपरिमितमामलकं (घ.)

,, अयश्चूर्णचतुर्भागसंप्रयुक्तम्-अयश्चूर्णाद् द्विभागसंप्रयुक्तम् (ब.)

७७. विषमविषं भवति गात्रे-विषमविषीभवति गात्रे (ख.)

स्वरस- आभणाना स्वरसनी आवलोकै स्वरमसे, ज्ञातपरिपीतम् सो वार भावना आपेक्ष सौ वार भावित, अयश्चूर्ण- देहयूष्णीं लोहचूर्णसे, चतुर्भाग- योथे भागे चतुर्थांश, संप्रयुक्तम् भेणवेक्ष मिलाये, आमलक-चूर्णम् आभणानु यूर्ण आवलेके चूर्णकी, पाणितलमात्रम् औंके तोला प्रभाषुमां एक तोला मात्राको, प्रातः प्रातः हर्षेशां सवारभां प्रतिदिन प्रातःकाल, यथोक्तेन कुटीप्रावे- शिक कुटीप्रावेशिक, विधिना विधिथी विधिसे, प्राश्य प्राशन करीने खा कर, सायम् सायंकादे सायंकाल, सुद्वयूषेण भगना यूप साथे मूंगके यूप, पयसा वा अथवा दूध साथे अथवा दूधसे, ससर्पिष्कम् धीवाणो घीयुक्त, शालि- षष्टिकासम् शाली अथवा साठी योथानो भात शालिका या साठीका भात, अश्लीयात् भावो खाये, अस्य आ योगने इस रसायनका, त्रिवर्ष- त्रैशु वर्ष सुधी तीन साल तक, प्रयोगात् प्रयोग करवाथी सेवन करने- पर, अजर- पुरुषनुं वृद्धावस्था विनानु पुरुषकी वृद्धावस्था- रहित, वयः आयुष्य आयु, वर्षज्ञातम् सो वर्ष सुधी सौ वर्ष तक, तिष्ठति रहे छे रहती है, अतम् सांभणैषु सुना हुआ, अवतिष्ठते स्मरक्षुमां रहे छे याद रहता है, सर्वाभया सर्व व्याधिषो सब रोग, प्रज्ञाम्यन्ति शा-न्त भर्ष अथ छे शान्त हो जाते हैं, गात्रे शरीरमां शरीरमें, विषम् विष विष, अविषम् विकार न करे ओषुं विकार नहीं करनेवाला, भवति थाय छे होता है, गात्रम् गात्र शरीर, अश्मवत् पथ्यरनी भाङ्के पत्थरके समान, स्थिरीभवति दृढ थाय छे मजबूत बनता है भूतानाम् अने ते प्राप्नुथीओथी ओर वह प्राणियोंसे, अष्टय्य भवति पराभव पाभते। नथी पराजित नहीं होता ॥ ७७ ॥

77 Take a quantity of chebulic, emblic and beleric myrobalans, turmeric, tick trefoil, heart-leaved sida, embelia, guduch, dry ginger, liquorice, long pepper and gum arabic tree, and cook in ghee extracted from milk and mix it with honey and sugar. Add to the above, the powder of emblic myrobalan, which has been impregnated a hundred times with the fresh juice of emblic

myrobalans, together with one fourth the quantity of iron powder. Of this Rasayana take every morning one tola in accordance with the rules already laid down In the evening, eat a meal consisting of cooked sali or shashtika rice, seasoned with ghee, in conjunction with either the soup of green gram or cow's milk. By taking a course of this Rasayana in this manner for a period of three years, one remains young for a hundred years improves memory and overcomes all diseases. In his body, even poison becomes innocuous; his limbs grow hard and compact like stone, he becomes invulnerable to creatures

रसायनसेवनगुणा —

भवन्ति चात्र—

यथाऽमराणाममृतं यथा भोगवतां सुधा ।
तथाऽभवन्महर्षीणां रसायनविधिः पुरा ॥ ७८ ॥
न जरां न च दौर्बल्यं नातुर्यं निधनं न च ।
जगुर्वर्षसहस्राणि रसायनपराः पुरा ॥ ७९ ॥

न केवलं दीर्घमिहायुरश्नुते
रसायनं यो विधिवन्निषेवते ।

गतिं स देवर्षिनिषेवितां शुभां
प्रपद्यते ब्रह्म तथेति चाक्षयम् ॥ ८० ॥

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति स्थीके छे के श्लोक हैं कि, यथा ये प्रभाषु जिसे प्रकार, अमराणाम् देवाने माटे देवताओंके लिए, अमृतम् अमृत छे अमृत है, यथा ये प्रभाषु जैसे, भोगवताम् नागलोकोने माटे नागलोगोंके लिए, सुधा सुधा छे सुधा है, तथा ते प्रभाषु उसी प्रकार, पुरा पुरातन कालमां प्राचीन कालमें, महर्षीणाम् महर्षियोंने माटे महर्षियोंके

८०. चाक्षयम्-चाक्षरम् (च द. ष)
... रसायनयोगः पठः (य.)

लिए, रसायनविधि. रसायनविधि रसायनविधि, अभवत्
 ६ती थी, पुरा पुरातन कालमा प्राचीन कालमें,
 रसायनपराः रसायननुं सेवन करनारा महर्षिओ रसा-
 यनको सेवन करनेवाले महर्षियों, वर्षसहस्राणि ६७२
 वर्षं शुधी हजारों वर्ष तक, न न तो न तो, जराश्च ७२-
 वस्थाने बुढापे, न च न तो न तो, दौर्बल्यश्च शरीरना
 दौर्बल्यने दुर्बलता, न न तो न तो, आतुर्यश्च रेणुपाण्डुने
 रोगको, न च अने न तो और न तो, निघनश्च भरणुने
 मृत्युको, जग्मुः पाभ्या ६ता प्राप्त हुए थे यः ७ जो,
 रसायनम् रसायननुं रसायनका, विधिवत् विधिपुरःसर
 विधिपूर्वक, निषेवते सेवन करे छे सेवन करता है,
 सः ते पुरुष वह पुरुष, इह आ धेऽकृमां इस लोकमें,
 केवलम् केवल केवल, दीर्घम्- आयु. दीर्घायुष्यने ७
 दीर्घ आयु ही, न अश्नुते प्राप्त करे छे अश्नुते न
 परतु नहीं प्राप्त करता परन्तु, देवर्षि देवर्षिओअे देवर्षि-
 योसे, निषेविताम् सेवेदी सेवित, शुमान् शुभ शुभ,
 गतिम् गतिने गतिको, तथा तथा तथा अक्षयम् ब्रह्म
 अक्षय ब्रह्म स्वर्ग मोक्षने पशु अक्षय ब्रह्मको भी,
 प्रपद्यते इति प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ ७८ ८० ॥

Here are verses again—

78-80 As is ambrosia to the immor-
 tals, as is the nectar to the serpents, so
 in the days of yore, was the procedure
 of vitalization to the great sages. These
 sages of yore, who were votaries of
 Rasayana, lived for thousands of years,
 transcending old age, infirmity, disease
 and even death itself. He who makes
 use of Rasayana in the prescribed ma-
 nner, not merely attains longevity on
 the earth but dying, goes by the
 auspicious way of the divine sages and
 reaches the immutable Brahman itself.

प्रथमरसायनपादोक्तविषया. —

तत्र श्लोकः—

अभयामलकीयेऽस्मिन् षड्योगाः परिकीर्तिताः ।

रसायनानां सिद्धानामायुर्वैरनुवर्तते ॥ ८१ ॥

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकः ७५६-
 २ने। श्लो६ छे ६ उपसहारका श्लोक है कि, अस्मिन्
 आ इस, अभयामलकीये अभयामलकीय अध्यायमां
 अभयामलकीय अध्यायमें, सिद्धानाम् सिद्ध सिद्ध,
 रसायनानाम् रसायनना रसायनोंके, षट् योगा छे प्रयोगे
 छ प्रयोग, परिकीर्तिताः वर्युंया छे कहे हैं, ये ७
 प्रयोगेथी जिनके प्रयोगसे, आयु आयुष्य आयु, अनु-
 वर्तते टके छे बनी रहती है।

Here is the recapitulatory verse—

81 In this quarter of the chapter
 on 'The virtues of the chebulic and
 emblic myrobalans', six tested recipes
 have been described of the therapy of
 vitalization whereby life is prolonged

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सा-
 स्थाने रसायनाध्यायेऽभयामलकीयो
 नाम रसायनपादः प्रथमः ॥ १-(१) ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
 वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
 अने चरकथी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रमां और
 चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने
 चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, रसायनाध्याये
 रसायनाध्यायमां रसायनाध्यायमें, अभयामलकीयः
 'अभयामलकीय' 'अभयामलकीय', नाम नामने।
 नामका, प्रथम पहेला प्रथम, रसायनपाद रसायन-
 पाद स पूर्युं थयो रसायनपाद समाप्त हुआ ॥ १-(१) ॥

I-(1) Thus, in the Section on Thera-
 peutics in the treatise compiled by
 Agnivesa and revised by Caraka, the
 first quarter of the first chapter on
 vitalization entitled 'The virtues of the
 chebulic and emblic myrobalans' is
 completed ;

८१. रसायनानां सिद्धानामायुर्वैरनुवर्तते—रसायनाभयाः सिद्धा
 येरायुरनुवर्तते (अ.)

रसायनाध्याये द्वितीयः पादः ।

रसायनाध्यायभां श्रील्ले पाद रसायनाध्यायमें दूसरा पाद
The second quarter of the chapter on
Vitalization

प्राणकामीयरसायनपादोपक्रम —

अथातः प्राणकामीयं रसायनपादं व्याख्यास्यामः ॥१॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हुवे अहीधी अब आगे, प्राणकामीयम्
'प्राणुकाभीय' नामना 'प्राणकामीय' नामके, रसायन-
पादम् श्रील्ले रसायनपादतुं दूसरे रसायनपादका,
व्याख्यास्याम. व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ निषयभां नीये प्रभाणे ७
इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेलु छे
कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the second
quarter entitled 'The urge to live' of
the chapter on Vitalization.

2. Thus declared the worshipful
Atreya

रसायनविधानस्य फलम् -

प्राणकामाः शुश्रूषध्वमिदमुच्यमानसमृतमिवा-
परमदितिसुतहितकरमचिन्त्याद्भुतप्रभावमायुष्यमा-
रोग्यकरं वयसः स्थापनं निद्रातन्द्राश्रमक्लमा-
लस्यदौर्बल्यापहरननिलकफपित्तसाम्यकरं स्थैर्य-
करमवद्धमांसहरमन्तरशिशुक्षणं प्रभावर्णस्वरो-
त्तमकरं रसायनविधानम् ।

प्राणकामाः हे प्राणुकी डामनावाणा । हे प्राणुकी
इच्छा करनेवालो, इदम् आ इस, उच्यमानम् भारथी
उहेवाभां आवतु मुझसे कहे जाते, अपरम् श्रील्ले

दूसरे, अमृतम् इव अभृत ७ेनु अमृतकी भांति,
अदितिसुत- देवताओंना देवताओंके लिए, हितकरम्
हितने करनाडु हितकर, अचिन्त्या- अचिन्त्य कल्प-
नातीत, अद्भुत- अने अद्भुत अद्भुत, प्रभावम्
प्रभाववाणुं प्रभाववाले, आयुष्यम् आयुष्यने भाटे
हितकरडु आयुको बढ़ानेवाले, वयस वयने वयके,
स्थापनम् टकावी राभनाडुं स्थापक, निद्रा- निद्रा निद्रा,
तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, श्रम- श्रम श्रम, क्लम- क्लम क्लम,
मालस्य- आलस्य आलस्य, दौर्बल्य- अने दुर्बलताने और
दुर्बलताको, अपहरम् इर करनाडु दूर करनेवाले, अनिल-
वायु वायु, कफ- कफ कफ, पित्त- अने पित्तनी और
पित्तकी, साम्यकरम् समानता लावनाडुं समानता करने-
वाले स्थैर्यकरम् स्थिरता आपनाडु हठताको करनेवाले,
अवद्ध- शिथिल शिथिल, मांसहरम् मांसने डरनाडुं अर्थात्
सारी रीने अध्यायेलु करनाडु मांसको हरनेवाले अर्थात्
सुबद्ध करनेवाले, अन्तरशि- अन्तरशिने जठराग्निको, सन्धु-
क्षणम् प्रदीप्त करनाडुं प्रदीप्त करनेवाले, प्रभा- अने प्रभा
प्रभा, वर्ण- वर्ण वर्ण, स्वर- तथा स्वरनी और
स्वरको, उत्तमकरम् उत्तमता आपनाडु उत्तम बनानेवाले,
रसायनविधानम् रसायनतुं विधान रसायनविधानको,
शुश्रूषध्वम् सांभणौ सुनो ।

3 (1). O, Ye, lovers of life ! listen
to the ensuing exposition of vitalization
which is like the very ambrosia—the
blessing enjoyed by the sons of Aditi
(the mother of gods). Vitalization is
possessed of inconceivable and wonder-
ful possibilities, being promotive of
longevity and health, preservative of
youth, dispersive of somnolence, torpor,
fatigue, exhaustion, indolence and weak-
ness, restorative of the balance of the
vata, kapha and pitta, stabilizing,
curative of flabbiness of the flesh,
stimulative of the internal gastric fire
and promotive of lustre, complexion
and voice

३ सुतहितकरम्-सुतवरहितम् (थ.)
., स्थैर्यकरम्-स्थिरकरम् (ग. थ)

अनेन च्यवनादयो महर्षयः पुनर्युवत्वमापुर्नारीणां चेष्टतमा बभूवुः, स्थिरसमसुविभक्तमांसाः, सुसंहतस्थिरशरीराः, सुप्रसन्नबलवर्णैन्द्रियाः, सर्वत्राप्रतिहतपराक्रमाः, क्लेशसहाश्च ।

च्यवनादय च्यवन वजरे च्यवनादि, महर्षयः महर्षिणो महर्षियों, अनेन आ रसायनना प्रथीगथी इस रसायनके प्रयोगसे, पुनर्युवत्वम् नवी युवान्नीने पुनः यौवनको, आपु पाभ्या उता प्राप्त हुए थे, नारीणाम् च अने स्त्रीणोने और स्त्रियोंके, इष्टतमा अत्यन्त वहाला अन्यन्त प्रिय, बभूवुः थया उता हुए थे, स्थिरवर्णी तेथो स्थिर फिर वे स्थिर, सम- प्रभाशुर्मां सरभां सम, सुविभक्त- अने सुव्यवस्थित और सुविभक्त, मांसाः मांसवाणा मासवाले, सुसंहत- सारी रीते अरावदार संगठित, स्थिर- अने स्थिर और दृढ, शरीराः शरीरवाणा शरीरवाले, सुप्रसन्न- अत्यन्त प्रसन्न अति प्रसन्न, बल- शरीरबल शरीरबल, वर्ण- वर्ण वर्ण, इन्द्रियाः तथा इन्द्रियोवाणा एव इन्द्रियोंवाले, सर्वत्र च सर्व स्थणै सर्वत्र, अप्रतिहत- प्रतिघात वगरेना वेरोकटोक, पराक्रमाः पराक्रमवाणा पराक्रमवाले, क्लेशसहा अने क्लेशने सहन करनेवाला थया उता और सब क्लेशोंको सहन करनेवाले हुए थे ।

3-(2) By recourse to this vitalization, the great sages, such as Chyavana and others regained their youth, became most attractive to women, acquired compact, even and well-proportioned limbs, as also well-knit compact frames, unblemished strength, complexion and sense-faculties, irresistible power in everything and the capacity to bear all hardships

शरीरलोषनिमित्तानि परिहृन् रसायनमुपयुञ्जीत—

सर्वे शरीरदोषा भवन्ति ग्राम्याहारादम्ललवणशुक्लक्षारशुष्कशाकमासतिलपल्लपिष्टान्नभो-

३. अनेन-अनेन इ (ध.)

,, क्लेशसहा-सर्वक्लेशसहा. (त.)

,, मांस-मांस (द ध.)

,, पिष्टान्नभोजिनां-पिष्टान्नभोजिताव (ध.)

जिनां विरूढनवशूकशमीधान्यविरूद्धासात्म्यरूक्षक्षाराभिष्यन्दिभोजिनां क्लिन्नगुरुपूतिपर्युषितभोजिनां विषमाध्यशनप्रायाणां दिवास्वप्नस्त्रीमद्यनित्यानां विषमातिमात्रव्यायामसंक्षोभितशरीराणां भयक्रोधशोकलोभमोहायासबहुलानाम् ;

अम्ल- आटा अम्ल, लवण- आटा लवण, कटुक- टीभा कटु, क्षार- अने क्षारवाणा पदार्थो और क्षार पदार्थो, शुष्कशाक- शाकैनी सूखवण्णी सूखे हुए शाक, मांस- मांस मांस, तिल- तिल तिल, पल्ल- तिलपट तिलकल्क, पिष्टान्न- तेभ्य योषाना दोट वजरेनी अनापटनु तथा पिष्टान्नके, भोजिनाम् अक्षयु करनारा भोजन करनेवालों, विरूढ- अंकुरित थयेला धान्य अंकुरित धान्य, नव- नवा नये, शूक- धुँ, आणरो, योषा वजरे शूक धान्य, शमीधान्य- अने वाल, पटाशु, यशु वजरे और शमीधान्य, विरूद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्य- शरीरने भाङ्क न आवे थोवा असात्म्य, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, क्षार- क्षारवाणा क्षार, अभिष्यन्दि- तथा अभिष्यन्दी पदार्थोतुं तथा अभिष्यन्दि द्रव्योंके, भोजिनाम् भोजन करनेवालों खानेवालों, क्लिन्न- सडाथी खिनाशवाणा सडासे गिलापनवाले, गुरु- भारे भारी, पूति- ग धार्थ गथेला सडे हुए, पर्युषित- अने वासी पदार्थोतु तथा वासी, भोजिनाम् भोजन करनेवालों, विषम- विषम भोजन विषम भोजन, अध्यशन- तेभ्य भोजन पर भोजनने भोजन पर भोजनकी, प्रायाणाम् भोटे भागे उथेथे करनारा प्रधानतासे खानेवालों, दिवास्वप्न- दिवसे सुनुं दिनमें सोना, स्त्री- स्त्रीसेवन स्त्रीसेवन, मद्य- अने मद्यपान और मद्यपानका, नित्यानाम् अथोतुं नित्य सेवन करनेवालों इनके नित्य सेवन करनेवालों, विषम-विषम विषम, अतिमात्र- के अतिप्रभाशुर्मा वा अतिप्रमाणमें व्यायाम- कसरतथी व्यायामसे संक्षोभित- क्षुब्ध क्षुब्ध, शरीराणाम् शरीरवाणा शरीरवालों, भय- अने भय और भय, क्रोध- क्रोध क्रोध, शोक- शोक शोक, लोभ- लोभ लोभ, मोह- मोह मोह, आयास- तेभ्य परिश्रम एवं श्रमके, बहुलानाम् बहु प्रभाशुर्मा करनारा अत्युधोने अधिक करनेवालोंको,

३ विषमाध्यशनप्रायाणा-विषमाशनाध्यशनप्रायाणा (क. घ. ङ.)

,, ,, -असमाशनाध्यशनप्रायाणा (ध.)

,, ,, -समाध्यशनप्रायाणा (फ.)

ग्राम्य-आहारात् ग्राम्य आहारथी ग्राम्य आहारसे, सर्वे सधणा सब, शरीरदोषा शरीरना दोषो। शरीरके दोष, भवन्ति ग्राम्य थाय्य छे प्राप्त होते हैं;

3-(3). All ills of the body arise from addiction to an urban dietary, manifesting as they do in persons of the following description Consumers of sour, salt, pungent and alkaline articles, dried vegetables, flesh, til, til paste and pastries; eaters of grains and pulses that have either begun to sprout or are very new, or of other foods that are either disagreeable, non-homologous, dry, alkaline and deliquescent; partakers of softened, heavy, putrid or stale foods, of meals at irregular times or in irregular quantities or too frequently; i. e. over a stomach that has not yet recovered from the last meal, addicts to day-sleeping, sex pleasures and wine-bibbing, persons whose bodies have been strained by faulty or inordinate indulgence in exercise; and victims to fear, anger, grief, greed, infatuation and over-work

अतोनिमित्तं हि शिथिलीभवन्ति मांसानि, विमुच्यन्ते सन्धय, विदह्यते रक्तं, विष्यन्दते चानल्पं मेदः, न सन्धीयतेऽस्थिषु मज्जा, शुक्रं न प्रवर्तते, क्षयःशुपैत्योजः. स एवंभूतो ग्लायति, सीदति, निद्रानन्द्रालस्यसमन्वितो निरुत्साहः श्वसिति, असमर्थश्चेष्टानां शारीरमानसीनां, नष्टस्मृतिबुद्धिच्छायो रोगाणावधिष्ठानभूतो स सर्वमायुरवाप्नोति ।

अतोनिमित्तं हि आ डारण्णोथी इन कारणोंसे, मांसानि शरीरन्ती मांसपेशीओ। शरीरकी मांसपेशियाँ, शिथिलीभवन्ति शिथिल थर्ध अथ छे शिथिल हो जाती है, सन्धय. सन्धयो सन्धिया, विमुच्यन्ते ढीली पडी अथ छे ढीली हो जाती है, रक्तम् रक्तार्मा रक्त, विदह्यते विदाह थया डरे छे विदग्ध हो जाता है, अनल्पम् प्रमाणुथी वधी गथेथे। प्रमाणसे अधिक बढ़ा हुआ, मेद. च मेद मेद, विष्यन्दते अहार वडी नीकणी अथ छे बाहिर बह कर निकल जाता है, मज्जा मज्जा मज्जा, अस्थिषु हाडडांओर्मा अस्थियोंमें, न सन्धीयते बेणी थती नथी जमा नहीं होती, शुक्रम् शुक्रन्ती वीर्यकी, न प्रवर्तते प्रवृत्ति थती नथी प्रवृत्ति नहीं होती, ओजः अने ओज और ओज, क्षयम् क्षयने क्षयको, उपैति पाभे छे प्राप्त होता है, एवंभूतः आ प्रकारन्ती स्थितिने पाभेथे। ऐसी स्थितिवाला, स ते बह, ग्लायति ग्लानि पाभे छे ग्लानि-युक्त होता है, सीदति शिथिल थाय्य छे शिथिल होता है, निद्रा- निद्रा निद्रा, तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, आलस्य- अने आणसथी और आलस्य, समन्वित. अरेथे। युक्त, निरुत्साहः तथा निरुत्साही अन्ती तथा निरुत्साही हो कर, श्वसिति डडि छे हाफने लगता है, शारीर- शरीर शारीरिक, मानसीनाम् अने मनन्ती तथा मानसिक, चेष्टानाम् थेषाओ। डरवार्मा क्रियाओंको करनेमें, असमर्थः असमर्थ अने छे असमर्थ होता है, नष्ट- नाश पाभे छे नष्ट हो गई हैं, स्मृति- स्मरणशुक्ति स्मृति, बुद्धि- बुद्धि, छाया अने डान्ति अने ओवे। थाय्य छे और छाया जिसकी ऐसा हो जाता है, रोगाणाम् अने रोगोंतुं और रोगोंका, अधिष्ठानभूतः आश्रयस्थान थर्ध आश्रयरूप बन कर, सर्वम् स पूर्ण सपूर्ण, आयुः आयुधने आयुको, न अवाप्नोति लोभवी शकते। नथी नहीं पा सकता ।

3-(4). It is on account of such practices that the muscles become flabby, the joints become loose, the blood becomes decomposed, the fat gets extremely liquefied, the marrow does not cling to the bone, the semen is not secreted in sufficient quantity and the

३ अतोनिमित्तं हि-अतोनिमित्तात् (ध.)

४ ,, ,, -अतोनिमित्ताद्धि (ध.)

५ अरिषु मज्जा-अस्थिमज्जा (ध.)

vital essence becomes depleted. As the result of this, one becomes exhausted, languid, and a victim to sleepiness, torpor and sluggishness; he gets dispirited and breathes hard. Such a man, rendered incapable of any bodily or mental labour, deprived of memory intelligence and body-lustre, and turned into a home of diseases, fails to enjoy his full measure of life

तस्मादेतान् दोषानवेक्षमाणः सर्वान् यथोक्तान्
नहितामपास्याहारविहारान् रसायनानि प्रयोक्तुम-
र्हतीत्युक्त्वा भगवान् पुनर्वसुरात्रेय उवाच—॥३॥

तस्मात् ते भाटे अतः, एतान् उपरं नृणांवेदा
इन, दोषान् दोषाने दोषोको, अवेक्षमाणं नृणां
देखता हुआ, सर्वान् सर्वं सब, यथोक्तान् उपरं नृणा-
वेदा कहे हुए अदितान् अपथ्य अहित, आहारविहा-
रान् आहारविहाराने आहारविहारोको, अपास्य दूर
करने त्याग करके रसायनानि रसायन प्रयोगानु
रसायनोका, प्रयोक्तुम् सेवन करपुं उपयोग करने, अर्हति
थटे छे योग्य होता है, इति उक्त्वा अत्रेयः कृष्णिने ऐसा
कह कर, भगवान् भगवान् भगवान्, पुनर्वसु पुनर्वसु
पुनर्वसु, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, उवाच कथं कहा ॥३॥

3. Therefore, having regard to such
ills, one should, giving up the above
mentioned unwholesome diet and regi-
men of life, avail oneself of vitalizing
processes. Having observed thus, the
worshipful Punarvasu Atreya spoke
again and said—

आमलकघृतम्—

आमलकानां सुभूमिजानां कालज्ञानामनुपह-
तगन्धवर्णरसातामापूर्णरसप्रमाणवीर्याणां स्वरसेन

३. दोषानवेक्षमाण—दोषान् समीक्षमाण (५.)
,, अर्हतीत्युक्त्वा—अर्हति तथेत्युक्त्वा (५)
,, आत्रेय.—आत्रेयवदतः परम् (५.)

पुनर्नवाकल्कपादसंप्रयुक्तेन सर्पिषः साधयेदाढ-
कम्, अतः परं विदारीस्वरसेन जीवन्तीकल्कसंप्र-
युक्तेन, अतः परं चतुर्गुणेन पयसा बलातिबला-
कषायेण शतावरीकल्कसंप्रयुक्तेन, अनेन क्रमेणैकैकं
शतपाकं सहस्रपाकं वा शर्कराक्षौद्रचतुर्भागसंप्र-
युक्तं सौवर्णं राजते मार्तिके वा शुचौ दृढे घृतभा-
चिते कुम्भे स्थापयेत्; तद्यथोक्तेन विधिना यथाग्नि
प्रातः प्रातः प्रयोजयेत्, जीर्णं च क्षीरसर्पिर्भ्यां
शालिपष्टिकमश्नीयात् ।

सुभूमिजानाम् प्रशस्त भूमिमां उत्पन्न थयेदां अच्छी
भूमिमें उत्पन्न हुए, कालज्ञानाम् योग्य ऋतुमां उत्पन्न
थयेदां योग्य ऋतुमें उत्पन्न हुए, अनुपहतगन्धवर्ण-
रसानाम् तथा न्येयोना गन्ध वर्ण तथा रस अगड्या नथी
येवां जिनके गन्ध वर्ण रस नष्ट नहीं हुए है ऐमा, आपूर्ण-
रसप्रमाणवीर्याणाम् तथा रस प्रमाण अने पभावथी
सारी रीते पूर्युं तथा रस प्रमाण और वीर्यसे भरे हुए,
आमलकानाम् आमलकानां स्वरस साथे आवलोकै
स्वरसमें, पुनर्नवाकल्क- सायेदीने कल्क पुनर्नवाका
कल्क, पाद- थोथे भागे चोथाई भागमें, संप्रयुक्तेन
नाथीने डाल कर, स्वरसेन अने स्वरसथी इस स्वरससे,
सर्पिषः गायतु धी धी, आढकम् २५६ तोला एक
आढक, साधयेत् सिद्ध करपु सिद्ध करे, अतः परम्
त्यार पछी इसके बाद, जीवन्तीकल्क- भरयोदीना
भूणना कल्कथी जीवन्तीकल्कसे, संप्रयुक्तेन युक्त युक्त,
विदारीस्वरसेन विदारीक दना स्वरसथी सिद्ध करपुं
विदारीकदके स्वरससे सिद्ध करे, अतः परम् त्यार पछी
इसके बाद चतुर्गुणेन थार गाला चौगुने, पयसा गायना
दूधथी दूधसे, शतावरीकल्क अने शतावरीना कल्कथी
और शतावरीके कल्कसे, संप्रयुक्तेन युक्त युक्त, बला- अला
अतिबला- अने अतिबलाना और अतिबलाके, कषायेण
बला, कषाथथी धी करी सिद्ध करपु कषायोंसे पुन घृत सिद्ध
करे, अनेन आ इसी, क्रमेण कृमथी क्रमसे, एकैकम्
थेक थेक पाकने एक एक पाकको शतपाकम् से।

- ४ पुनर्नवाकल्कपादसंप्रयुक्तेन—पुनर्नवाकल्कसंप्रयुक्तेन (५ थ)
,, चतुर्भागसंप्रयुक्तम्—चतुर्भागसंप्रयुक्तम् (५.)
,, प्रयोजयेत्—प्रयुञ्जीत (ग)
,, एकैकं शतपाकं सहस्रपाकं वा—एकैकं शतपाकं (थ.)

पाकवाणो सौ पाकवाला, सहस्रपाकम् वा अथवा
 ६७२ पाकवाणो करीने अथवा हजार पाकवाला
 करके, शर्करा- साकर खाद, शौद्र- मध और सहद,
 चतुर्मासप्रयुक्तम् योश्चे भाजे भेषजीने चोथाई भागमें
 मिला कर, शुद्धो पवित्र शुद्ध, दहे अने मन्थूत और
 दह, घृतभाविते धीधी रीढा यथेला घी चुपड़े हुए,
 सौवर्णे सुनर्णना सुवर्णके, राजते चाँदीना चाँदीके,
 मार्तिके वा अथवा भाटीना या मिट्टीके, कुम्भे कुम्भमा
 वहेमें, स्थापयेत् राभवेा रक्खे, तत् तेने उसका, यथो-
 क्तेन कुटीप्रावेशिक कुटीप्रावेशिक, विधिना विधिधी
 विधिसे, प्रात प्रात ६भेशा प्रात काणमा प्रतिदिन
 प्रातः, यथासि आशुष्यन्ती अपेक्षायै अग्रिवल देख कर,
 प्रयोजयेत् प्रयोगमा देवेा प्रयोग करे, जीर्णे च न्यारे
 पथी न्य त्यारे पच जाने पर, क्षीरसर्पिर्भ्याम् गायना
 दूध अने घी साथे दूध और घीके साथ, गालिषष्टि-
 कम् शादि अथवा साठी योभा गालि अथवा साठी
 चावल, भक्षीयात् भावा खाये ।

4-(1) First cook in 256 tolas of
 ghee four times its quantity of the
 expressed juice of emblic myrobalans
 which are grown on a good soil, ma-
 tured in the proper season, unimpaired
 in respect of smell, color and taste
 and endued with fulness of juice,
 size and potency, along with the
 paste of hog's weed which is one
 fourth part of the expressed juice of
 the emblic myrobalans. Then re-cook
 the whole thing in the expressed
 juice of white yam with the paste of
 cork swallow-wort Once again re-cook
 the whole with four times as much
 milk and decoction of heart-leaved
 sida and common mallow together with
 the paste of climbing asparagus In
 this manner, the concoction should be
 cooked a hundred times over or even

a thousand times It should then be
 mixed with sugar and honey of one
 fourth its quantity and the whole placed
 in a vessel, either of gold, silver or
 clay, clean and strong and lined with
 ghee This preparation should be
 taken every morning according to the
 capacity of digestion and in conformity
 with the rules laid down earlier After
 the dose has been fully digested, a
 meal of cooked sali or shashtika rice
 should be eaten supplemented with
 milk and ghee

अस्य प्रयोगाद्द्वर्षशतं वयोऽजरं तिष्ठति,
 श्रुतमवतिष्ठते, सर्वाभयाः प्रशास्यन्ति, अप्रतिह-
 तगतिः स्त्रीषु, अपत्यवान् भवतीति ॥ ४ ॥

अस्य आ इसके, प्रयोगात् प्रयोगधी प्रयोगसे,
 अजरम् वृद्धावस्था विनाजु बिना बुढापेके, वयः
 आयुष्य आयु, वर्षशतम् औंठ सो वर्ष सुधी एक सो
 वर्ष पर्यन्त, तिष्ठति टडी रहे छे रहती है, श्रुतम्
 सर्वाभयेषु सुना हुआ, अवतिष्ठते स्मरन्तुमा रहे छे
 याद रहता है, सर्वाभयाः सर्व रोगे सब रोग, प्रशा-
 स्यन्ति शान्त यर्ध न्य छे शान्त हो जाते है, स्त्रीषु
 स्त्रीगमनमा स्त्रीगमनमें, अप्रतिहतगति कर्ध पक्षु
 अत्यक्षु आवती नधी कोई सी बाधा नहीं होती,
 अपत्यवान् अने बर्षा आलभन्त्यावाणो और बहुत
 सन्तानयुक्त, सवति थाय छे होना है ॥ ४ ॥

4. By the use of this vitalizer, one
 remains young for a hundred years,
 recollects all that one has heard, gets
 cured of all maladies, acquires unim-
 paired sex-vigour, and becomes a parent
 of many children.

भवतीश्चात्र—

बृहच्छरीर गिरिसारस्रां

४. अस्य प्रयोगाद्—अस्य द्विवर्षप्रयोगात् (५.)—
 १. वयोऽजर—अवयं वयः (५.)

स्थिरेन्द्रियं चातिबलेन्द्रियं च ।

अधृष्यमन्यैरतिकान्तरूपं

प्रशस्तिपूजासुखचित्तभाक् च ॥ ५ ॥

बलं महद्वर्णविशुद्धिरग्न्या

स्वरो घनौघस्तनितानुकारी ।

भवत्यपत्यं विपुलं स्थिरं च

समश्रतो योगमिमं नरस्य ॥ ६ ॥

(इत्यामलकघृतम् ।)

अत्र च आ निषयभां इस विषयमें, भवत. जे श्लो३ छे ३ दो श्लोक है कि, इमम् आ इस, योगम् योगने। योगका, समश्रतः प्रयोग करता सेवन करनेवाले, नरस्य पुत्रपुत्र पुरुषका, शरीरम् शरीर शरीर, बृहत् मोटुं विशाल, गिरिसारसारम् श्लो३ जेवु भोज्यत लोहके समान दृढ़, स्थिरेन्द्रियम् च स्थिर चन्द्रियेवाणुं स्थिर इन्द्रियोवाला। अतिबलेन्द्रियम् च अने अतिबलवाणी छिन्द्रियेवाणुं और अति बलवान इन्द्रियोवाला, अन्यैः पीब-ओथी वृसरसे, अष्टवम् पराशय न पमाजय जेवु पराभूत न होनेवाला, अतिकान्तरूपम् अत्यंत सुंदर रूप-वाणुं अत्यन्त सुन्दर रूपवान, प्रशस्ति- तथा प्रशंसा प्रशंसा, पूजा- पूजा पूजा, सुख- आरोग्य आरोग्य, चित्तभाक् च अने ज्ञानवाणु थाय छे और ज्ञानवाला होता है, बलम् वणी तेनु अण फिर उसका बल, महत् मोटुं थाय छे महान होता है, वर्णविशुद्धिः देहना वलुंनि निर्भणता देहके वर्णकी निर्मलता, अग्न्या श्रेष्ठ थाय छे श्रेष्ठ होती है, स्वरः स्वर स्वर, घनौघ- मेघसमूहकी, मेघसमूहके, स्तमितानुकारी गर्जनाणुं अनुकरणु करता थाय छे गर्जनाका अनुकरण करनेवाला होता है, अघस्यम् अने सतान और सतति, विपुलम् धन्युं बहुत, स्थिरम् च तथा दृढ थाय छे तथा दृढ होती है ॥ ५-६ ॥ (इति आ यह, आमलकघृतम् आमलक-घृत छे आमलकघृत है ।)

Here are two verses again—

5-6. The man who partakes of this vitalizing elixir will acquire a mighty frame hard as adamant and imbued with

१. इत्यामलकघृतम्—शतपाकामलकघृतम् (ब.)

sense-faculties that are unwavering and are possessed of great energy, with invincibility, great comeliness of form and with the gifts of honour, worship and happiness of mind. He will also acquire great strength, purity of complexion, a voice like the thunder of massed rain-clouds, and with numerous and enduring progeny Thus has been described the Emblemic Myrobalan Ghee.

आमलकावलेह —

आमलकसहस्रं पिप्पलीसहस्रसंप्रयुक्तं पलाश-तरुणक्षारोदकोत्तरं तिष्ठेत्, तदनुगतक्षारोदकम-नातपशुष्कमनस्थि चूर्णीकृतं चतुर्गुणाभ्यां मधुस-र्पिभ्यां संनीय शर्कराचूर्णचतुर्भागसंप्रयुक्तं घृत-भाजनस्थं षण्मासान् स्थापयेदन्तर्भूमेः । तस्योत्त-रकालमग्निबलसमां मात्रां खादेत्, पौर्वाहिकः प्रयोगो नापराहिकः, सात्म्यापेक्षश्चाहारविधिः ।

पिप्पलीसहस्रसंप्रयुक्तम् श्लो३ ६७२ पीपर साथे एक हजार पिप्पलीके साथ, आमलकसहस्रम् श्लो३ ६७२ आमलां ६४ एक हजार आवले ले कर, पलाश-तरुण-तरुणु आमलाने आणी बनावेला तरुण ढाकको जलाकर बनाये, क्षारोदक-उत्तरम् तिष्ठेत् क्षारना पाणीमां ५००वाली राभवां क्षारके जलमें डूबा कर रख देवे, तत् पछी ते सर्वेने फिर इन सबको, अनुगत-क्षारोदकम् अर्द्ध क्षारतुं ७५ पहेली जता अन्दर क्षार जलके पहुंचने पर, अनस्थि आमलांना ५००या ५०० नाथीने आवलेके बीचको निकाल कर, षण्मास-शुष्कम् आम-लांने आमां सूकावी आवलोंको छायामें सुखा कर, चूर्णीकृतम् तेआना थूथुंने उनके चूर्णको, चतुर्गुणाभ्याम्

७. तरुण—तरुणमन (द. फ.)

१. पलाशतरुणक्षारोदकोत्तर तरुणपलाशमन क्षारोदकोत्तर(क)

२. समां मात्रा खादेत् पौर्वाहिकः प्रयोगो नापराहिकः, सात्म्यापेक्षश्चाहारविधिः—समा मात्रा पौर्वाहिक. प्रयोगः सात्म्यापेक्षश्चाहारविधिर्नापराहिकः (ख)

३. तदनुगतक्षारोदकम्—तदनुगतक्षारम् (क)

आर गन्धौ चोद्यते, मधुसर्पिर्भ्याम् मधु अने धी सधे मधु और घृतके साथ, सनीय जेणव्या पछी तेने मिला-नेके बाद उसको, शर्करा-चूर्ण-चतुर्भाग-संप्रयुक्तम् यूर्णुंथी चतुर्थांश साडरथी युक्त डरी चूर्णसे चतुर्थांश निर्मल खाडसे युक्त कर, घृतभाजनस्थम् अ ६२ धी योपडेवा पात्रमां राभी अन्दर घृतसे लिप्त बर्तनमें, षट् छ छः, मासान् मास सुधी मास तक, भूसे अन्त जमीनमां भूमिमें, स्थापयेत् राभु स्थापन करे, उत्तरकालम् छ मास पछी छ. मासके बाद, तस्य अग्निबलसमाम् तेनी जरा-शिना भक्ष प्रभाषे उसकी अग्निबलके अनुसार, मात्राम् मात्रा मात्रा, खादेत् आनी खावे प्रयोगः आ प्रयोग इस प्रयोगको, पौर्वाहिकः प्रातःकालमां डरवे प्रात कालमें करना चाहिए, न आपराहिकः अपराह्णिकामां न डरवे अपराह्निकालमें नही करना चाहिए, आहारविधि. च अने आहारविधि और आहारविधि, सात्म्यापेक्ष सात्म्यनी अपेक्षा राभे छे सात्म्यकी अपेक्षा रखती है ।

7-(1). A thousand fruits of the emblic myrobalans together with a thousand fruits of long-pepper should be soaked in the alkaline water prepared from the ashes of a young palasa. When the myrobalans have become fully saturated, they should be dried in shade, where-after the myrobalans should be deseeded and ground along with fruits of long pepper into powder To this should be added honey and ghee, each of four times the measure of the powder, and sugar one fourth the measure of the powder. Placing the whole thing in an earthen jar which has been saturated with ghee, it should be kept underground for a period of six months On completion of the period, the linctus becomes fit for use It should be taken in the measure suited to one's digestive capa-

city The time of taking is fore-noon, never the afternoon As regards the dietary rules, they are determined by the constitution of the user

अस्य प्रयोगाद्द्वर्षशतमजरं वयस्तिष्ठतीति समानं पूर्वेण ॥ ७ ॥

(इत्यामलकावलेहः।)

अस्य आ इसके प्रयोगात् प्रयोगथी प्रयोगसे, वय. आयुष्य आयु, अजरम् अजरहित यर्ष वृद्धावस्थासे रहित हो कर, वर्षशतम् से वर्ष पर्यन्त सौ वरस तक, तिष्ठति रहे छे रहती है, इति आ सधणु यह सब, पूर्वेण पूर्वकित प्रयोगना पूर्वक प्रयोगके, समानम् समान छे समान है ॥७॥ इति आ यह, आमलकावलेह. आमलकावलेह छे आमलकावलेह है ।

7. The benefits accruing from the use of this are the same as those mentioned with regard to the last, namely, youthful life for a hundred years etc Thus has been described 'The Emblic Myrobalan Linctus'.

आमलकचूर्णम्—

आमलकचूर्णाढकमेकविंशतिरात्रमामलकस्वर-सपरिपीतं मधुघृताढकाभ्यां द्वाभ्यामेकीकृतमष्ट-भागपिप्पलीकं शर्कराचूर्णचतुर्भागसंप्रयुक्तं घृत-भाजनस्थं प्रावृषि भस्मराशौ निदध्यात्; तद्वर्षान्ते सात्म्यपथ्याशी प्रयोजयेत्;

एकविंशति- अेडवीस एकईस, रात्रम् रात्रिथे। रात्रि पर्यन्त, आमलक-स्वरस- परिपीतम् आमलानां स्वरसनी भावना आपेक्षा आवल्लोके स्वरस पिये हुए, आमलक-चूर्णाढकम् २५६ तोला आमलानां यूर्णुने आवल्लोके एक आढक चूर्णको, द्वाभ्याम् अथे दो दो, मधुघृत- मधु तथा धीना मधु और घृतके, आढकाभ्याम् आढकां आढकामें, एकीकृतम् अेडन डरीने मिला कर, अष्टभाग-

७ अस्य प्रयोगात्-तस्य प्रयोगात् (स)

८ आमलकस्वरसं-आमलकसहस्रस्वरसं (ग-ध-)

आठमे भागे उर तोला आठवे भागमे, पिप्पलीकम् पीपरनु
यूर्णुं भेणवीने पिप्पलीना चूर्ण मिला कर, शर्कराचूर्ण-अने
साकरनु यूर्णुं और बारीक खाड, चतुर्भाग-शेणे भागे ६४
तोला चोथाई भागमें, सप्रयुक्तम् भेणवीने मिला कर, घृत-
भाजनस्थम् अं६२ धी शे।पडेला धराभां लरीने अन्दर घृतसे
लिप्त घड़ेमें रख कर, भस्मराशौ गणना ढगलाभां भस्मके
ढेरमें, निदध्यात् राभी भूकतु रख देवे, वर्षान्ते वर्षान्तु
पूरी तथा पछी वर्षान्तुके अतमें, सात्म्य- सात्म्य
सात्म्य, पथ्याशी अने पथ्य लोणनन सेवन करतो
और पथ्य आहारको सेवन करनेवाला पुरुष, तत् तेने।
इसका, प्रयोजयेत् प्रयोग करे प्रयोग करे,

8-(1). 256 tolas of the powder of em-
blic myrobalans should be kept soak-
ing in the expressed juice of a thou-
sand emblic myrobalans for a period
of twenty-one nights Mix this with
256 tolas each of honey and ghee,
adding one eighth part 32 tolas of
the powder of long pepper and one
fourth part viz 64 tolas of powdered
sugar Placing the whole in a pot
saturated with ghee, keep the pot in
a heap of ashes during the entire
period of the rains, at the close of
the rainy season, the medicine should
be taken, and the homologatory and
wholesome dietetic rules observed.

अस्य प्रयोगाद्दशमजरमायुस्तिष्ठतीति स-
मानं पूर्वेण ॥ ८ ॥

(इत्थामलकचूर्णम् ।)

अस्य आ यूर्णुना इस चूर्णके, प्रयोगात् प्रयोगशी
प्रयोगसे आयुः आयुष्य आयु जजरम् वृद्धापस्थाधी
रहित थर्ष वृद्धावस्थासे रहित हो कर, वर्षदातम् शे। वर्ष
वर्षान्त सौ वर्ष पर्यन्त, तिष्ठति रहे छे रहती है, इति आ।

अधुं यह सब, पूर्वेण पूर्वोक्त प्रयोगना पूर्वोक्त प्रयोगके,
समान- समान छे समान हे ॥ ८ ॥ (इति आ यह,
आमलकचूर्णम् आमलकचूर्णुं छे आमलकचूर्ण है ।)

8. The benefits accruing from the
use of this medicine are a century of
youthful life and other results des-
cribed with reference to the previous
preparations. Thus has been described
'The Pulvis of Emblic Myrobalans'

विडङ्गावलेह —

विडङ्गतण्डुलचूर्णानामाढकमाढकं पिप्पली
नण्डुलानामध्यर्धाढकं सितोपलायाः सर्पिस्तैलम-
ध्वाढकैः षडभिरेकीकृतं घृतभाजनस्थं प्रावृषि
भस्मराशाविति सर्व समानं पूर्वेण यावदाशी ॥९॥
(इति विडङ्गावलेहः ।)

विडङ्ग वापडिगना वायविडगके, तण्डुलचूर्णानाम
दाष्टानु यूर्णुं दानोंका चूर्ण, आढकम् २५६ तोला एक
आढक, पिप्पलीतण्डुलानाम् पीपरना दाष्टानुं यूर्णुं
२५६ तोला पीप्पलीके दानोंका चूर्ण एक आढक, सितोप-
लाया. साकरनु यूर्णुं चीनीका चूर्ण, अर्ध्याढकम् ३८४
तोला डेढ आढक, सर्पि- तथा गायनु धी तथा गौका
घृत, तैल- तैलनु तेल तिलका तैल, मधु- अने मध
दरेकना और मधु प्रत्येकका, आढकै २५६ तोला धर्ष
एक एक आढक ले कर, एभि. आ इन, षडभिः ७ ये
द्रव्योने छ. वष्योको, एकीकृतम् ऐकत्र करीने एकत्र
करके, घृतभाजनस्थम् अं६२ धी शे।पडेला पात्रभां
राभीने अन्दर घृतसे लिप्त बर्तनमें रख कर, प्रावृषि
वर्षान्तुना आरंभकालभां वर्षान्तुके प्रारम्भकालमें,
भस्मराशौ राभना ढगलाभां राभनु राखके ढेरमें
रखना चाहिए, इति आ यह, यावदाशी पुलश्रुति

० चूर्णानामाढकमाढकम्-चूर्णानामाढकम् (घ)

, पिप्पलीतण्डुलानाम्-पिप्पलीतण्डुलचूर्णानाम् (ग)

, तैलमध्वाढकैः-तेलाआढकै (ध)

, सर्व समान पूर्वेण यावदाशीः-समान पूर्वेण (व.)

८ इत्थामलकचूर्णम-आमलकचूर्णम् । य.)

पर्यन्त फलभृति पर्यन्त, सर्वेषु सधणु सव, पूवण पूर्वोक्त प्रयोगना पूर्वोक्त प्रयोगके, समानम् समान छे समान है ॥९॥ (इति आ यह विडङ्गावलेह निःशुगावलेह छे विडङ्गावलेह है।)

9 Take 256 tolas each of the powder of the grains of embelia and long pepper; and 384 tolas of sugar candy and 512 tolas each of ghee and til oil and honey, and mixing all these six, place in a ghee-pot. Keep it in a heap of ashes during the rains. The rest of the description including the virtues of the preparation is the same as that related previously. Thus has been described 'The Linctus of Embelia'

अपर आमलकावलेह —

यथोक्तगुणानामामलकानां सहस्रमार्द्रपलाश-द्रोण्यां सपिधानायां वाष्पमनुदमन्त्यामरण्यगो-मयाग्निभिरुपस्वेदयेत्, तानि सुस्विन्नशीतान्मुद्गत-कुलकान्यापोथ्याढकेन पिप्पलीचूर्णानामाढकेन च विडङ्गतण्डुलचूर्णानामध्वर्धेन चाढकेन शर्कराया द्वाभ्यां द्वाभ्यामाढकाभ्यां तैलस्य मधुनः सर्पिषश्च संयोज्य शुचौ दृढे घृतभाचिते कुम्भे स्थापयेद्वैक-विंशतिरात्रम्, अत ऊर्ध्वं प्रयोगः;

यथोक्तगुणानाम् शाश्वोक्त गुणवाणा शास्त्रोक्त गुण-वाले, आमलकानाम् सहस्रम् अथ ६७२ आमणानि एक हजार आवलोक्ये, सपिधानायाम् ढाङ्गुवाणी ढकनसे युक्त, वाष्पम् पराण भाफ, अनुद-मन्त्याम् अथ ३८४ न नीकणे अथवा बाहिर न निकले ऐसी, मार्द्रपलाश- ढीला आभरानी गीले पलाशकी, द्रोण्याश्च डोढीमां द्रोणीमें, अरण्य- गोमयाग्निभिः अथवा अग्नि उडे कण्डेकी अग्निसे, उपस्वेदयेत् आङ्गुलिं स्विन्न करना

चाहिए, सुस्विन्न- सारी रीते अङ्गुलिने भलीप्रकार स्विन्न होने पर, शीतानि ढाङ्गु यथा पछी ठडे करके, उद्गत-कुलकानि ढणिया डोढी नाथीने वीज निकाल कर, तानि ते आमणानि इन आवलोक्ये, आपोथ्य आङ्गुवामां आङ्गुलिने कूट कर पिप्पलीचूर्णानाम् पीपरतु अथुर्णु पिप्पलीके चूर्णका आढकेन च २५६ तोला एक आढक (२५६ तोले), विडङ्गतण्डुल- वावडिगना द्वाणुतुं विडगतण्डुलके, चूर्णानाम् अथुर्णु चूर्णका, आढकेन २५६ तोला एक आढक (२५६ तोले), शर्करायाः साध-रतु अथुर्णु गरीक चीनी, अध्वर्धेन आढकेन ३८४ तोला डेढ आढक (३८४ तोले), तैलस्य तैल तैल, मधुन मधु, सर्पिषश्च अने गायतु धी घृत, द्वाभ्याम् द्वाभ्याम् आढकाभ्याम् द्वरेड ५१२ तोला प्रत्येक दो दो आढक (५१२ तोले), संयोज्य साथे भेणवीने मिला कर, शुचौ स्वच्छ स्वच्छ, दृढे तथा मज्जित तथा मज्जित, घृतभाचिते धीथी रीढा थयेला घृतसे भावित, कुम्भे धडाभां घडेमें, एकविंशतिरात्रम् अथुर्णुस रत्रि पर्यन्त एकईस रात्रि पर्यन्त, स्थापयेत् राभ्यु रक्खे, अतः त्पार इसके, ऊर्ध्वम् पछी बाद, प्रयोग तेने प्रयोग करवे इसका प्रयोग करे।

10-(1) Place a thousand fruits of the emblic myrobalans, conforming to the description given earlier, in a vat made of green palasa wood furnished with a lid and sealing the contents hermetically, cook over a fire of cow-dung cakes that have been gathered from the forest. After the myrobalans have been properly softened in the steam and allowed to cool, they should be de-seeded and rubbed. This paste should be mixed with 256 tolas of the powdered long pepper, 256 tolas of powdered grains of embelia, 384 tolas of powdered sugar and 512 tolas each of oil, honey and ghee, and the whole should be placed

१० अनुदमन्त्याम्—अन्तर्धमन्त्याम् (थ)
 ,, शर्कराया—शर्कराचूर्णानाम् ग घ;
 ,, शर्कराया द्वाभ्या द्वाभ्यामाढकाभ्याम्—शर्कराचूर्णानाम् द्वाभ्याम् (त)

in a clean, strong, ghee-saturated earthen vessel and allowed to mature for a period of twenty-one nights. Thereafter it becomes fit for use. Thus has been described 'Another Linctus of Emblic Myrobalans.'

अस्य प्रयोगाद्द्वर्षशतमजरमायुस्तिष्ठतीति समानं पूर्वेण ॥ १० ॥

(इत्यामलकावलेहोऽपरः।)

अस्य आना इसके, प्रयोगात् प्रयोगार्थी प्रयोगसे, अजरम् वृद्धावस्थाथी रहित भर्ष वृद्धावस्थासे रहित हो कर, आयु आयुष्य आयु, वर्षशतम् सो वर्ष पर्यन्त सौ वर्ष तक, तिष्ठति रहे छे रहती है, इति आ सधणुं यह सब, पूर्वेण पूर्वोक्त प्रयोगना पूर्वोक्त प्रयोगके, समानम् समान छे समान है ॥ १० ॥ (इति आ यह, अपरः पीले दूसरा, आमलकावलेहः आमलकावलेह छे आमलकावलेह है।)

10. As a result of the use of this recipe, the person lives a hundred years of youthful life as in the case of the previous recipes. Thus has been described 'Another variety of Emblic Myrobalan Linctus'

नागबलारसायनम्—

धन्वनि कुशास्तीर्णे स्त्रिगधकृष्णमधुरमृत्तिके सुवर्णवर्णमृत्तिके वा व्यपगतविषश्वापदपवनसलिलाग्निदोषे कर्षणवल्मीकश्मशानचैत्योषरावसथवर्जिते देशे यथर्तुसुखपवनसलिलादित्यसेविते जातान्यनुपहतान्यनध्यारूढान्यबालान्यजीर्णान्य - धिगतवीर्याणि शीर्णपुराणपर्णान्यसंजातान्यपर्णानि

११ जातान्यनुपहतानि—जातान्यनिम्नेऽनुपहतानि (ख.)

११ अधिगतवीर्याणि—अधिगतवीर्याणि (ङ.)

११ जाता ..पर्णानि—जातान्यनुपहतामनध्यारूढामबालामजीर्णान्य - अधिगतवीर्या शीर्णपुराणपर्णान्यसंजातान्यपर्णानि (फ.)

११ असंजातान्यपर्णानि—असंजातफलानि (ड. घ.)

तपसि तपस्ये वा मासे शुचिः प्रयतः कृतदेवार्चनः स्वस्ति वाचयित्वा द्विजातीन् चले सुसुहूर्ते नागबलामूलान्युद्धरेत्, तेषां सुप्रक्षालितानां त्वक्पिण्डमात्रमात्रमक्षमात्रं वा श्लक्ष्णपिष्टमालोड्य पयसा प्रातः प्रयोजयेत्, चूर्णीकृतानि वा पिबेत् पयसा, मधुसर्पिभ्यां वा संयोज्य भक्षयेत्, जीर्णे च क्षीरसर्पिभ्यां शालिषष्टिकमश्नीयात् ।

शुचि. वैद्ये पवित्र थर्ष वैद्य पवित्र हो कर, प्रयतः मनने डाभूमा राभी मनको वशमें रख कर, कृत-देवार्चन. देवताओनु पूजन करी देवताओंका पूजन कर, द्विजातीन् ब्राह्मणो पासे ब्राह्मणोंके पास, स्वस्ति वाचयित्वा स्वरितवाचन करी स्वरितवाचन कराके, तपसि माघ माघ तपस्ये वा अथवा श्रागण अथवा फाल्गुन, मासे मासमा मासमें, चले चल चल, सुसुहूर्ते तथा सारा सुहूर्तमा तथा शुभ मुहूर्तमें, धन्वनि अ गद देशमा जाङ्गल देशमें, कुश-आस्तीर्णे फ्लोथी ढकायेला कुशासे आच्छादित, स्त्रिगध श्रीकृष्णी चीकनी, कृष्ण-डाणी काली मधुर- अने मधुर और मधुर, मृत्तिके भाटी-वाणी मिट्टीवाली, सुवर्णवर्ण- अथवा सुवर्ण रंगनी अथवा सुवर्णके वर्णकी, मृत्तिके वा भाटीवाणी मिट्टीवाली, व्यपगत- तथा नेनाथी दर रहेला छे जहाँ पर नहीं है, विष- विष विष, श्वापद- हिंस्र प्राणीओ हिन प्राणी, पवन- पवन वायु, सलिल- पाणी जल, अग्निदोषे तथा अग्निना दोष ओवा तथा अग्निदोष ऐसे, कर्षण- ढगनी भेड हलका चलना वल्मीक- राडो वल्मीक, श्मशान- श्मशान श्मशान, चैत्य- चैत्य (देवालय) चैत्य, ऊषर- आरवाणी अभीन ऊसर, अवसथ- तथा रहेवानां धरथी रहनेके मकानसे, वर्जिते रहित रहित, यथर्तु- तथा ऋतुने योग्य तथा ऋतुके अनुकूल, सुख- सुखकारक सुखदायक, पवन- पवन वायु, सलिल- पाणी जल, आदित्य- अने तडकाथी और तापसे, सेविते सेनायेला सेवित, देशे देशमा प्रदेशमें, जातानि उत्पन्न अथवा उत्पन्न हुई, अनुपहतानि अ तुओ वगेरेथी उपघात नहि पायेला जिनकी जन्तु आदिसे किसी प्रकार क्षति न हुई हो, अनध्यारूढानि मोटा आड वगेरेथी नहि धभायेला जो दूसरे बडे वृक्षोंसे आक्रान्त न हुई हो, अबालानि तरतना

११ नागबलामूलान्युद्धरेत्—नागबला मूलत उद्धरेत् (क)

नहि उजेलीं जो बहुत छोटी न हो, अजीर्णानि शुद्धं नहि थयेलां जो जीर्ण न हुई हो, अधिगतवीर्याणि वीर्यशी भरेलां जो परिपक्व वीर्यशाली हो, शीर्णपुराणपर्णानि नूनां पांदां जेनां भरी गयां छे जेनां जिनके पुराने पते झड़ गये हों, असंजात- अन्यपर्णानि तथा जेने नवां पांदां नथी आल्यां जेनां और जिनको नये पते न जाये हों ऐसी, नागबला- गजेटीनां नागबलाकी, मूलानि भूयैः जड़ोंको, उद्धरेत् जमीनमार्थं अक्षर डाढनां जमीनसे उखाड़े, सुप्रक्षालितानाम् सारी रीति धोई नाभेलां अच्छी तरह धो कर, तेषाम् गजेटीनां भूयैः जड़ोंको उद्धरेत् जड़ोंकी छालके कल्कको, आत्रमात्रम् अक्षमात्रम् वा थार तोला अथवा छेक तोला प्रमाणमां पर प्रमाण अथवा कर्षे प्रमाणमे, श्लक्ष्ण-विष्टम् आरीक्ष पीसी बारीक पीस कर, पयसा गायना दूध साथे गायके दूधमें, आलोढ्य धोणीने धोल कर, प्रातः प्रातः काल, प्रयोजयेत् प्रयोगमां देवे प्रयोगमें लेना चाहिए, चूर्णीकृतानि वा अथवा ते गजेटीनां भूयैः जड़ोंको छालके कल्कको चूर्ण करके, पयसा गायना दूधनी साथे गायके दूधके साथ, विष्टे पीवी पिये, मधु- अथवा मधु अथवा मधु, सर्पिर्म्याम् वा अने धी और घृतके, सयोज्य साथे मेलनीने साथ मिला कर, मधुयैः आवी खाये, जीर्णे च आ औषध पथी अथ तयारे इस औषधके जीर्ण हो जाने पर, क्षीर- गायना दूध गायके दूध, सर्पिर्म्याम् अने धीनी साथे और घृतके साथ, शालिषष्टिकम् शालि अथवा साठी येभा शालि अथवा साठी चावल, अश्लीयात् आवा खाये।

11-(1) Collect roots of the gingo fruit plant of the following description and in the following manner First as regards description — The plant to be selected must be found growing on dry scrub-land overgrown with sacred grass, in a soil that is sticky, black and sweet to the taste, or in golden-colored loam, in a tract free from poisonous things, cruel animal and the ravages of wind, water and fire,

not used for tillage, uncovered with ant-hills and far from a cremation ground, memorial structure, a barren saline patch, or habitation, and enjoying seasonal and pleasant breezes, rains and sunshine. The roots should be undamaged, unsmothered by those of a neighbouring tree, neither too tender nor too old, and fully imbued with potency and of a plant that has shed its old leaves but has not yet put forth fresh ones. Now concerning the time and mode of collection.—Either in the month of Magha or in that of Phalguna, the plant-collector, who has previously purified and consecrated himself and has obtained the blessings of the brahmanas in his expedition, should choosing an auspicious muhurta, pull out the gingo-fruit plant by its roots. After washing the roots thoroughly, their bark should be pounded into smooth paste to form a bolus either of the weight of four tolas or one tola and mixing this in milk, one should make use of the potion early in the morning. Or the drug may be turned into powder and taken with milk; or the powder may be licked up, mixed with honey and ghee. After it has been digested, the person should eat a dish of cooked sali or shashtika rice with milk and ghee.

संवत्सरप्रयोगादस्य वर्षशतमजरं वयस्तिष्ठतीति चमत्तं पुरेण ॥ ११ ॥

(इति नागबलारसायनम्।)

बल्य आना इसके, संवत्सर- श्रेष्ठ वर्ष पर्यन्त एक वर्ष तक, प्रयोगात् प्रयोगार्थी प्रयोगसे, वयः आयुष्य आयु, अजरम् वृद्धावस्थाार्थी रहित अर्थात् वृद्धावस्थासे रहित हो कर, वर्षशतम् सौ वर्ष पर्यन्त सौ वर्ष तक, तिष्ठति रहे छे रहती है, इति आ सधणु यह मय, पूर्वेण पूर्वोक्त अभोगना पूर्वोक्त प्रयोगके, समानम् समान छे समान है ॥ ११ ॥ (इति आ यह, नागबलारसायनम् नागबलारसायन छे नागबलारसायन है)

11. By using this vitalizer for a period of one year, one remains young for a hundred years The rest of the benefits are the same as those described earlier. Thus has been described 'The Gingo-fruit Vitalizer.'

बलादिरसायनानि—

बलातिबलाचन्दनागुरुधवतिनिशखदिरशिशपा-
पाम्नस्वरसा. पुनर्वान्ताश्चौषधयो दश नाग-
बलया व्याख्याताः ।

बला- अथवा बला, अतिबला- अथाट कवी, चन्दन-
अंदन चन्दन, अगुरु- अगुर अगर, धव- धावडो धव,
तिनिश- तक्षुछ तिनिस, खदिर- जेर खैरकथा, शिशपा-
शीसम सीसम, असन- तथा असन तथा असन,
स्वरसा- श्रेष्ठोना स्वरसे। इनके स्वरस, पुनर्वान्ताः
अने दाद साटोडी नेमां छेल्ली छे ऐवी अमृता
आदि और गदह पुरना जिनके अन्तमें है ऐसी अमृता
आदि, दश दश दस, औषधवः औषधिये।नुं
औषधियोंका, नागबलया ग गेटीथी गंगेरनसे, व्याख्याताः
व्याख्यान अर्थात् गयु छे व्याख्यान हो गया है ।

१०. तिनिशखदिरशिशपा—खदिरमारशिशपा° य)

,, शिशपासनस्वरसा शिशपासनपुनर्वास्वरसा स्वरसरूपाः
स्युः (थ.)

,, दश नागबलया व्याख्याता—या वय स्थापना व्याख्या-
तास्तासा स्वरसा नागबलावत् (त. द. ब.)

12-(1) Take the expressed juice of
heart-leaved sida, common mallow,
sandal wood, aloe wood, oojain, cate-
chu, rose wood, asana, and the expre-
ssed juice of the group of ten plants
ending with hog's weed. The mode
of preparation and administration is
the same as that laid down for gingo
fruit

स्वरसानामलामे त्वयं स्वरसविधिः—चूर्णा-
नामाढकमाढकमुदकस्थाहोरात्रस्थितं मृदितपूतं
स्वरसवत् प्रयोज्यम् ॥ १२ ॥

स्वरसानाम् स्वरसे।ना स्वरसोंके, अलामे तु अभा-
वामां अभावमें, अयम् आ यह, स्वरसविधि स्वरस
डरबानी विधि छे स्वरस करनेकी विधि है, चूर्णानाम्
औषधिये।नुं यूर्ण औषधियोंका चूर्ण, आढकम् २५६
तोला अर्ध एक आठक मात्र ले कर, उदकस्य आढकम्
२५६ तोला पाणीमां जलके २५६ तोलेमें, अहोरात्र-
श्रेष्ठ अहोरात्र पर्यंत एक दिनरात, स्थितम् रहेवा
देवु पढ़ा रहने दे, मृदितपूतम् पछी तेने ढाधथी
ओणीने वस्त्रथी गाणीने फिर हाथसे गल कर छान कर,
स्वरसवत् स्वरसनी माइक स्वरसकी भाति, प्रयोज्यम्
प्रयोगमां देवु प्रयोगमें लावे ॥ १२ ॥

12 In cases where the fresh-
pressed juice of drug is not available, the
following procedure should be resor-
ted to as an alternative. Take 256
tolas of the powder of the drug whose
expressed juice is required, and keep
it soaking in 256 tolas of water for a
period of 24 hours, squeezing and
straining that water, use it in place
of the expressed juice.

भलातकक्षीगम्—

भलातकान्यनुपहतान्यनामयान्यापूर्णरसप्रमा-

१२. प्रयोज्यम्—प्रयोज्येत् (थ.)

णवीर्याणि पक्कजाम्बवप्रकाशानि शुचौ शुके वा मासे संगृह्य यवपल्ले माषपल्ले वा निधापयेत्, तानि चतुर्मासस्थितानि सहस्रि सहस्र्ये वा मासे प्रयोक्तुमारमेत शीतस्निग्धमधुरोपस्कृतशरीरः।

शुचौ जेष्ठ जेष्ठ, शुके वा अथवा अषाढ अथवा आषाढ, मासे भासर्भा मासमें, अनुपहतानि न तु वगेरेओ जेने भाधा न होय ओवां जंतु आदि किसीने खाया न हों ऐसे, जनामयानि रोगरहित, रस-प्रमाण-वीर्याणि स पूर्यु रस, प्रभाषु अने वीर्याथी युक्त सपूर्ण रस, प्रमाण और वीर्यसे सम्पन्न, पक्क पाकेलां पके हुए, जाम्बव-अंशुना जामुनके, प्रकाशानि जेवा वर्यु-वाणां ममान वर्णवाले, भल्लातकानि बिलाभानि मिला-वेको, संगृह्य धर्तने ले कर, यवपल्ले जवना ठगलाभां जौके ढेरमें, माषपल्ले वा अथवा अडदना ठगलाभां अथवा उदके ढेरमें, निधापयेत् राभावां रक्ते चतुर्मास-थार भास चार मास, स्थितानि राभ्या पछी रखनेके बाद, तानि ते बिलाभांओने। इन मिलावोंको, सहस्रि भागशर जगहन, सहस्र्ये वा अथवा चौष या पौष, मासे भासर्भा मासमें, शीत- शीत शीत, स्निग्ध-रिन्ध स्निग्ध, मधुर- अने मधुर द्रव्येथी और मधुर द्रव्योंसे, उपस्कृतशरीरः शरीरने स स्कार आपी शरी-रका संस्कार करके, प्रयोक्तम् प्रयोग करवाने। सेवन करना, आरमेत आरभ करवै प्रारम्भ करे।

13-(1). Collect either in the month of Jyeshtha or Ashadha a quantity of marking nuts, which are undamaged, undiseased, conforming to the specifications as regards the juice, size and potency and of the color of ripe jambul fruits and store them in a heap of barley-corn or black gram. The nuts should be stored for a period of four months. They may be used in the month of Margasirsha or Pausha in the following manner, the person

wishing to take it having prepared his body with cooling, unctuous and sweet articles

पूर्व दशभल्लातकान्यापोध्याष्टगुणेनाम्भसा साधु साधयेत्, तेषां रसमष्टभागावशेषं पूतं सपयस्कं पिबेत् सर्पिषाऽन्तर्मुखमभ्यज्य ।

पूर्वम् प्रयोगना प्रारभर्भा प्रयोगके प्रारम्भमें, दश-दश दस, भल्लातकानि बिलाभानि मिलावेको, आपोष्य भांडीने कुचल कर, अष्टगुणेन आठगुणा आठगुने, अम्भसा पाणी साथे जलके साथ, साधु सारी रीते अच्छी तरह, साधयेत् पकाववां पकावे, तेषाम् तेने। उनका, अष्ट-भाग- आठमे भाग आठवां भाग, अवशेषम् भांडी रहे त्यारे बाकी रहे तब पूतम् वर्युथी गाणीने छान कर, सपयस्कम् गायना दूधनी साथे गायके दूधके साथ, रसम् ते रस वह रस, सर्पिषा गायतु धी गायके घृतसे, अन्तर्मुखम् मोटाणी अदर मुखको अन्दरसे, अभ्यज्य योपडीने लिप्त करके, पिबेत् पी जेवा पिये।

13-(2) First of all taking ten of the marking nuts, and having crushed them in a mortar, boil the pulp well in eight times its quantity of water. When the decoction has boiled down to one eighth of its original quantity, it should be filtered and taken with milk, the mouth being previously smeared inside with ghee.

तान्येकैकभल्लातकोत्कर्षापकर्षेण दश भल्ला-तकान्यात्रिंशत्. प्रयोज्यानि, नातः परमुत्कर्षः। प्रयोगविधानेन सहस्रपर एव भल्लातकप्रयोगः। जीर्णे च ससर्पिषा पयसा शालिषष्टिकाशतमुप-चारः, प्रयोगान्ते च द्विस्तावत् पयसैवोपचारः।

दश भल्लातकानि दश बिलाभांथी शः करी दश

१३ रसमष्टभागावशेष-रसमष्टभागावशिष्टम् (ब)

,, सहस्रपर एव-सहस्रपरः (ब.)

१३. यवपल्ले माषपल्ले वा-यवपणे माषपणे वा (ब.)

मिलावेसे प्रारम्भ कर तानि एकैक-भल्लातक-उत्कर्ष-अपकर्षेण आन्निवत प्रयोज्यानि अतः परम् उत्कर्षः न तेऽथोभां हुमेशां औक औक बिलाभु त्रीसनी स भ्या सुधी वधारता नुं; त्रीस बिलाभांथी वधारनेा प्रयोग निषिद्धे. पछी औकऔक बिलाभुं दशनी स भ्या सुधी घटाता नुं उनमें प्रतिदिन एक एक मिलावा तीसकी सख्या तक बढ़ाते जाना चाहिए, तीस मिलावेसे अधिकका प्रयोग निषिद्ध है। पश्चात् एक एक मिलावा दसकी सख्या तक घटाते जाना चाहिए, प्रयोगविधानेन आ प्रकरे अल्पातकतुं प्रयोगविधान दशांवलु होवाथी इस प्रकार मिलावेकी बताया हुई प्रयोगविके कारण, भल्लातकप्रयोग. बिलाभांनेा प्रयोग मिलावेका प्रयोग, सहस्रपर. एव औक हुअर बिलाभां सुधी नुं करवे। ओधेओ एक हजार मिलावे तक ही करना चाहिए, जीर्णे च उपयोगभां दीधेला बिलाभां पथी न्य त्यारे उपयोगमें लाये हुए मिलावे जीर्ण हो जाने पर, ससर्पिषा गायना धीथी युक्त गायके घृतसे युक्त, पयसा दूध साथे दूधके साथ, शालिषष्टिक-शाण अथवा साठी योभानुं शालि और साठी चावलका, अज्ञानम् भोजन भोजन, उपचार आवश्यक है प्रयोगान्ते च प्रयोग पूरा थया पछी इस प्रयोगके पूरा होनेके बाद, पयसा एव द्विः तावत् उपचार. शोडा द्विस सुधी ये वार दूध पीवु आवश्यक छे कुछ दिन तक दो बार दूध पीना आवश्यक है।

13-(3) Increase the number of the marking nuts by one each succeeding day. till the total becomes thirty; thereafter decrease the number by one in the same manner till the initial number of ten is reached. This dose should not be exceeded. The maximum dose is thirty and minimum ten. This ascending and descending scale of dosage should be maintained until the total number of marking nuts consumed reaches a thousand. When the daily dose is fully digested, a meal of cooked sali or shashtika rice supple-

mented with milk and ghee, should be eaten After the completion of the course, only two meals a day with milk should be taken.

तत्प्रयोगाद्द्वर्षशतमजरं वयस्तिष्ठतीति समानं पूर्वेण ॥ १३ ॥

(इति भल्लातकक्षीरम्।)

तत्प्रयोगात् तेऽथोभा प्रयोगथी उनके प्रयोगसे, वयः आयुष्य आयु, अजरत्त वृद्ध अवस्थाथी रहित थर्ध वृद्धावस्थासे रहित हो कर, वर्षशतम् सो वर्ष पर्यन्त सौ वर्ष तक, तिष्ठति रहे छे रहती है, इति आधीनुं सधुं गेव सब, पूर्वेण पूर्वोक्त प्रयोगनी पूर्वोक्त प्रयोगके, समानम् समान छे समान है ॥१३॥ (इति आ यह, भल्लातकक्षीरम् अल्पातकक्षीर छे भल्लातकक्षीर है।)

13 By the course of this vitalizing drug for a period of one year, one attains the benefits enumerated earlier, such as, the retention of youth for a hundred years etc Thus has been described 'The Marking-nut Milk'

भल्लातकक्षौद्रम्—

भल्लातकानां जर्जरीकृतानां पिष्टस्वेदनं पूरयित्वा भूमावाकण्डं निखातस्य स्नेहभावितस्य दृढस्योपरि कुम्भस्यारोप्योद्भवेनापिधाय कृष्णमृत्तिकावलिप्तं गोमयाग्निभिरुपस्वेदयेत्, तेषां यः स्वरस. कुम्भं प्रपद्येत, तमष्टभागमधुसंप्रयुक्तं द्विगुणघृतमद्यान्;

जर्जरीकृतानाम् नेऽथोभा नाना नाना दुकडा करेला छे अथवा जिनके छोटे छोटे टुकडे किये हैं ऐसे, भल्लातकानाम् बिलाभांनेा मिलावेको पिष्टस्वेदनम् तजिये छिद्रवाणा धडाभां पेंदीमें छिद्रवाले घड़ेमें, पूरयित्वा बरी भर कर, वाकण्डम् गणा सुधी गले तक, मूसौ भूमिभां भूमिमें, निखातस्य दाटेला गाडे हुए, स्नेहभावितस्य अ दर धी योभडेला अन्दर घृतसे लिप्त, इतस्य मज्जुत्त मजबूत. कुम्भस्य धडाना घड़ेके, उपरि उपर ऊपर,

मारोप्य राभी रख कर, उद्धुपेन छिद्रवाण राभपात्रधी छिद्रवाले शरावसे, अपिधाय ढाडीने ढंक कर, कृष्णमृत्तिका-
डाणी भाटीधी काली मिट्टीसे अवलिप्तम् क्षेप करी
लेप करके, गोमयामिभिः श्राद्याना अशि वडे उपलाकी
अग्निसे, उपस्वेदयेत् आर्द्रवां स्वेद देवे, तेष्वास् तेथेना
उनका, य जे जो. स्वरस स्वरस स्वरस, कुम्भम्
नीये धाटेवा धडाभा नीचे गावे हुए घडेमें, प्रपद्येत्
प्राप्त थाय टपके, तत् तेने उमको, अष्टभाग- आठभा
भागना जाठवें भागके, मधु- मधु साथे मधुके साथ,
संपयुक्तम् लेणवीने मिला कर, द्विगुण- घृतम् अमधु धी
नाभी दुगुना घी डालकर, अद्यात् भापु खावे,

14-(I). Crush a quantity of marking-nuts and place the pulp in a pot with a number of small holes at the bottom and keeping this pot over another which has been saturated with ghee and buried upto its neck in the ground kindle a circular fire of cowdung cakes. The part where the two pots meet should be lined with black clay and a tight fitting lid placed over the upper pot The essence of the marking-nuts which is then distilled into the lower part should be used, mixed with its eighth part of honey and twice its quantity of ghee.

तत्प्रयोगाद्द्वर्षशतमजरं वयस्तिष्ठतीति समानं पूर्वेण ॥ १४ ॥

(इति भल्लातकक्षौद्रम्।)

तत्- प्रयोगात् तेना प्रयोगधी उसके प्रयोगसे, वय आधुभ्य आयु, अजरस पृष्ठावस्थानी रहित अर्ध
वृद्धावस्थासे रहित हा कर, वर्षशतम् सो वर्ष पर्यन्त
सौ वर्षतक, तिष्ठति टडी रहे छे रहती है, इति आ
सधुणुं यह सब, पूर्वेण पूर्वोक्त प्रयोगना पूर्वोक्त प्रयो
गके, समानम् समान छे समान है ॥ १४ ॥ (इति आ यह,
भल्लातकक्षौद्रम् अल्लातकक्षौद्र छे भल्लातकक्षौद्र है।)

14. By the use of this vitalizing drug one remains young for a hundred years, etc., as described earlier. Thus has been described 'The Marking-nut Honey.'

भल्लातकतैलम्—

भल्लातकतैलपात्रं सपयस्कं मधुकेन कल्के-
नाक्षमात्रेण शतपाकं कुर्यादिति समानं पूर्वेण ॥ १५ ॥
(इति भल्लातकतैलम्।)

सपयस्कम् गायना दूधभा गायके दूधमें, भल्लातक-
बिलाभानु अलावेके, तैल- तैल तैलका, पात्रम् ओक
आठक एक आठक अक्षमात्रेण ओक तोला एक तोले,
मधुकेन जेडीमधुना मुलहठीके. कल्केन कल्के साथे
भेणवीने कल्केके साथ मिला कर, शतपाकम् कुर्यात् सो
वभत पडावपु सौ पाक करना चाहिए, इति आडीनु
सधुणु शेष सब, पूर्वेण पूर्वोक्त प्रयोगना पूर्वोक्त प्रयोगके,
समानम् समान छे समान है ॥ १५ ॥ (इति आ यह,
भल्लातकतैलम् अल्लातकतैल छे भल्लातकतैल है।)

15. Take 256 tolas of the oil of the marking-nut prepared in the above way and mixing it with cow's milk and a tola of the paste of liquorice, cook it a hundred times The rest of the details are the same as those mentioned in the case of earlier prescriptions Thus has been described 'The Marking-nut Oil'

भल्लातकविधानम्—

भल्लातकसर्पिः, भल्लातकक्षीरं, भल्लातकक्षौद्रं,
गुडभल्लातकं, भल्लातकयूपः, भल्लातकतैल, भल्ला-
तकपल्लं, भल्लातकसक्तवः, भल्लातकलवणं,

१५ मधुकेन-मधुकेन ()

भल्लातकतैलपात्रम्-भल्लातकतैलपात्रम् (य)

१५ मधुकेन कल्केनाक्षमात्रेण-मधुकाक्षमात्रेण (य)

१५ शतपाकं कुर्यात्-शतपाकम् (य)

भल्लातकतर्पणम्, इति भल्लातकविधानमुक्तं भवति ॥ १६ ॥

भल्लातकसर्पिं भस्मात्तक्षसर्पिं भल्लातकसर्पिं, भल्लातकक्षीरम् भस्मात्तक्षक्षीरं भल्लातकक्षीरं, भल्लातकक्षौद्रम् भस्मात्तक्षक्षौद्रं भल्लातकक्षौद्रं, गुडभल्लातकम् गुडभस्मात्तक्ष गुडभल्लातकं, भल्लातकयूषः भस्मात्तक्षयूषं भल्लातकयूषं, भल्लातकतैलम् भस्मात्तक्षतैलं भल्लातकतैलं, भल्लातकपल्लम् भस्मात्तक्षपल्लं भल्लातकपल्लं, भल्लातकसक्तम् भस्मात्तक्षसक्तं भल्लातकसक्तं, भल्लातकलवणम् भस्मात्तक्षलवणं भल्लातकलवणं, भल्लातकतर्पणम् अने भस्मात्तक्षतर्पणं और भल्लातकतर्पणम्, इति आ प्रभाषे इस तरह, भल्लातकविधानम् बिलामां प्रयोगोतु विधानं बिलामांके प्रयोगका विधान, उक्तम् भवति क्लृप्ते कहा है ॥ १६ ॥

16. Marking-nut ghee, marking-nut milk, marking-nut honey, marking-nut gur, marking-nut soup, marking-nut oil, marking-nut paste, marking-nut flour, marking-nut salt and marking-nut demulcent drink, thus have been described the various pharmaceutical preparations of marking-nut.

भल्लातकगुणा —

भवन्ति चात्र —

भल्लातकानि तीक्ष्णानि पाकीन्यग्निस्मानि च ।
भवन्त्यमृतकल्पानि प्रयुक्तानि यथाविधि ॥ १७ ॥

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लोके छे के श्लोक है कि, भल्लातकानि (बिलामां बिलामे, तीक्ष्णानि तीक्ष्ण, पाकीनि पाक करवावायां पाक करनेवाले, अग्निस्मानि च अने अग्निस्मानं छे और अग्निस्माने समान है, यथाविधि परंतु विधिपुरःसर परन्तु विधिपूर्वक, प्रयुक्तानि प्रयोगमां लीधां होय तो प्रयोग करने पर, अमृतकल्पानि अमृततुल्यं अमृततुल्यं, भवन्ति अने छे होते हैं ॥ १७ ॥

Here are verses again—

17 The marking-nut is hot, suppurative and fiery in character Admi-

nistered properly it rivals ambrosia itself

एते दशविधास्त्वेषां प्रयोगाः परिकीर्तिताः ।
रोगप्रकृतिसात्म्यज्ञस्तान् प्रयोगान् प्रकल्पयेत् ॥ १८ ॥

एषाम् आ बिलामांकेना इन बिलामेके, एते आ ये दशविधा, दश प्रकारना दस प्रकारके प्रयोगाः प्रयोगो प्रयोग, परिकीर्तिता वक्षुं ग्या छे बताये गये हैं, रोग-रोग, प्रकृति-प्रकृति, सात्म्यज्ञः अने सात्म्यने अणुना र वेधे और सात्म्यको जाननेवाला वैद्य तान् ते उन, प्रयोगान् प्रयोगोने प्रयोगोको, प्रकल्पयेत् उपयोगमां देवा उपयोगमे लेवे ॥ १८ ॥

18 The ten modes of its preparations have been described The physician who is conversant with disease, habitus and homologation should prescribe the suitable preparations

कफजो न स रोगोऽस्ति न विबन्धोऽस्ति कश्चन ।
यं न भल्लातकं हन्याच्छीघ्रं मेधाग्निवर्धनम् ॥ १९ ॥
(इति भल्लातकविधिः ।)

कफजं कफजन्यं, स श्लेष्मैः श्लेष्मैः ऐसा कोई, रोग रोग न अस्ति नहीं है, कश्चन अने श्लेष्मैः श्लेष्मैः और ऐसा कोई, विबन्धः विबन्ध (श्लेष्मैः मलो अथवा दोषोंका रुक जाना), न अस्ति नहीं है, यम् अने जिसको, भल्लातकम् बिलामुं बिलामां, न हन्यात् न हल्ले नष्ट न करे, शीघ्रम् शीघ्रं बिलामुं तुरंत और बिलामां तुरंत, मेधा-मेधा मेधा, अग्नि-वर्धनम् तथा अग्निवर्धनं वधारनाशुं छे एतं अग्निको बढ़ानेवाला है ॥ १९ ॥ (इति आ यह, भल्लातकविधिं भस्मात्तक्षविधिं छे भल्लातकविधि है ।)

19 There is no disease born of kapha or disorder partaking of the nature of constipation, which cannot be cured quickly by the use of

१८ एते दशविधास्त्वेषां—अथोदशविधस्तेषां (थ.)

marking-nut, as it is also promotive of intelligence and the gastric fire Thus ends the prescriptions relating to the Marking-nut

रसायनमेवाफलम्—

प्राणकामाः पुरा जीर्णाश्रयवनाद्या महर्षयः ।

रमायनैः शिवैरेतैर्बभूवुरमितायुषः ॥ २० ॥

पुरा पूर्वे पुराने कालमें, च्यवनाद्या अथन वज्रो च्यवन आदि, महर्षय. महर्षिओ महर्षिणों, जीर्णा वृद्ध थया अर्था पशु वृद्ध होने पर भी, प्राणकामा अथननी धृच्छावाणा थर्ष जीनके इच्छुक हो कर, एतै आ इन्हीं, शिवैः इत्याणुडाः कल्याणकारक, रसायनै. रसायनोना प्रयोगथी रसायनोके प्रयोगसे अमितायुष अमित आयुष्यवाणा अपरिमित आयुगाले, बभूवु थया अता हुए थे ॥ २० ॥

20. In the beginning, the great sages such as Chyavana and others, having become aged but being moved by the urge for life, succeeded in prolonging their lives indefinitely by the use of excellent vitalizers

ब्राह्मं तपो ब्रह्मचर्यमध्यात्मध्यानमेव च ।

दीर्घायुषो यथाकामं समृत्य त्रिदिवं गताः ॥ २१ ॥

दीर्घायुष अने तेओ दीर्घायुष्यवाणा थर्षने और वे दीर्घायु हो कर, ब्राह्मन् तप. ब्रह्मसंभ्रमी तप ब्रह्म-सम्बन्धी तप, ब्रह्मचर्यम् ब्रह्मचर्य ब्रह्मचर्य, अध्यात्म-तथा अध्यात्म अध्यात्म, ध्यानम् ध्यानने ध्यानको, यथाकामम् स्वैच्छानुसार यथेष्ट, समृत्य आचरन्ते वरके त्रिदिवम् स्वर्गभा स्वर्गमें, गता गथा अता गये थे ॥ २१ ॥

21 These long-lived ones, having prosecuted spiritual austerities, celibacy and meditation of the spirit to their

hearts' content, betook themselves to heaven

तस्मादायुःप्रकर्षार्थं प्राणकामैः सुखार्थिभिः ।

रसायनविधिः सेव्यो विधिवत्सुसमाहितैः ॥ २२ ॥

तस्मात् तेथी इस लिए प्राणकामै. अथननी धृच्छा-वाणा जीवनकी इच्छावाले, सुखार्थिभि अने सुभन्नी कामनावाणा पुरुषोओ और सुखकी कामनावाले पुरुषोंको, आयु - प्रकर्षार्थम् आयुष्यनी वृद्धि माटे आयुकी वृद्धिके लिए, सुसमाहितै अहु सावधानीथी बहुत एकाग्र चित्तसे, विधिवत् विधिपुः सर विधिपूर्वक, रसायन-विधि रसायनविधिने रसायनविधिका, सेव्य सेवदे अर्षओ सेवन करना चाहिए ॥ २२ ॥

22 Hence those who are moved by the urge to live and the quest for happiness should, in order to have abundant life, betake themselves with great attention and in the prescribed manner, to the procedure of vitalization.

द्वितीयरसायनपाठोक्तविषया —

तत्र श्लोकः—

रसायनानां संयोगाः सिद्धा भूतहितैषिणा ।

निर्दिष्टाः प्राणकामीये सप्तत्रिंशन्महर्षिणा ॥ २३ ॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोकः उपसहारने। श्लोः अं डे उपसहारका श्लोक है कि, भूतहितैषिणा सर्व भाणुओनु इत्याणु धृच्छता सब प्राणियोंका हित चाहने-वाले महर्षिणा महर्षिओ महर्षिने. प्राणकामीये आ प्राणकामीय नामना थीज पादमां इस प्राणकामीय नामके दूसरे पादमें, रसायनानाम रसायनोना रसायनोके, सप्तत्रिंशत् साऽशीस सैंतीस, सिद्धा सिद्ध सिद्ध, संयोगा प्रयोगो प्रयोग, निर्दिष्टा इत्या अं कह दिये हैं ॥ २३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

23 Thirty-seven infallible modes of the application of vitalizers have been set out in this quarter entitled 'The

२१ ब्राह्म-ज्ञान (ग घ ङ फ)

२२ यथाकाम-यथाकाल (घ)

२३ सप्तत्रिंशन्महर्षिणा-सप्त चैव दशर्षिणा (त घ ङ)

urge to live' by the sage, the well-wisher of all creatures.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सा-
स्थाने रसायनाध्याये प्राणकामीयो नाम
रसायनपादो द्वितीयः ॥ १-(२) ॥

इति आ प्रभाषे इम प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रवेदा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
अरुथी प्रतिसंस्कार पासेदा आ शास्त्रमां और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
विधे चिकित्सास्थानमें, रसायनाध्याये रसायनाध्यायमां
रसायनाध्यायमें, प्राणकामीय 'प्राणकामीय' 'प्राणका-
मीय', नाम नामने। नामका, द्वितीय थीने दूसरा,
रसायनपाद रसायनपाद संपूर्ण थये। रसायनपाद
समाप्त हुआ ॥ १-(२) ॥

1-(2) Thus, in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Charaka, the
second quarter entitled 'The urge to
live' of the first chapter on vitaliza-
tion is completed.

रसायनाध्याये तृतीयः पादः ।

रसायनाध्यायमां तीने पाद रसायनाध्यायमें तीसरा पाद

The third quarter of the chapter on
Vitalization

करप्रचितीयरसायनपादोपक्रम —

अथातः करप्रचितीयं रसायनपादं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानग्नेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुवे अली थी अब आगे, करप्रचितीयम्
'करप्रचितीय' नामना करप्रचितीय' नामके, रसायन-
पादम् तीअ रसायनपादम् तीसरे रसायनपादका,
व्याख्यास्यामः व्याख्याल करंशु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आग्नेय आग्नेये आग्ने-
यने, इति ह आ विषयमां नीये प्रभाषे ७ इस

विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्र इहेलु छे कहा
है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the third
quarter entitled 'Culled with the hand'
of the chapter on vitalization.

2. Thus declared the worshipful
Atreya

आमलकरसायनम्—

करप्रचितानां यथोक्तगुणानामामलकानामुद्-
ताश्नां शुष्कचूर्णितानां पुनर्मधि फाल्गुने वा
मासे त्रिःसप्तकृत्वः स्वरसपरिपीतानां पुनः शुष्क-
चूर्णीकृतानामाढकमेकं ग्राहयेत्, अथ जीवनी-
यानां वृंहणीयानां स्तन्यजननानां शुक्रजननानां
वयःस्थापनानां षड्विरेचनशताश्रितोक्तानामौ-
पघ्नणानां चन्दनागुरुधवतिनिशखदिरशिशपा-
सनसाराणां चाणुशः कृत्तानामभयाविभीतकपि-
प्लीवचाचव्यच्चित्रकविडङ्गानां च समस्तानामा-
ढकमेकं दशगुणेनाम्भसा साधयेत्, त्रिसिद्धाढ-
कावशेषे रसे सुपूते तान्यामलकचूर्णानि दत्त्वा
गोमयाग्निभिवशविदलशरतेजनाग्निभिर्वा साध-
येथावदपनयाद्रसस्य, तमनुपदग्धमुपहत्यायसीषु
पाथीष्वास्तीर्य शोषयेत्, सुशुष्कं तत् कृष्णाजिन-
स्योपरि दृषदि श्लक्ष्णपिष्टत्रयःस्थाल्यां निघापयेत्
सम्प्रक् . तच्चूर्णमयश्चूर्णाष्टिभागसंप्रयुक्तं मधुसर्पि-
भ्यामशिवलमभिसमीक्ष्य प्रयोजयेदिति ॥ ३ ॥

करप्रचितानाम् हाथे थूटेदा हाथसे तोडे हुए,
यथोक्तगुणानाम् पूर्वीकृत शुष्कचूर्णां पूर्वोक्त गुणवाले,
उद्धतास्थनाम् ढणिया ढाढीने बीज निकाले हुए,
शुष्कचूर्णितानाम् सूडव्या पछी थूण् करेदा सूखाके

३ स्वरसपरिपीताना—स्वरसपरिभाषितानाम् (घ.)

४ शुक्रजननाना—शुक्रवर्धनाना (घ च द)

५ शताश्रितोक्तानाम्—शतश्रितोक्तानाम् (घ. फ)

६ चाणुश कृत्तानाम्—चाणुश क्षिप्तानाम् (घ)

७—खण्डज कृत्तानाम् (घ. फ.)

८ अनुपदग्धमुपहत्य—अनुपदग्ध रम महत्यायसीषु (घ)

९ श्लक्ष्णपिष्टम्—पिष्टम् (घ.)

चूर्ण किये हुए, त्रिसप्तकृत्वः शैकवीस वभत इक्कीस-
वार, स्वरसपरिपीतानाम् आम्रानामो स्वरस पाठ
पाठने आवलोकें स्वरससे भावित करके, पुन इरीथी
फिरसे, शुष्कचूर्णीकृतानाम् मूडवी यूष्णुं करेलां सुखाके
चूर्ण किये हुए, आमलकानाम् आम्रानामो आवलोका,
एकम् आढकम् २५६ तोला एक आढक (२५६ तोले),
ग्राहयेत् दीर्घां रवे, अथ त्थार पछी इसके पीछे,
जीवनीयानाम् श्रुनीय जीवनीय, बृहणीयानाम् भृंहणीय
बृहणीय, स्तन्यजननानाम् स्तन्यजनन स्तन्यजनन,
शुक्रजननानाम् शुक्रजनन शुक्रवर्धन, वयस्थापनानाम्
अने वयःस्थापन शैवी जे और वयःस्थापन ऐसी जो,
पद्मविरचनशताश्रितीष 'पद्मविरचनशताश्रितीष नामना
अध्यायमां 'षड्विरचनशताश्रितीष' नामके अध्यायमें,
उक्तानाम् उहेला कहे गये, औषधगणानाम् औषधि-
गणानाम्नी औषधिनो औषधिनो औषधिनोकी औषधिनो
उनके, चन्दन- तथा श्वेत चन्दन चन्दन, अगुरु-
अगुरु अगुरु, धव- धव धव, तिमिश- तिमिश तिमिश,
खदिर- आदर खदिर, शिशपा- शिशपा शिशपा,
असन- अने असनना और असनके, साराणाम्
सारेना सारोके, अणुश कृतानाम् नाना नाना टुकडा
छोटे छोटे टुकडों, अभया- तथा हरडे तथा हरड,
बिमीतक- अहेडां बहेडा, पिप्पली- पीपर पिप्पली, चचा-
वच चच, चण्य- चण्य चवक, चित्रक- चित्रक चित्रक,
विडङ्गानाम् च अने वावडिग और वायविडग, समस्तानाम्
आ सर्वेने भणवी इन सबको मिला कर, एकम् आढकम्
२५६ तोला प्रमाणमां एष एक आढक (२५६ तोले)
प्रमाणमें ले कर, दशगुणेन अम्भसा दशगुणा पाण्डुमां
दशगुने जलमें साधयेत् उकाणवा पकावे, तस्मिन् ते
जलना उस जलके, आढकावशेवे २५६ तोला आडी
रहे त्तारे एक आढक शेष रहने पर, सुपूते रसे ते
रसने सारी रीते गाणी लीपा पछी तेमां अच्छी
तरहसे छान कर उसमें, तानि पहेलां तैयार करेखु पूर्व
ही तय्यार किया हुआ, आमलक- आम्रानाम् आवलोकं,
चूर्णानि यूष्णुं चूर्ण, दत्त्वा भेणवीने मिला कर, रसस्य
रस रस, अपनयात् सुकाष्ठं न अथ सूख न जाय,
यावत् त्यां सुधी तव तक. गोमयाग्निभिः वा तेने
अडायांता अग्नि उतको उपलाकी आगसे, वशविदल-

अथवा वासनी अपाट वासकी पट्टियों, शर- अरु सर्,
तेजनाग्निभिः वा अने तेजन नामना तूषुना अग्निथी
और तेजनकी आगसे, साधयेत् पकाववा पकावे, अजु-
पदग्धम् तम् दाजवा नहि देतां तेने बिना जले उसको,
उपहृत्य नीचे उतारी नीचे उतार कर, आयसीषु
शेभजना लोहेकी, पात्रीषु थाणोमां थालोमें,
आस्तीर्य पाथरीने फैलाकर, शोषयेत् सुकाववा सुखावे,
सुशुष्कं तव सारी रीते सुकाष्ठं गयेला ते रसने
अच्छी तरह सूखे हुए उस रसको, कृष्णाजिनस्य ऊणा
भृगुयर्भं कालं भृगुचर्मके, उपरि उपर राभेदी ऊपर
रखी हुई, इषदि शिला उपर शिला पर, श्लक्ष्णपिष्टम्
आरीड पीसीने वारीक पीस कर, अयःस्थाल्याम्
शेभजनी तपेदीमां लोहेके पात्रमें, सम्यक् सारी रीते
भली भाति, निधापयेत् राभेदी रखे, तव चूर्णम् ते
यूष्णुंने उस चूर्णमें, अयश्चूर्णाष्टभागसयुक्तम् आठमे भागे
शेभजनीने आठवां भाग लोहचूर्ण मिलाकर,
मधुसर्पिर्भ्याम् मधु अने गायना धी साथे मधु और
धीके भाग, अग्निबलम् अग्निबलना अलने अग्निबलको,
अग्निमीक्ष्य त्र्यार करीने विचार करके, प्रयोजयेत्
प्रयोग करवे प्रयोग कर ॥ ३ ॥

3 Of emblic myrobalans, agreeing with the description given earlier, and culled with the hand during the Phalguna or the Magha month, de-seeded and dry-pounded take 256 tolas of powder and macerate it in the expressed juice of fresh emblic myrobalans, repeating the process of maceration twenty-one times. Keep this apart. Now put together the several herbs coming under the five heads of decoctives, namely, life-promoters, roborants, galactagogues, the seminiferous and youth-preservatives described in the chapter entitled 'The six hundred purgatives' (chapter IV of Sutra S'hana) and the pith of sandal wood,

crane tree, cojein, acacia, catechu, black-wood, sissoo tree, asana, as also chebulic myrobalans, beleric myrobalans, long pepper, sweet flag, piper chaba, white-flowered leadwort and embelia. Cut all these up into bits and in taking 256 tolas of them, cook 2560 tolas of water, till the decoction boils down to one tenth the quantity of water i. e. 256 tolas. Straining the decoction, put in it the powder of the emblic myrobalans spoken of at the outset and cook over a fire of dry cow-dung cakes or of bamboo splinters, or the reeds of pen-reed grass, or of tejana weeds, till all the water has evaporated, taking care to see that the stuff does not get burnt Then spreading it on iron pans, dry it. After it is thoroughly dried, grind it into a soft powder in a stone-mortar placed above the skin of a black deer. Then store it carefully in an iron vessel. This powder mixed with one eighth its quantity of iron-powder, should be given with honey and ghee according to the capacity of digestion.

भवन्ति चात्र—

एतद्रसायनं पूर्वं वसिष्ठः कश्यपोऽङ्गिराः ।
जमदग्निर्भरद्वाजो भृगुरन्ये च तद्विधाः ॥ ४ ॥
प्रयुज्य प्रयता मुक्ताः श्रमव्याधिजराभयात् ।
यावदैच्छंस्तपस्तेपुस्तत्प्रभावान्महाबलाः ॥ ५ ॥

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्थीके
छे के श्लोक है कि, पूर्वम् पूर्वकालमां पहिले, वसिष्ठः

४ भवन्ति चात्र—तत्र श्लोका (व)

वसिष्ठ वसिष्ठ, कश्यपः कश्यप, अङ्गिरा. अंगिरा
अगिरा, जमदग्निः जमदग्नि, भरद्वाजः भरद्वाज
भरद्वाज, भृगु. लृगु भृगु, अन्ये च अन्ये भीष्म और
अन्य, तद्विधाः तेना जेवा महर्षियो उनके जैसे
महर्षियों, एतत् आ इस, रसायनम् रसायनने। रसाय-
नका, प्रयुज्य प्रयोग करीने प्रयोग करके, तत्प्रभावात्
तेना प्रभावथी उसके प्रभावसे, प्रयताः आत्मसंयमवाणा
आत्मसंयमवाले, श्रम- तथा श्रम तथा श्रम, व्याधि-
रोग व्याधि, जरा- तेभ्य वृद्धावस्थाना एव वृद्धावस्थाके
मयात् अथथी भयसे, मुक्ताः मुक्ता मुक्त, महाबला
अने महा अणवाणा थर्षने और महा बलवान होकर,
यावत् जथा सुधी जबतक, ऐच्छन् छच्छा इती त्या सुधी
इच्छा थी तब तक, तेषु तप इरता रक्षा इती तप करते
रहे थे ॥ ४-५ ॥

Here are verses again—

4-5. Making regular use of this Rasayana long ago, Vasishtha, Kasyapa, Angiras, Jamadagni, Bharadwaja, Bhrgu and other sages like them, being self-controlled, by its virtue freed themselves from the fear of weariness, disease and old age and endowed with great powers, carried on their austerities as long as they desired.

इदं रसायनं चक्रे ब्रह्मा वार्षसहस्रिकम् ।
जराव्याधिप्रशमनं बुद्धीन्द्रियबलप्रदम् ॥ ६ ॥

(इत्यामलकायसं ब्राह्मरसायनम् ।)

वार्षसहस्रिकम् इमर वर्षतुं आयुष्य आपनार
सहस्र वर्षकी आयु देनेवाले, जराव्याधि- तथा जरा अने
व्याधियोने तथा जरा और व्याधियोको, प्रशमनम्
शमावनार प्रशमन करनेवाले, बुद्धि-इन्द्रिय- अने बुद्धि
तथा इन्द्रियोने और बुद्धि तथा इन्द्रियोको, प्रशमनम्
शमावनार प्रशमन करनेवाले बुद्धि-इन्द्रिय- अने बुद्धि
तथा इन्द्रियोने और बुद्धि तथा इन्द्रियोको, बलप्रदम्
अणने आपनार बल देनेवाले, इदम् आ इस,
रसायनम् रसायन रसायनको, ब्रह्मा चक्रे ब्रह्माओे कर्तुं इतुं

ब्रह्माने रुहा था ॥ ६ ॥ (इति आ ग्रह, आमलकायसम्
ब्राह्मरसायनम् आमलकायसं प्रोक्तं रसायनं च आमल-
कायसं ब्राह्म रसायनं है ।)

6 This vitalizing elixir, capable of keeping a man alive for a thousand years, a destroyer of old age and disease, and promoter of the powers of understanding and the senses, was first invented by Brahma, the creator himself. Thus has been described 'The Brahma vitalizer containing emblic Myrobalans and Iron.

तपसा ब्रह्मचर्येण ध्यानेन प्रशमेन च ।
रसायनविधानेन कालयुक्तेन चायुषा ॥ ७ ॥
स्थिता महर्षयः पूर्व, नहि किञ्चिद्रसायनम् ।
ग्राम्याणामन्यकार्याणां सिध्यत्यप्रयतात्मनाम् ॥ ८ ॥

पूर्वम् पडेक्ष। पुराकालमें, महर्षय महर्षिओ।
महर्षियोने, रसायनविधानेन रसायनेना विधानथी
रसायनके प्रयोगसे, तपसा तप तप ब्रह्मचर्येण प्रोक्तार्थ
ब्रह्मचर्य, ध्यानेन ध्यान ध्यान, प्रशमेन च प्रशम
प्रशम, कालयुक्तेन तथा दीर्घं कालना तथा दीर्घकालकी,
आयुषा च आयुष्यथी युक्त आयुसे युक्त, स्थिता रक्षा
हना रहे थे, ग्राम्याणाम् शहरोमां रहेनारा शहरोमें
रहनेवाले, अन्य-कार्याणाम् भीम व्यावहारिक कर्म
करनारा अन्य व्यावहारिक कर्म करनेवाले, अप्रयतात्मनाम्
तथा असयमी मनुष्योको एव असयमी मनुष्योको,
किञ्चिन् केर्ध पशु कोई सी, रसायनम् रसायन रसायन,
न सिध्यति सिद्ध यत् ७ नथी सफल नहीं होता
॥ ७-८ ॥

7-8 The great sages in early times, living lives consecrated to

७ कालयुक्तेन चायुषा—कालयुक्तेन चायुष (ध. प)

८ एतच्छ्लोकानन्तरम्—नार्थसाहसिकमिदं ब्रह्मा चक्रे रसायनम् ।

जराव्याधिप्रशमनं स्मृतिमेधाकरं परम् ॥

(आमलकायसं ब्राह्मरसायनम्) इति पाठ. (४) पुस्तके

austerity, celibacy, meditation and peace were able to secure longevity by means of the vitalization procedure, their lives being of indeterminate life-span. To be sure, there is no vitalizing drug or procedure that is efficacious in the case of persons who are worldlings, pre-occupied in other than spiritual or moral endeavour and are not self-controlled.

केवलामलकरसायनम्—

संवत्सरं पयोवृत्तिर्गवां मध्ये वसेत् सदा ।
सावित्रीं मनसा ध्यायन् ब्रह्मचारी यतेन्द्रियः ॥ ९ ॥
संवत्सरान्ते पौषीं वा मार्गशीर्षीं वा फाल्गुनीं तिथिम् ।
व्यहोपवासी शुक्लस्य प्रविश्यामलकीवनम् ॥ १० ॥
वृहत्फलाढ्यमारुह्य द्रुमं शाखागतं फलम् ।
गृहीत्वा पाणिना तिष्ठेज्जपन् ब्रह्मामृतागमात् ॥ ११ ॥
तदा ह्यवश्यममृतं वसत्यामलके क्षणम् ।
शर्करामधुकल्पानि स्नेहवन्ति मृदूनि च ॥ १२ ॥
भवन्त्यमृतसंयोगात्तानि यावन्ति भक्षयेत् ।
जीवेद्द्वर्षसहस्राणि तावन्त्यागतयौवनः ॥ १३ ॥
सौहित्यमेषां गत्वा तु भवत्यमरसन्निभः ।
स्वयं चास्योपतिष्ठन्ते श्रीर्वेदा वाक् च रूपिणी ॥ १४ ॥

(इति केवलामलकरसायनम् ।)

संवत्सरम् पुरुषे ओं ३ वर्षं पर्यन्तं पुरुष एक वर्षं
तक, पयोवृत्तिं दूधनेन आहार करीने केवल दूध पर
निर्वाह करता हुआ, मनसा मनथी मनसे, सावित्रीम्
गायत्री मंत्रनु गायत्री मन्त्रका, ध्यायन् ध्यान करती
ध्यान करता हुआ ब्रह्मचारी प्रोक्तार्थं प्रतनुं पालन
करती ब्रह्मचर्यव्रतका पालन करता हुआ, यतेन्द्रियं तथा
धन्द्रियोने निश्च ३ करती तथा इन्द्रियोका समय करता
हुआ, गवाम् गाथेना गायोके, मध्ये मध्यमा बीचमें,

१० फाल्गुनीं तिथिम्—फाल्गुनीमपि (ध)

११ शुक्लस्य—शुद्धस्य (ध. म. य. फ)

१२ ब्रह्मामृतागमात्—ब्रह्मामृत क्षणम् (ध)

तदा ह्येसां ह्येसां वसेत् रक्षेत्तु रहे, संवत्सरान्ते वर्षे
 पूरु थये वर्षके अन्तमें, पौषीम् वा पौष मासनी पौष
 मासकी, माघीम् माघ मासनी माघ मासकी फाल्गुनीम्
 वा फे फाल्गु मासनी अथवा फाल्गुनके, शुक्लस्य शुक्ल
 पक्षनी शुक्ल पक्षकी, तिथिम् पूनमे पूर्णिमाके दिन,
 स्यहोपवासी त्रयु द्विस उपवास करीने तीन दिन
 उपवास करके, आमलकीवनम् आभुणाना वनम्
 आमलोंके वनमें, प्रविश्य प्रवेश करी प्रवेश करके, बृहत्-
 फलाढयम् भौटां भुणवाणां बड़े फलोंसे भरे हुए,
 द्रुमम् आभुणाना वृक्ष उपर आवलेके वृक्ष पर, आरुह्य
 थडीने चढ़ कर, शाखागतम् उणमां रहेदां शाखामें
 लगे हुए, फलम् आभुणाने आवलोंको, पाणिना दाथ
 वडे हाथसे गृहीत्वा पकडीने पकड़ कर, अमृत- अमृत
 अमृतके, आगमात् आवे त्यां सुधी आने तक, ब्रह्म
 ॐ करीने प्रणव मंत्रका, जपन् जप करीने जप करता
 हुआ, तिष्ठेत् रहे रहे, तदा हि त्यारे उम समय, आम-
 लके आभुणामां आवलोंमें, अमृतम् अमृत अमृत, क्षणम्
 क्षणवार क्षणभरके लिए अवश्यम् अवश्य अवश्य,
 वसति वसे छे आ जाता है, अमृतमयोगान् अमृतना
 सयोगथी आभुणां अमृतके सयोग- आवने, शर्करामधु-
 कल्पानि साकर अने मधुना जेवां मीठां खाव तथा
 शहदके समान मधुर, जेहवन्ति स्निग्ध स्निग्ध, मृदूनि च
 अने मृदु और मृदु, भवन्ति यथैव्ये छे हो जाते हैं,
 तानि ते आभुणांभ्योने उन आवलोंको, यावन्ति जेटली
 संप्र्यामां जितनी सख्यामें, भक्षयेत् ते प्राय छे वह खाता
 है, तावन्ति तेदशां उतने ही, वर्षसहस्राणि ह्येतर वर्षे
 सुधी सहस्र वर्ष पर्यन्त, आगतयौवनः ते ज्युवान यथै
 वह युवा हो कर, जीवेत् ज्ये छे जीता है, एषाम् तु आ
 आभुणाने इन आवलोंको, सौहित्यम् गत्वा तु तृप्ति-
 पूर्वकं भाष्येने ते। तृप्तिपूर्वकं खा कर तो, अमरसङ्घिभ-
 ते देव समान वह देव समान, भवति अने छे होता
 है, अस्व च अने ऐनी पासे और उसके पास, श्री.
 लक्ष्मी लक्ष्मी, वेदा वेद वेद, रूपिणी च अने मूर्ति-
 भान और मूर्तिमती, वाक सरस्वती सरस्वती, स्वयम्
 इपतिवन्ते पीते ह्येतर रहे छे स्वयं उपस्थित रहती
 है ॥ १४ ॥ (इति आ. मह, केवलामलकरसायनम्
 त्रैवलीमलकरसायन छे केवलामलकरसायन है।)

9-14. Let a man live continually for
 a year in the midst of kine, subsisting
 only on milk-diet and meditating in
 his mind on 'Savitri', observing
 celibacy and keeping his senses
 under control. Thereafter, at the end
 of the year let him on a full-moon day
 of either Pausha, Magha or Phalguna
 month, having fasted for the three
 preceding days, enter a grove of emblic
 myrobalans. Getting up on a big tree
 with a plentiful crop of fruits on its
 stem, let him, holding in his hand a
 bunch of fruits, keep meditating on
 Brahman till ambrosia descends into
 the fruits For, of a certainty, ambro-
 sia dwells in the fruits of emblic
 myrobalans at such a moment and
 they become, by the presence of ambro-
 rosia, sweet to the taste like sugar or
 honey, unctuous and soft. As many
 fruits as he eats, so many millenniums
 does he live, with youth restored.
 Eating to his fill of such fruits, he
 becomes like unto the gods in splen-
 dour, and of their own accord good
 fortune, knowledge and the goddess
 of speech will wait upon him in
 person. Thus has been described 'The
 Pure Emblic Myrobalan Vitalizer'

लोहरमायनम्—

त्रिफलाया रसे मूत्रे गवां क्षारे च लावणे ।
 क्रमेण चेज्जुटीक्षारे किंशुकक्षार एव च ॥ १५ ॥
 तीक्ष्णायसस्य पत्राणि ब्रह्मिचर्णानि साधयेत् ।

१५. लावणे-नागरे (प)

१६. साधयेत्-वापयेत् (ब. ब.)

चतुरङ्गुलदीर्घाणि तिलोत्सेधतनूनि च ॥ १६ ॥
 ज्ञात्वा तान्यङ्गनाभानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
 तानि चूर्णानि मधुना रसेनामलकस्य च ॥ १७ ॥
 युक्तानि लेहवत् कुम्भे स्थितानि घृतभाविते ।
 संवत्सरं निधेयानि यवपत्रे तथैव च ॥ १८ ॥
 दद्यादालोडनं मासे खर्वत्रालोडयन् बुधः ।
 संवत्सरात्यये तस्य प्रयोगो मधुसर्पिषा ॥ १९ ॥
 प्रातः प्रातर्वलापेक्षी सात्म्यं जीर्णं च भोजनम् ।
 एष एव च लौहानां प्रयोगः संप्रकीर्तितः ॥ २० ॥

चतुरङ्गुल-दीर्घाणि चार आंगुली दांयां चार अगुल लंबे, तिलोत्सेध-तनूनि च अने तलना गेटली छिआध-वाणी तिलके पमाणमें मोटे तीक्ष्णगसस्व तीक्ष्ण दोड (गजवेद)ना तीक्ष्ण लोहके, पत्राणि पतराने पत्रोंको, वह्नि-वर्णानि अग्निसमान दाद रंग थाय त्यां सुधी तपावीने अग्निके समान लाल वर्ण हो तब तक तपा कर, त्रिफलाया त्रिदलाना त्रिफलाके, रसे क्वाथभां काथसे, गवाम् मूत्रे गायना भूतभां गायके मूत्रमें लावणे क्षारे च भालकडण्डीना क्षारोदकभां मालकंगनीके क्षारोदकमें, ह्रुदी-क्षारे च धुगारिखाना क्षारोदकभां दिगोटके क्षारोदकमें, किञ्चुक-क्षारे एव च तथा पद्माशना क्षारोदकभां तथा पलाशके क्षारोदकमें, साधयेत् भुञ्जता १५ बुद्धावे, तानि तेओने उनको, धञ्जन आभानि डाण्ण नेवां डाणी कज्जके समान कृष्ण वर्णके, जारवा ग्वाणी जान कर, सूक्ष्म-चूर्णानि तेओनु सूक्ष्म यूर्ण बनका सूक्ष्म चूर्ण, कारयेत् करवु करे, तानि ते उस, चूर्णानि यूर्णने चूर्णको, मधुना मधु साथे मधुके साथ, आमलकस्य अने आमणाना और आवलोकके, रसेन रस साथे रसे, युक्तानि मेणवीने मिला कर, घृतभाविते अदर धी योपडेका अन्दर घृतसे लिप्त, कुम्भे धडाभां घडेमें, लेहवत् अवलेड माडक लेहवत्, स्थितानि राणीने रख कर, तथा एव यवपत्रे च १५ना ढगलाभां यवशाकमें, संवत्सरम् अेक वर्ष पर्यन्त एक साल पर्यंत निधेयानि राणु रसे बुधः

अद्या वेधे बुद्धिमान वैद्य सर्वत्र अधु सयको, आलोडयन् हलावीने हिला कर, मासे मडिने मडिने प्रतिमास, आलोडनम् आलोडन आलोडन, दद्यात् करवुं अेधे अे करना चाहिए, संवत्सरात्यये अेक वर्ष पूरु यथा पछी एक वर्षके बाद, तस्य तेने। इसका, मधुसर्पिषा मधु अने गायना धी साथे मधु और घृतके साथ, प्रयोग प्रयोग प्रयोग, प्रात प्रात हभेशां सवारे प्रतिदिन प्रात काले, बलापेक्षी गडराग्निना अदनी अपेक्षाअे करवे। जठराग्निके बलकी अपेक्षासे करे, जीर्णं च औषध पथी अथ तयारे औषध जीर्ण होने पर, सात्म्यम् भोजनम् सात्म्य लोणन करवु सात्म्य भोजन करना चाहिए एव एव च आ यही, लौहानाम् धातुओना धातुओका, प्रयोग प्रयोग प्रयोग, संप्रकीर्तितः अलो अे कह दिया है ॥ १५-२० ॥

15-20 Get some tempered steel beaten out into leaves 4 fingers long, and as thin as a til-seed. Having heated them red hot in the fire, dip them in order in the juice of the three myrobalans, in cow's urine, in a solution of alkaline and the alkali of staff-plant, or the alkalis prepared from zachum oil-plant and bengal kino in succession repeating the heating process before such submersion. When after this process the steel leaves have turned black as collyrium, they should be ground into fine powder. Add to it sufficient honey and the fresh juice of emblic myrobalans to form the consistency of a linctus saturated with ghee Placing it in an earthen vessel it should be kept in a granary of barley-corn for a whole year. During this period it should be well-stirred once every month, the wise pharmacist taking care to see that the

१६ तिलोत्सेधतनूनि-तिलोत्सेधसमानि (घ. ङ)
 २०. लौहानाम्-लोहानाम् (व)
 , प्रयोग संप्रकीर्तित-हेमन्ध रजतस्य च (य)

stirring up is thorough At the end of the year, it should be taken with honey and ghee each morning, with due regard to one's strength of digestion. Wholesome meals should be eaten only after complete digestion of the medicine. This is the procedure laid down in the case of all metals

नाभिघातैर्न चातङ्कैर्जरया न च मृत्युना ।

स धृष्यः स्याद्गजप्राणः सदा चातिबलेन्द्रियः ॥२१॥

धीमान् यशस्वी वाक्सिद्धः श्रुतधारी महाधनः ।

भवेत्समां प्रयुञ्जानो नरो लौहरसायनम् ॥२२॥

नरः ७ मनुष्य जो मनुष्य, लौहरसायनम् दोह रसायनने। लोहरसायनका, समाम् ओक वर्ष सुधी एक साल तक, प्रयुञ्जानः भवेत् प्रयोग करे छे प्रयोग करता है, सः ते वह, न अभिघातै नथी अभिघातोथी नही अभिघातसे, न च चातङ्कै नथी व्याधियोथी नहीं रोगसे, न जरया मृत्युना च नथी वृद्धावस्थाथी तेम ७ मृत्युथी नहीं वृद्धावस्थासे एव मृत्युसे, धृष्यः स्यात् परा-भव परभाओते। पराभूत होता, गजप्राणः ते हाथीने ७वा भगवाणे। वह हाथी जैसा बलवाला, सदा ७भेशा सर्वदा, अतिबलेन्द्रियः अत्यंत भगवान छन्द्रियोवाणे। अत्यन्त बलवान इन्द्रियोवाला, धीमान् बुद्धिमान् बुद्धि-मान यशस्वी यशस्वी यशस्वी, वाक्सिद्ध वाणीनी सिद्धिवाणे। वाणीकी सिद्धिवाला, श्रुतधारी सांभणेषु याद राभनागे सुने हुएको याद रखनेवाला, महाधनः अने सोटे धनवान और महावनी, भवेत् थाय छे होता है ॥ २१-२२ ॥

21-22. A man who makes use of this elixir for a period of one year will become invulnerable to trauma, immune to diseases, to old age, and to death. He will have the vitality of

२१. स धृष्यः—अधृष्य (ब)

२२. वाक्सिद्ध—वाग्मी च (घ, ङ.)

,, महाधन—महाबल (घ फ.)

an elephant and be ever endowed with great strength of the senses. He will acquire great intelligence, renown, eloquence, memory and opulence.

अनेनैव विधानेन हेमश्च रजतस्य च ।

आयुःप्रकर्षकृत्सिद्धः प्रयोगः सर्वरोगनुत् ॥२३॥

(इति लौहादिरसायनम् ।)

अनेव एव था ७ इसी ही, विधानेन विधिथी विधिसे, हेमन् सुवर्णने। सुवर्णका, रजतस्य च अने चादीने। और चादीका, प्रयोगः प्रयोग प्रयोग, आयुः-प्रकर्षकृत् आयुष्यने वधारना र आयुको बढ़ानेवाला, सर्व-रोगनुत् तथा सर्व रोगोने नाश करना तथा सब रोगोको नष्ट करनेवाला, सिद्धः सिद्ध थाय छे सिद्ध होता है, ॥ २३ ॥ (इति था यह, लौहादिरसायनम् लौहादि-रसायन छे लौहादिरसायन है।)

23 In the same manner the use of elixirs made of other metals such as gold and silver, is promotive of longevity and a tried panacea. Thus has been described the procedure of elixirs made from iron and other metals.

ऐन्द्रीरसायनम्—

ऐन्द्री मत्स्याख्यको ब्राह्मी चचा ब्रह्मसुवर्चला ।

पिप्पल्यो लवणं हेम शङ्खपुष्पी विषं घृतम् ॥२४॥

एषां त्रियकान् भागान् हेमसर्पिर्विषैर्विना ।

द्वौ यवौ तत्र हेमस्तु तिलं दद्याद्विषस्य च ॥२५॥

सर्पिषश्च पलं दद्यात्तदैकघ्यं प्रयोजयेत् ।

घृतप्रभूतं सक्षौद्रं जीर्णं चान्नं प्रशस्यते ॥ २६ ॥

ऐन्द्री ऐन्द्री ऐंद्री, मत्स्याक्षकः ७वम ७वने। मछेडी, ब्राह्मी प्राणी ब्राह्मी, चचा ७व वच, ब्रह्मसुवर्चला ब्रह्मसुवर्चला ब्रह्मसुवर्चला, पिप्पल्यः पीपर पिप्पली, लवणम् सिधाळु सैन्धव, हेम सुवर्ण सुवर्ण, शङ्खपुष्पी शङ्खपुष्पी शङ्खपुष्पी, विषम् वछनागे वत्सनाम, घृतम् अने धी ओओभाथी और घृत इनमेंसे, हेम-सर्पिः-विषैः सुवर्ण, धी अने वछनागे सुवर्ण, धी

और वत्सनाभके, विना सिवाय विना, एषाम् कुहेवाभां आवेक्षी आडीनी ओषधिओना प्रस्तुत शेष ओषधियोंके, त्रियम्बकान् त्रशु त्रशु यव प्रभाणुना तीन तीन नौ मात्रामें, भागान् भागो देवा भाग ले कर, तत्र तेभां वनमें, हेमनः तु सुवर्णुना सुवर्णके, द्वौ यवौ औ यव देवा दो यव लेवे, विषस्य च वचनाग वत्सनाभका, तिलम् ओष तिल एक तिल, दद्यात् देवु लेवे, सर्पिषः च तथा गायत्रु धी तथा गायका घृत, पलम् ४ तोला एक पल, दद्यात् देवुं लेवे, तत् ते सर्वाने उन सबको, ऐक्यम् ओषधुं करी एकत्र करके, प्रयोजयेत् प्रयोग करेवा प्रयोग करे, जीर्णं च ओषधुं न्यत् त्पारे ओषधुंके जीर्ण होने पर, घृतप्रभूतम् पुष्कण धीवाणु बहुत घृत-युक्त, सक्षौद्रम् तेभ्यो मधुमिश्रित एवं मधुमिश्रित, अन्नम् अन्ननुं भोजन अन्नका भोजन, प्रशस्यने हितकर हितकर है ॥ २४-२६ ॥

24-26 Take aindri, matsyakhyaka, brahmi, sweet flag, brahma suvarchala, long pepper, rock salt, gold, sankha-pushpi, aconite and ghee Take three barley grains' weight of each of these drugs excluding gold, ghee and aconite. Add to this, two bailey grains' weight of gold, one til seed's weight of aconite and four tolas of ghee Mixing all together, administer it. After it has been digested, the patient should be recommended to eat a meal with plenty of ghee and honey

जराव्याधिप्रशमनं स्मृतिमेधाकरं परम् ।
आयुष्यं पौष्टिकं धन्यं स्वरवर्णप्रसादनम् ॥ २७ ॥
परमोजस्करं चैतत् सिद्धमैन्द्रं रसायनम् ।
नैनत् प्रसहते कृत्या बालक्ष्मीर्न विषं न रुक् ॥ २८ ॥

श्वित्रं सकुष्ठं जठराणि गुल्माः

प्लीहा पुराणो विषमज्वरश्च ।

मेधास्मृतिज्ञानहराश्च रोगाः

शाम्यन्त्यनेनातिबलाश्च वाताः ॥ २९ ॥

(इत्यैन्द्रं रसायनम् ।)

एतत् आ यह, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, ऐन्द्रम् ऐन्द्रं ऐन्द्र, रसायनम् रसायन रसायन, जराव्याधि- जरा अने व्याधिने जरा और व्याधिका, प्रशमनम् शान्त करनार प्रशामक, परम् अत्यत अत्यधिक, स्मृति- स्मरणशक्ति स्मृति, मेधाकरम् तेभ्यो धारणाशक्ति- वाणी बुद्धि आपनार एव धारणाशक्तिवाली बुद्धि देनेवाला, आयुष्यम् आयुष्यने वधारनार आयुको बढ़ाने-वाला, पौष्टिकम् पौष्टिक पौष्टिक, धन्यम् अभ्युद्य आ- नार अभ्युद्य देनेवाला, स्वर- स्वर स्वर, वर्ण- तथा शरीरना वर्णुने तथा शरीरके वर्णको, प्रसादनम् शुद्ध करनार शुद्ध करनेवाला, परम् तथा अत्यत तथा अत्यन्त, ओजस्करम् ओज आपनार छे ओज देनेवाला है, एतत् आ रसायनने इस रसायनको, कृत्या न नथी अभिचारप्रयोग नहीं अभिचारप्रयोग, बालक्ष्मी न नथी दारिद्र्य नहीं दारिद्र्य, विषम् न नथी अरे नहीं विष, रुक् न नथी रोग नहीं रोग, प्रसहते पराभव पराभवा पराभूत करते, अनेव आ रसायनथी इस रसायनसे, सकुष्ठम् कुष्ठसहित कुष्ठसहित, श्वित्रम् श्वित्र श्वित्र, जठराणि उदरना रोगो उदररोग, गुल्मा. गुल्मो गुल्म, प्लीहा प्लीहा प्लीहा, पुराणः नूरो पुरातन, विषम- ज्वर च विषम ज्वर विषमज्वर, मेधा- तथा धारणा- वाणी बुद्धि तथा धारणावाली बुद्धि, स्मृति- स्मृति स्मृति, ज्ञान- तेभ्यो ज्ञानने एवं ज्ञानको, हराः हरनार हरनेवाले, रोगाः च रोगो रोग, अतिबला अने अति अलवाणी और अत्यन्त बढ़े हुए, वाता च वायुओ वात, शाम्यन्ति शान्त थाय छे शान्त होते हैं ॥ २७-२९ ॥ (इति आ यह, ऐन्द्रम् ऐन्द्र ऐन्द्र, रसायनम् रसायन छे रसायन है ।)

27-29 This tried elixir, named Aindra elixir is curative of old age and diseases, highly stimulative of memory and intelligence, promotive of longevity, plumpness and prosperity; it improves the voice and complexion, and is an

excellent energiser. Neither poison nor disease can assail one who makes use of this elixir. By the use of this elixir, one obtains freedom from leucoderma and dermatosis, abdominal affections, gulma, splenic disease, chronic and irregular fevers, diseases destructive of intelligence, memory and knowledge and highly provoked disorders of vata. Thus has been described 'The Aindra Vitalizer'

मेधरसायनानि—

मण्डूकपर्ण्याः स्वरसः प्रयोज्यः
क्षीरेण यष्टीमधुकस्य चूर्णम् ।

रसो गुडूच्यास्तु समूलपुष्प्याः
कल्कः प्रयोज्यः खलु शङ्खपुष्प्याः ॥३०॥

मण्डूकपर्ण्या अश्राद्धीना खड्ग्राह्वीके, स्वरस स्वरसने। स्वरसका, प्रयोज्य प्रयोगे करे, यष्टीमधुकस्य ळेडीमधना मुलहठीके, चूर्णम् यूलुने। प्रयोगे चूर्णका प्रयोग, क्षीरेण दूधनी साथे करे। दूधके साथ करे, गुडूच्या तु गुणैना गिलोयके रस तु रसने। प्रयोगे करे। रसका प्रयोग करे, समूलपुष्प्याः तथा भूण अने पुष्पसहित तथा मूल और पुष्पसहित, शङ्खपुष्प्याः शङ्खपुष्पीना शङ्खपुष्पीके कल्क-खलु करे। कल्कका, प्रयोज्य प्रयोगे करे। प्रयोग करे ॥ ३० ॥

30. The expressed juice of indian pennywort may be used as an elixir, so also the powder of liquorice with milk. The juice of guduch may similarly be used; likewise the paste of small-leaved convolvulus together with its roots and flowers.

आयुःप्रदान्यामयनाशनानि
बलाग्निवर्णस्वरवर्धनानि ।

मेध्यानि चंतानि रसायनानि

मेध्या विशेषेण च शङ्खपुष्पी ॥३१॥

(इति मेधरसायनानि।)

एतानि आ ये रसायनानि आर रसायने। चार रसायन आयुःप्रदानि आयुष्यनी वृद्धि करनार। आयुषे नवानेवाले, आययनाशनानि व्याधियोने। नाश करनार। रोगको नष्ट करनेवाले, बल- भूण बल, अग्नि- अग्नि, वर्ण- वर्ण, स्वर- तथा स्वरने तथा स्वरको, वर्धनानि वर्धनार। छे बढानेवाले है, मेध्यानि अने मेधाने माटे हितकर छे और मेधाके लिए हितकर है, शङ्खपुष्पी च शङ्खपुष्पी तो शङ्खपुष्पी तो, विशेषेण भास करीने विशेष कर, मेध्या मेधाने माटे हितकर छे मेधाके लिए हितकर है ॥ ३१ ॥ (इति आ ये, मेधरसायनानि मेधरसायने। छे मेधरसायन है।)

31. These four drugs are promotive of life and curative of disease and they improve one's strength, digestive power, complexion and voice. They are all brain-tonics, particularly the small-leaved convolvulus. Thus have been described 'The Brain-tonic Vitalizers'

पिप्पलीरसायनम्—

पञ्चाष्टौ सप्त दश वा पिप्पलीर्मधुसर्पिषा ।
रसायनगुणान्वेषी समासेकां प्रयोजयेत् ॥३२॥
तिस्रस्तिस्रस्तु पूर्वान्नि भुक्त्वाऽग्रे भोजनस्य च ।
पिप्पल्यः किंशुकधारभाविता घृतभर्जिताः ॥३३॥
प्रयोज्या मधुसंमिश्रा रसायनगुणैषिणा ।
जेतुं कासं क्षयं शोषं श्वासं हिक्कां गलामयान् ॥३४॥
अर्शांसि ग्रहणीदोषं पाण्डुतां विषमज्वरम् ।
वैस्वर्यं धीनसं शोफं गुल्मं वातबलासकम् ॥३५॥
(इति पिप्पलीरसायनम्।)

रसायन- रसायनना रसायनके, गुणान्वेषी गुणने प्राप्ति करनानी छे। धरावनारे गुणोंको प्राप्त करनेकी

३३ घृतभर्जिता-घृतवर्जिताः थ)

३४ मधुसंमिश्रा-मधुसर्पिष्याम् (व. द. फ.)

इच्छा रखने वाला, मधु-मधु शहद, सर्पिषा अने गायना धी साथे और घृत के साथ, पञ्च पात्र पात्र, ऋष्टौ आठ आठ, सप्त सात सात, दश वा अथवा दश अथवा दस, पिप्पलीः पीपरनेो पिप्पलीका, एकाश् ओक एक, समाश् वर्ष पर्यन्त वर्ष पर्यन्त, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे प्रयोग करे, रसायन-रसायनना रसायनके, गुणैषिणा गुणुने प्राप्त करवानेी छत्रा धरावनारे गुणोको प्राप्त करनेकी इच्छा रखनेवाला. किञ्चुक्-भाभरना पलाशके, क्षार-क्षार ज्वरनी क्षारोदके, भाविता भावना आपीने भावित कर, घृत-धीर्मा घृतमें, भजिता भुञ्ज भूजकरके, मधुसमिश्रा मधु साथे मधुके साथ, तिस्र. त्रैषु तीन. तिस्र त्रैषु तीन, पिप्पल्यः तु पीपरनेो पिप्पलीकम्, पूर्वाह्ने प्रातःकालमा प्रात कालमें, भुक्त्वा भुञ्ज्या पछी भोजनके बाद, भोजनस्य अग्रे च तथा भोजननी पहिली तथा भोजनके पूर्व, प्रयोज्याः प्रयोग करवे प्रयोग करे, कासश् वर्षी मनुष्ये भांसी फिर मनुष्य खासी, क्षयश् क्षय क्षय, शोषश् शोष शोष, श्वासश् श्वास श्वास, हिक्काश् हिक्का हिक्का, गलामयान् गणाना रोगो गलेके रोग, अर्शासि अर्शासि अर्शासि, ग्रहणीदोषश् ग्रहणीदोष ग्रहणीदोष, पाण्डुताश् पाण्डुता पाण्डुता, विषमज्वरश् विषम ज्वर विषम ज्वर, वैस्वर्यश् वैस्वर्य वैस्वर्य, पीनसश् पीनस पीनस, शोफश् शोफ शोफ, गुल्मश् गुल्म गुल्म, वातबलासकश् अने वातबलासक ज्वरने और वातबलासक ज्वरको, जेतुश् हवा भाटे आ रसायननेो प्रयोग करवे हनेके लिए इस रसायनका प्रयोग करे ॥ ३२-३५ ॥ (इति आ यह, पिप्पलीरसायनम् पिप्पलीरसायन छे पिप्पली-रसायन है)

32-35 One desirous of the benefits of vitalization may take five, eight seven or ten long-peppers a day in conjunction with honey and ghee for a period of one year A seeker after the benefits of vitalization who wishes to get rid of cough, consumption, wasting, dyspnea, hiccup, throat affections, piles, assimilation disorders,

anemia, irregular fever, cacophonia, coryza edema, gulma and vata cum kapha should take a course of long pepper impregnated with the alkali prepared of bengal kino and fried in ghee. They should be taken in conjunction with honey, three in the morning, three before the mid-day meal and three after Thus has been described 'The Vitalization Procedure through a course of long pepper'

पिप्पलीवर्धमान रसायनम्—

क्रमवृद्ध्या दशाहानि दशपैपलिकं दिनम् ।
वर्धयेत् पयसा सार्धं तथैवापनयेत् पुनः ॥३६॥

दश पैपलिकम् दिनम् पहिले दिवसे गायना दूधनी साथे दश पीपरनेो प्रयोग करी पहिले दिन गायके दूधके साथ दस पिप्पलियोका प्रयोग कर, क्रम-वृद्ध्या तेभां क्रमे क्रमे वृद्धिथी उनमें क्रमशः वृद्धि कर, दश अहानि दश दिवस सुधी दस दिन तक, पयसा सार्धम् वर्धयेत् दश दश पीपरनेो वधारो करता रह्यी गायना दूधनी साथे प्रयोग करवे दस दस पिप्पलियोको बढ़ाता जा कर गायके दूधके साथ प्रयोग करे, तथा एव पुन अरनयेत् अने ओगाणीमसे दिवसे दशनी सभ्या रह्यी रीते अगियारमा दिवसथी प्रत्येक दिवसे पीपरनेो घटाटा करता रह्यी गायना दूधनी साथे प्रयोग करवे और उन्नीसवें दिन दसकी संख्या रहे इस तरह ग्यारहवें दिनसे प्रत्येक दिन पिप्पलियोको घटाते जाकर गायके दूधके साथ प्रयोग करे ॥ ३६ ॥

36 Another course of long pepper consists in increasing the number of long pepper by ten every day for a period of ten days beginning with ten long pepper on the first day From

३६ दशपैपलिकम्—दशपिप्पलिकम् ॥ ४

,, तथैवापनयेत् पुनः—तथा चापनयेत् पुनः (व.)

the eleventh day the number is to be reduced by ten every day till on the nineteenth day the number of long peppers returns to the original ten.

जीर्णे जीर्णे च भुञ्जीत षष्टिकं क्षीरसर्पिषा ।
पिप्पलीनां सहस्रस्य प्रयोगोऽयं रसायनम् ॥३७॥
पिष्टास्ता बलिभिः सेव्याः, शृतता मध्यबलैर्नरैः ।
चूर्णीकृता ह्रस्वबलैर्योज्या दोषामयान् प्रति ॥३८॥
दशपैप्पलिकः श्रेष्ठो मध्यमः षट् प्रकीर्तितः ।
प्रयोगो यस्त्रिपर्यन्तः स कनीयान् स चावलैः ॥३९॥

जीर्णे जीर्णे च प्रतिदिन औषध पथी गया पथी प्रतिदिन औषधके जीर्ण हो जानेके बाद, क्षीरसर्पिषा दूध अने धीनी साथे दूध और घृतके साथ, षष्टिकम् साठी ओषधानु सांठी चावलका, भुञ्जीत सेवन करवुं भोजन करे, पिप्पलीनाम् सहस्रस्य १००० पीपरने। हजार पिप्पलियोंका, मयम् आ यह, प्रयोग प्रयोग प्रयोग, रसायनम् रसायन छे रसायन है, दोष-आमयान् प्रति द्वाप अने व्याधिओ प्रत्ये लक्ष राशी दोष और व्याधियोंको लक्षमें रख कर, बलिभि अणवान पुरुषोओ बलवान पुरुष, ताः तेओने उनको, पिष्टा पीसीने पीसकर, सेव्याः प्रयोगमां देवी प्रयोग करें, मध्यबलै नरैः मध्य अणवाणा पुरुषोओ मध्य बलवाले पुरुष, शृतता उकाणीने प्रयोगमां देवी उवाल कर प्रयोग करें, ह्रस्वबलैः अने ओषा अणवाणा पुरुषोओ और कमजोर पुरुष, चूर्णीकृता यूर्णुं करीने चूर्ण करके, योज्या प्रयोगमां देवी प्रयोग करें, दश-पैप्पलिकः दश पीपरवाणा प्रयोगने दस पिप्पलियोंके प्रयोगको, श्रेष्ठ श्रेष्ठ श्रेष्ठ, षट् छ

३७. सहस्रस्य—सहस्राणाम् (घ)

३८. बलिभिः सेव्या बलिभि पेया (प.)

„ चूर्णीकृता—शीतीकृता (क. घ. च घ)

„ योज्या—वीक्ष्य (प.)

„ योज्या दोषामयान् प्रति—करुणनेयं बल प्रति (प. थ.)

३९. दशपैप्पलिकः श्रेष्ठो—षट्षट्पैप्पलिको योगः (घ)

„ प्रयोगो यस्त्रिपर्यन्तः स कनीयान् स चावलै—यस्तु पिप्पली-
पर्यन्त प्रयोगः सोऽवरो मतः (प)

पीपरवाणा प्रयोगने छ पिप्पलियोंके प्रयोगको, मध्यमः मध्यम मध्यम, यः अने ने और जो, त्रिपर्यन्तः त्रसु पीपरवाणा तीन पिप्पलियोंका, प्रयोग प्रयोग छे प्रयोग है, स तेने उसको, कनीयान् कनिष्ठ कनिष्ठ, प्रकीर्तितः उद्यो छे कहा है, स च अने ते और उसको, मयम् ओषा अणवाणा पुरुषोओ करवे कमजोर पुरुष करें ॥ ३७-३९ ॥

37-39. After each dose has been digested, cooked shashtika rice should be eaten with milk and ghee, the whole course consisting of one thousand long peppers. Long peppers should be taken in the form of paste by persons of high vitality. Those of middling vitality should take them in the form of decoction; while persons of low vitality should take them in the form of powder. The dose and mode should also correspond to the intensity and character of the morbid humor and disease concerned. The course of long peppers, which starts with ten and returns to ten by a daily increase and decrease of ten is the best, that which starts with six and returns to six by a daily increase and decrease is of moderate virtue; that which starts with three and returns to three by a daily increase and decrease of three is the lowest. This last is indicated in the case of persons of low vitality

बृंहणं स्वयमायुष्यं स्त्रीहोदरविनाशनम् ।

वयसः स्थापनं मेध्यं पिप्पलीनां रसायनम् ॥ ४० ॥

(इति पिप्पलीवर्धमानं रसायनम् ।)

४०. पिप्पलीवर्धमान रसायनम्—वर्धमानपिप्पलीरसायनम् (घ)

पिप्पलीनाम् रसायनम् आ पिप्पलीवर्धमान
रसायन यह पिप्पलीवर्धमान रसायन, बृंहणम् शरीरमां
पुष्टि आपनार शरीरमें पुष्टि देनेवाला, स्वयम् अवाञ्जने
भाटे हितकर स्वरके लिए हितकर, आयुष्यम् आयुष्य
बध्दारनार आयु बढ़ानेवाला, प्लीहोदर-विनाशनम् प्लीहो-
दरने। विनाश करनेवाला, प्लीहोदरको नष्ट करनेवाला,
वयसः तथा वयने तथा वयका, स्थापनम् ढङ्कावी राप्पनार
स्थापन करनेवाला, मेध्यम् अने मेधाने भाटे हितकर
छे और मेधाके लिए हितकर है ॥४०॥ (इति आ यह,
पिप्पलीवर्धमानम् रसायनम् पिप्पलीवर्धमान रसायन
छे पिप्पलीवर्धमान रसायन है।)

40. The vitalization procedure by means of long peppers is roborant, promotive of voice and longevity, curative of splenic disorders and abdominal affections, rejuvenating and a brain- tonic Thus has been described 'The Vitalization Procedure of a daily increasing dose of long pepper'

त्रिफलारसायनं प्रथमम्—

जरणान्तेऽभयामेकां प्राग्भुक्त्वाद् द्वे विभीतके ।
भुक्त्वा तु मधुसर्पिभ्यां चत्वार्यामलकानि च ॥४१॥
प्रयोजयन् समामेकां त्रिफलाया रसायनम् ।
जीवेद्द्वर्षशतं पूर्णमजरोऽव्याधिरेव च ॥४२॥

(इति त्रिफलारसायनम्।)

जरणान्ते आगच्छे द्विवसे आधेऽनु अनाञ्च पृथी
ञ्चत्। पूर्व दिनके भोजनके जीर्ण होने पर, एकाम् सवारै
श्लेक एक, अभयाम् ४२३ हरद्व, भुक्त्वा लोञ्चन करनेवा
भोजन करनेके, प्राक् पछेदा पहले, द्वे विभीतके छे
पछेदा दो बहेद्वे, भुक्त्वा तु अने लोञ्चन कर्या पछी और
भोजन करनेके बाद, चत्वारि चार चार, आमलकानि च
आमलकानि आवलका, मधु-सर्पिभ्याम् मधु तथा
गायना धी साञ्जे सेवन करवु शहद और घृतके साथ
वन करे, त्रिफलाया आ प्रभाञ्जे त्रिद्वाना इस तरह

४२ पूर्णम्—सात्रयम् (ध)

त्रिफलाके, रसायनम् रसायनने। रसायनका, एकाम्
श्लेक एक, समाम् वर्ष पर्यन्त वर्ष पर्यन्त, प्रयोजयन्
प्रयोग करते। पुरुष प्रयोग करता हुआ पुरुष, अजरः
वृद्धावस्थाधी रहित जरारहित, अव्याधिः एव च तथा
व्याधिरहित थर्ध तथा नीरोग होकर, पूर्णाम् पूर्ण पूरे,
वर्ष-शतम् सौ वर्ष सुधी सौ वर्ष तक, जीवेत् श्वे
छे जीवित रहता है ॥ ४१ ४२ ॥ (इति आ यह, त्रिफला-
रसायनम् त्रिद्वाना रसायन छे त्रिफलारसायन है।)

41-42. One chebulic myrobalan together with honey and ghee on the completion of the digestion of the previous day's meal, that is in the morning, two beleric myrobalans together with honey and ghee before the day's meal and four emblic myrobalans together with honey and ghee after the meal by taking the three kinds of myrobalans in this manner for a full period of one year, one lives for a hundred years immune from disease and old age Thus has been described 'The first vitalization procedure by means of the three myrobalans.'

त्रिफलारसायनं द्वितीयम्—

त्रैफलेनायसीं पात्रीं कल्केनालेपयेन्नवाम् ।
तमहोरात्रिकं लेपं पिबेत् श्लौद्रोदकाप्लुनम् ॥४३॥
प्रभूतस्त्रोहमशनं जीर्णं तत्र प्रशस्यते ।
अजरोऽरुक् समाम्यासाञ्जीवेच्चैव समाः शतम् ॥४४॥

(इति त्रिफलारसायनमपरम्।)

त्रैफलेन त्रिद्वाना त्रिफलाके, कल्केन कडुधु कल्कसे,
नवाम् नवा नये, आयसीम् दोद्वाना लोहेके, पात्रीम्
पात्रमां पात्रमें, आलेपयेत् लेप करनेवा लेप करे, अहो-
रात्रिकम् श्लेक द्विवस अने श्लेक रात सुधी रहेला एक दिन

४४. जीवेच्चैव समाः शतम्—जीवेत्तस्व शत समा (ध.)

और एक रात्रि तक रहे हुए, तम् से उस, लेपम् लेपने लेपको, क्षौद्र-उदक-आप्लवम् मधुना शरभतमा घोषी शहदके शर्बतमें घोल कर, पिबेत् पीवे पीवे, तत्र जीर्णे ते औषध पथी जर्ता उस औषधके जीर्ण होने पर, प्रभूत-स्नेहम् धान्ना धीवाणु बहुत स्नेहयुक्त, अज्ञानम् लोभन करेणु भोजन करना, प्रशस्यते उत्तम गण्यु छे प्रशस्त है, समाभ्यासात् आ प्रयोगनु अेक वर्ष पर्यंत सेवन करवाथी इस प्रयोगके एक वर्षके अभ्याससे, अजर. पुरुष वृद्धावस्थाधी रहित पुरुष वृद्धावस्थासे रहित, अरुक् अने नीरोग यर्धने और नीरोग हो कर, ज्ञातम् से। सौ, समा. वर्ष पर्यंत वर्ष पर्यन्त, जीवेत् च एव अवे छे जीता है ॥ ४४ ॥ (इति आ यह, अपरम् पीणु दूसरा, त्रिफलारसायनम् त्रिद्वारसायन छे त्रिफलारसायन है।)

43-44. A new iron pan should be smeared with the paste of the three myrobalans and allowed to stay for a day and a night. The paste should be collected by washing the iron pan in honey-water (hydromel) and the solution drunk. When the potion has been digested, a meal with plenty of unctuous substance is recommended. By a year's course of this procedure one becomes free from old age and disease and will live for a hundred years. Thus has been described 'The second vitalization procedure by means of the three myrobalans'

त्रिफलारसायन तृतीयम्-

मधुकेन तुगाक्षीर्या पिप्पल्या क्षौद्रसर्पिषा ।
त्रिफला सितया चापि युक्ता सिद्धं रसायनम् ॥४५॥

(इति त्रिफलारसायनमपरम्।)

त्रिफला त्रिद्वाने। त्रिफलाको, मधुकेन लठीमधु मुलहठी, तुगाक्षीर्या व शदोयन वंगलोचन, पिप्पल्या पीपर पिप्पली, क्षौद्रसर्पिषा मधु तथा गायनु धी

मधु और गायके घृतके, सितया च अने साकर साथे और मिसरीके साथ, युक्ता अपि मेणवीने करेला प्रयोग मिला कर किया हुआ प्रयोग, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, रसायनम् रसायन छे रसायन है ॥ ४५ ॥ (इति आ यह, अपरम् पीणु तीमरा, त्रिफलारसायनम् त्रिद्वारसायन छे त्रिफलारसायन है।)

15 The three myrobalans make a tried vitalizing medication when combined with liquorice, bamboo manna, long pepper, honey, ghee and sugar. Thus has been described 'The third vitalizing procedure by means of the three myrobalans'

त्रिफलारसायनं चतुर्थम्—

सर्वलौहैः सुवर्णेन वचया मधुसर्पिषा ।
विडङ्गपिप्पलीभ्यां च त्रिफला लवणेन च ॥४६॥
संवत्सरप्रयोगेण मेधास्मृतिबलप्रदा ।
भवत्यायुःप्रदा धन्या जरारोगनिवर्हणी ॥४७॥

(इति त्रिफलारसायनमपरम्।)

त्रिफला त्रिद्वाने त्रिफलाको, सर्वलौहै कर्ष, सीसु, ताम्र, चांटी तथा कृष्णलोह रागा, सीसा, ताम्र, चादी तथा कृष्णलोह, सुवर्णेन सुवर्ण सुवर्ण, वचया वच वच, मधु-सर्पिषा मधु-धी मधु-घृत, विडङ्गपिप्पलीभ्याम् च वापडिग- पीपर वायविडग- पिप्पली, लवणेन च अने सि धालूणुनी साथे मेणवीने करेला और सैन्धवके साथ मिला कर किये हुए, संवत्सर- प्रयोगेण अेक वर्षना प्रयोगथी ते एक वर्षके प्रयोगसे वह, मेधास्मृतिबलप्रदा मेधा, स्मृति तथा अल आपे छे मेधा, स्मृति तथा बल देती है, आयुःप्रदा आयुष्यने वधारे छे आयुको बढ़ाती है, धन्या अभ्युदय आपे छे अभ्युदय देती है, जरारोग-निवर्हणी अने जरा तेमज रोगने हर करे छे और जरा एव रोगको हरती है ॥ ४७ ॥ (इति आ यह, अपरम् योथु चौथा, त्रिफलारसायनम् त्रिद्वारसायन छे त्रिफलारसायन है।)

४६ सर्वलौहै-सर्वलौहै (ध)

4647 A course of the three myrobalans in combination with the five metals (tin, lead, copper, silver and iron), gold, sweet-flag, honey, ghee, embelia, long pepper and rock-salt, taken for a period of one year will promote intelligence, memory and strength, increase the life-span, induce prosperity and dispel old age and disease Thus has been described 'The fourth vitalizing procedure by means of the three myrobalans'

शिलाजतुरसायनम्—

अनम्लं च कषायं च कटु पाके शिलाजतु ।
 नात्युष्णशीतं धातुभ्यश्चतुर्भ्यस्तस्य संभवः ॥४८॥
 हेमश्च रजतात्ताम्राद्वरात् कृष्णायत्नादपि ।
 रसायनं तद्विधिभिस्तद्वृष्यं तच्च रोगनुत् ॥४९॥
 वातपित्तकफघ्नैश्च निर्यूहैस्तत् सुभावितम् ।
 वीर्योत्कर्ष परं याति सर्वैरेकैकशोऽपि वा ॥५०॥
 प्रक्षिप्तोद्धृतमप्येनत् पुनस्तत् प्रक्षिपेद्दसे ।
 कोष्णे सप्ताहमेतेन विधिना तस्य भावना ॥५१॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन लोहैश्चूर्णीकृतैः सह ।
 तत् पीतं पयसा दद्याद्दीर्घमायुः सुखान्वितम् ॥५२॥
 जराव्याधिप्रशमनं देहदार्यकर परम् ।
 मेधास्मृतिकर धन्य क्षीराशी तत् प्रयोजयेत् ॥५३॥
 प्रयोगः सप्तसप्ताहास्त्रयश्चैकश्च सप्तकः ।
 निर्दिष्टस्त्रिनिधस्तस्य परो मध्योऽवरस्तथा ॥५४॥
 पलमर्धपलं कर्षो मात्रा तस्य त्रिधा मता ।

४९ रजतात्ताम्राद्वरात्—रजतात्ताम्राद्वर व ध)
 ५० सर्वैरेकैकशोऽपि वा—सप्तस्तैरेकशोऽपि वा । (य प)
 ५१ प्रक्षिप्तोद्धृतम्—प्रक्षिप्योद्धृतम् (क ग व, ध)
 ५२, धन्य—वर्ण्य (व थ द)
 ५३ पलमर्धपलं कर्षो मात्रा तस्य त्रिधा मता मात्रा पल त्वर्ध
 पल स्यात् कर्षस्तु कनीयसी । य)

शिलाजतु शिलाजित शिलाजीत, अनम्लम् अम्लरस-
 गहित अम्लरसगहित, कषायम् कषाय कषाय, पाके कटु
 पाकमां तीक्ष्णं च पाकमे कटु है, अत्युष्णशीतम् च न अने
 अत्यंत गरम तथा ठंडु नहीं और अधिक गरम तथा
 ठंडी नहीं हैं, हेमन् सुवर्णं सुवर्ण, रजतात् तांटी चादी,
 ताम्रात् तांअ ताम्र, वरात् अने श्रेष्ठ और श्रेष्ठ,
 कृष्णायत्नात् अपि कृष्णुदोह कृष्णलोह, चतुर्भ्यः अे चार
 इन चार, धातुभ्यः धातुओंमांथी धातुओंसे, तस्य संभवः
 तेनी उत्पत्ति थाय छे उसकी उत्पत्ति होती है, विधिभि-
 विधिपुर सर सेवन करवाथी विधिवत् सेवन करनेसे,
 तत् ते वह, रसायनम् रसायन छे रसायन है,
 तत् वृष्यम् ते वृष्य छे वह वृष्य है, तत् च अने ते
 और वह, रोगनुत् रोगनाशक छे रोगहारक है, वात-
 पित्त-कफघ्नै वात, पित्त अने कफने छुड़ानारा वात, पित्त
 तथा कफको नष्ट करनेवाले, सर्वै सधर्णां सब, निर्यूहै च
 क्नाथेथी कषायोंसे, एकैकश्च वा अपि अथवा ओक ओक
 क्नाथेथी अथवा एक एक क्वाथसे, सुभावितम् सारी
 भावना आपेक्ष अच्छी तरह भावित, तत् ते वह,
 परम् अत्यंत अत्यन्त, वीर्योत्कर्षम् प्रभावना उत्कर्षने
 उत्कृष्ट वीर्यशाली याति पाभे छे हो जाती है,
 एनत् अने इसको, प्रक्षिप्त- क्नाथमां नाथी काथमें
 डाल कर, उद्धृतम् अपि तेमांथी डाढी देवु निकाल ले,
 तत् पुन क्रीं तेने फिर उसको, कोष्णे थोडा ठिना
 थोड़े गरम, रसे क्वाथमां काथमें, प्रक्षिपेत् नाथवु डाले,
 एतेन आ इस, विधिना विधिथी विधिसे, तस्य तेने
 उसको, सप्ताहम् सात दिवस सात दिन, भावना
 भावना आपनी भावना देवे, पूर्वोक्तेन पहेलां कहेली
 पूर्वोक्त, विधानेन रसायननी विधि प्रमाणे रसायनकी
 विधिके अनुसार चूर्णीकृतै यूर्णुं करेदी चूर्ण की हुई,
 लोहैः धातुओंनी धातुओंके, सह साथे मिश्रित करीने
 साथ मिश्रित कर पयसा गायना दूध साथे गायके
 दूधके साथ, पीतम् तत् पीवामां आवतां ते पीने पर
 वह, सुखान्वितम् सुखयुक्त सुखयुक्त, दीर्घम् दीर्घ
 दीर्घ, आयु आयुधने आयुको, दद्यात् आपे छे देती
 है, क्षीराशी गायना दूधतु सेवन करता मनुष्ये
 गायके दूधका सेवन करना हुआ मनुष्य, जराव्याधि-
 प्रशमनम् ७२ तथा व्याधिओंने शान्त करनार जरा

तथा व्याघ्रिको शान्त करनेवाली, परम् देहदार्व्यकरम् देहनी अत्यत दृढता करनेवाली शरीरको अत्यन्त दृढ करनेवाली, मेघास्मृतिकरम् मेघा तथा रभरथु शक्तिने देनेवाली बुद्धि तथा स्मृतिको देनेवाली, धन्यम् अने अभ्युदय आपनार और अभ्युदय देनेवाली, तत् ते शिलाजितने। उय शिलाजीतका, प्रयोजयेत् प्रयोग करने। ओष्ठये प्रयोग करे, सप्तसप्ताहाः सात सप्ताहने। सात सप्ताहका, त्रयः त्रयः सप्ताहने। तीन सप्ताहका, एकः सप्तकः च अने ओष्ठ सप्ताहने। और एक सप्ताहका, तस्य औभ तेने। इस तरह उसका, त्रिविधः त्रयः प्रकारने। तीन प्रकारका, प्रयोगः प्रयोग प्रयोग, निर्दिष्ट कथो छे कहा है, पर सात सप्ताहने। प्रयोग ओष्ठ छे सात सप्ताहका प्रयोग श्रेष्ठ है, मध्यः त्रयः सप्ताहने। प्रयोग मध्यम छे तीन सप्ताहका प्रयोग मध्यम है तथा मवर अने ओष्ठ सप्ताहने। प्रयोग कनिष्ठ छे और एक सप्ताहका प्रयोग कनिष्ठ है, तस्य वणी तेनी फिर उसकी, मात्रा मात्रा मात्रा, पलम् चार तोला एक पल, अर्धपलम् छे तोला अर्ध पल, कर्ष तथा ओष्ठ तोला तथा एक कर्ष, त्रिधा औभ ओष्ठ, मध्यम तथा कनिष्ठ छे त्रयः प्रकारनी इस तरह श्रेष्ठ, मध्यम और कनिष्ठ इन तीन प्रकारकी, मता मानेछ छे मानी गई है ॥ ४८-५४ ॥

48-54½. Mineral pitch is astringent, slightly acid in taste, pungent in post-digestive effect, neither very hot, nor very cold, and is derived from the four minerals—gold, silver, copper and iron; when used systematically, it serves as a vitalizer besides acting as a virilific and a remedial agent in disease. When the various decoctions curative of vata, pitta and kapha are made to impregnate the mineral pitch either all at once or one by one, its potency is increased. The method of impregnating mineral pitch is to immerse it in luke-warm decoction of the specified drugs and to remove it and reimmerse it in

the decoction which has again been rendered luke-warm. This process should be repeated for a period of seven days. Such mineral pitch when taken in milk, together with the powder of metals prepared according to the formula given earlier, will ensure long life crowned with happiness. This vitalizing elixir which removes old age and disease, gives great firmness of the body, increases intelligence and memory and promotes prosperity; it should be taken in conjunction with a milk diet. As regards the course of this vitalizing mineral pitch, it is divided into three classifications viz, maximum, medium and minimum. The maximum consists of seven weeks; the medium of three weeks and the minimum of one week. As regards the dose, it is divided into three classifications—four tolas, two tolas and one tola

जातेर्विशेषं सविधिं तस्य वक्ष्याम्यतः परम् ॥५५॥
हेमाद्याः सूर्यसंतप्ताः स्वन्ति गिरिघातवः ।
जत्वाभं मृदु मृत्स्नाच्छं यन्मलं तच्छिलाजतु ॥५६॥
मधुरश्च सतिक्तश्च जपापुष्पनिभश्च यः ।
कटुर्विपाके शीतश्च स सुवर्णस्य निस्त्रवः ॥५७॥
रूप्यस्य कटुकः श्वेतः शीतः स्वादु विपच्यते ।
ताम्रस्य बर्हिकण्ठाभस्तिकोष्णः पच्यते कटु ॥५८॥
यस्तु गुग्गुलुकाभासस्तिकको लवणान्वितः ।
कटुर्विपाके शीतश्च सर्वश्रेष्ठ स चायसः ॥५९॥
गोमूत्रगन्धयः सर्वे सर्वकर्मसु यौगिकाः ।
रसायनप्रयोगेषु पश्चिमस्तु विशिष्यते ॥ ६० ॥

५६ हेमाद्या ...तच्छिलाजतु ॥— हेमाद्याः सूर्यसंतप्ता स्वमलं गिरिघातवः । अग्निमे वमन्ति मृत्स्नाच्छं जत्वाभं तच्छिलाजतु ॥ ५५ ॥

यथाक्रमं वातपित्ते श्लेष्मपित्ते कफे त्रिषु ।
विशेषतः प्रशस्यन्ते मला हेमादिधातुजाः ॥६१॥

तस्य ते शिलाजितनी इस शिलाजीतकी, जातेः अतिशोना जातिबोके, सविधिम विधिसहित विधिसहित, विशेषम् लेदने भेदको, अतः हवे इसके, परन्तु पथी बाद, वक्ष्यामि कहेथुं कहेंगे, सूर्यसंतसा सूर्यनां किरणोथी तपेथी सूर्यका किरणोसे तपी हुई, हेमाद्याः सुवर्णं वगेरे सुवर्णादि, गिरिधातवः पर्वतानी धातुओ पर्वतकी धातुएं, जत्वाभश्च द्वाभ नेवा लाखके समान, मृदु कामण मृदु, मृत्स्न-अच्छम् लीसा अने स्वच्छ चिकने और स्वच्छ, यत् मलम् ने मलने जिस मलको, स्रवन्ति स्रवे छे चुवाती है, तत् ते वह, शिलाजित शिलाजित कहेवाय छे शिलाजीत कहाती है, य. च ने शिलाजित जो शिलाजीत, मधुर मधुर मधुर, सत्तित्तः च कडवा रसवाणुं तिक्त रसवाली, जपापुष्पनिभ. च असुसना कूल नेषु जासोदीके फूलके समान, विपाके तथा विपाकभा तथा विपाकमें, कटु तीक्ष्ण कटु, शीतः च अने शीतवीर्यं होय छे और शीतवीर्य होती है, स. ते वह, सुवर्णस्य सुवर्णने सुवर्णका, निस्त्रवः स्राव छे स्राव है, कटुकः ने शिलाजित तीक्ष्ण कटु, श्वेतः सङ्घे श्वेत, शीतः शीतवीर्यं शीतवीर्य, स्वादु अने मधुर और मधुर, विपच्यते विपाकवाणु होय छे विपाकवाली होती है, रूप्यस्य ते चांदीने स्राव छे वह चांदीका स्राव है, बर्हिकण्ठाभः ने शिलाजित मयूरना कठ नेवा रंगवाणुं मोरके कठके समान वर्णवाली, तिक्तोष्ण तिक्त उष्ण तिक्त उष्ण, कटु तथा कटु तथा कटु, पच्यते विपाकवाणु होय छे विपाकवाली होती है, ताम्रस्य ते ताँबाने स्राव छे वह ताँबेका स्राव है, य तु अने ने शिलाजित और जो शिलाजीत, गुग्गुलुकाभास. गूगुणना नेवा देभाववाणु गुग्गुलुके सदृश आभायुक्त, तिक्तक. कडवु तिक्त, लवणान्वित आराशवाणु लवणरसयुक्त, विपाके विपाकभा विपाकमें, कटु. तीक्ष्ण कटु, शीत च अने शीतवीर्यं होय छे और शीतवीर्य होती है, सः ते वह, मायसः दोहनो स्राव छे वह लोहेका स्राव है, सर्वश्रेष्ठः अने ते सर्वथी श्रेष्ठ छे और वह सबसे श्रेष्ठ है, सर्वे सर्वे शिलाजितुओ सब शिलाजीतें, गोमूत्र-

गन्धय. गोमूत्र नेवी गंधवाणां गोमूत्र जैसी गन्धवाली, सर्वकर्मसु सर्व कर्मोंमें सब कर्मोंमें, यौगिका. वपराय छे प्रयुक्त होती है, रसायन-प्रयोगेषु तु परंतु रसायनना प्रयोगभा परंतु रसायनके प्रयोगमें, पश्चिम. छेदु अर्थात् दोहथी उत्पन्न थयेथुं शिलाजित अन्तिम अर्थात् लोहजन्य शिलाजीत, विशिष्यते अर्थात् छे उत्कृष्ट है, हेमादिधातुजा सुवर्णादि धातुभांथी नीकणैलां सुवर्ण आदि धातुओंसे उत्पन्न हुई, मला शिलाजित शिलाजीत, यथाक्रमम् अनुक्रमथी क्रमसे, विशेषतः विशेषे करी विशेषत, वातपित्ते वातपित्तभा वातपित्तमें, श्लेष्मपित्ते कफपित्तभा कफपित्तमें, कफे कफभा कफमें, त्रिषु तथा त्रिषु दोषोंभा तथा तीनों दोषोंमें, प्रशस्यन्ते हितकर छे हितकर है ॥ ५५-६१ ॥

55-61 Now I shall describe the virtues pertaining to different varieties of mineral pitch, as also the procedure relating to the administration of each. Mineral pitch is the name given to that excretory stuff which is exuded by mountain-rocks, loaded with gold and other metallic ores, when heated by the rays of the sun and which resembles lac and is soft, clayey and clear. That variety of this stuff which is sweet and slightly bitter in taste, resembles the china rose in color, is pungent in post-digestive effect and cold, is the exudation from gold ore. The exudation from silver ore is pungent in taste, white in hue, cold and sweet in post digestive effect. The exudation from copper ore is of the hue of the peacock's throat, bitter in taste, hot and pungent in post-digestive effect. That exudation which is of the hue of gum gugul, bitter and slightly saltish in taste, pungent in post-digestive effect

and cold is from iron ore. It is the best of all. All varieties of mineral pitch have the smell of cow's urine and are suitable for use in all kinds of therapeutic measures. However, the last variety, the exudate of iron ore, is the one most esteemed in vitalizing procedures. The four kinds of exudations from the four kinds of metallic ore beginning with gold are specially recommended in disorders of vata and pitta, in disorders of kapha and pitta, in disorders of kapha and in tridiscordance in the order mentioned

शिलाजतुप्रयोगेषु विदाहीनि गुरुणि च ।
वर्जयेत् सर्वकालं तु कुलत्थान् परिवर्जयेत् ॥६२॥
ते ह्यत्यन्तविरुद्धत्वाद्भ्रमनो भेदनाः परम् ।
लोके दृष्टास्ततस्तेषां प्रयोगः प्रतिषिध्यते ॥ ६३ ॥

पर्यासि तक्राणि रसाः सयूषा-
स्तोयं समूत्रा विविधाः कषायाः ।
आलोडनार्थं गिरिजस्य शस्ता-
स्ते ते प्रयोज्याः प्रसमीक्ष्य कार्यम् ॥६४॥
न सोऽस्ति रोगो भुवि साध्यरूपः
शिलाद्वयं यं न जयेत् प्रसह्य ।
तत् कालयोगैर्विधिभिः प्रयुक्तं
स्वस्थस्य चोर्जा विपुलां ददाति ॥६५॥
(इति शिलाजतुरसायनम् ।)

शिलाजतु- शिलाजितना शिलाजीतके, प्रयोगेषु प्रयोगे
थावता होय त्पारे प्रयोग करते समय, विदाहीनि
विदाही, गुरुणि च अने भारे पदार्थोने। और
गुरु द्रव्यको, वर्जयेत् त्याग करवे। जेष्ठे छोड़ देना
चाहिए, कुलत्थान् अने कुण्ठीने। और कुलथीना, तु

ते। तो, सर्वकालम् ६ भेदने भाटे मदाके लिए, परिवर्जयेत्
त्याग करवे। जेष्ठे परित्याग करना चाहिए, हि डारखुके
क्योंकि, ते ते वह, अत्यन्त- विरुद्धत्वात् पृथ्वी अत्यंत
विरुद्ध होवाथी अत्यन्त विरुद्ध होनेसे, भ्रमनं पृथ्वरने
पृथ्वरका, परन् अत्यंत अत्यन्त, भेदना तोडी नाभ-
ना २ भेदन करनेवाली है, लोके जेवु दीडभां ऐसा
लोकमें, दृष्टा जेवाभां आवे छे देखा जाता है, तत्
तेथी इस लिए तेषाम् तेना उम्का, प्रयोगः प्रयोगे।
प्रयोग, प्रतिषिध्यते निषेध करवाभां आवे छे निषिद्ध
है, गिरिजस्य शिलाजितने शिलाजीतको, आलोडनार्थम्
घोषणा भाटे घोलनेके लिए, पर्यासि दूध दूध, तक्राणि
तक्र तक्र सयूषा. यूप यूप, रसा तेभ्य भसिरस
एवं मासरस, समूत्रम् गोभूत्र गोभूत्र, ज्ञेयम् तेभ्य पाण्णी
एवं जल विविधाः अने जुडी जुडी जतना और विविध
प्रकारके, कषायाः कषायाः कषाय, शस्ता श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ
है, कार्यम् कार्यम् कार्यकी. प्रसमीक्ष्य विवेचन करीने
विवेचना करके, ते ते ते ते उन उनकी, प्रयोज्या. थोण्पा
जेष्ठे योजना करनी चाहिए, भुवि पृथ्वी उपर पृथ्वी
पर, साध्यरूप साध्य लक्षणवाणे। साध्य लक्षणवाला,
न रोग जेवु डार रोग ऐसा कोई रोग, न अस्ति
नथी नहीं है यम् जेने जिसे, शिलाद्वयम् शिलाजित
शिलाजीत, प्रसह्य अणपूर्वक बलपूर्वक, न जयेत् शती
न ले न जीत ले, तत् ते शिलाजितने उस शिला-
जीतका, कालयोगैः समयानुक्रमेण योऽपि रोग समयानुक्रम
योगसे, विधिभि च अने विधिपुरःसर एवं विधिपूर्वक,
प्रयुक्तम् प्रयोगभां देवाथी प्रयोग करनेसे, स्वस्थस्य
स्वस्थ मनुष्यने पणु स्वस्थ मनुष्यको सी विपुलाप पुष्कल
विपुल ऊर्जा अण बल, ददाति आपे छे देती है
॥६२ ६५॥ (इति आ यह, शिलाजतुरसायनम् शिलाजतु
रसायन छे शिलाजतुरसायन है ।)

62-65 While taking a course of mineral pitch, care should be taken to see that irritating and heavy articles are excluded from the dietary. As regards horse-gram, it is prohibited at all times. Horse-gram has the quality of splitting rock and is in

६२ कुलत्थान्-कुनखान् (घ)

६४. तक्राणि-शुष्कानि (ग द घ प)

६५. शिलाद्वयं-जत्वभ्रमं य (घ.)

extreme opposition to the stony element Accordingly its use is prohibited as being incompatible with mineral pitch which is a stone-exudate Milks, butter-milk, meat-juices, gruels, waters, cow's urine and various kinds of decoctions are recommended for mixing with mineral pitch. These should be made use of as required by the occasion There is no curable disease on earth which mineral pitch cannot perforce subdue. When administered at right time, well prepared and in the right manner, it will secure for the healthy subject the optimum measure of vitality Thus has been described 'The procedure of vitalization by means of Mineral Pitch'

तृतीयरसायनपादोक्तविषय —

तत्र श्लोकः—

करप्रचित्तिके पादे दश षट् च महर्षिणा ।
रसायनानां सिद्धानां संयोगाः समुदाहृताः ॥६६॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोक उपसंहारने श्लोक छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, महर्षिणा महर्षिणे महर्षिने, करप्रचित्तिके पादे 'दशप्रचित्तीय' नामना पादमा 'करप्रचित्तीय' नामके पादमें, सिद्धानाम् सिद्ध सिद्ध रसायनानाम् रसायनाना रसायनोंके दश षट् च सोलह, संयोगा प्रयोगे प्रयोग समुदाहृता सारी रीते वर्णव्या छे अच्छी तरहसे कहे है ॥ ६६ ॥

Here is the recapitulatory verse—

66 In this quarter entitled 'Culled with the hand' the great sage has given out the formulas of sixteen tried procedures of vitalization.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सा-
स्थाने रसायनाध्याये करप्रचित्तीयो
नाम रसायनपादस्तृतीयः ॥ १-(३) ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुद्धी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने
चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, रसायनाध्याये
रसायनाध्यायमा रसायनाध्यायमें, करप्रचित्तीय 'दश-
प्रचित्तीय' 'करप्रचित्तीय', नाम नामना नामका,
तृतीय. त्रीजे तीसरा, रसायनपाद रसायनपाद
स प्रथु थये रसायनपाद समाप्त हुआ ॥ १-(३) ॥

I-(3) Thus in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
third quarter entitled 'Culled with
the hand' of the first chapter on vita-
lization, is completed.

रसायनाध्याये चतुर्थः पादः

रसायनाध्यायमा थोथो पाद रसायनाध्यायमें चौथा पाद

The fourth quarter of the chapter on
Vitalization

आयुर्वेदनमुत्थानीयरसायनपादोपक्रम —

अथात आयुर्वेदसमुत्थानीयं रसायनपादं व्या-
ख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अर्होथी अब आगे, आयुर्वेदसमु-
त्थानीयम् 'आयुर्वेदसमुत्थानीय' नामना 'आयुर्वेद-
नमुत्थानीय' नामके रसायनपादन् थोथो रसायनपादन्
चौथे रसायनपादका, व्याख्यास्याम व्याख्यान करुं
व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इम विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स उहेलु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the fourth quarter entitled 'The Advent of the Science of Life' of the chapter on vitalization.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

रसायनज्ञानार्थमृषीणामिन्द्रसमीपे गमनम्—

ऋषयः खलु कदाचिच्छालीना यायावराश्च
ग्राम्यौषध्याहाराः सन्तः सांपन्निका मन्दचेष्टा
नातिकल्याश्च प्रायेण बभूवुः ।

कदाचित् कदाचित् किसी समय, शालीना. धरमा स्थिर थर् रहनेवाले गृहोंमें स्थिर हो कर रहेनेवाले, यायावराः च तथा ओके स्थणैथी भीने स्थणे भ्रमण करनेवाले, ऋषयः खलु ऋषिओ ऋषि लोग, ग्राम्य-ओषधि-आहारा सन्त नगरवासी मनुष्योंने शैत्य आहारने उपयोग करनेवाले हो कर, सांपन्निकाः धनवान् मनुष्यो नेवा धनी मनुष्योंके सदृश, मन्दचेष्टाः आणसु आलसी, प्रायेण अने धलु भ्रु और प्रायः, न अतिकल्या च अति स्वस्थताथी रहित अति स्वस्थतामे रहित, बभूवु थर् गया हता हो गये थे ।

3-(1). It came about that in the course of time, the rishis, both the cloistered and the peripatetic, became by taking to an urbanized dietary and drugs, luxurious and leisurely in their habits, and for the most part deficient in health.

ते सर्वास्वामितिकर्तव्यतानामसमर्थाः सन्तो
ग्राम्यवासकृतमात्मदोषं मत्वा पूर्वनिवासमपगत-
ग्राम्यदोषं शिवं पुण्यमुदारं मेध्यमगम्यमसुकृति-
भिर्गङ्गाप्रभवममरगन्धर्वकिन्नरानुचरितमनेकरत्न -
निचयमचिन्त्याद्भुतप्रभावं ब्रह्मर्षिसिद्धचारणानु-

चरितं दिव्यतीर्थौषधिप्रभवमतिशरण्यं हिमवन्त-
ममराधिपतिगुप्तं जग्मुर्भृग्वङ्किरोऽत्रिवसिष्ठकश्यपा-
गस्त्यपुलस्त्यवामदेवासितगौतमप्रभृतयो महर्षयः
॥ ३ ॥

ते ते वे, भृगु- भृगु भृगु, अङ्किर- अ गिरा अंगिरा,
अत्रि-वसिष्ठ- अत्रि- वसिष्ठ अत्रि- वसिष्ठ, कश्यप-अगस्त्य-
कश्यप- अगस्त्य कश्यप- अगस्त्य, पुलस्त्य- पुषस्त्य
पुलस्त्य, वामदेव- वाभदेव वामदेव, अक्षित- असित
अक्षित, गौतम- गौतम गौतम, प्रभृतय वज्रे आदि,
महर्षय महर्षिओ महर्षि, सर्वासाम् सर्वे सब,
इतिकर्तव्यतानाम् कर्तव्य कर्तव्य कार्योंमें,
असमर्था. असमर्थ असमर्थ, सन्त. थवाने दीधे
होनेसे, ग्राम्यवासकृतम् ग्रामवासथी भयेला
ग्रामवासके कारण उत्पन्न, आत्मदोषम् पोताना दोषने
अपने दोषको, मत्वा अण्णीने जान कर, अपगतग्राम्य-
दोषम् ग्राम्य दोषथी रहित ग्राम्य दोषसे रहित, शिवम्
कल्याणकारक, पुण्यम् पुण्य पुण्य, उदारम्
उदार उदार, मेध्यम् पवित्र पवित्र, असुकृतिभिः पुण्य-
रहित पुरुषेथी पुण्यरहित पुरुषोंसे, अगम्यम् प्रवेश
न करी शक्य थेवा अगम्य, गङ्गाप्रभवम् गङ्गाना
उत्पत्तिस्थानम् गङ्गाके उत्पत्तिस्थान, अमरगन्धर्व-
देव, गन्धर्व देवता, गन्धर्व, किन्नरानुचरितम् अने
किन्नरना संन्यासवाणी और किन्नरोंसे सेवित, अनेकरत्न-अनेक
रत्नोंना अनेक रत्नोंके, निचयम् संभूदवाणी समूहवाले,
अचिन्त्य-अद्भुत- अचिन्त्य अने अद्भुत कल्पनासे पर
तथा अद्भुत, प्रभावम् प्रभाववाणी प्रभाववाले, ब्रह्मर्षि-
सिद्ध- ब्रह्मर्षि, सिद्ध ब्रह्मर्षि, सिद्ध, चारणानुचरितम्
अने चारणोंना संन्यासवाणी और चारणोंसे सेवित,
दिव्यतीर्थ- दिव्य तीर्थो दिव्य तीर्थ ओषधिप्रभवम् अने
ओषधिओना उत्पत्तिस्थानम् तथा ओषधिके उत्पत्ति-
स्थान, अतिशरण्यम् शरणागतने अत्यंत आश्रय आप-
नार शरणागतको अव्यन्त आश्रय देनेवाले, अमराधिपति-
गुप्तम् धन्धी रक्षायेला इन्द्रसे रक्षित, पूर्वनिवासम्
पोताना पूर्व निवासस्थानम् अपने पूर्व निवासस्थान,
हिमवन्तश्च हिमालयमां हिमालयमें, जग्मु गया गये ॥३॥

३. सापन्निका—सापन्निका (प)

॥ गन्धर्वकिन्नर—गन्धर्वयक्षकिन्नर (ग द)

३. अतिशरण्य—अतिशरण्य (ध.)

॥ अमराधिपतिगुप्त—अमराधिपतिगुप्त (ध.)

3. Finding themselves, in consequence, unequal to the observance of the code of obligations which their order entailed, and realising that the blame lay with their urban residence, these rishis, headed by Bhrigu, Angiras, Atri, Vasishtha, Kasyapa, Agastya, Pulastya, Vamadeva, Asita, Gautama and others returned to their original dwelling, remote from the evils of city life, namely the Himalayas, which are auspicious, holy, majestic, pure, inaccessible to any but the righteous, which are the source of the Ganges frequented by the Gods, the Gandharvas and Kinnaras; the store house of various kinds of gems possessed of inconceivably wonderful virtues; frequented by the divine sages, adepts and panegyrists; the birth-place of divine streams and medicinal plants; and the holiest of sanctuaries, being under the protection of the Lord of Immortals himself.

तान् प्रतीन्द्रस्योपदेशः —

तानिन्द्रः सहस्रद्वगमरगुरुरब्रवीत्—स्वागतं ब्रह्मविदां ज्ञानतपोधनानां ब्रह्मर्षीणाम्। अस्ति ननु वो ग्लानिरप्रभावत्वं वैस्वर्यं वैवर्ण्यं च ग्राम्यवासकृतमसुखमसुखानुबन्धं च; ग्राम्यो हि वासो मूलमशस्तानां, तत् कृतः पुण्यकृद्भिरनुग्रहः प्रजानां, स्वशरीरमवेक्षितुं कालः कालश्चायमायुर्वेदोपदेशस्य ब्रह्मर्षीणाम्; आत्मनः प्रजानां चानुग्रहार्थमायुर्वेदमश्विनौ मह्यं प्रायच्छतां, प्रजापतिरश्विभ्यां, प्रजापतये ब्रह्मा, प्रजानामल्पमायु-

जराव्याधिबहुलमसुखमसुखानुबन्धमल्पत्वादल्प-
तपोदमनियमदानाध्ययनसंचयं मत्वा पुण्यतम-
मायुःप्रकर्षकरं जराव्याधिप्रशमनमूर्जस्करममृतं
शिवं शरण्यमुदारं भवन्तो मत्तः श्रोतुमर्हन्त्यथो-
पधारयितुं प्रकाशयितुं च प्रजानुग्रहार्थमार्षं ब्रह्म
च प्रति मैत्रीं कारुण्यमात्मनश्चानुत्तमं पुण्यमुदारं
ब्राह्ममक्षयं कर्मेति ॥ ४ ॥

सहस्रद्वक् ६७२ आंभवाणा हजार आखोंवाले,
अमरगुरु देवश्रेष्ठ अमरश्रेष्ठ, इन्द्र भन्द्रे इन्द्रने,
तान् ते ऋषिभ्योने उन ऋषिओंको, अब्रवीत् कथुं कहा,
ज्ञानतपोधनानाम् ज्ञान अने तप जेनुं धन छे ओवा
ज्ञान और तप जिनका धन है ऐसे, ब्रह्मविदाम्
ब्रह्मवेत्ता ब्रह्मवेत्ता, ब्रह्मर्षीणाम् आप ऋषिभ्योने
आप ब्रह्मर्षियोंका, स्वागतम् स्वागत हो। स्वागत हो,
ग्लानि ग्लानि ग्लानि, अप्रभावत्वम् तेबलीनता
तेजहीनता, वैस्वर्यम् स्वरविकृति वैस्वर्य, वैवर्ण्यम् च
विवर्णता विवर्णता, ग्राम्यवासकृतम् शहरमां पसवाथी
शश्रेषु नगरवासमेंसे उत्पन्न हुआ, असुख-अनुबन्धम् दुःखोना
अनुभवाणु दुखोंके अनुबन्धवाला, असुखम् अनारोग्य
अनारोग्य, व. आपर्मा आपमें, अस्ति ननु ओवामां
आवे छे देखा जाता है, हि ऊरक्षु के क्योंकि, ग्राम्यः ग्राम्य
ग्राम्य, वास वास वास, अस्तानाम् सर्वं अभगणुनु सब
अशुभका, मूलम् ऊरक्षु छे कारण है, तत् तेथी इस लिए,
पुण्यकृद्भिः आप पुण्य कर्मवालाओओ आप पुण्य करने-
वालोंने, प्रजानाम् आरोग्यना साधनभूत धर्मोपदेशद्वारा
प्रजा पर आरोग्यके साधनभूत धर्मोपदेशसे प्रजा पर, अनु-
ग्रहः अनुग्रह उपकार, कृत कृतो छे किया है, स्वशरीरम्
पेटाना शरीरनी अपने शरीर पर, अवेक्षितुम् सभाण
राभवानो ध्यान रखनेका, काल आ समय छे यह समय
है, ब्रह्मर्षीणाम् अने आप ऋषिभ्योने और
आप ब्रह्मर्षियोंको, आयुर्वेदोपदेशस्य च आयुर्वेदना
उपदेशने। पक्षु आयुर्वेदके उपदेशका सी, अयम् आ
यही, काल समय छे समय है, अश्विनौ अश्विनी-
कुमारोओ अश्विनीकुमारोंने, आत्मनः पेटाना अपने,
प्रजानाम् च तथा प्रजाना तथा प्रजाके, अनुग्रहार्थम्

४ अमरगुरुरब्रवीत्—अमरगुरुवरोंअब्रवीत् (घ.)

५ ननु वो ग्लानि—अस्ति मनोग्लानि (घ.)

६ स्वशरीरमवेक्षितुम्—स्वशरीरमरक्षिभिः (क च. द. घ.)

४ उदार भवन्तो मत्तः—उदार मत्त (क.)

५ ब्रह्म च—ब्रह्मचर्यं (घ.)

अनुग्रह माटे अनुग्रहके लिए, ब्रह्म भने मुझे, आयुर्वेदम् आयुर्वेदने। उपदेश आयुर्वेदका उपदेश, प्रायच्छताम् कुर्यां हते। दिया था, प्रजापतिः प्रजापतिसे प्रजापतिने, अश्विभ्याम् अश्विनीकुमारोंने आयुर्वेदने। उपदेश कुर्यां हते। अश्विनीकुमारोंको आयुर्वेदका उपदेश दिया था, ब्रह्मा अने ब्रह्मासे और ब्रह्माने, प्रजापतये प्रजापतिने आयुर्वेदने। उपदेश कुर्यां हते। प्रजापतिको आयुर्वेदका उपदेश दिया था, प्रजानाम् प्रजाके, आयुः आयुष्यने आयुको, अल्पश्च अल्प अल्प, जरा- व्याधि- बहुलम् वृद्धावस्था तथा व्याधिनी अधिकतावाणु वृद्धावस्था तथा व्याधियोंकी अधिकतावाली, असुखम् आरोग्यरहित आरोग्यसे रहित, असुखानुबन्धम् दुःखना अनुबन्धवाणु दुःखके अनुबन्धवाली, अल्पत्वात् अने अल्प होवाधी और अल्प होनेसे, अल्प-शोभां थोड़े, तपः- तप तप, दम- दम दम, नियम- नियम नियम, अध्ययन- तथा अध्ययनना तथा अध्ययनके, सचयम् सचयवाणु संचयवाली, मत्वा भानी मान कर, मैत्रीम् ब्रह्मासे मैत्री ब्रह्माने मैत्री कारुण्यम् कुरुषुा कृपा, आत्मनः अने पोताना और अपने, ब्राह्मण्यं ब्रह्मण्यने लगता ब्रह्मात्मके सम्बन्धी, अनुत्तमम् अत्यंत उत्तम अत्यंत उत्तम, पुण्यम् पवित्र पवित्र, उदारम् उदार उदार, अक्षयम् तेभ्यः अभूट एवं क्षीण न होनेवाले, कर्म कर्माने कर्मका, प्रति उद्देशी उद्देश रख कर, पुण्यतमम् प्रजापतिने देने। उपदेश कुर्यां हते। ते अत्यंत पवित्र प्रजापतिको जिसका उपदेश दिया था उस अत्यन्त पवित्र, आयु - प्रकर्षकरम् आयुष्यनी अधिकता करनेवाले आयुकी अधिकता करनेवाले, जरा- वृद्धावस्था वृद्धावस्था, व्याधि- तथा व्याधिने तथा व्याधिको, प्रशमनम् शांत करनेवाले शांत करनेवाले, ऊर्जस्करम् उत्साह आपनार उत्साह देनेवाले, अमृतम् अमृतरूप अमृतरूप, शिवम् कल्याणकारक, शरण्यम् शरण्यगतने आश्रय आपनार शरणगतको आश्रय देनेवाले, उदारम् अने उदार आयुर्वेदने और उदार आयुर्वेदको, मत्त भारी पासे मुझसे, श्रोतुम् सांभलना सुननेके लिए, अथ उपचारयितुम् सांभलना पछी तेनु धारणु करवा सुननेके बाद उसको धारण करनेके लिए, प्रजा- अनुग्रहार्थम् अने प्रजा अनुग्रह माटे और प्रजाके

अनुग्रहके लिए, आर्षम् आयुर्वेदोक्त आयुर्वेदोक्त, ब्रह्म च शान्ते। ज्ञानका प्रकाशयितुम् च प्रकाश करवा प्रकाश करनेके लिए, भवन्त अप आप, अर्हन्ति इति योग्य छे। योग्य हैं ॥ ४ ॥

4. Addressing them, the myriad-eyed chief of the gods said 'Welcome to you, O. knowers of Brahma, rich in understanding and spiritual endeavour, seers of the Brahmic order ! I see, you are afflicted with weariness and loss of lustre and have suffered impairment in voice and complexion These are the evils resulting from living in towns and its unhappy consequences. Town-dwelling is indeed the source of all evils. Therefore, by coming here you, who are doers of good, have conferred a boon on humanity. The time has come for Brahmic sages to protect their own health and for the imparting of the Science of Life. The Aswins imparted to me the Science of Life for my own and the people's benefit Prajapati has given it to them and Brahma to Prajapati The life of human beings is indeed short and that, too, full of infirmities and afflictions, of unhappiness and unhappy consequences Having regard to the fact, that life being short, the store of merit which one may gather by spiritual endeavour, sense control, discipline, alms-giving and study, is limited, it behoves you to learn from me, as also to retain and to publish for the benefit of humanity, the knowledge of this most sacred Science of Life, which

makes for the plentitude of life, the alleviation of infirmity and disease, the increase of vitality, and which is immortal, beneficent, which accords protection and is lofty This work is befitting sages and seers and calls for good-will, compassion, the highest virtue nobility, brahmic and imperishable quality."

तच्छ्रुत्वा विबुधपतिवचनमृषयः सर्वे एवा-
मरवरमुग्धिस्तुष्टुवुः, प्रहृष्टाश्च तद्वचनमभिनन-
न्दुश्चेति ॥ ५ ॥

सर्वे एव सधना सब, ऋषय ऋषिओः ऋषियोने,
तत् ते उस, विबुधपति-वचनम् देवेन्द्रतु पथन देव-
श्रेष्ठके वचनको, श्रुत्वा सांख्यीने सुन कर, अमरवरम्
धन्वनी इन्द्रकी ऋग्भिः ऋथाओ वडे ऋचाभोसे,
तुष्टुवु स्तुति करी स्तुति की, प्रहृष्टाः च अने प्रसन्न
थर्धने और प्रसन्न हो कर, तत्-वचनम् तेना उपदेशने
उसके उपदेशको, अभिननन्दु च इति अभिनन एन
आप्यु अभिनन्दन किया ॥ ५ ॥

5. Hearing these words of the chief of the gods, all the assembled sages felicitated the foremost of the immortals with praise-psalms and being delighted, applauded his words.

इन्द्रोक्त रसायनम्—

अथेन्द्रस्तदायुर्वेदामृतमृषिभ्यः संक्रम्योवाच—
एतत् सर्वमनुष्ठेयम्, अयं च शिवः कालो रसायना-
नां, दिव्याश्चौषधयो हिमवत्प्रभवाः प्राप्तवीर्याः, त-
द्यथा—ऐन्द्री, ब्राह्मी, पयस्या, क्षीरपुष्पी, श्रावणी,
महाश्रावणी, शतावरी, विदारी, जीवन्ती, पुनर्नवा,
नागबला, स्थिरा, वचा, छत्रा, अतिच्छत्रा, मेदा,

महाभेदा, जीवनीयाश्चान्याः पयसा प्रयुक्ताः षण्मा-
सात् परमायुर्वयश्च तरुणमनामयत्वं स्वरवर्णसंपद-
मुपचयं सैर्धा स्मृतिमुत्तमबलसिष्टांश्चापरान् भावा-
नावहन्ति सिद्धाः ॥ ६ ॥ (इतीन्द्रोक्तं रसायनम्।)

अथ त्थार पछी उसके बाद, इन्द्र. धन्वे इन्द्रने,
तत् ते उस, आयुर्वेद-अमृतम् आयुर्वेदेषु अभूत्
आयुर्वेदरूप अमृतको ऋषिभ्य ऋषिओने ऋषियोको,
संक्रम्य स पूर्णपक्षे आपीने सपूर्णरूपसे दे कर, उवाच
इत्थु कहा, एतत् आ यह, सर्वम् यद्यु सब, अनुष्ठेयम्
करना थैय्य छे करना चाहिए, रसायनानाम् रसायनेने
भाटे रसायनके लिए, अयम् च आ यह, शिव शुभ
शुभ, कालः काल छे काल है, हिमवत्-प्रभवाः
हिमालयभां गिगेटी हिमालयसे उत्पन्न, दिव्याः
दिव्य दिव्य, औषधय च औषधियो औषधिया,
प्राप्तवीर्या वीर्यसंपन्न छे वीर्यसंपन्न है,
तद्यथा ऐन्द्री ऐन्द्री, ऐन्द्री ऐन्द्री, ऐन्द्री, ब्राह्मी
ब्राह्मी, पयस्या पयस्यो विलाई कन्द, क्षीरपुष्पी
क्षीरपुष्पी, श्रावणी श्रावणी, श्रावणी, महा-
श्रावणी श्रावणी, शतावरी शतावरी, शतावरी
शतावर, विदारी विदारी, जीवन्ती जीवन्ती,
पुनर्नवा पुनर्नवा, नागबला नागबला, स्थिरा
स्थिरा, वचा वचा, छत्रा छत्रा, अतिच्छत्रा अतिच्छत्रा,
मेदा मेदा, मेदा मेदा, महाभेदा महाभेदा, अन्या च अने
अन्य और अन्य, जीवनीया जीवनीया, औषधियोने
जीवनीय औषधियोका, षट्-मासात् छ मास सुधी छः
मास तक, पयसा सह पयसी साथे दूधके साथ, प्रयुक्ताः
प्रयोग करवाथी प्रयोग करनेसे, सिद्धा तेओ सिद्ध थर्धने
वे सिद्ध हो कर, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, आयु आयु, आयु
तरुणम् वय च युवावस्था युवावस्था, अनामयत्वं आरोग्य
आरोग्य, स्वर वर्ण-संपदम् स्वर अने वार्धनी संपत्ति
स्वर और वर्णकी संपत्ति, उपचयम् शरीरनी वृद्धि
शरीरकी वृद्धि, मेधाम् बुद्धि बुद्धि, स्मृतिम् स्मृति, स्मृति,
उत्तमबलम् उत्तम बल, अपरान् च अने
अन्य और अन्य, इष्टान् छष्ट प्रिय, भावान् पदार्थो
पदार्थोको, आवहन्ति आपे छे देती है ॥ ६ ॥ (इति आ यह,
इन्द्रोक्तम् रसायनम् इन्द्रोक्त रसायन छे इन्द्रोक्त रसायन है।)

१. तुष्टुवु - तमूचु (य.)

२. अयं च शिवः कालः - अयं च कालः (य)

३. हिमवत्प्रभवाः - हिमवत प्रभावात् (य.)

6 Then Indra, coming over to the sages, imparted to them the immortal Science of Life. He concluded the initiation with the following injunctions: 'All this must you do. This is the propitious time for carrying out the vitalizing therapy. Sovereign herbs, growing in the Himalayas, are ripe with potency. Such for instance as aindri, brahmi, milky yam, kshirapushpi, sravani, east indian globe thistle, climbing asparagus, white yam, cork swallow-wort, hog's weed, gingo fruit, ticktrefoil, sweet flag, wild dill, wild fennel, meda, mahameda--these and such other life-promoting drugs of proved virtue taken in conjunction with cow's milk, secure for their user, after a course of six months optimum length of life, youthful age, immunity from disease, excellence of voice and complexion, full physical growth, intelligence, memory, the highest kind of power, and all other desirable qualities' Thus has been described the vitalization procedure taught by Indra

द्रोणीप्रावेक्षिकरसायनम्—

ब्रह्मसुवर्चला नामौषधिर्या हिरण्यक्षीरा पुष्कर-सदृशपत्रा, आदित्यपर्णी नामौषधिर्या 'सूर्यकान्ता' इति विज्ञायते सुवर्णक्षीरा सूर्यमण्डलाकारपुष्पा च, नारी नामौषधिः 'अश्वबला' इति विज्ञायते या बल्वजसदृशपत्रा, काष्ठगोधा नामौषधिर्गोधाकारा, सर्पा नामौषधिः सर्पाकारा, सोमो नामौषधिराजः

पञ्चदशपर्वा स सोम इव हीयते वर्धते च, पद्मा नामौषधिः पद्माकारा पद्मरक्ता पद्मगन्धा च, अजा नामौषधिः 'अजशृङ्गी' इति विज्ञायते, शीला नामौषधिस्तु नीलक्षीरा नीलपुष्पा लता-प्रतानबहुलेति;

या जे जो, हिरण्यक्षीरा सुवर्णु जेवा पीला द्व-वाणी सुवर्ण जैसे पीले दूधवाली, पुष्करसदृशपत्रा तथा उभय समान पांदावाणी होय छे तथा कमल जैसे पत्रवाली होती है, ब्रह्मसुवर्चला ते 'ब्रह्मसुवर्चला' वह 'ब्रह्मसुवर्चला', नाम नामनी नामकी, ओषधि औषधि छे ओषधि है, या जेने जो, 'सूर्यकान्ता' इति 'सूर्य-कान्ता' जे नामथी 'सूर्यकान्ता' इस नामसे, विज्ञायते जलुवामा आवे छे जानी जाती है, सुवर्णक्षीरा सुवर्णु जेवा द्वधवाणी सुवर्ण जैसा क्षीरवाली, सूर्यमण्डलाकार-तथा सूर्यमंडल जेवा आकारना तथा सूर्य जैसे गोल आकारके, पुष्पा च पुष्पवाणी होय छे पुष्पोवाली होती है, आदित्यपर्णी ते 'आदित्यपर्णी' वह 'आदित्यपर्णी', नाम नामनी नामकी, ओषधि औषधि छे ओषधि है, या जेने जो, 'अश्वबला' इति 'अश्वबला' जे नामथी 'अश्वबला' इस नामसे, विज्ञायते जलुवामा आवे छे जानी जाती है, बल्वजसदृश- तथा जे भल्वज जेवा तथा जो बल्वजके समान, पत्रा पानवाणी होय छे पत्रोवाली होती है, नारी ते 'नारी' वह 'नारी', नाम नामनी नामकी, ओषधि औषधि छे ओषधि है, गोधाकारा जे घेना आकारवाणी होय छे जो गोहके आकारकी होती है, काष्ठगोधा ते 'काष्ठगोधा' वह 'काष्ठगोधा', नाम नामनी नामकी, ओषधि औषधि छे ओषधि है, सर्पाकारा जे सर्पना आकारवाणी होय छे जो सर्पके आकारकी होती है, सर्पा ते 'सर्पा' वह 'सर्पा', नाम नामनी नामकी, ओषधि औषधि छे ओषधि है, पञ्चदशपर्वा जे औषधि पद्म पर्ववाणी होय छे जो ओषधि पद्म पर्ववाली होती है, सोमः ते 'सोम' वह 'सोम', नाम नामने नामका, ओषधिराज औषधिओने राज छे ओषधिओका राजा है, सः ते औषधि वह ओषधि, सोमः अर्न्नी चन्द्रके, इव पैठे समान, हीयते

७ सुवर्णक्षीरा—सुवर्णवर्णक्षीरा (स.)

११ बल्वजसदृशपत्रा—पुनरजसदृशपत्रा (द. ध.)

७ पञ्चदशपर्वा—पञ्चदशपर्णी (घ. फ.)

११ नीलक्षीरा नीलपुष्पा—नीलक्षीरपुष्पी (ख.)

श्रीलु थाय छे बटती है, वर्षते च तथा वृद्धि भूमे छे तथा बढ़ती है, पद्माकारा ने कुम्भना नेवा आकारवाणी जो कमलके आकारकी, पद्मरक्ता कुम्भना नेवी लाल कमल जैसी छाल, पद्मगन्धा च अने कुम्भ नेवा गंधवाणी होय छे और कमलके समान मधुवाली होती है, पद्मा ते पद्मा' वह 'पद्मा', नाम नामनी नामकी, ओषधि. ओषधि छे ओषधि है, 'अजशृङ्गी' इति नेने 'अजशृङ्गी' से नामथी जो 'अजशृङ्गी' इस नामसे, विज्ञासते अणुवाभा आवे छे जानी जाती है, अजा ते 'अज' वह 'अजा', नाम नामनी नामकी ओषधि: ओषधि छे ओषधि है, नीलक्षीरा ने नीला दूधवाणी जो नीला दूधवाली, नीलपुष्पा नीला पुष्पवाधी नीले पुष्पवाली, लताप्रतानबहुका तथा देवाना भुक्त विस्तारवाणी होय छे तथा बहुत लताप्रतानरी युक्त होती है, वृ ते रो। वह तो, बीका 'नील' 'नीला', नाम नामनी नामकी, ओषधि ओषधि छे ओषधि है,

7-(1). There is a herb by the name of Brahma-suvarchala which exudes a golden colored sap, and the leaves resembling those of white lotus The herb which is called 'Aditya-parai' ('Sun-leaved') is also known by the name of 'Surya-kanta' it also exudes a golden colored sap and has flowers of the shape of the disk of the sun. The herb called 'Nari' which is also known by the name of 'Aswabala' has petals resembling those of the Balvaja The herb called 'Kashtha-godha' is shaped like the iguana; while the herb called 'Sarpa' has a form resembling the snakes. The sovereign herb which is known by the name of 'Soma' has fifteen joints for knots; it waxes and waxes like the moon. The herb called 'Padma' is similar in shape to a lotus, is red like

a lotus and smells too like a lotus. The herb called 'Aja' is also spoken of as 'Ajasringi'. The herb known as 'Nila' has blue sap and blue flowers. It is a creeper with luxuriant growth.

आसामोषधीनां यां यामेवोपलभेत तस्यास्तस्याः स्वरसस्य सौहित्यं गत्वा ज्ञेहभावितायामार्द्रपलाशद्रोषवां सपिधानायां दिग्वासाः शयीत, तत्र प्रलीयते, षण्मासेन पुनः संभवति, तस्याजं पय प्रत्यवस्थापनं, षण्मासेन देवतानुकारी भवति वयोवर्णस्वराकृतिवलप्रभाभिः स्वयं चास्य सर्ववाचोगतानि प्रादुर्भवन्ति, दिव्यं चास्य चक्षुः श्रोत्रं च भवति, गतिर्योजनसहस्रं, दशवर्षसहस्राण्यायुरनुपपन्नं चेति ॥ ७ ॥

आसाम् आ इन, ओषधीवाम् ओषधिओभाथी ओषधियोंसे, याम् ने जिस, याम् एव ने ओषधिने जिस ओषधिको, उपलभेत भेजेने प्राप्त कर सके, तस्यातेना उस, तस्या तेना उसके, स्वरसस्य स्वरसजुं स्वरसको, सौहित्यम् तृप्ति पर्यन्त तृप्ति पर्यन्त, गत्वा पान करीने पी कर, ज्ञेहभावितायाम् रनेह ओषडेकी जेहसे जिनमे की हुई, सपिधावायाम् दंक्षुवाणी टकनवाली, मार्द्रपलाश लीला आभरानी नीले टाककी, द्रोष्याम् श्लेष्मीमां द्रोणीमें, दिग्वासाः नभ थर्ध नभ हो कर, शयीत शयन करवु सोवे, तत्र तेमां इसमें, प्रलीयते ते लय पाभी लय छे विलीन हो जाता है, षण्मासेन अने छ महिना पछी और फिर छः मासके पीछे, पुनः पुन पुन, संभवति उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, आजम् अकरीना बकरीके, पयः दूधथी दूधसे, तस्य तेने उसे, प्रत्यवस्थापनम् पूर्व स्थितिमां लावने पूर्व स्थितिमें लाये, वयोवर्णस्वराकृति- वय- वलु- स्वर- आकृति उन्न वर्ण स्वर-आकार, वलप्रभाभिः अणु तथा प्रभावडे कल तथा प्रभामें, षण्मासेन छ महिना पछी छ मासके बाद, देवतानुकारी देवना नेवे देवतुल्य, भवति थाय छे होता है, सर्ववाचोगतानि च अने अधी वाष्पीनी श्रेष्ठता और सब वाणीकी विशिष्टता, अस्य आ पुरुषने इसको, स्वयम् स्वय स्वय ही, प्रादुर्भवन्ति प्राप्त थाय छे प्राप्त होती है, अस्य च वणी आ पुरुषनां फिर इस

पुरुषके, चक्षुः नेत्रे नेत्र, श्रोत्रम् च तथा डान और कान, दिव्यम् दिव्य दिव्य, भवति थाय छे होते हैं, योजनसहस्रम् तेने ओक छ्मर योजन उसको एक हजार योजन तक, गतिः आध्यात्मिकी शक्ति प्राप्त थाय छे चलनेकी शक्ति प्राप्त होती है, आयु अने तेनु आयुष्य और उसकी आयु, दशवर्षसहस्राणि दश छ्मर वर्षनु दस हजार बरसकी, अनुपद्रवम् च इति तथा उपद्रवदित थाय छे तथा उपद्रवसे रहित होती है ॥७॥

7. Out of the above-mentioned herbs, one should drink to one's fill, the juices of such as are available; he should then lie down naked in a vat furnished with a lid, made of green bengal kino wood and saturated with ghee. Living like this, one's body will dwindle down to nothing, in the course of six months he rises with a reformed body. His only sustenance shall be goat's milk. On completing the course of six months, he becomes like gods in the matter of youth, complexion, voice, form, strength and lustre To him all excellences of speech come of their own accord. He becomes endowed with clairvoyance and clairaudience. He will be able to cover a thousand yojanas at one stretch and will live for a period of ten thousand years without any ailment

भवन्ति चात्र—

दिव्यानामोषधीनां यः प्रभावः स भवद्विधैः ।
शक्यः सोढुमशक्यस्तु स्यात् सोढुमकृतात्मभिः ॥८॥

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लोका छे के श्लोक है कि, यः जे जो, दिव्यानाम् दिव्य दिव्य, ओषधीनाम् औषधिओना ओषधियोंका, प्रभाव प्रभाव छे प्रभाव है, स ते वह, भवद्विधैः आप जेवा

महर्षिओधी आप जैसे महर्षियोंसे, सोढुम् शक्यः सहन करी शक्य छे सहा जा सकता है, अकृतात्मभिः अकृतात्म-ओधी असयनात्मावालोंसे, तु ते। तो, सोढुम् अशक्य. स्यात् सहन करी शक्यते। नहीं नहीं सहा जा सकता ॥८॥

Here are verses again—

8 Only persons like you will be able to tolerate the strength of these sovereign herbs; un-self-controlled persons will be unable to bear it.

ओषधीनां प्रभावेण तिष्ठतां स्वे च कर्मणि ।
भवतां निखिलं श्रेयः सर्वमेवोपपत्स्यते ॥९॥

स्वे च पीतानां अपने, कर्मणि कर्ममां कार्योंमें, तिष्ठताम् वाग्या रहैता लगे रहते हुए, भवताम् आप दो।काने आप लोगोंको, ओषधीनाम् औषधिओना ओषधियोंके, प्रभावेण प्रभावधी प्रभावसे, निखिलम् सम्पूर्ण सम्पूर्ण, सर्वम् सर्व सब, श्रेयः इत्याद्यु कल्याण, उपपत्स्यते प्राप्त यशे प्राप्त होगा ॥ ९ ॥

9 By the virtues of the herbs and by devotion to your duties, all the auspicious results will accrue to you.

वानप्रस्थैर्गृहस्थैश्च प्रयतैर्नियतात्मभिः ।
शक्या ओषधयो ह्येताः सेवितुं विषयाभिजाः ॥१०॥

प्रयतैः पवित्र पवित्र, नियतात्मभिः तथा मनने वश करनार। तथा मनको वशमें रखनेवाले, वानप्रस्थैः वानप्रस्थ वानप्रस्थ, गृहस्थैः च तथा गृहस्थाश्रमीओधी तथा गृहस्थोंसे, विषय- अभिजाः पीताना पुण्य देशमां उत्पन्न थयेली अपने पुण्य देशमें पैदा हुई, एता आ इन, ओषधयः औषधिओनु ओषधियोंका, सेवितुम् शक्या. हि सेवन करी शक्य छे सेवन किया जा सकता है ॥ १० ॥

10. It is only the hermits and house holders that are pious and of disciplined natures, that are competent to make use of these herbs born in this divine clime.

९. सर्वमेवोपपत्स्यते—सर्वथैवोपपत्स्यते (च.)

यास्तु क्षेत्रगुणैस्तेषां मध्यमेन च कर्मणा ।

मृदुवीर्यतरास्तासां विधिर्ह्येवः स एव तु ॥११॥

या. तु ७ ओषधियो जो ओषधियां, क्षेत्रगुणै. भूमिना गुणैः भूमिके गुणोंसे, तेषाम् तथा ते वान-प्रस्थ गुह्य वगेरेना तथा उन वानप्रस्थ गृहस्थ आदिके, मध्यमेन मध्यम प्रकारके, कर्मणा च अदृष्टी अदृष्टे, मृदुवीर्यतरा अत्यन्त मृदु वीर्य-वाणी होय छे अत्यन्त मृदु वीर्यवाली होती हैं, तासां तेना उनके, विधिः तु सेवननी विधि सेवनकी विधि, सः एव ७ उपर उली छे ते ७ जो पूर्वमें कही है वही, ज्ञेयः अक्षुणी जाननी चाहिए ॥११॥

11. As regards those herbs too, which, in the matter of habitat and virtues, are of a middling order and thus inferior to the Himalayan herbs in respect of potency, the mode of administration is the same

पर्येष्टुं ताः प्रयोक्तुं वा येऽसमर्थाः सुखार्थिनः ।
रसायनविधिस्तेषामयमन्यः प्रशस्यते ॥ १२ ॥

सुखार्थिनः सुखनी ४२७वाणी सुखकी इच्छावाले, ये ७ मनुष्यो जो मनुष्य, ताः ते दिव्य ओषधियोने इन दिव्य ओषधियोंको, पर्येष्टुं शोधना ढूँढनेमें, प्रयोक्तुं वा ३ तेने। प्रयोग करना अथवा उनके प्रयोग करनेमें, असमर्थाः असमर्थ होय छे असमर्थ होते हैं, तेषाम् तेओने माटे उनके लिए, अयम् आ यह, अन्य भी७ दूसरी, रसायनविधिः रसायन विधि रसायनविधि, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १२ ॥

12 For the benefit of those who, while unable either to procure or tolerate the Himalayan herbs, seek, nevertheless, the blessings of vitalization, we recommend the following separate procedure.

अपरमिन्द्रोक्तगनायनम्—

वल्गानां जीवनीयानां वृंहणीयाश्च या दश ।
वयस स्थापनानां च खदिरस्यासमथ्य च ॥१३॥
खर्जूराणां मधूकानां मुस्तानामुत्पलस्य च ।
मृद्धीकानां विडङ्गानां सचायाश्चित्रकस्य च ॥१४॥
शनावर्याः पथस्यायाः पिप्पल्या जोङ्गकस्य च ।
ऋद्ध्या नागवलायाश्च द्वारवाया धवस्य च ॥१५॥
त्रिफलाकण्टकार्योश्च विदार्याश्चन्दनस्य च ।
इक्षूणां शरमूलानां श्रीपण्यास्तितिशस्य च ॥१६॥
रसाः पृथक् पृथग्ग्राह्या पलाशक्षार एव च ।
एषां पलोन्मितान् भागान् पयोगव्यं चतुर्गुणम् ॥१७॥
द्वे पात्रे तिलतैलस्य द्वे च गव्यस्य सर्पिषः ।
तत् साध्य सर्वमेकत्र सुखिद्धं स्नेहमुद्धरेत् ॥१८॥
तत्रामलकचूर्णानामाढकं शतभावितम् ।
स्वरसेनैव दानव्यं शौद्रस्याभिनवस्य च ॥१९॥
शर्कराचूर्णपात्रं च प्रस्थमेक प्रदापयेत् ।
तुगाक्षीर्थाः सपिप्पल्याः स्थाप्यं संमूर्च्छितं च तत् ॥
सुचौक्षे मार्तिके कुम्भे मासार्धं घृतभाविते ।
मात्रामात्रसमां तस्य तत ऊर्ध्वं प्रयोजयेत् ॥२१॥
हेमताम्रप्रवालानामयसः स्फटिकस्य च ।
मुक्तावैदूर्यशङ्खानां चूर्णानां रजतस्य च ॥२२॥
प्रक्षिप्य षोडशीं मात्रां विहायायासमैथुनम् ।
जीर्णं जीर्णं च भुञ्जीत षष्टिक क्षीरसर्पिषा ॥२३॥

वल्गानाम् अत्य गणुनी दश ओषधियो वयस गणकी दस ओषधिया, जीवनीयानाम् ७वनीय गणुनी दश ओषधियो जीवनीय गणकी दस ओषधिया, वृंहणीयाः च वृंहणीय गणुनी दश ओषधियो वृंहणीय गणकी दस ओषधिया, वयस स्थापनानाम् च अने वयः-स्थापन गणुनी और वय स्थापन गणकी, दश दश ओषधियो दस ओषधिया, खदिरस्य भेर खेर कथ्या, असनस्य च असन खान, खर्जूराणां भणूर खजूर, मधूकानाम् महुडा महुवा, मुस्तानाम् मोथ मोथ,

१५ द्वारवाया-हरिद्राया (व न द)

१७ पलोन्मितान्-पात्रोन्मितान् (प)

२३. विहायायासमैथुनम्-विरतायासमैथुन (प)

उत्पलस्य च नील उभय नीलोपर, मृद्धीकानाम् द्राक्ष
 द्राक्षा, विडङ्गानाम् वावडिङ्ग वाणविडङ्ग, वचायाः ७७
 वच, चित्रकस्य च त्रिषु चित्रक, कवावर्षाः शतावरी
 शतावर, बबस्याया. क्षुभिश्चै विष्णुहृन्कन्द, पिप्पल्याः पीपर
 पीपली, स्नेहकस्य च अग्नर अग्नर, क्रन्दवाः ऋद्धि ऋद्धि,
 नागबलायाः च गजेटी गंगेरन, द्वारदावा साभ सागवच,
 धवस्य च धानडो धौ, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, कण्टकार्योः
 च भेडी कोर्रीगण्डी कटेरी, विदार्या इगिश्चै बिलाईकन्द,
 चन्दमस्य च थन्दन चन्दन, इक्षुणाम् शेरी ईश, वा-
 मूकानाम् अरुना भूण चरमूल, श्रीपण्याः शीवणु खमार,
 तिमिशस्य च अने तल्लुच और तिमिस, रसा ऐम्भोना रसे
 इनके रस, बलाशकार एव च तथा आभरानो क्षर
 तथा पलायके क्षारको, पृथक् पृथक् शुद्ध शुद्ध भिन्न
 भिन्न, प्राङ्गा देवा केना चाहिए, एमास ऐम्भाना
 प्रथेकेना इतमेंसे प्रत्येकका, पलोभिम्बान् मागाच् चार
 तोला एकमात्र, गण्डक आयु गायका, पत्र. दूध दूध,
 चतुर्गुणम् १६ तोला चौगुना, तिलवैकस्य तल्लु ते
 तिलवैक, द्वे पात्रे ५१२ तोला दो आठक, तत् औ इन,
 सर्वम् अधुना सबको, एकत्र ऐकेत्र करीने एकत्र करके,
 साध्यम् पञ्चपत्रां पञ्चये, सुक्षिद्रम् न्यारे पाकी रहे
 त्पारे जब अच्छी तरह एक जाय तब, स्नेहम् स्नेहने
 स्नेहको, उद्धरेत् उत्तरेशो उताम केने, तत्र गाणी लक्ष
 तेषां ज्ञान कर इसमें, स्वरसेन एव स्वरसथी स्वरसे,
 वातभावितम् से वार भावना आपेक्षु सौ वार भावित,
 कामलकचूर्णानाम् आभणानु यूर्णु आंवलोका चूर्ण,
 आठकम् २५६ तोला एक आठक, अभिनवस्य नव
 नवा, क्षौद्रस्य भध मधु, सपिप्पल्याः पीपर पीपली,
 तुगाक्षीर्षाः च तेभ्य वंशद्योचन एवं वंशलोचन, एकम्
 प्रस्थम् ६४ तोला एक प्रस्थ, शर्कराचूर्णपात्रम् च अने
 साकरनु भू २५६ तोला और सकरके चूर्णका एक आठक,
 प्रदापयेत् नाभयु मिलावे, संमूर्च्छितस्य अक्षु ऐकेत्र करीने
 सबको एकत्र करके, तत् तेने उसको, सुचौक्षे अत्यंत
 निर्माण अत्यन्त निर्मल, घृतभाविते धी येापडेला घृत-
 लिप्त, मार्तिके भाटीवा सिद्धीके, कुम्भे धडाभां घडेमें,
 मासाधम् ५६२ दिवस सुधी पंद्रह दिन तक, स्वाप्यम्
 राभी भूक्षुं रक्ते, तत् ऊर्ध्वम् ते पछी उसके बाद,
 हेम-ताम्र- सुवर्ण, ताम्र सुवर्ण, ताम्र, प्रवालानाम्

प्रवाल प्रवाल, मयसः दोह लोहा, स्फटिकस्य च स्फटिक
 स्फटिक, सुक्का-वैदूर्य- भोती, विदुरभक्षि योजी, वैदूर्य,
 शङ्खायाम् शंभु शख, रजसस्य च अने आंठी ऐम्भो-
 भाना प्रथेकेनु और चाक्षे इतमेंसे प्रत्येकका, चूर्णानाम्
 यूर्णु चूर्ण, षोडशीम् मात्राम् चार तोला एक पत्र,
 प्रक्षिप्य भेणवीने मिला कर, आवाच- परिश्रम परिश्रम,
 मेथुनम् तथा मेथुनना तथा मेथुनका, विहाण त्याग
 करी त्याग करके, तस्य तेने उषका, अद्रिसमाम् ७४-
 राशिना अणने अनुसरी अद्रिसलके भवसार, मात्राम्
 मात्रामां मात्रामे, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे प्रयोग करे,
 जीर्णे जीर्णे च न्यारे औषध पथी अथ त्पारे जब
 औषध जीर्ण हो जाय तब, क्षीरखर्पिणा दूध तथा धीक्षी
 दूध तथा घृतसे, षट्कम् आंठी येापाने साठी चाव-
 लका सुजीत आहार करवे आहार करे ॥ १३-२३ ॥

13-23 Collect separately the juice
 of each of the following drugs, the
 decoction of each of the four groups—
 tonics, life-promotives, roborants and
 rejuvenators as also of catechu, feather
 foil, date mahwa, nut-grass, blue
 lotus, grape, embelia, sweet-flag, white-
 flowered lead wort climbing asparagus,
 milky yam, long pepper, eagle-wood,
 riddhi, gingo fruit plant, indian teak-
 tree, crane-tree, the three myrobalans,
 indian night-shade, white yam, sandal
 wood, sugar-cane, roots of reed grass,
 white teak and cojain. These juices
 as also palasa-alkali should be taken
 in the measure of four tolas each and
 combined This mixture should be
 further combined with four times its
 quantity of cow's milk and 512 tolas
 each of the oil of til and of cow's
 ghee All this should be cooked in
 one vessel and the unctuous portion
 taken out Add to the unctuous

portion thus obtained 256 tolas of the pulvis of emblic myrobalans which has been impregnated a hundred times in the fresh juice of the emblic myrobalans, 256 tolas of very fresh honey, 256 tolas of the powder of sugar-candy, and 64 tolas each of bamboo manna and long pepper. Mixing the whole thing well, allow it to mature for a fortnight in a perfectly clean earthen vessel which has been saturated previously with ghee. It should then be used in the dose commensurate with the digestive power of the person concerned. This linctus should be mixed with one-sixteenth its quantity of the powders of gold, copper, coral, iron, crystal, pearls, cat's-eye gem, conch-shell and silver. The user should avoid during the course of treatment all strain and sexual activity. On digestion of the medicine, he should eat a meal consisting of shashtika rice with milk and ghee.

सर्वरोगप्रशमनं वृष्यमायुष्यमुत्तमम् ।
सत्त्वस्मृतिशरीराग्निबुद्धीन्द्रियबलप्रदम् ॥ २४ ॥
परमूर्जस्करं चैव वर्णस्वरकरं तथा ।
विषालक्ष्मीप्रशमनं सर्ववाचोगतप्रदम् ॥ २५ ॥

सिद्धार्थतां चाभिनवं वयश्च
प्रजाप्रियत्वं च यशश्च लोके ।
प्रयोज्यमिच्छद्भिरिदं यथाव-
द्रसायनं ब्राह्ममुदारवीर्यम् ॥ २६ ॥
(इतीन्द्रोक्तरसायनमवस्थम् ।)

सिद्धार्थताम् च कामनासिद्धिं कामनासिद्धिं, जनि-
नवम् तदुत्तु तरणं, वयः च वयं वयं, प्रजाप्रियत्वम् च
दोषप्रियता लोकप्रियता, लोके यज्ञं च तथा दोषप्र-

धीर्तिनी तथा लोकमें यशकी, इच्छद्भिः प्रच्छावाणाओओ
इच्छावाले, सर्वरोगप्रशमनम् सर्व रोगाने शांत करनार
सब रोगोंको शान्त करनेवाले, वृष्यम् वृष्य वीर्यवर्धक
उत्तमम् उत्तम उत्तम, आयुष्यम् आयुष्यवर्धक आयु
वदानेवाले, सत्त्व-स्मृति- भन- स्मृति मन- स्मृति, शरीर-
अग्नि-शरीर अग्नि शरीर-अग्नि, बुद्धि इन्द्रिय- बुद्धि तथा
धन्द्रियाने बुद्धि एव इन्द्रियोको, बलप्रदम् अणु आपनारु
बल देनेवाले, परम् अत्यंत अत्यंत, ऊर्जस्करम् च एव
उत्साह वधारनारु उत्साहवर्धक, तथा वर्णस्वरकरम्
वर्ण तथा स्वरने आपनारु वर्ण एवं स्वरको करनेवाले,
विष-अलक्ष्मी- विष तथा दरिद्रताने विष तथा दरिद्रताका,
प्रशमनम् नाश करनारु नाश करनेवाले, सर्व-वाचोगत-
प्रदम् सर्व वाणीनी श्रेष्ठता आपनार सब वाणीकी
श्रेष्ठता देनेवाले, इदम् आ इस, उदारवीर्यम् अहु
वीर्यवाणा अत्यन्त वीर्यवाले, ब्राह्मम् ब्राह्म ब्राह्म, रसा-
यनम् रसायनने रसायनका, यथावत् विधि प्रभाषे
यथावत्, प्रयोज्यम् प्रयोग करवे लोभ्ये प्रयोग करे
॥ २४-२६ ॥ (इति आ यह, अपरम् पीणु दूसरा,
इन्द्रोक्तरसायनम् धन्द्रोक्त रसायन छे इन्द्रोक्तरसायन है ।)

24-26. This is a panacea, a virilific and the best promoter of longevity. It also promotes intelligence, memory, digestive power, understanding and acuity of the sense. It is, moreover, an excellent vitalizer and a promoter of complexion and voice. It is a talisman against poison and ill-luck and a giver of all blessings that speech can give. This Brahmic vitalizer, of mighty potency, should be systematically used by those who seek success in enterprise, new youth, popularity and renown in the world. Thus has been described 'The Second Vitalizer revealed by Indra'

केषां कुंठीप्रावेष्टिकः केषां च वातातपिको विधिर्हितः —
समर्थानामरोगाणां बीमतां नियतात्मनाम् ।

कुटीप्रवेशः क्षणिनां परिच्छदवतां हितः ॥२७॥

समर्थानाम् शक्तिवाणा शक्तिवाले, अरोगाणाम् नीरोग नीरोग, धीमताम् बुद्धिमान् बुद्धिमान, स्रियतात्मनाम् स्रियती स्रियती, क्षणिनाम् क्षण क्षणवर्षां स्वतन्त्र कार्य करनेके स्वतन्त्र, परिच्छदवताम् तथा साधनसपन्न मनुष्यो भाटे तथा धनजनादिसे सपन्न मनुष्योंके लिए, कुटीप्रवेशः कुटीप्रावेशिक प्रयोग, हित. (हितकारी छे हितकर है ॥२७॥

27. The mode of immurement in a retreat is indicated in the case of those who are fit, diseaseless, strong-willed, self-controlled, leisured and endowed with means.

अतोऽन्यथा तु ये तेषां सौर्यमारुतिको विधिः ।
तयोः श्रेष्ठतरः पूर्वो विधिः स तु सुदुष्करः ॥२८॥

ये तु पशु ज्येष्ठो परन्तु जो, अतः श्रेष्ठोथी इनसे, अन्यथा विपरीत स्थितिवाणा होय छे विपरीत स्थितिवाले होते है, तेषाम् तेषाम् उन्के लिए, सौर्यमारुतिक. तदुक्ता तथा पवन स्रियती आतप तथा वात सम्बन्धी, विधि विधि हितकर है, तयोः आत्माने विधिओभां इन दोनोंमें, पूर्वः प्रथमनी पहली, विधिः विधि विधि, श्रेष्ठतर वधारे श्रेष्ठ छे अधिक श्रेष्ठ है, स. तु पशु ते विधि किंतु वह विधि, दुष्कर दुष्कर छे अत्यंत कठिन है ॥२८॥

28. For those who are differently circumstanced, the mode laid down is that of exposure to sun and wind. The first mode of the procedure—immurement in a retreat, is no doubt the more excellent of them two, but is indeed very difficult.

रसायनविधिभ्रंशे कर्तव्यम्—

रसायनविधिभ्रंशाज्जायेरन् व्याधयो यदि ।

२७. क्षणिनाम्—क्षणिणाम् (ध थ. घ)

२८. तयोः—ताभ्याम् (ब.)

„ सुदुष्कर—सुदु-मह (प.)

२९. व्याधयः—व्यापद. (ग)

यथास्वमौषधं तेषां कार्यं मुक्त्वा रसायनम् ॥२९॥

रसायनविधि- रसायनना विधिभां रसायनविधिके, भ्रंशात् भूल थवाथी अपायसे, यदि नो यदि, व्याधयः रोगो व्याधिया, जायेरन् उत्पन्न थाय तो हो जाय तो, रसायनम् रसायनने रसायनको, मुक्त्वा पशु भूकीने छोड़ कर, तेषाम् यथास्वम् ते रोगोनी चेतानी उन व्याधियोंनी अपनी, औषधन् चिकित्सा चिकित्सा, कार्यम् करनी चाहिए ॥ २९ ॥

29 If disease supervenes as the result of incorrect application of the vitalizing procedure, the procedure should be forthwith suspended and the disorders duly treated.

आचाररसायनम्—

सत्यवादिनभ्रंशं निवृत्तं मद्यमैथुनात् ।
अहिंसकमनायासं प्रशान्तं प्रियवादिनम् ॥३०॥
जपशौचपरं धीरं दाननित्यं तपस्विनम् ।
देवगोब्राह्मणाचार्यगुरुवृद्धारचने रतम् ॥३१॥
आनृशस्यपरं नित्यं नित्यं करुणवेदिनम् ।
समजागरणस्वप्नं नित्यं क्षीरघृताशिनम् ॥३२॥
देशकालप्रमाणज्ञं युक्तिज्ञमनहङ्कृतम् ।
शस्ताचारमसंकीर्णमध्यात्मप्रवर्णेन्द्रियम् ॥३३॥
उपासितारं वृद्धानामास्तिकानां जितात्मनाम् ।
धर्मशास्त्रपरं विद्यान्नर नित्यरसायनम् ॥३४॥
गुणैरैतैः समुदितैः प्रयुङ्क्ते यो रसायनम् ।
रसायनगुणान् सर्वान् यथोक्तान् स समश्नुते ॥३५॥
(इत्याचाररसायनम्।)

सत्यवादिनम् सत्यवादी सत्यभापी, भ्रंशम् भ्रंशरहित अक्रोधी, मद्यमैथुनात् मद्य तथा मैथुनथी मद्य तथा मैथुनसे, निवृत्तम् निवृत्त थयेदा निवृत्त.

३०. जपशौचपर—याज्यशौचपर (ख)

३२ करुणवेदिनम्—कारुण्यवेदिनम् (ड. त. घ)

३३ °प्रवर्णेन्द्रियम्—°प्रबलेन्द्रियम् (प)

३५ समुदितै—समुदित (र)

अहिंसकम् अहिंसक अहिंसक, अनायासम् श्रमरहितं भ्रमरहितं, प्रशान्तम् प्रशान्त अत्यन्तं शान्तं, प्रियवादिनम् प्रियवादी प्रियभाषी, जप-शौच-परम् जप तथा पवित्रता-परायणं जप तथा पवित्रतापरायण, धीरम् धीर धीर, दाननित्यम् ह्यमेशां दानशीलं नित्यं दान करनेवाले, तपस्विनम् तपस्वी तपस्वी, देव-गो-ब्राह्मण-देव-गाय-प्राक्ष्यं देव-गो-ब्राह्मण, आचार्यं गुरु-आचार्यं गुरु आचार्य-गुरु, वृद्धार्चने तथा वृद्धनी पूजनां तथा वृद्धकी पूजनां, रतम् प्रीतिं राभनारा रतं, नित्यम् ह्यमेशां नित्यं, आनृशंस्यपरम् कूरतारहितं अक्रूरं, नित्यम् सदा सदा, करुण-वेदिनम् प्राणुिओ पर दयादृष्टिं राभनारा प्राणियों पर दयादृष्टि रखनेवाले, समजागरण-समानं अजरं समान जागरण, स्वप्नम् तथा निद्रावाणा एव निद्रावाले, नित्यम् ह्यमेशां ह्यमेशां, क्षीरघृताशिनम् दूधं तथा धीनुं भोजनं करनारा दूध और घीका भोजन करनेवाले, देशकालप्रमाणज्ञम् देश, काल तथा मात्राने अशुनार देश-काल तथा मात्राके जाननेवाले, युक्तिज्ञम् युक्तिने अशुनार युक्तिके जाननेवाले, अनहङ्कृतम् अहङ्काररहितं निरहंकारं, ज्ञासाचारम् श्रेष्ठ आचार-वाणा उत्तम आचारवाले, असंकीर्णम् पथं भोजनं करनारा पथ्यभोजी, अध्यात्मप्रवणेन्द्रियम् अन्द्रियोने अध्यात्म निषय तरङ्क लगाउनारा अध्यात्म विषयमें इन्द्रियोंको लगानेवाले, आस्तिकानाम् आस्तिक आस्तिक, जितात्मनाम् सयथी जितात्मा, वृद्धानाम् तथा वृद्धोनी तथा वृद्धोंके, उपासितारम् सेवा करनार उपासक, धर्म-शास्त्रपरम् अने धर्मशास्त्रपरायण और धर्मशास्त्रपरायण, नरम् पुरुषने पुरुषको, नित्यरसायनम् नित्य रसायननु सेवन करनार नित्य रसायनका सेवन करनेवाला ही, विद्यात् अशुवे। समज्ञना चाहिए, य. ७ जो पुरुष, एतैः आ इन, समुदितैः सधणां सव, गुणैः गुणैः। युष्टौथी युक्तार्थं गुणोंसे युक्त हो कर, रसायनम् रसायनने। रसायनका, प्रयुङ्क्ते प्रयोग करे' छे प्रयोग करता है, सः ते वह, यथोक्तानाम् पूर्वं कडेला पूर्वोक्त, सर्वान् सर्वं सव, रसायन-गुणान् रसायनना गुणैः रसायनके गुणोंको, समश्नुते प्राप्तं करे छे प्राप्त करता है ॥ ३०-३५ ॥ (इति आ यह. आचाररसायनम् आचाररसायन छे आचाररसायन है।)

30-35. One who speaks the truth, who

is free from anger, who abstains from alcohol and sexual congress, hurts no one, avoids overstrain, is tranquil of heart, fair-spoken, is devoted to repetition of holy chants and to cleanliness, is endowed with understanding, given to almsgiving, diligent in spiritual endeavour, delights in reverencing the gods, cows, brahmanas, teachers, seniors and elders, is attached to non-violence, and is always compassionate, moderate and balanced in his waking and sleeping, is given to regular taking of milk and ghee, is conversant with the science of climate, season and dosage, is versed in propriety, devoid of egotism, blameless of conduct, given to wholesome eating, spiritual in temperament, and attached to elders and men who are believers and self-controlled and devoted to scriptural texts; such a one should be known as enjoying the benefits of vitalization therapy constantly. If one who is endowed with all these qualities makes use of vitalization therapy, that man will reap all the benefits of vitalization which have been described above. Thus has been described 'The vitalization procedure through conduct'

मन शरीरशुद्धानामेव रसायनसिद्धिर्भवति--

यथास्थूलमनिर्वाह्यं दोषाञ्छारीरमानसान् ।
रसायनगुणैर्जन्तुर्युज्यते न कदाचन ॥ ३६ ॥

जन्तुः मनुष्य मनुष्य, शारीरमानसान् शरीर तथा मनना शारीरिक तथा मानसिक, दोषान् दोषाने दोषोंको, यथास्थूलम् स्थूल-सूक्ष्मना सूक्ष्मनी स्थूल सूक्ष्मके क्रमसे, अनिर्वाह्यं इर कर्था विना विना निकाले, रसायनगुणैः

रसायनना शुश्रूषी रसायनके गुणोंसे, कदाचन कृदी कमी, न युज्यते युक्त भवेत् नथी युक्त नहीं होता ॥३६॥

36. No man who has not rid himself of the evils, both of mind and body, beginning with the gross ones, can ever expect to come by the benefits resulting from vitalization.

योगा ह्यायुःप्रकर्षार्था जरारोगनिवर्हणाः ।

मनःशरीरशुद्धानां सिध्यन्ति प्रयतात्मनाम् ॥३७॥

आयुः-प्रकर्ष-अर्थाः आयुष्यन्ती वृद्धिश्च प्रयोगजननाणा आयुकी वृद्धिरूप प्रयोजनवाले, जरारोगनिवर्हणा तेभ्यो जरा अने रोगने नाश करना एवं जरा तथा रोगोंके निवारण करनेवाले, योगाः योगो रसायनयोग, मन - शरीर-शुद्धानाम् निर्मल मन तथा शरीरवाला निर्मल मन तथा शरीरवाले, प्रयतात्मनाम् सधर्मीओने सयमी पुरुषोंमें, सिध्यन्ति हि इण आपनारा थाय छे सिद्ध होते है ॥३७॥

37. These procedures, which are laid down for prolonging life and removing old age and disease, prove effective only in the case of those who are pure in body and mind and are self-controlled.

तदेतन्न भवेद्वाच्यं सर्वमेव हतात्मसु ।

अरुजेभ्योऽद्विजातिभ्यः शुश्रूषा येषु नास्ति च ॥३८॥

तत् एतत् आ यह, सर्वम् एव सधर्णु रसायन सब रसायन, हतात्मसु मनः अज्ञानवाला शोकने हतभागि-योंके, न वाच्यम् भवेत् कहेवु न ओछेओ कहना नहीं चाहिए, अरुजेभ्य तेभ्यो रोगरहित एवं स्वस्थ, अद्वि-जातिभ्यः शूद्र शूद्र, येषु च अने ओछेओने और जिनको, शुश्रूषा सांभलवानी धरुण सुननेकी इच्छा, न अस्ति न होय तेओने कहेवु न ओछेओ न हो उनको कहना नहीं चाहिए ॥ ३८ ॥

38. No part of this knowledge should ever be imparted to those

३८ अरुजेभ्योऽद्विजातिभ्यः -अरुजाभ्यो द्विजातिभ्य (व ष)

,, अरुजेभ्यः-अरुजेभ्य (प.)

whose natures are depraved, who are free from disease. who are outside the fold of the twice-born and those who have no eagerness to learn

मत्स्यैर्भिषजोऽवश्यं पूजनीयाः —

ये रसायनसंयोगा वृष्ययोगाश्च ये मताः ।

यञ्चौषधं विकाराणां सर्वं तद्वैद्यसंश्रयम् ॥३९॥

ये जे जो, रसायनयोगाः रसायनना प्रयोगो रसायनके प्रयोग, ये च अने जे और जो, वृष्ययोगा वाणुकरणना प्रयोगो वाजीकरणके प्रयोग, मता. कला छे कहे गये हैं, यत् च तथा जे तथा जो, विकाराणाम् रोगान् रोगोंका. औषधम् औषध कहे छे औषध कहा है, तत् ते वे, सर्वम् औषधां सब, वैद्यसंश्रयम् वैद्य पर निर्भर छे वैद्यके ही आश्रित है ॥ ३९ ॥

39. All vitalization procedures, all procedures of virilification and all medicine for the alleviation of disease —all this is dependent on the physician

प्राणाचार्यं बुधस्तस्माद्धीमन्तं वेदपारगम् ।

अश्विनाविव देवेन्द्रः पूजयेदतिशक्तितः ॥४०॥

तस्मात् भाटे इस लिए, बुध राजा भाणुसे बुद्धिमान मनुष्य, धीमन्तम् बुद्धिमान बुद्धिमान, वेदपारगम् वेदना पारने पारनेला आयुर्वेदपारंगत, प्राणाचार्यम् वैद्यनी वैद्यकी, देवेन्द्रः देवेन्द्रे देवेन्द्रने, अश्विनौ इव जेवी अश्विनीकुमारनी पूजा करी हती तेवी जैसी अश्विनी-कुमारोंकी पूजा की थी वैसी, अतिशक्तितः शक्तितथी पणु वधारे अपनी शक्तिसे भी अधिक, पूजयेत् पूजा करवी ओछेओ पूजा करे ॥ ४० ॥

40 Therefore the intelligent man should revere, to the best of his ability, the physician who is the master of life, who is wise and has mastered the vedas, just as Indra cherishes the Aswin Twins.

अश्विनौ देवभिषजौ यज्ञवाहाविति स्मृतौ ।
 यज्ञस्य हि शिरश्छिन्नं पुनस्ताभ्यां समाहितम् ॥४१॥
 प्रशीर्णा दशनाः पूष्णो नेत्रे नष्टे भगस्य च ।
 वज्रिणश्च भुजस्तम्भस्ताभ्यामेव चिकित्सितः ॥४२॥
 चिकित्सितश्च शीतांशुर्गृहीतो राजयक्ष्मणा ।
 सोमाभिपतितश्चन्द्रः कृतस्ताभ्यां पुनः सुखी ॥४३॥
 भार्गवश्च्यवनः कामी वृद्धः सन् विकृतिं गतः ।
 वीतवर्णस्वरोपेतः कृतस्ताभ्यां पुनर्युवा ॥४४॥
 एतैश्चान्यैश्च बहुभिः कर्मभिर्भिषगुत्तमौ ।
 बभूवतुर्भृशं पूज्याविन्द्रादीनां महात्मनाम् ॥४५॥

देवभिषजौ देवताओंना वैद्य देवोंके वैद्य, अश्विनौ अश्विनीकुमारोने अश्विनीकुमार, यज्ञवाहौ इति यज्ञवाह यज्ञवाह, स्मृतौ मानवामां आवे छे माने जाते हैं, हि ४३के क्योंकि, यज्ञस्य यज्ञनु यज्ञके, छिन्नम् छपायेलु कटे हुए, शिर भस्तक सिरको, ताभ्याम् तेओ(ओे उन्होंने, समाहितम् सांध्यु ङु पुन जोडा था, प्रशीर्णा पडी गयेला गिरे हुए, पूष्ण पूषाना पूषाके, दशना दंत दातकी, भगस्य भगनां भगके, नष्टे नष्ट थयेला नष्ट हुए, नेत्रे च नेत्र नेत्रकी, वज्रिण च अने छन्द्रना और इन्द्रके, भुजस्तम्भ च स्तम्भ थयेला छथनी भुजस्तम्भकी, ताभ्याम् तेओ(ओे इन्होंने, एव ए ही, चिकित्सित चिकित्सा करी छती चिकित्सा की थी, राजयक्ष्मणा राजयक्ष्माथी क्षयसे, गृहीतः घेरायेला पीड़ित, शीताशुः शीतल किरणोंवाला शीतल किरणोंवाले, चन्द्र चन्द्रनी चन्द्रमाकी, ताभ्याम् तेओ(ओे इन्होंने, चिकित्सित चिकित्सा करी छती चिकित्सा की थी, सोमाभिपतितः सौम्यभाव नष्ट अर्थ जतां सौम्यभाव नष्ट हो जाने पर, चन्द्र चन्द्रमाने चन्द्रमाको, ताभ्याम् तेओ(ओे इन्होंने, पुनः इरीथी फिरसे, सुखीकृत सुभी कर्यो छते। सुखी किया था, भार्गव भृशुपुत्र भृशुपुत्र, च्यवन च्यवन, वृद्ध सन् वृद्ध होवा छतां वृद्ध होने पर सी, कामी कामी अनवाथी कामी बननेसे, वीतवर्णस्वरोपेत नाश पायेला वधुर् तथा स्वरवाणा थर्ध वर्ण तथा स्वरके नष्ट हो जाने पर, विकृतिम् गत विकृतिने पाभ्या

छती विकृतिको प्राप्त हो गये थे, ताभ्याम् ते अनेओे उन्होंने, पुनर्युवा तेने इरी युवान उनको पुनः जवान, कृत अनो(ओा छती किया था, भिषगुत्तमौ वैद्योंमां श्रेष्ठ अश्विनीकुमारो वैद्योंमें श्रेष्ठ अश्विनीकुमार, एतैः आ इन, अन्यैः च अने भीअ और दूसरे, बहुभिः धर्षुां बहुत, कर्मभिः कर्योथी कर्मोंके कारण, इन्द्रादीनाम् छन्द्रादि इन्द्रादि, महात्मनाम् महात्माओंना महात्माओंके, भृशम् अत्यन्त अस्यन्त, पूज्यौ पूज्य पूज्य, बभूवतु थया छती हुए थे ॥ ४१ ४५ ॥

41-45 The Aswins who are the physicians of the gods are celebrated as the re-suscitators of Sacrifice, for it is they that reunited the severed head of Sacrifice. It is these two, again, that successfully treated Pushan when his teeth had become loosened, Bhaga when he had lost his eye-sight and Indra when his arm had become stiffened. These two, moreover, cured Soma—the Moon-God, of consumption and restored him to his happiness when he had fallen from his state of good health. When Chyavana, the son of Bhrigu, had become decrepit with loss of voice and body-lustre as the result of old age, but hankered still for sense-pleasures, it is the Aswin pair that made him young once again. On account of these and many other miracles of healing, these two, the greatest of physicians, came to be regarded with honour by great personages such as Indra and others.

ग्रहाः स्तोत्राणि मन्त्राणि तथा नानाहवीषि च ।
 धूम्राश्च पशवस्ताभ्यां प्रकल्प्यन्ते द्विजातिभिः ॥४६॥

४३. सोमाभिपतितः—सोमाभिपतित (त.)

४४. वीतवर्णस्वरोपेतः—वीतवर्णस्वरोपेत (ध.)

४६ तथा नानाहवीषि च—तथाऽन्यानि हवीषि च (ध. प. क.)

,, धूम्राश्च—धूम्राश्च (ध. घ.)

प्रातश्च सवने सोमं शक्रोऽश्विभ्यां सहाश्रुते ।
 सौत्रामण्यां च भगवानश्विभ्यां सह मोदते ॥४७॥
 इन्द्राग्नी चाश्विनौ चैव स्तूयन्ते प्रायशो द्विजैः ।
 स्तूयन्ते वेदवाक्येषु न तथाऽन्या हि देवताः ॥४८॥
 अजरैरमरैस्तावद्विबुधैः साधिपैर्ध्रुवैः ।
 पूज्येते प्रयतैरेवमश्विनौ भिषजाविति ॥४९॥
 मृत्युव्याधिजरावश्यैर्दुःखप्रायैः सुखार्थिभिः ।
 किं पुनर्भिषजो मृत्यैः पूज्याः स्युर्नातिशक्तितः ॥५०॥

“ द्विजातिभिः ब्राह्मणैश्चि ब्राह्मणोमे, ताभ्याम्
 तेऽग्ने, अर्धे इन्को, महा सोमपान करवानां पात्रे
 सोमपात्र, स्तोत्राणि स्तोत्रे स्तोत्र, मन्त्राणि मन्त्रे मंत्र,
 तथा तथा तथा, नाना- विविध प्रकारनां नाना प्रकारके,
 हवींषि च अलिप्तानां बलि, धूम्रा तथा धूसरा रगना
 तथा धूसर, पशव. च पशुभ्यो पशु, प्रकल्पन्ते यज्ञभा
 आपवाभा आवे षे यज्ञमें दिये जाते है, भगवान् अग्नि-
 वान भगवान, शक्रः ४-५ इन्द्र, प्रात.सवने प्रातः-
 सवनभा प्रात सवनमें, अश्विभ्याम् अश्विनीकुमारोनी
 अश्विनीकुमारोंके, सह साथे साथ, सोमम् सोमरसनु
 सोमको, अश्रुते च पान करे छे पीना है, सौत्रामण्याम्
 सौत्रामणी नामना यज्ञभा सौत्रामणी नामके यज्ञमें,
 अश्विभ्याम् अश्विनीकुमारोनी अश्विनीकुमारोंके, सह
 साथे साथ, मोदते च आनन्द पाभे छे प्रसन्न होता है,
 द्विजैः ब्राह्मणैश्चि ब्राह्मणोंसे, प्रायश धृष्टुभ्यु प्राय,
 इन्द्राग्नी ४-५-अग्नि इन्द्र-अग्नि, अश्विनौ च अग्ने
 अश्विनीकुमारोनी और अश्विनीकुमारोंका, स्तूयन्ते
 स्तुति कराय छे स्तवन किया जाता है, वेदवाक्येषु च
 अग्ने वेदवाक्योंमें और वेदवाक्योंमें, तथा अश्विनी-
 कुमारना ऋषी अश्विनीकुमारकी तरह, अन्या ऋषि
 अन्य, देवता देवताओंकी देवताओंका, न स्तूयन्ते हि
 स्तुति करवाभा आवती नथी स्तवन नहीं किया जाता,
 साधिपैः ४-५-रहित अपने राजा इन्द्रके साथ, अजरैः
 अजररहित अजर, अमरैः मृत्युथी रहित अमर, ध्रुवैः
 चिरस्थायी शाश्वत, प्रयतै तथा जित्वात्मा तथा
 सयतात्मा, विबुधैः देवताओंकी देवताओंसे, एवम् आ

प्रमाणे इस तरह, अश्विनौ ऋ अश्विनीकुमारो यदि
 अश्विनीकुमार, भिषजौ वैद्यो छे वैद्य हैं, इति अ
 हेतुथी इस हेतुसे, पूज्येते पूज्य छे पूजे जाते हैं, मृत्यु-
 व्याधि- तो मृत्यु-व्याधि तो मृत्यु-व्याधि, जरावश्यैः
 तथा अजरने पश जगके वगीभूत, दुःखप्रायै दुःखनी
 अधिकतावाला दुःखकी अधिकतावाले, सुखार्थिभि तथा
 सुखनी दुःखवाला तथा सुखकी इच्छावाले, मृत्यैः
 मृत्युथी मृत्युसे, भिषज वैद्यो वैद्योका अतिशक्ति
 योतानी शक्तिथी पशु विशेष अपनी शक्तिसे भी
 अधिक, किं पुन. शा भाटे क्यों, पूज्याः न स्यु
 पूजन न करवाभा आवे? पूजन न किया
 जाय? ॥ ४६-५० ॥

46-50. Cups of soma, psalms, hymns, various kinds of burnt offerings and smoke-colored cattle are offered in sacrifice by the priests in honour of these two In the morning Indra drinks the libatory soma along with these two in the sacrificial place. It is again in their company that the great God rejoices in the 'Sautramani sacrifice'. Indra, Agni and the two Aswins—these are the four deities that are the most commonly invoked by the priests. No gods are praised in the vedic hymns to the same extent as these four. If the Aswin twins, in virtue of their office as healers, are thus held in honour by the very gods, including their chief, all of whom are unaging, immortal, changeless and self-controlled, what need then, is there to say, that physicians can never be honoured too much by mere mortals, who are subject to death, disease and old age and are for the most part miserable and who hunger for happiness?

४७. अश्विभ्या सहाश्रुते-सोम पिवति साश्विन (५)

५०. दुःखप्रायै-दुःखप्रायैः (५)

प्राणाचार्यप्रशसा—

शीलवान्मतिमान् युक्तो द्विजातिः शास्त्रपारंगः ।
प्राणिभिर्गुरुवत् पूज्यः प्राणाचार्यः स हि स्मृतः ॥५१॥

प्राणिभिः प्राणीशैले प्राणियोंको, शीलवान् सदाचार-
सम्पन्न शीलवान्, मतिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्, युक्त
युक्ति समञ्जनर योजना जाननेवाला, शास्त्रपारंग अने
शास्त्रना पारने पाभेक्षा और शास्त्रपारंगत, द्विजाति
प्राणियों वेदनी ब्राह्मण वैद्य, गुरुवत् गुरुनी चेडे गुरुकी
तरह, पूज्य पूजा करनी लेईये पूजनीय है, हि
कारण के क्योंकि, स ते वह, प्राणाचार्य प्राणुाचार्य
प्राणाचार्य, स्मृत गणुाय छे कहलाता है ॥ ५१ ॥

51. The twice-born physician, who
is endowed with character, intelligence
and reason and has mastered the scie-
nce of healing, deserves to be reveren-
ced as a mentor by all men. He
indeed is regarded 'Life's Guardian'

विद्यासमाप्तौ भिषजो द्वितीया जातिरुच्यते ।
अश्रुते वैद्यशब्दं हि न वैद्यः पूर्वजन्मना ॥५२॥

विद्या-समाप्तौ विद्यानी समाप्ति थवाथी विद्या
समाप्त होने पर, भिषज वैद्यने वैद्यका, द्वितीया पीले
दूसरा, जाति. जन्म थये जन्म हुआ, उच्यते अने
कहेवाय छे ऐसा कहा जाता है, वैद्य वैद्य वैद्य, पूर्व-
जन्मना पहले जन्मसे, वैद्य- शब्दम्
'वैद्य' अने नामने 'वैद्य' इस संज्ञाको, न अश्रुते पाभते।
नथी प्राप्त नहीं करता ॥ ५२ ॥

52 On the completion of his stu-
dies, the physician is said to be 're-
born' and acquires the title of 'phy-
sician'. For no one is a physician by
right of birth.

विद्यासमाप्तौ ब्राह्मं वा सत्त्वमार्षमथापि वा ।
ध्रुवमाविशति ज्ञानात्तस्माद्वैद्यो द्विजः स्मृतः ॥५३॥

५१. द्विजाति - त्रिजाति (घ फ)
५२. द्वितीया-तृतीया (त घ प)
५३. द्विजः-त्रिज. (त घ.)

विद्यासमाप्तौ आयुर्वेदविद्यानी समाप्ति यत्
आयुर्वेदविद्याकी समाप्ति होने पर, ज्ञानात् ज्ञानने पीछे
ज्ञानके कारण, ब्राह्मं वा ब्राह्म ब्राह्म, अथ अपि वा
के वा, आर्षम् आर्ष आर्ष, सत्त्वम् सत्त्वने सत्त्व,
ध्रुवम् ध्रुवने निश्चयसे ही, आविशति प्रवेश थाय छे
आ बसता है, तस्मात् तेथी इस लिए, वैद्य वैद्य वैद्य,
द्विज द्विज द्विज, स्मृत कहेवाय छे कहाता है ॥५३॥

53. On the completion of his stu-
dies, the spirit of revelation or of
inspiration of the truth descends into
the student. It is by reason of this
initiation, then, that a physician is
called a 'Dwijja or a twice-born one'.

नाभिध्यायेन्न चाक्रोशेदहितं न समाचरेत् ।
प्राणाचार्यं बुधः कश्चिदिच्छन्नायुरनित्वरम् ॥५४॥

कश्चित् केई पणु कोई भी, बुधः उदा मनुष्ये
बुद्धिमान् पुरुष, अनित्वरम् दीर्घ दीर्घ, आनु आयुष्यनी
आयुकी, इच्छन् इच्छना राभता इच्छा करते हुए,
प्राणाचार्यम् वैद्यने वैद्यका, न नाभिध्यायेत् श्रेष्ठ न करे
श्रेष्ठ न करे, न च आक्रोशेत् तेनी निन्दा न करनी
न उसकी निन्दा करे, अहितम् तथा तेनु अहित और
उसका अहित भी, न न न, समाचरेत् करे ॥५४॥

54 No thoughtful man, therefore,
who seeks enduring life, should ever
covet the possessions of the 'Guardian
of Life' or revile him, or do any harm.

भिषज प्रत्यायुरस्य कर्तव्यम्—

चिकित्सितस्तु संश्रुत्य यो वाऽसंश्रुत्य मानवः ।
नोपाकरोति वैद्याय नास्ति तस्येह निष्कृतिः ॥५५॥

य मानव. जे पुरुष जो पुरुष, चिकित्सितः
चिकित्सा यथा पछी चिकित्सा हो जाने पर, संश्रुत्य
धन आदि उपकार करके, असंश्रुत्य वा के नदि करी
उपकारकी प्रतिज्ञा करके, असंश्रुत्य वा के नदि करी
अथवा न करके भी, वैद्याय वैद्यने वैद्यका, न उपाकरोति

५५. नोपाकरोति वैद्याय-वैद्याय नोपकरोति (ग. घ.)

उपकारने। अक्षे। वाणते। नथी। प्रत्युपकार नहीं करता, तस्य तेने। उसका, इह जगतमा। ससारमें, निष्कृति-छुटकारे। छुटकारा, न अस्ति यते। नथी नहीं है ॥५५॥

55. Whoever, having been treated by a physician, does not recompense him, whether or not there be a previous understanding for remuneration, that man, is beyond redemption.

वैद्यः स्वसुतानिवातुरान् चिकित्सेव -

भिषगप्यातुरान् सर्वान् स्वसुतानिव यत्नवान् ।
आबाधेभ्यो हि संरक्षेदिच्छन् धर्ममनुत्तमम् ॥५६॥

अनुत्तमम् अति वित्तम अत्युत्तम, धर्मम् धर्मनी धर्मकी, इच्छन् इच्छा करता इच्छा करता हुआ, भिषक् वैद्ये वैद्य, अपि पशु भी, यत्नवान् यत्नवान् यद्य यत्नवान् हो कर, सर्वान् सधना सब, आतुरान् रोगीओनी रोगियोंकी, स्वसुतान् पोताना पुत्रेनी अपने पुत्र, इव यै वैद्यी, आबाधेभ्य रोगीओनी रोगोंसे, संरक्षेत् रक्षा करनी ओर्धये रक्षा करे ॥ ५६ ॥

56. For his part, the physician, too, should regard all his patients as if they were his own children and vigilantly guard them from all harm, considering this to be his highest religion

आयुर्वेदोपदेशो महर्षाणां धर्मार्थमेव—

धर्मार्थं चार्थकामार्थमायुर्वेदो महर्षिभिः ।
प्रकाशितो धर्मपरैरिच्छद्भिः स्थानमक्षरम् ॥५७॥

अक्षरम् स्थानम् मोक्षनी मोक्षकी, इच्छद्भिः इच्छा राभनारा इच्छा करनेवाले, धर्मपरैः धर्मपरायण धर्म-परायण, महर्षिभिः महर्षीओओ महर्षियोंने, धर्मार्थम् धर्म भाटे धर्मके लिए, अर्थकामार्थम् च तेभ्य अर्थ

तथा कामने भाटे एवं अर्थ तथा कामके लिए, आयुर्वेदः आयुर्वेदने आयुर्वेदको, प्रकाशित प्रकारे उर्धो छे प्रकाश किया है ॥५७॥

57. With the object of righteousness, wealth and sense-satisfaction, the great sages devoted to righteousness and to seeking the indestructible state, promulgated the science of life

नार्थार्थं नापि कामार्थमथ भूतदयां प्रति ।
वर्तते यच्चिकित्सायां स सर्वमतिवर्तते ॥५८॥

य जे जो, न अर्थार्थम् अर्थने भाटे नहि अर्थ-प्राप्तिके लिए नहीं, न अपि कामार्थम् तेभ्य कामने भाटे पशु नहि कामप्राप्तिके लिए भी नहीं, अथ पशु किन्तु, भूतदयाम् भूतदयाने भूतदयाके, प्रति लक्ष्य करीने उद्देशसे, चिकित्सायाम् चिकित्सायां चिकित्सामें, वर्तते प्रवृत्ति करे छे प्रवृत्त होता है, सः ते वैद्य वह वैद्य, सर्वम् सर्वार्थी सबसे, अतिवर्तते श्रेष्ठ अने छे श्रेष्ठ होता है ॥ ५८ ॥

58 He who practises medicine neither for gain nor for gratification of the senses, but moved by compassion for creatures, surpasses all.

कुर्वते ये तु वृत्त्यर्थं चिकित्सापण्यविक्रयम् ।
ते हित्वा काञ्चनं राशिं पांशुराशिमुपासते ॥५९॥

ये तु पशु जे किन्तु जो, वृत्त्यर्थम् अवननिर्वाहने भाटे जीवननिर्वाहके लिए, चिकित्सा-पण्यविक्रयम् चिकित्सा-वेच्यवानी वस्तु गण्णी तेने विक्रय चिकित्साको विक्रय-द्रव्य समझ कर उसका विक्रय, कुर्वते करे छे करते हैं, ते तेओ वे, काञ्चनम् सुवर्णना सुवर्णके, राशिम् ढगलाने ढेरको, हित्वा छोडीने छोड़ कर, पांशुराशिम् धूणना ढगलाने. धूलिके ढेरको उपासते भेजवे छे पाता है ॥ ५९ ॥

59. Those who, for the sake of a living, make merchandise of medicine,

५६. धर्ममनुत्तमम्—आशुरनुत्तमम् (द)

५७ धर्मार्थं—नात्तमार्थं (त)

५८ चार्थकामार्थम्—नार्थकामार्थम् (ध फ)

५९ —मोक्षकामार्थम् (प)

bargain for a dust-heap, letting go a heap of gold.

जीवितदातुर्भिषजः प्रशंसा—

दारुणैः कृष्यमाणानां गदैर्वैवस्वतक्षयम् ।

छित्त्वा वैवस्वतान् पाशान् जीवितं यः प्रयच्छति ॥६०॥

धर्मार्थदाता सदृशस्तस्य नेहोपलभ्यते ।

न हि जीवितदानाद्धि दानमन्यद्विशिष्यते ॥६१॥

दारुणैः अथ इति दारुण, गदैः रोगोत्थी रोगोंसे वैवस्वतक्षयम् यममस्ति तद्वत् यमगृहकी ओर, कृष्यमाणानाम् जेथार्ता प्राणीओना खीचे जाते हुए प्राणियोंके, वैवस्वतान् पाशान् यमपाशोंने यमपाशोंको, छित्त्वा कापीने काट कर, य जे जो वैद्य, जीवितम् अवनतु जीवन, प्रयच्छति दान करे छे देता है, तस्य तेना उसके, सदृश जेवै जैसा, धर्मार्थदाता धर्म तथा अर्थनु दान करनेवाला धर्म और अर्थका दान करनेवाला, इह आ जगतमा इस ससारमें, न उपलभ्यते भणी सकते। नहीं मिल सकता, हि कारुण्य के क्योंकि, जीवितदानात् अवनता दान करता जीवनदानसे, अन्यत् भीषु डोई अन्य कोई, दानम् दान दान, न हि विशिष्यते श्रेष्ठ नहीं श्रेष्ठ नहीं है ॥६०-६१॥

60-61 There is no benefactor, either moral or material, comparable to those physician who regains those who are being dragged away by fierce diseases towards the abode of death, back to life, by severing the noose of death. For there is no other gift greater than that of life

परो भूतदया धर्म इति मत्वा चिकित्सया ।

वर्तते यः स सिद्धार्थः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥६२॥

६० ब-च व)

६१ धर्मार्थदाता सदृशस्तस्य नेहोपलभ्यते-धर्मार्थ दाना न होपद्यते (ध)

६२. चिकित्सया-चिकित्सिते (ध.)

यः जे वैद्य जो वैद्य, भूतदया भूतदया भूतदया, पर. परम परम, धर्म धर्म छे धर्म है, इति ऐम ऐसा, मत्वा सभजने समझ कर, चिकित्सया चिकित्साभा चिकित्सामें, वर्तते प्रवृत्ति करे छे प्रवृत्त होता है, स. ते वह, सिद्धार्थः कृतकृत्य यधने कृतार्थ हो कर, अत्यन्तम् अत्यन्त अत्यन्त, सुखम् सुख सुखको, अश्नुते प्राप्त करे छे पाता है ॥ ६२ ॥

62 He who practises medicine, holding compassion for creatures as the highest religion, is a man who has fulfilled his mission and attains supreme happiness.

चतुर्थपादोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकौ—

आयुर्वेदसमुत्थानं दिव्यौषधिविधिं शुभम् ।

अमृताल्पान्तरगुणं सिद्धं रत्नरसायनम् ॥६३॥

सिद्धेभ्यो ब्रह्मचारिभ्यो यदुवाचामरेश्वरः ।

आयुर्वेदसमुत्थाने तत् सर्वं संप्रकाशितम् ॥६४॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकौ उपसहारना जे श्लोका छे के उपसहारके दो श्लोक है कि, आयुर्वेद-आयुर्वेदनी आयुर्वेदका, समुत्थानम् उत्पत्त समुत्थान, शुभम् शुभ मंगलकारी, दिव्यौषधि-दिव्य औषधियोंनी दिव्य औषधियोंकी, विधिम् विधि विधि, अमृताल्पान्तर-अमृत करता श्रेष्ठ श्रेष्ठ अमृतसे थोड़ा कम, गुणम् गुणगुण गुणवाला, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, रत्नरसायनम् रत्नरसायन (धंद्रोक्त रसायन) वगेरे रत्न रसायन (इन्द्रोक्त-रसायन) आदि, यत् जे जो, अमरेश्वरः धन्द्रे इन्द्रसे, सिद्धेभ्यः सिद्ध पुरुषोंने सिद्धोंको, ब्रह्मचारिभ्यः तथा ब्रह्मचारीओने तथा ब्रह्मचारियोंको, उवाच कथुं इत्तुं कहा था, तत् ते वह, सर्वम् अधु सब, आयुर्वेद समुत्थाने 'आयुर्वेदसमुत्थानीय' नामना पादमा आयुर्वेदसमुत्थानीय' नामके पादमें, संप्रकाशितम् सारी शीते प्रकाशित कथुं छे अच्छी तरह प्रकाशित किया है ॥ ६३-६४ ॥

६४. अमरेश्वरः-अमरोचनः (ध.)

Here are the two recapitulatory verses—

63-64 The advent of the Science of Life and the auspicious administration of sovereign herbs, the procedure, well-nigh comparable in virtue to ambrosia itself of vitalization by precious minerals etc., which were propounded by the Lord of immortals to the adepts in Brahmacharya—all this has been set forth in this topic on the 'Advent of the Science of Life'.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सा-
स्थाने रसायनाध्याये आयुर्वेदसमुत्थानीयो
नाम रसायनपादश्चतुर्थः ॥ १-(४) ॥

समाप्तश्चायं रसायनाध्यायः ॥ १ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेदा अग्निवेशे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते अने
चरकथी प्रतिसंस्कार पाभेदा आ शास्त्रमां और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सा-
स्थान विषे चिकित्सास्थानमें, रसायनाध्याये रसायना-
ध्यायमां रसायनाध्यायमें, आयुर्वेदसमुत्थानीय आयुर्वेद-
समुत्थानीय आयुर्वेदसमुत्थानीय, नाम नामने। नामका,
चतुर्थः येशे। चौथा, रसायनपाद रसायनपाद स पूरुं
थे। रसायनपाद समाप्त हुआ ॥ १-(४) ॥

अयम् आ यह, रसायनाध्याय रसायनाध्याय
रसायनाध्याय, समाप्त. स पूरुं थे। समाप्त हुआ ॥१॥

I-(4) Thus, in the Section on Thera-
peutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka the
fourth quarter entitled 'The Advent
of the Science of Life' of the chapter
on vitalization is completed.

1. Thus the first chapter on vita-
lization is completed.

द्वितीयोऽध्यायः ।

धीने अध्याय अध्याय दूसरा

Chapter II

वाजीकरणाध्याये प्रथमः पादः ।

वा७३२१५ अध्यायमां प्रथम पाद

वाजीकरणाध्यायमें प्रथम पाद

The first quarter of the chapter on
Virilification

सप्रयोगशरमूलीयवाजीकरणपादोपक्रम. —

अथातः संयोगशरमूलीयं वाजीकरणपादं व्या-
ख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्हीथी अब आगे, संयोगशर-
मूलीयम् 'संयोगशरमूलीय' नामना 'संयोगशर-
मूलीय नामके', वाजीकरणपादम् पहले। वा७३२१५पादतु
प्रथम वाजीकरणपादका, व्याख्यास्याम. व्याख्यान करुं
व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमां नीये प्रभाषे ७ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंगे ७ कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the first
quarter entitled 'The preparations of
roots of pen-reed grass of the chapter
on Virilification.'

2 Thus declared the worshipful
Atreya.

वाजीकरणस्यावश्यकत्वव्यता—

वाजीकरणमन्विच्छेत् पुरुषो नित्यमात्मवान् ।
तदायत्तौ हि धर्माथौ प्रीतिश्च यश एव च ॥३॥
पुत्रस्यायतनं ह्येतद्गुणाश्चैते सुताश्रयाः ।

आत्मवान् सदाचारवाण आत्मवान्, पुरुष. पुरुषे
पुरुष, नित्यम् हमेशा नित्य, वाजीकरणम् वा७३२१५नी
वाजीकरणकी, अन्विच्छेत् ७३७ ७३७ ७३७ करे, हि

कारणं क्योकि, धर्म अर्थो धर्म-अर्थं धर्म-अर्थं, प्रीति च प्रीति प्रीति, यश च एव अने यश पशु और यश मी, तत् तेने उसीके, आयत्तौ हि आधीन छे आश्रित है, एतत् आ यह, पुत्रस्य पुत्रोत्पत्तिनु पुत्र-प्राप्तिका, आयतनम् कारण छे कारण है एते अने आ और ये, गुणा च गुणो गुण, सुताश्रया. पुत्रो आश्रय करीने रहेला छे पुत्राश्रित है ॥ ३३ ॥

3-3½ The man of self-restraint should seek always to maintain his virility by means of virilification, as righteousness, wealth, affection and good repute are dependent on the maintenance of healthy manhood It, again, is the means of begetting a son in whom these qualities are based

वाजीकरणेषु स्त्रियाः भेष्टत्वं तत्र हेतुः —

वाजीकरणमश्रयं च क्षेत्रं स्त्री या प्रहर्षिणी ॥४॥

इष्टा ह्येकैकशोऽप्यर्थाः परं प्रीतिकराः स्मृताः ।

किं पुनः स्त्रीशरीरे ये सङ्घातेन प्रतिष्ठिताः ॥५॥

(सङ्घातो हीन्द्रियार्थानां स्त्रीषु नान्यत्र विद्यते ।)

व्याश्रयो हीन्द्रियार्थो यः स प्रीतिजननोऽधिकम् ।

स्त्रीषु प्रीतिविशेषेण स्त्रीष्वपत्यं प्रतिष्ठितम् ॥६॥

धर्मार्थौ स्त्रीषु लक्ष्मीश्च स्त्रीषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ।

सुरूपा यौवनस्था या लक्षणैर्या विभूषिता ॥७॥

या वश्या शिक्षिता या च सा स्त्री वृष्यतमा मता ।

या ने जो, स्त्री स्त्री स्त्री, प्रहर्षिणी प्रहर्षं उपभारिणी छे प्रहर्षदायक है, क्षेत्रम् ते क्षेत्र छे वह क्षेत्र है, अश्रयम् अने श्रेष्ठ और श्रेष्ठ, वाजीकरण च वाजो-छे वाजीकरण है, हि कारणुके क्योकि, एकैकशः ओड ओड एक एक. अपि पशु मी, इष्टाः अनुकूल प्रिय, अर्थाः विषय विषय परम् अत्यंत अत्यन्त, प्रीतिकराः प्रीति करनार प्रीतिकर, स्मृताः मानेला ते माना गया है तो, ये स्त्रीशरीरे नेओ स्त्रीशरीरमा जो

स्त्रीशरीरमें, सङ्घातेन प्रतिष्ठिता समुदायरे रहेला छे सघातरूपसे स्थित हैं, किन् पुन तेओनु कहेवु न यु? उनका क्या कहना? हि कारणुके क्योकि, हिन्द्रियार्थानाम् धर्म-अर्थोना विषयोना हिन्द्रियोके विषयोका, सङ्घात समुदाय सघात, स्त्रीषु स्त्रीओमां न स्त्रियोमें ही, विद्यते छे है, अन्यत्र न भीने कोई स्थणे नथी अन्यत्र नहीं, य ने जो, हिन्द्रियार्थं हिन्द्रियोना विषय हिन्द्रियका विषय स्थाश्रय स्त्रीओना आश्रय करीने रहो होय छे स्त्रियोमें आश्रित है, स ते वह, अधिकम् अत्यंत अधिक, प्रीतिजनन हि प्रीतिने उत्पन्न करनारे छे प्रीतिजनक है, स्त्रीषु स्त्रीओमां स्त्रियोमें, विशेषेण आश्रेष्ठताथी अधिकतासे, प्रीति प्रीति रहे छे प्रेम रहता है, स्त्रीषु स्त्रीओमां स्त्रियोमें, अपत्यम् सन्तानं सन्तान, प्रतिष्ठितम् रहेली छे प्रतिष्ठित है, स्त्रीषु स्त्रीओमां स्त्रियोमें, धर्मार्थो धर्म अर्थ धर्म, अर्थ, लक्ष्मीः च तथा लक्ष्मी रहेला छे तथा लक्ष्मी प्रतिष्ठित है, स्त्रीषु अने स्त्रीओमां और स्त्रियोमें, लोका देला लोक, प्रतिष्ठिताः रहेला छे प्रतिष्ठित है, या ने जो सुरूपा सुदूर उपवाणी सुरूप, यौवनस्था तेमने युवान होय एवं युवती है, या ने जो, लक्षणैः शुभ लक्षणैथी शुभ चिह्नोसे, विभूषिता विभूषित होय युक्त है या ने जो, वश्या आधीन रहेनारी होय आज्ञाकरिणी है, या च अने ने और जो, शिक्षिता शिक्षित होय शिक्षित है, सा स्त्री ते स्त्रीने वह स्त्री, वृष्यतमा अत्यंत वृष्य अत्यंत वृष्य, मता मानेली छे मानी गई हे ॥ ४-७ ॥

4-7½ The best means of stimulating one's manhood (the best agent of virilification), is an exhilarating sexual partner in the wife. When the desired sense-objects yield great pleasure even if singly experienced by the senses, then what need be said of the person of the woman in whom the delectable objects of all the senses are found established together. Such combination of the delectable objects of all the senses is

५ इष्टा ह्येकैकशोऽप्यर्थाः—एकत्वेनापि विषयाः (ब. प)

॥ प्रतिष्ठिता—भवतिता (क. व.)

found only in the person of the woman and nowhere else. Indeed it is the object that is found in the person of the woman that evokes our pleasure greatly. Hence it is that man's pleasure is mainly in the woman and that in her is established the source of progeny. In her also are established righteousness, wealth, auspiciousness and the two worlds—this and the other. The woman who is good-looking, young, endowed with auspicious physiognomie marks, amiable and is skilled in fine arts, acts as the best virilific

गमनार्हा स्त्री—

नानाभक्त्या तु लोकस्य दैवयोगाच्च योषिताम् ॥८॥
 तं तं प्राप्य विवर्धन्ते नरं रूपादयो गुणाः ।
 वयोरूपवचोहावैर्या यस्य परस्माङ्गना ॥ ९ ॥
 प्रविशत्याशु हृदयं दैवाद्वा कर्मणोऽपि वा ।
 हृदयोत्सवरूपा या या समानमनःशया ॥१०॥
 समानसत्त्वा या वश्या या यस्य प्रीयते प्रियैः ।
 या पाशभूता सर्वेषामिन्द्रियाणां परैर्गुणैः ॥११॥
 यया वियुक्तो निस्त्रीकमरतिर्मन्यते जगत् ।
 यस्या ऋते शरीर ना घत्ते शून्यमिवेन्द्रियैः ॥१२॥
 शोकोद्वेगारतिभयैर्या दृष्ट्वा नाभिभूयते ।
 याति यां प्राप्य विस्त्रम्भं दृष्ट्वा हृष्यत्यतीव याम् ॥१३॥
 अपूर्वामिव यां याति नित्यं हर्षातिवेगतः ।

९. हावे.—मावै (थ)

१०. हृदयोत्सवरूपा—हृदयोत्सवभूता (क थ)

११. प्रियै—प्रिये (ध)

१२. प्रियै—प्रिये (ध)

१३. विस्त्रम्भ—विस्त्रंशम् (प)

१४. हर्षातिवेगतः—हर्षामिभूषितः (थ)

गत्वा गत्वाऽपि बहुशो यां तृप्तिं नैव गच्छति ॥१४॥
 सा स्त्री वृष्वतमा तस्य नानाभावा हि मानवाः ।
 अतुष्यगोत्रां वृष्यां च प्रहृष्टां निरुपद्रवाम् ॥१५॥
 शुद्धज्ञातां व्रजेन्नासीमपत्यार्थीं निरामयः ।

लोकस्य तु मनुष्येणां लोकी, नानाभक्त्या लुडी लुडी रुचिने लर्ध भिन्न भिन्न प्रकारकी रुचि होनेसे, दैवयोगाच्च च तथा दैवयोग्ये तथा दैवयोगसे, योषिताम् स्त्रीयैना स्त्रियोंके, रूपादयः ३५ वजेरे रूपादि, गुणाः गुणो गुण, तम् तम् ते ते उस उस, नरम् पुरुषने पुरुषको, प्राप्य प्राप्त करीने पा कर, विवर्धन्ते वृद्धि पाभे छे बढ़ते है, या परमा ने उत्तम जो उत्तम, अङ्गना स्त्री स्त्री, वचः-रूप- वय- ३५ वय- रूप, वचः- हावे. वाणी अने हावभाव वडे बावें और हावभावके कारण, दैवात् वा दैवयोग्ये दैवयोगसे, कर्मण अपि वा अथवा अर्ध कर्मथी अथवा कोई कर्मसे, यस्य नेना जिसके, हृदयम् हृदयम् हृदयमें, आशु शीघ्र शीघ्र, प्रविशति प्रवेश करे छे बैठ जाती है, या ने जो, हृदयोत्सवभूता हृदयना उत्सवश्च होय छे हृदयको आनन्दयुक्त करनेवाली है, या ने जो, समानमनःशया समान कामनावाणी होय छे समान कामेच्छावाली है, या ने जो, समानसत्त्वा समान मनवाणी होय छे समान मनवाली है, या ने जो, वश्या वश रहनेारी होय छे वश्य है, या ने जो, यस्य नेनी जिसके, प्रियै प्रिय वस्तुओं वडे प्रिय भावोंसे, प्रीयते प्रसन्न थाय छे प्रसन्न होती है, या ने जो, परैः गुणै. श्रेष्ठ गुणो वडे श्रेष्ठ गुणोंके कारण, सर्वेषाम् सर्व सब, इन्द्रियाणाम् इन्द्रियेणा इन्द्रियोंके, पाशभूता पाशश्च होय छे फास लेनेवाली है, ना पुरुष पुरुष, यया नेनाथी जिससे, वियुक्त वियोग पाभता वियोग होने पर, अरतिः भयेन यर्ध वेचैन हो कर, जगत् जगतने जगतको, निस्त्रीकम् स्त्रीरहित स्त्रीरहित, मन्यते माने छे समझता है, यस्या. ऋते तथा नेना सिवाय तथा जिसके बिना, इन्द्रियै इन्द्रियेथी इन्द्रियोंसे, शून्यम् इव अखे शून्य होय अथवा शून्य प्रतीत होते, शरीरम् शरीरने शरीरको, घत्ते धारण करे छे धारण करता है, याम्

१५. प्रहृष्टा—प्रहृष्टा (ग)

इष्टा जेने जेधने जिसे देख कर, लोक-उद्वेग-शेखर
 उद्वेग शोक उद्वेग, अरति-भये अरति अने लक्ष्मी देवैकी
 तथा भयसे, न अस्मिभूयते पराश्रय चामते। नथी अस्मिभूय
 नहीं होता, याम् जेने जिसे, प्राप्य प्राप्त करीने प्राप्त करके,
 विद्वन्मन्त्र विश्वासने विश्वासको, वाति पासे छे प्राप्त
 हो जाता है, याम् इष्टा जेने जेधने जिनको देख कर,
 अतीव अत्यन्त अत्यन्त, हृष्यति हर्षयुक्तं ध्याय हर्षयुक्त
 होता है, याम् जेनामां जिसको, हर्षातिवेगतः हर्षना
 अति वेगथी हर्षके अति वेगसे, मित्यम् हर्षेशां मित्य,
 अर्वाङ् इव अपूर्व होय तेम नवीन स्त्रीकी तरह,
 याति गमन करे छे भोग करता है, याम् जेनामां
 जिसके साथ, बहुश धर्षीवार बहुत बार, गत्वा गत्वा
 अवि गमन करी करीने पञ्च गमन कर करके भी,
 तृप्तिम् तृप्तिने तृप्तिको, न एव गच्छति चामते। न
 नथी प्राप्त नही होता, सा स्त्री ते स्त्री वह स्त्री,
 तस्म तेने भाटे उसके लिए, वृष्यतमा अति वृष्य छे
 अति वृष्य है, हि कारणु के क्योकि, मानवा मनुष्ये।
 मनुष्य, नानाभावाः अनेक प्रकारनी बुधिनाना होय छे
 भिन्न भिन्न रचिवाले होते हैं, निरामयः नीरोग पुरुषे
 नीरोग पुरुष, अपत्यार्थी सताननी छञ्जनाया अर्ध
 सन्तानकी इच्छावाला हो कर, अतुल्यगोत्राम् असमान
 गोत्रवाणी अतुल्य गोत्रवाली, वृष्याम् वृष्य वृष्य,
 प्रहृष्टाम् हर्षयुक्त कामुक, निरुपद्रवाम् रोग विनानी
 व्याधिरहित, शुद्धस्नाताम् च अने अस्तुरनात् शुद्धि-
 स्नान की हुई, नारीम् अमां स्त्रीसे, अजेत् गमन
 करे भोग करे ॥ ८-१५३ ॥

8-15३. The qualities of beauty etc., in the woman develop suitably to the nature of the husband They are found either as result of their destiny or as a result of the varied tastes of people She, who is the best of women for a man, and endears herself to him quickly by virtue of her age, form, speech and gestures either as a result of destiny or the merits of action in this very life, who is the delight of his

heart, who returns his love in equal measure, who is akin to him in mind, who is amenable to and is pleased with his advances, who enthralls all his senses by her excellent qualities, separated from whom he feels the world to be desolate, joyless, but for whom he feels his body a burden and as if devoid of its senses, at the sight of whom he is untouched by grief, distress, depression or fear, approaching whom he gains confidence, seeing whom he gets greatly elated, whom he approaches daily with great eagerness as if for the first time, and uniting with whom in sex repeatedly he remains yet unsatisfied, such a woman, is the best of virilifics to him; and men indeed are of varied temperaments. The man in perfect health should approach, desiring progeny, such a woman, who is of a different clan, who is free from ill-health, who has taken her post-menstrual purificatory bath and who is cheerful and responsive.

निरपत्यस्य निन्दा—

अच्छायश्चैकशाखश्च निष्फलश्च यथा द्रुमः ॥१६॥

अनिष्टगन्धश्चैकश्च निरपत्यस्तथा नरः ।

चित्रदीपः सरः शुष्कमघातुर्घातुसन्निभः ॥१७॥

निष्प्रजस्तृणपूलीति मन्तव्यः पुरुषाकृतिः ।

अप्रतिष्ठश्च मयश्च शून्यश्चैकेन्द्रियश्च ना ॥१८॥

मन्तव्यो निष्क्रियश्चैव यस्यापत्यं न विद्यते ।

यथा जेसु जैसे, अच्छाय च छाया विनातु छाया-
 रहित, एकशाख. च ऐक्य स्वस्ववाणु एक ही स्वरूप-
 वाला, निष्फलः च इक्षरहित फलरहित, अनिष्टगन्ध.

१८. मन्तव्यः—ज्ञातव्यः (व.)

च अने अणुगमो दावे औवी ग धनाणु और अनिष्ट गन्धवाला, एक च हुम ओई ओकदियु वृक्ष होल्ये ओ कोई अकेला वृक्ष होता है, तथा तेवे। वैसा ही, निरपत्यः सन्तान विनाने। अपत्यरहित, नर. पुरुष ओ पुरुष है, निष्प्रजः प्रभा विनाने। संतानरहित पुरुष, चित्रदीपः चित्रमां आणपेदा दीवा नेवे। चित्रलिखित दीपके सदृश, शुष्कस्य सर सूक्ष्मेषां सरोवर नेवे। सूखे सरोवरके सदृश, धातुसन्निभ. अने धातु नेवा धागता और धातुके सदृश पनीत होते, अधातु धातुथी भिन्न पदार्थ नेवे। ओ धातुसे भिन्न पदार्थके सदृश है, पुरुषाकृति तेने पुरुषनी आकृतिवाणे। उसको पुरुषके आकारवाला तृणपूली धासने। समूह तृणका समूह, ज्ञातव्य. अणुवे। ओई ओ मानना चाहिए, यस्य नेने जिसको, अपत्यस्य संतान सन्तान, न विद्यते होतु नधी नहीं है, ना ते पुरुषने उस पुरुषको, अप्रतिष्ठ च प्रतिष्ठा विनाने। पतिष्ठारहित, नम्र च नश्चनम्र, शून्य च शून्य शून्य, एकेन्द्रिय च ओक ओ धन्द्रियवाणे। एक ही इन्द्रियवाला, निष्क्रिय च अने क्रियारहित और निष्क्रिय, मन्तव्यः अणुवे। ओई ओ समझना चाहिए ॥ १६-१८३ ॥

16-18 $\frac{1}{2}$. The man without progeny is like a solitary tree that yields no shade, which has no branches, which bears no fruit and is devoid of any pleasant odour. The man without progeny is to be regarded as a painted lamp, a dried up lake, or a pseudo-metal which only has the appearance of the precious metal, and is like a man of straw possessing only the shape of man. Again, such a man without progeny is regarded to be not well-established, bare, like a void, and possessed of only one sense and as having lived a purposeless life.

बहुप्रजस्य प्रशंसा—

बहुमूर्तिर्वहुमुखो बहुव्यूहो बहुक्रियः ॥ १९ ॥

बहुचक्षुर्वहुज्ञानो बह्वात्मा च बहुप्रजः ।
मङ्गल्योऽयं प्रशस्योऽयं धन्योऽयं वीर्यवानयम् ॥ २० ॥
बहुशाखोऽयमिति च स्तूयते ना बहुप्रजः ।

बहुप्रजः धर्षां स तानवाणे। पुरुष बहुत सन्तान-वाला पुरुष, बहुमूर्तिः धर्षा। मूर्तिवाणे। बहुत मूर्तियों-वाला, बहुमुखः धर्षां मुखवाणे। बहुत मुखवाला, बहुव्यूह. धर्षा स धवाणे। बहुत सघवाला, बहुक्रियः अणु क्रियावाणे। बहुत क्रियाओंवाला, बहुचक्षुः धर्षां अक्षुओवाणे। बहुत नेत्रवाला, बहुज्ञान धर्षा ज्ञानवाणे। बहुत ज्ञानवाला, बह्वात्मा च अने धर्षा आत्मावाणे। थाप्य ओ और बहुत आत्माओंवाला होता है, बहुप्रजः धर्षां स तानवाणे। बहुत सतानवाला, ना पुरुष पुरुष, अयम् आ यद्, मङ्गल्य मंगलभय ओ मंगलकारक है, अयम् आ यद्, प्रशस्य प्रशंसायोग्य ओ प्रशंसनीय है, अयम् आ यद् वीर्यवान् वीर्यवाणे। ओ वीर्यवान है, अयम् तथा आ और यद्, बहुशाख च अणु शाखाओवाणे। ओ बहुत शाखायुक्त है, इति ओम् ऐसा, स्तूयते वषणुय ओ वखाना जाता है ॥ १९-२० $\frac{1}{2}$ ॥

19 20 $\frac{1}{2}$ The man of numerous progeny is praised as one possessing a multiplicity of forms, faces, structures, actions, eyes, intellects and souls. Such a man is hailed as being auspicious, praiseworthy, blessed, virile and the source of many geneological branches.

प्रीतिर्वलं सुखं वृत्तिर्विस्तारो विपुलं कुलम् ॥ २१ ॥
यशो लोकाः सुखोदर्कास्तुष्टिश्चापत्यसंश्रिताः ।
तस्मात्पत्यमन्विच्छन् गुणांश्चापत्यसंश्रितान् ॥ २२ ॥
वाजीकरणनित्यः स्यादिच्छन् कामसुखानि च ।

प्रीति. प्रीति प्रीति, बलम् अल बल, सुखम् सुभ सुख, वृत्ति. आणुविष्ठा जीविका, विस्तार विस्तार

२० बहुज्ञानो बह्वात्मा च—बहुज्ञानो विद्वान् च (द.)

,, धन्योऽयं वीर्यवानयम्—वीर्यवानयमुच्यते (ध)

२१ विपुलम्—विभवः (घ.)

विस्तार, विपुलम् भङ्गेऽणुं वडा, कुलम् कुटुम्भ कुल, यशः यश यज, सुखोदकाः परिष्ठाभर्मा सुभ आपनार सुखावह, लोकाः देाडे स्वर्गादि लोक, तुष्टि च तथा संतोष और आनन्द, अपत्यसंश्रिताः सततिने आधारे रक्षा छे सन्तान पर आश्रित है, तस्मात् ते भाटे इन लिए, अपत्यम् सतान संतान, अपत्य-संश्रितान् अने संतान पर आधार गभनारी और सन्तान पर आश्रित, गुणान् गुणोने गुणोंको, अन्विच्छन् धरुनार चाहनेवाला, कामसुखानि च तथा कामसुखोने तथा कामसुखी, इच्छन् धरुनार पुरुषे इच्छावाला पुरुष, वाजीकरण-नित्यः वाञ्छुकरुनु नित्य सेवन करनार वाजीकरणका नित्य सेवन करनेवाला, स्यात् धनु ऋधे अने वने ॥ २१-२२ ॥

21-22. Affection, strength, happiness, livelihood, expansion, numerousness of kinsmen, fame, the happy results pertaining to all the worlds and satisfaction are all dependent upon progeny. It is therefore that the man desirous of progeny, the merits dependent on progeny and the pleasure of conjugal life, should always take virilifying medications

उपभोगसुखान् सिद्धान् वीर्यापत्यविवर्धनान् ॥२३॥
वाजीकरणसंयोगान् प्रवक्ष्याम्यत उत्तरम् ।

अतः आ इसके, उत्तरम् पछी वाद, उपभोग-सुखान् उपभोगर्मा सुभकारक आसानीसे सेवन किये जा सकनेवाले, वीर्य-अपत्य-वीर्य अने सतानसे वीर्य तथा अपत्यके, विवर्धनान् वधरनार वर्धक, सिद्धान् सिद्ध सिद्ध, वाजीकरण-संयोगान् वाञ्छुकरुनु योगो वाजीकरण योगोंको, प्रवक्ष्यामि कहीश कहूंगा ॥ २३ ॥

23. We shall hereafter describe tried virilifying preparations which increase the pleasure of sexual union, virility and progeny.

वृंहणी गुटिका -

शरसूलेक्षुमलानि काण्डेषुः सेक्षुवालिका ॥२४॥
शतावरी पत्रस्या च विदारी कण्टकारिका ।
जीवन्ती जीवको मेदा वीरा वर्षभको बला ॥२५॥
ऋद्धिर्गोक्षुरकं शक्ता सात्मशुता पुनर्नवा ।
एषां त्रिपलिकान् भागान् माषाणापाढकनवम् ॥२६॥
विपाचयेज्जलद्रोणे चतुर्भागं च शेषयेत् ।
तत्र पेष्यादि मधुक द्राक्षा फल्गूनि पिप्पली ॥२७॥
आत्मशुता मधूकानि खर्जूरानि शतावरी ।
त्रिदार्याभलकेक्षूणां रसस्य च पृथक् पृथक् ॥२८॥
सर्पिषश्चाढकं दद्यात् क्षीरद्रोणं च तद्विषक् ।
साधयेद्धृतशेषं च सुपूतं योजयेत् पुनः ॥२९॥
शर्करायास्तुगाक्षीर्याश्रुणैः प्रस्थोन्मितैः पृथक् ।
पलेनश्चतुर्भिर्माषाभ्याः पलेन मरिचस्य च ॥ ३० ॥
त्वग्नेलाकेशराणां च चूर्णैरर्धपलोन्मितैः ।
मधुनः कुडवाभ्यां च द्राभ्यां तत्कारयेद्विषक् ॥३१॥
फलिका गुलिकास्त्यानास्ता यथाग्नि प्रयोजयेत् ।

शरसूल-शरभूद शरसूल, इक्षुमलानि शेरडीनां भूण ईखकी जड, काण्डेषु डीरेक्षु काण्डेषु, सेक्षुवालिका शेषुमे तेभ्य तालवखाना एवं, शतावरी शतावरी शतावरी, पत्रस्या इगिये विलाईकन्द, विदारी भोयडेऽणुं विलाईकन्द, कण्टकारिका च गेठी भोर्गण्णी नटेरी, जीवन्ती देडी जीवन्ती, जीवक शुक जीवक मेदा मेदा

२४ शरसूल-शरभूद (प)

२६ गोक्षुरक-गोक्षुरको (क.)

, एषा त्रिपलिकान् भागान्-पृथक् त्रिपलिकान्कृत्वा (च अ ब)
, भागान्-कृत्वा (द)

२८ विपाचयेज्जलद्रोणे जलद्रोणे विपक्तव्यम् (ग)

, शेषयेत्-शेषयेत् (ड न)

, विपाचयेज्जलद्रोणे चतुर्भागं च शेषयेत्-जलद्रोणे विपक्तव्य-
माढक, पादशेषयेत् (घ प)

२८ मधूकानि खर्जूरानि-मधूक च खर्जूर च (च)

, खर्जूरानि-खर्जूर (द.)

२९ सर्पिषश्चाढकम्-सर्पिषश्चाढके (प.)

३१ फलिका-गुटिका (घ)

, स्त्याना-कृत्वा (द. घ)

मेदा, बीरा शतावरी सतावर, ऋषभक. ऋषभक
 ऋषभक, बला च भला बला, ऋद्धिः ऋद्धि ऋद्धि,
 गोक्षुरकं जेभुगु गोखरु, राक्षा राक्षना वायसुरई,
 सात्मगुष्ठा डौर्था तेमन् केवौच एव, पुमनंवा आभेडी
 गदहपुरमा, एषाम् आ इनके, त्रिपलिकान् आर आर
 तोलाना तीन तीन पलके, भागान् आभेने भागौको,
 माषाणाम् नवम् आढकम् तथा २५६ तोला नवा
 अङ्गने तथा २५६ तोले ताजे उद्धको, जलद्रोणे १०२४
 तोला पाशुर्मा १०२४ तोले जलमें, विपाचयेत् पञ्चववा
 पकावे, चतुर्भागम् च अने शोथे भाग और चौथाई,
 शेषयेत् आडी राभवे शेष रक्त्वे, तत्र तेर्मा उसमें
 मधुकम् जेठीमध मुलहठी, द्राक्षा द्राक्ष मुनके, फलानि
 अंशु अंशीर, पिप्पली पीपर पिप्पली, आत्मगुप्ता
 डौर्था केवौच, मधुकानि मधुर्मा मधुवा, खर्जूरानि भन्तूर
 खजूर, सतावरी च अने सतावरीने और शतावरीका,
 पेय्याणि ६६६ कल्क, विदारी- भेद्येको विलाईरुन्द,
 आसक- आभर्णा आवले, इक्षुणाम् च तथा शेरडीने
 और ईसके, रसस्य च रस रस, सर्पिष च तथा धीना
 एवं वीके, पृथक् गुण्डा पृथक्, पृथक् गुण्डा पृथक्,
 आढकम् २५६ तोला २५६ तोले, क्षीरद्रोणम् च अने
 दूधना १०२४ तोला और दूधके १०२४ तोले, दद्यात्
 भेणवना देवे, भिषक् वैद्ये वैद्य, तत् ते सर्वाने उन
 सबको, घृतशेषम् च धी आडी रहेता सुधी घृत शेष
 रहने तक, साधयेत् पञ्चववु पकावे, सुपूतम् वस्त्रे
 गाणी बर्धने अच्छी तरह छान कर, पुन. तेर्मा वधि
 फिर उसमें, शर्करायाः साक्षर चीनी, तुगाक्षीर्या. अने
 वासकपूर तथा वस लोचनमेंसे, पृथक् दरेडनु प्रत्येकके,
 प्रस्योन्मितै ६४ तोला ६४ तोले, चूर्णैः यूर्ण चूर्ण,
 मागध्याः तथा पीपरनु और पिप्पलीके, चतुर्भिः पलैः
 १६ तोला यूर्ण १६ तोले चूर्ण, मरिचस्य च अने
 भरीनु और मरिच, पलेन ४ तोला यूर्ण चार तोले
 चूर्ण, त्वक्- तज और दालचीनी, एला- ऐलथी इलायची
 केसाराणाम् च अने नागकेशर और नागकेशरमेंसे,
 अर्धपलोन्मितै. प्रत्येकनु ये तोला प्रत्येकके दो तोले,
 चूर्णैः यूर्ण चूर्ण, मधुन च तथा मधु और मधुके,
 द्वाभ्याम् कुड्वाभ्याम् ३२ तोला ३२ तोलेसे, योजयेत्
 भेणवना एकत्र मिश्रित करे, भिषक् तत् वैद्ये तेनी वैद्य

उसकी, पलिकाः ४-४ तोला ४-४ तोलेसे, स्वाम्नाः
 ६६६ कठिन, गुडिकाः जेभुगु मोक्षिणां, कारवैत्
 इरावरी बनावे, ता तेभेने उनका, यथापि
 जठराग्निना भण प्रभावे अत्रिबलके अनुपार, प्रबोजयेत्
 प्रयोग इरवे प्रयोग करे ॥ २४-३१ ॥

24-31. The roots of pen-reed grass, sugar-cane, giant sugar-cane, long leaved barleria, climbing asparagus, white yam, yellow berried nightshade, cork swallow wort, jivaka, meda, cuscus grass, rishabhaka, heart-leaved sida, riddhi, small caltrops, indian groundsel, cowage, hog's weed— 12 tolas each of these with 256 tolas of fresh black gram, should be decocted in 1024 tolas of water till it is reduced to its one fourth quantity In it should be added the paste of liquorice, grapes, figs, long pepper, cowage, mahwah, dates, and climbing asparagus 64 tolas in all, 256 tolas of the juice of each of emblic myrobalan, white yam, and sugar-cane, along with ghee 256 tolas and milk 1024 tolas—all these the physician should boil till only the ghee is left and should strain it well with a piece of cloth; then he should mix it again with 64 tolas each of sugar and the powder of bamboo manna, long pepper 16 tolas, black pepper 4 tolas, two tolas in all of the powders of cinnamon, cardamom and fragrant poon and honey 32 tolas, the physician should prepare from this thickened mass, pills of 4 tolas each and prescribe them according to the strength of the patient's gastric fire

एष वृहत्तः परं योगो बृंहणो बलवर्धनः ॥३२॥
अनेनाम्ब इषोकीर्णो बली लिङ्गं समर्पयेत् ।
(इति बृंहणीगुटिका ।)

एष. आ यह, योग योग, परम् अत्यन्त
अत्यन्त, वृहत्तः पृथ्य वीर्यवर्धक, वृहण भृंहणु वृहण,
बलवर्धन अने अलपर्वक छे तथा बलवर्धक है, अनेन
आना सेवनथी इसके सेवनसे, अम्ब इष घोडानी चेडे
अश्वको तरह, उदीर्ण बली कामवेगमां आवेले तथा
अणवान पुरुष कामवेगवाला एवं बलवान पुरुष,
लिङ्गम् उपस्थने उपस्थको, समर्पयेत् अर्पणु करी
शके छे अर्पण कर सकता है ॥३२३॥ (इति आ यह,
वृहणी गुटिका अक्षुणी गुटिका छे बृंहणी गुटिका है)

32-32½. This preparation is highly
virilific, roborant and strengthening,
and acquiring by its use, stallion-like
vigour, man enjoys sexual intercourse
Thus has been described the roborant
pill.

बाजीकरणं घृतम्—

माषाणामात्मगुप्ताया वीजानामाढकं नवम् ॥३३॥

जीषकर्षभकौ वीरां मेदामृद्धिं शतावरीम् ।

मधुकं चाश्वगन्धां च साधयेत् कुडबोन्मिताम् ॥३४॥

रसे तस्मिन् घृतप्रस्थं गव्यं दशगुणं पयः ।

विदारीणां रसप्रस्थं प्रस्थमिक्षुरसस्य च ॥३५॥

दत्त्वा मृद्वग्निना साध्यं सिद्ध सर्पिर्निधापयेत् ।

शर्करायास्तुगाक्षीर्याः क्षौद्रस्य च पृथक् पृथक् ॥३६॥

भागांश्चतुष्पलांस्तत्र पिप्पल्याश्चावपेत् पलम् ।

पलं पूर्वमतो लीढ्वा ततोऽन्नमुपयोजयेत् ॥३७॥

य इच्छेदक्षयं शुक्रं शोफसश्चोत्तमं बलम् ।

(इति बाजीकरणं घृतम् ।)

३२३ बली लिङ्गं समर्पयेत्—लिङ्गमर्पयति स्त्रियाम् (क. घ. च.
छ. प.)

३४ कुडबोन्मिताम्—प्रतुतोन्मिताम् (घ. प.)

३५ गव्यं दशगुणं पयः—प्रस्थमिक्षुरसस्य च (च.)

,, प्रस्थमिक्षुरसस्य च—गव्यं दशगुणं पयः (च.)

माषाणाम् नवा अ३६ २५६ तोला नवीन उदक
२५६ तोले, आत्मगुप्ताया तेमज्ज डौथाना एव केवाँचके,
वीजानाम् नवम् माढकम् नवां जीव २५६ तोला
नवीन बीज २५६ तोले, जीवक- १०८ जीवक, ऋषभकौ
३५५६६ ऋषभक, वीराम् शतावरी शतावर, मेदाम्
मेदा मेदा, ऋद्धिम् ऋद्धि ऋद्धि, शतावरीम् शतावरी
शतावर, मधुकम् ७०० मधु मुहठी, अश्वगन्धाम् च
अने आसन और असगन्ध, कुडब-उन्मिताम् अ
३२३ १६-१६ तोला लघु इनमेंछे प्रत्येकके १६-१६ तोले
छे कर, साधयेत् तेओने क्वाथ करवे उनका काथ करे,
तस्मिन् ते उम, रसे क्वाथमां रसमें, घृतप्रस्थम् धी
६४ तोला धी ६४ तोले, गव्यम् अने आयतु तथा
गव्यका, दशगुणम् दशगुण दसगुना, पयः दूध दूध,
विदारीणाम् विदारीणानां विदारीकन्दके, रसप्रस्थम्
रस ६४ तोला रस ६४ तोले, इक्षुरसस्य च अने
क्षेरडीने रस और ईखके रसके, प्रस्थम् ६४ तोला
६४ तोले, दत्त्वा मेणवीने देकर, मृदु-अग्निना धीमे
तापे मंद आचसे, साध्यम् धीने पकावतु धीको पकावे,
सिद्धम् तैयार थयेतु और सिद्ध हुए, सर्पिं धी धीको,
निधापयेत् पात्रमां राभवु पात्रमें रख दे, तत्र तेमां
रसमें, शर्कराया. साकर चीनी, तुगाक्षीर्यां वासकपूर
वंशलोचन, क्षौद्रस्य च अने मध और मधुके, पृथक्
पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, चतुष्पलान् १६-१६
तोलांना १६-१६ तोलेवाले, भागाश्च भाग भाग,
पिप्पल्या च अने पीपर और पिप्पलीका, पलम्
थार तोला एक पल, आवपेत् नाभवां डाले,
य जे जो, अक्षयम् अक्षय अक्षय, शुक्रम् शुक्रनी
शुक्रकी, शोफसः अने उपस्थना और जननेन्द्रियका,
उत्तमम् श्रेष्ठ अत्यन्त, बलम् च अलनी बल, इच्छेत्
धृच्छा करतो होय तेछे चाहता हो वह, पूर्वम् पहिले
पहिले, अत. आमांथी इसके, पलम् थार तोला ४ तोले,
लीढ्वा थाटीने चाट कर, तत ते पछी तदनन्तर,
अन्नम् अन्नतु अन्नका, उपयोजयेत् भोजन करतु
भोजन करे ॥३३-३७३॥ (इति आ यह, बाजीकरणम्
वाञ्छकरतु बाजीकरण, घृतम् घृत छे घृत है)

33-37½ Fresh black gram and fresh
seeds of cowage, each tolas 256, jivaka,

rishabhaka, veera, meda, riddhi, climbing asparagus, liquorice, and winter cherry each 16 tolas should be decocted together In this decoction, cow's ghee tolas 64, cow's milk tolas 640, juice of white yam tolas 64 and sugar cane juice tolas 64, should be boiled over a low fire and the ghee thus prepared should be mixed with sugar, bamboo manna and honey, each 16 tolas and of long pepper tolas 4. He, who wishes to have an inexhaustible store of semen and great phallic strength, should take a dose of 4 tolas of this ghee as linctus before meals. Thus has been described 'The Virilific Ghee.'

वाजीकरण-पिण्डरस —

शर्करा माषविदलास्तुगाक्षीरी पयो घृतम् ॥३८॥
गोधूमचूर्णषष्ठानि सर्पिष्युत्कारिका पचेत् ।
तां नातिपक्वां सृदितां कौकुटे मधुरे रसे ॥३९॥
सुगन्धे प्रक्षिपेदुष्णे यथा सान्द्रीभवेद्रसः ।
एष पिण्डरसो वृष्यः पौष्टिको बलवर्धनः ॥४०॥
अनेनाश्व इवोदीर्णो बली लिङ्गं सम्प्रपयेत् ।

गोधूम-चूर्ण-षष्ठानि षष्ठो घृतेनो दोषो छे नेमां
येवां गेहूँका आटा छट्टा जिनमे है ऐसे, शर्करा साउर
चीनी, माषविदला. अउरनी दण उडदकी दाल, तुगा
क्षीरी वांसकपूर वंशलोचन, पयः दूध दूध, घृतम्
अने घी और घी, उत्कारिकाम् ऐऐनी उत्कारिका
इनकी उत्कारिका, सर्पिषि घीमां घीमे पचेत् पडावपी
पकावे, नातिपक्वम् अत्यत पाकी न गध होय ऐवी
ज्यादा न पकी हुई, ताम् तेने उसको, सृदिताम् ऐऐनीने
मल कर, मधुरे मधुर मधुर, सुगन्धे सुगंधी सुगन्धित,
उष्णे ऐना उष्ण, कौकुटे रसे दूडडाना मांसरसमां
मुर्गेके मांसरसमे, प्रक्षिपेत् नाभपी डाले, यथा

४०. बलवर्धनः—सन्वर्धनः (प.)

रस नेथी मांसरस जिससे मांसरस, सान्द्रीभवेत्
धाटे थछ अथ गाढा हो जाय, एष. आ यह,
पिण्डरस. पिंडरस पिण्डरस, वृष्यः वृष्य वृष्य, पौष्टिकः
पौष्टिक पौष्टिक, बलवर्धन. अने अक्षने वधारनारे छे
और बलवर्धक है. अनेन आना प्रयोगथी इसके सेवन्से,
अश्व इव घोडानी पेठे अश्वकी तरह उदीर्ण बली
डामवेगमां आवेदे। तथा अणवान पुरुष कामवेगवाला
एवं बलवान पुरुष, लिङ्गस उपस्थने उपस्थको, सम्प्र
पयेत् अपभूर्डरी शके छे अर्पण कर सकता है ॥३८-४०३॥

38-40 With these six—sugar, broken black-gram, bamboo manna, milk, ghee and wheat flour. (Utkarika) sweetmeat should be prepared in ghee. This without being over-roasted over the fire, should be crushed and cast into the sweet and warm spiced meat-juice of the cock and mixed in it till the juice gets thickened, this thickened juice is virilific tonic and strengthening. Imbued with stallion-like vigour by its use, a man enjoys sexual intercourse with heightened virility

शिखितित्तिरिहंखानामेवं पिण्डरसो मतः ।
बलवर्णस्वरकरः पुमांस्तेन वृषायते ॥४१॥

(इति वाजीकरणपिण्डरसाः।)

एवम् आ प्रभाषे इसी तरह; शिखि भोर मोर,
तित्तिरि- तेतर तीतर, हंसानाश्च अने हंसना और
हंसके, पिण्डरसः पिंडरसे। पिंडरस, बल- अण बल,
वर्ण- वर्ण वर्ण, स्वरकर. अने स्वरकारक तथा स्वर-
करनेवाले मतः मान्या छे माने हैं, तेन तेऐना प्रयो-
गथी उनके प्रयोगसे, पुमान् पुरुष पुरुष, वृषायते वृषणी
मांसक मैथुन डरी शके छे वृषकी तरह रतिक्रम होता
है ॥ ४१ ॥ इति आ ये, वाजीकरणपिण्डरसाः वा७-
३२श्च पिंडरसे। छे वाजीकरण पिण्डरस हैं ।)

४१. इवोदीर्णो बली—इवोदीर्णवत् (प.)

इति वाजीकरणपिण्डरसाः—वाजीकरी लक्षणा (प.)

41. The thickened juice of the peacock, partridge or swan in similar manner, is regarded as promoter of strength, complexion and voice. A man acquires increased virility by taking a course of these preparations. Thus has been described 'The virilific thickened meat-juices.'

वृष्यो माहिषरसः —

घृतं माषान् सबस्ताण्डान् साधयेन्माहिषे रसे ।
भर्जयेत्तं रसं पूतं फलाम्लं नवसर्पिषि ॥ ४२ ॥

ईषत्सलवणं युक्तं धान्यजीरकनागरैः ।

एष वृष्यश्च बन्धश्च वृंहणश्च रसोत्तमः ॥ ४३ ॥

(इति वृष्यमाहिषरसः।)

सबस्ताण्डान् अडराना वृष्यसहित बकरेके अंड सहित, घृतम् घी घी, माषान् अने अडने और उदको, माहिषे पाडाना मैसेके, रसे भांसरसभां मासरसमें, साधवेत् पडाववां पकावे, तम् ते रसने उसको, पूतम् गाणी लक्ष छान कर, फलाम्लम् भाटां इण्डोना रसथी भाटां करी दाडिम आदि खट्टे फलोंके रससे खट्टा करके, ईषत् ७२३ थोडा, सलवणम् लक्षु नाथीने नमक मिला कर, धान्य- धाण्डा धनिया, जीरक- ७२३ जीरा, नागरै. अने सूठथी और सोंठसे, युक्तम् युक्त करी युक्तकर, रसम् ते भांसरसने उस मासरसको, नवसर्पिषि ताभ धीभां नये घीमें, भर्जयेत् छमडारने छोक दे, एष आ वह, रसोत्तमः श्रेष्ठ रस श्रेष्ठ रस, वृष्य च वृष्य वृष्य, बन्धः च अडने आपनार बलकारक, वृंहणः च अने अडण्डु छे और पौष्टिक है ॥ ४२-४३ ॥ (इति आ यह, वृष्यमाहिषरस वृष्य-माहिषरस छे वृष्यमाहिषरस है ।)

42-43. Ghee, black-gram and the testes of the goat should be cooked in the juice of buffalo-flesh. It should then be strained and acidified with fruit-acids and fried in fresh ghee.

It should then be mixed with a little salt, coriander, cumin seeds and dried ginger. This most excellent juice is virilifying, strengthening and roborant. Thus has been described 'The virilifying meat-juice of the buffalo'

वृष्यरसा. —

चटकांस्तित्तिरिसे तित्तिरीन् कौकुटे रसे ।

कुक्कुटान् बार्हिणरसे हांसे बार्हिणमेव च ॥ ४४ ॥

नवसर्पिषि संतप्तान् फलाम्लान् कारयेद्रसान् ।

मधुरान् वा यथासात्म्यं गन्धाढ्यान् बलवर्धनान् ४५

(इत्यन्ये वृष्यरसाः।)

चटकान् अडलाओने चिच्चिचोको, तित्तिरिसे तेतरना भांसरसभां तीतरके मासरसमें, तित्तिरीन् तेतरेने तीतरको, कौकुटे रसे कुकुटाना भांसरसभां मुगोंके मासरसमें, कुक्कुटान् कुकुटाओने मुगोंको, बार्हिणरसे भोरना भांसरसभां मोरके मासरसमें, बार्हिणम् एव च अने भोरने और मोरको, हांसे एव हांसना भांसरसभां सिद्ध करवा हांसके मासरसमें सिद्ध करे, नवसर्पिषि ताभ धीभां नये घीमें, संतप्तान् छमडारी छोक कर, यथा-सात्म्यम् सात्म्य प्रमाणे सात्म्यके अनुसार, फलाम्लान् भाटां इण्डोना रसथी भाटां करेला अम्ल फलोंके रसोंसे अम्ल किये हुए, मधुरान् वा अथवा मधुर ७२३ थोडा अथवा मधुर ही रखे हुए, बलवर्धनान् आ अणने वधारनार इन बलवर्धक, रसान् भांसरसोने मासरसोंको, गन्धाढ्यान् सुगंधवाणां करी सुगन्धयुक्त कर, कारयेत् तैयार करवा तैयार करे ॥ ४४-४५ ॥ (इति आ ये, अन्ने थीअ अन्य, वृष्यरसा वृष्य रसे छे वृष्यरस हैं ।)

44-45 Sparrows cooked in the meat-juice of partridge or partridge cooked in the meat-juice of the cock, or the cock cooked in the meat-juice

४४ कुक्कुटान् .. च-रसे हसस्य शिखिना दक्षाच्छिखिरसे पृथक् (ग.)

,, ,, -रसे हसस्य शिखिनो दक्ष शिखिसे पृथक् (य)

४५ इत्यन्ये वृष्यरसाः-इति वृष्यरसाः (व)

of the peacock, or the peacock cooked in the meat juice of the swan in fresh ghee, acidified with fruit acids and fried or sweetened according to one's homologation and mixed with fragrant articles should be taken for promoting strength. Thus has been described 'The other virilifying meat-juice'

वृष्यो मासयोगः —

तृप्तिं चटकमांसानां गत्वा योऽनुपिबेत् पयः ।
न तस्य लिङ्गशैथिल्यं स्यान्न शुक्रक्षयो निशि ॥४६॥
(इति वृष्यमांसम् ।)

य जे पुरुष जो पुरुष, चटकमांसानाम् चकलानां मांसने चिद्वियोंके माससे, तृप्तिम् गत्वा तृप्त थर्धने तृप्त हो कर, पयः अनुपिबेत् उपर दूध पीये छे ऊपरसे दूध पीता है, तस्य तेने उसको, निशि रात्रिमां रातमें, लिङ्गशैथिल्यम् उपस्थनी शिथिलता जननेन्द्रियकी शिथिलता, शुक्रक्षय तेभ्यः शुक्रक्षय और शुक्रक्षय, न स्यात् थते। नथी नहीं होता ॥४६॥ (इति आ यह, वृष्यमांसम् वृष्यमांस छे वृष्यमांस है।)

46 The man that after a surfeit-meal of sparrow-flesh takes milk, does not experience phallic depression or suffer decrease of seminal store throughout the night. Thus has been described 'The virilifying diet of meat'

वृष्यो माषयोगः —

माषयूषेण यो भुक्त्वा घृताढ्यं षष्टिकौदनम् ।
पयः पिबति रात्रिं स कृत्स्नां जागति वेगवान् ॥४७॥
(इति वृष्यमाषयोगः ।)

य. जे पुरुष जो पुरुष, घृताढ्यम् धत्वा धीनाणां

४७ माषयूषेण....षष्टिकौदनम् । —यो भुक्त्वा माषयूषेण घृताढ्यं षष्टिकौदनम् ।

पयः . वेगवान् ॥—पयः पिबति शैथिल्यं स्यान्न शुक्रक्षयो निशि ॥ (य.)

बहुत घीयुक्त, षष्टिक-ओदनम् साठी योभा साठीके भातको, माषयूषेण अऽदना यूपनी साथे उदकके यूपके साथ, भुक्त्वा भाषने खा कर, पयः दूध दूध, पिबति पीये छे पीता है, सः ते वह, वेगवान् कामवेगवान्। अपनी कामवेगवान होकर, कृत्स्नाम् आभी सारी, रात्रिम् रात रात जागति अगे छे जागता है ॥४७॥ (इति आ यह, वृष्यमाषयोगः वृष्यमाषयोग छे वृष्यमाषयोग है।)

47. One who drinks milk after a meal of the shashtika rice mixed generously with ghee and with black-gram-gruel, remains awake with an undiminished sex-urge through the entire night. Thus has been described 'The virilifying preparation of black-gram.'

वृष्यो कुकुटमासप्रयोगः —

न ना स्वपिति रात्रिषु नित्यस्तब्धेन शेफसा ।
तप्तः कुकुटमांसानां भृष्टानां नकरेतसि ॥४८॥
(इति वृष्यः कुकुटमांसप्रयोगः ।)

नकरेतसि भगरना वीर्यमां मगरके वीर्यमें, भृष्टानाम् भूजेला भुने हुए, कुकुटमांसानाम् कुकुटानां मांसने मुंगेके माससे, तप्तः भाषने तृप्त थथेले। तप्त, ना पुरुष पुरुष, नित्यस्तब्धेन सर्वदाय अगृत रहेनार सततोत्थित, शेफसा उपस्थवाणे। थर्ध जननेन्द्रियवाला हो कर, रात्रिषु सधणी रात सारी रात, न स्वपिति सूते। नथी नहीं सोता ॥४८॥ (इति आ यह, वृष्य कुकुटमांसप्रयोग वृष्य कुकुटमांसप्रयोग छे वृष्य कुकुटमांसप्रयोग है।)

48. A man who has eaten his surfeit of the cock's flesh fried in the

४८ नित्यस्तब्धेन—नित्यस्तब्धेन च (य. य.)

“ तप्तः ..नकरेतसि—पयः पिबति शैथिल्यं स्यान्न शुक्रक्षयो निशि (य.)

“ इति वृष्यः कुकुटमांसप्रयोगः—इति वृष्यमांसप्रयोगः (य.)

“ “ “ “ —इति वृष्यमांसप्रयोगः (य.)

semen of the crocodile cannot sleep during the nights owing to continual erection of the phallus. Thus has been described 'The virilifying preparation of the cock's flesh'

वृष्या अण्डरसाः—

निःस्नात्वा मत्स्याण्डरसं भृष्टं सर्पिषि भक्षयेत् ॥४९॥

हंसबर्हिणदक्षणाणामेवमण्डानि भक्षयेत् ।

(इति वृष्योऽण्डरसः ।)

मत्स्य-अण्डरसम् भाज्यानां घातानां रसने मत्स्यके अण्डोंके रसको, निःस्नात्वा द्वावीने डाढ्या पछी निकाल कर, सर्पिषि घीमां घीमें, भृष्टम् लूण्णे भुन कर, भक्षयेत् भावे खावे, एवम् आ ७ प्रमाणे इसी तरह, हंस- ६ स हंस बर्हिण- मोर मोर दक्षणाणाम् अने दूधाना और मुर्गोंके, अण्डानि घाताने अण्डोंको, भक्षयेत् भावां खावे ॥ ४९ ॥ (इति आ यह, वृष्यः अण्डरस वृष्य अ ३२ स छे वृष्य अडरस है ।)

49½. One should take the juice squeezed out of the eggs of the fish seasoned with ghee; and similarly eggs of the swan, peacock and cock should be used. Thus has been described 'The virilifying egg-juice'

पूर्वसशोधिते एव शरीरे वृष्ययोगा उपयोक्तव्या—

भवतश्चात्र—

स्रोतःसु शुद्धेष्वमले शरीरे

वृष्यं यदा ना मितमत्ति काले ।

वृषायते तेन परं मनुष्य-

स्तद्वृहणं चैव बलप्रदं च ॥ ५० ॥

तस्मात् पुरा शोधनमेव कार्यं
बलानुरूपं न हि वृष्ययोगाः ।

सिद्ध्यन्ति देहे मल्लिने प्रयुक्ताः

क्लिष्टे यथा वाससि रागयोगाः ॥५१॥

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवत. ये श्लोक छे ३ दो श्लोक है कि, स्रोतःसु स्रोते स्रोतोंके, शुद्धेषु शुद्ध थाथी शुद्ध होनेसे, शरीरे शरीर शरीरके, अमले निर्मल थात् निर्मल होने पर, यदा न्यारे जब, ना पुरुष पुरुष, मितम् भापमां लीधेल मात्रामें लिये हुए, वृष्यम् वृष्यने वृष्यको, काले योग्य समये उचित-कालमें, अत्ति भाय छे न्यारे सेवन करता है तब, तेन तेनाथी उससे, मनुष्यः ते पुरुष वह पुरुष, परम् अत्यन्त अत्यन्त, वृषायते मैथुन डरवाभां समर्थ अने छे मैथुन करनेमें समर्थ होता है, तत् ते वह, वृहणम् च वृहण वृहण, बलप्रदम् च एव अने अल आपना ७ पण छे और बलदायक भी है, तस्मात् तेथी इस लिए, पुरा पहेलां प्रथम, बलानुरूपम् अलने अनुकूल बलके अनुरूप, शोधनम् शोधन शोधन, कार्यम् एव डरवु ७ लोभ्ये करना ही चाहिए, हि डरवु ३ क्योंकि, यथा न्मे जैसे, क्लिष्टे भेदा मल्लिने, वाससि वस्त्रमां थोलेला वस्त्रमें दिये गये, रागयोगा रगे अस्ता नथी रग नहीं चढ़ते, मल्लिनेदेहे तेभ मल्लिने देहमां वैसे मल्लिने देहमें, प्रयुक्ताः थोलेला प्रयुक्त, वृष्ययोगा वृष्य प्रयोगे वृष्य योग, न सिद्ध्यन्ति सिद्ध थात् नथी सिद्ध नहीं होते ॥ ५० ५१ ॥

Here are two verses again—

50-51 If a man takes in due dose and at proper time, the virilifying recipe, after the body-channels have been cleansed and his body has been rendered free from excreta, he thereby greatly increases his virility. The recipe

५१. वृष्ययोगा—सिद्धयोगाः (त. प.)

„ क्लिष्टे—क्लिष्ट (घ)

„ क्लिष्टे—क्लिष्टे (घ प.)

„ राग—रग (ग)

४९ ½ दक्षणाणामेवम्—दक्षणाणि चैवम् (त)

„ इति वृष्योऽण्डरस—इति वृष्या अण्डरसा (घ.)

५०. यदा ना—यदाऽत्रम् (थ. घ.)

also acts as a roborant and tonic. It is therefore that purification of the body must be first undertaken with due regard to the patient's strength, for the virilifying preparations do not bear fruit if tried on an uncleaned constitution even as dyes do not stick properly on an unclean cloth.

प्रथमपादोक्तविषया ---

तत्र श्लोकौ—

वाजीकरणसामर्थ्यं क्षेत्रं स्त्री यस्य चैव या ।
ये दोषा निरपत्यानां गुणाः पुत्रवतां च ये ॥५२॥
दश पञ्च च संयोगा वीर्यापत्यविवर्धनाः ।
उक्तास्ते शरमूलीये पादे पुष्टिवलप्रदाः ॥५३॥

तत्र ते [वपथर्मा उस विषयमें, श्लोकौ उपसंहारना मे श्लो३६ से ३ उपसंहारके दो श्लोक है कि, वाजीकरण-वा७३२श्लु वाजीकरणका, सामर्थ्यम् सामर्थ्यं सामर्थ्य, यस्य ये पुरुषने जिसको, क्षेत्रम् क्षेत्रम् क्षेत्ररूप, या ये जो, स्त्री स्त्री स्त्री निरपत्यानाम् सतान-रहित पुरुषेना सन्तानरहित पुरुषोंके, ये ये जो, दोषाः दोषो दोष, पुत्रवताम् च अने पुत्रवाणानां और पुत्रवाले पुरुषोंके, ये ये जो, गुणा शुभो गुण वीर्य-वीर्यं वीर्य, अपत्य- तेभ्य सतानने एव सन्तानके, विवर्धनाः वधारनारा वृद्धिकर, पुष्टि- अने पुष्टि और पुष्टि, बलप्रदाः तथा अने आपनारा तथा बलके देनेवाले, दश पञ्च च ये ५६२ जो पन्द्रह, संयोगा- प्रयोगो योग, ते ते वे, शरमूलीये शरमूलीय शरमूलीय, पादे पादो पादमें, उक्ता. उहेवाभा आया छे कहे गये हैं ॥ ५२-५३ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

52-53. The virtues of virilification, the qualities of the woman who is a proper sexual partner for a man, the disadvantages of men without progeny and the advantages of those with

progeny, and the 15 preparation that promote virility and progeny as well as robustness and strength, have all been described in this quarter entitled 'The roots of pen-reed grass'.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सा-
स्थाने वाजीकरणाध्याये संयोगशरमूलीयो
नाम वाजीकरणपादः प्रथमः ॥ २-(१) ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, वाजीकरणाध्याये वा७३२श्लु अध्यायमां वाजीकरणाध्यायमें, संयोगशरमूलीय. 'संयोगशरमूलीय' 'संयोगशरमूलीय', नाम नामने नामका, प्रथम. प्रथम प्रथम, वाजीकरणपादः वा७३२श्लु-पाद संपूर्ण थये वाजीकरणपाद समाप्त हुआ ॥२-(१)॥

2 (1) Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka the first quarter entitled 'The roots of pen-reed grass' of the second chapter on 'Virilification' is completed

वाजीकरणाध्याये द्वितीयः पादः ।

वा७३२श्लु अध्यायमां अने पाद

वाजीकरणाध्यायमें दूसरा पाद

The second quarter of the chapter on
Virilification

आसिक्तक्षीरीयवाजीकरणपादोपक्रमः —

अथात आसिक्तक्षीरिकं वाजीकरणपादं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हुवे अर्द्धथी अब आगे, आसिक्त-क्षीरिकम् 'आसिक्तक्षीरिकं' नामना 'आसिक्तक्षीरिकं'

नामके', वाजीकरणपादम् भीष्म वाञ्छकरणुपादनु
दूसरा वाजीकरणपादका व्याख्यास्याम. व्याख्यान करुं
व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स उहेलु अे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
second quarter entitled 'The prepara-
tions of milk saturated rice etc,' of the
chapter on virilification

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

अपश्यकरी षष्टिकादिगुटिका—

आसिक्तक्षीरमापूर्णमशुष्कं शुद्धषष्टिकम् ।
उदूखले समापोथ्य पीडयेत् क्षीरमर्दितम् ॥ ३ ॥
गृहीत्वा तं रसं पूतं गव्येन पयसा सह ।
बीजानामात्मगुप्ताया धान्यमापरसेन च ॥ ४ ॥
बलायाः शूर्पपण्योश्च जीवन्त्या जीवकस्य च ।
ऋद्धयृषभककाकोलीश्वदंष्ट्रामधुकस्य च ॥ ५ ॥
शतावर्या विदार्याश्च द्राक्षाखर्जूरयोरपि ।
संयुक्तं मात्रया वैद्यः साधयेत्तत्र चावपेत् ॥ ६ ॥
तुगाक्षीर्याः समाषाणां शालीनां षष्टिकस्य च ।
गोधूमानां च चूर्णानि यैः स सान्द्रीभवेद्रसः ॥ ७ ॥
सान्द्रीभूतं च तं कुर्यात् प्रभूतमधुशर्करम् ।
गुलि(टि)का वदरैस्तुल्यास्ताश्च सर्पिषि भर्जयेत् ॥ ८ ॥
ता यथान्नि प्रयुञ्जानः क्षीरमांसरसाशनः ।
पश्यत्यपत्य विपुलं वृद्धोऽप्यात्मजमक्षयम् ॥ ९ ॥
(इत्यपत्यकरी षष्टिकादिगुटिका ।)

आसिक्तक्षीरम् दूधमां भीष्मवेला दूधसे भिगो कर,
अशुष्कम् धीला, कुछ गीले, आपूर्णम् थोडा पाकेला

३. उदूखले समापोथ्य पीडयेत् क्षीरमर्दितम्—ऋक्षण विमृदित
क्षीर पीडयेत्सुसमाहित (ग)
५. शूर्पपण्योश्च—शूर्पपण्याश्च त.)
५. श्वदंष्ट्रामधुकस्य च—मधुकाना रसेन च (ग थ ध.)
५. " " —मधुकस्य रसेन च (प)
- ८ गुलि(टि), का-गुटिका (ध)

अधपके, शुद्धषष्टिकम् सईस साठी थोभाने सफेद सांठी
चावलको, उदूखले आंडलियाभां ऊखलमें, समापोथ्य
आंडीने कूट कर, क्षीरमर्दितम् दूधमां थोणीने दूधमें
घोंटकर, पीडयेत् नीथोवला निचोड़ लेवे, गव्येन गायना
गायके, पयसा दूध दूधके, सह साथे साथ, पूतम्
गाणीने छाने हुए, तम् रसम् ते रसने उस रसको,
गृहीत्वा लक्ष्मीने ले कर, आत्मगुप्ताया औ थोना
केवोचके, बीजानाम् भीष्मना उनाथ साथे बीजोंके काथके
साथ, धान्यमापरसेन अउदना उनाथ साथे उदके
काथके साथ, बलाया भलाना उनाथ साथे बलाके
काथके साथ, शूर्पपण्यों च थे अतनी शूर्पपणींथोना
उनाथ साथे दोनों पणियोंके काथके साथ, जीवन्त्याः
दोडीना उनाथ साथे जीवन्तीके काथके साथ, जीवकस्य
च उवउना उनाथ साथे जीवकके काथके साथ, ऋद्धि-
ऋद्धिना उनाथ साथे ऋद्धिके काथके साथ, ऋषभक-
ऋषभकना उनाथ साथे ऋषभकके काथके साथ, काकोली-
काकोलीना उनाथ साथे काकोलीके काथके साथ,
श्वदंष्ट्रा- गोभरुना उनाथ साथे गोखरूके काथके साथ,
मधुकस्य नेठीमधना उनाथ साथे मुलहठीके काथके साथ,
शतावर्याः शतावरीना उनाथ साथे शतावरीके काथके
साथ, विदार्या च बोयडोणाना उनाथ साथे विलाई-
कन्दके काथके साथ, द्राक्षाखर्जूरयो तथा द्राक्षना उनाथ
साथे तेमळ भलूरना उनाथ साथे तथा मुनकेके काथके
साथ एवं खजूरके काथके साथ, मात्रया समान
मात्रामां समान मात्रामें, संयुक्तम् भेगवी मिला कर,
वैद्य वैद्ये वैद्य, साधयेत् पडावने पकावे, तत्र च अने
तेमां और उसमें, तुगाक्षीर्या. वांसकपूरु युर्षु वंश-
लोचनका चूर्ण, समाषाणाम् अउदना थोड तेमळ उद एवं,
शालीनाम् शाणी शालि चावल, षष्टिकस्य च साठी थोभा
साठी चावल, गोधूमानाम् अने धडने और गेहूका,
चूर्णानि च थोड ओथोने आटा इनको, आवपेत् नाभवां
नेथी जिनसे, स रसः ते रस वह रस, सान्द्रीभवेत्
धाटो थाय गाढा हो जावे, सान्द्रीभूतम् तम् च धाटा थयेला
ते रसमां गाढे हुए उस रसमें, प्रभूत- पुष्कण प्रमाणमां
प्रचुर मात्रामें, मधुशर्करम् कुर्यात् मध अने साकर भेगववां
मधु और चीनी मिलावे, वदरैः तुल्या- ते पछी थोर
नेथी उसके बाद बेरके बराबर, गुलिका. गोणीओ
गोलिया, कुर्यात् उरवी बनावे, ता. च अने तेओने

और उनके, सर्पिषि धीर्मां वीर्मे, मर्जयेत् ७७ देवी
भुन ले, क्षीरमांसरसाजन. दूध अने मांसरसनु भोजन
करना २ दूध तथा मांसरसका सेवन करनेवाला, वृद्ध अपि
वृद्ध पुरुष पक्षु वृद्ध पुरुष भी, यथास्ति ७४राशिना ७७
प्रमाणा अग्निबलके अनुसार, ताः तेभ्योने। उनका,
प्रयुक्तान् प्रयोगे कर्तुं प्रयोग करता हुआ, विपुलम्
विपुल सप्तामां विपुल सख्यामै, अपत्यम् सन्तान
सन्तान, भक्षयम् अने अक्षय और अक्षय, आत्मजम्
शुद्धने शुक्रको, पश्यति भेषवे के पाता है ॥ ३-९ ॥
(इति आ यह, अपत्यकरी षष्टिकादिगुटिका अपत्यकरी
षष्टिकादिगुटिका अ अपत्यकरी षष्टिकादिगुटिका है।)

3-9. Pound well in a wooden mortar clean shashtika rice soaked in and fully saturated with milk, while yet wet and press it Take that juice after straining and mix it with cow's milk, the juice of the seeds of cowage, juice of coriandar and black-gram, of heart-leaved sida and common mallow, wild black gram and wild green grass, and of cork swallow wort and jivaka, of riddhi, rishabhaka, kakoli, small caltrops, liquorice, climbing asparagus and white yam, and also of grapes and date—all these the physician should mix in proper measure and add bamboo manna and the flour of black-gram, sali rice, shashtika rice and wheat in such a way that the juice gets thickened; in that thickened juice, add a large quantity of honey and sugar; this should be made into pills of the size of the jujube and fried in ghee If a man, even though aged, takes these pills along with a diet of milk and meat-juice, according to the strength of his gastric fire, he begets numerous pro-

geny and enjoys undiminished secretion of semen. Thus has been described 'The procreant compound shashtika-rice-pill.'

वृष्या भक्षययोगा —

चटकानां सहस्रानां दक्षाणां शिखिनां तथा ।
शिशुमारस्य नक्रस्य भिषक् शुक्राणि संहरेत् ॥१०॥
गव्यं सर्पिवेराहस्य कुलिङ्गस्य वसामपि ।
षष्टिकानां च चूर्णानि चूर्णं गोधूमकस्य च ॥११॥
एभिः पूपलिकाः कार्याः शष्कुल्यो वर्तिकास्तथा ।
पूपा धानाश्च विविधा भक्ष्याश्चान्ये पृथग्विधाः ॥१२॥
एषां प्रयोगाद्भक्ष्याणां स्तब्धेनापूर्णरेतसा ।
शेफसा वाजिवद्याति यावदिच्छं स्त्रियो नरः ॥१३॥
(इति वृष्यपूपलिकादियोगाः।)

भिषक् वैद्ये वैद्य, चटकानाम् चकटा चटक, सह-
सानाम् ७ सौ तेभ्यो इस एवं, दक्षाणाम् दूकडा मुँगे,
शिखिनाम् भे २ मोर, शिशुमारस्य शिशुमार शिशुमार,
नक्रस्य तथा भगरना और मगरके, शुक्राणि वीर्य वीर्य,
गव्यम् गायतु गायका, सर्पिः धी वी, वराहस्य वराह
सूअर, कुलिङ्गस्य अपि तथा कुलिङ्गनी और कुलिङ्गी,
वसाम् वसा वसा, षष्टिकानाम् साठी येभ्योने साठी
चावलका, चूर्णानि च दोट आटा, गोधूमस्य तथा
धुने तथा गेहूँका, चूर्णम् दोट आटा, संहरेत्
येभ्योने ओकडा करवा उनको इकट्ठा करे, एभिः विविधाः
येभ्योधी विविध प्रकारनां इनसे विविध प्रकारके, पूप-
लिका पूपलिका पूपलिका, शष्कुल्य शष्कुली शष्कुली,
तथा वर्तिका वर्तिका वर्तिका, पूपाः पूप पूप, धाना.
च धाना धाना, अन्ये च तथा अन्य तथा अन्य,
पृथग्विधा विविध प्रकारनी विविधप्रकारके, भक्ष्याः
भाना येभ्यो वस्तुओ भक्ष्य पदार्थ कार्याः भानावनी
वनावे, एषाम् आ इन, भक्ष्याणाम् भाना येभ्यो वस्तुओना
भक्ष्य पदार्थोंके, प्रयोगात् प्रयोगे प्रयोगसे, स्तब्धेन

११ गोधूमकस्य च—गोधूमिक तथा (च थ, घ)

१२. पृथग्विधा—च तद्विधाः (फ)

१३. इति वृष्यपूपलिकादियोगा—इति वृष्यभक्ष्याः (क घ)

अगृत स्तब्ध, आपूर्णरेतसा अने वीर्यथी परिपूर्णा
और वीर्यसे परिपूर्ण, शेफसा उपस्थवडे उपस्थसे,
नर पुरुष पुरुष, त्रिय. श्रीश्रीमा त्रियोमें, यावदिच्छम्
पेतानी ४२७ मुण्ण इच्छानुसार, वाजिवत् धेडाणी
भाकक घोड़ेकी तरह, याति गमन करे छे गमन करता
हे ॥ १०-१३ ॥ (इति आ ये, वृष्यपूपलिकादियोगाः
वृष्यपूपलिकादियोगे छे वृष्यपूपलिकादियोग है।)

10-13 The physician should collect the semen of the sparrow, swan, cock peacock, estruant crocodile, and the nekoo crocodile, as also cow's ghee, boar's fat and sparrow's fat, the flour of the shashtika rice and of wheat With these should be prepared (pupalika) pan-cakes, (sashkuli) doughnuts, coils, sweet cakes, dhana sweet and other sweetmeat of diverse kinds By taking a course of such preparations, a man is enabled to copulate with a woman for as long a time as he wishes with equine virility, with full erection of phallus supported by seminal fullness Thus have been described 'The virilifying preparations of pan-cakes etc.'

अपत्यकरो रसः—

आत्मगुप्ताफलं माषान् खर्जूराणि शतावरीम् ।
शृङ्गाटकानि मृद्धीकां साधयेत् प्रसृतोन्मितम् ॥१४॥
क्षीरप्रस्थं जलप्रस्थमेतत् प्रस्थावशेषितम् ।
शुद्धेन वाससा पूतं योजयेत् प्रसृतैस्त्रिभिः ॥१५॥
शर्करायास्तुगाक्षीर्याः सर्पिषोऽभिनवस्य च ।
तत् पाययेत् सक्षौद्रं षष्टिकान्नं च भोजयेत् ॥१६॥
जरापरीतोऽप्यबलो योगेनानेन विन्दति ।
नरोऽपत्यं सुविपुलं सुवेव च स हृष्यति ॥१७॥
(इत्यपत्यकरः स्वरसः।)

प्रसृतोन्मितम् आः आः तोला एक एक प्रसृत मान-
वाले, आत्मगुप्ताफलम् औं आं केवांचके बीज, माषान्

अऽऽ उदद, खर्जूराणि अणूर खजूर, शतावरीम् शता-
वरी शतावर, शृङ्गाटकानि शी गोडां सिंघाडे, मृद्धीकाम्
तथा द्राक्ष तथा मुनक्का, क्षीरप्रस्थम् अने ६४ तोला
दूध श्रेयोने और ६४ तोले दूध इनको, जलप्रस्थम्
६४ तोला पाणी लक्ष् ने ६४ तोले जल ले कर, साध-
येत् पडाववां पकावे, प्रस्थावशेषितम् ६४ तोला आडी
रहे त्पारे ६४ तोले अवशेष रहने पर, शुद्धेन शुद्ध
साफ, वाससा वस्त्रथी कपड़ेसे, पूतम् गाणी देवु छान
कर, एतत् अने इसको, शर्करायाः साकर चीनी, तुगा-
क्षीर्या वांसकपूर वंशलोचन, अभिनवस्य अने ताण्डुं
और नया सर्पिष च धी प्रत्येकना धी प्रत्येकके,
त्रिभिः प्रसृतैः २४ तोलानी साथे २४ तोलेके साथ,
योजयेत् लेणवपु मिलावे, तत् अने ते और उसको,
सक्षौद्रम् मधुनी साथे मधु मिलाकर, पाययेत् पावु
पिलावे. षष्टिकान्नम् च तथा साठी श्रेयोभातुं तथा साठी
चावलका भोजयेत् लेणवु करवपु भोजन करावे,
जरापरीत वृद्धवस्थाथी धेरायेदो जरायुक्त, अबलः अपि
निर्भण होय तो पलु निर्बल भी नरः पुरुष पुरुष,
अनेन आ इस, योगेन प्रयोगथी प्रयोगसे, सुविपुलम्
साडी स प्याभां विपुल सख्यामें, अपत्यम् सन्तानो
सन्तानको विन्दति प्राप्त करे छे प्राप्त करता है, युष्वा
इव अने जुवाननी पेठे और युवककी तरह, सः ते
वह, हृष्यति उपस्थनी अगृतिवागो थाय छे उपस्थके
हर्षको प्राप्त होता है ॥ १४-१७ ॥ (इति आ यह,
अपत्यकर. स्वरस. अपत्यकर स्वरस छे अपत्यकर
स्वरस है।)

14-17. Take seeds of cowage, black-gram, dates, climbing asparagus, indian water chest-nut and grapes; boil 8 tolas of each of these with 64 tolas of milk and 64 tolas of water, till the whole is reduced to a quantity of 64 tolas; then after straining it with a clean piece of cloth, mix it with 24 tolas each of sugar, bamboo manna and fresh ghee This should be taken with honey followed by a

meal of shashtika rice. Even a man who is infirm with age or impotent will be able by taking this preparation to beget numerous progeny and acquire the virility of youth. Thus has been described 'The procreant extract'

वृष्यं क्षीरम् —

खर्जूरीमस्तकं माषान् पयस्यां च शतावरीम् ।
खर्जूराणि मधुकानि मृद्धीकामजडाफलम् ॥ १८ ॥

पलोन्मितानि मतिमान् साधयेत् सलिलाढके ।
तेन पादावशेषेण क्षीरप्रस्थं विपाचयेत् ॥ १९ ॥

क्षीरशेषेण तेनाद्याद् घृताढ्यं षष्टिकौदनम् ।
सशर्करेण संयोग एष वृष्यः परं स्मृतः ॥ २० ॥

(इति वृष्यक्षीरम् ।)

मतिमान् बुद्धिमान् वैद्य बुद्धिमान् वैद्य, पलोन्मितानि थार थार तोला चार चार तोले, खर्जूरीमस्तकम् अणूरीनु भरतक खजूरीका मस्तक, माषान् अ३६ उडद, पयस्याम् इगियो बिलाईकन्द, शतावरीम् च शतावरी शतावर, खर्जूराणि अणूरनी पेशीओ खजूर, मधुकानि महुडा महुवे, मृद्धीकाम् द्राक्ष मुनके, मजडाफलम् तथा डी था तथा केवाचको, सलिलाढके २५६ तोला पाण्डीभा २५६ तोले जलमें, साधयेत् पकाववा पकावे, पादावशेषेण न्यारे थोथो भाग आडी रहे त्यारे जव चौथाई शेष रहे तव, तेन ते क्वाथने उस काथको, क्षीरप्रस्थम् ६४ तोला दूधभा भेणवी ६४ तोले दूधमें मिला कर, विपाचयेत् पकाववा पकावे, तेन क्षीरशेषेण आडी रहेत्या ते दूध साथे शेष रहे हुए उस दूधके साथ, सशर्करेण साडर भेणवीने चीनी मिलाकर, घृताढ्यम् पुष्कण धीवाणा घृतबहुल, षष्टिकौदनम् साडी थोभा साठीका भात, मघात् भावा खावे, एषः आ यह, संयोगः प्रथम प्रयोग, परम् अत्यन्त अत्यन्त, वृष्य

वृष्य वृष्य, मतः मनाथ छे माना गया है ॥ १८-२० ॥
(इति आ यह, वृष्यक्षीरम् वृष्यक्षीर छे वृष्यक्षीर है।)

18-20. Take tender shoots of the date, black-gram, milk-yam, climbing asparagus, dates, mahwah, grapes and cowage fruits. Boil 4 tolas of each of these in 256 tolas of water till the whole is reduced to one fourth of the quantity. Then it should again be cooked in 64 tolas of milk When it is reduced to the original quantity of milk (64 tolas), it should be taken with cooked shashtika rice, mixed liberally with ghee and with sugar. This preparation is regarded as highly virilific. Thus has been described ' The virilific milk'.

वृष्यघृतम्—

जीवकर्षभकौ मेदां जीवन्तीं श्रावणीद्वयम् ।
खर्जूरं मधुकं द्राक्षां पिप्पलीं विश्वभेषजम् ॥ २१ ॥

शृङ्गाटकं विदारीं च नवं सर्पिं पयो जलम् ।
सिद्धं घृतावशेषं तच्छर्कराक्षौद्रपादिकम् ॥ २२ ॥

षष्टिकाग्नेन संयुक्तमुपयोज्यं यथावलम् ।
वृष्यं बह्यं च वर्ण्यं च कण्ठ्यं बृंहणमुत्तमम् ॥ २३ ॥

(इति वृष्यघृतम् ।)

जीवक- ७५३ जीवक, ऋषभकौ ३५५३ ऋषभक, मेदांम् मेदा मेदा, जीवन्तीम् डेडी जीवन्ती, श्रावणीद्वयम् भेड अतनी श्रावणी श्रावणी-महाश्रावणी, खर्जूरम् अणूर खजूर, मधुकम् नेडीमध मुलहठी, द्राक्षां द्राक्ष मुनके, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, विश्वभेषजम् सूठ सोंठ, शृङ्गाटकम् शीगेडा सिंघाडा, विदारीम् च अने भोमडाणु और बिलाईकन्द, नवम् सर्पिं ताणुं थी नया घृत, पय दूध दूध, जलम् तथा पाण्डी और जल इनको, घृतावशेषम् धी आडी रहे त्यां सुधी घृत

१९. मतिमान्—सर्वाणि (ष)

२०. सशर्करेण संयोग एष वृष्यः परं स्मृतः—सशर्करेण संयोग एष वृष्यतमः परम् (ड.)

अवशिष्ट रहे वहा तक, सिद्धश्च पञ्चापी सिद्ध कर, तत् ते धीमां उस घीमें, शर्कराक्षौद्रपादिकम् योथा लागनी साकर अने भध नाथी चौथाई चीनी और शहद मिला कर, षष्टिकात्रेण साठी योथा साथे साठीके भातके साथ, संयुक्तम् भेणवीने मिला कर, यथावलन् अग्नि-भण प्रभाणे अग्निबलके अनुसार, उपयोज्यम् उपयोगमां देवु खावे, वृष्यम् आ धी वृष्य यह घृत वृष्य, बल्यम् भण आपनार बल देनेवाला, वर्ण्यम् च वर्णने निर्भण करनार वर्णको निर्मल करनेवाला, कण्ठ्यम् कंठने सुधा-रनार कंठके लिए हितकर, उत्तमम् उत्तम उत्तम, वृंहणम् अने पौष्टिक छे और पौष्टिक है ॥ २१-२३ ॥ (इति आ यह, वृष्यघृतम् वृष्यघृत छे वृष्यघृत है।)

21-23. Jivaka, rishabhaka, meda, cork-swallow wort, the two kinds of east indian globe thistle, dates, liquo- rice, grapes, long pepper, ginger, indian water chest-nut, white yam, fresh ghee, milk and water, the ghee prepared of these and reduced to the quantity of ghee should be mixed with one fourth of its quantity of sugar and honey; and this taken with the shashtika rice with due regard to the strength of the digestive fire, acts as an excellent virilific, promoter of strength, complexion and voice and as a roborant. Thus has been described 'The virilific ghee'

वृष्यो दधिसरप्रयोगः—

दधः सरं शरच्चन्द्रसन्निभं दोषवर्जितम् ।
शर्कराक्षौद्रमरिचैस्तुगाक्षीर्या च बुद्धिमान् ॥२४॥
युक्त्या युक्तं ससूक्ष्मैलं नवे कुम्भे शुचौ पटे ।
मार्जितं प्रक्षिपेच्छीते घृताढ्ये षष्टिकौदने ॥२५॥

२५. कुम्भे-कुण्डे (ब. प.)

पिवेन्मात्रां रसालायास्तं भुक्त्वा षष्टिकौदनम् ।
वर्णस्वरबलोपेतः पुमांस्तेज वृषायते ॥ २६ ॥

(इति वृष्यो दधिसरप्रयोगः।)

बुद्धिमान् शुद्धिमान् मनुष्ये बुद्धिमान् मनुष्य, शरच्चन्द्रसन्निभम् शरच्चन्द्राना यद्रनी समान शरद ऋतुके चन्द्रमाके समान, दोषवर्जितम् दोषरहित दोषरहित, दधन् सरम् दहीनी मलाईने दहीकी मलाईको, शर्करा-साकर चीनी, क्षौद्र- भध शहद, मरिचै मरी मरिच, तुगाक्षीर्या च अने वांसकपूर साथे और वशलोचनके साथ, युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक, युक्तम् भेणवीने मिला कर, ससूक्ष्मैलम् तेमां नानी खीदरीनु थूथुं भेणवीने उसमें छोटी इलायची डाल कर, नवे नया नये, कुम्भे धागमां घड़ेमें, शुचौ पटे साक्ष वस्त्र पर साफ कपड़े पर, मार्जितम् छाणीने मसल कर छान करके, शीते ठंडा थथेला ठंडे हुए, घृताढ्ये तथा धी भेणवेला और घृतबहुल, षष्टिकौदने साठी योथाभां साठी चावल पर, प्रक्षिपेत् नाथवी डाले, तम् ते उस, षष्टिकौदनम् साठी योथा साठी चावलको, सुक्त्वा जमीने खा कर, मात्राम् पिवेत् योग्य मात्रा पीवी योग्य मात्राका पान करे, तेन तेथी उससे, पुमान् पुरुष पुरुष, वर्ण-स्वर-बल-उपेत वर्ण, स्वर अने भणथी युक्त थथने वर्ण, स्वर तथा बलसे युक्त हो कर, वृषायते वृष जेवो रतिक्षम थाय छे वृषके समान रतिक्षम होता है ॥ २४-२६ ॥ (इति आ यह, वृष्य वृष्य वृष्य, दधिसरप्रयोग. दधिसर-प्रयोग छे दधिसरप्रयोग है।)

24-26. The wise physician should mix the cream of curds which is white as the autumnal moon and wholesome in due manner, with sugar, honey, black pepper, bamboo manna and small cardamom and strain the mixture through a clean piece of cloth into a new earthen pot containing the shashtika-rice cooked and cooled. and mixed

२६ पिवेन्मात्रा रसालायास्तं भुक्त्वा षष्टिकौदनम्—तमभाडु-परिष्ठाच्च रसाला मात्रया पिवेत् (ग. ब. घ.)

liberally with ghee. Taking a meal of this rice, one should drink the Rasala preparation of the curds described above, in due dose. A person increases thereby in complexion, voice and strength and gets virilified Thus has been described 'The virilifying preparation of curds' cream'

वृष्यः षष्टिकौदनप्रयोगः—

चन्द्रांशुकल्पं पयसा घृताढ्यं षष्टिकौदनम् ।
शर्करामधुसंयुक्तं प्रयुञ्जानो वृषायते ॥ २७ ॥
(इति वृष्यः षष्टिकौदनप्रयोगः।)

चंद्रांशुकल्पम् यद्गन्नां किरणो समान श्वेत चन्द्र-
किरणोंके समान शुभ्र, षष्टिकौदनम् साठी योभाने
सांठी चावलको, घृताढ्यम् पुष्कल धीवाणा करी प्रभूत
घृतयुक्त कर, शर्करा-मधु- अने साकर तथा मध चीनी
और मधु, संयुक्तम् मेलणी मिला कर, पयसा दूध साथे
दूधके साथ, प्रयुञ्जान प्रयोग करनीर खानेवाला,
वृषायते पुरुष वृषणी भाङ्क रतिक्षम अने छे पुरुष
वृषकी तरह मैथुनमें समर्थ होता है ॥ २७ ॥ (इति
आ यह, वृष्यः षष्टिकौदन- प्रयोगः वृष्य षष्टिकौदन-
प्रयोग छे यह वृष्य षष्टिकौदनप्रयोग है।)

27 One who takes the shashtika rice
white as the light of the moon, mixed
with a large quantity of ghee together
with milk, sugar and honey, gets virili-
fied. Thus has been described 'The
procedure of virilification by cooked
shashtika rice'

वृष्या पूपलिकाः—

तप्ते सर्पिषि नक्राण्डं ताम्रचूडाण्डमिश्रितम् ।
युक्तं षष्टिकचूर्णेन सर्पिषाऽभिनवेन च ॥ २८ ॥
पक्त्वा पूपलिकाः खादेद्धारुणीषण्डपो नरः ।
य इच्छेदश्ववद्वन्तुं प्रसेक्तुं गजवच्च यः ॥ २९ ॥
(इति वृष्यपूपलिकाः।)

यः ते जो, नर पुरुष पुरुष, जश्ववत् घोडानी पेटे
जश्वके समान. गन्तुम् श्री गभन करवा स्त्रीगमन करना,
गजवत् च अने हाथीनी पेटे और गजके समान,
प्रसेक्तुम् वीर्यप्रसेक करवा वीर्यक्षरण करना, इच्छेत्
छच्छे चाहे, नक्राण्डम् तेषे मगरनां छंडाने वह मगरके
अंडेको, ताम्रचूड-षण्ड-मिश्रितम् छूडानी छंडानी साथे
मिश्रित करी मुर्गेके अंडेके साथ मिश्रित कर, षष्टिक-
चूर्णेन तथा साठी योभाना दोट तथा सांठी चावलके
आटे, अभिनवेन अने ताज और ताजे, सर्पिषा च
धीर्मा चीमें, युक्तम् मेलणी मिलाकर, पूपलिकाः बना-
वेनी पोणीओने बनायी हुई पूपलिकाओंको, तप्ते तपेक्षा
तपे हुए, सर्पिषि धीर्मा घृतमें, पक्त्वा तणी तल करके,
खादेत् भावी खावे, वारुणीषण्डपः अने पक्षी वारुणीने
भंड पीवे और पीछे वारुणीषण्ड पीवे ॥ २८-२९ ॥
(इति आ ये, वृष्यपूपलिकाः वृष्यपूपलिका छे वृष्य-
पूपलिका है।)

28-29. The eggs of the crocodile
and the cock mixed with the flour of
shashtika rice should be made into sweet
pan-cakes in fresh hot ghee. These sweet
pan-cakes should be eaten followed by
a draught of supernatant part of Va-
runi wine by one that desires equine
virility and elephantine abundance of
seminal ejaculation Thus has been
described 'The virilifying sweet
pan-cakes'

पूर्वोक्ताष्टयोगाना फलम्—

भवतश्चात्र—

एतै प्रयोगैर्विधिवद्गुष्मान्
वीर्योपपन्नो बलवर्णयुक्तः ।

हर्षान्वितो वाजिवदष्टवर्षो

भवेत् समर्थश्च वराङ्गनासु ॥ ३० ॥

३० विधिवद्-विधिषु (कं.)

॥ वीर्योपपन्नो-स्नेहोपपन्नो (ज, ५)

अत्र च आ विषयम्। इस विषयमें, भवतः ये श्लोकाः छे के दो श्लोक है कि, एतै आ इन, विधिवत् विधिपूर्वक विधिपूर्वक, प्रयोगैः प्रयोगैः प्रयोगैः, वयुष्मान् पुरुष शरीरस्य पतिबाणौ। पुरुष सुबौल शरीरवाला, वीर्योपपन्नः वीर्यवाणौ। वीर्यवाला, बल-वर्ण-युक्तः अण् अने वर्युथी युक्त बल और वर्णसे युक्त, अष्टवर्षः आठ वर्षना आठ वर्षकी वयवाले, वाजिवत् घोडानी चेठे अश्वके समान, हर्षान्वितः हर्षवाणौ। प्रहृष्ट हुआ, वराह-नासु श्रीशोभां स्त्रियाम्, समर्थः च भैथुन भाटे समर्थ मैथुनके लिए समर्थ, भवेत् अने छे होता है ॥ ३० ॥

Here are two verses again—

30. By means of a systematic course of these preparations, a man acquires seminal richness, vitality, complexion and is capable of mating with the best of women with all the virility of a young horse of eight years of age.

वृष्यो विहारः—

यद्यच्च किञ्चिन्मनसः प्रियं स्या-
द्रम्या वनान्ताः पुलिनानि शैलाः ।
इष्टाः स्त्रियो भूषणगन्धमाल्यं
प्रिया वयस्याश्च तदत्र योग्यम् ॥३१॥

यत् बत् न् न् डर्ध जो जो कुछ भी, मनसः मनसे मनको, प्रियम् प्रिय प्रिय, स्वात् होय हो, रम्याः रम्य रम्य, वनान्ताः वनप्रदेश। वनप्रदेश, पुलिनानि नदीतट। नदीतट, शैलाः तेभ्य पर्वत। एवं पर्वत, इष्टा स्त्रियः प्रिय श्रीशो। प्रिय स्त्रिया, भूषण-गन्ध-माल्यश्च आभूषण। अहन तथा पुष्पमालाश्री। आभूषण, चन्दन तथा पुष्पमाला, प्रिया. च वयस्या. अने प्रिय मित्रे। और प्रिय मित्र, तत् ते वह, अत्र आ वाञ्छन्तुम्। इस वाञ्छाकरणमें, योग्यम् योग्य छे सहायक है ॥ ३१ ॥

31. Whatever things gladden the heart, such as pleasant groves, river-

banks, hills, lovely women, ornaments, perfumes garlands and beloved friends —all these act as stimulating agents of virility

द्वितीयपादोक्तविषया —

तत्र श्लोकः—

आसिक्तक्षीरिके पादे ये योगाः परिकीर्तिताः ।
अष्टावपत्यकामैस्ते प्रयोज्याः पौरुषार्थिभिः ॥३२॥

तत्र ते विषयम्। उस विषयमें श्लोकः उपसंहारने। श्लोकाः छे के उपसंहारका श्लोक है कि, ये अष्टौ न् आठ जो आठ, योगा. प्रयोगैः योग, आसिक्तक्षीरिके 'आसिक्तक्षीरिक' नामना 'आसिक्तक्षीरिक' नामके, पादे पादम्। पादमें, परिकीर्तिता. कहेला छे कहे है, ते तेथोने ने, अपत्यकामै स ताननी धृष्टवाणा अपत्यकी इच्छा करनेवालों, पौरुषार्थिभिः तथा पुरुषातननी धृष्ट-वाणाश्रीशे तथा पौरुषकी इच्छा करनेवालोंको, प्रयोज्याः प्रयोग करने के लिए प्रयोग करने चाहिए ॥ ३२ ॥

Here is the recapitulatory verse—

32 The eight preparations that are described in this quarter entitled 'Milk-saturated rice and other preparations' should be resorted to by those who desire progeny and virility.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सा-
स्थाने वाजीकरणाध्याये आसिक्तक्षीरिको
नाम वाजीकरणपादो द्वितीयः ॥२-(२)॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे श्लोका अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रम् और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान [विषे चिकित्सास्थानमें, वाजीकरणाध्याये वाञ्छन्तुमाध्यायम्। वाजीकरणाध्यायमें, आसिक्तक्षीरिकः 'आसिक्तक्षीरिक' 'आसिक्तक्षीरिक', नाम नामने। नामका, द्वितीयः अने दूसरा, वाजीकरणपाद वाञ्छन्तुमाध्याय संपूर्ण थये। वाजीकरणपाद समाप्त हुआ ॥ २-(२) ॥

2-(2). Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka the second quarter entitled 'Milk-saturated rice and other preparations' of the second chapter on Virilification is completed.

वाजीकरणाध्याये तृतीयः पादः ।

वाञ्छकरञ्जुध्यायर्भा त्रीणे पाद

वाजीकरणाध्यायस्य तीसरा पाद

The third quarter of the chapter on Virilification

माषपर्णभृतीयवाजीकरणपादोपक्रमः —

अथातो माषपर्णभृतीयं वाजीकरणपादं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अर्द्धीथी अब आगे, माषपर्णभृतीयम् माषपर्णभृतीयं नामना 'माषपर्णभृतीय' नामके, वाजीकरणपादम् त्रीण वाञ्छकरञ्जुधादनु तीसरे वाजीकरणपादका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करथु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयर्भा नीये प्रभाणे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्र डडेधुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the third quarter entitled 'Bred on the leaves of the blackgram etc.' of the chapter on virilification'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

गोक्षीरवाजीकरणम्—

माषपर्णभृतां धेनुं गृष्टिं पुष्टां चतुःस्तनीम् ।

समानवर्णवत्सां च जीवद्वत्सां च बुद्धिमान् ॥ ३ ॥

रोहिणीमथवा कृष्णामूर्ध्वशृङ्गीमदारुणाम् ।

इक्ष्वादांमर्जुनादां वा सान्द्रक्षीरां च धारयेत् ॥ ४ ॥

केवलं तु पयस्तस्याः शृतं वाऽशृतमेव वा ।
शर्कराक्षौद्रसर्पिर्भिर्युक्तं तद्बृष्यमुत्तमम् ॥ ५ ॥

बुद्धिमान् बुद्धिमान् मनुष्ये बुद्धिमान् मनुष्य, गृष्टिम् ओष्ठ वभत विद्याओष्टी एकवार व्याई हुई, पुष्टाय पुष्ट पुष्ट, चतुस्तनीम् चार आंशुणवाणी चार स्तनवाली, समानवर्णवत्सां च तथा समान वर्णना वाञ्छवाणी और समान वर्णके बछड़ेवाली, जीवद्वत्साम् च अने उवता वाञ्छवाणी तथा जीवित बछड़ेवाली, रोहिणीम् धाल रंगनी लोहित वर्णकी, अथवा अथवा अथवा, कृष्णाम् कृष्ण रंगनी काले वर्णकी. ऊर्ध्वशृङ्गीम् उर्ध्वा शरी गडावाणी ऊपरको बड़े हुए सींगवाली, अदारुणाम् सौम्य अक्रूर, सान्द्रक्षीराम् च धाटा दूधवाणी गाढे दूधवाली, माषपर्णभृताम् अर्द्धना पांदाथी थोपेथी उद्धके पत्ते खानेसे पुष्ट, इक्ष्वादाम् अथवा शेरडी भानारी अथवा ईख खानेवाली, अर्जुनादाम् वा डे अर्जुनवृक्षना पांदा भानारी अथवा अर्जुनके पत्ते चरनेवाली, धेनुम् गाय गायको, धारयेत् राभवी रक्खे, तस्यां ते गायतुं उस गौका, पयः तु दूध दूध, केवलम् केवल अकेला, शृतम् वा उकाणेलु गरम किया हुआ, अशृतम् एव वा अथवा उकाणेलु विनाथु अथवा बिना गरम किया हुआ, शर्करा-अने साकर और चीनी, क्षौद्र- मध मधु, सर्पिर्भिः अने धी तथा घृतसे, युक्तम् वा साथे भेजवेले युक्त हो तो, तत् ते वह, उत्तमम् उत्तम अत्यन्त, बृष्यम् वृष्य छे वृष्य होता है ॥ ३-५ ॥

3-5. The wise man should rear a cow bred on the leaves of black-gram, which has calved for the first time, which is robust, which has four teats, which has a living calf of its own color, which is red or black in color, has upright horns and is not fierce, which is used to eating sugar-cane or leaves of Arjuna and which yields thick milk. The milk of such a cow taken by itself either boiled or fresh or mixed with sugar, honey and ghee acts as an excellent virilific.

क्षीरयोग प्रथम -

शुक्रलैर्जीवनीयैश्च बृंहणैर्बलवर्धनैः ।

क्षीरसंजननैश्चैव पयः सिद्धं पृथक् पृथक् ॥६॥

युक्तं गोधूमचूर्णेन सघृतक्षौद्रशर्करम् ।

पर्यायेण प्रयोक्तव्यमिच्छता शुक्रमक्षयम् ॥ ७ ॥

अक्षयम् अक्षय अक्षय, शुक्रम् शुक्रने शुक्रकी, इच्छता इच्छनार पुरुषे इच्छा करनेवालेको, शुक्रलैः शुक्रल शुक्रल, जीवनीयैः जीवनीय जीवनीय, बृंहणैः बृंहणीय बृंहणीय, बलवर्धनैः बलवर्धन बलवर्धक, क्षीरसंजननैः च एव तथा दूधने पधारनारं प्रयोथी तथा क्षीरसजनक ओषधिगणोंसे, पृथक् पृथक् पृथक्, सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध किये हुए, गोधूमचूर्णेन धुनोना दोटथी गेहूँके आटेसे, युक्तम् युक्त युक्त, सघृत- धी धी, क्षौद्र-शर्करम् मधु अने साकर साथे मिश्रित करीने मधु और चीनीसे मिश्रित किये हुए, पय दूधने। दूधको, पर्यायेण पर्यायथी वारी वारीसे, प्रयोक्तव्यम् प्रयोग करवे। सेवन करना चाहिए ॥ ६-७ ॥

6-7. Milk should be prepared with the drugs of the seminiferous, life-promoting, roborant, vitalizing and lactiferous groups separately and mixed with wheat-flour, ghee, honey and sugar These preparations should be taken one after the other in succession by one desiring inexhaustible semen.

क्षीरयोगः द्वितीय —

मेदां पयस्यां जीवन्तीं विदारीं कण्टकारिकाम् ।

श्वदंष्ट्रां क्षीरिकां माषान् गोधूमाञ्छालिषष्टिकान् ॥८॥

पयस्यर्घोदके पक्त्वा कार्षिकानाढकोन्मिते ।

विवर्जयेत् पयःशेषं तत् पूलं क्षौद्रसर्पिषा ॥९॥

युक्तं सशर्करं पीत्वा वृद्धः सप्ततिकोऽपि वा ।

विपुलं लभतेऽपत्यं युवेव च स हृष्यति ॥१०॥

मेदाम् मेदा मेदा, पयस्याम् इगियो बिलाईकन्द,

६ क्षीरसंजननैश्चैव-वय सरथापनैश्चैव च)

९ पक्त्वा-सिद्धाम् (ध ध.)

१०. विपुलं लभतेऽपत्यम्-प्राप्तोत्पत्यम् विपुलम् (म. ध.)

जीवन्तीम् दौडी जीवन्ती, विदारीम् बिलाईकण्डं बिलाई-कन्द, कण्टकारिकाम् अडी कौरीगण्डी कटेरी, श्वदंष्ट्राम् गोधुमाञ्छालिषष्टिकान् गोधुमाञ्छालिषष्टिकान् गोखरु, क्षीरिकाम् क्षीरविदारी क्षीरविदारी, माषान् अउड उडद, गोधूमान् धुनो गेहूँ, शालिषष्टिकान् शालि अने साठी योभा शालि और साठी चावल, कार्षिकान् अडे अडे तोला प्रभासुर्मा अडे एक एक तोला मानवाले ले कर, श्वदंष्ट्रके अरधा पाणीवाणा आवे पानीवाले, आढकोन्मिते २५६ तोला २५६ तोले, पयसि दूधमा दूधमें, पक्त्वा पकावीने पका कर, पय-शेषम् दूध आडी रहे तयारे दूध शेष रहने पर, विवर्जयेत् तेने उतारी देवु उसको उतार ले, पूलम् वअथी गण्डी छानकर, तत् ते दूधने उसे, क्षौद्रसर्पिषा मधु अने धी मधु और चीसे, युक्तम् भेणवी युक्त कर, सशर्करम् साकर साथे चीनी मिलाकर, पीत्वा पीवाथी पीनेसे, वृद्धः वृद्ध पुरुष वृद्ध पुरुष, सप्ततिकः अपि वा अथवा सितेरे ७७ने पाणु अथवा सितरे बर्षका सी, विपुलम् विस्तारवाणी विपुल, अपत्यम् अंतति सतानको, लभते भेणवे छे पाना है, युवा इव च अने युवानन्ती भाइके और युवकके समान, सः ते वह, हृष्यति धन-उर्धने प्राप्त करे छे दृष्ट होता है ॥ ८-१० ॥

8-10 Take meda, milky yam, cork swallow wort, white yam, yellow berried night shade, small caltrops, milky yam, black gram, wheat and sali and shashtika rice, each one tola; milk 256 tolas and water 128 tolas; these should be boiled till the whole is reduced to the original quantity of milk i. e. 256 tolas. It should then be strained. By taking this milk with honey, ghee and sugar, an aged man or even a septagenarian obtains numerous progeny and the sexual urge of youth.

क्षीरयोग तृतीय.—

मण्डलैर्जातिरूपस्य तस्या एव पयः शृतम् ।

अपत्यजननं सिद्धं सघृतक्षौद्रशर्करम् ॥११॥

तस्या एव तेजु ७४ उसी गायका, जातरूपस्य
शैलान्दी सोनेके, मण्डलै वीटी वगेरे गोण आकृतिनी
परतुओ साथे छत्रोंके साथ, श्रुतम् उडाणेलु पकाया गया,
पयः दूध दूधको, सघृत- धी घी, क्षौद्रशर्करम मध अने
साकर साथे पीवाथी मधु तथा चीनी मिला कर पीनेसे,
सिद्धम् ते शोःक्षस वह निश्चित, अपत्यजननश्च भूताने-
त्पत्ति करनारु थाय छे सन्तानको देनेवाला होता है ॥११॥

11. The milk of a cow of the des-
cription given above, heated by putt-
ing in it red-hot rings of gold, and
taken mixed with ghee, honey and
sugar, is a tested procreant preparation

वृष्य. पिप्पलीयोग —

त्रिंशत् सुपिष्टाः पिप्पल्यः प्रकुञ्चे तैलसर्पिषोः ।

सृष्टाः सशर्कराक्षौद्राः क्षीरधारावदोहिताः ॥१२॥

पीत्वा यथाबलं चोर्ध्वं षष्टिकं क्षीरसर्पिषा ।

भुक्त्वा न रात्रिमस्तब्धं लिङ्गं पश्यति ना क्षरत् ॥१३॥

(इति वृष्यः पिप्पलीयोगः।)

सुपिष्टाः सारी रीते पीसेली अच्छी प्रकार पीसी
गई, त्रिंशत् तीस तीस, पिप्पल्य पीपरने पिप्पलिषोंको,
तैलसर्पिषो तैल अने घीवा तैल और घीके, प्रकुञ्चे
थार तोलाभां चार तोलेमें, सृष्टाः भूछने भूज कर,
सशर्कराक्षौद्राः तैमां साकर तथा मध मेलनीने चीनी
और मधु मिलाए कर, क्षीरधारावदोहिता देखवाना
पात्रभां राभी उपर दूध ढोड़ी उसीपर दूधकी धार
बालते हुए दूध दुह कर, यथाबलम् यथाभक्ति बलाबुसार,
पीत्वा पान करीने पीकर, ऊर्ध्वम् च उपरथी ऊपरसे,
क्षीरसर्पिषा दूध अने घीनी साथे दूध और घृतके
साथ, षष्टिकम् साठी शोषानुं सांठीका भात, भुक्त्वा
भोजन करवाथी खानेसे, रात्रिम् आभी रात रातभर,
लिङ्गम् उपरथने जननेन्द्रियको, क्षरत् तुरव वीर्यपात
वाणुं क्षीम वीर्यपातनाला, अस्तब्धम् तथा शिथिल
तथा क्षिथिल, न पश्यति भेते। नथी नहीं देखता
॥ १२-१३ ॥ (इति आ यह, वृष्य पिप्पलीयोगः
वृष्यपिप्पलीयोग छे वृष्यपिप्पलीयोग है।)

12-13 Take thirty pieces of long
pepper and grind, fry them well
in 4 tolas of oil and ghee and
mix it with sugar and honey. Fresh
milk from the cow's udder should be
milked directly on it, just enough to
make it a liquid. He that drinks this
according to the strength of his gastric
fire and takes a meal of the shashtika
rice with milk and ghee, will not
suffer phallic depression or ejaculation
throughout the night Thus has been
described 'The virilifying preparation
of long pepper.'

वृष्य. पायसयोगः—

श्वदंष्ट्राया विदार्याश्च रसे क्षीरचतुर्गुणे ।

घृताढ्यः साधितो वृष्यो माषषष्टिकपायसः ॥१४॥

(इति वृष्यपायसयोगः।)

क्षीर-चतुर्गुणे गायना दूधधी शोःक्षसा गौके दूधसे
चौगुने, श्वदंष्ट्राया गोभरु गोखरु, विदार्याः च अने
लोयडाणाना और विलाईकन्दके, रसम् कनाभर्मा नाभी
रसमें डाल कर, साधित. पडावेसे पकायी हुई, घृताढ्यः
धाला धीधी युक्त प्रचुर घृतसुक्त, माष-षष्टिक-पायस.
आजद अने साठी शोषाने। दूधपाक उबद तथा सांठी-
चावलकी खीर, वृष्य वृष्य थाय छे वृष्य होती
है ॥ १४ ॥ (इति आ यह वृष्यपायसयोग वृष्य-
पायसयोग छे वृष्यपायसयोग है।)

14. The milk-pudding made from
black-gram and the shashtika rice
cooked in the juice of small caltrops
and white yam and four times the
quantity of milk, along with a generous
dose of ghee, acts as a virilific. Thus
has been described 'The virilifying
milk-pudding'.

वृष्याः पूपलिका —

फलानां जीवनीयानां क्षिग्धानां रुचिकारिणाम् ।
कुडवश्चूर्णितानां स्यात् स्वयङ्गुसाफलस्य च ॥१५॥
कुडवश्चैव माषाणां द्वौ द्वौ च तिलमुद्गयोः ।
गोधूमशालिचूर्णानां कुडवः कुडवो भवेत् ॥१६॥
सर्पिषः कुडवश्चैकस्तत् सर्वं क्षीरमर्दितम् ।
पक्त्वा पूपलिकाः खादेद्ब्रह्मचरः स्युर्यस्य योषितः ॥१७॥

(इति वृष्यपूपलिकाः ।)

चूर्णितानाम् यूर्णुं करेलां चूर्णं किये गये, जीवनी-
यानाम् ७७नीय जीवनीय, क्षिग्धानाम् स्नेहोपग
क्षिग्ध, रुचिकारिणाम् अने हृद्य गलुभां कडेलां और
हृद्य, फलानाम् इणो फलोके स्वयंगुसा- डौ यानां
केवाँचके, फलस्य श्रीओना वीजके, कुडवः १६ तोला
१६ तोले, स्यात् देवा लेवे, माषाणाम् च एव अने
अ५६तु यूर्णुं और उडवका चूर्णं, कुडव सोण तोला
१६ तोले, तिलमुद्गयो च तथा तल अने मगनुं यूर्णुं
तथा तिल और मूंगका चूर्णं, द्वौ द्वौ ३२-३२ तोला
देवु ३२-३२ तोले लेवे, गोधूम-शालि- तेमन् धड
तथा शाणना थोआनु एवं मेहूं और चावलका, चूर्णानाम्
यूर्णुं चूर्णं, कुडवः कुडव. १६-१६ तोला १६-१६ तोले,
सर्पिषः च अने धी और धी, एक कुडवः १६ तोला
१६ तोले, भवेत् देवुं लेवे, तत् सर्वम् आ सर्वेने
उन सबको, क्षीरमर्दितम् हृद्यभां मर्दन करीने दूधमें
घोटकर, पूपलिकाः पूपलिका पूपलिका, पक्त्वा पडावीने
पका कर, यस्य गेने जिसके, ब्रह्मचरः धर्षी बहूतसी,
योषितः श्रीओ स्त्रिया, स्युः होय हों, खादेत् तेथे
आवी वह खावे ॥ १५-१७ ॥ (इति आ ये, वृष्य-
पूपलिका. वृष्यपूपलिका छे वृष्यपूपलिका है ।)

15-17 16 tolas of the powder of the
fruits of the life-promoter group,
unctuous group and cordial group
of drugs, cowage powder 16 tolas,

that of black gram 16 tolas, powder of
til and green gram 32 tolas each, 16
tolas each of the flours of wheat and
the shashtika rice, ghee 16 tolas—all
these should be ground in milk and
cooked into a pan-cake and taken
by him who has to cope with many
wives. Thus has been described 'The
virilifying pan-cake.'

वृष्य शतावरीघृतम्—

घृतं शतावरीगर्भं क्षीरे दशगुणे पचेत् ।
शर्करापिप्पलीक्षौद्रयुक्तं तद्रूप्यमुत्तमम् ॥ १८ ॥

(इति वृष्यं शतावरीघृतम् ।)

शतावरीगर्भम् शतावरीना कडेलाणु शतावरके
कल्कसे युक्त, घृतम् धो धी, दशगुणे दशगुणा दसगुने,
क्षीरे दूधभां दूधमें, पचेत् पडावतु पकावे, तत् ते वह,
शर्करा- सांडर चीनी, पिप्पली- पीपर पिप्पली क्षौद्र-
युक्तम् अने मधु साथे और मधु मिलाने पर, उत्तमम्
उत्तम उत्तम, वृष्य वृष्य थाय छे वृष्य होता है ॥१८॥
(इति आ यह, वृष्यम् शतावरीघृतम् वृष्य शतावरीघृत छे
वृष्य शतावरीघृत है ।)

18 Ghee and the pith of climbing
asparagus should be boiled together in
ten times the quantity of milk. This
mixed with sugar, long pepper and
honey, acts as an excellent virilific.
Thus has been described 'The virilific
climbing asparagus ghee.

वृष्यो मधुकयोगः—

कर्षं मधुकचूर्णस्य घृतक्षौद्रसमांशिकम् ।
प्रयुङ्क्ते यः पयश्चानु नित्यवेगः स ना भवेत् ॥१९॥

(इति वृष्यमधुकयोगः ।)

१९ घृतक्षौद्रसमांशिकम्—घृतक्षौद्रसमन्वितम् (घ)

प्रयुङ्क्ते यः पयश्चानु—पयोऽनुपान लिखायो (क)

—पयोऽनुपान यो लिखाय (घ) - १९

—पयोऽनुपान लिखा यः (घ)

१५. क्षिग्धाना रुचिकारिणाम्—संकेहाना सुगन्धिनाम् (घ)

१५. स्वयङ्गुसा—आणमगुसा (ग)

१७. सर्पिषः क्षीरमर्दितम्—सर्पिष कुडवश्चैव क्षीरेण मर्दित
च तत् (घ.)

१७. क्षीरमर्दितम्—क्षीरसंयुतम् (घ.)

य. ७ पुंरुष जो पुरुष, मधुकचूर्णस्य ७००मधुनु
शुष्कं मुलहठीचूर्णं, कर्षम् ७०० तोला एक तोला, घृत-
औद- तथा धी अने मध तथा घृत और मधु, समां-
विकम् समान भाषर्मा अर्थात् ७०० ७०० तोला
समान मात्रामें अर्थात् एक एक तोला मिलाकर, प्रयुक्ते
भ्रूयैग करे छे सेवन करता है, अनु च अने उपर
और ऊपरसे पय दूध पीछे छे दूध पीता है, स ना ते
पुरुष वह पुरुष, नित्यवेग नित्य वैभवाणो नित्य वेग-
वान, मवेत् अने छे रहता है ॥ १९ ॥ (इति आ-
यह, वृष्यमधुकयोगः वृष्यमधुकयोगे छे वृष्यमधुक-
योग है।)

19. The man who takes liquorice powder, mixed with ghee and honey each one tola and drinks milk over that, becomes possessed of perpetual virility. Thus has been described 'The virilifying preparation of liquorice'

वाजीकराः केचन भावा —

घृतक्षीराशनो निर्भीर्निर्व्याधिर्नित्यगो युवा ।
सङ्कल्पप्रवणो नित्यं नरः स्त्रीषु वृषायते ॥ २० ॥

घृतक्षीराशन. धी अने दूधनु भोजन करनार घी
और दूध खानेवाला, निर्भीः भय विनानो निर्भीक,
निर्व्याधिः व्याधि विनानो व्याधिरहित, नित्यग.
हमेशां स्त्रीसेवन करनार नित्य स्त्रीसेवी, सङ्कल्प-
प्रवण अने स्त्रीगमनकी छत्थावाणो और स्त्रीगमनकी
इच्छावाला, युवा लुवान जवान, नरः पुरुष पुरुष,
स्त्रीषु स्त्रीओ साथे स्त्रियोंमें, नित्यम् हमेशां नित्य,
वृषायते मैथुन करनार सभर्था अने छे वृषके समान
गमन करता है ॥ २० ॥

20. That man increases in his virility, who is given to a diet containing ghee and milk, who is fearless, free from disease, habituated to daily sexual intercourse, youthful and always given to brooding over women

कृतैककृत्याः सिद्धार्था ये चान्योऽन्यानुवर्तिनः ।
कलासु कुशलास्तुत्याः सत्त्वेन वयसा च ये ॥ २१ ॥

कुलमाहात्म्यदाक्षिण्यशीलशौचसमन्विताः ।
ये कामनित्या ये हृष्टा ये विशोका गतव्यथाः ॥ २२ ॥

ये तुल्यशीला ये भक्ता ये प्रिया ये प्रियंवदाः ।
तैर्नरः सह विस्रब्धः सुवयस्यैर्वृषायते ॥ २३ ॥

ये च ७०० जो, कृतैककृत्याः समान आचरणा-
वाणा एक कर्मके करनेवाले, सिद्धार्थाः सिद्ध होनेरथ-
वाणा पूर्ण हुए मनोरथवाले, अन्योन्य- तथा ७००
पीअनु और एक दूसरेके, अनुवर्तिनः अनुसरण
करवावाणा होय छे अनुवर्तनवाले होते है, ये ७००
जो, कलासु कलाओमां कलाओंमें, कुशला कुशल
कुशल, सत्त्वेन मन मन, वयसा च तथा उमरमां तथा
आयुसे, तुल्या सरभा होय छे समान होते है, कुल-
कुल कुल, माहात्म्य- मननी भोटाई मनकी महत्ता,
दाक्षिण्य- दाक्षिण्य दाक्षिण्य, शील- शील शील, शौच-
अने शौचथी और शौचसे, समन्विता युक्त होय छे
युक्त होते है, ये ७०० जो, कामनित्या नित्यकामी होय
छे नित्यकामुक होते है, ये हृष्टाः ७०० उर्धवाणा होय
छे जो हर्षयुक्त होते है, ये विशोका ७०० शोक विनाना
जो शोकरहित, गतव्यथाः अने दुःखथी रहित होय छे और
दुःखरहित होते है, ये ७०० जो, तुल्यशीलाः समान
शीलवाणा होय छे तुल्य शीलवाले होते हैं,
ये ७०० जो, भक्ताः भक्त होय छे अनुरक्त
होते हैं, ये ७०० जो, प्रिया प्रिय होय छे
प्रिय होते है, ये अने ७०० और जो, प्रियंवदाः प्रिय
ओलनार होय छे प्रियभाषी होते हैं तै ते उन
सुवयस्यै सह श्रेष्ठ मित्रो साथे श्रेष्ठ मित्रोंके साथ,
विस्रब्धः विश्वासथी रहनेर निःशंक रहनेवाला, नरः
पुरुष पुरुष, वृषायते वृषनी पेटे इतिमां सभर्था थाय
छे वृषके समान रतिक्रम होता है ॥ २१-२३ ॥

21-23 The man that has, as his intimate companions, men given to the same activities as himself, men who

२१ सत्त्वेन वयसा-सत्त्वेन वयसा (य.)

२३. भक्ता-भुक्त्वा (ह)

have attained their objects, who are mutually helpful, skilled in the fine arts, who are similar in mind and age, who are endowed with noble lineage, magnanimity, skill, character and purity, who are ever desirous of enjoyment and are cheerful, free from sorrow and depression of spirits who are akin to him in disposition and who are loving and beloved and pleasant in speech. Such a man gets increased in his virility

अभ्यङ्गोत्सादनस्नानगन्धमाल्यविभूषणैः ।
गृहशय्यासनसुखैर्वासोभिरहतैः प्रियैः ॥ २४ ॥
विहङ्गानां स्तैरिष्टैः स्त्रीणां चाभरणस्वनैः ।
संवाहनैर्वरस्त्रीणामिष्टानां च वृषायते ॥ २५ ॥

अभ्यङ्ग- अभ्यंग अभ्यङ्ग, उत्सादन- उत्सादन
उत्सादन, स्नान- स्नान स्नान, गन्ध- गन्ध गन्ध, माल्य-
पुष्पमालायां माला, विभूषणैः अने अलंकारे वडे
और आभूषणोंमें, गृह- घर घर, शय्या- शय्या शय्या,
आसन- अने आसनना और आसनके, सुखै- सुख वडे
सुखोंमें, अहतैः नया नये, प्रियैः प्रिय मनोहर, वासोभिः
पत्नी वडे वनोंमें, विहङ्गानाम् तथा पक्षीयानां तथा
पक्षियोंके, इष्टैः मनोहर प्रिय, स्तैः स्वर वडे शब्दोंमें,
स्त्रीणाम् तथा स्त्रीयानां और स्त्रियोंके, आभरणस्वनैः च
आभूषणोंना शब्दों वडे अलंकारोंकी ध्वनिसे, इष्टानाम्
अने प्रिय और प्रिय, वरस्त्रीणाम् सुहर स्त्रीयानां उत्तम
स्त्रियोंके, संवाहने- च करेलां अगमर्दन वडे सुहलानेसे,
वृषायते अनुष्य वृषणी पेटे रतिमां समर्थ थाय छे
मनुष्य वृषके समान रतिक्षम होता है ॥ २४-२५ ॥

24-25 By means of inunction, dry massage, bath, perfumes, garlands, ornaments, the comfort of home, beds and seats, new and pleasant clothes, pleasing warbling of birds, the tinkling sound of women's ornaments and by

means of getting the body massaged by handsome women, a man's virility gets stimulated.

सत्तद्विरेफाचरिताः सपद्माः सलिलाशयाः ।
जात्युत्पलसुगन्धीनि शीतगर्मगृहाणि च ॥ २६ ॥
नद्यः फेनोत्तरीयाश्च गिरयो नीलसानवः ।
उन्नतिर्नीलमेघानां, रम्यचन्द्रोदया निशाः ॥ २७ ॥
वायवः सुखसंस्पर्शाः कुमुदाकरगन्धिनः ।
रतिभोगक्षमा रात्र्यः सङ्कीचागुरुवल्लभाः ॥ २८ ॥

सुखाः सहायाः परपुष्टघृष्टाः

फुला वनान्ता विशदान्नपानाः ।

गान्धर्वशब्दाश्च सुगन्धयोगाः

सत्त्वं विशालं निरुपद्रवं च ॥ २९ ॥

सिद्धार्थता चाभिनवश्च कामः

स्त्री चायुधं सर्वमिहात्मजस्य ।

वयो नवं जातमदश्च कालो

हर्षस्य योनिः परमा नराणाम् ॥ ३० ॥

सत्तद्विरेफाचरिताः मदन-मत लभराश्रीथी सेवा-
येलां मत भ्रमरोसे सेवित, सपद्मा पद्मोवाणी कमलयुक्त,
सलिलाशया जलाशयो जलाशय, जाति-उत्पल- अर्ध
अने उमण्ठी जाती और कमलसे, सुगन्धीनि सुगन्धित
थयेलां सुगन्धित, शीतगर्मगृहाणि च शीतल गर्मगृहो
ठडे गर्मगृह, फेनोत्तरीया च उपर तरी रडेलां झीलु-
वाणी और फेनसे भरी हुई नद्यः नदीयो नदियां,
नीलसानवः नीलवर्णना शिभरवाणी नील सिखरवाले,
गिरयो पर्वतो पर्वत, नील-मेघानाम् नील मेघोपुं
नील मेघोका, उन्नतिः आकाशमां उथे यडु आकाशमें
उठना, रम्यचन्द्रोदयाः रम्य चन्द्रोदयवाणी सुन्दर चन्द्रो-
दयवाली निशा रात्रिथी रातें, सुखसंस्पर्शाः स्पर्शमां
सुखदायक सुखस्पर्शवाले, कुमुदाकरगन्धिनः कुमुदनी

२७ रम्यचन्द्रोदया निशा—रम्याश्चन्द्रोदया निशा (य)

२८ रतिभोगक्षमा रात्र्य—इति भोगक्षमा रात्रि (य)

,, रात्र्य.—नार्य (घ फ)

२९ परपुष्टघृष्टाः—परपुष्टजुष्टाः (स.)

३० चाभिनवश्च—अभिनवश्च (घ.)

समूहमाथी आवता सुगन्धी कुमुदके समूहकी गन्धवाले,
वायव. पवनो वायु, रतिभोगक्षमा निषयसुभने भाटे
योग्य रतिभोगके योग्य, संकोच- तथा डेसर तथा कुङ्कुम,
अगरु अने अगरने देप और अगरका लेप, बल्लभा. जेभा
प्रिय दागे छे ऐवी जिनमें प्रिय लगता है ऐसी, राज्य
रत्नियो निशाणं, सुखाः सुभकर सुखदेनेवाले, सहायाः
मित्रे। सहायक, परपुष्टघुष्टाः डेअधना टुडुडारथी गाळ
रहेला कोयलोंने कुहू स्वरसे व्यास, विशद- अन्नपाना
तथा स्वच्छ अन्नपाना तथा स्वच्छ अन्नपानसे
युक्त, फुल्ला. प्रयुद्धित खिले हुए, वनान्ता वनप्रदेशे।
वनप्रवेश, गान्धर्वशब्दा गानना शब्दे। संगीत,
सुगन्धयोगा च अने सुगन्धी पदार्थी और सुगन्धी
पदार्थ, विशालम् विशाल उदार, निरुपद्रवम्
च तथा उपद्रवथी रहित और उपद्रवरहित,
सखम् मन मन, सिद्धार्थता च कामनानी सङ्गता
प्रयोजनकी सिद्धि, अशितवः च नवे। नया, काम. काम
काम, स्त्री च अने स्त्री और स्त्री इह आली यहा,
सर्वम् ओ सर्वे ये सब, आत्मजस्य कामदेवना कामदेवके,
वायुधम् शस्त्रो छे शस्त्र हैं, नवम् वय भीदती
जुवान्नी नयी उम्र, जातमदः च अने भरतीभा लावे
ऐवे। और मदजनक, काल प्राण काल, नराणाम्
मनुष्याने पुरुषोंके, हर्षस्य हर्षना हर्षके परमा प्रधान
प्रधान, योनिः कारण छे कारण हैं ॥ २६ ३० ॥

26-30. Lotus-lakes frequented by
honey-intoxicated bees, cool cellars
pervaded with the fragrance of jas-
mines and blue lotuses; rivers foaming
while in spate; mountains with blue
ridges; the rise of dark rain clouds;
pleasant moonlit nights; pleasant
breezes bearing the fragrance from
lotus-ponds and nights that are agree-
able for sexual enjoyment and for
the use of saffron and eaglewood paste;
happy companions, rich cooing of
the cuckoo, gardens in bloom, sweet
cats and drinks, musical notes and

perfumed articles a mind that is large
and free from anxiety, a sense of
fulfilment, new love, and the presence
of the woman—each one of these is a
weapon which Cupid wields, while the
first flush of youth and the beginning
of the spring are the best stimulants
of the sexual urge in men

तृतीयपादोक्तविषया —

तत्र श्लोकः—

प्रहर्षयोनयो योगा व्याख्याता दश पञ्च च ।
माषपर्णभृतीयोऽस्मिन् पादे शुक्रबलप्रदाः ॥३१॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोक ७पस ६रने।
श्लोक छे डे उपसंहारका श्लोक है कि, प्रहर्षयोनयः
प्रहर्षना कारणभूत प्रहर्षके कारण, शुक्रबलप्रदाः शुक्र
अने बलसे आपनार शुक्र तथा बलके देनेवाले, दश
पञ्च च पदर पंद्रह, योगाः प्रयोगोक्त प्रयोगोंका,
माषपर्णभृतीयो माषपर्णभृतीय' नामना 'माषपर्ण-
भृतीय' नामके, अस्मिन् आ इस, पादे पादमा पादमें,
व्याख्याता व्याख्यान कर्तुं छे व्याख्यान किया है ॥३१॥

Here is the recapitulatory verse—

31 Fifteen preparations for virilifi-
cation, which also promote semen and
vitality, are enumerated in this quarter
entitled 'Bred on the leaves of black-
gram etc '

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सा-
स्थाने वाजीकरणाध्याये माषपर्णभृतीयो
नाम वाजीकरणपादस्तृतीयः ॥२-(३)॥

इति आ. प्रभाषि. इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशने जनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रमा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने
चिकित्सास्थानमा चिकित्सास्थानमें, वाजीकरणाध्याये

वा७७३२७५ध्यायमां वाजीकरणाध्यायमें, माषपर्णभृतीयः 'माषपर्णभृतीय' 'माषपर्णभृतीय', नाम नामने। नामका, तृतीय श्रीने तीसरा, वाजीकरणपाद. वा७७३२७५३६ सं'पुष्प' यथे। वाजीकरणपाद समाप्त हुआ ॥ २ (३) ॥

2-(3) Thus, in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the third quarter entitled 'Bred on the leaves of blackgram etc,' of the second chapter on Virilification is completed.

वाजीकरणाध्याये चतुर्थः पादः ।

वा७७३२७५ध्यायमां योथे पाद
वाजीकरणाध्यायमें चौथा पाद

The fourth quarter of the chapter on Virilification

पुमाजातबलादिकवाजीकरणपादोपक्रम —

अथातः पुमाजातबलादिकं वाजीकरणपादं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत एवे अली थी अब आगे, पुमाजातबलादिकम् 'पुमाजातबलादिक' नामना 'पुमाजातबलादिक' नामके, वाजीकरणपादम् योथा वा७७३२७५पादनु चौथे वाजीकरणपादका, व्याख्यास्याम. व्याख्यान करथुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमां नीये प्रभाणु ७ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेतु छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the fourth quarter entitled 'The man of enhanced virility etc,' of the chapter on virilification

2 Thus declared the worshipful Atreya.

स्त्रीषु विषये न सर्वेऽपि समबला, अत सर्वोपयोगिनां वाजीकरणयोगानामुपदेश आवश्यकः—

पुमान् यथा जातबलो यावदिच्छं स्त्रियो व्रजेत् ।
यथा चापत्यवान् सद्यो भवेत्तदुपदेक्ष्यते ॥ ३ ॥

पुमान् पुरुष पुरुष, यथा ७ प्रकारे जिस प्रकारसे, जातबल ७७ प्राप्त करीने बलको प्राप्त करके, स्त्रियः स्त्रीभोमां स्त्रियोमें, यावदिच्छम् भ-७ मु७७ यथेष्ट, व्रजेत् गमन करी शके गमन कर सके, यथा च अने ७ प्रकारे और जिस प्रकारसे, सद्य शीघ्रताथी शीघ्र, अपत्यवान् सन्तानवाणे। अपत्यवान्, भवेत् थाय हो, तत् ते वह, उपदेक्ष्यते उपदेश करवाभां आवशे उपदेश किया जायगा ॥ ३ ॥

3 How a man whose virility has thus been enhanced is enabled to copulate with women as much as he desires and to beget progeny soon, is described herein.

न हि जातबलाः सर्वे नराश्चापत्यभागिनः ।
बृहच्छरीरा बलिनः सन्ति नारीषु दुर्वलाः ॥४॥

हि ३२७५ के क्योंकि, जातबला ७७७७७७ बलवाले, सर्वे सर्व सभी, नरा च पुरुषे। पुरुष, अपत्यभागिन सन्तानवाणा सन्तानवाले, न होता नहीं होते, बृहत्-शरीरा अने मोटा शरीरवाणा और बड़े शरीरवाले, बलिन. ७७७७७७ पुरुषे। पुरुष बलवान पुरुष भी, स्त्रीगमनमां स्त्रीगमनमें, दुर्वला. दुर्भाग दुर्बल, सन्ति होय छे होते हैं ॥ ४ ॥

4 Not all the men that have enhanced their virility, beget progeny and there are men that are great in size and strength but feeble of sexual capacity

सन्ति चाल्पाश्रयाः स्त्रीषु बलवन्तो बहुप्रजाः ।
प्रकृत्या चाबलाः सन्ति सन्ति चामयदुर्वलाः ॥५॥

५ सन्ति चाल्पाश्रया—सन्ति चाल्पबला. (क. घ च. घ. घ.)
,, अल्पाश्रया.—अल्पायुष (त.)

नरम-आश्रयाः अल्प शरीरवाणा छोटे शरीरवाले, स्त्रीषु स्त्रीगमनमा स्त्रीगमनमें, बलवन्त. भणवाणा बलवान, बहुप्रजाः च अने धर्षु प्रभववाणा और बहुत सन्तानवाले, सन्ति होय छे होते है, प्रकृत्या डेटलाओक पुरुषो स्वभावथी कई पुरुष स्वभावसे, सवला. च सामर्थ्य विनाना दुर्बल, सन्ति होय छे होते है, आमय-अने डेटलाओक पुरुषो व्याधिथी और कई पुरुष रोगसे, दुर्बलाः च दुर्भाग दुर्बल, सन्ति होय छे होते है ॥ ५ ॥

5 Some there are small in size and strength of body but powerful sexually and have numerous progeny Some men are weak by nature, while some are weakened by diseases.

नराश्चटकवत् केचित् व्रजन्ति बहुशः स्त्रियम् ।
गजवच्च प्रसिञ्चन्ति केचिन्न बहुगामिनः ॥ ६ ॥

केचित् डेटलाओक कई, नरा. पुरुषो पुरुष, चटक-वत् थडखानी भाइक चटकी तरह, बहुश धर्षु वभत बहुतबार, स्त्रियम् स्त्री प्रत्ये स्त्रीका, व्रजन्ति गमन करे छे समागम करते हैं, केचित् डेटलाओक कई, गजवत् हाथीनी भाइक हाथीके समान, प्रसिञ्चन्ति वीर्य-प्रसेक करे छे शुक्रप्रसेक करते हैं बहुगामिन अने भुहु वभत स्त्रीगमन करनार और अनेकवार स्त्रीगमन करनेवाले, न होत। नथी नहीं होते ॥ ६ ॥

6. There are some who mate with women many times like sparrows, while others, though not mating many times, are given to copious seminal discharge like an elephant.

कालयोगबलाः केचित् केचिदभ्यसनध्रुवाः ।
केचित् प्रयत्नैर्व्यज्यन्ते वृषाः केचित् स्वभावतः ॥ ७ ॥

७. कालयोगबला—कामयोगबला (च झ ड. त)
११. केचिदभ्यसनध्रुवा—केचिदभ्यसनश्रवा (प)
११. व्यज्यन्ते—वाह्यन्ते (क. घ. च. थ. ध.)

केचित् डेटलाओक कई, काल डालने। कालके, योग-योग थनाथी योगसे, बला भणवान थाय छे बलवाले होते है, केचित् डेटलाओक कई, अभ्यसनध्रुवाः अभ्या-सथी मैथुनमा समर्थ थड व्यय छे अभ्याससे मैथुनमें समर्थ हो जाते है, केचित् डेटलाओक कई, प्रयत्नै. वृष्य प्रयोगथी वृष्य प्रयोगसे, व्यज्यन्ते मैथुन कर्ममा समर्थ गने छे स्त्रीगमनमें समर्थ होते है केचित् अने डेटलाओक कई, स्वभावत स्वभावथी स्वभावसे, वृषा. वृष समान मैथुनमा समर्थ होय छे वृषके समान मैथुनमें समर्थ होते है ॥ ७ ॥

7 Some men get invigorated by the season, some get steadied by constant practice, some maintain their virility by means of virilific preparations and some are virile by nature.

तस्मात् प्रयोगान् वक्ष्यामो दुर्बलानां बलप्रदान् ।
सुखोपभोगान् बलानां भूयश्च बलवर्धनान् ॥ ८ ॥

तस्मात् तेथी इस कारणसे, दुर्बलानाम् दुर्भाग पुरुषोने दुर्बलको, बलप्रदान् भण आपनार बल देने-वाले, बलानाम् भणवानोने बलवानोका, भूय. च वणी अधिक और अविक, बलवर्धनान् भणवृद्धि आपनार बल बढ़ानेवाले, सुख-उपभोगान् अने उपभोगमा सुभकारी और उपभोगमें सुखकर, प्रयोगान् प्रयोगोने प्रयोगोको, वक्ष्यामः डहेथु कहेंगे ॥ ८ ॥

8. Therefore, we shall describe preparations which invigorate the infirm and which increase the virility of the strong and enhance their enjoyment

पूर्वं शुद्धशरीराणां निरूहैः सानुवासनैः ।
बलापेक्षी प्रयुञ्जीत शुक्रापत्यविवर्धनान् ॥ ९ ॥

पूर्वम् प्रथम प्रथम, सानुवासनै अतुवासनसहित

८. वक्ष्याम.—वक्ष्यामि (ड.)

९. निरूहैः सानुवासनैः—निरूहानसानुवासनान् (क. घ. च. त थ ध.)

११. —निरूहानसानुवासनान् (ख)

अनुवासनसहित, निरूहै निरूह अग्निशोषा निरूह
वस्तिद्वारा शुद्धशरीराणां शुद्ध शरीराणां पुरुषेभ्यो
शुद्ध शरीरवात् पुरुषोक्तो, बलापेक्षी अणुना विचार करी
बलका विचार करता हुआ, शुक्र- शुक्र शुक्र, अपत्य- अने
सन्तान और सन्तानकी, निर्वर्णनात् पक्षारनाश प्रयोगो
वृद्धि करनेवाले प्रयोग, प्रयुज्जीत शोषणा देवे ॥ ९ ॥

9. Those who are desirous of sexual strength, should first be purified by unctuous and nutrient enemata and then should be administered the preparations that promote semen and progeny.

वृष्या वस्तय —

घृततैलरसक्षीरशर्करामधुसंयुताः ।

वस्तयः संविधातव्याः क्षीरमांसरसाग्निनाम् ॥१०॥

क्षीर- दूध दूध, मांसरस- अने मांसरस और
मांसरस, अग्निनाम् आनाशोने खानेवालोने,
घृत- घी घी, तैल- तेल तेल, रस- मांसरस मांस-
रस, क्षीर- दूध दूध, शर्करा- साकर चीनी, मधु अने
मधुश्री और मधुसे, संयुता युक्त युक्त, वस्तय
अस्तिशो वस्तिया, संविधातव्या शोषणी शोषणे
देवी चाहिए ॥ १० ॥

10 Those who are used to a diet of milk and meat-juice, should be given the enemata mixed with ghee, oil, meat-juice, milk, sugar and honey

वृष्या घासगुटिका —

शिश्या वराहमांसानि दत्त्वा मरिचसन्धवे ।

कोलवद्रुलिकाः कृत्वा तप्ते सर्पिषि वर्तयेत् ॥११॥

वर्तनस्तम्भितास्ताश्च प्रक्षेप्याः कौकुटे रसे ।

घृताढ्ये गन्धपिशुने दधिदाडिमसारिके ॥ १२ ॥

११. गुलिकाः-गुलिका (न)

,, वर्तयेत्-मर्जयेत् (घ)

१२. वर्तनस्तम्भिता-मर्जनस्तम्भिता (घ. घ)

,, दधिदाडिमसारिके-दधिदाडिमसाधिते (फ)

यथा न भिन्द्याद्गुलि(टि)कास्तथा तं साधयेद्रसम् ।
तं पिबन् मक्षयंस्ताश्च लभते शुक्रयक्षयम् ॥१३॥

वराह वराहना सूअरके, मांसानि मांसने मांसको,
शिश्या पीसीने पीस कर, मरिच- मरी मरिच, सन्धवे
अने शिधावृषु और सैनानमक, दत्त्वा शोषणीने मिला-
कर, कोलवद्रु और नेपदी वेर वराहर, गुलिका गोलीशो
गोलिया, कृत्वा करीने बचाकर तप्ते तप्त तप्त, सर्पिषि
शीमा धीमे, वर्तयेत् तणवी तल लेवे, वर्तव- तणवाथी
तलनेसे, स्तम्भिताः कृत्वा थयेदी कड़ी दई, ता च
ते गोलीशोने उन गोलियोंको, दधि- दही दही, दाडिम-
अने दाडिमना और दाडिमके, सारिके रसशी सिद्ध
रससे संस्कृत, घृताढ्ये भूष धीवाणा बहुत घृतयुक्त,
गन्धपिशुने अने सुगन्धयुक्त और सुगन्धयुक्त, कौकुटे
कुकुटाना सुगौंके, रसे मांसरसमां मांसरसमें, प्रक्षेप्याः
नाशणी छोड़े, यथा ने रीते जिस तरह, गुलिका.
गोलीशोने गोलियोंको, न भिन्द्यात् पीते तोड़ी न
चापे स्वय तोड न डाले, तथा ते रीते उसी तरह,
तम् ते उस, रसम् रसने रसको, साधयेत् पकाववे
पकावे, तश्च ते रसने उस रसको, पिबन् पीते पीता
हुआ वा च अने ते गोलीशोने और उन
गोलियोंको, मक्षयन् भाते पुरुष साता हुआ पुरुष,
मक्षयन् मक्षय मक्षय, शुक्रम् शुक्रने शुक्रको, लभते
प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ ११-१३ ॥

11-13. Mincing the flesh of a hog into paste, and mixing it with black pepper and rock-salt, pills of the size of jujube should be made of it. These pills should be fried in hot ghee. When they are hardened by frying, they should be put into the juice of cock-flesh mixed copiously with ghee, powdered spices, curds and the juice of the pomegranate. This juice should be cooked taking care not to break the pills. Taking this juice and these pills, one acquires inexhaustible semen.

१३ गुलि(टि)का-गुलिका (न.)

मांसानामेवमन्येषां मेद्यानां कारयेद्विषक् ।
गुटिकाः सरसास्तासां प्रयोगः शुक्रवर्धनः ॥१४॥
(इति वृष्या मांसगुटिकाः ।)

विषक् वैद्य वैद्य एवम् आ प्रभाषे वसी तरह,
अन्येषाम् अन्य अन्य, मेद्यानाम् मेदस्वी प्राणीशोना
मेदस्वी प्राणिवोके, मांसानाम् मांसनी मांसकी, सरसा
रससहित रसमहित, गुटिका गोणीशो गोलियां,
कारयेत् अनावपी बनावे, तासाः तेओने उनका,
प्रयोगः प्रयोग प्रयोग, शुक्रवर्धन शुक्रवर्धक छे शुक्र-
वर्धक है ॥ १४ ॥ (इति आ ये, वृष्या मांसगुटिका
वृष्य मांसगुटिका छे वृष्य मांसगुटिका है ।)

14 Similarly, the physician should
prepare such pills of other fatty meat
juices. Taking them with meat-juice,
is promotive of semen Thus have
been described 'The virilifying meat-
pills.'

वृष्यो माहिषरसः —

माषान्ङुरिताञ्जुद्धान् वितुषान् साजडाफलान् ।
घृताढ्ये माहिषरसे दधिदाडिमसारिके ॥१५॥
प्रक्षिपेन्मात्रया युक्तो धान्यजीरकनागरैः ।
भुक्तः पीतश्च स रसः कुरुते शुक्रवर्धयम् ॥१६॥
(इति वृष्यो माहिषरसः ।)

अङ्कुरितान् डोटा डूटेला अङ्कुरित, शुद्धान् अने शुद्ध
और शुद्ध, वितुषान् तथा क्षेत्री विनाना और तुष-
रहित, साजडाफलान् माषान् अऽऽ तेभञ्ज डौवचनी
पीओने उदद एन केवाचके बीजोको, घृताढ्ये अहु धीथी
युक्त बहुत घृतयुक्त दधि- दही दही दाडिम- अने
दाडिमना दही और अनारके, सारिके रसमां सिद्ध रससे
सकृत, माहिषरसे पाडाना भासरसमां मसेके मासरसमं,

१४. मेद्यानाम्—मेद्यानाम् (ग)

„ गुटिका—गुटिकाः (ख त)

„ „ —गुटिका (ज)

१५ शुक्रो—शुक्रान् (घ)

प्रक्षिपेत् नाभ्यां छोड़ देवे, धान्य- धान्या धनिया,
जीरक- अरु जीरा, नागरैः अने सुंथी और सोंठसे,
युक्त युक्त करी युक्त कर, मात्रया मात्रा प्रभाषे
मात्रामे, भुक्तः धनभागद्वारा भाषेदो घनभागद्वारा
खाया हुआ पीत अने द्रवभागद्वारा पीधेदो और
द्रव भागद्वारा पिया हुआ, स ते वह, रस रस रस रस,
अक्षयम् अक्षय अक्षय, शुक्रम् शुक्र शुक्रको कुरुते करे
छे करता है ॥१५-१६॥ (इति आ यह, वृष्य-माहिष-
रस वृष्य माहिषरस छे वृष्य माहिषरस है ।)

15-16 Clean, husked and sprouted
black-gram together with fruits of
cowage should be cast into the meat-
juice of the buffalo mixed with a liberal
quantity of ghee, curds and pomegra-
nate juice, coriander, cumin seeds and
ginger in proper measure. These
sprouted seeds when taken along with
the meat-juice, produce inexhaustible
semen. Thus has been described 'The
virilifying meat-juice of the buffalo'.

वृष्य मत्स्ययोग —

आर्द्राणि मत्स्यमांसानि शफरीर्वा सुभर्जिताः ।
तसे सर्पिषि यः खादेत् स गच्छेत् स्त्रीषु न क्षयम् १७
घृतभृष्टान् रसे च्छागे रोहितान् फलसारिके ।
अदुषीतरसान् स्निग्धानपत्यार्थी प्रयोजयेत् ॥१८॥
(इति वृष्यघृतभृष्टमत्स्यमांसानि ।)

य ने पुरुष जो पुरुष, आर्द्राणि तां ताजे,
मत्स्य- मत्स्यनां मत्स्यके, मांसानि मांसोने मांसोको,
तसे अथवा तपेला अथवा तप्त, सर्पिषि धीमां घृतमं,
सुभर्जिताः सारी रीते भूनेदी अच्छी तरहसे भूनी
हुई, शफरी. नानी माछेदीओने छोटी मछलियोंको,
खादेत् आय खावे, स ते वह, स्त्रीषु स्त्रीओमां

१७ शफरीर्वा सुभर्जिता—भृष्टाश्च शफरीश्च वा (घ)

१८. स्निग्धानपत्यार्थी प्रयोजयेत्—सिद्धान्गर्भार्थिमुपकल्पयेत् (घ)

„ इति वृष्यघृतभृष्टमत्स्यमांसानि—इति गर्भाषाचकरो भोग (क)

स्त्रियोमें, क्षयम् वीर्यक्षय वीर्यक्षयजो, न नथी नहीं, गच्छेत् प्राभते। प्राप्त करता, अपत्य-वर्धी स तानन्ती ४२७ राभता मनुष्ये मन्तानकी इच्छा रखनेवाला मनुष्य, घृत-धीर्मा वीमे, भृष्टान् शेषेक्षा भूनी हुई, स्निग्धान् रनेहयुक्त स्नेहयुक्त, अक्षुपीतरसान् अने रसना अनुपानवाणां और रसके अनुपानवाले, रोहितान् रोहित भाउवांशोने रोहित माछलियोका, फलसारिके क्षणना सात्थी सिद्ध फलसारमें संस्कृत, छागे पडराना बकरेके, रसे मांसरसमां मासरसमें, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे प्रयोग करे ॥ १७-१८ ॥ (इति आ ये, वृष्य-घृतभृष्टमत्स्यमांसानि वृष्य घृतभृष्टमत्स्यमांसो छे वृष्य घृतभृष्टमत्स्यमास है।

1718 One who eats the fresh flesh of the rohita fish or the safari variety of fish, fried well in hot ghee, does not get tired in the sex-act. One desirous of progeny should take the rohita fish fried in ghee together with the meat juice of the goat, prepared with fruit-juices and take unctuous juices as after-draughts Thus have been described 'The virilifying fish-fleshes fried in ghee.'

वृष्यौ पूपलिकायोगौ—

कुट्टकं मत्स्यमांसानां हिङ्गुसैन्धवधान्यकः ।

युक्तं गोधूमचूर्णेन घृते पूपलिकाः पचेत् ॥१९॥

माहिषे च रसे मत्स्यान् स्निग्धान्मल्लवणान् पचेत् ।

रसे चानुगते मांसं पोथयेत्तत्र चावपेत् ॥ २० ॥

मरिचं जीरकं धान्यमस्यं हिङ्गु नवं घृतम् ।

माषपूपलिकानां तद्गर्भार्थमुपकल्पयेत् ॥ २१ ॥

एतौ पूपलिकायोगौ बृंहणौ बलवर्धनौ ।

हर्षसौभाग्यदौ पुत्र्यौ परं शुक्राभिवर्धनौ ॥२२॥

(इति वृष्यौ पूपलिकायोगौ ।)

मत्स्यमांसानाम् मत्स्यना मांसना मत्स्यमासके, कुट्टकम् जीष्वा जीष्वा टुडकाशोने छोटे छोटे टुकड़ोंको, गोधूमचूर्णेन धुना धोटी गेहूके आटेसे, हिङ्गु- अने डिग और हीग, सैन्धव-सि धालू लु सैधानमक, धान्यकै- तथा धालूथी तथा धनियासे युक्तस्य युक्त करी युक्त कर तस्य तेओनी उनकी पूपलिका. पौष्णी पूपलिकायें, घृते धीर्मा वीमे. पचेत् पडावपी पकावे, माहिषे अने पाडाना और माहिषके, रसे च मांसरसमां मासरसमें. स्निग्ध-धीथी युक्त वीसे युक्त, मल्ल-हाडिमना धालूथी युक्त अनारदानेसे युक्त, लवणान् अने सि धालूथी युक्त और सैधानमकसे युक्त, मत्स्यान् मत्स्योने मछलियोको, पचेत् पडावपी पकावे, अनुगते च न्यारे सधौ। रस यूसाधं न्य त्यारे सारे रसके सूख जाने पर, मांसम् मांसने। मासको, पोथयेत् भीमे करवे। कीमा करे, तत्र च अने तेमां और उसमें, मरिचम् मरी मरिच, जीरकम् शुरु जीरा, धान्यम् धालू धनिया, अल्पम् थोडी थोडी, हिङ्गु डिग हीग, नवम् अने ताणु और नया, घृतम् धी वी, आवपेत् नाभवु डाले, माष-अडदनी उडदकी, पूपलिकानाम् पूपलिकाना पूपलिकाओंकी, गर्भार्थम् पूरु तरीके पीठीके लिए, तत् तेने। उसका, उपकल्पयेत् उपयोग करवे। उपयोग करे, एतौ आ ये, पूपलिकायोगौ ये पूपलिकायोग दो पूपलिकायोग, बृंहणौ भृ हणु बृहण, बलवर्धनौ भणवर्धक बलवर्धक, हर्ष- हर्ष हर्ष, सौभाग्यदौ अने सौभाग्य आपनार और सौभाग्यदायक, पुत्र्यौ पुत्रदायक पुत्रदायक, परम् अने परम और अत्यन्त, शुक्र-अभिवर्धनौ शुक्रवर्धक छे शुक्रवर्धक हैं ॥ १९-२२ ॥ (इति आ ये, वृष्यौ पूपलिकायोगौ ये वृष्य पूपलिकायोगे छे दो वृष्य पूपलिकायोग है।)

19-22. Wheat flour mixed with well crushed flesh of fish treated with asafetida, rock-salt and coriander should be prepared into a pan-cake

२२. हर्षसौभाग्यदौ पुत्र्यौ-हर्षसौभाग्यजननी (क.)

१९. कुट्टक-कुट्टित (क)

२०. मांस-मत्स्यान् (ख च)

and cooked in ghee. Unctuous, sour and salted fish should be cooked in the flesh-juice of the buffalo; when the juice evaporates, the flesh should be crushed and black pepper, cumin seed, coriander, a little asafetida and fresh ghee added to it, this should be stuffed within the pan-cake of black-gram. These two preparations of pan-cakes are roborant, strengthening, virilific, auspicious and promotive of progeny and semen. Thus have been described 'The two virilifying preparations of pan-cakes.'

वृष्या माषादिपूपलिकाः —

माषात्मगुप्तागोधूमशालिषष्टिकपैष्टिकम् ।

शर्कराया विदार्याश्च चूर्णमिश्रुरकस्य च ॥२३॥

संयोज्य मसृणे क्षीरे घृते पूपलिका पचेत् ।

पयोऽनुपानास्ताः शीघ्रं कुर्वन्ति वृषतां पराम् ॥२४॥

(इति वृष्या माषादिपूपलिकाः ।)

माष- अ३६ उड़द, आत्मगुप्ता- डोया केवाच, गोधूम- धुँ गेहूँ, शालि- शाण शालि, षष्टिक- अने साठी येथाना और साठी चावलका, पैष्टिकम् डोट आटा, शर्करायाः साकर चीनी, विदार्या च बोयडोणा विलाईकन्द, इक्षुरकस्य च अने अंधरातु और तालमस्रानेका, चूर्णम् यूष् चूर्ण, मसृणे निर्भण निर्मल, क्षीरे दूधमां दूधमें, संयोज्य भेजवी मिला कर, पूपलिका पूपलिकाओ पूपलिकाये, घृते घीमां घीमें, पचेत् पकाववी पकावे, पयो-अनुपाना दूधना अनुपानवाणी दूधके अनुपानसे सेवन की गई, तां ते वे, शीघ्रम् शीघ्र शीघ्र, पराम् अत्यंत अत्यन्त, वृषताम् वृषता वृषताको, कुर्वन्ति करे छे करती हैं ॥ २३-२४ ॥ (इति आ ये, वृष्या. माषादिपूपलिकाः वृष्य माषादिपूपलिका छे वृष्या माषादिपूपलिका है ।)

23-24 Reduce to powder black-gram, cowage, wheat, salinice, shashtika rice, sugar, white yam and long-leaved barleria. Mix this powder in thick milk and prepare pan-cakes in ghee; these taken with milk as after-draught, act quickly as excellent promotives of virility. Thus have been described 'The virilifying pan-cakes of black-gram etc.'

वृष्ययोग —

शर्करायास्तुलैका स्यादेका गव्यस्य सर्पिषः ।

प्रस्थो विदार्याश्चूर्णस्य पिप्पल्याः प्रस्थ एव च ॥२५॥

अर्घाढकं तुगाक्षीर्याः क्षौद्रस्याभिनवस्य च ।

तत्सर्वं मूर्च्छितं तिष्ठेन्मार्तिके घृतभाजने ॥ २६ ॥

मात्रामश्लिषां तस्य प्रातः प्रातः प्रयोजयेत् ।

एष वृष्यः परं योगो बल्यो वृंहण एव च ॥२७॥

शर्कराया साकर चीनीको, एका ओड एक, गव्यस्य गायतु गौंके, सर्पिष धी घृतकी, एका ओड एक तुला तुला, विदार्याः बोयडोणातु विलाईकन्दके, चूर्णस्य यूष् चूर्णका, प्रस्थ ओड अस्थ एक प्रस्थ, एव च ७ ही, तुगाक्षीर्या वासकपूर वंशलोचन, अभिनवस्य अने ताणु और नये, क्षौद्रस्य च मध मधुका, अर्घ-आढकम् अर्घी आढक (१२८ तोला) आधा आढक, स्यात् देवु लेवे, तत् ते उन, सर्वम् सर्वने सबको, मार्तिके मूर्च्छितं मिट्टीके, घृतभाजने घीना देवना वासकमां घीसे लिप्त वर्तनमें, मूर्च्छितम् ओडक डरी मिला कर, तिष्ठेत् रातपु रखना चाहिए, तस्य तेनी उसकी, अश्लिषाम् अश्लिषा अण अमाश्लिनी अश्लिबलके अश्लिष, मात्राम मात्रा मात्राको, प्रातः प्रातः हमेशां प्रातःकालमां प्रतिदिन सुबह, प्रयोजयेत् विषयगमां देवी खावे, वृष्यः आ यह, योग योग योग परम् अष्ट श्रेष्ठ, वृष्य पृष्य वृष्य, बल्यः अण आपनार बल्य, वृंहण च एव अने वृंहण छ और वृंहण है ॥ २५-२७ ॥

25-27 Take sugar tolas 400, cow's ghee tolas 400, white yam tolas 64, black pepper tolas 64, bamboo manna tolas 128 and fresh honey tolas 128. All these should be mixed and placed in an earthen vessel lined with ghee. A dose of this, in keeping with one's digestive fire, should be taken every morning. This preparation is an excellent virilific as also strengthener and roborant.

अपत्यकरं घृतम्—

शतावर्या विदार्याश्च तथा माषात्मगुप्तयोः ।
श्वदंष्ट्रायाश्च निष्काथाञ्जलेषु च पृथक् पृथक् ॥२८॥

साधयित्वा घृतप्रस्थं पयस्यष्टगुणे पुनः ।
शर्करामधुयुक्तं तदपत्यार्थी प्रयोजयेत् ॥ २९ ॥

(इत्यपत्यकरं घृतम् ।)

शतावर्या शतावरी शतावर, विदार्या च भोजिकोणु विलाईकन्द तथा माष- तथा अ३६ एवं उडद, आत्मगुप्तयो डौ र्यानां पीप केवाचके वीज, श्वदंष्ट्रायाः च अने गोभरुना और गोखरूके, पृथक् पृथक् च लुदा लुदा पृथक् पृथक्, निष्काथान् क्वाथाने काथोको, जलेषु ७६भा जलमें, साधयित्वा सिद्ध करी तेओभा सिद्ध करके उनमें, अष्टगुणे आ३६गुणा आठगुने, पयसि दूधभा दूधमें, घृतप्रस्थम् ६४ तोला धीने पडावी एक प्रस्थ घृतको सिद्धकरके, शर्करा- साकर चीनी, मधु- अने भक्षथी और मधुसे, युक्तम् युक्त करेदा युक्त किये हुए, तत् ते धीने। उस घीको, अपत्य-अर्थी सतागनी ४२७। राभनारे सन्तानकी इच्छा करनेवाला, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ २८-२९ ॥ (इति आ यह, अपत्यकरम् घृतम् अपत्यकर घृत छे अपत्यकर घृत है।)

28-29. Climbing asparagus, white yam, black-gram, cowage and small

२८ निष्काथाञ्जलेषु च—निष्काथनस्वगेषु (द. भ.)

२९ मधुयुक्तं तदपत्यार्थी—मधुसयुक्तमपत्यार्थी (प त भ.)

caltrops should be decocted separately in water; 64 tolas of ghee should be prepared with these decoctions individually. That ghee again should be cooked in eight times the quantity of milk. This ghee should be taken mixed with sugar and honey by one who is desirous of progeny. Thus has been described 'The procreant ghee'

वृष्यगुटिका.

घृतपात्रं शतगुणे विदारीस्वरसे पचेत् ।

सिद्धं पुनः शतगुणे गव्ये पयसि साधयेत् ॥ ३० ॥

शर्करायास्तुगाक्षीर्या. क्षौद्रस्येशुरकस्य च ।

पिप्पल्याः साजडायाश्च भागैः पादांशिकैर्युतम् ३१

गुलि(टि)काः कारयेद्वैद्यो यथा स्थूलमुदुम्बरम् ।

तासां प्रयोगात् पुरुषः कुलिङ्ग इव हृष्यति ॥ ३२ ॥

(इति वृष्यगुटिकाः ।)

घृतपात्रम् २५६ तोला धीने एक आढक घृतको, शतगुणे सो३६। सौगुने, विदारी- भोजिकोणाना विलाई- कन्दके, स्वरसे स्वरसभा स्वरसमें, पचेत् पडावतु पकावे, सिद्धम् सिद्ध थयेदा ते धीने सिद्ध हुए उसको, पुनः इरीथी फिर, शतगुणे सो३६। सौगुने, गव्ये गायना गायके, पयसि दूधभा दूधमें, साधयेत् पडावतु पकावे, शर्कराया आ धीने साकर इस घीको चीनी, तुगाक्षीर्याः वासकपूर वंशलोचन, क्षौद्रस्य मधु शहद, इशुरकस्य च ओभरे तालमखाना, साजडायाः अने डौर्यानां पीप- सहित और केवाचवीजसहित, पिप्पल्याः पीपर प्रत्येकना पिप्पली प्रत्येकके, पादांशिकैः भागैः यथा भागधी चौथाई भागसे, युतम् युक्त करी युक्त कर, यथा ७६। जितना, स्थूलम् मोटुं बड़ा, उदुम्बरम् ७७। अनु ३७। होय छे गूलरका फल होता है, गुलिका तेवडी मोटी गोलीओ उतनी वड़ी गोलिया, वैद्य वैद्य वैद्य, कारयेत् बनाववी बनावे, तासाम् तेओना उनके,

३२. गुलि(टि)का—गुडिका (प त)

३१. कुलिङ्ग इव—कुलङ्ग इव (प)

प्रयोगात् प्रयोगशी प्रयोगसे, पुरुष. पुरुष पुरुष, कुलिङ्ग.
इव यक्षानी माक्ष चटककी तरह, हृष्यति ध्वजर्ष
वाणी। थाय छे ध्वजर्षवाला होता है ॥ ३०-३२ ॥
(इति आ ये, वृष्यगुटिका वृष्यगुटिकायो छे वृष्य-
गुटिकायै है।)

30-32. Ghee tolas 256, should be cooked in hundred times its quantity of the expressed juice of white yam. This done, it should be again cooked in hundred times its quantity of cow's milk. Then it should be mixed with 64 tolas each of sugar, bamboo manna, honey, long leaved barleria long pepper and cowage. The physician should make pills out of this preparation of the size of a gular fig fruit. By taking a course of these pills, a man gets stimulated and enabled to repeatedly indulge in sex like the sparrow Thus have been described 'The virilifying pills.'

वृष्योत्कारिका—

सितोपलापलशतं तदर्धं नवसर्पिषः ।
क्षौद्रपादेन संयुक्तं साधयेज्जलपादिकम् ॥ ३३ ॥
सान्द्रं गोधूमचूर्णानां पादं स्तीर्णं शिलातले ।
शुचौ श्लक्ष्णे समुत्कीर्य मर्दनेनोपपादयेत् ॥ ३४ ॥
शुद्धा उत्कारिकाः कार्याश्चन्द्रमण्डलसन्निभाः ।
तासां प्रयोगाद्गजवन्मारी. संतर्पयेन्नरः ॥ ३५ ॥

(इति वृष्योत्कारिका।)

सितोपला- साक्षर चीनीके, पलशतम् सो पल सौ
पल, तदर्धम् तेनाथी अरधु (५० पल) उससे आधा
(५० पल), नव- ताशु नवे, सर्पिष. धी वीको,
क्षौद्रपादेन योथा भागना (२५ पल) मधथी चौथाई
(२५ पल) शहदसे, संयुक्तम् युक्त करी युक्त करके,
जलपादिकम् योथा भागना (२५ पल) पाणी साथे

चौथाई (२५ पल) जलके साथ, साधयेत् पञ्चपु पकावे,
गोधूम- तेमा धुने। उसमें गेहूँके, चूर्णानाम् लोटे
भाटेके, पादस्य यत्पूर्वांश (२५ पल) नाथी चतुर्थी
(२५ पल) डाल कर सान्द्रम् न्यारे धाटु थाय त्यारे
जब गाढा हो तब, स्तीर्णं पछोणा विस्तीर्ण, शुचौ योथा
गाफ, श्लक्ष्णे अने लीसा और चिकने, शिलातले शिला-
तले उपर शिलातलके ऊपर, समुत्कीर्य पाथरीने
फैला कर, मर्दनेन मर्दन करी मर्दन करके, उपपादयेत्
तैथार करवु तय्यार करे, चन्द्र- ते पछी चन्द्रना उसके
बाद चन्द्रके, मण्डल- मण्डल मण्डलके, सन्निभा. समान
समान, शुद्धा शुद्ध शुद्ध, उत्कारिका उत्कारिका उत्कारिका
कार्या अनावनी बनावे, तासां तेथोना उनके,
प्रयोगात् प्रयोगशी प्रयोगसे, नर पुरुष पुरुष, गजवत्
हाथीरी थैठे गजके समान, नारीः श्रीयोने स्त्रियोंको,
संतर्पयेत् तस्य करे छे तृप्त करता है ॥ ३३-३५ ॥ (इति
आ यह, वृष्योत्कारिका वृष्योत्कारिका छे वृष्योत्का-
रिका है।)

33-35 Sugar-candy tolas 400, fresh ghee tolas 200 and honey tolas 100, should be cooked in 100 tolas of water till the whole gets thickened; then it should be kneaded into a dough along with 100 tolas of wheat-flour spread upon a big, clean and smooth stone-slab; out of this, sweetmeats round and shining bright as the moon, should be prepared. Taking a course of these, a man can quench a woman's passion like an elephant (by the abundance of seminal discharge). Thus have been described 'The virilifying Utkarika sweetmeats.'

अनुक्तवृष्यसंग्रह —

यत् किञ्चिन्मधुरं स्निग्धं जीवनं बृंहणं गुरु ।
हर्षणं मनसश्चैव सर्वं तद्वृष्यमुच्यते ॥ ३६ ॥

३६ जीवन बृंहणं गुरु-वृंहणं बलवर्धनम् (ग)

यत् ते जो, किञ्चित् ऊर्ध्वं कुष्ठ, मधुरम् मधुर
मधुर, स्निग्धम् स्निग्ध स्निग्ध, जीवनम् अर्जनीय जीव-
नीय, बृंहणम् बृंहण्य बृंहणीय, गुरु गुरु गुरु, मनस च
एव अने मनने और मनको, हर्षणम् हर्षण्य हर्षणीय होय
हर्षदायक हो, तत् ते वह. सर्वम् सर्वं सब, वृष्यम्
वृष्य वृष्य, उच्यते उच्यते उच्यते कदाता है ॥ ३६ ॥

36 Any article that is sweet, unctuous, life-promoting, roborant, heavy and pleasing to the mind, is to be regarded as virilific

द्रव्यैरेवंविधैस्तस्माद्भावितः प्रमदां व्रजेत् ।
आत्मवेगेन चोदीर्णः स्त्रीगुणैश्च प्रहर्षितः ॥३७॥
गत्वा स्नात्वा पयः पीत्वा रसं वाऽनु शयीत ना ।
तथाऽस्याप्यादत्ते भूयः शुक्रं च बलमेव च ॥३८॥

तस्मात् तेधी इस लिए, एवंविधै. अथवा प्रकारनां
इस प्रकारके, द्रव्यैः मधुर आदि द्रव्योथी मधुर आदि
द्रव्योसे, भावित स रकार पायेला शरीरवाला पुरुषे
संस्कृतशरीरवाला पुरुष, आत्मवेगेन च पोताना काम-
वेगथी अपने कामवेगसे, उदीर्ण वेगमा आवी प्रेरित
हो कर, स्त्रीगुणै च तथा स्त्रीना गुणोथी तथा स्त्रीके
गुणोंसे, प्रहर्षित. हर्षित थर्ष प्रहृष्ट हो कर, प्रमदाम्
व्रजेत् स्त्रीगमन करवु स्त्रीगमन करे. ना पुरुषे
पुरुष, गत्वा स्त्रीगमन कर्या पछी स्त्रीगमनके बाद,
स्नात्वा स्नान करीने स्नान करके, पयः दूध दूध,
रसम् वा अथवा मांसरस अथवा मांसरस, पीत्वा पीने
पी कर, अनुशयीत शयन करवु सो जावे, तथा ते
प्रभाणु करवाथी वैसा करनेसे, अस्य आ पुरुषेणु इस
पुरुषका, शुक्रम् च शुक्रं शुक्र, बलम् च एव अने अण
और बल, भूयः इरीने पुन, आप्यायते वृद्धि पाये छे
बढ जाते हैं ॥ ३७ ३८ ॥

37-38. Thereafter strengthening one-
self with such kinds of virilifying agents,
being impelled by one's own desire,
and stimulated by her attractions,

one should approach his woman.
After the sex-act, the man should
take a bath and a draught of milk or
meat-juice, and then go to sleep. Act-
ing thus, he gets replenished in his
semen and strength

शुक्रविकाशे दृष्टान्तः —

यथा मुकुलपुष्पस्य सु(स्व)गन्धो नोपलभ्यते ।
लभ्यते तद्विकाशात्तु तथा शुक्रं हि देहिनाम् ॥३९॥

यथा ते प्रभाणु जैसे, मुकुल- कुशीना आकारमा
रहेला कलिकारूपमें स्थित, पुष्पस्य पुष्पनी पुष्पकी,
सुगन्धः सुगन्ध सुगन्ध, न उपलभ्यते भणती नथी
नहीं पायी जाती, तत् परतु ते कुशीना परन्तु उस
कलिकाके, विकाशात् तु विकसिथी विकाशा होनेसे, लभ्यते
भणु छे पायी जाती है, तथा ते प्रभाणु वैसे ही,
देहिनाम् भनुष्योना मनुष्योंके, शुक्रम् हि शुक्रं शुक्रको
जानना चाहिए ॥ ३९ ॥

39. An unblossomed bud does not
possess fragrance, but obtains its scent
as it blossoms; similar is the case with
the semen in men

अतिवालवृद्धयोर्मैथुननिषेधः —

नर्ते वै षोडशाद्वर्षात् सप्तत्याः परतो न च ।
आयुष्कामो नरः स्त्रीभिः संयोगं कर्तुमर्हति ॥४०॥

आयुष्काम आयुष्यनी ६०-७० संभनार आयुकी
इच्छा करनेवाला, नर मनुष्य पुरुष, षोडशात् सोण
सोलह, वर्षात् वर्ष वर्षके. ऋते विना सिवा, सप्तत्याः
अने सित्तेर वर्ष और सत्तर बरसके, परतः च पछी
पीछे, स्त्रीभि. स्त्रीयो साथे स्त्रियोंसे, संयोगम् संयोग
संयोग, कर्तुम् करवा भाटे करनेमें, न अर्हति योग्य नथी
योग्य नहीं होता नहीं ॥ ४० ॥

40 It is not proper for a man
desirous of long life, to copulate with
a woman when he is under sixteen
or over seventy years of age

अतिबालो ह्यसंपूर्णसर्वधातुः स्त्रियं व्रजन् ।
उपशुष्येत सहसा तडागमिव काजलम् ॥४१॥
शुष्कं रुक्षं यथा काष्ठं जन्तुजग्धं विजर्जरम् ।
स्पृष्टमाशु विशीर्येत तथा वृद्धः स्त्रियो व्रजन् ॥४२॥

हि ३१२३ के क्योंकि, असंपूर्ण- असंपूर्ण असम्पूर्ण सर्व- सर्व सब, धातु- धातुवाणी धातुवाला, अतिबालः अति आण्ड अति बालक, स्त्रियम् व्रजन् स्त्रीगमन करता स्त्रीगमन करता हुआ, काजलम् थोडा पाणीवाला बोरे जलवाले, तडागम् तणावनी सरोवरकी, इव पेठे तरह, सहसा अकस्मि सहसा, उपशुष्येत सूकाई अथ छे सूख जाता है, शुष्कम् शुष्क शुष्क, रुक्षम् रूक्ष रुक्ष, जन्तु- जन्तुओंकी जन्तुओंसे, जग्धम् भवाई गयेल खाया हुआ, विजर्जरम् अने अति शुष्क थयेल और अति जीर्ण, काष्ठम् धाकड़ुं काष्ठ, स्पृष्टम् स्पर्श थतां न स्पर्श करनेसे ही, यथा न्मे जैसे, आशु तुरत न शीघ्र, विशीर्येत तूटी अथ छे टूट जाता है, तथा तेवी नीते वैसे ही, स्त्रिय व्रजन् स्त्रीगमन करते। स्त्रीगमन करता हुआ, वृद्धः वृद्ध पुरुष वृद्ध पुरुष, आशु तुरत तुरत, विशीर्येत नाश पाये छे नष्ट होता है ॥४१-४२॥

41-42. If a young boy with his body-elements not yet fully formed copulates with a woman, he gets desiccated in no time like a pond possessing only a little water. An old man copulating with a woman crumbles down at once as a dry, sapless, worm-eaten and decayed piece of wood does at the merest touch.

शुक्लस्यहेतुः —

जरया चिन्तया शुक्रं व्याधिभिः कर्मकर्षणात् ।
क्षयं गच्छत्यनशनात् स्त्रीणां चातिनिषेवणात् ॥४३॥

४१. उपशुष्येत—उपप्येत (ख. घ ङ, द)

„ „ —उपप्यते (झ.)

४२. शुष्कं रुक्षं—शुष्करूक्ष (क.)

४३. जरया चिन्तया शुक्रं—चिन्तानराभ्या शुक्रं तु (घ.)

क्षयाद्दयादविश्रम्भाच्छोकात् स्त्रीदोषदर्शनात् ।
नारीणामरसज्ञत्वादविचारादसेवनात् ॥ ४४॥
तप्तस्यापि स्त्रियो गन्तु न शक्तिरुपजायते ।
देहसत्त्वबलापेक्षी हर्षः शक्तिश्च हर्षजा ॥ ४५ ॥

जरया वृद्धावस्थाथी बुढापेसे, चिन्तया चिन्ताथी चिन्तासे, व्याधिभि व्याधिओंथी व्याधियोंसे, कर्म- अने कर्मथी थती और कर्म करनेसे उत्पन्न, कर्षणात् क्षीण- ताथी क्षीणतासे, अनशनात् भूभ्या रहेवाथी उपवाससे, स्त्रीणाञ्च अने स्त्रीओंतु और स्त्रियोंके, अतिनिषेवणात् अति सेवन करवाथी अतिसेवनसे, शुक्रम् शुष्कं शुष्क, क्षयम् क्षयने क्षयको, गच्छति पाये छे प्राप्त होता है, क्षयात् क्षयथी क्षयसे, भयात् भयथी भयसे, अविश्रम्भात् अविश्वासथी अविश्वाससे, शोकात् शोकथी शोकसे, स्त्री स्त्रीओंमा स्त्रियोंमें, दोष- दोषतु दोष, दर्शनात् दर्शन थवाथी देखनेसे, नारीणाम् स्त्रीओं स्त्रियोंके, अरसज्ञत्वात् अरसज्ञ न होवाथी अरसज्ञ होनेसे, अविचारात् स्त्रीसंभथी विचार न थवाथी स्त्रीसम्बन्धी विचार न होनेसे, असेवनात् स्त्रीसेवन न करवाथी स्त्रीसेवन न करनेसे, तप्तस्य अने मैथुन वडे तप्त थवाथी और मैथुनद्वारा तप्त होनेसे, अपि पशु भी, स्त्रियः गन्तुञ्च स्त्रीगमन माटे स्त्रीगमनके लिए, शक्तिः शक्ति शक्ति, न उपजायते उत्पन्न थती नथी उत्पन्न नहीं होती, हर्षः हर्ष हर्ष, देह- देह देह, सत्त्व- अने मननी और मनके, बल- बलनी बलकी, अपेक्षी अपेक्षा राये छे अपेक्षा रखता है, शक्ति च अने शक्ति और शक्ति, हर्षजा हर्षथी न-भे छे हर्षसे उत्पन्न होती है ॥ ४३-४५ ॥

43-45 The semen gets diminished by old age, anxiety, diseases, strain of labour, fasting and excessive sexual indulgence By wasting, fear, suspicion and grief, by seeing the deformities of a woman, by the lack of response in the woman, by not bestowing thought on the subject of sex, by abstention from

४४. अविचारात्—अविचारात् (घ. प)

„ „ —अभिघातात् (प.)

sex and just after full sexual enjoyment, a man is rendered incapable of mating with a woman. Virility is dependent upon physical and mental strength and the sexual urge is born of virility.

बीसप्रयोगे शुक्र कथं प्रवर्तते—

रस इक्षौ यथा दधि सर्पिस्तैलं तिले यथा ।
सर्वत्रानुगतं देहे शुक्रं संस्पर्शने तथा ॥ ४६ ॥

यथा न्ने रीते जैसे, इक्षौ शेरडीमा ईखमें, रस रस व्याप्त छे रस व्याप्त है, दधि न्नेवी रीते दहीमा दहीमें, सर्पि धी व्याप्त छे घी व्याप्त है, यथा अने न्नेवी रीते और जैसे, तिले तलमा तिलमें, तैलम् तैल व्याप्त छे तैल व्याप्त है, तथा तैली रीते वैसे ही, संस्पर्शने स्पर्शज्ञानवाला स्पर्शज्ञानवाले, सर्वत्र स पूर्यु सम्पूर्ण, देहे देहमा देहमें, शुक्रम् शुक्रं शुक्र, अनुगतम् व्याप्त छे व्याप्त है ॥ ४६ ॥

46 Just as the juice exists in the sugarcane, butter in the curds, and oil in the til, even so semen pervades the entire sentient body

तत् स्त्रीपुरुषसंयोगे चेष्टासंकल्पपीडनात् ।
शुक्रं प्रच्यवते स्थानाज्जलमार्द्रात् पटादिव ॥ ४७ ॥
हर्षात्तर्षात् सरत्वाच्च पैच्छिख्याद्दौरवादपि ।
अणुप्रवणभावाच्च द्रुतत्वान्मारुतस्य च ॥ ४८ ॥
अष्टाभ्य एभ्यो हेतुभ्यः शुक्रं देहात् प्रसिच्यते ।
चरतो विश्वरूपस्य रूपद्रव्यं यदुच्यते ॥ ४९ ॥

स्त्री- स्त्री स्त्री, पुरुष- अने पुरुषने और पुरुषका, संयोगे संयोग यथा संयोग होने पर, चेष्टा- चेष्टा चेष्टा, संकल्प- तथा संकल्पथी एव संकल्पसे, पीडनात् नीचो- वाता नीचोके जाने पर, तत् ते वह, शुक्रम् शुक्रं शुक्र, मार्द्रात् भीना गीले, पटात् कपडाभाथी वस्त्रसे, जलम् पाणीनी पानीकी, हव येठे तरह, स्थानात् पोतान्ना स्थानभाथी अपने स्थानसे, प्रच्यवते श्रवे छे चूने लगता

४८. अणुप्रवणभावाच्च-अनुप्लवस्वारासौक्ष्म्याच्च (त)

४९. रूपद्रव्य-रूपि द्रव्य (प.)

है, हर्षात् हर्षथी हर्षने, तर्षात् अभिलाषाथी अभि- लाषसे, सरत्वात् च सरवाना स्वभावथी सरगुण- युक्त होनेसे, पैच्छिख्यात् थीक्ष्णापक्ष्णाथी पिच्छिलतासे, गौरवात् अपि गुरुताथी गुरुतासे, अणु- सूक्ष्म सूक्ष्म, प्रवण- तथा अहार नीकणवाना और वहिर्गमनके, भावात् च स्वभावथी स्वभावसे, मारुतस्य अने वायुनी और वायुकी, द्रुतत्वात् च शीघ्र गति होवाथी शीघ्र गति होनेसे, एभ्यः अर्थात् आ अर्थात् इन, अष्टाभ्यः आठ आठ, हेतुभ्य हेतुओथी कारणोंसे, शुक्रम् शुक्रं शुक्र, देहात् देहमाथी देहसे, प्रसिच्यते श्रवे छे निकलता है, यत् न्ने जो, चरतः विचरन् विचरन् योनियोंमा इस्ता विचरन् विचरन् योनियोंमें घूमनेवाले, विश्वरूपस्य विश्वरूप आत्माना विश्वरूप आत्माके रूपद्रव्यम् रूपद्रव्यम् ३५नु प्रथम धारण्य रूपका प्रथम कारण उच्यते उच्यते उच्यते छे कहाता है ॥ ४७-४९ ॥

47-49. That semen trickles down during copulation between man and woman, stimulated by the warmth of erotic acts and desires like water squeezed from a wet cloth. As a result of stimulation, desire, fluidity, viscosity, heaviness, atomicity and tendency to flow out, and the speed of the motion of vata—as a result of these eight factors, semen which is known as the formative principle of all bodies in the universe, is secreted in the body

विशुद्धशुक्रलक्षणम्—

बहलं मधुरं स्निग्धमविस्रं गुरु पिच्छिलम् ।
शुक्रं बहु च यच्छुक्रं फलवत्सदसंशयम् ॥ ५० ॥

यत् न्ने जो, शुक्रम् वीर्यं शुक्र, बहलम् थारुं गाढा, मधुरम् मधुर मधुर, स्निग्धम् स्निग्ध स्निग्ध, अविचरन् आभग धथी रहित आमगन्धसे रहित, गुरु गुरु भारी, पिच्छिलम् थीक्षाशवाणु पिच्छिल, शुक्रम् श्वेत श्वेत, बहु च अने अधिक प्रमाणावाणु होय छे और अधिक मात्रामें होता है, तत् ते वह, अक्षयम्

अवश्य अवश्य, फलवत् सतानने उत्पन्न करनेपर
थाय छे सन्तानका उत्पादक होता है ॥ ५० ॥

50 That semen which is thick,
sweet, heavy, viscid, white and abun-
dant is undoubtedly fructuous.

वाजीकरणशब्दनिरुक्तिः—

येन नारीषु सामर्थ्यं वाजिवल्लभते नरः ।

व्रजेत्याभ्यधिकं येन वाजीकरणमेव तत् ॥ ५१ ॥

नरः पुरुष पुरुष, येन नेथी जिससे, नारीषु स्त्री-
गमनमां स्त्रीगमनमें, वाजिवत् घोड़ानी चेटे अश्वकी
तरह, सामर्थ्यम् सामर्थ्यं सामर्थ्यको, लभते भेजवे छे
पाता है, येन च अने नेथी और जिससे, अभ्यधिकम्
धक्षा वपत् सुधी अने अनेकवार अधिक काल तक
और अनेकवार, व्रजेत् स्त्रीगमन करी शके छे स्त्री-
गमन कर सकता है, तत् ते वह, वाजीकरणम् वाञ्छ-
करषु वाजीकरण, एव ए छे ही है ॥ ५१ ॥

51. That process indeed is called
virilification wherewith a man acquires
equine sexual vigour and is able to
copulate for long and frequently.

चतुर्थपदोक्तविषया—

तत्र श्लोकौ—

हेतुर्योगोपदेशस्य योगा द्वादश चोत्तमाः ।

यत् पूर्वं मैथुनात् सेव्यं सेव्यं यन्मैथुनादनु ॥ ५२ ॥

यदा न सेव्याः प्रमदाः कृत्स्न-शुक्रविनिश्चयः ।

निरुक्तं चेह निर्दिष्टं पुमाञ्जातबलादिके ॥ ५३ ॥

तत्र ते विषयमां उम विषयमें, श्लोकौ उपस्य ६२२ना
मे श्लोका छे के उपसंहारके दो श्लोक है कि, योग-
वाञ्छकरषुयोगोना वाजीकरणयोगोंके, उपदेशस्य उपदेशने
उपदेशका, हेतुः हेतु हेतु, उत्तमा उत्तम उत्तम, द्वादश
आर बारह, योगा च योगो योग, यत् ने जो, मैथु-

५१ वाजिवल्लभते—वाजीव लभते (घ फ)

५२ व्रजेत्या—व्रजेद्या (घ.)

५३ शुक्रविनिश्चयः—शुक्रविनिश्च यः (घ.)

नात् मैथुनथी मैथुनसे, पूर्वम् पहले पूर्व, सेव्यम्
सेव्यु नेछे सेवन करना चाहिए यत् अने ने और
जो, मैथुनात् मैथुन मैथुनके, अनु पछी बाद, सेव्यम्
सेव्यु नेछे ते सेवन करना चाहिए वह, यदा अथारे
जब, प्रमदा स्त्रीओनु क्रिया, न सेव्याः सेवन नकरवुं
नेछे ते सेवन नहीं की जानी चाहिए वह, कृत्स्नः
संपूर्ण सम्पूर्ण, शुक्र-शुक्रने शुक्रका, विनिश्चयः विनि-
श्चय विनिश्चय, निरुक्तम् च अने वाञ्छकरषुनी निरुक्ति
और वाजीकरणका निरुक्ति, इह आ इस, पुमाञ्जातब-
लादिके पुमाञ्जातबलादिके पादमां पुमाञ्जातबलादिक पादमें,
निर्दिष्टम् उहेवामा आवेद्य छे कह दी है ॥ ५२-५३ ॥

Here are the two recapitulatory
verses—

52-53. The purpose of the exposi-
tion of virilifying preparations; the
twelve most effective preparations;
things that are taken before sexual
intercourse and things that are taken
after the intercourse; when women
are not fit to be approached for sex
and the thorough determination of the
condition of the semen and the defi-
nition of virilification—all this has been
described here in this quarter entitled
'The man of enhanced virility etc.'

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सा-
स्थाने वाजीकरणाध्याये पुमाञ्जातबलादिको
नाम वाजीकरणपादश्चतुर्थः ॥ २-(४) ॥

समाप्तश्चायं द्वितीयो वाजीकरणाध्यायः ॥ २ ॥

इति आ ५३वां इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां
और चरकके द्वारा संस्कृत इस पात्रके, चिकित्सास्थाने
चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, वाजीकरणा-
ध्याये वाञ्छकरषुध्यायमां वाजीकरणाध्यायमें, पुमाञ्जा-
तबलादिक. 'पुमाञ्जातबलादिके' 'पुमाञ्जातबलादिक',

नाम नामने। नामका, चतुर्थः योशे। चौथा, वाजीकर-
णपाद वाञ्छकरणुपाद स पूर्युं थये। वाजीकरणपाद समाप्त
हुआ ॥ २-(४) ॥

अथम् आ यह, द्वितीयः श्रीले दूसरा, वाजीकरण-
अध्यायः च वाञ्छकरणाध्याय वाजीकरणाध्याय, समाप्तः
स पूर्युं थये। समाप्त हुआ ॥ २ ॥

2 (4). Thus in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
fourth quarter entitled 'The man of
enhanced virility etc', of the chapter
on "Virilification", is completed.

2. Thus the second chapter entitled
'Virilification' is completed.

तृतीयोऽध्यायः ।

श्रीले अध्याय अध्याय तीसरा

Chapter III

ज्वरचिकित्सोपक्रम —

अथातो ज्वरचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अर्होपी अब आगे, ज्वरचिकित्सितम्
'ज्वरचिकित्सित' नामना अध्यायतु 'ज्वरचिकि-
त्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम व्याख्यान
करेणु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमां नीये प्रमाणे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेले कहे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The therapeutics of
Fever'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

पुनर्वसुसमीपेऽग्निवेशस्य ज्वरविषये प्रश्ना —

विज्वरं ज्वरसंदेहं पर्यपृच्छत् पुनर्वसुम् ।

विविक्ते शान्तमासीनमग्निवेशः कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥

विविक्ते अेकान्त स्थानमां निर्जन स्थानमें, शान्तम्
शान्त, आसीनम् अेडेला बैठे हुए, विज्वरम्
नीरोग नीरोग, पुनर्वसुम् पुनर्वसुने पुनर्वसुसे, अग्निवेशः
अग्निवेशे अग्निवेशने, कृताञ्जलिः हाथ अेडी हाथ
जोड़ कर, ज्वरसंदेहम् ज्वरना स अ धमां स देह ज्वर-
संबधी संदेहको, पर्यपृच्छत् पूछये पूछा ॥ ३ ॥

3. Agnivesa, with folded hands,
asked the unfevered Punarvasu, seated
peacefully in solitude, the question
concerning fever.

देहेन्द्रियक्षनस्तापी सर्वरोगाग्रजो बली ।

ज्वरः प्रधानो रोगाणामुक्तो भगवता पुरा ॥ ४ ॥

तस्य प्राणिसपत्नस्य ध्रुवस्य प्रलयोदये ।

प्रकृतिं च प्रवृत्तिं च प्रभावं कारणानि च ॥ ५ ॥

पूर्वरूपमधिष्ठानं बलकालात्मलक्षणम् ।

व्यासतो विधिमेदाच्च पृथग्भिन्नस्य चाकृतिम् ॥ ६ ॥

लिङ्गमामस्य जीर्णस्य सौषधं च क्रियाक्रमम् ।

विमुञ्चतः प्रशान्तस्य चिह्नं यच्च पृथक् पृथक् ॥ ७ ॥

ज्वरावसृष्टो रक्ष्यश्च यावत्कालं यतो यतः ।

प्रशान्तः कारणैर्यैश्च पुनरावर्तते ज्वरः ॥ ८ ॥

याश्चापि पुनरावृत्तं क्रियाः प्रशमयन्ति तम् ।

जगद्धितार्थं तत् सर्वं भगवन् ! वक्तुमर्हसि ॥ ९ ॥

पुरा पूर्वे पूर्वमें, भगवता आपे आपने, देह-इन्द्रिय-
मनः- तापी देह, इन्द्रियो अने मनमां स ताप करनार
देह, इन्द्रियों और मनको तपानेवाले, सर्व-रोग-अग्रजः
सर्व रोगधी अग्रम उत्पन्न यथेला सर्व रोगोंसे प्रथम
उत्पन्न, बली ज्वर तथा अणवान् ज्वरने तथा बलवान्

५ प्रभावम्—स्वभावम् (प)

६ बलकालात्मलक्षणम्—बल काल च लक्षणम् (प.)

७ विधिमेदाच्च—विधिमेद च (च, झ ६ प)

८ सौषध च—सन्निषेध च (प, फ)

९ याश्चापि पुनरावृत्तं—याश्चापि पुनरावृत्तिं (घ)

ज्वरको, रोगाणाम् सर्वं रोगोभां रोगोभे, प्रधानः प्रधान प्रधान, उक्तः उक्तो छे कहा है, प्राणिसपत्नस्य प्राणीभ्योना शत्रुश्च प्राणियोके शत्रुभूत, प्रलयोदये तथा जन्म अने मरुत्समये तथा मृत्यु और उत्पत्तिके समयमें, ध्रुवस्य अवस्थ रहेनारा ते ज्वरनां अवश्यभावी उस ज्वरकी, प्रकृतिम् प्रकृति (समवायी कारण) प्रकृति, प्रवृत्तिम् च उत्पत्ति उत्पत्ति, प्रभावम् प्रभाव प्रभाव, कारणानि च कारण कारण, पूर्वरूपम् पूर्वश्च पूर्वरूप, अविष्टानम् आश्रय अधिष्ठान, बलकाल- अलकाल वेगकाल, आरमलक्षणम् तथा पेटानां लक्षण तथा अपने लक्षण, व्यासत विस्तारपूर्वक विस्तारपूर्वक, विधिमेदात् च प्रकारना लेद्धी प्रकारभेदसे, पृथक् शुद्ध शुद्ध अलग अलग, भिन्नस्य लेद्धाणां ज्वरनां भेदवाले ज्वरके आकृतिम् च लक्षणने लक्षण, आमस्य आमज्वर आमज्वर, जीर्णस्य तेभ्यश्च ज्वरनां एवं जीर्ण ज्वरके, लिङ्गम् लक्षणने लक्षण, औषधम् औषधसहित औषधसहित, क्रियाक्रमम् च चिकित्सा- क्रम चिकित्साक्रम, विमुञ्चत उत्तरता छोड़ते हुए प्रशान्तस्य च तथा निवृत्त भयेदा ज्वरनां तथा शान्त हुए ज्वरके, यत् ने जो, पृथक् पृथक् शुद्ध शुद्ध पृथक् पृथक्, चिह्नम् चिह्नो लक्षण, ज्वरावसृष्टः च ज्वर- मुक्त पुरुषने ज्वरमुक्त पुरुषको, यावत् कालम् नेटदा काण सुधी जितने समय तक, यतः यत च ने ने पदार्थोथी जिन जिन बातोंसे, रक्ष्य भयावने लेद्धी वचाना चाहिए, प्रशान्तः शान्त यत् भयेदा शान्त हुआ, ज्वरः ज्वर ज्वर, ये कारणैः च ने कारणाथी जिन कारणोंसे, पुनः इरीथी फिर, आवर्तते पाछे आवे छे लौट आता है, पुन आवृत्तम् च अने इरीथी आवेदा फिर लौट आवे हुए, अपि तम् तेने वणी उस ज्वरको भी, या. क्रिया ने उपचारे जो क्रियाएं, प्रशमयन्ति सारी रीते शान्त करे छे प्रशात करती है, तत् सर्वम् ते सर्वं वह सब, भगवन् हे भगवान् ! हे भगवान् !, जगत्-हितार्थम् जगतना हित भाटे लोकहितार्थ, वक्तुम् उहेवा कहनेके लिए, बर्हसि आप योग्य छे आप योग्य है ॥ ४-९ ॥

4-9. Fever has been described earlier by your worship as the inflamer

of body, senses and the mind, the first-born of all diseases, the puissant, and the chief of diseases Concerning this enemy of life, which makes its inevitable appearance at both birth and death, deign to tell us for the sake of the world's weal, the following details: its nature, rise, effect and causes; its premonitory symptoms, habitat, periodicity and pathognomic symptom; its various classifications in extenso and the symptoms of each of them separately; the symptoms of the stages of imperfect and perfect digestion of the intestinal contents during the fever together with their remedies and procedure of treatment; the distinguishing marks severally of the stages of deferescence and subsidence; the period during which the convalescent has to be specially protected and from what particular influences, the causes whereby the subsided fever relapses again; and finally, the measures that allay the fever that has re-appeared.

आत्रेयस्योत्तरम्—

तदग्निवेशस्य वचो निशम्य गुरुरब्रवीत् ।
ज्वराधिकारे यद्वाच्यं तत् सौम्य ! निखिलं शृणु १०

अग्निवेशस्य अग्निवेशना अग्निवेशके, तत् वच. ते वचनने उस वचनको, निशम्य सांभलीने सुनकर, गुरुः गुरु गुरुने, अब्रवीत् भोत्या कहा, सौम्य ! हे सौम्य ! हे सौम्य !, ज्वराधिकारे ज्वराधिकारभां ज्वराधिकारमें, यत् ने जो कुछ, वाच्यम् उहेवातु छे कहने योग्य है, तत् ते उस, निखिलम् सर्वं सबको, शृणु तुं सांभली सुनो ॥ १० ॥

10 The teacher, on hearing these words of Agnivesa, made answer: 'O, gentle one! whatever has to be said on the subject of fever, all that do you hear from me'.

ज्वरपर्याया —

ज्वरो विकारो रोगश्च व्याधिरातङ्ग एव च ।
एकोऽर्थो नामपर्यायैर्विविधैरभिधीयते ॥ ११ ॥

ज्वरः ज्वर ज्वर. विकारः विकार विकार, रोग. च रोग रोग, व्याधिः व्याधि व्याधि, आतङ्ग च एव अने आतङ्ग और आतङ्ग, विविधै. ओ णुद्ध णुद्ध इन विविध नामपर्यायै नामना पर्यायेथी नामके पर्यायोंसे, एक एव ओङ्क ओ एक ही, अर्थः अर्थ अर्थ, अभिधीयते उद्देवानाम् आने से कहा जाता है ॥ ११ ॥

11 Fever, disorder, disease, ailment and malady—all these are synonymous terms and signify the same thing.

ज्वरस्य प्रकृतिः—

तस्य प्रकृतिरुद्दिष्टा दोषाः शारीरमानसाः ।
देहिनं न हि निर्दोषं ज्वरः समुपसेवते ॥ १२ ॥

शारीर-मानसा शरीर अने मनना शारीरिक तथा मानसिक, दोषाः दोषोने दोष. तस्य ते ज्वरनां उस ज्वरके, प्रकृतिः समवायी. कारण, उद्दिष्टा उद्दिष्टा से कहे गये हैं, हि कारण के क्योंकि, निर्दोषम् दोषरहित निर्दोष, देहिनम् मनुष्यने मनुष्यको, ज्वर ज्वर ज्वर, न समुपसेवते आवते। नहीं नहीं आता ॥ १२ ॥

12. The morbid humours, somatic and psychic, are considered to be the causes of fever. For fever never assails a creature that is free from morbidity.

११. एकोऽर्थो-एकार्थ (झ)
, एकोऽर्थो नामपर्यायै-एकार्थनामपर्यायै (घ)

क्षयस्तमो ज्वरः पाप्मा मृत्युश्चोक्ता यमात्मकाः ।
पञ्चत्वप्रत्ययानृणां क्लिश्यतां स्वेन कर्मणा ॥ १३ ॥
इत्यस्य प्रकृतिः प्रोक्ता,

स्वेन पोतानां अपने, कर्मणा कर्मवडे कर्मसे, क्लिश्यताम् उद्देश पाप्मा क्लेशित हुए, नृणाम् मनुष्योंना मनुष्योंके, पञ्चत्व-मृत्युना मृत्युके, प्रत्ययात् कारण होनेसे, क्षय क्षय क्षय, तमः तम तम, ज्वरः ज्वर ज्वर, पाप्मा पाप्मा पाप्मा, मृत्यु च अने मृत्यु ओओने और मृत्यु इनको, यमात्मका यमस्वरूप यमस्वरूप, उक्ता उक्ता से कहे है, इति आ यह, अस्य आ ज्वरनी इस ज्वरकी, प्रकृति प्रकृति प्रकृति, प्रोक्ता उद्दिष्टा से कही है ॥ १३ ॥

13-13½ The nature of fever is described in such terms as wasting, stupefaction, the fruit of sin and the fatal manifestation; these being the messengers of death, are so called because they are the cause of death to persons who are suffering from the evil consequences of their own actions.

ज्वरस्य प्रकृति —

प्रवृत्तिस्तु परिग्रहात् ।

निदाने पूर्वमुद्दिष्टा रुद्रकोपाच्च दारुणात् ॥ १४ ॥

प्रवृत्ति तु ज्वरनी उत्पत्ति तो। ज्वरकी उत्पत्ति तो, परिग्रहात् परिग्रहसे थाय से ओम विमान स्थानमा उद्दिष्टा से परिग्रहसे होती है ऐसा विमानस्थानमें कहा है, दारुणात् अने दारुण और दारुण, रुद्रकोपात् च रुद्रकोपात् थाय से रुद्रकोपसे होती है, निदाने ओम निदानस्थानमा ऐसा निदानस्थानमें, पूर्वम् पूर्वं पहिले, उद्दिष्टा उद्दिष्टा से कहा है ॥ १४ ॥

१३ मृत्युश्चोक्ता यमात्मकाः-मृत्युश्चोक्तोऽयमात्मज (य घ प)
, पञ्चत्वप्रत्ययानृणां क्लिश्यता स्वेन कर्मणा-कर्मणि. क्लिश्य-मानाना पञ्चत्वप्रत्ययानृणाम (घ)

१४. परिग्रहात्-परिग्रहः (प.)

14. The primogenesis of fever is from the greed of acquisition in man and from the fierce wrath of Rudra, as declared earlier in the section on Pathology.

द्वितीये हि युगे शर्वमक्रोधव्रतमास्थितम् ।
दिव्यं सहस्रं वर्षाणामसुरा अभिदुद्रुवुः ॥ १५ ॥
तपोविघ्नाशनाः कर्तुं तपोविघ्नं महात्मनः ।

द्वितीये त्रेता त्रेता, युगे हि युगमां युगमें, दिव्यम् दिव्य दिव्य, वर्षाणाम् सहस्रम् हज़ार वर्ष पर्यन्त हज़ार वर्ष तक, अक्रोधव्रतम् अक्रोधव्रत अक्रोध व्रतमें, आस्थितम् पाणता बैठे हुए, शर्वम् महादेव तर्क्ष महादेवकी ओर, तपोविघ्न-अशना. तपमां विघ्न नाशवानुं शवन गणनासुरा तपमें विघ्न करनेसे ही जीनेवाके, असुराः असुरो असुरोंने, महात्मनः महात्मा महादेवना महात्मा शिवके, तपोविघ्नम् तपमां विघ्न तपमें विघ्न, कर्तुम् करवा भाटे करनेके लिए अभिदुद्रुवुः होया होता दौड़े थे ॥ १५ ॥

15-15½. Long ago, in the second age of the world, while the great God Siva lay seated in meditation for a thousand celestial years observing the vow of abstention from anger, evil minded demons to whom it was meat and drink to hinder people from their austerity, ran to him to seduce him from his austerity.

पश्यन् समर्थोपेक्षां चक्रे दक्षः प्रजापतिः ॥ १६ ॥
पुनर्माहेश्वरं भागं ध्रुवं दक्षः प्रजापतिः ।
यज्ञे न कल्पयामास प्रोच्यमानः सुरैरपि ॥ १७ ॥

१५½ तपोविघ्नाशना - ततो विघ्न शमीकर्तुम् झ. द. प.।

” ” - तपोविघ्नाशनै. (प.)

१६. दक्षः प्रजापति - रुद्र. प्रजापति. (थ)

१७ यज्ञे न कल्पयामास - प्राची न कल्पयामास (झ.)

ऋचः पशुपतेर्याश्च शैव्य आहुतयश्च याः ।
यज्ञसिद्धिप्रदास्ताभिर्हीनं चैव स इष्टवान् ॥ १८ ॥

दक्षः दक्ष दक्ष, प्रजापति. प्रजापतिः प्रजापतिने, पश्यन् आ तपोविघ्नेने भेतां छतां देखते हुए, समर्थ-च तथा तेनु निवारणु करवाभां समर्थ होवा छतां और उसका निवारण करनेमें समर्थ होने पर भी, उपेक्षाम् चक्रे दरकार करी नहि उपेक्षा की, दक्षः दक्ष दक्ष, प्रजापति प्रजापतिः प्रजापतिने, पुनः वणी फिर, सुरैः देवताओओ देवोंके, प्रोच्यमानः उहेवा छतां कहने पर, अपि पणु भी, यज्ञे यज्ञमां यज्ञमें, माहेश्वरम् महेश्वरने। शिवके, ध्रुवम् निश्चित निश्चित, भागम् भागको, न न नहीं, कल्पयामास रापुथो रक्सा, यज्ञसिद्धिप्रदाः यज्ञनी सिद्धि आपनारी यज्ञमें सिद्धि देनेवाली, या ओ जो, पशुपतेः महादेवनी महादेवकी, ऋचः ऋचाओ ऋचाएँ हैं, याः च अने ओ और जो, शैव्यः शिवनी शिवकी, आहुतयः आहुतियो ओ आहुतियाँ हैं, तामि ते उनके, हीनम् विनाने। विना, एव च ओ ही, सः तेणु उसने, इष्टवान् यज्ञ करी यज्ञ किया ॥ १६-१८ ॥

16-18. Now Daksha, the patriarch who was aware of the mischief that these demons intended to do, chose to affect indifference Further the patriarch Daksha, though admonished by the gods, refrained from offering to the sovereign Siva his inalienable share in the oblations and conducted the sacrifice by systematically omitting all praise-hymns and invocations which refer to Siva, the lord of creatures, and which ensure the success of a sacrifice.

अथोत्तीर्णव्रतो देवो बुद्ध्वा दक्षव्यतिक्रमम् ।
रुद्रो रौद्रं पुरस्कृत्य भावमात्मविदात्मनः ॥ १९ ॥

१८ ऋचः पशुपतेर्याश्च - पशुपत्य ऋचो यास्तु (थ)

” ” ” - पशुपत्य ऋचो नाम (ग च. ङ)

” यज्ञसिद्धिप्रदाः - यज्ञसिद्धिप्रदाः (ख)

सृष्ट्वा ललाटे चक्षुर्वै दग्ध्वा तानसुरान् प्रभुः ।
बालं क्रोधाग्निस्तप्तमसृजत् सन्ननाशनम् ॥ २० ॥

अथ त्पार पछी उसके बाद, उत्तीर्णव्रत. जेनु मत
पुरु भयेलु छे जेवा व्रत समाप्त कर, आत्मवित्
आत्मज्ञ आत्मज्ञ, देवः देव देव, रुद्रः प्रभु. प्रभु रुद्रे
रुद्र प्रभुने, दक्ष-व्यतिक्रमम् दक्ष-प्रजापतिने। अपराध
दक्ष-प्रजापतिका अपराध, बुद्धा अष्टीने जान कर,
आत्मन पोताना अपने, रौद्रम् उग्र उग्र. भावम्
भावने रूपको, पुरस्कृत्य प्रकट करीने प्रकट करके,
ललाटे ललाटमां ललाटमें चक्षु वै नेत्रने नेत्र, सृष्ट्वा
उत्पन्न करीने उत्पन्न करके, तान् असुरान् ते असुरोने
उन असुरोंको, दग्ध्वा आणी जला कर, क्रोधाग्नि-संतप्तम्
क्रोधाग्निथी तपेला क्रोधाग्निसे संतप्त, सन्ननाशनम् अने
भस्मने नाश करेनाश और यज्ञनाशक, बालम् वीरभद्र
नाभना आक्षने बाल वीरभद्रको, असृजत् उत्पन्न कथे।
उत्पन्न किया ॥ १९-२० ॥

19-20 After the Great God had completed his vow, and come out of his meditation, he knew how Daksha had neglected his duty. Immediately the terrible one, who was master of his moods, assumed his aspect of of terror and opening his third eye in the forehead, reduced those evil doers and demons to ashes. Then the sovereign one created out of the fire of his anger a youth that should destroy the sacrifice of Daksha.

ततो यज्ञः स विध्वस्तो व्यथिताश्च दिवोकसः
दाहव्यथापरीताश्च भ्रान्ता भूतगणा दिशः ॥ २१ ॥

२० सृष्ट्वा-सृष्ट्वा (घ)

॥ चक्षुर्वै-नयन (क ग च छ)

॥ बाल-बाण (घ)

॥ संतप्तम्-सदीप्तम् (च)

॥ असृजत् सन्ननाशनम्-असृजन्मन्ननाशनम् (प.)

२१. दाह-देह (प)

अश्वेश्वरं देवगणाः सह सप्तर्षिभिर्विभुम् ।
तमृग्भिरस्तुवन् यावच्छैवे भावे शिवः स्थितः ॥ २२ ॥
शिवं शिवाय भूतानां स्थितं ज्ञात्वा कृताञ्जलिः ।
भिया भस्मप्रहरणस्त्रिशिरा नवलोचनः ॥ २३ ॥
ज्वालामालाकुलो रौद्रो ह्रस्वजङ्घोदरः क्रमात् ।
क्रोधाग्निरुक्तवान् देवमहं किं करवाणि ते ॥ २४ ॥
तमुवाचेश्वरः क्रोधं ज्वरो लोके भविष्यसि ।
जन्मादौ निधने च त्वमपचारान्तरेषु च ॥ २५ ॥

ततः ते वीरभद्रथी उस वीरभद्रसे, स यज्ञः ते यज्ञ
वह यज्ञ, विध्वस्त नाश पाभ्यो नष्ट हो गया, दिवोकसः
च अने देवताओ और देवता, व्यथिता व्यथा पाभ्या
व्यथित हुए, दाहव्यथापरीता च अने दाह तथा व्यथाथी
पीडायेला दाह और पीडासे व्यथित हुए, भूतगणाः भूत-
गणो सब जीव, दिश दिशाओमां इधर उवर, भ्रान्ताः
होवा लाज्या घबरा कर दौड़ने लगे, अथ पछी तदनन्तर,
सप्तर्षिभिः सप्तर्षीओनी सप्तर्षियोंके, सह साथे सहित,
देवगणा देवोना समुदाथीओ देवगणोंने, विभुम् व्यापक
व्यापक, तम् ईश्वरम् ते ईश्वर महादेवनी उस ईश्वर
महादेवकी, यावत् शिव न्यां सुधी ते शिव जहा तक
वह शिव, शैवे भावे शांत भावमां शान्त भावमें, स्थितः
आव्या आ गये, ऋग्भिः त्यां सुधी ऋष्याओथी वहां
तक ऋचाओंसे, अस्तुवन् स्तुति करी स्तुति की, भूतानाम्
आष्टीओना जगतके, शिवाय उत्पन्ना भूते कल्याणके
लिए, स्थितम् शांत रहेला शान्त हुए, शिवम् महा-
देवने शिवको, ज्ञात्वा अष्टीने देख कर, भिया अथथी
डरके कारण, कृताञ्जलिः हाथ जोडीने हाथ जोड़
कर, भस्मप्रहरण अस्मत्प्रथा आयुधवाणा भस्मरूप
आयुधवाला, त्रिशिरा त्रिशु भस्मप्रहरण तीन शिरवाला,
नवलोचन नव नेत्रवाणा नौ नेत्रवाला, ज्वालामाला-
कुल ज्वालामालाओनी हारथी व्याप्त ज्वालाकी पंक्तियोंसे
व्याप्त, रौद्र अथ कर इपवाणा भयानक रूपवाला, क्रमात्
अने क्रमथी और क्रमसे, ह्रस्वजङ्घोदर टुंडा अथ
अने उदरवाणा छोटी जाघ और उदरवाला, क्रोधाग्निः
क्रोधाग्निओ क्रोधाग्नि, देवम् महादेवने महादेवसे,

२२ तमृग्भिरस्तुवन्-त वाग्भिरस्तुवन् (घ.)

२५ अपचारान्तरेषु च-उपचारान्तरेषु च (प)

उक्तवान् उल्लु बोला, महम् हुं मै, ते आपनु आपका, किम् करवाणि शुं काम उरु ? क्या कार्य करूँ, ईश्वर भूश्वरे शिवने, तम् क्रोधम् ते क्रोधने उस क्रोधको, उवाच उल्लुं कदा, लोके पृथ्वीदोऽभामा संसारमें, जन्म-आदौ जन्मना प्रारभामा जन्मके प्रारम्भमें, निधने च मरुत्तु समये मरणके समय, अपचारान्तरेषु च अने अपथ्य आदि ज्वरनां कारणानु सेवन करवानां आवतां और अपथ्य आदि ज्वरके कारणोंका सेवन करने पर, त्वम् तुम, ज्वरः ज्वर ज्वर, भविष्यसि अधुश होगा ॥ २१-२५ ॥

21-25. When the sacrifice was destroyed by him, the celestials became affrighted and all living beings stricken with burning and panic, ran helter-skelter to the four quarters. Then the hosts of the celestials together with the seven sages entreated the Sovereign God with praise songs till at last the Benevolent One resumed his benevolent aspect. Knowing that now the auspicious one had regained his normal mood of benevolence to all creatures, the creature that had risen out of his anger, whose weapon was ashes, who had three heads, nine eyes and was covered with a garland of flame and was terrible, short-legged and pot-bellied, seeming the very fire of wrath, having folded his hands in obeisance, said, 'O Lord, what further behest of thine shall I do now?' To that embodiment of his anger, the Sovereign God vouchsafed the answer, 'Thou shalt go down into the world of mortals as fever and afflict life at birth and death and in the wake of trespasses'.

ज्वरस्य प्रभाव. —

संतापः सारुचिस्तृष्णा साङ्गमर्दो हृदि व्यथा ।
ज्वरप्रभावो, जन्मादौ निधने च महत्तम ॥२६॥

सारुचि अरुचिसहित अरुचिसहित, साङ्गमर्दः अने शरीरनां अगोना भागवासहित और अंगमर्द सहित संताप संताप संताप, तृष्णा तृषा प्यास, हृदि हृदयमां हृदयमें, व्यथा पीडा पीडा, जन्मादौ अने जन्म तथा जन्मके समय ही, निधने च तथा मरुत्तु समये तथा मरणके समय, महत् तम महा-भौह अत्यन्त मोह, ज्वरप्रभाव. आ ज्वरने प्रभाव छे यह ज्वरका प्रभाव है ॥ २६ ॥

26 The effects of fever are— pyrexia. thirst accompanied by anorexia, lassitude and cardiac pain. Fever comes on as a great darkness during birth and death.

ज्वरस्य कारणानि—

प्रकृतिश्च प्रवृत्तिश्च प्रभावश्च प्रदर्शितः ।
निदाने कारणान्यष्टौ पूर्वोक्तानि विभागशः ॥२७॥

प्रकृति च ज्वरनी प्रकृति ज्वरकी प्रकृति, प्रवृत्ति च प्रवृत्ति प्रवृत्ति, प्रभाव च अने प्रभाव और प्रभाव, प्रदर्शित दर्शाव्यां छे बता दिये गये है, निदाने निदानस्थानमां निदानस्थानमें, अष्टौ आठ आठ कारणानि कारण, विभागशः अष्टौ अष्टौ अलग अलग, पूर्वोक्तानि पूर्वे उड़ी दीक्षां छे पहिले बताये है ॥ २७ ॥

27. Thus the nature, the primogenesis and effects of fever have been described. The causes of fever, numbering eight, have been described earlier in the section on Pathology, under separate heads.

२६. ज्वरप्रभावो-मनुष्याणां च (प. फ.)

२७. पूर्वोक्तानि विभागशः-पूर्वमुक्तानि भागशः (प. फ.)

ज्वरस्य पूर्वरूपम्—

आलस्यं नयने स्नास्त्रे जुम्भणं गौरवं क्लमः ।
ज्वलनातपवायवम्भुभक्तिद्वेषादनिश्चितौ ॥ २८ ॥
अविपाकास्यंवरस्ये हानिश्च बलवर्णयोः ।
शीलवैकृतभल्पं च ज्वरलक्षणमग्रजम् ॥ २९ ॥

आलस्यं आलस्यं आलस्यं, स्नास्त्रे अश्रुयुक्तं अश्रुपूर्णं, नयने अंशो नेत्रं, जुम्भणं अंगासां जम्भाई, गौरवश्च शरीरंनु आरेपणु शरीरका मारीपन, क्लम थाड क्लम, ज्वलन- अने अंश और अग्र, आतप- तडके धूप, वायु- पवन वायु, अम्बु- अने पाणीमां और जलमें, भक्तिद्वेषौ अनिश्चितौ अनिश्चित रुचि तथा द्वेष इच्छा तथा द्वेषका अनिश्चित होना, अविपाक - अपथ्ये अविपाक, आस्यंवरस्ये भुभन्ती विरसता मुखकी विरसता, बलवर्णयोः अथ तेभ्यो वर्णनी वत्र एवं वर्णकी, हानि- च हानि हानि, अलस्यं च अने श्रेष्ठे और थोड़ा, शीलवैकृतम् स्वभावमां परिवर्तन स्वभावका परिवर्तन, अग्रजम् ज्वरलक्षणम् ओ ज्वरंनु पूर्वरेप अं ज्वरका पूर्वरूप है ॥ २८-२९ ॥

28 29 The premonitory symptoms of fever are—lethargy, lacrimation of the eyes, yawning, heaviness, exhaustion, unsettled craving and repugnance for heat, sun, air and water, indigestion, dysgeusia, deterioration in strength and complexion and slight change in temperament

ज्वरस्य अधिष्ठानम् —

केवलं समनस्कं च ज्वराधिष्ठानमुच्यते ।
शरीरं, बलकालस्तु निदाने संप्रदर्शिनः ॥ ३० ॥

समनस्कं मन सहित मनसहित, केवलम् च आशु सम्पूर्णं, शरीरम् शरीरं शरीरं, ज्वराधिष्ठानम् ज्वरंनु अधिष्ठानं ज्वरका अधिष्ठान, उच्यते कहेवाय अं कहा जाता है, निदाने निदानस्थानमां निदानस्थानने, बलकाल तु ज्वरंनु वृद्धिने काल तो ज्वरकी वृद्धिका काल तो, संप्रदर्शित दर्शाये अं बतला दिया गया है ॥ ३० ॥

30. The habitat of fever is the entire body together with the mind. The periodicity of fever has been shown in the section on Pathology.

ज्वरस्य प्रत्यात्मिकं लक्षणम्—

ज्वरप्रत्यात्मिकं लिङ्गं संतापो देहमानसः ।
ज्वरेणाविद्यता भूतं न हि किञ्चिन्न तप्यते ॥ ३१ ॥
देहमानसः देह अने मनमां शरीर और मनका, संताप सताप सताप, ज्वरप्रत्यात्मिकम् ज्वरंनु येतातु ज्वरका अपना, लिङ्गम् लक्षणु अं लक्षण है, हि अरथु के कयोकि, किञ्चित् अर्थ पणु कोई भी, भूतम् प्राणी प्राणी, आविद्यता आगत आते हुए, ज्वरेण ज्वरंनु ज्वरसे, न तप्यते तपतुं नथी तप्त नहीं होता, न अंभ नथी ऐसा नहीं है ॥ ३१ ॥

31. The pathognomic symptom of fever is the general heating-up of body and mind. For there is no creature affected with fever that is not afflicted with heat

ज्वरस्य भेदा. —

द्विविधो विधिभेदेन ज्वरः शारीरमानसः ।
पुनश्च द्विविधो दृष्टः सौम्यश्चाग्नेय एव वा ॥ ३२ ॥
अन्तर्वेगो बहिर्वेगो द्विविधः पुनरुच्यते ।
प्राकृतो वैकृतश्चैव साध्यश्चासाध्य एव च ॥ ३३ ॥
पुनः पञ्चविधो दृष्टो दोषकालबलाबलात् ।
संततः सततोऽन्येद्युस्तृतीयकचतुर्थकौ ॥ ३४ ॥
पुनराश्रयभेदेन धातूनां सप्तधा मतः ।
भिन्नः कारणभेदेन पुनरष्टविधो ज्वर ॥ ३५ ॥

ज्वरः ताव ज्वर, विधिभेदेन प्रकारना वेदथी प्रकारके भेदसे शारीरमानस शारीरिक अने मानसिक शारीर और मानस, द्विविध. अंभ अं प्रकारने ऐसे दो प्रकारका है, पुनः च वणी फिर, सौम्य. च सौम्य

३१. ज्वरप्रत्यात्मिकं—ज्वरं प्रत्यात्मिक (प.)

३२. आग्नेय एव वा—आग्नेय एव च (य)

३४. दृष्टो—दृष्टो (त.)

सौम्य, आग्नेयः च अने आग्नेय और आग्नेय, द्विविधः एव ऐम भे प्रकारने। ऐसे दो प्रकारका, दृष्ट भेवाभां आग्नेय छे देखा गया है, पुन वणी फिर, अन्तर्वेगः अन्तर्वेग अन्तर्वेग, बहिर्वेग. अने अर्धवेग और बहिर्वेग, प्राकृतः प्राकृत प्राकृत, वैकृतः च एव अने वैकृत और वैकृत, साध्य च अने साध्य और साध्य, असाध्य च एव तथा असाध्य तथा असाध्य, द्विविध ऐम भे प्रकारने। ऐसे दो प्रकारका, उच्यते उच्यते छे कहा जाता है, पुन वणी फिर, दोष-काल-दोष तथा कालनां दोष और कालके, बल-अबलात् अला-अलाथी बलाबलसे, सतत सतत सन्तत, सतत सतत सतत, अन्येद्युः अन्येद्युः अन्त्येद्युः, तृतीयक-चतुर्थकौ तृतीयक अने चतुर्थक तृतीयक और चतुर्थक, पञ्चविध ऐम पाच प्रकारने। ऐसे पाच प्रकारका, दृष्ट भेवाभां आग्नेय छे देखा गया है, पुन वणी फिर, ज्वर. ताप ज्वर, वातनाम् रक्त, रक्त वजेरे सात धातुओऽप रस, रक्त आदि सात धातुरूप, आश्रयमेदेन आश्रयना भेदथी आश्रयके भेदसे सप्तधा सात प्रकारने। सात प्रकारका, मत्तः मानेद छे माना गया है, पुन. वणी और, कारणमेदेन कारणेना भेदथी कारणके भेदसे, भिन्नः भिन्न थती भिन्न होने पर, अष्टविधः आठ प्रकारने। थाय छे आठ प्रकारका होता है ॥ ३२-३५ ॥

32-35. Fever is of two kinds, according as it is somatic or psychic; it is again, observed to be of two kinds according as it is activated by the aqueous or the fiery element. It is two-fold again according as it is internal or external in its manifestation, seasonal or unseasonal, curable or incurable. Again, fever is seen to be of five kinds, viewed in the light of the strength or weakness of the morbid factor and the season, thus it is continuous, intermittent, quotidian, tertian and quartan. Once again, with reference to the body-elements which

provide it with a habitat, fever is of seven kinds; while in view of the diversity of causes, it is of eight kinds.

मनोदेहसंतापलक्षणम्—

शारीरो जायते पूर्वं देहे, मनसि मानसः ।

वैचित्त्यप्ररतिगर्लाभिर्मनसस्तापलक्षणम् ॥ ३६ ॥

इन्द्रियाणां च वैकृत्यं ज्ञेयं संतापलक्षणम् ।

शारीर शारीर ज्वर शारीर ज्वर, पूर्वम् पहेला प्रथम, देहे शरीरमां शरीरमें, मानस अने मानस ज्वर और मानस ज्वर, मनसि पहेला मनमां मनमें, जायते उत्पन्न थाय छे होता है वैचित्त्यम् चित्तनी निक्षिप्तता वैचित्त्य, अरति भेयेनी अरति, ग्लानि अने ग्लानि और ग्लानि, मनस अने मनना मनके, ताप-लक्षणम् संतापनां लक्षणम् छे संतापके लक्षण है, इन्द्रियाणाम् च अने इन्द्रियोनां और इन्द्रियोकी, वैकृत्यम् विकृतपणु विकृतिको, संताप-लक्षणम् इन्द्रियोनां संतापनां लक्षणम् इन्द्रियोके संतापका लक्षण, ज्ञेयम् अणुपु जानना चाहिए ॥ ३६ ॥

36-36 The somatic fever starts in the body first, the psychic in the mind. The psychic fever is characterised by absent-mindedness, apathy and weariness. The fever affecting the senses is known by a deterioration of their function.

ज्वरस्य सौम्याग्नेयभेदयोविवरणम्—

वातपित्तात्मकः शीतमुष्णं वातकफात्मकः ॥ ३७ ॥

इच्छत्युभयमेतसु ज्वरो व्यामिश्रलक्षणः ।

वातपित्तात्मक वात अने पित्तथी थयेले ज्वर वातपित्तात्मक ज्वर, शीतम् शीत पदार्थनी शीतको, वातकफात्मक वात तथा कफथी थयेले ज्वर वात-कफात्मक ज्वर, उष्णम् उष्ण पदार्थनी उष्णको,

३६ इन्द्रियाणां च वैकृत्यं ज्ञेयं—सर्वेन्द्रियाणां विकृतिज्ञेयं (ग.)

,, ज्ञेयं संतापलक्षणम्—देहसन्तापलक्षणम् (घ. घ. फ.)

,, ,, ,, —देहे संतापलक्षणम् (प)

व्यामिश्रलक्षण अने व्यामिश्र लक्षणवाणी। और व्यामिश्र लक्षणवाला, ज्वर तु न्वर ज्वर तो, उभयम् भेडनी दोनोंको, हृच्छति भ्रष्टा करे छे चाहता है ॥ ३७३ ॥

37-37 1/2. The fever brought on by the morbid vata and pitta is 'hot' in nature and requires 'cooling' agents for its alleviation; while that brought on by morbid vata and kapha requires 'hot' agents for its alleviation.

योगवाहः परं वायुः संयोगादुभयार्थकृत् ॥३८॥
दाहकृत्तेजसा युक्त, शीतकृत् सोमसंश्रयात् ।

वायुः वायु वायु, परम् अत्यंत परम, योगवाहः योगवाही छे योगवाही है, संयोगात् संयोगी संयोगसे, उभयार्थकृत् उभय अने शीत शीत अने शीत अर्थसे सिद्ध करे छे उष्ण और शीत इन दोनों कार्य करता है, तेजसा तेज(पित्त)थी तेज(पित्त)से, युक्त युक्त यर्ध युक्त हो कर, दाहकृत् दाह करे छे दाहको करता है, सोमसंश्रयात् अने सोम(कफ)थी युक्त यर्ध और सोम(कफ)से युक्त हो कर, शीतकृत् शीत करे छे शीतको करता है ॥ ३८ ३/४ ॥

38-38 1/2 The vata is the conducting agent par excellence. By contact it brings about both conditions; thus when charged with the fiery element, it imparts heat, when in association with the aqueous element it imparts cold

अन्तर्वेगज्वरलक्षणम्—

अन्तर्दाहोऽधिकस्तृष्णा प्रलापः श्वसनं भ्रमः ॥३९॥

सन्ध्यस्थिशूलमस्वेदो दोषवर्चोविनिग्रहः ।

अन्तर्वेगस्य लिङ्गानि ज्वरस्यैतानि लक्षयेत् ॥४०॥

अधिक अधिक् अधिक, अन्तर्दाहः अन्तर्दाहः अन्तर्दाहः, तृष्णा तृष्णा प्यास, प्रलाप प्रलाप प्रलाप, श्वसनम् श्वास श्वास, भ्रमः भ्रम चक्कर आना, सन्धि

३८ योगवाहः—योगवाही (प.)

३९. अन्तर्दाहोऽधिकस्तृष्णा—अन्तर्दाहोऽधिका तृष्णा (प.)

अस्थि-सन्धियोंमा अने हाडकां संघियों और अस्थियोंमें, शूलम् शूल शूल, मस्वेद परसेवे न थवे। पसीना न आना, दोष-वर्च-दोषो अने भगनी दोष और मलकी, विनिग्रहः अप्रवृत्ति रुकावट, एतानि ऐश्याने इनको, अन्तर्वेगस्य अन्तर्वेग अन्तर्वेग, ज्वरस्य न्वरनां ज्वरके लिङ्गानि लक्षणो लक्षण लक्षयेत् अणुना जानना चाहिए ॥ ३९-४० ॥

39-40 The symptoms of internal fever should be known as excessive internal burning, excessive thirst, delirium, dyspnea, hallucination, aches in the joints and bones and hidrosis and retention of morbid element and stools.

बहिर्वेगज्वरलक्षणम्—

सन्तापोऽभ्यधिको बाह्यस्तृष्णादीनां च मार्दवम् ।
बहिर्वेगस्य लिङ्गानि सुखसाध्यत्वमेव च ॥४१॥

अभ्यधिकः वधारे अधिक, बाह्यः शरीरना अहारना भागमां थते। बाह्य, सन्तापः सन्ताप सन्ताप, तृष्णा-दीनां च अने तृष्णा वगेरेनी और प्यास आदिकी, मार्दवम् मृदुता मृदुता, सुखसाध्यत्वम् एव च तथा सुखसाध्यता ऐ और सुखसाध्यता ये, बहिर्वेगस्य अन्तर्वेग न्वरनां बहिर्वेग ज्वरके, लिङ्गानि लक्षणो छे लक्षण हैं ॥ ४१ ॥

41 The symptoms of external fever are—excessive external burning, mildness of thirst etc. and easy curability.

प्राकृतवैकृतज्वरयोर्लक्षणम्—

प्राकृतः सुखसाध्यस्तु वसन्तशरदुद्भवः ।

वसन्त-शरद- वसन्त अने शरदः ऋतुमां वसन्त और शरदमें, उद्भव थयेदे। उत्पन्न होनेवाला, प्राकृत तु प्राकृत न्वर तो। प्राकृत ज्वर तो, सुखसाध्यः सुखसाध्य छे सुखसाध्य है।

41 1/2. The seasonal fever occurring in spring and autumn is easy of cure.

उष्णमुष्णेन संबृद्धं पित्तं शरदि कुप्यति ॥ ४२ ॥
चित्तः शीते कफश्चैवं वसन्ते समुदीर्यते ।

उष्णेन उष्ण पदार्थोष्णी उष्णसे, संबृद्धम् वृद्धे
वृद्धा हुआ, उष्णम् उष्ण उष्ण, पित्तम् पित्त पित्त,
शरदि शरद ऋतुमां शरदमें, कुप्यति प्रक्षेप पासे छे
कुपित होता है, शीते च अने शीत ऋतुमां और
शीतमें, चित्तः अक्षेधे थयेदो संचित हुआ, कफः ३३
कफ, वसन्ते वसन्तमां वसन्तमें, समुदीर्यते प्रक्षुपित
भाय छे कुपित होता है ॥ ४२ ॥

42-42½ Thus the pitta which is fiery
by nature, getting aggravated by hot
things flares up in the autumn. Simi-
larly, the kapha which has accumulated
during the winter bursts forth in
the spring.

वर्षाखम्लविपाकाभिरङ्गिरोषधिभिस्तथा ॥ ४३ ॥

संचितं पित्तमुद्रिकं शरद्यादित्यतेजसा ।

ज्वरं संजनयत्याशु तस्य चानुबलः कफः ॥ ४४ ॥

प्रकृत्यैव विसर्गस्य तत्र नानशनाद्भयम् ।

वर्षासु वर्षाऋतुमां वर्षामें, अम्लविपाकाभि
अम्ल विपाकवाणां अम्ल विपाकवाले, अङ्गिः ०९
जलसे, तथा तथा तथा, ओषधिभिः औषधिओषी
ओषधियोंसे, संचितम् अक्षेधे थयेदु संचित हुआ, शरदि
अने शरद ऋतुमां और शरदमें, आदित्यतेजसा सूर्यना
तेजस्यो सूर्यकी गरमीसे, उद्रिकम् प्रक्षुपित थयेदु कुपित
हुआ, पित्तम् पित्त पित्त, आशु शीघ्र शीघ्र, ज्वरम्
तापने ज्वरको, संजनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न कर
देता है, तस्य च तेने उसका, कफः ३३ कफ, अनु-

४३. अङ्गिरोषधिभिस्तथा—ओषधीभिः सवारिभि (घ.)

” ” ” —ओषधिभिः सवारिभि. (फ)

४४. पित्तमुद्रिकं—पित्तमुद्रिक (ख झ ष)

” ” —पित्तमाद्रिक (प.)

४४½. प्रकृत्यैव—तत्र प्रकृत्या (च)

” ” प्रकृत्यैव विसर्गस्य—तत्र प्रकृत्या विसर्गाच्च (क. घ. प.)

बलः अनुबल छे अनुबन्ध है, विसर्गस्य अने विसर्ग-
क्षणः और विसर्गकालकी प्रकृत्या स्वभावने लक्षणे
प्रकृतिके कारण, एव ०९ ही, तत्र तेमां उसमें, अनश-
नात् लक्षणथी लक्षणसे भयम् लय भय, न नथी नहीं
है ॥ ४३-४४ ॥

43-44-½ Again the pitta, that has been
nourished during the rains on water
and herbs that turn acid on digestion,
flares up in the autumn, being roused
by the sun's heat and precipitates
fever. Such pitta finds in kapha its
secondary support as a result of the
nature of the rainy season which is cha-
racterised as the period of exudation.
No danger attends the observance of
the lightening therapy then. In fact
this season is peculiarly suited to
its practice

अङ्गिरोषधिसिञ्चैव मधुराभिश्चितः कफः ॥ ४५ ॥

हेमन्ते, सूर्यसंतप्तः स वसन्ते प्रकुप्यति ।

वसन्ते श्लेष्मणा तस्माज्ज्वरः समुपजायते ॥ ४६ ॥

आदानमध्ये तस्यापि वातपित्तं भवेदनु ।

हेमन्ते हेमन्त ऋतुमां हेमन्तमें मधुराभि मधुर
मधुर, अङ्गिः पाणी जल, ओषधिभिः च एव अने
ओषधियों वडे और ओषधियोंसे, चित्त सः कफ
अक्षेधे थयेदो ते ३३ संचित हुआ वह कफ, वसन्ते
वसन्त ऋतुमां वसन्तमें, सूर्यसंतप्त सूर्यथी तपीने
सूर्यसे सन्तप्त होकर, प्रकुप्यति प्रक्षेप पासे छे कुपित
होता है, तस्मात् तेथी इस लिए, वसन्ते वसन्त
ऋतुमां वसन्त ऋतुमें, श्लेष्मणा ३३ वडे कफसे, ज्वरः
ज्वर, समुपजायते उत्पन्न थाय छे होता है,
आदानमध्ये आ आदानना मध्य ऋतुमां इस आदा-
नके मध्य कालमें, तस्य अपि ते ३३वसन्तमां पक्ष उस

४५. मधुराभिश्चितः—मधुरादिचित (प)

४६. श्लेष्मणा—कफजः (च)

कफ ज्वरके भी, वात- पित्तम् वात अने पित्त वात और पित्त, अनु अनुअन्ध अनुबन्ध, भवेत् अने छे होते हैं ॥ ४५-४६३ ॥

45-46. The kapha which has been accumulating during the winter on the intake of water and herbs that turn sweet on digestion, flares up in the spring, being heated by the rays of the sun. Consequently such kapha gives rise to fever in the spring. To that kapha, during the mid-season of absorption, vata and pitta become associated.

आदावन्ते च मध्ये च बुद्धा दोषबलाबलम् ॥४७॥
शरद्वसन्तयोर्विद्वाञ्छ्वरस्य प्रतिकारयेत् ।

विद्वान् विद्वान् वैद्ये विद्वान् वैद्य, शरद्-वसन्तयो शरद अने वसन्त ऋतुना शरद और वसन्त ऋतुके, आदौ आदि कालमा आदि कालमें, अन्ते च अन्त कालमा अन्तकालमें, मध्ये च अने मध्य कालमा और मध्य कालमें, ज्वरस्य ऋतुना ज्वरके, दोष-बल-अबलम् दोषोक्तु अलाअल दोषोका बलाबल, बुद्धा अणुिने समझ कर, प्रतिकारयेत् प्रतिकार करवे प्रतिकार करे ॥ ४७३ ॥

47-47. So the wise physician, having ascertained the waxing and waning strengths of the humors in the beginning, the middle and the end of Autumn and Spring, should do the treatment of fever.

कालप्रकृतिमुद्दिश्य निर्दिष्टः प्राकृतो ज्वरः ॥४८॥

कालप्रकृतिम् कालानी प्रकृतने कालकी प्रकृतिको, उद्दिश्य उद्देशीने ले कर, प्राकृत. प्राकृत प्राकृत, ज्वर ऋतु ज्वर, निर्दिष्टः अलाअला छे बताया गया है ॥४८॥

48. A fever is adjudged seasonal

४७ बुद्धा-वात्वा (ग च. ड त.)

if it corresponds to the characteristics of the prevailing season.

प्रायेणानिलजो दुःखः कालेष्वन्येषु वैकृतः ।
हेतवो विविधास्तस्य निदाने संप्रदर्शिताः ॥४९॥

अनिलज. वायुथी थथेदो प्राकृत ऋतु वायुसे उत्पन्न हुआ प्राकृत ज्वर, प्रायेण धल्लु अरु प्राय, दुःख कष्टसाध्य छे कष्टसाध्य है अन्येषु अने अन्य और अन्य, कालेषु कालमा कक्ष अने पित्तथी उत्पन्न थथेदो कालमें कफ और पित्तसे उत्पन्न हुआ, वैकृत. वैकृत ऋतु कष्टसाध्य छे वैकृतज्वर कष्टसाध्य है तस्य तेना उसके, विविधा-हेतव विविध हेतुओ विविध हेतु, निदाने निदान-स्थानमा निदानस्थानमें, संप्रदर्शिताः दर्शाओ छे बतलाये गये हैं ॥ ४९ ॥

49 Generally the vata-fever whenever it occurs and the other fevers occurring outside their proper seasons are considered to be difficult of cure. The various factors pertaining to such unseasonal fevers have been set out in the section on Pathology.

ज्वरस्य साध्यासाध्यलक्षणम्—

बलवत्स्वल्पदोषेषु ज्वरः साध्योऽनुपद्रवः ।

बलवत्सु अणवान् बलवानों, अल्पदोषेषु अने अल्प दोषवाला पुरुषोमा और अल्प दोषवालोमें, अनुपद्रव. उपद्रवरहित उपद्रवोसे रहित, ज्वर. ऋतु ज्वर, साध्य. साध्य छे साध्य है ।

49. The fever that is unattended with complications and seen to occur in constitutions that are strong but slightly vitiated, is easy of cure

हेतुभिर्वहुभिर्जातो बलिभिर्वहुलक्षणः ॥ ५० ॥

ज्वरः प्राणान्तकृद्यश्च शीघ्रमिन्द्रियनाशनः ।

यः जे जो, ज्वर ऋतु ज्वर, बहुभि धल्लु बहुलसे, बलिभि अणवान् बलवान, हेतुभि कतरथीथी

हेतुओंसे, जातः उत्पन्न थयेलो उत्पन्न हुआ, बहु-लक्षणः
अहु लक्षणोंवाला, बहुत लक्षणोंवाला, शीघ्रम् अने
जल्दी और शीघ्र, इन्द्रियनाशन च धन्द्रियेणो
नाश करनेवाले होय इन्द्रियनाशक हो, प्राणान्तकृत् च
ते प्राणोंना नाशने करनेवाले थाय छे वह प्राणोंका नाश
करनेवाला होता है ॥ ५०३ ॥

50-50 $\frac{1}{2}$ Whereas the fever that is brought about by many and powerful factors and is characterised by many symptoms and is rapidly destructive of the sense faculties, is to be regarded as fatal.

सप्ताहाद्वा दशाहाद्वा द्वादशाहात्तथैव च ॥५१॥
सप्रलापभ्रमश्वासस्तीक्ष्णो हन्याज्वरो नरम् ।

सप्रलाप- प्रलाप प्रलाप, भ्रम- भ्रम भ्रम, श्वासः
अने श्वास जेभां होय जेवा और श्वासयुक्त, तीक्ष्णः
तीक्ष्ण तीक्ष्ण, ज्वरः ज्वर ज्वर, सप्ताहात् वा सात दिवसे
सात दिनमें, दशाहात् वा दश दिवसे दस दिनमें, तथा एव
च अथवा या, द्वादशाहात् आर दिवसे बारह दिनमें,
नरम् पुत्रुपने मनुष्यको, हन्यात् हण्णे छे मार डालता
है ॥ ५१३ ॥

51-51 $\frac{1}{2}$. The acute fever attended with raving, giddiness and dyspnea, will kill its victim in seven, ten or twelve days

ज्वरः क्षीणस्य शूनस्य गम्भीरो दैर्घरात्रिकः ॥५२॥
असाध्यो बलवान् यश्च केशसीमन्तकज्वरः ।

यः जे जो, ज्वर. ज्वर ज्वर, क्षीणस्य क्षीण
क्षीण, शूनस्य तथा शोथवाणा मनुष्यने थयेलो होय
तथा शोथयुक्त पुरुषको हुआ हो गम्भीर तेमज
जल्दी एव गम्भीर, दैर्घरात्रिकः लाम्बा कालसुधी रहे-
नारे दीर्घ कालतक रहनेवाला, बलवान् अणवान बलवान्,
केशसीमन्तकृत् च अने केशमां सेथो करनेवाले होय
और केशोंमें सीमन्त(मार्ग) करनेवाला हो, सः ते वह,
असाध्यः असाध्य छे असाध्य होता है ॥ ५२३ ॥

52-52 $\frac{1}{2}$. The fever that occurs in the emaciated or in the edematous and that which is deep-seated, chronic and virulent and which causes the parting of the hair should be regarded as incurable.

संतत-ज्वर-लक्षणम्—

स्रोतोभिर्विस्तृता दोषा गुरवो रसवाहिभिः ॥५३॥
सर्वदेहानुगाः स्तब्धा ज्वरं कुर्वन्ति सन्ततम् ।

गुरवः वृद्धि पाभेदा तेमज आमसहित होवाथी
भारे प्रवृद्ध हुए एवं आमसहित होनेसे गुरु, दोषाः
दोषो दोष, रसवाहिभिः रसने वहन करनेवाले रस-
वाही, स्रोतोभिः स्रोतो वडे स्रोतों द्वारा विस्तृताः
इलाह फैल कर, सर्वदेहानुगा आभा देहमां व्याप्त सपूर्ण
शरीरमें व्याप्त, स्तब्धाः तथा स्तब्ध थधने और स्तब्ध
हो कर, सन्ततम् सन्तत सन्तत, ज्वरम् ज्वरने ज्वरको,
कुर्वन्ति उत्पन्न करे छे करते हैं ॥ ५३३ ॥

53-53 $\frac{1}{2}$. The accumulated morbid humors that are carried by the channels carrying the nutrient fluid, permeate the whole body and thereafter getting localised, give rise to the continuous fever.

दशाहं द्वादशाहं वा सप्ताहं वा सुदुःसहः ॥५४॥
स शीघ्रं शीघ्रकारित्वात् प्रशमं याति हन्ति वा ।

सुदुःसह अत्यंत असह अत्यन्त दुःसह, सः
ते ज्वर वह ज्वर, शीघ्रकारित्वात् शीघ्रकारी होधने
शीघ्रकारी होनेके कारण, दशाहम् दश दिवसे दस दिनमें,
द्वादशाहम् वा के आर दिवसे या बारह दिनमें, सप्ताहम् वा
के सात दिवसे या सात दिनमें, शीघ्रम् जल्दी शीघ्र,
प्रशमम् याति शान्त थाय छे शान्त हो जाता है, हन्ति वा
अथवा मारी नाणे छे अथवा मार डालता है ॥ ५४३ ॥

54-54 $\frac{1}{2}$. The continuous fever lasts for either seven, ten or twelve days and

५१३. सर्वदेहानुगा—सर्वगानुगा (ख. घ. छ. ड.)

is most unbearable Being rapid in its course, it either soon kills its victim or soon abates.

कालदूष्यप्रकृतिभिर्दोषस्तुल्यो हि सन्ततम् ॥५५॥
निष्प्रत्यनीकः कुरुते तस्माज्ज्ञेयः सुदुःसहः ।

काल- काल, दूष्य- दूष्य (रस आदि धातु)
दूष्य (रस आदि धातु), प्रकृतिभिः अने प्रकृतिना और
प्रकृतिके, तुल्य समान तुल्य, निष्प्रत्यनीक तथा
विरोधीथी रहित तथा विरोधीसे रहित, दोष. दोष दोष,
सन्ततम् सन्तत अथर्वने सन्तत ज्वरको, कुरुते उत्पन्न
करे छे करता है, तस्मात् तेथी इस लिए, सुदुःसह
तेने अति दुःसह उसको अति दु सह, ज्ञेयः अज्ञेय
जानना चाहिए ॥ ५५ ॥

55-55½. It is the morbid humor that is homologous to the prevailing season, to the seat of morbidity and to the patient's habitus, unchecked by any hostile factor that gives rise to the continuous fever. It should be known that it is on account of this that this fever is so difficult to bear

यथा धातूस्तथा मूत्रं पुरीषं चानिलादयः ॥५६॥
युगपच्चानुपघ्नन्ते नियमात् सन्तते ज्वरे ।

सन्तते सन्तत सन्तत, स्वरे अथर्वभा ज्वरमें,
अनिलादय. च वात-आदि दोषो वात- आदि दोष, यथा
धातून् अथर्वभासे सात धातुओंने अवश्य प्राप्त थाय
छे जिस प्रकार रस रक्तादि धातुको नियमसे प्राप्त होते
हैं, तथा मूत्रं ते अथर्वभासे मूत्र वैसे ही मूत्र, पुरीषं
तथा पुरीषने तथा पुरीषको, युगपत् छोडी साथे युगपत्,
नियमात् अवश्य नियमसे, अनुपघ्नन्ते प्राप्त थाय छे
प्राप्त होते हैं ॥ ५६ ॥

५५. निष्प्रत्यनीकः—दुष्प्रत्यनीक (प.)

५६. धातूस्तथा—धातु तथा (घ.)

५६. युगपच्चानुपघ्नन्ते नियमात्—अनुपघ्नन्ति युगपदवश्यम्

(च. ड. घ. ङ.)

56-56½ In the continuous fever, the morbid humors—vata etc., invariably and at one and the same time affect the body-elements as well as the feces and urine

स शुद्धया वाऽप्यशुद्धया वा रसादीनामशेषतः ॥५७॥
सप्ताहादिषु कालेषु प्रशमं याति हन्ति वा ।

स ते सन्तत अथर्व वह सन्तत, रसादीनाम् रस
वगेरे सात धातुओंनी रसादिकोंकी, अशेषत संपूर्ण-
पक्षे सपूर्णतया, शुद्धया वा शुद्धिथी शुद्धिसे, अशुद्धया
वा अपि छे अशुद्धिथी अथवा अशुद्धिसे, सप्ताहादिषु
सप्ताहादि सप्ताह आदि, कालेषु कालमा कालम, प्रशमम्
शान्त शान्त, याति थाय छे होता है, हन्ति वा अथवा
शरीरने छे अथवा रोगीको मार डालता है ॥ ५७ ॥

57-57½ The continuous fever kills or leaves the patient according as the body-elements, viz., the nutrient fluid and others become thoroughly pure or remain impure at the end of the week etc

यदा तु नातिशुध्यन्ति न वा शुध्यन्ति सर्वशः ॥५८॥

द्वादशैते समुद्दिष्टाः सन्ततस्त्रयास्तदा ।
विसर्गं द्वादशे कृत्वा दिवसेऽव्यक्तलक्षणम् ॥५९॥

दुर्लभोपशमः कालं दीर्घमप्यनुवर्तते ।
इति बुद्ध्वा ज्वरं वैद्य उपक्रामेत्तु सन्ततम् ॥ ६० ॥
क्रियाक्रमविधौ युक्तः प्रायः प्रागघतर्पणः ।

यदा तु अथर्वे जब, एते समुद्दिष्टा आ अतावेला
ये ऊपर कहे गये, सन्ततस्य सन्तत अथर्वना सन्तत
ज्वरके द्वादश आर बारह, आश्रया. आश्रयो आश्रय,
न अतिशुध्यन्ति अति शुद्ध थता नथी अति शुद्ध
नहीं होते, सर्वश वा अथवा सर्वथा अथवा सर्वमा,
न शुध्यन्ति शुद्ध थता नथी शुद्ध नहीं होते, तदा

५७ रसादीनामशेषतः—रसादीनामशेषतः (प.)

५९. अव्यक्तलक्षणम्—अव्यक्तलक्षण (क. त. फ.)

६०. उपक्रामेत्तु सन्ततम्—सन्ततं समुपाचरेत् (क. ङ. घ. फ.)

त्यारे तब, द्वादशे दिवसे आरभे द्विसे वारहवें दिन, अन्यकलक्षणम् अस्पष्ट लक्षणोवागै। अन्यक लक्षणवाला, विसर्गम् परित्याग मोक्ष, कृत्वा इरीने करके, दुर्लभो-पक्षमः उपसाध्य स्थितिवागै। दुःखसाध्य होता हुआ, दीर्घम् अपि कालम् लाभा डाल सुधी पक्षु दीर्घ काल तक भी, अनुवर्तते थालु रहे छे बना रहता है, इति ऐम ऐसा, बुद्धा अक्षुी जान कर, वैद्यः वैद्ये वैद्य, क्रिया-क्रमविधौ चिकित्सा इरवाभा चिकित्साक्रम करनेमें, युक्तः सावधान थछने सावधान हो कर, प्राक् तु पडेला प्रथम, प्रायः धलुंभु प्रयः, अपतर्पणै अप-तर्पणु वडे अपतर्पणसे, सन्ततम् सतत सन्तत, ज्वरम् ज्वरनी ज्वरकी, उपक्रामेत् चिकित्सा इरवी चिकित्सा करे ॥ ५८-६० ॥

58-60. Sometimes even when the aforesaid twelve fever-habitats have not become pure either perfectly or throughout the body, the continuous fever may come down on the twelfth day but lying dormant in the body will dog the patient for long proving intractable to treatment. Knowing this, the physician should begin treating the continuous fever promptly with the procedures of depletive therapy

सततज्वरलक्षणम्—

रक्तधात्वाश्रयः प्रायो दोषः सततकं ज्वरम् ॥६१॥

सप्रत्यनीकः कुरुते कालवृद्धिक्षयात्मकम् ।

अहोरात्रे सततको द्वौ कालावनुवर्तते ॥ ६२ ॥

रक्तधात्वाश्रय. रक्त-धातुने। आश्रय इरीने रहेला। रक्त-धातुमें आश्रित हुआ, सप्रत्यनीक विरोधी-युक्त विरोधियुक्त, दोषः दोष दोष, प्रायः धलु इरीने प्रायः, सततकम् सतत सतत, ज्वरम् ज्वरने ज्वरको, कालवृद्धि-भ्रमये वधते। अपने कालमें वृद्धि, क्षयात्मकम् अने धटते। और क्षयको प्राप्त होनेवाला, कुरुते उत्पन्न

६२. सप्रत्यनीकः—सप्रत्यनीकम् (प.)

॥ क्षयात्मकम्—क्षयात्मकः (च त. थ.)

इरे छे करता है, सततक. सतत ज्वर सतत ज्वर, अहोरात्रे अहोरात्र (२४ इलाक)भा अहोरात्रमें, द्वौ कालौ छे वधत दो वार, अनुवर्तते आवे छे आता है ॥ ६१-६२ ॥

61-62. The morbid toxic factors residing mainly in the blood, having opposition from the anti-bodies, cause remittent fever which periodically rising and remitting has two phases of rise of fever in one day.

अन्येद्युष्कज्वरलक्षणम्—

कालप्रकृतिदूष्याणां प्राप्यैवान्यतमाह्वलम् ।

अन्येद्युष्कं ज्वरं दोषो रुद्धा मेदोवहाः सिराः ॥६३॥

सप्रत्यनीको जनयत्येककालमहर्निशि ।

काल इल काल, प्रकृति-प्रकृति प्रकृति, दूष्याणाम् तथा दूष्य तथा दूष्योमेंसे, अन्यतमात् ऐभांना डोर्ध ऐडथी किसी एक द्वारा, बलम् अथ बल, प्राप्य भेणवीने पा कर, सप्रत्यनीक विरोधियुक्त विरोधियुक्त, दोषः दोष दोष, मेदोवहा मेदने वहन इरनारी मेदोवहा, सिराः सिराऐरे सिराओंको, रुद्धा रेडीने रुद्ध करके, अहर्निशि अहोरात्रभा दिनरातमें, एककालम् ऐड वधत आवता। एकवार आनेवाले, अन्येद्युष्कम् अन्येद्युष्क ज्वरने अन्येद्युष्क ज्वरको, जनयति उत्पन्न इरे छे उत्पन्न करता है ॥ ६३ ॥

63-63. The toxic factors occluding the fat-carrying channels, being strengthened by any one of the factors viz, season habitus of the patient and susceptibility of body-elements, cause fever which rises only once in the whole day

६३. अन्येद्युष्क ज्वर दोषो रुद्धा मेदोवहाः सिरा—दोषो मेदो-वहा रुद्धा नाडीरन्येद्युष्कं ज्वरम् (क. ख. ष.)

६३. सप्रत्यनीको जनयति—सप्रत्यनीक. कुरुते (ड. थ.)

॥ जनयत्येककालमहर्निशि—कुरुते एककालमहर्निशि (त.)

तृतीयकचतुर्थकज्वरयो लक्षणम्—

दोषोऽस्थिमज्जगः कुर्यात्तृतीयकचतुर्थकौ ॥६४॥

अस्थिमज्जग. अस्थि अने मज्जामां रहेदो। अस्थि और मज्जागत, दोष दोष, तृतीयक- तृतीयक तृतीयक, चतुर्थकौ अने चतुर्थक ज्वरने और चतुर्थक ज्वरको, कुर्यात् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है।

64 The tertian and quartan fevers are caused by toxic factors residing in the bone and marrow

गतिर्द्वैकान्तराऽन्येद्युर्दोषस्योकाऽन्यथा परैः ।

अन्येद्युष्कं ज्वरं कुर्यादपि सञ्चित्य शोणितम् ॥६५॥

मांसस्रोतांस्यनुगतो जनयेत्तु तृतीयकम् ।

सञ्चितो मेदसो मार्गं दोषश्चापि चतुर्थकम् ॥६६॥

द्वि-एक-अन्तर-अन्येद्यु छे द्विसने आंतरे, ओड द्विसने आंतरे अने दररोज आवता ज्वरना चतुर्थक, तृतीयक और अन्येद्युष्कके, दोषस्य दोषनी दोषकी, गति- गति गति, परै भी तत्रकारेअे अन्य आचार्योने, अन्यथा लुप्त प्रकरनी अन्य प्रकारसे, उक्ता उक्ती छे कही है, दोष दोष दोष, शोणितम् अपि रक्त-धातुने। पण रक्तमें भी, सञ्चित्य आश्रय करीने आश्रित हो कर, अन्येद्युष्कम् अन्येद्युष्क अन्येद्युष्क, ज्वरम् ज्वरने ज्वरको, कुर्यात् उत्पन्न करे छे करता है, मांसस्रोतांसि मांसस्रोते।ने। मांसस्रोतको, अनु-गतं तु आश्रय करीने प्राप्त हुआ, तृतीयकम् तृतीयक ज्वरने तृतीयक ज्वरको, मेदस च अने मेदना और मेदके, मार्गम् मार्गने। मार्गको, सञ्चितः आश्रय करीने प्राप्त हुआ, चतुर्थकम् चतुर्थक ज्वरने चतुर्थक

ज्वरको, अपि वणी मी, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ ६५-६६ ॥

65-66 The physicians of another medical school hold a different view on this matter They say that the toxic matter lying in the blood may also give rise to quotidian fever, that the toxic matter lying in the flesh and body-channels may also cause tertian fever and that lying in the path of the adipose tissue may also cause quartan fever.

अन्येद्युष्कः प्रतिदिनं दिनं हित्वा तृतीयकः ।

दिनद्वयं यो विश्रम्य प्रत्येति स चतुर्थकः ॥६७॥

प्रतिदिनम् उभेशां प्रतिदिन, यः जे जो, प्रत्येति आवे छे आता है, सः ते वह, अन्येद्युष्क. अन्येद्युष्क अन्येद्युष्क, दिनम् ओड द्विस एक दिवसको, हित्वा छोडीने छोडकर, यः प्रत्येति जे आवे छे जो आता है, सः ते वह, तृतीयक तृतीयक तृतीयक, दिनद्वयम् अने जे द्विस दो दिन, विश्रम्य रडीने विराम करके, यः प्रत्येति जे आवे छे जो आता है, सः ते वह, चतुर्थकः चतुर्थक उहेवाय छे चतुर्थक कहा जाता है ॥ ६७ ॥

67. The quotidian fever recurs every day, the tertian fever with an interval of a day and that is quartan fever which recurs with an interval of two days.

अधिशेते यथा भूमिं वीजं काले च रोहति ।

अधिशेते तथा धातुं दोषः काले च कुप्यति ॥६८॥

यथा जेभ जैसे, वीजम् भीज वीज, भूमिम् भूमिमां भूमिमें, अधिशेते पशु रहे छे पदा रहता है, काले च अने समय आवे तयारे और अपने कालमें, रोहति उगे छे अंकुरित होता है, तथा तेभ वेषे, दोषाः

६५ अन्येद्युष्क ज्वरं कुर्यादपि सञ्चित्य शोणितम्-रक्तमेवाभि-
ससृत्थ कुर्यादन्येद्युष्क ज्वरम् (ख. घ श त)

॥ अस्मादनन्तरम्—

नातिप्रकुपितो दोषश्चकालमहर्निशि ।

इत्यधिक पाठ (द) पुस्तके ।

६६. अनुगतो-अनुसृतो (ख)

, सञ्चितो मेदसो मार्गं-ससृतो मेदसो मार्गं (थ)

॥ सञ्चितो मेदसो मार्गं दोषश्चापि चतुर्थकम्-ज्वर दोष.
ससृतो हि मेदोमार्गं चतुर्थकम् (ख. घ.)

६७. हित्वा-क्षिप्त्वा (घ क)

॥ विश्रम्य-विश्राम्य (ख.)

दोषो दोष, धातुम् धातुभां धातुमें, अधिशेते पश्ये।
रहे छे पढ़ा रहता है, काले च अने समय आवे
त्यारे और अपने कालमें, कुप्यति प्रकुपित थाय छे
प्रकुपित होता है ॥ ६८ ॥

68. Just as the seed lies dormant
in the soil and germinates in season,
in the same manner the toxic matter
lies quiescent in the body-element and
flares up when the time is ripe.

स वृद्धिं बलकालं च प्राप्य दोषस्तृतीयकम् ।
चतुर्थकं च कुरुते प्रत्यनीकबलक्षयात् ॥ ६९ ॥

स दोष ते दोष वह दोष, प्रत्यनीक-बल-क्षयात्
विशेधीना अणने। क्षय थाथा। विरोधीके बलका क्षय
होनेसे, वृद्धिस् वृद्धि वृद्धि, बलकालम् च अने अलक्षणे
और बलके कालको, प्राप्य पाभीवे प्राप्त कर, तृतीयकम्
तृतीयक नवर तृतीयक ज्वर, चतुर्थकम् च अने चतुर्थक
नवरने और चतुर्थक ज्वरको, कुरुते उत्पन्न करे छे करता
है ॥ ६९ ॥

69. Thus the morbid factor gather-
ing strength and biding the propitious
time, manifests itself as the tertian or
the quartan fever as soon as the
disease-resisting power in the body is
lowered.

कृत्वा वेगं गतबलाः स्वे स्वे स्थाने व्यवस्थिताः ।
पुनर्विवृद्धाः स्वे काले ज्वरयन्ति नरं मलाः ॥ ७० ॥

वेगम् नवरना वेगने वेग, कृत्वा उत्पन्न करीने
करके, गतबला अक्षरहित थता। निर्वल होने पर, स्वे
स्वे पोतपोताना अपने अपने, स्थाने स्थानभां स्थानमें,
व्यवस्थिता अरार्ध रहेला जा कर लीन हुए, मला
दोषो दोष, स्वे काले पोताना समयभां अपने समयमें,
पुनः करीने फिर, विवृद्धा वृद्धि पाभी वढ कर, नरम्
मनुष्यने मनुष्यमें, ज्वरयन्ति नवरयुक्त करे छे ज्वर
उत्पन्न करते हैं ॥ ७० ॥

७०. स्वे स्वे स्थाने-वेगस्थाने (स. द प.)

70. In this manner, the disease-
generating factors, having worked
themselves out, lapse into quiescence
and retire to their respective stations
in the body; then mustering up their
strength, once again, these toxic ele-
ments afflict the patient with fever at
their own ripe times

कफपित्तात् त्रिकग्राही पृष्ठाद्वातकफात्मकः ।
वातपित्ताच्छिरोग्राही त्रिविधः स्यात्तृतीयकः ॥ ७१ ॥

तृतीयक तृतीयक नवर तृतीयक ज्वर, त्रिविधः
त्रय प्रकरने। तीन प्रकारका स्यात् थाय छे होता है,
त्रिकग्राही ने ते त्रिकभां पीडा करी उत्पन्न थाय छे
यदि वह त्रिकमें पीडा कर उत्पन्न होता है, कफपित्तात्
ते। ते कफ-पित्तथी उत्पन्न थाय छे तो वह कफ-पित्तसे
उत्पन्न होता है। पृष्ठान् ने ते पीडभां पीडा करी
उत्पन्न थाय छे यदि वह पृष्ठमें पीडा कर उत्पन्न होता
है, वातकफात्मकः ते। ते वात-कफथी उत्पन्न थाय छे
तो वह वात-कफसे उत्पन्न होता है, शिरोग्राही अने
ने शिरभां पीडा करी उत्पन्न थाय छे और यदि
शिरमें पीडा कर उत्पन्न होता है, वातपित्तात् ते। ते
वात-पित्तथी उत्पन्न थाय छे तो वह वात-पित्तसे उत्पन्न
होता है ॥ ७१ ॥

71. The tertian fever is of three
varieties Thus, if induced by excess of
kapha and pitta it afflicts the lumbar
region; if of the nature of vata and
kapha, it afflicts the back, and if of
vata and pitta, it causes the head-ache.

चतुर्थको दर्शयति प्रभावं द्विविधं ज्वरः ।
जङ्घाभ्यां श्लैष्मिकः पूर्वं शिरस्तोऽनिलसंभवः ॥ ७२ ॥

चतुर्थक चतुर्थक चतुर्थक, ज्वरः नवर ज्वर, द्विवि-
धम् ने प्रकरने। दो प्रकारके, प्रभावम् प्रभावने प्रभा-
वको, दर्शयति दर्शवि छे दिखाता है, श्लैष्मिक ने ते
कफ-पित्तसे उत्पन्न होता है। यदि वह कफजन्य हो तो, पूर्वम् पहले

प्रथम, जङ्घाम्याञ्च अन्ने पि पीडा पीडा करी उत्पन्न थाय छे दोनो पिण्डलियोमें पीडा कर उत्पन्न होता है, अनिलसंभव अने जे ते वातजन्य होय तो और यदि वातजन्य हो तो, शिरस्तः पहेला शिरमा पीडा करी उत्पन्न थाय छे प्रथम सिरमें पीडा कर उत्पन्न होता है ॥ ७२ ॥

72. The quartan fever presents two kinds of effects If characterised by kapha, it causes pain in the shanks first and if induced by vata, it first assails the head

चतुर्थकविपर्ययलक्षणम्—

विषमज्वर एवान्यश्चतुर्थकविपर्ययः ।

त्रिविधो घातुरेकैको द्विधातुस्थः करोति यम् ॥७३॥

द्विधातुस्थः अस्थि तथा मज्जा ऐ जे घातुमा रहेदो अस्थि तथा मज्जा इन दो घातुओंमें आश्रित, त्रिविधः त्रयु प्रकारने वात आदि तीन प्रकारका, घातुः घातु अर्थात् वात पित तथा कफ घातु अर्थात् वात पित तथा कफ, एकैक ऐक ऐक एक एक, यम् जेने जिसे, करोति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, अन्वः ते पीजे वह दूसरा, चतुर्थक- विपर्यय चतुर्थकविपर्यय नामने जे चतुर्थकविपर्यय नामक ज्वर, विषमज्वर एव विषमज्वर ज छे विषमज्वर ही है ॥ ७३ ॥

73 There is another kind of irregular fever which is none other than the quartan fever reversed It is brought on by any one of the three morbid humors residing in the two body-elements (bone and bone-marrow)

विषमज्वराणा सन्निपातजत्वम्—

प्रायशः सन्निपातेन दृष्ट. पञ्चविधो ज्वरः ।

सन्निपाते तु यो भूयान् स दोषः परिकीर्तितः ॥७४॥

पञ्चविध पांच प्रकारने पाच प्रकारका, ज्वर- ज्वर, प्रायशः प्रायशः प्राय, सन्निपातेन सन्निपातथी सन्निपातसे, दृष्टः जेवाभा आवे छे देखा

जाता है, सन्निपाते तु सन्निपातमा तो परन्तु सन्निपातमें, य भूयान् जे सङ्घी वधारे प्रमाद्युमा होय छे जो सबसे प्रबल होता है, सः दोषः तेने दोष वह दोष, परिकीर्तितः कहेवाभा आवे छे कहा जाता है ॥ ७४ ॥

74 All these five types of fevers are generally seen to result from tridiscordance of humors. Each fever is named after the particularly predominant humor.

ऋत्वादिवलाबलाज्वरकालस्यान्यथात्वम्—

ऋत्वहोरात्रदोषाणां मनसश्च बलाबलात् ।

कालमर्थवशाच्चैव ज्वरस्तं तं प्रपद्यते ॥७५॥

ऋतु-अहोरात्र-दोषाणाम् ऋतु, अहोरात्र तथा दोषो ऋतु, अहोरात्र तथा दोषो, मनसः च अने मनना और मनके, बलाबलात् गुणागुणी बलाबलसे, अर्थ-वशात् च एव तेभ्य इमं वशात्थी पशु एवं देव-वशात् भी, ज्वरः ज्वर ज्वर, तम् तम् ते ते उस उस, कालम् कालने कालको, प्रपद्यते प्राप्त थाय छे प्राप्त होता है ॥ ७५ ॥

75. It is to the strength or weakness of season, day, night and the morbid humors, as well as of the mind, and in pursuance of the effects of past actions, that a given fever owes its periodicity

रसादिसप्तधातुगतज्वराणां लक्षणानि—

गुरुत्वं दैन्यमुद्वेगः सदनं छर्द्यरोचकौ ।

रसस्थिते बहिस्तापः साङ्गमर्दो विजृम्भणम् ॥७६॥

रसस्थिते ज्वर ज्वर रस-घातुने आश्रय करे छे त्वारे ज्वर ज्वर रस-घातुमें आश्रित होता है तब, गुरुत्वम् शरीरनु भारेपशु गुरुता, दैन्यम् दीनता दीनता, उद्वेग उद्वेग उद्वेग, सदनम् शिथिलता

७५ ऋतु-स तु (ग)

७६. दैन्यम्-शीनम् (स. द. प.)

विथिलता, छर्दि-जरोचकौ उदटी, अरोच्यञ्छर्दि, अरुचि, साङ्गमर्दः अगोर्ना बागर्वा सहित अगो दूटनेके साथ, बहिष्तापः अहारने सताप बाहरका सताप, विजृम्भणम् अने अगोर्वा आ लक्ष्णो थाय छे और जृम्भा ये लक्षण होते हैं ॥ ७६ ॥

76. Of the fever that has its habitat in the body nutrient fluid, the following are the symptoms—heaviness, depression of spirits, anxiety, asthenia, vomiting, anorexia, external burning, lassitude and fits of yawning.

रक्तोष्णाः पिडकास्तृष्णा सरक्तं घृवनं सुहुः ।
दाहरागभ्रममदप्रलापा रक्तसंस्थिते ॥ ७७ ॥

रक्त-संस्थिते न्यारे नवर रक्तधातुने आश्रय करे छे न्यारे जब ज्वर रक्तमें आश्रित होता है तब, रक्तोष्णाः धाव तथा गरम लाल तथा उष्ण, पिडकाः झुडकीओ फुंसियो, तृष्णा तृष्णा प्यास, सरक्तम् दोहो-सहित लूनसहित, सुहुः बारबार बारबार, घृवनम् थूडवुं थूकका आना, दाह- दाह जलन, राग- लालाश देहका लाल वर्ण होना, भ्रम- भ्रम चकर, मद- मद, प्रलापाः अने प्रलाप थाय छे और प्रलाप होते हैं ॥ ७७ ॥

77. Of the fever with its habitat in the blood the following are the symptoms—red and hot rashes, thirst, the frequent spitting of blood, burning, redness, giddiness, intoxication and raving.

अन्तर्दाहः सतृष्णमोहः सग्लानिः सृष्टविट्कता ।
दौर्गन्ध्यं गात्रविक्षेपो ज्वरे मांसस्थिते भवेत् ॥ ७८ ॥

ज्वरे मांस-स्थिते न्यारे नवर मांसधातुने आश्रय करे छे न्यारे जब ज्वर मांसधातुमें आश्रित

७७. रक्तोष्णा—रक्तोष्णाः (प. प)

७८. अन्तर्दाहः सतृष्णमोहः—अन्तर्दाहोऽधिकस्तृष्णा (क. व. ड.)

॥ सग्लानिः सृष्टविट्कता—सग्लानिसृष्टविट्कता (घ.)

होता है तब, सग्लानिः ग्लानिसहित ग्लानिके साथ, सतृष्णमोहः तृष्णा तथा मोहसहित प्यास तथा मोहके साथ, अन्तर्दाहः अन्तर्दाह अन्तर्दाह, सृष्टविट्कता भणुं आवु मलप्रवृत्ति, दौर्गन्ध्यं दुर्गन्धता दौर्गन्ध्य, गात्रविक्षेपः अने गात्रोने आभ तेभ ईडवा और गात्रविक्षेप, भवेत् थाय छे होते हैं ॥ ७८ ॥

78. Of the fever with its habitat in the flesh, the following are the symptoms—internal burning, thirst, stupefaction, depression, looseness of stools, fetor and convulsion of limbs.

स्वेदस्तीव्रा पिपासा च प्रलापो वम्यभीक्षणशः ।
स्वगन्धस्यासहत्वं च मेदःस्थे ग्लान्यरोचकौ ॥ ७९ ॥

मेदःस्थे न्यारे नवर मेदधातुने आश्रय करे छे न्यारे जब ज्वर मेदधातुमें आश्रित होता है तब, तीव्रा पिपासा पुष्कल तरस तीव्र प्यास, प्रलाप प्रलाप प्रलाप, वम्यभीक्षणः बारबार बारबार, वमी च उदटी वमनका आना, स्वगन्धस्य पैताना न गंधनी अपने शरीरकी गन्धको, असहत्वं असहनशीलता न सहना, ग्लानि-जरोचकौ च ग्लानि अने अरुचि थाय छे ग्लानि और अरुचि होते हैं ॥ ७९ ॥

79. Of the fever with its habitat in the fat, the following are the symptoms—perspiration, violent thirst, raving, frequent vomiting, disgust for one's own body-odour, depression and anorexia.

विरेकवमने चोमे सास्थिमेदं प्रकूजनम् ।
विक्षेपणं च गात्राणां श्वासश्चास्थिगते ज्वरे ॥ ८० ॥

ज्वरे अस्थिगते न्यारे नवर अस्थिधातुने आश्रय करे छे न्यारे जब ज्वर अस्थिधातुमें आश्रित होता है तब, उमे च भेडि दोनों, विरेकवमने विरेचन तथा वमन दस्त तथा वमन, सास्थिमेदम् डाडडीओमा पीडासहित अस्थिमेदके साथ, प्रकूजनम् प्रकूजन

७९. स्वगन्धस्यासहत्वं—स्वगन्धस्यासहत्वं (प.)

(इंथी व्यथाने सूचयनार अण्यक्त शब्दानुं डरवु) प्रकृजन (कण्ठसे व्यथासूचक अव्यक्त शब्द करना), गात्राणाम् च गात्रेणु गात्रोंका, विक्षेपणम् इं'डवु विक्षेप, श्वास. च अने श्वास थाय छे और श्वास होते है ॥ ८० ॥

80. Of the fever that has gone down to the bones, the following are the symptoms—combined fits of vomiting and purging, the feeling as if the bones have been broken groaning, convulsion of the limbs and dyspnea

हिक्का श्वासस्तथा कासस्तमसश्चातिदर्शनम् ।
मर्मच्छेदो बहिः शैत्यं दाहोऽन्तश्चैव मज्जगे ॥८१॥

मज्जगे न्यारे न्वर मज्ज धातुने आश्रय डरे छे त्तारे जब ज्वर मज्जाधातुमें आश्रित होता है तब, हिक्का हेडकी हिक्का, श्वासः श्वास श्वास, तथा कास आसी कास, तमस अतिदर्शनम् च आभे पासे ध्या अ धकारनु देभातु आखोंके आगे अघेरेका अधिक देखना, मर्मच्छेद मर्मोंमां छेद नेवी पीडा मर्मोंमें छेदवत् पीडा, बहिः शैत्यम् अहार शीतलता बाहिर शैत्य, अन्त. अने अहर और भीतर, दाह. च एव दाह थाय छे दाह होते है ॥ ८१ ॥

81. Of the fever with its habitat in the bone-marrow, the following are the symptoms—hiccup, dyspnea, cough, extreme faintness, feeling as though the vital parts had been cleft asunder, external chilliness and internal burning

शुक्रस्थानगतः शुक्रमोक्षं कृत्वा विनाश्य च ।
प्राणं वाय्वग्निसोमैश्च सार्धं गच्छत्यसौ विभुः ॥८२॥

असौ आ यह, विभु रस आदि धातुमां व्यापनारे न्वर रस आदि धातुओंमें व्याप्त होनेवाला ज्वर, शुक्र-

स्थानगत न्यारे शुक्रस्थानमां प्राप्त थाय छे त्तारे ते जब शुक्रस्थानमें प्राप्त होता है तब वह, शुक्रमोक्षम् वीर्यस्राव शुक्रमोक्ष, कृत्वा डरीने करके, प्राणम् च अने प्राणवायुने और प्राणोंको, विनाश्य नाश डरीने विनष्ट कर, वायु-अग्नि-सोमै. च वायु, अग्नि अने सोमनी वायु, अग्नि और सोमके, सार्धम् साथे साथ, गच्छति अथ छे चला जाता है ॥ ८२ ॥

82 If fever, capable of pervading everywhere, has penetrated to the secretory element in the body, then causing the expulsion of vital secretions and destroying the life-breaths, it departs together with the elements of air fire and water in the body.

रसरक्ताश्रितः साध्यो मेदोमांसगतश्च यः ।
अस्थिमज्जगतः कृच्छ्रः शुक्रस्थो नैव सिद्ध्यति ॥८३॥

यः न्वे न्वर जो ज्वर, रस-रक्त-आश्रित रस अने रक्तमां रहेले होय छे रस और रक्तमें आश्रित होता है, मेद-मांस-गत च तथा मेद अने मांसमां रहेले होय छे तथा मेद और मांसगत होता है, (सः) साध्य ते साध्य छे वह साध्य है, अस्थि-मज्ज-गत. अस्थि तथा मज्जामां रहेले न्वर अस्थि तथा मज्जामें आश्रित ज्वर, कृच्छ्रः कष्टसाध्य छे कृच्छ्रसाध्य है, शुक्रस्थः अने शुक्रधातुमां रहेले न्वर तो और शुक्रस्थित ज्वर तो, न सिद्ध्यति एव असाध्य न छे असाध्य ही है ॥ ८३ ॥

83 The fever, that cleaves to the body-nutrient fluid and the blood, is curable, so also the fever that cleaves to the fat and the flesh elements; while the fever that attacks the bone and the bone-marrow is difficult of cure. As regards the fever that has penetrated to the secretory element, it does not admit of cure.

८२ शुक्रस्थानगत—शुक्रस्थानगने (घ.)
,, प्राण वाय्वग्नि-प्राणवाय्वग्नि (घ)

द्वन्द्वज्वरलक्षणम् —

हेतुमिर्लक्षणैश्चोक्तः पूर्वमष्टविधो ज्वरः ।

समासेनोपदिष्टस्य व्यासतः शृणु लक्षणम् ॥८४॥

पूर्वम् पहले (निदान स्थानम्) पहले, हेतुमि हेतुओं हेतु, लक्षणैः च अने लक्षणोंथी और लक्षणोंसे, ज्वरः ज्वर, अष्टविधः आठ प्रकारने। आठ प्रकारका, उक्तः उक्तो छे कह दिया है, समासेन संक्षेपमां संक्षेपमें, उपदिष्टस्य उद्देश्ये ते ज्वरनां कहे गये उस ज्वरके, लक्षणम् लक्षणो लक्षण, व्यासत विस्तारथी विस्तारसे, शृणु सांभणो सुनो ॥ ८४ ॥

84. Of the eight varieties of fever which were described earlier in the section on Pathology with reference to their causes and symptoms, listen now to a fuller description of what was then referred to in brief viz, the fevers arising from the discordance of two humors

शिरोरुक् पर्वणां मेदो दाहो रोम्णां प्रहर्षणम् ।
कण्ठास्यशोषो वमथुस्तृष्णा मूर्च्छा भ्रमोऽरुचिः ८५
स्वप्ननाशोऽतिवाग्जृम्भा वातपित्तज्वराकृतिः ।

शिरोरुक् माथामां पीडा शिरमें दर्द, पर्वणाम् मेदः पर्वणैः पर्वोंका दूटना, दाहः दाह, रोम्णाम् रुंवाडांओतु रोमोंका, प्रहर्षणम् गीर्णुं थपु हर्ष, कण्ठ-नास्य-शोषः गणामां तथा मोढामां शोष कण्ठ तथा मुखका सूखना, वमथुः उलटी वमन, तृष्णा तथा प्यास, मूर्च्छा भ्रमो मूर्च्छा, भ्रमः भ्रम चक्र, अरुचिः अरुचि अरुचि, स्वप्ननाशः निद्राने। नाश निद्रानाश, अतिवाक् अहु ओलपु प्रलाप, जृम्भा अने भ्रमामां और जम्भाई, वातपित्त- अ वात अने पित्तथी ये वातपित्तात्मक, ज्वराकृति ज्वरनां लक्षणो छे ज्वरके लक्षण है ॥८५॥

८५ शिरोरुक् पर्वणा मेदो दाहो रोम्णा प्रहर्षणम्—रोमहर्षश्च दाहश्च
पर्वमेद शिरोरुजा (च. ब.)
" " " " " —कोमहर्षश्च दाहश्च पर्वमेदः
शिरोरुजा (द)
" अरुचि.—अरति. (च.)

85-85½ Of the fever arising from the discordance of vata and pitta, the symptoms are—head-ache, breaking pain in the joints, burning, horripilation, dryness of the throat and mouth, vomiting, thirst, fainting, giddiness, anorexia, insomnia, excessive talk and yawning

शीतको गौरवं तन्द्रा स्तैमित्यं पर्वणां च रुक् ॥८६॥

शिरोग्रहः प्रतिश्यायः कासः स्वेदाप्रवर्तनम् ।
सन्तापो मध्यवेगश्च वातश्लेष्मज्वराकृतिः ॥८७॥

शीतक. दाह लागवी शीत लगना, गौरवम् शरीर-रुं भारेपणु गुरुता, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, स्तैमित्यम् भीना वस्त्रथी लपेटाया लपेटे अतुभव आर्द्र वस्त्रसे आच्छा-दनका अनुभव, पर्वणाम् पर्वोंमां पर्वोंमें, रुक् च पीडा दर्द, शिरोग्रहः माथामां अलाठी ज्वर शिरका जकड़ा जाना, प्रतिश्याय सणैभम जुकाम, कासः भांसी खासी, स्वेद-अप्रवर्तनम् परसेवातु न आवपु पसीनेका न आना, संतापः संताप सन्ताप, मध्यवेगः च अने मध्यम प्रकारने। वेग और मध्य वेग, वात-श्लेष्म- अ वात अने उथी वात-कफात्मक, ज्वराकृतिः अथेला ज्वरनां लक्षणो छे ज्वरके लक्षण है ॥ ८६-८७ ॥

86-87. Of the fever arising from vata and kapha, the following are the symptoms—chilliness, heaviness, torpor, rigidity, breaking pain in the joints, head-ache, coryza, cough, anhidrosis and moderate temperature.

मुहुर्दाहो मुहुः शीतं स्वेदस्तम्भो मुहुर्मुहुः ।
मोहः कासोऽरुचिस्तृष्णा श्लेष्मपित्तप्रवर्तनम् ॥८८॥
लित्तिकास्यता तन्द्रा श्लेष्मपित्तज्वराकृतिः ।
इत्येते द्रुग्ज्जाः प्रोक्ताः

मुहुः दाहः वा२ वा२ दाह बारबार दाह, मुहुः शीतम् वा२ वा२ शीततुं होपु और क्षण क्षणमें शीत लगना, मुहुः मुहुः स्वेदस्तम्भः वा२ वा२ परसेवा न आववे।
८८. स्वेदस्तम्भो—स्वेद. स्तम्भः (ब.)

वारवार पसीनेका रुक जाना, मोह. भ्रूँभी मोह, कासः
डास कास, अरुचि अरुचि अरुचि, तृष्णा तृषा प्यास,
श्लेष्म-पित्त- कृश् अने पित्तनुं कफ और पित्तका, प्रवर्तनम्
नीकणु निकलना, लिप्त-तिक्त-आस्यता भुभनु द्वेषाथैला-
पक्षु अने कृष्णापक्षुं मुखका लिप्त और कहुआ होना,
तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, श्लेष्म-पित्त- औ कृश् अने पित्तथी
वे श्लेष्मपित्तात्मक, ज्वराकृतिः थथैला न्वरनां लक्ष्णु
छे ज्वरके लक्षण है, इति आ प्रभाषे इस प्रकार. पुते
आ वे, द्वन्द्वजा ६६७ न्वर द्वन्द्वज ज्वर, प्रोक्ताः
कृहेवाभां आन्धा छे कहे गये है ॥ ८८३ ॥

88-88. Of the fever arising from the discordance of kapha and pitta, the following are the symptoms—frequent stoppage of perspiration, stupefaction, cough, anorexia, thirst, discharge of phlegm and bile, furred condition and bitter taste of the mouth and somnolence Thus the fevers born of the bi-discordance have been described

त्रयोदशविधसन्निपातज्वराणा लक्षणम्—

सन्निपातज उच्यते ॥८९॥

सन्निपातज्वरस्योर्ध्वं त्रयोदशविधस्य हि ।

प्राक्सूत्रितस्य वक्ष्यामि लक्षणं वै पृथक् पृथक् ॥९०॥

सन्निपातज हवे त्रये दोषो औकृष्णा थवाथी थनारो
न्वर अब सन्निपातजन्य ज्वर, उच्यते कृहेवाभां आवे
छे कहा जाता है, त्रयोदश-विधस्य तेर प्रकृरना तेरह
प्रकारके, प्राक् सूत्रितस्य पहेलां सूत्रये कृहेला प्रथम
सूत्ररूपमें कहे गये, सन्निपातज्वरस्य हि सन्निपात-
न्वरनां सन्निपातज्वरके, ऊर्ध्वम् हवे पछी अब आगे,
पृथक् पृथक् गुदां गुदां पृथक् पृथक्, लक्षणम् लक्षणे
लक्षण, वक्ष्यामि कृहीश कहुंगा ॥ ८९-९० ॥

89-90. The fever born of the tridiscordance will now be described. From now onward we shall describe the individual symptoms of each of the thirteen varieties of fever arising from

the triple or total discordance, which varieties were out-lined earlier in the section on General Principles

भ्रमः पिपासा दाहश्च गौरवं शिरसोऽतिरुक् ।
वातपित्तोत्त्वणे विद्याल्लिङ्गं मन्दकफे ज्वरे ॥९१॥

वातपित्त-उत्त्वणे वात तथा पित्तनी प्रधानतावाणा
वातपित्तप्रधान मन्दकफे तथा कृष्णी भंदावाणा
और मन्दकफ, ज्वरे सन्निपातन्वरभां सन्निपातज्वरमें,
भ्रम भ्रम भ्रम, पिपासा तृषा प्यास, दाह दाह
दाह, गौरवम् शरीरनुं भारेपक्षुं गुरुता, शिरसः
अने भाथानी और सिरमें, अतिरुक् च अत्यंत वेदना
अत्यन्त दर्द, लिङ्गम् औ लक्षणे इन लक्षणोंको, विद्या
अक्षुर्ना जाने ॥ ९१ ॥

91 In the fever arising from the condition of the tridiscordance where- in the vata and pitta show severe, and kapha moderate aggravation, the symptoms are—giddiness, thirst, burning, heaviness and severe head-ache

शैत्यं कासोऽरुचिस्तन्द्रापिपासादाहरुव्यथाः ।

वातश्लेष्मोत्त्वणे व्याधौ लिङ्गं पित्तावरे विदुः ॥९२॥

वात- श्लेष्म-उत्त्वणे वात अने कृष्णी प्रधानतावाणा
वातकफप्रधान, पित्तावरे व्याधौ अने पित्तनी
हीनतावाणा और हीनपित्त, व्याधौ सन्निपात न्वरभां
सन्निपातज्वरमें, शैत्यम् टाढ शीत, कासः भांसी कास,
अरुचि. अरुचि अरुचि, तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, पिपासा-
पिपासा प्यास, दाह- दाह दाह, रुक्- पीडा रुज, व्यथाः
अने व्यथा औ और व्यथा इन लिङ्गम् लक्षणे लक्षणोंको,
विदुः वैद्यो अत्रे छे वैद्यो जानते है ॥ ९२ ॥

92 In the fever wherein the dis- cordance of the vata and kapha is severe and that of the pitta less mar- ked, the symptoms observed are— chilliness, cough, anorexia, torpor, thirst, burning, aches and pain.

छर्दिः शैत्यं मुहुर्दाहस्तृष्णा मोहोऽस्थिवेदना ।
मन्दवाते व्यवस्यन्ति लिङ्गं पित्तकफोत्त्वणे ॥९३॥

पित्त-कफ-उत्त्वणे पित्त अने कङ्कनी प्रधानतावाणा पित्तकफप्रधान, मन्दवाते अने वातनी मन्दतावाणा सन्निपातवरमाँ और मन्दवात सन्निपातज्वरमें, छर्दिः उलटी वमन, शैत्यम् ठंडी शैत्य, मुहुः दाह वारवार दाह बारबार दाह, तृष्णा तृषा प्यास, मोहः मोह मोह, अस्थिवेदना अने अस्थिवेदना ये और अस्थिवेदना इन, लिङ्गम् लक्षणोने लक्षणोंको, व्यवस्यन्ति वैद्यो निष्पृथुं करे छे वैद्य मानते है ॥ ९३ ॥

93. In the fever wherein the discordance of the pitta and the kapha is severe and that of vata moderate, the symptoms observed are—vomiting, chilliness, alternating fits of burning, thirst, stupefaction and aches in the bones.

सन्ध्यस्थिशिरसः शूलं प्रलापो गौरवं भ्रमः ।
वातोत्त्वणे स्याद् ह्यनुगे तृष्णा कण्ठास्यशुष्कता ॥९४॥

वातोत्त्वणे वातनी प्रधानतावाणा वातप्रधान, ह्यनुगे अने कङ् तथा पित्तनी गौणतावाणा सन्निपातवरमाँ और कफपित्त दोनोंकी गौणतावाले सन्निपातज्वरमें, सन्धि-अस्थि-शिरसः संधि-शिरसः संधि-शिरसः, हाडडाँ अने माथामाँ सन्धिघनों, अस्थि और शिरसमें, शूलम् थल शूल, प्रलापः प्रलाप प्रलाप, गौरवश्च शुरुता गुरुता, भ्रम भ्रम भ्रम, तृष्णा तृषा प्यास, कण्ठ-आस्य-शुष्कता तथा कङ् अने भुभने शेष ये तथा गले और मुहका सूख-जाना ये, स्यात् लक्षणो छे लक्षण है ॥ ९४ ॥

94. In the fever wherein the discordance of the vata is great and that of the other two less marked, the symptoms observed are—piercing pains in the joints, bones and the head, raving, heaviness, giddiness, thirst and dryness of the throat and mouth.

रक्तविण्मूत्रता दाहः स्वेदस्तृड् बलसंक्षयः ।
मूर्च्छा चेति त्रिदोषे स्याद्विङ्गं पित्ते गरीयसि ॥९५॥

पित्ते गरीयसि पित्तनी प्रधानता अने वात तथा कङ्कनी गौणतावाणा पित्तकी प्रधानता और वात तथा कफकी गौणतावाला, त्रिदोषे सन्निपातवरमाँ सन्निपातज्वरमें, रक्तविट्-मूत्रता मूत्र अने मूत्रनुं धालेपणु मल-मूत्रका लाल होना, दाह दाह दाह, स्वेद स्वेद पसीना, तृट् तृषा प्यास, बलसंक्षय अथने क्षय बलसंक्षय, मूर्च्छा च अने मूर्च्छा और मूर्च्छा, इति ये, लिङ्गम् लक्षणो लक्षण, स्यात् छे है ॥ ९५ ॥

95. In the fever of the triple discordance wherein the pitta is comparatively severe, the symptoms observed are—sticky stools and urine, burning, perspiration, thirst, decline of strength and fainting.

आलस्यारुचिहृल्लासदाहवम्यरतिभ्रमैः ।
कफोत्त्वणं सन्निपातं तन्द्राकासेन चादिशेत् ॥९६॥

कफ-उत्त्वणम् कङ्कनी प्रधानतावाणा अने वात तथा पित्तनी गौणतावाणा कफप्रधान तथा मन्दवातपित्त, सन्निपातम् सन्निपातवरने सन्निपातज्वरको, आलस्य-आलस्य आलस्य, अरुचि अरुचि अरुचि, हृल्लास-भोग मितली, दाह-दाह दाह, वमि-वमन वमन, अरति-भ्रमैः अरति, भ्रमैः भ्रम चक्र, तन्द्रा-तन्द्रा तन्द्रा, कासेन च अने कासी और खासीसे, आदिशेत् लक्षणो लक्षणो जानना चाहिए ॥ ९६ ॥

96. In the fever of the tridiscordance wherein the kapha is more provoked than the other two, the following should be known as the symptoms—weariness, anorexia, nausea, burning, vomiting, apathy, giddiness, torpor and cough.

प्रतिश्या छर्दिरालस्यं तन्द्राऽरुच्यग्निमार्दवम् ।
हीनवाते पित्तमध्ये लिङ्गं श्लेष्माधिके मतम् ॥९७॥

हीनवाते वायुनी न्यूनतावाणा हीनवात, पित्त-
मध्ये पित्तनी मध्यमतावाणा मध्यपित्त, श्लेष्माधिके अने
उक्ष्णी अधिकतावाणा सन्निपात ज्वरमां और श्लेष्माधिक
सन्निपात ज्वरमें, प्रतिश्या सुषेणम प्रतिश्याय, छर्दि. उद्वटी
वमन, आलस्यम् आलस्य आलस्य, तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा,
अरुचि- अरुचि अरुचि, अग्निमार्दवम् अने अग्निनु म-
पथु और अग्निमान्द्य, लिङ्गम् आ लक्षण ये लक्षण,
मतम् मान्या छे माने गये है ॥ ९७ ॥

97. In the fever wherein the dis-
cordance of kapha is severe, of pitta
moderate and of vata slight, the
following are considered to be the
symptoms—coryza, vomiting, weari-
ness, torpor, anorexia and dullness of
the gastric fire

हारिद्रमूत्रनेत्रत्वं दाहस्तृष्णा भ्रमोऽरुचिः ।
हीनवाते मध्यकफे लिङ्गं पित्ताधिके मतम् ॥९८॥

हीनवाते वातनी न्यूनतावाणा हीनवात, मध्यकफे
उक्ष्णी मध्यमतावाणा मध्यकफ, पित्ताधिके अने पित्तनी
अधिकतावाणा सन्निपात ज्वरमां और पित्ताधिक सन्निपा-
त ज्वरमें, हारिद्र-मूत्र-नेत्रत्वम् मूत्र अने नेत्रो हणहरना र ग-
नां होनां मूत्र और नेत्रका पीला होना, दाह दाह दाह,
तृष्णा तृष्णा प्यास, भ्रमः भ्रम भ्रम, अरुचि अने
अरुचि और अरुचि, लिङ्गम् अने लक्षण ये लक्षण, मतम्
मान्या छे माने गये है ॥ ९८ ॥

98. In the fever wherein the dis-
cordance of pitta is great, of kapha
moderate and of vata slight, the symp-
toms are considered to be yellowish
urine and eyes, burning, thirst, giddi-
ness and anorexia

शिरोरुग्नेपथुः श्वासः प्रलापश्छर्द्यरोचकौ ।
हीनपित्ते मध्यकफे लिङ्गं स्यान्मारुताधिके ॥९९॥

हीनपित्ते पित्तनी न्यूनतावाणा हीनपित्त, मध्यकफे उक्ष्णी
मध्यमतावाणा मध्यकफ, वाताधिके अने वायुनी अधिकता-
वाणा सन्निपात ज्वरमां और वाताधिक सन्निपात ज्वरमें,
शिरोरुक् माथामां पीडा शिरदर्द, वेपथु धुन्नी कम्पन,
श्वास. श्वास श्वास, प्रलाप. प्रलाप प्रलाप, छर्दि- वमन
छर्दि, अरोचकौ अने अरुचि और अरुचि, लिङ्गम् अने
लक्षण ये लक्षण, स्यात् थाय छे होते है ॥ ९९ ॥

99. In the fever wherein the dis-
cordance of vata is great, of kapha
moderate, and of pitta slight, the
following are the symptoms—head-
ache, tremors, dyspnea, raving, vomit-
ing and anorexia

शीतको गौरवं तन्द्रा प्रलापोऽस्थिशिरोऽतिरुक् ।
हीनपित्ते वातमध्ये लिङ्गं श्लेष्माधिके विदुः ॥१००॥

हीनपित्ते पित्तनी न्यूनतावाणा हीनपित्त, वात-
मध्ये वातनी मध्यमतावाणा मध्यवात, श्लेष्माधिके
अने उक्ष्णी अधिकतावाणा सन्निपात ज्वरमां और
श्लेष्माधिक सन्निपात ज्वरमें, शीतक टाढ शैत्य, गौरवम्
शरीरतुं धारैपथुं गौरव, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, प्रलापः
प्रलाप प्रलाप, अस्थि शिरः तथा हाडकां अने माथामां
तथा अस्थि और सिरमें, अतिरुक् अतिपीडा अतिवेदना,
लिङ्गम् अने लक्षण इन लक्षण, विदुः वैद्यो अथे छे वैद्य
जानते है ॥ १०० ॥

100. In the fever wherein the dis-
cordance of kapha is great, of vata
moderate and of pitta slight, the
following are known to be the symp-
toms—chilliness, heaviness, torpor,
raving and severe pain in head and
bones.

९७. अरुचि-वमि (प)

९८. लिङ्ग-चिह्न (ह)

९९. रोचकौ-रोचका (च)

, स्यान्मारुताधिके-वाताधिके मतम् (क प)

श्वासः कासः प्रतिश्यायो मुखशोषोऽतिपार्श्वरुक् ।
कफहीने पित्तमध्ये लिङ्गं वाताधिके मतम् ॥१०१॥

कफहीने उद्गनी न्यूनतावाणा हीनकफ, पित्त- मध्ये पित्तनी मध्यमतावाणा पित्तमध्यम, वाताधिके अने वायुनी अधिकतावाणा सन्निपातज्वरमाँ और वाताधिक सन्निपातज्वरमे, श्वास. श्वास श्वास, कास. उास कास, प्रतिश्याय प्रतिश्याय प्रतिश्याय, मुखशोषः मुभशेष मुखशोष, अतिपार्श्वरुक् अने पडभाभाँ अत्यत पीडा और पार्श्वोंमें अत्यंत पीडा, लिङ्गम् अे लक्षणम्। ये लक्षण, मतम् भाँ-भाँ छे माने गये है ॥ १०१ ॥

101. In the fever wherein the discordance of the vata is great, of the pitta moderate, and of the kapha slight, the following are considered to be the symptoms—dyspnea, cough, coryza, dryness of the mouth and severe pain in the sides.

वर्चोभेदोऽग्निदौर्बल्यं तृष्णा दाहोऽरुचिर्भ्रमः ।
कफहीने वातमध्ये लिङ्गं पित्ताधिके विदुः ॥ १०२ ॥

कफहीने उद्गनी न्यूनतावाणा हीनकफ, वातमध्ये वातनी मध्यमतावाणा मध्यवात, पित्ताधिके अने पित्तनी अधिकतावाणा सन्निपातज्वरमाँ और पित्ताधिक सन्निपातज्वरमें, वर्चोभेद भ्रमभेद मलभेद, अग्निदौर्बल्यम् अग्निनी दुर्भगता अग्निकी दुर्बलता, तृष्णा तृषा प्यास, दाहः दाह दाह, अरुचि अरुचि अरुचि, भ्रम अने भ्रम और चक्र, लिङ्गम् अे लक्षणम्। इन लक्षणोंको, विदु वैद्यो अे वैद्य जानते है ॥ १०२ ॥

102 In the fever wherein the discordance of the pitta is great, of the vata is moderate and of the kapha slight, the following symptoms are observed—loose stools, weakness of the gastric fire, thirst, burning, anorexia and giddiness.

१०२ वर्चोभेदो-पर्वभेदो (च द ष)

,, वर्चोभेदोऽग्निदौर्बल्य-पर्वभेदोऽग्निमान्यं च (ष)

सन्निपातज्वरस्य सामान्यलक्षणम्—

सन्निपातज्वरस्योर्ध्वमतो वक्ष्यामि लक्षणम् ।
क्षणे दाहः क्षणे शीतमस्थिसन्धिशिरोरुजा ॥१०३॥
स्नास्त्रावे कलुषे रक्ते निर्भुग्ने चापि दर्शने ।
सस्वनौ सरुजौ कर्णौ कण्ठः शूकैरिवावृतः ॥१०४॥
तन्द्रा मोहः प्रलापश्च कासः श्वासोऽरुचिर्भ्रमः ।
परिदग्धा खरस्पर्शा जिह्वा सस्ताङ्गता परम् ॥ १०५॥
ष्टीवनं रक्तपित्तस्य कफेनोन्मिश्रितस्य च ।
शिरसो लोठनं तृष्णा निद्रानाशो हृदि व्यथा ॥१०६॥
स्वेदमूत्रपुरीषाणां चिराद्दर्शनमव्ययः ।
कृशत्वं नातिगात्राणां प्रततं कण्ठकूजनम् ॥१०७॥
कोठानां श्यावरक्तानां मण्डलानां च दर्शनम् ।
मूकत्वं स्रोतसां पाको गुरुत्वमुदरस्य च ॥१०८॥
चिरात् पाकश्च दोषाणां सन्निपातज्वराकृतिः ।

मत. ऊर्ध्वम् उवे पछी इसके आगे, सन्निपातज्वरस्य सन्निपातज्वरमाँ सन्निपातज्वरके, लक्षणम् लक्षणम् लक्षण, वक्ष्यामि उद्गशी कहुंगा, क्षणे दाह. धडीभर दाह थाय क्षणमें दाह, क्षणे शीतम् धडीभर ठडी दाजे क्षणमें शीत, अस्थि-सन्धि-शिर-रुजा हाडडाँओ। साँधाओ अने शिरमाँ पीडा हड्डियों, संधियों और शिरमें दर्द, स्नास्त्रावे आँसुथी भरयेक्ष अश्रुपूर्ण, कलुषे मदिन कलुषित, रक्ते दाह लाल, निर्भुग्ने च अपि तथा वाँडी और टेढे हुए, दर्शने आँजा नेत्र, सस्वनौ अवाँसुसहित शब्द, सरुजौ अने पीडा सहित एव पीडा जिनमें हों ऐसे, कर्णौ उान कान, शूकैः शूक शूकसे, आवृतः इव अे लोठनी गथा होय अेव। आवृतकी तरह प्रतीत होता हुआ, कण्ठः उठ गला, तन्द्रा तन्द्रा, मोह भूँछी मोह प्रलाप च प्रलाप प्रलाप, कास आँसी कास, श्वास श्वास श्वास, अरुचिः अरुचि अरुचि, भ्रम भ्रम भ्रम, परिदग्धा येतरक्ष दाडी गयेक्ष नेवी चारों ओर दरधके सदश पीलीकाली, खर-स्पर्शा अने भरसट और खर स्पर्शवाली, जिह्वा अुभ

१०४ निर्भुग्ने-निर्भुग्ने (ग)

,, चापि दर्शने-चापि लोचने (ध ष फ.)

१०८. मूकत्व-पूतिस्वम् (प.)

जिह्वा, परम् तथा अत्यत अतीव, स्रस्ताङ्गता अ गौर्नी शिथिलता शरीरका शिथिल होना, कफेन कङ्कनी साथे कफसे, उन्मिश्रितस्य मिश्रित मिश्रित रक्तपित्तस्य रक्त अने पित्तनुं रक्त तथा पित्तका, ह्रीवनम् थूकपु थूकना, शिरस भायानुं शिरका, लोठनम् आम तेम डेरवपुं इधर उधर पटकना, तृष्णा तृषा प्यास, निद्रानाश निद्रानाश निद्रानाश, हृदि अने हृदयमां हृदयमे, व्यथा व्यथा व्यथा, स्नेह-मूत्र-पुरीषाणाम् परसेवा, मूत्र अने मूत्रनुं पसीना, मूत्र और मलका, अल्पका. थोडा प्रमाणुमां अल्प मात्रामें, चिरात् अने दांभे सभये और देरसे, दर्शनम् देभापु दिखाई देना, गात्राणाम् गात्रो अंगोंका, न अति कृशत्वम् अति कृश न थवां अतिकृश न होना, प्रतत्तम् निरंतर निरंतर, कण्ठकूजनम् गण्ठाभांथी अवाञ्च नीकण्ठो कण्ठका कूजन, इयावरक्तानाम् डाणाश देता दादा रगना इयाव और रक्त वर्णके, कोठानाम् डेई कोठ, मण्डलानाम् च अने थुकांमां एव अकर्तोका, दर्शनम् देभावां दिखाई देना मूकत्वम् भूंगापक्षु मूकता, स्रोतसाम् स्रोतीनु स्रोतोका, पाक पाकपुं पक जाना, उदरस्य च अने पेटनुं उदरका, गुरुत्वम् भारेपक्षु भारी होना, दोषाणाम् तथा देषोने दोषोंका, चिरात् पाक च दांभे डाणे पाक देरसे पकना, सन्निपात-ज्वराकृति आ सर्व सन्निपात-ज्वरनां लक्षणुं छे ये सब सन्निपातज्वरके लक्षण है ॥ १०३-१०८ ॥

103-108. We shall now describe the characteristics of fever wherein the discordance of the three humors is equally severe Sudden alternation of burning and cold aches in the bones, joints and the head; eyes watering, dull, injected with blood and twisted awry; pain and buzzing noise in the ears, sensation in the throat as if pricked on all sides by thorns; torpor, stupefaction, raving, cough, dyspnea, anorexia, giddiness, tongue scorched as though by fire and rough to the touch, utter lassitude

of the limbs, spitting of blood or bile mixed with phlegm, restless tossing of the head, thirst, loss of sleep, pain in the chest, delayed and scanty discharge of perspiration, urine and stools, slight emaciation of the limbs, continuous stertorous sounds in the throat, emergence of circular wheels or rashes of dark-red color, inaudibility of voice, inflammation of the body-channels, heaviness of the stomach and delayed maturing of the morbid humors—these are the manifestations of the fever of tridiscordance type.

सन्निपातज्वरस्य साध्यासाध्यलक्षणम्—

दोषे विबद्धे नष्टेऽग्नौ सर्वसंपूर्णलक्षणः ॥१०९॥

सन्निपातज्वरोऽसाध्यः कृच्छ्रसाध्यस्त्वतोऽन्यथा ।

दोषे विबद्धे मूत्रनी कथञ्चिथात् होय दोषका विबंध होने पर, अग्नौ च अने अग्निने और जठराग्निके, नष्टे नाश थाय तयारे नष्ट होने पर, सर्वसंपूर्णलक्षणः सधुणां अने पूरा लक्षणुवाणे। सब और सम्पूर्ण बलवाले लक्षणोंसे युक्त, सन्निपातज्वर सन्निपातज्वर सन्निपातज्वर, असाध्य. असाध्य छे असाध्य है, अतः अन्यथा आनाथी विपरीत इससे विपरीत, तु कृच्छ्रसाध्यः कृच्छ्रसाध्य छे कृच्छ्रसाध्य है ॥ १०९ ॥

109-109. The fever born of tridiscordance, if marked by the retention of impurities and loss of the digestive fire and attended with all its symptoms, is impossible of cure. If otherwise, it may, with difficulty, be brought under control.

सर्वसन्निपातज्वराणामतिदेशेन लक्षणकथनम्—

निदाने त्रिविधा प्रोक्ता या पृथग्ज्वराकृतिः ॥११०॥
संसर्गसन्निपातानां नया चोक्तं स्वलक्षणम् ।

११०. तथा-तथा (प.)

निदाने ऋत्तनिदानमां ज्वरनिदानम्, वा ज्वरं जो, त्रिविधा त्रय प्रकरणां तीन प्रकारके, पृथग्ज्वरं शुद्धं शुद्ध दोषधी उत्पन्नं थयेत् पृथक् पृथक् दोषजन्यं, ज्वराकृतिं ऋत्तनां लक्षणो ज्वरके लक्षणं, प्रोक्ता कृष्णां छे कहे है, तथा च तेजोशी उनसे, संसर्ग- ६-६७ ऋत्तनां द्वन्द्वज्वरके, सन्निपातानाम् अने सन्निपातज्वरं ऋत्तनां और सन्निपातज्वरके, स्वलक्षणम् पीतानां लक्षणो अपने लक्षणं, उक्तम् कहेवाछे गथां छे कह दिये है ॥ ११०३ ॥

110-110½ The three-fold division of fever arising from the discordance of one or the other of the humors has been delineated in the section on Pathology, in view of which have also been described in greater detail the pathognomonic symptoms of the fevers born of tri and bi-discordances of the humors.

आगन्तुज्वरमेदा —

आगन्तुरष्टमो यस्तु स निर्दिष्टश्चतुर्विधः ॥१११॥

अभिघाताभिषङ्गाभ्यामभिचाराभिशापतः ।

यः तु ज्वरं जो, अष्टमः आठवां, आगन्तु- आगन्तुकं ऋत्तं छे आगन्तुकं ज्वरं है, सः ते वह, अभिघात- अभिघातं अभिघातं, अभिषङ्गाभ्याम् अभिषङ्गं अभिषङ्गं, अभिचार- अभिचारं अभिचारं, अभिशापतं अने अभिशापधी और अभिशापसे, चतुर्विधः चार प्रकारनां चार प्रकारका, निर्दिष्ट- दर्शाये छे बताया गया है ॥ १११३ ॥

111-111½ The eighth variety of fever, which arises from external factors, is classified into four kinds. Thus the exogenous fever is brought on by trauma, possession by evil spirits, black magic and imprecation.

अभिघातज्वरलक्षणम्—

शस्त्रलोष्टकशाकाष्टमुष्ट्यरत्नितलद्विजैः ॥११२॥
तद्विधैश्च हते गात्रे ज्वरः स्यादभिघातजः ।

शस्त्र-शस्त्रं शस्त्रं, लोष्ट-भाटीनु ठेठु, मिट्टीका डेला, कशा-आयुधं चाबुक, काष्ठ-लाकड़ी लकड़ी, मुष्टि-मुट्टी घूंसा भरत्नितल-हाथनु तणु (थपाट) चपेटा, द्विजै-तथा दंति-जेजेथी तथा दात इनसे, तद्विधै च अने तेवी अतनां अन्य साधनेथी और इनके सदृश अन्य हेतुओंसे, गात्रे गात्रमां अगको, हते आधात यतां चोट लगने पर, ज्वरः ऋत्तं ज्वरं, स्यात् उत्पन्नं थाय छे होता है ॥ ११२३ ॥

112-112½. The traumatic fever is that which occurs as the result of the body being injured by weapons, brick-bats, whips, sticks, clenched fists, palms of the hands, teeth or by such other external agencies.

तत्राभिघातजे वायुः प्रायो रक्तं प्रदूषयन् ॥११३॥
सव्यथाशोफवैवर्ण्यं करोति सरुजं ज्वरम् ।

तत्र ते उस, अभिघातजे अभिघातधी थयेला ऋत्तमां अभिघातजं ज्वरमे, प्राय धणु भागे प्रायशः, वायु वायु वायु, रक्तं रक्तने रक्तको, प्रदूषयन् दूषित करीने दूषित करके, सव्यथा-व्यथा व्यथा, शोफ-सोण सृजन, वैवर्ण्यम् तथा विवर्णतासहित और विवर्णतायुक्त, सरुजम् अने पीडायुक्त और पीडासहित, ज्वरम् ऋत्तने ज्वरको, करोति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ ११३३ ॥

113-113½ In the traumatic fever, it is the vata, that generally vitiating the blood gives rise to the fever accompanied by aches and pain, swelling and change of color.

अभिषङ्गज्वरलक्षणम्—

कामशोकभयक्रोधैरभिषक्तस्य चो ज्वरः ॥११४॥
सोऽभिषङ्गज्वरो ज्ञेयो यश्च भूताभिषङ्गजः ।

काम- काम, शोक शोक क्रोध क्रोध भय- भय भय, क्रोधैः अने क्रोधेयी और क्रोध इनमे, अभिषक्तस्य पीडित थयेला मनुष्यने पीडित पुरुषको य ने जो ज्वर ज्वर आवे छे ज्वर आता है य च अने ने और जो भूताभिषङ्गज भूतना आवेशथी थयेथी होय छे भूतबाधासे आनेवाला है स तेने उमको, अभिषङ्गज्वर अभिषङ्गज्वर अभिषङ्गज्वर, ज्ञेय. ज्ञेयने जानना चाहिए ॥ ११४३ ॥

114-114½ That variety of fever which is seen in persons who are seized with desire, grief fear or anger, as well as that which appears in persons who are seized by the spirits is to be known as fever born of 'seizure'

कामशोकभयाद्वायुः, क्रोधात् पित्तं, त्रयो मलाः ११५
भूताभिषङ्गात् कुप्यन्ति भूतसामान्यलक्षणाः ।
भूताधिकारे व्याख्यातं तदष्टविधलक्षणम् ॥११६॥

काम-शोक-भयात् काम, शोक अने क्रोधेयी काम, शोक और भय इनसे, वायु वायु वायु, क्रोधात् क्रोधेयी क्रोधसे, पित्तम् पित्त पित्त, भूताभिषङ्गात् तथा भूतेना आवेशथी एव भूताभिषङ्गसे, भूत-सामान्य लक्षणा भूतेना नेवा लक्षण धरावता भूत जैसे लक्षणवाले, नष्ट मला नष्टे होथी तीनों दोष, कुप्यन्ति प्रकोप पासे छे प्रकृपित होते हैं तत् ते उस, अष्टविध लक्षणम् आठ प्रकारना भूता-भिषङ्गनु लक्षण अष्टविध भूताभिषङ्गका लक्षण. भूताधिकारे भूताधिकारमा भूताधिकारमे, व्याख्यातम् कहु छे कहा गया है ॥ ११५-११६ ॥

115-116. If the invasion is by desire, grief or fear, it is the vata that gets provoked; if by anger, it is the pitta; and if by the geni it is any of the three humors corresponding to the nature of the particular genius This last, evincing eight kinds of characteristics has been fully described in the topic dealing with spirit-possession.

विषवृक्षानिलस्पर्शात्तथाऽन्यैर्विषसंभवैः ।

अभिषक्तस्य चाप्याहुर्वरमेकेऽभिषङ्गजम् ॥११७॥

विषवृक्ष-अनिल स्पर्शात् विषवृक्षना वायुना स्पर्शेथी विषवृक्षकी हवाके स्पर्शसे, तथा तथा तथा, अन्यैः अन्य अन्य, विषसंभवैः विषवाणा पदार्थेने विषयुक्त वस्तु गेका अभिषक्तस्य स लक्ष थवाथी पुरुषने सवन्व होनेसे पुरुषको, ज्वरम् ने ज्वर आवे छे तेने जो ज्वर आता है उमको, अपि पशु मी एके डेटलाड आचार्यो कई आचार्य, अभिष जन् अभिषङ्गज्वर ज्वर अभिषङ्ग-जन्य ज्वर, आहु कहे छे कहते है ॥ ११७ ॥

117. Some physicians belonging to another school of thought maintain that even that fever which is seen in a person suffering from the effects of contact with poisonous plants of air or with other poisonous things, is also another variety of seizure fever.

अभिचाराभिशापजयोर्लक्षणम्—

चिकित्सया विषमैव स शमं लभते नरः ।
अभिचाराभिशापाभ्यां सिद्धानां यः प्रवर्तते ॥११८॥
सन्निपातज्वरो घोरः स विज्ञेयः सुदुःसहः ।
सन्निपातज्वरस्योक्तं लिङ्गं यत्तस्य तत् स्मृतम् ११९

स. ते वह, नर. पुरुष पुरुष, विषमया विषमे दुःखनारी विषम, एव ही चिकित्सया चिकित्सा वडे चिकित्सासे शमन शान्तिने शान्ति, लभते प्राप्त करे छे पाता है, सिद्धानां सिद्ध पुरुषेना सिद्ध ऋषि मुनियोंके, अभिचार- अभिचार अभिचार अभिशापाभ्याम् अने अभिशापेथी तथा अभिशापसे, य ने जो, घोर लय कर मयकर, सन्निपातज्वर. सन्निपातज्वर सन्निपातज्वर, प्रवर्तते थाय छे होता है, स तेने उसे, सुदुःसह अत्यन्त दुःसह अत्यन्त दुःसह, विज्ञेयः ज्ञेयने समझना चाहिए, सन्निपातज्वरस्य सन्निपात-

११७ वृक्ष-सह प)
११८ स शम-प्रशम (घ)
११९ ज्वर-नर. (द.)

०२२नु सन्निपातज्वरका, यत् लिङ्गम् ये लक्षणं जो लक्षण, उक्तम् पक्षेदां उद्युं छे पूर्वमे क्हा है तत् तेने वह, तस्य तेनु उसका, स्मृतम् लक्षणं अणुपु लक्षण माना गया है ॥ ११८-११९ ॥

118-119. Accordingly, in their opinion, a patient afflicted with this kind of fever obtains relief by treatment with antidotes. That fever which is induced by black-magic or imprecation by Siddhas is characterised by the discordance of all the three humors, is very severe in nature and is most unbearable.

चित्तेन्द्रियशरीराणामर्तयोऽन्याश्च नैकशः ।
प्रयोगं त्वभिचारस्य दृष्ट्वा शापस्य चैव हि ॥१२०॥
स्वयं श्रुत्वाऽनुमानेन लक्ष्यते प्रशमेन वा ।
वैविध्यादभिचारस्य शापस्य च तदात्मके ॥१२१॥
यथाकर्मप्रयोगेण लक्षणं स्यात् पृथग्विधम् ।

चित्त- चित्त चित्त, इन्द्रिय- इन्द्रिय इन्द्रिय, शरीराणाम् तथा शरीरनी तथा शरीरकी, अन्या. पीडा दूसरी, अर्तय च पीडाओ पीडाये, न एकना अनेक प्रकारनी होय छे तेओने अनेक प्रकारकी होती है उनको, अभिचारस्य अभिचारनी अभिचारके, शापस्य च एव अने शापनी एव शापके, प्रयोगश्च तु प्रयोगने प्रयोगको, स्वयम् पीते स्वयं, दृष्ट्वा नेधने देख कर, श्रुत्वा सांभ- णीने सुन कर, अनुमानेन तेभ्यः अनुमानद्वारा एवं अनुमानसे, प्रशमेन वा अथवा प्रशमन वडे अथवा प्रशमनसे, लक्ष्यते हि अभिचारण तथा अभिशापण ०२२नु लक्षणं अणुपु शक्य छे अभिचारण तथा अभिशापण ज्वरका लक्षण जाना जाता है, अभिचारस्य अभिचारनी अभिचारकी, शापस्य च अने अभिशापनी और अभिशापकी, वैविध्यात् विविधताने लक्ष विविधताके कारण, तदात्मके तेनाथी थयेदा ०२२मां उनसे उत्पन्न हुए ज्वरमें, यथा- कर्म- प्रयोगेण ते ते कर्मना प्रयोगने

अनुसरीने उस उस कर्मके प्रयोगके अनुसार, पृथग्विधम् णुदा णुदा प्रकारनी भिन्न भिन्न प्रकारके, लक्षणम् लक्षणं लक्षण, स्यात् होय छे होते है ॥ १२०-१२१ ॥

120-121. It should, however, be distinguished from other fevers coming under this categories of triple discordance by noting the precise character of the pain afflicting the mind, the senses and the body as well as diverse other symptoms of ill-being evinced by the patient, by personal experience of the *modus operandi* of black magic and curse, by what one has heard from authoritative sources concerning such things and also by the method of inference from the application of therapeutic tests. Since black magic and imprecation are of diverse modes, the fevers resulting from their employment are also diverse and are distinguished by symptoms corresponding to the particular mode

कामशोकभयक्रोधभूतावेश विषज-ज्वराणा लक्षणम्—
ध्याननिःश्वासबहुलं लिङ्गं कामज्वरे स्मृतम् ॥१२२॥
शोकजे बाष्पबहुलं त्रासप्रायं भयज्वरे ।
क्रोधजे बहुसरग्भं भूतावेशे त्वमानुषम् ॥१२३॥
मूर्च्छामोहमदग्लानिभूयिष्ठं विषसंभवे ।

कामज्वरे कामज्वरमां कामज्वरमें, ध्यान- निश्वासबहुलम् अणु चिन्ता अने निश्वास बहुत चिन्ता तथा उच्छ्वास, लिङ्गम् ये लक्षण, स्मृतम् उहेदां छे कहे गये है, शोकजे शोकज्वरमां शोकज्वरमें बाष्प- बहुलम् अणु आंसु बहुत अथ, भयज्वरे भयज्वरमां भयज्वरमें, त्रासप्रायम् अणु भय बहुत त्रास, क्रोधजे क्रोधज्वरमां क्रोधज्वरमें, बहुसरग्भम् अणु शय बहुत कोप, भूतावेशे तु भूतावेशेण ज्वरमां भूतावेश- ज्वरमें, अमानुषम् अमानुष क्रियाओ छे अमानुष

क्रियायें, विषसंभवे अने विषज्वरमां और विषज्वरमें, मूर्च्छा-मोह-मदग्लानि-भूयिष्ठम् अलु मूर्च्छा, मोह, मद अने ग्लानि ये लक्षण उहेदां छे बहुत मूर्च्छा, मोह, मद और थकान ये लक्षण कहे गये हैं ॥ १२२-१२३ ॥

122-123 1/2 In the fever of desire the symptom is obsession with constant sighing; the fever born of grief is marked by constant lachrymation, the fever born of fear by constant dread, the fever born of anger by much exasperation, the fever resulting from spirit-possession by super-human behaviour and the fever born of poisoning by much fainting, stupefaction, intoxication and depression.

केषाञ्चिदेषां लिङ्गानां संतापो जायते पुरः ॥१२४॥ पश्चात्तुल्यं तु केषाञ्चिदेषु कामज्वरादिषु ।

एषु कामज्वरादिषु आ कामज्वर वगेरेमां इन काम ज्वर आदिमें, केषाञ्चिन् डेटलाओक पुरुषेने किन्हीं पुरुषोंको, एषाम् आ इन, लिङ्गानास् लक्षणोंके, पुर पहेलां पूर्व, पश्चात् डेटलाओक पुरुषेने पछी किन्हींको पीछे, केषाञ्चित् तु अने डेटलाओकने तो और किन्हींको तो, तुल्यम् साथे साथे साथ साथ, संताप सताप संताप जायते उपपन्न थाप छे उत्पन्न होता है ॥ १२४ ॥

124-124 1/2. In some patients afflicted with the fever due to desire and the rest, the rise of temperature precedes the other symptoms, in some others the rise of temperature follows the other symptoms; while in some the rise of temperature and other symptoms appear simultaneously

कामादिजानासुद्दिष्ट ज्वराणां यद्विशेषणम् ॥१२५॥ कामादिजानां रोगाणामन्येषामपि तस् स्मृतम् ।

कामादिजानाम् काम वगेरेथी यता कामादिजनित,

ज्वराणाम् ज्वरेणु ज्वरोंका, यत् ते जो, विशेषणम् लक्षण, उद्दिष्टम् उहेदां छे कहा गया है, तत् ते वह, कामादिजानाम् काम वगेरेथी यता कामादिजनित, अन्येषाम् अन्य अन्य, रोगाणाम् अपि रोगेणु पणु रोगोंका भी, स्मृतम् मानेला छे माना गया है ॥ १२५ ॥

125-125 1/2 Some again of the symptoms which have been assigned to this or that in this relation of fevers beginning with that born of desire, are also seen in connection with other diseases born of same cause

आगन्तुज्वरेषु दोषादिविचार —

अनस्यभिहते पूर्व कामाद्यैर्न तथा बलम् ॥१२६॥ ज्वरः प्राप्नोति वाताद्यैर्देहो यावन्न दुष्यति ।

कामाद्यै काम वगेरेथी कामादिकसे, मनसि मन मनके, अभिहते दूषित यथा अतां दूषित होने पर, यावत् अथां सुधी जब तक वाताद्यै वात वगेरे दोषेथी वातादि दोषोंसे, देहः देह देह, न दुष्यति दूषित यतो नथी दूषित नहीं होता, तावत् अथां सुधी तब तक, ज्वरः ज्वर ज्वर, पूर्वम् प्रथम प्रथम, तथा तेतदे उतना, बलम् न प्राप्नोति अणवाणे यतो नथी बलान नहीं होता ॥ १२६ ॥

126-126 1/2 Even after the mind has become afflicted with disease etc., the fever does not become virulent so long as the body is free from vitiation by the morbid humors, vata etc

देहे चाभिह(द्रु)ते पूर्व वाताद्यैर्न तथा बलम् ॥१२७॥ ज्वरः प्राप्नोति कामाद्यैर्मनो यावन्न दुष्यति ।

वाताद्यैः वायु वगेरे दोषेथी वातादि दोषोंसे, देहे च देह देहके, चाभिह(द्रु)ते दूषित यथा अतां दूषित होने पर, यावत् अथां सुधी जब तक, मन. मन मन,

१२६ अनिहते-अभिहते (त)

,, कामाद्यै-वाताद्यै (व)

कामाद्यैः कामादिर्कोसे न दुष्यति दूषित
यत् नथी नही दूषित होता, तावत् त्या सुधी तब तक,
ज्वरः ज्वर ज्वर, पूर्वम् प्रथम प्रथम, तथा तेददा
उतने, बलम् अणने बलको, न प्राप्नोति प्राप्त करते।
नथी नहीं प्राप्त होता ॥ १२७३ ॥

127-127½ And conversely, so long as
the mind is unvitiated by desire etc., the
fever fails to gather strength even if
the body has been assailed by the
morbific humors.

आगन्तोर्निजाद्देवको धर्म —

ते पूर्व केवलाः पश्चान्निर्ज्वर्यामिश्रलक्षणाः ॥१२८॥
हेत्वौषधविशिष्टाश्च भवन्त्यागन्तवो ज्वराः ।

ते ते वे, आगन्तव. आगन्तु आगन्तु, ज्वरा.
ज्वर ज्वर, पूर्वम् पहलेकां प्रथम, केवलाः केवल केवल,
पश्चात् अने पछी बादमें, निजै निर्ज्वर दोषना निज
दोषोंके, व्यामिश्रलक्षणा लक्षणोंकी युक्त लक्षणोंसे
मिश्रित, हेतु-औषध-विशिष्टा च अने हेतु तेमज
औषधोपचारमां भिन्नतावाला और हेतु एवं औषधमें
भिन्नतावाले, भवन्ति होय छे होते हैं ॥ १२८३ ॥

128 128½. These exogenous fevers
are at the onset marked only by their
own specific symptoms; thereafter they
develop other and mixed symptoms
Moreover all these fevers being exoge-
nous, differ from the other endogenous
types of fevers as regards both their
causation and medication

ज्वरसंप्राप्तिः —

संस्थाः सन्निपतिताः पृथग्वा कुपिता मलाः ॥१२९॥
रसाख्यं धातुमन्वेत्य पक्ति स्थानान्निरस्य च ।
स्वेन तेनोष्मणा चैव कृत्वा देहोष्मणो बलम् ॥१३०॥
स्रोतांसि रुद्धा संप्राप्ता केवलं देहसुखणाः ।

१३०. पक्ति स्थानात्-पक्तिस्थानात् (ध)

१३०. रुद्धा-रुद्धा (फ)

संतापमधिकं देहे जनयन्नि नरस्तदा ॥१३१॥
भवत्यत्युष्णसर्वाङ्गो ज्वरितस्तेन चोच्यते ।

संस्था अण्णे दोषाने स सर्गार्थने द्वन्द्वरूपसे,
पृथक् वा अथवा शुद्ध शुद्ध या अलग अलग, कुपिता
मला पासेका कृपित हुए मला दोषो दोष, रसाख्यम्
रस नामना रसनामक धातुम् धातुने धातुको, मन्वेत्य
प्राप्तार्थने पा कर, स्थानात् च ज्वरस्थानमाथी
और पक्तिस्थानसे, पक्तिम् ज्वराग्निने जठराग्निको, निरस्य
अहार काटीने बाहिर निकाल कर, स्वेन एव च पोतानी
निजकी, तेन ते उस, ऊष्मणा गरमी वडे गरमीसे,
देहोष्मण देहनी गरमीतु देहकी गरमीका, बलम् कृत्वा
अण वधारीने बल बढ़ा कर, स्रोतांसि स्रोताने स्रोतोंको,
रुद्धा रुद्धीने रुक कर, उच्यते प्रणयार्थ उच्यते
हो कर, केवलम् तथा समस्त तथा सम्पूर्ण, देहम्
संप्राप्ताः देहमां इरी वणी देहमें फैल कर, देहे देहमां
शरीरमें, अधिकम् अधिक अधिक, सन्तापश्च सताप
(उष्णता) सन्ताप, जनयन्ति उत्पन्न करे छे पैदा करते
हैं, तदा तदारे तब, नर पुरुष पुरुष, अत्युष्ण-सर्वाङ्ग-
सर्व अंगोंमां अति उष्ण अत्यन्त उष्ण शरीरवाला,
भवति थाय छे हो जाता है, तेन च अने तेथी और
उसीसे, ज्वरित. ज्वरवाणो ज्वरवाला, उच्यते उच्यते छे
कहा जाता है ॥ १२९-१३१३ ॥

129-131½ The humors getting pro-
voked, either singly, dually or totally
(i e. all the three of them) invade
first the body-element called the 'rasa',
the body nutrient fluid, and displacing
the gastric fire, augment the normal
heat of the body by their own mor-
bid heat conjoined to the heat of the
displaced gastric fire; and thereafter
obstructing the body-channels, finally
run riot through the whole body, thus
engendering excessive heat in the body
As the result, the patient, at this time,
becomes exceedingly heated in all
the parts of his body, and is conse-
quently spoken of as being fevered.

ज्वरे स्वेदाप्रवृत्तिहेतुः —

स्रोतसां संनिरुद्धत्वात् स्वेद ना नाधिगच्छति १३२
स्वस्थानात् प्रच्युते चाग्नौ प्रायशस्तरुणे ज्वरे ।

स्रोतसाम् स्रोते। स्रोतौके, संनिरुद्धत्वात् रोडाधि
नवाधी रुक जानेसे, अग्नौ च अग्ने अग्नि और अग्निके,
स्वस्थानात् पेटाना स्थानधी अग्नि अग्ने
स्थानसे च्युत हो जानेसे, तरुणे ज्वरे तरतभां उत्पन्न
थयेत्। अनरभां तरुण ज्वरमें, ना पुरुषने पुरुषको,
प्रायशः धत्तु डरीने प्रायशः स्वेदः पसेवे। स्वेद, न
अधिगच्छति आवते। नधी नडी आता ॥ १३२३ ॥

132-132½ On account of the body-
channels being obstructed and the gas-
tric fire displaced, the sweat does not
generally emerge to the skin-surface
during the early stage of the fever

आमज्वरलक्षणम्—

अरुचिश्चाविपाकश्च गुरुत्वमुदरस्य च ॥१३३॥
हृदयस्याविशुद्धिश्च तन्द्रा चालस्यमेव च ।
ज्वरोऽविसर्गी बलवान् दोषाणामप्रवर्तनम् ॥१३४॥
लालाप्रसेको ह्लासः क्षुब्धाशो विरसं मुखम् ।
स्तब्धसुप्तगुरुत्व च गात्राणां बहुमूत्रता ॥१३५॥
न विद् जीर्णा न च ग्लानिर्ज्वरस्याग्नस्य लक्षणम् ।

अरुचि च अरुचि अरुचि, अविपाक च अपये।
अन्नका न पचना, उदरस्य पेटनुं पेटका गुरुत्वम् च
आरेपणु भारीपन, हृदयस्य हृदयनी हृदयकी, अविशुद्धि
च अविशुद्धि विशुद्धि न होना तन्द्रा च तन्द्रा तन्द्रा,
आलस्यम् पत्र च आणस आलस्य, अविसर्गी निरतर
रहेनारो अविसर्गी, बलवान् अणवान् बलवान्, ज्वरः
ज्वर ज्वर, दोषाणाम् दोषेणु दोषोका, अप्रवर्तनम् न
नीकणु न निकल जाना, लाला-प्रसेक हाण आववी
लालाका उपकना, ह्लासः भोग जी मचराना क्षुब्धाजः

अभूने। नाश क्षुधाका नाश, मुखम् विरसम् भुभु
विःसपणु मुखकी विरसता, गात्राणाम् गात्रेणु अंगोका,
स्तब्ध अननी पेटे स्तब्ध थपु जडकी तरह स्तब्ध होना,
सुप्त-स्पर्शानधी रहित थपु सो जाना, गुरुत्वम् च
अग्ने त्वरे थपु और भारीपन, बहुमूत्रता पेशाण
वधारे गाववे। मूत्रका अधिक मात्रामें आना, विद् न
जीर्णा भगनी अपकवता मलका परिपक न होना, न
च ग्लानिः कृश न थपु कृगता न होनी, आमस्य
ज्वरस्य आ आम अनरनी ये आम ज्वरके, लक्षणम्
लक्षणो। छे लक्षण है ॥ १३५३ ॥

133-135½ The following are the
symptoms of this immature stage of
fever—anorexia, indigestion, heaviness
in the abdomen, congested condition
of the chest, torpor, lassitude, high
unremitting fever, stoppage of the
excretory functions, salivation, nausea,
loss of hunger bad taste in the mouth,
stiffness, numbness and heaviness of the
limbs excessive micturition, undiges-
ted stools and absence of emaciation.

पच्यमानज्वरलक्षणम्—

ज्वरवेगोऽधिकस्तृष्णा प्रलापः श्वसनं भ्रमः ॥१३६॥
मलप्रवृत्तिरुक्लेशः पच्यमानस्य लक्षणम् ।

ज्वर-वेग अधिक अनरनी अधिक वेग ज्वरका
अधिक वेग तृष्णा तृष्णा प्यास, प्रलाप प्रलाप प्रलाप,
श्वसनम् श्वास हाफना, भ्रमः भ्रम भ्रम, मलप्रवृत्तिः
भगनी प्रवृत्त मलकी प्रवृत्ति, उक्लेश उक्लेश जी
मचराना, पच्यमानस्य आ पच्यमान अनरनी पच्यमान
ज्वरके, लक्षणम् लक्षणो छे लक्षण है ॥ १३६३ ॥

136-136½ Of the fever during the
maturing stage, the symptoms are—
greater intensity of the fever, thirst,
raving, dyspnea, giddiness, resumption
of the excretory functions and
nausea.

१३२. सांनिरुद्धत्वात्-संनिबन्धत्वात् (फ)
१३४. दोषाणामप्रवर्तनम्-दोषाणामप्रवर्तनम् (व)
१३५. क्षुब्धाशो विरस-क्षुब्धाशोऽविरस (प)

निरामज्वरलक्षणम् —

क्षुत् क्षामता लघुत्वं च गात्राणां ज्वरमार्दवम् ॥१३७॥
दोषप्रवृत्तिरष्टाहो निरामज्वरलक्षणम् ।

क्षुत् भूय लागवी भूख लगना, गात्राणाम् गात्रोत्तुं अङ्गोकी, क्षामता क्षीणपण्य क्षीणता लघुत्वम् च अने लणवापण्य और लघुता, ज्वरमार्दवम् न्वरनी भृष्टता ज्वरका कम होना, दोषप्रवृत्ति द्वेषोत्तुं नीडणवु दोषोका निरलना, अष्टाह अने आठमे दिवस और आठवा दिन, निरामज्वरलक्षणम् अ। निगम न्वरनी लक्षण्ये छे ये निराम ज्वरके लक्षण हैं ॥१३७॥

137-137½. Of the phase of fever that has become fully matured, the symptoms are—return of hunger, emaciation, lightness of limbs, mildness of fever, restoration of the excretory functions, as also the lapse of eight days from the onset.

नवज्वरे निषिद्धानि—

नवज्वरे दिवास्वप्नस्नानाभ्यङ्गान्मैथुनम् ॥१३८॥
क्रोधप्रवातव्यायामान् कषायांश्च विवर्जयेत् ।

नव- ज्वरे तरतना अनेला न्वरनी नये ज्वरमें, दिवास्वप्न- दिवसे मूवु दिनमें सोना, स्नान- स्नान स्नान, अभ्यङ्ग- अभ्यग अभ्यङ्ग, अन्न- अन्न अन्नसेवन मैथुनम् मैथुन मेथुन, क्रोध- क्रोध क्रोध, प्रवात- पवनना अपाटा हवाका झोंका, व्यायामान् व्यायाम व्यायाम, कषायान् च अने प्रपायने और कषायको, विवर्जयेत् त्याग करवे छोड़ देना चाहिए ॥ १३८॥

138-138½. In the early stage of the fever the patient should avoid day-sleep, bath, inunction, food, sex-act, anger, draughts, exercise and astringent articles

ज्वरे लङ्घनविचार. —

ज्वरे लङ्घनमेवादावुपदिष्टमृते ज्वरात् ॥१३९॥
क्षयानिलभयक्रोधकामशोकश्रमोद्भवात् ।

क्षय- क्षय क्षय, अनिल- वायु वात, भय- भय भय, क्रोध- क्रोध क्रोध, काम काम काम, शोक शोक शोक, श्रम- अने श्रमथी और श्रमसे, उद्भवात् थयेला उत्पन्न हुए, ज्वरात् ऋते न्वरे सिवाथना ज्वरोंको छोड़कर, ज्वरे न्वरनी शेष ज्वरोंमें, आदौ पहले, लङ्घनश्च लघन लघन, एव न ही, उपदिष्टम् उल्लु छे कहा गया है ॥ १३९॥

139-139½. Lightening therapy is advised in the beginning of the fever, except in fevers due to wasting, vata, fear, anger desire, grief and fatigue लङ्घनेन क्षयं नीते दोषे संधुक्षितेऽनले ॥१४०॥
विज्वरत्वं लघुत्वं च क्षुच्चैवास्योपजायते ।

लङ्घनेन लघनथी लङ्घनसे, दोषे दोष दोषका, क्षयम् क्षय क्षय, नीते पाभतां हो जाने पर, अमले अने न्वरशि और जठराग्निके, संधुक्षिते प्रदीप्त यतां प्रज्वलित होने पर, अस्य आ रेगिने इस रोगीको, विज्वरत्वम् न्वररहितपण्य ज्वरका नष्ट होना, लघुत्वम् च गात्रोत्तु लणवापण्य देहकी लघुता, क्षुत् च एव अने भूय और क्षुधा, उपजायते उत्पन्न थाय छे होती है ॥ १४०॥

140-140½ The morbid matter being diminished and the gastric fire being reactivated by this lightening therapy, there will return to the patient freedom from fever, lightness of body and hunger.

प्राणाविरोधिना चैनं लङ्घनेनोपपादयेत् ॥१४१॥
बलाधिष्ठानमारोग्यं यदर्थोऽयं क्रियाक्रमः ।

प्राण- अणने। बलका, अविरोधिना च क्षय न करे येवा क्षय न हो ऐसे लङ्घनेन लघनथी लघनसे, एनम् अने इसकी, उपपादयेत् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे, यदर्थं केमके अने माटे क्योंकि जिनके लिए अयम् आ यह, क्रियाक्रम चिकित्सा। कम छे चिकित्साक्रम है, आरोग्यश्च ते आरोग्य वह आरोग्य, बलाधिष्ठानम् अलने आधारे रहेलु छे बलके ही अधीन है ॥ १४१॥

१४०½. विज्वरत्वं लघुत्वं च क्षुच्चैवास्योपजायते—आवय च शरीरस्य क्षुच्चैवास्योपजायते (न.)

141-141½. The lightening therapy, however, should not be pushed to the extent of impairing the patient's vitality as health is dependent on vitality and it is for the sake of health that all treatment is meant.

अविपकाना दोषाणा तरुणज्वरे पाचनानि—

लङ्घन खेदनं कालो यवाग्बस्तिक्तको रसः ॥१४२॥
पाचनान्यविपकानां दोषाणां तरुणे ज्वरे ।

तरुणे ज्वरे तरुण ज्वरम् । तरुणज्वरमें, लङ्घनम्
लघनं लघनं, खेदनम् खेदनं खेदनं, कालं कालं कालं,
यवाग्बस्तिक्तको यवाग्, तिक्तको अने कडेवा और तिक्त,
रस रस रस, अविपकानाम् नहि पाकेला अपक,
दोषाणाम् दोषोके, पाचनानि पाचनं करनेपर
छे पाचन करनेनाले हैं ॥ १४२ ॥

142-142½. In the early stage of fever, starvation, sudation, time-effect, diet of gruels and articles of bitter taste, digest the imperfectly digested morbid matter in the body.

कस्मिन् ज्वरे उष्ण जलं देयम् ? कस्मिन् ज्वरे शृतशीत जलं देयम् ?

तृष्यते सलिलं चोष्णं दद्याद्वातकफज्वरे ॥ १४३ ॥

मद्योत्थे पेट्तिके चाथ शीतलं तिक्तकैः शृतम् ।

दीपनं पाचनं चैव ज्वरघ्नमुभयं हि तत् ॥ १४४ ॥

स्रोतसां शोधनं बल्यं रुचिस्वेदकर शिवम् ।

वातकफज्वरे वात अने कफेकी थयेला ज्वरमां
वात और कफके ज्वरमें, तृष्यते तरुणा रोगीने प्यास-
वाले रोगीको, उष्णम् उष्णं गरम सलिलम् च पाणी
जल, अथ अने और मद्योत्थे मद्यपातकी थयेला
मद्यसे उत्पन्न, पेट्तिके च तेमज्वर पित्तना ज्वरमां एव

पित्तज्वरमें, तिक्तकै कडेवां द्रव्ये साथे तिक्त द्रव्योके साथ,
शृतम् उष्णवाले उष्ण गवा, शीतलम् अने ठंडु उरेलुं
जल और फिर ठंडा किया गया जल, दद्यात् आपधु देवे,
हि कारण के क्योंकि, तत् ते वे. उभयम् अने दोनों,
दीपनम् दीपनं दीपन, पाचनम् पाचनं पाचन, ज्वरघ्नम्
ज्वरघ्नं ज्वरघ्नं स्रोतसां शोधनं स्रोतसां शोधनम्
शोधनं करनेपर शोधक, बल्यम् बल्यं आपनार बल्य,
रुचि-स्वेद-करम् रुचि अने स्वेद करनेपर रुचिकर और
स्वेदकर, शिवम् च एव तथा कल्याणकारी छे तथा
कल्याणकारक है ॥ १४३-१४४ ॥

143-144½ When the patient feels thirsty, he should be given warm water to drink if the fever is of the vata cum kapha type; and if the fever is due to alcoholism or pitta, he should be given potions of water prepared with bitter decoctives and well-cooled Both types of drink are gastric-stimulant, digestive, febrifuge, purificatory of the body-channels, strength-giving, appetising, diaphoretic and generally beneficial.

पिपासाज्वरशान्तये षडङ्गपानीयम्—

मुस्तपर्पटकोशीरचन्दनोदीच्यनागरैः ॥ १४५ ॥

शृतशीतं जलं दद्यात् पिपासाज्वरशान्तये ।

मुस्त- भैथ मोथा, पर्पटक- अस्त्रलिथे पिप्पापदा,
उशीर- वीरशुवाणे। खस, चन्दन- रक्त अ दन रक्त चन्दन,
उदीच्य- सुगन्धी वाणे। सुगन्धवाला, नागरैः अने सु
पडे और सोंठके, शृतशीतम् उष्णवाले ठंडे उष्ण कर
ठंडा किया हुआ, जलम् जलं जल, पिपासा- तृष्य
प्यास, ज्वर- तथा ज्वरमां और ज्वरकी, शान्तये
शान्त भाटे शान्तिके लिए, दद्यात् आपधु अर्पणे
देना चाहिए ॥ १४५ ॥

145-145½. For the relief of thirst and fever, the patient may be given a beverage which has been prepared by

१४२ खेदनं कालं—खेदनं कालं य

१४२ तरुणे ज्वरे—तरुणज्वरे (य.)

१४३ तृष्यते—तृष्यते (य)

वातकफज्वरे—वातकफज्वरके (य.)

१४४ चाथ—वाथ (य)

decocting nut-grass, trailing rurgia, cus-
cus grass, sandal-wood, fragrant sticky
mallow and dry ginger, and cooling it

ज्वरे वमन कदा दयम्?—

कफप्रधानानुत्क्रियान् दोषानामाशयस्थितान् १४६
बुद्ध्वा ज्वरकरान् काले वम्यानां वमनैर्हरेत् ।

आमाशयस्थितान् आमाशयभां रहेत्वा आमाशयमें
अवस्थित, उत्क्रियान् अक्षर नीक्षणवा आहतां वाहिर
निकलनेके लिए उत्सुक, कफप्रधानान् कफप्रधान कफ-
प्रधान, दोषान् दोषाने दोषोको, ज्वरकरान् ज्वर कर-
नारा ज्वर करनेवाले बुद्ध्वा अर्थात् जान कर,
वम्यानाम् वमनयोग्य पुरुषेना ते दोषाने वमन-
योग्य पुरुषों के उन दोषोको, काले योग्य समये योग्य
समयमें, वमनैः वमनेद्वारा वमनद्वारा, हरेत् हरेत् करवा
जेठे निकाल देना चाहिए ॥ १४६३ ॥

146-146½. The physician, recognising
that the fever-causing morbid humors
are predominantly kapha and are
lodged in the stomach, and have been
precipitated and that the patient is fit
to undergo emesis, should eliminate
the morbid matter by emetics at the
proper time.

अनुपस्थितदोषाणां वमनदाने दोषा —

अनुपस्थितदोषाणां वमनं तरुणे ज्वरे ॥१४७॥
हृद्रोगं श्वासमानाहं मोहं च जनयेद्भृशम् ।

तरुणे ज्वरे तरुणु ज्वरभां तरुण ज्वरमें, अनुप-
स्थितदोषाणाम् जेना दोषो अक्षर नीक्षणवार्भा उन्मुष्य
न होय जेवा मनुष्याने जिनके दोष बाहिर निकलनेमें
उन्मुख नहीं है ऐसे मनुष्योंको, वमनम् आपेक्षु वमन
दिया हुआ वमन, हृद्रोगम् हृद्रोग हृद्रोग, श्वासम् श्वास
श्वास, आनाहम् आनाह आनाह, भृशम् मोहम् च अने

१४७३ मोहं च जनयेद्भृशम्—कास च कुर्वते भृशम् (ध.)

„ जनयेद्भृशम्—कुर्वते भृशम् (ध.)

अत्यन्त भूअनलु और अत्यन्त गवराहटको, जनयेत्
उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ १४७३ ॥

147-147½ If emesis is performed in
the very early stage of fever, when
the morbid elements have not been
precipitated, there will often occur
cardiac disorder, dyspnea constipation
and fainting.

सर्वदेहानुगाः सामा घातुस्था असुनिर्हराः ॥१४८॥
दोषाः फलानामामानां स्वरसा इव सात्ययाः ।

सर्वदेहानुगाः सर्व देहभां व्यापेत्वा समस्त देहमें
व्याप्त, सामा आमसहित आमसहित, घातुस्थाः अने
घातुस्थोभां अत्यन्त पेठेला और घातुस्थोभां अत्यन्त त्रिष्ट,
असुनिर्हराः अने सहेलाधृथी न काढी शक्य जेवा
और सरलतासे न निकलनेवाले, दोषाः दोषो दोष,
आमानाम् काया कषे, फलानाम् फलोना फलोंके,
स्वरसा इव स्वरसोन्नी पेठे स्वरसोन्नी भाति, सात्यया
विनाशक छे विनाशक है ॥ १४८३ ॥

148-148½. Because the morbid
matter has pervaded the whole body
and is immature and lodged in all the
body-elements and is difficult to remove,
its premature removal is attended with
danger to life or with complications
and may be likened to the forceful
expression of juice from an unripe
fruit.

ज्वरे यवागूप्रयोग —

वसितं लङ्घितं काले यवागूभिरुपाचरेत् ॥१४९॥
यथास्वौषधसिद्धाभिर्मण्डपूर्वाभिरादिनः ।
यावज्ज्वरमृदूभावात् षडहं वा विचक्षणः ॥१५०॥
तस्याग्निदीप्यते तामिः ससिद्धिरिव पावकः ।

१४८. सर्वदेहानुगा. सामा—सर्वदेहानुगा. सप्त (ध)

„ असुनिर्हरा—दु स्निर्हरा (ध.)

१४८३ फलानामामाना—फलेभ्य आमेभ्यः (क ख, घ, च झ, ध.)

वमितम् वमनं करावेदाने वमनं कराये हुणको, लङ्घितम् अने लंघनं करावेदाने और लङ्घनं कराये हुणको, काले भोजनं समये भोजनके समय, विचक्षणं विशिष्टं वैद्ये विचक्षणं वैद्यको, ज्वरमृदूभावात् यावत् नरं नरम् परे त्यां सुधीं ज्वरं मृदुं होवे तब तक, षडहम् वा अथवा छ दिवस सुधीं अथवा छ दिन पर्यन्त, तथास्वौषध- ते ते अवस्थाने द्वाग्य औषधेऽथी उस उस अवस्थाके योग्य औषधोंसे, सिद्धाभिः सिद्धं इरेदी सिद्ध की हुई, यवागूभिः यवागूओऽथी यवागुओंसे, आवितं प्रथम प्रथम, मण्डपूर्वाभिः मंडुकी शकं इरीने मण्डसे शुरू करके, उपाचरेत् उपचर्यां इरेदी ओषधे उपचर्यां करनी चाहिए, तामि ते यवागूओऽथी उन यवागुओंसे, तस्य तेनो उसकी, अग्निं नृशरिणि जठराग्निं समिद्धिः समिद्धाओऽथी समिद्धाओंसे, पावकः इव अग्निन्दी पेठे अग्निकी भाति, दीप्यते प्रदीप्तं याय छे प्रदीप्त होती है ॥ १४९-१५० ॥

149-150½ After starvation and emesis have been gone through, the patient should be given at the proper time gruels prepared with suitable medications, giving thin gruels in the beginning. The wise physician should give these gruels till the fever becomes mild or for a period of six days By this the digestive power of the patient becomes stimulated, like fire by fuel

यवागूगुणा —

ताश्च भेषजसंयोगाल्लघुत्वाच्चाग्निदीपनाः ॥१५१॥

वातमूत्रपुरीषाणां दोषाणां चानुलोमनाः ।

स्वेदनाय द्रवोष्णत्वाद् द्रवत्वात्तृट्प्रशान्तये ॥१५२॥

आहारभावात् प्राणाय सरत्वाल्लाघवाय च ।

ज्वरहयो ज्वरजात्म्यत्वात्तस्मात् पेयाभिरादितः १५३

१५१ अग्निदीपनाः—अग्निदीपिका (घ)

१५२ दोषाणां च—विषयस्थ (द)

,, दोषाणां चानुलोमना—विषयस्थानुलोमिका (ग, म, घ)

१५३ तस्मात् पेयाभिरादित—तस्मात्पूर्व समाचरेत् (च, ङ)

ज्वरानुपचरेद्दीमान्नुते मद्यसमुत्थितात् ।

ताः च वष्ठी ते यवागूओ और वे यवागुएं, लघुत्वात् हलकी होनाथी लघु होनेसे, भेषजसंयोगात् च तथा औषधना संयोगने दीधे तथा औषधके संयोगके कारण, अग्निदीपनाः अग्निने प्रदीप्त इरनारी अग्निकी प्रदीप्त करनेवाली, वातमूत्रपुरीषाणां तथा वायु, मूत्र, पुरीष तथा वायु, मूत्र, पुरीष, दोषाणां च तेभ्यो दोषानु एव दोषोको, अनुलोमनाः अनुलोमन इरनारी छे अनुलोमन करनेवाली हैं, द्रवोष्णत्वात् प्रवाही अने गरम होवाथी द्रव और उष्ण होनेसे, स्वेदनाय पसीने लावना भाटे पसीना लानेके लिए, द्रवत्वात् द्रव रूप होवाथी द्रवरूप होनेसे, तृट्प्रशान्तये तरस छिपावना भाटे प्यासको शान्त करनेके लिए, आहारभावात् आहार रूप होवाथी आहाररूप होनेसे, प्राणाय अण आपवा भाटे बल देनेके लिए, सरत्वात् च अने सर होवाथी और दस्त लानेवाली होनेसे, लाघवाय शरीरने हलु गभवा भाटे उपशोणी छे शरीरको लघु रखनेके लिए उपयुक्त हैं, ज्वरसात्म्यत्वात् तथा नरने सात्म्य होवाथी तथा ज्वरके लिए सात्म्य होनेसे, ज्वरहयः नरनाशक छे ज्वरनाशक है, तस्मात् तेथी इत लिए, धीमान् शुद्धिमान वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, मद्यसमुत्थितात् मद्यजनित नर मद्यजनित ज्वरको, ऋते सिवायना छोड़ कर, ज्वरान् भाडीना नरेशां शेष ज्वरोंका, आदितः प्रथम प्रथम, पेयाभिः पेयाओऽथी पेयाओंसे, उपचरेत् उपचार इरेदी उपचार करे ॥ १५१-१५३ ॥

151-153½. These gruels, being medicated and light in nature, are stimulative of gastric fire and regulate the passage of flatus, urine, feces and morbid matter downwards. Being liquid and hot, they act as diaphoretic; being liquid they relieve thirst; being nutritious, they increase the vitality, being of a flowing nature, they lead to the lightness of body; and being wholesome in fever, they act as febrifuge There-

१५३ ज्वरानुपचरेत् धीमान्—ध्याग्निदीपिका (च, ङ)

fore the wise physician should treat the fever-patient with gruels from the very beginning, except in cases where the fever is due to alcoholism

येषां यवागूर्न हिता—

मदात्यये मद्यनित्ये ग्रीष्मे पित्तकफाधिके ॥१५४॥
ऊर्ध्वगे रक्तपित्ते च यवागूर्न हिता ज्वरे ।

मदात्यये मद्यनित्ये मदात्ययमें, मद्यनित्ये नित्य मद्य सेवन करने नित्य मद्यसेवन करनेवालेको, ग्रीष्मे ग्रीष्मर्मा ग्रीष्ममें, पित्तकफाधिके पित्तकफाधिके अधिकता-वाला नरर्मा पित्तकफाधिके अधिकतावाले ज्वरमें ऊर्ध्वगे रक्तपित्ते च तथा ऊर्ध्वगे रक्तपित्तर्मा तथा, ऊर्ध्वगे रक्तपित्तमें, ज्वरे आवेक्षा नरर्मा आये हुए ज्वरमें, यवागूर्न यवागूर्न यवागूर्न, हिता न हिताकारक नहीं है ॥ १५४ ॥

154-154½ In morbid intoxication in summer and in conditions of pitta cum kapha as well as in hemothermia affecting the upper part of the body, gruels are not wholesome

तर्पणार्हा नरा. —

तत्र तर्पणमेवाग्रे प्रयोज्यं लाजसक्तुभिः ॥१५५॥
ज्वरापहैः फलरसैर्युक्तं समधुशर्करम् ।

तत्र ते नरर्मा उन ज्वरमें, अग्रे प्रथम प्रथम, ज्वरापहै नरर्मा शक ज्वरघ्न, फलरसै शर्करा रसोत्थी फलोंके रसोंसे, युक्तम् युक्तम् युक्तम् लाजसक्तुभि लाजसक्तुभि साथवाणी नरर्मावेत्तु लाजके सक्तुओंसे बने हुए, तर्पणम् एव तर्पणको ही, समधुशर्करम् मद्य अने साकर साथे शर्करा और शर्कराके साथ, प्रयोज्यम् प्रयोग्ये प्रयोग करना चाहिए ॥ १५५ ॥

१५४ १/२ यवागूर्न हिता—यवागूर्नहिता (ध)

१५५. प्रयोज्यम्—प्रदेयम् (च ध घ.)

१५५ १/२ 'समधुशर्करम्' इत्यत्र उपरिष्ठात्—

‘द्राक्षादाडिमन्तैरप्रियालैः सपरूपकैः ।

तर्पणार्हेषु कर्तव्यं तर्पणं ज्वरनाशनम् ॥’

इत्यधिक पाठ (ध. द.) पुस्तकयोः ।

155 155½. In such fevers the demulcent drinks prepared of roasted paddy flour should be given in the beginning mixed with fever-curing fruit-juices, honey and sugar

जीर्णतर्पणस्य ज्वरितस्य भोजनं धानम्—

ततः सात्म्यबलापेक्षी भोजयेत्जीर्णतर्पणम् ॥१५६॥
तनुना सुद्वयूपेण जाङ्गलानां रसेन वा ।

ततः त्पार पछी इसके बाद, सात्म्यबलापेक्षी सात्म्य अने नरर्मा विचार करी वैद्ये सात्म्य और बलका विचार करके वैद्य, जीर्णतर्पणम् तर्पण पछी गयेले छे नेने अथवा रोगीने तर्पण पच गया है जिसको ऐसे रोगीको तनुना पातला पतले, सुद्वयूपेण भोजना युष्ठी मूँगके यूपसे, जाङ्गलानाम् वा अथवा नरर्मा पशुओंके अथवा जागल पशुओंके, रसेन मांसरस भडे मांसरससे, भोजयेत् भोजन करावे ॥१५६ ॥

156-156½. The physician, keeping in view the homologation and vitality of the patient should, after the demulcent drink has been digested, put the patient on a diet of thin soup of green gram or the meat-juice of jungle creatures

अन्नकाले ज्वरिताय दन्तधावनम्—

अन्नकालेषु चाप्यस्मै विधेयं दन्तधावनम् ॥१५७॥
योऽस्य वक्त्ररसस्तस्माद्विपरीतं प्रियं च यत् ।

अन्नकालेषु च तथा अन्नकालमें तथा भोजनके समयमें, य ने जो, अस्य अने इसके, वक्त्ररसः मुँहके रस होय मुखका रस हो, तस्मात् तेनाथी उससे, विपरीतय विपरीत रसवाणी विपरीत रसवाली, यत् च अने ने और जो, प्रियम् अने प्रिय होय इसे प्रिय होवे, दन्तधावनम् अपि ते दातुं पशु उस दातोंन सी, अस्मै अने इसको विधेयम् करावे नेने करवानी चाहिए ॥ १५७ ॥

157-157½ At the meal-time, he should be directed to clean his teeth with tooth-twigs which are of antagonistic taste to the taste in the mouth and which is liked by the patient

तदस्य मुखत्रैशद्यं प्रकाङ्क्षां चान्नपानयोः ॥ १५८ ॥
घत्ते रसविशेषाणामभिज्ञत्वं करोति यत् ।

यत् ते दातुषु जो दातौन, रसविशेषाणां विविध रसोऽनु भिन्न भिन्न रसोका, अभिज्ञत्वम् ज्ञान ज्ञान, करोति करवे छे कराती है, तत् ते वह, अस्य आना इसके, मुखत्रैशद्यम् मुषन्ती शुद्धि मुखकी शुद्धि, अन्नपानयोः च अने आवापीवामां और खानपानमें, प्रकाङ्क्षाम् रुचि रुचि, घत्ते करे छे करनी है ॥ १५८ ३ ॥

158-158½. This teeth-cleansing will produce clearness of the mouth, desire for food and drink, and increase the relish for tastes.

विशोधय द्रुमशाखाग्रैरास्यं प्रक्षाल्य चास्फुत् ॥ १५९ ॥
मस्तिवक्षुरसमद्याद्यैर्याहारमवाप्नुयात् ।

द्रुमशाखाग्रै आऽन्ती आणीओना अभ्रसागथी अर्थात् दातुषुथी वृक्षकी शाखाओंके अप्रभागसे अर्थात् दातौनसे, आस्यम् मुषने मुखको, विशोधय शुद्ध करीने शुद्ध करके, अमकृत् च तथा बारबार और बारबार, मस्तु- भरतु मस्तु, हक्षुरस- शेडीना रस गन्नेका रस, मद्याद्यैः अने मद्य नगेरेना कवल धारणु वडे और मद्य आदिके कवलधारणद्वारा, प्रक्षाल्य धोछने धो कर. यथा- हितकर हितकर, आहारम् आहार आहार, अवाप्नुयात् करवे करे ॥ १५९ ३ ॥

159-159½. Having cleansed the mouth with the ends of twigs of trees and having gargled the mouth frequently with whey, sugar-cane juice and wine etc., he should take proper diet

ज्वरे कषायविधानम्—

पाचनं शमनीयं वा कषायं पाययेद्भिषक् ॥ १६० ॥
ज्वरितं षडहेऽतीते लघ्वन्नप्रतिभोजितम् ।

भिषक् वैद्ये वैद्य, षडहे छ दिवस छ दिन, अतीते पीत्या पछी वीतने के बाद, लघ्वन्न- हलधु अन्न लघुभोजन, प्रतिभोजितम् भवरावेलु छे अने ओवा खिलाया है जिसको ऐसे, ज्वरितम् नवरना रेगिने ज्वरके रोगीको, पाचनम् पाचन पाचन, शमनीयम् वा अथवा शमन अथवा शमन, कषायम् कषाय कषाय, पाययेत् पीवराववे पिलावे ॥ १६० ३ ॥

160-160½ When six days have passed, the physician should give the fever-patient digestive or sedative decoction and light diet at every meal

तरुणज्वरे कषायरसनिषेधः—

स्तम्भ्यन्ते न विपच्यन्ते कुर्वन्ति विषमज्वरम् ॥ १६१ ॥
दोषा बद्धा. कषायेण स्तम्भित्वात्तरुणे ज्वरे ।

तरुणे तरुणु नये, ज्वरे नवरमां ज्वरमें, बद्धा छूटा न पडेला बधे हुए, दोषा दोषो दोष, कषायेण कषायद्वारा कषायसे, स्तम्भित्वात् रतभन करवाना गुणुने दीधे स्तम्भन करनेके गुणसे, स्तम्भ्यन्ते रतध थर्ध अथ छे स्तम्भ हो जाते है, न विपच्यन्ते पाकता नथी नही पचते, विषमज्वरम् अने विषमनवर और विषमज्वरको, कुर्वन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते है ॥ १६१ ३ ॥

161-161½ The morbid matter which is fixed in the early stage of fever becomes more fixed and is not digested by astringent decoctives due to astringent action and they cause irregular fever.

१६० पाययेद्भिषक्-पाययेच्च तम् (थ.)

१६१ स्तम्भ्यन्ते-मुच्यन्ते (ग)

„ न विपच्यन्ते-न च्यवन्ते च (च. ब)

न तु कल्पनमुद्दिश्य कषायः प्रतिषिध्यते ॥१६२॥
यः कषायकषायः स्यात् स वर्ज्यस्तरुणज्वरे ।

कल्पनम् स्वरसादि कषायोन्नी कल्पनाने कषायोकी कल्पनाके, उद्दिश्य उद्देशीने उद्देशसे, तु तो तो, कषाय कषायने। कषायका, न प्रतिषिध्यते प्रतिषेध कर्वाभा आवते। नथी प्रतिषेध नहीं किया जाता है, य परन्तु ने परन्तु जो, कषायकषाय कषाय रसवाणो कषाय कषायरसयुक्त कषाय, स्यात् होय होवे, सः ते वह, तरुणज्वरे वर्ज्य. नवा नवरमा वर्ज्य छे नये ज्वरमें वर्ज्य है ॥ १६२३ ॥

162-162½. The prohibition laid down here against the use of 'kashaya' is not with reference to its technical meaning in pharmaceuticals but it is with reference to its technical meaning relating to its property of astringency. In other words, decoctives of astringent taste or action are alone prohibited in the early stage of fever

ज्वरे यूषविधानम्—

यूषैरम्लैरनम्लैर्वा जाङ्गलैर्वा रसैर्हितैः ॥१६३॥
दशाहं यावदक्षीयाल्लघ्वन्नं ज्वरशान्तये ।

ज्वरशान्तये नवरनी शान्तिने भाटे ज्वरकी शान्तिके लिए, दशाहम् यावत् दश दिवस सुधी दस दिन तक, हितै हितकारक, अम्लै अम्ल अम्ल, अनम्लै वा अथवा अम्लताथी रहित अथवा अम्लतासे रहित, यूषै यूषो यूषो, जाङ्गलै वा अथवा अगल पशुओना अथवा जागल जानवरोके, रसैः भासरसे। साथे मासरसोके साथ, लघ्वन्नम् लघु अथ लघु अन्न, अक्षीयात् भावु भेष्ये खाना चाहिए ॥ १६३३ ॥

163-163½. For a period of ten days, the patient should live on a diet of light food mixed with acid or non-acid

soups or wholesome flesh-juice of jungle animals, for the relief of fever.

ज्वरे सर्पिर्विधानम्—

अत ऊर्ध्वं कफे मन्दे वातपित्तोत्तरे ज्वरे ॥१६४॥
परिपक्वेषु दोषेषु सर्पिष्पानं यथाऽमृतम् ।

अत ऊर्ध्वम् आ पछी इसके बाद, ज्वरे ने नवरमा जिस ज्वरमें, कफे मन्दे उर्ध्व मन्द होय कफ मन्द हो, वातपित्तोत्तरे अने वायु तथा पित्त प्रधान होय और वायु तथा पित्त प्रधान हों, दोषेषु परिपक्वेषु तेभा दोषो पूरा पाडी नता उसमें दोषोंके पूर्णतया पक जाने पर, सर्पिष्पानम् धीतुं पान घृतपान, अमृतम् अमृत अमृतके, यथा नेषु छे समान है ॥ १६४३ ॥

164-164½. Thereafter, if the kapha is mild, and vata and pitta are in excess and the morbid matter has all been fully digested, the potion of ghee acts like ambrosia in fever

ज्वरे मासरसप्रयोग. —

निर्दशाहमपि ज्ञात्वा कफोत्तरमलङ्कितम् ॥१६५॥
न सर्पिः पाययेद्वैद्यः कषायैस्तमुपाचरेत् ।
यावल्लघुत्वाद्दानं दद्यान्मांसरसेन च ॥१६६॥
बलं बलं निग्रहाय दोषाणां, बलकृच्च तत् ।

वैद्य वैद्ये वैद्य, निर्दशाहम् अपि दश दिवस वीत्या आद पाणु दस दिन बीत जाने पर भी, कफोत्तरम् रोगीने उर्ध्व प्रधान रोगीको कफप्रधान, अलङ्कितम् अने

१६६ वैद्य.—प्राशः (च)

१६६ वैद्य.—कषायैस्तमुपाचरेत्—शमनैस्तमुपाचरेत् (ख घ. ष.)

१६६ वैद्य बल बल निग्रहाय दोषाणां बलकृच्च तत्—बल बल दोषहर

पर तच्च बलप्रदम् (घ. त. ष.)

भवत्यल निग्रहाय दोषाणां बल-

कृच्च तत् (ड.)

बल बल—परं बलं (झ.)

१६३ कषायकषाय—कषाय कषाय (घ फ)

१६३ तरुणज्वरे—तरुणे ज्वरे (घ.)

दधन इयां पगरने विना लहान किया हुआ, ज्ञात्वा
 लक्ष्मीने जान कर, सर्पि धी घी, न पाययेत् न पापुं
 न पिलावे, तम परतु तेने। किन्तु उसका, लघुत्वात्
 यावत् दधुता आवतां सुधी लघुताकी प्राप्ति पर्यन्त,
 कषायैः इषायेशी कषायोसे, उपाचरेत् उपचार करवे।
 उपचार करे, मासरसेन च अने आसरसनी साथे और
 मासरसके साथ, अजनम् ले। अन्न भोजन, दद्यात् आपपु
 देवे, हि डेभके क्योंकि, बलम् अण बल, दोषाणाम्
 दोषीना दोषोके, निग्रहाय निग्रह माटे निग्रह के लिए
 अलम् समर्थ छे समर्थ है, तत् च अने ते आस-
 रसनी साथे ले। अन्न और वह मासरसके साथ भोजन,
 बलकृत् अण उत्पन्न करनी छे बल करनेवाला है
 ॥ १६५-१६६ ॥

165-166. Knowing that ten days
 has passed and still kapha is found
 to be in excess, or that the patient
 has not undergone starvation, the
 physician should not give him ghee
 but treat him with decoctives Till the
 lightness of body is induced, he should
 be given light food mixed with meat-
 juices This contributes to the natural
 vitality and natural vitality is sufficient
 to subdue the morbid humors.

ज्वरे पय प्रयोगः —

दाहतृष्णापरीतस्य वातपित्तोत्तरं ज्वरम् ॥१६७॥
 बद्धप्रच्युतदोषं वा निरामं पयसा जयेत् ।

दाहतृष्णापरीतस्य दाह अने तरसथी पीडाता
 रोगीना दाह और तृषासे पीडित रोगीके, वातपित्त-
 उत्तरम् वातपित्तप्रधान वातपित्तप्रधान, बद्ध-प्रच्युत-
 दोषम् वा अथवा अथायेला होवा छतां पणु योताना
 स्थानथी अक्षित दोषवाला अथवा वधे होने पर नी
 अपने स्थानमे चलित दोषोवाले, निरामम् निराम निराम
 ज्वरम् अवरने ज्वरको, पयसा इषथी इषसे जयेत्
 छतवे। ओर्ध अे जीतना चाहिए ॥ १६७ ॥

167-167. The condition of fever
 with vata and pitta in excess, occurring
 in a patient afflicted with burning
 and thirst, where there is alternate
 constipation and diarrhea and which
 is free from undigested matter, may
 be subdued by treatment with milk

ज्वरे विरेचनम्—

क्रियाभिराभिः प्रशमं न प्रयाति यदा ज्वरः ॥१६८॥
 अक्षीणबलमासाग्नेः शमयेत्तं विरेचनैः ।

यदा जे यदि, आभि आ इन, क्रियाभिः क्रिया-
 ओथी क्रियाओसे, ज्वर. अवर ज्वर, प्रशमम् शान्ति
 शान्तिको, न प्रयाति न पाये न प्राप्त होवे, अक्षीण-
 बल- आसाग्ने. ते जेना अण, आस तथा अग्नि क्षीण
 थयां नथी अेवा रोगीना तो जिसके बल, मास तथा अग्नि
 क्षीण नहीं हुए हों ऐसे रोगीके, तम् ते अवरने उस
 ज्वरको, विरेचने विरेचनेथी विरेचनोसे, शमयेत् शान्त
 करवे। शान्त करे ॥ १६८ ॥

168-168. If the fever is not sub-
 dued by this line of treatment, it should
 be allayed by purgative and emetic
 procedures provided the patient's
 strength, flesh and digestive power are
 not diminished

ज्वरे निरूहवस्तिप्रयोग. —

ज्वरक्षीणस्य न हिनं वमनं न विरेचनम् ॥१६९॥
 कामं तु पयसा तस्य निरूहैर्वा हरेन्मलान् ।

ज्वरक्षीणस्य अवरथी दुर्धण थयेलाने ज्वरसे क्षीण
 हुएको, न वमनम् न तो वमन न तो वमन, न
 विरेचनम् के न तो विरेचन अथवा न तो विरेचन,
 हितम् हितकर छे हितकर है, कामम् तु जे छथ होय
 तो यदि इष्ट हो तो, तस्य मलान् तेना भोगीने उसके
 मलोको, पयसा इषथी इषके प्रयोगसे, निरूहै.

१६८. अक्षीणबलमासाग्ने — अक्षीणबलमासस्य (इ य थ)

,, विरेचने - विरेचन य.)

अथवा आस्थापन अस्तित्थी अथवा आस्थापन वस्तिसे, हरेत् षडार क्लृप्ता बाहिर निष्कले ॥ १६९३ ॥

169-169½. Purgation or emesis is not advisable in the case of a patient emaciated with fever. It is better to eliminate the morbid matter in such a patient by a course of milk or by evacuative enema

निरूहो बलमग्निं च विज्वरत्वं मुदं रुचिम् ॥१७०॥
परिपक्वेषु दोषेषु प्रयुक्तः शीघ्रमाचहेत् ।

दोषेषु दोषो दोषोके, परिपक्वेषु पाक्या पछी पक जाने पर, प्रयुक्त प्रयोगेण प्रयुक्त हुं, निरूहः निरूह-अग्निं निरूहवस्ति, बलम् अण बल, अग्निम् अग्नि अग्नि, विज्वरत्वम् अवररक्षितता ज्वररक्षितता, मुदम् हर्ष हर्ष, रुचिम् च अने रुचिने और रुचिको, शीघ्रम् शीघ्र तीघ्र, आवहेन आवे अे क आती है ॥ १७०३ ॥

170-170½. Evacuative enema if given when the morbid matter has been fully digested will immediately increase the vitality and digestive power and produce apyrexia, good cheer and appetite

पित्तं वा कफपित्तं वा पित्ताशयगतं हरेत् ॥ १७१ ॥
संसर्गं, त्रीन्मलान् वस्तिहरेत् पकाशयस्थितान् ।

संसर्गम् विरेचन विरेचन, पित्ताशयगतम् पित्ताशयर्मा रहेला पित्ताशयमें स्थित पित्तम् वा पित्तने पित्तको, कफपित्तम् वा अथवा कफपित्तने अथवा कफपित्तको, हरेत् हरे करे अे दूर करता है, वस्ति अने अस्ति और वस्ति, पक्वाशयस्थितान् पक्वाशयर्मा रहेला पक्वाशयमें स्थित, त्रीन् मलान् त्रणे दोषाने तीनों दोषों-को, हरेत् हरे करे अे दूर करती है ॥ १७१३ ॥

171-171½. Laxation will eliminate pitta or kapha-pitta lodged in the habitat of the pitta, while enemata

will eliminate all the three kinds of morbid matter lodged in the colon.

ज्वरे अनुवासनप्रयोगः—

ज्वरे पुराणे संक्षीणे कफपित्ते दृढाशये ॥१७२॥
रूक्षबद्धपुरीषाय प्रदद्यादनुवासनम् ।

पुराणे नूना पुराने, ज्वरे तावर्मा ज्वरमें, कफपित्ते कफ अने पित्त कफ और पित्त, संक्षीणे क्षीण थता क्षीण होने पर, दृढाशये प्रदीप्त अग्निवाणा प्रदीप्त अग्निवाले, रूक्षबद्धपुरीषाय अने रूक्ष तथा अ धायेला भणवाणा रेणुने रूक्ष और अग्नि मलवाले रोगीको, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, प्रदद्यात् आपवु देना चाहिए ॥ १७२३ ॥

172-172½. Unctuous enema should be given in chronic fever in conditions where the kapha and pitta have diminished, the digestive fire is strong and the stools are dry and constipated.

ज्वरे शिरोविरेचनप्रयोग —

गौरवे शिरस शूले विबद्धेऽध्विन्द्रियेषु च ॥१७३॥
जीर्णज्वरे रुचिकरं कुर्यान्मूर्धविरेचनम् ।

जीर्णज्वरे अणुअवरर्मा जीर्णज्वरमें, शिरस माथाना मस्तकके गौरवे भारीपणार्मा भारीपनमें, शूले तथा शूलर्मा तथा शूलमें, अध्विन्द्रियेषु विबद्धेषु च अने अध्विन्द्रिये पोताना विषयनु अणु करवार्मा अणु अणु गणु होय तयारे और इन्द्रियोंक विषयग्रहणमें जडीभूत होने पर, रुचिकरम् रुचिकारक रुचिकारक, मूर्धविरेचनम् शिरोविरेचन शिरोविरेचन, कुर्यात् करवु अणु अणु करना चाहिए ॥ १७३३ ॥

173-173½. Agreeable errhine medications should be given in heaviness of the head, headache, and impairment

१७३३ कुर्यात्—दद्यात् ग)

,, कुर्यान्मूर्धविरेचनम्—दद्यात् शीर्षविरेचनम् (च)

,, मूर्धविरेचनम्—शीर्षविरेचनम् (य.)

of the sense-functions occurring in chronic fevers

जीर्णज्वरेऽभ्यङ्गादिविधानम्—

अभ्यङ्गांश्च प्रदेहांश्च परिषेकावगाहने ॥१७४॥

विभज्य शीतोष्णकृतं कुर्याज्जीर्णे ज्वरे भिषक् ।

जीर्णे ज्वरे शुद्धिं न्यस्य जीर्णज्वरमे, भिषक् वेद्ये वैद्यको, शीतोष्णकृतं ४ डी अने गरभीथी थयेत्ता न्यस्येत् शीत और उष्ण कारणसे हुए ज्वरका विभज्य विवेक करीने विवेक करके, अभ्यङ्गान् च अभ्यङ्गो अभ्यङ्ग, प्रदेहान् च प्रदेहो प्रदेह, परिषेक- परिषेक परिषेक, अवगाहने तथा अवगाहनने तथा अवगाहनका, कुर्यात् प्रयोग करवे ज्येष्ठे प्रयोग करना चाहिए ॥ १७४३ ॥

174-174½. The physician having ascertained whether heat or cold is the causative factor of the chronic fever should administer suitable inunctions and applications, affusions and baths

तैराशु प्रशम याति बहिर्मागगतो ज्वरः ॥१७५॥
लभन्ते सुखमङ्गानि बलं वर्णश्च वर्धते ।

तै तेजोभी उनसे बहिर्मागगत. अहिर्मागगत बहिर्मागगत, ज्वरः न्यस्य ज्वर, आशु न्यस्ये शीघ्र, प्रशमम् प्रशान्त प्रशान्त, याति थाय्य छे होता है, अङ्गानि अङ्गोने अङ्गोको, सुखम् सुख सुख लभन्ते प्राप्त थाय्य छे प्राप्त होता है, बलम् अण बल, वर्णश्च अने वर्णकी और वर्णकी, वर्धते वृद्धि थाय्य छे वृद्धि होती है ॥ १७५३ ॥

175-175½ By this means the fever which has remained only in the peripheral parts is soon removed, the body restored to ease, and vitality and

१७४ परिषेकावगाहने—सस्नेहान् सावगाहनाम् (घ ङ ञ)

, —सस्नानान् सावगाहनाम् (फ

१७४३. शीतोष्णकृतं—शीतोष्णतया (घ घ)

complexion are enhanced

धूपनाञ्जनयोगैश्च यान्ति जीर्णज्वराः शमम् ॥१७६॥
त्वङ्मात्रशेषा येषां च भवत्यागन्तुरन्वयः ।

त्वङ्मात्रशेषा त्वया मात्रमां शेष रहेला सिर्फ त्वचामें अवशिष्ट, येषाम् च तथा ज्येष्ठोत्तु तथा जिनके, आगन्तु आगन्तु(भूत३५) आगन्तु (भूतरूप), अन्वय- डारण्य होय छे कारण होता है, जीर्णज्वराः ते शुद्धिं न्यस्येत् वे जीर्णज्वर, धूपन- धूप धूप, अञ्जनयोगैः च अने अञ्जनना प्रयोगोत्थी और अञ्जनके प्रयोगोसे, शमम् यान्ति शान्त थाय्य छे शान्त होते है ॥ १७६३ ॥

176-176½. The chronic fever whose residual effects are left only in the skin, get allayed by fumigation and collyrium procedures, so also the fever which is induced by external causes like spirit-possession

इति क्रियाक्रमः सिद्धो ज्वरघ्नः संप्रकाशितः ॥१७७॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, सिद्धः इत्य आपनार फलप्रद, ज्वरघ्नः न्यस्ये शीघ्र ज्वरनाशक, क्रियाक्रम- चिकित्साक्रम चिकित्साक्रम संप्रकाशितः स पूर्ये रीते प्रकट करी छे सपूर्णतया प्रकाशित किया है ॥ १७७ ॥

177. Thus we have described the effective line of treatment for the cure of fever

ज्वरिताना यवाग्वाद्यर्थे प्रशस्तानि घान्यानि—

येषां त्वेष क्रमस्तानि द्रव्याण्यूर्ध्वमतः शृणु ।

येषाम् तु वर्णी चिकित्सां उपयोगी ज्येष्ठोत्तु चिकित्सां उपयुक्त जिनका एष. क्रम आ क्रम कही छे यह क्रम कहा गया है, तानि द्रव्याणि ते द्रव्योने उन द्रव्योको, अतः ऊर्ध्वम् हुवे पछी इसके आगे, शृणु संभवेत्तु सुनो ॥१७७३॥

177½. We shall now describe the articles required in these procedures in their due order.

ज्वरे यवागूयोगाः —

रक्तशाल्यादयः शस्ताः पुराणाः षष्टिकैः सह ॥१७८॥
यषाग्वोदनलाजार्थं ज्वरितानां ज्वरापहाः ।

ज्वरितानाम् तावदाणाने ज्वरवालेकां, यवागू- यवागू यवागू, ओदन- भात भात, लाजार्थं अने दाज भाते और लाजार्थे लए, ज्वरापहा ७२२नाशक ज्वरनाशक, पुराणा- गूनी पुराणे, रक्तशाल्यादय रक्ती शा. ११ वगेरे लाल शालि आदि, षष्टिकैः सह साठी थोभा साथे साठी चावलके साथ, द्विवाः हितकारक है ॥ १७८३ ॥

178-178½ In the preparations of gruels, cooked rice and roasted paddy, old red sali and other kinds of rice and also shashtika rice are recommended for administration to the fever patient as they are curative of fever.

लाजपेयां सुखजरां पिप्पलीनागरैः शृत्याम् ॥१७९॥
पिवेज्वरी ज्वरहरां क्षुद्धानल्पाग्निरादितः ।
अम्लाभिलाषी तामेव दाडिमाम्लं सनागराम् ॥१८०॥
सृष्टविट् पैत्तिको वाऽथ शीतां मधुयुतां पिवेत् ।

अल्पाग्निः मन्दाग्निवाणे। मन्दाग्निवाला, क्षुद्धान् भूयथा क्षुधायुक्त, ज्वरी ७२२ने। रेणु ज्वरका रोगी, बादित. प्रथम प्रथम, पिप्पलीनागरैः पीपर अने सूड नाभीने पिप्पली और सोंठ डालकर, शृत्याम् पकावेदी पकाई हुई, सुखजरा ७२२दी पथी अथ खेवी शीघ्र पचने-वाली, लाजपेयाम् दाजानी पेयाने लाजाकी पेयाको, पिवेत् पीथे पीवे, अम्लाभिलाषी अटाधनी धृष्ट-वाणाये अम्लकी इच्छावाला, ताम् एव अथ यवागूने उसी यवागूको, सनागराम् सूड साथे सोंठके साथ, दाडिमा-म्लाम् दाडिमानी अटाधवाणी पीवी दाडिमकी खटाईके साथ पीवे, सृष्टविट् पातणी अडावाणाये पतले दस्त-वाला, पैत्तिक. अथवा अथवा पित्तप्रकृतिवाणाये अथवा पित्तप्रकृतिवाला, शीतान् तेने ठडी करी उसे शीतल करके, मधुयुताम् मध नाभी शहद डाल कर, पिवेत् पीवे पीवे ॥ १७९-१८०३ ॥

179-180½. The fever-patient whose digestive fire is weak, should take in

the beginning, when hungry, thin gruel and roasted paddy prepared with long pepper and dry ginger. This gruel is easily digested. If the patient wishes for acid taste, this gruel may be prepared with sour pomegranates, and dry ginger. If the patient is suffering from diarrhea or is of the pitta habitus, he may take it well-cooled and mixed with honey.

पेयां वा रक्तशालीनां पार्श्ववस्तिशिरोरुजि ॥१८१॥
श्वदष्ट्राकण्टकारिभ्या सिद्धां ज्वरहरां पिवेत् ।

पार्श्व- पडभा पार्श्व, वस्ति- भूनाशय वस्ति, शिरोरुजि अने माथाना दरदमां और मस्तककी वेदनामें, श्वदष्ट्रा- गोभरु गोखरु, कण्टकारिभ्याम् अने खेरीगुणीथी और कटेरीसे, सिद्धाम् सिद्ध करेदी सिद्ध की हुई, ज्वरहराय ७२२नाशक ज्वरनाशक, रक्तशालीनाम् दाजशालनी रक्तशालिनी, पेयाम् वा पेयाने पेयाको, पिवेत् पीवी पीवे ॥ १८१३ ॥

181-181½ If the fever-patient is suffering from pain in the side of the chest and hypogastric region or in the head, he should take the fever-curing thin gruel of red rice prepared with small caltrops and yellow-berried nightshade

ज्वरातिसारी पेयां वा पिवेत् साम्लं शृत्या नरः १८२
पृश्निपर्णीबलाविल्वनागरोत्पलधान्यकैः ।

ज्वरातिसारी ७२२(त.सा.र.वाणे। ज्वरातिसारयुक्त, नर मनुष्य मनुष्य, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी पिठवन, बला अला बला, विल्व- थोलां बेलगिरी, नागर- सूड सोंठ, उत्पल- डमणी कमल, धान्यकै तथा धाणुथी तथा धनियासे, शृत्याम् पकावेदी पकाई हुई, साम्लाम् अम्ल रसवाणी अम्लरसयुक्त पेयाम् वा पेयाने पेयाको, पिवेत् पीथे पीवे ॥ १८२३ ॥

१८२३ पृश्निपर्णी-शाकपर्णी (च.)

182-182½. If the fever-patient is suffering from diarrhea, he may take the gruel prepared with painted-leaved uraria, heart-leaved sida, bael, dry ginger, blue lotus and coriander and mixed with sour article.

श्रुतां विदारीगन्धाद्यैर्दीपनीं स्वेदनीं नरः ॥१८३॥
कासी श्वासी च हिक्की च यवागूं ज्वरितः पिबेत् ।

कासी उधरसवाणा खासीयुक्त, श्वासी च श्वासवाणा श्वासवाला, हिक्की च अने हेडडीवाणा और हिक्कावाला, ज्वरित. नर नरना रोगी ज्वररोगी, नर मनुष्ये मनुष्य, विदारीगन्धाद्यै शाकपण्डि आदिथी चालपणी आदिसे, श्रुताम् पडावेदी पकाई हुई, दीपनीम् दीपन दीपन, स्वेदनीम् अने स्वेद लावनारी और पसीना लानेवाली, यवागूं यवागूने यवागूको, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १८३ ॥

183-183½. The fever-patient suffering from cough, dyspnea, or hiccup may drink the gruel prepared with the tick trefoil group of drugs, which is digestive stimulant and diaphoretic.

विषद्धवर्चाः सयवां पिप्पल्याम्लकैः श्रुताम् ॥१८४॥
सर्पिष्मतीं पिबेत् पेयां ज्वरी दोषानुलोमनीम् ।

विषद्धवर्चाः अर्धार्ध गधेला भणवाणा वद्ध मल-वाला, ज्वरी नरना रोगी ज्वररोगी, दोषानुलोम-नीम् दोषानु अतुलोमन डरनारी दोषोंका अनुलोमन करनेवाली, पिप्पली- पीपर पिप्पली, आमलकै. तथा आमणथी तथा आवलोसे, श्रुताम् सिद्ध डरेदी सिद्ध की हुई, सयवाम् अने नवथी युक्त और जौयुक्त, सर्पिष्मतीम् धीवाणी घृतयुक्त, पेयाम् पेया पेयाको, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १८४ ॥

184-184½ If the stools have become scybalous, the fever-patient may drink the thin gruel prepared with long pepper and emblic myrobalans and mixed with barley and ghee. This

gruel regulates the peristaltic movement

कोष्ठे विबद्धे सरुजि पिबेत् पेयां श्रुतां ज्वरी ॥१८५॥
सृद्धीकापिप्पलीमूलचव्याञ्जलकनागरैः ।

कोष्ठे विबद्धे अने अद्धेपुता होय यदि बद्ध-कोष्ठता हो, सरुजि अने पेटमा पीडा होय तो और पेटमें दर्द हो तो, ज्वरी नरना रोगी ज्वरका रोगी, सृद्धीका- द्राक्ष मुनका, पिप्पलीमूल- पीपरीभूण पिप्पली-मूल, चव्य- अथक चव्य, आमलक- आमणा आवले, नागरैः अने सूथी और सोंठसे, श्रुताम् पडावेदी पकाई हुई, पेयाम् पेया पेयाको, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १८५ ॥

185-185½ If the bowels are constipated and there is colicky pain, the fever-patient should drink the thin gruel prepared with grapes, roots of long pepper, chaba pepper, emblic myrobalan and dry ginger.

पिबेत् सबिल्वं पेयां वा ज्वरे सपरिकर्तिके ॥१८६॥
बलावृक्षाम्लकोलाम्लकलशीघावनीश्रुताम् ।

ज्वरे अने नर यदि ज्वर, सपरिकर्तिके वाढवाणा होय तो परिकर्तिकायुक्त हो तो, सबिल्वाम् भीलीसहित वेलगिरीके साथ, बला- अला बला, वृक्षाम्ल- डाकम कोकम, कोलाम्ल- आटां और खट्टे वेर, कलशी- पृश्निपण्डि पृश्निपर्णी, घावनी- अने बोरीगण्डीथी और कण्टकारीसे, श्रुताम् पडावेदी पकाई हुई, पेयाम् पेया पेयाको, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १८६ ॥

186-186½ If there is griping pain, the fever-patient should drink the gruel prepared with heart-leaved sida, fruits of the kokam butter tree, sour jujube painted leaved uraria and yellow-berried nightshade and mixed with the bael fruit.

अस्वेदनिद्रस्वप्नार्तः पिबेत् पेयां सशर्कराम् ॥१८७॥

नागरामलकैः सिद्धां घृतभृष्टां ज्वरापहाम् ।

अश्वेदनिद्रः पसीना तथा निद्रारहित पसीना तथा निद्रारहित, तृष्णार्तः अने तरसथी पीडाता अन्तरना रेगीओ और तृषापीडित ज्वरी, सशर्कराम् साधर-वाणी चीनीयुक्त, नागर-सूठ सोठ, आमलकै तथा आभुण्ठी और आवलेसे, सिद्धाम् पकावेदी पकाई हुई, घृतभृष्टाम् धीधी वधावेदी घीसे लोकी हुई, ज्वरापहाम् अन्तरनाशक ज्वरनाशक, पेयाम् पेया पेयाको, पिवेत् पीवी पीवे ॥ १८७३ ॥

187-187½. If there is no perspiration or sleep and the patient is afflicted with thirst, he may drink the gruel prepared with dry ginger and emblic myrobalan, mixed with sugar and seasoned with ghee; this gruel is alleviative of fever

ज्वरिताना यूषार्थे हितान्यन्नानि—

मुद्गान्मसूरान्श्रणकान् कुलत्थान् समकुष्ठकान् ॥१८८॥
यूषार्थे यूषसात्म्यानां ज्वरितानां प्रदापयेत् ।

यूषसात्म्यानाम् यूष अने सात्म्य छे शेषा यूष जिनको सात्म्य है ऐसे, ज्वरितानाम् अन्तरना रेगीओने ज्वरके रोगियोंको, यूषार्थे यूष माटे यूषके लिए, मुद्गान् मूंग, मसूरान् मसूर, श्रणकान् चणकान् अण्डा चने, समकुष्ठकान् अने सहसहित और मोठके साथ, कुलत्थान् डण्ठी कुलथी, प्रदापयेत् देना ओर्थे देना चाहिए ॥ १८८३ ॥

188-188½. Green gram, lentils, chick-pea, horse-gram, math gram, may be used for preparing the soup for those fever-patients who are habituated to soup-drinking.

ज्वरितानां हितानि शाकानि —

पटोलपत्रं सफलं कुलकं पापचेलिकम् ॥१८९॥

१८८३. यूषसात्म्यानां ज्वरितानां—यूषसात्म्याय ज्वरिताय (ग घ)

कर्कोटकं कठिलं च विद्याच्छाकं ज्वरे हितम् ।

सफलम् इण्डिल फलसहित, पटोलपत्रम् परवणनां पान परवलके पत्ते, कुलकम् डारेडा करैले, पापचेलिकम् पाडा पाठा, कर्कोटकम् डोटेडा ककोडे, कठिलम् च अने दाद साटोडी और लाल पुनर्नवा, शाकम् ओओनां शाकने इनके शाकको, ज्वरे अन्तरना ज्वरमें, हितम् हितकारक, विद्यात् अणुवा ओर्थे जानना चाहिए ॥ १८९३ ॥

189-189½. Leaves and fruits of the wild snake gourd, carilla fruit, papachelika, karkotaka, hog's weed, are wholesome vegetables to be given in fever.

ज्वरिताना हितानि मासानि—

लावान् कपिञ्जलानेणांश्चकोरानुपचक्रकान् ॥१९०॥
कुरङ्गान् कालपुच्छान् हरिणान् पृषताञ्जशान् ।
प्रदद्यान्मांससात्म्याय ज्वरिताय ज्वरापहान् ॥१९१॥
ईषदम्लाननम्लान् वा रसान् काले विचक्षणः ।

विचक्षण अतुर वैद्ये कुशल वैद्य, काले योग्य कालमें, मांससात्म्याय मांसना सात्म्यवाणा मासके सात्म्यवाले, ज्वरिताय अन्तरना रेगीओने ज्वरके रोगियोंको, ज्वरापहान् अन्तरनाशक ज्वरनाशक, लावान् दाव लाव कपिञ्जलान् कपिञ्जल, एणकान् डण्ठियार मूंग एण, चकोरान् चकोर, उपचक्रकान् उपचक्रक, कुरङ्गान् कुरंग, कालपुच्छाम् च अने डालपुच्छ और कालपुच्छ, हरिणान् हरिण, पृषतान् पृषत पृषत, शकान् अने ससदांना और खगोशके, रसान् मांसरसोने मांसरसोंको, ईषद शोडी शोड़ी, अम्लान् अटाई साथे खटाईके साथ, अनम्लान् वा अथवा अटाईरहित अथवा खटाईरहित, प्रदद्यात् आपवा ओर्थे देवे ॥ १९०-१९१३ ॥

190-191½. Quail, grey partridge, black buck, chakor and small chakor, kuranga, black-tailed deer, cheetal deer, rabbit; the meat-juice of those

animals, is curative of fever and should be given by the wise physician at meal-time, not seasoned with acid or if at all slightly, to those fever-patients who are habituated to meat diet.

कुक्कुटांश्च मयूरांश्च तित्तिरिक्कौश्चवर्तकान् ॥१९२॥
गुरुष्णत्वाच्च शंसन्ति ज्वरे केचिच्चिकित्सकाः ।

केचित् डेटलाड कई चिकित्सका वैद्यो वैद्य, ज्वरे तावर्मा ज्वरमें, कुक्कुटान् च इड्डल मुर्गे, मयूरान् च भोर मोर, तित्तिरि- तेतर तीतर, कौञ्च- ड्यौय कौच, वर्तकान् तथा वर्तकनां भांसने और बटेरोंके मांसको, गुरुष्णत्वात् गुरु अने उष्ण होवाधी गुरु आर उष्ण होनेसे, न शंसन्ति सारां गणुता नथी अच्छे नहीं समझते ॥ १९२३ ॥

192-192½ Some physicians do not recommend the flesh of cocks, peacocks, partridges, cranes and quails, in fever, on account of these being heavy and hot in nature

लङ्घनेनानिलबलं ज्वरे यद्यधिकं भवेत् ॥ १९३ ॥
भिषक्त्रात्राविकल्पज्ञो दद्यात्तानपि कालवित् ।

ज्वरे तावर्मा ज्वरमें, यदि ले यदि, लङ्घनेन लघनथी लघनसे, अनिलबलम् वायुत् लेर वायुका बल, भषिकम् वधारे अधिक, भवेत् थाय हो जाय, कालवित् तो डाणने समजनार तो कालज्ञानी, मात्रा तथा मात्रा तथा मात्रा, विकल्पज्ञ अने विकल्पने ज्ञानुनार और विकल्पको जाननेवाला, भिषक् वेद्ये वैद्य, तान् अपि तेओने पक्षु उनको भी, दद्यात् आपर्वा देवे ॥ १९३३ ॥

193-193½. If the strength of the vata becomes increased by lightening therapy, then the physician who is skilled in the knowledge of time, dosage and in the preparations of diets, may give the flesh of even these.

ज्वरे हितं पानम्—

घर्मांश्च चानुपानार्थं तृषिताय प्रदापयेत् ॥१९४॥
अथ वा मद्यसात्म्याय यथादोष यथाबलम् ।

तृषिताय ताववाणाने तस्य दागे तो तृषावाले ज्वररोगीको, अनुपानार्थम् अनुपान भाटे अनुपान के लिए, घर्मांश्च गरम जल, मद्यसात्म्याय अथवा तो मद्यसात्म्य होय तेने अथवा मद्यसात्म्यको, मद्यम् मद्य मद्य, यथादोषम् दोषानुसार दोषोंके अनुसार, यथाबलम् तथा जल प्रमाणे तथा बल के अनुसार, प्रदापयेत् आपर्वा लेद्ये देना चाहिए ॥ १९४३ ॥

194-194½ When the patient is thirsty, he may be given warm water to drink after his diet, or wine, if he is habituated to alcohol, taking into account the patient's vitality and the morbidity of the humor.

नवज्वरे अपथ्यानि—

गुरुष्णस्निग्धमधुरान् कषायांश्च नवज्वरे ॥१९५॥
आहारान् दोषपक्त्यर्थं प्रायशः परिवर्जयेत् ।

नवज्वरे नवा ज्वरमें नवज्वरमें, दोषपक्त्यर्थम् दोषाने पडाववा भाटे दोषोंके पाचनके लिए, गुरु-उष्ण-स्निग्ध-मधुरान् गुरु उष्ण-स्निग्ध अने मधुर रसवाणा गुरु-उष्ण-स्निग्ध और मधुर, कषायान् तथा कषाय रसवाणा तथा कषाय रसवाले, आहारान् च ओराडना पदार्थोंने आहारोंका, प्रायश थलु अरु प्राय, परिवर्जयेत् त्याग करवे त्याग करे ॥ १९५३ ॥

195-195½ In the early stage of fever, the heavy, hot and unctuous articles of sweet and astringent tastes should be generally avoided, with a view to allowing the morbidity to mature

अन्नपानक्रमः सिद्धो ज्वरघ्नः संप्रकाशितः ॥१९६॥

१९६. अन्नपानक्रम - अनुपानक्रम (ष ड.)

ज्वरघ्न ज्वरनाशकपशुाथी ज्वरनाशकतासे, सिद्धः सिद्धं यथेते। निश्चित, अन्नपानक्रमः अन्न-पानक्रम अन्नपानक्रम, संप्रकाशित प्रकाशित कुर्ये छे बताया गया है ॥ १९६ ॥

196. Thus the rationale of the regimen of food and drink, curative of fever, has been fully described

ज्वरघ्नाः कषायाः—

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यन्ते कषाया ज्वरनाशनाः ।

अत. ऊर्ध्वम् हुवे पशुी अव, ज्वरनाशना. ज्वर-नाशक ज्वरनाशक, कषाया कषायो कषाय, प्रवक्ष्यन्ते कहेवाभा आवशे बताये जायेंगे ।

196½. Henceforward we shall describe antipyretic decoctions

पाक्यं शीतकषायं वा मुस्तपर्पटकं पिबेत् ॥१९७॥

सनागरं पर्पटकं पिबेद्वा सदुरालभम् ।

किराततिककं मुस्तं गुडूर्ची विश्वशेषजम् ॥१९८॥

पाठामुशीरं सोदीच्यं पिबेद्वा ज्वरशान्तये ।

ज्वरशान्तये ज्वरन्ती शान्ति भाटे ज्वरकी शान्तिके लिए, मुस्तपर्पटकम् मोथ अने अउसदियो ओओने। मोथा और पित्तपापडा इनका, पाक्यम् क्वाथ काथ, पर्पटकम् सनागरम् अउसदियो अने सूठ ओओने। क्वाथ पित्त-पापडा और सौंठ इनका काथ, सदुरालभम् वा अथवा अउसदियो अने अभासे। ओओने। क्वाथ अथवा पित्तपापडा और दुरालभा इनका काथ, पिबेत् पीवे। पीवे, किरात-तिककम् करियातु चिरायता, मुस्तम् मोथ मोथा, गुडूर्चीम् गणो। गिलोय, विश्वशेषजम् अने सूठ ओओने। क्वाथ और सौंठ इनका काथ, पाठाम् अथवा डाण्डी-पाट अथवा पाठा, स-उदीच्यम् अने वाणासहित और उदीच्यके साथ, उशीरम् डाणो। वाणो। ओओने। क्वाथ खस इनका काथ, पिबेत् पीवे। पीवे, शीतकषायम् वा अथवा आ पांथ ओओने। शीत कषाय पीवे अथवा इन पांचों योगोंका शीत कषाय पीवे ॥ १९७-१९८ ॥

197-198½. (1) Nut-grass and trailing rungia; (2) dry ginger and trai-

ling rungia; (3) trailing rungia and cretan prickly clover, (4) chiretta, nut-gass, guduch and dry ginger; (5) patha, cuscus grass and fragrant sticky mallow; decoctions or cold infusions of these decoctives may be drunk for the alleviation of fever.

ज्वरघ्ना दीपनाश्चैते कषाया दोषपाचनाः ॥१९९॥

तृष्णाऽरुचिप्रशमना मुखवैरस्यनाशनाः ।

एते आ ये, कषाया कषायो (क्वाथो) कषाय, ज्वरघ्ना ज्वरनाशक ज्वरघ्न, दीपनाः दीपन दीपन दोष-पाचना दोषनु पाथन करनारा दोषका पाचन करनेवाले, तृष्णा-अरुचि-तरस तथा अरुचिने प्यास तथा अरुचिके, प्रशमना. शान्त करनारा प्रशामक, मुख-वैरस्य-अने मुखकी विरसताके और मुखकी विरसताका, नाशनाः च हूर करनारा छे नाशकरनेवाले हैं ॥ १९९ ॥

199-199½. These decoctives are febrifuge, digestive-stimulant, digestive of morbid humors and alleviative of thirst, anorexia and dysgeusia.

पञ्चसु विषमज्वरेषु हिता पञ्च कषायाः—

कलिङ्गकाः पटोलस्य पत्रं कटुकरोहिणी ॥२००॥

पटोलः सारिवा मुस्तं पाठा कटुकरोहिणी ।

निम्बः पटोलखिलफला मृद्धीका मुस्तवत्सकौ ॥२०१॥

किराततिकममृता चन्दनं विश्वशेषजम् ।

गुडूर्च्यामलकं मुस्तमर्घश्लोकसमापनाः ॥२००॥

कषायाः शमयन्त्याशु पञ्च पञ्चविधाञ्जवरान् ।

संततं सततान्येद्युस्तृतीयकचतुर्थकान् ॥ २०३ ॥

कलिङ्गका ६-६००० इन्द्रजौ, पटोलस्य पत्रम् पत्रवर्णना पान पटोलपत्र, कटुकरोहिणी अने कडु और

१९९ दोषपाचना—दोषपाचना (ड.)

२०१. पटोलखिलफला—पटोल त्रिफला (ख. घ.)

„ मृद्धीका मुस्तवत्सकौ—मृद्धीकामुस्तवत्सकाः (घ)

२०३ पञ्चविधाञ्जवरान्—पञ्चविध ज्वरम् (ख.)

कटुरोहिणी, पटोल परवल पटोल, सारिवा सारिवा सारिवा, सुस्तम् मोथ मोथा, पाठा डाणीपाट पाठा कटुरोहिणी अने डडु और कटुकी, निम्ब ढीभडे नीम, पटोल परवल परवल, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, मृद्वीका द्राक्ष मुनक्का, सुस्तवत्सकौ मोथ अने धंजव मोथा और इद्रजौ, किरातत्तिकम् उरियातु चिगयता, अमृता गणै। गिलोय, चन्दनम् अन्न चन्दन, विश्व-मेषजम् अने सूट और सोंठ, गुडुची गणै। गिलोय, आम-लकम् आभाणां आवला, सुस्तम् अने मोथ और मोथा, अर्धश्लोक- समापना अर्धा अर्धा श्लोकमां पूरा थता आवे आवे श्लोकसे समाप्त होनेवाले, पञ्च आ पांथ ये पांच कषाया. उषाथे कषाय, सन्ततम् सतत संतत, सतत- सतत सतत, अन्धेद्यु- अन्धेद्यु अन्धेद्यु, तृतीयक- तृतीयक तृतीयक, चतुर्थकान् तथा अतुर्थक और चतुर्थक, पञ्चविधां अे पांथ प्रकरना इन पांच प्रकारके, ज्वरान् ज्वरेने ज्वरोको, आशु ज्वरदी शीघ्र, शमयन्ति शीत द्ये छे शमन करते है ॥ २००-२०३ ॥

200 203. (1) Kurchi seeds leaves of wild snake-gourd and kurroa, (2) wild snake gourd, indian sarsaparilla, nut-gass, patha and kurroa; (3) Neem, snake-gourd, the three myrobalans, grapes. nut-grass and kurchi seeds; (4) chiretta, guduch, sandalwood and dry ginger, (5) guduch, emblic myrobalan and nut-grass; these five prescriptions, one in each hemistich of the above verses, soon cure the five kinds of fevers viz., continuous, remittent, quotidian, tertian and quartan.

ज्वरे वत्सकादिष्वप्य -

वत्सकारग्वधौ पाठां पङ्ग्रन्थां कटुरोहिणीम् ।
मूर्वा सातिविषां निम्बं पटोलं धन्वयासकम् ॥२०४॥
वचां सुस्तमुगीरं च मधुकं त्रिफलां बलाम् ।

२०५. सुस्तमुशीर-सुस्तमुशीराणि (व)

पाक्यं शीतकषायं वा पिवेज्वरहरं नरः ॥२०५॥

वत्सक-आरग्वधौ धंजव, गरभाणै। इन्द्रजौ, अमलतास, पाठाम् डाणीपाट पाठा, पङ्ग्रन्थाम् श्वेत वज्र श्वेत वचा, कटुरोहिणीम् डडु कटुरोहिणी, सातिविषाम् अतिविषसहित अतीससहित, मूर्वाश्च मोरवेण मूर्वा, निम्बम् ढीभडे नीम, पटोलम् परवल परवल, धन्ववा-सकम् धन्वासे धमासा, वचाम् वज्र वच, सुस्तम् मोथ मोथा, उशीरम् च अने वाणै। और खस, मधुकम् ळेडी-मधु मुलहठी, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, बलाम् अने बला और बला, ज्वरहरम् ऐऐऐने ज्वरनाशक इनका ज्वरनाशक, पाक्यम् अथा क्वाथ शीत- कषायम् वा अथवा शीत उषाय या शीत कषाय, नरः ज्वरवाणा मनुष्ये ज्वरित मनुष्य, पिवेत् पीवे। पीवे ॥२०४-२०५॥

204-205 Kurchi seeds, purging cassia, patha, white sweet flag, kurroa, trilobed virgin bower, indian atees, neem, wild snake-gourd, cretan prickly clover, sweet flag, nutgrass, cuscus grass, liquorice, the three myrobalans and heart-leaved sida—decoction or cold infusion of these decoctives should be drunk by the patient for the relief of fever.

ज्वरे मधूकादिहिम -

मधूकमुस्तमृद्वीकाकाशमर्याणि परूषकम् ।
त्रायमाणामुशीरं च त्रिफलां कटुरोहिणीम् ॥२०६॥
पीत्वा निशि स्थितं जन्तुर्ज्वराच्छीघ्रं विमुच्यते ।

मधूक- मधुकां महुवा, सुस्त- नाभरमोथ मोथा, मृद्वीका- द्राक्ष मुनक्का, काशमर्याणि शीवणु गम्भारी फल, परूषकम् शालसा फालसा, त्रायमाणाम् त्रायमाण त्रायमाण, उशीरम् वाणै। खस, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, कटुरोहिणीम् च अने डडु और कटुरोहिणी, निशि स्थितम् ऐऐऐने शीत उषाय इनका शीत कषाय, पीत्वा पीवाथी पी कर, जन्तुः मनुष्य मनुष्य, ज्वरात्

२०६ त्रायमाणामुशीरं च-त्रायमाणा (च.)

„ उशीरं च-उशीराणि (ख व)

०५२थी ज्वरसे, शीघ्रम् शीघ्र शीघ्र, विमुच्यते भुक्त
थाय छे मुक्त हो जाता है ॥ २०६३ ॥

206-206½. Mahwa, nutgrass, grapes, white teak, sweet falsah, zalil, cuscus grass, the three myrobalans and kurroa; by drinking the cold infusion prepared by keeping these decoctives overnight in water, the patient is soon relieved of pyrexia

ज्वरे अनुलोमना कषाययोगा —

जात्यामलकमुस्तानि तद्वद्धन्वयवासकम् ॥२०७॥
विबद्धदोषो ज्वरितः कषायं सगुडं पिवेत् ।

विबद्धदोषः रुद्ध थथैव दोषवाणा विबद्ध दोषवाला,
ज्वरित ०५२ना दरदीये ज्वरका रोगी, जाति-कामलक-
मुस्तानि अमेदी, आमणां, भेथ, चमेली, आवला, मोथ,
तद्वत् तथा और धन्वयवासकम् धमासे। जेओने।
धमासा इबका, सगुडम् गे।।सहित गुडयुक्त, कषायम्
उषाय कषाय, पिवेत् ॥२०७३ ॥

207-207½ A fever-patient having
his morbid humors thickened and
rendered immobile, may drink the
decoctives of spanish jasmine emblic
myrobalan, nutgrass and cretan
prickly clover with gur

त्रिफलादिकषायः —

त्रिफलां त्रायमाणां च मृद्धीकां कटुरोहिणीम् ॥२०८॥

पित्तश्लेष्महरस्त्वेष कषायो ह्यानुलोमिकः ।

त्रिवृताशर्करायुक्तः पित्तश्लेष्मज्वरापहः ॥२०९॥

त्रिफलाम् त्रिफला, त्रायमाणां त्रायमाणा
त्रायमाण, मृद्धीकाम् मृद्धी मुन्का, कटुरोहिणीम् च अने
उडु और कटुसे, एष. आ. वह, कषाय. उषाय कषाय,
पित्त-श्लेष्म- हर. पित्त तथा उडुने उरे छे पित्त तथा कफको
हरता है, त्रिवृता- शर्करायुक्त लु अने नसे।तर तथा

२०९. कषायो ह्यानुलोमिक -कषायोऽनुलोमिक. (च)

साधर युक्त होय तो त्रिवृता और चीनी मिश्रित हो तो,
आनुलोमिकः हि अनुलोमन उरे छे अनुलोमन करता
है पित्तश्लेष्मज्वरापह तेमज पित्त तथा उडुना
०५२ने। नाश उरे छे एव पित्त-कफ ज्वरको नष्ट करता
है ॥ २०८-२०९ ॥

208-209. The decoction prepared of
the three myrobalans, zalil, grapes and
kurroa is curative of pitta and kapha
and regulates the peristaltic movement.
This decoction if mixed with turpeth
and sugar serves also as a curative
of the fever due to pitta and kapha.

सन्निपातज्वरे बृहत्यादियोगः —

बृहत्यायौ घत्सकं सुस्तं देवदारु महौषधम् ।

कोलवल्ली च योगोऽयं सन्निपातज्वरापहः ॥२१०॥

बृहत्यायौ भेडी तथा उषी। सोरी गण्डी छोटी और
बडी कटेरी, घत्सकम् उषय इन्द्रजौ, सुस्तम् भेथ
मोया, देवदारु देवदारु देवदारु, महौषधम् सूँठ, सोंठ,
कोलवल्ली च तथा गण्डीपर तथा कोलवल्ली, भयम्
योगः आ योग यह योग, सन्निपातज्वरापह सन्निपात
०५२ने अटाउनार छे सन्निपातज्वरका नाशक है ॥२१०॥

210. The decoction of yellow-
berried and indian night-shades, kurchi
seeds, nutgrass deodar, dry ginger
and chaba pepper, is curative of the
fever due to tri-discordance.

सन्निपातज्वरे शब्द्यादिगण —

शटी पुष्करमूलं च व्याघ्री शृङ्गी डुरालभा ।

गुडूची नागरं पाठा किरातं कटुरोहिणी ॥२११॥

एष शब्द्यादिको वर्गः सन्निपातज्वरापहः ।

कासहृद्ग्रहपार्श्वार्तिश्वासतन्द्रासु शस्यते ॥२१२॥

शटी उथूरी कचूर, पुष्करमूलम् पुष्करमूल, पुष्करमूल,
व्याघ्री सोरीगण्डी छोटी कटेरी, शृङ्गी डाडाश्री जी
काकडाश्रीगी, डुरालभा च धमासे। डुरालभा, गुडूची

गणैः मिलेय, नागरम् सूड सोंठ, पाठा डाणीपाट पाठा, किरातम् डरिथातु चिरायता, कटुरोहिणी च अने डडु और कटुकी, एष. आ यह, शब्दादिक शब्दादि शब्दादि, वर्ग वर्ग वर्ग, सन्निपातज्वरापह. सन्निपात ज्वरने नाश करे छे सन्निपातज्वरका नाशक है, कास-हृद्ग्रह-अने उधरस, छाती की खासी, हृद्ग्रह, पार्श्वति-पडभाभा पीडा पार्श्वशूल, श्वास- श्वास श्वास तन्द्रासु तथा तन्द्राभा और तन्द्रामें, शस्यते प्रशस्त छे हितकर है ॥ २११-२१२ ॥

211-212. Zedoary, orris root, yellow-berried night-shade, galls and cretan prickly clover, guduch, dry ginger, patha, chiretta, kurroa; all these drugs of the zedoary group are curative of the fever arising from tri-discordance, and they are specially recommended when it is accompanied with cough, cardiac spasm, pain in the side of the chest, dyspnea and torpor.

सन्निपातज्वरे बृहत्यादिगण. —

बृहत्यौ पौष्कर भार्गी शटी शृङ्गी दुरालभा ।
वत्सकस्य च बीजानि पटोलं कटुरोहिणी ॥२१३॥
बृहत्यादिर्गणः प्रोक्तः सन्निपातज्वरापहः ।
कासादिषु च सर्वेषु दद्यात् सोपद्रवेषु च ॥२१४॥

बृहत्यौ गेडी अने डेडी डोटी गणुी छोटी और बडी कटेरी, पौष्करम् पुष्करमूल पुष्करमूल, भार्गी भारगी भार्गी, शटी कथूरो कचूर, शृङ्गी डाडाशी गी काकडासीगी, दुरालभा धभासे दुरालभा वत्सकस्य च बीजानि डन्द्रजौ, पटोलम् परवल परवल, कटुरोहिणी अने डडु और कटुकी, बृहत्यादि गण. आ बृहत्यादि गणुने यह बृहत्यादि गण, सन्निपात-ज्वरापहः सन्निपातज्वरनाशक सन्निपातज्वरका नाशक, प्रोक्तः डडु छे कहा गया है, सोपद्रवेषु उपद्रवसहित उपद्रवसहित, सर्वेषु सर्वे सब, कासादिषु च उधरस वगेरेभा कासादिमें, दद्यात् ते आपने इसे देना चाहिए ॥ २१३-२१४ ॥

213-214 Yellow-berried night-shade, indian night-shade, orris root, beetle killer, zedoary, galls, cretan prickly clover, kurchi seeds, wild snake-gourd and kurroa; all these drugs of the yellow-berried night-shade group are considered to be curative of fever due to tri-discordance. They may be given in all kinds of cough and other complications of fever

पिपासाज्वरनाशनकषायवाग्लामतिदेश —

कषायाश्च यवाग्वश्च पिपासाज्वरनाशनाः ।
निर्दिष्टा मेषजाध्याये शिषक्तानपि योजयेत् ॥२१५॥

पिपासा-ज्वर-नाशना. पिपासा तथा ज्वरने नाश करेने प्यास तथा ज्वरके नाशक, कषाया च डपाथी कषाय. यवाग्वश्च तथा यवागूथो तथा यवागुं, मेषजाध्याये लेपज्वरुडभा मेषजचतुष्कमें, निर्दिष्टाः डडु छे बताये है, तात् तेओने उनको, अपि पशु भी, शिषक् वैद्य वैद्य, योजयेत् प्रयोग करेने प्रयोगमें लावे ॥ २१५ ॥

215. The physician may also use all the decoctions and medicated gruels, curative of thirst and fever, described in the chapters on drugs (1, 2, 3 & 4 Sutrasthana).

जीर्णज्वरे घृतयोगे युक्ति. —

ज्वरा. कषायैर्वमनैर्लङ्घनैर्लघुभोजनैः ।
रूक्षस्य ये न शाम्यन्ति सर्पिस्तेपां शिषग्जितम् २१६

रूक्षस्य रूक्ष देहवाणाना रूक्ष देहवाल ज्वरितको, जे ज्वरा जे ज्वरे जो ज्वर, कषायैः डपाथी कषायोंसे, वमनैः वमनथी वमनोंसे, लङ्घनैः लघुनथी लघुनोंसे, लघुभोजनैः अने लघुभोजनोथी और लघु भोजनोंसे, न शाम्यन्ति शांत थता नथी शांत नहीं होते, तेषाम् तेओने उनका, सर्पिः धी धी, शिषग्जितम् औषध छे औषध है ॥ २१६ ॥

216 If the fever is not alleviated by the use of decoctions, emesis, lightening therapy and light-dieting in a patient in whose body the colloidal element is deficient, ghee is the sovereign remedy

रूक्षं तेजो ज्वरकरं तेजसा रूक्षितस्य च ।
यः स्यादनुबलो धातुः स्नेहवध्यः स चानिलः ॥२१७॥

ज्वरकरम् ७२२ ३२५३ ज्वरको करनेवाला, तेजः तेज (गर्भी) तेज, रूक्षण रूक्ष छे रूक्ष है, तेजसा च अने तेजथी और तेजसे, रूक्षितस्य रूक्ष थयेला शरीरमे रूक्ष बने पुरुषका, यः ७ जो, धातुः धातु धातु, अनुबलः स्यात् पाछणथी अणवान थाय छे पश्चात् बलवान होता है, स च ते वह, अनिल वायु, स्नेहवध्यः स्नेहथी शान्त थाय छे स्नेहसे नष्ट होता है ॥ २१७ ॥

217. The heat-element, which is the cause of fever is desiccative by nature. In the body of the patient who is desiccated by this element, there is provocation of the vata-humor as the necessary sequel. This vata-provocation yields to the oleation therapy.

जीर्णज्वरे कतिपयघृतयोगा —

कषायाः सर्वे एवैते सर्पिषा सह योजिताः ।
प्रयोज्या ज्वरशान्त्यर्थमग्निसंधुक्षणाः शिवाः ॥२१८॥

सर्पिषा सह धीनी साधे घृतसे, योजिता युक्त करेला युक्त किये हुए, एते आ इन, सर्वे एव अथाय सब ही, कषाया कषायोने कषायोका, ज्वरशान्त्यर्थम् ७२२५ शान्ति भाटे ज्वरकी शांतिके लिए, प्रयोज्याः प्रयोग करवे ओर्ध अे प्रयोग करना चाहिए, अग्निसंधुक्षणाः तेजो अग्निने उद्दीप्त करना वे अग्निको उद्दीप्त करनेवाले, शिवाः अने हितकर छे और हितकर हैं ॥२१८॥

२१७. स्नेहवध्यः—स्नेहसाध्यः (घ. च. झ. ङ. त. ध. प.)

218. All these decoctions with ghee are to be used for the alleviation of fever. They serve as activators of the gastric fire and are beneficial

पिप्पल्यादिघृतम् —

पिप्पल्यश्चन्दनं मुस्तमुशीरं कटुरोहिणी ।
कलिङ्गकास्तामलकी सारिवाऽतिविषा स्थिरा ॥२१९॥

द्राक्षामलकबिल्वानि त्रायमाणा निदिग्धिका ।
सिद्धमैतैर्घृतं सद्यो जीर्णज्वरमपोहति ॥२२०॥

क्षयं कासं शिरःशूलं पार्श्वशूलं हलीमकम् ।
असाभितापमग्निं च विषमं संनियच्छति ॥२२१॥

पिप्पल्य पीपर पिप्पली, चन्दनम् चन्दन चदन, मुस्तम् मोथ मोथा, उशीरम् वाणो खस, कटुरोहिणी कटु कटुकी, कलिङ्गकाः ४२५ इन्द्रजौ तामलकी श्लेथ-आमली भुईआवली, सारिवा सारिवा सारिवा, अति-विषा अतिविष अतीस, स्थिरा शादपणी शालपर्णी, द्राक्षामलक- द्राक्ष, आमली मुनका, आवला, बिल्वानि भीली बेलकी छाल, त्रायमाणा त्रायमाणु त्रायमाण, निदिग्धिका तथा भेरी ओरी गणी और छोटी कटेरी, एते अनाथी इनसे सिद्धम् सिद्ध करेले सिद्ध किया हुआ, घृतम् घी घृत, जीर्णज्वरम् ७२५ जीर्ण ज्वरका, सद्यः शीघ्र तुरंत, अपोहति नाश करे छे नाश करता है, क्षयम् अने क्षय और क्षय, कासम् उधरस कास, शिरःशूलम् भस्तकशूल शिरःशूल, पार्श्वशूलम् पश्यातुं शूल पार्श्वशूल, हलीमकम् हलीमक हलीमक, असाभितापम् असा तपना असाभिताप, विषमम् च तथा विषम तथा विषम, अग्निम् अग्निनु अग्निको, संनियच्छति शमन करे छे दूर करता है ॥ २१९-२२१ ॥

219-221. A medicated ghee prepared with long pepper, sandalwood, nut-grass, cuscus grass, kurroa, kurchi seeds, feather foil, indian sarsaparilla, tick trefoil, grapes, emblic myrobalan, bael,

२२० एतैः—एभिः (च.)

, जीर्णज्वरम्—ज्वर जीर्णम् (ग. घ.)

२२१ क्षय कास शिरःशूल—क्षयकासशिरःशूल (प.)

खर्जूरमृद्धीकाप्रियालप्रियङ्गुधन्वनात्मगुप्तामधूकानामन्येषां च शीतवीर्याणां यथालाभमौषधानां कषायं कारयेत् ।

चन्दन- चन्दन रक्तचन्दन, भद्रश्री- श्वेत चन्दन श्वेत चन्दन, कालानुसार्य- तगर तगर, कालीयक- पीपु चन्दन पीत चन्दन, पद्मा- पद्मा पद्मा, पद्मक- पद्मक पद्मक, उशीर- वाणो खस, सारिवा- अनन्ता अनन्त-मूल, मधुक- ज्येष्ठीमधु मूलहठी, प्रपौण्डरीक- प्रपौंडरीक पुढरिआकाठ, नागपुष्पा- नागकेसर नागकेसर, उदीच्य- डाणो वाणो बालक, वन्यपद्म- वन्यपद्म वन्यपद्म, उत्पल- डाणु कभण उत्पल, नलिन- नलिन नलिन, कुमुद- कुमुद कुमुद, सौगन्धिक- सौगन्धिक सौगन्धिक, पुण्डरीक- पुण्डरीक पुण्डरीक, शतपत्र- शतपत्र शतपत्र, बिस- भिस कमलनाल, मृणाल- मृणाल मृणाल, शालूक- शालूक शालूक, शैवाल- शैवाल शैवाल कशेरुक- कशेरुक कशेरुक, अनन्ता- अनन्ता अनन्ता, कुश- कुशभूण कुश, काश- काशभूण काश, इक्षु- शैलडी ईख, दर्भ- दर्भभूण दाभ, शर- शरभूण सरकन्डा, नल- नलभूण नलभूण जड, शालिमूल- शालिमूल शालिमूल, जम्बु- जम्बुभूण जामुन, वेतस- वेतस वैत, वानीर- वानीर वैतस, गुन्द्रा- गुन्द्रा गुन्द्रा, ककुभ- ककुभ अर्जुन अर्जुन, असन- असन असन, अश्वकर्ण- अश्वकर्ण अश्वकर्ण, स्यन्दन- स्यन्दन स्यन्दन, वातपोथ- वातपोथ वातपोथ, शाल- शाल शाल, ताल- ताल ताल, धव- धव धव, तिनिश- तिनिश तिनिश, खदिर- खदिर खैर, कदर- कदर कदर, कदम्ब- कदम्ब कदम्ब, काशमर्याफल- काशमर्याफल शीतलीला इण गम्भारीके फल, सर्ज- सर्ज सर्ज प्लक्ष- पीपु पिल- खन, वट- वट वट, कपीतन- कपीतन कपीतन, उडुम्बर- उडुम्बर गूलर, अश्वत्थ- पीपु पीपु, न्यग्रोध- थली वडवाधनाणो वड बहुत जटावाला बरगद, धातकी- धातकी धाय, दूर्वा- दूर्वा दूर्वा, इत्कट- इत्कट जइता, शृङ्गाटक- शृङ्गाटक धिवाडा, मञ्जिष्ठा- मञ्जिष्ठा मञ्जिष्ठा, ज्योतिष्मती- ज्योतिष्मती मालकागनी, पुष्करधीज- पुष्करधीज डभण- डभण डभण, कौञ्जादन- कौञ्जादन धीतेला छोटे कसेरु, बदरी धीर बेर, कोविदार- कोविदार काचनार, कदली- कदली केला, सवर्तक- सवर्तक सवर्तक, शरिङ्ग- शरिङ्ग नीम, शतपर्वा- शतपर्वा शतपर्वा, शीतकुम्भिका-

शीतकुम्भिका शीतकुम्भिका, शतावरी- शतावरी शतावरी, श्रीपर्णी- श्रीपर्णी गाभारी, श्रावणी- श्रावणी श्रावणी, महाश्रावणी महाश्रावणी महाश्रावणी, रोहिणी- रोहिणी रोहिणी, शीतपाकी- शीतपाकी शीतपाकी, ओदनपाकी- ओदनपाकी ओदनपाकी, काला- काला काला, बला- बला बलामूल, पयस्या- पयस्या क्षीरकाकोली, क्षीरकाकोली, विदारी- विदारी विदारी, जीवक- जीवक जीवक, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक मेदा- मेदा मेदा, महामेदा- महामेदा महामेदा, मधुरसा- मधुरसा मधुरसा, ऋष्यप्रोक्ता- ऋष्यप्रोक्ता ऋष्यप्रोक्ता, नृणशून्य- नृणशून्य नृणशून्य, मोचरस- मोचरस मोचरस, सेमलका- सेमलका गौद, आटरूपक- आटरूपक अडूसा, बकुल- बकुल बकुल, कुटज- कुटज कुटज, पटोल- पटोल पटोल, निम्ब- निम्ब नीम, शाकम्बली- शाकम्बली शेभणो, सेमल, नारिकेल- नारिकेल नारिकेल, खर्जूर- खर्जूर खर्जूर, मृद्धीका- मृद्धीका मुनका, प्रियाल- प्रियाल चिरौजी, प्रियङ्गु- प्रियङ्गु प्रियङ्गु, धन्वन- धन्वन धन्वन, आत्मगुप्ता- आत्मगुप्ता कौंथां केवाचबीज, मधूकानाम् मधूकानाम् मधूकानाम्, अन्येषाम् च अन्येषाम् च अन्येषाम्, शीतवीर्याणाम् शीतवीर्याणाम् शीतवीर्याणाम्, औषधानाम् औषधानाम् औषधानाम्, यथालाभम् यथालाभम् यथालाभम्, कषायं कारयेत् कषायं कारयेत् कषायं कारयेत् ।

258-(2). Red sandal wood, white sandal wood, indian valerian, yellow sandal wood, beetle killer, himalayan cherry, cuscus grass, indian sarsaparilla, liquorice tubers of white lotus, fragrant poon, fragrant sticky mallow, red lotus, blue water lily, indigo lotus, night flowering lotus, fragrant white lotus, white lotus, centipetal lotus, tubers of lotus, lotus stalk, lotus rhizome, moss, rushnut, indian sarsaparilla, small sacrificial grass, pen-reed grass, great reed, roots of paddy, jambul, country willow, vanira, elephant grass, arjun, spinous kino, asvakarna sal, sychandana, palas, sal, palm, crane, oojain,

catechu, gum arabic, cadamba, fruit of white teak, sarja sal, yellow-barked fig, banyan, flowering peepul, gular fig, holy fig, nyagrodha banyan, fulsee. flowers, scutch grass, prickly sesbane, indian water chestnut, indian madder, staff plant, seeds of lotus, kraunchadana, jujube, variegated mountain ebony, plantain, beleric myrobalan, neem, white scutch grass, saffron-mango, climbing asparagus, white teak, two kinds of east indian globe thistle, rohan, sitapaki, odanapaki, black turpeth, heart leaved sida, milky yam, white yam, jivaka, rishabhaka, meda, mahameda, trilobed virgin bower, rishyaprokta, screw pine, gum of silk cotton, vasaka, bakula, kurchi, snake-gourd, neem, silk-cotton, cocoanut, date, grapes buchanan's mango, perfumed cherry, indian linden, cowage, mahwa and other herbs of cooling potency; decoct whatever are available from this group of drugs.

तेन कषायेण द्विगुणितपयसा तेषामेव च कल्केन कषायार्धमात्रं मृद्धग्निना साधयेत्तैलम् ।

तेन कषायेण ते क्वाथमां उम कषायसे, द्विगुणित-पयसा अमक्षु इध भेणवी दूने दूधसे, तेषाम् एव च ते ७ २०थेना उन्हीं द्रव्योके, कल्केन क्लृप्त साथे कल्कसे, कषायार्धमात्रं क्वाथथी अर्धं प्रमाथुनु काथसे आधा, तैलम् तेल तैल, मृदु-अग्निना म. द्वा. वि. ७५२ मंद आचसे, साधयेत् ५५५वधु पकावे ।

258-(3) Til oil should be prepared with milk of double the quantity of the above-mentioned decoction and the paste of the same drugs; and the whole

reduced to half its quantity on a slow fire

एतत्तैलमभ्यङ्गात् सद्यो दाहज्वरमपनयति ।
एतत् आ यह, तैलम् तेल तैल, अभ्यङ्गात् अभ्यंग करवाथी अभ्यंग करनेसे, दाहज्वरम् दाहज्वरने दाहज्वरको, सद्यः शीघ्र तुरंत, अपनयति दूर करे छे दूर करता है ।

258-(4). This oil when used for anointing, soon cures fever accompanied with burning.

एतैरेव औषधैरश्लक्ष्णपिष्टैः सुशीतैः प्रदेहं कारयेत् । एतैरेव च शृतशीतं सलिलमवगाहपरिषेकार्थं प्रयुञ्जीत ॥ २५८ ॥

इति चन्दनाद्यं तैलम् ।

अश्लक्ष्ण-पिष्टैः च अशु आरीक न वाटेला मोटी पीसी गई, सुशीतै तथा ठंडा तथा शीतल, एतैः एव आ ७ इन्हीं, औषधैः औषधीथी औषधोंसे, प्रदेहम् प्रदेह (अरु) करावदी लेप करावे, एतै. एव च अने ७ औषधीथी और इन्हीं औषधोंसे, शृतशीतम् उकाणीने ठंडा करेला खौला कर ठंडे किये हुए, सलिलम् ७७ने जलका, अवगाहपरिषेकार्थम् अवगाह तथा परिषेक भाटे अवगाह तथा परिषेकके लिए, प्रयुञ्जीत प्रयोग करेला प्रयोग करे, इति आ यह, चन्दनाद्यम् अ. द्वा. वि. चन्दनाद्य, तैलम् तेल छे तैल है ।

258 An unguent should be made of these drugs of cooling potency, taking care not to grind them too fine, and also the water boiled with these drugs and cooled, should be used for bath and affusion. Thus has been described 'The compound Sandalwood oil' दाहप्रशमन उपचारा. —

मध्वारनालक्षीरदधिघृतसलिलसेकावगाहाभ्य सद्यो दाहज्वरमपनयन्ति शीतरुपर्शत्वात् ॥२५९॥

२५८ एतत्तैलमभ्यङ्गात् सद्यो—एतत्तैल सद्यो (ख. घ.)

” एतत्तैलम्—तत्तैलम् (ग)

२५८. अश्लक्ष्णपिष्टैः—शुक्लपिष्टैः. (ख.)

२५९. मध्वारनाल—मध्वारनाल (क. घ. ङ. च.)

मधु- मधु मधु, आरनाल- ३/७ काजी, क्षीर- दूध
दूध, दधि- दही, घृत- धी घृत, सलिल- जलनां
जलका, सेकावगाहाः च परिषेकं अने स्नान सेक तथा
अवगाहन, शीतस्पर्शत्वात् शीत स्पर्शवाणां होवाथी
शीत स्पर्शके कारण, सद्यः शीघ्रं तुरन्त, दाहज्वरम्
हाह्वरने दाहज्वरको, अपनयन्ति दूर करे छे दूर
करते हैं ॥ २५९ ॥

259. Affusions and immersions with
honey, sour conjee, milk, curds, ghee
and water alleviate immediately fever
accompanied with burning, on account
of their cooling effects

भवन्ति चात्र—

पौष्करेषु सुशीतेषु पद्मोत्पलदलेषु च ।
कदलीनां च पत्रेषु क्षौमेषु विमलेषु च ॥२६०॥
चन्दनोदकशीतेषु शीते धारागृहेऽपि वा ।
हिमाम्बुसिक्ते सदने दाहार्तः संविशेत् सुखम् २६१

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लोके
छे के श्लोक है कि, दाहार्तः हाह्वरी पीडाता रोगीओ
दाहसे पीडित रोगी, सुशीतेषु अथवा ठंडां अत्यंत शीतल,
पौष्करेषु दाह उभयनां पांदां पर लाल कमलके पत्तों
पर, पद्मोत्पलदलेषु च पद्म तथा उत्पलनां पांदां पर पद्म
तथा उत्पलके पत्तों पर, कदलीनाम् च कदलीनां पांदां पर
एवं केलके पत्तोंपर, विमलेषु अने निर्मल और निर्मल,
चन्दनोदकशीतेषु तथा अदनना जलथी ठंडां करेलां
तथा चन्दनके पानी सींचे हुए, क्षौमेषु च क्षौम वस्त्रो
उपर रेशमी वस्त्रोंपर, शीते ठंडा ठंडे, धारागृहे धारा-
गृहमां धारागृहमें, हिमाम्बुसिक्ते अथवा भरझना जलथी
छांटेला अथवा बर्फके पानीसे सिक्त, सदने अपि वा धरमां
गृहमें, सुखम् सुखपूर्वकं सुखपूर्वक, संविशेत् सुप्तु
सो जाय ॥ २६०-२६१ ॥

Here are verses again—

260-261. The fever-patient afflicted

२६०. कदलीना-कदलीना (ख घ. ङ त. थ)

२६१. शीते धारागृहेऽपि वा-सुप्यादाहार्दित सुखम् (घ. त. थ.)

॥ दाहार्तः संविशेत् सुखम्-शीते धारागृहेऽपि वा (घ. त. थ.)

with a sensation of burning should lie
down at ease, in a specially constructed
water-cooled chamber, or an apartment
cooled by frequent spraying of ice-cold
water, on the petals of cold, blue and
red lotuses, blue water-lilies or plantain
leaves or clean silken raiment constantly
sprinkled with cold sandal-water.

हेमशङ्खप्रवालानां मणीनां मौक्तिकस्य च ।
चन्दनोदकशीतानां संस्पर्शानुरसान् स्पृशेत् २६२

चन्दनोदक-शीतानाम् अदनना जलथी ठंडां करेलां
चन्दनके पानीसे ठंडे किये गये, हेम-शङ्खप्रवालानाम्
सुवर्ण, शंख, प्रवाल सुवर्ण, शंख, प्रवाल, मणीनाम्
मणि, मणियों, मौक्तिकस्य च अने मोतीशोना और
मोतियोंके, संस्पर्शानुरसान् जलथी सुधी जलनां न थर्ध अथ
थी सुधी शीत स्पर्शने। जहा तक उष्ण न हो जाय
वहा तक शीत स्पर्शका, स्पृशेत् अनुभव करेला अनुभव
करे ॥ २६२ ॥

262. He should keep touching arti-
cles of gold, conch-shells, coral, gems
and pearls which have been chilled in
cold sandal water while they retain
their cooling effects.

स्रग्भिर्नीलोत्पलैः पद्मैर्व्यज्जैर्विविधैरपि ।
शीतवातावहैर्व्यज्ज्येच्चन्दनोदकवर्षिभिः ॥२६३॥

स्रग्भिः पुष्पनी मालाओ वडे मालाओंसे, नीलोत्पलैः
नील उभयों वडे नील कमलोंसे, पद्मैः उभयों
वडे कमलोंसे, चन्दनोदक-वर्षिभिः अदनजल वरसानेवाला
चन्दनके जलको बरसानेवाले, शीतवातावहैः ठंडा पवन
नाभवा शीत वायु बहानेवाले, विविधैः विविध विविध,
व्यज्जैः अपि पञ्चाओ वडे पंचोंसे भी, व्यज्ज्येत्
पवन नाभवे। हवा करे ॥२६३॥

263 The patient should be fanned
by waving of flower garlands, blue

२६२. संस्पर्शानुरसान्-संस्पर्शानुरसा (घ फ)

२६३. शीतवातावहैर्व्यज्ज्येत्-शीतवाताकरैर्व्यज्ज्यः (च. थ.)

lilies, lotuses and various other kinds of improvised fans dripping with sandal water, that give out a cool breeze

नद्यस्तडागाः पद्मिन्यो हृदाश्च विमलोदकाः ।
अवगाहे हिता दाहवृष्णाग्लानिज्वरापहाः ॥२६४॥

विमलोदकाः शुद्ध जलवाणी निर्मल जलवाली, नद्यः नदीओ, नदियाँ, तडागा तलावे, तालाव, पद्मिन्यः पुष्करिणीओ, पुष्करिणी, हृदा च अने हृद्दे और हृद, अवगाहे स्नानने भाटे अवगाहनमें, हिताः हितकर छे हितकर है, दाह-वृष्णा- तथा दाह, तरस एवं दाह, प्यास, ग्लानिज्वरापहाः ग्लानि अने ज्वरने हरनार छे ग्लानि और ज्वरके नाशक है ॥ २६४ ॥

264. Rivers, tanks, lotus-ponds and pools of limpid water are wholesome for bathing. Immersion in them relieves one of burning, thirst, fatigue and fever.

प्रियाः प्रदक्षिणाचाराः प्रमदाश्चन्दनोक्षिताः ।
सान्त्वयेयुः परैः कामैर्मणिमौक्तिकभूषणाः ॥२६५॥

चन्दन-उक्षिताः चन्दननी जलथी सिंचित चन्दनोदकसे सिक्त, प्रदक्षिणा-आचारा. अनुकूल आचरणवाली, मणि-मौक्तिक-भूषणाः मणि तथा मोतीनां आभूषणवाणी मणि और मोतीके आभूषणोंको पहिरे हुए, प्रिया प्रिय प्रिय, प्रमदाः प्रमदाओओ क्षियाँ, परैः उत्तम श्रेष्ठ, कामैः कामयुक्त भावेथी कामयुक्त भावोंसे, सान्त्वयेयुः सान्त्वन करवु सान्त्वन करें ॥ २६५ ॥

265. Youthful women, who are lovely and of endearing manners and smeared with sandal should, having decked themselves with gems and pearls, comfort the patient with their exquisite dalliance.

शीतानि चाञ्जपानानि शीतान्युपवनानि च ।
वायवश्चन्द्रपादाश्च शीता दाहज्वरापहाः ॥२६६॥

शीतानि ठंडा शीतल, अञ्जपानानि च आनपान अञ्जपान, शीतानि उपवनानि च ठंडा उपवने। शीतल उपवन शीता वायव ठंडा वायुओ। शीतल वायु, चन्द्रपादा च अने चन्द्रकिरण। और चन्द्रकिरण, दाहज्वर-अपहाः दाहज्वरने हर करनार छे दाहज्वरके नाशक है ॥ २६६ ॥

266 Cooling foods and drinks, cool pleasure-gardens, cool breezes and moon-light relieve affliction of burning fever.

ज्वरे अगुर्वादिस्तैलम्—

अथोष्णाभिप्रायिणां ज्वरितानामभ्यङ्गादीनु-
पक्रमानुपदेक्ष्यामः—

अथ हवे अब, उष्ण अभिप्रायिणाम् उष्णनी धूम्रवाणी उष्णकी इच्छावाले, ज्वरितानाम् ज्वरनार रोगीओनी ज्वरितोंकी, अभ्यङ्गादीन् अभ्यंग वजेरे अभ्यगादि, उपक्रमान् चिकित्साओने। चिकित्साओंको, उपदेक्ष्यामः उपदेश करवु बतावेंगे -

267-(1). Now we shall expound inunction and other methods of treatment for fever-patients who prefer warm measures.

अगुरुकुष्ठनगरपत्रनलदशैलेयध्यामकहरेणुका-
स्थौण्यकक्षेमकैलावराङ्गदलपुरतमालपत्रभृतीक -
रोहिषसरलशल्लकीदेवदार्वशिमन्थविल्वस्योनाकका-
श्मर्यपाटलापुनर्नवावृश्चीरकण्टकारीबृहतीशालप -
णीपृश्निपर्णीमाषपर्णीमुद्गपर्णीगोक्षुरकैरण्डशोभा -
ञ्जनकरुणार्कचिरविल्वतिल्वकशटीपुष्करमूलग -
ण्डीरोरुक्कपत्तुराक्षीवाश्मान्तकशिग्रुमातुलुङ्गपीलु-

२६७. रोहिष-रोहिण (च.)

,, वृश्चीरकण्टकारी-बृहती कण्टकारिका (च)

,, कण्टकारी-कण्टकारिका (च).

,, गण्डीरो-भाण्डीरो (ख. ड.)

,, पीलुक-मूलक (घ.)

कमूलकपर्णीतिलपर्णीपीलुपर्णीमेषशृङ्गीहिंसादन्त
शठैरावतकभल्लातकास्फोतकाण्डीरात्मजैकेपीका -
करञ्जधान्यकाजमोदपृथ्वीकासुसुखसुरसकुठेरक -
कालमालकपर्णीक्ष्वकफणिज्जकभूस्तृणशृङ्गवेर-
पिप्पलीसर्षपाश्वगन्धारास्त्रारुहारोहावचावलाति-
बलागुडूचीशतपुष्पाशीतवल्लीनाकुलीगन्धनाकुली
श्वेताज्योतिष्मतीचित्रकाध्यण्डाम्लचाङ्गेरीतिलव -
दरकुलत्थमाषाणामेवंविधानामन्येषां चोष्णवी-
र्याणां यथालाभमौषधानां कषायं कारयेत्,

अगुरु अगुरु अगुरु, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, तगर- तगर
तगर, पत्र पत्र तेजपत्र, नलद- नलदभासी नलद,
शैलेय- शैलेय शैलेय, ध्यामक- ध्यामक ध्यामक, हरेणुका-
हरेणुका हरेणुका, स्यौण्यक- स्यौण्यक स्यौण्यक, क्षेमक-
क्षेमक क्षेमक. एला- ऐलाथी इलायची, वराङ्गदल- वरा-
गदल वरागदल, पुर- गुग्गु गुग्गुल, तमालपत्र- तमालपत्र
तमालपत्र, भूतीक- भूतीक भूतीक, रोहिष- रोहिष रोहिष,
सरल- सरल सरल, शलकी शलकी शलकी, देवदारु-
देवदारु देवदारु, अग्निमन्थ- अग्निमन्थ अरणी, विल्व-
पीली विल्व, स्योनाक- अरुंसो अहसा, काश्मर्य-
शीवर्षी गम्भारी, पाटला- पाटला पाटला, पुनर्नवा-
साटोडी पुनर्नवा, वृश्चीर- राती साटोडी वृश्चीर, कण्टकारी-
भेडी भोरी गण्डी छोटी कटेरी, वृहती- उषी भोरी गण्डी
बर्षी कटेरी, सालपर्णी- शालपर्णी शालपर्णी, पृश्निपर्णी-
पृश्निपर्णी, माषपर्णी- माषपर्णी माषपर्णी,
सुद्वपर्णी- सुद्वपर्णी सुद्वपर्णी, गोक्षुरक- गोक्षुर गोक्षुर,

एरण्ड- ऐर डो एरंड, शोभाजनक- सरगवो शोभाजन,
वरुण- वरुण वरुण, अर्क- आर्क आर्क, चिरविल्व-
चिरविल्व चिरविल्व, तिल्वक- तिल्वक तिल्वक, शटी-
शटी कचूर, पुष्करमूल- पुष्करमूल पुष्करमूल, गण्डीर-
गण्डीर गण्डीर, उरुवृक- उरुवृक उरुवृक, पत्तूर- पत्तूर
पत्तूर, अक्षीव- अक्षीव अक्षीव, अश्मान्तक- अश्मान्तक
अश्मान्तक, शिशु- रातो सग्गवो शिशु, मातुलङ्ग-
पीलेरु बिजौरा, पीलुक- पीलुक पीलुक, मूलकपर्णी-
मूलकपर्णी मूलकपर्णी, तिलपर्णी- तिलपर्णी तिलपर्णी,
पीलुपर्णी- पीलुपर्णी पीलुपर्णी, मेषशृङ्गी- मर-
उशीपी मेडासिगी, हिंसा डिंसा हिंसा, दन्तशठ-
दन्तशठ दन्तशठ, ऐरावतक- ऐरावतक ऐरावतक, भल्लातक-
भल्लातक भल्लातक, आस्फोत- आस्फोत आस्फोत,
काण्डीर- काण्डीर काण्डीर, आत्मजा- आत्मजा आत्मजा,
एकेपीका- एकेपीका एकेपीका, करञ्ज- करञ्ज करञ्ज,
धान्यक- धान्यक धान्यक, अजमोद- अजमोद अजमोद,
पृथ्वीका- पृथ्वीका पृथ्वीका इलायची, सुसुख- सुसुख सुसुख,
सुरस- सुरस सुरस, कुठेरक- कुठेरक कुठेरक, कालमालक-
कालमालक कालमालक पर्णास- पर्णास पर्णास, क्ष्वक-
क्ष्वक क्ष्वक, फणिज्जक- फणिज्जक फणिज्जक, भूस्तृण-
भूस्तृण भूस्तृण, शृङ्गवेर- आहु अदरक, पिप्पली- पीप-
पिप्पली, अश्वगन्धा- अश्वगन्धा आसगन्ध, रास्ना- रास्ना
रास्ना, रुहा- रुहा रुहा, रोहा- रोहा रोहा, वचा- वचा
वचा, बला- बला बला, अतिबला- अतिबला कन्धी, गुडूची-
गुडूची गिलोय, जतपुष्पा- जतपुष्पा सोये, शीतवल्ली- शीतवल्ली
शीतवल्ली नाकुली- नाकुली इशरमूल, गन्धनाकुली- गन्ध-
नाकुली गन्धनाकुली, श्वेता- श्वेता श्वेता, ज्योतिष्मती-
ज्योतिष्मती मालकागनी, चित्रक- चित्रक चित्रक, अध्यण्डा
अध्यण्डा अध्यण्डा, अम्लचागेरी- अम्लचागेरी अम्ल-
चागेरी, तिल- तिल तिल बदर- बदर वैर, कुलत्थ- कुलत्थी
कुलत्थी माषाणाम् अउद उदद, एवविधानाम् एव एव
एव इत और इस प्रकारके अन्येषाम् अन्य, उष्ण-
वीर्याणाम् उष्णवीर्या उष्णवीर्या, औषधानाम् च औषधानाम्
औषधानाम्, यथालाभम् यथालाभम् अथ तेषाम् यथा-
लाभ ले कर, कषायम् कषायम् काढा, कारयेत् इत्येव वनादे;

- २६७ तिलपर्णीपीलुपर्णीमेषशृङ्गी-पीलुपर्णी (क)
- ११ मूलकपर्णी-मूलपर्णी (घ)
- ११ पीलुपर्णी-पीलुपर्णी (च)
- ११ " " -मूलकमूलपर्णीपीलुपर्णी (न)
- ११ मूलकपर्णी-मूलकपर्णी (द)
- ११ ऐरावतकभल्लातक-भल्लातक (ध)
- ११ काण्डीरात्मजैकेपीका-काण्डीरात्मजाभाकाण्डकैपीका (घ)
- ११ " " -काण्डीरात्मगुप्ताकाकाण्डकैपीका (च)
- ११ सुरसकुठेरक-सुरसकरकण्डीरकुठेरक (घ)
- ११ रुहारोहा-रुहावरोहा (घ. घ)
- ११ चाङ्गेरीतिलवद-चाङ्गेरीवदर (ख. घ.)
- ११ अन्येषां चोष्णवीर्याणाम्-अन्येषाम् (ज)

lichen, ginger grass, fragrant piper, glory tree, angelica, cardamom, cinnamon, dalapura, tamal leaf, bishop's weed, ginger grass, long-leaved pine, indian olibanum, deodar, wind killer, bael, indian calosantes, white teak, trumpet flower, hog's weed, white hog's weed, indian night-shade, yellow-berried night-shade, ticktrefoil, painted leaved uraria, wild black gram, wild green gram, small caltrops, castor plant, drumstick, three leaved caper, mudar, jungle cork, tilwaka, long zedoary, orris root, gandira, red castor oil plant, variety of cockscomb, seeds of drumstick, heart-leaved fig, drumstick, citron, indian tooth brush, sambo, mulakaparni, trilobed virgin bower, yellow-berried night shade, galls, lemon, orange, marking nut, indian sarsaparilla, kandira, putranjiva, patha, indian beech, coriander, celery seeds, big cardamom, shrubby basil, holy basil, kutheraka, kalamalaka, parnasa, sneezing wort, sweet marjoran, ginger grass, ginger, long pepper, rape seeds, winter cherry, indian groundsel, vanda orchid, pillar roots, sweet flag, heart-leaved sida, country willow, guduch, dill, sita-valli, nakuli, gandha-nakuli, white flowered mussel shell creeper, staff-plant, white flowered leadwort, cowage, yellow wood sorrel, til, small jujube, horse-gram, black gram and similar drugs of hot potency should be decocted.

तेन कषायेण तेषामेव च कल्केन सुरासौवीर-

कतुषोदकमैरेयमेदकदधिमण्डारनालकट्वरप्रतिवि-
नीतेन तैलपात्रं विपाचयेत् ।

सुरा- सुरा सुरा, सौवीरक- सौवीरक सौवीर,
तुषोदक- तुषोदक तुषोदक मैरेय- मैरेय मेरेय, मेदक-
मेदक मेदक, दधिमंड- दधिमंड दहीका पानी, आरनाल-
आरनाल कट्वर तथा कट्वर तथा कट्वरसे, प्रति-
विनीतेन जेभां नाभनाभां आवेल छे जेवा युक्त,
तेन ते उस, कषायेण कषायेण काथसे, तेषाम् एव च
अने तेजेनाल और उन्हीके, कल्केन कल्केन कल्के,
तैल- पात्रश्च २५६ तोला तैल एक आठक तैल,
विपाचयेत् ५३५ वु पकावे ।

267-(3). 256 tolas of oil may be prepared with these decoctions and with the paste of these drugs, with sura, sauvira, tushodaka, maireya and medaka wines, whey, sour conjee and diluted butter-milk

तेन सुखोष्णेन तैलनोष्णाभिप्रायिणं ज्वरित-
मभ्यज्यात्, तथा शीतज्वरः प्रशाम्यति,

सुखोष्णेन सहेवाय जेवा जेना सुखोष्ण, तेन ते
उस, तैलेन तैलथी तैलसे, उष्णाभिप्रायिणम् जेने
उष्णथी धरुछा छे जेवा उष्ण अभिप्रायवाले, ज्वरितम्
ज्वरना दरदीने ज्वररोगीको, अभ्यज्यात् अभ्यंग
करवा अभ्यंग करे, तथा तेम करवाथी उससे, शीतज्वरः
शीतज्वर शीतज्वर, प्रशाम्यति शीत भाय छे शांत
होता है,

267-(4). With this oil in genially warm condition, the fever-patient desirous of warm measures may be anointed; thus the algid fever gets cured.

एतैरेव चोषधैः श्लक्ष्णपिष्टैः सुखोष्णैः प्रदेहं

२६७. ज्वरितमभ्यज्यात्-ज्वरितमभ्यज्यात् (क)

,, अभ्यज्यात्-सततमभ्यज्यात् (च.)

,, एतैरेव-तैरेव (घ.)

कारयेत्, एतैरेव च शृतं सुखोष्णं सलिलमव-
गाहनार्थं परिषेकार्थं च प्रयुञ्जीत शीतज्वरप्रशमा-
र्थम् ॥२६७॥ इत्यगुर्वाद्यं तैलम् ।

रक्षणपिट्टैः अणु आरीक वाटेला बारीक पीसे हुए,
सुखोष्णैः सहेनाय ऐवां गरम सुहाते गरम, एतै एव
ऐनां ऐ न इन्हीं, औषधै च औषधो वडे औषधोसे,
प्रदेहम् प्रदेह प्रलेप कारयेत् करवे करे, शीतज्वर-
प्रशमनार्थम् तथा शीतज्वरने शान्तिने माटे और
शीतज्वरके प्रशमनके लिए, एतैः एव ऐनां ऐ न औषधैथी
उन्हींसे ही शृतम् उकाणैषु कथित, सुखोष्णम् सहेन
थाय ऐवु ऐनु सुखोष्ण, सलिलम् नण जल,
अवगाहनार्थम् अवगाहन अवगाहनके लिए, परिषेकार्थम्
च तथा परिषेक माटे और परिषेकके लिए, प्रयुञ्जीत
थेन्यु प्रयोगमें लावे ॥ २६७ ॥ इति आ यह, अगुर्वाद्यम्
अगुर्वाद्य अगुर्वाद्य, तैलम् तेल छे तैल है।

267. Also an application with the
fine made paste of the above-said drugs
in genially warm condition should be
done and the decoction of these should
be used for bath and affusion for the
cure of algid fever. Thus has been
described the compound eagle-wood oil.

ज्वरे शीतप्रशमना उपचारा —

भवन्ति चात्र—

त्रयोदशविधः स्वेदः स्वेदाध्याये निदर्शितः ।

मात्राकालविदा युक्तः स च शीतज्वरापहः ॥२६८॥

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लोका
छे के श्लोक है कि, स्वेदाध्याये स्वेदाध्यायमां स्वेदाध्या-
यमें, त्रयोदशविध तेर प्रकारने तेरह प्रकारका, स्वेद
स्वेद स्वेद, निदर्शित अतावेद्ये छे बताया गया है,

२६७ एतैरेव च शृतं सुखोष्णं सलिलमवगाहनार्थं परिषेकार्थं च-

प्रलेषामेव च सुखोष्णमुत्काथमवगाहनपरिषेकार्थं (न)

,, प्रयुञ्जीत शीतज्वरप्रशमार्थम्—प्रयुञ्जीत ज्वरप्रशमार्थमिति

(ब.)

,, शीतज्वर—ज्वर (घ त.)

,, अगुर्वाद्यं तैलम्—इति शीतज्वरेऽगुर्वाद्यं तैलम् (प.)

मात्राकालविदा मात्रा अने काल अणुनारा वैद्ये मात्रा
और कालको जाननेवाले वैद्यसे, युक्त. च प्रयोञ्जेत्
प्रयुक्त किया गया, स ते वह, शीतज्वरापह शीत-
ज्वरने नाश करे छे शीतज्वरका नाशक है ॥ २६८ ॥

Here are verses again—

268 The thirteen varieties of
sudation procedure which have been
described in the chapter on sudation,
when applied by the physician, skilled
in the knowledge of dosage and time,
are curative of algid fever.

सा कुटी तच्च शयनं तच्चावच्छादनं ज्वरम् ।
शीतं प्रशमयन्त्याशु धूपाश्चागुरुजा घनाः ॥२६९॥

सा कुटी ते कुटी वह कुटी, तच्च ते वह, शयनम्
शयना शयन, तच्च च अवच्छादनम् ते औषधानु वस्त्र और
वह आच्छादन, अगुरुजाः तथा अगुरुना अगुरुके, घनाः
घाटा घन, धूपा. च धूप धूप, शीतम् ज्वरम् शीत-
ज्वरने शीतज्वरको, आशु शीघ्र शीघ्र, प्रशमयन्ति
शीत करे छे शांत करते है ॥ २६९ ॥

269 The hot cabin sudation, the
bed and the coverings related to it
and thick smoke from eagle wood,
soon allay the algid fever.

चारुपचितगायत्र्य तरुण्यो यौवनोष्मणा ।

आश्लेषाच्छमयन्त्याशु प्रमदाः शिशिरज्वरम् ॥२७०॥

चारु-उपचित-गायत्र्य. सुंदर पुष्ट अ गोवाणी सुंदर
पुष्ट गात्रवाली, तरुण्य तरुण्य तरुण, प्रमदा प्रमदाश्ले
स्त्रियो, आश्लेषात् आश्लेषात् आश्लेषात् आश्लेषात्
यौवनोष्मणा यौवनोष्मणा यौवनोष्मणा यौवनोष्मणा
गर्मोसे, शिशिरज्वरम् शीतज्वरने शीतज्वरको, आशु
शीघ्र शीघ्र, शमयन्ति शीत करे छे शांत करती
है ॥ २७० ॥

270. The warm embraces of youth-
ful women, with comely and rounded

२७० चारुपचितगायत्र्य—पवित्रचारुगायत्र्य (घ, प.)

limbs, allay the fever accompanied with chill.

स्वेदनान्यन्नपानानि वातश्लेष्महराणि च ।

शीतज्वरं जयन्त्याशु संसर्गबलयोजनात् ॥२७१॥

स्वेदनानि पक्षीने। वायुनारा। पसीना लानेवाले, वातश्लेष्महराणि च अने वातकृद् द्वे द्वे नारा। और वातकफनाशक, अन्नपानानि अन्नपान अन्नपान, संसर्गबल-वातकृद्-संसर्गना अणने अनुसरी वातकफके संसर्गबलके अनुसार, योजनात् शैलवाधी योजनासे, आशु पुरत शीघ्र ही, शीतज्वरम् शीतज्वरने शीतज्वरको, जयन्ति अती ले छे जीतते है ॥ २७१ ॥

271 Foods and drinks that are sudatory and curative of vata and kapha, administered to suit the predominance of vata or kapha in this condition of bi-discordance, soon subdue algid fever.

वेषा ज्वरे लङ्घन न हितम्—

वातजे श्रमजे चैव पुराणे क्षतजे ज्वरे ।

लङ्घनं न हितं विद्याच्छमनैस्तानुपाचरेत् ॥२७२॥

वातजे वातधी थयेल वातजनित, श्रमजे श्रमधी थयेल श्रमजनित, पुराणे अशु पुराने, क्षतजे च एव अने क्षतधी थयेल और क्षतजन्य, ज्वरे ज्वरभा ज्वरमें, लङ्घनम् ल धन लघन, हितम् न विद्यात् हितकारक नहि अशुपु हितकारक नही जाने, तान् तेथेन्दी उनका, शमनै. शमन औषधेधी शमन औषधोंमें, उपाचरेत् थिदितसा करेनी उपचार करे ॥ २७२ ॥

272. Lightening procedure is not advisable in fever due to vata, fatigue and pectoral lesions and in chronic

२७२. वातजे श्रमजे चैव पुराणे क्षतजे ज्वरे—निरामे वातजे चैव

पुराणे क्षतजे ज्वरे (थ)

„ वातजे श्रमजे—निरामे वातजे (द.)

„ श्रमजे—निरामे (प.)

fever These conditions should be treated with sedative measures.

ज्वरे लङ्घनादिक्रमकरणे युक्तिः—

विक्षिप्यामाशयोष्णणं यस्माद्भवा रसं नृणाम् ।
ज्वरं कुर्वन्ति दोषास्तु हीयतेऽग्निबलं ततः ॥२७३॥

यस्मात् जेथी जिस कारणसे, नृणाम् मनुष्योंकी, आमाशय ऊष्माणम् आमाशयनी गरमीने आमाशयमें स्थित ऊष्माको, विक्षिप्य अहार काढी बाहिर निकाल कर, रसम् रसधातुभा रसधातुमें, गत्वा ज्वर पहुंच कर, दोषाः तु दोषो दोष, ज्वरम् ज्वर ज्वर, कुर्वन्ति करे छे करते हैं, ततः तेथी उस कारणसे, अग्निबलम् अग्निनु अण अग्निबल हीयते क्षीण् भाय छे कम हो जाता है ॥ २७३ ॥

273 Since the morbid humors, expelling the gastric heat from its natural habitat and carrying it to the nutrient fluid of the body, cause pyrexia, so naturally, the strength of the gastric fire is diminished.

यथा प्रज्वलितो वह्निः स्थाल्यामिन्धनवानपि ।

न पचत्योदनं सम्यगनिलप्रेरितो बहिः ॥२७४॥

पक्तिस्थानात्तथा दौषैरूष्मा क्षिप्तो वहिर्नृणाम् ।

न पचत्यभ्यवहृतं कृच्छ्रात् पचति वा लघु ॥२७५॥

यथा जेथी रीते जैसे, प्रज्वलितः प्रज्वलित प्रज्वलित, वह्नि अग्नि अग्नि, इन्धनवान् अपि अणुत्थुवाणो होय तो पशु इन्धनयुक्त होने पर भी, बहिः अहार बाहिर, अनिलप्रेरित पचनधी धकेलातो पचनसे चालित हुआ, स्थाल्याम् पात्रभा रहेला बर्तनमें स्थित, ओदनम् अातने ओदनको, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरहसे, न पचति पकाधी शकतो नहीं नही पकाती है, तथा तेथी रीते उसी तरह, दोषैः दोषेधी दोषोंसे, पक्तिस्थानात् आमाशयभाधी पक्तिस्थानसे, बहिः क्षिप्त. अहार धकेलाथेधी बाहिर निकाली गई, नृणाम् मनुष्योंकी, ऊष्मा गरमी ऊष्मा,

अव्यवहृतम् आधेदा भेराडने खाये हुए भोजनको, न पचति पचानते। नथी नहीं पकाती, लघु वा अथवा हलका भेराडने पशु अथवा लघु भोजनको भी, कृच्छ्रात् भुक्षेदीथी कष्टसे, पचति पचावे छे पकाती है ॥ २७४-२७५ ॥

274-275. Just as a fire, though well enkindled and fuelled, fails to cook the rice well in the cooking pot, if its flames are deflected by the wind, in the same manner, the gastric heat being expelled from its natural habitat in the body by the morbid humors, is either unable to digest the ingested food or will digest even light foods with difficulty

अतोऽग्निबलरक्षार्थं लङ्घनादिक्रमो हितः ।
सप्ताहेन हि पच्यन्ते सप्तधातुगता मलाः ॥२७६॥
निरामश्चाप्यतः प्रोक्तो ज्वरः प्रायोऽष्टमेऽहनि ।

अतः भाटे अतः, अग्निबल-रक्षार्थम् अग्निबलनी रक्षा भाटे अग्निबलकी रक्षाके लिए, लङ्घनादिक्रम लघनादिने। क्रम लघनादिक्रम, हितः हितकारी छे हितावह है, सप्तधातुगता सात धातुओमां रक्षेदा सप्तधातुगत, मला हि भणै। मल, सप्ताहेन सात दिवसमां सप्ताहसे, पच्यन्ते पाडी अथ छे पच जाते है, अतः अपि च अने तेथी पशु इस लिए भी, प्रायः प्रायः प्रायः, अष्टमे आठमे आठवें, अहनि द्विसे दिन, ज्वर नवरने ज्वर, निराम निराम निराम, प्रोक्तः कहेवामां आवे छे कहा जाता है ॥ २७६ ॥

276 276½. Hence the lightening therapy and similar other procedures are beneficial for preserving the strength of the gastric fire In seven days is digested the toxic matter which has spread to all the seven body elements

and hence on the eighth day, the fever is generally said to be free from all toxic quality.

ज्वरे गुरुभोजनस्य निषेध —

उदीर्णदोषस्त्वल्पाग्निरश्नन् गुरु विशेषतः ॥२७७॥
मुच्यते सहसा प्राणैश्चिरं क्लिश्यति वा नरः ।

अल्पाग्नि मंदग्निवाणै। मंदाग्निवाला, उदीर्णदोष. तु प्रवृद्ध दोषवाणै। थर्ध प्रवृद्ध दोषवाला हो कर, विशेषत जे (विशेषे) करीने विशेषत, गुरु गुरु लोभन गुरु भोजन, अश्नन् करे छे ते। करता है तो, सहसा अेका-अेक सहसा, प्राणै प्राणैथी प्राणोंसे, मुच्यते मुकत थाय छे मुक्त होता है, चिरम् वा अथवा दीर्घं काण पर्यंत अथवा चिरकाल तक, क्लिश्यति क्लेश पासे छे क्लेश पाता है ॥ २७७ ॥

277-277½ If the patient in whom the morbid matter has been precipitated and whose digestive power is weak, takes specially heavy diet, he is either suddenly deprived of life or becomes afflicted for a long period

एतस्मात्कारणाद्विद्वान् वातिकेऽप्यादितो ज्वरे २७८
नाति गुर्वति वा स्निग्धं भोजयेत् सहसा नरम् ।

विद्वान् विद्वान् वैद्य विद्वान् वैद्य, एतस्मात् आ इस, कारणात् कारखुने लर्धने कारणसे, वातिके ज्वरे अपि वातनवरमां पशु वातिक ज्वरमें भी, आदितः प्रारंभथी प्रारम्भसे, नरम् नवरनेगुने ज्वरवाळे पुरुषको, सहसा विचार कर्या वगर सहसा, अति गुरु अति गुरु अति गुरु, अति स्निग्धम् वा के अति स्निग्ध अथवा अति स्निग्ध, न भोजयेत् लोभन करवावपु नाई भोजन न करावे ॥ २७८ ॥

278-278½. Owing to this consideration, the wise physician should not give his patient, all at once, very heavy or very unctuous diet in the early stage of fever arising even from vata.

२७६. सप्तधातुगता मला—सर्वधातुगता मला (ख. ब. म. ष.)
२७६½ अष्टमेऽहनि—अष्टमे दिने (ब.)

वातजे ज्वरे आदावप्यभ्यङ्गादय कार्याः -

ज्वरे मारुतजे त्वादावनपेक्ष्यापि हि क्रमम् ॥२७९॥
कुर्यान्निरनुबन्धानामभ्यङ्गादीनुपक्रमान् ।

मारुतजे हि वातजन्य, वातजन्य, ज्वरे तु
७२२भा उवरमें तो, आदौ प्रथम प्रथम, क्रमम् कुम्भी
क्रमकी, अनपेक्ष्य अपि दरुडार पशु न डरती अपेक्षा न
करते हुए भी, निरनुबन्धानाम् अनुभ धरहित
रेगीओने अनुबधरहित रोगियोंको, अभ्यङ्गादीन्
अभ्यङ्गादि अभ्यङ्गादि, उपक्रमान् उपक्रम उपचार,
कुर्यात् डरवा ओर्ध्मे करे ॥ २७९३ ॥

279-279. In the early stage of
fever due to vata, if there are no
complications as sequela, inunction
and similar other procedures may be
given, even without adherence to the
order relating to these procedures.

पाययित्वा कषायं च भोजयेद्दसभोजनम् ॥२८०॥
जीर्णज्वरहरं कुर्यात् सर्वशश्चाप्युपक्रमम् ।

कषायम् च अने कषायतु और कषाय, पाययित्वा
पान डरानी पिला कर, रसभोजनम् मांसरसतु ओजन
मांसरसका भोजन, भोजयेत् डरावतु खिलावे, सर्वशः च
अने सर्व रीति और सब तरहसे, जीर्णज्वरहरम् शुद्ध-
७२२भाश डरवाने। जीर्णज्वरनाशक, उपक्रमम् अपि
उपक्रम पशु उपक्रम भी, कुर्यात् डरवा करे ॥ २८०३ ॥

280-280. Thus the patient should
be given a dose of decoction to drink
followed by a diet of meat-juice. All
the procedures of treatment curative
of chronic fever, should be applied

सप्ताहेनापि परिपाकमप्राप्ते ज्वरे चिकित्सा—

श्लेष्मलानामवातानां ज्वरोऽनुष्णः कफाधिकः २८१
परिपाकं न सप्ताहेनापि याति मृदूष्णाम् ।

श्लेष्मलानाम् उष्णप्रकृतिवाणा कफप्रकृतिवाले,
अवातानाम् अल्पवातवाणा अल्प वातवाले, मृदूष्णाम्

२८१. अनुष्णः—अनुष्णे (क व घ)

अने अल्प अग्निवाणाओने। एवं मन्दाग्निवालोका,
कफाधिक अधिक उष्णकृत कफकी अधिकतावाला,
अनुष्ण शीत शीत, ज्वरः ७२२ ज्वर, सप्ताहेन अपि
सात दिवसमा पशु सात दिनमें भी, परिपाकम् परिपाक
परिपाक, न याति पाभते। नहीं नहीं प्राप्त होता ॥२८१३॥

281-281. The fever, occurring in
persons of kapha-habitus, afflicted
with only slight vata and weak ther-
mal quality as a result of kapha, being
deficient in heat and excessive in the
aqueous element, does not become
fully mature even after the lapse of
seven days.

तं क्रमेण यथोक्तेन लङ्घनाल्पाशनादिना ॥२८२॥
आदशाहसुपक्रम्य कषायाद्यैरुपाचरेत् ।

तम् तेनी उसकी, लङ्घन-अल्पाशन-आदिना ए भन
तथा थोडु ओजन वगेरे लघन अल्प भोजनादि, यथोक्तेन
उष्ण प्रमात्रेण यथोक्त, क्रमेण कुम्भी क्रमसे, आदशाहम्
दश दिवस पर्यन्त दस दिन पर्यन्त, उपक्रम्य चिकित्सा
डरी चिकित्सा करके, कषायाद्यैः त्पार पशु कषाय
वगेरेथी तदनन्तर कषायादिकोसे, उपाचरेत् चिकित्सा
डरवी चिकित्सा करे ॥ २८२३ ॥

282-282. Having treated this type
of fever for ten days by the aforesaid
lightening therapy, restricted diet and
similar methods of treatment, the phy-
sician should further treat the patient
with fever-curing decoctions etc.

ज्वरेषु दोषापेक्षिणी चिकित्सा—

सामा ये ये च कफजाः कफपित्तज्वराश्च ये ॥२८३॥
लङ्घनं लङ्घनीयोकं तेषु कार्यं प्रति प्रति ।

वे सामाः ने आभ्युक्त जो साम, वे च ने जो,
कफजा उष्णी यथैल कफजन्य, वे च तथा ने तथा
जो, कफपित्तज्वराः उष्णित्थी यथैल ७२२ उ

कफपित्तजन्य ज्वर है, तेषु तेभ्योर्भा उनमें, प्रति प्रति
दरेक रोगीने प्रत्येक रोगीको, लङ्घनीय-उक्तम् वधनीया-
ध्यायभां कहेल लंघनीयाध्यायमें कहा गया, लङ्घनम्
वधन लंघन, कार्यम् उरवपुं लेध्ने कराना
चाहिए ॥ २८३६ ॥

283-283½. In patients suffering
from fever due to undigested toxic
matter, or from fever due to kapha
or from fever arising from kapha-
cum-pitta, the various procedures of
lightening therapy as may be found
suitable to each case, should be applied
वमनैश्च विरेकैश्च वस्तिभिश्च यथाक्रमम् ॥२८४॥
ज्वरानुपचरेद्धीमान् कफपित्तानिलोद्भवान् ।

धीमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य, कफ-पित्त-
बलिल-उद्भवान् उद्ध, पित्त अने वायुथी थधैला कफ,
पित्त और वायुसे जनित, ज्वरान् न्वराने ज्वरोंका,
यथाक्रमम् क्रम प्रमाणे क्रमानुसार, वमनै च वमन
वमन, विरेकैः च विरेचन विरेचन, वस्तिभि च अने
भस्तिथी और वस्तिसे, उपचरेत् उपचार करवे उप
चार करे ॥ २८४३ ॥

284-284½. The wise physician should
treat fevers due to kapha, pitta and
vata, with emesis, purgation and
enemata respectively.

संस्त्रष्टान् सन्निपतितान् बुद्ध्या तरतमैः समैः ॥२८५॥
ज्वरान् दोषक्रमापेक्षी यथोक्तैरौषधैर्जयेत् ।

संस्त्रष्टान् बुद्ध्या बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैद्य, सन्निपतितान् ज्वरान् तथा
सन्निपातन्वराने और सन्निपातज्वरोंको, तरतमै-
न्यूनाधिक न्यूनाधिक, समैः अने सम लेदधी और
सम मेदसे, बुद्ध्या समअने समझ कर, दोषक्रमापेक्षी
दोषक्रमकी अपेक्षा राभनार वैद्ये दोषक्रमकी अपेक्षावाला
वैद्य, यथोक्त यथोक्त यथोक्त, औषधै औषधैथी
औषधोंसे, जयेत् अतवा जीते ॥ २८५३ ॥

285-285½. The physician skilled in
the knowledge of the order of humoral

discordance, should, having ascertained
by differential diagnosis the precise
state of the morbidity of the humors,
i e whether the severity of the dis-
cordance of the three humors is
equal, graded or uneven should subdue
the fevers, arising from both bi-discor-
dance and tri-discordance, by means
of the therapeutic measures that have
been duly described.

वर्धनैकैकदोषस्य क्षपणेनोच्छ्रितस्य वा ॥२८६॥
कफस्थानानुपूर्व्या वा सन्निपातज्वरं जयेत् ।

एकदोषस्य लेध्ने दोषने एक दोषको, वर्धनेन
वर्धनीने बढ़ानेसे, उच्छ्रितस्य अथवा वधेद्वाने अथवा
बधे हुएको, क्षपणेन वा घटादीने क्षीण करनेसे,
कफस्थान-आनुपूर्व्या वा अथवा उद्धस्थानना अनुक्रमथी
अथवा कफस्थानके अनुक्रमसे, सन्निपातज्वरम् सन्निपात-
न्वरने सन्निपातज्वरको, जयेत् अतवा जीते ॥ २८६३ ॥

286 286½ The fever of tri-discor-
dance may be subdued either by
aggravating one of the humors and
by eliminating the aggravated one, or
by beginning to treat the habitat of
kapha first.

कर्णमूलशोथत्रिकित्सा—

सन्निपातज्वरस्यान्ते कर्णमूले सुदारुणः ॥२८७॥
शोथः संजायते तेन कश्चिदेव प्रमुच्यते ।

सन्निपातज्वरस्य सन्निपातन्वरना सन्निपातज्वरके,
अन्ते अतर्भा अन्तमें, कर्णमूले डानना भूषभा कर्ण-
मूलमें, सुदारुण अत्यन्त अत्यन्त दारुण,
शोथ. सोथे शोथ, संजायते थाथ छे उत्पन्न होता है,
तेन तेभांथी उससे, कश्चित् एव डोर्धक न् विरला ही,
प्रमुच्यते अथे छे बचता है ॥ २८७३ ॥

287-287½. In the final stage of the
fever due to tri-discordance, there

occurs an acute swelling at the root of the ear, from which few recover.

रक्तावसेचनैः शीघ्रं सर्पिष्पानैश्च तं जयेत् ॥२८८॥
प्रदेहैः कफपित्तघ्नैर्नावनैः कवलप्रहैः ।

तम् तेने उसको, रक्तावसेचनै रक्तभेक्षु रक्तावसेचनसे, सर्पिष्पानैः घृतपान घृतपानसे, कफपित्तघ्नैः कफपित्तनाशक कफपित्तनाशक, प्रदेहैः प्रदेह प्रदेहसे, नावनै नश्य नश्यसे, कवलप्रहै च तथा कवलप्रहो नडे और कवलप्रहसे, शीघ्रम् जयेत् शीघ्र शीघ्र जीते ॥ २८८३ ॥

288-288½. This should be subdued immediately with blood-letting and potion of ghee as well as external applications, nasal medications and gargles, curative of kapha and pitta.

ज्वरे रक्तावसेकावस्था—

शीतोष्णस्निग्धरूक्षाद्यैर्ज्वरो यस्य न शाम्यति २८९
शाखानुसारी रक्तस्य सोऽवसेकात् प्रशाम्यति ।

यस्य नेने जिसका, शाखा-अनुसारी ज्वर. शाखा-ओमां अनुसारीने ज्वर शाखानुसारी ज्वर, शीत-उष्ण-स्निग्ध-रूक्षाद्यैः शीत, उष्ण, स्निग्ध, रूक्षादि द्रव्योथी शीत, उष्ण, स्निग्ध, रूक्षादि द्रव्योसे, न शाम्यति शीत भते। नथी शात नहीं होता, तस्य तेने उसका, सः ते ज्वर वह ज्वर, रक्तस्य रक्तना रक्तके, अवसेकात् भेक्षुथी मोक्षणसे, प्रशाम्यति शीत थाय छे शात होता है ॥ २८९३ ॥

289-289½. The fever which is not alleviated either by heat or cold, by unctuous or non-unctuous treatment. It is the fever of the peripheral type. It is relieved by blood-letting

२८९३. रक्तस्य सोऽवसेकात् प्रशाम्यति—तस्याश्च सुखेद् बाहोः

क्रमात् शिराम् (च. द. घ.)

विसर्पाभिघातविस्फोटकज्वराणां चिकित्सा —

विसर्पेणाभिघातेन यश्च विस्फोटकैर्ज्वरः ॥२९०॥
तत्रादौ सर्पिषः पानं कफपित्तोत्तरो न चेत् ।

य जे ज्वर जो ज्वर, विसर्पेण विसर्पेथी विसर्पेसे अभिघातेन अभिघातथी अभिघातसे, विस्फोटकै च अने विस्फोटकथी थयेथो होय और विस्फोटकसे उत्पन्न हुआ हो, कफपित्तोत्तर. तथा कफपित्तप्रधान तथा कफपित्तप्रधान, न चेत् न होय तो। न हो तो, तत्र आदौ तेमां पहेला वहा प्रथम, सर्पिषः पानम् धीनु पान करानु घृत पान करावे ॥ २९०३ ॥

290-290½. If the fever is due to acute spreading affection, trauma or eruption, provided it is not associated with pitta and kapha, it should be treated in the beginning with potion of ghee

जीर्णज्वरे चिकित्साविशेषः—

दौर्बल्याद्देहघातूनां ज्वरो जीर्णोऽनुवर्तते ॥२९१॥
बल्यैः संवृंहणैस्तस्मादाहारैस्तमुपाचरेत् ।

देह-घातूनाम् देहना धातुओनी शारीरिक धातुओकी, दौर्बल्यात् दुर्बलताने कीधे दुर्बलतासे, जीर्णः ज्वरः शूर्णु ज्वर जीर्ण ज्वर, अनुवर्तते रक्षा करे छे बना रहता है, तस्मात् ते कारणथी इस लिए, संवृंहणैः भृंहण बृहण, बल्यै अने भलप्रद एव बल्य, आहारैः आहारोथी आहारसे, तम् तेनी उसकी, उपाचरेत् चिकित्सा करनी चिकित्सा करे ॥ २९१३ ॥

291-291½. Chronic fevers continue on account of weakness of the body-elements. Hence this should be treated with strength-giving and roborant articles of diet

तृतीयकचतुर्थकयो चिकित्साविशेषः—

कर्म साधारणं जह्यात्तृतीयकचतुर्थकौ ॥२९२॥

२९२. जह्यात्-कुर्यात् (ख. च. द. घ.)

॥ तृतीयकचतुर्थकौ—तृतीयकचतुर्थके (क ख. च. द. घ.)

आगन्तुरनुबन्धो हि प्रायशो विषमज्वरे ।

तृतीयक-चतुर्थकौ तृतीयक तथा चतुर्थकनो तृतीयक और चतुर्थकको, साधारण्य साधारण्य साधारण, कर्म उर्मा कर्म, जह्यात् नाश करे छे नष्ट करता है, विषम-ज्वरे हि उरण्य के विषम नरमा कर्कोकि विषम ज्वरमें, प्रायशः धण्य भुडु प्राय, आगन्तु आगन्तुक आगन्तुक, अनुबन्ध. अनुबन्ध होय छे अनुबन्ध होता है ॥ २९२ ॥

292-292½. The tertian and quartan fevers are subdued by an inclusive line of treatment that is medications etc, in conjunction with propitiatory offerings and the like, connected with rites invoking supernatural intervention, for generally in the irregular fevers, there is seen the concomitant factor of spirit possession

विषमज्वरे चिकित्साक्रम —

वातप्रधानं सर्पिर्भिवस्तिभिः सानुवासनैः ॥२९३॥
स्निग्धोष्णैरन्नपानैश्च शमयेद्विषमज्वरम् ।

वातप्रधानम् वातप्रधान वातप्रधान, विषमज्वरम् विषमनरने विषमज्वरका, सर्पिर्भिः धी घृतसे, सानु-वासनै अनुवासन अनुवासन, वस्तिभिः अस्तिभ्यो एव निरूह वस्तिसे, स्निग्धोष्णै अने स्निग्ध तथा उष्ण और स्निग्ध तथा उष्ण, अन्नपानैः च अन्नपानो वडे अन्न-पानसे, शमयेत् शीत करे ॥ २९३ ॥

293-293½ The physician should allay the irregular fever, where vata is predominant, by potions of ghee, enemata and unctuous enemata and foods and drinks of unctuous and hot articles

विरेचनेन पयसा सर्पिषा संस्कृतेन च ॥२९४॥
विषमं तिक्तशीतैश्च ज्वरं पित्तोत्तरं जयेत् ।

२९३½ स्निग्धोष्णैरन्नपानैश्च-स्निग्धोष्णैरनुपानैश्च (घ)

पित्तोत्तरम् विषमम् ज्वरम् । पित्तप्रधान विषम नरने पित्तोत्तर विषम ज्वरको, विरेचनेन विरेचनधी विरेचनसे, पयसा दूधधी दूधसे, संस्कृतेन सर्पिषा च तथा संस्कार आपेला धीधी तथा संस्कृत घृतसे, तिक्तशीतैः च अने उष्ण तथा शीत द्रव्योधी और तिक्त एवं शीत द्रव्योसे, जयेत् अतवे जीते ॥ २९४ ॥

294-294½. The physician should subdue the irregular fever where pitta is predominant by purgation, milk and medicated ghee and bitter and cooling articles.

वमनं पाचनं रूक्षमन्नपानं विलङ्घनम् ॥२९५॥
कषायोष्णं च विषमे ज्वरे शस्तं कफोत्तरे ।

कफोत्तरे उष्णप्रधान कफप्रधान, विषमे ज्वरे विषम-नरमा विषमज्वरमें, वमनम् वमन वमन, पाचनम् पाचन पाचन, रूक्षम् रूक्ष रूक्ष, अन्नपानम् अन्नपान अन्नपान, विलङ्घनम् लक्षण लङ्घन, कषायोष्णम् च अने उष्ण तथा उष्ण द्रव्य और कषाय एवं उष्ण द्रव्य, शस्तम् हितकर छे हितकर हैं ॥ २९५ ॥

295 295½ The physician should treat the irregular fever where kapha is predominant by emesis, digestives, non-unctuous articles of food and drink, lightening procedures and hot decoctions.

विषमज्वरनाशना योगा —

योगाः पराः प्रवक्ष्यन्ते विषमज्वरनाशनाः ॥२९६॥
प्रयोक्तव्या मतिमता दोषादीन् प्रविभज्य ते ।

विषमज्वरनाशना विषम नरने उरनाशना विषम-ज्वरनाशक, परा योगा भीष्ण श्रेष्ठ योगो अन्य उत्तम योग, प्रवक्ष्यन्ते उरनेमां आपेशे कहे जायेंगे मतिमता बुद्धिमान, दोषादीन् दोषादिधने दोषादिकोका,

२९६. योगा परा-योग पर (क घ)
" योगा परा प्रवक्ष्यन्ते विषमज्वरनाशनाः-वक्ष्यामि विधिधान् योगान् विषमज्वरनाशनान् (ग. घ)
२९६½ ते-ये (घ)

प्रविमज्ज विभाग करीने विभाग कर, ते तेओओे
उन्नत्त, प्रयोक्कया प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ २९६३ ॥

296-296½. Now we shall describe
some celebrated recipes curative of
irregular fever. The intelligent physi-
cian should, after making a differential
diagnosis of the morbid humors,
make use of these recipes.

सुरा समण्डा पानार्थे भक्ष्यार्थे चरणायुधः ॥२९७॥
क्षित्तिरिश्च मयूरश्च प्रयोज्या विषमज्वरे ।

विषमज्वरे विषम ज्वरमां विषम ज्वरमें समण्डा
भक्ष्यहित मंडयुक्त, सुरा सुरा सुरा, पानार्थे पीवा भाटे
पीनेके लिए, चरणायुध अने कुंडल और सुगे, क्षित्तिरि च
तेकर तीतर, मयूर च तथा भोरने। और मयूरको,
भक्ष्यार्थे भोजन भाटे भोजनके लिए, प्रयोज्या प्रयोग
करवे। प्रयोगमें लावे ॥ २९७३ ॥

297-297½. For drink, the patient
should be given the sura wine with
its supernatant fluid, and for diet he
should be given the meat of cocks,
partridges and peacocks.

पिवेद्वा षट्पलं सर्पिरभयां वा प्रयोजयेत् ॥२९८॥
त्रिफलायाः कषायं वा गुडूच्या रसमेव वा ।

षट्पलम् अथवा षट्पलम् अथवा षट्पल, सर्पि. वा
धृतनुं घृत, पिवेत् पान करवु पीवे, अभयाम् वा अथवा
हरडेने। या हरडका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग
करे, त्रिफलाया अथवा त्रिफलाना अथवा त्रिफलाके,
कषायम् वा कषायने। कषायका, गुडूच्याः वा अथवा
गुणाना या गिळोयके, रसम् एव रसने। रसका,
प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ २९८३ ॥

298-298½ Or the patient may drink
the 'shatpala medicated ghee' or a
course of chebulic myrobalans, or
the decoction of three myrobalans or
the juice of guduch.

नीलिनीमज्जगन्धयं च त्रिवृतां कटुरोहिणीम् ॥२९९॥
पिवेज्वरागमे युक्त्या स्नेहस्वेदोपपादिसः ।

ज्वरागमे ज्वर आवर्ता ज्वर आने पर, स्नेहस्वेदो-
पपादित. स्नेह तथा स्वेद नेने करवामां आया छे
ओवा पुदुषे जिसके स्नेहन तथा स्वेदन किये हों ऐसा
पुरुष, नीलिनीम् गणी नीलिनी, अजगन्धाम् आणी
हुकु, त्रिवृताम् नसे।तर निशोत, कटुरोहिणीम् च तथा
कुडुनु और कुटकीका, युक्त्या युक्तिथी युक्तिसे, पिवेत्
पान करवुं पान करे ॥ २९९३ ॥

299-299½. At the time when the
fever is expected to recur, the patient,
having been prepared by procedures
of oleation and sudation, may be made
to drink in due manner, the deco-
ctions of indigo, wild carrot, turpeth
and kurroa.

सर्पिषो महतीं मात्रां पीत्वा वा छर्दयेत् पुनः ॥३००॥
उपयुज्यान्नपानं वा प्रभूतं पुनश्छिखेत् ।

सर्पिष. अथवा धीनी अथवा धीकी, महतीम्
भेटी बही, मात्राम् मात्रा मात्रा, पीत्वा वा पीने
पी कर, पुनः पाहुं फिर, छर्दयेत् वमन करवु वमन
करवे, प्रभूतम् अथवा धाया अथवा भरपेट, अन्नपानम्
वा अन्नपानने। अन्नपान, उपयुज्य उपयोग करीने
खा कर, पुनर् वणी फिर, उछिखेत् वमन करवु वमन
कर दे ॥ ३००३ ॥

300-300½. Or he must be made to
vomit again by means of a large dose
of ghee or by causing him to consume
a surfeit of food and drink.

सात्रं मद्यं प्रभूतं वा पीत्वा स्वप्याज्वरागमे ॥३०१॥
आस्थापनं यापनं वा कारयेद्विषमज्वरे ।

२९९. अजगन्धा-अश्वगन्धां (ग)

३०१. स्वप्याज्वरागमे-वा तदह. स्वपेत् (द.)

३०१३. यापन-यापना (घ.)

ज्वरागमे अथवा ज्वरना आगमन समये अथवा उत्र आनेके समय, साजम् अन्नसहित अन्नयुक्त, प्रभूतम् धान्ना प्रचुर, मद्यम् वा मद्यतु मद्य, पीत्वा पान करीने पी कर, स्वप्यात् शयन करतु सो जाय, विषमज्वरे वा अथवा विषम ज्वरमा अथवा विषम ज्वरमे, आस्थापनम् आस्थापन आस्थापन, यापनम् वा इ यापन अस्ति या यापन वस्ति, कारयेत् आपवी देनी चाहिए ॥ ३०१३ ॥

301-301½. Or at the time when the fever is to recur, the patient may, having consumed his fill of wine together with food, sleep away the period of attack, or corrective or alleviative enema should be administered in irregular fever.

पयसा वृषदंशस्य शकृद्वा तदहः पिबेत् ॥३०२॥ वृषस्य दधिमण्डेन सुरया वा ससैन्धवम् ।

तदहः अथवा ते द्विसे अथवा उस दिन, वृष-दंशस्य भिलाडीनी बिलीका, शकृत् वा विष्टतु मल, पयसा दूधनी साथे दूधके साथ, वृषस्य वा अथवा भण्डना छाछुनु या बैलका गोबर, ससैन्धवम् सिंधा-लूषु भेणवीने सैधानमक मिला कर. दधिमण्डेन दहीना भंडु दधिमंड, सुरया वा इ सुरानी साथे या सुराके साथ, पिबेत् पान करतु पीवे ॥ ३०२३ ॥

302-302½. He should take on that day a draught of cat's dung mixed with milk, or bull's dung and rock-salt mixed with whey or sura wine.

पिप्पल्यास्त्रिफलायाश्च दध्नस्तक्रस्य सर्पिषः ॥३०३॥ पञ्चगव्यस्य पयसः प्रयोगो विषमज्वरे ।

विषमज्वरे विषम ज्वरमा विषम ज्वरमे, पिप्पल्या. पीपर पिपपली, त्रिफलायाः च त्रिदंशा त्रिफला, दध्नः

३०२. शकृद्वा तदहः पिबेत्-शकृद्वागमै पिबेत् (च. व.)

३०२½ वा ससैन्धवम्-वासं सैन्धवम् (घ.)

दही दधि, तक्रस्य छास छाछ, सर्पिषः धी घृत, पञ्चगव्यस्य पञ्चगव्य पंचगव्य, पयस इ दूधने। या दूधका, प्रयोगः प्रयोग इवे। प्रयोग करना चाहिए ॥ ३०३३ ॥

303-303½ In irregular fever, he should take the powder of long pepper, the three myrobalans, curds, butter-milk, ghee, or a mixture of the five products of the cow viz., curds, milk, ghee, dung and urine, or milk alone

रसोनस्य सतैलस्य प्राग्भक्तमुपसेवनम् ॥३०४॥ मेघानामुष्णवीर्याणामामिषाणां च भक्षणम् ।

प्राग्भक्तम् भोजननी पहलेवा भोजनसे पूर्व, सतैलस्य तैलसहित तैलयुक्त रसोनस्य रसलुतु लडुनका, उप-सेवनम् सेवन सेवन, उष्णवीर्याणां अने उष्णवीर्य, मेघानाम् तथा मेघवाणा एव मेदस्वी, आमिषाणां च भांसेतु मासका, भक्षणम् भक्षण करतु भक्षण करना चाहिए ॥ ३०४३ ॥

304-304½ The eating of garlic with oil before meals is also recommended as also of such meats as are fatty and hot in potency.

हिङ्गुतुल्या तु वैद्यात्री वसा नस्यं ससैन्धवा ॥३०५॥ पुराणसर्पिः सिंहस्य वसा तद्वत् ससैन्धवा ।

हिङ्गुतुल्या हिं गना समान मापवाणी हींगके समान परिमाणवाली, ससैन्धवा तु अने हिं गना समान मापना सिंधालूषुवाणी और हींगके समान परिमाणवाले सैन्धवसे युक्त, वैद्यात्री वाधनी व्याघ्रकी, वसा वसा (हिं ग, सिंधालूषु अने वाधनी वसा) ओओने साथे भेणवी वसा (हींग, सैन्धव और व्याघ्रकी वसा) इनको एक साथ मिला कर, नस्यं विषम ज्वरमा नस्य आपतु विषम

३०४ रसोनस्य-लडुनस्य (ख)

३०५ हिङ्गुतुल्या तु वैद्यात्री वसा नस्यं ससैन्धवा-व्याघ्री वसा हिङ्गुतुल्या नस्त कार्वा ससैन्धवा (घ.)

ज्वरमें नस्य देना चाहिए, तद्वत् ते प्रमात्रे अर्थात् समान भाषमां उसके अनुसार अर्थात् समान परिमाणमें, पुराण- सर्पिं भूनु धी पुराना घृत, ससैन्धवा सिंधाक्षु सैन्धव, सिहस्य वसा अने सिहनी वसा औशोने साथे भेणवी विषम ज्वरमां नस्य आपवु और सिहकी वसा इनको एक साथ मिला कर विषम ज्वरमें नस्य देना चाहिए ॥ ३०५३ ॥

305-305½ Asafetida and tiger's fat in equal proportions should be mixed with rock-salt and taken as a nasal medication Similarly old ghee and lion's fat, mixed with rock salt, may be used.

सैन्धवं पिप्पलीनां च तण्डुलाः समनःशिलाः ॥३०६॥
नेत्राञ्जनं तैलपिष्टं शस्यते विषमज्वरे ।

विषमज्वरे विषमज्वरमां विषम ज्वरमें, सैन्धवम् सिंधाक्षु सैन्धव, समनशिला अने मनशिलानी साथे और सैनसिलके साथ, पिप्पलीनाम् पीपरना पीपरके, तण्डुलाः दालु औशोने दाने इन्हें, तैलपिष्टम् तेलमां वाटीने तैलमें पीस कर, नेत्राञ्जनम् च आंभमां अज्वन करवु नेत्राजन करना, शस्यते श्रेष्ठ छे हितकर है ॥ ३०६३ ॥

306-306½ An eye salve consisting of rock-salt and grains of long pepper, and red orpiment mixed with til oil and reduced to paste is recommended in irregular fever.

पलङ्कषा निम्बपत्रं वचा कुष्ठं हरीतकी ॥३०७॥
सर्वपाः सयवाः सर्पिर्धूपनं ज्वरनाशनम् ।

पलङ्कषा गूण गुग्गुलु, निम्बपत्रम् लीमडानां पान नीमके पत्ते, वचा वज्र वच, कुष्ठम् ऊँ कूठ, हरीतकी ऊरडे हरक, सयवा. ज्वरसहित यवमुक्त, सर्वपाः सरशव सरसों, सर्पिं अने धी और घृत, धूपनम् औशोने धूप इनका धूप, ज्वरनाशनम् ज्वरनाशक छे ज्वरनाशक है ॥ ३०७३ ॥

307-307½. Fumigation with the powders of gum gugul, neem leaves, sweet flag, costus, chebulic myrobalan, rape seeds and common barley, mixed in ghee, are alleviative of irregular fever

ये धूमा धूपनं यच्च नावन चाञ्जनं च यत् ॥३०८॥
मनोविकारे निर्दिष्टं कार्यं तद्विषमज्वरे ।

ये धूमा जे धूमा जो धूम, यत् च धूपनम् अने जे धूप जो धूप, यत् जे जो, नावनम् नावन नस्य, अञ्जनम् च तथा जे अज्वन और जो अजन, मनोविकारे मनोविकारमां मनोविकारमें, निर्दिष्टम् इत्थां छे कहे गये है, तत् ते औशोने उनका, विषमज्वरे विषम ज्वरमां विषम ज्वरमें, कार्यम् उपयोग करवे उपयोग करना चाहिए ॥ ३०८३ ॥

308-308½ All these smokes, fumigations nasal medications and eye-salves, which have been indicated in mental disorders, may also be used in irregular fever.

मणीनामोषधीनां च मङ्गल्यानां विषस्य च ॥ ३०९॥
धारणाद्गदानां च सेवनाञ्च भवेज्ज्वरः ।

मणीनाम् मणियोंके, ओषधीनाम् औषधियोंके, ओषधियोंके, मङ्गल्यानाम् मंगलकारी वस्तुओंके, विषस्य च अने विषनु और विषके, धारणात् धारणात् धारण करनेसे, गदानाम् च तथा अगदोंके, सेवनात् च सेवन करवु धारणात् च धारण करनेसे, ज्वरः ज्वर, न भवेत् आपते नथी नहीं होता ॥३०९३॥

309-309½. Moreover, by wearing auspicious stones, herbs and certain poisons and by the use of prophylactic medicines, one secures immunity to attacks of fever.

३०८३. निर्दिष्ट-व्याख्या (ख. प. झ)

ज्वरे देवव्यपाश्रयं कर्म—

सोमं सानुचरं देवं सभातृगणमीश्वरम् ॥३१०॥
पूजयन् प्रयतः शीघ्रं मुच्यते विषमज्वरात् ।

प्रयत. रेग्री पवित्र यर्धने रोगी पवित्र हो कर, सानुचरम् अनुचरसहित अनुचरसहित, समातृगणम् भातृगणसहित मातृगणसहित, सोमम् अने पार्वती सहित और पार्वतीके साथ, ईश्वरम् देवम् महादेवतु महादेवकी, पूजयन् पूजन करवाथी पूजा करनेसे, विषम-ज्वरात् विषम ज्वरथी विषम ज्वरसे, शीघ्रम् जल्दी तुरंत, मुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त हो जाता है ॥३१०॥

310-310½ By worshipping with due piety, the god Iswara together with his consort Uma waited on by the god's entourage and the company of the 'mothers'—minor goddesses, one soon gets rid of the irregular fever.

विष्णुं सहस्रमूर्धानं चराचरपतिं विभुम् ॥३११॥
स्तुवन्नामसहस्रेण ज्वरान् सर्वानपोहति ।

सहस्रमूर्धानम् ६२२ भस्तकवाणी सहस्रशीर्षवाले, चराचरपतिम् स्थावरजगमना स्वामी चराचरपति, विभुम् अने सर्वव्यापक और सर्वव्यापक, विष्णुम् विष्णुनी विष्णुकी, नामसहस्रेण सहस्र नामथी सहस्र नामसे, स्तुवन् स्तुति करनेपर स्तुति करनेवाला, सर्वान् सर्व सब, ज्वरान् ज्वराने ज्वरोंको, अपोहति दूर करे छे भग देता है ॥ ३११॥

311 311½. By worshipping Vishnu, the myriad-headed, the lord of all that is animate and inanimate, and the all-pervading, with the recital of his thousand names, one throws off fever of any kind.

ब्रह्माणमश्विनाविन्द्रं हुतभक्षं हिमाचलम् ॥३१२॥
गङ्गां मरुद्गणांश्चेष्ट्या पूजयज्जयति ज्वरान् ।

ब्रह्माणम् अश्विना ब्रह्मा, अश्विनौ अश्विनीकुमारो अश्विनीकुमार, इन्द्रम् इन्द्र इन्द्र, हुतभक्षम् अग्नि अग्नि, हिमाचलम् हिमालय हिमालय, गङ्गाम् गङ्गा गंगा, मरुद्गणान् च अने देवसमूहानु और देवसमूहोंका, इष्ट्या यज्ञद्वारा, पूजयन् पूजन करते। रेग्री पूजा करनेवाला रोगी, ज्वरान् ज्वराने ज्वरोंको, जयति जयते छे हठाता है ॥ ३१२॥

312-312½. By worshipping, by means of sacrifices, the gods Brahma, the two Aswins, Indra, Agni, Himalaya, Ganga and the company of the Maruts, one conquers fever.

भक्त्या मातुः पितुश्चैव गुरुणां पूजनेन च ॥३१३॥
ब्रह्मचर्येण तपसा सत्येन नियमेन च ।
जपहोमप्रदानेन वेदानां श्रवणेन च ॥३१४॥
ज्वराद्विमुच्यते शीघ्रं साधूनां दर्शनेन च ।

मातुः मातानी माता, पितुः च एव तथा पितानी और पिताकी, भक्त्या एव भक्तिथी भक्तिसे, गुरुणाम् गुरुथीना और गुरुओंके, पूजनेन पूजनथी पूजनसे, ब्रह्मचर्येण अश्रयथी ब्रह्मचर्यसे, तपसा तपश्चर्यथी तपसे, सत्येन सत्यथी सत्यसे, नियमेन नियमथी नियमसे, जप-होम- जप, होम जप, होम, प्रदानेन तथा दानथी तथा दानसे, वेदानाम् वेदाना वेदोंके, श्रवणेन च श्रवणथी श्रवणसे, साधूनाम् अने संन्यासीना और सज्जनोंके, दर्शनेन च दर्शनथी दर्शनसे, ज्वरात् ज्वरथी ज्वरसे, शीघ्रम् तुरंत शीघ्र ही, विमुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त हो जाता है ॥ ३१३-३१४॥

313-314½ By tending one's father and mother and elders with devotion, by observance of celibacy, austerity, truth-telling and vows; by the repetition of prayers and performance of sacrifices and charities; by listening to the recitation of the vedas and by

३१४ जपहोम-नाप्यहोम (य.)

३१२. मरुद्गणांश्चेष्ट्या-मरुद्गणांश्चेष्ट्या (म. त.)

७ चेष्ट्या-चेष्ट्या (म. च. म.)

seeing holy people, one soon gets cured of fever.

रसादिधातुगतज्वराणा चिकित्सा—

ज्वरे रसस्थे वमनमुपवासं च कारयेत् ॥३१५॥

सेकप्रदेहौ रक्तस्थे तथा संशमनानि च ।

विरेचनं सोपवासं मांसमेदःस्थिते हितम् ॥३१६॥

अस्थिमज्जगते देया निरूहाः सानुवासनाः ।

ज्वरे ज्वर ज्वर, रसस्थे रसमां रक्षो होय ते। रसस्थित हो तो, वमनम् वमन वमन, उपवासम् च तथा उपवास और उपवास, कारयेत् कराववा करावे, रक्तस्थे रक्तमां रक्षो होय ते। रक्तस्थित हो तो, सेकप्रदेहौ परिषेक- प्रदेह सेक- प्रदेह, तथा तथा तथा, संशमनानि च संशमन कराववा संशमन करावे, मांस-मेदः स्थिते मांस तथा मेदमां रक्षो होय ते। मांस और मेदमें स्थित हो तो, सोपवासम् उपवाससहित उपवाससहित, विरेचनम् विरेचन विरेचन, हितम् हितकर छे हितकर है, अस्थिमज्जगते अने अस्थि तेभज्ज मज्जमां रक्षो होय ते। और अस्थि एवं मज्जामें स्थित हो तो, सानुवासना. अनुवासनसहित अनुवासनसहित, निरूहा. निरूह अस्थि। निरूह वस्ति, देया. आपणी ज्येष्ठ्ये देनी चाहिए ॥ ३१५ ३१६ ३१७ ॥

315-316. If the toxic element of fever is lodged in the body-nutrient fluid, the procedures of emesis and starvation should be administered; if the toxic element is lodged in the blood, affusion and external applications, as also the sedative procedures, are indicated; if it is lodged in the flesh or fat, purgation in conjunction with starvation is beneficial; and if the toxic element has gone down to the bone or bone-marrow, evacuative and unctuous enemata should be given.

अभिघात-काम-क्रोध-शोक-भयज्वराणा चिकित्सा—

शापाभिचाराद्भूतानामभिषङ्गाच्च यां ज्वरः ॥३१७॥
दैवव्यपाश्रयं तत्र सर्वमौषधमिष्यते ।

शाप-अभिचारात् शापथी, अभिचारथी शापसे, अभिचारसे, भूतानाम् अने भूताना और भूतोंके, अभिषङ्गात् च अभिषङ्गथी अभिषङ्गसे, य. जे जो, ज्वर ज्वर होय ज्वर हो, तत्र तेमां उसमें, सर्वम् अथां सब, दैवव्यपाश्रयम् दैवव्यपाश्रय दैवव्यपाश्रय, औषधम् औषधो औषध, इष्यते छष्ट छे इष्ट है ॥ ३१७ ॥

317-317. In the fevers that are produced by imprecation and black magic or by possession, all therapeutic procedures that invoke divine intervention are beneficial.

अभिघातज्वरो नश्येत् पानाभ्यङ्गेन सर्पिषः ॥३१८॥
रक्तावसेकैर्मद्यैश्च सात्म्यैर्मासरसौदनैः ।

सानाहो मद्यसात्म्यानां मदिरारसभोजनैः ॥३१९॥

अभिघातज्वर अभिघातज्वर अभिघातज्वर, सर्पिष-धीना घृतके, पान-अभ्यङ्गेन पानथी अने अभ्यङ्गथी पानसे और अभ्यङ्गसे, रक्तावसेकै रक्तभेक्षुथी रक्तावसेचनसे, मद्यै मद्यथी मद्यसे, सात्म्यैः तथा सात्म्य औषधो तथा सात्म्य, मासरस-ओदनैः च मासरसो अने ओदनथी मासरस और ओदनसे, नश्येत् नाश पाभे छे नष्ट हो जाता है, मद्यसात्म्यानाम् मद्य ज्येष्ठ्ये सात्म्य छे औषध-औषधो और मदिरा जिनको सात्म्य है इनका, सानाहः आनाह साथेना अभिघातज्वर आनाहयुक्त अभिघात ज्वर, मदिरारसभोजनैः मदिरा अने मासरस साथेना ज्येष्ठ्ये नाश पाभे छे मद्य और मासरसके भोजनसे नष्ट हो जाता है ॥ ३१८-३१९ ॥

318-319. The traumatic fever is allayed by potions and inunctions of ghee, by blood-letting and by the use

३१८. नश्येत्-न स्यात् (घ. प.)

३१९. मद्यैश्च-मद्यैश्च (च. घ.)

,, सानाहो मद्यसात्म्यानाम्-सानाहा मद्यसात्म्यानाम् (घ. प.)

of such wines, meat-juices and cooked rice as are homologous to the patient-
The traumatic fever, accompanied with constipation, occurring in those who are accustomed to wine-drinking, subsides by the use of food and meat-juice along with wine.

क्षतानां व्रणितानां च क्षतव्रणचिकित्साया ।
आश्वासेनेष्टलामेन वायोः प्रशामनेन च ॥३२०॥
हर्षणैश्च शमं याति कामशोकभयज्वराः ।

क्षतानाम् च क्षतवाणाम् क्षतवाले, व्रणितानाम् च तथा व्रणवाणाम् मनुष्येणा ज्वरे तथा व्रणपीडित लोगोंके ज्वर, क्षत-व्रण-चिकित्साया क्षत तथा व्रणपीडित लोगोंके ज्वर, क्षत तथा व्रणकी चिकित्सासे, काम-शोक-भय-ज्वरां अने काम, शोक तथा भयथी थयेल ज्वरे और काम, शोक तथा भयसे उत्पन्न हुए ज्वर, आश्वासेन आश्वासन आश्वासन, इष्टलामेन प्रिय वस्तुओंकी प्राप्ति प्रिय वस्तुओंकी प्राप्ति, वायोः च वायुना वायुके, प्रशामनेन प्रशमन प्रशमन, हर्षणैश्च अने हर्ष उत्पन्न करनेपर प्राप्त होती वरु और मनको प्रसन्न करनेवाले भावोंसे, कामश्च शान्ति शान्तिको, याति पाभे छे प्राप्त होते हैं ॥ ३२० ॥

320-320½. The fever, resulting from pectoral lesions or wounds, subsides by the treatment described in the chapter on pectoral lesions and wounds. The fevers induced by desire, grief and fear are allayed by comforting the patient by giving him what he wants, by quieting the irritated vata, and by stimulating him to pleasure

काम्यैरर्थैर्मनोहैश्च पित्तघ्नैश्चाप्युपक्रमैः ॥३२१॥
सद्वाक्यैश्च शमं याति ज्वरः क्रोधसमुत्थितः ।

३२१ ½. सदाक्यैश्च शमं याति-सदाक्यैः शान्ति द्याष्टु (ख. प)

क्रोधसमुत्थित क्रोधथी उत्पन्न थयेल क्रोधसे उत्पन्न हुआ, ज्वर ज्वर ज्वर, काम्यै धृष्ट इष्ट, मनोहैश्च अने मनने प्रिय वस्तुओंकी प्राप्ति और मन प्रिय, स्वयैः विषयोश्च अर्थोंसे, पित्तघ्नैः च पित्तने शांत करनेपर शान्त शान्त, सद्वाक्यैः च तथा सारां वाक्योश्च तथा अच्छे वचनोंसे, शमम् शान्ति शान्तिको, याति पाभे छे प्राप्त होता है ॥ ३२१ ½ ॥

321-321½. The fever arising from anger is put to rest by surrounding the patient with desirable and pleasing objects, by treating him with measures curative of pitta and by giving him good counsel

कामात् क्रोधज्वरो नाशं क्रोधात् कामसमुद्भवः ३२२
यानि ताभ्यामुभाभ्यां च भयशोकसमुत्थितः ।

क्रोधज्वर क्रोधथी उत्पन्न थयेल ज्वर क्रोधसे उत्पन्न ज्वर, कामात् कामथी कामसे, काम-समुद्भव कामथी उत्पन्न थयेल ज्वर कामसे उत्पन्न ज्वर, क्रोधात् क्रोधथी क्रोधसे, भयशोकसमुत्थित अने भय तथा शोकथी उत्पन्न थयेल ज्वर और भय तथा शोकसे उत्पन्न ज्वर, ताभ्याश्च ते उन, उभाभ्याम् उभयोंकी दोनोंसे, नाशम् नाश नाशको, याति पाभे छे प्राप्त होता है ॥ ३२२ ½ ॥

322-322½. The fever born of anger is quieted by desire, and that born of desire is quieted by anger and by means of both these, the fevers born of fear and grief.

ज्वरस्य वेगं कालं च चिन्तयत्स्वयं तु यः ॥३२३॥
तस्यैष्टु चिन्तयत्स्वयं विषयैर्नाशयेत् स्मृतिम् ।

य तु ज्वर रोगी जो रोगी, ज्वरस्य ज्वरना ज्वरके, वेगम् वेग वेग, कालम् च तथा कालने तथा कालको, चिन्तयन् याद करनेसे, स्वयंस्वयं ज्वरवाणो थाय छे ज्वरकालन्त होता है, तस्य तु तेनी

३२३. ज्वरस्य वेगं कालं च-ज्वरकालं च वेगं च (क. छ.)

उसकी, विचित्रैः विचित्र विचित्र, इष्टैः अने प्रिय और प्रिय, विषयैः विषयोथी विषयोसे, स्मृतिम् स्मृतिने स्मृतिको, नाशवेत् लुधावपी भुलानी चाहिए ॥ ३२३३ ॥

323-323. As regards the patient, who by constant preoccupation with the severity and the period of the next attack, brings the fever on himself despite treatment, he should be weaned out of his obsession by engaging his attention with agreeable and interesting objects.

ज्वरप्रमोक्षे लिङ्गानि—

ज्वरप्रमोक्षे पुरुषः कूजन् वमति चेष्टते ।
श्वसन्विवर्णः स्विन्नाङ्गो वेपते लीयते मुहुः ॥३२४॥
प्रलपत्युष्णसर्वाङ्गः शीताङ्गश्च भवत्यपि ।
विसंज्ञो ज्वरवेगार्तः सक्रोध इव वीक्ष्यते ॥३२५॥
सदोषशब्दं च शकृद्द्रवं स्रवति वेगवत् ।
लिङ्गान्येतानि जानीयाज्वरमोक्षे विचक्षणः ॥३२६॥

ज्वरप्रमोक्षे ज्वरने मुक्तिभा ज्वरके मोक्षके समय पुरुषः मनुष्य मनुष्य, कूजन् कलुषते। कलुषते। कूजन करता हुआ, वमति वमन करे छे वमन करता है, चेष्टते चेष्टा करे छे चेष्टायें करता है, श्वसन् ज्वरथी श्वास देते। हाफता हुआ, विवर्णः विवर्णः विवर्ण, स्विन्नाङ्गः तथा पसीने आवेला अंगवाणो थर्ध और स्वेदयुक्त अंगवाला हो कर, वेपते कपे छे कापता है, मुहुः बार-बार पुनः पुनः, लीयते मोह पाये छे मूर्च्छित होता है, उष्ण- सर्वाङ्गः उनां सधणां अंगवाणो थर्ध अथ छे उष्णतासे युक्त सारे अंगवाला हो जाता है, प्रलपति प्रलाप करे छे प्रलाप करता है, शीताङ्गः च अपि अने ठंडां अंगवाणो और शीत अंगवाला, भवति धाय छे हो जाता है, ज्वरवेग- आर्तः ज्वरना वेगथी पीडित थर्ध ज्वरके वेगसे पीडित हो कर, विसंज्ञः अज्ञानरहित थर्ध अथ छे संज्ञाहीन हो जाता है, सक्रोध इव क्रोध-

युक्त ज्वे। क्रोधीसा, वीक्ष्यते देखाय छे देखा जाता है, सदोषशब्दम् अने रोगीने दोषयुक्त तथा अवाज-वाणो और रोगीको दोषयुक्त तथा शब्दयुक्त, द्रवम् पातणो। पतला, वेगवत् च अने वेगवान और जोरसे, शकृत् स्रवति भण आवे छे मल आता है, विचक्षण यत्पुर वैद्ये चतुर वैद्य, ज्वरमोक्षे ज्वरने मुक्तिभा ज्वरमोक्षके, एतानि आ इन, लिङ्गानि लक्षणो लक्षणोको, जानीयात् ज्ञाने जाने ॥ ३२४-३२६ ॥

324-326. When the fever is about to come down with a crisis, the patient while groaning vomits, fidgets about, pants, grows livid, gets drenched with perspiration, shivers and faints frequently. He talks incoherently, all his limbs burn hot, or become very cold. He loses consciousness, wrecks by the intensity of the fever, and glares as if in anger. The stools that contain morbid matter and are watery, are expelled violently and with noise. The wise physician should know these as the symptoms of the crisis of fever during its stage of defervescence.

बहुदोषस्य बलवान् प्रायेणाभिनवो ज्वरः ।
सत्क्रियादोषपत्त्या चेद्विसुञ्चति सुदारुणम् ॥३२७॥

प्रायेण प्रायशः प्रायः करके, बलवान् अजवान बलवान, अभिनव नवे। नवीन, ज्वरः ज्वर ज्वर, सत्क्रियादोषपत्त्या सारी चिकित्साथी सहसा दोष पाडी जर्ता अच्छी चिकित्सासे सहसा दोष पक जाने पर, बहु- दोषस्य जे धला दोषवाणो पुरुषने यदि बहुत दोषवाले पुरुषको, विसुञ्चति चेत् छोडे छे तो त्यागता है तो, सुदारुणम् ते अत्यंत दारुण थाय छे वह अत्यन्त दारुण होता है ॥ ३२७ ॥

३२४. लीयते—लीयते (द.)

३२५. वीक्ष्यते—वीक्षते (व.)

३२७ बलवान्—बलिन (घ.)

,, सत्क्रियादोषपत्त्या—सत्क्रियादोषपत्त्या (घ.)

327. These acute symptoms are, however, commonly observed only in in cases of new and virulen' fevers afflicting a person in whom there is already great morbidity and when they are made to defervesce violently by means of procedures which precipitate the ripening of the morbid humors

कृत्वा दोषवशाद्रेगं क्रमादुपरमन्ति ये ।
तेषामदारुणो मोक्षो ज्वराणां चिरकारिणाम् ॥३२८॥

ये जे जो, दोषवशात् दोषने लीधे दोषोंके कारण, वेगम् वेग वेग, कृत्वा करीने करके, क्रमात् क्रमशः, उपरमन्ति शांत थाय छे शांत होते है, तेषाम् ते उन, चिरकारिणाम् चिरकारी चिरकारी, ज्वराणाम् ज्वरोंका, मोक्ष. छोड़ी ज्वु मोक्ष अदारुणः दारुण थतु नहीं दारुण नहीं होता ॥३२८॥

328 As regards chronic fevers which wear themselves out gradually, having exhausted their fury along with the accumulation of morbid humors, their defervescence is marked by mild symptoms i e. lysis.

मुक्तज्वरलक्षणानि—

विगतक्लमसंतापमव्यथं विमलेन्द्रियम् ।
युक्तं प्रकृतिसत्त्वेन विद्यात् पुरुषमज्वरम् ॥३२९॥

विगतक्लमसतापम् उदम तथा सतापरहित क्लम और सतापसे मुक्त, अव्यथम् पीडाहित व्यथारहित, विमलेन्द्रियम् निर्मल धिन्द्रियोवाला शुद्ध इन्द्रियोवाले, प्रकृतिसत्त्वेन तथा स्वाभाविक मनशी तथा स्वाभाविक मनसे, युक्तम् युक्त युक्त, पुरुषम् पुरुषने पुरुषको, अज्वरम् अज्वरहित ज्वररहित विद्यात् अज्ञेय समझे ॥ ३२९ ॥

329 That man should be regarded as completely cured of fever, who

३२९. विमलेन्द्रियम्—विकलेन्द्रियम् (थ)

shows no signs of exhaustion and temperature, is free from distress, has his senses functioning soundly, and is in possession of his normal mental strength.

ज्वरे वर्जनीयानि—

सज्वरो ज्वरमुक्तश्च विदाहीनि गुरुणि च ।
असात्म्यान्नपानानि विरुद्धानि च वर्जयेत् ॥३३०॥
व्यवायत्तिचेष्टाश्च स्नानमत्यशानानि च ।
तथा ज्वरः शमं याति प्रशान्तो जायते न च ॥३३१॥

सज्वर अज्वरवाला ज्वरयुक्त, ज्वरमुक्तः च अने अज्वररहित पुरुषे और ज्वरमुक्त पुरुष, विदाहीनि विदाही विदाही, गुरुणि च तथा शुरु तथा गुरु, विरुद्धानि विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्यानि च अने असात्म्य और असात्म्य, अन्नपानानि अन्नपानने अन्नपान, चिर्वर्जयेत् त्याग करवे त्याग दे, व्यवायम् मैथुन मैथुन, कतिचेष्टा. च अधिष्ठयेष्टा अधिकचेष्टा, स्नानम् स्नान स्नान, अत्यशानानि अने अधिष्ठे अत्यशाने और अधिक भोजनका, चिर्वर्जयेत् त्याग करवे त्याग करे, तथा तेभ करवाथी वैसा करनेसे, ज्वर. अज्वर ज्वर, शमम् शांत शांत, याति थाय छे हो जाता है, प्रशान्त. च अने शांत भयेथे ते और शान्त हुआ वह, न जायते करी उत्पन्न थते नहीं फिर उत्पन्न नहीं होता ॥ ३३०-३३१ ॥

330-331. The fever-patient, as well as the fever-convalescent, should avoid indulging in articles of food and drink that are irritant, heavy, disagreeable and antagonistic They should also avoid sex congress, immoderate exertion, baths and over-eating By such practice of self-denial, the fever subsides and having subsided does not recur.

व्यायामं च व्यवायं च स्नानं च क्लमणानि च ।
ज्वरमुक्तो न सेवेत यावन्न बलवान् भवेत् ॥३३२॥

ज्वरमुक्त अज्वरमुक्त पुरुष ज्वरमुक्त पुरुष, यावत् न्यां सुधी जब तक, बलवान् अणवान बलवान, न न न,

भवेत् तत्र तदा सुधी हो तत्र तत्र, व्यायामो व्यायाम
व्यायाम, व्यायाम च मैथुनं मैथुन, स्नानम् स्नानं स्नान,
चङ्गमणानि च अने दाहयुयादेषु औष्ण्यं और
घूमनाफिरना इनका, न सेवेत सेवन न करे सेवन न
करे ॥ ३३२ ॥

332 The fever-convalescent should not indulge in exercise or sex activity, baths, and movements so long as he has not recovered his normal strength.

ज्वरस्य पुनरावर्तने हेतु —

असंज्ञातबलो यस्तु ज्वरमुक्तो निषेवते ।

वर्ज्यमेतन्नरस्तस्य पुनरावर्तते ज्वरः ॥३३३॥

यः तु ते जो, ज्वरमुक्तः नरः नवरथी मुक्त थयेत्
पुरुष ज्वरमुक्त पुरुष, असंज्ञात-बल एव प्राप्त थया नगर
बिना बल आये ही, एतत् आ इन, वर्ज्यम् नर्यं पाभतोऽपि
वर्ज्यं बातोंका, निषेवते सेवन करे से सेवन करता है,
तस्य तेने। उसका, ज्वर नवर ज्वर, पुनरावर्तते इरीथी
पाछे। आवे से फिर लौट आता है ॥ ३३३ ॥

333. If the fever-convalescent while yet unrestored to strength, takes to these forbidden activities, the fever relapses.

दुर्हतेषु च दोषेषु यस्य वा विनिवर्तते ।

स्वल्पेनाप्यपचारेण तस्य व्यावर्तते पुनः ॥३३४॥

यस्य वा अथवा नेने नवर अथवा जिनका ज्वर,
दोषेषु दोषो दोषोंके, दुर्हतेषु सारी रीते हर नहि थतां
सम्यक् रूपसे न निकलने पर, विनिवर्तते आये। गयी
होय चला गया हो, तस्य तेने उसको, स्वल्पेन थोडा
थोड़े, अपचारेण अपि अपथ्यथी पणु अपचारसे भी,
पुन. ते इरी वह पुन, व्यावर्तते पाछे। आवे से लौट
आता है ॥ ३३४ ॥

334. If similarly, the fever has left without exhausting the intensity of morbid humors, then too, a relapse may be occasioned by even slight indiscretions.

धिरकालपरिक्लिष्टं दुर्बलं हीनतेजसम् ।

अचिरेणैव कालेन स हस्ति पुनरागतः ॥३३५॥

पुनरागतः पाछे आवेदे। पुन लौट कर आया
हुआ, स ते वह चिरकाल-परिक्लिष्टं दाया नभतथी
उदेश पाभता चिरकालसे पीडित, दुर्बलम् दुर्बलं दुर्बल,
हीनतेजसम् क्षीण तेजवाण। पुरुषने और हीनतेजवाले
पुरुषको, अचिरेण एव थोडा न थोड़े ही, कालेन कालभा
समयमें, हस्ति भारी नाणे से मार डालता है ॥ ३३५ ॥

335 And thus revisiting the patient who has been long plagued by it and has constantly grown debilitated in body and diminished in lustre, the fever finishes him off in no great time.

अथवाऽपि परीपाकं धातुष्वेव क्रमान्मलाः ।

यान्ति ज्वरमकुर्वन्तस्ते तथाऽप्यपकुर्वन्ते ॥३३६॥

अथवा अपि अथवा ने अथवा यदि, मला भाडी
रहेदा दोषो अथवा दोषों, ज्वरम् नवर ज्वरको, अकुर्वन्तः
न करतां न करते हुए, क्रमात् क्रमे इरीने क्रमसे,
धातुषु एव धातुओंभा न धातुओंसे ही, परीपाकम्
यान्ति परिपाक पाये से परिपाक हो जाते है, तथा अपि
ते। पणु तो सी, ते तेथे वे, अपकुर्वन्ते भीरी रीते
अपकारक थाय से दूसरी तरहसे हानि पहुचाते है ॥ ३३६ ॥

336 And if the toxins get gradually absorbed into the body-element without actually giving rise to fever, even so, they harm the body in other ways.

दीनता श्वयथुं ग्लानिं पाण्डुतां नात्रकामताम् ।

कण्डूरुत्कोठपिडकाः कुर्वन्त्यग्निं च ते मृदुम् ॥३३७॥

ते ते दोषो वे दोष, दीनता दीनता दीनता,
श्वयथुम् शोथ शोथ, ग्लानिम् ग्लानि ग्लानि, पाण्डुताम्

३३५ हीनतेजसम्-दीनतेजसम् (ख त थ)

३३६ अथवाऽपि परीपाक-अथवा विपरीपाक (घ)

३३७. कण्डूरुत्कोठपिडका.-कण्डूरुत्कोठपिडका. (फ.)

पांडुता पांडुता, न अन्नकामताम् बोधनन्ती अनिच्छा भोजनकी अनिच्छा, कण्ठुं कडू, उस्कोठ-पिडकाः डाहपिडका कोठ-पिडका, मृदुम् अने भेद और मन्द, अग्निम् च अग्निं पणु अग्निको भी, कुर्वन्ति करे छे करते है ॥ ३३७ ॥

337. They produce such disorders as depression of the spirits, edema, exhaustion, anemia, inappetence, pruritus, wheals, pimples and dullness of gastric fire

एवमन्येऽपि च गदा व्यावर्तन्ते पुनर्गताः । अनिर्घातेन दोषाणामल्पैरप्यहितैर्नृणाम् ॥३३८॥ निवृत्तेऽपि ज्वरे तस्माद्यथावस्थं यथाबलम् । यथाप्राणं हरेद्दोषं प्रयोगैर्वा शमं नयेत् ॥३३९॥

एवम् अथ प्रमाणे इसी प्रकार, अन्ये अपि च भीष्म पणु दूसरे भी, गता गदाः गयेला रेगो गये हुए रोग, नृणाम् पुरुषोने पुरुषोंके, दोषाणाश्च दोषोने दोषोंके, अनिर्घातेन स पूरुं निडाए न थवाथी ठीक न निकलनेसे, अल्पै अल्प बोधेसे, अपि पणु भी, अहितै-अपथ्यसेवनथी अपथ्यसेवनसे, पुनः इरी पुनः, व्यावर्तन्ते थर्ध आने छे लौट आते है, तस्मात् भाटे इस लिए, ज्वरे न्वर ज्वरके, निवृत्ते अपि निवृत्त यथा छर्ता पणु शान्त होने पर भी, यथावस्थम् अवस्था प्रमाणे अवस्थाके अनुसार, यथाबलम् अण प्रमाणे बलके अनुसार, यथाप्राणम् अने शक्ति प्रमाणे और शक्तिके अनुसार, दोषम् दोषनुं दोषका, हरेत् संशोधन करवु सशोधन करे, प्रयोगै वा अथवा प्रयोगोदारा अथवा प्रयोगोसे, कामम् नयेत् स शमन करवु सशमन करे ॥ ३३८-३३९ ॥

338-339 Similarly, in consequence of the toxic element not being totally expelled, other diseases too, having abated, recur on the slightest provocation due to unwholesome diet etc. In view of this, the physician should not be contented with the subsidence

of the fever, but see that the toxic elements are either completely expelled or neutralised by therapeutic procedures, keeping in view age, the strength and vitality of the patient

पुनरावृत्ते ज्वरे चिकित्सा—

मृदुभिः शोधनैः शुद्धिर्यापना वस्तयो हिताः । हिनाश्च लघवो यूषा जाङ्गलाभिषजा रसाः ॥३४०॥ अभ्यङ्गोद्धर्तनस्नानधूपनान्यञ्जनानि च । हितानि पुनरावृत्ते ज्वरे तिक्तघृतानि च ॥३४१॥

ज्वरे न्वर ज्वर, पुनः अवृत्ते पाणे आवर्तं फिर लौट कर आने पर मृदुभिः मृदु मृदु, शोधनै स शोधने।थी सशोधनेने, शुद्धि शोधन शुद्धि, यापनाः तथा यापन और यापन, वस्तय अस्तित्थो वस्तियां, हिताः हितकर छे हितकर है, लघव हलका लघु, यूषाः यूषे। यूष, जाङ्गल-आमिषजा रसा च अ गल प्राणी-ओना भासना रसे बागल प्राणियोंके मामरस, हिताः हितकर छे हितकर है, अभ्यङ्ग- अने अभ्यग और अभ्यग, उद्धर्तन- उद्धर्तन उद्धर्तन, स्नान- स्नान स्नान, धूपनानि धूपन धूपन, अञ्जनानि च अञ्जन अजन, तिक्तघृतानि तथा तिक्त घृते। पणु तथा तिक्त घृत भी, हितानि हितकारी छे हितकर है ॥ ३४०-३४१ ॥

340-341. The following measures are beneficial in relapsed fever: cleansing with mild cleansing procedures, the administration of alleviative enemata, wholesome and light gruels, the meat-juices of the jangala animals, inunctions, dry massage, baths, fumigation, eye-salves and ghee medicated with bitter drugs

शुर्व्यभिष्यन्धसात्म्यानां भोजनात् पुनरागते । लङ्घनोष्णोपचारादिः क्रमः कार्यश्च पूर्ववत् ॥ ३४२ ॥

गुरु-अभिष्यन्दि- गुरु, अभिष्यदी गुरु, अभिष्यंदि, असात्म्यानाम् तथा असात्म्य और असात्म्य, भोजनात् आहारथी भोजनसे, पुनः आगते न्वर इरीथी आवर्तं

ज्वर फिर लौट कर आने पर, लङ्घन-उष्ण-उपचारादि-
लघन, उष्ण उपचार वगैरे लंघन, उष्ण उपचारादि,
क्रम च क्रम क्रम, पूर्ववत् पूर्ववत् पेटे पूर्ववत्, कार्य
उरवे करमा चाहिए ॥ ३४२ ॥

342. If the relapse of the fever is due to taking heavy, demulcent and disagreeing foods, then as before, lightening procedure and hot remedies etc, should be administered.

किराततिकादिकाथ —

किराततिकाकं तिका मुस्तं पर्पटकोऽमृता ।
मन्ति पीतानि चाभ्यासात् पुनरावर्तकं ज्वरम् ३४३

किराततिकाकम् इत्यात् चिरायता, तिका उडु कुटकी,
मुस्तम् मोथ मोथा, पर्पटक अडसद्विथे पित्तपापडा,
अमृता अने गणै और गिलोय, अभ्यासात् पीतानि
अभ्यासात् इत्यात् इत्यात् इत्यात् पीतानि आधु राभता
इनका काथ कुछ दिन लगातार पीने पर, पुनरावर्तकम्
पाछा आपता पुनरावर्तक, ज्वरम् अवरने ज्वरको,
मन्ति हणै छे नष्ट करता है ॥ ३४३ ॥

343. The regular use of chiretta, kurroa, nut-grass, trailing rungia and guduch eradicates the fever that keeps recurring.

उक्तानुक्तचिकित्सापरिग्रहः —

तस्यां तस्यामवस्थायां ज्वरितानां विचक्षणः ।
ज्वरक्रियाक्रमापेक्षी कुर्यात्तच्चिकित्सितम् ॥३४४॥

ज्वरितानाम् अवरनेगीओनी ज्वररोगियोंकी,
तस्याम् ते उस, तस्याम् ते उस, अवस्थायाम्
अवस्थायां अवस्थामें, ज्वरक्रिया-क्रमापेक्षी अवरनी
क्रियाक्रमकी अपेक्षा राभनार ज्वरक्रियाक्रमकी अपेक्षा
रखता हुआ, विचक्षण विचक्षण वैद्ये विचक्षण वैद्य,
तस् तस् ते ते उस उस, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा,
कुर्वात् करवी करे ॥ ३४४ ॥

344. The discerning physician should, keeping in view the systematic

procedure of treatment, apply such therapeutic measures as may be called for from time to time by the changing conditions of the fever-patient.

भिषक् ज्वरप्रशमने विवेषत. यतेत—

रोगराट् सर्वभूतानामन्तकृदाहणो ज्वरः ।
तस्माद्विशेषतस्तस्य यतेत प्रशमे भिषक् ॥३४५॥

ज्वरः अवर ज्वर, रोगराट् रोगीने राज छे
रोगीका राजा है, सर्वभूतानाम् सर्व प्राणीओना सब
प्राणियोंका, अन्तकृत् नाश करनार अन्त करनेवाला,
दाहण अने लय कर छे तथा दाहण है, तस्मात् तेथी
इस लिए, विवेषत विशेषे करीने विशेषतः, तस्य प्रशमे
तेने शांत करवाभा उसको प्रशमन करनेमें, भिषक्
वैद्ये वैद्य, यतेत अयत्न करवे प्रयत्न करे ॥ ३४५ ॥

345 Since fever is the king of diseases, the destroyer of all creatures and pitiless, the physician should be specially diligent in its subjugation

अध्यायोक्तविषया. —

तत्र श्लोकः—

यथाक्रमं यथाप्रश्नमुक्तं ज्वरचिकित्सितम् ।
आग्नेयेणाग्निवेशाय भूतानां हितकाम्यया ॥३४६॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोक उप-
स हरने श्लोक छे के उपसहारका श्लोक है कि, यथाप्रश्नम्
प्रश्नानुसार प्रश्नानुसार, यथाक्रमम् अने क्रम प्रमाणे और
क्रमानुसार, ज्वरचिकित्सितम् अवरनी चिकित्सा ज्वरकी
चिकित्सा, आग्नेयेण आग्नेये आग्नेये, भूतानाम् प्राणी-
ओना प्राणियोंके, हितकाम्यया हितकी धर्मार्थी हितकी
इच्छासे, अग्निवेशाय अग्निवेशने अग्निवेशको, उक्तम् उक्ती
छे कही है ॥ ३४६ ॥

Here is the recapitulatory verse—

346 The treatment of fever has thus been described in due order and

३४६. आग्नेयेण-अग्निजेन (क. प)

,, हितकाम्यया-हितमिच्छता (घ. तु.)

agreeably to the questions unto Agnivesa by Atreya, desiring the welfare of creatures.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सितस्थाने ज्वरचिकित्सितं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे श्येक्षा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पासेक्षा आ शास्त्रार्थ और चरक द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सितस्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, ज्वरचिकित्सितम् 'ज्वरचिकित्सित' 'ज्वरचिकित्सित', नाम नामनी नामका, तृतीय त्रीजे तीसरा, अध्यायः अध्याय स पूष्टुं यथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ ३ ॥

3. Thus, in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the third chapter entitled 'The Therapeutics of Fever' is completed

चतुर्थोऽध्यायः ।

येथे अध्याय अध्याय चौथा

Chapter IV

रक्तपित्तचिकित्सितोपक्रम —

अथातो रक्तपित्तचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्हाथी अब आगे, रक्तपित्तचिकित्सितम् 'रक्तपित्तचिकित्सित' नामना अध्यायानु 'रक्तपित्तचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उद्धेयुं छे कहावे ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of Hemothermia.'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

रक्तपित्तविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्ना —

विहरन्तं जितात्मानं पञ्चगङ्गे पुनर्वसुम् ।

प्रणम्योवाच निर्मोहमग्निवेशोऽग्निवर्चसम् ॥ ३ ॥

पञ्चगङ्गे पञ्चगङ्गप्रदेशमा पंचगङ्ग प्रदेशमें, विहरन्तम् विहार करता परिभ्रमण करते हुए, जितात्मानम् जितेन्द्रिय जितात्मा, निर्मोहम् मोहरहित मोहरहित, अग्निवर्चसम् अग्नि अग्निमान तेजवान् और अग्निके समान तेजस्वी, पुनर्वसुम् पुनर्वसुने पुनर्वसुको, प्रणम्य प्रणाम करीने प्रणाम कर अग्निवेशः अग्निवेश अग्निवेशने, उवाच उवाच भोऽथ कहा ॥ ३ ॥

3. Saluting Punarvasu, the self-possessed and the undeluded of mind, who was resplendent like fire, and was sojourning in the country of the five rivers, Agnivesa said to him

भगवन् रक्तपित्तस्य हेतुरुक्तः सलक्षणः ।

वक्तव्यं यत् परं तस्य वक्तुमर्हसि तद् गुरो ॥ ४ ॥

भगवन् हे भगवान्! भगवन्, रक्तपित्तस्य रक्तपित्तानां रक्तपित्तके, सलक्षणं लक्षणोत्सहित लक्षणसहित, हेतुः हेतुः कारण, उक्तः उद्धेयामां आख्या छे कह दिये हैं, गुरो हे गुरु! हे गुरु!, तस्य तेऽथाना विषयमा उनके विषयमें, परम् परम् अन्य, यत् नो उद्धेयुं जो कुछ, वक्तव्यम् उद्धेयानु उद्धेय कहना हो, तद् ते वह, वक्तुम् उद्धेयानु कहनेकी, अर्हसि कृपा करे कृपा कीजिए ॥ ४ ॥

4. 'O, worshipful one! you have already instructed us regarding the causes and symptoms of Hemothermia. Whatever else remains to be told, O, Master! please teach us regarding the same.'

३ जितात्मान-चित्तात्मानं (त.)

रक्तपित्तस्य शीघ्रप्रतिकार्यत्वम्—

गुरुवाच—

महागदं महावेगमग्निवच्छीघ्रकारि च ।

हेतुलक्षणविच्छीघ्रं रक्तपित्तमुपाचरेत् ॥ ५ ॥

गुरु. गुरु गुरुने, उवाच थे।त्या कहा, हेतु-लक्षण वित् हेतु तथा लक्षणने अलुनार वैद्य हेतु-लक्षणको जाननेवाला वैद्य, महावेग महावेगवाला महावेगवाले, अग्निवत् अग्ने अग्निनी पेठे और अग्निसमान, शीघ्र-कारि च शीघ्र नाश करनारा शीघ्र नाशकारी, महागदम् महावेग महारोग, रक्तपित्तम् रक्तपित्तनी रक्तपित्तकी, शीघ्रम् तुरन्त शीघ्र ही, उपाचरेत् चिकित्सा करनी चिकित्सा करे ॥ ५ ॥

5. The master declared, 'The physician versed in the knowledge of the causes and symptoms, should be prompt in the treatment of hemothermia which is a very serious and acute disease and develops rapidly like fire.

रक्तपित्तस्य हेतुः—

तस्योष्णं तीक्ष्णमम्लं च कटूनि लवणानि च ।

घर्मश्चाज्विदाहश्च हेतुः पूर्व निदर्शितः ॥ ६ ॥

उष्णम् उष्ण उष्ण, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, अम्लम् च अम्ल अम्ल, कटूनि कटु कटु, लवणानि च लवण लवण, घर्मः च गरमी घूर्ण, अज्विदाहः च अग्ने अग्नेना विदाह ये और अज्विदाह ये, तस्य तेना उसके, हेतु. कारण, पूर्वम् पूर्वं प्रथम, निदर्शितः उल्लेखना आल्यां छे कह दिये है ॥ ६ ॥

6. Its causes have already been narrated as the excessive use of hot, acute, acid, pungent and salt articles of diet, heat and misdigestion of food

५ हेतुलक्षणविच्छीघ्र-हेतुलक्षणवच्छीघ्र (प.)

रक्तपित्तस्य सप्राप्तिः—

तैर्हेतुभिः समुत्क्रिष्टं पित्तं रक्तं प्रपद्यते ।

तद्योनित्वात् प्रपन्नं च वर्धते तत् प्रदूषयत् ॥ ७ ॥

तैः ते उन, हेतुभिः कारणोंसे, समुत्क्रिष्टम् प्रदुषित थयेलु उत्क्रिष्ट हुआ, पित्तम् पित्त पित्त, रक्तम् रक्तमा रक्तमें, प्रपद्यते अथ छे पहुंचता है, प्रपन्नम् च अग्ने त्यां पहुंची और वहा पहुंच कर, तत् तेने उसे, प्रदूषयत् दूषित करतु दूषित करता हुआ, तत्-योनित्वात् तेमांथी उत्पन्न थतु होनाथी उसीसे उत्पन्न होनेके कारण, वर्धते वृद्धि पाभे छे बढ़ता है ॥ ७ ॥

7. The pitta precipitated by these causes reaches the blood and thus reaching what is its own source, increases there and vitiates the blood.

तस्योष्मणा द्रवो धातुर्धातोर्धातोः प्रसिच्यते ।
स्विद्यतस्तेन संवृद्धिं भूयस्तदधिगच्छति ॥ ८ ॥

तस्य तेनी उसकी, उष्मणा गरमीथी उष्णतासे, स्विद्यत. स्विद्य थता स्विद्य होती हुई, धातोः धातोः प्रत्येक धातुमांथी प्रत्येक धातुसे, द्रवः धातुः द्रव धातु द्रवरूप धातु, प्रसिच्यते अरे छे चूती है, तेन अग्ने तेनाथी युक्त अर्ध उससे युक्त हो कर, तत् ते पित्त वह पित्त, भूय. अत्यत अत्यन्त, संवृद्धिम् वृद्धिने वृद्धिको, अधिगच्छति पाभे छे प्राप्त होता है ॥ ८ ॥

8. As a result of its heat, the body-elements melt one after the other and ooze out and thus, due to this process of liquefaction of body-elements, its proportion in the body becomes greatly increased.

रक्तपित्तसंज्ञानिमित्तम्—

संयोगाद्दूषणात्तत्तु सामान्याद्बन्धवर्णयोः ।

रक्तस्य पित्तमाख्यातं रक्तपित्तं मदीषिभिः ॥ ९ ॥

७ समुत्क्रिष्टम्-समुत्क्रिष्टम् (त.)

१. प्रदूषयत्-प्रदूषयत् (त.)

९. तत्तु-तत्तु (प.)

रक्तस्य रक्ततना रक्तके, संयोगात् स'शै'ग'थी सयो-
गसे, दूषणात् रक्तने दूषितं उरतु होनाथी रक्तको दूषित
करनेसे, गन्धवर्णयो' अने गंध तथा रगभा' और
गन्ध तथा वर्णमे, सानान्यात् रक्तसमान होनाथी रक्तके
समान होनेसे, मनीषिभिः विद्वान् पुरुषो' विद्वानोंने,
तद् तु पित्तम् ते पित्तने उस पित्तको, रक्तपित्तम्
रक्तपित्त रक्तपित्त आख्यातम् उल्लु' छे कहा है ॥ ९ ॥

9. The wise call this disorder of
the thermic element 'Hemothermia',
because of the combination with and
vitiation of blood or 'Hemo' by the
thermic element, and also owing to its
similarity in color and smell to the
blood.

रक्तपित्तस्य स्थानम्—

प्लीहानं च यकृच्चैव तदधिष्ठाय वर्तते ।
स्रोतांसि रक्तवाहीनि तन्मूलानि हि देहिनाम् ॥१०॥

तत् ते वह, प्लीहानम् च प्लीहा प्लीहा, यकृत्
च एव अने यकृतने। तथा यकृतका, अधिष्ठाय
आश्रय करीने आश्रय करके, वर्तते रहे छे रहना है,
हि कारणु' के क्योंकि, देहिनाम् प्राणु'ओंना प्राणियोंके,
रक्तवाहीनि रक्तने वहन करनारा रक्तवाही, स्रोतांसि
स्रोतोंना स्रोतोंके, तन्मूलानि मूल तेओ' छे मूल वेहैं ॥१०॥

10. The spleen and the liver are
the seats of affection and they are the
sources of the blood bearing channels
of the human body.

दोषाधिक्यवशात्क्षणानि—

सान्द्रं सपाण्डु सस्नेहं पिच्छिलं च कफान्वितम् ।
श्यावारुणं सफेनं च तनु रूक्षं च वातिकम् ॥११॥
रक्तपित्तं कषायामं कृष्णं गोमूत्रसंनिभम् ।
मेचकागारधूमाभमज्जनाभं च पैत्तिकम् ॥१२॥
संसृष्टलिङ्गं संसर्गात् त्रिलिङ्गं सान्निपातिकम् ।

११. तनु रूक्ष च वातिकम्—तनु रूक्षं च वातिकम् (य.)

१२. संसृष्टलिङ्गं—संपूर्णलिङ्ग (प.)

सपाण्डु पांडु वलु'वाणा पांडुतायुक्त, सान्द्रम्
घाटा सान्द्र, सस्नेहम् स्नेहवाणा स्नेहमिश्रित, पिच्छि-
लम् च पिच्छिल पिच्छिल, कफान्वितम् कफ'थी युक्त
कफयुक्त, सफेनम् शी'वाणा फेनयुक्त, श्यावारुणम् च
डाणा-दाद श्यावारुण, तनु रूक्षं च पातणा अने रूक्ष
पतले और रुक्ष, रक्तपित्तम् रक्तपित्तने रक्तपित्तको,
वातिकम् वायु'थी थयेद अक्षु' वानसे उत्पन्न जाने,
कषायामम् कषाय'नेना रगना कषाय वर्णकी आभावासे,
कृष्णम् डाणा काले, गोमूत्रसंनिभम् गोमूत्र'नेवा
गोमूत्र जैसे, मेचकागारधूमाभम् श्री'डाणा डाणा वस्त्र
तथा धरना धूपाडा'नेवा विकने काके वस्त्र तथा गृह-
धूमकी आभावासे, अज्जनाभम् च तेभज्ज'डाणा'नेवा
रक्तपित्तने एवं कज्जल जैसे रक्तपित्तको, पैत्तिकम्
पित्त'थी थयेद अक्षु' पित्तसे उत्पन्न जाने, संसृष्टलिङ्गम्
ओ' दोषोंना' मिश्र' लक्षणवाणा रक्तपित्तने संसृष्टलक्षण-
वाले रक्तपित्तको, संसर्गात् संसर्ग'थी थयेद अक्षु'वु
संसर्गसे उत्पन्न जाने त्रिलिङ्गम् अने त्रि' दोषोंना'
लक्षणवाणा रक्तपित्तने और तीनों दोषोंके लक्षणवाले
रक्तपित्तको, सान्निपातिकम् सान्निपात'थी थयेद अक्षु'वु
सान्निपातसे उत्पन्न जाने ॥ ११-१२३ ॥

11-12³ In hemothermia, the
blood is thick, pale, unctuous, and
viscid in conditions where kapha is
predominant. It is dusky-red, frothy,
thin and un-unctuous in conditions
where vata is predominant. It is brown
in color, dark, of the color of the cow's
urine, tarry, smoky and of the color
of collyrium in conditions where pitta
is predominant.

साध्यासाध्यलक्षणानि—

एकदोषानुगं साध्यं द्विदोषं याप्यमुच्यते ॥१३॥
यत् त्रिदोषमसाध्यं तन्मन्दाग्नेरतिवेगवत् ।
व्याधिभिः क्षीणदेहस्य वृद्धस्यानश्नतश्च यत् ॥१४॥

१४. अतिवेगवत्—अतिवेगत (य)

एकदोषानुगम् औष्ठ दोषवाणुं रक्तपित्त एकदोषयुक्त रक्तपित्त, साध्यम् साध्य साध्य, त्रिदोषम् तथा ये दोषोवाणुं रक्तपित्त तथा दो दोषोंसे युक्त रक्तपित्त, याप्यम् याप्य याप्य, उच्यते उहेवाय्य छे कहाता है, यत् अने ने रक्तपित्त और जो रक्तपित्त, त्रिदोषम् त्रयु दोषवाणु छेय छे त्रिदोषयुक्त होता है, तत् ते वह, असाध्यम् असाध्य उहेवाय्य छे वह असाध्य कहाता है, मन्दाग्ने भेद अग्निवाणानुं मृदु अग्निवालेका, यत् ने रक्तपित्त जो रक्तपित्त अतिवेगवत् अतिवेगवाणुं होय छे अतिवेगवाला होता है, व्याधिमि ने रक्तपित्त व्याधिओथी जो रक्तपित्त व्याधियोसे, क्षीणवेहस्य क्षीणु देहवाणाने थाय छे क्षीण वेहवालेको होता है, वृद्धस्य ने रक्तपित्त वृद्धने थाय छे जो रक्तपित्त वृद्धको होता है, अवश्रत च अने ने रक्तपित्त आहार न करेनारने थाय छे ते पणु असाध्य उहेवाय्य छे और जो रक्तपित्त आहार न करनेवालेको होता है वह भी असाध्य कहाता है ॥ १३-१४ ॥

13-14. The condition of the unidiscordance is curable, of bidiscordance is mitigable and that of tridiscordance is incurable Hemothermia is also incurable in persons of weak digestive fire, where the disease manifests with great violence, in persons who are emaciated by diseases, who are old and who abstain from food.

रक्तपित्तस्य द्विविधा गतिः—

गतिरूर्ध्वमधश्चैव रक्तपित्तस्य दर्शिता ।

ऊर्ध्वा सप्तत्रिंशद्द्वारा द्विद्वारा त्वधरा गतिः ॥१५॥

रक्तपित्तस्य रक्तपित्तनी रक्तपित्तकी, ऊर्ध्वम् उपर ऊपर, अध च एव तथा नीचे और नीचे, गति गति गति, दर्शिता अतावेक छे बताई गई है, ऊर्ध्वा गतिः उपरनी गति ऊर्ध्वगति, सप्तत्रिंशद्द्वारा सात प्रकारना द्वारवाणी छे सात प्रकारके द्वारवाली है, अधरा तु अने नीचेनी और नीचेकी गति, द्विद्वारा ये द्वारवाणी छे दो द्वारवाली है ॥ १५ ॥

15. It has been described that hemothermia spreads in two directions upwards through seven orifices and downwards through two orifices.

सप्तच्छिद्राणि शिरसि द्वै चाधः, साध्यमूर्ध्वगम् ।
याप्यं त्वधोगं, मार्गौ तु द्वावसाध्यं प्रपद्यते ॥१६॥

शिरसि माथामां शिरसि, सप्तच्छिद्राणि सात छिद्रो छे सात छिद्र है, अधः च अने नीचेना भागभां और नीचे, द्वै ये छिद्रो छे दो छिद्र है, ऊर्ध्वगम् ऊर्ध्व गतिवाणु ऊर्ध्व गतिवाला, साध्यम् साध्य छे साध्य है, अधोगम् तु अधोगतिवाणुं अधोगतिवाला, याप्यम् याप्य छे याप्य है, द्वौ अने ने गने और जो दोनों, मार्गौ मार्गौने मार्गौसे, प्रपद्यते प्राप्त थाय छे जाता है, असाध्यम् ते असाध्य छे यह असाध्य है ॥ १६ ॥

16. The seven orifices are situated in the head and the two in the lower region of the trunk. The disease whose course is upwards is curable. The one whose course is downwards is mitigable and the one which spreads in both the directions is incurable

यदा तु सर्वच्छिद्रेभ्यो रोमकूपेभ्य एव च ।

वर्तते तामसङ्ख्येयां गतिं तस्याहुरान्तिकीम् ॥१७॥

यदा तु ज्यारे जब, सर्वच्छिद्रेभ्यः सधणां छिद्रो-भांथी सब छिद्रोंसे, रोमकूपेभ्यः च एव तथा रुवाडानां छिद्रोभांथी तथा रोमकूपोंसे, वर्तते प्रवृत्त थाय छे बाहिर आता है, ताम् ज्यारे ते तब उस, असङ्ख्येयाम् गणुनी नहिं शकती गिनी नजा सकनेवाली, गतिम् गतिने गतिको, तस्य ते रोगीना उस रोगीके, आन्तिकीम् प्राणुनुं दरणुं करेनार प्राणको हरनेवाली, आहुः उहे छे कहते हैं ॥ १७ ॥

17. If it spreads through all the orifices as well as the hair-follicles, then the directions become

१६. सप्तच्छिद्राणि—सप्त द्वाराणि (क.)

,, प्रपद्यते—प्रवर्तते (ग. य.)

innumerable and such a condition is considered terminal.

असाध्यलक्षणानि—

यच्चोभयाभ्यां मार्गाभ्यामतिमात्रं प्रवर्तते ।

तुल्यं कुणपगन्धेन रक्तं कृष्णमतीव च ॥१८॥

संसृष्टं कफघाताभ्यां कण्ठे सञ्जति चापि यत् ।

यच्चाप्युपद्रवैः सर्वैर्यथोक्तैः समभिद्रुतम् ॥१९॥

हारिद्रनीलहरिताम्रैर्धौणैरुपद्रुतम् ।

क्षीणस्य कासमानस्य यच्च तच्च न सिध्यति ॥२०॥

यत् ने जो, रक्तम् रक्तपित्त रक्तपित्त, उभयाभ्याम् अन्ने दोनों, मार्गाभ्याम् मार्गो द्वारा मार्गसे, अतिमात्रम् वधारे प्रमात्रुर्भा अत्यधिक मात्रामें, प्रवर्तते अवृत्त थाय छे निकलता है, कुणपगन्धेन ने शष्पनी गंधना जो मुदेंकी गन्धके, तुल्यम् समान होय छे समान होता है, अतीव ने अत्यन्त जो अत्यन्त, कृष्णम् च उगु होय छे कृष्ण होता है, कफघाताभ्याम् ने उक् तथै वातधी जो कफ तथा वातसे, संसृष्टं युक्त होय छे संसृष्ट होता है, यत् च ने जो, कण्ठे सञ्जति उक्त्वा आवी रोडाई अथ छे कठमे आ कर रह जाता है, यत् च ने जो, यथोक्तैः निदानस्थानम् उक्त्वा निदानस्थानमें कहे हुए, सर्वैः सर्वे सब, उपद्रवैः उपद्रवोथी उपद्रवोसे, समभिद्रुतम् युक्त होय छे युक्त होता है, हारिद्र- ने पीणा पीले, नील- नीले, हरित- लीला हरे, ताम्रं अने ताम्राना नेवा और ताम्र, धौणै रगथी वर्णसे, उपद्रुतम् युक्त होय छे युक्त होता है, यत् च अने ने और जो, क्षीणस्य क्षीण पुरुषने क्षीण पुरुषको, कासमानस्य उधरस्य भाता साथे अवृत्त थाय छे कासनेके साथ अवृत्त होता है, तच्च च ते वह, न सिध्यति साध्य नथी साध्य नहीं होता ॥ १८-२० ॥

18-20. It is also incurable where there is excessive hemorrhage from

either the upward or the downward orifices of the body, where the blood smells like putrid flesh, where the blood is of very dark color, where kapha and vata are both in a provoked condition, where there is accumulation of it in the throat, where it is accompanied with all the complications described and where it has suffered yellow, blue, green or coppery discoloration as also in a person who is emaciated and suffers from cough.

यद् द्विदोषानुगं यद्वा शान्तं शान्तं प्रकुप्यति ।
मार्गान्मार्गं चरेद्यद्वा याप्यं पित्तमसृक् च तत् ॥२१॥

यत् ने जो, द्विदोषानुगम् ये दोषोवागु होय छे दो दोषोंसे युक्त होता है, यत् वा ने जो, शान्तम् शान्तम् बारबार शान्त हो कर, प्रकुप्यति इरी अक्रोप पासे छे पुन. प्रकुपित होता है, यत् वा अने ने और जो, मार्गत् अथै मार्गभाथी एक मार्गसे, मार्गम् अथै मार्गभा दूसरे मार्गमें, चरेत् अतु रहे छे चला जाता है, तम् च ते वह, असृक् पित्तम् रक्तपित्त रक्तपित्त, याप्यम् याप्य छे याप्य है ॥ २१ ॥

21. It is mitigable where there is bi-discordance and where there is subsidence and exacerbation of the condition and where it changes its passage from one orifice to another.

साध्यरक्तपित्तलक्षणानि—

एकमार्गं बलवतो नातिवेगं नवोत्थितम् ।

रक्तपित्तं सुखे काले साध्यं स्यान्निरुपद्रवम् ॥२२॥

बलवतः अणवान् पुरुषने बलवान् पुरुषका, एकमार्गम् अथै मार्गभा अवृत्त थनारु एक मार्गमाती, न अतिवेगम् अत्यन्त वेगथी रहित अतिवेगरहित, नवोत्थितम् ननु थर्थे नवोत्पन्न, सुखे काले सुभुधर

२१. शान्तं प्रकुप्यति-भूय. प्रवर्तते (च. घ.)

१८. कृष्णम्-कृत्स्नम् (घ.)

१९. संसृष्टं-सयुक्तं (ग)

,, कण्ठे सञ्जति चापि यत्-यच्च कण्ठेऽवसञ्जति (घ.)

,, समभिद्रुतम्-समुपद्रुतम् (च)

२०. यच्च तच्च-यद्वा तच्च (च.)

डाणर्गां थथैलुं सुखकारक कालमें उत्पन्न, निरुपद्रवम्
अने उपद्रवथी रक्षित और उपद्रवरहित, रक्तपित्तम्
रक्तपित्त रक्तपित्त, साध्यम् साध्य साध्य, स्यात् छे
होता है ॥ २२ ॥

22. That condition is curable where
hemothermia spreads only in one di-
rection, where the patient is strong,
where the force of the disease is not
great. where it is of recent origin,
where it occurs in a favourable season
and where it is not accompanied by
complications

रक्तपित्तस्य हेतुः —

स्निग्धोष्णमुष्णरूक्षं च रक्तपित्तस्य कारणम् ।
अधोगस्योत्तरं प्रायः, पूर्वं स्यादूर्ध्वगस्य तु ॥ २२ ॥

स्निग्धोष्णम् रिनग्ध तथा उष्ण पदार्थो स्निग्ध
तथा उष्ण भावो, उष्णरूक्षम् च अने उष्ण तथा रूक्ष
पदार्थो और उष्ण तथा रूक्ष भावो, रक्तपित्तस्य
रक्तपित्तनां रक्तपित्तके, कारणम् ऊपर छे कारण है,
प्रायः धातुं ऊरीने प्रायः करके, पूर्वम् पहले पदार्थो
पहले भावो, ऊर्ध्वगस्य उर्ध्वग रक्तपित्तनां ऊर्ध्वग
रक्तपित्तके, स्यात् ऊपर छे कारण होते है,
उत्तरम् अने अधीन पदार्थो और दूसरे भावो,
अधोगस्य तु अधोग रक्तपित्तनां ऊपर छे
अधोग रक्तपित्तके कारण होते है ॥ २३ ॥

23. The etiological factors of he-
mothermia affecting the upper channels
are mostly unctuous and hot things,
and those affecting the lower channels
are mostly hot and dry things.

रक्तपित्ते दोषाधिक्यवशान्मार्गानुबन्धविशेषः —

ऊर्ध्वगं कफसंसृष्टमधोगं मारुतानुगम् ।
द्विमार्गं कफवाताभ्यामुभाभ्यामनुबध्यते ॥ २४ ॥

ऊर्ध्वगम् उर्ध्वग रक्तपित्त उर्ध्वग रक्तपित्त, कफ-
संसृष्टम् ऊर्ध्वग स संर्गवाणुं होय छे कफसे संसृष्ट होता

२४. द्विमार्गं कफवाताभ्याम्—द्वौ मार्गौ कफवाताभ्याम् (ब.)

है, अधोगम् तथा अधोग अवोग, मारुतानुगम् वातना
संर्ग-धवाणु होय छे वायुसे संसृष्ट होता है, द्विमार्गम्
अने मार्गर्गां प्रवृत्त थथैलुं उभयमार्गो, उभाभ्याम्
अने दोनों, कफवाताभ्याम् ऊर्ध्व तथा वातना कफ
और वातके, अनुबध्यते अनुबधवाणुं होय छे अनु-
बन्धवाला होता है ॥ २४ ॥

24. The one which spreads in the
upper direction is associated with
kapha and the one which spreads in
the lower direction is associated with
vata. The one that spreads in both
the directions gets combined with
both kapha and vata.

रक्तपित्ते आदौ स्तम्भननिषेधः —

अक्षीणबलमांसस्य रक्तपित्तं यदश्नतः ।
तद्दोषदुष्टमुत्क्रिष्टं नादौ स्तम्भनमर्हति ॥ २५ ॥

अक्षीणबलमांसस्य अने मांस तथा अण क्षीण
न थयां होय अक्षीण बल और मांसवाले, अश्नत अने
अने भोजनके देतो होय तेने और खाते हुए पुरुषको,
यत् अने जो, रक्तपित्तम् रक्तपित्त थाय छे रक्तपित्त
होता है, तम् ते वह, दोषदुष्टम् दोषथी दूषित दोषसे
दूषित, उत्क्रिष्टम् अने अक्षीण नीकणवा प्रवृत्त थथैलु
रक्तपित्त और उत्क्रिष्ट रक्तपित्त, आदौ शश्नातर्मां
प्रारम्भमें, स्तम्भनम् स्तम्भनने स्तम्भनके, न अर्हति
योग्य नथी योग्य नहीं है ॥ २५ ॥

25 The hemorrhage occurring as a
consequence of the precipitated con-
dition of the blood in a person whose
strength and flesh are not wasted and
who feeds well should not be stopped
in the beginning (safety valve hemo-
rrhage).

गलग्रहं पूतिनस्यं सूच्यैयमरुचिं उषरम् ।
गुल्मं ग्रीहानमानाहं किलार्सं कृच्छ्रमूत्रताम् ॥ २६ ॥
कुष्ठान्यर्शासि वीसर्पं वर्णनाशं भगन्दरम् ।
बुद्धीन्द्रियोपरोधं च कुर्यात् स्तम्भितमादितः ॥ २७ ॥

आदित् प्रथमथी प्रथमसे, स्तम्भितम् अटकावेष्टु
रक्तपित्त रोगा गया रक्तपित्त, गलप्रहम् गलप्रह गलप्रह,
पूतिनस्यम् पूतिनस्य पूतिनस्य, मूर्च्छायम् मूर्च्छा मूर्च्छा,
अरुचिम् अरुचि अरुचि, ज्वरम् ज्वर ज्वर, गुल्मम्
गुल्म गुल्म, प्लीहानम् प्लीहा प्लीहा, आनाहम् आनाह
आनाह, किलासम् किलास किलास, कृच्छ्रमूर्च्छताम् मूर्च्छ
कृच्छ्र मूर्च्छकृच्छ्र, कुष्ठानि कुष्ठ कुष्ठ, अर्शासि डरस अर्शा,
वीसर्पम् विसर्प विसर्प, वर्णनाशम् निवर्णता विवर्णता,
भगन्दरम् भगदर भगदर, बुद्धि-इन्द्रिय-उपरोधम् च
तथा बुद्धि अने इन्द्रियोने उपरोध और बुद्धि तथा
इन्द्रियोका उपरोध, कुर्यात् करे छे करता है ॥ २६-२७ ॥

26-27 Throat-spasm, nasal fetor, fainting, anorexia, fever, gulma, splenic enlargement, constipation, leprous lesions, dysuria, dermatosis, piles, acute spreading affections, discoloration, fistula-in-ano and impairment of the functions of the intellect and the senses—these occur if the hemorrhage is stopped in the initial stage.

तस्माद्दुपेक्ष्यं बलिनो बलदोषविचारिणा ।

रक्तपित्तं प्रथमतः प्रवृद्धं सिद्धिमिच्छता ॥२८॥

तस्मात् तेथी अतः, बल-दोष-विचारिणा अण-
दोषोने विचार करेनारा बलदोषका विचार करनेवाला,
सिद्धिम् तथा सिद्धिगतानी और सिद्धिकी, इच्छता इच्छा
राअनार वेद्ये इच्छा रखनेवाला वेद्य, बलिन. अणवान
भयुधना बलवानके, प्रवृद्धम् वृद्धि पाभेला वहे हुए,
रक्तपित्तम् रक्तपित्तनी रक्तपित्तकी, प्रथमतः शश-
आतमां प्रारम्भमे, उपेक्ष्यम् उपेक्षा करनी उपेक्षा
करे ॥ २८ ॥

28. Hence this initial development of hemorrhage in a strong person should be ignored by the physician

२८ बलिनो-मलिन (क.)

„ बलदोषविचारिणा-बलदोषो प्रपश्यता (च घ.)

„ प्रवृद्ध-प्रवृत्त (क. घ. च घ)

who desires success in treatment, after due consideration of the strength of the patient and the morbid condition.

मार्गादीनवेक्ष्य लङ्घनं तर्पण वा विधेयम्—

प्रायेण हि समुत्क्रिष्टमामदोषाच्छरीरिणाम् ।

वृद्धिं प्रयाति पित्तासृक्कल्मात्तल्लङ्घयन्नादितः ॥२९॥

प्रायेण थल्लु करी प्रायः, शरीरिणाम् प्राणीयोना
प्राणियोके, आमदोषात् आमदोषथी आमदोषसे, समु-
त्क्रिष्टम् अहार नीकणवान्नी अवृत्ति करतु उत्क्रिष्ट हुआ,
पित्तासृक् रक्तपित्त रक्तपित्त, वृद्धिम् वृद्धिने वृद्धिको,
प्रयाति हि पाभे छे प्राप्त होता है तस्मात् तेथी
इस लिए, आदित शशआतमां प्रारम्भमे, तम् ते वह,
लङ्घयम् लङ्घने येग्य छे लङ्घनके योग्य है ॥ २९ ॥

29 The hemothermic condition generally becomes augmented by the toxic effects of the imperfectly digested food in the body. Hence lightening procedure should be advised at the beginning of the treatment.

मार्गौ दोषानुबन्धं च निदानं प्रसमीक्ष्य च ।

लङ्घनं रक्तपित्तादौ तर्पणं वा प्रयोजयेत् ॥ ३० ॥

रक्तपित्तादौ रक्तपित्तनी शशआतमां रक्तपित्तके
प्रारम्भमे, मार्गौ अने मार्गौ दोषो मार्ग, दोषानुबन्धम्
च दोषोने स अंध दोषानुबन्ध, निदानम् च तथा
निदानने तथा निदानका, प्रसमीक्ष्य विचार करीने
विचार करके, लङ्घनम् लङ्घन लङ्घन, तर्पणम् वा अथवा
तर्पणने या तर्पण, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे करना
चाहिए ॥ ३० ॥

30 Either lightening procedure or demulcent beverage should be advised in the beginning of hemothermia after careful investigation of the channels affected, morbid humors associated and the etiological factors.

३०. मार्गौ दोषानुबन्धं च-मार्गदोषानुबन्धं च (ख. क.)

पिपासायां ह्रीविरादि जलम्—

ह्रीविरचन्दनोशीरमुस्तपर्पटकैः शृतम् ।
केवलं शृतशीतं वा दद्यात्तोयं पिपासवे ॥ ३१ ॥

पिपासवे रोगीने पाणी पीवानी धन्वा तथा रोगीको प्यास लगने पर, ह्रीविर- वाणी सुगन्धवाला, चन्दन- अर्ध चंदन, उशीर- वीरञ्जने वाणी खस, मुस्त मुरता मुस्ता, पर्पटकैः तथा अश्वत्थि अश्वत्थी तथा पित्तबाषा इन्हीसे, शृतम् उकाणैः शृत, केवलम् वा अथवा केवल अथवा केवल, शृतशीतम् उकाणी ठंडु करेः खौला कर ठंडा किया हुआ, तोयम् अथ जल, दद्यात् आपवु देवे ॥ ३१ ॥

31. If the patient is thirsty, he should be given the decoction of cuscus and sandal-wood, nut-grass, and trailing rungia, or simply boiled and cooled water.

तर्पणपेयायोग्यावस्था—

ऊर्ध्वगे तर्पणं पूर्वं पेयां पूर्वमधोगते ।
कालसात्म्यानुबन्धज्ञो दद्यात् प्रकृतिकल्पवित् ॥ ३२ ॥

काल-सात्म्य-अनुबन्धज्ञः काल, सात्म्य तथा अनुबन्धने अशुनार काल, सात्म्य तथा अनुबन्धको जाननेवाला, प्रकृतिकल्पवित् तथा अशुनार शुभ अने संस्कारने समञ्जस वैद्य तथा द्रव्योंके गुण और संस्कारको जाननेवाला वैद्य, ऊर्ध्वगे उर्ध्वगे रक्तपित्तमां ऊर्ध्वग रक्तपित्तमें, पूर्वम् प्रथम प्रथम, तर्पणम् तर्पण तर्पण, अधोगते अने अधोग रक्तपित्तमां और अधोग रक्तपित्तमें, पूर्वम् प्रथम प्रथम, पेयाम् पेया पेया, दद्यात् आपवी देवे ॥ ३२ ॥

32. The physician adept in the knowledge of the season, homology, morbid associations, habitus and pharmacetics, should first administer demulcent drinks where the upper channel is affected and thin gruel where the lower channel is affected.

३२. अधोगते-अधोगमे (अ.)

तर्पणयोगा—

जलं खर्जूरमृद्धीकामधुकैः सपरुषकैः ।
शृतशीतं प्रयोक्तव्यं तर्पणार्थं सशर्करम् ॥ ३३ ॥

सपरुषकैः इत्यस्यसहित फालसासमेत, खर्जूर- मृद्धीका- अमूर, अक्ष खजूर, सुनका, मधुकै अने महुडा साथे और महुवा इनसे, शृतशीतम् उकाणी ठंडु करेः शृत कर शीत किया हुआ, सशर्करम् साकरवाणु शर्करायुक्त, जलम् अथ जल, तर्पणार्थं तर्पण भाटे तर्पणके लिए, प्रयोक्तव्यम् योज्यु देवे ॥ ३३ ॥

33 The water boiled with dates, grapes, mahwa, and sweet falsah and cooled, should be used, mixed with sugar, as a demulcent drink

तर्पणं सघृतक्षौद्रं लाजचूर्णैः प्रदापयेत् ।
ऊर्ध्वगं रक्तपित्तं तत् पीतं काले व्यपोहति ॥ ३४ ॥

लाजचूर्णैः लाजना यूर्णनी साथे लाजाचूर्णके साथ, सघृतक्षौद्रम् घी तथा मधु भेजनेः घी तथा मधुयुक्त, तर्पणम् तर्पण तर्पण, प्रदापयेत् आपवु दिलावे, काले समये समयमें, पीतम् पीनेः पिया हुआ, तत् ते वह, ऊर्ध्वगम् उर्ध्वगे ऊर्ध्वग, रक्तपित्तम् रक्तपित्तने रक्तपित्तको, व्यपोहति नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ३४ ॥

34 A demulcent drink made of the powder of roasted paddy, mixed with ghee and honey should be given. If it is drunk at the proper time it cures hemo-thermia spreading in the upward direction.

मन्दाग्नेरम्लसात्म्याय तत् साम्लमपि कल्पयेत् ।
दाडिमामलकैर्विद्वानम्लार्थं चानुदापयेत् ॥ ३५ ॥

विद्वान् विद्वान वैद्ये विद्वान वैद्य, मन्दाग्नेः मन्द अग्निवाण मन्द अग्निवाले, अम्लसात्म्याय अने अम्ल

३४. प्रदापयेत्-पयोजयेत् (क. घ ड त.)

३५. दाडिमामलकैः-दाडिमामलके (घ)

” -दाडिमामलकौ (घ.)

” विद्वान्-विद्वान् (ड.)

नेने सात्म्य छे जेवाने भाटे और अम्ल सात्म्यवाले पुरुषके लिए, तत् ते तर्पणु वह तर्पण, साम्लरू अम्ल रसवाणुं अम्लरसवाला, अपि पाणु भी, कल्पयेत् अनानुपुं बनाये, अम्लार्थन् च अने अम्लता भाटे और अम्लताके लिए, दाडिमामलकैः दाडिम तथा आमलाना रसने। दाडिम और आवलेके रसका, अनुदापयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ ३५ ॥

35 Thus demulcent drink may be made acid for those whose digestive fire is weak and who have homolagation to acid taste and the learned physician should use sour pomegranate and emblic myrobalan for the acidifying purpose and administer the potion.

हितानि अन्नानि—

शालिषष्टिकनीवारकोरदूषप्रशान्तिकाः ।
श्यामाकश्च प्रियङ्गुश्च भोजनं रक्तपित्तिनाम् ॥३६॥

शालि-षष्टिक- शालि, षष्टिक शालि, षष्टिक, नीवार- नभार योभा तिन्नीका चावल, कोरदूष- डोहरा कोदो, प्रशान्तिकाः प्रशान्तिका प्रशान्तिका, श्यामाक. च सामे। सौवा, प्रियङ्गु. च अने डांग और प्रियङ्गु, रक्तपित्तिनाम् रक्तपित्तवाणुंअने। रक्तपित्तवालोका, भोजनम् ओरड छे भोजन है ॥ ३६ ॥

36. The diet of the hemothermic should consist of sali rice, shashtika rice wild rice, common millet, prasantika, syamaka and priyangu corn.

मुद्गा मसूराश्चणकाः समकुष्ठाढकीफलाः ।
प्रशस्ताः सूपयूषार्थे कल्पिता रक्तपित्तिनाम् ॥३७॥

समकुष्ठाढकी- मड अने तुवेरना मोठ और अरहरके, फला. दाडुसहित दानों समेत, मुद्गाः मसूरा. भग, मसूर मूग, मसूर, षणकाः अने यलु और चना,

रक्तपित्तिनाम् रक्तपित्तना दरदीशोना रक्तपित्तके रोगियोंको, सूपयूषार्थे सूप तथा यूप भाटे सूप तथा यूपके लिए, कल्पिता उपयोगमां देवामां आवतां उपयोगमें लेने पर, प्रशस्ताः प्रशस्त छे उत्तम है ॥ ३७ ॥

37. Green gram, lentils, chick pea, moth bean and pigeon pea are considered beneficial in the preparation of soup and gruel for the hemothermic.

हितं शाकम्—

पटोलनिम्बवेत्राग्रप्लक्षवेतसपल्लवाः ।
किरातत्तिककं शाकं गण्डीरः सकठिल्लकः ॥ ३८ ॥
कोविदारस्य पुष्पाणि काश्मर्यस्याथ शाल्मलेः ।
अन्नपानविधौ शाकं यच्चान्यद्रक्तपित्तनुत् ॥ ३९ ॥
शाकार्थं शाकसात्म्यानां तच्छस्तं रक्तपित्तिनाम् ।
स्विन्नं वा सर्पिषा भृष्टं यूषवद्वा विपाचितम् ॥४०॥

पटोल-निम्ब- परवल, लीमडो परवल, नीम, वेत्राग्र- वेत्रने। अअभाग वेत्राग्र, प्लक्ष- पीपण पाकर, वेतस- पल्लवा वेतसनां पान वेतसपल्लव, किरातत्तिककम् करियातु चिरायता, शाकम् अे शाक वह शाक, सकठिल्लक साटेडीसहित गदहपुरनासमेत, गण्डीरः ग डीर गण्डीर, कोविदारस्य डांथनार काचनार, काश्मर्यस्य शीवाणु गम्भार, अथ च तथा और, शाल्मले. शेभ- णानां शेमलके, पुष्पाणि पुष्प फूल, अन्यत् अने भीष्णुं और अन्य, यत् च ने जो, अन्नपानविधौ अन्नपानना विधानमां अन्नपानके विधानमें, रक्तपित्तनुत् रक्तपित्त हरनार रक्तपित्तहारक, शाकम् शाक होय शाक है, तत् ते वह, शाकसात्म्यानाम् शाक नेने सात्म्य होय जेवा शाकसात्म्यवाले, रक्तपित्तिनाम् रक्तपित्तना दरदीशो भाटे रक्तपित्तके रोगियोंको, शाकार्थम् शाकने भाटे शाकके लिए, स्विन्नम् आइलु सीजा हुआ, सर्पिषा धीधी घीमे, भृष्टम् वा अमडारेलुं भूना हुआ, यूषवत् अथवा यूपनी पेठे या यूपकी तरह, विपाचितम् वा पकावेलु पकाया गया, शास्तम् प्रशस्त छे हितकर है ॥ ३८-४० ॥

38-40 Wild snake-gourd, neem, tender leaves of wave-leaved fig and country-willow, chiretta, karella, thorny milk-hedge plant, hogweed, the flower of variegated mountain ebony, white teak, silk cotton and any other vegetable regarded as curative of hemothermia in the dietary—these vegetables either simply boiled or fried with ghee or prepared as soup are deneficial to the hemothermic patients who are habituated to vegetable diet.

हितं मासम्—

पारावतान् कपोतांश्च लावान् रक्ताक्षवर्तकान् ।
शशान् कपिञ्जलानेणान् हरिणान्कालपुच्छकान् ४१
रक्तपित्ते हितान् विद्याद्रसांस्तेषां प्रयोजयेत् ।
ईषद्मलानमम्लान् वा घृतभृष्टान् सशर्करान् ॥४२॥

पारावतान् ऊभूतर कबूतर, कपोतान् ऊपेत कपोत, लावान् लाव, रक्ताक्षवर्तकान् च रक्ताक्ष तथा वर्तक रक्ताक्ष और वर्तक, शशान् ससर्वा खरगोश, कपिञ्जलान् ऊपिण्ड कपिजल, एणान् औषु एण, हरिणान् हरिण, कालपुच्छकान् तथा ऊदपुच्छने और कालपुच्छको, रक्तपित्ते रक्तपित्तमा रक्तपित्तमें, हितान् हितकारी हितकर, विद्यात् औषुर्वा जाने, तेषाम् तेषाना उनके, ईषद् अम्लान् अरि भाटा रसवाना ईषद् अम्ल, अनम्लान् वा अथवा भाटा रस विनाना या अनम्ल, सशर्करान् साकर भेगवेला चीनीयुक्त, घृतभृष्टान् अने धीथी अमकरेद और घीसे लौके हुए, रसान् मांसरसोने। मांसरसोका, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ ४१-४२ ॥

41-42. Pigeons, doves, qualls, chakora, vartaka quail, hare, grey partridge, black buck, red deer and black-tailed deer—these are beneficial to the hemothermics Their meat-juices should be administered seasoned with ghee,

sweetened with sugar and either unacidified or slightly acidified.

यवागूयोगा.—

कफानुगे यूषशाकं दद्याद्वातानुगे रसम् ।
रक्तपित्ते यवागूनामतः कल्पः प्रवक्ष्यते ॥ ४३ ॥

कफानुगे ऊईना अनुभंधवाणा कफानुग, रक्तपित्ते रक्तपित्तमा रक्तपित्तमें, यूषशाकम् यूष तथा शाक यूष और शाक, वातानुगे अने वाताना अनुभंधवाणा रक्तपित्तमा और वातानुग रक्तपित्तमें, रसम् मांसरस मांसरस, दद्यात् आपवे देवे, अत हुवे अत, यवागूनाम् यवागूओने। यवागूओका, कल्प ऊदप कल्प, प्रवक्ष्यते ऊडेवामा आवशे कहा जायगा ॥ ४३ ॥

43 In hemothermia with the predominance of kapha, vegetable-soups should be prescribed and in that with the vata in predominance, meat-juices should be prescribed. Now we shall describe the preparations of gruels useful in hemothermia

पद्मोत्पलानां किञ्जल्कः पृश्निपर्णी प्रियङ्गुकाः ।
जले साध्या रसे तस्मिन् पेया स्याद्रक्तपित्तिनाम् ४४

पद्मोत्पलानाम् ऊमण तथा नीलऊमणना कमल तथा नीलोकरके, किञ्जल्क ऊसर केशर, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, प्रियङ्गुका तथा धुँलाने तथा प्रियगु इनको, जले साध्या अदमा पकाववा जलमें पकावे, तस्मिन् रसे ते रसमा उस रसमें, रक्तपित्तिनाम् रक्तपित्ताना दरदीओ भाटे रक्तपित्तके रोगियोंके लिए, पेया पेया पेया, स्यात् पकाववी बनावे ॥ ४४ ॥

44. The gruel prepared with the decoction of the stamens of lotus and blue hily, painted leaved ticktrefoil and perfumed cherry is beneficial to the hemothermia patients.

चन्दनोशीरलोत्राणां रसे तद्वत् सनागरे ।
किरातसिक्तकोशीरमुस्तानां तद्वदेव च ॥ ४५ ॥

तद्वत् ते ७ रीते उसी प्रकार, चन्दन- य इन् चन्दन, उशीर- वाणो सुगन्धवाला, लोध्रानाम् रसे अने लोध्र औशोना अथवा पेया पञ्चवटी और लोध्र इनके काथमें पेया बनानी चाहिए, तद्वत् एव च अने ते ७ रीते और उसी प्रकार, किराततिक्तक- ध्रियातु चिरायता, उशीर- वाणो सुगन्धवाला, सुस्तानाम् च तथा भेथ औशोना अथवा पेया पञ्चवटी तथा सुस्ता इनके काथमें पेया बनानी चाहिए ॥ ४५ ॥

45. Similarly the gruel prepared in the decoction of sandal-wood, black cuscus, lodh and dry ginger, or the thin gruel prepared with chiretta, black cuscus and nutgrass will prove beneficial.

घातकीधन्वयासाम्बुविल्वानां वा रसे श्रुता ।

मसूरपृश्निपर्ण्योर्वा स्थिरामुद्गरसेऽथ वा ॥ ४६ ॥

रसे हरेणुकानां वा सघृते सबलारसे ।

सिद्धाः पारावतादीनां रसे वा स्युः पृथक्पृथक् ॥ ४७ ॥

घातकी- धावडी धायके फूल, धन्वयास धन्वयास धन्वयास, अम्बु- वाणो सुगन्धवाला, विल्वानाम् वा अने पीलांना और वेलगिरी इनके, रसे रसमां रसमें, श्रुता पञ्चवटी बनायी गई, मसूर- अथवा मसूर या मसूर, पृश्निपर्ण्यो वा अने पृश्निपर्णीना रसमां और पृश्निपर्णके रसमें, अथवा अथवा अथवा, स्थिरामुद्गरसे साधवणु तथा भगना रसमां सरीवन तथा मूगके रसमें सघृते अथवा धीसहित अथवा घृतसहित, सबलारसे अने भक्षाना रसमां युक्त और बलाके रससमेन, हरेणुकानाम् पटाणाना मटरके, रसे वा रसमां रसमे, पारावतादीनाम् वा अथवा उभूतर धत्यादिना या पारावत इत्यादिके, रसे मांसरसमां मासरसमे, पृथक्-पृथक् पेयाने लुटी लुटी पेया पृथक् पृथक्, सिद्धा स्युः सिद्ध उरवाभां आवे छे सिद्ध की जाती है ॥ ४६-४७ ॥

46-47. The gruel prepared with the decoction of fulsee flowers, cretan prickly clover, cuscus and bael; or that

prepared with the decoction of lentil and painted leaved ticktrefoil, or the one prepared with the decoction of ticktrefoil and green gram, or the gruel prepared with the decoction of hare nuka, mixed with ghee and the decoction of heart-leaved sida or the gruel prepared with the meat-juice of the pigeon, will prove beneficial. Thus have been described the various preparations of gruels.

इत्युक्ता रक्तपित्तघ्नयः शीताः समधुशर्कराः ।

यवाग्वः कल्पना चैषा कार्या मांसरसेष्वपि ॥ ४८ ॥

इति आ प्रभाष्ये इस प्रकार, रक्तपित्तघ्नय रक्तपित्त घणुनारी रक्तपित्तनाशक, समधुशर्कराः मध तथा साकर भेणवेडी मधु और चीनी युक्त, शीताः ठडी शीतल, यवाग्व. यवागूथो यवागुए, उक्ता उहेडी छे कही गई है, एषा आ यह, कल्पना च उल्पना कल्पना, मासरसेषु मांसरसेमां मासरसोमें अपि पणु सी, कार्या उरवी जेष्ठे करनी चाहिए ॥ ४८ ॥

48. They should be taken with honey and sugar after they are cooled They are curative of hemothermia These gruels may also be prepared with meat-juice

मासरसयोगा—

शशः सवास्तुकः शस्तो विवन्धे रक्तपित्तनाम् ।

वानोत्वणे तित्तिरिः स्यादुदुम्बररसे श्रुतः ॥ ४९ ॥

रक्तपित्तनाम् रक्तपित्तना शोणीओनी रक्तपित्तयोके, विवन्धे उणियातमां विवन्धमें, सवास्तुक. वास्तुक-सहित वास्तुकसहित, शश ससक्षानु मांस खरगोशका मास, शस्त श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, वानोत्वणे अने वाताधिक उक्तपित्तमां और वाताधिक रक्तपित्तमें, उदुम्बररसे उभराना रसमां गुलरके रसमें, श्रुत पञ्चवटी पकाया हुवा तित्तिरि तेतरनुं मांस तीतरका मास, स्यात् श्रेष्ठ छे हितकर है ॥ ४९ ॥

49. The flesh of rabbit if combined with white goose foot is beneficial, if the hemothermia-patient is suffering from obstipation. The flesh of part-ridge boiled with the juice of gular fig will be useful if vata is in predominance.

मयूरः प्लक्षनिर्वृहे न्यग्रोधस्य च कुक्कुटः ।
रसे बिल्वोत्पलादीनां वर्तकक्रकरो हितौ ॥ ५० ॥

प्लक्षनिर्वृहे पीपलना रसभा पाकरके काथमें, मयूरः भोरतु भांस सोरका मांस, न्यग्रोधस्य च वडना रसभा वरगदके काथमें, कुक्कुटः कूडडतु भांस सुर्गेका मांस, बिल्व-उत्पलादीनाम् अने थ्रीला, नीलकमण वगेरेना और बेलगिरी, निलोकर आदिके, रसे रसभा रसमें, वर्तक-क्रकरो वर्तक तथा कूरतु भांस वर्तक और क्रकरोका मांस, हितौ हितकारी छे हितकर है ॥ ५० ॥

50. Flesh of peacock, prepared with the infusion of wave-leaved fig, the flesh of cock with the infusion of the banyan, the flesh of quail and snipe with bael and blue lily, are beneficial.

हितं पानम्—

तृष्यते तिक्तकैः सिद्धं तृष्णाघ्नं वा फलोदकम् ।
सिद्धं विदारिगन्धाद्यैरथवा शृतशीतलम् ॥ ५१ ॥

तृष्यते तृषावाणा रोगीने प्यासेके लिए, तिक्तकैः तिक्ता द्रव्योथी तिक्त द्रव्योसे, सिद्धम् सिद्ध करेणु ऋद्ध सिद्ध किया गया जल, तृष्णाघ्नम् अथवा तृषा भटाडनार अथवा तृषा मिटानेवाला, फलोदकम् वा इणोने रस फलोका रस, विदारिगन्धाद्यै अथवा सालवणु वगेरेथी या सरोवन आदिसे, सिद्धम् सिद्ध करेणु ऋण साधित

५०. बिल्वोत्पलादीनाम्—बिल्वोत्पलादीनाम् (द. घ.)

„ वर्तकक्रकरो हितौ—वर्तको नक्ररोहितौ (घ.)

„ वर्तकक्रकरो—वर्तक कुररो (घ.)

५१. सिद्धम्—सार्द्धम् (च.)

„ अथवा शृतशीतलम्—शृतशीतमथापि वा (ग. च. घ.)

जल, अथवा अथवा अथवा, शृतशीतलम् उडानीने ६६ करेणुं डेवण ऋद्ध आपतु गरम कर ठडा किया हुआ केवल जल देवे ॥ ५१ ॥

51. When the patient is thirsty, he should be given the drink prepared with bitter drugs or juice of adipsous fruits or water prepared with ticktre-foil and the other drugs of its group or simple water boiled and cooled.

ज्ञात्वा दोषावनुबलौ बलमाहारमेव च ।

जलं पिपासवे दद्याद्विसर्गादल्पशोऽपि वा ॥ ५२ ॥

अनुबलौ गौणु अनुबल, दोषो दोषो दोषोको, बलम् अल बलको, आहारम् च एव तथा आहारने और आहारको, ज्ञात्वा अणुने जान कर, विसर्गात् ४२४ प्रभाणु इच्छानुसार, अपि वा अथवा या, अल्पशः थोडु थोडु थोडा थोडा, जलम् अल जल, पिपासवे तृषा-वाणा रोगीने प्यासे रोगीको, दद्यात् आपतु देवे ॥ ५२ ॥

52. When the patient is very thirsty, the physician should investigate the state of the secondary morbid humors, the vitality and the diet of the patient and then give whenever he desires a measured or a small quantity of water.

रक्तपित्ते निदानवर्जनम्—

निदानं रक्तपित्तस्य यत्किञ्चित् संप्रकाशितम् ।
जीवितारोग्यकामैस्तत्र सेव्यं रक्तपित्तिभिः ॥ ५३ ॥

इत्यन्नपानं निर्दिष्टं क्रमशो रक्तपित्तनुत् ।

रक्तपित्तस्य रक्तपित्तनु रक्तपित्तका, यत् किञ्चित् ने डांछ जो कुछ, निदानम् निदान हेतु, संप्रकाशितम् डलुं छे बताया गया है, तत् तेषु उसको, जीवितारोग्य-

५२ विसर्गादल्पशोऽपि—बहुशो वाल्पशोऽपि (घ. घ.)

५४. निर्दिष्टम्—आख्यातम् (ग. घ.)

„ रक्तपित्तनुत्—रक्तपित्तपु (ख. घ.)

शुभन तथा आरोग्यनी जीवन और आरोग्यकी, कामै
धृष्टवाणा इच्छा करनेवाले, रक्तपित्तिभिः रक्त-
पित्तना रोगीओओ रक्तपित्तियोंको, न सेव्यम् सेवन
करवुं नहि सेवन नहीं करना चाहिए, इति आ प्रभाणे
इस प्रकार, रक्तपित्तनुत् रक्तपित्तनु शभन करनेर रक्त-
पित्तनाशक, अन्नपानम् अन्नपान अन्नपान, क्रमवा.
अनुक्रमे क्रमशः, निर्दिष्टम् कथ्ये छे कहा है ॥ ५३ ॥

53-53½ Whatever things have been described as the etiological factors of hemothermia should be avoided by the hemothermic patient aspiring for long life and good health Thus has been described the systematic regimen of food and drink curative of hemothermia.

रक्तपित्ते संशोधनम्—

वक्ष्यते बहुदोषाणां कार्यं बलवतां च यत् ॥ ५४ ॥
अक्षीणबलमांसस्य यस्य सतर्पणोत्थितम् ।
बहुदोषं बलवतो रक्तपित्तं शरीरिणः ॥ ५५ ॥
काले संशोधनार्हस्य तद्धरेन्निरूपद्रवम् ।
विरेचनेनोर्ध्वभागमधोगं वमनेन च ॥ ५६ ॥

बहुदोषाणाम् अक्षु दोषवाणा बहुदोषयुक्त,
बलवताम् च अने अणवान् रोगीओनी और
बलवानोंकी, यत् नो जो, कार्यम् चिकित्सा छे ते
चिकित्सा है वह, वक्ष्यते कहेवामा आवशे बतायी
जायगी, यस्य नोना जिस, अक्षीणबलमांसस्य अक्ष तथा
मांस क्षीण तथा न होय ओना अक्षीण बल तथा मांसवाले
बलवत अणवाणा बलवान, शरीरिण अनुभ्यनु पुरुषको
सतर्पणोत्थितम् सतर्पणुथी थथेत् सतर्पणके कारण
उत्पन्न, बहुदोषम् अक्षु दोषवाणुं बहुदोषयुक्त, रक्तपित्तम्
रक्तपित्त रक्तपित्त, निरूपद्रवम् ओ निरुपद्रव होय तो
यदि उपद्रवरहित हो तो, संशोधनार्हस्य संशोधनने
शोभ्य हरदीनु संशोधनयोग्य पुरुषके, काले योग्य समये
उचित समय पर, हरेत् हर करवुं निकाल देवे,

ऊर्ध्वभागम् उर्ध्वग रक्तपित्तने ऊर्ध्वग रक्तपित्तको,
विरेचनेन विरेचनथी विरेचनद्वारा, अधोगम् च अने
अधोग रक्तपित्तने और अधोग रक्तपित्तको, वमनेन
वमनथी हरवु वमन द्वारा निकाल देवे ॥ ५४-५६ ॥

54-56. Hereafter will be described the procedure to be done on a patient who is very strong and who suffers from severe morbidity, whose body is strong, whose vitality and flesh are not wasted, who has developed the hemothermic condition and severe morbidity as a result of excessive diet The condition in which purificatory therapy is indicated and which shows no complications, should be treated with purgation for purifying the lower region and with emesis for purifying the upper region of the body.

त्रिवृतामभ्यां प्राज्ञः फलान्यारग्वधस्य वा ।
त्रायमाणां गवाक्ष्या वा मूलमामलकानि वा ॥ ५७ ॥
विरेचनं प्रयुञ्जीत प्रभूतमधुशर्करम् ।
रसः प्रशस्यते तेषां रक्तपित्ते विशेषतः ॥ ५८ ॥

प्राज्ञः शुद्धिमान वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, त्रिवृताम्
त्रिवृत त्रिवृत, अन्नयाम् हरडे हरड, आरग्वधस्य वा
अथवा गरभाणानां या अमलतासके, फलानि इणो फल,
त्रायमाणाम् त्रायमाणानां असवर्ग, गवाक्ष्याः वा इ
गवाक्षीनां अथवा गवाक्षीकी, मूलम् मूण जड़, आमल-
कानि वा अथवा आमणां ओओनो या आवले इनको,
प्रभूत-मधु- धर्मा मधु जादा मधु, शर्करम् तथा साकर-
वाणां करी तथा चीनीयुक्त कर, विरेचनम् विरेचनमा
विरेचनके रूपमें, प्रयुञ्जीत प्रयोग करेने उपयोग करे,
रक्तपित्ते रक्तपित्तमां रक्तपित्तमें, विशेषत विशेषे करीने
विशेषत, तेषाम् तेषानो उनका, रसः रस रस,
प्रशस्यते वषणुथ छे प्रशस्त है ॥ ५७-५८ ॥

57-58 The wise physician should use turpeth, chebulic myrobalan, fruits

of purging cassia, roots of zalil and colocynth or emblic myrobalan mixed liberally with honey and sugar as purgatives; the juices of these drugs are considered specially useful in hemothermia.

वमनयोगाः—

वमनं मदनोन्मिश्रो मन्थः सक्षौद्रशर्करः ।
सशर्करं वा सलिलमिक्षूणां रस एव वा ॥ ५९ ॥
वत्सकस्य फलं मुस्तं मदनं मधुकं मधु ।
अधोवहे रक्तपित्ते वमनं परमुच्यते ॥ ६० ॥

मदन-उन्मिश्र भींठण भेणवेदो मैनफलसे युक्त, सक्षौद्रशर्करः तेमन् भध तथा साडरवाणो एवं मधु तथा चीनीसे मिश्रित, मन्थ भन्थ मन्थ, सशर्करम् वा अथवा भींठणना यूर्षुथी युक्त साडरवाणुं या मैन-फलके चूर्ण एवं चीनीसे युक्त, सलिलम् न्ण जल, इक्षूणाम् वा डे शेरडीने। या ईस्वका, रसः एव भींठ-णना यूर्षुथी युक्त रस मैनफलके चूर्णसे युक्त रस, वमनम् वमनकारकं छे वमनकारक है, वत्सकस्य फलम् धन्-द्रन्व इन्द्रजौ, मुस्तम् मुस्त मुस्त, मदनम् भींठण मैनफल, मधुकम् नेडीभध मुलहठी, मधु अने भधने। योग वमनकारकं छे और मधुका योग वमनकारक है, अधोगे अधोगामी अधोगामी, रक्तपित्ते रक्तपित्तर्भा रक्तपित्तर्मे, वमनम् वमन वमन, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, उच्यते डडेवाय छे कहलाता है ॥ ५९-६० ॥

59-60. The emetic nut mixed with a demulcent drink, honey and sugar, or the emetic nut mixed with sugar-water or with sugar-cane juice should be given for emesis, or the kurchi fruits, nut-grass, emetic nut, liquorice and honey should be given for emesis. Emetis is the best treatment in hemothermia which spreads in the lower channels.

६०. अधोवहे रक्तपित्ते—अधोगे रक्तपित्ते तु (घ. ष. घ.)

ऊर्ध्वगे शुद्धकोष्ठस्य तर्पणादिः क्रमो हितः ।
अधोगते यवाग्वादिर्न च्चेत्स्थान्पारुतो बली ॥ ६१ ॥

ऊर्ध्वगे ऊर्ध्वग रक्तपित्तर्भा ऊर्ध्वग रक्तपित्तर्मे शुद्धकोष्ठस्य शुद्ध डेडावाणा पुरुषने शुद्ध कोष्ठवाले पुरुषको, तर्पणादिः तर्पणादि तर्पणादि, क्रमः क्रम क्रम, हित. हितकारी छे हितकारी है, अधोगते अधोगामी रक्तपित्तर्भा अधोगामी रक्तपित्तर्मे, मारुतः चेत न्ने वायु यदि वात, बली प्रबल प्रबल, न स्वात् न होय तो। न हो तो, यवाग्वादि यवागूआदि क्रम हितकारी छे यवागूआदि क्रम हितकारी है ॥ ६१ ॥

61. The course of demulcent drink etc., is advisable in a patient who has been affected in the upper channels and has undergone successfully the purification therapy; and the course of gruels etc., is advisable in a patient who is affected in the lower channels and whose vata is not strong.

संशमनी चिकित्सा —

बलमांसपरिक्षीणं शोकभाराध्वकशितम् ।
ज्वलनादित्यसंतप्तमन्यैर्वा क्षीणमामयैः ॥ ६२ ॥
गर्भिणीं स्थविरं बालं रूक्षाल्पप्रमिताशिनम् ।
अवम्यमबिरेच्यं वा यं पश्येद्रक्तपित्तिनम् ॥ ६३ ॥
शोषेण सानुबन्धं वा तस्य संशमनी क्रिया ।
शस्यते रक्तपित्तस्य परं स्वाऽथ प्रवक्ष्यते ॥ ६४ ॥

बल-मांस-परिक्षीणम् क्षीणु थयेदां अल तथा मांस-वाणा क्षीण बल तथा मांसवाले, शोक-भार-अध्वकशितम् शोके, भार डे भार्गना परिश्रमथी क्षीणु थयेदा शोक, भार या मार्गके परिश्रमसे कृत्वा, ज्वलन-आदित्य-अग्नि डे सूर्यना तापथी अग्नि या सूर्यके तापसे, संतप्तम् अत्यत तपी गथेदा संतप्त, अन्यै वा अथवा भीण या अन्य, आमयैः रोगेथी व्याधियोंसे,

६१. अधोगते—अधोवहे (घ.)

६३ प्रमिताशिनम्—प्रमिताशनम् (क)

६४ अवम्यमबिरेच्यं वा—अवश्यमबिरेच्यं वा (घ)

क्षीणम् क्षीणं थयेला क्षीण, गर्भिणीम् गर्भिणी गलिंष्ट्री गर्भिणी,
स्वविरम् वृद्ध वृद्ध, बालम् बालक बालक, रूक्षाल्प-
प्रमितास्त्रिणम् वा तथा रूक्ष, अल्प हेमज्ज मापीने भानार
तथा रूक्ष, थोडा एव प्रमिताहार तेनेवाले, यम् जे जो,
रक्तपित्तनम् रक्तपित्तना दरटीने रक्तपित्तके रोगीको,
अवम्यम् वमन कराववाने अथोग्य वमनके अयोग्य,
अविरिच्यम् वा के विरेचन कराववाने अथोग्य या
विरेचनके अयोग्य, जोपेण अथवा राज्यक्षमाना या
राज्यक्षमासे, सासुबन्धम् वा अनुष्ण-धवाणो उपद्रुत,
पश्येत् देणे देखे, तस्य तेने उसको, रक्तपित्तस्य रक्त-
पित्तनी रक्तपित्तको, संशमनी स संशमन संशमन, क्रिया
क्रिया क्रिया, कस्यते हितकारी छे हितकर है, सा जय
ते क्रिया वह अव, परम् आगण आगे, प्रवक्ष्यते
उडेवामा आवशे बतायी जायगी ॥ ६२-६४ ॥

62-64. For one, whose flesh and strength are wasted, who has been emaciated by grief, load-carrying or way-faring, who has been suffering from the effects of the heat of fire or the sun, or who has been wasted by other diseases, or who is a gravida or is old or very young, who is habituated to dry meagre or restricted diet, who is unfit for taking emesis or purgation, or who has developed consumption—for all such kinds of hemothermia-patients the sedative line of treatment is prescribed. Now that sedative line of treatment will be explained.

रक्तपित्तसंशमनाः कतिपययोगा —

अटरूपकमृद्रीकापथ्याकाथः सशर्करः ।

मधुमिश्रः श्वासकासररक्तपित्तनिवर्हणः ॥ ६५ ॥

सशर्कर साकर साथे चीनी मिला, मधुमिश्रः
मधुयुक्त मधुयुक्त, अटरूपक- अरुसी अडूसा, मृद्रीका-
प्राक्ष मुनका, पथ्या- तथा हरडेने तथा हरड इनका,
काथः कनाथ काथ, श्वास-कास- श्वास, उधरस श्वास, काथ,

रक्तपित्त तथा रक्तपित्तने! और रक्तपित्तको, निवर्हणः
नाश करना छे नष्ट करनेवाला है ॥ ६५ ॥

65. The decoction of malbarnut, grapes and chebulic myrobalan, taken with sugar and honey, is curative of dyspnea, cough and hemothermia

अटरूपककाथः—

अटरूपकनिर्यूहे प्रियङ्गुं मृत्तिकाज्जने ।

विनीय लोभ्रं क्षौद्रं च रक्तपित्तहरं पिबेत् ॥ ६६ ॥

अटरूपक- अरुसीना अडूसेके, निर्व्यूहे उवाथमा
निर्यूहमें, प्रियङ्गुम् धडिला प्रियंगु, मृत्तिकाज्जने सोरठी
भाटी, रसवती मृत्तिका, रसाजन, लोभ्रम् दोधर लोध,
क्षौद्रम् च तथा मधु और मधु, विनीय मेणवीने
मिला कर, रक्तपित्तहरम् रक्तपित्त हरणु करनार रक्तपित्त-
नाशक, पिबेत् ते थोग पीवे। उस योगका पान
करे ॥ ६६ ॥

66 One should take the decoction of malbar nut with perfumed cherry, yellow ochre, extract of indian berry, lodh and honey as cure for hemothermia

अन्ये योगाः—

पद्मकं पद्मकिञ्जल्कं दूर्वा वास्तूकमुत्पलम् ।

नागपुष्पं च लोभ्रं च तेनैव विधिना पिबेत् ॥ ६७ ॥

पद्मकम् पद्मक पद्माख, पद्मकिञ्जल्कम् उमणना
तु कमलकेशर, दूर्वाम् धो दूव, वास्तूकम् अथवा
बथुवा, उत्पलम् नीलकमण नीलफर, नागपुष्पम् दाद
नागकेसर रक्त नागकेसर, लोभ्रम् च तथा दोधर
शेथीना थोगने और लोध इनके योगको, तेन एव ते न
उसी, विधिना विधिथी विधिसे, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ६७ ॥

67. One may also take it with himalayan cherry, stamens of lotus,

६६. निर्व्यूहे-निर्वासि (प.)

,, रक्तपित्तहरं पिबेत्-रक्तपित्तहर पिबेत् (अ. व.)

scutch grass, white goose foot, blue lily, fragrant poon and lodh.

प्रपौण्डरीकं मधुकं मधु चाश्वशकृद्रसे ।
यवासभृङ्गरजसोर्मूलं वा गोशकृद्रसे ॥ ६८ ॥
विनीय रक्तपित्तघ्नं पेयं स्यात्तण्डुलाम्बुना ।

प्रपौण्डरीकम् प्रपौंडरीकं प्रपौण्डरीक, मधुकम्
जेठीमधु मुलहठी, मधु च अने मधु और शहदको,
अश्वशकृद्रसे घेडाणी लादना रसमा घोड़ेकी लीदके
रसमे, यवासभृङ्गरजसो अथवा ज्वासाना तथा आंग-
राना या जवासे और भागरेकी, मूलम् वा भूण जड़को,
गोशकृद्रसे गायना छाशुना रसमा गौके गोबरके रसमें,
तण्डुलाम्बुना येभाना घे।शुनी साथे तंडुलोदकसे,
विनीय घे।णी मिला कर, रक्तपित्तघ्नम् रक्तपित्तने द्वे
करनार आ ये।ग रक्तपित्तनाशक यह योग, पेयम् स्यात्
पीना ओधये पीना चाहिए ॥ ६८ ॥

68-68½. White lotus, liquorice and honey mixed with the juice of horse-dung, or roots of camel thorn and trailing eclipta mixed with the juice of cow-dung, taken with rice water is curative of hemothermia.

युक्तं वा मधुसर्पिर्भ्यां लिह्याद्गोश्वशकृद्रसम् ॥ ६९ ॥

मधुसर्पिर्भ्याम् अथवा मधु अने घी अथवा घृत
और मधुसे, युक्तम् वा भे।नीने युक्त, गो-अश्व-शकृद्रसम्
गायना छाशु अने घे।डाणी लादना रस गौ तथा घोड़ेकी
लीदके रसको, लिह्यात् थाटवे। चाटे ॥ ६९ ॥

69. Or one may lick the juice of cow-dung or horse-dung mixed with honey and ghee.

खदिरस्य प्रियङ्गुणां कोविदारस्य शाल्मलेः ।
पुष्पचूर्णानि मधुना लिह्यान्ना रक्तपित्तिकः ॥ ७० ॥

६८. वा गोशकृद्रसे-गोश्वशकृद्रसे (प.)

७०. रक्तपित्तिकः-रक्तपित्तघ्न (ग.)

,, ,, -रक्तपित्तिकः (प.)

रक्तपित्तिकः रक्तपित्तवाणा रक्तपित्तरोगवाला,
ना पुरुषे पुरुष, खदिरस्य भेर खैर, प्रियङ्गुणाम् थडि।
प्रियङ्गु, कोविदारस्य डांथनार काचनार, शाल्मले अने
शे।भणाना और शे।मलके, पुष्पचूर्णानि पुष्पे।नुं थूथुं
फूलोंका चूर्ण, मधुना मधु साथे मधुके साथ, लिह्यात्
थाटवु चाटे ॥ ७० ॥

70. The hemothermia patient may lick the powder of the flowers of catechu, perfumed cherry, variegated mountain ebony and silk cotton mixed with honey.

शृङ्गाटकानां लाजानां मुस्तखर्जूरयोरपि ।
लिह्याच्चूर्णानि मधुना पद्मानां केशरस्य च ॥ ७१ ॥

शृङ्गाटकानाम् श्री।गे।डा।ना सिंघाड़ा, लाजानाम्
ला।भ।ना लाजा, मुस्तखर्जूरयो अपि मुस्त, भणूर मुस्त,
खजूर, पद्मानाम् तथा डभणना तथा कमलके, केशरस्य
च केशरनां केशर इनके, चूर्णानि थूथुं। चूर्णोंको, मधुना
मधुनी साथे मधुके साथ, लिह्यात् थाटवे। चाटे ॥ ७१ ॥

71. Or the patient may take a linctus of the powder of indian water chest-nut, roasted paddy, nut-grass, date and lotus stamens mixed with honey.

प्रथितरक्तचिकित्सा—

धन्वजानामसृगिलह्यान्मधुना मृगपक्षिणाम् ।
सक्षौद्रं प्रथिते रक्ते लिह्यात् पारावतं शकृत् ॥ ७२ ॥

धन्वजानाम् ङ।ग।ल देशमां उत्पन्न थये।। जागल,
मृगपक्षिणाम् पशु-पक्षी।ओ।ना मृग-पक्षियोंका, असृक्
रक्तने रक्त, मधुना मधुनी साथे मधुके साथ, लिह्यात्
थाटवु चाटे, रक्तप्रथिते रक्त ओ गं।।।। गयु होय
ते। रक्तके गाठदार होने पर, सक्षौद्रम् मधुनी साथे
मधुसहित, पारावतम् डभूतरनी कवूतरकी, शकृत् थरक
वीट, लिह्यात् थाटवे। चाटे ॥ ७२ ॥

७२. धन्वजानामसृगिलह्यात्-रक्त लिह्यात् धन्वजानाम् (च. थ.)

,, प्रथिते-प्रथितम् (क.)

72. The blood of beasts and birds of jangala land should be taken as a linctus mixed with honey. In a condition of coagulated blood, the droppings of the pigeon may be taken mixed with honey.

उशीरकालीयकलोध्रपद्मक-

प्रियङ्गुकाकट्फलशङ्खगैरिकाः ।

पृथक् पृथक् चन्दनतुल्यभागिकाः

सशर्करास्तण्डुलधावनाप्लुताः ॥ ७३ ॥

रक्तं सपित्तं तमकं पिपासां

दाहं च पीताः शमयन्ति सद्यः ।

उशीर- वाणो खस, कालीयक- पीपुं य एन पीला चन्दन, लोध्र- दोधर लोध्र, पद्मक- पद्मक पद्माख, प्रियङ्गुका- धडिदा प्रियंगु, कट्फल- कायफल, शङ्ख- श भ शंख, गैरिका. तथा सोनागेरु तथा खर्ण- गैरिक्, पृथक् पृथक् लुई लुई प्रत्येक अलग अलग, चन्दनतुल्यभागिका. य एनना समान भागमा भेजवी चन्दनके समान भागमें मिला कर, तण्डुल-धावन-आप्लुता योभाना योभुमा योणी तण्डुलके धोवनमें आलोडित कर, सशर्करा. साउरथी युक्त चीनी मिला कर, पीता पीधा होय तो तेओ पीनेसे वे, सपित्तम् रक्तम् उन्निपित्त रक्तपित्त, तमकम् तमकश्वास तमकश्वास, पिपासाम् तथा पिपासा, दाहम् च अने दाहने और दाहको, सद्यः शीघ्र शीघ्र, शमयन्ति नाश करे छे शान्त करते है ॥ ७३ ॥

73-73½. Black cuscus, yellow sandalwood, lodh, himalayan cherry, perfumed cherry, box myrtle, conch, red ochre—each of these mixed with an equal amount of sandalwood and taken with sugar and plenty of rice water, immediately relieves hemothermia, bronchial asthma, excessive thirst and burning.

किराततिकं क्रमुकं समुस्तं

प्रपौण्डरीकं कमलोत्पले च ॥ ७४ ॥

हीवेरमूलानि पटोलपत्रं

दुरालभा पर्पटको मृणालम् ।

धनञ्जयोदुम्बरवेतसत्वक्-

न्यग्रोधशालेयवासकत्वक् ॥ ७५ ॥

तुगालतावेतसतण्डुलीयं

ससारिवं मोचरसः सयङ्गा ।

पृथक् पृथक् चन्दनयोजितानि

तेनैव कल्पेन हितानि तत्र ॥ ७६ ॥

किराततिकम् करियातु चिरायता, समुस्तम् मुस्त-सहित मुस्तसहित, क्रमुकम् पृष्ठाणी दोधर पठानी लोध, प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक प्रपौण्डरीक, कमलोत्पले च कमल, नीलकमल कमल, नीलोकर, हीवेरमूलानि वाणानां मूला सुगन्धवालाके मूल, पटोलपत्रम् परवणनां पान परवलके पत्र, दुरालभा धमासो धमासा, पर्पटक. पर्पटक पर्पटक, मृणालम् मृणाल मृणाल, धनञ्जय- धनञ्जय धनञ्जय, उदुम्बर- उदुम्बरे गूलर, वेतसत्वक्- वेतसनी ७५ वेतसकी त्वक्, न्यग्रोध- ७५ वरगद, शालेय-वरियाणी सोंफ, यवासक जवासान्नी जवासाकी, त्वक् ७५ त्वक्, ससारिवम् सारिया साथे सारियासहित, तुगालतावेतस वासकपूर, एतावेतस वंशलोचन, लता-वेतस, तण्डुलीयम् तण्डुले चौलाई, मोचरस मोचरस मोचरस, सयङ्गा अने रीसामण्डी अथोतु और लजावती इनका, तेन एव ते ज उसी, कल्पेन विधिधी तरहसे, पृथक् पृथक् लुई लुई पृथक् पृथक्, चन्दनयोजितानि य एन साथे भेजवी पान करवु चन्दनके साथ मिलाकर पान करना, तत्र तेमा वहा, हितानि हितकर छे हितकर है ॥ ७४-७६ ॥

74-76. Chiretta, betel nut, nut-grass, white lotus, red lotus, blue lily, cuscus roots, leaves of bitter snake-gourd, cretan prickly clover, trailing rungia, lotus stalk, the barks of arjun, gular fig

७५. पर्पटको मृणालम्-पर्पटका मृणालम् (ख.)

,, न्यग्रोधशालेयवासकत्वक्-न्यग्रोधनवृद्धयसाहसत्वक् (घ.प.)

७६. वेतस-फेहर (घ. घ. प.)

country willow, banyan, common fennel, camel thorn, bamboo manna, madder, fragrant poon, prickly amaranth, indian sarsaparilla, silk-cotton gum, sensitive plant—each of these prescribed in combination with sandal wood and prepared in the manner above described, proves beneficial in these diseases.

निशि स्थिता वा स्वरसीकृता वा
कल्कीकृता वा मृदिताः शृता वा ।

एते समस्ता गणशः पृथग्वा

रक्तं सपित्तं शमयन्ति योगाः ॥७७॥

एते समस्ताः आ अधा ये सब, गणश गञ्जु प्रभाञ्जे गणके अनुसार, पृथक् वा अथवा जुदा जुदा या अलग अलग, योगा थे। योगों, निशि स्थिता शीत उपाय शीत कषाय, स्वरसीकृता वा स्वरस स्वरस, कल्कीकृता उदक कल्क, मृदिता इट फाण्ट, शृताः वा अथवा उपाथना इपमा या काथके रूपमें, सपित्तम् रक्तम् रक्तपित्तम् रक्तपित्तका, शमयन्ति शमन करे छे शमन करते है ॥ ७७ ॥

77. From this list any one drug or all drugs combined together and prepared in the form of an overnight cold infusion or as expressed juice of in the form of a paste or pulp or of a decoction, alleviate the hemothermic condition.

मुद्गाः सलाजाः सयवाः सकृष्णाः

सोशीरमुस्ताः सह चन्दनेन ।

बलाजले पर्युषिताः कषाया

रक्तं सपित्तं शमयन्त्युदीर्णम् ॥७८॥

सलाजाः दाब्जसहित लाजासमेत, सयवाः जव-

७७. शमयन्ति योगा—शमयन्त्युदीर्णम् (च. ध.)

७८. बलाजले पर्युषिताः कषायाः—बलाजले पर्युषिताः कषायो

(क. ख. ग. घ.)

सहित यवसमेत. सकृष्णा पीपरसहित पिप्पली-समेत, सोशीरमुस्ताः वीरजुने वागै। अने मुस्तसहित खस और मुस्तसहित, चन्दनेन सह अने चन्दनसहित और चन्दनसहित, मुद्गाः भगना अधक्यरा यूखुना मूंगके अधकृटे चूर्णके, बलाजले जलाथी साधित शीत जलम् बलासे साधित शीत जलमें, पर्युषिताः शीत उपाथी शीत कषाय, उदीर्णम् उग्र उदीर्ण, सपित्तम् रक्तम् रक्तपित्तम् रक्तपित्तका, शमयन्ति शमन करे छे शमन करते है ॥ ७८ ॥

78. The cold infusion prepared by keeping overnight the powder of green gram, fried paddy, barley, long pepper, black cuscus, nutgrass and sandal wood in the cooled decoction of heart-leaved sida alleviates hemothermia which is in an acute condition.

वैदूर्यमुक्तामणिगैरिकाणां

मृच्छङ्खहेमामलकोदकानाम् ।

मधूदकस्येक्षुरसस्य चैव

पानाच्छमं गच्छति रक्तपित्तम् ॥७९॥

वैदूर्यं वैदूर्यं वैदूर्यं, मुक्ता- मोती मोती, मणि- मणि मणि, गैरिकाणाम् गेरु खर्णगैरिक, मृच्छङ्ख- माटी, श अ मृत्तिका, शंख, हेम-आमलक- सुवर्ण अने आम-णांना सुवर्ण और आवला इनके, उदकानाम् पाणीना जलके, मधूदकस्य मधुभिश्चित जलम् मधुभिश्चित जलके, इक्षुरसस्य एव च तथा शेरडीना रसम् तथा ईखके रसके, पानात् पान करवाथी पान करनेसे, रक्त-पित्तम् रक्तपित्त रक्तपित्त, शमन् शान्त शान्त, गच्छति शाय छे होता है ॥ ७९ ॥

79. Hemothermia becomes alleviated also by a potion of the water in which lapis lazuli, pearls, precious stones, red ochre, earth, conch, gold and emblic myrobalan are kept; also by a potion of hydromel or sugar-cane juice.

७९. वैदूर्य-वैदूर्यं (घ.)

उशीरपद्मोत्पलचन्दनानां

पक्वस्य लोष्टस्य च यः प्रसादः ।

सशर्करः क्षौद्रयुतः सुशीतो

रक्तातियोगप्रशमाय देयः ॥८०॥

उशीर- वीरञ्जने वाणे। खस, पद्म- कुमण कमल, उत्पल- नील कुमण नीलोफर, चन्दनानाम् अने थं दनना शीत कुषायने। ने प्रसाद (उपरतु २५२७ अथ) और चन्दनके शीत कषायका जो प्रसाद (ऊपरका स्वच्छ जल), पक्वस्य अथवा तपावेला पके हुए, लोष्टस्य च भाटीना देवाणा पाणीने। मिट्टीके ढेरेवाले जलका, यः प्रसाद ने प्रसाद जो प्रसाद, सुशीतः ते अत्यत शीतल यत्न वह अत्यन्त शीतल होनेपर, सशर्कर- साकर साथे चीनीके साथ, क्षौद्रयुत- अने मूधनी साथे और मधुके साथ। रक्तातियोग-प्रशमाय रक्तना अतिभावनी शान्ति भाटे रक्तके अतिस्त्रावकी शान्तिके लिए, देयः देवे। नेष्टे देना चाहिए ॥ ८० ॥

80. The clear supernatant fluid of the solution of black cuscus, lotus, blue lily, sandal wood and heated earth in water should be given cooled, along with sugar and honey, for the relief of excessive hemorrhage.

प्रियङ्गुकाचन्दनलोध्रसारिवा-

मधूकमुस्ताभयधातकीजलम् ।

समृत्प्रसादं सह यष्टिकाम्बुना

सशर्करं रक्तनिबर्हणं परम् ॥८१॥

प्रियङ्गु- धठिला प्रियंगु, चन्दन- अ दन चन्दन, लोध्र- धोधर लोध, सारिवा- सारिवा सारिवा, मधूक महुडा महुवा, मुस्ता- मुस्ता मुस्ता, अमय- वीरञ्जने वाणे। खस, धातकी- जलम् अने धावडीतु लण और धायके फूलका जल, समृत्प्रसादम् तथा सोरठी भाटीवाणा

वर्णने। प्रसाद तथा सोरठी मिट्टीवाले जलका प्रसाद, सशर्करम् साकरनी साथे चीनीके साथ, यष्टिमधुकाम्बुना तथा नेठीमधुना वर्णनी तथा यष्टिमधुके जलके, सह साथे साथ, परम् उत्तम उत्तम, रक्तनिबर्हणम् रक्तपित्तनाशक छे रक्तपित्तनाशक है ॥ ८१ ॥

81 The clear supernatant part of the solution in water of perfumed cherry, sandal-wood, lodh, indian sarsaparilla, mahwa, nutgrass, black cuscus, fulsee flowers and earth, mixed with liquorice water and sugar, is an excellent hemostatic in hemothermia.

कषाययोगैर्विविधैर्यथोक्तै-

दीप्तेऽनले श्लेष्मणि निर्जिते च ।

यद् रक्तपित्तं प्रशमं न याति

तत्रानिलः स्यादनु तत्र कार्यम् ॥८२॥

यथोक्तै पूर्वोक्त पूर्वोक्त, विविधै विविध विविध, कषाययोगैः कुषायना योगे। वडे कषाययोगैःसे, अनले अग्नि अग्नि, दीप्ते दीप्त दीप्त होने पर, श्लेष्मणि च अने कुक्ष और कफ, निर्जिते शीत तथा छर्ता पणु शात होनेपर मी, यद् रक्तपित्तम् ने रक्तपित्त जो रक्तपित्त, प्रशमम् शान्त शात, न याति यत्न नथी नहीं होता, तत्र अनिल तेभां वातने। वहा वायुका, अनु स्यात् अनुअ ध होय छे अनुबध होता है, तत्र त्यां वहा, कार्यम् आ क्रिया कुर्वती यह क्रिया करनी चाहिए ॥ ८२ ॥

82. If by the administration of the aforesaid variety of preparations or decoctions, the gastric fire is reactivated and cough is subdued, and yet the hemothermic condition is not quieted, then there will be the sequela of vata provocation; it should be treated in the following way—

छागं पयः स्यात् परमं प्रयोगे

गव्यं शृतं पञ्चगुणे जले वा ।

८०. पक्वस्य लोष्टस्य-पक्वस्य लोष्टस्य (ड प.)

॥ लोष्टस्य च यः-लोष्टस्य वर (प)

॥ देयः-पेय. (च. ड)

८१. यष्टिकाम्बुना-यष्टिकाम्बुना (ख. ध.)

सशर्करं माक्षिकसंप्रयुक्तं
विदारिगन्धादिगणैः शृतं वा ॥८३॥
द्राक्षाशृतं नागरकैः शृतं वा
बलाशृतं गोक्षुरकैः शृतं वा ।
सजीवकं सर्वभकं ससर्पिः
पयः प्रयोज्यं सितया शृतं वा ॥८४॥

पञ्चगुणे जले वा शृतम् पांशुगण्डा ७७भा पडावेला
पाचगुणे जलमें कथित, विदारिगन्धादि-गणै वा
अथवा विदारिगन्धादि गण्डा या विदारिगन्धादि गणसे,
शृतम् पडावेला कथित, सशर्करम् अने साडरवाणी
और चीनीसमेत, माक्षिकसंप्रयुक्तम् तथा मधुमी मिश्रित
तथा मधुसे मिश्रित, छागम् अडरीना बकरीके, गन्धम्
वा अथवा गायना अथवा गायके, पयः दूधने दूधको,
प्रयोगे प्रयोगमां देवु प्रयोगमें लेना, परमम् उत्तम
उत्तम, स्यात् छे है, द्राक्षा शृतम् द्राक्ष साथे उडागेला
द्राक्षाके साथ पकाये हुए, नागरकै वा अथवा सूडनी
साथे या सोंठके साथ, शृतम् उडागेला पकाये हुए,
बलाशृतम् अथवा अला साथे उडागेला या बलाके
साथ पकाये हुए, गोक्षुरकै वा अथवा गोभरु साथे
या गोखरूके साथ, शृतम् उडागेला पकाये हुए,
सजीवकम् अथवा अवडसहित या जीवकसहित,
सर्वभकम् ऋषभकसहित ऋषभकसहित, ससर्पिः
वीरसहित घृत-सहित, सितया वा अथवा साडरसहित
या चीनीके साथ, शृतम् उडागेला पकाये हुए, पयः
दूधने दूधको, प्रयोज्यम् प्रयोगमां देवु प्रयोगमें लेना
चाहिए ॥ ८३-८४ ॥

83-84. A course of goat's milk or
cow's milk boiled in five times its
quantity of water or boiled with the
drugs of the ticktrefoil group and mixed
with sugar and honey will be the best
treatment. A course of milk boiled
with grapes or ginger, or heart-leaved
sida or small caltrops or milk boiled
with jivaka, rishabhaka and ghee and
mixed with sugar, may be administered.

मूत्रमार्गप्रवृत्तस्य रक्तपित्तस्य चिकित्सा—

शतावरीगोक्षुरकैः शृतं वा
शृतं पयो वाऽप्यथ पर्णिनीभिः ।
रक्तं निहन्त्याशु विशेषतस्तु
यन्मूत्रमार्गात् सरुजं प्रयाति ॥८५॥

शतावरीगोक्षुरकैः शतावरी अने गोभरुनी साथे
शतावर और गोखरूसे, शृतम् वा उडागेला पकाया हुआ,
अथवा अपि अथवा या, पर्णिनीभिः आरे पर्णिनीनी
साथे चारों पर्णिनीसे, शृतम् वा उडागेला पकाया हुआ,
पयः दूध दूध, रक्तम् रक्तपित्तने रक्तपित्तका, आशु
शीघ्र शीघ्र, निहन्ति नाश करे छे नाश करता है, विशेष
तु अने विशेषे डरीने और विशेष कर, यत्
मूत्रमार्गात् ने मूत्रमार्गमाथी जो मूत्रमार्गसे, सरुजम्
वेदनासहित वेदनायुक्त, प्रयाति नीडगे छे तेने नष्ट करे छे
निकलता है उसे नष्ट करता है ॥ ८५ ॥

85. The milk boiled with climbing
asparagus and small caltrops or leaves
of wild green gram and black gram,
and the two kinds of ticktrefoil, stops
bleeding quickly and specially the
hemorrhage of the urinary tract
accompanied with pain.

विट्पथप्रवृत्तस्य रक्तपित्तस्य चिकित्सा—

विशेषतो विट्पथसंप्रवृत्ते
पयो मतं मोचरसेन सिद्धम् ।
वटावरोहैर्वटशुङ्गकैर्वा
हीबेरनीलोत्पलनागरैर्वा ॥८६॥

विशेषत विशेषे डरी विशेष करके, विट्पथ-संप्रवृत्ते
गुडामाथी वहेता रक्तपित्तमा गुदासे प्रवृत्त रक्तपित्तमें,
मोचरसेन मोचरसथी मोचरस, वटावरोहैः वडावरोहैथी
वटजटा, वटशुङ्गकैः वा डे वडना अंडुरेथी या वटाकुुर,
हीबेर- अथवा वागे। या सुगन्धवाला, नीलोत्पल- नील
डभण नीलोफर, नागरैः वा अने सूडनी और सोंठ

८५ निहन्त्याशु-हिनस्त्याशु (घ छ)

८६. विट्पथसंप्रवृत्ते-विट्पथम प्रवृत्ते (ख)

„ पयो मतम्-पयो हितम् (क. च. छ.)

इनसे, सिद्धम् सिद्ध करेहुं सिद्ध किया गया, पयः दूध दूध, हितम् हितकारी छे हितकर है ॥ ८६ ॥

86. The milk prepared with gum of silk cotton or with the sprouts and catkins of banyan or with cuscus, blue lily and dry ginger, is specially beneficial in bleeding of the gastro-intestinal tract.

कषाययोगान् पयसा पुरा वा
पीत्वाऽनु चाद्यात् पयसैव शालीन् ।
कषाययोगैरथवा विपक्व-
मैतैः पिबेत् सर्पिरतिस्त्रवे च ॥८७॥

अतिस्त्रवे वा अथवा रक्तपित्तने अतिस्त्रव थते। होय ते। अथवा रक्तपित्तके अतिस्त्रवणमें, कषाययोगान् कषाययोगोऽनु कषाययोगोको, पयसा दूधनी साथे दूधसे, पुरा पहेला पहले, पीत्वा पान करीने पी कर, अनु पछी बादमें, पयसा एव दूधनी साथे दूधसे ही, शालीन् शालि थोभाऽनु शालि चावल, अद्यात् लेऽनु करेवु खावे, अथवा अथवा या, एतै अे इन्ही, कषाययोगैः कषाय-योगो वडे कषाययोगोंसे, विपक्वम् पकावेहु पक्क, सर्पि धी घृत, पिबेत् च पीवु पीवे ॥ ८७ ॥

87 In case of profuse hemorrhage, the patient should first drink the milk prepared with various astringent decoctives and then take a meal of sali rice and milk; or he may take a potion of ghee prepared with those decoctives.

वासाघृतम्—

वासां सशाखां सपलाशमूलां
कृत्वा कषायं कुसुमानि चास्याः ।
प्रदाय कल्कं विपचेद्भूतं तत्
सक्षौद्रमाश्वेव निहन्ति रक्तम् ॥८८॥
इति वासाघृतम् ।

सशाखाम् शाखा शाखायुक्त, सपलाशमूलाम् पलाश अने भूण सहित पत्र तथा मूलमहित, वासाम् अरुश्रीने। अङ्गुलीका, कषायम् कृत्वा अथ करी कषाय कर, अस्याः च अने तेना और इसके, कुसुमानि पुष्पानि पुष्पोंका, कल्कम् उल्लेख कल्क, प्रदाय नाभीने डाल कर, घृतम् धी घृत, विपचेत् पकावेहुं पकावे, सक्षौद्रम् मधुसहित मधुसमेत, तत् ते वह, आशु एव शीघ्र अ शीघ्र ही, रक्तम् रक्तपित्तने रक्तपित्तका, निहन्ति नाश करे छे नाश करता है, इति आ यह, वासाघृतम् वासाघृत छे वासाघृत है ॥ ८८ ॥

88 The ghee prepared with the decoction of vasaka plant, branches, root and leaves with the paste of its flowers taken with honey stops hemorrhage immediately Thus has been described the Vasa ghee.

घृतयोगाः—

पलाशवृन्तस्वरसेन सिद्धं
तस्यैव कल्केन मधुद्रवेण ।
लिह्याद्भूतं वत्सककल्कसिद्धं
तद्वत् समङ्गोत्पललोध्रसिद्धम् ॥८९॥

पलाश-वृन्त- आभराना पानना रीटियांना ठाकके वृन्तके, स्वरसेन स्वरसथी स्वरससे, तस्य एव अने तेना अ और उसीके, मधुद्रवेण मधु मधुनेने द्रव्य करेवा मधु मिला कर द्रवरूप किये हुए, कल्केन उल्लेख कल्कसे, सिद्धम् पकावेहु सिद्ध, घृतम् धी घृतको, लिह्यात् आऽनु चाटे, तद्वत् तेवी रीते वैसे ही, वत्सक- कल्क- ध-द्रव्यना उल्लेखी इन्द्रजोंके कल्कसे, सिद्धम् पकावेहु सिद्ध, समङ्गोत्पल- तथा रीसाभली, नीलकमण तथा लजावती, नीलोफर, लोध्र-अने लोध्रथी और लोध्रसे, सिद्धम् पकावेहु सिद्ध, (घृतम् धी आऽनु घृत चाटे) ॥ ८९ ॥

89. The ghee prepared with the juice and paste of the petioles of bengal kino liquefied by adding honey

८९ मधुद्रवेण-मधुद्रव हि (क व छ प.)

८७. पीत्वाऽनु-पीत्वा तु (व.)

८८. चास्या -चास्य (ख.)

may be used as a linctus; or the ghee prepared with the paste of kurchi or the ghee prepared with madder, blue lily and lodh may be similarly used

स्यात् त्रायमाणाविधिरेष एव
सोदुम्बरे चैव पटोलपत्रे ।

सर्पिषि पित्तज्वरनाशनानि

सर्वाणि शस्तानि च रक्तपित्ते ॥९०॥

त्रायमाणाविधिः त्रायमाणाया उल्लंघनी सिद्ध यत्।
धीनी विधि असवर्गके कल्कसे सिद्ध किये जाते घीकी
विधि, सोदुम्बरे तथा उभरडासहित और गूलरसहित,
पटोलपत्रे च एव परवणना पानना उल्लंघनी सिद्ध यत्।
धीनी पक्षु विधि परवलपत्रके कल्कसे सिद्ध किये जाते
घीकी भी विधि, एष. एव आ. ७४ छे यही है, पित्त-
ज्वरनाशनानि पित्तज्वरने नाश करनेवाले पित्तज्वर-
नाशक, सर्वाणि सर्वे सब, सर्पिषि धृते। घृत, रक्तपित्ते
रक्तपित्तमां रक्तपित्तमें, शस्तानि श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥९०॥

90. Similar is the method of pre-
paring the ghee with zalil or with
gular fig, as also with the leaves of
bitter snake-gourd. All the ghees,
which are curative of the pitta type
of fever, are useful in hemothermia.

पित्तज्वरचिकित्साया रक्तपित्तेऽतिदेश. —

अभ्यङ्गयोगाः परिषेचनानि

सेकावगाहाः शयनानि वैश्व ।

शीतो विधिर्वस्तिविधानमग्र्यं

पित्तज्वरे यत् प्रशमाय दिष्टम् ॥९१॥

तद्रक्तपित्ते निखिलेन कार्यं

कालं च मात्रां च पुरा समीक्ष्य ।

सर्पिर्गुडा ये च हिताः क्षतेभ्य-

स्ते रक्तपित्तं शमयन्ति सद्यः ॥९२॥

अभ्यङ्ग-योगाः अभ्यङ्गयोगे। अभ्यङ्गयोगों, परिषेच-
नानि परिषेचन परिषेक, सेक-अवगाहा प्रसेक तथा

अवगाहन सेक तथा अवगाह, शयनानि शयन शयन,
वैश्व भृङ्ग गृह, शीतः विधिः शीत विधि शीत विधि,
अग्र्यम् अने श्रेष्ठ और श्रेष्ठ, वस्तिविधानम् अस्तिविधान
वस्तिविधान, यद् ७२ जो, पित्तज्वरे पित्तज्वरनी
पित्तज्वरमें, प्रशमाय शांति भाटे शांतिके लिए, दिष्टम्
उक्षां छे कहे गये है, तत् ते वे, पुरा पहलेवा प्रथम,
मात्राम् मात्रा मात्रा, कालम् च अने कालने। और
काल, समीक्ष्य विशार करी देख कर, निखिलेन सर्वे
सब, रक्तपित्ते रक्तपित्तमां रक्तपित्तमें, कार्यम् करनेवा
करना चाहिए, ये च अने ७२ और जो, सर्पिर्गुडा-
सर्पिर्गुडा सर्पिर्गुड, क्षतेभ्यः उरःक्षतनाशने उरः-
क्षतके रोगियोंके लिए, हिताः हित करनेवाले छे हितकर हैं,
ते ते वे, रक्तपित्तम् रक्तपित्तनु रक्तपित्तका, सद्यः शीघ्र
शीघ्र, शमयन्ति शमन करे छे शमन करते हैं ॥९१-९२॥

91-92. Inunctions, affusions, appli-
cations, baths, beds, chambers and
other cooling measures and the best
procedures of the enema described for
the relief of pitta type of fever should
be fully made use of, giving due
consideration to time and dosage in
hemothermia; the ghee-balls which
are useful in pulmonary ulcerations
relieve hemothermia immediately.

प्रथिते रक्तपित्ते चिकित्सा—

कफानुबन्धे रुधिरे सपित्ते

कण्ठागले स्याद्ग्रथिते प्रयोगः ।

युक्तस्य युक्त्या मधुसर्पिषोश्च

क्षारस्य चैवोत्पलनालजस्य ॥९३॥

मृणालपद्मोत्पलकेशराणां

तथा पलाशस्य तथा प्रियङ्गोः ।

तथा मधूकस्य तथाऽसनस्य

क्षाराः प्रयोज्या विधिनेव तेन ॥९४॥

९१. दिष्टम्—दिष्टम् (घ.)

९२. क्षतेभ्यः—क्षतानां (ग.)

९३ कण्ठागले—कण्ठागमे (ख ब प.)

९४ पलाशस्य—पलाकस्य (घ.)

कफानुबन्धे कङ्कानुभं धी कफके अनुबधवाते, सपित्ते रुबिरे रक्तपित्त रक्तपित्तके, कण्ठागते कङ्कानुभं आयुं होय कठमार्गमें आने पर, अथिते अने गङ्कानुभं गयेल होय त्पारे और अथित होने पर, मधुसर्पिषो च मधु तथा धीर्मा मधु तथा घृतमें, युक्त्या युक्तिथी युक्तिते, युक्तस्व च थोलेके। प्रयुक्त, उत्पलनालजस्य नील कभणना दंडना नीलोफरके नालके, क्षारस्य क्षारने। क्षारका, प्रयोगः प्रयोग प्रयोग, स्वात् करै। करे, मृणाल- मृणाल मृणाल, पद्म- कभण कमल, उत्पल- अने नीलकभणना और नीलोफरके, केशराणाम् केशराओ केशरों, तथा पलाशस्य आभरा ढाक, तथा त्रिप्लवो धडैला प्रिवंगु, तथा मधुकस्य महुडां महुचे, तथा बसनस्य तथा असनना तथा खरकके, क्षारा क्षारे। पशु क्षार भी, तेन एव ते न उसी, विधिना विधिथी विधिसे, प्रयोज्या प्रयोगमां देना प्रयोगमें लावे ॥९३-९४॥

93-94 If kapha develops as a sequel to hemothermia and if the hemothermic blood is inspissated and collected in the throat, a course of alkali prepared of lotus-stalk mixed with honey and ghee should be carefully given in the proper dose. The alkalis prepared of stalks and stamens of lotus or blue lily or of bengal kino or of perfumed cherry or of mahwa or of feather foil should be used in similar manner.

रक्तपित्ते शतावरीदिघृतम्—

शतावरीदाडिमतिन्तिडीकं

काकोलिमेदे मधुकं विदारीम् ।

पिष्ट्वा च मूलं फलपूरकस्य

घृतं पचेत् क्षीरचतुर्गुणं ज्ञः ॥९५॥

ज्ञ विद्वान वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, शतावरी- शतावरी शतावर, दाडिम- दंडम अनार, तिनित्डीकम् आमली

९५. चतुर्गुणं ज्ञः—चतुर्गुणेन (त.)

तिन्तिडीक, काकोली- डाडोली काकोली, मेदे मेदा मेदा, मधुकम् लेडीमधु मुलहठी, विदारीम् इगियो विलाईकन्द, फलपूरकस्य च अने भीजेराना और विजौरा निम्बुकी, मूलम् भूणने। जडको, पिष्ट्वा कडक करीने कल्क करके, क्षीरचतुर्गुणम् आर गण्ठा दूधथी चौगुने दूधसे, घृतम् घृत घृतको, पचेत् पचावधुं सिद्ध करे ॥ ९५ ॥

95. Ghee should be prepared by the wise physician, with the paste of climbing asparagus, pomegranate, tamarind, kakoli, meda, liquorice, white yam and the root of citron and four times the quantity of milk

कासज्वरानाहविवन्धशूलं

तद्रक्तपित्तं च घृत निहन्यात् ।

यत् पञ्चमूलैरथ पञ्चभिर्वा

सिद्धं घृतं तच्च तदर्थकारि ॥९६॥

इति शतावरीदिघृतम् ।

तत् ते वह, घृतम् घृत घृत, कास- उधरस कास, ज्वर- ज्वर ज्वर, आनाह- आनाह आनाह, विबन्ध- विबन्ध विबन्ध, शूलम् शूल शूल, रक्तपित्तम् च तथा रक्तपित्तने। और रक्तपित्तका, निहन्यात् नाश करे छे नाश करता है, अथवा अथवा या, पञ्चभिः पांच प्रकारना पाचों प्रकारके, पञ्चमूलैः पंचमूलाथी पंचमूलोंसे, यत् ने जो, सिद्धम् घृतम् धी पचावध होय सिद्ध घृत है, तत् च ते पशु वह भी, तदर्थकारि ते न काम करे छे वही कार्य करनेवाला है ॥ ९६ ॥ इति आ यह, शतावरीदिघृतम् शतावरीदिघृत छे शतावरीदिघृत है ।

96. This ghee cures cough, fever, constipation, obstipation, colic and hemothermia. The ghee prepared with all the five kinds of penta-radices

९६ इति शतावरीदिघृतम्—इति शतावरीदिघृतम् (प.)

” ” ”—इति शतावरीदिघृतम् पञ्चमूलैः

” (क.)

serves the same purpose. Thus has been described the compound climbing asparagus ghee.

घ्राणप्रवृत्ते रक्तपित्ते चिकित्सा—

कषाययोगा य इहोपदिष्टा-

स्ते चावपीडे भिषजा प्रयोज्याः ।

घ्राणात् प्रवृत्तं रुधिरं सपित्तं

यदा भवेन्निसृतदुष्टदोषम् ॥९७॥

वे इह जे अडी जो यहा, कषाययोगा उपाय-योगे कषाययोग, उपदिष्टाः उहेवाभा आल्या छे कहे गये हैं, ते च तेओने। उनको, भिषजा वैद्ये वैद्य, यदा न्यारे जब, घ्राणात् नासिकांना मार्गभाथी नासिकासे, प्रवृत्तम् प्रवृत्त थयेद प्रवृत्त हुआ, सपित्तम् रुधिरम् रक्तपित्त रक्तपित्त, नि.सृतदुष्टदोषम् दूषित दोषथी रहित दोष निकलनेसे शुद्ध, भवेत् थाय त्यारे हो तब, अवपीडे अवपीडनभा अवपीडनमें, प्रयोज्या प्रयोग करवे। काममें लावे ॥ ९७ ॥

97. In condition of epistaxis, after the blood flowing from the nose has become free of morbidity, the preparation of the various decoctives described above should be used as nasal medication by the physician.

रक्ते प्रदुष्टे ह्यवपीडबन्धे

दुष्टप्रतिश्यायशिरोविकाराः ।

रक्तं सपूयं कुणपश्च गन्धः

स्याद् घ्राणनाशः कृमयश्च दुष्टाः ॥९८॥

रक्ते प्रदुष्टे रक्त दूषित होवा छता रक्ते दुष्ट होने पर, अवपीडबन्धे हि तेने अवपीडथी रोडवाभा आवे तो उनका अवपीडनस्यसे स्तम्भन किया जाय तो, दुष्टप्रतिश्याय- दुष्ट प्रतिश्याय दुष्ट प्रतिश्याय, शिरोविकारा. शिरोविकार शिरोविकार, सपूयम् पडुवाणुं सपूय, रक्तम् रक्त रक्त, कुणपः शय समान सब जैसी, गन्धः गन्ध गन्ध, घ्राणनाशः च अने घ्राणोन्मिथने। नाश और घ्राण-

९८. कुणपश्च गन्धः—कुणपैः सगन्धं (च.)

नाश, स्यात् थाय छे होता है, दुष्टाः च तथा नाडनी अंदर दुष्ट तथा नाकके अन्दर दुष्ट, कृमय च कृमिओ थाय छे कृमि होते हैं ॥ ९८ ॥

98. If the morbid blood is prevented from flowing out by nasal medication, then, there occurs severe nasal catarrh or disorders of the head, discharge of blood and pus, fetor of putrid flesh from the nose, anosmia and a severe type of parasitic infection.

नीलोत्पलं गैरिकशङ्खयुक्तं

सचन्दनं स्यात्तु सिताजलेन ।

नस्यं तथाऽऽम्रास्थिरसः समङ्गा

सघातकी मोचरसः सलोध्रः ॥९९॥

गैरिक-शङ्ख-गेरु अने श.पनी गैरिक और शखसे, युक्तम् साथे युक्त, सचन्दनम् तेमज यदनसहित एव चंदनसहित, नीलोत्पलम् नीलकुमणु निलोफर, सिताजलेन तु साकरना जल साथे चीनीके जलकी साथ नस्यम् नस्य नस्य, स्यात् थाय छे है, तथा अने और, आम्रास्थिरस आभानी गोटलीने। रस आमकी गुटलीका रस, सघातकी-धावडी साथे धायके साथ, समङ्गा रीसामणु लजावंती, सलोध्र तेमज धोधर साथे एवं लोधयुक्त, मोचरस मोचरस नस्य थाय छे मोचरस नस्य है ॥ ९९ ॥

99 Blue lily, red ochre, conch and sandal-wood mixed with sugar-water, will make a very good nasal medication as also the juice of mango-stone, or that of sensitive plant along with fulsee flowers or the gum of silk-cotton with lodh.

द्राक्षारसस्येशुरसस्य नस्यं

क्षीरस्य दूर्वाखरसस्य चैव ।

यवासमूलानि पलाण्डुमूलं

नस्यं तथा दाडिमपुष्पतोयम् ॥१००॥

द्राक्षारसस्य द्राक्षना रसतु सुनकेके रसका, इक्षुरसस्य शेरडीना रसतु ईसके रसका, क्षीरस्य-दूर्वाखरसस्य दूर्वाका,

दूर्वास्त्ररसस्य च एव अने दूर्वाणां रससु और दूर्वाके रसका, नस्यम् नस्य आपसु नस्य देवे, यवासमूलानि तेभ्यः जवासानां भूणानां रससु एवं जवासेके मूलके रसका, पलाण्डुमूलम् कुण्ठीनां भूणानां रससु प्याजकी जड़के रसका, तथा तथा तथा, दाडिमपुष्प- द्रुमनां पुष्पानां बनारके फूलोंके तोयसु रससु पशु रसका भी, नस्यम् नस्य देवु नस्य देवे ॥ १०० ॥

100. Grape juice, or sugar-cane juice or milk, or the juice of scutch grass or the root-juice of camel thorn or the juice of onion, or the juice of pomegranate flowers acts as a good nasal hemostatic

प्रियालतैलं मधुकं पयश्च

सिद्धं घृतं माहिषमाजिकं वा ।

आम्नास्थिपूर्वैः पयसा च नस्यं

ससारिवैः स्यात् कमलोत्पलैश्च ॥१०१॥

मधुकम् जेठीमधु मुलहठी, पय च अने दूध शीशोथी और दूध इनसे, सिद्धम् पडावेलुं सिद्ध. प्रियाल-तैलम् आरोक्षीतुं तैल चिरोजीका तैल, आम्नास्थिपूर्वैः आम्नाणी गोदही अने भीष्म उपर उहेलां द्रव्ये साथे आमकी गुटली और दूधरे उपर्युक्त द्रव्योंके साथ, ससारिवै अथवा सारिवा सारिवा, कमलोत्पलै. च कुमण तथा नील कुमण साथे कमल तथा नीलोफरके साथ, पयसा च दूधधी दूधसे, सिद्धम् पडावेलु पकाया, माहिषम् लेसु मैसका, आजिकम् वा अथवा भडरीतु या बकरीका, घृतम् धी घी, नस्यम् नस्य नस्य, स्यात् थाय छे होता है ॥ १०१ ॥

101. The oil of burchanan's mango prepared with the paste of liquorice and milk, or the ghee of the goat or the buffalo prepared with the paste of mango stone and other drugs described above or with indian sarsaparilla, lotus and blue lily in milk, makes a good nasal medication.

रक्तपित्ते प्रलेपयोगा —

भद्रश्रियं लोहितचन्दन च

प्रपौण्डरीकं कमलोत्पले च ।

उशीरवानीरजलं मृणालं

सहस्रवीर्या मधुक पयस्या ॥१०२॥

शालीक्षुमूलानि यवासगुन्द्रा-

मूलं नलानां कुशकाशयोश्च ।

कुचन्दनं शैवलमप्यनन्ता

कालानुसार्या तृणमूलमृद्धिः ॥१०३॥

मूलानि पुष्पाणि च वारिजानां

प्रलेपनं पुष्करिणीमृदश्च ।

उदुम्बराश्वत्थमधुकलोध्राः

कषायवृक्षाः शिशिराश्च सर्वे ॥१०४॥

प्रदेहकल्पे परिषेचने च

तथाऽवगाहे घृततैलसिद्धौ ।

रक्तस्य पित्तस्य च शान्तिमिच्छन्

भद्रश्रियादीनि भिषक् प्रयुञ्ज्यात् ॥१०५॥

भद्रश्रियम् सई यदन श्वेतचन्दन, लोहितचन्दनम् च रक्तयदन रक्तचन्दन, प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक, कमलोत्पले च कुमण, नीलकुमण कमल-नीलोफर, उशीर- वीरजुना वाणो खस वानीर वानीर वानीर जलम् सुगधीवाणो सुगन्धवाला, मृणालम् मृणाल, सहस्रवीर्या सहस्रवीर्या सहस्रवीर्या, मधुकम् जेठीमधु मुलहठी, पयस्या क्षुण्णो विलाईकन्द, शाली-इक्षु-मूलानि शालिनां भूण, शैलीनां भूण शालिकी जड़, ईखकी जड़, यवासगुन्द्रामूलम् जवासानां भूण, गुन्द्रानां भूण जवासाकी जड़, गुन्द्राकी जड़, नलानाम् नादीनां भूण नलकी जड़, कुशकाशयो च नाना र्भ तथा काशनां भूण छोटे कुश तथा कासकी जड़, कुचन्दनम् रतौणी रक्तचन्दन, शैवलम् शैवाल, अनन्ता अपि सारिवा कपूरी, कालानुसार्या तगर तगर, तृणमूलम्-तृणानां भूण तृणमूल, ऋद्धि ऋद्धि ऋद्धि, वारिजानाम् कुमणनां कमलोकी, मूलानि- भूण जड़,

१०२ कमलोत्पले च-कमलोत्पल च (ख.)

१०३ कुचन्दनम्-सचन्दनम् (प)

१०४. मूलानि पुष्पाणि-मूलानिपुष्पाणि च)

१०५. प्रयुञ्ज्यात्-निदधात् (ग.च)

पुष्पाणि च तथा पुष्पे। तथा फूल, पुष्करिणी- तण्डुली-
तालाबकी, मृदः च भाटी मिट्टी, उदुम्बर- उभरडे। गूलर,
अश्वत्थ- पीपली। पीपल, मधूक- भड्डा महुवा, लोधाः
दोधर लोध, कषायवृक्षाः कषायरसवाणां वृक्षा कषाय
वृक्षो, सर्वे च अने सर्व और सब, शिशिरा. शीतल
वृक्षा शीतल वृक्षों, प्रलेपनम् देप भाटे उपयोगी छे
लेपके लिए उपयोगमें लिये जाते है, रक्तस्य पित्तस्य च
रक्तपित्तनी रक्तपित्तकी, शान्तिम् शान्तिनी शान्ति
हृच्छन् धरुण राभनार चाहनेवाला, भिष्क् वैषे वैष,
भद्रश्रिय-आदीनि आ सङ्केद यदन वगेरेने। इन श्वेत-
चन्दन आदिको, प्रदेहकल्पे देपना प्रयोगमा लेपके
प्रयोगमें, परिषेचने च परिषेचनमा परिषेचनमें, तथा
अवगाहे अवगाहनमा अवगाहनमें, घृततैलसिद्धौ अने
धी तथा तेल पकावनामा और घृत तथा तैल पकानेमें,
प्रसुक्षयात् उपयोग करवे उपयोग करे ॥१०२-
१०५॥

102-105. White and red sandal wood, white lotus, lotus, blue lily, black cuscus, country willow, cuscus, lotus stalks, scutch grass, liquorice, milky yam, roots of sali rice, of sugarcane, of camel thorn plant, of elephant grass, of reed, of sacred grass, of thatch grass, red sandal wood, moss, indian sarsaparilla, valerian hardwick, root of ginger grass, riddhi, roots and flowers of lotuses, earth from the lotus-pond, gular fig, holy fig, mahwa and lodh and all astringent plants containing tannin, and cooling in action, should be used as external applications. The physician desirous of curing hemothermia should make use of all the above-mentioned, i e white sandal wood and others as external application, affusion, bath, and also in the preparation of ghees and oils.

शीतोपचाराः —

धारागृहं भूमिगृहं सुशीतं

वनं च रम्यं जलवातशीतम् ।

वैदूर्यमुक्तामणिभाजनानां

स्पर्शाश्च दाहे शिशिराम्बुशीताः ॥१०६॥

पत्राणि पुष्पाणि च वारिजानां

क्षौमं च शीतं कदलीदलानि ।

प्रच्छादनार्थं शयनासनानां

पद्मोत्पलानां च दलाः प्रशस्ताः ॥१०७॥

दाहे दाहमा दाहमें, धारागृहम् धारागृह धारागृह,
सुशीतम् अत्यंत शीतल अत्यन्त शीतल, भूमिगृहम्
भूमिगृह तहखाना, जलवातशीतम् जल तथा वायुधी
शीतल जल और वायुसे शीतल, रम्यम् रम्य रम्य,
वनम् च वन वन, शिशिर-अम्बु-शीताः ठंडा जल
ठंडा करेवा ठंडे जलसे शीतल, वैदूर्य-मुक्ता- वैदूर्य,
मुक्ता वैदूर्य, मोती, मणिभाजनानाम् तथा मणिना
पात्रेना तथा मणिके बर्तनोके, स्पर्शा च स्पर्शा स्पर्शा,
शयनासनानाम् शयना तथा आसनने बिछौने तथा
आसनोके, प्रच्छादनार्थम् छे। छ। उवा भाटे ढकनेके लिए,
वारिजानाम् कमलना कमलोके, पत्राणि पाँडा पत्र,
पुष्पाणि च तथा पुष्पे। तथा फूल, शीतम् ठंडा शीतल,
क्षौमम् च रेशमी वस्त्र रेशमी वस्त्र, कदलीदलानि
कदलीना पाँडा केलेके पत्ते, पद्मोत्पलानाम् तैमज कमल
तथा नीलकमलना एव कमल तथा नीलोफरके, दलाः च
पाँडा पत्ते, प्रशस्ता. प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥१०६-१०७॥

106-107. Apartments with arrangement for shower bath, cold underground chambers, resort to pleasant woods cooled by moist breezes, the application of vessels inlaid with azure, pearls and precious stones made cool by putting cold water in them, leaves and flowers of aquatic plants and cooling fabric

१०६ सुशीत-च शीत (म.)

१०७. कदलीदलानि-कदलीदल च (क म. छ)

,, ,, -कदलीदलाव (ग. म.)

made of silk or plantain leaves and the leaves of lotus and blue lily are recommended for use as covers for beds and seats, in a condition of thermalgia—burning sensation in the body.

प्रियङ्गुकाचन्दनरूपितानां

स्पर्शाः प्रियाणां च वराङ्गनानाम् ।

दाहे प्रशस्ताः सजलाः सुशीताः

पद्मोत्पलानां च कलापवाताः ॥१०८॥

दाहे दाहमां दाहमें, प्रियङ्गुका. धडिला प्रियगु, चन्दनरूपितानाम् तथा च दनने लेप करेदी और चन्दनसे लिप्त, प्रियाणाम् प्रिय प्रिय, वराङ्गनानाम् च सुदरीओने। सुदर द्वियोंके, स्पर्शा स्पर्श स्पर्श, सजला जलयुक्त जलयुक्त, सुशीताः तथा ठंडा तथा शीतल, पद्म-उत्पलानाम् च अने कमल तथा नीलोफरके, कलापवाता समूहथी करायैला वायुओ समूहसे किये हुए वायुओं, प्रशस्ता. श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ १०८ ॥

108 The embraces of young women who have annointed their bodies with the paste of perfumed cherry, and the use of wet and cool lotus and blue lily bunches as fans, are beneficial in condition of burning.

सरिद्धदानां हिमवहरीणां

चन्द्रोदयानां कमलाकराणाम् ।

मनोऽनुकूलाः शिशिराश्च सर्वाः

कथाः सरक्तं शमयन्ति पित्तम् ॥१०९॥

सरिद्धदानाम् नदीओ, उद्दे नदियों, हदों, हिमवहरीणाम् हिमालयनी गुह्यओ हिमालयकी कदराओं, चन्द्रोदयानाम् चन्द्रोदय चन्द्रोदय, कमलाकराणाम् अने कमलयुक्त तालावोंकी और कमलयुक्त तालावोंकी, मनोऽनुकूला मनने अनुकूल मनके अनुकूल, शिशिरा. च अने ठंडा पदार्थोंकी और शीतल पदार्थोंकी, सर्वाः सधणी सब,

कथा वाते। कथायें, सरक्तम् पित्तम् रक्तपित्तनु रक्तपित्तको, शमयन्ति शमन करे छे शांत करती है ॥ १०९ ॥

109. The enjoyment of river-sides and ponds, caves amidst snowy mountains, the hours of moonrise, lotus-lakes and the listening to pleasant tales have, all of them, a cooling effect and alleviate the condition of hemothermia.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकौ—

हेतुं वृद्धिं संज्ञां स्थानं लिङ्गं पृथक् प्रदुष्टस्य ।

मार्गौ साध्यमसाध्यं याप्यं कार्यक्रमं चैव ॥११०॥

पानान्नमिष्टमेष च वर्ज्यं संशोधनं च शमनं च ।

शुरुक्तवान् यथावच्चिकित्सिते रक्तपित्तस्य ॥१११॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमां उस विषयमे, श्लोकौ उपसंहारना ये श्लोक छे उपसंहारके दो श्लोक है कि, हेतुम् हेतु हेतु, वृद्धिम् वृद्धि वृद्धि. संज्ञाम् संज्ञा संज्ञा, स्थानम् स्थान स्थान, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, लिङ्गम् लिङ्ग लक्षण. प्रदुष्टस्य दूषित थयेला रक्तपित्तना दूषित रक्तपित्तके, मार्गौ ये मार्गौ दोनों मार्ग साध्यम् साध्य साध्य, असाध्यम् असाध्य असाध्य, याप्यम् याप्य याप्य, कार्य-क्रमम् च एव चिकित्साने। कम चिकित्साका क्रम, इष्टम् इष्ट इष्ट, वर्ज्यम् च एव तथा वर्ज्यं तथा वर्ज्य, पान-अन्नम् अन्नपान अन्नपान, संशोधनम् च अने संशोधन और संशोधन, शमनम् च तथा संशमन ओओने और संशमन इनको, गुरुः गुरुओ गुरुने, रक्तपित्तस्य चिकित्सिते रक्तपित्तचिकित्सित अध्यायमां रक्तपित्तचिकित्सित अध्यायमें, यथावत् यथावत् मली प्रकारसे, उक्तवान् उक्तां छे कहा है ॥११०-१११॥

Here are the two recapitulatory verses—

110-111 The etiological factors, the development, nomenclature, seat, signs and symptoms of each type of morbidity, the directions of spreading,

curability, incurability and the line of treatment, the wholesome food and drink, contra-indications and the modes of purification and sedation—all this has the master expounded in the chapter on the treatment of Hemothermia.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सितस्थाने रक्तपित्तचिकित्सितं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेक्षा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पाभेक्षा आ शास्त्रमा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शाब्दके, चिकित्सितस्थाने चिकित्सास्थान निषे चिकित्सास्थानमें, रक्तपित्तचिकित्सितं 'रक्तपित्तचिकित्सित' 'रक्तपित्तचिकित्सित', नाम नामने नामका, चतुर्थः योथे चौथा, अध्याय. अध्याय स पूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ ४ ॥

4. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the fourth chapter entitled "The Therapeutics of Hemothermia" is completed.

पञ्चमोऽध्यायः ।

पांचमो अध्याय अध्याय पांचवाँ

Chapter V

गुल्मचिकित्सितोपक्रम —

अथातो गुल्मचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अंत. हवे अर्हीथी अब आगे, गुल्मचिकित्सितं 'गुल्मचिकित्सित' नामना अध्यायतु 'गुल्मचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म कहेहु छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of Gulma' (abdominal swellings).

2 Thus declared the worshipful Atreya

सर्वप्रजानां पितृवच्छरण्यः

पुनर्वसुर्भूतभविष्यदीशः ।

चिकित्सितं गुल्मनिवर्हणार्थं

प्रोवाच सिद्धं वदतां वरिष्ठः ॥ ३ ॥

सर्वप्रजानाम् सर्व प्रजाओंने सब प्रजाको, पितृवत् पितानी येठे पिताके समान, शरण्य शरण्य आपवा योग्य शरण देने योग्य, भूत- भूत भूत, भविष्यत्-ईश. तथा भविष्यता ज्ञानमा समर्थ और भविष्यत्के ज्ञानमें समर्थ, वदताम् वक्ताओंमा वक्ताओंमें, वरिष्ठः श्रेष्ठ श्रेष्ठ, पुनर्वसु पुनर्वसुथे पुनर्वसुने, गुल्म- गुल्मना गुल्मको, निवर्हणार्थम् नाश भाटे नष्ट करनेके लिए, सिद्धम् प्रत्यक्ष इत् आपनारी प्रत्यक्ष फल देनेवाली, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, प्रोवाच कही कही ॥३॥

3 Punarvasu, worthy of being resorted to by all for refuge as to a parent, lord of the knowledge of the past, (present) and the future and the ablest of exponents, expounded the line of treatment for the complete eradication of Gulma (abdominal swellings)

गुल्मस्य निदानं सप्राप्तिश्च —

विद्वृष्टेष्मपित्तातिपरिस्त्रवाद्वा

तैरेव वृद्धैः परिपीडनाद्वा ।

४. अतिपरिस्त्रवाद्वा—अतिपरिक्षयाद्वा (क)

, , —अतिपीडनाद्वा (घ.)

,, वृद्धैः परिपीडनाद्वा—वृद्धैरतिपीडनाद्वा (घ च छ न)

वेगैरुदीर्णैर्विहतैरघो वा

वाह्याभिघातैरतिपीडनैर्वा ॥ ४ ॥

रूक्षान्नपानैरतिसेवितैर्वा

शोकेन मिथ्याप्रतिकर्मणा वा ।

विचेष्टितैर्वा विषमातिमात्रैः

कोष्ठे प्रकोपं समुपैति वायुः ॥ ५ ॥

विट्- भण पुरीष, श्लेष्म- उक्ष कफ, पित्त-अतिपरिस्रवात् वा तथा पित्तना अतिस्त्रावथी और पित्तके अधिक स्रावसे, वृद्धैः नथी गथेला बड़े हुए, तै एव तेओथी अ उन्हीके द्वारा, परिपीडनात् वा आधा थवाथी पीडन होनेसे, अथ नीयेना नीचेके, उदीर्णैः प्रवृत्त प्रवृत्त, वेगै वा वेगोने वेगोके, विहतैः रोडवाथी रोके जानेसे, बाह्य- आद्य बाहिरके, अभिघातै आघात द.गवाथी आघातसे, अतिपीडनैः वा अत्यत दशाश्च पडवाथी अत्यंत दवावके पडनेसे, रूक्ष- उक्ष रुक्ष, अन्न-पानैः अन्नपानतु अन्न-पानका, अतिसेवितै वा अति सेवन डरवाथी अत्यधिक सेवन करनेसे, शोकेन शोडथी शोकसे, मिथ्या-प्रतिकर्मणा वा वभनादि चिकित्साओ भेदी रीते थवाथी वमनादि चिकित्साओके सम्यक् प्रकारसे न होनेसे, विषम-अतिमात्रे अथवा विषम अने अति वधारे डरवाभा आवेदी अथवा विषम और प्रमाणाधिक की हुई, विचेष्टितै वा शारीरिड क्रियाओथी शारीरिक क्रियाओसे, कोष्ठे उक्षाभा कोष्ठमें, वायुः वायु वायु, प्रकोपम् भडोप प्रकोपके, समुपैति पाने छे प्राप्त होता है ॥ ४-५ ॥

4-5. The vata gets provoked in the abdominal cavity by excessive discharge of feces, mucus or bile, or by the pressure of the excessive formation of any of these or by suppression of the downward natural urges or by external trauma or excessive pressure, by over-indulgence in dry eats and drinks, excessive grief or misuse of the purificatory therapy, or excessive or wrongful bodily activity.

४. अतिपीडनैर्वा—अतिपूरणाद्वा (ग)

५. —अतिपूरणैर्वा (त प.)

कफं च पित्तं च स दुष्टवायु-

रुद्धय मार्गान् विनिवद्धथ ताभ्याम् ।

हृन्नाभिपार्श्वोदरवस्तिशूलं

करोत्यथो याति न बद्धमार्गः ॥ ६ ॥

स. ते वह, दुष्टवायु दूषित थयेदो वायु दुष्ट हुआ वायु कफम् उक्ष कफ, पित्तम् तथा पित्तने और पित्तको, उद्धूय स्थानथी अक्षित डरी स्थानसे चलित कर, ताभ्याम् ते अ-नेथी उन दोनोंसे, मार्गान् मार्गोभि मार्गोको, विनिवद्धथ रु धीने रोक कर, हृत्- उदर, नाभि- नाभि नाभि, पार्श्व- पडभा पार्श्व, उदर- उदर उदर, वस्ति- तथा अस्तिभा और वस्तिमें, शूलम् थण शूल, करोति डरे छे करता है, अथो बद्धमार्ग अने मार्गो रोडाई अवाथी और मार्गके बन्धे हुए होनेसे, नयाति अति डरते। नभी गति नहीं करना ॥ ६ ॥

6 The morbid vata, provoking the kapha and the pitta and blocking the passages with them, produces colicky pain in the epigastric, umbilical, hypochondriac, lumbar and hypogastric regions and is not able to proceed further as the passages are blocked.

गुल्मस्य सामान्यलक्षणम्—

पक्वाशये पित्तकफाशये वा

स्थितः स्वतन्त्रः परसंश्रयो वा ।

स्पर्शोपलभ्यः परिपिण्डितत्वा-

द्गुल्मो यथादोषमुपैति नाम ॥ ७ ॥

पक्वाशये पडवाशयभा पक्वाशयमें, पित्त- पित्ताशयभा पित्ताशयमें, कफाशये वा उ उक्षशयभा या कफाशयमें, स्वतन्त्र स्वतन्त्र स्वतन्त्र, परसंश्रय वा अथवा परतन्त्र या परतन्त्र, स्थित रहेदो स्थित, स्पर्श-उपलभ्यः

६. दुष्टवायुः—दूषयित्वा (ष घ)

७. उद्धूय—प्रोद्धूय घ. घ)

८. करोत्यथो—करोत्यथो (ष)

९. पक्वाशये—मत्त्वाशये (प)

१०. परिपिण्डितत्वात्—परिपीडितत्वात् (थ)

अने स्पर्शार्थी अणु शक्यते। और स्पर्शसे जाना जा सकनेवाला, गुल्म शुद्ध गुल्म, परिपिण्डितत्वात् पिंडाकार होवासी विडरूपमें होनेसे, यथादोषम् देहातुसार दोषानुसार, नाम नामने नामको, उपैति प्राप्त थाय छे प्राप्त होता है ॥ ७ ॥

7 The vata which is localised in the lower or the upper gastro-intestinal tract primarily or secondarily, becomes palpable to the touch owing to its formation into a round mass. It is called gulma and is classified according to its causative morbid humor.

गुल्मस्य स्थानानि—

वस्तौ च नाभ्यां हृदि पार्श्वयोर्वा
स्थानानि गुल्मस्य भवन्ति पञ्च ।

गुल्मस्य शुद्धनां गुल्मके, पञ्च पांच पांच, स्थानानि स्थान स्थान, भवन्ति होय छे होते है, वस्तौ जेभडे ते अरिभा जैसे कि वह बस्त्रिमे, नाभ्याम् नाभिभा नाभिमें, हृदि हृदयभा हृदयमें, पार्श्वयोः वा अने अने पार्श्वयोर्वा रडे छे और दोनों पार्श्वोंमें रहता है।

8. Five are the regions where gulma occurs. They are—the hypo-gastric region, the umbilical region, the epigastric region and the two lumbar regions.

पञ्चात्मकस्य प्रभवं तु तस्य
वक्ष्यामि लिङ्गानि चिकित्सितं च ॥८॥

पञ्चात्मकस्य पांच प्रकारका पांच प्रकारके, तस्य तु ते शुद्धनां उस गुल्मके, प्रभवम् निदान निदान, लिङ्गानि लक्षण लक्षण, चिकित्सितम् च अने चिकित्सा और चिकित्सा, वक्ष्यामि छु उड़ीश मैं कहूंगा ॥ ८ ॥

8. I shall describe the causes, the symptoms and the treatment of these five kinds of gulma.

वातगुल्मस्य निदानं लक्षणं च—

रूक्षान्नपानं विषमातिमात्रं
विचेष्टितं वेगविनिग्रहश्च ।
शोकोऽभिघातोऽतिमलक्षयश्च
निरन्नता चानिलगुल्महेतुः ॥ ९ ॥

रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, अन्नपानम् अन्नपान अन्नपान, विषमातिमात्रम् विषम अने प्रमात्रुथी अधिक विषम तथा मात्रासे अधिक, विचेष्टितम् चेष्टा चेष्टा, वेगविनिग्रहः च वेगने रोकना वेगविधारण, शोक शोक शोक, अभिघात अभिघात चोट, अतिमलक्षयः भणने अत्यत क्षय अत्यन्त मात्रामें मलक्षय, निरन्नता च तथा खोजने अभाव अनशन, अनिलगुल्महेतु ये वातगुल्मनां कारणा छे ये वातगुल्मके कारण हैं ॥ ९ ॥

9. Dry eats and drinks, wrongful or excessive bodily activity, the suppression of the natural urges, excessive grief, trauma, excessive decrease in the formation of excretion and absolute abstention from food are the causes of vata-gulma.

यः स्थानसंस्थानरुजां विकल्पं
विद्धातसङ्गं गलवक्त्रशोषम् ।
श्यावारुणत्वं शिशिरज्वरं च
हृत्कुक्षिपार्श्वसशिरोरुजं च ॥१०॥
करोति जीर्णोऽभ्यधिकं प्रकोपं
भुक्ते मृदुत्वं समुपैति यश्च ।
वातात् स गुल्मो न च तत्र रूक्षं
कषायतिकं कटु चोपशेते ॥११॥

यः जे जो, स्थान- स्थान स्थान, संस्थान- आकृति आकृति, रुजात् तथा पीडाभा तथा रुजाके, विकल्पम् द्वैरक्षर विकल्पको विट्- भक्ष मल, वातसंगम् तथा वातनी अट्टायत तथा वायुके संगको, गल- कंठ गले,

९ अतिमल-अतिमल । ख. श त

१० रुजा विकल्पम्-रुजाविकल्पम् (च.)

११ विद्धातसङ्ग-विद्धातशोष (प)

बन्ध- तथा भुभने तथा मुखके, शोषश्च शोषको, इयाव शरीरनी श्यावता इयाव, अरुणत्वम् के रक्त वर्णता या अरुणरंगको, शिशिर- शीत शीत, ज्वरम् च ज्वर ज्वरको, हृत्- तथा हृद्य तथा हृदय, कुक्षि पेट कुक्षि, पार्श्व- पडभां पार्श्व, अंस- भला अक्षप्रदेश, शिर- अने भरतडभां और शिरमें, रुज्जम् च पीडा पीडाको, करोति डरे छे करता है, च- च जीर्णे तेभ्य जे पथी गया पथी एव जो अन्न जीर्ण होने पर, अश्वधिकम् अत्यत अत्यधिक, प्रकोपश्च प्रकोपने प्रकोपको, भुक्ते तथा भोजनने अते तथा भोजनके अन्तमें, सृष्टुत्वम् सृष्टुताने सृष्टुताको, समुपैति पाशे छे प्रसन्न होता है, सः ते उस, गुल्मः शुल्भगुल्मको, वातात् वातभी अथेदेवा अशुभे वातात् जानना चाहिए, तत्र तेभां उतमें, रूक्षम् रूक्ष रूक्ष, कषाय- कषाय कषाय, तिक्तम् तिक्त तिक्त, कटु च अने कटु पदार्थों और कटु द्रव्य, न च उपशेते अतुष्टुण आपता नहीं नहीं जचते ॥१०-११॥

10-11. It produces varying types of pain and various shapes of the affection in different regions of the abdomen, causes retention of feces and flatus, dryness of the mouth and the throat, dusky-red coloration of the skin, fever with chills, pain in the epigastric, umbilical, lumbar and hypochondriac regions and pains referred to the shoulders and headache. These symptoms become more intensified at the time of the completion of digestion and become mild on taking some food. Where these conditions occur, it is to be known as vata gulma-Dry, astringent, bitter and pungent articles are not homologous or agreeable to the patient.

पित्तगुल्मस्य निदान लक्षणं च—

कटुश्लतीक्ष्णोष्णविदाहिरूक्ष-
क्रोधातिमद्यार्कहुनाशसेवा ।

१२. भति-भक्ति (त)

आमाभिघातो रुधिरं च दुष्टं

पैत्तस्य गुल्मस्य निमित्तमुक्तम् ॥१२॥

कटु- कटु कटु, अम्ल- अम्ल अम्ल, तीक्ष्ण तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्ण- उष्ण उष्ण, विदाहि- विदाही विदाही, रूक्ष- तथा रूक्ष अशुभान तथा रूक्ष अशुभान, क्रोध- क्रोध क्रोध, अतिमद्य- अतिमद्य मद्य अतिमद्य मद्यपान, अर्क- तडको धूप, हुतावासेवा तथा अग्नि श्रेयोपुं सेवन तथा आग इनका सेवन. आमाभिघातः आम रसने। दुष्ट प्रक्षाल आमरसका दुष्ट प्रभाव, दुष्टम् अने दूषित थयेक्ष और दूषित, रुधिरम् च रक्त रुधिर, पैत्तस्य ये पित्तजन्य वे पित्तजन्य, गुल्मस्य शुल्भनां गुल्मके, निमित्तम् कारणा कारण, उक्तम् उक्तां छे कहे हैं ॥ १२ ॥

12. The use of pungent, acid, acute, hot, irritant and dry articles, excessive anger, addiction to intoxicating drinks, excessive exposure to the heat of the sun and fire, the obstruction of chyme, the vitiation of blood—these are said to be the causative factors of pitta gulma.

ज्वरः पिपासा वदनाक्ररागः

शूलं महजीर्यति भोजने च ।

स्वेदो विदाहो व्रणवच्च गुल्मः

स्पर्शासहः पैत्तिकगुल्मरूपम् ॥१३॥

ज्वर- ज्वर ज्वर, पिपासा तथा प्यास, वदन- भुभ मुख, अन्न- शरीरतु तथा शरीरका, रागः लाल भुभुं लाल होना, भोजने क्षोभनना भोजनके, जीर्यति च पथनाना अशुभतभां जीर्ण होते समय, महत् तीक्ष्ण अत्यंत, शूलम् शुल्भ शूल, स्वेदः स्वेद स्वेद, विदाह- विदाह विदाह, व्रणवत् व्रणवत् व्रणवत् और व्रणकी तरह, स्पर्शासह स्पर्शा सदन न करी शके अथे। स्पर्शको सहन न कर सकनेवाले, गुल्मः शुल्भ हेवे। गुल्मका होना, पैत्तिक- ये पित्तजन्य पैत्तिक, गुल्म- शुल्भनां गुल्मके, रूपम् लक्षणां छे रूप है ॥ १३ ॥

13. Fever, thirst, redness of the

१२. आमाभिघातो-आमाभिघातो (च व.)

११. निमित्तमुक्तम्-निदानमुक्तम् (च)

face and body, colicky and intense pain during the period of digestion of food, perspiration, misdigestion, extreme tenderness to touch like a wound—these are the signs and symptoms of pitta gulma.

कफगुल्मस्य निदानं लक्षणं च—

शीतं गुरु स्निग्धमचेष्टनं च
संपूरणं प्रस्वपनं दिवा च ।

गुल्मस्य हेतुः कफसंभवस्य
सर्वस्तु दिष्टो निचयात्मकस्य ॥१४॥

शीतम् शीत शीत, गुरु गुरु, स्निग्धम् अने स्निग्ध अन्नपान और स्निग्ध अन्नपान, अचेष्टनम् च अचेष्टने अन्नपान अचेष्टा, संपूरणम् अति भोजन भरपूर खाना, दिवा दिवसे दिनमें प्रस्वपनम् निद्रा सोना, कफसंभवस्य अं उद्भवित कफज, गुल्मस्य शुद्धभां गुल्मके, हेतु उद्भवित हेतु है, सर्वं तु उपर उद्भवित सन्निपातस्य शुद्धभां सन्निपातिक गुल्मके, दिष्ट उद्भवित हेतु हेतु है कारणों कहे हैं ॥ १४ ॥

14 Indulgence in cold, heavy and unctuous articles, sloth or luxus alimention and sleeping in the day are the causative factors of kapha-gulma. All the aforesaid conditions combined are to be regarded as the causative factors of gulma born of tri-discordance.

स्तैमित्यशीतज्वरगात्रसाद-
हृल्लासकासारुचिगौरवाणि ।

शैत्यं रुग्णत्वा कठिनोन्नतत्वं
गुल्मस्य रूपाणि कफात्मकस्य ॥१५॥

स्तैमित्य- शीतना उपजायी उद्भवितपश्चान्ते अनुभव आर्द्र कपड़ेसे वेष्टितकी तरह अनुभव, शीतज्वर- शीतज्वर शीतज्वर, गात्रसाद- अगो दीर्घा यत्र अगोकी शिथिलता, हृल्लास- भोग मिचली, कास- उधरस खांसी, अरुचि- अरुचि अरोचक, गौरवाणि गौरव १४. दिष्टो-दुष्टो (त.)

भारीपन, शैत्यम् शीतलता शीतलता, अल्पा रूक् अल्पवेग्ना अल्प पीडा, कठिनोन्नतत्वम् उद्भिनता अने शीत्यापण्य कठिनता तथा ऊचापन, कफात्मकस्य उद्भवित कफात्मक, गुल्मस्य शुद्धभां गुल्मके, रूपाणि लक्षणो उ रूप हैं ॥ १५ ॥

15. Immobility, fever with chill, prostration of limbs, nausea, cough, anorexia, heaviness of the body, cold, mild pain, and rigid protuberance are the signs and symptoms of gulma of the kapha type.

द्विदोषजगुल्महेतुलक्षणातिदेशः—

निमित्तलिङ्गान्युपलभ्य गुल्मे
द्विदोषजे दोषबलाबलं च ।
व्यामिश्रलिङ्गानपरांस्तु गुल्मां
स्त्रीनास्त्रिदोषकल्पनार्थम् ॥१६॥

द्विदोषजे द्विदोषजन्य द्विदोषज, गुल्मे शुद्धभां गुल्ममे, निमित्तलिङ्गानि निदान लक्षण हेतु, लक्षण, दोषबलाबलम् च तथा दोषानु भणभण जेष्ठने तथा दोषोंके बलाबलको देखकर, अपरान् भण अन्य, व्यामिश्रलिङ्गान् मिश्र लक्षणोपाणा मिश्रित लक्षणवाले, त्रीन् गुल्मान् तु त्रयु शुद्धभां तीन गुल्मोंको, औषध- कल्पनार्थम् औषधनी उद्भवना भाटे औषधकी कल्पनाके लिए, आदिशेत् उद्भवना कहे ॥ १६ ॥

16. The physician should diagnose, in order to decide the correct line of medication, the three varieties of gulma, caused by bi-discordance by investigating the etiological factors, symptoms, the degree of intensity of the morbid humors and other combinations of symptoms

सन्निपातगुल्मस्य निदानलक्षणे—
महारुजं दाहपरीतमद्भव-
द्विनोन्नतं शीघ्रविदाहि दारुणम् ।

१७. महारुज दाहपरीतम्—महारुज वायुपरीतम् (२.)
" दारुणम्—दारुणम् (३)

मनःशरीराग्निबलापहारिणं

त्रिदोषजं गुल्ममसाध्यमादिशेत् ॥१७॥

महारुजम् धसुी पीडावाणा वही रुजावाले, दाह-
परीतम् दाहयुक्त दाहयुक्त, अश्मवत् पथ्यरना नेना
परथरकी तरह, घनोच्चतम् उदस्यु अने ७। अशा कठिन
और उमरे हुए, शीघ्र-विदाहि नददी विदाह पाभनारा
शीघ्रही विदग्ध होनेवाले, दारुणम् अयंउर दारुण,
मन शरीराग्नि- मन, शरीर तथा अग्निना मन, शरीर
तथा जठराग्निके, बलापहारिणम् अक्षने। नाश करनेवाले
बलका नाश करनेवाले, त्रिदोषजम् त्रिदोषजन्य त्रिदोषज,
गुल्मम् शुद्धमने गुल्मको, असाध्यम् असाध्य असाध्य,
आदिशेत् उल्लेखे। कहे ॥ १७ ॥

17 The gulma caused by tridiscor-
dance and having the following symp-
toms is to be considered incurable.
agonizing pain, burning, stony-hard
protuberance, quick sloughing or suppu-
ration, severe condition and collapse of
the strength of the mind, body and the
vital heat.

रक्तगुल्मस्य निदानलक्षणे—

ऋतावनाहारतया भयेन

विरुक्षणैर्वेगविनिग्रहैश्च ।

संस्तम्भनोल्लेखनयोनिदोषै-

गुल्मः स्त्रियं रक्तभवोऽभ्युपैति ॥१८॥

ऋतौ ऋतुने वधते ऋतुकालमें, अनाहारतया
भोराड न लेवाथी आहार न करनेसे, भयेन अथथी
भयसे, विरुक्षणैः रूक्ष पदार्थोथी रूक्ष द्रव्योंसे,
वेगविनिग्रहैः च वेग रोकवाथी वेगविचारणसे, संस्तम्भन-
रक्तानु रत बन करनेवाले आहारविहारथी रक्तके स्तम्भक
आहारविहारसे, उल्लेखन- वमनथी वमनसे, योनिदोषै
तथा योनिदोषथी तथा योनिदोषसे, स्त्रियम् स्त्रीने
स्त्रियोंको, रक्तभवः रक्तजन्य रक्तजनित, गुल्म शुद्ध
गुल्म, अभ्युपैति थाय छे होता है ॥ १८ ॥

18. Women are afflicted with gulma
born of vitiated blood owing to starva-

tion during menstruation, fear, indul-
gence in dry eats and drinks, suppre-
ssion of the natural urges, wrongful
use of astringent therapy and emesis
and owing to the diseases of their
genital organs.

यः स्पन्दते पिण्डित एव नाङ्गै-

श्चिरात् सशूलः समगर्भलिङ्गः ।

स, रौधिरः स्त्रीभव एव गुल्मो

मासे व्यतीते दशमे चिकित्स्यः ॥१९॥

य ने जो, पिण्डित एव पिंडना रूपमें न
पिंडके रूपमें ही, चिरात् क्षणै वधते देरसे, स्पन्दते
झुंके छे स्पन्दन करता है, अङ्गै परंतु अगोथी परम्तु
अङ्गसे, न झुंकेते। नथी स्पन्दन नहीं करता, सशूलः
ने शूलवाणो। होय छे जो शूलवाला होता है, समगर्भलिङ्गः
अने ने गर्भनां लक्षणो। समान लक्षणोवाणो। होय छे
और जो गर्भके लक्षणोंके समान लक्षणोंवाला होता है,
स ते वह, रौधिर रक्तजन्य शुद्ध रक्तजन्य गुल्म,
स्त्रीभव एव स्त्रीभो। न थाय छे स्त्रियोंमें ही होनेवाला
है, दशमे दशमे। दसवां, मासे व्यतीते मास वीत्या
पछी मास व्यतीत होने पर, चिकित्स्य तेनी चिकित्सा
करवी। नेछे उसकी चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १९ ॥

19. This gulma moves, after some
time, as a whole mass, but shows no
movements in any of its parts. It is
accompanied with colicky pain and
signs and symptoms suggestive of
pregnancy This gulma occurs only
in women and is born of vitiated
blood. It should be treated after ten
months have fully elapsed.

वातगुल्मे चिकित्साक्रम —

क्रियाक्रममतः सिद्धं गुल्मिनां गुल्मनाशनम् ।

प्रवक्ष्याम्यन ऊर्ध्वं न योगान् गुल्मनिवर्हणान् ॥२०॥

अतः इवे अब, गुल्मिनाम् गुल्मनिवर्हणान्

गुल्मयोगे, गुल्मनाशनम् गुल्मने नाश इत्यत्र
गुल्मनाशक, सिद्धम् सिद्धं सिद्ध, क्रियाक्रमम् त्रिद्विधा-
क्रम चिकित्साक्रमको अतः अने को पछी और इससे,
ऊर्ध्वम् च आगण आगे, गुल्मनिवर्हणान् गुल्मने नाश
इत्यत्र गुल्मनाशक, योगान् योगो योगोको, प्रवक्ष्यामि
उडीश कहूँगा ॥ २० ॥

20. Hereafter I shall describe the most effective line of treatment of gulma as also the remedies curative thereof.

स्नेहस्वेदविधानम्—

रूक्षव्यायामजं गुल्मं घातिकं तीव्रवेदनम् ।
वद्धविण्मरुतं स्नेहैरादितः समुपाचरेत् ॥२१॥

रूक्षव्यायामजम् रूक्ष आहार तथा व्यायामथी
उत्पन्न थयेला रूक्ष आहार तथा व्यायामसे उत्पन्न,
तीव्रवेदनम् तीव्र वेदनावाणा तीव्र वेदनासे युक्त,
वद्धविण्मरुतम् अने मण तथा अपानवायु नेमां
रोडाई गया छे येला और वद्ध मल तथा अपानवायुवाले,
वातिकम् वातजन्य कतिक, गुल्मम् गुल्मनी गुल्मकी,
आदितः पहलेवा प्रारम्भमें, स्नेहैः स्नेहैथी स्नेहसे,
समुपाचरेत् त्रिद्विधा इत्यत्र चिकित्सा करे ॥ २१ ॥

21. The vata-gulma born of addiction to dry articles and wrongful exercise, which is acutely painful and accompanied by retention of feces and flatus should be treated in the beginning with oleation therapy.

भोजनाभ्यञ्जनैः पानैर्निरुहैः सानुवासनैः ।
स्निग्धस्य भिषजा स्नेदः कर्तव्यो गुल्मशान्तये ॥२२॥

भोजनाभ्यञ्जनैः भोजन, अभ्यञ्ज भोजन, अभ्यञ्ज,
पानैः पान पान, सानुवासनैः तथा अनुवासनसहित
तथा अनुवासनके साथ, निरुहैः निरुह अस्तित्थी निरुह
वस्तित्थे, स्निग्धस्य स्निग्ध थयेला रोमीने स्निग्ध हुए
रोगीके, गुल्मशान्तये गुल्मना नाश भाटे गुल्मके नाशके

२२. निरुहैः—सर्पिणः (प.)

लिए, भिषजा वैद्ये वैद्य, स्नेदः स्नेदन स्वेदन, कर्तव्यः
इत्यत्र नेधैथी स्वेदन करे ॥ २२ ॥

22. When the patient has undergone the oleation therapy in the form of diet, inunction and potions, evacuative and unctuous enemata, the physician should subject him to the sudation therapy for the alleviation of the complaint.

स्वेदगुणा —

स्रोतसां मार्दवं कृत्वा स्निग्धा मारुतमुद्धरणम् ।
भित्त्वा विवन्धं स्निग्धस्य स्नेदो गुल्ममपोहति ॥२३॥

स्निग्धस्य रोमीने स्नेदन पछी रोमीको स्नेदनके बाद,
स्वेद इत्यत्र आवेधु स्वेदन क्रिया गया स्वेदन, स्रोत-
साम् स्रोताने स्रोतोंको, मार्दवम् मृदु मृदु, कृत्वा
पनापीने करके उल्लयणम् वधी गयेला प्रवृद्ध, मारुतम्
वायुने वायुको, भित्त्वा श्रुती जीतकर, विवन्धम् तथा
विवन्धने तथा विवन्धको, भित्त्वा भेदी भेद कर, गुल्मम्
गुल्मने गुल्मको, अपोहति दूर करे छे दूर करता है ॥ २३ ॥

23. Sudation cures gulma by softening the channels and subduing the excited vata and breaking open the obstructions in the passages in the person that has already taken the unctuous therapy.

स्नेहपानं हितं गुल्मे विशेषेणोर्ध्वनाभिजे ।
पक्काशयगते वस्तिरुभयं जठराश्रये ॥ २४ ॥

विशेषेण विशेषे इत्यने विशेष कर, ऊर्ध्वनाभिजे
नाभिथी उपर थयेला नाभिके ऊपरके प्रदेशमें उत्पन्न,
गुल्मे गुल्ममां गुल्ममें, स्नेहपानम् स्नेहपान स्नेहपान,
पक्काशयगते पक्काशयमां थयेला गुल्ममां पक्काशयमें
उत्पन्न गुल्ममें, वस्तिरु वस्तिरु वस्तिरु, जठराश्रये अने
जठरमां थयेला गुल्ममां और जठरमें उत्पन्न गुल्ममें,
ऊर्ध्वम् स्नेहपान तथा वस्तिरु ने स्नेहपान तथा वस्तिरु
वनों, हितम् हितकारी छे हितकर है ॥ २४ ॥

24. Unctuous drinks are beneficial in this type of gulma and especially in the gulma in the upper half of the abdomen. Enemata are beneficial when it affects the colon, and when it affects the umbilical region, both unctuous potions and enemata are beneficial.

दीप्तेऽग्नौ वातिके गुरुमे विबन्धेऽनिलवर्चसोः ।
बृहणान्यन्नपानानि स्निग्धोष्णानि प्रयोजयेत् ॥२५॥

वातिके वातना वातिक, गुल्मे शुद्धभर्मा गुल्ममें, अनिल-वर्चसोः जे वायु तथा भण यदि वायु तथा मलका, विबन्धे अर्थात् गया होय विबन्ध हो, अग्नौ परतु अर्थात् अग्नि, दीप्ते प्रदीप्त होय तो प्रदीप्त हो तो, स्निग्ध-उष्णानि स्निग्ध, उष्ण, बृहणानि तथा अन्नपानानि अन्नपानानां अन्नपानका, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ २५ ॥

25. If in vata-gulma, the gastric fire is strong and active and if there is obstipation of feces and flatus, the physician should give roborant, unctuous and hot eats and drinks.

पुनः पुनः स्नेहपानं निरूहाः सानुवासनाः ।
प्रयोज्या वातगुल्मेषु कफपित्तानुरक्षिणा ॥२६॥

वातगुल्मेषु वायुना शुद्धभर्मा वातगुल्ममें, कफ-पित्त-अनुरक्षिणा वैद्ये कफ तथा पित्तका रक्षण करते हुए, पुनः पुनः इरी इरीने पुनः पुनः, स्नेहपानम् स्नेहपान पान स्नेहपान, सानुवासनाः तथा अनुवासनसहित तथा अनुवासन-सहित, निरूहाः निरूह अस्तित्वा निरूह वस्तिका, प्रयोज्या प्रयोग करे ॥ २६ ॥

26. Taking precaution not to provoke kapha and pitta, the physician should make repeated use of unctuous

potions and both evacuative and unctuous enemata, in vata-gulma.

कफो वाते जितप्राये पित्तं शोणितमेव वा ।
यदि कुप्यति वा तस्य क्रियमाणे चिकित्सिते ॥२७॥
यथोत्त्वणस्य दोषस्य तत्र कार्यं शिषग्नितम् ।
आदावन्ते च मध्ये च मासतं परिरक्षता ॥२८॥

वाते वात वातके जितप्राये धातु इरीने अर्थात् अग्ने होय त्वारे प्राय जीता जा चुकने पर, तस्य जे ते शुद्धभर्मा याद उस गुल्मकी, चिकित्सिते चिकित्सा चिकित्सा, क्रियमाणे थती होय त्वारे करते प्राय, कफ-कफ, पित्त-पित्त, शोणितम् एव वा अथवा रक्षा या रक्त, कुप्यति कुपित थाय तो प्रकुपित हो तो, तत्र आदौ त्वां प्रारम्भमां वहा प्रारम्भम, अन्ते मध्ये च अन्तमां अन्ते मध्यमां अन्तमें और मध्यमें मासतम् वायुना वायुका, परिरक्षता रक्षा इन्तर्गत रक्षण करते हुए, यथोत्त्वणस्य दोषस्य जे दोष वधेन होय तेने अनुसरी जो दोष बढ़ा हो उसके अनुसार, शिषग्नितम् चिकित्सा चिकित्सा, कार्यम् इरी करे ॥ २७ २८ ॥

27-28. While the vata is getting almost subdued if the kapha or the pitta or the blood gets provoked, the treatment of any of these conditions should be undertaken. The treatment should be given to suit the degree of provocation of the humor, during all the stages of treatment, in the beginning, the middle and the end, the utmost care being taken to preserve the normal condition of vata.

वातगुल्मे कफो वृद्धो हत्वाऽग्निमवर्चि यदि ।
हृष्टासं गौरवं तन्द्रां जनयेदुच्छिखेत्तु तम् ॥२९॥

वातगुल्मे वातशुद्धभर्मा वातगुल्ममें, वृद्ध-वर्धी गौरवेन बड़ा हुआ, कफ-कफ, अग्निम् हत्वा

२७. कफो वाते-कफे वाते (घ प)

२८. " " " -कफवाते (घ प)

२६. कफपित्तानुरक्षिणा-कफपित्तानुरक्षिण (प.)

अग्निनी भक्षता कुरी अग्निकी मन्दता करके, अरुचिम् अरुचि अरुचि, हृत्सासम् भोग हृत्सास, गौरवम् गौरव भारीपन, तथा तन्द्राम् तथा तन्द्राने तथा तन्द्राको यदि भे यदि, जनयेत् उत्पन्न करे तो उत्पन्न करे तो, तम् तु तेनु उसको, उल्लिखेत उल्लिखेन करे वमनसे निकाल देवे ॥ २९ ॥

29. If in vata-gulma, kapha becomes increased and by impairing the gastric fire, produces anorexia, nausea, heaviness and torpor, the patient should be treated with emesis.

शूलानाहविबन्धेषु गुल्मे वातकफोल्बणेषु ।
वर्तयो गुटिकाश्चूर्णं कफवातहरं हितम् ॥३०॥

वातकफोल्बणेषु वात तथा उक्ष्णी प्रधानतावाणा वातकफप्रधान, गुल्मे गुल्मभां गुल्ममें, शूल- शूल शूल, आनाह- आनाह आनाह, विबन्धेषु तथा विबन्ध भयां हेय तो तथा विबन्ध होने पर, कफवातहरम् उक्ष् अने वातने हरना कफ और वातहर वर्तय वर्तये। वर्तियां, गुटिका च गुटिकाओ गोलियां, चूर्णम् अने चूर्ण और चूर्ण, हितम् हितकारी छे हितकर है ॥३०॥

30. In gulma of bi-discordance (vata-cum-kapha), if there is colic, constipation or obstipation, suppositories, pills and powders, all of which are curative of kapha-cum-vata, are beneficial.

पित्तं वा यदि संवृद्धं संतापं वातगुल्मिनः ।
कुर्याद्विरेच्यः स भवेत् सस्त्रैरानुलोमिकैः ॥३१॥

वातगुल्मिन वातगुल्मीनु वातगुल्मवालोक, संवृद्धम् वधी गयेलुं वढा हुआ, पित्तम् पित्त पित्त, यदि वा भे यदि, सन्तापक सन्ताप सन्ताप, कुर्यात् करे तो करे तो, सस्त्रैर् रनेदयुक्त स्नेहयुक्त, आनु- लोमिकै अनुलोमिन करनारा पदार्थोच्ये अनुलोमिन द्रव्योंसे,

३०. वर्तयो गुटिकाश्चूर्णम्—वर्त्यश्चूर्णानि गुटिका ग)

॥ वर्तयो गुटिकाश्चूर्णं कफवातहर हितम्—वर्तिश्चूर्णानि गुटिका-
कफवातहरा मताः (ध.)

स ते वह, विरेच्य. विरेचनने योग्य विरेचनयोग्य, भवेत् थाय छे होता है ॥ ३१ ॥

31. If in a case of vata-gulma, pitta becomes increased and causes burning sensation, the patient should be purged with mild unctuous laxatives.

रक्तावसेचनम्—

गुल्मो यद्यनिलादीनां कृते सम्यग्भिषग्जिते ।
न प्रशाम्यति रक्तस्य सोऽवसेकात् प्रशाम्यति ॥३२॥

अनिल-आदीनाम् वात वगेरेनी वातादिकी, भिषग्जिते चिकित्सा चिकित्सा, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरहसे कृते कर्त्ता करने पर, यदि भे यदि, गुल्म गुल्म गुल्म, न प्रशाम्यति शांत न थाय तो शान नहीं होता तो, स ते वह, रक्तस्य रक्तनी रक्तके, अवसेकात् भेक्षणी मोक्षणसे, प्रशाम्यति शांत थाय छे शान्त हो जाता है ॥ ३२ ॥

32. If gulma is not alleviated despite proper medications indicated in vata-gulma, then it may be alleviated by a resort to blood-letting.

पित्तगुल्मे चिकित्साक्रम—

स्निग्धोष्णोदिते गुल्मे पैत्तिके संसमं हितम् ।
रूक्षोष्णेन तु संभूते सर्पिः प्रशमनं परम् ॥३३॥

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, उष्णेन अने उष्णोष्णी और उष्णसे, उदिते उत्पन्न थयेद उत्पन्न, पैत्तिके पित्तजन्य पित्तजन्य, गुल्मे गुल्मभां गुल्ममें, संसमम् संसम संसम, हितम् हितकारी छे हितकारी है, रूक्ष- अने रूक्ष और रूक्ष, उष्णेन तेभ्य उष्णोष्णी एव उष्णसे, तु तो तो, संभूते उत्पन्न थयेद गुल्मभां उत्पन्न गुल्ममें, सर्पि धी घृत, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, प्रशमनम् प्रशमन छे प्रशमन है ॥ ३३ ॥

33. In the case of pitta-gulma caused by addiction to unctuous and hot

३२. रक्तस्य सोऽवसेकात्प्रशाम्यति—रक्तेन सस्रुतेनोपशाम्यति
(ध. त.)

things, mild laxation is beneficial, while in a condition caused by dry and hot things, ghee is the best sedative

पित्तं वा पित्तगुल्मं वा ज्ञात्वा पक्काशयस्थितम् ।
कालविनिर्हरेत् सद्यः सतिक्तैः क्षीरवस्तिभिः ॥३४॥

पयसा वा सुखोष्णेन सतिक्तेन विरेचयेत् ।
मिषगग्निबलापेक्षी सर्पिषा तैल्वकेन वा ॥३५॥

पित्तम् वा पित्तने पित्तको, पित्तगुल्मम् वा अथवा पित्तगुल्मने या पित्तगुल्मको, पक्काशय- पक्काशयभा पक्काशयमें, स्थितम् स्थित स्थित, ज्ञात्वा अज्ञानीने जान- कर, कालवित् कालज्ञ वैद्ये कालज्ञ वैद्य, सतिक्तैः तिक्त द्रव्ययुक्ता युक्त तिक्तद्रव्ययुक्त, क्षीरवस्तिभिः क्षीर- भरितशोथी क्षीरवस्तिभोगे, सद्यः अद्यही तुरंत, निर्हरेत् निर्हरेत् कर्तु निर्हरण करे, अग्नि- अथवा अग्निना या अग्निके, बल- अगनी बलकी, अपेक्षी अपेक्षा राभता अपेक्षा रखता हुआ, मिषक् वैद्ये वैद्य, सुखोष्णेन नवशेका सुहाते हुए गरम, सतिक्तेन तथा तिक्त द्रव्ययुक्ता युक्त और तिक्तद्रव्ययुक्त, पयसा वा दूधयो दूधसे, तैल्वकेन अथवा तैल्वक या तैल्वक, सर्पिषा वा घृतवडे घृतसे, विरेचयेत् विरेचन कर्तव्यु विरेचन करावे ॥ ३४-३५ ॥

34-35 The physician skilled in the knowledge of the proper time of treatment, on recognising that either pitta or pitta-gulma is lodged in the colon, should immediately eliminate it by milk-enemata medicated with bitter drugs. The physician aiming at increasing the strength of the gastric fire, should purge the patient with genially

warm milk medicated with bitter drugs or by the use of tilwaka ghec.

पित्तगुल्मे रक्तावसेचनम्—

तृष्णाज्वरपरीदाहशूलस्वेदाग्निमार्दवे ।
गुल्मिनामरुचौ चापि रक्तमेवावसेचयेत् ॥३६॥

गुल्मिनाम् गुल्मरोगीणां गुल्मरोगियोंके, तृष्णा- तृषा, ज्वर- ज्वर ज्वर, परीदाह- दाह दाह, शूल- शूल शूल, स्वेद स्वेद स्वेद, अग्निमार्दवे अग्नि मन्दाग्नि, अरुचौ च अपि अने अरुचिभा और अरु- चिमें, रक्तम् रक्ततु रक्तका, एव अ ही, अवसेचयेत् भोक्ष्यु कर्तु भोक्षण करे ॥ ३६ ॥

36. If a patient of gulma suffers from thirst, fever, burning sensation, colic, perspiration, weakness of digestive fire and anorexia, then blood-letting alone should be resorted to

छिन्नमूला विदहन्ते न गुल्मा यान्ति च क्षयम् ।
रक्तं हि व्यम्लतां याति, तत्र नास्ति न चास्ति रुक् ३७

छिन्नमूला. रक्ततावसेचनयो जेव मूला उपाधि गयु छे शोवा रक्तावसेचनसे मूलके कट जाने पर, गुल्माः- गुल्मो गुल्म न विदहन्ते विदध भता नथी नहीं विदध होते, क्षयम् च अने नाश और क्षयको, यान्ति पाभे छे प्राप्त होते है, रक्तम् हि रक्त अ रक्त ही, व्यम्लताम् विदधता विदाहको, चाति पाभे छे प्राप्त होता है, तत्र च अने रक्तभोक्ष्यु कर्तव्यो ते रक्त और रक्तभोक्षणसे वह रक्त, न अस्ति रहेतु नथी नहीं रहता, रुक् च न अस्ति तथा तेथी रोग पक्षु थते। नथी तथा इस लिए रोग भी नहीं होता ॥ ३७ ॥

37. Its very root is the blood supply, being cut off, gulma no longer suppurates and the swelling gets reduced. It is the blood that gives the suppurative quality and when there is no blood, neither is there pain.

३४ कालविनिर्हरेत् सद्यः सतिक्तैः क्षीरवस्तिभिः—काले विनिर्हरेत्
एव सतिक्तैः क्षीरवस्तिभिः (प)

३५ सतिक्तैः—मपिक्तैः (प)

३५. तैल्वकेन—तिक्तकेन (प)

३५. तैल्वकेन—तिक्तकेन (प)

हृत्तदोषं परिष्कानं नाङ्गलेस्तर्पितं रसैः ।

समाश्वस्तं सशोषार्तिं सर्पिरम्बासवेत् पुनः ॥३८॥

हृत्तदोषम् ज्येष्ठा देय दूर यथा उ ज्येष्ठा निष्कल
गये हैं दोष जिघ्रका ऐसे, परिष्कानम् क्षीण क्षीण,
जाङ्गलेः अने जंगल पशुपक्षीयोना जागल पशु
पक्षियोंके, रसैः मांसरसोश्ची मांसरसोंसे, तर्पितम् तृप्त
करेला पुनः पुनः पुनः किये हुए पुरुषको, समाश्वस्तम्
आश्वासन आपी आश्वासन के कर, सशोषार्तिम् ज्ये
तेना शोष शोष रखी होय तो यदि रोग कुछ शेष
हो तो, पुनः इरीधी फिर, सर्पिः धीने घृतका, अभ्यास-
वेत् अभ्यास करावै ॥ ३८ ॥

38. The patient that is weakened by loss of blood should be nourished by meat-juices of jungala animals and comforted; and if there is residual pain yet, he should be asked to take a course of the medicated ghee again.

पक्षे गु मे सन्नक्रियोपदेश —

रक्तपित्तातिवृद्धत्वात् क्रियामनुपलभ्य च ।

यदि गुल्मो विदह्येत शस्त्रं सन्न भिषग्जितम् ॥३९॥

रक्तपित्त-मतिवृद्धत्वात् रक्त अने पित्त अति वधी
अर्था होनाथी रक्त और पित्त अत्यंत बढ़े होनेसे, क्रियाम् च
अथवा चिकित्सा अथवा चिकित्सा, अनुपलभ्य च अर्थाथी
न होने पर, गुल्मः गुल्मने गुल्म, यदि ज्ये यदि, विदह्येत
विशद भाय तो विदग्ध हो तो, तत्र त्यां वहां, सन्नम्
सन्नम् अथवा सन्नम् ही, भिषग्जितम् उपचार उ उचचार
है ॥ ३९ ॥

39. If, owing to excessive augmentation of blood and pitta and the lack of treatment, gulma suppurates, operation is the only remedy.

गुल्मस्वामपच्यमानपक्कलक्षणानि—

गुरुः कठिनसंस्थानो गूढमांसान्तराश्रयः ।

३८. सर्पिरम्बासवेत् पुनः—सर्पिणा पुनराश्वेत् (स.)

४०. गूढमांसान्तराश्रयः—गूढमांसोत्तराश्रयः (म. ब.)

अविवर्णः स्थिरश्चैव ह्यपको गुल्म उच्यते ॥४०॥

गुरुः शुद्ध गुरु, कठिन-संस्थान. कठिन आकृतिवाला
कठिन आकृतिवाला, गूढमांस- गूढ मांसनी महरे मांसके,
अन्तर-आश्रय. अन्तर रहेला अन्तर आश्रित, अविवर्णः
विकृत रंग वगैरने। वर्णविकृतिसे रहित, स्थिर. च एव
अने स्थिर और विश्रल, गुल्म गुल्म गुल्म, अपकोः
अपको अपको, उच्यते हि उच्यते उ उ कहा जाता है ॥४०॥

40. That gulma is said to have not reached the stage of suppuration, which is heavy, hard in form, deeply situated under the muscles and whose color on the skin is not changed and which is firmly fixed.

दाहशूलानिसंक्षोभस्वप्ननाशारतिज्वरैः ।

विदह्यमानं जानीयाद्गुल्मं तमुपनाहयेत् ॥४१॥

दाह-शूल-आर्ति- दाह, शूल, पीडा दाह, शूल, पीडा,
संक्षोभ- संक्षोभ संक्षोभ, स्वप्ननाश- निद्रानाश निद्रानाश,
अरति- अरति वेचैनी, ज्वरैः तत्रा ज्वरथी और ज्वरसे,
गुल्मम् गुल्मने गुल्मको, विदह्यमानम् पाडते। पच्यमान,
जानीयाद् जाने, तम् तेने उसको, उपनाहयेत्
उपनाह उच्यते ज्ये उ उ उपनाह (पुरिटस) क्काना
चाहिए ॥ ४१ ॥

41. That gulma is to be known to have reached the stage of suppuration, which is attended with burning, shooting and throbbing pain, irritation, insomnia, malaise and fever. At that stage it should be poulticed.

विदाहलक्षणे गुल्मे बहिस्तुङ्गे समुन्नते ।

इयावे सरक्तपर्यन्ते संस्पृष्टं बस्तिसंभिमे ॥४२॥

४०. शैव-स्निग्धो (च. छ.)

४१ अरति-अरति (द.)

४१ तमुपनाहयेत्-समुपनाहयेत् (ख.)

४२. बहिस्तुङ्गे-बहिस्त्वगो (घ.)

निपीडितोन्नते स्तब्धे सुप्ते तत्पार्श्वपीडनात् ।
तत्रैव पिण्डिते शूले संपक्वं गुल्ममभ्यङ्गोत् ॥४३॥

गुल्मे गुल्म गुल्म, विदाहलक्षणे विदाहनां लक्षणेषुवाणो। विदाहके लक्षणवाला, वहिस्कुङ्गे भङ्गात् ७५३। आवेक्ष बाहिरकी ओर उठा हुआ, समुन्नते ७। था अभलागनायो। ऊंचा अग्रभागवाला, श्यावे ३। श्याव, सरकपर्वन्ते लक्ष ७५। वाणो। किनारों पर लालिमावाला, संपक्वं २५। शर्मा स्वर्णमें, वस्तिस्मिसे भरिले ७५। वस्ति जैला, निपीडित-उन्नते ७५। पथी पाछे ७। थो थना २। इषामे पर फिर ऊपर आनेवाला, स्तब्धे ७५। आकार मोल आकृतिवाला, तद्-पार्श्व-पीडनात् तथा ५३। भां ७५। ववाथी तथा पार्श्व भागमें इषामे, सुप्ते ७५। इवेदनावाणो यत्। महवेदनावाला होने पर, तत्र इव ७५। अने गुल्मना स्थानमां ७ और गुल्मस्थानमें ही, शूले ७५। शूल, पिण्डिते पिडा २५ यत्। विण्डित होने पर, गुल्मम् ७५। गुल्मको, संपक्म् सारी रीते पाके। पूर्ण पक, आदिशैल ३६। वहे ॥ ४२-४३ ॥

42-43. One should recognise the symptoms of suppuration on finding it to be protuberant and pointing and having dark-red margin and it feels like a bladder filled with water to the touch and when on being pressed it comes back to position and on being pressed on one side becomes tense and has no feeling (fluctuation), when it feels like a localised round mass to the touch and is accompanied with colicky pain, the gulma should be known to be fully mature or suppurated.

तत्र धान्वन्तरीयाणामधिकारः क्रियाविधौ ।
वैद्यानां कृतयोग्यानां व्यधशोधनरोपणे ॥४४॥

४३ स्तब्धे-स्तब्धे (य.)

७, निपीडितोन्नते स्तब्धे सुप्ते तत्पार्श्वपीडनात्-निपीडितोन्नत-
स्ते च, इवमे तत्पार्श्वपीडनात् (प.)

७, पिण्डिते-पीडिते (प)

४४. कृतयोग्यानां-कृतयोग्यानां (क. व.)

तत्र क्रियाविधौ तां शिथिला ३२। भां वहां चिकित्सां, व्यध-व्यधन व्यधन, शोधन-शोधन शोधन, रोपणे अने रोपणमां और रोपणमें, कृतयोग्यानाम् शस्त्रे ३२। भां अभाथी शस्त्रकर्मिभासी, धान्वन्तरी-यणाम् शस्त्रत प्रवेत्ता शस्त्रचिकित्साके जाननेवाले, वैद्यानाम् वैद्योने वैद्योंका, अधिकार अधिकार ७५। अधिकार है ॥ ४४ ॥

44 Here begins the province of the surgeons; as regards its treatment, it is of such surgeons as have practical experience in the art of aspiration, purification and healing of abscesses.

अन्तर्गतस्य पक्वमानगुल्मस्य लक्षणानि—

अन्तर्भागस्य स्वाद्येतत् पक्वमानस्य लक्षणम् ।
हृत्क्रोडशूनताऽन्तःस्थे बहिःस्थे पार्श्वनिर्गमिः ॥४५॥

अन्तर्भागस्य ३। भां अ २। रहेला कोष्ठमें स्थित, पक्वमानस्य च अपि अने पाके ७५। आवता ७५। भां और पक्वमान गुल्मके भी, एतत् आ ये, लक्षणम् लक्षणेषु ७५। लक्षण है, अन्तःस्थे अं २। भां गुल्ममां अन्तःस्थित गुल्ममें, हृत्क्रोडशूनता ७५। तथा ७५। शोथ थाय ७५। हृदय और उदरमें शोथ होता है, बहिःस्थे अने ७५। भां गुल्ममां और बहिःस्थित गुल्ममें, पार्श्वनिर्गमिः ५३। भां सोने ७५। आवे ७५। पार्श्वकी और शोथका निर्गमन होता है ॥ ४५ ॥

45. These are the various symptoms occurring during the suppuration of internal swelling. In the case of internal abscesses, there occurs edema in the epigastric or lumbar region, while in external abscesses there occur external protrusions in the sides.

पक्वगुल्मचिकित्सा—

पक्वः स्रोतांसि संक्षेपं ब्रह्मस्यूध्वंसघोऽपि वा ।

४५. हृत्क्रोडशूनताऽन्तःस्थे-हृत्क्रोडशूनताऽन्तःस्थे (च. व.)

४६. संक्षेपं-संक्षेप (प)

स्वयंप्रवृत्तं तं दोषमुपेक्षेत हिताशनैः ॥ ४६ ॥
दशाहं द्वादशाहं वा रक्षन् भिषगुपद्रवान् ।

पक्वः पाठी गवेषेत्। शुद्धं पक्वं हुषा गुल्म, स्रोतांसि
स्रोतानि स्रोतको, संक्षेपे क्षिप्त करीने क्षिप्त कर,
ऊर्ध्वम् शीघ्रे ऊपर, अधोऽपि वा के नीचे वा सीवेको,
व्रजति अथ छे जाता है, स्वयम् पोतानी भेजे स्वय ही,
प्रवृत्तन् प्रवृत्त थयेद निकलते हुए, तम् ते उस, दोषम्
दोषनी दोषनी, हिताशनै पथ्य आहारद्वारा हिताहारोसे,
भिषक् वैद्य, उपद्रवान् उपद्रवोथी उपद्रवोसे, रक्षन्
रक्षा करती रक्षा करते हुए, दशाहम् दश दिवस
दस दिन, द्वादशाहम् वा के आर दिवस वा चारह
दिन तक, उपेक्षेत उपेक्षा करवी उपेक्षा करे ॥ ४६ ॥

46-46½. Once it is suppurated, it softens the passages and spreads upwards or downwards. At this stage of spontaneous elimination or morbidity, the physician had better leave it alone and pay attention to the proper regimen of diet for ten or twelve days so as to prevent any complication

अत ऊर्ध्वं हितं पान सर्पिषः सविशोधनम् ॥ ४७ ॥
शुद्धस्य तिकं सक्षौद्रं प्रयोगे सर्पिरिष्यते ।

अतः ऊर्ध्वम् ते पाठी इसके बाद सविशोधनम्
विशोधन औषधसहित शोधन द्रव्योसहित, सर्पिष-
घृतम् घृतका, पानम् पान पान, हितम् हितकारी छे
हितकर है, शुद्धस्य शुद्ध थयेदा ते रोगीने शुद्ध हुए
उस रोगीको, प्रयोगे प्रयोग भाटे प्रयोगके लिए, सक्षौद्रम्
मधुयुक्तं मधुयुक्त, तिकम् तिकत द्रव्योथी सिद्ध करेहु
तिकद्रव्यसाधित, सर्पि शी घृत, इष्यते छे छे
इष्ट है ॥ ४७ ॥

४६ हिताशनैः—हिताशिनः (घ)

४७. हितम्—मतम् (ख.)

४७½. मत्सादनन्तरम्—

अन्तर्विद्रधिबन्धास्व कार्ये शोषनरोपणे ।

इत्यधिक. पाठः (कं. घ. च क. द.)—गुस्तकेषु ।

॥ शुद्धस्य तिकं सक्षौद्रं—शुद्धं सतिकं सक्षौद्रं (ख. त. प.)

47-47½. After that, the purificatory potion of ghee is beneficial and after being cleansed, the patient should be given a course of ghee medicated with bitters and mixed with honey.

कफगुल्मे चिकिरसाकमः—

शीतलैर्गुरुभिः क्षिग्धैर्गुल्मे जाते कफात्मके ॥ ४८ ॥
अवम्यस्याल्पकायाग्नेः कुर्यात्क्षिन्नमादितः ।

शीतलैः शीतल शीतल, गुरुभिः गुरु गुरु, क्षिग्धैः
तथा क्षिग्ध द्रव्योथी तथा क्षिग्ध द्रव्योसे, कफात्मके
कफात्मक, गुल्मे गुल्म गुल्म, जाते उत्पन्न
थता होने पर, अवम्यस्य वमनने अथोप्य वमनके
अयोग्य, अल्पकायाग्ने तथा म दाक्षिणाणा रोगीने तथा
मंदाग्निवाले रोगीको, आदितः प्रथम प्रथम, क्षिन्नम्
क्षिन्न लंघन, कुर्यात् करावधु करावे ॥ ४८ ॥

48-48½ Where the kapha-gulma is brought about by addiction to cold, heavy, and unctuous articles and where emesis is contra-indicated and the gastric fire is weak, lightening therapy should be resorted to at first.

वमनार्हः गुल्मी—

मन्दोऽग्निर्वेदना मन्दा गुरुस्तिमितकोष्ठता ॥ ४९ ॥
सोत्क्लेशा चारुचिर्यस्य स गुल्मी वमनोपगः ।

यस्य जेने-जिसकी, अग्नि. अग्नि, मन्दः
म.द होय मन्द हो, वेदना मन्दा वेदना म.द होय
वेदना मन्द हो, गुरु-स्तिमित- गौरव तथा जडताथी, युक्त
गौरव तथा जडतासे युक्त कोष्ठता छोटे होय कोष्ठ हो,
सोत्क्लेशा च भोगसहित और उत्क्लेशसहित, अरुचि-
अरुचि होय अरुचि हो, सः ते वह, गुल्मी गुल्मने
दरदी गुल्मरोगी, वमनोपग वमनने थोप्य छे वमनके
योग्य है ॥ ४९ ॥

49-49½. If in a gulma-patient there is dullness of the digestive fire, mild pain, a sense of heaviness and

immobility in the stomach, nausea and anorexia, he should be administered vomition

उष्णैरेवोपचर्यश्च कृते वमनलङ्घने ॥ ५० ॥
योज्यश्चाहारसंसर्गो शेषजैः कटुतिक्तकैः ।

वमनलङ्घने वमन तथा लघन वमन तथा लघन, कृते उर्था पछी करने पर, उष्णैः एव उपचर्य द्रव्योत्थी ७ उष्ण द्रव्योत्थे ही, उपचर्य. च तेनी चिकित्सा उरवी उसका उपचार करना चाहिए, कटुतिक्तकै अने कटु तथा तिक्त और कटु तथा तिक्त, शेषजै. औषधोत्थी औषधोत्थे, आहारसंसर्ग च युक्त आहारनी पेयादिक्रमधी युक्त आहारनी पेयादि क्रमसे, योज्यः योऽन्ना उरवी योजना करे ॥ ५० ३ ॥

50-50½. After treating him with vomition and the lightening therapy, he should be administered hot things and a regimen of diet mixed with bitter and pungent medications.

सानाहं सविबन्धं च गुल्मं कठिनमुन्नतम् ॥ ५१ ॥
दृष्ट्वाऽऽदौ स्वेदयेद्युक्त्या स्विन्नं च विलयेद्विषक् ।

विषक् वैश्वे वैद्य, सानाहम् आनाहसहित आनाहयुक्त, सविबन्धम् उभयव्यातवाणा विबन्धयुक्त, उन्नतम् उर्था उभरे हुए, कठिनम् च अने उठलु और कठिन, गुल्मम् गुल्मने गुल्मको, दृष्ट्वा नेर्धने देख कर, आदौ पहले प्रथम, युक्त्या युक्तिधी युक्तिपूर्वक, स्वेदयेत् स्वेद आपेदा स्वेद देवे, स्विन्नम् च अने स्वेद आपेदा तेनु और स्विन्न होने पर, विलयेत् विलयन करे ॥ ५१ ३ ॥

51-51½ On finding the swelling to be hard and protuberant and accompanied with constipation and obstipation, it should be first skillfully sweated and on its being sweated the physician

५० उष्णैरेवोपचर्यश्च-उष्णैरेवोपचार्यस्म (ख त)

५१ ३ विलयेत्-विनयेत् (ख प)

should try to get the swelling dissolved by finger-massage.

लङ्घनोल्लेखने स्वेदेऽग्नौ संप्रभुक्षिते ॥ ५२ ॥
कफगुल्मी पिबेत् काले सक्षारकटुकं घृतम् ।

लङ्घन-उल्लेखने लघन, वमन लघन, वमन, स्वेदे तथा स्वेदन तथा स्वेदन. कृते उर्था पछी करने पर, अग्नौ अग्नि अग्निके, संप्रभुक्षिते प्रदीप्त थता प्रदीप्त होने पर कफगुल्मी उरना गुल्मवाणा दरदीये कफगुल्मी, सक्षार-कटुकम् क्षार तथा कटु द्रव्योत्थी युक्त क्षार तथा कटु द्रव्यसहित, घृतम् घृतम् घृत, काले योग्य समये योग्य समयमें, पिबेत् पान करवु पीवे ॥ ५२ ३ ॥

52-52½ After undergoing the lightening, vomition and sudation therapies and having the gastric fire rekindled, the patient with kapha-gulma should take at the proper time ghee mixed with pungent articles and alkalis

स्थानादपसृतं ज्ञात्वा कफगुल्मं विरेचनैः ॥ ५३ ॥
स्नेहेर्बस्तिभिर्वाऽपि शोधयेद्दाशमूलिकैः ।

कफगुल्मम् उरगुल्मने कफगुल्मको, स्थानात् योताना ग्यानभाथी अपने स्थानसे, अपसृतम् अक्षित थथेस हटा हुआ, ज्ञात्वा नेर्धने जान कर, विरेचनैः विरेचनेद्वारा विरेचनोंसे, दाशमूलिकै अथवा दश-मूलनी अथवा दशमूलसे साधित, स्नेहेर् स्नेहसहित स्नेहसहित, बस्तिभिः वा अपि अक्षितयोद्वारा बस्तिमों-द्वारा, शोधयेत् शोधन करवु शोधन करे ॥ ५३ ३ ॥

53-53½ On finding that the kapha gulma has been dislodged from its seat the physician should administer to the patient the purificatory treatment

५२ ३ कफगुल्मी-कफगुल्मे (व.)

” -कफे गुल्मे (क्ष)

” कफगुल्मी पिबेत् काले सक्षारकटुक घृतम्-घृत सक्षार-कटुक पातव्य कफगुल्मिनाम् (थ.)

५३ ३ शोधयेत्-साधयेत् (प.)

either in the form of purgation or unctuous enemata or decaradices.

मन्देऽग्नावनिले मूढे ज्ञात्वा सस्नेहमाशयम् ॥५४॥
गुटिकाचूर्णनिर्यूहाः प्रयोज्याः कफगुल्मिणाम् ।

अग्नौ अग्नि अग्नि, मन्दे म६ अर्ता मंद होने पर, अनिले अने वात और वायुके, मूढे रोकाई अर्ता आवृत होने पर, आशयम् डोढो आशयको, सस्नेहम् स्निग्ध थयेथो स्निग्ध, ज्ञात्वा अणुिने जान कर, कफगुल्मिणाम् कङ्गुल्मवाणा रोगीओने कफगुल्मवाले रोगियोंको, गुटिका-चूर्ण- गुटिका, चूर्ण गुटिका, चूर्ण, निर्यूहाः तथा डवाथेने तथा कषायोंका, प्रयोज्याः प्रयोग करववे ओईओ प्रयोग कराना चाहिए ॥ ५४३ ॥

54-54 $\frac{1}{2}$. On finding that the gastric fire is diminished and there is claudication of vata and the internal system well oledated, pills powders or decoctions should be prescribed to the patient affected with gulma of kapha type.

कृतमूलं महावास्तुं कठिनं स्तिसितं गुरुम् ॥५५॥
जयेत्कफकृतं गुल्मं क्षारारिष्टाग्निर्कर्मभिः ।

कृतमूलम् मण्यभूत मूलवाणा जिसने जड़ पकड़ ली हो, महावास्तुम् मोटा घेरावावाणा बहुत बड़े स्थानमें व्यापनेवाले, कठिनम् डठालु कठिन, स्तिसितम् स्थिर स्थिर, गुरुम् अने गुरु और गुरु, कफकृतम् कङ्गुल्म कफजन्य, गुल्मम् गुल्मने गुल्मको, क्षार- क्षार क्षार, क्षारिष्ट- अरिष्ट अरिष्ट, अग्नि-कर्मभिः अने अग्नि-कर्म वडे और अग्निकर्मसे, जयेत् अतवे जीते ॥ ५५३ ॥

55-55 $\frac{1}{2}$. If kapha-gulma has taken firm root and is extensive in size, hard, immovable and heavy, it should be subdued by administration of alkali or by the use of medicated wines or by cauterization therapy.

दोषप्रकृतिगुल्मर्तुयोगं बुद्ध्वा कफोखवणे ॥५६॥
बलदोषप्रमाणज्ञः क्षारं गुल्मे प्रयोजयेत् ।

बल- अणु बल, दोष- तथा दोषना तथा दोषके, प्रमाणज्ञः प्रमाणने अणुनार वैधे प्रमाणको जाननेवाला वैध, कफोखवणे गुल्मे कङ्- प्रधान गुल्ममां कफ- प्रधान गुल्ममें, दोष- दोष दोष, प्रकृति- प्रकृति प्रकृति, गुल्म- ऋतुयोगम् गुल्म तथा ऋतुना शोभने गुल्म तथा ऋतुके योगको, बुद्ध्वा समझने समझ कर, क्षारम् क्षारने क्षारग, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे प्रयोग करे ॥ ५६३ ॥

56-56 $\frac{1}{2}$. The specialist skilled in the knowledge of the degree of strength and morbidity, should investigate the morbid humor, habitus, the variety of gulma and the season, in this condition of kapha-provocation and make use of alkalis as required.

एकान्तरं द्यन्तरं वा त्र्यहं विश्रम्य वा पुनः ॥५७॥
शरीरबलदोषाणां वृद्धिक्षपणकोविदः ।

शरीर-बल- शरीरनां अणु शारीरिक बल, दोषाणाम् तथा दोषनां तथा दोषोंके, वृद्धि- क्षपण- कोविद वृद्धि तथा ह्रास अणुनार वैधे वृद्धि तथा ह्रासको जाननेवाला वैध, एकान्तरम् ओडे दिवसने आतरे एक दिनके अन्तरसे, द्यन्तरम् वा डे ओ दिवसने आतरे या दो दिनके अन्तरसे, त्र्यहम् वा अथवा त्र्यु दिवस या तीन दिन, विश्रम्य पुन. शोभने इरी क्षारने प्रयोग करवे ठहर कर फिर क्षारका प्रयोग करे ॥ ५७३ ॥

57-57 $\frac{1}{2}$. The physician skilled in the knowledge of the increase and decrease of body vitality and morbidity of the humors should use these alkalis on alternate days or at intervals of two or three days.

श्लेष्माणं मधुरं स्निग्धं सांसक्षीरघृताशिनः ॥५८॥
क्षित्वा क्षित्वाऽऽशयात् क्षारः क्षरत्वात् क्षारयत्षयः

५८ $\frac{1}{2}$ क्षित्वा क्षित्वाऽऽशयात् क्षार- मिस्वा मिस्वाऽऽशयात्क्षारः
(ब. म. त.)

क्षारः क्षार क्षार, क्षरत्वात् क्षरण्यु कर्नार होवाथी क्षरत्वके कारण, मांस- मांस मास क्षीर- दूध दूध, घृत- तथा धीने। तथा घृत, अग्निः आहार कर्नार दरदीना खानेवाले रोगीके, मधुरम् मधुर मधुर, स्निग्धम् तथा स्निग्ध तथा स्निग्ध, श्लेष्माणम् कर्ने श्लेष्माको, छित्वा छित्वा टुकडे टुकडा कर्नीने काट काट कर, आक्षयत् आभाशयमाथी आभाशयसे, अक्ष नीये नीचे, क्षारयति अरावे छे निकाल देता है ॥ ५८३ ॥

58-58½. The alkalis, constantly breaking up the sweet and unctuous kapha in the body of the patient habituated to a diet of flesh, milk and ghee, make it trickle down from its natural habitat by their liquefacient property

मन्वेऽज्ञावरुचौ सात्म्ये मद्ये सस्त्रेहमश्नताम् ॥५९॥
प्रयोज्या मार्गशुद्धयर्थपरिष्ठाः कफगुलिप्लाम् ।

सस्त्रेहम् रनेत्युक्ता स्निग्ध अश्नताम् लोऽग्नि कर्नारा आहार करनेवाले कफगुलिप्लाम् कर्ण्युत्तमना रोगीश्रीने कफगुल्मके रोगियोंको, अज्ञौ अग्नि अग्नि, मन्वे मद्ये होय मद्य होने पर, अरुचौ अरुचि होय अरुचि होने पर, मद्ये अने मद्य तथा मद्यके, सात्म्ये सात्म्य होय तो सात्म्य होने पर, मार्गशुद्धयर्थम् मार्गशी शुद्धि भाटे मार्गशुद्धयर्थके लिए, परिष्ठाः प्रयोज्या अरिष्टोने प्रथेय कर्नारवे अरिष्टोका प्रयोग कराना चाहिए ॥ ५९३ ॥

59 59½. The medicated wines should be used for the purification of the channels of the patient with kapha-gulma who takes the unctuous diet and who is habituated to wines, if there are weakness of gastric fire and anorexia

लङ्घनोल्लेखनैः स्वेदैः सर्पिष्पानैर्विरेचनैः ॥६०॥

वस्तिभिर्गुटिकाचूर्णक्षारारिष्टगणैरपि ।

श्लैष्मिकः कृतमूलत्वाद्यस्य गुल्मो न शाम्यति ॥६१॥
तस्य दाहो हृते रक्ते शस्लोहादिभिर्हितः ।

यस्य जेने। जिसका, श्लैष्मिक कर्ण्युत्तम श्लैष्मिक, गुल्म गुल्म गुल्म, कृतमूलत्वात् दृढमूल होवाथी जद पकड़नेके कारण, लङ्घन लङ्घन लघन, उल्लेखनैः वमन वमन, स्वेदैः स्वेदन स्वेदन, सर्पिष्पानैः घृतपान घृतपान, विरेचनैः विरेचन विरेचन, वस्तिभिः अरि वस्ति, गुटिका- गुटिका गुटिका, चूर्ण- चूर्ण चूर्ण, क्षार-अरिष्टगणैः अने क्षार तथा अरिष्टना समूहोथी और क्षार तथा अरिष्टके समूहोंसे, अपि पक्ष मी, न शाम्यति शांत न थाय शांत नहीं होता, तस्य तेना ते गुल्मने। उसके उस गुल्मको, रक्ते रक्तनु रक्तको, हृते भेक्षशु कर्धी पक्षी निर्हरण करने पर, शरलोहादिभिः आशुना होहा वगेरथी शरलोहादिसे, दाहः दाह कर्ने दाह करना, हित हितकारी छे हितकर है ॥ ६०-६१३ ॥

60-61½. If the kapha-gulma does not yield to lightening therapy, vomiting, sudation, potion of ghee, purgation, enemata and the administration of pills, powder, alkalis and medicated wines on account of its being firm-rooted in the body then the area should be cauterized with such means as arrow-heads etc., after the patient has been subjected to blood-letting

औष्ण्यात्तैक्षण्याच्च शमयेदग्निर्गुल्मैः कफानिलौ ॥६२॥
तयोः शमाच्च संघातो गुल्मस्य विनिवर्तते ।

अग्निः अग्नि अग्नि, औष्ण्यात् उष्ण उष्णतासे, तैक्षण्यात् च तथा तीक्ष्ण होवाथी तथा तीक्ष्णतासे, गुल्मे गुल्ममां रहेत्वा गुल्ममें रहे हुए, कफानिलौ कर्ण्युत्तम तथा वातने कफ और वातको, शमयेत् शांत करे छे शान कर देती है, तयो अने तेश्रीना और उनके, शमात् च शमनथी शमनसे, गुल्मस्य गुल्मने। गुल्मका, संघात संघात संघात, विनिवर्तते नाश पावे छे नष्ट हो जाता है ॥ ६२३ ॥

62-62½. The heat of fire by its thermic and acute quality relieves kapha and vata in gulma These two

being subdued, the formation of gulma disappears

दाहे धान्वन्तरीयाणामत्रापि भिषजां बलम् ॥६३॥
क्षारप्रयोगे भिषजां क्षारतन्त्रविदां बलम् ।

अत्र दाहे आ ६६३भर्मा इस दाहकर्मण, अपि पशु भी, धान्वन्तरीयाणाम् शल्यतन्त्रे अशुनार धन्वन्तरिप्रदायके, भिषजाम् वैद्योनु वैद्योका, बलम् सामर्थ्यं छे अधिकार है, क्षारप्रयोगे अने क्षारप्रयोगर्मा और क्षारप्रयोगमें, क्षारतन्त्रविदाश्च क्षारतन्त्रे अशुनार क्षारतन्त्रज्ञ, भिषजाम् वैद्योनु वैद्योका, बलम् सामर्थ्यं छे अधिकार है ॥ ६३३ ॥

63 63½. Cauterization, too, is the province of the school of surgeons The procedure of alkali-therapy is the province of the specialist of alkali therapy.

संसर्गसन्निपातजगुल्मचिकित्सा—

व्यामिश्रदोषे व्यामिश्र एष एव क्रियाक्रमः ॥६४॥

व्यामिश्रदोषे स संसर्ग अने सन्निपातज गुल्मभां संसर्गज और सन्निपातज गुल्ममें, एष एव आ ७ यही, क्रियाक्रमः चिकित्साक्रम चिकित्साक्रम, व्यामिश्र. मिश्रित करीने करवे मिश्रित करके करना चाहिए ॥ ६४ ॥

64. Where there is a combination of humors, the treatment, too, should be a suitable combination of these methods.

वातगुल्मे घृतयोगा —

सिद्धान्तः प्रवक्ष्यामि योगान् गुल्मनिवर्हणान् ।

अतः ७वे अत्र, गुल्मनिवर्हणान् गुल्मने नाश करनार गुल्मनाशक, सिद्धान् सिद्ध सिद्ध, योगान् योगो योगोको, प्रवक्ष्यामि छे कहीश मै कहूंगा ।

६३ ३ धान्वन्तरीयाणाम्—धन्वन्तरीयाणाम् (क. छ.)

६४ अस्मादनन्तरम्—

सन्निपातोद्भवे गुल्मे त्रिदोषघ्नो विधिमत् ।

इत्यधिक पाठ. (द) पुस्तके

64½. Now I shall describe the preparations that are most effective in the cure of gulma

त्र्यूषणादिघृतम्—

त्र्यूषणत्रिफलाधान्यविडङ्गचव्यचित्रकैः ॥ ६५ ॥
कल्कीकृतैर्घृतं सिद्धं लक्ष्मीं वातगुल्मनुत् ।
इति त्र्यूषणादिघृतम् ।

त्र्यूषण- सूट, मरी, पीपु सोंठ, कालीमिर्च, पिप्पली, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, धान्य- धाणु धनिया, विडङ्ग- वावडिग नागविडग, चव्य- अचक चव्य, चित्रकैः तथा चित्रक चिता, कल्कीकृतै ३६३५ करेदां ओ औषधी इन्के कल्कसे, लक्ष्मीं सूक्ष्मसहित दूधके साथ, सिद्धम् सिद्ध करेखुं सिद्ध, घृतम् घी घृत, वातगुल्मनुत् वातगुल्मने नाश करे छे वातगुल्मको दूर करनेवाला है इति आ यह, त्र्यूषणादिघृतम् त्र्यूषणादिघृत छे त्र्यूषणादिघृत है ॥ ६५ ३ ॥

65-65½ The ghee prepared with the paste of the three spices, the three myrobalans, coriander, embelia, chaba pepper, white flowered leadwort and taken with milk is curative of vata-gulma. Thus has been described 'The compound three spices ghee'

अपरं त्र्यूषणादिघृतम्—

एत एव च कल्काः स्युः कषायः पञ्चमूलिकः ॥६६॥
द्विपञ्चमूलिको वाऽपि तद्धृतं गुल्मनुत् परम् ।
इति त्र्यूषणादिघृतमपरम् ।

एते एव च आ ७ ये ही, कल्काः ३६३ कल्क, पञ्चमूलिक कषायः अष्ट ५ अमूलने अनाथ बृहत् पंचमूलका काथ, द्विपञ्चमूलिक वा अपि अथवा दशमूलने अनाथ या दशमूलका काथ, स्यु- ओओनु अष्टु करेखु उनको ग्रहण करे, तत्र घृतम् तेनाथी सिद्ध करेख घृत उनसे सिद्ध किया घृत, परम्

६५ ३ कल्कीकृतैर्घृतं सिद्धं—एषा कल्के घृतं सिद्ध (थ.)

६६ पञ्चमूलिक—पञ्चमूलिक (थ)

अत्यत अत्यन्त, गुल्मनुत् शुद्धमनाशकं छे गुल्मनाशकं
है, इति आ यह, अपरम् भीष्णुं दसरा, त्र्युषणादि-
घृतम् त्र्युषणादिघृत छे त्र्युषणादिघृत है ॥ ६६ ॥

66-66½. The ghee prepared of the
paste of the above drugs with the
decoction of pentaradices or decaradices
is also an effective remedy for vata-
gulma. Thus has been described ano-
ther variety of the compound three
spices ghee.

अन्ये घृतयोगाः —

(षट्पलं वा पिवेत् सर्पिर्यद्भुक्तं राजयक्ष्मणि ॥६७॥)

राजयक्ष्मणि राजयक्ष्मानी चिकित्साभा अगवा
राजयक्ष्माकी चिकित्साभा, यत् नो जो, उक्तम् उक्तु छे
कहा है, षट्पलम् वा सर्पिं ते षट्पलं घृतम् उस षट्पल
घृतका, पिवेत् पान करतु पान करे ॥ ६७ ॥

67 The patient may also take
Shatpala ghee prescribed in the thera-
peutics of consumption.

प्रसन्नया वा क्षीरार्थं सुरया दाडिमेन वा ।

दध्नः सरेण वा कार्यं घृतं मारुतगुल्मनुत् ॥६८॥

क्षीरार्थम् दधने अक्षे क्षीरकी जगह, प्रसन्नया
प्रसन्ना प्रसन्नासे, सुरया वा अथवा सुरार्थी या सुरासे,
दाडिमेन वा अथवा दाडिमनी रक्ष्थी या अनाररससे,
दध्न. अथवा दहीनी या दहीके, सरेण वा तरथी
सरसे, मारुतगुल्मनुत् वातशुद्धमने नाश करनार
वातगुल्मनाशक, घृतम् घृत घृत, कार्यम् पञ्चानु सिद्ध
करे ॥ ६८ ॥

68. In the preparation of this ghee,
prasanna wine or sura wine, or pome-

granate juice or the cream of curds
may be used instead of milk. This
ghee is also curative of vata-gulma

हिङ्गुसौवर्चलाद्यं घृतम् —

हिङ्गुसौवर्चलाजाजीविडदाडिमदीप्यकैः ।

पुष्करव्योषधान्याकवेतसक्षारचित्रकैः ॥ ६९ ॥

शटीवचाजगन्धैलासुरसैश्च विपाचितम् ।

शूलानाहहरं सर्पिर्दध्ना चानिलगुल्मिनाम् ॥७०॥

इति हिङ्गुसौवर्चलाद्यं घृतम् ।

हिङ्गु- हिंण हींग, सौवर्चल सथण सौवर्चल,
अजाजी- शुरु जीरा, विड भिड लक्षु विड नमक,
दाडिम- दाडिमनी भीष्ण अनारदाने, दीप्यकै- अजभो
अजवायन, पुष्कर- पोभरभूण पोहकरमूल, व्योष- सूट,
भरी, पीपर सोंठ, मरीच, पिप्पली, धन्याक- धाया
धनिया, वेतस- वेतस वेतस, क्षार- ज्वभार यवक्षार,
चित्रकै- चित्रक चिता, शटी- उथूरे कचूर, वचा- वज
वच, अजगन्धा भाशणी डुकु, एला- ऐलथी इलायची,
सुरसै च सुरस सुरसा, दध्ना च तथा दहीथी तथा
दहीसे, विपाचितम् सिद्ध करेतु सिद्ध, सर्पिं घृत घृत,
अनिलगुल्मिनाम् वातशुद्धमना रोगीओनां वात-
गुल्मयोके, शूल- शूल शूल, आनाहहरम् तथा आनाहने
नाश करनार छे तथा आनाहको दूर करनेवाला है
॥ ६९-७० ॥ इति आ यह, हिङ्गुसौवर्चलाद्यम् हिंण-
सौवर्चलाद्य हिङ्गुसौवर्चलाद्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

69-70 The ghee prepared of asafe-
tida, rock salt, cumin, vit salt, pome-
granate, bishop's weed, orris root,
three spices, coriander, country willow,
alkali, white-flowered leadwort, long
zedoary, sweet flag, wild carrot, car-
damom, holy basil, and curds is cura-
tive of colic and constipation in vata-
gulma patients Thus has been

६९. धन्याक--धान्याम्ल (ख)

,, , -धान्याक (घ)

७०. विपाचितम्--निपाचयेत् (ध)

६८ क्षीरार्थं-क्षीरोत्थ (घ व प)

,, गुल्मनुत्-गुल्मिनाम् (त)

,, दध्न सरेण वा कार्यं घृतं मारुतगुल्मनुत्-दध्नो रसेन वा कार्यो
घृते मारुतगुल्मिनाम् (प.)

described the compound asafetida and rocksalt ghee.

हपुषाद्यं घृतम्—

हपुषाव्योषपृथ्वीकाश्वयचित्रकसैन्धवैः ।
साजाजीपिप्पलीमूलदीप्यकैत्रिपचेद्भृतम् ॥७१॥
सकोलमूलकरसं सक्षीरदधिदाडिमम् ।

हपुषा- डाडिमेर हाऊवेर, न्योष- सूठ, भरी, पीपर
सोंठ, मरीच, पिप्पली, पृथ्वीका- मोटी ओलथी (ओलथी)
बड़ी एलची, चव्य- थवड चव्य, चित्रक- चित्रक चिदा,
सैन्धवैः सिं धालूषु चैधानमक, साजाजी अरु जीरा,
पिप्पलीमूल तेभन पीपरीभूण एवं पीपरामूल, दीप्यकै
अने अणभा साथे और अजवायनके साथ, सकोल-
मेर वेर, मूलकरसम् तथा भूणाना रस साथे तथा मूलीके
रसके साथ, सक्षीर- अने दूध और दूध, दधि- दही दही,
दाडिमम् तथा दाडिमना रसथी युक्त तथा अनारके
रसके साथ, घृतम् धृत घृत, विपचेत् पडावधुं सिद्ध
करे ॥ ७१३ ॥

71-71½ A ghee should be prepared with juniper, three spices, small cardamom, chabba pepper, white flowered leadwort, rock salt, cumin, root of long pepper, bishops weed along with the juice of jujube and radish, milk curds and pomegranate juice.

तत् परं वातगुल्मघ्नं शूलानाहविमोक्षणम् ॥७२॥
योन्यर्शोग्रहणीदोषश्वासकासासचिच्चरान् ।

७१. पृथ्वीका-पृथ्वीका (ग.)

,, ,, -बुधोर (प.)

७१½. सकोलमूलकरस सक्षीरदधिदाडिमम्-मातुलुङ्गदधिक्षीरकोल-
मूलकदाडिमैः । (ग. झ. ड. थ. द.)

७२. तस्परम्-रसे तत् (ग.)

,, ,, -रसैश्च (द.)

,, तत् पर वातगुल्मघ्नं शूलानाहविमोक्षणम्-रसैस्तद्वातगुल्म-
घ्नं, शूलानाहविमोक्षणम् ॥ (ग. झ. ड. थ. द.)

वस्तिहृत्पार्श्वशूलं च घृतमेतद्व्यपोहति ॥ ७३ ॥

इति हपुषाद्यं घृतम् ।

तत् ते धृत वह घृत, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, वातगुल्मघ्नम्
वातगुल्मनाशकं च वातगुल्मनाशक है, शूल- शूल शूल,
आनाह- अने आनाह तथा आनाहका, विमोक्षणम्
दूर करे च नाशक है, एतच्च घृतम् आ धी यह घृत,
योनि योनिदोष योनिदोष, अर्श - अर्श अर्श, ग्रहणीदोष
अहणीदोष ग्रहणीदोष, श्वास- श्वास श्वास, कास-
उधरस काम, अरुचि- अरुचि अरुचि, चरान् चरान् चरान्,
वस्ति- अर्शतश्च वस्तिशूल, हृत्- हृत् हृत् हृत्,
पार्श्वशूलम् च तथा पार्श्वशूलम् तथा पार्श्वशूलको,
व्यपोहति नाश करे च दूर करता है ॥ ७२-७३ ॥ इति
आ यह, हपुषाद्यम् हपुषाद्य हपुषाद्य, घृतम् धृत च घृत है।

72-73. It is an excellent cure for vata-gulma and relieves colic and constipation, gynecic disorders, piles, assimilation disorders, dyspnea, cough, anorexia, fever, and colicky pain in the hypogastric, epigastric and hypochondriac regions. Thus has been described 'The Compound Juniper Ghee.'

पिप्पल्याद्यं घृतम्—

पिप्पल्याः पिप्पुल्यध्वो दाडिमाद् द्विपलं पलम् ।
घान्यात्पञ्च घृताच्छुण्ठ्याः कर्षः क्षीरं चतुर्गुणम् ७४
सिद्धमेतैर्घृतं सद्यो वातगुल्मं व्यपोहति ।
योनिशूलं शिरःशूलमर्शांसि विषमज्वरम् ॥७५॥
इति पिप्पल्याद्यं घृतम् ।

पिप्पल्या. पीपर पीपर, अध्वध्व. देह देह, पिप्पु.
तीक्ष्ण कर्ष, दाडिमात् दाडिमना अण अनारदावा,

७३ वस्तिहृत्-वान्तिहृत् (प.)

,, ,, -अतहृत् (प.)

,, ,, -वातासक् (प.)

७४. पिप्पल्याः-पिप्पल्या (ख)

,, पञ्च-प्रस्थं (द.)

,, पिप्पुल्यध्वो-कर्षमध्यध्व (प.)

७५. व्यपोहति-चिकित्सति (ख ग घ ङ.)

द्विपलम् आठ तोला दो पल, धान्यात् धात्रा धनिया, पलम् आठ तोला एक पल, घृतात् धी घृत, पञ्च पांच पल पांच पल, शुण्ठ्याः सूठ सोंठ, कर्ष ओंठ तोला एक कर्ष, अद्युर्गुणम् धीथी आरगडुं चौगुना, क्षीरम् दूध दूध, एतैः सिद्धम् औथी पडावेतु इनसे सिद्ध, घृतम् घृत घृत, अद्य क्षीरम् तुरंत, वातगुल्मम् वात-गुल्म वातगुल्म, योनिशूलम् योनिशूल योनिशूल, क्षिरशूलम् क्षिरशूल, अर्शांसि हरस अर्ग, विषमज्वरम् तथा विषमज्वरने। तथा विषमज्वरको, व्यपोहति नाश करे छे दूर करता है ॥ ७४-७५ ॥ इति आ यह, विप्लयाद्यम् विप्लयाद्य विप्लयाद्य, घृतम् घृत छे घृत है।

74-75 The ghee prepared with long pepper 1½ tolas, pomegranate 8 tolas, coriander 4 tolas, in 20 tolas of ghee, dry ginger 1 tola and four times the quantity (80 tolas) of milk, quickly removes vata gulma, gynecic pains, headache, piles and irregular fever. Thus has been described the compound long pepper ghee.

पूर्वोक्तघृतयोगेभ्य एव चूर्णानि गुटिकाश्च कल्पनीयाः -
घृतानामौषधगणा य एते परिकीर्तिताः ।
ते चूर्णयोगा वर्त्यस्ताः कषायास्ते च गुल्मिनाम् ७६

वे एते वे आ जो ये, घृतानाम् घृताने माटे घृतोंके लिए, औषधगणा औषधसभूडे औषधगण, परिकीर्तिता उद्धा छे कहे गये है, ते गुल्मिनाम् ते न गुल्मरोगीओने माटे वे गुल्मियोंके लिए, चूर्णयोगा. यूर्णयोगो छे चूर्णयोग हैं, ता वर्त्यः ते वर्तियो छे वे वर्तिया है ते च कषाया अने ते उपायो छे और वे कषाय हैं ॥ ७६ ॥

76 The group of drugs enumerated in the preparation of ghee may also be used as powders, suppositories or

decoctions in the treatment of patients suffering from gulma

कोलदाडिमघर्मांस्वसुरामण्डाम्लकाक्षिकैः ।
शूलानाहहरी पेया वीजपूरसेन वा ॥ ७७ ॥

कोल- ओर बेर, दाडिम- दाडिम अनार, घर्मांस्व- ७७ ७७ ७७ गरम जल, सुरामण्ड- सुराम ७ सुरामंड, अम्ल- भाटी अम्ल, काक्षिकै. डांछ काजी, वीजपूरसेन वा अने पीजेरांना रसथी करेल और वीजपूरके रससे पेया तैयार करेदी पेया तय्यार की हुई पेया, शूल- शूल शूल, आनाहहरी तथा आनाहने। नाश करनारी छे तथा आनाहकी नाशक है ॥ ७७ ॥

77. The gruel prepared with jujube, pomegranate, warm water, supernatant liquid of sura wine, sour gruel and citron juice relieves colic and constipation.

चूर्णानि मातुलुङ्गस्य भावितानि रसेन वा ।
कुर्याद्वर्तीः सगुटिका गुल्मानाहार्तिशान्तये ॥ ७८ ॥

गुल्म- गुल्म गुल्म, आनाह- तथा आनाहनी तथा आनाहकी, आर्तिशान्तये पीडानी शांति माटे पीडाकी शांतिके लिए, मातुलुङ्गस्य मातुलुगना मातुलुङ्गके, रसेन रसथी रससे, भावितानि भावना दीधेदा भावित, चूर्णानि यूर्णानि चूर्णोंकी, सगुटिका गुटिकाओ साथे गुटिकासहित, वर्ती वर्तियो वर्तिया कुर्यात् अनाववी बनावे ॥ ७८ ॥

78 Or the suppositories and pills of the powder impregnated with the juice of pomello should be prepared and given for the alleviation of gulma and constipation.

वातगुल्मे हिङ्गादिचूर्णम्—

हिङ्गु त्रिकटुकं पाठां हृषुषामभयां शटीम् ।
अजमोदाजगन्धे च तिन्तिडीकाम्लवेतसौ ॥ ७९ ॥

७७ मण्डाम्ल-शुक्ताम्ल (प.)

,, शूलानाहहरी-शूलानाहनुदः (क ख. घ. ङ.)

७८. सगुटिका-सगुटिका (प.)

दाडिमं पुष्करं धान्यमजार्जी चित्रकं चचाम् ।
द्वौ क्षारौ लवणे द्वे च चव्यं चैकत्र चूर्णयेत् ॥८०॥

हिङ्गु द्विग हीम, त्रिकटुकम् त्रिष्टु त्रिकटु, पाठाम्
डाणीपाठ पाठा, हपुषाम् डाडिमेर हाऊवेर, प्रभयाम्
डरडे हरड, शटीम् डयूरो कचूर, अजपोदा- भेडी
अजभोद अजमोद, अजगन्धे च तथा आङ्गी डुकु,
तिन्तिडीक- आभडी तिन्तिडीक, अम्लवेतसौ अम्लवेतस
अम्लवेतस, दाडिमम् दाडिम अनार, पुष्करम् पोषरभूण
पोहकरमूल, धान्यम् धान्या वनिया, अजार्जीन् अरु
जीरा, चित्रकम् चित्रक चित्रक, चचारम् च च, द्वौ क्षारौ
लवणम्, साण्णार दो क्षार, द्वे च लवणे सि धालूण,
स चण दो लवण, चव्यम् च अने चव्य और चव्यको,
एकत्र अे अधानुं साथे एकत्र, चूर्णयेत् चूर्णुं डरु
चूर्ण करे ॥ ७९-८० ॥

79-80 Asafetida the three spices,
patha, common juniper, chebulic myro-
balan, long zedoary, celery seeds, wild
carrot, tamarind, amlavetasa, pomegra-
nate, orris root, coriander, cumin,
white flowered lead wort, sweet flag, the
two alkalis, two salts and chabba pepper
are all to be pulverised together

चूर्णमेतत् प्रयोक्तव्यमन्नपानेष्वनत्ययम् ।
प्राग्भक्तमथवा पेयं मद्येनोष्णोदकेन वा ॥८१॥
पार्श्वहृद्वस्तिशूलेषु गुल्मे वातकफात्मके ।
आनाहे मूत्रकच्छ्रे च शूले च गुदयोनिजे ॥८२॥
ग्रहण्यशौधिकारेषु श्लीहि पाण्ड्यामयेऽरुचौ ।
उरोविबन्धे हिक्कायां कासे श्वासे गलग्रहे ॥८३॥

पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, हृत्- हृदय हृदय-वस्ति- तथा
अस्तिना तथा वस्तिके, शूलेषु शूलमां शूलमें,
वातकफात्मके वातकफात्मक, गुल्मे

८०. चूर्णयेत्-चोत्रयेत् (ख)

८१. अन्नपाने-अनुपाने (घ.)

८१. पेयं मद्येन-पेयमन्येन (प.)

८२. शूले च गुदयोनिजे-गुदयोनिजनाञ्च च (च. ड. ष)

८३. हिक्कायां कासे श्वासे-कासे च हिक्काश्वासे (घ.)

गुल्ममां गुल्ममें, आनाहे आनाहमां आनाहमें,
मूत्रकच्छ्रे च मूत्रकच्छ्रेमां मूत्रकच्छ्रेमें, गुदयोनिजे गुद
तथा योनिना गुद तथा योनिके, शूले च शूलमां शूलमें,
ग्रहणी-अर्शः- अर्शणी तथा अर्शनां ग्रहणी तथा अर्शके,
त्रिकारेषु त्रिष्टु रेमां त्रिकारेंमें, श्लीहि श्लीहिमां श्लीहिमें,
पाण्ड्यामये पाण्ड्यामयां पाण्ड्यामयेंमें, अरुचौ अरुचिमां
अरुचिमें उरोविबन्धे उरोविबन्धमां उरोविबन्धमें,
हिक्कायां हिक्कायां हिक्कामें, कासे उधरसमां कासमें,
श्वासे श्वासमां श्वासमें, गलग्रहे तथा गलग्रहमां तथा
गलग्रहमें, अनत्ययम् अर्ध पणु हानि नहि डरनार
कुछ भी हानि नहीं करनेवाले, एतत् आ इस, चूर्णम्
चूर्णको, अन्नपानेषु अन्न तथा पान साथे अन्न
और पानके साथ प्रयोक्तव्यम् अथोग डरवे काममें
लावे, अथवा अथवा अथवा, प्राग्-भक्तम् भोजनशी
पहले भोजनसे पूर्व, मद्येन मद्य मद्य, उष्ण-उदकेन वा
अथवा उष्ण भोजनी साथे अथवा उष्ण जलके
साथ, पेयम् आ चूर्णने पीवु इस चूर्णको पीना
चाहिए ॥ ८१-८३ ॥

81-83 This powder can be used
along with food and drink without
any harm, or it may be taken before
meals as a drink mixed with wine or
hot water in conditions of pain in the
hypochondriac, epigastric and hypoga-
stria regions, gulma of the vata-cum-
kapha type, constipation, dysuria, pain
in the rectum and the uterus, in assi-
milatation disorders, piles, splenic dis-
orders, anemia, anorexia, constriction
of the chest, hiccup, cough, dyspnea
and throat-spasm.

भानितं मातुलुङ्गस्य चूर्णमेतद्रसेन वा ।
बहुशो गुटिकाः कार्या कारुकाः स्युस्ततोऽधिकम् ८४
इति हिङ्गुवादिचूर्णं गुटिका च ।

एतत् आ इस, चूर्णम् चूर्णको, मातुलुङ्गस्य
अधिकतरानां चकोतराके, रसेन वा रसशी रसे, बहुशः

८४. गुटिकाः-गुटिका (घ. च)

भूषीवार बहुतवार, भावितम् भावना र्धने भावना दे कर, गुटिका गोष्ठीशो गुटिकार्थे, कार्या करवी बनवे, ततः अधिकम् कार्मुकाः आथी तेओ रोग भटाउवाभां यूष्ठी अधिष्ठ सामर्थ्यवाणी इस लिए वे रोग मिटानेमें चूर्णसे अधिक सामर्थ्यवाली, स्युः धाय छे होती है, इति आ येह, हिङ्गवादि चूर्णम् हिङ्गवादि यूष्ठी हिङ्गवादि चूर्ण, गुटिका च तथा गुटिका छे तथा गुटिका है ॥ ८४ ॥

84 The pills prepared of this powder and repeatedly impregnated with citron juice will be more effective than the simple powder abovementioned. Thus have been described compound asafetida powder and pills

वातगुल्मे कतिपययोगाः —

मातुलुङ्गरसो हिङ्गु दाडिमं विडसैन्धवे ।
सुरामण्डेन पातव्यं वातगुल्मरुजापहम् ॥ ८५ ॥

मातुलुङ्गरसः थकेतरानो रस चकोतराका रस, हिङ्गु डिग हींग, दाडिमम् दाडिमनां पीण अनारदाना, विडसैन्धवे पिडसवल् तथा सींघावल् विडलवण तथा सैधानमक, सुरामण्डेन ओशोने सुरामणा अनुपान साथे इन्हें सुरामण्डके अनुपानके साथ, पातव्यम् पीवां ओर्धोशो पीना चाहिए, वातगुल्म- आ वातगुल्मनी यह वातगुल्मकी, रुजा- पीडानो पीडाको, अपहम् नाश करे छे नाश करता है ॥ ८५ ॥

85. Asafetida, pomegranate, bid salt and rock salt impregnated with citron juice and taken with supernatant fluid of sura wine are curative of colicky pain in vata gulma.

शटयादिचूर्णम्—

शटीपुष्करहिङ्गवम्लवेतसक्षारचित्रकान् ।
धान्यकं च यवानीं च विडङ्गं सैन्धवं वचाम् ॥ ८६ ॥
सचव्यपिप्पलीमूलामजगम्धां सदाडिमाम् ।
अजाजीं चाजमोदां च चूर्णं कृत्वा प्रयोजयेत् ॥ ८७ ॥

रसेन मातुलुङ्गस्य मधुशुक्तेन वा पुनः ।
भावितं गुटिकां कृत्वा सुपिष्टां कोलसंमिताम् ॥ ८८ ॥

शटी- उयूरो कचूर, पुष्कर- पोभरभूण पोहकर- मूल, हिङ्गु- डिग हींग, अम्लवेतस अम्लवेतस अम्लवेतस, क्षार- जवभार यवक्षार, चित्रकान् चित्रक चित्रक, धान्यकम् च धाष्ठा धनिया, यवानीम् अजभो अजवायन, विडङ्गम् वावडिग वायविडग, सैन्धवम् सिंघावल् सैधानमक, वचाम् वच वच, सचव्य यवड चव्य, पिप्पलीमूलाम् पीपरीभूण पिप्पलीमूल, सदाडिमाम् दाडिमनां पीण अनारदाना, अजगम्धां अजाजीं डुकु, अजमोदां च अजु जीरा, अजमोदां च अने अजभोद और अजमोद, चूर्णम् कृत्वा ओशोनु यूष्ठी करीने इनका चूर्ण करके, प्रयोजयेत् तेने प्रयोग करवे। उसका प्रयोग करे, मातुलुङ्गस्य थकेतरानो चकोतराके, रसेन रसथी रससे, मधुशुक्तेन वा पुनः अथवा मधुशुक्तेथी या मधुशुक्तेसे, भावितम् भावना दीधेस भावना दे कर सुपिष्टाम् सारी रीते वाटीने अच्छी तरह पीम कर, कोलसंमिताम् भेार जेवडी बेरके बराबर, गुटिकाम् कृत्वा गोष्ठी करीने प्रयोग करवे। गुटिका बनाकर प्रयोग करे ॥ ८६ ८८ ॥

86 88. Long zedoary, orris root, asafetida, amlavetasa, barley, alkali, white-flowered leadwort, coriander, cumin, embelia, rock salt, sweet flag, chaba pepper, roots of long pepper, wild carrot, pomegranate, bishop's weed, celery seeds: the powder prepared of all these drugs should be used. Or the pills of the size of jujube made from these powders impregnated with citron juice or honey vinegar and rubbed into a fine paste may also be used.

गुह्यं प्लीहानमानाहं श्वासं कासमरोचकम् ।

८८. गुटिकां-गुटिका (अ)

,, मधुशुक्तेन-मधुशुक्तेन (अ प)

हिकां हृद्रोगमर्शांसि विविधां शिरसो रुजम् ॥८९॥
पाण्डुमयं कफोत्केशं सर्वजां च प्रवाहिकाम् ।
पार्श्वहृद्वस्तिशूलं च गुटिकैवा व्यपोहति ॥९०॥

एषा गुटिका आ गोष्ठी यह गुटिका, गुल्मम् शुल्म
गुल्म, झीदानम् प्लीहा झीहा, आनाहम् आनाह
आनाह, आसम् आस आस, कासश्च उधरस कास,
अरोचकम् अरुचि अरोचक, हिकाम् हेउडी हिका,
हृद्रोगम् हृदयरेग हृद्रोग, अर्शांसि हरस ववासीर,
विविधाम् अनेक प्रकारनी विविध प्रकारके, शिरसः
शिरनी सिरके, रुजम् वेदना दर्द, पाण्डुमयम् पाण्डुरोग
पाण्डुरोग, कफोत्केशम् कश्ने। उत्केश कफमिचली, सर्वजाश्च
सर्व प्रकारनी सब प्रकारकी, प्रवाहिकाम् च प्रवाहिका
प्रवाहिका, पार्श्व- अने पार्श्व और पार्श्व, हृद- हृदय
हृदय, वस्ति- तथा अस्तितना वस्ति, शूलम्- च शूलने।
शूलको, व्यपोहति नाश करे छे दूर करती है ॥८९-९०॥

89-90. This pill cures gulma, splenic disorder, constipation, dyspnea, cough, anorexia, hiccup, cardiac disorders, piles, various kinds of headaches, anemia, precipitation of kapha, all kinds of diarrhea, pain in the hypochondriac, epigastric and hypogastric regions.

नागरादियोग —

नागरार्धपलं पिष्ट्वा द्वे पले लुञ्चितस्य च ।
तिलस्यैकं गुडपलं क्षीरेणोष्णेन ना पिबेत् ॥९१॥
वातगुल्ममुदावर्त योनिशूलं च नाशयेत् ।

ना वातगुल्मी मनुष्ये पुरुष, नागरार्धपलम् अने
तोला स्रुं आषे पल चोठ, लुञ्चितस्य श्रेतरां अतारेदा
छिलके उतारे हुए, तिलस्य द्वे पले आठ तोला तल दो
पल तिल, एकम् गुडपलम् अने आठ तोला गोष्ठी और
एक पल गुडको, पिष्ट्वा वाटीने पीसकर, उष्णेन अना
गरम, क्षीरेण दूधकी दूधके साथ, पिबेत् पीवा पीवे,
वातगुल्मम् आ श्रेग वातगुल्म यह योग वातगुल्म,

उदावर्तम् उदावर्त उदावर्त, योनिशूलम्- च तथा योनि-
शूलने। और योनिशूलको नाशयेत् नाश करे छे नष्ट
करता है ॥ ९१३ ॥

91-91½. The patient may take as
potion the paste of two tolas of ginger
mixed with four tolas of gur and
eight tolas of decorticated til with
warm milk. This will cure gulma of
vata type, misperistalsis and gynecic
pain.

पिवेदेरण्डजं तैलं वारुणीमण्डमिश्रितम् ॥९२॥
तदेव तैलं पयसा वातगुल्मी पिवेन्नरः ।
श्लेष्मण्यनुबले पूर्वं हितं पित्तानुगे परम् ॥९३॥

वातगुल्मी नरः वातगुल्मना दरदीये वातगुल्मवाला
पुरुष, वारुणी- वारुणीना वारुणीके, मण्डमिश्रितम्
मण्डमी युक्त मण्डके साथ मिलाकर, एरण्डजम् तैलम्
अरे उद्यु तेल रेवीका तैल, पिवेत् पीवुं पीवे, तत् एव
ते व और वही, तैलम् तेल तैल, पयसा वा दूधनी
साथे दूधके साथ मिलाकर, पिवेत् पीवुं पीवे, श्लेष्मणि
अनुबले अने कश्ने। अनुबध होय तो कफका अनुबन्ध
रहने पर, पूर्वम् पहले पहला, पित्तानुगे अने पित्तने।
अनुबध होय तो पित्तका अनुबन्ध रहने पर, परम्
हितम् पीवुं हितकर छे दूसरा हितकर है ॥ ९२-९३ ॥

92-93. The patient suffering from
vata-gulma should take castor oil either
with the supernatant fluid of varuni
wine or with milk; if kapha is the
sequela, the first method is useful and
if pitta is sequela, the second method
will be useful.

वातगुल्मे लशुनक्षीरम्—

साधयेच्छुद्धशुष्कस्य लशुनस्य चतुष्पलम् ।
क्षीरोदकेऽष्टगुणिते क्षीरशेषं च ना पिबेत् ॥९४॥

८९. रुजम्-रुजाम् (भ च.)

९१ ना पिबेत्-ना पिबेत् (ख)

९४. क्षीरोदकेऽष्टगुणिते-क्षीरे अष्टगुणिते (क. ख. घ.)

„ शुद्धशुष्कस्य-सिद्धशुष्कस्य (फ.)

ना मनुष्ये पुरुष, शुद्धशुष्कस्य शैतरां शितारेखा
तथा सुकावेला छिलका उतारकर सुकाये गये, लशुनस्य
दशशुना लहसुनके, चतुष्पलम् सोऽण तोऽणाने चार पलको,
महृणिते आऽभूषा आठगुने, क्षीरोदके दूधध्नी मिश्रित
पाणीमां दूधसे मिश्रित जलमें, साधयेत् पकाववा पकवे,
क्षीरशेषम् च अने दूध मात्र पाडी रहे त्वारे और
दूध शेष रहनेपर, पिबेत् ते पीपु इत्ते पीवे ॥ ९४ ॥

94. Boil dried and refined garlic
sixteen tolas in eight times its quan-
tity of liquid viz., 128 tolas of milk and
water combined half to half When
all the water has evaporated and only
milk is left, the patient may drink it.

वातगुल्ममुदावर्ते गृध्रसीं विषमज्वरम् ।

हृद्रोगं विद्रधिं शोथं साधयत्याशु तत्पयः ॥९५॥
इति लशुनक्षीरम् ।

तत् पयः ते दूध वह दूध, वातगुल्मम् वातशुल्भ
वातगुल्म, उदावर्तश्च उदावर्त उदावर्त, गृध्रसीम् गृध्रसी
गृध्रसी, विषमज्वरश्च विषमज्वर विषमज्वर, हृद्रोगम्
हृद्रोग हृदयरोग, विद्रधिम् विद्रधि विद्रधि, शोथम्
अने सोऽणने और शोथको, आशु शीघ्र शीघ्र, साधयति
मटाडे छे ठीक करता है ॥ ९५ ॥ इति आ यह, लशुन-
क्षीरम् लशुनक्षीर छे लशुनक्षीर है ।

95. This milk will quickly cure
vata-gulma, misperistalsis, sciatica, irr-
egular fever, abscess, cardiac disorders,
abscess and edema. Thus has been
described the garlic-milk.

वातगुल्मे तैलपञ्चकम्—

तैलं प्रसन्ना गोमूत्रमारनालं यदाग्रजम् ।

गुल्मं जठरमानाहं पीतमेकत्र साधयेत् ॥९६॥

इति तैलपञ्चकम् ।

तैलम् और उधु तैल एरण्डतैल, प्रसन्ना प्रसन्ना
प्रसन्ना, गोमूत्रम् गोमूत्र गोमूत्र, आरनालम् डाँठने।

९५. शोषम्—शोषम् (घ)

और बेद आरनाल, यदाग्रजम् अने ज्वभार और
यवक्षार, एकत्र औऽणने औऽ डरीने इनको मिलाकर,
पीतम् पीवाथी तेऽण पीनेसे वे, गुल्मम् शुल्भ गुल्म,
जठरम् उदर उदर, आनाहम् अने आनाहने और
आनाहको, साधयेत् मटाडे छे मिटाते है ॥ ९६ ॥ इति
आ यह, तैलपञ्चकम् तैलपञ्चक छे तैलपञ्चक है ।

96 The mixture of castor oil, the
prasanna wine, cow's urine, sour canjee
and barley alkali when taken interna-
lly cures gulma, gastric disorders and
constipation. Thus has been described
the compound pentad beginning with
castor oil.

वातगुल्मे शिलाजतुप्रयोग —

पञ्चमूलीकषायेण रुक्षारेण शिलाजतु ।

पिबेत्तस्य प्रयोगेण वातगुल्मात् प्रमुच्यते ॥९७॥

इति शिलाजतुप्रयोगः ।

रुक्षारेण ज्वभार शिलावेला यवक्षार मिलाकर, पञ्च-
मूली यूऽप यमूऽणना बडे पचमूलके, कषायेण कषाय
साथे कषायके साथ, शिलाजतु शिलाजित शिलाजीतको,
पिबेत् पीपु पीवे, तस्य प्रयोगेण तेना प्रयोगशी उसके
प्रयोगसे, वातगुल्मात् मनुष्य वातशुल्भथी मनुष्य
वातगुल्मसे, प्रमुच्यते मुक्त थाथ छे मुक्त होता है ॥९७॥
इति आ यह, शिलाजतुप्रयोग शिलाजतुप्रयोग छे
शिलाजतुप्रयोग है ।

97. One who takes mineral pitch,
with the decoction of pentaradix and
alkali will be cured of vata gulma.
Thus has been described the prepara-
tion of mineral pitch,

वातगुल्मे वाद्ययोग —

वाद्यं पिप्पलीयूषेण मूलकानां रसेन वा ।

भुक्त्वा स्निग्धमुदावर्ताद्वातगुल्माद्विमुच्यते ॥९८॥

९७ रुक्षारेण—रुक्षारेण (ख ग घ च ङ त. घ)

९८. पिप्पलीयूषेण—यूषेण पिप्पल्या घ ज.)

स्निग्धम् स्नेहवाणं स्निग्ध, वाय्वम् यवानु जौके
अन्नको, विप्वह्याः पीपरना पिप्पलीप्रधान, यूषेण यूष
यूष, मूलकानाम् के भूषाना या मूलीके, रसेन वा
रसनी साथे रसके साथ, भुक्तवा भक्षु कुरीने खा-
कर, उदावर्तात् मनुष्य उदावर्त मनुष्य उदावर्त, वात-
गुल्मात् तथा वातगुल्मभी तथा वातगुल्मसे, विमुच्यते
मुक्त थाय छे मुक्त होता है ॥ ९८ ॥

98 The person who takes unctuous
barley meal with soup prepared
with long pepper or with the juice of radish
will be relieved of misperistalsis and
vata-gulma.

वातगुल्मे स्वेदनम्—

शूलानाहविबन्धात् स्वेदयेद्वातगुल्मिनम् ।
स्वेदैः स्वेदविधाबुक्तैर्नाडीप्रस्तरसङ्करैः ॥ ९९ ॥

शूल- शूल शूल, आनाह- आनाह आनाह, विबन्ध-
जातम् कथञ्चिथातथी पीडाता विबधसे पीडित,
वातगुल्मिनम् वातगुल्मना रेगीने वातगुल्मीको,
स्वेदविधौ स्वेदविधानमा स्वेदविधानमें, उक्तैः कहेला
कहे गये, नाडी- नाडी नाडी, प्रस्तर- प्रस्तर प्रस्तर,
सङ्करैः तथा सङ्कर तथा सङ्कर, स्वेदैः स्वेद वडे
स्वेदोंसे, स्वेदयेत् स्वेद करवे स्वेदन करे ॥ ९९ ॥

99. If the patient suffering from
vata-gulma is also afflicted with colic,
constipation or obstipation, he should
be sweated with the steam kettle,
sudation method or the hot-bed suda-
tion or the mixed lump sudation me-
thod as described in the chapter on
sudation. (1-14)

वातगुल्मे वस्तिकर्म —

वस्तिकर्म परं विद्याद्गुल्मघ्नं तद्धि मारुतम् ।
स्वे स्थाने प्रथमं जित्वा सद्यो गुल्ममपोहति ॥१००॥

वस्तिकर्म अस्तिकर्म वस्तिकर्मको, परम् श्रेष्ठ
उत्तम, गुल्मघ्नम् विद्यात् गुल्मनाशक अक्षुषु गुल्मनाशक
१०० स्वे स्थाने—स्वस्थाने (ग.)

जाने, तद हि ते वह, प्रथमम् प्रथम प्रथम, स्वे स्थाने
पेताना स्थानमा रहेला अपने स्थानमें रहे हुए,
मारुतम् वायुने वायुको, जिस्वा अतीने जातकर,
गुल्मम् गुल्मने गुल्मको, सद्य. शीघ्र शीघ्र, अपोहति
नाश करे छे दूर करता है ॥ १०० ॥

100. Enema is the sovereign re-
medy for gulma because at the
very outset it subdues vata in its
natural habitat and this cures gulma
immediately.

तस्मादभीक्षणशो गुल्मा निरूहैः सानुवासनैः ।
प्रयुज्यमानैः शाम्यन्ति वातपित्तकफात्मकाः ॥१०१॥

तस्मात् तेथी इस लिए, वात- वात वात, पित्त- पित्त
पित्त, कफात्मकाः तथा कथनी थयेला तथा कफज,
गुल्मा गुल्मो गुल्म, अभीक्षणशो वारंवार बारबार,
प्रयुज्यमानैः प्रयोअती प्रयोग किये जानेवाली, सानुवा-
सनैः अनुवासन सहित अनुवासनसहित, निरूहै निरूह
अस्तियों वडे निरूह वस्तियोंसे, शाम्यन्ति शांत थर्छ
अय छे शान्त होते है ॥ १०१ ॥

101. Hence the gulmas of vata,
pitta and kapha types treated with
repeated use of evacuative and unctu-
ous enemata get cured.

गुल्मघ्ना विविधा दिष्टाः सिद्धाः सिद्धिषु वस्तयः ।

विविधा अनेक प्रकारनी विविध, गुल्मघ्ना. गुल्म-
नाशक गुल्मनाशक, सिद्धा. सिद्ध सिद्ध, वस्तयः अस्तियों
वस्तिया, सिद्धिषु सिद्धिस्थानमा सिद्धिस्थानमें, दिष्टाः
कहेलाभा आवी छे बताई गई हैं ।

102 (1) The various kinds of effe-
ctive enemata curative of gulma are
described in the section on Success
in Treatment

गुल्मघ्नानि च तैलानि वक्ष्यन्ते वातरोगिके ॥१०२॥

वातरोगिके अने वातरोगना प्रकारणुमां और वातरोगा-
ध्यायमे, गुल्मघ्नानि गुल्मनाशक गुल्मनाशक, तैलानि च

तेषां तैल, वक्ष्यन्ते ङहेवाभा आवशे कहे जायेंगे ॥ १०२ ॥

102. Oils curative of gulma will be described in the chapter on the 'Therapeutics of the disorders of vata'

तानि मारुतजे गुल्मे पानाभ्यङ्गानुवासनैः ।
प्रयुक्तान्याशु सिध्यन्ति तैलं ह्यनिलजित्परम् ॥१०३॥

तानि ते तेषामेव तैल, मारुतजे वातज वातज, गुल्मे शुल्भभा गुल्ममें, पान-पान पान, अभ्यङ्ग-अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, अनुवासनैः तथा अनुवासन द्वारा तथा अनुवासनबस्ति द्वारा, प्रयुक्तानि प्रयोग करवाथी प्रयुक्त करनेसे, आशु तुरत शीघ्र, सिध्यन्ति सङ्ग थाय छे सफल होते है, हि करण के क्योंकि, तैलम् तैल तैल परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, अनिलजित् वातनाशक छे वातनाशक है ॥ १०३ ॥

103. These oils if used in vata-gulma as potion, innunction or unctuous enema prove quickly effective. Oil, indeed is the foremost remedy for vata.

नीलिनीचूर्णसंयुक्तं पूर्वोक्तं घृतमेव च ।
समलाय प्रदातव्यं शोधनं वातगुल्मिने ॥१०४॥

समलाय भक्ष्युक्त मलयुक्त, वातगुल्मिने वातशुल्भना रेभीने वातगुल्मीको, नीलिनी- गण्डीना नीलिनीका, चूर्ण- संयुक्तम् शूलुथी युक्त चूर्ण मिलाकर, पूर्व- उक्तम् पूर्वे ङहेलु पूर्वोक्त, घृतम् एव च घृत ज घृत ही, शोधनम् शोधन तरीके शोधनके लिए, प्रदातव्यम् आपवुं देवे ॥ १०४ ॥

104. The aforesaid preparation of ghee mixed with indigo-powder should be given for purging the patient with vata-gulma, if there is still toxic matter remaining in his system

१०३ मारुतजे गुल्मे-मारुतगुल्मेषु (ब)

॥ ह्यनिलजित्परम्-ह्यनिलजित्परम् (ब.)

१०४. प्रदातव्यं शोधनं-प्रदेयं स्याच्छोधनं (ब.)

वातगुल्मे नीलिन्याद्यं घृतम्—

नीलिनीत्रिवृतादन्तीपथ्याकम्पिल्लकैः सह ।
शोधनार्थं घृतं देयं सविडक्षारनागरम् ॥१०५॥

नीलिनी- गण्डी नीलिनी, त्रिवृता- नसोतर त्रिवृत, दन्ती- दन्तीभूण दन्तीमूल, पथ्या- हरदे हरड, कम्पिल्लकै. अने ङपीला और कमीला, सह ओओथी सिद्ध करेलुं इनसे सिद्ध, घृतम् घी घृत, सविडक्षार- तेषां शिखरवल्गु, जवभार उसमें विडनमक, यवक्षार, नागरम् तथा सुंलुं शूलुं नाथी और सोंठका चूर्ण डालकर, शोधनार्थम् शोधनने भाटे शोधनके लिए, देयम् आपवुं देवे ॥१०५॥

105. The ghee prepared of indigo, turpeth, red physic nut, chebulic myrobalan and kamala should be given with vid salt, alkali and ginger for purgation.

नीलिनीं त्रिफलां राक्षां बलां कटुकरोहिणीम् ।
पचेद्विडङ्गं व्याघ्रीं च पलिकानि जलाढके ॥१०६॥

तेन पादावशेषेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
दध्नः प्रस्थेन संयोज्य सुधाक्षीरपलेन च ॥१०७॥

ततो घृतपलं दद्याद्यवागूमण्डमिश्रितम् ।
जीर्णं सम्यग्विरिक्तं च भोजयेद्रसभोजनम् ॥१०८॥

नीलिनीम् गण्डी नीलिनी, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, राक्षां राक्षना राक्षना, बलाम् बला बला, कटुकरोहिणीम् कटुकरोहिणी, विडङ्गम् वावडिंज वायविडंग, व्याघ्रीम् च अने लोरी गण्डी ओओने और छोटी कटेरी उनको, पलिकानि प्रत्येकना थार थार तोला लई प्रत्येकका पल पल लेकर, जलाढके भसे छपन तोला पाण्डीना एक ङाढक जलमें, पचेत् पडाववा पकावे, पादावशेषेण यतुर्भांश भाडी रहेल चतुर्थांशावशेष, तेन ते क्वाथभी उस काथसे, घृतप्रस्थम् थोसठ तोला धीने तेषां बीके प्रस्थको उसे, दध्नः प्रस्थेन थोसठ तोला लई दहीके एक प्रस्थसे, सुधाक्षीरपलेन च तथा थार तोला ङ टाणा थारतुं दूध सुधाक्षीरके एक पलसे, संयोज्य भेणवीने मिलाकर, विपाचयेत् पडाववुं सिद्ध करे, तत. तेषांभी उसमेंसे, यवागू- यवागूना यवागूके, मण्डमिश्रितम् मंडथी युक्त मण्डके साथ मिलाकर, घृतपलम् थार तोला धी

१०६. त्रिफला-त्रिवृता (प)

एक बल घृत, दद्यात् आपुं देवे, जीर्णे पथ्ये भवा
पथ्ये जीर्णे होने पर, सम्यक् निरिक्तम् च तथा सारी
रीते विरेचन लाज्या पथ्ये तेने तथा अरुच्छी तरह
विरेचन होने पर उसको, रसभोजनम् भासिरस्यनु
मांसरसका भोजयेत् भोजन करानु भोजन
करावे ॥ १०६-१०८ ॥

106-108. Decoct four tolas each of
indigo, the three myrobalans, Indian
groundsel, heart-leaved sida, kurroa,
embelia, and Indian night-shade in 256
tolas of water till it is reduced to
one fourth its quantity; then pre-
pare 64 tolas of ghee in this solution
adding 64 tolas of curds and four
tolas of milk of thorny milk hedge
plant. From this a dosage of four
tolas of ghee mixed with thin or thick
gruel should be administered to the
patient and when the medicine is di-
gested and the patient is well purged
he should be given meat-juices.

गुल्मकुष्ठोदरव्यङ्गशोफपाण्ड्यामयज्वरान् ।

श्वित्रं प्लीहानमुन्मादं घृतमेतद्व्यपोहति ॥१०९॥

इति नीलिन्याद्यं घृतम् ।

एतत् आ यह, घृतम् धी घी, गुल्म- गुल्म
गुल्म, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, उदर- उदररोग उदररोग, व्यङ्ग-
व्यङ्ग व्यङ्ग, शोफ- शोफ शोफ, पाण्ड्यामय- पाण्डुरोग
पाण्डुरोग, ज्वरान् ज्वर ज्वर, श्वित्रम्- श्वित्र सिङ्घवा,
प्लीहानम् प्लीहा प्लीहा, उन्मादम् तथा उन्मादने।
तथा उन्माद इनको, व्यपोहति नाश करे छे दूर करता
है ॥ १०९ ॥ इति आ यह, नीलिन्याद्यम् नीलिन्याद्य
नीलिन्याद्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

109 This ghee is curative of gulma,
dermatosis, abdominal diseases, dark
spots on the face, edema, anemia, fever,
leucoderma, splenic disorders and in-

sanity. Thus has been described the
compound indigo ghee.

वातगुल्मे भोजनम्—

कुक्कुटाश्च मयूराश्च तित्तिरिक्कौञ्चवर्तकाः ।

शालयो मदिरा सर्पिर्वातगुल्मभिषग्जितम् ॥११०॥

कुक्कुटा कूकडा मुर्गे, मयूरा. च मोर मोर, तित्तिरि-
तेतर तीतर, कौञ्च- कौञ्च कौञ्च, वर्तका वर्तक बटेर,
शालयः शालना शोभा शालिवावल, मदिरा मदिरा
मदिरा, सर्पि. अने धी और घी, वातगुल्म- वातगुल्मना
वातगुल्मकी, मिषग्जितम् औषध छे औषध है ॥११०॥

110. Cocks, peacocks, partridges,
demoiselle, quails, sali rice, madira
wine, and ghee are curative of
vata gulma.

हितमुष्णं द्रवं स्निग्धं भोजनं वातगुल्मिनाम् ।
समण्डवारुणीपानं पक्कं वा घान्यकैर्जलम् ॥१११॥

वातगुल्मिनाम् वातगुल्मना रोगीओने वात-
गुल्मियोके लिए, उष्णम् उष्ण उष्ण, द्रवम् द्रव द्रव
स्निग्धम् तथा स्निग्ध तथा स्निग्ध, भोजनम् भोजन
भोजन, हितम् हितकारी छे हितकर है, समण्डवारुणी-
तेभ्यः म उद्युक्त वासुधुतुं एव मंडसहित वारुणीका,
पानम् पान पान, घान्यकै अथवा घाल्याथी अथवा
घनियेंसे, पक्कम् पकावेले पकाया गया, जलम् वा जल
हितकारी छे जल हितकर है ॥ १११ ॥

111. Hot, liquid and unctuous me-
als are beneficial to patients suffering
from vata-gulma. And similarly the
potion of varuni wine with its super-
natant fluid or water boiled with
coriander is beneficial

मन्देश्चौ वर्धते गुल्मो क्षीते चाशौ प्रशाम्यति ।

तस्मान्ना नातिसौहित्यं कुर्यान्नातिविलङ्घनम् ॥११२॥

११० मिषग्जितम्—चिकिरितम् (ग. थ.)

१११. हितम्—मितम् (ग. प.)

अग्नौ अग्नि अशिके, मन्दे भंङ्गं यत्तां मन्द होने पर, गुल्म शुद्ध गुल्म, वर्धते नद्ये छे बढता है, अग्नौ अग्ने अग्नि और अशिके, दीप्ते च प्रदीप्त यत्तां प्रदीप्त होने पर प्रज्ञाम्यति शांत थाय छे शान्त होता है, तस्मात् तेथी इस लिए, ना भनुष्ये पुरुष, न न न. अतिसौहित्यम् अत्यंत तृप्ति अतिमात्रामें सौहित्य, न अतिविलङ्घनम् तेभ्य न अतिवर्धन एव न अतिलङ्घन, कुर्यात् कर्वां करे ॥ ११२ ॥

112 If the gastric fire gets dull, gulma gets aggravated, and if the gastric fire is roused, gulma gets sedated Hence a person should resort neither to excessive impletion nor to excessive depletion.

सर्वत्र गुल्मे प्रथमं स्नेहस्वेदोपपादिते ।
या क्रिया क्रियते सिद्धि सा याति न विरुक्षिते ११३

सर्वत्र सधुणा सब, गुल्मे शुद्धोभा गुल्मोंमें, प्रथमम् प्रथम पहिले, स्नेह-स्वेद स्नेहन तथा स्वेदन तथा स्वेदन, उपपादिते आप्या पछी करने पर, या क्रिया नो क्रिया जो चिकित्सा, क्रियते कर्वामां आने छे की जाती है, सा सिद्धि ते सधुण वह सफल, याति थाय छे होती है, विरुक्षिते रक्ष अन्वस्थाभां रक्ष द्दामें, न सधुण नथी यती सफल नहीं होती ॥ ११३ ॥

113. In all kinds of gulma that treatment proves successful which is given after preliminary preparation with oleation and sudation and not the treatment administered to a patient in a dehydrated condition.

पित्तगुल्मे घृतयोगः—

भिषगात्ययिकं बुद्ध्वा पित्तगुल्ममुपाचरेत् ।

वैरेचनिकसिद्धेन सर्पिषा तिककेन वा ॥११४॥

भिषक् वैरे वैद्य, पित्तगुल्मम् पित्तशुद्धने पित्त-

११४ सर्पिषा तिककेन वा—पयसा सर्पिषापि वा (क. ग. व. अ. त य. प.)

११४ तिककेन वा—पयसापि वा (प.)

गुल्मको, आत्ययिकम् धातु घातक, बुद्ध्वा अणुने जानकर, वैरेचनिकसिद्धेन विरेचनद्रव्योथी सिद्ध करेद्य विरेचनद्रव्योसे साधित, तिककेन अथवा तिक्त द्रव्योथी सिद्ध करेद्य अथवा तिक्त द्रव्योसे साधित, सर्पिषा वा धीथी घृतसे, उपाचरेत् चिकित्सा करवी उपचार करे ॥ ११४ ॥

114. Knowing the pitta gulma to be fulminent disorder the physician should treat it with ghee prepared with purgative or bitter drugs.

रोहिणीकटुकाविम्बमधुकत्रिफलात्वचः ।

कर्पाशास्त्रायमाणा च पटोलत्रिवृतोः पले ॥११५॥

द्वे पले च मसूराणां साध्यमष्टगुणेऽम्भसि ।

शृताच्छेषं घृतसमं सर्पिषश्च चतुष्पलम् ॥११६॥

पिवेत् समूर्च्छितं तेन गुल्मः शाम्यति पैत्तिकः ।

ज्वरस्तृष्णा च शूलं च भ्रमो मूर्च्छाऽरुचिस्तथा ॥११७॥

इति रोहिण्याद्यं घृतम् ।

रोहिणीकटुका- कटु कटुकी, विम्ब- लीमडो नीम, मधुक- लीमधु मुलहठी, त्रिफलात्वचः दृणिया पग- रनी त्रिफला गुठलीरहित त्रिफला, त्रायमाणा च अने त्रायमाणा और असवर्ग, कर्पाशा दरेक ओक तोला प्रत्येक एक कर्ष, पटोलत्रिवृतो- पटोल तथा नसोतर परवल तथा त्रिवृत, पले दरेक चार तोला प्रत्येक एक पल, मसूराणाम् च अने मसूर और मसूर, द्वे पले आठ तोला दो पल, अष्टगुणे ओंठीने आठगुणु इनको आठगुने, अम्भसि पाणीभां जलमें, साध्यम् पडाववा सिद्ध करे, शृतात् उठाणेला अनाथभांथी उवाले हुए काथमेंसे, घृतसमम् शेषम् सोण तोला शेष अनाथने चार पल शेष काथको, सर्पिष. च अने धीना और धीके, चतुष्पलम् सोण तोलाने चार पलको, समूर्च्छितम् मिश्रित करीने मिलाकर, पिवेत् पीवा पीवे, तेन तेथी उससे, पैत्तिकः पित्तजन्य पैत्तिक, गुल्म शुद्ध गुल्म, ज्वर. ज्वर ज्वर, तृष्णा तृषा तृष्णा, शूलम् च शूल शूल, भ्रम. भ्रम भ्रम, मूर्च्छा च मूर्च्छा मूर्च्छा, तथा

११५. द्वेपले-द्विपक (प. च.)

” शृताच्छेषं-शृताच्छेषं (प.)

अरुचिः अने अरुचि और अरुचि, शान्यति शांत
भाय छे शान्त होती हैं ॥ ११५-११७ ॥ इति आ यह,
रोहिण्याद्यम् रोहिण्याद्य रोहिण्याद्य घृतम् घृत छे घृत है ।

115-117. Take one tola each of kurroa, neem, liquorice, the shell of the fruits of the three myrobalans and zalil and four tolas each of wild snake gourd and turpeth and 8 tolas of lentils: decoct them in eight times the quantity of water till the solution is reduced to the quantity of sixteen tolas; take it down and mix it with an equal quantity of ghee (16 tolas;) this taken as potion will alleviate pitta-gulma, fever, thirst, colic, delirium, fainting and anorexia. Thus has been described the compound kurroa ghee.

त्रायमाणाय घृतम्—

जले दशगुणे साध्यं त्रायमाणाचतुष्पलम् ।
पञ्चभागस्थितं पूतं कल्कैः संयोज्य कार्षिकैः ॥११८॥
रोहिणी कटुका मुस्ता त्रायमाणा दुरालभा ।
कल्कैस्तामलकीवीराजीवन्तीचन्दनोत्पलैः ॥११९॥
रसस्यामलकानां च क्षीरस्य च घृतस्य च ।
पलानि पृथगष्टाष्टौ दत्त्वा सम्यग्विपाचयेत् ॥१२०॥
पित्तरक्तभवं गुल्मं वीसर्पं पैत्तिकं ज्वरम् ।
हृद्रोगं कामलां कुष्ठं हन्यादेतद्धृतोत्तमम् ॥१२१॥
इति त्रायमाणाद्यं घृतम् ।

त्रायमाणा त्रायमाणा असवर्गके, चतुष्पलम् सैण
तोला चार पल, दशगुणे दशगुणा दसगुणे, जले
अक्षरं जलमें, साध्यम् पडाववा पकावे, पञ्चभागस्थितम्
घृतम् अणने पयभांश आडी रहे त्यारे गाणीने
जलका पञ्चमांश शेष रहने पर छानकर, रोहिणी कटुका
कडु कुटकी, मुस्ता सैथ मोथा, त्रायमाणा त्रायमाणा

असवर्ग, दुरालभा धमासो धमासा, कार्षिकैः ऐशैना
ऐध ऐध तोलाना इनके कर्षप्रमाण, कल्कैः कल्कैथी
कल्कोसे, तामलकी- बोय आंभली भुईंआवला, वीरा-
वीरखुने पाणे। खस, जीवन्ती- डोडी जीवन्ती, चन्दन-
चन्दन चन्दन, उत्पलैः तथा नीलकमल कृष्णकमल,
कल्कैः ऐशैना पयु ऐध ऐध तोलाना कल्कैथी इनके
भी कर्षप्रमाण कल्कोसे, संयोज्य मिश्रित करी तेभां
मिलाकर उसमें, आमलकानाम आभणाने आवलोकै,
रसस्य रस रसके, क्षीरस्य दूध दूधके, घृतस्य च तथा भृत
और घृतके, पृथक् दरेक पृथक् पृथक्, अष्ट-अष्टौ पलानि
अष्टौ अष्टौ तोला आठ आठ पल, दत्त्वा नाभीने
डालकर, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरह, विपाचयेत्
पडाववा पकावे, एतत् आ यह, घृतोत्तमम् उत्तमं
घृत श्रेष्ठ घृत, पित्तरक्तभवम् पित्तरक्त-
जन्य, गुल्मम् गुल्म गुल्म, वीसर्पम् वीसर्प वीसर्प,
पैत्तिकम् ज्वरम् पित्तज्वर पैत्तिक ज्वर, हृद्रोगम् हृद्रो-
रोग हृद्रोग, कामलाम् कामला कामला, कुष्ठम् अने
कुष्ठने और कुष्ठको, हन्यात् नाश करे छे नष्ट करता
है ॥ ११८-१२१ ॥ इति आ यह, त्रायमाणाद्यम्
त्रायमाणाद्य त्रायमाणाद्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

118-121. Decoct sixteen tolas of zalil in ten times its quantity of water and when it is reduced to one fifth its quantity, filter it and mix with the paste of one tola each of kurroa, nut grass, zalil, cretan prickly clover, feather foil, ticktrefoil, cork swallow wort, sandalwood, blue water lily and 32 tolas each of the juice of emblic myrobalan, milk and ghee and prepare a medicated ghee out of these. This excellent ghee is effective in the cure of gulma due to pitta or vitiated blood in spreading inflammations, fever of pitta type, cardiac disorders, jaundice and dermatosis. Thus has been described the compound zalil ghee.

१२०. विपाचयेत्—उपाचयेत् (ग)

,, अष्टाष्टौ—अष्टाष्ट (घ)

आमलकाद्यं घृतम्—

रसेनामलकेक्षूणां घृतपादं विपाचयेत् ।

पथ्यापादं पिबेत्सर्पिस्तस्मिन् पित्तगुल्मनुत् ॥१२२॥
इत्यामलकाद्यं घृतम् ।

आमलकेक्षूणाम् आमर्णा तथा शेरडीना आवले और ईखके, रसेन रसथी रससे, घृतपादम् यतुर्थाश घृत चौथाई घीको, पथ्यापादम् घृतने। यतुर्थाश ६२३ने। ३६३ नाभी चौथाई हरड़ छोड़ कर, विपाचयेत् पञ्चावधु पकावे, सिद्धम् सिद्ध थथेल सिद्ध, पित्तगुल्मनुत् पित्त-गुल्म ६२२नार पित्तगुल्मनाशक, तत् ते वह, सर्पि. घृत घृत, पिबेत् पीवु पीवे ॥ १२२ ॥ इति आ यह, आमलकाद्यम् आमलकाद्य आमलकाद्य, घृतम् घृत छे घृत हे ।

122. Prepare a medicated ghee by adding to four parts of the juice of the emblic myrobalans and sugarcane one part ghee and one-fourth part chebulic myrobalan. This medicated ghee taken as potion is curative of pitta gulma. Thus has been described the compound myrobalan ghee.

द्राक्षाद्यं घृतम्—

द्राक्षां मधूकं खर्जूरं विदारीं सशतावरीम् ।

परुषकाणि त्रिफलां साधयेत्पलसंमितम् ॥१२३॥

जलाढके पादशेषे रसमामलकस्य च ।

घृतमिश्रुरसं क्षीरमभयाकल्कपादिकम् ॥१२४॥

साधयेत्तद्धृतं सिद्धं शर्कराक्षौद्रपादिकम् ।

प्रयोगात् पित्तगुल्मघ्नं सर्वपित्तविकारनुत् ॥१२५॥

इति द्राक्षाद्यं घृतम् ।

द्राक्षाम् द्राक्ष मुनका, मधूकम् मधुके, महुआ, खर्जूरम् अमूर खजूर, सशतावरीम् शतावरीसहित शतावरीसहित, विदारीम् विदारी, त्रिफलां त्रिफला, परुषकाणि परुषका फालसे, त्रिफलाम् च तथा त्रिफला गौर त्रिफला, पल-संमितम् प्रत्येक चार तोला लघु प्रत्येक एक एक पल केकर, जलाढके असे। छप्पन तोला पाण्डीमा एक आढक जलमें, साधयेत् पञ्चावधु पकावे,

१२२ घृतपाद-घृतप्रस्थ (घ)

१२३ संमितम्-संमिताम् (घ.)

पादशेषे यतुर्थाश (६४ तोला) आडी रहे त्यारे चौथाई शेष रहने पर, आमलकस्य च आमर्णा। आंवल्लोका, रसम् रस रस, घृतम् घी घी, इक्षुरसम् शेरडीने। रस ईखका रस, क्षीरम् अने दूध दरेड ये। स४ तोला और दूध प्रत्येक ६४ तोले, अभयाकल्क-अभयाभा ६२३ने। ३६३ इनमें हरड़का कल्क, पादिकम् सोण तोला नाभी चौथाई भागसे छोड़ कर, तत् घृतम् ते ६४ तोला घीने उस ६४ तोले घीको, साधयेत् पञ्चावधु सिद्ध करे, सिद्धम् सिद्ध थथेल ते घीमां सिद्ध हुए उस घीमें, शर्करा-क्षौद्र-साकर तथा मधु चीनी तथा मधु, पादिकम् यतुर्थाश (१६ तोला) शेरडीने चौथाई भागसे मिला कर प्रयोगात् प्रयोग करवाथी प्रयोग करनेसे, सर्व-पित्त-विकारनुत् ते घी सर्व पित्तना विकारने। नाश करनार सब पित्त विकारोंको हरण करने-वाला, पित्तगुल्मघ्नम् अने पित्त गुल्मने भटाउनार थाप छे और पित्तगुल्मनाशक होता है ॥ १२३-१२५ ॥ इति आ यह, द्राक्षाद्यम् द्राक्षाद्य द्राक्षाद्य, घृतम् घृत छे घृत हे ।

123-125. Decoct four tolas each of grape, mahwa, date, white yam, climbing asparagus, falseah and the three myrobalans in 256 tolas of water till it is reduced to one fourth its quantity; then prepare it into a medicated ghee by adding 64 tolas each of ghee, sugar cane juice, juice of emblic myrobalan and milk, along with the paste of chebulic myrobalan of one fourth the quantity. By taking a course of the ghee prepared thus, mixed with one fourth its quantity of sugar and honey, one gets cured of pitta-gulma and also of all kinds of pitta disorders Thus has been described the compound grape ghee वासाघृतम्—

वृषं समूलमापोध्य पचेदष्टगुणे जले ।

१२६ जले-अम्मसि (ग. थ.)

शेषेऽष्टभागे तस्यैव पुष्पकल्कं प्रदापयेत् ॥१२६॥
तेन सिद्धं घृतं गीतं सक्षौद्रं पित्तगुल्मनुत् ।
रक्तपित्तज्वरश्वासकासहृद्रोगनाशनम् ॥१२७॥
इति वासाघृतम् ।

समूलम् भूणसहित मूलसहित, वृषम् अ२३श्री।
अङ्गुली, आपोथ्य वाटीने कूटकर, अष्टगुणे आठगुणा
आठगुणे, जले पचेत् पाण्डुभां पञ्चावधी जलमें पकावे,
शेषे अष्टभागे अष्टभांश आधी रहे त्यारे तेभां अष्टभाग
शेष रहने पर उसमें, तस्य एव तेना ७ उसीके, पुष्पक-
ल्कम् पुष्पमे। ३६३ फूलोंके कल्कको, प्रदापयेत् नाभवे।
छोड़े, तेन सिद्धम् तेनाथी सिद्ध करेछुं उससे सिद्ध,
घृतम् शीतम् घृत शीतल तथा पछी घृत शीतल होने
पर, सक्षौद्रम् मधु भेणववाथी मधु मिलानेसे, पित्त-
गुल्मनुत् ते पित्त गुल्मने दूर करे छे वह पित्तगुल्मको
दूर करता है, रक्तपित्त-ज्वर तेम ७ रक्तपित्त ७वर एवं
रक्तपित्त, ज्वर, श्वास- श्वास श्वास, कास- उधरस कास,
हृद्रोग-नाशनम् तथा हृद्रोगने नाश करे छे तथा
हृद्रोगको नष्ट करता है ॥ १२६-१२७ ॥ इति आ यह,
वासाघृतम् वासाघृत छे वासाघृत है ।

126 127. Take root and branch of
vasaka; crush and decoct it in eight
times its quantity, add to it paste of
the flowers of the same plant, the
ghee prepared thus and cooled and
taken with honey is curative of pitta
gulma, hemothermia, fever, dyspnea,
cough, and cardiac disorders. Thus
has been described the compound
vasaka ghee.

पित्तगुल्मे विरेचनयोगा -

द्विपलं त्रायमाणाया जलद्विप्रस्थसाधितम् ।
अष्टभागस्थितं पूतं कोष्णं क्षीरसमं पिबेत् ॥१२८॥
पिबेदुपरि तस्योष्णं क्षीरमेव यथाबलम् ।
तेन निर्हृतदोषस्य गुल्मः शाम्यति पैत्तिकः ॥१२९॥

जलद्विप्रस्थ- औधसे। अष्टावधीसु, तोला पाण्डु दो
प्रस्थ जलसे, साधितम् पञ्चावधे सिद्ध किये गये,

त्रायमाणायाः त्रायमाणाया असवर्गके, द्विपलम् आठ
तोला दो पल, अष्टभागस्थितम् अष्टभांश शेष रहे
त्यारे अष्टभांश शेष रहने पर पूतम् गाणीने छानकर,
क्षीरसमम् समप्रमाण दूध साथे समप्रमाण दूधमें
मिलाकर, कोष्णम् नवशेकुं गुण गुणा, पिबेत् पीवु पीवे,
तस्य उपरि तेनी उपर उसके ऊपरसे, यथाबलम् शक्ति
प्रमाणे यथाबल, उष्णम् उष्ण गरम, क्षीरम् एव दूध ७
दूध ही, पिबेत् पीवु पीवे, तेन तेनाथी उससे,
निर्हृतदोषस्य दूर भयेछ दोषनाश। हरीने। दोष निकल
गये पुरुषका, पैत्तिकः पैत्तिक पैत्तिक, गुल्मः गुल्म
गुल्म, शाम्यति शांत थाय छे शान्त होता है ॥१२८-१२९॥

128-129 Decoct eight tolas of zalil
in 128 tolas of water and when it is
reduced to one eighth its quantity,
filter it. One should take this with
equal amount of warm milk and after
taking the draught one should drink
as much warm milk as one
can digest; the morbid matter being
eliminated by this draught of milk,
the pitta gulma gets alleviated.

द्राक्षाभयारसं गुल्मे पैत्तिके सगुडं पिबेत् ।
लिह्यात्कम्पिल्लकं वाऽपि विरेकार्थं मधुद्रवम् ॥१३०॥

पैत्तिके पित्त ७य पैत्तिक, गुल्मे गुल्मभां गुल्ममें,
विरेकार्थम् विरेचन भांटे विरेचनके लिए, सगुडम्
गोणसहित गुल्मे साथ, द्राक्षा-अभयारसम् द्राक्षा अने
हरडेने। उवाय मुनके और हरकका काय, पिबेत् पीवे।
पीवे, कम्पिल्लकम् वा अपि अथवा उपीके। अथवा
रोरी, मधुद्रवम् मधु भेणवी मधु मिला कर, लिह्यात्
यादवे। चाटे ॥ १३० ॥

130. For purgation in pitta-gulma
the patient may drink the decoction
of grape and chebulic myrobalan with
gur or he may lick kamala liquefied
by mixing with honey.

पित्तगुल्मे अभ्यङ्गाः—

दाहप्रशमनोऽभ्यङ्गः सर्पिषा पित्तगुल्मिनाम् ।
चन्दनाद्येन तैलेन तैलेन मधुकस्य वा ॥१३१॥

सर्पिषा धीथी घृतसे, चन्दनाद्येन चन्दनाद्य, तैलेन तैलथी तैलसे, मधुकस्य वा अथवा जेठीमधना भभवा मुलहठीसे साधित, तैलेन अभ्यङ्ग. तैलथी अभ्यङ्ग तैलेन अभ्यङ्ग पित्तगुल्मिनाम् पित्तगुल्मना रेणुिओना पित्तगुल्मके रोगियोंके, दाहप्रशमनः दाहनी शांति ३२ना२ छे दाहका शमन करनेवाला है ॥ १३१ ॥

131. For the relief of the burning pain in the patient suffering from pitta-gulma, inunction should be done with ghee or compound sandalwood oil or oil prepared with liquorice.

पित्तगुल्मे वस्तयः—

ये च पित्तज्वरहराः सतिक्ताः क्षीरवस्तयः ।
हितास्ते पित्तगुल्मिभ्यो वक्ष्यन्ते ये च सिद्धिषु १३२

ये च जे जो, पित्तज्वरहरा पित्तज्वरने हरणु ३२ना२ पित्तज्वरनाशक, सतिक्ता तिक्त द्रव्ययुक्त तिक्त द्रव्यसे साधित, क्षीरवस्तय क्षीरनी अस्तित्थे दूधकी वस्तिया, ये च अने जे और जो, सिद्धिषु सिद्धिस्थानमां सिद्धिस्थानमें, वक्ष्यन्ते उहेवाशे कही जायगी, ते तेओ वे, पित्त-गुल्मिभ्यः पित्तगुल्मना हरणीओने पित्तगुल्मियोंके लिए, हिता हितकर छे हितकर हैं ॥ १३२ ॥

132. The milk enemata medicated with bitter drugs which are curative of pitta-fever and also those which will be described in the Section on Success in treatment are beneficial to the patients suffering from pitta-gulma.

पित्तगुल्मे अन्नपानानि—

शालयो जाङ्गलं मांसं गव्याजे पयसी घृतम् ।

१३१. दाहप्रशमनः—शुद्धप्रशमन (ग ज्ञ थ प.)

१३२. पित्तज्वरहरा—पित्तज्वररताना (ख. घ. च. ड. त. थ. द. ध.)

खर्जूरामलकं द्राक्षा दाडिमं सपरूषकम् ॥१३३॥
आहारार्थं प्रयोक्तव्यं पानार्थं सलिलं शृतम् ।
बलाविदारीगन्धाद्यैः पित्तगुल्मचिकित्सितम् ॥१३४॥

शालयः शालना येओ शालिचावल, जीङ्गलम् अगल पशुपक्षीओनु जागल पशुपक्षियोंका, मांसम् मांस मास, गव्याजे गाय तथा भडरीनु गाय और बकरीके, पयसी दूध दूध घृतम् धी घी, खर्जूरामलकम् अजूर, आमणा खजूर, आवल, द्राक्षा द्राक्ष मुनका, सपरूषकम् अने झालसांसहित और फालसांसहित, दाडिमम् दाडिम ओओने अनार इनका, आहारार्थम् आहार भाटे आहारके लिए प्रयोक्तव्यम् प्रयोग करवे प्रयोग करे, पानार्थम् अने पीना भाटे और पीनेके लिए, बला-अला बला, विदारीगन्धाद्यै तथा विदारीगन्धादि गणुथी तथा विदारीगन्धादिगणकी ओपधियोंसे, शृतम् उकाणैला शृत, सलिलम् पाणीने प्रयोग करवे जलका प्रयोग करे, पित्तगुल्म- आ पित्तगुल्मनी यह पित्तगुल्मकी, चिकित्सितम् चिकित्सा छे औषध है ॥ १३३-१३४ ॥

133-134. Sali rice, flesh of jangala animals and milk of the cow and the goat, cow's ghee, dates, emblic myrobalans, grapes, pomegranate and falsah should be given as diet; and for drink, water prepared with heart-leaved sida and drugs of the ticktrefoil group. This is the line of treatment in pitta-gulma.

गुल्मेऽग्निसधुक्षणविधानम्—

आमान्वये पित्तगुल्मे सामे वा कफवातिके ।
यवागूभिः खडैर्यूपैः संयुक्तयोऽग्निर्विलङ्घिते ॥१३५॥

आमान्वये आमना अनुभ्रवाणा आमान्वित, पित्तगुल्मे पित्तगुल्ममां पित्तगुल्ममें, सामे अथवा आमसहित या आमयुक्त, कफवातिके वा उहेवात-अन्य गुल्ममां कफवातजन्य गुल्ममें, विलङ्घिते लघन ३२ना२ पक्षी लघन कराकर, अग्नि. अग्निने अग्निके, यवागूभि यवागू यवागुओं, खडैर्यूपै. अडे तथा

धूषेथी खडों तथा यूषोसे, संधुक्ष्य. प्रदीप्त इत्वे।
प्रवीण करे ॥ १३५ ॥

135. In a condition where pitta-gulma is associated with chyme disorder or where chyme disorder is accompanying the kapha-cum-vata discomdence, the gastric fire should be stimulated by the administration of gruels or vegetable soups and pulse-soups after preliminary fasting.

शमप्रकोपौ दोषाणां सर्वेषामग्निसंश्रितौ ।
तस्मादग्निं सदा रक्षेन्निदानानि च वर्जयेत् ॥१३६॥

सर्वेषाम् सधणां सब, दोषाणाम् दोषानां दोषोंके
शमप्रकोपौ शमन अने प्रकोप शमन तथा प्रकोप,
अग्निसंश्रितौ अग्निने आधारे रक्षा छे अग्नि पर आश्रित
है, तस्मात् तेथी अत, सदा रक्षेत् सर्वदा, अग्निम्
अग्निनी अग्निकी, रक्षेत् रक्षा इत्वी रक्षा करे, निदानानि
च अने निदानाने और निदानोंका, वर्जयेत् तेषां
वर्जन करे ॥ १३६ ॥

136. The sedation and the provocation of all the humors depend on the condition of the gastric fire. Hence one should always take care to protect the gastric fire and avoid the causative factors of its disturbance

कफगुल्मे वमनम् —

वमनं घमनार्हाय प्रदद्यात् कफगुल्मिने ।
स्निग्धस्निग्धशरीराय गुल्मे शैथिल्यमागते ॥१३७॥
परिवेष्टय प्रदीप्तास्तु बल्वजानथवा कुशान् ।
मिषकृम्भे समावाप्य गुल्मं घटमुखे न्यसेत् ॥१३८॥
संगृहीतो यदा गुल्मस्तदा घटमथोद्धरेत् ।
वस्त्रान्तरं ततः कृत्वा भिन्धाद्गुल्मं प्रमाणवित् ॥१३९॥

१३८. न्यसेत्-धिपेत् (क. ख. घ. ङ.)

१३९. संगृहीतो-स गृहीतो (च. ष.)

,, भिन्धाद्गुल्मं प्रमाणवित्-छिद्र गुल्मप्रमाणवित् (ग.)

विमार्गाजपदादर्शैर्यथालाभं प्रपीडयेत् ।
मृद्गीयाद्गुल्ममेवैकं न त्वन्त्रहृदयं स्पृशेत् ॥१४०॥

वमनार्हाय वमन इत्वात्वा शैथिल्य वमनयोग्य,
कफगुल्मिने कफगुल्मना रोगिने कफगुल्मीको, वमनम्
वमन वमन, प्रदद्यात् इत्वात्वा देवे, गुल्मे गुल्म
गुल्मके, शैथिल्यम् शिथिल गिथिल, आगते थाय त्पारे
होजाने पर, स्निग्ध-स्निग्ध- रनेहन तथा रवेहन आपेत्
स्निग्ध तथा स्निग्ध, शरीराय शरीरवाणा भनुष्यते
शरीरवाले मनुष्यको मिषकृ वैद्य वैद्य, प्रदीप्तान् सधणा-
वेत्ता जलते हुए, बल्वजान् बल्वज बल्वज, अथवा छे
अथवा, कुशान् इत्वात्वा कुशोंको, परिवेष्टय वी ये इत्वीने
गोल करके, कृम्भे कुम्भमां घडेमें, समावाप्य नाभीने
छोड़ कर, गुल्मम् गुल्म पर गुल्म पर, घटमुखे धडानुं
मुष् घडेके मुखको, न्यसेत् लगाउपु लगा दे, यदा
रूपारे जब, गुल्मः गुल्म गुल्म, संगृहीतः पकड़र्थ
नाथ पकड़ा जावे, तदा अथ घटम् त्पारे धडाने तब
फिर घडेको, उद्धरेत् उठाडी देवो ऊपर उठावे,
तत ते पछी तदनन्तर, गुल्मम् गुल्मना भूणपर
गुल्मके मूल पर, वस्त्रान्तरम् कृत्वा वस्त्रने कृष्ठीने
आधी वस्त्रको कसकर बांध करके, प्रमाणवित् प्रमाणने
भिक्षुनारा वैद्ये प्रमाणको जाननेवाला वैद्य, भिन्धात् तेनु
वेहन इत्पु उसका भेदन करे, विमार्ग- त्पार-
पछी विमार्ग उसके वाद विमार्ग, अजपदादर्शै. अजपद
अने आदर्श अजपद और आदर्श, यथालाभम्
अथालाभी ने भूणे तेनाथी इनमेंसे जो मिल सके
उससे, एकम् केवल केवल, गुल्मम् एव गुल्मनु
गुल्मका ही, प्रपीडयेत् पीडन इत्पु पीडन करे, मृद्गीयात्
अथवा भेदन इत्पु अथवा भेदन करे, अन्त्रहृदयम्

१४०. विमार्गाजपदादर्शै-विमार्गज यदा पश्येत् (क. ख. घ. ङ)

,, प्रपीडयेत्-प्रयोजयेत् (ग)

,, ,, -प्रपीडने. (प.)

,, मृद्गीयात्-गृहीयात् (प)

,, ,, -प्रमृष्ट (फ)

,, त्वन्त्रहृदयं-त्वन्त्रहृदय (क. ख. घ. च. ङ)

,, मृद्गीयाद्गुल्ममेवैकं न त्वन्त्रहृदयं स्पृशेत्-गृहीयाद्गुल्ममेवैकं

न त्वन्त्रहृदयं स्पृशेत् (च.)

तु परंतु अंतर्या तथा हृद्यने। परन्तु अन्त्र तथा हृद्यको, न स्पृशेत् २५शर् न करेत् न छूए ॥१३७-१४०॥

137-140 The vomition procedure should be done in the cases where vomition is indicated, in patients suffering from kapha-gulma after they have been made to undergo the preliminary preparation with oleation and sudation. After the gulma has softened, place all round the inner wall of a small earthen pot the burning blades of Balvaja or of small sacrificial grass, and invert the mouth of the pot over the gulma and when the gulma is caught tightly in the pot, it may be pulled out and bandaging the gulma with a cloth, the physician proficient in the technique of incision should make superficial incisions. The gulma must be compressed by means of any instrument available among vimarga, ajapada and adarsa instruments and kneaded, taking care not to touch the intestines or other internal viscera.

तिलैरण्डातसीबीजसर्वपैः परिलिप्य च ।
श्लेष्मगुल्ममयःपात्रैः सुखोष्णैः स्वेदयेद्भिषक् ॥१४१॥

तिल- तक्ष तिल, एरण्ड- अेर ३५०० रेडीके बीज, अतसीबीज- अणसीना ५०० अलसी, सर्वपैः अने सरसवधी और सरसोसे, श्लेष्मगुल्मम् श्लेष्मगुल्मने श्लेष्मगुल्मको, परिलिप्य च २५ करीने लिप्तकर, सुखोष्णैः सदन थाय अेवा तपेवा सुहाते हुए गरम, अय पात्रैः श्लेष्मना पात्रेवडे लोहेके पात्रोसे, भिषक् वैद्य, स्वेदयेत् स्वेदन करे ॥ १४१ ॥

141. The physician may foment and sweat the kapha-gulma with bearably hot iron vessels after anointing it with

oil, castor seeds, linseed and rape seeds.

कफगुल्मे स्नेहयोमाः —

सव्योषक्षारलवणं दशमूलीशृतं घृतम् ।

कफगुल्मं जयत्याशु सहिङ्गुविडदाडिमम् ॥१४२॥

इति दशमूलीघृतम् ।

सव्योष-क्षार-लवणम् सूंडे, भरी, पीपर, जवधार तथा सि धालूषु सहित त्रिकटु, यवक्षार तथा सेन्धानमकसहित, सहिङ्गु-विड-दाडिमम् अने हिंय, मिड-लवणु तथा दाडिमसहित और हीग, बिडनमक तथा अवार सहित, दशमूली-शृतम् दशमूलीना उष्णानां सिद्ध करेणु दशमूलकाथसे सिद्ध, घृतम् धी घृत, कफगुल्मम् कश्चिद्भने। कफगुल्मको, आशु शीघ्र शीघ्र, जयति नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १४२ ॥ इति आ यद्, दशमूलीघृतम् दशमूलीघृत छे दशमूलीघृत है ।

142. The ghee prepared of the decoction of the decaradices with the three spices, alkali, rock-salt, asafetida, bid salt and pomegranate, soon subdues kapha gulma Thus has been described the compound decaradices ghee.

मल्लतकाद्यं घृतम्—

मल्लतकानां द्विपलं पञ्चमूलं पलोन्मितम् ।

साध्यं विदारीगन्धाद्यमापोथ्य सलिलाढके ॥१४३॥

पादशेषे रसे तस्मिन् पिप्पलीं नागरं वचाम् ।

विडङ्गं सैन्धवं हिङ्गु यावशूकं विडं शटीम् ॥१४४॥

चित्रकं मधुकं रास्नां विष्टा कर्षसमं भिषक् ।

प्रस्थं च पयसो दत्त्वा घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥१४५॥

मल्लतकानाम् बिडनां भिलावोका, द्विपलम् आठ तोला दो पल, पलोन्मितम् अने आठ तोला एक एक पल मानवाल, विदारीगन्धाद्यम् विदारीग आदि विदारीगधादि, पञ्चमूलम् पंचमूलीने लड्डु पञ्चमूलको, सापोथ्य आडीने कूटकर, सलिलाढके असे। ७५५५ तोला पाणीमां एक आढक जलमें, साध्यम् पकाववा ।

१४५ चित्रक मधुक रास्ना-चव्य च चित्रक रास्नां (५.)

,, पयसो दत्त्वा-पयसः कृत्वा (च. ५.)

पकावे, पादशेषे अतुथींश रले त्यारे चौथाई शेष रहे तब, तस्मिन् रसे ते क्वाथर्भा उस क्वाथमें, पिप्पली-पीपर पिप्पली, नागरञ्ज सूंठ सोंठ, वचाम् ७७ वच विडङ्गम् वावडिंग वायविडंग, सैन्धवन् सिंधालूष् सेन्धानमक, हिङ्गु डिंग हींग, यात्रशूकञ्ज ७७भार यवक्षार, बिडम् भिडलवष् विडनमक चित्रकम् चित्रक चित्रक, चाटीन् कथुरे कचूर, मधुकम् मेठीमध मुलहठी रास्नाञ्ज तथा रास्नाना तथा रास्नाके कर्षसमम ओ-ओड तोलाने। एक एक कर्षको, पिष्ट्वा उल्लु उरीने पीसकर, प्यस-च दूध और दूध, प्रस्थम् थोसठ तोल। एक प्रस्थ, दत्त्वा नाभीने मिलाकर, भिन्नक् वैद्य वैद्य, घृतप्रस्थम् थोसठ तोल। धी एक प्रस्थ घीको, निपाचयेत् ५३।५। पकावे ॥ १४३-१४५ ॥

143-145. Decoct eight tolas of marking nut, four tolas of pentaradices of the ticktrefoil group well crushed in 256 tolas of water; when reduced to one fourth the quantity, the physician may prepare it into a medicated ghee by adding the paste of one tola each of long pepper, dry ginger, sweet flag, embelia, rock-salt, asafetida, barley alkali, bid salt, long zedoary, white flowered leadwort, liquorice and indian groundsel, 64 tolas of milk and 64 tolas of ghee.

एतद्भल्लातकघृतं कफगुल्महरं परम् ।
प्लीहापाण्डुमयश्वासग्रहणीरोगकासनुत् ॥१४६॥

इति भल्लातकाद्यं घृतम् ।

एतत् आ यह, भल्लातकघृतम् भल्लातकघृतं भल्लातकघृत, परम् अत्यंत श्रेष्ठ, कफगुल्महरम् उद्-गुल्मनाशक कफगुल्मनाशक है, प्लीहा-प्लीहा प्लीहा, पाण्डुमय-पाण्डुरोग पाण्डुरोग, श्वास-श्वास श्वास, ग्रहणीरोग-ग्रहणीरोग ग्रहणीरोग, कासनुत् तथा उध-रसने। नाश करे छे और खासीको नष्ट करता है ॥१४६॥

इति आ प्रभाषे यह भल्लातकाद्यम् भल्लातकाद्यं भल्लातकाद्य. घृतम् धृत छे घृत है ।

146. This marking-nut ghee is an excellent curative of kapha-gulma as also of splenic disorders, anemia, dyspnea, assimilation disorders and cough. Thus has been described the compound marking-nut ghee.

क्षीरषट्पलकं घृतम्—

पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः ।

पलिकैः सयवक्षारैर्वृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥१४७॥

क्षीरप्रस्थं च तत् सर्पिर्हन्ति गुल्मं कफात्मकम् ।

ग्रहणीपाण्डुरोगञ्च प्लीहकासज्वरापहम् ॥१४८॥

इति क्षीरषट्पलकं घृतम् ।

पलिकैः थार थार तोल। एक एक पल मानवाले, सयवक्षारैः ७७भारसहित यवक्षारसहित, पिप्पली-पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूल-पीपरीमूल पिप्पलीमूल, चव्य-चित्रक-थवड, चित्रक, चव्य, चित्रक, नागरैः अने सूंठ और सोंठसे, घृतप्रस्थम् थोसठ तोल। धी एक प्रस्थ घी, क्षीरप्रस्थम् च तथा थोसठ तोल। दूध तथा एक प्रस्थ घी, विपाचयेत् ५३।५। पकावे, तत् सर्पि-ते धी वह घृत, कफात्मकम् उद्गुल्म-कफात्मक, गुल्मम् गुल्मने। गुल्मको, हन्ति नाश करे छे नष्ट करता है, ग्रहणी-ग्रहणी ग्रहणी, पाण्डुरोगञ्जम् तथा पाण्डुरोगने मटाडे छे तथा पाण्डुरोगको मिटाता है, प्लीहा-अने प्लीहा और प्लीहा, कास-उधरस कास, ज्वरापहम् तेम ७७भारने दूर करे छे एवं ज्वरको दूर करता है ॥१४७-१४८॥ इति आ यह, क्षीरषट्पलकम् क्षीरषट्पलक क्षीरषट्पलक, घृतम् धृत छे घृत है ।

147-148. Prepare a medicated ghee of long pepper, roots of long pepper,

१४७ एतच्छ्लोकानन्तरम्—

एनदेव विना क्षीरं पूतीकक्षाथसाधितम् ।

मस्तुतुल्यं विषकं स्वाद्गोक्षेण्वधिकं हितम् ॥

इत्यधिकं पाठः (प.) पुस्तके ।

१४८. क्षीरप्रस्थं च तत्-क्षीरप्रस्थेन तत् (क. घ.)

,, इति क्षीरषट्पलकं घृतम्-इति पञ्चकोलघृतम् (ब. छ. घ.)

chaba pepper, white flowered lead wort, dry ginger and barley alkali, four tolas of each with 64 tolas of milk and 64 tolas of ghee. This cures kapha-gulma, assimilation disorders, anemia, splenic disorders, cough and fever. Thus has been described the compound shatpala ghee

मिश्रकस्नेह —

त्रिवृतां त्रिफलां दन्तीं दशमूलं पलोन्मितम् ।
जले चतुर्गुणे पक्त्वा चतुर्भागस्थितं रसम् ॥१४९॥
सर्पिरेरण्डजं तैलं क्षीरं चैकत्र साधयेत् ।

त्रिवृतम् नसोतर मिसोत, त्रिफलाम् ६२३, ७६३, आभगां त्रिफला, दन्तीम् ६-८-११-१२ दन्ती, दशमूलम् तथा दशमूल दशमूल, पलोन्मितम् प्रत्येकना २२ २२ तोला प्रत्येकके चार चार तोले, चतुर्गुणे २२ गण्डा चौगुने, जले पाणीमां जलमें, पक्त्वा पकावनीने पकाकर, चतुर्भागस्थितम् रसम् २२ २२ चतुर्थांश भाडी रहे त्वारे ते क्वाथने जब चतुर्थांश शेष रहे तब उस क्वाथ, सर्पिः घृत घृत, एरण्डजम् तैलम् और अनु तेल एण्डके तैल, क्षीरम् च तथा दूध तथा दूधको, एकत्र अेकसाथे एकत्र, साधयेत् पकावनी पकावे ॥१४९॥

149-149½. Decoct four tolas each of turpeth, the three myrobalans, red physic nut and deca-radices in four times its quantity of water, and when the decoction is reduced to one fourth quantity, it may be prepared into a mixed medicated unctuous substance by adding ghee and castor oil and milk.

स सिद्धो मिश्रकस्नेहः सक्षौद्रः कफगुल्मनुत् ॥१५०॥
कफवातविबन्धेषु कुष्ठप्लीहोदरेषु च ।
प्रयोज्यो मिश्रकः स्नेहो योनिशूलेषु चाधिकम् ॥१५१॥
इति मिश्रकः स्नेहः ।

१४९ पलोन्मितम्—पिचुन्मितम् (प)

१५१. योनिशूलेषु—योनिदोषेषु (प)

सिद्ध स. सिद्ध थयेव ते सिद्ध हुआ वह, मिश्रकस्नेहः मिश्रकस्नेहः मिश्रकस्नेह, सक्षौद्र. मधुनी साथे भेजनी प्रयोग करता मधुके साथ मिलाकर प्रयोग करनेसे, कफगुल्मनुत् कफगुल्मने नाश करे छे कफगुल्मका नाश करता है, कफ-वात- कफ तथा वातना कफ और वायुके, विबन्धेषु विबन्धमां विबन्धोंमें, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, प्लीह-उदरेषु च प्लीहा अने उदर-रोगमां प्लीहा और उदररोगमें, योनिशूलेषु च तथा योनिशूलमां एवं योनिशूलमें, मिश्रकः स्नेहः मिश्रकस्नेहने मिश्रकस्नेहको, अधिकम् विशेषे करीने विशेष रूपसे, प्रयोज्य. प्रयोग करवे प्रयोगमें लावे ॥ १५०-१५१ ॥ इति आ यह, मिश्रक. स्नेहः मिश्रकस्नेह छे मिश्रक स्नेह है ।

150-151. This preparation of mixed unctuous taken with honey is curative of kapha-gulma; this should be used in obstipation due to kapha-vata, in dermatosis, splenic disorders, abdominal diseases and specially in painful gynecic disorders. Thus has been described the mixed unctuous substance.

कफगुल्मे विरेचनयोगाः —

यदुक्तं वातगुल्मघ्नं संसनं नीलिनीघृतम् ।
द्विगुणं तद्विरेकार्थं प्रयोज्यं कफगुल्मिनाम् ॥१५२॥

वातगुल्मघ्नम् वातगुल्मने नाश करनार वात-गुल्मनाशक, संसनम् तथा संसन तथा संसन, यत् ७ जो, नीलिनीघृतम् नीलिनीघृत नीलिनीघृत, उक्तम् उक्त छे कहा है, तत् तेने उसे, कफगुल्मिनाम् कफ-गुल्मना रोगीओने कफगुल्मियोंको, विरेकार्थम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, द्विगुणम् अमली मात्रामां दूना, प्रयोज्यम् प्रयोग करवे देना चाहिए ॥ १५२ ॥

152 The indigo-ghee already described as a purgative and as curative of vata-gulma should be used in double the dosage for purgation in cases of kapha-gulma.

सुधाक्षीरद्वये चूर्णं त्रिवृतायाः सुभावितम् ।
कार्षिकं मधुसर्पिभ्यां लीढ्वा साधु विरिच्यते ॥१५३॥

सुधाक्षीरद्वये कंटाणाना दूधभा सुधाक्षीरके द्रवमें, सुभावितम् सारी रीते भावना दीधेलु भावित, त्रिवृतायाः नसोतरनुं निसोतका, कार्षिकम् चूर्णम् औष्ठ तोलो यूर्णु एक कर्ष चूर्ण, मधुसर्पिभ्याम् मधु तथा धृत साथे मधु तथा घृतसे, लीढ्वा आटीने चाटकर, साधु मनुष्य सारी रीते मनुष्य अच्छी तरह विरिच्यते विरेचन पाये छे विरिक्त होता है ॥ १५३ ॥

153. A person gets well-purged by taking one tola of turpeth powder impregnated well with the milky juice of thorny milk-hedge and mixed with honey and ghee.

कफगुल्मे दन्तीहरीतकी—

जलद्रोणे विपक्तव्या विंशतिः पञ्च चाभयाः ।
दन्त्याः पलानि तावन्ति चित्रकस्य तथैव च ॥१५४॥
अष्टभागावशेषं तु रसं पूतमधिक्षिपेत् ।
दन्तीसमं गुडं पूतं क्षिपेत्त्राभयाश्च ताः ॥१५५॥
तैलार्धकुडवं चैव त्रिवृतायाश्चतुष्पलम् ।
चूर्णितं पलमेकं तु पिप्पलीविश्वसेषजम् ॥१५६॥
तत् साध्यं लेहवच्छीते तस्मिंस्तैलसमं मधु ।
क्षिपेच्चूर्णपलं चैकं त्वगोलापत्रकेशरात् ॥१५७॥
ततो लेहपलं लीढ्वा जग्ध्वा चैकां हरीतकीम् ।
सुखं विरिच्यते स्निग्धो दोषप्रस्थमनामयम् ॥१५८॥

विंशतिः पञ्च च पञ्चीस पचीस, अभया. हरडे हरड, तावन्ति तेदृशां न उतने ही, दन्त्याः दन्तीभूणना दन्तीके, तथैव अने तेदृशां तथा उतने ही, चित्रकस्य

१५३. सुधाक्षीर—सुधाक्षार (ग.)

त्रिवृतायाः—त्रिफलायाः (प.)

लीढ्वा साधु विरिच्यते—सुखं लीढ्वा विरिच्यते (द.)

लीढं साधु विरिच्यते (न)

१५५. अष्टभागावशेषं तु—अष्टभागमितं तं च (ब. त. थ.)

१५६. पलमेकं तु—चार्षिकपलिकम् (च. थ. ष.)

च त्रिचक्रभूणनां पक्षु चित्रकके मी, पलानि पल पल, जलद्रोणे १०२४ तोला पाणीभां द्रोण जलमें, विपक्तव्याः पकावनां पकावे, अष्टभाग-अवशेषम् आठभो भाग आधी रहे त्पारे आठवाँ भाग शेष रहने पर, पूतम् तु गाणीने छाने गये, रसम् ते रसने। उस रसको, अधिक्षिपेत् हरी पकावना फि पकावे, दन्तीसमम् दन्तीभूणना नेटवो दन्तीके बराबर, पूतम् गुडम् २५२७ गोण शुद्ध गुड, ता च अने त और वे, अभयाः हरडे हरड, तैलार्धकुडवम् आठ तोला तैल अर्ध कुडव तैल, त्रिवृतायाः नसोतर निजोतके, चतुष्पलम् च सोण तोला चार पल, चूर्णितम् यूर्णु करेले चूर्ण की गदे, पिप्पलीपीपर पिप्पली, विश्वसेषजम् तु तथा सुष्ठ और मोठ, एकम् पलम् अने भणी आर तोला दोनों मिलकर एक पल, तत्र औशोने ते अवायभां उनको उस काथमें, क्षिपेत् नाभवां डाले, लेहवत् आटणुना नेबु रेंहकी तरह, तत् साध्यम् तेने अनावधुं उसको बनावे तस्मिन् तेभां उसके, शीते ठंडुं तथा पछी शीत होने पर, तैलसम् तैलना नेटवु तैलके बराबर, मधु मधु मधु, त्वक्-पुलापत्र तथा तन्, औद्यथी, तमाद्यपत्र और दालचीनी, इलायची, तेजपत्र, केशरात् च अने नागकेसर औ सधणांशोतुं मधु और नागकेसर इन सबका, एकम् चूर्णपलम् आर तोला यूर्णु एक पल चूर्ण, क्षिपेत् भेषजमिलवे, तत तेभांथी उसमेसे, लेहपलम् आर तोला आटणु एक पल लेह लीढ्वा आटीने चाटकर, एकाम् अने औष्ठ और एक, हरीतकीम् च हरडे हरड, जग्ध्वा आठने खाकर, स्निग्ध रनेहन अरवाभां आवेना हरदीने स्निग्ध पुरुषको, दोषप्रस्थम् ओसठ तोला दोषतु प्रस्थ प्रमाण दोषका, सुखम् सुखं सुखपूर्वक अनामयम् तथा उपद्रवरहित तथा उपद्रवरहित, विरिच्यते विरेचन पाय छे विरेचन होता है ॥१५४-१५८॥

154-158 In 1024 tolas of water decoct 25 chebulic myrobalans, 100 tolas of wild red physic nut, and 100 tolas of white flowered leadwort When it is reduced to one eighth its quantity, filter the solution and add to it gur equal in quantity to red physic nut

यच्चूर्णं गुटिका याश्च विहिता वातगुल्मिनाम् ।
द्विगुणक्षारहिङ्गवम्लवेतसास्ताः कफे हिताः ॥१६२॥

वातगुल्मिनाम् वातगुल्मिना रोगीशोने भाटे
वातगुल्मियोंके लिए, यद चूर्णम् ने यूर्णु जो चूर्ण,
या च अने ने और जो, गुटिका विहिता गुटिकाओ
उड़ी छे गुटिकायें बताई गई हैं, ता तेओ वे, द्विगुण-
अम्लवेतसा. अने अम्लवेतसथी युक्त यवाथी और
अम्लवेतससे युक्त होनेसे, कफे हिता उक्षुल्मभां हितकारी
थाय छे कफगुल्ममें हितकर होती है ॥ १६२ ॥

162. The powders and pills which
are prescribed for the patient suffering
from vata-gulma are considered useful
in kapha-gulma also if combined with
double their quantity of alkali, asafetida
and amlavetasa.

य एव ग्रहणीदोषे क्षारास्ते कफगुल्मिनाम् ।
सिद्धा निरत्ययाः शस्ता दाहस्त्वन्ते प्रशस्यते ॥१६३॥

ये एव ने जो, क्षारा. क्षार क्षार, ग्रहणीदोषे
अक्षुल्मिनां उष्ण छे ग्रहणीदोषमें कहे है, ते तेओने
वे, कफगुल्मिनाम् उक्षुल्मिना रोगीशोने भाटे कफ-
गुल्मके रोगियोंके लिए, निरत्ययाः अनिरहित हानि-
रहित, सिद्धाः तथा सिद्ध तथा सिद्ध, शस्ता भान्या छे
माने गये है, अन्ते तु ने उपर उहेली चिकित्साथी
लाभ न थाय तो छेवटे यदि उपर्युक्त चिकित्सासे लाभ न
हो तो अंतमें, दाह. दाह उरवा दाह करना. प्रशस्यते
श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ १६३ ॥

163. The alkalies indicated in assi-
milation disorders are regarded effe-
ctive and harmless in cases of kapha-
gulma. Cauterisation is recommended
as a last resort.

कफगुल्मे अन्नपानम्—

प्रपुराणानि धान्यानि जाङ्गला मृगपक्षिणः ।

कौलथो मुद्गयूषश्च पिप्पल्या नागरस्य च ॥१६४॥
शुष्कमूलकयूषश्च विव्वस्य वरुणस्य च ।
चिरबिल्वाम्बुराणां च यवान्याश्चित्रकस्य च ॥१६५॥

प्रपुराणानि अत्यंत पुराने, धान्यानि
धान्य धान्य, जाङ्गला. अंगुल जांगल, मृगपक्षिण
पशुपक्षीओ पशुपक्षी, कौलथ उलथीने। यूष कुल-
थीका यूष, मुद्गयूष. च भगने। यूष मूंगका यूष,
पिप्पल्याः पीपरने। यूष पिप्पलीका यूष, नागरस्य च
सूठने। यूष सोंठका यूष शुष्कमूलकयूष च सूडा
मूणाने। यूष सूखी मूलीका यूष, विव्वस्य तथा भीली
तथा वेल, वरुणस्य च वरुणो वरण, चिरबिल्व- अरुदन
चिलचिलके, अम्बुराणाम् च अम्बुरे अम्बुरे, यवान्या.
अजभे। अजनायन, चित्रकस्य च अने चित्रक ओशोना
यूष पशु उक्षुल्मभां हितकर छे और चित्रक इनके
यूष सी कफगुल्ममें हितकर हैं ॥१६४-१६५॥

164-165. Very old grains, beasts
and birds of jungala country and
thin gruel of horse-gram green-gram,
long pepper and dry ginger, dry
radish, bael, three-leaved caper,
sprouts of jungle cork tree, bishop's
weed, white-flowered leadwort,

बीजपूरकहिङ्गवम्लवेतसक्षारदाडिमैः ।
तत्रेण तैलसर्पिभ्यां व्यञ्जनान्युपकल्पयेत् ॥१६६॥

बीजपूरक- भीजेरे विजोरे, हिङ्ग- हिङ्ग हींग,
अम्लवेतस- अम्लवेतस अम्लवेतस, क्षार- पार क्षार
दाडिमैः दाडिमनां भीजे अनादाने, तत्रेण अन्न छाल,
तैल सर्पिभ्याम् तैल तथा धृतथी तैल और घीसे,
व्यञ्जनानि व्यञ्जने। (दाणशाक वजोरे) व्यंजन (सूपशाक
आदि), उपकल्पयेत् तैयार करवा बनावे ॥ १६६ ॥

166. citron, asafetida, amlavetasa,
alkali, pomegranate, butter-milk, oil
and ghee should be used in the pre-
parations of side dishes.

पञ्चमूलीशृतं तोयं पुराणं वारुणीरसम् ।
कफगुल्मी पिबेत्काले जीर्णं माध्वीकमेव वा ॥१६७॥

कफगुल्मी उद्गुल्मना रेगीश्री कफगुल्मका रोगी,
काले शोथ्य सभये योग्य समय पर, पञ्चमूलीशृतम्
दधुपञ्चमूली पञ्चवेधु लघुपञ्चमूलसे पकाया हुआ,
तोयम् पाण्डी जल, पुराणम् जूनुं पुरानी, वारुणीरसम्
वारुणीरस वारुणीमद्य, जीर्णम् अथवा जूनु पुरानी,
माध्वीकम् एव वा माध्वीकमद्य माध्वीकमद्य, पिबेत्
पीपु पीवे ॥ १६७ ॥

167. The patient suffering from
kapha gulma may drink at the right
time the water prepared with penta-
radix or old varuni or old honey
wine. c 6

यवानीचूर्णितं तक्रं विडेन लवणीकृतम् ।
पिबेत् संदीपनं वातकफमूत्रानुलोमनम् ॥१६८॥

यवानीचूर्णितम् अजमाना यूर्ध्वाणी अजवायनके
चूर्णसे युक्त, विडेन भिडलवाण्ठी विडलवणसे, लवणी-
कृतम् भारी करेदी नमकीन बनाया गया, वात-कफ-मूत्र-
वात, उद्ग तथा मूत्रनु वात, कफ और मूत्रका, अनुलोमनम्
अनुलोमन करनेपर अनुलोमन, संदीपनम् तथा अशि-
स दीपन करनेपर तथा अग्निदीपन, तक्रम् अश तक्र,
पिबेत् पीपी पीवे ॥ १६८ ॥

168 Butter-milk mixed with the
powder of bishop's weed and salted
with bid salt when taken acts as a
digestive stimulant and the regulator
of flatus, kapha and urine

गुल्मस्यासाध्यः क्षणम्—

संचितः क्रमशो गुल्मो महावास्तुपरिग्रहः ।
कृतमूलः सिरानद्धो यदा कूर्मं हवोन्नतः ॥१६९॥

१६७ वारुणीरसम्—वारुणीरसम् (अ)

१६८ वातकफमूत्रानुलोमनम्—वातमूत्रवर्चोनुलोमनम् (व. घ
व. प)

दौर्बल्यात्तच्चिह्नसकासवम्यरतिज्वरैः ।
तृष्णातन्द्राप्रतिश्यायैर्युज्यते न स सिध्यति ॥१७०॥

कमशाः कमे करीने कमशाः, संचितः संचित थयेदे।
संचित, महावास्तु- धल्ला सागमा बहुत प्रदेशमें,
परिग्रह व्यापेदे। व्यापनेवाला, कृतमूल ६६ मूलवाण्डी।
दृढ मूलवाला, सिरानद्धः सिरान्दीथी अथवाये।
सिरान्दीसे बन्धा हुआ, कूर्मं हव अने काश्चिमाना जेवे।
और कछुएके सदृश, उन्नत. उये उन्नत हुआ, गुल्मः
गुल्म गुल्म, यदा न्यारे जब, दौर्बल्य- दुर्बलता दुर्बलता,
अरुचि- अरुचि अरुचि, हलास- भेण हलास, कास-
उधरस कास, वमि- उदटी छर्दि, अरति- भेयेनी बेचैनी,
ज्वरै ज्वर ज्वर, तृष्णा- तृषा तृषा, तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा,
प्रतिश्यायै. तथा सगेभमथी और प्रतिश्यायसे, युज्यते
युक्त भाय छे युक्त होता है, सः न सिध्यति त्यारे ते
नथी भटते। तब वह साध्य नहीं होता ॥ १६९-१७० ॥

169 170. The gulma which has
gradually kept on increasing, which
has spread over an extensive area,
which has taken firm root, which
is covered by veins, which is convex
shaped like the back of a tortoise
and is accompanied with prostration,
anorexia, nausea, cough, vomiting,
malaise, fever, thirst, torpor and coryza,
(such a case) is not curable

गृहीत्वा सज्वरश्वासं वम्यतीसारपीडितम् ।
हन्नाभिहस्तपादेषु शोफः कर्षति गुल्मिनम् ॥१७१॥

शोफ सोजे शोफ, सज्वर- श्वासम् ज्वर तथा
श्वासवाणा ज्वर तथा श्वाससे युक्त, वमि-अतिसार- अने
उदटी तथा अतिसारथी और के तथा अतिवारसे,
पीडितम् पीडित पीडित, नाभि- नाभि नाभि, हस्त-
पादेषु हाथ अने पगने विधे हाथ और पैरमें, गृहीत्वा
पकड़ने पकड़कर, कर्षति मृत्यु तरङ्ग जे ये छे मृत्यु
ओर खींचता है ॥ १७१ ॥

171. The edema occurring in the

१७० दौर्बल्यात्तच्चि-दौर्बल्यात्तच्चि (व.)

epigastric and umbilical regions, hands and feet, draws to his death the gulma-patient who is afflicted with fever, dyspnea, vomiting and diarrhea

रक्तगुल्मे चिकित्साक्रमः—

रौधिरस्य तु गुल्मस्य गर्भकालव्यतिक्रमे ।
स्निग्धस्विन्नशरीरायै दद्यात् स्नेहविरेचनम् ॥१७२॥

रौधिरस्य गुल्मस्य तु रुधिरना शुद्धना संघर्षमां
ते। रक्तगुल्मके संवधर्मे तो, गर्भकाल-व्यतिक्रमे गर्भने।
डाध वीत्या पष्ठी गर्भकाल वीतने पर, स्निग्ध-स्विन्न-
शरीरायै नेना शरीरने स्नेहन तथा स्वेदन ध्युं छे
येवी स्त्रीने स्नेहन तथा स्वेदन की गई स्त्रीके, स्नेह
विरेचनम् स्नेहविरेचन स्नेहविरेचन, दद्यात् आपु देवे ॥ १७२ ॥

172. To the women afflicted with the sanguineous gulma, unctuous purgatives should be given after preliminary preparation of the body with oleation and sudation and after the expiry of the normal period of gestation

पलाशक्षारपात्रे द्वे द्वे पात्रे तैलसर्पिषोः ।
गुल्मशैथिल्यजननीं पक्त्वा मात्रां प्रयोजयेत् ॥१७३॥

द्वे पलाशक्षार-पात्रे पलाशक्षार पात्रसे भार तोला
पलाशक्षारके दो आढक, तैलसर्पिषो द्वे पात्रे अने धी तथा
तेल पात्रसे भार तोला और तैल तथा धीके दो आढक,
पक्त्वा पक्षावीने पका कर, गुल्म शैथिल्यजननीम् तेनी
शुद्धने शिथिल करे तेला प्रमाणांनी उसकी गुल्मकी
क्षिथिलता करने योग्य, मात्राम् मात्राने। मात्राका,
प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ १७३ ॥

173. The lincture prepared of 512 tolas of palas alkali and 512 tolas of ghee and oil should be given in such dosage as will soften the gulma

१७२. स्नेहविरेचनम्-स्निग्धविरेचनम् (च.)

१७३. प्रयोजयेत्-प्रदापयेत् (ग. ड.)

प्रभिद्येत न यद्येवं दद्याद्योनिविशोधनम् ।

यदि एवम् ने आना प्रयोगथी यदि इसके प्रयो-
गसे, न प्रभिद्येत शुद्धनु बेदन न थाय तो। गुल्मका
भेदन न हो तो, योनिविशोधनम् योनिविशोधन योनि-
विशोधन, दद्यात् आपु देवे ॥ १७३ ॥

173 1/2 If this does not break it up, then medications that cleanse the vagina must be administered.

क्षारेण युक्तं पल्लं सुधाक्षीरेण वा पुनः ॥१७४॥
आभ्यां वा भावितान् दद्याद्योनौ कटुकमत्स्यकाम् ।
वराहमत्स्यपित्ताभ्यां लक्तकान् वा सुभावितान् १७५
अधोहरैश्चोर्ध्वहरैर्भावितान् वा समाक्षिकैः ।
किण्वं वा सगुडक्षारं दद्याद्योनिविशोधनम् ॥१७६॥

क्षारेण क्षारथी क्षारसे, सुधाक्षीरेण वा पुनः अथवा
कंटाणाना इधथी या सुधाक्षीरसे, युक्तम् युक्त युक्त,
पल्लम् तदनुं यूर्णं तिलपिष्ट, आभ्याम् वा अथवा ये
भ-नेथी या इन दोनोंसे, भावितान् भावना दीधेक्ष
भावित, कटुकमत्स्यकाम् कटुकमत्स्य कटुकमत्स्य,
वराह- अथवा वराह अथवा सूअर, मत्स्यपित्ताभ्याम्
तथा मत्स्यना पित्तथी तथा मछलीके पित्तसे, सुभावितान्
सादी रीते भावना दीधेक्ष अच्छी प्रकार भावित,
समाक्षिकैः अथवा भधयुक्त अथवा मधुयुक्त, अधोहरै
विरेचन विरेचन, ऊर्ध्वहरैः च अने वमनद्रव्येथी
और वमनद्रव्योंसे, भावितान् भावित भावित, लक्तकान्
वा कपडानां पोता, कपडेके पिच्छुओंको, योनौ योनिभा
योनिमें, दद्यात् राणे रक्त्वे, सगुडक्षारम् अथवा गोण
तथा क्षारयुक्त अथवा गुड तथा क्षारसहित, योनि-
विशोधनम् योनिविशोधन तरीके योनिको शुद्ध करनेवाला,
किण्वम् वा डिण्व- (सुराणीय) किण्व, दद्यात् आपुं
देवे ॥ १७४-१७६ ॥

174-176 Til paste mixed with alkali or with milk of the thorny milk

१७३ 1/2 प्रभिद्येत-प्रभिद्यते (छ)

विशोधनम्-विरेचनम् (घ)

१७५ लक्तकान्-लक्तकान् (घ ड.)

१७६. दद्याद्योनिविशोधनम्-दद्याद्योनिविरेचनम् (प. फ)

hedge plant, or pungent fish impregnated with the above articles may be inserted in the vagina; a swab well saturated with the bile of hog or fish, or with emetic or purgative medications, or with honey; may be inserted in the vagina. Or yeast, gur and alkali may be used for the cleansing of the vagina.

रक्तपित्तहरं क्षारं लेहयेन्मधुसर्पिषा ।

लशुनं मदिरां तीक्ष्णां मत्स्यांश्चास्यै प्रदापयेत् ॥१७७॥

रक्तपित्तहरम् रक्तपित्तनाशकं रक्तपित्तनाशक, क्षारम् क्षार क्षार, मधुसर्पिषा मधु तथा घी-सस्ये मधु तथा घीके साथ, लेहयेत् यथाशुवे चटावे, अस्यै अने तेने और इसको, लशुनम् लसणु लहसन, तीक्ष्णां तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मदिराम् मदिरा मदिरा मत्स्यां च अने मत्स्यने। और मत्स्यको, प्रदापयेत् प्रयोग करावने प्रयोग करावे ॥ १७७ ॥

177 And the alkali curative of hemothermia may be licked with honey and ghee. Garlic, strong madira wine and fish may be given to the woman as diet.

वस्ति सक्षीरगोमूत्र सक्षारं दाशमूलिकम् ।
अदृश्यमाने रुधिरं दद्याद्गुल्मप्रमेदनम् ॥१७८॥

रुधिरं-रक्त, अदृश्यमाने देहात् न-होय तो न दिखाई देतो, सक्षीरगोमूत्रम् दूध तथा गोमूत्रसहित दूध तथा गोमूत्रसे युक्त, सक्षारम् अने क्षार सस्ये क्षार सहित, दाशमूलिकम् दशमूली दाशमूलिक, गुल्मप्रमेदनम् गुल्म भेदनार गुल्मप्रमेदक, वस्तिम् अस्ति वस्ति, दद्यात् आपवी देवे ॥ १७८ ॥

178. The enema prepared with milk, cow's urine, alkali and penta-radix may be given. If still the blood does

१७७ लेहयेन्मधुसर्पिषा-लेपयेत्क्षीरसर्पिषा (घ.)
१७८. सक्षीरगोमूत्र-सक्षारगोमूत्र (घ.)

not appear, then operative treatment should be performed on the patient.

प्रवर्तमाने रुधिरं दद्यान्मांसरसौदनम् ।
घृततैले च चाभ्यङ्गं पानार्थं तरुणीं सुराम् ॥१७९॥

रुधिरं रक्त, प्रवर्तमाने प्रवृत्त भता निकलने पर, मांसरसौदनम् मांसरसयुक्त भत म रस और ओदन, घृततैलेन घी तथा तैलघी घी तथा तैलघे, चाभ्यङ्गम् अभ्यंग अभ्यंग, पानार्थम् अने पीवने भाटे और पीनेके लिए, तरुणीम् नवु नयी, सुराम् च मद्य सुरा, दद्यात् आपवी देवे ॥ १७९ ॥

179. If the blood begins to flow out, she should be given meat-juice and cooked rice for diet, inunction with ghee and oil, and new wine for drink.

रुधिरं प्रतिप्रवृत्ते तु रक्तपित्तहरीः क्रिया ।
कार्या वातरुगातीयाः सर्वा वातहरीः पुनः ॥१८०॥

रुधिरं रुधिरनी रक्तके, अतिप्रवृत्ते तु अति प्रवृत्त थाय तो अत्यन्त मात्रामे, निकलने पर रक्तपित्तहरीः रक्तपित्तने हरणु करनारी रक्तपित्तनाशक, वातरुग् कार्याः अने वात रोगप्रधीः पीडाती शरीने और वातरुगासे पीडित स्त्रीके लिए, पुनः तो-तो, सर्वा सर्वा सब प्रकारकी, वातहरीः क्रियाः-वात हरनार क्रिया वातनाशक क्रियायें, कार्याः करनी जेष्ठे करनी चाहिए ॥ १८० ॥

180: If there is excessive flow of blood, then the treatment curative of hemothermia is to be given; and if the patient is afflicted with vata-type of pain, then all the remedies curative of vata should be administered.

घृततैलावसेकांश्च तिस्रिरीश्वरणायुधान् ।
हरां ससृण्डां पूर्वं च पानसम्लस्य सर्पिषः ॥१८१॥

१८० वातरुग्प्रवृत्ते तु रक्तपित्तहरीः क्रिया । कार्या वातरुगातीयाः सर्वा वातहरी पुनः ॥-रुधिरं प्रतिप्रवृत्ते तु रक्तपित्तहरी क्रियाम् । कार्याः करनी जेष्ठे करनी चाहिए ॥ १८० ॥

प्रयोजयेदुत्तरं वा जीवनीयेन सर्पिषा ।
अतिप्रवृत्ते रुधिरे सतिकेनानुवासनम् ॥१८२॥

घृततैलावसेकान् च घृत तथा तैलना परिषेचने
षी तथा तैलका सिचन, तिसिरीन् तेतर तीतर,
चरपायुधान् अने कृकडाना भांसरसनु बोअन और
मुगेंके मांतरसका भोजन, समण्डाम् भंडसहित मंडयुफ,
सुराम भव सुरा, अम्लस्य च तथा अम्ल द्रव्यथी
पडावेला और अम्ल द्रव्योसे साधित, सर्पिषः धीनुं घीका,
पानम् पान पान, पूर्वम् बोअनन्दी पहेला भोजनसे
पहिले, प्रयोजयेत् कडापपुं कराना चाहिए, रुधिरे
रुधिरन्दी रक्तके, अतिप्रवृत्ते अति प्रवृत्त भाय ते। अति
प्रवृत्त होने पर, जीवनीयेन अनुनीय द्रव्येथी सिद्ध करेला
जीवनीय द्रव्योसे साधित, सर्पिषा घृतथी घृतसे, उत्तरम्
उत्तरवस्ति आपवी उत्तरवस्ति दे, सतिकेन अथवा
तिक्त द्रव्येथी सिद्ध करेला धीथी अथवा तिक्त द्रव्योसे
साधित घृतसे, अनुवासनम् वा अनुवासनपरित
आपवी अनुवासनवस्ति दे ॥ १८१-१८२ ॥

181-182. Affusions of ghee and oil,
diet of partridge and fowls and pre
prandial potion of sura wine with its
supernatant fluid and ghee prepared
with the sour group of drugs are indica-
ted. The post-prandial unctuous enema
of ghee medicated with drugs of the
life-promoter group or unctuous enema
together with the bitter group of drugs
should be given in the case of excessive
flow of blood.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

स्नेहः स्वेदः सर्पिर्वस्तिश्रूर्णानि बृंहणं गुटिकाः ।
वमनविरेकौ मोक्षः क्षतजस्य च वातगुल्मवताम् ॥

१८३ स्नेह स्वेद सर्पिर्वस्तिश्रूर्णानि—स्नेहः स्वेदः सर्पिर्वस्ति
(स. प. म.)

„ क्षतजस्य—कफजस्य (स.)

„ वातगुल्मवताम्—वातगुल्मेषु (फ.)

सर्पिः सतिकसिद्धं क्षीरं प्रसंसनं निरूहाश्च ।
रक्तस्य चावसेचनमाश्वासनसंशमनयोगाः ॥१८४॥
उपनाहनं संशमनं पकस्याभ्यन्तरप्रभिन्नस्य ।
संशोधनसंशमने पित्तप्रभवस्य गुल्मस्य ॥१८५॥
स्नेहः स्वेदो भेदो लङ्घनमुल्लेखनं विरेकश्च ।
सर्पिर्वस्तिगुटिकाश्रूर्णमरिष्टाश्च सक्षाराः ॥१८६॥
गुल्मस्यान्ते दाहः कफजस्याग्नेऽपनीतरक्तस्य ।
गुल्मस्य रौघिरस्य क्रियाक्रमः स्त्रीभवस्योक्तः ॥१८७॥

तत्र ते विषयभा उच विषयमें, श्लोकाः उप-
संहारना श्लोका छे के उपसंहारके श्लोक है कि, वातगुल्म-
वताम् वातगुल्मवाला रोगीश्राने वातगुल्मवालोक,
स्नेहः स्वेदः स्नेहन स्वेदन स्नेहन स्वेदन, सर्पिः— वस्तिः
घृतपरित घृतवस्ति, चूर्णानि यूष्णि चूर्ण, बृंहणम्
भृंहण बृंहण, गुटिकाः गुटिका गुटिकार्ये, वमन-विरेकौ
वमन-विरेचन वमन-विरेचन, क्षतजस्य च रक्तानु रक्तका,
मोक्षः च मोक्षश्च मोक्षण, पित्तप्रभवस्य पित्तजन्य पित्त
जन्य, गुल्मस्य गुल्मभा गुल्ममें, सतिक-सिद्धम् सर्पिः
तिक्त द्रव्येथी सिद्ध करेखुं घृत तिक्त द्रव्यसाधित घृत,
क्षीरम् दूध बूध, प्रसंसनम् विरेचन विरेचन, निरूहा-
च निरूह परित निरूहवस्ति, रक्तस्य रक्तानु रक्तका,
अवसेचनम् मोक्षश्च मोक्षण, आश्वासन- आश्वासन
आश्वासन, संशमन- तथा संशमन और संशमनके,
योगाः च योगो योग, पकस्य पक्य गुल्मने। पक गुल्मका,
सकस्य शकसहित शकसहित, उपनाहनम्
उपनाह उपनाह, अभ्यन्तर- गुल्म अन्तर गुल्म अन्तर,
प्रभिन्नस्य वेदात्त भिन्न होने पर, संशोधन- संशोधन संशो-
धन, संशमने तेमल संशमन एवं संशमन, कफजस्य कफ-
जन्य कफजन्य, गुल्मस्य गुल्मभा गुल्ममें, स्नेह स्नेहन
स्नेहन, स्वेदः स्वेदन स्वेदन, भेदः भेदन भेदन, लङ्घनम्
लङ्घन लङ्घन, उल्लेखनम् उल्लेखन वमन, विरेकः च
विरेचन विरेचन, सर्पिः— वस्तिः घृतपरित घृतवस्ति,
गुटिकाः गुटिकाश्रूर्णानि गुटिकार्ये, चूर्णम् यूष्णि चूर्ण, सक्षाराः
क्षारसहित क्षारसहित, अरिष्टा च अरिष्टी अरिष्ट,
अग्ने प्रथम प्रथम, अपनीतरक्तस्य रक्तभोक्षश्च करीने
रक्तमोक्षण करके, अन्ते अन्तभा अंतमें, दाहः दाह
दाह, स्त्रीभवस्य अने स्त्रीने यथा और स्त्रियोंमें होनेवाले,
१८६, गुटिकाः—गुटिका. (ज.)

रौविरस्य गुल्मस्य रुधिरगुल्मने। रक्तगुल्मका, क्रियाक्रमः
थिडित्साङ्गम चिकित्साक्रम, उक्तः कृत्वा। छे कह
दिये है ॥ १८३-१८७ ॥

Here are the recapitulatory verses—
183-187 Oleation, sudation, ghee-
enemata, powders, roborants, pills, vo-
mition and purgation, blood-letting
for the patient suffering from vata-
gulma, ghee medicated with bitters,
milk, laxation, evacuative enemata,
blood-letting, comforting and sedative
remedies, poultices operation treatment
of suppurated gulmas and the treatment
of those ruptured internally, purification
and sedation of gulma born of pitta;
oleation, sudation, incisions, lightening
therapy, vomition, purgation, medica-
ted ghee, enemata, pills, powders,
medicated wines, alkalies, cauterization
of gulma as a last resort with previous
blood-letting in a patient suffering
from gulma born of kapha, the line
of treatment of the sanguineous type
of gulma in women is described herein

पथ्यान्नपानसेवा हेतूनां वर्जनं यथास्व च ।
नित्य चाग्निमाधिः स्निग्धस्य च सर्वकर्माणि ॥ १८८ ॥
हेतुर्लिङ्गमिद्धिः क्रियाक्रम साध्यता न योगाश्च ।
गुल्मचिकित्सितसंग्रह पतावान् व्याहृतोऽग्निवेशस्य

पथ्यान्नपान- पथ्य अन्नपानतुं पथ्य अन्नपानका,
सेवा सेवन सेवन, यथास्वम् प्रेतपेतानां और
अपने अपने, हेतूनाम् च निदानने। निदानका, वर्जनम्
परित्याग वर्जन, नित्यम् ङ्गमेश नित्य, अग्निमाधि च
अग्निनी रक्षा अग्निनी रक्षा, स्निग्धस्य स्नेहन कृत्वा
पथी और गुल्ममें स्नेहन किये गयेको, सर्वकर्माणि च

सर्व कर्म कर्त्वा सर्व कर्म करना, हेतु हेतु हेतु,
लिङ्गम् लक्षण, सिद्धिः सिद्धि सिद्धि, क्रियाक्रम.
थिडित्साङ्गम चिकित्साक्रम, साध्यता साध्यता साध्यता,
न असाध्यता और असाध्यता योगा. च अने थे।गे।
और योग, पतावान् आटवे। इतना, गुल्मचिकित्सित-
गुल्मथिडित्साने। गुल्मचिकित्साका संग्रह स ग्रह संग्रह,
अग्निवेशस्य अग्निवेशने अग्निवेशको, व्याहृत कृत्वा छे
कहा है ॥ १८८-१८९ ॥

188-189. Habitual use of wholesome
eats and drinks, avoidance of the respec-
tive etiological factors, continual protec-
tion and proper condition of the gastric
fire, what medications are to be done after
preliminary oleation causes, symptoms,
success, line of treatment, curability and
otherwise and therapeutic measures,
such is the concise description of the
therapeutics of gulma which has been
declared to Agnivesa.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकि-
त्सितस्थाने गुल्मचिकित्सितं नाम
पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

इति आ प्रभाषे। इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथे। अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरककी प्रतिसंस्कार पाभे। आ शास्त्रमां और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सितस्थाने
थिडित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, गुल्मचिकि-
त्सितम् 'गुल्मथिडित्सित' 'गुल्मचिकित्सित', नाम
नामने। नामका, पञ्चमः पांचमो पाचवां, अध्याय,
अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ ५ ॥

5 Thus in the Section on Therapeu-
tics in the treatise compiled by Agnivesa
and revised by Caraka, the fifth
chapter' entitled 'The therapeutics of
Gulma' is completed.

१८८. यथास्व च—यथास्वेवम् (ब.)

१८९. पतावान् व्याहृतोऽग्निवेशस्य—पतावानग्निवेशस्य (ब.)

षष्ठोऽध्यायः ।

छठो अध्यायः अध्यायः छठः

Chapter VI

प्रमेहचिकित्सितोपक्रमः—

अथः प्रमेहचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथः अतः, हवे अर्द्धाथी अत्र आगे, प्रमेहचिकित्सित-
तत्र, 'प्रमेहचिकित्सित' नामना अध्यायतुं 'प्रमेह-
चिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यायान
करेण, व्याख्यान करेण ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इति
विषयमे, निम्न प्रकारसे ही, आह इमः छठे छे कथा है ॥१॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The therapeutics of
the anomalies of the urinary secretion."

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

निर्मोहमानानुशयो निराशः

पुनर्वसुर्मानतपोविशालः ।

कालेऽग्निवेशाय सहेतुलिङ्गा-

नुवाच मेहाञ्जमनं च तेषाम् ॥ ३ ॥

निर्मोह-मान-अनुशयोः मोह, मान अने क्रोधने
रहित मोह, मान और क्रोधसे रहित, निराश राग-
रहित रागरहित, ज्ञान-ज्ञान ज्ञान तप - अने तपथी
और तपसे, विशाल-महान महान पुनर्वसुः पुनर्वसुणे
पुनर्वसुने सहेतुलिङ्गान् करण तथा वक्ष्ये सहित
हेतु और लक्षण सहित. मेहान् प्रमेहो प्रमेहो, तेषाम् च
अने तेषाम् और उनके, जमनञ्च शमनने। शमनका,
काले, योग्य समय उपर, उवाच उपदेश
करेण उपदेश किया ॥३॥

3. Punarvasu who was free from
delusion, pride, anger and desire and
whose mind had grown large with

wisdom and meditation, instructed
Agnivesa in due course regarding
urinary disorders along with their
causes, symptoms and therapeutics.

प्रमेहस्य निदानम्—

आस्यासुखं स्वप्नसुखं दधीनि

ग्राम्यौदकानूपरसाः पर्यासि ।

नवान्नपानं गुडवैकृतं च

प्रमेहहेतुः कफकृच्च सर्वम् ॥ ४ ॥

आस्या- भेसी रहेवानु बैठनेका, सुखम् सुभ सुख,
स्वप्न- सुवानु सोनेका, सुखम् सुभ सुख, दधीनि दधी
दही, ग्राम्य- ग्राम्य ग्राम्य, औदक- जलचर जलचर,
आनूप अने आनूप प्राणीश्रीना और आनूप प्राणियोंके,
रसा- मांसरसे। मांसरस, पर्यासि दूध दूध, नव नव
नया, नवान्नपानञ्च अन्नपान अन्नपान, गुड- अने गोणनी
और गुडके, वैकृतम् च अनावटो विकार, कफकृच्च अने
कफकारक और कफकारक, सर्वम् सधणुं सब, प्रमेह- हेतुः
प्रमेहना हेतुशो छे प्रमेहके हेतु है ॥ ४ ॥

4. Addiction to the pleasures of
lounging and sleeping, the excessive
use of curds, meat juice of domestic,
aquatic and wetland animals, milks,
new grains and drinks and products
of gur and all things that increase
kapha are the causative factors of the
anomalies of the urinary secretion

प्रमेहस्य संप्राप्ति—

मेदश्च मांसं च शरीरजं च

कृदं कफो वस्तिगतं प्रदूष्य ।

करोति मेहान् समुदीर्णमुष्णै-

स्तानेव पित्तं परिदूष्य चापि ॥ ५ ॥

कफ इह कफ, मेद मेद मेद, मांसञ्च च मांस
मांस, शरीरजञ्च अने शरीरजनित और शरीरजनित,

४. आस्या-शुभ्यां (ग.)

५. वस्तिगतम्-वस्तिगत (घ क)

६. चापि-पित्तः (ङ)

वस्तिगतम् तथा अस्तिर्भां द्वावेला तथा वस्तिमें प्राप्त किये हुए, क्लेदस् च उद्वेदने क्लेदको, प्रदूष्य दूषित करी दूषित करके, मेहान् प्रभेदे। प्रमेहोको, क्लेदोति करे छे करता है, उष्णैः अने उष्ण पदार्थोथी और उष्ण द्रव्योसे, समुदीर्णम् वधी गथेदु बढा हुआ, पित्तञ् च अपि पित्त पक्षु पित्त मी, तान् एव ते न मेद वगेरे दूष्येने उन्हीं मेद आदि दूष्योको, परिवूष्य दूषित करीने प्रभेदे। करे छे दूषित करके प्रमेहोको करता है ॥ ५ ॥

5 The kapha having vitiated the adipose and the muscular tissues and the body-fluid becomes localised in the genito-urinary system and causes anomalies of the urinary secretion. The pitta, too, which is provoked by hot things, vitiating those very tissues, causes in the same manner other varieties of urinary anomalies.

क्षीणेषु दोषेष्ववकृष्य वस्तौ

धातून् प्रमेहाननिलः करोति ।

दोषो हि वस्ति समुपेत्य मूत्रं

संदूष्य मेहाजनयेद्यथास्वम् ॥ ६ ॥

दोषेषु षीअ भे दोषो अन्य दो दोष, क्षीणेषु क्षीणु यत् क्षीण होने पर, अनिल वायु वायु, धातून् धातुओने धातुओको, वस्तौ अस्तिर्भां वस्तिमें, अवकृष्य भे थिने खींचकर, प्रमेहान् प्रभेदे। प्रमेहोको, करोति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, दोष हि दोष दोष, वस्तिम् अस्तिर्भां वस्तिमें, समुपेत्य भास यथेने पहुंचकर, मूत्रम् मूत्रने मूत्रको, संदूष्य दूषित करीने दूषित करके, यथास्वम् यथास्वतात्ना लक्षणोपाणा अपने अपने लक्षणसे युक्त, मेहान् प्रभेदे। प्रमेहोको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ ६ ॥

6 On the diminution of the other two humors, the morbid vata draws into the genito-urinary system the essential body-elements, and gives

rise to the third class of urinary anomalies In every case the morbid humor, having reached the genito-urinary system, vitiates the urine and generates urinary anomalies corresponding to its specific nature.

प्रमेहाणा साध्यासाध्यविभाग —

साध्याः कफोत्था दश, पित्तजाः षट्

याप्या, न साध्यः पवनाच्चतुष्कः ।

समक्रियत्वाद्द्विषमक्रियत्वा-

न्महात्ययत्वाच्च यथाक्रमं ते ॥ ७ ॥

कफोत्था उद्गीथी थयेला कफज दश दश दस, पित्तजा. पित्तथी थयेला पित्तज, षट् छ छ, पवनात् अने पवनथी थयेला और वातज, चतुष्क थार चार, यथाक्रमम् अनुक्रमे क्रमशः, समक्रियत्वात् समान क्रिया-वाणा होवाथी समान क्रियावाले होनेसे साध्या. साध्य छे साध्य है, विषमक्रियत्वात् विषम क्रियावाणा होवाथी विषमक्रियावाले होनेसे, याप्याः याध्य छे याप्य है, महात्ययत्वात् च अने मोटी भरणी करनार होवाथी और महा व्यापत्ति करनेवाले होनेसे न साध्य च असाध्य छे असाध्य है ॥ ७ ॥

7. Ten are the varieties of urinary anomalies caused by kapha. They are curable Six are the varieties caused by pitta. These are mitigable Four are the varieties caused by vata. These last are incurable. The first class are curable because of the unitary nature of treatment required; the second class are merely mitigable because of the incompatible nature of the treatment required, the third class are incurable because of their highly fulminating nature

प्रमेहाणा दोषदृश्यसंग्रहः —

कफः सपित्तः पवनश्च दोषा

मेदोऽस्रशुक्राम्बुवसालसीकाः ।

मज्जा रसौजः पिशितं च दूष्याः

प्रमेहिणां, विंशतिरेव मेहाः ॥८॥

प्रमेहिणाम् प्रमेहना रोगीणीनां प्रमेहियोंके, सपित्तः पित्तसहित पित्तसहित, कफः कफ, पवन च तथा वायु तथा वायु, दोषा. ओ दोषो छे ये दोष है मेदः मेद मेद, अस्र- रक्त रक्त, शुक्र- शुक्र शुक्र, अम्बु- शारीरिक अर्धे शारीरिक क्लेद, वसा- वसा वसा, लसीका लसीका लसीका मज्जा मज्जा मज्जा, रस- रस रस, ओजः ओज ओज पिशितम् च तथा मांस तथा मांस, दूष्या ओ दूष्या छे ये दूष्य है, मेहाः अने प्रमेहे और प्रमेह, विंशतिः एव वीस न छे बीस ही हैं ॥८॥

8 The kapha, the pitta and the vata are the three vitiating factors. The adipose tissue, blood, semen, body fluid fat, lymph, marrow, nutrient fluid, ojas and muscular tissue are the body-elements susceptible to vitiation in those suffering from urinary anomalies. There are precisely twenty varieties of urinary anomalies.

कफप्रमेहाणा लक्षणानि—

जलोपमं चक्षुरसोपमं वा

घनं घनं चोपरि विप्रसन्नम् ।

शुक्रं सशुक्रं शिशिरं शनैर्वा

लालेव वा बालुकया युतं वा ॥९॥

विद्यात् प्रमेहान् कफजान् दशैतान्

जल- पाणी जलके, उपमम् जेवो सदृश, चक्षुरस- शेरडीना रस ईखरसके, उपमम् वा जेवो सदृश,

८ मज्जा रसौजः पिशितं च दूष्याः—मज्जाजसी चेति भवन्ति दूष्यम् (प)

,, दूष्या.—दूष्यम् (व ड ध.)

घनम् घन घना, घनम् नीचे धाटे नीचे घन, उपरि च तथा उपर तथा ऊपरके भागमें, विप्रसन्नम् स्वच्छ स्वच्छ सशुक्रम् शुक्रसहित शुक्रयुक्त, शुक्रम् सईस सफेद, शिशिरम् शीतल शिशिर शनैः वा धीभी गतिवाणो मन्द गतिवाला, लाला लाला लालके, इव वा जेवो समान, बालुकया अने रतीथी और बालुकासे, युतम् वा युक्त युक्त एतन् आ इन, दश दश दस, प्रमेहान् प्रमेह प्रमेहोंको, कफजान् कफजन्य कफजन्य, विद्यात् ज्ञातुवा समझे ॥ ९ ॥

9-9. The following are the ten varieties caused by kapha— (1) that wherein the urine resembles water, (2) that wherein the urine resembles sugarcane juice, (3) that wherein the urine is dense, (4) that wherein the urine is dense and clear in the upper half, (5) that wherein the urine is white, (6) that wherein the urine is mixed with semen, (7) that wherein the urine is cold, (8) that wherein the urine is excreted slowly, (9) that wherein the urine is like the saliva and (10) that wherein the urine contains sand.

पित्तप्रमेहाणां लक्षणानि—

क्षारोपमं कालमथापि नीलम् ।

हारिद्रमाज्जिष्ठमथापि रक्त-

मेतान् प्रमेहान् षडुशन्ति पिप्सात् ॥१०॥

क्षारोपमम् क्षार जेवो क्षारके समान, कालम् कालो काला, अथ अपि नीलम् नील नील, हारिद्रम् हरीदर जेवो पीणो हल्दीके सदृश पीला, माज्जिष्ठम् मज्जिष्ठ जेवो मैनीठके रंग जैसा, अथ अपि अने और, रक्तम् रक्तवर्ण रक्तवर्ण, एतान् आ इन, षट् छ

१० नीलम्—रक्तम् (च.)

, रक्तमेतान्—नीलमेतान् (च.)

,, पिप्सात्—पैतान् (व. च. छ.)

छ, प्रमेहान् प्रमेहोने प्रमेहोकी पित्तात् पित्ती भवेत्। पित्तसे उत्पन्न, उन्नति कहे छे कहते हैं ॥१०॥

10. These are the six varieties of urinary anomalies caused by the pitta —(1) that which resembles a solution of alkali, (2) that which is indigo in color, (4) that which is yellow like turmeric, (5) that which is brown like indian madder and (6) that which is red in color.

वातप्रमेहानां लक्षणानि—

मज्जीजसा वा वसयाऽन्वितं वा
लसीकया वा सततं विबद्धम् ।
चतुर्विधं मूत्रयतीह वाता-
च्छेषेषु धातुष्वपकर्षितेषु ॥११॥

इह वातप्रमेहोर्भां वातप्रमेहोर्भे, वातात् वातने लीधे वातके कारण, शेषेषु भीष्म शेष, धातुषु धातुओ धातुओके, अपकर्षितेषु क्षीणु थाय त्पारे क्षीण हो जाने पर, मज्ज मनुष्य मनुष्यथी मनुष्य मज्जासे, ओजसा वा ओजथी ओजसे, वसया वा वसाथी वसासे, अन्वितम् युक्त युक्त, लसीकया वा अने लसीकाथी और लसीकासे सततम् सतत सतत, विबद्धम् स भ धवाणो संबधवाला, चतुर्विधम् अथ चार प्रकारने। इस तरह चार प्रकारका, मूत्रयति पेशात् कुरे छे पेशाब करता है ॥ ११ ॥

11. These are the four varieties of urinary anomalies caused by the vata consequent on the diminution of the remaining body-elements —(1) that which is mixed with marrow, (2) that which is mixed with ojas, (3) that which is mixed with fat and (4) that which is mixed with lymph.

संक्षेपेण कफजादिप्रमेहलक्षणम्—

वर्णं रसं स्पर्शमथापि गन्धं

११. मूत्रयतीह वातात्-मूत्रयतेऽनिलेन (ग, च, घ, ङ)

यथास्वदोषं भजते प्रमेहः ।

श्यावारुणो वातकृतः सशूलो

मज्जादिसाद्गुण्यमुपैत्यन्नाध्यः ॥१२॥

प्रमेहः प्रमेह प्रमेह यथास्वदोषम् पीतपीताना र्हेषुने अशुद्धो अपने अपने दोषोके अनुकूल, वर्णम् रंग रसम् रस रस, स्पर्शम् स्पर्श स्पर्श, अथ अपि अने और, गन्धम् गंधने धनु सन्धको भी, भजते प्राप्त कुरे छे प्राप्त करता है, वातकृतः वातजन्य वातजन्य, सशूल. शूलयुक्त शूलयुक्त, श्याव- श्याव श्याव, अरुण. अने रक्तवर्णने और रक्तवर्ण, असाध्य असाध्य प्रमेह असाध्य प्रमेह, मज्जादि- मज्जा आदिना मज्जा आदिके, साद्गुण्यम् समानगुणुने समान गुणको, उपैति प्राप्त थाय छे प्राप्त करता है ॥ १२ ॥

12 The given urinary anomaly acquires its color, taste, feel and smell from the causative morbid humor. The anomaly resulting from vata is characterised by dusky-red coloration of the urine and colicky pain If it further acquires the characteristics of marrow, ojas, fat or lymph, it becomes incurable

प्रमेहानां पूर्वरूपाणि—

स्वेदोऽङ्गगन्धः शिथिलाकृता च
शय्यासनस्वप्नसुखे रतिश्च ।

हृन्नेत्रजिह्वाश्रवणोपदेहो

घनाङ्गता केशनखातिवृद्धिः ॥१३॥

शीतप्रियत्वं गलतालुशोषो

माधुर्यमास्ये करपाददाहः ।

१२ यथास्व-यथापि (ग.)

॥ साद्गुण्यम्-साद्गुण्यम् (त.)

१३ स्वेदोऽङ्गगन्ध-स्वेदाङ्गगन्ध (घ.)

॥ स्वप्नसुखे-स्वापसुखे (च.)

, , -स्वप्नसुख (ज घ.)

भविष्यतो मेहगदस्य रूपं

मूत्रेऽभिघावन्ति पिपीलिकाश्च ॥१४॥

स्वेद स्वेद स्वेद, अङ्गगन्ध. शरीर ग धावु शरीरसे गन्ध आना, शिथिल-अङ्गता च अगो शिथिल थवा अङ्गोकी शिथिलता, शय्या-शय्या अय्या, आसन-आसन आसन, स्वप्न-अने निद्राशी उत्पन्न थता और स्वप्नसे उत्पन्न होते हुए, सुखे सुभर्मा सुखमें, रतिः च प्रीति प्रीति, हृद्- हृद्य हृदय, नेत्र- नेत्र नेत्र, जिह्वा- शुभ जीभ, श्रवण- अने ध्यान और कानका, उपदेह- मेहशी देपाथेला थवां मेलसे लिप्त रहना, घनाङ्गता शरीरतु स्थूल थवु शरीरका स्थूल होना केश- केश बाल, नख- अने नख और नाखूनोकी, अतिवृद्धि- अतिशय वृधवां अतिवृद्धि, शीतप्रियत्वम् शीतल पदार्थो प्रिय लागवा ठले पदार्थोका सुहाना, गल- गणु गले तालु- तथा ताणुं तथा तालुका, शोष सूक्ष्मां सूखना, आस्ये सुभर्मा सुखमें, माधुर्यम् मधुरता मधुरता, कर- तथा हाथ तथा हाथ, पाद- तेमज्ज पगर्मा एव पैरोंमें, दाह- अणतरा दाह, मूत्रे च अने मूत्र पर और मूत्र पर, पिपीलिकाः डीडीओतु चिकटियोंका, अभिघावन्ति दोडी आववु दौद कर आना, भविष्यत. औ भविष्यर्मा थनारा ये होनेवाले मेहगदस्य प्रमेह रोगना प्रमेहरोगके, रूपम् पूर्वरूपे छे पूर्वरूप है ॥१३-१४॥

13-14 Sweating, bodily fetor, flabbiness of body, inclination to lie down, sedentation and sleep, increased excretion in the stomach eye, tongue and ear, corpulence of the body, rapid growth of hair and nails, liking for cold things, dryness of throat and palate, sweet taste in the mouth, burning sensation in the hands and feet, and swarming of ants on the urine—these are the premonitory symptoms of the approaching urinary disorder.

प्रमेहाणा चिकित्साक्रमः—

स्थूलः प्रमेही बलवानिहैकः

कृशस्तथैकः परिदुर्बलश्च ।

संबृंहण तत्र कृशस्य कार्यं

संशोधनं दोषबलाधिकस्य ॥१५॥

इह अर्हा यदा, एकः ओष्ठ एक, प्रमेही प्रमेहने। रोगी प्रमेहका रोगी, स्थूल- स्थूल स्थूल बलवान् अने अणवान् होय छे और बलवान् होता है, तथा तथा तथा, एक- पीले दूसरा, कृश- कृश कृश, परिदुर्बलः अने अत्यंत दुर्बल होय छे और अत्यंत दुर्बल होता है, तत्र तेर्मा वहा, कृशस्य कृशतु कृशका संबृंहणम् भृंहणु बृंहण, दोष- अने दोष और दोष बल- तथा अणनी और बलकी, अधिकस्य अधिकतानाणानु अधिकतावालेका संशोधनम् संशोधन संशोधन, कार्यम् करवु लेष्ठये करना चाहिए ॥ १५ ॥

15. There are two types of patients—one stout and strong and the other very emaciated and weak. In the case of the emaciated, roborant medication should be done. In the case of the strong man who is affected with great morbidity, the purificatory procedure should be administered.

स्निग्धस्य योगा विविधाः प्रयोज्याः

कल्पोपदिष्टा मलशोधनाय ।

ऊर्ध्वं तथाऽधश्च मलेऽपनीते

मेहेषु संतर्पणमेव कार्यम् ॥१६॥

स्निग्धस्य स्नेहन करेला रोगीना स्नेहन क्रिये गये रोगीके मलशोधनाय मणशोधन गाटे मलशोधनके लिए, कल्प- कल्पस्थानर्मा कल्पस्थानमें, उपदिष्टा. कहेला कहे हुए, विविधा विविध विविध, योगा. योगोना योगोंका, प्रयोज्या प्रयोग करवो प्रयोग करना चाहिए, ऊर्ध्वम् उपरथी ऊपर, तथा अने और अध. च नीचेथी नीचेसे, मले मण मलके, अपनीते हूर करवामां आवता निकाल जाने पर, मेहेषु प्रमेहोर्मा प्रमेहोंमें,

संतर्पणम् अतर्पणं सतर्पणं, एव न ही. कार्यम् उरु
नेर्धमे करना चाहिए ॥ १६ ॥

16. After the patient has undergone the oleation procedure, the various purificatory prescriptions described in the Section on Pharmaceutics should be used. Once the morbid matter has been eliminated by vomiting and purgation, it is the impletion procedure alone that should be resorted to in cases of urinary anomalies.

गुल्मः क्षयो मेहनवस्तिशूलं
मूत्रग्रहश्राप्यपतर्पणेन ।

प्रमेहिणः स्युः, परितर्पणानि

कार्याणि तस्य प्रसमीक्ष्य वह्निम् ॥१७॥

प्रमेहिण. प्रमेहना रोगीने प्रमेहिको, अपतर्पणेन
अपतर्पणधी अपतर्पणसे, गुल्म गुल्म गुल्म क्षय
धातुक्षय वातुक्षय, मेहन- भूतेन्द्रिय मूत्रेन्द्रिय, वस्ति- अने
परितर्पणं तथा वस्तिमें, शूलम् शूल शूल, मूत्रग्रह च
अपि अने मूत्रग्रह पणु और मूत्रग्रह भी स्यु थाय छे
होत्रे हैं, तस्य तेतु उसके, वह्निम् अक्षिभण अग्निवल्को,
प्रसमीक्ष्य नेर्धमे देखकर, परितर्पणानि तर्पणु तर्पण,
कार्याणि उरु नेर्धमे करना चाहिए ॥ १७ ॥

17 Depletion in a patient of urinary disorder may result in gulma, wasting, phalalgia or pain in the bladder or kidney, and suppression or retention of urine Hence, considering the strength of the gastric fire, the impletion procedure should be carried out.

प्रमेहिणामन्नपानम्—

संशोधनं नार्हति यः प्रमेही

१७ परितर्पणानि-परिवृहणानि (क ग. घ ञ ध)

,, तस्य-तस्मात् (घ)

तस्य क्रिया संशयनी प्रयोज्या ।

मन्थाः कषाया यवचूर्णलेहाः

प्रमेहशान्त्यै लघवश्च भक्ष्याः ॥१८॥

य ने जो, प्रमेही प्रमेहना रोगी प्रमेही,
संशोधनम् संशोधने संशोधनके, नार्हति शोध्य
न शोध्य योग्य नहीं है, तस्य तेने उसे, संशयनी संशयनी
संशयनी, क्रिया क्रिया क्रिया, प्रयोज्या उरावरी करानी
चाहिए, प्रमेह- अने प्रमेहनी और प्रमेहकी, शान्त्यै
शान्तिने भाटे शान्तिके लिए, मन्था. मन्थे मन्थ,
कषायाः कषाय कषाय, यवचूर्ण- यवचूर्ण यवचूर्ण,
लेहा. अवलेह अवलेह, लघव अने लघु और लघु,
भक्ष्या च भक्ष्यो आपनां भक्ष्य देखे ॥ १८ ॥

18. In cases where the purificatory procedure is contra-indicated, the sedative line of treatment should be adopted. Accordingly the patient should be given demulcent drinks, decoctions, linctus made of barley powder and light food for the relief of the urinary disorder.

ये विष्किरा ये प्रतुदा विहङ्गा-

स्तेषां रसैर्जाङ्गलजैर्मनोः ।

यवौदनं रुक्षमथापि वाट्य-

मद्यात् खलकूनपि चाप्यपूपान् ॥१९॥

ये ने जो, विष्किरा विष्किर विष्किर, ये ने जो,
प्रतुदा प्रतुद प्रतुद, विहङ्गा पक्षीयो छे पक्षी है,
तेषाम् तेषाम् उनके, जाङ्गलजै. अने अगल पशु-
पक्षीयोना और जागल पशुपक्षियोंके, मनोः मनने
अनुकूल मनके अनुकूल, रसैः रसैः रसैः साथे मास-
रसोंके साथ, रुक्षम् रुक्ष रुक्ष, यवौदनम् यवात् यवात्,
अथ वाट्यम् अपि वाट्य वाट्य, ससक्तू अने सक्तुयो

१८ तस्य-तस्मै (ग)

यवचूर्णलेहा-समचूर्णलेहै. (घ)

, कषाया यवचूर्णलेहा-कषायासवचूर्णलेहा (प)

१९ रुक्षम्-गुल्मम् (ग घ. प.)

, -गुल्मम् (प.)

, वाट्यमद्यात् ससक्तूनपि-वाट्य मद्यात्ससक्तूनपि (ख.प)

साथे और सक्तुके साथ, अपूपान् च अपि अपूपेभ्योऽनुपपु अपूप मी, अद्यात् भक्ष्युः क्वरुं खावे ॥ १९ ॥

19 Cooked barley not mixed with unctuous articles, barley porridge and pan-cakes together with roasted grain powder mixed with meat-juice of gallinaceous and pecking birds and with the agreeable meat-juice of jangala animals should be given as diet

मुद्गादियूषैरथ तिक्तशार्कैः

पुराणशाब्दोदकमाददीत ।

दन्तीङ्गुदीतैलयुतं प्रमेही

तथाऽतसीसर्वपतैल्युक्तम् ॥२०॥

सषष्टिकं स्यात्तृणधान्यमन्नं

यवप्रधानस्तु भवेत्प्रमेही ।

सुद्ध- भग मूग, आदि- वगेरेना आदिके, यूषैः यूषे साथे यूषेसे अथ अथवा अथवा, तिक्तशार्कैः तिक्त शार्के साथे तिक्तशार्कसे, पुराण- जूना पुराने, शालि- शालि शालि, ओदनश्च योभानो भात चावलका भात, आददीत भावा भाटे देवे खानेको ले, प्रमेही प्रमेहना रोगी प्रमेहका रोगी, दन्ती- दन्ती दन्ती, इङ्गुदी- तथा इङ्गोरियाना तथा इगोटके तैल- तैलथी तैलसे, युक्तम् युक्त युक्त, तथा अने और अतसी- अतसी अतसी, सर्वप- के सरसपना या सरसोंके, तैल- तैलथी तैलसे, युक्तम् युक्त युक्त, सषष्टिकम् साठी योभा साठी, तृणधान्यम् अथवा साभा वगेरे तृण- धान्येभ्यो अथवा श्यामाक आदि तृणधान्योंका अन्नश्च स्यात् अन्न भावा भाटे देवुं अन्न खानेको ले, प्रमेही प्रमेहना रोगी, तु तो तो, यवप्रधानः मुख्यतः ज्वना बेजानवाला यवप्रधान भोजनवाला, भवेत् थपु भेधे होना चाहिए ॥ २० ॥

20-20½. The patient may be given cooked old rice with the soup of green gram or of other pulses and bitter vegetables. He may be given shashtika rice or grass grains mixed with oils

or red physic-nut and zachum oil and white mustard. But the principal diet of the patient should be barley.

यवस्य भक्ष्यान् विविधांस्तथाऽद्यात्

कफप्रमेही सधुसंप्रयुक्तान् ॥२१॥

तथा कफप्रमेही उद्ध्रमेहीके कफप्रमेही, मधु- मधुथी मधुसे, संप्रयुक्तान् मिश्रित मिश्रित यवस्य ज्वना जौके, विविधान् विविध विविध, भक्ष्यान् भक्ष्य पदार्थेभ्यो भक्ष्य पदार्थोंको, अद्यात् भक्ष्युः क्वरुं लेधे भक्षण करे ॥ २१ ॥

21. The patient suffering from the kapha type of urinary disorder should eat various preparations of barley mixed with honey.

निशि स्थितानां त्रिफलाकषाये

स्युस्तर्पणाः क्षौद्रयुता यवानाम् ।

तान् सीधुयुक्तान् प्रपिबेत् प्रमेही

प्रायोगिकान्मेहवधार्थमेव ॥२२॥

त्रिफला- त्रिफलानां त्रिफलाके, कषाये अनाथभा कषायमें निशि आधी रात रातभर, स्थितानाम् रातेवा रक्खे गये, यवानाम् ज्वना जौके, क्षौद्र- मधुथी मधुसे, युता मिश्रित मिश्रित, तर्पणाः साथना वगेरे तर्पण पदार्थे सत्तू आदि तर्पण पदार्थों, स्यात् थाय छे होते है, प्रमेही प्रमेहना रोगी प्रमेहका रोगी, सीधु- सीधुथी युक्तान् युक्त युक्त, प्रायोगिकान् दररोज प्रयोग करना योग्य सतत सेवनयोग्य, तान् तेभ्योऽनु उनको, मेह- प्रमेहना प्रमेहके, वध- बर्धन एव नाशने भाटे नाशके लिए प्रपिबेत् पान करवु पीवे ॥ २२ ॥

22 The barley soaked overnight in the decoction of the three myrobalans and taken with honey and seedhu wine is the best nutrient diet for the patient, and the constant use of it indeed destroys urinary disorders.

ये श्लेष्ममेहे विहिताः कषाया-

स्तैर्भावितानां च पृथग्यवानाम् ।

सकूनपूपान् सगुडान् सधानान्

भक्ष्यांस्तथाऽन्यान् विविधांश्च खादेत् २२

श्लेष्ममेहे कृष्णमेहभा कफप्रमेहमें, ये जे जो कषाय कषायो कषाय, विहितः-उद्धा छे कहे हैं, तैः तेनाथी उनसे, पृथक् लुटी लुटी पृथक् पृथक्, भावि-तानाम् आपना दीधेला भावित यवानाम् जवनो जौके सगुडान् गोलसहित गुडसहित, सकून साथवा सतू, सधानान् लूनेला जवसहित भूने हुए जौके साथ, अपूपान् अपूप अपूप, तथा तथै तथा, विविधान् विविध विविध, अन्यान् भील अन्य, भक्ष्यान् च भक्ष्य पदार्थो भक्ष्य पदार्थोके, खादेत् आपा खने ॥२३॥

23. The patient should use as diet barley soaked in the various decoctions prescribed for the cure of the kapha type of urinary disorders, converting it into flour of roasted grain or into cakes or roasted in any other form mixed with gur

खराश्वगोहंसपृषङ्गुत्तमानां

तथा यवामां विविधाश्च भक्ष्याः ।

देयास्तथा वेणुयवा यवङ्गां

कल्पेन गोधूममयाश्च भक्ष्याः ॥२४॥

तथा तेभज उसी प्रकार, खर- गधेडो गधा, अश्व- धेडो घोडा, गो- गाध गाय, हंस- ६ स हंस, पृषत्- अने ६रलु ऐओओ और हरिण इन्होंने, भृतानाम् भाधेला अने भण साथे डाढेला खाये हुए और पुरीषके साथ बाहिर आये हुए, यवानाम् जवनो जौके, विविधा विविध विविध, भक्ष्याः च भक्ष्य पदार्थो भक्ष्य पदार्थ, देयाः आपना देवे, तथा अने तथा. वेणुयवाः वासना जव वासके जौ, गोधूममया च तेभज धडोने अनेला एवं गेहूसे बने हुए भक्ष्या. भक्ष्य पदार्थो भक्ष्य पदार्थो, यवनानाम् जवनो जौकी, कल्पेन त्रिध प्रमाणे आपना विधिसे देवे ॥ २४ ॥

२४ गोहसपृषङ्गुत्तमानाम्-गोधुमसंभृतानाम् (ख. झ. ड.)
 " " -गोधुमसंभृतानाम् (प)
 " " -गोहन्तकलकृतानाम् (न)

24. Various eatables prepared of barley which has been previously given to donkeys, horses, cows swans and deer and excreted by them in their dung should be used. In similar manner eatables prepared of bamboo barley and wheat should be given to the patient.

कफमेहेषु कृत्तिपययोगा -

संशोधनोच्छेदनलङ्घनानि

काले प्रयुक्तानि कफप्रमेहान् ।

जयन्ति पित्तप्रभवान् विरेकः

संतर्पणः संशमनो विधिश्च ॥२५॥

काले येथ सभये योग्य समयमें, प्रयुक्तानि प्रयोग करेला प्रयुक्त किये गये, संशोधन- स शोधन संशोधन उच्छेदन- वमन वमन लङ्घनानि तथा लघन तथा लघन, कफप्रमेहान् कृष्णमेहने। कफप्रमेहोको, विरेक. अने विरेचन और विरेचन संतर्पण संतर्पण संतर्पण, संशमन तथा संशमन तथा संशमन, विधिः च ऐओओने। विधि इनकी विधि, पित्तप्रभवान् पित्तप्रमेहोने। पित्तजप्रमेहोको, जयन्ति नाश करे छे नाश करते है ॥२५॥

25 The purificatory procedure, vomition and lightening therapy administered at appropriate times cure the urinary anomalies of the kapha type; and purgation impletion and sedation procedures cure anomalies of the pitta type.

दावीं सुराह्वां त्रिफलां समुस्तां

कषायमुत्काश्य पिबेत् प्रमेही ।

क्षौद्रेण युक्तामथवा हरिद्रां

पिबेत्सैनामलकीफलानाम् ॥२६॥

२५ विरेकः-विरेकाः (अ.)
 " " -विकारान् (प.)

प्रमेही प्रमेहना गेगीये प्रमेहका रोगी, दार्वीम्
दार्वीं दार्वीं, सुराह्वाद् देवदारुं चन्दारं समुस्ताम् तथा
मुस्तसहितं तथा मुस्तसमेतं, त्रिफलाम् त्रिङ्गु
येयेने त्रिफला इनका, उत्काथ्य क्वाथ क्त्रीने
काथ करके, कषायम् ते क्वाथ उष काथ, पिवेत् पीवे
पीवे, अथवा अथवा अथवा, क्षौत्रेण मधुधी मधुसे,
युक्तम् युक्त युक्त हरिद्राम् हृण्पर हृदीको, आमलकी-
आमलकी आवलेके, फलानाम् क्षुण्णा फलोंके, रसेन
रसनी साथे रसके साथ, पिवेत् पीवी पीवे ॥ २६ ॥

26. The patient suffering from urinary disorder may take the decoction of indian berberry deodar, the three myrobalans and nut-grass; or he may take powdered turmeric with honey and the juice of emblic myrobalan.

हरीतकीकट्फलमुस्तलोध्रं

पाठाविडङ्गार्जुनघन्वनाश्च ।

उमे हरिद्रे तगरं विडङ्गं

कदम्बशालार्जुनदीप्यकाश्च ॥२७॥

दार्वीं विडङ्गं खदिरो घवश्च

सुराह्वाकुष्ठाशुरुचन्दनानि ।

दार्व्यग्निमन्थौ त्रिफला सपाठा

पाठा च सूर्वा च तथा श्वदंष्ट्रा ॥२८॥

यवान्युगीराण्यभयागुड्डी-

चव्याभयाचित्रकसप्तपर्णाः ।

पादैः कषायाः कफमेहिनां ते

दशोपदिष्टा मधुसंप्रयुक्ताः ॥२९॥

हरीतकी- हरदे हरद कट्फल- क्षुण्णा कायफल,
मुस्त- भोथ मुस्त, लोध्रम् तथा लोधनेने क्वाथ तथा
लोधका काथ, पाठा- क्षुण्णा पाठी, विडङ्ग- वापडिग
वायविडङ्ग, अर्जुन- अर्जुन कौहे, घन्वना च तथा

२८. दार्वी-चम्ब (प.)

२९. तथा श्वदंष्ट्रा-त्रिकण्टक च (ग)

३०. ,, -तृणकण्टक च (प)

३१. चव्याभया-त्रम्बाभया (प).

धाम्भुनेने क्वाथ तथा धामिनका काथ, उषे ये भतनी
दोनो प्रकारकी हरिद्रे हृण्पर हृदी, तगरम् तगर तगर,
विडङ्गम् तथा वापडिगनेने क्वाथ तथा वायविडङ्गका काथ,
कदम्ब उर्ध्व कदम्ब शाल- शाल गाल, अर्जुन अर्जुन
कौहे दीप्यकाः च तथा अर्जुनेनेने क्वाथ तथा अज-
वाणनका काथ, दार्वीं दार्वीं दार्वीं विडङ्गम् वापडिग
वायविडङ्ग खदिर. जे- खैर, घव तथा धावनेने
क्वाथ तथा भायता काथ सुराह्व- देवदारु देवदारु, कुष्ठ-
कुष्ठ कूठ, अशुरु- अशुरु अशुरु चन्दनानि तथा चन्दनेनेने
क्वाथ तथा चन्दनका काथ, दार्वीं- दार्वीं दार्वीं, अग्निमन्थौ
अग्निमन्थौ अग्नि मपठा तथा क्षुण्णापाठसहित तथा
पाठीममेत, त्रिफला त्रिङ्गुनेनेने क्वाथ त्रिफलाका काथ,
पाठा च क्षुण्णापाठ पाठी सूर्वा च सूर्वा सूर्वा, तथा तथा
तथा, श्वदंष्ट्रा गोभुनेनेने क्वाथ गोखरुका काथ, यवानी
यवानी यवानी, उशीराणि वीरक्षुनेनेने वायो खद, अभया-
हरदे हरद, गुड्डी- तथा गणेनेनेने क्वाथ तथा गिलोयका
काथ, चव्य- चव्य चव्य अभया हरदे हरद, चित्रक-
चित्रा चित्ते, सप्तपर्णाः तथा सातत्रिङ्गुनेनेने क्वाथ
तथा सतवनका काथ, ते ये उन दश दश दश, कषाया
क्वाथेनेने काथको, मधु- मधुनी साथे मधुके साथ,
संप्रयुक्ता- लेणीवी मिलाकर, कफमेहिनाश्च उर्ध्व प्रमेही-
येनेने भाटे प्रयोग करवातु कफप्रमेहियोंके लिए प्रयोग
करनेको, पादैः श्लोकेना उर्ध्व उर्ध्व अर्ध्व वडे श्लोकके
एक एक पाठसे, उपदिष्टा उर्ध्वनेनेने अर्ध्व ये कहा
गया है ॥ २७-२९ ॥

27-29 (1) Chebulic myrobalan, box myrtle and lodh, (2) Patha, embelia bark of arjun and common indian linden, (3) turmeric indian berberry, valerian, hardwick and embelia; (4) bark of kadamba, common saul, arjuna and bishop's weed, (5) indian berberry, embelia, bark of catechu and crane tree, (6) deodar, costus, eagle wood and sandal-wood, (7) indian berberry, wind killer, three myrobalans and patha; (8) patha trilobed virgin's bower;

and small caltrops, (9) bishop's weed, cuscus grass, chebolic myrobalans, and guduch; (10) piper thaba, chebolic myrobalan, white-flowered leadwort, dita bark; thus we have described in the foregoing ten verses ten formulas of decoction to be taken with honey by persons suffering from urinary anomalies due to kapha.

पित्तमेहेषु कतिपययोगा —

उशीरलोध्राञ्जनचन्दनाना-

मुशीरमुस्तामलकाभयानाम् ।

पटोलनिम्बामलकामृतानां

मुस्ताभयापन्नकवृक्षकाणाम् ॥३०॥

लोध्राम्बुकालीयकघातकीनां

निम्बार्जुनाम्रातनिशोत्पलानाम् ।

शिरीषसर्जार्जुनकेशराणां

प्रियङ्गुपद्मोत्पलकिंशुकानाम् ॥३१॥

अश्वत्थपाठासनवेतसानां

कटङ्कट्युत्पलमुस्तकानाम् ।

पैत्तेषु मेहेषु दश प्रदिष्टाः

पादैः कषाया मधुसंप्रयुक्ताः ॥३२॥

उशीर- वीरञ्जने। वाणै। खस, लोध्र लोधर लोध, अञ्जन- अर्जुन कौहे, चन्दनानाम् तथा चन्दननाम् तथा और चन्दनका काथ, उशीर- वीरञ्जने। वाणै। खस, मुस्ता- मुस्त मुस्त, आमलक- आमर्णा आवले, अमयानाम् तथा ७२३ने। क्वाथ तथा हरडका काथ, पटोल परवण परवल, निम्ब- ली भडे। नीम, आमलक- आमर्णा आवले, अमृतानाम् तथा गणैने। क्वाथ

३०. अञ्जन-अर्जुन (द.)

॥ मुस्तामलकाभयानाम्-लोध्राञ्जनचन्दनानाम् (प)

॥ " " -मुस्तामलकामृतानाम् (प)

३१ निम्बार्जुनाम्रातनिशोत्पलानाम्-निम्बार्जुनाना तिनिशोत्पलानाम् (प)

३२ अश्वत्थपाठामनवेतसाना-अश्वत्थासासनवेतसाना (ष)

॥ दश प्रदिष्टाः-दशैव दृष्टाः (त)

तथा गिलोयका काथ, मुस्ता- मुस्त मुस्त, अमया- ७२३ हरड, पन्नक- पन्नक पन्नाख, वृक्षकाणाम् अने ३३३ने। क्वाथ और कुङ्केका काथ, लोध्र- लोधर लोध, अम्बु- वाणै। सुगन्धवाले, कालीयक- पीण। चन्दन पीले चन्दन, घातकीनाम् तथा धावडीनां दूधने। क्वाथ तथा धायके फूलका काथ, निम्ब- लीभडे। नीम अर्जुन- अर्जुन कौहे, आम्रात- अभाडे अम्बाडे निशा- ७७६२ हल्दी, उत्पलानाम् तथा नीलकमणने। क्वाथ तथा नीलोफरका काथ, शिरीष- शरशडे। शिरीष, सर्ज- सर्ज सर्ज, अर्जुन- अर्जुन कौहे, केशराणाम् तथा दाद नागकैसरने। क्वाथ तथा रक्त नागकैसरका काथ, प्रियङ्गु- धडै। प्रियङ्गु, पन्न- कमण कमल, उत्पल- नीलकमण नीलोफर, किंशुकानाम् तथा भाभराने। क्वाथ तथा ढाकका काथ, अश्वत्थ- पीपणै। पीपल, पाठा- पाठा पाठी, असन- असन खाज, वेतसानाम् तथा वेतसने। क्वाथ तथा वेतसका काथ, कटङ्कटेरी- ६२३७७६२ दासहल्दी, उत्पल- नीलकमण नीलोफर, मुस्तकानाम् तथा मु- नने। क्वाथ तथा मुस्तका काथ, दश ये दश उन दस कषाया क्वाथेने कायोंको, मधु- मधुनी साथे मधुके साथ, सप्रयुक्ता- लेणवी सिलाकर पैत्तेषु पित्तजन्य पित्तजन्य मेहेषु अमेहेमा प्रयोग करवानुं प्रमेहमे प्रयोग करनेको पादै स्थोडना ओके ओके यरण ७३ खोकके एक एक पादसे, प्रदिष्टा- ३३३ने। आयु छे कहा गया है ॥ ३० ३२ ॥

30. (1) Cuscus grass, lodh, extract of indian berberry and red sandal wood; (2) cuscus grass, nut grass, emblic and chebolic myrobalans, (3) bitter snake gourd, neem bark, emblic myrobalan and guduch, (4) nut-grass, chebolic myroblan, bark of himalayan cherry and kurchi, (5) lodh, fragrant sticky mallow, yellow sandal wood, fulsee flowers, (6) bark of neem, arjun, indian hog plum, turmeric and blue lily, (7) bark of siris, common saul, arjuna and fragrant poon, (8)

perfumed cherry, lotus, blue water lily and palas, (9) bark of holy fig and patha, spinous kino and country willow, (10) indian berberry, blue lily and nut grass, the foregoing ten formulas of decoction to be taken with honey, one formula being described in each quarter of a verse, are indicated in persons suffering from urinary anomalies due to pitta.

सर्वेषु मेहेषु मतौ तु पूर्वौ
कषाययोगौ विहितास्तु सर्वे ।
मन्थस्य पाने यवभावनायां
स्युर्भोजने पानविधौ पृथक् च ॥३३॥

पूर्वौ प्रथमना प्रथमके, कषाययोगौ ये उप्राथ-
शागोने दो कषाययोगोका, तु ते। तु, सर्वेषु सर्व सय,
मेहेषु प्रमेहमां मेहोमे, मतौ स्वीकार इत्यामां आवे
छे स्वीकार किया जाता है, सर्वे उपर उहेला सधणा
(आनीस) उधाययोगो उपर्युक्त सब (वाइस) कषाययोग
तु ते। तो पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, मन्थस्य
मन्थना मन्थके, पाने पानमां पानमें, यवभावनायाम्
अने भावना आपनामां जोको भावना देनेमें, भोजने
भोजनमां भोजनमें, पानविधौ अने पानविधिमां और
पानविधिमें, विहिताः स्यु प्रयुक्त इत्यामां आवे छे
प्रयुक्त किये जाते है ॥ ३३ ॥

33 The first two prescriptions of decoctives are indicated in all kinds of urinary disorders, while all decoctives may be used severally as indicated, in preparations of demulcent drinks, in impregnation of barley and in articles of food and drink.

वाङ्महचिकित्सा—

सिद्धानि तैलानि घृतानि चैव

देयानि मेहेष्वनिलात्मकेषु ।

मेदः कफश्चैव कषाययोगैः

स्नेहैश्च वायुः शममेति तेषाम् ॥३४॥

अनिलात्मकेषु वातजन्य वातजन्य, मेहेषु प्रमेहोमां
प्रमेहोमे, सिद्धानि सिद्ध इत्यां सिद्ध, तैलानि तैल तैल,
घृतानि च एव तथा घृते। तथा घृत, देयानि आपना
देवे, तेषाम् ते वातजन्य प्रमेहवाणांशोना उन वात-
जन्य प्रमेहवालोके, मेदः मेदः मेद, कफ तथा उक्ष तथा
कफ कषाययोगै उधायना योगेशी कषायके योगोसे,
शमन् प्रकृति शांत थाय छे गान्त होते है, वायु च अने
वायु और वायु, स्नेहै स्नेहोशी शांत थाय छे स्नेहोसे
शान्त होता है ॥ ३४ ॥

34. If the urinary disorder originates from the discordance of vata, the oils and ghees prepared from these decoctives are to be given; the morbidity pertaining to fat and kapha is quieted by decoctions; while vata is quieted by unctuous substances.

द्वन्द्वजसन्निपातिकमेहचिकित्सा—

कम्पिल्लसप्तच्छदशालजानि

वैभीतरौहीनककौटजानि ।

कपित्थपुष्पाणि च चूर्णितानि

क्षौद्रेण लिह्यात् कफपित्तमेही ॥३५॥

कफ- उक्ष कफ, पित्त- अने पित्त और पित्त, मेही
प्रमेहना रोगीशे प्रमेही, कम्पिल्ल- उपीयो रोगी, सप्त-
च्छद- सातबिणुनी छाल सतवनकी छाल, शालजानि
शालनां दूधो शालके फूल, वैभीत- अहेडां बहेदे, रौहीतक-
रौहीतकनी छाल रोहेदेकी छाल, कौटजानि उडानी
छाल कुबेकी छाल, कपित्थ- अने उडनां और कैयके,
पुष्पाणि च दूधो फूल, चूर्णितानि अशोनु यूर्ण
इरीने इनका चूर्ण करके, क्षौद्रेण मधुनी साथे मधुके
साथ, लिह्यात् आप्तु चाटे ॥ ३५ ॥

35 The person suffering from urinary disorders of the kapha and pitta types may lick the powders of the following drugs with honey— (1) kamala, bark of dita and flowers of common saul, (2) beleric myrobalan, white cedar and kurchi bark, (3) and the flowers of wood apple.

पिवेद्दसेनामलकस्य चापि

कल्कीकृतान्यक्षसमानि काले ।

जीर्णे च भुञ्जीत पुराणमन्नं

मेही रसेर्जाङ्गलजैर्सर्जोः ॥३६॥

अक्षसमानि ओङ्कं उर्ध्व-अभ्राण्युर्ध्वं एक कर्षं प्रमाणम्,
कल्कीकृतानि च अपि उल्लंघ्यं कुर्यात् तेभ्योऽपि पण्य कल्क
किये गये उनको भी आमलकस्य आभ्राना आवलेके,
रसेन रस साथे रससे, काले योग्य समये योग्य कालमें,
पिवेत् पीवा पीवे, जीर्णे च पथी अथ त्वारे जीर्ण
होनेपर, मेही प्रमेहना रोगीं प्रमेहहारी, पुराणम् अन्नम्
पुराणा, वज्रम् अनाजम् अन्न, सर्जोः अन्नगमता
मनके प्रिय, जाङ्गलजै अगद्य पशुपक्षीभ्यां जाङ्गल
पशुपक्षियोंके, रसे गांसरसे। साथे मांसरसोंके साथ,
भुञ्जीत अक्षण्य उरवु खावे ॥ ३६ ॥

36. These reduced to paste should be taken with the juice of emblic myrobalan in the dose of one tola at the prescribed time and when this is digested, the patient should take a meal of old grains with agreeable meat-juice of jangala animals

दृष्ट्वाऽनुबन्धं पवनात् कफस्य

पित्तस्य वा स्नेहविधिर्विकल्पः ।

तैलं कफे स्यात् स्वकषायसिद्धं

पित्ते घृतं पित्तहरैः कल्पयेत् ॥ ३७ ॥

३६ चापि-चापि (ख)

३७. पवनात्-पवनम् (क)

॥ विकल्पः-विकल्पाः (च)

कफस्य उर्ध्वो कफका पित्तस्य वा अथवा पित्तनो
या पित्तका, पवनात् वायुनी साधे वायुसे, अनुबन्धम्
अनुबन्ध अनुबन्ध, दृष्ट्वा अण्युने देखकर, स्नेहविधिः
स्नेहविधिनी स्नेहविधिकी विकल्पः उल्लंघना उरवी
कल्पना करे, कफे उर्ध्वो कफमें, स्वकषाय- पोतानो
(उर्ध्व) उपायथी अपने (कफहर) कषायसे,
सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, तैलम् तेल तैल, स्यात् आपणुं
देवे, पित्ते अने पित्तमां और पित्तमें, पित्तहरै पित्तने
हरनार पित्तहर, कषायै उपायोश्च सिद्ध कषायोंसे
सिद्ध, घृतम् घृत आपणु घृत देवे ॥ ३७ ॥

37 On ascertaining whether it is in the wake of kapha or of pitta that vata has appeared as a sequel, the physician has to make the proper choice as regards the unctuous adjunct to be used, in the case of kapha, oil prepared with decoctions alleviative of the kapha type of urinary disorders is to be used, while in the case of pitta, ghee prepared with decoctions alleviative of pitta is indicated

त्रिकण्टकाद्यं तैलं घृतं यमक च—

त्रिकण्टकाश्मन्तकसोमवल्कै-

भ्रूल्लतकैः सातिविषैः ग्लोत्रैः ।

वचापटोलार्जुननिम्बसुस्तै-

हरिद्रया पद्मकटीप्यकैश्च ॥३८॥

मञ्जिष्ठया चागुरुचन्दनैश्च

सर्वैः समस्तैः कफवातजेषु ।

मेहेषु तैल विपचेद्, घृतं तु

पैत्तेषु, सिञ्च त्रिषु लक्षणेषु ॥३९॥

कफवातजेषु उर्ध्वान्य तथा वातजन्य कफजन्य
तथा वातजन्य, मेहेषु प्रमेहोःमां प्रयोग उरवा भाटे
प्रमेहोमे प्रयोग करनेके लिए त्रिकण्टक- गोभ्रु गोवरु,
अश्मन्तक आसोतरो आपडा, सोमवल्कै सईद गेर
खैर, भ्रूल्लतकै भिलाभा भिलावा, सातिविषै अति

३८ वचापटोल-पाठापटोल (च द. घ)

विषनी कणी सहित अतीससमेत, सलोध्रै. अने दोधर सहित और लोध सहित, वचा- वज्र वच, पटोल-परवण परवल, अर्जुन- अर्जुन कौहा, निम्ब- लीभडे नीम, मुस्तै मुस्त, हरिद्रया हृष्टर हल्दी, पद्मक-पद्मक पद्माख, दीप्यकैः च अजमे अजवायन, मञ्जिष्टया च मञ्जु मजीठ, अगुरु- अगुरु अगुर, चन्दनैः च चन्दन चन्दन, सर्वै. ये सर्वेने इन सबको, समस्तै. मेणवीने येओना उल्लेखी मिलाकर इनके कल्कसे, तैलम् तैल तैल, विपचेत् पकावतु पकावे, पैत्तेषु पित्त-न्य प्रमेहोर्मा प्रयोग करना भाटे पित्तजन्य प्रमेहोर्मा प्रयोग करनेके लिए, तु ते। तो, घृतम् येओना उल्लेखी धी पकावतु इनके कल्कसे घृत पकावे, त्रिषु लक्षणेषु अने त्रये दोषोर्मा लक्षणवाला प्रमेहोर्मा प्रयोग करना भाटे और तीन दोषके लक्षणवाले प्रमेहोर्मा प्रयोग करनेके लिए, मिश्रम् धी तथा तैलना यमकने पकावतु धी तथा तैलके यमकको पकावे ॥ ३८-३९ ॥

38-39. Small caltrops, common mountain ebony, white catechu, marking nut, indian atis, lodh, sweet flag, bitter snake gourd, arjun, neem, nut-grass, turmeric, himalayan cherry, bishop's weed, indian madhu, eagle-wood, sandal wood; the oil prepared with each or all of the groups of the above decoctives should be given to the patient affected with kapha associated with vata, ghee prepared similarly should be given to the patient affected with pitta. In the event of tridiscordance a combined preparation of oil and ghee should be given.

फलत्रिकादिकाथ. —

फलत्रिकं दारुनिशां विशालां
मुस्तां च निःकाथ्य निशां सकल्काम् ।

पिबेत् कषायं मधुसंप्रयुक्तं
सर्वप्रमेहेषु समुद्धतेषु ॥४०॥

समुद्धतेषु वधी गधेला वडे हृष्ट, सर्वप्रमेहेषु सधणा प्रमेहोर्मा सब प्रमेहोर्मा, फलत्रिकम् निक्षणा त्रिफला, दारुनिशां दारुणहर दारुहल्दी, विशालां प्रवाणुष्णी इन्द्रायन, मुस्तां अने मोथरो और मुस्ताका, निःकाथ्य कथाथ करी काथ करके, सकल्काम् निशां तेर्मा हृष्टरने उल्लेख नाभी उसमें हल्दीका कल्क डालकर, मधु- मधु मधुने, संप्रयुक्तम् युक्त युक्त, कषायम् ते कषाय उस कषाय, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ४० ॥

40 Decoction prepared of the three myrobalans, indian berberry, colocynth and nut-grass should be given with the paste of turmeric and honey in all kinds of severe conditions of urinary disorders

लोघ्रासव —

लोघ्रं शटीं पुष्करमूलमेलां
सूर्वा विडङ्गं त्रिफलां यवानीम् ।
चव्यं प्रियङ्गुं क्रमुकं विशालां
किराततिकं कटुरोहिणीं च ॥४१॥

भाङ्गीं नतं चित्रकपिप्पलीनां
मूलं सङ्कुष्ठाविलिषं सपाठम् ।
कलिङ्गकान् केशरमिन्द्रसाह्वां
नखं सपत्रं मरिचं प्लवं च ॥४२॥

द्रोणेऽम्भसः कर्षसमानि पक्त्वा
पूते चतुर्भागजलावशेषे ।
रसेऽर्धभागं मधुनः प्रदाय

पक्षं विधेयो घृतभाजनस्यः ॥४३॥

लोघ्रम् दोधर लोध, शटीम् पट्टयूरो कचूरो, पुष्करमूलम् पोभरभूण पोहकरमूल, एलाम् औदथी इलायची, सूर्वाम् भूर्वा मूर्वा, विडङ्गम् वावडिग वाय-विडग, त्रिफलाम् निक्षला त्रिफला, यवानीम् यवानी

४१. क्रमुकम्-कुमुदम् (प)

४३. अर्धभागम्-अष्टभागम् (ग. ढ ५)

यवानी, चव्यम् अथ चव्य, प्रियङ्गुश्च धडिला प्रियङ्गु, क्रमुकश्च पक्षाणी, शोधर पठाणी लोव, विद्यालाम् धन्वा-
वारुणी इन्द्रायन, किराततिक्तम् उरियातुं चिरायता, कुरोहिणीम् च उडु कुटकी, आर्द्धीम् वारुणी भारङ्गी,
नतम् नत नत, सकुण्ड- उडु कुठ, अतिविष्णु तथा
अतिविषनी उणी संहित तथा अतीक्ष संहित. सपाठम्
तेभ्य पाडा संहित एवं पादीसमेत, चित्रक- शिवातु
भूषा चित्तेका मूल, पिप्पलीनाम् मूलम् पीपरीभूषणा
गोडा पीपलामूल, कलिङ्गकान् धन्वन्व इन्द्रजौ,
केशरम् नागकेशर रक्त नागकेशर, इन्द्रसाह्वाम्
धन्वारुणी इन्द्रायन, सपत्रम् तेभ्यपत्र संहित तेजपात
समेत, नखम् नख नख, मरिचम् मरी मरिच, प्लवम्
डेवडीमोथ केवटीमोथा, कर्षणमानि अथैक ओड ओड
तोडै प्रत्येक एक एक कर्ष, अम्भस ओओने पाणीना
इहें जलके, द्रोणे ओड द्रोणुर्भा एक द्रोणमें, पक्कवा
पक्षाणीने पक्काकर, चतुर्भाग- योथो भाग चौथाई, जल-
नण जल, अवशेषे आडी रहे तयारे शेष रहने पर पूते
गायौला छाने हुए, रसे ते क्वाथर्भा उस काथमें मधुन.
मध मधु, अर्धभागम् अर्धी भाग आधा भाग, प्रदाय
नाभी छोड़कर, घृतभाजनस्थाः तेने अर्धर धी योपडेला
ध्यार्भा उसको घृत लिप्त घडेमें, पक्षम् ओड पक्ष एक
पक्ष, निधेय राभधु रखना चाहिए ॥ ४१ ४२ ॥

41-43. Lodh, long zedoary, orris root, small cardamom trilobed virgin bower, embelia, three myrobalans, bishop's weed, chaba pepper perfumed cherry, betel nut, colocynth, chiretta, kurroa, beetle killer valerian hardwick, white-flowered leadwort, roots of long pepper, costus, indian atis, patha, kurchi seeds, fragrant poon, colocynth, nakha, cinnamon leaf, black pepper, rush-nut; take one tola of each of these drugs, and decoct in 1024 tolas of water till it is reduced to one fourth quantity (256 tolas), then filter it and mix with half the quantity of

honey (128 tolas) and put it in a vessel well smeard with ghee and keep for a fortnight.

स्रग्ध्रासवोऽयं कफपित्तमेहान्
क्षिप्रं निहन्याद् द्विपलप्रयोगात् ।
घ्राण्णामयाशास्त्र्यहर्षिं ग्रहण्या
दोषं किलासं चिबिधं च कुष्ठम् ॥ ४३ ॥
इति मध्वासवः ।

अथम् आ यह, मध्वासव. मध्वासव मध्व प्रव,
द्विपल- दो पक्ष मात्राभां दो पल प्रमाणमें, प्रयो गाव
अर्धभाग रवाथी प्रयोग करनेसे, कफपित्तमेहान् उद्धृषित-
प्रमेहो कफपित्तप्रमेहो, पाण्ड्यामथ- पांडुरेय पाण्डु ग,
अर्षि अर्षि अर्षि, अहर्षिम् अरुशि अहर्षि, अह याः
अर्षिना ग्रहणीके, दोषम् दोष दोष, किलासम् किलास
दिगस, त्रिविधम् अने जुष्ट जुष्ट अकारना और
विषे, कुष्ठम् च कुष्ठने कुष्ठका, क्षिप्रम् शीघ्र घोष,
निहन्यात् नाश करे छे नाश करता है ॥ ४४ ॥ इति
अ यह, मध्वासव मध्वासव छे मध्वासव है ।

44. Course of this medicated honey wine of the dose of eight tolas soon cures urinary disorders of kapha and pitta types; it also cures anemia, piles, a soreja, assimilation disorders, leprosy and various kinds of skin diseases. Thus has been described the medicated honey wine.

काः : स एवाष्टपलं च दन्त्या
अल्लातकानां च चतुषपलं स्यात् ।
सितपला त्वष्टपला विशेषः
क्षौद्रं च तावत् पृथगासवौ तौ ॥ ४४ ॥

स. इव ते न (शोधकसवर्भा उहेयो) वही (क प्रा-
स क), मय. क्वाथ काथ, दन्त्या. च अने पी
मू. तु अ र दन्तीमूलक, अष्टपलम् आठ पल ॥ ४४ ॥
४. मध्वासवोऽयं-लोघ्रासवोऽयं (क च न. ५ प)
इति मध्वासवः-इति लोघ्रासवः. (क प. च. व)

विषनी कुण्ठी सहित अतीससमेत, सलोत्रैः अने दोधर सहित और लोध सहित, वचा- ५७ वच, पटोल-परवण परवल, अर्जुन- अर्जुन कौहा, निम्ब- लीमडो नीम, मुस्तै मुस्त मुस्त, हरिद्रया लुण्ठेर हल्दी, पञ्जक-पद्म पद्माख, दीप्यकैः च अणभो अजवायन, मञ्जिष्ठया च मञ्जु मजीठ, अगुरु- अगुर अगुर, चन्दनैः च चन्दन चन्दन, सर्वैः अने सर्वेने इन सबको, समस्तैः मेणवीने अनेओना डलडथी मिलाकर इनके कल्कसे, तैलम् तैल तैल, विपचेत् पडाववु पकावे, पैत्तेषु पित्त- ५८ न्य प्रमेहोर्मा प्रयोग करना भाटे पित्तजन्य प्रमेहोर्मा प्रयोग करनेके लिए, तु तो तो, घृतम् अनेओना डलडथी थी पडाववु इनके कल्कसे घृत पकावे, त्रिषु लक्षणेषु अने त्रये दोषोर्मा लक्षणोवाणा प्रमेहोर्मा प्रयोग करना भाटे और तीन दोषके लक्षणवाले प्रमेहोर्मा प्रयोग करनेके लिए, मिश्रम् थी तथा तैलना थमडने पडाववु थी तथा तैलके यमकको पकावे ॥ ३८-३९ ॥

38-39. Small caltrops, common mountain ebony, white catechu, marking nut, indian atis, lodh, sweet flag, bitter snake gourd, arjun, neem, nut-grass, turmeric, himalayan cherry, bishop's weed, indian madhu, eagle-wood, sandal wood; the oil prepared with each or all of the groups of the above decoctives should be given to the patient affected with kapha associated with vata; ghee prepared similarly should be given to the patient affected with pitta. In the event of tridiscordance a combined preparation of oil and ghee should be given.

फलत्रिकादिक्वाथ —

फलत्रिकं दारुनिशां विशालां
मुस्तां च निःकाथ्य निशां सकल्काम् ।

पिबेत् कषायं मधुसंप्रयुक्तं
सर्वप्रमेहेषु समुद्धतेषु ॥४०॥

समुद्धतेषु वधी गधेदा वडे हुए, सर्वप्रमेहेषु सधणा प्रमेहोर्मा सब प्रमेहोर्मा, फलत्रिकम् निक्ष्णा त्रिफला, दारुनिशाश्च दारुणोदर दारुहल्दी, विशालाश्च मन्त्रवारुणी इन्द्रायन, मुस्ताश्च अने मोथो और मुस्ताका, निःकाथ्य क्वाथ करी क्वाथ करके, सकल्काम् निशाश्च तैर्मा लुण्ठेर्मा डलड नाथी उसमें हल्दीका कल्क डालकर, मधु- मधु मधुसे, संप्रयुक्तम् युक्त युक्त, कषायम् ते कषाय उस कषाय, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ४० ॥

40 Decoction prepared of the three myrobalans, indian berberry, colocynth and nut-grass should be given with the paste of turmeric and honey in all kinds of severe conditions of urinary disorders.

लोघ्रासव —

लोघ्नं शटीं पुष्करमूलमेलां
सूर्वा विडङ्गं त्रिफलां यवानीम् ।
चव्यं प्रियङ्गुं क्रमुकं विशालां
किराततिकं कटुरोहिणीं च ॥४१॥

भाङ्गीं नतं चित्रकपिप्पलीनां
मूलं सकुष्ठविषिषं सपाठम् ।
कलिङ्गकान् केशरमिन्द्रसाह्वानं
नखं सपत्रं सरिचं प्लवं च ॥४२॥

द्रोणेऽम्भसः कर्षसमानि पक्त्वा
पूते चतुर्धागजलावशेषे ।
रसेऽर्धभागं मधुनः प्रदाय
पक्षं निधेयो घृतभाजनस्थः ॥४३॥

लोघ्नम् दोधर लोध, शटीम् पट्टथूरो कचूरो, पुष्करमूलम् पोधरभूण पोहकरमूल, एलाम् अलथी इलायची, सूर्वाम् भूर्वा मूर्वा, विडङ्गम् वावडिग वाय-विडग, त्रिफलाम् निक्ष्णा त्रिफला, यवानीम् यवानी

४१ क्रमुकम्—कुमुदम् (प.)

४३. अर्धभागम्—अष्टभागम् (ग. ढ ५.)

६०. निशा सकल्काम्—निशासकल्कम् (व.)

बवानो, चव्यम् चव्य चव्य, प्रियङ्गुम् धडिंदा प्रियङ्गु,
 क्रमुकम् पशुपी टोडर पठाणी लोव, विद्यालाम् धन्व-
 वारुष्णी इन्द्रायन, किराततिक्तम् उरियातुं चिरायता,
 कुरोहिष्णीम् च उकु कुटकी, सर्जिम् वारंगी भाङ्गी,
 नवम् नत नत, सङ्गठ- उठ कुठ, कतिविष्णु तथा
 अतिविपनी उणी सहित तथा अर्तात सदित् सपाठन्
 तेभन् पादा सहित एवं पावीसमेत, चित्रक- चित्रातु
 मूण चित्के मूल, विष्पलीनाम् मूलम् पीपरीमूणना
 ग ठोडा पीपलामूल, कलिङ्गकान् धन्वणव इन्द्रजौ,
 केशरन् नागदेशर रक्त नागकेशर, इन्द्रसाह्याम्
 धन्ववारुष्णी इन्द्रायन, सण्डम् तेजपत्र सहित तेजपात
 सनेत, नखन् नथ नख, मरिचम् भरी मरिच, पुत्रम्
 डेवडीमोथ केवडीमोथा, कर्षनमानि अथेक ओक ओक
 तोथे प्रत्येक एक एक कर्ष, लम्बस. ओओने पाण्डिना
 इन्हें जलके, द्रोणे ओक प्रोक्षुमां एक द्रोणमें, पत्तवा
 पडावीने पकाकर चतुर्भाग- योथे भाग चौथाई, जल-
 न्ण जल अवशेषे आधी रहे तयारे जेव रहने पर दूते
 गाणैदा छाने हुए, रसे ते उवाथमां उत्त काथमें सधुन.
 भध मधु, कर्षभागन् अर्धो भाग आधा भाग, प्रदाय
 नापी होकर, घृतमाजनस्यः तेने अ दर धी ओपडेदा
 धडामां उत्तको घृत लिप्त घडेनें, पक्ष्म ओक पक्ष एक
 पक्ष, निधेय राभधु रखना चाहिए ॥ ४१ ४३ ॥

41-43. Lodh, long zedoary, orris
 root, small cardamom trilobed virgin
 bower, embelia, three myrobalans,
 bishop's weed, chaba pepper perfumed
 cherry, betel nut, colocynth, chiretta,
 kurroa, beetle killer valerian hardwick,
 white-flowered leadwort, roots of long
 pepper, costus, indian atis, patha,
 kurchi seeds, fragrant poon, colocynth.
 nakha, cinnamon leaf, black pepper,
 rush-nut, take one tola of each of
 these drugs, and decoct in 1024 tolas
 of water till it is reduced to one
 fourth quantity (256 tolas); then filter
 it and mix with half the quantity of

honey (128 tolas) and put it in a
 vessel well smeared with ghee and
 keep for a fortnight.

सध्वासवोऽयं कफपित्तमेहान्
 क्षिप्रं निहन्याद् द्विपलप्रयोगात् ।
 पाण्ड्यामयार्शास्यरुचिं ग्रहण्या
 दोषं किलासं विविधं च कुष्ठम् ॥ ४४ ॥
 इति मध्वासवः ।

अथ अथ यह, सध्वासव. मध्वासव सध्वासव,
 द्विपल- दो पल मात्रामां दो पल प्रमाणमें, प्रयो गाव
 उ भाग स्वाथी प्रयोग करनेसे, कफपित्तमेहान् उर्क्षित-
 प्रमेहे व कफपित्तप्रमेहो, पाण्ड्यामय- पाण्डुरेश पाण्डु रोग,
 रुचिं अर्श अर्श, कर्चिम् अरुचि अरुचि, ग्रहयाः
 अ. लीना ग्रहणीके, दोषन् दोष दोष, किलासन् किलास
 विगस, विविधम् अने जुड जुड प्रकारना और
 विविध, कुष्ठम् च कुष्ठना कुष्ठका, क्षिप्रम् शीघ्र योग,
 निहन्याद् नाश करे छे नाश करता है ॥ ४४ ॥ इति
 अ यह, सध्वासव मध्वासव छे सध्वासव है ।

44. Course of this medicated honey
 wine of the dose of eight tolas is on
 cases of urinary disorders of kapha and
 pitta types; it also cures anemia, piles,
 aorexia, assimilation disorders, lep-
 rosy and various kinds of skin diseases.
 Thus has been described the medicated
 honey wine.

काः स एवाष्टपलं च दन्त्या
 अल्लातकानां च चतुष्पलं स्यात् ।
 क्षिप्रपल त्वष्टपल विशेषः
 औद्रं च तावत् पृथगासवौ तौ ॥ ४४ ॥

ए. इव ते न (दोषप्रसवमां उहेयो) वही (दोषा-
 स क), जय. उवाथ काथ, दन्त्या. च अने (ती
 मू. उर अर दन्तीमूलक, अष्टपलम् आठ पल ॥ ४४ ॥

४ . मध्वासवोऽयं-लोधासवोऽयं (व च न. ष प)
 इति मध्वासवः-इति लोधासवः (क घ. च. न.)

काठपल चूर्णं, लघुपला- तेर्मा आठ पल उसमें काठपल, सितोपला तु साठर मिसरी, तावत् तथा क्वाथधी अरधु तथा काथसे आधा, क्षौद्रम् च मधु मधु, विशेषः औष्ण्येने वधाराभा भेणवी इत्यासव इरवाभा आवे छे इनको विशेषत मिलाकर दन्त्यासव किया जाता है, मल्ल-तकानाम् तेमज ते क्वाथ अने बिदाभां वैसे ही वही काथ और मिलावेके, चतुष्पलम् स्वात् 'आर पल यूधु' तेर्मा आठ पल साठर तथा क्वाथधी अरधु मधु औ वधाराभा भेणवी लक्ष्मातकासव इरवाभा आवे छे चार पल चूर्ण उसमें मिसरी तथा काथसे आधा मधु इनको विशेषत मिलाकर मल्लतकासव किया जाता है, तौ आ प्रभाण्णे ते अन्ने इस तरह वे दोनों, पृथक् बिन्न बिन्न भिन्न भिन्न, आसवौ आसवौ छे आसवौ हैं ॥ ४५ ॥

45. Taking the above described decoction of lodh and mixing it with 32 tolas of red physic nut, 32 tolas of sugar candy and equal quantity of honey; similarly taking the above described decoction and adding 16 tolas of marking nut, 32 tolas of sugar-candy and equal quantity of honey, make two separate medicated wines.

प्रमेहिणामनुपानानि—

सारोदकं वाऽथ कुशोदकं वा

मधूदकं वा त्रिफलारसं वा ।

सीधुं पिवेद्वा निगदं प्रमेही

माध्वीकमथं चिरसंस्थितं वा ॥४६॥

प्रमेही प्रमेहना रोगीणे प्रमेही, सारोदकम् वा सारोदकं सारोदक, अथ कुशोदकम् अथवा कुशोदकं या कुशोदक, मधूदकम् वा अथवा मधूदकं या मधूदक, त्रिफलारसम् वा अथवा त्रिफलाने क्वाथ या त्रिफलाका क्वाथ, निगदम् अथवा दोष रहित या अदुष्ट, सीधुम् वा सीधु सीधु, चिरसंस्थितम् अथवा धनु।

४६. कुशोदकम्—तुषोदकम् (प.)

,, मधूदकं वा—मधूकमात्रा (ग.)

वधतनु नूनुं या पुराना, अथयम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, माध्वीकम् वा माध्वीक माध्वीक, पिवेत् पीधु पीधे ॥ ४६ ॥

46. The patient may drink either water prepared with catechu or small sacrificial grass, or honey-water, or the decoction of the three myrobalans, or mild sidhu wine or good grape-wine of the first quality and of a ripe vintage.

संतर्पणोत्थप्रमेहचिकित्सा—

मांसानि शूल्यानि मृगद्विजानां

खादेद्यवानां विविधांश्च भक्ष्यान् ।

संशोधनारिष्टकषायलेहैः

संतर्पणोत्थान् शमयेत् प्रमेहान् ॥४७॥

मृगद्विजानाम् पशु तथा पक्षीयोर्ना मृग और पक्षियोंके, शूल्यानि सणिथामां परेवीने पकावेला कलाका पर चढाकर पकाये हुए, मांसानि मांस मांस, यवानाम् तथा नूनुं तथा जाँके, विविधान् लुण्ठ लुण्ठ अकारना विविध प्रकारके, भक्ष्यान् च भक्ष्य पदार्थोंनु भक्ष्य. खादेत् भक्ष्यु इरवु खावे, संशोधन-वेद्ये संशोधन वैद्य संशोधन, अरिष्ट-अरिष्ट अरिष्ट, कषाय-कषाय कषाय. लेहैः तेमज अवदेहे वडे एवं लेहोसे, संतर्पणोत्थान् संतर्पणोत्थी थयेला संतर्पणसे उत्पन्न, प्रमेहान् प्रमेहोने प्रमेहोको, शमयेत् शान्त इरवा शान्त करे ॥ ४७ ॥

47 He may eat the flesh of beasts and birds roasted on a spit or the various preparations of barley. The physician may relieve the urinary disorders caused by over-implication by purificatory procedure, medicated wines, decoctives and linctures

४७. संतर्पणोत्थान्—सन्तर्पणज्ञ (ड)

,, अस्याग्रि श्लोक—स्थाने च पूर्वे प्रवरासुवना-

भशीतिरुक्ता चतुरस्ररा या ।

विभज्य ता चापि पिवेत्प्रमेही

शुद्धामयो दोषमदानि काले, (प)

भृष्टान् यवान् भक्षयतः प्रयोगा-
च्छुष्कांश्च सक्लं भवन्ति मेहाः ।
श्वित्रं च कृच्छ्रं कफजं च कुष्ठं
तथैव सुद्धामलकप्रयोगान् ॥४८॥

भृष्टान् श्रेष्ठेणा मूत्रे, यवान् ज्वने जौ, शुष्कान्
अने सूडा और सूखे, सक्ल च सडुओना सक्तुओको,
तथा एव तेभज एवं, सुद्ध- मग मूंग, आमलक- तथा
आमलाना और आवलोकै, प्रयोगान् आहारोदु आहारोको,
प्रयोगाद् नित्य नित्य, भक्षयत लक्ष्णु करनारने
सेवन करनेवालेको, मेहा प्रमेहो मेह, श्वित्रम् श्वित्र
श्वित्र, कृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, कफजम् अने
कृच्छ्रम् और कफज, कुष्ठम् च कुष्ठ कुष्ठ, न भवन्ति
यता नथी नहीं होते ॥ ४८ ॥

48. If a man uses habitually roas-
ted barley, dry-baked barley powder,
green gram and emblic myrobalan, he
does not get urinary disorders, leuco-
derma, dysuria, and dermatosis born
of kapha.

संतर्पणोत्थेषु गदेषु योगा
मेदस्विनां ये च मयोपदिष्टाः ।
विरूक्षणार्थं कफपित्तजेषु
सिद्धाः प्रमेहेष्वपि ते प्रयोज्याः ॥४९॥

संतर्पणोत्थेषु संतर्पणुथी उत्पन्न शथैल संतर्पण-
जदित, गदेषु रोगोभा रोगोमं, मेदस्विनाम् अने
मेदवाणा पुरुषोनी और मेदस्वी पुरुषोके, विरूक्षणार्थम्
इक्षता करवा आटे विरूक्षणके लिए, ये च सिद्धा ७ सिद्ध
जो सिद्ध, योगा योगो योग, मया मे मैने, उपदिष्टाः
उद्धा छे कहे है, ते तेओना वे, कफपित्तजेषु कृच्छ्र
तथा पित्तज कफज तथा पित्तज, प्रमेहेषु प्रमेहोभा
प्रमेहोमं, अपि पणु मी, प्रयोज्याः प्रयोग करवावे।
ओछओ प्रयोग कराने चाहिए ॥ ४९ ॥

49 The tried remedies described
by me for the reduction of the

४८. शुष्काश्च सक्लं भवन्ति मेहाः - विलेपनैश्च प्रशमन्ति
मेहा (फ)

adipose element or in the treatment
of disorders caused by impletion, may
also be used in the treatment of uri-
nary disorders born of kapha and
pitta

व्यायामयोगैर्विधिधैः प्रगाढै-
रुद्वर्तनैः स्नानजलावसेकैः ।
सेव्यत्वगोलागुरुचन्दनाद्यै-
र्विलेपनैश्चाशु न सन्ति मेहाः ॥५०॥

विविध अनेक प्रकारना विविध, व्यायाम- व्याया-
मना व्यायामके, योगै प्रयोगथी प्रयोगोसे, प्रगाढै.
नेरथी करवाभा आवता बलपूर्वक किये जाते, उद्वर्तनैः
उद्वर्तन उद्वर्तनोसे, स्नान- रनान स्नान, जलावसेकैः
तथा जलना परिषेयनथी तथा जलावसेवनसे, सेव्य-
अने वाणा और उशीर, त्वक्- तज दालचीनी, प्ला-
ओलथी इलायची, अगुरु- अगुरु अगुरु, चन्दनाद्यैः तथा
चन्दन वगैरेना तथा चन्दनादिके, विलेपनै च देपथी
विलेपनोसे, मेहा प्रमेहो प्रमेह, आशु शीघ्र शीघ्र, न
सन्ति नाश पाभे छे नष्ट होते हैं ॥ ५० ॥

50. Urinary disorders yield readily
to the various courses of exercise, to
intense friction massage, to bath, affu-
sions and applications with fragrant
sticky mallow, cardamom, eagle-wood
and sandal-wood.

प्रमेहेऽपतर्पणम्—

क्लेदश्च मेदश्च कफश्च वृद्धः
प्रमेहहेतुः प्रसमीक्ष्य तस्मात् ।
वैद्येन पूर्वं कफपित्तजेषु
मेहेषु कार्याण्यपतर्पणानि ॥ ५१ ॥

५०. विलेपनैश्चाशु न सन्ति मेहा - विलेपनैश्च प्रशमन्ति मेहाः
(च. ष.)

५१. प्रमेहहेतुः प्रसमीक्ष्य-ताश प्रमाति प्रसमीक्ष्य (च. झ.)

वृद्धः न घेला न वे हुए, ऊँद च उथैह इंद्र, रं क
च सेह मेद, कफः च तथा उरु तथा कफ, प्रमेह-रेदु
प्रमेहना हेतुओ, छे प्रमेहके हेतु है, तस्त्वं रेथी
इस लिए, प्रसमीक्ष्य समुत्तने समझकर, व कपित्त वंशु
उरुपतन्त्य कफपित्तन, मेहेषु प्रमेहमां मेहोर्न, वैत्रेन
वैदे वैद्यको, पूर्वद् पड़ेला पहिने, अपतर्षणानि अपतर्षण
अपतर्षण, कार्याणि करवु करना चाहिए ॥ ५१ ॥

51. The physician, knowing that the increase of body-fluid, adipose tissue and kapha is the cause of urinary disorders, should administer the procedure of depletion at the very outset in the treatment of urinary disorders caused by kapha and pitta.

वातलवणमेहचिकित्सा—

या वातमेहान् प्रति पूर्वमुक्ता
वातोल्वणानां विहिता क्रिया सा ।
वायुर्हि मेहेष्वतिकर्शितानां
कुप्यत्यसाध्यान् प्रति नास्ति चिन्ता ॥ ५२ ॥

वातमेहान् वातप्रमेहो वातप्रमेहोके, प्रति प्रती
लि, या क्रिया ने चिकित्सा जो चिकित्सा, पूर्वम् पड़ेला
पूर्वम् उक्ता उठी छे कही है, सा ते वह, वातोल्वणानां
वा' ॥ ५२ ॥ प्रमेहोनी पशु वातोल्वण प्रमेहोके लिए भी,
विहिता उठेदी छे विहित है, हि उरु क कि
में बु प्रमेहोमां मेहोर्न, अतिकर्शितानाम् प्रति कृश
भूयोने। अतिकृश हुए मनुष्योकी, वायु- वायु- वायु,
कुप्यति कुपित थाय छे कुपित होती है, असाध्यान्
असाध्यान् असाध्यके, प्रति विषयमां लिए ते, चिन्ता
विचार विचार, न अस्ति उरुमां आवतो नथी नहीं
विा जाता ॥ ५२ ॥

52. Treatment that has been previously prescribed in the urinary disorders of vata type is also indicated in urinary disorders with provoked vata as complication. It is in the extremely debilitated subjects of

urinary disorders that vata becomes provoked and it is needless to worry about irremediable conditions.

प्रमेहनिदानसेवननिषेध —

यैहेतुभिर्ये प्रभवन्ति मेहा-
स्तेषु प्रमेहेषु न ते निषेव्याः ।
हेनोरसेवा विहिता यथैव
जातस्य रोगस्य भवेच्चिकित्सा ॥ ५३ ॥

यैः न जिन, हेतुभिः उरुस्थितिकारणोसे, ये मेहा
ने प्रमेहो जो प्रमेह, प्रभवन्ति उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते
है, तेषु ते उन, प्रमेहेषु प्रमेहोमां प्रमेहोर्न, ते तेथोनु
वे, न निषेव्या सेवन न करवु सेवनीय नहीं है, यथा
एव नैम जैसे ही, हेतो हेतुनु हेतुभोका, असेवा
असेवन त्याग, विहिता रोगथी यथैव माटे उरु छे
रोगसे बचनेके लिए कहा है, जातस्य तेभ ते उत्पन्न
थयैव जैसे ही वह उत्पन्न हुए, रोगस्य रोगनी रोगकी,
चिकित्सा चिकित्सा पशु चिकित्सा भी, भवेत् थाय
छे होती है ॥ ५३ ॥

53. Those which have been identified as causative factors in a given case of urinary disorder should be avoided in that particular case. Just as the avoidance of morbidic factors ensures the prevention of disease, so also it constitutes the cure of disease which has already arisen.

प्रमेहरक्तपित्तयोर्विशेषनिर्णयः—

हारिद्रवर्णं रुधिरं च सूत्रं
विना प्रमेहस्य हि पूर्वरूपैः ।
यो सूत्रयेत्तं न वदेत् प्रमेहं
रक्तस्य पित्तस्य हि स्व प्रकोपः ॥ ५४ ॥

प्रमेहस्य प्रमेहनां प्रमेहके, पूर्वरूपै हि पूर्व
पूर्वरूपोके, विना विना विना ही, य नै जो पुरुष,
हारिद्रवर्णम् उरुहरनं रगे नैवे हलदुवर्णं, रुधिरम् तथा
धाव तथा रक्तवर्णं, सूत्रम् पेशाण सूत्रका, सूत्रयेत्

उरतो होय त्याग करे, तम् तेने उसको, प्रमेहम् प्रमेह
प्रमेह न चदेत् न उहेवे न न्हे, स हि ते तो वह तो,
रक्तस्य पित्तस्य रक्तपित्तने। रक्तपित्तका, प्रकोप
प्रकोप छे प्रकोप हे ॥ ५४ ॥

54 In a case where a patient passes yellow or red-coloured urine, without showing the premonitory symptoms of urinary disorder, the morbid condition should not be diagnosed as a case of urinary disorder, for it is really a condition of haematuria.

मधुमेहस्य विशेषनिर्णय —

दृष्ट्वा प्रमेहं मधुरं सपिच्छं

मधूपमं स्याद् द्विविधो विचारः ।

क्षीणेषु दोषेष्वनिलात्मकः स्यात्

संतर्पणाद्वा कफसंभवः स्यात् ॥५५॥

प्रमेहम् प्रमेहने प्रमेहको, मधुरम् मधुर मधुर,
सपिच्छम् पिच्छल पिच्छायुक्त, मधूपमम् अने मधुना
नेवे। और मधुके सदृश, दृष्ट्वा ओर्धने देखकर, द्विविध
छे प्रकारने। दो प्रकारका, विचार निश्चय विचार,
स्यात् थाय छे होता है, दोषेषु क्षीणेषु दोषो क्षीण
भर्ता दोषोंके क्षीण होने पर, अनिलात्मकः प्रमेह
वातात्मक प्रमेह वातात्मक, स्यात् होर्ध शके छे हो
सकता है, संतर्पणात् वा अथवा संतर्पण्थी या
संतर्पणके कारण, कफसंभव उद्भव कफजनित, स्यात्
होर्ध शके छे हो सकता है ॥ ५५ ॥

55 In a case where the urine is found to be sweet, slimy and honey-like, the condition may admit of two different diagnoses. If the body elements are found to be in a depleted

५५ स्याद् द्विविधो विचारः—स्याद्विविधोपचारः (ख ड)

,, अनिलात्मक स्यात्—अनिलात्मका स्युः (घ)

, कफसंभव स्यात्—कफसंभवा स्युः (घ)

condition, the case should be diagnosed as coming under the vata type, if on the contrary, the case reveals a plethoric condition, then it should be diagnosed as belonging to the kapha type.

प्रमेहाणा साध्यासाध्यविचार —

सपूर्वरूपाः कफपित्तमेहाः

क्रमेण ये वातकृताश्च मेहाः ।

साध्या न ते, पित्तकृतास्तु याप्याः,

साध्यास्तु मेदो यदि न प्रदुष्टम् ॥५६॥

सपूर्वरूपा पूर्वरूपसहित पूर्वरूपसहित, कफपित्त-
मेहा उद्भूतप्रमेहो कफपित्तप्रमेह, क्रमेण तथा कृमधी
और क्रमसे, वातकृता च वातजन्य वातजनित, ये ने
जो, मेहा प्रमेहो छे मेह है, ते साध्या न तेओ
साध्य नहीं वे साध्य नहीं हैं, पित्तकृता तु पित्तजन्य
पित्तजनित तो, याप्या थाप्य छे याप्य हैं, यदि परतु
ओ परन्तु यदि, मेद मेद मेद, न प्रदुष्टम् दूषित न
होय तो प्रदुष्ट नहीं हो तो, साध्या तु तेओ साध्य छे
वे साध्य है ॥ ५६ ॥

56 The kapha and pitta types of urinary disorders if preceded by their respective premonitory symptoms, and those urinary disorders which have gradually culminated into the vata type, are not curable. The urinary disorders due to pitta are generally palliable only, but if the fat element has not been impaired, they admit of curative treatment

कुलजप्रमेहस्यासाध्यत्वम्—

जातः प्रमेही मधुमेहिनो वा

न साध्य उक्त. स हि वीजदोषात् ।

५७ मधुमेहिनो वा—मधुमेहिना वा (प.)

,, ,, —मधुमेहिना य (प.)

ये चापि केचित् कुलजा विकारा
भवन्ति तांश्च प्रवदन्त्यसाध्यान् ॥५७॥

मधुमेहिन वा अथवा मधुमेहवाणा पिताथी अथवा
मधुमेहवाले पितासे, जात. जन्मेदे। उत्पन्न, प्रमेही
प्रमेहने। रोगी प्रमेही, साध्य न उक्तः साध्य उद्धी
नथी साध्य नही कहा गया है, हि स बीजदोषात्
कारणु के ते भीजदोषथी थयेदे। होय छे क्योंकि वह
बीजदोषके कारण हुआ है, ये च अपि अने ने पशु
और भी जो, केचित् कौई, विकारा त्रिधार विकार,
कुलजा. दुधपर पराथी कुलज, भवन्ति थाय छे होते
है, तान् च तेओने उन्हे सी, असाध्यान् असाध्य
असाध्य, प्रवदन्ति उहे छे कहते है ॥ ५७ ॥

57. Persons with congenital urinary
disorder or those born of diabetic
parents are incurable owing to germo-
plasmic morbidity. Similarly those
affected with hereditary taint, are
considered incurable.

प्रमेहपिडकाचिकित्सा—

प्रमेहिणां याः पिडका मयोक्ता
रोगाधिकारे पृथगेव सप्त ।

ताः शल्यविद्धि कुशलैश्चिकित्स्याः
शल्येण संशोधनरोपणैश्च ॥५८॥

रोगाधिकारे रोगाधिकारभा रोगाधिकारमें, मया
में मैने, प्रमेहिणाम् प्रमेहना रोगीओनी प्रमेहियोंकी,
याः ने जो, पृथक् एव शुदी ज् अलग ही, सप्त सात
सात पिडका पिडकाओ पिडकार्ये, उक्ताः उद्धी छे
कही है, ताः तेनी उनकी, कुशलैः कुशल कुशल,
शल्यविद्धि शल्यत-त्रना जालुनाराओओ शल्यतत्र-
ज्ञाको, शल्येण शल्यथी शल्यसे, संशोधन- संशोधनथी
संशोधनसे, रोपणै च अने रोपणथी और रोपणसे,
चिकित्स्याः चिकित्सा करवी ओईओ चिकित्सा करनी
चाहिए ॥ ५८ ॥

58 The seven inflammatory condi-
tions described by me separately in

५८. प्रमेहिणा-प्रमेहिणः

the chapter on nomenclature of disea-
ses (1-17) are to be treated by expert
surgeons by operative, antiseptic, clean-
sing and healing procedures.

अध्यायोक्तार्यसग्रहः—

तत्र श्लोकाः—

हेतुर्दोषो द्रव्यं मेहानां साध्यता न रूपं च ।
मेहीद्विविधस्त्रिविधं भिषग्जितमतिक्षपणदोषः ॥५९॥
आद्या यवान्नविकृतिर्मन्था मेहापहाः कषायाश्च ।
तैलघृतलेहयोग भक्ष्याः प्रवरासवाः सिद्धाः ॥६०॥
व्यायामविधिर्विविधः स्नानान्युद्धर्तनानि गन्धाश्च ।
मेहानां प्रशमार्थं चिकित्सिते दिष्टमेतावत् ॥६१॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमे, श्लोका उपस-
रना श्लोका छे के उपसहारके श्लोक है कि, मेहानाम्
प्रमेहोना प्रमेहोंके, हेतु. निदान निदान, दोषः दोष
दोष, द्रव्यम् द्रव्य द्रव्य, साध्यता न रूपम् च साध्यता,
असाध्यता तथा लक्षण साध्यता, असाध्यता तथा
लक्षण, द्विविध. ये प्रकारके दो प्रकारके, मेही प्रमेही
प्रमेही, त्रिविधम् त्रिध प्रकारके तीन प्रकारके, भिष-
ग्जितम् औषध औषध, अतिक्षपणदोष अति क्षपणने।
दोष अति कर्षणका दोष, आद्या जन्मवाणा भक्षणीय,
यवान्नविकृति जन्म पदाथी जौके विकार मन्था
मन्थ मन्थ, मेहापहा मेहने हूर करनारी मेहनाशक,
कषाया. च उपाथी कषाय, तैल- तैल तैल, घृत- घृत
घृत, लेह- तथा अणवेहना तथा लेहके, योगा योग
योग भक्ष्या. भीज्ज लक्ष्य पदाथी अन्य भक्ष्य पदाथी,
सिद्धा सिद्ध निश्चितफलदायक, प्रवरा उत्तम श्रेष्ठ,
आसवा. आसवे। आसव विविधः अनेके प्रकारके
विविध प्रकारके, व्यायामविधि व्यायामने विधि
व्यायामकी विधि, स्नानानि स्नान स्नान, उद्धर्तनानि

५९. साध्यता न रूपं च-साध्यताग्रूपं च (घ.)

„ द्विविधस्त्रिविध-द्विविधो द्विविध (घ फ.)

„ अतिक्षपणदोष-तलक्षणं च (ङ द.)

„ .. -लक्षणं तस्य (ठ.)

६१ दिष्टमेतावत्-दृष्टमेतावत् (क घ)

उद्वर्तन उद्वर्तन, गन्धा. च अने गन्धद्रव्येषु अनुलेपन और गन्धद्रव्योका अनुलेपन, एतावत् आत्सु इतना, मेहानाक प्रमेहनी प्रमेहोके, प्रशमार्थम् शांति भाटे प्रशमनके लिए, चिकित्सिते आ प्रमेह-चिकित्सित अध्यायमां इस प्रमेहचिकित्सित अध्यायमे दिष्टम् उक्तुं छे कहा है ॥ ५९-६१ ॥

Here are the recapitulatory verses— 59-61. The causes, the morbid humor, the susceptible body-elements in urinary disorders, their curability, the resemblances of urine, the two types of patients, the three modes of treatment, the disadvantages of over-depletion, the eatables prepared of barley, the demulcent drinks, decoctions curative of urinary disorders, oils, ghees and linctures, articles of diet, the most effective medicated wines, the various courses of exercise, baths, massages, fragrant applications—all these are described for the cure of urinary disorders in the chapter on 'Therapeutics of Urinary Disorders

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सास्थाने प्रमेहचिकित्सितं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे रथेदा अग्निवेशने वनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पासेदा आ शास्त्रमा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, प्रमेहचिकित्सितम् 'प्रमेहचिकित्सित' 'प्रमेहचिकित्सित', नाम नामने। नामका, षष्ठ छठे छठवा, अध्याय अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ ६ ॥

6 Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by

Agnivesa and revised by Caraka the sixth chapter entitled 'The therapeutics of the anomalies of the urinary secretion' is completed

सप्तमोऽध्यायः ।

सातमो अध्याय अध्याय सातवाँ Chapter VII

कुष्ठचिकित्सितोपक्रम —

अथातः कुष्ठचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत इवे अर्द्धाथी एव आगे, कुष्ठचिकित्सितम् 'कुष्ठचिकित्सित' नामना अध्यायानु 'कुष्ठचिकित्सित' नामके अव्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान उरथु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे ए इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उरथु छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The therapeutics of Dermatitis"

2 Thus declared the worshipful Atreya

हेतुं द्रव्यं लिङ्गं कुष्ठानामाश्रयं प्रशमनं च ।
शृण्वन्नग्निवेश ! सम्यग्निवेशतः स्पर्शनघ्नानाम् ॥३॥

अग्निवेश हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! विशेषत विशेषे उरीने विशेषतः स्पर्शनघ्नानाम् त्वथाने। नाश उरनारा त्वचाको नष्ट करनेवाले, कुष्ठानाम् कुष्ठोना कुष्ठोके हेतुम् उरथु हेतु लिङ्गम् लक्षण, द्रव्यम् द्रव्य, आश्रयम् आधार आवार प्रशमनम् च तथा प्रशमन और प्रशमन सम्यक् सारी रीते अच्छी तरहसे, शृणु सांभगो सुनो ॥ ३ ॥

3. O Agnivesa, listen attentively to an exposition of the causes, the

३. हेतु द्रव्य लिङ्ग-हेतु लिङ्ग विविध (ख ग)

” ” -हेतुमिर्विषय (घ)

susceptible body-elements, the symptoms, predominant morbid humors, the resorts and treatment of dermatosis with special reference to conditions where the skin is destroyed

कुष्ठाना निदानम्—

विरोधीन्यन्नपानानि द्रवस्निग्धगुरूणि च ।
भजतामागतां छर्दि वेगांश्चान्यान्प्रतिघ्नताम् ॥४॥

व्यायामप्रतिसंतापमतिभुक्तवोपसेविनाम् ।
शीतोष्णलङ्घनाहारान् क्रमं मुक्त्वा निपेविणाम् ॥५॥

धर्मश्रमभयार्तानां द्रुतं शीताम्बुसेविनाम्
अजीर्णाध्यशिलां चैव पञ्चकर्मापचारिणाम् ॥६॥

नवान्नदधिमतस्यातिलवणांशुनिपेविणाम् ।
मापमूलकपिष्टान्नतिलक्षीरगुडाशिनाम् ॥७॥

व्यवायं चाप्यजीर्णेऽन्ने निद्रां च भजतां दिवा ।
विप्रान् गुरून् धर्षयतां पापं कर्म च कुर्वताम् ॥८॥

वातादयस्त्रयो दुष्टास्त्वग्रक्तं मांसमम्बु च ।
दूषयन्ति स कुष्ठानां सप्तको द्रव्यसंग्रहः ॥९॥

अतः कुष्ठानि जायन्ते सप्त चैकादशैव च ।
न चैकदोषजं किञ्चित् कुष्ठं ससुपलभ्यते ॥१०॥

विरोधीनि विरोधी विरुद्ध द्रव- द्रव द्रव, स्निग्ध-
स्निग्ध स्निग्ध, गुरूणि च अने गुरु और गुरु, अन्न-
पानानि अन्नपानानु अन्नपानको, भजताम् सेवन कर-
नाराओना सेवन करनेवालोंके, आगताम् आववा भाटे
तैयार थयेली उपस्थित छर्दिम् उलटी वमन, खन्यान्
तथा पीला तथा अन्य, वेगान् च वेगोने वेगोंको,
प्रतिघ्नताम् रोकनाराओना रोकनेवालोंके, अतिमुक्त्वा
अधिक भोजन करीने अति भोजन कर, व्यायामम्
व्यायाम व्यायाम, घतिसंतापम् तथा अति संतापनु
तथा अत्यन्त संतापका, उपसेविनाम् सेवन करनारा-
ओना सेवन करनेवालोंके, क्रमम् क्रमने क्रमको, मुक्त्वा

त्याग करीने छोड़ कर, शीत- शीत शीत, उष्ण- उष्ण
उष्ण लङ्घन- लघन लघन, आहारान् तथा आहारनु
और आहारको, निपेविणाम् सेवन करनाराओना सेवन
करनेवालोंके, धर्म- श्रमभी धूप, श्रम- श्रम श्रम, अय-
तथा अथथी और भयमे, आर्तानाम् पीडित होईने
पीडित हो कर, द्रुतम् तुरत तुरन्त, शीत- शीत
शीतल, अम्बु- जल, सेविनाम् सेवन करनारा-
ओना सेवन करनेवालोंके, अजीर्ण- अध्वशिलाम् अजीर्ण
पर लक्षणु करनाराओना अजीर्ण होने पर भोजन करने
वालोंके, पञ्चकर्म-अपचारिणाम् च एव पञ्चकर्मने
यथाविधि प्रयोग नही करनाराओना पञ्चकर्मक
यथाविधि प्रयोग नही करनेवालोंके, नव- नवा नये,
अन्न- धान्य अन्न, दधि- दही दही, मत्स्य- माछला
मत्स्य, अतिलवण- अति आटा अत्यन्त लवण, जम्बु-
तथा अति आटा पदार्थोत्तुं तथा अत्यन्त अम्ल पदार्थोको,
निपेविणाम् सेवन करनाराओना सेवन करनेवालोंके,
माष- अड्ड उड्ड मूलक- भूणा मूली, पिष्टान्न- पिष्टान्न
पिष्टान्न, तिल- तिल तिल, क्षीर- दूध दूध, गुड- अने
गोणु और गुडको, अग्निनाम् अति लक्षणु करनारा
ओना अत्यन्त खानेवालोंके, अन्ने अन्ननु अन्नके,
अजीर्णे च अपि पायन न थयु होय
तोपणु अजीर्ण होने पर भी, व्यवायम्
मैथुन करनाराओना मैथुन करनेवालोंके, दिवा
तथा दिनसन्दी तथा दिनमें निद्राम् च निद्रा निद्राको,
भजताम् करनाराओना सेवन करनेवालोंके, विप्रान्
प्राक्ष्णानु विप्र, गुरून् अने वड्डोत्तु और गुरुजनोंका,
धर्षयताम् अपमान करनाराओना अपमान करनेवालोंके,
पापम् तथा पाप तथा पाप, कर्म च कुर्वन्तु कर्म,
कुर्वताम् आचरणु करनाराओना करनेवालोंके, वातादयः
वातादि वातादि, त्रय त्रये द्वेषे तीनों दोष, दुष्टा
दूषित थई दूषित होकर रक्तम् रक्त रक्त, मांसम् मांस
मांस, अम्बु च अने जलने और जलको, दूषयन्ति
दूषित करे छे दूषित करते है, स ते वह, कुष्ठानाम्
कुष्ठोना कुष्ठोंके, सप्तक द्रव्य- सप्तक सात द्रव्योंका
समुदायने सप्तक छे सात द्रव्योंके समुदायका संग्रह है,
अत ओनाथी इनसे सप्त च सात सात, एकादश एव च
तथा अगियार ग्यारह, कुष्ठानि कुष्ठे कुष्ठ, जायन्ते उत्पन्न

५. अतिमुक्त्वापसेविनाम्—अतिमुक्त्वा निपेविणाम् (क ख. घ. च)

७. पिष्टान्न-मिष्टान्न (घ)

८. पापं कर्म च कुर्वताम्—पाप वा कर्म कुर्वताम् (घ.)

१०. अतः-तत. (घ.)

थाय छे उत्पन्न होते हैं, किञ्चित् च डोर्ध पणु कोई भी, कुष्ठम्
कुष्ठ कुष्ठ, एकदोपजम् अेड दोपथी विपन थयेल एक-
दोषज न समुपनभ्यते जलुते। नथी नहीं मिलता॥४-१०॥

4-10 The constant use of mutually incompatible eats and drinks or liquid unctuous and heavy articles of diet, the suppression of the generated urge for vomiting or other calls of nature, indulgence in exercise or exposure to heat after a surfeit-meal, irregular indulgence in cold or hot food or fasting or over-eating, using of cold water suddenly after being afflicted with heat, fatigue or fear, indulgence in pre-digestion meals, wrongful administration of the five purificatory procedures, habitual use of new grain, curds, or fish, excessive use of salt, or acid articles or of black-gram, raddish, pasted articles, til, milk and gur, sex-act, before the ingested food is digested, day sleep, the persecution of wise men and elders and the committing of sinful acts—by these factors all the three humors—vata, pitta and kapha, which have become morbid, vitiate the skin, blood, flesh and the body-fluid. This is the complex of the seven body elements affected in dermatosis. As a result of such affection, eighteen types of dermatoses are produced. Dermatitis is never the result of the discordance of only a single humor

कुष्ठानां पूर्वरूपम्—

स्पर्शाज्ञत्वमतिस्वेदो न वा वैदर्प्यमुन्नतिः ।

११ स्पर्शाज्ञत्वमतिस्वेदो—स्पर्शाऽन्यथास्व स्वेदोऽति (ध प)

कोष्ठानां लोमहर्षश्च कण्डूस्तोदः श्रमः क्लमः ॥११॥

त्रणानामधिकं शूलं शीघ्रोत्पत्तिश्चिरस्थितिः ।

दाहः सुप्ताङ्गता चेति कुष्ठलक्षणमग्रजम् ॥१२॥

स्पर्शाज्ञत्वम् स्पर्शानु गान न थपु स्पर्शाज्ञानम् न
होना, अतिस्वेदः अधिकः परसेवे। अत्यंत स्वेद, न वा
अथवा परसेवानो। अभाव या स्वेदका अभाव,
वैदर्प्यम् रग अस्लावे। वैदर्प्य, कोष्ठानाम् डोर्ध कोठोका,
उन्नति उपडी आनवां उभर आना, लोमहर्षः ३वाडं।
लिभां अवां रोमहर्ष, कण्डू अजवाण खुजली, तोद
पीडा तोद, श्रम श्रम श्रम, क्लम. डलम क्लम,
त्रणानाम् प्रणोभां त्रणोभे, अधिकम् अधिकं अधिक,
शूलम् शूल शूल, शीघ्रोत्पत्ति जलदी प्रलु थधियाववां
त्रणोकी शीघ्र उत्पत्ति, चिरस्थिति तथा लांगो वधत
रहेवां और चिरकाल पर्यन्त स्थिति, दाह अणतरा
दाह, सुप्ताङ्गता च अने अगोभां सुप्ति तथा अगोभे
सुप्ति, इति अे ये, अग्रजम् कुष्ठलक्षणम् कुष्ठनां पूर्वरूप
छे कुष्ठोके पूर्वरूप है ॥ ११-१२ ॥

11-12. Anesthesia, hyperhidrosis, anhidrosis, discoloration, eruption of rashes, horripilation, pruritus, pricking pain, fatigue, exhaustion, excessive pain in, rapid formation and chronicity of ulcers, burning sensation, numbness in the limbs—these are the premonitory symptoms of dermatosis.

अष्टादश कुष्ठनामानि—

अत ऊर्ध्वमष्टादशानां कुष्ठानां कपालोदुम्बरम्-
ण्डलर्ष्यजिह्वपुण्डरीकसिधमकाकणकैककुष्ठचर्माख्य
किटिमविपादिकालसकदद्रुचसंदलपायाविस्फोट-
कशतारविचर्चिकानां लक्षणान्युपदेक्ष्याम ॥१३॥

अत. ऊर्ध्वम् अवे पछी अब आगे, कपाल- डयाल
कपाल, उदुम्बर- उदु अर उदुम्बर, मण्डल- म डल

१२ दाह सुप्ताङ्गता चेति—सुप्तत्वमङ्गे दाहश्च (च ध.)

” ” —मूदसुप्ताङ्गता चेति (प)

१३ चर्माख्य—चर्मा (त.)

मण्डल, ऋष्यजिह्व- ऋष्यजिह्व, पुण्डरीक- पुण्डरीक, सिध्म- सिध्म सिध्म, काकणक- डाडकुके काकणक, दृक्कुष्ठ अडकुष्ठ एककुष्ठ, चर्माख्य- चर्माख्य चर्माख्य, किटिम- किटिम किटिम, विपादिका- विपादिका विपादिका, अलसक- अलसक अलसक, दद्रु- दद्रु दद्रु, चर्मदल- चर्मदल चर्मदल, पामा- पामा पामा, विस्फोटक- विस्फोटक विस्फोटक, शतारुः शतारुः शतारुः, विचचिकानाम् अने विचचिकानाम् और विचचिका, अष्टादशानाम् अने अष्टार इन अष्टारह, कुष्ठानाम् कुष्ठानाम् कुष्ठानाम् के लक्षणानि लक्षणानि लक्षणानि, उपदेश्याम उपदेश्याम उपदेश्याम ॥ १३ ॥

13 Hereafter, I shall describe the signs and symptoms of the eighteen kinds of dermatosis namely, Kapala, Udumbara, Mandala, Rishyajihva, Pundarika, Sidhma, Kakanaka, Eka-kushtha, Charma, Kitima, Vipadika, Alasaka, Dadru, Charmadala, Pama, Visphotaka, Sataru and Vicharchika

कपालकुष्ठस्य लक्षणम्—

कृष्णारुणकपालाभं यद्रूक्षं परुषं तनु ।
कापालं तोदबहुलं तत्कुष्ठं विषमं रमृतम् ॥१४॥

यद्ये जो, कृष्णारुण- कृष्णारुण काले लाल, कपालाभम् कृष्णारुणे खपदेके जैना, रूक्षम् रूक्ष रूक्ष, परुषम् कठोर परुष, तनु पातणो तनु, तोदबहु- लम् बहु पीडावाणो तोदबहुल, विषमम् अने उष्ट- साध्य होय छे और कष्टसाध्य होता है, तत्र कुष्ठम् तत्र कुष्ठ वह कुष्ठ, कपालम् कपालकुष्ठ कापालकुष्ठ, रमृतम् उहेवाय छे कहा जाता है ॥ १४ ॥

14. The dermatosis, which is dark-red in color like the broken piece of an earthen pot, which is dry, hard, thin, very painful and irregular in

shape, is named the Kapala' dermatosis

उदुम्बरकुष्ठस्य लक्षणम्—

दाहकण्डूरुजारागपरीतं लोमपिञ्जरम् ।
उदुम्बरफलाभासं कुष्ठमौदुम्बरं चिदुः ॥१५॥

दाह- कण्डू- दाह, भ्रूवाण दाह, कण्डू, रुजा- पीडा रुजा, राग- तथा रगथी तथा रगथे, परीतम् युक्त युक्त, लोमपिञ्जरम् र्वाडाथी पिण्णा वलुना रोमोसे कपिलवर्ण, उदुम्बरफलाभासम् अने उदुम्बराना इण नेवा और गूलरके फलके तुल्य, कुष्ठम् कुष्ठने कुष्ठ, औदुम्बरम् औदुम्बर औदुम्बर, चिदुः अने छे मानते है ॥ १५ ॥

15. The dermatosis which is accompanied with burning, pruritus, pain and redness, which is covered with tawny hair and which resembles the gular fig in color is named the 'Udumbara' dermatosis.

मण्डलस्य लक्षणम्—

श्वेत रक्तं स्थिरं स्त्यानं त्रिगधमुत्सन्नमण्डलम् ।
कृच्छ्रमन्योन्यसंसक्तं कुष्ठं मण्डलमुच्यते ॥१६॥

श्वेतम् श्वेत सफेद, रक्तम् रक्त लाल, स्थिरम् स्थिर स्थिर, स्त्यानम् धाटो स्त्यान, त्रिगधम् त्रिगध त्रिगध, उत्सन्न- उभरे आवेक्षा उभरे हुए, मण्डलम् मण्डलवाणो चकतोवाला, कृच्छ्रम् उष्टसाध्य कष्टसाध्य, अन्योन्य- अने परपर एक दूसरेसे, संसक्तम् भुगेक्षा संसक्त, कुष्ठम् कुष्ठ कुष्ठ, मण्डलम् मण्डलकुष्ठ मण्डल- कुष्ठ, उच्यते उहेवाय छे कहा जाता है ॥ १६ ॥

16. The dermatosis which is whitish reddish, localised, piled up, glossy, elevated at the edges and overlaps one another, is named the 'Mandala' dermatosis and is formidable in nature

१४ यद्रूक्ष-रुदुष्ण (प.)

१५ कापाल-कपाल (घ झ)

१५. दाहकण्डूरुजाराग-कण्डूविदाहराग (ख. घ. झ.)

१६ चिदुः - चिदुः (च. थ.)

ऋष्यजिह्वस्य लक्षणम्—

कर्कशं रक्तपर्यन्तमन्तःश्यावं सवेदनम् ।
यद्यजिह्वासंस्थानमृष्यजिह्वं तदुच्यते ॥१७॥

यत् ने जो, कर्कशम् उठेर कर्कश, रक्तपर्यन्तम्
दाह छेवावाणो। लालरंगके किनारोंवाला, अन्त श्यावम्
मध्यभां डाणो। बीचमें श्यावरणका, सवेदनम् वेदनावाणो।
वेदनायुक्त, ऋष्य-जिह्वा-संस्थानम् ऋष्य हरिणुनी ७७७७
नेवा आडांरवाणो। होय ऋष्यकी जीभके आकारवाला
हो, तत् ते वह, ऋष्यजिह्वम् ऋष्यजिह्वं ऋष्यजिह्व,
उच्यते उहेवाय छे कहाता है ॥ १७ ॥

17. The dermatosis which is hard,
red in the margins and dark in the
centre, painful and has resemblance
in form to the tongue of a musk-deer,
is named the 'Rishyajihva' derma-
tosis.

पुण्डरीकस्य लक्षणम्—

सश्वेतं रक्तपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमम् ।
सोत्सेधं च सदाहं च पुण्डरीकं तदुच्यते ॥१८॥

यत् ने जो, सश्वेतम् श्वेत श्वेत, रक्तपर्यन्तम् तथा
दाह छेवावाणो। तथा लाल किनारेवाला, पुण्डरीक-
दलोपमम् उभणनी पांभडी नेवा। पुण्डरीकके पत्रके
समान, सोत्सेधम् च छे आधवाणो। उत्सेधयुक्त, सदाहम्
च अने दाहयुक्त होय और दाहयुक्त हो, तत् ते वह,
पुण्डरीकम् पुण्डरीकं पुण्डरीक, उच्यते उहेवाय छे कहाता
है ॥ १८ ॥

18. The dermatosis which is whitish,
with red margins, which resembles the
petal of a white lotus, which is ele-
vated and accompanied with burning,
is named the 'Pundarika' dermatosis.

सिध्मस्य लक्षणम्—

श्वेतं ताम्रं तनु च यद्रजो घृष्टं विमुञ्चति ।
अलावृपुष्पवर्णं तत् सिध्मं प्रायेण चोरसि ॥१९॥

यत् ने जो, श्वेतम् श्वेत श्वेत, ताम्रम् रक्त लाल,
तनु तथा पातणो। तथा पतला है, घृष्टम् च धसवाधी
मलने पर, रजः रज रज, विमुञ्चति भेरे छे गिरता है,
अलावृ-पुष्पवर्णम् उधवी पुभडीना पुष्प समान रंग-
वाणो। छे तितलौकीके पुष्पके समान रंगवाला है, प्रायेण
अने धसुभु और प्राय, उरसि च छाती उपर
थाय छे छाती पर होता है, तत् ते वह, सिध्मम् सिध्म
कुछ उहेवाय छे सिध्मकुष्ठ कहाता है ॥ १९ ॥

19. The dermatosis which is white
or coppery, thin, which gives out fine
dust when rubbed, which is of the
color of the flower of the bottle
gourd and which generally makes its
appearance on the chest is named the
'Sidhma' dermatosis.

काकणस्य लक्षणम्—

यत् काकणन्तिकावर्णमपाकं तीव्रवेदनम् ।
त्रिदोषलिङ्गं तत् कुष्ठं काकणं नैव सिध्यति ॥२०॥
इति सप्तमहाकुष्ठानि ।

यत् ने जो, काकणन्तिका- यणोडीना नेवा रक्तिके
समान, वर्णम् रंगवाणो। रंगवाला, अपाकम् पाक रहित
न पकनेवाला, तीव्रवेदनम् तीव्र वेदनावाणो। तीव्र
वेदनावाला, त्रिदोषलिङ्गम् अने त्रिणो दोषना लक्षणो-
वाणो। और तीनों दोषोंके लक्षणोंवाला है, तत् ते वह,
काकणम् कुष्ठम् उधुधु कुछ उहेवाय छे काकणक कुष्ठ
कहाता है, न सिध्यति एव ते भटते। न थी वह ठीक
होताही नहीं ॥ २० ॥ इति आ ये, सप्त- सात सात,
महाकुष्ठानि महाकुष्ठ छे महाकुष्ठ है ।

१७ ऋष्यजिह्व-ऋष्यजिह्व (प)

१८. सदाह-सदाह (क. ष च. छं. द प)

,, तदुच्यते-प्रचक्षते (क. च)

१९. यद्रजो घृष्ट विमुञ्चति-यद् घृष्टमुद्गिरते रज (च. ष.)

,, अलावृपुष्पवर्णं तत्-अलावृपुष्पवर्णमिह (प)

२०. अपाकं-सपाकं (प)

20 The dermatosis which resembles in color the jequirity seed, which is not suppurating or acutely painful, and which displays the full developed symptoms of tridiscordance is named the 'Kakana' dermatosis. It is incurable. Thus have been described the seven major varieties of dermatosis.

एककुष्ठस्य लक्षणम्, चर्मकुष्ठस्य लक्षणम्—

अस्वेदनं महावास्तु यन्मत्स्यशकलोपमम् ।
तदेककुष्ठं, चर्माख्यं बहलं हस्तिचर्मवत् ॥२१॥

यत् अस्वेदनम् न परसेना विनाशो जो स्वेद-
रहित, महावास्तु धनु प्रदेशमां रक्षेत्। बहुत प्रदेशमें
व्यापनेवाला, मत्स्यशकलोपमम् तथा माछडीना
लींगडा जेवो होय तथा मत्स्यके छिलकेके समान है, तत्
ते वह, एककुष्ठम् ओकुष्ठ उहेवाय छे एककुष्ठ कहाता है,
यत् च अने नो वणी और जो, बहलम् नडा छे
मोटा है, हस्तिचर्मवत् तथा हाथीनी चामडी जेवो होय
तथा हाथीके चमडीके समान है, तत् ते वह, चर्माख्यम्
चर्मकुष्ठ उहेवाय छे चर्मकुष्ठ कहाता है ॥ २१ ॥

21 That is named the 'Ekakushtha' dermatosis, which does not sweat, which is extensive in size and which resembles in form the scale of the fish. That is Charma-kushtha' dermatosis where the skin is thick like the elephant's skin.

किटिमस्य लक्षणम्, विषादिकाया लक्षणम्—

श्यावं किणखरस्पर्शं परुषं किटिमं रमृतम् ।
वैपादिकं पाणिपादस्फुटनं तीव्रवेदनम् ॥२२॥

(यत् नो जो,) श्यावम् डाणो श्याव रंगवाला
किणखरस्पर्शम् आधाना जेवो अरण्यडा स्पर्शवाणो

किणके सदृश खरदरा स्पर्शवाला, परुषम् तथा कुटिम छे
तथा परुष है, (तत् ते वह,) किटिमम् किटिमकुष्ठ
किटिमकुष्ठ, स्मृतम् उहेवाय छे कहाता है, तीव्रवेदनम्
तीव्रवेदनायुक्त तीव्रवेदनायुक्त, पाणिपादस्फुटनम् हाथ-
पगनु इटवु हाथपैरोका फूटना, वैपादिकम् वैपादिककुष्ठ
उहेवाय छे वैपादिककुष्ठ कहाता है ॥ २२ ॥

22. That is named the 'Kitima' dermatosis which is dark in color, rough to the touch like a scar and hard. That is known as the 'Vipadika' dermatosis where there are fissures in hands and feet attended with acute pain

अलसकस्य लक्षणम्, दद्रोर्लक्षणम्—

कण्डूमद्भिः सरागैश्च गण्डैरलसकं चितम् ।
सकण्डूरागपिडकं दद्रुमण्डलमुद्गतम् ॥२३॥

सरागै च नो रगवाणा जो रक्तिमा लिये हुए
कण्डूमद्भि अने अणवाणवाणा और कण्डुयुक्त,
गण्डे च श्रेयडाओथी गण्डोंसे, चितम् व्याप्त होय छे
व्याप्त होता है, अलसकम् ते अलसकुष्ठ उहेवाय छे
वह अलसकुष्ठ कहाता है, सकण्डू राग-पिडकम् अण-
वाण, रग अने श्रेयडीवाणो कहू, लाली और पिड-
काओंवाला, उद्गतम् उपडी आवेव उभरा हुआ,
मण्डलम् मण्डल मण्डल, दद्रु दद्रु उहेवाय छे दद्रुकुष्ठ
कहाता है ॥ २३ ॥

23. That is known as the 'Alasaka' dermatosis which is full of itching and red papules. That is known as the 'Dadru' dermatosis which is accompanied with itching, redness and pimples. It is circular in shape and elevated.

२० किटिमम्-किटिम (घ)

२१ पाणिपादस्फुटनम्-करे पादे स्फोटनम् (ख त)

२३. चितम्-स्मृतम् (ख)

चर्मदलस्य लक्षणम्—

रक्त सकण्डु सरफोटं सरुग्दलति चापि यत् ।
तन्मर्मदलमाख्यातं संपर्शसिहमुच्यते ॥२३॥

यत् च अने ने और जो, सकण्डु मन्वाणयुक्त कण्डूयुक्त, सरफोटम् श्लेष्मियुक्त, सरुग् पीडावाणु रुजायुक्त, रक्तम् तथा लाल होय छे तथा लाल होत है, दलति अपि अने थीरार्थ नय छे और विदीर्ण हो जाता है तत् चर्मदलम् ते चर्मदलद्वय वह चर्मदल कुष्ठ मख्यातम् कहेवाय छे कहाता है, संपर्शसिहम् ते स्पर्श सहन न करी शके जेवे वह स्पर्शसिह, उच्यते कहेवाय छे कहा जाता है ॥२३॥

24- That is known as the 'Charmadala' dermatosis which is red, itching, attended with eruption, painful and which breaks open and is tender to touch.

पामाया लक्षणम्, विस्फोटकानां लक्षणम्—

पामि श्वेदारुणयावाः कण्डूलाः पिडका भ्रशम् ।
स्फोटाः श्वेदारुणाभासो विस्फोटाः स्युस्तनुत्वचः ॥२५॥

मृगम् धर्षी रूप, कण्डूला मन्वाणवाणो खजलीसे युक्त, श्वेदारुणयावाः श्वेत, रक्त अथे श्याम श्वेत, लाल और नीलो, पिडका श्लेष्मियो पिडकाये, पामाः पामाकुष्ठ कहेवाय छे पामाकुष्ठ कहाती है, श्वेदारुणाभासः श्वेत तथा रक्त रगना श्वेत तथा लाल रंगवाले, तनुत्वच अने पातणी अमडीवाणो पतली त्वचावाले, स्फोटाः श्लेष्मियो स्फोट, विस्फोटाः विस्फोटकुष्ठ, स्युः कहेवाय छे कहाते हैं ॥ २५ ॥

25. That is known as the 'Pama' dermatosis which has whitish, dark

२४ रक्त सकण्डु सरफोटं सरुग्दलति चापि यत्—रक्त मण्डु
कण्डूयुक्तं सरफोटं यत् दलत्यपि (च. घ)

२५ चापि यत्—चाप्यध. (घ)

२६ स्फोटाः श्वेदारुणाभासो—श्वेताः श्वेदारुणाभासा
(ख. ग. घ. ङ.)

—श्वेताः श्वेदारुणाभासः (ग. प)

and red papules with severe itching That is known as the 'Visphota' dermatosis, which has white and red papules and thin skin

शतारुणो लक्षणम्, विचर्चिकाया लक्षणम्—

रक्तं श्यामं सदाहतिं शतारुः स्याद्बहुव्रणम् ।
रक्तकण्डूः पिडका श्यावा बहुस्त्रावा विचर्चिका ॥
इत्येकादश क्षुद्रकुष्ठानि ॥२६॥

रक्तम् श्यामम् ने लाल कानो जो लाल श्याम रंगवाला, सदाहतिं मणतरा तथा पीडावाणो वह तन्म पीडायुक्त, बहुव्रणम् अने धर्षा प्रणवाणो और बहुत व्रणोंवाला, श्याम् होय छे होता है, शतारु ते रक्त कुष्ठ कहेवाय छे वह शतारु-कुष्ठ कहाता है, रक्तकण्डू मन्वाण वाणी कण्डूयुक्त, श्यावा श्याम श्याम, बहुस्त्रावा अने मण्डु श्लेष्मियो और बहुत स्राववाली, पिडका पिडका, विचर्चिका विचर्चिका कुष्ठ कहेवाय छे विचर्चिका कुष्ठ कहाती है, इति आ घे, एकादश अणियार ग्यारह, क्षुद्रकुष्ठानि क्षुद्रकुष्ठ क्षुद्रकुष्ठ हैं ॥ २६ ॥

26 This is known as the 'Sataru' dermatosis which is red and dark, which causes burning pain and has many fissures 'Vicharchika' dermatosis is that which has itching eruptions, which is dark and has profuse discharge. Thus have been described the eleven minor varieties of dermatosis.

दोषाधिक्यवशात् कुष्ठविशेषोत्पत्ति —

वातेऽधिकतरे कुष्ठं कापालं मण्डलं कफे ।
पित्ते त्वौदुम्बरं विद्यात् काकणं तु त्रिदोषजम् ॥२७॥

वाते अधिकतरे वात अत्यन्त अधिक यतां वातके अत्यन्त अधिक होने पर, कापालम् कुष्ठम् कपालकुष्ठ श्याम छे कपालकुष्ठ होता है, कफे अत्यन्त अधिक यतां कफके अत्यन्त अधिक होने पर मण्डलम् मण्डलकुष्ठ श्याम छे मण्डलकुष्ठ होता है पित्ते तु अने पित्त अत्यन्त अधिक यतां पित्तके अत्यन्त अधिक होने पर,

औदुम्बरम् औदुम्बरं कुष्ठं भायं च औदुम्बरं कुष्ठं होता है, त्रिदोषजम् तु तैमल्यं च त्रयो दोषधी उत्पन्नं भायं च एवं चो तीनों दोषोंसे उत्पन्न होता है, काकणम् ते डाड-कुष्ठं कुष्ठं च वह काकणक कुष्ठं है, विद्यात् औमं, अक्षुप्तं एषा समक्षे ॥ २७ ॥

27. If the provocation of vata is in preponderance, there occurs 'Kapala' dermatosis; if kapha, there results 'Mandala' dermatosis; if pitta, then 'Udumbara' dermatosis; and if all three are equally provoked, then there occurs 'Kakana' dermatosis.

वातपित्ते श्लेष्मपित्ते वातश्लेष्मणि चाधिके ।

ऋष्यजिह्वं पुण्डरीकं सिध्मकुष्ठं च जायते ॥२८॥

वातपित्ते वातपित्तं वातपित्तके, अधिके अधिकं होतां अधिक होने पर, ऋष्यजिह्वं ऋष्यजिह्वकुष्ठं ऋष्यजिह्वकुष्ठं, श्लेष्मपित्ते क्षिपित्तं अधिकं होतां कफपित्तं अधिक होने पर, पुण्डरीकम् पुण्डरीककुष्ठं पुण्डरीककुष्ठं, वातश्लेष्मणि च अने वातक्षि अधिक होतां और वातकफके अधिक होने पर, सिध्मकुष्ठम् च सिध्मकुष्ठं सिध्मकुष्ठं, जायते उत्पन्नं भायं च उत्पन्न होता है ॥ २८ ॥

28. In bi-predominance of vata-cum-pitta, kapha-cum-pitta and vat-cum-kapha, there occurs 'Rishya-jihva', 'Pundarika' and 'Sidhma' dermatosis respectively

चर्माख्यमेककुष्ठं च कितिमं सविपादिकम् ।

कुष्ठं चालसकं ज्ञेयं प्रायो वातकफाधिकम् ॥२९॥

चर्माख्यम् अर्भकुष्ठं चर्मकुष्ठं, एककुष्ठम् ओष्ठं कुष्ठं एककुष्ठं, सविपादिकम् विपादिकाकुष्ठसहितं विपादिका-कुष्ठसहितं, कितिमम् च कितिमकुष्ठं कितिमकुष्ठं, अल-सकम् कुष्ठम् च अने अलसककुष्ठने और अलसक कुष्ठको, प्रायः धक्षुं भ्रु प्रायः, वातकफाधिकम् वात-

क्षिणी अधिकतावाला वातकफकी अधिकतावाले, ज्ञेयम् अक्षुं जाने ॥ २९ ॥

29. The 'charma' 'ekakustha' 'kitima', 'vipadika' and 'alasaka' are resulting from the preponderance of vata-cum-kapha.

पामा शतारविस्फोटं दद्रुश्चर्मदलं तथा ।

पित्तश्लेष्माधिकं प्रायः कफप्राया विचर्चिका ॥३०॥

पामा पामाकुष्ठं पामाकुष्ठं, शतारः शतारकुष्ठं शतारकुष्ठं, विस्फोटम् विस्फोटकुष्ठं विस्फोटकुष्ठं, दद्रुः दद्रुकुष्ठं दद्रुकुष्ठं, तथा तथा तथा, चर्मदलम् अर्भदलकुष्ठं चर्मदलकुष्ठं, प्रायः धक्षुं भ्रु प्रायः, पित्तश्लेष्माधिकम् पित्तक्षिणी अधिकतावाला होयं च पित्तकफकी अधिकतावाले होते हैं, विचर्चिका अने विचर्चिकाकुष्ठं और विचर्चिकाकुष्ठं, कफप्राया क्षिणी अधिकतावाला होयं च कफकी अधिकतावाला होता है ॥ ३० ॥

30. In Pama, Sataru, Visphota, Dadru and Charmadala, there is mostly preponderance of pitta-cum-kapha and in Vicharchika, there is preponderance of kapha.

दोषाधिक्यमवेक्ष्य कुष्ठचिकित्सा कार्या—

सर्वं त्रिदोषजं कुष्ठं दोषाणां तु बलाबलम् ।

यथास्वैर्लक्षणैर्विद्धा कुष्ठानां क्रियते क्रिया ॥३१॥

सर्वम् सधनां सब, कुष्ठम् कुष्ठो कुष्ठं, त्रिदोषजम् त्रयो दोषधी उत्पन्नं यथेवा होयं च त्रिदोषजं है, यथास्वैः यथास्वैः यथास्वैः पोतपोतानां अपने अपने, लक्षणै लक्षणै लक्षणै लक्षणै, दोषाणाम् दोषाणाम् दोषाणां, बलाबलम् अलाबल बलाबल, बुद्धा अक्षुं ने समझ कर, कुष्ठानाम् कुष्ठोनी कुष्ठोनी, क्रिया चिकित्सा चिकित्सा, क्रियते कुरायं च की जाती है ॥ ३१ ॥

३० विस्फोट-विस्फोटा (क. छ)

३० पामा शतारविस्फोटं दद्रुश्चर्मदलं तथा- दद्रुश्चर्मदलं पामा विस्फोटाश्च शतारवः (च. झ)

31. All the varieties of dermatosis result from discordance of all the three humors. Hence the time of treatment should be decided after determining the varying degree of morbidity of each humor by its specific characteristics

दोषस्य यस्य पश्येत् कुष्ठेषु विशेषलिङ्गमुद्रिकम् ।
तस्यैव शमं कुर्यात्ततः परं चानुबन्धस्य ॥३१॥

कुष्ठेषु कुष्ठोर्मा कुष्ठोर्मे, यस्य ७ जित्त, दोषस्य दोषानु दोषका, उद्रिकम् वधी गयेषु वधा हुआ, विशेषलिङ्गम् विशेष लक्षण विशेष लक्षण, पश्येत् ७ ल्याय देखे, तस्य एव तेनु ७ उसीका, शमन् शमन शमन, कुर्यात् ३२षु करे, ततः परम् च अने ते पधी और उसके बाद, अनुबन्धस्य अनुबन्ध दोषानु शमन ३२षु अनुबन्ध दोषका शमन करे ॥ ३१ ॥

32. The particular humor whose characteristic symptoms have become predominant should be first alleviated and the treatment of the other subordinate humor should be undertaken afterwards.

दोषकुष्ठयो परस्परबोधकत्वम्—

कुष्ठविशेषैर्दोषा दोषविशेषैः पुनश्च कुष्ठानि ।
ज्ञायन्ते तैर्हेतुहेतुस्तांश्च प्रकाशयति ॥३२॥

कुष्ठविशेषैः बिन्न बिन्न कुष्ठोर्मी बिन्न बिन्न कुष्ठोर्से, दोषाः दोषो दोषो, दोषविशेषैः च पुन अने बिन्न बिन्न दोषधी और बिन्न बिन्न दोषसे, कुष्ठानि कुष्ठो कुष्ठो, ज्ञायन्ते ७ ल्याय छे जाने जाते है, तैः अर्थात् ते ३५-३५ बिन्न बिन्न कुष्ठोर्मी अर्थात् उन कार्यरूप बिन्न बिन्न कुष्ठोर्से, हेतुः ३२षु ३५ दोषो प्रकाशित थाय छे कारणरूप दोषो प्रकाशित होते है, हेतु च अने ३२षु-३५ दोषो और कारणरूप दोषो, तान् च ते ३५-३५

बिन्न बिन्न कुष्ठोर्मे उन कार्यरूप बिन्न बिन्न कुष्ठोर्से, प्रकाशयति प्रकाशित करे छे प्रकाशित करते हैं ॥ ३२ ॥

33. By the diagnosis of the particular variety of the dermatosis, the predominant humoral morbidity is known and similarly by the diagnosis of the predominant morbid humor, the variety of the dermatosis is recognised. The characteristics of diseases throw light on the nature of the causative humors and the causative humors in turn throw light on the nature of the disease.

कुष्ठेषु दोषलिङ्गानि—

रौक्ष्यं शोषस्तोदः शूलं संकोचनं तथाऽऽयामः ।

पारुष्यं खरभावो हर्षः श्यावारुणत्वं च ॥३३॥

कुष्ठेषु वातलिङ्गं, दाहो रागः परिस्रवः पाकः ।

विस्त्रो गन्धः क्लेदस्तथाऽङ्गपतनं च पित्तकृतम् ॥३५॥

कुष्ठेषु कुष्ठोर्मा कुष्ठोर्मे, रौक्ष्यम् रक्षता रक्षता, शोषः शोषः शोषः, तोदः पीडा तोदः, शूलम् शूलः शूलः, संकोचनम् संकोचः संकोचः, तथा तथा तथा, आयामः विस्तार विस्तार, पारुष्यम् उठोरता परुषता, खरभावः भरभयः ३५षु खरता, हर्षः हर्षः हर्षः, श्यावारुणत्वम् च श्याव अने रक्तवर्णवाणापणुं श्याम और लाल रंगका होना, वातलिङ्गम् वातलिङ्गम् लक्षणो छे ये वातके लक्षण हैं, दाहः दाहः दाहः, रागः रक्तता साली, परिस्रवः श्रावः श्रावः, पाकः पाकः पाकः, विस्त्रः विस्त्रः विस्त्रः, गन्धः आमगन्धः आमगन्धः, क्लेदः क्लेदः क्लेदः, तथा तथा तथा, अ पतनम् अ पतनम् अंगपतनः, पित्तकृतम् पित्तकृतम् पित्तकृतम् लक्षणो छे ये पित्तके लक्षण हैं ॥ ३४-३५ ॥

34-35. Dryness, atrophy, pricking pain, aching pain, contraction, dilatation hardness, roughness, horripilation and dusky-red coloration are the signs and symptoms of dermatosis of

३३. तैः हेतुः—ते हेतुम् (व च छ. ध.),

३४. तथाऽऽयामः—तथाऽऽयासाः (क. ख. ग. छ.)

the vata type Burning, redness, exudation, suppuration, smell of raw-meat, softening and sloughing are the symptoms of dermatosis of the pitta type-

श्वेत्यं शैत्यं कण्डूः स्थैर्यं घोटसेधगौरवलोहाः ।
कुष्ठेषु तु कफलिङ्गं जन्तुभिरभिमक्षणं क्लेदः ॥३६॥

कुष्ठेषु कुष्ठोर्मा कुष्ठोर्मे, श्वेत्यम् श्वेतता शैत्य, शैत्यम् शीतता शीतता, कण्डू अन्वाण कंडू, स्थैर्यम् स्थिरता स्थैर्य, घटसेध-गौरव- श्लथार्ध-भौरव उत्सेध-गुहता, रनेहाः च रनेह स्वगघता, जन्तुभिः अन्तुओ वडे जन्तुओ द्वारा, अभिमक्षणम् अन्वाणु स्वाया जाना क्लेद अने क्लेद और क्लेद, कफलिङ्गम् ओ क्लेदना दक्षिणे छे ये कफले लक्षण हैं ॥ ३६ ॥

36 Whiteness, coldness, pruritus, localisation, elevation heaviness, sliminess, the eating away of the part by parasites and softening are the symptoms of dermatosis of the kapha type

कुष्ठानां साध्यासाध्यविचारः—

सर्वैर्लिङ्गैर्युक्तं मतिमान् विवर्जयेत्त्वलम् ।
तृष्णादाहपरीतं शान्ताग्निं जन्तुभिर्जग्धम् ॥३७॥

मतिमान् बुद्धिमान् वैधे मतिमान् वैध, सर्वैर् लिङ्गैः सध्या साध्या लक्षणोत्ते, युक्तम् युक्ता युक्त, मयलम् अक्षडीन दुर्बल, तृष्णादाह- तृष्णा अने दाहथी तृष्णा तथा दाहसे, परीतम् युक्त पीडित, शान्ताग्निम् मंद अग्निवाणा मय अग्निवाले, जन्तुभिः अने अन्तु-ओथी और जन्तुओत्ते, जग्धम् अवाध अथेवा शोणीने स्वाये एये रोगीको, विवर्जयेत् छोडी देवे। स्याग दे ॥३७॥

37. The wise physician should consider that condition incurable which is accompanied by all the signs and symptoms combined, if the patient be low of vitality, afflicted with thirst and burning, and if his gastric fire is almost extinguished and parasites

have greatly destroyed the body-tissues

वातकफप्रबलं यद्यदिकदोषोत्पन्नं न तत् कृच्छ्रम् ।
क्वपिच वातपित्तप्रबलानि तु कृच्छ्रलाघ्यानि ॥३८॥

यत् यत् ये ये दुष्ट जो जो कृष्ट, वातकफप्रबलम् वातकफनी प्रबलतावाला वातकफकी प्रबलतावाला, एकदोषोत्पन्नम् तथा ओष्ठ दोषनी प्रबलतावाला दोष तथा एक दोषकी प्रबलतावाला हो तत् ते ते वह वह, न कृच्छ्रम् कृच्छ्राध्य नहीं है, कफपित्त-पित्तु कृच्छ्रित परन्तु कफपित्त, वातपित्त- तथा वात-पित्तनी तथा वातपित्तकी, प्रबलानि तु अधिष्ठतावाणा प्रबलतावाले, कृच्छ्रसाध्यनि कृच्छ्राध्य होय छे कृच्छ्रसाध्य होने हैं ॥ ३८ ॥

38 That condition where vata and kapha are predominant or only one humor is in excess is not formidable, but the conditions where kapha and pitta or vata and pitta are predominant are formidable.

कुष्ठेषु चिकित्साक्रमः—

वातोत्तरेषु सर्पिर्वसनं श्लेष्मोत्तरेषु कुष्ठेषु ।
पित्तोत्तरेषु मोक्षो रक्तस्य विरेचनं चाग्रे ॥३९॥

वातोत्तरेषु वातप्रधान वातप्रधान, कुष्ठेषु कुष्ठोर्मा कुष्ठोर्मे, अग्रे सर्पिः पहलेवा घृतपान प्रथमत घृतपान, श्लेष्मोत्तरेषु कृच्छ्रप्रधान कुष्ठोर्मा कफप्रधान कुष्ठोर्मे, वसनम् पहलेवा वसन प्रथमतः वसन, पित्तोत्तरेषु अने पित्तप्रधान कुष्ठोर्मा और पित्तोत्पन्न कुष्ठोर्मे, रक्तस्य मोक्षः पहलेवा रक्तमोक्ष प्रथमत रक्तावहेक, विरेचनम् च अने विरेचन कराववा तथा विरेचन कराना चाहिए ॥ ३९ ॥

39. In the treatment of dermatosis where vata is predominant, ghee should be administered; where kapha

३८ "साध्यानि—कृच्छ्रानि (ख. ग. घ. झ. त. द.)

३९. विरेचनं चाग्रे—विरेचन साध्यम् (घ)

is predominant, the vomition procedure should be done and where pitta is predominant, blood-letting should be done, after purgation is given to the patient.

वमनविरेचनयोगाः कल्पोक्ताः कुष्ठिनां प्रयोक्तव्याः ।
प्रच्छन्नमल्पे कुष्ठे महति च शस्तं सिरान्वधनम् ॥४०॥

कुष्ठिनाम् कुष्ठशैथिल्येने कुष्ठियोंके लिए, कल्प-उक्ता-
ऋष्यस्थानम्। उहेला कल्पस्थानमें कहे गये, वमन-विरेचन-
योगाः वमन तथा विरेचनना योगोना वमन तथा
विरेचनके योग, प्रयोक्तव्याः प्रयोग करवा प्रयोगमें लावे,
अल्पे अल्प छोटे, कुष्ठे कुष्ठम्। कुष्ठमें, प्रच्छन्नम् प्रच्छन्न
प्रच्छन्न, महति च तथा महत्कुष्ठम्। तथा बड़े कुष्ठमें,
सिरान्वधनम् सिरावेध सिरान्वध, शस्तम् शैथिल्ये
प्रशस्त है ॥ ४० ॥

40 The various preparations of vomition and purgation described in the Section on Pharmaceutics should be resorted to in the treatment of dermatosis. In dermatosis of minor types cupping should be done after making incision in the skin and in major types venesection is beneficial.

बहुदोषः संशोध्यः कुष्ठी बहुशोऽनुरक्षणा प्राणान् ।
दोषे ह्यतिमात्रहते वायुर्हन्यादबलमाशु ॥४१॥

प्राणान् प्राणुं प्राणोकी, अनुरक्षणा रक्षणे करवा
वैधे रक्षा करते हुए वैद्यद्वारा, बहुदोषः बहु दोषवाला
बहुत दोषवाले, कुष्ठी कुष्ठना शैथिल्ये कुष्ठके रोगीके,
बहुशः अल्पे वार बहुत वार, संशोध्यः शैथिल्ये शैथिल्ये
दोषनु स शैथिल्ये करवावुं शैथिल्ये थोड़े थोड़े दोषका
संशोधन कराना चाहिए, हि कारणके क्योंकि, दोषे दोषानु
दोषके, अतिमात्रहते अत्यंत निर्दरणु थोड़ा अति
अधिक मात्रामें हरण होने पर, वायु वायु वायु, अक-

लम् निर्दरण थोड़ा कुष्ठशैथिल्ये निर्दरण हूए कुष्ठरोगीको,
अशु दुस्त शीघ्र, हन्यात् अल्पे नष्ट करता
है ॥ ४१ ॥

41. The patient with excessive morbidity should be subjected repeatedly to the purificatory procedures taking care to preserve his strength and vitality, for if excessive elimination of the impurities is done then the vata getting provoked quickly overpowers the debilitated patient.

स्नेहस्य पानसिद्धं शुद्धे कोष्ठे प्रवाहिते रक्ते ।
वायुर्हि शुद्धकोष्ठं कुष्ठितमबलं विशति शीघ्रम् ॥४२॥

कोष्ठे कोष्ठके, शुद्धे शुद्ध तथा पछी अर्थात्
वमन अथवा विरेचन पछी शुद्ध हो जाने पर अर्थात्
वमन अथवा विरेचनके बाद, रक्ते तथा रक्तानुं तथा
रक्तके, प्रवाहिते प्रवाहिते पछी पछी शोक्षण होने पर
स्नेहस्य स्नेहस्य स्नेहस्य, पानम् इष्टम् पान करवावुं
शैथिल्ये पान कराना इष्ट है, हि कारणके
शुद्धकोष्ठम् शुद्ध कोष्ठवाले, अबलम्
निर्दरण दुर्बल, कुष्ठितम् कुष्ठना शैथिल्ये शरीरमां
कुष्ठिके शरीरमें, वायुः वायु वायु, शीघ्रम् शीघ्र शीघ्र,
विशति प्रवेश करे अथवा प्रविष्ट हो जाता है ॥ ४२ ॥

42 After the cleansing of the gastro-intestinal tract and after depletion of blood, a potion of unctuous medication is advised, for vata quickly makes its entry into the empty gastro-intestinal tract of the debilitated patient.

कुष्ठेषु वमनयोगाः —

दोषोत्कृष्टे हृदये वास्यः कुष्ठेषु चोर्ध्वसागेषु ।
कुटजफलभेदनमधुकैः सपटोलैर्निम्बरसयुकैः ॥४३॥

४०. महति च शस्तं सिरान्वधनम्—मव सिरान्वधन महति च
शस्तम् (ख.)

४२ रक्ते—रुधिर (क. ख. घ. ङ.)

४३. सपटोलैः—सर्पिण्डि (प.)

ऊर्ध्वभागेषु उपरन्तु भागना ऊर्ध्वभागात्के, कुष्ठेषु च कुष्ठोर्मा कुष्ठोर्मे, हृद्ये हृद्य, हृदयके, दोषोत्क्रिष्टे दोषधी वेरायेलुं ह्येय त्वारे दोषे उत्क्रिष्ट हो जाने पर, सपटोलै. परकषी परवलकहित, निम्बरसयुक्तैः तेभ्यः दीमडाना रसथी युक्तैः कीमके रससे युक्त, कुटजफलं ध्रुव कुटज, मदन-मधुकैः भी ह्य तथा जेरीमधुमी मैनफल तथा मुलहठीसे, वस्यः वमन करावतु वमन करावे ॥ ४२ ॥

43. In dermatosis affecting the upper parts of the body, if the morbid humor has got precipitated in the stomach, the patient should be subjected to the procedure of vomition by the use of kurchi seeds, emetic nut, liquorice and wild snake-gourd mixed with the juice of neem.

कुष्ठेषु विरेचनयोगाः —

शीतरसः पकरसो मधूनि मधुकं च वमनानि ।
कुष्ठेषु त्रिवृता दन्ती त्रिफला च विरेचने शक्ता ॥४३॥

कुष्ठेषु कुष्ठो भाटे कुष्ठोके लिए, शीतरस. शीतरस (अमुक भततु मध) शीतरस (मद्यविशेष), पकरस पकरस (अमुक भततु मध) पकरस (मद्यविशेष), मधूनि मधु, मधुकं च अने जेरीमधु और मुलहठी, वमनानि च ये वमनद्रव्ये प्रशस्त छे ये वमनद्रव्य प्रशस्त हैं, विरेचने तथा विरेचनभां तथा विरेचनके लिए, त्रिवृता नसोतर त्रिवृत्, दन्ती दीमडाना दन्ती, त्रिफला च अने त्रिफला और त्रिफला, शक्ता श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ ४४ ॥

44 Cold infusions, decoctions as well as various kinds of honey and liquorice are used as emetics For purgation in dermatosis, turpeth, red physic nut and three myrobalans are recommended.

४४. कुष्ठेषु-कुष्ठे (क. घ. छ.)

४५ आसवात्त सीधूनि-आसवास्तु शीध्वादीन् (ख. घ. झ.)

सौवीरकं तुषोदकमालोडकमासवात्त सीधूनि ।
शंसन्त्यधोहराणां यथाविरेकं क्रमशोऽयम् ॥४५॥

अधोहराणाम् अधोहर पदार्थोर्मा विरेचनोर्मे, आलोडनम् आलोडन भाटे आलोडनार्थ, सौवीरकम् सौवीरक सौवीरक, तुषोदकम् तुषोदक तुषोदक, आसवात्त आसवा आसव, सीधूनि च अने सीधुओने और सीधुकी, शंसन्ति क्रमशो वभाणु छे वैद्य प्रशंसा करते हैं, यथाविरेकम् च विरेचन पछी तेने अनुसरने विरेचनके बाद नसके अनुसार, क्रम पेक्षा आदिने क्रम पेया आदिका क्रम, इष्ट इष्ट छे इष्ट है ॥ ४५ ॥

45 Sauveeraka wine, tushodaka wine, sidhu wine and simple wine may be mixed with purgative preparations. When the patient is properly purged, usual after-treatment of the purgative procedure is recommended.

कुष्ठेषु आस्थापनम्—

दार्वीबृहतीसेव्यैः पटोलपिचुमर्दमदनकृतमालैः ।
सस्नेहैरास्थाप्यः कुष्ठी सकलिङ्गयवमुस्तैः ॥४६॥

स-कलिङ्ग-यव-मुस्तै- ध्रुव, अने मोथना ३६३ सहित इन्द्रजौ, जौ और मोथेके कल्के साथ, सस्नेहैः तथा स्नेहसहित तथा स्नेहके साथ, दार्वी-दार्वीबृहतीसेव्यै दारुहर्दी, बृहती- उषी बोरी अशी बनभाटा, सेव्यैः वाणो। सुगन्धवाला, पटोल- परवण परवल, पिचु-मर्द दीमडो नीम, मदन- भी ह्य मदन, कृतमालै अने गरभाणो ओओना उदाथधी और अमलतास इनके साथसे, कुष्ठी कुष्ठना रेभीने कुष्ठीको, आस्थाप्य. आस्थापनपरित आपची आस्थापनपरित वेनी चाहिए ॥ ४६ ॥

46 The patient is to be administered corrective enema prepared of indian berberry, yellow-berried nightshade, fragrant sticky mallow, bitter snake-gourd. neem, emetic nut, purging cassia mixed with kurchi seeds

४६. यवमुस्तैः-फलमुस्तैः (ग. च.)

and nut-grass and with unctuous substances.

कुष्ठेषु अनुवासनम्—

वातोत्थणं विरिक्तं निरूढमनुवासनार्हमालक्ष्य ।
फलमधुकनिम्बकुटजैः सपटोलैः साधयेत्स्नेहम् ४७

विरिक्तम् विरेचन आपवाभा आवेदा विरेचन दिये गये, निरूढम् तथा निरूढपरित आपवाभा आवेदम् तथा निरूढवस्ति दिये गये, वातोत्थणम् वात-प्रधान कुष्ठवाणाने वातप्रधान कुष्ठको, अनुवासनार्हम् अनुवासनने योग्य अनुवासनयोरव, आलक्ष्य मधुकीने देखकर, सपटोलैः परवणसहित परवलसहित, फल-भीटण मैनफल, मधुक- गेठीमधु मुलहठी, निम्ब-दीमडी नीम, कुटजैः अने कुड़े अशोथी और कुडा इनसे, स्नेहम् स्नेहने स्नेहको, साधयेत् सिद्ध करी अनुवासन आपवु सिद्ध कर अनुवासन देना चाहिए ॥४७॥

47. If after purgation and evacuative enema, vata has become increased and the physician thinks it necessary to give an unctuous enema, he should administer the unctuous substance prepared with emetic nut, liquorice, neem, kurchi and bitter snake-gourd.

कुष्ठेषु नस्यम्—

सैन्धवदन्तीमरिचं फणिज्जकः पिप्पली करञ्जफलम् ।
नस्य स्यात्सविडङ्गं किमिकुष्ठकफप्रकोपघ्नम् ॥४८॥

सैन्धव- सिंधावुणु सैन्धव, दन्ती- दन्तीभूण दन्ती, मरिचम् डाणां भरी मरिच, फणिज्जकः भरवा मर्वा, पिप्पली पीपर पिप्पली, सविडङ्गम् तथा वावडिग सहित तथा वायविडंगसहित करञ्जफलम् कुठना पीठ

४७. मधुकनिम्बफला (प.)

४८. सैन्धवदन्तीमरिचम्—दन्तीमधुकसैन्धवफणिज्जकः (ख

श ड. न)

५५. मरिचम्—मधुकम् (क. च. ब.)

५६. प्रकोपघ्नम्—प्रदोषघ्नम् (ग. घ. ङ.)

अशोथी अनावेदु शीठोहरी बीज इनसे बनाये हुए, नस्यम् नस्य नस्य, किमि- किमि कृमि, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, कफ-प्रकोपघ्नम् तथा कुठना प्रकोपने दूर करनेपर तथा कफ-प्रकोपका नाशक, स्यात् थाय छे होता है ॥ ४८ ॥

48. Nasal medication prepared of rock-salt, red physic nut, black pepper, sweet marjoran, long pepper, fruits of indian beech and embelia, is curative of parasitic infection, dermatosis and provoked kapha.

कुष्ठेषु धूमपानम्—

वैरेचनिकैर्धूमैश्चोक्स्थानेरितैः प्रशाम्यन्ति ।

कृमयः कुष्ठकिलासाः प्रयोजितैरुत्तमाङ्गस्थाः ॥४९॥

ओक्स्थान- सूत्रस्थानभा सूत्रस्थानमें, ईरितैः उहेला कहे गये, वैरेचनिकैः वैरेचनिक वैरेचनिक, धूमैः धूमोने धूमोको, प्रयोजितैः प्रयोग करवाथी प्रयोग करनेसे, उत्तमाङ्गस्था भरतडभा उहेला शिरमें उत्पन्न, कृमयः कृमियो कृमि, कुष्ठकिलासाः कुष्ठ तथा किलास कुष्ठ और किलास, प्रशाम्यन्ति शांत थछ भय छे शान्त होते हैं ॥ ४९ ॥

49. By using errhine smokes described in the Section on General Principles, the parasitic infection in the head and leprous skin-lesions situated in the head get alleviated.

कुष्ठेषु रक्तमोक्ष —

स्थिरकठिनमण्डलानां स्थिन्नानां प्रस्तरप्रणाडीभिः ।

कूर्चैर्विघट्टितानां रक्तोत्केशोऽपनेतव्यः ॥५०॥

प्रस्तरप्रणाडीभिः प्रस्तरस्वेद तथा नाडीस्वेदथी प्रस्तर और नाडीस्वेदासे, स्थिन्नानाम् स्वेदन आपवाभा आवेदा स्वेदन किये गये, स्थिरकठिन- स्थिर तथा कुठिन स्थिर तथा कठिन, मण्डलानाम् म उदवाणा कुष्ठोने

४९. °स्थानेरितैः प्रशाम्यन्ति—°स्थानेरितैः शाम्यन्ति (प.)

५०. रक्तोत्केशः—रक्तोत्केश. (प.)

मण्डलवाले कुष्ठोंके, कूर्चैः कृत्वा शस्त्रेण कूर्चसङ्घने, विद्यद्वितानाम् धर्षण्युः कुरीते कर्षण करके, रक्तोच्छेदा रक्तानो। उत्थेश रक्तका उच्छेद, क्षपणैः द्वार करवा कर करना चाहिए ॥ ५० ॥

50. The firm and indurated skin-lesions of the Mandala dermatosis, should be sweated by the hot-bed and steam-kettle methods of sudation and then the congestion of blood in the lesions should be relieved by rubbing them with the kurcha (a brush-like instrument).

आनूपवारिजानां मांसानां पोद्दलैः सुखोष्णैश्च ।
स्विन्नोत्सन्नं विलिखेत् कुष्ठं तीक्ष्णेन शस्त्रेण ॥५१॥

आनूप-वारिजानाम् आनूप देशमां उत्पन्न थयेदा तथा नलथर प्राक्षीयाना आनूप तथा जलज प्राणियोंके, मांसानाम् मांसानी मांसोंके, सुखोष्णै च सङ्गन थय ओटली। उनी सुखोष्ण, पोद्दलैः। पोटलीओ वडे पोटलियोंके, स्विन्नोत्सन्नम् स्वेदन आपेदा तथा उपर आवेदा स्वेदन दिथे गये तथा उभर आये हुए, कुष्ठम् कुष्ठनु कुष्ठको, तीक्ष्णेन तीक्ष्णु तीक्ष्ण, शस्त्रेण शस्त्र वडे शस्त्रसे, विलिखेत् क्षेपण करवु लेखन करना चाहिए ॥ ५१ ॥

51. After sweating the patient with the congenially hot lump-sudation method with the flesh of the wet-land and aquatic animals, the elevated skin lesions should be scraped with a sharp instrument.

रुधिरागमार्थमथवा शृङ्गालावूनि योजयेत् कुष्ठे ।
प्रच्छिन्नतमस्यं कुष्ठं विरेचयेद्वा जलौकोभिः ॥५२॥

५२ रुधिरागमार्थमथवा शृङ्गालावूनि योजयेत् कुष्ठे ।

प्रच्छिन्नतमस्यं कुष्ठं विरेचयेद्वा जलौकोभिः ॥५२॥

५२ शृङ्गालावूनि योजयेत् कुष्ठे—शृङ्गालावूनिराहरेद्द्रवम् (अ त. व)

५२ " " " " "—शृङ्गालावूनिराहरेद्द्रवम् (अ त. व)

अथवा अथवा अथवा, रुधिरागमार्थम् रुधिरना साव भाटे रक्तके सावके लिए, कुष्ठे शस्त्रेण थोडा छेदा भारी कुष्ठ उपर अल्प प्रच्छान कर कुष्ठपर, शृङ्ग-अलावूनि शृङ्गाली अथवा तुण्डीने। शृङ्ग या अलावूकां, योजयेत् उपयोग करवा उपयोग करे, अल्पम् अथवा थोडा अथवा अल्प, प्रच्छिन्नम् शस्त्रेण छेदा भारेदा प्रच्छान किये गये। कुष्ठम् कुष्ठने कुष्ठको, जलौकोभि वा नगीथी गौकोद्वारा, विरेचयेत् शुद्ध करवा शोधन करे ॥५२॥

52 And for drawing out the blood a horn or bottle gourd may be applied after making superficial lesions (wet cupping) in the skin, or the part may be depleted by application of leeches.

ये लेपाः कुष्ठानां युज्यन्ते निर्हृतास्रदोषाणाम् ।
संशोधिताशयानां सद्यः सिद्धिर्भवेत्तेषाम् ॥५३॥

संशोधित-वाद्ययानाम् शुद्ध शोषणात् पुरुषेणा शुद्ध कोष्ठवाले पुरुषोंके, निर्हृत-अस्र-दोषाणाम् द्वार थयेदा रक्तदोषवाणा निकल गये रक्तदोषवाले कुष्ठानाम् कुष्ठो उपर कुष्ठों पर, ये लेपाः ये लेपोने। जो लेप, युज्यन्ते उपयोग करवा अथवा छे लगाये जाते है, तेषाम् तेषोथी उनसे, सद्यः तुरत शीघ्र, सिद्धि सङ्गता सिद्धि, सवेत् भगे छे होती है ॥ ५३ ॥

53 The external applications which are used after thoroughly removing the vitiated blood from the lesions in those who have been administered the purificatory procedure, prove to be immediately effective

कुष्ठेषु क्षार. —

येषु न शक्यं क्रमते स्पर्शोन्द्रियनाशनानि यानि स्यु ।
तेषु निपात्यः क्षारो रक्तं दोषं च विघ्नान्वय ॥५४॥

येषु न शक्यं क्रमते स्पर्शोन्द्रियनाशनानि यानि स्यु ।
तेषु निपात्यः क्षारो रक्तं दोषं च विघ्नान्वय ॥५४॥

५३. निर्हृतास्रदोषाणाम्—निघ्नतास्रदोषाणाम् (अ.)

नाश करनेवाले, स्तुः होय छे होते है, सेषु तेमाथी उनमेंसे, रक्तञ्च रक्त रक्त, दोषम् च तथा दोषको, विस्त्रान्य स्त्राप करीने निकाल कर क्षारः क्षारने। क्षारको, निपात्यः प्रक्षेप करीने अवचारण करना चाहिए ॥ ५४ ॥

54 Where the use of instruments is not advisable and where there is anaesthesia, application of caustics should be done after removing the vitiated blood and the morbidity

कुष्ठेषु विषप्रलेपः—

पाषाणकठिनपरुषे सुप्त कुष्ठे स्थिरे पुराणे च ।
पीतागदस्य कार्यो विषैः प्रदेहोऽगदैश्चानु ॥५५॥

पाषाणकठिन- पथ्यरना जेवा कडलु पाषाण जैसे कठिन, परुषे तथा भरभयडा खुरदरे, सुप्ते स्थिरे स्पर्शज्ञानरहित, स्थिर सुप्त, स्थिर, पुराणे च तद्ग। भूना और पुराने, कुष्ठे कुष्ठमां कुष्ठमें, पीतागदस्य जेले अगदस्य पान करुं छे जेवाने अगद पिये हुए को, विषे अथम विषोथी प्रथम विषोंसे, अनु अने पछी और पश्चात्, अगदे च अगदोथी अगदोंसे, प्रदेहः देप प्रदेह, कार्य करीने करना चाहिए ॥ ५५ ॥

55. If the skin lesions are stony hard, indurated and devoid of sensation, localised and chronic, then the patient after being administered antidotes as internal medication should be given an external application of the same poisonous drugs.

कुष्ठेषु लेपात्पूर्वं घर्षणविधानम्—

स्तब्धानि सुप्तसुप्तान्यस्येदनकण्डूलानि कुष्ठानि ।
क्षौचदन्तीत्रिवृताकरवीरकरञ्जकुटजानाम् ॥५६॥

५६ त्रिवृता-त्रिकला (क व झ ड.)

५७ समुद्रफेनैर्वा-समुद्रफेनेन (ग.)

जात्यर्कनिम्बजैर्वा पत्रैः शस्त्रैः समुद्रफेनैर्वा ।
घृष्टानि गोमयैर्वा ततः प्रदेहैः प्रदेह्यानि ॥५७॥

स्तब्धानि स्तब्ध स्तब्ध, सुप्तसुप्तानि सर्वथा स्पर्श-ज्ञानरहित सर्वथा स्पर्शज्ञानमें असमर्थ, अस्वेदन-परसेवाथी रहित पसीना न आनेवाले, कण्डूलानि तथा भ्रूवाणवाणु। तथा खुजलीसे युक्त, कुष्ठानि कुष्ठने कुष्ठको, दन्ती- दन्ती दन्ती, त्रिवृता- त्रिवृता, करवीर- कर्वीर कसैल करञ्ज- करञ्ज ठीठोहरी, कुटजानाम् अने कडाना और कोरैयोंके, कूर्चैः कूर्चो वडे कूर्चोंसे, जाति- भर्ष जर्षे, अर्क- आर्क आर्क, निम्बजै के लीभडाना या नीमके पत्रे वा पत्रैर्वा वडे पत्रोंसे, शस्त्रो वडे शस्त्रोंसे, समुद्रफेनै वा के समुद्रशीलुवडे वा समुद्रफेनसे, गोमयै वा अथवा सूडां जालुवडे अथवा शुष्क गोबरसे, घृष्टानि घर्षणु करीने घृष्टकर, ततः पछी पीछे प्रदेहै देपे प्रदेहोंसे, प्रदेह्यानि लगा- डवा लिप्त करे ॥ ५६-५७ ॥

56-57 If the skin lesions are rigid and insensible, devoid of sweat and itching, they should be rubbed with (the kurcha) brush made of red physic nut, turpeth, indian oleander, indian beech or kurchi, or with the leaves of spanish jasmine, mudar or neem or with sharp instruments or with cuttle fish-bone, or with a dry cake of cow-dung after which external applications should be given

कुष्ठेषु दोषविशेषेण चिकित्सा—

मारुतकफकुष्ठं कर्मोक्तं पित्तकुष्ठिनां कार्यम् ।
कफपित्तरक्तहरणं तिक्तकषायैः प्रशमनं च ॥५८॥

मारुतकफ- वातकफ वातकफ कुष्ठम् कुष्ठने। नाश करनीरी कुष्ठकी नाशक, कर्म- जे चिकित्सा जो चिकित्सा, उक्तम् उक्तम् कडुी छे अभी कही है, पित्तकुष्ठिनाम् ते पित्तकुष्ठना रोगीणां भाटे वह पित्तकुष्ठियोंके लिए,

५७. प्रदेहैः—प्रलेपैः (क ख घ ङ, त.)

५८ पित्तकुष्ठिना-कुष्ठिना (क. घ. च.)

कार्यम् करणी लोधिं कर्णी चाहिए, कफ-पित्त-रक्त-हरणम् अर्थात् कुष्ठ, पित्त तथा रक्तानुं निर्हरणु करणुं लोधिं अर्थात् कफ, पित्त और रक्तका निर्हरण करना चाहिए, तिक्तकषायैः तथा तिक्त उपार्थैः।।२। तथा तिक्तकषाय द्रव्यैः, प्रशमनम् प्रशमन करणुं लोधिं प्रशमन करना चाहिए ॥ ५८ ॥

58 In dermatosis of the pitta type, the same procedure as advised for the relief of the vata-cum-kapha type should be done as also elimination of kapha, pitta and blood and sedation by means of bitter decoctives.

सर्पीषि तिक्तकानि च यच्चान्यद्रक्तपित्तनुत् कर्म ।
वाह्याभ्यन्तरमद्यं तत् कार्यं पित्तकुष्ठेषु ॥५९॥

तिक्तकानि तिक्तद्रव्यसाधित तिक्तद्रव्यसाधित, सर्पीषि च धृतो घृत, यत् च अने ने और जो, अन्यत् डांठ भीण्डु अन्य, रक्तपित्तनुत् रक्तपित्तने नाश करनार रक्तपित्तनाशक, बाह्य-आभ्यन्तर- आह्य तथा आभ्यतर बाह्य तथा आभ्यन्तर, अद्यम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, कर्म उर्भ कर्म हो, तत् ते वह, पित्तकुष्ठेषु पित्तकुष्ठर्मा पित्तकुष्ठर्मे, कार्यम् करणु करना चाहिए ॥ ५९ ॥

59 Various ghees medicated with bitter drugs and whatever other foremost remedies. internal or external, effective in curing hemothermia should be administered in dermatosis of the pitta type.

कुष्ठहृत् कतिपययोगा —

दोषाधिक्यविभागादित्ये तत् कर्म कुष्ठनुत् प्रोक्तम् ।
वक्ष्यामि कुष्ठशमनं प्रावरत्वरदोषसामान्यात् ॥६०॥

दोषाधिक्य- दोषनी अधिकताना दोषोंकी अधिकताके, विभागात् विभागाधी विभागमे, इति एतत् आ यह, कुष्ठनुत् कुष्ठने नाश करनार कुष्ठनाशक, कर्म उर्भ कर्म, प्रोक्तम् उल्लु छे कहा है, प्राय. उवे धल्लु भरु अब

५९. बच्चान्मत्-बच्चोक्त (क घ ध)

प्राय, स्वक्-दोष-त्वथाना दोषनी स्वक्काके दोषनी, तामान्वात् सामानताने अर्धने सामानतासे, कुष्ठशमनम् कुष्ठनु शमन करनार उर्भ कुष्ठप्रशामक कर्म, वक्ष्यामि उल्लुश कहूगा ॥ ६० ॥

60. Thus has been described the line of treatment of dermatosis according to its classification with reference to the predominant morbid humors in each condition. Now I shall describe the medications which are curative of dermatosis in general taking the morbid lesions as the common feature of all types of dermatosis.

दावीं रसाक्षनं वा गोमूत्रेण प्रवाधते कुष्ठम् ।
अभया प्रयोजिता वा वासं स्वयोषगुडतैला ॥६१॥

दावीं इरुडुधर दाहहली, रसाक्षनम् वा डे रसधती जा रसोत्, गोमूत्रेण गोमूत्रनी साथे गोमूत्रसे, स्वयोषगुड अथवा त्रिकटु गोण अथवा त्रिकटु गुड, तैला वा तथा तैलनी साथे और तैलके साथ मालम् औड भास पर्यत एक मास पर्यन्त, प्रयोजिता प्रयोग करनार आवेदी प्रयोग की गई हुई, कश्चा उरडे हरड, कुष्ठम् प्रवाधते कुष्ठने नाश करे छे कुष्ठका नाश करती है ॥ ६१ ॥

61 The potion of indian berberry, or extract of indian berberry mixed with cow's urine cures dermatosis. Similarly chebulic myrobalan taken for the period of a month mixed with the three spices, gur and til-oil cures dermatosis.

घटोलमूलादिकायः —

सूलं घटोलस्य तथा गवाक्षयः
पृथक् पलांशं त्रिफलात्वचश्च ।

६०. प्रवाधते कुष्ठम्-प्रवाधते कुष्ठे (घ)

, तैला-तिला (त)

६१. स्वचम्-त्रिवृत् (क, ख, घ, ङ, त, थ, द, ध, प.)

स्यात् क्रीयमानां कटुरोहिणी च
भागाधिका नागरपादयुक्ता ॥६२॥

पलं तथैषां सह चूर्णितार्धा
जले गृत्त दोषहरं पिबेत्त्वा ।

जीर्णं रसैर्धन्वमुगद्विजानां
पुराणशाख्योदनमाददीत ॥६३॥

पटोलस्य परवण परवलकी, तथा तथा तथा,
गवाक्ष्या धंशमालानु गवाक्षीकी, मूलम् मूण जव,
त्रिकला अने त्रिकलानी और त्रिकलाकी, त्वच च छाल
छाल, पृथक् पृथक् प्रत्येक, पलांजम् चार चार तोला
एक एक पल त्रायजाणा तथा त्रायभाषु तथा त्रायमाण,
कटुरोहिणी च अने कटु कटुकी भागाधिका च अण्णे
तोला आना आधा पल, नागरपादयुक्ता श्लेष् तोला
युः साथे नौठके चोथाई पलसे युक्त, स्यान् देवा लेने,
तथा सह चूर्णितानाम् श्लेष्त्र करी आडी यूष्णु करेला एक
साध चूर्ण किये गये, एषाञ् तैशोभांशी इनका, पलम् चार
तोला एक पल, जले पाणीमा जलमें, ज्वत्तम् पक्षापी पका
कर दोषहरम् दोषसे हरनार ते क्वाथ दोषनाशक उस
काथको, ना पिबेत् पुरुषे पीवेः पुरुष पीवे, जीर्णे ते पथी
गया पथी औषध जीर्ण होने पर, धन्वमुगद्विजानाम्
अंगद पशुपक्षीशैना जागल पशुपक्षियोंके, रस
भासरशैनी साथे मांसरसमें, पुराणशाख्योदनम् भूती
शाणना वातनुं पुराने शालिका ओदन आददीत श्लेष्ण
करवु खावे ॥ ६२-६३ ॥

62 63. Reduce to powder four
tolas each of the roots of wild snake
gourd and of colocynth, the pulp of
three myrobalans and two tolas each
of zalil and kurroa and one tola of
dry ginger The patient may take
as potion the decoction prepared in
water with four tolas of this powder

६२ तथैषाम्-तथैकम् (ख ष)

„ रसै-रसे (क ख ष)

„ मुगद्विजानाम्-मुगद्विजानाम् (ह)

It acts as a curative. When it is di-
gested he may ingest the meat-juice
of jangala beasts and birds with
cooked old sali-rice

कुष्ठानि शोफं ग्रहणीप्रदोष-

अर्शासि कृच्छ्राणि हलीमकं च ।

षड्वात्रयोगेन विहन्ति चैष

हृद्वस्तिशूलं विषमज्वरं च ॥६४॥

दुषः च आ क्वाथ यह काथ, षड्वात्रयोगेन
७ रात्रिना प्रयोगशी छ. रात्रिके प्रयोगसे, कुष्ठानि
कुष्ठ कुष्ठ, शोफम् श्लेष्ण शोफ, ग्रहणीप्रदोषम् अक्षी-
रोग ग्रहणीदोष, कृच्छ्राणि कृच्छ्राण्य कृच्छ्राण्य,
अर्शासि हरस अर्श, हलीमकम् च हलीमक हलीमक,
हृद्वस्तिशूलम् हृद्वस्तिशूल, अस्तिशूल हृदय और अस्तिशूल
शूल, विषमज्वरम् अने विषम ज्वरने। और विषम
ज्वरको, विहन्ति नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ६४ ॥

64. A six days' course of this
procedure will eradicate dermatosis,
edema assimilation disorders piles of
even a formidable type jaundice, patu
in the epigastric and hypogastric
regions and irregular fever

कुष्ठे मुस्तादिचूर्णम्—

सुस्तं व्योषं त्रिकला मञ्जिष्ठा दारु पञ्चमूल्यौ द्वे ।
सप्तच्छदनिम्बत्वक् सविशालश्चित्रको मूर्वा ॥६५॥
चूर्णं तथैषां भागैर्नवभिः सयोजितं समध्वाज्यम् ।
सिद्धं कुष्ठनिवर्हणमेतत् प्रायोगिकं भक्ष्यम् ॥६६॥

सुस्तम् मोथ मोथा, व्योषं त्रिकटु त्रिकटु, त्रिकला
त्रिकला त्रिकला मञ्जिष्ठा मञ्जिष्ठा, दारु देवदार
देवदार द्वे पञ्चमूल्यौ धनु तथा भूदत् पञ्चमूण दोनों
पंचमूल सप्तच्छद- सप्तच्छदी छाल सतवनकी छाल,

६४ षड्वात्रयोगेन-योग प्रयोगेन (ग. ष. थ. द)

६५. पञ्चमूल्यौ द्वे-पञ्चमूले द्वे (ग ष)

६६ समध्वाज्यम्-समध्वाज्यम् (न र)

निम्ब- लीमडानी, नीमकी, चक्र- ७७६ काष्ठ, सविस्मलः
 धन्वराजुशीसहित इन्द्रायनम्हिए, विषका शिबक
 चित्रक, मूर्वा तथा भैरवेद्य तथा मूर्वा इवका, बवकि
 तर्पणभागे नव मूला साधवाथी नौगुदे सत्तुजोसे,
 समध्वाज्यम् मध तथा घृत साथे मधु तथा घृतके
 साथ संयोजितम् मिश्र करेद्य मिला गया चूर्णम् यूर्ध्व
 चूर्ण सिद्धम् सिद्ध गिर, कुष्ठनिवर्हणम् कुष्ठनाशक छे
 कुष्ठनाशक है एतत् आ यह प्रायोगिकम् अतिदिन
 भावा लायक प्रतिदिन सेवन योग्य मक्ष्यम् अक्षय
 मक्षय है ॥ ६५ ६६ ॥

65-66. The powder of nut-grass, the three spices, the three myrobalans, indian madder, deodar and the two varieties of penta-radix dita bark, neem bark colocynth, white flowered leadwort and trilobed virgin bower mixed with nine times this quantity of roasted paddy flour and prepared with honey and ghee if taken as a regular daily dose acts as an effective cure for dermatosis.

श्वयथुं सपाण्डुरोगं श्वित्रं ग्रहणीप्रदोषमर्शासि ।
 ब्रह्मभगन्दरपिडकाकण्डूकोठांश्च विनिहन्ति ॥६७॥
 इति मुस्तादिचूर्णम् ।

सपाण्डुरोगम् आ यूर्ध्व पाण्डुरोगसहित यह चूर्ण
 पाण्डुरोगसहित, श्वयथुम् सेव्य जोफ, श्वित्रम् श्वित्र
 श्वित्र, ग्रहणीप्रदोषम् अक्षुण्णश्वित्रं ग्रहणीदोष, अर्शासि
 हरस अर्श, ब्रध्न- अक्षुण्ण ब्रध्न, भगन्दर- अक्षुण्ण
 भगन्दर, पिडका- पिडका पिडका, कण्डू- अक्षुण्ण
 कण्डू, कोठान् व अने कडुने और कोठोको, विनिहन्ति
 नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ६७ ॥ इति आ यह,
 मुस्तादिचूर्णम् मुस्तादिचूर्ण छे मुस्तादिचूर्ण है ।

67. It is a cure also for edema anemia, leucoderma, assimilation

६७. प्रदोष-दोष (ग)

,, इति मुस्तादिचूर्णम्-इति सर्वकुष्ठनाशकयोग (ख)

disorders, piles, inguinal fistula in ano and pimples, pruritus and eruptions. Thus has been described the compound nutgrass powder

कुष्ठे त्रिफलादिचूर्णम्—

त्रिफलातिविषाकटुकानिम्बकलिङ्गकवचापटोला-
 नाम् ।

सागधिकारजनीह्रयपञ्चकमूर्वाविशालानाम् ॥६८॥
 भूनिम्बपलाशानां दद्याद् द्विषलं ततस्त्रिवृद् द्विगुणा ।
 तस्याश्च पुनर्ब्राह्मी तच्चूर्णं सुप्तिमुत् परमम् ॥६९॥

त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, अतिविषा- अतिविषा
 कटुकी अतीस कटुका- कटु कटुकी, निम्ब- लीमडो
 नीम, कलिङ्गक- धन्वराजु इन्द्रजै, वचा- ५७ वच,
 पटोलानाम् परमण परवल, सागधिका- धीपर पिप्पली,
 रजनीह्रय- ७७६२ धनुषीह्रय हल्ली और दासहल्ली,
 पञ्चक- ५७६ पञ्चक, मूर्वा- भैरवेद्य मूर्वा, विशालानाम्
 धन्वराजुशी इन्द्रायन, भूनिम्ब- करियातु चिरायता,
 पलाशानाम् आभरो ठाक, द्विषलम् ६७६ ८ तोला
 प्रत्येक दो पल, दद्यात् देव्य लेवे, तत द्विगुणा
 तेनाथी अमथु उनसे दूनी त्रिवृत् नसेत देवु त्रिवृत्
 लेवे, तस्या अने तेनाथी और उससे, पुन वणी
 अमथु फिर् दूनी, ब्राह्मी आषी देवी ब्राह्मी लेवे,
 तत्- चूर्णम् तेथोनु यूर्ध्व उनका चूर्ण, परमम् श्रेष्ठ
 श्रेष्ठ, सुप्तिमुत् स्पर्शाज्ञाननाशक छे स्पर्शाज्ञाननाशक
 है ॥ ६८-६९ ॥

68-69 Take eight tolas of the three myrobalans, atis, kurroa, neem bark, kurchi seeds, sweet flag, snake gourd, long pepper, turmeric indian berberry, himalayan cherry, trilobed virgin bower, colocynth, chiretta and palas and double the quantity (16 tolas) of turpeth and double this again of Brabmi (32 tolas) and reduce these into powder. This powder is a

पाणीने पद्वे उपयोग करवे। पानीकी जगह उपयोग करे, वे च अने ते भेर तथा देवदारुकी वृक्षकी ऊष् और वे खैरकथे तथा देवदारुके मध्य काष्ठों, अष्टपलिके ३२ तोला आठपल, कार्ये देवां लेवे, तत्र तेभां उनमें, अश्वशूर्णानाम् देहद्यूर्ण लोहचूर्णके, अष्टपलम् ३२ तोला आठपल, तथा तथा तथा, त्रिफला- त्रिद्विधा त्रिफला चले औदथी एलची, स्वक् तल दालचीनी, मरिचक् ३० भां मरीच, पत्रम् तेलपत्र तेजपत्र कनकम् च अने दाल नागकेसर और रक्त नागकेसर, अमूनि कर्पाशम् ओशाना प्रत्येकेने ओके ओके तोला इनमेंसे प्रत्येकका एक एक कर्ष, प्रक्षिपेत् नाभवां छोदे, मधुसमा मधु ७२ली मधुके समान मात्रामें, मत्स्यण्डिका मत्स्य उडिका दामवी मत्स्यण्डिका डाले, आयसे दोढाना लोहेके, आण्डे वासुधुमां बगनमें, मासम् ओके मास एक माहतक, जातम् तैयार थैल तैयार हुए, तत् ते उस, अध्वास्वम् अध्वासवतु मध्वासवको आचरत् सेवन करवाना सेवन करनेवालेके कुछ कुछ कुछ, किलासे तथा डिलास तथा किलास, शमस् मात शांत थर्ष अथ छे शान्त होते है ॥७३-७५॥ इति आ यह, मध्वासव अध्वासव छे मध्वासव है।

73-75. Decoct 32 tolas of catechu-wood and the pith of deodar-wood and add to that decoction 64 tolas of honey and use it instead of water. Put into it 32 tolas of iron powder and add 1 tola of each of the three myrobalans, small cardamom cinnamon bark black pepper, cinnamon leaves, fragrant poon and sugar in a quantity equal to that of honey, keep this in an iron pot for a month. Taking this honey-wine, the patient gets relieved of dermatosis and leprosy. Thus has been described the honey wine.

खदिरकपायद्रोणं कुम्भे घृतभाविते समावाप्य ।

७६. समावाप्य-समारोप्य (ख ड.)

द्रव्याणि चूर्णितानि च षट्पलिकान्यत्र देयानि ॥७६॥

त्रिफलाव्योषविडङ्गरजनीसुस्ताटकरूपकेन्द्रवधाः ।

सौवर्णी च तथा स्वक् छिन्नरुहा चेति तन्मसम् ॥७७॥

निदधीत धान्यमध्ये प्रातः प्रातः विवेचतो युक्त्या ।

मासेन महाकुष्ठं हन्त्येवाल्पं तु पक्षेण ॥७८॥

अर्शःश्वासभगन्दरकासकिलासप्रमेहशोषांश्च ।

ना भवति कनकवर्णः पीतवाऽरिष्टं कनकविन्दुम् ॥७९॥

इति कनकविन्दुविष्टम् ।

खदिर- ओमे। खैरकथेके कपाय-द्रोणम् कथाथ ३०२४ तोला काथवा एक द्रोण घृतभाविते धीथी योपडेला घृतलिप्त, कुम्भे घडाभां घदेये समावाप्य नाभीसे छोड कर त्रिफला- त्रिद्विधा त्रिफला, व्योष- त्रिदु त्रिदु विडङ्ग- वावडिग वायविडग रजनी- ७०१२ हल्दी सुस्ता- मोथ मोथा, आटरुषक- अरुसी अड्मा, इन्द्रयव. ४-५००० इन्द्रजौ, तथा च अने और, सौवर्णी ६२०७१२ दारुहल्दी त्वक् तल दाल- चीनी छिन्नरुहा भणो। गिलोय इति आ इन, चूर्णितानि यूर्ण करेदां चूर्ण किये गये द्रव्याणि च द्रव्यो द्रव्य, षट्पलिकानि च २४ तोला छ पल मात्र अत्र ये कथाथभां इस काथमें, देयानि नाभवां छोदे, तत् ते वह सव, मासम् ओके मास पथे त एक मास पर्यन्त, धान्यमध्ये धान्यना ७००० भां धान्यराक्षिमें, निदधीत राभवु रखे तत्र पछी उसके बाद युक्त्या युक्तिथी युक्तिपूर्वक प्रातः प्रातः ६२००० सवारभां प्रतिदिन सुगह, विवेत् पीपु पीवे महाकुष्ठम् आ अरिष्ट भडा कुष्ठने। यह अरिष्ट महाकुष्ठको, मासेन ओके मासभां एक मासमें, अल्पम् ह तथा अल्पकुष्ठने। तथा अल्पकुष्ठको, पक्षेण पक्षेण द्विसभां एक पक्षमें, हन्ति एव नाश करे छे ७ अक्षय नष्ट करता है, अर्श- तेषल आ अरिष्ट हरस एवं यह अरिष्ट अर्श, श्वास- श्वास श्वाभ, भगन्दर- भगन्दर भगन्दर, कास- विहरस कास, किलास डिलास किलास, प्रमेह- प्रमेह प्रमेह शोषान् च तथा शोषने। नाश करे छे

७६. द्रव्याणि चूर्णितानि च षट्पलिकान्यत्र देयानि-प्रक्षेप्या षट्

पलिकास्तत्क्षूर्णितस्तास्तस्मिन् (क)

, षट्पलिकान्यत्र-षट्पलिकान्यत्र (घ)

तथा शोषणे नष्ट करता है, ना मनुष्य पुनश्च कनक-
विन्दुस्य आ कनकविन्दु इव कनकविन्दु, गरिष्ठम्
अरिष्टम् अरिष्टो, पीत्वा भान् कुरीने पी कर. कनकवर्ण
सुवर्णं सभान् वलुवाणो सुवर्णं जैसे वर्णकाला, भवति
थाय छे जो जाता है ॥ ७६-७९ ॥ इति आ यह, कनकविन्दु-
रिष्टम् कनकविन्दु-रिष्ट छे कनकविन्दु-रिष्ट है ।

76 79 Place 1024 tolas of catechu
decoction in a pot lined with ghee and
add 24 tolas of the powder containing
the three myrobalans, the three spices
embelja, turmeric, nut-grass, vasaka
kurchi seeds, the bark of indian ber-
berry, cinnamon and guduch, and
keep it for a month in a heap of
grain. A course of this remedy taken
duly early every morning will cure
the major types of dermatosis within
a month and minor skin diseases in a
fortnight besides piles, dyspnea
fistula-in-ano cough, leprosy, uri-
nary disorders and consumption. By
drinking this medicated wine called
gold drop wine a man acquires golden
complexion Thus has been described
the gold-drop-wine

कुष्ठे वनिलकफकृतेष्वेवं पेयस्तथाऽपि पैत्तेषु ।
कृतमालकाथश्चाप्येष विशेषात् कफकृतेषु ॥८०॥

कृतमाल-काथ च अपि गरभाणो क्वाथ पशु
अमलतासके काथको भी, वनिल-कफ- वात तथा उडे
वात तथा कफसे कृतेषु कुरेला जनित, कुष्ठेषु कुष्ठोर्मा
कुष्ठोर्मे, तथा तेभ्य एव, पैत्तेषु अपि पित्तज कुष्ठोर्मा
पशु पित्तज कुष्ठोर्मे भी एवम् आ प्रमाणे इसी प्रकार

८० कुष्ठे वनिलकफकृतेष्वेवं पेयस्तथाऽपि पैत्तेषु-कुष्ठे वनिलक-
कृतेष्वेव तु पैत्तेषुऽपि पैत्तेषु (क)

, पेय.-पेया (ख)

, पेयस्तथाऽपि पैत्तेषु-पेयस्तथा च पैत्तेषु (घ)

पेय. पीवे। पीवे, विशेषात् च विशेषे कुरीने और
विशेषतः, एव आ क्वाथ इस काथको, कफकृतेषु
उडेरी थथेला कुष्ठोर्मा पीवे। कफजनित कुष्ठोर्मे पीवे ॥८०॥

80. The medicated wine prepared
similarly of purging cassia should be
taken in dermatosis of vata and kapha
types or that of pitta type but more
especially in dermatosis of kapha type.

त्रिफलासवश्च गौडः सचित्रकः कुष्ठरोगविनिहन्ता ।
कमुकदशमूलदन्तीवराङ्गमधुयोगसंयुक्तः ॥८१॥

सचित्रक चित्रकुष्ठ चित्रकयुक्त, गौड. गोण्ठी
अनाधियो गुडसे बना हुआ त्रिफलासव च त्रिफला-
सव त्रिफलानव, कमुक सोपारी सुपारी, दशमूल-
दशमूल दशमूल, दन्ती- दन्ती दन्ती, वराङ्ग- तज दाल-
चीनी, मधुयोग- तथा मधुना योग्यी और मधुके योगसे,
संयुक्त युक्त होता संयुक्त होने पर, कुष्ठरोग- कुष्ठ
रोगने कुष्ठरोगको विनिहन्ता नाश करनेपर थाय छे
नाश करनेवाला होता है ॥ ८१ ॥

81. The medicated wine of gur
along with the three myrobalans, white
flowered leadwort, betel nut deca
radix, red physic nut cinnamon bark
and honey is an effective cure for
dermatosis

कुष्ठे पथ्यमन्नपानम्—

लघूनि चात्रानि हितानि विद्यात्

कुष्ठेषु शाकानि च तिक्तकानि ।

महातकैः सत्रिफलैः सनिम्बै-

र्युक्तानि चात्रानि घृतानि चैव ॥८२॥

कुष्ठेषु कुष्ठोर्मा कुष्ठोर्मे लघूनि लघूनि लघु लघूनि
अत्र अत्र, तिक्तकानि अने तिक्त और तिक्त, शाकानि
च शाक शाक सत्रिफलै अने त्रिफलासहित और
त्रिफलासहित सनिम्बैः तथा लीमंसासहित तथा

८१ कुष्ठरोगविनिहन्ता-श्वित्ररोगकुष्ठम् (क सं म. च. ड.)

८२ महातकै सत्रिफलैः-महातकैस त्रिफलैः (ख)

नीम सहित, मञ्जातकैः शिलाभाथी शिलावैसे, युक्तानि युक्त युक्त, अजानि अन्ने अन्न, घृतानि च एव अने धूने। और घृत, हिवानि हितकर हितकर विद्यात् अथुर्वा समझे ॥८२॥

82. Light diets are to be considered whole-some in all kinds of dermatosis and also vegetables of bitter taste, and food and ghee prepared with marking nut three myrobalans or neem.

पुराणधान्यान्यथ जाङ्गलानि

मांसानि सुद्राश्च पटोलयुक्ताः ।

शस्ता, न गुर्वम्लपयोदधीनि

नानूपमत्स्या न गुडस्तितलाश्च ॥८२॥

पुराणधान्यानि भूना धान्ये पुराने धान्य, अथ जाङ्गलानि अंगल पशुपक्षीयोना जाङ्गल पशु-पक्षियोंके, मांसानि मांस मास, पटोलयुक्ताः अने परवलयुक्त और परवलयुक्त, सुद्राः च भग मग, शस्ता पथ्य छे पथ्य है, गुड- लारे भारी, अम्ल- तेर- भाटा पदार्थी एवं सखे पदार्थी, पय- दूध दूध, दधीनि दही दही, नानूपमत्स्या- नानूप मांस अने माछवां नानूप मास और मत्स्य, न पथ्य नथी पथ्य नहीं हैं, गुड- तथा गोण तथा गुड, तिला- च अने तल और तिल, न पथ्य पथ्य नथी पथ्य नहीं हैं ॥८३॥

83. Old grains the flesh of jungle animals, green grams and snake-gourd are recommended as diet while heavy and acid articles, milk, curds, flesh or wetland animals, fish, gur and til are contra-indicated

कुष्ठे विविधां लेपयोगाः —

एल कुष्ठं दावीं शतपुष्पा चित्रको विडङ्गश्च ।
कुष्ठालेपनमिष्टं रसाञ्जनं चाभना चैव ॥८४॥

एला शैलथी इलायची, कुष्ठश्च उठ कुठ, दावीं शतपुष्प रसकहली, शतपुष्पा सुभा सोया, चित्रक-

८३ गुर्वम्ल-गर्वन्न (दं.)

८४ चित्रको विडङ्गश्च-चित्रक विडङ्ग च (घ)

चित्रक चित्रक, विडङ्ग पावडिंय वायनिकङ्ग, रसाञ्जनम् च रसकहली रसोत, अजना च अने हरे और हरद, कुष्ठालेपनम् शैलथी कुष्ठ पर लेप करवे। इनका कुष्ठ पर लेप करना, इष्टम् ७४ छे इष्ट है ॥८४॥

84. The application prepared of cardamom, costus, indian berberry, dill, white flowered leadwort, embelia, extract of indian berberry and chebulic myrobalan proves beneficial in dermatosis

चित्रकादिलेप —

चित्रकमेलां विष्ठीं वृषकं त्रिवृदकनागरकम् ।

चूर्णीकृतमष्टाहं भावयितव्यं पलाशस्य ॥८५॥

क्षारेण शर्वां सूत्रच्युतेन तेनास्य मण्डलान्याशु ।

भिद्यन्ते विलयन्ति च लिप्तान्यर्काभितप्तानि ॥८६॥

चित्रकम् चित्रक चित्रक, एलाश्च शैलथी इलायची, विष्ठीश्च धीथीथी कुन्दर, वृषकम् अरदूसी अहसा, त्रिवृत्- नक्षेत्र त्रिवृत् अर्क आठडे आरु, नागरक- सूठ सोंठ, चूर्णीकृतम् शैलथीना चूर्णने इनके चूर्णको, अष्टमहम् आठ दिवस अठ दिन, सोमूत्रच्युतेन गोमूत्रमां धोणी गाणी दीथेला गोमूत्रमें धोलकर लाने हुए, पलाशस्य भाशराना हाकपलाशके, क्षारेण क्षार पडे क्षारसे भावयितव्यम् भावना आपनी भावना दे, तेन तेनाथी उससे, अस्य आ म उलकुष्ठीना इस मण्डलकुष्ठीके, लिप्तानि लेपेला लेप किसे गये, अर्क अभितप्तानि च अने तडकाथी स तस थथेला और धूपसे सतत हुए, मण्डलानि म उलकुष्ठी मण्डलकुष्ठ, आशु शकती शीघ्र भिद्यन्ते भेदथे ये फूट जाते है, विलयन्ति च अने लय पासे छे और विलीन हो जाते हैं ॥८५-८६॥

८५ विष्ठीम्-निम्बम् (च घ)

त्रिवृदकनागरकम्-कुरुविन्दमर्कनागरकम् (फ)

चूर्णीकृतमष्टाहम्-नीमकचूर्णमिष्टमष्टाहम् (फ)

८६ सूत्रच्युतेन-सूत्रे घृतेन (ख)

भिद्यन्ते विलयन्ति च-भिद्यन्ते च विद्यन्ति च (फ)

85-86 The powder of white flowered leadwort, cardamom, scarlet fruited gourd, vasaka, turpeth, mudar, and dry ginger should be impregnated with palas-alkali prepared in cow's urine The lesions of Mandala dermatosis when plastered with this powder and heated by exposure to the sun's rays, soon burst open and dissolve.

मास्यादिलेप. —

मांसी मरिचं लवणं रजनी तगरं सुधा गृहाद्भूमः ।
मूत्रं पित्तं क्षारः पालाशः कुष्ठहा लेपः ॥८७॥

मासी जटाभांसी जटामासी, मरिचम् भरी मरिच, लवणम् सिं धालूक्षु सैधानमक, रजनी हण्डर हल्दी, तगरम् तगर तगर, सुधा शेर थूहर, गृहात् धूमः धरनी धूवास घरकी कजली, मूत्रम् गोभूत्र गोमूत्र, पित्तम् पित्त पित्त, पालाशः क्षारः आभरानो क्षार पलाशक्षार, लेपः ओओओ देप इनका लेप, कुष्ठहा कुष्ठ हरनार छे कुष्ठनाशक है ॥ ८७ ॥

87. Take nardus, black pepper, rock-salt, turmeric, indian valerian, thorny milk hedge plant, kitchen soot, urine, ox-bile, alkali and palas. The application prepared out of these is curative of dermatosis.

त्रयादिलेप —

त्रयु सीसमयश्चूर्णं मण्डलनुत् फल्गुचित्रकौ बृहती ।
गोधारसः सलवणो दारु च मूत्रं च मण्डलनुत् ८८

त्रयु उधर्तु यूर्णु वंगचूर्ण, सीसम् सीसानुं यूर्णु सीसकचूर्ण, अयश्चूर्णम् अने दोहनुं यूर्णु ओओओ देप और लोहचूर्ण इनका लेप, मण्डलनुत्

म उधकुष्ठने हरनार छे मण्डल कुष्ठका नाशक है, फल्गु-अ ७२ अजीर, चित्रकौ चित्रक चित्रक बृहती ओओओ ओओओ वनभाटा, सलवणः सिं धालूक्षुसहित सैधान-लवणसहित गोधारसः गोधानो भांसरस गोहका मांसरस, दारु च देवदार देवदार, मूत्रम् च अने गोभूत्र ओओओ देप तथा गोमूत्र इनका लेप, मण्डलनुत् म उधकुष्ठने हरनार छे मण्डल कुष्ठका नाशक है ॥ ८८ ॥

88. The application prepared of the powder of tin, lead or iron is curative of 'mandala' dermatosis. The plaster prepared out of common fig, white flowered leadwort yellow nightshade, meat-juice of iguana, rock-salt deodar and cow's urine is curative of mandala dermatosis.

कदल्यादिमेदकपानम्, किण्वलेपः च—

कदलीपलाशपाटलिनिचुलक्षाराम्भसा प्रसन्नेन ।
मांसेषु तोयकार्यं कार्यं च पिष्टे च किण्वे च ॥८९॥
तैर्मेदकः सुजातः किण्वैर्जनितं प्रलेपनं शस्तम् ।
मण्डलकुष्ठविनाशनमातपसंस्थं कृमिघ्नं च ॥९०॥

प्रसन्नेन स्वच्छ स्वच्छ, कदली- डेणना केले, पलाश-आभराना डाकपलाश पाटलि- पाटलाना पाठल, निचुल- तथा समुद्रङ्गिना तथा समुद्रफलके, क्षारा-म्भसा क्षार जलका, मांसेषु मांसोभा मांसोभा, पिष्टे च ओओओ देप तथा चावलके आटेमें, किण्वे च अने डिण्वभा और किण्वमें, तोयकार्यम् पाणी तरीके उपयोग जलकी जगह उपयोग, कार्यम् करवा करना चाहिए, तैः तेनाथी उनसे, सुजात. सारी रीते अनावेला सम्यक् प्रकारसे बने हुए, मेदक मेदक भक्षण पान मेदक मद्यका पान, किण्वे अने डिण्वथी और किण्वसे, जनितम् अनावेला बना हुआ, प्रलेपनम् देप प्रलेपन, शस्तम् हितकर है, आतपसंस्थम्

८७ गृहाद् धूमः—च गृहधूमः (घ. त)

„ मूत्रं पित्तं—गोः पित्तं च (द. घ.)

„ कुष्ठहा लेपः—कुष्ठनुत्लेप (घ.)

८८. च मण्डलनुत्—मण्डलप्रयुतः (फ.)

८९. किण्वे—किण्वे (घ. प.)

९०. तैर्मेदकः—तैर्मेदकः (क. ख. प.)

„ शस्तम्—शस्तम् (ग.)

„ आतपसंस्थं—आतपसंस्थं (ख.)

दोष करी तउकामां भेसवाथी लेप करके धूपमें बैठनेसे, मण्डलकुण्ड-ते मण्डलकुण्डने। वह मण्डलकुण्डको, विनाशनम् नाश करे छे नाश करता है कृमिघ्नम् च तेभ्य कृमिने। पक्षु नाश करे छे एवं कृमिघ्नोका भी नाश करता है ॥ ८९-९० ॥

89-90 'Medaka' wine prepared properly by mixing clear alkali solution of plantain, palas, trumpet-flower and hijjal with flesh and flour or yeast is beneficial as potion and its sediment of yeast is good in the form of application in dermatosis It cures mandala dermatosis if exposed to the sun after application, and acts also as germicide.

मुस्तं मदनं त्रिफला करञ्ज आरवधकलिङ्गयवाः ।
दावीं ससप्तपर्णां स्नानं सिद्धार्थकं नाम ॥९१॥

मुस्तम् भेथ मोथा, मदनम् भीड़ण मैनफल, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, करञ्ज. ३२७ ठीठोहरी, आरवध- गरभाणे। अमलतास, कलिङ्गयवा. ४२४७४ इन्द्रजौ, ससप्तपर्णा तथा सातपुथी धुक्त तथा सतिवनसे युक्त, दावीं दासुण्डर ऐओथी साधित जल वडे जे स्नान ते दारुहली इनसे साधित जलसे जो स्नान वह, सिद्धार्थकम् स्नानम् 'सिद्धार्थक स्नान' 'सिद्धार्थक स्नान' नाम उडेवाय छे कहलाता है ॥ ९१ ॥

91. The bath prepared of nut grass, emetic nut, the three myrobals indian beech, purging cassia kurchi seeds, indian berberry and dita bark. is called the 'Siddharthaka bath.'

एष कषायो वमनं विरेचनं वर्णकस्तथोद्धर्षः ।
त्वग्दोषकुष्ठशोफप्रवाधनः पाण्डुरोगघ्नः ॥९२॥

एषः ऐओने। इनका, कषायः कषाय, वमनम् वमन वमन, विरेचनम् तथा विरेचन ३२५२ छे तथा विरेचन करनेवाला है, तथा अने और, उद्धर्षः ऐओने। थूथुनु देह पर धर्षणु इनके चूर्णका देह पर धर्षण, वर्णक वथुने सारे ३२५२ वर्णको बढ़ानेवाला, त्वक्-दोष- तथा यामडीना दोष त्वग्दोष, कुष्ठ-शोफ-कुष्ठ तेभ्य सोओने। कुष्ठ एव शोफका प्रवाधन नाश ३२५२ नाशक, पाण्डुरोगघ्नः तथा पाण्डुरोगने। नाश ३२५२ छे तथा पाण्डुरोगका नाशक है ॥ ९२ ॥

92. This decoction can be used as an emetic or a purgative. It is dermic-cosmetic and on being rubbed on the skin, cures skin lesions and all kinds of dermatosis and edema. It acts also as a remedy for anemia.

कुष्ठं करञ्जबीजान्येडगजः कुष्ठसूदनो लेपः ।

कुष्ठम् कुष्ठ कुष्ठ, करञ्जबीजानि ३२७५५ पीण ठीठोहरीके बीज, एडगज. तथा कृवाडियो तथा चकवक, लेप ऐओने। दोष इनका लेप, कुष्ठसूदन कुष्ठने। नाश ३२५२ छे कुष्ठनाशक है ॥ ९२३ ॥

92३ The application prepared of costus seeds of indian beech and fetid cassia is curative of dermatosis.

प्रपुन्नाडबीजसैन्धवरसाञ्जनकपिस्थलोद्घ्राश्च ॥९३॥
श्वेतकरवीरमूलं कुटजकरञ्जयोः फलं त्वचो दाव्याः ।
सुमनःप्रवालयुक्तो लेपः कुष्ठापहः सिद्धः ॥९४॥

प्रपुन्नाडबीज- कृवाडियानां पीण चकवकके बीज, सैन्धव- सि धालूथु सैधानमक, रसाञ्जन- रसवन्ती रसोत, कपिस्थ- डाठ कैथ, लोद्घ्राः च दोधर लोद्घ्र, श्वेतकरवीर- सईड उणेरनां श्वेतकनेरके, मूलम् मूण मूल, कुटज- डा कोरैये, करञ्जयोः तथा ३२७५५ तथा

९२३ कुष्ठ करञ्जबीजानि-कुष्ठकरञ्जोत्पलम् (प.)

९४ श्वेतकरवीरमूलं-करवीरमूलकम्. (ख. घ. द.)

,, श्वेतकरवीरमूलं कुटजकरञ्जयोः फलं-करवीरमूलकम्.

कुटजकरञ्जोत्पलम् (घ.)

ठीठोहरीके फलम् इण फल, दाव्यां अने दारुडण्डरनी और दाहहलीकी, त्वचः छाल ऐओने छाल इनका, सुमन- प्रवाल- गार्धना इपणोथी जाईके प्रवालसे, युक्तः युक्ता युक्त, लेपः देप लेप, सिद्ध सिद्ध सिद्ध, कुष्माण्ड कुष्माण्ड छे कुष्ठनाशक है ॥ ९३-९४ ॥

93-94. Similar is the action of the application prepared of seeds of fetid cassia, rock-salt, extract of indian berberry, wood-apple and lodh. The application prepared of roots of white oleander, fruits of kurchi, indian beech, bark of indian berberry and sprouts of spanish jasmine, is a certain cure for dermatosis

लोध्रस्य धातकीनां वत्सकबीजस्य नक्तमालस्य ।
कल्कश्च मालतीनां कुष्ठेषून्मर्दनालेपौ ॥ ९५ ॥

लोध्रस्य धातकीनां धातकीनाम् धातकी धायके फूल, वत्सकबीजस्य धातकी इन्द्रजौ नक्तमालस्य डरु अमलतास, मालतीनाम् च अने मालतीने और मालतीका, कल्कः डल्क कल्क, कुष्ठेषु कुष्ठमां कुष्ठोंमें, उन्मर्दननालेपौ उन्मर्दन अने देप माटे छे उन्मर्दन और लेपके लिए है ॥ ९५ ॥

95. The paste prepared of lodh, fulsee flowers, kurchi seeds, indian beech and spanish jasmine should be applied or rubbed over the dermic lesions.

शैरीषी त्वक् पुष्पं कार्पास्या राजवृक्षपत्राणि ।
पिष्टा च काकमाची चतुर्विधः कुष्ठनुल्लेपः ॥ ९६ ॥
इति लेपाः ।

शैरीषी सरसडानी शिरीषकी, त्वक् छाल त्वक्, कार्पास्याः डपासनां कपासके, पुष्पम् इक्ष फूल, राजवृक्ष-पत्राणि गरभागानां पान अमलतासके पत्ते, काकमाची

अने पीलुडी और मकोय, पिष्टा ऐओने लुई लुई पीसी डरवामा आवेदे। इनको पृथक् पृथक् पीस कर किया हुआ, चतुर्विधः आर प्रकारने चार प्रकारका, लेपः देप लेप, कुष्ठनुत् कुष्ठ डरनार छे कुष्ठनाशक है, ॥ ९६ ॥ इति आ ये, लेपा देपो छे लेप हैं ।

96. The bark of shirish, flower of the cotton tree, leaves of the purging cassia and black night-shade made into a paste separately make four kinds of application curtive of dermatosis. Thus have been described the various applications

दाव्यां रसाञ्जनस्य च निम्बपटोलस्य खदिरसारस्य ।
आरग्वधवृक्षकयोल्लिफलायाः सप्तपर्णस्य ॥ ९७ ॥
इति षट् कषाययोगाः कुष्ठघ्नाः सप्तमश्च तिनिशस्य ।
स्नाने पाने च हितास्तथाऽष्टमश्चाश्वमारस्य ॥ ९८ ॥

दाव्यां रसाञ्जनस्य च दारुडण्डर तथा रसाञ्जन दाहहली तथा रसोत, निम्बपटोलस्य लीमडे तथा परवण नीम तथा परवल, खदिरसारस्य खेरने सार खैरका सार, आरग्वध-वृक्षकयो. गरभागो तथा डडे अमलतास तथा कोरैया, त्रिफलाया. त्रिफला त्रिफला, सप्तपर्णस्य अने सप्तपर्ण और सप्तपर्ण, इति ऐओने। इनके, षट् छ छः, कषाययोगाः डपाययोगे कषाययोग तिनिशस्य तिनिशने और तिनिशका, सप्तम. च सातमे डपाययोग सातवां कषाययोग, अश्वमारस्य अने डखेरने और कनेरका, अष्टम च आठमे डपाययोग आठवां कषाययोग, स्नाने ऐओने कुष्ठीना स्नान ये कुष्ठीके स्नान, पाने च तथा पानमां तथा पानमें, हिता हितकर छे हितकर है ॥ ९७ ९८ ॥

97-98. Indian berberry and its extract, neemaud snake gourd, catechu pith, purging cassia and kurchi, the three myrobolans, and dita bark are six decoctive remedies curative of

९८. कुष्ठघ्नाः-निर्दिष्टा. (ख.)

,, हिता- मता (रा त)

९५ कुष्ठेषून्मर्दनालेपौ-कुष्ठेषून्मर्दनालेपौ (क ख घ च छ ड-त द.)

dermatosis. The seventh is the decoction of oojain and the eighth that of indian oleander. All these are beneficial as affusions and potions as well.

आलेपनं प्रघर्षणमवचूर्णनमेत एव च कषायाः ।
तैलघृतपाकयोगे चेष्यन्ते कुष्ठशान्त्यर्थम् ॥९९॥

इते एव च आ ७ इन्हीं, कषाया उपाधेनां द्रव्योः कषायोके द्रव्योको, कुष्ठशान्त्यर्थम् कुष्ठशान्ति शान्ति भाटे कुष्ठकी शान्तिके लिए, आलेपनम् लेप आलेपन प्रघर्षणम् प्रघर्षण प्रघर्षण, अवचूर्णनम् तथा अवचूर्णनरूपे वापरवा ४४ छे तथा अवचूर्णनके रूपसे उपयोगमे लेना चाहिए तैल-घृत-पाकयोगे च तैल तथा घी पकावना प्रयोगमा एवं तैल तथा घी पकानेके प्रयोगमें, इत्यन्ते वापरवा ४४ छे उपयोगमें लेना चाहिए ॥ ९९ ॥

99. These decoctives can be used as applications or powders for rubbing or dusting or for the preparation of oils and ghees for the relief of dermatosis.

त्रिफलादिकषायः —

त्रिफला निम्बपटोलं मञ्जिष्ठा रोहिणी वचा रजनी ।
एष कषायोऽभ्यस्तो निहन्ति कफपित्तजं कुष्ठम् १००

त्रिफला त्रिफला त्रिफला, निम्ब- लीमडो नीम, पटोलम् परवल, परवल, मञ्जिष्ठा मञ्जिष्ठा मजीठ, रोहिणी रोहिणी रोहन, वचा वच, वच, रजनी तथा लोहरी तथा हल्दी एष औषधोः इनका, कषायः उपाय कषाय, अभ्यस्त. नित्य सेवन करवाभां आवर्ता नित्य सेवन करने पर, कफपित्तजम् कफपित्तजम् कफपित्तज, कुष्ठम् कुष्ठमे कुष्ठको, निहन्ति हन्ते छे नष्ट करता है ॥१००॥

100. A regular course of the decoction prepared of the three myrobalans, neem, snake gourd, madder rohan, sweet flag and turmeric cures

९९. अवचूर्णनम्—उद्वर्तनम् (प.)

१००. निहन्ति—हिनस्ति (घ. ङ. त.)

dermatosis of the kapha-cum-pitta type.

एतैरेव च सर्पिः सिद्धं वातोत्खणं जयति कुष्ठम् ।
एष च कल्पो दिष्टः खदिरासनदारुनिम्बानाम् १०१

एतै आ १०१थी इन्हीं द्रव्योसे, सिद्धम् सिद्ध करेद सिद्ध, सर्पिः घृत घृत, वात-उत्खणम् वातप्रधान वातप्रधान, कुष्ठम् कुष्ठमे कुष्ठको, जयति नाश करे छे जीतता है, खदिर-असन-दारु-निम्बानाम् भेर, असन, देवदारु अने लीमडो खैरकथा, खज, देवदारु और नीमका, एषः च आ ७ यही कल्प. उक्त्य विधि, दिष्ट. उक्त्य छे कहा है ॥ १०१ ॥

101. The ghee prepared of this decoction subdues dermatosis wherein vata is preponderant. Similar preparations can also be made of catechu bark, spinous kino tree, indian berbery or neem.

कुष्ठे अभ्यङ्गार्थं तैलयोगः —

कुष्ठार्कतुत्थकदफलमूलकबीजानि रोहिणी कटुका ।
कुटजफलोत्पलमुस्तं बृहतीकरवीरकासीसम् ॥१०२॥
एडगजनिम्बपाठा दुरालभा चित्रको विडङ्गश्च ।
तिक्तालामुकबीजं कम्पिलकसर्षपौ वचा दावी १०३
एतैस्तैलं सिद्धं कुष्ठघ्नं योग एष चालेपः ।
उद्वर्तनं प्रघर्षणमवचूर्णनमेष एवेष्टः ॥ १०४ ॥

१०१ दिष्टः—दिष्टः (क ग घ)

„ एष च कल्पो दिष्टः खदिरासनदारुनिम्बानाम्—कक्षक
एष द्रष्टः खदिरामरदारुकुष्ठानाम् (प)

१०३. चित्रको—रोचना (ग प.)

„ तिक्तालामुकबीजं—तिकैक्षवाकोबीज (ग. घ)

„ „ —तिकैक्षवाकु (द.)

„ तिक्तालामुकबीजं कम्पिलकसर्षपौ—तिकैक्षवाकुबीजं कम्पिलक-
सर्षप (ख.)

„ कम्पिलकसर्षपौ—कम्पिलकसर्षप (घ.)

१०४ कुष्ठघ्नं योग एष चालेपः—कुष्ठघ्नमेव एव चालेपः (क.)

„ चालेपः—चालेपः (घ)

„ उद्वर्तनं—उन्मर्दन (घ.)

कुष्ठ-अर्क-तुत्य-कटफल- उड, आडडो, भोरथुथु, डायङ्गु कुठ, आक, तुत्य, कायफल, मूलकबीजानि भूणानां पीण मूलीके बीज, रोहिणी रोहण रोहन, कटुका उडु कटुकी कुडजफल- उडो कुडा, उत्पल- नील उभल नीला कमल, सुस्तम् भेथ मोथा, बृहती- उडोली भोरी गण्डी बनभाटा, करवीर- उणेर कनेर, कासीसम् डीराडरी कासीस, एडगज- डूवाडिथो चकवद, निम्ब- लीभडो नीम, पाठा पाडा पाठी दुरालभा धभासो दुरालभा. चित्रक चित्रक चित्रक, विडङ्गः वावडिग वायविडङ्ग, तिक्त-अलाबुक-बीजम् उडवी तुगडीनां पीण कडवी तुंबीके बीज, कम्पिलक- उपीयो रोहिना, सर्षपौ सरसप सरसो, वचा- वण वच, दावी च अने दारुडुणेर और दाकहल्दी, एतैः औथोथी इनसे, सिद्ध सिद्ध उरेल सिद्ध, तैलम् तेल तैल, कुष्ठन्म कुष्ठने नाश उरे छे कुष्ठन है, एष. च अने आ और इस, योग योग योगको आलेप डेपुडे लेपहूपसे, एष एव अने आ ञ योग और इसी योगको, उद्वर्तनम् उद्वर्तन उद्वर्तन, प्रघर्षणम् प्रघर्षण प्रघर्षण, अवचूर्णनम् तथा अवचूर्णनरूपे तथा अवचूर्णनरूपसे, इष्ट. वापरवे। उष्ट छे उपयोगमें लेना इष्ट है ॥ १०२-१०४ ॥

102-104 Costus, mudar, blue vitriol, box myrtle raddish seeds, rohan tree, kurroa, kurchi seeds, blue water lily, nut grass, yellow-berried nightshade, indian oleander, iron sulphide, fetid cassia, neem patha, cretan prickly clover, white flowered leadwort, embelia, seeds of bitter bottle gourd, kamala, rape seeds, sweet flag and indian berberry—the oil prepared with all these drugs is a remedy for dermatosis. This preparation can also be used as application, dry massage for rubbing and dusting.

श्वेतकरवीराद्यं तैलम् ---

श्वेतकरवीरकरसो गोमूत्रं चित्रको विड अ ।

कुष्ठेषु तैलयोगः सिद्धोऽयं संमतो भिषजाम् ॥१०५॥
इति श्वेतकरवीराद्यं तैलम् ।

श्वेत- धोणी श्वेत, करवीरक- उणेरने। कनेरका, रस रस रस, गोमूत्रम् गोभूत्र गोमूत्र, चित्रकः चित्रक चित्रक, विडङ्ग. च अने वावडिग और वायविडङ्ग कुष्ठेषु औ ५०थीथी कुष्ठ भाटे इन व्रथोसे कुष्ठोके लिए, सिद्ध सिद्ध उरेल सिद्ध किया हुआ, अयम् आ यह, तैलयोग तेलने। योग तैलयोग, भिषजाम् वैद्योने वैद्योको, संमत मान्य छे सम्मत है ॥१०५॥ इति आ यह, श्वेतकरवीराद्यम् श्वेतकरवीराद्यं श्वेतकरवीराद्य, तैलम् तेल छे तैल है ।

105. The oil prepared of white flowered leadwort and embelia in the juice of the white indian oleander and cow's urine is recommended by physicians as a cure for dermatosis. Thus has been described the compound white indian oleander oil.

श्वेतकरवीरपल्लवाद्यं तैलम्—

श्वेतकरवीरपल्लवमूलत्वग्वत्सको विडङ्गश्च ।

कुष्ठार्कमूलसर्षपशिशुत्वग्रोहिणी कटुका ॥१०६॥

एतैस्तैलं सिद्धं कल्कैः पादांशिकैर्गवां मूत्रम् ।

दत्त्वा तैलचतुर्गुणमभ्यङ्गात् कुष्ठकण्डूघ्नम् ॥१०७॥

इति श्वेतकरवीरपल्लवाद्यं तैलम् ।

श्वेतकरवीर- धोणी उणेरनां श्वेत कनेरके, पल्लव- पान पत्ते, मूल- तथा भूणनी तथा मूलीके, स्वक्- छाल छाल, वत्सक उडो कोरैया, विडङ्ग. च वावडिग वायविडङ्ग, कुष्ठ- उड कुठ, अर्कमूल- आडडानां भूण आकके मूल, सर्षप- सरसप सरसो, शिशुत्वक्- सरसवान्नी छाल सहजनकी छाल, रोहिणी रोहण रोहन कटुका उडु कटुकी, एतैः औ इन, पादांशिकैः

१०७ सिद्धम्-साध्यम् (ध. त. घ)

, अभ्यङ्गात् कुष्ठकण्डूघ्नम्-अभ्यङ्गं कुष्ठकण्डूघ्नः (ख)

, इति श्वेतकरवीरपल्लवाद्यं तैलम्-इति श्वेतकरवीराद्यं

तैलम् (ख. घ.)

कल्कैः चतुर्थांशं कुडुङ्गु १००० चोथाई कल्कोसे, तैलचतुर्गुणम् तैलथी चारगण्डु तैलसे चौगुना, गवाम् मूत्रम् गोभूत्र गोमूत्र, दखा भेणवीने मिलाकर, सिद्धम् सिद्ध करेखु सिद्ध किया हुआ, तैलम् तैल तैल, अभ्यङ्गात् अभ्यंग करवाथी अभ्यंग करनेसे, कुष्ठकण्डूघ्नम् कुष्ठ तथा कुडुङ्गे नाश करे छे कुष्ठ और कण्डूका नाशक है ॥१०६-१०७॥ इति आ यह, श्वेतकरवीरपल्लवाद्यम् श्वेतकरवीरपल्लवाद्य तैलम् तैल छे तैल है ।

106-107. The oil prepared of the paste of sprouts, roots and bark of white indian oleander kurchi-bark, embelia, costus roots of mudar, rape seeds, bark of drumstick, kurroa; the paste being one fourth of the quantity of oil and cow's urine being four times the quantity of the oil This oil when used as inunction is curative of dermatosis and pruritus. Thus has been described the compound white indian oleander sprouts oil.

तिकेक्षाकुतैलम्—

तिकालाबुकवीज द्वे तुष्ये रोचना हरिद्रे द्वे ।
बृहतीफलमेरण्डः सविशालश्चित्रको मूर्वा ॥१०८॥
कासीसहिङ्गुशिशुञ्ज्युषणसुरदारुतुम्बुरुविडङ्गम् ।
लाङ्गलकं कुटजत्वक् कटुकाख्या रोहिणी चैव ॥१०९॥
सर्वपतैलं कल्कैरेतैर्मूत्रे चतुर्गुणे साध्यम् ।
कण्डूकुष्ठविनाशनमभ्यङ्गान्मारुतकफहन्तु ॥११०॥
इति तिकेक्षाकादितैलम् ।

१०८. तिकालाबुकवीज—तिकेक्षाकुवीजम् (ख.)

,, कटुकालाब्बा वीजम् (घ.)

१०९ लाङ्गलकम्—लाङ्गलकी (क.)

,, कण्डू—मण्डल (घ.)

११०. मारुतकफ—मारुतकफ (क. ट.)

,, मारुतकफहन्तु—मारुतकफहन्तु (घ.)

,, इति तिकेक्षाकादितैलम्—इति तिकेक्षाकुतैलम् (घ.)

,, " इति तिकालाबुकदितैलम् (क.)

तिकालाबुकवीजम् कुडुवी तुंभडीनां भील कबी तुबीके बीज, द्वे तुष्ये भारथु तथा भर्पर तुष्य दोनों तृतीया रोचना गोरोचन गोरोचन द्वे हरिद्रे ७१६२ तथा ६३०७६२ दोनों हल्दी, बृहतीफलम् ७१६१ भोरीगण्डुतुं ६७१ बनभाटाका फल, एरण्ड और डो रेंदी, सविशालः ध-द्रामणुसहित इद्रायणसहित, चित्रकः चित्रक चित्रक मूर्वा भारवेख मूर्वा, कासीस- हीराकसी हीराकसीस, हिङ्गु- हिङ्ग हींग शिशु- सरगवे। सहजन, ज्युषण- त्रिङ्गु ज्युषण, सुरदारु- देवदार देवदार, तुम्बुरु- तुथुतु तुंबुरु विडङ्गम् वापडिंग वायविङ्ग, लाङ्गलकम् लागलीमण लागलीमूल, कुटजत्वक् कुडा- छाल कुटजकी छाल, कटुकाख्या रोहिणी च एव तथा कुडु कटुकी, एतैः कल्कैः औषधीनां कुडुङ्गी इनके कल्कोसे, चतुर्गुणे चारगण्डु चौगुने, मूत्रे गोभूत्रभा गोमूत्रमें, सर्वपतैलम् सरसवनु तैल सरसोका तैल, साध्यम् पडावतुं सिद्ध करे, अभ्यङ्गात् अभ्यंग करवाथी ते अभ्यङ्ग करनेसे यह कण्डू- कुडू कण्डू, कुष्ठ- तथा कुडुने। तथा कुष्ठका विनाशनम् नाश करे छे नाश करता है, मारुतकफहन्तु तेभ्य वात तथा कुडुने हल्ले छे एवं वायु तथा कफको दूर करता है ॥१०८-११०॥ इति आ यह, तिकेक्षाकादितैलम् तिकेक्षाकादितैल तैल छे तिकेक्षाकादि तैल है ।

108-110. Seeds of bitter bottle gourd, blue vitriol and calamina ox-bile turmeric and indian berberry, berries of yellow berried night-shade, castor plant, colocynth, white flowered leadwort trilobed virgin bower, iron sulphide asafetida, drumstick, the three spices, deodar indian tooth ache, embelia, glory lily, kurchi bark and kurroa: a medicated oil should be prepared by adding the paste of the above drugs to rape seed oil and four times its quantity of cow's urine Inunction with this oil destroys pruritus dermatosis and cures morbid vata and

kapha. Thus has been described the compound. bitter bottle gourd oil

कनकक्षीरीतैलम्—

कनकक्षीरी शैला भार्गी दन्त्याः फलानि मूलं च ।
जातीप्रवालसर्षपलशुनविडङ्गं करञ्जत्वक् ॥१११॥
सप्तच्छदार्कपल्लवमूलत्वङ्गिम्बचित्रकास्फोताः ।
गुञ्जैरण्डं बृहतीमूलकसुरसार्जकफलानि ॥११२॥
कुष्ठं पाठा मुस्तं तुम्बुरुमूर्वावचाः सवङ्गप्रन्थाः ।
एडगजकुटजशिशुयूषणभल्लातकक्षवकाः ॥११३॥
हरितालमवाक्पुष्पी तुत्थं कम्पिष्ठकोऽमृतासंज्ञः ।
सौराष्ट्री कासीसं दार्वीत्वक् सर्जिकालवणम् ॥११४॥
कल्कैरेतैस्तैलं करवीरकमूलपल्लवकषाये ।
सार्षपमथवा तैलं गोमूत्रचतुर्गुणं साध्यम् ॥११५॥
स्थाप्यं कटुकालाबुनि तत्सिद्धं तेन मण्डलान्याशु ।
भिन्ध्याङ्गिषगभ्यङ्गात्कूर्मीश्च कण्डूं च विनिह्न्यात् ।
इति कनकक्षीरीतैलम् ।

कनकक्षीरी ३ कुष्ठं हीरवी, शैला शैला मैनशील,
भार्गी ७५२ गी भगेरन, दन्त्या. दंती दन्तीके फलानि
मूलम् च ३७ तथा मूला फल तथा मूल, जातीप्रवाल-
सर्षप- ७५८ नां ३७५५, सरसव चमेलीके पवाल,
सरसों, लशुन- ६५५ लहसन, विडङ्गम् ५५५३ ग
वायविडंग, करञ्जत्वक् ३२७५ छाल करंजकी छाल,

१११. भार्गीदन्त्याः—भार्गीदन्ती (ख.)

,, शैला—शैला

,, शैला भार्गीदन्त्या फलानि—शैला भार्गीदन्तीफलानि (घ)

,, दन्त्या फलानि—जातीफलानि (प.)

११२. गुञ्जैरण्डम्—कुटजैरण्डम् (प.)

११३. कुष्ठ पाठा मुस्तं तुम्बुरुमूर्वा वचा. सवङ्गप्रन्था—कुष्ठ
तुम्बुरु पाठा मूवामुस्त वचा ५५५५ षड्यन्था (च घ.)

११४. अवाक्पुष्पी—वचापुष्पी (प)

,, अमृतासंज्ञ—अमृतासंज्ञः (क घ. च. छ. ज. ट. थ.)

११५. करवीरकमूलपल्लवकषाये—करवीरकमूलकषाये (प)

,, मूलपल्लवकषाये—मूलकपल्लवकषाये (ख.)

११६. स्थाप्यं कटुकालाबुनि—कटुकालान्वा स्थाप्यं (क. घ.)

सप्तच्छद- सातवाणु सतिवन, अर्कपल्लव- आरकानां पदार्था
आरके पत्ते, मूलत्वक्- तथा तेना मूलांनी छाल तथा
उसके मूलकी छाल, निम्ब- लीभडा नीम, चित्रक
चित्रक चित्रक, नास्फोता. आस्फोता आस्फोता, गुञ्जा-
यष्टोडी गुमची, एरण्डम् और डो रेडी, बृहती- ७५५
बोरी गण्डी बनभाटा, मूलक- मूला मूली सुरसा- सुरसा
सुरसा अर्जकफलानि- अर्जकानां फली अर्जकके
बीज कुष्ठम् ३६ कुष्ठ, पाठा पाठा पाठा, मुस्तम् मोथ
मोथ, सवङ्गप्रन्था. षड्यन्थासहित षड्यन्थासहित,
तुम्बुरु तुम्बुरु तुम्बुरु, मूर्वा- मोरवेद मूर्वा, वचा- ५५५
वच एडगज- ३५५५ चक्रमर्द कुटज- ३५५ कुटज,
शिशु- सरगवे। सहजन शूषण त्रिकटु शूषण, भल्लातक-
भिलाभा भिलावा क्षवका श्वक क्षवक, हरितालम्
हरिताल हरिताल, अवाक्पुष्पी ७५५५ छोटा कुल्फा
तुत्थम् मोरथुथु तुत्थ, कम्पिष्ठक ३५५५ कपीला,
अमृतासंज्ञः अमृतासंज्ञ अमृतासंज्ञ, सौराष्ट्री ३५५५
सोरठी माटी कासीसम् ७५५५ कासीस, दार्वीत्वक्-
३५५५ ३५५५ छाल दाहहस्दीकी छाल, सर्जिका-
साणभार सजिखार, लवणम् सिंधालु संधानमक, एतै
ये अधाना इन, कल्कै ३५५५ कल्कोसे, करवीरकम्-
३५५५ मूला कनेरके मूल, पल्लवकषाये तथा पानना
अथवा और पल्लवके कषायमें, गोमूत्र-चतुर्गुणम् ५५५
गोमूत्रवाणा चौगुने गोमूत्रवाले, सार्षपम् तैलम् ५५५५
तेलने सरसोंके तैलको अथवा अथवा या, तैलम्
तलना तेलने तिलतैलको, साध्यम् ५५५५ सिद्ध करे,
सिद्धम् तव सिद्ध अथवा तेने सिद्ध हुवा वह, कटुकाला-
लाबुनि ३५५५ तुम्बुरुमां कडवी तुम्बुरीमें, स्थाप्यम् ५५५५
रखा जाय, तेन ते वडे उससे, भिषक् वैद्य वैद्य,
अभ्यङ्गात् अभ्यङ्ग ३५५५ अथवा करानेसे. मण्ड-
लानि मण्डलानु मण्डलोंको आशु शीघ्र शीघ्र, भिन्ध्यात्
भेदन ३५५५ मेदन करे, कूर्मीन् च अने कूर्मी और
कूर्मी, कण्डूं च तथा ३५५५ तथा कण्डूको, विनिह्न्यात्
नाश ३५५५ विनष्ट करे ॥ १११-११६ ॥ इति आ. यह,
कनकक्षीरीतैलम् ३५५५ ३५५५ छे कनकक्षीरीतैल है ।

III-114 Yellow milk plant, red
arsenic, betel killer, roots and fruits
of red physic nut, sprouts of spanish

jasmine, rape seed, garlic, embelia, bark of indian beech, dita bark, the sprouts, roots and bark of mudar, neem, white flowered leadwort, indian sarsaparilla, jequirity, castor plant, yellow-berried night-shade, raddish the seeds of holy basil, hoary basil, costus, patha, nutgrass, indian tooth-ache, trilobed virgin bower, sweet flag, shadgrantha, fetid cassia, kurchi, drumstick, three spices, marking nut, sneezewort, yellow arsenic, indian borage, blue vitriol, kamala, calamina, yellow ochre, iron sulphide bark of india berberry and salsoda and rock salt. A medicated oil should be prepared with the paste of the above drugs in rape seed oil or nil oil with four times the quantity of decoction of the roots and sprouts of indian oleander and four times the quantity of cow's urine. The oil thus prepared should be kept in the hollow shell of a bitter bottle gourd. The physician should make mandala dermatosis to burst open and remove parasytic infection and pruritus by mere inunction with this oil. Thus has been described the yellow milk plant oil.

सिध्मकुष्ठे लेपयोगः—

कुष्ठं तमालपत्रं मरिचं समनःशिलं सकासीसम् ।
तैलेन युक्तमुषितं सप्ताहं भाजने तात्रे ॥११७॥
तेनालितं सिध्मं सप्ताहाद्येति तिष्ठतो घर्मे ।

११८. ज्येति तिष्ठतो घर्मे—घर्मसेविनो ज्येति (ग. च. ष.)

—घर्मसेविनोऽपैति (घ. फ.)

मासात्रव किलासं स्नानं सुक्त्वा विशुद्धतनोः ११८
इति सिध्मे लेपः ।

कुष्ठम् ३६ कोठ, तमालपत्रम् तमालपत्र तमालपत्र, समनःशिलम् तथा मनःशिलसहित तथा मैनशिल सहित, सकासीसम् तेमञ्जु लीराक्षीसहित एवं कासीससहित मरिचम् ३७ भां मरी ज्येष्ठीने मरिच इनको, तैलेन तैलया तैलसे, युक्तम् भेणवीने युक्तकर सप्ताहम् सात दिवस एक सप्ताह, तात्रे त्राथाना ताबेके भाजने पात्रभां बरतनमें, उषितम् राभी भूकुषु रखे. तेन आलिसम् तेनाथी देप करी उससे लेप कर, घर्मे तऽध्मां धूपमें, तिष्ठत ज्येष्ठीनो वैठनेवाल्का, सिध्मम् सिध्मकुष्ठ सिध्मकुष्ठ, सप्ताहात् सात दिवसभां एक सप्ताहमें, ज्येति नाश पासे छे नष्ट होता है, स्नानम् स्नान स्नानको, सुक्त्वा कर्मा विना त्याग कर, विशुद्धतनो शरीरने शुद्ध राभता मनष्यने शुद्ध शरीरवालेका, नवम् नवो नया, किलासम् किलास कुष्ठ किलासकुष्ठ, मासात् ओष्ठ महिनाभां नाश पासे छे एक माहमें नष्ट होता है ॥११७-११८॥ इति आ यह, सिध्मे लेपः सिध्मभां देप छे सिध्ममें लेप है ।

117-118 Costus, cinnamon leaves, black pepper, red arsenic and iron sulphide—all these mixed with oil should be kept for seven days in a copper vessel. Sidhma dermatosis when anointed with this oil and exposed to sun-rays is cured in seven days. Recent leprous lesions are cured by this in a month. Full bath should be avoided though the body should be kept clean by sponging during the course of treatment Thus has been described the ointment for 'Sidhma'.

कुष्ठेष्वन्नपानसाधनार्थं हितानि तैलानि—

सर्वपकरक्षकोषातकीनां तैलान्यथेज्जुदीनां च ।

११९. सर्वपकरक्षकोषातकीनां तैलान्यथेज्जुदीनां च—तैलानि सर्व-
पाणां करक्षकोषातकेज्जुदीनां च (प.)

कुष्ठेषु हिनाम्याहुस्तैलं यच्चापि खदिरसारस्य ॥११९॥

सर्षप- सरसव सरसों करञ्ज- करंज करंज, कोपा-
तकीनाम् ३३वी धीसोडी कडवी तुई, अथ च अने
और, इङ्गुदीनाम् ४गोरियांना इंगोटके, तैलानि तैलने
तैलको, यत् च तथा ७ और जो, खदिरसारस्य ७२ना
पयदा ३४तुं खैरके सारका, तैलम् अपि तैल छे तेने
पक्ष तैल है उसको भी, कुष्ठेषु कुष्ठमां कुष्ठमें, हितानि
हेतकादी हितकर, आहु ३४ छे कहते है ॥ ११९ ॥

119 The oils of rape seed, indian
beech, bitter luffa and zachum oil
as also that of catechu pith are said
to be beneficial in dermatosis.

विपादिकादौ लेपयोगा —

जीवन्ती मञ्जिष्ठा दावी कम्पिलकः पयस्तुत्थम् ।
एष घृततैलपाकः सिद्धः सिद्धे च सर्जरसः ॥१२०॥
देयः समधूच्छिष्टो विपादिका तेन शाम्यतेऽभ्यक्ता ।
चर्मैककुष्ठकिटिमं कुष्ठं शाम्यत्यलसकं च ॥१२१॥

इति विपादिकाहरघृततैले ।

जीवन्ती ७१-टी जीवन्ती, मञ्जिष्ठा ७७ मजीठ
दावी ६२ रुडुण्डर दारुहल्ली, कम्पिलक ३५ दीक्षा
कपीलो पयः दूध दूध, तुत्थम् मोरथुथु तुत्थम्,
एषः ओओशी आ इनसे यह, घृततैलपाक घृत तथा
तैलने पाक घृत और तैलका पाक, सिद्धः सिद्ध
थाय छे सिद्ध होता है, सिद्धे च तैयार तथा पछी
सिद्ध होने पर, समधूच्छिष्टः तेमां भीषु साथे उसमें
मोमसहित, सर्जरसः २१ सर्जरस, देयः नाथवे
मिलावे तेन तेनाथी उससे, अभ्यक्ता अभ्यग ३२वाथी
अभ्यङ्ग की गई, विपादिका विपादिका विपादिका,

शाम्यने शांत थाय छे शान्त होती है, चर्म-एककुष्ठ
चर्मकुष्ठ, ओ३कुष्ठ चर्मकुष्ठ, ए३कुष्ठ, किटिमम् ३३कुष्ठ
किटिमकुष्ठ, अलसकम् कुष्ठम् च अने अलसककुष्ठ
और अलसककुष्ठ, शाम्यति शांत थाय छे शान्त होता
है ॥ १२०-१२१ ॥ इति आ ये, विपादिकाहरघृततैले
विपादिकाहर घृत तथा तैल छे विपादिकाहर घृत तथा
तैल हैं ।

120-121. Cork swallow wort, indian
madder, indian berberry, kamala, milk
and blue vitriol should be cooked in ghee
and oil and to this must be added yellow
resin and bee's wax. By inunction with
this ointment 'Vipadika' dermatosis is
alleviated. So also Charma, Ekaku-
shtha, Kitima and Alasaka types of der-
matosis. Thus has been described the
ghee and the oil curative of 'Vipadika'
dermatosis.

मण्डलकुष्ठे लेपो -

किण्वं वराहरुधिरं पृथ्वीका सैन्धवं च लेपः स्यात् ।
लेपो योज्यः कुस्तुम्बुरुणि कुष्ठं च मण्डलनुत् १२२

किण्वम् ३३५ किण्व, वराहरुधिरम् ३२२नु २३
सूअरका रक, पृथ्वीका पृथ्वीका पृथ्वीका सैन्धवम् च
अने सि धालू और सैधानमक, लेपः ओओना देप
इनका लेप, स्यात् थाय छे होता है, लेपः योज्यः
म३३कुष्ठ पर ते देप ३२वा मण्डलकुष्ठ पर उस लेप
करे कुस्तुम्बुरुणि ३३थभीर गुमा, कुष्ठम् च अने
३३ने देप और कुष्ठका लेप, मण्डलनुत् म३३कुष्ठ-
नाशक छे मण्डलकुष्ठको नाश करनेवाला है ॥ १२२ ॥

122 Yeast, hog's blood, great
cardamom and rock salt make a good
application for Mandala dermatosis
The application prepared of indian

१२२. किण्व-किण्व (५)

॥ किण्व वराहरुधिरम्-विट्ट वराहरुधरे (५)

॥ लेपो योज्य-लेपोऽजाज्जा. (५. क.)

११९ यच्चापि खदिरसारस्य-यच्चापि खदिरस्य (ख.)

॥ -खदिरस्य तैलानि (ड.)

१२०. कम्पिलक पयस्तुत्थम्-कम्पिलकस्तथा तुत्थम् (ख प)

१२१ देयः-क्षेप्य (ख प.)

॥ शाम्यतेऽभ्यक्ता-नहथतीत्युक्तम् (प.)

॥ -शाम्यति स्वक्ता (क.)

॥ -शाम्यति व्याप्ता (प्र.)

tooth-ache tree and costus which is curative of Mandala dermatosis, may also be used.

पूतीकदारुजटिलाः पकसुरा क्षौद्रमुद्रपण्यौ च ।
लेपः सकाकनासो मण्डलकुष्ठापहः सिद्धः ॥१२३॥

पूतीकदारु- डांड्य, देवदारु कंजा, देवदारु, जटिला
जटामासी, जटामासी, पकसुरा पकसुरा पकसुरा,
क्षौद्र- गणै। गिलोय, मुद्रपण्यौ च अने जगदी भग
मुदावन, सकाकनास ओओने। सींगरोटी सहित
इनका सींगरोटी सहित, लेपः देप लेप, सिद्ध सिद्ध
सिद्ध, मण्डलकुष्ठापहः मंडलकुष्ठनाशक छे मंडलकुष्ठ-
नाशक है ॥ १२३ ॥

123. The application prepared of
bonduc, deodar, nardus, pakwasura
wine, guduch, green gram leaves and
small stinking swallow wort is a
tried cure for 'mandala' dermatosis

कुष्ठेषु कतिपयलेपोद्धर्तनज्ञानयोगा —

चित्रकशोभाजनकौ गुडूच्यपामार्गदेवदारुणि ।
खदिरो धवश्च लेपः श्यामा दन्ती द्रवन्ती च ॥१२४॥
लाक्षारसाजनैलाः पुनर्नवा चेति कुष्ठिनो लेपाः ।
दधिमण्डयुताः सर्वे देयाः षण्मारुतकफकुष्ठघ्नाः ॥

चित्रक- [अथ च चित्रक, शोभाजनकौ तथा सरगवाने।
देप तथा सहजनका लेप, गुडूची- गणै। गिलोय,
जपामार्ग- अथै। चित्रिका, देवदारुणि तथा देवदारु
ओओने। देप तथा देवदारु इनका लेप, खदिर और
खैरकत्था, धवः च तथा धावजाने। देप तथा धवका
लेप, श्यामा डाणुं नसे।तर श्यामा, दन्ती दतीभूण
दन्ती, द्रवन्ती च अने रतनजेत और जंजली
एण्डी, लेप ओओने। देप इनका लेप, लाक्षा- दाभ
लाह, रसाजन- रसवती रसोत, एलाः तथा ओदथीने।
देप तथा इणायचीका लेप, पुनर्नवा च अने साटोडीने।

देप और गदहपुरनाका लेप, इति आ ये, मारुत-कफ-
कुष्ठघ्ना वातकुष्ठ तथा डंडकुष्ठने नाश करनार वात-
कुष्ठ तथा कफकुष्ठके नाशक, सर्वे अधा सब, षट् छ
छ, लेपाः देपोने लेपोको, दधिमण्डयुता एडीना जलथी
मिश्र करीने दधिमंडसे मिला कर, कुष्ठिन कुष्ठरोपीने
कुष्ठरोगीको, देयाः लगाववा ओधेओे लगाना चाहिए
॥ १२४-१२५ ॥

124-125 (1) White flowered lead-
wort and drumstick; (2) guduch, rough
chaff tree and deodar; (3) catechu and
crane tree; (4) black turpeth, red phy-
sic nut and physic nut, (5) lac, the
extract of indian berberry and small
cardamom, (6) hogs weed; each of
these six groups mixed with whey
should be used as application in der-
matosis All the six groups are curative
of vata and kapha types of dermatosis.

एडगजादिलेपः —

एडगजकुष्ठसैन्धवसौवीरकसर्वपैः कृमिघ्नैश्च ।
कृमिकुष्ठमण्डलाख्यं दद्रुकुष्ठं च शममुपैति ॥१२६॥

एडगज इवा।डथे। चकवड, कुष्ठ- डंड कुष्ठ,
सैन्धव- सि धाएणु सैधानमक, सौवीरक- सौवीरक
सौवीरक, सर्वपै सरसन करसो, कृमिघ्नैः च अने
वाव।डग ओओने। देपथी और वायविडंग इनके लेपसे,
कृमिकुष्ठमण्डलाख्यम् कृमिभुञ्ज नामनु कुष्ठ कृमि-
मंडल नामका कुष्ठ, दद्रुकुष्ठम् च तथा दद्रुकुष्ठ तथा
दद्रुकुष्ठ, शमम् उपैति शांत थाय छे ज्ञान्तिको प्राप्त
होते है ॥ १२६ ॥

126. Parasitic infections, dermatosis
of mandala type and ringworm get
alleviated by the use of germicides like
fetid cassia, costus, rock salt, sau-
veeraka wine, rape seeds and embelia.

१२५ कुष्ठिनो लेपाः-कुष्ठिना लेपः (ष छ)

॥ षण्मारुतकफकुष्ठा - षण्मारुतकफघ्नाः (ख, घ, च)

॥ -षण्मारुतकुष्ठघ्नाः (ङ.)

१२६. कृमिकुष्ठमण्डलाख्यं-कृमिभुजमण्डल (क.)

॥ शममुपैति-नाशमति (द.)

उद्वर्तनयोग —

एडगजः सर्जरसो मूलकबीजं च सिध्मकुष्ठानम् ।
काञ्जिकयुकं तु पृथङ्गतमिदमुद्वर्तनं लेपाः ॥१२७॥

एडगजः शूवाडियो चक्रमर्द, सर्जरस राण
सर्जरस, मूलकबीजम् च शूणानां पीण मूलीके बीज,
पृथक् ओशोने शुद्धं शुद्धं इनको पृथक् पृथक्,
काञ्जिकयुकम् च काली साथे पीसी तैयार करेवा
काजीसे पीसकर तय्यार क्रिये हुए, लेपा. देयो नपों,
इदम् ओ यह, सिध्मकुष्ठानाम् सिध्मकुष्ठमां सिध्म-
कुष्ठामें, उद्वर्तनम् उद्वर्तनं छे उद्वर्तन है, मतम् ओम
मानयामां आन्धु छे हेमा माना गया है ॥ १२७ ॥

127. Applications of fetid cassia
yellow-resin and radish seeds mixed
with conjee separately may be used
as dry massage for Sidhma dermatosis.

स्नानपानद्रव्याणि—

वासो त्रिफला पाने ज्ञाने चोद्वर्तने प्रलेपे च ।
बृहतीसेव्यपटोलाः सङ्घारिवा रोहिणी चैव ॥१२८॥

वासो अरुसी अहसा, त्रिफला अने त्रिफला
और त्रिफला, बृहती- तेमन् ओशी बोरीगल्ली बड़ी
कटेरी, सेव्य- पाणो सुगन्धवाला, पटोलाः परवण
परवल, ससारिवा अने उपुरीसहित और सारिवा-
सहित, रोहिणी च एव रोहणु रोहन, पाने पानमां
पानमें, ज्ञाने च स्नानमां स्नानमें, उद्वर्तने उद्वर्तनमां
उद्वर्तनमें, प्रलेपे च तथा लेपमां प्रशस्त छे और लेपमें
प्रशस्त है ॥ १२८ ॥

128 Vasaka and the three
myrobalans are good for potion,
bath, rubbing and application in
dermatosis So are yellow-berried
night-shade, fragrant sticky mallow,

१२७ युक्तं तु पृथङ्गतमिदमुद्वर्तनं लेपाः—विषजा मतमिदमुद्वर्तनं
क्रमशः (प)

१२८. प्रलेपे—प्रदेहे (च.)

„ पटोलाः—पटोली (च)

snake gourd, indian sarsaparilla and
rohan.

खदिरावघातककुभरोहीतकलोध्रकुटजधधनिम्बाः ।
सप्तच्छदकरवीराः शस्यन्ते स्नानपानेषु ॥१२९॥

खदिर- जेर खैरकथा, अवघात- अवघात कणि-
कार, कुकुभ- अण्डुन कौहा, रोहीतक- रोहीतक हरिन-
दर, लोध्र- लोध्र लोध्र, कुटज- कुटज कोरैया, धध-
धावडो धध, निम्बा- लीमडो नीम, सप्तच्छद- सात-
पशु सतिवन, करवीरा- अने कुण्डुर और कनेर,
स्नानपानेषु स्नान तथा पानमां स्नानपानमें, शस्यन्ते
श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ १२९ ॥

129 Catechu the star goose-berry,
arjun, rohitaka lodh, kurchi, crane,
neem, dita bark and indian oleander
are recommended for use in bath as
well as potion.

जलवाप्यलोहकेशरपत्रप्लवचन्दनं मृणालानि ।
भागोत्तराणि सिद्धं प्रलेपनं पित्तकफकुष्ठे ॥१३०॥

भागोत्तराणि उत्तरोत्तर ओक ओक भाग वधारी
देवामां आवेदां उत्तरोत्तर एक एक भाग बढ़ा कर
लिये गये जल- शुगधी पाणो गन्धवाला, वाप्य- कुट
वाप्य, लोह- अगर लोह, केशर- लाल नागकेसर रक्त-
नागकेसर पत्र- तेजपत्र तेजपात, प्लव- डेवडी रोथ
केवटी मोथा, चन्दनम् अन्धन चन्दन, मृणालानि अने
मृणाल और मृणाल, पित्तकफकुष्ठे पित्त तथा कुष्ठमां
कुष्ठमां पित्त तथा कफके कुष्ठमें, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध
फलदायी, प्रलेपनम् लेप छे प्रलेपन है ॥ १३० ॥

130 Take nut grass, costus, eag-
lewood, fragrant poon, cinnamon leaf,
rush nut, sandalwood and lotus stalks.
The application prepared of these in
measure of arithmetical progression

१२९ ककुभरोहीतकलोध्रकुटज—ककुभरोहीतककुटज (ब)

„ लोध्र-रोध्र (ब छ)

१३० चन्दनं—चण्डा (द.)

make an effective remedy for dermatosis of pitta and kapha types.

यष्ट्याहलोध्रपद्मकपटोलपिचुमर्दचन्दनरसाश्च ।
ज्ञाने पाने च हिताः सुशीतलाः पित्तकुष्ठिभ्यः १३१

सुशीतला अत्यन्त शीतल अस्यन्त शीतल, यष्ट्याह-
नेठीमधु मुलहठी, लोध्र- दोधर लोध्र, पद्मक- पद्मक
पद्मक, पटोल- परवल परवल, पिचुमर्द- लीमडो नीम,
चन्दनरसाः च अने चन्दन ओशीना कनाथ और
चन्दन इनके साथ, पित्तकुष्ठिभ्यः पित्तकुष्ठना रोगीने
पित्तकुष्ठियोंके लिए स्नाने स्नान स्नान, पाने च तथा
पानमाँ और पानमें, हिताः हितकारी छे हितकारी
है ॥ १३१ ॥

131 The decoctions of liquorice, lodh, himalayan cherry snake gourd, neem and sandalwood, are cooling and beneficial when used as either bath or potion for persons suffering from dermatosis of the pitta type.

आलेपनं प्रियङ्गुहरेणुका वत्सकस्य च फलानि ।
सातिविषा च ससेव्या सचन्दना रोहिणी कटुका ॥

प्रियङ्गु डांग कगनी, हरेणुका हरेणुका, वत्सकस्य फलानि च धन्वज्व इन्द्रज्व, सातिविषा अने
अतिविषनी कुशीसहित और अतीससहित, ससेव्या
बाणासहित सुगन्धवालासहित, सचन्दना तथा चन्दन-
सहित तथा चन्दनसहित, कटुका रोहिणी च कुटु कटुकी,
आलेपनम् अथो देप छे यह आलेपन है ॥ १३२ ॥

132. The application can be made of perfumed cherry, fragrant piper, kurchi seeds, indian atis, fragrant sticky mallow, sandalwood and kurroa.

तिक्तघृतैर्घृतघृतैरभ्यङ्गो दह्यमानकुष्ठेषु ।
तैलैश्चन्दनमधुकप्रपौण्डरीकोत्पलयुतैश्च ॥१३३॥

१३१. पिचुमर्द-पिचुमर्द (ख)

१३२. ससेव्या-ससेव्या (प.)

१३३. सुतैश्च-सुतैश्चान्मङ्गः (ख च.)

दह्यमानकुष्ठेषु अणतरा इतरा कुष्ठोमाँ दाहयुक्त
कुष्ठोमाँ, तिक्तघृतैः तिक्त द्रव्योथी सिद्ध इरेल घृतोथी
तिक्तघृतोसे घृतघृतै घृतोथी घृत घृतोसे, चन्दन-
अने चन्दन और चन्दन, मधुक- नेठीमधु मुलहठी,
प्रपौण्डरीक- प्रपौण्डरीक प्रपौण्डरीक, उत्पलयुतै. तथा
नील कुम्भकीथी युक्त तथा नील कमलसे युक्त तैलं च
तेयोथी तैलोसे, अभ्यङ्गः अभ्यङ्ग इरेवे। अभ्यङ्ग करना
चाहिए ॥ १३३ ॥

133. Inunction of ghee medicated with bitter drugs or ghee washed hundred or thousand times or oil prepared of sandalwood, liquorice, rhizomes of white lotus and blue water lily are beneficial in dermatosis attended with severe bursting pain.

क्लृदे प्रपतति चाङ्गे दाहे विस्फोटके सचर्मदले ।
शीताः प्रदेहसेका व्यधो विरेको घृतं तिक्तम् ॥१३४॥

क्लृदे क्लृदे अर्ता क्लृद होने पर, अङ्गे च अङ्गे
अङ्गे, प्रपतति अर्ती अर्ता गिरने पर, दाहे दाह अर्ता
दाह होने पर, सचर्मदले अने चर्मदलसहित और
चर्मदलसहित, विस्फोटके विस्फोटके अर्ता विस्फोटक होने
पर, शीता शीत शीत, प्रदेहसेकाः देप तेमज
परिषेक प्रदेह एवं परिषेक, व्यधः वेधन सिराव्यध,
विरेकः विरेथन विरेचन, तिक्तम् अने तिक्त और तिक्त,
घृतम् घृतने। प्रयोग इरेवे। घृतका प्रयोग करे ॥१३४॥

134 If there is softening, sloughing and falling of tissues or if there is burning pain, pustular eruption or lesion of 'chamada' dermatosis, cold application and affusions, venesection, purgation and ghee medicated with the bitter group of drugs, should be given

१३४. व्यधो विरेका-व्यधनविरेचकौ (ख)

„ व्यधो-व्यधन (प)

„ व्यधो विरेको-व्यधनविरेचकौ (फ.)

„ „ -वमनविरेचकौ (प.)

खदिरघृतं निम्बघृतं दार्दीघृतमुत्तमं पटोलघृतम् ।
कुष्ठेषु रक्तपित्तप्रबलेषु भिषग्जितं सिद्धम् ॥१३५॥

रक्तपित्तप्रबलेषु रक्तपित्तप्रधान रक्तपित्तप्रधान
कुष्ठेषु कुष्ठेर्भा कुष्ठेर्मे खदिर- घृतम् जे२नु धी खैर-
कथाका घृत, निम्ब- घृतम् धीमडानु धी नीमघृत,
दार्दीघृतम् धीरु६७६२२ धी दार्दीघृत, पटोलघृतम्
अने परवणुं धी और परवलका घृत, उत्तमम् उत्तम
उत्तम, सिद्धम् तेभ्यः सिद्ध इण आपनार एवं सिद्ध
फलदायी, भिषग्जितम् औषध छे औषध है ॥ १३५ ॥

135. The ghee prepared of catechu, neem, indian berberry, or of snake-gourd is the most effective remedy in dermatosis, where there is excessive morbidity in the blood and pitta.

कुष्ठेषु घृतयोगा —

त्रिफलात्वचोऽर्घ्यपलिकाः पटोलपत्रं च कार्षिकाः
शेषाः ।

कटुरोहिणी सनिम्बा यष्ट्याह्वा त्रायमाणान्
च ॥ १३६ ॥

एष कषायः साध्यो दत्त्वा द्विपलं मसूरविदलानाम् ।
सलिलाढकेऽष्टभागे शेषे पूतो रसो ग्राह्यः ॥१३७॥

ते च कषायेऽष्टपले चतुष्पलं सर्पिषश्च पक्तव्यम् ।
यावत्स्यादष्टपलं शेषं पेयं ततः कोष्णम् ॥१३८॥

तद्वातपित्तकुष्ठं वीसर्पं वातशोणितं प्रबलम् ।
ज्वरदाहगुल्मविद्रधिचिञ्चमविस्फोटकान् हन्ति १३९

त्रिफलात्वच त्रिङ्गान्नी ७१६ त्रिफलाकी त्वचा,
पटोलपत्रम् च अने परवणुं धी धान और परवलके पत्ते,
अर्घ्यपलिका छे छे तोला दो दो पल, शेषाः आडीनां
शेष, सनिम्बा धीमडसहित नीमसहित, कटुरोहिणी

१३५ रक्तपित्तप्रबलेषु—रक्तपित्तप्रबलेषु (छ.)

१३७ मसूरविदलानाम्—मसूराणाम् (ख त.)

१३८. ते च—तत्र (घ. घ.)

१३९. विस्फोटकान् हन्ति—विस्फोटकं जघ्नात् (घ. ज.)

कुष्ठे कटुकी यष्ट्याह्वा ज्येष्ठीमध बुलहठी, त्रायमाणान् च
अने त्रायमाणान् और अक्षवर्ग, कार्षिकाः छे छे छे छे
एक एक कर्ष, एष आ इष, कषायः अनाथने
काथको, सलिलाढके २५६ तोला पाष्ठीर्भा एक
आढक कलमें, मसूरविदलानाम् मसूरनी ६७
मसूरकी दाल, द्विपलम् ८ तोला दो पल, दरवा
नाभी छोबकर, साध्यः सिद्ध इरेष सिद्ध करे,
अष्टभागे अष्टभांश अष्टभांश, शेषे आडी रहे
त्यारे शेष रहने पर, पूत रसः आणेल से रस जाना
हुआ काथ, ग्राह्यः दोनो सेवे, ते अष्टपले- ते अमाल्या
आठ पल (६४ तोला) उन दो आठ पल, कषाये
अध्यायर्भा कषायमें, सर्पिषः च धी धी, चतुष्पलम्
१६ तोला नाभी चारपल डालकर, यावत् न्या
सुधी जब तक, अष्टपलम् ३२ तोला आठ पल, शेषम्
आडी रहे शेष रहे, पक्तव्यम् त्यां सुधी पकावतु तब
तक पकावे, ततः पष्ठी तदनन्तर, कोष्णम् नवश्रेकु सुहाता
गरम, पेयम् पीतु पीवे, नत् ते नह, वातपित्तकुष्ठम् वात
तथा पित्तना कुष्ठ वात तथा पित्तके कुष्ठ, वीसर्पम् वीसर्प
वीसर्प प्रबलम् उत्र प्रबल, वातशोणितम् वातशोणित
शोणित, ज्वर दाह- न्वर, ६६ ज्वर, दाह, गुल्म- गुल्म
गुल्म, विद्रधि- विद्रधि विद्रधि, चिञ्चम- अम विञ्चम,
विस्फोटकान् तथा विस्फोटकानो तथा विस्फोटको, हन्ति
नाश करे छे नाश करता है ॥ १३६-१३९ ॥

136-139. Decoct in 256 tolas of water, 2 tolas each of the pulp of the three myrobalans and leaves of snake gourd and 1 tola each of kurroa, neem, liquorice and zalil, and 8 tolas of broken lentil and when the decoction is reduced to one eighth the original quantity, it should be taken down and filtered. To the decoction of 64 tolas thus obtained add 16 tolas of ghee and boil it till it is reduced to 32 tolas; this is to be taken while it is lukewarm. It is curative of dermatosis of vata and pitta

types, spreading inflammation, severe rheumatic condition, fever, burning, gulma, abscess, giddiness and eruptions.

तिक्तषट्पलकं घृतम्—

निम्बपटोलं दार्वीं दुरालभां तिक्तरोहिणीं त्रिफलाम् ।
कुर्यादर्धपलांशं पर्पटकं त्रायमाणां च ॥१४०॥

सलिलाढकविद्यानां रसेऽष्टभागस्थिते क्षिपेत् पूते ।
चन्दनकिराततिक्तकमागधिकाल्नायमाणां च १४१

मुस्तं वत्सकबीजं कल्कीकृत्यार्धकार्षिकान् भागान् ।
नवसर्पिषश्च षट्पलमेतत्सिद्धं घृतं पेयम् ॥१४२॥

कुष्ठज्वरगुल्मार्शोऽप्रहणीवाण्डामयश्वयथुहारि ।
पामाविसर्पपिडकाकण्डूमदगण्डनुत्सिद्धम् ॥१४३॥

इति तिक्तषट्पलकं घृतम् ।

निम्ब- लीभडे। घीम, पटोलम् परवण परवरु, दार्वीम् दादुलण्डर दादुहल्ली, दुरालभाम् धमासे। दुरालभा, तिक्तरोहिणीम् कुडु कडुकी, त्रिफलाम् त्रिशा त्रिफला, पर्पटकम् अक्षतम्। पर्पटक, त्रायमाणाम् च अने त्रायभाषु और अक्षतर्ग, अर्धपलांशम् औ दरेडे औ तोला प्रत्येक आधे पल भागमें, कुर्यात् देवा लेवे, सलिलाढक- २५ तोला पाण्डुभां एक आढक जलमें, सिद्धानाम् पञ्चावभां आनेदां तेमोना पकाये हुए उनके, अष्टभागस्थिते आधी रहेला अष्टभांश शेष रहे हुए अष्टभांश, पूते गाणेला छाने गये, रसे २४भां काषमें, चन्दन- चन्दन चन्दन, किराततिक्तक- करियातुं विरायता, मागचिकाः पीपर पिप्पली, त्रायमाणाम् च अने त्रायभाषु और अक्षतर्ग, मुक्तम् मोथ मोथ, वत्सकबीजम् चन्द्रश्व इन्द्रजौ, अर्धकार्षिकाम् प्रत्येक अर्धा अर्धा तोलाना प्रत्येक आधे आधे कर्षके, भागान् भागेने भागोंको, कल्कीकृत्य ६६६ करीने नाभवा कल्क करके डाले नवसर्पिष. च अने ताण्डु धी और नया घी, षट्पलम् २४ तोला नाभवु छः पल डाले, सिद्धम् सिद्ध थयेकुं सिद्ध हुए, एतत् आ इस, घृतम् धीतुं घृतको, पेयम् पान करवु पीवे, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ,

ज्वर- ज्वर ज्वर, गुल्म- गुल्म गुल्म अर्श- अर्श अर्श, प्रहणी- अक्षती प्रहणी पाण्डामय- पण्डुरोग पाण्डुरोग, श्वयथुहारि अने सोअने अक्षु करनार और शोकनाशक, पामा- पामा पामा, विसर्प- विसर्प विसर्प, पिडका- पिडका पिडका, कण्डू- कुंडू कण्डू, मद- मद मद, गण्डपुष्प अने गण्डने हर करनार आ धी और गंडनाशक यह घृत, सिद्धम् सिद्ध औषध छे सिद्ध औषध है ॥१४०-१४३॥ इति आ यह, तिक्तषट्पलकम् तिक्तषट्पलकं तिक्तषट्पलक, घृतम् घृत छे घृत है।

140-143. Decoct 2 tolas of neem, snake gourd, indian berberry, crotan prickly clover, kurroa, the three myrobalans, trailing rungia and zalil in 256 tolas of water and when it is reduced to one-eighth of its original quantity, filter and add to it the paste prepared of half tola each of sandalwood, chiretta, long pepper, zalil, nutgrass, kurchi seeds, and 24 tolas of fresh ghee. The ghee thus prepared should be taken as potion This is a tested remedy for dermatosis, fever, gulma, piles, assimilation disorders, anemia, edema, papules, spreading inflammation, pimples, pruritus, intoxication and adenocous. Thus has been described the bitter Shatpalaka ghee.

महातिक्तकं घृतम्—

सप्तच्छदं प्रतिविषां शम्पाकं तिक्तरोहिणीं पाठाम् ।
मुस्तमुशीरं त्रिफलां पटोलपिष्टुर्दार्धपर्पटकम् ॥१४४॥

धन्वयवासं चन्दनमुपकुल्यां पद्मकं हरिद्रे द्वे ।
षट्ग्रन्थां सविशालां शतावरीं सारिवे चोमे ॥१४५॥

१४५. हरिद्रे द्वे-रजन्यौ द्वे (क.)

,, ,, -रजन्यौ च (ख. ग. त.)

१४३. पिडका-पिडका (घ)

,, सिद्धम्-तिक्तम् (ख. ग. घ. ङ. ङ. ट. त.)

वत्सकबीजं यासं मूर्वामृतां किरातक्तिकं च ।
कल्कान् कुर्यान्मतिमान्यष्टबाह्वं त्रायमाणां च ॥१४६॥
कल्कश्चातुर्भागो जलमष्टगुणं रसोऽमृतफलानाम् ।
द्विगुणो घृतात्प्रदेयस्तत्सर्पिः पाययेत्सिद्धम् ॥१४७॥

मतिमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य, सप्तदशम्
आतपशु सतिवन, प्रतिविषाम् अतिनिषनी इयी
अतीस, सन्पाफम् गरभाणे। अमलतास, सिकरोहिणीम्
उडु कटुकी, पाठाम् पाठा पाठी, सुस्तम् भेथ सोथ
उशीरम् डाणे वाणे स्वच त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला,
पटोक- परवण पखल, पिचुमर्द- दीमडे नौम, पर्यटकम्
असक्षिये पित्तवापदा, धन्वयवासम् धमाश्ले धमासा,
चन्दनम् चन्दन चन्दन उपकुल्याम् पीपर विप्ली,
पदाकम् पदाक पदाक, द्वे हरिद्रे हरिद्रे, एरुदण्डे
इन्दी, दासहरदी, सविशालाम् धन्वाशुशीसहित
विशालासहित, षड्ग्रन्थाम् वण वष, शतावरीम्
शतावरी शतावर, उमे थे अतनी दोनो सारिवे च
उपूरी सारिवा, वत्सकबीजम् ध-प्रणव इन्द्रजौ, यासम्
अरदुसी अडसा, मूर्वाम् भेदवेद मूर्वा, अमृताम् गणे
गिलोय, किरातक्तिकम् च करियातु किरायता, बधवाह्वम्
गेठीमध मुन्हठी, त्रायमाणाम् च अने त्रायभाषु
ओओने। और असवर्ग इनका, कल्कान् उडु कल्क
कुर्यात् उरवे। करे, घृतात् धीधी कीठे. चातुर्भाग
चतुर्भाश चौबाई, कल्क उडु नाभवे। कल्क डाले
जलम् नद जल, अष्टगुणम् आठगुणु नाभतु आठ
गुना डाले, अमृतफलानाम् आभणाने। आन्लोक,ा,
रसः २१२स स्वरस, द्विगुण अमश्ले। क्वा, प्रवेयः
नाभवे। डाले, सिद्धम् ओओशी यथाविधि सिद्ध
भये। सिद्ध हुए, तव ते उस, सर्पिः घृत घृतको,
पाययेत् पीपरशु पिलाव ॥ १४४-१४७ ॥

144-147. With the paste of dita
bark, indian atis purging cassia.

१४६ पाठम्-असाम् (व च. अ व)

„ कल्कान् कुर्यात्-कल्कीकुर्यात् (फ)

१४७ कल्कश्चातुर्भाग-कल्कस्य चतुर्भाग (ख. व)

„ „ -कल्कश्चातुर्भाग (ध)

„ „ -कल्कस्य चतुर्भाग (क.)

kurroa, patha, nutgrass, black cuscus
grass, the three myrobalans, snake-
gourd, neem, trailing rurgia, cretan
prickly clover sandalwood, long
pepper, himalayan cherry, turmeric,
indian berberry, sweet flag, colocynth,
climbing asparagus, white and black
indian sarsaparilla, kurchi seeds, camel
thorn, trilobed virgin bower, guduch,
chiretta, liquorice and zalil and four
times the quantity of ghee. water
eight times the quantity of ghee and
twice the quantity of the juice of
emblic myrobalans, the wise physician
should prepare a ghee and administer
it as a potion.

कुष्ठानि रक्तपित्तप्रबलान्यर्शांसि रक्तवाहीनि ।
वीसर्पमम्लपित्तं वातासुक् पाण्डुरोगं च ॥१४८॥
विस्फोटकान्सपामामुन्मादं कामलां ज्वरं कण्डूम् ।
हृद्रोगगुणवपिडका असृग्दरं गण्डमालां च ॥१४९॥
हृन्त्यादेन्नत सर्पिः पीतं काले यथाबलं सद्यः ।
योगशतैरप्यजितान्महाधिकारान्महातिकम् ॥१५०॥

इति महातिककं घृतम् ।

काले योज्य समये समय पर, यथाबलम् यथा-
शक्ति यथाबल, पीतम् पीपाथी पीया गया, एतन् आ
यद्, महातिकम् महातिकम् महातिकम्, सर्पिं घृत
घृत रक्तपित्तप्रबलानि रक्तपित्ताधिक रक्तपित्तकी
प्रबलतावाले, कुष्ठानि कुष्ठ कुष्ठ, रक्तवाहीनि अर्शांसि रक्त-
आववाणा हरस रक्तवाही अर्श, वीसर्पम् वीसर्प वीसर्प,
अम्लपित्तम् अम्लपित्त अम्लपित्त वातासुक् वातरक्त
वातशक्त, पाण्डुरोगम् च पाण्डुरोग पाण्डुरोग, सपामान्
पामासहित पामासहित, विस्फोटकान् विस्फोटक
विस्फोटक, उन्मादम् उन्माद उन्माद, कामलाम् कामला
कामला, ज्वरम् नवर ज्वर, कण्डूम् उडु कण्डू, हृद्रोग-

१४८ रक्तपित्त-वातपित्त (क)

„ अम्लपित्तम्-रक्तपित्त (क. व.)

हृद्यरेग हृद्येय, गुग्गु- शुभ्र गुग्गु, पिडकाः पिडका
पिडका, असुरदरम् रक्तप्रदर रक्तप्रदर, गण्डमालाम् च
गण्डमाला गण्डमाला, योगशतैः तथा से कडे योगेशी
तथा सैकडो योगेशी, अपि पक्षु श्री, अजितान् न भटेका
नहीं ठीक हुए, महाविकारान् महाविकारानो महा
विकारोको सद्यः अक्षडी नीघ्न, हन्यात् नाश करे छे
न्य करता है ॥१४८-१५०॥ इति आ यह, महातिक-
कम् महातिकक महातिकक, घृतम् घृत छे घृत है ।

148-150. This great bitter ghee taken at the right time and in the right dose will immediately cure dermatosis where there is excessive morbidity of the blood and the pitta, bleeding piles, spreading inflammation, acid dyspepsia, rheumatic condition, anemia, eruptions, scabies, insanity, jaundice, fever, pruritus, cardiac disorders, gulma, papules, menorrhagia, scrofula and very severe diseases which remain uncontrolled in spite of hundreds of medications. Thus has been described the great bitter ghee

दोषे हतेऽपनीते रक्ते बाह्यान्तरे कृते शमने ।
कृते च कालयुके च कुष्ठमनुवर्तते साध्यम् ॥१५१॥

दोषे हते दोषे हरे कर्था पक्षी दोषोका निर्हरण करने
पर, रक्ते अफनीते रक्तशोक्ष कर्था पक्षी रक्तशोक्ष करने
पर, बाह्यान्तरे आक्ष अने आभ्यन्तर बाह्य और
आभ्यन्तर, शमने शमन सशमन, कृते कर्था पक्षी करने
पर, कालयुके च तथा योग्य समये योग्य कालमें,
स्नेहे स्नेहने प्रयोग स्नेहपात्र, कालयुके च योग्य
समये कर्था पक्षी योग्य कालमें करने पर, साध्यम्
साध्य साध्य कुष्ठम् कुष्ठ कृते, न अनुवर्तते टडी रडेले नहीं
नहीं बना रहता ॥ १५१ ॥

151. If the morbid matter is eliminated and blood let out and sedative measures both internal and external have been given and oleation therapy administered at the right time, there will be no recurrence of dermatosis of the curable type

महाखदिरं घृतम्—

खदिरस्य तुलाः पञ्च शिंशपासनयोस्तुले ।
तुलार्धाः सर्व एवैते करञ्जारिष्टवेतसाः ॥१५२॥
पर्पटः कुटजश्चैव वृषः कृमिहरस्तथा ।
हरिद्रे कृतमालश्च गुडूची त्रिफला त्रिवृत् ॥१५३॥
सप्तपर्णश्च संक्षुण्णा दशद्रोणेषु वारिणः ।
अष्टभागावशेषं तु कषायमवतारयेत् ॥१५४॥
धात्रीरसं च तुल्यांशं सर्पिषश्चाढकं पचेत् ।
महानिकककल्कैस्तु यथोक्तैः पलसंमितैः ॥१५५॥
मिहन्ति सर्वकुष्ठानि पानाभ्यङ्गनिषेवणात् ।
महाखदिरमित्येतत् परं कुष्ठविकारनुत् ॥१५६॥
इति महाखदिरं घृतम् ।

खदिरस्य धेर खैरकस्या, पञ्चतुलाः २००० तोला
२००० तोले, शिंशपासनयो सीसम अने असन
प्रत्येक शिंशपा और खाज प्रत्येक, तुले ४०० तोला
४०० तोले, करञ्ज- कर ७८ ठीठोहरी, अरिष्ट- दीभडे
नीम, वेतसा. वेतस वेतस, पर्पट. अउसक्षिथे।
पित्तपापडा, कुटज च एव कडे कोरैया, वृष. अरडूसी
अह्ला, कृमिहरः वावडिग वायमिङ्ग, तथा हरिद्रे
हण्डर, एडुहण्डर हल्दी, दारुहल्दी, कृतमाल
गरभागी। अमलतास, गुडूची गणी। गिलोय, त्रिफला
त्रिफला त्रिफला त्रिवृत् नसे।तर त्रिवृत् सप्तपर्ण. च
अने सातवणु और सतिवन, सर्वे एव एते आ सधणा
भांना इन सबमेंसे, तुलार्धा. प्रत्येकना २०० तोला
देवा इन सबमेंसे प्रत्येक २०० तोले लेवे, संक्षुण्णा.

१५२. हरिद्रे-हरिद्र (ख.)

१५३. संक्षुण्णा-संक्षुण्णा. (ख.)

१५५. बथोके पलसंमितैः-यथोक्तैस्तु च साभयेत् (प.)

१५१. शमने-शमने (ख.)

॥ अनुवर्तते-अनुवर्तते (च. प.)

शेओने पाडी इनको कूट कर, वारिण पाखीना जलके, दशद्रोणेषु १०२४० तोलाभा पडाववा १०२४० तोलेमे पकावे, अष्टभाग- न्यारे अष्टपञ्चि जव आठवाँ भाग, अवशेषम् तु पाडी रहे त्यारे अवशिष्ट रहे तव, काथम् क्वाथने काथको, अवतारयेत् छितारी क्षेत्रे उतार लेवे, तुल्यांशम् समान भागवाणा अर्थात् २५५ तोला चमभागवाले अर्थात् २५६ तोले, धात्रीरसम् च आमणाने २५ आवलेके स्वरसको, सर्पिष च अने धीना और घृतके, आठकम् २५६ तोलाने २५६ तोलेको, यथोक्त. उष्ण प्रभाशुना पूर्वक, पल- ४ तोलाना ४ तोलेके, सखिते मापवाणा प्रमाणवाले, महातिक्तक- महातिक्तक घृतना महातिक्तक घृतके, कल्के ३६३५०यो साथे कल्कद्रव्योके साथ, पचेत् पडाववा पकावे, महाखदिरम् आ महाभदिर घृत यह महाखदिरघृत, पान- पान पान, अभ्यङ्ग- तथा अभ्यङ्गउपे तथा अभ्यङ्गके रूपमे, निषेवणात् सेववाथी सेवन करनेसे, सर्व- सर्व सब, कुष्ठानि कुष्ठोने कुष्ठोको, निहन्ति नाश करे छे नष्ट करता है, इति एतद् आ प्रभाशु आ धी इस तरह यह घृत, परम् परम् उत्कृष्ट, कुष्ठविकारनुत् कुष्ठरोगनाशक छे कुष्ठरोग- नाशक है ॥ १५२-१५६ ॥ इति आ यह, महाखदिरम् घृतम् महाभदिर घृत छे महाखदिर घृत है ।

152-156. Decoct in 10240 tolas of water, 2000 tolas of catechu, 400 tolas each of hombay rosewood and spinous kino tree and 200 tolas each of indian beech, neem, country willow, trailing rungia, kurchi, vasaka, embelia, turmeric, indian berberry, purging cassia guduch, the three myrobalans, turpeth and dita bark, after they have been well triturated. When it is reduced to one-eighth its quantity, this decoction should be taken off the fire. Prepare with this a medicated ghee by adding an equal quantity of the juice of emblic myro-

balans and 256 tolas of ghee and the paste of 4 tolas each of the articles used in the preparation of the great bitter ghee This great catechu ghee cures all kinds of dermatosis when used as potion or inunction. This is the great catechu ghee curative of all kinds of skin diseases. Thus has been described the great catechu ghee.

कुष्ठेषु कतिपययोगाः —

प्रपतत्सु लसीकाप्रसूतेषु गात्रेषु जन्तुजग्धेषु ।
मूत्रं निम्बविडङ्गे स्नानं पानं प्रदेहश्च ॥१५७॥

गात्रेषु जे गात्रोमाथी यदि गात्रोसे, लसीका- प्रसूतेषु लसीका अरती होय लसीका बहती हो, जन्तु- जे तेओ न-तुओथी यदि वे जन्तुभोंद्वारा, जग्धेषु अवाध गया होय भक्षित हों प्रपतत्सु तथा भरी पडता होय तो तथा गिर रहे हों तो, मूत्रम् गोमूत्र गोमूत्र, निम्ब- लीमडो नीम, विडङ्गे अने वावडिग और वायविडग, स्नानम् जेओथी स्नान इनसे स्नान, पानम् पान पान प्रदेहः च तथा लेप करवा तथा लेप करे ॥ १५७ ॥

157. If the tissues are sloughing and falling off and if there is excessive serdus discharge and the tissues are destroyed by parasites, cow's urine, neem and embelia should be used as bath, potion and application.

वृषकुटजसप्तपर्णाः करवीरकरञ्जनिम्बखदिराश्च ।
स्नाने पाने लेपे किमिकुष्ठनुदः सगोमूत्रा ॥१५८॥

वृष- अरुसी अड्डसा, कुटज- उडो करैया, सप्तपर्णाः सातपथु सतिवन, करवीर- कुशेर कनेर, करञ्ज- कुशेर ठीठोहरी, निम्ब- लीमडो नीम, खदिरा च अने जेर और खैरकत्या, सगोमूत्रा जेओना गोमूत्रनी साथे इनके गोमूत्रके साथ स्नाने स्नानभा स्नानमे, पाने

१५७. स्नान पान प्रदेहश्च-स्नाने पाने प्रदेहे च (फ)

पानमां पानमें, लेपे तथा देपमां प्रयोगे तथा लेपमें प्रयोगों, क्रिमि- कृमि कृमि, कुष्ठबुद् अने कुष्ठने नाश करे छे और कुष्ठके नाशक है ॥ १५८ ॥

158. Vasaka, kurchi, dita bark, indian oleander, indian beech, neem and catechu used with cow's urine, as bath, potion and application are curative of the parasitic infection and dermatosis

पानाहारविधाने प्रसेचने धूपने प्रदेहे च ।

कृमिनाशनं विडङ्गं विशिष्यते कुष्ठहा खदिरः ॥१५९॥

कृमिनाशनम् कृमिने नाश करेना २ कृमिनाशक, विडङ्गम् वावडिग वायविडंग, कुष्ठहा अने कुष्ठने नाश करेना २ और कुष्ठनाशक, खदिरः गेर खैरकत्या, पान- कुष्ठरोगी भाटे पान कुष्ठरोगीके लिए पान, आहार- तथा आहारना तथा आहारके, विधाने विधानमां विधानमें, प्रसेचने मेथनमां परिषेकमें, धूपने धूपनमां धूपनमें, प्रदेहे च अने देपमां और लेपमें, विशिष्यते श्रेष्ठ छे विशिष्ट है ॥ १५९ ॥

159. The germicidal embelia and the dermic curer catechu are the best remedies in skin diseases for use as potion, or preparation of food, affusion, fumigation or application.

एडगजः सविडङ्गो मूलान्यारग्वधस्य कुष्ठानाम् ।
उद्दालनं श्वदन्ता गोश्ववराहोद्दन्ताश्च ॥१६०॥

सविडङ्ग वावडिगसहित वायविडंगसहित, एडगजः कृवाडियो चकवद्, आरग्वधस्य अने गर- माणानां अमलतासके, मूलानि भूण मूल, श्वदन्ताः इतरानां दांत कुत्तेके दात, गो- गाय गाय, अश्व- घोडे घोडा, वराह- खर सूअर, उद्- अने उट्टना और ऊंटके, दन्ता. च दांत दात कुष्ठानाम् औशेने देप कुष्ठने इनका लेप कुष्ठोका, उद्दालनम् नाश करेना २ छे नाशक है ॥ १६० ॥

160. Fetid cassia, embelia, roots of purging cassia, the teeth of dog, cow, horse, hog and of camel are good remedies for causing desquamation in skin diseases.

एडगजः सविडङ्गो द्वे च निशे राजवृक्षमूलं च ।
कुष्ठोद्दालनमथ्य सपिप्पलीपाकलं योज्यम् ॥१६१॥

सविडङ्ग वावडिग साथे वायविडङ्गसहित, एडगज कृवाडियो चकवद्, द्वे निशे च उणर, एरुडणर हल्दी, दाहहल्दी, सपिप्पली- अने पीपर और पिप्पली, पाकलम् तथा उद्दालन तथा कूठसहित, राजवृक्ष- गरमा- णानुं अमलतासका, मूलम् च भूण मूल, कुष्ठ-उद्दालनम् आ कुष्ठनाशक इन कुष्ठनाशक, अथ्यम् श्रेष्ठ प्रयोगेना श्रेष्ठ द्रव्योका, योज्यम् देपमां प्रयोग करेना ओष्ठके लेपमें प्रयोग करना चाहिए ॥ १६१ ॥

161. Fetid cassia, turmeric and indian berberry, roots of purging cassia, long pepper and costus are the best detergents for causing desquamation in skin diseases

श्वित्रचिकित्सा—

श्वित्राणां सविशेषं योक्तव्यं सर्वतो विशुद्धानाम् ।
श्वित्रे स्रंसनमथ्यं मलपूरस इष्यते सगुडः ॥१६२॥

सर्वतः सर्व रीते सब प्रकार, विशुद्धानाम् वमन आदिथी शुद्ध थयेला वमन आदिसे शुद्ध हुए, श्वित्राणाम् श्वित्रोमां श्वित्रोमें, सविशेषम् उपर उहेला देपने अत्यंत गाढ उपर्युक्त लेपका अस्यन्त गाढ, योक्तव्यम् प्रयोग करेना प्रयोग करे, श्वित्रे श्वित्रमां श्वित्रमें, सगुड गोणसाहित गुडके सहित मलपूरस मलपूरने।

१६२ द्वे च निशे—रजनीद्वय (ख)

,, पाकल योज्यम्—पाण्डुलवणश्च (फ)

,, ६२. सविशेष—प्रशमार्थं (क ड द. घ)

,, योक्तव्यम्—प्रयोक्तव्यम् (घ. द)

,, मलपूरस—मलयूरस (ख. घ)

२५ मलपूका रस, अश्वयम् उत्तम श्रेष्ठ संसनम् विरेचन विरेचन, इष्यते भनाथ छे माना जाता है ॥ १६२ ॥

162. Leucoderma demands the same treatment with great force after preliminary purificatory procedure In leucoderma, laxation should be first given and the juice of red-wood gular fig mixed with gur is good as laxative.

नं पीत्वा सुस्निग्धो यथाबलं सूर्यपादसंतापम् ।
संसेवेत विरिक्तहृद्यह पिपासुः पिबेत् पेयाम् ॥१६३॥

सुस्निग्ध सारी रीते र्नेहन पात्रेवा रोगीओ अच्छी तरह स्निग्ध हुआ रोगी, यथाबलम् यथाशक्ति यथाशक्ति, तम् ते रसनु उस रसको पीत्वा पान करीने पी कर, सूर्य-सूर्यनां सूर्यके, पाद- किरणना किरणोंकी, संतापम् तापनु धूपको, संसेवेत सेवन करवु सेवन करे विरिक्त. विरेचन लाग्या पछी विरेचन हो जानेके बाद, पिपासुः न्यारे पीवानी छच्छा थाथ त्यारे जब पीनेकी इच्छा हो तब, त्र्यहम् त्रयु न्यस पर्यन्त तीन दिन तक, पेयाम् पेयानु पेया पिबेत् पान करवु पीवे ॥ १६३ ॥

163 Taking this potion after being well oledated, he should expose himself to sun's rays according to his capacity. Then being well purged he should take for three days thin gruel as drink to allay his thirst

श्वित्रेऽङ्गे ये स्फोटा जायन्ते कण्टकेन तान्भिन्द्यात् ।
स्फोटेषु विस्त्रुतेषु प्रातः प्रातः पिबेत् पक्षम् ॥१६४॥
मलपूमसनं प्रियङ्गुं शतपुष्पां चाम्भला समुत्काथ्य ।
पालाशं वा क्षारं यथाबलं फाणितोपेतम् ॥१६५॥

१६३ संसेवेत विरिक्तहृद्यह-सेवेत विरिक्तश्च त्र्यहम् (ख)

, पिबेत् पेयाम्-पिबेत्तोयम् (प)

१६४ विस्त्रुतेषु-निस्त्रुतेषु (फ)

, पक्षम्-पक्षम् (ख)

१६५ मलपूमसन-मलयूमसन (ख व छ)

, फाणितोपेतम्-फणिज्जकोपेतम् (प)

अङ्गे शरीरभां शरीरमें, श्वित्रे श्वित्र पर श्वित्र पर, ये जे जो, स्फोटाः झेड्डाओ। फोडे, जायन्ते थाथ छे उत्पन्न होते हैं, तान् तेओने उनको, कण्टकेन कंटकी काटेसे, भिन्द्यात् झेडवा भेदन करे, स्फोटेषु झेड्डाओ। फोडोंके, विस्त्रुतेषु अरी गया पछी बह जाने पर, पक्षम् पक्षर द्विस पर्यन्त पन्द्रह दिन तक, प्रातः प्रातः हररोज सवारभां प्रतिदिन सुबहमें, मलपूम डेड विभरो तोटमिला, चाम्भला चाम्भला खाज प्रियङ्गुम् अंग कंगनी, शतपुष्पाम् च अने सुवा और सोया उनको, चाम्भला पाण्णीथी जलसे, समुत्काथ्य उकाणीने उवाककर, पिबेत् ते क्वाथ पीवे। बह काथ पीवे, यथाबलम् वा अथवा शक्ति प्रमाछे या यथाशक्त, पालाशम् भाभराने। ढाक पलाशके, क्षारम् क्षार क्षारके, फाणित-उपेतम् झखितनी साथे पीवे। फाणितके साथ पीवे ॥ १६४-१६५ ॥

164-165 The blisters which form on the leucodermic spots must be punctured with thorns and when all the serum has oozed out the patient should drink every morning for a fortnight according to his capacity the decoction of the redwood fig, spinous kino, perfumed cherry and dill, or palas alkali mixed with liquid gur

यश्चान्यत् कुष्ठं श्वित्राणां सर्वमेव तच्छस्तम् ।
खदिरोदकसंयुक्तं खदिरोदकपानश्रयं वा ॥१६६॥

अन्यत् पीलु अन्य, यत् च जे कंठ जो कुछ भी, कुष्ठम् कुष्ठना नाश करनार हेथ कुष्ठनागक है, तत् ते वह, सर्वम् एव सधु पलु समी, खदिर- भेरना खैरकत्येके, उदक- क्वाथथी काथके समुक्तम् युक्त माथ, श्वित्राणाम् श्वित्रभां श्वित्रोंके लिए शस्तम् श्रेष्ठ छे प्रशस्त है, खदिर- अथवा भेरने। या खैरकत्येके, उदक क्वाथ काथका, पानम् वा पीवे। पान भी, अश्वयम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ १६६ ॥

१६६. तच्छस्तम्-तरपथ्यम् (प)

166. Whatever else is curative of dermatosis in general is beneficial also in leucoderma if taken together with catechu water. Potion of catechu water is likewise good.

समनःशिलं विडङ्गं कासीसं रोचनां कनकपुष्पीम् ।
श्वित्राणां प्रशमार्थं ससैन्धवं लेपनं दद्यात् ॥१६७॥

समनःशिलम् मनःशिलसहितं मन विलानहितं, विडङ्गम् वायुविडङ्गं वायुविडङ्गं, कासीसम् छीराक्षरी कासीसं, रोचनाम् गोरोचनं गोरोचनं, कनकपुष्पीम् तथा क्षुडीने वाटी और हीरवीको पीसकर, श्वित्राणाम् श्वित्रोना श्वित्रोकी, प्रशमार्थम् शमन भाटे शान्तिके लिए, ससैन्धवम् सिंधवसहिते साथे सैन्धानमकके साथ, लेपनम् लेप लेप, दद्यात् दरेवे करे ॥ १६७ ॥

167. For the relief of leucoderma. the application prepared of red arsenic, embelia, iron sulphide, ox-bile, yellow thistle and rock salt may be given.

कदलीक्षारयुतं वा खरास्थि दग्धं गवां रुधिरयुक्तम् ।
हस्तिमदाभ्युषितं वा मालत्याः कोरकक्षारम् ॥१६८॥
नीलोत्पलं सकुष्ठं ससैन्धवं हस्तिमूत्रपिष्टं वा ।

खर-स्थि अथवा गधेडाना क्षुडीने अथवा गदहेकी हडीको, दग्धम् वा भाण्ठी तेनी भरभ जला कर भस्म, कदली-क्षारना कदलीके, क्षारयुतम् क्षारभा क्षारमें, गवाम् तेभज्ज भण्ठना एव गौके, रुधिरयुक्तम् रक्तभा भेणवीने लेप करेवे रुधिरमें मिला कर लेप करे, मालत्याः अथवा मालतीनी अथवा मालतीके, कोरक-क्षारिने मुकुलके, क्षारम् क्षारने क्षारको, हस्तिमद-

१६८ कदलीक्षारयुत-कदलीक्षारपूर्वं (प.)

„ वा खरास्थि-खदिर वा (प)

„ गवां रुधिरयुक्तम्-गोधारुधिरयुक्तम् (प.)

„ रुधिरयुक्तम्-रुधिरयुतम् (प.)

„ „ -सकिकयुक्तम् (त.)

„ कोरकक्षारम्-क्षारकक्षारम् (ड.)

हाथीना भूत्रभा हाथीके मूत्रमें, अभ्युषितम् वा रातवासी राप्पी तेनो लेप करेवे पर्युषित कर उसका लेप करे, सकुष्ठम् अथवा कुष्ठसहित अथवा कूठसहित, ससैन्धवम् तेभज्ज सिंधवसहित एव सैन्धवसहित, नीलोत्पलम् भूत्रभा नीलोत्पलको, हस्तिमूत्र-पिष्टम् वा हाथीना भूत्रभा वाटी तेनो लेप करेवे हाथीके मूत्रमें पीस कर उसका लेप करे ॥ १६८ ॥

168-168k. Or the application prepared of the burnt bones of a donkey mixed with plantain alkali and ox's blood or the alkali of the buds of spanish jasmine soaked in the elephant's ichor. Or the application prepared of blue water lily, costus and rock salt in elephant's urine.

मूलकबीजावल्गुजलेपः पिष्टो गवां मूत्रे ॥१६९॥
काकोदुम्बरिका वा सावल्गुजचित्रका गवां मूत्रे ।
पिष्टा मनःशिला वा संयुक्ता बर्हिपित्तने ॥१७०॥
लेपः किलासहन्ता बीजान्यावल्गुजानि लाक्षा च ।
गोपित्तमञ्जने द्वे पिप्पलयः काललोहरजः ॥१७१॥

मूलक भूणाना मूलीके, बीज-भूण बीज, अवल्गुजलेपः तथा भावथीने तथा बकुचीको गवाम् गायना गायके मूत्रे भूत्रभा मूत्रमें, पिष्ट वाटी करेवेवे लेप पीस कर किया हुआ लेप, सावल्गुज-भावथी वाकुची, चित्रका वा तथा चित्रकनी साथे तथा चित्रकके साथ, काकोदुम्बरिका देड उभराने तोटमिलेको, गवाम् अथवा गायना अथवा गायके, मूत्रे भूत्रभा मूत्रमें, पिष्ट वाटी करेवेवे लेप पीस कर किया हुआ लेप, मनःशिला वा अथवा मनःशिलने अथवा मैनसीलको, बर्हि-भोरना मोरके, पित्तने पित्तभा पित्तमें, संयुक्ता भेणवी करेवेवे लेप मिलाकर किया हुआ लेप, आवल्गुजानि तथा भावथीना तथा वाकुचीके, बीजानि भूण बीज, लाक्षा

१७१ लेप. किलासहन्ता बीजान्यावल्गुजानि लाक्षा च-किलास-हन्ता मूलान्यवल्गुजानि लाक्षा च (ख)

„ बीजानि-मूलानि (प)

„ काललोहरजः-कुष्णलोहरजः (ग. द)

च द्वाभ लाक्षा, गोपित्तम् गायत्रु पित्त गायका पित्त, द्वे बज्जने सौवीर तेभ्य रसवती सौवीराजन एव रसोत्, पिप्पल्य पीपर पिप्पली, काललोहरज च अने तीक्ष्ण दोषतु यूर्णु औष्णेना और तीक्ष्ण लोहका चूर्ण इनका, लेप देप देप, किलासहन्ता डिवासने। नाश करे छे किलासको नष्ट करता है ॥ १६९-१७१ ॥

169-171. Or the application prepared of the seeds of radish and babchi seeds pasted in cow's urine Or the plaster prepared of redwood fig, babchi seeds, and white flowered lead-wort in cow's urine, or that of red arsenic prepared with peacock's bile. Or the application prepared of the seeds of babchi, lac, ox-bile, extracts of indian berberry, antimony, long pepper and iron powder. All these are curative of leucoderma

शुद्ध्या शोणितमोक्षैर्विरुक्षणैर्भक्षणैश्च सकून्याम् ।
श्वित्रं कस्यचिदेव प्रणश्यति क्षीणपापस्य ॥१७२॥

क्षीणपापस्य जेना पाप क्षीणु थयां छे जेवा जिसके पाप क्षीण हो गये है ऐसे, कस्यचित् एव केरिण पुरुषतु किसी ही पुरुषका, श्वित्रम् श्वित्र श्वित्र शुद्ध्या स शोधनथी सशोधनसे शोणितमोक्षे रक्तमोक्षणथी रक्तमोक्षणसे, विरुक्षणै विरुक्षणथी विरुक्षणसे, सकून्याम् अने साधवाओना और सत्तुओके, भक्षणै च भक्षणथी भक्षणसे, प्रणश्यति नाश पाभे छे नष्ट होता है ॥१७२ ॥

172 Only a few people whose sinfulness has diminished, get cured of leucoderma by recourse to purification, depletion of blood, desiccation and a diet of roasted corn powder

१७२. प्रणश्यति—प्रशान्यति (क ख. घ ड.)

श्वित्रस्य नामानि भेदाश्च—

दारुणं चारुणं श्वित्रं किलासं नामभिस्त्रिभिः ।
विज्ञेयं त्रिविधं तच्च त्रिदोषं प्रायशश्च तत् ॥१७३॥

किलासम् डिवास किलास, दारुणम् दारुण, चारुणम् चारुण, श्वित्रम् च अने श्वित्र और श्वित्र, त्रिभिः औ त्रिभि ये तीन, नामभि नामथी नामोसे त्रिविधम् त्रिभि प्रकारतु तीन प्रकारका. विज्ञेयम् ज्ञेयतु जाने, तत् च अने ते और वह, प्रायशः धर्षु-भर्षु प्रायः, त्रिदोषम् त्रिभि दोषवाणुं होय छे त्रिदोषवाला होता है ॥ १७३ ॥

173 'Kilasa' dermatosis (leprosy) consists of three types of lesions, viz, nodular, macular and leucodermic and they are mostly born of tridiscordance.

दोषे रक्ताश्रिते रक्तं ताम्रं मांससमाश्रिते ।
श्वेतं मेदःश्रिते श्वित्रं गुरु तच्चोत्तरोत्तरम् ॥१७४॥

श्वित्रम् श्वित्र श्वित्र, दोषे दोष दोषके, रक्त-आश्रिते रक्ताने। आश्रय करीने रक्षो होय त्यारे रक्तके आश्रित होने पर, रक्तम् रक्त वर्णुं होय छे रक्तवर्णका होता है, मांससमाश्रिते मांसने। आश्रय करीने रक्षो होय त्यारे मांसके आश्रित होने पर, ताम्रम् ताम्र वर्णुं होय छे ताम्र वर्णका होता है, मेदःश्रिते तथा मेदने। आश्रय करीने रक्षो होय त्यारे तथा मेदके आश्रित होने पर, श्वेतम् श्वेत वर्णुं होय छे श्वेत वर्णका होता है, तत् च अने ते और वह, उत्तरोत्तरम् उत्तरोत्तर उत्तरोत्तर, गुरु चिकित्साभां कठिनतावाणे छे चिकित्सामें कठिनतावाला है ॥ १७४ ॥

174. If the morbidity is lodged in the blood, there will be red-coloration, if lodged in the flesh, coppery coloration and if lodged in

१७३. दारुण चारुण—दारुणं चारुणम् (द. घ.)

॥ विज्ञेयं त्रिविधं तच्च त्रिदोषं—यदुच्यते तत् त्रिविधं त्रिदोषं (घ. च. थ.)

the fat, there will be white coloration
These are increasingly serious in the
successive order of their statement.

श्वित्रस्य साध्याप्राध्यलक्षणम्--

यत् परस्परतोऽभिन्नं बहु यद्रक्तलोमवत् ।
यच्च वर्षगणोत्पन्नं तच्छ्वित्रं नैव सिध्यति ॥१७५॥

यत् जे जो, श्वित्रम् श्वित्र श्वित्र, परस्परत परस्पर
परस्पर, अभिन्नम् भण्णी गथेलु होय मिला हुआ हो
बहु जे धष्ठा भागभां होय जो अधिक भागमे हो
यत् जे जो, रक्तलोमवत् रातां ३ वाऽवाणु होय लाल
रोमयुक्त हो, यत् च अने जे और जो, वर्षगण- उत्प-
न्नम् धष्ठा वर्षीथी उत्पन्न थयेलु होय बहुत वर्षोंसे
उत्पन्न हो, तत् ते वह, श्वित्रम् श्वित्र श्वित्र न एव
नथी न नही, सिध्यति भट्टु मिद्ध होता ॥ १७५ ॥

175. Those lesions of lepra-alba
which are coalescent, multiple, covered
with red hair and which are of many
years' duration, never get cured.

अरक्तलोमं तनु यत् पाण्डु नातिचिरोत्थितम् ।
मध्यावकाशे चोच्छ्रन्नं श्वित्रं तत्साध्यमुच्यते ॥१७६॥

यत् श्वित्रम् जे श्वित्र जो श्वित्र, अरक्तलोम धाल
३ वाऽवाणु वगरनुं होय लाल रोमोंसे रहित हो, तनु
पाण्डुं होय पतला हो, पाण्डु पांडु वक्षुं होय
पाण्डु हो, न-अतिचिर-उत्थितम् धष्ठा धांथा वपतथी
उत्पन्न थयेलु न होय बहुत दीर्घ कालसे उत्पन्न न हो,
मध्य- अने मध्य और मध्य, अवकाशे भागभां भागमें,

उच्छ्रन्नम् च ७५३। आवेलु होय उभरा हुआ हो, तत्
ते वह, साध्यम् साध्य साध्य, उच्यते कहेवाय छे कहा
जाता है ॥ १७६ ॥

176 Those leprous lesions of lepra-
alba which are not covered with red
hair, which are thin whitish, not of
long duration and which are elevated
in the centre are regarded as curable

श्वित्रस्य निदानम्—

वचांस्यतथ्यानि कृतघ्नभावो

निन्दा सुराणां गुरुधर्षणं च ।

पापक्रिया पूर्वकृतं च कर्म

हेतुः किलासस्य विरोधि चान्नम् ॥१७७॥

अतथ्यानि असत्य असत्त्व, वचांसि वाणी भाषण,
कृतघ्नभाव. कृतघ्नता कृतघ्नता, सुराणाम् देवतांशोनी
देवोंकी, निन्दा निन्दा निन्दा गुरु- वडीलेनु गुरुजनोका,
धर्षणम् च अपमान अपमान, पापक्रिया आ दोषकृतं
पापाचरु एहिक पापाचार पूर्वकृतम् अने पूर्व न-भना
और पूर्वजन्मकृत, कर्म च पापकर्म पापकर्म, विरोधि
तथा विरुद्ध तथा विरुद्ध, अन्नम् च आहार अन्न,
किलासस्य ये किलासनां ये किलासके, हेतु. कारणा छे
हेतु है ॥ १७७ ॥

177. Untruthfulness of speech,
ingratitude, blasphemy against the
gods, derision of the elders, sinful
actions, the accumulated evil acts
of past lives and antagonistic diet are
the causative factors of leprosy.

अध्यायोक्तार्थविषया —

तत्र श्लोकाः—

हेतुर्द्रव्यं लिङ्गं विविधं ये येषु चाधिका दोषा ।
कुष्ठेषु दोषलिङ्गं समासतो दोषनिर्देशः ॥१७८॥
साधमसाध्यं कृच्छ्रं कुष्ठं कुष्ठापहाश्च ये योगा ।

१७७. सुराणाम्-गुरुणाम् (च ध.)

१७८. दोषनिर्देश-दोषनिर्देशात् (क)

१७९. साध्यमसाध्य-साध्यासाध्यम् (ग)

१७६ चोच्छ्रन्न-चोत्सन्न (अ)

पतेच्छोकादनन्तरम्—

दोषिकरूपेविदग्धे श्वित्रं त्वचि जायते ततश्च परान् ।
दूषयन्त्येव धातन्कुष्ठानि .. ।

इत्यायधिक पाठ. (अ) पुस्तके ।

अरक्तलोमं तनु यत् पाण्डु नातिचिरोत्थितम्—सरक्त

लोमबहुक संमिन्धे यत्परस्परम् ।

यच्च वर्षगणोत्पन्नं तच्छ्वित्रं नैव सिध्यति ॥

इत्यधिक पाठ (प) पुस्तके ।

सिद्धाः किलासहेतुलिङ्गं गुरुलाघवं तथा शान्तिः ॥
इति संग्रहः प्रणीतो महर्षिणा कुष्ठनाशनेऽध्याये ।
स्मृतिबुद्धिवर्धनार्थं शिष्याय हुताशवेशाय ॥१८०॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमे, श्लोका उपस हारना
श्लोके छे के उपसहास्के श्लोक है कि, हेतु. हेतु निदान,
द्रव्यम् द्रव्य, त्रिविधम् त्रिविध विविध, लिङ्गम्
लक्षण, ये ने जो, दोषा दोषो दोष, येषु च
ने कुष्ठोमा जिन कुष्ठोमें, अधिका. अधिक प्रमाणां
होय छे अधिक होते है, कुष्ठेषु कुष्ठोमा कुष्ठोमें, दोष-
लिङ्गम् दोषोनां लक्षणो दोषोके लक्षण, समासतः
संक्षेपथी संक्षेपसे दोषनिर्देश. दोषानु निश्चय दोषोका
निर्देश, साध्यम् साध्य साध्य, कृच्छ्रम् कृच्छ्रसाध्य कष्ट-
साध्य, असाध्यम् तेभ्य असाध्य एवं असाध्य, कुष्ठम्
कुष्ठ कृष्ट, कुष्ठापहा कुष्ठनाशक कुष्ठनाशक, ये ने जो,
सिद्धा सिद्ध सिद्ध, योगा योगो योग किलास-
क्षिप्त्वा किलासके, हेतुः हेतु हेतु लिङ्गम्
लक्षण, गुरु गौरव गुरुता लाघवम् लाघव
लघुता तथा तथा तथा, शान्ति चिकित्सा चिकित्सा,
इति आ यह, संग्रह. संग्रह संग्रह, कुष्ठनाशने
कुष्ठचिकित्सित कुष्ठचिकित्सित, अध्याये अध्यायमा
अध्यायमें, महर्षिणा महर्षिणे महर्षिने शिष्याय शिष्य
शिष्य, हुताशवेशाय अग्निवेशनी अग्निवेशकी, स्मृति-
स्मृति स्मृति बुद्धि- तथा बुद्धिनी तथा बुद्धिकी, वर्धनार्-
थम् वर्धन माटे बुद्धिके लिए, प्रणीत कर्षो छे किया
है ॥ १७८-१८० ॥

Here are the recapitulatory verses—

178 180. Etiological factors, suscep-
tible body elements, various symptoms,
which humors are predominant in
which conditions, the characteristic
signs of the humors in various types
of dermatosis and a brief account of
the preponderance of humors; curable,
incurable and formidable conditions
of dermatosis and the tested remedies
for dermatosis, the cures and sym-

ptoms of leprosy, the degree of seri-
ousness and mildness and their treat-
ment—these in brief are the topics dealt
with, in this chapter on the therapeutics
of dermatosis by the great sage
for the increase of the memory
and the intelligence of his disciple
Agnivesa

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकि-
त्सास्थाने कुष्ठचिकित्सतं नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेया अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने
चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, कुष्ठचिकि-
त्सितम् 'कुष्ठचिकित्सित' 'कुष्ठचिकित्सित', नाम
नामने नामका, सप्तम सातवें, अध्याय.
अध्याय स पूर्य यथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ ७ ॥

7 Thus in the section on Therapeu-
tics in the treatise compiled by Agni-
vesa and revised by Caraka, the seventh
chapter entitled 'The therapeutics of
Dermatosis' is completed.

अष्टमोऽध्यायः ।

आठमो अध्याय अध्याय आठवाँ

Chapter VIII

राजयक्ष्मचिकित्सतोपक्रम.—

अथातो राजयक्ष्मचिकित्सतं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्होथी अब आगे, राजयक्ष्मचिकि-
त्सितम् 'राजयक्ष्मचिकित्सित' नामना अध्यायम्

‘राजयक्ष्मचिकित्सित’ नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यानं करुं व्याख्यानं करौं ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय. आत्रेये
आत्रेयेने, इति ह आ विषयमां नीये प्रभाणे न इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म ङहेलुं छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the
chapter entitled “The therapeutics of
Consumption.”

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

राजयक्ष्मण आयुत्पत्ति —

दिवौकसां कथयतामृषिभिर्वै श्रुता कथा ।

कामव्यसनसंयुक्ता पौराणी शशिनं प्रति ॥ ३ ॥

रोहिण्यामतिसक्तस्य शरीरं नानुरक्षतः ।

आजगामाल्पतामिन्द्रोद्वेहः स्नेहपरिक्षयात् ॥ ४ ॥

दुहितृणामसंभोगाच्छेषाणां च प्रजापतेः ।

क्रोधो निःश्वासरूपेण मूर्तिमान् निःसृतो सुखात् ॥ ५ ॥

प्रजापतेर्हि दुहितृष्टाविंशतिमंशुमान् ।

भार्यार्थं प्रतिजग्राह न च सर्वास्ववर्तत ॥ ६ ॥

गुरुणा तमवध्यातं भार्यास्वस्रमवर्तिनम् ।

रजःपरीतमबलं यक्ष्मा शशिनमाविशत् ॥ ७ ॥

सोऽभिभूतोऽतिमहता गुरुक्रोधेन निष्प्रभः ।

देवदेवर्षिसहितो जगाम शरणं गुरुम् ॥ ८ ॥

अथ चन्द्रमसः शुद्धां मतिं बुद्ध्या प्रजापतिः ।

प्रसादं कृतवान् सोमस्ततोऽश्विभ्यां चिकित्सितः ९

स विमुक्तग्रहश्चन्द्रो विरराज विशेषतः ।

ओजसा वर्धितोऽश्विभ्यां शुद्धं सत्त्वमवाप च ॥ १० ॥

कथयताम् कथा करता कथा करते हुए, दिवौकसाम्
देवताओं पासेथी दवासे, शशिनम् चन्द्र चन्द्रके प्रति
संभूथी विषयमें कामव्यसन- कामना व्यसनथी कामके
व्यसनसे, संयुक्ता युक्त युक्त, पौराणी कथा पौराणिक
कथा पौराणिक कथा ऋषिभिः ऋषिओंसे ऋषियोंने,
श्रुता वै साक्षात् सुनी, रोहिण्याम् रोहिणीमां रोहिणीमें,
अतिसक्तस्य अत्यंत आसक्त अति आसक्त, शरीरम्

शरीरनी शरीरको, न अनुरक्षत संभोग न संभोग
रक्षा न करते हुए, इन्द्रो. चन्द्रो चन्द्रका, देह शरीर
शरीर, स्नेह- स्नेहना स्नेहके, परिक्षयात् क्षयथी
परिक्षयसे, अल्पताम् दुर्बलता क्षीणताके, आजगाम
प्राप्त हुआ, शेषाणाम् आधीनी शेष अन्य,
दुहितृणाम् पुत्रीओंना पुत्रियोंके साथ, असंभोगात्
संभोगना अभावथी संभोग न जानेसे, प्रजापतेः प्रजापतिने
प्रजापतिका, क्रोध. क्रोध क्रोध निश्वासनिश्वास
निश्वासके, रूपेण रूपे रूपम्, मूर्तिमान् मूर्तिमान्
मूर्तिमान् होकर, सुखात् सुखमाथी सुखसे, निःसृतः
अहार नीकल्ये बाहिर निकला, हि क्रोधे क्योकि,
अंशुमान् चन्द्रमाथी चन्द्रमाने प्रजापते. प्रजापतिनी
प्रजापतिकी, अष्टाविंशतिम् अष्टाविंशति अष्टाविंशति, दुहितृ
पुत्रीओंना कन्याओंको, भार्यार्थम् स्त्री तरीके पत्नीके
रूपमें, प्रतिजग्राह स्वीकार कथी हतो स्वीकार
किया था सर्वासु च पक्षु यथी तर्क किन्तु सबमें, न
अवर्तत ते समान भावथी वृथी नहि उसने समान
भावसे व्यवहार न किया, भार्यासु स्त्रीओंमां भार्याओंमें,
असमवर्तिनम् विषम वर्ताव करना विषमवर्ती, गुरुणा
अने गुरुसे गुरुसे, अवध्यातम् अवगलनाने प्राप्त
थयेला अनादत, तस्मै ते उस रज परीतम् रोगेयुक्त-
युक्त रजोगुणयुक्त, अबलम् तथा निर्बल तथा दुर्बल,
शशिनम् चन्द्रमाथी चन्द्रमाने, यक्ष्मा यक्ष्माथी यक्ष्मा,
आविशत् प्रवेश कथी प्रविष्ट हुआ, अतिमहता अत्यंत
भोटा अति महान, गुरु- क्रोधेन गुरुना क्रोधथी गुरुके
क्रोधसे अभिभूत पराभव पायेला पराभूत हुआ,
निष्प्रभ सः कान्तिरहित ने कान्तिरहित वह चन्द्रमा
देव- देव देव, देवर्षि- अने देवर्षिओं और देवर्षिओंके,
सहित. सहित साथ, गुरुम् प्रजापतिने गुरुको, शरणम्
शरणे शरण, जगाम गये गया, अथ त्वार पछी उसके
पीछे प्रजापति प्रजापतिसे प्रजापति दक्षने, चन्द्रमस.
चन्द्रनी चन्द्रमाकी, शुद्धाम् निर्बल निर्मल, मतिम् बुद्धि
बुद्धि, बुद्ध्या अशीने जानकर, प्रसादम् कृपा कृपा,
कृतवान् कथी की, तत ते पछी उसके बाद, सोम
चन्द्रनी चन्द्रमाकी, अश्विभ्याम् अश्विनीकुमारोंसे
अश्विनीकुमारोंने, चिकित्सित चिकित्सा कथी चिकित्सा की,
विमुक्तग्रह- राजयक्ष्माथी मुक्त थयेला राजयक्ष्मासे

विमुक्त हुआ। अश्विन्याम् अने अश्विनीकुमारोथी और अश्विनीकुमारोसे ओजसा छिद्रियणलथी इन्द्रियबलसे, वर्धित वधासयेदो बढाया गया, स ते वह, चन्द्र य-द्र चन्द्र विशेषतः विशेषे डरीने विशेषरूपसे विरराज शोभना लाग्यो सुसोमित हुआ, शुद्धम् च अने शुद्ध और शुद्ध, सत्त्वञ्च अवाप भनवाणो थयो मनवाला हुआ ॥ ३ १० ॥

3-10. The sages heard an ancient tale of passion concerning the moon as it was narrated among the gods. The moon was so excessively attached to Rohini neglecting his physical well-being that his body became very emaciated owing to the loss of the unctuous element. The great progenitor Daksha enraged by the conduct of the moon who neglected the other daughters of Daksha whom he took as wives exhaled his wrath through his breath; for indeed the moon took all the twenty-eight of the great progenitor's daughters for his wives, but failed to live impartially with all of them. Thus cursed by the great progenitor, consumption entered into the moon who had failed to treat all his wives impartially, was submerged in passion and had grown weak. Having grown lustreless, in consequence of the great wrath of the progenitor, the moon went to seek his forgiveness, taking the gods and the divine sages with him. The progenitor finding him to have come back to the path of virtue, was gracious to him and the moon received his treatment from the Aswin Twins. Then being

liberated from the grip of the disease, he shone greatly. The Aswins having increased his ojas (vital essence), he acquired also great purity of mind.

क्रोधो यक्ष्मा ज्वरो रोग एकार्यो दुःखसंज्ञकः ।
यस्मात् स राज्ञः प्रागासीद्राजयक्ष्मा ततो मतः ॥११॥

क्रोध क्रोध क्रोध, यक्ष्मा यक्ष्मा यक्ष्मा, ज्वर ज्वर ज्वर रोग अने रोग और रोग, दुःखसंज्ञक आ दुःख नाभनी ये दुःखसंज्ञक, एक ओकेएक एक ही, अर्थ परतुने डहे छे वस्तुको कहते है, यस्मात् नेथी जिससे, स ते वह, प्राक् प्रथम प्रथम राज्ञ राजने (य-द्रने) गजाको (चन्द्रमाको), आसीद् थयो डते। हुआ था, ततः तेथी उससे, राजयक्ष्मा राजयक्ष्मा राजयक्ष्मा, अत भनाथो छे माना गया है ॥ ११ ॥

11 Wrath, consumption, fever and disease all mean the same thing and signify suffering. Since this disease first befell the king (of the stars) it is called the royal disease.

स यक्ष्मा हुङ्कृतोऽश्विभ्यां मानुषं लोकमागतः ।
लब्ध्वा चतुर्विधं हेतुं समाविशति मानवान् ॥१२॥

अश्विन्याम् अश्विनीकुमारोथी अश्विनीकुमारोसे, हुङ्कृतः तिरस्कृत थयेदो तिरस्कृत हुआ, स ते वह यक्ष्मा क्षयरोग राजयक्ष्मा, मानुषम् लोकम् मनुष्य-दोडभा मनुष्यलोकमें, आगतः (सन्) आवी आ कर, चतुर्विधम् चार प्रकारना चार प्रकारके, हेतुम् डारणो हेतुको लब्ध्वा प्राप्त डरी प्राप्त कर, मानवान् मनु-ष्योभा मनुष्योंमें, समाविशति प्रवेश डरे छे प्रवेश करता है ॥ १२ ॥

12 This disease of consumption having been turned away by the Aswin Twins, has come down to the mortal world and makes its entry into men, finding its fourfold causative factor.

राजयक्ष्मण. कारणचतुष्टयम्—

अयथाबलमारम्भं वेगसंधारणं क्षयम् ।

यक्ष्मणः कारणं विद्याच्चतुर्थं विषमाशनम् ॥१३॥

अयथाबलम् अक्षी अधिष्ठ बलसे अधिक, आरम्भम् कार्यं करु कार्य करना, वेग- वेगत्वे वेगोंका, संधारणम् रोकना, क्षयम् क्षय धातुक्षय, चतुर्थम् अने चौथे और चौथा, विषमाशनम् च विषम भोजन अने अने विषम भोजन इनको, यक्ष्मणः क्षयरोगना राजयक्ष्माके, कारणम् कारण, विद्यात् ज्ञानवा जानना चाहिए ॥ १३ ॥

13. Over-exertion, suppression of natural urges, wasting and fourthly irregular diet are the etiological factors of consumption.

साहसप्रभवस्य राजयक्ष्मणो निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

युद्धाध्ययनभाराध्वलङ्घनप्लवनादिभिः ।

पतनैरभिघातैर्वा साहसैर्वा तथाऽपरैः ॥ १४ ॥

अयथाबलमारम्भैर्जन्तोहरसि विश्वते ।

वायुः प्रकुपितो दोषाबुदीर्योभौ प्रधावति ॥ १५ ॥

युद्ध- युद्ध युद्ध अध्ययन- अध्ययन अध्ययन, भार- भार उपावेश बोझा उठाना, अध्व- पथ करुने मार्ग चलना, लङ्घन- कूटु कूटना, प्लवनादिभि वा तरवा वगेरेथी तरना आदिसे, पतनै पडवाथी गिरनेसे, अभिघातै वा अथना अभिघातथी या अभिघातसे, साहसै वा अथना साहसोथी या साहसोसे, तथा तथा और, अपरै. भीन अन्य, अयथाबलम् अथनी अधिष्ठ बलाधिक, आरम्भं कार्योथी कार्योसे, जन्तो. मनुष्यना मनुष्यके उरसि उर स्थणमा वक्ष स्थलमें, विश्वते क्षत यथा क्षत होने पर, प्रकुपित. कुपित थयेल कुपित हुआ, वायुः वायु वायु, उभौ अने दोनों, दोषौ उद्ध तथा पित्तने कफ और पित्तको, उदीर्य प्रकुपित करीने प्रकुपित करके, प्रधावति दौड़े छे दौड़ता है ॥ १४-१५ ॥

14-15 If a man gets his chest injured by the strain of fighting, study, load-lifting, wayfaring, jumping, swimming and such other hard task or

by a fall, trauma, or any other undertakings beyond one's strength, the vata being provoked in the body precipitates the other two humors and quickly spreads over the entire body.

स शिरःस्थः शिरःशूलं करोति गलमाश्रितः ।
कण्ठोद्धंसं च कासं च स्वरमेदमरोचकम् ॥१६॥
पार्श्वशूलं च पार्श्वस्थो वर्चोमेदं गुदे स्थितः ।
जृम्भां ज्वरं च सन्धिस्थ उरःस्थश्चोरसो रुजम् ॥१७॥

क्षणनादुरसः कासात् कफं घृणिवेत् सशोणितम् ।
जर्जरेणोरसा कृच्छ्रमुरःशूलातिपीडितः ॥ १८ ॥

इति साहसिको यक्ष्मा रूपैरेतैः प्रपद्यते ।
एकादशभिरात्मज्ञो भजेत्तस्मान्न साहसम् ॥१९॥

स. ते वह, शिरःस्थः भस्तकभां रूढी शिरमें स्थित होकर शिरः- भस्तकना शिरके शूलम् शूलने शूलको, गलम् गणामां गलेमें, आश्रित. च रूढी आश्रित हुआ, कण्ठ-उद्धंसम् च उद्धंसं कण्ठोद्धंस, कासम् च उधरस खासी, स्वरमेदम् च स्वरमेद स्वरमेद, अरोचकम् च तथा अरोचकने और अरुचिको पार्श्वस्थः च पडवाभां रूढी पार्श्वस्थित हुआ, पार्श्वशूलम् पार्श्वशूल पार्श्वशूलको, गुदे गुदाभां गुदामें, स्थित. रूढी स्थित हुआ, वर्चो-मेदम् मलमेद मलमेदको, सन्धिस्थ सन्धिभां रूढी संधियोंमें रहकर, जृम्भाम् अगासां जम्भाईको, ज्वरम् च तथा ज्वर तथा ज्वरको, उरःस्थ. अने छातीमां रूढी और छातीमें स्थित होकर, उरसः छातीनी छातीके, रुजम् च पीडने दर्दको करोति करे छे करता है, उरःशूल- छातीना शूलथी उर शूलसे, अतिपीडित. अत्यंत पीडयेला रोगी अतिपीडित रोगी, उरस छातीमां छातीमें, क्षणनात् क्षत यथाथी क्षत होनेसे, कासात् उधरसने खासीके कारण, जर्जरेण अश्रित जीर्ण, उरसा छातीमांथी छातीमेंसे, सशोणितम् रक्तयुक्त रक्तयुक्त, कफम् उद्धने कफको, कृच्छ्रम् उद्धथी कष्टसे, घृणिवेत् थूडे छे थूकता है, इति आ प्रमाणे इस प्रकार, साहसिकः साहसथी उत्पन्न थयेला साहसजन्य, यक्ष्मा यक्ष्मा यक्ष्मा, एतै. आ इन, एकादशभिः अभिघात एकादश, रूपैः

श्लेष्मी युक्त रूपोसे युक्त हुआ, प्रपद्यते प्राप्त थाय
छे आता है, तस्मात् तेषी इस लिए, आत्मज्ञं बुद्धि-
मान् भाषुसे बुद्धिमान् मनुष्य, साहसम् साहस
साहसको, न न न, भजेत् उरु सेवे ॥ १६-१९ ॥

16-19 If that vata gets localised in the head, it causes headache; if it lodges in the throat it impedes the function of the throat and produces cough, change of voice and anorexia; if it is localised in the side of the chest, it causes pleurodynia, it causes loosening of stools if it is localised in the rectum; if it is localised in the joints it causes pendiculation and fever; and if it is localised in the chest it causes pectoral pain. Owing to erosion in the chest the person expectorates with great trouble sputum mixed with blood from the worn-out chest (giving the characteristic 'cracked-pot' sound) and suffers severe pain in the chest Thus a man given to reckless actions is afflicted with consumption characterised by these eleven symptoms Therefore the wise man should never resort to such inconsiderate actions.

वेगधारणस्य राजयक्ष्मणो निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—
हीमत्त्वाद्वा घृणित्वाद्वा भयाद्वा वेगमागतम् ।
वातमूत्रपुरीषाणां निगृह्णाति यदा नरः ॥२०॥
तदा वेगप्रतीघातात् कफपित्ते समीरयन् ।
ऊर्ध्वं तिर्यग्धञ्चैव विकारान् कुरुतेऽनिलः ॥२१॥

यदा नरः जष, नर मनुष्य मनुष्य, हीमत्त्वात्
वा शरभाणपश्याथी लजायुक्त होनेके कारण, भयात् वा
के भयथी भयवा भयके कारण वात- वायु वायु,
मूत्र- मूत्र मूत्र, पुरीषाणाम् तथा मणिना तथा पुरीषके,
मागतम् आवेक्ष प्राप्त, वेगम् वेगने वेगको, निगृह्णाति

रोके छे रोकता है, तदा त्पारे तव, वेग- वेग वेगोके,
प्रतीघातात् रोकेवाथी रोकनेसे, कफ- उक्ष कफ, पित्ते
तथा पित्तने तथा पित्तको, ऊर्ध्वम् उपर उपर, अधः
नीचे नीचे, तिर्यक् च एव अने आडा और तिरछे,
समीरयन् भेकेते। प्रेरित करता हुआ, अनिलः वायु
वायु, विकारान् नीचेना विकारोने निम्न विकारोको,
कुरुते उरे छे करता है ॥ २०-२१ ॥

20-21. If a person suppresses the generated urge for flatus, urine or feces, owing to bashfulness aversion, or fear, then as a reaction to this suppression, the vata, provoking the kapha and the pitta, carries them upwards, sideways, or downwards and produces various disorders

प्रतिश्यायं च कासं च स्वरभेदमरोचकम् ।
पार्श्वशूलं शिरःशूलं ज्वरमंसावमर्दनम् ॥ २२ ॥
अङ्गमर्दं मुहुर्छर्दिं वर्चोभेदं त्रिलक्षणम् ।
रूपाण्येकादशैतानि यक्ष्मा यैरुच्यते महान् ॥ २३ ॥

प्रतिश्यायम् सणभम प्रतिश्याय, कासम् च उधरस
कास, स्वरभेदम् स्वरभेद स्वरभेद, अरोचकम् अरुच्य
अरुचि, पार्श्वशूलम् पार्श्वशूल पार्श्वशूल, शिरःशूलम्
शिरःशूल शिरःशूल, ज्वरम् नपर ज्वर, अंल- भवाभा
असर्मे, अवमर्दनम् पीडा पीडा अङ्गमर्दम् अङ्गमर्द
अङ्गमर्द, मुहुः वार वार पुन पुन, छर्दिम् उलटी के,
त्रिलक्षणम् अने त्रयोदशनां दक्षिणवाणे। त्रिदोषके
लक्षणवाला, वर्चोभेदम् मणभेद मलभेद, एतानि आ
ये, एकादश अगित्थार ग्यारह रूपाणि श्लेष् छे रूप है,
यै. नेना ५३ जिनसे यक्ष्मा यक्ष्मा यक्ष्मा, महान्
महान् महान, उच्यते उहेवाय छे कहलाता है ॥ २२-२३ ॥

22-23 Coryza, cough, change of voice, anorexia, pleurodynia, headache fever, shoulder ache body-ache, frequent vomiting and loose stools with the signs of tri-humoral discordance—these are the eleven signs and symptoms in

consideration of which consumption is considered a major disease

घातुक्षयजस्य राजयक्ष्मणो निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

ईर्ष्योत्कण्ठाभयत्रासक्रोधशोकातिकर्शनात् ।
अतिव्यवायानशनाच्छुक्रमोजश्च हीयते ॥२४॥

ईर्ष्या- ईर्ष्या ईर्ष्या, उत्कण्ठा- उत्कण्ठा, उतकण्ठा,
भय- भय भय त्रास- त्रास त्रास. क्रोध- क्रोध क्रोध,
शोक- शोऽ शोक, अतिकर्शनात् तथा अति दुर्बलता
तथा अतिदौर्बल्य अतिव्यवाय- अने अति मैथुनथी
और अतिमैथुनसे, अनशनात् तेभ्यो भोजन न करवाथी
एवं अनशनसे, शुक्रम शुक्र वीर्य, ओज च अने ओज
और ओज, हीयते क्षय पासे छे क्षीण हो जाते
है ॥ २४ ॥

24. Owing to jealousy, eagerness, fear, terror, anger, grief, excessive emaciation, excessive sexual indulgence and fasting, there occurs diminution of the semen and the vital essence.

ततः स्नेहक्षयाद्वायुर्वृद्धो दोषावुदीरयन् ।
प्रतिश्यायं ज्वरं कासमङ्गमर्दं शिरोरुजम् ॥२५॥
श्वासं विद्मेदमरुचिं पार्श्वशूलं स्वरक्षयम् ।
करोति चांससंतापमेकादशगदानिमान् ॥२६॥

ततः ते पक्षी उसके बाद, स्नेह- स्नेहना स्नेहके,
क्षयात् क्षयथी नाशसे, वृद्धः वृद्धे। प्रकुपित हुआ,
वायुः वायु वायु, दोषो अने दोषोने दोनों दोषोको,
उदीरयन् प्रकुपित करते। प्रकुपित कर, प्रतिश्यायम्
अणुअभ प्रतिश्याय, ज्वरम् अणु ज्वर, कासम् अणु
कास, अङ्गमर्दम् अणु तूटवा अङ्गमर्द, शिरोरुजम्
भाथाभां पीडा शिरमें पीडा, श्वासम् श्वास श्वास,
विद्मेदम् अणुमेद मलमेद, अरुचिम् अणुचि अरुचि,
पार्श्वशूलम् पार्श्वशूल पार्श्वशूल, स्वरक्षयम् स्वरनाश
स्वरनाश, अंससंतापम् च अने अभापु तपपुं और
अंसका अभिताप, इमान् आ इत, एकादश- अणियार
ग्यारह, गदान् अणुदो रोगोको, करोति करे छे करता
है ॥ २५-२६ ॥

25-26. Consequent upon the loss of the unctuous element of the body, the vata increases and provokes the other two humors and causes these eleven disorders viz., coryza, fever, cough, body-ache, headache, dyspnea, loose stools, anorexia, pleurodynia, loss of voice and heat in the shoulder region.

लिङ्गान्यावेदयन्त्येतान्येकादश महागदम् ।
संप्राप्तं राजयक्ष्माणं क्षयात् प्राणक्षयप्रदम् ॥२७॥

एतानि आ ये, एकादश अणियार ग्यारह, लिङ्गानि
लक्षणो लक्षण, क्षयात् क्षयथी क्षयसे, संप्राप्तम् प्राप्त
थयेल उत्पन्न, प्राण-क्षय-प्रदम् प्राणनाश करनेपर प्राण-
क्षयकारी, महागदम् महारोग महारोग, राजयक्ष्मा-
णम् राजयक्ष्माने राजयक्ष्माको, आवेदयन्ति अणुवे छे
बताते है ॥ २७ ॥

27. These eleven symptoms indicate the presence of this major disease—consumption, which arising from wasting, wastes away life.

विषमाहारजस्य राजयक्ष्मणो निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

विविधान्यन्नपानानि वैषम्येण समश्नतः ।
जनयन्त्यामयान् घोरान्विषमान्मारुतादयः ॥२८॥

विविधानि विविध प्रकारनां विविध, अन्नपानानि
अन्नपानोनु अन्नपानोके, वैषम्येण विषम शीते
विषमतासे, समश्नतः अक्षय्य करनेपर मनुष्यने सेवन
करनेवाले मनुष्यके मारुतादय वातादिके दोष वातादि
दोष, घोरान् अणु कर दारुण, विषमान् अने विषम और
कृच्छसाध्य, आम्यान् रोगोने रोगोको जनयन्ति
उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते है ॥ २८ ॥

28 The vata and other humors getting provoked by promiscuous eats and drinks, taken irregularly, generate serious diseases.

स्रोतांसि रुधिरादीनां वैषम्याद्विषमं गताः ।
रुद्धा रोगाय कल्पन्ते पुष्यन्ति च न घातवः ॥२९॥

वैषम्यात् आहारनी विषमताने दीधे आहार-
वैषम्यसे, विषमम् विषम भाव विषम भावको गताः
पामेदा दोषो प्राप्त हुए दोष, रुधिरादीनाम् रुधिर
ध्यादिना रुधिरादिके, स्रोतांसि स्रोताने स्रोतोंको रुद्धा
३धीने रोक कर, रोगाय रोग उत्पन्न करना रोगो-
त्पत्तिके लिए, कल्पन्ते शक्तिमान थाय छे शक्तिमान
होते है, घातव च अने धातुओं और धातुएं
न पुष्यन्ति पुष्ट नहीं होती ॥ २९ ॥

29. They obstruct the circulatory channels of blood etc., and being vitiated. create a fertile soil for diseases and also stop the nourishment of the body-elements.

प्रतिश्यायं प्रसेकं च कासं छर्दिमरोचकम् ।
ज्वरमंसाभितापं च छर्दनं रुधिरस्य च ॥३०॥
पार्श्वशूलं शिरःशूलं स्वरभेदमथापि च ।
कफपित्तानिलकृतं लिङ्गं विद्याद्यथाक्रमम् ॥३१॥
इति व्याधिसमूहस्य रोगराजस्य हेतुजम् ।
रूपमेकादशविधं हेतुश्चोक्तश्चतुर्विध ॥३२॥

प्रतिश्यायम् सणैभम् प्रतिश्याय, प्रसेकम् उक्ष
पक्षी प्रसेक, कासम् उधरस काम, छर्दिम् उलटी के
अरोचकम् अने अरुचिने और अरोचकको, ज्वरम्
ज्वर ज्वर, अस- भवा असके, अभितापम् च
तपना अभिताप, रुधिरस्य अने दो।डीनी और रक्तके,
छर्दनम् च उलटीने वमनको, पार्श्वशूलम् पार्श्वशूल
पार्श्वशूल, शिरःशूलम् मस्तकशूल शिरःशूल, अथ अपि
तथा और, स्वरभेदम् च स्वरभेदने स्वरभेदको,
यथाक्रमम् अतुक्रम प्रमाणे क्रमके अनुसार, कफ- उक्ष
कफ, पित्त- पित्त पित्त, अनिल- तथा वातथी और
वायुसे, कृतम् करायेदां जनित, लिङ्गम् लक्षणो लक्षण
विद्यात् ज्ञानुवां जाने, इति आ प्रमाणे इस प्रकार,
व्याधि- रोगाना व्याधियोंके, समूहस्य समूहस्य समूहरूप,
रोगराजस्य राजयक्ष्मात् राजयक्ष्माके, हेतुजम् हेतुजन्य

हेतुसे उत्पन्न, एकादश- विधम् अगियार प्रकारनुं
ग्यारह प्रकारका, रूपम् ३५ लक्षण, चतुर्विधः अने
आर प्रकारने और चतुर्विध, हेतु च हेतु हेतु, उक्तः
उक्ता छे कहे है ॥ ३०-३२ ॥

30 32 Coryza, ptyalism, cough, vomiting and anorexia, fever, shoulder-ache and vomiting of blood (hemoptysis) pleurodynia, headache and change of voice—know these to be the respective symptoms caused by kapha, pitta and vata. Thus have been described the eleven signs and symptoms of the syndrome of disease called the royal disease (i. e. consumption) resulting from its etiological factor which has been stated to be fourfold.

राजयक्ष्मणः पूर्वरूपाणि—

पूर्वरूपं प्रतिश्यायो दौर्बल्यं दोषदर्शनम् ।
अदोषेष्वपि भावेषु काये वीभत्सदर्शनम् ॥३३॥
घृणित्वमश्नतश्चापि बलमांसपरिक्षयः ।
स्त्रीमद्यमांसप्रियता प्रियता चावगुण्ठने ॥३४॥
मक्षिकाघृणकेशानां तृणानां पतनानि च ।
प्रायोऽन्नपाने केशानां नखानां चाभिवर्धनम् ॥३५॥
पतत्रिभि पतङ्गैश्च श्वापदैश्चाभिघर्षणम् ।
स्वप्ने केशस्थिराशीनां भस्मनश्चाधिरोहणम् ॥३६॥
जलाशयानां शैलानां वनानां ज्योतिषामपि ।
शुष्यतां क्षीयमाणानां पततां यच्च दर्शनम् ॥३७॥
प्राग्रूपं बहुरूपस्य तज्ज्ञेयं राजयक्ष्मणः ।

पूर्वरूपम् राजयक्ष्मात् पूर्व ३५ राजयक्ष्माका पूर्व-
रूप. प्रतिश्यायः सणैभम् प्रतिश्याय, दौर्बल्यम्
दुर्बलता कमजोरी अदोषेषु दोषरहित दोषरहित,
भावेषु अपि पदार्थोंमां पक्ष भावोंमें मी, दोष- दर्शनम्
दोषदर्शन दोष देखना, काये शरीरमां शरीरमें,
वीभत्स- विकृत ३५ विकृत रूपका, दर्शनम् ज्ञेयु देखना,
घृणित्वम् धृष्टा थवी घृणा होना, अश्नत च भेराक्ष

येता ढोवा अन्न खाते हुएके, अपि छतां मी, बल-
 भल बल, मांस- तथा भांसने। तथा मासका, परिक्षयः
 क्षय क्षीण होना, स्त्री- स्त्री, मद्य- मद्य, मांस-
 तथा भांसभां और मासके सेवनमें, प्रियता रुचि थनी
 रुचि होनी, भवगुण्डने सुंदर वस्त्रो पहेरवाभां सुन्दर
 वस्त्रोंके पहिरनेमें, प्रियता रुचि प्रीति, प्रायः धलुंभरुं
 प्रायः, अन्नपाने भावा पीवाना पदार्थोभां अन्नपानमें,
 मक्षिका- भाभी मक्खियों, घुण- डाडना डीडा काष्ठकृमि,
 केशानाम् वाण बाल, तुणानाम् च तथा तृणानुं और
 तृणोंका, पतनानि पडपुं गिरना, केशानाम् केश केश,
 नखानाम् च तथा नखपु और नखोंका अमिर्वर्धनम्
 अति वधपु जमादा बढना स्वप्ने च अने स्वप्नभां
 और स्वप्नमें, पतत्रिभि पक्षीओ पक्षियोंसे, पतत्रैः च
 पतत्रिभां पतंगोंसे श्वापदैः च अने ढिसक पशुओथी
 एव श्वापदोंसे, अमिर्वर्धनम् पराभव प्राप्त थवे। पराभूत
 होना, केश- केश केश, अस्थि- तेभज ढाडकाना एवं
 हड्डियोंके, राशीनाम् ढगला ढेर, भस्मन- च अने भस्म
 पर और भस्म पर, अविरोहणम् थडपु चढना, शुष्यताम्
 सूडाईं जतां सूखते हुए, जलाशयानाम् जलाशयो
 जलाशयोंको, क्षीयमाणानाम् क्षीय थतां क्षीण होते हुए,
 शैलानाम् शैलोको, वनानाम् तेभज वने। एवं
 वनोंका, पतत्राम् अने पडता और गिरते हुए,
 ज्योतिषाम् च ताराओनु तारकाओंका, अपि पशु मी,
 यत् ने जो, दर्शनम् दर्शन देखना, तत् ते वह मी,
 बहुरूपस्य धलुं ३पभाणा बहुत रूपवाले, राजयक्ष्मण
 राजयक्ष्मणानुं राजयक्ष्माका, प्राक्-रूपम् पूर्व३प पूर्वरूप,
 ज्ञेयम् अलुपु जाने ॥ ३३-३७३ ॥

33-37½. The premonitory symptoms
 are coryza, debility, inclination to find
 fault where there is none, morbid
 appearances in the body; disgust, loss
 of strength and flesh in spite of good
 feeding, craving for women, wine and
 flesh, and fondness for good dress;
 falling often of flies, insects, hair and
 straw, in food and drink, and rapid
 growth of hair and nails; being attac-

ked in dreams by birds, wasps and
 beasts of prey, climbing up of heaps
 of hair, bones or of ashes; visions of
 the drying up of reservoirs, the dwind-
 ling of hills and forests and the falling
 of stars and planets—these are to be
 known as the premonitory symptoms
 of consumption of various types

राजयक्ष्मा कथं प्रवर्तते—

रूपं त्वस्य बथोद्देशं निर्देक्ष्यामि समेषजम् ॥३८॥

अस्य ओनां इसका, रूपम् ३पने रूप, तु ते।
 तो यथोद्देशम् उद्देशना कभने अनुसरी उद्देशके
 क्रमके अनुसार, समेषजम् थिडितसासहित चिकित्सा-
 सहित, निर्देक्ष्यामि कडुीश कहंगा ॥ ३८ ॥

38. I shall now describe the signs
 and symptoms and the treatment of
 this disease as proposed.

यथास्वेनोष्मणा पाकं शरीरा यान्ति घातवः ।
 स्रोतसा च यथास्वेन घातुः पुष्यति घातुतः ॥३९॥

शरीरा शरीरना शारीरिक, घातवः घातुओ
 घातुएं, यथास्वेन येतयेतानी अपनी अपनी,
 ऊष्मणा उष्मा वडे ऊष्मासे, पाकम् पाकने पक,
 यान्ति पाभे छे होती है, घातु घातु घातु,
 यथास्वेन येतयेताना अपने अपने, स्रोतसा च
 स्रोतसा स्रोतद्वारा, घातुत घातुथी घातुसे, पुष्यति
 पुष्ट थाथ छे पुष्ट होती है ॥ ३९ ॥

39 The body-elements attain their
 mature condition by their own innate
 metabolic heat, and circulatory chan-
 nels of each of these elements nour-
 ishes the body-element next to it in
 order.

स्रोतसां संनिरोधाच्च रक्तादीनां च संक्षयात् ।
 घातूष्मणां चापचयाद्वाजयक्ष्मा प्रवर्तते ॥४०॥

स्रोतसाम् स्रोतेभ्यो स्रोतोके, संनिरोधात् च निरोध भवत्यी रुकजानेसे, रक्तादीनाम् रक्तानि रक्तादि धातुओंके, संक्षयात् च क्षयथी क्षीण होनेसे, धातु- अने धातुओंकी और धातुओंकी, ऊष्मणाम् उष्माना ऊष्माके, अपचयात् च क्षयथी क्षीण होनेसे, राजयक्ष्मा राजयक्ष्मा राजयक्ष्मा, प्रवर्तते प्रवृत्त थाय छे प्रवृत्त होता है ॥ ४० ॥

40. By the obstruction of the circulatory channels and as a result of the diminution of blood and other nutrient elements, as also of the innate heat of the body-elements, the pathological changes of consumption are brought about.

राजयक्ष्मणो विड्वल हि बलम्—

तस्मिन् काले पचत्यग्निर्यदन्नं कोष्ठसंश्रितम् ।
मलीभवति तत् प्रायः कल्पते किञ्चिदोजसे ॥४१॥

तस्मिन् ते उस, काले सभये समयमें, अग्नि- अग्नि अग्नि, कोष्ठम् कोष्ठमां कोष्ठमें, मंत्रितम् यत् रक्षेत्वा न स्थित जित, अन्नम् अन्नने अन्नको, पचति पचावे छे पकाती है, तत् ते वह, प्रायः धक्षुंभ्रुं प्रायः, मलीभवति मल अने छे मल होता है, किञ्चित् अने तेने थोडा न भूग और उसका थोडासा भाग, ओजसे औजस्य ओजरूप, कल्पते अने छे बनता है ॥ ४१ ॥

41. Under this condition whatever food staying in the gastro-intestinal tract undergoes digestive process, is converted mostly into excretory matter and very little is assimilated by the body as vital juice.

तस्मात् पुरीषं संरक्ष्यं विशेषाद्राजयक्ष्मणः ।
सर्वधातुक्षयार्तस्य बलं तस्य हि विड्वलम् ॥४२॥

तस्मात् तेथी अतः, राजयक्ष्मणः राजयक्ष्माना रेथीना राजयक्ष्मीका, पुरीषम् मलम् मल, विशेषात्

विशेषे डरीने विशेषत, संरक्ष्यम् रक्ष्युं डरपुं रक्षण करना चाहिए, हि डरथुं डे क्योंकि, सर्व- सधणा सब, धातु- धातुओंकी धातुओंके, क्षय- क्षयथी क्षयसे, आर्तस्य पीडाता पीडित, तस्य तेतुं उसका, विड्वलम् पुरीषम् अण न पुरीषका बल ही, बलम् मल छे बल है ॥ ४२ ॥

42. Hence the excretory or fecal matter should be specially taken care of in the body of the consumptive where all body-elements are atrophied and hence the elementary fecal matter is the only source of strength left for him

एकादशव्याधीनां सषातो हि राजयक्ष्मा—

रसः स्रोतःसु रुद्धेषु स्वस्थानस्थो विवर्धते ।
स ऊर्ध्वं कासवेगेन बहुरूपः प्रवर्तते ॥ ४३ ॥

स्रोतःसु स्रोते स्रोतो, रुद्धेषु रोडाध न्वाथी रुक जाने पर, स्व- पोताना अपने, स्थानस्थः स्थानमां न स्थानमें स्थित, रसः रस रस, विवर्धते वृद्धि पावे छे वृद्धिको प्राप्त होता है, सः ते वह, कासवेगेन बहुरूपः उधरसना वेगथी अनेक रूपवाणी यध कामवेगसे बहुत रूपसे युक्त होकर, ऊर्ध्वम् उर्ध्वी ऊपरकी ओर, प्रवर्तते गति डरे छे जाता है ॥ ४३ ॥

43. As the circulatory channels are obstructed, the nutrient fluid remains in its own habitat, increases in quantity and flows upwards in various forms pushed up by the cough.

जायन्ते व्याधयश्चातः षडेकादश वा पुनः ।
येषां संघातयोगेन राजयक्ष्मेति कथ्यते ॥४४॥

अतः ये पथी इसके पीछे, षट् छ छः, एकादश वा पुनः डे अगियार अथवा बारह व्याधय. रोगे रोग, जायन्ते थाय छे उत्पन्न होते हैं, येषाम् न्नेओने। जिनके, संघातयोगेन ओधत्र समूह यता एकत्र समूहके होने पर, राजयक्ष्मा वैद्योथी तेने राजयक्ष्मा नामथी

वैद्योसे उसको 'राजयक्ष्मा' नामसे, कथ्यते इतिवाभां आवे छे कहा जाता है ॥ ४४ ॥

44 In consequence of this, are produced the six or the eleven types of symptoms, the syndrome of which is designated 'consumption'.

कासोऽसतापो वैस्वर्यं ज्वरः पार्श्वशिरोरुजा ।
छर्दनं रक्तकफयोः श्वासवर्चोऽरुचिः ॥४५॥
रूपाण्येकादशैतानि यक्ष्मणः षडिमानि वा ।
कासो ज्वरः पार्श्वशूलं स्वरवर्चोऽरुचिः ॥४६॥

कास- उधरस कास, अंस- भलातु असका ताप तपु अमिताप, वैस्वर्यम् स्वरभेद स्वर विकृत होना, ज्वरः ज्वर ज्वर, पार्श्व- पशुभां पार्श्व, शिर- तथा भस्तधर्मा और शिरमें, रुजा पीडा पीडा, रक्त- खोली रक्त, कफयो तथा इक्ष्मी और कफकी, छर्दनम् उलटी के श्वास- श्वास श्वास, वर्च- गद भलभेद मलभेद, अरुचि- अने अरुचि और अरुचि, एतानि आ ये, एकादश अगियार ग्यारह, कासः अथवा कास अथवा कास, ज्वर ज्वर ज्वर, पार्श्वशूलम् पशुभां शूल पार्श्वशूल, स्वरवर्चः- गदः स्वरभेद, मलभेद स्वरभेद, मलभेद, अरुचिः अने अरुचि और अरुचि, इमानि आ ये, षट् वा छ छ., यक्ष्मणः यक्ष्मानां यक्ष्माके, रूपाणि रूपे छे रूप हैं ॥ ४५-४६ ॥

45-46. Cough, heat in the shoulder region, change of voice, fever, pleurodynia, headache, vomiting of blood and phlegm, dyspnea, diarrhea and anorexia are the eleven symptoms of consumption; or they are also six viz., cough, fever, pleurodynia, change of voice, diarrhea and anorexia.

राजयक्ष्मणः साध्यासाध्यत्वविचारः—

सर्वैरैस्त्रिभिर्वाऽपि लिङ्गैर्मांसबलक्षये ।
युक्तो वर्ण्यश्चिकित्स्यस्तु सर्वरूपोऽप्यतोऽन्यथा ४७

मांस- मांस मांस, बलक्षये तथा भलने। क्षय होय त्तारे और बलके क्षीण होने पर, सर्वै- सधणां सब, अथै अर्धा आर्धो, त्रिभि वा छे त्रिणु या तीन, अपि पशु मी, लिङ्गै दक्षिणोथी लक्षणोंसे युक्त युक्त इरटी युक्त राजयक्ष्मी, वर्ज्य छोड़ी देवा योग्य छे वर्ज्य है, अतः अनाथी इससे, अन्यथा विपरीत (भल अने मांसनी क्षीणता नगरेने।) विपरीत (बल और मांसक्षीण न हुआ), सर्व- सर्व सब, रूप अपि रूपाने। पशु इरटी लक्षणसे युक्त भी रोगी, चिकित्स्य- तु चिकित्सा करवा योग्य छे चिकित्साके योग्य है ॥ ४७ ॥

47. With eleven, six or even three of the symptoms, a patient is incurable if he is losing flesh and strength, but he is curable if he is having otherwise in spite of showing all the symptoms.

प्रतिश्यायाद्राजयक्ष्मा कथं प्रवर्तते—

घ्राणमूले स्थितः श्लेष्मा रुधिरं पित्तमेव वा ।
मारुताध्मातशिरसो मारुतं श्यायते प्रति ॥४८॥

मारुत- वायुथी वायुसे, आध्मात- पूर्ण पुरित, शिरसः भरतधवाणाने शिरवाले रोगीके, घ्राणमूले नासिकांन मूणभां नासाके मूलमें, स्थित रहेल स्थित, श्लेष्मा छे कफ, रुधिरम् रक्त रक्त, पित्तम् एव वा अथवा पित्त या पित्त, मारुतम् वायु वायुके, प्रति तरश् प्रति, श्यायते अथ छे गमन करता है ॥ ४८ ॥

48 The kapha, blood or pitta situated in the base of the nasal cavity flows downwards along with the breath in the person whose head is swollen with vata.

प्रतिश्यायस्ततो घोरो जायते देहकर्शनः ।
तस्य रूपं शिरःशूल गौरवं घ्राणविप्लवः ॥४९॥
ज्वरः कासः कफोत्क्लेशः स्वरभेदोऽरुचिः क्लमः ।
इन्द्रियाणामसामर्थ्यं यक्ष्मा चातः प्रजायते ॥५०॥

तत. तेशी उससे, घोरोः दारुण घोरो, देह- देह शरीरको, कर्शन- क्षय करवाला, प्रतिश्याय

सौभम प्रतिश्याय, जायते थाय छे उत्पन्न होता है, शिर शूलम् भरतक्षय शिरःशूल, गौरवम् गौरव जडता, प्राणविप्लवः प्राणविप्लव प्राणविप्लव, ज्वर ज्वर ज्वर, कास उधरस काम, कफ-उत्केश उक्ष पडवे। कफका निकलना, स्वर- स्वरसे। स्वरका, भेद. वेद भेद, अरुचि अरुचि अरुचि, कुमः कुम यकावट, इन्द्रियाणास् अने इन्द्रियाणा और इन्द्रियोंकी, अमामर्थ्यम् च सामर्थ्यने अभाव असमर्थता, तस्य तेना उमके, रूपम् दक्षणे छे लक्षणों है, अत अथी इनसे, यदना यक्षमा राजयक्षमा प्रजायते थाय छे उत्पन्न होता है ॥ ४९-५० ॥

49 50 And hence there occurs a severe type of nasal catarrh (cata-down, and rheo to flow) which causes emaciation of the body; its signs and symptoms are headache, heaviness in the head, loss of smell, fever, cough, increase of mucus secretion, change of voice, anorexia, fatigue and asthenia of the senses, and then consumption makes its appearance

कासरूपं राजयक्ष्मलक्षणम्—

पिच्छिलं बहलं विस्त्रं हरितं श्वेतपीतकम् ।

कासमानो रसं यक्ष्मी निष्ठीवति कफानुगम् ॥५१॥

कामसान. उधरस भाते। खासता हुवा, यक्ष्मी रोग्यक्ष्माने रोगी राजयक्ष्मी, पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल बहलम् धाटे गाढा, विस्त्रम् आम गन्धवाणे। आम गन्धवाला, हरितम् लीले। हरित, श्वेत- सङ्केद श्वेत, पीतकम् पीणे। पीत कफानुगम् अने उक्षयुक्त कफयुक्त, रसम् रस रसको निष्ठीवति थूके छे थूकता है ॥ ५१ ॥

51 The consumptive while coughing expectorates slimy, dense, stinking, greenish or white-yellowish matter along with kapha in the sputum

राजयक्ष्मणस्त्रीणि रूपाणि—

अंसपार्श्वाम्बितापश्च संताप. करपादयोः ।

ज्वर. सर्वाङ्गश्चेति लक्षणं राजयक्ष्मणः ॥५२॥

अंस पार्श्व- अभा तथा पडभांतु अस और पार्श्वका, अम्बिताप. तपु अम्बिताप, करपादयो हाथपगभा हाथपैरोमे, संताप अणतरा जलन, सर्वाङ्ग अने सधनां अजोभां और सर्वहरीगत ज्वर च ज्वर ज्वर, इति ये ये राजयक्ष्मण रोग्यक्ष्मानां राजयक्ष्माके, लक्षणम् दक्षणे छे लक्षण है ॥ ५२ ॥

52 Great heat in the shoulder and sides of the chest, burning in the hands and feet, and pyrexia of the whole body, are the symptoms of consumption

राजयक्ष्मण स्वरभेदलक्षणम् -

वातात्पित्तात्कफाद्वाक्कात् कासवेगात् सपीनसात् ।

स्वरभेदो भवेद्वातादक्षः क्षामश्चलः स्वरः ॥५३॥

तालुकण्ठपरिप्लोरः पित्ताद्गुमस्यते ।

कफाद्भेदो विबद्धश्च स्वरः खुरखुरायते ॥५४॥

सन्नो रक्तविवद्धत्वात् स्वरः कृच्छ्रात् प्रवर्तते ।

कासातिवेगात् कषण. पीनसात्कफवातिकः ॥५५॥

वातात् वातथी वातसे, पित्तात् पितथी पितसे, कफात् उक्षथी कफसे रक्तात् रक्तथी रक्तसे, सपीनसात् अने पीनसवाणे। पीनस सहित, कासवेगात् उधरसना वेगथी खासीके वेगसे, स्वरभेद. स्वरभेद स्वरभेद, भवेत् थाय छे होता है, वातात् वायुथी वातसे, रूक्ष इक्ष रूक्ष, क्षाम क्षीण क्षीण, चल अने अस्थिर और अस्थिर, स्वर. स्वर थाय छे स्वर होता है, पित्तात् पितथी पितसे, तालु- ताणवा तालु, कण्ठ- तथा ५४भां और कण्ठमे, परिप्लोव अणतरा थाय छे दाह होता है, वक्तुम् अने ओलवान्नी और बोलनेमें, यस्यते अक्षयती नथी अनिच्छा होती है, कफात् उक्षथी कफसे भेद स्वरभेद थाय छे स्वरभेद होता है विबद्ध च अने, अक्षय गयेदे। और विबद्ध, स्वरः स्वर स्वर, खुरखुरायते अभा अवाज उरे छे खुर खुर आवाज

करता है, रक्तविकारवात् रक्तने। विषय थनाथी रक्तसे विनष्ट होनेसे, सन्न भेसी गयेलो दुर्बल, स्वरः स्वर स्वर, कृच्छ्रात् उष्टथी कठिनतासे, प्रवर्तते नीडणे छे निकलता है, कास- उधरसना खासीके, अतिवेगात् अतिवेगथी थयेद अतिवेगसे उत्पन्न हुआ, कषणः स्वरभेद उठने अत्यंत भराण उरे छे स्वरभेद कण्ठको अत्यन्त खराब करता है, पीनसात् अने सणेभमथी थयेद स्वरभेद और पीनससे उत्पन्न हुआ स्वरभेद, कफ- उर कफ, वातिक. तथा वातना लक्षणाणां होय छे और वातके लक्षणसे युक्त होता है ॥५३-५५ ॥

53 55 Change of voice is produced by morbid vata, pitta or kapha or blood or by strain of coughing or by coryza. The voice becomes husky, weak and unstable if caused by the vata; if by pitta, there will be burning of the palate and throat and the patient does not like to speak, and if caused by kapha, the voice is low, choked and is affected with a wheeze; owing to the obstruction to the blood the voice becomes low and comes out with difficulty; the throat becomes injured by the strain of excessive coughing and in case of coryza the characteristics of the voice resemble the condition in vata and kapha affections.

राजयक्ष्मणः पार्श्वशूललक्षणं शिरःशूललक्षणं च—

पार्श्वशूलं त्वनियतं संकोचायामलक्षणम् ।
शिरःशूलं संसंतापं यक्ष्मणः स्यात्सगौरवम् ॥५६॥

यक्ष्मणः राजयक्ष्मणा रोगीणुं राजयक्ष्मणो, संकोच- संकोच संकोच जावान- अने विस्ता- विस्ताररूप, लक्षणम् लक्षणवाला, पार्श्वशूलम् पार्श्वशूल पार्श्वशूल तु तो ता, अनियतम् नियमरहित होय छे अनियमित होता है, शिरःशूलम् अने भंस्त-भंस्त

और शिरःशूल, संसंतापम् संतापवाणुं संतापयुक्त, सगौरवम् तथा गौरववाणुं और गौरवयुक्त, स्यात् होय छे होता है ॥५६॥

56 The consumptive patient is afflicted with pain in the sides of the chest which is inconstant and manifests during the respiratory movement, with headache, burning and heaviness.

राजयक्ष्मणः कण्ठात्सरक्तकफप्रवृत्तौ हेतु—

अभिसन्ने शरीरे तु यक्ष्मणो विषमाशनात् ।
कण्ठात्प्रवर्तते रक्तं श्लेष्मा चोत्क्लिष्टसंचितः ॥५७॥
रक्तं विवद्धमार्गत्वात्मांसादीन्नुपघते ।
आमाशयस्थमुत्क्लिष्टं बहुत्वात् कण्ठमेति च ॥५८॥

शरीरे अभिसन्ने तु शरीर अत्यंत क्षिथिल भर्त् शरीरके अत्यन्त क्षिथिल होने पर, यक्ष्मणः राजयक्ष्मणा रोगीणा राजयक्ष्मणो, विषम- विषम विषम, अशनात् आहारथी आहारसे, रक्तम् रक्त रक्त, उत्क्लिष्ट- तथा उत्क्लिष्टथी और उत्क्लिष्टसे, संचित संचित थयेदो संचित हुआ, श्लेष्मा च उर कफ, कण्ठात् उठनाथी कठमेंसे, प्रवर्तते नीडणे छे प्रवृत्त होता है, विवद्ध- अर्थात् गयेद रक्ते हुए मार्गत्वात् मार्ग होवाथी मार्गवाला होनेसे रक्तम् रक्त रक्त, मांसादीन् मांसादि धातुने मांसादि धातुओंमें, न अनुपघते प्राप्त भतु नहीं पहुचता, आमाशयस्थम् अने आमाशयमां रहेद रक्त और आमाशयमें स्थित रक्त, बहुत्वात् बहु होवाथी बहुत होनेसे, उत्क्लिष्टम् च अशर नीडणवा तत्पर थर् उत्क्लिष्ट होकर, कण्ठम् उठना कण्ठकी ओर, एति अय छे जाता है ॥ ५७-५८ ॥

57-58. In the emaciated condition of the consumptive patients indulgence in irregular diet causes the expectoration of blood. The kapha too being provoked and accumulated is expectorated from the throat. Owing to obstruction in the hematic circulation, the blood does not nourish flesh and

other body-elements The blood staying in the stomach, getting agitated owing to increased quantity, passes to the throat.

राजयक्षिणः श्वासलक्षणम् अतिसारलक्षणं च—

वातश्लेष्मविबद्धत्वादुरसः श्वासमृच्छति ।
दोषैरुपहते चाग्नौ सपिच्छमतिस्वार्थते ॥५९॥

उरसः छाती छातीके वात- वात वायु, श्लेष्म- तथा ऋथी और कफसे, विबद्धत्वात् अर्धार्ध गथेय होवाथी विबद्ध होनेसे, श्वासम् श्वासने श्वासको, मृच्छति प्राप्त थाय छे प्राप्त होता है अग्नौ अने अग्नि और अग्निके, दोषे दोषथी दोषोंसे, उपहते च हलुर्ध गथे होवाथी मन्द होनेसे, सपिच्छम् पिच्छिल पिच्छिल, मतिस्वार्थते अतिसार थाय छे अतिसार होता है ॥५९॥

59. Owing to the obstruction of the vata and the kapha in the chest, there occurs dyspnea, and the gastric fire being impaired by the morbid humors, the patient passes frequent loose and slimy stools.

राजयक्षिणः अरुचिलक्षणम्—

पृथग्दोषैः समस्तैर्वा जिह्वाहृदयसंश्रितैः ।
जायतेऽरुचिराहारे द्विष्टैरर्थैश्च मानसैः ॥६०॥

जिह्वा- श्लेष्म जिह्वा. हृदय- तथा हृदयमा और हृदयमें, संश्रितै. -होवा आश्रित, पृथक्- अथ अथ पृथक् पृथक्, समस्तै. वा अथवा सधया या सब मिले हुए, दोषे दोषथी दोषोंसे, द्विष्टै. अने अशुभगमता और अप्रिय, मानसै मनना मानसिक अर्थे च विषयथी पशु अर्थोंसे मी, आहारे आहारमा आहारमें अरुचि अरुचि, जायते थाय छे उत्पन्न होती है ॥ ६० ॥

60. Anorexia or dislike for food is caused by the morbidity of one or all the three humors in the tongue or the stomach or by disgusting mental perceptions.

कषायतिक्रमधुरैर्विद्यान्मुखरसै क्रमात् ।
वाताद्यैरुचिं जातां मानसीं दोषदर्शनात् ॥६१॥

अरुचिम् अरुचिने अरुचिको, कषाय- तूरा कषाय, तिक्र- उडवा तिक्र, मधुर तथा भीष्म तथा मधुर, मुखरसैः भोढना रसेथी मुखके रसद्वारा, क्रमात् अनुक्रमे क्रमश. वाताद्यै वात वजरेथी वातादिसे, जाताम् अथेय उत्पन्न हुई, विद्यात् अशुची जाने, मानसीम् अने मानसिक अरुचिने और मानसिक अरुचिको, दोष- दोषना दोषोंके, दर्शनात् दर्शनथी उत्पन्न अथेय अशुची देखनेसे उत्पन्न हुई जाने ॥ ६१ ॥

61 By the astringent, bitter or sweet taste in the mouth anorexia is to be diagnosed as born of vata, pitta or kapha respectively, and anorexia due to mental aversion is recognised by the hateful sights he has seen.

राजयक्षिणः छर्देलक्षणम्—

अरोचकात् कासवेगादोषोत्केशान्द्रयादपि ।
छर्दिर्या सा विकाराणामन्वेषामग्युपद्रवः ॥६२॥

अरोचकात् अरुचिथी अरुचिसे कास- उधरसना खांसीके वेगात् वेगथी आवेगसे, दोष- दोषना दोषोंके, उत्केशात् उत्केशथी उत्केशसे, भयात् अथथी भयसे, अपि पशु मी या ने जो, छर्दि उद्यती थाय छे कै होती है, सा ते वह, अन्वेषाम् थीअ अन्य, अपि पशु मी, विकाराणाम् विकारोना विकारोका, उपद्रवः उपद्रवश्च छे उपद्रवरूप है ॥ ६२ ॥

62. Vomiting is caused by anorexia, the fit of coughing, the precipitation of morbid humors as also by fear; it occurs as a complication of other diseases, too

राजयक्षिणद्विदोषजत्वम्—

सर्वस्त्रिदोषजो यक्ष्मा दोषाणां तु बलाबलम् ।
परीक्ष्यावस्थिकं वैद्यः शोषिणं समुपाचरेत् ॥६३॥

सर्वं सधना प्रकारेणैः सव प्रकारका, यक्ष्मा रोग-
यक्ष्मा राजयक्ष्मा त्रिदोषज त्रुणु दोषोधी धाय छे
त्रिदोषज होता है आवस्थिकम् क्षयरोगीनी अवस्था
अनुसार क्षयरोगीकी अवस्थाके अनुसार, दोषाणाम्
बलाबलम् दोषानु भवाभक्ष दोषोका बलाबलका, परीक्ष्य
लेधने परीक्षण कर, वैद्य वैद्ये वैद्य बोधिणश्च रोग-
यक्ष्माना रोगीनी शोषीका समुपाचरेत् अक्रित्सा करवी
उपचार करे ॥ ६३ ॥

63. All types of consumption are
born of humoral tridiscordance and
hence the physician should treat the
patient after examining the degree of
intensity of the morbid humors and
the strength of the patient

राजयक्ष्मणि आवस्थिकी चिकित्सा कार्या—

प्रतिश्याये शिरःशूले कासे श्वासे स्वरक्षये ।

पार्श्वशूले च विविधाः क्रियाः साधारणीः शृणु ६४

प्रतिश्याये सणेभम प्रतिश्यायमें, शिरःशूले
मस्तकशूल शिर शूलमें, कासे उधरस कासमें श्वासे
श्वास श्वासमें, स्वरक्षये स्वरभ ग स्वरभेदमें, पार्श्वशूले च
तथा पार्श्वशूलमां और पार्श्वशूलमें, विविधा विविध
प्रकारकी विविध प्रकारकी, साधारणीः साधारण्य साधारण,
क्रिया अक्रित्सा क्रियाओंको, शृणु सांभणो सुनो ॥ ६४ ॥

64. Now listen to the description
of the various methods of general
treatment in coryza, headache, cough,
dyspnea, asthenia of the voice and
pleurodynia.

पीनसे खेदमभ्यङ्गं धूममालेपनानि च ।

परिषेकावगाहांश्च यावकं वाट्यमेव च ॥ ६५ ॥

लवणाम्लकटूष्णांश्च रसान् स्नेहोपचृंहितान् ।

लावतिचिरिदक्षाणां वर्तकानां च कल्पयेत् ॥ ६६ ॥

पीनसे पीनसमां पीनसमें, स्वेदम् स्वेद स्वेद,
अभ्यङ्गम् अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग धूमम् धूम धूम, आले-

पनानि च लेप आलेपन, परिषेक- परिषेक परिषेक,
अवगाहान् च अवगाह अवगाहन, यावकम् यावक यावक,
वाट्यम् एव च वाट्य वाट्य, लाव लाव लावे, तिचिरि-
तेतर तीतर, दक्षाणाम् दृक्ष्णा मुर्गे, वर्तकानाम् च अने
वर्तकाना और वर्तके स्नेह स्नेहथी स्नेहसे, उपचृंहितान्
युक्त युक्त, लवण भारा नमस्कीन, जम्ब- भाटा अम्ल,
कटु- तीभा कटु, उष्णान् च अने उष्ण और उष्ण,
रसान् भांसरसेनी मासरसोंको, कल्पयेत् योचना करवी
प्रयुक्त करे ॥ ६५-६६ ॥

65-66 In coryza sudation, inunction,
smoke application, affusion, bath,
cooked barley and barley gruel, meat
juices of quail, partridge, cock and
vartaka quail prepared with salt,
acid, pungent, hot and unctuous arti-
cles should be given

सपिप्पलीकं सयवं सकुलत्थं सनागरम् ।

दाडिमाम्लकोपेतं स्निग्धमाजं रसं पिबेत् ॥ ६७ ॥

तेन षड्विनिवर्तन्ते विकाराः पीनसादयः ।

सपिप्पलीकम् पीपरथी युक्त पिप्पलीयुक्त सय-
वम् जवथी युक्त यवयुक्त, सकुलत्थम् कुलथीथी युक्त
कुलथीसे युक्त, सनागरम् सूठथी युक्त सोंठसे युक्त,
दाडिम- दाडिम अनार, आमलक- तथा आमणोधी और
आवलोंसे, उपेतम् युक्त मिलाया हुआ, स्निग्धम् स्नेह-
वाणो स्निग्ध, आजम् रसम् अकराना भांसने रस
बकरेका मासरस, पिबेत् पीवे पीवे तेन तेथी उससे.
पीनसादय पीनस भत्यादि पीनस आदि, षट् छ छ,
विकारा विकारो विकार, विनिवर्तन्ते निवृत्त थाय छे नष्ट
हो जाते हैं ॥ ६७ ॥

67-67½. The patient should drink the
meat-juice of the goat prepared with
long pepper, barley, horse-gram, dry
ginger, pomegranate or emblic myro-
balan and unctuous articles By taking

६७½ तेन षट्—तेन चैव (ग.)

this, the hexad of coryza and other disorders disappears

मूलकानां कुलत्थानां यूषैर्वा सूपकल्पितैः ॥६८॥
यवगोधूमशाल्यन्नेर्यथासात्म्यमुपाचरेत् ।

मूलकानाम् भूणाना मूलीके, कुलत्थानाम् वा अथवा
डण्डीना अथवा कुलथीके, सूपकल्पितैः सारी रीरे
अनावेक्ष उत्तम प्रकारसे बनाये गये यूषैः यूषोथी
यूषोसे, यव- ७५ जौ, गोधूम- धु उ गेहूं, शालि- अने
शाणना और शालिके, अन्नैः अनोथी अन्नोसे,
यथासात्म्यम् सात्म्य प्रमाणे सात्म्यके अनुसार,
उपाचरेत् उपचार करवे उपचार करे ॥ ६८ ॥

68-68½. The patient should be treated
with the homologous diet out of the
soups made up of radish or horse-
gram or out of the staple food made
of barley, wheat or salli rice.

पिवेत्प्रसादं वारुण्या जलं वा पाञ्चमूलिकम् ॥६९॥
धान्यनागरसिद्धं वा तामलक्याऽथवा शृतम् ।
पर्णिनीभिश्चतसृभिल्लेन चान्नानि कल्पयेत् ॥७०॥

वारुण्या. वारुणीने। वारुणीके, प्रसादम् उपरने।
२५७७ भाग उपरितन स्वच्छ भागको, पाञ्चमूलिकम् वा
अथवा पंचभूणथी पञ्चवेले या पंचमूलशृत, धान्य-
अथवा धान्ना अथवा धनिया, नागर- अने सूठथी और
सोठसे, सिद्धम् वा सिद्ध करेले सिद्ध, अथवा अथवा
या, तामलक्या तामलकीथी मुद्गंआवलासे, चतसृभि
पर्णिनीभि अथवा मुद्गपर्णीं माषपर्णीं, शालपर्णीं
तथा पृश्निपर्णीं ये चार पर्णिनीथी अथवा मुद्ग-
पर्णी, माषपर्णी, शालपर्णी और पृश्निपर्णी इन चारों
पर्णिनीयोसे, शृतम् सिद्ध करेले शृत, जलग् ७७
जलको, पिवेत् पीवु पीवे, तेन अने तेनाथी और
उससे, अन्नानि अन्न अन्न, कल्पयेत् सिद्ध करवा
पकावे ॥ ६९-७० ॥

६८ सूपकल्पितैः-सूपसंस्कृते (प घ)

७०. धान्य कल्पयेत् ॥-पर्णिनीभिश्चतसृभिर्धान्यनागरकेण वा ।
तामलक्याथवा सिद्ध तेन चान्नानि कल्पयेत् ॥ (द.)

69-70 And the potion of the clear
supernatant part of the 'varuni' wine
or water prepared with pentaradix,
or with coriander and dry ginger or
with featherfoil, or with the tetrad of
herbs known as 'pannies' is advised
Articles of diet may also be prepared
with these decoctions

राजयक्ष्मणि निरःपार्श्वस्यूलेषु स्वेदविधि —

कृशरोत्कारिकामाषकुलत्थयवपायसैः ।

संकरस्वेदविधिना कण्ठं पार्श्वमुरः शिरः ॥७१॥

स्वेदयेत् पत्रभङ्गेण शिरश्च परिषेचयेत् ।

बलागुडूचीमधुकशृतैर्वा वारिमिः सुखैः ॥७२॥

वस्तमत्स्यशिरोभिर्वा नाडीस्वेदं प्रयोजयेत् ।

कण्ठे शिरसि पार्श्वे च पयोभिर्वा सवातिकैः ॥७३॥

औदकानूपमांसानि सलिलं पाञ्चमूलिकम् ।

सस्नेहमारनालं वा नाडीस्वेदे प्रयोजयेत् ॥७४॥

कृशरा- कृशरा कृशरा, उत्कारिका- उत्कारिका।
उत्कारिका, माष- ७५ उडद, कुलत्थ- डण्डी कुलथी,
यव- ७५ जौ, पायसै अने दूधपाकथी और पायससे,
संकर- स कर, स्वेद- स्वेदना स्वेदके, विधिना
विधि वडे विधिसे, कण्ठम् कंठ कंठ, पार्श्वम् पार्श्व
पार्श्व, उर. छाती उर शिर अने भरतकने और
शिरको, स्वेदयेत् स्वेद आपवे। स्वेद देवे, पत्रभङ्गेण
अने पार्श्वाना उपाथथी और पत्रोंके काथने, बला-
तथा बला एवं बला, गुडूची- गुणै। गिलोय, मधुक-
अने गेठीपधथी और मुलहठीसे, शृतैः साधित
साधित, सुखै सखेवाय येवा गरम सुखोष्ण वारिमि-
७७थी जलोसे, शिर च भरतकनु शिरका परिषेचयेत्
परिषेचन करवु परिषेचन करे, वस्त- अकराना बकरेके,
मत्स्य- अने माछाना और मत्स्यके, शिरोभिः वा
भरतकना उपाथथी शिरोंके काथोसे, सवातिकैः अथवा
वातघ्न द्रव्योथी सिद्ध या वातघ्न द्रव्योसे शृत, पयोभिः वा
उपाथथी जलोसे, कण्ठे कंठ कंठमें, शिरसि भरतक
शिरमें, पार्श्वे च अने पार्श्वों और पार्श्वमें, नाडीस्वेदम्
नाडीस्वेद नाडीस्वेद, प्रयोजयेत् आपवे। देवे, औदक-

७४ नाडीस्वेदे-नाडीस्वेद (क घ)

जलीय, आनूप- अने आनूप और आनूप, मांसानि भांस मांस, पांचमूलिकम् पशुपक्षी साधित पंचमूलसे शृत, सलिलम् जल, सस्नेहम् अथवा स्नेहयुक्त या स्नेहयुक्त, आरनालम् वा कुशुमे आरनालका, नाडीस्वेदे नाडीस्वेदभां नाडीस्वेदमें, प्रयोजनेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ ७१-७४ ॥

71-74 The throat, the sides, the chest and the head should be sweated by the mixed type of lump sudation prepared of kedgerie, utkarika, blackgram, horsegram, barley and milk-pudding; or the head should be affused with genially warm decoction prepared with the leaves of heart leaved sida, guduch and liquorice; or the steam-kettle sudation prepared with the decoctions of the heads of goat and fish or with vata-curing decoctions should be used for sweating the throat, head and sides of the chest The flesh of aquatic and wet-land creatures the decoction of pentaradix or sour conjee with unctuous articles may be used in steam-kettle sudation.

जीवन्त्याः शतपुष्पाया बलाया मधुकस्य च ।
वचाया वेशवारस्य विदार्या मूलकस्य च ॥७५॥
औदकानूपमांसानामुपनाहा सुसंस्कृताः ।
शस्यन्ते सचतुःस्नेहा शिरःपार्श्वसशूलिनाम् ७६

जीवन्त्या. देडी जीवन्ती, शतपुष्पाया. सुवा सोये, बलाया: अला बला, मधुकस्य च अने जेडीमधुना और मुलहठीके, वचाया. वच वेशवारस्य वेशवार वेशवार, विदार्या: शालवधु सरीवन, मूलकस्य च अने भूणाना और मूलीके औदक जलीय, आनूप- तथा आनूप पशुपक्षीओंनां आनूप, मांसानाम् भांसोना मांसोंके, सुसंस्कृता. सारी रीते तैयार करेवा

अच्छी तरह बनाये, सचतुःस्नेहा यार प्रकारना स्नेहथी युक्त चतु स्नेहयुक्त, उपनाहा. उपनाहा उपनाह, शिर- भस्तक शिर, पार्श्व- पार्श्व, अंस- तथा भक्षामां तथा असप्रदेशमें, शूलिनाम् शूलिनी युक्त क्षयवाणोओ भाटे शूलयुक्त क्षयवालोंके लिए, शस्यन्ते श्रेष्ठ छे हितकर है ॥ ७५-७६ ॥

75 76. The poultices well prepared with cork-swallow wort, dil seeds, heart. leaved sida, liquorice, sweet flag, cooked meat, white yam, radish, the flesh of aquatic and wet-land creatures and mixed with all the four kinds of unctuous articles should be applied to persons suffering from pain in the head, side of the chest and shoulder region.

राजयक्ष्मणि लेपादि—

शतपुष्पा समधुकं कुष्ठं तगरचन्दने ।
आलेपन स्यात् सघृतं शिरःपार्श्वसशूलनुत् ॥७७॥

शतपुष्पा सुवा सोया, समधुकम् जेडीमधुसहित मुलहठीके साथ, कुष्ठम् कुष्ठ कूठ, तगर- तगर तगर, चन्दने अने चन्दन और चन्दन, सघृतम् श्रेष्ठोतु घृतसहित इनका घृतयुक्त, आलेपनम् आलेपन आलेपन, शिरः- भस्तक शिर, पार्श्व- पार्श्व, अंस तथा भक्षाना और अंसके, शूल- शूलने शूलका, नुत् इर करनार नाशक, स्यात् छे होता है ॥ ७७ ॥

77. Dil, liquorice, costus, indian valerian and sandalwood, with ghee make an ointment curative of pain in the head, side of the chest and shoulder region.

राजयक्ष्मणि शिर पार्श्वसशूलेषु प्रदेहयोगा., नावनादीनि च—
बला रास्ना तिलाः सर्पिसधुकं नीलमुत्पलम् ।
पलङ्कपा देवदारु चन्दनं केशरं घृतम् ॥७८॥

वीरा बला विदारी च कृष्णगन्धा पुनर्नवा ।
शतावरी पयस्या च कत्तृण मधुकं घृतम् ॥७९॥
चत्वार एते श्लोकाधैः प्रदेहाः परिकीर्तिताः ।
शस्ताः संसृष्टदोषाणां शिर.पार्श्वसशूलिनाम् ॥८०॥
नावन धूमपानानि स्नेहाश्चौत्तरभक्तिकाः ।
तैलान्यभ्यङ्गयोगीनि वस्तिकर्म तथा परम् ॥८१॥

बला भक्ष्वा बला, रास्ना रास्ना तिला
तक्ष तिल, सर्पिः घृत घृत मधुकम् गेठीमध मुलहठी,
नीलम् अने नील और नील, उरपलम् कुमल कमल,
पलङ्कवा गूगुल गुग्गुल, देवदारु देवदारु देवदारु,
चन्दनम् चन्दन चन्दन केशरम् नागकेसर नागकेसर,
घृतम् अने घृत और घी, वीरा शालपर्णी शालपर्णी,
बला भक्ष्वा बला, विदारी विदारीकृद् विदारीकृद्, कृष्ण
गन्धा सरगवानां पीपल सहजनके बीज, पुनर्नवा च
अने बाह साटोडी और गदहपुरना, शतावरी शतावरी
शतावर, पयस्या क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, कत्तृणम्
कत्तृण, मधुकम् गेठीमध मुलहठी, घृतम् च
अने घी और घी, श्लोकाधै अधःश्लोकाधै श्लोकाधैसे,
परिकीर्तिता कहेला बताये हुए, एते आ ये, चत्वारः
चार चार, प्रदेहाः श्लेपेः प्रदेह, संसृष्ट- ६६ संसृष्ट,
दोषाणाम् दोषवाणां दोषयुक्त, शिर- मस्तक शिर
पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, अंस- अने भक्ष्वा और अंस-
प्रदेशमे, शूलिनाम् शूलवाला शशीओने शूलवाले
राजयक्ष्माके रोगियोंके लिए शस्ता हितकारी छे प्रशस्त,
है, नावनन नस्य नस्य, धूमपानानि धूमपान धूमपान,
चौत्तरभक्तिका लोचन पृष्ठी उपयोगमां वीधेवां
मोजनोत्तर प्रयुक्त, स्नेहा स्नेहपान स्नेहपान, अभ्यङ्ग-
अभ्यङ्ग भाटे अभ्यङ्गके लिए, योगीनि उपयोगी
उपयोगी, तैलानि तैले तैल तथा वस्तिकर्म तथा वस्तिक-
कर्म पक्ष तथा वस्तिकर्म भी परम् तैओने भाटे
श्रेष्ठ छे उनके लिए श्रेष्ठ हैं ॥ ७८-८१ ॥

78-81 (1) Heart-leaved sida, indjan
groundsel, til, ghee, liquorice and
blue water lily; (2) gum guggul,

deodar, sandal wood, fragrant poon and
ghee; (3) climbing asparagus, heart
leaved sida, white yam, drumstick
and hog's weed, (4) climbing asparagus,
milky yam, ginger grass, liquorice
and ghee. these four groups of drugs,
described one in each hemistich for
preparation of applications are bene-
ficial in conditions of pain in the
head, side of the chest and the shoul-
der region arising from bi-humoral dis-
cordance. Nasal medications, smokes,
post-prandial unctuous potions, inun-
ctions with medicated oils and enemata
are also very beneficial.

राजयक्ष्मणि शिरपार्श्वसशूलेषु अभ्यङ्गमणि—

शृङ्गालाबुजलौकोभिः प्रदुष्टं व्यधनेन वा ।
शिर.पार्श्वसशूलेषु रुधिरं तस्य निर्हरेत् ॥८२॥

शिर- मस्तक शिर, पार्श्व पार्श्व पार्श्व, अंस- तथा
भक्ष्वा और अंस प्रदेशके, शूलेषु शूलमां शूल होने
पर, शृङ्ग- शी गडी सींगी, अलाङ्ग- तुंभडी तुम्बी,
जलौकोभिः या जलौ वडे या जौकसे, व्यधनेन वा अथवा
सिगवेध वडे अथवा सिराव्यधसे, तस्य तैत्तु उस
क्षयीका, प्रदुष्टम् दुष्ट प्रदुष्ट, रुधिरम् रक्त रक्त, निर्हरेत्
भक्ष्वा काढेवु निकाले ॥ ८२ ॥

82 In conditions of pain in the
head, side of the chest and the shoul-
der region the vitiated blood should
be depleted by means of the horn,
bottle-gourd, application of leeches or
venesection

प्रदेहः सघृतश्रेष्ठः पञ्चकोशीरचन्दनैः ।
दूर्वामधुकमक्षिष्ठाकेसरैर्वा घृताशुतैः ॥ ८३ ॥

८१. स्नेहाश्चौत्तर-स्नेहाश्चौत्तर (क)
, तैलान्यभ्यङ्गयोगीनि-तैलान्यभ्यङ्गयोगीनि (ख.)

८२. शृङ्गालाबुजलौकोभिः-जलौकालाबुजलौकोभिः (क ए ग. घ. ङ)
, जलौकोभिः-जलौकोभिः (इ)

प्रपौण्डरीकनिर्गुण्डीपद्मकेशरमुत्पलम् ।
कशेरुकाः पयस्या च ससर्पिष्कं प्रलेपनम् ॥८५॥
चन्दनाद्येन तैलेन शतघौतेन सर्पिषा ।
अभ्यङ्गः, पयसा स्नेहः शस्तश्च मधुकाम्बुना ॥८५॥
माहेन्द्रेण सुशीतेन चन्दनादिश्रुतेन वा ।
परिषेकः प्रयोक्तव्य इति संशमनी क्रिया ॥८६॥

पद्मक- पद्मक पद्मक, उशीर- वाणैः खस, चन्दनैः
अने च दन्नेन और चन्दनका, सघृत घृतयुक्त घृतयुक्त,
घृताप्रतैः अथवा घृत भेणवेद्य अथवा घीसे मिश्रित,
दूर्वा- दुर्वा दूध, मधुक- जेठीमधु मुलहठी, मस्तिष्का-
मशु मजीठ, केशरैः वा तथा नागकेसरथी और नाग-
केसरसे, प्रदेह लेप लेप, इष्ट हितकर छे हितकर है,
प्रपौण्डरीक- प्रपौण्डरीक पुण्डरीककाष्ठ, निर्गुण्डी-
नगेऽ निर्गुण्डी, पद्म- कभण कमल, केशरम् अने नाग-
केसर और नागकेसर, उत्पलम् नील कभण उत्पल,
कशेरुका कसेरुका कसेरु, पयस्या च अने क्षीरकडोडोदीने
और क्षीरकाकोलीका, ससर्पिष्कम् घृतयुक्त घृतके साथ,
प्रलेपनम् लेप छे प्रलेपन इष्ट है, चन्दनाद्येन
च दन्नाद्ये चन्दनादि, तैलेन तैलसे, शत- अने
सोवार एव सौ बार, शौतेन घौतेन घौये हुए, सर्पिषा
घीथी घृतसे, अभ्यङ्गः अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, पयसा अने दूध
और दूध, मधुकाम्बुना अथवा जेठीमधुना क्वाथथी
या मुलहठीके काथसे, स्नेहः च परिषेक स्नेह, शस्तः
हितकर छे हितकर है, सुशीतेन सारी रीते ङा अत्यन्त
शीतल, माहेन्द्रेण पयसादना जणथी वर्षाजलसे, चन्दन-
अथवा चन्दन अथवा चन्दन, आदि- वगेरे द्रव्येना
आदि द्रव्योंके, श्रुतेन वा क्वाथथी काथसे, परिषेक
परिषेक परिषेक, प्रयोक्तव्यः करने करे, इति आ
प्रमाणे मह, संशमनी संशमनी संशमनी, क्रिया
क्रिया छे क्रिया है ॥ ८३-८६ ॥

83-86 The application of himala-
yan cherry, cuscus grass and sandal
wood with ghee is beneficial; or the
application of scutch-grass, liquorice.

indian madder and fragrant poon
soaked in ghee; or the application
made of tubers of white lotus chaste
tree, red lotus, fragrant poon, blue
water-lily rushnut, and mil'y yam
with ghee. Inunction with the com-
pound sandal oil or the hundred times
washed ghee and affusion with milk
or liquorice water are recommended
Affusion with cold rain water or the
decoction of the drugs of the sandal
wood group should be given. Thus
has the sedative treatment been
described.

राजयक्ष्मणि मृदुसंशोधनम्—

दोषाधिकानां वमनं शस्यते सविरेचनम् ।
स्नेहस्वेदोपपन्नानां सस्नेहं यन्न कर्शनम् ॥८७॥

दोष- दोषेण दोषोकी अधिकानाम् अधिकतावाणा
अधिकतावाल स्नेह- तथा स्नेहन और स्नेहन, स्वेद-
तेमज स्वेदन एव स्वेदन, उपपन्नानाम् जेथीने कुराव-
वामां आल्यां छे स्नेहा क्षयरेगीथी भाटे कराये गये
क्षयरोगियोंके लिए, यत् जे जो, न कर्शनम् कर्शन न
करे कर्शन करनेवाला न हो सस्नेहम् ते स्नेहयुक्त
वे स्नेहयुक्त, वमनम् वमन वमन, सविरेचनम्
तथा विरेचन और विरेचन, शस्यते श्रेष्ठ छे प्रशस्त
है ॥ ८७ ॥

87 Mild vomiting and purgation
which do not cause emaciation, mixed
with sufficient unctuous articles, are
recommended for those in whom there
is excessive morbidity, after preliminary
preparation of the patients with olea-
tion and sudation procedures

शोषी मुञ्चति गात्राणि पुरीषसंसनादपि ।
अबलापेक्षिणीं मात्रां किं पुनर्यो विरिच्यते ॥८८॥

८४. प्रपौण्डरीकनिर्गुण्डीपद्मकेशरमुत्पलम् - प्रपौण्डरीक पद्मस्य
केशरं नीलमुत्पलम् (च घ)

शोषी राजयक्ष्मानो रोगी क्षयी, पुरीष- भक्षना मलकं, संसनात् न संसन्ती संमनसे अपि पक्षु भी, गात्राणि मुञ्चति मृत्यु पाप्मे छे शरीर त्याग देता है, य तो नेने तो जिसे, अबल अपेक्षिणीम् मात्राम् भणथी वधारे प्रमाणुर्मा आपेदी मात्राथी विना बल देखे दी गई मात्रासे, विरिच्यते विरेचन थाय तो तेना विषयर्मा विरेचन हो जाय तो उसके विषयमें, किं पुन वणी शु कहेषु? फिर क्या कहना? ॥ ८८ ॥

88. The emaciated man (consumptive) suffers death even on loosening of stools What need then be said of what happens if he is purged with a dose beyond his strength?

राजयक्ष्मणि सिद्धयोगाः—

योगान् संशुद्धकोष्ठानां कासे श्वासे स्वरक्षये ।

शिरःपार्श्वसंशूलेषु सिद्धानेतान्प्रयोजयेत् ॥८९॥

संशुद्ध- शुद्ध थयेल सशोधन किये गये, कोष्ठानाम् क्षुत्नाणा क्षयरोगीशाने कोष्ठवाले क्षयरोगियोंके लिए, कासे उधरस कास, श्वासे श्वास श्वास, स्वरक्षये स्वरक्षय स्वरभेद, शिरः- अने भरतक ओर विर, पार्श्व- पश्चा पार्श्व, अंस- तेमन् भणामा एव असप्रदेशमें, शूलेषु शूल उत्पन्न थता शूल हान पर, एतान् आ इन, सिद्धान् सिद्ध सिद्ध फलदायी, योगान् योगाने योगोंका, प्रयोजयेत् उपयोग करवी प्रयाग करे ॥ ८९ ॥

89. When the alimentary system is well purified, the following tested recipes should be used for the cure of cough, dyspnea, loss of voice and pain in the head, side of the chest and shoulder region

बलाविदारिगन्धाद्यविदार्या मधुकेन वा ।

सिद्धं सलवणं सर्पिनस्य स्यात्स्वर्यमुत्तमम् ॥९०॥

९० गन्धाद्यैः—गन्धाभ्या (क. च. घ. प. फ.)

,, विदार्या—पिप्पल्या (ग. ङ. घ. प.)

बला- भला बला, विदारिगन्धाद्यैः विदारीग धादथी विदारीगधादिसे, विदार्या विदारीक दथी विदारीसे, मधुकेन वा अथवा नेठीमधना अथथी या मुलहठीके काथसे, सिद्धम् सिद्ध करेखु सिद्ध सलवणम् सि धालूखुथी मिश्रित सैन्धानमक मिलाया हुआ, सर्पि धृत घृत, स्वर्यम् स्वरने सारो करनार स्वर्य, उत्तमम् उत्तम उत्तम, नस्यम् नस्य नस्य, स्यात् छे है ॥ ९० ॥

90 The ghee prepared with heart-leaved sida, and the ticktrefoil group of drugs or with white yam or with liquorice and salted, makes good nasal medication for the improvement of voice

प्रपौण्डरीकं मधुकं पिप्पली बृहती बला ।

क्षीरं सर्पिश्च तत्सिद्धं स्वर्यं स्यान्नावनं परम् ॥९१॥

प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक पुण्डरीककाष्ठ, मधुकम् नेठीमध मुलहठी, पिप्पली पीपर पिप्पली, बृहती उिनी बोरीगण्णी बही कटेरी, बला भला बला, तत्सिद्धम् तेथेथी सिद्ध करेखु उनसे सिद्ध किया गया, सर्पि धी घृत, स्वर्यम् स्वरने सारो करनार स्वर्य, परम् उत्तम श्रेष्ठ, नावनम् नस्य नस्य, स्यात् छे होता है ॥ ९१ ॥

91. The ghee prepared with the tubers of white lotus, liquorice, long pepper, indian nightshade, heart-leaved sida and milk, is an excellent nasal medication for the improvement of the voice.

शिरःपार्श्वसंशूलघ्नं कासश्वासनिवर्हणम् ।

प्रयुज्यमानं बहुशो घृत चौत्तरभक्तिकम् ॥९२॥

चौत्तरभक्तिकम् भोजन पछी पीवा योग्य भोजनके बाद पीने योग्य, घृतम् घृतने घृतके, बहुशोः धण्णी वार

९१ क्षीर सर्पिश्च तत्सिद्धं स्वर्यं स्यान्नावनं परम्— साधित क्षीर- सर्पिश्च तत्स्वर्यं नावनं परम् (घ. घ. घ.)

प्रपौण्डरीकनिर्गुण्डीपद्मकेशरमुत्पलम् ।
कशेरुकाः पयस्या च ससर्पिष्कं प्रलेपनम् ॥८४॥
चन्दनाद्येन तैलेन शतघौतेन सर्पिषा ।
अभ्यङ्गः, पयसा सेकः शस्तश्च मधुकाम्बुना ॥८५॥
माहेन्द्रेण सुशीतेन चन्दनादिशृतेन वा ।
परिषेकः प्रयोक्तव्य इति संशमनी क्रिया ॥८६॥

पद्मक- पद्मक पद्मक, उशीर- वाणैः खस, चन्दनैः
अने च दन्ने और चन्दनका, सघृत घृतयुक्त घृतयुक्त,
घृताग्नौ अथवा घृत भेणवेन अथवा घीसे मिश्रित,
दूर्वा- दूर्वा इव, मधुक- जेठीमधु मुलहठी, मञ्जिष्ठा-
मञ्जिष्ठा मजीठ, केशरैः वा तथा नागकेशरथी और नाग-
केशरसे, प्रदेह- देप लेप, इष्ट- हितकर है,
प्रपौण्डरीक- प्रपौण्डरीक पुण्डरीककाष्ठ, निर्गुण्डी-
नगोऽ निर्गुण्डी, पद्म- कमल, केशरम् अने नाग-
केशर और नागकेशर, उत्पलम् नील कमल उत्पल,
कशेरुका कसेरुका कसेरु, पयस्या च अने क्षीरकालादीना
और क्षीरकाकोलीका, ससर्पिष्कम् घृतयुक्त घृतके साथ,
प्रलेपनम् देप छे प्रलेपन इष्ट है, चन्दनाद्येन
च दन्नाद्ये चन्दनादि, तैलेन तैलसे, शत- अने
सोवार एव सौ बार, शौतेन घौतेन घौते हुए, सर्पिषा
घीसे, अभ्यङ्गः अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, पयसा अने दूध
और दूध, मधुकाम्बुना अथवा जेठीमधुना क्वाथथी
या मुलहठीके काथसे, सेकः च परिषेक सेक, शस्तः
हितकर है, सुशीतेन सारी रीते ह्यऽ अत्यन्त
शीतल, माहेन्द्रेण वरसादना जलथी वर्षाजलसे, चन्दन-
अथवा चन्दन अथवा चन्दन, आदि- वगेरे द्रव्येना
आदि द्रव्योंके, शृतेन वा क्वाथथी काथसे, परिषेक
परिषेक, प्रयोक्तव्यः करवे करे, इति आ
प्रमाणे यह, संशमनी संशमनी संशमनी, क्रिया
क्रिया छे क्रिया है ॥ ८३-८६ ॥

83-86 The application of himala-
yan cherry, cuscus grass and sandal
wood with ghee is beneficial; or the
application of scutch-grass, liquorice.

indian madder and fragrant poon
soaked in ghee; or the application
made of tubers of white lotus, chaste
tree, red lotus, fragrant poon, blue
water-lily rushnut, and m'y yam
with ghee. Inunction with the com-
pound sandal oil or the hundred times
washed ghee and affusion with milk
or liquorice water are recommended
Affusion with cold rain water or the
decoction of the drugs of the sandal
wood group should be given. Thus
has the sedative treatment been
described.

राजयक्ष्मणि मृदुसंशोधनम्—

दोषाधिकानां वमनं शस्यते सविरेचनम् ।
स्नेहस्वेदोपपन्नानां सस्नेहं यत्र कर्शनम् ॥८७॥

दोष- दोषोन्नी दोषोन्नी अधिकानाम् अधिकतावाणा
अधिकतावाल स्नेह- तथा स्नेहन और स्नेहन. स्वेद-
तेमज स्वेदन एव स्वेदन, उपपन्नानाम् जेथोने करवा-
वामां आल्यां छे जेवा क्षयरोगीथो भाटे कराये गये
क्षयरोगियोंके लिए, यत्र जे जो, न कर्शनम् कर्शन न
करे कर्शन करवाला न हो सस्नेहम् ते स्नेहयुक्त
वे स्नेहयुक्त, वमनम् वमन वमन, सविरेचनम्
तथा विरेचन और विरेचन, शस्यते श्रेष्ठ छे प्रशस्त
है ॥ ८७ ॥

87 Mild vomiting and purgation
which do not cause emaciation, mixed
with sufficient unctuous articles, are
recommended for those in whom there
is excessive morbidity, after preliminary
preparation of the patients with olea-
tion and sudation procedures.

शोषी मुञ्चति गात्राणि पुरीषसंसनादपि ।
अबलापेक्षिणीं मात्रां किं पुनर्यो विरिचयते ॥८८॥

८४. प्रपौण्डरीकनिर्गुण्डीपद्मकेशरमुत्पलम् - प्रपौण्डरीक पद्मस्य
केशर नीलमुत्पलम् (च घ)

and long pepper is curative of cacop-
honia, cough, dyspnea and fever.

दशमूलाद्यं घृतम्—

दशमूलश्रुतात् क्षीरात् सर्पिर्वदुदियान्नवम् ।
सपिप्पलीकं सक्षौद्रं तत् परं स्वरबोधनम् ॥९७॥

शिरःपार्श्वसशूलं कासश्वासज्वरापहम् ।
पञ्चभिः पञ्चमूलैर्वा श्रुताद्यदुदियाद्धृतम् ॥९८॥

दशमूल- दशमूलाद्यी दशमूलके साथ, श्रुतात् सिद्ध
करेला श्रुत, क्षीरात् दूधमाथी दूधसे यत् ने जो
नवम् ताण्डु नया, सर्पिः धी घृत, उदियात् उत्पन्न
थाय निकले, पञ्चभि वा अथवा पांच वा पाचों
पञ्चमूलै पञ्चमूलाथी पञ्चमूलोंसे, श्रुतात् सिद्ध करेला
दूधमाथी सिद्ध किये गये दूधसे, यत् ने जो, घृतम्
घृत घृत, उदियात् उत्पन्न थाय निकले, तत् ते वह,
सपिप्पलीकम् पीपरसहित पिप्पलीसहित सक्षौद्रम्
मेमन् मधुसहित एवं मधुबुक्क, परम् उत्तम श्रेष्ठ,
स्वरबोधनम् स्वरने उधारास्वरबोधक शिर-
भ्रतक शिर, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, जस- तथा भक्षाना
और अंसप्रदेयके, शूलम् शूलने नाश करनेपर शूलको
नाश करता है कास- तथा उधरस और कास, श्वास-
श्वास श्वास ज्वरापहम् अने ज्वरने नाश करनेपर
छे और ज्वरको नाश करता है ॥ ९७-९८ ॥

97-98 The fresh ghee prepared
from the milk in which the decaradix
has been decocted and mixed with
long pepper and honey, is an excellent
tonic for the voice, is curative of pain
in the head, in the sides of the chest and
the shoulder region, and it cures cough,
dyspnea and fever. Similar in effect
is the fresh ghee prepared from the
milk in which have been decocted
the roots of all the five varieties of
penta-radix

पञ्चानां पञ्चमूलानां रसे क्षीरचतुर्गुणे ।

सिद्धं सर्पिर्जयत्येतद्यक्ष्मणः सप्तकं बलम् ॥९९॥

पञ्चानाम् पांच पाचों पञ्चमूलानाम् पांचमूलाना
पचमूलोंके, क्षीरचतुर्गुणे चारमूला दूधमाथी चारगुने
दूधवाले, रसे उपाथमा रसे, सिद्धम् सिद्ध करेला सिद्ध
किया गया, सर्पि घृत घृत, यक्ष्मण. राजयक्ष्माणा
राजयक्ष्माके, एतत् आ इय सप्तकम् सात इपनाणा
सात रूपवाले, बलम् अणने। बलको, जयति नाश करे
छे नष्ट करता है ॥ ९९ ॥

99 The ghee prepared in the
decoction of all the five varieties of
penta-radix with four times its qua-
ntity of milk, subdues the severity of
the syndrome of the heptad of sym-
ptoms of consumption

खर्जूरं पिप्पली द्राक्षा पथ्या शृङ्गी तुरालभा ।
त्रिफला पिप्पली मुस्तं शृङ्गाटगुडशर्कराः ॥१००॥
वीरा शटी पुष्कराख्यं सुरसः शर्करा गुडः ।
नागरं चित्रको लाजाः पिप्पल्यामलकं गुडः ॥१०१॥
श्लोकाधैर्विहितानेतांल्लिहात्रा मधुसर्पिषा ।
कासश्वासापहान्स्वर्यान्पार्श्वशूलापहास्तथा ॥१०२॥

खर्जूरम् अणु खजूर, पिप्पली पीपर पिप्पली
द्राक्षा द्राक्ष मुनक्का, पथ्या हरेडे हरड शृङ्गी डाडा-
शी गी काकडासिनी, तुरालभा अने धमासे। और
धमासा, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, पिप्पली पीपर
पिप्पली मुस्तम् मेथ मोथा, शृङ्गाट- शी गोण सिघाडा,
गुड- गोण गुड, शर्करा अने साकर और चीनी वीरा
वीरखुने। नाणे खस शटी क्युरे। कनूर, पुष्कराख्यम्
पोभरमूल पुष्करमूल सुरस. तुलसी तुलसी, शर्करा
साकर चीनी, गुड अने गोण और गुड, नागरम् सूट
सोंठ, चित्रक चित्रक चित्रक, लाजा- लाजा लाजा,
पिप्पली पीपर पिप्पली, आमलकम् आमला आवला,
गुड अने गोण और गुड, एतान् ये इन, श्लोकाधै.

१०२ श्लोकाधैर्विहितान्—श्लोकाधैर्विहितान् (क)

, मधुसर्पिषा—क्षौद्रसर्पिषा (ख द)

९८. ज्वरापहम्—निवर्हणम् (ड)

बहुतबार, प्रयुज्यमानम् उपयोगमां देवाभां आवत्।
ते प्रयोग करने पर वह, शिरः- भरतक शिर, पार्श्व-
पडभां पार्श्व, अंस- तथा अक्षाना और अंसप्रदेशके,
शूलघ्नम् शूलने नाश करे छे शूलको नाश करता है,
कास- अने डास और कास, श्वास- तथा श्वासने और
श्वासको, निबर्हणम् नष्ट करे छे नष्ट करता है ॥ ९२ ॥

92. The frequent use of ghee as a
post-prandial potion cures the pain in
the head, side of the chest and in the
shoulder region as also cough and
dyspnea.

दशमूलेन पयसा सिद्धं मांसरसेन च ।
बलागर्भं घृतं सद्यो रोगानेतान् प्रवाधते ॥९३॥
भक्तस्योपरि मध्ये वा यथाङ्ग्यभ्यवचारितम् ।
राज्ञाघृतं वा सक्षीरं सक्षीरं वा बलाघृतम् ॥९४॥

दशमूलेन दशमूलकी दशमूलसे, पयसा दूधकी
दूधसे, मांस- अने मांसना और मांसके, रसेन रसकी
रससे, बलागर्भम् अक्षाना उदरकी युक्त बलाकल्कमिश्रित,
सिद्धम् सिद्ध करे छे सिद्ध किया गया घृतम् घृत घृत,
भक्तस्य उपरि अने भोजन पछी और भोजनके बाद,
मध्ये वा अथवा पथमां या भोजनके मध्यमें, यथाङ्ग-
अभ्यवचारितम् अक्षाना अथ अथवा उपयोगमां
देवाभां आवत् अग्निबलके अनुसार उपयोगमें लिया
हुआ, सक्षीरम् दूधसहित क्षीरसहित, राज्ञाघृतम्
राज्ञाघृत राज्ञाघृत, सक्षीरम् अथवा दूधसहित
अथवा क्षीर सहित, बलाघृतम् वा अक्षानाघृत बलाघृत,
एताम् आ इन, रोगान् रोगाने रोगोंको, सद्यः तुरत
तुरंत, प्रवाधते नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ९३-९४ ॥

93-94 The ghee prepared with the
decoction of decaradix, milk meat-juice
and the pulp of heart-leaved sida is
a quick remedy for all these disorders.
The indian groundsel-ghee should

be given with milk, or the heart-
leaved sida ghee with milk (in the
above complaints) either after or
during the course of the meals in a
dose in keeping with the strength of
the gastric fire of the patient.

लेहान् कासापहान् स्वर्गान् श्वासहिकानिबर्हणान् ।
शिरःपार्श्वसशूलघ्नान् ज्ञेहांश्चातः परं शृणु ॥९५॥

कासापहान् उधरने नाश करनारा कासनाशक,
स्वर्गान् स्वरने सारे करनारा स्वरसाधक श्वास-
श्वास श्वास, हिकान् तथा हेडकीने और हिचकीको,
निबर्हणान् नाश करनारा नष्ट करनेवाले, शिरः- तथा
भरतक और शिर, पार्श्व- पडभां पार्श्व, अंस- तेम-
अक्षाना एवं अंसप्रदेशके, शूलघ्नान् शूलने नाश
करनार शूलके नाशक, लेहान् आटाके लेह, स्नेहान् च
तथा स्नेहा तथा स्नेहोंको, अत परम् हवे पछी अब
आगे, शृणु सांभलो सुनो ॥ ९५ ॥

95 Listen hereafter to a descri-
ption of the linctures and unctuous
preparations that are curative of cough,
cacophonia, dyspnea, hiccup, and pain
in the head, sides of the chest and
the shoulder region.

घृतं खर्जूरसृष्टीकाशर्कराक्षौद्रसंयुतम् ।
सपिप्पलीकं वैस्वर्यकासश्वासज्वरापहम् ॥९६॥

खर्जूर- अणूर खर्जूर, सृष्टीका- श्लेष्म मुनका, शर्करा-
साकर चीनी क्षौद्र- तथा अधथी एव मधुसे, संयुतम्
युक्त युक्त, सपिप्पलीकम् पीपरसहित पिप्पलीसहित,
घृतम् घृत घी, वैस्वर्य- स्वरभेद स्वरभेद, कास-
उधरस कास, श्वास- श्वास श्वास, ज्वरापहम् तथा
ज्वरने नाश करनार छे और ज्वरका नाशक है ॥९६॥

96 Ghee prepared of dates and
grapes and mixed with sugar, honey

९४ यथान्यभ्यवचारितम्-यथान्यभ्यवचारितम् (कं.)

-चदाग्नि अथ गारितम् (व. ड. त. फ.)

९५ शर्कराक्षौद्रसंयुतम्-मधुकं सपिप्पलीकं (घ च थ. द. घ.)
, सपिप्पलीकं-सपिप्पलीकं (घ घ)
, ज्वरापहम्-निबर्हणम् (घ. घ.)

and long pepper is curative of cacop-
honia, cough, dyspnea and fever.

दशमूलार्थं घृतम्—

दशमूलशृतात् क्षीरात् सर्पिर्दुदियान्नवम् ।
सर्पिलीकं सक्षौद्रं तत् परं स्वरबोधनम् ॥९७॥
क्षिरःपार्श्वसशूलं कासश्वासज्वरापहम् ।
पञ्चभिः पञ्चमूलैर्वा शृताद्यदुदियाद्भृतम् ॥९८॥

दशमूल- दशमूलकी, दशमूलके साथ, शृतात् सिद्ध
करेला शृत, क्षीरात् दूधमाथी दूधसे यत् ने जो
नवम् ताण्डु नया, सर्पिः धी घृत, उदियात् उत्पन्न
थाय निकले, पञ्चभि वा अथवा पांथ या पाचो
पञ्चमूलैः पंथभूयोथी पञ्चमूलोंसे, शृतात् सिद्ध करेला
दूधमाथी सिद्ध किये गये दूधसे, यत् ने जो, घृतम्
घृत घृत, उदियात् उत्पन्न थाय निकले, तत् ते वह,
सर्पिलीकम् पीपरसहित पिप्पलीसहित सक्षौद्रम्
मेमञ्च मधुसहित एवं मधुसुक्त, परम् उत्तम त्रेष्ठ,
स्वरबोधनम् स्वरने उध्वान्तर स्वरबोधक क्षिर-
भरतक क्षिर, पार्श्व- पश्यां पार्श्व, जस- तथा जसाना
और अंसप्रदेयके, शूलघ्नम् शूलने नाश करनार शूलको
नाश करता है कास- तथा उध्वरस और कास, श्वास-
श्वास श्वास ज्वरापहम् अने ज्वरने नाश करनार
छे और ज्वरको नाश करता है ॥ ९७-९८ ॥

97-98. The fresh ghee prepared
from the milk in which the decaradix
has been decocted and mixed with
long pepper and honey, is an excellent
tonic for the voice, is curative of pain
in the head, in the sides of the chest and
the shoulder region, and it cures cough,
dyspnea and fever. Similar in effect
is the fresh ghee prepared from the
milk in which have been decocted
the roots of all the five varieties of
penta-radix

पञ्चानां पञ्चमूलानां रसे क्षीरचतुर्गुणे ।

सिद्धं सर्पिर्जयत्येतद्यक्ष्मणः सप्तकं बलम् ॥९९॥

पञ्चानाम् पांथ पाचो, पञ्चमूलानाम् पंथभूयोथीना
पचमूलोंके, क्षीरचतुर्गुणे चारभूया दूधयाणो चारगुने
दूधवाले, रसे उवाथमा रसे, सिद्धम् सिद्ध करेला सिद्ध
किया गया, सर्पि घृत घृत, यक्ष्मणः शब्दयक्ष्मणा
राजयक्ष्माके, एतत् आ इय सप्तकम् सात इपवाणो
सात रूपवाले, बलम् भूयोथी बलको, जयति नाश करे
छे नष्ट करता है ॥ ९९ ॥

99 The ghee prepared in the
decoction of all the five varieties of
penta-radix with four times its qua-
ntity of milk, subdues the severity of
the syndrome of the heptad of sym-
ptoms of consumption

खर्जूरं पिप्पली द्राक्षा पथ्या शृङ्गी तुरालभा ।

त्रिफला पिप्पली सुस्तं शृङ्गाटगुडशर्कराः ॥१००॥

वीरा शटी पुष्कराख्यं सुरसः शर्करा गुडः ।

नागरं चित्रको लाजाः पिप्पल्यामलकं गुडः ॥१०१॥

श्लोकाधैर्विहितानेतांलिहाप्रा मधुसर्पिषा ।

कासश्वासपहान्स्वर्यान्पार्श्वशूलापहांस्तथा ॥१०२॥

खर्जूरम् भूय खजूर, पिप्पली पीपर पिप्पली
द्राक्षा द्राक्ष सुनका, पथ्या हरडे हरड शृङ्गी डाडा-
शी गी काकवासिनी, तुरालभा अने धमासे और
धमासा, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, पिप्पली पीपर
पिप्पली सुस्तम् भौथ मोथा, शृङ्गाट- शी गोडा सिघाडा,
गुड- गोण गुड, शर्करा अने साकर और चीनी वीरा
वीरलुयो वायो खस शटी कथुरो कचूर, पुष्कराख्यम्
पोभरमूल पुष्करमूल सुरस तुलसी तुलसी, शर्करा
साकर चीनी, गुड अने गोण और गुड, नागरम् सूठ
सोंठ, चित्रक. चित्रक चित्रक, लाजा लाजा लाजा,
पिप्पली पीपर पिप्पली, आमलकम् आमणो आवला,
गुड अने गोण और गुड, एतान् ये इन, श्लोकाधैः

१०२ श्लोकाधैर्विहितान्-श्लोकाधैर्विहितान् (क)

११ मधुसर्पिषा-क्षौद्रसर्पिषा (ब द)

९८. ज्वरापहम्-निवर्हणम् (ड)

आर अर्धा श्लोडथी चाग् श्लोकावौसे, विहितान् उड्डेदा कहे गये, कास- उधरस काम, आसापहान् तथा आसने दूर करना और आसनाशक, स्वर्णान् स्वरने सारे करना स्वर्ण, तथा तथा एवं, पार्श्वशूलापहान् पडभांना शूलने नाश करना देहोने पार्श्वशूलनाशक लेहोको, ना मनुष्ये पुरुष, मधुसर्पिषा मध तथा धृतथी मधु तथा घृतसे, लिङ्गात् आटवा चाटे ॥ १००-१०२ ॥

100-102 Dates, long pepper, grapes, chebulic myrobalans, galls, and cretan prickly clover; (2) the three myrobalans, long pepper, nut-grass, indian water chest-nut, gur and sugar; (3) climbing asparagus, zedoary orris root, holy basil sugar, and gur; (4) dry ginger, white-flowered leadwort roasted paddy long pepper emblic myrobalan and gur of any of the four groups of drugs mentioned in each of the hemistichs, a lincture may be made and taken with honey and ghee. They are curative of cough, dyspnea and pleurodynia, and act as voice-tonics.

राजयक्ष्मणि सितोपलादिचूर्णम्—

सितोपलां तुगाक्षीरीं पिप्पलीं बहुलां त्वचम् ।
अन्यादूर्ध्वं द्विगुणितं लेहयेन्मधुसर्पिषा ॥१०३॥
चूर्णितं प्राशयेद्वा तच्छ्वासकासकफानुरम् ।
सुप्तजिह्वारोचकिनमपाग्निं पार्श्वशूलिनम् ॥१०४॥

सितोपलाम् साउर चीनी, तुगाक्षीरीन् वासकपूर वंशकोचन, पिप्पलीन् पीपर पिप्पली, बहुलाम् शैलथी इलायची, त्वचम् तथा तण्डुले तथा दालचीनीको, अन्यात् छेदयेथी आक्षरीसे, ऊर्ध्वम् पूर्वं पूर्वं प्रथमतः द्विगुणितम् अम्लान् दध् एक दूधरेसे दुगुणे ले कर, चूर्णितम् तद् ते द्रव्योना यूर्णने उन द्रव्योके चूर्णको, आस-

श्यास आस, कास- कास कास कफ- तथा उड्डेना और कफसे, आतुरम् रेणुने पीडितको, सुप्तजिह्व- सुप्त जिह्वा वाणा सुप्त जिह्वावाले, अरोचकिनम् अरुचिवाणा अरुचि- युक्त, अल्पाग्निम् मधुसर्पिषा मन्दाग्नि, पार्श्वशूलिनम् तथा पडभांना शूलवाणाने और पार्श्वशूलवाले क्षयरोगीको, मधु- मधु मधु सर्पिषा तथा धी साथे एव घृतके साथ, लेहयेत् यटाडु चटावे, प्राशयेत् वा अथवा भवरात्रु अथवा खिलावे ॥ १०३-१०४ ॥

103-104. Sugar candy, bamboo manna, long pepper, cardamom and ciannamon, each taken in double the measure of the succeeding one in the order of statement should be prepared into a powder and licked with honey and ghee; or the powder may be taken by it self. This cures dyspnea, cough and excess of phlegm It should be given to patients suffering from anesthesia of the tongue, anorexia, weak digestive fire and pleurodynia.

राजयक्ष्मणि हस्तपादाङ्गदाहचिकित्सा—

हस्तपादाङ्गदाहेषु ज्वरे रक्ते तथोर्ध्वगे ।
वासाघृतं शतावर्या सिद्धं वा परमं हितम् ॥१०५॥

हस्त- हाथ हाथ, पाद- पग पैरो, अङ्ग अङ्गे अङ्गोना और अङ्गे, दाहेषु दाहर्मा जलनमें, ज्वरे ज्वरर्मा ज्वरमें, तथा ऊर्ध्वगे रक्ते तथा उर्ध्वगे रक्त- पित्तर्मा एव ऊर्ध्वगे रक्तपित्तमें, शतावर्या शतावरीथी शतावरीसे, सिद्धम् सिद्ध करेले धी सिद्ध किया गया थी वासाघृतम् वा अथवा वासाघृत या वासाघृत, परमम् अत्यन्त अत्यन्त हितम् हितकारी छे हितकर है ॥१०५॥

105. In burning of the hands, feet and limbs, fever and hemorrhage from the upper channels of the body, the vasaka ghee or the climbing asparagus ghee proves very beneficial.

१०५. चूर्णितं प्राशयेद्वा तच्छ्वासकासकफानुरम्—चूर्णितं प्राशयेद् वै तच्छ्वासकासज्वरापहम् (च. ष.)

१०५. वासाघृत-वाससप (झ.)

राजयक्ष्मणि दुरालभादिघृतम्—

दुरालभां श्वदंष्ट्रां च चतस्रः पर्णिनीर्बलाम् ।
भागान्पलोन्मितान् कृत्वा पलं पर्पटकस्य च ॥१०६॥
पचेद्दशगुणे तोये दशभागवशेषिते ।
रसे सुपूते द्रव्याणामेषां कल्कान् समावपेत् ॥१०७॥
शक्याः पुष्करमूलस्य पिप्पलीत्रायमाणयोः ।
तामलक्याः किरातानां तिक्तस्य कुटजस्य च ॥१०८॥
फलानां सारिवायाश्च सुपिष्टान् कर्षसंमितान् ।
ततस्तेन घृतप्रस्थं क्षीरद्विगुणितं पचेत् ॥१०९॥
ज्वर दाहं भ्रमं कासमंसपार्श्वशिरोरुजम् ।
तृष्णां छर्दिमतीसारमेतत् सर्पिर्व्यपोहति ॥११०॥

दुरालभाम् धमाश्ले दुरालभा, श्वदंष्ट्राम् गोभरु
गोखरु चतस्र पर्णिनी च शालपर्णी, पृश्निपर्णी, मुद्ग-
पर्णी तथा भाषपर्णी शालपर्णी, पृश्निपर्णी, मुद्गपर्णी
तथा भाषपर्णी, बलाम् भला बला, पलोन्मितान् दरेकना
थार थार तोलाना प्रत्येकके एक एक पलवाले, भागान्
भाग भाग, कृत्वा लक्ष्मिने लेकर, पर्पटकस्य अने
भउसावेयाना पशु और पर्पटकका सी, पलञ्च ४ तोला
लक्ष्मि एक पल लेकर, दशगुणे दशगुणा दसगुणे, तोये
पाणीभां जलमें, पचेत् पडाववा पकावे, दशभाग-
दशभा भाग दसवां भाग अवशेषिते आधी रहे त्पारे
शेष रहने पर, सुपूते गाणी दीधेदा छाने हुए, रसे
ते क्वाथभां उस काथमें, शक्या क्युरे कचूर, पुष्कर-
मूलस्य पौधरभूद पुष्करमूल, पिप्पली- पीपर पिप्पली,
त्रायमाणयो त्रायभाषु त्रायमाण तामलक्या. क्षेत्र
आभली मुई आवला, किरातानाम् तिक्तस्य करियातुं
चिरायता, कुटजस्य च ध-दण्डनां कुटजके, फलानाम्
भीज नीज, सारिवाया. अने सारिवा और सारिवा,
एवाम् आ इन, द्रव्याणाम् द्रव्याणां द्रव्योके, कर्ष-
संमितान् अेक अेक तोलाना एक एक कर्ष प्रमाणके,
सुपिष्टान् सारी रीते पाटेदा अच्छी तरह पीसे
हुए, कल्कान् समावपेत् कल्का नाभना कल्कों छोड़े
तत ते पछी इसके बाद, तेन तेनाथी उससे क्षीर-
द्विगुणितम् अमल्ला दूधनाणु दूने दूधसे मिलाया हुआ,

घृतप्रस्थम् ६४ तोला थी एक प्रस्थ थी, पचेत् पडाववा
पकावे, एतत् आ यह, सर्पि घृत घृत, ज्वरम् ज्वर
ज्वर, दाहम् दाह दाह, भ्रमम् भ्रम भ्रम, कासम् उपरस
कास, अंस- अमान्नी पीडा अंसपीडा पार्श्व- पडाववा
शुण पार्श्वशूल, शिर- तथा भस्तकतु तथा शिरके, रुजम्
शुण शूल, तृष्णाम् तृषा प्यास, छर्दिम् छलटी के,
अतीसारम् अने अतिसारने और अतिसारको, व्यपोहति
नाश करे छे दूर करता है ॥ १०६-११० ॥

106-110 Decoct 4 tolas each of
cretan prickly clover, small caltrops,
the tetrad of drugs called parnis, sida
and trailing rungia, in ten times the
quantity of water When it is re-
duced to one tenth of its quantity,
the solution should be filtered and a
medicated ghee should be prepared by
adding to this solution the paste of
one tola each of zedoary, orris root
long pepper, zalil, feather foil, chiretta
kurchi seeds, and indian sarsaparilla
and 64 tolas of ghee and double this
quantity of milk. This ghee is curative
of fever, burning, giddiness, cough,
pain in the head, sides of the chest,
and shoulder region, thirst, vomiting
and diarrhea.

राजयक्ष्मणि जीवन्त्यादिघृतम्—

जीवन्तीं मधुकं द्राक्षां फलानि कुटजस्य च ।
शर्तीं पुष्करमूलं च व्याघ्रीं गोक्षुरकं बलाम् ॥१११॥
नीलोत्पलं तामलकीं त्रायमाणं दुरालभाम् ।
पिप्पलीं च समं पिष्ट्वा घृतं वैद्यो विपाचयेत् ॥११२॥
एतद्वाधिसमूहस्य रोगेशस्य समुत्थितम् ।
रुग्मेकादशविधं सर्पिरष्टं व्यपोहति ॥११३॥

जीवन्तीध् देडी जीवन्ती, मधुकम् गेठीमधु मुलहठी,
द्राक्षाम् द्राक्ष मुनका, कुटजस्य फलानि च ध-दण्डव इन्द्र-
जौ, शर्तीम् क्युरे कचूर, पुष्करमूलम् पौधरभूद

१०६ दुरालभा श्वदंष्ट्रा च—श्वदंष्ट्रा सदुरालभाम् (द.)

११० व्यपोहति—अपोहति (क. थ.)

पोहकरमूल, व्याघ्रीम्, भोरी गण्डी, कटेरी, गोकुलकम्, गोभ्रु, गोखरु, बलाम्, भला बला, नीलोत्पलम्, नील-
 उभय नील कमल, तामलकीम्, भोयभाभली, भुई
 आवला, त्रायमाणाम्, त्रायभाषु, त्रायमाण, दुरालभाश्च
 धमासो, दुरालभा, पिप्पलीम् च अने पीपरने और
 पिप्पलीको, समस सरभे भागे समान भागमें लेकर,
 पिष्ट्वा वाटीने पीसके, वैद्य. वैद्ये वैद्य, घृतम् घृत
 घृत, विपाचयेत् पकायु पकावे, एतत् आ यह,
 अग्र्यम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, सर्पिं घृत घृत, व्याधि- व्याधिना
 व्याधिके, समूहस्य समूहस्य समूहरूप, रोगेशस्य राव-
 यक्षमाना राजयक्ष्माके, समुत्थितम् उत्पन्न भयेला
 उत्पन्न हुए, एकादशविधश्च अभिचार प्रकारना ग्यारह,
 रूपम् रूपने लक्षणको, व्यपोहति नाश करे छे नष्ट
 करता है ॥ १११-११३ ॥

111-113 The physician may pre-
 pare medicated ghee by adding the
 paste of equal parts of cork-swallow
 wort, liquorice, grape, kurchi seeds,
 zedoary, orris root, indian night-shade,
 small caltrops, heart-leaved sida, blue
 water-lily, feather foil, zalil, cretan
 prickly clever and long pepper. This
 excellent medicated ghee cures the
 eleven symptoms of this kind of
 diseases which is the syndrome of
 various disorders

राजयक्ष्मणि बलादिघृतम्—

बलां स्थिरां पृश्निपर्णी वृहतीं सनिदिग्धिकाम् ।
 साघयित्वा रसे तस्मिन्पयो गव्यं सनागरम् ॥११४॥
 द्राक्षाखर्जूरसर्पिभिः पिप्पल्या च शृतं सह ।
 सक्षौद्रं ज्वरकासघ्नं स्वयं चैतत् प्रयोजयेत् ॥११५॥
 आजस्य पयसश्चैवं प्रयोगो जाङ्गला रसाः ।
 यूपार्थे चणका मुद्गा मकुष्ठाश्चोपकल्पिताः ॥११६॥

११५ खर्जूरसर्पिभिः—खर्जूरसर्पिः (ख.)

११६. यूपार्थे—यूपार्थ (क. घ.)

बलाम् भला बला, स्थिराम् स्थिरा चालपर्णी,
 पृश्निपर्णीम् पृश्निपर्णीं पृश्निपर्णी, सनिदिग्धिकाम् अने
 भोरीगण्डीसहित और निदिग्धिका के साथ, वृहतीम्
 भोली भोरीगण्डीने। बनभाटाको, साघयित्वा उपाध करीने
 पकाकर, तस्मिन् ते उस, रसे उपाधभा काथमें, सना-
 गरम् सूक्ष्मित सोंठयुक्त, गव्यम् गायतुं गायका,
 पयः दूध दूध, द्राक्षा- द्राक्ष मुनको, खर्जूर- अखूर
 खजूर, सर्पिभिः घृत घीके, पिप्पल्या च पीपरनी
 पिप्पलीके, सह साथे साथ, शृतम् (कृत्वा) पकावी
 पकाकर, सक्षौद्रम् मधुमी युक्त मधु मिलाकर, प्रयोजयेत्
 तेने प्रयोग करवे। उमका प्रयोग करे, एतत् आ यह,
 ज्वर- ज्वर ज्वर, कासघ्नम् तथा उधरसने। नाश करे
 छे और कामका नाश करता है, स्वयं स्वयं स्वयं सुधारे
 छे स्वयं है एषम् च अने ओर रीति और इसी प्रकार,
 आजस्य अकरीना बकरीके, पयस. दूधने दूधका,
 प्रयोग- प्रयोग छे प्रयोग है, जाङ्गला अंगल पशुपक्षी-
 शीना जानक पशुपक्षियोंके रसा भांयसो। मासारस,
 चणका यक्षु चने मुद्गा भग मूग, मकुष्ठा. अने मडने।
 और मोठको, यूपार्थे यूप भाटे यूपके लिए, उपकल्पिताः
 (स्यु) उपकल्पिता करवे। उपयोग करना चाहिए ॥११४-११६॥

114-116. Decoct in water heart-
 leaved sida, ticktrefoil, painted-leaved
 uraria, and yellow berried night shade
 and prepare a medicated ghee by adding
 to this decoction cow's milk, the pulp
 of dry ginger dates, ghee and long
 pepper. This milk taken with honey
 cures fever and cough and improves
 the voice. Similarly a course of goat's
 milk as well as the meat-juice of
 jangala animals and chick pea, green
 gram and math gram prepared in the
 form of soup may also be used in the
 daily diet.

राजयक्ष्मणि शमनीयो विधि

ज्वराणां शमनीयो यः पूर्वमुक्तः क्रियाविधिः ।
 यक्ष्मिणां ज्वरदाहेषु ससर्पिकः प्रशस्यते ॥११७॥

ज्वराणाम् नरनु ज्वरको, शमनीय. शमन करनारी शान्त करनेवाली य जे जो, क्रियाविधि चिकित्साविधि चिकित्साविधि पूर्वक पक्षेलां पूर्व, उक्त. कही छे कही है ससर्पिक ते धृतयुक्त यतां वह घृतयुक्त होने पर यक्षिणाम् राजयक्षमाना रोगीओने भाटे राजयक्षियोंके लिए ज्वर- नरनु ज्वर, दाहेषु तथा मधुमा तथा दाहमें, प्रशस्यते प्रशस्त छे पशस्त है ॥ १७ ॥

117. The sedative line of treatment in fever which has been described previously is recommended with the addition of ghee in the fever and burning of the consumptive patients

राजयक्षमणि कफप्रसेकचिकित्सा—
कफप्रसेके बलवान् श्लैष्मिकश्छर्दयेन्नरः ।
पयसा फलयुक्तेन माधुकेन रसेन वा ॥ ११८ ॥
सर्पिष्मत्या यवाग्वा वा वमनीयोपसिद्धया ।
वान्तोऽन्नकाले लध्वन्नमाददीत सदीपनम् ॥ ११९ ॥

कफप्रसेके क्क पडते होय ते कफप्रसेकमें, श्लैष्मिक क्क प्रधान श्लैष्मिक, बलवान् अलवान् अलवान् नर दरदीओ रोगी फलयुक्तेन मीठणसहित मैनफलयुक्त, पयसा दुधधी दुधसे, माधुकेन रसेन वा अथवा जेठीमधुना अथथी अथवा सुबहठीके कापसे, वमनीय- अथवा वमनीय द्रव्यथी अथवा वमनीय द्रव्यसे, उपसिद्धया सिद्ध करेदी सिद्ध की हुई, सर्पिष्म- त्या धृतयुक्त घृतयुक्त, यवाग्वा वा यवागूथी यवागूसे, छर्दयेत् वमन करे वान्त. जेछे वमन करुं छे ओवा दरदीओ वमन किया हुआ वह रोगी, अन्नकाले भोजनने व्रभते अन्नग्रहणकालमें, सदीपनम् दीपन द्रव्येसहित दीपन औषधयुक्त, लघु लघु लघु, अन्नम् अन्न अन्न, आददीत भावु लेवे ॥ ११८-११९ ॥

118-119 If there is expectoration and the patient is strong and of kapha

११८ माधुकेन-मधुरेण (क. ख घ च ज. झ. त. य घ. ष)
११९. वान्तोऽन्नकाले लध्वन्नमाददीत सदीपनम्-अन्नाश्रतोऽन्नाकाले सदीपनम् (त.)

habitus he should be subjected to vomition by a draught of milk mixed with emetic nut or with liquorice decoction mixed with emetic nut, or gruel prepared with emetic drugs and mixed with ghee. And after the person has vomited well, he should be given at the meal-time light diet along with digestive stimulants.

यवगोधूममाध्वीकसिध्वरिष्टसुरासवान् ।
जाङ्गलानि च शूल्यानि सेवमानः कफं जयेत् ॥ १२० ॥

यव- नरनु जौ, गोधूम- धुडि गेहू माध्वीक- माध्वीक माध्वीक सिधु- सीधु सीधु, अरिष्ट- अरिष्ट अरिष्ट, सुरा- सुरा सुरा, आसवान् आसव आसवों, शूल्यानि अने सौया पर पडावेलां और शूलपक, जाङ्गलानि च जंगल भांसोने जांगल माषको, सेवमान सेवन करता पुरुषे सेवन करता हुआ पुरुष, कफम् क्कने कफको, जयेत् अतवे जीते ॥ १२० ॥

120 The person that is taking the diet consisting of barley and wheat, honey-wine, sidhu-wine medicated wine and sura wine and the spit-roasted flesh of jangala animals, will subdue his kapha-morbidity.

श्लेष्मणोऽतिप्रसेकेन वायुः श्लेष्माणमस्यति ।
कफप्रसेकं तं विद्वान् क्षिग्धोष्णेनैव निर्जयेत् ॥ १२१ ॥

श्लेष्मण क्क श्लेष्माके, अतिप्रसेकेन अतिशय पडवारी अधिक प्रसेकसे, वायु वायु वायु श्लेष्माणम् क्कने श्लेष्माको अस्यति अहार काले छे बाहिर फेंकता है, तम् ते उस. कफप्रसेकम् क्कनेश्राने कफप्रसेकको, विद्वान् विद्वान् वेधे विद्वान्वैध, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, उष्णेन तथा उष्ण पदार्थोथी उष्ण द्रव्योसि, एव न ही निर्जयेत् अतवे नष्ट करे ॥ १२१ ॥

१२०. यवगोधूममाध्वीकसिध्वरिष्टसुरासवान्-माध्वीकारिष्टमविरा-
सीधुगोधूमयाङ्गलात् (प.)
शूल्यानि-शालानि (प.)

121 When there is excessive formation of phlegm, the vata ejects this phlegm out of the body. This type of excessive phlegm expectoration should be treated by the physician with unctuous and hot medications.

राजयक्ष्मणि उर्ध्वचिकित्सा—

क्रिया कफप्रसेके या वम्यां सैव प्रशस्यते ।
हृद्यानि चान्नपानानि वातघ्नानि लघूनि च ॥१२२॥

कफप्रसेके कृद्भ्रातृभा कफप्रसेकमें, या न्ये जो, क्रिया चिकित्सा उर्ध्वचिकित्सा है, सा एव तेन वही, वम्याम् उलटीभा कैमें, प्रशस्यते श्रेष्ठ छे प्रशस्त है, हृद्यानि तेमन्य हृद्यने हितकारी एवं हृद्य. वातघ्नानि च वातने नाश करनार वातघ्न. लघूनि च अने हृद्यन और लघु, अन्नपानानि अन्नपान श्रेष्ठ छे अन्नपान प्रशस्त है ॥ १२२ ॥

122 The line of treatment which has been indicated in the excessive expectoration of phlegm is also recommended in vomiting. A diet consisting of eats and drinks that are cordial, curative of vata and light, is recommended.

राजयक्ष्मणि अतिवारिचिकित्सा—

प्रायेणोपहताश्रित्वात् सपिच्छमतिस्वार्थते ।
प्राप्नोति चास्यवैरस्यं न चान्नमभिनन्दति ॥१२३॥
तस्याग्निदीपनान् योगानतीसारनिवर्हणान् ।
वक्त्रशुद्धिकरान् कुर्यादरुचिप्रतिबाधकान् ॥१२४॥

उपहत- क्षय शोभी हृद्यार्थ गथेल क्षय रोगी नष्ट, अश्रित्वात् अग्निवाणो होवाथी अभिवाला होनेसे, प्रायेण धृद्भ्रु तेने प्राय बह, सपिच्छम् पिच्छासहित पिच्छागुफ, अतिस्वार्थते अतिसार थाय छे अतिसारका

१२२ वातघ्नानि लघूनि - वातघ्नान्यगुरुणि च (द द ५.)

१२३ प्रायेणोपहताश्रित्वात्-प्रयोगोपहताश्रित्वात् (ध)

पात होता है, आस्य- ते भुभनी वह मुखकी, वैरस्यम् च विरसताने विरसताको, प्राप्नोति प्राप्ने छे प्राप्त होता है, अन्नम् च तथा अन्नने और अन्नकी, न अभिनन्दति भ्रष्टते। नथी इच्छा नहीं करता, तस्य तेने भाटे उसके लिए, अग्निदीपनान् अग्निदीपन करना अग्निदीपन, अतिसार- अतिसारने अतिसारके, निवर्हणान् नाश करनार नाशक, वक्त्रशुद्धि- मुखकी निर्माणना मुखशुद्धि, करान् करनार करनेवाले, अरुचि- अने अरुचिने और अरुचिको प्रतिबाधकान् हर करनार नष्ट करनेवाले, योगान् योगाने प्रयोग योगका प्रयोग, कुर्यात् करवा करे ॥ १२३ १२४ ॥

123-124 Mostly as a result of the impairment of the gastric fire, the patient passes slimy loose stools and there is loss of taste in the mouth and lack of relish for food. He should be given the remedies which are stimulative of the gastric fire curative of diarrhea, mouth-cleansing and curative of anorexia.

सनागरानिन्द्रयवान् पाययेत्तण्डुलाम्बुना ।
सिद्धां यवागूं जीर्णे च चाङ्गेरीतक्रदाडिमैः ॥१२५॥

सनागरान् सूक्ष्मसहित सौठसहित, इन्द्रयवान् धन्धव इन्द्रजोको, तण्डुल- योभाना चावलके, अम्बुना धोखुनी साथे धोवनसे, पाययेत् पीवरावा पिलावे, जीर्णे च अने पथी गथा पथी और जीर्णे होने पर चाङ्गेरी- चाङ्गेरी चाङ्गेरी तक्र- छाश छाछ, दाडिमैः अने दाडिमथी और अनारसे, सिद्धाच्च सिद्ध कुरेदी सिद्ध, यवागूं यवागूं पीवरावपी यवागूको पिलावे ॥ १२५ ॥

125 He should be given rice-water mixed with dry ginger and kurchi seeds and after it is digested,

१२५ सनागरानिन्द्रयवान् पाययेत् - सनागराश्चेन्द्रयवा पातव्या. (ग)

१२५ - पाययेत्-पिचैदा (न)

he should be given gruel prepared with yellow wood sorrel, butter-milk and pomegranate.

पाठा बिल्वं यमानी च पातव्यं तक्रसंयुतम् ।
दुरालभा शृङ्गवेरं पाठा च सुरया सह ॥ १२६ ॥

पाठा पाठा पाठी, बिल्वम् पीपु बेल यमानी च अने अजमे। और अजवायन, तक्रसंयुतम् छाशनी साथे छाल मिलाकर. पातव्यम् पीपु पिये, दुरालभा धमासे। दुरालभा, शृङ्गवेरम् आहु अदरक पाठा च अने डाणी-पाठ और पाठाको, सुरया सुरानी सुराके, सह साथे पीपु साथ पिये ॥ १२६ ॥

126 The patient may be given as drink the preparation of patha, bael, and bishop's weed, mixed with butter-milk, or cretan prickly clover dry ginger and patha with sura wine

जम्बुवादिचूर्णम्—

जम्बुवादिमध्यं बिल्वं च सकपित्थं सनागरम् ।
पेयामण्डेन पातव्यमतीसारनिवृत्तये ॥ १२७ ॥

जम्बु- अशुना जामुनके, आम्र तथा आंभानी आमकी, मध्यम् ढणिया तथा गोडली बीज तथा गुठलीको, सकपित्थम् डोडसहित कैयसहित, सनागरम् अने सुडसहित और सोंठसहित, बिल्वम् च पीपु बेलगिरीको, अतीसार- आतिसारनी अतिसारकी, निवृत्तये निवृत्ति आटे निवृत्तिके लिए, पेया- पेयाना पेयाके, मण्डेन मण्डली माडसे पातव्यम् पीपु पीना चाहिए ॥ १२७ ॥

127 The supernatant part of gruel prepared with the stones of jambul and mango, and with bael, wood-apple

and dry ginger should be given as drink for the cure of diarrhea.

खड्यूषयोगः—

एतानेव च योगांस्त्रीन् पाठादीन् कारयेत् खडान् ।
ससूप्यधान्यान्सस्त्रेहान् साम्लान्संग्रहणान् परम् ॥ १२८ ॥

एतान् आ इन, त्रीन् त्रणु तीन, पाठादीन् पाठादि पाठादि, योगान् योगोना योगोसे, ससूप्य दान्नां उपयोगी दालके उपयोगी, धान्यान् धान्येसहित धान्यसहित, सस्त्रेहान् स्नेहसहित स्नेहयुक्त, साम्लान् भटाशवाणा खटाईवाले, परम् अने अत्यंत और अत्यंत, संग्रहणान् संग्राहिके संग्राहक, खडान् अशुष खड्यूष, कारयेत् करवा बनावे ॥ १२८ ॥

128 The vegetable soup with the above three groups of patha and other drugs along with pulses used in soup, unctuous and acid articles and which are highly astringent, should be prepared.

वेतसार्जुनजम्बूनां मृणालीकृष्णगन्धयोः ।

श्रीपर्ण्या मद्यन्त्याश्च यूषिकायाश्च पल्लवान् ॥ १२९ ॥

मातुलुङ्गस्य घातक्या दाडिमस्य च कारयेत् ।
स्त्रेहाम्ललवणोपेतान् खडान् सांग्राहिकान् परम् ॥

चाङ्गेर्याश्चक्रिकायाश्च दुग्धिकायाश्च कारयेत् ।
खडान्दक्षिसरोपेतान् ससर्पिष्कान्सदाडिमान् १३१

वेतस- वेतस वेतस, अर्जुन- अर्जुन कोदा, जम्बूनाम् अशु और जामुनके, मृणाली- मृणाली मृणाली, कृष्णगन्धयो अने सरगवानां और सहजनके, श्रीपर्ण्याः सीपुली श्रीपर्णीके, मद्यन्त्या मद्यती

१२८ संग्रहणान्—संग्राहणान् (न)

„ ससूप्य—ससुक (द. ष)

१३०. मातुलुङ्गस्य घातक्या दाडिमस्य च कारयेत्—चाङ्गेर्याश्च-
क्रिकायाश्च दुग्धिकायाश्च कारयेत् (ख.)

„ सांग्राहिकान् परम्—संग्राहिकान् संग्रहण (ग. घ.)

१२६ यमानी च पातव्यं तक्रसंयुतम्—यमानी च सह तक्रेण
ना पियेत् (क. फ.)

„ दुरालभा—दुरालभां घ.)

१२७. पेयामण्डेन—सुरामण्डेन (च. द.)

मदयंतीके, सूथिकायाः जूहीके मातुलङ्गस्य
पीलेरे विजौरेके, घातक्याः धान्डी धायके, दाडिमस्य
च अने दडभना और अनारके, पल्लवान् पानना पत्तोसे,
स्नेह- स्नेह स्नेह, अम्ल- अम्ल द्रव्यो, अम्ल द्रव्यो,
खवण- अने लूण्ठी और नमकसे, उपेतान् युक्त
युक्त, परम् अथत् परम, सांग्राहिकान् सांग्राहिक
सप्राहक, खडान् अउ खर्वोको कारयेत् ३२५। वनावे,
चाङ्गरी चाङ्गरीसे, चुक्रिकायाः युक्त चुक्राकी
भाजीसे, और दुग्धिकायाः च अने नागला दुधेदीना
और हुद्दीसे, दधिसर- दहीनी मलाध्ठी दहीकी मलाईसे,
उपेतान् युक्त युक्त, सर्पिष्कान् घृत साथे घृतयुक्त,
सदाडिमान् दडभनी युक्त अनारसे युक्त, खडान् अउ
खर्वोको, कारयेत् अनाववा वनावे ॥ १२९-१३१ ॥

129-131 Highly astringent vegetable
soups with country willow, arjun,
jambul, lotus, drumstick, white teak,
henna, the sprouts of jasmine, citron,
fulsee flowers and pomegranates season-
ed with unctuous, acid and salt articles
should be prepared. Vegetable soups
may be prepared with yellow wood
sorrel and bladder dock or with asthma
weed, adding curd-cream, ghee and
pomegranate.

मांसानां लघुपाकानां रसाः सांग्राहिकैर्युताः ।
व्यञ्जनार्थं प्रशस्यन्ते भोज्यार्थं रक्तशालयः ॥१३२॥

सांग्राहिकै. सांग्राहिक पदार्थोत्थी सप्राहक द्रव्योसे,
युता युक्त युक्त, लघुपाकानाम् अलदी पयनार
शुद्ध पचनेवाले, मांसानाम् मांसोना मांसोके, रसा. रसो
रस, व्यञ्जनार्थम् व्यञ्जन भाटे व्यञ्जनके लिए,
रक्तशालय अने राती शाजना येआ और लाल
चावल, भोज्यार्थम् भोजन भाटे भोजनके लिए,
प्रशस्यन्ते उपेक्षाय छे प्रशस्त हैं ॥ १३२ ॥

132. The meat-juices of easily dig-
estible meats mixed with astringent

medications are recommended as sau-
ces and red sali rice as staple diet.

अनुपानयोगा.—

स्थिरादिपञ्चमूलेन पाने शस्तं शृतं जलम् ।
तत्रं सुरा सचुक्राका दाडिमस्याथवा रसः ॥१३३॥
इत्युक्तं भिन्नशकृतां दीपनं ग्राहि भेषजम् ।

स्थिरादि- शालपर्णी वजरे शालपर्णी आदि,
पञ्चमूलेन पयमूलथी पचमूलसे, शृतम् सिद्ध करे
शृत, जलम् अणु जल पाने शस्तम् पीवा भाटे उत्तम
छे पीनेके लिए प्रशस्त है, तत्रम् अश छाल, सचुक्राका
युक्तानी साथे चुक्राकी भाजीसे युक्त, सुरा सुरा सुरा,
अथवा अथवा या, दाडिमस्य दडभने अनारका रस.
रस पीवा भाटे उत्तम छे रस पीनेके लिए प्रशस्त है,
इति आ प्रभाषे इस तरह, भिन्नशकृताम् भुक्षेदवाणा
शुग्नीने भाटे मलमेदवालोके लिए, दीपनम् दीपन दीपन,
ग्राहि तथा ग्राही तथा ग्राही, भेषजम् औषध औषध,
उक्तम् उक्तुं छे कही है ॥ १३३ ॥

133 133. The decocted water of
pentaradix of the ticktrefoil group
is recommended as potion, or butter
milk and sura wine with bladder
dock or pomegranate juice Thus have
been described the digestive stimulants
and the astringent emetics for the
diarrhea patient

राजयक्ष्मणि अरोचकचिकित्सा—

पर मुखस्य वैरस्यनाशनं रोचनं शृणु ॥१३४॥

परम् हवे पछी अब आगे, मुखस्य भुपनी मुखकी,
वैरस्य विरसताने विरसताका नाशनम् नाश करनार
नाश करनेवाली, रोचनम् अने रुचिकरनार औषध
और रुचिकारक औषध, शृणु सांभणो सुनो ॥ १३४ ॥

१३३. इत्युक्तं भिन्नशकृता दीपनं ग्राहि भेषजम्—दीपनग्राहि
निर्दिष्ट भेषज भिन्नवर्चसे (व त)

१३४. पर मुखस्य वैरस्यनाशनं रोचनं शृणु—वक्ष्याम्यूर्ध्वं रुचि-
कर मुखवैरस्यनाशनम् (ग. व. द. ५)

134. Listen now to a description of remedies which are appetizers and curative of dysgeusia.

द्वौ कालौ दन्तपवनं भक्षयेन्मुखधावनम् ।
तद्वत् प्रक्षालयेदास्यं धारयेत् कवलग्रहान् ॥१३५॥

द्वौ थे दोनों कालौ वपत् कालमें, मुखधावनम् भुपने शुद्ध करना, मुखधावन, दन्तपवनम् दातलु दातौन, भक्षयेत् करवु करे, तद्वत् ते प्रभाषे उसी प्रकार आस्यम् मुखको, प्रक्षालयेत् धोपु धोवे, कवलग्रहान् अने कवलग्रह और कवलग्रह, धारयेत् धारण करवा धारण करे ॥ १३५ ॥

135 Tooth-twigs which cleanse the mouth should be used twice a day. Similarly the mouth should be cleansed with water and mouth-washes

पिवेद्भ्रमं ततो मृष्टमद्याद्दीपनपाचनम् ।
मेषजं पानमन्नं च हितमिष्टोपकल्पितम् ॥१३६॥

तत ते पछी उसकें बाद, धूमम् धुमाडे धूमपान पिवेत् पीवे करे, दीपन- अने दीपन और दीपन पाचनम् तथा पाचन तथा पाचन मृष्टम् स्पर्श स्वच्छ, इष्ट- तेभ्य मनगभतां एवं मनको पसन्द मेषजम् औषध औषध, उपकल्पितम् अने सारी रीते बनावेला और अच्छी तरह तय्यार किये गये, हितम् हितकारी हितकर, पानम् पान पान अन्नम् च तथा अन्न तथा अन्न, अद्यात् अक्षयु करवां सेवन करे ॥ १३६ ॥

136. After this, one must smoke and thereafter food and drink, as well as medication, which are well-made and act as digestive-stimulants and which are wholesome and prepared agreeably, should be taken.

त्वङ्मुस्तमेला धान्यानि मुस्तमामलकं त्वचम् ।
दार्वी त्वचो यवानी च तेजोह्वा पिप्पली तथा ॥१३७॥
यवानी तिनित्डीकं च पञ्चैते मुखधावनाः ।
श्लोकपादेष्वभिहिता रोचना मुखशोधनाः ॥१३८॥

त्वक् तल दालचीनी, मुस्तम् भोथ मोथा, एला ओशली इलायची, धान्यानि अने धाया और धनियां, मुस्तम् भोथ मोथा, आमलकम् आमला आवला, त्वचम् अने तल और दालचीनी, दार्वी दासुहण्डर दासुहली, त्वचः तल दालचीनी, यवानी च अने अजवायन एवं अजवायन, तेजोह्वा तेजोह्वा तेजोह्वा, तथा पिप्पली अने पीपर और पिप्पली, यवानी तेभ्य अजवायन, तिनित्डीकम् च अने तिनित्डीक और तिनित्डीका, श्लोकपादेषु अभिहिता श्लोकपादेषु पांच पादमें कहे हुए, एते आये, पच पाच, रोचनाः रोचन रुचिकर, मुखशोधना- अने भुपने शुद्ध करना योग और मुखकी शुद्धि करनेवाले योगों मुखधावनाः मुखप्रक्षालनमा उपयोगी थे मुखप्रक्षालनमें उपयोगी हैं ॥ १३७-१३८ ॥

137-138. (1) Cinnamon, nut grass small cardamom and coriander, (2) nut-grass, emblic myrobalan and cinnamon; (3) indian berberry and cinnamon; (4) indian tooth-ache tree and long pepper, (5) bishop's weed and tamarind—these five groups of mouth-cleansers mentioned one in each quarter verse, act as relish-givers and mouth-detergents.

गुटिकां धारयेदास्ये चूर्णैर्वा शोधयेन्मुखम् ।
एषामालोडितानां वा धारयेत् कवलग्रहान् ॥१३९॥
एषाम् ओशनी इनकी, गुटिकाम् गोली गुटिकाको, आस्ये मुखमा मुखमें, धारयेत् धारणी रखे, चूर्णै वा

१३७ आमलक त्वचम्-आमलकद्वयम् (प)

,, तेजोह्वा पिप्पली तथा-पिप्पल्यस्तेजवत्यपि (त)

,, मुखशोधना-मुखधारणा (प)

१३९ गुटिका-गुलिका (क घ)

अथवा यूर्षोधी या चूर्णोंसे, सुखम् सुभ मुख, शोधयेत् शुद्धं कर्षुं शुद्धं करे आलोडितानाम् वा अथवा आ यूर्षो पाणीमां कालवीने या इन चूर्णोंको जलमें आलोडितकर, कवलप्रदान् उपलनु धारण कवलका धारण, धारयेत् कर्षुं भेष्ये करना चाहिए ॥ १३९ ॥

139 Pills prepared of these may be kept in the mouth; or the mouth may be cleansed with these powders, or a mouthful of water mixed with these powders may be kept for a time in the mouth.

सुरामाध्वीकसीधूनां तैलस्य मधुसर्पिषोः ।

कवलान् धारयेदिष्टान् क्षीरस्येशुरसस्य च ॥१४०॥

सुरा- सुरा सुरा, माध्वीक- माध्वीक माध्वीक, सीधूनाम् सीधु सीधु, तैलस्य तैल तैल मधु- मधु मधु, सर्पिषो धी धी, क्षीरस्य दूध दूध इक्षुरसस्य च अने शैक्षडीना रसना और ईशके रसके, इष्टान् मन्- गमता इष्ट, कवलान् उपल कवलको धारयेत् धारण कर्षुं कर्षुं धारण करे ॥ १४० ॥

140. Mouthfuls of sura, madhvika or sidhu wines, oil, honey ghee, milk or sugar-cane juice may be used as found pleasant.

राजयक्ष्मणि यवानीषाडवचूर्णम्—

यवानीं तिनित्डीकं च नागरं साम्लवेतसम् ।

दाडिमं बदरं चाम्लं कार्षिकं चोपकल्पयेत् ॥१४१॥

धान्यसौवर्चलाजाजीवराङ्गं चार्धकार्षिकम् ।

पिप्पलीनां शतं चैकं द्वे शते मरिचस्य च ॥१४२॥

शकरायाश्च चत्वारि पलान्येकत्र चूर्णयेत् ।

जिह्वाविशोधनं हृद्यं तच्चूर्णं भक्तरोचनम् ॥१४३॥

हृत्प्लीहपार्श्वशूलघ्नं विबन्धानाहनाशनम् ।

कासश्वासहरं प्राहि ग्रहण्यर्शोविकारनुत् ॥१४४॥

इति यवानीषाडवम् ।

१४१. यवानीं-बमानी (च द)

१४३. भक्तरोचनम्-भक्तपाचनम् (य.)

यवानीम् अज्जभो अजवायन, तिनित्डीकम् च अज्जभो इमली, साम्लवेतसम् अम्लवेतससहित अम्लवेतससहित, नागरम् सूठ सोंठ, दाडिमम् दाडिम अनार, बदरम् तथा आटा और खट्टे, बदरम् च भेद वेर, कार्षिकम् ऐड ऐड कर्षुं एक एक कर्षुं, उपकल्पयेत् च देवां लेवे, धान्य- तथा धाण्य तथा धनिया, सौवर्चल- स अण सौचरनमक, अजाजी- अजु जीरा, वराङ्गम् च तथा तज और दालचीनी, अर्ध अर्ध अर्ध आधा आधा, कार्षिकम् तोडो कर्षुं, पिप्पलीनाम् पीपर पिप्पलियोका, एकम् ऐड एक, शतम् च से। सैंकडा, मरिचस्य मरी मरीचके, द्वे शते च असे। नंग दो सैंकडे, शकरायाः अने साकर और चीनीके, चत्वारि पलानि च १६ तोला देवां चार पल लेवे, एकत्र अे अधु साथे इनको एकत्र, चूर्णयेत् यूर्षुं कर्षुं चूर्ण करे तत् ते वह, चूर्णम् यूर्षुं चूर्ण, जिह्वा अणने जिह्वाको, विशोधनम् साधु कर्षुं शुद्ध करनेवाला हृद्यम् हृद्यने हितकारी हृद्य, भक्त- भेदभेदा अन्नमें, रोचनम् रुचि करानेवाला रुचि बढ़ानेवाला, हृत्- हृद्य हृद्य, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, पार्श्वशूलघ्नम् तथा पार्श्वशूलघ्न शूलने नाश करनेवाला और पार्श्व इनके शूलका नाशक, विबन्ध- अणन्यात विबन्ध, आनाह- तेम अनाहने एवं आनाहका, नाशनम् नाश करनेवाला नाशक, कास- उधरस कास, श्वासहरम् तथा श्वासने हरनेवाला तथा श्वासको हरनेवाला, प्राहि आही प्राही, ग्रहणी- अने अण्णी और ग्रहणी, अर्श- तथा अरसना और अर्शके विकारनुत् विकारने हर करनेवाला अे विकारको नष्ट करनेवाला है ॥१४१-१४४॥ इति आ यह, यवानीषाडवम् यवानीषाडव अे यवानीषाडव है ।

141-144. Bishop's weed, tamarind, dry ginger, country sorrel, pomegranate, sour jujube; take one tola each of these and half tolas of coriander, rock-salt, cumin seeds, cinnamon, one hundred pieces of long pepper, 200 black pepper grains and 16 tolas of sugar: all these should be powdered

and mixed together. This powder is tongue-detergent, cordial, impletive, relish-giving, curative of pain in the stomach, splenic region and sides of the chest, and cures constipation, tympanites, cough and dyspnea. It is astringent and curative of assimilative disorders and piles. Thus has been described the Shadava preparation of bishop's weed.

राजयक्ष्मणि तालीशाद्य चूर्णम्—

तालीशापत्रं मरिचं नागरं पिप्पली शुभा ।
यथोत्तरं भागवृद्ध्या त्वगेले चार्धभागिके ॥१४५॥
पिप्पल्यष्टगुणा चात्र प्रदेया सितशर्करा ।
कासश्वासारुचिहरं तच्चूर्णं दीपनं परम् ॥१४६॥
हृत्पाण्डुग्रहणीदोषशोषह्नीहज्वरापहम् ।
वम्यतीसारशूलघ्नं मूढवातानुलोमनम् ॥१४७॥

तालीशापत्रम् ताक्षीसपत्र तालीसपत्र, मरिचक
धानां मरी मरिच, नागरम् यठ सोंठ, शुभा सारी
श्रेष्ठ, पिप्पली पीपु पिप्पली यथोत्तरम् उत्तरोत्तर
क्रमशः, भागवृद्ध्या अेक अेक भागनी वृद्धि प्रभाषे
देवां एक दूसरेसे एक भाग ज्यादा मात्रासे लेवे, त्वक्-
तथा तज तथा दालचीनी, एले च अने अेलथी और
इलायची, अर्ध- अर्ध अर्ध आषे आषे, भागिके भाग-
नी देवी भागकी लेवे, अत्र अेषां इसमें, पिप्पली-
पीपुथी पिप्पलीसे, अष्टगुणा आठगुणी आठगुनी,
सितशर्करा च साकर चिनी, प्रदेया नाथवी मिलावे,
तत् ते वह, चूर्णम् यूष्णं चूर्णं, कास- उधरस कास,
श्वास- श्वास श्वास, अरुचिहरम् तथा अरुचिने हर
करनार तथा अरुचिका नाशक, परम् अत्यंत श्रेष्ठ,
दीपनम् दीपन दीपन, हृत्- हृद्रोग हृद्रोग, पाण्डु- पांडु-
रोग पाण्डुरोग, ग्रहणीदोष- अक्षुणीरोग ग्रहणीरोग,
शोष- शोषशोष शोष, ह्नीह- ह्नीहा ह्नीहा, ज्वरापहम्
अने ज्वरने नाश करनार और ज्वरनाशक, वमि-
उक्षटी कै, अतीसार- अतिसार अतिसार, शूलघ्न

तथा शूलने नाश करनार और शूलनाशक, मूढवात-
तेजज मूढवातजु एवं मूढवातका, अनुलोमनम् अतु-
लोमन करनारु अे अनुलोमन करनेवाला है ॥१४५-१४७॥

145 147 Take himalayan silver fir, black pepper dry ginger and long pepper and in proportions of 1, 2 3 and 4 parts respectively; cinnamon and cardamom in the proportion of ½ part each and white sugar eight times the quantity of long pepper (32 parts). This powder is curative of cough, dyspnea and anorexia and is an excellent digestive-stimulant alleviative of stomach disorders anemia, assimilation disorders, consumption, splenic disorders, fever, vomiting, diarrhea, colic and restorative of regular movement to torpid vata.

कल्पयेद्गुटिकां चैतच्चूर्णं पक्त्वा सितोपलाम् ।
गुटिका ह्यग्निसंयोगाच्चूर्णाल्लघुतराः स्मृताः ॥१४८॥
इति तालीशाद्यं चूर्णं गुटिकाश्च ।

सितोपलाम् साकरने चीनी, पक्त्वा पाक करीने
पका कर, एतत् आ इस, चूर्णम् यूष्णं चूर्णं, चूर्णकी,
गुटिकाम् गोणी गुटिकाएं, कल्पयेत् अनाववी बनावे,
हि कारणके क्योंकि, गुटिका गुटिका गुटिकाएं, अग्नि-
संयोगात् अग्निना संयोगथी अग्निके साथ संयोग होनेसे,
चूर्णात् यूष्णं करती चूर्णसे, लघुतराः अतिलघु ज्यादा
हलकी, स्मृता मानेअ अे मानी गई है ॥१४८॥
इति आ ये, तालीशाद्यम् ताक्षीशाद्य तालीशाद्य,
चूर्णम् यूष्णं चूर्णं, गुटिका च अने गुटिकाओ अे
और गुटिकाएं है ।

148 Prepare pills of this powder by mixing it with syrup of sugar candy. Pills, being prepared by heating, are considered lighter than powder.

१४८ चैतच्चूर्णं-चैव चूर्णं (घ)

१, सितोपलाम्-सितोपलैः (घ)

Thus have been described the compound himalayan silver fir powder and pill.

क्षीणमांसस्य शोषिणः प्रशस्तानि मांसानि—

शुष्यतां क्षीणमांसानां कल्पितानि विधानवित् ।
दद्यान्मांसादमांसानि बृंहणानि विशेषतः ॥१४९॥

विधानवित् विधान अशुनार वैद्ये आहारविधि जाननेवाला वैद्ये, शुष्यताम् सूक्ष्मता शोषसे सूखते हुए, क्षीणमांसानाम् क्षीण थयेला मांसवाला दरद्रीओने क्षीणमांसवाले रोगियोंके, कल्पितानि सारी रीति अनवेला अच्छी तरहसे बनाये गये, बृंहणानि अंशु उरनार बृंहण, मांसाद-मांसभक्षक प्राणीओना मांस-मोजी प्राणियोंके, मांसानि मांसो मांस, विशेषत विशेषे करीने विशेषतः, दद्यात् आपना देवे ॥ १४९ ॥

149 The physician skilled in the science of dietetics should prescribe well-prepared dishes of the meats of carnivorous animals which are specially roborant, for the consumptives that are emaciated and continue to lose flesh.

शोषिणे बार्हिण दद्याद्बर्हिशब्देन चापरान् ।
गृध्रानुलूकांश्चाषांश्च विधिवत् सूपकल्पितान् ॥१५०॥

शोषिणे शोषयक्षमाना शोषीने शोषीको, बार्हिणम् भोरनु मांस मयूरका मांस, विधिवत् च अने विधि प्रमाणे और विधिपूर्वक सूपकल्पितान्, सारी रीति तैयार करेला अच्छी प्रकार तय्यार किये गये, अपरान् भीरु दूसरे गृध्रान् भीध गिद्ध, उलूकान् ध्रुव उलू, चाषान् च अने यासनां पक्षु भंसो और चासके सी मांसोंके, बर्हिशब्देन च भोरनां छे अंभ कली मोरके नामसे, दद्यात् आपना देवे ॥ १५० ॥

150 The flesh of peacock should be given to the consumptive, and in

the name of peacock's flesh, that of vultures, owls and blue jays, well prepared in the prescribed manner, should be given.

काकांस्तित्तिरिशब्देन वर्मिशब्देन चोरगान् ।
भृष्टान् मत्स्यान्त्रशब्देन दद्याद्गण्डूपदानपि ॥१५१॥

काकान् काकाओना मांसने कौओंके मांसको, तित्तिरिशब्देन तैतरनु नाम दधने तीतरका नामसे, उरगान् च लपीना मांसने सापोके मांसको, वर्मिशब्देन वर्मिनु नाम दधने बड़ी मछलीके नामसे, भृष्टान् शेकेला भूने हुए, गण्डूपदान् अणसिधाने केचुओंको, अपि पक्षु सी, मत्स्य-माछलांना मत्स्यके, अन्त्रशब्देन आंतरगतु नाम दध आतोंके नामसे, दद्यात् आपना देवे ॥ १५१ ॥

151. In the name of partridge, give the flesh of crows; in the name of the snake fish, give the flesh of snakes, and in the name of the intestines of fish, give fried earth-worms.

लोपाकान् स्थूलनकुलान् विडालांश्चोपकल्पितान् ।
शृगालशावांश्च भिषक् शशशब्देन दापयेत् ॥१५२॥

भिषक् वैद्ये वैद्य, उपकल्पितान् तैयार करेला पकाये गये, लोपाकान् धोपाक लोमडियों, स्थूल-स्थूल वड़े, नकुलान् नोणिया नेवलों, विडालान् च तथा भिडालां तथा बिडके मांसको, शृगाल-अने शियाणनां और सियारके, शावान् च अन्त्यानां मांसने बच्चोंके मांसको, शशशब्देन ससलातु नाम दधने खरगोशके नामसे, दापयेत् आपना दिलावे ॥ १५२ ॥

152. The physician may give dressed meats of the fox, large mongoose, cat and jackal-cubs in the name of rabbit-flesh

सिंहान्क्षांस्तरक्षूंश्च व्याघ्रानेवंविधांस्तथा ।
मांसादान् मृगशब्देन दद्यान्मांसाभिवृद्धये ॥१५३॥

१५३. मृष्टान् मत्स्यान्त्रशब्देन-समृष्टान् मत्स्यशब्देन (प.)

१४९. शुष्यतां क्षीणमांसाना-शुष्यतः क्षीणमांसस्य (ख घ)

” ” -शुष्यते क्षीणमांसाय (छ त.)

१५० उलूकांश्चाषांश्च-नकुलान्भासाश्च द.)

मांस- मांसनी मासकी अभिवृद्धये वृद्धिने माटे वृद्धिके लिए, सिंहान् सिंह, ऋक्षान् रीछ रीछ, तरक्षून् च तरक्षु तरक्षु, तथा तथा और, व्याघ्रान् वाघ शेर, एवंविधान् ऐना जेवा थीन इसी तरहके अन्य, मांसादान् मांसुं भक्ष्यु इरनार भाखी ऐना मांसने मासभोजी प्राणियोंके मासको, मृगशब्देन मृगनु नाम धर्ने मृगके नामसे, दद्यात् आपवां देवे ॥ १५३ ॥

153. The flesh of lion, bear, hyena, tiger, and such other carnivorous animals may be given in the name of the flesh of deer for increasing flesh in the consumptive patient.

गजखड्गितुरङ्गाणां वेशवारीकृतं भिषक् ।
दद्यान्महिषशब्देन मांसं मांसाभिवृद्धये ॥ १५४ ॥

भिषक् वैद्ये वैद्य, मास- मांसनी मासकी, अभिवृद्धये वृद्धिने माटे वृद्धिके लिए, गज- हाथी हाथी, खड्गि- गेडा गेडा, तुरङ्गाणाम् अने घोडान और घोडा इनके, वेशवारीकृतम् वेशवारथी स रक्षार आपेक्षु वेशवारसे सस्कृत, मासम् मांस मासको, महिषशब्देन पाडानु नाम धर्ने भैसेके नामसे, दद्यात् आपवु देवे ॥ १५४ ॥

154. The meats, well-seasoned with spices, of elephant, rhinoceros and horse should be given in the name of buffalo flesh, for promoting the flesh of the patient.

मांसेनोपचिताङ्गानां मांसं मांसकरं परम् ।
तीक्ष्णोष्णलाघवाच्छस्तं विशेषान्मृगपक्षिणाम् १५५

मासेन मांसथी माससे, उपचित- पुष्ट थयेल पुष्ट हुए, अङ्गानाम् अवयववाणी शरीरवाले, मृगपक्षिणाम् पशुपक्षीऐनु मृगपक्षियोंका, मासम् मांस मास, परम् अत्यत श्रेष्ठ, मांसकरम् मांस पधारनार छे मासको बढ़ानेवाला है, तीक्ष्ण- ते तीक्ष्ण वह तीक्ष्ण, उष्ण- उष्ण, लाघवात् तथा लघुपणाने लीधे और

१५४ वेशवारीकृत भिष-वेशवारकृतान्भिषक् (ख.)

वृद्ध होनेसे, विशेषात् विशेषे इरीने विशेषतः, शस्तम् १५ छे प्रशस्त है ॥ १५५ ॥

155 The flesh of birds and animals that have grown plump on flesh diet, is an excellent flesh-increasing food, which being acute hot and light is specially beneficial.

मांसानि यान्यनभ्यासादनिष्ठानि प्रयोजयेत् ।
तेषूपधा, सुखं भोक्तुं तथा शक्यानि तानि हि १५६

अनभ्यासात् टेव न होवाथी अभ्यास न होनेसे, अनिष्ठानि गभता न होय ऐवा अप्रिय, यानि जे जो, मांसानि मांसो मस, प्रयोजयेत् आपे देवे, तेषु तेऐमां उनमें, उपधा उपधा छल, (कार्या इरवु करे), तथा तेवी रीते उस तरहसे, तानि तेऐवा वे, सुखम् सुखथी सुखसे, भोक्तुम् भाध सेवन किये, शक्यानि हि शक्य छे जा सकते हैं ॥ १५६ ॥

156. When meats that are not relished, owing to the patient not being used to them, are to be given, they should be done so under disguised names. Then they are readily eaten.

जानञ्जुगुप्सन्नैवाद्याज्जग्धं वा पुनरुल्लिखेत् ।
तस्माच्छुपसिद्धानि मांसान्येतानि दापयेत् १५७

जानन् अक्षुतो रोगी जाननेवाला रोगी, जुगुप्सन् जुगुप्सा इरते। घृणा करता हुआ, न एव अद्यात् भक्ष्यु इरते। नथी नहीं ही खायेगा, जग्धम् अने भाधु होयते। और खाये हुएको, पुन इरी फिर, उल्लिखेत् डाढी नापे छे कै कर देगा, तस्मात् माटे अतः, एतानि आ इन, मांसानि मांस मासोंको, छ्या- गुप्त रीते गुप्त रूपसे, उपसिद्धानि पडावी पका करके, दापयेत् आपवां देवे ॥ १५७ ॥

157. But if their real nature be known either they will not be eaten at all out of disgust or if eaten will be

१५६. मान्यनभ्यासादनिष्ठानि-वान्यनिष्ठानि म्रस्तादनि (ख.प.)

vomited out, hence they must be disguised and given under assumed names.

वर्हित्तिरिदक्षाणां हंसानां शूकरोष्ठयोः ।

खरगोमहिषाणां च मांसं मांसकरं परम् ॥१५८॥

वर्हि- भेद मोर, तित्तिरि- तेतर नीतर दक्षाणाम् कुंडल सुगै, हंसानाम् हंस हंस शूकर- सूवर सूधर. उष्ट्रयोः ७१८ ऊँट, खर- गधेडे गदहे गो- ७७६ बैल. महिषाणाम् अने पाडातु और मैसका, मांसम् मांस मास परम् अत्यंत श्रेष्ठ, मांसकरम् मांस वधारनातु छे मास बढ़ानेवाला है ॥ १५८ ॥

158 The flesh of peacock partridge cock, swan hog, camel, ass, bull and buffalo are greatly promotive of flesh.

योनिरष्टविधा चोक्ता मांसानामन्नपानिके ।

तां परीक्ष्य मिषग्विद्वान् दद्यान्मांसानि शोषिणे १५९

अन्नपानिके अन्नपानना प्रकरणात् अन्नपानाध्यायमें, मांसानाम् मांसनां मांसोंके, अष्टविधा आठ प्रकारनां आठप्रकारकी, योनि उत्पत्तिस्थान योनि, उक्ता उक्ता छे बतायी है, विद्वान् विद्वान् विद्वान्, मिषक् वैद्य वैद्य, तास्तेषांनी उसकी, परीक्ष्य परीक्षा करीने परीक्षा करके, शोषिणे शोषकमाना रोगीने शोषीको, मांसानि मांस मांस, दद्यात् आपूर्ण देवे ॥ १५९ ॥

159. The skilled physician should take careful note of the eight groups of creatures, described in the chapter on 'eats and drinks', and then select the appropriate flesh for the consumptive patient.

प्रसहा भूशयामूपवारिजा वारिचारिणः ।

आहारार्थं प्रदातव्या मात्रया यानशोषिणे ॥१६०॥

१५८. वर्हि-शिशि (ग)

॥ खरगोमहिषाणां च-खरणा महिषाणां च (प.)

१६०. प्रदातव्या-प्रयोक्तव्या (च)

वात- वातप्रधान वातप्रधान, शोषिणे शोष- यक्षमाना रोगीने शोषीको, प्रसहा प्रसहा प्रसह भूशय- भूशय बिलमें रहनेवाले, आनूप- आनूप आनूपदेशोंमें उत्पन्न, वारिजाः जलीय, वारिचारिण अने जलीय प्राणीओंनां मांस गौर जल- प्राणियोंके मांस, आहारार्थम् आहारने भाटे आहारार्थ, मात्रया योग्य प्रमाणात् मात्रापूर्वक, प्रदातव्या आपूर्ण देवे ॥ १६० ॥

160. The flesh of the tearer group of creatures and the terricolous, wet-land and aquatic animals and wading birds should be given in proper measure as food to one suffering from the vata type of consumption.

प्रतुदा विष्किराश्चैव घन्वजाश्च मृगद्विजाः ।

कफपित्तपरीतानां प्रयोज्याः शोषरोगिणाम् ॥१६१॥

कफ- कफ, पित्त- अने पित्तही और पित्तसे, परीतानाम् पीडाथेला पीडित, शोष- शोषकमाना शोषके, रोगिणाम् रोगीओंनां रोगियोंको, प्रतुदा प्रतुद प्रतुद, विष्किरा. च एव विष्किर विष्किर घन्वजाः अने अगल देशनां उत्पन्न थयेलां और जागल मृगद्विजा. च पशु पक्षीओंनां मांसने। पशुपक्षियोंके मांस, प्रयोज्या प्रयोग करेला द्विये जाय ॥ १६१ ॥

161 The flesh of peckers and gallinaceous birds and jaugala beasts and birds should be given to those consumptives who are predominantly affected with kapha and pitta.

विधिवत्सूपसिद्धानि मनोज्ञानि मृदूनि च ।

रसवन्ति सुगन्धीनि मांसान्येतानि भक्षयेत् ॥१६२॥

विधिवत् विधि प्रमाणे विधिपूर्वक, सूपसिद्धानि सारी रीने तैयार करेला अच्छी प्रकार तैयार किये गये, मनोज्ञानि मनगमतां मनपसद, मृदूनि मृदु मृदु, रस- वन्ति रसवाणां रसयुक्त, सुगन्धीनि च अने सारी

१६२. भक्षयेत्-शोषिणः (घ.)

गंधवाणां और सुगंधयुक्त, एतानि आ इन, मांसानि भक्षितुं मांसोको, भक्षयेत् लक्ष्णुं कर्तावत् खिलावे ॥१६२॥

162. After preparing these fleshes well in the prescribed manner and having rendered them soft, palatable, delicious and fragrant they should be given to the consumptives.

मांसमेवाश्रितः शोषो माध्वीकं पिबतोऽपि च ।
नियतानल्पचित्तस्य चिरं काये न तिष्ठति ॥१६३॥

मांसम् भांसने। मास, एव न ही, अश्रित आहार करनार। भक्षण करनेवाले, माध्वीकम् अने माध्वीकतु और माध्वीक, अपि च पशु भी, पिबतः पान करनार। पीनेवाले, नियत- स यभी सयमी, अनल्प- तेमज उदार एवं उदार, चित्तस्य चित्तवाणा रोगीना चित्तवाले रोगीके, काये शरीरमां शरीरमें, शोष रोग्यक्षमा शोष, चिरञ्छाये। वधत उवादा काल तक, न तिष्ठति टकते। नथी नही ठहरता ॥ १६३ ॥

163. Consumption does not persist long in one that is disciplined and strong-minded and subsists exclusively on a meat-diet and drinks honey wine

राज्यधमणि प्रशस्तानि मद्यानि—

वारुणीमण्डनित्यस्य बहिर्माज्जनसेविनः ।
अविधारितवेगस्य यक्ष्मा न लभतेऽन्तरम् ॥१६४॥

वारुणी- वारुणीना वारुणीके, मण्ड- मण्डको, नित्यस्य नित्य सेवन करनार नित्य पीनेवाले, बहिर्माज्जन- बहिर्माज्जन बहिर्माज्जन, सेविन. करनार करनेवाले, अवि- धारितवेगस्य अने वेगतु धागु न करनारना शरीरमां और वेगविधारण न करनेवालेके शरीरमें, यक्ष्मा रोग्यक्षमा यक्ष्माको अन्तरम् अवकाश अवकाश, न लभते भेगावते। नथी नही मिलता ॥ १६४ ॥

१६३ नियतानल्पचित्तस्य—नियतस्याल्पचित्तस्य (ब)

,, मांसमेवाश्रित—सरकृतान्यश्रित (ब)

१६४. वारुणीमण्डनित्यस्य—वारुणीमण्डनित्यस्य (घ.)

,, बहिर्माज्जनसेविन—बहिर्मासानुसेविन. (घ.)

164. Consumption cannot find entry into the body of a man who takes daily the supernant fluid of varuni wine and pays great attention to the external cleansing of the body and who does not suppress the natural urges.

प्रसन्नां वारुणीं सीधुमरिष्टानासवान्मधु ।
यथार्हमनुपानार्थं पिबेन्मांसानि भक्षयन् ॥१६५॥

मांसानि भांसितु मास, भक्षयन् लक्ष्णुं कर्तां भक्षण करता हुआ, अनुपानार्थम् अनुपान माटे अनुपानार्थ, यथार्हम् नै योग्य होय ते प्रमाणे यथायोग्य, प्रसन्नम् प्रसन्ना प्रसन्ना, वारुणीम् वारुणी वारुणी मरिष्टान् अरिष्टो अरिष्ट, सीधुम् सीधु सीधु, आसवान् आसने। आसव, मधु अने माध्वीक और मधुको, पिबेत् पीवा पीवे ॥ १६५ ॥

165. The consumptive patient may take as post-prandial drink, prasanna, varuni or sidhu wine or simple or medicated wines as is suitable after taking a meat-diet

मद्यं तैक्ष्ण्यौष्ण्यवैशद्यसूक्ष्मत्वात् स्रोतसां मुखम् ।
प्रमथ्य विवृणोत्याशु तन्मोक्षात् सप्त घातवः ॥१६६॥
पुष्यन्ति घातुपोषाच्च शीघ्रं शोषः प्रशाम्यति ।

मद्यम् मद्य मद्य, तैक्ष्ण्य- तीक्ष्णता तीक्ष्ण औष्ण्य- उष्णता उष्ण, वैशद्य- विशदता विशद, सूक्ष्मत्वात् अने सूक्ष्मताथी और सूक्ष्म हानेसे, स्रोतसां स्रोतीना स्रोतोंके, मुखम् मुखने मुखको, प्रमथ्य मथन कर करी मथन कर आशु जलदी गीघ्र, विवृणोति खुलवां करे छे विस्तृत कर देना है, तत् तेओनां उनके, मोक्षात् खुलवां यथाथी खुलनेसे, सप्त सात सप्त, घातव घातुओ। घातु, पुष्यन्ति पुष्ट थाय छे पुष्ट होती हैं, घातुपोषात् च अने घातुओतुं पोषण यथाथी और घातुपुष्टिसे, शोष रोग्यक्षमा शोष, शीघ्रम् तुरत शीघ्र, प्रशाम्यति शांत भई अथ छे शान्त होता है ॥१६६॥

166 Wine owing to its quality of being acute, hot, clear, and subtle, churns up the orifices of the body-channels and soon dilates them. As a result of this re-establishment of the freedom of circulation in the vessels, all the seven body-elements get nourished, and the wasting due to consumption soon disappears.

राजयक्ष्मणि कतिपयवृहणयोगाः—

मांसादमांसस्वरसे सिद्धं सर्पिः प्रयोजयेत् ॥१६७॥

सक्षौद्रं, पयसा सिद्धं सर्पिर्दशगुणेन वा ।

सिद्धं मधुरकैर्द्रव्यैर्दशमूलकषायकैः ॥१६८॥

क्षीरमांसरसोपेतैर्घृतं शोषहरं परम् ।

मांसाद- मांस भानार प्राणीभाना मांसमक्षी प्राणियोके, मांस- मांसना मांसके, स्वरसे रसमां स्वरससे, सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध किये हुए, सक्षौद्रम् अने मधुनी साथे भेजवेला और मधुयुक्त, सर्पिः घृतने घृतका, दशगुणेन अथवा दशगुणा अथवा दसगुने, पयसा दूधथी दूधसे, सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध, सर्पिः वा घृतने घृतका, प्रयोजयेत् प्रयोग करेवा प्रयोग करे, क्षीरमांसरसोपेतै- दूध तथा मांसरसथी युक्त क्षीर तथा मांसरससे युक्त, मधुरकै मधुर रसवाणां मधुर, द्रव्यै द्रव्यैना कटकथी द्रव्योसे, दशमूलकषायकै अने दशमूलना कषायथी और दशमूलके कषायोसे. सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध, घृतम् घी घृत, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, शोषहरम् राजयक्ष्मानु नाशके छे शोषनाशक है ॥ १६७-१६८३ ॥

167-168 The ghee prepared with the meat-juice of carnivorous animals may be administered to the consumptive or the ghee prepared in ten times the quantity of milk may be given to the patient. The medicated ghee prepared in the decoction of decaradix, milk and meat-juice with the paste

of drugs of the sweet group is an excellent cure for consumption.

पञ्चकोलादिघृतम्—

पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः ॥१६९॥

सयावशूकैः सक्षीरैः स्रोतसां शोधनं घृतम् ।

सयावशूकैः जवभांसहित यवक्षारसहित, सक्षीरै अने दूधसहित और क्षीरसहित, पिप्पली- पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूल- पीपरीमूल पिप्पलीमूल, चव्य- अथवा चव्य, चित्रक- चित्रक चित्रक नागरै अने सूठथी और सोंठने, सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध घृतम् घृत घृत, स्रोतसाम् स्रोतसां स्रोतोका, शोधनम् शोधन करेवा छे शोधन करनेवाला होता है ॥ १६९३ ॥

169-169 The medicated ghee prepared with the paste of long pepper, roots of long pepper, chaba pepper, white-flowered leadwort, dry ginger, barley, alkali and milk is a cleanser of the vascular channels

रास्नादिघृतम्—

रास्नाबलागोक्षुरकस्थिरावर्षाभुसाधितम् ॥१७०॥

जीवन्तीपिप्पलीगर्भ सक्षीरं शोषनुद्धृतम् ।

रास्ना- रास्ना रास्ना, बला- बला बला, गोक्षुरक- गोक्षुर गोखरु, स्थिरा- स्थिरा शालपर्णी, वर्षाभु- अने साठोडीना कषायथी और वर्षाभूके कषायसे, साधितम् सिद्ध करेवा सिद्ध, जीवन्ती- जीवन्ती जीवन्ती, पिप्पली- गर्भम् अने पीपरना कटकवाणु और पिप्पलीके कटकसे मिलाया हुआ, सक्षीरम् दूधसहित दूधयुक्त, घृतम् घृत घृत शोषनुद्धृत राजयक्ष्मानु नाश करेवा छे शोषको नष्ट करता है ॥ १७०३ ॥

170-170 The medicated ghee prepared in the decoction of indian groundsel, heart-leaved sida, small caltrop, ticktrefol, hog weed and milk along

with the paste of cork swallow wort and long pepper, is curative of consumption.

यवाग्वा वा पिबेन्मात्रां लिह्याद्वा मधुना सह ॥१७१॥
सिद्धानां सर्पिषामेषामघादन्नेन वा सह ।

सिद्धानाम् सिद्ध करेला सिद्धकिये हुए, एवाम् आ इन, सर्पिषाम् घृतोन्नी घृतोकी, मात्राम् मात्रा मात्रा, यवाग्वा वा यवागूनी साथे यवागूके साथ, पिबेत् पीवी पीवे, मधुना वा अथवा मधुनी अथवा मधुके सह साथे साथ, लिह्यात् खाटवी चाटे, अन्नेन वा अथवा अन्ननी या अन्नके, सह साथे साथ, अघात् भावी खावे ॥ १७१३ ॥

171-171½ These medicated ghees may be drunk with gruel or licked with honey or eaten mixed with the food in the proper dose.

शुष्यतामेष निर्दिष्टो विधिराम्यवहारिकः ॥१७२॥

शुष्यताम् राजयक्षमाना रेणुशोने शोषियोकी, एष आ यह, आभ्यवहारिक. लेणनस अथी आहार-सम्बन्धी, विधि. विधि विधि, निर्दिष्ट उड़ी छे बताया है ॥ १७२ ॥

172. Thus has been described the dietetic regimen for the consumptive.

बहिःस्पर्शनमाश्रित्य वक्ष्यतेऽतः परं विधिः ।

अत. छेवे अब, परं पछी आगे, बहिःस्पर्शनम् अह्निर्मानना बहिर्माजनके, आश्रित्य स अ धमां सबन्धमें, विधिः विधि विधि, वक्ष्यते उड़ेवाभा आवशे कही जायगी ॥ १७२३ ॥

172½. Hereafter will be described treatment by means of external medication

राजयक्षमणि अवगाहनम्—

श्लेहक्षीराम्बुकोष्ठेषु स्वभ्यक्तमवगाहयेत् ॥१७३॥
स्रोतोविबन्धमोक्षार्थं बलपुष्ट्यर्थमेव च ।

१७३. कोष्ठेषु—कोष्ठे त (घ)

स्वभ्यक्तम् सारी रीते अभ्यग करेला अच्छी तरह अभ्यग कराये गये, (शोषिणम् शोषणा इन्दीने यक्ष्मीको), स्रोत. स्रोतोनां स्रोतोके, विबन्ध- अंधन विवधको, मोक्षार्थम् पुष्ट्यां करवा भाटे नष्ट करनेके लिए, बल- तथा अल एवं बल, पुष्ट्यर्थम् एव च अने पुष्टिने भाटे और पुष्टिके लिए, स्नेह- स्नेह स्नेह, क्षीर- दूध दूध, अम्बु- अने जलनी और जलके, कोष्ठेषु डाडीशोभां कोष्ठमें, अवगाहयेत् अवगाहने करवानु बैठाने ॥ १७३३ ॥

173-173½ The patient after being well ununcted should be given a tub-bath with unctuous liquid, milk and water in order to relieve the constriction of the channels and to increase strength and plumpness

उत्तीर्ण मिश्रकैः स्नेहैः पुनराक्तैः सुखैः करे. ॥१७४॥
मृद्नीयात् सुखभासीनं सुखं चोत्सादयेन्नरम् ।

उत्तीर्णम् डाडीथी अहार नीकलेला कोष्ठसे बाहिर निकटे हुए, सुखम् अने सुभेदी और सुखसे, भासीनम् भेडेला बैठे हुए, नरम् मनुष्यने पुरुषको, पुनः इरीने फिर, मिश्रकं. मिश्रक मिश्रक, स्नेहै स्नेहो स्नेहोंसे, आक्तैः शोषडेला लिप्त किये, सुखै डाभण कोमल, करे हाथनडे हाथोंसे, सुखम् सुभकर रीते सुख लगे ऐसा, मृद्नीयात् मर्दन करवु मर्दन करे, उत्सादयेत् च अने उह्वर्तन करवु और उत्सादन करे ॥१७४३॥

174-174½. On emerging from tub-bath, the patient should be made to sit at his ease and once again treated to a pleasant oil massage with a light hand using mixed unctions, and then to a pleasant dry massage.

राजयक्षमण उत्सादन स्नान च—

जीवन्तीं शतवीर्यां च विकसां सपुनर्नवाम् ॥१७५॥
अश्वगन्धामपामार्गं तर्कारीं मधुकं वलाम् ।
विदारीं सर्षपं कुष्ठं तण्डुलानतसीफलम् ॥१७६॥

१७५३ मृद्नीयात्—गृहीयात् (घ)

माषांस्तिलांश्च किण्वं च सर्षपमेकत्र चूर्णयेत् ।
यवचूर्णत्रिगुणितं दध्ना युक्तं समाक्षिकम् ॥१७७॥
एतदुत्सादनं कार्यं पुष्टिचूर्णबलप्रदम् ।

जीवन्तीम् श्वन्तीं जीवन्तीं, शतवीर्याम् शतवीर्यां
शतवीर्यां, सपुनर्नवाम् साठोडीसहित पुनर्नवाके साथ,
विकसाम् च भञ्ज मजीठ अश्वगन्धाम् अश्वगंधा
असंगंध, अपामार्गम् अघोडे अपामार्ग, तर्कारीम् तर्कारी
जयंती, मधुकम् ञेठीमधु मुलहठी बलाम् भला बला,
विदारिम् विदारिके विदारि, सर्षपम् भरसव सरसों
कुष्ठम् उठ कुष्ठ, तण्डुलान् योभा चावल, अतसीफलम्
अणसीना पीन अलसी, माषान् अउडे उडद
तिलान् च तल तिल, किण्वम् च तथा डिण्व तथा
किण्व, मर्षम् अ अधुं इन सबका एरुत्र अैकत्र डरी
एकत्र, चूर्णयेत् यूष्णं डरवु चूर्ण करे यवचूर्ण-त्रिगुणितम्
त्रिगुणित्वा न्वन्ना दोटवाणु तीनगुने जाँके चूर्णसहित,
दध्ना ढडी थी दहीसे, युक्तम् युक्त मिलाकर, समाक्षिकम्
अने मधुसहित और सहदसहित, एतत् आ इस
पुष्टि- पुष्टि पुष्टि, वर्ण- वणुं वर्ण बलप्रदम् अने भल
आपनाउ और बलप्रद, उत्सादनम् उद्दान उत्सादनको,
कार्यम् डरवु लगावे ॥ १७५-१७७ ॥

175-177½. Take cork swallow wort,
scutch grass, mudar, hog-weed, winter
cherry, rough chaff, wind killer, liqo-
rice, heart-leaved sida, white yam
rape seed, costus, rice, linseed, black
gram, til and yeast, and powder them
all together. Mix this with thrice its
quantity of barley powder and add
curds and honey; this should be used
for massage for it promotes plumpness,
complexion and vitality

गौरसर्षपकल्केन कल्कैश्चापि सुगन्धिभिः ॥१७८॥
स्नायादनुसुखैस्तोयैर्जीवनीयौषधैः शृतैः ।

१७७ त्रिगुणित-द्विगुणित (त घ)

” त्रिगुणित दध्ना युक्त-द्विगुणित दध्ना युक्त (प)

” ” -द्विगुण यवचूर्णेन (प)

१७८. कल्कैश्चापि-गन्धैश्चापि (ख घ.)

गौरसर्षप- सईडे भरसवना सफेद सरसोंके, कल्केन
उठकेथी कल्कसे, सुगन्धिभिः सुगंधी द्रव्योंना और
सुगन्धी द्रव्योंके, कल्कै. च अपि उठकेथी कल्कोंसे,
जीवनीय- अने श्वन्तीय और जीवनीय, औषधै
औषधैथी औषधोंसे, शृतैः पकावैलां शृत, ऋतुसुखै
ऋतुने अनुकूल ऋतुके अनुकूल, तोयै नलथी जलोंसे,
स्नायात् स्नान डरवुं स्नान करे ॥ १७८ ॥

178-178½. Then the patient should
take a bath in water in which have
been boiled drugs of the life-promoter
group, the paste of white mustard and
the paste of fragrant substances,
cooling the water to the degree of
temperature found congenial in the
particular season.

राजयक्ष्मणि अन्नपानम्—

गन्धैः समालयैर्वासोभिर्भूषणैश्च विभूषितः ॥१७९॥
स्पृश्यान् संस्पृश्य संपूज्य देवताः सभिषग्द्विजाः ।
इष्टवर्णरसस्पर्शगन्धवत् पानभोजनम् ॥१८०॥
इष्टमिष्टैरुपहितं सुखमद्यात् सुखप्रदम् ।

समालय. पुष्पमालाओं सहित पुष्पमालाओंके साथ
गन्धै सुगंधी द्रव्यों सुगन्धी द्रव्य, वासोभि वस्त्र
वस्त्र, भूषणै च अने अल डारोथी और आभूषणोंसे,
विभूषित अल कृत थर्ष विभूषित होकर, स्पृश्यान्
स्पर्श करवा थोग्य पदार्थोंना स्पृश्य वस्तुओंको, संस्पृश्य
स्पर्श करीने स्पर्श करके, सभिषक्- तथा वैद्य एवं वैद्य,
द्विजाः ब्राह्मणो ब्राह्मण, देवता संपूज्य अने देवताओंतुं
पूजन करीने और देवताओंकी पूजा करके, इष्टै प्रिय
ननोअे प्रियजनोंसे, उपहितम् तैयार डरेला बनाये हुए,
इष्ट- मनपसंद प्रिय, वर्ण- वणुं वर्ण, रस- रस रस,
स्पर्श- स्पर्श स्पर्श गन्धवत् तथा सुगन्धवाला तथा
सुगन्धयुक्त, इष्टम् मनगमती प्रिय, सुखप्रदम् तेमन
सुखकारक एवं सुखप्रद, पान- भोजनम् अन्नपान
अन्नपान सुखम् सुखपूर्वक सुखसे, अद्यात् आवा
खावे ॥ १७९-१८० ॥

१८० ½. सुखमद्यात्-हितमद्यात् (क. घ. च. घ. फ.)

179 180. The consumptive patient should then deck himself with perfumes flower garlands, clothes and ornaments, touch auspicious articles, worship the gods, the twice-born and the physicians, and eat at ease pleasant food and drink possessing pleasant color, taste, feel and odor, prepared by agreeable persons and inducive of happiness.

समातीतानि धान्यानि कल्पनीयानि शुष्यताम् १८१
लघून्यहीनवीर्याणि स्वादूनि गन्धवन्ति च ।

यानि प्रहर्षकारीणि तानि पथ्यतमानि हि ॥१८२॥

शुष्यताम् शब्दयक्ष्माना रोगीणो भाटे शोषियोंके लिए, समातीतानि ओंके वर्षनां जूनां एक वर्षके पुराने, धान्यानि धान्योको, कल्पनीयानि पकावनां पकावे, हि डारखुडे कयांकि, यानि जे जो, लघूनि हलकां लघु, अहीनवीर्याणि वीर्यं हलकां न गयु होय ओवां पूर्णवीर्य, स्वादूनि मधुर स्वादु, गन्धवन्ति च सुगंधवाला सुगंधयुक्त, प्रहर्षकारीणि च अने आनंद आपनारं होय और मनको प्रसन्नता देनेवाले हों, तानि हि ते वे, पथ्यतमानि पथ्यतम छे अत्यंत पथ्य होते है ॥ १८१-१८२ ॥

181-182. Those grains, which are a year old, are to be used in the preparation of food for the consumptives, those which are light to digest, which have not lost their nutritive quality and which are delicious, fragrant and virilific, are the most wholesome

यद्योपदेक्ष्यते पथ्यं क्षतक्षीणचिकित्सिते ।

यक्षिणस्तत् प्रयोक्तव्यं बलमांसाभिवृद्ध्ये ॥१८३॥

१८२. लघून्यहीनवीर्याणि स्वादूनि गन्धवन्ति च-लघूनि हीनवीर्याणि तानि पथ्यतमानि हि (ख. ड त. द.)

१८३. पथ्य-किंचित् (ख)

क्षतक्षीण-चिकित्सिते क्षतक्षीण चिकित्साध्यायमां क्षतक्षीणचिकित्साध्यायमे, यत् च जे जो, पथ्यन् पथ्य, उपदेक्ष्यते डहेवाभां आपशे कहा जायगा, तत् तेने। उसको, यक्षिण शब्दयक्ष्माना रोगीणा यक्ष्मीके. बल- भल बल, मांस- तथा मांसनी तथा मांसको, अभिवृद्ध्ये वृद्धि भाटे बढ़ानेके लिए प्रयोक्तव्यम् उपयोग करवे उपयोगमें लावे ॥ १८३ ॥

183 The consumptives in order to improve their strength and flesh must make use of those articles that are prescribed as wholesome in the treatment of 'pectoral lesions and cachexia'

राज्यदमणि प्रशस्तो विहारः—

अभ्यङ्गोत्सादनैश्चैव वासोभिरहतैः प्रियैः ।

यथर्तुविहितैः स्नानैरवगाहैर्विमार्जनैः ॥१८४॥

वस्तिभिः क्षीरसर्पिर्भिर्मसैर्मांसरसौदनैः ।

इष्टैर्मद्यैर्मनोक्षानां गन्धानामुपसेवनैः ॥१८५॥

सुहृदां रमणीयानां प्रमदानां च दर्शनैः ।

गीतवादित्रशब्दैश्च प्रियश्रुतिभिरेव च ॥१८६॥

हर्षणाश्वासनैर्नित्यं गुरुणां समुपासनैः ।

ब्रह्मचर्येण दानेन तपसा देवतार्चनैः ॥१८७॥

सत्येनाचारयोगेन मङ्गल्यैरप्यहिसया ।

वैद्यविप्रार्चनाञ्चैव रोगराजो निवर्तते ॥१८८॥

अभ्यङ्ग- अभ्यंग, उत्सादनैः च एव उत्सादन और उत्सादनसे, अहतैः नवां एवं नवीन, प्रियैः मन-गमतीं प्रिय, वासोभिः वस्त्रो वस्त्रोंसे, यथा-ऋतुविहितैः ऋतु अनुसार ऋतुके अनुसार, स्नानैः स्नान स्नानोंसे अवगाहैः अवगाहन अवगाहोंसे विमार्जनैः विमार्जन विमार्जनोंसे, वस्तिभिः अस्ति वास्तियोंसे, क्षीर- दूध

१८४ यथर्तुविहितैः स्नानैरवगाहैर्विमार्जनैः-यथर्तुविहितैः स्नानै-

वासोभिरहतैः प्रियैः (ख)

१८५ क्षीरसर्पिर्भिः-क्षीरसर्पिर्भिः (ख)

१८६ मङ्गल्यैः-मङ्गल्यैः (क ख)

मङ्गल्यैरप्यहिसया-मङ्गल्यैरप्यहिसया (ख. ख. द.)

” , -मङ्गल्यैरप्यहिसया (ख)

दूषसे, सर्पिभिः धृत घृतसे, मांसैः मांस माससे, मांस-
रस- मांसरस मासरससे, ओदनैः भात भातसे,
हृद्यै मनने गन्धे शैवा प्रिय, मद्यैः मद्य मद्योषे,
मनोज्ञानाम् च मनने आनन्ददायक मनको आह्लाद
देनेवाके गन्धानाम् गन्धाना गन्धोके, उपसेवनैः एव
सेवन सेवनसे, सुहृदाम् मित्रे मित्रो, रमणीयानाम्
रमणीय पदार्थो रमणीय पदार्थो, प्रमदानाम् च अने
प्रमदाशोना दर्शने और स्त्रियोके दर्शनसे, गीत- गायन
गीत, वादित्र तथा वादित्रना एवं वादनके, ब्रह्मै च
शुद्धे शब्दोसे, प्रिय- प्रिय प्रिय श्रुतिभिः एव च
शुद्धे वचनोसे, हर्षण- हर्षण उत्पादन हर्षणसे,
आश्रासनै आश्रासन आश्रासनसे, गुरुणाम् गुरुश्रोत्रो
गुरुजनोंकी, नित्यम् नित्य नित्य, समुपासनैः सेवा
उपासनसे, ब्रह्मचर्येण ब्रह्मचर्य ब्रह्मचर्यसे, दानेन दान
दानसे, तपसा तपश्चर्या तपसे, देवता- अने देवताश्रोत्रो
देवताओंकी, अर्चनै पूजन पूजासे, सत्येन सत्य
सत्य भाषणसे, आचारयोगेन सदाचार सदाचरणसे,
मङ्गल्यै भागलिक कर्मो मागलिक कर्मसे, अहिंसया अपि
अहिंसा अहिंसा, वैद्य-विप्र- अने वैद्य तथा ब्राह्मणश्रोत्रो
और वैद्य एव ब्राह्मणोंकी, अर्चनात् च एव पूज्यथी
पूजा करनेसे, रोगराज राजयक्ष्मा राजयक्ष्मा, निवर्तते
निवृत्त थाय छे शात होता है ॥ १८४-१८८ ॥

184-188 It is by recourse to inun-
ction, massage, pleasant and untorn
garments, affusions, baths immersion
baths, internal and external cleansing
which are suitable to the prevailing
season, enemata, milk ghee, meat-foods
cooked rice mixed with meat juices, plea-
sant wines, delightful perfumes, sight
of friends, beautiful things and young
women, the pleasant sound of songs
and musical instruments, cheering
and comforting words, constant ser-
vice to preceptors and elders, practice
of Brahmacharya, charity, austeriy,
worship of the gods, truth, righteous

conduct, auspicious rites, nonviolence
and respect to the physicians and
Brahmins, that one gets free from
consumption the king of disease.

राजयक्ष्मणि वैदिकी इष्टिः —

यथा प्रयुक्तया चेष्ट्या राजयक्ष्मा पुरा जितः ।
तां वेदविहितामिष्टिमारोग्यार्थी प्रयोजयेत् ॥१८९॥

प्रयुक्तया प्रयोग करवाभा आवेष्टी प्रयोग की गई,
यथा जे जिस, इष्ट्या च छिष्ट्यी इष्टिसे, पुरा पूर्वकालभा
पहिले, राजयक्ष्मा राजयक्ष्माने राजयक्ष्मा, जित. श्रुत्यो
छेता जीता गया था, ताम् ते उस, वेद- विहिताम्
वेदविहित वेदविहित, इष्टिम् छिष्टिने इष्टिको,
आरोग्यार्थी आरोग्यवाणो अरोग्यार्थी, प्रयोजयेत्
प्रयोग करवा प्रयोगमें लावे ॥ १८९ ॥

189. The patient desirous of regain-
ing his health should perform the
same religious rites enjoined by the
Vedas as those by the performance of
which this king of diseases was subdued
in the first instance

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकौ—

प्रागुत्पत्तिर्निमित्तानि प्राग्रूपं रूपसंग्रहः ।
समासाद् व्यासतश्चोक्तं मेघजं राजयक्ष्मणः ॥१९०॥

तत्र श्लोकौ ते विषयभां अ श्लोका छे उ उ
विषयमें दो श्लोक हैं कि, राजयक्ष्मण राजयक्ष्मानी
राजयक्ष्माकी, प्रागुत्पत्तिः पूर्वकालभा उत्पत्ति पुराकालमें
उत्पत्ति, निमित्तानि तेना हेतु उसके हेतु प्राग्रूपम्
तेनु पूर्वरूप उनका पूर्वरूप रूपसंग्रह तथा तेना रूपने
संग्रह तथा उनके रूपका संग्रह, समासात् संक्षेपथी
कहा छे संक्षेपसे कहे है, मेघजम् च अने राजयक्ष्मानी
चिकित्सा और राजयक्ष्माकी चिकित्सा, व्यासतः
विस्तारथी विस्तारसे, उक्तम् कही छे कही है ॥१९०॥

१८९ आरोग्यार्थी—आरोग्यार्थ (ध.)

१९०. प्रागुत्पत्तिर्निमित्तानि—प्रागुत्पत्तिर्निमित्तानि (ख)

Here are two recapitulatory verses—

190. Concerning consumption, the protogenesis, etiological factors, premonitory symptoms and syndromes of signs and symptoms have been described in brief and treatment in exten-

नामहेतुरसाध्यत्वं साध्यत्वं कृच्छ्रसाध्यता ।

इत्युक्तः संग्रहः कृत्स्नो राजयक्ष्मचिकित्सिते ॥१९१॥

नामहेतुः राजयक्ष्माना नामहेतुं कारुण्ये राजयक्ष्माके नामका हेतु, असाध्यत्वम् असाध्यता असाध्यता, साध्यत्वम् साध्यता साध्यत्व कृच्छ्रसाध्यता कृच्छ्रसाध्यता कृच्छ्रसाध्यता इति ये यह, कृत्स्न. सर्वं मंपूर्ण, संग्रहः संग्रहः संग्रह, राजयक्ष्मचिकित्सिते 'राजयक्ष्मचिकित्सित नामना अध्यायमा राजयक्ष्मचिकित्सित' नामके अध्यायमें, उक्त कृच्छ्रे छे कहा है ॥ १९१ ॥

191. Explanation of the name of the disease, incurable. curable and formidable conditions' these comprise the complete synopsis in the chapter on the 'Therapeutics of Consumption'.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकित्सास्थाने राजयक्ष्मचिकित्सितं नामा-
ष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, राजयक्ष्मचिकित्सितम् 'राजयक्ष्मचिकित्सित' 'राजयक्ष्मचिकित्सित', नाम नामने नामका, अष्टम. आठमो आठवाँ, अध्याय अध्याय स पूछुं यथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ ८ ॥

8 Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agni-

१९१. इत्युक्तः संग्रहः कृत्स्नो-इत्यर्थसंग्रह प्रोक्तो (५)

vesa and revised by Caraka, the eighth chapter entitled 'The Therapeutics of Consumption' is completed

नवमोऽध्यायः ।

नवमो अध्याय अध्याय नववाँ

Chapter IX

उन्मादचिकित्सितोपक्रमः—

अथात उन्मादचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत एवे अर्द्धांथी अत्र आगे, उन्मादचिकित्सितम् 'उन्मादचिकित्सित' नामना अध्यायानु 'उन्मादचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेशु व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे अ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह गम कहेलुं छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter on 'The Therapeutics of Insanity.'

2. Thus declared the worshipful Atreya

बुद्धिस्मृतिज्ञानतपोनिवासः

पुनर्वसुः प्राणभृतां शरण्यः ।

उन्मादहेत्वाकृतिमेषजानि

कालेऽग्निवेशाय शशंस पृष्टः ॥ ३ ॥

बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, स्मृति- स्मरणशक्ति स्मृति, ज्ञान- ज्ञान ज्ञान, तप- अने तपश्चर्याना और तपके, निवास निवासस्थानरूप निवास, प्राणभृताम् प्राणी-ओने प्राणियोंके लिए, शरण्य शरण्य आपनारा शरण जाने योग्य, पुनर्वसु पुनर्वसुओ पुनर्वसुने, पृष्ट प्रश्न पूछनामा आपता प्रश्न पूछने पर, काले योअ समये यथाकाल, अग्निवेशाय अग्निवेशने अग्निवेशको, उन्माद-

उन्मादना -न्मादवे हेतु- कारण हेतु आकृति- लक्षण रूप, मेवजानि अने औषधी और औषध, नाशंस कर्मा कहें ॥ ३ ॥

3. Punarvasu who was, as it were, the very abode of understanding, memory, wisdom and austerity, and who was sought by all living beings as their refuge, being questioned by Agnivesa, in due course, described the etiology, signs and symptoms and treatment of insanity.

उन्मादस्य सामान्यनिदानम्—

विरुद्धदुष्टाशुचिभोजनानि

प्रधर्षणं देवगुरुद्विजानाम् ।

उन्मादहेतुर्भयहर्षपूर्वो

मनोऽभिघातो विषमाश्च चेष्टाः ॥ ४ ॥

विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, दुष्ट- दूषित दुष्ट, अशुचि- अने अपवित्र और अपवित्र भोजनानि भोजन, भोजन, देव- देवता देव, गुरु- गुरु गुरुजन, द्विजानाम् अने ब्राह्मणोंका प्रधर्षणम् अपमान अपमान, भय- भय भय, हर्ष- हर्ष या हर्षसे, पूर्व- नेतुं कारण छे अवे जनिता, मनः- मनने मानसिक, अभिघात आघात आघात, विषमा. अने विषम और विषम, चेष्टाः च चेष्टाकी चेष्टायें, उन्माद- उन्माद उन्मादके, हेतुः कारण छे हेतु हैं ॥ ४ ॥

4. Diet that consists of articles that are incompatible, vitiated and unclean; disrespect towards the gods teachers and the twice-born, mental shock resulting from excess of fear or joy, and faulty bodily activity—all these are the causative factors of insanity.

उन्मादस्य संप्राप्तिः—

तैरस्यसत्त्वस्य मलाः प्रदुष्टा

बुद्धेर्निवासं हृदयं प्रदूष्य ।

स्रोतांस्यधिष्ठाय मनोवहानि

प्रमोहयन्त्याशु नरस्य चेतः ॥ ५ ॥

अल्प- अल्प अल्प, सत्त्वस्य सत्त्वगुणवाणाना मत्त्वगुणी पुरुषके, तै ते औषधी उनसे, प्रदुष्टा. दूषित थयेवा अल्पत दूषित, मलाः भणो मल, बुद्धे. बुद्धिना बुद्धिके, निवासम् निवासस्थानम् निवासस्थान, हृदयम् हृदयने हृदयको, प्रदूष्य दूषित करीने दूषित करके, मनोवहानि तथा मनोवह तथा मनोवह, स्रोतांसि स्रोताने. स्रोतोंमें अधिष्ठाय आश्रय करीने आश्रय करके, नरस्य मनुष्यना पुरुषके, चेत. मनने मनको, आशु शीघ्र शीघ्र प्रमोहयन्ति मोहयुक्ता करे छे मोह- युक्त कर देते हैं ॥ ५ ॥

5. The humors in the body of the weak-minded, getting morbid by the above factors, and, in their turn, vitiating the brain, the seat of intelligence, become localized in the channels of the nervous system and soon derange the function of the mind.

उन्मादस्य सामान्यलक्षणम्—

धीविभ्रमः सत्त्वपरिप्लवश्च

पर्याकुला दृष्टिरधीरता च ।

अबद्धवाक्त्वं हृदयं च शून्यं

सामान्यमुन्मादगदस्य लिङ्गम् ॥ ६ ॥

धी- बुद्धिने बुद्धिका विभ्रम विभ्रम भ्रंश, सत्त्व- मननी मनकी, परिप्लवः च च यणता चञ्चलता, पर्याकुला व्याकुल व्याकुल दृष्टि दृष्टि दृष्टि, अधीरता च धीरने अभाव अधीरता अबद्ध- असुषुषु असुषु, वाक्- त्वम् वाक्शी भाषण, शून्यम् अने शून्य और शून्य, हृदयम् च हृदय हृदय, उन्माद-गदस्य उन्मादरोगना उन्मादरोगके, सामान्यम् सामान्य सामान्य, लिङ्गम् लक्षण छे लक्षण है ॥ ६ ॥

6 Confusion of intellect, extreme fickleness of mind, agitation of the

५. प्रमोहयन्त्याशु-विमोहयन्त्याशु (क. छ)

eyes unsteadiness, incoherence of speech, mental vacuity—these are the general symptoms of the disease of insanity.

स मूढचेता न सुखं न दुःखं
नाचारधर्मौ कुन एव शान्तिम् ।
विन्दत्यपास्तस्मृतिबुद्धिस्त्रंशो
भ्रमत्ययं चेत इतस्ततश्च ॥ ७ ॥

स ते वह, मूढचेता. मूढ चित्तवाणो। भ्रान्तचित्त, न नथी न, सुखम् सुभने सुखको, न नथी न, दुःखम् दुःभने दुःखको, न नथी न, आचारधर्मौ आचरते भ्रम धर्मने आचार एव धर्मको, विन्दति प्राप्त करते। पाना है, शान्तिम् तो। शान्ति तो शान्तिको कृतः एव क्याथी न पावे ? कहासे पावे ? अपास्त- नष्ट यथा छे नष्ट, स्मृति- स्मृति स्मृति, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि संज्ञ अने भान जेना ओवे। और सज्ञावाला, अयम् आ यह पुरुष, चेत चितने मनको, इत आभ इधर, ततः च तेभ उवर, भ्रमति भ्रमावे छे भ्रमित करता है ॥ ७ ॥

7. The imbecille, who is thus afflicted, is unable to know pleasure and pain and right behaviour or duty. Needless to say, he knows no mental ease. Deprived of memory, understanding and wits, he keeps his mind wavering restlessly.

उन्मादव्युत्पत्ति —

समुद्भ्रमं बुद्धिमनःस्मृतीना-
मुन्मादमागन्तुनिजोत्थमाहुः ।
तस्योद्भ्रवं पञ्चविधं पृथक् तु
वक्ष्यामि लिङ्गानि चिकित्सितं च ॥८॥

बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, मन- मन मन स्मृतीनाम् अने स्मृतिना और स्मृतिके, समुद्भ्रमम् भ्रमश्च भ्रम- रूप, उन्मादम् उन्मादने उन्मादको, आगन्तु- आगत् आगन्तु, निजोत्थम् तथा नेन उद्भ्रमार्थो उत्पन्न

८ समुद्भ्रम-त विभ्रम (प)

थयेदो तथा दोषजन्य, माहु कहे छे कहते है. तस्य तेना उमके, पञ्चविधम् पांच प्रकरना पंचविध, वद्भवम् उत्पत्तिकारणो उत्पत्तिकारण, लिङ्गानि लक्षणो। लिङ्ग चिकित्सितम् च अने चिकित्सा और चिकित्साको, पृथक् तु शुद्धं शुद्धं पृथक् पृथक्, वक्ष्यामि कहीश कहूंगा ॥ ८ ॥

8 Insanity which is characterised by such derangement of understanding, mind and memory, is said to be of exogenous or endogenous origin I shall describe individually the five-fold causation of insanity together with symptoms and the treatment.

वातोन्मादस्य निदानलक्षणे—

रूक्षात्पशीतान्नविरेकधातु-
क्षयोपवासैरनिलोऽतिवृद्धः ।

चिन्तादिजुष्ट हृदयं प्रदूष्य
बुद्धि स्मृति चाप्युपहन्ति शीघ्रम् ॥९॥

रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, अल्प- अल्प अल्प, शीत- अने शीत और शीत, अन्न भोजन अन्न विरेक- वमन विरेकन वमन विरेकन मातृक्षय- अने मातृक्षय धातु- क्षय, उपवासै तथा उपवासधी और उपवाससे, अति- वृद्ध अति वधी गथेदो अत्यन बढा हुआ, अनिल वायु वायु, चिन्तादि- चिन्ता वगैरेथी चिन्ता आदिसे, जुष्टम् शुद्ध उपहत हृदयम् हृदयने हृदयको, प्रदूष्य दूषित करीने दूषित करके, शीघ्रम् तुरत शीघ्र बुद्धिम् बुद्धि बुद्धि, स्मृतिश्च च अपि तथा स्मरणशक्तिने। पक्षु और स्मरणशक्तिको मी, उपहन्ति नाश करे छे उपहत करता है ॥ ९ ॥

9. The vata getting severely provoked by indulgence in dry, meagre or cold diet, or by excess of purificatory

९ शीतान्न-शीतानि (फ)

॥ चिन्तादिजुष्ट-चिन्ताप्रदुष्ट (प)

॥ ॥ -चिन्तादिदुष्ट (ब. फ)

procedure or atrophy of body-element or by fasting and vitiating the brain, which is already overcome with worry etc., soon impairs the understanding and memory as well.

अस्थानहासस्मितनृत्यगीत-
वागङ्गविक्षेपणरोदनानि ।

पारुष्यकाश्यारुणवर्णताश्च
जीर्णे बलं चानिलजस्य रूपम् ॥१०॥

अस्थान- अथैवाग्य स्थानर्भा अस्थानमें, हास- हसबु
हास्य, स्मित- मुष्ण भलकानुवु स्मित, नृत्य- नाचबु नृत्य,
गीत- गाबु गीत, वाक्- श्लेषबु बोलना, अङ्गविक्षेपण-
अङ्गथी येष्टाश्री करवी अगविक्षेप, रोदनानि २३बु
रोना, पारुष्य- कठोरता परुषता, काश्या- दुर्धलता कृशता,
अरुणवर्णता च अरुण्य वरुणाणापथ्य अरुणवर्णता,
जीर्णे अने आहार पथी गया पथी तथा अन्न जीर्ण
होने पर, बलम् च अल वधबु बल बढना, अनिलजस्य
ये वातज उन्मादना वातज उन्मादके, रूपम् लक्षणे छे
लक्षण है ॥ १० ॥

10 The following are the symptoms of insanity arising from provoked vata: laughing, smiling, dancing, singing, speaking, bodily movements and weeping, all of which are out of place, hardness, leanness and dusky-red coloration of the skin and the disease in its anabatic phase at the close of digestion of food.

पित्तोन्मादस्य निदानलक्षणे—

अजीर्णकटुम्लविदाह्यशीतै-
भोज्यैश्चितं पित्तमुदीर्णवेगम् ।

उन्मादमत्युग्रमनात्मकस्य
हृदि श्रितं पूर्ववदाशु कुर्यात् ॥ ११ ॥

अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण, कटु तीष्ण कटु, अम्ल-
भाटा अम्ल, विदाहि- विदाही विदाही, अशीतै अने
गरम और उष्ण भोज्ये भोज्य पदार्थोथी भोज्य
पदार्थोथे, चित्तम् अचित्त यथेष्टु सचित, पित्तम् पित्त
पित्त, उदीर्णवेगम् उदीर्ण वेगवाणु यथेने उदीर्ण वेगवाला
होकर, अनात्मकस्य नभणा मनवाणा पुरुषना दुर्बल
मनवाले पुरुषके, हृदि हृदयभां हृदयमे, श्रितम् आश्रय
करीने आश्रित होकर पूर्ववत् पूर्णनी चेठे पूर्ववत्, आशु
पुरत शीघ्र अति अत्यत अत्यंत, उग्रम् उग्र उग्र,
उन्मादम् उन्माद उन्मादको, कुर्यात् करे छे पैदा करता
है ॥ ११ ॥

11 The pitta which has accumulated as the result of taking pre-digestion meals, or taking pungent, acid, irritant and hot articles of food, being activated and getting lodged in the brain of the undisciplined person, rapidly gives rise as before to acute maniacal symptoms

अमर्षसंरम्भविनयभावाः

संतर्जनातिद्वचणौष्ण्यरोषाः ।

प्रच्छायशीतान्नजलाभिलाषाः

पीता च भाः पित्तकृतस्य लिङ्गम् ॥ १२ ॥

अमर्ष- असहनता अमहनता, संरम्भ- संरभ
क्रोध विनयभावा नभता नम होना, संतर्जन- धमडी
अपथी निर्मर्त्तना, अभिद्वचण- द्वेषबु दौडना,
औष्ण्य- उष्णता शरीरका उष्ण होना, रोषा- रोष
रोष प्रच्छाय- गाढ छाये घनी छाया, शीत- ठंडा
शीतल, अन्न अन्न अन्न, जल- अने जलनी और जलकी,
अभिलाषा- छत्रछा अभिलाषा, पीता तथा पीणी तथा
पीला, भाः च अति आभा, पित्तकृतस्य ये पित्तज
उन्मादना ये पित्तज उन्मादके, लिङ्गम् लक्षणे छे
लिङ्ग है ॥ १२ ॥

12. Intolerance, turbulence, nudity, intimidation, running about, heated

condition, anger, craving for shady places and cooling foods and drinks and icteric tinge of the body are the symptoms of insanity due to pitta.

कफोन्मादस्य निदानलक्षणै—

संपूरणैर्मन्दविचेष्टितस्य

सोष्मा कफो मर्मणि संप्रवृद्धः ।

बुद्धिं स्मृतिं चाप्युपहत्य चित्तं

प्रमोहयन् संजनयेद्विकारम् ॥ १२ ॥

संपूरणं भूष्येत् क्षरीने लोभ्येत् क्रवाथी अतिभोजनसे, मन्द-मन्द-मन्द, विचेष्टितस्य येषांवाणा मनुष्याणां चेष्टावाले पुरुषके, मर्मणि हृदयमा हृदयमे, संप्रवृद्धः वधी गयेदे। प्रकुपित, सोष्मा उष्मासहित ऊष्मायुक्त, कफ उक्ष कफ, बुद्धिम् बुद्धिं बुद्धि, स्मृतिम् च अने स्मरणे और स्मृतिको, उपहत्य हृषीने उपहत करके, चित्तम् चित्तमा मनको प्रमोहयन् भेद उत्पन्न करी प्रमोहित करता हुआ, विकारम् उन्मादने उन्मादको, संजनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ १२ ॥

13. In the person of sedentary habits, the kapha getting greatly increased in the vital organs as the result of over-feeding combines with heat and impairs the intellect and memory, and confounding the mind, causes insanity (melancholia)

वाक्चेष्टितं मन्दमरोचकश्च

नारीविविक्तप्रियताऽतिनिद्रा ।

उर्ध्विश्च लाला च बलं च भुक्ते

नखादिशौकस्य च कफात्मकस्य ॥ १४ ॥

मन्दम् मन्द-मन्द, वाक्-वाणी बोलना, चेष्टितम् तथा येषा और चेष्टा, अरोचक च अरुचि अरुचि, नारी-श्री स्त्रियोंमें, विविक्त-तथा अक्षत और निर्जनस्थानोंमें, प्रियता प्रिय लागवा प्रीति, अतिनिद्रा अति

निद्रा अति निद्रा, उर्ध्विः च उलटी कै, लाला च धाण वहेवी लालासाव, भुक्ते च तथा भोजन करे पर, बलम् बल वधु बल बढ़ना, नखादि-अने नख उगेरेनी और नखादिकी, शौकस्यम् च श्वेतता श्वेतता, कफात्मकस्य च उक्ष-ज्य उन्मादनां लक्षणै छे ये कफजन्य उन्मादके लक्षण है ॥ १४ ॥

14. Slowness of speech and action, anorexia, fondness for women and solitude, somnolence, vomiting, dribbling of saliva, anabasis following meals, pallor of the nails etc., these are the symptoms of insanity due to kapha.

त्रिदोषजोन्मादस्य निदानलक्षणै—

यः सन्निपातप्रभवोऽतिघोरः

सर्वैः समस्तैः स च हेतुभिः स्यात् ।

सर्वाणि रूपाणि विभर्ति तादृ-

ग्विरुद्धभैषज्यविधिर्विवर्ज्यः ॥ १५ ॥

य. ने उन्माद जो उन्माद, सन्निपात-सन्निपातधी सन्निपातसे, प्रभव उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, सः च ते वह, अतिघोर. अत्यंत घोर छे अत्यंत भयंकर है, सर्वैः सधनां सब, समस्तैः साथे भगेलों एकत्र मिले हुए, हेतुभिः कारणोंधी हेतुओंमें स्यात् थाय छे होता है. सर्वाणि अने सधनां और सब, रूपाणि लक्षणै लक्षणोंको, विभर्ति धारण करे छे धारण करता है विरुद्ध-विरुद्ध विरुद्ध, भैषज्य चिकित्सानी चिकित्साकी, विधिः विधियोंको होवाथी विधिवाला होनेसे, तादृक् तेषा उन्मादने वह उन्माद, विवर्ज्य-छोडी देवा भेद छे असाध्य है ॥ १५ ॥

15 The insanity that is born of tridiscordance is an exceedingly dreadful condition and is caused by the combination of all the etiological factors mentioned above. It accordingly manifests all the symptoms and should be given up as incurable on account

१४. अतिनिद्रा-च निद्रा (छ)

,, कफात्मकस्य-कफात्मके स्यात् (क. घ)

of the antagonistic nature of the treatment required.

आगन्तून्मादस्य निदानम्—

देवर्षिगन्धर्वपिशाचयक्ष-

रक्षःपितृणामभिधर्षणानि ।

आगन्तुहेतुर्नियमव्रतादि

मिथ्याकृतं कर्म च पूर्वदेहे ॥ १६ ॥

देव- ऋषि- देव ऋषि, देव-ऋषि, गन्धर्व- गन्धर्व
गन्धर्व, पिशाच- पिशाच, यक्ष- यक्ष, यक्ष, रक्ष-
राक्षस, राक्षस, पितृणाञ्च अने पितृओने। और पितरोका,
अभिधर्षणानि आवेश आवेश, मिथ्याकृतम् जे।टी
रीते करेलां मिथ्या प्रकारसे किये गये, नियम- नियम
नियम व्रतादि मत वगेरे व्रतादि पूर्वदेहे तथा पूर्व-
देहमां तथा पूर्वदेहेके, कर्म च करेलां कर्म कर्म,
आगन्तु- आग-तु उन्मादनां आगन्तु उन्मादके हेतु
करेलां छे हेतु है ॥ १६ ॥

✕ 16 Possession by the gods, sages, gandharva, pisacha, yaksha rakshasa and the manes, and the failure in the proper discharge of observances and vows in this life or the previous one—these are the causes of the insanity of the exogenous type.

भूतोन्मादस्य म मान्यलिङ्गम्—

अमर्त्यवाग्विक्रमवीर्यचेष्टो

ज्ञानादिविज्ञानबलादिभिर्भ्यः ।

उन्मादकालोऽनियतश्च यस्य

भूतोत्थमुन्मादमुदाहरेत्तम् ॥ १७ ॥

य जे जो, ज्ञानादि- ज्ञानादि ज्ञानादि, विज्ञान-
विज्ञान, बलादिभि अने अलाःदृथी और बला-
दिसे, अमर्त्य- अमानुष अमानुष, वाक्- वाणी वाणी,
विक्रम- पराक्रम पराक्रम, वीर्य- शक्ति शक्ति, चेष्टः तथा
चेष्टावाणे। होय और चेष्टावाला है, यस्य च अने जेने।
और जिसका, उन्मादकाल उन्मादकाल उन्मादकाल,

अनियतः अनिश्चित होय अनिश्चित है, तम् तेने
उसको, भूतोत्थम् भूतोत्थ भूतजनित, उन्मादम्,
उन्माद उन्माद, उदाहरेत् करेलां कहना चाहिए ॥ १७ ॥

✕ 17 The man who evinces super human power of speech, valour, prowess and behaviour in respect of knowledge, science and strength, and whose fits of insanity are indefinite as regards time—such a one should be regarded as having the insanity-born of spirit possession.

देवादयो यथा पुरुषस्य देहं विशन्ति—

अदूषयन्तः पुरुषस्य देहं

देवादयः स्वैस्तु गुणप्रभावैः ।

विशन्त्यदृश्यास्तरसा यथैव

च्छायातपौ दर्पणसूर्यकान्तौ ॥ १८ ॥

यथा जेमे जैसे छाया- प्रतिबिम्ब प्रतिबिम्ब,
आतपौ अने तडंडा और धूप, दर्पण- दर्पण दर्पण,
सूर्यकान्तौ तथा सूर्यकान्त मणिमां प्रवेश करे छे
और सूर्यकान्त मणिमें प्रवेश करते है, देवादयः तेभ्य
देव वगेरे वैसे ही देवादि, अदृश्या- अदृश्य रही अदृश्य
रहकर, पुरुषस्य पुरुषना पुरुषके, देहन् देहने देहको,
अदूषयन्त दूषित कर्मां चिना दूषित न करते हुए, स्वैः
पे।ताना अपने, गुणप्रभावै तु गुणना प्रभावो वडे
गुणोंके प्रभावसे, तरसा शीघ्र अतिवेगसे, विशन्ति
तेमां प्रवेश करे छे उसमें प्रवेश करते है ॥ १८ ॥

18. The gods etc., enter invisibly and suddenly into the body of a man by their innate power without causing any morbid change, just as an image and sunshine enter a looking glass and a crystal respectively

आघातकालो हि सपूर्वरूपः

प्रोक्तो निदानेऽथ सुरादिभिश्च ।

१९. आघातकालो हि—आघातकालस्तु(क. घ म.)

उन्मादरूपाणि पृथङ्निबोध

कालं च गम्यान् पुरुषांश्च तेषाम् ॥१९॥

सर्वरूपः पूर्वस्वप्नसहित पूर्वसहित भाषातकाल हि आवेशने समय आवेशकाल, निदाने निदानस्थानम् निदानस्थानमें प्रोक्तः उद्धो छे कह दिया है, अथ हवे अब, सुरादिभि च देवता ध्यादिथी उरथेवा देवादि-कोसे जनित, उन्माद-उन्मादनां उन्मादोके, रूपाणि लक्षणैः रूप, कालश्च च अने समय तथा काल, तेषाम् अने तेओना और उनके, गम्यान् प्रवेशने योग्य प्रवेश योग्य, पुरुषान् च पुरुषोने पुरुषोने, पृथक् विभिन्न विभिन्न पृथक् पृथक्, निबोध सांभवे समझे ॥ १९ ॥

19 The time of attacks of spirit-possession and their premonitory symptoms have been described in the Section on Pathology Now listen to a description of the symptoms of each type of insanity due to spirit-possession, its incidence and of those persons who are liable to these spirit-invasions

देवोन्मत्तस्य लिङ्गम्—

तद्यथा -सौम्यदृष्टिं गम्भीरमधृष्यमकोपनम-स्वप्नभोजनाभिलाषिणमल्पस्वेदमूत्रपुरीषवात शुभ-गन्धं फुल्लपद्मवदनमिति देवोन्मत्त विद्यात् ;

तत् यथा नेमके जैसे कि, सौम्यदृष्टिम् सौम्य दृष्टिवाला सौम्य दृष्टिवाले, गम्भीरम् गभीर गम्भीर, अधृष्यम् पराभव न पमाडी शक्य ओवा पराभव न पानेवाले, अकोपनम् कोषरहित क्रोध न करने वाले, अस्वप्न-निद्रा निद्रा, भोजन-अभिलाषिणम् अने भोजन-नली ध्या विना और भोजनमे अभिलाषा न रखने वाले, अल्प-अल्प अल्प, स्वेद-पसीने पसीना, मूत्र-मूत्र मूत्र, पुरीष-मल मल, वातम् तथा वायुवाला और वायुवाले, शुभ-सारी शुभ, गन्धम् गंधवाले।

२०. अधृष्यम्-अधृष्टम् (ङ.)

॥ पुरीषवात-पुरीषवाच (ज ध)

॥ मूत्रपुरीषवात-मूत्रपुरीषवातं (प)

गंधवाले, फुल्ल-अने भीलेखा और प्रफुल्लित, पद्म-उभय समान पद्म जैसे, वदनम् मुग्धवाला पुरुषने मुख-वाले पुरुषको, देवोन्मत्तम् इति देवोन्मत्त देवोन्मत्त, विद्यात् आशुवे समझे;

20-(1) Thus one who is of gentle looks, dignified, indomitable un irascible, and disinclined for sleep and food, whose excretions, viz., sweat, urine, stools and flatus are scanty, whose body-odour is pleasant and whose face is radiant like a full blown lotus is to be known as insane due to possession by the gods

गुरोर्बुद्धसिद्धस्य लक्षणम्—

गुरुवृद्धसिद्धर्षीणामभिशापाभिचाराभिध्याना-नुरूपचेष्टाहारव्याहारं तैरुन्मत्तं विद्यात् .

गुरु-गुरु गुरु, वृद्ध-वृद्ध वृद्ध, सिद्ध-सिद्ध सिद्ध, ऋषीणाम् तथा ऋषीओना और ऋषियोंके, अभिशाप-अभिशाप अभिशाप, अभिचार-अभिचार अभिचार, अभिध्यान-अने अभिध्यानने और अभिध्यानके, अनुरूप अनुसार अनुरूप, चेष्टा चेष्टा चेष्टा, आहार-आहार आहार, व्याहारम् तथा वाणीवाला पुरुषने और वाणी-वाले पुरुषको, तैः तेओनाथी उनसे, उन्मत्तम् उन्मत्त अथेदे उन्मत्त हुआ, विद्यात् आशुवे समझे,

20 (2) One whose behaviour, diet and speech are such that they bespeak of a curse, spell, or obsession ascribable to teachers, elders, adepts and sages, is to be known as insane due to possession by them.

पितृभिरुन्मत्तस्य लक्षणम्—

अप्रसन्नदृष्टिमपश्यन्तं निद्रालुं प्रतिहतवाचमन-नाभिलाषमरोचकाविपाकपरीतं च पितृभिरुन्मत्तं विद्यात् ;

२०. चेष्टाहार-चेष्टा (घ.)

अप्रसन्न- अप्रसन्न अप्रसन्न, दृष्टिम् दृष्टिवाणा दृष्टिवाले, अपश्यन्तम् न देभनार न देखनेवाले, निद्रालुम् निद्रालु निद्रालु, प्रतिहत अटडी पडेदी रुकी हुई, वाचम् वाष्णीवाणा वाणीवाले, मनस्वामिलाषञ्च अन्ननी धृञ्चा वगैरना अन्नमें अनिच्छायुक्त, अरोचक- अने अरुचि और अरुचि, अविपाक- तथा अविपाकथी और अविपाकसे, परीतम् च युक्त पुरुषने युक्त पुरुषको, पितृभिः पितृभैथी पितृभोंसे, उन्मत्तम् उन्मत्त थयेदो उन्मत्त, विद्यात् अक्षुदो समझे,

20-(3) One who is of agitated looks, unseeing, somnolent, impeded in his speech, apathetic to food and afflicted with anorexia and indigestion, is to be known as insane due to possession by the manes.

गन्धर्वोन्मत्तस्य लक्षणम्—

(चण्डं साहसिक तीक्ष्णं गम्भीरमधृष्यं) सुखवाद्यनृत्यगीताश्रयान्स्नानमात्यधूपगन्धरति रक्तवस्त्रबलिकर्महास्यकथानुयोगप्रियं शुभगन्धं च गन्धर्वोन्मत्तं विद्यात् ;

(चण्डम् क्रूर क्रूर, साहसिकम् साहसिक साहसिक, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, गम्भीरम् गम्भीर गम्भीर, अधृष्यम् तथा पराभव न पमाडी शक्य भेवा तथा पराभव न पानेवाले,) सुखवाद्य- सुभथी वगाडी शक्य भेवा वाद्य सुखसे वादन, नृत्य- नृत्य नृत्य, गीत- गीत गीत, अन्न- अन्न अन्न, पान- पान पान, स्नान- स्नान स्नान, मास्य- पुष्पभाणा माला, धूप- धूप धूप, गन्ध- तथा सुगन्धमा और गन्धमें, रतिम् प्रीतिवाणा प्रीतिवाले रक्त- राता लाल, वस्त्र- वस्त्र वस्त्र, बलिकर्म- बलिकर्म बलिकर्म, हास्य- हास्य हास्य, कथा- कथा कथा, अनुयोग- तथा प्रश्नमा और प्रश्नमें, प्रियम् प्रीतिवाणा प्रीति रखनेवाले, शुभ- अने सारी और शुभ, गन्धम् गन्धवाणा पुरुषने गन्धवाले पुरुषको गन्धर्व- गन्धर्वेथी गन्धर्वोंसे, उन्मत्तम् उन्मत्त थयेदो उन्मत्त, विद्यात् अक्षुदो समझे,

20-(4). One who is fierce, impetuous, fiery, grave, indomitable, passionately fond of musical instruments played by mouth, dance, singing, food, drinks, baths, garlands, incense and unguents; who loves the wearing of red-colored garments, sacrifices, jesting gossip, and questioning and whose body-odor is pleasant, is to be known as insane due to possession by the gandharvas

यक्षोन्मत्तस्य लक्षणम्—

असकृत्स्वप्नरोदनहास्यं नृत्यगीतवाद्यपाठ- कथाश्रयान्स्नानमात्यधूपगन्धरति रक्तविष्णुताक्षं द्विजातिवैद्यपरिवादिनं रहस्यभाषिणं च यक्षोन्मत्तं विद्यात् ;

असकृत् वा० वा० बारबार, स्वप्न- निद्रा निद्रा, रोदन- रोदन रोना, हास्यम् तथा हास्यवाणा और हास्यवाले, नृत्य- नृत्य नृत्य गीत- गीत गीत, वाद्य- वादन वादन, पाठ- पाठ पाठ, कथा- कथा कथा, अन्न- अन्न अन्न, पान- पान पान, स्नान- स्नान स्नान, मास्य- पुष्पभाणा माला, धूप- धूप धूप, गन्ध- तथा गन्धमा और गन्धमें, रतिम् प्रीतिवाणा प्रीतिवाले, रक्त- राता लाल, विष्णुत- अने अश्रुपूर्णा तथा अश्रुपूर्ण, अक्षम नेत्र- वाणा आखोंवाले, द्विजाति- ब्राह्मण ब्राह्मण, वैद्य- तथा वैद्यनी और वैद्यकी, परिवादिनम् निन्दा करनेवाले, रहस्य- अने गुप्त बात और गुप्त बातसे, भाषिणम् च कडी देना पुरुषने कहने वाले पुरुषको, यक्ष- यक्षेथी यक्षोंसे, उन्मत्तम् उन्मत्त थयेदो उन्मत्त, विद्यात् अक्षुदो समझे,

20-(5). One who sleeps, weeps and laughs frequently, is fond of dancing, singing, music, recitation, gossip, food, drinks, baths, garlands, incense and unguents, has blood-shot and tearful eyes,

२०. रोदनहास्यम्—रोदनहासिनम् (च. ष.)

,, वाद्यपाठकथा—वाद्यकथा (स.)

२०. कथानुयोगप्रिय—कथानुयोगप्रिय (प.)

speaks ill of the twice-born and the physicians, and is given to revealing secrets—is to be known as insane due to possession by the yakshas

राक्षसोन्मत्तस्य लक्षणम्—

नष्टनिद्रमन्नपानद्वेषिणमनाहारमप्यतिबलिनं शस्त्रशोणितघ्रांसरक्तमाल्याभिलाषिण संतर्जकं च राक्षसोन्मत्तं विद्यात् ;

नष्टनिद्रम् जेनी निद्रा नाश पायी छे जेवा जिसकी निद्रा नष्ट हो गई है ऐसे, अन्न- अन्न अन्न, पान- तेभय पानने। एवं पानसे, द्वेषिणम् द्वेष करनेवाले द्वेष रखनेवाले, अनाहारम् जोराक न आती छती अन्न न खाते हुए, अपि पशु भी, अतिबलिनम् अत्यन्त बलवान अत्यन्त बलवान शस्त्र- शस्त्र शस्त्र, शोणित- रक्त रक्त, मांस भांस मांस रक्तमाल्य- तथा राती पुष्पमाल्यानी तथा रक्त पुष्पमालाकी, अभिलाषिणम् अभिलाषावाला अभिलाषावाले, मत्तर्जकम् च अने धमकानेवाले पुरुषको, और धमकानेवाले पुरुषको, राक्षस- राक्षसथी राक्षससे, उन्मत्त उन्मत्त थयेके उन्मत्त विद्यात् जलुवे। समझे,

20-(6). One who is afflicted with insomnia, averse to food and drink, exceedingly strong though abstaining from food fond of weapons, blood, flesh and red-colored garlands and is minatory, is to be known as insane due to possession by the rakshasas.

ब्रह्मराक्षसोन्मत्तस्य लक्षणम्—

प्रहासनृत्यप्रधानं देवविप्रवैद्यद्वेषावह्वाभिः स्तुतिवेदमन्त्रशास्त्रोदाहरणैः काष्ठादिभिरात्मपीडनेन च ब्रह्मराक्षसोन्मत्तं विद्यात् ,

देव- देव देव, विप्र- प्राक्षु ब्राह्मण, वैद्य- अने वैद्य प्रति और वैद्यके प्रति, द्वेष- द्वेष द्वेष, अवह्वाभिः

२०. प्रहासनृत्यप्रधान-प्रहासानृतवादिन (घ)

” , -प्रहासनृतगीतवादिन (फ)

तथा अपमान वडे और तिरस्कारसे, स्तुति- स्तुति स्तुति नन्दमन्त्र- वेदमन्त्र वेदमन्त्र, शास्त्र- तथा शास्त्रनां तथा शास्त्रके, उदाहरणैः उथने। वडे कथनेसे, काष्ठादिभिः अने काष्ठ वजरेथी और काष्ठ आदिसे, आत्म- पीडाने अपनेको, पीडनेन च पीडा आपवाथी पीडा देनेसे, प्रहास- भूष हस्य जोरसे हास्य, नृत्य- तथा नृत्य तथा नृत्य प्रधानम् जेने मुख्य छे जेवा पुरुषने जिसमें प्रधान है ऐसे पुरुषको, ब्रह्मराक्षस- ब्रह्मराक्षसथी ब्रह्मराक्षससे उन्मत्तम् उन्मत्त उन्मत्त, विद्यात् जलुवे। समझे;

20-(7). One who is conspicuous for his loud guffaws and dance, who evinces hatred and contempt for the gods the brahmanas and the physicians, who is given to quoting hymns, scriptural verses and learned treatises and who flagellates himself with sticks and in other ways practises self-mortification, is to be known as insane due to possession by the brahmarakshasas

पिशाचोन्मत्तस्य लक्षणम्—

अस्वस्थचित्तं स्थानमलभमानं नृत्यगीतहासिनं बद्धाबद्धपलापिनं संकरकूटमलिनरथयाचेलत्णा- इमकाष्ठाधिरोहणरतिं भिन्नरुक्षस्वरं नम्रं विद्यावन्तं नैकत्र तिष्ठन्तं दुःखान्यावेदयन्तं नष्टस्मृतिं च पिशाचोन्मत्तं विद्यात् ॥ २० ॥

अस्वस्थ- अस्वस्थ अस्वस्थ, चित्तम् चित्तवाला चित्तवाले, स्थानम् स्थान स्थान, अलभमानम् न भेजवाने न पानेवाले, नृत्य- नृत्य नृत्य गीत- गीत गीत, हासिनम् तथा हास्य करनेवाले, बद्ध- स भद्ध संबद्ध, बद्ध- तथा अस भद्ध तथा

२०. प्रहापिन-प्रभाषिणं (घ)

सकर-सकर (त)

, भिन्नरुक्षस्वर-भिन्नरुक्षवर्णस्वरं (घ.)

असंबद्ध, प्रलापिनम् श्लेष्मिणां बोलनेवाले मंकर-उक्ता
 वृत्ति, कूट-भाटीनां लम्बा मिट्टीके ढेर, मलिन-गता
 मलिन, रथ्या-भाभं मार्ग, चेल-उपडां वल्ल, नृण-
 धास, नृण अइस-पथर पथर, काष्ठ-अने काष्ठ पर
 और लकड़ी पर, अधिरोहण-उपवाभां चढनेमें, रतिञ्ज
 प्रीतिवाणा प्रीति रखनेवाले, भिन्न-भेद भिन्न रूक्ष-
 तथा रक्ष और रूक्ष, स्वरम् स्वरवाणा स्वरवाले, नम्रञ्ज
 नम्र नम्र, विधावन्तम् दौडता दौडने रहनेवाले, एकत्र
 एक ठेकाणु एक स्थान पर, च तिष्ठन्तश्च न जीभा रहेना
 न ठहरनेवाले, दुस्त्वानि दुष्ण दुस्खको, आवेदयन्तम्
 उछी अतापना रहनेवाले, नष्टस्मृतिम् अने जेनी स्मृति
 नष्ट यक्ष छे ऐना पुरुषने और नष्टस्मृतिवाले पुरुषको,
 पिशाच पिशाचथी पिशाचसे, उन्मत्तम् उन्मत्त थयेवे
 उन्मत्त, विद्यात् अशुभे समझे ॥ २० ॥

20 One who is of morbid men-
 tality and finds no resting-place
 anywhere and is given to dancing,
 singing and laughter, who talks
 now sensibly and now at random,
 shows a penchant for sitting on dung-
 heaps, slag-heaps, roadways, rag-
 heaps, haystacks, stones and wood-heaps,
 who has a voice that is broken and
 dry, who likes to be nude who con-
 stantly runs about, never keeps to
 one place for any length of time,
 who loudly proclaims his sorrows,
 and is devoid of memory—such a one
 is to be known as insane due to
 possession by the pisachas.

यादृश यस्मिंश्च काले देवाद्यः अधिधर्षयन्ति—

तत्र चौक्षाचारं तपःस्वाध्यायकोविदं नरं प्रायः
 शुक्लप्रतिपदि त्रयोदश्यां च छिद्रमवेक्ष्यामिधर्ष-
 यन्ति देवाः ;

२१. चौक्षाचार-शौचाचार (अ. ४ द.)

,, छिद्रमवेक्ष्यामिधर्षयन्ति देवाः—छिद्रमवेक्ष्य देवा धर्षयन्ति (अ. ४.)

तत्र तेभां उन आठ उन्मादोंमें, चौक्ष-पवित्र
 शुद्ध आचारम् आचारवाणा आचारवाले, तप-अने
 तपश्चर्या और तप स्वाध्याय-तथा स्वाध्यायभां तथा
 स्वाध्यायमें, कोविदम् कुशल कुशल, नरम् मनुष्य (विषे
 पुरुषमें, प्राय धल्लु करीने प्रायः, शुक्ल-शुक्लपक्षना
 शुक्लपक्षकी प्रतिपदि पडवाने दिवसे प्रतिपदामें त्रयो-
 दश्याम् च अने तेरसने दिवसे और त्रयोदशीमें,
 छिद्रम् छिद्र, अवेक्ष्य अवेक्षने पाकर, देवा-
 देवताथी देव, अधिधर्षयन्ति आवेश करे छे आविष्ट
 होते है,

21 (1). The gods, finding an
 opportunity, effect their entry into
 a man of pure conduct and devoted
 to austerities and scriptural studies
 generally either on the first or
 the thirteenth day of the bright
 fortnight.

ज्ञानशुचिविविक्तसेविनं धर्मशास्त्रश्रुतिवा-
 क्यकुशलं प्रायः षष्ठ्या नवम्यां चर्षयः ;

ज्ञान-ज्ञान ज्ञान, शुचि-पवित्र नस्तुथी पवित्र
 पदार्थ, विविक्त-तथा औकतनु तथा एकात स्थानको,
 सेविनश्च सेवन करनेवाले (विषे सेवन करनेवालेमें, धर्म-
 शास्त्र-धर्मशास्त्र धर्मशास्त्र, श्रुतिवाक्य-तथा वेद-
 वाक्यभां तथा वेदवाक्यमें, कुशल कुशल मनुष्य
 विषे कुशल पुरुषमें, प्राय धल्लु मनु प्रायः, षष्ठ्याम्
 छे षष्ठी, नवम्याम् च तथा नौमने दिवसे तथा
 नवमीके दिन, ऋषय ऋषिथी आवेश करे छे ऋषियों
 आविष्ट होते हैं,

21-(2). Similarly, the rishis enter
 into a man who is devoted to frequent
 bathing and cleaning of his person
 and to solitude, and who is versed in
 the law-books, scriptures and maxims,

२१. श्रुतिवाक्यकुशल-श्रुतिवाक्यकुशल (फ.)

for the most part, either on the sixth or the ninth day of the fortnight

मातृपितृगुरुवृद्धसिद्धाचार्योपसेविनं प्रायो दशम्याममावस्यायां च पितरः,

मातृ- माता माता, पितृ- पिता पिता, गुरु गुरु गुरु, वृद्ध- वृद्ध वृद्ध, सिद्ध- सिद्ध सिद्ध, आचार्य- अने आचार्यनी और आचार्य इनकी, उपसेविनम् सेवा करनेवाले पुरुषमें, प्रायः धष्टु भद्रु प्राय, दशम्याम् दशमी अमावस्यायाम् च तथा अमावास्याने दिवसे और अमावास्याके दिन, पितरः पितृभ्यो आवेश करे छे पितर आविष्ट होते है,

21-(3). The manes enter a man who is attached to the service of his mother father, preceptor, elders, adepts and mentors, for the most part either on the tenth day of the fortnight or on the new-moon day

गन्धर्वाः स्तुतिगीतवादित्रति परदारगन्धमाल्यप्रियं चौक्षाचार प्रायो द्वादश्यां चतुर्दश्यां च,

गन्धर्वा. गन्धर्वो गन्धर्व, स्तुति- स्तुति स्तुति, गीत- गीत गीत, वादित्र- अने वादित्रमा और वादनमें, रतिम् प्रीतिवाणा प्रीति रखनेवाले, परदार- परस्त्री परस्त्री, गन्ध सुगन्धी पदार्थो सुगन्धी, माल्य- अने पुष्पमाला फूलोंकी मालामें, प्रियम् नेने प्रिय छे सेवा प्रेम रखनेवाले, चौक्ष- तथा शुद्ध एव शुद्ध, आचारम् आचारवाणा अनुष्ठ विषे आचारवाले पुरुषमें, प्रायः धष्टु भद्रु प्राय, द्वादश्याम् आरस द्वादशी, चतुर्दश्याम् च अने चतुर्दशने दिवसे और चतुर्दशीके दिन गन्धर्वा गन्धर्वो आवेश करे छे गन्धर्व आविष्ट होते है,

21-(4). The gandharvas enter the man who is fond of panegyrics, songs and music, has a passion for other people's wives, unguents and garlands,

२१ अमावस्यायाम्-पञ्चम्याम् (प.)

२२ चतुर्दश्या-चतुर्दश्या (थ)

is of clean habits, for the most part either on the twelfth or the fourteenth day of the fortnight.

सत्त्वबलरूपगर्वशौर्ययुक्तं माद्यानुलेपनहास्य-प्रियमतिवाकरणं प्रायः शुक्लैकादश्यां सप्तम्यां च यक्षाः,

सत्त्व- सत्त्व सत्त्व, बल अण बल, रूप रूप रूप, गर्व- गर्व अभिमान, शौर्य- अने शौर्यथी और शौर्यसे, युक्तम् युक्त युक्त, माद्य- पुष्पमाला फूलोंकी माला, अनु- लेपन- अनुलेपन अनुलेपन, हास्य- अने हास्य और हास्यमें, प्रियम् नेने प्रिय छे सेवा प्रेम रखनेवाले, अतिवाकरणम् अति प्रोत्साहना विषे और ज्यादा बोलनेवाले पुरुषमें प्राय धष्टु भद्रु प्राय, शुक्ल शुक्ल- पक्षनी शुक्लपक्षकी, एकादश्याम् अगित्यारश एकादशीमें, सप्तम्याम् च अने सातमने दिवसे और सप्तमीके दिन, यक्षा. यक्षा आवेश करे छे यक्ष आविष्ट होते है;

21-(5) The yakshas enter a man who is endowed with intelligence, strength, good looks, pride and valour, who is fond of garlands, unguents and jesting, and is given to excessive talk, for the most part either on the eleventh or the seventh day of the bright fortnight

स्वाध्यायतपोनियमोपवासब्रह्मचर्यदेवयतिगुरु-पूजाऽरतिं भ्रष्टशौचं ब्राह्मणमब्राह्मणं वा ब्राह्मणवादिनं शूरमानिनं देवागारसलिलक्रीड-

२१. गर्व-गन्ध (प)

, वाक्करण-वाक्प्रवचनं (द)

२२. ,, -वाक्प्रवण (ब फ)

२३. ब्रह्मचर्य-व्रतचर्या (क घ)

, भ्रष्टशौच-नष्टशौच (ग. य.)

, ब्राह्मणमब्राह्मण वा ब्राह्मणवादिन-ब्राह्मणवादिन (ब.)

२४. ,, -ब्राह्मणं ब्राह्मणादिनं (६.)

२५. ,, -अब्राह्मण ब्राह्मणवादिन (प)

२६. ब्राह्मणवादिन-ब्रह्मवादिन (फ.)

नरतिं प्रायः शुक्लपञ्चम्यां पूर्णचन्द्रदर्शने च ब्रह्म-
राक्षसाः,

स्वाध्याय- स्वाध्याय स्वाध्याय, तपः- तप तप,
नियम- नियम नियम, उपवास- उपवास उपवास,
ब्रह्मचर्य- ब्रह्मचर्य ब्रह्मचर्य देव- देव देव, यति-
यति यति गुरु अने गुरुनी और गुरुकी, पूजा-
पूजा पूजामें, अरतिम् अर्पित्वाया प्रीति न रखनेवाले,
अष्टशौचम् पवित्रतारहित शौचरहित, ब्राह्मणम् ब्राह्मण
ब्राह्मण, अब्राह्मणम् वा के अब्राह्मण या अब्राह्मण
होने पर, ब्राह्मण- तु ब्राह्मण धु मै ब्राह्मण हूँ,
वादिनम् अथ भोक्षनार ऐसा कहनेवाले, शूर- पीतने
शूरवीर अपनेको शूर, मानिनम् माननार माननेवाले, देव-
खगार- देवभेद देवमंदिर, सलिलक्रीडन- अने जल-
श्रीडामें और जलक्रीडामें, रतिम् प्रीतिवाया भद्रुष्य
विषे प्रीति रखनेवाले पुरुषमें, प्रायः श्लुभ्रुं प्राय,
शुक्ल- शुक्लपक्षनी शुक्लपक्षकी, पञ्चम्याम् पञ्चमी,
पूर्णचन्द्रदर्शने च अने पूनमने दिवसे और पूर्णिमाके
दिन, ब्रह्मराक्षसाः ब्रह्मराक्षसों आवेश डरे छे ब्रह्मराक्षस
आविष्ट होते हैं;

21-(6). Into a man who is averse
to the study of scriptures and to the
observance of austerities, vows, fasts,
continence and reverential rites to the
gods, religious mendicants and prece-
ptors, who being a brahmana is lost
to purity or not being a brahmana,
claims to be one; who fancies himself
a hero; who likes to disport himself
in the precincts of a temple or in the
waters—into such a man the Brahma-
Rakshasas enter for the most part
either on the fifth day of the bright
fortnight or on the full-moon day

रक्षःपिशाचास्तु हीनसत्त्वं पिशुनं खैपं
लुब्धं शठं प्रायो द्वितीयातृतीयाष्टमीषु;

हीनसत्त्वम् सत्त्वहीन हीनसत्त्व, पिशुनम् यात्रीभार
जुगलीखोर खैणम् खैणु खैण, लुब्धम् दीर्घी लोमी,
शठम् अने शठ भद्रुष्य विषे और शठ पुरुषमें, प्रायः
ध्रुभ्रुं प्राय, द्वितीया- थीन द्वितीया, तृतीया- त्रीन
तृतीया अष्टमीषु अने आठमने दिवसे और अष्टमीके
दिन, रक्ष-पिशाचा तु राक्षसों अने पिशाचों आवेश
डरे छे राक्षस और पिशाच आविष्ट होते हैं;

21 (7) The rakshasas and pisachas
enter a man who is of a depraved
mentality given to back-biting, effemi-
nate in character covetous and deceit-
ful, for the most part on the second,
the third or the eighth day of the
fortnight.

इत्यपरिसंख्येयानां ग्रहाणामाविष्कृततमा
ह्यष्टाचेते व्याख्याताः ॥ २१ ॥

इति आ प्रमाणे इत प्रकार, अपरिसंख्येयानाम्
असंख्य असंख्य, ग्रहाणाम् ग्रहोंमेंसे, आवि-
ष्कृततमा अत्यंत प्रसिद्ध अत्यंत प्रसिद्ध, एते आ ये,
अष्टौ आठ अष्टौ आठ ग्रह व्याख्याता इति उक्त्वा छे
कह दिये हैं ॥ २१ ॥

21 Thus from among the countless
varieties of psychic seizure we have
described the foregoing eight they be-
ing the ones most commonly observed

उन्मादस्यासाध्यलक्षणानि —

सर्वेष्वपि तु खल्वेषु यो हस्ताबुधस्य रोषसं-
म्भाषिःशङ्कमन्येष्व्वात्मनि वा निपातयेत् स

२१. खैण-स्तेन (ध.)

२२. प्रायो-प्रायश्चित्तमवेक्ष्यामिषर्षयन्ति (क व. ष)

२३. अष्टाके-अष्टौ ग्रहा. (क)

२४. निपातक-निपातक (क)

ह्यसाध्यो ज्ञेयः, तथा यः साश्रुनेत्रो मेढूप्रवृत्तरक्तः क्षतजिह्वः प्रस्रुतनासिकश्छिद्यमानचर्माऽप्रतिहन्यमानवाणिः सततं विकृजन् दुर्वर्णस्तृषार्तः पूतिगन्धश्च स हिंसार्थिनोन्मत्तो ज्ञेयः, तं परिवर्जयेत् ॥ २२ ॥

एषु आ इन सर्वेषु अपि तु खलु सधणाभां सर्वमं, य जे जो, हस्तौ अ-ने हाथ दोनों हाथ उद्यम्य उगाभीने उठा कर, रोष- रोषणा क्रोधके, संरम्भात् वेगथी वेगसे, नि शङ्कम् शंका विना नि शंका हो कर. अन्वेषु भीमयोने दूररोंको, आत्मनि वा के पोताने या अपनेको, निपातयेत् भारे छे मारता है, सः हि तेने उसको, असाध्य. असाध्य असाध्य ज्ञेय अक्षुवो समझे, तथा ते प्रमाणे उसी प्रकार, यः जे जो, साश्रुनेत्र अश्रुपूर्ण नेत्रवाणो अश्रुपूर्ण नेत्रवाला, मेढू-भूत्रेन्द्रियार्थी मूत्रेन्द्रियसे, प्रवृत्तरक्त रक्तानी प्रवृत्तिवाणो रक्तकी प्रवृत्तिवाला क्षतजिह्व धवाशेदी अक्षुवाणो जिह्वकी जिह्वामें क्षत हो ऐसा, प्रस्रुतनासिक वहेता नाडवाणो नाक बह रही हो ऐसा, छिद्यमानचर्मा छेद्य-शेदी आभडीवाणो चर्म फट गई हो ऐसा, अप्रतिहन्यमानवाणिः अटक्या विनानी वाष्पीवाणो सनस बोलनेवाला, सतसम् निरंतर निरन्तर, विकृजन् क्लृप्तो अव्यक्त शब्द बोलनेवाला, दुर्वर्णः अराभ २ गवाणो विरूप, तृषार्तः तृषार्थी पीडतो तृषासे पीडित, पूतिगन्धः च अने अराभ ग धवाणो होय और पूतिगन्धयुक्त हो, सः तेने उसको, हिंसार्थिना हिंसा करनार भूते हिंसार्थी भूतसे, उन्मत्त उन्मत्त करेदो उन्मत्त क्रिया हुआ, ज्ञेयः अक्षुवो जाने, तम् तेने उसको, परिवर्जयेत् तच्छे देवे त्याग देवे ॥ २२ ॥

22 From among all these kinds of psychic subjects, one who moved by the intensity of his passion, never

२२. चर्मा-मर्मा (क ख ष फ.)

, वाणि.-पाणि (ख. ष प)

, विकृजन् दुर्वर्णस्तृषार्तः.-सूत्रम् दुर्वर्णस्तृषार्तः. (च)

, दुर्वर्णस्तृषार्त-दुर्वर्णस्तृषार्त (घ)

, हिंसार्थिनोन्मत्त-हिंसार्थिनोन्मत्त (ष.)

hesitates to raise his hand and strikes either himself or those about him is to be regarded as an incurable case. Similarly, one whose eyes are marked with profuse lachrymation, who bleeds from the phallus, has his tongue bruised, nostrils dilated, skin cracking and his speech unrestrained. is seen to mumble constantly, has discoloration of body, is constantly afflicted with thirst and is foul smelling, should be known as having been crazed by a Spirit desirous of avenging itself. Such a man should be left to his fate.

उन्मादस्य चिकित्साक्रम.—

रत्यर्चनाकामोन्मादिनौ तु भिषगभिप्रायाचाराभ्यां बुद्ध्वा तदङ्गोपहारबलिमिश्रेण मन्त्रभैषज्यविधिभोपक्रमेत् ॥ २३ ॥

रति- रति रति, अर्चना- अने पूजनी और पूजाकी, काम- ध्यवाणाथी कामनावालोंसे उन्मादिनौ उन्मत्त धशेदने उन्मत्तोंको, तु ते। तो, अभिप्राय- अलिप्राय अभिप्राय, आचाराभ्याम् अने आचाराथी और आचरणोंसे, बुद्ध्वा अक्षुने समझकर, भिषक् वैद्य वैद्य, तद-अङ्ग- तेनी पूर्ति भाटे उसकी पूर्तिके लिए, उपहार- उपहार, बलि- अने अलिदान्थी और बलिसे, मिश्रेण युक्त युक्त, मन्त्र- मन्त्र मन्त्र, भैषज्य- अने औषधनी और औषधकी, विधिना विधिथी चिधिते, उपक्रमेत् उपचार करे। चिकित्सा करे ॥ २३ ॥

23 As regards those who have been rendered insane by spirits moved by the desire for sport or for worship, the physician, having ascertained this point by observing the intentions and

२३. अभिप्रायाचाराभ्या-अभिचाराभिज्ञापाभ्या (क ष घ,

, उपक्रमेत्-उपचरेत् (च.)

, , -उपचरेत् (घ.)

the behaviour of the subjects, should proceed to treat the patient by the incantation therapy, suitably assisted by means of appropriate propitiatory and sacrificial offerings.

तत्र द्वयोरपि निजागन्तुनिमित्तयोरुन्मादयोः समासविस्तराभ्यां भेषजविधिभनुव्याख्यास्यामः २४

तत्र द्वये अथ, निज- निज, आगन्तु- अने आग-तु और आगन्तु, निमित्तयोः निमित्तवाणा कारण-वाले, द्वयो. अ-ने दोनों, उन्मादयोः अपि उ-मादनां उन्मादोंकी, समास- सक्षेप सक्षेप, विस्तराभ्याम् तथा विस्तारथी और विस्तारसे भेषज- औषध-नी भेषजकी, विधिम् विधि विधि अनुव्याख्यास्याम. उल्लेख कहेंगे ॥ २४ ॥

24. We shall now explain the procedure of treatment of both the endogenous and exogenous types of insanity in brief as well as in extenso

वातोन्मादचिकित्सा—

उन्मादे वातजे पूर्वं स्नेहपानं विशेषवित् ।
कुर्यादावृतमार्गं तु सस्नेहं मृदु शोधनम् ॥ २५ ॥

विशेषवित् विशेषज्ञ वैद्य विशेषज्ञवैद्य, वातजे वातज वातज, उन्मादे उ-मादनां उन्मादमें, पूर्वम् पहले प्रथम, स्नेहपानम् स्नेहपान स्नेहपान, कुर्यात् करावपुं देवे, आवृत- आवृत बद्ध मार्गं तु मार्गं होय ते। मार्ग होने पर, सस्नेहम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, मृदु मृदु मृदु, शोधनम् शोधन आपवु शोधन देवे ॥ २५ ॥

25 The specialist should first give the unctuous potion to a patient with insanity arising from vata, but if the passages are obstructed, then the oleation should be accompanied by mild purificatory procedure.

२४ अनुव्याख्यास्याम -व्याख्यास्याम (प.)

२५ मार्गं-वाते (प.)

पित्तकफोन्मादचिकित्सा—

कफपित्तोद्भवेऽप्यादौ वमनं सविरेचनम् ।
स्निग्धस्निग्धस्य कर्तव्यं शुद्धे संसर्जनक्रमः ॥ २६ ॥

कफ- उद् कफ, पित्त- तथा पित्तथी और पित्तसे, उद्भवे उत्पन्न थयेला उ-मादनां उत्पन्न उन्मादमें अपि पथु मी, आदौ प्रथम प्रथम, स्निग्ध- स्नेहन स्नेहन, स्निग्धस्य तथा स्वेदन करेलांने तथा स्वेदन क्रिये हुएको, सविरेचनम् विरेचनसहित विरेचनसहित, वमनम् वमन वमन, कर्तव्यम् आपवु देवे, शुद्धे अने शुद्ध यथा पथी और शुद्ध होने पर, संसर्जनक्रम संसर्जनक्रम करवावे। संसर्जनक्रम करावे ॥ २६ ॥

26. If the insanity is due to kapha or pitta, then vomiting and purgation should be first carried out after preliminary preparation with oleation and sudation. When purified thus, the procedure of rehabilitation should be carried out

निरूहं स्नेहवस्ति च शिरसश्च विरेचनम् ।
ततः कुर्याद्यथादोषं तेषां भूयस्त्वमाचरेत् ॥ २७ ॥

तत. त्पार पथी पीछे, निरूहम् निरूहवस्ति निरूह-वस्ति, स्नेहवस्तिम् च स्नेहवस्ति स्नेहवस्ति, शिरसः विरेचनम् च अने शिरोविरेचन और शिरोविरेचन, कुर्यात् करावपुं देवे, यथादोषम् तथा दोषानुसार तथा दोषानुसार, तेषां तेषां उन्को, भूयस्त्वम् पार पार पुन. पुन., आचरेत् करावे करे ॥ २७ ॥

27 After this, the patient should be given evacuative or unctuous enema, or errhine medications repeating these measures as often as needed by the intensity of the morbidity.

हृदिन्द्रियशिरःकोष्ठे संशुद्धे वमनादिभिः ।
मनःप्रसादमाप्नोति स्मृतिं संज्ञां च विन्दति ॥ २८ ॥

२६. पित्तोद्भवे-पित्तभवे (घ.)

२७. निरूह स्नेहवस्ति च-निरूहणस्नेहवस्ती (ख.)

” ” ”-निरूहान् स्नेहवस्तीम् (घ.)

२८. हृदिन्द्रियशिरःकोष्ठे संशुद्धे-हृत्कीर्णैन्द्रियकोष्ठेषु शुद्धेषु (फ)

वमन- वमन वमन आदिभिः वजरेधी आदिसे, हृत्-
हृद्य हृदय, इन्द्रिय- धन्द्रिय इन्द्रिय शिर - भस्तक शिर,
कोष्ठे तथा कडातु और कोष्ठके, मंशुद्धे स शोधन यत्ता
सशुद्ध होनेपर, मन- मननी मनकी प्रसादम् प्रसन्नताने
प्रसन्नताको, आमोति भाभे छे प्राप्त होता है, स्मृतिश्च
तथा स्मृति तथा स्मृति, संज्ञाश्च च अने सज्ञाने और
सज्ञाको, विन्दति भासु करे छे पाता है ॥ २८ ॥

28 The stomach, the senses, the head and the alimentary tract being purified by vomition and other purificatory procedures, the mind becomes clear and the patient regains his memory and wits.

शुद्धस्याचारविभ्रंशे तीक्ष्णं नावनमञ्जनम् ।
ताडनं च मनोबुद्धिदेहसंवेजनं हितम् ॥२९॥

शुद्धस्य शुद्ध थयेलाने शुद्ध हुएको, आचार-
आचारनी आचारके, विभ्रंशे भ्रष्टताभा विभ्रशमें,
तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, नावनम् नस्थ नस्य, अञ्जनम्
अञ्जन अजन, ताडनम् ताडन ताडन, मन- अने मन
और मन, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, देह- तथा देहने तथा
देहको, संवेजनम् च उद्दिशु करवु उद्दिशु करना, हितम्
हितकारी छे हितकर है ॥ २९ ॥

29. If even after purification, the dis-orientation of behaviour persists, strong nasal and eye medications, flagellation and giving shock to his mind, intellect and body, are advised.

यः सक्तोऽविनये पट्टैः संयम्य सुदृढैः सुखैः ।
अपेतलोहकाष्ठाद्ये संरोध्यश्च तमोगृहे ॥३०॥

य जे जो, अविनये अविनयभा अविनयमें, सक्त-
आसक्त होय तेने आसक्त हो उसे, सुदृढै मज्जभूत
सुदृढ, सुखै अने कठोर लागे नाई अने और सुख-

२९. देहसंवेजन-देहसतर्जनं (क त ध)

३०. सक्तो-शक्तो (घ, ष)

॥ लोह-लोष्ट (च)

कारक, पट्टे: पट्टोधी वज्रोंसे, संयम्य आधीने बांधकर,
अपेत- डाढी लीधिल छे निकाले गये हैं, लोह- दोढां
लोहा, काष्ठाद्ये तथा काडडां जेभांथी अथवा और लकड़ी
आदि जिसमेंसे ऐसे, तमोगृहे अंधारा धरभां अंधरे
कमरेमें, संरोध्य च पूरवो बन्द करके रखा जावे ॥ ३० ॥

30. If the patient continues to behave in an irresponsible manner, then he should be made soft with soft but strong bandages and put in a dark room free from metallic and wooden articles (lest he should harm himself with these)

तर्जनं त्रासनं दानं हर्षणं सान्त्वनं भयम् ।
विस्मयो विस्मृतेर्हेतोर्नयन्ति प्रकृतिं मनः ॥३१॥

तर्जनम् धमडाववु तर्जन, त्रासनम् त्रास त्रास,
दानम् दान दान, हर्षणम् आनंद उत्पन्न करवो हर्षण,
सान्त्वनम् सान्त्वन सान्त्वन, भयम् भय भय विस्मय.
अने विस्मय और विस्मय हेतो उन्मादना हेतुनु
उन्मादके हेतुका, विस्मृते. विस्मरण करानेवाले होनेसे, मन मनने मनको, प्रकृतिश्च
प्रकृतिभा प्रकृतिमें, नयन्ति लक्ष आवे छे ले आते
हैं ॥ ३१ ॥

31. Intimidation, terrorization, gifts, exhilaration, pacification, frightening, and astonishing—these being causative of forgetfulness serve to reclaim the mind to normality from its insaue fixation

प्रदेहोत्सादनाभ्यङ्गधूमाः पानं च सर्पिषः ।
प्रयोक्तव्यं मनोबुद्धिस्मृतिसंज्ञाप्रबोधनम् ॥३२॥

मन - मन मन, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, स्मृति- स्मृति
स्मृते सज्ञा- अने सज्ञाने और सज्ञाको, प्रबोधनम्
अगृत करानेवाले जगानेवाले, प्रदेह- प्रदेह प्रदेह, उत्सादन-
उत्सादन उत्सादन, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, धूमा

३२. धूमा-धूपा (द.)

धूमनु पान धूमका पान, सर्पिषः अने घृतनु और घृतका, पानम् च पान औओने। पान इनका, प्रयोक्तव्यम् प्रयोग करवे ओधओ प्रयोग करना चाहिए ॥ ३२ ॥

32. Applications, massage, inunctions, smokes and potions of ghee should be used for restoring him to his normal frame of mind, intellect, memory and wits

सर्पिष्पानादिरागन्तोर्मन्त्रादिश्चेष्यते विधिः ।

भागन्तो. आगन्तु उ-भादभा आगन्तु उन्मादमें, सर्पिष्पानादि घृतपान वगेरे घृष्पानादि मन्त्रादि च अने मन्त्र वगेरे और मन्त्रादि, विधिः विधि विधि, दृश्यते ४४ छे इष्ट है।

32½. The potion of ghee and other similar measures, or the incantation therapy, are recommended in the exogenous variety of insanity.

अतः सिद्धतमान्योगान्मृणून्मादविनाशनान् ॥३३॥

अत. हवे अब, उन्माद- उ-भादने उन्मादका, विनाशनान् नाश करेनाश विनाश करनेवाले, सिद्धतमान् अत्यंत सिद्ध अत्यन्त सिद्ध, योगान् योगो योगोको, शृणु सांभणो सुनो ॥ ३३ ॥

33. Now listen to a description of the most successful recipes curative of insanity.

हिङ्गुसौवर्चलव्योवेद्विपलांशैर्घृताढकम् ।

चतुर्गुणे गवां मूत्रे सिद्धमुन्मादनाशनम् ॥३४॥

हिङ्गु- हिं ग हींग, सौवर्चल- स. स्यण काला नमक, व्योवे. त्रिकटु त्रिकटु, द्विपलाशैः दरेक आठ तोला साथे प्रत्येक आठ तोलेके साथ, चतुर्गुणे चार गुणु चौगुने, गवाम् गायना गौके, मूत्रे मूत्रभां मूत्रमें, सिद्धम् सिद्ध करेले सिद्ध किया हुआ, घृताढकम् २५६ तोला धी २५६ तोले घृत, उन्मादनाशनम् उ-भादनाशक छे उन्मादनाशक है ॥ ३४ ॥

34 The medicated ghee prepared with 256 tolas of ghee in four times its quantity (1024 tolas) of cow's urine with the paste of 8 tolas each of asafetida, rock-salt and the three spices, is curative of insanity

उन्मादे कल्याणकं घृतम्—

विशाला त्रिफला कौन्ती देवदार्वेलबालुकम् ।

स्थिरा नतं रजस्यौ द्वे सारिवे द्वे प्रियङ्गुका ॥३५॥

नीलोत्पलैलामञ्जिष्ठादन्तीदाडिमकेशरम् ।

तालीशपत्रं बृहती मालत्याः कुसुमं नवम् ॥३६॥

विडङ्गं पृश्निपर्णी च कुष्ठं चन्दनपद्मकौ ।

अष्टाविंशतिभिः कल्कैरेतैरक्षसमन्वितैः ॥३७॥

चतुर्गुणे जले सम्यग्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।

विशाला ४८५ राशुष्णी इन्द्रायण, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, कौन्ती रेणु४५५ रेणुका, देवदारु देवदारु देवदारु, एलवालुकम् ओलुवा एलुवा, स्थिरा शाकपथुर्षी शालपर्णी नतम् तगर तगर, द्वे रजस्यौ ६७६२, ६७६२ ६७६२ हल्दी, दारुहल्दी. द्वे सारिवे द्वे सारिवा दोनों सारिवा, प्रियङ्गुका प्रियं गु प्रियंगु, नीलोत्पल- नीलकमल नीलोपर, एला- ओलसी इलायची, मञ्जिष्ठा- मञ्जिष्ठा मंजीठ, दन्ती- दांतीभूण दन्तीमूल, दाडिम- दाडिम अनार, केशरम् अने नागकेशर और नागकेशर, तालीशपत्रम् तादीश- पत्र तालीशपत्र, बृहती ७७७७ ७७७७ ७७७७ कटेरी, मालत्या माळतीनां मालतीके नवम् कुसुमम् ताण इष्ट ताजे फूल, विडङ्गम् वावडिग वायविडग, पृश्निपर्णी पृश्नि- पर्णी पीठवन, कुष्ठम् कठ कुठ, चन्दन- चन्दन चन्दन, पद्मकौ अने पद्माभ और पद्मास, एतैः आ इन,

३५ कौन्ती-कान्ता (च ध)

३६ स्थिरा नत-स्थिरानन्ता (त)

३७ प्रियङ्गुका-प्रियङ्गुकम् (ष)

३८ अक्षसमन्वितैः-कर्षसमन्वितै (क. छ)

३९ , , -कर्षसमैमिषक् (ष)

४० अष्टाविंशतिभिः कल्कैरेतैरक्षसमन्वितैः-कल्कै कर्षसमैरेतै-

विंशत्यष्टाभिरिव च (ख. त.)

अष्टाविंशतिभिः अष्टावीस अष्टाविंशतिभिः, अक्ष दरेक ओड तोला प्रत्येक एक तोला, समन्वितैः प्रभाक्षु द्रव्यैः प्रमाण द्रव्यैः कल्के उद्युधी कल्कमे चतुर्गुणे यावत्तु चोर्गुणे, जले पाणीमा जलमे घृतप्रस्थम् ६४ तोला वी ६४ तोले वी, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरह विपाचयेत् पञ्चावसु षकावे ॥ ३५-३७ ॥

35-37 1/2. Colocynth, three myrobalans, fragrant pepper, deodar, cubeb pepper, ticktrefoil, valerian, hard-wick, turmeric, indian berberry two varieties of indian sarsaparilla perfumed cherry, blue water lily cardamom, madder, red physic-nut, pomegranate fragrant poon, cinnamon leaf, yellow berried night-shade, fresh flowers of jasmine, embelia, painted leaved uraria, costus, sandalwood and himalayan cherry the physician should prepare medicated ghee with 64 tolas of ghee and four times this quantity of water with the paste of one tola each of the above 28 drugs.

अपस्वारे ज्वरे कासे शोषे मन्देऽनले क्षये ॥३८॥
वातरक्ते प्रतिश्याये तृतीयकचतुर्थके ।
छर्द्यशोमूत्रकृच्छ्रेषु विसर्पोपहतेषु च ॥३९॥
कण्डूपाण्डुमयोन्मादधिपमेहगदेषु च ।
भूतोपहतचित्तानां गद्गदानामचेतसाम् ॥४०॥
शस्तं स्त्रीणां च वन्ध्यानां धन्यमायुर्बलप्रदम् ।
अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं सर्वग्रहविनाशनम् ॥४१॥
कल्याणकमिदं सर्पिः श्रेष्ठं पुंसवनेषु च ।
इति कल्याणकं घृतम् ।

अपस्वारे अपस्वाराभां अपस्वारमे ज्वरे तावमां ज्वरमे कासे उधरसभां खासीमे, शोषे शेषभां शोषमे,

३८ शोषे-श्वासे (घ. झ)

४०. कण्डूपाण्डुमयोन्माद-पाण्डुपामाविषोन्माद (घ.)

॥ अप्पेनसाय-परैतसाम् (ग घ च छ झ ञ प)

मन्दे अनले मन्दाभिर्मा मन्दाभिर्मे, क्षये क्षयभां क्षयमे, वातरक्ते वातरक्तभा वातरक्तमे, प्रतिश्याये प्रतिश्यायभां प्रतिश्यायमे, तृतीयक- तृतीयक तृतीयक चतुर्थके अने शोथिया तावभां और चतुर्थक ज्वरमे छर्दि- उदटीभां ज्वरमे, अर्थः- हरसभां बवासीरमे, मूत्रकृच्छ्रेषु भूत्रकृच्छ्रेषु मूत्रकृच्छ्रेषु, विसर्पोपहतेषु च तथा विसर्पथी पीडाता-ओभां तथा विसर्पसे पीडितोमे, कण्डू- भरणभां खुजलीमे, पाण्डुवामय- पाण्डुरोगभां पाण्डुरोगमे, उन्माद- उन्मादभां उन्मादमे, विष- विषभां विषमे, मेहगदेषु च अने प्रमेहरोगभां और प्रमेहरोगमे, भूत- तेभज भूतोथी एवं भूतोसे, उपहत- आकान्त आकान्त, चेतसाम् चित्तवाणा चित्तवाले, गद्गदानाम् गद्गद भोलनार गद्गद बोलनेवाले, अचेतसाम् तथा अल्प बुद्धिवाणा मनुष्ये तथा अल्प बुद्धिवाले पुस्वो, वन्ध्यानाम् च अने वन्ध्या और वन्ध्या, स्त्रीणां स्त्रीओ भाटे स्त्रियोंके लिए, हृदम् आ यह, कल्याणकम् सर्पि उल्याखुड घृत कल्याणक घृत, शस्तम् वभक्षुथेलुं छे प्रशस्त हे, धन्यम् तेभज धन्य एव धन्य, आयुः- आयुष्य आयु, बलप्रदम् तथा अण अ पनार तथा बल देनेवाला अलक्ष्मी- हरिद्रता दारिद्र्य, पाप- पाप पाप, रक्षोघ्नम् तथा रक्ष- सेने उल्याखुड तथा राक्षसोका घातक सर्वग्रहविनाशनम् सर्व ग्रहोने विनाश करुनारु सर्व ग्रहोका विनाशक, पुंसवनेषु च अने पुंसवनेभां और पुंसवनेमे, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ ३८-४१ ॥ इति कल्याणकम् घृतम् आ उल्याखुड घृत छे यह कल्याणक घृत है ।

38-41 1/2 This ghee is recommended in epilepsy, fever, cough, consumption, weakness of digestive fire, in wasting, rheumatic conditions, coryza, tertian and quartan fevers, in vomiting, piles, dysuria, in persons afflicted with spreading inflammations, pruritus, anemia, insanity, toxicosis, urinary disorders, in possessions by demons, in obstructed speech and weak-mindedness It is beneficial in sterility of women. It is auspicious and increases

life and vitality, ensures against poverty, evils and demons, and destroys all evil influence of stars. This Kalyanaka Ghee is also the best drug for ensuring male progeny. Thus has been described the Kalyanaka Ghee.

उन्मादे महाकल्याणकं घृतम्—

एभ्य एव स्थिरादीनि जले पक्त्वैकविंशतिम् ॥४२॥
रसे तस्मिन् पचेत् सर्पिर्गृष्टिक्षीरे चतुर्गुणे ।
वीरार्द्रभाषकाकोलीस्वयंगुप्तर्षभधिभिः ॥४३॥
मेदया च समैः कल्कैस्तत् स्यात् कल्याणकं महत् ।
बृहणीयं विशेषेण सन्निपातहरं परम् ॥४४॥

इति महाकल्याणकं घृतम् ।

एभ्य एव ऐभाथी० इन्दीसे, स्थिरादीनि शाल-
पर्णी आदि स्थिरादि एकविंशतिम् ओडवीस द्रव्येभ्यो
एकवीस द्रव्योको, जले पाण्डुभा जलमें, पक्त्वा पडा-
वीने पका कर तस्मिन् रसे ते क्वाथभा उम काथमें,
चतुर्गुणे तथा आरगण्ठा तथा चौगुने, गृष्टिक्षीरे पहेल
वेतरी गायना दूधभा प्रथम प्रसूता गौके दूधमें, वीरा-
वीरा वीरा, आर्द्रभाष- लीला अउः अशुक् उदद,
काकोली- डाकेली काकोली, स्वयंगुप्ता- डौया कवाच,
ऋषभ- ऋषभक ऋषभक, ऋधिभि ऋधि ऋद्धि, मेदया
च तथा मेदाना तथा मेदाके, समै. समभाग समभाग,
कल्कैः कल्कैः कल्कसे, सर्पिः धी घृत, पचेत् पडापु
पकावे, तस्य ते वह, महत् कल्याणकम् मडाकेल्याणुके
घृत महाकल्याणक घृत, विशेषेण विशेष करीने विशेष
करके, बृहणीयम् भृष्टणीय बृहणीय, परम् अने अत्यंत
और अत्यन्त, सन्निपातहरम् सन्निपातहर छे सन्निपात-
हर है ॥४२-४४॥ इति आ यह, महाकल्याणकम्
घृतम् मडाकेल्याणुके घृत छे महाकल्याणक घृत है।

42-44. Decoct 21 drugs of the ticktrefoil group from among the above-mentioned drugs and prepare with this, medicated ghee by adding four times its quantity of the milk of a

४२ वीरार्द्रभाष-वीरार्द्रभाष (व.)

cow which has calved for the first time, with the paste of kshirakakoli, fresh black-gram, kakoli, cowhage, rishabhaka, ridhi and meda in equal parts. this is the Great Kalyanaka Ghee. It is specially valuable as a roborant and is a sovereign remedy for tridiscordance Thus has been described the Great Kalyanaka Ghee

उन्मादे महापैशाचिकं घृतम्—

जटिलां पूतनां केशीं चारटीं मर्कटीं वयाम् ।
त्रायमाणां जयां वीरां चोरकं कटुरोहिणीम् ॥४५॥
वयःस्थां शूकरीं छत्रामतिच्छत्रां पलङ्कषाम् ।
महापुरुषदन्तां च कायस्थां नाकुलीद्वयम् ॥४६॥
कटम्भरां वृश्चिकालीं स्थिरां चाहृत्य तैर्घृतम् ।
सिद्धं चातुर्थकोन्माद्ग्रहापसारनाशनम् ॥४७॥
महापैशाचिकं नाम घृत्तमेतद्यथाऽमृतम् ।
बुद्धिस्मृतिकरं चैव बालानां चाङ्गवर्धनम् ॥४८॥
इति महापैशाचिकं घृतम् ।

जटिलाम् ७८भासी जटामासी, पूतनाम् ६२३
हरक, केशीम् भूतकेशी भूतकेशी, चारटीम् स्थणपद्म
स्थलकमल, मर्कटीम् डौया कवाच, वचारु पञ्च वच,
त्रायमाणाम् त्रायभाषु त्रायमाण, जयाम् ७था जया,
वीराम् वीरा वीरा, चोरकम् थोरक चोरक कटुरोहिणीम्
कटु कटुकी, वयस्थाम् वय.स्था वय.स्था, शूकरीम्
वाराहीकन्द वाराहीकन्द, छत्राम् छत्रा छत्रा,
अतिच्छत्रान् अतिच्छत्रा अतिच्छत्रा, पलङ्कषाम् गूण
गुणगुल, महापुरुषदन्ताम् शतावरी शतावरी, कायस्थाम्
नानी ओलथी छोटी इलायची, नाकुलीद्वयम् ये अतनी
नाकुली दोनों नाकुली, कटम्भराम् कटम्भरा कटम्भरा,
वृश्चिकालीम् वृश्चिकाली वृश्चिकाली, स्थिराम् शालपर्णी
शालपर्णी आहत्य लक्ष्मिने लेकर, तै. तेओधी उनसे,
सिद्धम् सिद्ध करेले सिद्ध किया हुआ, घृतम् धी घृत,

४६ वयस्था-कायस्था (छ ड, त थ.)

४८ कायस्था-वय.स्था (क.)

चातुर्थक- चातुर्थक ज्वर, उन्माद-
 ङि-माद उन्माद, ग्रह- ग्रहभाधा ग्रहवाधा, अपस्मार-
 अने अपस्मारानु और अपस्मारना, नाशनम् नाशक छे
 नागक है एतत् आ यह, महापैशाचिकम् भक्षपैशा-
 चिक महापैशाचिक, नाम नामनु नामका, घृतम् धी
 घृत अमृतम् यथा अमृतसमान छे अमृतसमान है,
 बुद्धिस्मृतिकरम् च एव बुद्धि अने स्मृतिने वधारनानु
 बुद्धि और स्मृतिको बढानेवाला, बालानाम् अने
 आण्डेना और बालकोंके, अङ्गवर्धनम् च अङ्गेने पुष्ट
 करनेर छे अङ्गोंको पुष्ट करनेवाला है ॥ ४५-४८ ॥ इति
 आ यह, महापैशाचिकम् भक्षपैशाचिक महापैशाचिक
 घृतम् धी छे घृत है ।

45-48. Nardus, chebulic myrobalan,
 bhutakeshi, brahmi cowhage, sweet
 flag, zalil, common sesban, kshiraka-
 koli, angelica, kurroa, guduch, sukari,
 dill and fennel gum guggulu climbing
 asparagus, cardamom, the two varieties
 of indian groundsel, white siris, clim-
 bing nettle mercury and ticktrefoil:
 the ghee prepared by taking all these
 drugs is curative of quartan fever,
 insanity, seizure and epilepsy. This
 ghee is called the Great Paisacha Ghee
 and is equal to ambrosia It improves
 the intellect and memory and helps
 the growing child to acquire proper
 development. Thus has been described
 the Great Paisacha Ghee.

उन्मादे लशुनाद्य घृतम्—

लशुनानां शतं त्रिंशदभयाह्यूषणात् पलम् ।
 गवां चर्ममसीप्रस्थो द्याढकं क्षीरमूत्रयोः ॥४९॥
 पुराणसर्पिषः प्रस्थमेभिः सिद्धं प्रयोजयेत् ।
 हिङ्गुचूर्णपलं शीते दत्त्वा च मधुमाणिकाम् ॥५०॥

लशुनानाम् लसणु लहसुन, शतम् सो पल सौ पल,
 गभया. ६२३ हरद, त्रिंशत् त्रीस तीस, यूषणात्
 त्रिंशद् त्रिंशद्, पलम् ४ तोला ४ तोले, गवाञ्च गायना

गायके, चर्ममसी- थाभजानी भरभ चर्मकी मसम प्रस्थ
 ६४ तोला ६४ तोले, क्षीरमूत्रयो ह्ये तथा मूत्रना
 दूध और मूत्रके, द्वि-षाढकम् धे आढक दो आढक,
 एभि धे प्रस्थो वडे इन द्रव्योंसे सिद्धम् सिद्ध करेखुं
 सिद्ध किया हुआ, पुराणसर्पिष ओनुं धी पुराना घृत,
 प्रस्थम् ६४ तोला ६४ तोले, शीते ठंडु यता ठण्डा
 होने पर हिङ्गुचूर्णपलम् ४ तोला हिं'ग ४ तोले हींग,
 मधुमाणिकाम् च अने मधु ६४ तोला और मधु ६४
 तोले दत्त्वा नाभीने डाल कर प्रयोजयेत् प्रयोग
 करने के लिये प्रयोग करना चाहिए ॥ ४९-५० ॥

49-50. A medicated ghee should
 be prepared of 400 tolas of garlic
 30 fruits of chebulic myrobalan 4
 tolas of three spices, and 64 tolas of
 the ashes of cowhide in 512 tolas
 of cow's milk and urine and 64 tolas
 of old ghee When cold, it should be
 mixed with 4 tolas of asafetida and
 64 tolas of honey, and used

तद्दोषागन्तुसंभूतानुन्मादान् विषमज्वरान् ।

अपस्मारांश्च हन्त्याशु पानाभ्यञ्जननावने ॥५१॥

इति लशुनाद्यं घृतम् ।

तत् ते धी वह घृत, पान- पान पान, अभ्यजन-
 अभ्यंज अभ्यंज, नावने. अने नश्यथी और नश्यसे,
 दोष- दोष दोष, आगन्तु- तथा आगन्तुक तथा आगन्तुक,
 संभूतान् कारणसे उत्पन्न हुए,
 उन्मादान् ङि-मादे उन्माद, विषमज्वरान् (पक्षम ज्वरो
 विषम ज्वर, अपस्मारां च तथा अपस्मारोने। तथा
 अपस्मारोंका, आशु शीघ्र शीघ्र, हन्ति नाश करे छे नाश
 करता है ॥ ५१ ॥ इति आ यह, लशुनाद्यम् लशुनाद्य
 लशुनादि, घृतम् धी छे धी है ।

51 This ghee results in a quick
 cure in cases of insanity due to internal
 and external causes, irregular fevers
 and epilepsy, when used as a potion,
 inunction or nasal medication. Thus

has been described the Compound Garlic Ghee.

उन्मादे लशुनाद्यं घृतम्—

लशुनस्याविनष्टस्य तुलार्धं निस्तुपीकृतम् ।
तदर्धं दशमूलस्य द्वादशकेऽपां विपाचयेत् ॥५२॥

पादशेषे घृतप्रस्थं लशुनस्य रसं तथा ।
कोलमूलकवृक्षाम्लमातुलुङ्गार्द्रकै रसैः ॥५३॥

दाडिमाम्बुसुरामस्तुकाञ्जिकाम्लैस्तदर्धिकैः ।
साधयेत् त्रिफलादारुलवणव्योषदीप्यकैः ॥५४॥

यवानीचव्यहिङ्गवम्लवेतसैश्च पलार्धिकैः ।
सिद्धमेतत् पिबेच्छूलगुल्मार्शोजठरापहम् ॥५५॥

अविनष्टस्य अशुभ न थर्ध गयेदा खराव न हुआ, लशुनस्य निस्तुपीकृतम् इतरां डाढेदा लसणु छिलका उवारा हुआ लहसन, तुलार्धम् २०० तोला २०० तोले, दशमूलस्य अने दशभूण और दशमूल, तत्- तेनाथी उससे, अर्धम् अर्धु आधा, अपाम् पाणी जलके, द्वादशके थे आढकभां दो आढकमे, विपाचयेत् पडावर्वा पकावे, पाद- यतुर्थांश चतुर्थांश, शेषे- शेष रहे त्पारे शेष रहने पर, घृतप्रस्थम् ओड प्रस्थ थी घृतका एक प्रस्थ, तथा अने और, लशुनस्य लसणुने लहसनका, रसम् ओड प्रस्थ रस एक प्रस्थ रस, तत्- तेनाथी उससे, अर्धिकै. अर्धा अर्धा आधे आधे, कोल- और वेर, मूलक- भूणा मूली, वृक्षाम्ल- थडातरु चकोत्रा, मातुलुङ्ग- पीलेरुं विजौरा, आर्द्रकै. अने आडुना और अदरखके रसै रसथी रसासे, दाडिम- तथा दाडभना और अनारके, अम्बु- रस रस, सुरा- सुरा सुरा, मस्तु- भरतु मस्तु, काञ्जिक- अने डांश वगेरे और काजी आदि, अम्लै अम्बोथी अम्लोसे, पलार्धिकै अर्धा अर्धा पल आधे आधे पल, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, दारु- देवदार देवदार, लवण- सिधा- लुण् संधानमक, व्योष- त्रिडडु त्रिकडु, दीप्यकै अने अजवायन, यवानी- यवानी यवानी, चव्य- चव्य चव्य, हिङ्गु- हिङ्ग हीग, अम्लवेतसै अने अम्लवेतसथी

और अम्लवेतससे, साधयेत् पडावर्वा सिद्ध करे, शूल- शूल, गुल्म गुल्म गुल्म, अर्श- अर्श अर्श, जठर- अने अठररोगने और उदररोगका, अपहम् नाश करनारु नाशक, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, एतत् आ थी इस घीको, पिबेत् पीवु पीवे ॥ ५२-५५ ॥

52-55 Decoct 200 tolas of a good quality of garlic, after removing the external sheaths and 100 tolas of decaradix in 512 tolas of water. When the whole is reduced to one-fourth its quantity, add to it 64 tolas of ghee and 64 tolas of the juice of garlic and 32 tolas each of the juices of jujube, radish kokam, citron and ginger, 32 tolas of sour pomegranate juice, sura wine, whey and sour conjee with the paste of 2 tolas of each of the three myrobalans, deodar, rock-salt, three spices, celery seeds, bishop's weed, chaba pepper, asafetida and common sorrel and prepare it into a medicated ghee. This ghee when taken cures colic, gulma. piles and abdominal diseases.

ब्रह्मपाण्ड्यामयप्रीहयोनिदोषज्वरकृमीन् ।

धातश्लेष्मामयान् सर्वानुन्मादांश्चापकर्षति ॥५६॥

इत्यपरं लशुनाद्यं घृतम् ।

(एतत् आ थी यह घी), ब्रह्म- अम्बु ब्रह्म, पाण्ड्यामय- पांडुरोग पाण्डुरोग, प्रीह- प्रीहा प्रीहा, योनिदोष- योनिदोष योनिदोष, ज्वर- ज्वर ज्वर, कृमीन् कृमि, सर्वान् सधणा सब वात- वात वात, श्लेष्म- तथा कृमि तथा कफके, आमयान् रोगो रोग, उन्मादान् अने उन्मादने और उन्मादको, अपकर्षति नाश करे छे नष्ट करता है ॥५६॥ इति आ यह, अपरम् भीणु दूसरा, लशुनाद्यम् लशुनाद्य लशुनाद्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

५२. दशमूलस्य-दशमूल्यास्तु (क. घ)

५५. यवानी-यवानी (घ.)

५६ उन्मादान् च-उन्मद च (घ)

५६ इत्यपरं-इती द्वितीयं (घ.)

56. It also cures inguinal swelling, anemia, splenic diseases, gynecic diseases, fevers, helminthiasis disorders due to vata and kapha, and all types of insanity. Thus has been described the second Garlic-group Ghee

उन्मादे हिङ्गवादि घृतम्—

हिङ्गुना हिङ्गुपर्ण्या च सकायस्थवयःस्थया ।
सिद्धं सर्पिर्हितं तद्वद्वयःस्थाहिङ्गुचोरकैः ॥५७॥

हिङ्गुना हिं ग हींग, हिङ्गुपर्ण्या च डीकाभारी वीकामाली, सकायस्थ- औद्यथी इलायची, वयस्थया अने वयस्थाथी और वयस्थासे, सिद्धम् सिद्ध करेख सिद्ध, सर्पि धृत घृत, तद्वत् अने ते प्रभाणै और उसी प्रकार, वयस्था- वयस्था वयस्था, हिङ्गु- हिं ग हींग, चोरकै अने शेरुथी सिद्ध करेख थी और चोरकसे सिद्ध घृत, हितम् हितकारी छे हितकारी है ॥ ५७ ॥

57. The medicated ghee prepared with asafetida, gummy gardenia or with small cardamom and brahmi or asafetida, brahmi and choraka are similarly beneficial.

उन्मादे पुराणघृतम्—

केवलं सिद्धमेभिर्वा पुराणं पाययेद्घृतम् ।
पाययित्त्वोत्तमां मात्रां श्वभ्रे रुन्ध्याद्दृष्टेऽपि वा ॥५८॥
विशेषतः पुराणं च घृतं तं पाययेद्भिषक् ।
त्रिदोषघ्नं पवित्रत्वाद्विशेषाद्ग्रहनाशनम् ॥५९॥

केवलम् केवल अकेले, पुराणम् ऋतुं पुराने घृतम् थी घीको, एभि. अथवा आ ७५२ उहेवाभा आवेलां हिं ग वगेरे द्रव्येथी अथवा इन उपर्युक्त हींग आदि द्रव्योंसे, सिद्धम् वा सिद्ध करेखु ऋतुं थी सिद्ध किये हुए पुराने घीको पाययेत् पायु पिलावे, उत्तमाम् मोटी बची, मात्राम् मात्रा मात्रा पाययित्वा पाईने

पिलाकर, श्वभ्रे आडाभा गढेमें, गृहे अपि वा अथवा धरभा या घरमें, रुन्ध्यात् पूरी राखवे बंद रखे, भिषक् वैद्य वैद्य, तद् तेने उसे, त्रिदोषघ्नम् त्रिदोषघ्न त्रिदोषघ्न, पवित्रत्वात् अने पवित्र होवाथी और पवित्र होनेसे, विशेषात् विशेषे करीने विशेष करके, ग्रहनाशनम् ग्रहनाशक ग्रहनाशक, पुराणम् ऋतुं पुराना, घृतम् थी घृत, विशेषतः विशेषे करीने विशेष करके, पाययेत् पीवरावतुं पिलावे ॥ ५८-५९ ॥

58-59. The patient may be given a potion of the old ghee alone or the medicated ghee above described. Giving him the maximum dose, he may be locked up in an under-ground cellar or in a house. The physician may administer specially old ghee to the patient. It will be found curative of tridiscordance, and being perfectly pure, it is specially curative of spirit-possession.

गुणकर्माधिकं पानादास्वादात् कटुतिक्तकम्
उग्रगन्धं पुराणं स्याद्दशवर्षस्थितं घृतम् ॥६०॥
लाक्षारसनिभं शीतं तद्धि सर्वग्रहापहम् ।
मेध्यं विरेचनेष्वश्रयं

दश- दश दस, वर्ष- वर्ष वर्ष, स्थितम् रहेंखु रखा हुआ, पुराणम् ऋतुं पुराणा, घृतम् थी घृत, पानात् पीवाथी पीनेसे, गुण- गुण गुण, कर्म- अने कर्मभा और कर्मोंमें, अधिकम् अधिक आय छे अधिक होता है, आस्वादात् अने स्वादां और स्वादमें, कटु- कटु कटु, तिक्तकम् तेमन् तिक्त एवं तिक्त, स्यात् होय छे होता है, उग्रगन्धम् अने उग्र गंधवाणु होय छे और उग्र गन्धवाला होता है, लाक्षारसनिभम् लाभना रस नेतु लाक्षारसके समान, शीतम् शीतण शीत, तत् हि ते बंद, सर्व- सर्व सब ग्रह- ग्रहने ग्रहणा, अपहम् हर करनारु नाशक, मेध्यम् मेध्य मेध्य विरेचनेषु अने विरेचनेभां और विरेचनोंमें, अश्रयं श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ ६० ॥

60-60½ Its properties and actions are intensified when drunk as a potion and it is pungent and bitter in taste. The ghee kept for a period of ten years is called 'old' ghee and it possesses very strong odour. The ghee, preserved for a longer period (i. e. for more than ten years) is of the color of lac-juice, cooling and curative of all kinds of possessions. It is highly promotive of the intellect and stands first as a purgative.

प्रपुराणम्तः परम् ॥६१॥

नासाध्यं नाम तस्यास्ति यत् स्याद्वर्षशतस्थितम् ।
दृष्टं स्पृष्टमथाघ्रातं तद्धि सर्वग्रहापहम् ॥६२॥
अपस्मारग्रहोन्मादवतां शस्तं विशेषतः ।

अत आथी पशु इनसे भी, परम् अधिक सम्य सुधी राभेलु धी अक्कि काल तक रखा हुआ घी, प्रपुराणम् प्रपुराणु कहेवाय छे प्रपुराण कहाता है, यत् जे जो, वर्षशत- से। वर्ष सुधी सौ वर्ष तक, स्थितम् राभेलु रखा गया, स्यात् होय हो, तस्य तेने उसके लिए, असाध्यम् नाम डाई पशु असाध्य कुछ भी असाध्य, न अस्ति नथी नहीं है, तत् ते वह दृष्टम् दर्शनथी दर्शनसे, स्पृष्टम् स्पर्शथी स्पर्शसे, अथ अने और, आघ्रातम् सूधवाथी न सूघनेसे ही, सर्व- सर्व सब

६२. तद्धि सर्वग्रहापहम्—तद्धिर्षर्षग्रहापहम् (क छ)

॥ पतच्छोकादनन्तरम्—

त्रिदोषघ्न पवित्रत्वाद् विशेषाद् ग्रहनाशनम् ।

गुणकर्मधिक पाने त्वादे कटुकतिक्तकम् ॥

कर्णाक्षिरोगशमन विषघ्न पावन तथा ।

काक्षारसनिभ ज्ञातं सर्वदोषग्रहापहम् ॥

मेध्य विरेचन धन्यं प्रपुराणमत परम् ।

नासाध्यं नाम तस्यास्ति यत्तु द्वादशवार्षिकम् ॥

दृष्ट स्पृष्ट तथाघ्रातं तद्धिसर्षग्रहापहम् ।

अपस्मारविषोन्मादवाते शस्त यथाऽमृतम् ॥

इत्यधिक. पाठः (प) शुस्तके ।

ग्रह- ग्रहोने। ग्रहोको, अपहम् हि नाश करे छे नष्ट करता है अपस्मार- अने अपस्मार और अपस्मार. ग्रह- ग्रह ग्रह, उन्मादवताम् तथा उन्मादवाणाथो भाटे तथा उन्मादवालोंके लिए, विशेषत विशेषे करीने विशेष करके, शस्तम् हितकर छे हितकर है ॥ ६१-६२ ॥

61-62½ As regards the ghee preserved for a period of hundred years, there is no disorder which it cannot cure. Even the sight or touch or smell of this ghee is curative of all kinds of spirit-possession. It is specially beneficial in epilepsy and in insanity due to spirit-possession.

उन्मादे नस्याजनयोगा.—

एतानौषधयोगान् वा विधेयत्वमगच्छति ॥६३॥

अजनोत्सादनालेपनावनादिषु योजयेत् ।

विधेयत्वम् इत्यु कहना अगच्छति न मानता दरदी पर न मानते हुए दरदी पर, एतान् आ इन, औषधयोगान् औषधयोगोने। औषधयोगोका, अजन- अजन अजन, उत्सादन उत्सादन उत्सादन, आलेप- आलेपन अप्पेपन, नावनादिषु अने नस्य वगेरेमा और नस्य आदिमें, योजयेत् प्रयोग करवै प्रयोग करे ॥ ६३ ॥

63-63½ If the patient proves recalcitrant, the following drugs may be used as eye-salves, massage, applications and nasal medications.

शिरीषादिनस्यम्, अजनम् च—

शिरीषो मधुकं हिङ्गु लशुनं तगरं वचा ॥६४॥

कुष्ठं च बस्तमूत्रेण पिष्टं स्यान्नावनाजनम् ।

शिरीषः सरसो शिरीष, मधुकम् गेठीमधु मुलहठी,

हिङ्गु हिङ्गु हींग लशुनम् लशुन, तगरम् तगर

६३ एतानौषधयोगान् वा विधेयत्वमगच्छति—एतैरौषधयोगैर्वा

विधेयत्वमगच्छति (ख)

॥ एतैरौषधयोगैर्वा विधेयत्वमगच्छति (ग.)

तगर, वचा ५७ वचा, कुष्ठम् अने ३६ और कूठ, बस्तमूत्रेण औ अधाने अउराना भूत्रथी इनको बकरेके मूत्रसे पिष्टम् पीसीने पीसकर, नावन- नस्थ नस्य, अञ्जनम् अने अञ्जन और अंजन, स्यात् ३२वां करे ॥ ६४३ ॥

64-64½. Siris, liquorice, asafetida, garlic, indian valerian, sweet flag and costus, pounded in goats urine will make a good nasal and eye-medication.

व्योषादिनस्यम्, अञ्जनम् च—

तद्वद्योषं हरिद्रे द्वे मञ्जिष्ठाहिङ्गुसर्षपाः ॥६५॥
शिरीषबीजं चोन्मादग्रहापस्मारनाशनम् ।

तद्वत् ते ७ प्रमाणे उसी प्रकार, व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, द्वे हरिद्रे ६७६२ तथा ६२७६२ हल्दी तथा दाहहल्दी, मञ्जिष्ठा- मञ्जिष्ठ संजीठ, हिङ्गु- डिग हींग, सर्षपाः सरसप सरसों, शिरीषबीजम् च अने सरसअनां थी ७ और शिरीषके बीज, उन्माद- औ उन्माद ये उन्माद, ग्रह- अह ग्रह, अपस्मार- अने अपस्मारनां और अपस्मारके, नाशनम् नाशक छे नाशक हैं ॥ ६५३ ॥

65-65½. Similarly the three spices, turmeric and indian berberry, madder, asafetida, rape-seed and siris-seed will be found curative of insanity, possession and epilepsy.

अपामार्गदिवर्ति- —

पिष्ट्वा तुल्यमपामार्गं हिङ्गुवालं हिङ्गुपत्रिकाम् ॥६६॥
वर्तिः स्यान्मरिचार्घाशा पित्ताभ्यां गोशृगालयोः ।
तथाऽञ्जयेदपस्मारभूतोन्मादज्वरार्दितान् ॥६७॥
भूतार्तानमरार्तांश्च नरांश्चैव दृगामये ।

६६. °मामार्गं हिङ्गुवाल-°मपामार्गं हिङ्गुनी (क ष प.)

,, हिङ्गुवाल-हिङ्गुल (ख)

,, ,, -हिङ्गुनी (द)

६७. तथाञ्जयेत्-तथा जयेत् (घ)

अपामार्गम् अथेडे। अपामार्ग, हिङ्गु डिग हींग, आलम् ६२ताण हरितात्र, हिङ्गुपत्रिकाम् डिगुपत्रिका हिङ्गुपत्रिका, तुल्यम् औ सधणां सभभाग ये समभाग, मरिच- अने भरी और काली मिर्च, अर्घाशा अर्घी भाग औऔने आधा भाग इनको, गोशृगालयोः गाय अने शियाणना गाय और गीदडके, पित्ताभ्यां पित्थी पिच्छसे, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर वर्तिः स्यात् वर्ति अनापची वर्ती बनावे, तथा औ वर्तिथी इस वर्तिसे, अपस्मार- अपस्मार अपस्मार, भूतोन्माद- भूतोन्माद भूतोन्माद, ज्वरार्दितान् तथा ७२थी पीडित तथा ज्वरसे पीडित, भूतार्तान् भूतपीडित भूतपीडित, अमरार्तान् च अने देवपीडित और देवपीडित, नरान् मनुष्योने मनुष्योंको दृगामये च एव तेभ ७ आपना रेगोभा एतं अक्षिरोगोमें, अञ्जयेत् अञ्जन ३२वु अञ्जन करे ॥ ६६-६७३ ॥

66-67½. Make a collyrium-stick by pounding equal parts of rough chaff, asafetida, yellow arsenic. gummy gardenia, with half its quantity of black pepper in the bile of an ox or jackal This collyrium-stick should be applied to the eye of epileptic subjects or those afflicted with delusionary insanity, spirit-possession and fever or in cases of persons afflicted by spirits or the gods or suffering from eye-diseases

अञ्जनार्थं मरिचयोगः —

मरिचं चातपे मासं सपिचं स्थितमञ्जनम् ॥६८॥
वैकृतं पश्यतः कार्यं दोषभूतहतस्मृतेः ।

दोषभूतहतस्मृतेः दोषजन्य तेभ ७ भूतजन्य अप- २भारनाणाने दोषजन्य तथा भूतजन्य अपस्मारवालेको, वैकृतम् पश्यत अने विकृत दोषनाराने और विकृत देखनेवालेको, मासम् औध मास एक मास, सपिचम् पित्तनी साथे पित्तके साथ, आतपे तउके धूपमें, स्थितम् राधेदा रखी हुई, मरिचम् भरीनु काली मिर्चम्,

अञ्जनम् अञ्जन अञ्जन, कार्यम् उरवु ओर्ध्णे करना चाहिए ॥ ६८३ ॥

68-68½ The collyrium prepared from the paste of black pepper and bile and exposed to the sun for one month should be used in the case of persons who suffer from delusions and loss of memory caused by morbid humors or spirit-possession.

सिद्धार्थकादिः अगदः—

सिद्धार्थको वचा हिङ्गु करञ्जो देवदारु च ॥६९॥

मञ्जिष्ठा त्रिफला श्वेता कटभीत्वक् कटुत्रिकम् ।

समांशानि प्रियङ्गुश्च शिरीषो रजनीद्वयम् ॥७०॥

वस्तमूत्रेण पिष्टोऽयमगदः पानमञ्जनम् ।

नस्यमालेपनं चैव स्नानमुद्धर्तनं तथा ॥७१॥

अपस्मारविषोन्नादकृत्यालक्ष्मीज्वरापहः ।

भूतेभ्यश्च भयं हन्ति राजद्वारे च शस्यते ॥७२॥

सर्पिरेतेन सिद्धं वा सगोमूत्रं तदर्थकृत् ।

सिद्धार्थक अङ्गैः सरसव सफेद सरसो, वचा वच, वच, हिङ्गु हिङ्गु हींग करञ्जः उरवु करञ्ज, देवदारु च देवदारु देवदारु, मञ्जिष्ठा मञ्जिष्ठा मंजीठ, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला श्वेता श्वेता श्वेता, कटभीत्वक् घेणु। सरस- ३।१। सफेद शिरीषकी लाल, कटुत्रिकम् त्रिकटु त्रिकटु, प्रियङ्गुः प्रियं शु प्रियङ्गु, शिरीष सरसो शिरीष, रजनीद्वयम् च अने हण्डर तेभ्यो हण्डण्डर और हल्दी एवं दारुहल्दी, समांशानि सम भागे सम भागसे, वस्तमूत्रेण थडराना मूत्रथी बकरेके मूत्रसे, पिष्ट. पीसेल घीसा हुआ, अयम् अ। यह, अगदः अगद अगद, पानम् पान पान, अञ्जनम् अञ्जन अञ्जन, नस्यम् नस्य नस्य, आलेपनम् च एव आलेपन आलेपन, स्नानम् स्नान स्नान, तथा उद्धर्तनम् तेभ्यो उद्धर्तन दारु एव उघटन द्वारा, अपस्मार- अपस्मार अपस्मार, विष- विष विष, उन्माद-

७० श्वेता कटभीत्वक् कटुत्रिकम्—व्योषं श्वेता सफटमीत्वचम् (प)

७१ स्नानमुद्धर्तनं तथा—स्नानपानावगाहन (प)

७२. सजद्वारे—राजद्वारे (य)

उन्माद उन्माद, कृत्या- कृत्या कृत्या, अलक्ष्मी- दारिद्र्य दारिद्र्य, ज्वरापह तथा अन्वरेण नाश करे छे तथा ज्वरको नष्ट करता है, राजद्वारे च अने राजद्वारभारमाँ और राजद्वारमें शस्यते वधुषुय छे प्रशस्त माना गया है, एतेन आ द्रव्येणा उदुथी इन द्रव्योंके कलकले, सगोमूत्रम् गोमूत्रनी साथे गोमूत्रके साथ, सिद्धम् सिद्ध करेले सिद्ध किया हुआ, सर्पिः धी घृत, तदर्थकृत् ते अ काम करे छे उसी कार्यको करता है ॥ ६९-७२ ॥

69-72½ Rape-seed, sweet flag, asafetida, indian beech, deodar, madder, the three myrobalans white mussel shell creeper, bark of white siris, the three spices perfumed cherry, siris, turmeric and indian berberry—take equal parts of each and make a paste in goat's urine. This antidote may be used as potion, collyrium, nasal medication application, bath or massage It is curative of epilepsy, toxicosis insanity, effects of black magic, poverty and fever. It frees one from the fear of evil spirits and is esteemed in royal courts Also the ghee prepared of the above articles in cow's urine has similar properties

उन्मादे धूमयोगाः—

प्रसेके पीनसे गन्धैर्धूमवर्ति कृतां पिबेत् ॥७३॥
वैरेचनिकधूमोकैः श्वेताद्यैर्वा सहिङ्गुभिः ।

प्रसेके भुभप्रसेकमाँ मुखप्रसेकमें, पीनसे तथा पीनसमाँ और पीनसमें, गन्धैः गन्ध द्रव्येणैः गन्ध- द्रव्योंसे, सहिङ्गुभि वा अथवा हिङ्गुसहित अथवा हींगसहित, वैरेचनिक- वैरेचनिक वैरेचनिक, धूमोकै धूममाँ उहेल घूममें कही हुई, श्वेताद्यैः श्वेतादि औषधिओ श्वेतादि औषधियोंसे, कृत्याम् अनावेदी

बनाई हुई, धूमवर्तिम् धूमवर्तिने धूमवर्तिको, पिबेत् पीवी पिये ॥ ७३३ ॥

73-73½. If the patient is affected with ptyalism or coryza, he may smoke a cigar prepared of drugs of the fragrant group or of the group of the white mussel shell creeper, together with asafetida mentioned in connection with errhine smokes.

शल्लकोलूकमार्जारजम्बूकवृकवस्तजैः ॥७४॥

मूत्रपित्तशकृल्लोक्नखैश्चर्मभिरेव च ।

सेकाञ्जन प्रधमन नस्यं धूमं च कारयेत् ॥७५॥

वातश्लेष्मात्मके प्रायः

वातश्लेष्मात्मके वातश् तथा कृष्ण अपस्मारमां वात-जन्य तथा कफजन्य अपस्मारमें, प्राय धक्षु करीने बहुत करके, शल्लक शाकुटी सेह, उल्लूक-धुपऽ उल्लू, मार्जार-भिलाड विह्ले, जम्बूक-शोयाण गीदड़, वृक-वरु मेविये, बस्तजै अने अकरनां और बकरेके, मूत्र मूत्र मूत्र, पित्त-पित्त पित्त, शकृत्-विष्टा विष्टा, लोम-श्वा रोंगटे, नखै नखै नखों, चर्मभि एव च अने आमडाथी और चर्मोसे, सेक पार्ष्णैऽ परिषेक, अञ्जनम् अञ्जन अञ्जन, प्रधमनम् प्रधमन प्रधमन, नस्यम् नस्य नस्य, धूमम् च अने धूम और धूम कारयेव देवा ओष्ठैऽ दना चादिए ॥ ७४-७५ ॥

74-75½. Affusions, eye-ointments and insufflations, nasal medications and smokes may be prepared from urine, bile, dung, nails and hide of pangolin, owl, cat, jackal, wolf and goat, for use particularly in insanity due to vata and kapha.

पैत्तिकोन्मादचिकित्सा—

पैत्तिके तु प्रशस्यते ।

तिक्तकं जीवनीयं च सर्पिः ओहश्च मिश्रकः ॥७६॥

शीतानि चान्नपानानि मधुराणि मृदूनि च ।
शङ्खकेशान्तसन्धौ वा मोक्षयेज्जो भिषक् सिराम् ।
उन्मादे विषमे चैव ज्वरेऽपस्मार एव च ॥७७॥

पैत्तिके तु पैत्तिक उन्मादमां पैत्तिक उन्मादमें, तिक्तकम् तिक्त धृत तिक्त घृत, जीवनीयम् च जीवनीय जीवनीय, सर्पिः धृत घृत, मिश्रक. स्नेहः च अने मिश्रक स्नेह और मिश्रक स्नेह, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है, शीतानि च अने शीतल और शीतल, मधुराणि मधुर मधुर, मृदूनि च तथा मृदु तथा मृदु, अन्नपानानि अन्नपान पशु प्रशस्त छे अन्नपान भी प्रशस्त हैं, उन्मादे उन्मादमां उन्मादमें, विषमे ज्वरे च एव विषम ज्वरमां विषम ज्वरमें अपस्मारे च एव अने अपस्मारमां और अपस्मारमें, शङ्ख-श अपदेश श-प्रदेश, केशान्तसन्धौ वा अथवा केशान्तसन्धिमां अथवा केशान्तसन्धिमें, ज् भिषक् जानी वैद्ये ज्ञानी वैद्य, सिराम् सिराम् सिराम्, मोक्षयेव मोक्षयेव कर्तुं मोक्षण करे ॥ ७५ ७७ ॥

75½ 77. In conditions due to pitta, bitter group ghee, jivaniya ghee, mixed uncton and sweet, soft and cooling eats and drinks are recommended The physician skilled in venesection should take out blood from the temporal vein situated near the margin of the hair and temporal region in conditions of insanity, irregular fever and also epilepsy

उन्मादे वृंहणम्—

घृतमांसवित्तं वा निवाते स्थापयेत् सुखम् ।
त्यक्तं अक्षिसृष्टिप्रशं संज्ञं लब्ध्वा प्रमुच्यते ७८

घृत-धी घी, मंसं-अने मांसथी और मांससे, वित्तम् वा तृप्त करेवाने सुख हुए रोगीको, सुखम्

७७ शङ्खकेशान्तसन्धौ—शङ्खे केशान्तसन्धौ (घ)

११ मृदूनि च—मृदूनि च (घ)

७८ स्थापयेत्—स्थापयेत् (घ)

११ प्रमुच्यते—प्रमुच्यते (घ. ष. फ.)

सुखपूर्वकं सुखसे, निवाते पवनरहित स्थानमा
पवनरहित स्थानमें, स्थापयेत् राभवे। रक्खे, मति-
आधी ते युद्धि इत्से वह बुद्धि, स्मृति-अंगम् तेम
रभृतिना अंशने एवं स्मृतिके अंशको, त्यक्त्वा छोडीने
त्याग कर, संज्ञाम् अने संज्ञाने और सज्ञाको, लब्ध्वा
प्राप्त करीने पा कर, प्रमुच्यते वि-भादधी मुक्त थाय छे
उन्मादसे मुक्त हो जाता है ॥ ७८ ॥

78 Or having fed him to repletion
on ghee and flesh, the patient should
be confined in a comfortable room
free from draught By this he becomes
free from his derangement of intellect
and memory and having regained his
normal wits, gets rid of his disease.

उन्मादे त्रासनादि—

आश्वासयेत् सुहृद्वा तं वाक्यैर्धर्मार्थसंहितैः ।
ब्रूयादिष्टविनाशं वा दर्शयेद्भ्रुतानि वा ॥७९॥

सुहृत् वा अथवा मित्रे अथवा मित्र, तम् तेने
उसको, धर्म- धर्म धर्म, अर्थसंहितैः तथा अर्थयुक्त
तथा अर्थयुक्त, वाक्यैः वाक्ये। वडे वाक्योसे, आश्वास-
येत् आश्वासन आपहुं आश्वासन देवे, इष्टविनाशम् वा
अथवा छुटने। विनाश अथवा इष्टके विनाशको, ब्रूयात्
स भणनावे। सुनावे, भ्रुतानि वा अथवा अद्भुत दृश्योने
अथवा अद्भुत दृश्योको, दर्शयेत् भतीवर्षा दिखलावे
॥ ७९ ॥

79. The patient's well-wishers may
calm him with words of religious and
moral import, or they may shock him
out of his distemper by announcing
the news of the loss of something he
dearly loves or they may win him
back to normality by showing him
marvels

वद्धं सर्षपतेलाकं म्यसेद्वोत्तानमातपे ।

कपिकच्छ्वाऽथवा तसैर्लोहतैलजलैः स्पृशेत् ॥८०॥
कशाभिस्ताडयित्वा वा सुबद्धं विजने गृहे ।
रुन्ध्याच्चेतो हि विभ्रान्तं व्रजत्यस्य तथा शमम् ८१

बद्धम् वा अथवा तेने आधीने अथवा उसे बाध
कर, सर्षपतेलाकम् सरसियु तेल थोपडी सरसोका
तैल लगाकर, आतपे तडकाभा धूपमें, उत्तानम् यत्तो
चित न्यसेत् सुवाऽवे। लिटावे, कपिकच्छ्वा अथवा
डौ या।ने अथवा केवाचसे, तसैः वा अथवा तपावे।
अथवा तपाये हुए, लोह- दो।।ने। लोहेसे, तैल- तेलने।
तैलसे, जलैः वा डे भणने। या जलसे, स्पृशेत् स्पर्श
करावै। स्पर्श करावे, सुबद्धम् वा अथवा सारी रीते
आधी तेने अथवा अच्छी तरह बाध कर उसे, कशाभिः
यायुक्त चाबुक, ताडयित्वा लगानीने लगाकर, विजने
निर्जन निर्जन, गृहे घरमा घरमें, रुन्ध्यात् पूरी
राभवे। बन्द करे, हि डेभडे क्योकि, तथा औभ
करवाधी ऐसा करनेसे अस्य औनु इसका, विभ्रान्तम्
अभेधु भ्रान्त चेत श्रित चित, शमम् व्रजति शान्त
थाय छे शान्त होता है ॥ ८०-८१ ॥

80 81. Or the patient may be
anointed with mustard oil and tied
hand and foot, laid out on his back
in the sun; or he may be smeared
with the leaves of cowage, or lightly
branded with hot irons or scalded
with boiling oil or water or, having
scourged him with light whips, he may
be left well secured with ropes in
solitary confinement. From such
drastic measures, the disorientated
mind of the man is restored to
normality.

सर्षेणोद्धृतदंष्ट्रेण दान्तैः सिंहैर्गजैश्च तम् ।
त्रासयेच्छस्त्रहस्तैर्वा तस्करैः शत्रुभिस्तथा ॥८२॥
अथवा राजपुरुषा बहिर्नीत्वा सुसंयतम् ।
त्रासयेयुर्वधेनैनं तर्जयन्तो नृपाशया ॥८३॥

उद्धृतदंष्ट्रेण दृढे क्रांती शीघ्रैश्च दाढे निकाली
हुई हों ऐसे, सर्पेण सापथी सापसे दान्ते तथा पशु
करेला तथा वगवती, सिहै सिंहेथी मिहोसे, गजैः च
तेभ्यः हाथीओथी एवं हाथियोंसे, तथा तथा तथा,
शस्त्रहस्तैः हाथभ्रा शस्त्रधारणु करेला हाथमें शस्त्रधारण
किये हुए, तस्करैः वा अथवा चोरोंसे अथवा चोरोंसे,
शत्रुभिः केशुओथी या शत्रुओंसे, तत्र तेने उसे,
त्रासयेत् उरावेला डराना चाहिए, अथवा अथवा अथवा,
राजपुत्र्या राजनी कुर्मथारीओथी राजाके कर्मचारी,
सुसंयतम् सारी पेठे आधी अच्छी तरह बाध कर, बहि
नीरवा अडार लक्ष्णने बाहिर ले जा कर, नृपाज्ञया
राजनी आज्ञाथी राजाकी आज्ञासे, एनम् ओने इसे, वधेन
तर्जयन्तः वधनी धमकी आपीने वधकी धमकी बते
हुए, त्रामयेयुः उरावेला डरावे ॥ ८२-८३ ॥

82-83 Thus he may also be terr-
orised by means of snakes whose fangs
have been removed, or by trained
lions and elephants or by men
dressed as bandits or foemen with
weapons in their hands or men
impersonating the king's officers may
having dragged him out, securely
bound, intimidate him with threats of
immediate execution by order of the
king

देहदुःखभयेभ्यो हि परं प्राणभयं स्मृतम् ।
तेन याति शमं तस्य सर्वतो विप्लुतं मनः ॥८४॥

हि केभके क्योंकि, प्राणभयम् प्राणभयने प्राणभयको,
देहदुःख- देहदुःखना देहदुःखके, भयेभ्य भय करता
भयसे, परम् मोटा महान, स्मृतम् कथो से कहा है
तेन तंथी इससे, तस्य तेनु उसका, सर्वत. अधी रीते
सर्व प्रकारसे, विप्लुतम् विभ्रष्ट थयेलु विभ्रष्ट हुआ, मन
मन मन, शमम् याति शान्त थाय से शान्त होता
है ॥ ८४ ॥

८४. स्मृतम्-महत् (ख घ)

84. It has been well said that the
threat to life is more potent than fear of
bodily injury; accordingly, that
measure may succeed in helping the
disordered mind of the insane patient
to regain its composure (when all the
previous measures have failed).

इष्टद्रव्यविनाशात्तु ज्ञानो यस्योपहन्यते ।
तस्य तत्सदृशप्राप्तिसान्त्वान्वासौ शमं नयेत् ॥८५॥

इष्टद्रव्य प्रिय वस्तुना प्रिय वस्तुके, विनाशान्
विनाशथी विनाशसे यस्य जेनु जिसका मन मन
मन, उपहन्यते उपहत ध्रुं होय उपहन हुआ हो,
तस्य तेना मनने उसके मनको तत्सदृश- तेना जेवी
वस्तुनी उसके समान वस्तुकी, प्राप्ति- प्राप्तिथी प्राप्तिसे,
सान्त्व- सान्त्वनी सान्त्वनेसे, आश्वासैः अने आश्वास-
नी और आश्वासने, शमम् नयेत् शान्त करे ॥ ८५ ॥

85 The man who has become
unhinged in his mind as the result
of losing something that he dearly
loved should be consoled by the
proffer of a substitute and by words
of sympathy and comfort.

कामादिजोन्मादचिकित्सा—

कामशोकभयक्रोधहर्षैर्ष्यालोभसंभवान् ।
परस्परप्रतिद्वन्द्वैरेभिरेव शमं नयेत् ॥८६॥

काम- काम काम शोक- शोक शोक, भय- भय
भय, क्रोध- क्रोध क्रोध, हर्ष- हर्ष हर्ष, ईर्ष्या- ईर्ष्या
ईर्ष्या, लोभ- अने लोभथी और लोभसे, संभवान् उपपन्न
थयेला उन्मादने उत्पन्न हुए उन्मादको परस्पर- परस्पर
परस्पर, प्रतिद्वन्द्वैः (विरोधी विरुद्ध, एभिः एव जे
भावोथी इन्हीं भावोंसे, शमम् नयेत् शान्त करे ॥ ८६ ॥

८५ प्राप्तिना त्वासौः- प्राप्तिना त्वासौः (घ)

८६. हर्षैर्ष्यालोभ-मोहेर्ष्याशोक (घ)

86 As regards the mental derangement resulting from an excess of desire, grief, delight, envy, or greed, it should be allayed by bringing the influence of its opposite passion to bear on the prevailing one and neutralize it.

भूतोन्मादचिकित्सा—

बुद्ध्या देशं वयः सात्म्यं दोषं कालं बलाबले ।
चिकित्सितमिदं कुर्यादुन्मादे भूतदोषजे ॥८७॥

भूत-दोषजे भूतथी तेभ्यो दोषथी उत्पन्न थयेत्या भूतसे तथा दोषसे उत्पन्न हुए, उन्मादे उन्मादमा उन्मादमें, देशश्च देश देश, वयः अपरथा वयः सात्म्यम् सात्म्य सात्म्य दोषम् दोष दोष, कालश्च काल काल, बलाबले अने अलाबलेने और बलाबलको, बुद्ध्या भूतथीने जान कर, हृदय आ इस, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करनी जेष्ठे करनी चाहिए ॥ ८७ ॥

87 In insanities, arising from both spirit-possession and vitiation of the humors such of the above-mentioned measures should be applied as seem most appropriate after a consideration of the patient's place of residence, his age, his homology, the character of the morbidity, the season of the year and their respective strength and weakness.

देवर्षिपितृगन्धर्वैरुन्मत्तस्य तु बुद्धिमात्र ।
वर्जयेदञ्जनादीनि तीक्ष्णानि क्रूरकर्म च ॥८८॥
सर्पिष्पानादि तस्येह मृदु भेषज्यमाचरेत् ।

बुद्धिमान् बुद्धिमान वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, देव- देव देव, ऋषि- ऋषि ऋषि, पितृ- पितृ पितृ, गन्धर्वै अने गन्धर्वै और गन्धर्वै, उन्मत्तस्य उन्मत्त थयेत्या माटे उन्मत्त पुरुषके लिए, तीक्ष्णानि तीक्ष्ण, अञ्जनादीनि ८७. भूतदोषजे-दोषभूतजे (घ. च)

अञ्जनआदि अञ्जनादि, क्रूरकर्म च तथा क्रूर कर्मको, वर्जयेत् छोड़ी देवु छोड़ देवे, इह जेमा इसमें, तस्य तेनु उमका, सर्पिष्पानादि घृतपान आदि घृतपान आदि, मृदु भेषज्यम् मृदु औषध मृदु औषध, आचरेत् करवु जेष्ठे करनी चाहिए ॥ ८८ ॥

88-88½. In the case of those who are demented by the gods, the rishis, the manes and the gandharvas, the physician should avoid such medicaments as acute collyriums and in general all drastic measures. Instead he should be treated by means of such mild medications as potions of ghee.

पूजां बलयुपहारान्श्च मन्त्राञ्जनविधींस्तथा ॥८९॥
शान्तिकर्मैष्टिहोमांश्च जपस्वस्त्ययनानि च ।
वेदोक्तान् नियमांश्चापि प्रायश्चित्तानि चाचरेत् ॥९०॥

तथा तथा तथा, पूजाश्च पूजा पूजा बलि- बलि- बलिदान, उपहारान् च उपहार उपहार मन्त्र- मन्त्र मन्त्र, अञ्जनविधीन् अञ्जनविधि अञ्जनविधि, शान्तिकर्म- शान्तिकर्म शान्तिकर्म, इष्टि- इष्टि इष्टि, होमान् च होम होम, जप- जप जप, स्वस्ति-अयनानि च स्वस्तिवाचन स्वस्तिवाचन, वेदोक्तान् वेदोक्त वेदोक्त, नियमान् च नियमो नियम, प्रायश्चित्तानि च अपि अने प्रायश्चित्तोने पशु और प्रायश्चित्तोको नी, आचरेत् करनी जेष्ठे करनी चाहिए ॥ ८९-९० ॥

89-90 Worship, sacrifices and libations offered to the gods, incantations and mild collyriums, propitiatory rites and ceremonies; burnt-offerings, prayers, supplications and pilgrimages; observance of the vows laid down in the scriptures and expiatory acts—all these, too, may be performed.

भूतानामधिपं देवमीश्वरं जगतः प्रभुम् ।
पूजयन् प्रयतो नित्यं जयत्गुन्मादज भयम् ॥९१॥

भूतानाम् भूतानां भूतोंके, अधिपन् अधिपति
अधिपति, देवश्च देव देव, जगतः जगतना जगतके,
प्रभुश्च स्वामी स्वामी, ईश्वरम् भूतोंकेने महादेवको, प्रयत
सयमी थर्ध सयमी होकर नित्यम् उभेशी नित्य
पूजयन् पूजनांर पूजनेवाला, उन्मादजश्च उन्मादजन्य
उन्मादनन्य, भयम् भयने भयको जयति अते छे
जीतता है ॥ ९१ ॥

91 By worshipping daily, with true
devotion, God Isvara, the lord of the
spirits and the ruler of the world, one
gets free from the fear of insanity

रुद्रस्य प्रमथा नाम गणा लोके चरन्ति ये ।
तेषां पूजां च कुर्वाण उन्मादेभ्यः प्रमुच्यते ॥९२॥

रुद्रस्य रुद्रना रुद्रके, प्रमथा प्रमथ प्रमथ, नाम
नामना नामके ये गणा ने गणो जो गण, लोके
लोके लोके, चरन्ति चरते छे विचरते है, तेषां
तेषांकी उनकी, पूजाम् पूजाम् पूजा कुर्वाण करनारे
करनेवाला, उन्मादेभ्य उन्मादेषु उन्मादसे, प्रमुच्यते
मुक्त थाय छे मुक्त हो जाता है ॥ ९२ ॥

92. A man is freed from insanity
by performing, likewise the worship
of the angelic hordes of Rudra going
by the name of Pramathas, who wander
about in the world (on the god's
errands)

बलिभिर्मङ्गलैर्होमैरोषध्याग्दधारणैः ।
सत्याचारतपोज्ञानप्रदाननियमव्रतैः ॥९३॥
देवगोब्राह्मणानां च गुरुणां पूजनेन च ।
आगन्तुः प्रशमं याति सिद्धैर्मन्त्रैश्चौषधैस्तथा ॥९४॥

बलिभिः बलिदान बलिदान, मङ्गलैः मङ्गल कर्म
मङ्गल कर्म, होमैः होम होम, ओषधि- ओषधिविधारण
ओषधिविधारण, अग्दधारणैः अग्दधारणैः अग्दधारण
अग्दधारण करनेसे, सत्य- सत्य सत्य, आचार-
सत्याचार सदाचार, तप- तप तप, ज्ञान- ज्ञान ज्ञान,
प्रदान- प्रदानकर्म दानकर्म, नियम- नियम नियम,
व्रतैः तथा व्रत करवाथी और व्रतोंके करनेसे, देव- अने
देवो और देव, गो- गो गो, गाय, ब्राह्मणानाम् च तेभ्य
ब्राह्मणानां एवं ब्राह्मणोंके, गुरुणाम् च तथा गुरुणोना
तथा गुरुजनोंके, पूजनेन पूजनथी पूजनसे, तथा
सिद्धैः अने सिद्ध और सिद्ध, मन्त्र- मन्त्रो मन्त्रों,
औषधैः तेभ्य औषधैथी एव औषधोंसे, आगन्तु
आगन्तुक उन्माद आगन्तुक उन्माद, प्रशमम् याति
शान्त थाय छे शान्त होता है ॥ ९३-९४ ॥

93-94 The exogenous type of insa-
nity is laid to rest by means of
sacrifices, auspicious rites, burnt offer-
ings, wearing of magical herbs and
talismans, observance of truth-telling,
customary rites and austerities by
recourse to knowledge, charity, right
discipline and vows, by propitiating the
gods, cows, brahmans and the teachers,
as well as by recourse to proved
charms and medicines

यच्चोपदेक्ष्यते किञ्चिदपस्मारचिकित्सिते ।
उन्मादे तच्च कर्तव्यं सामान्याद्धेतुदूष्ययोः ॥९५॥

अपस्मार- अपस्मारनी अपस्मारकी, चिकित्सिते
चिकित्साम् चिकित्सामें, यत् किञ्चित् च ने छर्ध जो
कुछ, उपदेक्ष्यते उद्देश्यमां आवशे कहा जायगा, तत्
च ते उसे, हेतु- कारण, दूष्ययोः अने दूष्योनी
और दूष्योनी, सामान्यात् समानताके कारण, उन्मादे उन्मादमां पशु उन्मादमें भी, कर्तव्यम्
करवु लेधै करना चाहिए ॥ ९५ ॥

95. Moreover, whatever therapeutic
measures will be taught in connection
with epilepsy, are also applicable in

९१ प्रयतो-प्रायशो (द)

९२ प्रमुच्यते-विमुच्यते (क घ)

९४ देव गणानां च-गुरुणां च (ख ग, घ, ङ, च, द, प)

the case of insanity, since in both, the etiological and the susceptible factors are common

निवृत्तामिषमद्यो यो हिताशी प्रयतः शुचिः ।
निजागन्तुमिदन्मादैः सत्त्ववान् न स युज्यते ॥९६॥

निवृत्त-आमिष-मद्य भास तथा मधनु सेवन नहि
३२ना२ मास तथा मद्यका सेवन नही करनेवाला, यः जे
जो, हिताशी हित बोधन ३२ना२ो हितकारक भोजन
करनेवाला, प्रयत स यभी सयमी, शुचि पवित्र पवित्र,
सत्त्ववान् अने सात्त्विक होय छे और सात्त्विक होता
है, स ते मनुष्य वह मनुष्य, निज- निज निज, आग-
न्तुमि. ३ आगन्तु या आगन्तु, उन्मादै उन्मादोथी
उन्मादोसे, न युज्यते युक्त थतो नथी युक्त नहीं
होता ॥ ९६ ॥

96. The man of strong mind, who abstains from flesh and alcohol, observes a wholesome diet and is always dutiful and pure, will never fall a victim to insanity, whether exogenous or endogenous.

मुक्तोन्मादलक्षणम्—

प्रसादश्चेन्द्रियार्थानां बुद्ध्यात्ममनसां तथा ।
धातूनां प्रकृतिस्थत्वं विगतोन्मादलक्षणम् ॥९७॥

इन्द्रिय- इन्द्रियो इन्द्रियो, अर्थानाम् च विषयो
विषयो, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि आत्मा- आत्मा आत्मा, मनसाम्
अने मननी और मनकी, प्रसाद निर्भणता निर्मलता,
तथा तथा तथा, धातूनाम् धातुओनी धातुओकी,
प्रकृतिस्थत्वम् स्वस्थता स्वस्थता, विगतोन्माद- ये
मटी गथेद उन्मादवाणानां ये उन्मादसे मुक्के, लक्षणम्
लक्षण छे लक्षण है ॥ ९७ ॥

97. The signs of a man who has fully recovered from insanity are—clarity of sense-faculties and sense perceptions as well as of the understanding, the

spirit and the mind and the normal condition of the body-elements.

अध्यायोक्तार्थविषया —

तत्र श्लोकः—

उन्मादानां समुत्थानं लक्षणं सचिकित्सितम् ।
निजागन्तुनिमित्तानामुक्तवान् सिषगुत्तमः ॥९८॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोकः ७५२ ७-
रने श्लोक छे ३ उपसहारका श्लोक है कि, सिषगुत्तम
वैद्योभा उताम लगवान पुनर्वसुथे वैद्यवर भगवान
पुनर्वसुने, निज निज निज, आगन्तु- अने आगन्तु
और आगन्तु, निमित्तानाम् ३२रनुवाणा कारणवाले,
उन्मादानाम् उन्मादोनां उन्मादोके, समुत्थानम् निदान
निदान, लक्षणम् अने लक्षणु और लक्षणको,
सचिकित्सितम् चिकित्सासहित चिकित्सासहित, उक्तवान्
उक्ता छे कहे हैं ॥ ९८ ॥

Here is a recapitulatory verse—

98. The best of physicians (Punarasvasu) has set out in this chapter the pathogenesis of the various types of insanity due to endogenous and exogenous factors, their signs and symptoms and their treatment.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ-
बलपूरिते चिकित्सास्थाने उन्मादचिकित्सितं
नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेदा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रभा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और
दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
विषे चिकित्सास्थानमें, उन्मादचिकित्सितम् 'उन्माद-
चिकित्सित' 'उन्मादचिकित्सित', नाम नामने नामका,
नवमं नवमे नववाँ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये।
अध्याय समाप्त हुआ ॥ ९ ॥

9 Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agni vesa and revised by Caraka, the ninth chapter entitled 'The Therapeutics of Insanity', not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

दशमोऽध्यायः ।

दशमो अध्यायः अध्याय दसवाँ

Chapter X

अपस्मारचिकित्सितोपक्रम —

अथातोपस्मारचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत इवे अर्थात् अत्र आगे, अपस्मारचिकित्सितम् 'अपस्मारचिकित्सित' नामना अध्यायानु 'अपस्मारचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम व्याख्यान करेणु व्याख्यान करेणु ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान् आत्रेय आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाणे अ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म इहेणु छे कहा है ॥२॥

1 We shall now expound the chapter on 'The therapeutics of Epilepsy'

2. Thus declared the worshipful Atreya

अपस्मारनिरुक्ति —

स्मृतेरपगमं प्राहुरपस्मारं भिषग्विदः ।

तमःप्रवेशं बीभत्सचेष्टं धीसत्त्वलंप्लवात् ॥ ३ ॥

भिषग्विदः विद्वान् वैद्यो विद्वान् वैद्यलोग, धी-शुद्धि बुद्धि, सत्त्व- तथा मनना तथा मनके सङ्गवात्

३. तमःप्रवेशम्-तम प्रवेशे (ध)

अमधी भ्रमसे, तमःप्रवेशम् अधकारभा प्रवेश इरावनारा अन्धकारमें प्रवेश करानेवाले, बीभत्स- पीभत्स बीभत्स, चेष्टम् येषावाणा चेष्टसे युक्त, स्मृ . स्मृतिना स्मृतिके, अपगमन् नाशने नाशको, अपस्मारम् अपस्मार अपस्मार, प्राहुः इहे छे कहते है ॥ ३ ॥

3 The knowers of the medical science define epilepsy as a disease due to the derangement of the intellect and the mind characterised by loss of memory, loss of consciousness and convulsive movements of the body.

अपस्मारस्य सप्राप्ति -

विभ्रान्तबहुदोषाणामहिताशुचिभोजनात् ।

रजस्तमोभ्यां विरते सत्त्वे दोषावृत्ते हृदि ॥ ४ ॥

चिन्ताकामभयक्रोधशं क्रोद्रेगादिभिस्तथा ।

मनस्यभिहते नृणामपस्मारः प्रवर्तते ॥ ५ ॥

अहित- अहित अहित, अशुचि- तथा अपवित्र तथा अपवित्र मोजनात् भोजन इरावती भोजन करनेसे, विभ्रान्त- उन्मार्गमां ननारा उन्मार्गमां, बहु- अहु बहुत दोषाणाम दोषवाणा मनुष्येणु दोषयुक्त पुरुषोंके, सत्त्वे सत्त्वगुण सत्त्वगुणके, रज- रजोगुण रजोगुण, तमोभ्याम् तथा तमोगुण्यथी और तमोगुणसे, विरते हृदि अर्थात् अर्थात् विकृत होने पर, हृदि हृद्य हृदयके, दोष- दोषथी दोषोंसे, आवृत्ते घेराथ अर्थात् आवृत्त होने पर, तथा तथा तथा, चिन्ता- चिन्ता चिन्ता, काम- काम काम, भय- भय भय, क्रोध- क्रोध क्रोध, शोक शोक शोक, उद्वेग- उद्वेग उद्वेग, आदिभि. वजरेथी आदिसे, मनसि मन मनके अभिहते हृदि अर्थात् अभिहत होने पर, नृणाम् मनुष्येणु पुरुषोंमें, अपस्मार. अपस्मार अपस्मार, प्रवर्तते प्रवृत्त थाय छे प्रवृत्त होता है ॥ ४-५ ॥

4-5 In those persons in whom the humors have become excessive and

४ अशुचिभोजनात्-अशुचिभोजि नाम् (क. त. ५.)

५. मनस्यभिहते-मनस्यभ्राह्मे (ख त)

deranged on account of addiction to unwholesome and unclean food, the sattva quality has become obscured by passion and ignorance, the brain has become occluded with morbid humors and the mind is oppressed with worry, passion, fright, anger, grief and anxiety etc, epilepsy makes its manifestation.

अपस्मारस्य सामान्यरूपम्—

धमनीभिः श्रिता दोषा हृदयं पीडयन्ति हि ।

संपीड्यमानो व्यथते मूढो भ्रान्तेन चेतसा ॥ ६ ॥

पश्यत्यसन्ति रूपाणि पतति प्रस्फुरत्यपि ।

जिह्वाश्लिभूः स्रवणालो हस्तौ पादौ च विक्षिपन् ॥ ७ ॥

दोषवेगे च विगते सुप्तवत् प्रतिबुद्धवते ।

धमनीभिः धमनीशोधी धमनियोसे, श्रिता आश्रित इराशेला आश्रित किये हुए, दोषा दोष, हृदयम् हृदयने हृदयको, पीडयन्ति हि पीडा इरे छे पीडन करते हैं, संपीड्यमानः वातादि दोषधी पीडित इरेवाभा आवते। वातादि दोषसे पीडित किया जाता हुआ, मूढ अने तेथील मोह पाभेदो पुरुष और इस लिए मूढ हुआ पुरुष भ्रान्तेन भ्रान्त भ्रान्त, चेतसा श्रित-वेडे मनसे, व्यथते व्यथा पाभे छे व्यथाको प्राप्त होता है, असन्ति अवारतविड अवास्तविक, रूपाणि रूपे। रूपोंको, पश्यति लुम्भे छे देखता है, पतति पडे छे गिरता है, प्रस्फुरति अपि इपे छे कापता है, जिह्वा-वड वड अक्षि-आभ आख, भ्रू तथा भ्रुकुट-वाणे। और भौहवाला स्रवणाल धाधाआववाणे। लालास्रावयुक्त, हस्तौ तेमल हाथ एव हाथ, पादौ च अने पग और पैरोंको, विक्षिपन् आभ तेम ई डते। ते इधर उधर फेंकता हुआ वह, दोष-दोषने। दोषका, वेगे च वेग वेग, विगते शांत थर्ता शान्त होने पर, सुप्तवत् सुतेखानी पेडे सोये हुएकी तरह प्रतिबुद्धवते लगे छे जागता है ॥ ६-७३ ॥

67½ The morbid humors lodged in the vessels affecting the brain, cause disturbance in its function; and the person thus affected is overpowered with stupor and derangement of mind. He sees imaginary things, i. e. has visual aura and drops down suddenly and is afflicted with tremors; his eyes and eye-brows become distorted, foam issues from the mouth, and the hands and feet become convulsed. When the paroxysm is over, he regains consciousness as though he were waking from sleep.

अपस्मारस्य मेदाः—

पृथग्दोषैः समस्तैश्च वक्ष्यते स चतुर्विधः ॥ ८ ॥

पृथक्- पृथक् पृथक् पृथक्, दापे. दोषो। वेडे दोषोंसे, समस्तै च अने समस्त दोषो। वेडे और समस्त दोषोंसे, स ते वह, चतुर्विध आर अकारने। चार प्रकारका, वक्ष्यते इडेवाभा आवशे कहा जायगा ॥ ८ ॥

8. Epilepsy is considered to be of four kinds—three of them due to each of the humors, separately and the fourth to the discordance of all three combined

अपस्मारस्य वातजादिभेदेन लक्षणानि—

कम्पते प्रदशेदन्तान् फेनोद्गामी श्वसित्यपि ।

परुषारुणकृष्णानि पश्येद्रूपाणि चानिलात् ॥ ९ ॥

९ कम्पते प्रदशेदन्तान्—कम्पते दशते दन्तान् (ख थ)

११ परुषारुणकृष्णानि—परुषाणि च कृष्णानि (ख थ)

१२ अस्माच्छ्लोकादनन्तरम्—

नास्त्यागन्तुरपस्मारो यस्मान्नागन्तुरुद्धवः ।

अप्रागुत्पत्तिको व्याधिरागन्तुरिति कथ्यते ॥

अपस्मारे तु नैवास्ति केवलागन्तुभूतता ।

निजो ह्यागन्तुभिः कैश्चिद्भूतैः समनुबध्यते ।

प्राक्सभवो निजो यस्मादपस्मारस्तु तेन च ।

स हि भूतोपसर्गेऽपि नरुमात्रागन्तुरुच्यते ॥

इत्यधिक. पाठ (प) पुस्तके ।

६. श्रिता-श्रिता (क थ छ)

११. -श्रिता (थ)

१२. संपीड्यमानो-संपीड्यमानो (क. ग छ. झ.)

अनिलात् वातञ्च अपस्मारधी वातञ्च अपस्मारसे, कम्पते रोगी ऋपे छे रोगी कापता है, दन्तान् फांत दातोंको, प्रदशेत् उथ्युथ्यावे छे काटता है, फेनोदामी श्लेष्मि क्राडे छे फेनसा वमन करता है, श्वसिति अपि भेरथी श्वास दे छे जोरसे श्वास लेता है, परुष- अने कठोर और कठोर, अरुण दाक्ष अरुण, कृष्णानि तथा क्राणां और क्राणे रंगके, रूपाणि च उपो रूपांको, पश्येत् शुभे छे देखता है ॥ ९ ॥

9. In an epileptic fit due to vata, there is visual aura of forms which are hard and of dusky-red or black color; the patient trembles, gnashes his teeth, throws out foams from the mouth and pants.

पीतफेनाङ्गवक्त्राक्षः पीतास्यूपदर्शनः।
सत्स्वणोष्णानलव्याप्तलोकदर्शी च पैत्तिकः ॥१०॥

पैत्तिक पित्तजन्य अपस्मारवाणो पित्तजन्य अपस्मारी, पीत- पीणां पीले, फेन- श्लेष्मि फेन, अङ्ग- अंग अङ्ग, वक्त्र- मुख मुंह, अक्षः तथा नेत्रवाणो और आखोंवाला, पीत- पीणां पीले, असृक्- तथा दाक्ष और रक्त वर्णके, रूप- रूपानुं रूपोंको, दर्शन- दर्शन उरनारे देखनेवाला, सत्स्वणोष्ण- तथा तथा गरमीवाणो प्यासी तथा गरमीवाला, अनल- अने अग्निधी और अग्निसे, व्याप्त- घेरायेधा व्याप्त, लोक- लोक जगतको दर्शी भेनारे होय छे देखनेवाला होता है ॥ १० ॥

10 In a fit of epilepsy due to pitta, the patient's saliva, limbs, mouth and eyes have an icteric tinge; he sees the visual aura of yellow or red color and is affected with thirst and heat and visualizes the whole world as being in flames

शुक्लफेनाङ्गवक्त्राक्षः जीतो हृष्टाङ्गजो गुरु ।
पश्यन्शुक्लानि रूपाणि श्लैष्मिको मुच्यते चिरात् ॥११॥

१० सत्स्वणोष्णानल-सत्स्वणस्थानल (स्त थ)

११ सत्स्वणोष्णा-सत्स्वणोष्मा (घ)

श्लैष्मिकः उक्षन्त्य अपस्मारवाणो कफजन्य अपस्मारी, शुक्ल- धोणां सफेद, फेन- श्लेष्मि फेन, अङ्ग- अंग अङ्ग, वक्त्र- मुख मुंह, अक्ष तथा नेत्रवाणो तथा आखोंवाला, शीतः ऋडे ठंडा, हृष्ट-अङ्गजः रोमाञ्च- वाणो रोमाचयुक्त, गुरु अने भारे अंगवाणो होय छे और गुरु अङ्गवाला होता है, शुक्लानि श्वेत श्वेत, रूपाणि रूपाने रूपोंको, पश्यन् भेते। ते रोगी दखता हुआ वह रोगी, चिरात् दांभे वधते देरसे, मुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त होता है ॥ ११ ॥

11 In a fit of epilepsy due to kapha, the saliva, limbs, mouth and eyes are white, the body is cold, horripilated and heavy; the patient sees visual aura of white shapes and takes a long time to recover from the fit.

अपस्मारस्यासाध्यलक्षणम्—
सर्वैरेतैः समस्तैस्तु लिङ्गैश्चैयस्त्रिदोषजः ।
अपस्मारः स चासाध्यो यः क्षीणस्यानवश्च यः ॥१२॥

एतैः आ इन, सर्वै. अधां सब, समस्तै. समस्त समस्त, लिङ्गै तु लक्षणैश्चै तो लक्षणोंसे तो, त्रिदोषजः त्रिदोषजन्य त्रिदोषजन्य, अपस्मारः अपस्मार अपस्मार, ज्ञेयः अज्ञेय जाने, य जे जो, क्षीणस्य क्षीण मनुष्यने थयेधो होय क्षीण रोगीको हुआ हो, यः अने जे और जो, अनव च भूने। होय पुराना हो, सः ते वह, असाध्यः असाध्य होय छे असाध्य होता है ॥ १२ ॥

12. If accompanied with all the symptoms in all their intensity, the epilepsy should be known as being produced by the tridiscordance of all the three humors. This type is incurable; so also the epilepsy which occurs in debilitated persons or which is of long standing.

अपस्मारस्य वेगकालः—
पश्चाद्वा द्वादशाहाद्वा मासाद्वा कुपिता मलाः ।
अपस्माराय कुर्वन्ति वेगं किञ्चिद्विद्वान्तरम् ॥१३॥

१३. किञ्चिद्विद्वान्तरम्—किञ्चिद्विद्वान्तरम् (घ.)

कुपिताः कुपित शयेला प्रकुपित, सलाः भयो मल, पक्षात् वा पक्ष द्विनसे पक्षसे, द्वादशाहात वा अथवा प्यार द्विनसे अथवा वारह दिनसे, मासात् वा अथवा श्रेष्ठ महिने या माहसे, अथ किञ्चित् श्रेष्ठा कुल, अन्तरम् समय भाटे कालके लिए, अपस्मारान् अपस्मार भाटे अपस्मार उत्पन्न करनेके लिए, वेगम् वेग वेग, कुर्वन्ति करे छे करते है ॥ १३ ॥

13. The provoked morbid humors precipitate an attack of epilepsy once every fortnight, every twelve-days or every month, the paroxysm lasting for a brief period.

अपस्मारे चिकित्साक्रम. —

तैरावृत्तानां हृत्स्रोतोमनसां संप्रबोधनम् ।

तीक्ष्णैरादौ भिषक् कुर्यात् कर्मभिर्विघ्ननादिभिः ॥१४॥

भिषक् वैद्य वैद्य, आदौ प्रथम प्रथम तैः तेऽधी उनसे, आवृत्तानाम् घेराध गयेला आवृत्त, हृत् - हृत् हृदय, स्रोतः- स्रोत स्रोत, मनसा मनसा मननी वं मनकी, संप्रबोधनम् अगृति जागृति, तीक्ष्णैः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, वमन- वमन वमन आदिभिः वगेरे आदि, कर्मभिः कर्मोपे, कुर्यात् करे छे करते ॥ १४ ॥

14. The physician should bring about the restoration of the activity of the brain, nerves and mind which have been occluded by the above causes, by first administering the drastic purificatory measures

वातिक वस्तिभूयिष्ठैः पैत्तं प्रायो विरेचनैः ।

श्लैष्मिकं बमनप्रायैरपस्मारमुपाचरेत् ॥१५॥

वातिकम् वातजन्य वातजन्य, अपस्मारम् अपस्मार- र्नी अपस्मारकी, वस्ति- वस्ति- र्नी वस्तिकी, भूयिष्ठै प्रधानतावाणां कर्मोपे, प्रधानतावाले कर्मोसे, पैत्तम् पित्त- जन्य अपस्मार- र्नी पित्तजन्य अपस्मारकी, प्राय प्राय प्राय., विरेचनैः विरेचनोपे, विरेचनोपे श्लैष्मिकम् अने

इकजन्य अपस्मार- र्नी और कफजन्य अपस्मारकी, वमन- वमन- र्नी वमनकी, प्रायै प्रधानतावाणां कर्मोपे, प्रधानतावाले कर्मोसे, उपाचरेत् चिकित्सा करे ॥ १५ ॥

15. The physician should treat the vata type of epilepsy mainly by means of enemata, the pitta type mainly by purgation, and the kapha type mainly by vomition.

सर्वतः सुविशुद्धस्य सम्यग्वाशासितस्य च ।

अपस्मारविमोक्षार्थं योगान् संशमनाञ्जृणु ॥१६॥

सर्वत सर्व प्रकारे सब प्रकारसे सुविशुद्धस्य सारी रीते स शोधन पायेला अच्छी तरह सशोधित, सम्यक् अने सारी रीते और अच्छी तरह आशासितस्य च आशासन पायेला रोगीना आशासित रोगीके, अपस्मार- अपस्मारने अपस्मारको, विमोक्षार्थम् हर करवा भाटे नष्ट करनेके लिए, संशमनाम् स शमन संशमनकारक, योगान् योगो योगोको, जृणु सांभले सुनो ॥ १६ ॥

16 Now listen to a description of the sedation recipes given for the cure of epilepsy after the patient has been fully purified and well comforted.

अपस्मारे पञ्चगव्य घृतम्—

गोशकृद्रसदधयस्लक्ष्मीरमूत्रैः समैर्घृतम् ।

पिद्धं पिवेदपस्मारकाशलाज्वरनाशनम् ॥१७॥

इति पञ्चगव्यं घृतम् ।

समै समान भागे दीधेलां समान भागवाले, गो- गायना गौके शकृत्- शकृत्- गोवर्के रस- रस रस, दधयस्ल- प्लाटु दही खटे दही, क्षीर- दूध दूध, मूत्रै

१७ समैर्घृतम्—न तत्रम् (त.)

” अस्माच्छ्लोकान्तरम्—

वास्तो रसो वना कुण्ड शङ्खगुणीतिरेव च ।

पुराणमाज्वमुन्मादालक्ष्यपम्मांरपापनुत् ॥

इत्यधिक पाठः (ध) पुरम्के ।

१५ श्लैष्मिक-कफज (ध)

” उपाचरेत्-ममाचरेत् (ख ङ)

तथा भूतली और मूत्रसे, सिद्धम् [सिद्ध करेले सिद्ध किये हुए, अपस्मार- अपस्मार अपस्मार, कामला- कम्पे। कमला ज्वर तथा ज्वरने। और ज्वरके, नाशनम् नाश करेना नाशक, घृतम् धीनु घृतको, पिबेत् पान करवु पीवे ॥ १७ ॥ इति आ यह पञ्चगव्यम् पञ्चगव्य पञ्चगव्य, घृतम् घृत छे घृत है।

17. The patient may take the ghee prepared with equal parts of cow-dung juice, sour curds, milk and cow's urine. This ghee is curative of epilepsy, jaundice and fever. Thus has been described the Panchagavya Ghee.

अपस्मारे महापञ्चगव्यं घृतम्—

द्वे पञ्चमूल्यौ त्रिफलां रजन्यौ कुटजत्वचम् ।
सप्तपर्णमपामार्गं नीलिनीं कटुरोहिणीम् ॥१८॥
शम्पाकं फल्गुमूलं च पौष्करं सदुरालभम् ।
द्विपलानि जलद्रोणे पक्त्वा पादावशेषिते ॥१९॥
भार्गी पाठां त्रिकटुकं त्रिवृतां निचुलानि च ।
श्रेयसीमाढकीं मूर्वां दन्तीं भूनिम्बचित्रकौ ॥२०॥
द्वे सारिवे रोहिषं च भूतीकं मदयन्तिकाम् ।
क्षिपेत्पिष्ट्वाऽक्षमात्राणि तेन प्रस्थं घृतात् पचेत् ॥२१॥
गोशकृद्दसदध्यम्लक्षीरमूत्रैश्च तत्समैः ।
पञ्चगव्यमिति ख्यातं महत्तदमृतोपमम् ॥२२॥

द्वे पञ्चमूल्यौ दशभूण दशमूल, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, रजन्यौ ६७६२- ६३६७६२ हस्दी- दाकहस्दी, कुटजत्वचम् ३३७७६ कूडेकी छाल, सप्तपर्णम् सात पक्ष सतिवन, अपामार्गम् अघेडा चिचिडा, नीलिनीम् गणी नीली, कटुरोहिणीम् ३३ कटुकी, शम्पाकम् गरभाणे। अमलतास, फल्गुमूलम् अ ७२तु भूण अजीरका मूल, सदुरालभम् धमासासहित धमासा सहित, पौष्करम् च पौष्करभूण पोहकरमूल, द्विपलानि दरेक छे पल प्रत्येक दो पल, जल- पाणी जलके, द्रोणे

शेक द्रोणुर्भा एक द्रोणमें, पक्त्वा पकावी पकाकर, पाद- अतुर्थांश चतुर्थांश, अवशेषिते भाडी रहे त्यारे शेष रहने पर, भार्गीम् भार्गी भार्गी पाठाम् पाठ पाठी, त्रिकटुकम् त्रिकटु त्रिकटु, त्रिवृताम् त्रिवृत् त्रिवृत्, निचुलानि समुद्र्का समुद्रफल, श्रेयसीम् गणपीपर गजपिप्पली, आढकीम् तुवेर अरहर, मूर्वां मूर्वा मूर्वा, दन्तीम् दन्ती दन्ती, भूनिम्ब- करियातु चिरायता, चित्रकौ च अने चित्रे। और चित्ता द्वे सारिवे सारिवे अने डाणां दूधनी उपलसरी कपूरी और कालीसर, रोहिषम् च रोहिष रोहिष, भूतीकम् अमृते अजवायन, मदयन्तिकाम् मेदी मेहदी, अक्ष- अक्षे दरेक तोलानी प्रत्येकको कर्ष मात्राणि मात्रामां लक्ष प्रमाणमें लेकर, पिष्ट्वा पीटने पीसकर, क्षिपेत् नाथना छोड़े, तै तेनाथी उनसे, सर्पिषः धी घृतके, प्रथम् शेक प्रस्थ एक प्रस्थको, तत्- ते उसके, समै- समान मात्रावाणां समान मात्राके, गो- गायना गौके, शकृत्- छाणुने गोबरका, रस- रस रस, दध्यम्ल- आटु ६६ अम्ल दही क्षीर- दूध दूध, मूत्रै- च अने मूत्रनी साथे और मूत्रके साथ, पचेत् पकावतु पकावे, अमृतोपमम् अमृतसमान अमृतसमान, तत्- ते वह, महत् पञ्चगव्यम् 'महापञ्चगव्य' 'महापञ्चगव्य' इति अनामथी इस नामसे ख्यातम् प्रख्यात छे प्रसिद्ध है ॥१८-२२॥

18-22. Decoct in 1024 tolas of water 8 tolas of each of the two varieties of pentaradix, three myrobalans, turmeric, indian berberry, kurchi bark, dita bark, rough chaff, indigo, kurroa, purging cassia, root of common fig, orris root cretan prickly clover, and when it is reduced to one-fourth its quantity, add the paste of one tola of each of beetle-killer, patha three spices, turpeth, bijjal, elephant pepper pigeon pea, trilobed virgin bower, wild croton, wild chiretta, white-flowered leadwort, the two varieties of indian sarsaparilla, ginger grass, bishop's

१९ शम्पाकं-शम्पाक (ख)

२० भेयसी-भेयसा (च)

२१. तेन प्रस्थं घृतात् पचेत्-तै प्रस्थं सर्पिषः पचेत् (क. घ. ष.)

weed and henna: cook with this 64 tolas of ghee adding equal quantities of cow-dung-juice, sour-curds, milk and urine. This ghee is called major Panchagavya Ghee. It is equal to ambrosia.

अपस्मारे तथोन्मादे श्वयथावदरेषु च ।

गुल्मार्शःपाण्डुरोगेषु कामलायां हलीमके ॥२३॥

शस्यते घृतमेतत्तु प्रयोक्तव्यं दिने दिने ।

अलक्ष्मीह्यहरोगघ्नं चातुर्थकविनाशनम् ॥२४॥

इति महापञ्चगव्यं घृतम् ।

अपस्मारे अपरभार अपस्मार, तथा उन्मादे उन्माद रोग, श्वयथौ शैथ शोक, उदरेषु च उदररोगे उदर-रोग, गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्श- अर्श अर्श पाण्डुरोगेषु पाण्डुरोग पाण्डुरोग, कामलायां कामला, हलीमके अने हलीमकमा और हलीमकमें, एतत् आ यह, घृतम् तु घृत घृत, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है, दिने दिने हरारे प्रतिदिन, प्रयोक्तव्यम् तेने प्रयोग करेने इसका प्रयोग करना चाहिए, अलक्ष्मी- आ धी अलक्ष्मी यह घृत अलक्ष्मी, ग्रह- तथा ग्रहथी उत्पन्न थयेत तथा ग्रहसे जन्मित, रोगघ्नम् रोगने नाश करनार रोगका नाशक, चातुर्थक- तेभ्य चातुर्थक अपरने एवं चातुर्थक ज्वरका, विनाशनम् नाश करनारुं छे नाशक है ॥२३-२४॥ इति आ यह, महापञ्चगव्यम् महापञ्चगव्य महापञ्चगव्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

23-24. It is recommended for use in epilepsy, insanity, edema, abdominal diseases, gulma, piles, anemia, jaundice and halimaka. It should be taken every day. It dispels ill-luck, spirit possession and quartan fever. Thus

२३ तथोन्मादे-उदरे कासे (ग च द घ)

, हलीमके-भगन्दरे (क ख घ छ. झ. ङ)

२४. रोगघ्नम्-रक्षोघ्नम् (ग. च.)

,, ,, -दोषघ्नम् (घ.)

has been described the major Panchagavya Ghee

अपस्मारे ऋत्विपयसिद्धवृत्तनि—

ब्राह्मीरसवचाकुष्ठशङ्खपुष्पीभिरेव च ।

पुराणं घृतमुन्मादाकृद्भयपस्मारपापनुत् ॥२५॥

ब्राह्मी- ब्राह्मीने ब्राह्मीका रस- स्वरस स्वरस, वचा- वचा वचा, कुष्ठम् कुष्ठ कूठ, शङ्खपुष्पीभिः एव च तथा शंखावलीथी सिद्ध करेणुं और शङ्खावलीसे सिद्ध किया हुआ, पुराणम् भूत पुराणा, घृतम् घृत घृत, उन्माद- उन्माद उन्माद, अलक्ष्मी- अलक्ष्मी अलक्ष्मी, अपस्मार- अपरभार अपस्मार, पाप तथा पापने और पापका नुत् नाश करनार छे नाशक है ॥ २५ ॥

25. The medicated ghee prepared of old ghee in brahmi juice with sweet flag, costus and kidney leaved ipomea, is curative of insanity, ill-luck, epilepsy and effects of evil deeds

घृतं सैन्धवहिङ्गुभ्यां वर्षे वास्ते चतुर्गुणे ।

मूत्रे सिद्धमपस्मारहृद्ग्रहामयनाशनम् ॥२६॥

वर्षे अण्डना बेलके, वास्ते तथा अकराना और बकरेके, चतुर्गुणे आरगथा चौगुने मूत्रे भूतमा मूत्रमें, सैन्धव- सिंधुधूम्र सैन्धानमक, हिङ्गुभ्याम् तथा हिङ्गुनी साथे और हींगके साथ, सिद्धम् सिद्ध करेणु सिद्ध किया गया, घृतम् घृत घृत, अपस्मार- अपरभार अपस्मार, हृत्- हृदयरोग हृदयरोग, ग्रह- तथा ग्रहथी उत्पन्न थयेत तथा ग्रहसे जन्मित, आमय- रोगने रोगका, नाशनम् नाश करनारुं छे नाशक है ॥ २६ ॥

26 The medicated ghee, prepared with four times its quantity of the urine of the bull, or the he-goat, together with rock salt and asafetida, is curative of the diseases of epilepsy and cardiac seizure

२५. पापनुत्-पापनुत् (घ.)

ववाद्य घृतम्—

ववाशम्पाककैटर्यवयःस्थाहिङ्गचोरकै ।

सिद्ध पलङ्कषायुक्तैर्वातश्लेष्मात्मके घृतम् ॥२७॥

पलङ्कषा- गूणगुणथी गुग्गुलुसे युक्तै युक्त युक्त ववा-
ववा वच, शम्पाक- गरभाणो समलताम, कैटर्य- माडो
लीभडो मीठा निम्ब, वयस्था- गणो मिलोय, हिङ्गु-
हिङ्गु हींग, चोरकै तथा येष्टुधी और चोरकसे,
सिद्धम् सिद्ध करेले सिद्ध किया गया, घृतम् घृत
घृत, वातश्लेष्मात्मके वातकफान्द अपस्मारम् हित-
कर छे वातकफात्मक अपस्मारमें हितकर है ॥ २७ ॥

27. The medicated ghee prepared with the paste of sweet flag, purging cassia, curry neem, guduch, asafetida, angelica and gum gugulu is beneficial in epilepsy due to vata-cum-kapha

जीवनीयमकम्—

तैलप्रस्थं घृतप्रस्थं जीवनीयैः पलोन्मितैः ।

क्षीरद्रोणे पचेत् सिद्धमपस्मारविनाशनम् ॥२८॥

तैल- तैल तैल, प्रस्थम् ओष्ठ प्रस्थ एक प्रस्थ,
घृत- तथा घी तथा घी प्रस्थम् ओष्ठ प्रस्थ एक प्रस्थ तो,
पलोन्मिते ओष्ठ ओष्ठ पल पल मानकी जीवनीयैः
शुक्लीय गणुनी प्रत्येक औषधिके साथे जीवनीय गणकी
प्रत्येक औषधिके साथ, क्षीर- दूध दूधके, द्रोणे ओष्ठ
द्रोणुम् एक द्रोणमें, पचेत् पकावे पकावे सिद्धम् सिद्ध
थता तैलै सिद्ध होने पर वे, अपस्मार- अपस्मारने
अपस्मारके, विनाशनम् नाश करे छे नाशक होते है ॥२८॥

28. The mixed unction, prepared of 64 tolas of oil and 64 tolas of ghee in 1024 tolas of milk with the paste of four tolas of each of the drugs of the jivaniya group, is curative of epilepsy

कसे क्षीरेक्षुरसयोः काशप्रयैऽष्टगुणे रसे ।

कार्षिकैर्जीवनीयैश्च घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥२९॥

वातपित्तोद्धवं क्षिप्रमपस्मारं नियच्छति ।

तद्वत् काशविदारीक्षुकुशकाथशृतं घृतम् ॥३०॥

क्षीर- दूध दूध, इक्षुरसयोः तथा शेरडीना रसना
और ईखके रसके, कसे २५६ तोलाभा एक आठकमें,
काशप्रयै अने शीवणुना और गम्भारीके, अष्टगुणे
आठगुणा आठगुने, रसे रसभा रसमें, कार्षिके ओष्ठ
ओष्ठ तोला प्रत्येक एक कर्ष मानवाले, जीवनीयै. शुक्-
लीय गणुना द्रव्येष्टी जीवनीयगणोक्त द्रव्योंके, घृत-
धी घृत, प्रस्थम् ओष्ठ प्रस्थ एक प्रस्थ, विपाचयेत्
पकावे पकावे, वात- ते वात वह वात, पित्त- तथा
पित्तधी और पित्तसे उद्धवम् उत्पन्न थयेला उत्पन्न हुए,
अपस्मारम् अपस्मारने अपस्मारको, क्षिप्रम् जल्दी शीघ्र,
नियच्छति रोके छे रोकता है, तद्वत् ते प्रमाणे इसी
प्रकार, काश- काश, विदारी- विदारी
विलाङ्गिकन्द, इक्षु- शेरडी ईख, कुश- अने नाना द्रव्योंके
और कुशके, काथ- काथधी काथसे, शृतम् सिद्ध करेले
सिद्ध किया गया, घृतम् घृत अपस्मारने तुरत रोके छे
घृत अपस्मारको शीघ्र रोकता है ॥ २९-३० ॥

29-30 A medicated ghee may be prepared of 64 tolas of ghee in 256 tolas of milk and sugarcane juice and eight times the quantity of decoction of white teak with the paste of one tola each of the drugs of the jivaniya group. By the use of this ghee the epilepsy born of vata-cum-pitta is soon subdued. Similar is the action of the medicated ghee prepared in the decoction of thatch-grass, white yam, sugarcane and small sacrificial grass.

मधुकद्विपले कल्के द्रोणे चामलकीरसात् ।

तद्वत् सिद्धो घृतप्रस्थः पित्तापस्मारमेघजम् ॥३१॥

३१. सिद्धो घृतप्रस्थः—सिद्ध घृतप्रस्थम् (घ.)

२७. कैटर्य-कैटर्य (क)

„ चोरकै-रोचकै (ङ)

मधुक- लेडीमधना मुलहठीके, द्विपले ८ तोला दो पल, कल्के ३६४ भां कल्कमें, आमलकी- अने आमणांना और आवलेके, रसात् रसना रसके, द्रोणे च १०२४ तोलाभां एक द्रोणेसे, तद्वत् ते प्रभाणु उसी प्रकार, सिद्ध- सिद्ध करेले सिद्ध किया गया, घृतप्रस्थः ६४ तोला धृत एक प्रस्थ घृत, पित्त- पित्तजन्य पित्तजन्य, अपस्मार- अपस्मारनु अपस्मारकी, शेषजम् औषध औषध है ॥ ३१ ॥

31. The medicated ghee prepared of 64 tolas of ghee in 1024 tolas of juice of emblic myrobalans with the paste of 8 tolas of liquorice is similarly curative of epilepsy due to pitta

अपस्मारे अभ्यङ्गार्थं सिद्धनैलानि—

अभ्यङ्गः सार्षपं तैलं वस्तमूत्रे चतुर्गुणे ।
सिद्धं स्याद्गोशकृन्मूत्रैः स्नानोत्सादनमेव च ॥३२॥

चतुर्गुणे आरगणु चौगुने, वस्त- भट्टराना बकरेके, मूत्रे मूत्रभां मूत्रमें, सिद्धम् सिद्ध करेले सिद्ध किया गया, सार्षपम् सरसपनु सरसोंका, तैलम् तेल तैल, अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग भाटे प्रशस्त अभ्यङ्गके लिए प्रशस्त स्यात् छे है, गो- गायनां गौके, शकृत्- शकृत् गोवर, मूत्रै- तथा मूत्रथी और मूत्रसे, स्नान-उत्सादनम् एव च अनुकमे उत्सादन तथा स्नान करवां क्रमश उत्सादन तथा स्नान करे ॥३२॥

32. Inunction should be given with the rape-seed oil prepared in four times its quantity of goat's urine; massage should be done with cow's dung and bath with cow's urine

कटभ्यादितैलम्—

कटभीनिम्बकट्फळमधुशिशुत्वचां रसे ।
सिद्धं मूत्रसमं तैलमभ्यङ्गार्थं प्रशस्यते ॥३३॥

कटभी- सके शिरीष सफेद शिरीष, निम्ब- लीमडा नीम, कट्फळ- अरल अरल, मधुशिशु- अने सरगवानी

३२. गोशकृन्मूत्रै-गो शकृन्मूत्रे (ख. घ.)

और सहजनकी, त्वचाम् छालना छालके, रसे क्वाथभां क्वाथमें, मूत्र- गोमूत्रना गोमूत्रके, समम् समान प्रभाणुभां सम प्रमाणमें, सिद्धम् पडावेले सिद्ध किया गया तैलम् तेल तैल, अभ्यङ्ग-अर्थे अभ्यङ्ग भाटे अभ्यङ्गके लिए, शस्यते श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ ३३ ॥

33. The oil, prepared in the decoction of the bark of white siris, neem, tree of heaven and drumstick with equal amount of cow's urine, is recommended for inunction,

पलङ्कषाद्य तैलम्—

पलङ्कषावचापथ्यावृश्चिकाल्यकसर्षपैः ।
जटिलापूतनाकेशीनाकुलीहिङ्गचोरकैः ॥३४॥
लशुनातिरसाचित्राकुष्ठैर्विड्भिश्च पक्षिणाम् ।
मांसाशिनां यथालाभं वस्तमूत्रे चतुर्गुणे ॥३५॥
सिद्धमभ्यञ्जनं तैलमपस्मारविनाशनम् ।
एतैश्चैवौषधैः कार्यं धूपनं सप्रलेपनम् ॥३६॥

पलङ्कषा- गूण गुग्गुलु, वचा- वच, पथ्या- हरडे हरड, वृश्चिकाली भाजवल्ली बईण्टा अर्क- आडो आक, सर्षपै सरसव सरसों, जटिला- जटिलासी जटा- मासी, पूतनाकेशी- पूतनाकेशी पूतनाकेशी, नाकुली- नोणवेल ईशरमूल, हिङ्गु हिङ्गु हींग, चोरकैः चोरक, लशुन- लसखु लहसन, अतिरसा- शतावरी शतावर, चित्रा- चित्रो चित्ता, कुष्ठे कुष्ठ कूठ मांसाशिनाम् अने मांसाहारी और मासभक्षी, पक्षिणाम् पक्षीओनी पक्षियोंकी, यथालाभम् भणे तेडदी जितनी मिल सके उतनी, विड्भिः च अरकथी बीठसे, चतुर्गुणे आरगणु चौगुने, वस्त- भट्टराना बकरेके, मूत्रे मूत्रभां मूत्रमें, सिद्धम् सिद्ध करेले सिद्ध किया गया, तैलम् तेल तैल, अभ्यञ्जनम् अभ्यङ्ग करवाथी अभ्यङ्ग करनेसे, अपस्मार- अपस्मारना अपस्मारका, विनाशम् विनाश करनार थाय छे नाशक होता है, एतैः एव च अने आ ७ और इन्हीं, औषधै औषधियोंकी ओषधियोंसे, सप्रलेपनम् दोपसहित

३३. सप्रलेपनम्-सप्रलेपनम् (घ)

तेपसहित, धूपनम् धूपन धूपन, कार्यम् ३२वु
करे ॥ ३४-३६ ॥

34-36. Inunction with the medicated oil prepared in four times its quantity of goat's urine with the paste of gum guggulu, sweet flag, chebulic myrobalan, climbing nettle mercury, mudar, rape-seed, nardus, putana-kesi, indian birth wort, asafetida, angelica, garlic, aquatic liquorice, red physic-nut, costus and such droppings of birds of prey as may be available, is curative of epilepsy. Fumigation and applications may also be done with these drugs.

अपस्मारनाशका प्रदेहधूपा —

पिप्पलीं लवणं चित्रां हिङ्गु हिङ्गुशिवाटिकाम् ।
काकोलीं सर्षपान् काकनासां कैटर्यचन्दने ॥३७॥

शुनःस्कन्धास्थिनखरान् पर्शुकां चेति पेषयेत् ।
वस्तमूत्रेण पुण्यर्क्षे प्रदेहः स्यात् खधूपनः ॥३८॥

पिप्पलीम् पीपर पिप्पली लवणम् सि धालूष् सैधान-
नमक, चित्राम् चित्रे चित्ता, हिङ्गु हिङ्गु हीग हिङ्गु-
शिवाटिकाम् हिङ्गुशिवाटिका हिङ्गुशिवाटिका, काकोलीम्
काकोली, सर्षपान् सरसप सरसों, काकनासाम्
कौवाटोडी कौआटोडी, कैटर्य- भीडे डीमडे मीठा निम्ब,
चन्दने चन्दन चन्दन, शुन कुतराना कुत्तेके, स्कन्ध
रुधुधन कन्धेकी, अस्थि- हाड्डु हड्डी, नखरान् नख
नख पर्शुकाम् च अने पांसणी और पसलियाँ, इति
अने इनको, वस्त- अडराना बकरेके, मूत्रेण मूत्रथी
मूत्रके साथ, पुण्यर्क्षे पुण्य नक्षत्रमां पुण्य नक्षत्रमें, पेष
येत् धाटवु पीसे, खधूपन अपस्मारमां तेने धूप
अपस्मारमें इससे धूपन, प्रदेह अने देप और प्रदेह,
स्यात् ३२वा करे ॥ ३७-३८ ॥

३७. चित्रा-शिग्रु (क ख घ च ञ ङ. थ द ध)

३८. नखरान्-च खान् (फ)

,, पुण्यर्क्षे-पुण्याके (घ)

37 38 Long pepper, rock salt, physic-nut, asafetida, white emetic nut, kakoli, rape-seed, small stinking swallow wort, curry neem and sandal and bones of the shoulder-girdle, nails and ribs of dog—all these should be pounded together in goat's urine under the constellation of Pushya This will make a good application and fumigation

अपस्मारे उत्सादनम्—

अपेतराक्षसीकुष्ठपूतनाकेशिचोरकैः ।

उत्सादनं मूत्रपिष्टैर्मूत्रैरेवावसेचनम् ॥३९॥

मूत्र- गोमूत्रथी गोमूत्रके साथ, पिष्टे पीसेवा पीसी
गर्द, अपेतराक्षसी तुलसी, कुष्ठ- डं कूठ.
पूतनाकेशि- पूतनाकेशी पूतनाकेशी, चोरकैः अने
जटामांसीथी और जटामासीसे, उत्सादनम् उत्सादन
३२वु उत्सादन करे, मूत्रैः अने गोमूत्रथी और गोमूत्रसे,
एव ज ही अवसेचनम् अवसेचन ३२वु अवसेचन
करे ॥ ३९ ॥

39 The massage should be given with the paste of holy basil, costus, chebulic myrobalan putana-kesi and angelica, ground in cow's urine; and urines may also be used by themselves as affusion.

जलौकःशकृता तद्द्वयैर्वा वस्तरोमभिः ।

खरास्थिभिर्हस्तिनखैस्तथा गोपुच्छलोमभिः ॥४०॥

दग्ध भाण्डा जलाये गये, जलौक - जणैनी जौक की
शकृता पिष्टथी पीठसे वस्त अथना अडराना या
बकरेके, रोमभि वा पाणथी रोमोंसे खर- गधेडाना
गधेडी, अस्थिभिः हाड्डांथी हड्डियोंसे हस्ति- हाथीना
हाथीके, नखै नखथी नखसे, तथा तथा तथा, गो-
गाथना गौके पुच्छ- पूछडाना पूछके, लोमभि पाणथी
वालोंसे तद्द्वय ते प्रमाणे उत्सादन ३२वु उसी प्रकार
उत्सादन करे ॥ ४० ॥

40. Similarly massage should be given with the excrement of leeches or burnt hair of goat or burnt bones of the ass, or burnt nails of the elephant or the burnt hair of the cow's tail.

अपस्मारे नस्थानि—

कपिलानां गवां मूत्रं नावनं परमं हितम् ।
श्वशृगालविडालानां सिंहादीनां च शस्यते ॥४१॥

कपिलानाम् पि गण। पशुती कपिल वर्णोऽपि, गवात् गायेतु गायोक्त्वा मूत्रम् मूत्रं मूत्रं, परमम् परम अत्यन्त, हितम् हितकारी हितकर नावनम् नस्य छे नस्य है श्व-कृतरा कुत्ता, शृगाल-शिशाण सियार, विडालानाम् विडाला विडो, सिंहादीनाम् च अने सिद्ध पशुरेणु मूत्र और सिंह आदिका मूत्र, शस्यते श्रेष्ठ छे शस्यते है ॥ ४१ ॥

41 The urine of a tawny cow is very beneficial as a nasal medication, also the urine of dog, jackal, cat, lion and other creatures of that group is also recommended for nasal medication

भार्गी वचा नागदन्ती श्वेता श्वेता विषाणिका ।
ज्योतिष्मती नागदन्ती पादोक्ता मूत्रपेषिता ॥४२॥

योगस्त्रयोऽतः षड् विन्दून् पञ्च वा नावयेद्भिषक् ।

पादोक्ता श्वेतादिना ओष्ठ ओष्ठ अशुशी कहेला श्लोकके एक एक पाठमें कहे गये, भार्गी भार्गी भार्गी, वचा वच वच नागदन्ती अने नागदन्ती और नागदन्ती, श्वेता श्वेता श्वेता, श्वेता विषाणिका अने श्वेता विषाणिका और श्वेता विषाणिका, ज्योतिष्मती-

४१ गवा मूत्र-गवा पित्त (घ, ष फ)

„ श्व-प (द)

४२. भार्गी वचा नागदन्ती-भार्गी च नागदन्ती च (प)

„ श्वेता श्वेता-श्वेतश्वेता (य छ प. फ)

„ श्वेता विषाणिका-शतविषाणिकम् (त घ.)

मादङ्गण्णु मालकगुनी, नागदन्ती अने धनुस्य और इकूम, मूत्रपेषिता. ऐओने गोमूत्रमां वालीने इनके गोमूत्रसे पिसे हुए, त्रय त्रय तीन, योगाः योगे तैथार थाय छे योग तय्यार दोते है, अतः ऐओमांथी इनमेंसे, षट् छ छ, पञ्च वा अथवा पांच या पाच, विन्दून् विन्दुओन वूंदका, भिषक् वैधे वैध नावयेत् नस्य आपवु नस्य देवे ॥ ४२ ॥

42-42 1/2 (1) Beetle-killer, sweet flag, oblong-leaved croton, (2) white flowered musselshell creeper and climbing asparagus, (3) staff plant and oblong leaved croton—these three sets of drugs, one mentioned in each hemistich, should be pounded with cow's urine; the physician may use five or six drops of these as nasal drops.

त्रिफलाव्योषपीतद्रुयवक्षारफणिज्झकैः ॥४३॥

इयामापामार्गकारक्षफलैर्मूत्रेऽथ वस्तजे ।

साधितं नावनं तैलमपस्मारविनाशनम् ॥४४॥

त्रिफला-त्रिफला त्रिफला, व्योष-त्रिकटु त्रिकटु. पीतद्रु-एरुडुण्डर दारुहल्दी, यवक्षार-अपभार यवक्षार, फणिज्झकै अरवे मर्वा, अथ इयामा-श्यामा इयामा, अपामार्ग-अधेडे। चिचिडा कारक्षफलै अने कर नर्वा पीत ऐओथी और ठीठोहरी इनसे, वस्तजे अक्षराना वकरेके, मूत्रे मूत्रमां मूत्रमें, साधितम् सिद्ध करेले सिद्ध किया हुआ, तैलम् तेल तैल, अपस्मार-अपभारने। अपस्मारका विनाशनम् नाश करनार विनाशक, नावनम् नस्य छे नस्य है ॥ ४३-४४ ॥

43-44 The medicated oil prepared in goat's urine with the paste of the three myrobalans, the three spices, deodar barley alkali, sweet marjoran, black turpeth. rough chaff and the fruit of indian beech, when used as nasal drops, is curative of epilepsy.

पिप्पली वृश्चिकाली च कुष्ठं च लवणानि च ।
भार्गी च चूर्णितं नस्तः कार्यं प्रबन्धन परम् ॥४५॥

पिप्पली पीपर पिप्पली, वृश्चिकाली च भाजवण्णी
बर्हण्डा, कुष्ठम् च उठ कूठ. लवणानि च पाच्य लवण
पाचो लवण, भार्गी च अने भार्गीना और भार्गीका
चूर्णितम् चूर्णित चूर्ण करके, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ प्रबन्धनम्
प्रबन्धन, प्रबन्धन नस्त नस्त नस्त, कार्यम् करके
करे ॥ ४५ ॥

45. Long pepper, climbing nettle
mercury, costus, salts and beetle
killer, powdered and mixed together,
is an excellent nasal insufflation

अपस्मारे अज्ञानि—

कायस्थां शारदान्मुद्गान्मुस्तोशीरयवांस्तथा ।
सव्योषान् वस्तमूत्रेण पिष्ट्वा वर्तिः प्रकल्पयेत् ॥४६॥

कायस्थाम् ओलथी इलायची, शारदान् शरः
शतुभां थथेद शरदोद्भव, मुद्गान् मग मूग, तथा
सव्योषान् त्रिकटुसहित त्रिकटुसहित, मुस्ता- मुस्त
मुस्त, उशीर- पीपलीना वाणी खस, यवान् अने
व्य ओलोने और जौ इनका, वस्त- अकराना बकरेके,
मूत्रेण मूत्रथी मूत्रके साथ, पिष्ट्वा वाटीने पीसकर,
वर्ति. अञ्जन भाटे वर्तिओ अज्ञानके लिए वर्ति,
प्रकल्पयेत् अनावणी बनावे ॥ ४६ ॥

46 A medicated collyrium-stick
may be prepared by pounding carda-
mom, autumnal green gram, nut grass,
cuscus grass barley and the three
spices with goat's urine.

अपस्मारे तथोन्मादे सर्पदष्टे गरदिते ।
विषपीते जलमृते चैना. स्युरमृतोपमाः ॥४७॥

अपस्मारे अपस्मारभास्मा अपस्मारमे, तथा उन्मादे
उन्मादभा उन्मादमे, सर्पदष्टे अने सर्पदश थथे होय

ओवा मनुष्य भाटे सर्पदष्ट पुरुषके लिए, गर- गरदोषथी
गरदोषसे, अर्दिते पीडित मनुष्य भाटे पीडित मनुष्यके
लिए, विषपीते अने विषयान् कर्तुं होय ओवा मनुष्य
भाटे विष पीये हुए पुरुषके लिए, जलमृते च अने
अणभां दूषीने मृत तुल्य थथेदा मनुष्य भाटे और
जलमें डूबकर मृत तुल्य हुए पुरुषके लिए, एता अ.
वर्तिओ ये वर्तिया, अमृतोपमाः अमृतना अनी अमृत
जैसी, स्युः छे है ॥ ४७ ॥

47 This medicated collyrium stick
when applied to the eyes in cases of
epilepsy, insanity, snake-bite, chronic
poisoning, acute poisoning and drown-
ing, acts like ambrosia.

मुस्ताद्या वर्ति

मुस्तं वय स्थां त्रिकलां कायस्थां हिङ्गु शाद्वलम् ।
व्योषं माषान् यवान्मूत्रैर्वारितमैषार्पभैस्त्रिभिः ॥४८॥

पिष्ट्वा कृत्वा च वा वर्तिअपस्मारे प्रयोजयेत् ।
किलासे च तथोन्मादे ज्वरेषु विषमेषु च ॥४९॥

मुस्तम् मुस्त मुस्त, वय स्थाम् वयस्था वयस्था,
त्रिकलाम् त्रिकला त्रिकला, कायस्थाम् ओलथी इलायची
हिङ्गु इग हीग, शाद्वलम् धो दव, व्योषम् त्रिकटु
त्रिकटु, माषान् अउद उदद यवान् अने व्य और
जौको, वास्त- अकराना बकरेके मैष- घेटीना भेडके,
वारिते अने अणदनां और बैलके, त्रिभि ओम त्रि
इस तरह तीनों, मूत्र मूत्रथी मूत्रके साथ पिष्ट्वा
वाटी पीसकर, वर्तिम् च अञ्जनवर्ति अज्ञान-
वर्ति कृत्वा करीने बनाकरके, ताम् तैने उत्रका,
अपस्मारे अपस्मारभा अपस्मारमे, किलासे च
किलासभा किलासमे तथा उन्मादे उन्मादभा उन्मादमे,
विषमेषु ज्वरेषु च अने विषम अणरभा एव विषम
ज्वरमे. प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ ४८-४९ ॥

48-49. A medicated collyrium-stick
prepared by pounding nut-grass,
guduch, three myrobalans, cardamom,

४८ वास्तमैषार्पभैस्त्रिभिः - वस्तमैषार्पभैस्त्रिभिः (क)

asafetida scutch grass, the three spices, black-gram, and barley in urines of he-goat, ram and bull may be used in epilepsy, leprosy, insanity and irregular fevers.

श्वपित्तमज्जनम्, धूपनयोग च—

पुष्योद्धृतं शुनः पित्तमपस्मारघ्नमज्जनम् ।

तदेव सर्पिषा युक्तं धूपनं परमं मतम् ॥५०॥

पुष्य- पुष्य नक्षत्रम्। पुष्य नक्षत्रमें, उद्धृतं डाढी ढीधेलु निकाला गया, शुन इतरानु कुत्तेका, पित्तम् पित्त, अपस्मारघ्नम् अपस्मारने। नाश करने। अपस्मारनाशक, अज्जनम् अज्जन छे अजन है, तत् तेने वह, एव ए ही, सर्पिषा धीथी घीसे, युक्तम् युक्त मिलाया हुआ, परमम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, धूपनम् धूपन धूपन, मतम् मान्युं छे माना गया है ॥ ५० ॥

50. The bile of the dog collected during the constellation of Pushya makes an eye-application curative of epilepsy. When mixed with ghee, it is stated to make an excellent fumigation

नकुलोलूकमार्जारगृध्रकीटाहिकाकजैः ।

तुण्डैः पक्षैः पुरीषैश्च धूपनं कारयेद्भिषक् ॥५१॥

नकुल- नैमिषा नेवले, उलूक- ध्रुव उलू, मार्जार भिलासि बिल्ली, गृध्र- गीध गिद्ध, कीट- वीछी बिच्छू, अहि- सर्प साप, काकजै- तथा डागडाना और कौएके, तुण्डै- भस्तक तुण्ड, पक्षैः पांथ पंख पुरीषै- व अने विष्टाथी और विष्टासे, भिषक् वैद्य वैद्य, धूपनम् धूपन धूपन, कारयेत् करने करवे ॥ ५१ ॥

51. The physician may perform fumigation with the beak or snout, wings and dung of mongoose, owl, cat vulture, scorpion, snake and crow,

आभिः क्रियाभिः सिद्धाभिर्हृदयं संप्रबुध्यते ।

स्रोतांसि चापि शुष्यन्ति ततः संज्ञां स विन्दति ॥५२॥

आभिः आ इन्, सिद्धाभिः सिद्ध सिद्धफलदायी, क्रियाभिः क्रियाओथी क्रियाओंसे, हृदयम् हृदय हृदय संप्रबुध्यते अगृत आय छे जाग उठता है, स्रोतांसि च अने स्रोतां और स्रोत, अपि पशु मी, शुष्यन्ति शुष्क थाय छे शुष्क होते हैं, तत तैथी उससे, त- ते वह, संज्ञां संज्ञाने संज्ञाको विन्दति प्राप्त करे छे प्राप्त होता है ॥ ५२ ॥

52 With the application of these tried procedures, the centre of consciousness is reactivated and the body channels become purified and the person is restored to consciousness.

अपस्मारे अगन्तुबन्धचिकित्सा—

यस्यानुबन्धस्त्वागन्तुर्दोषलिङ्गाधिकाकृतिः ।

दृश्येत तस्य कार्यं स्यादागन्तुन्मादमेवजम् ॥५३॥

यस्य ने अपस्मारने। जिस अपस्मारका, दोष- दोष दोष, लिङ्ग तथा लक्षणोथी तथा लक्षणोंसे, अधि- अधि- अधि, आकृति- आकृतिवाली आकृतिवाला, आगन्तु- आगन्तुके आगन्तुक, अनुबन्ध अनुबन्ध अनुबन्ध, दृश्येत देखाय दीखता है, तस्य तेमां उसमें, आगन्तु- आगन्तुके आगन्तुक उन्माद- उन्माद- उन्मादकी, मेवजम् औषध चिकित्सा, कार्यम् करनेकी, स्यात् होय छे होती है ॥ ५३ ॥

53. If the condition of the endogenous epilepsy is attended with a sequela of the exogenous type characterised by excessive morbidity and symptoms, the treatment consists of measures indicated in insanity due to exogenous origin

५२. चापि- चाप्य (च)

, तत संज्ञा- स्थिति संज्ञा (क ग घ, च त, थ ध.)

५३ दृश्येत तस्य कार्यं स्यात्-पश्येतस्य भिषकुर्वात् (क. ख.

घ. ङ.)

५१ तुण्डैः- ऊर्णै (घ. प.)

१, असाच्छोकादनन्तरम्-

प्रायशो दुष्चिकित्सा स्याच्चिकारो महागद ।

अपस्मारप्रशमने तस्मात् प्राय उपक्रमेत् ॥

इत्यधिक. पाठ (प) पुस्तके।

अतस्त्वाभिनिवेशस्य निदानलिङ्गचिकित्सा—

अनन्तरमुवाचेदमग्निवेशः कृताञ्जलिः ।

भगवन् ! प्राक् समुद्दिष्टः श्लोकस्थाने महागदः ॥५४॥

अतस्त्वाभिनिवेशो यस्तद्धेतवाकृतिमेषजम् ।

तत्र नोक्तमतः श्रोतुमिच्छामि तदिहोच्यताम् ॥५५॥

अनन्तरम् ते पछी उसके बाद, अग्निवेशे अभिवेशने, कृताञ्जलि. हाथ जेडीने हाथ जोड़कर, इदम् आ यद्, उवाच कथुं कहा. भगवन् हे भगवान हे भगवन्, प्राक् पूर्वे पूर्व, य. ने जो, अतस्त्वाभिनिवेशे अतस्त्वाभिनिवेश नामने अतस्त्वाभिनिवेश नामका, महागद. महारोग महाव्याधि, श्लोकस्थाने सूत्रस्थानभां सूत्रस्थानमें, समुद्दिष्ट कथो छे कहा है, तत्- तेनां उसके, हेतु- कारण, आकृति- लक्षण, लक्षण, मेषजम् तथा औषध तथा औषध, तत्र त्यां वहा, न नथी नही, उक्तम् कथुं कहे है, अतः तेथी इस लिए, तत् तेथीने उनको, श्रोतुम् सांभगनी सुनना इच्छामि धृष्टु छु चाहता हू, इह आ प्रकथ्यमां इस प्रकरणमें, उच्यताम् कथेवानी कृपा करे कहनेकी कृपा कीजिए ॥ ५४-५५ ॥

54-55. On the conclusion of the above, Agniveśa with folded hands, made the following submission 'Your Holiness, in the section on General Principles, mention was made of psychic perversion or delusion and it was called the Great Disease. As, however, its causes, manifestation and treatment were not indicated there, I am left with the desire to know them. Will Your Holiness describe them now?'

शुश्रूषवे वचः श्रुत्वा शिष्यायाह पुनर्वचुः ।

महागदं सौम्य ! गृणु सहेतवाकृतिमेषजम् ॥५६॥

५४. प्राक् समुद्दिष्टः— पूर्वमुद्दिष्ट (च)

५५. अतस्त्वाभिनिवेशो यस्तद्धेतवाकृतिमेषजम्— अतस्त्वाभिनिवेशश्च तस्य व्यक्तिरिहोच्यताम् (ख फ.)

॥ नोक्तमत—नोक्त तत' (घ)

वच. आ वचनने इस वचनको, श्रुत्वा सांभगनीने सुनकर, पुनर्वचु पुनर्वचुने पुनर्वचुने, शुश्रूषवे सांभगनीने धृष्टावाणा श्रवणके इच्छुक शिष्याय शिष्यने शिष्यको, आह कथुं कहा, सौम्य ! हे सौम्य ! हे सौम्य !, सहेतु- कारण हेतु, आकृति- लक्षण, लक्षण, मेषजम् तथा औषधसहित और चिकित्सासहित, महागदम् महारोगने महाव्याधिको, गृणु सांभगनी सुनो ॥ ५६ ॥

56 Hearing these words of the disciple, eager for knowledge, Punarvasu said to him, 'O gentle one, listen to me as I describe this Great Disease, together with its causes, manifestation and treatment.

मलिनाहारशीलस्य वेगान् प्रातान्निगृह्यतः ।

शीतोष्णस्निग्धरुक्षाद्यैर्हेतुभिश्चातिसेवितैः ॥५७॥

हृदयं समुपाश्रित्य मनोबुद्धिवहाः सिराः ।

दोषाः संदूष्य तिष्ठन्ति रजोमोहावृतात्मनः ॥५८॥

रजस्तमोभ्यां वृद्धाभ्यां बुद्धौ मनसि चावृते ।

हृदये व्याकुले दोषेरथ मूढोऽल्पचेतनः ॥५९॥

विषमां कुरुते बुद्धिं नित्यानित्ये हिताहिते ।

अतस्त्वाभिनिवेशं तमाहुराप्ता महागदम् ॥६०॥

रज - रजोगुण, रजोगुण, मोह- तथा मोहथी तथा मोहसे, आवृत- आवृत्य पाभेदा आवृत, आत्मन मनवाणा मनवाले, मलिन- मलिन मलिन, आहार- आहारनु आहारका, शीलस्य निरन्तर सेवन करनेवाला निरन्तर सेवन करनेवाले, प्रातान् अने प्राप्त थयेत और उदीर्ण, वेगान् वेगाने वेगोंको, निगृह्यत रोकनार पुरुषना रोकनेवाले पुरुषके, अतिसेवितै. अति सेवेदा अति सेवित,

५७. बुद्धौ— सत्त्वे (च घ)

, चावृते— सङ्गने च)

५८. मूढोऽल्पचेतन — मूढाल्पचेतन (घ)

५९. — मूढाल्पचेतन (घ)

६०. विषमा कुरुते— करोति विषमा घ. त.)

शीत- शीत शीत, उष्ण- उष्ण उष्ण, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, रुक्ष- रुक्ष रुक्ष, आद्यैः वगेरे आदि, हेतुभिः च हेतु-
 औथी हेतुओंसे, दोषा दोषा दोष, हृदयम् हृदयने। हृदयका, समुपाश्रित्य आश्रय करीने आश्रय करके,
 मन- मने। वह मनोवह, बुद्धिवहा तथा भुक्तिवह और
 बुद्धिवह, सिराः सिराओं। सिराओंको, सन्दूष्य हृषित
 करीने दूषित करके, तिष्ठन्ति त्यां रहे छे वहा ठहरते
 है, वृद्धाभ्याम् वधी गयेदा प्रवृद्ध हुए रज.- रजोगुण
 रजोगुण। तमोभ्याम् तथा तमोगुण्यथी और तमोगुणसे,
 बुद्धौ भुक्ति बुद्धि, मनसि च अने मन और मनके,
 आवृते आवरक्षु पाभता आवृत होने पर, दोषैः दोषाथी
 दोषोंसे, हृदये हृदय हृदयके, व्याकुले व्याकुली थता व्याकुल
 होनेपर, अथ मूढः मूढ मूढ, अल्पचेतनः तथा अल्प-
 चेतनावाणौ ते एवं अल्प चेतनावाला वह, नित्य- नित्य
 नित्य, अनित्ये तेभ्य अनित्यभा एवं अनित्यमें, हित-
 अने हित और हित, अहिते तेभ्य अहितभा एवं
 अहितमें, विषमात् विषम विपरीत, बुद्धिम् भुक्ति बुद्धि,
 कुरुते करे छे करता है, जासाः आस पुत्रुषे। आस पुरुष,
 तम् ते उस, अतत्त्वाभिनिवेशम् अतत्त्वाभिनिवेशने
 अतत्त्वाभिनिवेशको, महागदम् मडागद महागद, आहु-
 उहे छे कहते है ॥ ५७-६० ॥

57-60. In the body of the man whose spirit is clouded with passion and delusion and who is given to impure diet, and conduct and to the suppression of natural urges, the humors, getting irritated by the excessive and promiscuous indulgence in things cold and hot, unctuous and dry, and so on, get localised in the brain and vitiate the pathway of the mind and understanding. Under such conditions, with the mind and understanding clouded by the increase of passion and delusion, and the brain disturbed by the rampant humors, the man, grown stupid and weakened

in intelligence, tends to formulate erroneous judgments concerning the true and the false, the wholesome and the unwholesome. Such a state of mind is referred to by the experts as 'delusion' and 'the great disease'.

स्नेहस्वेदोपपन्नं तं संशोध्य वमनादिभिः ।
 कृतसंसर्जनं मेघ्यैरन्नपानैरुपाचरेत् ॥ ६१ ॥

स्नेह- स्नेहन स्नेहन, स्वेद- तथा स्वेदन तथा
 स्वेदन, उपपन्नम् करेक्ष किए हुवे, तम् तेने उसको,
 वमनादिभिः वमन वजेरेथी वमनादिसं संशोध्य शुद्ध
 करीने शुद्ध करके, कृत-संसर्जनम् स संसर्जनम् करीनी
 संसर्जनक्रम कराकर, मेघ्यैः मेध्य मेध्य, अन्नपानैः
 अन्नपानथी अन्नपानसे, उपाचरेत् उपचार करेवा उप-
 चार करे ॥ ६१ ॥

61 The victim of this disorder should first be subjected to oleation and sudation and then purified by means of vomiting and purgation. When his strength has been rehabilitated, he should be nourished with foods and drinks that serve as brain-tonics.

ब्राह्मीस्वरसयुक्तं यत् पञ्चगव्यमुदाहृतम् ।
 तत् सेव्यं शङ्खपुष्पी च यच्च मेघ्यं रसायनम् ॥ ६२ ॥

यत् ने जो, पञ्चगव्यम् पञ्चगव्ययुक्त पञ्चगव्ययुक्त,
 उदाहृतम् उदाहृत छे कहा है, तत् तेने उसको, ब्राह्मी-
 ब्राह्मीना ब्राह्मीके, स्वरस- स्वरसथी स्वरससे, युक्तम्
 युक्त करी युक्त करके, सेव्यम् सेवन करेवु सेवन करना
 चाहिए, शङ्खपुष्पी च श आवलीनु शङ्खपुष्पीका, यत् च
 अने ने ऊर्ध्वं थीणु और जो कुछ अन्य, मेघ्यम् मेध्य
 मेध्य, रसायनम् रसायन होय तेनु पणु सेवन करेवु
 रसायन हो उसका भी सेवन करे ॥ ६२ ॥

६२ मेघ्यम्-सेव्यम् (ख)

62 He should take the Panchagavya ghee already described, mixed with the expressed juice of brahmi or small-leaved convolvulus or other vitalizing preparations that are promotive of intelligence

सुहृदश्चानुकूलास्तं स्वाप्ता धर्मार्थवादिनः ।
संयोजयेयुर्विज्ञानधैर्यस्मृतिश्चमाधिभिः ॥ ६३ ॥

अनुकूला अनुकूल, सुहृद मित्रोऽथ मित्र, धर्म- अने धर्म और धर्म, अर्थ- तथा अर्थने तथा अर्थको, वादिन उपदेश करनेवाले स्वाप्ता अत्यंत आम पुरुषोऽथे अत्यन्त आम पुरुष, तद् तेने उसको, विज्ञान- विज्ञान विज्ञान, धैर्य- धैर्य धैर्य, स्मृति- स्मृति स्मृति, समाधिभिः तथा चित्तनी ओकाश्रिताथी एव चित्तकी एकाग्रतासे, संयोजयेयुः युक्त करने युक्त करे ॥ ६३ ॥

63 In addition, his friends sympathizers and trusted mentors who can expound to him both his moral and material good, should instill into him understanding, resolution memory and concentration

अपस्मारे रसायनयोगा —

प्रयुञ्ज्यात्तैललशुनं पयसा वा शतावरीम् ।
ब्राह्मीरसं कुष्ठरसं चर्वां वा मधुसंयुताम् ॥ ६४ ॥

तैल- तैल तैल, लशुनम् तथा लक्ष्णुने। तथा लहसनका, पयसा अथवा दूधनी आथे या दूधके साथ, शतावरीम् वा शतावरीने। शतावरीका, ब्राह्मीरसम् ब्राह्मी-रसने। ब्राह्मीरसका, कुष्ठरसम् कुष्ठ रसने। कूठके रसका, मधुसंयुताम् अथवा मधुथी युक्त या मधुयुक्त, चर्वाम्

६३ स्वाप्ता धर्मार्थवादिन — स्वाप्तधर्मार्थवादिन (घ)

,, विज्ञान-विज्ञान (घ फ)

, सुहृदश्चा समाधिभिः ॥-हृदयस्यानुकूलाश्च तथा सिद्धार्थवादिनः ।

संयोजयेयुर्विज्ञान धैर्यस्मृतिश्चमाधिभिः ॥ (ङ थ द)

६४. प्रयुञ्ज्यात्-प्रयोज्यम् (च)

वा वज्जने। वचका, प्रयुञ्ज्यात् प्रयोग करने। प्रयोग करे ॥ ६४ ॥

64 He may also use garlic in conjunction with til oil, climbing asparagus with milk and the juice of brahmi or costus, or sweet flag with honey

दुश्चिकित्स्यो ह्यपस्मारश्चिरकारी कृतास्पदः ।
नश्चाद्रसायनैरेनं प्रायशः समुपाचरेत् ॥ ६५ ॥

चिरकारी चिरडाक्षरथाथी चिरकालस्थायी, कृतास्पदः अने धर करी भेठेथे। और जिसने घर कर लिया हो ऐसा, अपस्मार अपस्मार अपस्मार, दुश्चिकित्स्य. हि दुश्चिकित्स्य छे दुश्चिकित्स्य ही है, तस्मात् तेथी इस लिए, एनम् अने। इसका, प्रायशः प्रायः, रसायनैः रसायने। वडे रसायनोंसे, समुपाचरेत् उपचार करने उपचार करे ॥ ६५ ॥

65 The disease of epilepsy if it has become chronic and has obtained a firm footing, is indeed very intractable It should be treated for the most part by means of vitalization therapy

येभ्यः अपस्मारी रक्ष्य —

जलाग्निद्रुमशैलेभ्यो विषमेभ्यश्च तं सदा ।
रक्षेदुन्मादिनं चैव सद्यः प्राणहरा हि ते ॥ ६६ ॥

जल- पाण्डी जल, अग्नि- अग्नि अग्नि, द्रुम- वृक्ष वृक्ष, शैलेभ्य पर्यतो पर्वत, विषमेभ्यः च अने विषम स्थानोंथी और विषम स्थानोंसे, तन् तेनी उयकी, उन्मादिनम् च एव अने उन्मादना रोगीनी और उन्मादके रोगीकी, सदा उभेथां सदा, रक्षेत् रक्षा करने। रक्षा करे, हि डारण्डे क्योकि, ते ते वे, सद्य तुरत तुरंत, प्राणहरा एव आण्डे हरनारी छे प्राणहारक है ॥ ६६ ॥

66 The epileptic, as well as the insane should be specially protected

६५. कृतास्पद. — महागद. (घ)

from water, fire and trees, mountains and irregular surfaces, since these may become the cause of immediate death to such persons.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकौ—

हेतुं कुर्वन्त्यपस्मारं दोषाः प्रकुपिता यथा ।
सामान्यतः पृथक्त्वाच्च लिङ्गं तेषां च भेषजम् ॥६७॥

महागदसमुत्थानं लिङ्गं चोवाच सौषधम् ।
मुनिर्व्याससमासाभ्यामपस्मारचिकित्सिते ॥६८॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमां उपसंहारना भे श्लोकां छे
के उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, हेतुम् हेतु
हेतु, यथा जे रीते जिस तरह, प्रकुपिता प्रकुपित
थयेत् प्रकुपित हुए, दोषा दोषो दोष, अपस्मारम्
अपस्मारने अपस्मारको, कुर्वन्ति डरे छे करते है,
सामान्यत सामान्यतः, पृथक्त्वात् च अने
पृथक् पृथक् और अलग अलग, तेषाम् तेषां उनके,
लिङ्गम् लक्षणो लक्षण, भेषजम् च औषध औषध,
सौषधम् अने औषधसहित और औषधसहित, महागद-
महारोगनां महारोगके, समुत्थानम् हेतु हेतु, लिङ्गम्
च तथा लक्षणो अने तथा लक्षण इनको, अपस्मार-
चिकित्सिते आ 'अपस्मारचिकित्सित' अध्यायमां इस
'अपस्मारचिकित्सित' अध्यायमें, मुनिः ऋषिभ्यो मुनिने,
न्यास- विस्तार विस्तार, समासाभ्याम् तथा सक्षेपथी
तथा संक्षेपसे, उवाच उवाच छे कहा है ॥ ६७-६८ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

67 68. The etiological factors, how the morbid humors being provoked produce the causative factors of epilepsy,

६७. दोषा—देहा (५)

६८ महागद चिकित्सिते ॥—

अतत्त्वाभिनिवेशस्य प्रोवाच वदता वर ।
प्रजाहितार्थं भगवानपस्मारचिकित्सिते ॥ (द)

, मुनिर्व्याससमासाभ्यामपस्मारचिकित्सिते—प्रजाहितार्थं भगवा-
नपस्मारचिकित्सिते (च ध.)

the general and special symptoms of these morbid humors together with their treatment, the pathogenesis of the Morbidus Magnus, its manifestation and treatment—all this the sage (Punarvasu) has set forth both in outline and in detail, in this chapter on the Therapeutics of Epilepsy

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ
बलसंपूरिते चिकित्सास्थानेऽपस्मारचिकित्सित
नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेत्वा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरकशी प्रतिसंस्कार पायेत्वा आ शास्त्रमां और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा डरेत्वा और दृढबलसे
पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे
चिकित्सास्थानमें अपस्मारचिकित्सितम् 'अपस्मार-
चिकित्सित' 'अपस्मारचिकित्सित', नाम नामने
नामका, दशमो दशमो, अध्यायः अध्याय स पूर्यु
थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ १० ॥

10 Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the tenth chapter entitled 'The Therapeutics of Epilepsy' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed

एकादशोऽध्यायः ।

अगितारभो अध्याय अध्याय ग्यारहवाँ

Chapter XI

क्षतक्षीणचिकित्सितोपक्रम —

अथात्. क्षतक्षीणचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्वाह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत उने अलीथी अब आगे, क्षतक्षीणचि-
कित्सितम् 'क्षतक्षीणचिकित्सित' नामना अध्यायतुं
'क्षतक्षीणचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम
व्याख्यान करेशुं व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् लगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रे-
यने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इम विषयमे
निम्न प्रकारसे ही, आह स्र उडेसु छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound 'The
Therapeutics of Pectoral Lesions and
cachexia'

2 Thus declared the worshipful
Atreya.

उदारकीर्तिर्ब्रह्मर्षिरात्रेयः परमार्थवित् ।

क्षतक्षीणचिकित्सार्थमिदमाह चिकित्सितम् ॥ ३ ॥

उदारकीर्तिः उदार कीर्तिवाणा उदारकीर्तिवाणे,
परमार्थवित् तत्त्वज्ञानी तत्त्वज्ञानी, ब्रह्मर्षि ब्रह्मर्षि
ब्रह्मर्षि, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, क्षतक्षीण-क्षतक्षीण-
क्षतक्षीणकी, चिकित्सा अर्थम् चिकित्साने माटे चिकित्साके
लिए, इदम् आ वह, चिकित्सितम् चिकित्सा-अध्याय
चिकित्सा-अध्याय आह उलो छे कहा है ॥ ३ ॥

3. Atreya, the brahmic sage of
great fame and knower of the supreme
truth, declared this chapter on thera-
peutics for the treatment of pectoral
lesions and cachexia

क्षतक्षीणस्य निदानम्—

धनुषाऽऽयस्यतोऽत्यर्थं धारमुद्रहतो गुरुम् ।

पततो विषमोच्चैर्भ्यो बलिभिः सह युध्यतः ॥ ४ ॥

वृषं हयं वा धावन्त दम्यं वाऽन्य निगृह्णत ।

शिलाकाष्ठाश्मनिर्घातान् क्षिपतो निम्नतः परान् ॥ ५ ॥

४. धनुषाऽऽयस्यतः—धनुषाऽऽयस्यत (ग.)

५. बलिभिः सह युध्यतः—युध्यमानस्य चाधिकै (क ख. त)

६. वाऽन्य—चान्य (ड.)

अधीयानस्य वाऽत्युच्चैर्दूरं वा व्रजतो द्रुतम् ।

महानदीं वा तरतो हयैर्वा सह धावतः ॥ ६ ॥

सहस्रोत्पततो दूरं सूर्यं चातिप्रवृत्त्यतः ।

तथाऽन्यैः कर्मभिः क्रूरैर्भृशमभ्याहतस्य च ॥ ७ ॥

विधत्ते वक्षसि व्याधिर्वलवान् समुदीर्यते ।

स्त्रीषु चातिप्रसक्तस्य रूक्षाल्पप्रमिताशिनः ॥ ८ ॥

धनुषा धनुषधी धनुषसे, अत्यर्थम् बहु अत्यन्त,
आयस्यत आयस्य करता आयस्य करते हुए गुरुम्
भारे भारी, भारम् भोले बोझ, उद्धहत उपाऽत्ता
उठाते हुए, विषम-विषम विषम, उच्चैर्भ्य तथा उच्च
स्थानेथी एवं ऊंचे स्थानोंसे, पतत. पऽत्ता गिरते हुए,
बलिभि षण्णवानोनी बलवानोंके, सह साथे साथ,
युद्ध करता लड़ते हुए, धावन्तम् होऽत्ता दौड़ते हुए,
वृषम् अण्ड वैल, हयम् घोडा घोडा अन्यम् अथवा
भील डोई या अन्य, दम्यम् वा दमन करवा थोऽय
प्राणीने रोकने योग्य प्राणीने, निगृह्णत पकऽत्ता रोकते
हुए, शिला-शिला शिला, काष्ठा-लाकड़ी लकड़ी, अश्म-
पथ्यर पथ्यर, निर्घातान् तथा गदा वगेरेने और गदा
आदिने, क्षिपत डेकरा फेंकते हुए, परान् शत्रुओंने
शत्रुओंको, निम्नत. भारत मारते हुए, अत्युच्चं अत्यन्त
उ. ये स्त्रै अत्यन्त उच्च स्त्रसे, अधीयानस्य अध्ययन
करता पढते हुए, दूरम् वा अथवा दूर सुधी या दूर तक,
द्रुतम् शीघ्र शीघ्रतासे, व्रजतः यादता चलते हुए,
महानदीम् वा अथवा मोदीनदीने या बड़ी नदीको,
तरत तरता पार करते हुए, हयै. अथवा घोऽओनी
या घोडोंके, सह साथे साथ धावत वा होऽत्ता दौड़ते
हुए, सहसा ओऽहम सहसा, दूरम् दूर सुधी दूर तक,
उत्पतत. कूटता कूदते हुए, सूर्यम् च शीघ्रताथी तेजीसे,
अतिप्रवृत्त्यत. अत्यन्त नृत्य करता अत्यन्त नृत्य करते
हुए, तथा तथा तथा अन्यै षण्ण अन्य, क्रूरै क्रूर
क्रूर, कर्मभि उर्मोथी कर्मोंसे, भृशम् अति अति.
अभ्याहतस्य च आघात पाभेला आहत हुए, स्त्रीषु
स्त्रीओंमां स्त्रियोंमें, अतिप्रसक्तस्य च षण्ण आसक्त
बहुत आसक्त, रूक्ष-अने रूक्ष और रूक्ष, अल्प-अल्प
अल्प, प्रमित-तेमन मात्राथी अति अल्प एवं मात्रासे

६. हयैर्वा-गजैर्वा (स)

७. दूर-अत्यर्थ (च ध.)

अल्प, अशिन आनारनी खानेवालेकी, बक्षसि छाती छातीमें, विक्षसे क्षतयुक्त भर्ता घाव होने पर, बलवान् अथवा बलवान, व्याधि रोग रोग, समुदीर्यते उप्रथ आय छे उत्पन्न होता है ॥ ४-८॥

4-8 One who strains excessively with the bow, lifts heavy loads, falls from uneven heights and up the steep gradients, fights with stronger men, tries to restrain a young run-away bull, horse or other animal requiring control, or in assaults with foemen heaves boulders or wields clubs or powerful slings; or one who is given to reciting at the top of his voice, or runs a long course at top speed or swims across great rivers, or runs along keeping pace with swift horses, or performs violent feats of high or long jumping, or dances overmuch and at a rapid pace, or one who is injured by similar violent activities, or is addicted to excessive indulgence in women or is habituated to dry, meagre and poor diet—in such a person, the ulcerative lesions having occurred in the chest, this severe disease supervenes.

क्षतक्षीणस्य लक्षणम्—

उरो विरुज्यते तस्य भिद्यतेऽथ विभ्रम्यते ।
प्रपीड्येते ततः पार्श्वे शुष्यत्यङ्गं प्रवेपते ॥ ९ ॥
क्रमाद्धीर्षं बलं वर्णो रुचिरश्चिह्नं हीयते ।
ज्वरो व्यथा मनोदैर्न्यं विद्भेदोऽग्निवधादपि ॥ १० ॥

९ विरुज्यते—विरुज्यते (ख.)

१० तस्य—ऽत्यर्थम् (क)

११ विमज्जते—विदहते (ख घ त.)

१०. अग्निवधादपि—अग्निवधस्तथा (घ. च. क)

दुष्टः श्यावः सुदुर्गन्धः पीतो विप्रथितो बहुः ।
कासमानस्य च श्लेष्मा सरक्तः संप्रवर्तते ॥ ११ ॥
स क्षतः क्षीयतेऽत्यर्थं तथा शुक्रौजसोः क्षयात् ।

तस्य तेनी उसकी, उर. छाती छाती, विरुज्यते पीडय छे पीडाको प्राप्त होती है, भिद्यते बेधर्ध अथ छे फटती है, मथ तथा और, विमज्जते शीरार्ध अथ छे टूटती है, तत. पछी उसके पश्चात्, पार्श्वे अने पडार्ध होनों पार्श्वमें, प्रपीड्येते पीडय छे पीडा होती है, अङ्गम् अ ग शरीर, शुष्यति सूक्ष्म अथ छे सूखता है, प्रवेपते तथा ऊपे छे तथा कापता है, क्रमात् क्रमथी क्रमशः, वीर्यम् वीर्यं वीर्य, बलम् बल बल, वर्णः वर्ण वर्ण, रुचिः रुचि रुचि, अग्नि च अग्ने अग्नि और अग्नि हीयते क्षीयते अथ छे क्षीण होती है, ज्वरः ज्वर ज्वर, व्यथा व्यथा व्यथा, मनोदैर्न्यम् मनोदीर्नता मनकी दीनता, अग्निवधान् अग्निनाशथी अग्निमान्यसे, विद्भेद अपि भयलेद अथ छे मलभेद होता है, कासमानस्य च उधरस आता खासते हुए रोगीको, दुष्टः दुषित दुषित, श्याव श्याव र गने श्याव, सुदुर्गन्ध. अक्षु दुर्गन्धवाणी बहुत दुर्गन्धसे युक्त, पीत पीणो पीला, विप्रथित ग अथेदे। ग्रन्थि-युक्त, बहु. धणो। बहुत, सरक्तः अने रक्तमिश्र और रक्तसे युक्त, श्लेष्मा अक्ष कफ, संप्रवर्तते नीकणे छे निकलता है, तथा ते प्रभाणु उख प्रकारसे, स ते पुरुष वह पुरुष, क्षत-क्षतवाणो होवाथी क्षतवाला होनेसे, शुक्र-तेभज शुक्र एवं शुक्र, ओजसो अने ओजने और ओजका, क्षयात् क्षय थावाथी क्षय होनेसे, अत्यर्थम् अति अत्यन्त, क्षीयते क्षीयते अथ छे क्षीण होता है ॥ ९-११ ॥

9-11. He suffers from acute pain in his chest and ulcerative lesions form and spread in the lungs. The side of the chest is compressed, atrophied and sunken and the pulsating movement is seen there (marked cardiac gustation). Thereafter gradually

११ च श्लेष्मा सरक्त संप्रवर्तते—चासीक्ष्ण कफः सास्र प्रवर्तते

(क घ च छ ड. थ.)

११ च श्लेष्मा सरक्त संप्रवर्तते—चासीक्ष्ण कफः सास्र प्रवर्तते (घ)

15 Once a diagnosis of ulcerative lesions in the chest has been made the patient should be immediately made to drink a draught prepared of lac mixed with milk and honey. Immediately after this dose is digested, he may take his meal mixed with milk and sugar.

पार्श्ववस्तिरुजी चाल्पपित्ताग्निस्तां सुरायुताम् ।
भिन्नविट्कः समुस्तातिविषापाठां सवत्सकाम् ॥१६॥
लाक्षां सर्पिर्मधुच्छिष्टं जीवनीयगणं सिताम् ।
त्वक्क्षीरीं समितां क्षीरे पक्त्वा दीप्तानल-पिबेत् १७

पार्श्व- पडभां पार्श्व वस्ति- तथा भस्तिर्भा तथा वस्तिमें, रुजी पीडावाणा रुजायुक्त, अल्प- अने अल्प और अल्प, पित्त पित्त पित्त, अग्नि च तथा अग्नि-वाणा रेणुधौ तथा अग्निवाला रोगी, ताद् ते दाभ उस लाक्षाको, सुरायुताम् सुरायु युक्त सुरासे मिलाकर, पिबेत् पीवी पीवे, भिन्नविट्क मणसेदवाणां मलसेदवाला, समुस्त- भुस्त सुस्त, अतिविषा- अतिवभन्नी उणी अतीस, पाठम् अने पाठासहित और पाठीके साथ, सवत्सकाम् तेभ्य उन्मवसहित पीवी एव इन्द्रजौके सहित पीवे, दीप्तानल अने प्रदीप्त अग्नि-वाणां और प्रदीप्त अग्निवाला, लाक्षा लाक्षा, सर्पिः धी घी, मधुच्छिष्टम् भीष्ण मोम, जीवनीयगणम् उवन्नीयगण जीवनीयगण, सिताम् साडर चीनी, त्वक्क्षीरीम् वासुधपूर वंसलोचन, समिताम् अने धडने। दे।८ ऐऐने और गेहूँका आटा इनको, क्षीरे दूधमां दूधमें, पक्त्वा पकावीने पकाकर पिबेत् पीवा पीवे ॥ १६-१७ ॥

16 17. If the patient has pain in the side or the hypogastric region or the pitta and the gastric fire are feeble this dose should be given with sura wine and if he suffers from

loose stools then the draught of lac should be given mixed with nut-grass, atees, patha and kurchi seeds. If the gastric fire of the patient is strong he should take this dose of lac mixed with ghee, bees' wax, the drugs of the life-promoter group, sugar, bamboo manna and wheat-flour prepared in milk

इक्ष्वालिकादि क्षीरम्—

इक्ष्वालिकम्विष्वग्निपद्मकेशरचन्दनैः ।

शृतं पयो मधुयुतं सन्धानार्थं पिबेत् क्षती ॥१८॥

क्षती उर क्षतना रेणुधौ क्षती, इक्ष्वालिका- औभरे। तालमखाना, विस- उभणना ततु कमलदलके ततु, अग्नि- पीपरीभूणना गेहूँका पिप्पलीमूल, पद्म- केशर- उभणकेसर कमलकेसर, चन्दनै तथा अ-न्दनी तथा चन्दनसे, शृतम् उडाणेषु उवाला हुवा मधुयुतम् अने ठडु यथा पथी मधु मेणवेषु और शीतल होने पर मधु मिलाया हुआ, पय- दूध दूध, सन्धान- मयम् क्षतना सन्धान गाटे क्षतके सन्धानके लिए, पिबेत् पीवु पीवे ॥ १८ ॥

18 The patient with pectoral lesions may take milk, prepared with sugar-cane, lotus rhizomes, lotus anthers and red sandalwood and mixed with honey for the healing of these lesions.

यवानां चूर्णमादाय क्षीरसिद्धं घृतप्लुतम् ।

ज्वरे दाहे सिताक्षौद्रसकून् वा पयसा पिबेत् ॥१९॥

ज्वरे अन्तरमां ज्वर, दाहे तथा दहमां और दाहमें, घृतप्लुतम् धी मेणवेय घी मिलाया हुआ, यवानाम् अन्ने। जौका, चूर्णम् दे।८ आटा, मादाय दधने लेकर, क्षीरसिद्धम् दूधमां पकावी दूधमें पकाकर, पिबेत् पीवा पीवे, सिता- अथवा साडर या चीनी, क्षौद्र- तथा मधुधौ

१६. पार्श्ववस्तिरुजी-पार्श्ववस्तिरुज (घ. फ.)

१७. समिता-समित (घ. फ.)

१९. चूर्णमादाय-चूर्णमादाना (च. फ.)

युक्त तथा मधुयुक्त, सक्तुन् वा साधवे। सक्तुको, पयसा
दूधनी साधे दूधके साथ, (पिबेत् पीवे पीवे) ॥ १९ ॥

19 If the patient suffers from fever and burning, he may be given barley powder prepared with milk and mixed with ghee or he may take the fried barley powder with sugar, honey and milk.

मधूनादियोग —

नयूकमधुकद्राक्षान्चक्षीरीपिप्पलीबलाः ।

कासी पार्श्वस्थिशूली च लिह्यात्सघृतमाश्लिकाः २० ॥

कासी उधरसबाणा खासीवाला, पार्श्वस्थि- तथा
पांसणीना तथा पसलिवोमै, शूली शूणवाणा शैलीये
शूलवाला रोगी, सघृत- घी घी, माश्लिका तथा मधु-
सहित और मधुसहित, मधूक- मधुनां दूध महुवेके
फूल, मधुक- जेठीमध मुलहठी, द्राक्षा- द्राक्ष मुनका,
त्वक्क्षीरी- वांसधूपर वशलोचन, पिप्पली- पीपर
पिप्पली, बला अने अक्षा और बलाको, लिह्यात् याटवां
चाटे ॥ २० ॥

20. If the patient suffers from cough and pains in the side of the chest or in the bones, he may lick the powder prepared of mahwa flowers, liquorice, grapes, bamboo manna, long pepper and sida mixed with ghee and honey

एलादिगुटिका—

एलापत्रत्तदचोऽर्धाक्षाः पिप्पल्यर्धफलं तथा ।

सितामधुकखर्जूरमृद्धीकाश्च पलोन्मिताः ॥२१॥

संचूर्ण्य मधुना युक्ता गुटिकाः संप्रकल्पयेत् ।

अक्षमात्रां ततश्चैकां भक्षयेत्तानि दिने दिने ॥२२॥

कासं श्वासं ज्वरं हिकाम् छर्दि मूर्च्छां मदं भ्रमम् ।

रक्तनिष्ठीवनं तृष्णां पार्श्वशूलमरोचकम् ॥२३॥

२०. पार्श्वस्थि-पार्श्वस्थि (क ख. घ. छ ड. त द. प)

२२ गुटिका - गुलिका (घ)

शोषणीहाद्यवानांश्च स्वरभेदं क्षतं क्षयम् ।

गुटिका तर्पणी वृष्या रक्तपित्तं च नाशयेत् ॥२४॥

इत्येलादिगुटिका ।

एला- ऐलथी इलायची पत्र- तेजपत्र तेजपत्र,
स्वच. तथा तज तथा दालचीनी, अर्धाक्षा दरेक्ष अर्धी
तेक्षी प्रत्येक आधा कर्ष, तथा पिप्पली पीपर पिप्पली,
अर्धफलम् अर्धी पद आवा पल, सिता- साधर चीनी,
मधुक- जेठीमध मुलहठी, खर्जूर- ખજૂર खजूर मृद्धीका-
च तथा द्राक्ष तथा मुनका पलोन्मिता २२४ ४ तोला
प्रत्येक एक पल, संचूर्ण्य आंशुने पीनकर, मधुना
मधुथी मधुसे, युक्ता मेलणी मिलाकर, अक्षमात्रात्
अेक्ष अेक्ष तोलानी एक एक कर्षकी, गुटिका गोलणीये
गुटिकाये, संप्रकल्पयेत् अनापवी बनावे, तत च अने
तेमथी और उनमेंने ना पुरुषे पुरुष, एकाम् अेक्ष
गोलणी एक गुटिका, दिने दिने दरेजेज प्रतिदिन भक्षयेत्
भावी खावे, गुटिका आ गोलणी यह गुटिका, कासम्
उधरस कास, श्वासम् श्वास थास, ज्वरम् ज्वर ज्वर,
हिकाम् डेडकी हिकी, छर्दिम् छर्दि कै, मूर्च्छाम्
मूर्च्छा मूर्च्छा, मदम् मद मद, भ्रमम् भ्रम भ्रम,
रक्तनिष्ठीवनम् रक्त थुंक्षु रक्त थूचना, तृष्णा च तृषा
प्याम, पार्श्वशूलम् पार्श्वशूल पार्श्वशूल, मरोचकम्
अरोचक अरोचक, शोष- शोष शोष, स्त्रीह- स्त्रीह
प्लीहा, काद्यवानान् च आद्यवात् आद्यवात्, स्वरभेदम्
स्वरभेद स्वरभेद, क्षतम् छेक्षत छेक्षत, क्षयम्
क्षय क्षय, रक्तपित्तम् च अने रक्तपित्तम् और रक्त-
पित्तको, नाशयेत् नाश डरे छे नष्ट करती है, तर्पणी
वणी ते तर्पणी डरनारी पुन वह तर्पण करनेवाली,
वृष्या तथा वृष्य तथा वृष्य है ॥ २१-२४ ॥ इति आ
यह, एलादिगुटिका ऐलादिगुटिका छे एलादिगुटिका है ।

21-24 Take ½ tola each of small cardamom, cinnamon leaf and cinnamon, 2 tolas of long pepper and 4 tolas each of sugar, liquorice, dates and grapes. Pulverise them and mixing the whole with honey, make it into

२४. गुटिका-गुलिका (घ)

,, तर्पणी-वृहणी (फ)

pills. The person may take these pills daily in a dose of one tola. This pill will cure cough, dyspnea, fever, hiccup, vomiting, fainting, intoxication giddiness, hemoptysis, thirst pleurodynia, anorexia, consumption, splenic disorders, rheumatic condition, alteration of voice, pectoral lesions, cachexia and hemothermia. This pill is also highly nourishing and aphrodisiac. Thus has been described the compound cardamom pill.

रक्तातिप्रवृत्तौ कतिपययोगा. —

रक्तेऽतिवृत्ते दक्षाण्डं यूषैस्त्रयोऽथ वा पिबेत् ।

चटकाण्डरसं वाऽपि रक्तं वा छागजाङ्गलम् ॥२५॥

रक्ते रक्तानी रक्तकी, अतिवृत्ते अतिशय प्रवृत्ति यत् अति प्रवृत्ति होने पर, यूषैः यूषथी यूषोसे, तोयेन वा अथवा पाल्णीथी या जलसे, दक्षाण्डम् इड्डानु धुं मुर्गाका अडा, चटकाण्डरसम् अपि वा अथवा यड्डाना धुं डाने। रस या चिड्डीके अडेका रस, छाग- अथवा अड्डानु अथवा बकरेका, जाङ्गलम् डे अ अल पशुआदिनु या जागल पशुआदिका, रक्तम् वा रक्त रक्त, पिबेत् पीधुं पीवे ॥ २५ ॥

25 If there is profuse bleeding, the patient may take a potion of the hen's egg mixed with gruel or water or he may take the contents of the sparrow's egg or the blood of the goat or a jangala animal.

चूर्णं पौनर्नवं रक्तशालिनण्डुलशर्करम् ।

रक्तघ्नीवी पिबेत् सिद्धं द्राक्षारसपयोवृतैः ॥२६॥

सधूकमधुकक्षीरसिद्धं वा तण्डुलीयकम् ।

रक्तघ्नीवी अत थूडना। रोगीये रक्त थूडनेवाला रोगी, रक्तशालि- राती शाणना लाल शालिके, तण्डुल-

२६. दीरसिद्ध-द्राक्षसिद्ध (प)

ये।भा तण्डुल, शर्करम् अने साडर और चीनी, द्राक्षारस- द्राक्षना रस मुनकेका रस, पयः- दूध दूध, घृतै अने घृतथी और घृतसे, सिद्धम् सिद्ध डरेलु सिद्ध क्रिया हुआ, पौनर्नवम् साटे।डीनुं पुनर्नवाका, चूर्णम् यूषुं चूर्ण, मधूक- अथवा मधुडाना डूद या महुवेके फूल, मधुक- अथवा मधु डूद, क्षीर- अने दूधथी और दूधसे, सिद्धम् पडावेद सिद्ध, तण्डुलीयकम् वा तण्डुलीये चोलाई, पिबेत् पीवे पीवे ॥ २६ ॥

26-26½. The person spitting blood may take the powder of hogweed, red salt-rice and sugar prepared with grape-juice milk and ghee. Or he may take the amaranth vegetable prepared with mahwa flowers, liquorice and milk.

मूढवाते योग —

मूढवातस्त्वजामेदः सुराभृष्टं स्वसैन्धवम् ॥२७॥

मूढवातः मूढवातवाणाये मूढवातवाला रोगी, तु ते। तो, स्वसैन्धवम् सि धालूथी मिश्रित सैधानमकसे मिश्रित, सुराभृष्टम् अने सुरामां अमडारेद और सुरामें छोकी हुई, अजामेद. अडरीने। मेद बकरेकी चर्बी, अद्यात् आवे। खावे ॥ २७ ॥

27. If the patient is afflicted with claudication of vata, he may take goat's fat fried in sura wine with a little of rock-salt.

क्षतक्षीणे कतिपययोगाः —

क्षामः क्षीणः क्षतोरस्कस्त्वनिद्रः सबलेऽनिले ।

शृतक्षीरसरेणाद्यात् स्वसौद्रघृतशर्करम् ॥२८॥

क्षाम इश कृज, क्षीण तथा क्षीण तथा क्षीण, क्षतोरस्क उर क्षतना रोगीये उर.क्षती, तु ते। तो,

२८. सबलेऽनिले-सबलेऽनिले (घ. च.)

” ” -प्रबलेऽनिले (घ.)

” शृत-घृत (घ.)

” मरेण-रसेन (ख. घ.)

अलिले वायु वातके, सबले प्रथम होवाथी प्रबल होनेसे, अग्निः निद्रा आवती न होय ते। निद्रा न आती हो तो, शृत- उड्डाणेदा कथित, क्षीर- दूधनी दूधकी, सरणेण भवार्थ साथे मलाइके साथ, सक्षौद्र- मध मधु, घृत- धी घी, शर्करम् अने साकरसहित और चीनीसहित, अद्यात् षडरीने। भेद भावे। वकरेकी चर्बी खावे ॥२८॥

28. If the patient with pectoral lesions is very weak and cachectic and is suffering from insomnia and if his vata morbidity is strong, he may take goat's fat with the top layer of cream of boiled milk with honey, ghee and sugar.

शर्करां यवगोधूमौ जीवकर्षभकौ मधु ।
शृतक्षीरानुपानं वा लिह्यात् क्षीणः क्षती कृशः ॥२९॥

क्षीण क्षीणु क्षीण, कृशः तथा दूधना तथा कृश, क्षती उरःक्षतना रे।गी। उरःक्षती, शर्कराम् साकर चीनी, यव- गन्ध जी, गोधूमौ धडे गेहूं, जीवक- ७५३ जीवक, कर्षभकौ ऋषभक ऋषभक, मधु अने मध और मधु, शृत- उड्डाणेदाः शृत, क्षीर- दूधना दूधके, अनुपानम् अनुपानथी अनुपानसे, लिह्यात् याट्वां चाटे ॥ २९ ॥

29 Or the emaciated and cachectic pthysical patient may lick sugar, powder of baked barley, wheat. jivaka rishabhaka and honey, followed by a drink of boiled milk.

कव्यादभांसनिर्यूहं घृतभृष्टं पिबेच्च सः ।
पिप्पलीक्षौद्रसंयुक्तं मांसशोणितवर्धनम् ॥३०॥

स. ते वह, मांस- भांस मांस, शोणित- तथा रक्तनी और रक्तनी, वर्धनम् वृद्धि करनार बढानेवाले, कव्याद- भांस लक्ष्णु करनारा प्राणीओने। मासाहारी जीवोंके, मांसनिर्यूहम् च भांसम् मासरसके, घृत- भृष्टम् धीर्मां भ्रमकारी ठडे तथा पछी घृतमें छोक कर शीतल होनेके पश्चात्, पिप्पली- नेर्मा पीपर उसमें

पिप्पली, क्षौद्र- तथा मध तथा मधु, संयुक्तम् नाभी बालकर, पिबेत् पीवे। पीवे ॥ ३० ॥

30. The patient may drink the soup of the flesh of carnivorous animals, seasoned with ghee and mixed with long pepper and honey. This is a great promoter of flesh and blood

न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षशालप्रियङ्गुभिः ।
तालपस्तकजम्बूत्वविप्रयालेश्च सपञ्चकैः ॥३१॥
साश्वकर्णैः शृतात् क्षीरादद्याज्जातेन सर्पिणा ।
शाल्वोदनं क्षतोरस्कः क्षीणशुक्रश्च मानवः ॥३२॥

क्षतोरस्क उरःक्षतना उरःक्षती, क्षीणशुक्रः च अने क्षीणुवीर्यवाणा और क्षीणवीर्यवाला, मानवः मनुष्ये मनुष्य, सपञ्चकैः पञ्चक पञ्चाख, साश्वकर्णे तेमन् शालनी साथे एवं साखुके साथ, न्यग्रोध- ५३ बरगद, उदुम्बर- ७।५। गूडर, अश्वत्थ- पी १५। पीपल, प्लक्ष- पीपण पिलखन, शाल- शाल शाल, प्रियङ्गुभि धडे। प्रियङ्गु, तालमस्तक- ताडनी टोयना। ताल- मस्तक, जम्बूत्वक्- ७।५। नी छाल जामुनकी छाल, प्रियालै. अने यारोणीथी और चिरौजीरे, शृतात् उड्डाणेदा शृत, क्षीरात् दूधर्माया दूधमेंसे, जातेन उत्पन्न भयेदा उत्पन्न, सर्पिणा घृतथी बीसे, शाल्वोदनम् शालनी ये।थाने। भात शालि चावलका भोदन, अद्यात् भावे खावे ॥ ३१-३२ ॥

31-32. The patients suffering from pectoral lesions and paucity of semen should be given cooked salı rice with ghee prepared from the milk decocted with banyan fig, gular fig, holy fig, yellow-barked fig, indian salı, perfumed cherry, the tuft of the palm, the bark of the jambul, buchanan's mango, himalayan cherry and the asvakarna sal.

३१. न्यग्रोध-मधुर (प)
,, प्रियालै-पियालै (घ)

यध्याह्वादिघृतम्—

यध्याह्वनागबलयोः काथे क्षीरसमं घृतम् ।
पयस्यापिप्पलीवांशीकल्कसिद्धं क्षते शुभम् ॥३३॥

यध्याह्व- नेडीमध सुलहठी, नागबलयो तथा गजेटीना और गंगोरनके, काथे क्वाथभां काथमें, पयस्या- लोयके। गु जिराईकन्द, पिप्पली- पीपर पिप्पली, वांशी- अने वांसकपूरना और वंशलोचनके, कल्क- क्लृप्ती कल्कसे, सिद्धम् सिद्ध करेले सिद्ध, क्षीरसमम् तथा समभाग दूधवा। तथा समानभाग दूधवाला घृतम् धी वी, क्षते उरक्षतभां उरःक्षतमें, शुभम् साऽरु छे हितकर है ॥३३॥

33. The medicated ghee prepared in the decoction of liquorice and gingo fruit, and an equal quantity of milk with the paste of milky yam, long pepper and bamboo manna, is beneficial in pectoral lesions

कोलादिघृतम् -

कोललाक्षारसे तद्वत् क्षीराद्यगुणसाधितम् ।
कल्कैः कटुङ्गदार्दीत्वग्दत्सकत्वक्फलैर्घृतम् ॥३४॥

तद्वत् ते ७४ भूभाणे उसी प्रकार, कोल- गेरना बेरके, लाक्षा- अने लायना और लाक्षाके, रसे क्वाथभां काथमें, कटुङ्ग- अरलुनी छाल अरलुनी छाल, दार्दी- दार्दीनी दार्दीकी, त्वक्- छाल छाल, वत्सक- डडानी कुड़ेकी रकल्- छाल छाल, फलै अने इणना और फलके, कल्कैः क्लृप्ती कल्कसे, क्षीर-अद्यगुण- धीथी आद्यगुण दूधभां वीसे आठगुने दूधमें, साधितम् सिद्ध करेले सिद्ध किया हुआ, घृतम् घृत शुभ छे वी शुभ है ॥ ३४ ॥

34. Similarly the medicated ghee prepared in the solution of jujube and lac, and milk eight times the quantity of ghee, together with the paste of the barks of indian calosantes,

३३ क्षीरसम-क्षीररसे (प)

.. पयस्या-पयसा (अ थ)

.. शुभम्-हितम् (च)

indian berberry and kurchi and kurchi seeds is beneficial in pectoral lesions

उर क्षते अमृतप्राणघृतम्—

जीवकर्षभकौ वीरां जीवन्तीं नागरं शटीन् ।
चतस्रः पर्णिनीर्मदे काकोल्यौ द्वे निदिग्धिके ॥३५॥

पुनर्नवे द्वे मधुकमात्मगुप्तां शतावरीम् ।

ऋद्धिं परुषक भार्गीं सृद्धीकां वृहतीं तथा ॥३६॥

शृङ्गाटकं तामलकीं पयस्यां पिप्पलीं बलाम् ।

वदराक्षोटखर्जूरवानामाभिषुकाप्यपि ॥३७॥

फलानि चंवमादीनि कल्कान् कुर्वीत कार्षिकात् ।

पाञ्जीरसविदारिशुचलागमांसरसं पयः ॥३८॥

कुर्यात् प्रस्थोन्मितं तेन घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।

प्रस्थार्धं मधुनः जीने शर्करार्धतुलां तथा ॥३९॥

द्विकार्षिकाणि पत्रैलाहेमत्वङ्गारिचानि च ।

विनीय चूर्णितं तस्मात्स्त्रिह्यान्मात्रां लदा नरः ॥४०॥

अमृतप्राणमित्येतन्नराणाममृतं घृतम् ।

सुधामृतरसं प्राश्य क्षीरमांसरसाग्निना ॥४१॥

जीवक- ७५३ जीवक, ऋषभकौ ३५५३ ऋषभक, वीराम् शतावरी शतावर जीवन्तीम् दे डी जीवन्ती, नागरम् सूठ सोठ, शटीम् षट्शतूरी कचूर, चतस्र पर्णिनी शालपर्णी- पृश्निपर्णी- मुद्गपर्णी- माषपर्णी गालपर्णी- पृश्निपर्णी- मुद्गपर्णी- माषपर्णी, द्वे वेदे मेदा, महावेदा मेदा, महामेदा काकोल्यौ डांडेली क्षीरडांडेली काकोली, क्षीरकाकोली, निदिग्धिके गेली बेरीगुली, गेडी बेरीगुली छोटी और बड़ी कटेरी द्वे पुनर्नवे लाल अने सड़े साटोडी धेत और रक्त गदहपुरना, मधुकम्

३६ मधुकमात्मगुप्ता-मधुके सात्मगुप्ताम् (ख.)

३९. कुर्यात्-दत्ता (घ)

.. कुर्यात्प्रस्थोन्मितं तेन-दत्ता प्रस्थोन्मितान् भागान् (ङ)

.. कुर्यात्प्रस्थोन्मितं तेन घृतप्रस्थं-पया प्रस्थोन्मितान् भागान्

घृतप्रस्थे (क ग घ ण)

४० द्विकार्षिकाणि पत्रैलाहेमत्वङ्गारिचानि च — पलार्धकं च

मरिचत्वणोलापत्रकेजरात् (च ट थ.)

.. विनीय चूर्णितं तस्मात्-चूर्णितानि विनीयान्मात्रं (क घ ण)

नेलीमध मुलहठी, भास्मगुलाञ्च डौवय केवाच, शतावरीम्
 शतावरी शतावर, ऋद्धिम् ऋद्धि ऋद्धि, परुषकम्
 द्वादसा कालसा, भार्जीञ्च भार्जी भार्जी, मृद्वीकाम्
 प्रक्ष मुनके, तथा बृहतीम् उली लोरीगण्ठी बही कटेरी,
 मृदाटकम् श्रीगोडां सिघादा तामलकीञ्च भोयथाभटी
 मुईभावला, पयस्याम् भोयथो विलाईकन्द, पिप्पलीञ्च
 पीपर पिप्पली, बलाञ्च भला बला, बदर- भोर बेर,
 कक्षोट- अभरोट अखरोट, खर्जूर- भन्भूर खजूर,
 वाताम- भद्राम वादाम, कश्मिबुजाणि अपि पिस्ता पिस्ता,
 एवम् सादीनि अने अने प्रकारनां भीम और दस
 प्रकारके अन्य, फलानि इषो। फल कार्षिकान् ओड ओड
 रोडो। धर्मे एक एक कर्प लेकर कलकान् डलड कलक,
 कुर्वित भनावने। करे धात्रीरस- आभणीने २५
 वावनेका रस विदारी- भोयथो विलाईकन्द,
 इधु- शेरडी इख, छाग- भद्रानो बकरेका, मांमरसञ्च
 भासरस मासरस, पयः तथा दूध और दूध, प्रस्थो-
 न्मितम् ६४ तोला प्रत्येक एक प्रस्थ, कुर्यात्
 देनां देवे, तेन तेनाथी उनसे, घृतप्रस्थञ्च ६४ तोला
 थी घी एक प्रस्थ, जिपाचयेत् पञ्चावपुं पकावे, शीते
 डडु थाय तयारे शीत होने पर, मधुन मधु मधुन,
 प्रस्थार्धम् ३२ तोला आवा प्रस्थ, तथा नार्करा- साडर
 चीनी, कर्षणुलाञ्च २०० तोला पचास फल, पत्र- तेज-
 पत्र तेजपत्र, एला- ओलथी इलायची, हेम- दाद नाग-
 डेसर रक नागकेसर, त्वक्- तज दालचीनी मरिचानि च
 अरे अरी और मरिच, द्विकार्षिकाणि ६२६ थे तोला
 प्रत्येक दो कर्षका, चूर्णितम् यूर्धुं करी चूर्ण करके, विनीय
 भेणवीने मिलाकर, तस्मात् तेमाथी उनसे नर
 अनुभ्ये पुरुष, सदा ह्रेशी नित्य, मात्राम् मात्रा
 प्रभाणु मात्रामे, लिह्यात् थाटपुं चाटे, इति एतद्
 आ यह, अमृतमाद्यम् घृतम् अमृतमाश घृत अमृत-
 प्राण घृत, नराणाम् अनुभ्ये। मनुष्योके लिए अमृतम्
 अमृत छे अमृत दे क्षीर- इधु दूध, मासरस- तथा
 भासरसनु तथा मांमरसके, कश्मि लोडन कन्तरे
 खानेनां ने, सुधा- सुधा सुधा, कण्ट- तथा अमृत
 रचना तथा अमृत सान, हसस रसनाणु आ घृत
 रचना। यह घृत, प्रारयन् भापु नेड अे राना
 चाहिए ॥ ३५-४१ ॥

35-41. Jivaka, rishabhaka, milky
 yam, cock swallow wort, dry ginger,
 long zedoary, tetrafolia, the two kinds
 of meda, two kinds of kakoli, indian
 night shade and yellow-berried night
 shade and white and red hog-weed,
 liquorice, cowage, climbing asparagus,
 riddhi, falsa, betel-killer, grape, yellow
 berried nightshade, indian water chest-
 nut, feather foil. milky yam. long
 pepper, heart-leaved sida, jujube, wal-
 nut date, almond and abhishuka and
 simalar other drugs; take one tola of
 each of these and make a paste of it
 and prepare a medicated ghee in sixty-
 four tolas of ghee with 64 tolas each
 of the juice of emblic myrobalan, juice
 of white yam, sugarcane juice, juice of
 the goat's flesh and cow's milk with
 the above paste. When it is cooled mix
 it with 32 tolas of honey, 200 tolas of
 sugar and the powder of 2 tolas of each
 of cinnamon leaf, small cardamom, fra-
 grant poon, cinnamon and black
 pepper The patient may lick this
 Amrita Prasa ghee—ambrosial linctus—
 in proper dose which acts as ambrosia
 on men A man taking the milk and
 meat juice should take this nectarial
 or ambrosial ghee.

अथशुभ्रशतक्षीणदुर्वैकव्याधिकरित्तम् ।
 स्त्रीपुंसकान् कुशान् वर्ज्यस्वरीनांश्च बृंहयेत् ॥२॥
 कास- कण्ठ- श्वासदाहलृण्णास्त्रिस्तनुम् ।
 पुत्रदं वानरुच्छी-द्योतिसञ्च-प्राणकम् ॥३॥
 शयसूत-प्राणकम् ।

४१ उ र अन्वि (प)
 ,, वमि-छर्दि (ग)

नष्टशुक्र- जेनु वीर्यं नाश पाभ्युं छे ओवा जिनका वीर्यं नष्ट हो गया हो ऐसे, क्षतक्षीण- क्षतक्षीण क्षत- क्षीण, दुर्बल- दुर्बल दुर्बल, व्याधि- रोगभी व्याधिसे, कर्शिताश्च क्षीण्यु यथेला कृश, स्त्रीप्रसक्तान् स्त्रीमां आसक्त स्त्रीमे आसक्त, कृष्णान् कृश कृश, वर्ण- तथा वर्णुं तथा वर्ण, स्वर- अने स्वर और स्वर, हीनान् च जेना हीन थया छे ओवा पुरुषोत्तु जिनके हीन हो गये है ऐसे पुरुषोंको, बृहथेत्तुं बृहथेत्तुं करे छे बृहण करता है, कास कास कास, हिक्का- हिक्का हिक्का, ज्वर- ज्वर ज्वर श्वास- श्वास श्वास, दाह- दाह दाह, वृष्णा- तृषा तृषा, अक्षपित्तञ्च तथा रक्तापित्ताने नाश करे छे तथा रक्तापित्तका नाशक, पुत्रदम् पुत्र अर्थात्- नाश पुत्र देनेवाला, वमि- अने वमन और वमन, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा हृद्- हृद् हृद् हृद्, योनि- योनि योनि, सूत्र- तथा भूत्रना तथा सूत्रके, आग्नापहम् रोगाने नाश करना छे रोगोंका नाशक है ॥ ४२-४३ ॥ इति आ यह, अमृतप्राशघृतम् अमृतप्राशघृत छे अमृतप्राश घृत है ।

42-43. This ghee will act as a roborant on persons emaciated from loss of semen, pectoral lesion, cachexia, debility and diseases, those who resort to over-indulgence in women, those who have gone thin, and also, those who have lost their complexion and voice It is curative of cough, hiccup, fever, dyspnea, burning, thirst, hemo-thermia, vomiting, fainting, stomach disorders, gynecic and urinary disorders and it promotes procreative power Thus has been described the Amrita Prasa ghee.

उर धते श्वदंष्ट्रादिघृतम्—

श्वदंष्ट्रोशीरमस्त्रिष्टावलाकाश्मर्यकत्तृणम् ।
दर्भमूलं पृथक्पर्णी पलाशर्षभकौ स्थिराम् ॥४४॥

पलिकं साधयेत्तेषां रसे क्षीरचतुर्गुणे ।
कल्कै स्वगुप्ताजीवन्तीमेर्षभकजीवकैः ॥४५॥
शतावर्षुद्धिमृद्धीकाशर्कराश्रावणीविलैः ।
प्रस्थः सिद्धो घृताद्वातपित्तहृद्(द्)वशूलनुत् ॥४६॥
सूत्रकृच्छ्रप्रमेहार्शःकासशोषश्चाण्डः ।
धनुःस्त्रीमद्यभाराध्वस्त्रिघ्नानां बलमांसदः ॥४७॥

इति श्वदंष्ट्रादिघृतम् ।

श्वदंष्ट्रा- गोभद्रु गाखरु, उशीर- वीरशुने वाणो खल, मस्त्रिष्टा- मज्जीठ, बला- भला बला काश्मर्य- शीरशुनां शूण गमारीके फल, कत्तृणम् रोहिषपास रुपाघास, दर्भमूलम् दर्भनां भूष दर्भमूल पृथक्पर्णीम् भीक्षुषु पीठवन, पलाश- भाभरो ढाक, ऋषभकौ ऋषभक ऋषभक, स्थिराम् सालवशु सरीवन, पलिकम् दरेक ४ तोला लक्ष प्रत्येकते पलमान लेकर, साधयेत् क्वाथ करेवा काथ करे, क्षीरचतुर्गुणे आरगण्णा दूधसहित चौगुने दूधसहित, तेषाम् तेना उनके, रसे क्वाथर्भा काथमें, स्वगुप्ता- क्षौत्र्य केवाँव जीवन्ती- देरी जीवन्ती, मेदा- मेदा मेदा ऋषभक- ऋषभक ऋषभक जीवकं ७५६ जीवक, शतावरी- शतावरी शतावर, ऋद्धि- ऋद्धि ऋद्धि, मृद्धीका- मक्ष मुनके, शर्करा- साकर चीनी श्रावणी- गोभद्रु डी मुण्डी, विलैः अने डभण्डडना त तु ओओना और कमलदंडके तंतु इनके कल्कै ६६६थी क्लरसे, सिद्ध सिद्ध करेनु सिद्ध किया हुआ, घृताद् घी घीका, प्रस्थ. ६४ तोला एक प्रस्थ, वात- वात वात पित्त- पित्त पित्त, हृद् हृद् हृद् हृद्, शूल- अने हृद् यना शूलने और हृद् हृद् हृद्, नाश करे छे नाशक है सूत्रकृच्छ्र- भूत्रकृच्छ्र सूत्रकृच्छ्र, प्रमेह- प्रमेह प्रमेह, सर्ष- सर्ष अर्श, कास- उधरस कास, शोष- शोष शोष, क्षय- तथा क्षयने तथा क्षयका, अपह नाश करे छे नाशक है, धनु- अने धनुष्य और धनुष, स्त्री- स्त्री स्त्री, मद्य- मद्य मद्य, भार- भार भार, अध्व- तथा मुसाइरीथी तथा चलनेसे, स्त्रिघ्नानाम् अत्र यथेलाओनां तत्र पुरुषोंके, बल- भल बल, मांसदः तथा मांस वधारनार छे तथा मांसको बढ़ानेवाला है ॥ ४४-४७ ॥ इति आ यह, श्वदंष्ट्रादिघृतम् श्वदंष्ट्रादिघृत छे श्वदंष्ट्रादिघृत है ।

४५. पलिक-पलिकान् (४)

44-47. Decoct 4 tolas of each of small caltrops, cuscus grass, indian madder, heart-leaved sida, white teak, ginger grass, roots of sacrificial grass, painted leaved uraria, palas, rishabhaka and ticktrefoil, till it is reduced to one-fourth of its quantity and prepare a ghee in this solution by adding 64 tolas of ghee, four times the quantity of milk, and the paste of cowage, cock swallow wort, meda, rishabhaka, jivaka, climbing asparagus, riddhi, grapes, sugar, east indian globe thistle and lotus stalks. This ghee is curative of disorders of vata, pitta, tachycardia, colic, dysuria, urinary disorders, piles, cough, consumption, wasting and is a promotive of strength and flesh in persons emaciated as the result of overstrain, practising the bow, over-indulgence in women and wine and carrying of heavy loads and the fatigue due to excessive walking. Thus has been described the compound small Caltrops Ghee

उर क्षते मधुकादिघृतम्—

मधुकाष्टपलद्राक्षाप्रस्थकाथे घृतं पचेत् ।
पिप्पल्यष्टपले कल्के प्रस्थं सिद्धे च शीतले ॥४८॥
पुथनष्टपलं क्षौद्रशर्कराभ्यां विमिश्रयेत् ।
समसक्तु क्षतक्षीणे रक्तगुल्मे च तद्धितम् ॥४९॥

मधुक- ७०मीमधु मुलहठी, अष्टपल- ३२ तोला
आठ पल, द्राक्षा- अने द्राक्ष और मुनके, प्रस्थ- १४
तोलाया प्रस्थमात्रके, काथे उपस्थाना कायमे, पिप्पली-
पीपरना पिप्पलीके, अष्टपले ३२ तोला आठ पलने,
कल्के ६६६पा कल्कमें, प्रस्थम ६४ तोला एक प्रस्थ,

४८ घृत पचेत्-पचेद् घृतात् (च)

घृतम् घृत घृत, पचेत् पञ्चानुं पकावे, सिद्धे सिद्ध भया
पथी सिद्ध होनेके पश्चात्, शीतले च ६६६ अता ठंडा
होने पर, क्षौद्र- मधु मधु शर्कराभ्याम् तथा सा३२
और चीनी, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, अष्टपलम्
३२ तोला आठ पल लेकर, विमिश्रयेत् भेजनाया मिलावे,
समसक्तु समान साथवा भेजनेसु समान भागमें सत्तु
मिलाया हुआ, तत् ते घृत वह घृत, क्षतक्षीणे क्षत-
क्षीणुर्मा क्षतक्षीणमें, रक्तगुल्मे च अने रक्तगुल्ममां
और रक्तगुल्ममें, हितम् हितकर छे हितकर है ॥४८-४९॥

48-49. Take 32 tolas of liquorice and 64 tolas of dried grapes and to the decoction obtained from these add 64 tolas of ghee and 32 tolas of the paste of long pepper, and cook. After it has been taken off the fire and allowed to cool, add 32 tolas each of honey and sugar. This medicated ghee taken with equal quantity of fried barley flour is beneficial in cases of pectoral lesions and cachexia and gulma due to vitiated menstrual blood.

उर क्षते सर्पिर्गुडयोगा —

घात्रीफलविदारीक्षुजीवनीयरसैर्घृतम् ।
अजागोषयसोश्चैव सप्त प्रस्थान् पचेद्भिषक् ॥५०॥
सिद्धशीते सिताक्षौद्रद्विप्रस्थं विनयेच्च तत् ।
यक्ष्मापस्मारपित्तासृक्कासमेहक्षयापहम् ॥५१॥
वयःस्थापन्नमायुष्यं मांसशुक्रबलप्रदम् ।
घृतं तु पित्तेऽभ्यधिके लिह्याद्वातेऽधिके पित्ते ॥५२॥
लीढं निर्वापयेत् पित्तघ्नघ्ननाशुनि नाशुम् ।
आक्रामत्यनिलं पीनसूप्ताण निरुणद्धि च ॥५३॥

भिषक् वैद्य वैद्य, घात्रीफल- अ मर्गा जावके,
विदानी- लोपिकेण विलायिकन्द, रक्ष- रोधी रक्त,
जीवनीय- अने गुग्गुलीयगुग्गुली ओषधिजोना और

५० जीवनीयरसैर्घृतम्-जीवनीयरसाद् घृतात् (व छ द न)

५१ कासमेहक्षयापहम्-वोन्मूत्रामयापहम् प ।

जीवनीयगणोक्त ओषधियोंके. रसः क्वाथयी क्रायसे, घृतम् धी घृतके अजा- अने भक्षरीनुं और बकरीके गो- तथा गायनुं और गौके, पयसो- च दूध दूधके, सस एव सात ७ सान ही, प्रस्थान प्रस्थ प्रस्थको, पचेव पकावपु पकाने, सिद्ध- धी सिद्ध भर्ष धी सिद्ध होनेके पश्चात्, शीते ठंडु थतां ठंडा होने पर सिता- साक्षर चीनी, क्षौद्र- तथा मधु और मधुके, द्विप्रस्थम् ६४ तोला दो प्रस्थ, त्रिनवेत् भेषजपु मिलाने, तत् च ते घृत वह घृत अक्षम- राजयक्ष्मा गजयक्ष्मा, जपस्मार- अपरमा २ अपरमा. पिनाम्बु- २५ पित्त रक्त- पित्त कास- ३२५ कास, रोह- प्रमेह प्रमेह, क्षय- अने क्षयने। और अग्नि, अग्नि- २५५ अग्नि- २५५ करनेवाला है, वग-स्थापन- तेभ्य एव रथापक एव वयःस्थापक, आयुष्यम् आयुष्य वधारनार आयु बढ़ाने- वाला, मास अने भांस और मास, शुक्र- शुक्र शुक्र, वज्र तदे। अग्निने तथा बलको, प्रदम् आपनार छे देने- वाला है, पित्ते (पित्त पित्तके लभ्यधिके अधिक वधु होय त्पारे ज्यादा बढ़ने पर, घृतम् धी घृतको, लिह्यात् खाटव चाटे, वाते वात वातके, अधिके पथ्ये होय त्पारे ज्यादा बढ़ने पर, पित्ते पित्त पीवे, लीढन् खाटुं धी चाटा हुआ घृत, अल्प- त्वात् शे। होना। अल्प होनेसे, पित्तम् पित्तने पित्तको, निर्वापयेत् शीत करे छे शान्त करना है, अन- लक्ष् अने अग्निने। और अग्निने, न हन्ति नाश नथी उन्तु नष्ट नहीं करता पीतम् पीधेधु धी पिया हुआ घृत, अमिलय वायुने वायुको, आक्रामति दधाने छे दबाता है, ऊष्माणम् अने उष्माणे और ऊष्माणो, निरुणद्धि च शीत करे छे शान्त करता है ॥ ५०-५३ ॥

ghee is curative of consumption, epile psy, hemothermia, cough, urinary disorders and wasting, it is also reju- venating and promotive of life and promotes flesh, semen and vitality. Ghee should be taken in the form of linc- tus in conditions where pitta is pre- dominant, and where vata is predomi- nant it should be taken in the form of a potion. When used as a linctus, the dose being small, it quiets the pitta, without quenching the gastric fire, when used as a potion, (the dose being large) it subdues vata, while preventing the diffusion of the gastric fire.

क्षामक्षीणकृशाङ्गानामेतान्येव घृतानि तु ।
त्वक्क्षीरीशर्करालाजचूर्णैः स्त्वानानि योजयेत् ५४
सर्पिर्गुडान् समध्वंशाङ्गध्वा चानु पयः पिबेत् ।
रेतो वीर्यं बलं पुष्टिं तैराशुतरमाप्नुयात् ॥५५॥

इति सर्पिर्गुडाः ।

क्षाम- खाडी गधेला यके हुए, क्षीण क्षीण क्षीण, कृश- अने दुर्बल और कृश, अङ्गानाम् अ गवाणाओने शरीरवालोंको, तु ते। तो, त्वक्क्षीरी- वासकपूर वगलोचन, शर्करा- साक्षर चीनी, लाज- तथा शाणना और लाजाके, चूर्णै थूर्णुथी चूर्णसे स्त्वानानि धाटां करेलां अवलेहके समान बने, एतानि एव आ ७ इन्हीं, घृतानि घृतोनी घृतोका, योजयेत् थोना करवी प्रयोग करना चाहिए, समध्वंशान् समान भागभां मध्वनाणा समान प्रमाणमें मधुमिश्रित, सर्पिर्गुडान् धीना लाडु जीके लडू, जग्ध्वा आर्धने खाकर, अनु च पाणथी पीछे, पयः दूध दूध, पिबेत् पीधु पीवे, तै तेनाथी मनुष्य उनसे पुरुष, रेत रेत रेत, वीर्यम् वीर्य वीर्य, बलम् अण बल,

५४. त्वक्क्षीरीशर्करालाज-त्वक्क्षीरीपिप्पलीलाज (च. य. द. घ.)

,, स्त्वानानि-यानानि (ख)

५५. चानु पय. पिबेत्-वाघाव पयोऽनु च (घ)

50-53. The physician should take 64 tolas each of the following seven articles: juices of chebulic myrobalan, white yam, sugar cane, drugs of the life-promoter group, ghee, goat's milk and cow's milk and should cook the whole together. After it has been allowed to cool, add 64 tolas each of sugar candy and honey. This medicated

पुष्टिम् अने पुष्टि और पुष्टिको आशुतरम् तरत ७ शीघ्र ही, आप्नुयात् प्राप्त करे छे प्राप्त करना है ॥ ५४-५५ ॥ इति आ ये, सर्पिर्गुडा धीना दाडु छे घीके लडू है।

54-55 All these ghees made into a thick paste with the powders of bamboo manna, sugar and roasted paddy powder, may be used for persons who are weak, emaciated and thin The patient may take this medicated ghee rolled into balls with the addition of equal quantity of honey It should be followed by a potion of milk By a course of this one obtains increase of semen, vitality strength and plumpness at a quicker rate. Thus have been described the ghee ball preparations

बला विदारी ह्रस्वा च पञ्चमूली पुनर्नवा ।
पञ्चानां क्षीरिवृक्षाणां शुक्ला मुष्ट्यंशका अपि ॥५६॥
एषां कषाये द्विक्षीरे विदार्याजरसांशिके ।
जीवनीयैः पचेत् कल्कैरक्षमात्रैर्वृताढकम् ॥५७॥
सितापलानि पूते च शीते द्वात्रिंशतं क्षिपेत् ।
गोधूमपिप्पलीवांशीचूर्णं शृङ्गाटकस्य च ॥५८॥
समाक्षिकं कौडविकं तत् सर्वं खजमूर्च्छितम् ।
स्त्यानं सर्पिर्गुडान् कृत्वा भूर्जपत्रेण वेष्टयेत् ॥५९॥
ताञ्जग्ध्वा पलिकान् क्षीरं सद्यं वाऽनुपिवेत् कफे ।
शोषे कासे क्षते क्षीणे श्रमस्त्रीभारकशिते ॥६०॥

५७ रसाशिके-रसाशके (ज)

५८ पूते च-पूतेऽस्मिन् (क व)

५९ द्वात्रिंशत क्षिपेत्-द्वात्रिंशदावपेत् (व)

५९. समाक्षिक कौडविकं-सशौद्र कुडवाशेन (व)

रक्तनिष्ठीवने तापे पीनसे चोरसि स्थिते ।
शान्ताः पार्श्वशिरःशूले भेदे च स्वरवर्णयोः ॥६१॥
इति द्वितीयसर्पिर्गुडाः ।

बला गला बला, विदारी लोथडोणु विलाईकन्द, ह्रस्वा लडु लडु, पञ्चमूली पञ्चमूल पञ्चमूल, पुनर्नवा च साटोडी गदहपुरना. पञ्चानाम् तथा पांथ तथा पचों, क्षीरिवृक्षाणाम् क्षीरी वृक्षोना क्षीरी वृक्षोके, मुष्टि-अंशका आर आर तोला पर्येकके पल मात्र, शुक्ला शुग शुग, एषाम् ऐशोना इनके, विदारी- लोथडोणु विलाईकन्द, आजरसाशिके अने अजराना मासरस-सहित और बकरेके मासरससे युक्त, द्विक्षीरे गभशुा ह्रस्वाणा दुगुने दूध मिलाये हुए, कषाये कषाथमां काथमें, अक्षमात्रैः ओड ओड तोला पर्येक कर्षमात्र जीवनीयैः शुक्लीय गणुनी ओषधिशोना जीवनीय गणोक्त ओषधियोंके कल्क उडुथी कल्कसे, घृत-भाढकम् २५ तोला घी घृत एक आढक, पचेत् पडापवु पकावे शीते डडु तथा पछी ठडा होने पर पूते च गाथी लडू ने छान लेकर, द्वात्रिंशतम् अत्रीस बत्तीउ, सितापलानि पल साकर पल मिर्ची, गोधूम घड नेहू, पिप्पली- पीपर पिप्पली, वाशी- अने नास-डपू-तु और वगलोचनका चूर्णम् यूर्ण चूर्ण शुगा-टकस्य च अने शी गोडांतु यूर्ण और पिघाडेका चूर्ण, समाक्षिकम् मधुसहित मधुसहित, कौडविकम् १६ तोला चार पल, क्षिपेत् नाथवु छोडे, तन् ऐ इन, सर्वम् अधाने सवको, सज-तावीशायी सजदण्डसे, मुच्छितम् भेणवीने मिलाकर, स्त्यानम् अवलेड नेपुं थतां अवलेह हो जाने पर, सर्पिर्गुडान् धीना दाडु घीके लडू, कृत्वा अनावीने बनाकर, भूर्जपत्रेण लोणपत्रथी भूर्जपत्रसे, वेष्टयेत् वी टपुं लपेट देवे, पलिकान् पलमात्र पलमात्र, तान् ते उनको, जग्ध्वा आधने खाकर, क्षीरम् ह्रस्व दूध मद्यम् वा अथवा मद्यनु या मद्यका, अनुपिवेत् अनुपान करतु अनुपान करे, कफे उक्ष्मां कफमें, शोषे शोषमां शोषमें, कासे उासमां काममें, क्षते क्षीमां क्षतमें, क्षीणे क्षीणतामां क्षीणतामें, श्रम- श्रम श्रम, स्त्री- स्त्री स्त्री, भार अने भारथी और भारसे, कृशिते कृश थथेवाने कृश हुएको, ६१. स्थिते-क्षते (ड)

रक्तनिवृत्तये दोषी शूकनामा रक्त शूकनेमं, उरसि छातीमा छातीमं, स्थिते रूडेया स्थित, तापे सतापमा सतापमं, पीनसे च पीनसमा पीनसमं, पार्श्व- पार्श्वं पार्श्व, शिर- तथा शिरना और शिरके, शूले शूला शूलमं, स्वर- अने स्वरना और स्वरके, वर्णयोः तथा वर्णना तथा वर्णके, भेदे च लेहमा भेदमे, नास्ताः प्रशस्त छे पशस्त है ॥ ५६-६१ ॥ हृत्ति आ ये, द्वितीय- भीम दूमे, सर्पिर्गुंडाः धीना बाहु छे चीके लडू हैं ।

56-61. Take four tolas each of heart-leaved sida, white yam, minor pentaradix, hog weed and sprouts of the five milk-yielding trees (viz the five varieties of fig). To the decoction obtained from these, add twice its quantity of milk and an equal quantity of the juice of white yam and the meat-juice of goat's flesh, one tola of the paste of each of the ten drugs of the life-promoter group and 256 tolas of ghee. Cook the whole together. After it has cooled, filter and add 128 tolas of sugar-candy and 16 tolas each of the powder of wheat, long pepper, bamboo manna, indian water chestnut and honey. The whole should be beaten up into the consistency of a paste by means of a wooden stick and rolled into balls. These ghee-balls should be wrapped round in birch leaves. This preparation should be taken in a dose of 4 tolas and followed by a potion of milk or, in the case of kapha disorders, by a potion of wine. These ghee-balls are recommended in the disorders of consumption, cough pectoral lesions, wasting, emaciation due to overwork,

indulgence in women and carrying of heavy weights, in hemoptysis, in heat or colds affecting the chest in pain in the sides of the chest or in the head and in loss of voice and complexion. Thus has been described the second variety of ghee balls

त्वक्क्षीरीश्रावणीद्राक्षामूर्ध्वभकजीवकैः ।
क्षीरधिक्षीरकाकोलीवृहतीकपिकच्छुभिः ॥६२॥

खर्जूरफलमेदाभिः क्षीरपिट्टैः पलोन्मितैः ।
घात्रीविदारीश्वरसप्रस्थैः प्रस्थं घृतात् पचेत् ॥६३॥

शर्करार्धतुलां जीते श्वौद्रार्धप्रस्थमेव च ।
दत्त्वा सर्पिर्गुण्डान् कुर्वन्कासद्विक्काज्वरपहान् ॥६४॥

त्वक्क्षीरी- वाशुधूपूर वंशतोचन, श्रावणी- गाग्गमु डी मुंजी, द्राक्षा द्राक्ष मुनकै, मूर्वा- भूर्वा मूर्वा, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, जीवकै श्वध जीवक, वीरा- शतावरी गतावर ऋद्धि- ऋद्धि ऋद्धि क्षीरकाकोली- क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, वृहती- डोली लो-गण्डी वही कटेरी, कपिकच्छुभि श्वेपथ केवोच, खर्जूरफल अणूर खर्जूर मेदाभिः भेदा मेदा, पलोन्मितै. औमाना प्रत्येकेना ४ तोला इनके प्रत्येकेके पलप्रमाण, क्षीर- दूधमा दूधमं, पिट्टै. पीसेला ६६६थी पीसे गये कल्कसे, घात्री- आभुजा अणुले विदारी- ऐयडोणु विलाईनन्द, इक्षुरल- तथा शेरडीने। रस और ईश्वरा रस, प्रस्थैः प्रस्थैना ६४ तोलाथी प्रत्येकेके प्रस्थसे, घृतात् धी चीका, प्रस्थै ६४ तोला एक प्रस्थ, पचेत् पचावधु पचावे शीने ६६ थया पछी तैमा ठंडा होने पर उममें, शर्करा- साडर चीनी, अर्धतुलाम् २०० तोला पचास पल, श्वौद्र- अने भूध और गहन, अर्धप्रस्थश् च एव ३२ तोला आथा प्रस्थ दत्त्वा नाथीने डालक, कास- डास कास, द्विक्का- डेडडी द्विक्का, ज्वर- तथा ज्वरने। और ज्वरका, कषहात् नाश करना। नाशक, सर्पिर्गुण्डान् धीना बाहु चीके लडू, कुर्वान् करवा बनावे ॥ ६२-६४ ॥

६३ खर्जूरफलमेदाभिः-खर्जूरविपमेदाभि (प)

६४. दत्त्वा-क्षिपत्वा (क म. च)

62-64. Prepare a paste in milk of 4 tolas of each of the following 13 articles—east indian globe thistle, grape, trilobed virgin's bower, rishabhaka, jivaka, milky yam riddhi, kshira kakoli, yellow-berried night shade, cowage, date and meda Add to the paste thus obtained 64 tolas of the juice of each of emblic myrobalans, white yam. and sugarcane and cook in 64 tolas of ghee. After cooling, add 200 tolas of sugar and 32 tolas of honey and roll into balls These ghee-balls are curative of cough, hiccup and fever.

यक्ष्माणं तमकं श्वासं रक्तपित्तं हलीमकम् ।
शुक्रनिद्राक्षयं तृष्णां हन्तुं कार्श्यं स्रक्कामलम् ॥६५॥
इति तृतीयाः सर्पिर्गुडाः ।

यक्ष्माणम् ऐश्री गन्धक्षमा वे गन्धक्षमा, तमकम् श्वासम् तमकं श्वास तमकं श्वास, रक्तपित्तम् रक्तपित्तं रक्तपित्त, हलीमकम् हलीमकं हलीमक, शुक्र- शुक्रो शुक्रके, निद्रा- तथा निद्रानो तथा निद्राने क्षयम् क्षय, तृष्णाश्च तृष्णा तृष्णा, स्रक्कामलम् अने उभया सहित और कमलासहित, कार्श्यम् कृशतामे कृशताको, हन्तु नाश करे ऐ नष्ट करते हैं ॥६५॥ इति आ ये, तृतीया त्रीया तीवरे, सर्पिर्गुडा धीना लाडु छ बीके लडू है ।

65 Consumption asthma, hemo-thermia, halimaka, loss of semen insomnia thirst, emaciation and jaundice are also cured by these ghee-balls Thus has been described the third kind of ghee-balls

नवमात्रलकं द्राक्षामाल्मशुस्तं पुनर्नवाम् ।
शतावरीं विदारीं च स्रक्कामलं पिप्पलीं तथा ॥६६॥
पृथग्दशपलान् भागान् पलान्वष्टौ च सागरात् ।

यष्ट्याहसौवर्चलयोद्विपलं मरिचस्य च ॥६७॥
क्षीरतैलघृतानां च त्र्याढके शर्कराशते ।
कथिते तानि चूर्णानि दत्त्वा विष्वसमान् गुडान् ६८
कुर्यात्तान् भक्षयेत् क्षीणः क्षतः शुष्कश्च मानवः ।
तेन स्वयो रसादीनां वृद्ध्या पुष्टिं च विन्दति ॥६९॥
इति चतुर्थसर्पिर्गुडाः ।

नवम् नवम् नये, आमलकम् अमलां आवले, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनके, मात्मगुप्तम् डौवच देवांच, पुनर्नवाम् साटोडी गदहपुरना शतावरीम् शतावरी मतान्, विदारीम् च बोधशणु विलडिकन्द. समझाम् रीसाभण्डी लजावन्ती, तथा तथा तथा, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, पृथक् ऐश्रीना गुण गु- इनके पृथक् पृथक्, दशपलान् ४० तोलाना दसपलके, भागान् भाग भाग नागरान् सूटना सौठके, अष्टौ आठ आठ, पलानि पल पल, यष्ट्याह षेडीभध मुलहठी, सौवर्चलयोः स थण सौवर्चल, मरिचस्य च अने मरी और मरिच, द्विपलम् द्वेडना आठ तोला प्रत्येके दो पल तानि चूर्णानि ऐश्रीना यूष्टुने इनके चूर्णको क्षीर- हध दूध, तैल- तेल तैल घृतानाश्च च अने घृत और घी, त्र्याढके ७६८ तोलाभां या तीन षाढकमे, कथिते तथा आसण्डी करेडी तथा चामनी की हुई, शर्कराशते साडर ४०० तोलाभां चीनीके सौ पलमे दत्त्वा नाभीने डालकर, विष्वसमान् चार चार तोलाना पलपलके, गुडान् लाडु लडू, कुर्यात् करवा बनावे तान् लाडुओंको लडुओंको, क्षीण क्षीणरोगी क्षीणरोगी क्षत क्षत- वाणा उर क्षतरोगी, शुष्क. च अने सूक्ष्म गयेला और कृश, मानव मनुष्ये मनुष्य, भक्षयेत् लतायु मनु खावे, तेन तेथी उससे, मद्य शर्करा शीघ्र, रसादीनाम् रसादीनी रसादीनी, वृद्ध्या वृद्धि अवाथी वृद्धिसे, स ते वह, पुष्टिम् पुष्टिने पुष्टिको विन्दति पाने छे प्राप्त करत है ॥ ६६-६९ ॥ इति आ ये, चतुर्थ- श्रेया चौथे, सर्पिर्गुडा धीना लाडु छे बीके लडू है ।

66-69 Take 40 tolas of each of fresh emblic myrobalans, grapes, cowage, hog's weed, climbing asparagus, white yam, sensitive plant and long

६६. समझाम्-समाशा (व. त)

pepper 32 tolas of dry ginger and 8 tolas each of liquorice sanchal salt and black pepper and reduce to powder Add this to the decoction of 768 tolas of milk, oil and ghee, and 400 tolas of sugar, and roll into balls of the weight of 4 tolas The patient suffering from emaciation, pectoral lesions and dehydration should take this preparation They will get roborated on account of the immediate increase of the body-elements such as the nutrient fluid, etc. Thus has been described the fourth kind of ghee-balls.

गोक्षीरार्वाढकं सर्पिः प्रस्थमिक्षुरसाढकम् ।
विदार्याः स्वरसात्प्रस्थं रसात्प्रस्थं च तैत्तिरात् ७०
दद्यात् सिध्यति तस्मिन्स्तु पिष्टान्निक्षुरसैरिमान् ।
मधूकपुष्पकुडवं प्रियालकुडवं तथा ॥७१॥
कुडवार्धं तुगाक्षीर्याः खर्जूराणां च विंशतिम् ।
पृथग्विभीतकानां च पिप्पल्याश्च चतुर्थिकाम् ॥७२॥
त्रिंशत्पलानि खण्डाच्च मधुकात् कर्षमेव च ।
तथाऽर्धपलिकान्यत्र जीवनीयानि दापयेत् ॥७३॥
सिद्धेऽस्मिन् कुडवं क्षौद्रं जीते शिस्वाऽथ मोदकान् ।
कारयेन्मरिचाज्जीपलचूर्णावचूर्णितान् ॥७४॥

गो- गायत्री नायका, क्षीर- दूध दूध, अर्धाढकम्
१२८ तोला दो प्रस्थ सर्पिः धी धी प्रस्थम् ६४ तोला
ओओमां एक प्रस्थ इनमें, हक्षुरस शेलजीने रस
इखका रस, आढकम् २५६ तोला एक आढक, विदार्या
लोयडोणाने विलाईकन्दका, स्वरसात् स्वरस स्वरस,
प्रस्थम् ६४ तोला एक प्रस्थ, तैत्तिरात् च अने तेतरने
और तीतरका, रसात् भांसरस नातरस, प्रस्थम् ६४ ते ला

७१ प्रियाल-पियाल (घ)

,, तण-तत (ग)

७२ खर्जूराणाम्-खर्जूराणि (क)

,, विभीतकानां च-विभीतकानक्ष (ख)

एक प्रस्थ, दद्यात् नाभवे डाले, सिध्यति पाकता
सिद्ध होते हुए, तस्मिन् तु ते द्रवमां उस द्रवमें, हक्षुरसै.
शेलजीना रस साथे इखके रससे, पिष्टान् वाटेला पीसे
हुए, इमान् आ द्रव्योने इन द्रव्योंको, मधूक- अर्थात्
मधुकां अर्थात् महुवेके, पुष्प- दूध फूलोंका, कुडवम्
१६ तोला एक कुडव, तथा प्रियाल- यारोली चिरौजीका,
कुडवम् १६ तोला एक कुडव, तुगाक्षीर्यां वांसडपूर
वशलोचनका, कुडवार्धम् ८ तोला आधा कुडव, खर्जूरा
णान् च भणूर खर्जूर, विभीतकानाम् च अने अहेडां
और वहेडे, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, त्रिंशत्तिम्
२० नग सख्यासे २०, पिप्पल्या च पीपर पिप्पलीका,
चतुर्थिकाम् ४ तोला एक पल, खण्डात् च भांस खाडके,
त्रिंशत् त्रीस तीस, पलानि पल पल, मधुकात् तथा
नेहीमध तथा मुलहठीका, कर्षम् च एव १ तोला
नाभवां एक कर्ष डाले, तथा अने और, अर्धपलिकानि
ओ ओ तोला आधा आधा पल, जीवनीयानि अन्वीय
गणुनी ओषधिओ पणु जीवनीयगणोक्त ओषधियोंको मी,
अत्र आभां इसमें, दापयेत् नाभवी डाले, अस्मिन् आ
यह, सिद्धे सिद्ध अर्ध सिद्ध होनेके पश्चात्, जीते षडुं
थाय त्यारे ठडा होने पर, कुडवम् १६ तोला एक कुडव,
क्षौद्रम् मध गहद क्षिप्वा नाभीने डालकर, अथ
पथी पीछे मरिच- मरी मरिच, अजाजी- तथा अशानुं
और जीराका, पल ४ तोला एक पल चूर्ण- यूर्ण चूर्ण,
अवचूर्णितान् अटोला बुरकाए हुए मोदकान् ढाडु लड्डू
कारयेत् अनाववा वनावे ॥ ७०-७४ ॥

70-74. Take 128 tolas of cow's milk, 64 tolas of ghee, 256 tolas of sugar cane juice and 64 tolas of juice of white yam and 64 tolas of meat juice of partridge and cook the whole together. While it is being cooked, the paste, levigated in sugar-cane juice, of 16 tolas of mahwa flowers, 16 tolas of b Buchanan's mango, 8 tolas of bamboo manna, 20 dates, 20 beleric myrobalans, 4 tolas of long pepper, 120 tolas of sugar, one tola of liquorice

and 2 tolas of each of the drugs of the life-promoter group should be put into it. When it has cooled down, add to it 16 tolas of honey and roll the stuff into boluses and sprinkle over them the powder of black pepper and cumin

वातासृक्पित्तरोगेषु क्षतकासक्षयेषु च ।
शुष्यतां क्षीणशुक्राणां रक्ते चोरसि संस्थिते ॥७५॥
कृशदुर्बलवृद्धानां पुष्टिवर्णवलाधिनाम् ।
योनिदोषकृतस्त्रावहतानां चापि योधिनाम् ॥७६॥
गर्भार्थिनीनां गर्भश्च स्रवेद्यासां म्रियेन वा ।
घन्या बल्या हितास्ताभ्यः शुक्रशोणितवर्धनाः ॥७७॥

इति पञ्चमसर्पिमोदकाः ।

वात- वात वात, असृक्- रक्त रक्त पित्त- अने पित्तना और पित्तके, रोगेषु रोगोभां रोगोमें, क्षत- उर क्षत उर क्षत, कास- कास कास, क्षयेषु च अने क्षयभां और क्षयमें, शुष्यताम् शोषना गणीने शोषगेनियोंके, क्षीणशुक्राणाम् तेभ्यः क्षीण वीर्यवाणाम् माटे एव क्षीण- वीर्यवालोंके लिए, रक्ते च रक्त खूनके, उरसि अतीभां छातीमें, संस्थिते अस्थि होय तयारे भरे होने पर कृश- कृश, दुर्बल- दुर्बल दुर्बल, वृद्धानाम् अने वृद्धोने और वृद्धोंके, पुष्टि- पुष्टि पुष्टि वर्ण- वर्ण वर्ण बल- अने अणनी और बलकी, अधिनाम् अधिवाणीने इच्छावालोंके, योनिदोष- योनिदोषधी योनिदोषके, कृत- उत्पन्न भता उत्पन्न, स्त्राव- स्त्रावधी स्त्रावसे हतानाम् क्षीण थयेली क्षीण हुई, योधिनाम् च अपि स्त्रीओने स्त्रियोंके लिए, गर्भार्थिनीनाम् गर्भार्थिनी अधिवाणी गर्भकी इच्छावाली, चासाम् च तथा अस्थिने तथा जिनका, गर्भं गर्भं गर्भ. स्रवेत् स्रवी अतो होय सूत होता हो, म्रियेत वा अथवा मरी अतो होय या मर जाता हो, ताभ्य ते स्त्रीओने माटे उन स्त्रियोंके लिए, घन्या आ दाडु दाडुदाडु ये लहू लाभदायक, बल्या अण वधार्थना वल बढ़ानेवाले, हिता तथा हित- डारी छे तथा हितकारक है, शुक्र- अने वीर्य और

वीर्य, शोणित- तथा रक्त तथा रक्तसे, वर्धनाः वधार्थ- नारा छे बढ़ानेवाले हैं ॥ ७५-७७ ॥ इति आ ये, पञ्चम- पांचमा पाचवें, सर्पिमोदका धीना दाडु छे चीके लहू है ।

75-77. These boluses are curative of rheumatic condition disorders due to pitta pectoral lesions, cough or wasting, dehydration, loss of semen and blood-spitting due to pectoral lesions They are beneficial to those who are emaciated, weak and aged, to those who are desirous of gaining plumpness, improved complexion and vitality, to women who are suffering from menstrual disorders due to gynecic morbidity, to women desirous of conception and to those with a tendency to abort or miscarry and to premature death of the fetus. These are beneficial, strengthening and wholesome to them and act as promoters of semen and blood Thus has been described the fifth kind of ghee-boluses.

उर क्षते आवश्यकी चिकित्सा—

वस्तिदेशे विक्षुब्धिणि स्त्रीप्रसक्तस्य मारुते ।
वातघ्नान् वृंहणान् वृष्यान् योगास्तस्य प्रयोजयेत् ७८

स्त्री- स्त्रीओभां स्त्रियों, प्रसक्तस्य आसक्त पुरुषने आसक्त पुरुषके, वस्तिदेशे अस्तिप्रदेशभां वस्तिदेशमें, मारुते वायु वायुके, विक्षुब्धिणि विकार उरतो होय तो विकार करने पर, तस्य तेने उसे, वातघ्नान् वातघ्न वातघ्न, वृंहणान् अणुषु वृंहण, वृष्यान् अने वृष्य और वृष्य, योगान् योगोने योगोंका, प्रयोजयेत् प्रयोग करानेवाले अर्थसे प्रयोग कराना चाहिए ॥ ७८ ॥

78 If vata causes disorders of the genito-urinary system in a patient who is addicted to women, he should be

prescribed recipes that are curative of vata, roborant and virilific.

शर्करापिप्पलीचूर्णैः सर्पिषा माक्षिकेण च ।
संयुक्तं वा शृतं क्षीरं पिबेत् कासज्वरापहम् ॥७९॥

शर्करा- साकर चीनी, पिप्पली- अने भीपरना और पीपलीके, चूर्ण- चूर्ण, सर्पिषा धी घृत, माक्षिकेण च अने मधु और शहदसे संयुक्तम् युक्त युक्त, शृतम् वा अथवा उकालीया या उवाला गया, कास- कास कास, ज्वर- तथा ज्वरने और ज्वरका, अपहम् नाश करना, नाशक क्षीरम् दूध दूध, पिबेत् पीवु पीवे ॥ ७९ ॥

79. Or he may be given to drink boiled milk mixed with sugar, powder of long pepper, ghee and honey This milk is curative of cough and fever

फल्गुमूलं सर्पिषा मृष्टं विदारीक्षुरसे गृतम् ।
स्त्रीषु क्षीणः पिबेद्युष जीवन् वृंहण परम् ॥८०॥

स्त्रीषु स्त्रीणां विषे विषोमे, क्षीण क्षीण थयेला पुरुषे क्षीण पुरुष, विदारी- विदारीला विलाईकन्द, हस्तु- तथा शेरडीना तथा ईखके, रसे रसभा रसमें, शृतम् पकावेला पकाये हुए, फल- फलोंकी फलोंके अम्लम् भाटा डरेला खट्टे किये हुए, सर्पिषा अने धीथी और घीसे, मृष्टम् पकावेला छोके हुए, जीवनम् अथवा जीवनीय, परम् तथा अत्यत तथा अत्यन्त, वृंहणम् अथवा वृंहणकारक, युषम् यूपने यूपको, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ८० ॥

80. The person who is suffering from emaciation due to over-indulgence in women may drink thin gruel prepared with juice of white yam and sugarcane and seasoned with acid fruit-juice and ghee, this gruel is a great life-promoter and roborant

क्षीणे अन्नपानम्—

सक्तूनां वज्रपूतानां मन्थं क्षौद्रघृतान्वितम् ।
यवाक्षणात्म्यो दीप्ताग्निः क्षतक्षीणः पिबेन्नरः ॥८१॥

यव- जौक, अन्न- जौका अन्न, साम्य- समान, क्षीण- क्षीण होय ते जिनको साम्य हो ऐसा, दीप्ताग्नि तथा प्रदीप्त अग्निवाला तथा प्रदीप्त अग्निवाला, क्षतक्षीणः क्षतक्षीण क्षतक्षीण, नर मनुष्ये मनुष्य, वज्र- वज्र, वज्रपूतानां वज्रसे, पूतानाम् छोलेला छाने हुए, सक्तूनाम् साक्तूनाम्ने सक्तूनाम्ने, क्षौद्र मधु मधु, घृत- तथा घृतथी और घृतसे अन्वितम् युक्त युक्त, मन्थम् मन्थ मन्थको, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ८१ ॥

81 The person who is suffering from emaciation due to pectoral lesions, to whom barley diet is agreeable and whose gastric fire is active, may drink the demulcent drink prepared of fried grain powder and filtered through cloth and mixed with honey and ghee

जीवनीयोपसिद्धं वा जाङ्गलं घृतभर्जितम् ।
रसं प्रयोजयेत् क्षीणे व्यञ्जनार्थं लशर्करम् ॥८२॥

क्षीणे अथवा क्षीण पुरुषने अथवा क्षीण पुरुषको, जीवनीय- अथवा जीवनीय, जीवनीयगणमे, उपसिद्धम् सिद्ध डरेला सिद्ध किये हुए, घृत- तथा घीथी तथा घीसे, भर्जितम् वा अथवा छोके हुए, लशर्करम् तथा साकरला तथा चीनीसे युक्त, जाङ्गलम् अथवा पशुपक्षीको, जाङ्गल पशुपक्षीको, रसम् भांसे- रसने मांसरसका, व्यञ्जनार्थम् आहारकी साथे व्यञ्जने भाटे आहारके साथ व्यञ्जनके लिए प्रयोजयेत् प्रयोग डरेला प्रयोग करना चाहिए ॥ ८२ ॥

82 The meat-juice of jangala animals prepared with the drugs of the life-promoter group and seasoned with ghee and mixed with sugar, may

८१ यवाक्षणात्म्य-यावाक्षणात्म्य (ड न द घ.)

८२ जाङ्गलं घृतभर्जितम्-घृतमृष्टं तु जाङ्गलम् (क घ च फ)

व्यञ्जनार्थं-व्यञ्जनार्थे (क घ)

be used as a sauce for the cachectic patient

गोमहिष्यश्वनागाजैः क्षीरैर्मांसरसैस्तथा ।
यवान्न भोजयेद्युषैः फलात्मलैर्वृतसंस्कृतैः ॥८३॥

गो- गाय माग, महिषी- लेस मैस अश्व घोडी घोडी, नाग- ह मण्डी हयिनी, आजै - ने अउरीना और बकरीके क्षीरैः दूध साथे दूधमे, तथा तथा तथा माससे. मांसरसनी साथे मांसरसोसे फल इणोथी फलोंसे, अत्मलैः पीडा करेला खट्टे किये हुए घृत- अने धीरी औः चीसे संस्कृतै छय करेला लोके हुए, यूषै यूपोनी साथे वृषोसे, यवान्नम् यवान्नम् यवान्न, भोजयेत् भोजन करानु खिलाने ॥ ८३ ॥

83 The patient may take barley-meal with the milk or meat juice of cow, buffalo horse, elephant and goat and with thin gruel seasoned with ghee and acid fruits

दीप्तैःशौ विधिरेषः स्यान्मन्दे दीपनपाचनः ।
यक्षिणानं विहितो ग्राही भिक्षे शक्यति ज्ञेयते ॥८४॥

दीप्ते प्रदीप्त प्रदीप्त, अशौ अशिक्षा अशिक्षे, एषः आ यह, विधि विधि विधि, स्यात् छे है, मन्दे मन्दे अशिक्षा मन्दाग्निमें, यक्षिणाम् गणयक्षमाना गणीने गजयक्षिमयोको, दीपनपाचन दीपन तथा पाचन ने विधि दीपन तथा पाचन जो विधि, विहित उहेल छे ते ही गई है वह, भिक्षे शक्यति अने भोगभेदमाँ और मलमेदमें, ग्राही ने ग्राही विधि उहेल छे ते जो ग्राही विधि कही गई है वह, इत्यने छष्ट छे इष्ट है ॥ ८४ ॥

84 This is the mode of dieting in a consumptive patient whose gastric fire is active; if the gastric fire of the patient is weak, stimulants and digestives should be given and if the patient suffers from loose stools, remedies described as astringent are desirable.

उरक्षते सन्धवादिचूर्णम्--

पलिकं सैन्धवं शुण्ठी द्वे च सौवर्चलात् पले ।
कुडवांशानि वृक्षाम्लं दाडिमं पत्रमर्जकात् ॥८५॥
एकैकं मरिचाजाज्योर्धान्यकाद् चतुर्थिके ।
शर्करायाः पलान्यत्र दश द्वे च प्रदापयेत् ॥८६॥
कृत्वा चूर्णमतो मात्रामन्नपाने प्रयोजयेत् ।
रोचन दीपनं बल्यं पार्श्वार्तिश्वासकासनुत् ॥८७॥
इति सैन्धवादिचूर्णम् ।

पलिकम् ४-४ तोला एक एक पल सैन्धवम् सि धालुसु सैन्धानमक, शुण्ठी तथा सूठ तथा सौवर्चल,सौवर्चलात् सथण सौचरनमक, द्वे पले ८ तोला दो पल, कुडव-अंशानि १६-१६ तोला एक एक कुडव वृक्षाम्लम् वृक्षाम्लं वृक्षाम्ल, दाडिमम् दाडिमनां पीण अनारदाने, अजकात् अने रान्तुणसीनाँ और दवनेके, पत्रम् पान पत्र, मरिच- मरी मरिच, अजाज्योः अने श्राना जीरेका, एक-एकम् ४-४ तोला एक एक पल, धान्यकात् तथा धालुना तथा धनियाके, द्वे चतुर्थिके ८ तोला दो पल, अत्र येमाँ इनमें, शर्कराया. साउर चीनीके, दश द्वे च पार वारह, पलानि पल पल, प्रदापयेत् नाभवा डले, चूर्णम् तेमोनुं यूषुं रमका चूर्ण, कृत्वा करीने करके, अत येमाँथी इसमेंसे, मात्रा मात्रानुसार मात्रानुसार, अन्नपाने अन्नपानमाँ अन्नपानमें, प्रयोजयेत् प्रयोग करे प्रयोग करे, रोचनम् आ यूषुं रोचन यह चूर्ण रोचन, दीपनम् दीपन दीपन, बल्यम् अण आपनार बलदायक पार्श्वार्ति- तथा पडर्पना थण तथा पार्श्वशूल श्वस्त- श्वास श्वास काम- अने डसने और कासका रुत् नाश करनार छे नाशक है ॥ ८५-८७ ॥ इति आ यह, सैन्धवादि चूर्णम् सैन्धवादि यूषुं छे सैन्धवादि चूर्ण है ।

85-87 Take four tolas of rock-salt, eight tolas of dry ginger, eight tolas of sanchal salt, sixteen tolas of kokam, sixteen tolas of pomegranate, sixteen tolas of holy basil, four tolas of black pepper, four tolas of cumin seeds,

८० पत्रमर्जकात्-पत्रमर्जनं (प)
८६. प्रदापयेत्-प्रयोजयेत् (य.)

८३ यवान्न-यवानि (क ख ग घ ङ च द ध)

and eight tolas of coriander Add to these 48 tolas of sugar and reduce the whole to powder. This powder should be given with eats and drinks in proper dose. It is appetising, digestive stimulant, promotive of strength and curative of pleurodynia, dyspnea and cough. Thus has been described the compound rock-salt powder

उरःक्षते षाडव —

एका षोडशिका धान्याद् द्वेऽज्जाज्यजमोदयोः ।
ताभ्यां दाडिमवृक्षाम्लं द्विद्विः सौवर्चलात्पलम् ॥८८॥
शुण्ड्याः कर्षं दक्षित्थस्य मध्यात् पञ्च पलानि च ।
तच्चूर्णं षोडशपले शर्कराया विमिश्रयेत् ॥८९॥
षाडवोऽयं प्रदेयः स्यादन्नपानेषु पूर्ववत् ।
मन्दानले शकृद्भेदे यक्षिषणमग्निवर्धनः ॥९०॥

इति षाडवः ।

धान्यात् धान्या धनियासे, एका ओंठ एक षोडशिका
पल, अजाजी- ७२ जीरा, अजमोदयोः अने ओंठी
अजमोद और अजमोदके, द्वे द्वे ८-८ तोला दो दो
पल, ताभ्याम् तेनाथी उनसे, दाडिम- १६५ दाडिम,
वृक्षाम्लम् अने वृक्षाम्ल और वृक्षाम्ल, द्वि द्वि
अमलू अमलू इना इना, सौवर्चलात् संधय सौचर
नमकका, पलम् ४ तोला १ पल शुण्ड्या. सूठ पोंठका,
कर्षम् १ तोला १ कर्ष, दक्षित्थस्य अने दक्षित्थने और
कैथकी, मध्यात् च गर गिरीके पञ्च पांच पाच, पलानि
पल पल, तत् ते उस, चूर्णम् चूर्ण चूर्णको, शर्कराया
साडर चीनीके, षोडशपले ६४ तोलाभा १६ पलमें,
विमिश्रयेत् मिश्र करवु मिश्र करे, यक्षिषणाम् यक्षिषणा
रोग्गिना यक्षिषणोंके, अग्नि- अग्निने अग्निका, वर्धन
वर्धनारो वढ़ानेवाले, अयम् आ इस, षाडवः षाडव
षाडवको, मन्दानले म-दाग्निभा मन्दाग्निमें शकृद्भेदे
अने म-भेदभा और मलभेदमें, पूर्ववत् पूर्वन्दी चेठे

पूर्ववत्, अन्नपानेषु अन्नपानभा अन्नपानमें, प्रदेयः
आपवे देवे ॥ ८८-९० ॥ इति आ यह, षाडव
षाडव छे षाडव हे ।

88-90. Coriander four tolas; cumin
seeds eight tolas, celery seeds eight
tolas, pomegranate sixteen tolas, tama-
rind sixteen tolas; sauchal salt four
tolas, dry ginger one tola, and pulp
of wood apple 20 tolas. Powder the
whole and add 64 tolas of sugar. This
Shadava preparation should be used
in conjunction with food and drink as
indicated in the case of the previous
recipe It is indicated in conditions of
impaired digestion and loose stools, in
consumptive patients, it acts as a
promoter of the gastric fire. Thus has
been described the Shadava medication

उर क्षते नागबलादियोगा —

पिवेनागबलामूलमर्धकर्षविवर्धितम् ।
पलं क्षीरयुतं मासं क्षीरवृत्तिरनन्नमुक् ॥९१॥
एष प्रयोगः पुष्ट्यायुर्वलारोग्यकरः परः ।
मण्डूकपर्ण्याः कल्पोऽयं शुण्ठीमधुकयोस्तथा ॥९२॥

क्षीरवृत्ति ३वण दुग्धको ७ थर्ष दूध पर रहनेवाला,
अन्नमुक् अने अन्न न भातां और अन्न न खाता
हुआ पुरुष, नागबला- गजेटीना गागेरनके मूलम् मूणने
मूलको अर्धकर्ष-विवर्धितम् अर्ध तोलाथी शर करी
प्रतिदिन अर्धे अर्धे तोला वधारतां आधे कर्षसे
प्रारम्भ कर प्रतिदिन आधा आधा कर्ष बढ़ाकर, पलम्
४ तोला पर्यंत वधारी १ पल पर्यन्त बढ़ाकर,
मासम् ओंठ मास सुधी मास पर्यन्त, क्षीरयुतम् दूध
साथे दूधके साथ, पिवेत् पीवु पीवे एष. आ यह,
प्रयोग अर्धे प्रयोग, परः अर्ध-त अत्यन्त, पुष्टि-
पुष्टि पुष्टि आयु.- आयुष्य आयु, बल- अण बल,

८८ धान्याद् द्वे-धान्याद्वि द्वे (ख)

११ वृक्षाम्ल-वृक्षाम्बाद् (घ.)

९१. विवर्धितम्-विवर्धनम् (घ. च घ. फ.)

११ मास-मास (घ.)

मारोग्य- अने आरोग्य और आरोग्य, कर- करनेवाले छे करनेवाला है, मण्डूकपर्ण्या आ प्रभाणु भुआहीने। इस तरह खड्गवाहीका, तथा तथा तथा, जुपठी- सूठ सोंठ, मधुकयो अने जेहीमधने। और मुलहठीका, मयम् आ यह, कल्पः ३८५ छे कल्प है ॥ ९१-९२ ॥

9192 The patient with pectoral lesions may take a course of the juice of the root of gingo fruit mixed with milk for a month, beginning with half a tola and gradually increasing to four tolas. He should subsist on a milk-diet, taking no solid food. This course is a great promoter of plumpness, life, vitality and health. Similar are the courses of indian pennywort, dry ginger and liquorice.

उरक्षते पथ्यम्—

यद्यत् संतर्पणं शीतमविदाहि हितं लघु ।
अन्नपानं निषेव्यं तत्क्षतक्षीणैः सुखार्थिभिः ॥९३॥
यच्चोक्तं यक्षिणानां पथ्यं कासिनां रक्तपित्तिनाम् ।
तच्च कुर्याद्वेक्ष्यासिं व्याधिं सात्म्यं बलं तथा ॥९४॥

सुखार्थिभिः सुभन्दी भुआवाणी सुखकी इच्छावाले, क्षतक्षीणैः क्षतक्षीणु रोगीओओे क्षतक्षीण रोगियोंको, यत् यत् जे जे जो जो, अन्नपानम् अन्नपान अन्नपान, संतर्पणम् संतर्पणु संतर्पण, शीतम् शीतम् शीतल, अविदाहि अविदाही अविदाही, हितम् हितकर हितकर, लघु अने लघु होम और लघु है, तत् तेनु तेनु उन उनका, निषेव्यम् सेवन करु सेवन करना चाहिए, यत् च अने जे और जो, यक्षिणाम् राजयक्षमाना रोगीओओे राजयक्षमी, कासिनाम् कासवाणीओओे कास-वाले, रक्तपित्तिनाम् अने रक्तपित्तना रोगीओओे रक्तपि-त्तके रोगियोंके लिए, पथ्यम् पथ्य पथ्य, उक्तम् उक्तु छे कहा गया है, तत् च तेनु उमको, अग्निम् अग्नि अग्नि, र्पाणिम् र्पाणि व्याधि, सात्म्यम् सात्म्य सात्म्य, तथा

९३. क्षतक्षीणैः - क्षतक्षीणे (त.)

तथा तथा, बलम् भुआ बलको अवेक्ष्य जेधने देखकर, कुर्यात् सेवन करु सेवन करना चाहिए ॥ ९३-९४ ॥

93-94. Whatever food and drink is nourishing, cooling, non-irritant, wholesome and light should be taken by the patient who suffers from cachexia due to pectoral lesions, and who is desirous of regaining health. Whatever has been described as wholesome to the patient suffering from consumption, cough and hemothermia, may be used for the patient with pectoral lesions, with due consideration to gastric fire, intensity of disease homologation and vitality of the patient.

उरक्षतस्य शीघ्रप्रतिकर्तव्यता—

उपेक्षिते भवेत्तस्मिन्ननुबन्धो हि यक्ष्मणः ।
प्रागेवागमनात्तस्य तस्मात्तं त्वरया जयेत् ॥९५॥

तस्मिन् तेनी उसकी, उपेक्षिते उपेक्षा करवाथी उपेक्षा करनेसे, यक्ष्मण हि राजयक्षमानो राजयक्षमाका, अनुबन्ध अनुबन्ध अनुबन्ध, भवेत् थाय छे होता है, तस्मात् तेथी इस लिए, तस्य तेनी उसकी, आगमनात् प्राप्ति प्राप्तिसे, प्राक् पहलेवां पूर्व, एव ज ही, तम् तेने उसको, त्वरया त्वरथी जल्दीसे, जयेत् उतवे जीते ॥९५॥

95. If prompt treatment of this disease is neglected, it will lead to the sequela of consumption. Therefore before consumption sets in, this disease should be quickly subdued

अध्यायोक्तविषया —

तत्र श्लोकौ—

क्षतक्षयल्लमुत्थानं साभान्यपृथगाकृतिम् ।
असाध्ययाप्यसाध्यत्वं लाध्यानां सिद्धिमेव च ॥९६॥
उक्तवाञ्छयेष्टशिष्याय क्षतक्षीणचिकित्सिते ।
तत्त्वार्थविद्वीतरजस्तमोदोय. पुनर्वसुः ॥९७॥

९६. क्षतक्षयल्लमुत्थानं - क्षतक्षयल्लमुत्थानं (त न. न. य न)

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकौ उपस हारना
 जे श्लोका छे ते उपसहारके दो श्लोक है कि, तत्त्वार्थ-
 विद् तत्त्वार्थमे अणुनारा तत्त्वार्थको जाननेवाले, चीत-
 यात्या गया छे चले गये हैं, रज- रजोगुण रजोगुण,
 तमः- तथा तमोगुणरूप तथा तमोगुणरूप, दोषः दोषो
 जेभांथी जेवा दोष जिसमेंसे ऐसे, पुनर्वसुः पुनर्वसुं
 पुनर्वसुने, क्षतक्षीणचिकित्सते आ 'क्षतक्षीणचिकित्सित'
 नामना अध्यायमां इस 'क्षतक्षीणचिकित्सित' नामके
 अध्यायमें, ज्येष्ठ- पोताना ज्येष्ठ अपमे ज्येष्ठ, शिष्याय
 शिष्यने शिष्यको, क्षतक्षय- क्षत, तथा क्षयनु क्षत तथा
 क्षयका, समुत्थानम् निदान निदान, सामान्य- सामान्य
 सामान्य, पृथक्- तथा शुद्ध शुद्ध तथा पृथक् पृथक्,
 साकृत्सिद्ध लक्षण लक्षण, असाध्य- आ रोगोन्नी
 असाध्यता इन रोगोंकी असाध्यता, याप्य- याप्यता
 याप्यता, साध्यत्वम् तेमज साध्यता एव साध्यता,
 साध्वानाम् च एव अने आ साध्यरोगोन्नी चिकित्सा
 और इन साध्यरोगोंकी चिकित्सा, उक्तवान् आ सधना
 विषयो उक्ता छे ये सब विषय कहें है ॥ ९६-९७ ॥

Here are the two recapitulatory
 verses—

96 97. The etiology of pectoral
 lesions with cachexia, the general
 and special signs and symptoms of
 it, the incurable, palliable and curable
 conditions of the disease, and the
 remedies for those conditions which
 are curable—all this has been declared
 to his foremost disciple by Punarvasu,
 the knower of Truth, who was free
 from the faults of passion and igno-
 rance, in this discourse on the treat-
 ment of Pectoral Lesions and Cachexia

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रेऽप्राप्ते दृढबलसंपूरिते
 चिकित्सास्थाने क्षतक्षीणचिकित्सितं
 नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

इति आ प्रभाषे इति प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे

रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
 अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां और
 चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त,
 दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
 पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे
 चिकित्सास्थानमें, क्षतक्षीणचिकित्सितम् 'क्षतक्षीण-
 चिकित्सित' 'क्षतक्षीणचिकित्सित', नाम नामने
 नामका, एकादश अगिधारभा ग्यारहवाँ, अध्याय
 अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ ११ ॥

11 Thus in the Section on Thera-
 peutics in the treatise compiled by
 Agnivesa and revised by Caraka,
 the eleventh chapter entitled 'The
 Therapeutics of Pectoral Lesions and
 Cachexia' not being available, the
 same as restored by Dridhabala, is
 completed

द्वादशोऽध्यायः ।

पारभो अध्याय अध्याय बारहवाँ

Chapter XII

श्वयथुचिकित्सितोपक्रम.—

अथातः श्वयथुचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवान् आत्रेयः ॥२॥

अथ अत हवे अली थी अथ आगे, श्वयथुचि-
 कित्सितम् 'श्वयथुचिकित्सित' नामना अध्यायनु
 'श्वयथुचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम
 व्याख्यान करेथु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रे-
 यने, इति ह आ विषयमां नीये प्रभाषे अ इति विषयमें
 निम्न प्रकारसे ही, आह स उडेथु छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound 'The
 Therapeutics of Edema.'

2. Thus declared the worshipful
 Atreya

भिषग्वरिष्ठं सुरसिद्धजुष्टं
मुनीन्द्रमध्यात्मजमग्निवेशः ।
महागदस्य श्वयथोर्यथावत्
प्रकोपरूपप्रशमानपृच्छत् ॥ ३ ॥

अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, भिषग्वरिष्ठम्
वेदोभां श्रेष्ठ वैद्यवर, सुरसिद्धजुष्टम् देवता तथा सिद्ध
पुरुषोत्थी सेनायेला एव और सिद्धोसे सेवित, मुनीन्द्रम्
मुनिओभां श्रेष्ठ मुनिवर, मध्यात्मजम् अत्रिना पुत्र
पुनर्वसुने अत्रिपुत्र पुनर्वसुसे महागदस्य महा-
रोग, श्वयथो सोमनां शोथके, यथावत् योऽप्य रीते
ठीक तौरसे, प्रकोप-रूप- काण्ड-लक्षण-पूर्व-३५ कारण-
लक्षण-पूर्वरूप, प्रशमान् अने चिकित्सा और चिकित्सा,
अपृच्छत् पूछ्या पूछा ॥ ३ ॥

3 Agnivesa approached the great
sage, the son of Atri and the best
of physicians, as he was seated in
the midst of gods and saints and
inquired of him the true nature of the
etiology, the signs and symptoms
and the therapeutics of the major
disease, Edema.

तस्मै जगादागदवेदसिन्धु-
प्रवर्तनाद्रिप्रवरोऽत्रिजस्तान् ।
वातादिभेदात् त्रिविधस्य सम्य-
ङ्निजानिजैकाङ्गजसर्वजस्य ॥ ४ ॥

अगदवेद- आयुर्वेद-३५ आयुर्वेदरूप, सिन्धुप्रवर्तन-
अद्रिप्रवर सिन्धुने प्रवृत्त करनेवाले हिमालय जैसे, अत्रिज- अत्रिना
सिन्धुनदको प्रवृत्त करनेवाले हिमालय जैसे, अत्रिज- अत्रिना
पुत्रे आत्रेयने तस्मै तेने उसे वातादिभेदात् वातादि
बेध्थी वातादि भेदसे, त्रिविधस्य त्रयु प्रकृतिना तीन
प्रकारके, निज- अत्रिज- निज, आग तुक्क निज, आगन्तुक,
एकाङ्गज- अथ अगभां यन्तार एक अगमे होनेवाले,
सर्वजस्य तथा सर्व अगभां यन्तार सोमनां और
सर्वांगमें होनेवाले शोथके, तान् ते कारण्यु वगेरे उन
३. रूप-चिह्न (द)

कारणादिको, सम्यक् सारी रीते ठीक प्रकारसे, जगाद
उहा कहा ॥ ४ ॥

4 To him the son of Atri, who is
the Himalaya from which flows out
the indus of the science of healing,
expounded the subject fully with its
classification of vata and other divisions,
the endogenous and the exogenous
types as well as of the nature of the
local and general affections

निजस्य श्वयथोर्निदानम्—

शुद्ध्यामयाभक्तकृशाबलानां
क्षाराम्लतीक्ष्णोष्णगुरूपसेवा ।
दध्याममृच्छाकविरोधिदुष्ट
गरोपसृष्टान्निषेवणं च ॥ ५ ॥
अशांस्यश्वेष्टा न च देहशुद्धि-
सर्मोपघातो विषमा प्रसूतिः ।
मिथ्योपचारः प्रतिकर्षणां च
निजस्य हेतुः श्वयथोः प्रदिष्टः ॥ ६ ॥

शुद्धि- वमन वगेरे शोधन शोधन, आमय- रेगो
रोग अभक्त अने उपवासथी और उपवाससे कृषा-
अबलानाम् दुर्बल अने निर्बल थयेला मनुष्योत्थे
उरेलु कृश और दुर्बल मनुष्योत्थे, क्षार- क्षार क्षार,
अम्ल- भाटा अम्ल, तीक्ष्ण उष्ण- तीक्ष्ण, उष्ण तीक्ष्ण,
उष्ण, गुरूपसेवा तथा शुरु पदार्थोत्तु निरन्तर सेवन
और गुरु पदार्थोत्तु निरन्तर सेवन, दधि- दही दही, आम-
अपक्व पदार्थो अपक्व पदार्थ, मृत्- माटी मिट्टी, शाक-
शाक शाक, विरोधि- विरोधी विरोधी दुष्ट- दोष करनेवाला
दुष्ट, गरोपसृष्टान्- अने गरथी युक्त अन्नत्तुं और गरसे
वृक्त अन्नका निषेवणम् च सेवन सेवन, अशांसि हरस
अर्श, अचेष्टा श्रमने अभाव परिश्रम न करना, देह-
शुद्धि. च देहशुद्धि शरीरका शोधन, न न करनेवाली न

- ५ क्षाराम्ल-क्षाराम्ल (क)
- , दध्याम-दध्याम्ल (प)
- ६. मर्मोपघातो-गर्मोपघातो
- , , -गर्मोपघातो

करना, मर्मोपघातः मर्मोन्ने। उपघात मर्मपर चोट
रुग्ना, विषमा विषम विषम, प्रसूतिः प्रसूत प्रसूति,
प्रतिकर्मणाम् च अने वमनादि कर्मो और वमनादिकोका,
मिथ्योपचारः अशोध्य रीते करना अे अविधिसे करना
ये, निजस्य निज निज, श्वयथोः शोथना श्वयथुके, हेतु-
कारणे। हेतु प्रविष्टः उर्ला अे कहे है ॥ ५-६ ॥

5-6. Habitual use of alkali, acid, acute, hot and heavy articles of diet, the constant use of curds, raw articles, earth, vegetables, antagonistic and unwholesome articles and food that has been mixed with poison, by persons who are emaciated and weak as a result of the purificatory procedure, disease or fasting, piles, inactivity, not taking the seasonal purificatory procedure, trauma to vital organs, abnormal labour in women and wrongful administration of purificatory procedures, —all these are considered to be the internal causes of endogenous edema.

आगन्तुस्य श्वयथोर्निदानम्—

बाह्यास्त्वचो दूषयिताऽभिघातः

काष्ठाश्मशस्त्राग्निविषायसादिः ।

आगन्तुहेतुः

काष्ठ- उाउ लकड़ी, अश्व- पथर पथर, शस्त्र-
शस्त्र शस्त्र, अग्नि- अग्नि अग्नि, विष-आयस-आदि
विष द्रोहा धृत्यादि वडे थयेसे। विष लोहा आदिसे
उत्पन्न, बाह्या त्वच. अने आह्य त्वचाने और बाह्य
त्वचाको, दूषयिता दूषित करनासे दूषित करनेवाला,
अभिघात आघात अभिघात, आगन्तु- आगन्तु
शोथनु आगन्तु शोथका, हेतु कारणे अे कारण है ।

७. शस्त्राग्निविषायसादि - शस्त्राग्निशस्त्राग्निविषायै (घ.)

,, काष्ठाश्मशस्त्राग्निविषायसादि - काष्ठाग्निशस्त्राग्निविषाय-

सायै (घ.)

7 (1). The cause of exogenous edema is the superficial injury of the skin by trauma caused by a stick, stone, weapon, fire, poison or metallic and other similar articles.

त्रिविधो निजश्च

सर्वार्थगाम्नावयवाश्रितत्वात् ॥ ७ ॥

सर्व- समग्र शरीर समग्र शरीर, अर्ध- अर्ध शरीर
आधा शरीर, गाम्नावयव- उे शरीरना अेक अवयवना
या शरीरके एक भागको, आश्रितत्वात् आश्रय करनाथी
आश्रय करनेके कारण, निज च निज शोथ निज शोथ,
त्रिविध. त्रय प्रकारना अे तीन प्रकारका है ॥ ७ ॥

7. The endogenous type of edema is of three kinds, affecting either the entire body, or half the body or only one limb or region of the body

श्वयथोः संप्राप्तिः—

बाह्याः सिराः प्राप्य यदा कफासृक्-

पित्तानि संदूषयतीह वायुः ।

तैर्बद्धमार्गः स तदा विसर्प-

स्रुत्सेधलिङ्गं श्वयथुं करोति ॥ ८ ॥

इह आ शरीरमा इह शरीरमें, वायुः वायु वायु,
बाह्या सिरा आह्य सिराओने बाह्य सिराओको, प्राप्य
प्राप्त थईने पहुचकर, यदा न्यारे जब, कफ- उाउ
कफ, असृक्- रक्त रक्त पित्तानि तथा पित्तने और
पित्तको, संदूषयति दूषित करे अे दूषित करता है, तदा
त्यारे तब, तैः तेओथी उनसे, बद्धमार्ग मार्ग दु धार्ध
गया होवाथी बद्धमार्ग होनेसे, विसर्पन् ईलाता फैलता
हुआ, स. ते वह, उरसेध- अेथार्ध नेनु उठाव, लिङ्गम्
लक्षण अे अेवा लक्षणवाले, श्वयथुम् शोथने शोथको,
करोति उत्पन्न करे अे करता है ॥ ८ ॥

8 When the morbid vata, having reached the peripheral vessels, vitiates the kapha, the blood and the pitta, then, getting obstructed by them and

८. बाह्याः सिरा - बहिःसिरा (घ.)

trying to spread in the body, it causes edema with its pathognomic symptom of swelling.

उरःस्थितैर्ऊर्ध्वमधस्तु वायोः

स्थानस्थितैर्मध्यगतैस्तु मध्ये ।

सर्वाङ्गः सर्वगतैः क्वचित्स्थै-

दोषैः क्वचित् स्याच्छुभयथुस्तदाख्यः ॥९॥

उरःस्थितैः दोषैः ऊर्ध्वे गतीनां रक्षा होय त्वारे उरःस्थित दोषोंसे, ऊर्ध्वम् शरीरना उपरना भागमां शरीरके ऊर्ध्व भागमें, वायो वायुना वायुके स्थानस्थितै तु स्थानमां रक्षा होय त्वारे स्थानमें स्थित दोषोंसे, मध तु नीचेना भागमां रक्षा होय त्वारे निम्न भागमें स्थित दोषोंसे, मध्यगतैः तु मध्य भागमां रक्षा होय त्वारे मध्यमें स्थित दोषोंसे, मध्ये मध्यमां मध्यमें, सर्वाङ्गैः सर्वा अंगमां रक्षा होय त्वारे सर्वगत दोषोंसे, सर्वाङ्गग सर्वा अंगमां सर्वाङ्गमे क्वचित्स्थै अने क्वचित् अङ्ग रक्षानमां रक्षा होय त्वारे और किसी एक भागमें स्थित, दोषैः दोषोपधी दोषोंसे, क्वचित् क्वचित् अङ्ग स्थानमां किसी एक स्थानमें, तदाख्य ते ते स्थानना नामवाणी उच्च उच्च स्थानके नामवाली, शुभयथु. शोध सूजन, स्यात् थाय छे होती है ॥ ९ ॥

9. If the morbid humor is lodged in the upper part, it causes edema of the upper region of the body; if it is lodged in the region of vata it causes the edema of the lower part of the body. If it is lodged in the middle region, there occurs edema in the middle part; if it affects the entire body, then it causes edema of the whole body, and if it is lodged in one limb only, then local edema occurs. Edema is named after the particular region which it affects श्वयथो पूर्वरूपम्—

ऊष्मा तथा स्याद्द्वयः सिराणा-

मायाम इत्येव च पूर्वरूपम् ।

९. उरःस्थितैः - ऊर्ध्वस्थितैः (च. घ.)

ऊष्मा गरमी शरीरका गरम होना, द्रव्य भणतरा दाह होना, तथा तथा तथा, सिराणाम् सिराणोंनु सिराणोंमें, मायाम. जे थायु खिचाव, इति एव च ओ ओनां यही उनके, पूर्वरूपम् पूर्वरूप पूर्वरूप, स्यात् छे है।

10 (1). Heat, burning and dilatation of vessels are indeed the premonitory symptoms of edema

सर्वद्विदोषोऽधिकदोषलिङ्गै-

स्तच्छब्दमभ्येति भिषग्विज्ञतं च ॥१०॥

त्रिदोषः त्रयु दोषोपधी उपर मध्येना तीन दोषोंसे उत्पन्न हुए, सर्व सधुणा सौम्य सब श्वयथु, अधिक-दोष-लिङ्गै प्रधान दोषनां लक्षणो नडे प्रधान दोषके लक्षणद्वारा, तच्छब्दम् प्रधान दोषने लगता वातज अदि नामने प्रधान दोषके सम्बन्धीसे वातज आदि नामको, भिषग्विज्ञतं च तथा प्रधान दोष (वात आदि)ने लागु पडता औषधने तथा प्रधान दोष (वात आदि)के लिए की जाती औषधको, अभ्येति प्राप्त करे छे पाते हैं ॥ १० ॥

10 All kinds of edema are due to humoral tridiscordance. Each is named after the predominant humor and symptoms in that tridiscordance, and the line of treatment is to be decided according to its classification

श्वयथो सामान्यलक्षणम्—

सगौरवं स्यादनवस्थितत्वं

सोत्सेधमूष्माऽथ सिरातनुत्वम् ।

सलोमहर्षाऽङ्गविवर्णना च

सात्मान्यलिङ्गं श्वयथोः प्रदिष्टम् ॥११॥

सगौरवम् गौरव गुरुता, सोत्सेधम् तेमज्ज ओत्साधनी साथे एव उभारके साथ, अनवस्थितत्वम्

१० तच्छब्दमभ्येति—तत्सङ्गमभ्येति (घ क)

११ ,, ,, —तच्छब्दमभ्येति (क)

१२ ,, अभ्येति—आप्तोति (क, च.)

अस्थिरता एक जगह न ठहरना, ऊष्मा गरमी उष्णता, भय सिरातनुत्वम् अने सिरातोतुं पातणापणुं और सिरातोका पतला हो जाना, सलोमहर्ष इवाडां डीकां धर्मा रोमहर्ष, अङ्गविवर्णता च तेभ्यश्च गनी विवर्णता शरीरकी विवर्णता, श्वयोः शै शैथन्यां ये शोकके, सामान्य-लक्षणं सामान्य लक्षणं सामान्य लक्षण, प्रदिष्टम् उक्त्वां छे कहे गये हैं ॥ ११ ॥

11. Heaviness, variability of edema, swelling, heat, thinning of the vessels, horripilation and discoloration of the skin are said to be the general symptoms of edema.

वातजस्य श्वयोर्लिङ्गम्—

चलस्तनुत्वकपरुषोऽरुणोऽसितः

प्रसुप्तिहर्षातिर्युतोऽनिमित्ततः ।

प्रशाम्यति प्रोन्नमति प्रपीडितो

दिवाबली च श्वयथुः समीरणत् ॥१२॥

चल ने अलायमान जो स्थान बदलनेवाला, तनुत्वक् पातणीं यामडीवाणो पतली चमडीवाला, परुष उठार खुरदरा, अरुणः शते। लाल, असितः डाणो काले वर्णका, प्रसुप्ति-हर्ष-आतिर्युतः स्पर्शज्ञानना अभाव वाणो अलुअलुट तथा वेदनावाणो होय छे स्पर्शज्ञान-विहीन झिनीझिनी तथा वेदनावाला होता है, अनिमित्ततः निमित्त विना अकारण, प्रशाम्यति शांत भर्ष भय छे शांत होता है, प्रपीडित दबावता दबाने पर, प्रोन्नमति धरी उपडी आवे छे फिर उठ आता है, दिवाबली च अने दिवसमां भणवान थाय और दिनमें बल करनेवाला है, समीरणत् ते वातथी उत्पन्न थयेदे। वह वातजन्य, श्वयथुः शैथ छे शोक है ॥ १२ ॥

12 Variability, thinness of the skin, roughness, dusky-brown color of the skin, numbness, horripilation accompanied with pain, spontaneous disappearance, on being pressed with finger returning soon to normal appearance,

greater intensity during day—all these are the characteristics of edema due to vata

पित्तजस्य श्वयोर्लिङ्गम्—

मृदुः सगन्धोऽसितपीतरागवान्

भ्रमज्वरस्वेदत्पामदान्वितः ।

य उच्यते स्पर्शरुगक्षिरागकृत्

स पित्तशोथो भृशदाहपाकवान् ॥१३॥

यः ने जो, मृदुः मृदु मुलायम, सगन्धः गंधवाणो गन्धयुक्त, असित- डाणो काला, पीत- पीणो पीला, रागवान् तथा शते। होय छे तथा लाल होता है, भ्रम- भ्रम भ्रम, ज्वर- ज्वर ज्वर, स्वेद- स्वेद पसीमा, तृषा-मदान्वितः तृषा तथा मध्थी युक्त होय छे प्यास तथा मदसे युक्त होता है, उच्यते भणे छे जरता है, स्पर्शरुक् स्पर्श उरवाधी पीडा उरे छे स्पर्श करनेसे पीडा करता है, अक्षिरागकृत् आभने दाह उरे छे आखोंमें लाली उत्पन्न करता है, भृशदाहपाकवान् अने अत्यंत दाह तथा पाकवाणो होय छे और शीघ्र दाह तथा पाकवाला होता है, स ते वह, पित्तशोथः पित्तथी उत्पन्न थयेदे। शैथ छे पित्तजन्य शोथ है ॥ १३ ॥

13 Softness, odour, dark-yellow or red coloration, association of giddiness, fever, perspiration, thirst, intoxication, burning, tenderness to touch, injected eyes, great burning and tendency to suppuration—these are the characteristics of edema due to pitta

कफजस्य श्वयोर्लिङ्गम्—

गुरुः स्थिरः पाण्डुरोचकान्वितः

प्रसेकनिद्रावमिषह्निमान्यकृत् ।

स कृच्छ्रजन्मप्रशमो निपीडितो

न चोन्नसेद्रात्रिबली कफात्मकः ॥१४॥

गुरु ने गुरु जो गुरु, स्थिरः स्थिर स्थिर, पाण्डु पांडु वणुणो पाण्डु वर्णका, अरोचकान्वित अरुचियुक्त

१३ स्पर्शरुगक्षिरागकृत्—स्पर्शरुगोऽक्षिरागकृत् (ख भ प. फ)

अग्निसे युक्त, प्रसेक- लालाश्राव प्रसेक, निद्रा- निद्रा नीद, वमि- उलटी कै, वह्निमान्द्यकृत् तथा अग्निमात्रे कर्तारो तथा अग्निमात्रे करनेवाला, कुच्छ-जन्म- प्रसाम लाये जायें थनारो अने भटनारो देरसे उत्पन्न होनेवाला तथा देरसे प्रस्रात होनेवाला होता है, निपीडित च दृग्भाष्यथी दबानेसे, न उन्नमेत् तत्रत उपरी नथी आवते। तुरंत उभर नहीं आता, रात्रिबली अने रात्रिमां भणवान होय छे और रात्रिमे नल करनेवाला होता है, स ते वह, कफात्मक. इक्षुथी उत्पन्न भयेत् शैथ छे कफजन्य शोफ है ॥ १४ ॥

14 Heaviness, constancy, association of pallor and anorexia, ptyalism, somnolence, vomiting, weakness of gastric fire, slowness in appearance and disappearance and pitting on being pressed with finger and not returning immediately to normal appearance, and aggravation at night—these are the characteristics of edema due to kapha

श्रयथो साध्यासाध्यलक्षणम्—

कृशस्य रोगैश्चलस्य यो भवे-

दुपद्रवैर्वा वमिपूर्वकैर्युतः ।

स हन्ति मर्मानुगतोऽथ राजिमान्

परिस्रवेद्धीनबलस्य सर्वगः ॥१५॥

य जे जो, रागैः कृशस्य रोगथी कृश भयेताने रोगोंके कारण कृशको, अन्नलस्य तथा दुर्भणने तथा दुर्बलको, सवेत् थाय हो, वमिपूर्वकै अथवा उलटी वगेरे या वमन आदि, उपद्रवै वा उपद्रवैथी उपद्रवोंसे, युत युक्त थाय युक्त हो, अथ हीनबलस्य तथा नभणा भाष्यसने और दुर्बलको, मर्मानुगत मर्मा- स्थानमां पहोन्थे होय मर्ममें पहुचा हुका हो, राजिमान् स्पष्ट दृग्भाता शिराश्रोता समुद्रवाणे स्पष्ट वीर्यती हुई शिराओंके समुद्रवाणा, सर्वग अर्थात् सर्व

अगमां भयेत्तो होय अर्थात् सब अगोंमें होनेवाला हो, परिस्रवेत् अने जे अरते। होय जो खाव करता हो, स ते वह, हन्ति मारी नाणे छे मार डालता है ॥ १५ ॥

15 The edema affecting the person whose body has been emaciated and weakened by disease or the edema which is accompanied with complication of the list of disorders beginning with vomiting (Sutra XVIII) or the edema which has spread into the vital regions or in which profuse discharge is oozing, or which has spread into the entire body in a debilitated man, destroys the patient

अहीनमांसस्य य एकदोषजो

नवो बलस्थस्य सुखः स साधने ।

निदानदोषतुर्विपर्ययक्रमै-

रुपाचरेत् बलदोषकालवित् ॥१६॥

अहीनमांसस्य अक्षीण मांसवाला मांस क्षीण न हुए, बलस्थस्य अने भणवान पुरुषने और बलवान पुरुषको, य जे जो, एकदोषज औड दोषथी भयेत्तो एक दोषोत्पन्न, नवः अने नवो होय तथा नवीन हो, सः ते वह, साधने सुख भटाउने सहैत्तो छे इक्षुसाध्य है, तस् तेन्नी उसका, बल-दोष- भण- दोष बल- दोष, कालवित् तथा डाणने समुद्रनारा वैत्ते तथा काल जाननेवाला वैद्य, निदान- निदान निदान, दोष- दोष, क्रतु- अने क्रतुथी और क्रतुसे, विपर्यय- विपरीत विपरीत, क्रमैः क्रमवडे क्रमसे, उपाचरेत् चिकित्सा करे ॥ १६ ॥

16. The edema occurring in a person who is strong and not wasted of flesh, with only one morbid humor in preponderance or which is of recent origin, is easily curable. The physician

१५ स हन्ति . सर्वग ॥ - महातिमर्मानुगतोऽथ राजिमान् परिस्रवन्भीगबलस्य सर्वग ॥ (ख)

॥ हीनबलस्य-भीमबलस्य (फ.)

॥ -तीनबलस्य (प.)

१६. एकदोषज-एकदोषज. (फ.)

॥ नवो बलस्थस्य-नवोबलस्थस्य (ब.)

skilled in the knowledge of strength, morbidity and proper time of treatment, should treat it on the lines of treatment antagonistic to the etiological morbidity and season.

श्वथो चिकित्साक्रमः—

अथामजं लङ्घनपाचनक्रमै-

विशोधनैरुत्पन्नदोषमादित ।

शिरोगतं जीर्णविरेचनैरघो

विरेचनैरुर्ध्वहरैस्तथोर्ध्वजम् ॥१७॥

उपाचरेत् स्नेहभवं विरुक्षणैः

प्रकल्पयेत् स्नेहविधिं च रूक्षजे ।

विवद्धविट्कैऽनिलजे विरुहणं

घृतं तु पित्तानिलजे सतिककम् ॥१८॥

पयश्च मूर्च्छारतिदाहतर्षिते

विशोधनीये तु समूत्रमिष्यते ।

कफोत्थितं क्षारकटूष्णसंयुतैः

समूत्रतक्रासवयुक्तिभिर्जयेत् ॥१९॥

अथ आमजम् आमदोषधी उत्पन्न थयेत् शोथने।

आमदोषजन्य शोथका, आदित पथम प्रथम, लङ्घन-
दधन लंघन, पाचन- अने पाचनना और पाचनवे,
क्रमे कृम नडे क्रमसे, उल्वणदोषद् प्रथम दोषवादा
शोथने। उल्वण दोषयुक्त शोथको, विशोधनै सशोधने।
नडे विशोधनोसे, शिरोगतम् शिरभा थयेत् शोथने।
शिरमें उत्पन्न शोथको, शीर्षविरेचनैः शिरोविरेचने। नडे
शिरोविरेचनोसे, कष. नीयेत् लागभा थयेत् शोथने।
निम्न देहमें उत्पन्न शोथका, विरेचनै. विरेचने। नडे
विरेचनोसे, तथा उर्ध्वगद् उपरना लागभा थयेत्।
शोथने। ऊर्ध्व शरीरमें उत्पन्न शोथका, ऊर्ध्वहरै उर्ध्व
विरेचने। नडे वमनोसे, स्नेहभवं तथा स्नेहनधी
थयेत् शोथने। तथा स्नेहनसे उत्पन्न शोथका, विरुक्षणै
रूक्षणे। नडे विरुक्षणोसे, उपाचरेत् उपचार करवे। उपचार
करे, रूक्षजे रूक्षधी थयेत् शोथभा रूक्षसे उत्पन्न
शोथमें, स्नेहविधिम् स्नेहनविधिनी स्नेहनविधिनी,

विवद्धविट्कै मलयधवाणा मलवद्धतावाले, अनिलजे च
वातल शोथभा वातोत्पन्न शोथमें, निरुहणम् निरुह
भरितनी निरुह बस्तिकी, पित्तानिलजे तु तथा पित्त-
वातल शोथभा तथा पित्तवातजन्य शोथमें, सतिककम्
तिक्त द्रव्येथी सिद्ध तिक्तद्रव्यसाधित, घृतम्
घृतनी घृतकी, प्रकल्पयेत् उदपना करवी कल्पना
करे, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, क्षरति- अरति अरति, दाह-
तर्षिते दाह तथा तृषाधी युक्त शोथभा दाह और
प्यासवाले शोथमें, पय च दूध दूध, विशोधनीये तु
अने विशोधन आपवा योग्य शोथभा और विमोघनीय
शोथमें तो, समूत्रम् मूत्रसहित दूध मूत्रसे युक्त दूध,
इष्यते भृष्ट से इष्ट है, कफोत्थितम् वणी कर्धी उत्पन्न
थयेत्। शोथने पुनः कफोत्पन्न शोथको, क्षार- क्षार क्षार,
कटु- कटु कटु, उष्ण- संयुक्त अने उष्ण पदार्थोथी युक्त
और उष्ण द्रव्यसे युक्त, समूत्रतक्रामवयुक्तिभि गोमूत्र, तर्क
तेमल आसवनी योजनाधी गोमूत्र तक्र एवं आसवके
योगोसे, जयेत् अतदे। जीते ॥ १७-१९ ॥

17-19. The edema born of chyme-
disorder, should be treated with
depletion-procedure and digestive medi-
cation and that due to preponderance
of morbid humor with purificatory
procedures. The edema localised in
the head should be treated by errhi-
nes; if it is lodged in the lower part
of the gastro-intestinal tract, then by
purgation, if in the upper part of
the gastro-intestinal tract, then by
vomition; if the edema is due to in-
crease of viscous element in the body,
it must be treated by dehydrating
procedures; if the condition is due to
dehydration, then by oleation procedure.
In condition of scybalous stools due to
vata, it must be treated by evacuative
enema; if it be due to pitta-cum-vata,
then it should be treated with ghee

१७ उर्ध्वहरैस्तथोर्ध्वजम्—उर्ध्वमस्तथोर्ध्वगम् (न. घ)

” उर्ध्वजम्—उर्ध्वगम् (न)

१८. स्नेहभवं—स्नेहभवं (घ)

medicated with bitter substances; if the patient is affected with fainting, apathy, burning and thirst and needs purification, milk should be given mixed with cow's urine. If the edema is due to kapha, it should be subdued by the use of alkalis or pungent and hot articles mixed with cow's urine, butter-milk and wine in the proper measure.

द्वयथौ वर्जनीयानि—

ग्राम्याञ्जानूपं पिशितमबलं शुष्कशाकं नवाक्षं
गौडं पिष्टान्नं दधि तिलकृतं विज्जलं मद्यमश्लम् ।
धाना वह्नूरं समज्ञानमथो गुर्वसात्म्यं विदाहि
स्मं चारात्रौ श्वयथुगदवान् वर्जयेन्मैथुनं च ॥२०॥

बन्धु-गदवान् शोभना शोफका रोगी,
जनकन् निर्भण निर्बल, ग्राम्य-आभ्य ग्राम्य, धान-
जलीय, आनूपश्च तथा आनूप प्राण्णुओनुं
तथा आनूप प्राणियोंका, पिशितश्च भास मास, शुष्कशाकम्
सूडां शाक सूखे शाक, नवाक्षम् नवां धान्य नये अक्ष,
गौडम् गोणनी अनाजो गुडसे बने पदार्थ, पिष्टान्नम्
दोटना पदार्थो पीठीके पदार्थ, दधि हर्दा दही, तिलकृतम्
तदन्य पदार्थो तिलके पदार्थ, विज्जलम् पिशिल
पदार्थो पिच्छिल पदार्थ, मद्यम् मद्य मद्य, अश्लम्
भाटा पदार्थो सटे पदार्थ, धाना. ज्वनी प्राण्णु जौकी
बील, बह्नूरम् सूकुं भास सूखा मास, समज्ञानम्
पथ्य-अपथ्यनु साथे दोजन समज्ञान, अथो गुरु शुडु
गुरु, कसात्म्यम् असात्म्य कसात्म्य विदाहि तथा
विदाही अन्नपान तथा विदाही अन्नपान, चारात्रौ
द्विसर्मा दिनमें, स्वप्नम् च निद्रा सोना, मैथुनम् च
अने मैथुन औशोने और मैथुन इनको, वर्जयेत् त्याग
करवे छोड़ दे ॥ २० ॥

२०. ग्राम्याञ्जानूपं—ग्राम्यान्पूर्प (ख घ)
, पिशितमबलं—पिशितमबल (ख घ)
, गौडं पिष्टान्नं—गौडं पिष्ट (ख घ)
, तिलकृतं—तिलकृत (ख घ)
, मद्यम् (ख घ)

20 Indulgence in the flesh of domestic, aquatic and wet-land animals, which are weak, in dried vegetables fresh grains, products of gur, articles made of flour, curds, products of til, viscous articles, wine, acid articles, roasted barley, dried flesh, mixture of wholesome and unwholesome articles, heavy, unwholesome and irritant articles, day-sleep and sexual act, should be avoided by one suffering from edema.

द्वयथौ कतिपययोगः—

व्योषं त्रिवृत्तिककरोहिणी च
सायोरजस्का त्रिफलारसेन ।

पीतं कफोत्थं श्मश्रुतेषु शोफं
गव्येन सूत्रेण हरीतकी च ॥२१॥

व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, त्रिवृत् त्रिवृत् त्रिवृत्,
सायोरजस्का दोहयुर्षु तीक्ष्ण लोहका चूर्ण, त्रिक-
रोहिणी च तेभ्य त्रिकरोहिणी एवं त्रिकरोहिणीको,
त्रिफलारसेन त्रिफलाना अनाथथी त्रिफलाके कायके साथ,
हरीतकी च अने हरेडे और हरबको, गव्येन सूत्रेण गो-
भूत साथे गोसूत्रके साथ, पीतम् पीयाथी तेओ पीनेसे
वे, कफोत्थम् तु उद्धृती उत्पन्न थयेला कफज, शोफम्
शोथने शोथको, श्मश्रुतेषु शोथ करे से शोथ
करते है ॥ २१ ॥

21. The powder of the three spices, turpeth, kurroa and colloidal iron taken with the juice of the three myrobalans, will cure the edema due to kapha or chebulic myrobalans with cow's urine will have similar action.

हरीतक्यादियोगः—

हरीतकीनागरदेवदारु

सुलाम्बुयुक्तं सपुनर्मव वा ।

२१. पीतं—पीता (घ)

२१. ११—शोफ (घ)

सर्वं विवेत् त्रिविधं सूत्रयुक्तं
स्नातञ्च जीर्णं पयसाऽन्नमद्यात् ॥२२॥

त्रिषु अपि त्रिषु दोषयुक्तेषु शोथभां तीनों दोषोंसे उत्पन्न शोथमें भी, हरीतकी- ६२६ हरड, नागर-सू४ सोंठ, देवदारु अने देवदारु औओनुं यूष्णं और देवदारु इनका चूर्ण, सुखाम्बुयुक्तञ्च नवशेडा अना पाण्डुनी साथे गुनगुने जलसे, सपुनर्नवम् वा अथवा सादेडी तेभञ्ज ६२६ वजरेनुं यूष्णं वा पुनर्नवा एव हरड आदिका चूर्ण, सर्वम् अधणु सव, सूत्रयुक्तञ्च गोमूत्रभां भेजवी गोमूत्रमें मिलाकर, विवेत् पीपु पीवे, जीर्णं औषध पय्यी गथा पछी औषध जीर्ण होनेपर, स्नात च स्नान करीने स्नान करके, पयसा दूधनी साथे दूधसे, अन्नम् अन्नतुं अन्न, अद्यात् बोअन करवु खावे ॥२२॥

22 The patient may drink the mixture prepared of chebulic myrobalsans, dry ginger and deodar in generally warm water or the above drugs and hogweed mixed in cow's urine in edema due to humoral tridiscordance; when the dosage is digested, the patient should take a bath and then take his food mixed with milk.

वातजे शोथे योगाः—

पुनर्नवानागरमुस्तकककान्

प्रस्थेन धीरः पयसाऽन्नमात्रान् ।

मयूरकं ज्ञागधिकं समूलां

सनागरां वा प्रपिबेत् सवाले ॥२३॥

धीर धीर पुरुषे वैश्वान रोगी, सवाले वातयुक्त शोथभां वातजन्य शोथमें, अक्षमात्रान् ओ३ ओ३ तोला प्रत्येक एक एक तोले, पुनर्नवा- सादेडी गदहपुरना, नागर- सू४ सोंठ, मुस्तकककान् अने भेजने ३६३ करीने और नोथाके कलकको, प्रस्थेन पयसा ६४ तोला दूधनी साथे ६४ तोले दूधके साथ, मयूरकम् अथवा नवशेडा अथवा चिरनिटा, समूलान् पीपदीभूजना गंडोडी चिन्दीमूल, सनागरान् सू४ सोंठ, ज्ञागदिकान्

वा अने पीपर और पीपरको, प्रपिबेत् दूधनी साथे पीवां दूधके साथ पीवे ॥ २३ ॥

23 The wise patient may drink 64 tolas of milk prepared with the the paste of one tola each of hogweed, dry ginger and mug-grass, or the milk prepared with rough chaff, long pepper along with its roots and dry ginger, in edema due to vata

दन्त्यादिकीरम्—

दन्तीत्रिवृत्त्र्युषणचित्रकैर्वा

पयः शृतं दोषहरं विवेद्या ।

द्विप्रस्थमात्रं तु पलाधिकैस्तै-

रर्धावशिष्टं पवने सपित्ते ॥२४॥

पलाधिकै प्रत्येक २ तोला प्रत्येक दो तोले, तै ते उन, दन्ती- दन्ती दन्ती, त्रिवृत्- त्रिवृत् त्रिवृत्, त्र्युषण त्र्युषण त्र्युषण, चित्रकैः वा अने चित्रककी और चित्रकसे, शृतम् पकवीने सिद्ध किया गया, अर्धावशिष्टम् अर्धुं आधी राखेले आधा शेष बचा हुआ, द्विप्रस्थमात्रम् १२८ तोला १२८ तोले, दोषहरम् दोष ६२६ करनाशु दोषनाशक, पयः तु दूध दूधको, सपित्ते पवने वातपित्तञ्च शोथभां वातपित्तजन्य शोथमें, ना भतुष्ये पुरुष, विवेत् पीपु पीवे ॥ २४ ॥

24. The person affected with edema of vata-cum-pitta type, should drink the medicated milk prepared by boiling 128 tolas of milk with 2 tolas each of red physic-nut, turpeth, the three spices and with white-flowered lead-wort till it has been reduced to half the quantity;

अन्धयोगा. —

सशुण्ठिपीतद्वुरसं प्रयोज्यं

इत्यालोखुकोदयसादितं च ।

त्वग्दारुवर्षाभुवहौषधैर्वा

गुडूचिकानागरदन्तिभिर्वा ॥२५॥

सशुण्डि- सूक्ष्मसहित सौठसहित, पीतद्वरसम्
धरुहणदरना अथवा मिक्ष दाकहृदरीके कायमे निद्र,
श्यामा उरुवृक-ऊषण-साधितम् वा अथवा श्यामा, और डो
तथा डाला भरीथी मिक्ष या श्यामा, रेंडी तथा
मरिचसे सिद्ध, स्वक्- अथवा तण्डु या दालचीनी, दारु-
शेवदार देवदार, बर्षाभु साठोडी गन्धपरना, महौषधे
वा तथा सूक्ष्मी सिद्ध और सौठसे रिक्त, गुडूचिक-
अथवा गणो या गिलोय, नागर- सूक्ष्म सौठ, दन्तिभि
वा अने दलीभूथी सिद्ध हृक्षणे। और हतीमे निद्र
दूषका, प्रयोज्यम् प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ २५ ॥

25 or the milk prepared with dry
ginger and deodar, or the milk
prepared with black turpeth, castor
roots and black pepper; or the milk
prepared with cinnamon-bark, deodar,
hogweed and ginger, or the milk
prepared with guduch, dry ginger and
red physic nut,

सप्ताहमौष्टं त्वथवाऽपि शालं

पयः पिवेद्भोजनवारिवर्जी ।

गव्यं समूत्रं महिषीपयो वा

क्षीराशनो मूत्रमथो शर्वा वा ॥२६॥

भोजन-वारि-वर्जी शोथना रोगीने अन्न तथा
पाणी तत्र हर्षने शोथका रोगी जल और अन्न त्याग
कर, सप्ताहम् सात दिवस सुधी एक सप्ताह पर्यन्त,
अथवा अथवा या, सातन् अपि अेक सास पर्यंत
पञ्च मास पर्यन्त भी औष्टम् तु ठोठडीतु उटनीश,
पयः हृक्ष दूध, समूत्रम् गव्यम् अथवा गायतु भूत्र
शेणवी गायतु हृक्ष या गोमूत्र मिलाकर गायका दूध,
महिषीपयः वा अथवा बेसतु हृक्ष या भेसका दूध,
पिवेत् पीतु पीवे, क्षीराशन वा अथवा हृक्ष उपर
रहीने या दूधका आहार लेता हुआ, शवात् गायतु
गौका, मूत्रम् भूत्र पीतु मूत्र पीवे ॥ २६ ॥

२५. त्वग्दारु-स्तुग्दारु (क. य)

26. or the patient, avoiding all
food and water, should live on camel's
milk only for seven days or for even a
month; or he may similarly live on
only cow's milk mixed with an equal
quantity of cow's urine, or buffalo's
milk mixed with a equal quantity of
cows urine; or any other milk in
conjunction with cow's urine.

तत्रं पिवेद्वा गुरुभिन्नवर्चाः

त्वयोपसौचर्चलयाक्षिकं च ।

गुडाभर्षां वा गुडनागरं वा

सहोषमिच्छात्तविवद्धवर्चाः ॥२७॥

गुरु-भिन्न वर्चा गुरु अने बेदार्थ गथेला मलवाला
रोगीने गुरु और भिन्न मलवाला रोगी, सव्योष-
त्रिष्टु त्रिष्टु, सौचर्चल- स अथ सौचरनमक, गाक्षिकम्
च अने अथसहित और मधुयुक्त, तक्रम् वा तक्रु
छाउ, पिवेत् पान करेवु पीवे, सहोष-भिन्न-आम-
शिवद्धवर्चा दोषयुक्त बेदार्थ गथेला अपक्व अने विषद
मलवाला रोगीने दोषयुक्त भिन्न और विवद्ध आम
मलवाला रोगी, गुड- अमयाम् वा गोण अने हरेडे गुड
और हरद, गुड-नागरम् वा अथवा गोण अने सूक्ष्म
सेवन करेवु वा गुड और सौठका सेवन करे ॥ २७ ॥

27. If the patient passes heavy
and loose stools, he may drink butter-
milk mixed with the three spices,
sanchal salt and honey, or if the stools
are morbid, loose, undigested or scy-
balous, he should take gur and chebu-
lic myrobalan or gur and dry ginger.

पिड्वात्तलङ्गे पयसा रसैर्वा

प्राग्भक्तमद्यादुरवूकतैलम् ।

स्रोतोविवन्देऽशिरुद्धिप्रणाशे

रद्यान्यरिष्टांश्च पिवेत् सुजातान्-॥२८॥

२८. प्राग्भक्तम्-प्रागुक्तम् (घ)

विद्-वात लक्ष्णे भण्यते वायुने। निरोधं भवेत्।
 हे।य त्पारे मल और वायुके विबंध होने पर, प्राग्भक्ष्य
 भोजननी पहिले भोजनके पहिले, पयसा दूध दूध,
 रसैः वा ३ भांसरसोनी साथे वा मांसरसोसे,
 बरुककतैलम् और उतुं तेल रेंडीका तैल, अघात् पीपु
 पीपे, स्रोतोविबन्धे अने स्रोते अंधं भर्त्तं गया हे।य
 और स्रोतोके रुक जाने पर, अग्नि-रुचि-प्रणाशे तथा अग्नि
 तेभ्य रुचिने नाश भये हे।य त्पारे तथा अग्नि एवं
 रुचिके नष्ट होने पर, मद्यानि मधो मद्य, सुजातान्
 अने सारी रीते तैयार भयेला और अच्छी प्रकार
 तैयार किये हुए, अरिष्टान् च अरिष्टोतुं अरिष्ट, पिवेत्
 पान करवुं पीवे ॥ २८ ॥

28. If there is retention of feces and flatus, the patient may take castor oil with milk or meat-juice before meals; and if there is occlusion of the channels or loss of gastric fire and appetite he should take simple and medicated wines of good quality.

श्वयथौ गण्डीराघरिष्ट. —

गण्डीरमल्लतकचित्रकांश्च

व्योषं विडङ्गं बृहतीद्वयं च ।

द्विप्रस्थिकं गोमयपाचकेन

द्रोणे पचेत् कूर्चिकमस्तुनस्तु ॥२९॥

त्रिभागशेषं च सुपूतशीतं

द्रोणेन तत् प्राकृतमस्तुना च ।

सितोपलायाश्च शतेन युक्तं

लिप्ते घटे चित्रकपिप्पलीनाम् ॥३०॥

वैहायसे स्थापितमादशाहात्

प्रयोज्यंस्तद्विनिहन्ति शोफान् ।

भगन्दरार्शः क्रिमिकुष्ठमेहान्

वैवर्ण्यकाश्यांनिलहिकुनं च ॥३१॥

इति गण्डीराघरिष्टः ।

गण्डीर- गण्डीर गण्डीर, मल्लतक- भिलावा
 भिलावा, चित्रकान् च चित्रक चित्रक, व्योषः, विडङ्ग
 विडङ्ग, विडङ्ग वापडिंज वायविडंग, बृहतीद्वयम् च
 अने उषी बोरी गण्डी तथा उषी बोरी गण्डी और
 दोनों कटेरी, द्वि-प्रस्थिकम् दरेष्ठ १२८ तोला लक्ष्णे
 प्रत्येक दो प्रस्थ ले कर, कूर्चिकमस्तुनः तु कूर्चिकं भरतु
 कूर्चिक मस्तुके, द्रोणे १०२४ तोलाभा १००४ तोलेमें,
 गोमयपाचकेन छाष्टाना अग्निशी उपलेकी भागसे,
 पचेत् पचाववां पकावे, त्रिभागशेषम् च त्रीणे भाग
 भाडी रहे त्पारे तीन भाग शेष रहने पर, सुपूतशीतम्
 गाणीने उडु थर्ता छानकर शीतल हुए, तत् तेने उसमें,
 प्राकृतमस्तुनः प्राकृत भरतु प्राकृत मस्तुके, द्रोणेन
 १०२४ तोला १०२४ तोले, सितोपलायाः च अने
 साकर और चीनीके, शतेन युक्तम् ४०० तोलाशी युक्त
 करी ४०० तोले मिलाकर, चित्रकपिप्पलीनाम् चित्रक
 तथा पीपरना उडुकी चित्रक और पीपलीके कल्कसे,
 लिप्ते घटे धरेला लेप किये हुए घटे धाभां पचेमें,
 जादशाहात् दश दिवस पर्यंत उस दिन तक, वैहायसे
 आकाशमा आकाशमें, स्थापितम् रात्रेले रखे हुए, तत्
 तेने उसका, प्रयोजयन् प्रयोग करने-
 वाला, शोफान् शोथाने शोथोको, भगन्दरार्शः भगदर,
 अर्श भगदर, अर्श, क्रिमिकुष्ठ क्रिमि, कुष्ठ क्रिमि, कुष्ठ,
 मेहान् प्रमेह मेह, वैवर्ण्य- विवर्णता विवर्णता,
 काश्य- कृशता कृशता, अनिल- तथा पातल तथा
 वातज, हिकुनम् च हेडकीने हिचकीको, विनिहन्ति उषे
 छे नष्ट करता है ॥ २९-३१ ॥ इति आ गह,
 गण्डीराघरिष्टः गण्डीराघरिष्ट छे गण्डीराघरिष्ट है ।

29-31. On a fire of cowdung cakes
 boil in 1024 tolas of Kurklika-whey
 128 tolas of thorny-milk hedge,
 marking nut, white flowered leadwort,
 the three spices, embelia, yellow berried
 night shade and indian night-shade;
 and when it is reduced to one third its
 quantity, it should be filtered; when
 it is cold add 1024 tolas of prakrita
 whey and 400 tolas of sugar-candy and

२९. गण्डीरमल्लतकचित्रकांश्च-मल्लतक चित्रककर्णिकाश्च (ग)

॥ कूर्चिकमस्तुनस्तु-कूर्चिकमस्तुनस्तु (घ)

३०. चित्रकपिप्पलीनाम्-चित्रकपिप्पलीन्याम् (व. च.) *

put this solution in a pot which is lined with the paste of white-flowered lead-wort and long pepper and leave this pot in a high open place for ten days; this medicated wine when administered cures edema, fistula in ano, piles, helminthiasis, dermatosis, urinary disorders, discoloration, emaciation and hiccup due to vata. Thus has been described the compound Thorny Milk-hedge medicated Wine.

श्वयथौ अष्टशतोऽरिष्टः—

काशमर्यं धात्रीमरिचाभयाक्ष-

द्राक्षाफलानां च सपिप्पलीनाम् ।

शतं शतं जीर्णगुडात्तुलां च

संक्षुद्य कुम्भे मधुना प्रलिप्ते ॥३२॥

सप्ताहमुष्णे द्विगुणं तु शीते

स्थितं जलद्रोणयुतं पिवेन्ना ।

शोकान् विबन्धान् कफवातजांश्च

निहन्त्यरिष्टोऽष्टशतोऽस्मिकृष्ण ॥३३॥

इत्यष्टशतोऽरिष्टः ।

सपिप्पलीनाम् पीपरसहितं पिप्पलीसहितं,

काशमर्यं- शीतलु गंभारीफल, धात्री- आमर्णां आवले,

मरिच- भरी मरिच, अभया- ६२३ हरद, अक्ष- अलेडी

बड़ेवा, द्राक्षा- द्राक्ष मुनक्का, फलानाम् च ओ ६२३ इण

इन फलोंके, जतम् जतम् ४०० तोला प्रत्येकके ४००

तोले, जीर्णगुडात् जूने। गो।। और पुगने गुबके, तुलाम्

च ४०० तोला ४०० तोले, संक्षुद्य ओ अधाने भाडीने

इन सबको कूटकर, मधुना मधुनी मधुसे, प्रलिप्ते लीपेला

लिप्त, कुम्भे धडाभां घड़ेमें, जलद्रोणयुतम् १०२४ तोला

पाक्षी सहित १०२४ तोले जलमें मिलाकर उष्णे

उनाणामां उष्ण कालमें, सप्ताहम् सात दिवस एक

सप्ताह, शीते अने शियाणामां और शीत कालमें,

११. लक्षणाक्ष-अभयाना (ख)

,, द्राक्षा-शुद्धा (द. प.)

,, जीर्णगुडात्तुलां च संक्षुद्य-शुद्धगुडात्पुराणात्तुला तु (घ. न. घ. फ.)

द्विगुणम् थोडे दिवस दो सप्ताह, स्थितम् २०-२५ पक्षी रखनेके बाद, ना शोथना रोगीमें शोधरोगी पुरुष, पिवेत् पान करवु पीवे, अष्टशत-अरिष्टः आ अष्टशत (आठसो तोलाने) अरिष्ट अष्टशत अरिष्ट, कफवातजान् च उद्घातजन्य कफवातजन्य, शोकान् शोथने शोथो धे, विबन्धान् अने उद्घातजन्यते। और विबन्धको, निहन्ति नाश करे छे नष्ट करता है, अस्मिकृष् च अने ०२४ रोगिने प्रदीप्त करे छे और अस्मिकोमी बढानेवाला है, ॥ ३२-३३ ॥ इति आ यह, अष्टशतः अष्टशत अष्टशत, अरिष्टः अरिष्ट छे अरिष्ट है।

32-33. Take 400 tolas of each of pounded white teak, emblic myrobalan, black pepper, chebulic myrobalan, beleric myrobalan, grapes and long pepper; and 400 tolas of old gur and mix with 1024 tolas of water and place them in a vessel lined with honey, for seven days in summer and for double that time in winter. The patient may drink this medicated eight hundred tolas (Ashtasata) wine which cures edema and obstipation due to vata and kapha, and stimulates the gastric fire. Thus has been described the Ashtasata Wine.

श्वयथौ पुनर्नवाद्यरिष्टः—

पुनर्नवे द्वे च बले सपाठे

दन्तीं गुडुचीमथ चित्रकं च ।

निदिग्धिकां च त्रिपलानि पक्त्वा

द्रोणावशेषे ललिले ततस्तम् ॥३४॥

पूत्वा रसं द्वे च गुडात् पुराणा-

त्तुले मधुप्रस्थयुतं सुशीतम् ।

मार्सं निदग्ध्याद्भजनस्थं

पल्ले यवानां परतस्तु मालात् ॥३५॥

३४ दन्ती-वासा (च. प.)

, द्रोणावशेषे-द्रोणावशेषे (ख)

चूर्णीकृतैरर्धपलांशिकैस्तं

पत्रत्वगेला मरिचाम्बुलोहैः ।

गन्धान्वितं क्षौद्रघृतप्रदिग्धे

जीर्णे पिबेद् व्याधिबलं समीक्ष्य ॥३६॥

द्वे पुनर्वेदे राती तथा घेणी साटोडी दोनों गदहपुरवा सपाठे पाक्षसहित पाद्रीसहित, बले च गक्षा-
अपाट बला- कधी, दन्तीम् ६ती दती, गुडूचीम् अणे।
गिलोय, मय चित्रकम् च त्रित्रक चित्रक, तिदिग्धिकाम्
च अने ठेडी लोर्नागणी तथा छोटी कटेरी, त्रिपलानि
प्रत्येक १२ तोला प्रत्येक तीन पल पक्वा सिद्ध करीने
पकाकर, द्रोणावशेषे सलिले ततः १०२४ तोला पाणी
आडी रहे त्वारे १०२४ तोला काथ शेष रहनेपर, तम्
ते उस, रसम् अत्राथने काथको, पूरवा गाणीने छानकर,
पुराणान् च षूने। पुराना, गुडात् गोण गुड द्वे तुले
८०० तोला नाथीने ८०० तोला डालकर, सुशीतल
सारी रीने ढंडो तथा पछी ठडा होने पर मधुप्रस्थ-
युतम् मध ६४ तोला भेगवी मधु ६४ तोला मिलाकर,
घृतभाजनस्यम् धी योपडेला धडाभा घृतलिप्त घडेमें,
यवानाम् बचना जौके पहले ढगलाभा ढेरमें मासम्
मास पर्यंत एक माह तक, तिदध्यात् राधुपु रखे,
मासात् अङ्गिने माह, परत तु वी-या पछी बीतने पर,
चूर्णीकृतैः थूणुं करेत् चूर्णं किये गये, अर्धपलांशिकं-
दरेक २ तोला प्रत्येक २ तोलेकी मात्रावाले पत्र- तेजपत्र
तेजपत्र, खक्- तश् दालचीनी, पुला- अक्षथी
इलायची मरिच- अरी मरिच, अस्बु- वाणो सुगधवाला,
लोहै अने अगरथी और अगारसे, गन्धान्वितम्
सुगंधी करीने सुगंधित करके, क्षौद्र-घृत-प्रदिग्धे मध
तथा धी योपडेला धडाभा राथी मधु और चीमे लिप्त
घडेमें रखकर, जीर्णे आहार पर्यी गया पछी भोजनके
जीर्ण होनेपर, व्याधिबलम् व्याधितु अथ व्याधिके बलको
समीक्ष्य ओर्धने देखकर, पिबेत् पान करेत् पीवे ॥३४-३६॥

34-36 Decoct in water 12 tolas of each of the two kinds of hogweed, heartleaved sida, country mallow, patha, root of red physic nut, guduch, white-

flowered leadwort, yellow berried night-shade and reduce it to 1024 tolas; filter it and allow it to cool; then add 800 tolas of old gur and 64 tolas of honey and keep it in a vessel lined with ghee; place this vessel for a month in a heap of barley, take it out after that period and make it fragrant by adding 4 tolas of powder of each of cinnamon leaf and bark, small cardamom, black pepper, cuscus, iron powder and keep it in a vessel lined with ghee and honey; when the ingested meal has been digested, it should be taken in a dose in keeping with the strength of the disease.

हृत्पाण्डुरोगं श्वथुं प्रवृद्धं

प्लीहज्वरारोचकमेहगुल्मान् ।

भगन्दर षट् जठराणि कासं

श्वासं ग्रहण्यामयकुष्ठकण्डूः ॥३७॥

शाखानिलं बद्धपुरीषतां च

द्विकां किलासं च हलीमकं च ।

क्षिप्रं जयेद्दर्णबलायुरोज-

स्तेजोन्वितो मांसरसान्नभोजी ॥३८॥

इति पुनर्वेदाद्यरिष्टः ।

मांसरस- अन्नभोजी- आ अरिष्टनु सेवन करना
तथा मांसरससहित अन्ननुं अक्षय्य करना इस
अरिष्टको सेवन करनेवाला तथा मांसरससहित अन्नको
खानेवाला पुरुष, हृत्पाण्डुरोगम् हृदयरोग, पांडुरोग
हृदयरोग, पांडुरोग, प्रवृद्धम् वधी गयेला अत्यन्त बढ़ा
हुआ, श्वथुम् सोल जोफ, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, ज्वर-
ज्वर ज्वर, आरोचक- अरुचि अरुचि, मेह- प्रमेह मेह,
गुल्मान् शुद्ध गुल्म, भगन्दरम् अगार अगार, षट्
जठराणि ७ प्रकारना उदररोगो छ उदररोग, कासम्

उदरस कास, श्वासम् श्वास श्वास, ग्रहण्यानय- अहली-
रोग ग्रहणीरोग, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, कण्डू ३३ कंडू,
शाखानिलम् शाखाशोभां रહેदी वायु शाखामें रहा
हुआ वात, बद्धपुरीषताम् च मण्ण ध मलविवध, हिकाम्
हेडकी हिचकी किलासम् च डिवास किलास हलीमकम्
च तथा हलीमकने तथा हलीमकको, क्षिप्रम् शीघ्र गीघ्र,
जयेत् श्रुते श्रे जीतता है बलवर्णायु - अने भक्ष, मर्द्ध,
आयुष्य और बल, वर्ण, आयु, ओजस्तेजोऽन्वित औष
तथा तेऽथी युक्त आयु श्रे ओज तथा तेज इनसे युक्त
होता है ॥ ३७-३८ ॥ इति आ यह, पुनर्नवाद्यरिष्ट
पुनर्नवाद्यरिष्ट श्रे पुनर्नवाद्यरिष्ट है ।

37-38 Cardiac trouble, anemia,
severe edema, splenic disorders, fever,
anorexia, urinary disorders, gulma,
fistula in ano, six kinds of abdominal
disorders, cough, dyspnea, assimilation
disorders, dermatosis, pruritus, vata
affecting the extremities, constipation,
hiccup, leprosy and jaundice will be
quickly cured by this preparation, in
a patient living on a diet of meat-
juice and he will gain in complexion,
strength, life, vitality and lustre. Thus
has been described the compound
Hog-weed Wine.

फलत्रिकाद्यरिष्टः —

फलत्रिकं दीप्यकचित्रकौ च
सपिप्पलीलोहरजो त्रिदण्डम् ।
चूर्णीकृतं क्षौद्रं क्षीरं क्षीरं
क्षौद्रं बुराणस्य तुलां गुडस्य ॥३९॥
मासं निदध्याद्भूतभाजनस्थं
यवेषु तानैव निहन्ति रोगान् ।

३९. दीप्यकचित्रकौ च-त्रिदण्डपिप्पली च (घ)
,, सपिप्पली-सदीप्यकं (घ).

ये चार्शसां पाण्डुविकारिणां च
प्रोक्ता हिताः शोफियु तेऽप्यरिष्टाः ॥४०॥
इति त्रिफलाद्यरिष्टः ।

फलत्रिकम् त्रिदण्डा त्रिफला, दीप्यक- अने भो
अजवायन, चित्रकौ च त्रिदण्ड चित्रक, सपिप्पली-
पीपर पिप्पली, लोहरज दोहथूर्ण लोत्चूर्ण, त्रिदण्डम्
तथा पाण्डु रोग तथा वायविकम्, कौडविकम् चूर्णीकृतम्
अथेऽतु यूर्ण १६ तोला प्रत्येकका चूर्ण १६ तोला,
क्षौद्रम् अथ मधु, द्विरंशक ३२ तोला ३२ तोला,
बुराणस्य अने गूना और पुराने, गुडस्य गोणना
गुडके, तुलाश् ४०० तोला ४०० तोलाको, घृतभाजनस्थम्
धी योपडेला धासमा भरीने वी चुपडे हुए घडेमें
बालकर, यवेषु यवना ढगलाभा जोडे डेमें, मासम्
ओक मास एक माह तक, निदध्यात् राभवा रखे,
तान् एव आ अरिष्ट ते न (उपर कहेला) यह अरिष्ट
उन्दी (उपर्युक्त), रोगान् रोगाने रोगाको, निहन्ति हन्ते श्रे
नष्ट करता है, अर्शसां अने उदरसना रागीओ और
अर्शके रोगियों, पाण्डुविकारिणां च तथा पाण्डुरोगीओ
भाटे और पाण्डुरोगियोंके लिए, वे च नो जो, अरिष्टा.
अरिष्ट अरिष्ट, प्रोक्ता कहेला श्रे कहे गये है, ते ते वे,
शोफियु अपि सोअना रोगीओ भाटे पक्ष शोफ-
रोगियोंके लिए भी, हिता (इतकारी श्रे हितकर हैं
" ३९-४० ॥ इति आ यह, त्रिफलाद्यरिष्ट. त्रिदण्डाद्यरिष्ट
श्रे त्रिफलाद्यरिष्ट है ।

39-40. Decoct 16-tolas each of the
powder of the three myrobalans,
bishop's weed, white flowered leadwort,
long pepper, iron powder, and embelia
and add to it 32 tolas of honey and
400 tolas of old gur. Place these in a
vessel lined with ghee and keep the
vessel in a heap of barley for a
month. This medicated wine cures all
the diseases described earlier. The
medicated wines indicated in the

४०. हिता-शुभा. (घ)

,, इति त्रिफलाद्यरिष्टः-इति फलत्रिकाद्यरिष्टः (क)

treatment of piles and anemia are beneficial for the patients suffering from edema too Thus has been described the compound Three-myrobalans Wine.

श्वयथौ कतिपययोगा-

कृष्णा सपाठा गजपिप्पली च
निदिग्धिका चित्रकनागरे च ।

सपिप्पलीमूलरजन्यजाजी-

मुस्तं च चूर्णं सुखतोषपीतम् ॥४१॥

हन्यात् त्रिदोषं चिरजं च शोफं
कहकश्च भूनिम्बमहौषधस्य ।

अयोरजस्यूषणयावदशू-

चूर्णं च पीतं त्रिफलाख्येन ॥४२॥

सपाठा पाठासहित पादोमङ्कित, कृष्णा पीपर
पिप्पली, गजपिप्पली च गजपीपर गजपिप्पली, निदि
ग्धिका वेडी भोरीगुली छोटी कटेरी, चित्रक- चित्रक
चित्रक नागरे च अंड सोंठ, सपिप्पलीमूल- पीपरीभूण
पिप्पलीमूल, रजनी- हलदर हरी, अजाजी- अजु जीरा,
मुस्तं च अने मोथ और मोथा, चूर्णम् अशौतुं
यूषु इन्का चूर्ण, सुखतोषपीतम् नवशेका पाष्णिनी
साथे पीवाथी गुणगुने जलसे पीनेसे, भूनिम्ब-
महौषधस्य च तथा करियाता अने सूडने तथा
किरायता और सोंठका कहक ३६३ नवशेका पाष्णिनी
साथे पीवाथी कहक गुणगुने जलसे पीनेसे, अयोरज-
स्यूषण- अने दोहयूषु तेमज त्रिदु और लोहका
चूर्ण एवं त्रिकटु, चावसूक- तथा अजभास्तु तथा
यवक्षारका, चूर्णम् च यूषु चूर्ण, त्रिफला-रसेन त्रिद्वाना
ध्यामनी साथे त्रिफलाके कषायसे, पीतम् पीवाथी
पीनेसे, त्रिदोषम् ते योगे त्रिदोषी थयेला वे योग
त्रिदोषसे उत्पन्न, चिरजम् शोफम् च अने दामा
वपतना सोलने तथा पुराने लोहके, हन्यात् हले, छे
वट करते है ॥ ४१-४२ ॥

41-42 The powder prepared of long pepper, patha, elephant pepper, indian night-shade, white-flowered leadwort, dry ginger, roots of long

pepper, turmeric, cumin and nut-grass taken with tepid water, will cure chronic edema due to tridiscordance; or the paste of chiretta and ginger taken in similar manner, or iron powder, the powder of the three spices and barley-alkali taken with the decoction of the three myrobalans, acts in the same way.

श्वयथौ क्षारगुटिका-

क्षारद्वयं स्थालुवणानि चत्वा-
र्ययोरजो व्योषफलत्रिके च ।

सपिप्पलीमूलविडङ्गसारं

मुस्ताजमोदामरदारुबिस्वम् ॥४३॥

कलिङ्गकाश्चित्रकमूलपाठे

यष्टयाद्वयं सातिविषं पलांशम् ।

सहिङ्गुर्कषं त्वणुशुष्कचूर्णं

द्रोणं तथा मूलकशुण्ठकानाम् ॥४४॥

ह्याङ्गसनस्तत् सलिलेन साध्य-

मालोच्च यावद्धनमप्रदग्धम् ।

स्थानं ततः कोलसमां तु मात्रां

कृत्वा सुशुष्कां विधिनोपयुधयात् ॥४५॥

क्षारद्वयम् अजभास्त- साअभास्त सर्जक्षार- यवक्षार,
चत्वारि लवणानि चारे लवण चारों लवण, अयोरज-
दोहयूषु लोहचूर्ण, व्योष- त्रिदु त्रिकटु, फलत्रिके
च त्रिदोषा त्रिकला, सपिप्पलीमूल- पीपरीभूण पिप्पली-
मूल, विडङ्गसारम् पाण्डिगर्ना पीण्डु छिलके उतारे
हुए नायविडंग, मुस्ता-मजमोदा- मोथ- भोडी अजभास्त
मोथा, अजमोद, अमरदारु- देवदारु दवदारु, बिस्वम्
पीडु वेकगरी, कलिङ्गका अङ्गुल इन्द्रजौ, चित्रकमूल-
चित्रकभूण चित्रककी जड़, पाठे पाण्डु पाड़ी, सातिविषम्
अतिविषनी हणी अतीस, यष्टयाद्वयम् अने वेडीमध
मुलहठी, पलांशम् अथेक ४ नेला अथेक पलमात्र,
सहिङ्गुर्कषं तु अने दिग १ तोला हींग एक तोला,

४४ चत्वारिद्वयं-चत्वारिक (च.)

४५ यष्टयाद्वयं-अतिविषं-अतिविषं चारिनीपदं (च.)

अणुबुक्क- ऐओनु सूक्ष्म सूक्ष्म इन्का शारीक शुष्क, चूर्णम् यूर्ध्वं चूर्ण, तथा तथा तथा, मूलक शुष्ककानाद् सूक्ष्म भूणा तेभ्यः सूक्ष्मी सूखी मूली एव सौठकी, भस्मण भरभ भस्मके, द्रोणम् १०२४ तोला १०२४ तोला, स्यात् देवा लेवे, तत् ते सर्वाने उस सबका, सलिलेन पाणीथी जलमें, आलोढ्य हलापी चोटकर यावत् अपद्रवम् न्यां सुधी अणे नदी जले नही, घनम् अने धाटु थाय त्यां सुधी और गाढा हो जावे तब तक, साध्यम् पकावतु पकावे, स्यान्म धाटु थया गाढा होनेके, ततः पथी पश्चात् कोलसमाम् तु अर्धा तोलानी आघे कर्पकी, मात्राम् गोणी गोली, कृत्वा करी करके, सुशुष्काम् न्यारे आ गोणीओ शारी रीति सूक्ष्म अथ त्यारे जब ये गोलिग अच्छी तरह सूख जायें तब, विधिना विधिपूर्वक विधिपूर्वक, उपयुक्त्यात् ऐओने उपयोग करवे इन्हें उपयोगमे लावे ॥४३ ४५॥

43-45. The two varieties of alkali, four varieties of salt, iron-powder, the three spices, the three myrobalans, roots of long pepper, embelia-pulp, nut-grass, celery seeds, deodar, bael, kurchi seeds, roots of white-flowered leadwort, patha, liquorice, and indian atees; take four tolas of each of these and a tola of asafetida and triturate into a very fine powder and add 1024 tolas of garden radish and dry ginger. This should be cooked till it becomes thick but not seared. Then prepare pills from that, of the dosage of 1/2 a tola each and when they are dried they should be administered in proper mode

श्रीहोदरश्विन्नहलीमकार्शः-

पाण्ड्यामयारोचकशोषशोफान् ।

विस्त्रिकागुल्मगराश्मरीक्ष

सन्धासकासाः प्रणुदेत् सकुष्ठाः ॥४६॥

इति क्षारगुटिका ।

श्रीहोदर- आ गोणीओ प्दीहोदर ये गोलिया प्लीहे- दर, श्विन्न- श्विन्न श्विन्न, हलीमक- हलीमक हलीमक, अर्श- ६२४ अर्श, पाण्ड्यामय- पांडुरोग पाण्डुोग, अरोचक- अरुचि अरुचि, शोष- शोष शोष, शोफान् शोफ शोफ, सन्धासकासाः श्वास-कास श्वास-कास, सकुष्ठाः तेभ्यः कुष्ठ एवं कुष्ठ, विस्त्रिका- विस्त्रिका विस्त्रिका, गुल्म गुल्म गुल्म, गराश्मरी- च गरदोष अने अश्मरीने गरविष और अश्मरी इनको, प्रणुदेत् नाश करे छे नष्ट करनी है ॥ ४६ ॥ इति आ यह, क्षारगुटिका क्षारगुटिका छे क्षारगुटिका है ।

46. This will cure splenic disorders, abdominal diseases, leucoderma, jaundice, piles, anemia, anorexia, consumption, edema, gastro-intestinal irritation, gulma, toxicosis, lithiasis, dyspnea, cough and dermatosis Thus has been described the Alkali-pills

गुडार्द्रकप्रयोग. —

प्रयोजयेद्गार्द्रकनागरं वा

तुल्यं गुडेनार्धपलाभिवृद्धया ।

मात्रा परं पञ्चपलानि सासं

जीर्णे पयो यूपरसाश्च भक्तम् ॥४७॥

गुडेन तुल्यम् अथवा तुल्य अमाणुना गोणीनी साधे अथवा तुल्य प्रमाणके गुडके साथ, गार्द्रकनागरम् वा तात् आणुने लधने ताजे अदरखको लेकर, अर्धपल- अभिवृद्धया प्रयोजयेत् पहलेसे अर्धा पलथी शर करी पांथ पलनी मात्रा आय त्यांसुधी प्रतिदिन अर्धा अर्धा पल पधारता न्युं पहले दिन आघे पलसे प्रारम्भ कर पीछे जहातक पांच पलकी मात्रा हो वहा तक प्रति दिन आधा आधा पल वढाते जाय, पञ्चपलानि पांथ पलनी पांच पलकी, मात्रा मात्रा मात्रा, परक मोटाभा मोटी छे सबसे बड़ी है, मासम् दशमे दिवसे पांथ पल मात्राने प्रयोग करी पथी आडीना वीस दिवस सुधी नित्य पांथ पलने प्रयोग करवे दसवें दिन पांच पलकी मात्राका प्रयोग करनेके बाद शेष बीस दिन तक प्रतिदिन पांच पलका प्रयोग करे, जीर्णे औपध पथी

४७. रसाश्च यूपरसाश्च (ह ग. ८)

गया पक्षी औषध जीर्ण होनेपर, पय दूध दूध, यूष-
यूष यूष, रसा रस, मासरस, मक्तम् च अले
भातु लोणन डरु और जोदनका भोजन करे ॥४७॥

47. Or the patient may be given a
course of ginger with equal part of gur
for a month beginning with 2 tolas and
gradually increasing 2 tolas per dosage
till it reaches a dosage of 20 tolas.
When the dosage is digested, milk,
gruel or meat-juice and rice should
be taken.

गुल्मोदरार्शःश्वयथुप्रमेहान्

श्वासप्रतिश्यालसङ्गाविषाकान् ।

सकामलाक्षोषमनोधिकारान्

कासं कफं चैव जयेत् प्रयोगः ॥४८॥

प्रयोगः आ प्रयोग यह पयोग, गुल्म- युद्ध
गुल्म, उदर- उदररोग उदररोग अर्श- अर्श अर्श,
श्वयथु- सौम शोथ, प्रमेहान् प्रमेह प्रमेह, सकामला-
डमणा पीलिया, क्षोष- तेभ्य शोष एवं शोष, मनो-
विकारान् मनना विकारे मानसिक रोग, श्वास- श्वास
श्वास, प्रतिश्या- सणेषु पतिश्याय, अलसक- अलसक
अलसक, अविषाकान् अपथा अपचन, कास उधरस
कास, कफम् च एव अने उद्धे और कफको, जवेत्
७ते छे नष्ट करता है ॥ ४८ ॥

48. This course of treatment will
cure gulma, abdominal diseases, piles,
edema, urinary disorders, dyspnea,
coryza, intestinal torpor, indigestion,
jaundice, consumption, psychic disor-
ders, cough and disorders due to kapha.

शिलाजतुप्रयोग —

रसस्तथैवार्द्रकनागरस्य

पयोऽथ जीर्णं पयसाऽन्नमद्यात् ।

अत्रहमजं च त्रिफलारमेन

व्रथात् त्रिदोषं श्वयथुं प्रसह्य ॥४९॥

इति शिलाजतुप्रयोगः ।

४९. रसस्तथैवार्द्रकनागरस्य (क. घ. च. घ. घ.)

आर्द्रक नागरस्य ताभ आर्द्रको ताजे अदरसके,
रसः रस रसको, तथा एव तेवीण रीते उसी विधिसे,
पेय पीवे पीवे, अथ जीर्णं अने पथी गया पक्षी
और जीर्ण होने पर, अन्नम् अन्न अन्न, पयसा दूध
साथे दूधके साथ, अद्यात् आधु खावे, अइमजम् च
जतु शिलाजित शिलाजीत, त्रिफलारमेन त्रिफलाना
अथा साथे त्रिफलाके साथके साथ, त्रिदोषम् त्रिदोष
दोषधी थयेला त्रिदोषजन्य, श्वयथुम् सौमने शोथको,
प्रसह्य अणपूर्वक वलपूर्वक, इत्यात् हण्णे छे नष्ट करता
है ॥ ४९ ॥ इति आ यह, शिलाजतुप्रयोग शिलाजतु-
प्रयोग छे शिलाजतुप्रयोग है ।

49. Similarly, the juice of ginger
may be taken and on the digestion
of the dosage, food should be taken
with milk, a course of mineral pitch
taken with the juice of the three
myrobalans will completely subdue
the edema due to tridiscordance Thus
has been described the administration
of mineral pitch.

श्वयथौ कंसहरीतकी—

द्विपञ्चमूलस्य पश्चेत् कषाये

कंसेऽभयानां च शतं गुल्मस्य ।

लेहे सुसिद्धेऽथ विनीय चूर्णं

व्योषं त्रिसौगन्ध्यसुषास्थिते च ॥५०॥

प्रस्थार्धमात्रं मधुनः सुशीते

किञ्चिच्च चूर्णादपि यावत्शुक्लात् ।

एकाभयां प्राश्य ततश्च लेहा-

च्छुक्तिं सिद्ध्यति श्वयथुं प्रवृद्धम् ॥५१॥

श्वासज्वरारोचकमेहगुल्म-

प्लीहत्रिदोषोदरपाण्डुरोगान् ।

५० द्विपञ्चमूलस्य—द्विपञ्चमूल्यास्तु (घ.)

५१ वसास्थिते—उपस्थिते क. छ. झ)

५२ मेहघुदर—मेहविना (झ.)

काश्यामवातावस्त्रगुल्मपित्त-

वैवर्ण्यमूत्रानिलशुक्रदोषान् ॥५२॥

इति कंसहरीतकी ।

द्विपञ्चमूलस्य लघु तथा भृङ्गत् पञ्चभूषणा दग् मूलके, कसे २५६ तोला २५६ तोला, कषाये क्वाथभा काथमें, अभयानाम् ६२३ नंग १०० सौ हरड, गुडस्य च अने गोला और गुडके, ज्ञातम् ४०० तोला सौ पल पचेत् पडापवा पकावे, ज्य लेहे सुखिद्धे पछी देह तैयार भर्ता पश्चात् लेह नग्गार होने पर, व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, त्रिसौगन्ध्यम् च तज, तमालपत्र अने ओक्षयीनु और त्रिजातका, चूर्णम् यूष् चूर्ण, विनीय नाभी बालकर, उपास्थिते च प्रातःकाल पर्यात् राभर्ता सुबह तक रखनेसे, सुशीते ढा थथेले तेभा ठडा होने पर, अधुन मध मधुके, प्रस्थार्धमात्रस्य ३२ तोला ३२ तोले, यावश्काष् अने ज्वभारतु और यवक्षारके, चूर्णात् अपि यूष् पशु चूर्णका सी, किंचित् च थोडु नाभीने कुछ भाग डालकर, एक-अभयान् ओके ६२३ एक हरड, प्राश्य भाङ्गे खाकर, ततः लेहात् उपर ते थाटसु ऊपरसे उस लेहके, शुक्तिम् २ तोला थाटवाथी २ तोला चाटनेसे, प्रबृहम ते अत्यत बधेला वह अत्यंत बडे हुए अथथुज सोज्ज शोफ, श्वास- श्वास श्वास, ज्वर- ज्वर ज्वर, क्षरोचक- अरुचि अरुचि मेह- प्रमेह प्रमेह, गुल्म- शुल्म गुल्म, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, त्रिकोषोदर- त्रिकोषोदर उदररोग सान्निपातिक उदररोग, पाण्डुरोगान् पाण्डुरोग पाण्डुरोग, काश्य- कृशता कृशता, आमवातौ आमवात आमवात, असृक्- रक्तपित्त रक्तपित्त, अम्लपित्त- अम्लपित्त अम्लपित्त, वैवर्ण्य- विवर्णता विवर्णता, मूत्रानिल मूत्र- वात मूत्र- वायु, शुक्रदोषान् तथा वीर्यना दोषाने और शुक्रके रोगोंके, निहन्ति हन्ते छे नष्ट करता है ॥५०-५२॥ इति आ यह, कंसहरीतकी ङ सहरीतकी छे कंसहरीतकी है ।

50-52. Prepare a linctus in the decoction of 256 tolas of decaradix by adding 100 chebulicmyrobalans and 400 tolas of gur, add to it the powder of the

three spices and the three aromatics, and leave it over-night. In the morning when it is cooled, add 32 tolas of honey and a little powder of barley-alkali Eating one chebulic myrobalan and then taking at a time one tola of this linctus will cure severe edema; it also cures dyspnea, fever, anorexia, urinary disorders, gulma, splenic disorders, abdominal diseases due to tridiscordance, anemia, emaciation, chyme disorders, rheumatic conditions, acid dyspepsia, discoloration of skin, urinary disorders, vata-disorders and seminal morbidity Thus has been described the Kansa Chebulic myrobalan. पटोलमूलादिकाथ —

पटोलमूला मरदारुदन्ती-

त्रायन्तिपिप्पल्यभयाविशालाः ।

यष्टयाह्वयं तिक्तकरोहिणी च

सचन्दना स्यान्नित्तुलानि दावी ॥५३॥

कर्पोन्मितैस्तैः कथितः कपायो

घृतेन पेयः कुडवेन युक्तः ।

वीसर्षदाहज्वरसन्निपात-

तृष्णाविषाणि श्वयथुं च हन्ति ॥५४॥

पटोलमूल- पटोलना मूला परवलकी जड़, अमरदारु- देवदार देवदार, दन्ती- दन्ती दन्ती, त्रायन्ति- त्रायन्ति असवर्ग, पिप्पली- पीपर पिप्पली, अभया- ६२३ हरड, विशाला ४-५ वा सुष्णी इन्द्रायन, यष्टयाह्वयम् नेठीमध मुलहठी, सचन्दना- सचन्दना चन्दनसहित, तिक्तकरोहिणी कटु कटुकी, दावी ६-७ वा ६२ दाहदन्ती, नित्तुलानि च अने समुद्रफल और समुद्रफल, कर्पोन्मितै- ६२३ ने ओके ओके तोला प्रत्येक एक एक तोला, तैः तेने उनका, कथित क्वाथ करीने काथ करके, कपायः ते क्वाथ कपाय, कुडवेन १६ तोला १६ तोले,

५४. सन्निपाततृष्णा-सन्निपातास्तृष्णा (क.)

,, च हन्ति-निहन्ति (घ)

घृतेन युक्तः धीनी साधे घीसे मिलाकर, पेयः पीवे।
पीवे, वीसर्प- ते वीसर्प वह वीसर्प, दाह- दाह, दाह,
ज्वर- ज्वर, सन्निपात- सन्निपात सन्निपात तृष्णा-
तृष्णा प्यास विषाणि- विष विष, श्वयथुम् च अने
सोमने। और शोथको, हन्ति हन्ति छे नष्ट करता
है ॥ ५३-५४ ॥

53-54. Roots of wild snake-gourd, deodar, red physic nut, zali, long pepper, chebulic myrobalan, colocynth, liquorice, kurroa, sandal wood, hijjal and indian berberry, take one tola of each of the above drugs and prepare a decoction which should be taken with 16 tolas of ghee. It will cure acute spreading affections, burning, fever, tridiscordance, thirst, toxicosis and edema.

चित्रकादिघृतम्—

सचित्रकं धान्ययवान्यजाजी-
सौवर्चलं ज्यूषणवेतसाम्लम् ।
विल्वात् फलं दाडिमयावशूकौ
सपिप्पलीमूलमथापि चव्यम् ॥५५॥
पिष्ट्वाऽक्षमात्राणि जलाढकेन
पक्त्वा घृतप्रस्थमथ प्रयुञ्ज्यात् ।

सचित्रकम् चित्रक चित्रक, धान्य- तेभज पाण्डा
एवं धनिया, यवानी- अजमे। अजवायन, अजाजी-
शु जीरा, सौवर्चलम् अथवा सोचरनमक, ज्यूषण-
त्रिकटु त्रिकटु, वेतसाम्लम् अथवेतस अम्लवेतस,
विल्वात् फलम् पीलीनां इण वेलगिरी, दाडिम- दाडिम
अनारदाना, यावशूकौ अथवा यवक्षार, अथ अपि
सपिप्पलीमूलम् तेभज पीपरीभूण एवं पिप्पलीमूल,
चव्यम् तथा अथक और चव्य, अक्षमात्राणि अथक

५५. सचित्रक...वेतसाम्लम्—यमानिकाचित्रकधान्यपाठा। सदीप्यक-

ज्यूषणवेतसाम्ला (च थ म.)

,, सचित्रक धान्ययवान्यजाजी—यमानिकाचित्रकधान्यपाठा (द.)

,, विल्वात् फलं—विल्वोत्पक (प.)

ओक ओक तोला। प्रत्येक एक एक तोला, पिष्ट्वा पीसीने
पीसकर। जलाढकेन २५६ तोला पाण्डीनी २५६ तोला
जलसे, घृतप्रस्थम् घी ६४ तोला घी ४ तोला, पक्त्वा
पकावीने पकाकर, अथ प्रयुञ्ज्यात् पछी तेने प्रयोग
करवे। पीछे उसका प्रयोग करे ॥ ५५ ॥

55-55½ One should use the medica-
ted ghee prepared of 64 tolas of cow's
ghee cooked with 256 tolas of water
and the paste of one tola of each of
white flowered leadwort, bishop's weed,
cumin seed, sanchal salt, the three
spices, amlavetasa, bael, pomegranate,
barley alkali, roots of long pepper and
chaba pepper

अर्शासि गुल्मं श्वयथुं च कृच्छ्रं

निहन्ति वह्निं च करोति दीप्तम् ॥५६॥

अर्शासि आ धी इरस यह घृत अर्श, गुल्मम् शुष्म
गुल्म, कृच्छ्रं च श्वयथुम् तथा कृच्छ्राभ्य सोमने।
और कृच्छ्राभ्य शोथको, निहन्ति नाश करे छे नष्ट
करता है, वह्निं च अने अग्निने तथा अग्निको,
दीप्तम् प्रदीप्त प्रदीप्त, करोति करे छे करता है ॥ ५६ ॥

56 This ghee cures piles, gulma
and the formidable type of edema and
re-activates the gastric fire.

पिवेद्धृतं वाऽष्टगुणाम्बुसिद्धं

सचित्रकक्षारसुदारवीर्यम् ।

कल्याणकं वाऽपि सपञ्चगव्यं

तित्तं महद्वाऽप्यथ तित्तकं वा ॥५७॥

सचित्रकक्षारम् चित्रक तथा अथवाऽसद्वित चित्रक
और पक्त्वाके साथ, अष्टगुण-अम्बु आठगुण
अथवा आठगुने जलमें, सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध किये,
सुदारवीर्यम् महान शक्तिवाणा बड़ी शक्तिवाले, घृतम्
वा घृत घृत, सपञ्चगव्यम् अथवा पञ्चगव्य घृत

५७. कृच्छ्रं—दु ख (ख.)

,, निहन्ति—तद्धन्ति (ख.)

अथवा पंचगव्य घृत, कल्याणकम् वा अपि अथवा उल्थाप्लुङ्ग
घृत अथवा कल्याणक घृत, महर् तिककम् वा
अथवा महातिक्ताक घृत अथवा महातिकक घृत, अथ
तिककम् वा अपि अथवा तिक्ताघृतं अथवा तिक-
घृतको, पिबेत् पान करु पीवे ॥ ५७ ॥

57. Or the patient may take the medicated ghee prepared in 8 times its quantity of water with the pulp of white-flowered leadwort and barley alkali. This ghee possesses great potency. The patient may also take the Kalyanaka ghee or Panchagavya ghee or Mahatiktaka ghee or Tiktaka ghee

क्षारं घटे चित्रककल्कलिप्ते
दध्यागतं साधु विमथ्य तेन ।

तज्जं घृतं चित्रकमूलगर्भं
तक्रेण सिद्धं श्वयथुघ्नमश्रयम् ॥५८॥

चित्रक-कल्क- चित्रकना उल्थी चित्रकके कल्कसे,
लिप्ते घटे धूप करेवा भजार्मा लिप्त घडेमें, दध्यागतम्
दहीना र्भर्मा अमैल दहीके रूपमें जमे हुए, क्षीरम्
दूधने दूधको, साधु सारी रीते अच्छी प्रकारसे,
विमथ्य पक्षोवीने मथकर, तेन ते उस, तक्रेण छासथी
छाछसे, सिद्धम् पकावेलु सिद्ध किया, तज्जम् तेभाथी
नीडनेलु मन्थनसे उसमेंसे उत्पन्न, चित्रकमूलगर्भम्
चित्रकभूणना उल्थसहित चित्रककल्क छोड़ा हुआ,
घृतम् घृत घृत, अश्रयम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, श्वयथुघ्नम् शोथ-
नाशक छे शोथनाशक है ॥ ५८ ॥

58. Curdle the milk in a vessel lined with the paste of white flowered leadwort. With the ghee produced from this curds prepare a medicated ghee in butter milk along with the paste of white flowered leadwort. This ghee is the most effective cure for edema.

५८. तज्जं घृत-तक्रे घृत (प)

अशोऽतिसारानिलगुल्ममेहां-
अतस्त्रिहन्त्यग्निबलप्रदं च ।
तक्रेण चाघात् सघृतेन तेन
भोज्यानि सिद्धामथवा यवागूम् ॥५९॥
इति चित्रकघृतम् ।

एतत् आ घृत यह घृत, अशोः- हरस अशं,
अतिसार- अतिसार अतिसार, अनिलगुल्म- वात-
गुल्म वातगुल्म, मेहान् च तथा प्रमेहो और प्रमेहको,
निहन्ति नाश करे छे नष्ट करता है, अग्निबलप्रदम् च
अने अग्निने अथ आपनार छे और अग्निबलको
देनेवाला है, सघृतेन धीसहित घृतयुक्त, तेन ते उस,
तक्रेण छासनी साथे छाछके साथ, भोज्यानि आहारना
पदार्थो भोज्य पदार्थ, अघात् भावा खावे, अथवा
अथवा या, सिद्धम् ते छासथी पकावेथी उस छाछसे
सिद्ध, यवागूम् यवागू पीवी यवागू पीवे ॥ ५९ ॥ इति
आ यह, चित्रकघृतम् चित्रकघृत छे चित्रकघृत है ।

59. It cures also piles, diarrhea, gulma due to vata, and urinary disorders. It is a promoter of gastric fire and vitality. Articles of diet should be taken with that butter-milk, along with that ghee or gruels prepared with these. Thus has been described the White-flowered Leadwort Ghee.

श्वयथौ अश्रयानम् -

जीवन्त्यजाजीशटिपुष्कराहैः
सकारवीचित्रकविल्वमध्यैः ।

सयावशुकैर्वदरप्रमाणै-
र्बुक्षाम्लयुक्ता घृततैलभृष्टा ॥ ६० ॥

अशोऽतिसारानिलगुल्मशोक-
हृद्रोगमन्दाग्निहिता यवागूः ।

५९. अशोऽतिसारानिल-अशोसि सामानिल (क. प त.)
.. अशोऽतिसारा... बलप्रदं च-अशोसि सामानिलगुल्ममेहां-
स्वदन्ति दीप्तत्र करोति बहिम् (प. प.)
.. चाघात्-घाघात् (घ)

बदरप्रमाणे अर्धा अर्धा तोला आवे आवे वर्षे, सयावशूकै ऋषभार यवक्षार, सकारवी- तेभञ्ज भेडी अञ्जभेड एव अजमोद, चित्रक- चित्रक चित्रक, विस्वमध्ये भीष्मीने। गर्भ बेलगिरी, जीवन्ती- डोडी जीवन्ती, अजापी- शुरु जीरा, शटि पट्टयूरे कचूर, पुष्कराह्वे तथा पुष्करभुण्ठी सिद्ध करेदी तथा पोहकरमूलसे सिद्ध की हुई, वृत्ततैलमृष्टा अने घी तथा तेलभां छम- डारेदी और घी तथा तैलसे छोंकी हुई, वृक्षाम्लयुक्ता डोडभथी युक्ता कोकमसे युक्त, यवागू यवागू यवागू, अर्शः- हरस अर्श, अतिसार- अतिसार अतिसार, अमिलगुल्म वातगुल्म वातगुल्म, शोफ- सोम शोध, हृद्रोग- हृद्रोग हृद्रोग, मन्दाग्निहिता अने म. दा- भिर्भा हितकारी छे और अग्निमाद्यमें हितकर है ॥ ६०३ ॥

60-60½. The medicated gruel prepared of half a tola each of cork swallow-wort, cumin, long zedoary, orris root, celery, white flowered leadwort, pulp of bael and barley-alkali, mixed with citron and seasoned with ghee and oil, is beneficial in piles, diarrhoea, gulma of vata type, edema, cardiac troubles and weakness of digestive fire

या पञ्चकोलैर्विधिनाैव तेन

सिद्धा भवेत् सा च समा तथैव ॥ ६१ ॥

या जे जो, तेन एव ते ज उसी, विधिना विधिनी विधिसे, पञ्चकोलै. पञ्चकोलथी पञ्चकोलसे, सिद्धा सिद्ध सिद्ध, भवेत् करेदी होय की जावे, सा च ते पञ्च नह सी, तथा एव तेनी उसीके, समा समान छे समान होती है ॥ ६१ ॥

61. The medicated gruel prepared similar with the pentad of spices is of the similar action

६१. या पञ्चकोलैः-या पञ्चमूलैः (घ. घ)

कुलथयूषश्च सपिप्पलीको

मौद्गश्च स्वयूषणयावशूकः ।

रसस्तथा विष्किरजाङ्गलानां

सकूर्मगोधाक्षिखिशलकानाम् ॥ ६२ ॥

सुवर्चला गृञ्जमकं पटोलं

सवायसीमूलकवेत्रनिम्बम् ।

शाकार्थिनां शाकमिति प्रशस्तं

भोज्ये पुराणश्च यवः सशालिः ॥ ६३ ॥

सपिप्पलीकः पीपर भेणवेदे। पिप्पली छोटा हुआ, कुलथयूष च डण्ठीने। यूष कुलथीका यूष, स्वयूषण त्रिकटु त्रिकटु, यावशूकः तथा ऋषभार भेणवेदे। और यवक्षार छोटा हुआ, मौद्गः च भूगने। यूष मूंगका यूष, तथा तथा तथा, सकूर्मगोधा- काथभे। वे। कच्छुआ-गोह, क्षिखि- भे। र मोर, शलकानाम् अने शेटाई और सेहके, विष्किर- विष्किर विष्किर, जाङ्गलानाम् अने जगल पशु पक्षीओना और जागल पशुपक्षियोंके, रस भांसरस हितकर छे मासरस हितकर है, शाकार्थि- नाम् शाकनी छञ्छावाणाने भाटे शाककी इच्छा करनेवालोंके लिए, सुवर्चला सूरजमुथी सूरजमुथी, गृञ्जमकम् सलगम सलगम, सवायसी- पीपली मकोय, मूलक- तेभञ्ज मूला एवं मूली, वेत्र- वाणु ज वेत्र, निम्बम् ढीमडे नीम, पटोलम् तथा परवण तथा परवल, इति आ ये, शाकम् शाक शाक, प्रशस्तम् प्रशस्त छे हितकर है, भोज्ये आहारमां भोजनके लिए, पुराण जूना पुराने, सशालिः शालि शेषा शालि चावल, यव च तथा जव प्रशस्त छे तथा जी प्रशस्त है ॥ ६२-६३ ॥

62-63. The soup of horse-gram and long pepper, or the soup of green gram, the triad of spices and barley-alkali, and the meat juice of gallina- ceous and jangala creatures, tortoise, iguana, peacock and of pangolin are wholesome as diet Heliotrope, turnip, wild snake gourd, black night-shade, radish, country willow and neem are

६३. सुवर्चला-सुवर्चिका (क ख घ.)

जलैश्च वासार्ककरञ्जशिग्रु-
काश्मर्यपत्रार्जकजैश्च सिद्धैः ।
स्विन्नो मृदूष्णै रवितप्ततोयैः
स्नातश्च गन्धैरनुलेपनीयः ॥६७॥

वास-मर्क- अरुन्डी-आड़ो। लहसा-माक, करञ्ज-
उरु करञ्ज, शिग्रु- सरगवे। सहजन, काश्मर्य- अने
शीपखुना और गामारीके, पत्र- पान पत्र, अर्जकैः च
तथा सानतुलसीथी और दवनासे, सिद्धे सिद्ध करेखां
सिद्ध किये गये, मृदूष्णैः नर्शरीकां गुनगुने, जलै पाण्डी
वडे बलोंसे, स्विन्नः स्वेदन उरुवाभा आवेला स्वेदन
किये हुए, रवितप्ततोयै च अने सूर्यनां डिस्कुथी
तपेखां पाण्डी वडे और धूपसे तपे हुए पानीसे, स्नातः
नाहेला रेगीने स्नान किये हुए रोगीको, गन्धैः सुगंधी
पदार्थोथी गन्धद्रव्योंसे, अनुलेपनीयः लेप करेवा लेपन
करे ॥ ६७ ॥

67 Taking the sudation-procedure
in mildly hot water prepared with
leaves of vasaka, mudar, indian beech,
drumstick, white teak and holy basil,
the patient should take a bath with
the water heated by sun-rays and
then anoint himself with aromatics.

पैतिकशोथे तैलप्रवेदौ—

सवेतसाः क्षीरवतां द्रुमाणां
त्वचः समञ्जिष्ठलतामृणालाः ।
सचन्दनाः पद्मकवालकौ च
पैसे प्रवेहस्तु सतैलपाकः ॥६८॥

सवेतसाः वेतस वेतस, समञ्जिष्ठलता- मञ्जिठ, मजीठ,
मृणालाः मृणाल, मचन्दनाः तथा चंदन-
सहित चंदनयुक्त, क्षीरवताम् क्षीरी क्षीरी, द्रुमाणां
वृक्षोनी वृक्षोका, त्वच ७५ छाल, पद्मकवालकौ च
पद्मक अने वाणो। येनाथी पद्माख और खस इनसे,

६७. जलैश्च वासार्ककरञ्जशिग्रु-वैसेस्तर्पणद्रव्यार्कशिग्रु (च)

,, स्विन्नो मृदूष्णै —स्विन्नः सवोष्णैः (च, व.)

६८. स्नातश्च (व.)

सतैलपाकः पडावेद तैल सिद्ध तैल, प्रवेहः तु तथा
लेप तथा प्रवेह, पैसे पित्तजन्य शोथभा प्रशस्त छे
पित्तजन्य शोथमें प्रशस्त है ॥ ६८ ॥

68 In pitta-condition, the medicated
oil prepared of cane and the barks of
milk-exuding trees, indian mudar,
scutch grass, lotus stalk, sandal-wood
and himalayan cherry should be used
as application.

पैतिकशोथे स्नानानुलेपने—

आक्तस्य तेनाम्बु रविग्रततं
सचन्दनं स्वाभयपद्मकं च
स्नाने हितं क्षीरवतां कषायः
क्षीरोदकं चन्दनलेपनं च ॥६९॥

तेन तेनाथी उससे, माक्तस्य अभय ग करेख रेगीने
अभय किये हुए रोगीको, सचन्दनम् चंदन चंदन,
स्वाभयपद्मकम् च वीरखुने। वाणो तथा पद्मकथी युक्त
खस और पद्माखसे सिद्ध, रविग्रततम् सूर्यनां डिस्कुथी
तपेखु धूपसे गरम हुआ, चम्बु ७५ जल, क्षीरवताम्
क्षीरी वृक्षोने। क्षीरी वृक्षोका, कषाय. उपाय कषाय,
क्षीरोदकम् अने दूधमिश्रित ७५ और क्षीरोदक,
स्नाने स्नानभा स्नानके लिए, हितम् हितकारी छे
हितकर है, चन्दनलेपनम् च तथा चंदनने। लेप पणु
हितकारी छे तथा चंदनका लेप भी हितकर है ॥ ६९ ॥

69. After taking inunction with
this oil, bathing with the water medi-
cated with sandal-wood, fragrant
sticky mallow and himalayan cherry
and heated by the sun's rays, is bene-
ficial, or the decoction of milky trees
as well as milk and water are good
for bath; and the anointment of the
body with sandal-wood paste is also
beneficial

६९. स्नाने हितं-स्नाते हितं (व.)

शैथिल्ये शोथे प्रलेपपरिषेकानुलेपनानि—

कफे तु कृष्णासिकतापुराण-
पिण्याकशिमुत्वगुमाप्रलेपः ।

कुलत्थशुण्ठीजलमूत्रसेक-
अण्डागुरुभ्यामनुलेपनं च ॥७०॥

कफे तु कृष्ण-सोअभा कफजन्य शोथमें, कृष्णा पीपर पिप्पली सिकता- रेती वाळू, पुराण-
भूने पुरानी, पिण्याक- भेण तिलकी खली, शिमुत्वक्-
सर्गवानी छाल सहजनकी छाल, उमा-प्रलेप. अने
अणसीने देप डरवे तथा अलसीका प्रलेप करे,
कुलत्थ-शुण्ठी- डण्ठी अने सूटना कुलथी और लोठका,
जलमूत्रसेकः क्वाथ अने गोमूत्रथी परिषेचन काथ
और गोमूत्रसे परिषेचन, चण्डा-अगुरुभ्याम् तथा शैरुड
अने अगरनु तथा चोरक और अगारसे, अनुलेपनम् च
अनुदेपन डरवु अनुलेपन करे ॥ ७० ॥

70. In conditions of kapha the
anointing with the oil prepared with
long pepper, sand, old oil-cake, bark
of drum-stick and linseed, and affu-
sion with the decoction of horse gram,
dry ginger, and cow's urine followed
by anointing of the body with angelica
and eagle-wood, are recommended

वामान्ययोगा -

विभीतकानां फलमभ्यलेपः

सर्वेषु दाहार्तिहरः प्रदिष्टः ।

यष्ट्याहमुस्तैः सकृत्पित्तपत्रै

सन्मन्त्रैस्तरिपङ्ककासु लेपः ॥७१॥

सर्वेषु सभी अतना सोअभा सब शोथोंमें निम्नी-
सकानाम् अडेइना वहेलेकी, फलमभ्यलेप भीअना
गर्भने देप मज्जाका लेप, दाह-आर्तिहर एड तथा
पीअने डरनारे दाह और वेदनाका हारक, प्रदिष्ट
डखी छे बताया गया है, तत्पिङ्ककासु ते डेडडीओ उपर

७१ प्रदिष्टः-प्रलेपः (ख घ.)

.. , -प्रदस्ताः (ङ.)

उन फुन्सियोंमें, सकृत्पित्तपत्रै डेडडी पानसहित
कैयके पत्तेके साथ, सचन्दनैः अने यंदनसहित और
चन्दनके साथ, यष्ट्याहमुस्तैः जेडीअथ तथा भेअथी
मुलहठी और मोया इनसे, लेप देप प्रशस्त छे लेप
प्रशस्त है ॥ ७१ ॥

71. In all kinds of edema, the
applications of the pulp of the beleric
myrobalan which is curative of burn-
ing and pain, is recommended. The
application of wood-apple and sandal-
wood is recommended in edematous
pimples

रास्त्रावृषार्कत्रिफलाविडङ्गं

शिमुत्वचो मूषिकपर्णिका च

निम्बार्जकौ व्याघ्रनखः सद्ूर्वा

सुवर्चला तिक्तकरोहिणी च ॥७२॥

सकाकमाची वृहती सकुष्टा

पुनर्नवा चित्रकनागरे च ।

उन्मर्दनं शोफिषु मूत्रपिष्टं

शस्तस्तथा मूलकतोयसेकः ॥७३॥

शोफिषु सोअना रेगीओने शोफके रोगियोंको,
रास्त्रा- रास्त्रा रास्त्रा, वृष- अरुसी अहसा, अर्क-
आडडे आक, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, विडङ्गम्
वाविडग वायविडग, शिमुत्वच सर्गवानी छाल
सहजनकी छाल, मूषिकपर्णिका च मूषकपर्णी,
निम्ब-अर्जकौ डीअडे, रानतुअसी नीम, दवना, व्याघ्रनख.
अथवा वाघनख, सद्ूर्वा धो दूब, सुवर्चला सुरभुपी
मूत्रमुली, तिक्तकरोहिणी च अने डडू और कडकी,
सकाकमाची पीडुडी पकोय, वृहती डेअरी अखी
वनपात्रा, सकुष्टा डडू कुष्ठ, पुनर्नवा आडेडी अरुवुना,
चित्रकनागरे च चित्रक अने मूड चित्रक और चोठ,
मूत्रपिष्टम् मूत्रभा वाटीने गोमूत्रमें पीसा गया,
उन्मर्दनम् तेनु उन्मर्दन यह उन्मर्दन, तथा अने

७२ मूषिकपर्णिका-मूषिकपर्णिका (क)

सद्ूर्वा-समूवा (क घ. ड)

७३. चित्रकनागरे च-नागरचित्रकं = (ग)

और, मूलकतोयसेकः मूणाना इनाथनेो परिषेक मूलीके
कषायका परिषेक, शस्त हितकर छे हितकर है ॥७२-७३॥

72-73. Indian groundsel, vasaka, mudar, the three myrobalans, embelia, bark of drum-stick, kidney-leaved ipomea, neem, holy basil, shell, scutch grass, heliotrope, kurroa, black night-shade, yellow-berried night-shade, costus, hogweed, white flowered lead-wort and dry ginger, massage with the above drugs triturated with cow's urine is recommended in edema and also affusion with water prepared with radish.

शिर शोथलक्षणम्—

शोफास्तु गात्रावयवाश्रिता ये

ते स्थानदुष्याकृतिनाममेदात् ।

अनेकसंख्याः कतिचिच्च तेषां

निदर्शनार्थं गदतो निबोध ॥७४॥

वे तु जे जो, शोफा सोभयो शोथ, गात्रा-
वयवाश्रिताः शरीरना अवयवमां रखा छेय छे शरीरके
अवयवोमें आश्रित रहते हे ते ते सोभयो वे शोफ,
स्थान- स्थान स्थान, दूष्य- दूष्य दूष्य, आकृति-नाम-
आकृति अने नामना रूप तथा नाम इनके, मेदात्
बेदधी मेदसे, अनेक-संख्याः संख्यामां धरुा छे
संख्यामें अनेक है, तेषाम् तेषाम्ना उनमेसे, कतिचित् च
केटवायेक कुछ एकको, निदर्शनार्थम् उदाहरण्यु भाटे
उदाहरणार्थ, गदतः ६ ३६ छु ते कहते हुए मुझसे,
निबोध संभयो सुनो ॥ ७४ ॥

74 The swellings affecting one limb or one region of the body are of multiple variety owing to the

७४ अनेकसंख्या.. निबोध-वेया बहुत्वादभिद्वयसंख्यास्तेषां तु
काश्चिद् गदतो निबोध (ध.)

,, , -शोफा बहुत्वादभिद्वयसंख्यास्तेषां

तु काश्चित् चोच्चमानान् (ध)

,, गदतो निबोध-शृणु चोच्चमानान् (ध. घ.)

different classifications of them according to site, susceptibility of the body-element, shape and name Listen to the description of a few of them that I give for the purpose of illustration.

शिर शोथलक्षणं, शालूकलक्षणम् च---

दोषास्त्रयः स्वैः कुपिता निदानैः

कुर्वन्ति शोफं शिरसः सुघोरम् ।

अन्तर्गले घुर्घुरिकान्वितं च

शालूकमुच्छ्वासनिरोधकारि ॥७५॥

स्वैः येतयेताना अपने अपने, निदानैः हेतुओयो
हेतुओसे, कुपिता प्रकुपित थयेदा प्रकुपित, त्रय दोषा
त्रयो दोषो तीनों दोष, सुघोरम् अतिघोर अति भयंकर,
शिरस्य 'शिर शोथ' नामनेो भरतकेनेो 'शिर शोथ' नामके
शिरके, शोफम् सोभो शोथको, कुर्वन्ति करे छे उत्पन्न
करते हैं, अन्तर्गले अने गणानी अंदर और गलेके
अंदर, घुर्घुरिकान्वितम् धुरधुर अवाजवाणा घुर्घुर
शब्दके साथ, उच्छ्वासनिरोधकारि उच्छ्वासनी अटकायत
करनेवाला उच्छ्वासमें रुकावट करनेवाले, शालूकम् च 'शालूक'
नामना शोथने उत्पन्न करे छे 'शालूक' नामके शोथको
उत्पन्न करते हैं ॥ ७५ ॥

75 All the three humors, being provoked by their respective etiological factors, produce frightful inflammation of the head (cellulitis of head or skull) When it affects the inside of the throat, it causes 'Saluka' or quinsy which is accompanied with stertorous breathing (quinsy or acute inflammation of the tonsils) or with fever

विडालिकालक्षणम्—

गलस्य सन्धौ चिबुके गले च

सदाहरागः श्वसनासु चोत्रः ।

७५. शोफं-शोथ (च.)

,, निरोधकारि-निरोधनानि (ख.)

७६. श्वसनासु चोत्रः-श्वसनोच्छ्वासः (घ.)

शोफो भृशार्तिस्तु विडालिका स्या-
द्वन्याद्रले चैल्लयीकृता सा ॥७६॥

गलस्य सन्धौ गणानां आधामां गलेकी संघिमें, निबुके दाढीमां ठोडीमें, गले च गणामां गलेमें, असनानु च अने श्वासवह नाडीओमा और श्वासवह नाडियोंमें, उग्र उग्र भयंकर, सदाहराग दाह तथा रताशवाणो दाह तथा रक्तवर्णयुक्त, भृशार्ति. तु अने अत्यंत पीडावाणो और अत्यन्त पीडायुक्त, शोफ सोने शोथ विडालिका स्यात् 'गिडालिका' कहेंवाय छे 'विडालिका' कहाता है, सा ते गिडालिका वह विडालिका, गले गणामां गलेमें वलयीकृता चेत् कडा नेवी होय तो वलाकार हो तो, हन्यात् रेणुने मारी नाणे छे रोगीको मार डालती है ॥ ७६ ॥

76. The acute inflammation occurring in the regions of the chin neck and in between them along with redness and burning and impairment of the respiration and attended with intense pain, is called Bidalika (ludwig's angina) inflammation It kills the patient if folds are formed on the throat

तालुविद्रधेः, उपजिह्विकायाः, अधिजिह्विकायाः च लक्षणम्—

स्यात्तालुविद्रध्यपि दाहराग-
पाकान्वितस्तालुनि सा त्रिदोषात् ।
जिह्वोपरिष्ठादुपजिह्विका स्यात्
कफादधस्तादधिजिह्विका च ॥७७॥

त्रिदोषात् त्रयु दोषधी त्रिदोषसे, तालुनि अपि ताणवामां तालुमें, दाह- दाह दाह, राग- रताश लाली, पाकान्वित अने पाडवाणो और पाक इनसे युक्त, सा ने सोने भाय छे ते जो शोथ होता ह उमें, तालुविद्रधि तालुविद्रधि तालुविद्रधि, स्याः कहेवाय

७६ विडालिका—वितानिना (घ)
,, वलयीकृता सा वलयीकृत स्यात् (ख घ)
७७ स्यात्तालुविद्रध्यपि दाहराग—स्याद्विद्रधिमांसविद्राहरोग (घ)
,, सा त्रिदोषात्—सत्रिदोष (घ द.)

छे कहते हैं, कफात् कक्षी कफसे जिह्वा-उपरिष्ठात् अक्षनी उपर ने सोने भाय छे ते जीभके ऊपर जो शोथ होता है उसे, उपजिह्विका उपजिह्विका उपजिह्विका, स्यात् कहेवाय छे कहते हैं, अधस्तात् च अने अक्षनी नीचे ने सोने भाय छे ते और जीभके नीचे जो शोथ होता है उसे, अधिजिह्विका च अधिजिह्विका कहेवाय छे अधिजिह्विका कहते हैं ॥ ७७ ॥

77 That is Talu-vidradhi (palatal abscess) wherein occurs the abscess and suppuration due to tridiscordance That which affects the superficial part of the tongue is called Upajihvika (acute superficial glossites) and when owing to kapha the sublingual part is affected, it is called Adhijihvika (sub-lingual abscess)

उपकुशस्य दन्तविद्रधे च लक्षणे—

यो दन्तमांसेषु तु रक्तपित्तात्
पाको भवेत् सोपकुशः प्रदिष्टः ।
स्याद्दन्तविद्रध्यपि दन्तमांसे
शोफः कफाच्छोणितसंचयोत्थः ॥७८॥

रक्तपित्तात् रक्त तथा पित्तीय रक्त और पित्तसे, दन्तमांसेषु दांतनां पेटांमां मसूडोंमें, च ने जो, पाक तु भवेत् पाक भाय छे पाक होता है, स. ते वह, उपकुश उपकुश उपकुश, प्रदिष्ट कहेवाय छे कहा जाता है, दन्तमांसे दांतनां पेटांमां मसूडोंमें, कफात् कक्षी कफसे, शोणितसंचयोत्थ रक्तना संयथधी भयेत् रक्तसंचयके कारण उठे हुए, शोफः सोने शोथको, दन्तविद्रधी अपि दन्तविद्रधि दन्तविद्रधि, स्यात् कहेवाय छे कहने है ॥ ७८ ॥

78. Due to vitiation of blood and pitta where there is suppuration in the gums it is called Upakusa (Gingivitis). There may be dental

७८ सोपकुश प्रदिष्ट—सोपकुशा प्रदिष्टा (घ.)

abscess also if the gums are swollen owing to the accumulation of kapha and blood.

गण्डगण्डमालयोः लक्षणम्—

गण्डस्य पार्श्वे गण्डगण्ड एकः

स्याद्गण्डमाला बहुभिस्तु गण्डैः ।

साध्याः स्मृताः पीनसपार्श्वशूल-

कासज्वरच्छर्दियुतास्त्वसाध्याः ॥७९॥

गण्डस्य गण्डानां गलेके, पार्श्वे पडभाभां पार्श्वे, एक
 ओंके सोओ एक शोधको, गण्डगण्ड गण्डगंड डहेवाय
 ओ गण्डगण्ड कहते है, बहुभि ओने धण्डा और बहुतसे,
 गण्डैः तु सोओ शोधको, गण्डमाला गंडमाध्या गण्डमाला
 कात् डहेवाय ओ कहते है, साध्याः तेओ साध्य उनको
 बाध्य, स्मृताः डहेवाय ओ कहते है, पीनस- पीनस
 पीनस, पार्श्वशूल- पडभाभां शूल पार्श्वशूल, कास-
 डिभरस कास, ज्वर- ज्वर ज्वर, छर्दियुता. तु ओने
 डहटीथी युक्त और कै इनसे युक्त तो, असाध्या
 असाध्य ओ असाध्य है ॥ ७९ ॥

79. If there is a single swelling on the side of the neck, it is called Galaganda and if there are many, it is called Gandamala or a 'chain of tumours'. They are regarded curable but they are incurable if accompanied with coryza, pleurodynea, cough, fever and vomiting

पूर्वोक्तोगाणा सामान्यचिकित्सा—

तेषां सिराकायशिरोविरेका

धूमः पुराणस्य घृतस्य पानम् ।

स्याद्गण्डनं वक्त्रभवेषु चापि

प्रघर्षणं स्यात् कवलप्रहश्च ॥८०॥

तेषाम् तेओने माटे उनके लिए, सिरा- सिरावेध
 सिराम्यध, काय- शरीरविरेचन शरीरविरेचन, शिरो-

८०. स्याद्गण्डनम्—मल्लङ्घनम् (क ख घ ङ त.)

, प्रघर्षणम्—प्रघर्षणम् ख.)

विरेका शिरोविरेचन शिरोविरेचन, धूमः धूमपान
 धूमपान, पुराणस्य ओने ओना और पुराने, घृतस्य
 घृतनु घृतका, पानम् पान डरवा पान करे, वक्त्रभवेषु
 च ओने मोठभां थयेल सोओभां और शोध मुंहमें
 होनेपर, लङ्घनम् लंघन लङ्घन, प्रघर्षणम् प्रघर्षण प्रघर्षण,
 कवलप्रह च अपि तथा डवलप्रह पण और कवलप्रह
 सी, स्यात् डरवा करे ॥ ८० ॥

80. In all these conditions, venesection, purgation, errhines, smoke and the potion of old ghee are prescribed; and in conditions affecting the mouth, starvation, rubbing and mouth washes are also prescribed.

ग्रन्थीनां निदान चिकित्सा च—

अङ्गैकदेशेष्वनिलादिभिः स्यात्

स्वरूपधारी स्फुरणः सिराभिः ।

ग्रन्थिर्महान्मांसभवस्त्वनर्ति-

मेदोभवः स्निग्धतमश्चलश्च ॥८१॥

अङ्ग-एकदेशेषु शरीरना डार्ध ओंके भागभां शरीरके
 किसी एक स्थानमें अनिलादिभि वात वजरेथी उत्पन्न
 थयेली अथि वातादिकोंसे उत्पन्न हुई ग्रन्थि, स्वरूपधारी
 पोतपोतानां लक्षणुवाण्ठी अपने अपने लक्षणोंसे युक्त,
 स्यात् थाय ओ होती है, सिराभिः सिराओथी उत्पन्न
 थयेल अथि सिराओंसे जनित ग्रन्थि, स्फुरणः डरकटी
 होय ओ स्फुरण करनेवाली होती है, मांसभवः मांसथी
 उत्पन्न थयेल मांससे उत्पन्न हुई, ग्रन्थि. अथि ग्रन्थि,
 महान् मोठी होय ओ बड़े आकारकी होती है, मेदोभवः
 ओने मेदथी उत्पन्न थयेल अथि और मेदसे उत्पन्न
 हुई ग्रन्थि, अनर्तिः पीडा वजरेथी पीडारहित, स्निग्ध-
 तम अत्यंत यण्डकी अत्यंत स्निग्ध, चलः च ओने
 अस्थिर होय ओ और अस्थिर होती है ॥ ८१ ॥

81. There occur swellings in various parts of the body caused by the morbid vata and other humors

८१. स्फुरण.—स्फुरण (घ.)

showing their respective characteristic symptoms. The swelling of the vessels will be of a pulsating type. The swelling of the adipose tissue will be excessively unctuous and movable.

संशोधिते स्वेदितमश्मकाष्ठैः

साङ्गुष्ठदण्डैर्विलयेदपक्वम् ।

विपाठ्य चोद्धृत्य भिषक् सकोशं

शस्त्रेण दग्ध्वा व्रणवच्चिकित्सेत् ॥८२॥

संशोधिते स शोधन कर्मा पछी संशोधन करने पर, अपक्वम् अपक्व अन्धने अपक्व प्रथिका, स्वेदितम् स्वेदित करीने स्वेदनकर, साङ्गुष्ठदण्डैः अशुष्ठ, लाडली अगूठा, दंड, अश्मकाष्ठैः पथ्यर के डाडथी पत्थर या लकड़ीसे, विलयेत् विलयन करवु विम्लापन करे, भिषक् वैद्य, शस्त्रेण शस्त्री शस्त्रसे, विपाठ्य चीरी चीरकर, सकोशश्च च डेपसहित कोषके साथ, उद्धृत्य डाडी लड निकाल कर, दग्ध्वा अने भाणीने और जलाकर, व्रणवत् मधुनी पेडे व्रणकी तरह, चिकित्सेत् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ ८२ ॥

82. Where it is not suppurated, the patient should take the preliminary purificatory treatment and his tumor should be subjected to sudation. The physician should try to dissolve it away with a stone or a wooden apparatus or with the manipulation of the thumb or of a rod. Then the physician should cut it open and take it out with its capsule, and cauterizing it, should treat it like a regular wound.

अदग्ध ईषत् परिशेषितश्च

प्रयाति भूयोऽपि शनैर्विवृद्धिम् ।

तस्मादशेषः कुशलैः समन्ता-

च्छेद्यो भवेद्दीक्ष्य शरीरदेशान् ॥८३॥

शेषे कृते पाकवशेन शीर्या-

क्षतः क्षतोत्थः प्रसरेद्विसर्पः ।

उपद्रवं तं प्रविचार्य तज्ज-

स्तैर्भेषजैः पूर्वतरैर्यथोक्तैः ॥८४॥

निवारयेदादित एव यत्ना-

द्विधानवित् स्वस्वविधिं विधाय ।

ततः क्रमेणास्य यथाविधानं

व्रणं व्रणशस्त्ररया चिकित्सेत् ॥८५॥

अदग्धः अ (यि पूरेपूरी भणी न होय प्रथि सपूर्ण दग्ध न हुई हो, ईषत् अने थोडी और कुछ, परिशेषित च अवशेष रही होय तो शेष रही हो तो, भूय. अपि क्षरीने वणी फिर भी, शनै धीरे धीरे धीरे धीरे, विवृद्धिम् वृद्धि बढ़, प्रयाति पासे छे जाती है, तस्मात् भाटे उस कारणसे, शरीरदेशान् शरीरना प्रदेशोने शरीर भागको, वीक्ष्य जेधने देखकर, कुशलैः कुशल वैद्य कुशल वैद्य, अशेष समग्र अन्धने सपूर्ण प्रथिको, समन्तात् यारे तरक्ष्थी चारों ओरसे, छेद्य भवेत् छेदी नाभवी जेधने काटकर निकालना चाहिए, शेषे कृते थोडी पछु अवशेष राभी होय तो ते बचे रहने पर वह, पाकवशेन पाकने लडने पक जानेसे, शीर्यात् शीर्षुं थाय छे शीर्ण होती है, ततः अने ते पछी और तदनन्तर, क्षतोत्थः क्षतोत्थ क्षतजन्य, विसर्प विसर्प विसर्प, प्रसरेत् झेलाय छे फैलता है, तम् उपद्रवम् ते उपद्रवने उस उपद्रवको, प्रविचार्य भूय विचार करी बहुत सोचकर, विधानवित् विधान भणुनार विधि समझनेवाला, तज्जः कुशल वैद्य विद्वान वैद्य, स्व-स्व-विधिम् यथाविधानी विधि अपनी अपनी विधि, विधाय करीने करके, आदित एव पहलेवाथी ए पहिलेसे ही, पूर्वतरैः यथोक्तैः पूर्व उद्धृत्य यथाविधि पूर्वोक्त यथाविधि, तै ते उन, भेषजै औषधी वडे औषधोंसे, यस्मात् यत्नपूर्वकं यत्नपूर्वक, निवारयेत् तेनु निवारण करवु उमका निवारण करे, ततः पछी फिर, व्रणम् मधुने मधुना पेडे व्रण जाननेवाला वैद्य, क्रमेण क्रमशः, अस्य छे

८४ प्रतिचार्य-प्रतिचार्य (क ख घ ट)

, प्रतिचार्य तज्ज-प्रतिवारयेत् (ड)

, स्तैर्भेषजै-स्तैर्भेषजै (ख घ थ)

शेगीना इस रोगीके, व्रणम् प्रक्षुणी व्रणकी, त्वरया तस्त तुरन्त, यथाविधानम् विधिप्रमाणे विधिपूर्वक, चिकित्सेत् चिकित्सा इत्थी चिकित्सा करे ॥ ८३-८५ ॥

83-85 If imperfectly cauterized, or if some portion of the tumor is left out in the wound, it generally begins to slowly grow again. Thereafter the skilful surgeon, keeping in view the regional anatomy should freely open from all sides and remove the tumor completely. If some portion is yet left behind, it will suppurate and slough and from this will start the spreading affection born of this ulcerating surface. The medical specialist considering the complications, should first try to cure it by the appropriate remedies, described previously, with great care; and then the specialist skilled in the treatment of wounds, should quickly treat it in the prescribed manner following the appropriate line of treatment.

विवर्जयेत् कुक्ष्युदराश्रितं च
तथा गले मर्मणि संश्रितं च ।
स्थूलः खरश्चापि भवेद्विवर्ज्यो
यश्चापि बालस्थविराबलानाम् ॥८६॥

कुक्षि-उदराश्रितम् च कुक्षि अने पेटमां थयेत् कुक्षि और पेटमें उत्पन्न, तथा तथा तथा, गले गणामां गलेमें, मर्मणि च तेमन् भर्भस्थानमां एवं मर्ममें, संश्रितम् थयेत् अथिने उत्पन्न ग्रन्थिको विवर्जयेत् तन्वती लोष्ठो लोष्ठ दे, यः च लो अथि जो ग्रन्थि, स्थूल स्थूल स्थूल, खर अपि च अने भर और खुरदरा मी हो, बाल- तथा आलङ्क तथा बालक, स्थविर- १६ बूटे, अबलानाम् अपि अने निर्धालने भर्भ होय

ते पक्षु और दुर्बल पुरुषोंको हुई हो वह भी, विवर्ज्यः तन्वती थोग्य छे वर्ज्य है ॥ ८६ ॥

86. The tumor situated in the lumbar region, or the abdominal region or in the throat or in the vital regions, should be regarded as not admitting of treatment as also the tumors which are big and indurated and which occur in children, the aged and the weak.

अर्बुदचिकित्सातिदशः—

ग्रन्थ्यर्बुदानां च यतोऽविशेषः
प्रदेशहेत्वाकृतिदोषदूष्यै ।
ततश्चिकित्सेद्भिषगर्बुदानि
विधानविद्ग्रन्थिचिकित्सितेन ॥८७॥

यतः इतरक्षु के चूकि, प्रदेश- स्थान पदेन, हेतु- हेतु हेतु, आकृति- आकृति रूप, दोष-दूष्यै दोष अने दूष्योथी दोष और दूष्योसे, ग्रन्थि-अर्बुदानाम् च अथि तथा अर्बुदमां ग्रथि और अर्बुदमे, अविशेष इर्ध विशेष नथी फर्क नहीं है, तत तेथी इस लिए, विधानविद् विधानने समन्वित चिकित्साविधि जानने-वाला, भिषक् वैद्य वैद्य, अर्बुदानि अर्बुदानी अर्बुदोंकी, ग्रन्थिचिकित्सितेन अथिनी चिकित्सा प्रमाणे ग्रन्थियोंकी चिकित्साके अनुसार, चिकित्सेत् चिकित्सा इत्थी चिकित्सा करे ॥ ८७ ॥

87. There is no special difference in the characteristics between the localised swelling and tumor regarding the site, causative factor, shape, morbidity of humor and susceptibility of tissues. Therefore the specialist in tumors should treat the tumor with the same treatment as the one applied in the case of localised swellings.

अलज्या, अक्षतस्य च लक्षणम्—

ताम्रा लशूला पिडभा भवेद्या
सा चालजी नाम परिस्त्रुताम्रा ।
शोफोऽक्षतश्चर्मनखान्तरे स्या-
न्मंशलास्रदूषी भृशशीघ्रपाकः ॥८८॥

या जे जो, पिडका झेडकी पिडका, सरूला
शुश्रूषणी शुल्युक्त, ताम्रा राती लाल वर्णकी परि-
स्त्रुताम्रा च अने अग्रभागमां स्राववाणी और
अग्रभागसे स्राव निकालनेवाली, भवेत् थाय होती है,
सा ते वह, अलजी नाम अलज्ज कहेवाय छे अलजी
कहाती है, चर्मनखान्तरे आमडी अने नभना मध्यमां
चर्म और नखके बीचमें, मासास्रदूषी भांस तथा
रक्तने दूषित करनेवाला तथा रक्तको दूषित करनेवाला,
भृशशीघ्रपाक अने अत्यंत शीघ्र पाकवाला और
अत्यन्त शीघ्र पकनेवाला, शोफ सेजे शोफ, अक्षत-
अक्षत, स्यान् कहेवाय छे कहाता है ॥ ८८ ॥

88 There is also a variety of swelling where there appear copper-colored and painful eruptions attended with discharge from their mouths. There is a variety of swelling which occurs under the nails which without destroying the skin vitiates the flesh and the blood, and suppurates severely and acutely (whitlow)

विदारिकाया लक्षणम्—

ज्वरोन्विता वङ्गणकक्षजा या
वर्तिर्निरतिः कठिनायता च ।
विदारिका सा कफमारुताभ्या
तेषा यथादोषमुपक्रमः स्यात् ॥८९॥

- ८८ मशूला-समूला (त थ)
- , परिस्त्रुताम्रा-परिस्त्रुता या (ग च)
- , शोफोऽक्षत-रोग, क्षत (घ, ङ)
- , ,, -शोफ हतः (ट)

विस्त्रावणं पिण्डिकयोपनाहः
पक्केषु चैव व्रणवच्चिकित्सा ।

ज्वरान्विता अत्युक्ता ज्वरसे युक्त, वङ्गण-साधणना
शुश्रूषां वक्षण, कक्षजा तथा कुभमां थनारी और
कक्षामें उत्पन्न, निरति पीडारहित पीडारहित,
कठिनायता च कठिन अने लांभी कठिन और विस्त्रुत,
या वर्ति जे वाट जेवी थाय छे जो वर्तिके सदृश होती है,
सा ते वह, विदारिका विदारिका कहेवाय छे विदारिका
कहाती है कफमारुताभ्याम् ते कक्ष तथा वायुधी
उत्पन्न थाय छे वह कफ तथा वातसे उत्पन्न होती है,
तेषाम् तेओने उनटा, उपक्रम उपचार चिकित्साक्रम,
यथादोषम् दोष प्रमाणे दोषोंके अनुसार, स्यात् थाय छे
होना है विस्त्रावणम् जेभके बोहो कठिनायता जैसेकि रक्त-
मोक्षण, पिण्डिकया पिण्डिकारोधी और पिण्डिकेदसे
उपनाहः उपनाह उपनाह, पक्केषु च अने अन्धारे पाके
थाय और पक जाने पर, व्रणवत् प्रसूनी पेठे व्रणकी
तरह, चिकित्सा च एव चिकित्सा थाय छे चिकित्सा
होती है ॥ ८९ ॥

89-89 That is called 'Vidarika' swelling which is accompanied with fever and where there is painless cylindrical swelling in the groin and axilla. It is hard and extensive and is born of kapha-cum-vata In such condition the line of treatment should be suitable to the morbid condition 1. e blood-letting or lump-poultices applied to the swelling; and when it is ripe the treatment should be just as in a regular wound.

विस्फोटकाना लक्षणम्—

विस्फोटका सर्वशरीरान्मु
स्फोटाः सुरागज्वरतर्पयुकाः ॥९०॥

- ८९, व्रणवच्चिकित्सा-व्रणवच्चिकित्सेत (घ)
- ९० सर्वशरीरान्मु-सर्वशरीरान्मु स्यु (ट)
- , सुरागज्वर-सुरागज्वर (ड, ङ)

शरीरिणा इस रोगीके, व्रणम् प्रक्षुन्नी व्रणकी, त्वरया तत्रत तुरन्त, यथाविधानम् विधिप्रमाणे विधिपूर्वक, चिकित्सेत् चिकित्सा इरवी चिकित्सा करे ॥ ८३-८५ ॥

83-85 If imperfectly cauterized, or if some portion of the tumor is left out in the wound, it generally begins to slowly grow again. Thereafter the skilful surgeon, keeping in view the regional anatomy should freely open from all sides and remove the tumor completely. If some portion is yet left behind, it will suppurate and slough and from this will start the spreading affection born of this ulcerating surface. The medical specialist considering the complications, should first try to cure it by the appropriate remedies, described previously, with great care; and then the specialist skilled in the treatment of wounds, should quickly treat it in the prescribed manner following the appropriate line of treatment.

विषर्जयेत् कुक्ष्युदराश्रितं च
तथा गले मर्मणि संश्रितं च ।
स्थूलः खरश्चापि भवेद्विवर्ज्यो
यश्चापि बालस्थविराबलानाम् ॥८६॥

कुक्षि-उदराश्रितम् च कुक्षि अने पेटमां थयेल कुक्षि और पेटमें उत्पन्न, तथा तथा तथा, गले गणामां गलेमें, मर्मणि च तेभ्य भर्मस्थानमां एवं मर्ममें, सश्रितम् थयेल अथिने उत्पन्न ग्रन्थिको विवर्जयेत् तन्वी लोभ्ये लोह दे, यः च ने अथि जो ग्रन्थि, स्थूल स्थूल स्थूल, खर. अपि च अने भर और खुरदरा भी हो, बाल- तथा आलडे तथा बालक, स्थविर- १६ बूडे, अबलानाम् अपि अने निर्भलेने थर्ष होय

ते पक्षु और दुर्बल पुरुषोंको हुई हो वह भी, विवर्ज्य- तन्वी योग्य छे वर्ज्य है ॥ ८६ ॥

86. The tumor situated in the lumbar region, or the abdominal region or in the throat or in the vital regions, should be regarded as not admitting of treatment as also the tumors which are big and indurated and which occur in children, the aged and the weak.

अर्बुदचिकित्सातिदेशः —

ग्रन्थ्यर्बुदानां च यतोऽविशेषः
प्रदेशहेत्वाकृतिदोषदूप्यै ।
तत्तश्चिकित्सेद्भिषगर्बुदानि
विधानविद्वन्थिचिकित्सेतेन ॥८७॥

यतः इतरक्षु के चूकि, प्रदेश- स्थान पदेश, हेतु- हेतु हेतु, आकृति- आकृति रूप, दोष-दूप्यै दोष अने दूष्येथी दोष और दूष्योसे, ग्रन्थि-अर्बुदानाम् च अथि तथा अर्बुदमां अथि और अर्बुदमें, अविशेष इधं विशेष नथी फर्क नहीं है, तत् तेथी इस लिए, विधानवित् विधानने समन्वयान् चिकित्साविधि जानने-वाला, भिषक् वैद्ये वैद्य, अर्बुदालि अर्बुदानी अर्बुदोंकी, ग्रन्थिचिकित्सेतेन अथिनी चिकित्सा प्रमाणे ग्रन्थियोंकी चिकित्साके अनुसार, चिकित्सेत् चिकित्सा इरवी चिकित्सा करे ॥ ८७ ॥

87. There is no special difference in the characteristics between the localised swelling and tumor regarding the site, causative factor, shape, morbidity of humor and susceptibility of tissues. Therefore the specialist in tumors should treat the tumor with the same treatment as the one applied in the case of localised swellings

अलज्या. अक्षतस्य च लक्षणम्—

ताम्रा लशूला पिड्या भवेद्या
सा चाल्जी नाम परिस्त्रुताम्रा ।

शोफोऽक्षतश्चर्मनखान्तरे स्या-
म्पांसास्त्रदूषी भृशशीघ्रपाकः ॥८८॥

वा ने जो, पिडका झुडी पिडका, सशूला
शूलापी शूलयुक्त, ताम्रा राती लाल वर्णकी परि-
स्त्रुताम्रा च अने अग्रभागभां साववाणी और
अग्रभागसे खाव निरालनेवाली, भवेत् थाय होती है,
सा ते वह, धलजी नाम अलज्जु कहेवाय छे अलजी
कहाती है, चर्मनखांतरे आभडी अने नभना मध्यभां
चर्म और नखके बीचमें, सासास्त्रदूषी भांस तथा
रक्तने दूषित कुन्नार मास तथा रक्तको दूषित कनेवाला,
भृशशीघ्रपाक अने अत्यंत शीघ्र पाकवाला और
अत्यंत शीघ्र पन्नेवाला, शोफ सेजे शोफ, अक्षत
अक्षत, स्यान् कहेवाय छे कहाता है ॥ ८८ ॥

88 There is also a variety of swelling where there appear copper-colored and painful eruptions attended with discharge from their mouths. There is a variety of swelling which occurs under the nails which without destroying the skin vitiate the flesh and the blood, and suppurates severely and acutely (whitlow)

विदारिकाया लक्षणम्—

ज्वरान्विता वङ्गणकक्षजा या
वर्तिर्निरतिः कठिनायता च ।

विदारिका सा कफमारुताभ्या
तेषा यथादोषमुपक्रमः स्यात् ॥८९॥

८८ मशूला-ममूला (द. ४)

११ परिस्त्रुताम्रा-परिस्त्रुता या (ग. ३)

११ शोफोऽक्षतः-रोगः क्षत (व. ४.)

११ ,, -शोफः क्षतः (द.)

विस्त्रावणं पिण्डिकयोपनाहः
पकेषु चैव व्रणवच्चिकित्सा ।

ज्वरान्विता ज्वरयुक्ता ज्वरसे युक्त, वङ्गण-साथगना
शूलभां वक्षण, कक्षजा तथा डाभभां थनारी और
कक्षामें उत्पन्न, निरति पीडारहित पीडारहित,
कठिनायता च कठिन अने लांभी कठिन और विस्तृत,
या वर्ति जे वाट जेवी थाय छे जो वर्तिके सदृश होती है,
सा ते वह, विदारिका विदारिका कहेवाय छे विदारिका
कहाती है कफमारुताभ्याम् ते कक्ष तथा वायुधी
उत्पन्न थाय छे वह कफ तथा वातसे उत्पन्न होती है,
तेषाम् तेओने उन्का, उपक्रम उपचार चिकित्साक्रम,
यथादोषम् दोष प्रभाषे दोषोंके अनुसार, स्यात् थाय छे
होता है विस्त्रावणम् जेभके दोहरी डाहु जैसेकि रक्त-
मोक्षण, पिण्डिकया पिण्डिकारवेदधी और पिंडस्वेदसे,
उपनाहः उपनाह उपनाह, पकेषु च अने ज्यारे पाके
त्यारे और पक जाने पर, व्रणवत् पक्षुनी चेठे व्रणकी
तरह, चिकित्सा च एव चिकित्सा थाय छे चिकित्सा
होती है ॥ ८९ ॥

89-89½ That is called 'Vidarika' swelling which is accompanied with fever and where there is painless cylindrical swelling in the groin and axilla. It is hard and extensive and is born of kapha-cum-vata In such condition the line of treatment should be suitable to the morbid condition 1. e blood-letting or lump-poultices applied to the swelling; and when it is ripe the treatment should be just as in a regular wound.

विस्फोटकाना लक्षणम्—

विस्फोटकाः सर्वशरीरगनास्तु
स्फोटाः सरागज्वरतर्षयुक्ताः ॥९०॥

८९ ½ व्रणवच्चिकित्सा-व्रणवच्चिकित्सेत् (५)

९० सर्वशरीरगनास्तु-सर्वशरीरगाः स्फु (द.)

१ सरागज्वर-सरागज्वर (व. ५.)

सर्वशरीरगा तु सधना शरीरभा भनार सर्व शरीरमें उत्पन्न, सराग- गताश लालीसे युक्त ज्वरतर्ष्युका नवर तथा तरसर्षी युक्त ज्वर और प्याससे युक्त, स्फोटा श्लेष्मी स्फोट विस्फोटका विस्फोटक उहे वायु से विस्फोटक कहाता है ॥ ९० ॥

90. Those are called 'Visphotaka' eruptions which are red and appear on the entire body and are attended with fever and thirst

कक्षायाः लक्षणम्—

यज्ञोपवीतप्रतिमाः प्रभूताः

पित्तानिलाभ्यां जनितास्तु कक्षाः ।

याश्चापराः स्युः पिडकाः प्रकीर्णाः

स्थूलाणु मध्या अपि पित्तजास्ताः ॥९१॥

पित्तानिलाभ्याम् पित्त अने वातयी पित्त और वातसे, जनिता तु यथेक्षा उत्पन्न हुए, यज्ञोपवीत- न्नेर्ध यज्ञोपवीतके, प्रतिमा. नेवा सदृश, प्रभूताः थला श्लेष्मीओ बहुत स्फोट, कक्षा. उक्षा उहेवायु से कक्षा कहाते हैं, या च अने ने और जो, अपराः पीछे दूसरी, स्थूल-मणु-मध्याः मोटी, नानी अने मध्यम उरनी बड़ी, छोटी और मध्यम प्रमाणकी, प्रकीर्णा अनेक प्रकारकी अनेक प्रकारकी, पिडका स्युः श्लेष्मीओ डायु से पिडकायें हाती है, ता अपि ते पक्षु वे भी, पित्तजा पित्तन्य से पित्तजनित हैं ॥ ९१ ॥

91 That is called Kaksha (Herpizoster) wherein occur multiple eruptions in the side of the trunk where the holy thread usually hangs If is born of pitta-cum-vata Whatever other miscellaneous varieties of eruptions there are, either big or small or of moderate size, are all caused by pitta

रोमान्तिकायाः लक्षणम्—

क्षुद्रप्रमाणाः पिडकाः शरीरे

सर्वाङ्गानां सज्वरदाहतृष्णाः ।

९१. कक्षा-कक्षाः (६.)

कण्डूयुताः सारुचिसप्रसेका

रोमान्तिकाः पित्तकफात् प्रदिष्टाः ॥९२॥

सज्वरदाहतृष्णा नवर, दाह अने तरसर्षी युक्त ज्वर, दाह और प्याससे युक्त, क्षुद्रप्रमाणाः नानी उरनी छोटे आकारकी, शरीरे शरीरभा शरीरके, सर्वाङ्गानां सर्व अङ्गानां थती सर्वाङ्गमें होनेवाली, कण्डूयुता अथी युक्त खुजलीस युक्त, सारुचिसप्रसेका. अने अरुचि तथा प्रसेकवाणी और अरुचि तथा लालावाववाली, पिडका श्लेष्मीओ पिडकायें, रोमान्तिका रोमान्तिका रोमान्तिका, प्रदिष्टा उहेवायु से कहाती हैं, पित्तकफात् तेओ पित्त तथा उरनी थायु से वे पित्त तथा कफसे होती है ॥९२॥

92 Those eruptions of insignificant size that appear on the whole body and are attendant with fever, burning and thirst, itching, anorexia and salivation, are called Romantika and are born of pitta-cum-kapha.

मसूरिकायाः लक्षणम्—

याः सर्वगात्रेषु मसूरमात्रा

मसूरिकाः पित्तकफात् प्रदिष्टाः ।

वीसर्पशान्त्यै विहिता क्रिया या

तां तेषु कुष्ठे च हितां विदध्यात् ॥९३॥

या. ने जो, सर्वगात्रेषु समग्र अङ्गानां सब अङ्गोंमें, मसूरमात्रा मसूरना नेवडी थायु से मसूरके आकारकी होती हैं, मसूरिका ते मसूरिका वे मसूरिका, प्रदिष्टा. उहेवायु से कहाती हैं, पित्तकफात् तेओ पित्त अने उरनी थायु से वे पित्त और कफसे होती है, या ने जो, क्रिया क्रिया चिकित्सा, वीसर्पशान्त्यै विसर्पनी शांतिने माटे विसर्पके शमनके लिए, विहिता उरनी से कही है, तात् तेषु उस, हिताम् हितकारी चिकित्सा हितकर चिकित्साकी, तेषु ते (वस्त्रेण वस्त्रेण) उन विस्फोटक आदिमें, कुष्ठे च तथा कुष्ठानां और कुष्ठमें, विदध्यात् उरनी करे ॥ ९३ ॥

९३. या सर्वगात्रेषु मसूरमात्रा-सर्वत्र गात्रेषु मसूरमात्रयो (६.)

; तेषु-तात् (६. घ.)

93. The line of treatment described in the treatment of acute spreading affections and which is also useful in dermatosis, should be applied here.

ब्रध्नस्य लक्षणचिकित्से—

ब्रध्नोऽनिलाद्यैर्वृषणे खलिकै-

रन्त्रं निरेति प्रविजेन्मुहुश्च ।

मूत्रेण पूर्णं मृदु मेदसा चेत्

स्निग्धं च विद्यात् कठिनं च शोथम् ॥१४॥

अनिलाद्यैः वात वजरे द्रव्ये वातादि दोषोऽपि, खलिकैः पीतानां लक्षणोऽस्ति अपने लक्षणोंके साथ, ब्रध्न भ्रूण थाय छे ब्रध्न होता है, वृषणे ते रोग यत्ता वृषणुर्भा उस रोग होनेपर वृषणमें, सन्त्रम् आतरु आन, मुहुः बार बार बारवार, प्रविशेत् प्रवेश करे छे प्रवेश करती है, निरेति च अपने बार बार अक्षर नीकणे छे और बारबार बाहिर निकलती है, मूत्रेण भ्रूण भूतयी यथेद होय यदि ब्रध्न मूत्रसे उत्पन्न हुआ हो तो, पूर्णम् अऽने सोऽने पूरुं अण्डका शोथ भरा हुआ, मृदु तथा मुहु होय छे और मृदु होता है, मेदसा अपने मेदसी यथेद और मेदसे उत्पन्न हुआ, चेत् होय ते हो तो, शोथम् अऽने सोऽने अण्डका शोथ, स्निग्धम् स्निग्ध, कठिनम् च तथा कठिण होय छे तथा कठिन होता है, विद्यात् औभ अस्तु ऐसा जाने ॥ १४ ॥

94 The 'Bradhna' variety is an inguinal and scrotal swelling caused by vata and other morbid humors In a type of bradhna (hernia) the intestine enters the swelling and goes back frequently In cases where it is filled with fluid (urine) it is soft, if it consists of fat, it is (elastic) unctuous and hard

१४. ब्रध्नो-मृदु (द. घ)

पतच्छोकादनन्तरम्-रक्तेन वै शोणितजं समान

त चापि पित्तप्रभवस्य विद्यात् ।

इत्यधिकः पाठः (क) पुस्तके

विरेचनाभ्यङ्गनिरूहलेपाः

पक्षेषु चैव व्रणवच्चिकित्सा ।

स्यान्मूत्रसेक कफजं विपात्र्य

विशोध्य सीव्येद्रणवच्च पकम् ॥१५॥

विरेचन- भ्रूण डाया होय तयारे विरेचन ब्रध्नके आम होनेपर विरेचन अभ्यङ्ग-अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, निरूह-लेपा. निरूहलेपा तथा लेपने प्रयोग करवे निरूह-वस्ति और लेपका पयोग करे, पक्षेषु च एव अपने भ्रूणो पाडता और ब्रध्नके पक होनेपर, व्रणवत् प्रणुना जेवी व्रण जैसी, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा, स्यात् करवी आ भ्रूणनी सामान्य चिकित्सा छे करे यह ब्रध्नकी सामान्य चिकित्सा है, मूत्रसेक जे मूत्रने स्नाप यते होय तो यदि मूत्रका स्राव हो तो, कफजम् कफयी यथेद, भ्रूणने कफज ब्रध्न, पकम् पाडे तयारे पक होनेपर, व्रणवत् प्रणुनी पेडे व्रणकी तरह, विपात्र्य सीरीने चीरकर, विशोध्य शोधन करीने शोधन करके, सीव्येत् सी देवे ॥ १५ ॥

95. The treatment is purgation,unction, enemata and applications, and when ripened, the usual treatment as in the case of wounds. If there is passage of urine and the swelling is born of kapha and is suppurated, it should be opened up, cleansed and sutured like a regular wound.

भगन्दरस्य लक्षणचिकित्से—

क्रिम्यस्थिसूक्ष्मक्षणनव्यवाय-

प्रवाहणान्युत्कटकाश्वपृष्ठैः ।

गुदस्य पार्श्वे पिडका भृशतिः

पकप्रभिजा तु भगन्दरः स्यात् ॥१६॥

क्रिमि- कृमि कृमि, अस्थि- अस्थि अस्थि, सूक्ष्म-क्षणन- सूक्ष्म वस्तुयी क्षत और सूक्ष्म वस्तुका चुमना, व्यवाय- मैथुन मैथुन, प्रवाहणानि करीवु कुयना, उत्कटक- उल्लेख पगे भेसवु उकडू बैठना, श्वपृष्ठै-

१५. स्यान्मूत्रसेक-स्यान्मूत्रसेक (घ च घ ष)

१६. क्रिम्यस्थिसूक्ष्म-क्रिमिरचुणादि (क घ च त ष)

अने घोडानी पीठे उपर भेसवु ओओधी और घोड़े पर स्वारी करना इनसे, गुदस्य शुद्धनी गुदाकी, पार्श्वे आन्तुर्मां बाजूमें, भ्रुक्षार्तिः अत्यंत पीडावाणी बहुत दर्दवाली, पिडका श्लेष्मी थाय छे पिडका होती है, पक्क-पाडीने पककर, प्रमिजा लु कूटवाथी फटने पर तो, भगन्दर लगदर भगदर. स्यात् थाय छे होता है ॥ ९६ ॥

96 There will be very painful inflammatory swelling by the side of anal orifice owing to parasitic infection or coryza of bone, sexual indulgence, dysentery or owing to the hard contact of the horse-back (while riding) It will suppurate and break open and leave a fistula This is called Bhagandara (fistula-in-ano.)

विरेचनं चैषणपाटनं च

विशुद्धमार्गस्य च तैलदाहः ।

स्यात् क्षारसूत्रेण सुपाचितेन

छिन्नस्य चास्य व्रणवचिकित्सा ॥९७॥

विरेचनम् च विरेचनं विरेचनं, एषण- ओषण एषण, पाटनम् च श्रीशु पाटनं, विशुद्धमार्गस्य च अने शुद्ध मार्गवाणाने और शुद्ध मार्गवाल हुए रोगीको, तैलदाहः तैलभी दाह अने भगदरनी चिकित्सा छे तैलसे दाह करना वह भगन्दरकी चिकित्सा है, सुपाचितेन अने श्लेष्मी शस्त्रक्रियाने अयोग्य होय तो सारी रीते पकानी तैयार करेला यदि रोगी शस्त्रक्रियाके अयोग्य हो तो अच्छी तरहसे पक्क, क्षारसूत्रेण अने क्षारसूत्र नडे और क्षारसूत्रसे, छिन्नस्य छेदन करेला छिन्न हुए, अस्य च आ भगदरनी इस भगन्दरकी, व्रणवत् प्रणुनी येठे व्रण जैसी, चिकित्सा स्यात् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ ९७ ॥

९७ सूत्रेण-सूत्रेण (त)

सुपाचितेन-सुपाचितस्य (ध)

, सुपाचितेन छिन्नस्य-सुपाचितस्य सिन्नस्य (च ध)

, छिन्नत्व-सिन्नस्य (क ध)

97 Its treatment consists of purgation, probing and cutting open, and after cleansing the fistula-tract, cauterization with hot oil. If the case is in-operable, it should be cut open by a thread which has been impregnated with caustic medication And then the treatment is the same as in a regular wound

श्लेष्मदस्य लक्षणचिकित्सिते—

जङ्घासु पिण्डीप्रदोपरिष्ठात्

स्याच्छ्लेष्मदं मांसकफान्नदोषात् ।

सिराकफघ्नश्च विधिः समग्र-

स्तत्रेभ्यस्ते सर्षपलेपनं च ॥९८॥

जङ्घासु अथाओर्मां जंघामें, पिण्डी- पिण्डी पिंडलियों, प्रद-उपरिष्ठात् अने पगना झुणानी उपर और प्रदके ऊपर, मांस-कफ-अन्न- मांस, कफ तथा रक्तना मांस, कफ और रक्तके, दोषात् दोषधी दोषसे, श्लेष्मदम् श्लेष्मी ५६ श्लेष्मद, स्यात् थाय छे होता है, तत्र तैमां वहा, सिराकफघ्न सिरावेधविधि तथा कफघ्न सिरावेधविधि तथा कफनाशक, समग्र सधणी सब, विधि च विधि विधि, सर्षपलेपनम् च अने सरसवनो लेप और सरसोका लेप, इभ्यस्ते छे छे इष्ट है ॥ ९८ ॥

98. There will be swelling in the shanks or calf-muscles, spreading from the upper part of the foot, owing to the morbidity of the flesh. kapha and blood This is called 'Shpada' (elephantiasis) Venesection and all the procedures of treatment curative of kapha are to be applied as also the external application of rape-seed paste

९८. पिण्डीप्रदोपरिष्ठात्-पिण्डीसु प्रदोपरिष्ठात् (ध)

जालकगर्दभस्य लक्षणचिकित्सते—

मन्दास्तु पित्तप्रवला प्रदुष्टा

दोषाः सुतीव्रं तनुरक्तपाकम् ।

कुर्वन्ति शोथं ज्वरतर्पयुक्तं

विसर्पणं जालकगर्दभाख्यम् ॥९९॥

प्रदुष्टा, दूषित यथेहा दूषित हुए, पित्तप्रवलाः पित्तनी अधिक्तावाणा। पित्तप्रधान, मन्दा तु मृदु मन्द, दोषाः दोषो (वात तथा कफ) दोष (वात तथा कफ), सुतीव्रम् अत्यंत तीव्र अत्यंत तीव्र, तनुरक्तपाकम् शैला रक्तना पाकवाणा थोड़े रक्तके पाकवाले, ज्वर-ज्वर ज्वर, वर्षयुक्तम् अने तृषाधी युक्त और प्यास-युक्त, विसर्पणम् ईक्षानारा फैलनेवाले, जालकगर्दभाख्यम् अलङ्गर्दभ नामना जालकगर्दभ नामके, शोथम् सौमने शोथको, कुर्वन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते हैं ॥९९॥

99. That is the disease called 'Jalaka gardabha' where mildly provoked humors, with predominance of pitta, cause very acute swelling attended with fever and thirst, and which cause slight suppuration of a sanguinous type

विलङ्घनं रक्तत्रिमोक्षणं च

विरूक्षणं कायविशोधनं च

घात्रीप्रयोगान् शिशिरान् प्रदेहान्

कुर्यात् सदा जालकगर्दभस्य ॥१००॥

जालकगर्दभस्य अलङ्गर्दभने जालकगर्दभके लिए, विलङ्घनम् लघन लङ्घन, रक्तत्रिमोक्षणम् च रक्तत्रिमोक्षणम् रक्तपोक्षण, विरूक्षणम् विरूक्षण, कायविशोधनम् च शरीरशोधन शरीरका शोधन, घात्रीप्रयोगान् आमणाना प्रयोगे आवणके प्रयोग, शिशिरान् अने ठंडा और ठंडे, प्रदेहान् लेपे। प्रदेह सदा छेपे। सदा, कुर्यात् करे ॥ १०० ॥

९९ विसर्पण-विसर्पण (न. च.)

१०० विलङ्घन-विलेपन (द. प)

॥ कायविशोधनं च-कायविरचन च (स. ड.)

100 It should always be treated with severe lightening therapy, blood-letting, dehydration, purificatory procedure, courses of the emblic myrobalan and cold applications.

अनुक्तशोथसप्रह —

एवंविधांश्चाप्यपरान् परीक्ष्य

शोथप्रकाराननिलादिलिङ्गैः ।

शान्तिं नयेद्दोषहरैर्यथास्त-

प्रालेपनच्छेदनभेददाहैः ॥१०१॥

एवंविधान् ये ज्ञातना इसी प्रकारके, अपरान् अपि परीक्ष्य परीक्ष्य अन्य भी, शोथ-शोथना शोथके, प्रकारान् प्रकारान् प्रकारोंकी, अनिलादि-वात ज्वरेना वातादिके, लिङ्गै लक्षणोपधी लक्षणोंसे, परीक्ष्य परीक्षा करी लेखने परीक्षा करके उनको, यथास्तम् यथायोग्य यथायोग्य, दोषहरै दोषने हर करनारा दोषनाशक, आलेपन लेप आलेपन, छेदन-छेदन छेदन, भेद-दाहै वेदन तथा दाह वडे भेदन और दाहसे, शान्तिम् शान्ति शान्ति, नयेत् करे ॥ १०१ ॥

101. Having diagnosed the other kinds of swelling similar in their characteristics by their specific symptoms or characteristics of vata and other humors, the physician should try to alleviate them by application, incision, excision cauterization and other appropriate methods of treatment which rectify the morbidity.

अभिघातजे विषजे च शोथे चिकित्सा—

प्रायोऽभिघातादनिलः सरक्तः

शोथं सरागं प्रकरोति तत्र ।

वीसर्पणमुन्मासुतरक्तमुच्च

कार्यं विषजं विषजे च कर्म ॥१०२॥

प्रायः थलु भुः प्रायः, अभिघातात् अभिघातधी चोटसे, सरक्त रक्तयुक्त रक्तके सहित, अनिल. वात

वायु, सरागम् राला लाली लिये हुए, शोथम् सोलने शोथको, प्रकरोति उत्पन्न करे छे प्रकट करता है, तत्र त्या उसमें, वीसर्पनुव विसर्पने दूर करनारी विसर्पको दूर करनेवाली, मासुत- अने यात और वात, रक्तनुव च तथा रक्तने नाश करनारी तथा रक्तको नष्ट करनेवाली, कर्म चिकित्सा चिकित्सा, विषजे तेसु निषर्था थयेला सोलभा एवं विषोत्पन्न शोथमें विषघ्नम् च विषघ्न चिकित्सा विषघ्न चिकित्सा, कार्यम् करनी करनी चाहिए ॥ १०२ ॥

102 In trauma, vata in association with the blood, causes local red swelling in the beginning. It should be treated with medications curative of acute spreading affections and of vata and vitiated blood. If edema is caused by poisonous substances, it should be treated with the remedies curative of toxicosis

अध्यायोक्तविषयसंग्रहः—

तत्र श्लोकः—

त्रिविधस्य दोषभेदात् सर्वाध्यायव्यगात्रभेदाच्च ।
श्वयथोर्द्विविधस्य तथा लिङ्गानि चिकित्सितं चोक्तम्

तत्र ते विषयभां उस विषयमें, श्लोक उपसहारने श्लोक छे के उपसहारका श्लोक है कि, दोषभेदात् दोषना भेदथी दोषभेदसे, सर्व- समग्र शरीर समग्र शरीर अर्ध- अवयव- अर्ध शरीर अर्ध शरीर, गात्र- तथा अवयवना तथा अवयवके, भेदात् च भेदथी उत्पन्न थयेला भेदसे उत्पन्न हुए, त्रिविधस्य त्रय प्रकारना तीन प्रकारके, तथा तथा तथा, द्विविधस्य निष् अने आगु भेदथी छे प्रकारना निज और आगु भेदसे दो प्रकारके, श्वयथोः सोलना शोथके, लिङ्गानि लक्षणैः लक्षण, चिकित्सितं च अने चिकित्सा और चिकित्सा, उक्तम् उक्ता छे कही है ॥ १०३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

103. The three kinds of edema when

१०३ तत्र श्लोक-भवति चात्र (१)

„ द्विविधस्य-त्रिविधस्य (४)

classified according to morbid humors, the classification of edema according to its affecting the whole body or half the body, one limb or part of the body; classification into two groups as being due to endogenous and exogenous causes, and the signs, symptoms and the treatment of edema have all been described

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रेऽप्राप्ते दृढबलसंपूरिते

चिकित्सास्थाने श्वयथुचिकित्सितं

नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

इति आ प्रभाषे इत प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, तन्त्रे अने अरुधथी प्रतिस्कार पायेला आ शास्त्रभां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें श्वयथुचिकित्सितम् 'श्वयथुचिकित्सित' श्वयथुचिकित्सित', नाम नामने नामका, द्वादशः आरभे वारहवाँ, अध्याय अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ १२ ॥

12 Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twelfth chapter entitled 'The Therapeutics of Edema' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed

अयोदशोऽध्यायः ।

तेरभो अध्याय अध्याय तेरहवाँ

Chapter XIII

उदरचिकित्सितोपक्रम —

अथात उदरचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह साह भगवानाश्रयः ॥२॥

अथ अतः हवे अलीथी अव आगे, उदर-
चिकित्सितम् 'उदरचिकित्सित' नामना अध्यायतु
'उदरचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम
व्याख्यान करेणु व्याख्यान करेणु ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रे-
यने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाणु इ इय विषयसे
निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेणु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter on 'The Therapeutics of
Abdominal disease.'

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

उदरविषयेऽग्निवेशस्वात्रेयं प्रति प्रश्नाः —

सिद्धविद्याधराकीर्णं कैलासे नन्दनोपमे ।
तप्यमानं तपस्तीव्रं साक्षाद्धर्ममिव स्थितम् ॥३॥
आयुर्वेदविदां श्रेष्ठं भिषग्विद्याप्रवर्तकम् ।
पुनर्वसुं जितात्मानमग्निवेशोऽब्रवीद्वचः ॥४॥

सिद्ध-विद्याधराकीर्णं सिद्ध तथा विद्याधरोथी
व्यास सिद्ध तथा विद्याधरोसे व्यास, नन्दनोपमे अने
नन्दनवन अत्रेय और नन्दनवनके समान, कैलासे
कैलास पर्वत उपर कैलास पर, तीव्रम् तीव्र तीव्र,
तपः तप तपको, तप्यमानम् करत करत हुए, साक्षात्
साक्षात् साक्षात्, धर्मम् धर्मनी धर्मकी, इव पेटे तरह,
स्थितम् रहेला स्थित, आयुर्वेदविदास् आयुर्वेद ज्ञान-
नाशओभा वैद्योंमें, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ अष्ट, भिषग्विद्या- वैद्य-
विद्याना आयुर्वेदके, प्रवर्तकम् प्रवर्तक प्रवर्तक, जितात्मा-
नम् अने जितात्मा और जितात्मा, पुनर्वसुम् पुनर्वसुने
पुनर्वसुसे, अग्निवेश अग्निवेशने, वचः अब्रवीत्
पथन कहेणु कहा ॥ ३-४ ॥

3-4 Agnivesa addressed himself to
Punarvasu, the self-controlled and
the foremost among the knowers of
the Science of Life and the promul-

४ आयुर्वेद-भिषग्वेद (ग. थ.)
,, भिषग्विद्या-भिषग्वेद (ग. थ.)

gator of the Science of Medicine, as
he was engaged in practising severe
austerity seated like the very embodi-
ment of righteousness on mount
Kailasa which is peopled by adepts
and vidyadhara spirits and is like the
Nandana-garden (of Indra)

भगवन्नुदरैर्दु खैर्दृश्यन्ते ह्यर्दिता नराः ।
शुष्कवक्त्राः कृशैर्गशिराध्मातोदरकुक्षय ॥५॥
प्रनष्टाग्निबलाहाराः सर्वचेष्टास्वनीश्वराः ।
दीनाः प्रतिक्रियाभावाज्जहतोऽसूननाथवत् ॥६॥
तेषामायतनं संख्यां प्रायूपाकृतिभेषजम् ।
यथावच्छ्रोतुमिच्छामि गुरुणा सम्यगीरितम् ॥७॥

भगवन् हे भगवान्! हे भगवान्!, दु खै उदरैः
दु अथथक उदररोगोथी दु खप्रद उदररोगोसे, अर्दिता
पीडाथेला पीड़ित, नरा भालुसे। पुरुष शुष्कवक्त्राः
शुष्क भुभवाणा शुष्क मुखवाले, कृशैः दुभवाणा कृश,
गात्रे अ गोवाणा अङ्गवाले, आध्मात-उदर- कृशेला पेट
फूले हुए पेट, कुक्षयः तथा कुक्षिवाणा और कुक्षिवाले,
प्रनष्ट- नष्ट थयेल नष्ट हुए, अग्निबलाहाराः अग्नि, अथ
अने आहारवाणा अग्नि, बल और आहारवाले सर्वचेष्टासु
सधणी क्रियाओभां सब क्रियाओंमें, अनीश्वरा असमर्थ
असमर्थ, दीना दीन दीन, प्रतिक्रिया- उपाय प्रतिक्रियाके,
अभावात् न होवायी अभावके कारण, अनाथवत्
अनाथनी पेटे अनाथकी तरह, असून प्राणु प्राणोंको,
जहत दृश्यन्ते छोडता देभाथ छे त्यागते हुए दिखाई
देते है, तेषाम् ते उदररोगोनां उन उदररोगोंके,
गुरुणा आप युरुथी आप गुरुद्वारा, सम्यक् ईरितम्
सारी रीति कहेवाथेद अच्छी तरह कहे हुए,
आयतनम् संख्याम् करणु, सख्या कारण, संख्या,
प्रायूप-आकृति- पूर्वरूप, आकृति पूर्वरूप, रूप, भेषजम्
अने औषधने और चिकित्साको, यथावत् अरा २१३५भां
ठीक तौरसे, श्रोतुञ्च साधणवा सुनना इच्छामि छच्छु
छु चाहता हू ॥ ५-७ ॥

७. यथावच्छ्रोतुमिच्छामि-यथावत्श्रोतुमिच्छामि व. फ)
,, गुरुणा-भवता (व.)

5-7. And he said 'O, worshipful one! there are men afflicted with painful abdominal disorders associated with parched mouths, emaciated limbs and bodies and distended abdomen and stomach, with the loss of gastric fire, vitality and appetite and with loss of control over all their bodily functions. These miserable men give up their lives in absolute helplessness as there is no method of treatment existent. I therefore desire to hear my master's excellent exposition of the etiology, the number, the premonitory symptoms, the signs and symptoms and the treatment of these abdominal disorders'

सर्वभूतहितार्थिः शिष्येणैवं प्रचोदितः ।
सर्वभूतहितं वाक्यं व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥८॥

शिष्येण एवम् शिष्यथी आ प्रभाषे शिष्यसे इस प्रकार, सर्वभूतहिताय सर्व प्राणीओना हितने भाटे सर्व प्राणियोंके हितके लिए, प्रचोदित प्रेरायेला प्रेरित, ऋषि. भर्षिओ ऋषिने, सर्वभूतहितम् सर्व प्राणीनु हित करनाउ सर्व प्राणियोंके हितकर, वाक्यम् वचन वाक्य, व्याहर्तुम् कहेवानु कहना, उपचक्रमे शरु कथु शुरू किया ॥ ८ ॥

8. The sage being thus impelled by the disciple to expound, for the well-being of all men, spoke these words fraught with good for all creatures.

उदराणां सप्राप्तिः —

अग्निदोषान्मनुष्याणां रोगसङ्घाः पृथग्विधाः ।
मलवृद्ध्या प्रवर्तन्ते विशेषेणोदराणि तु ॥९॥

९. प्रवर्तन्ते—प्रवर्तन्ते (प.)

मन्देऽग्नौ मलिनैर्भुक्तेरपाकाहोषसंख्यः ।
प्राणान्ग्यणानान् संदूष्य मार्गाद्ब्रुद्ध्वाऽधरोत्तरान् १०
त्वङ्मांसान्तरमागम्य कुक्षिबाध्मापयन् भृशम् ।
जनयत्युदरं तस्य हेतुं शृणु सलक्षणम् ॥११॥

मनुष्याणाञ्च मनुष्येने मनुष्योको, अग्निदोषात् म. द.ग्निथी मन्दाग्निसे, मलवृद्ध्या मलोनी र्वा. थ. मलकी वृद्धिके कारण, पृथग्विधा गुण गुण प्रकारना भिन्न भिन्न प्रकारके, रोगसङ्घा रोगसमूहो रोगसमूह, रिजेवेण अने विशेषे करीने और विशेषत, उदराणि तु उदररोगो उदररोग, प्रवर्तन्ते तथा करे छे हुआ करते हैं, मलिनै मलिन मलिन भुक्ते आहारथी भोजनसे, अग्नौ अग्नि अग्निके, मन्दे म. द. थ. मन्द होनेपर, अपाकात् पाचन न थाथी न पचनेके कारण, दोषसंख्यः दोषोना स. थ. दोषसंख्य, प्राणाग्नि- प्राण, अग्नि प्राण, अग्नि, अपानान् तथा अपानने और अपान वायुको संदूष्य अत्यत दूषित करीने अत्यन्त दूषित कर. अधरोत्तरान् नीचेना तथा उपरना नीचेके तथा ऊपरके, मार्गान् मार्गोने मार्गोको, रुद्ध्वा रुद्धीने रोककर स्वह्मासान्तरम् त्वया तथा मांसना मध्यमां त्वचा और मासके बीचमें, आगम्य आवीने पहुचकर, कुक्षिन् कुक्षिने कुक्षिको भृशम् अत्यत अत्यन्त, बाध्मापयन् पुलावती फुलाकर उदरम् उदररोगने उदररोग, जनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, तस्य तेना उसके, सलक्षणम् लक्षणोसहित लक्षणसहित, हेतुम् कारणोने कारण, शृणु सांभणो सुनो ॥९-११॥

9-11. A number of diseases of various kinds occur in men owing to the vitiation of the gastric fire and the increase of morbid matter; but abdominal diseases in particular result from these factors. When the gastric fire is weak due to the ingestion of impure food there will not be complete digestion and there will occur accumulation of morbid matter in the body

१० मार्गाद्ब्रुद्ध्वाऽधरोत्तरान्—मार्गान्वद्ब्रुद्ध्वाऽधरोत्तरान् (ख.)

११ आगम्य—आगम्य (ङ)

This morbid matter vitiates the functioning of the Prana, the gastric fire and the Apana and obstructs the upper and the lower gastro-intestinal channels. Then penetrating between the skin and the flesh and distending excessively the belly, it gives rise to abdominal disease. Listen now to its etiology and signs and symptoms.

उदराणा निदानम्—

अत्युष्णलवणक्षारविदाह्यम्लगराशनात् ।
मिथ्यासंलर्जनाद्रुक्षविरुद्धाशुचिभोजनात् ॥१२॥
ग्रीहाशोप्रहणीदोषकर्शनात् कर्मविभ्रमात् ।
क्लिष्टानामप्रतीकाराद्रौक्ष्याद्वेगविधारणात् ॥१३॥
स्रोतसां दूषणादामात् संक्षोभादनिपूरणात् ।
अशोवालशक्नुद्रोधादन्वस्फुटनमेदनात् ॥ १४ ॥
अतिसंचितदोषाणां पापं कर्म च कुर्वताम् ।
उदराण्युपजायन्ते मन्दाग्नीनां विशेषतः ॥१५॥

अत्युष्ण- अत्यंत उष्ण, लवण- आरत नमकीन, क्षार- क्षारवाण। क्षार, विदाहि- विदाही विदाही, म्ल- आटा अम्ल, गर-उशनात् तथा गर- (संयोगजन्य (वप) वाण) कोजन करनेवाली और गर-युक्त आहार खानेसे, मिथ्या- मिथ्या अयोग्य प्रकारके, ससर्जनात् ससर्जन कर्म करनेवाली समर्जन क्रमसे, रुक्ष-रुक्ष, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, अशुचि- तथा अयत्न और अशुद्ध, भोजनात् कोजन करनेवाली भोजन करनेसे, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, अर्श- अर्श, प्रहणीदोष- अर्श अक्षुणीना रोगीकी और प्रहणी-रोगसे कर्शनात् कृश तथा कृश होनेसे, कर्मविभ्रमात् वमनादि कर्म अरागर न तथा वमनादि कर्मको उचित प्रकारसे न करनेसे, क्लिष्टानाम् उदरेश पापता मन्दाग्नीनी हेतु पापताको, अप्रतीकारात् (प्रतिकार) न करनेवाली प्रतीकार न करनेसे, रौक्ष्यात् उक्षताकी रूतक्षेत्रे, वेग विधारणात् वेग गेहनाथी वेगको रोकनेसे, स्रोतसा-

स्रोत। स्रोतके, दूषणात् दूषित तथा दूषित होनेसे, कामात् आमदोषकी आमदोषसे, संक्षोभात् संक्षोभकी क्षुब्ध होनेसे, अति-पूरणात् अत्यंत पेट भरी भावाथी अत्यंत भोजन करनेसे, अर्श- अर्शकी अर्शसे, बाल- अर्श अर्शकी साथे वाण अर्श अर्शकी और अर्शके साथ बाल अर्श जानेसे उत्पन्न हुए, शक्नुद्रोधात् भण रोकावाने कीसे मलावरोधसे, अन्व आंतर्यां आंतके, स्फुटन- क्षुब्धकी फटनेसे, मेदनात् अर्श अर्शकी और विदीर्ण होनेसे, अतिसंचित- अत्यंत संचित अर्श अर्श अत्यंत संचित, दोषाणां दोषवाणोंको, पापम् अर्श पाप और पाप, कर्म च कर्म कर्म, कुर्वताम् करनेवालोंको, उदराणि उदररोगी उदररोग, उपजायन्ते थाय अर्श उत्पन्न होते हैं, मन्दाग्नीनाम् तथा मन्दाग्नीनां तथा मंद अग्निवालोंको, विशेषतः विशेषे करीने थाय अर्श विशेषतः होते हैं ॥ १२-१५ ॥

12-15 Eating very hot, salt alkaline, irritant, acid or poisoned food, wrongful procedure of rehabilitation, taking dry, antagonistic and impure diet, emaciation due to splenic disorders, wrongful effects of purification, neglect of the treatment of severe diseases, dehydration, suppression of the natural urges, vitiation of the circulatory channels, chyme-morbidity, shock, over-impaction, obstruction (of the passage of stools) due to piles or hair in the ingested food, ulceration and perforation of the intestines, excessive accumulation of morbidity in the body and sinful acts bring about abdominal diseases and particularly so in cases where the digestive fire is dull.

उदराणा पूर्वरूपम्—

शुजाद्यः स्वादतिस्त्रिगुर्वर्जं पच्यते चिरात् ।
शुजाद्यः स्वादतिस्त्रिगुर्वर्जं न पच्यते चिरात् ॥१६॥

१४. अशोवालशक्नुद्रोधात्-अशोवालशक्नुद्रोधात् (ख. व.)

१६. स्वादतिस्त्रिगुर्वर्जं-स्वादुता त्रिगुर्वर्जं (ख. व.)

सहते नातिसौहृद्यमीषच्छोफश्च पादयोः ।

शश्वद्वलक्षयोऽल्पेऽपि व्यायामे श्वासमृच्छति ॥१७॥

वृद्धिः पुरीषनिचयो रूक्षोदावर्तहेतुका ।

वस्तिसन्धौ रुगाध्मानं वर्धते पात्र्यतेऽपि च ॥१८॥

आतन्यते च जठरमपि लघ्वल्पभोजनात् ।

राजीजन्म वलीनाश इति लिङ्गं भ्रन्विष्यनाम् ॥१९॥

क्षुब्धान क्षुधानो नाश थाय क्षुधाका नाश होवे, स्वादु- भक्षुर मधुर अतिस्निग्ध- अति अनेहपाणुं अति- स्निग्ध, गुर्वन्नम् अने गुरु अन्न और गुरु भोजन, चिरात् क्षीणे वृद्धि देरसे पच्यते पचे पचे, सर्वस्य सधणु सब, मुक्तम् भोजन करेक्षु खाया हुआ, विदहते विदाही थाय विदग्ध होवे, जीर्णाजीर्णम् च पय्या के नहि पय्यानु पचे या न पचेको, न वेत्ति ज्ञान न थाय न जाने अति- सौहृद्यम् अति तृप्तिपर्यंत भोजन अत्यंत तृप्तिपर्यंत भोजन, न सहते सहन न करे सहन न करे, पादयोः पगु उपर और पैरो पर, ईषत् शोफ. च शोडा शोभा रहे थोडा शोफ होवे, शश्वत् निरंतर निरंतर, बल-क्षय भक्षणे क्षय थाय बलका क्षय होवे, अल्पे अपि शोडा पक्षु थोड़ेसे, व्यायामे व्यायाम करवाथी व्यायामसे मी, श्वासम् श्वास सास, ऋच्छति अरार्ध अथ फूल जाय, वृद्धि उदर वधि उदर बदे, पुरीष-निचय भणने सथय थाय मलका सचय होवे रूक्ष-उदावर्त- रूक्ष द्रव्य तथा उदावर्तश्च रूक्ष इत्य और उदावर्तके, हेतुका कारण, वस्तिसन्धौ अस्तिना सांधामा वस्तिसन्धौ, रुक् पीडा रुजा, आध्मानम् आध्मान आध्मान, वर्धते पेट वधि अने पेट बदे, पात्र्यते च अपि अने डाटे और फटे, लघु-अल्प- लघु तथा अल्प लघु और अल्प, भोजनात् भोजनथी भोजनसे, अपि पक्षु मी, जठरम् च पेट पेट,

१८ वृद्धिः पुरीषनिचयो रूक्षोदावर्तहेतुका-पुरीषनिचयो वृद्धि-

रूदावर्तकृता च रुक् (घ झ ङ)

, , , -पुरीषनिचये वृद्धिरूदावर्तकृता च रुक् (फ)

, , , पुरीषनिचयो-पुरीषनिचये (घ.)

, रूक्षोदावर्तहेतुका-रूक्षोदावर्तहेतुका (घ.)

, , -शुष्कोदावर्तहेतुका (फ.)

१९. जठरमपि लघ्वल्पभोजनात्-जठर लघ्वल्पभोजनैरपि (घ च.

क. घ प.)

आतन्यते विस्तृत थाय तन जावे, राजीजन्म सिराशो देभाय सिरा उत्पन्न होवे, वलीनाश अने वलीनाश नाश थाय और क्षुरिवोका नाश होवे, इति आ ये, भ्रन्विष्यताम् भ्रन्विष्यतां यनारा उदररोगोन् आगे होने- वागे उदररोगोके, लिङ्गम् लक्षण छे लक्षण है ॥ १६-१९॥

1619 Loss of hunger, very slow digestion of sweet, very unctuous and heavy food, misdigestion of all food ingested, inability to discriminate between the conditions of digestion and indigestion, intolerance to surfeit-meal, slight edema of the feet, constant loss of strength, shortness of breath even on slight exertion, increase and accumulation of fecal matter due to dehydration and misperistalsis, pain in the pelvic, hypochondriac and iliac regions Distension increases and becomes painful as if bursting. The stomach distends even on light and scanty diet There occur the appearance of a network of veins, and the disappearance of the folds of the belly These are the prodromal symptoms of abdominal diseases

दोषजानामुदराणां सामान्यसंप्राप्तिः—

रुद्धा स्वेदाम्बुवाहीनि दोषाः स्रोतांसि संचिताः ।

प्राणान्नपानान् संकूय जनयन्त्युदरं नृणाम् ॥२०॥

कुक्षेराध्मानमाटोपः शोफः पादकरस्य च ।

मन्दोऽग्निः श्लक्ष्णगण्डत्व कार्यं चोदरलक्षणम् २१॥

पृथग्दोषैः समस्तैश्च ग्रीहबद्धक्षतोदकैः ।

संभवन्त्युदराण्यद्यौ तेषां लिङ्गं पृथक् शृणु ॥२२॥

संचिता संचित थयेवा संचित, दोषाः दोषो दोष, स्वेद-अम्बु- स्वेद तथा अम्बुने स्वेद और जलके, वाहीनि

२०. प्राणान्नपानान् संकूय-प्राणान्नान्धि संकूय (घ. ङ.)

वहन करनारी वाहक स्रोतासि श्रोताने स्रोतोंको, रुद्धा र्थीने रोककर, प्राण अग्नि- प्राण, अग्नि प्राण, अग्नि, अपानात् तथा अपानने और अपान वायुको, सद्रूप हृषित करीने दूषित करके, मृगान् मनुष्याने पुरुषोंको उदरम् उदररोग उदररोग जनयन्ति उत्पन्न करे छे करते हैं, कुक्षे. पेटमें कुक्षिमें आध्यात्म दूषण आध्यात्म, आटोपः आटोप आटोप, पादकण्ठ च हाथ तथा पग पर हाथ और पेरमें, शोकः सोने मोघ, मन्द म द म द, अग्नि अग्नि अग्नि, श्लक्ष्णगण्डत्वम् यण्डता गाल होना गालोंका चिकना होना, कार्श्यम् च अने कृशता और कृशता उदरलक्षणम् उदररोगनां लक्षण छे उदररोगके लक्षण है, पृथक्-दोषे पृथक् पृथक् दोषो वडे पृथक् पृथक् दोषोंसे, समस्तैः च अने समस्त दोषो वडे और सब मिले हुए दोषोंसे, ग्रीह-बद्ध-पथीहा- मलवद्धता ग्रीहा- मलवद्धता, क्षत-उदके. क्षत अने उदक वडे क्षत और जलसे, अष्टौ आठ प्रकारना आठ प्रकारके, उदराणि उदररोग उदररोग, लभचन्तिक थाय छे उत्पन्न होते हैं, तेषाम् तेनां उनके, पृथक् पृथक् अलग अलग, लिङ्गम् लक्षणम् लक्षण, ज्ञान् साधने। सुतो ॥ २०-२२ ॥

20-22 The morbid humors obstructing the channels carrying sweat and water, get accumulated in the abdominal channels and vitiating the Prana and the Apana vatas and the gastric fire, produce abdominal diseases Distension of the abdomen, meteorism swelling of hands and feet, dullness of the gastric fire, smoothness of the cheeks and emaciation are the symptoms of abdominal disease Three varieties caused by the morbidity of each individual humor, one variety by tridiscordance, one by splenic disorder, one by obstruction, one by ulcerative condition and one by ascites—these are the eight varieties

of abdominal disease. Now listen to the special characteristic symptoms of each of these

वातोदरस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

रूक्षाल्पभोजनायासवेगोदावर्तकर्शनः ।

वायुः प्रकुपितः कुक्षिहृस्तिगुदमार्गः ॥२३॥

हृत्प्राग्निं कफमुद्धूय तेन रुद्धगतिस्ततः ।

आचिनोत्युदरं जन्तोस्त्यङ्गांसांस्तरयाश्रित ॥२४॥

रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, अल्प-भोजन- तथा अल्प भोजन तथा अल्प भोजन, आयास- परिश्रम श्रम, वेग- वेग वेग, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, कर्शनै तथा कृश करनारी करनारी वडे और कृशताजनक कारणोंसे, कुक्षि- कुक्षि कुक्षि, हृत्- हृत् हृत्, वस्ति- धरित वस्ति, गुदमार्गः अने गुदाना मार्गभा और गुदमार्गमें जाकर, प्रकुपितः प्रकुपित थये। प्रकुपित हुआ वायु वायु वायु, अक्षिम् अक्षिने अक्षिको, हृत्वा हृत्वा नष्ट करके कफम् कफने कफको, उद्धूय पीताना रथानथी हलावीने अपने स्थानसे हिलाकर, तेन तेनाथी उभ कफसे, रुद्धगति. गति र्धार्ध जवाथी मार्ग रुक जानेसे, तत पछी फिर, जन्तो मनुष्यना जन्तुके, त्वङ्मासान्तरम् त्वया तथा मांसना मध्यमा त्वचा और मांसके बीचमें, आश्रित आश्रय करी रहे। ते आश्रित हो कर, उदरम् उदरनी उदरको, आचिनोति वृद्धि करे छे फुलाता है ॥ २३-२४ ॥

23-24 The vata, provoked by dry and scanty food, over-exertion and the suppression of the natural urges, misperistalsis and other emaciating factors, spreads towards the ilio-lumbar, epigastric, hypogastric and pelvic regions, impairs the gastric fire, agitates and draws out the kapha and then getting obstructed by it, it takes its resort between the skin and the flesh and thus causes enlargement of the abdomen.

तस्य रूपाणि—कुक्षिपाणिपादवृषणश्वयथुः,
उदरविपाटनम्, अनियतौ च वृद्धिहासौ, कुक्षि-
पार्श्वशूलोदावर्तान्मर्दपर्वमेदशुष्ककासकार्श्यदौ-
र्वह्यारोचकाविपाकाः; अधोगुरुत्वं, वातवर्चोमूत्र-
सङ्गः, श्यावारुणत्वं च नखनयनवदनत्वङ्मूत्र-
वर्चसाम्, अपि चोदरं तन्वसितराजीसिरासंततम्,
आहतमाध्मातद्वतिशब्दवद्भवति, वायुश्रोध्वंमघ-
स्तिर्यक् च सशूलशब्दश्चरति, एतद्वातोदरमिति
विद्यात् ॥२५॥

तस्य रूपाणि तेनां लक्षणैः। उच्यते लक्षणं, कुक्षि-
श्लेष्मके- कुक्षि जैसाके- कुक्षि, पाणि- हाथ हाथ, पाद-
पग पैर, वृषण- अने वृषणु उपर और वृषण पर, श्वयथु
सेओ शोध, उदरविपाटनम् पेट क्षट्टु होय अथु
भागु पेटका फटता हुआ सा लगना, अनियतौ नियम
विना अनियमित, वृद्धि- हासौ च वधु तथा घटु वृद्धि
और घटना, कुक्षि-पार्श्व- कुक्षि तथा पशुभासां कुक्षि और
पार्श्वमें, शूल- शूल शूल, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त,
अङ्गमर्द- अंग भागभां अंगमर्द, पर्वमेद- पर्वमेद पर्वमें
दूटने जैसी पीड़ा, शुष्ककास- सूखी आंसी सूखी सासी,
कार्श्य- कृशता कृशता, दौर्बल्य- नभणार्ध दुर्बलता,
अरोचक अरुचि अरुचि, अविपाका अपथे। अपचन,
अधोगुरुत्वम् नीथेना भागभां भारेपथु पेटके नीचेकी
और भारी होना, वात- वायु वायु, वर्च- मल मल,
मूत्र- तथा मूत्र और मूत्रकी, मङ्ग- रोकभां रुकावट,
नख- नख नाखून, नयन- नेत्र आखें, वदन- भुभ मुंह
त्वक्- त्वचा त्वचा, मूत्रवर्चसाम् मूत्र तथा मणनी मूत्र
और मलका, श्यावारुणत्वम् च श्यावता तथा रक्तता
नीले और लाल रंगका होना, उदरम् च अपि अने
उदर पथु पेट सी तनु-अस्तित- पातणी तथा क्षणी
पतली तंग आली, राजी-सिरा रेखाओ ३ सिराओथी
रेखाओ या सिरासंत, संततम् व्याप्त थाय छे व्याप्त
होता है, आहतम् आहतापी अगति ताड़ने, अध्मात-

श्लेष्मी फुलाई हुई, इति-शब्दवत् भशकना जेवा शब्द-
वाणुं मशकने जैसा शब्द करनेवाला, भवति थाय छे
होता है, वायुः च अने वायु और वायु, ऊर्ध्वम् अध
उपर, नीचे ऊपरकी और, नीचे, तिर्यक् च अने आडे
और तिर्यक् मार्गमें, सशूल- शूलसहित शूल, शब्द
अने शब्दसहित और आवाजके साथ. चरति क्षे छे
चलती है, एतत् अे लक्षणैथी आ इन लक्षणोंस यह,
वातोदरम् वातोदर छे वातोदर है, इति अेभ ऐसा,
विद्यात् अथुपु जाने ॥ २५ ॥

25 Its signs and symptoms are—
swelling of the abdomen, hands, feet
and scrotum, bursting pain in the
abdomen, variability of the increase
and decrease in size, colicky pain in
the ilio-lumbar regions, misperistalsis,
body-ache, pain in the joints, dry
cough, emaciation, asthenia, anorexia,
indigestion, heaviness of the lower
part of the abdomen, stasis of flatus,
feces and urine, dusky red coloration
of nails, eyes, face, skin, urine and
feces. The appearance of a network of
prominent thin dark veins, tympanic
sound produced on percussion just as
on an inflated bladder, and the move-
ment of vata upwards, downwards and
obliquely, accompanied with pain and
borborygmus. These are to be known
as the signs and symptoms of abdo-
minal disease due to vata

पित्तोदरस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

कट्टूरुल्लवणस्युष्णतीक्ष्णान्यातपलेवहै ।

विदाद्यध्यक्षराजीर्णैश्चाशु पित्तं समाचितम् ॥२६॥

प्राप्यनिलकफौ रुद्धा मार्गमुन्मार्गमास्थितम् ।

निहत्स्यामाशये वह्निं जनयत्युदरं ततः ॥२७॥

२७. निहन्ति-निहत्य (क)

२५ कुक्षिपाणिपाद-कुक्षिपाद (च)

॥ श्यावारुणत्वम्-श्यावारुणत्वमपचनम् (घ)

॥ वायुश्रोध्वंमघ-वायुश्रोध्वंमघम् (च)

॥ मङ्गमर्द-मङ्गमर्द (घ.)

॥ वातोदरम्-वातोदरम् (घ.)

कटु-अम्ल तीक्ष्ण-भाटा कटु अम्ल, लवण- पारा लवण, अत्युष्ण- अति उष्ण अत्यन्त उष्ण, तीक्ष्ण- अने तीक्ष्ण द्रव्येनां लोभनशी और तीक्ष्ण द्रव्योके भोजनमे अग्नि- अग्नि आम, आतपसेवने अने तड्डना सेवने और धूपके सेवने, त्रिदाही- विडली अन्नपान विदाही अन्नपान, अध्यशन- अध्यशन अन्नशय, जशीर्णे च तेभ्य अशुभ्यथी एवं अजीर्णमे, काशु श्लेष् शीघ्र, समाचिन्नम् सञ्चित अथेलु सञ्चित हुआ, पित्तम् पित्त, अनिल-कफौ वात तथा कृष्णे वायु और कफको, प्राण्य प्राप्त अर्ध पाकर, मार्गः मार्गने मार्गको, रुद्धा श्लेष्ने रोककर उन्मार्गः उन्मार्गभा उन्मार्गमें, आस्थितः अर्ध जाकर, आमाशये आमाशयभा आमाशयमें, वह्निः अग्निने अग्निको, निहन्ति नाश करे छे नष्ट करता है, तत अने ते पथी तदनन्तः, उदरम् उदररोगने उदररोगको, जनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ २६-२७ ॥

26-27 By the use of pungent, acid, salt, very hot and very acute articles of diet, by exposure to fire or the sun, by taking irritant food or predigestion meal or eating on indigested stomach, the pitta gets immediately accumulated. It reaches the habitats of vata and kapha and obstructs the abdominal channels and impairs the gastric fire situated in the stomach thus giving rise to abdominal disease.

तस्य रूपाणि—दाहज्वरतृष्णामूर्च्छातीक्ष्ण-भ्रमाः, कटुकास्यत्वं, हरितहारिद्रत्वं च नखनयन वदनत्वङ्मूत्रवर्चसाम्, अपि चोदरं नीलपीतहारिद्र-हरिताम्रराजीसिरावनद्धं, दह्यते, दूयते, धूप्यते, ऊष्मायते, स्विद्यते, क्लिद्यते, मृदुस्पर्श क्षिप्रपाकं च भवति, एतत् पित्तोदरमिति विद्यात् ॥२८॥

तस्य रूपाणि तेनां लक्षणैः उसके लक्षण, दाह- ज्वरे— दाह जैसेकि— दाह, ज्वर- ज्वर ज्वर, तृष्णा- तृष्णा प्यास, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, अतीक्ष्ण- अतिक्ष्ण अतिमार, भ्रमा भ्रम भ्रम, कटुकास्यत्वम् मोहं तीक्ष्ण यत्तु मुहका तीता होना, नख- नख नाखन, नयन- नेत्र आँख, वदन- मुख मुह, त्वक्- त्वक् त्वक्, मूत्रवर्चसाम् व मूत्र तथा मूत्र मूत्र और चर्चका, हरित- लीलां दरा, हरिद्रत्वम् अने हणदर जेवा रगनां रगनां और हल्दीके वर्णका होना, अपि च नखी पुन, उदरम् उदर पेट भी, नील-पीत- नीली, पीली नीली, पीली, हरिद्र- हरित- हणदर जेवा रगनी, लीली हल्दीके रंग जैसी, हरी, ताम्र-राजी- अने राती रेभाओथी और लाल रंगकी लकीरोंसे, सिरावनद्धम् तेभ्य सिराओथी व्याप्त अर्ध एव सिराओंसे व्याप्त होकर, दह्यते अथे छे जलता है, दूयते तथा व्यथा पामे छे तथा व्यथाको प्राप्त होता ह, धूप्यते पेटभा धूमाडे नीडणते होय अथे छे छे उदरमें वूआसा निकलता है, ऊष्मायते गरभी जेवुं नीडणते जलता छे गरमीसी निकलती प्रतीत होती है, स्विद्यते स्वेद आवे छे पसीना आता है, क्लिद्यते अने लीनापथु थाय छे और गीलापन होता है, मृदुस्पर्शम् ते मृदु स्पर्शवाणु वह स्पर्शमे मृदु, क्षिप्र- पाकम् च अने जलदी पाकवाणु और शीघ्र पकनेवाला, भवति थाय छे होता है, इतत् अे लक्षणैः अथे आ इत लक्षणोंसे यह पित्तोदरम् (पित्तोदर छे पित्तोदर है, इति अेभ ऐसा, विद्यात् अथेवु जाने ॥ २८ ॥

28. Its symptoms are—burning, fever, thirst, fainting, diarrhea and giddiness, pungent taste in the mouth, greenish or yellowish coloration of nails, eyes, face, skin urine and feces, the abdominal wall becomes covered with a network of prominent veins and vessels of blue, golden yellowish greenish and coppery tints. The part has burning pain, great affliction; local heat; the part sweats, is softened and soft to the touch and soon

२८ हरिद्रत्व-पीतत्व (ध)

„ दह्यते, दूयते-रुद्धाव, दूयते (ख)

suppurates This is to be known as the abdominal disease of the pitta type.

कफोदरस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

अव्यायामदिवास्वप्नस्वाद्वतिस्निग्धपिच्छिलैः ।
दधिदुग्धौदकानूपमांसैश्चाप्यतिसेवितैः ॥२९॥
कुद्धेन श्लेष्मणा स्रोतःस्वावृतेष्ववृत्तेऽपिलः ।
तमेव पीडयन् कुर्यादुदरं वहिरन्वगः ॥३०॥

अतिसेवितैः अति सेवन करेन अति सेवन क्रिये गये, अव्यायाम- व्यायामना अभावान् व्यायामके अभाव, दिवास्वप्न दिवसनी निद्रा दिनमें सोना, स्वाद्- मधुर मीठे, अतिस्निग्ध- अति स्निग्ध अत्यन्त स्निग्ध, पिच्छिलै अने पिच्छिल द्रव्ये। और लुआषदार अर्धो, दधि-दुग्ध- तेमज दही दूध एवं दही दूध, औदक- जलीय, आनूपमांसं च अपि तथा आनूप प्राणीओनां मांसथी तथा आनूप पशुपक्षियोंके मांससे, कुद्धेन कुपित थयेदा कुपित हुए, श्लेष्मणा उद्धथी कफसे, स्रोत सु स्रोते। स्रोतोंके, स्वावृतेषु शंघातां आच्छादित होने पर, स्वावृत. ढाकाँ गथेसे आवृत हुआ, अनिल. वायु वायु, वहिः-अन्वग आंतरधानी अहार अर्थने आंतोंसे बाहिर जा कर, तम् एव तेनेन (उद्धेनेन) उसीको ही, पीडयन् पीडित करते। पीडन करते हुए, उदरम् उपररोमके उदररोमको, कुर्यात् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है ॥ २९-३० ॥

29-30 Owing to lack of exercise, day-sleep, the excessive use of sweet, very unctuous and slimy food and excessive indulgence in curds, milk and flesh of aquatic and wet-land animals, the kapha gets provoked and fills up the abdominal passages. The vata thus being obstructed by the accumulated kapha compresses that

२९ मांसैश्चाप्यतिसेवितैः—मांसैश्चात्सु सेविते (१)

३० स्वावृतेषु—स्वावृतेषु (ख)

॥ वहिरन्वगः—वहिरन्वगः (घ)

very kapha and spreading beyond the intestines, causing abdominal swelling

तस्य रूपाणि—गौरवारोचकाविपाकाङ्गमर्दा, सुप्तिः, कृमिवादकुम्बोरोधोप, उत्केशनिद्राकाश- श्लेष्मणाः, शुक्लत्वम् च नखसवनवदनत्वङ्मूत्रवर्च- साम्, अग्नि चोदरं शुक्लराजीसिरासंततं, गुरु, स्निग्धमिदं, स्थिरं, कठिनं भवति, एतच्छ्लेष्मोदर- मिति विद्यात् ॥३१॥

तस्य रूपाणि तेनां लक्षणैः। उसके लक्षण, गौरव- गेभके— गौरव जैसेकि— भारीपन अरोचक- अरुचि अरुचि, अविपाक- अपचने अपचन, अङ्गमर्दा. अङ्ग भागवां अंगमर्द, सुप्ति. स्पर्शज्ञानने। अभाव सुप्ति, पाणि-याद हाथ-पग हाथ पैर, मुष्क-जल- वृषणु तथा साश्लभां मुष्क और करमे, कोफ. श्लेष्मे शोथ, उत्केश- छेदेशे शिचली, निद्रा- निद्रा नींद, काल- उपरम खासी, श्रमना अने श्वास और श्वास, नख- नख नाखून, नयन- नेत्र आख, वदन- मुख मुँह, त्वक् त्वया त्वचा, मूत्र-वर्चसाम् च मूत्र तथा मलनुं मूत्र और मलका, शुक्लत्वम् श्लेष्मणासु सफेद होना, अपि च उदरम् अग्नी पेट पुन पेट, शुक्लराजी श्लेष्मी रेखा सफेद लकीरोंसे, सिरा-संततम् तथा सिराओथी व्याप्त तथा सिराओंसे व्याप्त, गुरु-स्निग्धमिदं गुरु, आर्द्र भारी, गीले कपड़ेसे बंका हुआ सा, स्थिरम् स्थिर स्थिर, कठिनम् च अने कठिन और कठिन, भवति अथ छे होता है, एतत् अने लक्षणैः अथ हन लक्षणोंसे यह, श्लेष्मोदरम् उद्धेदर छे कफोदर है, इति अथ एषा, विद्यात् अथपु जाने ॥ ३१ ॥

31. Its signs and symptoms are— heaviness, anorexia, indigestion, body-ache, numbness, swelling of hands, feet, scrotum and thighs, nausea, sleepiness, cough, dyspnea, pallor of nails, eyes, face, skin, urine and feces. The abdominal wall is covered with a

३१ अविपाकाङ्गमर्दा सुप्ति—अविपाकाङ्गसुप्तिः (प)

॥ उत्केशनिद्राकाशश्लेष्मणाः—उत्केशनिद्राकाशश्लेष्मणाः (प)

network of prominent veins of pale color, the region becomes heavy, fixed, immovable and hard. That is to be known as the abdominal disease of the kapha type

सन्निपातोदरस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

दुर्बलाग्नेरपथ्यामविरोधिगुरुभोजनैः ।

स्त्रीदसैश्च रजोरोमविण्मूत्रास्थिनखादिभिः ॥३२॥

विषैश्च मन्दैर्वाताद्याः कुपिताः संचयं त्रयः ।

शनैः कोष्ठे प्रकुर्वन्तो जनयन्त्युदरं नृणाम् ॥३३॥

दुर्बलाग्ने अग्नि दुर्बल होता अग्नि मन्द होनेपर, अपथ्य-आम- अपथ्य- आम अपथ्य- कब्धे, विरोधि- विरुद्ध विरोधी, गुरु-भोजनै तथा गुरु कोष्ठात्तथा तथा गुरु भोजनसे, स्त्रीदसैः स्त्रीसे भ्रूणविकास और क्रिया द्वारा दिये गये रज-रोम- रज, रवाडा रज, रौए, विट्- मूत्र- मल मूत्र मल मूत्र, अस्थि-नख- हाडका अने नख हड्डी और नख, आदिभि च वगेरेथी आदिसे, मन्दैः तथा मंद तथा मन्द, विषै च विषेथी विषेसे, कुपिताः कुपित थयेला कुपित, त्रयः त्रये तीनों, वाताद्याः वातादि दोषो वातादि दोष, शनैः धीरे धीरे धीरे धीरे, कोष्ठे कोष्ठां कोष्ठमें, संचयम् प्रकुर्वन्तः अकृष्टा थता इकट्ठे होते हुए, नृणाम् मनुष्योंने पुरुषोंको, उदरम् उदररोग उदररोग, जनयन्ति उत्पन्न करे अ उत्पन्न करते हैं ॥ ३२-३३ ॥

32-33 Owing to unwholesome, raw, antagonistic and heavy articles of diet in a person whose digestive fire is weak or unwholesome articles administered by a woman such as menstrual blood, hair, dung, urine, bone or

३२. अपथ्यामविरोधिगुरुभोजनैः—अपथ्यादिविरोधिगुरुभो-

जनात् (घ)

„ गुरुभोजनै—गुरुभोजनात् (क)

„ स्त्रीदसैश्च—समुक्तैश्च (फ)

३३. प्रकुर्वन्तः—विकुर्वन्तः (घ.)

nails, or owing to slow poisoning by poisonous preparations, all the three humors get provoked and gradually accumulate in the body and cause abdominal disease in man.

तस्य रूपाणि—सर्वेषामेष दोषाणां समस्तानि लिङ्गान्युपलभ्यन्ते, वर्णाश्च सर्वे नखादिषु, उदरमपि नानावर्णराजीसिरासंततं भवतिः एतत् सन्निपातोदरमिति विद्यात् ॥३४॥

तस्य रूपाणि तेनां लक्षणेषु उसके लक्षण, सर्वेषाम् एव लक्षणैः— तेनां सधया जैसेकिः— उसमें सभी, दोषाणाम् दोषेणा दोषोंके समस्तानि समस्त सपूर्ण लिङ्गानि लक्षणेषु लक्षण, नखादिषु अने नख वगेरेभां और नखादिमें, सर्वे अप्पा सब, वर्णाः च रगे रग, उपलभ्यन्ते देखाय अ पाये जाते है, उदरम् अपि उदर पक्षु पेट भी, नानावर्ण- अनेक रगवाणा नाना प्रकारके रगकी, राजी-सिरा- देखाओ अने सिराओथी लकीरों और सिराओंसे, सततम् व्याप्त व्याप्त, भवति थाय अ होता है, एतत् अ लक्षणेषुथी आ इन लक्षणोंसे यह, सन्निपातोदरम् सन्निपातोदर अ सन्निपातोदर है, इति अथ एमा. विद्यात् अणुपु जाने ॥ ३४ ॥

34 Its signs and symptoms are— all the characteristics of all the morbid humors in full form are observed. The discoloration characteristic of all these morbid humors are seen in the nails etc. The abdominal wall shows a network of veins of variegated colors. This is to be known as the abdominal disease of the tridiscordance-type.

स्त्रीहोदरस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि —

अशितस्यातिसंक्षोभाद्यानयानातिचेष्टितैः ।

अतिव्यवायभाराध्ववमनव्याधिकर्शनैः ॥३५॥

३५ अशितस्यातिसंक्षोभात्—अत्याशितस्य संक्षोभात् (च. घ)

„ अतिचेष्टितैः—अमिचेष्टितैः (ङ.)

वामपार्श्वश्रितः स्त्रीहा च्युतः स्थानात् प्रवर्धते ।
गोणितं वा रसादिभ्यो विवृद्धं तं विवर्धयेत् ॥३६॥

यान-यान- वाहनमा भेसीने ज्वाथी वाहनमें बैठकर चलनेसे, अतिवेष्टिते अने अत्यंत शारीरिक क्रियाश्रित और अत्यंत शारीरिक चेष्टाओंसे, अशितस्य भाषेया भोराकने भोजन किये हुए आहारके, अतिसक्षोभान् अति सक्षोभ यत्राथी अति संक्षोभ होनेसे, अतिव्यवाय- अतिशय मैथुन अत्यंत मैथुन, भार-अश्व- भार, मार्ग- गमन भारवहन, मार्गचलना, वमन- वमन वमन, स्वाधि- कर्शनैः तथा रोगथी यथेष्ट कृशताथी तथा व्याधिगोष्ठे कृश होनेसे, वामपार्श्व- डाया पडाया भां बायें पार्श्वमें, आश्रित रहेली स्थित, स्त्रीहा अरुद तिष्ठी, स्थानात् पोताना स्थानमाथी अपने स्थानसे, च्युतः अष्ट यधने हठी हुई, प्रवर्धने वधे छे बढ़ती है, रसादिभ्य- अथवा रस वगेरेथी अथवा रसादिकोंसे, विवृद्धम् वधेष्टु बढ़ा हुआ, गोणितम् वा रक्त रक्त, तम् तेने उसको, विवर्धयेत् वधारे छे बढ़ाता है ॥ ३५-३६ ॥

35-36 Owing to the excessive agitation of the body immediately after meals, by riding in carriages or on horse-back, owing to emaciation due to excessive indulgence in the sex-act, or carrying of heavy loads, or due to excessive walking, vomiting or disease, the spleen situated in the left hypochondrium subluxates from its normal place and increases in its size, or the increased blood formed from the body-nutrient fluid goes in and increases the size of the spleen.

तस्य स्त्रीहा कठिनोऽष्टीलेवादौ वर्धमानः
कच्छपसंस्थान उपलभ्यते, स चोपेक्षितः क्रमेण
कुक्षिं जठरमग्न्यधिष्ठानं च परिक्षिपन्नुदरमभि-
निर्वर्तयति ॥३७॥

३७. कठिनोऽष्टीलेवादौ—कठिनो नीरुवः (द)

” ” —नीरुवः (ब)

तस्य तेनी उस पुरुषकी, स्त्रीहा अरुद तिष्ठी, आदौ आरंभमां आरंभमें, अष्टीला इव अष्टीलाना जेवी प्रथम अष्टीला जैसी, कठिनः उद्वृष्टु कठिन, वर्धमानः अने पछीथी वधता वधता बढ़ती हुई, कच्छप-संस्थान हाथपाना जेवा आकारवाणी कछुएके आकारवाली, उपलभ्यते ज्वाथ छे पायी जाती है, उपेक्षित स जे उपेक्षा करवाभा आवे तो और उपेक्षा करनेसे, स ते वह, क्रमेण अनुक्रमे क्रमशः, कुक्षिम् कुक्षि कुक्षि, जठरम् पेट पेट, अग्न्यधिष्ठानम् च अने अग्निना अधिष्ठानने और पकाशको, परिक्षिपन् धेरीने धेर लेती हुई, उदरम् उदररोग उदरको, अभिनिर्वर्तयति धरे छे उत्पन्न करती है ॥ ३७ ॥

37 The spleen feels hard like a stone in the beginning and gradually increasing, gets the shape of tortoise. If neglected, it slowly surrounds and presses the stomach, abdomen and the seat of the gastric fire and thus brings about the enlargement of the abdomen.

तस्य रूपाणि—दौर्बल्यारोचकाविपाकवर्चो-
मूत्रप्रहतमःप्रवेशपिपासाङ्गमर्दच्छर्दिमूर्च्छाङ्गसाद-
कासश्वासमृदुज्वरानाहाग्निनाशकार्श्यास्यवैरस्य-
पर्वमेदकोष्ठवातशूलानि, अपि चोदरमरुणवर्णं
धिवर्णं वा नीलहरितहारिद्रराजिमङ्गवति, एवमेव
यक्रुदपि दक्षिणपार्श्वस्थं कुर्यात्, तुल्यहेतुलिङ्गौष-
धत्वात्तस्य स्त्रीहजठर एवावरोध इति; एतत्
स्त्रीहोदरमिति विद्यात् ॥३८॥

तस्य रूपाणि तेनां लक्षणो उसके लक्षण, दौर्बल्य-
ज्बेभेके-दुर्धलता जैसेकि - कमजोरी, अरोचक- अरुचि
अरुचि, अविपाक- अपथो अपचन, वर्च-मूत्र- भण तथा

३८ तम प्रवेशपिपासा—तम पिपासा (ख)

” पर्वमेदकोष्ठवातशूलानि—पर्वमेदा कोष्ठे वातशूलम् (क)

” ” —पर्वमेदा कोष्ठे वातशूलम् च (घ)

” पर्वमेद—वर्णमेद (ङ)

” एतत्स्त्रीहोदरमिति विद्यात्—एतत् यक्रुदस्त्रीहोदरमिति विद्यात्

(ब. ड. प.)

भ्रूनी मल और मूत्रकी, ग्रह-अटकायत प्रवृत्ति न होना, तमः प्रवेश अधारां आवर्णां आखोके सामने अंधेरा छा जाना, पिपासा- तरस ग्यास, अङ्गमर्द- अग भागवां अगमर्द, छर्दि- उदटी कै, मूर्च्छा- भूर्च्छा मूर्च्छा, अङ्गसाद- अग शिथिल थवां अंगसाद, कास- उधरस खासी, श्वास- श्वास साम फूलना, मृदु-ज्वर- भ ६०२२ मद ज्वर, आनाह- आनाह आफरा, अग्निनाश- अग्निने। नाश अग्निमान्य, कार्य- कृशता कृशता, आस्यवैरस्य- भुभुतु धेरनाद थवु मुखका विरस होना, पर्वभेद- पर्वभेद पर्वभेद, कोष्ठ- तथा डोडाभा तथा कोष्ठमें, वान- शूलानि पवनथी उपन थयेलु श्ले श्ले नातज श्ले, अपि च उदरम् वणी पेट पुन पेट, अरुणवर्णम् राता पल्लुनु लाल रगका, निवर्णरु वा डे विकृत वल्लुनु वा विकृत वर्णवाला, नील-हरित- नीली अने लीली नीली- हरी, हारिद्र- तथा हण-र जेवा रगनी और हत्तीके वर्णकी, राजिमत् रेभावाणु लकीरोसे व्याप्त, भवति थाय छे होता है, दक्षिणपार्श्वस्यम् ७७भला ५३भामां रडेदी दाहिनी ओर स्थित, यकृत् अपि यकृत पल्लु यकृत मी, एवम एव अे ७ प्रभाशे ङ्गी प्रकार, कुर्यात् करे छे करता है, तस्य तेनां उसके, तुल्य-हेतुलिङ्ग-औषधत्वात् डारल्लु, दक्षल्लु तथा औषध समान होवाथी हेतु, लक्षण तथा औषधके समान होनेसे, फ्रीह-जठरे तेने। प्दीहोदरमां फ्रीहोदरमें एव ७ ही, अवरोध समावेश थाय छे अंतर्भाव होता है, एतत् अे, दक्षल्लुथी आ इन लक्षणोंसे यह फ्रीहोदरम् प्दीहोदर छे फ्रीहोदर है, इति अेअ ऐसा, विद्यात् अल्लुवु जाने ॥ ३८ ॥

38 Its signs and symptoms are— debility, anorexia, indigestion, retention of feces and urine, fainting asthenia of the limbs, cough, dyspnea, low fever, obstipation, loss of the gastric fire, emaciation, dysgeusia, arthralgia, intestinal wind and colic. Further, the abdominal wall becomes dusky red in color or pigmented or covered with prominent, bluish, greenish or yellowish veins. A similar

description holds good as regards the enlargement of the liver which is situated in the right hypochondriac region. Owing to the similarity in causes, symptoms and treatment, it is comprehended by the description of splenic enlargement. This is to be known as the abdominal disease due to splenic enlargement.

बद्धगुदोदरस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

पक्ष्मबालैः सहाग्नेन भुक्तैर्बद्धायने गुदे ।

उदावर्तैस्तथाऽर्शोभिरन्त्रसंमूर्च्छनेन वा ॥३९॥

अपानो मार्गसरोधात्त्वाऽग्निं कुपितोऽनिलः ।

वर्च-पित्तकफान् रुद्धा जनयत्युदरं नतः ॥४०॥

अग्नेन सह अन्ननी साथे अन्नके साथ, भुक्तं भावाभां आवेला खाये गये, पक्ष्म-बालैः पांपल्लु डे शिर वगेरेना भाणथी पल्लुकोके अथवा शिर आदिके वालोंसे, गुदे बद्धायने गुदने। मार्ग ७७ थवाथी गुदाका मार्ग बन्द हो जानेपर, उदावर्तै अथवा उदावर्तथी अथवा उदावर्तसे, अर्शोभिः डरसथी अर्शसे, अन्त्र- डे आंतरडानु या आतोंके अपने ऊपर, समूर्च्छनेन वा परिवर्तन थवाथी घूम जानेसे, मार्गसरोधात् भागने। रोध थवां मार्गके रुक जानेसे, कुपित अपान कुपित थयेदी अपान कुपित हुआ अपान, अनिल. पायु वायु, अग्निम् अग्निने अग्निको, ह्रस्वा ङ्गीने नष्ट करके, वर्च - भल मल, पित्त-कफान् पित्त तथा डङ्गेने पित्त तथा कफको, रुद्धा अटकावीने रोक- कर, नतः पथी तदनन्तर, उदरम् उदररोगने उदररोगको, जनयति उपल्लु करे छे उत्पन्न करता है ॥ ३९ ४० ॥

39-40. If the gastro-intestinal channel gets obstructed by the accumulation of hair ingested along with the food, or by misperistalsis or by piles or by paralysis of the intestines (volvulus), the Apāna vata gets provoked as a result of this obstruction in its passage and impairs the gastric fire;

and then obstructing the feces, the pitta and the kapha, causes the enlargement of the abdomen.

तस्य रूपाणि—तृष्णादाहज्वरमुखतालुशोषोत्सादकासश्वासदर्बल्यारोचकाविपाकवर्चोमूत्रसङ्ग्राहमानच्छर्दिक्षवधुशिरोहृन्नाभिगुदशूलानि, अपि चोदर मूढवातं स्थिरमरुणं नीलराजि सिरावनद्धराजिकं वा प्रायो नाभ्युपरि गोपुच्छवदभिनिर्वर्तत इति; एतद्वद्गुदोदरमिति विधात् ॥४१॥

तस्य रूपाणि तेनां लक्षणैः। उसके लक्षण, तृष्णा-
नेभ्यः - तृष्णा जैसेकि- प्यास, दाह-ज्वर- दाह-ज्वर, मुख तालु भुभ तथा तालुवातुं मुह और तालुका, शोष- सूक्ष्म सुखना, कर्साद- साथण शिथिल तथा उरुका शिथिल होना, कास- उपरस खासी, श्वास- श्वास श्वास, दौर्बल्य- दुर्बलता कमजोरी, अरोचक- अरुचि अरुचि, अविपाक अपथे। अपचन, वर्चो-मूत्र- मणभूतनी मल और मूत्रकी, सङ्ग- अट्टायत प्रवृत्ति न होना, आभमान- आभमान आभमान, चर्दि- उदटी कै, क्षवधु- छोक छोक, क्षिर- अने भरतक और गिर, हृत्- हृद्य हृद्य, नाभि नाभि नाभि, गुदशूलानि तथा गुदाभा थल और गुदमें शूल, उदरम् च अपि वणी पेट और पेट, मूढ- वातम् भूअथेला वायुवाणुं मूढ वायुसे युक्त, स्थिरम् स्थिर स्थिर, अरुणम् रातु काल रंगका, नीलराजि नील रेखा- वाणु नील रेखाभोवाला, सिरावनद्ध- अथवा सिरा- ओथी व्यास या सिराओंसे व्यास, राजिकम् वा रेखावाणु थाय छे रेखाभोवाला होता है, प्राय अने प्रायः और प्रायः, नाभि-उपरि नाभिनी उपर नाभिके ऊपरके भागमें, गोपुच्छवत् गायना पूछण पेटे गौकी पूंछके समान, अभिनिर्वर्तत इति उपधी आवे छे उठ आता है एतत् अथे लक्षणैः। अथ इन लक्षणोंमें गृह, बद्धगुदोदरम् बद्धगुदोदर अथे बद्धगुदोदर है, इति अथे एषा, विधात् आखुबु जाने ॥ ४१ ॥

41 Its signs and symptoms are—
thirst, burning, fever, dryness of

४१. सिरावनद्धराजिकं-सिरावनद्धमराजिक (क.)

mouth and palate, asthenia of the thighs, cough, dyspnea, prostration, anorexia, indigestion, retention of feces and urine, distension vomiting, ster-
nutation, headache, colicky pain in the epigastric, umbilical and pelvic regions intestinal stasis of vata, appearance of a network of dark-red and blue veins on the abdomen and of a protuberance mainly above the umbilicus of the shape of the cow's tail. This is to be known as the abdominal disease due to anorectal ob-
struction.

छिद्रोदरस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि

शर्करातृष्णाघ्रास्थिकण्टकैरन्नसंयुतैः ।

मिथेतान्नं यदा भुक्तैर्जृम्भयाऽत्यग्नेन वा ॥४२॥

पाकं गच्छेद्रसस्तेभ्यश्छिद्रेभ्यः प्रसवेद्वहिः ।

पूरयन् गुदमन्त्रं च जनयत्युदरं नतः ॥४३॥

अन्नसंयुते भोराकनी साथे अन्नमें मिले हुए, शर्करा- शर्करा बालु, तृष्णा- तृष्णा घास, काष्ठ- काष्ठ लकड़ी, अस्थि- अस्थि हड्डी, कण्टकै- कण्टकै अने कटक और काटोंके, भुक्तै- भुक्तै आवाथी भक्षणसे, अन्धमानेन अन्धमानेन भोराक देवाथी अति मात्रामें भोजन करनेसे, जृम्भया वा कण्टकै आवाथी या जम्माइसे, यदा अन्धमानेन जब, अन्त्रम् अन्त्रम् आत, मिथेत बोधाई अथ छे फट जाती है, पाकम् अने पाकने और पक, गच्छेत् पाके छे जाती है, तेभ्यः त्पारे ते तव उन, छिद्रेभ्य छिद्रोभाथी छिद्रोंसे, रस- रस रस, बहि- बहि अन्दर बाहिर, प्रसवेत् अरे छे सरता है, गुदम् अने गुदा और गुदा, मन्त्रम् च तथा अन्त्रमाने तथा आतको, पूरयन् पूरयन् भरी भरक, तल- पक्षी नदनन्तर, उदरम् उदरमाने

४२ जृम्भयाऽत्यग्नेन वा-जृम्भयत्यग्नेन वा (क)

, अत्यग्नेन-अत्यग्नेन (क छ)

४३ पाकं गच्छेद्रसस्तेभ्यश्छिद्रेभ्यः-इवात्पाकं रसस्तेभ्यश्छिद्रेभ्यः

(क छ.)

उदररोगको, जनयति उत्पन्नं कुरे छे उत्पन्न करता है ॥ ४२-४३ ॥

42 13 When the intestines are perforated by sand, straw, pieces of wood, bone and thorns, ingested along with the food or when they rupture owing to pendiculation after meals or owing to suifeit-meal the intestinal content that flows out from this perforation causes suppurative inflammation and fills up the pelvis and the abdominal cavity, thus causing enlargement of the abdomen (suppurative peritonitis)

तस्य रूपाणि-तदधो नाभ्याः प्रायोऽभिवर्धमानमुदकोदरं भवति, यथाबलं च दोषाणां रूपाणि दर्शयति, अपि चातुरः सलोहितनीलपीतपिच्छिलकुणपगन्ध्यापवर्च उपवेशते, हिक्काश्वासकास-तृष्णाप्रमेहारोचकाविपाकदौर्वलयपरीतश्च भवति, एतच्छिद्रोदरमिति विद्यात् ॥ ४४ ॥

तस्य रूपाणि तेनां लक्षणेषु उभके लक्षण, तत्र प्रायः जेभडे- ते प्रायः जैसेकि - वह प्रायः, नाभ्या अघ नाभनी नीथे नाभिके नीचे, अभिवर्धमानम् पक्षुत नकता हुआ, उदकोदरम् लक्षोदर जलोदर, भवति शाय छ होता है, दोषाणाम् अने दोषोना और दोषोंके, रूपाणि च लक्षणेषु लक्षणोंको, यथाबलम् अथ प्रमाणे बलके अनुसार, दर्शयति देखाडे छे दिखाता है, अपि च वणी और, आतुर रोगी, सलोहित- रक्तमिश्र खूनके साथ, नील-पीत- नीले पीले, पिच्छिल- पिच्छिल पिच्छिल, कुणपगन्धि- तथा शय जेवी गंधवाणा और मुर्दे जैसी गन्धसे युक्त, आमवर्च अथा भोजने अपक्व मलको, उपवेशते त्याग कुरे छे त्यागता है, हिक्का

हेडकी डिचकी, श्वास- श्वास श्वास, कास- उधरस खासी, तृष्णा- तथा प्राण, प्रमेह- प्रमेह प्रमेह, अरोचक- अरुचि अरुचि अविपाक- अपथे अपचन दौर्वलय- अने नभ्यापथी और दुर्वलतासे. परीत च युक्त पीठिन, भवति शाय छे होता है, एतत् आ लक्षणेषु अथ इन लक्षणोंसे यह, छिद्रोदरम् छिद्रोदर ये छिद्रोदर है, इति जेभ ऐसा विद्यात् ज्ञाने ॥ ४४ ॥

44. Its signs and symptoms are— the protuberance is mainly below the umbilicus i. e. lower half of the abdomen and accumulation of fluid. It manifests signs and symptoms indicative of the nature of the predominant morbid humors The patient passes stools colored red or bluish, or yellowish and which is slimy, stinking and undigested He is afflicted with hiccup, dyspnea, cough, thirst, urinary disorders, anorexia, indigestion and prostration This is to be known as abdominal disease due to perforative peritonitis

जलोदरस्य निदानरूपानि-
स्नेहपीतस्य गन्दाग्नेः क्षीणस्य अतिरुणस्य वा ।
अत्यम्बुपानान्नष्टेऽशौं आरुतः क्लोन्नि संस्थितः ॥४५॥
स्रोतःसु रुद्धमार्गेषु कफस्थोदकमूर्च्छितः ।
वर्धयेतां तदेवाम्बु स्वस्थानादुदराय नौ ॥४६॥

स्नेहपीतस्य स्नेहपान कुरेदा स्नेहपान क्रिये हए, प्रन्दाग्ने मन्द अशिताना मन्द अग्निवा ३, क्षीणस्य शीघ्र क्षीण, अतिरुणस्य वा अत्यन्त अत्यन्त कृश अत्यन्त वा अत्यन्त कृश पुरुषके, अशौ अशौ अशिनके, अति- अम्बु- अति जलान् अत्यन्त मात्रामें पानी पानान पान कुरेवाथी पीनेसे, नष्टे नष्ट अथा नष्ट होने पर, क्लोन्नि अशौभमां क्लोममें, संस्थितः रहेदे स्थित, आरुत

४५ स्नेहपीतस्य-पीतस्नेहन्य (ग)

४४ नाभ्या-नाभे (ग छ)

,, -नाभ्याम् (व)

,, अभिवर्धमानमुदकोदरम्-अभिवर्धमानमुदकोदरस्य (क)

,, उपवेशते-उपवेशति (क)

वायु वायु, स्रोतसु रुद्धमार्गेषु तथा श्रोतानां मार्गं
अधं यत्तां और स्रोतोंके मार्ग बन्द होने पर, उदक-
मूर्च्छितं न्यथी मिश्रं यथेदे। जलसे मिश्रित हुआ,
कफ च उक्त् कफ, तौ ते अग्ने और वे दोनों, तत्र एव
ते न उसी, अम्बु- न्यथने जलको, स्वस्थानात् पीतानां
स्थानथी अपने स्थानसे, उदराय उदररोग भाटे उदररोगके
लिए, वर्धयेताम् अधिक् करी दे छे बढ़ाते हैं ॥४५-४६॥

45 46 Owing to excessive drinking
of water by a person who has just
taken internal oleation or whose dige-
stive fire is weak or who suffers from
cachexia and pectoral lesions or who is
very much emaciated, the gastric fire
gets extinguished, and the vata lodged
in the Kloma as well as the kapha
which obstructs the passages, combine
together, increase and carry this water
from its habitat to the abdomen and
thus cause the distension of abdomen

तस्य रूपाणि—अन्नकाङ्क्षापिपासागुदस्त्रावशू-
लश्वासकासदौर्बल्यानि, अधि चोदरं नानावर्णरा-
जिसिरासंनतसुदकपूर्णदृतिश्लोभसंस्पर्श भवन्ति,
एतदुदकोदरमिति विद्यात् ॥४७॥

तस्य रूपाणि तेनां लक्षणैः उसके लक्षण,
अन्नकाङ्क्षा नेमके - अग्नी धर्या न थवी जैकेकि-
अन्न सेवनमें अनिच्छा, पिपासा- तथा प्यास, गुदस्त्राव-
शूलस्त्राव गुदारे वाव, शूल- शूल शूल, श्वास- श्वास
श्वास, कास- उदरस खासी, दौर्बल्यानि अने दुर्बलता
थाय छे और दुर्बलता होते है, अधि च उदरम् न्यथी
पेट और पेट, नानावर्ण- अनेक वर्णनी नाना रंगकी
राजि-सिरा- रेखा तथा सिराओधी लकीरों आर
सिराओंसे सततम् व्याप्त व्याप्त, उदकपूर्णं तथा
पाण्ठीथी भरैल तथा जलसे भरी, दृति-श्लोभ- मशकना
अणभणाट समान मशकके श्लोभके समान, संस्पर्शम्
स्पर्शवाणु स्पर्शनाला, सञ्चति थाय से जाता है, एतत्

४७ उदकोदरमिति विद्यात्—उदकोदर स्यात् (क)

आ लक्षणैःथी आ इन लक्षणोंमें वह, उदकोदर-
उदकोदर छे उदकोदर है, इति येम ऐसा, विद्यात्
बुझने ॥ ४७ ॥

47 Its signs and symptoms are—
inappetence, thirst, discharge from the
anus, colic, dyspnea, cough and debility,
the abdomen gets covered with a
plexus of prominent veins of various
colors and gives the sensation on
palpation similar to that experienced
on touching and agitating a bladder
full of fluid (fluctuation and fluid
test) This is to be known as the
abdominal enlargement (ascites). due
to collection of fluid

तत्र अचिरोत्पन्नमनुदकप्राप्तमुदरं
त्वरमाणश्चिकित्सेत्; उपेक्षितानां ह्येषां दोषाः
स्वस्थानादपवृत्ताः परिपाकाद्द्रवीभूताः सन्धीन्
स्रोतांसि चोपह्लेदयन्ति, खेदश्च बाह्येषु स्रोतःसु
प्रतिहतगतिस्तिर्यगवतिप्रमानस्तदेवोदकमाप्याय-
यति; तत्र पिच्छोत्पत्तौ मण्डलमुदरं गुरु स्तिमित-
भाकोऽित्यशब्दं अदुस्पर्शमपगतराजीकसाक्रान्तं
ज्ञाभ्यामेवोपसर्पति । ततोऽनन्तरमुदकप्रादु-
र्भावः । तस्य रूपाणि—कुक्षेरतिमात्रवृद्धिः, सिरा-
न्तर्धानगमनम्, उदकपूर्णदृतिसंक्षोभसंस्पर्शं च ॥४८॥

तत्र तेओभां उनमें, अचिरोत्पन्नम् थोडा समयथी
थयेला नये पैदा हुए, अनुपद्रवम् उपद्रवगहित उपद्रव-
रहित, अनुदकप्राप्तम् पाण्ठी थैल न थयु होय ओवा
जिसमें पानी पैदा नहीं हुआ हो ऐसे, उदरम् उदर-
रोगनी उदररोगकी, त्वरमाणः वैवे उतावण करती वैद्य

स्वस्थ, नापवृत्ता परिपाकाद्द्रवीभूता—स्वस्थानादपवृत्ता
अपरिपाकाद्द्रवीभूता (ख)

अपवृत्ता—अनावृत्ता छ ।

परिपाकाद्द्रवीभूता—अपरिपाकाद्द्रवीभूता (ग ट)

आकोटित्यशब्दं—आकोटितमशब्द (घ)

शीघ्रतासे, चिकित्सेयं शिष्टिस्ता इरनी चिकित्सा करे, हि इतरुके कयोकि एणात् गेनी इनकी, उपेक्षितानाम् उपेक्षा इरवाथी उपेक्षा करनेपर, दोषा दोषो दोष, स्वस्थानात् पोताना स्थानथी अपने स्वानसे, अपवृत्ता पाछा इरी हट कर, परिपात्रात् गने परि-पात्रथी और पात्रके कारण, द्रवीभूता द्रव्यं धर्म द्रवरूप होकर, मन्वीन् मन्वीणो सवित्रो, स्रोतांसि च अने स्रोताने और स्रोतोंमें उपकृष्टवन्ति किञ्चन इरे छे क्रेद उत्पन्न करते है, बाह्येषु अने अक्षरना और बाह्य, स्रोतःसु स्रोतानाम् स्रोतोंमें, प्रतिहतगतिं कृष्टि गतिवाणो धर्मने गति रुकनेसे, स्वेद च अने पाश पसीना भी, तिर्यक् आडे तिरछा, अवतिष्ठमान् अवस्थित धर्मने जा कर, तत् एव ते न उसी, उदकम् नदने जलको, आघ्याययति वधारे छे ज्यादा बढाता है तत्र तेमां इममें विच्छोत्पत्तौ पिन्नानी उत्पत्त यतां पिच्छा उत्पन्न हुनेपर, सम्बलम् भरुवाइर गोक आभ-रत्ना, उदरम् पेट पेट, गुरु भारे भारी, ग्लिसिहा-रितमित गीले कपड़ेके हमा गुआना, आक्रोडित्वा-दुपधायथी ठाकने पर, अतद्वदम् शम्भरहित भावण रहित, मृदु-स्पर्शम् स्पर्शमां मृदु स्पर्शमे मुलावय, अपगत-राजिकम् अने गेमाथी रेमाओ। गती रकी छे अेवु थाय छे रेखाणुं जिसमें मिट ई दो ऐसा होता है नाभ्याम् एव अने नाभ्यां और नाभि पर ही, आक्रान्तम् आक्रमण इरीने आक्रमण करके, उप-सर्पति ईलातु होय छे फैलता है, तत. ते उसके, अनन्तरम् पथी बाद, उदक- प्रादुर्भावः नदनी उत्पत्ति थाय छे जलकी उत्पत्ति होती है तत्र एपाणि तेनां लक्षणं उसके लक्षण, दुक्षे पेटु कुक्षिकी, अतिमात्र-अत्यत अत्यंत मात्रामे, वृद्धि वधु वृद्धि, सिरा-अन्तर्धान-गमनम् सिराओतुं न देयावु सिराओका छुम हो जाना, उदक-पूर्ण-वृत्ति- अगे पाणी लरेकी भशकना और जलसे भरी मशकके संक्षोभ-भगलणाट समान संक्षोभ जैसे, स्पर्शत्वम् च स्पर्शवाणायणुं अे छे स्पर्शसे युक्त होना ये है ॥ ४८ ॥

with complications, where there is no marked collection of fluid and where the abdominal enlargement has not yet occurred. If neglected, these morbid humors turned away from their natural habitats, get liquefied as a result of maturation and fill up, with fluid, the joints and the abdominal passages. The sweat being obstructed in its external passages gets accumulated, (spreading) sideways and adds to the fluid already accumulated, when this fluid develops a slimy quality, it causes the abdomen to become round in contour, heavy, firm, producing no resonant sound on percussion, and soft to the touch with the falling away of the abdominal line of hair. After that there is the manifestation of fluid. Its signs and symptoms are—great enlargement of the abdomen, disappearance of the veins, and on palpation and agitation, feeling the same sensation as produced by a bladder full of fluid.

तदाऽऽतुरमुपद्रवाः स्पृशन्ति—छर्द्यतीसार-तत्कृष्णाश्वासासहिक्कादौर्बल्यपार्श्वशूलरुचि-स्वरभेदसूत्रसङ्गादयः, तथाविधमन्त्रित्थय विद्या-दिन्ति ॥४९॥

तदा त्पारे तव, आतुरम् रोगीने रोगीमें, छर्दि-उदटी कै, अतीसार- अतिसार अतिसार, तमक-तमक-श्वास तमक श्वास, वृष्णा-तृष्णा प्यास, श्वास-श्वास-श्वास, कास-उधरस खासी, हिक्का-डेडकी हिक्की, दौर्बल्य-दुर्बलता कमजोरी पार्श्वशूल-पश्यामां शूल-पार्श्वशूल, धरुचि-अरुचि अरुचि, स्वरभेद-स्वरभेद-स्वरभेद, सूत्रसङ्गादयः सूत्रनी अटकायत वगेरे सूत्रसंग इत्यादि उपद्रवा उपद्रवो उपद्रव, स्पृशन्ति थाय छे होते हैं, तथाविधम् तेना रोगीने उच प्रकारके रोगको,

48 The physician should hasten to treat the condition which is not of long duration, which is not attended

अचिन्तितस्य चिकित्सा भाटे अश्लेष्य असाध्य, विद्याद इति अश्लेष्ये जाने ॥ ४९ ॥

49. At this stage, the following complications develop in the patient viz, vomiting, diarrhea asthma, thirst, dyspnea, cough hiccup, debility, pain in the sides, anorexia, alteration of voice, retention of urine etc Such a case is to be known as incurable.

उदराणा साध्यासाव्यविचार —

भवन्ति चात्र—

वातात्पित्तात्कफात् स्त्रीहः सन्निपातात्तथोदकात् ।
परं परं कृच्छ्रतरमुदरं भिषगादिशेत् ॥५०॥
पक्ष द्बद्धगुद तूर्ध्वं सर्वं जातोदकं तथा ।
प्रायो भवत्यभावाद्यच्छिद्रान्त्रं सोदरं नृणाम् ॥५१॥

अत्र च आ विषयमा इस विषयमें, भवन्ति श्लोक छे ३ श्लोक है कि, भिषक् वैद्ये वैद्य, वातात् वातभी वातये, पित्तात् पित्तभी पित्तसे, कफात् कफभी, स्त्रीहः स्त्रीहारी ह्रीहासे, सन्निपातात् सन्निपातभी सन्निपासे, तथा उदकात् तथा उदकभी उत्पन्न उदकः रोगभी तथा जन्मे उत्पन्न उदररोगमें, एवम् परम् उत्पन्न उत्पन्नोत्तर, उदरश्च उदररोगने उदररोगी, कृच्छ्रतरम् पक्षान्ने कृच्छ्रसाध्य ज्यादा कष्टसाध्य, आदि शब्द उल्लेखे कह, नृणाम् ननुष्येने पुरुषोंका, बद्धगुदम् अर्द्धगुदोदर बद्धगुदोदर तथा सर्वं तु तथा अर्धा और सब. जातोदकम् जलनी उत्पत्तिवाणा उदररोग जलनी उत्पत्तिवाले उदररोग, छिद्रान्त्रं तथा छिद्रान्त्र एव छिद्रान्त्र उदरश्च उदररोग उदररोग, पक्षात् ऊर्ध्वम् पक्ष द्विपक्ष पक्षी एक पक्षके ऊपर, प्रायः प्रायः प्राय, अभावाद्य भृत्युने भाटे नाशके लिए, अवन्ति श्लोक छे होते हैं ॥ ५०-५१ ॥

Here are verses again—

50-51 The physician should regard the abdominal disease born of vata, pitta or kapha, or splenic disorder

५० भवन्ति चात्र—भवति चात्र (ब)

५१ कृच्छ्रतरम्—कृच्छ्रतरम् (च)

tridiscordance or ascites as being increasingly difficult of cure in the successive order of statement In case of intestinal obstruction if a fortnight has elapsed, and similarly in all cases of ascites where marked collection of fluid has occurred, as well as in perforation of intestines, the condition generally leads to death

शून्यासं कुटिलोपस्थमुपक्लिन्नतनुत्वचम् ।

बलशोषितमांसाग्निपरिक्षीणं च वर्जयेत् ॥५२॥

शून्यासं सूजेदी आंशोवाणा सूजी आखवाले, कुटिलोपस्थम् वाडी वणी गंधेय सूजेन्द्रियवाणा वक्र निश्रवणे, उपक्लिन्न-तनु- उदरेदवाणी तथा पातणी क्लेद-पृक्त और पतली, त्वचम् आभडीगण त्वचावाले, बलशोषित मांस-अग्नि परिक्षीणम् तथा अल, रक्त, मांस अर्धे अग्नि जेना क्षीण अथेय होय अथेय रोगीने तथा नष्ट हुए बल, रक्त, मांस और अग्निवाल रोगीको, वर्जयेत् छोडी देवे त्याग ॥ ५२ ॥

52 The patient who suffers from edema of the eyes, crookedness of the genitalia, moist or softened body-skin and loss of vitality, blood, flesh and the gastric fire should not be taken up for treatment

श्वयथुः सर्वमर्मोत्थः श्वासो हिक्काऽरुचिः सत्वृत् ।
मूर्च्छा च्छर्दि रतीकारो निहन्तुदरिणं नरम् ॥५३॥

सर्व-जर्म-उत्थः सर्वणा मर्मोमा उत्पन्न अथेदी सब मर्मोमें उत्पन्न, श्वयथु सेओ शोथ, श्वास श्वास श्वास, हिक्का छेडी दिचकी, सत्वृत् तृषा प्यास, अरुचिः तेमज अरुचि एव अरुचि, मूर्च्छा मूर्च्छा मूर्च्छा, चर्दि अतिसार उलटी अने अतिसार कै और अतिसार उदरिण उदररोगी उदररोगी, नरम् ननुष्येने पुरुषको, निहन्ति दण्डे छे मार डालते हैं ॥ ५३ ॥

५२ वर्जयेत्—सत्यजेत (ब छ)

५३. सर्वमर्मोत्थ - पूर्वमर्मोत्थ (प)

53. The edema of all the vital regions, dyspnea, hiccup, anorexia, thirst, fainting, vomiting and diarrhea, cause death to the patient suffering from abdominal disease

जन्मनैवोदर सर्वे प्रायः कृच्छ्रतमं मतम् ।
बलिनस्तदजाताम्बु यत्नसाध्यं नवोत्थितम् ॥५३॥

सर्वम् सधना सब, उदरम् उदररोगो उदररोग, प्रायः धातुभ्युं प्रायः, जन्मना उत्पन्नं यत्नां जन्मसे, एव न ही, कृच्छ्रतमम् अत्यंत दुष्टसाध्यं अत्यंत कृच्छ्रसाध्यं, मतम् गणायेल्ले छे रहे गये हैं बलिन भणवानने बलवानका, नवोत्थितम् नवे। थयेके। नया उत्पन्न हुआ अजाताम्बु अने पाणी नेमां पेदा थयु नथी जैवे। और जिसमें जल उत्पन्न न हुआ हो, तत्र ते उदररोग वह उदररोग, यत्नसाध्यम् प्रयत्नसाध्यं छे प्रयत्नसाध्य है ॥ ५४ ॥

54. All the varieties of abdominal disease from their very inception are considered formidable But where the patient is a strong person, or the fluid has not accumulated or where the disease is of recent origin, it can be cured by careful treatment.

अजातोदकलक्षणम्—

अजातशोथमरुणं सशब्दं नातिभागिकम् ।
सदा गुडगुडायच्च सिराजालगवाक्षितम् ॥५५॥
नाभिं विष्टभ्य पायौ तु वेगं कृत्वा प्रणश्यति ।
हृन्नाभिवह्णकटीगुदप्रत्येकशूलिनः ॥५६॥
कर्कशं सृजतो वातं नातिमन्दे च पावके ।

५५ अजातशोथमरुणं—अशोथमरुणाभास (क ड)

, , —अशोथमरुणाभास ध.)

, , गुडगुडायच्च—गुडगुडायन्त (घ. घ)

५६. पायौ तु—पायुस्तु (घ. घ. प.)

लोलस्थाविरसे चास्ये मूत्रेऽल्पे संहते विषि ॥५७॥
अजातं दृक्मिथ्यैतैर्लिङ्गैर्विज्ञाय नत्त्वतः ।
उपाक्रमेद्भिषग्दोषबलकालविशेषबिन् ॥५८॥

अजातशोथम् मोक्षं नगन्तुं जिसमें शोथ उत्पन्न न हुआ हो ऐसा, अरुणम् अरुणं प्रतिभाणुं लाल रंगवा, यशब्दम् अजातशोथं गन्तव्यं, न नातिभागिकम् अतिशय लाली रहित ज्यादा भारी न हो ऐसा, सदा हमेशा सदा, गुडगुडायच्च गुडगुडायन्तं गुडगुड शब्द करनेवाला सिराजाल- सिराजालधी सिराजालके जालमे, गवाक्षितम् च व्याप्त व्याप्त, नाभिं नाभिने नाभिको, विष्टभ्य स्तब्ध धरीने स्थिर करके, पायौ तु युदाभां तो गुदामें तो, वेगम् वेगने उत्पन्न वेगको उत्पन्न, कृत्वा धरीने करके, प्रणश्यति उदर भेसी अथ छे उदर लीन होता है, हृन्नाभिवह्ण हृदय, नाभिन- नाभि नाभि, वह्ण वक्ष्य वक्षण, कटी- कटी कभर, गुद- गुद गुदा और गुदा, प्रत्येकशूलिन- अने प्रत्येकभां नेने शूल नीकणो छे जैवा इस प्रकारके शूलरुच कर्कशम् तथा वेगवाली तथा वेगवाली, वातं वायुने वायु, सृजतः सृजता जैवा छोड़ते हुए, पावके च अने पावन और अग्निके न अतिमन्दे अतिशय मन्द न होतां अतिमन्द न होनेपर लोलस्थ भावाली धृन्नावाणा रोगीनु अन्नमें चला खनेवाले रोगीके, चास्ये च मूत्र मुखके, अविरसे अविरस न होतां विरस न रहने पर मूत्रे मूत्र मूत्र, अल्पे अल्प होतां अल्प होने पर, विषि अने मूत्र और मल, संहते मूत्रायेल्ले होतां घन होने पर, इति एतैः आ इत, लिङ्गैः लक्षणोधी लक्षणोंसे, अजातोदकम् पाणी जैवां पेदा नथी थयु जैवा उदरगने पानी जिसमें

५७ लोलस्थाविरसे—लालया विरसे (घ ड घ फ)

, , —लोलस्थ विरसे च)

, लोलस्थाविरसे चास्ये—लालया विरसे चास्ये (त घ)

, लोलस्थाविरसे चास्ये मूत्रेऽल्पे संहते विषि—मूत्रेऽल्पे संहते विषि लालया विरसे मुखे (क.)

, —मूत्रेऽल्पे संहतविषि लालया दासे मुखे (ख)

, , —मूत्रेऽल्पे संहते दोषे लालया विरसे मुखे (फ)

५८ उपाक्रमेद्भिषग्—उपाक्रमेत् (ग)

, —उपाक्रमेत् (घ छ ड)

, , —उपाक्रमेत् (च.)

उत्पन्न नहीं हुआ हो ऐसे उदररोगको, तत्त्वतः यथार्थरूपे यथार्थ रूपसे विज्ञाय आशुने गमनकर, दोष- दोष दोष, बल- भय बल, काल-विशेष- तथा डाणना विशेषने तथा कालविशेषको, वित् आशुनार जाननेवाला, अिज्क् पैसे वैद्य, उपाक्रमेत् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥५७-५८॥

55-58 Where there is no marked swelling of the abdomen, where the abdominal wall is dusky-brown in color, where there is tympanitic sounds on percussion, where the condition is not attended with heaviness, where there is a network of veins, where the peristaltic wave going to the rectum returns to the umbilicus and stops there, where there is colicky pain in each of the epigastric regions or umbilical, inguinal iliac and pelvic regions, where the flatus is voided forcefully and the gastric fire is not very weak, where there is lack of taste in the mouth due to excessive salivation and where the urine is scanty and the feces hardened, diagnosing by the above symptoms that it is a condition where no accumulation of fluid has taken place, the physician skilled in the knowledge of predominant morbidity, strength and time, should undertake its treatment

वातोदरे चिकित्साविधिः—

वातोदरं बलवतः पूर्वं स्नेहैरुपाचरेत् ।

स्निग्धाय स्वेदिताङ्गाय दद्यात् स्नेहविरेचनम् ॥५९॥

बलवत गणवान पुरुषना बलवान पुरुषके, वातो-दरश्च वातोदरको, पूर्वम् प्रथम प्रथम, स्नेहै स्नेहै स्नेहसे उपाचरेत् उपचार करवे। उपचार करे स्निग्धाय स्नेहन स्नेहन किये गए, स्वेदिताङ्गाय अने स्वेदन करेखा रोगीने और स्वेदन किये गये शरीर-

वालेको, स्नेह-विरेचनम् स्नेहविरेचन स्नेहविरेचन, दद्यात् आ५९ देवे ॥ ५९ ॥

59. The abdominal disease of the vata type in a strong person should first be treated with oleation After the patient has undergone oleation and sudation, he should be given unctuous purgation

हस्ते दाषे परिम्लानं वेष्टयेद्वाससोदरम् ।

तथाऽस्थानवकाशत्वाद्वायुर्नाम्नापयेत् पुनः ॥६०॥

दोषे दोष दोषके, हस्ते हर अतां निर्हरण होने पर, परिम्लानम् नभी गयेखा क्षीण हुए, उदरम् घेठने पेटको वाससा पश्चिमी कपड़ेसे, वेष्टयेत् वीटु लपेटे तथा तेम करवाथी वैसा करनेसे, अस्त्र तेमा उसके, अन्वकाशत्वात् अवकाश न गयेवाथी रिक्त न रहनेसे, वायु वायु वायु, पुनः इरीने पुन, न आध्मापयेत् तेने पुलावते। नथी उसको नहीं फुलाती ॥ ६० ॥

60 When the morbid matter has been purged out and the abdomen has been retracted, it should be bandaged tightly with a cloth in such a way as not to leave any scope for the vata to inflate the region again

दोषादिमात्रोपचयात् स्रोतोमार्गनिरोधनात् ।

संभवत्युदरं तस्मान्नित्यमेव विरेचयेत् ॥६१॥

उदरश्च उदररोग उदररोग, दोषादिमात्रोपचयात् दोषोना अत्यत सथयथी दोषके अत्यन्त मात्रामे सचयमे, स्रोतो-मार्ग- स्रोतीना मार्ग स्रोतोके मार्ग, निरोधनात् इधार्ध बनाने लीधे रुक जानेके कारण, संभवति उत्पन्न आयु धे उत्पन्न होता है, तस्मात्

६१ स्रोतोमार्गनिरोधनात्-स्रोतसा मन्त्रिणात् (क)

॥ संभवत्युदरं तस्मान्नित्यमेव विरेचयेत्-संभवत्युदराण्येवम-तो नित्य विज्ञाययेत् (ख ग.)

, उदरं तस्मान्नित्यमेव विरेचयेत्-उदराण्येवमतो नित्य विशोधयेत् (त)

तेशु इरीने इम लिए रोगीको, नित्यम् उभेशां नित्य,
एव न ही विरेचयेत् विरेचनं कृत्वापु विरेचन देवे ॥६१॥

61 Owing to excessive accumulation of morbid matter and owing to the obstruction in the passages of the body-channels, abdominal diseases occur Hence the patient should be made to undergo purgation daily

शुद्धं संसृज्य च शरीरं बलार्थं पाययेत्तु तम् ।
प्राग्दुक्केशान्निवर्त्य च बले लब्धे क्रमात् पयः ॥६२॥

शुद्धम् शुद्ध थयेला रोगीने शोधित किये उस रोगीको, संसृज्य च संसर्जन करवीने मसर्जन कराके, तय तेने उसे, बलार्थम् तु अणुप्राप्तिने आटे बलवर्धनके लिए क्षीरम् इध दूध पाययेत् पापुं पिलाने, बले च अने अणु और बल, लब्धे प्राप्ति थया पछी आने पर उक्केशात् उक्केश थया उक्केश होनेके काक् पहेला पहिने, क्रमात् क्रमशी क्रमशः, पय इध पापुं दूध पिलाना, निवर्त्यम् अर्ध करवु बन्द कर दे ॥ ६२ ॥

62 After purification, rehabilitation should be done and a potion of milk should be given for increasing his strength Thus, on the patient getting strong, milk-diet should be gradually stopped before he develops nausea towards it

यूषै रसैर्वा मन्दाम्ललवणैरेषितानलम् ।
सोदावर्तं युक्तः क्षिप्रं सिद्धं तदनुवासेनम् ॥६३॥

मन्दाम्ल- अरु आटा किंचित् अम्ल, लवणैः अने आटा और नमकीन, यूषै यूप यूपसे, रसै वा के भासरोशी या मासरोसे, षितानलम् अने अग्नि प्रदीप्त करी छे अथवा अग्नि प्रदीप्त किये हुए, नरम् रोगीने रोगीको, सोदावर्तम् उदावर्त थय तो उदावर्त हो तो, पुनः इरीने पुनः, क्षिप्रम् स्नेहन करी स्नेहन करके, सिद्धम् तथा स्नेहन करी और स्नेहन

करके, आस्थापयेत् आस्थापनं अस्ति आपवी आस्थापनवस्ति देवे ॥ ६३ ॥

63 He should then be given soup or meat-juice mixed slightly with acid and salt which would stimulate his gastric fire If he suffers from misperistalsis, he should be again made to undergo oleation and sudation and be given corrective enema

स्फुरणाक्षेपमन्ध्यस्थिपार्श्वपृष्ठत्रिकर्तिसु ।
दीप्तान्निं बद्धनिद्रातं रुक्षमन्धनुवासदेत् ॥६४॥

स्फुरण- अंग इरुका अगका स्फुरण, आक्षेप- आंयडी आववी आक्षेप, मन्ध्यस्थि- सांधा, हाडका सधि, अस्थि, पार्श्व- पडभा पाईव, पृष्ठ- पीठ पीठ, त्रिकर्तिसु अने त्रिकर्ती पीठभा और त्रिकर्त पीठ होने पर, दीप्त-अग्निम् प्रदीप्त अग्निवाण प्रदीप्त अग्निवाले, बद्ध-निद्रातम् अने अणु तथा अत रोगी छे अथवा अणु और वायुके विबंवावे, रुक्षम् अपि अने रुक्ष रोगीने और रुक्ष रोगीको अनुवासयेत् अनुवासन अस्ति आपवी अनुवासन वस्ति देवे ॥ ६४ ॥

64 The patient who suffers from tremors, convulsions and pain in the joints, bones, side of the chest, back and the waist, whose digestive fire is active, whose stools and flatus are constipated and who is also dehydrated, should be given unctuous enema

तीक्ष्णाधोभागयुक्तोऽस्य निरूहो दाशमूलिकः ।
वातघ्नाम्लशृतैरप्यतिलतैलानुवासनम् ॥६५॥

अस्य अने इसको, तीक्ष्ण-अधोभाग-युक्तः तीक्ष्ण-निरेचन प्रोधाथी युक्त तीक्ष्ण अधोहर औषधियोसे युक्त, दाशमूलिक दशमूलका कथाथी दशमूलके कायसे, निरूह निरूह अस्ति देवी निरूह वस्ति देनी चाहिए,

६४ बद्ध-शुद्ध (ग)

६५. अनुवासनम्-अनुवासन (घ)

वातघ्न- अने वातघ्न और वातघ्न, अम्लशृत- तथा अम्ल
द्रव्योष्ठी सिद्ध करेण और अम्ल द्रव्योसे सिद्ध, परण्ड-
और डिया तेल रेडीके तैलकी, तिल-तैल- तथा तैलना
तेलथी तथा तिलके तैलकी, अनुवासनम् अनुवासन-
परिण हेवी अनुवागनवस्ति देनी चाहिए ॥ ६५ ॥

65 The evacuative enema should consist of the decoction of deca-radices mixed with strong purgative drugs and the unctuous enema should consist of castor oil or til oil prepared with drugs curative of vata and with acid articles.

अपिरेच्य तु य विद्यादुर्बल स्थविरं शिशुम् ।
सुकुमारं प्रकृत्याऽल्पदोषं वाऽथोत्वणानिकम् ॥६६॥
तं भिषक् शमनैः सर्पिर्युषमांसरसौदनैः ।
वस्त्यभ्यङ्गानुवासैश्च क्षीरश्लोपाचरेद्बुधः ॥६७॥

दुर्बलम् दुर्बलं दुर्बल, स्थविरम् अथवा वृद्ध अथवा
बूढे, शिशुम् आण्डे बालक, सुकुमारम् केमण सुकुमार,
पकृत्या स्वभावथी पकृतिसे ही, अल्पदोषम् वा अल्प
दोषवाणा अल्प दोषयुक्त, अथ के या, उत्वणानिकम्
वातोत्वणं पबल वातयुक्त, यम् तु ने रेगीने जिस
रोगीको, अपिरेच्यम् विरेचन आपवाने अर्थेऽथ विरे-
चनके अयोग्य, विद्यात् अथे समझे, बुध बुद्धिमान
बुद्धिमान, भिषक् वैद्य वैद्य, तम् तेना उसका, शमनैः
शमन करनेवाला शमनकारक, सर्पि- धी घी, यूष- यूष
यूष, मांसरस- मांसरस मांसरस, औदनै तथा सात
और औदनसे, वस्ति तेमण परित एवं वस्ति, अभ्यङ्ग-
अभ्यंग अभ्यंग, अनुवासैः च अनुवासन अनुवासन,
क्षीरै च अने दूधथी और दूधसे, उपाचरेत् उपचार
करना उपचार करे ॥ ६६-६७ ॥

66 67 If the patient is unfit for purgation or is weak, aged or a child or delicate by nature or afflicted with slight morbidity, or if the vata is in excess, the wise physician should treat

such a case with sedatives, ghee, soup, meat juice, cooked rice, enemata, inunctions or unctuous enema and milk.

पित्तोदरे चिह्निसाविधि. —

पित्तोदरे तु बलिनं पूर्वमेव विरेचयेत् ।
दुर्बलं त्वनुवास्यादौ शोधयेत् क्षीरवस्तिना ॥६८॥

पित्तोदरे तु पित्तजन्य उदररोगमां पैतिक उदर
रोगमें बलिनम् तु अणवान रेगीने बलवान पुरुषमे,
पूर्वम् एव पथमम् प्रथम ही, विरेचयेत् विरेचन आपव
विरेचन देवे, दुर्बलम् अने दुर्बलने और दुर्बलको, तु
ने तो, आदौ प्रथम प्रथम, अनुवास्य अनुवासन
आपीने अनुवागनवस्ति कर क्षीरवस्तिना क्षीर-
परितयी क्षीरवस्तिसे, शोधयेत् शोधन करतु शुद्ध
करे ॥ ६८ ॥

68 In abdominal disease of the pitta type, if the patient is strong he should be purged in the beginning. But if he be weak, he should be given unctuous enemata in the beginning and then purged with milk-enema.

संजातबलकायाग्निं दुनः स्निग्धं विरेचयेत् ।
पयसा सन्निवृत्तकल्केनोरुवूकशृतेन वा ॥६९॥
सातलात्रायमाणाभ्यां शृतेनारग्धेन वा ।
सकफे वा मधून्नेण सघाते तिक्तसर्पिषा ॥७०॥
पुनः क्षीरप्रयोग च वस्तिकर्म विरेचनम् ।
कमेण भुवभ्रातष्टम् युक्तः पित्तोदरं जयेत् ॥७१॥

संजातबलकायाग्निम् आप्त यथा के अथ अने
जठराग्नि नेने ओवा रेगीने बल और अग्नि जिसको
उत्पन्न हुए हों ऐसे रोगीको, पुन पुन फिर, स्निग्धम्
स्नेहन करीने स्निग्ध करके, सन्निवृत्तकल्केन नसोतरना
कल्कसहित त्रिवृत्तकल्केसे युक्त, उरुवूकशृतेन वा के
ओष्ठी सिद्ध करेण या एरंडसे सिद्ध करे, पयसा
दूधथी दूधसे, सातला- अथवा सातला अथवा सतला

त्रायमाणभ्याम् अने त्रायभाष्युथी और त्रायमाणसे, आरग्वधेन अथवा गरमाभाष्युथी या अमलतासमे, शूतेन वा सिद्धे कृत्रेण दूधेथी सिद्ध किये दूधसे, विरेचयेत् विरेचन आप्यु विरेचन देवे, सकफे पित्तोऽऽ कृद्युक्त होय तो पित्तोदर रुफयुक्त होनेपर, समूत्रेण गोमूत्र सहित दूधेथी गोमूत्रयुक्त दूधमे, सवासे अने पित्तोऽऽ वातयुक्त होय तो और पित्तोदर वातयुक्त होनेपर तिक्त-सर्पिषा वा तिक्त द्रव्येथी साधित घीसहित दूधेथी विरेचन आप्यु तिक्तद्रव्यसाधित घृतयुक्त दूधमे विरेचन देवे, पुन इरी इरीने पुन पुन, क्षीरप्रयोगम् दूधने। प्रयोग क्षीरप्रयोग वस्त्रिकर्म अस्तिकर्म वस्त्रिकर्म विरेचनम् च अने विरेचन और विरेचन कक्षेण क्षातिघ्नम् इमेथी आचरता कमस करता हुआ युक्त श्लेष्म वेद्य योग्य वेद्य पित्तोदरम् पित्तोदरने पित्तोदरको, ध्रुवञ्च नक्षत्री निश्चित, जयेद् अते छे जीतना है ॥ ६९-७१ ॥

69 71. When the patient has gained in strength and body-heat he should be again oleated and then purged with the milk prepared with the paste of turpeth or the decoction of castor or with that of soap-nut and zalil, or with the decoction of the purging cassia. If the condition is associated with kapha, this should be given with cow's urine, and if associated with vata, it should be given with ghee medicated with bitters. By repeating the course of milk, enemata and purgation the steadfast men may gradually subdue the abdominal disease of the pitta type.

कफोदरे चिकित्साविधिः —

स्निग्ध स्निग्ध विशुद्धं तु कफोदरिणमातुरम् ।
संसर्जयेत् कटुकक्षारयुक्तैः कफापहैः ॥७२॥

स्निग्धम् स्नेहन करावेला स्नेहन करावे हुए, विशुद्धम् स्नेहन करावेला स्नेहन करावे हुए, विशुद्धम्

तथा शोधन करावेला और शोधन करावे हुए, कफो-दरिणम् कृत्रेण कफोदरी, आतुरम् रोगीको, तु ते। तो, कफापहैः कृत्रेण इर इरनारा कफहारक, कटु- कटु कटु, क्षारयुक्त तथा क्षारथी युक्त और क्षार द्रव्यसे युक्त, अन्नैः आहारो वडे अन्नसे, संसर्जयेत् संसर्जन करावपु संसर्जन करावे ॥ ७२ ॥

72 The physician should rehabilitate the patient suffering from abdominal disease of the kapha type after administering him oleation, sudation and purification measures, by means of a kapha-curative diet mixed with pungent substances and alkali

गोमूत्रारिष्टपानैश्च चूर्णायस्कृतिभिस्तथा ।
अक्षारैस्सैलपानैश्च शमयेत् कफोदरम् ॥७३॥

कफोदरम् कृत्रेण कफोदरका, तु ते। तो, गोमूत्र-गोमूत्र गोमूत्र, अरिष्ट अने अरिष्ट और अरिष्टके, पानै-च थावाथी पानोसे, तथा तथा तथा, चूर्णायस्कृतिभिः चूर्णलोहनी अनावरोथी चूर्णलोहनी वनावटोसे, सक्षारैः क्षारयुक्त क्षारयुक्त, तैलपानै च तेल पीपरावनाथी तैलके पानोसे शमयेत् शमन करे ॥ ७३ ॥

73. The physician may alleviate the abdominal disease of the kapha type by administering cow's urine, medicated wines, preparations of powdered iron, or potions of oil mixed with alkalis

सन्निपातोदरे चिकित्साविधिः —

सन्निपातोदरे सर्वा यथोक्ताः कारयेत् क्रियाः ।
सोपद्रवं तु निर्वृत्त प्रत्याख्येयं विज्ञानता ॥७४॥

सन्निपातोदरे सन्निपात उदरे(गर्भा) सन्निपातोदरमें, यथोक्ता पूर्वं कहेली पूर्वोक्त, सर्वा अथी सब, क्रियाः क्रियाकी क्रिया, कारयेत् करावेली करानी चाहिए, सोप-द्रवम् पण्य उपद्रवो सहित किंतु उपद्रवोके साथ,

७३ चूर्णायस्कृतिभिस्तथा- शमयेत् कफोदरम् (प)

निर्मुक्तम् उत्पन्न यथेष्टा सन्निपातोदरने उत्पन्नं ह्यु
सन्निपातोदरको, तु ते। तो, विजानता स्रभणु वैदे ज्ञानी
वैद्य, प्रत्याख्येयम् अचिद्विद्वत्तु अणुवे। अचिकित्स्य
समझे ॥ ७४ ॥

74 In a condition of tridiscordance
all the procedures aforesaid may be
carried out, and the condition attended
with complications from the beginning
should not be taken up for treatment
by a wise physician.

प्लीहोदरे चिकित्साविधि —

उदावर्तरुजानाहैर्दाहमोहत्वृषाज्वरैः ।

गौरवारुचिकाठिन्यैश्चानिलादीन् यथाक्रमम् ॥७५॥

लिङ्गैः प्लीहयधिकान् दृष्ट्वा रक्तं चापि स्वलक्षणैः ।

चिकित्सां संप्रकुर्वीत यथादोषं यथाबलम् ॥७६॥

प्लीहि प्लीहोदरमां प्लीहोदरमें, उदावर्त- उदावर्त
उदावर्त, रुजा- पीडा रुजा, आनाहो आनाह,
दाह- दाह दाह, मोह- भूयः मूर्च्छा, तृषा- तृषा
प्यास, ज्वरै नर ज्वर, गौरव- गौरव भारीपन,
अरुचि- अरुचि अरुचि, काठिन्यै च अने कठिनता
और कठिनता, लिङ्गै ये लक्षणै। वडे इन लक्षणोंसे,
यथाक्रमम् क्रम प्रमाणे क्रमशः, अधिकान् प्रमाण वडे
हुए, अनिलादीन् पालितकन वातादि दोषोंको, रक्तम् च

७६. प्लीहयधिकान्-प्लीहादर (क.)

„ „ -प्लीहयधिक (ख)

„ „ -प्लीहोदरान् (ग)

„ चापि-चापि (घ)

„ लिङ्गैः प्लीहयधिकान् दृष्ट्वा रक्तं चापि स्वलक्षणैः -लिङ्गैः प्लीहयधिका
तृष्णा रक्तं च पिच्छलक्षणैः विभात्समस्ते सर्वैस्तु
सन्निपातं च भिषक् (घ)

„ रक्तं चापि स्वलक्षणैः-रक्तं च पिच्छलक्षणैः (क.)

„ रक्तं चापि स्वलक्षणैः-रक्तं च पिच्छलक्षणैः-विभात्समस्ते सर्वैस्तु सन्निपात
तथा भिषक् इत्यधिकं पाठ (क.) पुरतके

„ चिकित्सां संप्रकुर्वीत यथादोषं यथाबलम्-विभात्समस्ते
सर्वैस्तु सन्निपातं तथा भिषक् (द)

अपि तथा धोडीने पक्षु तथा रक्तको भी, स्वलक्षणै
पोतपोतानां लक्षणैः अपने अपने लक्षणोंसे, दृष्ट्वा
लोडने देखकर, यथादोषम् दोषोने अनुसारी दोषोंके
अनुसार, यथाबलम् तथा अणने अनुसारीने और
वडके अनुसार, चिकित्सां चिकित्सा चिकित्सा,
संप्रकुर्वीत स-वी करे ॥ ७५-७६ ॥

75-76 The physician diagnosing
the cause of splenic enlargement by
noticing (1) misperistalsis, pain and
constipation (2) burning fainting,
thirst and fever (3) heaviness, anorexia
and hardness to be the symptoms of
vata, pitta and kapha respectively and
recognising the condition of vitiation
of the blood by its characteristic sym-
ptoms, should carry out the treatment
to suit the intensity of morbidity in
the patient

स्नेहं स्वेदं विरेकं च निरूहमनुवासनम् ।

समीक्ष्य कारयेद्वाहौ वासे वा व्यधयेत् सिराम् ॥७७॥

समीक्ष्य च परीक्षा करीने परीक्षा कर, स्नेहम्
स्नेहन स्नेहन, स्वेदम् स्वेदन स्वेदन, विरेकम् विरेचन
विरेचन, निरूहम् निरूह अस्ति निरूह अस्ति, अनुवा-
सनम् च अने अनुवासन अस्ति और अनुवासन अस्ति,
कारयेत् करावर्त्ता करावे, वासे अथवा डाया या बायें,
वाहौ वा आडुमां हाथमें, सिराम् व्यधयेत् सिरावेष
करवे ॥ ७७ ॥

77 After careful investigation, the
physician should administer oleation,
sudation, purgation, evacuative or un-
ctuous enemata or venesection on the
left hand.

षट्पलं पाययेत् सर्पिः पिप्पलीर्वा प्रयोजयेत् ।
सगुडासभयां वाऽपि क्षारविष्टगणांस्तथा ॥७८॥

षट्पलम् षट्पल षट्पल, सर्पिः धृत घृत, पायवेत् पीपरान्धु पिलावे, पिप्पलीः वा अथवा पीपरने। या पिप्पली, सगुडाम् डे गोणसहित वा गुडक साथ, अभयाम् वा हरडे हरड, तथा तथा तथा, क्षार क्षार क्षार, अरिष्ट अने अरिष्टना और अरिष्टके, गणान् अपि वा गणुने। पणु समूहका नी, प्रयोजनेत् प्रयोग कराने। प्रयोग कराने ॥ ७८ ॥

78 He may be given the 'Shatpala ghee' to drink or he may be given a course of long pepper or of chebolic myrobalan with gur, or a course of any of the alkalis or medicated wines, (described in the chapter on piles and assimilation disorders)

एष क्रियाक्रमः प्रोक्तो योगान् संज्ञात्वात्कृणु ।

एष आ यह, क्रियाक्रमः क्रियाक्रम चिकित्साक्रम, प्रोक्तः उक्तो छे बताया है, संज्ञामनान् इवे सशभन्ध अथ संज्ञामन, योगान् शीरे योगोको कृणु सांभजेः सुने।

79-(1) Thus has been described the general line of treatment Now listen to the various sedative preparations

पिप्पल्यादिचूर्णम्—

पिप्पली नागरं दन्ती चित्रकं द्विगुणाभयम् ॥७९॥

विडङ्गाशयुत चूर्णमेतद्दुष्णाम्बुना पिबेत् ।

पिप्पली पीपर पिप्पली, नागरम् सूड सोंठ, दन्ती इतीभूण दन्तीमूल, द्विगुण-समयम् अे भाग ६०डे और दूनी हरड चित्रकम् अने चित्रक इरेड अेड भाग चित्रक प्रत्येक एक भाग विडङ्गाशयुतम् वा. ६३ ग अेड भाग और एक भाग वायविद्यग मिनाया हुआ, शतत् अेअेन इतका, चूर्णम् थूणु चूर्ण, दुष्णाम्बुना डीना पाणुनी साथे गरम पानीके साथ, पिबेत् पीवु पीवे ॥ ७९ ॥

७९ चित्रक नभाज (प)

८० विडङ्गाशयुत विडङ्गाशयुत (फ)

79 The patient may take the powder of long pepper, dry ginger, red physic nut, white flowered lead-wort, embelia and twice the quantity of chebolic myrobalan with warm water

विडङ्गादिकारः—

विडङ्गं चित्रकं शृण्ठीं सशृतां सैन्धवं वचाम् ॥८०॥
दग्ध्वा कपाटे पयसा गुल्मप्लीहापहं पिबेत् ।

विडङ्गम् ना. ६३ ग अथविद्यग चित्रकम् चित्रक चित्रक, सशृताम् धृतनी साथे घीके साथ, शृण्ठीम् सूड सोंठ, सैन्धवम् सिंधुधूणु मैधानमम्, वचाम् अने वच और वच इनको, कपाटे कपाटर्भा कपाटमें, दग्ध्वा आणुने करेणु जलाकर किया गया, गुल्मप्लीहापहम् गुल्म तथा प्लीहाने हरनारु थूणु गुल्म और प्लीहाका नासक चूर्ण, पयसा धूनी साथे दूधके साथ, पिबेत् पीवु पीवे ॥ ८० ॥

8 -80 The patient may take the powder of embelia, white flowered lead-wort, dry ginger, rock-salt and sweet flag and frying it all with ghee in an earthen pan should take it with milk This is curative of gulma and splenic enlargement

रोहीतकलतानम्—

रोहीतकलतानां तु काण्डकानभयाजले ॥८१॥

सूत्रे वा सुनुयात्तच्च सप्तरात्रस्थितं पिबेत् ।

रोहीतकलतानां तु रोहीतानी शाभाओना रोही-देकी शाखा गोक काण्डकान् इटकाओने छोटे छोटे टुकड़ोंको सम्भयाजले ६०डेना क्वाथर्भा हरडके काथमें, सूत्रे वा डे गोमूत्रर्भा या गोमूत्रमें, सुनुयात् पलाणी नभया रखे, सप्तरात्रस्थितम् अने सात रात्रि सुधी

८० शृण्ठी सशृता-सवतृन् सशृतान् (प. फ)

८० काण्डकान्-काण्डकान् (घ)

८० काण्डकानभयाजले-काण्डका सामया जले (प)

८० सुनुयात्तच्च-शतमेतच्च (ड)

शशी और सप्त रात्रि पर्यंत रखकर, तत् च ते क्वाथ
उस काथको, पिवेत पीवे। पीवे ॥ ८१३ ॥

81-81½. The chopped bits of white
cedar should be soaked in the decoction
of chebulic myrobalan or cow's
urine for seven days, after which, the
decoction is to be taken internally

कामलागुल्ममेहार्शःप्लीहसर्वोदरक्रिमीन् ॥८२॥
स हन्याज्जाङ्गलरसैर्जीर्णं त्याच्चात्र भोजनम् ।

स. ते बह. कामला- कुम्भो। पीलिया, गुल्म- गुल्म
गुल्म, मेह- प्रमेह प्रमेह, अर्शः- हरस अर्श, प्लीह-
प्लीहा प्लीहा, सर्वोदर- अधी अतना उदररोग सब
प्रकारके उदररोग, क्रिमीन् तथा कुम्भिने और कुम्भिको,
हन्यात् हने छे नष्ट करता है अत्र च आ औषध
यह औषध, जीर्णं पथी गया पथी जीर्ण
होने पर, जाङ्गलसे अंगल पशुपक्षीओना
भासरसे। साथे जागल पशुपक्षियोंके मासरसेके साथ
भोजनम् साथे भोजन करवु भोजन करे ॥ ८२३ ॥

82-82½ This cures jaundice, gulma,
urinary anomalies, piles, splenic enlarge-
ment, all kinds of abdominal
disease and helminthiasis After this
dose is digested the diet mixed with
the meat-juice of jangala animals
should be taken

रोहीतकघृतम्—

रोहीतकत्वचः कृत्वा पलानां पञ्चविंशतिम् ॥८३॥
कोलद्विप्रस्थसंयुक्तं कषायमुपकल्पयेत् ।
पलिकैः पञ्चकोलैस्तु तैः सर्वैश्चापि तुल्यया ॥८४॥
रोहीतकत्वचा पिष्टैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।

८२ सर्वोदरक्रिमीन्-गुल्मोदरक्रिमीन् (प)

८३. स हन्यात्-तदन्वय व (क)

८४. पलाना-पलानि (च.)

८५. कषायम्-वस्त्रार्थम् (ग. प)

रोहीतक रोहीतानी रोहिडेकी त्वचः छाल छालके,
पलानाः पञ्चविंशतिम् १०० तोला पच्चीस पल लेकर,
कोलद्विप्रस्थ- और १२८ तोला साथे वेरके दो प्रस्थ,
संयुक्तम् कृत्वा मेथनीने मिलाकर, कषायम् क्वाथ
कषाय उपकल्पयेत् करवे। करे, पलिकै त्व ४ तोला
प्रत्येक प्रत्येक पल मात्राये लिए हुए, पञ्चकोलै पीपर
पीपरीभूण अत्रक चित्रक अने सूठ पचकोल तै.
सर्वै च अपि तुल्यया अने ते अधाना सामटा
प्रमाणुमां समान और उन सबके मिलित प्रमाणके समान
भागमें, रोहीतक- रोहीतानी रोहिडेकी, त्वचा छाल
छाल, पिष्टैः औषैना कष्टय। इनके कलकसे घृतप्रस्थम्
धी ६४ तोला एक प्रस्थ धी, विपाचयेत् पचाववुं
पकावे ॥ ८३-८४३ ॥

82 84½ Prepare a decoction of hun-
dred tolas of the bark of white cedar
and 128 tolas of jujube, prepare
64 tolas of medicated ghee with this
adding the paste of 4 tolas of each of
the five spices and an equal amount of
the paste of the bark of white cedar.

प्लीहाभिवृद्धिं शमयत्येतदाशु प्रयोजितम् ॥८५॥
तथा गुल्मोदरश्वासक्रिमिपाण्डुत्वकामलाः ।

प्रयोजितम् प्रयोग करवाना आवेलु प्रयोग करनेसे,
एतत् आ धी यह घृत, प्लीह-अभिवृद्धिम् प्लीहानी
वृद्धि प्लीहाकी वृद्धि, तथा तथा तथा, गुल्म- गुल्म
गुल्म, उदर- उदररोग उदररोग, श्वास- श्वास श्वास,
क्रिमि- कुम्भि कुम्भि, पाण्डुत्व- पाण्डुरोग पाण्डुरोग,
कामला तथा कुम्भानो और पीलियाको, आशु शीघ्र
शीघ्र, शमयति नाश करे छे शात करना है ॥ ८५३ ॥

85 85½ This ghee, when taken inter-
nally soon diminishes the excessive
enlargement of spleen also gulma,
abdominal disease dyspnea, worms
anemia and jaundice

अशिकसं च कुर्वीत भिषग्वातकफोत्त्रणे ॥८६॥

भिषक् वैद्ये वैद्य, वातकफोत्थणे च वात तथा
क्षुब्धनी प्रधानतानाया प्लीहोदरमा वातकफप्रधान
प्लीहोदरमे, अन्निकर्म अशिक्षुर्भ अग्नििकर्म, कुर्वति करुणु
करे ॥ ८६ ॥

86 The physician should do ther-
mal cauterization if there is predomi-
nence of vata and kapha

पैत्तिके प्लीहोदरे चिकित्सा—

पैत्तिके जीवनीयानि सर्पीषि क्षीरवस्तय ।

रक्तावसेकः संशुद्धिः क्षीरपानं च शक्यते ॥ ८७ ॥

पैत्तिके पित्तप्रधान प्लीहोदरमा पैत्तिक प्लीहोद-
रमे, जीवनीयानि जीवनीय द्रव्येभ्यो सिद्ध करेत्।
जीवनीयगणोक्त औषधियोंसे सिद्ध, सर्पीषि धृते। घृत,
क्षीरवस्तय दूधनी अस्तित्वा क्षीरवस्तिया, रक्तावसेक
रक्तभोक्षु रक्तावसेक, संशुद्धिः संशोधन समोवन,
क्षीरपानम् च अने दूधनु पान और दुग्धपान, शक्यते
श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ ८७ ॥

87 In condition of predominance
of pitta, medicated ghee prepared with
the life-promoting group of drugs,
milk-enemata, blood-letting, purificatory
procedure and potion of milk are
recommended

यूपैर्मांसरसैश्चापि दीपनीयसमायुतैः ।

यकृतिं ग्रीहवत् सर्वं तुल्यत्वाद्भेषजं यतम् ॥ ८८ ॥

लघून्यन्नानि संसृज्य दद्यात् प्लीहोदरे भिषक् ।

भिषक् वैद्ये वैद्य, प्लीहोदरे प्लीहोदरमा प्लीहोदरमे,
दीपनीयसमायुतै दीपनीय द्रव्येभ्यो युक्त दीपनीय औषधोंसे
युक्त, यूपै यूप यूपो, मांसरसे च अपि अने मांसरसे साथे
और मांसरसोंके साथ, लघूनि-अन्नानि हलकां अन्न लघु अन्न
संसृज्य भेषजी मिलाकर, दद्यात् आपनां देवे, यकृति
यकृद्दरमा यकृद्दरमे, तुल्यत्वात् प्लीहोदरनी समा-
नता होनाथी प्लीहोदरकी समानताके कारण, ग्रीहवत्
प्लीहोदरमा ग्रीही प्लीहोदरके समान, सर्वम् मेवञ्च

सधणी चिकित्सा सब चिकित्सा, मतम् उही छे
कही है ॥ ८८ ॥

88 88 1/2 The physician should pre-
pare and give, in splenic abdominal
enlargement, light diet mixed with
soups or meat-juices and digestive-
stimulant medication There being
similarity in the conditions of hepatic
and splenic disorders, the treatment of
the former is the same as that described
in the splenic condition

बद्धगुदोदरे चिकित्साविधि—

स्विन्नाय बद्धोदरिणे मूत्रतीक्ष्णौषधान्वितम् ॥ ८९ ॥

सतैललवणं दद्यात्शिरूहं सानुवासनम् ।

परिसंसीनि चान्नानि तीक्ष्णं चैव विरेचनम् ॥ ९० ॥

उदावर्तहरं कर्म कार्यं वातघ्नमेव च ।

बद्धोदरिणे प्लीहोदरमा रोगीने बद्धोदरीको, स्विन्नाय
स्वेदन करीने स्वेदन करके, मूत्र- गोमूत्र गोमूत्र, तीक्ष्ण-
तथा तीक्ष्ण एवं तीक्ष्ण, औषधान्वितम् औषधेभ्यो
युक्त औषधोंसे युक्त, सतैललवणं तैल तथा लवण-
वाणी तैल और नमकसे युक्त, सानुवासनम् निरूहम्
निरूह अस्तित्वा अने तयार पछी जेवीञ्च अनुवासन
अस्तित्वा निरूह वस्ति और तदनन्तर ऐसी ही अनुवासन
वस्ति, दद्यात् आपनी देवे, परिसंसीनि अनुलोमन
करनारी तथा अनुलोमक, अन्नानि च अन्नो अन्न,
तीक्ष्णम् तथा तीक्ष्ण तथा तीक्ष्ण, विरेचनम् च एव
विरेचने। पक्षु आपनां विरेचन भी देवे, उदावर्तहरम्
तेभ्यो उदावर्तने हरनारी एवं उदावर्तनाशक, वातघ्नम्
च एव तथा वातने। नाश करनारी और वातनाशक,
कर्म कार्यम् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ ८९-९० ॥

89 90 1/2 The patient suffering from
intestinal obstruction should be first
made to undergo sudation procedure
and then be given evacuative enema
prepared of cow's urine and mixed with
acute medications oil and salt, followed

by an unctuous enema as also laxative diet and strong purgation. The treatment curative of misperistalsis and vata may also be administered

छिद्रोदरे चिकित्साविधि —

छिद्रोदरशूलो स्वेदान्श्लेष्मोदरप्रदाचरेत् ॥९१॥
जान जानं जलं स्राव्यमेवं तथापयेद्विषक् ।

खेदात् स्वेदन स्वेदनको, करने सिवाय छोटकर, छिद्रोदरम् छिद्रोदरनी छिद्रोदरकी, श्लेष्मोदरवत् क्षेपेदरनी पेठे कफोदर जेसी, आचरेत् चिकित्सा करवी किया करे, जातक जातम् नेम नेम उत्पन्न अतुं नस्य तेम तेम पुनः पुनः उत्पन्न जलम् श्लेष्म जलका, स्राव्यम् स्राव्यम् क्षुब्धु विस्वावण करे, एवम् आ रीते इस प्रकार, शिवक् वैधे वैधे, तत्र थापयेत् तेषु थापन क्षुब्धुं उसका थापन करे ॥ ९१ ॥

91-91½ In a condition of perforation in the abdomen, treatment should be as in the abdominal diseases of the kapha type excepting sudation The physician should remove the fluid as it accumulates and thus do the palliative treatment.

तृष्णाकासज्ज्वरार्ते तु क्षीणमांसाग्निभोजनम् ॥९२॥
वर्जयेच्छ्वासिनं तद्वच्छूलिनं दुर्बलेन्द्रियम् ।

तृष्णा तथा प्यास, काल- उधरस्य खासी, ज्वर- आर्ते तथा ज्वरथी पीपता और ज्वरसे पीडित, क्षीण-मांस-अग्नि-भोजनम् मांस अग्नि अने भोजन नेना क्षीण तथा छे अथवा रोगीने जिसके मांस अग्नि और आहार क्षीण हुए हैं ऐंन रोगीको तु तो तो, वर्ज- येत् तत्र देवे छोट देवे, तद्वत् तेन पभाशु उसी प्रकार, श्वासिनम् श्वासिवाण श्वासन पीडित, शूलिनम् शूलिवाण शूलसे युक्त, दुर्बलेन्द्रियम् तथ दुर्बल धिन्द्रियवाणाने पशु छोडी देवे एवं दुर्बल इन्द्रियोवा रोगीको सी त्याग देवे ॥ ९२ ॥

92-92½ The person afflicted with thirst, cough and fever, whose flesh, gastric fire and diet have diminished and who is suffering from dyspnea, colic and asthenia of all the senses, should be left to himself

जलोदरे चिकित्साविधि —

अपां दोषहराण्यादौ प्रदद्याद्दुदकोदरे ॥९३॥
मूत्रयुक्तानि तीक्ष्णानि विविधक्षारवन्ति च ।

उदकोदरे जलोदरमां जलोदरमें, आदौ प्रथम प्रथम, अपाम् जलना जलके, दोषहराणि दोषने हनना उत्पन्नारे करवा नेधये जलके दोष हनेवाले उपचार करने च हिए, मूत्रयुक्तानि अने ते आटे गोमूत्रथी युक्त और इग लिए गोमूत्रसे युक्त, विविधक्षारवन्ति च अने विविध क्षारवाणां और विविधक्षारवाले, तीक्ष्णानि तीक्ष्ण औषधो तीक्ष्ण औषध, प्रदद्यात् आपवां देवे ॥ ९३ ॥

93-93½ In condition of collection of fluid in the abdomen, the physician should give, in the beginning, acute medications combined with cow's urine and various kinds of alkalis that remove the accumulation of fluid.

दीपनीयैः कफघ्नैश्च तमाहारैरुपाचरेत् ॥९४॥
द्रवैभ्यश्चोदकादिभ्यो नियच्छेदनुपूर्वशः ।

कफघ्नैः क्षुब्ध कफनाशक, दीपनीयै च अने दीपन और दीपनीय, आहारैः आहारैथी आहारोषे, तम् तेने उसका, उपाचरेत् उपचार करवा उपचार करे उदकादिभ्य अने जल वगेरे और जल आदि, द्रवैभ्य च द्रव पदार्थो पीनाथी जल आदि द्रव पदार्थो पीनेसे अनुपूर्वश क्षुब्ध कफघ्नैः, नियच्छेद तेने उदकादि उदके ॥ ९४ ॥

94-94½ The patient should be given the diet which is digestive-stimulant

९३ अपां दोषहराण्यादौ प्रदद्याद्दुदकोदरे—अपां दोषे ग्रहण्यादौ विदध्याद्दुदकोदरे (ख प)

and curative of kapha Ingestion of liquid diet and water should be restricted gradually

उदरेषु अन्नपानम्—

सर्वमेवोदरं प्रायो दोषलङ्घनातजं सतम् ॥१५॥
तस्मात् त्रिदोषशमनीं क्रियां सर्वत्र कारयेत् ।

सर्वम् सधना समी, एव न ही, उदरम् उदरेरेगे। उदरोगो, प्राय. प्राय. प्राय., दोष- दोषेना दोषोके, सङ्घातजम् सनिपातथी उत्पन्न अथेवा सङ्घातसे उत्पन्न, मतम् मान्या छे माने गये है, तस्मात् तेथी इष लिए, सर्वत्र सर्वत्र सब उदरोगोमें, त्रिदोषशमनीम् त्रये दोषोतु शमन करनीरी त्रिदोषशासक, क्रियाम् क्रिया क्रिया, कारयेत् करवी करे ॥ १५३ ॥

95-95½ All kinds of abdominal diseases are generally regarded as born of combined humoral discordance Therefore, in all cases, the procedure of treatment curative of humoral tridiscordance should be done

दोषैः कुक्षौ हि संपूर्णे वह्निर्मन्दत्वमृच्छति ॥१६॥
तस्माद्भोज्यानि भोज्यानि दीपनानि लघूनि च ।
रक्तशालीन् यवान्मुद्गाञ्जालांश्च मृगद्विजान् ॥१७॥
पयोमूत्रासवारिष्टान्मधुसीधुं तथा सुराम् ।
यवागूमोदनं वाऽपि यूषैरद्याद्रसैरपि ॥१८॥
मन्दाम्लजेहकटुभिः पञ्चमूलोपसाधितैः ।

दोषे दोषोधी दोषोसे, कुक्षौ हि पे२ कुक्षि, संपूर्णे संपूर्ण भरार्ध अथ तयारे भर जाने पर, वह्निः अग्नि अग्नि, मन्दत्वम् मृच्छति म६ थाय छे मंद होती है, तस्मात् तेथी इष लिए, दीपनानि दीपन दीपन, लघूनि च अने लघु और लघु, भोज्यानि आहार्यु अन्न, भोज्यानि भक्ष्यु करु खुाने चाहिए, रक्तशालीन्

१५½ सर्वत्र-सर्वेषु (घ)
.. त्रिदोषशमनी-वातादिशमनी (च.)
१७ भोज्यानि-भोज्यानि (क घ)

राता योभा लाल शालि चावल, यवान् नन जौ, मुद्गान् भग मूग जाहलान् न गद जागल, मृगद्विजान् च पशुपक्षीओना भास पशुपक्षियोंके मास, पयः दूध दूध, मूत्र- गोमूत्र गोमूत्र, आसव- म्पास। आसव, अरिष्टान् अरिष्ट अरिष्ट, मधुसीधुम् मधुसीधु मधुसीधु, तथा सुराश्च सुरा सुरा, यवागूम् यवागू वागू, जोदनम् वा जपि के भातनु या जोदन, मन्दाम्ल थे।। भा।। किंचित् खट्टे, स्नेह-कटुभिः स्नेहना। अने तीभाश ना। निग्ध और कटु द्रव्योंसे युक्त, पञ्चमूलोपसाधितैः तथा मृदत् पथ्यमूलथी सिद्ध करेवा तथा वृहत् पंचमूलसे साधित, यूषैः यूष यूषो, रसैः अपि अथवा भा।सरसोनी साथे या माखरसोंके साथ, अद्यात् अक्षयु करवुं खावे ॥ १६-१८३ ॥

96 98½ When the abdomen is full of morbid humors, the gastric fire gets dull Therefore foods that are digestive-stimulant and light should be prescribed Red Sali rice barley, green gram the flesh of jangala beasts and birds, milk, cow's urine, wines, medicated wines, honey, and sidhu and sura wines are wholesome Gruel and cooked rice may be taken with soup or meat-juice prepared with penta-radices and mixed with articles that are slightly sour, unctuous and pungent.

उदरेषु वर्जनीयानि—
औदकानूपजं चांसं शाकं पिष्टकृतं तिलात् ॥१९॥
व्यायामाश्वदिग्नास्त्रमं यामथानं च वर्जयेत् ।
तथोष्णलवणास्लानि विदाहीनि गुरुणि च ॥२०॥
नाद्यादन्नानि जठरी तोयपानं च वर्जयेत् ।

जठरी- उदरेना शरीरे उदररोगी, औदक मानूप- जम् नलचर तथा आनूप प्राणीओनु जकीय और मानूप पशुपक्षियोंके, मासम् भांस मास, शाकम् शाक शाक, पिष्टकृतम् दाटभा।। अनता पदार्थो पीठके

१९ पिष्टकृतम्-पिष्टकृतम् (क)

पदार्थ, तिलान् तक्ष तिल, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, अश्व- अधिष्ठ थाक्षु हाक्षु अधिक चलना फिरना, दिवास्वप्नश्च दिवसानी निद्रा दिनमें सोना, यानयानम् च अने वाहनमां भेरी जपुं और सवारी आदि पर जाना, वर्जयेत् अश्वेने तत्रा इतका त्याग करे, तथा तेभ्य एवं, उष्ण- उष्ण उष्ण, लवण- लवण नमकीन, अम्लानि भाटां अम्ल, विदाहीनि विदाही विदाही, गुरुणि च अने भारे और गुरु, अन्नानि अन्न अन्न, न अद्यात् न भावां न खावे, तोयपानम् च तथा पाणी पीवानु और पानी पीना, वर्जयेत् छोड़ी देवु वन्द करे ॥ ९९-१०० ॥

99 100 १/२ The flesh of aquatic and wet land animals, vegetables pastry til, exercise, wayfaring day sleep and riding or going on vehicles should be avoided And again the patient with abdominal disease should not eat food which is hot, saltish, sour, irritant and heavy and should give up the ingestion of water

उदरेषु तक्रविधानम्--

नातिस्नान्द्रं हितं पाने स्वादु तक्रमपेलवम् ॥१०१॥
ज्यूषणक्षारलवणैर्युक्तं तु निचयोदरी ।

न-भतिसान्द्रम् उदरना रेजीने भहु धाटी नाह ओवी न ज्यादा गाढी, स्वादु मधुर मीठी, अपेलवम् तथा भाभक्षु पभरनी तथा मक्खन उतारी हुई, तक्रम् अश छाल, पाने पीवानां पीनेमें, हितम् हितकारी छे हितकर है, निचयोदरी अने सनिपातोदरना रेजीने और सनिपातोदरी, तु तो तो, ज्यूषण- त्रिकटु त्रिकटु क्षार- ज्वभार यवक्षार, लवणै अने सि धालुषु और सैधानमकसे, युक्तम् मिश्रित अश पीवी युक्त छाल पीवे ॥ १०१ ॥

101-101 1/2. Butter-milk which is fresh, from which the butter has been

removed and which is not very thick is wholesome as drink If the patient is affected with the abdominal disease of tridiscordance type, he should take butter-milk mixed with the three spices, alkali and salt

चातोदरी पिबेत्तक्रं पिप्पलीलवणान्वितम् ॥१०२॥
शर्करामधुकोपेतं स्वादु पित्तोदरी पिबेत् ।

चातोदरी चातोदरना रेजीने वातजन्य उदरवाला, पिप्पली पीपर पिप्पली, लवणान्वितम् तथा सि धालुषु मिश्रित और सैधानमकयुक्त, तक्रम् अश छाल, पिबेत् पीवी पीवे, पित्तोदरी अने पित्तोदरना रेजीने और पित्तजन्य उदरवाला, शर्करा साकर चीनी, मधुकोपेतम् तथा जेरीमधथी युक्त तथा मुलहठीसं युक्त, स्वादु अने मधुर अश और मधुर छाल, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १०२ ॥

102 102 1/2 The patient affected with the vata type of the diseases, may drink butter-milk mixed with long pepper and salt The patient with the pitta type of the disease may take fresh butter-milk mixed with sugar and liquorice

यवानीसैन्धवाजाजीव्योषयुक्तं कफोदरी ॥१०३॥
पिबेन्मधुयुतं तक्रं कवोष्णं नातिपेलवम् ।

कफोदरी- उदरना रेजीने कफज उदरवाला, यवानी- अजभे अजवायन, सैन्धव- सि धालुषु सैधानमक, अजाजी- अजु जीरा, ज्योषयुक्तम् अने त्रिकटुथी युक्त और त्रिकटुसे युक्त, न-भतिपेलवम् भिलकुल भाभक्षु रक्षित नही ओवी थोडा मक्खन उतारी हुई, मधुयुतम् मधथी मिश्रित मधु मिलायी हुई, कवोष्णम् नयशेकी गुनगुनी, तक्रम् अश छाल, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १०३ ॥

१ २ ३ शर्करामधुकोपेतम्--शर्करामरिचापेतम् (ब ध)

१०२ यवानी यवानी (ग च)

१०३ कवोष्णम्--कवोष्णम् (ख घ च ङ न, द ध)

103 10 1/2 If the patient is affected with abdominal disease of the kapha type, he may take slightly warm butter-milk which is not very unctuous and is mixed with bishop's weed, rock salt, cumin seeds the three spices and honey

मधुतैलवचाशुण्ठीशताह्वाकुष्ठसैन्धवः ॥१०४॥

युक्तं ग्रीहोदरी जातं सव्योषं तूदकोदरी ।

बद्धोदरी तु हपुषायवान्यजाजिसैन्धवै ॥१०५॥

पिवेच्छिद्रोदरी तक्रं पिप्पलीक्षौद्रसंयुतम् ।

ग्रीहोदरी प्लीहोदरका रोगी, मधु- मधु, तैल- तैल, वचा- वचा, शुण्ठी- सूठ, सोंठ, शताह्वा सुवा सौफ, कुष्ठ- कठ कुष्ठ, सैन्धवे अने सिंघाणुथी और सैधानमकसे, युक्तम् युक्त युक्त, जातम् ताश् छाश ताजी छाछ, उदकोदरी तु बद्धोदरीये जलोदरका रोगी, सव्योषम् त्रिकटुसहित ताश् छाश त्रिकटु युक्त ताजी छाछ, बद्धोदरी तु प्लीहोदरकाये बद्धोदरका रोगी, हपुषा- हाडिमे- हाडवेर, यवानी- अजमे अजवायन, अजाजि- अश जीरा, सैन्धवै अने सिंघाणुथी युक्त और सैधानमकसे युक्त, छिद्रोदरी च अने छिद्रोदरकाये और छिद्रोदरका रोगी, पिप्पली-क्षौद्र- पीपर तथा मधुनी पिप्पली तथा शहदसे, संयुतम् मिश्रित युक्त, तक्रम् छाश छाछ, पिवेत् पीवी पीवे ॥ १०४-१०५३ ॥

104-105 1/2 If the patient is suffering from splenic disorder, he may take it mixed with honey, oil, sweet flag dry ginger, dill seeds, costus and rock salt The patient with ascitic fluid may take churned butter milk with the three spices If the patient is affected with obstruction in the abdomen, he may take it with juniper bishop's weed

१०४ शुण्ठीशताह्वाकुष्ठसैन्धवैः-कुष्ठशताह्वाहियुसैन्धवै (प.)

॥ बद्धोदरी तु हपुषायवान्यजाजिसैन्धवै यमानीहपुषाजाजी-सैन्धवैत्रिकटुोदरी (च ष क)

cumin seeds and rock salt; and the patient with intestinal perforation may drink butter-milk mixed with long pepper and honey

गौरवारोचकार्तानां समन्दाश्रयतिसारिणाम् ॥१०६॥
तक्रं वातकफार्तानाममृतत्वाय कल्पते ।

गौरव- गौरव गौरव, अरोचक-आर्तानाम् तथा अरुचिथी पीडितने तथा अरुचिसे पीडित, समन्दाश्रि मदाश्रिवाणा मदाश्रिवाले, अतिसारिणाम् अतिसार-वाणा अतिसारसे युक्त, वातकफ-आर्तानाम् अने वात तथा कफेथी पीडा पाभनारने और वात तथा कफसे पीडितोंके लिए, तक्रम् छाश छाछ, अमृतत्वाय अमृतत्वाय अमृत जैसी, कल्पते अने छे होती है ॥ १०६३ ॥

106 1/2 Buttermilk acts like ambrosia in persons afflicted with heaviness, and anorexia and in those suffering from dullness of the gastric fire and diarrhoea as well as in persons afflicted with vata and kapha disorders

उदरेषु क्षीरविधानम्—

शोकानाहारितृणमूर्च्छापीडिते कारभं पयः ॥१०७॥
शुद्धानां क्षामदेहानां गव्यं छागं समाहिषम् ।

शोक- शोक, आनाह- आनाह आनाह, अति-वेदना पीडा, तृट्- तथा प्यास, मूर्च्छा- तथा मूर्च्छाथी और मूर्च्छासे पीडितने पीडाथेला भाटे पीडितके लिए, कार-भम् गे टडीतु ऊटनीका, पयः दूध दूध, शुद्धानाम् अने स शोधनथी शुद्ध और सशोधनसे शुद्ध, क्षामदेहानाम् तथा क्षीण देहनाथेने तथा क्षीण देहनालोंके लिए, गव्यम् गायतु गौका, समाहिषम् गे सतु मैसका, छागम् के अकरीतु दूध अमृत समान छे या बकरीका दूध अमृतके समान है ॥ १०७३ ॥

107-107 1/2 Camel's milk acts similarly in patients afflicted with edema, consti-

०७ शफा-दहा (०)

॥ शोकानाहारि-शोक तारि (०)

patation, colic, thirst and fainting and so do the milks of the cow, the goat and the buffalo act in emaciated persons who have undergone purificatory procedure

उदरेषु प्रदेहपरिषेकादि—

देवदारुपलाशार्कहस्तिपिप्पलिशिग्रुकैः ॥१०८॥

साश्वगन्धैः सगोमूत्रैः प्रदिह्यादुदरं समैः ।

समैः सरणे वजने क्षीघ्रैर्वा समान भागमें लिये हुए, सगोमूत्रैः अने गोमूत्रकी साथे वाटेवाँ और गोमूत्रके साथ पीसे हुए, साश्वगन्धैः आसध असगन्ध, देवदारु- तेमज देवदारु एवं देवदारु, पलाश- भाभरे डाक, अर्क- आकडे आक, हस्ति-पिप्पलि- गजपीपर गजपिप्पली, शिग्रुकैः अने सरगवाथी और सहजनसे, उदरम् पेट उपर पेट पर, पदिह्यात् देप डरेवा लेप करे ॥ १०८३ ॥

108-108½ Application prepared of equal parts of deodar, palas, mudar, elephant pepper, drum stick and winter cherry in cow's urine may be applied over the abdomen.

वृश्चिकालीं वचां कुष्ठं पञ्चमूलीं पुनर्नवाम् ॥१०९॥

भूतीकं नागर धान्य जले पक्त्वाऽवसेचयेत् ।

पलाशं कचृणं रास्नां तद्वत् पक्त्वाऽवसेचयेत् ११०॥

वृश्चिकालीम् आञ्जलि वरुण्टा, वचाम् पञ्च वच, कुष्ठम् कुष्ठ कुष्ठ, पञ्चमूलीम् अडत् पञ्चमूली पनमूठ, पुनर्नवाम् साटेडी गदहपुग्ना, भूतीकम् अजवायन, नागरम् सूठ सोंठ, धान्यम् अने धाण्डाने गीर धनियारो, जले जलमाँ जलमें, पक्त्वा पकावीने पकाकर, अवसेचयेत् परिषेक डरेवा परिषेचन करे, तद्वत् ते प्रभाण्डे उसी तरह, पलाशम् भाभरे डाक, कचृणम् शङ्ख ध स रुषा घास, रास्नाम् अने रास्नाने और

वायसुरदेको पक्त्वा वज्रमां पकावीने जलमें पकाकर, अवसेचयेत् परिषेक डरेवा परिषेचन करे ॥१०९-११०॥

109-110 The decoction of climbing nettle-mercury, sweet flag, costus, penta radices white hog-weed red hog-weed, dry ginger and coriander prepared in water may be used for affusion Decoction prepared of palas, ginger grass and indian groundsel may be similarly used for affusion

मूत्राण्यद्यावुदरिणां सेके पाने च योजयेत् ।

उदरिणाम् उदरना रेण्डिओने भाटे उदर रोगियोंके लिए, अष्टौ आठ प्रकारनाँ आठों, मूत्राणि मूत्रोंके मूत्रोंको, सेके परिषेकमाँ परिषेचन, पाने च तथा पीवाभाँ और पानमें, योजयेत् उपयोग डरेवा पयोगमें लावे ।

111 (1) The physician may use all the eight varieties of urine as affusion and potion for the patient suffering from abdominal disease

उदरेषु घृतयागा —

रुक्षाणां बहुवातानां तथा संशोधनार्थिनाम् ॥१११॥

दीपनीयानि सर्पीषि जठरघ्नानि चक्षमहे ।

रुक्षाणाम् रुक्ष रुक्ष, बहुवातानाम् अडुवातनाणा वानप्रधान, तथा तथा तथा, संशोधनार्थिनाम् संशोधनकी धुन्धानाणाओने भाटे संशोधनकी आवश्यकतावालोंके लिए, दीपनीयानि दीपनीय दीपनीय, जठरघ्नानि तथा उदररोगनाशक तथा उदररोगनाशक, सर्पीषि धृते घी, चक्षमहे अने कडीये छीये हम कहते हैं ॥ १११३ ॥

111-111½ We shall now describe the various medicated ghees recommended for dehydrated persons, for persons in

१०९ साश्वगन्धैः—साश्वगणै (घ)

११० भूतीकम्—वर्षाभूम (घ न भ)

,, पलाशं कचृणं रास्नां—रुषाणा वावचरायेव (घ)

,, तद्वत् पक्त्वाऽवसेचयेत् नद्वद्गुक्ताथ्य सेचयेत् (घ)

१११ ३ चक्षमहे—वक्षयते (ख घ ङ)

,, —वक्षयति (घ)

whom vata is very pronounced, was well as for persons who desire purificatory treatment, and ghees which act as digestive-stimulants and as curatives of abdominal diseases

पञ्चकोलघृतम्—

पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः ॥११२॥
सक्षारैरर्धपलिकैर्द्विप्रस्थं सर्पिष पचेत् ।
कल्कैर्द्विपञ्चमूलस्य तुलार्धस्वरसेन च ॥११३॥
दधिमण्डाढकोपेतं तत् सर्पिर्जठरापहम् ।
श्वयथुं वातविष्टम्भं गुल्माशांसि च नाशयेत् ॥११४॥

सक्षारैः ०५५ भा२ यवक्षार सहित, अर्धपलिकै. भे धे तोला आवे आवे पल, पिप्पली पीपर पीपर, पिप्पली-मूल- पीपरीमूल पिप्पलीमूल, चव्य- ५५५ चव्य, चिमक- चित्रक चित्रक, नागरैः अने सूठना और सोंठके, कल्कैः ५६५ साथे कल्कसे, द्विपञ्चमूलस्य अने दशमूला और दशमूलके, तुलार्धस्वरसेन च २०० तोला ३वाध साथे पचाग पल काथसे, दधिमण्ड- ६६६ नो भ५ दहीके पानीका, आढकोपेतम् २५६ तोला भेणवी एक आढक मिलाकर, सर्पिषः धी धीके, द्विप्रस्थम् १२८ तोला दो प्रस्थ, पचेत् पञ्चपु पकावे, तत् ते वह, सर्पि घृत घृत, जठरापहम् उदररोगने उदरनाडु छे उदररोगको हरनेवाला है, श्वयथुम् तथा सोम तथा शोफ, वातविष्टम्भम् वायुने विष्ट वातविष्व, गुल्म- युग्म गुल्म, अशांसि च तथा उदरने और अर्शको, नाशयेत् नाश करे छे नष्ट करता है ॥११२ ११४॥

112-114. The medicated ghee prepared of 128 tolas of cow's ghee in ०० tolas of the decoction of deca radices and 256 tolas of whey along with the paste of two tolas each of long pepper chaba pepper, white-flowered leadwort, dry ginger and alkali, is curative of abdominal diseases, it is also curative

of edema, intestinal stasis due to vata, gulma and piles

नागरघृतम्—

नागरत्रिफलाप्रस्थं घृततैलात्तथाऽऽढकम् ।
मस्तुनः साधयित्वैनत् पिवेत् सर्वोदरापहम् ॥११५॥
कफमारुतसंभूते गुल्मे चैतत् प्रशस्यते ।

नागर- सूठ सोंठ, त्रिफला- ६२३ अडेडां अने आथणां और त्रिफला, प्रस्थम् ६४ तोला ६४ तोले, घृततैलात् घृत अने तैल ६४ तोला घी और तैल ६४ तोले, तथा अने और, मस्तुन ५६६ गुं पञ्चुी दहीके पानीके, आढकम् २५६ तोला २५६ तोले, साधयित्वा पञ्चवीने तैयार करेले पकाकर तैयार किये हुए, सर्वोदरापहम् सर्व प्रकारना उदररोग उदरनाडु सब उदररोगके हरनेवाले, एतत् आ धी इस धीको, पिवेत् पीवु पीवे, कफमारुत- उदरवातकी कफवातसे, संभूते उपनथयेला जनित, गुल्मे च गुल्मभां पञ्च गुल्ममें भी, एतत् आ यह, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ११५३ ॥

115 115. The medicated ghee prepared with 64 tolas of the paste of dry ginger and three myrobalans, taken internally, cures all kinds of abdominal disease and is recommended in gulma due to kapha and vata

चित्रकघृत यवायघृत च—

चतुर्गुणे जले सूत्रे द्विगुणे चित्रकात् पले ॥११६॥
कल्कै सिद्धं घृतप्रस्थं लक्षारं जठरी पिवेत् ।
यवकोलकुलत्थानां पञ्चमूलरसेन च ॥११७॥
सुरासौवीरकाभ्यां च सिद्धं वाऽपि पिवेद्भूतम् ।

जठरी उदररोगीको उदररोगी, चतुर्गुणे चार- गणा चौगुने जले पाणीमां जल, द्विगुणे सूत्रे अमणा गोभूतमां दुगुने गोमूत्र, चित्रकात् अने चित्रकना और चित्रकके, पले चार तोला चार तोले, कल्के ५६५मां कल्कने सिद्धं सिद्ध करेले सिद्ध किया हुआ, घृत-

११५ नागरत्रिफलाप्रस्थम्—नागर त्रिफलाप्रस्थम् (५)

११७. पञ्चमूलरसेन—पञ्चमूलरसेन (६)

११३. तुलार्धस्वरसेन - तुलार्धस्वरसेन च (त.)

प्रथम् ६४ तोला घी ६४ तोले घी, सक्षारम् ओषध
पक्ष ७७भार सहित एक पल यवक्षारके साथ, पिवेत्
पीपुं पीपे, यव-कोल-कुलस्थानाम् अथवा ७७ ओर
३७थी अथवा जौ बेर और कुलथीके, पञ्चमूलरसेन च
अने पयभूणना रसथी और पंचमूलके कषायसे, सुरा
अने सुरा और सुरा, सौवीरकाभ्याम च तथा सौवीर-
३थी तथा सौवीरकसे, सिद्धम् वा अपि सिद्धं ३रेषु सिद्ध,
शृतम् घृत घी, पिवेत् पीपु पीपे ॥ ११६-११७ ॥

116-117½. The patient suffering
from abdominal disease may drink
mixed with alkali the medicated ghee
prepared of 64 tolas of cow's ghee
in four times its quantity of water and
twice its quantity of cow's urine with
4 tolas of the paste of white flowered
leadwort. Or the patient may drink
the medicated ghee prepared in the
decoction of barley jujube and horse
gram, the decoction of penta-radices
and sura and sauveeraka wines

उदरेषु विरेचनम्—

पमिः स्निग्धाय संजाते बले शान्ते च मारुते ॥११८॥
सस्ते दोषाशये दद्यात् कल्पदिष्टं विरेचनम् ।

पमि आ धृतोथी इन घृतोंसे, स्निग्धाय स्निग्ध
थयेषु उदरेऽग्नीने स्नेहन क्रिये गये उदररोगीको,
बले सजाते शक्ति आवर्ता बल प्राप्त होनेपर, मारुते
वायु वायुके, शान्ते शांत थर्ता शान्त होनेपर, दोषा-
शये च अने दोष तथा आशय दोष तथा आशयके,
सस्ते शिथिल थर्ता शिथिल होने पर, कल्पदिष्टम् ३८प-
स्थानमां ३८६ कल्पस्थानोक्त, विरेचनम् विरेचन
विरेचन, दद्यात् आपवु देवे ॥ ११८ ॥

118-118½ When as a result of these
procedures the patient attains an
unctuous condition and strength, the
vata gets subdued and the morbid

matter gets loosened from the seat of
affection the patient should be treated
with purgative measures described in
the section on pharmaceuticals.

उदरेषु पटोलाद्य चूर्णम्—

पटोलमूलं रजनीं विडङ्गं त्रिफलात्वचम् ॥११९॥
कम्पिल्लकं नीलिनीं च त्रिवृतां चेति चूर्णयेत् ।
षडाद्यान् कार्षिकानन्त्यांस्त्रींश्च द्वित्रिचतुर्गुणान् ॥१२०॥
कृत्वा चूर्णमतो मुष्टिं गवां मूत्रेण ना पिवेत् ।
विरिको मृदु भुञ्जीत भोजनं जाङ्गलै रसैः ॥१२१॥
मण्डं पेयां च पीत्वा ना स्न्योषं षडहं पयः ।
शृतं पिवेत्ततश्चूर्णं पिवेदेवं पुनः पुनः ॥१२२॥

पटोलमूलम् परवर्णनां भूण परवलकी जड़, रजनीम्
६/१६२ हल्दी, विडङ्गम् वायुविडङ्ग, त्रिफला-
त्वचम् उदरे अहेडां अने आभुणानी छाल त्रिफलाकी
छाल, कम्पिल्लकम् ३पीपे रोरी, नीलिनीम् च गणी
नीलिनी, त्रिवृताम् च अने नसेातर और त्रिवृत, इति
ओओानु इनका, चूर्णयेत् यूष् ३२पुं चूर्ण करे, षडाद्यान्
पहेला पहले, षट् ७ द्रव्योको, कार्षिकान्
अ३३ तोला कर्षमात्र, अन्त्यान् अने छेदला और
चरम, त्रीन् च त्रयु द्रव्योको, द्वि-त्रि अनुक्रमे
अभुणां त्रभुणां क्रमशः दुगुना तिगुना, चतुर्गुणान् अने
चार गुणां और चौगुना, कृत्वा ६४ने ले कर, अत
तेमांथी इनमेंसे, मुष्टि ४ तोला एक पल, चूर्णम्
यूष् चूर्णको, ना उदरेऽग्नी भुण्ये उदररोगी पुरुष,
गवाम् गायना गौके, मूत्रेण भूथी मूत्रसे, पिवेत् पीपु
पीपे, विरिक्त. रेयु दाग्या पछी विरेचन होने पर,
जाङ्गलै. ७ गद्य प्राणीओना जागल पशुपक्षियोंके,
रसै. मांसरसेथी मांसरसोंके साथ, मृदु मृदु मृदु,
भोजनम् आहार भोजन, भुञ्जीत- ३रेवा करे मण्डम्
अने मंड और मंड, पेयाम् च अने पेयानु और
पेया, पीत्वा पान करीने पी कर, ना ते भुण्ये
वह पुरुष सन्योषम् त्रिकटु सहित त्रिकटुके साथ,
शृतम् उकाणेषु शृत, पय. ६४ दूध, षडहम् ७ दिवस

१२१ ना पिवेत्-वा पिवेत्

१२२ ना-वा (घ.)

सुधी छ दिन तक, पिवेत् पीपु पीवे, ततः यवम् अने ते पछी ओ प्रभाणे और पश्चात् इस तरह, पुन पुन क्षरी क्षरीने वारवार, चूर्णम् यूर्णु चूर्ण, पिवेत् पीपु पीवे ॥ ११९-१२२ ॥

119-122 Take one tola each of the roots of snake gourd, turmeric, embelia and the shells of the three myrobalans, two tolas of kamala three tolas of indigo and four tolas of turpeth, triturate all these into a fine powder and the patient may be given 4 tolas of it in cow's urine. When he is well purged, the meat-juice of jangala animals, thin gruel and milk boiled with the three spices may be given for six days. He may repeat the dose of this powder again and again.

हन्ति सर्वोदराण्येतच्चूर्णं जातोदकान्यपि ।
कामलां पाण्डुरोगं च श्वयथुं चापकर्षति ॥१२३॥
पटोलाद्यमिदं चूर्णमुदरेषु प्रपूजितम् ।

एतत् चूर्णम् आ यूर्णु यह चूर्ण, जातोदकानि जेमां पाण्डु पेदा थयु छे ओवा जल उत्पन्न हुए, अपि पक्षु भी, सर्वोदराणि सुधणा उदररोगोने सब उदररोगोको, हन्ति ह्ये छे नष्ट करता है, कामलाम् तथा कमला तथा पीलिया, पाण्डुरोगम् च पाण्डुरोग पाण्डुरोग, श्वयथुम् च अने सोजने और शोफको, अपकर्षति दूर करे छे दूर करता है, इदम् आ यह, पटोलाद्यम् पटोलाद्य पटोलाद्य, चूर्णम् यूर्णु चूर्ण, उदरेषु उदररोगोमां उदररोगोमें, प्रपूजितम् अत्यंत श्रेष्ठ छे अत्यंत प्रशस्त है ॥ १२३३ ॥

123-123½ This powder will cure all abdominal diseases as also large accumulation of ascitic fluid, jaundice, anemia and edema. This compound snake-gourd powder is regarded highly efficacious in abdominal diseases.

नारायणचूर्णम्—

गवाक्षीं शङ्खिनीं दन्तीं तिल्वकस्य त्वचं वचाम् १२४॥
पिवेद्द्राक्षाम्बुगोमूत्रकोलककन्दुसीधुभिः ।

गवाक्षीम् धन्नाडुणी इन्द्रायण, शङ्खिनीम् आंभु पुत्राभणी शंखिनी, दन्तीम् दन्तीमूला दन्तीमूल, तिल्वकस्य तिल्वकती तिल्वककी, त्वचम् छाद्य छाल, वचाम् अने वज्र ओओनुं यूर्णु और वच इनका चूर्ण, द्राक्षाम्बु द्राक्षाम्बु कनाथ मुनकेके कषाय, गोमूत्र-गोमूत्र गोमूत्र, कोलककन्दु-मेदा अने नाना गैरना कनाथ वेर और झरवेरके काय, सीधुभिः तथा सीधुनी साथे तथा सीधुके काय, पिवेत् पीपु पीवे ॥ १२४३ ॥

124-124½ Colocynth, denolipis, red physic nut the barks of lodh and sweet flag should be taken with grape juice or cow's urine, or the juices of small jujube and wild jujube or seedhu wine.

यवानी हपुषा घान्यं त्रिफला चोपकुञ्चिका ॥१२५॥
कारवी पिप्पलीमूलमजगन्धा शटी वचा ।
शताह्वा जीरकं व्योषं स्वर्णक्षीरी सचित्रका ॥१२६॥
द्वौ क्षारौ पौष्करं मूलं कुष्ठं लवणपञ्चकम् ।
विडङ्गं च समांशानि दन्त्या भागत्रयं तथा ॥१२७॥
त्रिवृद्धिशाले द्विगुणे सानला स्वाद्यतुर्गुणा ।
एतन्नारायणं नाम चूर्णं रोगगणापहम् ॥१२८॥
नैत्रत् प्राप्यातिवर्तन्ते रोगा विष्णुमिवासुराः ।

यवानी अजमे अजवायन, हपुषा डाउभेर हाऊवेर, घान्यम् धाला धनिया त्रिफला त्रिफला त्रिफला, उपकुञ्चिका च कुलेच्छ ७३ काला जीरा कारवी ओडी अजमेद अजमोद, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूला पिप्पली-मूल, अजगन्धा बाङ्गी हुकु, शटी पट्टकथूरो कचूर, वचा वज्र वच, शताह्वा मुवा सोया, जीरकम् ७३ जीरा, व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, सचित्रका त्रिकटु सहित चित्रक सहित, स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी द्वौ

२८ त्रिवृद्धिशाले द्विगुणे—त्रिवृद्धिशालोद्भौ द्वौ (क ह श त)
, एतन्नारायण नाम चूर्णं रोगगणापहम्—एष नारायणो नाम चूर्णं रोगगणापह (ग. द.)

क्षारौ साञ्जभार ऋषभार सर्जिखार यवक्षार, पौष्करम्
मूलम् पोभरभूण पोहकरमूल, कुष्ठ- कठ कुठ, लवण-
पञ्चकम् पांथ दन्तु पाचो लवण, विडम्बु च अने
वावडिग और वायविडग, समाप्तानि आ सधणासमान
भागे इन सब समान भागमें, तथा तथा तथा, दन्त्या
दन्तीभूण दन्तीमूलके भागत्रयम् त्रयु भाग तीन
भाग, द्विगुणे भे भाग दुगुणे भागवाली, त्रिवृत् नसेातर
त्रिवृत्, विशाले तथा धन्दादुष्ठी और इन्द्रायन, सातला
अने सातला और सातला, चतुर्गुणा चार भाग
चौगुनी स्वात् देवी लेवे, एतत् आ यह नारायणम्
नारायणु नारायण, नाम चूर्णम् नामनु यूर्णु नामका
चूर्ण, रोगगणापहम् रोगना समूहने नाम कर्नारु छे
रोगके समूहका नाशक है, असुरा असुरो असुर,
विष्णुम् विष्णुने विष्णुको प्राप्त इव प्राप्त करीने भेभ
आगण वधता नहीं पाकर जैसे नहीं बढ़ते, रोगा.
तेभ रोगो वसे रोग, एतत् आ यूर्णुने प्राप्त करीने
इस चूर्णको पाकर, न क्षतिवर्तन्ते आगण वधता नहीं
बढ़ नहीं सकते ॥ १२५-१२८ ॥

125-128½ Take equal parts of
bishop's weed common juniper, corian-
der the three myrobalans, black cumin,
celery seeds, roots of long pepper, wild
carrot, long zedoary, sweet flag, dill
seeds, cumin seeds, the three spices,
yellow mily plant (thistle), white flow-
ered leadwort, the two alkalis, orris
root, costus, the five kinds of salts and
embelia, three parts of red physic nut
and two parts of turpeth and two parts
calosantes and four parts of soappod—
A powder prepared with all these is
called 'Narayana powder', it is a cure
for all diseases No disease is beyond
the curative power of this powder even,
as no Asura is beyond the conquering
power of Vishnu

तक्रेणोदरिभिः पेयं गुल्मिभिर्यदराम्बुना ॥१२९॥
आनद्धवाते सुरया वातरोगे प्रसन्नया ।
दक्षिमण्डेन विट्सङ्गे दाडिमाम्बुभिरर्शसैः ॥१३०॥
परिकर्ते सवृक्षाम्लमुष्णाम्बुभिरजीर्णके ।
भगन्दरे पाण्डुरोगे श्वासे कासे गलग्रहे ॥१३१॥
हृद्रोगे ग्रहणीदोषे कुष्ठे मन्देऽनले ज्वरे ।
दंष्ट्राविषे मूलविषे सगरे कृत्रिमे विषे ॥१३२॥
यथार्हं क्षिग्धकोष्ठेन पेयमेतद्विरेचनम् ।
इति नारायणचूर्णम् ।

उदरिभिः उदररोगियोंको, तक्रेण
छाशथी छाछसे, गुल्मिभि गुल्मरोगियोंको, गुल्मरोगियोंको,
बदराम्बुना भेराना क्वाथथी बेरके काथसे, आनद्धवाते
तेभ वातविषधर्मा एवं मूढवातमें, सुरया सुराथी
सुरासे, वातरोगे वातरोगर्मा वातरोगमें, प्रसन्नया
प्रसन्नाथी प्रसन्नासे, विट्सङ्गे भणानरोधर्मा म्ल
विषधर्मे, दक्षिमण्डेन दक्षिण पाशुथी दहीके पानीसे,
अर्शसै अने हरसवाणाओथे अशरोगियोंको, दाडिमाम्बुभि
दाडिमना रसथी अनारके रससे, परिकर्ते परिकर्तधर्मा
परिकर्तमें, सवृक्षाम्लम् डाडिमना क्वाथथी कोकमके काथसे,
अजीर्णके अने अञ्जुर्णर्मा रोगियों और अजीर्णमें
रोगियोंको, उष्णाम्बुभि गरम जलसे यह विरेचन चूर्ण पीना
चाहिए, भगन्दरे वथी भगदरर्मा पुन भगदर
पाण्डुरोगे पाण्डुरोगर्मा पाण्डुरोग, श्वासे श्वासर्मा श्वास,
कासे उधरसर्मा कास, गलग्रहे गलग्रहर्मा गलग्रह,
हृद्रोगे हृद्रोगर्मा हृद्रोग, ग्रहणी-दोषे ग्रहणीरोगर्मा
ग्रहणीरोग, कुष्ठे कुष्ठर्मा कुष्ठ, मन्दे अनले मन्देऽग्निर्मा
अग्निमाद्य, ज्वरे ज्वरर्मा ज्वर, दंष्ट्राविषे दाडिम विषर्मा
दंष्ट्राविषे, मूलविषे मूलना विषर्मा मूलविष, सगरे गरर्मा
गर, कृत्रिमे अने कृत्रिम और कृत्रिम, विषे विषर्मा
विषमें, क्षिग्धकोष्ठेन क्षिग्ध डाडिमना रोगियों स्निग्ध
कोष्ठवाले रोगियोंको, एतत् आ यह, विरेचनम् विरेचन
यूर्णु विरेचन चूर्ण, यथार्हम् यथायोग्य यथायोग्य, पेयम्
पीनु पीना चाहिए ॥ १२९-१३२ ॥ इति आ यह,
नारायणचूर्णम् नारायण यूर्णु अ नारायण चूर्ण है।

129-132½ Patients suffering from
abdominal disease should take it with

butter milk Patients suffering from gulma should take it with the decoction of jujube patients suffering from obstruction of vata should take it with sura wine Patients suffering from vata-disorder should take it with Prasanna wine In retention of feces, it should be taken with whey, in piles with the juice of pomegranate, in griping pain, with vanda orchid, in indigestion, with warm water, and in fistula in ano, anemia, dyspnea cough throat spasm disorders of the stomach assimilation disorders, dermatosis, dullness of the gastric fire, fever, poisonous bites, poisoning by vegetable drugs and in metallic and chemical poisoning, this purgative powder should be taken as directed, after having the alimentary system oleated Thus has been described the 'Narayana powder'.

उदरेषु हपुषाद्य चूर्णम्—

हपुषां काञ्चनक्षीरीं त्रिफलां कटुरोहिणीम् ॥१३३॥
नीलिनीं त्रायभाणां च सातलां त्रिवृतां वचाम् ।
सैन्धवं काललवणं पिप्पलीं चेतु चूर्णयेत् ॥१३४॥

हपुषाम् ङाडिभेः हाऊवेर, काञ्चनक्षीरीम् डाञ्चन-
क्षीरी कनकक्षीरी, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, कटुरो-
णीम् कटु कटुकी नीलिनीम् गणी नीलिनी, त्रायभाणाम्
च त्रायभाणु असवर्ग सातलाम् सातला सातला,
त्रिवृताम् नसीतर त्रिवृत, वचाम् वच वच, सैन्धवम्
सि धालुषु मैषानमक, काललवणम् जिडस लु त्रिदलवण,
पिप्पलीम् च अने धीपर धोर पिप्पली, इति
अथोनु इनका, चूर्णयेत् यूर्णुं करपु चूर्ण करे
॥ १३३-१३४ ॥

१३३ हपुषाम्-हपुषाम् (घ)

133-34 Take common juniper, yellow thistle, the three myrobalaus kursoa indigo zahl soap pod, turpeth, sweet flag, rock salt bid salt and long pepper and triturate well

दाडिमत्रिफलामांजरसमूत्रसुखोदकः ।
पेयोऽय सर्वगुल्मेषु प्लीहि सर्नोदरेषु च ॥१३५॥
श्वित्रे कुष्ठे सरुजके सद्यते विषमाग्निषु ।
शोथार्श.पाण्डुरोगेषु कानलायां हलीमके ॥ १३६॥
वातं पित्त कफं चाशु विरेकात् संप्रसाधयेत् ।
इति हपुषाद्यं चूर्णम् ।

अथम् आ यूर्णुं यह चूर्ण, सर्वगुल्मेषु सधणा
गुल्मभां सब प्रकारके गुल्मोंमें, प्लीहि प्लीहाभां प्लीहामें,
सर्वोदरेषु च सर्व उदररोगभां सर्व प्रकारके उदर-
रोगोंमें, श्वित्रे श्वित्रभां श्वित्रमें, सरुजके पांडा सहित
पीडा सहित, सवाते तथा वात सहित वातयुक्त, कुष्ठे
कुष्ठभां कुष्ठमें, त्रिषमाग्निषु विषम अग्निभां विषम अग्निमें,
शोथ- सोजनभां शोथमें, अर्शः दरसभां अर्शमें, पाण्डु-
रोगेषु पांडुरोगभां पाण्डुरोगमें, कामलायाम् कभणाम्
पीलियामें, हलीमके अने हलीमकभां हलीमकमें, दाडिम-
दाडिमना रस अनारका रस, त्रिफला- त्रिफलाना कनाथ
त्रिफलाका काथ, मासरस भांसरस मांसरस, मूत्र-
गोमूत्र गोमूत्र, सुखोदकं अथवा नवशेडा पाक्षी-
नी साथे अथवा गुनगुने जलके साथ, पेयः पीपुं
येऽय छे पीने योग्य है, विरेकात् च वणी ते विरेचन
करनेकी फिर वह विरेचनसे, वातम् वात वात, पित्तम्
पित्त पित्त, कफम् तथा कफने और कफको, आशु शीघ्र
शीघ्र, संप्रसाधयेत् मटाडे छे पात करता है ॥१३५-१३६॥
इति आ यह, हपुषाद्यम् हपुषाद्य हपुषाद्य, चूर्णम् यूर्णुं
छे चूर्ण है ।

135 136½ This powder should be taken with the juice of the pomegrate, the decoction of three myrobalaus,

• कुष्ठ सरुजके सद्यते-कुष्ठसरुजके सद्यते (घ)

• इति हपुषाद्यं-इति हपुषाद्य (घ)

१३६ इति वात पित्त कफ चाशु-वातपित्तकफाश्चाशु (फ)

meat-juice, cow's urine and genially warm water in all kinds of gulma, splenic enlargements and all kinds of abdominal disease In leucoderma, dermatosis, irregularity of gastric fire accompanied with pain and morbid vata, edema, piles, anemia, icterus and jaundice the physician should quickly subdue vata, pitta and kapha by means of purgation with this powder Thus has been described the Compound Common Juniper powder

नीलिन्याद्य चूर्णम्—

नीलिनीं निचुलं व्योषं द्वौ क्षारौ लवणानि च ॥१३७॥
चित्रकं च पिवेच्चूर्णं सर्पिषोद्गरगुल्मनुत् ।

इति नीलिन्याद्य चूर्णम् ।

नीलिनीम् गण्ठी नीलिनी, निचुलम् समुद्र-फल, व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, द्वौ क्षारौ साण्णार, ज्वभार सर्जिक्षार यवक्षार, लवणानि च पांच क्षवणु पाचो नमक, चित्रकम् च अने चित्रक औशोतुं तथा चित्रक इनका, उदर-गुल्मनुत् उदररोग तथा गुल्मने। नाश करनेर उदररोग और गुल्मनाशक, चूर्णम् यूर्णु चूर्ण, सर्पिषा धी साथे चीके साथ, पिवेत् पीपु पीवे ॥१३७३॥ इति नीलिन्याद्यम् चूर्णम् आ नीलिन्याद्य यूर्णुं छे यह नीलिन्याद्य चूर्ण है ।

137 137½ The powder of indigo, hijjal, the three spices, the two alkalis the salts and white flowered leadwort taken with ghee, cures abdominal diseases and gulma Thus has been described the Compound Indigo powder

उदरेषु कतिपयघृतयोगा —

क्षीरद्रोणं सुधाक्षीरप्रस्थार्धसहितं दधि ॥१३८॥

१३७ नीलिनीं निचुलं व्योषं नीलिनीं चूर्णं व्योषं (च)

जातं त्रिमथ्य तद्युक्त्या त्रिवृत्सिद्धं पिवेद्धृतम् ।
तथा सिद्धं घृतप्रस्थं पयस्यघृणुणे पिवेत् ॥१३९॥
स्तुक्षीरपलकल्केन त्रिवृताषट्पलेन च ।
गुल्मानां गरदोषाणामुदराणां च शान्तये ॥१४०॥
इति स्तुहीक्षीरघृतम् ।

सुधाक्षीर- थोरना इधना सेहुडके दूधके, प्रस्थार्ध- ३२ तोला आधे प्रस्थके, सहितम् सहित, क्षीर- द्रोणम् १२४ तोला इधनु एक द्रोण दूधका, जातम् दधि जभावेनु दही दही जमनेपर, त्रिमथ्य पक्षीवीने मथकर, युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक, त्रिवृत्सिद्धम् नसोतरथी सिद्ध करेन त्रिवृत्के कल्कसे सिद्ध, तम् घृतम् ते घृत उस घीको, पिवेत् पीपु पीवे, तथा तेवी रीते उसी प्रकारसे उत्पन्न, स्तुक्-क्षीर- थोरना इधना सेहुडके दूधके पल-कल्केन ४ तोला कल्कथी कल्कके एक पलसे, त्रिवृत्ता- अने नसोतर और त्रिवृत्के, षट्पलेन च २४ तोला कल्कथी छ पल कल्कसे, अष्टगुणे आठ गण्ठा आठगुने, पयसि इधमां दूधमें, सिद्धम् पक्षवेनु सिद्ध, घृत- प्रस्थम् ६४ तोला धी एक प्रस्थ घी, गुल्मानाम् गुल्मरोग गुल्म, गरदोषाणाम् गरदोष गरदोष, उदराणाम् च अने उदररोगनी और उदररोगोंके, शान्तये शान्ति भाटे शमनके लिए, पिवेत् पीपु पीवे ॥१३८-१४०॥ इति आ यह, स्तुहीक्षीरघृतम् स्तुही- क्षीरघृत छे स्तुहीक्षीरघृत है ।

138 140½ Curdle 1024 tolas of cow's milk mixed with 32 tolas of the milk of the thorny milk hedge, and when the curd is formed churn it and take out the ghee and medicate this ghee with turpeth and take a potion of it in due dose, or take the medicated ghee prepared of 64 tolas of ghee in 8 times its quantity of milk along with the paste of 4 tolas of the horny milk-hedge and 24 tolas of turpeth for the cure of gulma, chronic

१३९ जात त्रिमथ्य—जात प्रपित्वा (ग.)

,, त्रिवृत्सिद्धं पिवेद्धृतम्- त्रिवृत्सिद्धात् पिवेत् घृतम् (च)

poisoning and abdominal diseases Thus has been described the Thorny milk-hedge milk's-ghee

दधिमण्डाढके सिद्धात् स्तुक्क्षीरपलकल्कितात् ।
घृतप्रस्थात् पिवेन्मात्रां तद्वज्जठरशान्तये ॥१४१॥

स्तुक्क्षीर- शेरना दूधना सेहुंडके दूधके, पल- ४ तोला एक पल, कल्कितात् कड़की युक्त कल्कसे, दधि- दहीना दहीके मण्ड-आढके २५६ तोला पाणीभां पानीके एक आढकमें, सिद्धात् सिद्ध करे। सिद्ध, घृत- प्रस्थात् ६४ तोला घृतभांथी एक प्रस्थ चीसे, जठर- शान्तये उदररोगनी शांति भाटे उदररोगकी शांतिके लिए, तद्वत् ते प्रमाणे उसी प्रकार, मात्रां शेरान्य मात्रा योग्य मात्रा, पिवेत् पीवी पीवे ॥ १४१ ॥

141 The medicated ghee prepared of 64 tolas of cow's ghee in 256 tolas of whey, with the paste of 4 tolas of the thorny milk hedge may be similarly taken in proper dose for the cure of abdominal disease.

एषां चानु पिवेत् पेयां पयो वा स्वादु वा रसम् ।
घृते जीर्णे विरिक्तस्तु कोष्णं नागरकैः शृतम् ॥१४२॥
पिवेदम्बु ततः पयां यूपं कौलत्थकं ततः ।
पिवेद्रूक्षहयह त्वेव भूयो वा प्रतिभोजितः ॥१४३॥
पुनः पुनः पिवेत् सर्पिरानुपूर्व्या तयैव च ।

एषाम् च अे घृताना पान इन घृतोंके पीनेके, अनु पछी बाद, पेयाम् पेया पेया, स्वादु- वा डे मधुर या मधुर, पयः दूध, रसम् वा अथवा भ्रंशरस या सासरस, पिवेत् पीवे पीवे घृते घृत चीके, जीर्णे पयी गथा पछी जीर्ण होने पर, विरिक्तः तु ल्ने रेश

यथा अे अेवा तेले विरिक्त हुआ वह, नागरकैः सूथी मोठसे, शृतम् उकागेलु शृत, कोष्णम् नवशेकुं गुन- गुना, अम्बु पाणी जल, पिवेत् पीवु पीवे, ततः त्थार पछी उसके पीछे, पेयाम् पेया पेया, तत कौलत्थ- कम् अने पछी डण्ठीने। तदनन्तर कूलथीका, यूपम् यूप पीवे यूप पीवे, एवम् रूक्ष. आ प्रमाणे रूक्ष डेडावाणा रेगीअे इस प्रकार रूक्ष रोगी, तु ते। तो, प्रतिभोजितः लोअन अर्था पछी भोजन कानेके बाद, व्यहम् तले दिवस सुधी तीन दिन तक, भूयो वा अथवा अधिक दिवस सुधी या अधिक दिन तक, पिवेत् पीवु पीवे, तथा एव ते अे उसी, आनुपूर्व्या च क्रमथी क्रमसे, पुन पुन करी करीने पुन पुन, सर्पिः घृत ची, पिवेत् पीवु पीवे ॥ १४२-१४३ ॥

142-143 These ghees should be followed by a potion of thin gruel, or delicious meat-juice. When the dose of the ghee is digested and the patient well-purged, he may take luke-warm water boiled with dry ginger on the first day, on the next day he may take thin gruel and on the third day the soup of horse-gram, the person thus de-oleated may take at the next meal-time. milk and solid food He may take frequent courses of such medicated ghee followed by proper regimen in due sequence

घृतान्येतानि सिद्धानि विदध्यात् कुशलो भिषक् १४४
गुल्मानां गरदोषाणामुदराणा च शान्तये ।

कुशल कुशल कुशल, भिषक् वैद्य वैद्य, एतानि आ इन, सिद्धानि सिद्ध करे। सिद्धफलदायक, घृतानि घृत। घृतोंका, गुल्मानां गुल्म गुल्म, गरदोषाणां गरदोष गरदोष, उदराणाम् च अने उदररोगनी और उदररोगोंकी, शान्तये शांतिने भाटे शांतिके लिए, विद- ध्यात् भयेअेवां प्रयोग करे ॥ १४४ ॥

१. पिवेत्पेयाम् -पिवेदेव (च)
२. कोष्णं नागरकैः शृतम् कोष्णमर्धशृत जलम् (फ)
३. -शुण्ठ्या पिवेत्तत पयाम् (फ)
४. पिवेदम्बु -शुण्ठ्या पिवेत्तत (ख)
५. भूयो वा-पयोऽन्न (क न द. न फ)
६. -पयो वा (ड घ)

144-145½ The skilled physician may use these effective ghees for the alleviation of gulma, chronic poisoning and abdominal disease.

पीलुकककोपसिद्धं वा घृतमनाहाहसेदनम् ॥१४५॥
गुल्मघ्नं नीलिनीसर्पिः स्नेहं वा मिश्रकं पिबेत् ।

पीलु-कक- अथवा पीलु-वा उद्वेधी अथवा पीलुके ककसे, उपसिद्धम् वा सिद्ध उद्वेधु सिद्ध क्रिया, आनाह-सेदनम् आनाहनेो नाशकरनाडु आनाहनागक, घृतम् घी घी, गुल्मघ्नं अथवा गुल्मनेो नाशकरनाडुं अथवा गुल्मनागक नीलिनीसर्पि नीलिनीघृत नीलिनीघृत, मिश्रकम् वा अथवा मिश्रक या मिश्रक, स्नेहम् स्नेह स्नेह, पिबेत् पीवे पीवे ॥ १४५३ ॥

145-146½. The patient may take the ghee prepared with the paste of tooth-brush tree for the relief of constipation or he may take Indigo-ghee which is curative of gulma, or he may take the mixed unction described in the treatment of gulma.

उदरेषु कतिपययोगाः —

क्रमाग्निर्हृतदोषाणां जाङ्गलप्रतिभोजिनाम् ॥१४६॥
दोषशोषनिवृत्त्यर्थं योगान् चक्ष्याम्यतः परम् ।

क्रमात् क्रमे क्रमे क्रमशः, निर्हृतदोषाणाम् जेना दोषो दूर भया छे शोषा जिनके शोषहरण हुआ है ऐसे, जाङ्गल-तथा नागद गांशेतु जागल प्राणिकोंके मास, प्रति-भोजिनाम् शोषन करनारा रोगीशोना भोजन करनेवाले रोगियोंके, शोष-शोष-पाडी रहेला दोषोना बचे हुए दोषोंको, निवृत्त्यर्थम् निवृत्ति भाटे निकालनेके लिए, अत इवे इसके, परम् पछी बाद, योगान् योगो योगोंको, चक्ष्यामि उडीश कहूंगा ॥ १४६३ ॥

146-147½. Henceforward I shall describe the various preparations for

१४६: जाङ्गलप्रतिभोजिनाम्—जाङ्गलप्रतिभोजनम् (ध.)

,, प्रतिभोजिनाम्—प्रतिभोजनम् (ध.)

the complete removal of the remnants of morbidity in persons whose morbidity has been systematically removed by the above procedure and who live on a diet of the meat of jangala animals

चित्रकामरदारुभ्यां क्लृप्तं क्षीरेण ना पिबेत् ॥१४७॥
मासं युक्तस्तथा हस्तिपिप्पली विश्वमेघजम् ।
विडङ्गं चित्रकं दन्ती चञ्चयं व्योषं च तैः पथः ॥१४८॥
क्लृप्तैः कोलसमैः पीत्वा प्रवृद्धमुदरं जयेत् ।

ना उदरेगवाणा पुरुषे उदररोगी पुरुष, मासम् युक्त अथ महिनेो नियममां रहिने एक मास पर्यन्त नियममें रहकर, चित्रक- चित्रक चित्रक, अमरदारुभ्याम् अने देवदारुने और देवदारुके, क्लृप्तं उद्वेधु ककको, क्षीरेण दूध साथे दूधके साथ, पिबेत् पीवे पीवे, तथा तेभ्य उसी प्रकार हस्तिपिप्पली- गजपीपर गज-पिप्पली, विश्वमेघजम् सूट सोंठ, विडङ्गम् पापडिग वायविडग, चित्रकम् चित्रक चित्रक, दन्ती दन्तीमूण दन्तीमूल, चञ्चयं अथ चञ्चय, व्योषम् च त्रिभु त्रिकटु, तैः तेथेना उदके, कोलसमैः अर्धो अर्धो तोला आषे आषे तोले, क्लृप्तैः उद्वेधी ककसे, पथः दूध दूध, पीत्वा पीने पीकर, प्रवृद्धम् वधेला बड़े हुए, उदरम् उदरेगवे उदररोगको, जयेत् जिते ॥१४७-१४८॥

147 148½. The patient may drink milk with the paste of white flowered leadwort and deodar or with the paste of elephant pepper and dry ginger for a month or he may take milk with the paste of 1/2 tola each of embelia, white flowered lead wort, red physic nut, chaba pepper and the three spices and thus subdue the enlargement of the abdomen.

पिबेत् कषायं त्रिफलादन्तीरोहताके शृतम् ॥१४९॥

१४८ भास युक्तस्तथा हस्तिपिप्पली विश्वमेघजम्—भासयुक्तमा-

सना हस्तिपिप्पली नागरस्य च (ध)

,, तैः पथः—तैः तमैः (ध.)

व्योषकारयुतं जीर्णं रसैरद्यात्तु जाङ्गलैः ।
मांसं वा भोजनं भोज्यं सुधाक्षीरघृतान्वितम् ॥१५०॥

त्रिफला- त्रिकणा त्रिफला, दन्ती- इतीभूण दन्ती-
मूल, रोहितकै तथा रोहितकथी तथा रोड्डेसे, शृतम्
सिद्ध करेदे। सिद्ध किया हुआ, कषायम् कषाय कषाय,
व्योषकारयुतम् त्रिकटु अने जलपारसहित त्रिकटु औ-
षधकार मिलाकर, पिनेत् पीवे पीवे, जीर्णं तु अने परी-
गया पछी जीर्ण होने पर, जाङ्गलै जंगल प्राणीओना
जाङ्गल प्राणियोंके, रसै मांसरसोनी साथे मांसरसोंसे,
मयात् बोधन करव खावे, सुधाक्षीर- शेरना दूधथी
सिद्ध करेदे सेहंडके दूधसे सिद्ध, घृतान्वितम् घृतसहित
घीके साथ, मांसम् मांसतु मांसका, भोजनम् वा
अथवा आत वगेरे अन्नतु या मोदन आदि अन्नका,
भोज्यम् सेवन करवु सेवन करे ॥ १४९-१५० ॥

149-150 The patient may drink
the decoction of the three myrobalans,
red physic nut and white cedar mixed
with the three spices and alkali, and
when this dose is digested he may take
his food mixed with the meat-juice of
jangala animals He may take meat
or other articles of diet mixed with
the thorny milk-hedge milk's ghee

उदरेषु अभयौष्ठच्छागक्षीर-हरीतकी-शिलाजतु-गुग्गुलु बृहवे
राणा प्रयोगः -

क्षीरानुपानां गोमूत्रेणाभयां वा प्रयोजयेत् ।
सप्ताहं नाहिषं मूत्रं क्षीरं नानन्नशुक् पिबेत् ॥१५१॥
मासमौष्टं शयश्छागं त्रीन्मासान् व्योषसंयुतम् ।

गोमूत्रेण अथवा उररेगीजे गोमूत्रकी अथवा
उदररोगी गोमूत्रसे क्षीरानुपानासु दूधना अनुपानकी
दूधके अनुपानके साथ, मयात् वा उररेगी हडका,
प्रयोजयेत् उपयोग करवे। प्रयोग करे, नानन्नशुक् अथवा
अन्न न आत अथवा अन्नसेवन न करते हुए,
नाहिषम् लेसतु अंसका, मूत्रम् मूत्र मूत्र, क्षीरम् च

१५०. भोज्य सुपा-व्योष्य स्तुक् (८)
१५१. क्षीरानुपाना-क्षीरानुपान (६)

तथा दूध और दूध, सप्ताहम् सात दिवस एक सप्ताह
तक, औष्टम् अथवा उररेगीनु अथवा ऊंटनीका पय-
दूध दूध, मासम् अथवा मास एक माह तक, छागम्
अथवा अउरीनु दूध अथवा तकरीका दूध, त्रीन्
मासान् त्रय मास पर्यंत तीन माह तक व्योष-
संयुतम् त्रिकटुसहित त्रिकटु मिनाकर, पिनेत् पीवुं
पीवे ॥ १५१ ॥

151-152. He may follow it up with
a potion of milk or take a course of
chebulic myrobalans with cow's urine,
or the patient, without taking any solid
food, may drink for a week, the milk
and urine of the buffalo, or the milk
of the camel for a month or the goat's
milk for three months mixed with the
three spices

हरीतकी-सहस्रं वा क्षीराशी वा शिलाजतु ॥१५२॥
शिलाजतुविधानेन गुग्गुलुं वा प्रयोजयेत् ।

हरीतकी-सहस्रम् वा अथवा तेजे १००० उररेनुं
सेवन करवु अथवा वह १००० हडका सेवन करे,
क्षीराशी अथवा दूधतु सेवन करता पुरुषे अथवा
दूधका सेवन करनेवाला पुरुष, शिलाजतु वा शिलाजितनी
प्रयोग करवे। शिलाजितका प्रयोग करे, शिलाजतु- अथवा
शिलाजितनी अथवा शिलाजितकी, विधानेन विधिथी
विधये, गुग्गुलुम् वा गुग्गुले। गुग्गुलुका, प्रयोजयेत्
प्रयोग करवे। प्रयोग करे ॥ १५२ ॥

152-153. Or he may take the course
of the Thousand chebulic myrobalans
or a course of mineral pitch keeping
himself on milk-diet, or he may take
a course of gum-gugul in the manner
prescribed for mineral pitch

शृङ्गवेरार्द्रकरसः चाने क्षीरस्यमो हितः ॥१५३॥
तेलं रसेन तेनैव सिद्धं दशागुणेन वा ।

१५३. हित - मन (क व)

क्षीरसम. दूधनी समान दूधकी समान मात्रामें मिलाया हुआ, श्लेष्मैराद्रंकरसः आहुने। रस अदरकका रस, पाने पीवामा पीनेके लिए, हित. हितकारी छे हितकारी है, तेन एव अथवा ते न अथवा उसी, दश-गुणेन दशगुणा दसगुने, रसेन आहुना रसथी अद-रकके रससे, सिद्धम् ।सद्ध करेलु सिद्ध किया हुआ, तैलम् वा तेव पीवामा हितकारी छे तैल पीनेके लिए हितकारी है ॥ १५३३ ॥

153-154½ The juice of green gin-ger with an equal quantity of milk is beneficial, or oil prepared with ten times the quantity of the juice of green ginger may also be taken

वातोदरे तैलानि—

दन्तीद्रवन्तीफलज तैल दूष्योदरे हितम् ॥१५४॥
शूलानाहविबन्धेषु मस्तुयूषरसादिभिः ।

दूष्योदरे दूष्योदरमां सन्निपातज उदरमें, शूल-श्ले-शूल, आनाह-आनाह आनाह, विबन्धेषु अने भल अंध थतां और विबन्ध होने पर, दन्ती-द्रवन्ती- दती तथा द्रवतीनां दन्ती तथा द्रवतीके, फलजम् पीवथी उपज थथेलु फलसे निकाला हुआ, तैलम् तेव तैल, मस्तु-यूष दहीनु पाण्णी यूप दहीका पानी यूप, रसादिभिः अने मांसरस चत्यादिना अनुपाननी साथे और मास-रसादिकोंके अनुपानके साथ, हितम् हितकारी छे हितकर है ॥ १५४३ ॥

154-155 The oil of the seeds of the red physic nut and the physic nut taken with whey, soup or meat-juice is beneficial in abdominal disease due to tridiscordance and in colic, con- stipation and obstipation

सरलामधुशिग्रूणां बीजेभ्यो मूलकस्य च ॥१५५॥
तैलान्यभ्यङ्गपानार्थं शूलघ्नान्यनिलोदरे ।

अनिलोदरे वातोदरमां वातोदरमें, अभ्यंग-पानार्थम् अभ्यंग तथा पान भाटे उपयोगमां दीधेवां अभ्यंग तथा पानके लिए उपयोगमें लिये गये, सरला- श्ले-धूपसरल, मधुशिग्रूणाम् भीक्षा सरगवा मीठे सहजन, मूल-कस्य च अने भूणानां और मूलीके, बीजेभ्य पीवथी धी-काढेवां बीजोंसे निकाले हुए, तैलानि तेदे। तैल, शूलघ्नानि शूलघने। नाशकरनार थाय छे शूलके नाशक होते है ॥ १५५३ ॥

155-56½ The oils of the seeds of long-leaved pine, drum stick and radish may be used for inunction and potion in abdominal disease of the vata type They are curative of colic.

कफोदरे अरिष्टयोग—

स्तैमित्यारुचिहृल्लासे मन्देऽग्नौ मद्यपाय च ॥१५६॥
अरिष्टान् दापयेत् क्षारान् कफस्त्यानस्थिरोदरे ।
श्लेष्मणो विलयार्थं तु दोषं वीक्ष्य भिषग्वरः१५७

कफ-स्त्यान- घाटा उद्धथी युक्त गाढे कफसे युक्त, स्थिर-उदरे तथा उद्धिन उद्धेदरमां तथा कठिन कफोदरमें, स्तैमित्य- रितमितता स्तैमित्य, अरुचि- अरुचि अरुचि, हृल्लासे भेला मिचली, अग्नौ मन्दे च अने मंदाग्नि थतां और अग्निमान्य होने पर, श्लेष्मणः उद्धने कफको, विलयार्थम् तु पीगणाववा भाटे विलीन करनेके लिए, भिषग्वरः श्रेष्ठ वैद्ये श्रेष्ठ वैद्य, दोषम् दोषनी दोषकी, वीक्ष्य परीक्षा करीने परीक्षा काले मद्यपाय मद्यपीनारने मद्यपीनेवालेको, अरिष्टान् अरिष्टो अरिष्ट. क्षारान् तथा क्षारे। और क्षार, दापयेत् आपवा दे ॥१५६-१५७॥

156-157 The best of physicians, on carefully diagnosing the predominant morbid humor, may administer med- cated wines and alkalis in stasis, ano- rexia, nausea, dullness of the gastric fire and in alcoholism and the rigid

१५४३ मस्तु-सक्तु (त)

१५५. सरलामधुशिग्रूणा-सरलामरशिग्रूणा (घ)

१५६ मन्देऽग्नौ मद्यपाय च-मन्दाग्निर्मद्यपाय च (च)

१५७ -मन्दाग्निर्मद्यपायस्तथा (फ)

immobile enlargement of the abdomen due to kapha, in order to liquefy the mucus.

कफोदरे क्षारयोगाः—

पिप्पलीं तिल्वकं हिङ्गुं नागरं हरितपिप्पलीम् ।
भल्लातकं शिशुफलं त्रिफलां कटुरोहिणीम् ॥१५८॥
देवदारुं हरिद्रे द्वे सरलातिविषे वचाम् ।
कुष्ठं मुस्तं तथा पञ्च लवणानि प्रकल्प्य च ॥१५९॥
दधिसर्पिर्वसामज्जतैलयुक्तानि दाहयेत् ।
अन्नादूर्ध्वमतः क्षाराद्विडालकपद् पिवेत् ॥१६०॥
मदिरादधिसण्डोष्णजलारिष्टसुरासवैः ।

पिप्पलीम् पीपरी पिप्पली, तिल्वकम् तिल्वकं तिल्वक, हिङ्गुं हिङ्गु हींग, नागरम् सूठ सोंठ, हस्तिपिप्पलीम् गजपीपरी गजपीपल, भल्लातकम् लीलाभा भिलावा, शिशुफलम् सरगवानी शींग सहजनकी सेम, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, कटुरोहिणीम् कटु कटुकी, देवदारु देवदारु देवदारु, द्वे हरिद्रे हरिद्रे, दारुहल्दी, सरला- रीड धूपसरल, अतिविषे- अति-वधनी कण्ठी अतीस, वचाम् वज्र वच, कुष्ठम् कूठ कूठ, मुस्तम् मोथ मोथा, तथा तथा तथा, पञ्च- पांच पाचों, लवणानि च लवणेषु लवण, प्रकल्प्य- ब्रेगां क्रीने मिलाकर, दधि- अने दही और दही, सर्पिः धी घी, वसा- वसा वसा, मज्ज- मज्ज मज्जा, तैलयुक्तानि तथा तैलथी मिश्रित करके, दाहयेत् भाणवां जलावे, अन्नात् भोजन भोजनके, कूर्ध्वम् पछी अनन्तर, अत आ इस, क्षारात् क्षारभांथी क्षारसे, विडालकपदम् अथ तोला एक कर्ष, मदिरा- मदिरा मदिरा, दधिसण्ड दहीतुं दहीके पानी, सण्डोष्णजल- अनु पाणी गरम जल, अरिष्ट- अरिष्ट अरिष्ट,

सुरा- सुरा सुरा, आसवैः अथवा आसवनी साथे अथवा आसवके साथ, विवेत् पीवे पीवे ॥१५८-१६०॥

158-160½ Take long pepper, lodh, asafoetida, dry ginger, elephant pepper, marking nut, fruits of drum stick the three myrobalans, kurroa, deodar, turmeric, indian berberry, common sal, indian atees, sweet flag, costus, nut-grass, and the pentad of salts, mix all these together and roast it mixed with curds, ghee, animal fat, marrow and oil, take one tola of this alkali after meals, with madira wine, whey, warm water, medicated wine or sura wine

हृद्रोगं श्वयथुं गुल्मं स्त्रीहारो जठराणि च ॥१६१॥
विसूचिकामुदावर्तं वाताष्टीलां च नाशयेत् ।

हृद्रोगम् ते हृद्रोगे वह हृद्रोग, श्वयथुश्च श्वयथु सेना गोथ, गुल्मश्च गुल्म गुल्म, स्त्रीह- स्त्रीहा स्त्रीहा, अर्श- अर्श अर्श जठराणि च उदररोग उदररोग, विसूचिकाम् विसूचिका विसूचिका, उदावर्तम् उदावर्त उदावर्त, वाताष्टीलाश्च च अने वातजन्य अष्टीलाने और वातजन्य अष्टीलाको, नाशयेत् नाश करे छे नष्ट करता है ॥१६१॥

161-161½ This will cure stomach disorders, edema, gulma, splenic disorders, piles abdominal diseases, acute intestinal irritation, misperistalsis and Ashtila (hard tumor) due to vata.

क्षारं चाज्जकरीषाणां च्युतं सूत्रैर्विपाचयेत् ॥१६२॥
कार्षिकं पिप्पलीमूलं पञ्चैव लवणानि च ।
पिप्पलीं चित्रकं शुण्ठीं त्रिफलां त्रिवृतां वचाम् १६३
द्वौ क्षारौ सातलां दन्तीं स्वर्णक्षीरीं विषाणिकाम् ।

१५८ तिल्वक-तिल्वक (घ)

, , -तिन्दुः (घ)

१५९ सरलातिविषे-सरलातिविषे (घ)

, वचाम्-वचराम् (घ)

१६० अन्नादूर्ध्वमतः-अन्नादूर्ध्वं तत (घ)

, दाहयेत्-दापयेत् (घ)

कोलप्रमाणं वटिकां पिवेत् सौवीरसंयुताम् ॥१६४॥
श्वयथावलिपाके च प्रवृद्धे च दकोदरे ।

अजकरीवाणाम् अकरीनी ली डीने। बकरीकी भेगीका,
मूत्रे च गोमूत्रनी साथे गोमूत्रके साथ, सुतम् गायत्री
डाढेये। परिखावित किया हुआ, क्षारक क्षार क्षार,
विपाकयेत् पत्राववे। पकावे, पिप्पलीमूल पीपरीभूणना
गठेडा पीपरामूत्र, पञ्च एव च लवणानि पांथ लवणो।
पावो लवण, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, विषकम् चित्रक,
चित्रक, शुष्ठी च सूट सोंठ, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला,
त्रिवृताह नये। तत्र त्रिवृत, वचाम् वच, द्वौ क्षारौ
साशुभार जवभार सजिहार यवक्षार, सातलाम् सातला
सातला, दन्तीम् दन्तीमूत्र दन्तीमूल, स्वर्णक्षीरीम् धारुडी
स्वर्णक्षीरी, विषाणिकाह यभार दुधेदी उतरन, कापिकम्
के प्रयेकना येक तोला यूष्ने क्षारभा नाभी इन
प्रत्येकके एक कर्ष चुणको क्षारमें डालकर, कोलप्रमाणम्
अर्धा तोलानी कोलप्रमाणकी, वटिकाम् गोली बनावी
ते वटिका कर उमे, श्वयथौ सोम शोक, अलिपाके च
अपथे। अपचन प्रवृद्धे अने अधेक्षा और पडे हुए,
दकोदरे च जलोदरभा जलोदरमें, सौवीर-संयुताम्
सौवीर सहित सौवीरसे घोलकर, पिवेत् पीवी
पीवे ॥ १६२-१६४ ॥

162-164 1/2. The alkali prepared from
the dry dung of the goat should be
boiled in cow's urine and then
adding one tola each of the roots of
long pepper, each of the pentad of
salts, long pepper, white flowered
ledwort, dry ginger, each of the three
myrobalans, turpeth, sweet flag, each
of the two alkalis, soap pod, red physic
nut, hirty and stinking swallow wort,
prepare pills of 1/2 tola weight each
The pill should be taken mixed with
sauveeraka wine in edema, indigestion
and advanced type of ascites

१६४. पिवेत्सौवीरसंयुताम्—ऊखा त्वन्लेन ना पिवेत् (प. फ.)

१६५. च दकोदरे—चोदकोदरे (व.)

उदरे यवागूगोः—

भावितानां गवां मूत्रे षष्टिकानां तु तण्डुलेः ॥१६५॥
यवागू पयला सिद्धां प्रकाम भोजयेन्नरम् ।

पिवेदिक्षुरसं चानु जठराणां निवृत्तये ॥१६६॥

स्वं स्वं स्थानं व्रजन्त्येवं तथा पित्तकफानिलाः ।

गवां मूत्रे गायना मूत्रभां गोमूत्रकी, भावितानाम्
गायना आपेक्षा भावना विद्ये गये, षष्टिकानाम् साडीना
गाठी, तण्डुलेः तु योभाभांशी चावलसे, पयला सिद्धाम्
दूध पडे सिद्ध करेदी दूधके साथ सिद्ध, यवागूम्
यवागू यवागू, नरम् उदरोगीने उदररोगी पुरुषको,
प्रकामम् भूय तृति पर्यंत, भोजयेत् पावी खिन्वावे,
जठराणां निवृत्तये च अने उदररोगनी निवृत्ति भाटे
और उदररोगकी निवृत्तिके लिए, अनु ते पछी उसके
पश्चात्, इक्षुरसम् शेखडीने रस ईखला रस, पिवेत्
पावे। पिलावे, तथा एवम् ते प्रभाणे करवाथी ऐसा
करनेसे, पित्तकफानिला पित्त कफ अरोवायु पित्त कफ
और वायु, स्वम् स्वयं पोतपोताना अपनं अपने, स्थानम्
व्रजन्ति स्थानभां जता रहे छे स्थानपर चले जाते
है ॥ १६५-१६६ ॥

165-166 1/2 The patient may drink, to
his heart's content, the gruel prepared
in milk of the shastika rice which has
been impregnated in cow's urine, and
may take a postprandial potion of
sugar-cane juice, for the cure of abdo-
minal affections. As a result, the pitta,
kapha and the vata return to their
natural habitats

उदरे शाकम्—

शङ्खिनीस्तुक्त्रिवृहन्तीचिरविद्यादिपल्लवैः ॥१६७॥
शाकं गाढपुरीषाय प्राग्भक्तं दापयेद्भिषक् ।

१६७. पिवेदिक्षुरसं चानु जठराणां—पिवेदिक्षुरसं चानुजठराणां (प)

१६६. व्रजन्त्येवं—व्रजन्त्येषा (क)

१६७. शङ्खिनीस्तुक्त्रिवृहन्तीचिरविद्यादिपल्लवैः—प्रकोपजनन
यान्ति उपक्रान्ता मिवगरे (र)

१६७. शाकं गाढपुरीषाय प्राग्भक्तं दापयेद्भिषक्—त्रिवृताशखिनी-
दन्तीसुषापूर्तीकपल्लवैः शाकं पक्त्वा प्रयुञ्जित प्राग्भक्तं
गाढवर्चसि (ध द. घ)

विषक वैद्य, गाढपुरीषाय उल्लु अणवाणा
गोणीने कठिन मलवाले रोगीको, प्राशक्तम् ले.नन-टी
पुर्दे मोहनने पहिने, बाङ्गिनी- अ[अपुटागणी मङ्गिनी,
स्तुक्- शेर मेहुद, अत्रुस्- नसोतर त्रिगत, दन्ती- ६ टी
दती, चिरविलवादिपल्लवे- अयेन धत्यादिना पांदां वडे
उरेलु खिलजिल आदिकी पत्तियोसे बनाये, जाकम् आउ
शाकको, दापयेत् आपु देवे ॥ १६७३ ॥

167-167½ The physician may give the patient who passes hard scybalous stools, the leaf-sprouts of thony milk hedge, turpeth, red physicnut, the jungle cork tree etc , made into curries before meals.

ततोऽस्यै शिथिलीभूतवर्चोदोषाय शास्त्रवित् ॥ १६८ ॥
वद्यान्मूत्रयुतं क्षीरं दोषशेषहरं शिथम् ।

शास्त्रवित् शास्त्रने आशुनार वेद्ये गात्र जाननेवाला
वेद्य, ततः त्पार पछी पश्चात्, कस्यै येने इस, शिथि-
लीभूत-वर्च-दोषाय जेना मण तथा दोष शिथिल
शया छे येना रोगीने कीले हुए दोष तथा मलवाले
रोगीको, दोष-शेषहरम् भाडी रहैला दोषने हर करवाउ
शेष दोषका नाशक, मूत्रयुतम् गोमूत्रसहित गोमूत्रयुक्त
शिथम् उल्याणुकारी कल्याणकारक, क्षीरम् दूध दूध,
दद्यात् आपु देवे ॥ १६८३ ॥

168 168½ When the morbid humor and scybalous stools have softened, the learned physician may give the patient cow's milk combined with cow's urine It removes all the remaining morbidity and is beneficial

उदरे क्षारतैलम्—

पार्श्वशूलमुपश्लम्भं हृद्ग्रहं चापि सारुतः ॥ १६९ ॥
जनयेद्यस्य त तैलं बिल्वक्षारेण पाययेत् ।

१६८३ क्षीर-सार (= घ)

,, शिव-पर (क)

१६९ पार्श्वशूलमुपश्लम्भ-पार्श्वशूलमा श्लम्भ (क)

,, सारुत-सारुतम् (क)

१६९३ त तैलम्-तैल स (घ)

,, पाययेत्-ना पिये (घ)

सारुतः वायु वायु, यरच जेने जितको, पार्श्वशूलम्
पार्श्वशूलं शूल पार्श्वशूल, उपश्लम्भम् उपश्लम्भ उपश्लम्भ,
हृद्ग्रहम् च अपि अगे हृद्ग्रह और हृद्ग्रह, जनयेत्
उत्पन्न उप पैदा कर, तस्य तेने उसको, बिल्वक्षारेण
बिल्वक्षारणी शिथ उरेलु बिल्वक्षारसे शिथ, तैलम् तेल
तैल, पाययेत् पाउ पिलावे ॥ १६९३ ॥

69-169½ In cases where the vata has produced pain in the sides, stiffness and cardiac spasm the physician may give a potion of oil prepared with bal alkali

तथाऽग्निमन्थस्योनाकपलाशतिलनालजैः ॥ १७० ॥

बलाकदल्यपामार्गक्षारैः प्रत्येकशः सुतैः ।

तैलं पक्त्वा भिषग्दद्यादुदराणां प्रशान्तये ॥ १७१ ॥

निघर्तते चोदरिणां हृद्ग्रहक्षानिलोज्ज्वल ।

तथा तथा तथा, प्रत्येकश सुतैः प्रत्येक अलग
अलग आनित करवाभा आवेला प्रत्येक अलग अलग
खावित किये गये, अग्निमन्थ- अरणी अरणी, इमोनाक-
टेडु टेंडु, पलाश- आभरो टाक, तिलनालजैः तेलना
उल्लुसला तिलके ननों, बला अला बला, कदली-
केला, अपामार्ग- अने अथेला येथेला और
चिचिडा इनके, क्षारैः क्षारो वडे क्षारोसे, तैलम् तेल
तैल, पक्त्वा पकावीने पकाकर, उदराणाम् उदररोगनी
उदररोगके, प्रशान्तये शांतिने माटे शमनके लिए,
भिषक् वैद्ये वैद्य, दद्यात् आपु देवे, उदरिणाम् आ
तेषु उदररोगीभेला इस तैलसे उदररोगियोका,
जलिलोज्ज्वल वातजनित वातजन्य, हृद्ग्रह च हृद्ग्रह
पक्षु हृद्ग्रह मी, निघर्तते गटी अथ छे नष्ट होता
है ॥ १७०-१७१३ ॥

170-171½. In the same manner, the physician may administer oil prepared successively with each of the alkalis prepared from wind-killer, indian valerian, palash, til stalks, heart-leaved sida, plaintain and rough chaff for the cure of abdominal disease; By means

of this medication, the cardiac spasm due to vata occurring in persons suffering from abdominal disease is cured.

उदरे एरण्डतैलम्—

कफे वातेन पित्तेन ताभ्यां वाऽप्यावृतेऽनिले ॥१७२॥
बलिनः स्वौषधयुतं तैलमेरण्डजं हितम् ।

वातेन वातथी वायुसे, पित्तेन अने पित्तथी और पित्तसे, कफे कफके, ताभ्याम् वा अथवा पित्त अने कफथी या पित्त और कफसे, अनिले अपि वायु वायुके, आवृते आवृत यत्ना आवृत होने पर, बलिन अणवान उदररोगीने बलवान उदररोगीको, स्वौषधयुतम् ते ते दोषनां नाशक औषधैः युक्त उस उस दोषके नाशक औषधोंसे युक्त, एरण्डजम् अर्थात् एरण्डका, तैलम् तैल तैल, हितम् हितकारी अथवा हितकर ॥ १७२ ॥

172-172½ In conditions where the kapha is overlaid with vata and pitta or where the vata is overlaid with the kapha and pitta, castor oil combined with appropriate adjuvants is beneficial if the patient is strong

उदरे वस्तयः—

सुविरिको नरो यस्तु पुनराध्मापितो भवेन् ॥१७३॥
सुस्निग्धैरम्ललवणैर्निरुहैस्तमुपाचरेत् ।

सुविरिकः अने सारी रीते विरेचन अथु होय अथु अच्छी तरहसे विरिक्त हुआ, य. तू अने जो, नर मनुष्य पुरुष, पुन पुन पुन, आध्मापित आध्मान-युक्त आध्मानयुक्त, भवेत् थाय तो होवे तो, तम् तेने उसका, सुस्निग्धै सारी रीते रनेहताया अच्छी प्रकारसे स्निग्ध, अम्ललवणैः आटा तथा आटा अम्ल और लवण, निरुहै निरुहवस्तियोंसे, उपाचरेत् उपचार करे ॥ १७३ ॥

१७२. पुनराध्मापितो भवेत्—पुनराध्मानाहतम् (ख * त)

,, आध्मापितो भवेत्—आध्मापने तु तम् (क.)

,, भवेत्—सिक् (ख)

१७३ ॥ तमुपाचरेत्—समुपाचरेत् (ब.)

173-173½ The person who, even after being well purged, suffers again from distension of the abdomen, should be treated with evacuative enemata prepared out of unctuous, acid and salt articles.

सोपस्तम्भोऽपि वा वायुराध्मापयति य नरम् ॥१७३॥
तीक्ष्णैः सक्षारगोमूत्रैर्वस्तिभिस्तमुपाचरेत् ।

यम् नरम् अथवा अने मनुष्यने या जिस पुरुषको, सोपस्तम्भ. अपि अथथी आधिसे होया अथवा पथु कफसे वाधने पर भी, वायु वा वायु वायु, आध्मापयति आध्मानयुक्त करे अथवा आध्मान करता है, तम् तेने उसका, सक्षार-क्षार क्षार, गोमूत्रै तथा गोमूत्रथी युक्त तथा गोमूत्रयुक्त, तीक्ष्णै तीक्ष्ण तीक्ष्ण, वस्तिभि. अस्तिभि. वडे वस्तियोंसे, उपाचरेत् उपचार करे ॥ १७३ ॥

174-174½. Or if the vata causes intestinal stasis and abdominal distension, the physician should treat that patient with enema prepared with acute substances and mixed with alkali and cow's urine.

उदरे विषप्रयोग—

क्रियातिवृत्ते जठरे त्रिदोषे चाप्रशाम्यति ॥१७५॥
ज्ञातीन् ससुहृदो दारान् ब्राह्मणावृपतीन् गुरुन् ।
अनुज्ञाप्य भिषक् कर्म त्रिदोष्यात् संशयं श्रुत्वा ॥१७६॥

क्रियातिवृत्ते अने अर्थात् उदररोग अथिदोष्याने मलुकारते। न होय चिकित्साको काष जाने पर त्रिदोषे अने त्रिदोषजन्य त्रिदोषजन्य, जठरे च उदररोग उदररोगका, अप्रशाम्यति न भवेत् होय तो अमन न होनेपर, ससुहृद्व भिदो-सहित मत्रसहित, ज्ञातीन् कुटुम्बीनी स्वजन, दारान् अथवा भौरत, ब्राह्मणान् आदिषु ब्राह्मणों, वृपतीन्

१७५ क्रियातिवृत्ते जठरे त्रिदोषे—क्रियातीते त्रिदोषे च जठरे (प.)

राम्भो गजायो, गुरून् अने वडीलेनी पौर गुरुओंकी, अनुज्ञाप्य रम्भे अमुमति ले कर, सशयम् रेणीना उवन विषे आश डी रोगीके जीवनमें आशका, द्रुवन् डडी रहकर, भिषक् वैद्ये वैद्य, कर्म (चिकित्सा चिकित्सा, विदध्यात् करवी करे ॥ १७५-१७६ ॥

175-176 When the abdominal disease due to the gathering of fluid has gone beyond the stage of treatment or if the humoral tridiscordance has not got subdued, the physician should summon the patient's kinsmen, well wishers, wives, brahmims, state authorities, the caste and elders and speak to them about the precarious condition of the patient

अक्रियायां ध्रुवो मृत्युः क्रियायां संशयो भवेत् ।
एवमाख्याय तस्येदमनुज्ञातः सुहृद्गणः ॥ १७७ ॥
पानभोजनसंयुक्तं विषमस्यै प्रयोजयेत् ।

अक्रियायाम् चिकित्सा न करवाथी चिकित्सा न करनेसे, मृत्यु ध्रुवः मृत्यु अवश्य छे मृत्यु निश्चिन है, क्रियायाम् अने चिकित्सा करवाथी और चिकित्सा करनेसे संशय भवेत् संशय रहे छे आशका है एवम् इदम् आख्याय अे प्रभाषे आ वात डडीने इस प्रकार इस बातका उदर, तस्य सुहृद्गणै तेना हितेच्छु ओनी उसके सुहृद्गणोंसे, अनुज्ञात रम्भ भेणवी वैद्ये अनुज्ञा पाकर वैद्य, अस्मै आ दरदी भाटे इस रोगीके लिए, विषम विषने विषका, पानभोजनसंयुक्त पान तथा भोजननी साथे लेणवी पान तथा भोजनके साथ मिलाकर, प्रयोजयेत् प्रयोग ने करने करे ॥ १७७ ॥

177-177½ If not treated, the patient's death is certain But if treated by poison-therapy he may have a chance to survive' Having spoken

१७७ ३. प्रयोजयेत्-प्रयापयेत् (घ.)

thus and being permitted by the patient's well-wishers to proceed, he must administer poison to the patient combined with his food and drink.

यस्मिन् वा कुपितः सर्पो विसृजेद्धि फले विषम् १७८
भोजयेत्तदुदरिणं प्रविचार्य भिषग्वरः ।

यस्मिन् फले वा अे इणमा जिस फलमें, कुपित सर्प. कुपित थयेले सर्प कुपित साप, विषम् विष अपने विषको, विसृजेत् भूडे छोड़े, तत् हि ते इल उत फलको, भिषग्वरः श्रेष्ठ वैद्य श्रेष्ठ वैद्य, प्रविचार्य विचार करीने अच्छी प्रकारसे सोचकर, उदरिणम् उदररोगीना ने उदरके रोगीको, भोजयेत् भोजन करे खिलावे ॥ १७८ ॥

178-178½ The physician, after full consideration, should ask the patient to eat a fruit which has been bitten by an enraged cobra and in which its poison has been deposited

तेनास्य दोषसङ्घातः स्थिरो लीनो विमार्गगः ॥ १७९ ॥
विवेणाशुप्रमाथित्वादाशु भिन्नः प्रवर्तते ।

प्रमाथित्वात् प्रमाथीपक्षुने लीधे प्रमाथी होनेके कारण, तेन ते उस, विवेण विषथी विषसे, अस्य ऐने उसका, स्थिरः स्थिर थयेले स्थिर, लीनः लय पायेले लीन, विमार्गग. अने विमार्गमां गयेले और विमार्गमें गया हुआ, दोषसङ्घात. दोषोंने समूह दोषसमूह, आशु शीघ्र शीघ्र, भिन्न. लेधाधने भिन्न होकर, प्रवर्तते बदल आवे के वाटि निकलता है ॥ १७९ ॥

179 179½ The accumulated morbidity in the patient's abdomen which has become firm mixed with the body-elements and has spread in the wrong channel, gets agitated by this poison and then getting broken up, immediately flows out

१७९ ३. भोजयेत्-भक्षयेत् (घ.)

विषेण हृतदोषं तं शीताम्बुपरिषेचितम् ॥१८०॥
पाययेत भिषग्दुग्धं यवागूं वा यथाबलम् ।

विषेण विषथी विषप्रयोगसे, हृतदोषम् जेना दोषो
हराई गया होय जिसके दोष निकल गये हों, शीताम्बु-
अने दुग्ध जलथी और शीत जलसे, परिषेचितम् जेना
परिषेक करवाभा आये होय जेना जिस पर परिषेचन
किया हो ऐसे, तम् ते रोगीने उस रोगीको, भिषक्
वैद्य वैद्य, दुग्धम् दूध दूध, यवागूं वा अथवा यवागूं
या यवागूं, यथाबलम् अथ प्रमाणे बलके अनुसार,
पाययेत पायी पिलावे ॥ १८० ॥

180-180½ When his morbidity has
been eliminated by the poison he
should be given an affusion-bath with
cold water and made to drink milk or
barley-gruel according to capacity by
the physician

त्रिवृन्मण्डूकपण्योश्च शाकं सवववास्तुकम् ॥१८१॥
भक्षयेत् कालशाकं वा स्वरसोदकसाधितम् ।
निरम्ललवणस्नेहं खिन्नाखिन्नमनन्नभुक् ॥१८२॥
मासमेकं ततश्चैव तृपितः स्वरसं पिबेत् ।

सवववास्तुकम् अथ अथवा यव वधुए, त्रिवृत्-
नसेातर त्रिवृत्, मण्डूकपण्यो. न तथा म. दुग्धपण्योनां
तथा मण्डूकपर्णिके, शाकम् शाक शाक, कालशाकम् वा
अथवा कालशाक जेनाभाथी कोई जेक शाकने
अथवा कालशाक इनमेसे किसी एक शाकको, स्वरसोदक-
पोताना स्वरसथी अपने रसके पानीसे, साधितम्
पकायी पकाकर, निरम्ललवणस्नेहम् अटाश लवण अने
स्नेहथी रहित खटाई नमक और स्नेहरहित, खिन्नाखिन्नम्
पूरुपूरु आइल के नहि आइल ते शाक पूरा पके या
न पके हुए उस शाकको, अनन्नभुक् सन् अन्न नु भक्षिणु
न करता रोगीजे अन्नसेवन न करता हुआ रोगी, एकम्
मासम् जेक मास पर्यंत एक प्राय तक, भक्षयेत्
आवु तावे, तत च अने ते अरसाभां न्यारे और उस
समयमें जब, तृपित. तरसथी थाय तयारे प्यास लगे

१८२ ॥ तृपित - त्रिवृत् (य.)

तत्र स्वरसम् एव तेनोऽथ स्वरस उक्तं स्वस ही,
पिबेत् पीवे पीवे ॥ १८१-१८२ ॥

181-182½ For a month afterwards,
he should be given the curry prepared
of turpeth, indian pennywort barley
and white goosefoot, or of the jute
plant cooked in the decoction of the
jute plant and water without mixing
either acid or salt or unctuous articles
He should not eat any food at all and
when thirsty he should drink this
very decoction

एव त्रिनिर्हृते दोषे शाकैर्मासात् पर ततः ॥१८३॥
दुर्बलाय प्रयुञ्जीत प्राणभृत् कारभं पयः ।

मासात् जेक मासमां एक माहमें, एवम् आ
रीते इस प्रकार, शाकैः शाकैः शाकके सेवनसे, दोषे
दोषके, त्रिनिर्हृते इर थर्ता निर्हरण होनेपर, तत
ते उसके, परम् पथी अनंतर, दुर्बलाय दुर्बल रोगीने
दुर्ब रोगीको, प्राणभृत् प्राणधारणु करवाना, प्रयुञ्जीत
कारभम् अ. ट. टी. उटनीका, पयः दूध दूध, प्रयुञ्जीत
आपवु देवे ॥ १८३ ॥

83-183½ When thus the morbidity
has been eliminated by these curries
for a month, the weak patient should
then take the strengthening milk of
the camel

वद्धक्षतान्त्रयो शल्यकर्म—

इदं तु शल्यहर्तृणां कर्म स्याद्दृष्टकर्मणाम् ॥१८४॥

दृष्टकर्मणाम् जेणे शल्यकर्म जेणे जे जेना दृष्टकर्म
शल्यहर्तृणाम् अत्र वैद्योनु शल्यहरण करनेवालोंका, त
ते। तो, इदम् आ यह, कर्म काम काम स्यात् जे
हे ॥ १८४ ॥

184 The following is the treatment
to be performed by the practical oper-
ative surgeon

वामं कुक्षिं मापयित्वा नाभ्यक्षत्रद्वन्द्वमुरङ्गुलम् ।
मात्रायुक्तेन शस्त्रेण पाटयेन्मतिमान् भिषक् ॥१८५॥

मतिमान् शुद्धिमान् मतिमान्, भिषक् वैद्ये वैद्य, नाभ्यक्षत्रं नाभिनी नीचे नाभिके नीचे, वामम् अग्रा बायी, कुक्षिं पेटना भागने कुक्षिको, चतुरङ्गुलम् चार आंगुल मापयित्वा छोड़ीने छोड़कर, मात्रायुक्तेन योग्य प्रमाणवाणी मात्रायुक्त, शस्त्रेण शस्त्रशी शस्त्रसे, पाटयेत् श्रीरे करवे चीरा दे ॥ १८५ ॥

185. The skilful surgeon should make an incision of the measure of four fingers-breadth on the left side of the abdomen below the umbilicus with the appropriate cutting instrument

विपाट्यान्त्रं ततः पश्चाद्दीक्ष्य वद्वक्षतान्त्रयो ।
सर्पिणाऽभ्यज्य केशादीन्सृज्य विमोक्षयेत् ॥१८६॥
मूर्च्छनाद्यच्च समूहमन्त्र तच्च विमोक्षयेत् ।

अन्त्रम् आंतर्यापर आतपर विपाट्य- श्रीरे पाडी चीरा दे कर, तत पश्चात् ते पछी फिर, वीक्ष्य अगोअर नेछने अच्छीप्रकार देखकर, सर्पिणा अभ्यज्य धी योपडी धी चुपड़कर, वद्वक्षतान्त्रयो अक्षान्त्र अने क्षतान्त्रना डारणभूत वद्व और क्षत आतके कारणभूत, केशादीन् केश वगेरेने वारु आदिको, सवसृज्य साइ करीने साफकर, विमोक्षयेत् डाढी नागवा निकाल दे, यत् च अने ने आंतर्युं और जो आत मूर्च्छनात् मणी अन्तरी मूर्च्छनासे, समूहम् इसार्थ गयु होय फस गयी हो. तत च ते उस, अन्त्रम् अन्त्रने आतको भी, विमोक्षयेत् छूड पाउवु अलग करे ॥ १८६ ॥

186-186! Having opened the abdomen and then carefully examining the intestines for obstruction or perforation of the intestines and anointing them with medicated ghee and clearing the hair or other substances in them, the intestines should be put back The

१८६. च विमोक्षयेत्-चात्म क्षयेत् (६)

intestines which have been benumbed due to obstruction should be released

छिद्राप्यन्त्रस्य तु स्थूलैर्दशयित्वा पिपीलिकैः ॥१८७॥
बहुशः संगृहीतानि ज्ञात्वा छित्त्वा पिपीलिकान् ।
प्रतियोगैः प्रवेद्यान्त्रं प्रेयैः सीव्येद्वेण ततः ॥१८८॥

अन्त्रस्य आंतर्याना आतके, छिद्राणि तु छिद्रोने छिद्रोको तो, स्थूलैः मोटा बडे, पिपीलिकै म मकौडोको, दशयित्वा करडाव्या पछी दश करानेके बाद, बहुश अन्त्रना छिद्रोना गे छेडा अने अग्राये आतके छिद्रोके दोनो मिको अनेक जगह पर, संगृहीतानि अगोअर नेछने गधेदा ठीक जुड़े हुए, ज्ञात्वा ज्ञानकर, पिपीलिकान् म मकौडोको, छित्त्वा छापने काटकर, प्रतियोगै उलटा कर्म वडे विपरीत कर्मसे, अन्त्रम् आंतर्यापर आतको, प्रवेद्य अन्त्र प्रवेद्य करवीने अन्त्र प्रवेद्य कराके, तत ते पछी फिर, प्रेयै मोटा वडे सूईसे, वणम् मणी वणणे, सीव्येत् सीवी देवु सी देवे ॥१८७-१८८ ॥

187-188 And if there is perforation of the intestines, the part should be made to be bitten by big black ants and seeing that the perforation is well closed by the firm bites taken by the ants their bodies must be cut off Then putting the intestines back in their place, the abdominal skin should be sutured with the needle

जलोदरं गच्छकर्म—
तथा जातोदकं स्वर्गमुदरं व्यधयेद्भिषक् ।
वामपार्श्वे त्वद्यो नाभेर्नाडीं दत्त्वा च गालयेत् ॥१८९॥

तथा ते प्रमाणे उच्यते प्रकार, भिषक् वैद्ये वैद्य, नदीं सधणा सर्व प्रकारके, जातोदकं नेमा पाणी १८९ प्रतियोगै-प्रतीपेय (ध ७)
,, प्रेयं प्रेयं (ध ५)
१८९. व्यधयेत्-व्यापयेत् (४)
,, वामपार्श्वे-वामभागे (च ध.)

पेदा थयुं छे येनां जल उत्पन्न हुए, उदरम् उदरेने उदरको, नामेः तु नाभिनी नीचे नामिके नीचे, वाम-पार्श्वे जला पड्यामां बाये पार्श्वमें, व्यधयेत् वी धनां वेध करे, नाडीम् च अने नाडीने और नाडी, दस्वा दशाडीने लगाकर, गालयेत् पाण्णी डाढ्यु परिखावण करे ॥ १८९ ॥

189 In case of formation of fluid in all kinds of abdominal diseases, the physician should tap the abdomen on the left side below the umbilicus and drain the fluid by inserting a canula into it

विस्त्राव्य च विमृद्यैतद्वेष्टयेद्वासोदरम् ।
तथा वस्तिविरेकाद्यैस्त्रानं स्वर्धं च वेष्टयेत् ॥१९०॥

विस्त्राव्य जल डाढी जलका विस्त्रावण करके, विमृद्य च डाथथी द्वावीने मर्दनकरके, एतत् उदरम् औ उदरने इस उदरको, वामसा पश्चिमी कपड़ेसे, वेष्टयेत् वी ट्यु लपेट दे, तथा तेमञ्ज उसीप्रकार, वस्ति- अति वस्ति, विरेकाद्यैः विरेचन द्रव्यादिधी और विरेचन आदिसे, म्लानम् नभी गयेला क्षीण हुए, सर्वम् च सधनां उदरेने मसी उदरको, वेष्टयेत् पश्चिमी वी ट्यां लपेट दे ॥ १९० ॥

190 Having drained all the fluid by pressure on all sides, the abdomen should be tied with a tight cloth-bandage, and whenever the abdomen is retracted by enemata, purgation or similar measures, it should be similarly tightly bandaged

निःस्रुते लङ्घितं पेयाम्स्नेहलवणां पिबेत् ।
अतः परं तु षण्मासान् क्षीरवृत्तिर्भवेन्नरः ॥१९१॥

१९० विस्त्राव्य-नि स्त्राव्य (घ)

१९१ विस्त्राव्य च विमृद्यैतत्-नि स्त्राव्य च विमृद्यैतत् (छ)

१९१ अस्नेहलवणा-सस्नेहलवणा (घ)

निःस्रुते जल डाढया पछी जलके निर्हरण होने पर, लङ्घितः सन् लंघन करेला रोगीऔ लंघन किया हुआ रोगी, अस्नेहलवणां स्नेह तथा लवणुरहित जेह और लवणरहित, पेयाम् पेयानुं पेया, पिबेत् पान करवु पीवे, अतः परम् तु औ पछी इसके बाद, नरः भनुष्ये पुरुष, षण्मासान् च छ मास पर्यंत छः माह तक, क्षीरवृत्ति दूधने आहार करनेपर दूधका सेवन करनेवाला, भवेत् थयु हो ॥ १९१ ॥

191 When all the fluid is drained, the patient having fasted, should drink thin gruel free from unctuous article or salt After that for six months, he should live on a milk diet alone

त्रीन् मासान् पयसा पेयां पिबेत् त्रींश्चापि भोजयेत् ।
श्यामाकं कोरदूषं वा क्षीरेणालवणं लघु ॥१९२॥
नरः संवत्सरेणैवं जयेत् प्राप्त जलोदरम् ।

त्रीन् मासान् त्रयु मास पर्यंत तीन माह तक, पयसा दूधसहित दूधसे, पेयाम् पेया पेया, पिबेत् पीवी पीवे, त्रीन् च अपि अने त्रयु मास पर्यंत तीन महीनों तक, अलवणम् लघु लवणुरहित लघु नमकरहित लघु, श्यामाकम् सामा सावा चावल, कोरदूषम् वा डे डेहरानु या कोदों, क्षीरेण दूधसहित दूधके साथ, भोजयेत् भोजन करवु खावे, एवम् आ प्रमाणे करवाथी इस तरह करनेसे, नरः भनुष्य पुरुष, प्राप्तम् थयेला उत्पन्न हुए, जलोदरम् जलोदरने जलोदरको, संवत्सरेण औक वर्षे एक सालमें, जयेत् अते छे जीतता है ॥ १९२ ॥

192-192 For three months more he may take thin gruel with milk and for a further period of three months

१९१ श्यामाकं कोरदूषं वा क्षीरेणालवणं लघु-सकोरदूषं श्यामान-
पयसाऽलवणं नर (घ.)

१९२ श्यामाकं कोरदूषं वा-सकोरदूषं श्यामाकम् (ग)

१९२ क्षीरेणालवणं लघु-क्षीरेण लघुभोजन (ख ढ)

१९२ -पयसाऽलवणं नर (घ)

१९२ नर-भनुष्ये जयेत्प्राप्त जलोदरम्-संवत्सरेणावजये
त्प्राप्तं चैव जलोदरम् (घ)

he may take light diet of sanwa and common millets, mixed with milk and without salt. The patient taking the course of milk-diet in this way for a year will subdue the condition of accumulation fluid in the abdomen (ascitis)

उदरे क्षीरस्य प्रशस्तत्वम्—

प्रयोगाणां च संव्याप्तु क्षीरं प्रयोजयेत् ॥१९३॥
दोषानुबन्धरक्षार्थं बलस्यैर्यार्थमेव च ।
प्रयोगापचिताङ्गानां हितं ह्युदरिणां पयः ।
सर्वधातुक्षयार्तानां देवानाममृतं यथा ॥१९४॥

सर्वेषाम् च सधनां सव, प्रयोगाणाम् प्रयोगेने पयोगोके, अनु अते वाद, दोष-अनुबन्ध- दोषना अतुअधमथी दोषके अनुबन्धसे, रक्षार्थम् अथवा भाटे रक्षाके लिए बल-स्यैर्यार्थम् च एव तथा अलनी स्थिरता भाटे और बलकी दृढताके लिए, क्षीरम् प्रयो- जयेत् दूधने प्रयोग करवे। दूधका प्रयोग करे, हि कारखे के क्योंकि, देवानाम् देवाने देवोंको, यथा जेभ जैसे, अमृतम् अमृत हितकर छे अमृत हितकर है, प्रयोग- पचिताङ्गानाम् तेभ प्रयोगथी क्षीरु शरीरवाणा वैसे प्रयोगोंके कारण क्षीण शरीरवाले, सर्व-धातु क्षयार्तानाम् तथा सधनां धातुओना क्षयथी पीडायेना सब धातुओंके क्षयसे पीडित, उदरिणाम्- उदरेरोगीओने उदररोगियोंके लिए, पयः दूध दूध, हितम् हितकर छे हितकर है ॥१९३-१९४॥

193-194 After taking all the medica- tions, the course of milk-diet should be resorted to for preventing the occurrence of the sequela of the morbid humor and also for the maintenance of the patient's strength. Milk is wholesome to the patient suffering from abdominal disease and whose body is emaciated consequent upon the procedure of treatment, as also to persons afflicted

with the loss of all body-elements, and is to them what nectar is to the gods

अध्यायोकार्यसंग्रह—

तत्र श्लोकौ—

हेतु प्राग्रूपमष्टानां लिङ्गं व्यासखमासतः ।
उपद्रवान् गरीयस्त्वं साध्यासाध्यत्वमेव च ॥१९५॥
जाताजातारगुलिः चिक्त्सिः चोक्तवानृषिः ।
समासव्यासनिर्देशैरुदराणां चिकित्सिते ॥१९६॥

तत्र श्लोकौ ते (वपयमां उपत्तुतांने अे १२०३० छे के उस विषयमें उपद्रवोंके दो श्लोक हैं कि, अष्टानाम् आः उदरेरोगीनां आठों उदररोगोंके, व्यास-समासतः विस्तार तथा संक्षेपथी विस्तार और संक्षेपसे हेतुम् कारण हेतु, प्राग्रूपम् चक्षु पूर्वरूप, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, उपद्रवान् उपद्रवो उपद्रव, गरीयस्त्वम् ५५- साध्यता कृच्छ्रसाध्यता, साध्यता असाध्यत्वम् च एव साध्यता असाध्यता साध्यता असाध्यता, जात-अजात अमृतु लिङ्गानि अतोऽद्य तथा अमृतोऽद्य उदरेनां लक्षणो जातोदक तथा अजातोदकके लक्षण, समास व्यासनिर्देशे अने संक्षेप तथा विस्तृत निर्देशो वडे और संक्षेप तथा विस्तारयुक्त कथनसे, चिकित्सा च चिकित्सा पशु चिकित्सा भी, ऋषिः ऋषिओ ऋषिने, उदराणाम् चिकित्सिते उदरचिकित्सित अध्यायमां उदरचिकित्सित अध्यायमें, उक्तवान् उक्तां छे कहे है ॥ १९५-१९६ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

195-196 The etiology, premonitory symptoms, signs and symptoms of the eight kinds of abdominal diseases in extenso and in brief, complications, seriousness, curability and incurability, characteristics of slight and full forma- tion of fluid and treatment in brief as well as in extenso have all been des- cribed by the sage, in this chapter on the Therapeutics of Abdominal disease.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रेऽप्राप्ते दृढबलसंपूरिते चिकि-
त्सास्थाने उदरचिकित्सितं नाम
त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

इति आ प्रभाषे इम प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेला अग्निवेशसे बनाये, तन्त्रे अने अरुंधती
प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे
चिकित्सास्थानमे उदरचिकित्सितम् 'उदरचिकित्सित'
'उदरचिकित्सित', नाम नामने नामका, त्रयोदश
तेरमे तेरहवाँ, अध्याय अध्याय संपूर्ण थये।
अध्याय समाप्त हुआ ॥ १३ ॥

13 Thus in the section on thera-
peutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka the
thirteenth chapter entitled 'The Thera-
peutics of Abdominal disease' which
was found missing and has been recon-
structed by Dridhabala, is completed

चतुर्दशोऽध्यायः ।

चौदहवाँ अध्याय अध्याय चौदहवाँ

Chapter XIV

अर्शश्चिकित्सितोपक्रमः—

अथातोऽर्शश्चिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्याह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अत हवे अर्शुथी अब आगे, अर्शश्चि-
कित्सितम् 'अर्शश्चिकित्सित' नामना अध्यायनु
'अर्शश्चिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्याम
व्याख्यान करुं व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान्, आत्रेय आत्रेये आत्रे-
यने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे अ इस विषयसे
निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंगे अ कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the cha-
pter entitled the Therapeutics of Piles

2 Thus declared the worshipful
Atreya

अर्शोविषये आत्रेयं प्रत्यग्निवेशस्य प्रश्ना —

आसीनं मुनिमव्यग्रं कृतजाप्यं कृतक्षणम् ।

पृष्टवानर्शसां युक्तमग्निवेशः पुनर्वसुम् ॥ ३ ॥

प्रकोपहेतुं संस्थान स्थानं लिङ्गं चिकित्सितम् ।

साध्यासाध्यविभागं च तस्मै तन्मुनिरब्रवीत् ॥४॥

अव्यग्रः अव्यग्र स्वस्थ, कृतजाप्यम् जेले अथ
उरी दीधी छे अथ जप किये हुए कृतक्षणम् अने जेले
अवकाश दीधी छे अथ और जिसने अवसर निकाला
है ऐसे, आसीनम् अथेला बैठे हुए, पुनर्वसुम् पुनर्वसु
पुनर्वसु, मुनिम् मुनिने मुनिको, अग्निवेश अग्निवेशे
अग्निवेशने, अर्शसाः दरसना अर्शके बारेमें, युक्तम्
प्रकोपनां कारण वगेरे प्रकोपके हेतु आदि, पृष्टवान्
पूछना पूछा, तस्मै तेने उसको, प्रकोपहेतुम् प्रकोपनु
कारण प्रकोपका हेतु, संस्थानम् आकृति आकार स्थानम्
स्थान उत्पत्तिस्थान लिङ्गम् लक्षण, चिकित्सितम्
चिकित्सा चिकित्सा, साध्य-असाध्य-विभागम् च अने
साध्य असाध्यना विभाग और साध्य असाध्यका
विभाग, तत् अ सधणु वह सब, मुनि. मुनिने मुनिने,
अब्रवीत् कहेंगे बतलाया ॥ ३ ४ ॥

3 4 Agnivesa questioned the tran-
quil sage Punarvasu who was seated at
ease after having finished his prayers,
concerning the entire subject of piles
The sage described to him (Agnivesa)
the etiological factors, the shape, the
seat of affection signs and symptoms,
treatment and the classification of cu-
rable and incurable varieties of piles

३ आसीन मुनिमव्यग्र सुखमसीनम् अ (४)

युक्तमग्निवेश—युक्तमग्निवेश (५)

४ साध्यासाध्यविभागं च—साध्यासाध्यविभागश्च (५)

विभाग च—विभागश्च (५)

अर्शसा द्विविधो मेदः, महजानामर्शसा निमित्तम्—

इह खल्वग्निवेश ! द्विविधान्यर्शासि-कानिचित् सहजानि, कानिचिजातस्योत्तरकालजानि । तत्र वीज गुदवलिबीजोपतसपायतनमर्शासां सहजानाम् । तत्र द्विविधो बीजोपतसौ हेतुः-मानापित्रोरपचारः, पूर्वकृतं च कर्म, तथाऽन्येषामपि सहजानां विकाराणाम् । तत्र सहजानि सहजानानि शरीरेण, अर्शासीन्प्रथिमांशविकाराः ॥ ५ ॥

इह खलु अग्नि यहा, अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, द्विविधानि-मे प्रकारेण दो प्रकारके, अर्शासि-दरस्य छे अर्श होते हैं, कानिचित् डेटलाओके कोई, सहजानि-सहज, कानिचित् अने डेटलाओके और कोई, जातस्य उत्तरकालजानि अन्त्या पथी उपतस पाय छे जन्मके बाद उत्पन्न होते हैं, तत्र तेषाम् उनमें, गुदवलि-बीज-उपतसम् दोपना गुदवलीना उत्पादक भीजनी साथे स पाय ध पायेलु दोषवाले गुदवलीके उत्पादक बीजके साथ सम्बन्धको प्राप्त हुआ, बीज-दोपनगन्तु शरीरत् उत्पादक भीज दोषरहित पुत्रका उत्पादन बीज, सहजानाम् सहज सहज अर्शसाम् दरसत् अर्शका, आयतनम् डारस्य छे कारण है, बीज-उपतसौ-दोपनगर्ना भीजने दोपनाया भीजनी साथे स पाय ध पायाम् दोषरहित बीजके दोषनाले बीजके साथ सम्बन्ध होनेमें, मातापित्रो मातापितातु मातापिताका, अपचार अयोग्य आचरण, पूर्वकृतम् तथा पूर्वजन्ममां आचरेषु तथा पूर्वजन्ममें किया हुआ, कर्म च कर्म कर्म, द्विविध. मे मे प्रकारेण इन दो प्रकारका, हेतु हेतु छे हेतु है, तथा तेषम् एव, अन्वेषाम् अपि पथी पथु दूसरे सी, सहजानाम् सहज सहज, विकाराणाम् रोगोने। तेम् मे प्रकारेण हेतु छे रोगोका ही दो प्रकारका हेतु है, तत्र तथा नदी, शरीरेण शरीरनी शरीरके, सह साथे ज्ञान जातानि उपतस अन्त्या इन्से उत्पन्न हुए अर्शा सहजानि सहज सहज अर्शासि दुस्र डेटलाओके अर्श अर्शाते र, इति मे वे, अधिमास-विकारा अधिमास-निर्दिष्टा र जातानि । शरीरे इ ॥ ५ ॥

5 O, Agnivesa! there are two kinds of piles, some are congenital, and some are acquired i e developed during the course of one's life The cause of congenital piles is the vitiation of the embryonic cell forming the anal folds. There are two factors which go to vitiate the embryonic cells Firstly, there are the indiscretions in diet and action of the mother and father, and secondly the evil action done by oneself in the past births This rule holds good in all other congenital diseases 'Congenital' means those disorders that come with birth 'Piles' means disorder characterized by growth of flesh

अर्शसामुत्पत्तिक्षेत्रम्, अर्शसामधिष्ठानभूता धानवश्च—

सर्वेषां चार्शसां क्षेत्रं—गुदस्याध्वपञ्चमाङ्गलाव कात्रे त्रिभागान्तरास्तिचो गुदवलयः क्षेत्रमिति, केचित्तु भूयांसमेव देशमुपदिशन्त्यर्शासां—शिश्रमपत्यपथं गलतालुमुखनासिकाकर्णाश्रिवर्तमानि त्वक् चेति । तदस्त्यधिमांसदेशतया, गुदवलिजानां त्वर्शासीति संज्ञा तन्त्रेऽस्मिन् । सर्वेषां चार्शसामधेष्ठानं—श्रेणो मांसं त्वक् च ॥ ६ ॥

सर्वेषाम् च सधना और सब प्रकारके, अर्शसाम् दरसेना अर्शका, क्षेत्रम् क्षेत्र स्थान, गुदस्य गुदना गुदके, अर्शसाम-साऽथार मादेचार, अङ्गलावकाशे आङ्गणना अन्वकाशमा अंगुलके अवकाशमें, त्रिभागान्तरा. दोढ दोढ आङ्गणने अतरे रहेशी वेढ वट अङ्गुलके अन्तरमें स्थित, तिस्रः त्रस्य तीन, गुदवलय गुदवलीओ गुदवली वलियां, क्षेत्रम् इति क्षेत्र छे क्षेत्र है, केचित् तु डेटलाओके तो कोई तो, भूयांसम् एव देशम् अधिक् प्रदेशके अधिक प्रदेशको, अर्शसां अर्शसां क्षेत्र अर्शका

१. अर्शसामुत्पत्तिक्षेत्रम्—पत्र १७ तुलेटनमासे (घ)

२. क्षेत्रमिति क्षेत्रमिति (घ)

३. तदस्त्यधिमानदे तथा—तदस्त्यधिमानदे एव (क.)

४. गुदवलिजानां—गुदवलिजानि (घ.)

५. अर्शसामधेष्ठानं—अर्शसामधेष्ठानं (घ)

स्थान, उपदिशन्ति अक्ष्वावे ये वताते हैं, शिश्रुण्णे न्ने-
भूनेन्द्रिय जैसेकि - शिश्रु, क्षपस्वपथम् शैलिन अपस्व-
मार्ग, गल-तालु गणु ताणपु गला तालु, सुन नासिका-
मुभ नाड मुह नाक, कणे- डान कान, अक्षिवर्मानि
नेत्रपरम (पीपथा) आखोंकी पलके, त्वक् च इति अने
त्वच. और त्वचा अत्रिमास अत्रिमासने। अत्रिमासका
देशानया भदेश होवाथी पदेश होनेन तत् तेओ.तु
क्षेत्रपक्षु उतका क्षेत्रत्व अस्ति छे दे, अस्मिन् तन्त्रे तु
आ शास्त्रमां तो इत तत्रमे तो, गुदवलिजानाम् गुदादी-
पदीमां उत्पन्न धनाना भासना अ कुरेनी गुदाकी वलीमें
उत्पन्न होनेवाले मासांकुरोंकी, अर्शासि इति अर्शा ओवी
अर्श ऐसी, मंज्रा सजा छे सजा है, मेद मासस भेद
भास मेद मास, त्वक् च अने त्वथा और त्वचा,
सर्वेषाम् सधणा सब अर्शसाम् च हरसेतु अर्शका
अधिष्ठानम् अधिष्ठान छे अधिष्ठान है ॥ ६ ॥

6 The site of all varieties of piles is the area of five fingers and a half in breadth consisting of the three folds or valves dividing the ano-rectal region into three parts This is its site or habitat Some physicians opine that the piles or fleshy growths appear on many regions of the body as for example on the phallus, vagina throat, palate mouth, nose, ear, eye-lids and the skin In this treatise these fleshy growths are grouped under as hypertrophy or excrescent growths of flesh, while those occurring in the rectum alone are referred to as piles The seat of all varieties of piles is fat, flesh and skin.

सहजानामर्शसा रूपाणि—

तत्र सहजान्यर्शासि कानिचिद्वृण्णि, कानिचि-
न्महान्ति, कानिचिद्दीर्घाणि, कानिचिद्ध्रुवानि,
कानिचिद्वृत्तानि, कानिचिद्विषमविस्तृतानि, कानि-
चिद्वृत्तकुटिलानि, कानिचिद्वृद्धिःकुटिलानि, कानि-

चिज्जटिलानि, कानिचिद्वन्नमुंखानि, यथास्व दोषा-
नुबन्धवर्णानि ॥ ७ ॥

तत्र त्यां वहा, सहजानि सधुव सहज, अर्शासि
हरस अर्श, कानिचित् डेटलाओक कोई, अणूनि सक्षम
छोटे, कानिचित् डेटलाओक कोई, महान्ति मोटा बड़े,
कानिचित् डेटलाओक कोई, दीर्घाणि दीर्घ लंबे, कानिचित्
डेटलाओक कोई, ह्रुवानि हरुव ह्रुव, कानिचित् डेटला
ओक कोई, वृत्तानि गोण गोल, कानिचित् डेटलाओक
कोई, विषम- विषम रीते विषम रूपसे, विस्तृतानि इला-
येला फैले हुए, कानिचित् डेटलाओक कोई, अन्त अन्त
अंदरकी ओर, कुटिलानि वांका मुड़े हुए, कानिचित् डेटला
ओक कोई बहिःकुटिलानि अहार वांका बाहिरकी ओर
मुड़े हुए, कानिचित् डेटलाओक कोई, जटिलानि गुच्छना
अ कुरे नेना गुणाकुर जैसे, कानिचित् अने डेटलाओक
और कोई अन्तमुंखानि अन्तमुंभ होय छे अंदर मुख-
वाले होते हैं, यथास्व तेओ पोतपोताना अपने अपने,
दोषानुबन्ध- दोषाने अनुसन्ता दोषोंके अनुरूप, वर्णानि
वर्णाना होय छे वर्णसे युक्त होते है ॥ ७ ॥

7. Of the piles which are congenital some are small and some are large Some are long and some are short, some are protuberant and some are irregularly spread, some are internally curved, some externally curved and some are matted together and some turned inwards Their characteristic colors are in accordance with the particular causative morbid humors

तैरुपहतो जन्मभृति भवत्यतिक्रुशो विकर्ण-
क्षामो दीनः प्रचुरविवद्धवातमूत्रपुरीषः शर्करा-
श्मरीभात्र, तथऽनियतविवद्धसुकफकागशुष्कभि-
न्नवर्षा अन्तराऽन्तरा श्वेतपाण्डुहरितपीतरकारुण-
तनुसान्द्रपिच्छिलकुणपगन्ध्यामपुरीषोपवेशी, ना-
भिबस्तिवक्षणोद्देशे प्रचुरपरिकर्तिकावित, सगुद-

८. तैरुपहतो—तैरभिभूतो (च.)

, शर्कराश्मरीभात्र—शर्करा चाश्मरी वा (ध)

शूलप्रवाहिकापरिहर्षप्रमेहप्रसक्तविष्टम्भान्नकूजो-
दावर्तहृदयेन्द्रियोपलेपः प्रचुरविवद्धतिकाश्लो-
दारः, सुदुर्बलः, सुदुर्बलाग्निः, अल्पशुक्रः, क्रोधलो,
दुःखोपचारशीलः, कामश्वासतमकतृष्णाहृल्लास-
च्छर्द्यरोत्रकाविपाकपीनसक्षवथुपरीतः, तैमिरिकः,
शिरःशूली, क्षामभिन्नसक्तजर्जरस्वरः, कर्ण-
रोगी, शूनपाणिपादवदनाक्षिकूटः, सज्वरः, साङ्ग-
मर्दाः, सर्वपर्वास्थिशूली च, अन्तराऽन्तरा पार्श्व-
कुक्षिवस्तिहृदयपृष्ठत्रिकप्रहोपतप्तः, प्रध्यानपरः,
परमालसश्चेति,

तं उपहत तेओधी पीडित उनसे पीडित, जन्म-
प्रभृति जन्मथी भाडी जन्मसे ही, अतिक्रम. अत्यंत
कृश अत्यंत कृश, विवर्ण विवर्ण वर्णहीन, क्षामः क्षीण
क्षीण, दीन दीन दीन, प्रचुर-विवद्ध- धृष्टा विवद्ध
बहुत विवद्ध, वात सूत्र- वात सूत्र वात सूत्र, पुरीषः
अने भणवाणे और मलवाला शर्करा- शर्करा शर्करासे,
अशमरीमान् तथा अशमरीवाणे थाय छे तथा
अशमरीसे पीडित होता है, तथा अनियत- तेमज नियम
बिना एवं बिना नियमके, विवद्धसुक्त अ धाधने आवता
छूटथी आवता बद्ध होकर आनेवाला खुलकर आनेवाला,
पक्व काम- पाडेला-काया पक्व-कचा, शुष्क-भिन्न- सूक्ष्मायेल
तथा पातला सूखे तथा भिन्न, वर्चा भणवाणे मलसे
युक्त, अन्तरा पथमां वीचमें अन्तरा पथमां वीचमें,
श्वेत-पाण्डु- धौणा पांडु पथुवाणा सफेद पाण्डु, हरित-
पीत- लीला पीणा हरा-पीला, रक्त-अरण- राता अरुण
पथुना लाल-अरण, तनु-सान्द्र- पातला धाटा पतला-
चान्द्र, पिच्छिल- शीघ्रला चिपचिपा, कुणपगन्धि- शव
समान गंधवाणा मुर्देकीसी गंधवाला कामपुरीष- अने
काया भणने और तथा मल तण्वेत्ति उत्सर्ग करनेवाले
न्यागनेवाला नाभि-वस्ति नाभि अस्ति नाभि वस्ति, बह्वृण-
अने व दाबुना मो वक्षणके, उद्देशे प्रदेशमा प्रदेशमें,

प्रचुर- धृष्टी बहुत, परिकर्तिकान्वित, परिकर्तिकावाणे
परिकर्तिकासे युक्त, सगुदशूल- शुभाभा शूनवाणे गुदशूल,
प्रवाहिका- भ्रवाहिका प्रवाहिका, परिहर्ष- रोमांथ रोमहर्ष,
प्रमेह- प्रमेह प्रमेह, प्रसक्तविष्टम्भ- सततविष्ट ल निरत
उत्पन्न विष्टम्भ, अन्नकूज- आंतराभा अवाण अन्नकूजन,
उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, हृदय-हृदयोपलेप लेपायेल
हृदय तथा हृदयोवाणे हृदय और हृदयोमें उपलेप-
युक्त, प्रचुरविवद्ध- धृष्टा श्धाथेला अत्यंत रुकी हुई,
तिक्त-अम्ल- कृष्ण अने भाटा तिक्त और खट्टे, उद्धार-
ओऽकावाणे उकारसे युक्त, सुदुर्बलः अत्यंत दुर्बल
अत्यंत दुर्बल, सुदुर्बलाग्निः अत्यंत दुर्बल अग्निवाणे
अत्यंत दुर्बल अग्निवाला, अल्पशुक्रः अल्प वीर्यवाणे अल्प
शुक्रवाला, क्रोधन- क्रोधी क्रोध करनेवाला, दुःखोपचार-
दुःखथी उपचार थर् शक्ये ओवा कठिनतासे उपचार हो
सके ऐसा, शीलः श्लावावाणे स्वभाववाला, कास-श्वास-
उधरस श्वास खासी श्वास, तमक-तृष्णा तमकश्वास
तरस तमकश्वास प्यास, हृल्लासच्छर्दि- भेण उदटी
हृल्लास कै, अरोचक- अरुचि अरुचि, अविपाक- अपथे
अपचन, पीनस- पीनस पीनस, क्षवथु- अने छींथथी
और छीकसे, परीतः घेरायेला पीडित, तैमिरिक तिमिर-
रोगवाणे तिमिररोगसे पीडित, शिरःशूली मस्तक-
शूनवाणे निरदर्ववाला, क्षाम-भिन्न- क्षीण विन्न क्षीण
फटे हुए, सक्त-सक्त- जेसी गयेल रोकाता बंठे हुए
रुक्ते हुए, जर्जरस्वर- अने जर्जर अवाणवाणे और
जर्जर स्वरवाला, कर्णरोगी काननारोगवाणे कर्णरोगसे
पीडित, शून-पाणि-पाद-वदन-अक्षिकूट सूखेला उधपण
मुष्ण तथा अक्षिकूटवाणे शोथयुक्त हाथ पाँव सुँह और
प्रक्षिकूटवाला, सज्वरः ज्वरवाणे ज्वरयुक्त, साङ्गमर्द
अंगमर्दवाणे अङ्गमर्दयुक्त, सर्व- सभ्र सव, पर्व-
पर्व पर्व, अस्थिशूली- तथा हाडशोभा शूनवाणे और
दृष्टियोंमें शूलयुक्त, अन्तरा- पथमां वीचमें, अन्तरा पथमां
वीचमें, पार्श्व- पथमां पार्श्व, कुक्षि- कुक्षि कुक्षि, वस्ति-
अस्ति वस्ति, हृदय- हृदय हृदय, पृष्ठ- पीड पीठ, त्रिकप्रह-
अने त्रिकला पड्डानारी गौर त्रिक . नके ग्रहसे, उपवत-
पीडित क्लेश पनेवाला, प्रध्यानपर. चिंतापरायण सतत
चिंताकरनेवाला, परमालस च हृदि अने अत्यंत
आणसु होय छे और अत्यन्त धाटसी होता है;

१. प्रवाहिकापरिहर्ष-प्रवाहिकाज्जानपरिहर्ष
, प्रमेह प्रमेह (५)
शूनपाणि-सगुदशूलि (५)
, अन्नकूज (५)
॥ सुदुर्बल-सुदुर्बलाग्नि (५)

8. The man affected with congenital piles, is from his very birth exceedingly lean discolored, emaciated. low-spirited and suffers from excessive formation and stasis of flatus urine and feces. He suffers from gravel and calculus and from constipation and diarrhoea irregularly, He passes digested and undigested matter in stools, he passes dry or loose stools and now and then he passes stools which are colored, white, yellowish-white, green yellow red, dusky red, thin, thick, slimy and smelling like a corpse and consisting of undigested fecal matter He suffers from severe griping pain in umbilical, hypogastric and inguinal regions He suffers from pain in the rectum, dysentery horripilation, urinary disorders, continued intestinal stasis, borborygmus, misperistalsis, excessive secretion in the stomach and sense-organs, he suffers from severe incessant, bitter and acid eructations. He is very weak, the digestive fire is also weak; he has scanty semen is irritable difficult of treatment, overcome by cough, dyspnea, asthma, thirst, nausea vomiting, anorexia, indigestion, coryza and sternutation. He gets fainting fits, suffers from headaches, his voice is weak, broken, low impeded and hollow He suffers from ear-disease puffiness of hands, feet, face and the region round the eyes, from fever body-ache and pain in all the bones and joints. He is affected now and

then with rigidity in the side of the body, lumbar, hypogastric and epigastric regions, back and waist. He is broody and exceedingly indolent.

जन्मप्रभृत्यस्य गुदजैरावृत्तो मार्गोपरोधाद्वायुरपानः प्रत्यारोहन् समानव्यानप्राणोदानान् पित्तश्लेष्माणौ च प्रकोषयति, एते सर्व एव प्रकुपिता पञ्च वायवः पित्तश्लेष्माणौ चार्शसमभिद्रवन्त एतान् विकारानुपजनयन्ति; इत्युक्तानि सह जान्यर्शांसि ॥ ८ ॥

जन्मप्रभृति जन्मथी मांड़ीने जन्मसे ही, गुदजै. हरसेथी अर्शांसि, अस्य आ रोगीने। इस रोगीका, मार्गो-परोधाद् मार्ग ३ धाध गये होवाथी मार्ग रुक जानेसे, आवृत्त ढंकायेदो आवृत्त, अपान. अपान अपान, वायुः वायु वायु, प्रत्यारोहन् उपर थडी ऊपर चलकर, समान-व्यान-समान-व्यान समान-व्यान, प्राण-प्राण प्राण, उदानान् उदान उदान, पित्तश्लेष्माणौ च पित्त तथा उदने पित्त तथा कफको, प्रकोषयति प्रकुपित करे छे प्रकुपित करता है, एते सर्व एव आ अधाय वे सभी, प्रकुपिता प्रकुपित थयेदा प्रकुपित हुए, पञ्च वायव पांच वायुओ पाच वायु, पित्तश्लेष्माणौ च पित्त तथा उद पित्त तथा कफ, अर्शसब् हरसना रोगीने अर्शके रोगीको, अभिद्रवन्तः आकभलु उरता पीडा देते हुए, एतान् आ इन, विकारान् (वकारोने विकारोको, उपजन यन्ति उपजन करे छे पैदा करते हैं, इति आ प्रमाणु इन तरह, सहजानि सहज सहज, अर्शांसि हरसे अर्श, उक्तानि उक्ता छे कहे है ॥ ८ ॥

8 (2) On account of the obstruction in the passage covered with the congenital piles, the Apana vata being forced to go upwards, provokes all the

८ गुदजैरावृत्तो मार्गोपरोधाद्वायुरपानः—हि गुदमार्गोपरोधाद् वायुरपान (च ध)
 ,, एते सर्व एव प्रकुपिता पञ्च वायव.—ते प्रकुपिता पञ्च गता. (घ.)
 ,, एतान् विकारानुपजनयन्ति—एतान् विकारानुपजन्ति (घ.)

other four varieties of vata viz, Samana, Vyana Prana and Udana as also pitta and Kapha These five kinds of vata combined with pitta and kapha over-power the person affected with piles and produce the aforesaid disorders Thus ends the description of the congenital variety of piles

अक्षयं सामान्यो हेतु —

अत ऊर्ध्वं जानस्योत्तरकालजानि व्याख्यास्यामः—

अत ऊर्ध्वं एवे पृथी अब आगे, जातस्य ज-भेदा पुरुषने उत्पन्न हुए पुरुषके, उत्तरकालजानि पाठाना पथतर्भा थनारा डरसनु पश्चात कालमे उत्पन्न हुए अशोका व्याख्यास्याम व्याख्यान करशु व्याख्यान करेंगे—

9 (1). From now onwards we shall describe the acquired variety of piles

गुरुमधुरगीताभिष्यन्दिविदाहिविरुद्धाजीर्णप्रमिताशनासात्म्यभोजनाद्व्यमात्स्यवाराहमाहिपाजाविकपिशितभक्षणात् कृशशुष्कपृतिमांसपैष्टिकपरमानक्षीरदधिमण्डतिलगुडविकृतिसेवनान्माषयूपेशुरसपिण्याकपिण्डालुकशुकशाकशुक्लशुनकिलोटतक्रपिण्डकविसृणालशालूककौञ्चादनकशेरुकशृङ्गाटकनरूटविरुद्धनवशूकशमीधान्यामूलकोपयोगाद्रुफलशाकरागहरितकमर्दकवसा-

शिरस्पदपर्युषितपृतिशीतसंकीर्णान्नाभ्यवहारान्भन्दकातिक्रान्तमद्यपानाद्यापन्नगुरुसलिलपानादतिस्नेहपानादसंशोचनाद्वृत्तिकर्मविभ्रमादव्यायामादव्यवायाद्विवास्वप्नात् सुखशयनासन्नस्थानसेवनाच्चोपहृताग्रर्मलोपचयो भवन्त्यतिभ्रमः

गुरु-मधुर- गुरु मधुर गुरु मधुर, शीत-अभिष्यन्दि- शीत-अभिष्यन्दी शीत-अभिष्यन्दी, विदाहि- विदाही विदाही, विरुद्ध- तथा विरुद्ध लोभन तथा विरुद्ध भोजन, अजीर्ण- अजीर्ण अन्न पर डरी लोभन अजीर्ण अन्न पर पुन भोजन, प्रमित- अहु शेडा अत्यन्त थोड़े, अशन- लोभन भोजन, असात्म्य- अने असात्म्य और असात्म्य, भोजनाल लोभनथी भोजनसे, गन्ध-मात्स्य- गाधनु भाषक्षानु गौ मछली, वाराह-माहिष- लुडनु पाडानु सूअर बैसा, वाज- अक्षरानु बकरा, आविक- अने घोटानु और मेडी इनके, पिशित-भक्षणात् भांस आनाथी मासके भक्षणसे कृषा-शुष्क- दुर्धल पाण्डुनु सूक्ष्म कृश प्राणीका सूखा, पृतिमांस- अने सडेनु भांस और सडा हुआ मास, पैष्टिक-परमान- पिष्टान्- दूधपाक पिष्टान्- दूधपाक, क्षीर- दूध दध, दधिमण्ड- दहीनु पण्डु दहीका पानी, तिल- तल तिल, गुडविकृति- अने गेणना पदार्थो ओओनु और गुडके पदार्थ इनका, सेवनान् सेवन करवाथी सेवन करनेसे, माषयूप- अडेने थूथ उडदका यूप, इक्षुरस- शेलडीने रस ईखका रस, पिण्याक भेण तिलकी खली, पिण्डालुक- पिण्डालुक पिण्डालु, शुष्कशाक- सुक्षु शाड सूखे शाक, शुक्लशुन- शुक्ल लसखु शुक्ल लडसुन, किलोट- किलोट छेना, तक्र-पिण्डक- छानेने धाटे ल.ग छालमा छेना, विस- मृणाल- डभणनेने लडे तथा पातणे दडे विस मृणाल, शालूक- श.लूक शालूक, कौञ्चादन- कौञ्चादन कौञ्चादन, कशेरुक- कपेरु कसेरु शृङ्गाटक- सी गेडा मिंघाडा, तरूट- तरेट तरूट, विरुद्ध- अक्षुरित धान्य विरुद्ध धान्य, नव शूक- नयां धान्य डलुसलामा थन.रा धान्य नये धान्य शूकधान्य, शमीधान्य- तथा शी.गभा थनारा धान्य और शमीधान्य, आममूलक- अने डायल मूला ओओने और कच्चीमूली इनका,

- ९ उत्तरकालजानि-उत्तरकालजातान्यशांसि (च)
- ९. मात्स्यवाराह-मात्स्यकौकुटवाराह (क छ)
- , परमानक्षीरदधिमण्डतिल-परमानक्षीरमोदकदधितिलमण्ड (ख ग ङ)
- , क्षीर-क्षार (ग)
- , किलोटतक्रपिण्डकविसृणालशालूककौञ्चादनकशेरुकशृङ्गाटकनरूटविरुद्धनवशूकशमीधान्या-किलोट विण्डकतरुणविरुद्धनवधान्या (ख)
- , नवशूकशमीधान्या-नवधान्या (घ)
- , हरितकमर्दक- हरितकामर्दक (घ.)

- ९ विभ्रमादन्यायामादन्यवायात्-विभ्रमादन्यवायात् (घ)
- , आसनस्थानसेवनात्-आसनोपसेवनात् (क)

उपयोगात् उपयोग उरवाथी उपयोग करनेसे, गुरुफल- पथवाभां भारे क्षण पचनेमें भारी फल, शाक- अने शाक और शाक, राग- राग अचार, हरितक- हरितक हरितक, मर्दक- मर्दक मर्दक, वसा- वसा वसा, किरस्पद- शिरस्पद किरस्पद, पर्युषित- शतवासी वासी, दूषितशीत- सडेल-ठरी गथेलु सडा हुआ ठंडा, संकीर्णान- तिथी। अडीर्ण अन्न तथा संकीर्ण अन्न, अभ्यवहारात् अजीर्णा आहारथी इनके आहारसे, मन्दक- मन्दक मन्दक, अतिक्रान्त- तथा उतरी गथेलु तथा अतिक्रान्त. अंधिपानात् मद्य पीवाथी मद्यके पीनेसे, व्यापन्न- दूषित विकृत, गुरु-सलिल- तथा भारे पाणी तथा भारी जल, पानात् पीवाथी पीनेसे, अतिशय स्नेह अत्यन्त स्नेहका, पानात् पीवाथी पान करनेसे अस्त्रोद्य- नात् अशोधन न उरवाथी सशोधन न करनेसे, बलिकर्म- श्रितकर्मभां बस्तिकर्मका, विभ्रमात् अभ्रम ग थवाथी यथीवत् प्रयोग न करनेसे, अन्यायामात् व्यायाम न उरवाथी व्यायाम न करनेसे, अन्यायामात् मैथुन न उरवाथी मैथुन न करनेसे, दिवास्वप्नात् द्विषणा सुवाथी दिनमें सोनेसे, सुखशयन- सुभक्षर शयन और सुखकारक शयन, आसन-स्थान- आसन तथा स्थाननु आसन तथा स्थानिके, सेवनात् च सेवन उरवाथी सेवनसे, उपहृतामे- केनां अग्नि म द थर्ष गथे छ ओवा मनुष्यने जिसका अग्नि मूँध हुआ है ऐसे मनुष्यको, मलोचपयः मलवृद्धि मलसंचय, अतिमात्रम् अत्यत अधिक मात्रामें, भवति यथि छ हीता है ॥ ८ ॥

9-(2) By taking heavy, sweet cold, softened, irritant, and antagonistic articles of diet, or predigestion-meals or limited diet or food that is not homologous, by eating beef, fish, flesh of pigs, buffalows, goats and sheep, by constant use of lean dry, and putrid meats, pastries puddings and the products of milk whey til and gur, by the use of the grains of black gram, juice of the sugar-cane, til-paste, common yam dry vegetables,

vinegar garlic, cream of milk, and cream of curds, lotus stalks and bulbs indian water-chestnut, milk-bulbs sprouted and fresh cereals and pulses and green radishes, by eating heavy fruits, vegetables, pickles and greens, karanda, animal fats, head, feet and stale, putrid cold or promiscuous diet, by drinking immature curds and over fermented wines, by drinking contaminated and heavy water, by taking oleation in excess, by neglecting purificatory procedures, by the wrong application of enemata, by lack of exercise and sex act, and by day sleeping, by habitual resort to excessive reclining, lounging and sitting — by such practises as these there occurs excessive formation of excretory matter in one whose gastric fire is impaired

तथोत्कटकविषमकठिनासनसेवनादुद्भ्रान्तयानोद्भ्रयानादतिव्यवायाद्वस्तिनेत्रासम्यक्प्रणिधानाद्बुद्धक्षणादभीक्षणं शीताम्बुसंस्पर्शाच्चिलोष्टृणादिघर्षणात् प्रततातिनिर्वाहणाद्वातमूत्रपुरीषवेगोदीरणात् समुदीर्णवेगविनिग्रहात् स्त्रीणां चाग्रभ्रंशाद्भोत्पीडनाद्विषमप्रसूतिभिश्च प्रकुपितो वायुरपानस्तं मलमुपचितमद्योगमासाद्य गुदवलि-व्वाघत्ते, ततस्तास्वशांसि प्रादुर्भवन्ति ॥ ९ ॥

तथा उत्कटक- तथा उत्कटक तथा उकटे, विषम-विषम ऊंचेनीचे, कठिन- अने कठण और कठिन, आसन- आसनना आसनके, सेवनात् सेवनी सेवनसे, उद्भ्रान्तयान- क्षोभ पमाडनारे वाहन पर विक्षोभकारक वाहनकी, उद्भ्रयानात् तथा छिट पर गेरीने नवाथी तथा ऊंटकी सवारीसे, अतिव्यवायात् अति मैथुनथी

० तथोत्कटक- तथोत्कटक (क प त)
१, विषमप्रसूतिभिश्च- बहुविषमप्रसूतिभिश्च (च)

अत्यन्त मैथुन करनेसे, बस्तिनेत्र-भस्तिनी नशीने बस्ति-
नलिकाके, असम्बद्ध-अयोग्य रीति असम्यक्, प्राणिधानात्
वापनवाथी प्रयोगसे, गुदक्षणात् शुभाभा क्षत शवाथी
गुदामें क्षत होनेसे, असीक्षणात् वार वार वारवार, शीतान्धु-
दंड जलना ठंडे जलके, सस्पर्शात् स्पर्शवाथी रपर्णसे, चेल-
लोष्ट-पत्र भाटीनु देधु वल्ल डेला, तृणादि-तृणु धत्यादिथी
और घास आदिसे, घर्षणात् धसपाथी घर्षण करनेसे, प्रतत-
निरंतर लगातार, क्षतिनिर्वाहणात् अति क्षराजवाथी
और अत्यन्त कुन्धन करनेसे, वात-मूत्र-वायु-भूत वायु-
मूत्र, पुरीष-वेग- तथा भणना वेगने और मलके वेगको,
उदीरणात् पराश्रे प्रेरवाथी बलसे प्रवृत्त करनेसे, समुदीर्ण-
प्राप्त थयेला प्रवृत्त, वेग-वेगने वेगको, त्रिनिप्रहात्
अटकाववाथी रोकनेसे, स्त्रीणात् च स्त्रीशोना स्त्रियोंके,
आसगर्भ-अपञ्च गर्भने। कञ्चगर्भके, अंघ्रात् पात थवाथी
गिर जानेसे, गर्भोत्पीडनात् गर्भद्वारा दबाए पडवाथी
गर्भके द्वारा दबाव पडनेसे, विषम-अने विषम और
विषम, प्रसूतिश्चि च प्रसव थवाथी प्रसूतिसे, प्रकुपित
प्रकुपित थयेला प्रकुपित हुआ, अपान अपान अपान,
वायु वायु वायु, अधोगम् नीचेना अधोगत, उपचित्तम्
ओके। थयेला सचित, तम् मलक ते भणने इस मलको,
आसाद्य प्राप्त करीने प्राप्त कर, गुदवलिषु शुभानी
वलीशोभा गुदाकी वलियोंमें आधत्ते पहेलाउठे थे पहुँ-
चाता है, तत तेथी इससे, तासु तेओ विषे उनमें,
अर्शासि हरथ अर्श, प्रादुर्भवन्ति उत्पन्न थाय थे
उत्पन्न होते है ॥९॥

9 Similarly, by the use of high, uneven and hard seats, by riding on uncontrolled conveyances or on camels, by excessive indulgence in sex, by improper insertion of the enema nozzles, by injuries to the anal region, by frequent application of cold water, by constant rubbing with rags, clods, grass etc, by continued straining, by the forcible attempts to pass flatus, urine, and feces, by suppression of the natural urges when they have naturally arisen,

in women by miscarriage or by pressure on the pregnant uterus or by abnormal delivery by all the above mentioned causes the Apana vata becomes provoked and laying hold of the downward going accumulated fecal matter, deposits it in the region of the rectal valves. In this manner piles originate in the anorectal region

अर्शमामाकृतयः —

सर्वपमसूरमाषभुद्रमकुष्ठकथकलायपिण्डटि-
ण्टिकेरकेवुकतिन्दुकर्कन्धुकाकणन्तिकाविम्बीव-
दरकरीरोदुम्बरखर्जूरजाम्बवगोस्तनाङ्गुष्ठकशेरुशृ-
ङ्गाटकशृङ्गीदक्षत्रिखिशुकतुण्डजिह्वापद्मकुलक-
र्णिकासंस्थानानि सामान्याद्वातपित्तकफप्रबला-
नि ॥ १० ॥

सामान्यात् सामान्यपक्षे सामान्यत, वात पित्त-कफ-
प्रबलानि वातप्रधान पित्तप्रधान अने उद्ग्रधान
हरसे। वातप्रधान, पित्तप्रधान और कफप्रधान अर्श, सर्वप-
मसूर- सरसव मसूर सरसो मसूर, माष-मुद्ग- अउद भृग
उदद मूग, मकुष्ठक- मठ मोठ यव- ज्व जी, कलाय-
वटाशु। मटर पिण्ड- पिड पिण्ड, टिण्टिकेर- डेरडा
टिण्टिकेर, केवुक डेयुक केवुक, तिन्दुक- तिन्दुक तिन्दुक,
कर्कन्धु- नाना और सरवेर, काकणन्तिका- लाल-यथे। डी
लाल घुघची, विम्बी- धीले। ड। कन्दूरी, बदर- ओ। वेग करीर-
करीर करीर, उदुम्बर- ओ। वे। गूजर, खर्जूर- भणूर खर्जूर,
जाम्बव- जयु जामुन, गोस्तन गायनां आंयण गोका
स्तन, अङ्गुष्ठ- अ शुष्ठ अगूठा, कशेरु- डरेला कसेरु, शृङ्गाटक-
शी। गो। सिंघावा, शृङ्गी शृगी काकवासिंगी, दक्ष-
शिखि- तथा डूके। मे। र तथा मुर्गा मोर, शुक्र- अने पोपट
और तोता, तुण्ड-जिह्वा- ओशोनी थंय डे अल इनकी
चाच या जीम, पद्म- डभणनी पद्मकी, मुकुल कणी
कलिका, कर्णिका- अने डे। डे। समान और कर्णिकाके
समान, संस्थानानि आकृतवाणा होय थे आकारवाले
होते है, ॥ १० ॥

१० टिण्टिकेरकेवुकतिन्दुकर्कन्धु-टिण्टिकेरखर्जूरकर्कन्धु (ह)

10 The different shapes of the piles are—that of rape-seed, lentil-seed black gram or greengram, or of barley or of garden pea, emetic nut, caper berry, cabbage, false mangosteen, wild jujube, jequirity seed, scarlet-fruited gourd, indian jujube, caper, gular fig date, jambul, cow's teat, thumb, rush, nut, water chest nut, galls or of the shape of the beak or the tongue of the cock, peacock and parrot or the closed pericarp of the lotus This is the general description of piles characterised by the aggravation of the one or the other of the three humors-vata pitta and kapha.

वातोल्बणानामर्शा रूपाणि—

तेषामयं विशेषः—शुष्कम्लानकठिनपरुषरूक्ष-
श्यावानि, तीक्ष्णाग्राणि, वक्राणि, स्फुटितमुखानि,
विषमविसृतानि, शूलाक्षेपतोदस्फुरणचिमिचिमा-
संहर्षपरीतानि, क्षिग्धोष्णोपशयानि, प्रवाहिका-
ध्मानशिश्नवृषणवस्तिवङ्गणहृद्गहाङ्गमर्दहृदयद्रव-
प्रबलानि, प्रततविबद्धवातमूत्रवर्चांसि, ऊरुकटी-
पृष्ठत्रिकपार्श्वकुक्षिबस्तिशूलशिरोऽभितापक्षवथु-
द्गारप्रतिश्यायकासोदाचर्तयाप्रशोषशोथमूर्च्छारो-
चकमुखवैरस्यतैमिर्यकण्डूनासाकर्णशङ्खशूलस्वरो-
पघातकराणि, श्यावारुणपरुषनखनयनवदनत्वङ्-
मूत्रपुरीषस्य वातोल्बणान्यर्शासीति विद्यात् ॥११॥

तेषाम् तेषाम् उन्नी, अयम् आ यह, विशेष
विशेष छे विशेषता है, शुष्क-म्लान- सूडा करभाई
गथेलां सूखे मुग्गाये हुए, कठिन- उल्लु कडे, परुष- रूक्ष-
उर्ध्व शूखे खुरदरे रूक्ष, श्यावानि तथा श्याम और

११. तोदस्फुरण-तोदमेदस्फुरण (क च)

११. वातमूत्रवर्चांसि-कठिनवर्चांसि (क ख घ ङ त.)

११. तैमिर्य-स्तैमित्य (प)

श्याम, तीक्ष्णाग्राणि तीक्ष्ण अश्रवाणा तीक्ष्ण नोकवाले,
वक्राणि वक्र टेढे, स्फुटित- क्षुटेलां फटे हुए, मुखानि
मुखवाणा मुखवाले, विषम- विषम रीते विषम आकारमें,
विसृतानि इक्षुथेलां फैले हुए, शूल-शूल शूल, आक्षेप-
आक्षेप आक्षेप, तोद- तोद तोद, स्फुरण- स्फुरण फड़कन,
चिमिचिमा अशुशुष्ट जिगिनी, मंहर्ष तथा रोभा-
यथी और रोमर्षथे, परीतानि व्याप्त पीडित, स्निग्ध-
उष्ण- रिनग्ध तथा उष्ण पदार्थी स्निग्ध और उष्णसे,
उपशयानि जेने अनुकूल आवे शेषा शान्त होनेवाले,
प्रवाहिका- प्रवाहिका प्रवाहिका, आध्मान- आध्मान
आध्मान, क्षिश्न- मूत्रेन्निश्च क्षिश्न, वृषण पृषण वृषण,
वस्ति- अस्ति वस्ति, वङ्गण- वक्ष्य वक्ष्य, हृद्गहा- अने
हृदयर्भा वेदना और हृदयकी जवदाहटमें, अङ्गमर्द- अङ्ग
भाङ्गर्भा अङ्गमर्द, हृदयद्रव तथा हृदयकी शीघ्र गति
और हृदयकी फड़कन, प्रबलानि जेभा अधिक छे शेषा
इनकी प्रधानतावाले, प्रततविबद्ध- निरंतर रोकायेले छे
निरंतर विबद्ध, वातमूत्र- वायु मूत्र वात मूत्र, वर्चांसि अने
मूत्र जेशेषी शेषा और मूत्रमे युक्त, ऊरुकटी- साथण
उभर ऊरु कमर, पृष्ठ-त्रिक पीठ त्रिक पीठ त्रिक, पार्श्व-कुक्षि-
पार्श्वकुक्षि पार्श्व कुक्षि बस्तिशूल- अने अस्तिर्भा शूल
और वस्ति इनमें शूल, शिरोऽभिताप- भायुं तपपु
शिरका तपना, क्षवथु-उद्गार- छी उ अशुकार छीक उकार,
प्रतिश्याय- सपैभम जुकाम, कास- उधरस खासी, उदा-
वर्त उदावर्त उदावर्त, आयाम आयाम आयाम, शोष-
शोथ- शोष-शोथ शोष शोथ, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, अरो-
चक- अरुचि अरुचि, मुखवैरस्य- मुखनी निरसता मुख-
वैरस्य, तैमिर्य- तिमिररोग तिमिररोग, कण्डू- उर्ध्व
खुजली, नासा-कर्ण- नास कर्ण नाक छान, शङ्खशूल-
तथा शंभ प्रदेशर्भा शूल तथा जखप्रदेश इनमें शूल,
स्वरोपघात- अने स्वरवेद और स्वरमेद, कराणि कर-
नारा करनेवाले, श्याव- तेमू श्याम एत श्याम अरुण-
अशुष्क वक्षुर्ना लाल, परुष- तथा उठोर और खुरदरे,
नख-नयन- नख नेत्र नख नेत्र, वदन- मुख मुँद, त्वक्-
त्वचा त्वचा, मूत्र- मूत्र मूत्र, पुरीषस्य अने मूत्रवाणा
रोगीना और पुरीषयुक्त रोगीके, अर्शांसि उरस अर्श,
वात-उल्बणानि वातप्रधान छे वातप्रधान है, इति शेष
ऐसा, विद्यात् अशुपु जानना चाहिए ॥११॥

11. These are their special characteristics—The piles that do not discharge, that are wrinkled, hard, rough, dry and of a dusky red color, sharp-pointed, tortuous, fissured or ulcerated, irregularly spread and associated with various kinds of pain such as colicky, convulsive, pricking, twitching, tingling and hyperasthetic, that disclose homology to unctuous and hot things, that are associated with loose stools, distension severe spasmodic condition of the phallus, scrotum, bladder, groin and stomach, with body aches, and tachy-cardia, continued retention of flatus, urine and feces, with aching pain in the thigh, loins, back, waist, side of the chest, lumbar and hypogastric regions, with headache, sternutations, eructations, coryza cough misperistalsis, tonic contraction, consumption, edema, fainting, anorexia, disgeusia, faintness, pruritus pain in the nose, ears, and temples, impairment of the voice, and hardness and dusky red coloration of nails, eyes, face, skin, urine and feces The above signs and symptoms are characteristic of the piles of the vata type

पित्तोत्त्वणानामर्शसा हेतु. —

भवतश्चान्न—

कषायकटुनिक्कानि रुक्षगीतलघूनि च ।
प्रमिताल्पाशनं तीक्ष्णमद्यमैथुनसेवनम् ॥२२॥
लङ्घनं देशकालौ च शीतौ व्यायामकर्म च ।
शोको वातातपस्पर्शो हेतुर्वातार्शसां मतः ॥२३॥

१२. मतः—वृत्ति (५)

अत्र च आ विषयमां रस विषयमे, भवत ये श्लेष्मा छे छे दो श्लोक है कि, कषाय-तुरा कषाय, कटु-निक्कानि- तीष्ण कटु तिक्त, रुक्ष-शीत- रुक्ष शीत रुक्ष गीत लघूनि च अने लघु पदार्थों और लघु अन्न-पान, प्रमित- अत्यन्त थोड़ा, अल्पा-शनम् मात्राथी छीन लेखन मात्रासे हीन भोजन, तीक्ष्ण-मद्य तीक्ष्ण मद्य, मैथुन तथा मैथुनर्तु और मैथुनका, सेवनम् सेवन सेवन, लङ्घनम् लघन लङ्घन, शीतौ ठंडा शीत, देशकालौ च देश तथा काल देश तथा काल, व्यायाम-कर्म च व्यायाम करने व्यायामकर्म, शोक. शोक शोक, वात-आतप- वायु तथा तउकानो हवा और धूपका, स्पर्श. स्पर्श स्पर्श, वातार्शसां शोथो वातप्रधान हरसनां ये वातप्रधान अर्शके, हेतु कारण हेतु. मतः मानेला छे माने गये हैं ॥ १२-१३ ॥

There are two verses here—

12. 3. Astringent, pungent, bitter, dry, cold and light articles of diet, measured and scanty eating, indulgence in strong wines and sexual intercourse starvation, cold climate and season, excessive physical activity, grief, undue exposure to wind and sun—these are the causes of the piles of the vata type.

पित्तोत्त्वणानामर्शसा रूपाणि —

मृदुशिथिलसुकुमाराण्यस्पर्शसहानि, रक्तपीत-नीलकृष्णानि, स्वेदोपकृद्बहुलानि, विस्त्रगन्धित-नुपीतरक्तस्रावीणि, रुधिरवहानि, दाहकण्डूशूलनिस्तोत्पाकवन्ति, शीतोपशयानि, संभिन्नपीत-द्वरितवर्चांसि, पीतविस्त्रगन्धिप्रचुष्टविष्णुमूत्राणि, पिपासाज्वरतमकसंमोहभोजनद्वेषकराणि, पीत-नखनयनत्वङ्मूत्रकुशीलस्य पित्तोत्त्वणान्यर्शासीति विद्यात् ॥ १४ ॥

१५. अस्पर्शसहानि—स्पर्शासहानि (क)

१६. शीतोपशयानि—शित्तितोपशयानि (घ, त, थ, द)

१७. समोहभोजन—संमोहसदनभोजन (ध)

मृदु- मृदु मुलायम, शिथिल- शिथिल ढील, सुकु-
मागणि- सुकुमार कोमल, अस्पर्शमहानि- स्पर्श सदन
न करी शके औवा स्पर्श न सहनेवाले, रक्त-पीत- रता
पीणा काठ पीने, नील नीला नीले, कृष्णानि अने
काणा और काले रंगके, स्वेद- धृष्टा श्वेद बहुन पसीना,
उपक्लेद- बहुलानि तथा धृष्टा उपक्लेदना और बहुत
क्लिन्नतावाले, विस्त्रगन्धि आभग धवाणा आमगन्धवाले, तनु-
पीत- पातणा पीणा पतल पीले, रक्तसावीणि तथा रता
श्लापवाणा तथा लाल श्लापवाले, रुधिरवहानि दोड़ीना
श्लापवाणा रुधिरवासे युक्त, दाह-कण्डू- फल कंडू दाह-
कंडू, शूल- शूल निस्तोद- अस्त्रका तोद, पाकवन्ति
अने पाकवाणा और पाकवाले, शीतोपशयानि शीत
वस्तुओं जेने अनुकूल आवे औवा शीत उपशयवाले,
संमिन्न पातणा पतले, पीत-हरित- पीणा तथा लीला
पीले तथा हरे, वर्चासि भणवाणा मलवाले, पीत-
पीणा पीले, विस्त्रगन्धि- आभग धवाणा आमगन्धवाले,
प्रचुर- तथा धृष्टा तथा ज्यादा मात्रामें, क्षिणमूत्राणि-
भणभूत्रवाणा मल और मूत्रवाले, पिपासा तथा प्यास,
ज्वर ज्वर ज्वर, तमक तमक तमकवास, समोह-
भूर्छा भूर्छा, भोजनद्वेष- तथा भोजन प्रति अस्वात्
तथा अन्नसे घृणा, कराणि क्षापनारी लानेवाले, पीत-नख-
नयन त्वक् मूत्र पुरीषस्य अने जेने लीले अनुभवा
नभ नेत्र त्वया मूत्र अने मल पीणां थाय छे और
जिनके कारण मनुष्यके नख नेत्र त्वचा मूत्र तथा मल
पीले होते हैं, वर्चासि ते हरस वे अर्श, पित्त-उल्बणानि
पित्तप्रधान छे पित्तप्रधान हे, इति श्लोक ऐसा, विद्यात्
अशुभु जानना चाहिए ॥ १४ ॥

14 Being soft, flabby, delicate,
tender to touch, of red, yellow, blue
or black color, excessive sweat and
discharge smelling like rawmeat, dis-
charging thin, yellow or redish fluid,
bleeding, burning itching aching or
pricking pains, and tendency to
suppuration, homologation to cold
things, loose stools, of yellow or
greenish tinge, excessive formation

of fecal matter and urine that are
yellow and of the smell of raw meat,
thirst fever asthma fainting repug-
nance for food, and yellow coloration
of nails, eyes skin, urine and of feces,
the above-mentioned are the signs and
the symptoms characteristic of the piles
of the pitta type

पित्तोल्बणानामर्शसा हेतु —

भवतश्चात्र—

कटूणलवणक्षारव्यायामाश्रयातपप्रभाः ।
देशकालावशिशिरौ क्रोधो मद्यमसूयनम् ॥१५॥
विदाहि तीक्ष्णमुष्णं च सर्वं पानान्नमेवजम् ।
पित्तोल्बणानां विज्ञेयः प्रकोपे हेतुरर्शसाम् ॥१६॥

अत्र च आ निषयमां इन विषयमें, भवतः ये
श्लोको छे के दो श्लोक है कि, कटु-उष्ण- तीष्ण-उष्ण
कटु उष्ण, लवण- आश्रय नमस्तीन, क्षार- तथा क्षार पदार्थों
तथा क्षार पदार्थों, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, अग्नि
आतप- आग्नि तडके आग धूप, प्रभाः तथा तेज तथा तेज,
अशिशिरौ गरम उष्ण, देशकालौ देश तथा काण देश
तथा काल, क्रोध- क्रोध क्रोध, मद्यम् मद्यपान मद्यसेवन,
असूयनम् अस्त्रया असूया, त्वक् मूत्रां मव, विदाहि
विदाही विदाही, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णम् च
तेमज उष्ण एव उष्ण, पान-अन्न- पीवाना तथा
आवाना पदार्थों पान तथा अन्न, मेवजम् अने औषध
और औषध, पित्तोल्बणानाम् ओओने पित्तप्रधान इनको
पित्तप्रधान, अर्शसाम् हरसना अर्शके, प्रकोपे प्रकोपमां
प्रकोपमें, हेतुः कारण हेतु, विज्ञेयः आशुना जानना
चाहिए ॥१५ १६॥

Here are verses again—

15-16 Pungent, acid, salt and alkali-
line articles of diet, excessive physical
exercise, exposure to the heat of fire

१५ कटूणलवणक्षार-कटूणलवण (ख ग घ ङ ज. ङ. ड. ष.)

१६ कटूणलवणक्षार-कटूणलवणोष्णानि (य)

or the sun, hot climate of season, anger, drinking, envy, and whatever eats, drinks and drugs are irritant, acute and hot-all these, are to be known as causative factors of the piles of the pitta type

श्लेष्मोत्त्वणानामर्शसा रूपाणि -

तत्र यानि प्रमाणवन्ति, उपचितानि, रुक्षणानि, स्पर्शसहानि, स्निग्धश्वेतपाण्डुपिच्छिलानि, स्तब्धानि, गुरुणि, स्तिमितानि, सुसुप्तानि, स्थिरश्वयथूनि, कण्डूबहुलानि, बहुप्रततपिञ्जरश्वेतरक्तपिच्छास्त्रावीणि, गुरुपिच्छिलश्वेतमूत्रपुरीषाणि, रूक्षोष्णोपशयानि, प्रवाहिकातिमाद्योत्थानवङ्गणानाहवन्ति, परिकर्तिकाहृत्लासनिष्टीविकाकासा रोक्कप्रतिश्यायगौरवच्छर्दिमूत्रकृच्छ्रशोषशोथपाण्डुरोगशीतज्वराश्मरीशर्कराहृदयप्रियापलेपास्थमाधुर्यप्रमेहकराणि, दीर्घकालानुबन्धीनि, अतिमात्रमाग्नेमार्दवकृन्त्यकराणि, आमविकारप्रबलानि, शुक्लनखनयनवदनत्वङ्मूत्रपुरीषस्य श्लेष्मोत्त्वणान्यर्शासीति विद्यात् ॥१७॥

तत्र तेभ्यो इनमे, यानि ज्ये जो, प्रभागवन्ति भेदा प्रमाणवाणा प्रमाणमे बन्ध, उपचितानि पुष्ट भरे हुए, रुक्षणानि ढीसा चिकने, स्पर्शसहानि स्पर्श सहन करे ज्येवा स्पर्शको सहनेवाल, स्निग्ध-स्निग्ध स्निग्ध, श्वेत-श्वेत सफेद, पाण्डु पाण्डु वर्णना फीके, पिच्छिलानि तेभ्यो पिच्छिल एवं पिच्छिल, स्तब्धानि स्तब्ध कठे, गुरुणि भारे भारी, स्तिमितानि स्तिमित स्तिमित, सुसुप्तानि अत्यंत स्पर्शज्ञान रहित अत्यंत स्पर्शज्ञान रहित, स्थिरश्वयथूनि स्थिर श्लेष्मवाणा स्थिर सूजनस युक्त,

कण्डूबहुलानि षड् यणवाणा बहुत खुजलीवाले, बहु प्रतत-धृष्टा निरंतर बहुत निरन्तर, पिञ्जर-पीणवा वर्णना पिजर, श्वेत-श्वेत श्वेत, रक्त-तथा रक्ता तथा लाल, पिच्छा पिच्छना पिच्छाके, स्त्रावीणि स्त्राववाणा स्त्रावको बहानेवाले, गुरु-पिच्छिल भारे-पिच्छिल भारी-पिच्छिल, श्वेत-अने श्वेत और सफेद, मूत्र-पुरीषाणि मूत्र तथा मणवाणा मूत्र और पुरीषवाले, रूक्ष-उष्ण-रूक्ष तथा उष्ण पदार्थी रूक्ष तथा उष्ण, उपशयानि ज्येने अनुकूल आवे ज्येवा उपशयवाले, प्रवाहिका-प्रवाहिकावाणा प्रवाहिकायुक्त, अतिमात्र-वारवार बारवार, उत्थान मल त्याग भाटे उठाउना मलत्यागके लिए उठानेवाले, वङ्गणानाहवन्ति तथा वक्षुर्भा आनाहवाणा और वक्षणमें आनाह करनेवाले, परिकर्तिका-परिकर्तिका परिकर्तिका, हृत्लास-भेण हृत्लास, निष्ठीविका-थूंक षड् आवयु थूकका ज्यादा आना, कास-उदरस खासी, अरोचक-अरुचि अरुचि, प्रतिश्याय-सणेभम जुकाम, गौरव-भारेपणुं भारीपन, छर्दि-उलटी कै, मूत्रकृच्छ्र-मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, शोष-शोथ-शोष शोथ शोष शोथ, पाण्डुरोग-पाण्डुरोग पाण्डुरोग, शीतज्वर-शीतज्वर शीतज्वर, अश्मरी-अश्मरी पथरी, शर्करा-शर्करा शर्करा, हृदय-हृदय हृदय, इन्द्रिय-तथा इन्द्रियोका तथा इन्द्रियोका, उपलेप-वेपावुं लिप्त होना, आस्थमाधुर्य-मुष्नी मधुरता मुखके स्वादका मीठा होना, प्रमेह-अने प्रमेह और प्रमेह इनको, कराणि-करनार उत्पन्न करनेवाले, दीर्घकाल-दीर्घकाल पर्यंत दीर्घकाल पर्यन्त, अनुबन्धीनि अन्या रहनेनार चलते रहनेवाले, अतिमात्रम् अतिशय अत्यधिक, अग्नि-मार्दव-मार्दव अग्निमान्य, कृन्त्यकराणि तथा नपुंसकता करनार तथा नपुंसकताको करनेवाले, आमविकार-आमविकारनी आम विकारोंकी प्रबलानि प्रबलतावाणा प्रबलतावाले, शुक्ल-नख-नयन-वदन-त्वङ्मूत्र-पुरीषस्य अने ज्येने ढीधे मनुष्यना नभ नेत्र मुष् त्वया मूत्र तथा मण श्वेत थाय छे और जिनके कारण मनुष्यके नख नेत्र मुख त्वचा मूत्र तथा मल श्वेत होते हैं, अर्शासि ते उरस वे अर्श, श्लेष्म-उत्त्वणानि उरसप्रधान छे कफप्रधान है, इति ज्येभ ऐसा, विद्यात् षड्यु जानना चाहिए ॥१७॥

१७. स्पर्शसहानि-स्पर्शसुखानि (ध)

,, बहुप्रतत-प्रतत (घ)

,, परिकर्तिका-वस्तिनाभिपरिकर्तिका (प)

,, शर्कराहृदय-शर्कराशोफहृदय (थ)

,, हृदयेन्द्रियोपलेप-हृदयेन्द्रियास्वोपलेप (द)

,, दीर्घकालानुबन्धीनि-दीर्घकालानुशयानि (ध ध)

,, गुरुणि-गुरुणि च (ख)

17 Being considerable in size, protuberant, smooth painless to touch, moist, white, yellowish, white, sticky, indurated, heavy, rigid, benumbed, with rigid swelling all round, excessively itching, with continuous and profuse discharge, of tawny, whitish or reddish and slimy fluid, associated with urine and feces which are heavy, slimy and whitish, with homologation to dry and hot things, attended with constant desire to pass stools that are painful (Tenesmus), and distension of ileo-inguinal region, with griping pain, nausea ptyalism, with cough, anorexia, coryza, heaviness, vomiting, dysuria, consumption, edema, anemia, algid fever, lithiasis, gravel, increased secretions in the stomach and sense organs, sweet taste in the mouth and are causative of urinary disorder, those persisting for a long time, and excessively weakening the gastric fire, causing impotence, giving rise to strong chyme-disorders accompanied with sallowness of nails eyes, face, skin, urine and feces—These are the signs and symptoms and characteristics of the piles of the kapha type

श्लेष्मोत्त्वणानामर्शसा हेतु. —

भवतश्चात्र—

मधुरस्निग्धशीतानि लवणांम्लगुरुणि च ।
अव्यायामो दिवास्वप्नः शय्यासनसुखे रतिः ॥१८॥
प्राग्वातसेवा शीतौ च देशकालावचिन्तनम् ।
श्लैष्मिकाणां समुद्दिष्टमेतन् कारणमर्शसाम् ॥१९॥

यत्र च आ विषयमा इस विषयमें, भवत- ये श्लेःके छे के दो श्लोक हैं कि, मधुर-स्निग्ध- मधुर स्निग्ध

मधुर स्निग्ध, गीतानि ठंडा ठडे, लवण-अम्ल- आर। आर। नमकीन खडे, गुरुणि च अने गुरु पदार्थी और भारी पदार्थ, अव्यायाम व्यायामने अभाव व्यायाम न करना, दिवास्वप्नः दिवसनी निद्रा दिनमें सोना, शय्या- शय्या शय्या, आसन-सुखे तथा आसनना सुभर्मा और आसनके सुखमें, रतिः प्रीति प्रीति, प्राग्वात- पूर्ववा वायुनु पूर्व दिशाके वायुका, सेवा सेवन सेवन, शीतौ च ठंडा शीत, देश-कालौ देश तथा काल देश तथा काल, अचिन्तनम् अने चिन्ताने अभाव और चिन्ता न करना, एतत् आ यह, श्लैष्मिकाणाम् उद्दिष्टी यथेदा कफजन्य, अर्शसाश्च हरसेःतु अर्शसा, कारणम् उद्दिष्टु कारण, समुद्दिष्टम् उद्दिष्टे छे कहा है ॥ १८-१९ ॥

Here are two verses again—

18-19. Sweet, unctuous, cold, salt, acid and heavy articles of diet, lack of exercise, day-sleep, excessive addiction to sitting and lying down, exposure to easterly-winds, cold climate or season, mental inactivity—these are considered the causative factors of piles of the kapha type

द्वन्द्वजाना त्रिदोषजाना चार्शसा हेतुर्लक्षणम् —

हेतुलक्षणसंसर्गाद्विद्याद् द्वन्द्वोत्त्वणानि च ।
सर्वो हेतुस्त्रिदोषाणां सहजैर्लक्षणैः सतम् ॥२०॥

हेतु-लक्षण- उद्दिष्टौ तथा लक्षणोना हेतु और लक्षणोंके, संसर्गात् संसर्गात् मिलावे, द्वन्द्वोत्त्वणानि च अर्शसा ये ये दोषोनी प्रधानतावाणा दो दो दोषोंकी प्रधानतावाले, विद्यात् अर्शसा समझे, त्रिदोषाणाम् त्रिदोषोना अर्शसा तीनों दोषवाले अर्शसाके, सर्वः उपर उद्दिष्टे आयेवा सधर्मा उपर्युक्त समी, हेतु उद्दिष्टौ छे हेतु है, सहजै च अने अर्शसा लक्षणो लक्षणो और इनके लक्षण सहजके, लक्षणै लक्षणो लक्षणोंके, समम् अर्शसा होय छे समान होते है ॥ २० ॥

२०. लक्षणै-लक्षण (क व)

20 When there is a combination of the two types of causative factors and symptoms, know it to be piles of the bidiscordance-type. And all the etiological factors combined cause piles of the tridiscordance-type. The signs and symptoms of the tridiscordance-type are just like those of congenital piles.

अर्शासा पूर्वरूपाणि—

विष्टम्भोऽन्नस्य दौर्बल्यं कुक्षेराटोप एव च ।
कार्श्यमुद्गारबाहुल्यं सक्थिसादोऽल्पविकृता ॥२१॥
ग्रहणीदोषपाण्डुरैराशङ्का चोदरस्य च ।
पूर्वरूपाणि निर्दिष्टान्यर्शासामभिवृद्धये ॥२२॥

अन्नस्य अन्नं अन्नका, विष्टम्भ रतुष्वता विष्टम्भ, दौर्बल्यम् दुर्बलता दुर्बलता, कुक्षेः पेटभां कुक्षिकी, आटोप एव च गडगडत थवे। गुड गुड आवाज कार्श्यम् कुशता कृशता, उद्गार- ओऽङ्कार उकारोऽम्, बाहुल्यम् अहु आवया बहुत आना, सक्थिसाद- साधनं शिथिलता सक्थिगोती शिथिलता, अल्पविकृता अल्प मण आवये मलका कम आना ग्रहणीदोष- अने ग्रहणीरोग और ग्रहणीरोग, पाण्डुरैः पाण्डुरोग पाण्डुरोग, उदरस्य च तथा उदररोगेण तथा उदररोगेण, आशङ्का शङ्का आशङ्का, अर्शासाम् आ अर्शासाम् ये अर्शाकी, अभिवृद्धये अभिवृद्धिना उत्पत्तिके, पूर्वरूपाणि पूर्वरूप, निर्दिष्टानि उद्देश्ये छे वताये है ॥ २१ २२ ॥

21-22 Intestinal stasis, weakness, distension of abdomen emaciation, excessive eructation, flabbiness of the thighs, acoprosis, and the condition having great resemblance to that of assimilation disorders, anemia and abdominal disease—these are described to be the premonitory symptoms in the development of piles.

अर्शासा सर्वदोषजत्वम्—

अर्शासि खलु जायन्ते नासन्नपतितैस्त्रिभिः ।
दोषैर्दोषविशेषास्तु विशेषः कल्प्यतेऽर्शासाम् ॥२३॥

अर्शासि खलु हरस्य अर्शा, अर्शासि पतितै अक्षत्र मल्या नगर इकट्टे हुए बिना, त्रिभि त्रिभि तीनों, दोषै दोषै दोषोंसे, न जायन्ते उत्पन्न थता नथी उत्पन्न नही होते, दोषविशेषास्तु तु पण्य दोषनी अधिकताथी किन्तु दोषोंकी अधिकतासे, अर्शासात् हरमनी अर्शाकी, विशेष विशेषता विशेषता, कल्प्यते उद्देश्य छे जानी-जाती है ॥ २३ ॥

23 Piles never appear without the discordance of all the three humours. Each variety of piles receives its appellation according to the particular humor which is in excess in such tridiscordance.

पञ्चात्मा मारुतः पित्तं कफो गुदवलित्रयम् ।
सर्वे एव प्रकुप्यन्ति गुदजानां समुद्भवे ॥२४॥

पञ्चात्मा पाच्य प्रक्षरने। पाचो प्रकारकी, मारुतः वायु वायु, पित्तम् पित्त पित्त, कफः कफ, गुद-वलित्रयम् तथा गुदनी त्रिभि पटीओ तीनों गुदवलियाँ, सर्वे एव ओ अधां न ये सभी, गुदजानाम् हरसोनी अर्शाकी, समुद्भवे उत्पत्तिभा उत्पत्तिमें, प्रकुप्यन्ति प्रकुपित थाय छे प्रकुपित होते है ॥ २४ ॥

24 The five kinds of vata and pitta and kapha and the region of the rectum between the three valves are all irritated in the formation of piles.

तस्मादर्शासि दुःखानि बहुव्याधिकराणि च ।
सर्वदेहोपतापीनि प्रायः कञ्छूनमानि च ॥२५॥

तस्मात् तेषां इस लिए, अर्शासि हरस्य अर्शा, दुःखानि दुःख दुःखदायक, बहुव्याधि- अहु व्याधिओने अनेक व्याधि, करानि च उदराना करने-

२५. सर्वदेहोपतापीनि—सर्वदेशोपतापीनि (ध.)

वाले, सर्वदेह- स पूरुं देहने सपूर्ण शरीरको, उपतापीनि
उपताप करनारा पीडा देनेवाले, प्रायः अने प्राय और
प्रायः, कृच्छ्रतपानि च उष्टसाध्य होय छे कृच्छ्रसाध्य
होते है ॥ २५ ॥

25 Hence "piles are painful pro-
ductive of many complications, afflictive
of the whole body and most difficult
of cure.

अर्शासां साध्यासाध्यविचारः —

हस्ते पादे मुखे नाभ्यां गुदे वृषणयोस्तथा ।
शोथो हृत्पार्श्वशूलं च यस्यासाध्योऽर्शासो हि सः २६

यस्य जेना जिहके हस्ते पादे हाथ पगभां हाथ-
पैरमें, मुखे भुभभां मुंहमें नाभ्याश्च नाभिभां नाभिमें,
गुदे गुदाभां गुदामें, तथा तथा तथा, वृषणयो वृष-
णोभां वृषणोंमें, शोथ सेजे थाय छे शोक होता है,
हृत् पार्श्व अने हृदय तथा पडभांभां और हृदय और
पार्श्वमें, शूलम् च शूल थाय छे शूल होता है, स हि
ते वह, अर्शास हरसवाणे अर्शावाला, असाध्यः
असाध्य छे असाध्य है ॥ २६ ॥

26 That patient with piles is in-
curable who develops edema of hands,
feet face, naval and anorectal region,
scrotum and also who has pain in the
cardiac region and side of the chest.

हृत्पार्श्वशूलं संमोहश्छर्दिरङ्गस्य रग् ज्वरः ।

तृष्णा गुदस्य पाकश्च निहन्त्युर्गुदजातुरम् ॥२७॥

हृत्पार्श्वशूलम् हृदय तथा पडभांभां शूल हृदय
और पार्श्वमें शूल, संमोह भूयर्शा मूच्छा, छर्दि ऐलटी
कै, अङ्गस्य अगभां शरीरमें, रग् दग् पीडा, ज्वर.
ज्वर ज्वर, तृष्णा तृषा प्यास, गुदस्य च अने गुदाने।
और गुदाका, पाक पाके पकना, गुदजातुरम् छे
उपद्रवे हरसना रोगीने ये उपद्रव अर्शाके रोगीको
निहन्त्यु. भारी नाणे छे मार डालते है ॥ २७ ॥

27. Pain in the cardiac region and
the sides of the chest, faintness, vom-

ting, body-ache, fever, thirst and
pyogenic inflammation of the anorectal
region cause death of the patient
suffering from piles

सहजानि त्रिदोषाणि यानि चाभ्यन्तरां वलिम् ।
जायन्तेऽर्शासि संश्रित्य तान्यसाध्यानि निर्दिशेत् २८

यानि अर्शासि जे हरस जो अर्शा, सहजानि सहज
सहज, त्रिदोषाणि त्रिदोषण्य त्रिदोषज, आभ्यन्तराम्
च अने अंदरनी और अन्दरकी वलिम् वलीमां
वलीमें, संश्रित्य आश्रय करीने आश्रय करके, जायन्ते
उपपन्न थाय छे उत्पन्न होते है. तानि तेजेने उन्हें,
असाध्यानि असाध्य असाध्य, निर्दिशेत् अक्षुवा
समझे ॥ २८ ॥

28 Congenital piles, piles due to
tridiscordance, and internal piles which
are situated higher up in the rectal
folds, are to be considered incurable.

शेषत्वादायुषस्तानि चतुष्पादसमन्विते ।

याप्यन्ते दीप्तकायाग्नेः प्रत्याख्येयान्यतोऽन्यथा ॥२९॥

आयुष आयुष्य आयुके, शेषत्वात् शेष होनाथी
शेष होनेसे चतुष्पाद- शिष्टिस्ताना आरे पाद चतुष्पाद,
समन्विते अराभर होय तो योग्य होवे तो, दीप्तकायाग्ने
प्रदीप्त अक्षिवाणाना प्रदीप्त अग्निवालेके, तानि ते
हरसनु वे अर्शा, याप्यन्ते थापन करी शक्य छे याप्य
होते है, अतः आथी इससे, अन्यथा विपरीत स्थिति
होता विपरीत स्थिति होने पर, प्रत्याख्येयानि छोड़ी
देवा जेछे तयाज्य होसे है ॥ २९ ॥

29 The above condition may be
palliable if the patient has vitality
enough to survive and the four basic
factors of treatment are favourable
and his vital fire is active, otherwise,
his condition is irremediable

हृन्हजानि द्वितीययां वलीं यान्याश्रितानि च ।
कृच्छ्रसाध्यानि तान्याहुः परिसंवत्सराणि च ॥३०॥

यानि न्ये जो, द्वन्द्वजानि ६६०८ द्वन्द्वज, द्वितीयायाम् भीष्म दूयरी, बलौ च वदीमां बलिमें, आश्रितानि रक्षा होय आश्रित हों, परिसंवरसराणि च तथा न्येने ओक वधे वीती गयु होय और जो एक वर्षके पुराने हों, तानि तेओने उनको, कृच्छ्रसाध्यानि ५४साध्य कष्टसाध्य, आहुः उहे छे कहते हैं ॥ ३० ॥

30 The piles due to bi-discordance and those which are situated in the second valve of the rectum and those which have existed for more than a year are said to be formidable

बाह्यायां तु बलौ जातान्येकदोषोत्वणानि च । अर्शांसि सुखसाध्यानि न चिरोत्पतितानि च ॥३१॥

बाह्यायाम् तु षडारन्ती बाहिरभी, बलौ जातानि वदीमां थथेला बलीमें उत्पन्न, एकदोषोत्वणानि च ओक दोषनी प्रधानतावाणा एक दोष जिनमें प्रबल है ऐसे, न चिरोत्पतितानि च अने न्ये थोडा वधतथी थथेला होय और जो ज्यादा पुराने नही है, अर्शांसि ते हरस्य वे अर्श, सुखसाध्यानि सुभसाध्य छे सुखसाध्य है ॥ ३१ ॥

31 Piles which are formed in the external fold, or which are due to the discordance of one humour, or which are of recent duration are easily curable.

अर्शसामुपेक्षणे बद्धगुदोदरसम्भवः—

तेषां प्रशमने यत्नप्राशु कुर्याद्विचक्षणः । तान्याशु हि शुद्धं बद्धा कुर्युर्वद्धगुदोदरम् ॥३२॥

विचक्षणः बुद्धिमान वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, तेषाम् प्रशमने तेओना प्रशमन भाटे उनको शात करनेमे, आशु शीघ्र शीघ्र, यत्नम् प्रयत्न प्रयत्न कुर्यात् करवे। करे, तानि हि उभडे ते क्योकि वे, गुदम् बद्धा गुद भध करीने गुदाको रोक कर, आशु शीघ्र शीघ्र, बद्धगुदोदरम् भद्धगुदोदर बद्धगुदोदर, कुर्युः करे छे करते हैं ॥ ३२ ॥

32. The wise physician should be prompt in the treatment of these conditions because, by obstructing the rectum, they may lead to ano rectal type of intestinal obstruction

अर्शसा चतुर्विध चिकित्सितम्—

नत्राहुरेके शस्त्रेण कर्तनं हितमर्शसाम् ।

दाहं क्षारेण चाप्येके, दाहमेके तथाऽग्निना ॥३३॥

नत्र त्यां वहा, एके डेटलाओक आचार्यो कई आचार्य, शस्त्रेण शस्त्रेण शस्त्रसे, अर्शसाम् हरसोने अर्शोको, कर्तनम् डायी नाभवा काटना हितम् हितकारी छे हितकर है, आहुः ओम उहे छे ऐसा कहते है, एके च अने भीष्मओ और कई, क्षारेण क्षारथी क्षारसे, दाहम् च अपि हरसोने भाणवा अर्शोको दाह करना, तथा एके अने भीष्म डेटलाओक और कोई, अग्निना अग्निथी अग्निसे, दाहम् हरसोने भाणवा हितकारी छे ओम उहे छे अर्शोको जलाना हितकर है ऐसा कहते है ॥ ३३ ॥

33 On this subject, some physicians say that the excision of piles by instrument is advisable, while some recommend cauterization by caustics, while some recommend thermal cauterization

शस्त्रक्षाराग्निर्मणो विभ्रमे बहवोऽनर्था.—

अस्त्येतद्भूरितन्त्रेण धीमता दृष्टकर्मणा ।

क्रियते त्रिविधं कर्म अंशस्तत्र सुदारुणः ॥३४॥

एतत् आ गह, त्रिविधम् त्रय प्रकारन तीन प्रकारना, कर्म कर्म कर्म, भूरितन्त्रेण धर्मा शास्त्रोने। आभ्यास करेद बहुत शास्त्र पढे हुए, दृष्टकर्मणा कर्मना शानवाणा कर्मकुशल धीमता बुद्धिमान वैद्यथी बुद्धिमान वैद्यसे, क्रियते कराथ छे किया जाता है, तस्य तेमा उसमें, अंश भूद करवी भूल करना, सुदारुणः अत्यंत भय कर अत्यंत भयकर, अस्ति नीवडे छे होता है ॥ ३४ ॥

34 We may take it that all these three measures are carried out by the skilled and experienced operator, yet a mistake in the operative process is fraught with grave consequence

पुंस्त्वोपघातः श्वयथुर्गुदे वेगविनिग्रहः ।
आध्मानं दारुणं शूलं व्यथा रक्तातिवर्तनम् ॥३५॥
पुनर्विरोहो रूढानां क्लेशो अंशो गुदस्य च ।
मरणं वा भवेच्छीघ्रं शस्त्रक्षारान्निविध्रमात् ॥३६॥

शस्त्र-क्षार- शस्त्र-क्षार शस्त्र-क्षार, धमि अने अग्निना प्रयोगभा और अक्रिममें, विध्रमात् भूल थवाथी भूल होनेसे, पुंस्त्वोपघात पुरुषत्वने नाश नपुंसकता, गुदे गुदाभा गुदामें श्वयथु सेने शोथ, वेगविनिग्रह भक्ष नगरेने वेग अटके मजादिके वेगकी रकावट, आध्मानम् आध्मान आध्मान, दारुणम् भय डर दारुण, शूलम् शूल शूल, व्यथा पीडा पीडा, रक्तातिवर्तनम् अत्यंत रक्तस्राव रक्तकी अतिप्रवृत्ति, पुनर्विरोह अशीनी इरी उत्पत्ति अशौकी पुन उत्पत्ति, रूढानाम् शार्थ गयेदा प्रणोभा भरे हुए व्रणोंमें, क्लेश क्लेशता क्लेशता, गुदस्य च अने गुदाने और गुदाका, अंशो अंश अंश, शीघ्रम् वा अथवा शीघ्र वा जीघ्र, मरणम् मरण मृत्यु, भवेत् थाय छे होते है ॥ ३५-३६ ॥

35-36 As for instance, loss of manhood, edema in the anorectal region, loss of splinter control, distension of abdomen, acute pain and affliction, profuse bleeding, recurrence of piles, softening of scars, prolapse of rectum and even sudden death, all these may occur as the untoward effects of the operative or caustic and thermal-cauterization procedures.

यत्तु कर्म सुखोपायमल्पअंशमदारुणम् ।
तदर्शां प्रवक्ष्यामि समूलानां निवृत्तये ॥३७॥

समूलानाम् भूलशक्ति जड़से, अर्शांशाम् हरसनी अशौकी, निवृत्तये निवृत्ति डरवा भाटे नष्ट करनेके लिए यत्तु कर्म ये कर्म जो कर्म, सुखोपायम् सुखकर उपायवाण सुखसाध्य, अल्पभ्रगम् हानि थवाना अति थोडा लयवाण हानि होनेका अति अल्प भयवाला, अदारुणम् अने दारुणता रहित छे और भयंकरहीन है, तत् ते वह, प्रवक्ष्यामि डलीश कहूंगा ॥ ३७ ॥

37 Now I shall describe for the radical cure of piles, the line of treatment which is easeful, less likely to go wrong and not drastic.

शुष्कप्रस्राविमेषनाशांवा द्विविधो मेदः—

वातश्लेष्मोत्त्वणान्याहुः शुष्काण्यर्शांसि तद्विदः ।
प्रस्रावीणि तथाऽऽर्शाणि रक्तपित्तोत्त्वणानि च ॥३८॥

तद्विद अर्शा चिकित्साना अशुनाराओ अशौकी चिकित्साको समझनेवाले वेद्य, वातश्लेष्म- वात तथा डक्षनी वात तथा रफकी, उत्त्वणानि प्रधानतावाणा प्रधानतावाले, अर्शांसि हरसने अशौकी, शुष्काणि सूडा शुष्क, आहुः डहे छे कहते है, रक्त-पित्त- अने रक्त तथा पित्तनी और रक्त तथा पित्तनी, उत्त्वणानि च प्रधानतावाणा उत्त्वणतावाले, तथा तथा तथा, प्रस्रावीणि स्राववाण- हरसने स्रावयुक्त अशौकी, आर्शाणि टीक्षा (इअता) डहे छे गीले कहते है ॥ ३८ ॥

38. The specialists consider the dry type of piles to be due to excess of vata and kapha and the discharging or moist type of piles to be due to vitiation of the blood and pitta

शुष्कार्शःसु स्नेहाभ्यंगपूर्वकं स्वेदनम्—

तत्र शुष्कार्शांसां पूर्व प्रवक्ष्यामि चिकित्सितम् ।

तत्र तेभां इन्में, पूर्वम् प्रथम प्रथम, शुष्कार्शांशाम् सूडा हरसनी शुष्क अशौकी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, प्रवक्ष्यामि डलीश कहूंगा ।

39-(1) Here I shall first describe the treatment of the dry piles

स्तब्धानि स्वेदयेत् पूर्वं शोफशूलान्वितानि च ॥३९॥
 चित्रकक्षारविल्वानां तैलेनाभ्यज्य बुद्धिमान् ।
 यवमापकुलत्यानां पुलाकानां च पोट्टलैः ॥४०॥
 गोखराश्वशकृत्पिण्डैस्तिटकलकैस्तुषस्तथा ।
 वचाशताद्वापिण्डैर्वा सुखोष्णैः स्नेहसंयुतैः ॥४१॥
 शकूनां पिण्डिकाभिर्वा स्निग्धानां तैलसर्पिषा ।
 शुष्कमूलकपिण्डैर्वा पिण्डैर्वा कार्णगन्धिकैः ॥४२॥
 रास्नापिण्डैः सुखोष्णैर्वा स्नेहैर्हापुषैरपि ।

स्तब्धानि स्तब्ध रुडे, शोफ-शूल- अने सोम तथा
 शूलभी और शोफ तथा शूलसे, अन्वितानि च युक्त
 ६२सने युक्त अशोक, पूर्वम् पहेला प्रथम, चित्रक-
 शित्रक चित्रक, क्षार- ७४भा२ यवक्षार, विल्वानाम्
 तथा भीलीना और विल्वमे सिद्ध, तैलेन तैलथी तैलसे,
 अभ्यज्य अभ्यंग करीने अभ्यंग करके, यव-माप- ७४
 अ५६ जौ उदद, कुलत्यानाम् ४७थी कुलथी, पुलाकानाम्
 च तथा पुलाकनी तथा पुलाकनी, पोट्टलै पोट्टलीओथी
 पोट्टलियोसे, स्नेहसंयुतैः स्नेह संयुक्ता स्नेहसिन्धित,
 सुखोष्णैः तथा सदन थाय ओवा गरम तथा सुहाते
 हुए गरम गो-खर-अश्व- गाय गधेडे तथा घेडे नौ
 गवा तथा घोडा, शकृत्पिण्डै. ओओना भोजना पिंडेथी
 इनके पुरीषोंके पिण्डसे, तिलकलकै तदन ६६
 तिलकलक, तथा सुषै. तथा शैतराओथी तथा लषसे,
 वचा-शताद्वा- अथवा वच तथा सुनाना या वच और
 सोयेके, पिण्डैः वा पिंडे पिंडोसे, तैलसर्पिषा अथवा
 तैल ६ थीथी या घी या तैलसे, स्निग्धानाम् गिन्ध
 करेला स्निग्ध किये, शकूनाम् साथाना सत्तुर्गोंके
 पिण्डिकाभिः वा पिंडे पिंडों, सस्नेहैः अथवा स्नेह-
 युक्त या स्नेहयुक्त, सुखोष्णै तथा नवशेका तथा सुहाते
 हुए गरम, शुष्कमूलक- सूका भूजाना सुखी मूलक,
 पिण्डै. वा पिंडे पिंडों, कार्णगन्धिकैः अथवा
 सरगवाना अथवा सहजनके, पिण्डै. वा पिंडे पिंडो,
 रास्नापिण्डै. अथवा रास्नाना पिंडे अथवा रास्नाके
 पिंडो, हापुषै. वा अपि अथवा हपुषाना पिंडेथी
 या हपुषाके पिंडोंसे, स्वेदयेत् स्वेदन करवु स्वेदन
 करे ॥ ३९ ४२३ ॥

which are indurated and also to those that are edematous and accompanied with pain After smearing the piles with the oil prepared with white-flowered lead wort, barley-alkali and bael, the physician should foment the part at a genial degree of warmth with lump-sudation prepared of barley, black gram, horsegram and Pulak grain or the lumps of the dung of cow, ass or horse, or of til-paste or of chaff, or of the lump of sweet flag and dill-seeds, mixed with unctuous substance. Or they should be fomented with the lump prepared of roasted paddy flour made unctuous with oil and ghee or of drum-stick, or indian groundsel, or of common juniper mixed with unctuous articles.

इष्टकस्य खराहायाः शकैर्गृजनकस्य वा ॥४३॥
 अभ्यज्य कुप्टतैलेन स्वेदयेत् पोट्टलीकृतैः ।
 वृषाकैरण्डविल्वानां पत्रोत्काथैश्च स्वेदयेत् ॥४४॥

कुप्टतैलेन कुप्टथी सिद्ध करेला तैलथी कुप्टसे सिद्ध
 किये तैलसे, अभ्यज्य अभ्यंग करीने अभ्यंग करके,
 इष्टकस्य ४६ ईट, खराहाया भुरासाथी अ७भा
 खुरासानी अजवायन, गृजनकस्य वा अथवा गृजनना
 अथवा गृजनके, शकै शकथी शकोसे, पोट्टलीकृतै
 पोट्टलीओथी अनाथी पोट्टलिया बनाकर, स्वेदयेत् स्वेदन
 करवु स्वेदन करे, वृष-अर्क- अ२३सो अ१४डे वासाभाक,
 फरह- ओर डे एरड, विल्वानाम् अने भीलीना और
 वेलकी पत्र-उत्काथै. पांडांना क्वाथथी पत्तियोंके
 काथसे, स्वेदयेत् परिषेचन करवु परिषेचन करे
 ॥ ४३-४४ ॥

४३ इष्टकस्य-गृध्रकस्य (थ)

४४ वृषाकैरण्डविल्वाना पत्रोत्काथैश्च स्वेदयेत्-पत्रोत्काथै
 स्वेदयेच्च वृषाकैरण्डविल्वानैः (ग)

39-42. The physician should first give sudation procedure to the piles

43-44 Or the part being smeared with the oil of costus, should be fomented with lumps prepared of powdered brick, celery-seeds or vegetable carrot. The part should be douched with the decoction of the leaves of vasaka, mudar, castor plant and bael

शुष्कार्शः सु अवगाहविधानम्—

मूलकत्रिकलार्काणां वेणूनां वरुणस्य च ।
अग्निमन्थस्य शिग्रोश्च पत्राण्यश्मन्तकस्य च ॥४५॥
जलेनोत्काथ्य शूलार्ते स्वभ्यक्तमवगाहयेत् ।

मूलक- मूला मूली, त्रिकला- त्रिधूला त्रिकला, अर्काणाञ्च आडुआ आक, वेणूनाम् वासु बास, वरुणस्य च वरुणो वरुण, अग्निमन्थस्य अरुणी अरणी, शिग्रो. च सरगवा सहजन, अश्मन्तकस्य च तथा अश्मन्तकनां तथा अश्मन्तककी, पत्राणि पादुके पत्तियोको, जलेन पाणीनां जलमें, उत्काथ्य उकाथने ते नवशेका अथवा उवालकर उस सुखोष्ण काथमें, स्वभ्यक्तम् सारी रीते अभ्यग करेला अच्छी तरह अभ्यक्त कराके, शूलार्ते शूलार्थी पीडाता रोगीने शूलसे पीडित रोगीको, अवगाहयेत् अवगाहन करावतु अवगाहन करावे ॥४५३॥

45-45½ The person afflicted with painful piles should, after well anointing the part, take a sitz-bath [in water in which have been decocted the leaves of radishes, the three myrobalans, mudar, bamboo, three-leaved caper, wind killer, drum-stick, and common mountain ebony.

कोलोत्काथेऽथवा कोष्णे सौवीरकतुपोदके ॥४६॥
वित्त्वकाथेऽथवा तक्त्रे दधिमण्डाम्लकाञ्जिके ।
गोमूत्रे वा सुखोष्णे तं स्वभ्यक्तमवगाहयेत् ॥४७॥

४५ शिग्रोश्च-शिग्रूणा (च)

४७ वित्त्वकाथे-वित्त्वोत्काथे (क)

„ वित्त्वकाथेऽथवा-किरातोत्काथे तथा (ग)

„ स्वभ्यक्तमवगाहयेत्-शूलार्तमुपवेशयेत् (क. घ ङ च त.)

अथवा कोष्णे अथवा नवशेका अथवा कोसे, कोल-थेरेना वेरके, उत्काथे अथवा काथ, सौवीरक-सौवीरक सौवीरक, तुपोदके के तुपोदकम् या तुपोदकमें, अथवा अथवा, सुखोष्णे नवशेका सुहाते गरम, वित्त्व-काथे पीडीना अथवा बेलके काथ, दधिमण्ड हलीना म.उ दहीके पानी, अम्लकाञ्जिके भाटी उलू खट्टी काजी, गोमूत्रे के गोमूत्रम् या गोमूत्रमें, स्वभ्यक्तम् सारी रीते अभ्यग करेला अच्छी प्रकार अभ्यक्त किये हुए, तत्र तेने उसको, अवगाहयेत् अवगाहन करावतु अवगाहन करावे ॥ ४६-४७ ॥

46 47 The patient who is well anointed in the affected part should take a tepid sitz-bath in the decocted water of jujube or in water medicated with sauveeraka and tushodaka wines. Or, he may, being well anointed, take a genially warm sitz bath prepared of the decoction of bael or butter-milk or whey or sour conjee or cow's urine

शुष्कार्शः सु धूपनम्—

कृष्णसर्पवराहोष्णतुकावृषदंशजाम् ।
वसामभ्यञ्जने दद्याद्घूपनं चार्शसां हितम् ॥४८॥

कृष्णसर्प- कालो सर्प काला साँप, वराह- सूअर सूअर, उष्ण- शिट ऊट, जतुका- जतुका चिमगादक, वृषदंशजाम् अने भिलाडो और बिल्ला, वसाम् ओओली वसानो इनकी वसाका, अभ्यञ्जने अभ्यगने भाटे अभ्यगके लिए, दद्यात् उपयोग करेला उपयोग करे, अर्शसां तथा हरसपर अर्शोपर, धूपनम् च धूपन पाणु धूपन भी, हितम् हितकर छ हितकर है ॥ ४८ ॥

48 Applications prepared of the fat of the black-cobra, hog, camel, bat or cat may be made on the piles and likewise fumigation with these articles is beneficial in piles.

नृकेशादिधूपनम्—

नृकेशाः सर्पनिर्मोको वृषदंशस्य चर्म च ।
अर्कमूलं शमीपत्रमशोभ्यो धूपनं हितम् ॥४९॥

नृकेशाः मनुष्यना वाण पुरुषके बाल, सर्पनिर्मोक. सर्पनी डाली सापकी केंचुली, वृषदंशस्य च भिदा-
डालुं बिल्लेका, चर्म याभु चर्म, अर्कमूलम् आडडालुं
भूण आककी जड़, शमीपत्रम् अने भीजडालुं पान
ओओथी और शमीके पत्ते इनसे, अशोभ्य. हरस पर
अर्क पर, धूपनम् धूपन वूपन, हितम् हितकर छे
हितकर है ॥ ४९ ॥

49. The fumigation done with human-hair, the serpent slough, cat's hide, the root of mudar, or the leaves of samee tree is beneficial in piles

तुम्बुवादिधूपनम्—

तुम्बुरूणि विडङ्गानि देवदार्वक्षता घृतम् ।
वृहती चाश्वगन्धा च पिप्पल्यः सुरसा घृतम् ॥५०॥
वराहवृषविट् चैव धूपनं सक्तवो घृतम् ।
कुञ्जरस्य पुरीषं तु घृतं सर्जरसस्तथा ॥५१॥

तुम्बुरूणि तेजश्ण तेजफल, विडङ्गानि वापडिग
वायविङ्ग, देवदारु देवदारु देवदारु, अक्षताः आभा
भव अखण्ड जौ, घृतम् अने घृत और घी, वृहती उली
बोरीगण्डी बड़ी कटेरी, अश्वगन्धा च आसंध असगंध,
पिप्पल्य. पीपर पिप्पली, सुरसा तुलसी सुरसा, घृतम् च
अने घृत और घी, वराह-वृष-सूवर तथा अण्डनां सूअर
तथा बेलके, विट् विडा तथा अण्ड विडा तथा गोबर, सक्तव
साथवे। सत्, घृतम् च एव अने घृत और घी, कुञ्जरस्य
तेजश्ण हाथीने एव हाथीकी, पुरीषम् तु भूण लीद,
सर्जरसः राण राल, तथा अने और, घृतम् घृत घी,
धूपनम् द्रव्येना आ यार समूह धूपन छे द्रव्योंके ये
चार समूह धूपन हैं ॥ ५०-५१ ॥

50 51. Coriander, embelia, deodar, and whole-barley mixed with ghee,

५१ सर्जरसस्तथा—सर्जरसो रसः (घ. त.)

or yellow-berried nightshade, winter-cherry, long pepper and holy basil mixed with ghee, or the dung of hog or bull, roasted-paddy flour mixed with ghee, or dung of elephant or resin mixed with ghee, all these four recipes, may be used for fumigation

शुष्कार्शे सु प्रलेपनयोग. —

हृदिद्राचूर्णसंयुक्तं सुधाक्षीरं प्रलेपनम् ।

गोपित्तपिष्टाः पिप्पल्यः सह्रिद्राः प्रलेपनम् ॥५२॥

हरिद्रा-चूर्ण- हण्डरना यूर्णुथी हल्दीके चूर्णमें,
संयुक्तम् युक्त मिलाया हुआ, सुधाक्षीरम् शेरतुं दूध
सेहुंडका दूध, प्रलेपनम् लेप छे प्रलेपन है, सह्रिद्राः
अने हण्डर सहित तथा हल्दीके साथ, गोपित्त-गोपित्तमां
गोपित्तमें, पिष्टा वाटेदी पीसी हुई, पिप्पल्य पीपर पक्षु
पिप्पली भी, प्रलेपनम् लेप छे प्रलेपन है ॥ ५२ ॥

52 The application may be made on the piles. of the milk of thorny milk-hedge plant mixed with turmeric powder, or the powder of long pepper and turmeric prepared as paste in ox-bile

शिरीषबीजं कुष्ठं च पिप्पल्यः सैन्धवं गुडः ।

अर्कक्षीरं सुधाक्षीरं त्रिफला च प्रलेपनम् ॥५३॥

शिरीषबीजम् सरसडालुं पीज शिरीषबीज, कुष्ठम् कठ
कुठ, पिप्पल्यः पीपर पिप्पली, सैन्धवम् सिंधावुषु
सैधानमक, गुडः च गोण गुड, अर्कक्षीरम् आडडालुं दूध
आकका दूध, सुधाक्षीरम् शेरतुं दूध सेहुंडका दूध,
त्रिफला च अने त्रिफला और त्रिफला, प्रलेपनम् आ
लेप छे यह प्रलेपन है ॥ ५३ ॥

53 Seeds of Sirish, costus, long pepper, rock salt, gur, milk of mudar and milk of thorny milk-hedge plant and the three myrobalans make a good application for piles.

पिप्पल्यादिप्रलेप —

पिप्पल्यश्चित्रकः श्यामा किण्वं मदनतण्डुलाः ।

प्रलेपः कृकुटशकृद्धरिद्रागुडसंयुतः ॥५४॥

पिप्पल्यः पीपर पिप्पली, चित्रकः चित्रक चित्रक, श्यामा नसोतर त्रिवृत, किण्वम् सुरापील्य सुराबीज, मदनतण्डुला तथा भीढोणना पील्य ओओने। तथा मैनफलके बीज इनका, कृकुटशकृत्- डूडडानी चरक मुर्गेकी बीट, हरिद्रा- हरीहर हल्दी, गुडसयुत तेभल्य गोलथी युक्त एवं गुडसे मिला, प्रलेप देप थाय छे प्रलेप होता है ॥ ५४ ॥

54. An ointment of long pepper, white-flowered lead wort, black turpeth, yeast, and pulp of emetic nut mixed with droppings of cock, turmeric and gur is good in piles.

दन्ती श्यामाऽमृतासङ्गः पारावतशकृद्गुडः ।

प्रलेपः स्याद्गजास्थीनि निम्बो भल्लातकानि च ॥५५॥

दन्ती दन्ती दन्ती, श्यामा नसोतर त्रिवृत, अमृतासङ्ग. मेरथुथु तृतिया, पारावत- कथूतरनी कथूतरकी, शकृत् चरक बीट, गुड अने गोल आ देप छे और गुड यह प्रलेप है, गजास्थीनि तेभल्य हाथीनां हाडकी हाडिया, निम्ब वीमडे नीम, भल्लातकानि च अने बिलामा और भिलावे, प्रलेप आ पक्षु देप यह भी प्रलेप, स्यात् छे है ॥ ५५ ॥

55 Red physic nut, black turpeth, blue vitriol, droppings of pigeon and and gur make a good ointment Also the ointment prepared of bones of the elephant, neem and marking nut is good.

प्रलेपः स्यादलं कोष्णं वासन्तकवसायुतम् ।

शूलश्वयथुहृद्युक्तं तुलसीवसयाऽथवा ॥५६॥

५५. दन्ती श्यामाऽमृतासङ्ग -निकुम्भ मासृतासङ्ग (घ ङ. त. प)

५६. प्रलेप स्यादल कोष्ण वासन्तकवसायुतम्-प्रलेपः स्यादल-
कोष्ण वासन्तकवसायुत (ख)

५५ वसायुतम्-वसायुत (घ.)

५६ अथवा-सह (च.)

वासन्तक-उटनी ऊटकी, वसा- वसाथी चर्बीसे, युतम् युक्त युक्त, अथवा अथवा अथवा, तुलसी- भगरनी भगर- मन्तकी, वसया वसाथी चर्बीसे, युक्तम् युक्त युक्त, कोष्णम् कलम् हरतालेने नवशेका देप हरितालका कोसा लेप, शूल- शूल गूल, श्वयथुहृत् अने सोभने हरनार और शोफको हरनेवाला, स्यात् थाय छे होता है ॥ ५६ ॥

56 The ointment prepared of yellow orpiment with the fat of camel or with the fat of susu and applied slightly warm is curative of local pain and edema

अर्क्षीगदि प्रलेप —

आर्कं पयः सुधाकाण्डं कटुकालाबुपल्लवाः ।

करञ्जो वस्तमूत्रं च लेपनं श्रेष्ठमर्शसाम् ॥५७॥

आर्कम् आर्कानु आकका, पय दूध दूध, सुधा- काण्डम् शेरतु डी उलु सेहुंडका वंठल, कटुक-अलाबु- कडवी तु भडीनां तीतीलौकीके, पल्लवा. पान पत्ते, करञ्ज कडक करज, वस्त-मूत्रम् च अने भडरानु मूत्र ओओने। और बकरेका मूत्र इनका, लेपनम् देप लेप, अर्शसाम् हरसने भाटे अर्शके लिए, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ ५७ ॥

57 The ointment of the milk of mudar the stalks of thorny milk hedge plant, and the sprouts of bottle gourd, and indian beech, prepared in goat's urine, is an excellent application for piles.

अभ्यङ्गाद्याः प्रदेहान्ता य एते परिकीर्तिताः ।

स्तम्भश्वयथुकण्ड्वृत्तिशमनास्तेऽर्शसां मताः ॥५८॥

य एते ये आ जो वे, अभ्यङ्गाद्या. अभ्यगथी भाडीने अभ्यगसे लेकर, प्रदेहान्ता. देप पर्यतना उपचार प्रदेहतकडे उपचार, परिकीर्तिता. कृष्ण छे कहे हैं, ते ते वे, अर्शसाम् हरसनां अर्शके स्तम्भ- स्तम्भ स्तम्भ, श्वयथु- सोभ शोफ, कण्डू- अर्ति कडू अने

५७ आर्कं पय -अर्कपत्रं (च. घ)

५८. मता -हिताः (ग)

पीडां जु खजली और वेदनाको, शमना शमन करना। शान्त करनेवाले, मत्तः मानेले छे माने गये है ॥ ५८ ॥

58 All the recipes enumerated above, beginning with ointments and ending with applications, are considered curative of induration, edema, itching and pain in the piles

शुक्काशंसु रक्तस्रावणम्—

प्रदेहान्तैरुपक्रान्तान्यशांसि प्रस्रवन्ति हि ।
संचित दुष्टरुधिरं ततः संपद्यते सुखी ॥५९॥

प्रदेहान्तैः शेष सुधीना कहेवाभा आवेला शोभो वडे प्रदेह पर्यंत कहे हुए योगों द्वारा, उपक्रान्तानि उपचार करवाथी उपचार करनेसे, अर्शांसि हरस अर्श, संचितम् संचित थयेला संचित, दुष्ट-रुधिरम् दूषित शोभोने दूषित रक्तको, प्रस्रवन्ति हि स्नान करे छे वहाते है, तत तेथी इससे, सुखी रेग्री सुभी रोगी सुखी, संपद्यते थाय छे होता है ॥ ५९ ॥

59 The aforesaid remedies cause the piles to empty out the accumulated vitiated blood, and then the patient is restored to ease

शीतोष्णस्निग्धरुक्षैर्हि न व्याधिरुपशाम्यति ।
रक्ते दुष्टे भिषक् तस्माद्रक्तमेवावसेचयेत् ॥६०॥
जलौकोभिस्तथा शस्त्रैः सूचीभिर्वा पुनः पुनः ।
अवर्तमानं रुधिरं रक्ताशोभ्यः प्रवाहयेत् ॥६१॥

हि कारणु के क्योकि, रक्ते रक्त रक्तके, दुष्टे दूषित होता दूषित होने पर, शीत-उष्ण- रुक्ष- शीत-उष्ण, स्निग्ध रुक्षै र्नेहवाणा अने रुक्ष उपायोथी स्निग्ध और रुक्ष उपचारोंसे, व्याधिः व्याधि व्याधि, न उपशाम्यति शांत थता नथी शांत नहीं होती, तस्मात् तेथी इस लिए, भिषक् वैद्ये वैद्य, रक्तम् एव

५९ उपक्रान्तानि अर्शांसि-उपक्रान्ता गुण्डा (च)

,, सुखी-सुखम् (घ)

६१ अवर्तमान-अवर्तमान (त)

,, रक्ताशोभ्य-शुक्काशाम्य (घ.)

रक्तमेव रक्तका ही, अवसेचयेत् स्नाव कराववा अवसेचन करे, रक्ताशोभ्यः रक्त हरसभांथी रक्ताशोसे, अवर्तमानम् न पहेता न निकलनेवाले, रुधिरम् शोभोने रक्तको, जलौकोभिः जलोथी जौक, तथा शस्त्रैः शस्त्रोथी शस्त्र, सूचीभि वा अथवा सोथी वडे या सूईयोंसे, पुन पुन पुन पुनः पुनः पुन, प्रवाहयेत् पहेवरावपु निकले ॥ ६०-६१ ॥

60 61 If the disease is not relieved either by cold or hot or the unctuous or dry therapy, the disease must be due to vitiated blood Therefore, the physician should let out the blood The physician should let out the blood which has not flowed out by the above methods from the blood gorged piles by the repeated application of leeches, or cutting instruments or needles.

शुक्काशंसु त्र्यूषणादि चूर्णम्—

शुद्धश्वयथुशूलार्ते मन्दाग्निं पाययेत्तु तम् ।
त्र्यूषणं पिप्पलीमूलं पाठां हिङ्गु सचित्रकम् ॥६२॥
सौवर्चलं पुष्कराख्यमजार्जी विल्वपेषिकाम् ।
विडं यवानीं हपुषां विडङ्गं सैन्धवं वचाम् ॥६३॥
तिन्तिडीकं च मण्डेन मयेनोष्णोदकेन वा ।
तथाऽशोप्रहणीदोषशूलानाहाद्रिमुच्यते ॥६४॥

शुद्धश्वयथु- शुदाना सोभ गुदामे शोक, शूलार्तम् अने श्लथी पीडाता और शूलसे पीडित, मन्दाग्निम् तथा मंद अग्निवाणाने तथा मन्दाग्निवाले, तम् तु तेने तेन उसको तो, त्र्यूषणम् सूठ भरी पीपर त्रिकटु, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूल पिप्पलीमूल, पाठाम् पाठा पाठा, सचित्रकम् चित्रक चित्रक, हिङ्गु तथा हिङ्ग तथा हींग, पाययेत् पावा पिलावे, सौवर्चलम् सथण सौचर नमक, पुष्कराख्यम् पोष्णभूण पोहकरमूल, अजार्जीम् अजवायन, विडङ्गम् विडङ्गमक, यवानीम् अजमे अजवायन, हपुषाम् हपुषा हाकवेर, विडङ्गम् वावडिङ्ग वायविडङ्ग, सैन्धवम् सिंधावुण सैधानमक, वचाम् वच

वच, तिन्त्रितकीकम् च अने डोडम औऔनुं यूर्षु और कोकम इनका चूर्ण, मण्डेन भक्षी मांड, मद्येन भक्षी मय, उष्णोदकेन वा अथवा छिना पाण्ठीभी पावु या गरम जलसे पिलावे, तथा तेम डरवाथी उससे, अर्श-हरस अर्श, प्रहणीदोष-अक्षुण्णरोग प्रहणीरोग, शूल-शूल शूल, आनाहाव अने आनाहभी और आनाहमे, निमुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त होता है ॥ ६२ ६४ ॥

62-64. The physician should give the following powder if the patient is afflicted with edema and pain in the anorectal region and with weakness of the gastric fire Three spices, roots of long pepper, Patha, asafetida white flowered lead-wort, sanchal salt, orris root cumin seeds, pulp of bael, vid salt, bishop's weed, common juniper, embelia, rock salt, sweet flag and tamarind. The patient taking this powder given with whey, wine or warm-water, is relieved of piles, assimilation disorders, colic and constipation

शुष्कांशु कतिपययोगाः—

पाचनं पाययेद्वा तद्यदुक्तं ह्यातिसारिके ।
सगुडामभयां वाऽपि प्राशयेत् पौर्वभक्तिकीम् ॥६५॥
पाययेद्वा त्रिवृच्चूर्णं त्रिफलारससंयुतम् ।
इते गुदाभये दोषे गच्छन्त्यर्शांसि संक्षयम् ॥६६॥

यत् अथवा जे या जो, अतिसारिके अतिसार-
शिक्षित अध्यायमा अतिसारचिकित्सित अध्यायमें,
पाचनम् पाचन पाचन, उक्तम् उक्तु छे कहा है, तस्य
हि वा ते वही, पाययेत् पावु पिलावे, पौर्वभक्तिकीम्

६५. पाचनं पाययेद्वा तद्यदुक्तं-कुर्वाद्वा पाचन तस्य यदुक्तं (घ)

„ यदुक्तं ह्यातिसारिके-यदक्षयाम्यतिसारिणे (घ घ)

६६. पाययेद्वा त्रिवृच्चूर्णं त्रिफलारससंयुतम्- पाययेच्च त्रिवृच्चूर्णं
त्रिफलाया रसेन वा (त.)

„ गच्छन्त्यर्शांसि संक्षयम्- गुदाया यान्ति संक्षयम् (ग. घ च)

अथवा गोमूत्रनी पूर्वे या भोजनके पहिले, सगुडाम्
गोमूत्रसहित गुडसहित, अभयाम् वा अपि हरडे हरड,
प्राशयेत् भवरापवी खिलावे, त्रिफलारस- अथवा
त्रिफलाया उवाथथी या त्रिफलाकषायसे, संयुतम् युक्त
मिलाकर, त्रिवृत्- चूर्णम् वा नसोत्तरु यूर्षु त्रिवृत्का
चूर्ण, पाययेत् पावु पिलावे, गुदाभये गुदाने आश्रय
करीने रहेवे। गुदाश्रित, दोषे दोष दोषके, इते हर यत्।
निर्हरण होने पर, अर्शांसि हरस अर्श, संक्षयम्
क्षय नष्ट, गच्छन्ति पासे छे हो जाते हैं
॥ ६५-६६ ॥

65-66 Or the patient may be given all the digestive medicines which are described in the treatment of diarrhoea, or he may eat chebulic myrobalan with gur before meals. Or he may be given the turpeth-powder with the decoction of the three myrobalans. When the morbidity in the rectum has been removed, the piles naturally become diminished,

गोमूत्राध्युषितां दद्यात् सगुडां वा हरीतकीम् ।
हरीतकीं तक्रयुतां त्रिफलां वा प्रयोजयेत् ॥६७॥

गोमूत्र- अथवा गोमूत्रमा अथवा गोमूत्रमे,
अध्युषिताम् औक् रात राणेदी एक रात रखी हुई,
हरीतकीम् हरडे हरड, सगुडाम् वा गोमूत्रनी साथे
गुडके साथ, दद्यात् आपवी देवे, हरीतकीम् अथवा
हरडेने। अथवा हरडका, त्रिफलाम् वा त्रिफलाया
या त्रिफलाका, तक्रयुताम् छाशनी साथे छालके साथ,
प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ ६७ ॥

67 Or he may be given chebulic myrobalans kept over night in cow's urine, mixed with gur; or he may be given the powder of chebulic myrobalans or of the three myrobalans mixed with buttermilk.

सनागरं चित्रकं वा सीधुयुक्तं प्रयोजयेत् ।
दापयेच्चव्ययुक्तं वा सीधु साजाजिचित्रकम् ॥६८॥

सनागरम् सू० सोंठ, चित्रकम् अने चित्रकने।
और चित्रकका, सीधुयुक्तम् वा सीधुयुक्त सीधुके साथ,
प्रयोजयेत् वा प्रयोग करे। प्रयोग करे, साजाजि-
अथवा ७३ या जीरा, चित्रकम् चित्रक चित्रक, चव्य-
अने अथवा और चव्यसे, युक्तम् युक्त युक्त, सीधुम्
वा सीधुने। सीधु, दापयेत् प्रयोग करे। देवे ॥६८॥

68. Or he may be given white-
flowered lead-wort and ginger mixed
with seedhu Wine or he may be given
cumin seeds, white flowered lead-wort
and seedhu wine mixed with chaba
pepper.

सुरां सहपुषापाठां दद्यात् सौवर्चलान्विताम् ।

सहपुषा- हपुषा हपुषा पाठाम् तथा कणीपाठ तथा
पाठी, सौवर्चल- अने सयण और सौचरनमक,
अन्विताम् सहित सहित, सुराम् सुरा सुरा, दद्यात्
आपनी देवे ।

68½. Or he may be given sura
wine to drink mixed with common
juniper and sanchal salt;

दधित्थविल्वसंयुक्तं युक्तं वा चव्यचित्रकैः ॥६९॥

भल्लातकयुतं वाऽपि प्रदद्यात्तक्रतर्पणम् ।
विल्वनागरयुक्तं वा यवान्या चित्रकेण च ॥७०॥

दधित्थ- डोड कैथ, विल्वसंयुक्तम् अने भीलासहित
और बेलगिरीसे युक्त, चव्यचित्रकै अथवा अथवा अने
चित्रक या चव्य और चित्रक, युक्तम् वा सहित
सयुक्त, भल्लातकयुतम् वा अपि अथवा भीलासहित

६८ दापयेच्चव्ययुक्तं वा सीधु साजाजिचित्रकम्-चव्य वा सीधु-
सयुक्तमजाजीदीप्यकं पिवेत् (क झ)

६९. सहपुषापाठा दद्यात्-वा हपुषापाठा युक्ता (घ)

„ सहपुषापाठा-सपाठाहपुषा (च)

६९. चव्यचित्रकै-चव्यचित्रक (क च त फ.)

७०. वाऽपि-वाऽपि (घ)

भिलासे युक्त, विल्व- अथवा भीला या बेलगिरी,
नागरयुक्तम् वा अने सू० सहित और सोंठसे युक्त, यवान्या
अथवा अथवा या अजवायन, चित्रकेण च अने
चित्रकसहित और चित्रकके साथ, तक्रतर्पणम् तक्रतर्पण-
तर्पण तक्रतर्पणतर्पण, प्रदद्यात् आपनु देवे ॥ ७० ॥

69-70. Or he may be given demul-
cent drink of butter-milk prepared with
wood-apple and bael or with chaba
pepper and white flowered lead-wort
or with marking nut or with bael and
dry ginger or with celery seeds and
white-flowered lead-wort.

शुक्रार्शु सु तक्रारिष्टः—

चित्रकं हपुषां द्विङ्गं दद्याद्वा तक्रसंयुतम् ।

पञ्चकोलयुतं वाऽपि तक्रमस्मै प्रदापयेत् ॥७१॥

तक्रसंयुतम् वा अथवा छः साथे या छः साथे
मिलाकर, चित्रकम् चित्रक चित्रक, हपुषाम् हपुषा
हपुषा, द्विङ्गम् अने द्विङ्ग और हींग, दद्यात् आपनी
देवे, अस्मै अथवा अने अथवा इसको, पञ्चकोल-
पञ्चकोल पंचकोल, युतम् युक्त युक्त, तक्रम् वा अपि
छः छः, प्रदापयेत् आपनी देवे ॥ ७१ ॥

71. Or he may be given the powder
of lead-wort, common juniper and
asafetida along with butter-milk, or he
may be given butter milk mixed with
the five spices

हपुषां कुञ्जिकां धान्यमजार्जी कारवीं शटीम् ।
पिप्पलीं पिप्पलीमूलं चित्रकं हस्तिपिप्पलीम् ॥७२॥
यवानीं चाजमोदां च चूर्णितं तक्रसंयुतम् ।
मन्दाभलकटुकं विद्वान् स्थापयेद्भृतभाजने ॥७३॥

७३ यवानीं चाजमोदां च चूर्णितं तक्रसंयुतम्-यवानीं चाजमोदा
च तन्मूले तक्रसंयुतम् (क ग च)

„ अस्मादनन्तरम्-शुक्रवेर समरिचमजगन्धां सतुम्बरम्

इत्यधिकः पाठः (घ) पुस्तके

व्यक्ताम्लकटुकं जातं तक्रारिष्टं मुखप्रियम् ।
प्रपिबेन्मात्रया कालेष्वन्नस्य तृपितस्त्रिषु ॥७३॥
दीपनं रोचनं वर्ण्यं कफवातानुलोमनम् ।
गुदश्वयथुकण्ड्वर्तिनाशनं बलवर्धनम् ॥७५॥
इति तक्रारिष्टः ।

हृषणम् हृषुषा हृषुषा, कुञ्जिकाम् श॥६७३ं ग्राहजीरा,
धान्यम् धाण्डा धनिया, अजाजीम् ७३ जीरा, कारवीम्
३६० कलौजी, राटीम् ३५० कचूर, पिप्पलीम् पी.पर
पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पी.परीभूण पिप्पलीमूल,
चित्रकम् चित्रक चित्रक, हस्तिपिप्पलीम् ग०पी.पर
गजपिप्पली, यवानीम् च अ०भे। अजवायन, अजमोदाम्
च अने अ०भे। और अजमोदाका, चूर्णितम् कृत्वा
ओओनु यू००३रीने चूर्णकरके, मन्दाम्ल-तेने मं० अ०श
किञ्चित् खट्टा, कटुकम् तथा तीभाशवाणु ३रीने और
तीता करके, तक्रसंयुतम् ७श भे०वीने छालमें मिलाकर,
विद्वान् विद्वान वैद्ये विद्वान वैद्य, घृतभाजने घी
शे।पडेवा वासुभां घी चुपडे वर्तनमें, व्यापयेत् २५
रखे, न्यक्ताम्ल- २५ अ०श अच्छी प्रकारसे खट्टा,
कटुकम् तथा तीभाशवाणु और तीता, जातम् यत्
होने पर, मुखप्रियम् मुष्ने प्रिय वागे ओवा ते सुंहको
प्रिय लगे ऐसे उस, तक्रारिष्टम् तक्रारिष्टने तक्रारिष्टको, तृपित
२२या रे।गीओ प्यासा रोगी, अन्नस्य भो०नना अन्नके
त्रिषु त्रिषु तीनों, कालेषु ३।०मां कालमें, मात्रया
प्रभाणुसर योग्य मात्रासे, प्रपिबेत् पीवु पीवे, दीप-
नम् ते दीपन वह अग्निदीपन, रोचनम् वर्ण्यम् रुचि
उपभवना २ सुधारना २ रुचिकारक वर्णकारक,
कफ- वात- ३३ तथा वातनु कफ और वातका,
अनुलोमनम् अनुलोमन ३रना ३ अनुलोमन करनेवाला,
गुद-श्वयथु- गुदाने। सौभे गुदाका शोफ, कण्डू-वर्ति-
३३ अने पी३ने। खुजली और रजाका, नाशनम् नाश
३रना ३ नाशक, बलवर्धनम् तथा अ०वर्ध३ छे और
बल बढानेवाला है ॥ ७२-७५ ॥ इति आ यह, तक्रारिष्टः
तक्रारिष्ट छे तक्रारिष्ट है ।

72-75 Take common juniper, black
cumin, coriander, cumin seeds, celery,
zedoary, long pepper, roots of long
pepper, white flowered lead-wort, ele-

phant pepper, bishop's weed and celery,
triturate them and mix with whey;
when it is slightly sour and pungent,
the skilled pharmacist should place
the whole in a vessel smeared with
ghee And when this medicated
butter-milk wine is well fermented and
becomes markedly sour and pungent
and palatable, it should be taken in
proper dosage thrice during meals
when the patient feels thirsty It is
digestive-stimulant, appetizing, promo-
tive of complexion, regulative of kapha
and vata, curative of edema, itching
and pain in the anorectal region and
also promotive of vitality. Thus has been
described the medicated butter-milk wine

शुष्कार्शं सु तक्रप्रयोगविधानम्—

त्वचं चित्रकमूलस्य पिष्ट्वा कुम्भं प्रलेपयेत् ।
तत्र वा दधि वा तत्र जातमर्शोहरं पिबेत् ॥७६॥

चित्रकमूलस्य चित्रकना भूणी चित्रकके मूलकी,
त्वचम् ७.६ छालको, पिष्ट्वा वाटीने पीसकर, कुम्भम्
ध३मां घडेमें, प्रलेपयेत् शे।प३वी लेप लगावे, तत्र तेमां
उममें, जातम् ०भावेला जमाये हुए, दधि दही
दहीका, तक्रम् वा अथवा ते दहीनी छाशनु अथवा
उन दहीनी छालका, पिबेत् पान ३रपु पान रे
अर्शोहरम् ते हरशने ३रना ३ छे वह अर्शको हरनेवाला
है ॥ ७६ ॥

76. An earthen pot should be
smeared with the paste of the bark of
the roots of white-flowered lead-wort
The curd or butter milk formed in
this pot may be taken for the cure
of piles.

वातश्लेष्मार्शसां तक्रात् परं नास्तीह भेषजम् ।
तत् प्रयोज्यं यथादोषं सस्त्रेहं रूक्षमेव वा ॥७७॥

इह अङ्गी यहाँ, वातश्लेष्म- वातकृष्ण-य वात-
कफजन्य, अर्शसाम् हरसनु अर्शमें, तक्रात् तक्रथी
तक्रसे, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, मेषजम् औषध औषध, न
संस्ति छे नङ्गी नहीं है यथादोषम् दोषानुसार दोषके
अनुसार, तत् तेभ्यो उसका, मस्नेहञ् स्नेह संहित स्नेह-
युक्त, रुक्षम् एव वा अथवा रक्ष अपवा रुक्ष, प्रयोज्यञ्
प्रयोग करवे प्रयोग करे ॥ ७७ ॥

77. There is no better remedy in
this world than butter-milk for the
piles of vata cum kapha type It should
be used with or without unctuous
substance according to the nature of
the morbid humor

सप्ताहं वा दशाहं वा पक्षं मासमथापि वा ।
बलकालविशेषज्ञो भिषक् तक्रं प्रयोजयेत् ॥७८॥

बल-काल- अण तथा क्षणना बल-कालके, विशेषज्ञ
विशेषने अणुनार विशेषको समझनेवाला, भिषक् वैद्ये
वेद्य, सप्ताहम् वा सात दिवस एक मप्ताह दशाहम् वा
दश दिवस दस दिन, पक्षञ् पक्ष १५ दिवस एक पक्ष,
अथवा के या, मासम् अपि मास पर्यन्त पञ्च मास
तक भी, तक्रञ् तक्रने। छालका, प्रयोजयेत् प्रयोग
कराववे प्रयोग करावे ॥ ७८ ॥

78. The physician, skilled in cons-
titutional pathology and climatology
should give a course of butter-milk for
seven days, or ten days, or a fortnight
or even a month.

अत्यर्थमृदुकायाग्नेस्तक्रमेवावचारयेत् ।
सायं वा लाजशक्नानां दद्यात्तक्रावलेहिकाम् ॥७९॥

अत्यर्थम् अत्य त अत्यन्त, मृदुकायाग्ने मृदु ७८२३भि-
वाणाने मृदु अग्निवालेको तक्रम् तक्र उपर तक्रका, एव
७ ही, अवचारयेत् राभवो प्रयोग करावे, सायम् वा
अथवा सांये या सायकालमें लाजशक्नानाम् क्षानना
सायवानी लाजावकूर्मोकी, तक्रावलेहिकाम् अशथी

अनावेदी राध छालसे वनायी राध, दद्यात् आपवी
देवे ॥ ७९ ॥

79 If the vital fire of the patient
is exceedingly low, he should be kept
only on butter-milk He should be
given in the evening the porridge
prepared of roasted-paddy flour in
butter-milk

जीर्णे तक्रे प्रदद्याद्वा तक्रपेयां ससन्धवाम् ।
तक्रानुपानं सञ्जेहं तक्रौदनमतः परम् ॥८०॥

तक्रे जीर्णे अथवा तक्र पथी गया पथी अथवा तक्र
जीर्ण हो जाने पर ससन्धवाम् सिंधालूखुवाणी संधानमकसे
युक्त, तक्रपेयाम् तक्रसिद्ध पेया तक्रपेया, प्रदद्यात् वा
आपवी देवे, अतः परञ् ते पथी इसके पश्चात्, तक्रानु-
पानञ् तक्रना अनुपान संहित छालके अनुपानसे,
सञ्जेहञ् स्नेहसहित जेहसंयुक्त, तक्रौदनञ् तक्रयुक्त भात
देवे। तक्र और भात मिलकर देवे ॥ ८० ॥

80 Or when the butter-milk taken
in the morning is digested, he should be
given gruel prepared with butter-milk
and mixed with rock-salt. Thereafter
he may be given cooked rice mixed
with butter milk adding unctuous
substance, and an after-draught of
butter-milk

यूषैर्गंसरसैर्वाऽपि भोजयेत्तक्रसंयुतैः ।
यूष रस्नेन वाऽप्यूर्ध्वं तक्रसिद्धेन भोजयेत् ॥८१॥

तक्रसंयुक्तं तक्रयुक्त छालसे युक्त, यूषः यूष
यूष, मासरसै वा अपि अथवा मासरसोथी पञ्च
या मासरसोसे भी, भोजयेत् क्षोब्धन कराववुं भोजन
करावे, ऊर्ध्वञ् ते पथी तदनन्तर, यूषैः यूषोथी यूषोसे,
तक्रसिद्धेन अथवा तक्रसिद्ध या छालसे सिद्ध, रसेन
वा अपि मासरसथी पञ्च मासरससे भी, भोजयेत्
क्षोब्धन कराववुं भोजन करावे ॥ ८१ ॥

81. Or he may take a meal of
soup and meat-juice combined with

butter-milk, or he may take a meal of soup and meat juice prepared with butter-milk

कालक्रमज्ञः सहसा न च तत्रं निवर्तयेत् ।
तत्रप्रयोगो मासान्तः क्रमेणोपरमो हितः ॥८२॥

कालक्रमज्ञ च डाढकभने समञ्जनार वैद्ये काल-
क्रमको समझनेवाला वैद्य, सहसा ओडाओड एकदम,
तत्रम् तडनी छाल, न निवर्तयेत् निवृत्ति डरवी नडि
वन्द न करे, तत्रप्रयोगः तडने। प्रयोग तत्रका प्रयोग,
मासान्तः भास पथ'तने। छे माहतकका है, क्रमेण ते
पछी डभे डभे तदनन्तर क्रमशः, उपरमः अध डरवे।
बन्द करना, हितः डितडर हितकर है ॥ ८२ ॥

82. The physician skilled in the dietetic therapy should not abruptly stop the butter-milk diet. A gradual withdrawal of the course of butter-milk which has lasted for a month is beneficial

अपकर्षो यथोत्कर्षो न त्वभ्रादपकृत्यते ।
शक्त्यागमनरक्षार्थं दाढ्यार्थमनलस्य च ॥८३॥
बलोपचयवर्णार्थमेव निर्दिश्यते क्रमः ।

यया ने रीते जैसे ही उत्कर्षः अशनी वृद्धि
डरवाभा आवी छे ते रीते छालकी वृद्धि की गई है
जैसे ही, अपकर्ष डभथी अशनी न्यूनता डरवी जेड'ओ
क्रमश छालकी न्यूनता करनी चाहिए, अत्रास तु
परंतु अत्रनी परन्तु अत्रकी, न अपकृत्यते न्यूनता
डरवी न जेड'ओ न्यूनता न करनी चाहिए, शक्त्यागमन-
शक्तिनी प्राप्ति शक्तिकी प्राप्ति, रक्षार्थम् तथा आवेड
शक्तिनी रक्षा भाटे तथा प्राप्त शक्तिकी रक्षाके लिए,
अनलस्य अशनी अशिकी, दाढ्यार्थम् दडता भाटे
दडताके लिए, बल-उपचय- तथा अण पुष्टि तथा बल
पुष्टि, वर्णार्थम् च अने वलु' भाटे और वर्णके लिए, धुषः

८२ निवर्तयेत्—निवारयेत् (ब)

८३ शक्त्यागमनरक्षार्थं—शक्त्यागमनरक्षार्थं (ब.)

अ। यह, क्रमः डभ क्रम, निर्दिश्यते डडनी छे कहा
है ॥ ८३ ॥

83-83½. The decrease should be as gradual as the increase in the butter-milk course, no reduction should, however, be made in the solid food. This course has been prescribed for the restoration and maintenance of strength and for strengthening the gastric fire and for the promotion of vitality, plumpness and complexion.

रूक्षमर्धोद्धृतस्त्रेहं यतश्चानुद्धृतं घृतम् ॥८४॥
तत्रं दोषाशिवलवित् त्रिविधं तत् प्रयोजयेत् ।

दोष-अग्नि- दोष-अग्नि दोष-अग्नि, बलवित् तथा
अणने अणुनार वैद्ये और बल जाननेवाला वैद्य,
त्रिविधम् त्रयु प्रकारनी तीन प्रकारकी, रूक्षम् ओटवे
रूक्ष अर्थात् रूक्ष, अर्धोद्धृतस्त्रेहम् अर्धो रनेड डाढेडी
आवा स्त्रेह निकाली हुई, यतः च अने जेशथी और
जिसमेंसे, घृतम् धी घी, अनुद्धृतम् डाढेड न होय
ओवी नहीं निकाला हो ऐसी, तत् तत्रम् ते अशने।
उस छालका, प्रयोजयेत् प्रयोग डरवे। प्रयोग करे ॥८४ ॥

84-84½ The physician skilled in humoral, gastric and constitutional pathology should prescribe butter milk of the following three kinds, one with all the butter removed, the second with half the butter removed, and the third with none of the butter removed

हतानि न विरोहन्ति तत्रेण गुदजानि तु ॥८५॥
भूमावपि निषिकं तद्दहेत्तत्रं तृणोलुपम् ।
किं पुनर्दीप्तकायाग्नेः शुष्काण्यर्शांसि देहिनः ॥८६॥

तत्रेण तडथी छालके प्रयोगसे, हतानि नाश पाभेड
नष्ट हुए, गुदजानि तु डरस अर्श, न विरोहन्ति डरीथी

८५. न विरोहन्ति—न प्ररोहन्ति (ध.)

उगता नथी फिरसे नहीं होते, भूमौ पृथ्वी पर भूमि पर, अपि पशु भी निषिक्तम् रेडेदी छिड़की हुई, तत्र तक्रम् ते छाश वह छाछ, तुणोलुपम् तुणुना समूहने। तृणकी राशिको, दहेत् नाश करे छे तो पछी जलाती है तो फिर, दीप्तकायात्रे प्रदीप्त ज्वराग्निना। प्रदीप्त अग्निवाले, देहिनः मनुष्यना मनुष्यके, शुष्काणि सूक्ष्म शुष्क, अर्शासि हरसनु अर्शाका, किम् पुन शु कहेवु ? क्या कहना ? ॥ ८५-८६ ॥

85-86 The piles destroyed by butter-milk will never recur, when butter-milk sprinkled on the ground burns up even tenacious grass what then need be said of mere dry piles in the body of a person whose vital fire is active

स्रोतःसु तक्रशुद्धेषु रसः सम्यगुपैति यः ।
तेन पुष्टिर्बलं वर्णः प्रहर्षश्चोपजायते ॥८७॥

स्रोत सु स्रोतो। स्रोतोके, तक्रशुद्धेषु तक्रथा शुद्ध यत्ना छाछसे शुद्ध होने पर, य रसः ये रस जो रस, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरहसे, उपैति शरीरमा पहुँचे छे देहमें पहुँचता है, तेन तेनाथी उससे, पुष्टि पुष्टि पुष्टि, बलम् बल बल, वर्णं वर्णं वर्ण, प्रहर्षः च अने हर्ष और हर्ष, उपजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते है ॥ ८७ ॥

87. The body-channels being purified, the nutrient fluid circulates well to all the parts of the body and hence the patient acquires plumpness, vitality, healthy complexion and cheerfulness.

वातश्लेष्मचिकाराणां शतं चापि निवर्तते ।
नास्ति तक्रात् परं किञ्चिदौषधं कफवातजे ॥८८॥

वातश्लेष्म- छाशथी वात तथा कफना छाछसे नान और कफके, विकाराणाम् शतम् च सो विकारे। सौ विकार, अपि च पशु भी, निवर्तते नाश पाये छे नष्ट होते हैं, कफवातजे अने कफ तथा वातना

विकारोमा और कफ तथा वातके विकारोंमें, तक्रात् परम् छाशथी श्रेष्ठ छाछसे बहम् किञ्चिद् कर्षकोई, औषधम् औषध औषध, न अस्ति नथी नही है ॥ ८८ ॥

88 All the hundred diseases comprising the specific diseases of vata and kapha disappear by the butter-milk treatment There is no better therapy than that of butter-milk in diseases of kapha and vata

शुष्कमर्गसान्नपानविधानम्—

पिप्पलीं पिप्पलीमूलं चित्रकं हस्तिपिप्पलीम् ।
शृङ्गवेरमजार्जी च कारवीं धान्यतुम्बुरु ॥८९॥
विल्वं कर्कटकं पाठां पिष्ट्वा पेयां विपाचयेत् ।
फलाम्लां यमकैर्भृष्टां तां दद्याद्गुदजापहाम् ॥९०॥

पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरी-मूला पीपरामूल, चित्रकम् चित्रक चित्रक, हस्तिपिप्पलीम् गजपीपर गजपिप्पली, शृङ्गवेरम् सूड सोंठ, अजाजीम् च शुरु जीरा, कारवीम् कर्षी शुरु कलौजी-जीरा, धान्य- धान्या वनिया, तुम्बुरु- नेपादी धान्या नेपाली धनिया, विल्वम् काया पीला कच्चे बेल, कर्कटकम् काकडाशीणी काकडासिगी, पाठाम् तथा काणीपाठ तथा पादोको, पिष्ट्वा वाटीने पीस कर, यमकै- यमकथी यमक स्नेहसे, शृङ्गाम् शमकारेदी लोकी हुई, फलाम्लाम् तथा क्षौधी अटाशवाणी तथा फलोंसे खट्टी, पेयाम् पेया पेया, विपाचयेत् पकावी पकावे, गुदजापहाम् हरसने। नाश करना अर्शनाशक, ताम् ते उसको, दद्यात् आपवी देवे ॥ ८९-९० ॥

89-90 Prepare thin gruel with the paste of long pepper, roots of long pepper, white flowered lead-wort, elephant-pepper, dry ginger, cumin seeds, clelery seeds, coriander, indian toothache, bael, galls and patha This gruel mixed with fruit-acid and

९० यमकैर्भृष्टा-शनकैर्भृष्टा (प)

seasoned with oil and ghee, may be given for the cure of piles

एतैश्चैव खडान् कुर्यादितैश्च विपचेज्जलम् ।

एतैश्चैव घृतं साध्यमर्शां विनिवृत्तये ॥९१॥

अर्शांसात् ढरसनी अर्शोको, विनिवृत्तये निवृत्ति भाटे नष्ट करनेके लिए, एतै एव च आञ् औषधैश्च। इन्हीं औषधोंसे ही, खडान् भडा खड, कुर्यात् करवा बनावे, एतै च एव आञ् औषधैश्च। इन्हीं औषधोंसे ही, जलम् जल, विपचेत् पडावपुं पकावे, एतैः एव च अने आञ् औषधैश्च और इन्ही औषधोंसे ही, घृतम् घृत वी, साध्यम् सिद्ध करवुं सिद्ध करे ॥९१॥

91. Vegetable-soups may be prepared with the above things or drinking water may be prepared with the above drugs or medicated ghee may be prepared with them, for the cure of piles

शटीपलाशसिद्धां वा पिप्पल्या नागरेण वा ।

दद्याद्यवागूं तक्राम्लां अरिचैरवचूर्णिताम् ॥९२॥

शटी-पलाश- डयूरा अने भाभराथी कचूर और डाकसे, सिद्धाम् वा सिद्ध करेदी सिद्ध, पिप्पल्या वा योपरथी सिद्ध करेदी पिप्पलीसे सिद्ध, नागरेण डे सुंथ्या सिद्ध करेदी या सोंठसे सिद्ध, तक्राम्लाम् तेमञ् तक्ष्थी भाटी करेदी एवं छाछसे खट्टी की हुई, अरिचै. अने जेभा भरीवुं और जिसमें काली मिर्चका, अवचूर्णिताम् अव-यूर्णन करवाभा आञ्चुं होय ओवी अवचूर्णन किया हो ऐसी, यवागूम यवागू मवागू, दद्यात् आपवी देवे ॥ ९२ ॥

92 Or the patient may be given gruel prepared with zedoary and palas or with long pepper and dry ginger, acidified with butter-milk and sprinkled over with the powder of long pepper,

शुष्कमूलकयूषं वा यूषं कौलत्थमेव वा ।

दक्षित्वविल्वयूषं वा सकुलत्थमकुष्ठकम् ॥९३॥

शुष्कमूलक- सूडा भूणाने सूखी मूलीका, यूषम् वा यूष यूष, कौलत्थम् एव वा डण्ठीने। कुलथीका, यूषम् यूष यूष, सकुलत्थ- अथवा डण्ठी अथवा कुलथी, मकुष्ठकम् तथा मड सहित तथा मोठसे युक्त, दक्षित्व- डाठ कैथ, विल्व- अने पीलीने। और वेल्से बनाया, यूषम् वा यूष आपवे। वूष देवे ॥ ९३ ॥

93. Or the patient may take the soup of dry radish or of horse-gram or of wood-apple and bael with horse-gram and math gram,

छागलं वा रसं दद्याद्यूपैरेभिर्विमिश्रितम् ।

लावादीनां फलाम्लं वा सतक्रं ग्राहिभिर्युतम् ॥९४॥

एभि आ इन, यूपै यूपैथी यूपोंके, विमिश्रितम् युक्त साथ मिलाकर, छागलम् अडराने। बकरेका, रसम् वा भांसरस मासरस, फलाम्लम् वा अथवा ड्णीथी भाटा करेदा या फलोंसे खडा बनाया, मतकम् अशवाण। छाछसे युक्त, ग्राहिभिः अने आही दूथेथी और आही औषधोंसे, युतम् युक्त करीने युक्त, लावादीनाम् वा भटेर आदिने भांसरस बटेर आदिके मासरसको, दद्यात् आपवे। देवे ॥ ९४ ॥

94. Or he may be given the meet-juice of the goat or of the quail group of birds mixed with these soups and fruit-acid, butter milk and astringent drugs.

रक्तशालिर्महाशालिः कलमो लाङ्गलः सितः ।

शारदः षष्टिकश्चैव स्यादन्नविधिरर्शसाम् ॥९५॥

इत्युक्तो भिन्नशकृतामर्शां च क्रियाक्रमः ।

९४. रस-घृत (घ)

„ दद्याद्यूपैरेभिर्विमिश्रितम्-दद्याद्यूपैरेतैर्विमिश्रितम् (घ)

„ यूपै-घृतैः (द.)

९५. लाङ्गल-जाङ्गल (घ.)

९५. क्रियाक्रम-विधिक्रमः (घ ह त)

९१. एतैश्च-एतैरेव (घ)

„ एतैश्च विपचेज्जलम्-एतैश्चैव पचेज्जलम् (घ.)

रक्तशालि रक्त शालि लाल चावल, महाशालि-
महाशालि बड़े चावल, कलम उदम कलम, लाङ्गल
दागल लागल, सित सईद योभा सफेद चावल,
शारद शरद ऋतुभा थनार शरद ऋतुमे उत्पन्न
होनेवाले, षष्टिकः च एव अने साडी योभा ओ और साठी
चावल ये, अर्शसाम् हरसना रेणुओनी अर्शके रोगीके
लिए, अन्नविधि अन्नविधि आहारविधान, स्वाद हरे हरे,
इति आ यह, भिन्नशकृताम् पातला भणवाणा मल-
मेदयुक्त, अर्शसाम् च हरसना रेणुओने। अर्श-
रोगियोंका, क्रियाक्रम क्रियाक्रम क्रियाक्रम, उक्तः इत्यो उ
कहा है ॥ ९५३ ॥

95-95½ Rice of the red sali, maha
sali, kalam, langala, white, autumnal
and shastik varieties should form the
dietetic regimen in piles Thus has
been described the line of treatment
in the case of a patient suffering from
piles associated with loose stools

गाढशकृतामर्शसा चिकित्साक्रम —

येऽत्यर्थं गाढशकृतस्तेषां चक्ष्यामि शेषजम् ॥९६॥

ये ने जो, अत्यर्थम् अत्यत् अत्यन्त, गाढशकृत
डडिन भणवाणा होय छे कठिन मलवाले होते है, तेषाम्
तेओतु उनकी, शेषजम् औषध औषध, चक्ष्यामि उहु छु
कहूंगा ॥ ९६ ॥

96. Now I shall describe the reme-
dies for the person whose stools are
excessively hard and scybalous

सन्नेहै. शक्तुभिर्युक्तां प्रसन्नां लवणीकृताम् ।

दद्यान्मत्स्यण्डिकां पूर्वं भक्षयित्वा सनागराम् ॥९७॥

सनागराम् सूंथी युक्त सोंठके साथ, मत्स्यण्डिकाम्
भाउतु खाड, पूर्वम् प्रथम प्रथम, भक्षयित्वा भक्षय
हरावीने खिलाकर, सन्नेहै स्नेहवाणा स्नेहयुक्त, शक्तुभि
साधवाओथी सत्तुओसे युक्तम् युक्त युक्त, लवणीकृताम्
अने सिंधावल्लु भेणवेद्य और नमकीन बनाई हुई,
प्रसन्नम् प्रसन्ना प्रसन्ना, दद्यात् आपवी देवे ॥ ९७ ॥

97. He should be given prasanna
wine salted and mixed with unctuous
articles and roasted paddy-powder, after
he has taken treacle with dry ginger.

गुडं सनागरं पाठां फलाम्लं पायथैश्च तम् ।
गुडं घृतयवक्षारयुक्तं वाऽपि प्रयोजयेत् ॥९८॥

घृत- घृत घी, यवक्षार- अने जवभार और
जौखारसे, युक्तम् साथे भेणवीने युक्त, गुडम् गोण
गुडका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे प्रयोग करे तम् तेने
उसको, सनागरम् सूंथ युक्त सोंठसे युक्त, फलाम्लम् भाटा
झूणेने रस खट्टे फलोंका रस, गुडम् गोण गुड,
पाठाम् च अने डाणी पाठ और पाठी, पायथैश्च च
पावर्षा पिलावे ॥ ९८ ॥

98 The patient may be given a
potion of dry ginger and patha mixed
with gur and fruit-acid, or he may be
given barley-alkali mixed with gur
and ghee

यवानीं नागरं पाठां दाडिमस्य रसं गुडम् ।

सतक्रलवणं दद्याद्वातवर्चोऽनुलोमनम् ॥९९॥

यवानीम् अजवायन, नागरम् सूंथ सोंठ,
पाठाम् डाणी पाठ पाठी, दाडिमस्य दाडिमने अनारका,
रसम् रस रस, गुडम् गोण गुड, सतक्रलवणम् तड
तथा सिंधावल्लु भेणवीने छछ और नमकके साथ,
वातवर्चः वायु अने भणना वायु और मलके, अनुलो-
मनम् अनुलोमन भाटे अनुलोमनके लिए, दद्यात्
आपवुं देवे ॥ ९९ ॥

99 Or he may be given celery
seeds, dry ginger, patha juice of
pomegranate and gur mixed with
butter-milk and salt This is a regu-
lator of the downward movement of
flatus and feces

९८ घृतयवक्षारयुक्त-घृत यवक्षारयुक्त (घ)

दुःस्पर्शकेन विल्वेन यवान्या नागरेण वा ।
एकैकेनापि संयुक्ता पाठा हन्त्यर्शसां रुजम् ॥१००॥

दुःस्पर्शकेन धमासे। दुरालभा, विल्वेन भीषु
बेलगिरी, यवान्या अजवायन, नागरेण वा तथा
सूठ तथा सोंठ, एकैकेन अर्शसां ओष्ठ ओष्ठनी साथे इनमेंसे
एक एकसे, अपि पक्षु भी संयुक्ता भेगवेली युक्त,
पाठा पाठ पाढ़ी, नर्शसाम् हस्तनी अर्शकी, रुजम्
पीडाने रुजाको, हन्ति नाश कुं छे नष्ट करती
है ॥ १०० ॥

100. The patha, when used with
any of the following, viz, cretan prickly
clover, bael, celery seeds and dry
ginger relieves the pain in piles.

प्राग्भक्तं यमके भृष्टान् सक्तुभिश्चावचूर्णितान् ।
करञ्जपल्लवान् दद्याद्वातवर्चोऽनुलोमनान् ॥१०१॥

प्राग्भक्तं लेज्जननी पहेला भोजनसे पहले,
यमके यमकभां यमक स्नेहमें, भृष्टान् भूंगेला भूने हुए,
सक्तुभि च साथवे। जेनापर सक्तुओंके चूर्णसे, अव-
चूर्णितान् छंटथे छे अर्वा छिड़के हुए, वातवर्च अने
वायु तथा भृष्टान् और व.यु तथा मलके, अनुलोमनान्
अनुलोमन करनार। अनुलोमक, करञ्ज- हस्तनी
डीठीहरीके, पल्लवान् पान पतोंको, दद्यात् भावा भाटे
आपवा खानेके लिए देवे ॥ १०१ ॥

101 The patient may be given
sprouts of indian beech, sprinkled
with roasted paddy flour, ante cibum.
This is a regulator of the downward
movement of flatus and feces

मदिरां वा सलवणां सीधुं सौवीरकं तथा ।
गुडनागरसंयुक्तं पिवेद्वा पौर्वभक्तिकम् ॥१०२॥

पौर्वभक्तिकम् अथवा लेज्जननी पहेला अथवा
भोजनसे पहले, सलवणाम् लक्ष्णयुक्त सैधानमकसे युक्त,

१०१ प्राग्भक्तं-प्रागुक्तान् (ख ब घ)

१०२ गुडनागरसंयुक्तं पिवेद्वा-सगुडामभया वाय प्राशयेत् (च. घ. घ)

मदिराम् वा मदिरा मदिरा, गुड-नागर- अथवा गेण
तथा सूठथी अथवा गुड और सोंठ, संयुक्तम् युक्त
मिलाकर, सीधुम् सीधु सीधु, तथा सौवीरकम् छे गेण
तथा सूठथी युक्त सौवीरक या गुड और सोंठ मिलाकर
सौवीरक, पिवेत् पीयु पीवे ॥ १०२ ॥

102 Or the patient may drink,
antecibum, madira wine with salt or
the seedhu and sauvirake wines mixed
with gur and dry ginger.

गाढशकृनामर्शसा मलवातानुलोमना योगाः —

पिप्पलीनागरक्षारकारवीधान्यजीरकैः ।

फाणितेन च संयोज्य फलाम्लं दापयेद्भृतम् ॥१०३॥

फलाम्लम् इणना रसथी भाटु अनावेधु फलके
रससे खट्टे बनाये, घृतम् घृत घीको, पिप्पली- पीपर
पिप्पली, नागर-क्षार सूठ अथवा सोंठ जोखार,
कारवी- डाणीश्री कालीजीरी, धान्य- धाण्डा धनिया,
जीरकै. ७३ जीरा, फाणितेन च तथा इल्लित अर्शनी
साथे और फाणित इनके साथ, संयोज्य मिश्र करीने
मिलाकर, दापयेत् आ.पयु देवे ॥ १०३ ॥

103. The medicated ghee prepared
with the paste of long pepper, dry
ginger, barley-alkali, celery seeds,
coriander and cumin seeds mixed
with liquid gur and fruit-acid may
be used.

पिप्पल्यादिघृतम्—

पिप्पली पिप्पलीमूलं चित्रको हस्तिपिप्पली ।

शृङ्गवेरयवक्षारौ तैः सिद्धं वा पिवेद्भृतम् ॥१०४॥

चव्यचित्रकसिद्धं वा गुडक्षारसमन्वितम् ।

पिप्पलीमूलसिद्धं वा सगुडक्षारनागरम् ॥१०५॥

१०३ दापयेद्भृत-दीपयेद्भृत (क त घ.)

, ,, -स'धयेद्भृतम् (प)

१०४ पिवेद्भृतम्-पाययेद्भृतम् (क च)

१०५ सगुडक्षारनागरम्-गुडक्षारसमन्वितम् (च. द. घ)

पिप्पली अथवा पीपर अथवा पिप्पली, पिप्पली-
मूलम् पीपरीभूण पिप्पलीमूल, चित्रक. शित्रक चित्रक,
द्वित्विपिपली गजपीपर गजपिप्पली, शुक्लवेर-सूठ सोंठ,
यवक्षारौ अने जवभार और जौखार, तैः शैशैथी
उनसे, सिद्धम् वा सिद्ध करेणुं सिद्ध, चव्य-चित्रक-अथवा
यवक्ष तथा शित्रकथी अथवा चव्य और चित्रकसे,
सिद्धम् सिद्ध करेणुं सिद्ध, गुड-क्षार-अने गेण तथा
जवभार और गुड तथा जौखार, सप्तन्वितम् वा भेणवेणुं
मिलाया हुआ, पिप्पलीमूल-अथवा पीपरीभूणथी अथवा
पिप्पलीमूलसे, सिद्धम् सिद्ध करेणुं सिद्ध, सगुड-क्षार-
अने गेण जवभार और गुड जौखार नागरम् वा तथा
सूठ भेणवेणुं तथा सोंठ मिलाया हुआ, घृतम् धी घी,
पिवेत् पीव पीवे ॥ १०४-१०५ ॥

104-105. Or the patient may drink
the medicated ghee prepared with the
paste of long pepper, roots of long
pepper, white flowered lead-wort,
elephant pepper, dry ginger and barley-
alkali, or he may take the medicated
ghee prepared with chaba pepper and
white flowered lead wort mixed with gur
and barley-alkali, or the ghee prepared
with roots of long pepper mixed with
gur, barley-alkali and dry ginger

पिप्पलीपिप्पलीमूलदधिदाडिमधान्यकैः ।

सिद्धं सर्पिविधातव्यं वातवर्चोविवन्धनुत् ॥१०६॥

पिप्पली- पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूल- पीपरीभूण
पिप्पलीमूल, दधि- दही, दाडिम- दाडिम अनार,
धान्यकै. अने धाणुथी और बनिया इनसे, वातवर्चो
वायु तथा भणना वायु और मलके, विवन्धनुत्
अटकावने दूर करनेपर विवधका नाशक, सर्पि. धी घी,
सिद्धम् विधातव्यम् सिद्ध करेणुं सिद्ध करना चाहिए ॥१०६॥

106 A medicated ghee may be pre-
pared with the paste of long pepper
and roots of long pepper, curds,

pomegranate and coriander This reli-
eves constipation of flatus and feces.

चव्यादिघृतम्—

चव्यं त्रिकटुकं पाठां क्षारं कुस्तुम्बुरुणि च ।
यवानीं पिप्पलीमूलमुषे च विडसैन्धवे ॥१०७॥
चित्रकं विल्वमभयां पिष्ट्वा सर्पिविपाचयेत् ।
शकृद्वातानुलोम्यार्थं जाते दधि चतुर्गुणे ॥१०८॥

चव्यम् यवक्ष चव्य, त्रिकटुकम् त्रिकटु त्रिकटु,
पाठाम् पाठा पाठी, क्षारम् जवभार जौखार, कुस्तुम्बुरुणि
च नेपाणी धाणु कुस्तुम्बुरु, यवानीम् अजमे अजवायन,
पिप्पलीमूलम् पीपरीभूण पिप्पलीमूल, उषे अने
दोनो, विडसैन्धवे च विडसवणु तथा सि धाणुषु विड
और सैधानमक, चित्रकम् शित्रक चित्रक, विल्वम् भीला
वेलगिरी, अभयाम् अने हरडेने और हरडको, पिष्ट्वा
वाटीने पीसकर, जाते सारी रीते अनेला अच्छी
तरह जमे हुए, चतुर्गुणे चारगुण चौगुने, दधि
दहीमां दहीमें, शकृद्वात- भण तथा वायुना मल
और वायुके, आनुलोम्यार्थम् अनुलोमन भाटे अनुलो-
मनके लिए, सर्पि घृत घी, विपाचयेत् पकावणुं
पकावे ॥ १०७-१०८ ॥

107-108 Take chaba pepper, the
three spices, patha, barley-alkali, cori-
ander seeds, bishop's weed roots of
long pepper and the two salts (vid and
rock salts) white flowered lead-wort,
bael, chebulic myrobalan and having
reduced them to powder, cook in four
times the quantity of well-formed curds
and prepare a medicated ghee for
regulating the downward course of
feces and flatus

प्रवाहिकां गुदभ्रंशं सूत्रकृच्छ्रं परिस्रवम् ।

गुदबह्वणशूलं च घृतमेतद्विपोहति ॥१०९॥

एतत् आ यह, घृतम् घृत घी, प्रवाहिकाम्
प्रवाहिका प्रवाहिका, गुदभ्रंशम् गुदभ्रंश गुदभ्रंश,

मूत्रकृच्छ्रम् भूतकृच्छ्रं मूत्रकृच्छ्रं, परिस्रवम् परिस्रव
परिस्रव, गुद वङ्गण- अने गुदा तथा वक्षुगु एवं गुदाके
तथा वक्षणके, शूलम् च शूल औशोने शूलको, व्यपोहति
दूर करे छे नष्ट करता है ॥ १०९ ॥

109. This medicated ghee is curative
of dysentery, prolapse of rectum,
dysuria, rectal discharge, pain in ano-
rectal and inguinal regions.

नागरादिघृतम्—

नागरं पिप्पलीमूलं चित्रको हस्तिपिप्पली ।
श्वदंष्ट्रा पिप्पली धान्यं विल्वं पाठा यवानिका ॥११०॥
चाङ्गेरीस्वरसे सर्पिः कल्कैरेतेर्विपाचयेत् ।
चतुर्गुणेन दध्ना च तद्धृतं कफवातनुत् ॥१११॥

नागरम् सूंठ सोंठ, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूल
पिप्पलीमूल, चित्रकः चित्रक, हस्तिपिप्पली गज-
पीपर गजपिप्पली, श्वदंष्ट्रा गोभरु गोखरु, पिप्पली
पीपर पिप्पली, धान्यम् धान्या धनिया, विल्वम् शीशु
बेलमिरी, पाठा डाणीपाठ पाठा, यवानिका अजवायन,
एतैः औशोना इनके, कल्कैः कुल्काथी
कल्कोसे, चाङ्गेरी- चाङ्गेरी चौपतियाके, स्वरसे स्वरसभा
स्वरसभे, चतुर्गुणेन चारगुणा चौगुने, दध्ना च दही
दहीके साथ, सर्पिः धृत घी, विपाचयेत् पकावतु
पकावे, तत् ते वह, घृतम् घृत घी, कफवातनुत् छे
तथा वातने दूर करेना छे कफ और वायुका नाशक
है ॥ ११०-१११ ॥

110-111 Prepare a medicated ghee
of cow's ghee in four times its quantity
of curds and juice of yellow-wood
sorrel with the paste of dry ginger,
roots of long pepper, white flowered
leadwort, elephant pepper, small calt-
rops, long pepper, coriander, patha
and bishop's weed This ghee is cura-
tive of kapha and vata.

अर्शांसि ग्रहणीदोषं मूत्रकृच्छ्रं प्रवाहिकाम् ।
गुदभ्रंशातिमानाहं घृतमेतद्यपोहति ॥११२॥

एतत् आ यह, घृतम् घृत घृत, अर्शांसि अर्श
अर्श, ग्रहणीदोषम् अक्षीरेग ग्रहणीरोग, मूत्रकृच्छ्रम्
मूत्रकृच्छ्रं मूत्रकृच्छ्रं, प्रवाहिकाम् प्रवाहिका प्रवाहिका,
गुदभ्रंश- गुदभ्रंश गुदभ्रंश, अर्तिम् अर्तिम् गुदशूल,
आनाहम् अने आनाहने और आनाहको, व्यपोहति
नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ११२ ॥

112. It cures piles, assimilation-
disorders, dysuria, dysentery, rectal
prolapse, ano-rectal pain and consti-
pation.

पिप्पल्यादिघृतम्—

पिप्पलीं नागरं पाठां श्वदंष्ट्रां च पृथक् पृथक् ।
भागांस्त्रिपलिकान् कृत्वा कषायमुपकल्पयेत् ॥११३॥
गण्डीर पिप्पलीमूलं व्योषं चव्यं च चित्रकम् ।
पिष्ट्वा कषाये विनयेत् पूते द्विपलिकं भिषक् ॥११४॥
पलानि सर्पिषस्तस्मिंश्चत्वारिंशत् प्रदापयेत् ।
चाङ्गेरीस्वरसं तुल्यं सर्पिषा दधि षड्गुणम् ॥११५॥
मृद्वग्निना ततः साध्यं सिद्धं सर्पिर्निघापयेत् ।
तदाहारे विधातव्यं पाने प्रायोगिके विधौ ॥११६॥
ग्रहण्यशोविकारघ्नं गुल्महृद्गोगनाशनम् ।
शोथप्लीहोदरानाहमूत्रकृच्छ्रज्वरापहम् ॥११७॥
कासहिकारुचिश्वाससूदनं पार्श्वशूलनुत् ।
वलपुष्टिकरं वर्ण्यमग्निसंदीपनं परम् ॥११८॥

भिषक् वैद्य वैद्य, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली,
नागरम् सूंठ सोंठ, पाठाम् डाणीपाठ पाठा, श्वदंष्ट्राम् च
अने गोभरु औ दरेकना और गोखरु प्रत्येकके, पृथक्
पृथक् पृथक्, पृथक् पृथक्, त्रिपलिकान् १२ तोलाना
३ पलके, आगान् भाग भाग, कृत्वा छेकने लेकर,

११३. गण्डीर-करीर (प)

, पूते द्विपलिकं भिषक्-पूतेऽर्धपलिकं पृथक् (च. ध.)

,, भिषक्-पृथक् (च.)

११५. प्रदापयेत्-प्रयोजयेत् (च)

११६. विधातव्यं-प्रयोक्तव्यं (च.)

११८. हिकारुचिश्वास-हिकारुचिश्वास (प)

११० चित्रको हस्तिपिप्पली-व्योष चव्य सचित्रकं (प.)

कषायम् अथ कषाय, उपकल्पयेत् करवे। ननावे, गण्डीरम्
गण्डीर गण्डीर, पिप्पलीमूलम् पीपरीभृण पिप्पलीमूल,
व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, चण्यम् १६३ चण्य, चित्रक
च तथा चित्रकना तथा चित्रकको, द्विपलिकम् आ६
आ६ तोला दोदो पलकी मात्रामें, पिष्ट्वा वाटीने पीसकर
पूते कषाये गाण्डेवा अथर्मा छाने हुए कषायमें, विनयेत्
नाभवा मिलावे, तस्मिन् तेर्मा उसमे, सर्पिषः धृत
घीके, चत्वारिंशत् पलानि १६० तोला चालीस पल,
प्रदापयेत् नाभु मिलावे, सर्पिषा धीनी घीके, तुल्यम्
समान सम प्रमाणमें, चाङ्गरी आगेरीने। चौपतियाका,
स्वरसम् स्वरस स्वरस, षड्गुणम् तथा छगणु, तथा
छ.गुना, दधि ६६० नाभीने दही मिलाकर, तत् पछी
तदनन्तर, मृदु-अग्निना भेद अग्निथी मद आचस,
साध्यम् ते पडावपु उसको सिद्ध करे, सिद्धम् सिद्ध
करे सिद्ध, सर्पिः धृतने घीको, निधापयेत् २६२७
वासलुर्मा राभुं स्वच्छ पात्रमें रखे, तत् तेने उसको,
आहारे आहारर्मा आहारमें, पाने पीवार्मा पानमें,
प्रायोगिके अने प्रायोगिक और प्रायोगिक, विधौ
विधिर्मा विधिमें, विधावच्यम् वापरपु काममें लावे,
ग्रहणी- आ धी अक्षुणी यह घृत ग्रहणी, अर्श- तथा
हरसना और अर्शके, विकारज्ञम् रोगने नाश करनारु
रोगका नाशक, गुल्म-हृद्रोग- शुल्म तथा हृद्रोगने।
गुल्म तथा हृद्रोगका, नाशनम् नाश करनारु नाशक,
शोथ-स्त्रीह- से। ७६६६ शोथ स्त्रीहा, उदर- उदररोग
उदररोग, आनाह- आनाह आनाह, मूत्रकृच्छ्र- मूत्रकृच्छ्र
मूत्रकृच्छ्र, ज्वरापहम् अने ज्वरने हूर करनारु
और ज्वरका नाशक, कास-हिक्का- उधरस हंडकी
खासी हिचकी, अरुचि- अरुचि अरुचि, श्वास-
तथा श्वासने तथा श्वासका, सूदनम् उधुनारु
नाशक, पार्थशूलनुत् पडार्माना श्थने हूर करनारु
पार्थशूलका नाशक, बलपुष्टिकरम् भण तथा पुष्टि
करनार बल और पुष्टिको करनेवाला, वर्ण्यम् वर्णने
सारो करनार वर्णको अच्छा करनेवाला, परम् अने
उत्तम और श्रेष्ठ, अग्नि- अग्निनु अग्निका, सदीपनम्
दीपन छे दीपन है ॥ ११३-११८ ॥

dry ginger, patha and small caltrops
and filter and add to it the paste
prepared of eight tolas of each of the
thorny milk hedge, roots of long pepper,
the three spices, chaba pepper and white
flowered leadwort. Add to it 160 tolas
of ghee and an equal quantity of
yellow wood sorrel and 6 times the
quantity of curds, and prepare this
into a medicated ghee on a low fire
and take it down. This should be taken
mixed with food and drink as a syste-
matic course. It is curative of assimi-
lation-disorders, piles, gulma, gastric
disorders, edema, splenic disorders,
abdominal disorders and constipation,
dysuria, fever, cough, hiccup, anorexia,
dyspnea and pleurodynea. It is an
excellent promoter of vitality, plump-
ness and complexion, and an excellent
stimulant of the gastric fire.

सगुडां पिप्पलीयुक्तां घृतभृष्टां हरीतकीम् ।

त्रिवृद्वन्तीयुतां वाऽपि भक्षयेदानुलोमिकीम् ॥११९॥

घृतभृष्टाम् धीर्मा भुंजेदी घीमें भूनी हुई, सगुडाम्
गेणसहित गुडसहित, पिप्पली- पीपर पिप्पलीके, युक्ताम्
सहित साय, अपि वा अथवा अथवा, त्रिवृत् नसोतर
त्रिवृत्, दन्तीयुताम् तथा दन्तीभृण सहित और दन्तीसे
युक्त, आनुलोमिकीम् अनुलोमन करनारी अनुलोमन
करनेवाली, हरीतकीम् हरउतु हरडका, भक्षयेत् भक्षयु
करपु भक्षण करे ॥ ११९ ॥

119. The patient may take chebulic
myrobalan fried in ghee and mixed
with gur and long pepper, or with
turpeth and red physic nut for
regulating the (down-ward) peristaltic
movement.

113-118. Prepare a decoction by
taking 12 tolas of each of long pepper,

त्रिद्वैतकफपित्तानामानुलोम्येऽथ निर्वृते ।

गुदेऽर्शांसि प्रशाम्यन्ति पाचकश्चाभिवर्धते ॥१२०॥

अथ पृथी तदनन्तर, विद्-वात- भण वायु मल वायु, कफ- ३३ कफ, पित्तानाम् तथा पित्तुं और पित्त इनका, आनुलोम्ये अनुलोमन अनुलोमन, निर्वृते (त्ते) थवाथो होने पर, गुदे गुदाभां गेदा गुदामें स्थित, अर्शांसि ६२२ अर्श, प्रशाम्यन्ति शांत थाय छे शांत होते है ॥ १२० ॥

120 On the rectum being relieved by the regular flow of feces, flatus, kapha and pitta, the piles subside and the gastric fire is increased.

गाढशकृत्स्वर्श सु-अन्नपानविधिः—

बर्हित्तिरिलावानां रसान्म्लान् सुसंस्कृतान् ।
दक्षाणां वर्तकानां च दद्याद्विद्वैतसंग्रहे ॥१२१॥

विद्-वात- भण तथा वातनी मल और वायुके संग्रहे रुक्षापत्रभां विवन्धमें, बर्हित्तिरि- भेर तैतः मोर तीतर, लावानाम् तथा लापना तथा लावे, दक्षाणाम् तथा दृक्षाना एवं मुर्गे, वर्तकानाम् च अने वर्तकना और बटेरके, सुसंस्कृतान् सुसंस्कृत सुसंस्कृत, अम्लान् अने अम्ल और अम्ल, रसान् दद्यात् भांसरसे आपवा मांस देवे ॥ १२१ ॥

121 In condition of retention of feces and flatus, the physician should give the acidified and well-prepared meat-juice of peacock, partridge, grey quail, cock, and bustard quail.

त्रिवृद्वन्तीपलाशानां चाङ्गेर्याश्चित्रकस्य च ।
यमके भर्जितं दद्याच्छाकं दधिसमन्वितम् ॥१२२॥

त्रिवृद्वन्ती नसे।तर : ती: त्रिवृत दंती, पलाशानाम् भाभरी ढाक, चाङ्गेर्या. अंगेरी चागेरी, चित्रकस्य अने चित्रकतु और चित्रकका, यमके यमकेभां यमकनेहसे,

१२०. आनुलोम्येऽथ निर्वृते—आनुलोम्येन निर्मले (ख व थ ध. फ.)

१२२. यमके भर्जितं—सुशुष्ट यमके (घ झ. व प. फ.)

भर्जितम् भूनेधुं भूना हुषा दधिसमन्वितम् अने ६६-
थी मिश्रित और दही मिलाया हुआ, शाकम् दद्यात्
शाक आपुं शाक देवे ॥ १२२ ॥

122. The physician may give the vegetable curry made of the leaves of turpeth, red physic-nut, palash, and yellow wood sorrel, white-flowered leadwort, well fried in a mixture of oil and ghee and mixed with curds.

उपोदिकां तण्डुलीयं वीरां वास्तुकपल्लवान् ।
सुवर्चलां सलोणीकां यवशाकमवलगुजम् ॥१२३॥
काकमार्चीं रुहापत्रं महापत्रं तथाऽम्लिकाम् ।
जीवन्तीं शटीशाकं च शाकं गृजनकस्य च ॥१२४॥
दधिदाडिमसिद्धानि यमके भर्जितानि च ।
धान्यनागरयुक्तानि शाकान्येतानि दापयेत् ॥१२५॥

उपोदिकाम् पोथी उपोदिका, तण्डुलीयम् तण्डुलीय
चौलाई, वीराम् वीरा वीरा, वास्तुक- अथुवानां बथु-
आके, पल्लवान् पान पत्ते, सलोणीकाम् लूणी छणिया,
सुवर्चलाम् सुवर्चला सुवर्चला, यवशाकम् यवशाक
यवशाक, अवलगुजम् अवलगुज अवलगुज, काकमाचीम्
काकमाची मकोय, रुहापत्रम् रुहापत्र रुहाके पत्ते,
महापत्रम् महापत्र श्योनाक, तथा अम्लिकाम् अम्ली
इमली, जीवन्तीम् देडी जीवन्ती, शटीशाकम् च
शटीशाक और कचूरका शाकको, गृजनकस्य
अने गृजनकतु और गृजनकका, शाकम् शाक शाक,
एतानि आ इन, शाकानि शाक शाक, दधि- ६६ दही,
दाडिम- तथा दाडिमथी तथा अनारसे, सिद्धानि सिद्ध
करी सिद्ध करके, यमके- यमकेनेहभां यमकनेहसे,
भर्जितानि भूनेधुं भूनेधुं, धान्य-नागर- अने धाया
तथा सुठ और धनिया तथा सौठ, युक्तानि भेणवीने
मिलाकर, दापयेत् आपवा देवे ॥ १२३-१२५ ॥

१२३. तण्डुलीयं—चचुपर्णी (प फ)

१२४ काकमाची रुहापत्र महापत्र तथाऽम्लिकाम्—अम्लिका सम-
हापत्रो काकमाची रुहा तथा (फ.)

” महापत्र—महापत्री (छ)

” —महापत्री (प)

” तथाऽम्लिकाम्—तथाऽम्लिकाम् (घ.)

23-125 Indian spinach, prickly amaranth, climbing asparagus, sprouts of white goose-foot, heliotrope parse-lane barley leaves, babchi seeds, black night shade, leaves of orchid, indian calosanthus, tamarind, cork swallow-wort, long zedoary, turnip: all these prepared with curds and sour pomegranate juice and fried in a mixture of oil and ghee and mixed with coriander and dry ginger may be given as vegetable dishes to the patient.

गोधालोपाकमार्जारश्वविदुष्टगवामपि ।
कूर्मशल्लकयोश्चैव साधयेच्छाकवद्रसान् ॥१२६॥
रक्तशाल्योदनं दद्याद्रसैस्तेर्वातशान्तये ।

गोधालोपाक- घो घोंडडी गोह लोमड़ी, मार्जार- भिलाडी बिले, श्ववित्- भोटी साडुडी बड़ी सेह, उष्ट्र- गवाम् अपि ७१८ ७१६ ऊट वैल, कूर्म कायभा कछुवे, शल्लकयोः च एव अने नान्नी साडुडीना और छोटी सेहके, रसान् भांसरसे। मासरस, शाकवत् शाकनी पेठे शाकोंकी भाति, साधयेत् सिद्ध करवा सिद्ध करे, ते. रसै ते रसे।नी साथे उन रसोंसे, वातशान्तये वायुनी शान्ति भाटे वायुके शमनके लिए, रक्तशालि- राता ये।भाने। लाल चावल- लोंका, ओदनम् भात भात, दद्यात् आपवे। देवे ॥१२६३॥

126-126½ The meat-juices of iguana fox, cat, porcupine, camel, bull, tortoise and pangoline should be prepared like vegetables and cooked red sali rice may be given with these meat juices for the relief of vata.

श्वात्वा वातोत्खणं रूक्षं मन्दाग्निं गुदजातुरम् ॥१२७॥
मदिरां शार्करं जातं सीधुं तक्रं तुषोदकम् ।
अरिष्टं दधिमण्डं वा शृतं वा शिशिर जलम् ॥१२८॥

१२६ गोधालोपाकमार्जारश्वविदुष्टगवामपि-गोधालोपाक-
मार्जारोष्ट्रगवामपि (घ त)

१२७. मन्दाग्नि-दीप्ताग्नि (ङ)

कण्टकार्या शृतं वाऽपि शृतं नागरधान्यकैः ।
अनुपानं भिषग्दद्याद्वातवर्चोऽनुलोमनम् ॥१२९॥

गुदजातुरम् ७२५ने। रेगी अर्शरोगी, वातोत्खणम् वातोत्खणु वातप्रधान, रूक्षम् रूक्ष रूक्ष, मन्दाग्निम् अने म. द्वाग्निवाणे। छे और मद अग्निवाला है, श्वात्वा अने अशुीने ऐसा जानकर, मदिराम् मदिरा मदिरा, जातम् सारी रीते तैयार थयेलुं अच्छी तरहसे तैयार हुई, शार्करम् साकरतु मध चीनीका मध, सीधुम् सीधु सीधु, तक्रम् तक्र छाछ, तुषोदकम् तुषोदक तुषोदक, अरिष्टम् अरिष्ट अरिष्ट, दधिमण्डम् वा दहीतु पाणी दहीका पानी, शृतम् उखाणी उवालकर शिशिरम् ठंडु डरेलु ठंडा किया, जलम् वा पाणी जल, कण्टकार्या भो।री।गणीथी कटेरीसे, शृतम् उखाणेलुं शृत जल, नागर- अथवा सूठ या सोंठ, धान्यकैः अने धाणुथी और धनियासे, शृतम् वा अपि उखाणेलु। ७१ने शृत जलको, वातवर्च- वायु तथा मणुतुं वायु और मलके, अनुलोमनम् अनुलोमन करना। अनुलोमक, अनुपानम् अनुपान तरीके अनुपानके तौर पर, भिषक् वैद्य वैद्य, दद्यात् आपवु देवे ॥ १२७-१२९ ॥

127-129 On finding excess of vata, dryness, and weakness of the gastric fire in the patient suffering from piles the physician may advise a post prandial drink of madira wine and well fermented sugar wine sidhu wine, butter milk, tushodaka wine, medicated wines, whey or boiled and cooled water, or water boiled with indian night-shade or with dry ginger and coriander, for regulating the down ward movement of feces and flatus

शुष्कार्गि सु अनुवासनानि—

उदावर्तपरीता ये ये चात्यर्थं विरूक्षिताः ।

विलोमवाताः शूलार्तास्तेष्विष्टमनुदासनम् ॥१३०॥

१२९. अनुपान-अन्नपान (ग)

ये ज्येष्ठा जो, उदावर्त- उदावर्तणी उदावर्तणे, परीताः पीडायेका होय पीडित हों ये च अने ज्येष्ठा और जो, अत्यर्थम् अत्यंत अत्यन्त, विरुक्षिता रक्ष होय रुक्ष हों, विलोमवाता. विदोम वायुवाण होय वायुकी प्रतिलोमतावाले हों, शूलार्ता अने शूलधी पीडता होय और शूलसे पीडित हों, तेषु तेजोने माटे उनके लिए, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, इष्टम् ४४ छे इष्ट है ॥ १३० ॥

130 The unctuous enema is desirable in persons, who are afflicted with misperistalsis, who are extremely dehydrated and in whom the movement of vata is reversed and in those who suffer from colicky pain

पिप्पल्याद्यनुवासनम्—

पिप्पलीं भदनं विल्वं शताह्वं मधुकं वचाम् ।
कुष्ठं शर्टीं पुष्कराख्य चित्रकं देवदारु च ॥१३१॥
पिष्ट्वा तैलं विपक्तव्यं पयसा द्विगुणेन च ।
अर्शसां मूढवातानां तच्छ्रेष्ठमनुवासनम् ॥१३२॥

पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, भदनम् भीठोण मैनफल, विल्वम् भीलु वेलगिरी, शताह्वम् शूवा सौफ, मधुकम् जेठीमध मुलहठी, वचाम् वच, कुष्ठम् ऊठ कुठ, शर्टीम् शरूरी कचूर, पुष्कराख्यम् पोपरभूय पोहकर-मूल, चित्रकम् चित्रक चित्रक देवदारु च अने देवदारु ज्येष्ठा और देवदारु इनको, पिष्ट्वा उल्ल उलीने पीसकर, द्विगुणेन च अमला दुगुने, पयसा दूधसे, तैलम् तैल तैल, विपक्तव्यम् पकावधु पकावे, मूढवातानाम् मूढ वातवाणः मूढ वायुवाले, अर्शसाम् हरसना रोगीजोने माटे अर्शरोगियोंके लिए, तत् ते वह, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, अनुवासनम् अनुवासन छे अनुवासन है ॥ १३१-१३२ ॥

131-132 Prepare a medicated oil taking til oil and double its quantity of milk with the paste of long

pepper, emetic nut, dill seeds, liquorice, sweet flag, costus, long zedoary, orris root white flowered leadwort and deodar This oil makes an excellent unctuous enema for patients suffering from piles and afflicted with claudication of vata

गुदनिःसरणं शूलं सूत्रकृच्छ्रं प्रवाहिकाम् ।
कट्यूरुपृष्ठदौर्वल्यमानाहं वङ्क्षणाश्रयम् ॥१३३॥
पिच्छाश्रावं गुदे शोफं वातवर्चोविनिग्रहम् ।
उत्थानं बहुशो यच्च जयेत्तच्चानुवासनात् ॥१३४॥

गुदनिःसरणम् गुदनिः श गुदभ्रग, शूलम् शूल, सूत्रकृच्छ्रम् सूत्रकृच्छ्र, प्रवाहिकाम् प्रवाहिका, कटिः कभर कमर, ऊरुः साथण ऊरु, पृष्ठ-अने वासानी और पीठकी, दौर्वल्यम् नभणार्ध कमजोरी, वङ्क्षणाश्रयम् वक्षणेन वंक्षणा, आनाहम् आनाह आनाह पिच्छाश्रावम् पिच्छाश्राव पिच्छाश्राव, गुदे शोफम् गुदने शोफे गुदामे शोफ, वात-वर्च-अने वायु तथा मणनी और वायु तथा मलकी, विनिग्रहम् अटकायत ज्येष्ठा अने अप्रवृत्ति इनको, यत् च तेभ्य जे एवं जो, बहुशः बार बार बार बार, उत्थानम् भलत्प्राणनी भ्रष्टा थवी मलत्यागकी इच्छा होती हो, तत् च तेने उसको, अनुवासनात् जयेत् अनुवासनसे जीते ॥ १३३-१३४ ॥

133-134 Prolapse of rectum, colic dysuria, dysentery, weakness of waist, thigh and back, distension in ileo inguinal region, mucus discharge from the rectum, edema in anorectal region, retention of flatus and feces and a constant desire to pass stools (tenesmus)—all these may be subdued by unctuous enema

शुक्रांशु सु प्र पनम्—

आनुवासनिकैः पिष्टैः सुखोष्णैः स्नेहसंयुतैः ।

१३२ पिष्ट्वा तैलं—पक्त्वा तैल (घ.)

॥ पयसा द्विगुणेन च—द्विगुणक्षीरमंयुतम् (घ.)

दार्वन्तैः स्तब्धशूलानि गुदजानि प्रलेपयेत् ॥१३५॥

विष्टै वाटेकां पीषे हृष्ट, स्नेहसंयुतै स्नेहयुक्त
स्नेहसे युक्त, सुखोष्णं तथा नवशेकां और सुहाते हृष्ट
गरम, आनुवासनिके अनुवासनभां प्रयोग्ये योऽय
अनुवासनके योग्य, दार्वन्तै देवदार सुधीनां द्रव्येऽपि
देवदार पर्यन्तके द्रव्योसे, स्तब्धशूलानि रत म् अने शूलणी
युक्त स्तब्ध और शूलयुक्त गुदजानि हरसेने अशौको,
प्रलेपयेत् द्वेष करे ॥ १३५ ॥

135 The piles which are indurated and painful should be anointed with a genially warm application prepared from the group of drugs ending with deodar and used for unctuous enemata, mixed with unctuous articles

दिग्धास्तैः प्रस्रवन्त्याशु श्लेष्मपिच्छां सशोणिताम् ।
कण्डूः स्तम्भः सरुक् शोफः स्रुतानां त्रिनिवर्तते १३६

तैः तेऽथी उनसे, दिग्धा द्वेष करेका दन्ध
प्रस्रवन्त्याशु, सशोणिताम् रक्त संहित खूनके साथ,
श्लेष्मपिच्छाम् उद्ग्रधान पिच्छाने। कफप्रधान पिच्छाका,
आशु शीघ्र जीघ्र, प्रस्रवन्ति स्त्राव करे छे स्त्राव करते
हैं स्रुतानाम् अने दूधेका हरसेनां और स्रुत हृष्ट
अशौकी, कण्डूः स्तम्भ अण अशुऽपयु खुजली कडापन,
सरुक् अने पीडावाणे। और रजायुक्त, शोफ सेने
शोफ, त्रिनिवर्तते हर थाय छे नष्ट हो जाता है ॥ १३६ ॥

136 The piles being anointed with this, soon discharge the thickened mucus and blood and the piles being drained of the morbid contents, itching, induration pain and edema soon disappear

शुष्कार्णं सु निरुहवस्ति —

निरुहं वा प्रयुजीत लक्ष्मीं दाशमूलिकम् ।

समूत्रस्नेहलवणं कल्कैर्युक्तं फलादिभिः ॥१३७॥

१३५ दार्वन्तै स्तब्धशूलानि गुदजानि प्रलेपयेत्—द्रव्यां तैरीक-

धैर्देहा स्तब्धा. शूला गुदेरुहाः (घ त ध)

१३७ समूत्रस्नेहलवण- कफे समूत्रलवण (ध फ)

सक्षीरम् अथवा दूध संहित या दूधके साथ,
समूत्र-स्नेह- गौभूत्र स्नेह गोमूत्र-स्नेह, लवणम् तथा लवणु
युक्त तथा सैधानमरुसे युक्त, फलादिभिः अने मदनइल
धत्या।दना और मैत्रफलादिके कल्कै उदुथी कल्कोसे,
युक्तम् युक्त युक्त, दाशमूलिकम् दशमूलीनां क्वाथनी
दशमूलके काथनी, निरुहम् वा निरुहपरित निरुह
वस्तिका प्रयुजीत आपनी प्रयोग करे ॥ १३७ ॥

137 Or the patient may be given an enema with milk decoction of decaradices mixed with cow's urine, unctuous articles, salt and the paste of emetic nut and the other drugs of its group

अभ्यारिष्टः ---

हरीतकीनां प्रस्थार्धं प्रस्थमामलकस्य च ।
स्यात् कपित्थाद्दशपलं ततोऽर्धा चेन्द्रवारुणी १३८
विडङ्गं पिप्पली लोध्रं मरिचं सैलवालुकम् ।
द्विपलांशं जलस्यैतच्चतुर्द्रोणे विपाचयेत् ॥१३९॥
द्रोणशेषे रसे तस्मिन् पूते शीते सभावयेत् ।
गुडस्य द्विशतं तिष्ठेत्तत् पक्षं घृतभाजने ॥१४०॥
पक्षादूर्ध्वं भवेत् पेया ततो मात्रा यथाबलम् ।
अस्याभ्यासादरिष्टस्य गुदजा यान्ति संक्षयम् ॥१४१॥

हरीतकीनाम् हरडे हरड, प्रस्थार्धम् ३२ तोला
आधा प्रस्थ, आमलकस्य च आमर्णा आवला, प्रस्थम्
६४ तोला एक प्रस्थ, कपित्थात् डोड कैथ, दशपलम्
४० तोला दस पल, तत च अने तेनाथी और उससे,
अर्धा अर्ध २० तोला आधी, इन्द्रवारुणी ४-द्रवारुणी
इन्द्रायण, स्यात् देवां लेवे, विडङ्गम् अने वावडिग
और वायविडंग, पिप्पली पीपर पिप्पली, लोध्रम् दोधर
लोध, सैलवालुकम् ऐशवालुक एलवालुक, मरिचम् तथा
अरी तथा मरिच, द्विपलांशम् अर्धेक ८ तोला देवां

१३८. ततोऽर्धा चेन्द्रवारुणी—पलाधेनेन्द्रवारुणी (प)

१४० मभावयेत्—प्रदापयेत् (ग)

” तत् पक्षम्—तत्सर्वम् (घ)

१४१ गुदजा यान्ति संक्षयम्—नश्यन्ति गुदजा तुम् (क. घ. त)

” ” —नश्यन्ति गुदजा अपि (ख. ड)

प्रत्येक दो पल लेवे, एतत् औंशाने इनको, जलस्य पाण्डी जलके, चतुर्दशे ४०८६ तोलाभां चार द्रोणमें, विपाचयेत् पञ्चाननां पकावे, तस्मिन् रसे ते क्वाथ उस काथका, द्रोणशेषे १०२४ तोला आधी रहे त्पारे एक द्रोण शेष रहने पर, पूते शीते तेने गाणी ४३० तथा पछी तेभां उसे छानकर ठडा होनेके बाद उसमें, गुडस्य गोण गुडके, द्विशतम् ८०० तोला दो सौ पल, समावपेत् नाभवे छोड़े, तत् ते उसको, घृतभाजने धी थोपडेला नासलुभां घी चुपटे बरतनमें, पक्षम् पंद्दर दिवस एक पक्ष, तिष्ठेत् राभपु रखे, पक्षम् पंद्दर दिवस एक पक्षके, ऊर्ध्वम् पछी वाद, तत तेभांथी उसमेंसे, यथाबलम् षडानुसार यथाबल, मात्रा मात्रा मात्रा, पेया भवेत् पीवा थोथ थाय छे पीने योग्य होती है, अस्य आ इस, अरिष्टस्य अरिष्टना अरिष्टके, अभ्यासात् अभ्यासथी निरन्तर सेवनसे, गुदजाः ६२५ अर्श, सक्षयम् नाश नष्ट, यान्ति पाभे छे हो जाते हैं ॥ १३८-१४१ ॥

138-141. Take 32 tolas of chebulic myrobalan, 64 tolas of emblic myrobalan, 40 tolas of wood apple, 20 tolas of indian colocynth and 8 tolas of each of embelia, long pepper lodh, black pepper and cherry tree Decoct all these in 4096 tolas of water When it is reduced to 1024 tolas filter it, and when it is cold, add to it 800 tolas of gur, and put the whole in an earthen vessel smeared with ghee for a fortnight After a fortnight it becomes potable and when this medicated wine is habitually taken in proper dose according to one's vitality, there occurs a radical diminution of the piles

ग्रहणीपाण्डुहृद्रोगप्लीहगुल्मोदरापहः ।
कुष्ठशोफारुचिहरो बलवर्णाग्निवर्धनः ॥१४२॥

सिद्धोऽयमभयारिष्टः कामलाश्वित्रनाशनः ।
कृमिग्रन्थिर्वुद्व्यङ्गराजयक्ष्मज्वरान्तकृत् ॥१४३॥
इत्यभयारिष्टः ।

सिद्ध. सारी रीते सिद्ध थयेल अच्छी प्रकार सिद्ध हुआ, अयम् आ यह, अभयारिष्ट अभयारिष्ट अभयारिष्ट ग्रहणी- अक्षुणी ग्रहणी, पाण्डु- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, हृद्रोग- हृद्रोग हृद्रोग, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, गुल्म- गुल्म गुल्म, उदरापह. अने उदररोगने द्वे उदरनार और उदररोगका नाशक, कुष्ठ शोफ- कुष्ठ शोफ कुष्ठ शोफ, अरुचिहरो अने अरुचिने उदरनार और अरुचिका हारक, बल-वर्ण बल वर्ण, अग्निवर्धन. अने अग्निनी वृद्धि उदरनार और अग्नि बढ़ानेवाला, कामला- कृमिगो. पीलिया, श्वित्रनाशनः अने श्वित्रने नाश उदरनार और श्वित्रका नाशक कृमि-ग्रन्थि- तेभ्य कृमि अथि एवं कृमि ग्रथि, अर्बुद व्यङ्ग- अर्बुद-व्यंग अर्बुद-व्यङ्ग, राजयक्ष्म- राजयक्ष्म राजयक्ष्मा, ज्वरान्तकृत् अने ज्वरने नाश उदरनार छे और ज्वरकानाशक है ॥ १४२ १४३ ॥ इति आ यह, अभयारिष्टः अभयारिष्ट छे अभयारिष्ट है ।

142 143. This medicated wine is curative also of assimilation-disorders, anemia, stomach disorders, splenic disorders, gulma and abdominal diseases, dermatosis, edema and anorexia, it is a promoter of vitality, complexion and the gastric fire. This medicated wine of the chebulic myrobalan is of tested efficacy and is a definite cure for jaundice, leucoderma, helmenthiasis, localised swellings and tumors, freckles, consumption and fever. Thus has been described the Medicated Wine of Chebulic myrobalan.

दन्त्यरिष्ट —

दन्तीन्त्रिकमूलानामुभयोः पञ्चमूलयोः ।
भागान् पलांशानापोथ्य जलद्रोणे विपाचयेत् १४४

त्रिपलं त्रिफलायाश्च दलानां तत्र दापयेत् ।
रसे चतुर्थशेषे तु पूते शीते समावपेत् ॥१४५॥
तुलां गुडस्य तत्तिष्ठेन्मासार्धं घृतभाजने ।
तन्मात्रया पिवन्नित्यमर्शोभ्यो विप्रमुच्यते ॥१४६॥

दन्ती-चित्रक- दंती अने चित्रकना दंती तथा चित्रक,
मूलानाम् भूण इनके मूल, उभयो. पञ्चमूलयोः अने
अने पञ्चमूल और दोनों पंचमूल, पलांशान् ६२३
४ तोला प्रत्येक पल पल, मागान् भागमां लक्ष भागमें
लेकर, आपोथ्य दूटीने कुचलकर जलद्रोणे १०२४ तोला
पाणीमां एक द्रोण जलमें, विपाचयेत् पञ्चमूल पकावे,
तत्र तेमां उसमें, त्रिफलाया. त्रिफलानां त्रिफलाके,
दलानाम् भीण वगरेना टुकडाओतुं यूर्णुं छिलकोंका
चूर्ण, त्रिपलम् १२ तोला तीन पल, दापयेत् नाभपु
छोडे, रसे क्वाथ कायके, चतुर्थशेषे तु येशो भाग
आडी रहे त्यारे चौथाई शेष रहने पर, पूते शीते तेने
गाणी लक्ष टोला तथा पछी तेमां छानकर ठंडा होनेपर
उसमें, गुडस्य गोण गुड, तुलाम् ४०० तोला एक तुला,
समावपेत् नाभवे छोडे, तत् तेने उसे, घृत-भाजने
धीथी योपडेक वासणुमां धी चुपडे वगतेनमें, मासार्धम्
प ६२ दिवस आधा माह तक, तिष्ठेत् राभवे रक्ते,
तत् ते उसको, नित्यम् रोज नित्य, मात्रया मात्राशी
योग्य मात्रामें, पिवन् पीनारे पीनेवाला, अर्शोभ्य
६२सथी अर्शोसे, विप्रमुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त होता
हे ॥ १४४-१४६ ॥

144-146. Take 4 tolas of each of
red physic nut, roots of white flowered
leadwort and of the decaradices, crush
them and decoct them in 1024 tolas
of water and put into it 12 tolas of
the pulp of the three myrobalans, when
the solution is reduced to 1/4th of its
quantity and when it is cold, add to
it 400 tolas of gur and leave it for

१४५ त्रिपलं त्रिफलायाश्च दलानां तत्र दापयेत्-त्रिफलाया
दलानां च प्रक्षिप्य त्रिपलं तत्रः (घ त)

, समावपेत्-प्रदापयेत् (ग थ)

१४६. पिवन्नित्यम्-पिवेन्नित्यम् (घ)

half a month in a vessel lined with
ghee The person who drinks this
medicated wine daily in proper dose
will be relieved of his piles

ग्रहणीपाण्डुरोगघ्नं वातवर्चोऽनुलोमनम् ।
दीपनं चारुचिघ्नं च दन्त्यरिष्टमिमं विदुः ॥१४७॥
इति दन्त्यरिष्टः ।

इमम् आ इस, दन्त्यरिष्टम् दन्त्यरिष्टने दन्त्यरिष्टको,
ग्रहणी- अक्षुणी ग्रहणी, पाण्डुरोगघ्नम् तथा पाण्डुरोगने।
नाश करनार तथा पाण्डुरोगका नाशक, वात-वर्चः- वायु
तथा भणु वायु और मलका, अनुलोमनम् अनुलोमन
करनार अनुलोमक, दीपनम् च दीपन दीपन, अरुचिघ्नम्
च अने अरुचिनाशक और अरुचिनाशक, विदु
माने छे जानते हे ॥ १४७ ॥ इति आ यह, दन्त्यरिष्ट
दन्त्यरिष्ट छे दन्त्यरिष्ट हे ।

147 This medicated wine of red
physic nut is said to be curative of
assimilation disorders and anemia,
regulative of the downward movement
of flatus and feces, digestive-stimulant
and appetising Thus has been
described the Medicated Wine of Red
physic nut

फलारिष्ट —

हरीतकीफलप्रस्थं प्रस्थमामलकस्य च ।
विशालाया दधित्यस्य पाठाचित्रकमूलयोः ॥१४८॥
द्वे द्वे पले समापोथ्य द्विद्रोणे स्वाधयेदपाम् ।
पादावशेषे पूते च रसे तस्मिन् प्रदापयेत् ॥१४९॥
गुडस्यैकां तुलां वैद्यस्तत् स्थाप्यं घृतभाजने ।
पक्षस्थितं पिवेदेनं ग्रहण्यर्शोविकारवान् ॥१५०॥

हरीतकीफल- ६२३ हरड, प्रस्थम् ६४ तोला एक
प्रस्थ, आमलकस्य च आभणानां आवले, प्रस्थम् ६४
तोला एक प्रस्थ, विशालाया ध-द्रवाक्षुणी इन्द्रवारुणी,

१४८. हरीतकीफलप्रस्थं-हरीतकीदलप्रस्थ (प. फ)

१५०. पिवेदेनं-पिवेज्जात (फ.)

दधित्यस्य त्रैः कैय, पाठा- आणीपाठ पाठा, चित्रक-
मूलयो. अने चित्रकमूल और चित्रकमूल, द्वे द्वे पले
दरेक आठ आठ तोला प्रत्येक दो दो पल, समापोथ्य
भांडीने कुचलकर, अपात्र पाणी जलके, द्विद्रोणे २०४८
तोलाभां दो द्रोणमें, साधयेत् पंडावपुं सिद्ध करे, तस्मिन्
रसे ते अनाथ उस काथके, पादावशेषे अर्थात् श भ.डी
रहे त्पारे चौथाई शेष रहने पर, पूते च तेने गाणी
ठंडा थया पछी तेभां उसे छानकर ठंडा होनेके बाद
उसमें, वैद्य. वैद्य वैद्य, गुडस्य गोणी गुड, एकाम्
तुलाय ४०० तोला एक तुला, प्रदापयेत् नाभवे छोड़े,
तस्म ते उसको, घृतभाजने धी थोपडेला वासुभां
धी चुपडे हुए वरतनमें, स्थाप्यम् राभवु रखे, पक्ष-
स्थितम् पंजर द्विस राभेद एक पक्ष तक रखकर,
एनम् तेने इसको, ग्रहणी-जर्श - अक्षुणी अने हरसना
ग्रहणी और अर्शका, विकारवान् विकारवाणांश्च रोगी,
पिबेत् पीवु पीवे ॥ १४८-१५० ॥

148-150 Take 64 tolas of chebulic
myrobalan, 64 tolas of emblic myrobalan
and 8 tolas of each of colocynth, wood
apple, patha and roots of white flowered
leadwort, crush them and boil them in
2048 tolas of water, when the solution
is reduced to 1/4 of its quantity, it
should be filtered, the physician should
add to it 400 tolas of gur and put it
in a vessel lined with ghee After
it has been kept for a fortnight, the
patient suffering from assimilation
disorders and piles may drink it

हृत्पाण्डुरोगं स्त्रीहानं कामलां विषमज्वरम् ।
वर्चोमूत्रानिलकृतान् विबन्धान्निमार्दवम् ॥१५१॥
कासं गुल्ममुदावर्तं फलारिष्टो व्यपोहति ।
अग्निस्दीपनो ह्येष कृष्णात्रेयेण भाषितः ॥१५२॥
इति फलारिष्टः ।

कृष्णात्रेयेण कृष्णात्रेये कृष्णात्रेये, भाषितः उहेदे।
कहा हुआ, एषः आ यह, फलारिष्ट इक्षारिष्ट फलारिष्ट,

हृत्- हृद्दरेण हृद्दोग, पाण्डुरोगम् पाण्डुरोग पाण्डुरोग,
स्त्रीहानम् स्त्रीहा प्लीहा, कामलाम् कुमो। पीलिया,
विषमज्वरम् विषमज्वर विषमज्वर, वर्चः-मूत्र-
मणभूत्र मलमूत्र, अनिलकृतान् अने वायुथी थयेद
और वातजनित, विबन्धान् विषम विबध, अग्निमार्दवम्
अग्निनी म.दत्ता अग्निमाद्य, कासम् उधरस खासी,
गुल्मम् गुल्म गुल्म, उदावर्तम् अने उदावर्तने और
उदावर्तको, व्यपोहति नाश करे छे दूर करता है,
अग्निस्दीपन हि अने अग्निने प्रदीप्त करनेपर छे
और अग्निने प्रदीप्त करनेवाला है ॥ १५१ १५२ ॥ इति
आ यह फलारिष्ट. इक्षारिष्ट छे फलारिष्ट है ।

151-152 This medicated fruit wine
cures disorders of the stomach, anemia,
splenic disorders, jaundice, irregular
fever, retention of feces, urine and
flatus, weakness of the gastric fire,
cough, gulma and misperistalsis This
medicated wine is declared by Krishna
Atreya to be a stimulant of the gastric
fire Thus has been described the
Medicated Fruit-wine

द्वितीयः फलारिष्टः —

दुरालभायाः प्रस्थः स्याच्चित्रकस्य वृषस्य च ।
पथ्यामलकयोश्चैव पाठया नागरस्य च ॥१५३॥
दन्त्याश्च द्विपलान् भागाञ्जलद्रोणे विषास्येत् ।
पादावशेषे पूते च सुशीते शर्कराशतम् ॥१५४॥
प्रक्षिप्य स्थापयेत् कुम्भे मासार्धं घृतभाषिते ।
प्रलिप्ते पिप्पलीचव्यप्रियङ्गुक्षौद्रसर्पिषा ॥१५५॥
तस्य मात्रां पिबेत् काले शर्करस्य यथावलम् ।

दुरालभायाः धमासे। दुरालभा, प्रस्थ. ६४ तोला
एक प्रस्थ, स्यात् देवे। लेवे, चित्रकस्य तेने। तथा

१५४ शर्कराशतम्--शर्कराशतम् (५)

१५५ पूते च सुशीते शर्कराशतम्--शीते च पूते तस्मिन् सिताशनम्
(५ फ)

१५६ प्रक्षिप्य स्थापयेत् कुम्भे मासार्धं घृतभाषिते--दस्वा कुम्भे
हडे स्थाप्य मासार्धं घृतभाजने (५ च त. ५)

चित्रक उसके तथा चित्रक, वृषस्य च अरुद्रुती वासा, पथ्या हरडे हरड, आमलकयो. च एव आभगा आवला, पाठाया डाणीपाठ पाठा, नागरस्य च सूठ सोंठ, दन्त्या. च अने दन्ती और दन्ती, द्विपलान् द्वेडना आठ आठ तोला प्रत्येकके दो दो पल, भागान् भागानो भागोंको, जलद्रोणे १०२४ तोला पाणीमां एक द्रोण जलमें, विपाचयेत् क्वाथ करवे। पकावे. पादावशेषे ते क्वाथ चतुर्थांश भागी रहेत्यारे चौथाई शेष रहने पर, पूते तेने गाणी उसे छानकर, सुशीते च सारी रीते ठंडे तथा पछी तेमां अच्छीप्रकार ठंडा होनेके बाद उसमें, शर्कराशतम् साकर ४०० तोला चीनी सौपल, प्रक्षिप्य भागीने छोड़कर, घृतभाविता धी शो.पडेला धी चुपड़े हुए, पिप्पली-चव्य- अने पीपर यवक और पिप्पली चव्य, पियङ्गु- अथि शु प्रियगु, क्षौद्रसर्पिषा मध तथा धीथी मधु तथा घीसे, प्रलिप्ते देप करेला लिप्त किये हुए, कुम्भे धागां घड़ेमें, आसार्धम् ५६२ दिनस आधे माह तक, स्थापयेत् राभ्यु रखे, तस्य ते उस, शर्करस्य शर्करासवनी शर्करासवनी, मात्राम् मात्रा मात्रा, काले योग्य काले योग्य कालमें, यथाबलम् यथाबलम् यथाबलम् बलके अनुसार, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १५३-१५५३ ॥

153 155½ Take 64 tolas of cretan prickly clover and 8 tolas of each of white-flowered lead-wort, vasaka chebulic myrobalan, emblic myrobalan, patha, dry ginger and red physic-nut, boil them in 1024 tolas of water, when the solution is reduced to 1/4 of its quantity, it should be filtered, and when it is cold add to it 400 tolas of sugar and put it in a vessel saturated with ghee and smeared with long pepper, chaba pepper, perfumed cherry and honey and leave it for half a month. The patient may take this medicated sugar wine in proper dose and time, according to his strength.

अर्शासि प्रहणीदोषमुदावर्तमरोचकम् ॥१५६॥
शकृन्मूत्रानिलोद्धारविवन्धानग्निमार्दवम् ।
हृद्रोगं पाण्डुरोगं च सर्वमेतेन साधयेत् ॥१५७॥
इति द्वितीयफलारिष्टः ।

अर्शासि हरस अर्श, प्रहणीदोषम् अहलीरोग प्रहणीरोग, उदावर्तम् उदावर्त उदावर्त, अरोचकम् अरुचि अरुचि, शकृन्- मूत्र मूल, मूत्र-अनिल- मूत्र वायु मूत्र वायु, उद्धार- अने ओडकारनी और उकारके, विवन्धान् अटकायत विवन्ध, अग्निमार्दवम् अग्निमार्दवम्, हृद्रोगम् हृदयरोग हृदयरोग, पाण्डुरोगम् पाण्डुरोग और पाण्डुरोग, सर्वम् अने अधाने इन सबको, एतेन आनाधी इससे, साधयेत् अतना जीते, ॥ १५६-१५७ ॥ इति आ यद्, द्वितीय- धीमे दूसरा. फलारिष्टः इति द्वितीय फलारिष्ट है ॥ १५६-१५७ ॥

156-157 This medicated wine will enable the physician to cure piles, assimilation-disorders, misperistalsis, anorexia, retention of feces, urine, flatus and eructations, weakness of the gastric fire, stomach-disorders and anemia Thus has been described the Second Medicated Fruit-wine

कनकारिष्ट —

नवस्थामलकस्यैकां कुर्याज्जर्जरितां तुलाम् ।
कुडवांशाश्च पिप्पल्यो विडङ्गं मरिचं तथा ॥१५८॥
पाठां च पिप्पलीमूलं क्रमुकं चव्यचित्रकौ ।
मञ्जिष्ठैस्वालुकं लोभं पलिकानुपकल्पयेत् ॥१५९॥

१५७ इति द्वितीयफलारिष्ट -इतिशर्कराशतः (घ)

१५८ , -इतिशर्कराशतः (घ)

१५९ , -इति शर्करारिष्ट (ज)

१५९ पाठा च पिप्पलीमूलं-पाठा मूल च पिप्पल्या. (घ झ.)

१५९ पाठा च-यवासः (घ)

१५९ मञ्जिष्ठैस्वालुकं-मञ्जिष्ठैस्वालुके (न)

१५९ , -मञ्जिष्ठैस्वालुकं (क. ख घ. ङ. च. ढ. फ. झ.)

कुष्ठं दारुहरिद्रां च सुराहं सारिवाह्वयम् ।
 इन्द्राहं भद्रमुस्तं च कुर्यादर्धपलोन्मितम् ॥१६०॥
 चत्वारि नागपुष्पस्य पलान्यभिनवस्य च ।
 द्रोणाभ्यामम्भसो द्वाभ्यां साधयित्वाऽवतारयेत् ॥
 पादावशेषे पूते च शीते तस्मिन् प्रदापयेत् ।
 मृद्धीकाद्याढकरसं शीतं निर्यूहसंमितम् ॥१६२॥
 शर्करायाश्च भिन्नाया दद्याद् द्विगुणितां तुलाम् ।
 कुसुमस्य रसस्यैकमर्धप्रस्थं नवस्य च ॥१६३॥
 त्वगेलाप्लवपत्राम्बुसेव्यक्रमुककेशरान् ।
 चूर्णयित्वा तु मतिमान् कार्ष्णिकानत्र दापयेत् १६४
 तत् सर्वं स्थापयेत् पक्षं सुचौक्षे घृतभाजने ।
 प्रलिप्ते सर्पिषा किञ्चिच्छर्करागुरुधूपिते ॥१६५॥
 पक्षादूर्ध्वमग्निष्टोऽयं कनको नाम विश्रुतः ।
 पेयः स्वादुरसो हृद्यः प्रयोगाङ्गकरोचनः ॥१६६॥

नवस्य ता० नये, आमलकस्य आ० भू० आवले, एकाम्
 तुलाम् ४०० तोला एक तुलाभरको, जर्जरिताम् कुर्यात्
 ४२२५ कुचलके तैयार करे, कुडवाशा च १६ तोला कुडव-
 प्रमाण, पिप्पल्य पी० ५२ पिप्पली, विडङ्गम् वा० ५० ग
 वायविडंग, तथा तथा तथा, सरिचम् भरी सरिच,
 पाठाम् डाणी पाठ पाठा, पिप्पलीमूलम् पी० ५२ मू०
 पिप्पलीमूल, क्रमुकम् सो० ५२ सुपारी चव्यचित्रकौ य० ५
 यि० ५ चव्य चित्रक, मज्जिष्ठा- म० ५ मजीठ, एल्वालुकम्
 ऐ० ५ एल्वालुक लोध्रम् दो० ५ लोध्र, पलिकान्
 ऐ० ५ ४ तोला इन प्रत्येकको पलमात्र, उपकल्पयेत्
 देवां लेवे, कुष्ठम् ५५ कुठ, दारुहरिद्राम् ६२ कुठ
 दारुहल्दी, सुराहम् दे० ६२ देवदारु, सारिवाह्वयम् भ० ५
 सारिवा दोनों सारिवा, इन्द्राहम् भ० ५ इन्द्रजौ, भद्र-
 मुस्तम् च अने ल० ५ और भद्रमुस्त,
 अर्धपलोन्मितम् ६२ २ तोला प्रत्येक आधा पल, कुर्यात्
 देवां लेवे, अभिनवस्य अने ता० ५ और नये, नागपुष्पस्य
 च नागकेसर नागकेसरके, चत्वारि पलानि १६ तोला देवु
 चार पल लेवे, अम्भसः तेअने पाण्डुना उनको जलके,

द्वाभ्याम् द्रोणाभ्याम् २०४८ तोलाभां दो द्रोणे,
 साधयित्वा- पडावी सिद्ध करके, पादावशेषे यथार्थांश
 आडी रहेता चौथाई शेष रहने पर, अवतारयेत् उतारी
 देवां उतार लेवे, पूते तेने गाणी उसे छानकर, शीते
 च ठंडु थमा पछी ठंडा होनेके बाद, तस्मिन् तेमा
 उसमें, निर्यूहसंमितम् अथाथनी समान कायके समान,
 शीतम् ठंडो ठंडा, मृद्धीका- प्राक्षिणे। मुनकेका, द्रयाढक-
 ५२ तोला दो आढक, रसम् २५ रस, प्रदापयेत्
 नाभने छोडे, भिन्नायाः आ० ५ पीसी हुई, शर्कराया-
 सा० ५ चीनी, द्विगुणिताम् तुलाम् ८०० तोला दो तुला,
 दद्यात् नाभनी छोडे, नवस्य अने नवु और नया, कुसुमस्य
 रसस्य भ० ५ शहद, एकम् अर्धप्रस्थम् ३२ तोला
 आधा प्रस्थ, त्वक्- त० ५ दालचीनी, एल्वा- ऐ० ५
 इलायची, प्लव- भे० ५ मोथ, पत्र- त० ५ पत्र तेजपात,
 अम्बुसेव्य- भ० ५ दोनो वाला, क्रमुक- सो० ५
 सुपारी, केशरान् नागकेसर नागकेसर कार्ष्णिकान् ६२
 ऐ० ५ ऐ० ५ तोलानु प्रत्येक कर्ष कर्षका, चूर्णयित्वा यथु
 डरी चूर्ण करके, मतिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्, मिषक्
 वैद्ये वैद्य, अत्र तु तेमा इसमें, दापयेत् नाभनु मिलावे,
 तत् सर्वम् ऐ० ५ उन सबको, सुचौक्षे यो० ५ साफ,
 सर्पिषा धी० ५ घीसे, प्रलिप्ते दे० ५ डरेला लिप्त,
 किञ्चित् अने थोडा और थोडे, शर्करा- सा० ५ शर्करा,
 अगुरु- तथा अ० ५ तथा अगुरुसे, धूपिते धूप धी० ५
 धूपित, घृतभाजने धीनी भावना आयेला वासुभां
 घृतभाजित वरतनमें, पक्षम् ५६२ द्वि० ५ एक पक्ष,
 स्थापयेत् रा० ५ रखे, कनकः ५५ कनक, नामविश्रुतः
 नामने। विख्यात नामसे विख्यात, स्वादुरसः भ० ५
 रसवाणो मीठे रसवाला, हृद्यः हृदयने हितकारी हृद्य,
 अयम् आ इस, गरिष्टः अ० ५ गरिष्टको, पक्षात् ऊर्ध्वम्
 ५६२ द्वि० ५ आ० ५ पक्षके बाद, पेय पीवे। पीवे, प्रयो
 गात् प्रयोगे प्रयोगसे, भक्तरोचनः ते अनेमां रुचि
 डरना२ थाय छे वह अन्नमें रुचि करनेवाला होता
 है ॥ १५८-१६६ ॥

158-166 Take 400 tolas of fresh
 emblic myrobalans and crush them,
 take also 19 tolas of long pepper,
 and 4 tolas of each of embelia, black

१६० इन्द्राहं भद्रमुस्तं च-मुस्तमिन्द्राह्वयं चैव (ग)

१६१ इन्द्राहं-इन्द्राह्वयं (घ)

१६२ पादावशेषे-द्रोणावशेषे (ग घ द)

१६३ प्रदापयेत्-समावपेत् (ङ)

pepper, patha, roots of long pep, er, betel nut, chaba pepper, white flowered lead-wort, indian madder, cherry tree, lodh and 2 tolas of each of costus, indian berberry, deodar, the two varieties of indian sarsaparilla, kurchi seeds and nut grass, and 15 tolas of fresh fragrant poon Boil the whole in 2048 tolas of water and when the solution is reduced to 1/4 of its quantity, it should be taken down and filtered, when it is cold, add to it 512 tolas of the cold decoction of grape and mix with 800 tolas of powdered sugar and 32 tolas of fresh honey The skilled physician may, thereafter, add one tola each of the powders of cinnamon cardamom, nut-grass, cinnamon leaves, fragrant sticky mallow, cuscus grass betel nut, and fragrant poon, then place the whole in a clean pot lined with ghee and fumigated lightly with sugar and eagle-wood This celebrated medicated wine called Kanaka becomes fit for drinking at the end of a fortnight, it serves as an appetiser if taken systematically.

अर्शांसि ग्रहणीदोषमानाहमुदरं ज्वरम् ।
हृद्रोगं पाण्डुतां शोथं गुल्मं वर्चोविनिग्रहम् ॥१६७॥
कासं श्लेष्मामयांश्चोग्रां सर्वानेवापकर्षति ।
वलीपलीतखालित्यं दोषजं च व्यपोहति ॥१६८॥
इति कनकारिष्टः ।

अर्शांसि आ अरिष्ट हरस यह अरिष्ट अर्श, ग्रहणीदोषम् अक्षीरोग ग्रहणीरोग, आनाहम् आनाह आनाह, उदरम् उदररोग उदर, ज्वरम् ज्वर ज्वर, हृद्रोगम् हृदयरोग हृदयरोग, पाण्डुताम् पाण्डुरोग

पाण्डुरोग, शोथम् शोथ शोथ, गुल्मम् गुल्म गुल्म, वर्चोविनिग्रहम् मन्त्रवृत्ता मन्त्रवृत्ता, कामम् उषःस काम सर्वान् अने सधणा और सभी, उग्रम् उग्र श्लेष्मामयान् कर्शना रोगोने कफरोगोको, अपकर्षति नाश करे छे दूर करता है, दोषजम् तथा दोषधी उत्पन्न यथेष्ट तथा दोषजनित, वली-पलित-वणीयां पणियां वली पलित, खालित्यम् अने टाक्षने और खालित्यको, व्यपोहति नाश करे छे दूर हटाता है ॥ १६७-१६८ ॥ इति आ यह, कनकारिष्ट-कनकारिष्ट छे कनकारिष्ट है ।

167-168 Piles, assimilation-disorders, constipation, abdominal diseases, fever, gastric disorders, anemia, edema, gulma, fecal stasis, cough and all severe disorders due to kapha are alleviated by this wine. It cures also pathological conditions of poliosis, wrinkles and alopecia. Thus has been described the Medicated Kanaka-wine

शुष्कार्शसु गुदशौचम्—

पत्रभङ्गोदकैः शौचं कुर्यादुष्णेन वाऽम्भसा ।
इति शुष्कार्शसां सिद्धमुक्तमेतच्चिकित्सितम् ॥१६९॥

पत्रभङ्ग- पाण्डुतां टुडुतां पत्रोके टुडुकोके, उदके उदकोके पाण्डुतां काथमे, उष्णेन अथवा उना या गरम अम्भसा वा पाण्डुतां जलसे, शौचम् शौच शौचक्रिया कुर्यात् करे, इति आ ममात्मे इस प्रकार, शुष्कार्शसाम् सुका हरसनी शुष्क अर्शोकी, एतत् आ यह, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, उक्तम् उक्ती छे कही है ॥ १६९ ॥

169 The cleansing of the anal region must be done with the decoction of the sprouts curative of vata or with warm water Thus has been described the successful line of treatment for the dry variety of piles.

रक्ताशंसि वातानुबन्धलक्षणानि—

चिकित्सितमिदं सिद्धं स्राविणां शृण्वतः परम् ।

अतः परम् हवे पृष्ठी अव आगे, स्राविणाम्
द्व्यन्ता हरसनी स्रावयुक्त अशोकी, इदम् सिद्धम् आ
सिद्ध इव सिद्ध, चिकित्सितम् थिदिसा चिकित्साको,
शृणु सांभगो सुनो ।

169½. Hereafter listen to an expo-
sition of the successful line of treatment
in bleeding or discharging piles.

तत्रानुबन्धो द्विविधः श्लेष्मणो मारुतस्य च ॥१७०॥

विद् श्यावं कठिनं रूक्षं चाधो वायुर्न वर्तते ।

तनु चारुणवर्णं च फेनिल स्रास्वर्गसाम् ॥१७१॥

कटयूरुगुदशूलं च दौर्बल्यं यदि चाधिकम् ।

तत्रानुबन्धो वातस्य हेतुर्यदि च रूक्षणम् ॥१७२॥

तत्र तेभां यद्वा, श्लेष्मणः कृशने। कफका, मारुतस्य
च तथा वायुने। और वायुका, द्विविधः ऐम ऐ
प्रकारने। यो दो प्रकारका, अनुबन्धः अनुबन्ध छे होय छे
अनुबन्ध होता है, विट् भण मल, श्यावम् कृशने।
श्याववर्ण, कठिनम् कठिन कडा, रूक्षम् तथा रूक्ष होय
तथा रूक्ष हो वायु च वायु वायु, अध नीचेथी
नीचेकी ओरसे, न वर्तते नती न होय नहीं निकलती हो,
अशोका हरसनु अशोका, असृक् थोड़ी रक्त, तनु
पातणु पतला, अरुणवर्णम् च अरुणु वलुपाणु अरुण
रंगका, फेनिलम् च तथा श्लेष्मणाणु होय तथा ज्ञान-
युक्त हो, यदि च अने ऐ और यदि, कटि-ऊरु-गुद-
शूलम् च कभर साथण तथा गुदाभां शूल कटि ऊरु
तथा गुदामें शूल, दौर्बल्यम् तेमने नभणार्ध एवं
कमजोरी, अधिकम् अधिक होय अधिक हो, यदि च
तथा ऐ तथा यदि, रूक्षणम् रूक्ष द्रव्ये। रूक्ष द्रव्य,
हेतुः ते अशोनां कारणु होय तो उन अशोके हेतु
हो तो, तत्र त्यां वहा, घातस्य वायुने। वायुका,
अनुबन्ध अनुबन्ध छे ऐम अणुवु अनुबन्ध है ऐसा
जानना चाहिए ॥ १७०-१७२ ॥

170-172 In this type of piles, there
occur two kinds of sequela. They are,
one due to kapha and the other due
to vata. If the stools are dark, hard
and dry, if the patient does not pass
flatus, if the blood oozing from the
piles is thin, of dusky red colour and
frothy, if there is pain in the waist,
thigh and rectum, if there is excessive
weakness, and if the etiological factors
are of the dehydrating type, then the
complication is of vata.

रक्ताशंसि कफानुबन्धलक्षणम्—

शिथिलं श्वेतपीतं च विट् स्निग्धं गुरु शीतलम् ।

यद्यर्शासां घनं स्रास्वक् तन्तुमत् पाण्डु पिच्छिलम् ॥

गुदं सपिच्छं स्तिमितं गुरु स्निग्धं च कारणम् ।

श्लेष्मानुबन्धो विज्ञेयस्तत्र रक्ताशसां बुधैः ॥१७३॥

यदि ऐ यदि, विट् भण मल, शिथिलम् शिथिल
ढीला, श्वेत-पीतम् सई-पीणे। सफेद-पीला, स्निग्धम्
स्निग्ध स्निग्ध, गुरु भारे भारी, शीतलम् च तथा
शीतल होय तथा ठंडा हो, अशोका हरसनु अशोके
बहनेवाला, असृक् थोड़ी रक्त, घनम् धाटु गाढा,
तन्तुमत् तांतुणाणु तन्तुयुक्त, पाण्डु पांडु वलुपुं
फीका, पिच्छिलम् तथा पिच्छिल होय तथा चिपचिपा
हो, गुदम् गुदा गुदा, सपिच्छम् पिच्छायुक्त पिच्छायुक्त,
स्तिमितम् तथा स्तिमित होय तथा गिले कपडेसे ढकी
हुई सी हो, गुरु अने शुरु और गुरु, स्निग्धम् तथा
स्निग्ध पदार्थ और स्निग्ध पदार्थ कारणम् ते
अशोनां कारणु होय तो उन अशोके हेतु हो तो,
तत्र बुधैः त्यां विद्वान वैद्योः वहाँ बुद्धिमान वैद्यको,
रक्ताशसाम् द्व्यन्ता हरसमां खनी अशोमें, श्लेष्मानुबन्ध
कृशने अनुबन्ध छे कफका अनुबन्ध है, विज्ञेयः ऐम
अणुवु ऐसा जानना चाहिए ॥ १७३-१७४ ॥

173-174. If the stools are soft,
whitish or yellowish, unctuous, heavy
and cold and if the blood issuing from

१७० चिकित्सितमिदं सिद्धं स्राविणां शृण्वत परम्—चिकित्सित-

मतः सिद्धं स्राविणांसंप्रचक्ष्महे (५)

the piles is thick, accompanied with shreds or fibres, yellowish white or slimy, if the rectum is slimy and rigid and if the etiological factors are of the heavy and unctuous nature, then the condition should be diagnosed by the wise physicians as the complication of kapha, in bleeding piles.

रक्तार्शसि दोषानुबन्धविशेषाच्चिकित्साविशेष —

स्निग्धशीतं हितं वाते रूक्षशीतं कफानुगे ।
चिकित्सितमिदं तस्मान् संप्रधार्य प्रयोजयेत् ॥१७५॥

वाते रक्तार्शवाणा रोगीने वातना अनुबन्धमां रक्तार्शवाले रोगीको वातके अनुबन्धमें, स्निग्धशीतम् रिन्ध्य तथा शीतल द्रव्य स्निग्ध तथा शीतल द्रव्य, कफानुगे अने उक्ष्ण अनुबन्धमां और कफके अनुबन्धमें, रूक्षशीतम् रूक्ष तथा शीतल द्रव्य हितकारी छे रूक्ष तथा शीतल द्रव्य हितकर हैं, तस्मात् भाटे इस कारणसे, इदम् आ इस, चिकित्सितम् चिकित्साने चिकित्साका, संप्रधार्य व्यापारी समझ कर, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ १७५ ॥

175. The treatment with unctuous and cold measures is beneficial in vata and with dry and cold measures in complications due to kapha. So, after careful consideration, the appropriate line of treatment should be prescribed.

पित्तश्लेष्माधिकं मत्वा शोधनेनोपपादयेत् ।
स्रवणं चाप्युपेक्षेत लङ्घनैर्वा समाचरेत् ॥१७६॥

पित्तश्लेष्माधिकम् रक्तार्शने पित्तश्लेष्माधिक रक्तार्शको पित्त और कफकी अधिकतावाला, मत्वा अक्षुीने समझकर, शोधनेन शोधन जोधनसे, उपपादयेत् उपचार करे, स्रवणं च अपि रक्तार्शान्ती रक्तसावकी, उपेक्षेत उपेक्षा करवी उपेक्षा करे, लङ्घनै वा अथवा लघनैर्वा या लघनैसे, समाचरेत् उपचार करवे। उपचार करे ॥ १७६ ॥

176 On knowing the condition to be due to the excess of pitta and kapha, the patient should be subjected to the purificatory procedure. The bleeding, in such case, may either be ignored or treated with the lightening therapy.

आदौ दुष्टरक्तनिग्रहे दोषाः —

प्रवृत्तमादावर्शोभ्यो यो निगृह्णात्यबुद्धिमान् ।
शोणितं दोषमलिनं तद्रोगाञ्जनयेद्बहून् ॥१७७॥
रक्तपित्तं ज्वरं तृष्णामग्निसादमरोचकम् ।
कामलां श्वयथुं शूलं गुदवङ्क्षणसंश्रयम् ॥१७८॥
कण्डूरुःकोठपिडकाः कुष्ठं पाण्डूह्वयं गदम् ।
वातमूत्रपुरीषाणां विबन्धं शिरसो रुजम् ॥१७९॥
स्तैमित्यं गुरुगात्रत्वं तथाऽन्यान् रक्तजान् गदान् ।

यः जे जो, अबुद्धिमान् भूर्ध वैद्य मूर्ख वैद्य, आदौ शश्यातमां प्रारम्भमें ही, अर्शोभ्य. दुःस-मांथी अर्शोसे, प्रवृत्तम् बहेता प्रवृत्त हुए, दोषमलिनम् अत्यंत दूषित अत्यन्त दूषित शोणितम् दोषीने खूनको, निगृह्णाति रोक छे रोकता है, तत्र तेष्ते रोकेंतु ते दोषी उसने रोक हुआ रक्त, बहून् रोगान् धरु रोगीने बहुत रोगोंको, रक्तपित्तम् जेना उ रक्तपित्त जैसे कि रक्तपित्त, ज्वरम् ज्वर ज्वर, तृष्णाम् तृषा प्यास, अग्निसादम् अग्निमाद्य, अरोचकम् अरुचि अरुचि, कामलाम् कभणै पीलिया श्वयथुम् सोल शोफ, गुदा-शुल गुदा, वङ्क्षणसंश्रयम् तथा वक्षुर्मा तथा वङ्क्षणमें, शूलम् शूल शूल, कण्डू कुडु खुजली, अरुः शूलदी फुन्सियाँ, कोठ कौठ कोठ, पिडका पिडका पिडका, कुष्ठम् कुष्ठ कुष्ठ, पाण्डू-काह्वयम् पांडु नाभने पाण्डुनामक, गदम् व्याधि रोग, वात-मूत्र-वायु भूत वायु-मूत्र, पुरीषाणाम् तथा मण्ठी और मलका, विबन्धम् अटकायत विबन्ध, शिरसो रुजम् भस्तकनी पीडा शिरकी पीडा, स्तैमित्यम् स्तैमित्यता स्तैमित्य, गुरुगात्रत्वम् गात्रोतुं भारेपणु अथोने शरीरका भारीपन, तथा तथा तथा, अन्यान् भील अन्य, रक्तजान् रक्तजन्य

१७८ अग्निसादम्-अग्निनाशम् (घ. छ)

१७९. पाण्डूह्वय गदम्-पाण्डूनाम गदम् (ख छ ध)

रक्तज, गदान् रोगान् व्याधियोंको, जनयेत् उत्पन्न
करे छे उत्पन्न करता है ॥ १७७-१७९३ ॥

177-179½ If an unskilled physician stops the initial bleeding from the piles, then this retention of vitiated blood gives rise to many disorders namely—hemothermia fever thirst, weakness of gastric fire, anorexia, jaundice edema, colic in the ano rectal and inguinal regions, pruritus, ulcers, wheals, pimples, dermatosis and the disease called anemia, the retention of flatus, urine and feces, headache stiffness, heaviness of limbs and other diseases due to vitiated blood

रक्तार्शसि चिकित्साक्रमः—

तस्मात् घृते दुष्टरक्ते रक्तसंग्रहणं हितम् ॥१८०॥

तस्मात् तेथी इस लिए, दुष्टरक्ते दूषित देही
दुष्ट रक्ते, घृते वही गया पछी वह जानेके बाद
रक्तसंग्रहणम् देही अंध करवुं रक्तका स्तंभन, हितम्
हितकारी हितकर है ॥ १८० ॥

180 Therefore it is only when all vitiated blood has flowed out that the hemo staticline of treatment is indicated.

हेतुलक्षणकालज्ञो बलशोणितवर्णवित् ।
कालं तावदुपेक्षेत यावन्नात्ययमाप्नुयान् ॥१८१॥
अग्निसंदीपनार्थं च रक्तसंग्रहणाय च ।
दोषाणां पाचनार्थं च परं तिकैरुपाचरेत् ॥१८२॥

हेतु-लक्षण- हेतु लक्षण, कालज्ञ- तथा
आग्ने अक्षुनार तथा कालको जाननेवाला, बल- अने
बल और बल, शोणित- तथा रक्तना तथा रक्ते,
वर्णवित् वलुंने अक्षुनार वैधे वर्णको जाननेवाला वैद्य,
यावत् न्यासुधी जब तक, नात्ययम् रोगी गंभीर
स्थिति रोगी गम्भीर हालतको, न आप्नुयात् न पासे
प्राप्त न होवे तावत् कालम् त्यां सुधी तब तक, उपेक्षेत
१८० हितम्-मतम् (ब छ)

दूषित देहीना आपनी उपेक्षा करवी दूषित रक्तके
छावकी उपेक्षा करे, परम् च पछी पश्चात्, अग्नि-
अग्निना अग्निको, संदीपनार्थम् च दीपन भाटे प्रदीप्त
करनेके लिए, रक्त-संग्रहणाय च रक्तसंग्रहण भाटे
रक्तसंग्रहणके लिए, दोषाणाम् अने दोषाना और
दोषोंके, पाचनार्थम् पाचन भाटे पाचनके लिए तिकैः
तिकैः द्रव्यैश्चै तिकै द्रव्योंसे, उपाचरेत् उपचार करवी
उपचार करे ॥ १८१-१८२ ॥

181-182. So the physician who is skilled in etiology, symptomology, hema-
tology and the knowledge of time and
constitution should ignore the bleeding
so long as it is not causing an emer-
gency Later, he should treat the
patient with bitter drugs for the stimu-
lation of the gastric fire, for hemostasis
and digestion of morbid matter

यत्तु प्रक्षीणदोषस्य रक्तं वातोल्बणस्य च ।
वर्तते स्नेहसाध्यं तत् पानाभ्यङ्गानुवासनैः ॥१८३॥

यत्तु जो, प्रक्षीण- क्षीण दोष, दोषस्य दोष-
वाणा दोषवाले, वातोल्बणस्य च अने वातोल्बण रोगीनुं
और वातप्रधान रोगीका, रक्तम् रक्त रक्त, वर्तते वहेतुं
हेय छे प्रवृत्त होता है, तत् ते वह, पान- पान पान,
अभ्यङ्ग- अभ्यंग अभ्यंग, अनुवासनैः अने अनुवासन
द्वारा और अनुवासन द्वारा, स्नेहसाध्यम् स्नेहसाध्य
थाय छे स्नेहसे साध्य होता है ॥ १८३ ॥

183. The bleeding which occurs in
a patient in whom the morbidity has
diminished but in whom vata is still in
excess is remediable by the oleation-
therapy given in the form of potion,
inunction or unctuous enemata

यत्तु पित्तोल्बणं रक्तं घर्मकाले प्रवर्तते ।
स्तम्भनीयं तदेकान्ताञ्च चेद्वातकफानुगम् ॥१८४॥

यत्तु अने जो और जो, घर्मकाले गरभीना
समयभा उष्ण कालमें, पित्तोल्बणम् पित्तप्रधान पित्त-

प्रधान, रक्तम् रक्त रक्त, प्रवर्तते वहेतुं होय छे प्रवृत्त होता है, तत् ते वह, वात-कफ- वात तथा उक्ष्ण वात तथा कफके, अनुगम् अनुभ धवाणु अनुबन्धसे युक्त, न चेत् ओ न होय ते। यदि न हो तो, एकान्तात् अवश्य अवश्य, स्तम्भनीयम् अटकाववा योग्य छे स्तम्भन करने योग्य है ॥ १८४ ॥

184. The bleeding due to excess of pitta and which occurs during the hot weather must be invariably stopped if there is no complication of vata or kapha

रक्तार्शसा प्रशमना औषधयोगा —

कुटजत्वङ्गिर्यूहः सनागरः स्निग्धरक्तसंग्रहणः ।
त्वग्दाडिमस्य तद्वत् सनागरश्चन्दनरसश्च ॥१८५॥

सनागरः सू० सहित सोंठसे युक्त, कुटज-त्वक्- उडाछालने। कुटजकी छालका, निर्यूह. क्वाथ काथ, स्निग्ध-रक्त- स्निग्ध रक्तने स्निग्ध रक्तका संग्रहण रोकनार छे स्तम्भक है, तद्वत् तेवीर रीते उसी प्रकार, सनागर सू० सहित सोंठसे युक्त, दाडिमस्य एडमनी अनारकी, त्वक् छालने। छालका, चन्दनरस- च अने चन्दनने। क्वाथ पक्षु स्निग्ध रक्तने रोकनार छे और चन्दनका काथ भी स्निग्ध रक्तका स्तम्भक है ॥ १८५ ॥

185. The decoction of kurchi bark mixed with a small quantity of dry ginger is a coagulant and haemostatic, so are the bark of pomegranate and the decoction of sandal wood with a little of dry ginger

चन्दनादिकाथः, दाव्यादिकाथश्च—

चन्दनकिराततिक्रक-

घन्ययवासाः सनागराः कथिताः ।

रक्तार्शसां प्रशमना

दार्वीत्वगुशीरनिम्बाश्च ॥१८६॥

सनागरा. सू० सहित सोंठसे युक्त, कथिता. क्वाथ उरेल काथ किये हुए, चन्दन चन्दन चन्दन, किरात- तिक्रक उरियातुं चिरायता, घन्ययवासाः अने धमासे और दुरालभा, दार्वीत्वक्- तेभञ्ज एडु एण्डरनी छाल एवं दारुवल्दीकी छाल, उशीर- वाणी खस, निम्बा च अने लीमडे। पक्षु और नीम मी, रक्तार्शसाम् रक्ता- र्शसु रक्तार्शके, प्रशमना प्रशमन करनार छे प्रशामक है ॥ १८६ ॥

186. The decoction of sandal wood, chiretta, cretan prickly clover and a little of dry ginger is sedative of bleeding piles So is the decoction of the bark of indian berberry, cuscus and neem

अतिविषादिचूर्णम्—

सातिविषा कुटजत्वक्

फलं च सरसाञ्जनं मधुयुतानि ।

रक्तापहानि दद्यात्

पिपासवे तण्डुलजलेन ॥१८७॥

रक्तापहानि रक्तस्रावने दूर करनार। रक्तस्रावको दूर करनेवाले सातिविषा अतिविष अतीस सहित, कुटजत्वक् उडाछाल कुडाछाल, सरसाञ्जनम् अने रसाञ्जन सहित और रसौत सहित, फलम् च ध- द- णवने इद्रजौ को, मधुयुतानि मधु भेणवीने मधुमें मिलाकर पिपासवे पाणी पीवानी घृञ्जवाधाने पिपासुको, तण्डुलजलेन थोथाना थोथु साथे चावलके पोवनके साथ, दद्यात् आपवा देवे ॥ १८७ ॥

187. Indian atees, kurchi bark and kurchi seeds and extract of indian berberry mixed with honey are hemo statics and they may be given with rice water whenever the patient is thirsty in the treatment of bleeding piles

१८७ सरसाञ्जन-रसाञ्जन (घ)

,, मधुयुतानि-घन्यमधुयुतानि (घ)

कुटजादिरसक्रिया—

कुटजत्वचो विपाच्यं पलशतमार्द्रं महेन्द्रसलिलेन ।
यावत्स्याद्दतरसं तद्द्रव्यं पूतो रसस्ततो ग्राह्यः १८८

मोचरसः ससमङ्गः

फलिनी च समांशिकैस्त्रिभिस्तैश्च ।

वत्सकबीजं तुल्यं

चूर्णितमत्र प्रदातव्यम् ॥१८९॥

पूतोत्कथितः सान्द्रः स रसो दर्वीप्रलेपनो ग्राह्यः ।
मात्राकालोपहिता रसक्रियैषा जयत्यसृक्सावम् ॥
छगलीपयसा पीता पेयामण्डेन वा यथाश्लिबलम् ।

आर्द्रम् दीदी ताजी, कुटजत्वचः पलशतम् ४००
तोला उडाछावने सौ पल कुड़ाछालको, वत्सकबीजं
ते द्रव्येनो उस द्रव्यका, गतरसम् यावत् स्यात् अधो
रस नीकणी आवे त्यां सुधी सब रस निकल आवे तब
तक, महेन्द्रसलिलेन वरसादना पाणीथी वर्षाजलसे,
विपाच्यम् पकावनी पकावे, ततः पछी तेमांथी फिर
उससे, पूत गाणीने छानकर, रस क्वाथ काथ, ग्राह्यः
अदृष्टु डरवे प्रहण करे, अत्र और्भा इसमें, ससमङ्ग.
रीसामण्डी सडित छूईमुई सहित, मोचरस मोचरस
मोचरस, फलिनी अने त्रिभु और त्रिभु, समांशिकै
तथा सभ भागवाणा और सम भागवाले, तै त्रिभि तुल्यम्
औ त्रिभुनी समान इन तीनोंके समान, चूर्णितम् यूर्णु
डरेद चूर्ण किये हुए, वत्सकबीजम् ४५०वने इन्द्र-
जौको, प्रदातव्यम् नाभवा डाले, पूतोत्कथिता अथम
गाणैला अने यूर्णु सडित उडागेला प्रथम छामे हुए
और चूर्णसहित फिर पकाये हुए, स रसः ते रसने
उस रसको, दर्वीप्रलेपनः उडाछीये येते औवे।

१८८ महेन्द्रसलिलेन—द्रु मेवसलिलेन (ख)

॥ यावत्स्याद्दतरसं—यावत्स्वादार्धरस (फ)

१८९ समांशिकैः—पलाशिकैः क व. ध)

चूर्णितमत्र—चूर्णीकृतमत्र (घ)

१९०. पूतोत्कथित सान्द्र मरमो दर्वीप्रलेपनो ग्राह्य—पूत.कथित.
सरमो दर्वीप्रलेपस्त समवनाय (ख. ड)

॥ सान्द्र स रसो—कथितः स रस (झ)

॥ ग्राह्य—भववतार्य (ञ.)

॥ जयत्यसृक्सावम्—जयति रक्तम् (थ)

१९०३ पीता—युष्ठा (क व छ)

कुलछीसे लगे ऐसा, सान्द्र धाटे ग्राह्यः
अदृष्टु डरवे प्रहण करना चाहिए, यथा-श्लिबलम्
अश्लिबल अनुसार अश्लिबलानुसार, मात्रा काल-उपहिता
मात्रा अने कालने अनुश्रुप मात्रा और कालके अनुरूप,
छगलीपयसा अकरीना दूधथी बकरीके दूधसे, पेयामण्डेन
वा अथवा पेयामण्डथी अथवा पेयामंडसे, पीता सेवन
डरवामा आवेदी सेवन की हुई, एषा आ यह, रसक्रिया
रसक्रिया रसक्रिया, असृक्सावम् रक्तसावने रक्तसावको,
जयति अते अ जीतती है ॥ १८८-१९०३ ॥

188-190. Decoct 400 tolas of fresh
kurchi bark in pure rain water till all
the juice from the bark has mixed
with the water, then filter it and take
the solution and add to it equal
quantities of the powders of the
gum of silk cotton, sensitive plant,
perfumed cherry and thrice the quan-
tity of kurchi seeds. This should be
filtered, boiled and thickened till it
sticks to the ladle and then used.
This prepared extract of kurchi bark
taken at the regular time and in proper
dose according to one's strength of
gastric fire along with goat's milk or
thin gruel, controls the hemorrhage of
bleeding piles

अन्ये योगाः—

जीर्णौषधश्च शालीन् पयसा छागेन भुञ्जीत ॥१९१॥

जीर्णौषधः च औषध पयी गया पछी औषध
जीर्ण होने पर, छागेन पयसा अकरीना दूधनी आथे
बकरीके दूधके साथ, शालीन् शाशना येमानु शालि
चावल, भुञ्जीत छे.अ.न डरवुं खावे ॥ १९१ ॥

191. When the dose of this mix-
ture is digested, the patient should take
boiled sali rice with goat's milk.

रक्ताशांस्यतिसारं रक्तं सासृगुजो निहन्त्याशु ।
बलवच्च रक्तपित्तं रसक्रियैषा जयत्युभयभागम् १९२
इति कुटजादिरसक्रिया ।

एषा रसक्रिया आ रसक्रिया यह रसक्रिया, रक्ताशांसि रक्तार्थं सूनी बवासीर, अतिसारम् रक्ततातिसार रक्तातिसार, सासृगुजः अने रक्तना रोगोने और रक्तजनित रोगोंको, आशु शीघ्र शीघ्र, निहन्ति हल्ले छे नष्ट करती है, उभयभागम् अने अने भागधी प्रवृत्त तथा और उभयमार्गगामी, बलवत् अजवान प्रबल, रक्तपित्तम् च रक्तपित्तने पशु रक्तपित्तको भी, जयति हल्ले छे नष्ट करती है ॥ १९२ ॥ इति आ यह, कुटजादि कुटजादि रसक्रिया छे कुटजादि रसक्रिया है।

192. This prepared extract cures bleeding piles, diarrhoea with blood in stools, and diseases born of vitiated blood, it also controls the severe type of hemothermia affecting either the upper or the lower channel. Thus has been described the Compound Prepared extract of Kurchi.

नीलोत्पलं समङ्गा मोचरसश्चन्दनं तिला लोधम् ।
पीत्वाच्छगलीपयसा भोज्यं पयसैव शाल्यन्नम् १९३

नीलोत्पलम् नील डमरु नीलोफर, समङ्गा रीसामुष्णी छुईसुरे, मोचरस मोचरस सेमलका गोंद, चन्दनम् यन्न चन्दन, तिला तिल, लोधम् अने धोधर ओओने और लोध इनको, छगली- अडरीना बकरीके, पयसा दूध साथे दूधके साथ, पीत्वा पीने पीकर, शाल्यन्नम् शाणना योआतु शालिचावल, पयसा एव अडरीना दूधनी साथे अ बकरीके दूधके साथ ही, भोज्यम् भोजन करवु खावे ॥ १९३ ॥

193. The patient may take blue water-lily, sensitive plant, gum of silk cotton, sandal wood, til and lodh with

१९२ निहन्त्याशु-निहन्त्याशु (त्र)

१९३ जयत्युभयभागम्-उभयभागम् (ध फ)

goat's milk and thereafter take a meal of salı rice with goat's milk.

छागलिपयः प्रयुक्तं निहन्ति रक्तं सवास्तुकरसं च ।
धन्वविहङ्गमृगाणां रसो निरम्लः कदम्लो वा १९४

सवास्तुकरसम् अथवाना रस सहित वधुआके स्वरस सहित प्रयुक्तम् उपयोगमां दीधेक्षुं प्रयुक्त किया हुआ, छागलिपयः अडरीनुं दूध बकरीका दूध, धन्व-विहङ्ग- तथा धन्वदेशनां पक्षी तथा धन्वदेशके पक्षियों मृगाणाम् अने पशुओना और पशुओंका, निरम्ल अम्लता रहित विना खटाईका, कदम्लः वा डे अम्लता युक्त या किंचित् अम्ल, रस. च भांसने। रस मासरस, रक्तम् रक्तसावने प्रवृत्त रक्तको, निहन्ति रोडे छे रोक देता है ॥ १९४ ॥

194 The goat's milk given with the juice of white goose foot controls bleeding, The meat-juice of the birds and beasts of jangala group, either slightly mixed with acid or not at all, has similar effect.

पाठाव चूर्णम्—

पाठा वत्सकबीजं रसाञ्जनं नागरं यवान्यश्च ।
विल्वमिति चार्शसैश्चूर्णितानि पेयानि श्लेषु १९५

पाठा डाली पाठ पाठा, वत्सकबीजम् डंशव इन्द्रजौ रसाञ्जनम् रसवटी रसौत, नागरम् सूठ सोंठ, यवान्य अजवायन, विल्वश्च च अने धीक्षुं और बेलगिरी, इति ओओतु इनका, चूर्णितानि चूर्णित करके, चार्शसैः हरसना रोगीओओ अर्शके रोगियोंको श्लेषु श्लेष्मा श्लेष्मे, पेयानि पीवु ओओ पीना चाहिए ॥ १९५ ॥

195. The powder of patha, kurchi seeds, extract of indian berberry, dry ginger, and celery seeds should be given to the patient suffering from painful piles.

१९४. छागलिपय.-छगलीपय. (ज)

१९५. सवास्तुकरसम् -सवास्तुकरसम् (ख)

१९६. श्लेषु-सश्लेषु (घ)

दान्यादिचूर्णम्—

दार्वी किराततिकं मुस्तं दुःस्पर्शकश्च रुधिरघ्नम् ।

दार्वी ६।३।७।६२ दाहहृत्वी, किराततिकम् ४रियातुं चिरायता, मुस्तम् भेथ मोथा, दुःस्पर्शक च अने धमासे। औमोतू यूशुं और धमासा इनका चूर्ण, रुधिरघ्नम् रक्तस्य पने। नाश करे छे रक्तस्रावको नष्ट करता है,

195½ Indian berberry, chiretta, nutgrass and cretan prickly clover are hemostatics

रक्तातिप्रवृत्तौ घृतविधानम्—

रक्तेऽतिवर्तमाने शूले च घृतं विधातव्यम् ॥१९६॥

रक्ते ने रक्त यदि रक्त, अतिवर्तमाने अधिष्ठ पहेतु होय अधिक बहता हो, शूले च अने साथे शूल होय तो और साथ ही शूल हो तो, घृतम् घृतोने। घृतोका, विधातव्यम् प्रयोग करने। नेधे प्रयोग करना चाहिए ॥ १९६ ॥

196 If there is excessive bleeding and pain, ghee prepared with the above drugs should be used.

कुटजफलार्थं घृतम्—

कुटजफलवल्कुकेशरनीलोत्पललोध्रघातकीकल्कैः । सिद्धं घृतं विधेयं शूले रक्ताशंसां भिषजा ॥१९७॥

भिषजा वैवे वैद्य, रक्ताशंसाम् रक्तशंसा रक्तस्रावी अशोक, शूले शूलभा शूलमें, कुटजफल ४६७७ कुटजका फल, वल्क- ३३।७।६ कुड्केकी छाल, केशर- नागकेसर नागकेसर नीलोत्पल- नील कुमण नीलोफर, लोध्र- दोधर लोध्र, घातकीकल्कैः अने धापडीना ३६३थी और घाई इनके कल्कोसे, सिद्धम् सिद्ध करेला सिद्ध, घृतम् घृतने। घीका, विधेयम् प्रयोग करने। प्रयोग करे ॥ १९७ ॥

197. The ghee prepared with the paste of the seeds bark of kurchi, fragrant poon, blue water lily, lodh

and fulsee flowers should be given by the physician in the condition of colic and bleeding piles.

द्वौ घृतयोगौ—

सर्पिः सदाडिमरसं सयावशुकं शृतं जयत्याशु । रक्तं सशूलमथवा निदिग्धिकादुग्धिकासिद्धम् १९८

सदाडिमरसम् ६।३।७।६२ अनारके रससे, सयावशुकम् अने ७७।३।२थी और यवक्षारसे, शृतम् सिद्ध करेले पकाया हुआ, अथवा अथवा या, निदिग्धिका गेडी बे।री।गण्डी छोटी कटेरी, दुग्धिका तथा दुग्धीथी और दुग्धिकासे, सिद्धम् सिद्ध करेले पकाया हुआ, सर्पिः घृत घृत, सशूलम् शूलसहित शूलयुक्त, रक्तम् रक्तस्रावने रक्तस्रावको, आशु शीघ्र शीघ्र, जयति अते छे नष्ट करता है ॥ १९८ ॥

198. The ghee prepared with the juice of pomegranate and barley-alkali quickly subdues the pain and hemorrhage of piles, similar is the action of the ghee prepared with the paste of indian night-shade and asthma-weed

पेयायोगाः—

लाजापेया पीता सचुक्रिका केशरोत्पलैः सिद्धा । हन्त्याश्वत्थावं तथा बलापृश्निपर्णीभ्याम् ॥ १९९ ॥

सचुक्रिका युक्ति।सहित चुक्रिकासहित, केशर-उत्पलैः नागकेसर तथा नील कुमण्ठी नागकेसर तथा नीलोफरसे, सिद्धा सिद्ध करेदी सिद्ध, तथा तेमन् एव, बला- अथवा बला, पृश्निपर्णीभ्याम् अने पीठवनथी और पृश्निपर्णीसे, सिद्धा सिद्ध करेदी सिद्ध, लाजापेया दा।अनी पेया लाजाकी पेया, पीता पीयाथी ते पीनेसे वह, आशु शीघ्र शीघ्र, अश्वत्थाम् रक्तस्रावने रक्तस्रावको, हन्ति हर करे छे नष्ट करती है ॥ १९९ ॥

१ सचुक्रिका-चुक्रिका (ख. घ.)

२ हन्त्याश्वत्थावं-हन्त्याशु रक्तरोगं (ख.)

199 The gruel of roasted paddy prepared with country sorrel, fragrant poon, and blue water lily quickly controls hemorrhage, so does the gruel prepared with heart leaved sida and painted leaved uraria.

हीवेरविल्वनागरनिर्यूहे साधितां स्रवनीनाम् ।
वृक्षाम्लदाडिमाम्लाम्बलीकाम्लाम्लसकालाम्लाम् ॥
गृजनकसुरासिद्धां दद्याद्यमकेन भर्जिता पेयाम् ।
रक्ततिसारशूलप्रवाहिकाशोथनिग्रहणीम् ॥२०१॥

हीवेर- बाण सुगन्वाला, विल्व- पीला बेलगिरी, नागरनिर्यूहे अने सूठना कनाथभा और सोठके कायमें साधिताम् सिद्ध करेदी सिद्ध की हुई, स्रवनीनाम् अने आभण मेधवेदी और मक्खनसे युक्त, वृक्षाम्ल- डाडमथी कोकमसे, दाडिम-म्लाम् तथा दाडमना रसथी भाटी अनावेदी और अनारके रससे खट्टी बनयी हुई, अम्बलीका- आम्बलीथी अम्बलीकसे भरलाम् भाटी अनावेदी खट्टी बनायी हुई, सकाल-म्लाम् अने धोखी भाटी अनावेदी और बेरमे खट्टी बनायी हुई, गृजनक- तथा गृजनकथी तथा गृजनक, सुरासिद्धाम् अने सुराथी सिद्ध करेदी और सुरासे सिद्ध की हुई, यमकेन तेभज यमकथी एव यमकसेहसे, भर्जिताम् बधारेदी छोकी हुई, रक्ततिसार- रक्ततिसार रक्ततिसार, शूल- शूल शूल, प्रवाहिका- प्रवाहिका प्रवाहिका, शोथ- अने से. जने और शोथको, निग्रहणीम् निग्रह करनारी रोकनेवाली, पेयाम् पेया पेया, दद्यात् आपवी देवे ॥२००-२०१॥

200-201 The patient may take gruel prepared with the decoction of fragrant sticky mallow and dry ginger and mixed with butter and acidified with kokam butter or sour pomegranate or tamarind or sour jujube, or the patient may be given thin gruel prepared with turnip and sura wine and, seasoned with oil cum ghee This

२०० रघाद्यमकेन भर्जिता पेयाम्-मृष्टा यमकेन वा मध्वेपेयाम् (घ फ.)

gruel is curative of diarrhoea with blood in stools, colic, dysentery and edema.

काश्मर्यामलकानां सकर्षुदारान् फलाम्लांश्च ।
गृजनकशालमलीनां क्षीरिण्याश्चुक्रिकायाश्च ॥२०२॥
न्यग्रोधशुङ्गकानां खण्डांस्तथा कोविदारपुष्पाणाम् ।
दध्नः खरेण सिद्धान् दद्यात्के प्रवृत्तेऽति ॥२०३॥

सकर्षुदारान् क्षुधर सहित कर्षुदार सहित, काश्मर्य- शीवणना इण गंनारी, आमलकानाम् आभण आभण गृजनक गृजनक गृजनक, शालमली- नाश्च शेभण सेमल, क्षीरिण्या क्षीरिणी दुग्धिका, चुक्रिकाया. तथा चुक्रिकाना तथा चुक्रिकाके, न्यग्रोध- अने वजना और वरगदके, शुङ्गकानाम् अ कुरेना शुगोके, कोविदार- तेभज कायनारना एवं कोविदारके, पुष्पाणाम् पुष्पाणा फूलोक, खण्डान् टुकडाने खण्डोंको दध्न, दहीनी दहीकी, खरेण मद्यार्थी मलाईसे, सिद्धान् सिद्ध करी सिद्ध का, फल-म्लान् च अने भाटी इणथी भाटी करीने और अम्ल फलोंमें खट्टे करके, रक्ते रक्त रक्तके, अनिप्रवृत्ते अत्यत प्रवृत्त यता अत्यन्त प्रवृत्त होने पर, दद्यात् आपवी देवे ॥ २००-२०३ ॥

202-203. Choppings of white teak, emblic myrobalan, white mountain ebony, turnip, silk cotton, asthma-weed or country sorrel, or of the buds of banyan tree or flowers of variegated mountain ebony, prepared with the creamy top of curds and acidified with sour-fruits, may be given in severe hemorrhage

पलाण्डुप्रयोग. —

सिद्धं पलाण्डुशाकं तक्रेणोपोदिकां स्रवदराम्लाम् ।
रुधिरस्रवे प्रदद्यान्मसूरसूपं च तक्राम्लम् । २०४॥

२०२. सकर्षुदारान् फलाम्लाश्च-सकर्षुदारफ लाम्लानाम् (घ. ष.)

,, क्षीरिण्याश्चुक्रिकायाश्च-दुग्धिकाचुक्रिकाणा न (घ)

२०२ खण्डान्-खडान् (क छ त)

,, प्रवृत्तेऽति-प्रवृत्तेऽति (घ)

२०४. मसूरसूप-मसूरसूप (फ)

तत्रेण तद्वर्था छालमे, सिद्धम् सिद्ध करेणु पत्राई
हुई, पलाण्डु- कुंगणीनुं प्याजनी, शाकद शाक तर-
कारी, सबदराम्लान् शेरथी भाटी करेदी वेरसे खट्टी
की हुई, उपोदिकाम् पौर्धनु शाक पौईका शाक, तक्रा-
म्लान् अने तद्वर्था भाटी करेदी और तकसे खट्टी की
हुई, मसूरसूपम् मसूरनी ६७ मसूरकी दाल, रुधिररज्जवे
धोडीना अणवभां रक्तके स्रवमें, प्रदद्यात् आपवी
देवे ॥ २०४ ॥

204. A vegetable dish of onion prepared with butter-milk or of indian spinach mixed with the juice of sour jujube or the soup of lentils, acidified with butter-milk, may be given in hemorrhage.

पयसा श्रुतेन यूषैर्मसूरमुद्गाढकीमकुष्ठानाम् ।
भोजनमद्यादम्लैः शालिश्यामाककोद्रवजम् ॥२०५॥

श्रुतेन उक्तं यथा गरम क्रिये हुए, पयसा दूधनी
स थे दूधसे, मसूर-मुद्गा- मसूर भण मसूर मूंग, आढकी-
पुत्र अरहर, मकुष्ठानाम् मठना और मोठके, अम्लै-
भाटा अम्ल, यूष वा यूषेनी साथे यूषोम, शालि-
शाणना थोभा शालि चावल, श्यामाक साभो श्यामाक,
कोद्रवजम् अने कोद्रवतुं और कोदोका, भोजनम् भोजन
भोजन, अद्यात् आपु खावे ॥ २०५ ॥

205 The patient may take the meal of sali, syamaka or kodrava rice with boiled milk, or with the acidified soup of lentil's, green-gram, pigeon pea and math gram.

शशहरिणलावमांसैः कपिञ्जलैर्गैयकैः सुसिद्धैश्च ।
भोजनमद्यादम्लैर्मधुरैरीषत् समरिचैर्वा ॥२०६॥

अम्लै भाटा खट्टे, मधुरै मधु-मधुर, ईषत् समरिचै
वा अथवा थोडा भरी भेणवेला अथवा थोडी काली
मिर्चसे मिश्रित, सुसिद्धै च अने सारी रीते सिद्ध
करेण और अच्छी तरह सिद्ध क्रिये हुए, शश-हरिण-

समदा ६७७ खरगोश हरिण लावमांसैः अने लावना
मांसोथी और लाव इनके मांससे कपिञ्जल- तथा
कपिञ्जल तथा कपिञ्जल, ऐण्यकै अने थोखुना
मांसनी स.थे और एणके मांसके साथ, भोजनम्
शाणना भात वगेरेनुं भोजन शालिके ओदन आदिका
भोजन, अद्यात् आपुं करे ॥ २०६ ॥

206. Or the patient may take his meal with the flesh of rabbit, deer, quail, grey partridge and black buck, well prepared with sweet and acid articles and mixed with a small quantity of black pepper.

दक्षशिखितित्तिरिरसै-

द्विककुदलोपाकजैश्च मधुराम्लैः ।

अद्यात्सैरतिवहे-

ष्वर्शस्वनिलोत्त्वणशरीरः ॥२०७॥

अनिल-उत्त्वण- वातप्रधान वातप्रधान, शरीर-
शरीरवाणा शरीरमे शरीरवाला पुरुष, अतिवहेषु
अत्यत इत्या अतिशय बहनेवाले, अर्शस्व ६२सभा
अर्शोमें, मधुराम्लै. भीडा तथा भाटा मधुर और खट्टे,
दक्ष-शिखि- दूडडा भौर मुर्गे मोर, तित्तिरि- अने
तेतरना और तीतरके, रसै मांसरसोथी मासरसोसे,
द्विककुद- तथा छि ट और ऊंट, लोपाकजै. च तेभण
धोडडीना एव लोमड़ीके, रसै. मांसरसोथी मासरसोसे,
अद्यात् शाणना भात वगेरेनुं भोजन करेणु शालिके
ओदन आदिका भोजन करे ॥ २०७ ॥

207. If on account of the excessive loss of blood from the piles, vata is provoked in the body, the patient should take meat-juice of cock, peacock, partridge or of the two humped camel or fox mixed with sweet and acid thing
रसखडयूषवागूसंयोगतः केवलोऽथवा जयति ।
रक्तमतिवर्तमानं वातं च पलाण्डुरूपयुक्तं ॥२०८॥

२०८ रसखडयूष-रसखट्टशाक (व थ ध)

,, मयोपन -पंयुक्त (क ग थ)

केवल औकेली अकेली, अथवा अथवा या, रस खड- रस अउ रस खड, यूष-यवागू- यूष अने यवागूनी यूष और यवागूके, संयोगत. साथे साथ, उपयुक्त प्रयोगेण प्रयुक्त की गई, पलाण्डु दुग्णी प्याज, अतिवर्तमानम् अति प्रवृत्त थती अति प्रवृत्त, रक्तम् रक्तने रक्तको, वातम् च तथा वातने और वायुको, जयति अते छे जीतती है ॥२०८॥

208. The onion taken by itself or with sauce, vegetable soup or gruel, subdues excessive hemorrhage and vata

छागान्तराधि तरुणं

सरुधिरमुपसाधितं बहुपलाण्डु ।

व्यत्यासान्मधुराम्लं

विट्शोणितसंक्षये देयम् ॥२०९॥

विट्-शोणित- मधु तथा रक्तना मल तथा रक्तके, संक्षये क्षयभा क्षयमें, तरुणम् छाग-अन्तराधि शुभान्म अकराना मध्य शरीरनु भांस तरुण बकरेके मध्य शरीरका मास, सरुधिरम् रक्त सहित रक्त सहित, बहु-पलाण्डु धुणी दुग्णी साथे बहुत प्याजके साथ, उपसाधितम् पकावीने पकाकरके, व्यत्यासात् पधाय कभी पर्याय क्रमसे, मधुराम्लम् मधुर तथा आदुं करीने मधुर तथा अम्ल करके, देयम् आप्यु देवे ॥ २०९ ॥

209 In condition of scanty formation of feces and loss of blood, flesh of the middle part of the young goat along with the blood, prepared with a large quantity of onion and made sweet and sour alternately, should be given

नवनीततिलाभ्यासात्

केशरनवनीतशर्कराभ्यासात् ।

दधिसरमथिताभ्यासा-

दर्शास्थियपयान्ति रक्तानि ॥२१०॥

नवनीत- भाण्डु मक्खन, तिलाभ्यासात् तथा तलने। अभ्यास राभवाथी तथा तिलके अभ्याससे, केशर- नागकेसर नागकेसर, नवनीत- भाण्डु मक्खन, शर्कराभ्यासात् तथा अकरने। अभ्यास राभवाथी तथा चीनीके अभ्याससे, दधिसर- दहीनी मलाई दहीकी मलाई, मथित- तथा धोणपाने तथा धोलके, अभ्यासात् अभ्यास राभवाथी अभ्याससे, रक्तानि अर्शांसि रक्तांशं खूनी ववासीर, अपयान्ति नाश पाभे छे नष्ट होते है ॥२१०॥

210. The bleeding type of piles disappear by the habitual use of butter and til or fragrant poon, butter and sugar, or emulsified curd-cream.

नवनीतघृतं छागं मांसं च सषष्टिकः शालिः ।
तरुणश्च सुरापण्डस्तरुणी च सुरा निहन्त्यस्रम् ॥

नवनीतघृतम् ताण्डु घी ताजा घी, छागम् अकरानु बकरेका, मांसम् भांस मास, सषष्टिक च सांठी छाठी, शालि. तथा शाणना योभा तथा शालि चावल, तरुणं च ताणे नया, सुरापण्ड सुराने। मंड सुरापण्ड, तरुणी च अने ताण और नयी, सुरा सुरा सुरा, अस्रम् रक्तस्रावने रक्तस्रावको, निहन्ति अ अ करे छे बन्द करती है ॥ २११ ॥

211. The fresh butter, ghee and flesh of goat, shastic rice and sali rice, the top part of fresh sura wine or fresh sura wine itself will check the hemorrhage

रक्तातिप्रवृत्तौ बाह्योपचाराः—

प्रायेण वातवहुलान्यर्शांसि भवन्त्यतिस्त्रुते रक्ते ।
दुष्टेऽपि च कफपित्ते तस्मादनिलोऽधिको ज्ञेयः २१२

कफ-पित्ते कफ तथा पित्त कफ और पित्तके, दुष्टे अपि दूषित होताने लीधे पण्डु दूषित होने पर भी, रक्ते रक्तने। रक्तका अतिस्त्रुते अति स्राव थवाथी अति स्राव होने पर, अर्शांसि अरस अर्ग, प्रायेण धण्डु अण्डु प्राय, वातवहुलानि वातप्रधान वातप्रधान, भवन्ति थर्ध अथ छे हो जाते है, तस्मात् तेथी अतः,

जनितः वायु वायुको, अधिकः प्रभण प्रदान, ज्ञेय
अधुवो जाने ॥ २१२ ॥

212. In conditions of excessive bleeding piles, though the kapha and pitta are also morbid, the vata gets excessively morbid. Therefore, in such conditions, the vata needs to be paid more attention to

दृष्टा तु रक्तपित्त प्रबलं कफवातलिङ्गमल्पं च ।

शीता क्रिया प्रयोज्या यथेरिता वक्ष्यते चान्या २१३

रक्तपित्तम् तु रक्तपित्तने रक्तपित्तने, प्रबलम्
अधिक प्रबल, कफ-वात- अने उक्त तथा वातना और
कफ तथा वातके, लिङ्गम् च लक्षणम् लक्षणको, अल्पम्
अल्प, दृष्टा लोभने देखकर, यथा-ईरिता पक्षेदा
उद्देशी पहले कही हुई, अन्या च तथा भीष्ण पक्ष और
दूसरी भी, वक्ष्यते ने उद्देश्ये जो कही जायगी, शीता
क्रिया ते शीत क्रिया वद शीत क्रिया, प्रयोज्या करवी
करे ॥ २१३ ॥

213. On finding the hemorrhagic tendency great, and symptoms of kapha and vata very little, a refrigerent line of treatment as described previously as well as hereafter too should be carried out.

परिपेचनयोगा —

मधुकं सपञ्चवलकं बदरीत्वगुडुम्बरं धवपटोलम् ।

परिपेचने विदध्याद्भृषककुम्भयवासनिम्बांश्च ॥२१४॥

सपञ्चवलकम् पञ्चवल्कल सहित, पञ्चवलकल सहित,
मधुकम् नेठीमधु मुलहठी, बदरीत्वक् भोरडीनी छाल
बेरकी छाल, उदुम्बरम् गिभरा गूलर, धवपटोलम्
धव-पटोल घावड़ा परवल, वृष ककुम्भ- अरदूसी अर्जुन
वास। अर्जुन, यवास- ज्वासा जवासा, निम्बान् च अने

२१३. चान्या-याऽन्या (ध.)

२१४. विदध्यात्-प्रयोज्यं (ग. फ. य.)

॥ ककुम्भयवास-ककुम्भपलाश (ध.)

लीमडानो और नीमको, परिपेचने सेचन करना भाटे
परिपेचनमें, विदध्यात् उपयोग करवे उपयोगमें
देवे ॥ २१४ ॥

214 The decoction of liquorice, the five barks, the bark of the jujube, gular fig and crane tree and leaves of snake gourd, or the decoction of vasaka, Arjun hebrew mauna plant and neem may be used as affusion

अवगाहनयोगा —

रक्तऽतिवर्तमाने दाहे क्लेदेऽवगाहयेच्चापि ।

मधुकमृणालपद्मकचन्दनकुशकाशनिष्काथे ॥२१५॥

रक्ते रक्तना रक्तकी, अतिवर्तमाने अतिस्त्रावर्मा
अनि प्रवृत्तमें, दाहे दाहर्मा दाहमें, क्लेदे च अपि तथा
उद्देश्यं तथा क्लेदमें, मधुक-मृणाल- नेठीमधु-मृणाल
मुलहठी-मृणाल, पद्मक- पद्मक- पुडगीककाठ, चन्दन-
अल्प चन्दन, कुश काश- फल अने काशना कुश और
काश इनके, निष्काथे अनाथर्मा काथमें, अवगाहयेत्
अवगाहन करायवु अवगाहन करावे ॥ २१५ ॥

215 If there has occurred excessive loss of blood and if there is burning pain and softening of the piles, the patient may be given a bath prepared with the decoction of liquorice, lotus stalks, Himalayan cherry, sandal wood, sacrificial grass and thatch grass

इक्षुरसगधुकवेनसनिर्वृहे शीतले पयसि वा तम् ।

अवगाहयेत् प्रदिग्धं पूर्वं शिशिरेण तैलेन ॥२१६॥

शीतले ठंडा ठंडे, इक्षुरस शैलडीना रसथी युक्त
ईखके रसमें युक्त मधुक नेठीमधु मुलहठी, वेतसनिर्वृहे
तथा वेतसना अनाथर्मा तथा वेतसके काथमें, पयसि
वा अथवा पाणीर्मा या जलमें, पूर्वम् प्रथम प्रथम,

२१५ क्लेदेऽ-गाहयेच्चापि-क्लेदे च गाहयेच्चापि (ख.)

॥ ऽवगाहयेच्चापि-मध्यरागगाह्या (थ. फ.)

२१६ पूर्वं शिशिरेण तैलेन-पूर्वं तैलेन शीतलेन (फ.)

शिक्षिरेण ४५ टंडे, तैलेन तैक्ष्णी तैलसे, प्रदिग्धम्
अभ्यग ३२५५ अभ्यंग कराके, तम् ते शैलीने उसे,
अवगाहयेत् अभ्यगाहन ३२५५ अवगाहन कगवे ॥२१६॥

216 Or having previously anointed
the part with the oil prepared with drugs
of cooling potency, he should be given
a sitz-bath prepared with the decoction
of liquorice and country-willow and
mixed with sugar cane juice or a
bath of cold milk

दत्त्वा घृतं सशर्करमुपस्थदेशे गुदे त्रिकदेशे च ।
शिशिरजलस्पर्शसुखा धारा प्रस्तम्भनी योज्या २१६

सशर्करम् साकरसहित चीनी सहित, घृतम् घृत
घी, उपस्थदेशे उपस्थप्रदेशभां लिंगदेशपर गुदे युक्त
गुदापर, त्रिकदेशे च अने त्रिकप्रदेशभां और त्रिक-
प्रदेशपर, दत्त्वा ये।पडीने लगाकर, शिशिर-जल- ४५
७६नी टंडे जलकी, स्पर्शसुखा-स्पर्शभां सुभकर थाय
ओवी स्पर्शमें सुखकर, प्रस्तम्भनी रक्तस्रावने अटकाव-
नारी स्तम्भनकारक, धारा धाराने। धाराका, योज्या
उपयोग ३२५५ प्रयोग करे ॥ २१७ ॥

217 Having applied ghee mixed
with sugar over the genitals, anus and
the perineum, a douche prepared of
agreeably cold water and medicated
with astringent drugs should be given
to these parts

कदलीदलैरभिनवैः पुष्करपत्रैश्च जीतजलसिक्तैः ।
प्रच्छादनं सुहृत्सुहृरिष्टं पन्नोत्पलदलैश्च ॥२१८॥

शीतजल ४५ ७६ ठंडा जल, सिक्तै छटेलां
छिड़के हुए, अभिनवै. ता।अ नये कदलीदलै. डुणनां
पान केलेके पत्तोंसे, पन्नोत्पल- तथा श्वेत कुमण अने
नील कुमणनां और पत्र तथा नीलोकरके दलै च
पानथी पत्तोंसे, सुहृः सुहृ वभते।वभत बारवार,
प्रच्छादनम् आच्छादन ३२५५ ढाकना, इष्टम् योग्य छे
तकर है ॥ २१८ ॥

218 Frequent applications with
fresh leaves of the plantain or of the
water lily, or of the petals of the lotus
and blue lily wet with cold water is
beneficial

दूर्वाघृतप्रदेह' शतघौतसहस्रघौतमपि सर्पिः ।
व्यजनपवनः सुशीतो रक्तस्रावं जयत्याशु ॥२१९॥

दूर्वाघृत दूर्वाथी सिद्ध ३२५५ धीने। दूर्वासि सिद्ध
धीना प्रदेह क्षेप प्रदेह, शतघौत- सोवार घीयेद
शतघौत, सहस्रघौतम् ४ ६७२५२ घीयेद या सहस्रघौत,
सर्पिः अपि धी. पशु घी भी, सुशीत अने ४३५ और
उडी, व्यजनपवन प'भाने। पवन पखेनी हवा, आशु
शीघ्र शीघ्र, रक्तस्रावम् रक्तस्रावने रक्तस्रावको, जयति
अने छे जीतती है ॥ २१९ ॥

219 Application of ghee prepared
with scutch grass, the washed ghee,
hundred or thousand times and the
cold air directed from hand-fans, quickly
control bleeding

समज्ञामधुकाभ्यां

तिलमधुकाभ्यां रसाञ्जनघृताभ्याम् ।

सर्जरसघृताभ्यां वा

निम्बघृताभ्यां पधुघृताभ्यां वा ॥२२०॥

दाधीत्वक्सर्पिभ्यां

सचन्दनाभ्यामथोत्पलघृताभ्याम् ।

दाहे क्लेदे च गुद-

भ्रंशे गुदजाः प्रतिसारणीयाः स्युः ॥२२१॥

दाहे दाह दाह, क्लेदे क्लेद क्लेद, गुदभ्रंशे च अने
गुदभ्रंशभा और गुदभ्रंश होनेपर, समज्ञा- रीसामण्डी
छुईमुई, मधुकाभ्याम् अने जेठीमधुथी और मुलहठीसे,
तिल- अथवा तैल अथवा तिल, मधुकाभ्याम् अने
जेठीमधुथी और मुलहठीसे, रसाञ्जन- अथवा रसवती
अथवा रसौत, घृताभ्याम् अने घृतथी और घीसे,
सर्जरस- अथवा रस अथवा रस, घृताभ्याम् अने

२१९ सुशीतो-शीतो घ)

२२१ च गुदभ्रंशे-भ्रंशे (घ)

धृती और घीसे, निम्ब- अथवा क्षीमऽ अथवा नीम, घृताभ्याम् अने धीथी और घीसे, मधु- अथवा मध अथवा मधु, घृताभ्याम् अने धीथी और घीसे, दूर्वात्वक्- अथवा दाडुङ्गदरनी छाल अथवा दारहल्दीकी छाल, सर्पिर्भ्याम् अने धीथी और घीसे, अथ अथवा अथवा, सचन्दनाभ्याम् यं दन सङ्घित चदन महित, उत्पल- नीक्ष कभक्ष नीलौफर, घृताभ्याम् अने धीथी और घीसे, गुदजा- हरस्य पत्र अर्था पर, प्रतिसारणीया- स्यु प्रतिसारण्यु कंरुं जेष्ठे प्रतिसारण करना चाहिए ॥ २२०-२२१ ॥

220-221. 'Piles' should be dressed with the ointment prepared of indian madder and liquorice, or til and liquorice, or extract of indian berberry and ghee, or resin and ghee, or neem and ghee, or honey and ghee, or bark of Indian berbery and ghee, or lily, sandal wood and ghee, in conditions of burning, softening and prolapse of rectum.

आभिः क्रियाभिरथवा शीताभिर्यस्य तिष्ठति न रक्तम् तं काले क्षिग्घोष्णैर्मांसरसैस्तर्पयेन्मतिमान् ॥ २२२ ॥

आभि. आ इनसे, अथवा अथवा या, शीताभि पीछ शीत अन्य शीतल, क्रियाभिः क्रियाओं वडे क्रियाओंसे, यस्य जे रोगीनु जिसका, रक्तम् रक्त रक्त, न तिष्ठति अथ न थाय बंद न हो, तम् तेने उसका, मतिमान् बुद्धिमान् वैदे बुद्धिमान वैद्य, काले योग्य समय योग्य कालमें, क्षिग्घोष्णैः स्निग्ध तथा उष्ण स्निग्ध एवं उष्ण, मांसरसैः मांसरसे वडे मांसरसोंसे, तर्पयेत् तम् कंरुं तर्पण करे ॥ २२२ ॥

222. If the bleeding does not stop with these remedies or with other cooling remedies, the wise physician should implete the patient by timely use of nourishing diet of meat-juice with unctuous and hot qualities.

अवपीडकसर्पिर्भिः कोष्णैर्घृततैलिकैस्तथाऽभ्यङ्गैः। क्षीरघृततैलसैकैः कोष्णैस्तमुपाचरेदाशु ॥ २२३ ॥

तम् तेने उसका, अवपीडक- अवपीडक अवपीडक, सर्पिर्भिः धृते वडे घृतोंसे, तथा कोष्णै. तथा नवशेका तथा सुखोष्ण, घृततैलिकैः धी तथा तेलना धी तथा तैलके अभ्यङ्गैः अभ्यङ्गो वडे अभ्यङ्गोंसे, कोष्णै. अने नवशेका और सुखोष्ण, क्षीर-घृत- दूध धी दूध धी, तैलसैकैः तथा तेलना सेयने वडे तथा तैलके परिषेचनोंसे, आशु शीघ्र शीघ्र, उपाचरेत् उपचार करवे उपचार करे ॥ २२३ ॥

223 The physician should promptly treat him by giving post-prandial potions of ghee and with inunction of luke warm medicated ghee or oil, or lukewarm affusions of milk, ghee or oil.

रक्तार्शसि पिच्छावस्तिः—

कोष्णेन वातप्रवले घृतमण्डेनानुवासयेच्छीघ्रम्। पिच्छावस्तिं दद्यात् काले तस्याथवा सिद्धम् ॥ २२४ ॥

वातप्रवले वात प्रधान हरसना रोगीने वातकी प्रधानतावाले अर्शके रोगीको, कोष्णेन नवशेका सुखोष्ण, घृतमण्डेन घृतमंडसे, शीघ्रम् तुरत शीघ्र, अनुवासयेत् अनुवासन आपवुं अनुवासन देवे, अथवा अथवा या, तस्य तेने उसको, काले योग्य समय योग्य कालमें, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, पिच्छावस्तिम् पिच्छावस्ति पिच्छावस्ति, दद्यात् आपवी देवे ॥ २२४ ॥

224 If the vata is predominant, he should be immediately given the lukewarm unctuous enema of the supernatant part of ghee, or he may be given the very effective mucilaginous enema at the proper time

यवासकुशकाशानां मूलं पुष्पं च शास्त्रमलम्। न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थशुक्लाश्च द्विपलोन्मिताः ॥ २२५ ॥

२२३ तमुपाचरेदाशु-समुपाचरेदाशु (व.)

त्रिप्रस्थं सलिलस्यैतत् क्षीरप्रस्थं च साधयेत् ।
क्षीरशेषं कषायं च पूतं कल्कैर्विमिश्रयेत् ॥२२६॥
कल्काः शालमलिनिर्याससमङ्गाचन्दनोत्पलम् ।
वत्सकस्य च बीजानि प्रियङ्गुः पद्मकेशरम् ॥२२७॥
पिच्छावस्तिरयं सिद्धः सघृतश्लौद्रशर्करः ।
प्रवाहिकागुद्भ्रंशरक्तस्रावज्वरापहः ॥२२८॥

यवान- ज्वासे। जवासा, कुश- ६र्भ कुश, काशा-
नाम् तथा डसडाना तथा कासके, मूलम् भूण मूल,
शाहमलम् शेमणानां सेमलके, पुष्पम् च कूक्ष फूल,
म्यप्रोष- अने वः और बरगद, उदुम्बर- ७। ७रे। गूलर,
मशय- तथा पीपणाना तथा पीपल, शुक्राः च अ कुरे।
इनके अंकुर, द्विपल-उन्मिता. ६रेड ८ तोला प्रत्येक
शे पल, एतत् अने इसे, सलिलस्य त्रिप्रस्थम् १८२
तोला पाण्डुमां तीन प्रस्थ जलमें, क्षीरप्रस्थम् च अने
६४ तोला दूधमां और एक प्रस्थ दूधमें, साधयेत्
पक्षवपुं सिद्ध करे, क्षीरशेषम् दूध शेष रहे
त्यारे दूध अवशिष्ट रहने पर, कषायम् अनाथने
कषायको, पूतम् गाण्डी छानकर, कल्कैः शेमणानां शुद्ध
वगेरेना उद्धृष्टी शेमलका गौद आदिके कल्कोंके साथ,
विमिश्रयेत् मिश्र करवे। मिलावे, शालमलि- शेमणानां
शेमलका, निर्यास शुद्ध गौद, समङ्गा- सभगा समगा,
चन्दनोत्पलम् अदन नील उभण चन्दन नीलौफर,
वत्सकस्य च बीजानि ४-६०४४ इन्द्रजौ, प्रियङ्गु
प्रियंगु प्रियगु, पद्मकेशरम् अने उभणानां उसर और
कमलके केसर, कल्का अने उद्धृष्टानां द्रव्या छे ये कल्कके
द्रव्य है, सघृतश्लौद्र- घृत मध घृत मधु, शर्कर अने
साकर सहित और चीनीके साथ, सिद्ध सिद्ध सिद्ध,
मयम् आ यह, पिच्छावस्ति पिच्छावस्ति पिच्छावस्ति,
प्रवाहिका- प्रवाहिका प्रवाहिका, गुद्भ्रंश- शुद्ध्रंश
गुद्भ्रंश, रक्तस्राव- रक्तस्राव रक्तस्राव, ज्वरापह अने
ज्वरने ६२ करनार छे और ज्वरनाशक है ॥२२५-२२८॥

225-228 Take 8 tolas of each of
the root of cretan prickly clover, small
sacrificial grass and thatch grass, flo-
wers of silk cotton, buds of the banyan,
gular fig and holy fig trees and decoct
them in 192 tolas of water with 64

tolas of milk When all the water is
evaporated and only the milk left, filter
the decoction and add the paste
of gum of silk cotton, indian madder,
sandal wood, blue water-lily, kurchi
seeds, perfumed cherry and lotus
anthers and also ghee, honey and
sugar The mucilaginous enemata thus
prepared cures dysentery, rectal pro-
lapse, hemorrhage and fever.

प्रपौण्डरीकं मधुकं पिच्छावस्तौ यथेरितान् ।
पिष्ट्वाऽनुवासनं खेहं क्षीरद्विगुणितं पचेत् ॥२२९॥
इति पिच्छावस्तिः ।

पिच्छावस्तौ पिच्छावस्तिमां पिच्छावस्तिमें, यथा-
इरितान् पहेला उहेला द्रव्ये। पूर्वोक्त द्रव्य,
प्रपौण्डरीकम् तथा प्रपौण्डरीक तथा पुंडरियाकाठ,
मधुकम् अने जेठीमध और मुलहठीको, पिष्ट्वा पीसीने
पीसकर, क्षीरद्विगुणितम् अमला दूधसहित दुगुने दूधसे,
अनुवासनम् अनुवासन भाटे अनुवासनके लिए, खेहम्
रनेह स्नेह पचेत् पक्षवपुं पकावे ॥ २२९ ॥

229 In the mucilaginous enema
described above, the paste of white
lotus and liquorice should be added
along with twice the quantity of milk
and cooked, thus preparing it into
anunctuous enema. Thus has been
described the Mucilaginous Enema

रक्तार्शसि ह्रीवैरादिघृतम्—

ह्रीवैरमुत्पलं लोभ्रं समङ्गाचव्यचन्दनम् ।
गाढा स्नातिविषा चिह्वं घातकी देवदारु च ॥२३०॥
दार्वीत्वङ् नागरं मांसी मुस्तं क्षारो यवाग्रजः ।
चित्रकश्चेति पेष्याणि चाङ्गेरीखरसे घृतम् ॥२३१॥
ऐक्यं साधयेत् सर्वं तत् सर्पिः परमौषधम् ।

२२९ पिच्छावस्तौ-पेष्याम् वस्तौ (ष ष)

हीवेरन् पाणो। सुगंधवाला, उत्पलम् नील कृष्ण
नीलौकर, लोध्रम् धोधर लोध, समझा रीसामण्डी
लाजवन्ती, चव्य- यत्रु चव्य, चन्दनम् यदन चंदन,
सातिविषा अतिविष अतीस, पाठा कृष्णीपाठ पाठा,
बिल्वम् पीपु बेलगिरी, धातकी धावडी धाय, देवदारु
च देवदार देवदारु, दार्दीत्वक् दारुडुण्डुनी छाल
दारुहल्दीकी छाल, नागरम् सूंड मोंठ, मांसी जटाभासी
जटामासी, सुस्तम् भोथ मोया, चचाग्रज. क्षार जवभार
यवक्षार, चित्रकः च अने चित्रक और चित्रक, इति
पेष्याणि ये कृष्णद्रव्ये ये कृष्णद्रव्य है सर्वम् सर्वने
सबको, ऐक्यम् ऐक्य करी एकत्र करके, चांगेरी-
स्वरसे चांगेरीना स्वरसमा चांगेरीके स्वरसमे, घृतम्
साधयेत् धी सिद्ध करु घी सिद्ध करे, तद् सर्पिः
ते धी वह घी, परम् औषधम् रक्तस्रावणुं श्रेष्ठ औषध
छे रक्तस्रावके लिए श्रेष्ठ औषध है ॥ २३०-२३१ ॥

230-231 1/2 Prepare a medicated ghee
in the juice of yellow wood sorrel
with the paste of fragrant sticky mallow
blue water lily, lodh, indian madder,
chaba pepper, sandal wood patha,
indian atees, bael fulsee flower, deodar,
bark of indian berberry, dry ginger,
nardus, barley, nut-grass, alkali and
white flowered lead wort. This ghee is
an excellent remedy

अशोतिसारग्रहणीपाण्डुरोगे ज्वरेऽरुचौ ॥२३२॥

मूत्रकृच्छ्रे गुदभ्रशे वस्त्यानाहे प्रवाहणे ।

पिच्छास्रावेऽर्शसां शूले योज्यमेतत्त्रिदोषनुत् २३३
इति हीवेरादिघृतम् ।

अर्शः- हरस अर्श, अतिसार- अतिसार अतिसार,
ग्रहणी- अरुण्डी ग्रहणी, पाण्डुरोगे पाण्डुरोग पाण्डुरोग,
ज्वरे ज्वर ज्वर, अरुचौ अरुचि अरुचि मूत्रकृच्छ्रे
मूत्रकृच्छ्रे मूत्रकृच्छ्रे, गुदभ्रशे गुदभ्रशे गुदभ्रशे,
वस्त्यानाहे अरितना आनाह वस्तिके आनाह, प्रवा
हणे प्रवाहका प्रवाहिका, पिच्छास्रावे पिच्छास्राव
पिच्छास्राव, अर्शसाम् अने हरसना तथा अर्शके, शूले
२३३ वस्त्यानाहे-वस्त्याभ्राने (घ. छ.)

शुभ्रम् शूलम्, त्रिदोषनुत् त्रिदोषनाशक त्रिदोषनाशक,
एतत् आ धीमे। इस चीका, योज्यम् प्रयोग करवे
येधे प्रयोग करना चाहिए ॥२३२-२३३॥ इति आ
यह, हीवेरादिघृतम् हीवेरादिघृत छे हीवेरादि घृत है,

232-233. It should be used in
piles, diarrhoea, assimilation-disorders,
anemia, fever, anorexia, dysuria, rectal
prolapse, discharge from rectum and
painful piles, it is also curative of
tridiscordance Thus has been described
the Compound Fragrant sticky mallow
Ghee

रक्तस्रावसुनिषण्णकचाङ्गेरीघृतम्—

अवाकपुष्पी बला दार्वी पृश्निपर्णी त्रिकण्टकः ।
न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थशुक्लाश्च द्विपलोन्मिताः ॥२३४॥
कषाय एषां पेष्यास्तु जीवन्ती कटुरोहिणी ।
पिप्पली पिप्पलीमूलं नागरं सुरदारु च ॥२३५॥
कलिङ्गाः शात्मलं पुष्पं वीरा चन्दनमुत्पलम् ।
कटफलं चित्रको मुस्तं प्रियङ्ग्वतिविषास्थिराः २३६
पत्रोत्पलानां किञ्जल्कः समझा सनिदिग्धिका ।
बिल्वं मोचरसः पाठा भागाः कर्षसमन्विताः ॥२३७॥
चतुष्प्रस्थे घृतं प्रस्थ कषायमवतारयेत् ।
त्रिंशत्पलानि प्रस्थोऽत्र विज्ञेयो द्विपलाधिकः ॥२३८॥
सुनिषण्णकचाङ्गेर्योः प्रस्थौ द्वौ स्वरसस्य च ।
सर्वैरेतैर्यथोद्दिष्टैर्घृतप्रस्थ विपाचयेत् ॥२३९॥

अवाकपुष्पी अवाकपुष्पी, बला बला
बला, दार्वी दारुडुण्डुनी दारुहल्दी, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी
पृश्निपर्णी, त्रिकण्टक गोभद्रु गोखरु, न्यग्रोध न्य
बरगद, उदुम्बर उदुम्बरी गूलर, अश्वत्थशुक्ला अने
पीपुण्डुनी पीपुण्डुनी और पीपुण्डुनी गुंग, द्विपलोन्मिता
आठ आठ तोला प्रत्येक दो पल, एषाश्च ऐशोने
इनका, कषाय. कषाय करवे कषाय करे, जीवन्ती अने
जवती और जीवन्ती, कटुरोहिणी कटुरोहिणी पिप्पली

२३५ नागर-मरिच (ग घ थ)

, चन्दनमुत्पल-चन्दनमज्जन (घ घ ।

२३७ कर्षसमन्विता-स्थु कार्षिका पृथक् (ग)

२३८ द्विपलाधिकः-द्विपलाधिक (घ)

पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरीभूषणा ग ठेडा पीपरा-
मूल, नागरञ्ज सूड सोंठ, सुरदार च द्वेदार च्वदार
कलिङ्गा धन्व इदजौ, शालमलम् शैभग तु सेमलका पुष्पञ्ज
पुष्प फूल, वीरा वीरा वीरा, चन्दनम् अ दन चदन,
उत्पलम् नील उभण नील कमल, कङ्कुफलम् कायङ्ग कट्फल,
चित्रक चित्रक चित्रक सुस्तम् भोथ मोथा, प्रियङ्गु-
प्रियंशु प्रियंशु, अतिविषा अतिविष अतीस, स्थिग
स्थिरा शालपर्णी, पद्मोत्पलानाम् उभण तथा नील
उभणना पद्म तथा नीलोफरके, किञ्जल्कः केसर केसर
मनिदिग्धिका लोरी गुणी सङ्घित कटेरी, समझा समगा
समगा, बिल्वश् पीलु बेलगिरी, मोचरसः भोथरस
सिम्बलकी गोंद, पाठा कुण्ठीपाठ ऐओने। पाठा इन
प्रत्येकके, कर्षसमन्विता ऐक ऐक तोला कर्षप्रमाण,
भागो भागको, पेय्या तु उदक उदके कल्क
बनावे, चतु प्रस्थे ५१२ तोला जलभा चार प्रस्थ जर्मे,
शृतम् पञ्चावर्ता पकानेपर, प्रस्थम् १२८ तोला एक
प्रस्थ, कषायम् शेष उपायने शेष कषायको, धवतारयेत्
उत्तारये उत्तर लेवे, अत्र अढी यहा, द्विपलाधिक.
त्रिपलापलाणि अत्रीस पलने। वतीस पलका, प्रस्थः प्रस्थ प्रस्थ,
विज्ञेयः अशुवे समझे, सुनिषण्णक- सुनिषण्णक सुनिषण्णक,
चाङ्गेयौ तथा चाङ्गेरीने। और चाङ्गेरीके, स्वरसस्य च
स्वरस स्वरसके, द्वौ प्रस्थौ अथे प्रस्थ लेवा दो दो
प्रस्थ लेवे, यथोद्दिष्टे विधिप्रमाणे यथाविधि, एतै आ
इन, सर्वैः अथी ऐषधिअथी सब औषधियोंसे, घृत-
प्रस्थम् . ऐक प्रस्थ घृत एक प्रस्थ घी, विपाचयेत्
पञ्चावतु पकावे ॥ २३४ २३९ ॥

234-239 Take 8 tolas of each of
indian berberry, painted leaved uraria,
small caltrops, buds of banyan, gular
fig and holy fig and decoct these in 512
tolas of water with the paste of one
tola of each of cork swallow wort,
kurroa, long pepper, roots of long
pepper, dry ginger, deodar, kurchi
seeds, flowers of silk-cotton, climbing
asparagus sandal wood, blue water-
lily, box myrtle white-flowered lead-

wort, nutgrass, perfumed cherry, indian
atees, ticktrefoil, anthers of lotus and
blue water-lily, indian madder, indian
night-shade, gum of silk-cotton and
patha When the decoction is reduced
to 128 tolas take it down, now prepare
128 tolas of medicated ghee in 512
tolas of fresh juice of each of marsilia
and yellow-wood sorrel and the above
decoction, the quantity of marsilia and
yellow wood sorrel being double that
of the said decoction.

एतदर्शः स्वतीसारे रक्तस्रावे त्रिदोषजे ।
प्रवाहणे गुदभ्रशे पिच्छासु विविधासु च ॥२४०॥
उत्थाने चातिबहुशः शोथशूले गुदाश्रये ।
मूत्रग्रहे मूढवाते मूढवाते मूढवाते मूढवाते ॥२४१॥
प्रयोज्यं विधिवत् सर्पिर्बलवर्णाश्रिवर्धनम् ।
विविधेष्वन्नपानेषु केवलं वा निरत्ययम् ॥२४२॥
इति सुनियण्णकचाङ्गेरीघृतम् ।

अर्धं सु ६०२ अर्धं अतीसारे अतिसार अतिमार,
त्रिदोषजे त्रिदोषजे त्रिदोषजे रक्तस्रावे रक्तस्राव
रक्तस्राव, प्रवाहणे प्रवाहणे प्रवाहिका, गुदभ्रशे गुदभ्रश
गुदभ्रश, विविधासु अनेअनेके प्रकारना और विविध
प्रकारके, पिच्छासु च पिच्छास्राव पिच्छास्राव, अतिबहुशः
अतिशय बारबार, उत्थाने च मलत्यागनी क्षान्त
मलत्यागकी हाजत, गुदाश्रये गुदाना गुदाके, शोथ-शूले
शोथ तथा शूल शोथ और शूल, मूत्रग्रहे मूत्रग्रह
मूत्रघ्नी रुकावट, मूढवाते मूढवाते मूढवाते, मन्दे अग्नौ
मन्दे अग्नि मन्दाग्नि, अरुचौ अपि अने अरुचिर्भा और
अरुचिर्मे, बल-वर्ण- अक्ष अक्षु बल वर्ण, अश्रिवर्धनम् तथा
अश्रिने अश्रिनार तथा अश्रिके वर्धक, निरत्ययम् क्षान्ति
रहित हानिरहित, एतत् आ इस, सर्पि घृत घीका,
विविधेषु विविध विविध, अन्नपानेषु आया तथा पीवाना
पदार्थों साथे अन्नपानके पदार्थोंके साथ, केवलम् वा
अथवा ऐकलु या केवल, विधिवत् विधि प्रमाणे

२४०. रक्तस्रावे त्रिदोषजे-त्रिदोषे रुधिरस्रुतौ (३७.)

विधि अनुसार, प्रयोज्यम् उपयोगमां देवु प्रयोग करे
॥ २४०-२४२ ॥ इति आ यह, सुनिषण्णकचाङ्गेरीघृतम्
सुनिषण्णकचाङ्गेरीघृतं छे सुनिषण्णकचाङ्गेरीघृतं ह ।

240 242. This medicated ghee should be used in piles, diarrhoea hemorrhage due to tridiscordance dysentery, rectal prolapse, various kinds of slimy discharges from the rectum, frequent desire to pass stools (tenesmus), edema and colic in the rectal region, retention of urine, claudication of vata weakness of gastric fire and in anorexia This ghee, taken in the prescribed manner, is promoter of vitality, complexion and gastric fire; it may be taken mixed with various kinds of eats and drinks or it may be taken alone It is a harmless remedy Thus has been described the Marsilia and Yellow-wood sorrel ghee

अर्शं सु सामान्यचिकित्सा—

भवन्ति चात्र—

व्यत्यासान्मधुराम्लानि शीतोष्णानि च योजयेत् ।
नित्यमग्निबलापेक्षी जयत्यर्शः कृतान् गदान् ॥२४३॥

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लेष्का छे छे श्लोक हैं कि, अग्निबल अपेक्षी ने वैद्य रोगीना अग्निना अदने नेछ जो वैद्य रोगीके अग्निबलको देखकर, मधुराम्लानि भीटा तथा भाटा मधुर तथा अम्ल, शीतोष्णानि च अने शीत तथा उष्ण पदार्थोंने और शीत तथा उष्ण द्रव्योंका, व्यत्यासात् पर्याय कभधी पर्याय क्रमसे, नित्यम् हमेशां नित्य, योजयेत् भयोग कराये छे प्रयोग कराता है, अर्शं कृतान् ते हरसथी यथेदा वह अर्शजनित, गदान् उपद्रवोंने रोगोंको, जयति श्रुते छे जीतता है ॥ २४३ ॥

Here are some verses again

243 The physician should use alternate remedies, as for instance, sweet articles followed by acid articles and cold treatment immediately followed by hot treatment Such treatment carried out with due consideration of the strength of the patient's gastric fire, subdues diseases produced by piles.

त्रयो विकाराः प्रायेण ये परस्परहेतवः ।

अर्शांसि चातिसारश्च ग्रहणीदोष एव च ॥२४४॥

एवमग्निबले हीने वृद्धिर्वृद्धे परिक्षयः ।

तस्मादग्निबलं रक्षयामेषु त्रिषु विशेषतः ॥२४५॥

अर्शांसि च हरस अर्श, अतिसार च अतिसार अतिमार, ग्रहणीदोष एव च अने ग्रहणीरोग और ग्रहणीरोग, त्रय. ये त्रयु ये तीन विकारा रोग, ये ने जो, परस्परहेतवः येक भीमना डारक्षु- ३५ अर्थ अर्थ छे एक दूसरेके हेतु हो जाते है एवाम् तेओनी उनकी, अग्निबले अग्निनु अण अग्निबल, हीने क्षीण् यतां कम होने पर, वृद्धिः वृद्धि थाय छे वृद्धि होती है वृद्धे अने अग्निअण वधतां और अग्निबलके बढने पर, परिक्षय. तेओना क्षय थाय छे उनका क्षय होता है, तस्मात् तेथी अतः, एषु त्रिषु आ त्रेशुमां इन तीनोंमें, विशेषत विशेषे करीने विशेषत, अग्निबलम् अग्निना अणनी अग्निबलकी, रक्षयम् रक्षा करनी चाहिए ॥ २४४-२४५ ॥

244 245 The three diseases namely, piles, diarrhoea, and assimilation-disorders are generally causative factors of one another In all these, if the intensity of the gastric fire is diminished, the intensity of the disease is increased, and if the intensity of gastric fire is increased, the force of the disease is lessened. Therefore, the gastric fire ought to be well protected particularly in these three diseases.

२४२. व्यत्यासान् मधुराम्लानि शीतोष्णानि च योजयेत्—

व्यत्यासो मधुराम्लानां शीतोष्णानां च योजित (५)

भृष्टैः शाकैर्यवागूभिर्व्यूषैर्मांसरसैः खडैः ।
क्षीरतक्रप्रयोगैश्च विविधैर्गुदजाञ्जयेत् ॥२४६॥

भृष्टैः भूखेदां भूने हुए, विविधैः अतन्तनां नाना प्रकारके, शाकैः शाक शाक, यवागूभिः यवागू यवागू, यूषैः यूष यूष, मांसरसैः मांसरस मांसरस, खडैः अखड, क्षीर-तक्र-दूध तथा तर्कना दूध तथा छालके, प्रयोगैश्च प्रयोगैश्च प्रयोगैश्च, गुदजाम् हरसने अशोको जयेत् अतना नष्ट करे ॥ २४६ ॥

246 Piles should be subdued by the use of a course of fried vegetables, gruels, soups, meat-juice, curry-soup and of milk and butter-milk in various forms

यद्वायोरानुलोम्याय यदग्निबलवृद्धये ।
अन्नपानौषधद्रव्यं तत् सेव्यं नित्यमर्शसैः ॥२४७॥

यत् ने जो, वायोः वायुनु वातके, आनुलोम्याय अनुलोमन करने के लिए है, यत् अने ने और जो, अग्निबल- अग्निबल अग्निबलकी, वृद्धये वृद्धिके लिए है, तत् अन्नपान-ते अन्नपान उन अन्नपान, औषधद्रव्यम् अने औषधद्रव्यम् और औषधद्रव्यका, अर्शसैः हरसने रोगीको अर्शके रोगीको, नित्यम् अर्शसैः नित्य, सेव्यम् सेवन करने के लिए ॥ २४७ ॥

147. Whatever eats drinks and drugs are regulators of vata and promoters of the gastric fire should be daily made use of, by patients suffering from piles

यदतो विपरीतं स्यान्निदाने यच्च दर्शितम् ।
गुदजाभिपरीतेन तत् सेव्यं न कदाचन ॥२४८॥

२४६ खडै-शुभं (द)

, क्षीर-दुग्ध (.)

, विविधै-विचित्रै (ग)

२४८. यच्च दर्शितम्-यत्दर्शितम् (घ)

यत् ने जो, अतः आनाथी इससे, विपरीतम् विपरीत विपरीत, स्यात् होय हो, यत् च अने ने और जो, निदाने अर्शना निदानमां अर्शके निदानमें, प्रदर्शितम् कथ्ये छे बतलाया है, तत् तेन उसका, गुदज-अभिपरीतेन हरसने रोगीको अर्शके रोगीको, कदाचन कदी पक्ष कमी मी, न सेव्यम् सेवन करने के लिए नहीं करना चाहिए ॥ २४८ ॥

148. Whatever is antagonistic to the above and whatever is described as causative factor, should never be made use of by the patient afflicted with piles.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकाः—

अर्शसां द्विविधं जन्म पृथगायतनानि च ।
स्थानसंस्थानलिङ्गानि साध्यासाध्यविनिश्चयः २४९
अभ्यङ्गाः स्वेदनं धूमाः सावगाहाः प्रलेपनाः ।
शोणितस्यावसेकश्च योगा दीपनपाचनाः ॥२५०॥
पानान्नविधिरश्रयश्च वातवर्चोऽनुलोमनः ।
योगाः संशमनीयाश्च सर्पीषि विविधानि च ॥२५१॥
वस्तयस्तक्रयोगाश्च वरारिष्टाः सशर्कराः ।
शुष्काणामर्शसां शस्ताः स्राविणां लक्षणानि च २५२
द्विविधं सानुबन्धानां तेषां चेष्टं यदौषधम् ।
रक्तसंग्रहणाः काथाः पेयाश्च विविधात्मकाः ॥२५३॥
स्नेहाहारविधिश्चाश्रयो योगाश्च प्रतिसारणाः ।
प्रक्षालनावगाहाश्च प्रदेहाः सेवनानि च ॥२५४॥
अतिवृत्तस्य रक्तस्य विधातव्यं यदौषधम् ।
तत्सर्वमिह निर्दिष्टं गुदजानां चिकित्सिते ॥२५५॥

तत्र श्लोका. ते [वपथमां उष विषयमें, श्लोका उपसंहारना श्लोका छे छे उपसंहारके श्लोक हैं कि, अर्शसाम् हरसनी अर्शकी, द्विविधम् छे अर्शकी दो

२५०. धूमा-धूपा (ग)

,, प्रलेपना.-प्रलेपनम् (ङ)

२५२. शुष्काणामर्शसा शस्ता-शुष्कार्शमा प्रशमना (घ.)

२५५. चिकित्सिते-चिकित्सितम् (त.)

प्रकारकी, जन्म उत्पत्ति उत्पत्ति, पृथक् तेजोना लुप्त
 लुप्त उनके पृथक् पृथक्, आयतनानि च हेतुओ हेतु,
 स्थानसंस्थान- स्थान आकार स्थान संस्थान, लिङ्गानि
 लक्षण लक्षण, साध्य- साध्य साध्य, असाध्य- तथा
 असाध्यने तथा असाध्यका, त्रिनिश्चय निश्चय निश्चय,
 अभ्यङ्गा अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, स्वेदनम् स्वेदन स्वेदन,
 धूमाः धूम धूम, सावगाहा अवगाहन अवगाहनसहित,
 प्रलेपनाः लेप प्रलेपन, शोणितस्य अवसेकः च रक्त
 डाह्यु रक्तावसेचन, दीपन- दीपन दीपन, पाचना तथा
 पाचन तथा पाचन, योगा योगो योग, वातवर्च- वात
 तथा भणुं वायु और मलत्ता, अनुलोमन अनुलोमन
 डरनारी अनुलोमन करनेवाली, अशयः च श्रेष्ठ श्रेष्ठ,
 पान-अन्नविधिः अन्नपानविधि अन्नपानविधि,
 संशमनीया संशमनीय संशमनके, योगाः च योगो
 योग, विविधानि च अने अनेक प्रकारना और विविध,
 सर्पीषि धृतो घी, शुष्काणाम् सूक्ष्मा शुष्क अर्शसाम्
 हरसवाणा भाटे अर्शवालोंके लिए, शस्ता हितकारी
 हितकर, यस्तयः अग्निओ वस्तियो, तक्रयोगाः च तर्कना
 योगो तर्कके योग, वरारिष्टा श्रेष्ठ अरिष्ट श्रेष्ठ अरिष्ट,
 सन्नर्कराः तथा शर्करारिष्ट तथा शर्करारिष्ट, स्राविणाम्
 इज्जता स्रावयुक्त, अर्शसाम् हरसना अर्शोंके, लक्षणानि
 च लक्षणो लक्षण, सानुबन्धानाम् अनुबन्ध युक्त
 अनुबन्धयुक्त, तेषाम् च ते हरसने उनकी, यत् ने जो,
 औषधम् औषधो औषध, रक्तसंग्रहणा रक्तने अटका-
 वनारा रक्तसंग्रह, काथा क्वाथ काथ, विविधाः अनेक
 प्रकारना विविध प्रकारके, पेय्या च उद्वेगा क्लृप्त
 अशय. श्रेष्ठ श्रेष्ठ, स्नेह- स्नेह स्नेह, आहारविधि तथा
 आहारनी विधि तथा आहारकी विधि, प्रतिमारणा
 प्रतिसारण प्रतिसारण, योगा च योगो योग, प्रक्षालन-
 प्रक्षालन प्रक्षालन, अवगाहाः च अवगाह अवगाह,
 प्रवेहा प्रवेह प्रवेह, सेचनानि परिषेचन परिषेचन,
 अतिवृत्तस्य अतिशय पहेता अत्यन्त मात्रामें प्रवृत्त,
 रक्तस्य रक्तने भाटे रक्तके लिए, यत् ने जो, औषधम्
 औषध औषध, विधातव्यम् डरपु जोड़ने देनी चाहिए,
 तत् सर्वम् ते अधुं यह सब, इह आ इह, गुदजानाम्
 चिकित्सिते अर्शश्चिकित्सित अध्यायमा अर्शश्चिकित्सित
 अध्यायमें, निर्दिष्टम् उल्लु छे कहा है ॥ २४९-२५५ ॥

Here are the recapitulatory verses—
 149-155 The two-fold origin of
 piles, the special causes of each variety
 of piles, site, forms and symptoms,
 the determination of the curability
 or incurability, the procedure of
 incision, sudation, fumigation, bath,
 application, and blood letting,
 the digestive and stomachic recipes,
 the foremost dietetic rules which are
 specially good as downward regulators
 of flatus and feces, the sedative
 recipes, various kinds of medicated
 ghee, enemata, courses of butter-milk,
 best of medicated wines, sugar wines
 and which are most beneficial in dry
 piles, the characteristics of discharging
 piles, the two kinds of sequela and
 the medication indicated in each of
 these two conditions, styptic decoctives,
 various pastes, the most effective
 oleation measures and dietetic rules
 and recipes, of dressing ointments,
 douches, baths, applications and affu-
 sions, and treatment to be given in
 excessive loss of blood—all these have
 been laid down in this chapter on the
 Treatment of Piles

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते चिकि-
 त्सास्थानेऽर्शश्चिकित्सितं नाम
 चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
 रयेला अग्निवेशके बनाये, तन्त्रे अने चरकथी
 प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां और चरकके
 द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
 विषे चिकित्सास्थानमें अर्शश्चिकित्सितम् 'अर्शश्चिकि-
 त्सित' 'अर्शश्चिकित्सित', नाम नामने। नामका,

चतुर्दशः यादमे। चौदहवाँ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण
भयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ १४ ॥

14 Thus in the section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the fourteenth chapter entitled 'The Therapeutics of Piles' is completed

पञ्चदशोऽध्यायः ।

पंद्रहवाँ अध्याय अध्याय पन्द्रहवाँ

Chapter XV

ग्रहणीचिकित्सितोषकम् —

अथातो ग्रहणीदोषचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह साह भगवान्नात्रेयः ॥२॥

अथ अत. हवे अही थी अब आगे, ग्रहणीदोष-
चिकित्सितम् 'ग्रहणीदोषचिकित्सित' नामना अध्यायतु
'ग्रहणीदोषचिकित्सित' नामके अध्यायका व्याख्यास्याम.
व्याख्यान करूँगे ॥ १ ॥

भगवान् आत्रेयः भगवान् आत्रेये भगवान् आत्रे-
यने, इति ह आ विषयमा नीचे प्रमाणे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स डहेलुं छे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the Therapeutics of Assimilation-disorders

2 Thus declared the worshipful Atreya.

अविकृतस्य जाठराग्ने कर्म—

आयुर्बर्णो बलं स्वास्थ्यमुत्साहोपचयौ प्रभा ।
ओजस्तेजोऽग्नयः प्राणाश्चोक्ता देहाग्निहेतुकाः ॥३॥

आयु आयुष्य आयु, वर्ण वलुं वर्ण, बलम् बल
बल, स्वास्थ्यम् स्वास्थ्य स्वास्थ्य, उत्साह- उत्साह
उत्साह उपचयौ वलुं उपचय. प्रभा कति प्रभा,

१. ग्रहणीदोषचिकित्सित-ग्रहणीचिकित्सित (व.)

ओजः ओज ओज, तेजः तेज तेज, अग्नयः अग्नि
अग्नि, प्राणाः च अने प्राणु और प्राण, देहाग्नि-
हेतुकाः जाठराग्निरूप, हेतुका कारणात् हेतु-
वाले उक्ताः उहेल छे कहे गये है ॥ ३ ॥

3 The life-span, complexion vitality, good health, enthusiasm, plumpness, glow, vital essence, lustre heat and the life-breaths are derived from the thermogenetic process (fire in the body

शान्तेऽग्नौ म्रियते, युक्ते चिरं जीवत्यनामयः ।

रोगी स्याद्विकृते, मूलमग्निस्तस्मान्निरुच्यते ॥४॥

अग्नौ अग्नि अग्निके, शान्ते शान्त यतां शान्त
होने पर म्रियते मनुष्य मृत्यु पाये छे मनुष्य मर
जाता है, युक्ते समान होता योग्य रहने पर, चिरम्
दीर्घ काल पर्यंत दीर्घ काल तक, अनामय रोग-
रहित रोगरहित, जीवति लंबे छे जीता है, विकृते अने
विषम यतां विकृत होने पर रोगी स्यात् रोगी थाय छे
रोगी होता है, तस्मात् तेथी अत, अग्निः अग्नि
अग्नि, मूलम् मूल मूल, निरुच्यते उहेवाय छे कही
जाती है ॥ ४ ॥

4. When this fire is extinguished man dies, when a man is endowed with it adequately, he lives long in good health When it is deranged, he begins to ail Therefore the thermal function is said to be the main stay of life

यदन्नं देहधात्वोजोबलवर्णादिपोषकम् ।

तत्राग्निर्हेतुराहारान्न ह्यपकाद्द्रव्यादयः ॥ ५ ॥

यत् नो जो, अन्नम् अन्न अन्न, देह- देह
धातु- धातु धातु, ओज- ओज ओज, बल- बल
बल, वर्णादिपोषकम् अने वर्णुं प्रत्यादितु पोषणु करे
छे और वर्ण आदिका पोषक है, तत्र तेमां वहा, अग्नि.
अग्नि अग्नि, हेतुः कारणात् छे कारण है, हि कारणात्
के क्योंकि, अपकाद् अपकत् अपक, आहाराद्

आहारमथी आहारसे, रसादयः रस वजरे रसादि,
न यत्ता नथी नहीं उत्पन्न होते ॥ ५ ॥

5. The food which is considered the nourishing factor of the body-element, vital essence, vitality, complexion and other things, that very food too is dependent for nutrient action on the gastric fire, as from the undigested food the body elements cannot be formed

अन्नपरिपाकक्रमः —

अन्नमादानकर्मा तु प्राणः कोष्ठं प्रकर्षति ।
तद् द्रवैर्भिन्नसंघातं स्नेहेन मृदुतां गतम् ॥ ६ ॥
समानेनावधूतोऽग्निरुदर्यः पवनोद्ग्रहः ।
काले भुक्तं समं सम्यक् पचत्यायुर्विचृद्धये ॥ ७ ॥

आदानकर्मा आदान नेतुं कर्मां छे अवे। आदान करनेवाला, प्राणः तु प्राण्य वायु ते। प्राण तो, अन्नम् अन्नने अन्नको, कोष्ठम् कोष्ठमां कोष्ठमें, प्रकर्षति भेथी भय छे ले जाता है, द्रवैः द्रव पदार्थोथी द्रवोंसे, भिन्न-संघातम् नेने। संघात विभन्न थयो छे अवे। भिन्नसंघात हुए, स्नेहेन स्नेहथी स्नेहसे, मृदुतां मृदुताने मृदु, गतम् प्राप्त थयेद वने, काले अने योग्य समये और योग्य कालमें, समम् भुक्तम् समथे। गमां भाषेदां समयोगमें सेवित, तत् ते अन्नने उस आहारको, पवनो-द्ग्रह. वायुथी प्रवृद्धित थनार वायुसे प्रज्वलित होनेवाली, उदर्यः अररस्थित जठरस्थ, अग्निः अग्नि अग्नि, समानेन समान नामना पवनथी समान नामके पवनसे, अवधूत प्रवृद्धित थर्ध प्रज्वलित होकर, आयुः- आयुष्यनी आयुकी, विचृद्धये वृद्धि भाटे वृद्धिके लिए, सम्यक् सारी रीते अच्छी प्रकार, पचति पचावे छे पकाती है ॥ ६-७ ॥

6-7. The Prana vata whose function is to ingest the food draws it into the stomach There the food, getting mixed

७ उदर्यः पवनोद्ग्रह—उदीर्ण पवनेन तु (ष)

१, पवनोद्ग्रह—पवनेन तु (क ख घ ङ च)

with the digestive fluid, is broken up and on being mixed with unctuous substance becomes softened. Then the gastric fire, being agitated and carried by the samana-vata, digests the food eaten in proper dose and at the proper time, which leads to the increase of life

एवं रसमलायान्नमाशयस्थमधःस्थितः ।

पचत्यग्निर्यथा स्थान्यामोदनायाम्बुतण्डुलम् ॥ ८ ॥

यथा नेम जैसे, अधःस्थित नीचे रहेथे। नीचे स्थित, अग्नि अग्नि अग्नि, स्थान्याम् तपेक्षीमां रहेद स्थालीमें रखे, अम्बु- पाण्णी पानी, तण्डुलम् तथा थोभाने और चावलको, ओदनाय भातना रूपमां पकावे छे भातके स्वरूपमें पकाती है, एवम् तेम वैसे ही, आमाशयस्थम् अररग्नि आमाशयमां रहेद। जठराग्नि आमाशयमें स्थित, अन्नम् अन्नने अन्नको, रसमलाय रस तथा मणना रूपमां रस और मलके स्वरूपमें, पचति पकावे छे पकाती है ॥ ८ ॥

8 Just as the fire cooks rice and water in a pot and converts it into boiled rice, so the gastric fire which is situated below the stomach cooks the ingested food to convert it into the nutrient fluid and excretory matter.

अन्नस्य भुक्तमात्रस्य षड्सस्य प्रपाकतः ।

मधुराद्यात् कफो भावात् फेनभूत उदीर्यते ॥ ९ ॥

भुक्तमात्रस्य अन्नस्यनी पछी तरत अ खानेके पीछे शीघ्र ही, षड्सस्य छ रसवाणा छ रसोंवाले, अन्नस्य अन्नना अन्नके, प्रपाकत पाकथी पाकसे, मधुराद्यात् विपन्न थयेद। पहेद। मधुर उत्पन्न हुए प्रथम मधुर, भावात् भावथी भावमे फेनभूत शीघ्र नेवे। ज्ञागके

८ एवम्-परम् (क)

९ मधुराद्यात् कफो भावात्-मधुराद्यात् कफोद्भावात् (क. छ व)

११ " " " " -मधुराद्यात् कफो भावात् (घ)

सहस्र, कफः ३३ कफः, उदीर्यते उत्पन्नं थायं छे उत्पन्नं होता है ॥ ९ ॥

9. Just after ingestion, the food prepared from the six categories of taste becomes first of sweet taste on being digested, and leads to formation of kapha or of mucus-like fluid which is of frothy appearance

परं तु पच्यमानस्य विदग्धस्याम्लभावात् ।
आशयाव्यवमानस्य पित्तमच्छमुदीर्यते ॥१०॥

परम् तु ते पृथ्वी इसके बादमें, पच्यमानस्य पाकता पकते हुए, विदग्धस्य विदग्धं थयेत्वा विदग्धं बने हुए, आशयात् अने आशयभायी आशयसे, व्यवमानस्य नीचे पडता आहारना निकलते हुए आहारके, अम्ल-भावात् अम्लभावथी अम्लभावासे, अम्लम् पातुं पतला, पित्तम् पित्तं पित्तं, उदीर्यते उत्पन्नं थायं छे निकलता है ॥ १० ॥

10 Further, digestion being continued, the food becomes acid in the next stage of digestion and while it is coming out of the stomach it excites the secretion of limpid bile

पकाशयं तु प्राप्तस्य शोष्यमाणस्य वह्निना ।
परिपिण्डितपक्वस्य वायुः स्यात् कटुभावतः ॥११॥

पकाशयम् तु पक्वाशयने पकाशयमें, प्राप्तस्य प्राप्तं थयेत्वा पहुचे हुए, वह्निना अग्निद्वारा अग्निते, शोष्यमाणस्य सुखावात् सुखाये जाते ही, परिपिण्डित-पिण्डितरं थत्वा पिण्डरूपं बने, पक्वस्य पक्वं आहारना पके आहारके, कटुभावतः तीव्र भावथी कटुभावसे, वायु वायु वायु, स्यात् उत्पन्नं थायं छे होता है ॥ ११ ॥

11. Then the food having reached the large intestines and being dehy-

drated by the body heat, is converted into fecal lumps These being of pungent taste, there occurs increase of vata

अन्नस्येन्द्रियपोषकत्वम्—

अन्नमिष्टं ह्युपहितमिष्टैर्गन्धादिभिः पृथक् ।

देहे प्रीणाति गन्धादीन् घ्राणादीनिन्द्रियाणि च ॥१२॥

उपहितम् उपयोगमां लीधेत् उपयोगमें लिया गया, इष्टम् हि प्रियं इष्टं, अन्नम् अन्नं अन्न, इष्टैः प्रियं इष्टं, गन्धादिभिः गंधं आदि वडे गंध आदिसे, देहे देहमां रहेत्वा देहमें स्थित, पृथक् लुदां लुदां पृथक् पृथक्, गन्धादीन् गन्धादिषु गन्धादिका, घ्राणादीनि अने घ्राणादि और घ्राणादि, इन्द्रियाणि इन्द्रियोषु इन्द्रियोका, प्रीणाति तर्पेत् करे छे तर्पण करता है ॥१२॥

12 Pleasant food combined with articles possessing fragrance and other qualities nourishes individually the the senses and the sense-organs of smell etc

भौतिकधात्वग्निना कर्म—

भौमाप्याग्नेयवायव्याः पञ्चोष्माणः सनाभसाः ।

पञ्चाहारगुणान्स्वान्स्वान्पार्थिवादीन्पचन्ति हि ॥१३॥

सनाभसाः आकाशीय अग्नि सहित आकाशीय अग्नि सहित, भौम- भौम पार्थिव, आप्य- आप्य जलीय, आग्नेय- आग्नेय आग्नेय, वायव्याः अने वायव्य और वायव्य, पञ्च अने पांच प्रकारना ये पार्थो, ऊष्माणः अग्निशो अग्निया, स्वान् स्वान् पेतपेताना अपने अपने, पार्थिवादीन् पार्थिव आदि पार्थिवादि, पञ्च पांच पाच, आहारगुणान् आहारगुणाना आहारके गुणोंको, पचन्ति परिपाक करे छे पकाती हैं ॥ १३ ॥

13 Then the five kinds of latent heat innate in each of the proto elements of the body, earth, water, fire,

१२ उपहितम्—ह्युपकृतम् (क ख घ ङ व)

११ घ्राणादीनिन्द्रियाणि—घ्राणादीनिन्द्रियाणि च (क घ ङ त.)

११ परिपिण्डित-परिपीडित (घ)

प्रसादधी मासके प्रसादसे, वसा वसा वसा, षट् च त्वच
अने छ त्वथा और छः त्वचा, मेदसः अने मेदना
प्रसादधी और मेदके प्रसादसे, स्नायुसंभव स्नायुची
उत्पत्ति थाय छे स्नायुओंकी उत्पत्ति होती है ॥ १७ ॥

17. From the nutrient-fluid are formed the breast-milk and the mens-
trual blood, from blood are formed
tendons and vessels, from the flesh is
formed muscular fat and six layers of
the skin, and from the adipose tissue
are formed sinews

सप्तधातूना किट्टानि—

किट्टमन्नस्य विण्मूत्रं, रसस्य तु कफोऽसृजः ।
पित्तं, मांसस्य खमला, मलं स्वेदस्तु मेदसः ॥१८॥
स्यात्किट्टं केशलोमाश्चो, मज्जाः स्नेहोऽक्षिविद्वत्त्वचां

अन्नस्य अन्नने। अन्नका, किट्टम् मण किट्ट, विण्मूत्रम्
मण अने मूत्र छे मल और मूत्र है, रसस्य तु रसने।
मण रसका किट्ट, कफः कफ छे कफ है, असृज रक्तने।
मण रक्तका किट्ट पित्तम् पित छे पित्त है, मांसस्य
मांसने। मण मांसका किट्ट, ख-मला। छिद्रोने। मेद छे
छिद्रोंसे निकलनेवाले मल है, मेदस तु मेदने। मेदका,
मल मण किट्ट, स्वेद. स्वेद छे स्वेद है, अस्थन
अस्थिने। अस्थियोंका, किट्टम् मण किट्ट केशलोम
केश तथा रुवाडा छे बाल और रोम है, मज्जा
मज्जाने। मण मज्जाका किट्ट त्वचाम् त्वथाने। त्वचाका,
स्नेहः स्नेह स्नेह, अक्षिविद्वत् तथा नेत्रोने। मण छे तथा
नेत्रका मल है ॥ १८ ॥

18-18½. The excretory matter formed
out of food are feces and urine The
excretory matter from the nutrient fluid
is mucus, the one from the blood is bile,
the one from the flesh is the excretion of
the body orifices, the one from the fat is
sweat, the excretory substance from
connective tissue is the hair on the head

and the body, the excretion from the
marrow is sebum-cutaneum and sebum
palpebrale.

प्रसादकिट्टे धातूनां पाकादेवं द्विधच्छतः ॥१९॥
परस्परपसंस्तब्धा धातुस्नेहपरम्परा ।

एवम् आ प्रभाषे इत्थ प्रकार, धातूनाम् धातुओना
धातुओंके, पाकात् पाकधी पाकसे, प्रसादकिट्टे प्रसाद
तथा मण प्रसाद और किट्ट, द्विधा ओ मे विभाग
ये दो विभाग, ऋच्छत. थाय छे होते हैं, धातुस्नेह-
धातुओना स्नेहनी धातुओंके स्नेहकी परम्परा पर पर
परंपरा, परस्पर- परस्परना परस्परके, उपसंस्तब्धा
आधार पर रहेली छे आधारसे बनी रहती है ॥ १९ ॥

19-19½ In this way proceeds the
formation of the excretory and vital
substances from the combustion of
body-elements. They support one an
other and maintain the continuance of
the mutual association and nourishment
of the body-elements.

वृष्यादीनामाशुबलपोषकत्वम्—

वृष्यादीनां प्रभावस्तु पुष्णाति बलमाशु हि ॥२०॥
षड्भिः केचिदहोरात्रैरिच्छन्ति परिवर्तनम् ।
संतत्या भोज्यधातूनां परिवृत्तिस्तु चक्रवत् ॥२१॥

वृष्यादीनाम् क्षीर वगेरे वृष्य द्रव्योने। क्षीर आदि
वृष्य द्रव्योंका, प्रभाव तु प्रभाव तो। प्रभाव तो, बलम्
शुक्र वगेरेना अक्षने शुक्र आदिके बलका, आशु शीघ्र
शीघ्र पुष्णाति हि पोषण् आपे छे पोषण करता है,
केचिद् डेट्वाऽथैक कोई, परिवर्तनम् रसनु शुक्रपे
परिवर्तन रसका शुक्ररूपमे परिवर्तन, षड्भि. छ छः,
अहोरात्रैः अहोरात्रधी थाय छे दिनोंसे होता है, इच्छन्ति
अभ भृच्छे छे ऐसा मानते है, भोज्यधातूनाम् वे।

- १९ पाकादेव द्विधच्छत —पाकादेवाविगर्हत (घ)
,, सस्तब्धा धातुस्नेहपरम्परा—सस्तम्भाद्धतो देहे परस्परम् (घ.)
,, सस्तब्धा—सस्तम्भा (त)
,, ,, —सरम्भा (फ.)
२१. भोज्यधातूना—पोष्यधातूना (घ)

पदार्थं आधा पष्ठी धातुभ्यां भोज्य पदार्थं खाने पर धातुओंका, परिवृत्तिः परिवर्तन परिवर्तन, तु तो तो, चक्रवत् चक्री चक्री तरह, संतरया निरंतर थाय छे ओ अ यत्तानि पौतानि मत छे निरन्तर होता है यह ग्रन्थकर्ताका स्वमत है ॥ २०-२१ ॥

20-21. The effect of virilific and the like substances is promoting the strength quickly Some are of opinion that it takes for their full assimilation a period of six days and nights, but the truth is there is continual circulation of the food-essence like a wheel.

रक्तादिधातूत्पत्तिविषये अग्निवेशस्य कतिपये प्रश्ना —
(इत्युक्तवन्तमाचार्यं शिष्यस्त्वदमचोदयत् ।
रसाद्रक्तं विसदृशात् कथं देहेऽभिजायते ॥२२॥

इति आ प्रभाषे इस तरह, उक्तवन्तम् उहेता कहते हुए, आचार्यम् आचार्यके, शिष्यः तु शिष्ये शिष्यने, इदम् आ यह, अचोदयत् पूछ्य पूछा, देहे देहमां शरीरमें, विसदृशात् अक्षमान असदृश, रसात् रसमी रससे, रक्तम् रक्त रक्त, कथम् डेम कैसे, अभिजायते उत्पन्न थाय छे ? पैदा होता है ? ॥ २२ ॥

22 When the teacher had spoken thus, the disciple asked—how is blood produced in the body from the nutrient fluid which has no resemblance to the blood?

रसस्य च न रागोऽस्ति स कथं याति रक्तताम् ।
द्रवादृक्तात्स्थिरं मांसं कथं तज्जायते नृणाम् ॥२३॥

रसस्य च रसमां तो रसमें तो, राग रताश रंग, न अस्ति नथी नहीं होता, स ते वह रक्तताम् रताशने लाल, कथम् डेम कैसे, याति पाये छे ? बन जाता है ? द्रवात् रक्तात् प्रवाही रक्तमांती द्रवरूप रक्तसे.

२० विमदृशात्-प्रविशतः (घ.)

२३ रागोऽस्ति-रंगोऽस्ति (झ. व.)

॥ द्रवादृक्तात्-रसाद्रक्तात् (ख. फ. व.)

नृणाम् मांशुसोऽन पुरुषोंका. तत् ते वह, स्थिरम् मांसम् स्थिर मांस स्थिर मांस, कथम् डेवी रीते कैसे, जायते थाय छे बन जाता है ? ॥ २३ ॥

23. The nutrient fluid has no redness How then does it obtain the redness of the blood? How again is the solid flesh in men produced from the fluid blood?

द्रवधातोः स्थिरान्मांसान्मेदसः संभवः कथम् ।
श्लक्ष्णाभ्यां मांसमेदोभ्यां खरत्वं कथमस्थिषु ॥२४॥

स्थिरात् स्थिर बने, मांसात् मांसमी माससे, द्रवधातो. द्रव धातुश्च द्रव धातुरूप, मेदसः मेदनी मेदकी, कथम् डेम कैसे, संभव. उत्पत्ति थाय छे उत्पत्ति होती है ? श्लक्ष्णाभ्याम् सुवाणां चिकने, मांसमेदोभ्याम् मांस तथा मेदमांती मास और मेदसे, अस्थिषु हाडों-ओमां हड्डियोंमें, खरत्त्वम् कठोरता खुरदरापन, कथम् डेम थाय छे ? कैसे होता है ॥ २४ ॥

24. How is the fluctuating element fat produced from firm element of flesh? Again how is the roughness of bones produced from the smooth flesh and fat?

खरेष्वस्थिषु मज्जा च केन त्रिग्धो मृदुस्तथा ।

खरेषु कठोर खुरदरी, अस्थिषु च हाडोंओमां हड्डियोंमें, त्रिग्ध त्रिग्ध त्रिग्ध, तथा तथा तथा, मृदु मृदु मृदु, मज्जा मज्जा मज्जा, केन डेम उत्पन्न थाय छे ? किस तरह उत्पन्न होती है ?

24½. How is the soft and unctuous marrow produced inside the bones which are hard?

मज्जश्च परिणामेन यदि शुक्रं प्रवर्तते ॥२५॥
सर्वदेहगतं शुक्रं प्रवदन्ति मनीषिणः ।

२४ द्रवधातो स्थिरान्मांसान्मेदस संभव कथम्-रसाद्रक्तात्-तथा मांसान्मेदस श्वेतता कथम् (घ)

॥ मेदसः संभवः कथम्-मेदन. श्वेतता कथम् (ख व. झ)

तथाऽस्थिमध्यमज्जश्च शुक्रं भवति देहिनाम् ॥२६॥
छिद्रं न दृश्यतेऽस्थां च तन्निःसरति वा कथम् ।

यदि ज्ञे यदि, मज्जं च मज्जना मज्जाके, परिणामेन परिष्णुमथी परिणामसे, शुक्रम् शुक्रनी शुक्रनी, प्रवर्तते उत्पत्ति भाष्ये उत्पत्ति होती है, मनीषिणः तो विद्वान् पुरुषो तो विद्वान् लोग, शुक्रम् वीर्येने शुक्रको, सर्वदेहगतम् प्राणीओना सर्व देहमां रक्षेयु सर्वशरीरगत, प्रवदन्ति कहे छे ज्ञे कुम् अनशे ? कहते हैं यह कैसे होगा ? तथा तथा ज्ञे तथा यदि, देहिनाम् पुरुषेना पुरुषोंकी, अस्थि-मध्य-हस्तकेओना मध्यमां रक्षेदी अस्थिके मध्यमें स्थित, मज्जं च मज्जना मज्जाके, शुक्रम् शुक्रनी शुक्रनी भवति उत्पत्ति भाष्ये उत्पत्ति होती है, अस्थनाम् च अने हस्तकेओना और हस्तियोंमें, छिद्रम् छिद्रं छिद्रं, न दृश्यते देहात् नक्षी नहीं देखता, तव तो तो तो वह कथम् वा कथी रीते कैसे, निःसरति अक्षर नीकरी छे ? बाहिर निकलता है ? ॥२५-२६३॥

25-26 1/2 If the semen is born out of the change in the marrow, and if as the wise say, semen is in the entire body and the marrow which is inside the bones becomes the semen, how does it flow out, as there are no holes or leaks in the bone?

तत्रात्रेयस्य समाधानम्—

एवमुक्तस्तु शिष्येण गुरुः प्राहेदुत्तरम् ॥२७॥

शिष्येण शिष्यथी शिष्यद्वारा, एवम् आ प्रभाक्षे इस प्रकार, उक्तं पूछायेद पूछे गये, गुरुः तु पुरुषे गुणे, हृदम् आ यह, उत्तरम् उत्तर उत्तर, प्राह आधी दिया ॥ २७ ॥

27. Being thus questioned by the disciple the master replied

तेजो रसानां सर्वेषां मनुजानां यदुच्यते ।
पित्तोष्मणः स रागेण रसो रक्तत्वमृच्छति ॥२८॥

२६ तथाऽस्थिमध्यमज्जश्च-अथापि मध्ये मज्जन्तु (व)
, वा-नु (व)

मनुजानाम् मनुष्येना मनुष्योंके, सर्वेषां सधणा सब, रसानाम् रसेनु रसोंका, यत् तेज जे तेज जो तेज, उच्यते कहेवाय छे कहा जाता है, सः ते वह, रसः रस रस, पित्तोष्मणः पित्तनी गरभीना पित्तकी ऊष्माके, रागेण रंगथी रंगसे, रक्तत्वम् रताशने रक्त, मृच्छति पासे छे बन जाता है ॥ २८ ॥

28. That which is called the 'bright constituent' of body fluids of; all men acquires the redness from the coloring quality of the fire element of pitta

वाय्वम्बुतेजसा रक्तमूष्मणा चाभिसंयुतम् ।
स्थिरतां प्राप्य मांसं स्यात् स्वोष्मणा पक्वमेव तत् २९
स्वतेजोऽम्बुगुणस्त्रिगुणोद्भक्तं मेदोऽभिजायते ।

रक्तम् ते रक्त वह रक्त, वायु-वायु वायु, अम्बु-जल जल, तेजसा तेज तेज, ऊष्मणा च अने उष्माथी और ऊष्मासे, अभिसंयुतम् युक्त यत् युक्त होने पर, स्थिरताम् स्थिरताने स्थिरताको, प्राप्य-पासीने पाकर, मांसम् मांस मांस, स्यात् भाष्ये छे बन जाता है, तत् एव तेज मांस वही मांस, स्वोष्मणा पोतानी गरभीथी अपनी ऊष्मासे, पक्वम् पक्व यत् पक्कर, रवतेज-पोताना तेज अपने तेज, अम्बुगुण-तथा जलना गुण तथा जलके गुण, त्रिगुण-स्त्रिगुणतानी स्त्रिगुणताकी, उद्भक्तम् वृद्धि यत् वृद्धि होने पर, मेद-मेदश्च मेदरूप, अभिजायते अने छे बनता है ॥ २९३ ॥

29-29 1/2 That blood combined with the air, water, light and the thermic element obtains solidity and gets converted into flesh That, again, being ripened by its own heat and stirred up by that heat and getting combined with the quality of water and unctuous substances becomes the fat

२९ वाय्वम्बुतेजसा-वाय्वम्बुतेजसा (ख त व)
.. वाय्वम्बु पक्वमेव तत् ॥-शोणित स्वाग्निता पक्व वायुना च मनीकृतम् । तदेव मांस जानीयात् स्थिर भवति देहिनाम् ॥ (घ)

पृथिव्यग्निमिलादीनां संघातः स्वोष्मणा कृतः ॥३०॥
खरस्वं प्रकरोत्यस्य जायतेऽस्थि ततो नृणाम् ।

स्वोष्मणा मेदनी पोतानी गरभीथी मेदकी अपनी ऊष्मासे, कृत करीये। वना, पृथिवी- पृथिवी पृथिवी, अग्नि- अग्नि अग्नि, अनिलाकीनाम् अने वायु वगेरेने। और वायु आदिका, संघातः समूह संघात, अस्य आ मेदभा इस मेदमें, खरस्वम् कठोरता कठिनता, प्रकरोति करे छे उत्पन्न करना है, ततः तेथी उससे, नृणाम् मनुष्योंनां मनुष्योंकी, अस्थि हाडकी हड्डिया, जायते उत्पन्न थाय छे बनती है ॥ ३०३ ॥

30-30³. When the heat in the fat is combined with the proto-elements of earth, fire, air etc, it produces roughness and out of it is born the osseous element in men.

करोति तत्र सौषिर्यमस्त्रां मध्ये समीरणः ॥३१॥
मेदसस्तानि पूर्यन्ते स्नेहो मज्जा तनः स्मृतः ।
तस्मान्मज्जस्तु यः स्नेहः शुक्रं संजायते ततः ॥३२॥

तत्र ते उन, अस्थनाम् मध्ये हाडकीना मध्यमां हड्डियोंके मध्यमें, समीरणः वायु वायु, सौषिर्यम् छिद्र छिद्र, करोति करे छे उत्पन्न करती है, मेदस. मेदथी मेदसे, तानि ते छिद्रो वे छिद्र, पूर्यन्ते भरार्थ जग्य छे भर जाते हैं, ततः तेथी इस लिए, स्नेह स्नेहने स्नेहको, मज्जा मज्जा मज्जा, स्मृत कहेवाभा आवे छे कहा जाता है, तस्मात् ते उस, मज्जा तु मज्जाभाथी मज्जासे, य. स्नेह जे स्नेह थाय छे जो स्नेह होता है, ततः तेथी उससे, शुक्रम् शुक्र शुक्र संजायते थाय छे उत्पन्न होता है ॥ ३१-३२ ॥

31-32 The air element makes pores inside the bones and fills them with fat. Hence it is that the marrow is called unctuous substance and from that unctuous substance in the marrow is produced the semen.

३० स्वोष्मणा कृत - उष्मणाकृत. (ध व)

वायवाकाशादिभिर्भावैः सौषिर्यं जायतेऽस्थिषु ।
तेन स्रवति तच्छुक्रं नवात् कुम्भादिवोदकम् ॥३३॥

अस्थिषु अस्थियोंमें, वायु- वायु वायु, आकाश- आकाश आकाश, आदिभि वगेरे आदि, मावे पदार्थोथी भावोंसे, सौषिर्यम् सुषिरता सुषिगता, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, तेन तेनाथी उससे, तत् ते वह, शुक्रन शुक्रने। शुक्र, नवात् नवा नये, कुम्भात् धातुभांथी घड़ेसे, उदकम् इव पाणीनी भाङ्क जलकी तरह, स्रवति स्राव थाय छे निकलता है ॥ ३३ ॥

33 By the influence of air, ether and other proto-elements the bones become porous and from the pores the semen oozes out like water filled in a new pot

स्रोतोभिः स्यन्दते देहात् समन्ताच्छुक्रवाहिभिः ।
हर्षेणोदीरितं वेगात् संकल्पाच्च मनोभवात् ॥३४॥

मनोभवान् कामना कामके, संकल्पात् च संकल्पने लर्ष संकल्पके वारण, हर्षेण हर्षथी हर्षसे, उदीरितम् उदीरितुं थयेलु ते शुक्र उदीर्ण वह शुक्र, समन्तात् समभ्र समस्त, देहात् देहभाथी शरीरसे, शुक्रवाहिभिः शुक्रवाही शुक्रवाही, स्रोतोभिः स्रोतो द्वारा स्रोतों द्वारा, वेगात् वेगथी वेगके साथ, स्यन्दते उरे छे निकलता है ॥ ३४ ॥

34 Through the secretory channels it spreads into the entire body, and it gets released from its places in the body by the exhilaration of sexual desire born of love

विलीनं घृतवह्यायामोष्मणा स्थानविच्युतम् ।
वस्तौ संभृत्य निर्याति स्थलाग्निस्त्रादिवोदकम् ३५)

३ वन-येन (क)

४ समन्तात्-समेत (ध)

३५ स्थलाग्निस्त्रादिवोदकम्-स्थलाग्निस्त्रादिवोदकम् (छ क)

व्यायाम- व्यायामनी व्यायामकी, ऊष्मणा गरभीथी
ऊष्मासे, घृतवत् धीनी पेठे चिकी तरह, विलीनम्
पीगणी पिघल कर, स्थानविच्युतम् स्थानथी भ्रष्ट थर्
अपने स्थानसे स्खलित होकर, बस्तौ अने अस्तिर्भा और
बस्तिर्मे, समृत्य ओष्ठु थर्ने इकट्ठा होकरके, निम्नात्
दाणवाणा ठाडु, स्थलात् स्थणभाथी स्थानसे, उदकम्
इव पाणीनी पेठे जलकी तरह, निर्याति अहार नीकणे
छे बाहिर निकलता है ॥ ३५ ॥

35 It melts like ghee owing to the heat of the sexual-exertion and being released from its natural habitat gets collected in the seminal vesicles and then flows out like water from a higher to a lower region.

रसस्य सर्वदेहव्यापित्वम्—

व्यानेन रसघातुर्हि विक्षेपोचिनकर्मणा ।

युगपत् सर्वतोऽजस्रं देहे विक्षिप्यते सदा ॥३६॥

विक्षेप- विक्षेपश्च विक्षेपरूप, उचितकर्मणा
स्वाभाविक कर्मवाले, व्यानेन हि
व्यान वायुथी व्यानसे, रसघातुः रसघातु रसघातु,
सदा हमेशा नित्य, देहे देहभा देहमें, सर्वत सर्व
ठेकाछे सब ओर, अजस्रम् सतत निरन्तर, युगपत्
ओधी साथे एक साथ, विक्षिप्यते पहुँचायाछे छे पहुँ-
चाई जाती है ॥ ३६ ॥

36 The nutrient fluid is circulated continually in the entire body at the same time by the Vyana vata, by virtue of its physiological function of spreading.

शरीरैकदेशे रोगोत्पत्तौ हेतुः—

क्षिप्यमाणः खवैगुण्याद्रसः सज्जति यत्र सः ।

करोति विकृतिं तत्र खे वर्षमिव तोयदः ॥३७॥

दोषाणामपि चैवं स्यादेकदेशप्रकोपणम् ।

३७ सज्जति—सज्जति थ)

, करोति विकृतिं तत्र खे वर्षमिव तोयदः—तस्मिन् विका-
रान् कुरुने विवर्षमिव तोयदः (प. द. थ)

३७३. एकदेशप्रकोपणम्—तत्र देशे प्रकोपणम् (प.)

क्षिप्यमाणः व्यान वायुथी ओष्ठ स्थानथी पील
स्थान पर पहुँचायातो व्यान वायुसे एक स्थानसे
दूसरे स्थान पर पहुँचाया जाता, सः ते वह, रसः रस
रस, खवैगुण्यात् ओतोना दोषथी स्रोतोंके वैगुण्यसे,
यत्र यथा जहा, सज्जति अटकी अथ छे रुकता है,
तत्र त्यां वहा, खे आकाशभां रेखाते आकाशमें रुक-
जाता, तोयद मेध मेध, वर्षम् इव जेभ वृष्टि करे छे तेभ
जैसे वृष्टि करता है वैसे, विकृतिम् विकार विकृतिको,
करोति करे छे पैदा करता है, एवम् च ओष्ठ प्रमाणे
इसी तरहसे, दोषाणाम दोषोना दोषोंका, अपि पाथु भी
एकदेश- ओष्ठ प्रदेशभां एकदेशमें प्रकोपणम् प्रकोप
प्रकोप, स्यात् थाय छे होता है ॥ ३७३ ॥

37-37½. While being circulated, if this nutrient fluid accumulates at any one place in the body, owing to the morbidity of the circulatory passages, it causes pathological changes there, just as the cloud causes rain in the sky. The same is the case with the humors which become the cause of local morbid conditions

जाठगन्ने श्रेष्ठत्वं, तत्पालनोपदेशश्च—

इति भौतिकध्वात्वनपकृणां कर्म भाषितम् ॥३८॥

इति आ प्रमाणे इस तरह, भौतिक- भौतिक
आग्नि भौतिक अग्नि, धातु- धातुना अग्नि धातुकी
अग्नि, अन्नपकृणाम् अने अन्न पाथन करनार
अग्निना और अन्न पकानेवाली अग्निके, कर्म कर्म
कर्म, भाषितम् छे कह दिये हैं ॥ ३८ ॥

38. Thus has been described the metabolic function of the thermic element in the five proto-elements.

अन्नस्य पक्ता सर्वेषां पकृणामधिपो मनः ।

तन्मूलास्ते हि तद्वृद्धिक्षयवृद्धिक्षयात्मकाः ॥३९॥

सर्वेषाम् अधा सब, पकृणाम् पाथन करनार
अग्निओभा अग्निथोमें, अन्नस्य अन्नत्वं अन्नको, पक्ता

पायन करनेपर अग्नि पकानेवाली अग्नि, अग्निः श्रेष्ठ श्रेष्ठ, मतः गल्लेख छे मानी गई है, हि ऊपरछुके क्योंकि, ते तन्मूलाः तेभ्यो तेना पर आधार राधनार छे छे उसके आधार पर रहनेवाली हैं, तत्-वृद्धि-क्षय- तेनी वृद्धि अने क्षयभी उसकी वृद्धि और क्षयके अनुसार वृद्धिक्षयात्मका तेभ्योना वृद्धि अने क्षय थाय छे वे वृद्धि और क्षयवाली होती हैं ॥ ३९ ॥

39. The gastric fire is considered the supreme king of all the metabolic agents in the body. They are all originated from it Their waxing and waning are dependent upon the increase and decrease of the gastric fire.

तस्मात्तं विधिवद्भुक्तैरन्नपानेन्धनैर्हितैः ।

पालयेत् प्रयतस्तस्य स्थितौ ह्यायुर्वलस्थितिः ४०

तस्मात् तेथी इस लिए, प्रयत अथत्नशील मनुष्ये प्रयत्नशील पुरुष, विधिवत् विधिवत् विधि पूर्वक, भुक्तैः उपयोग करेवां प्रयुक्त, हितैः हितकर, अन्न-पान- अन्नपानरूप अन्नपानरूप, इन्धनैः अणतक्षुथी इन्धनसे, तम् तेनुं उसका, पालयेत् रक्षणे करवु पालन करे, तस्य तेनी उसकी, स्थितौ हि स्थिति पर स्थिति पर ही, आयु- आयुष्य आयु, बलस्थिति. तथा अणनी स्थिति छे तथा बलकी स्थिति है ॥ ४० ॥

40 Therefore one should strive to preserve the gastric fire with the fuel of wholesome food and drink taken in the right manner. For in the proper maintenance of the gastric fire are based long life and vitality.

यो हि भुङ्क्ते विधिं त्यक्त्वा ग्रहणीदोषजान् गदान् ।
स लौल्याल्लभते शीघ्रं, वक्ष्यन्तेऽतः परं तु ते ॥४१॥

य. हि ते मनुष्य जो मनुष्य, लौल्यात् लौल्यात् लौल्यात् लौल्यात् जिहालोल्लपताके कारण, विधिम् विधिने विधिको, त्यक्त्वा छोड़ीने छोड़कर, भुङ्क्ते लोभन करे छे भोजन करता है, सः ते वह, ग्रहणीदोषजान् अक्षुणीदोषथी उत्पन्न अथेवा ग्रहणीदोषजनित, गदान् रोगोने रोगोंको, शीघ्रम् शीघ्र शीघ्र, लभते पाने छे प्राप्त करता है, अतः परम् तु हवे पछी अब आगे, ते ते वे, वक्ष्यन्ते उड़ेनासे कहे जायेंगे ॥ ४१ ॥

41 If a man takes his food indiscriminately yielding to the desires of the palate he soon is afflicted with the disorders of the assimilatory system as a result thereof These disorders will hereafter be described.

जाठगग्नेर्दुष्टिहेतव —

अभोजनादजीर्णातिभोजनाद्विषमाशनात् ।

असात्म्यगुरुशीतातिरूक्षसंदुष्टभोजनात् ॥४२॥

विरेकवमनस्नेहविभ्रमाद्याधिकर्षणात् ।

देशकालर्तुवैषम्याद्वेगानां च विधारणात् ॥४३॥

दुष्यत्यग्निः, स दुष्टोऽन्नं न तत् पचति लक्ष्यपि ।

अपच्यमानं शुक्तत्वं यात्यन्नं विषरूपताम् ॥४४॥

अभोजनात् लोभन न करवाथी अनशन, अजीर्ण अजीर्णथी अजीर्ण, अतिभोजनात् अति लोभन करवाथी अतिभोजन, विषमाशनात् विषम लोभन करवाथी विषमाशन, असात्म्य- असात्म्य असात्म्य, गुरु- भारी गुरु, शीत- शीत ठंडा, अतिरूक्ष- अत्यंत रूक्ष अत्यंत रूक्ष, संदुष्ट- तथा दूषित तथा दूषित, भोजनात् लोभन करवाथी भोजनसे, विरेक- विरेकन विरेकन, वमन- वमन वमन, स्नेहविभ्रमात् तथा स्नेहना मिथ्या प्रयोगथी तथा स्नेहोंके गलत उपचारसे, व्याधिकर्षणात् रोगथी आवेदी क्षीणताथी व्याधियों द्वारा कष्ट होनेसे, देश काल- देश काल देश-काल, ऋतु तथा ऋतुनी तथा ऋतुकी, वैषम्यात् विषमताथी विषमतासे, वेगानाम् अने वेगोने और वेगोंको, विधारणात् च रोकवाथी रोकनेसे, अग्नि अग्नि अग्नि, दुष्यति

दूषित थाय छे दूषित होती है, दुष्ट सः दूषित थयेल ते दूषित हुई वह, लघु अपि लघु हलके, अन्नम् अन्नं पक्ष अन्नको भी, न पचति पायन करते। नथी नहीं पकाती, अपच्यमानम् अने न पाकेलु नहीं पका हुआ, अन्नम् ते अन्न अन्न, शुक्त्वम् आहुं अम्लता, विष-रूपताम् अने विषरूप और विषरूपताको, याति अने छे प्राप्त होता है ॥ ४२-४४ ॥

42-44. By abstinence from food, indigestion, over-eating, irregular eating, taking unwholesome, heavy, cold, excessively dry and putrid articles of diet, by wrongful effects of purgation, emesis and oleation, by emaciation consequent upon disease or the incompatibility of country, clime or season or by the suppression of the natural urges, the gastric fire gets vitiated. The gastric fire, thus being vitiated, does not digest even the lightest of foods and the food being undigested, turns sour and acts like a poison

अन्नविषस्य लिङ्गानि—

तस्य लिङ्गमजीर्णस्य विष्टम्भः सदनं तथा ।
शिरसो रुक् च सूच्छा च भ्रमः पृष्ठकटिग्रहः ॥४५॥
जृम्भाऽङ्गमर्दस्तृष्णा च ज्वरश्छर्दिः प्रवाहणम् ।
अरोचकोऽविपाकश्च,

विष्टम्भ विष्टम्भ विष्टम्भ, तथा सदनम् शिथिलता शिथिलता, शिरसः रुक् च माथानो दुभावो शिरदर्द, सूच्छा भू-र्ण सूच्छा, भ्रम इर भ्रम, पृष्ठ- वासो पीठ, कटि- अने उभर और कमरका, ग्रह पकडावा जकड जाना, जृम्भा भुगासा जम्भाई, अङ्गमर्द अ ग भागवा अंग तूटना, तृष्णा च तृषा प्यास, ज्वर छर्दिः ज्वर उलटी ज्वर कै, प्रवाहणम् प्रवाहिका प्रवाहिका, अरोचक. अरुचि अरुचि, अविपाक अने अपच्ये छे और

४५ विष्टम्भ सदनं तथा-विष्टम्भोऽङ्गश्च सीदति (त)

अपचन ये, तस्य ते उस, अजीर्णस्य अजीर्णना अजीर्णके, लिङ्गम् लक्षण छे लक्षण है ॥ ४५ ॥

45-45. The symptoms of this type of indigestion are intestinal stasis, asthenia, headache, fainting, giddiness, stiffness of the back and waist, pendiculation body-ache thirst, fever, vomiting, dysentery, anorexia and mis-digestion

पित्तादिदोषसंसृष्टस्य तस्य लिङ्गानि—

घोरमग्नविषं च तत् ॥४६॥
संसृज्यमानं पित्तेन दाहं तृष्णां मुखामयान् ।
जनयत्यम्लपित्तं च पित्तजांश्चापरान् गदान् ॥४७॥

तत् च अने ते और वह, घोरम् अन्न अन्नकर, अन्नविषम् अन्नविष अन्नविष, पित्तेन पित्तनी साथे पित्तसे संसृज्यमानम् भगता मिलकर, दाहम् दाह दाह, तृष्णाम तृषा प्यास, मुखामयान् मोठाना रोगो मुख-रोग, अम्लपित्तम् च अने अम्लपित्त और अम्लपित्त, अपरान् च तथा भील तथा अन्य, पित्तजान् पित्तजन्य पित्तजनित, गदान् रोगोने न्याधियोको, जनयति उत्पन्न करे छे पैदा करता है ॥ ४६-४७ ॥

46-47. That is a severe type of food-poisoning which when combined with the pitta, produces burning, thirst, diseases of the mouth, acid dyspepsia and other disorders of pitta.

यक्ष्मपीनसमेहादीन् कफजान् कफसङ्गतम् ।
करोति वातसंसृष्टं वातजांश्च गदान् बहून् ॥४८॥

कफसङ्गतम् ते अन्नविष उरुनी साथे भगता कफसे मिलकर, कफजान् उरुजन्य कफजन्य, यक्ष्म- रोगयक्ष्मा राजयक्ष्मा, पीनस- पीनस पीनस, मेहादीन् अने प्रमेह वगैरे और मेहादिको, वातसंसृष्टम् अने वातनी साथे

४७ संसृज्यमानं पित्तेन दाहं तृष्णा मुखामयान्-पित्तेन सह

मसृष्ट तृष्णादाहमुखामयान् (घ व)

४८. गदान् बहून्-अपरान् गदान् (क घ ष ष)

भणता और नायुसे मिलकर, अपरान् भीम अन्य, वातजान् वातजन्य वातजन्य, गदान् च व्याधिभेदे व्याधियोंको, करोति कुरे छे करता है ॥ ४८ ॥

48. When combined with the kapha, it produces consumption, coryza, urinary disorders and other disorders of kapha and if combined with morbid vata, it causes multifarious disorders of vata.

मूत्ररोगांश्च मूत्रस्थं कुक्षिरोगान् शकृद्गतम् ।
रसादिभिश्च संसृष्टं कुर्याद्भोगान् रसादिजान् ॥४९॥

मूत्रस्थम् ते अन्नविष मूत्र साथे भणता मूत्रसे मिलकर, मूत्ररोगान् मूत्रना रोगो मूत्ररोगोंको, शकृद्गतम् भण साथे भणता मलसे मिलकर, कुक्षिरोगान् कुक्षिना रोगो कुक्षिरोगोंको, रसादिभिः अने रस वजेरे साथे और रसादिकोंसे, संसृष्टम् भणता मिलकर, रसादिजान् रस वजेरेथी थयेला रसादिजन्य, रोगान् रोगोने रोगोंको, कुर्यात् उत्पन्न कुरे छे उत्पन्न करता है ॥ ४९ ॥

49. If the toxic matter becomes localised in the urinary passage, it causes urinary disorders, if localised in the feces, it causes affections of the colonic region, if localised in the nutrient fluid, it causes diseases born of the morbidity of the nutrient fluid

विषमंतीक्ष्णाग््न्योः कर्म—

विषमो धातुवैषम्यं करोति विषमं पचन् ।
तीक्ष्णो मन्देन्धनो धातून् विशोषयति पावकः ॥५०॥

विषम विषम विषम, पावक अग्नि अग्नि, विषमम् विषम रीति विषम रूपसे, पचन् पाचन कुरेते। पाचन करती हुई, धातुवैषम्यम् धातुनी विषमता

धातुकी विषमता, करोति कुरे छे करती है, तीक्ष्णः अने तीक्ष्ण अग्नि और तीक्ष्ण अग्नि, मन्देन्धनः आहार-रूप औष्ठुं अर्णतसु भणवाथी आहाररूप इन्धनके कम होनेसे, धातून् धातुभेदे धातुओंको, विशोषयति सुकृते छे सुखाती है ॥ ५० ॥

50 The irregular condition of the gastric fire, digesting the food irregularly leads to the discordance of body-elements, and the acute condition of the gastric fire, if supplied with meagre fuel, consumes the body-elements themselves.

समाग्नेर्दुर्बलाग्नेश्च कर्म—

युक्तं भुक्तवतो युक्तो धातुसाम्यं समं पचन् ।

युक्त समान अग्नि सम अग्नि, युक्तम् समान मम, भुक्तवत भोजन करनेवाला अन्ननु भोजन किये हुए पुरुषके अन्नका, समम् समान रीति सम रूपसे, पचन् पाचन कुरेते। पाचन करती हुई, धातुसाम्यम् धातुनी समानता कुरे छे धातुसाम्य उत्पन्न करती है ।

50½. And the normal condition of the gastric fire if fed with the proper kind of food, digests it properly and maintains the concordance of body-elements.

दुर्बलो विदहत्यन्नं तद्यात्यूर्ध्वमधोऽपि वा ॥५१॥

दुर्बल म'द अग्नि दुर्बल अग्नि, अन्नम् अन्नने अन्नका, विदहति विदग्ध कुरे छे विदाह करती है, तद् ते वह, ऊर्ध्वम् उपर ऊपर, अधः अपि वा ऊ नीचे या नीचेको भी, याति गय छे जाता है ॥ ५१ ॥

51 The weak gastric fire misdigests the food that either goes up or down the alimentary tract.

ग्रहणीगदस्य सामान्यलक्षणम्—

अधस्तु पक्वामं वा प्रवृत्तं ग्रहणीगदः ।

उच्यते सर्वमेवात्रं प्रायो ह्यस्य विदह्यते ॥५२॥

अधः तु नीचे नीचेको, प्रवृत्तम् प्रवृत्त थयेल प्रवृत्त हुआ, पक्वम् पाकेयो पक्वा, आमम् वा के अपक्व भक्ष या कच्चा मल, ग्रहणीगदः अङ्गुलीरोग ग्रहणी-रोग, उच्यते उच्यते है कहाता है, अस्य हि येतु इसका, सर्वम् एव सधुं समी, अन्नम् अन्न अन्न, प्रायः धनुः प्राय, विदह्यते विदग्ध थाय छे विदग्ध होता है ॥ ५२ ॥

52 The condition, in which the mixture of digested and undigested food flows downwards, is called the assimilation-disorder though all the food is misdigested generally in assimilation disorders

अतिसृष्टं विबद्धं वा द्रवं तदुपवेद्यते ।

तृष्णारोचकवैरस्यप्रसेकतमकान्वितः ॥५३॥

तृष्णा- तृष्णा प्यास, अरोचक- अरुचि अरुचि, वैरस्य- विरसता विरसता, प्रसेक- लाणु अरु लाला प्रसेक, तमकान्वितः अने तमकश्वासि युक्त रोगी और तमकश्वासयुक्त रोगी, अतिसृष्टम् अति ढीला अत्यंत ढीला, विबद्धम् अधाधेला बंधा हुआ, द्रवम् वा के द्रव्य या द्रवरूप, तत्र ते भणने उस मलको, उपवेद्यते त्याग करे छे त्यागता है ॥ ५३ ॥

53. The patient passes stools which are large and hard or liquid He is afflicted with thirst, anorexia, dysgeusia, ptyalism and asthma,

शूनपादकरः सास्थिपर्वरुक् छर्दनं ज्वरः ।

लोहामगन्धिस्तिकाम्ल उद्गारश्चास्य जायते ॥५४॥

शूनपादकर. हाथपगमां सोअनागी पैरमें तथा हाथोंमें शोथवाला, सास्थिपर्वरुक् अस्थि तथा पर्वमां वेदनावागी हड्डियों और पर्वोंमें रुजायुक्त, छर्दनश्च उलटी

के ज्वर ज्वर ज्वर, लोह- लोहाना जेवा लोहेकीसी, आमगन्धि. तथा आम भांसना जेवा गंधवाणा तथा आम मासके सहज गन्धसे युक्त, तिकाम्ल. उडवा अने आटा कड़वी और अम्ल, उद्गारः च ओउडार डकार, अस्य अने इसको, जायते थाय छे आती है ॥ ५४ ॥

54 also edema of the hands and feet, pains in the bones and the joints, vomiting and fever, he suffers from bitter and acid eructations exuding the smell of metal and raw meat.

ग्रहणीगदस्य पूर्वरूपम्—

पूर्वरूपं तु तस्येदं तृष्णाऽऽलस्यं बलक्षयः ।

विदाहोऽन्नस्य पाकश्च चिरात् कायस्य गौरवम् ॥५५॥

तस्य तेनां उसके, तृष्णा तृष्णा प्यास, आलस्यम् आलस आलस, बलक्षयः अणने क्षय कमजोरी, अन्नस्य अन्नने अन्नका, विदाहः विदाह विदाह, चिरात् तथा दाधि वधते और देरसे, पाकः च पाक पकना, कायस्य तथा शरीरतुं और शरीरका, गौरवम् भारेपणुं भारीपन, इदम् तु आ ये, पूर्वरूपम् पूर्वरूप छे पूर्वरूप है ॥ ५५ ॥

55. The premonitory symptoms of this condition are—thirst, torpor, loss of strength, misdigestion or delayed digestion of food and heaviness of body.

ग्रहण्याः स्थान कर्म च—

अश्वधिष्ठानमन्नस्य ग्रहणाद्ग्रहणी मता ।

नाभेरुपर्यश्विवलेनोपष्टब्धोपबृंहिता ॥५६॥

अपकं धारत्यन्नं पकं सृजति पार्श्वतः ।

दुर्बलाश्विवला दुष्टा त्वाममेव विमुञ्चति ॥५७॥

अग्नि- अग्निना अत्रिका, अधिष्ठानम् अधिष्ठानने अधिष्ठानके, अन्नस्य अन्ननुं अन्नका, ग्रहणान्

५६ नामे वृंहिता-नाभेरुपरि सा ह्यग्निबलोपरतम्भवृंहिता ।

(ख घ. ज. त.)

५७ °बला दुष्टा त्वाममेव विमुञ्चति - °बला दुष्टादाममेव विमुञ्चति (ख)

५८ दुर्बलाश्विवला दुष्टा-दुर्बलाश्विवलादुष्टा (घ.)

अक्षु डरवाथी प्रहण करनेसे, प्रहणी अक्षु प्रहणी, मता मानेले छे माना गया है, सा हि ते वह, अग्नि-बलेन अग्निना अक्षु अग्निके बलसे, उपपृष्ठा रहेदी धारण की हुई, उपवृहिता तथा पोषण्यु पाभती और पुष्ट की हुई, नामे: नाभिनी नाभिके, उपरि उपर ऊपर, अपकम् अपकम् अपक, अन्नम् अन्नने अन्नका, धारयति धारण्यु करे छे धारण करती है, पकम् च तथा पकम् अन्नने और पक अन्नको पार्श्वत. पश्याना भागथी वाजुसे, सृजति त्याग करे छे छोड़ती है, दुर्बल-अग्निबला अग्निनु अक्षु दुर्बल होनाथी अग्निबलके दुर्बल होनेसे, दुष्टा हृषित अथेदी ते दूषित हुई वह, आमश् एव अपकम् अन्नने न कचे अन्नको ही, निमुञ्चति तन्ने छे त्याग देती है ॥ ५६-५७ ॥

56-57. The seat of the digestive fire, owing to its action of absorption of the food, is called the organ of assimilation. It is situated above the umbilical region and is supported and strengthened by the gastric fire. It retains the food till it is fully digested and discharges it on completion of digestion into the large intestines situated on either side of the abdomen. But if it is vitiated by the weakness of gastric fire, it lets go even undigested food.

प्रहणीरोगस्य भेदा. —

वातात् पित्तात् कफाच्च स्यात्तद्रोगस्त्रिभ्य एव च ।
हेतुं लिङ्गं रूपमेदान् शृणु तस्य पृथक् पृथक् ॥५८॥

तत् ते वह, रोग रोग रोग, वातात् वातथी वातसे, पित्तात् पित्तथी पित्तसे, कफात् च तथा कफसे, त्रिभ्यः एव च अने त्रिभ्यथी पण्यु थाय छे और त्रिभिपातसे भी होता है तस्य तेना उससे, हेतुम् डारण्यु हेतु, लिङ्गम् अक्षु लक्षण, रूपमेदान् तथा पूर्वइपना भेदा और पूर्वरूपभेद, पृथक् पृथक् पृथक् अलग अलग, शृणु सांभणे। सुनो ॥ ५८ ॥

५८ रूपमेदान्—चिकित्सा च (ख ग झ ङ ष ञ)

58 Assimilation disorders result from morbid vata or pitta or kapha individually, or also from the combined discordance of all the three. Now listen to the etiology, differential diagnosis and symptoms of each of these types separately.

वातप्रहणीगदस्य निदानलक्षणे—

कटुतिक्तकषायातिरूक्षशीतलभोजनैः ।
प्रमितानशनात्यध्ववेगनिग्रहमैथुनैः ॥५९॥
करोति कुपितो मन्दमग्निं संछाद्य मास्तः ।
तस्यान्नं पच्यते दुग्धं शुक्लपाकं खराङ्गता ॥६०॥
कण्ठास्यशोषः क्षुत्तृष्णा तिमिरं कर्णयोः स्वनः ।
पार्श्वोत्सृङ्खणग्रीवारुजोऽभीक्षणं विसृचिका ॥६१॥
हृत्पीडा कार्श्यदौर्बल्यं वैरस्यं परिकर्तिका ।
गृद्धिः सर्वरसानां च मनसः सदनं तथा ॥६२॥
जीर्णे जीर्यति चाध्मानं भुके स्वास्थ्यमुपैति च ।
स वातगुल्महृद्रोगप्लीहाशङ्की च मानवः ॥६३॥
चिराद्दुःखं द्रवं शुष्कं तन्वामं शब्दफेनवत् ।
पुनः पुनः सृजेद्वर्चः कासश्वासादितोऽनिलात् ॥६४॥

अनिलात् वातिक अक्षुभा वातिक प्रहणीमें, कटु-कटु कटु, तिक्त- तिक्त तिक्त, कषाय- कषाय कषाय, अतिरूक्ष- अतिरूक्ष अतिरूक्ष, शीतल- अने शीतल और ठंडे, भोजनै भोजनेथी भोजनसे, प्रमित- अक्षु भोजन कम खानेसे, अशान- उपवास अनशनसे, अक्षुध्व- अति अक्षु अधिक मार्ग चलनेसे, वेगनिग्रह- वेग रोकना वेगविवारणसे, मैथुनै अने मैथुनथी और मैथुनसे, कुपितः कुपित अथेदी कुपित, मास्त वायु वायु, अग्निम् अग्निने अग्निको, संछाद्य ढांडीने ढाककर, मन्दम् मंद मंद, करोति करे छे करती है, तस्य तेनु उसका, अन्नम् अन्न अन्न, शुक्ल पाकम् अक्षुपाकयण्यु अक्षु अक्षुपाकयण्यु अक्षु, दुग्धम् दुग्धथी कष्टसे, पच्यते

५९ शीतलभोजनै - शीतलभोजनै (घ ञ)

६० करोति कुपितो मन्दमग्निं संछाद्य मास्त - मास्त कुपितं वहि मच्छ यं कुर्वते गदान् (घ त थ)

६१ रजोऽभीक्षणम् - रजोभीक्षणम् (ब)

पथे छे पकता है, खराजता अ ग रक्ष थाय छे शरीर खुरदरा होता है, कण्ठ-आस्त्र-शोष गला तथा मुणने। गे। कण्ठ और मुखका शोष, क्षुब्ध क्षुधा भूख, नृष्णा तथा प्यास, तिमिररु तिमिर तिमिररोग, कर्णयो. डानभां डानोंमें स्वन अवाज ध्वनि अमीष्णम् निरतर बारबार, पार्श्व-पडभां पार्श्व, ऊरु-साथण ऊरु, वङ्गण वक्षु वक्षण, ग्रीवारुज अने गण्डनभा पीडा और गदनमें पीडा, विसृचिका विसृचिका विसृचिका, हृत्पीडा हृदयभां पीडा हृदयमें पीडा, काश्य-कृशता कृच्छता, दौर्बल्यम् दुर्भणता दुर्बलता, वैरल्यम् मुणनी निरसता विरसता, परिकर्तिका परिकर्तिका परिकर्तिका, सर्वरसानाम् यथणा रसेभां सब रसोंमें, गृद्धिः च दोषुपता लोडुपता, मनस मननी मनकी, सदनम् शिथिलता क्षिथिलता, तथा जीर्णे तथा अन्न पथी गथा पथी तथा अन्नके जीर्णे होने पर, जीर्णति च अने पथतु होय त्पारे और पकते समय, आध्मानन आध्मान थाय छे आध्मान होता है, मुके तेमज लेणन कथा पथी तरेत एवं भोजन करने पर तत्कलमें, स्वास्थ्यम् रेण्णी श्वस्थताने रोगी स्वास्थ्यको, उपैति च पात्रे छे प्राप्त करता है, स मानव च अने ते मनुष्यने और वह पुरुष, वातगुल्म वातगुल्म वातगुल्म, हृद्रोग-हृदय-गेण हृदयरोग, स्त्रीह-अने प्थीक्षनीः और स्त्रीहाकी, आशङ्की च आशङ्का रहे छे आशका करनेवाला होता है, काम-अने उध्वस और कास, श्वास- तथा श्वासथी तथा श्वासथे, अर्दितः पीडाते ते पीडित होता हुआ वह, द्रवम् प्रवाही द्रव, शुष्कम् सूडे सूखा, तनु-आमम् पातणे। कथे। पतग कचा, शब्द फेनवत् अवाज अने झीलुवाणे। शब्द और ज्ञानसे युक्त षर्च भण मल, चिराद् अजी पारे देरसे, पुन. पुन तेमज वारवार एवं पुन पुन, दु खम् कथथी कथसे, सजेत् त्याग करे छे रगागता है ॥ ५९-६४ ॥

vata, gets provoked and shrouding the gastric fire, renders it weak. In such a condition the food is digested painfully. There is acid fermentation, roughness of limbs, dryness of throat and mouth, increase of hunger and thirst, faintness, noises in the ear and frequent attacks of pain in the sides, thighs, groins and the neck. There is acute gastro-intestinal irritation cardiac pain, emaciation, debility, dysgeusia, griping pain, craving for all kinds of tastes, asthenia of the mind, distension of stomach during and at the end of digestion, and relief after taking food. The condition of the patient may lead to a suspicion of gulma of the vata type, stomach-disorder or splenic disorder. In condition due to vata, the patient passes stools frequently with painful straining for a long time and accompanied with sounds. The stools are liquid, dry thin, undigested and frothy, and the patient is afflicted with cough and dyspnea.

पित्तप्रहणीगदस्य निदानलक्षणे—

क जीर्णविदाह्यम्लक्षाराद्यैः पित्तमुल्बणम् ।
अग्निमाप्लावयद्दन्ति जलं तप्तमिवानलम् ॥६५॥

कटु- कटु कटु, अजीर्ण- अपकव अजीर्ण, विदाहि- विदाही विदाही, अम्ल- भाटा अम्ल, क्षाराद्यै तथा क्षार धत्यादिथी तथा क्षारादिसे, उल्बणम् वधी गथेक्षुं प्रकुपित, पित्तम् पित्त पित्त, तप्तम् जेम तपेक्षुं जिस तरह तप्त, जलम् पाणी जल, अनलम् इव अग्निने पलाणी तेने नाश करे छे तेम अग्निको आप्लुतकर उसको तप्त करता है उसी तरह, अग्निम् अग्निने जठराग्निको,

59-64 By pungent, bitter, astringent, very dry and cold articles of diet, or measured and limited diet, by fasting, excessive wayfaring suppression of the natural urges and excessive sexual indulgence, the

६५ अग्निमाप्लावयद्दन्ति—आप्लावयद्दन्त्यनल (घ. ष फ व)

आप्लावयत् पक्षाणीने आप्लुतकर, हन्ति क्षुणे नष्ट करता है ॥ ६५ ॥

65. The pitta, getting provoked as a result of taking pungent, irritant, acid or alkaline articles of diet, or by pre-digestion meals, submerging the gastric fire, impairs its action just as hot water extinguishes the fire

सोऽजीर्णं नीलपीताभं पीताभः सार्यते द्रवम् ।
पूत्यम्लोद्गारहृत्कण्ठदाहारचित्त्वर्द्धितः ॥६६॥

पूति- दुर्गन्धी दुर्गन्धयुक्त, अम्ल- तथा भाटा तथा अम्ल, उद्गार ओऽकार डकार, हृत्- हृदय हृदय, कण्ठ- तथा कंठमां तथा कंठमें, दाह- दाह दाह, अरुचि- अरुचि अरुचि, नृत् अने तृषाथी और प्याससे, अर्द्धित पीजाते पीदित, पीताभः तेमज पीली कृतिवाणे। एवं पीली आभावाला, स ते वह, अजीर्णम् अपक्व अपक्व, नील-पीत-आभम् नीला अने पीला रंगवाणे। नील और पीले रंगके, द्रवम् द्रव पदार्थने। द्रवको, सार्यते त्याग करे छे त्यागता है ॥ ६६ ॥

66. The patient passes undigested and liquid, bluish or yellowish stools and develops an icteric tinge, offensive acid eructations, heart-burn, throat-burn, anorexia and thirst

कफप्रहणीगदस्य निदानलक्षणे—

गुर्वतिस्निग्धशीतादिभोजनादतिभोजनात् ।
भुक्तमात्रस्य च स्वप्नाद्धन्त्यग्निं कुपितः कफः ॥६७॥

गुरु- गुरु भारी अतिस्निग्ध- अतिस्नेहवाणा अत्यत स्निग्ध, शीतादि- शीत धत्यादि टंडे आदि, भोजनात् भोजनथी भोजनसे, अतिभोजनात् अतिशय भोजनथी अत्यंत भोजनसे, भुक्तमात्रस्य च भोजन करीने तरेत भोजन करनेके बाद तुरंतही, स्वप्नात् सूवाथी सोनेसे, कुपितः कुपित थयेदो। कुपित, कफ उक्ष कफ, अग्निम् अग्निने अग्निको, हन्ति क्षुणे छे नष्ट करता है ॥ ६७ ॥

६६ पूत्यम्क-अत्यम्क (व.)

67. By indulgence in heavy, very unctuous, cold and other similar articles of diet, or in over-eating or sleeping immediately after meals, the kapha getting provoked, impairs the gastric fire

तस्यान्नं पच्यते दुःखं हृत्साच्छर्धरोचकाः ।
आस्योपदेहमाधुर्यकासष्टीवनपीनसाः ॥६८॥

हृदयं मन्यते स्त्यानमुदरं स्तिमितं गुरु ।
दुष्टो मधुर उद्गारः सदनं स्त्रीष्वहर्षणम् ॥६९॥
भिक्षामश्लेष्मसंसृष्टगुरुवर्चप्रवर्तनम् ।
अकृशस्यापि दौर्बल्यमालस्यं च कफात्मके ॥७०॥

कफात्मके उक्षथी थयेद अक्षुलीमां कफजन्य प्रहणीमें, तस्य तेने उसको, अन्नम् अन्न अन्न, दुःखम् उक्षथी कष्टमे, पच्यते पचे छे पचता है, हृत्सा- भेण मिचली, छर्दि उदटी कै, अरोचका अरुचि अरुचि, आस्य- उपदेह- भुजनी अहर भेदथी विक्षपणु मुखके अन्दरसे मललितता, माधुर्य- मधुरता मधुरता, कास- उदरस खासी, छीवन- थूक आवपु थूक आना, पीनसा अने पीनस थाय छे और पीनस होते हैं, हृदयम् हृदय हृदयको, स्त्यानम् भारी पदार्थथी भारथेलु स्त्यान, उदरम् अने पेटने और उदरको, स्तिमितम् अघार्ध गथेलु स्तिमित गुरु च तथा भारे और भारी, मन्यते माने छे मानता है, उद्गार ओऽकार डकार, दुष्टः दुष्ट दूषित, मधुरः तथा मधुर आवे छे और मीठी आती है, सदनम् तेमज शिथिलता एवं शिथिलता, स्त्रीषु स्त्रीओमां ब्रियोमें, अहर्षणम् अप्रहर्ष अप्रहर्ष, भिन्न-आम- पातणे, अपक्व भिन्न, आम, श्लेष्म- उक्षथी कफसे, संसृष्ट- युक्त मिश्रित, गुरुवर्च- भारे भुजनी भारी मलकी, प्रवर्तनम् प्रवृत्ति प्रवृत्ति, अकृशस्य अने कृश न थवा छर्ता और कृश न होते हुए, अपि पणु भी, दौर्बल्यम् नभणार्ध दुर्बलता, आलस्यम् तथा आणस तथा आलस्य, भवति थाय छे होते है ॥ ६८-७० ॥

६८ संसृष्ट-भूयिष्ठ (घ.)

68-70. The food is digested with difficulty and the patient suffers from nausea, vomiting and anorexia. There is increased secretion and sweet taste in his mouth, he is afflicted with cough, ptyalism and coryza, he feels as if his stomach is putrified and his abdomen becomes rigid and heavy He has sweet and unpleasant eructations There is asthenia impotency and the flow of loose, undigested and heavy stools mixed with mucus There is weakness despite the lack of emaciation and malaise in assimilation-disorder of the kapha type.

विषमाम्नादीनां ग्रहणीरोगेऽन्तर्भावः—

यश्चाग्निः पूर्वमुद्दिष्टो रोगानीके चतुर्विधः ।

तं चापि ग्रहणीदोषं समवर्जं प्रचक्ष्महे ॥७१॥

पूर्वम् पूर्वं प्रथम, रोगानीके रोगानीकाध्यायभां रोगानीक अध्यायमें, यं च न्ये जो, चतुर्विधः चार प्रकारकी, अग्नि अग्नि अग्नि, उद्दिष्टः उद्दिष्टः उद्दिष्टः उद्दिष्टः, तम् अपि तेने पशु उसको मी, समवर्जम् सभाग्निने छोडीने समाग्निको छोड़कर, ग्रहणीदोषम् अक्षुणीरोग ग्रहणीरोग, प्रचक्ष्महे छुडीये छीये कहते हैं ॥ ७१ ॥

71 The gastric fire which has been described by me previously in the chapter on disorders (Vimana VI), as of four kinds, I declare to be, also the cause of assimilation-disorders, with the exception among them of the one variety which is described as the normal gastric condition.

साधिपातिकग्रहणीगदस्य निदानलक्षणे—

पृथग्वातादिनिर्दिष्टहेतुलिङ्गसमागमे ।

त्रिदोषं निर्दिशेत्तेषां भेषजं शृण्वतः परम् ॥७२॥

७२ भेषजं शृण्वतः परम्—अतो वक्ष्यामि भेषजम् (ग घ, व.)

पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, वातादि- वातादिनां वातादिकके, निर्दिष्ट- छुडीयां कहे गये, हेतु- कारण हेतु, लिङ्ग- तथा लक्षणोंकी और लक्षणोंके, समागमे आप्तित्वात् एकत्र मिलनेके, त्रिदोषम् अक्षुणीरोगने त्रिदोष- अक्षुणीरोगको त्रिदोषजन्य, निर्दिशेत् छुडीये समझे, तेषाम् तेषीनां उनकी, भेषजम् औषधो औषध, अत परम् हवे पछी अब आगे, शृणु सलक्षण सुनो ॥७२॥

72. That should be regarded as the condition of humoral tridiscordance where there is a combination of all the causes and symptoms which have been described as characteristic of vata, pitta and kapha individually Now hear the treatment

आमग्रहण्याधिकित्सा—

ग्रहणीमाश्रितं दोष विदग्धाहारमूर्च्छितम् ।

सविष्टम्भप्रसेकार्तिविदाहारुचिगौरवैः ॥७३॥

आमलिङ्गान्वितं दृष्ट्वा सुखोष्णेनाम्बुनोद्धरेत् ।

ग्रहणीम् अक्षुणीने ग्रहणीमें, आश्रितम् आश्रित अश्रित, विदग्धाहार- विदग्ध आहारथी विदग्ध आहारसे, मूर्च्छितम् युक्त थयेला युक्त दोषम् दोषने दोषको, सविष्टम्भ- विष्टम्भ विष्टम्भ, प्रसेक एलास्ताव लालाप्रसेक आर्ति- पीडा पीडा, विदाह- विदाह विदाह, अरुचि- अरुचि अरुचि, गौरवै अने गौरव मारीपन, आमलिङ्गान्वितम् आ आमलक्षणोंथी युक्त इन आम- लक्षणोंसे युक्त, दृष्ट्वा नोर्धने देखकर सुखोष्णेन नवशेका उहाते हुए गरम अम्बुना पाणीथी जलसे, उद्धरेत् तेनु निर्दरण करु उनका निर्दरण करे ॥ ७३ ॥

73-73½ Finding that the patient's organ of assimilation has become the seat of morbidity and contains accumulation of undigested food, and that he is afflicted with intestinal stasis, ptyalism,

७३ गौरवै—गौरवम् (व)

७३½ दृष्ट्वा—शाखा (घ)

colic, burning, anorexia and heaviness and knowing them to be signs of chyme-morbidity, the physician should administer emesis in genially warm water.

फलानां वा कषायेण पिप्पलीसर्वपैस्तथा ॥७४॥
लीनं पक्वाशयस्थं वाऽऽप्यामं स्राव्यं सदीपनैः ।
शरीरानुगते सामे रसे लङ्घनपाचनम् ॥७५॥

फलानाम् अथवा भीठणना या मैनफरके, कषायेण वा कषाथथी कषायसे, तथा पिप्पली- तेभां पीपर पिप्पली, सर्वपैः अने सरसवने। इहं नाथी वमन इरावतुं और सरसोका कक डालर वमन करावे। लीनम् अथवा लीन थयेत्। या लीन, पक्वाशयस्थम् वा डे पक्वाशयभां रहेत्। या पक्वाशयमें स्थित हुए, आमम् आमदोषने आमदोषको, सदीपनैः दीपन द्रव्येथी युक्त औषधेथी दीपन द्रव्योवाली औषधमे, स्राव्यम् अहार डाढवे। निकाले, सामे रसे आमदे ध्युक्त रस आमयुक्त रसके, शरीरानुगते शरीरभां व्याप्त थये होय तो शरीरमें पहुंचने पर, लङ्घन- लघन लंघन पाचनम् तथा पाचन आपवु और पाचन देवे ॥ ७४-७५ ॥

74-75. Or with the decoction of emetic-nut or long pepper and rape seeds in similar fashion. If the morbid chyme is liquefied, or is lying in the colon undigested, the patient should be purged by means of stimulant drugs. If the morbid chyme be spread in the body along with the nutrient fluid, the patient should be made to fast and given digestive drugs

विशुद्धामाशयायाम् पञ्चकोलादिभिः शृतम् ।
दद्यात् पेयादि लङ्घनं पुनर्योगांश्च दीपनाम् ॥७६॥

विशुद्ध- शुद्ध थयेत् शुद्ध हुए, आमाशयाय आभा शयवाणा आमाशयवाले, अस्मै अने इसको, पञ्चकोलादिभिः पञ्चकोल वजेरेथी पंचकोलादिसे, शृतम् सिद्ध करेत् सिद्ध, पेयादि पेया वजेरेतुं पेया आदि, लघु अन्नम्

लघु भोजन लघु अन्न, पुनः च अने पणी और फिर, दीपनाम् दीपन दीपन, योगात् योगे योग, दद्यात् आपवा देवे ॥ ७६ ॥

76. When his stomach has been thus cleansed he should be given thin gruel prepared with the pentad of jujube group of drugs as well as light foods and digestive-stimulant preparations.

वातग्रहण्याश्रिक्रिसाक्रमः—

ज्ञात्वा तु परिपक्वामं मारुतग्रहणीगदम् ।
दीपनीययुतं सर्पिः पाययेतात्पशो भिषक् ॥७७॥

मारुतग्रहणीगदम् वातग्रहण्य अहणीरोगने वातग्रहणीरोगको, तु तो तो, परिपक्वामम् नेभां आम पाडी गयेत् छे अवे। जिसका आमदोष पक्क हुआ है ऐसा, ज्ञात्वा अहणीने जानकर, भिषक् वैद्ये वैद्य, दीपनीययुतम् दीपनीय द्रव्येथी युक्त दीपनीय औषधयुक्त, सर्पिः धृत घी, अल्पत्न थोडु थोडु थोड़ा थोड़ा पाययेत पावु पिळावे ॥ ७७ ॥

77 On finding the chyme to have fully ripened and the gastric disorder to be of the vata type, the physician should administer, in a small dose, the ghee medicated with digestive stimulant drugs.

किञ्चित्सन्धुक्षिते त्वन्नौ सक्तविण्मूत्रमारुतम् ।
द्वयहं त्रयहं वा संक्षेद्य स्विन्नाभ्यक्तं निरूहयेत् ॥७८॥

अग्नौ अग्नि अग्निके, किञ्चित् अश किञ्चित्, सन्धुक्षिते प्रदीप्त अता दीप्त होने पर, तु तो तो, सक्त- विण्-मूत्र- अटडी गयेत् अगभूत रके हुए मलमूत्र, मारुतम् अने वायुवाणा रोगीने और वायुवाले रोगीको, द्वयहम् अने दो, त्रयहम् डे त्रय द्विस या तीन दिन

७७ व-तम् (व)

७८ सक्त-रक्त (र)

,, स्विन्नाभ्यक्तं-स्नेदाभ्यक्त (य फ)

संश्लेष स्नेहन करावीने स्नेहन कराके, स्विन्नाभ्यक्तम् स्नेहन तथा अभ्यंग करावेद तेने स्वेदन तथा अभ्यङ्ग किये नये उसको, निरूहयेत् निरूह अस्ति आपवी निरूह वस्ति देवे ॥ ७८ ॥

78 When the gastric fire has been kindled to some extent, but the feces, urine and flatus have not yet been expelled, the patient should be oiled for two or three days, then subjected to sudation after preliminary inunction and then administered evacuative enema

तत एरण्डतैलेन सर्पिषा तैल्वकेन वा ।
सक्षारेणानिले शान्ते स्वस्तदोषं विरेचयेत् ॥७९॥

तत ते पृथी उसके बाद, अनिले वायु वातके, शान्ते शांत भर्ता शांत होनेपर, स्वस्तदोषम् येना दोष दीदा तथा छे येना रेण्डने जिसके दोष विथिल हुए हों ऐसे रोगीको, एरण्डतैलेन अथवा तैल्वकी एरण्ड तैलसे, सक्षारेण अथवा क्षारयुक्त या क्षारयुक्त, तैल्वकेन सर्पिषा वा तैल्वक घृतथी तैल्वक घृतसे, विरेचयेत् विरेचन आपवु विरेचन करावे ॥ ७९ ॥

79. When the vata has been sedated, the patient with relaxed morbidity should be purged with either castor oil or the Tilwaka-ghee mixed with alkali

शुद्धं रूक्षाशयं बद्धवर्चसं चानुवासयेत् ।
दीपनीयाम्लवातघ्नसिद्धतैलेन मात्रया ॥८०॥

शुद्धम् शुद्ध यथेदा शुद्ध, रूक्षाशयम् रूक्ष आशय-
वाणा रूक्ष आशयवाले, बद्धवर्चसम् च अने भल-
भङ्गतावाणा रेण्डने और मलबद्धतायुक्त रोगीको,
दीपनीय- दीपनीय दीपनीय, अम्ल- अम्ल अम्ल,
वातघ्न अने वातघ्न द्रव्येथी एव वातनाशक द्रव्यसे
सिद्धतैलेन सिद्ध करेद तेदथी सिद्ध तैलसे, मात्रया
मात्रा प्रमात्रे योग्य मात्रामें, अनुवासयेत् अनुवासन
अस्ति आपवी अनुवासन करावे ॥ ८० ॥

80. If after the stomach has been cleansed, the stomach is devoid of unctuous quality and there is again constipation, unctuous enema should be given in proper dose with the oil medicated with drugs that are stimulative of the gastric fire and curative of vata.

निरूढं च विरिक्तं च सम्यक् चैवानुवासितम् ।
लघ्वन्नं प्रतिसंभुक्तं सर्पिरभ्यासयेत् पुनः ॥८१॥

निरूढम् च निरूढअस्ति पाभेद निरूढवस्ति
दिये, विरिक्तम् च विरेचन पाभेद विरेचन कराये,
सम्यक् सारी रीते अच्छी प्रकार, अनुवासितम् च एव
अनुवासन पाभेद। अनुवासन कराये गये, लघुभक्षम्
अने लघु अन्नार्तु और लघु आहार, प्रतिसंभुक्तम्
लोअन करेद सेवन कराये हुए गेगीको, पुनः इरी फिर,
सर्पि घृतने। घीका, अभ्यासयेत् अभ्यास करावे
अभ्यासपूर्वक सेवन करावे ॥ ८१ ॥

81. The patient who has been thus purged and given evacuative and unctuous enemata should be fed on light foods and should again be given the systematic course of the ghee.

वातग्रहण्यां दशमूलाद्यं घृतम्—

द्वे पञ्चमूले सरलं देवदारु सनागरम् ।
पिप्पलीं पिप्पलीमूलं चित्रकं हस्तिपिप्पलीम् ॥८२॥

शणवीजं यवान् कोलान् कुलत्थान् सुषवीं तथा ।
पाचयेदारुनालेन दध्ना सौवीरकेण वा ॥८३॥

चतुर्भागावशेषेण पचेत्तेन घृताढकम् ।
खर्जिकायावशूकाख्यौ क्षारौ दरुवा च युक्तः ॥८४॥
सैन्धवौद्धिदस्वामुद्रविडानां रोमकस्थ च ।
ससौवर्चलपाक्यानां भागान्द्विपलिकान् पृथक् ॥८५॥

८२. पञ्चमूले—पञ्चमूल्यौ (क घ)

८३ सुषवी—सुरभि (घ ष)

८५ पृथक्—मिक् (घ)

विनीय चूर्णितान् तस्मात् पाययेत् प्रसृतं बुधः ।
करोत्यग्निं बलं वर्णं वातघ्नं भुक्तपाचनम् ॥८६॥

इति दशमूलाद्यं घृतम् ।

द्वे द्वे दोनों, पञ्चमूले पंचभूषण पंचमूल, सरलम् सरल सरल, सनागरम् सूक्ष्मसहित सौष्ठवसहित, देवदारु देवदारु देवदारु पिप्पलीम् पीपरी पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरीभूषणा गठोडा पिप्पलीमूल, चित्रकम् चित्रक चित्रक, हस्तिपिप्पलीम् गजपीपरी गजपिप्पली, शण्वीजम् शण्वीज शण्वीज, यवान् जौ, कोलान् भोर वेर, कुलस्थान् कुलथी कुलथी, तथा तथा तथा, सुष-
वीम् काण्ठीशरी आ ५०श्रीने कालीजीरी इन द्रव्योंको, आरनालेन कुलथी आरनाल, दधना दहीथी दही, सौवीरकेण वा ३ सौवीरकथी या सौवीरकसे पाचयेत् पकावर्षा पकावे चतुर्भाग-अवशेषेण यतुर्थांशं क्वाय भाडी रहे त्पारे चौथाई शेष रहे तब, तेन तेनाथी वससे, स्वर्जिका- श्लाश्लार सर्जिकार, यावशूकाल्यौ च तथा ज्वभार नामना और जौक्षार नामक, क्षारौ द्वे क्षार दोनों क्षार, युक्तित युक्तितथी युक्तिपूर्वक, इत्वा भेणवीने मिलाकर ससौवर्चलपाक्यानाम् सयुग अने पाक्य लवणसहित सौचल और पाक्य लवणसहित, सैन्धव सिंधालूख सैंधानमक, औद्भिद- अ गडीलूख उद्भिद नमक, सामुद्र- समुद्रनु माहुं सामुद्र नमक, बिडानाम् बिड लवण बिड नमक, रोमकस्य च अने भारी लूख और रोमक नमक इनके, पृथक् दरेकना प्रत्येकके, द्विपलिकानाम् ८-८ तोला ८-८ तोले भागान् भाग भागोंको, चूर्णितान् यूर्णुं करीने चूर्णकर विनीय भेणवी मिलाकर, घृताढकम् धी २५६ तोला २५६ तोले धी, पंचेत् पकावपु पकावे, बुध बुद्धिमान वैद्य बुद्धिमान वैद्य, तस्मात् तेभांथी उसमेंसे, प्रसृतम् ८ तोला दो पल, पाययेत् पीपरीवपु पिलावे, अग्निबलम् आधी अग्निबल यह धी अग्निबल, वर्णम् करोति तथा वर्णुं करे छे एवं वर्ण करता है, वातघ्नम् वातने नाश करनार छे वातघ्न है, भुक्तपाचनम् च तथा भाधेदा भेराडने पचावनारु छे और आहारको पचानेवाला है

८६ तस्मात् पाययेत् प्रसृत बुधः-सिद्धासतो द्वे द्वे पले पिवेत्

(घ. त)

॥ ८२-८६ ॥ इति आ यह, दशमूलाद्यम् घृतम् दश-
मूलाद्य घृत छे दशमूलाद्य घृत है।

82-86. Boil the decaradices and long-leaved pine, deodar, dry ginger, long pepper, roots of long pepper, white flowered lead-wort, elephant pepper, seeds of bengal hemp, barley, jujube, horse-gram and black cumin seeds and sauveeraka wine, when the decoction is reduced to 1/4 of its original quantity, prepare 256 tolas of ghee with this decoction, then add proper proportions of the salsoda, and barley alkalis and also the powder of 8 tolas of each of rock-salt, efflorescence-salt, sea-salt, bid salt, sambhar salt, sanchala salt and prepared salt. The wise physician may give this medicated ghee in a dose of eight tolas, it promotes gastric fire, vitality and complexion and is curative of vata and helps digestion of the food ingested. Thus has been described the Compound Decaradices Ghee.

त्र्यूषणाद्यं घृतम्—

त्र्यूषणत्रिफलाकरके विस्वमात्रे गुडात् पले ।
सर्पिषोऽष्टपलं पक्त्वा मात्रां मन्दानलः पिवेत् ॥८७॥
इति त्र्यूषणाद्यं घृतम् ।

मन्दानलः मंदाग्निवाला मंदाग्निवाला पुरुष, विस्वमात्रे ४ तोला एक पलमात्र, त्र्यूषण त्रिफले त्र्यूषण, त्रिफलाकरके तथा त्रिफलाना ३६३थी और त्रिफलाके करके, गुडात् पले ४ तोला गेणुर्भा गुडके एक पलमें, सर्पिष धी धीके, अष्टपलम् ३२ तोला ३२ तोले, पक्त्वा पकावपु पकाकर, मात्राम् योग्य मात्रा योग्य मात्रा, पिवेत् पीवी पीवे ॥ ८७ ॥ इति आ यह, त्र्यूषणाद्यम् त्र्यूषणाद्य घृत छे त्र्यूषणाद्य घृत है।

१७ Prepare 32 tolas of ghee with the paste of 4 tolas each of the three spices, the three myrobalans and gur The person with weak gastric fire may drink this medicated ghee in proper dose Thus has been described the Compound Three Spices medicated Ghee

वातप्रहण्या पञ्चमूलाद्यं घृतम्—

पञ्चमूलाभयाव्योषपिप्पलीमूलसैन्धवैः ।
 रास्नाक्षारद्वयाजाजीविडङ्गशटिभिर्घृतम् ॥८८॥
 शुकेन मातुलुङ्गस्य स्वरसेनार्द्रकस्य च ।
 शुष्कमूलककोलाम्बुचुक्रिकादाडिमस्य च ॥८९॥
 तक्रमस्तुसुरामण्डसौवीरकतुषोदकैः ।
 काञ्जिकेन च तत् पक्वमग्निदीप्तिकर परम् ॥९०॥
 शूलगुल्मोदरश्वासकाखानिलकफापहम् ।
 सजीवपूरकरसं सिद्धं वा पाययेद्धृतम् ॥९१॥

पञ्चमूल- पञ्चमूल पंचमूल अभया ६२३ हरड़, व्योष-
 त्रिकटु त्रिकटु, पिप्पलीमूल- पीपरीभूषणा गंडोडा पिप्प-
 लीमूल, सैन्धवै- सि ध्रादुष्ण मैथानमक, रास्ना- रास्ना रास्ना,
 क्षारद्वय- साक्षार- ७७५२ सर्जिहार- यवक्षार, अजाजी-
 शुरु जीरा, विडङ्ग- वापडि ग वायविडंग, शटिभि उथूर
 कचूर, शुकेन शुकेन शुष्क, मातुलुङ्गस्य अक्षैतरा चिकोत्रा,
 आर्द्रकस्य च आर्द्र अदरक, शुष्कमूलक- सूका भूषा सूखी
 मूली, कोल-अम्बु- भे।र-वाणा बेर- सुगधवाला, चुक्रिका-
 आभदी इमली, दाडिमस्य च अने दाडिमना और
 अनार, स्वरसेन कनाथथी इनके स्वरससे, तक्र- अने तक्र
 और छाछ, मस्तु मस्तु दहीका पानी, सुरामण्ड- सुराना
 मण्ड सुरामण्ड, सौवीरक सौवीरक सौवीरक तुषोदकै
 तुषोदक तुषोदक, काञ्जिकेन अने काञ्जिकी और काजीसे,
 पक्व पक्ववेधु पकाया हुआ, तत् घृतम् ते घृत वह
 वी, परम् अथवा श्रेष्ठ अग्निदीप्तिकरम् अग्नि दीप्त

८८ रास्नाक्षारद्वयाजाजीविडङ्गशटिभिर्घृतम्—विडङ्गच्यूपणशटीरा-
 स्नाक्षारद्वयैवृतम् (क. घ द)
 ,, व्योष-अजाजी (घ फ)
 ९०. अग्निदीप्तिकर-अग्निसदीपन (ग. क.)

उरनारुं दीपन है, शूल- शूल शूल, गुल्म- गुल्म गुल्म,
 उदर- उदररोग उदररोग, श्वास- श्वास श्वास, कास-
 उधरस कास, अनिल- वात वायु, कफापहम् तथा
 उक्षेना नाश उरनारुं छे और कफका नाशक है, सजीव-
 पूरकरसम् वा अथवा पीलेराना रसनी साथे वा
 विजौरेके रससहित, सिद्धम् पक्ववेधुं पकाया हुआ, घृतम्
 घृत घृत, पाययेव पायुं पिलावे ॥ ८८-९१ ॥

88-91 The ghee prepared with vinegar, the fresh juice of pomello and of ginger and the decoction of dried radish, jujube, country sorrel, sour pomegranate, butter milk, whey the top supernatant part of suria wine, tushodaka wine, or sour conjee along with the paste of pentaradices, chebulic myrobalans, the three spices, roots of long pepper, rock-salt, indian groundsel, the dyad of alkalis, cumin seeds, embelia and long zedoary—this medicated ghee is an excellent stimulant of the gastric fire and is curative of colic, gulma, abdominal disease, dyspnea, cough, and disorders due to vata and kapha The physician may give this ghee prepared with the fresh juice of the citron

सिद्धमभ्यञ्जनार्थं च तैलमेतैः प्रयोजयेत् ।
 एतेषामौषधानां वा पिबेच्चूर्णं सुखाम्बुना ॥९२॥
 वाते श्लेष्मावृते सामे कफे वा वायुनोद्धते ।
 दद्याच्चूर्णं पाचनार्थमग्निसन्दीपनं परम् ॥९३॥
 इति पञ्चमूलाद्यं घृत चूर्णं च ।

एतै. अे औषधोथी इनसे, सिद्धम् सिद्ध उरेशु
 सिद्ध, तैलम् तैल तैलका, अभ्यञ्जनार्थम् च अभ्यग म.टे
 पक्षु अभ्यङ्गके लिए भी, प्रयोजयेत् येऽप्यु प्रयाग करे

९२ सिद्धमभ्यञ्जनार्थं च तैलमेतैः प्रयोजयेत्—तैलमभ्यञ्जनार्थं
 च सिद्धमेतै प्रदापयेत् (ड घ)

एतेषाम् अथवा आ अथवा इन, औषधानाम् औषधीन्
औषधियोंका, चूर्णम् वा यूर्णं चूर्ण, सुखाम्बुना न-
शेका पाणीथी सुहाने हुए गरम जलसे, पिवेत् पीवु
पीवे, श्लेष्मावृते उक्षिप्त कफावृत, वाते वातर्मा वातमें,
सामे आभसहित ब्रह्मरीरेगर्मा आमसहित प्रहणीरोगमें,
वायुना अथवा वायुना अथवा वायुसे, उद्धते प्रकृषित
प्रकृषित, कफे वा उक्षर्मा कफमें, परम् अत्यंत अत्यन्त,
अग्निसेदीपनम् अग्निदीपन उरनाउ अग्निदीपन, चूर्णम्
आ यूर्णं इस चूर्ण, पाचनार्थम् पाचन भाटे पाचनार्थ,
दद्यात् आपवु देवे ॥ ९२-९३ ॥ इति आ यह, पञ्च-
मूलाद्यम् पंचमूलाद्य पञ्चमूलाद्य, घृतम् धृत घृत,
चूर्णम् च तथा यूर्णं छे और चूर्ण है।

92-93. The oil prepared with the
above mentioned drugs may be used
for inunction, or the patient may
take these drugs in the form of powder
with genially warm water This powder
may be given for helping the digestion
in a condition where the vata is
shrouded by kapha or in condition
of disorders of chyme or of kapha pro-
voked by vata This is a great stimu-
lant of the gastric fire Thus have
been described the Compound Penta-
radices Ghee and Powder.

आमपक्वयोर्मलयोर्लक्षणम्—

मज्जत्यामा गुरुत्वाद्विद् पक्वा तूत्प्लवते जले ।
विनाऽतिद्रवसङ्घातशैत्यश्लेष्मप्रदूषणात् ॥९४॥

आमा विद् उर्यो भण आम मल, गुरुत्वात् भारे
होवाथी गुरु होनेसे, जले पाणीभा जलमें, मज्जति
डूबे छे डूबता है, अतिद्रव- अति प्रवाही अत्यंत द्रव,
सङ्घात-शैत्य- अति उष्ण अति शीतण अति घने अति
ठंडे, श्लेष्म- प्रदूषणात् अने अति उक्ष्मी दूषित भक्ष
और कफसे दूषित मलको, विना सिवाय छोडकर, पक्वा तु
पक्व भक्ष तो पक्व मल तो, उत्प्लवते तरे छे तैरता
है ॥ ९४ ॥

94. The undigested fecal matter
sinks in water owing to its heaviness
while the digested fecal matter floats
in water except in conditions where
the feces are very watery or of har-
dened lumps, very cold and mixed
with excessive mucus.

परीक्ष्यैवं पुरा स्वामं निरामं चामदोषिणम् ।
त्रिविधिनोपाचरेत् सम्यक् पाचनेनेतरेण वा ॥९५॥

एवम् आ प्रभाषे इस प्रकार, पुरा पहेक्षाथी न
प्रयम, सामदोषिणम् आभदोषयुक्त ब्रह्मरीरेगर्मा
आमदोषवाले प्रहणीरोगीके, सामम् भक्षनी सामता
मलकी सामता, निरामम् च अथवा निरामतानी अथवा
निरामताकी, परीक्ष्य परीक्षा करीने परीक्षा करके, पाचनेन
पाचनविधिथी पाचनविधिसे, इतरेण वा अथवा भीछ
या अन्य, विविना विधिथी विधिसे, सम्यक् सारी रीते
अच्छी तरह, उपाचरेत् उपचार करवे उपचार करे ॥९५॥

95 The physician should by this
method first investigate and find out
whether the patient suffering from
chyme-disorder passes undigested
matter or digested matter in his feces
and then should treat him properly
with digestive or other kind of
medications.

वातग्रहण्यां चित्रकादिगुटिका—

चित्रकं पिप्पलीमूलं द्वौ क्षारौ लवणानि च ।
व्योषं हिङ्गवजमोदां च चव्यं चैकत्र चूर्णयेत् ॥९६॥
गुटिका मातुलुङ्गस्य दाडिमस्य रसेन वा ।
कृता विपाचयत्यामं दीपयत्याशु चानलम् ॥९७॥
इति चित्रकाद्या गुटिका ।

चित्रकम् चित्रक चित्रक, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूलना
ग दोडा पीपलीमूल, द्वौ क्षारौ साछभार, नवभार

९७ विपाचयत्यामं दीपयत्याशु चानलम्—विपाचयत्यामं
दीपयत्याशु चानलम् (घ.)

,, विपाचयत्यामं—विपाचयत्याशु (घ. घ.)

सजीखार, यवखार, लवणानि च पाथ्य द्रवण्य पांचों नमक, व्योपम् त्रिकटु त्रिकटु, हिङ्गु हिङ्गु हींग, अजमोदाम् च अजमोद अजमोद, चन्वम् च अने यवक औंओने और चव्य इनका, एकत्र औंओने एकत्र, चूर्णित् यूष् ऊरीने चूर्णकरके, मातुलुङ्गस्य यक्षुतरा चकोत्राके, दाडिमस्य वा डे दाडिमना या अनारके, रसेन रसधी रससे, कृता डरेदी बनायी, गुटिका गोणी गुटिका, आमम् आमनु आमको, त्रिपाचयति पाथन डरे छे पकाती है, अनलम् च तथा अशिनै और अमिको, माशु शीघ्र शीघ्र दीपयति प्रदीप्त डरे छे प्रदीप्त करती है ॥ ९६-९७ ॥ इति आ यद्, चित्रकाद्या-गुटिका चित्रकाद्यगुटिका छे चित्रकाद्यगुटिका है।

96-97. Take white flowered leadwort, roots of long pepper, the two alkalis, the five salts, the three spices, asafetida celery seeds and chaba pepper, mix them together and pulverise and prepare pills, adding the fresh juice of the citron or of the pomegranate. The pills thus prepared help the digestion of the imperfectly digested food and quickly activate the gastric fire Thus has been described the Compound White-flowered Lead-wort Pills

नातप्रहण्या कतिपययोगा. —

नागरातिविषामुस्तकाथः ल्यादामपाचनः ।

मुस्तान्तकल्कः पथ्या वा नागरं चोष्णवारिणा ॥९८॥

देवदारुवचामुस्तनागरातिविषामयाः ।

वारुण्यामासुतास्तोये कोष्णे वाऽलवणाः पिबेत् ९९

वर्चस्यामे सशूले च

नागर- सूठ सोंठ, अतिविषा अतिविषनी डणी अतीस मुस्तकाथ अने शैथिलो क्वाथ और मोवाका काथ, आमपाचन आमनु पाथन डरेनार आमको पचानेवाला, स्याद छे होता है, मुस्तान्तकल्क शैथ पथन्तनां द्रव्येना डरेके मुस्तातकके द्रव्योका कल्क, पथ्या

९९. अलवणाः-वाऽलवण (ब)

वा अथवा हरडे या हरड, नागरम् च अथवा सूठ और सोंठ, उष्णवारिणा उना पाथनीना साथे पीना गरम जलसे पीवे, देवदारु- देवदार देवदारु, वचा- वच वच, मुख- मोथ मोथा, नागर सूठ सोंठ, अतिविषा- अति-विषनी डणी अतीस, अभयाः अने हरडे औंओने। और हरड इनका, वारुण्याम् वाऽणुभिं वारुणीमे, आसुता आसव अनावी पीवे। आसव बनाकर पीवे, कोष्णे अथवा औंओने नवशेका अथवा इनको सुहावे हुए गरम, तोये अलभां नाथी जलमें डालकर, अलवणाः शैथ लूण साथे थोडे नमकके साथ, वर्चसि भण मलके, आमै अपक्व आम, सशूले च तथा श्लश्लित होता तथा शूलयुक्त होनेपर, पिबेत् पीना पीवे ॥ ९८-९९ ॥

98-99. The decoction of dry ginger, indian atees and nut-grass helps digestion of the chyme The paste of the above mentioned drugs or chebulic myrobalan or dry ginger taken with warm water acts similarly In condition where the patient is passing undigested matter in the stools accompanied with colicky pain, he may be given the powder of deodar, sweet flag, nut grass, dry ginger, indian atees, and chebulic myrobalans fermented in Varuni wine or with luke-warm water adding a small quantity of salt.

पिबेद्वा दाडिमाम्बुना ।

विडेन लवणं पिष्टं विल्वं चित्रकनागरम् ॥१००॥

सामे वा सकफे वाते कोष्ठशूलकरे पिबेत् ।

पिष्टम् वाटेलां पीसा हुआ, विल्वम् भीलां बेल, चित्रकनागरम् चित्रक अने सूठ चित्रक और सोंठ, विडेन अथ द्रवण्युधी विड लवणसे, लवणम् भारा डरी नमकीन बनाकर, दाडिमाम्बुना दाडिमना रसधी अनारके

१००. वर्चस्यामे सशूले च पिबेद्वा-पिबेत्सपरिकर्तामे मले वा(त)

॥ पिष्टं-पिष्टा (ब.)

रससे, वा पिवेत् पीवा पीवे, सामे अनेआमयुक्त
और आमयुक्त, लकके वा अथवा कक्षुयुक्त या कफ-
युक्त, वाते वात वातके, कोष्ठ-शूल-करे डाढाभा शूल करे
ते। पक्षु दाडभना रसथी कोष्ठमें शूल करने पर भी
अनारके रससे, पिवेत् पीवा पीवे ॥ १०० ३ ॥

100-100½. Or he may take with pome-
granate juice the powder of bael, white-
flowered lead-wort and dry ginger,
salted with bid-salt in condition where
the stools contain undigested matter
and are mixed with mucus and where
the vata is causing intestinal colic

कलिङ्गादिचूर्णम्—

कलिङ्गहिङ्गवतिविषावचासौवर्चलाभयाः ॥१०१॥
छर्द्यशोप्रन्थिशूलेषु पिवेदुष्णेन वारिणा ।
पथ्यासौवर्चलाजाजीचूर्णं मरिचसंयुतम् ॥१०२॥

छर्दि- उलटी कै अर्श- अर्श अर्श, प्रन्थि अर्धि
प्रन्थि, शूलेषु तथा शूलभा एव शूलमे, कलिङ्ग- ध्रुव
इन्द्रजौ, हिङ्गु- डिग हींग, अतिविषा- अतिविषयी
डणी अतीस, वचा- वच, सौवर्चल- स अथ सौचर-
नमक, अभया अने हरडे ऐओनू यूर्णु और हरड
इनका चूर्ण, मरिच- अथवा डाणा भरी अथवा मरिचसे,
संयुतम् सहित युक्त, पथ्या- हरडे हरड, सौवर्चल-
स अथ सौचरनमक, अजाजी- अरु और जीरा, चूर्णम्
ऐओनु यूर्णु इनका चूर्ण, उष्णेन वारिणा ७।न।
पाष्ठीथी गरम जलसे, पिवेत् पीवु पीवे ॥१०१-१०२॥

101-102. The patient may take
the powder of kurchi seeds asafetida,
indian atees, sweet flag, sanchal salt
and chebulic myrobalans with warm
water in conditions of vomiting piles,
tumors and colic. Or the patient may
take the powder of chebulic myrobalans

१०२ छर्द्यशोप्रन्थिशूलेषु पिवेदुष्णेन वारिणा-छर्द्यं च अर्धिशूले
च पिवेत्कोष्णेन वारिणा (ध)
,, छर्द्यशोप्रन्थिशूलेषु-छर्द्यन्प्रन्थिशूलेषु (फ.)

sanchal salt, cumin seeds and black
pepper with warm water.

अभयादिकाथं चूर्णम् वा—

अभयां पिप्पलीमूलं वचा कटुकरोहिणीम् ।
पाठां वत्सकवीजानि चित्रकं विश्वभेषजम् ॥१०३॥
पिवेत्त्रिष्काथ्य चूर्णं वा कृत्वा कोष्णेन वारिणा ।
पित्तश्लेष्माभिभूतायां ग्रहण्यां शूलनुद्धितम् ॥१०४॥

अभयाम् हरडे हरड, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूलना
ग डे डा पीपलीमूल, वचाम् वच वच, कटुकरोहिणीम्
कटु कटुकी, पाठाम् पाठा पाढी, वत्सकवीजानि ध-द्रुव
इन्द्रजौ, चित्रकम् चित्रक चित्रक, विश्वभेषजम् अने
सूठ और सोठ, निष्काथ्य ऐओने। क्वाथ करीने
इनका काथ करके, चूर्णम् कृत्वा वा अथवा ऐओनु
यूर्णु करीने या इनका चूर्ण करके, कोष्णेन नवशेडा
सुहाते हुए गरम, वारिणा पाष्ठीथी जलसे, पिवेत् पीवुं
पीवे, पित्त-श्लेष्म- (पित्तकक्षुथी पित्तकफसे, अभिभूतायाम्
व्याप्त ग्रहण्याम् अक्षुभीमां ग्रहणीमें, शूलनुव
या उपाय शूलने नाश करना यह उपाय शूलनाशक,
हितम् अने हितकारी छे और हितकर है ॥ १०३-१०४॥

103-104 Take chebulic myrobalan,
100ts of long pepper, sweet flag, kurroa,
patha, kurchi seeds, white flowered
lead-wort and dry ginger, and make
either a decoction or powder of these
drugs. The patient may either drink
the decoction or take the pulver with
warm water. This remedy is beneficial
curative of colic occurring in persons
suffering from assimilation-disorders
due to pitta-cum-kapha predominance

सामे सातिविषं व्योषं लवणक्षारहिङ्ग च ।
निष्काथ्य पाययेच्चूर्णं कृत्वा वा कोष्णवारिणा ॥१०५॥

१०४ चूर्णं वा कृत्वा-चूर्णानि कृत्वा (ध)

१०५. सातिविष व्योष-सातिविषा व्योषा (व)

,, क्षारहिङ्ग च-क्षारहिङ्गम (ध फ.)

सामे आभयुक्त अहृणीरोगभा आमयुक्त ग्रहणी-
रोगमें, सातिविषम् अतिविष साथे अतीसके साथ,
व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, लवण- सि धालूषु सैधानमक, क्षार-
व्यभार यवक्षार, हिङ्गु च अने हिङ्ग और हींग,
निष्काय्य ऐओने। क्नाथ करीने इनका काथ करके,
चूर्णम् कृत्वा वा अथवा ऐओनु यूर्णु करीने या इनका
चूर्ण बनाकर, कोष्ण- वारिणा ननशेका पाणीथी सुहाते
हुए गरम जलसे, पाययेत् पातु पिलावे ॥ १०५ ॥

105. In a condition where the
patient is passing undigested fecal
matter, the physician may use indian
atees, the three spices, salt, barley-alkali
and asafetida in the form of a
decoction, or powder with luke-
warm water

वातग्रहण्या पिप्पल्याद्यं चूर्णम्—

पिप्पली नागरं पाठां सारिवां बृहतीद्वयम् ।
चित्रकं कौटजं बीजं लवणाम्बय पञ्च च ॥१०६॥
तच्चूर्णं सयवक्षारं दध्युष्णारबुसुरादिभिः ।
पिवेदशिविवृध्यर्थं कोष्ठवातहरं नरः ॥१०७॥

पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, नागरम् सूठ सोंठ,
पाठाम् पाठा पाठी, सारिवां सारिवा कपूरी बृहती-
द्वयम् उलसी अने ठेठी बोरी गणी दोनों कटेरी
चित्रकम् चित्रक, कौटजम् बीजम् ध्रुव इन्द्र-
गौ, अय अने और, पञ्च लवणानि पांच लवण पाचों
लवण, नर. भनुष्ये पुरुष, कोष्ठवातहरम् तद चूर्णम्
तेओनु कोमाना वायुने हरनार यूर्णु कोठेकी वायुके
नाशक इनके चूर्णको, अग्निविवृध्यर्थम् अग्निनी वृद्धि
भाटे अग्नि बढ़ानेके लिए, सयवक्षारम् व्यभार यवक्षार,
दधि- तथा दही तथा दही, उष्णाम्बु- उतु पाणी
गरम जल, सुरादिभिः अने सुरा वजेरेनी साथे और
सुरा आदिके साथ, पिवेत् पीतु पीवे ॥ १०६-१०७ ॥

106-107. Take long pepper, dry
ginger, patha, indian sarsaparilla yellow

berried night-shade, indian night-
shade, white-flowered leadwort, kurchi
seeds and the pentad of salts, and give
the patient the powder of these mixed
with barley-alkali in either curds,
warm water or sura and other wines, for
promoting the strength of the gastric
fire This powder is curative of morbid
vata in the gastro-intestinal tract

मरिचाद्य चूर्णम्—

मरिचं कुञ्चिकाम्बुष्ठावृक्षाम्लाः कुडवाः पृथक् ।
पलानि दश चाम्लस्य वेतसस्य पलाधिकम् १०८
सौवर्चलं विडं पाक्यं यवक्षारः ससैन्धवः ।
शटीपुष्करमूलानि हिङ्गु हिङ्गुशिवाटिका ॥१०९॥
तत् सर्वमेकतः सूक्ष्मं चूर्णं कृत्वा प्रयोजयेत् ।
हितं वाताभिभूतायां ग्रहण्यामरुथौ तथा ॥११०॥
इति मरिचाद्यं चूर्णम् ।

मरिचम् भरी कालीमिच, कुञ्चिका क्लेशु शुभु
काला जीरा, अम्बुष्ठा- वेणीवेल पाठा, वृक्षाम्ला अने
डाडम और कोकम, पृथक् ऐ प्रभेक पृथक् पृथक्,
कुडवाः १६ तोला एक एक कुडव, अम्लस्य वेतसस्य
अम्बुवेत अम्लवेतसके, दशपलानि ४० तोला ४०
तोले, पलाधिकम् अने २ तोला और २ तोले,
सौवर्चलम् अथवा सौवरन्मक, विडम् अिडवणु
विडनमक, पाक्यम् अगदीभार पाक्य, ससैन्धवः
सि धालूषु सैधव, यवक्षार व्यभार यवक्षार, शटी-
षट्कथूरो कचूर, पुष्करमूलानि पोखरमूल,
हिङ्गु हिङ्ग हींग, हिङ्गुशिवाटिका हि युशिवाटिका वशपत्री,
तत् सर्वम् ऐ सर्वेनु उन सबका, एकत ऐक साथे
एक साथ, सूक्ष्मम् सूक्ष्म वारीक, चूर्णम् यूर्णु चूर्ण,
कृत्वा करीने करके, प्रयोजयेत् उपयोग करवे उपयोग

- ०८ वृक्षाम्ला कुडवा - वृक्षाम्लान् वृडवान् (फ व.)
- ०९ पलानि दश चाम्लस्य वेतसस्य पलाधिकम् - दशाम्ल-
वेतसपलान इमाश्चाद्यपलाशिकान् (ध द. ष फ)
- १० पलाधिकम् - पलाशिका (क ष छ त ष)
- १०९ ससैन्धव - समैन्धवम् (व)

करे, वाताभिभूतायाम् आ यूर्षु वातजन्यं यह चूर्णं वातज, ग्रहण्याश्च श्लेष्मीमां प्रहणीमं, तथा तथा तथा, अरुचौ अरुचिमां अरुचिमं, हितम् हितकारी छे हितकर है ॥ १०८-११० ॥ इति आ यह, मरिचाद्यश्च चूर्णं च मरिचाद्य यूर्षु छे मरिचाद्य चूर्णं है।

108-110 Take 16 tolas each of black pepper, black cumin and false pareira brava, kokam butter, 40 tolas common sorrel and 2 tolas of each of sanchal salt, bid-salt, prepared salt, barley-alkali, rock-salt, zedoary, orris root, asafetida and gummy gardenia Mix them together and reduce into a fine powder and give it to the patient. This is beneficial in assimilation-disorders where vata is predominant as well as in anorexia Thus has been described the Compound 'Black-pepper Powder.

वातग्रहण्या षाडवः —

चतुर्णां प्रस्थमम्लानां त्र्यूषणस्य पलत्रयम् ।
लवणानां च चत्वारि शर्कराया पलाष्टकम् ।
संचूर्ण्यं शाकसूपाक्षरागादिष्ववचारयेत् ॥१११॥
कासाजीर्णास्त्रिश्वासहृत्पाण्डामयशूलनुत् ।

चतुर्णां चारं चारों, अम्लानाम् अम्लो अम्लोंके, प्रस्थम् ६४ तोला ६४ तोले, त्र्यूषणस्य त्रिष्टु त्रिष्टुके पलत्रयम् १२ तोला १२ तोले लवणानाम् पांच लवण पांच नमकोंके, चत्वारि १६ तोला १६ तोले, शर्कराया साकर चीनीके, पलाष्टकम् ३२ तोला ३२ तोले, संचूर्ण्यं यूर्षु करीने पीसकर शाक- शाक साग, सूपा- दण दाल, अन्न- अन्न अन्न, रागादिषु राग धत्यादिमां राग आदिमें, अवचारयेत् उपयोग करवे। प्रयोग करे,

१११ त्र्यूषणस्य-त्र्यूषणाश्च (घ)

,, लवणानाम्-लवणानि (व)

,, सूपाक्ष-सूपाक्ष (च.)

१११३ शूलनुत्-गुल्मनुत् (ख ड.)

कास- आ यूर्षु उधरस यह चूर्ण खासी, अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण, अरुचि- अरुचि अरुचि, श्वास- श्वास श्वास, हृत् हृत् हृत्, हृदयरोग, पाण्डु-आमय- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, शूलनुत् अने अने नरि करनार छे और शूलनाशक है ॥ १११३ ॥

111-111½. Take 64 tolas of the tetrad of acid articles and 12 tolas of the three spices, 16 tolas of the salts and 32 tolas of sugar, and pulverize them well This powder may be used along with curries, soups, food and sauces. This is curative of cough, indigestion anorexia, dyspnea, gastric disorders, anemia and colic.

वातग्रहण्या यथागूः—

चव्यत्वक्पिप्पलीमूलघातकीव्योचित्रकान् ॥११२॥
कपित्थं विष्वमम्बष्ठां शास्त्रमलं हस्तिपिप्पलीम् ।
शिलोद्भेदं तथाऽजार्जी पिष्ट्वा बदरसमितम् ॥११३॥
परिभर्ज्यं घृते दध्ना यवागूं साधयेद्भिषक् ।
रसैः कपित्थचुकीकावृक्षाम्लैर्दाडिमस्य च ॥११४॥
सर्वातिसारग्रहणीगुल्मार्शःश्लीहनाशिनी ।

चव- चव्य, चव्य, चव्य, त्वक्- त्वक् दालचीनी, पिप्प- लीमूल- पीपरीमूलना गठोडा पीपलीमूल, घातकी- धावडी धायके फूल, व्योष- त्रिष्टु त्रिष्टु, चित्रकान् (त्रिष्टु चित्रक, कपित्थम् डोड कैथ, विष्वम् पीपुं बेल, अम्बष्ठां पाठा पाठा, शास्त्रमलम् भोथरस सेमलकी गोंद, हस्तिपिप्पलीम् गजपीपरी गजपिप्पल, शिलोद्भेदम् शैलज शैलज, तथा तथा तथा, अजाजीम् अजुं जीरा,

११३ कपित्थं विष्वमम्बष्ठां शास्त्रमलं हस्तिपिप्पलीम्—कपित्थां म्बष्ठां हस्तिपिप्पलीं विष्वशास्त्रमलं (व)

,, शिलोद्भेदं शिलोद्भव (घ)

,, बदरसमितम्—बदरभाणिकम् (ख)

,, ,, —बदरसमितान् (ङ)

११४ परिभर्ज्यं घृते घृतेन मर्जितम् (ग थ फ व)

,, दाडिमस्य च—दाडिमस्यथा (घ)

११४३ ग्रहणी—मन्दासि (ख ड)

बदरसमितम् ३ तोला प्रभाषुभा प्रत्येकको ३ तोलेकी मात्रामें, पिष्टा यूषुं डरीने पीमकर, घृते च धीमां वीमें, परिभर्ज्य शेडीने भूनकर मिषक् वैवे वैद्य, इमा धीथी दहीसे, कपित्थ- अथवा डोठ अथवा कैय, चुकीका- भाटी ६।७ चुकाकी भाजी. वृक्षाम्लै डोठभ. कोकम, दाडिमस्य च डे ६।७भना या अनारके. रसै- रसोथी रसोंसे, यवागूयू यवागू यवागू, साधयेत् पनायथी सिद्ध करे, सर्वातिहार- आ यवागू सधणा अतिसार यह यवागू सब अतिसार, ग्रहणी- अक्षुी प्रहणी, गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्शः- हरस अर्श, स्त्रीह- अने प्थीहाने और स्त्रीहाका, नाशिनी नाश करनारी छे नाश करनेवाली है ॥ ११२-११४३ ॥

112-114. Take 3/4 tola each of chaaba pepper, cinnamon, roots of long pepper, fulsee flower, the three spices, white flowered lead-wort, wood apple, bael, false pareira brava silk cotton, elephant pepper, mineral pitch and cumm seeds, and pulverise them frying them in ghee, prepare a medicated gruel with this powder adding curds the juices of wood apple, country sorrel, kokam-butter and sour pomegranate This gruel is curative of all kinds of diarrhea, assimilation-disorders, gulma, piles and splenic disorders.

मांसरस —

पञ्चकोलकयूषश्च मूलकानां च सोषणः ॥११५॥
स्निग्धो दाडिमतक्राम्लो जाङ्गलः संस्कृतो रसः ।
क्रव्यादस्वरसः शस्तो भोजनार्थे सदीपनः ॥११६॥
तक्रारनालमद्यानि पानायारिष्ट एव च ।

पञ्चकोलक- पञ्चकोलने। पंचकोलका, यूष यूष यूष, सोषण अथवा भरी भेजवेसे। अथवा मरिच मिलाया

हुआ, मूलकानाम् च मूलाने। यूष मूलीका यूष, स्निग्धः स्नेहवाणे। स्निग्ध, दाडिम- ६।७भ अनार, तक्राम्ल. तथा तक्षुी भाटे। और छालसे अम्ल क्रिया हुआ, संस्कृत. तथा दीपन द्रव्योथी संस्कृत तथा दीपन द्रव्योंसे संस्कृत, जाङ्गल अगल पशुपक्षीओने। जांगल पशु- पक्षीका, रस मांसरस मांसरस, सदीपन डे दीपन द्रव्ययुक्त या दीपन औषध युक्त, क्रव्यादस्वरस. मांस- अक्षुड प्राणुओना मांसने। रस मासाहारी प्राणियोंका मांसरस, भोजनार्थे लोभन भाटे भोजनके लिए, तक्र- अने तक्र और छाल, आरनाल- आरनाल आरनाल, मद्यानि मद्य मद्य, अरिष्ट च एव तथा अरिष्ट और अरिष्ट. पानाय अनुपान भाटे अनुपानके लिए, शस्तः श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥११५-११६३॥

115-116. The soup of the pentad of jujubes or of radish along with black pepper and the prepared meat-juice of jangala animals acidified with pomegranate, butter milk and unctuous articles, and the meat-juice of carnivorous animals mixed with digestive articles are beneficial as food, and similarly butter-milk, fermented wheat-conjee and simple and medicated wines are beneficial as drink

वातग्रहण्या तक्रविधानम्—

तक्रं तु ग्रहणीदोषे दीपनग्राहिलाघवात् ॥११७॥
श्रेष्ठं मधुरपाकित्वाच्च च पित्तं प्रकोपयेत् ।
कषायोष्णविकाशित्वाद्द्रौक्ष्याच्चैव कफे हितम् ११८
वाते स्वाद्वम्लक्षान्द्रत्वात् सद्यस्कमविदाहि तत् ।
तस्मात् तक्रप्रयोगा ये जठराणां तथाऽर्शसाम् ११९
विहिता ग्रहणीदोषे सर्वशस्तान् प्रयोजयेत् ।

ग्रहणीदोषे अक्षुीरोगमां ग्रहणीरोगमें, तक्रम् तु तक्रं तक्र, दीपन- दीपन दीपन, ग्राहि- ग्राही ग्राही,

११७. सदीपन—च दीपन (य व.)
११८. तक्रारनालमद्यानि पानायारिष्ट एव च—तक्रारनाल पानार्थे मद्य वारिष्टमेव वा (य. फ.)
११९. पानाय—पानार्थे (क व.)

११७. तक्रं तु ग्रहणीदोषे—ग्रहणीरोगिणा तक्रम् (य. फ. व.)
११८. श्रेष्ठम्—पथ्यम् (य. फ.)
११९. पित्तं प्रकोपयेत्—पित्तप्रकोपनम् (व.)
११९. हितम्—सत्त्वं (व.)

लाघवात् अने लघु होवाथी और लघु होनेसे, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, मधुरपाकित्वात् च पाकभा मधुर होवाथी मधुरविपाक होनेसे, पित्तम् पित्तने पित्तको, न प्रकोपयेत् प्रकृपित करती नहीं प्रकृपित करती, कषाय- उषाय कषाय, उष्ण- उष्ण, विकारित्वात् विकारी विकारी, रौक्ष्यात् च एव अने रूक्ष होवाथी और रूक्ष होनेसे, हितम् एव हितकारी छे हितकारी है, स्वादु- मधुर मीठी, अम्ल- अम्ल अम्ल, सान्द्रत्वात् अने सान्द्र होवाथी और सान्द्र होनेसे, वाते वातभा हितकर छे वातमें हितकर है, तत् अने वणी ते और फिर वह, सखस्कम् ताश्च सुरतकी बथी हुई, अविदाही अविदाही छे अविदाही है, तस्मात् तेथी इस लिए, जठराणाम् उदररोगभा उदररोगके लिए, तथा तथा तथा, अर्शसाम् उदरभा अर्शरोगके लिए, ये नो जो, तक्र- प्रयोगा तक्रना प्रयोगो तक्रप्रयोग, विहिताः उक्ता छे कहे है, तान् तेथो उन, सर्वश सभणानो सबको, ग्रहणीदोषे अहलीरोगभा ग्रहणीरोगमें, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ ११७-११९ ॥

117-119½. Butter-milk is considered to be the best in assimilation-disorders, owing to its digestive-stimulant, astringent and light qualities. As it is sweet in post-digestive effect it does not provoke pitta and owing to its being astringent, hot, antispasmodic and dry, it is beneficial in kapha, as it is sweet, acid and dense it is beneficial in vata. Freshly prepared butter-milk is non-irritant. Therefore the physician should make use of all the courses of butter-milk that have been described in the chapters on the treatment of abdominal diseases and piles, in the treatment of assimilation-disorders यवान्यामलके पथ्या मरिचं त्रिपलांशिकम् ॥१२०॥ लघणानि पलांशानि पञ्च चैकत्र चूर्णयेत् ।

१२० आमलके पथ्या-आमलकं पथ्यम् (ब.)

तत्रे तदासृतं जातं तक्रारिष्टं पिबेन्नरः ।
दीपनं शोथगुल्मार्शः क्रिमिमेहोदरापहम् ॥१२१॥
इति तक्रारिष्टः ।

यवान्- अजमे अजवायन, आमलके आमला आवला, पथ्या इरुडे हरद, मरिचम् अने मरी और मरिच, त्रिपलांशिकम् इरुडे १२ तोला प्रत्येक १२ तोले, पञ्च लघणानि अने पांचे लघण और पांचों लघण, पलांशानि ४-४ तोला ४-४ तोले, एकत्र चैकत्र एकत्र, चूर्णयेत् चूर्ण करे ३२वु चूर्ण करे, तत् ते चूर्णने उस चूर्णका, तत्रे तक्रभा छलमें, आसुतम् आसव अनादी आसव बनाकर, जातम् तैयार थिये बने हुए, तक्रारिष्टम् तक्रारिष्टु तक्रारिष्टको, नरः मनुष्ये पुरुष, पिबेत् पान करे ३२वु पीवे, दीपनम् आ तक्रारिष्ट दीपन यह तक्रारिष्ट दीपन, शोथ- शोथ शोथ, गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्शः- अर्श अर्श, क्रिमि- कृमि क्रिमि, मेह- प्रमेह प्रमेह उदरापहम् अने उदररोगने नाश करे छे और उदररोगको नष्ट करता है ॥१२०-१२१॥ इति आ यह, तक्रारिष्ट तक्रारिष्ट छे तक्रारिष्ट है ।

120-121. Take 12 tolas of each of celery seeds, emblic myrobalans, chebulic myrobalans and black pepper and 4 tolas each of the five kinds of salts and pulverise them together, put the powder in butter-milk and let it ferment. This, the patient should be given to drink. This buttermilk-wine is a digestive-stimulant and is curative of edema, gulma, piles, worms, urinary disorders and abdominal diseases. Thus has been described the medicated Butter-milk Wine

पित्तग्रहण्याश्वित्साक्रम —

स्वस्थानगतमुत्क्रिष्टपद्मिनिर्वापकं त्रिपक् ।
पित्तं ज्ञात्वा विरेकेण निर्हरेद्दमनेन वा ॥१२२॥

१२१ तत्रे तदासृतं-तक्रकसासुतम् (ख. न थ डु)

,, पिबेन्नर-मूत्रप्रियम् (फ.)

१२२. निर्वापक-निर्वापण (ब)

अग्निनिर्वापकम् अग्निने शान्तं कर्तव्यम् अग्निमे
बुद्धनेवाले, पित्तम् पित्तने पित्तको, स्वस्थानगतम्
पेताना स्थानमां र्हेषु अपने स्थानमे स्थिता, उत्कृष्टम्
परतु अक्षर नीकणवा प्रवृत्ति करतु पन्तु उत्कृष्ट,
जात्रा अक्षीने जानकर, विरेकेण विरेथन विरेचन,
वमनेन वा अथवा वमनीया या वमनसे. निर्हरेत् तेने
अक्षर अक्षु उगका निर्हरण करे ॥ १२२ ॥

122 Finding that the pitta has gone to its natural habitat, that it is in an agitated condition and that it is extinguishing the gastric fire, the physician should remove it by emesis or by purgation

अविदाहिभिरन्नैश्च लघुभिरितक्तसंयुतैः ।
जाङ्गलानां रसयूषैर्मुद्गादीनां खडैरपि ॥१२३॥
दाडिमाम्लैः सर्पिर्विकेदीपनग्राहिसंयुतैः ।
तस्याग्नि दीपयेच्चूर्णैः सर्पिर्भिश्चाप तित्तकैः ॥१२४॥

अविदाहिनि विनाह न करनारं विदाह न करनेवा क
तित्तसयुतै तित्तद्रव्योक्त तित्तद्रव्योसे युक्त, लघुभि
लघु लघु, अन्न च अन्नोधी अन्नोसे, दीपन-ग्राहि- दीपन
अने ग्राही द्रव्योधी दीपन और ग्राही औषधोसे, अयुतै
युक्त युक्त, ससर्पिर्विकैः घृतयुक्त घृतयुक्त, दाडिमाम्ले
अने दाडिमा रसयुधी आटा करेवा और अनारके रससे
खट्टे बनाये, जाङ्गलानाम् रसं अ गल ग्राणीओना मांस-
रसोधी जागल पशुपक्षियोंके मांससोष, मुद्गादीनाम्
मग वगेरेना मूंग आदिके, यूषै. यूषोधी यूषोसे खडैः
अपि तथा अक्षी तथा खडोसे, तित्तकै अने तित्त
द्रव्योना और तित्तद्रव्योके, चूर्णै. यूषु चूर्णो, सर्पिर्भि
तथा तित्त द्रव्योधी साधित घृते। वडे तथा तित्त
द्रव्योसे साधित घृतोसे, च अग्नि पशु मी, तस्य तेना
उषके, अग्निम् अक्षराग्निने अन्नक, दीपयेव प्रदीप्त
करेवा प्रदीप्त करे ॥ १२३-१२४ ॥

123-124 By giving the patient non irritant and light foods mixed with

१२३ सर्पिर्भिश्चापि तित्तकै-सर्पिर्भिर्वा सतित्तकै (व. न. फ.)

bitter substances or by giving the meat-juice of jangala animals or the soup of green gram and other pulses or vegetable soups, acidified with pomegranate and mixed with ghee and the powders of digestive and astringent substances, or by giving ghees medicated with bitters, the physician should stimulate the gastric fire in the patient

पित्तग्रहण्या चन्दनाद्य घृतम्—

चन्दनं पद्मकोजीरं पाठां मूर्वा कुटन्नटम् ।
पद्मप्रन्थासःरिवास्फोतासप्तपर्णाटूरुषकान् ॥१२५॥
पटोलोदुम्बराश्वत्थवटप्लुशकपीतनान् ।
कटुका रोहिणीं तुम्बं च द्विपलाशिकम् १२६
द्रोणेऽपि साधयेत् पादशेषे पन्थ घृतात् पचेत् ।
किराततिकेन्द्रयवत्रीरामागत्रिकाप्लवै ॥१२७॥
कलैरक्षसमैः पेयं नत् पित्तग्रहणीगदे ।
तित्तकं यद्भूतं चोक्तं कौष्ठिके तच्च दापयेत् ॥१२८॥
इति चन्दनाद्यं घृतम् ।

चन्दनम् अक्षर चन्दन, पद्मक- पद्मक पद्माक्ष,
उशीरम् वीरशुने. वाणो खस, पाठाम् पाठा पाठी,
मूर्वाम् मोरवेक्ष मूर्वा, कुटन्नटम् कुटन्नट मजीरा,
पद्मप्रन्था- पद्म वच सारिवा- सर्पिर्वा सारिवा,
आस्फोता- आस्फोता आस्फोता, सप्तपर्णा- सातपर्ण
सतिवन, आटरुषकान् अरुषो अङ्गमा, पटोल- परनण
परवल, उदुम्बर- उधरो गूलर, अश्वत्थ- पीपणो
पीपल वट- वड वरगद, प्लुश- पीपणी पाजर, कपीतनान्
पास पीपणो पारस पिप्पल, कटुकाम् रोहिणीम् कटु
कटुकी, तुम्बम् मोथ मोथा, निम्बम् च अने वीमडे
और नीम, द्विपलाशिकम् द्वरेक ८ तोला लघुने
प्रत्येकके ८ तोले लेकर, क्षपाम् पशु जलके, द्रोणे
१०२४ तोलाभा १०२४ तोलेमे, साधयेत् पक्षयवा
पकावे, पादशेषे अथुर्था श आधी अक्षर चौवाइ जो
रहने पर, घृतात् धी घीका, प्रथम् ६४ तोला ए
प्रथ, किराततित्त- करियातु चिरायता, इन्द्रयव- ४०४४

इन्द्रजौ, वीरा वीरशुने। वागे। खस, जागधिका पीपर
पिपली, उत्पलै अने नीलकमल और नीलोफर,
अक्षसमैः हरदना ओंठ ओंठ तैला प्रत्येके एक तोले,
कल्कै ३६६नी साथे कल्कके साव पचेन् पकावतु
पकावे, तत् ते वह, पित्तप्रहणीगदे पित्तजन्य अक्षु-
रीगर्भा पैत्तिक ग्रहणीरोगमें, पेयम् पीवु पीवे, यत् च
अने ने और जो, कौष्ठिके कुशधिदारभा कुशधिरारमें,
तिक्तकम् तिक्तक तिक्तक, घृतम् घृत घृत, उक्तम् उक्तु छे
कहा है, तत् च ते पक्षु वह भी, दापयेन् आपवु
देवे ॥ १२५-१२८ ॥ इति चन्दनाद्यन् घृतम् आ
य दनाद्य घृत छे यह चन्दनाद्य घृत है।

125-28 Take 8 tolas each of sandal
wood, himalayan cherry, cuscus, cus-
cus grass, patha, trilobed virgin bower,
indian valerian, sweet flag, both
varieties of indian sarsaparilla dita
bark, vasaka, snake-gourd, gular fig,
holy fig, banyan, yellow-barked fig
tree, flowering pepul, kurroa, rohan,
nut-grass and neem, and decoct
them in 1024 tolas of water. When
reduced to $\frac{1}{4}$ of the quantity, prepare
64 tolas of medicated ghee in this
decoction with the paste of 1 tola
each of chiretta, kurchi seeds,
climbing asparagus, long pepper and
blue water-lily This should be taken
in assimilation-disorders of the pitta
type The 'Tiktaka ghee' described
in the chapter entitled 'The Therapeu-
tics of Dermatosis' may also be used
Thus has been described the Compound
Sandal-wood Ghee

नागराद्यं चूर्णम्—

नागरातिविषे सुस्तं धातकीं च रसाञ्जनम् ।

चन्दनाद्यन्कफलं विल्व पाठां कटुकरोहिणीम् ॥१२९॥

१०० अनिविषे-अतिविष (ब)

१०१ कटुकरोहिणीम्-तिक्ता च रोहिणीम् (ब)

पिवेत् समांशं तस्यूर्णं लक्षौद्रं तण्डुलाम्बुना ।
पैत्तिके ग्रहणीदोषे

नागर- सूठ मोंठ, अश्विषे अतिविषनी उषी
अनी, सुस्तम् मोध गोया, धातकीम् धातकी, धातकी,
रसाञ्जनम् च अने रक्षन्ती और रसोंत, वत्सकत्वक्
फलम् कडाछाल ने उद्रव कुटजकी छाल और इन्द्रजौ,
विल्वम् पीपु बेल, पाठाश्च पाठा पाठी, कटुकरोहिणीम्
कटु छे, तत् चूर्णम् तैक्षीनुं यूर्णं उनका चूर्ण,
समांशम् सरभा वजनभां बर्ष समाप्त भागमें लेकर,
मश्रौद्रम् मधसहित मधुके साथ, तण्डुलाम्बुना
शेअना घोलथी चावलकी धोवनसे, पैत्तिके पित्तप्रधान
पत्तिक, ग्रहणीदोषे अक्षुरीरोगभां ग्रहणीरोगमें, पिवेत्
पीवु पीवे ॥ १२९३ ॥

129-129³ Take dry ginger, indian
atees, nut-grass, fulsee flower, extract
of indian berberry, bark and seeds of
kurchi, bael, patha and kurroa in equal
parts and reduce to powder, this is to
be taken with honey and rice-water This
Compound Dry Ginger powder cures
assimilation-disorder of the pitta type

रक्तं यच्चोपवेश्यते ॥१३०॥

अशांसि च गुदे शूलं जयेच्चैव प्रवाहिकाम् ।

नागराद्यस्मिदं चूर्णं कृष्णात्रेयेण पूजितम् ॥१३१॥

इति नागराद्यं चूर्णम् ।

कृष्णात्रेयेण कृष्णात्रेये कृष्णात्रेयद्वारा, पूजितम् वभा-
शुद्धं पूजित, इदम् आ यह, नागराद्यम् नागराद्य नागराद्य,
चूर्णम् यूर्णं चूर्ण, यत् च ने जो, रक्तम् दोड़ी रक्त,
उपवेश्यते भणभां पशु होय तेने मलके साथ निक-
लता हो उसको, अशांसि बेभज हरस एवं अर्श, गुदे
च शूलम् शुद्धतु शुद्ध गुदशूल, प्रवाहिकाम् च अने
प्रवाहिकाने और प्रवाहिकाको, जयेत् श्रुते छे जीतता है
॥ १३०-१३१ ॥ इति आ यह, नागराद्यम् नागराद्य
नागराद्य, चूर्णम् यूर्णं छे चूर्ण है।

130-131. It also cures a condition
wherein the patient passes blood in his

seeds, drumstick, leaves of snake-gourd white rape seeds, yellow-jasmine leaves, spanish jasmine and the pulp of jambul, mango, bael and twigs and fruits of neem, the physician desirous of curing assimilation-disorders should use this powder mixed with the compound chiretta powder.

किराताद्य चूर्णम्—

किराततिकः षड्ग्रन्था त्रायमाणा कटुत्रिकम् ।
चन्दनं पद्मकोशीरं दावींत्वक् कटुरोहिणी ॥१३७॥
कुटजत्वक्फलं सुस्तं यवानी देवदारु च ।
पटोलनिम्बपत्रैलासौराष्ट्रसिक्विपातत्रच ॥१३८॥
मधुशिग्रोश्च बीजानि मूर्वा पर्पटकस्तथा ।
तच्चूर्णं मधुना लेह्यं पेयं गृह्यैर्जलेन वा ॥१३९॥
हृन्पाण्डुग्रहणीरोगगुल्मशूलारुचिज्वरान् ।
कामलां सन्निपातं च मुखरोगांश्च नाशयेत् ॥१४०॥
इति किराताद्यं चूर्णम् ।

किराततिकः इत्यादि चिरायता, षड्ग्रन्था षड्
वच, त्रायमाणा त्रायभाष्य त्रायमाण, कटुत्रिकम् त्रिकटु
त्रिकटु, चन्दनम् च दन चदन, पद्मक- पद्मक पद्मक,
उशीरम् वीरुणे वाणी रस, दावींत्वक् दाडुण्डुवनी
छाल दारुहल्दीकी छाल, कटुरोहिणी कटु कटुकी कुटज-
त्वक् कटुछाल कुटजकी छाल, फलम् छन्दनम् इन्द्रजौ,
सुस्तम् भैथ मोथा, यवानी अजवायन, देवदारु
च अने देवदार और देवदारु, पटोल- परवण परवल,
निम्बपत्र- लीमडाना पान नीमके पत्ते, प्ला- शैलथी
इलायची, सौराष्ट्री- मेरडी सोगडी मिट्टी, अतिविषा-
अतिविषनी कृष्णी अतीस, त्वच त्व दालचीनी, मधु-
शिग्रो. बीजानि च सरगवानां भीम सहजनके बीज, मूर्वा
भैरवेक्ष मूर्वा तथा तथा तथा, पर्पटक भडससिधो
पित्तपापडा तत् चूर्णम् शैथे यूर्वा उतका चूर्ण, धुना

१३८ यवानी—यवानी (क घ ज ड)

१३९ पर्पटक — पर्पटक (व)

१४०. कामला सन्निपातं—कामलातिमार (घ)

„ सन्निपात—गण्डुरोग (त द फ)

मधुनी साथे मधुने माग, लेह्य च्याटपु चाटे, मद्ये
अथवा मद्येरी या मद्ये, जलेन वा डेण्यथी या जलसे,
पेयम् पीपु पीवे, हृद्- आ यूर्वा हृदयरोग यह चूर्ण
हृदयरोग, पाण्डु- पाण्डुरोग पाण्डुरोग ग्रहणीरोग-
ग्रहणीरोग ग्रहणीरोग, गुल्म- गुल्म गुल्म शूल- शूल
शूल, अरुचि- अरुचि अरुचि ज्वरान् ज्वर ज्वर,
कामलाम् कामली पीलिया, सन्निपातं च सन्निपात
सन्निपात, मुखरोगान् च अने मुखना रोगोने और
मुखरोगोका, नाशयेत् नाश करे छे नाश करता है
॥ १३७-१४० ॥ इति आ यद्, किराताद्यं किराताद्य
किराताद्य, चूर्णम् यूर्वा छे चूर्ण है।

137-40. Take chiretta sweet flag, zali the three spices, sandal wood, himalayan cherry, cuscus grass, bark of indian berberry, kurroa, bark and seeds of kurchi, nut-grass, celery seeds deodar, wild snake-gourd and leaves of neem, small cardamom, yellow ochre, indian atees, cinnamon, seeds of drumstick, trilobed virgin bower and trailing rungia. The powder of these may be licked whit honey or drunk mixed with wine or water This will cure gastric disorders gulma colic, anorexia, fever, jaundice, tridiscordance and diseases of the mouth Thus has been described the Compound Chiretta powder

श्लेष्मग्रहण्याश्चिकित्साक्रम. —

ग्रहण्यां श्लेष्मदुष्टाया वमितस्य यथाविधि ।
कटुमल्लवणक्षारैस्तिकैश्चाग्निं विवर्धयेत् ॥१४१॥

श्लेष्म- कटुथी कफसे, दुष्टायाम् हृषित थयेक्ष दुष्ट,
ग्रहण्याम् श्लेष्मीनां ग्रहणीमें, यथाविधि यथाविधि
यथाविधि, वमितस्य नेने वमन करान्यु छे तेने वमन
कराये हुएको, कटु- कटु कटु, मल्ल- अम्ल अम्ल,

१४१ विवर्धयेत्—विवर्धते (घ)

लवण- लवण लवण, क्षारै क्षार क्षार, तिक्तै च तथा
तिक्ता द्रव्यैश्च और तिक्त द्रव्योंसे, अग्निम् अग्निने
अग्नि, विवर्धयेत् प्रदीप्तं करवे। बढ़ावे ॥ १४१ ॥

141 When the assimilation system has been impaired by the morbid kapha, the patient should be subjected to systematic procedure of emesis and thereafter his gastric fire may be stimulated by the use of pungent, acid salt, alkaline and bitter articles

पलाशादिपानीयम्—

पलाशं चित्रकं चव्यं मातुलुङ्गं हरीतकीम् ।
पिप्पलीं पिप्पलीमूलं पाठां नागरधान्यकम् ॥१४२॥
कार्षिकाण्युदकप्रस्थे पक्त्वा पादावशेषितम् ।
पानीयार्थं प्रयुञ्जीत यवागूं तैश्च साधयेत् ॥१४३॥

पलाशम् भाभरो हाकपलाश, चित्रकम् चित्रक
चित्रक, चव्यम् चव्य, मातुलुङ्गम् अक्षत, रु
चकोत्रा, हरीतकीम् हरि, पिप्पलीम् पीपर
पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूलना ग ठोडा पिप्पलीमूल,
पाठाम् पाठा पाठी, नागर- सूठ सोंठ, धान्यकम् धाण्डा
धनिया, कार्षिकाणि अक्ष अक्ष तोला। एक एक तोला,
उदकप्रस्थे ६४ तोला पाण्डुमां एक प्रस्थ जलमें,
पक्त्वा पकावी पकाकर, पादावशेषितम् आधी राखेला
अतुर्थाशने चौथाई शेष रहने पर, पानीयार्थम् पीवा
भाटे पिलानेके लिए, प्रयुञ्जीत उपयोगमां देवु उपयोग
करे, तैः च अने तेओनाथी और उन्हीसे, यवागूम्
यवागूं यवागूं, साधयेत् अनादवी सिद्ध करे ॥१४२-१४३॥

142-143 Take one tola of each of palasa, white-flowered leadwort, chaba pepper, pomello, chebulic myrobalans, long pepper, roots of long pepper, patha, dry ginger and coriander and boil them in 64 tolas of water,

१४२ पादावशेषितम्—पादावशेषितम् (ब)

१४३ पानीयार्थं—पानीयार्थं च (ब.)

when reduced to 1/4th the quantity, take it down This may be used as potion by itself or a gruel may be prepared with the above-mentioned drugs.

शुष्कमूलकयूषेण कौलथेनाथवा पुनः ।
कट्फलक्षारपटुना लघून्यन्नानि भोजयेत् ॥१४४॥

कटु- उट्टु कटु, क्षार- अम्ल अम्ल, क्षार- क्षार
क्षार, पटुना अने पटुतेजक पदार्थैश्च युक्त और
इन्द्रियोत्तेजक पदार्थैश्च युक्त, शुष्कमूलक- सूडा मूलीना
सूखी मूलीके, यूषेण यूषथी यूषसे अथवा पुन अथवा
या, कौलथेन कौलीना यूषथी कुलथीके यूषसे, लघूनि
लघु, अन्नानि अन्न, भोजयेत् भोजन
करावपु खिलावे ॥ १४४ ॥

144 Or the patient may take light food with the soup of dry radish or of horse-gram mixed with pungent, acid, alkaline and stimulant articles

अम्लं चानु पिवेत्तक्रं तक्रारिष्टमथापि वा ।
अदिरां मध्वरिष्टं वा निगदं सीधुमेव वा ॥१४५॥

अम्लम् आटी खट्टी, तक्रम् च तक्र छाछ अथ
अपि वा के या, तक्रारिष्टम् तक्रारिष्ट तक्रारिष्ट, मदिराम्
अथवा मदिरा या मदिरा मध्वरिष्टम् वा अथवा
मध्वरिष्ट या मध्वरिष्ट, निगदम् अथवा निर्दोष या
निर्दोष, सीधुम् एव वा सीधुम् सीधुमा, अनुपिवेत्
अनुपान करवु अनुपान करे ॥ १४५ ॥

145 He may take a post prandial drink of sour butter-milk medicated with butter milk, wine or madira wine or honey wine or wholesome sidhu wine

इफत्रहत्या मधूनासव —

द्रोणं मधूकपुष्पाणां विडङ्गानां ततोऽर्धतः ।
चित्रकस्य ततोऽर्धं स्यात्तथा भङ्गात्काढकम् ॥१४६॥

१४५ सीधुमेव वा—सीधुमेव वा (ब)

मञ्जिष्ठाष्टपलं चैव त्रिद्रोणेऽपां विपाचयेत् ।
द्रोणशेषं तु तच्छीतं मध्वर्धाटकसंयुक्तम् ॥१५७॥
पलाशमृणालागुरुभिश्चन्दनेन च रूपिते ।
कुम्भे मासस्थितं जातमासवं तं प्रयोजयेत् ॥१५८॥

मधूक- महुडानां महुवेके पुष्पाणां पुष्प फूलोंके,
द्रोणम् १०२४ तोला १०२४ तोले, बिडङ्गानाम् वावडिग
वायविडगके, तत तेनाथी उससे, अर्धत अर्धा आधे,
चित्रकस्य चित्रक चित्रकके, ततः अर्धश्च तेनाथी अर्धा
उससे आधे भलातक- गिलानां भिलावेके, शाटकम्
२५६ तोला २५६ तोले, मञ्जिष्ठा अने मञ्जु और
सजीठके, अष्टपलश्च एव ३२ तोला ३२ तोले, स्यात्
देना लेवे, अपाम् औशोने पाल्सी उनको जलके, त्रिद्रोणे
३०७२ तोलाभां ३०७२ तोलेमें विपाचयेत् पकावना
पकावे, तत् तु ते वह, द्रोणशेषम् १०२४ तोला भाडी
रहे १०२४ तोले अवशेष रहने, शीतम् अने ठंडु थाप
त्यारे और ठंडा होने पर, मधु-अर्ध-शाटक-संयुक्तम् मधु
१२८ तोला भेषजीने मधु १२८ तोले मिलाकर, पला-
शैक्ष्मी इलायची, मृणाल- कुम्भिना हांज मृणाल,
अगुरुभिः अगुर अगुरु, चन्दनेन च अने चन्दनकी
और चन्दनसे, रूपिते देपेला लिप्त, कुम्भे धारणां षडेमे,
मासस्थितम् अर्ध मास पर्यन्त रहेला एक मास रखे
हुए, तम् ते उस, जातम् तैयार थपेला तैयार हुए,
मासवन् आसवने आसवका, प्रयोजयेत् प्रयोग करने
प्रयोग करे ॥ १४६-१४८ ॥

146-148 Take 1024 tolas of flowers
of mahwa, 512 tolas of embelia, 256
tolas of each of white flowered lead
wort and marking nut, and 32 tolas
of indian madder, decoct all these
in 3072 tolas of water When it is
reduced to 1024 tolas, take it down
When it is cooled, mix it with 128
tolas of honey and place it in a pot
lined with the paste of cardamom,

१४७ मञ्जिष्ठाष्टपल-मासत्रिपलम् (ख घ त थ

” द्रोणशेष-द्रोणशेषे (घ)

१४८. रूपिते-रूपिते (घ)

lotus stalks, eagle-wood and sandal
wood and keep it for a month, when
the wine is properly fermented, it
should be taken out for use.

ग्रहणीं दीपयत्येव बृंहणः कफपित्तजित् ।
शोथं कुष्ठं किलासं च प्रमेहांश्च प्रणाशयेत् ॥१५९॥
इति मधूकासवः ।

ग्रहणीम् आ आसव अक्षुने यह ग्रहणीको, दीपयति
एव अवश्य प्रदीप्त करे छे अवरुच प्रवीप्त करता है,
बृंहण. अक्षु छे और बृंहण है, कफपित्तजित् तेमज
कुष्ठ तथा पित्तमे छुतनाए एवं कफ तथा पित्तको
जीतनेवाला है, शोथम् वणी ते सेज्ज पुनः वह शोथ,
कुष्ठम् कुष्ठ कुष्ठ, किलासम् च किलास किलास, प्रमेहान्
च अने प्रमेहोने और प्रमेहोंको, प्रणाशयेत् नाश
करे छे नष्ट करता है ॥ १४९ ॥ इति आ यह, मधू-
कासव मधूकासव छे मधूकासव है ।

149 This mahwa-wine stimulates
the assimilation system and is robor-
ant It is curative of kapha, pitta, ede
ma, dermatosis, leucoderma and urin-
ary disorders Thus has been described
the Mahwa-wine

मधूकपुष्पासवः—

मधूकपुष्पस्वरसं शृतमर्धक्षयीकृतम् ।
क्षौद्रपादयुतं शीतं पूर्ववत् सन्निधापयेत् ॥१५०॥

शृतम् छिद्राणीने पकाकर, अर्धक्षयीकृतम् अर्ध
भाडी राभेदी आधे शेष रखे हुए, मधूकपुष्प- महुडानां
पुष्पने महुवेके फूलोंके, स्वरसम् स्वरस स्वरसको, शीतम्
ठंडो थाप्यारे ठंडा होने पर, क्षौद्रपादयुतम् अर्ध-
र्धाश्च मधु भेषजी चौथाई बहद मिलाकर, पूर्ववत्
पूर्वनी पेटे पूर्ववत्, सन्निधापयेत् राभेदी रखे ॥१५०॥

१५० दीपयत्येव-दीपयत्येव (क ख घ ज व)

” बृंहण कफपित्तजित्-बृंहणोऽनिलरामजित् (घ)

” कफपित्तजित्-वातापतनुव फ)

” शोथ कुष्ठ किलास च प्रमेहांश्च प्रणाशयेत्-शोथकुष्ठ-
किलासाना प्रमेहाना च नाशन (व)

150 Take the fresh juice of mahwa-flowers and boil it till it is reduced to 1/2 its quantity, when it is cooled, add 1/4 its quantity of honey and place it in a pot as described in the preceding preparation

तं पिवन् ग्रहणीदोषाञ्जयेत् सर्वान् हिताशनः ।
तद्वद्द्राक्षेक्षुर्जरस्वरसानासुतान् पिवेत् ॥१५१॥

हिताशनः हित पदार्थोना बोधन करनार रोगी हिताहार करनेवाला रोगी, तम् पिवन् तेन पान करती उसको पीनेसे, सर्वान् सधना सब, ग्रहणी- श्लेष्मी ग्रहणी, दोषान् दोषोने रोगोको, जयेत् शते छे जीतता है, तद्वत् ते प्रमाणे तेणे उसी प्रकार वह, आसुतान् आसवर्ष्य थोडा आसवरूप बने, द्राक्षा- राक्ष अगूर, इक्षु शोषडी ईख, खर्जूर- तथा अजूरना तथा खर्जूरके, स्वरसान् स्वरसे स्वरसोको, पिवेत् पीना पीवे ॥ १५१ ॥

151. The person observing wholesome diet will be able to subdue all assimilation-disorders by taking this medicated wine The patient may take the wines, prepared in the same way, of the juice of grapes, sugarcane and dates

दुरालभासवः -

प्रस्थौ दुरालभाया द्वौ प्रस्थामलकस्य च ।
दन्तीचित्रकमुष्टी द्वे प्रत्यग्रं कामयाशतम् ॥१५२॥
चतुर्द्रोणिसम्भसः पक्त्वा शीतं द्रोणावशेषितम् ।
सगुडद्विशतं पूतं मधुनः कुडवायुतम् ॥१५३॥
तद्वत् प्रियङ्गो. पिप्पल्या विडङ्गानां च चूर्णितैः ।
कुडवैर्घृतकुम्भस्थं पक्षाज्जातं ततः पिवेत् ॥१५४॥

१५१ खर्जूर-काशमर्थ (ष = ध)

१५२ प्रस्थौ दुरालभाया द्वौ-दुरालभाया द्वि स्थम् (क)

१५३ दन्तीचित्रकमुष्टी द्वे-मुष्टी चित्रकदन्त्यो (क ष ङ ड ध)

१५४ पक्षाज्जातं ततः पिवेत्-पक्षादूर्ध्वं पिवेत्र (फ. व)

दुरालभाया धमासो थमासेके, द्वौ प्रस्थौ १२८ तोला १२८ तोले, कामलकस्य च अने आमणां और आषलेके, प्रस्थस्य ६४ तोला ६४ तोले, दन्तीचित्रक- ६८ तो अने चित्रक दन्ती और चित्रक. मुष्टी द्वे ८२३ ८ तोला प्रत्येक ८ तोले, प्रत्यग्रम् च नवी नयी, अभया- ६२३ हरड, शतम् न ग से। एक सौ, सम्भसः पाखी बलके, चतुर्द्रोणे ४०६६ तोलाभां ४०९६ तोलेमें, पक्त्वा पकावीने पकाकर, द्रोणावशेषितम् १०२४ तोला कनाथ भाडी रहे १०२४ तोले काव अवशेष रहने, शीतम् अने ठंडा थाय तयारे और ठंडा होने पर, सगुड- गोल गुडके, द्विशतम् ८०० तोला भेणवी ८०० तोले मिलाकर पूतम् आणी लक्ष छानकर, मधुनः मधु मधुके, कुडवायुतम् १६ तोलाथी युक्त १६ तोले मिलाकर, प्रियङ्गो. प्रियंशु प्रियंगु, पिप्पल्या. पीपर पिप्पली, विडङ्गानाम अने पाण्डिगना दरेडना और वायविडङ्ग प्रत्येकके, चूर्णितैः कुडवै से। तोला थूल्थी युक्त करी १६ तोले चूर्णसे युक्तकर, तद्वत् उपर कडा प्रमाणे उपर्युक्त प्रकारसे, घृतकुम्भस्थम् धी थोपडेला धामां राभीने घी चुपडे घडेमें रखकर, पक्षात् ओष पक्ष थया पछी एक पक्षके बाद, जातम् तयार थाय ओटवे तैयार होने पर, ततः तमाथी उसमेंसे, पिवेत् पीवु पीवे ॥ १५२-१५४ ॥

152-154 Take 128 tolas of creton prickly clover, 64 tolas of emblic myrobalan, 8 tolas each of white flowered leadwort and red physic nut and take a hundred fresh chebulic myrobalans and decoct these in 4096 tolas of water and when the water is reduced to 1024 tolas and cooled, filter and add to it 800 tolas of gur and 32 tolas of honey, and as described above, place it in a vessel lined with ghee adding 16 tolas of the powder of perfumed cherry, long pepper and embelia It must remain there for a fortnight and when the wine is well

formed, it should then be taken

ग्रहणीपाण्डुरोगार्शःकुष्ठवीसर्पमेहनुत् ।
स्वरवर्णकरश्चैव रक्तपित्तकफापहः ॥१५५॥

इति दुरालभासवः ।

एष आ आस्रव मह आसव, ग्रहणी- श्लथ्णी
ग्रहणी, पाण्डुरोग- पांडुरोग पांडुरोग, अर्शः- हरस अर्श,
कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, वीसर्प- वीसर्प वीसर्प, मेहनुत् अने
प्रमेहने हर करे छे और प्रमेहका नाशक है, स्वरवर्णकरः
स्वर तथा वर्ण करे छे स्वर तथा वर्ण करता है, रक्त
पित्तकफापहः च अने रक्तपित्त तथा कफके हर करे छे
और रक्तपित्त तथा कफका नाशक है ॥ १५५ ॥ इति
आ यह, दुरालभासव दुरालभासव छे दुरालभासव है ।

155 It is curative of assimilation disorders, anemia, piles, dermatosis, acute spreading affections, urinary disorders, hemothermia and disorders of kapha, it is a promoter of the voice and the complexion Thus has been described the Prickly Clover Wine

मूलासवः—

हरिद्रा पञ्चमूले द्वे वीरर्षभकजीवकम् ।
एषां पञ्चपलान् भागांश्चतुर्दशेऽम्भसः पचेत् १५६
द्रोणशेषे रसे पूते शुडस्य द्विशतं भिषक् ।
चूर्णितान् कुडवार्धाशान् प्रक्षिपेच्च समाक्षिकान् १५७
प्रियङ्गुमुस्तमज्जिष्ठाविडङ्गमधुकपुवान् ।
लोधं शावरकं चैव मासार्धस्थ पिबेत्तु तम् ॥१५८॥

हरिद्रा हरिद्र हल्दी, द्वे पञ्चमूले लक्ष्म ५ यमूण
तथा अडत् ५ यमूण दोनो पचमूल, वीरा- वीरा वीग,
ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, जीवकम् ७५३ जीवक

१५६ हरिद्रा पञ्चमूले द्वे वीरर्षभकजीवकम्—द्विपञ्चमूल्यौ रजनी
वीरर्षभकजीवका (घ फ व)

, एषा—पृथक (घ फ)

१५७ प्रक्षिपेच्च—दवाच्चात्र (व)

१५८ मासार्धस्थ पिबेत्तु तम्—मासार्ध स्थापयेत् तत (ङ)

एषाम् श्री द्वैरुना इनके प्रत्येकके, पञ्चपलान् २० तोला
२० तोले, भागान् भाग भागोंको, अम्भस पाण्डी जल,
चतुर्दशे ४०८६ तोलाभां ४०९६ तोलमें, पचेत् ५३-
५५ पकावे, द्रोणशेषे १०२४ तोला भांकी रहे त्पारे
१०२४ तोले शेष रहने पर, पूते गाण्डीने छानकर,
भिषक् वैद्य वैद्य, गुडस्य गुण गुडके, द्विशतम् ८००
तोला ८०० तोले. समाक्षिकान् तथा मध साथे और
शहदके सहित चूर्णितान् भांडिका चूर्ण किये, कुडवार्धाशान्
द्वैरु ८ तोला प्रत्येक ८ तोले मानवाले, प्रियङ्गु- कुंग
कपुनी, मुस्त- मोथ मोथा, मज्जिष्ठा- मज्जि मंजीठ, विडङ्ग-
वावडिग वायविडंग, मधुक- गेठीमध मुलहठी, पुवान्
पुवडीमोथ केवटीमोथा, शावरकम् लोधम् च एव अने
अने सावर दोधर और सावर लोधको, प्रक्षिपेत् तेभां
नाभवां उसमें छोड़े, मासार्धस्थ धी रोपडेवा धाभां
५६२ द्विस राभीने धी चुपड़े हुए घरेमें आवे माह तक
रखे तम् तु ते उनको, पिबेत् पीडु पीवे ॥१५६-१५८॥

156-158. Take 20 tolas of each of turmeric, decaradices, climbing asparagus, rishabhaka and jivaka, and decoct them in 4096 tolas of water, when it is reduced to 1/4 its quantity the solution should be filtered and the physician should add 800 tolas of gur and the powder made of 8 tolas of perfumed cherry, nut grass, indian madder, embelia, liquorice, nut-grass, white lodh, red lodh and honey Keep it for a month and then use it

एष मूलासवः सिद्धो दीपनो रक्तपित्तजित् ।
आनाहकफहृद्रोगपाण्डुरोगाङ्गसादनत् ॥१५९॥

इति मूलासवः ।

सिद्ध सिद्ध थथेल तैयार हुआ, एष. आ यह,
मूलासव मूलासव मूलासव, दीपन दीपन दीपन,
रक्तपित्तजित् रक्तपित्तने अतना रक्तपित्तको जीतनेवाला

१५९ रक्तपित्तजित्—रक्तपित्तहा (ङ)

आनाह- आनाह आनाह, कफ- उक्ष कफ, हृद्रोग-
हृद्रोग हृद्रोग, पाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग,
अज्ञसादनुर अने अगशैथिल्य हूर उरे छे और
शरीरकी क्षिथिलताको दूर करनेवाला है ॥ १५९ ॥ इति
आ यह, मूलासवः मूलासव छे मूलासव है ।

159 The Radix-wine thus prepared
is digestive-stimulant curative of hemo-
thermia constipation, disorders of
kapha, gastric disorders, anemia and
asthenia of body Thus has been
described the Radix-wine

पिण्डासव —

प्रास्थिक पिप्पलीं पिष्ट्वा गुडं मध्यं विभीतकान् ।
उदकप्रस्थसंयुक्तं यवपल्ले निधापयेत् ॥१६०॥
नस्नात् पलं सुजातान्च सलिलाञ्जलिसंयुतम् ।
पिवेत्पिण्डासवो ह्येष रोगानीकविनाशनः ॥१६१॥

पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, गुडम् गोण गुड
विभीतकात् अहेडाना भीजनो बहेडेके बीजकी, मध्यम्
गर्भं मिमी, प्रास्थिकम् दरेके ६४ तोला प्रत्येक ६४
तोले, पिष्ट्वा पीटीने पीसकर, उदकप्रस्थसंयुक्तम् ६४
तोला पाल्नी सहित ६४ तोले जलमे मिलाकर, यवपल्ले
जवनना ढगलामां जौकी रादिमें, निधापयेत् राभु रक्त्वे,
सुजातात् सारी रीते तैयार यथेद अच्छी तरह बने,
तस्मात् ते आसवमार्थी उस आसवमेंसे, पलम् थार
तोला एक पल, सलिल जवनना जलके, अञ्जलि- १६
तोलाभां १६ तोलेमें, संयुतम् घोणी घोलकर, पिवेत्
पीत्रु पीवे, एषः हि आ यह, पिण्डासव पिण्डासव
पिण्डासव, रोगानीकविनाशनः रोगसमूहने नाश करनेवा
छे रोगसमूहका नाशक है ॥ १६० १६१ ॥

160 161 Triurate 64 tolas of each
of long pepper, gur, pulp of beleric
myrobalan, add 64 tolas of water and
keep the vessel containing it in a heap

१६० प्रस्थिक-प्रास्थिकी (क घ थ ष)

१६१ यवपल्ले-यवपल्ले (व)

of barley, when it is well fermented,
the patient may take a dose of 4
tolas of it mixed with 16 tolas of
water. This Pinda-wine is curative of
a multitude of diseases

स्वस्थोऽप्येनं पिवेन्मासं नरः स्निग्धरसाशनः ।
इच्छंस्तेषामनुत्पत्तिं रोगाणां येऽत्र कीर्तिताः ॥१६२॥
इति पिण्डासवः ।

ये नो रोगो जो रोग, अत्र अलीं यहा, प्रकीर्तिताः
उहा छे कहे है, तेषाम् ते उन, रोगाणाम् रोगोनी
रोगोंकी, अनुत्पत्तिम् इच्छन् उत्पत्ति न थाय अनी प्रथ-
वाणा अनुत्पत्तिकी इच्छा रखता हुआ, स्वस्थः अपि स्वस्थ
पुरुषे पक्षु स्वस्थ पुरुष भी, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, रस-
भासरस मासरस, अज्ञान आनारा थपने खानेवाला हो
कर, एनम् आने इसको, मासम् अेक मास पर्यंत एक
माह तक, पिवेत् पीवे पीवे ॥ १६२ ॥ इति आ यह,
पिण्डासव. पिण्डासव छे पिण्डासव है ।

162. Even the healthy man desirous
of preventing for himself the diseases
described herein, may take this wine
for a month as a prophylactic measure,
living on a diet of meat-juice mixed
with unctuous substances Thus has
been described the Pinda-wine,

मध्वरिष्ट. —

नवे पिप्पलिमध्वाके फलसेऽगुरुघूपिते ।
मध्वाढकं जलसमं चूर्णानीजानि दापयेत् ॥१६३॥
कुडवार्धं विडङ्गानां पिप्पल्याः कुडवं तथा ।
चतुर्थिकांशां त्वक्क्षीरीं केशर मरिचानि च ॥१६४॥
त्वगेलापत्रकशटीकमुकातिविषाघनान् ।
हरेण्वेल्वालुतेजोद्वापिप्पलीमूलचित्रकान् ॥१६५॥
कार्षिकांस्तत् स्थितं मासमत ऊर्ध्वं प्रयोजयेत् ।

१६२ स्निग्धरसाशन-सिद्ध रसायनम् (क घ थ ष फ)

१६३ दापयेत्-चावपेट (फ)

१६४ त्वक्क्षीरीम्-त्वक्क्षीर्या (ख)

१६५. अतिविषाघनान्-अतिविषे घनम् (व)

१६५. घनान्-घनम् (ख घ)

पिप्पलि- पीपर पिप्पली, मध्वाक्ते तथा मध्वाक्ते और शहदसे लिप्त, अगुरु अने अग्रथी और अगुरुते, धूपिते धूप आपेक्षा धूपित, नवे कलसे नवा धडाभा नये घबेमें, जलसमम ७६ ७८ अर्थात् ७६ २५६ तोला जलके समान प्रमाणवाला अर्थात् एक आठक जल, मध्वाठकम् मध्वाक्ते २५६ तोला एक आठक मधु, इमानि अने आ ६ मधु ६ हेवाभा आवर्ता और इन अब कहे जानेवाले, चूर्णानि थूणो चूर्णोको, दापयेत् लेणवा मिलावे, विट्कानाम् ७६६. पावडिग जैसेकि- वायविषण्णका, कुडवार्धम् ८ तोला आधा कुडव, तथा तथा पिप्पल्याः पीपर पिप्पलीका, कुडवम् १६ तोला एक कुडव, स्वक्षीरीम् १ शशोच्यन वंशलोचन, चतुर्थिकांशाम् ४ तोला एक पल, केशरम् नागकेसर नागकेसर, मरिचानि च मरी मरिच, स्वक्- तल दालचीनी, एला- औद्ययी इलायची, पत्रक- तमादपत्र तमालपत्र, वाटी- कुथूरे कचूर, क्रमुक सोपारी क्रमुक, अतिविषा- अतिविष अतीस, घनान् मोथ मोथा, हरेणु हरेणु रेणुकबीज, एला- औद्ययालुङ्ग एलावृक, तेजोह्वा- तेजोह्वा, पिप्पलीमूल- पीपरीभूणना ग ७६६ पिप्पलीमूल, चित्रकान् अने चित्रक और चित्रक, कार्षिकान् औष औष तोला हरेक एक एक कर्ष, तत् तेओने उनको, मासम् औष मास एक माह तक, स्थितम् राभीने रख कर, अत ऊर्ध्वम् पथी पीले, प्रयोजयेत् उपयोग करेने प्रयोग करे ॥ १६३-१६५ ॥

163-165½ Take a new pot and line it with long pepper and honey, fumigate it with eagle wood and put into it 256 tolas of honey, equal amount of water and the following powders— embelia 8 tolas, long pepper 16 tolas, 4 tolas of bamboo manna and one tola each of fragrant poon and black pepper, and of cinnamon, cardamom, cinnamon leaves, long zedoary, betel nut, indian atees nut grass, fragrant piper, cherry tree, indian tooth ache tree roots of long pepper and white

flowered lead-wort, keep this for a month and then make use of it.

मन्दं संदीपयत्यग्निं करोति विषमं समम् ॥१६६॥
हृत्पाण्डुग्रहणीरोगकुष्ठार्शःश्वयथुज्वरान् ।
वातश्लेष्मामयांश्चान्धान्मध्वरिष्टो व्यपोहति ॥१६७॥
इति मध्वरिष्टः ।

मध्वरिष्टः मध्वरिष्ट मध्वरिष्ट, मन्दम् अग्निम् म ६ अग्निने मन्द अग्निको, संदीपयति प्रदीप्त करे छे प्रदीप्त करता है, विषमम् च विषमाग्निने विषमाग्निको, समम् करोति सम करे छे सम करता है, हृत्- हृदयरोग, पाण्डु- पांडुरोग पांडुरोग, ग्रहणीरोग- अक्षु- रोग ग्रहणीरोग, कुष्ठ- कुष्ठ कृष्ठ, अर्शः- ६२३ अर्श, श्वयथु- सोल शोफ, ज्वरान् ७२२ ज्वरोंको, अन्धान् च अने भील पक्षु और अन्यभी, वातश्लेष्मामयान् वात तथा कफना रोगोने वायु तथा कफके रोगोंको, व्यपोहति दूर करे छे दूर करता है ॥ १६६-१६७ ॥ इति आ यह, मध्वरिष्ट मध्वरिष्ट छे मध्वरिष्ट है ।

166-167 It stimulates the weak gastric fire and regulates the irregular one This honey-wine cures gastric disorders, dermatosis, piles, edema, fever and other disorders due to vata and kapha. Thus has been described the Honey-wine

पिप्पल्याद्यं चूर्णम्—

समूलां पिप्पलीं क्षारौ द्वौ पञ्च लवणानि च ।
मातुलुङ्गाभयाराक्षाशटीमरिचनागरम् ॥१६८॥
कृत्वा समांशं तच्चूर्णं पिवेत् प्रातः सुखाम्बुना ।
श्लेष्मिके ग्रहणीदोषे बलवर्णाग्निवर्धनम् ॥१६९॥

समूलाम् पीपरीभूणसहित पिप्पलीमूल, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, द्वौ क्षारौ ७७भा २ सा ७भा २ यवक्षार सर्जिक्षार, पञ्च लवणानि च पांशु लवण पांचों नमक, मातुलुङ्ग- यक्षेत्तु चकोत्रा, अभया- ६२३ हरड, राक्षा-

: ६० श्लेष्मिके-कफजे (५)

शरना राखा, शटी- कुथूरे कचूर, मरिच- मरी मरिच, नागरम् सूठ सोंठ, तच्चूर्णम् औंऔनुं यूर्ण इनके चूर्णको, समांशम् सरथे वजने सम भागमें, कृत्वा भेणवी मिलाकर, श्लैष्मिके कुक्षु-य कफज, ग्रहणीदोषे अक्षुणी- रोगमां ग्रहणीरोगमें, प्रातः सवारे प्रातः, सुख-अम्बुना नवशेका पाण्डुणी सुहाते गरम जलसे, पिबेत् पीपु पीवे, बल आ भण यह बल, वर्ण वर्ण, अग्नि- वर्धनम् अने अग्निने वधारनाउ छे और अग्निवर्धक है ॥ १६८ १६९ ॥

168-169 Take equal parts of long pepper, roots of long pepper the two alkalis, the five salts, pomello, che bulic myrobalans, indian groundsel, long zedoary, black pepper and dry ginger and reduce them to powder, the patient suffering from assimilation-disorder of the kapha type may drink it in the morning with genially warm water, it is a promoter of vitality, complexion and the gastric fire

पतैरेवौषधैः सिद्धं सर्पिः पेयं समाहते ।
गौश्मिके षट्पलं प्रोक्तं भल्लातकघृतं च यत् ॥१७०॥

पतैः एव औं औ इन्हीं, औषधैः औषधाथी औष- धियोंसे, सिद्धम् सिद्ध करेहुं सिद्ध, सर्पिः घी घी, यत् च तेभ्यो ये तथा जो, गौश्मिके शुद्धाधिकारमा गुल्म चिकिरसामें, षट्पलम् षट्पल षट्पल, भल्लातकघृतम् च अने भस्वातकघृत और भल्लातकघृत, प्रोक्तम् छे छे ते कहे हैं उनको, समाहते वातयुक्त वातज, ग्रहणीदोषे अक्षुणीरोगमां ग्रहणीरोगमें, पेयम् पीवां पीवे ॥ १७० ॥

170 And if this condition is associa- ted with vata, the ghee prepared with the above drugs may be taken or the 'Shatpala ghee' or 'Marking nut ghee'

१७० गौश्मिके षट्पल प्रोक्त-गौश्मिकोक्त षट्पलिक (घ व)

described in the chapter on gulma may be taken.

क्षारघृतम्—

विडं कालोत्थलवणं सर्जिकायवशूकजम् ।
सप्तलां कण्टकारीं च चित्रकं चेति दाहयेत् ॥१७१॥
सप्तकृत्वः क्षुतस्यास्य क्षारस्य द्याढकेन तु ।
आढकं सर्पिषः पक्त्वा पिबेदग्निविवर्धनम् ॥१७२॥
इति क्षारघृतम् ।

विडम् बिडवल् विड, कालोत्थलवणम् सयण कालानमक, सर्जिका- साशुभार सर्जिक्षार, यवशूकजम् वजभार यवक्षार सप्तलाम् सप्तला सप्तला, कण्टकारीम् च भेडी भोरी गण्डुली कटेरी, चित्रकम् च अने चित्रक और चित्रक, इति औंनी इनको, दाहयेत् राभ करवी जलावे, सप्तकृत्व सातवार सातवार, सप्तस्य गाण्डुला क्षुत, अस्य औंना इस, क्षारस्य क्षारना क्षारके, द्याढ- केन तु ५१२ तोलाथी ५१२ तोलेसे, सर्पिषः घृत घीके, आढकम् २५६ तोला २५६ तोले, पक्त्वा पकावीने पकाकर, अग्निविवर्धनम् अग्निने वधारनाउ अग्निवर्धक, पिबेत् ते घी पीपु उस घी पीवे ॥ १७१-१७२ ॥ इति आ यह, क्षारघृतम् क्षारघृत छे क्षारघृत है।

171-172. Take bid salt, sanchal salt, salsoda salt barley-alkali, soap-pod, indian night shade and white flowered lead-wort and incinerate, then wash and percolate it seven times in water. Take 572 tolas of this alkaline solution and prepare 256 tolas of ghee with this. This ghee when taken as potion promotes the gastric fire. Thus has been described the Alkali-ghee.

१७१ कालोत्थलवण-कालोत्थलवण (थ)
,, सर्जिकायवशूकजम्-सर्जिकायवशूकजम् (ज)
,, सप्तला कण्टकारीं च-निदिग्धिकां सप्तला च (घ व)
१७२. क्षारस्य द्याढकेन तु-क्षारस्वार्धाढकेन तु (घ.)

कतिपयक्षारयोगा. —

समूलां पिप्पलीं पाठां चव्येन्द्रयवनागरम् ।
चित्रकातिविषे हिङ्गु श्वदंष्ट्रां कटुरोहिणीम् ॥१७३॥
वचां च कार्षिकं पञ्चलवणानां पलानि च ।
दध्नः प्रस्थद्वये तैलसर्पिषोः कुडवद्वये ॥१७४॥
खण्डीकृतानि निष्काथ्य शनैरन्तर्गते रसे ।
अन्तर्धूमं ततो दग्ध्वा चूर्णं कृत्वा घृताप्लुतम् ॥१७५॥
पिवेत् पाणितलं तस्मिन्जीर्णं स्यान्मधुराशनः ।
वातश्लेष्मामयान्सर्वान्हन्याद्विषगरांश्च सः ॥१७६॥

समूलां पीपरीभूणसहित पिप्पलीमूल, पिप्पलीम्
पीपर पिप्पली, पाठाम् पाठा पादी, चव्य- थवड चव्य,
इन्द्रयव ध-प्रणव इन्द्रजौ, नागरम् सूड सोंठ, चित्रक-
यिन्ड चित्रक, अतिविषे अतिविषनी डणी अतीस,
हिङ्गु हिंग हींग, श्वदंष्ट्राम् गोभरु गोखरु, कटुरोहिणीम्
डडु कटुकी, वचाम् च अने वच और वच, कार्षिकम्
ओड ओड तोदी एक एक तोला, पञ्चलवणानाम् पांथ
धवधु पांचों लवण, पलानि च दरेड ४ तोला प्रत्येक
४ तोले, खण्डीकृतानि ओना टुडडा डरीने इनके टुकड़े
करके, दध्नः दही, प्रस्थद्वये १२८ तोला १२८
तोले, तैलसर्पिषो तैल तथा घृत तैल और घी,
कुडवद्वये अने भणीने ३२ तोला दोनों मिलकर ३२
तोले निष्काथ्य क्वाथ डरीने पकाकर, शनैः धीरे धीरे
धीरे धीरे, रसे अन्तर्गते रस न्यारे सूडाध न्य त्यारे
रस सूख जानेपर, अन्तर्धूमम् अन्तर्धूम अन्तर्धूम, दग्ध्वा
भाणीने जलाकर, तत त्यारे पछी पीले, चूर्णम् यूर्णुं
चूर्ण, कृत्वा डरी करके, घृताप्लुतम् धी भेणवीने घी
मिलाकर, पाणितलम् ओड तोदी यूर्णुं एक तोला चूर्ण,
पिवेत् पीपुं पीवे, तस्मिन् ओ उसके, जीर्णं पथी गथा
पछी जीर्ण होनेपर, मधुराशन. मधुर आहार डरना
मधुर आहार सेवन करनेवाला, स्यात् थपु बने, सः ते
वह, सर्वान् सधणा सब, वातश्लेष्म- वात तथा डडना
वातकफजनित, आमयान् रोगो रोगोंसे, विषगरान् च

१७४ कार्षिकं-कार्षिकान् (घ)

,, दध्न-प्रस्थद्वये तैलसर्पिषो कुडवद्वयं-घृततैलाद्विकुडवे
द्विप्रस्थे दध्न एव च (ग. घ ङ)

१७५. खण्डीकृतानि-चूर्णीकृतानि (क. घ ज. त.)

१७६. पिवेत्-खादेत् (घ फ. व.)

तथा विष अने गरने। तथा विष और गरको, हन्यात्
नाश डरे छे नष्ट करता है ॥१७३-१७६॥

173-176. Take one tola of each of
long pepper and roots of long pepper,
patha, chaba pepper, kurchi seeds
dry ginger, white-flowered lead wort
indian atees, asafetida, small caltrops,
kurroa and sweet flag, and 4 tolas
each of the pentad of salts; mix these
in 128 tolas of curds and 32 tolas of
oil cum-ghee and boil them on a low
fire till the watery portion is evaporated,
then break up the mass formed and
carbonize it by the air-tight method and
reduce it to powder. The patient may
take as potion one tola of this powder
mixed in ghee, and when the dose is
digested he should take a meal consisting
of sweet articles. This will cure all
disorders of vata and kapha as well as
conditions of acute and chronic
poisoning.

भल्लानकादिक्षारः—

भल्लातकं त्रिकटुकं त्रिफलां लवणत्रयम् ।
अन्तर्धूमं द्विपलिकं गोपुरीषाग्निना दहेत् ॥१७७॥
स क्षारः सर्पिषा पीतो भोज्ये वाऽप्यवचूर्णितः ।
हृत्पाण्डुग्रहणीदोषगुल्मोदावर्तशूलनुत् ॥१७८॥

भल्लातकम् बिलामां मिलावा, त्रिकटुकम् त्रिडु
त्रिकु, त्रिफलाम् त्रिदला त्रिफला, लवणत्रयम् सैधव,
स यण तथा भिड धवधु तीनों नमक, द्विपलिकम्
दरेड ८ तोला प्रत्येक ८ तोले, गो-पुरीष-अग्निना

१७७ लवणत्रयम्-लवणत्रयम् (घ)

१७८ भोज्ये वा-भोज्यो वा (घ ङ)

,, अवचूर्णित-अवचारित (र घ त)

,, गुल्मोदावर्तशूलनुत्-गुल्मोदावर्तनाशनः (थ)

मायना छाजुना अश्विथी गौके उपलोकी भागसे, अन्त-धूमम् अन्तधूमं अन्तधूमं, दहेत् आणवा जलावे, सः क्षारः आ क्षार यह क्षार, सर्पिषा भीनी साथे चीसे, पीतः पीवाथी पीनेसे, भोज्ये वा अथवा भोजन पर या अन्न पर, अवचूर्णित. छांटी भावाथी अवचूर्णनकर खानेसे, अपि पशु भी, हत्- हृदयरोग हृदयरोग, पाण्डु- पांडुरोग पांडुरोग, ग्रहणीदोष- अक्षुणीदोष ग्रहणीरोग, गुल्म- गुल्म गुल्म, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, शूलनुत् अने शूलने दूर करे छे और शूलका नाशक है ॥ १७७-१७८ ॥

177-178. Take 8 tolas of each of marking nut, the three spices the three myrobalans, the triad of salts and carbonize them with the fire of the cowdung cakes by the airtight method This alkali taken with ghee or taken sprinkled over the food cures gastric disorders, anemia, assimilation disorders gulma, misperistalsis and colic

दुरालभादिक्षारः —

दुरालभां करञ्जौ द्वौ सप्तपर्णं सवत्सकम् ।
षड्ग्रन्थां मदनं मूर्वा पाठामारग्वधं तथा ॥१७९॥
गोमूत्रेण समांशानि कृत्वा चूर्णानि दाहयेत् ।
दग्ध्वा च तं पिबेत् क्षारं ग्रहणीबलवर्धनम् ॥१८०॥

दुरालभाम् धमासे। धमासा, द्वौ ये अतना दोनों, करञ्जौ करंज करंज, सवत्सकम् ३५छाल सहित कुटजकी छाल, सप्तपर्णम् सातवधु सतिवन, षड्ग्रन्थाम् षण् वच मदनम् भी हण मैनफल, मूर्वाम् मोरवेद मूर्वा, पाठाम् पाठा पाठी, तथा तथा तथा, आरग्वधम् गरभाणो अमलतान, समांशानि ऐऐानु सरभे भागे इनका समभागमें, चूर्णानि यूर्ण चूर्ण, कृत्वा करीने करके, गोमूत्रेण गोमूत्र मेणवी गोमूत्र मिलाकर, दाहयेत् अन्तधूम आणवा अन्तधूम जलावे, दग्ध्वा च अने आणीने और जलाकर, ग्रहणीबलवर्धनम् अक्षुणीना अणने पधारनार ग्रहणीके बलवर्धक,

तम् ते उस, क्षारम् क्षार क्षारको, पिबेत् पीवे पीवे ॥ १७९-१८० ॥

179-180 Take equal parts of cretan prickly clover, indian beech and jungle cork-tree, dita bark, kurchi bark, sweet flag, emetic nut, trilobed virgin's bower, patha and purging cassia, reduce them to powder and mixing it with cow's urine incinerate. This alkali thus produced is a promoter of the strength of the assimilative system

भूनिम्बादिक्षारः —

भूनिम्बं रोहिणीं तिक्तां पटोलं निम्बपर्पटम् ।
दहेन्माहिषमूत्रेण क्षार एषोऽग्निवर्धनः ॥१८१॥

भूनिम्बम् हरिमातु चिणायना, तिक्ता रोहिणीम् कडु कटुकी, पटोलम् परवण परवल, निम्ब- वीभडे नीम, पर्पटम् अने भुसदिये और पिचपापडा, माहिषमूत्रेण ऐऐाने बेसना मूत्र साथे इनको मेंसके मूत्रके साथ, दहेत् आणवा जलावे, एषः आ यह, क्षार क्षार क्षार, अग्निवर्धन अग्निने पधारनार छे अग्निवर्धक है ॥१८१॥

181. Chiretta, kurroa, wild snake-gourd, neem and trailing rungia, should be mixed with buffalo's urine and incinerated The alkali produced thus is a promoter of the gastric fire.

हरिद्रादिक्षारः —

द्वे हरिद्रे वचा कुष्ठं चित्रकः कटुरोहिणी ।
मुस्तं च वस्तमूत्रेण दहेत् क्षारोऽग्निवर्धनः ॥१८२॥

द्वे हरिद्रे हणेर तथा धनु हणेर दोनों हल्दी, वचा वच, कुष्ठम् कठ कूठ चित्रकः चित्रक चित्रक, कटुरोहिणी कडु कटुकी, मुस्तम् च अने मोथ और मोथा, वस्तमूत्रेण ऐऐाने अक्षराना मूत्र साथे इनको वकरके मूत्रयुक्त, दहेत् आणवा जलावे, क्षार आ क्षार

१८२. दहेत् क्षारो-सिद्धः क्षारो (क व ह.)

,, वस्तमूत्रेण-छागमूत्रेण (ग)

यह क्षार, अग्निवर्धनः अग्निने वधारनार छे अग्निवर्धक
हे ॥ १८२ ॥

182. Turmeric, indian berberry, sweet flag, costus, white-flowered lead-wort, kurroa and nut-grass should be mixed with goat's urine and incinerated. The alkali thus produced acts as a promoter of the gastric fire.

क्षारगुडिका—

चतुष्पलं सुधाकाण्डात् त्रिपलं लवणत्रयात् ।

वार्ताकीकुडवं चार्कादष्टौ द्वे चित्रकात् पले ॥१८३॥

दग्धानि वार्ताकुरसे गुटिका भोजनोत्तराः ।

भुक्तं भुक्तं पचन्त्याशु कासश्वासार्शसां हिताः १८४

विसूचिकाप्रतिश्यायहृद्रोगशमनाश्च ताः ।

इत्येषा क्षारगुटिका कृष्णात्रेयेण कीर्तिता ॥१८५॥

इति क्षारगुडिका ।

सुधाकाण्डम् शेरनां डीउलां सेहुडके काडके,
चतुष्पलम् १६ तोला १६ तोले, लवणत्रयात्सि धालुषु,
स यण अने [भुडलवषु तीनों नमकके, त्रिपलम् १२
तोला १२ तोले, वार्ताकी- वातीडी कटेरीके, कुडवम्
१६ तोला १६ तोले, अर्कात् आडडे आकके अष्टौ
३२ तोला ३२ तोलं, चित्रकात् च अने चित्रक और
चित्रकके, द्वे पले ८ तोला ८ तोले, दग्धानि आणीने
जलाकर, वार्ताकुरसे वातीकुरसमां अनावेध बेंगणके
स्वरसमें बनायी, गुटिकाः गोणीओ गुटिका, भोजनोत्तरा
कोजन पछी आवाभां आवतां भोजनके बाद लेनेछे,
भुक्तम् भुक्तम् अनेउवार आधेला जेराउने बहुतवार
खाये हुए भोजनको, आशु शीघ्र शीघ्र, पचन्ति पचावे
छे पचाती है, कास- अने उधरस और कास, श्वास-
श्वास श्वास, अर्शसाम् अने हृद्रसने और अर्शके लिए,
हिता- हितकारी छे हितकर हैं, ताः ते वे, विसूचिका-
विसूचिका विसूचिका, प्रतिश्याय- प्रतिश्याय प्रतिश्याय,
हृद्रोग- तथा हृद्रोगानुं तथा हृद्रोगकी, शमना च

१८३ वार्ताकीकुडवम्—वार्ताकीकुडवम् (घ.)

१८४ गुटिका-गुटिका (घ ज)

१८५. हृद्रोगशमनाश्च ताः हृद्रोगन्यश्चतामता (घ व.)

शमन करनारी छे शमक है इति आ प्रभाले इस प्रकार
पुषा आ यह, क्षारगुटिका क्षारगुटिका क्षारगुटिका, कृष्णा-
त्रेयेण कृष्णात्रेये कृष्णात्रेयने, कीर्तिता उहेदी छे कही है
॥ १८३-१८५ ॥ इति आ यह, क्षारगुडिका क्षारगुडिका
छे क्षारगुडिका है ।

183 185 Take 16 tolas of thorny milk hedge, 12 tolas of the triad of salts, 16 tolas of brinjal, 32 tolas of mudar and 8 tolas of white-flowered lead-wort. This should be burnt to ashes and alkali prepared, pills made of this with the juice of the brinjal may be taken after each meal. These pills help in quickly digesting the food taken repeatedly. It is beneficial in cough, dyspnea, piles, acute gastro-intestinal irritation, coryza and in the gastric disorders. These alkali pills are valued highly by Krishna Atreya. Thus has been described the Alkali-pills

वत्सकादियोगः—

वत्सकातिविषे पाठां दुःस्पर्शां हिङ्गु चित्रकम् ।
चूर्णीकृत्य पलाशाक्षारे मूत्रस्रुते पचेत् ॥१८६॥
आयसे भाजने सान्द्रात्तस्मात् कोलं सुखाम्बुना ।
मद्यैर्वा ग्रहणीदोषशोथार्शःपाण्डुमान् पिवेत् ॥१८७॥
इति चतुर्थक्षारः ।

वत्सक- उडाआल कुटजकी छाल, अतिविषे अति-
विषयी कृणी अतीस, पाठाम् पाठा पादी, दुस्पर्शा
धमासे धमासा, हिङ्गु- हिङ्गु हींग चित्रकम् अने

१८६ दुस्पर्शा-दुस्पर्श (घ)

, पलाशाक्षारे-पलाशाना क्षारे (घ)

१८७ सान्द्रात्तस्मात् कोलं सुखाम्बुना-सान्द्र तस्मात् काले
सुखाम्बुना (घ.)

, सान्द्रात्-सान्द्र (घ)

थित्रकनु और चित्रकका, चूर्णीकृत्य यूर्णुं डरीने चूर्ण करके, मूत्रच्युते ओमूत्रभां गाण्डा गौमूत्रमें छुत, पलाशाप्रक्षारे भाभगना अथवागना क्षारभां पलाशके शुणके क्षारमें, आयसे दोढाना लोहेके, भाजने वास-क्षुभां भरतनमें, पचेत् पडापपु पकावे, सान्द्रात् धाटा थधेक्ष गढे बने, तस्मात् तेभांथी उससे, कोलम् अधीं तोक्षे आधा तोला, ग्रहणीदोष-ग्रहणीरोग ग्रहणीरोग, शोथ-सेना शोथ, अर्शः- ६२५ अर्श, पाण्डुमान् अने पांडुना रोगींश्च और पाण्डुका रोगी, सुखाम्बुना नवशेडा पाण्डुथी सुहाते हुए गरम जलसे, मद्यैः वा के मद्यथी या मद्योसे, पिबेत् पीवे। पीवे ॥ १८६-१८७ ॥ इति आ यह, चतुर्थक्षार चतुर्थक्षार छे चतुर्थक्षार है।

186-187 Take kurchi, indian atees, patha, cretan prickly clover, asafetida and white-flowered leadwort, powder them and boil that powder in an iron pot with the alkali of the buds of palasa prepared in cow's urine till it becomes dense. The patient suffering from assimilation disorders, edema or piles should take a dose of half tola of that powder with genially warm water or with wine Thus has been described the fourth variety of Alkali.

त्रिफलादिक्षारः—

त्रिफलां कटभीं चव्यं विल्वमध्यमयोरजः ।
रोहिणीं कटुकां मुस्तं कुष्ठं पाठां च हिङ्गु च ॥१८८॥
मधुकं मुष्ककयवक्षारौ त्रिकटुकं वचाम् ।
विडङ्गं पिप्पलीमूलं स्वर्जिकां निम्बचित्रकौ ॥१८९॥
मूर्वाजमोदेन्द्रयवाम् गुडूचीं देवदारु च ।
कार्षिकं लवणानां च पञ्चानां पलिकान्पृथक् ॥१९०॥
भागान् दधि त्रिकुडवे घृततैलेन मूर्च्छितम् ।
अन्तर्धूमं शनैर्दग्ध्वा तस्मात् पाणितलं पिबेत् ॥१९१॥
सर्पिषा कफवाताशोग्रहणीपाण्डुरोगान् ।

त्रिफलान् त्रिधला त्रिफला, कटभीम् कटभी सफेद शिरीष, चव्यम् यवक चव्य, विल्वमध्यम् भीलीने। गर बेलगिरी, अयोरज दोढयूर्णुं लोहचूर्ण, कटुकाम् रोहिणीम् कटु कटुकी, मुस्तम् मोथ मोथा, कुष्ठम् कठ कूठ, पाठाम् पाठा पाठी, हिङ्गु च अने हिङ्ग और हींग, मधुकम् नेठीमधु मुलहठी मुष्कक- भोणे। मोखा, यवक्षारौ यवक्षार यवक्षार, त्रिकटुकम् त्रिकटु त्रिकटु, वचाम् वच, विडङ्गम् पाण्डुग वायविडग, पिप्पलीमूलम् पीपरीभूण पिप्पलीमूल, स्वर्जिकाम् साण्णार सर्जिकार, निम्ब एडिभडे नीम, चित्रकौ थित्रक चित्रक, मूर्वा- भोरवेक्ष मूर्वा, अजमोदा थोडी अजमोदा अजमोद, इन्द्रयवान् इन्द्रयव इन्द्रयव, गुडूचीम् गुणो गिलोय, देवदारु च अने देवदार और देवदार, कार्षिकम् ऐक ऐक तोला एक एक तोला, पञ्चानाम् पांथ पाचों, लवणानाम् लवण लवण, पृथक् एरेकना प्रत्येकके, पलिकान् ४ तोलाना ४ तोलेवाले, भागान् भागे। भागोंको, त्रिकुडवे ४८ तोला ४८ तोले, दधि दही भां दहीमें, घृततैलेन घृत तथा तेलभां ची और तैलके साथ, मूर्च्छितम् भेणवीने मिलाकर, शनैः धीरेधीरे धीरेधीरे, अन्तर्धूमम् अन्तर्धूम अन्तर्धूम, दग्ध्वा आणी जलाकर, तस्मात् तेभांथी उसमेंसे, पाणितलम् ऐक तोला एक तोला, कफ- कफ, वात- वात वात, अर्शः- ६२५ अर्श, ग्रहणी- ग्रहणी प्रहणी, पाण्डुरोगवान् अने पांडुरोगवाणांश्च और पाण्डुका रोगी, सर्पिषा धीनी साथे चीके साथ, पिबेत् पीवे। पीवे ॥ १८८-१९१ ॥

188-191½ Take one tola each of the three myrobalans, white siris, chaba pepper pulp of bael, iron-dust, kurroa, nut grass, costus, patha, asafetida, liquorice weaver's bean tree, the alkalis, barley, the three spices, sweet flag embelia, roots of long pepper, sal soda salt, neem, white-flowered leadwort, trilobed virgin's bower, celery seeds, kurchi seeds, guduch, deodar and 4 tolas of each

of the pentad of salts and soak them in 48 tolas of curds and 48 tolas of ghee and oil, and heating it slowly on a low fire by the airtight method prepare the alkali. The patient suffering from piles, assimilation disorders and anemia due to kapha and vata may take a dose of one tola of this alkali mixed with ghee

श्रीहसूत्रग्रहश्वासहिक्काकासक्रिमिज्वरान् ॥१९२॥
श्लोषातिसारौ श्वयथु प्रमेहानाहहृद्ग्रहान् ।
हन्यात् सर्वविषं चैव क्षारोऽग्निजननो वरः ॥१९३॥
जीर्णे रसैर्वा मधुरैरश्नीयात् पयसाऽपि वा ।

इति पञ्चमक्षारः ।

अग्निजननः आ अग्निने वधारनार यह अग्नि-
दीपन, वरः उत्तम श्रेष्ठ, क्षारः क्षार क्षार, श्रीह प्लीहा
श्रीहा, सूत्रग्रह- भूतरोध सूत्ररोध, श्वास- श्वास श्वास,
हिक्का- ह्येडी हिचकी, कास- उधरस खासी, क्रिमि-
कृमि कृमि, ज्वरान् ज्वर उवर, श्लोष- श्लोष श्लोष,
अतिसारौ अतिसार अतिसार, श्वयथुम् श्लोष श्लोष,
प्रमेह प्रमेह प्रमेह, आनाह- आनाह आनाह, हृद्ग्रहान्
हृद्ग्रह हृद्ग्रह, सर्वविषम् च एव अने सध्यां
विषाणे और सब विषको, हन्यात् ह्ये छे नष्ट करता
है, जीर्णे पथी गथा पथी जीर्ण होने पर, मधुरैः रसैः
मधुर मांसरसोश्नी मधुर मांसरसोसे, पयसा अपि वा
अथवा दूधथी या दूधसे, अश्नीयात् भोजन करधु
भोजन करे ॥ १९२ १९३ ॥ इति आ यह, पञ्चमक्षार
पञ्चमक्षार छे यह पञ्चमक्षार है ।

192-193½. This alkali-preparation is curative of splenic disorders, retention of urine, dyspnea, hiccup, cough worms, fever, consumption diarrhoea, edema, urinary disorders, constipation, cardiac spasm and all kinds of toxic

१९३ हन्यात् सर्वविषं चैव क्षारोऽग्निजननो वरः—हन्यात् सर्व
विषाणा च क्षारोऽयं ज्ञाननो वरः (य ध फ व)

१९३½ अश्नीयात्-अन्न ख्यात् (ड)

cosis; this alkali-preparation is also an excellent generator of gastric fire After this dose has been digested the patient should take his diet mixed with sweet meat-juices or with milk Thus has been described the fifth variety of Alkali.

सन्निपातिकप्रहण्यात्रिक्रिस्ताक्रमः—

त्रिदोषे विधिविद्वेद्यः पञ्च कर्माणि कारयेत् ॥१९४॥
घृतक्षारासवारिष्टान् दद्याच्चान्निविवर्धनान् ।

विधिवित् विधि अशुनार विधि जाननेवाला, वैद्य.
वैद्य वैद्य, त्रिदोषे सन्निपातमा त्रिदोषमें, पञ्च कर्माणि
पञ्चकर्म पञ्चकर्म, कारयेत् करानेवा करावे, अन्निविवर्ध-
नान् च अने अग्निने प्रदीप्त करनार और अन्नवर्धक,
घृत- घृत घृत, क्षार- क्षार क्षार, आसव- आसव
आसव, अरिष्टान् अने अरिष्टो और अरिष्ट, दद्यात्
आपवा देवे ॥ १९४ ॥

194 194½ In a condition of tridiscordance, the physician skilled in systematic treatment should first administer the pentad of purificatory procedures and should then give medicated ghee, alkalis and simple or medicated wines which promote the gastric fire.

क्रिया या चानिलादीनां निर्दिष्टा ग्रहणीं प्रति ॥१९५॥
व्यत्यासात्तां समस्तां वा कुर्याद्दोषविशेषवित् ।

ग्रहणीम् ग्रहणीने ग्रहणीके, प्रति माटे लिए,
अनिलादीनाम् वातादिकनी वातादिककी या च जे जो.
क्रिया चिकित्सा चिकित्सा, निर्दिष्टा कही छे कही
है, ताम् तेने उसको, दोषविशेषवित् दोषविशेषने
समस्तानार वैद्ये दोषविशेषज्ञ वैद्य, व्यत्यासाम् कथी
क्रममे, समस्ताम् वा अथवा अेकसामटी और
सबको मिलाकर, कुर्यात् करनी करे ॥ १९५ ॥

१९४ पञ्च कर्माणि कारयेत् पञ्चकर्मावचारयेत् (व)

195-195½. The physician, skilled in constitutional pathology, should administer the line of treatment indicated in assimilation disorders due to each of vata and other humors either separately or combined together.

ग्रहणीदोषभेषजस्य सकलस्य कथनम् —

स्नेहनं स्वेदनं शुद्धिर्लङ्घनं दीपनं च यत् ॥१९६॥
चूर्णानि लवणक्षारमध्वरिष्टसुरास्रवाः ।
विविधास्तक्रयोगाश्च दीपनानां च सर्पिणाम् ॥१९७॥
ग्रहणीरोगिभिः सेव्याः,

स्नेहनम् स्नेहनं स्नेहन, स्वेदनम् स्वेदनं स्वेदन, शुद्धिः शोधनं शोधन, लङ्घनम् लघनं लघन, यत् च अने ने और जो, दीपनम् दीपनं दीपनं दीपन, दीपनं दीपन, चूर्णानि तथा चूर्णा तथा चूर्ण, लवण- लवणं लवण, क्षार- क्षार क्षार, मध्वरिष्ट- मध्वरिष्ट मध्वरिष्ट, सुरा-आस्रवा सुरा, आस्रव सुरा, आस्रव, स्त्रिभेदा अनेके प्रकारना विविध, तक्रयोगाः तक्रयोगे तक्रयोग, दीपनानाम् अने अग्निदीपनं करनारां और अग्निदीपन, सर्पिणाम् च धृतानां योगानां धृतोंके योगोंका, ग्रहणी-अक्षुण्णानां ग्रहणीके, रोगिभिः रोगीभिः रोगी, सेव्या सेवन करे ॥ १९६-१९७ ॥

196-197½. Oleation, sudation, purification and lightening therapies, articles that are gastric stimulants, various kinds of powders, salts, alkalis honey medicated wine, sura wine and simple wines, various kinds of butter-milk courses, and digestive-stimulant ghees should be resorted to by the patient suffering from assimilation disorders

ग्रहण्यामागस्थिकी चिकित्सा —

क्रियां चावस्थिकीं शृणु ।
घ्रीवनं श्लैष्मिके रूक्षं दीपनं तिक्तसंयुतम् ॥१९८॥

१ ७ विविधास्तक्रयोगाश्च-तक्रयोगा विविधा (१. ३ व)
१९७½. ग्रहणीरोगिभिः ग्रहणीदोषिभिः (ब.)

सकृद्रूक्षं सकृत्स्निग्धं कृशे बहुकफे हिनम् ।
परीक्ष्यगमं शरीरस्य दीपनं स्नेहसंयुतम् ॥१९९॥
दीपनं बहुपित्तस्य तिक्तं मधुरसंयुतम् ।
बहुवातस्य तु स्नेहलवणाम्लयुतं हिनम् ॥२००॥
सन्धुक्षति तथा वह्निरेषा विधिवद्विन्धनैः ।

आवस्थिकीम् क्रियाम् च अवस्थाविशेषमां करनानी क्रिया आवस्थिकी क्रिया, शृणु सांभोगे सुनो, श्लैष्मिके अक्षुण्ण-अक्षुण्णीमां कृशं ग्रहणीरोगमें, घ्रीवनम् निष्ठीवनं निष्ठीवन, तिक्तसंयुतम् तिक्तं द्रव्येथी युक्तं तिक्तं द्रव्यसे युक्तं दीपनम् दीपनं द्रव्यं दीपनं द्रव्यं रूक्षम् अने रूक्षं द्रव्यं दितकरं छे और रूक्षं द्रव्यं दितकरं है, बहुकफे अधिक्तं अक्षुण्णां बहुत कफयुक्त, कृशे कृशं पुरुषने कृश पुरुषको, शरीरस्य शरीरना शरीरके, आस्रवम् आस्रव-दीपनी आमदोषकी, परीक्ष्य परीक्षा करीने परीक्षा करके, सकृत् रूक्षम् अक्षुण्णां रूक्षं द्रव्यं एकवार रूक्षं द्रव्यं, सकृत् स्निग्धम् अक्षुण्णां स्निग्धं द्रव्यं एकवार स्निग्धं द्रव्यं, स्नेहयुक्तम् अने अक्षुण्णां स्नेहयुक्तं और एकवार स्नेहयुक्तं, दीपनम् दीपनं द्रव्यं आपनां दीपनं द्रव्यं देना, हिनम् दितकारी छे हिनकारी है, बहुपित्तस्य अक्षुण्णां पित्तवाणां पुरुषने बहुत पित्तसे युक्त पुरुषको, मधुरसंयुतम् मधुरं द्रव्येथी युक्तं मधुरं द्रव्यसे युक्तं, तिक्तम् तिक्तं तिक्तं, दीपनम् तथा दीपनं द्रव्यं दितकरं छे तथा दीपनं द्रव्यं हिनकरं है, बहुवातस्य तु अक्षुण्णां तवाणां तो वातप्रबल रोगीको तो, स्नेहलवण-स्नेह-लवणं स्नेह-लवणं, अम्ल-युक्तम् अने अम्लद्रव्यं युक्तं दीपनं द्रव्यं और अम्लद्रव्ययुक्तं दीपनं द्रव्यं, हिनम् दितकारी छे हिनकारी है, तथा ते प्रमाणे करवाथी वैसा करनेसे, विधिवत् यथाविधि विधिपूर्वक, इन्धनैः प्रदीपनं करनारां द्रव्येथी प्रदीपनं करनेवाले द्रव्योंसे, एषाम् अने रोगीभिः इनकी रोगियोंकी, वह्नि अग्नि अग्नि, सन्धुक्षति प्रदीपनाय छे प्रज्वलित होती है ॥ १९८-२०० ॥

198-200½. Now hear the treatment at different stages of the diseases

- १९८ घ्रीवन-घ्रीवने (घ)
- १९९ परीक्ष्याम शरीरस्य-क्षणक्षामशरीरस्य (घ.)
- २००½ तथा वह्निरेषा विधिवद्विन्धनं-यदा वह्निः परेषा विधिने-न्धनैः (ङ)

In ptyalism due to kapha type of the disease, dry digestive-stimulants mixed with bitter articles should be given. In a condition of emaciation with excess of kapha, an alternate administration of the dry and the unctuous articles is beneficial, after ascertaining that there is no chyme-morbidity, digestive-stimulants mixed with unctuous bitter and sweet articles should be given. If the vata is in excess, digestive-stimulants mixed with unctuous, salt and acid articles are beneficial. The gastric fire fed by the fuel of such a regimen gets rekindled.

क्षेहमेव परं विद्याद्दुर्बलानलदीपनम् ॥२०१॥

नाल क्षेहसमिद्धस्य शमायान्नं सुगुर्वपि ।

क्षेहम् एव स्नेहने न स्नेहको ही, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, दुर्बल-अनल- म ए अग्निने दुर्बल अग्निको, दीपनम् प्रदीप्त करनार प्रज्वलित करनेवाला, विद्यात् अक्षुषो जाने, क्षेह- स्नेहथी स्नेहसे, समिद्धस्य प्रदीप्त थयेवा अग्निने प्रदीप्त अग्निको, शमाय शान्त करवा भाटे शान्त करनेके लिए, सुगुरु अपि अत्यंत भारे पशु अत्यन्त भारी भी, अन्नम् अन्न अन्न, न अलम् समर्थ नथी समर्थ नहीं होता ॥ २०१ ॥

201-201½. Treatment with unctuous articles should be known as the best stimulant of a weak gastric fire. There is no food, however heavy, that can quench the gastric fire activated by the fuel of unctuous substances.

मन्दाग्निरविपक्वं तु पुरीषं योऽतिसार्यते ॥२०२॥

दीपनीयौषधैर्युक्तां घृतमात्रां पिबेत्तु सः ।

य. मन्दाग्निः तु न्ने म ए अशिवानो पुरुष जो मंदाग्निवाला पुरुष, अविपक्वम् अपक्व अपक्व, पुरीषम्

मणयुक्त मलयुक्त, अतिसार्यते अतिसारवाणो होय छे अतिसारवाला होता है स तु तेष्ते वह, दीपनीय- दीपनीय दीपनीय, औषधैः औषधैः औषधैः, युक्तम् युक्त युक्त, घृतमात्राम् घृतमात्रानु घीकी मात्राको, पिबेत् पान करु पीवे ॥ २०२ ॥

202-202½. The patient, whose gastric fire is weak and who passes frequent stools of undigested fecal matter, should take, in proper dose, the ghee medicated with digestive-stimulants

तया समानः पवनः प्रसन्नो मार्गमास्थितः ॥२०३॥
अग्नेः समीपचारित्वादाशु प्रकुरुते बलम् ।

तया तेनाथी उससे, प्रसन्न. निर्भण थयेथी प्रसन्न हुआ, समान समान समान, पवन वायु वायु, मार्गम् पौताना मार्गना अपने मार्गमें, आश्रितः आश्रय करी पहुंचकर, समीपचारित्वात् अग्निनी पाससे विचरती होनाथी अग्निके समीपचारी होनेसे, अग्नेः बलम् अग्निनु अण अग्निके बलको, आशु प्रकुरुते तुरंत पधारे छे शीघ्र बढ़ता है ॥ २०३ ॥

203-203½. The Samana vata, getting corrected, is re-established in its normal habitat. Due to its movement towards the seat of the gastric fire, it quickly enhances the strength of the gastric fire

काठिन्याद्यः पुरीषं तु कृच्छ्रान्सुञ्चति मानवः ॥२०४॥

स घृत लवणैर्युक्तं नरोऽन्नावग्रहं पिबेत् ।

रौक्ष्यान्नन्दे पिबेत्सर्पिस्तैलं वा दीपनैर्युतम् ॥२०५॥

य. तु मानव न्ने मनुष्य जो पुरुष, पुरीषम् मणनो मलको, काठिन्यात् कठिन होनाथी कठिन होनेके कारण, कृच्छ्रात् कष्टथी कष्टसे, सुञ्चति त्याग करे छे त्यागता है, स नरः ते मनुष्ये वह पुरुष, लवणैः लवणैः नमकोंसे, युक्तम् युक्त युक्त, घृतम् घी घृत, अन्नावग्रहम् आहारना मध्यमां अन्नके मध्यमें, पिबेत्

पीपु पीवे, रौक्ष्यात् रक्षताने क्षणे रुक्षतासे, मन्दे अग्नि मंद होय तो अग्नि मन्द होने पर, दीपनै दीपनीय द्रव्येथी दीपनीय औषधियोंसे, युतम् युक्त युक्त, सर्पि धी घी, तैलम् वा अथवा तेल या तैल, पिवेत् पीपु पीवे ॥ २०४-२०५ ॥

204 205. The person, who passes stools with difficulty owing to its formation into scybalous masses, should drink ghee mixed with salt in the midst of his meal, and in a condition of the gastric fire, weakened by dryness, he may drink ghee or oil mixed with digestive-stimulants

हेतुविशेषान्मन्देऽग्नौ चिकित्साविशेषः—

अतिस्नेहात्तु मन्देऽग्नौ चूर्णारिष्टासवा हिताः ।
भिन्ने गुदोपलेपात्तु मले तैलसुरासवाः ॥२०६॥
उदावर्तात्तु मन्देऽग्नौ निरूहाः स्नेहवस्तय ।
दोषवृद्ध्या तु मन्देऽग्नौ शुद्धो दोषविधिं चरेत् २०७॥

अतिस्नेहात्तु अतिशय स्नेहना अथोग्नी जेहके अति सेवनसे, अग्नौ मन्दे अग्नि मंद थयो होय तो अग्नि मंद होने पर, चूर्ण- चूर्ण, अरिष्ट अरिष्ट अरिष्ट, आसवा तथा आसवा तथा आसव, हिता हितकारी छे हितकर है, मले मल मलके, सिन्ने पातणो यथा पतले होने पर, गुदोपलेपात्तु गुदाने दोष विशेष करी थवाथी अग्नि मंद थता गुदाके विशेषत लिप्त होनेके कारण अग्नि मन्द होने पर, तैल- तैल तैल सुरा- सुरा सुरा, आसवा अने आसवा पीवा और आसव पीवे, उदावर्तात्तु उदावर्तकी उदावर्तके कारण तो, अग्नौ अग्नि अग्निके, मन्दे मंद थयो होय तो मन्द होने पर, निरूहा- निरूहस्थितयो निरूहवस्तिया, स्नेहवस्तय तथा स्नेहस्थितयो हितकर छे तथा जेहवस्तिया हितकर हैं, दोषवृद्ध्या तु अने दोषो वृद्ध्याथी तथा दोषके बढ़नेके कारण, अग्नौ अग्नि अग्निके, मन्दे मंद थयो होय तो मंद होने पर, शुद्ध- स शोधन करवेथा

पुरुषे सशोधन कराया हुआ पुरुष, दोषविधिग् ते दोषोने। उपचारविधि उन दोषोंकी चिकित्साविधि, चरेत् करवे करे ॥ २०६-२०७ ॥

206-207. If the gastric fire is weak owing to over-unctuousness, then powders or medicated and simple wines are beneficial. If the stools are loose due to excessive mucus-secretion in the rectum, the patient should take oils or sura or other wines. If the gastric fire is weak due to misperistalsis, evacuative and unctuous enemata are indicated, and if the weakness is due to excess of humoral morbidity in the body, he should undergo purificatory procedures and observe systematic regimen

व्याधियुक्तस्य मन्दे तु सर्पिरेवाग्निदीपनम् ।
उपवासाच्च मन्देऽग्नौ यवागूभिः पिवेद्धृतम् ॥२०८॥
अन्नावपीडितं बह्यं दीपनं वृंहणं च तत् ।

व्याधियुक्तस्य व्याधियुक्त पुरुषने। व्याधिसे पीडित पुरुषकी, मन्दे तु अग्नि मंद होता अग्नि मन्द होने पर, सर्पिः एव घृत वा घी ही, अग्निदीपनम् अग्निदीपन करनार छे अग्निदीपन है, उपवासात् च अने उपवासथी और उपवाससे, अग्नौ अग्नि अग्नि, मन्दे मंद थयो होय तो मन्द होने पर, यवागूभि यवागूओ साथे यवागूओंके साथ घृतम् घृतनु घी, पिवेत् पान करवु पीवे, अन्न- अन्नना अन्नके, अवपीडितम् मध्यमा पीयेषु बीचमें लिया हुआ, तत् ते वह, दीपनम् दीपन दीपन, बह्यम् अथ आपनार बह्य, वृंहणम् अने वृंहण छे वृंहण है ॥ २०८३ ॥

208-208½ If the gastric fire is weak in one already suffering from disease, ghee is the only stimulant of such

२०८३. अन्नावपीडितं बह्यं—अन्नावपीडिते चाल (ख. ड. व.)

,, अन्नावपीडितं—अन्नावलीडित (क)

gastric fire. If the gastric fire is weak owing to fasting, ghee mixed with gruel should be taken, and ghee taken in the course of a meal is a promoter of strength, digestive-stimulant and roborant.

दीर्घकालप्रसङ्गात् क्षामक्षीणकृशान्नरान् ॥२०९॥
प्रसहानां रसैः साम्लैर्भोजयेत् पिशिताग्निनाम् ।
लघु, तीक्ष्णोष्णशोषित्वाद्दीप्यन्त्याशु तेऽनलम् २१०
मांसोपचितमांसत्वात्तथाऽऽशुतरवृहणाः ।
नाभोजनेन कायाग्निर्दीप्यते नातिभोजनात् ॥२११॥
यथा निरिन्धनो वह्निरल्पो वाऽतीन्धनावृतः ।

दीर्घकाल- लम्बा वधत् सुधी दीर्घकाल तक,
प्रसङ्गात् तु रोगना स अक्षी रोगयुक्त होनेसे, क्षाम-
शुभ्र शुष्क, क्षीण- दुर्बल क्षीण, कृशान् तथा कृश
और कृश, नरान् आशुसे पुरुषोंको, पिशित- भांसनु
मासका, अग्निनाम् अक्षु करनारा भक्षण करनेवाले,
प्रसहानाम् प्रसङ्ग प्राणीओना प्रमद प्राणियोंके, साम्लै
अम्ल रसवाला खट्टे, रसै. भांसरसेसहित मास-
रसोंसे, लघु लघु लघु, भोजयेत् खोजन करवावुं
भोजन करावे, ते तेओ वे, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्ण-
उष्ण, शोषित्वात् अने शोधन करनारा होवाथी
और शोधनकारक होनेसे, अनलम् अग्निने अग्निको,
आशु शीघ्र शीघ्र, दीपयन्ति प्रदीप्त करे छे प्रदीप्त
करते हैं, मांस- तथा भांसथी तथा माससे, उपचित-
वधेद पुष्ट, मांसत्वात् भांसवाला होवाथी मासवाले
होनेसे, आशुतर- अति शीघ्र शीघ्रतर, वृहणा षुंक्षु
करनारा छे वृहण करनेवाले होते हैं, यथा ऋषी रीते
जैसे, वह्निः अग्नि अग्नि, निरिन्धनः अणतलु विनाने।
होय तो सजगते नथी इंधनरहित हो तो नहीं जलती,
अल्प वा के थोडा होछ या थोडी दो कर, अतीन्ध-
नावृतः अतिशय अणतलुवाणो होय तो अणते नथी
अतिशय इन्धनयुक्त हो तो नहीं जलती, कायाग्निः तेवी
रीते शरीरने। अग्नि उसी तरह कायाग्नि, अभोजनेन
भोजन न करवाथी अनशनसे, न प्रदीप्त यतो नथी
नहीं प्रदीप्त होती, अतिभोजनात् के अतिखोजनथी

प्रदीप्त अतो नथी या अतिभोजनसे, न दीप्यते
प्रदीप्त अतो नथी नहीं प्रदीप्त होती ॥ २०९-२११ ॥

209-211 ½ The physician should give light food mixed with meat-juice of the teard and carnivorous group of creatures slightly acidified, to persons who are weak, wasted and emaciated by very prolonged illness Such flesh, owing to its acute and hot quality, purifies and activates the gastric fire quickly; and as it is formed of the flesh of other animals it acts as a very quick roborant The gastric fire is not kindled by either fasting, under-eating or over-eating, just as a fire does not get enkindled by either lack of fuel, or inadequate fuel or by being covered up with excess of fuel

अत्रस्य सम्यग्योगत्याग्निजनकत्वम् —

स्नेहान्नविधिभिश्चित्रैश्चूर्णारिष्टसुरासवैः ॥२१२॥
सम्यक्प्रयुक्तैर्भिषजा बलमग्रे प्रवर्धते ।

भिषजा वैद्ये वैद्यद्वारा, सम्यक् सारी रीते अच्छी
तरह, प्रयुक्तै प्रयोगेद प्रयुक्त, चित्रैः विविध विविध, स्नेह-
रनेदयुक्त स्नेहयुक्त, अन्न- अन्नकी अन्नकी, विधिभि
विधि विधि, चूर्ण- चूर्ण चूर्ण, अरिष्ट- अरिष्ट अरिष्ट,
सुरा- सुरा सुरा, आसवै. अने आसवाथी तथा आसवोंसे,
अग्नेः अग्निनु अग्निका, बलम् अल बल प्रवर्धते वधे
छे बढ़ता है ॥ २१२ ॥

212-212 ½ When the regimen of various unctuous articles of diet, the powders, decoctive wines, sura and other wines have been properly administered

२ ० स्नेहान्नविधिभिश्चित्रैश्चूर्णारिष्ट-स्नेहान्नगानेविविधचूर्णा-
रिष्ट (क न द ध ब)
२१२ ½ सम्यक्प्रयुक्तैर्भिषजा-प्रयुक्तैर्भिषजा सम्यक् (घ)

by the physician, the strength of the gastric fire begins to increase

यथा हि सारदार्वेग्निः स्थिरः संतिष्ठते चिरम् ॥२१३॥
ब्रह्मन्नविधिभिस्तद्वदन्तरिर्भवेत् स्थिरः ।

यथा हि ज्येष्ठ जैमि, सार-दारु-अग्नि मज्ज्युत
डाधने अग्नि कठिन लकड़ीकी अग्नि, स्थिर. स्थिर
स्थिर, चिरम् अने दाया वपत् सुधी और चिरकाल
तक, संतिष्ठते रहे छे रहती है, तद्वत् ते ज्येष्ठ
उसी प्रकार, स्नेह- स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त अन्नविधिभि
अन्नविधिथी अन्नविधिसे, अतरग्नि अतरग्नि अतरग्नि,
स्थिर स्थिर स्थिर, अवेत् आय छ होती है ॥ २१३३ ॥

213-213½ Just as the fire fed by a hard and strong wood burns steadily and long, so does the gastric fire get steadily established which is fed by a regimen of unctuous diet

हितं जीर्णं मितं चाशंश्चिरमारोग्यमश्नुते ॥२१४॥
अवैषम्येण धातूनामग्निवृद्धौ यतेत ना ।

जीर्णं पथी गथा पथी जीर्ण होने पर, हितम्
हितकारी हित, मितम् च अने प्रमाणात्पर और मात्रामें,
अन्नम् भोजन करते। पुरुष आहार सेवन करनेसे पुरुष,
चिरम् दाया चिरकाल पर्यन्त, आरोग्यम् आरोग्य
आरोग्यको, अश्नुते भोगवे छे प्राप्त करता है, ना
मनुष्ये पुरुष, धातूनाम् धातुओंकी धातुओंकी, अवै-
षम्येण विषमता कथी विना विषमता किये विना,
अग्निवृद्धौ अग्निनी वृद्धि भाटे अग्नि वढानेके लिए,
यतेत मत्न करने प्रयत्न करे ॥ २१४३ ॥

214-214½ He enjoys good health for long who eats what is wholesome, who eats only after the previous meal has been digested, and who eats in moderation. Man should constantly strive to promote the gastric fire by taking care to prevent the discordance of body-elements.

समैर्दोषैः समो मध्ये देहस्योष्माऽग्निसंस्थितः ॥२१५॥
पचन्त्यन्नं तदारोग्यपुष्ट्यायुर्वलवृद्धये ।

देहस्य देहना शरीरके मध्ये मध्यमां मध्यमें,
अग्निसंस्थित. ऊष्मा अग्निसे रहेदी अग्नि अग्निरूप
ऊष्मा, समैः समान सम, दोषैः दोषोथी दोषोंसे समः
समान थधने सम होकर, अन्नम् अन्नने अन्नको,
पचति पकावे छे पकाती है, तत् ते वह, आरोग्य-
आरोग्य आरोग्य, पुष्टि पुष्टि पुष्टि, आयु - आयुष्य
आयु, बलवृद्धये अने अग्निनी वृद्धि भाटे थाय छे और
बल वढानेके लिए होती है ॥ २१५३ ॥

215-215½. When the gastric fire established in the centre of the body is evenly maintained by the proper balance of humors, it digests the food well and promotes health, robustness, life-span and strength

दोषैर्मन्दोऽतिवृद्धौ वा विषमैर्जनयेद्भदान् ॥२१६॥
वाच्यं मन्दस्य तत्रोक्तमतिवृद्धस्य वक्ष्यते ।

विषमैः विषम विषम, दोषैः दोषोथी दोषोंसे, मन्दः
मद थयेदी मन्द, अतिवृद्ध वा छे अतिशय वधी
गथेदी अग्नि या अत्यन्त वढी हुई अग्नि, गदान्
रोगोंने रोगोंको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करनी है,
तत्र त्या वहा. मन्दस्य मन्द-अग्निना अग्निना मन्द अग्निके
वारेमें, वाच्यम् जे कहेवु अर्थसे ते कहने योग्य,
उक्तम् कहे छे कह दिया है, अतिवृद्धस्य अति वधी
अग्निने भाटे अत्यन्त वढी हुई अग्निके वारेमें, वक्ष्यते
हवे कहेवामा आवशे अव कहा जायगा ॥ २१६३ ॥

216-216½ When it is rendered weak or very severe by the morbid humors, it gives birth to diseases The weak condition of the gastric fire thus has been fully described, and the severe condition of the gastric fire will now be taken up

अत्यग्नेर्निदानं, लिङ्गं, चिकित्सा च--

नरे क्षीणकफे पित्तं कुपितं मारुतानुगम् ॥२१७॥
स्वोष्मणा पावकस्थाने बलमग्नेः प्रयच्छति ।

नरे मनुष्य पुरुषके, क्षीणकफे क्षीण उद्धवाणो
थत् क्षीणकफ होने पर, कुपितम् कुपित थयेकुं
प्रकुपित, मारुतानुगम् वायुना अनुष धवाणुं वातानुबंध-
युक्त, पित्तं पित्त पित्त, स्त्र-ऊष्मणा पेटातानी गरमीथी
अपनी ऊष्मामे, पावकस्थाने अग्निना स्थानमा
अभ्याशयमें, अग्ने अग्निने अग्निका, बलम् अण बल,
प्रयच्छति आपे छे बढ़ाती है ॥ २१७३ ॥

२१७-२१७½ In one suffering from
decrease of the kapha, the pitta gets
provoked and following the course of
the vata, reaches the seat of the gastric
fire and increases its strength by
adding its own heat

तदा लब्धबलो देहे विरुक्षे सानिलोऽन्नलः ॥२१८॥
परिभूय पचत्यन्नं तैक्षण्यादाशु सुहुसुहुः ।
पक्त्वाऽन्नं क्ष ततो घातूच्छोणितादीन् पचत्यपि २१९

तदा त्पारे तब देहे देह देहके, विरुक्षे रूक्ष
होवाथी रूक्ष होने पर, लब्धबल अणवान थयेथी
बल पायी हुई, सानिल वातसहित वायुसे युक्त, अन्नलः
अग्नि अग्नि, तैक्षण्यात् तीक्ष्णुताने दध तीक्ष्णताके
कारण, अन्नम् अन्नमे अन्नका, परिभूय पराभव करीने
पराभव कर, सुहुः सुहुः बारंवार पुन. पुन, आशु
शीघ्र शीघ्र, पचति पकावे छे पकाती है, तत् तः
पथी ते पश्चात् वह, अन्नम् अन्नमे अन्नको, पक्त्वा
पकावीने पकाकर, शोणितादीन् होली वगेरे रक्तादि,
घातून् अपि घातुओंने पशु घातुओंको भी, पचति
पकावे छे पकाती है ॥ २१८ २१९ ॥

२१८-२१९ Having been thus enha-
nced, the gastric fire combined with
the vata in the body in which the
unctuous quality, has been lessened,

surrounds the food and quickly digests
it by its acuteness, as many times as
it is offered Having consumed the
food, it begins to consume the body-
elements such as blood etc.

ततो दौर्वल्यमानङ्गान्मृत्युं चोपलभेन्नरम् ।
भुक्तेऽन्ने लभते शान्तिं जीर्णमात्रे प्रताम्यति ॥२२०॥
तृट्श्वासदाहमूर्च्छाद्या व्याधयोऽत्यश्लिषंभवाः ।

ततः तेथी डम लिए, नरम् मनुष्यने पुरुषको,
घातङ्गान् रोग रोग, दौर्वल्यम् दुर्बलता दुर्बलता,
मृत्युम् च अने मृत्यु और मृत्युकी ओर, उपलभेत्
पशाडे छे ले जाती है, अन्ने रोगी अन्ननु रोगी अन्न,
भुक्ते क्षोभन करती भोजन करते ही, शान्तिम् शांत
शान्तिको, लभते थाय छे पाता है, जीर्णमात्रे च अने
शुद्ध अत्त और जीर्ण होते ही, प्रताम्यति भयेनी
अनुभव छे वेचन होता है, तृट्- तृषा प्यास, श्वास-
श्वास धास, दाह- दाह दाह, मूर्च्छाद्या अने मूर्च्छा
पगेरे और मूर्च्छा आदि, व्याधयो व्याधियों रोग,
अत्यश्लि- अग्नि अतिशय बधी नवाथी अग्निके अति
बढ़नेसे, संभवा उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥२२०३॥

२२०-२२०½ The man is then afflicted with
debility and diseases leading to death
He is pacified when he has ingested
his food, but immediately on completion
of digestion, he feels fainting Thirst,
dyspnea, burning and fainting etc.,
are the diseases resulting from
excessive or very acute gastric fire
(hyperchlorhydria).

तमत्यग्निं गुरुज्जिग्घशीनैर्मधुरविज्जलैः ॥२२१॥
अन्नपानैर्नयेच्छान्तिं दीप्तमग्निमिवाम्बुभिः ।

दीप्तम् अग्निं दीप्त जिस तरह प्रदीप्त, अग्निम्
अग्निने अग्निको, अम्बुभिः अदधी शांत करीछे छीछे

२१७½ स्वोष्मणा पावकस्थाने-स्वोष्मणा पावकस्थाने (फ)

२१९. परिभूय-अभिभूय (ग. ब.)

२२० प्रताम्यति-प्रशान्यति (ब)

२२१. विज्जलैः-पिच्छिल (ब)

तेभ जलसे शान्त करते है उसी तरह, तम् ते उस, अत्यग्निर् वधी भयेदा अग्निने वही हुई अग्निको, गुरु-शुभ्रु गुरु, स्निग्ध-स्निग्ध स्निग्ध, शीतै शीत शीत, मधुर-मधुर मधुर, विज्जलै अने पिच्छिल और लुभावदार, अन्नपानैः अन्नपानो वडे अन्नपानोसे, शान्तिम् शीत शान्त, नयेत् इत्ये करे ॥ २२१ ॥

221-221½. As a burning fire is quenched by water, similarly the very acute gastric fire should be brought to quiescence by means of heavy, unctuous, sweet and viscous food and drink

मुहुर्मुहुर्जीर्णोऽपि भोज्यान्वस्योपहारयेत् ॥२२२॥
निरिन्धनोऽन्तर लब्ध्वा यथैनं न विपादयेत् ।

निरिन्धनः धन्धन न भणवाथी इन्धनरहित होकर, अन्तरम् अवकाश अवकाश, लब्ध्वा प्राप्त करीने पाकर, यथा एनम् एभे एने जिस प्रकार इसको, न विपादयेत् न भारी नाभे न मार डाले, अस्य तेभ एने वैसे इसको, अजीर्णो अपि अशुभ्रुर्भा पशु जीर्ण न होनेपर भी, मुहुः मुहु वार वार बारवार, भोज्यानि भोजन भोजन, उपहारयेत् इत्ये करवे ॥ २२२ ॥

222-222½ Even before the digestion of the food is completed, the patient should repeatedly feed lest the gastric fire should at any time go without fuel and begin to feed on the body-elements thus giving rise to complications

पायसं कृशरां स्निग्धं पैष्टिकं गुडवैकृतम् ॥२२३॥
अद्यात्तथौदकानूपपिश्चितानि भृतानि च ।

पायसम् दूधपाक पायस, कृशराश्च कृशरा कृशरा, स्निग्धम् भेद्युक्त स्निग्ध, पैष्टिकम् पिष्टनी अनावट पीठीके पदार्थ, गुडवैकृतम् गोणनी अनावट गुडके पदार्थ, तथा तथा तथा, भृतानि दोढाना सणीआ पर पकावेदा

शूल पर पकाये हुए, औदक-जलीय, आनूप-तथा अनूप देशना प्राणीओना और कछारके जीवोंके, पिश्चितानि च भांस मास, अद्यात् भावा खावे ॥२२३॥

223-223½. He should be fed on milk-pudding, kedgereee, unctuous pastry, products of gur and the spit-roasted meat of aquatic and wetland creatures.

मत्स्यान्विशेषतः श्लक्ष्णान्स्थिरतोयचरांस्तथा २२४॥
आविकं च भृतं मांसमद्यादत्यग्निनाशनम् ।

तथा विशेषतः तथा विशेषे करीने और विशेषतः, स्थिरतोयचरान् स्थिर पाणीमां रहेवावाणां स्थिर जलमें रहनेवाले, श्लक्ष्णान् श्लक्ष्णां थीकाशवाणां पिच्छिल, मत्स्यान् माछवां मत्स्योको, अत्यग्निनाशनम् अने अतिशय अग्निने नाश करनार और अति अग्निके नाशक, आविकम् घेदातुं मेढके, भृतम् शूलपर पकावेदा शूलपर पकाये हुए, मांसम् च भांस मांसको, अद्यात् भावा खावे ॥ २२४ ॥

224-224½ He should take, particularly, fish that are smooth and live in stagnant waters and the spit-roasted meat of sheep, both of which relieve the acute condition of the gastric fire.

यवागूं समधूच्छिष्टा वृतं वा क्षुधितः पिवेत् ॥२२५॥
गोधूमचूर्णमन्थं वा व्यधयित्वा सिरां पिवेत् ।
पयो वा शर्करासर्पिर्जीवनीयौषधैः शृतम् ॥२२६॥

क्षुधित भूय दागे त्वारे क्षुधित होने पर, समधूच्छिष्टाम् भीक्षुसहित मोमयुक्त, यवागूं यवागूं यवागूं, वृतम् वा अथवा धी वा घी, पिवेत् पीवु पीवे, सिराम् व्यधयित्वा अथवा सिरावेध करवी या सिरावेध कराके, गोधूमचूर्णं धुनेना दोढने। गेहूँके आटेका, मन्थम् वा मन्थ मन्थ, शर्करा- अथवा साकर या चीनी, सर्पि धी घी, जीवनीय- अने अथनीय और

२२३ कृशराम्-कृशरम् (ब)
२२३½ भृतानि-भृतानि (ब. त.)

२२४½ अग्निनाशनम्-अग्निनाशनम् (द. ब.)
,, नाशनम्-वारणम् (ब.)

जीवनीय, औषधैः औषधाथी औषधोसे, शृतम् सिद्धं करेक्षुं
श्रुत, पयः वा दूध दूध, पिवेत् पीवु पीवे ॥२२५-२२६॥

225-226 When hungry, the patient should take gruel mixed with bee's wax or take ghee or the supernatant part of the porridge of wheat-powder after undergoing venesection, or he may take the milk that has been prepared with sugar, ghee and the life-promoter group of drugs.

फलानां तैलयोनीनामुत्क्रञ्चाश्च सशर्कराः ।
मार्दवं जनयन्त्यग्नेः क्षिग्धा मांसरसास्तथा ॥२२७॥

तैलयोनीनाम् जेभाथी तेल नीछणे छेतेवा तैलीय,
फलानाम् इणोनी फलोकी, सशर्करा साडरसहित
चीनीसे बनायी, उत्क्रञ्चा च उक्कुथा उत्कुचा, तथा
तथा तथा, क्षिग्धाः स्नेहयुक्त क्षिग्ध, मांसरसा मांसना
रसे। मांसरस, अग्नेः अग्निनी अग्निकी, मार्दवम् मर्दता
मंदता, जनयन्ति करे छे करते है ॥ २२७ ॥

227. The bruised oleiferous seeds taken mixed with sugar and similarly meat-juices taken mixed with unctuous substances, reduce the gastric fire to a mild condition.

पिवेच्छीताम्बुना सर्पिर्मधूच्छिष्टेन संयुतम् ।
गोधूमचूर्णं पयसा ससर्पिष्कं पिवेन्नरः ॥२२८॥

नर मनुष्ये पुरुष, मधूच्छिष्टेन भीक्षुथी मोगसे,
संयुतम् युक्त युक्त, सर्पि धृत वीको, शीताम्बुना
ठंडा पाणीनी साथे ठंडे जलसे, पिवेत् पीवु पीवे,
ससर्पिष्कम् अथवा धृतसहित अथवा घृतयुक्त
गोधूमचूर्णम् धुने। धोः गोदूका आटा, पयसा दूधनी
साथे दूधके साथ, पिवेत् पीवे। पीवे ॥ २२८ ॥

228. The patient may take ghee in cold water mixed with bee's wax

or he may take powdered wheat with milk and ghee.

आनूपरससिद्धान् वा त्रीन् स्नेहांस्तैलवर्जितान् ।
पयसा संमितं चापि घनं त्रिस्नेहसंयुतम् ॥२२९॥
नारीस्तन्धेन संयुक्तां पिवेदौदुम्बरीं न्वचम् ।
ताभ्यां वा पायसं सिद्धमद्यादत्यग्निशान्तये ॥२३०॥

आनूपरस- अथवा आनूप प्राणीयोना मांस-
रसे।थी या आनूप जीवोके मांसरसे, सिद्धान् सिद्ध
करेक्ष सिद्ध, तैलवर्जितान् तेल सिद्धाथना तैलवर्जित
त्रीन् त्रलु तीन, स्नेहां वा स्नेहो पीवा स्नेह पीवे,
त्रिस्नेह- अथवा त्रलु स्नेहथी या तीन स्नेहसे, संयुतम्
युक्त युक्त, पयसा दूधना दूधके, संमितम् समान समान
भागमें, घनम् च अपि ढही पीवुं दही पीवे, नारी-
अथवा स्त्रीना या स्त्रीके, तन्धेन दूधथी दुग्धसे,
संयुक्तम् युक्त युक्त औदुम्बरीम् उभरानी गूलरकी,
एवचम् एव छाल, पिवेत् पीवी पीवे, ताभ्याम् अथवा
ते अन्धेथी या उन दोनोसे, सिद्धम् सिद्ध करेक्ष सिद्ध,
पायसम् वा दूधपाक पायसको, अत्यग्निशान्तये अतिशय
अग्निने शांत करवा भाटे अति तीव्र अग्निकी शान्तिके
लिए, अद्यात् पीवे। पीवे ॥ २२९-२३० ॥

229-230 The three unctuous substances, leaving oil from the group of the unctuous articles prepared with the meat-juice of wet-land creatures, or curds which is unformed milk and the three aforesaid unctuous substances may be taken as also the powdered bark of the the gular fig mixed in breast-milk, or the milk pudding prepared with both of these may be taken for the relief of the acute condition of the gastric fire

२२९. समित-समिता (म घ)

„ घन त्रिस्नेहसंयुतम्-घना त्रिस्नेहसंयुतःम् (घ)

२३० ताभ्या-आभ्या (घ)

„ पायस सिद्धम्-पाययेत् सिद्धात् (घ)

२२७. मुत्क्रञ्चाश्च-मुत्क्रञ्चाश्च (घ)

२२८. मयुतम्-वा युतम् (घ)

श्यामात्रिवृद्धिपकं वा पयो दद्याद्विरेचनम् ।

[असकृत् पित्तशान्त्यर्थं पायसप्रतिभोजनम् ॥२३१॥

प्रसमीक्ष्य भिषक् प्राज्ञस्नश्मै दद्याद्विधानविद् ।

विधानविद् विधानने अणुनार और विधि जाननेवाला, प्राज्ञः विद्वान बुद्धिमान, भिषक् वैद्य वैद्य, प्रसम् ईक्ष्य विशारीने परीक्षा करके, तस्मै तेने उसको, श्यामा कालु नशोतर नीली, त्रिवृत् तथा स्रष्टे नशोतरथी और सफेद त्रिवृत्से. त्रिपकम् पडावेला सिद्ध, पय दूधनुं दूधका, विरेचनम् विरेचन विरेचन, पित्तशान्त्यर्थम् पित्तनाशनन भाटे पित्तकी शान्तिके लिए, असकृत् बारबार बारबार, दद्यात् आपपुं देवे, पायस- अने विरेचन पछी दूधपाडनुं और विरेचनके पश्चात् पायसका, प्रतिभोजनम् लेवन भोजन, दद्यात् आपपु देवे ॥२३१॥

231-231½. The patient may be given repeated purgation by the wise and expert physician, after investigation, with milk prepared with black turpeth and turpeth for allaying pitta, it should be followed by a diet of milk-pudding.

यत्किञ्चिन्मधुरं मेघं श्लेष्मलं गुरुभोजनम् ॥२३२॥ सर्वं तदत्यग्निहितं भुक्त्वा प्रस्वपनं दिवा ।

यत् किञ्चित् के कर्षं जो कुछ, मधुरम् मधुर मधुर मेघम् मेघकारक, श्लेष्मलम् अने उश्कर और कफकारक, गुरुभोजनम् भारे लेवन गुरु भोजन, तत् सर्वम् ये सधुं वह सब, भुक्त्वा तथा लेनीने तथा खाकर, दिवा प्रस्वपनम् दिवसे सूष्णं दिने सोना, अत्यग्निहितम् अतिशय अग्निने भाटे हितकारी छे अति प्रबल अग्निके लिए हितकर है ॥ २३२ ॥

232-232½ Sleeping in the day after meals and whatever articles are sweet, fatty, promotive of kapha and heavy, are beneficial in a severe condition of the gastric fire.

मेघान्यन्नानि योऽत्यग्नावप्रतान्तः समश्नुते ॥२३३॥ न तन्निमित्तं व्यसनं लभते पुष्टिमेव च ।

२३१. पित्तशान्त्यर्थम्-पित्तहरणम् (घ व.)

यः के मनुष्य जो मनुष्य, अत्यग्नौ अतिशय अग्निर्भा अतिप्रबल अग्निके, अप्रतान्त भूषण वगर पशु क्षुधाके बिना भी, मेघानि मेघकारक मेघ, अन्नानि अन्ननुं अन्नोका, समश्नुते लेवन करे छे सेवन करता है, तन्निमित्तम् ते ते कारण्थी भन्नाडुं वह उस कारणसे होनेवाली, व्यसनम् श्रुत्य मृशुको, न लभते लाभती नथी नहीं पाता, पुष्टिम् च एव परंतु पुष्टिने भेणवे छे परन्तु पुष्टिको पाता है ॥ २३३ ॥

233-233½. The patient afflicted with acute gastric fire does not come to grief by eating sumptuously of fatty articles of diet even without feeling hungry, but gains in robustness on the contrary.

समाग्नेर्गुणा — कफे वृद्धे जिते पित्ते मारुते चानलः समः ॥२३४॥ समधातोः पचत्यन्नं पुष्ट्यायुर्बलवृद्धये ।

कफे उक्ष कफ, वृद्धे वृद्धवाथी बढ़ने पर, पित्ते अने पित्त और पित्त, मारुते च तथा वायु और वायुके, जिते जितावाथी शान्त होनेपर, समः समान सम, अनल. अग्नि अग्नि, समधातोः समान धातुवाणा (स्वस्थ) मनुष्यना समधातुवाले पुरुषके, अन्नम् अन्नने अन्नको, पुष्टि- पुष्टि पुष्टि, आयु- आयुष्य आयु, बलवृद्धये अने अणनी वृद्धि भाटे और बलकी वृद्धिके लिए, पचति पचावे छे पकाती है ॥ २३४ ॥

234-234½ When the kapha is increased and the pitta and the vata are subdued, the gastric fire regaining its normality, digests the food and maintains the balanced condition of the body-elements, thus promoting robustness, life span and strength

समविषमाध्यशनाना लक्षणम्— भवन्ति चात्र— पथ्यापथ्यसिद्धैकत्र भुक्तं समशनं मतम् ॥२३५॥

२३३ अप्रतान्त-अप्रशान्त (घ घ व)

विषमं बहु वाऽल्पं वाऽप्यप्राप्तातीतकालयोः ।
भुक्तं पूर्वाह्नशेषे तु पुनरध्यशनं मतम् ॥२३६॥
त्रीण्यप्येतानि मृत्युं वा घोरान् व्याधीन्सृजन्ति वा ।

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लोकाः
छे ३ श्लोक हैं कि, इह आड़ी यहां, एकत्र ओकत्र
एकत्र, भुक्तम् भावामां आवेलु खाया गया, पथ्य-अपथ्यम्
पथ्य अने अपथ्य भोजन पथ्य और अपथ्य भोजन,
समशनम् समशनं समशन, मतम् उहेवाय छे माना
गया है, बहु वा अल्पं बहुत, अल्पम् वा अथवा
अल्प या अल्प, अप्राप्त- अथवा वप्राप्तां पूर्वन्तु या
समयसे पूर्व, अतीतकालयोः अने वप्रात् यत् गया
पछीनु भोजन और समयके बीतने पर किया हुआ
भोजन, विषमम् विषम उहेवाय छे विषम माना गया है,
पूर्वाह्नशेषे पहेलातुं अत्र पथ्यवामां आडी रहेतां
प्रथम भोजनके पचनेमें शेष रहने पर, भुक्तम् उरवामां
आवेले भोजन किया हुआ भोजन, तु पुनः तेा तो,
अध्यशनम् अध्यशन अध्यशन, मतम् उहेवाय छे माना
गया है, एतानि आ ये, त्रीणि अपि त्रिण्ये तीनों मी,
मृत्युम् वा मृत्यु अथवा मृत्यु या, घोरान् अथ उर
भयंकर, व्याधीन् वा व्याधियो व्याधियोंको, सृजन्ति
उत्पन्न करे छे पैदा करते हैं ॥ २३५-२३६३ ॥

Here are verses again —

235-236. In this treatise, that is regarded as mixed diet (Samasana) in which the wholesome and the unwholesome are mixed together. The irregular diet (Vishamasana) is that which is either excessive or scanty or eaten either too early or too late That meal is regarded as (Adhyasana) pre-digestion-meal which is taken before the previous meal has been digested All these three kinds of abnormal eating give rise to either death or dreadful diseases.

२३६ भुक्तं पूर्वाह्नशेषे तु पुनरध्यशनं मतम्—पूर्वाह्नशेषे च पुनर्भुक्तमध्यशनं मतम् (फ ब)

प्रातराशेऽजीर्णेऽपि सायमाशस्य न दूषणत्वम्—
प्रातराशे स्वजीर्णेऽपि सायमाशो न दुष्यति ॥२३७॥
दिवा प्रबुध्यतेऽर्केण हृदयं पुण्डरीकवत् ।
तस्मिन्निबुद्धे स्रोतांसि स्फुटत्वं यान्ति सर्वशः २३८

प्रातराशे तु सपारतुं भोजनं प्रातःकालके भोजनके,
अजीर्णे अपि पथ्युं न होय तो पथ्युं जीर्णं न होने पर
मी, सायमाश. सपारतुं भोजनं सायंकालका भोजन,
न दुष्यति दोषकर यत् नभी दोषकर नहीं होता, हृद-
यम् हृदय हृदय, पुण्डरीकवत् उभयन्ती पेठे कमलकी
तरह, अर्केण सूर्यथी सूर्यके कारण, दिवा दिवसमां
दिनमें, प्रबुध्यते विद्धसे छे खिलता है, तस्मिन् ते उसके,
निबुद्धे विद्धसित यतां खिलने पर, स्रोतांसि स्रोतां
स्रोत, सर्वशः सर्व रीते सब तरहसे, स्फुटत्वम् विद्धस
खुल, यान्ति पात्रे छे जाते हैं ॥ २३७-२३८ ॥

237 238. Taking the evening meal even though the morning meal has not been digested, is not injurious. The heart is awakened by the sun in the day like the lotus. When it is awake all the channels of the body are fully dilated.

व्यायामाच्च विहाराच्च विक्षिप्तत्वाच्च चेतसः ।
न क्लेदमुपगच्छन्ति दिवा तेनास्य घातवः ॥२३९॥

तेन तेथी उससे, दिवा अने दिवसमां और दिनमें,
व्यायामात् च व्यायामथी व्यायामके कारण, विहारात्
च तेमज उरवाउरवाथी एवं विहारके कारण, चेतसः
च अने चित्त और मनके, विक्षिप्तत्वात् विक्षिप्त
होवाथी इधर उधर जानेके कारण, अस्य घातवः अना
घातुओ इसकी घातुएं, क्लेदम् उधेदने क्लिप्त, न
उपगच्छन्ति पाभता नभी नहीं होती ॥ २३९ ॥

239. They dilate by exertion, movement and mental activity. Hence it is that the body-elements in these

२३९ विहाराच्च—विहाराच्च (घ. ड. फ)

,, विक्षिप्तत्वाच्च—विक्षिप्तत्वाच्च (ब)

channels not get softened in the day.

अक्लिप्नेष्वन्नमासिकमन्यत्तेषु न दुष्यति ।
अविदग्ध इव क्षीरे क्षीरमन्यद्विमिश्रितम् ॥२४०॥
नैव दुष्यति तेनैव समं संपद्यते यथा ।

तेषु अक्लिप्नेषु तेभ्यो अक्षेत्रहित होता उनके क्लेश-रहित होने पर, आसिकम् पूर्वं अन्नमा नाभेषु पूर्व अन्नमा छोड़ा हुआ, अन्यत् पीण्डु अन्य, अन्नम् अन्न आहार, अविदग्धे अमिश्रित जैसे अधिकृत, क्षीरे दूधमा दूधमें, विमिश्रितम् लेणवेक्ष मिलाये हुए अन्यत् पीण्डु अन्य, क्षीरम् इव दूधनी पेटे दूध, न दुष्यति दूषित थतुं नहीं दूषित नहीं होता, न एव दुष्यति ते दूषित थतुं उतना नहीं ओटलु न नदि परतु वैसे दूषित नहीं होता ही नदी परन्तु, यथा यथाशौच्य रीति यथावत्, तेन एव समम् तेना भेषुं उसके समान ही, सपद्यते थर्ध अन्न छे हो जाता है ॥ २४० ॥

240-240½ When new food is mixed with old food which is not softened, it does not get spoilt, even as fresh milk added to milk which has not been sour does not get spoilt by it, but gets well-mixed with it

नैशे आहारेऽजीर्णे प्रातर्भोजननिषेधः—

रात्रौ तु हृदये म्लाने संवृतेष्वयनेषु च ।
यान्ति कोष्ठे परिक्लेदं संवृते देहघातवः ॥२४१॥
क्लिप्नेष्वन्यदपकेषु तेष्व्वासिकं प्रदुष्यति ।
विदग्धेषु पयःस्वन्यत् पयस्तप्तमिवापितम् ॥२४२॥

रात्रौ तु रात्रिमां ते। रात्रिमें तो, हृदये हृदयके, म्लाने स कुञ्चित थतां मुरझा जानेसे, अयनेषु च अने श्रोते। और श्रोतोंके, संवृतेषु स कुञ्चित थतां बन्द होनेसे, कोष्ठे तेभ्यो अटो एवं कोष्ठके, संवृते स कुञ्चित थतां बन्द होनेसे, देहघातवः देहना धातुभ्यो देहकी धातुएँ

२४० अविदग्ध इव क्षीरे क्षीरमन्यद्विमिश्रितम्—अविदग्धेष्विव पयः स्वन्यत् समिश्रित पयः (फ)

२४१. परिक्लेदं—च विक्लेद (घ)

२४२. पयस्तप्तमिवापितम्—पयस्तप्तोऽपिवापितम् (घ फ)

परिक्लेदम् अक्षेत्रने क्लेदको, यान्ति आभे छे पाती है, तेषु क्लिप्नेषु तेभ्यो अक्षेत्रे पाभेला होता उनके क्लेदयुक्त होने पर, अपकेषु अपकन्न अन्नमा अपक अन्नमें, आसिकम् नाभेषु छोड़ा हुआ, अन्यत् पीण्डुं अन्न दूसरा अन्न, विदग्धेषु विकृत फटे, पयःसु दूधमा दूधमें अपितम् नाभेला छोड़े हुए, अन्यत् पीण्डु दूसरे, तप्तम् पयः इव लेना दूधनी पेटे तप्त दूधकी तरह, प्रदुष्यति दूषित थाथ छे दुष्ट होता है ॥ २४१-२४२ ॥

241-242 But in the night when the heart gets contracted and the channels as well as the gastro-intestinal tract are contracted, the body-elements get softened Any thing else added to these which are undigested and softened get spoilt even as boiled milk added to sour milk

नैशेष्व्वाहारजातेषु नाविपकेषु बुद्धिमान् ।
तस्मादन्यत्सयश्चीयात्पालयिष्यन्बलायुषी ॥२४३॥

तस्मात् तेथी उस लिए बलायुषी अण तथा आयुष्यतुं बल तथा आयुका, पालयिष्यन् पालन करवानेकी इच्छावाला, बुद्धिमान् बुद्धिमान् पुरुषे बुद्धिमान् पुरुष, नैशेषु रात्रिना रात्रिके, आहारजातेषु आहारे। भोजनके अविपकेषु पय्या न होथ तयारे न पकने पर, अन्यत् पीण्डु भे।राअ अन्य आहार, न ममश्चीयात् आवे। न लेधं छे सेवन न करे ॥ २४३ ॥

243. When the food eaten in the night is not fully digested, the wise man, desiring to protect his strength and life, should not take any food.

तत्र श्लोकाः—

अन्तरग्निगुणा देहं यथा धारयते च सः ।
यथाऽन्नं पच्यते यांश्च यथाऽऽहारः करोत्यपि ॥२४४॥

२४४ तत्र श्लोका—समग्रश्लोका (ब)

„ धारयते च सः—संधारयेच्च सः (फ. ब)

येऽग्नयो यांश्च पुष्यन्ति यावन्तो ये पचन्ति यान् ।
 रसादीनां क्रमोत्पत्तिर्मलानां तेभ्य एव च ॥२४५॥
 वृष्याणामाशुक्रद्धेतुर्धातुकालोद्भवक्रमः ।
 रोगैकदेशकृद्धेतुरन्तरश्रियथाऽधिकः ॥२४६॥
 प्रदुष्यति यथा द्रष्टो यान् रोगाञ्जनयत्यपि ।
 ग्रहणी या यथा यच्च ग्रहणीदोषलक्षणम् ॥२४७॥
 पूर्वरूपं पृथक् चैव व्यञ्जनं सचिकित्सितम् ।
 चतुर्विधस्य निर्दिष्टं तथा चावस्थिकी क्रिया ॥२४८॥
 जायते च यथाऽत्यश्रियं च तस्य चिकित्सितम् ।
 उक्तवानिह तत् सर्वं ग्रहणीदोषके मुनिः ॥२४९॥

तत्र ते विषयमां उक्त विषयमें, श्लोकाः ७५५-७५९-
 रना श्लोकाः ७५५-७५९ उपसहारके श्लोक है कि, अन्तरशि-
 ७५९-७६० अतरग्नि, गुणा गुणो गुण स. च ते
 वह, यथा ने रीते जैसे, देहम् देहत्वं दारीको, धारयते
 धारणु करे छे धारण करती है, यथा सन्नम् पच्यते ने
 रीते अन्नत्वं पाचन थाय छे जिस तरह अन्न पकाती
 है, आहार च आहार आहार, यथा ने रीते जिस
 तरह, यान् ने गुणोने जिन गुणोंको, करोति क्षपि करे
 छे करती है, ये अन्नयं ने अग्निशो जो अग्निया यान्
 च नेओत्वं जिनको, पुष्यन्ति पोष्यु करे छे पुष्ट करती
 हैं, ये ने जो, यावन्तः नेटला अकारना छे जिनने
 प्रकारकी है, यान् नेतु जिनको, पचन्ति पाचन करे छे
 पकाती है, रसादीनान् च रसादि धातुओनी रसादियोंकी,
 क्रमोत्पत्तिः क्रमिष्ठ उत्पत्ति क्रमज उत्पत्ति, तेभ्य एव
 अने तेमांथी और उनसे ही, मलानाञ्च भणोनी
 उत्पत्ति मलोंकी उत्पत्ति, वृष्याणाम् वृष्य पदार्थोंनी
 वृष्य पदार्थोंका, आशुक्रल हेतु शीघ्रकारितानु कारणु
 आशु परिणामकारी होनेका कारण, धातुकाल धातुओनी
 काल प्रमाणु धातुओंका कालके अनुसार, उद्भवक्रमः
 उत्पत्तिने क्रम उत्पत्तिक्रम, रोगैकदेशकृत् रोग श्लेष्ठ
 भागमां यवानु रोगोंके एक अवयवमें होनेका, हेतु
 कारणु हेतु, यथा नेवी रीते जैसे, अन्तरग्नि अतरग्नि

२४७ प्रदुष्यति-संदुष्यति (घ)

„ या यथा यच्च-या समासाच्च (घ घ)

२४८ तथा चावस्थिकी-तथैवावस्थिकी (क, घ)

„ निर्दिष्ट-निर्दिष्टा (घ)

२४९ उक्तवानिह तत् सर्वं-तदुक्तवानशेषेण (फ, व)

अतरग्नि, अधिकः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, यथा नेवी रीते
 जैसे, प्रदुष्यति दूषित थाय छे दूषित होती है, दुष्ट-
 दूषित अर्थने दूषित होकर, यान् रोगान् ने रोगोने जिन
 रोगोंको, जनयति यपि उत्पन्न करे छे उत्पन्न करती
 है, या नेने जिसे, ग्रहणी अक्षुणी उद्भवामां आवे छे
 ग्रहणी कहते हैं, यथा अक्षुणी नेवी रीते क्रमं करे
 छे ग्रहणी जैसे कर्म करती है यत् च अने ने और
 जो, ग्रहणीदाय- अक्षुणीरोगान् ग्रहणीरोगका, लक्षणम्
 लक्षणु छे लक्षण है, पूर्वरूपम् ने पूर्वरूप छे जो पूर्वरूप
 है, चतुर्विधस्य चार प्रकारनी अक्षुणीओतु चारों प्रकारकी
 ग्रहणीके पृथक् च एव पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्,
 सचिकित्सितम् चिकित्सासहित चिकित्सासहित,
 व्यञ्जनम् ने लक्षणु जो लक्षण, निर्दिष्टम् उक्तां छे
 पताये है तथा आवस्थिकी अक्षुणीना अवस्थाविशेषनी
 ग्रहणीके अवस्थाविशेषकी, क्रिया ने चिकित्सा छे जो
 चिकित्सा है, यथा च ने रीते जैसे, अत्यग्नि अत्यग्नि
 अत्यग्नि, जायते थाय छे उत्पन्न होती है, तस्य च
 अने तेनी और उसकी, यत् ने जो, चिकित्सितम्
 चिकित्सा छे चिकित्सा है, तत् सर्वम् ते सर्वं वह
 सब, मुनिः मुनिशे मुनिने, इह अहो यहा, ग्रहणी-
 दोषके अक्षुणीदोष अध्यायमां ग्रहणीदोष अध्यायमें,
 उक्तवान् कथु छे कह दिया है ॥ २४४-२४९ ॥

Here are the recapitulatory verses—

244-249 The characteristics of the gastric fire, how it preserves the body, how the food is digested, and what things food creates and how, the various kinds of body-fire and what they nourish, their number and what elements they ripen. the order of the transformations of body-elements such as nutrient fluid etc. as well as the excretory matter given out by each of them, the causes for the quick efficacy of virilific drugs, the time and order of the production of the body-elements, the cause of the localisation

of disease, the significance of the gastric fire, how it vitiates the metabolism when it is increased, what diseases it gives rise to when vitiated, the definition of the assimilation system, the signs and symptoms of assimilation-disorders, the premonitory symptoms of each type, its signs and symptoms and therapeutics, the description of the four kinds of assimilation-disorders, and treatment of various stages of disease, the etiology of the acute condition of the gastric fire and its treatment—all this the sage has expounded in this chapter on the therapeutics of Assimilation-disorders.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रेऽप्राप्ते दृढबलसंपूरिते
चिकित्सास्थाने ग्रहणीचिकित्सितं नाम
पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

इति आ प्रभाषे इत प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेदा अग्निवेशे वनाये, तन्त्रे अने चरकथी
प्रतिस्कार पाभेदा आ शास्त्रभा और चरकके द्वारा
संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते
अने दृढबले पूरा करेदा और दृढबलसे पूरित किये गये,
चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थानभा चिकित्सास्थानमें,
ग्रहणीचिकित्सितम् 'अदृष्टीचिकित्सित' 'ग्रहणीचिकित्सित',
नाम नामनेल नामका, पञ्चदश पंद्रहो पंद्रहवाँ,
अध्यायः अध्याय संपूर्ण अथो अध्याय समाप्त
हृत्वा ॥ १५ ॥

15. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the fifteenth chapter entitled 'The Therapeutics of Assimilation-disorders' not being available, the same as restored by Drīdhābala, is completed.

द्वितीयः खण्डः समाप्तः ।